# JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

MÉSZÖLY MIKLÓS: My Jo *(Etűd, két öreg hangra)* 1
SPIRÓ GYÖRGY versei 7
MÁNDY IVÁN: Ismerkedő (rádiójáték) 9

*

HALLAMA ERZSÉBET: Ketten a hegyen (elbeszélés) 15
SOMLYÓ GYÖRGY: Elvesztett otthonok
*(Kabdebó Lóránt interjúja)* 23
SOMLYÓ GYÖRGY: Párizsi kettős (regény, IV.) 31
RÓZSA ENDRE versei 41
NÉMETH G. BÉLA: Közös korszak, kétféle variációval
(tanulmány) 43
PÁLINKÁS GYÖRGY verse 49
KODOLÁNYI GYULA versei 50
TARJÁN TAMÁS: Átváltozások *(Filmlevél)* 52
VARGA IMRE versei 59
PÁLYI ANDRÁS: Színházi előadások Budapesten 60
RADNÓTI ZSUZSA: Róma pusztulásától a szanálásra ítélt
külvárosi házig (Spiró György drámáiról) 66

*

ALMÁSI MIKLÓS: Szövegen túli utazások *(Lengyel Balázs:
Egy magatartás története)* 77
CSORDÁS GÁBOR: Mi van? *(Esterházy Péter:* Bevezetés a
*szépirodalomba)* 80
CSUHAI ISTVÁN: A pontos után, a még pontosabb előtt
*(Esterházy Péter: Bevezetés a szépirodalomba)* 85
VEKERDI LÁSZLÓ: „Fele játék, fele gyötrelem"
*(Hallama Erzsébet tudósportréi)* 89

1987 JANUÁR

*KÉPEK*

*A pécsi Modern Magyar Képtár rajzaiból 11.*

ÁMOS IMRE: Nő könyvvel 22, Széken ülő nő 51, Nő létrával 76, Nő angyallal 96

*Nádor Katalin fotói*

16,— Ft

JELENKOR

# JELENKOR

XXX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM



Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HALLAMA ERZSÉBET,
KALÁSZ MÁRTON, PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN

*



Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17., I. emelet. Telefon: 10-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Baranya Megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.
Felelős kiadó: dr. Jádi János
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR)
Budapest V., József nádor tér 1. – 1900 – közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra.
Előfizetési díj 1 évre: 192,– Ft. Megjelenik: havonként.
86-4055 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Farkas Gábor igazgató
Index: 25-906. ISSN 0447-6425

# KRÓNIKA

AZ ÉV KÖNYVE jutalmakat és az ARTISJUS irodalmi díjakat, a Szerzői Jogvédő Hivatal elismeréseit december 15-én, hétfőn adták át Budapesten, a Fészek Művészklubban. A bizottság a dráma kategóriában nem adott ki jutalmat. A vers kategóriában *Bertók László* Hóból a lábnyom c. válogatott kötetéért, *Orbán Ottó* pedig Összegyűjtött versek c. könyvéért részesült elismerésben. A kisprózai művek közül *Vathy Zsuzsa* Éjjel a fűben, a regény kategóriában *Nádas Péter* Emlékiratok könyve, a kritikai munkák közül *Sándor Iván* a Németh László-pör című művéért kapott jutalmat. A szociográfiai, publicisztikai kategóriában *Tatay Sándor* Bakonyi krónika c. munkáját, a műfordítások közül *Rab Zsuzsa* Kalevipoeg fordítását, a gyermek- és ifjúsági irodalom kategóriában *Lázár Ervin* A négyszögletű kerek erdő c. művét jutalmazták. Az Artisjus irodalmi díját 1987-re *Szepesi Attila* és *Vári Attila* kapta.

*

A MŰVÉSZETI ALAP 1986. évi díjait december 18-án adták át a Fészek Művészklubban. Az irodalmi nagydíjban *Képes Géza* részesült. Az ugyanakkor átadott Gáll István-díjat *Simonffy András* kapta.

*

HALLAMA ERZSÉBET szerzői estjét 1987. január 19-én este hatkor rendezik meg a Pécsi Egyetemi Színpadon. Bevezetőt mond *Lázár Ervin*, közreműködik *Győry Emil* és *Sólyom Katalin* színművész, valamint *Balatinecz Márta* (ének) és *L. Sida Emese* (zongora).

*

BERTÓK LÁSZLÓ verseiből Ím itt leghátul, legelöl címmel állított összse *Sipos László* színművész önálló estet, melyet a pécsi Nemzeti Színház Kamaraszínházának szobaszínházában december 16-án mutatott be. A műsort a JPTE rendezvényeként 1987. február 4-én a Pécsi Nyári Színház Anna utcai stúdiószínpadán is előadja.

*

A LEAR KIRÁLY pécsi bemutatójáról rendezett beszélgetést és vitát a Janus Pannonius Tudományegyetem Művészettudományi Intézete és a Pécsi Nemzeti Színház december 11-én a Corso kávéházban.

*

KIÁLLÍTÁSOK. *Pinczehelyi Sándor* kiállítását rendezték meg 1986. december 12-től 1987. január 11-ig a Pécsi Galériában. A Pécsi Kisgalériában 1986. november 28-tól 1987. január 4-ig *Trischler Ferenc* szobrászművész munkái láthatók.

*

AZ ELSŐ ÉVTIZED címen a Magyar Televízió Pécsi Körzeti Stúdiójának történetét feldolgozó könyv jelent meg Pécsett *Békés Sándor* tollából, a Baranya megyei Művelődési Központ kiadásában.

5121 0/211

MÉSZÖLY MIKLÓS

# My Jo

Etűd, két öreg hangra

*Szereplők: Férfi és Nő, két öreges hang. És a Versmondó hangja.*

Nincs szövegközti rendezői utasítás. Ez annyit jelent, hogy többféleképpen képzelhető el a szöveg akusztikai környezete s ez többféleképpen árnyalhatja a szöveget. A gondolati, szóképi elemek, kihagyások megengedik ezt: asszociációs bázisok kívánnak maradni. Elképzelhető foszlányos zene is; talán Webern, Kurtág foszlányai. Egyéb akusztikus zörejek, térhatások a választott értelmezés szerint. Mindenesetre: a halálról van szó. S ahhoz se viszonyulunk egyformán. Bármilyen felfogás – itt – hiteles lehet. A szöveg-sáv nem szűk: mórikáló filozofálgatás, tragikomikus pátosz, lírai esettség, mazochista belenyugvás, világ és jelenség abszurdizálás, fekete humor, szemérmes hit és bizakodás. A játék szellősen lassú. Hegyre föl ballag. A tetőn megpihen. S ott már minden még sallangtalanabb.

VERSMONDÓ *John Anderson, szivem, John,*
*együtt vágtunk a hegynek,*
*volt víg napunk elég, John,*
*szép emlék két öregnek.*
*Lefelé ballagunk már*
*kéz-kézben csöndesen,*
*s lent együtt pihenünk majd,*
*John Anderson, szívem.*

FÉRFI Itt merre menjünk most? Tovább?

NŐ Igen . . . csak nem könnyű már. Lehajlanak a fák.

FÉRFI Nevetséges. Hiszen kivágtuk. Emlékezhetsz rá . . . Mikor még volt kedvünk ilyesmihez, kirándultunk ide és kitisztogattuk a kilátást. A szigetbelsőből pontosan meg lehetett célozni a

dombgerincet és még a lugas alól is éppen ide láttunk. Nevetséges. Akár egy rossz majális. Ha útban van egy fa, ki az a bolond, aki nem vágja ki? Hiszen emlékezhetsz rá . . .

NŐ Értem én. De én csak annyit mondtam, hogy mégis lehajlanak a fák.

FÉRFI Ez csak olyan képzelődés! Idea!

NŐ Vagy újra megnőttek.

FÉRFI Haha. Persze.

NŐ Mit nevetsz ezen?

FÉRFI Fák nem nőnek az égig.

NŐ Odáig nem. Csak lehajlanak.

FÉRFI Figyelj rám. Semmi értelme, hogy ilyen mesterségesen kavarjuk a ködöt. Hát nem elég, amit úgyis kavarnak?

NŐ Kicsoda?

FÉRFI Kicsoda, kicsoda! Kavarják. Köd van.

NŐ Süt a nap.

FÉRFI Figyelj rám. Ugye, reggel ott jöttünk el a hajgácsó mellett . . . A szép, burjánnal koszorúzott szemétdomb! És megint ott ült az a két nem tudom micsoda . . . Micsodák is? Mondjad!

NŐ Úgyse tudod a nevüket. Évekig jártunk arra és a nevüket se tudjuk. Így van ez. Nem tudjuk, elfelejtjük megtudni.

FÉRFI Jó, csak megjegyeztem. Nem akarok filozófiát csinálni ilyesmiből.

NŐ Az, hogy ott ültek és nem tudjuk, kik ültek ott, még nem filozófia. Majd ha sutba dobod a tényeket . . . Majd akkor. Akkor igen!

FÉRFI Haha. Okos.

NŐ Tehát?

FÉRFI Azért ritkán látni, hogy két ilyen kibetűzhetetlen . . . két ilyen sehová nem tartozó . . .

NŐ Csak magukhoz tartozó?

FÉRFI Az sem olyan egyszerű. Vedd azt a két zsákot, ami mindig náluk van és mindig domborúra van tömve. Mivel? Ki tudja? Biztos mulasztás, de soha nem néztem meg.

NŐ Biztos nem magukkal . . . És akkor se zsákba.

FÉRFI És ha mégis?

NŐ Csúfakat gondolsz. Embert akkor tömnek zsákba, ha meggyilkolták őket.

FÉRFI Vagy ha *magukba* gyilkolták . . . igaz? Aztán ki-ki viszi a másikat, leteszi, ott hagyja, megint fölveszi, cipeli . . . A nagy menetelés.

NŐ Nézd, virág!

FÉRFI Aha. Csak volt.
Akkor pedig most is van valahol. Most én is nevetek – hallod?

FÉRFI Sokszor hallottam már.

NŐ Micsoda csend! Már zörög az akácok táskája.

FÉRFI Nem úgy hívják azokat.

NŐ Lehet, de akkor is csak táska az. Abban vannak a magok. Egy szép, formás kis retikülben. A természet mindent kitalál helyettünk.

FÉRFI Magokat tesz a retikülünkbe . . . Hát nem! Én nem nyitom ki. És egyáltalán miféle magokat?! Nyissák ki holnap.

NŐ Ez cinizmus.

FÉRFI Nem. Próbálok hinni. Próbálom hinni, hogy ami ma van, az van. Minden más csak teológia. És ami ma van, talán az is az. Mit tehetek mást, próbálok hinni –

NŐ Tehát?

FÉRFI Nincs tehát. Azt mondtam, hogy ott ültek. És Úristen! – mennyire igaz ez . . . Végre valami. Szerintem matróz volt valamikor ez a férfi. Ezek itt a faluban mind hajós atyafiság, a tengerbe is beleszagoltak, hogy a Dunában se fürödjenek meg soha. És nincs igazuk? Vagy nem fürödtek eleget a verejtékben?

NŐ Ahogy mondod. A nyomorúság nem szociális eredetű.

FÉRFI Hanem?

NŐ Figyelj, most megint nevetek: isteni. Isteni eredetű.

FÉRFI Remek. A mi trónuson tündöklő, nyomorúságos Istenünk! Gyönyörű!

NŐ Javíthatatlan vagy. Nem tudod megállni, hogy ne rántsd szét az ingedet.

FÉRFI Eh, nem én rántom – gombolódik. Gomboltatik. Drága Szívem, én ragozva vagyok.

NŐ Most az egyszer kibújtál.

FÉRFI Tévedsz. Ezúttal se. Ing sincs.

NŐ És a madarak? Nem tűnt fel neked, hogy az árnyékuk lassúbb lent, mint a röptük odafönt?

FÉFRI Csak vigyázz, madarak nyomába ne járj, ez szabály. Biztos lehunyták a szemüket vagy dolguk van valamerre. Pedig a madarak is leszállnak egyszer, először az árnyékuk, aztán szépen odafeküsznek az árnyékukra.

NŐ Te! Ez majdnem olyan . . .

FÉRFI Elcsépelt.

NŐ Nem. Majdnem szép. Van annál szebb, hogy jó reggelt, jó napot?

FÉRFI Jó estét.

NŐ Ha úgy veszem, az is csak ugyanaz.

FÉRFI Szó ami szó, te is javíthatatlan vagy.

NŐ Tehát?

FÉRFI Emlékezz a borostás arcára, ahogy ott ült a hajgácsó szélén. Ritkán látni ilyen fejet, majdnem háromszög alakú. És menynyit visszaéltek ezzel . . . Háromszög! Hogy abba majd belefér a titok! Vagy a hal. És ahogy a homloka fölé odahajolt a szakadt hajóssapka ellenzője.

NŐ A vízhatlan celluloid eresz . . .

FÉRFI Fekete eresz. De így igazi. A nap dolga, hogy fényes legyen.

Abban a nagy kivilágításban úgyis csak a fény uralkodik, más szóba se jöhet, akár el is tűnhet . . .

NŐ Mit dörmögsz, árnyékban volt az arca.

FÉRFI És azok a kék szemek! Ennyi hályogos kékben hogyan férhet meg a többi szín?

NŐ Ő ilyen színű. Ez nem elég?

FÉRFI A szivárványban nemcsak kék van. És egy ilyen ember sok mindent bejárt. A tengert már mondtam . . . Aztán látott ártéri erdőben jégbe fagyott lábú őzsutát, ahogy ott lepte meg a kásás keményedés. . . Jegenyefa tetején a maradék egy szál levelet. . . Vízipókot a patanyomban. . . Mit még? Minden szoknyán van valami új ránc. A szivárványban nemcsak kék van.

NŐ Nem akarsz dúdolni valamit?

FÉRFI Miért? Abban valami más is elfér?

NŐ Néha.

FÉRFI Hát jó. (Nagyon enyhe melodikussággal.) Volt egy nyár . . . Mindent templomderékig lepett a hó . . . Vedlettek a fehér galambok . . . Aztán jött egy ember . . . Géppisztollyal belelőtt a hóba . . . Ettől egyszerre elolvadt és kisütött a nap. (Melodikusság vége.) Egyszerre megjött a tél.

NŐ Bizony, ez hosszú történet.

FÉRFI És nem kellett rimánkodni, sírni, hogy még, még, nagyapó, még, még – mesélj! Magától mesélődik.

NŐ És milyen szép a tél!

FÉRFI Tudod, hogy nekem még az a hajgácsó is olyan néha . . .

NŐ Karácsony?

FÉRFI Haha. Mint a névtelen hősi tárgyak köztemetője.

NŐ Ez tízes találat, John.

FÉRFI Különösen holdfényben. Amikor nincs szín, csak a magába visszafordult fény. A fonákja? Néha ilyeneket gondolok. De tudom, hogy ami mögötte lehet . . .

NŐ Ó, igen. Az már nem vérre megy.

FÉRFI Már nem futja rá a vérből.

NŐ Tehát?

FÉRFI Nézted már úgy igazában a kezét? Nem is kéz az, hanem valami iromba szerszám. A püffedt ujjai elállnak, mint a szénázó villa ága. Csak az kőrisből van, ez meg csonthúsból. Megfigyeltem, hogy nem is fog vele, hanem kapar, az ujjközeibe meg beszorítja, amire szüksége van. A slicc-buggyában meg az ebihal . . . Ezüstszárnyú keszeg! Megnéztem magamnak azt a kezet.

NŐ Azért ez nem nagyon igazságos beszámoló. Úgy beszélsz mellé, mint aki a szívét beleadja.

FÉRFI Tudom. De ez varázslat.

NŐ Mellébeszélni?

FÉRFI Igen.

NŐ Nem az a varázslat, ha kimondod?

FÉRFI Nem, nem! Épp azzal nem engeded el, ha körbe-beszéled. Ha

így-úgy megnevezed, biztos elengeded egyszer. Az a fedezet, amit nem értesz.

NŐ Ugyan – mit tudok én megnevezni. Várok. Vagy várom?

FÉRFI Látod, ez pontos.

NŐ Nem, én tudom, hogy ez se pontos. Mit akarhatok én várni, ami már nem volt folyton itt?

FÉRFI Például ez a kalyiba a vízmosás szélén . . .

NŐ Csak hiszed. Azért, mert körbenőtt a kecskerágó? Télen aztán annál gyönyörűbben piros.

FÉRFI Azt hiszem, a csősz szokott itt aludni, az öreg hegypásztor.

NŐ Vagy a fia?

FÉRFI Nincs annak fia. Agglegény.

NŐ Jó, nincsen. De lehetne. Egyszer majd kijön ide éjszaka és látja, hogy ő már ott is fekszik a szénán.

FÉRFI Ezt szépen gondolod.

NŐ Ne túlozd el.

FÉRFI Nem túlozom. Ez is csak mellébeszélés.

NŐ Rettenetes vagy. Semmit nem akarsz épségben hagyni?

FÉRFI Dehogynem.

NŐ Tehát?

FÉRFI Figyelj rám. Én azért azt az asszonyt is jól megnéztem magamnak . . .

NŐ És?

FÉRFI Annak is folyton volt valami halaszthatatlan mozognivalója! Mint egy kimustrált sajtlakó! Pedig alig mozdultak, emlékszel? Az ember a partoldal szélén ült mellette a zsák. Nézett maga elé, mögötte a hajgácsó gödre. Az ilyen falusi szemétlerakókat nem lehet kitalálni, az ilyen csak lenni tud. Akár egy lerombolt bepillantás . . .

NŐ Az asszonyról kezdtél beszélni.

FÉRFI Róla beszélek. Nincs külön színpad. És éppen ez az . . . ahogy ugyanazon az egy színpadon . . .

NŐ Ahogy átvonulnak?

FÉRFI Ahogy átcsoszognak.

NŐ És viszik magukkal?

FÉRFI Vagy másképp maradnak benne.

NŐ Bizony másképp. Érzed?

FÉRFI Az asszony nem ült le az ember mellé, néhány lépéssel odébb állt. És ez fontos: egy kicsit mindig távolabb. Semmilyen színű szoknyája olyan hosszú volt, hogy nem is földig ért, hanem föld alá. Mintha a föld alól húzta volna maga után. És az a sok ránc rajta! . . . Lehet, hogy annyi rés is? És azok a rejtett zsebek meg bugyrok . . . Belenyúlt kotorászva, aztán a zsákjába, de olyan mélyen, mintha egy toronyba nyúlt volna bele fölülről.

NŐ Mitologizálunk?

FÉRFI Pontosabbá tesszük a képet. Ahol nem lehet a nyomában maradni, ott csak az irány teheti pontosabbá.

NŐ Lehet, hogy még mindig ott találnánk őket?

FÉRFI Az ilyesmi nem megy gyorsan.

NŐ Nem is tudom, ki értheti meg, amit beszéltek egymással. Engem ez fogott meg legjobban. A motyogás . . . a dödögés . . . Pedig fontos dolgok lehettek. Olyan feszült volt az arcuk, mintha valami összeesküvésről lett volna szó.

FÉRFI Vagy még mindig ugyanarról. Emlékszel, mikor azt a rozsdás tűzhelyet cipelték haza múlt héten? Nem fért bele a zsákjukba, mindegyikből kiesett, újra beledöntötték, megint kiesett. A végén csak letakarták és dróttal rákötözték a két zsákot. Sokáig nem tudtak megegyezni, hogyan drótozzák rá. Azt tudták csak, hogy muszáj – másképp nincs befejezve a nap.

NŐ Veszekedtek, azt mondtad?

FÉRFI Nem . . . Talán csak valami tökéleteset akartak. Hogy ne lehessen kifogás, ne legyen szemrehányás, ne maradjon félbe semmi. És éppen kapóra jött a rozsdás tűzhely. Abba aztán beleadtak mindent. Hogy utána nyugodtan gondolhassanak rá . . .

NŐ *Mire?*

FÉRFI Nem találgatunk. A tűzhely is csak mellébeszélés.

NŐ Mit csináljunk ezekkel a lehajló ágakkal? Te elférsz alattuk?

FÉRFI Gyere erre, azt hiszem van itt egy keskeny csapás.

NŐ Lehet, hogy őz járta? Egy keskeny őz?

FÉRFI Haha. Nem mondasz butát.

NŐ Innét már nincs messze a gerinc. Onnét már különben is lelátni.

FÉRFI Amióta az eszemet tudom, mesélik, hogy ott van az orgonabokros kerítés mögött . . .

NŐ Te . . .

FÉRFI Mondjad.

NŐ Azt gondoltam, nem cipelem ezt tovább.

FÉRFI Én is gondoltam rá. Én is leteszem itt. Máshová úgyse kerülhet.

NŐ Itt is csak ugyanott marad.

FÉRFI Te . . .

NŐ Mondjad.

FÉRFI Én már látom a kerítést . . .

NŐ Nem kerítés az.

FÉRFI Csak fák?

NŐ Meg lehajló ágak.

FÉRFI Nem akarsz dúdolni valamit?

NŐ Hát nem hangosabb a csend?

FÉRFI De. Igazad van.

VERSMONDÓ *Hersen a hajdúvirág*
*a daliás szekfűrózsa*
*nyiszorgó kerék alatt a tócsák*
*nyílnak a madárszemek sorba*

SPIRÓ GYÖRGY

# *Csak ezt az éjszakát*

*Hogy megmaradjak, nincs rá észokom*
*s hogy ösztönöm bölcsülhet, nem remélem;*
*hittem: a legnagyobbra van jogom*
*és éltem közben vizen és kenyéren;*
*voltam a célom, soha el nem értem,*
*majd lemondtam, mint rólam a világ,*
*s most, túl a honnanon és a miérten,*
*túl kéne élnem ezt az éjszakát.*

*Tudom, hogyan fáj, ami fájni tudhat,*
*tudom, hány érző sejtből van a testem,*
*tudom, hogy már az énembe szorultat*
*ki nem vághatom: lettem, ami lettem;*
*tudom, hogy báb vagyok és Budapestem*
*kulissza és hogy robban a világ,*
*de tudásommal vajon mire mentem?*
*hogy éljem túl most ezt az éjszakát?*

*Lettem fulladni szív, sajogni tarkó,*
*hánykódván elvekben és nyelveken;*
*loholtam én, az egyhelyben csavargó,*
*remélvén: enyhem másutt meglelem,*
*de úgy megszállt a meddő szerelem,*
*hogy meddő lett hozzám is a világ,*
*s már nem ölelni űz természetem,*
*csak lenni még egyetlen éjszakát.*

*Az életemet mért erőltetem?*
*S ki tudja, hány éjszaka a világ?*
*Kiáltozom – nem hallják, tehetem –:*
*csak ezt éljem túl, ezt az éjszakát!*

# *Csak én nem*

*Feltámadásra képtelen*
*élő lévén a dolgom ölni,*
*de nagy bennem a szerelem,*
*azzal is nekem kell törődni.*
*Olyan vagyok hát, mint a többi:*
*nekem se fáj más, csak az énem,*
*s tudom: bár mind meg fog dögölni,*
*mindenki élni fog, csak én nem.*

*Élni fog minden rongy alak,*
*virulni minden ócska nember,*
*uralkodni a szolgahad,*
*a gyilkos gyilkol majd serényen,*
*zenélve nemesb húrokon –*
*mit is sajnálok voltaképpen?*
*Nem tudom. Én csak azt tudom:*
*mindenki élni fog, csak én nem.*

*S most, hogy egyszer igazat írok,*
*torkom szorul, ha körülnézek:*
*telefirkált, vacak papírok!*
*Hát élet ez? Ez volt az élet?*
*S ha nem remélek, mit remélek*
*mégis, hogy írok, és miért nem*
*hiszem, hogy egyszer véget érek*
*s mindenki élni fog, csak én nem?*

*Élő! Tudtam, mi tudható,*
*de nem volt ennél több a vétkem.*
*Lehull és elolvad a hó*
*és bárki élhet még, csak én nem.*

MÁNDY IVÁN

# Ismerkedő

*Rádiójáték*

*SZEMÉLYEK*

SELYEM BÉLA
MEINDL TERI
GYÉMÁNT LILI
FIATAL LÁNY
VARSÁNYI
VARSÁNYINÉ
BAUM DOKTOR
ELLA NÉNI
EGY FIÚ
BRUNNER
MAGDA
IDŐS FÉRFI
KEDÉLYES ÚR
LEITNER
EGY NŐ

SELYEM: Na tessék! Ez egy nyakkendő? Spenótzöld, sárga csíkokkal! Okádék! Szóval, éppen megfelel. Nem az Operába megyek, csak ide a harmadikra. Úgy ám! Meghívásom van a harmadik emeletre, Varsányi Aladárhoz. Minek hívott? Nem is ismer. Néhány futó találkozás. *(utálkozva)* Á, ön az új lakó! Elárulhatom, hogy a mi házunk egy nagy család. És az lehetetlen, hogy éppen ön . . .
*(elúszik) (csönd)*
Operabál! Milyen lehetett? Mindenesetre roppant előkelő. Hölgyek és urak felvonulása. Milyen zene szólhatott azoknak a hölgyeknek és uraknak?
*(távoli, elúszó zene)*
*(keményen bevágnak egy ajtót)*
Hát ez nem az Operabál!
*(közeledő lépések)*
*(a padló komor reccsenése)*
Meg mernék esküdni, hogy itt áll az ajtó előtt! De nem csönget . . . azt nem . . . az Istennek se. *(csönd)*
Hé! Van ott valaki?
*(alig hallható női nevetés)*

SELYEM *(felismeri)*: Teri! Meindl Teri! Ó, Istenem! De jó kedve van a kisasszonynak! Még ha azt is megtudhatnám, hogy . . .

TERI *(kissé tátyolos)*: Mit akar megtudni, drága uram?

SELYEM: Miféle ostoba tréfa ez?

TERI *(szinte a semmiből)*: Selyem úr! Aranyos Selyem úr! Hozott jegyet a Púposhoz?

SELYEM: Miféle Púposhoz?

TERI: Megígérted, hogy hozol jegyet. *(szünet)*. Lehet, hogy elfelejtetted?

SELYEM: Már vagy három éve ment az a film. Legalább három éve.

TERI: De én akkor se láttam. Soha egy moziba nem vittél el! Soha . . .! Soha Soha . . .! *(csönd)*

SELYEM: Na és a Titanic? És a Bagdadi tolvaj? Ki vitt el a Szerelmek városához? Tudod mit? Ha csak ezért kerültél elő –: fejezzük be, jó?
*(hirtelen, mintha szél támadna)* Most persze felhúztad az orrod!
*(szünet)* Teri! Meg kell magyarázzam!

TERI *(messziről)*: Semmit se kell megmagyarázni! *(távolodva)* Semmit! Semmit!

SELYEM: Dehát ez őrület! Agyrém! *(lépések, ajtócsapódás)* Teri! Várjál!

TERI *(viszhangos nevetése)*
*(pillanatnyi csönd)*
*(hirtelen nyikorogva nyílik egy ajtó)*

VARSÁNYI *(beközelít)*: Á, az új lakó! Üdv a jövevénynek! *(más hangon)* Nos, barátaim: íme az új lakó!

KÓRUS: Éljen! Éljen!

VARSÁNYINÉ: Már nagyon vártuk, kedves Mester!

VARSÁNYI: Miért nem jön be?

FIATAL LÁNY *(kuncogva)*: Micsoda nyakkendő! Te hordanál ilyet?

FIÚ: Nincs az a pénz!

VARSÁNYI: Akkor hát hölgyeim és uraim . . . eljött a pillanat! Asztalhoz! Asztalhoz! *(zsibongás, széktologatás)*

SELYEM: Ó, dehiszen ez egy valóságos ünnepi vacsora! Kaszinótojás . . . sonkatekercs . . .!

VARSÁNYINÉ: Ugyan! Szerény kis terítés!

VARSÁNYI: Tessék az asztalfőre!

SELYEM: Ez az átkozott nyakkendő! Szétbomlott!
VARSÁNYI: Mit bajlódik vele? Adja csak ide!
SELYEM: Kérem, tessék.
FIATAL LÁNY: És most csak így, kihajtott inggel! Igazi költő! Forradalmár költő!
SELYEM: Sose írtam verset.
TERI *(távoli, tiszta hang)*: Hazudsz.
SELYEM: Talán egyet-kettőt.
TERI *(m. f.)*: Megint hazudsz.
SELYEM: Nem... nem hazudok! *(elakad)*
ELLA NÉNI: Ki mondta, hogy hazudik?
VARSÁNYI *(nevet)*: Ki mert ilyesmit állítani?
SELYEM: Talán valaha régen... néhány vers egy lányhoz.
EGY FÉRFI *(fiatalabb)*: Nagy szerelem volt?
TERI *(megismétli)*: Nagy szerelem volt? *(csönd)*
SELYEM: Igen, azt hiszem.
TERI: Azt hiszed?!
SELYEM *(kitör)*: Nahát igenis, hogy...
VARSÁNYINÉ: Ó, maga kissé zavarba jött! *(más hangon)* Gombás tojás? Hogy áll a gombás tojással? *(szünet)* Francia saláta?
SELYEM: A kedvenceim!
VARSÁNYINÉ: Alikám! Miért nem töltesz?
VARSÁNYI: Bocsánat!
*(dugók puffanása, hangok)* Éljen az új lakó! A mi barátunk! A mi író barátunk! *(éljenzés)*
SELYEM: Köszönöm... igazán.
VARSÁNYINÉ: Belakta már az új lakást?
SELYEM: Mit csináltam?
TERI *(nevetése a távolból)*: Belaktad?! Belaktad?!
SELYEM: Azt hiszem kell még egy kevéske idő.
IDŐSEBB FÉRFI: Ez csak természetes. Különösen egy írónál. Mégis ugye amíg magába szívja egy lakás... egy ház... atmoszféráját.
SELYEM: Na igen. Amíg magamba szívom.
VARSÁNYINÉ: Mondja! Dolgozik valamin? Regény? Színdarab?
SELYEM: Beszálltam egy forgatókönyvbe.
FIATAL LÁNY: Ó, egy film! De mi az, hogy beszállt?
SELYEM: Szóval, a rendezővel közösen.
VARSÁNYI: Aha... értem. *(csönd)*
BAUM DOKTOR: Idefigyeljen, barátom! Én adok magának egy tippet! Egy olyan elsőosztályú tippet!
NŐK: *(felsivítanak)* A vikingek! Jönnek a vikingek!
Baum doktor! Már megint kezdi?!
Úristen! *(hangok lehalkulnak)*
BAUM DOKTOR: Micsoda komolytalan társaság!
SELYEM: Dehát mi van a vikingekkel?
BAUM DOKTOR: Önnek történelmi regényt kell írnia!
SELYEM: Soha életemben nem írtam ilyesmit. Történelmi regény...
BAUM DOKTOR: Mégpedig a vikingekről!
VARSÁNYINÉ: Hagyja abba! Kérem! Könyörgök!
BAUM DOKTOR *(meg se hallja)*: Az igazi férfiakról! Az igazi hódítókról! *(pill. csönd)* Az az önuralom! El se tudja képzelni!
SELYEM: Csakugyan nem tudom elképzelni.
BAUM DOKTOR: Csak egy példa! Egyetlen egy példa! *(ünnepélyes)* Egy igazi viking soha se vakarózott!
SELYEM: Bámulatos!
BAUM DOKTOR: A krónikák fel is jegyezték. Megtörtént, hogy szinte elviselhetetlen viszketés fogta el... de akkor se... soha!
TÖBBEN: Elég a vikingekből!
BAUM DOKTOR: Az önuralom! Mindennek az az alapja! Tanulmányozza őket! Majd én hozok néhány forrásmunkát.
SELYEM: Hálásan köszönöm. *(csönd)*
VARSÁNYI: Addig is igyunk! Bár nem tudom, a vikingek hogy álltak az ilyesmivel.
MÁSIK FÉRFI: Talán azért ők se vetették meg. *(nevetés, koccintás)*
SELYEM *(váratlanul)*: Azért még lenne valami. *(pill. csönd)* Az álmaim.
FIATAL LÁNY: Az álmai? Talán meg akarja írni az álmait?
SELYEM: Igen... lehetséges. Mindenesetre följegyzem. Jegyzeteket készítek.
VARSÁNYINÉ *(csüggedten)*: Én soha nem álmodok semmit.
FIATAL LÁNY: Én meg néha olyan színeseket.
ELLA NÉNI: Az rosszat jelent. Betegséget.

VARSÁNYI: Ugyan! Miket beszél!
ELLA NÉNI: Tudjátok, hogy én egyszer egy kalap szélén sétáltam?
VARSÁNYINÉ: Ne mondd! És miféle kalap volt az?
BAUM DOKTOR: Nem mindegy?
ELLA NÉNI: Nem hát! Mert, ha például egy puha posztókalap szélén . . . Mint amilyet – mondjuk – egy egyházi méltóság hord, akit kitaszítottak az egyház kebeléből . . .
TÖBBEN *(nevetve)*: Ez jó! Az egyház kebeléből!
VARSÁNYINÉ *(csüggedten)*: Miért nem álmodok én soha semmit? *(csönd)*
ELLA NÉNI *(közel, bizalmasan)*: Mondja! Magánál van még az a füzet?
SELYEM: Miféle füzet?
ELLA NÉNI: Az a kis, fekete füzet. Zsámboky János álmaival.
SELYEM: Miről beszél, asszonyom?
VARSÁNYI *(beközelít)* De Ella néni! Megmondaná, mire volt ez jó?
VARSÁNYINÉ: Hogy te miket tudsz kérdezni!
HANGOK: Zsámboky! Ki az?
Gyerekkönyveket írt.
Tévedés! Útirajzokat!
Nekem egyszer a kezembe került egy regénye! Nahát, mondhatom, hogy . . .
*(elúszik)*
ELLA NÉNI *(közel)*: És látogatja még azt az özvegyet, fiatalember?
TERI *(távoli hangja)*: Mi az? Özvegyeket látogatunk?
SELYEM *(felordít)*: Semmi közöm semmiféle özvegyhez!
ELLA NÉNI: Mi van magával?
SELYEM: Néha meghívott egy teára. Na és? Mi van abban?
ELLA NÉNI: Senki se kérte, hogy beszámoljon a teadélutánjairól. *(pill. csönd)* Szóval, egy füzet?
SELYEM: A hagyatékból került elő. Az özvegy egyszer megmutatta azokat a hátrahagyott írásokat.
VARSÁNYINÉ: Na igen! A posztumusz művek.
FIATAL LÁNY: Nem lehetne valami másról beszélni? Igazán nem érdekelnek a posztumusz művek!
SELYEM *(folytatja)*: Elsárgult paksamétáták egy szekrény mélyén. Novellák, meg valami félbemaradt regény. És hát az a füzet.
ELLA NÉNI: Amit maga szépen kiemelt.
SELYEM: Az özvegy engedélyével. Szavamat adtam rá, hogy visszaviszem.
ELLA NÉNI: És visszavitte?
SELYEM: Hát egyelőre még nem.
ELLA NÉNI: *(ironikus)* Szóval, még mindig másolgatja? *(csönd)*
SELYEM: Semmit se másolgatok! Semmit! Nekem is vannak álmaim!
ELLA NÉNI *(éles nevetés)*: Magának?!
VARSÁNYI: De Ella néni! Azt hiszem legjobb ha lefekszik!
VARSÁNYINÉ: Le kell fektetni az Ella nénit!
ELLA NÉNI: Miféle hang ez?! Visszautasítom! Kikérem magamnak!
SELYEM: Mondjam el néhány álmomat? Akarja hallani?
VARSÁNYI: Kérem. . .! Igazán nem akartuk megsérteni!
VARSÁNYINÉ: Igyon valamit. Mindjárt hozom a kávét. Vagy inkább töményet?
SELYEM *(meg se hallja)*: Meséljem el az álmaimat?!
TERI *(távolról)*: Meséld csak! Meséld! *(pill. csönd)* Ha van képed hozzá! *(csönd)*
SELYEM: Te mondod ezt?! Jól tudod, hogy nekem is voltak álmaim!
EGY NŐ *(suttogva)*: Mi van ezzel? Kivel kiabál?
SELYEM *(egy dührohamban)*: Mindig ezt csináltad! És mindig mások előtt!
FIATAL LÁNY: Hová rohan?
*(lépések) (bevágódik egy ajtó)*
VARSÁNYINÉ: Még csak el se köszönt!
VARSÁNYI: Becsavarodott.
ELLA NÉNI *(száraz, gonosz köhögés)*: Ezt se látjuk többé!
*(hang ki) (csönd)*
SELYEM *(A lépcsőház visszhangzik)*: Köszönöm Teri! Szép szúrás volt! Mesteri szúrás!
TERI *(távoli csöndes nevetése)*
SELYEM: Amikor annyi mindent meséltem neked az álmaimról!
TERI: Talán valaki másnak.
SELYEM: Mi az, hogy valaki másnak? *(pill. csönd)* Egyáltalán hol vagy?
TERI: Talán az emeleten! Talán a földszinten!
SELYEM: Vagy éppen egy levélszekrényben!
TERI *(nevet)*: Könnyen meglehet! *(csönd)*
SELYEM: A kesztyűkre se emlékszel? Azokra az elveszett, elhagyott kesz-

tyűkre sem, akik éjszaka a levegőben szállnak és a gazdájukat keresik? Erre sem emlékszel? Erre aztán igazán emlékezhetnél . . . *(csönd)*

GYÉMÁNT LILI: Uram . . . Egy pillanatra *(szünet, majd lelkesen)* Ronald Colman!

SELYEM: Parancsol?

GYÉMÁNT LILI: Sajnos csak profilból. *(pill. szünet)* Tudja, kivel volt nagy? Úgyszólván feledhetetlen? *(rávágja)* Bánky Vilmával!

SELYEM: Hát ez igazán megtisztelő. Különben miben lehetek szolgálatára?

GYÉMÁNT LILI: Ha megkérhetném valamire . . .

SELYEM: Hogyne. Tessék.

GYÉMÁNT LILI: Nem olyan nagy kérés. Csak éppen . . . ha segítene megkeresni a lakásomat.

SELYEM: A lakását!

GYÉMÁNT LILI: Tudja, ők mindig máshová visznek. A lányom, meg a férje. Na, az aztán egy finom alak! Olykor felcipel a padlásra. Aztán meg valahol a pincében találom magam.

SELYEM: Dehát ez képtelenség!

GYÉMÁNT LILI: Képzelje! Lenyom egy székre, hogy csak ott üljek. Dehát én le se teszem a kabátomat. Hiszen egy pillanat múlva felrángat. És tovább cipel egy másik lakásba.

SELYEM: Ugyan már!

GYÉMÁNT LILI: Teljesen összezavar! És a lányom se különb. *(más hangon)* De maga olyan megbízható! A tekintete . . . meg úgy egyáltalán. *(más hangon)* Itt a kulcs!

SELYEM: Mit csináljak vele?

GYÉMÁNT LILI: Kinyitja az ajtót.

SELYEM: Milyen ajtót? Hiszen azt se tudom, hogy . . .

GYÉMÁNT LILI: Kissé kopottas. Igen. . . a kilincs körül már egészen lekopott.

SELYEM: Dehát a névtábla! Mi áll a névtáblán?

GYÉMÁNT LILI: Ó, az teljesen mindegy. Örökké kicserélik a névtáblákat. Mindig más és más név. Ez a lányom trükkje. Ezt ő eszelte ki. *(más hangon)* Kezdjük talán odafent.

SELYEM: Odafent? Mi az, hogy odafent?

GYÉMÁNT LILI: Megkérhetem, hogy karoljon belém?

SELYEM: Kérem! *(más hangon)* Hát ezt jól kifogtam! *(lehalkul)* *(lassan kopogó lépések)*

SELYEM: Mégis . . . nem tetszik emlékezni valamilyen névre?

GYÉMÁNT LILI: Örökké cserélgeti a nevét. Pincér. Éjszakai pincér. Ezek a legveszedelmesebbek. Sose barátkozzék éjszakai pincérekkel.

SELYEM: Nem . . . nem . . . még véletlenül se.

GYÉMÁNT LILI: Dehiszen maga egészen más körökben forog.

SELYEM: Milyen körökben? *(pill. csönd)*

GYÉMÁNT LILI: Mikor jött meg Bostonból?

SELYEM: Én?! Bostonból?!

GYÉMÁNT LILI: Úgy tudom, oda szól a szerződése. És hogy ez most csak egy vendégszereplés.

SELYEM: Úristen!

GYÉMÁNT LILI: Maga a bostoni karmester. Mondták is a házban. Csakhogy én akkor már rég tudtam!

SELYEM: Méghogy bostoni karmester!

GYÉMÁNT LILI: Hány koncertje lesz? Szabadjegyet persze nem tud adni? De ha mégis . . . ha el tudná intézni . . . *(elúszik) (csönd) (csak a kopogó lépések – majd váratlanul)*

KEDÉLYES ÚR *(öblös hang)*: Á . . . á . . . Gyémánt Lilinek új gavallérja van!

GYÉMÁNT LILI: Mentsen meg! Kérem! Könyörgök! *(pill. csönd)* Ez az alak . . . *(eltullad)*

KEDÉLYES ÚR: Miféle alak?

GYÉMÁNT LILI: Elkapta a karomat! Elvette a kulcsomat!

SELYEM: Mondja mindjárt, hogy kiraboltam! *(pill. csönd)* Tessék. Itt a kulcsa!

KEDÉLYES ÚR: De uram! Ezt azért mégse teheti a Gyémánt Lilikével! *(más hangon)* Na jöjjön szépen, Lilike!

SELYEM: Már ne haragudjon, de mit jelentsen ez?

KEDÉLYES ÚR *(súgva)* Hagyja, hagyja . . . mindig ezt csinálja.

GYÉMÁNT LILI: Ki tudja mióta leskelődik itt a lépcsőházban? Fel akart cipelni a padlásra! Mind csak erre spekulál!

KEDÉLYES ÚR: De Lilike. Ezt majd megbeszéljük. *(távolodó lépések)*

SELYEM: Na, ezt is jól kifogtam!

BRUNNER *(beközelít)*: Áááá! Kit látok, A feleségem kedvence!

SELYEM: Én?

BRUNNER: Hogy az mi mindent össze-

olvas! Asztrológia! Álmoskönyv! Szakácskönyv!

SELYEM: Megtisztelő.

BRUNNER: Ezt nézze meg!

SELYEM: Mi ez?

BRUNNER: Egy csikk, uram! Egy elhajított cigaretta csikk! És mit gondol kinek a műve? *(rávágja)* Havas Arturé!

SELYEM: Még nem volt hozzá szerencsém.

BRUNNER: Nincs jelentősége. És különben is . . . Havas le van írva! Erről ennyit. És maga pedig csak alkosson! Igenis, alkosson! *(távolodva)* És ha annak a nimandnak eszébe jutna bocsánatot kérni ezért a szemétdombért, egyszerűen átnézek rajta! Kész! Végeztem! *(hang ki)*

SELYEM: Micsoda figurák! *(lehalkul) (csönd) (Madárfütty lassan beközelít. Kertben vagyunk. Távolabbról járművek hangja szűrődik be az utcáról.)*

SELYEM *(nagyot szippant a levegőből):* Hihetetlen! Kert a lekopott tűzfalak között!

MAGDA *(kissé távolabbról, olvas)* „. . .az ablak nyitva volt és az esőáztatta párnán úgy terült szét Sally haja, mint valami aranyháló. Bűntény áldozata lett." *(lehalkul) (csönd)*

IDŐS FÉRFI: Mi az? Miért hallgattál el?

MAGDA: Berekedtem. *(szünet)*

SELYEM: Bocsánat, igazán nem akartam megzavarni.

MAGDA: Szép a kert, nem?

SELYEM: Maga a csoda!

IDŐS FÉRFI: Maga pedig az új lakó.

SELYEM: Ha megengedi, Selyem.

IDŐS FÉRFI: Micsoda?

SELYEM: Selyem Béla.

IDŐS FÉRFI: Ja, úgy! *(más hangon)* Örvendek. Lincz. Dehiszen én már láttam magát.

SELYEM: A televízióban?

IDŐS FÉRFI: A lépcsőházban! *(más hangon)* Várjunk csak! Maga egy időben udvarolt a lányomnak, ha nem tévedek.

MAGDA: Ugyan, apa!

IDŐS FÉRFI: De miért? Neked nem lehet egy lovagod? *(más hangon)* Most mondja uram! De őszintén! Hát nem átlagonfelüli teremtés?

SELYEM: Ó, kétségtelenül!

IDŐS FÉRFI: Na látja! És itt penészedik ebben a kertben!

MAGDA: Hagyd ezt kérlek! Tiszta kabaré!

IDŐS FÉRFI: Uram! Hát mondtam én valamit?

MAGDA: Olvassak, vagy ne olvassak?!

IDŐS FÉRFI: Na, tessék! Most maga is hallhatta! Egyszerűen nem akar kibújni abból a könyvből. A szobából is alig lehet kicsalni . . .

SELYEM: Azt hiszem, az lesz a legjobb ha én most szépen . . .

MAGDA: Igen! Igen! Menjen!

SELYEM: Mégegyszer elnézést! És kellemes szórakozást *(hangja eltávolodik)*

MAGDA *(kis szünet után fojtottan, de hisztérikusan):* Köszönöm, apa! Most már ez az ember is élvezhette a te mindennapi kis műsorodat. *(hang ki) (felfütyül a madár, aztán csönd)*

SELYEM: Ezt megúsztam!

TERI *(közel, gúnyosan)* Te mindent megúszol!

SELYEM: Képzeld! Azt hittem, hogy a te hangod.

TERI: Én egyenlőre még nem olvasok fel öreguraknak.

SELYEM: Nekem is felolvastál.

TERI: Te azért még nem vagy olyan öreg. *(más hangon)* Tudod, hogy apáca akartam lenni?

SELYEM: Te? Apáca?!

TERI: Amikor leléptél.

SELYEM: Nincsenek is kolostorok.

TERI: Valahol csak találtam volna egyet. *(csönd)*

SELYEM: Én nem léptem le. *(szünet)* Sose ígértem házasságot.

TERI: Te semmit se ígértél. *(kis nevetés)* Legfeljebb mozijegyet a Púposhoz.

SELYEM: Hagyd már azt a Púpost! *(más hangon)* Beszéljünk inkább a Bácskai Berciről! Az örökösen körülötted ólálkodó Bácskai Berciről.

BERKES *(közelít):* Maga tornázik?

SELYEM: Ki? Én?

BERKES: Produkcióra készül? Valamiféle versenyre gyakorol?

SELYEM: Ezt meg miből gondolja?

BERKES: Valósággal rátapad arra a karfára. *(nevet)* Egy lépcsőházi artista!

SELYEM: Nem készülök semmiféle produkcióra! *(hirtelen)* Bár . . . lehet, hogy igaza van. Igen, talán majd kitalálok valamit.

BERKES: Ez komoly?

SELYEM: Miért ne? Ha már úgyis itt lógok a korláton.

BERKES: Á, maga át akar ejteni.

SELYEM: Nem akarom átejteni. Nem ké-

szülök semmire. Csak éppen eltűnődtem egy kicsit.

BERKES *(vad röhögésben)*: Tűnődik! Tűnődik! Ohohohóó! Egy elmélyült artista! Hohohohóóó! *(hangja eltávolodik)*

TERI *(kuncog)*: Gratulálok! Egy elmélyült artista.

SELYEM: Na, te azért csak hallgass! Beleestél a Bácskai Bercibe!

TERI: Hogy én?

SELYEM: Azt hiszed, nem vettem észre? Én meg mit tehettem? *(pill. csönd)* Félreálltam.

TERI: Ó, hogy te milyen tapintatos vagy! *(más hangon)* Nem te mutattad be a Bácskai Bercit?

SELYEM: De nem azért, hogy . . .

TERI *(közbe)*: De éppen azért! Hogy lekapcsoljon rólad! *(pill. csönd)* Akkor már nagyonis az utadban voltam.

SELYEM: Ez meglehetősen drámaian hangzik.

TERI: Mondjak egy nevet? Zuzu!

SELYEM: Ja, az a kis táncosnő abból a mulatóból!

TERI: Mulató? Egy mocskos, füstös pince! Táncosnő? Lépni se tud! A fenekét dobálja és közben egyre csak azt búgja *(utánozza)* Zúzúzúúú . . . Zúzúzúúú. . . ! *(pill. csönd)* Ringatja, rázza a fenekét . . . *(búgja)* Zúzúúúú! Zúzúúúú!

SELYEM: Futó kaland.

TERI: Ott ültél a Zuzu pincéjében. Vele együtt búgtad . . . Zúzú . . . ! Zúzú . . . ! *(hirtelen)* Nem! Te nem is búgtál! Huhogtál.

SELYEM: Huhogtam?

TERI: Mint egy rekedt bagoly. *(pill. csönd)* Zúzúúúúú . . . Húhúúúú!

SELYEM: Olcsó kis nő.

TERI: Neked éppen ez kellett.

SELYEM: De hidd el . . .

TERI: Mit higgyek el?!

SELYEM: Egy ideig talán jelentett valamit. De már azt se tudom hol az a pince. A Zuzu pincéje.

TERI: Kirúgott.

SELYEM: Nem rúgott ki. *(pill. csönd)* Na és ha kirúgott? Mit számít?

TERI *(búg)*: Zúzúúúú! Zúzúúúú . . . *(lehalkul) (csönd)*

SELYEM *(hirtelen)*: Teri! Adj még egy lehetőséget!

TERI: Mire, uram, mire?

SELYEM: Tudod te jól!

TERI: Félrebeszélsz!

SELYEM: Teri . . . kérlek! *(csönd)*

TERI: Tudod, hogy lófejed van?

SELYEM: Nekem? Lófejem?

TERI: Méghozzá pónilófejed! Olyan kócos, kis pónilófejed.

SELYEM: Hát ez egyre szebb! Egy lepaszolt póniló! *(pill. csönd)*

TERI: Na, elég a diskurzusból!

SELYEM: Mit akarsz ezzel?

TERI: Azt hiszem, már ki is találtad.

SELYEM *(alig hallható)*: Elmész?

TERI: Így is lehet mondani.

SELYEM: Most nem mehetsz el!

TERI: És miért nem? *(kis csönd)*

SELYEM: Annyi mindent el kell még mondanom!

TERI: Nem . . . ! Semmit!

SELYEM: Teri! Maradj még! *(pill. csönd)* Hallod?!

TERI *(távolodva)* Hagyj engem! Hagyjál! *(hang ki)*

SELYEM *(egy kiáltásban)*: És most hováááá . . . ?!

*(valahol a huzat bevág egy ajtót)*

Teriiii!

*(csönd) (zongora)*

SELYEM *(közel)*: Egy kislány! Le merném fogadni, hogy egy kislány játszik. A ház kis művésznője.

*(szünet)*

*(zongora)*

SELYEM: Chopin? Schumann? Sose voltam valami nagy koncertlátogató.

LEITNER *(beközelít)*: Hát ezzel én se kérkedhetek.

SELYEM: Tessék . . . ?!

LEITNER: Mondja, mit ácsorog ebben a huzatban?

SELYEM: Huzatban?

LEITNER: Mit csodálkozik? Minden lépcsőház huzatos.

SELYEM: És a huzatban szállnak a huzat tündérei.

LEITNER: Mit beszél?

SELYEM: Á, semmi. Nem fontos.

LEITNER: Vár valakit?

SELYEM: Senkit.

LEITNER: Hát akkor?

SELYEM: Semmi.

LEITNER: Kérem . . . elnézést. És csak hallgassa ezt a lépcsőházi hangversenyt. *(távolodva)* Micsoda lehetetlen alak! *(hang ki)*

*(Még hallatszik a zongora, ahogy lágyan betölti a lépcsőházat, aztán elúszik a zene.)*

*VÉGE*

HALLAMA ERZSÉBET

# Ketten a hegyen

Kiásta a vén szőlőtőkét és odadobta az égetni való ágak közé. Elégedettséget érzett. Ezek a vén tőkék minden évben újra kihajtanak, pedig már nem jók semmire, teremni nem teremnek. Most aztán a teleknek ez a széle is rendben lesz.

Megizzadt egy kicsit. Szerencse, hogy tavaly megvette ezt a csákányt. Az asszony persze fölösleges kiadásnak tartotta. Most aztán megmondhatja: azokat az öreg tőkéket csákány nélkül ki nem szedtem volna. A pincéhez ballagott, hogy igyon egy pohár vizet és rágyújtson. Közben átsandított a drótkerítésen. Lang Ferenc, a szomszéd szintén ásott. Mi a fenét áshat ez? Nem hozott bokrot, növendékfát, azt látta volna.

Lang odaát fölegyenesedett, mire Paller gyorsan elfordította a fejét. Ne mondhassa, hogy lesi. Ez a Lang nem az a barátkozós ember. Nem mintha hiányozna a barátkozása. Sose volt rokonszenves. Van egy mutatós, nagyhajú felesége meg egy legényfia, azelőtt néha hármasban jöttek. Mostanában már Lang is alig. Az a kert teljesen el van hanyagolva. Néha kaszálgatja a füvet, ritkítja a bokrokat, de más semmi. Most meg ás. Hát csak ásson. Felőle azt csinál, amit akar.

Paller Gusztáv bement a pincébe, ivott, szájába tett egy cigarettát és fogta a gyufaskatulyát. Az öreg tőke fölött aratott győzelmének kellemes íze mellé már odaképzelte inyére az első slukk zamatát. De a skatulyában csak pár szál gyufa volt, csupa elgyújtott és visszadugdosott szál. Pallernak azonnal a fejébe szállt a vér. Hogy került a zsebébe ez a rohadt doboz? Na hogy! Hát persze hogy a fia. Megint a fia. Ott voltak az este, feleségestül, unokástul, jöttek töltöttkáposztát enni, befőttet elvinni. Jó, ez nem is érdekes, de hogy mindig elszívja a cigarettáját is, most meg még a gyufásdobozát is kicseréli!

Átkutatta a pincét, a szögön lógó kabátok zsebeit, a polcokat, a szerszámosládát, de gyufát nem talált. A vér dobolt a fülében. A fia egy semmitérő szarjankó, egy két lábon járó szerencsétlenség, egy piti gyufatolvaj. Ez csinál gyereket, egy ilyen taknyos. Még szakmája sincs. Még jó, hogy dolgozik egyáltalán. De a kenyérgyárba is ki szólt be, ki, hát az apja, az a hülye, egy ilyen kurva kölökért!

Paller kilépett a pince elé és nagy adagokban szívta be a friss levegőt. Egyelőre ugyan semmit se érzett, semmiféle csillapodást, de tapasztalatból tudta, hogy ez jót tesz, ez a mohó levegőkortyolás. El akart feledkezni a fiáról. A lányára akart gondolni inkább. Még jó, hogy van egy lányuk is. Azt még a főiskolára is fölvették. Na persze ez se olyan egyszerű. Most éppen halaszt. Magyarán mondva lóg, mondta Pallerban a düh, lóg és kurválkodik. Különben miért ott halasztana, százötven kilométerre ide, drága albérletben. Hatalmasakat lélegzett, hisztérikusan, mint egy fuldokló, a markában összeroppant az üres gyufaskatulya. A fává terebélyesedett orgonabokrok ágai megrebbentek: egy szarka röppent fel, színes villanásként húzott el Paller Gusztáv kidülledt szemei előtt, átszállt a drótkerítés felett, és amott, a szomszéd telek túlfelén letelepedett egy tölgyfára.

---

*Születésnapja alkalmából szeretettel köszöntjük munkatársunkat.*

Lang Ferenc is nézte a szarkát. Csinos, erős madár, és láthatóan fütyül a világra. Átszálldos a kerítéseken, nem állja útját annyi minden, mint az embernek. Lang megdörzsölte tenyerét a másik keze hüvelykujjával. Kissé viszketett. Eszébe jutott, hogy valószínűleg föltöri majd az ásónyél a tenyerét. Idővel azonban megvastagszik rajta a bőr. Fölássa az egész kertet. Ide, erre a helyre, amit most ás, leteszi azokat a málnatöveket, amelyeket Tóth Feri ígért. Vagy mégis inkább a másik oldalra tegye? Mindegy, ha itt valamiért nem lesz jó, majd áttelepíti amoda. Sietni igazán nincs miért. Többet fog kijárni, most már tényleg, jövő ősznél későbbre nem halaszthatja a nyugdíjazását. El kéne valamit határozni. Azt hitte, azzal, hogy átadta a laborvezetést, mindent megoldott. De semmit se oldott meg. Furcsa módon mindenki bólogatott, mintha értenék. Holott nem értették, nem is érthették. Amikor elment a fiam, gondolta Lang Ferenc az ágak közt forgolódó madarat bámulva, én már biztos voltam benne, hogy Helga is otthagy, nem tudta senki, talán még ő se, de én igen.

Gondolatai úgy tekergőztek ki a fejéből, mint a pingálóasszonyok keze alól a minták: születtek, kibújtak, növekedtek, egymásba fonódtak, visszakanyarodtak, elvékonyodtak vagy kisebb-nagyobb mellékhajtásokat bocsátottak ki magukból. Egyetlen új gondolata nem volt, mind csak variánsa ugyanannak, de azért mindig úgy indultak, mintha újak lennének, enyhe izgalomtól kísérve, a nem-tudni-mi-lesz-belőle várakozásával. Lang Ferenc kezdte megszokni ezt az állapotot, s mivel mostanában sokat sajnálta magát, ugyanakkor az agya szakadatlanul Helgával és a fiával foglalkozott, saját lényét szinte holmi tartálynak érezte, amely csak elszenvedi a benne történő folyamatokat, önmaga nem vesz részt bennük. De azért próbálta tevékenységgel útját állni ennek a szüntelen gondolatburjánzásnak. Nem sok sikerrel. Most is itt áll, példaszerűen aktív helyzetben: ásózás közben, a fejéből kikacskaringózó ismerős motívumok mégis szinte beborítják a kertet, eltakarják előle a nedves füvet, az avart, a szélen a bokrokat, azt a tölgyfát is a madárral. Lang Ferenc erőteljeset sóhajtott, két tenyerét fölemelte, olyanformán, mint azok, akik bele is könek, ő nem köpött, csak sietősen összedörzsölte a tenyereit, aztán újból megragadta az ásónyelet.

Paller valamelyest lecsillapodott, legalábbis a dühe, a rágyújtás vágya nem, sőt. Hol találhatna gyufát? Ha most kikáromkodhatná magát, az sokat enyhítene a helyzeten. Ha a felesége itt lenne, meg is tenné, jó hangosan, és nem érdekelné a szomszéd. Vagy ha a másik telek üres volna. Átnézett oda. Dohányzik ez a doktor kifene, vagy nem dohányzik? Próbálta fölidézni, látta-e már. De nem emlékezett.

Lang Ferenc tempósan ásott, s ahogy a sárgult gazzal benőtt föld folytonossága újra és újra megszakadt a fémlap hasítására, eszébe jutott egy sírgödör, vagy több sírgödör, talán az egész temető, először csak azt érzékelte, hogy érez valami szagot, igen, a nedves föld szagát és az avarét, aztán azt érzékelte, hogy ez itt alatta lehetne épp egy sírgödör is. Szimatolt, s megállapította, hogy valami hiányzik a szagok közül. S minthogy nem volt szokva ehhez a munkához, a dereka, a válla, a karjai az idegek első rezzenésére megkönnyebbülten abbahagyták az erőlködést. Lang Ferenc, alig néhány ásónyomnyi ténykedés után, ismét megállt és belebámult a sekély gödörbe a lába előtt. Egy kifordított rögben egy félbevágott gilisztát látott vergődni, de ez már nem jutott el a tudatáig, mert ez a sírgödörhöz amúgy egyáltalán nem hasonlatos, cakkos szélű, ügyetlen kis mélyedés eszébe juttatta a feleségét.

Nem Helgát, ezúttal nem, hanem az első feleségét, a fia anyját, aki rettenetesen régen, vagy húsz éve halott, nos igen, pontosan huszonegy éve, méghozzá ősszel, október végén, vagyis most lenne, vagyis lett volna, ha gondolt volna rá, halálának huszonegyedik évfordulója. Lang Ferenc szórakozottan nézte a vergődő félgilisztát és csodálkozott. Hogy jöttek elő ezek a régi dolgok? Szegény asszony, a gyenge idegzetével. Jó, hogy a fiú nem, azazhogy Helga nem, azazhogy, hát persze elmentek, de legalább, egyszóval ez nem tartozik ide. Mindenki mindent tud, mondta egy üveghang Lang Ferenc fejében. Különös érzés volt: hosszú hónapok, sőt, voltaképp már hosszú évek óta egy igazán új gondolat. És nem kúszott, tekeredett, ágazódott és nem foszlott szét, hanem ottmaradt az agyában, hűvösen, foszforeszkálva, mint egy kristály.

Ezzel egyidejűleg megszólalt egy hang a háta mögött: jó napot, szomszéd, nincs véletlenül egy szál gyufája?

Mit áll ez itt, mintha lecövekelték volna, gondolta Paller Gusztáv idegesen, csak nem hiányzik egy kereke? Vagy be lenne rúgva?

De igen, máris hozom, mondta Lang Ferenc készségesen, sőt, valódi buzgalommal, és máris indult.

Tudja, a fiam nagyon kibaltázott velem, magyarázkodott Paller, s míg a szomszéd hátát nézve ott trappolt a nyomában, fura, aránytalanul nagy hálát érzett, mintha nem egy vacak szál gyufáról volna szó. S bár esze ágában se volt mesélgetni ennek az idegennek, azon kapta magát, hogy folytatja: lehetetlen rendre szoktatni azt a nyavalyás kölyköt, most meg már, hogy meg is nősült, még kevesebb rá a remény, az anyja mindig is védte, hát gondolhatja, mostanában meg se szólalhatok anélkül, hogy meg ne kapnám, így nem lehet beszélni egy felnőtt férfival, felnőtt férfi, nahiszen.

Lang kihozta a házból a gyufát és Paller végre meggyújtotta a cigarettáját.

Maga nem dohányzik? Lang a fejét rázta, és arra gondolt, ezt a személyzetist vagy titkárt vagy mi az ördögöt még egyáltalán nem látta közelről, szögletes arca van és milyen rücskös, a ráncai is milyen mélyek, pedig jóval fiatalabb lehet nála, talán tíz évvel, na tízzel azért nem, hattal-héttel talán, akkor meg ők tulajdonképpen ugyanaz a nemzedék. A maga fia hol van, rég láttam errefelé, mondta Paller evvel a hirtelen támadt és érthetetlen közlékenységével, aminek iménti kitörését mellesleg már meg is bánta, ugyanakkor valami jóleső elégtételt érzett, hogy lehordta a fiát egy idegen előtt. Pedig hát az nem hallotta, és ha hallotta volna is legfeljebb röhög rajta. Az én fiam disszidált, felelte Lang azon a színtelen hangon, amelyet erre a célra kialakított, mintha ezáltal az ügy maga is jelentéktelenné fakulna. Paller meghökkenésében udvarias akart lenni, ezért megkérdezte, mikor történt a dolog, hol él jelenleg a fiatalúr és mivel foglalkozik. Mikor meghallotta, fölnevetett: na akkor kezet fogha tunk, mert az én fiam is rakodó, mindkettőnk fia rakodó, csak az enyém a szocializmusban, a magáé meg a kapitalizmusban. Iszonyú humora van, gondolta Lang Ferenc, de a dolog bizarrságát tökéletesen átérezte. Paller nem tudta, hogyan hagyja abba a beszélgetést, másra akarta terelni a szót és megkérdezte: a felesége hogy viseli? A feleségemmel külön élünk, mondta Lang szárazon, egyébként a fiam az első feleségemtől való, aki régen meghalt.

Eszébe jutott, hogy az előbb – öt perce vagy ezer éve – temetőben érezte volna magát, ha egy bizonyos szag nem hiányzik, most megvolt, mi az: az az édeskés, rothadásszag. A hervadt koszorúkból jön vagy a hullákból a föld alól.

Paller zavarodottsága tetőpontra jutott, s megkérdezte Langot, nem inna-e meg vele egy könnyű fröccsöt, ha igen, máris mehetnek, van kint szóda is, bor is, és ha esetleg egész napra kölcsön tudná adni ezt a gyufásdobozt, úgy érti, a dobozt is, mert a magáét mérgében eldobta, tudniillik üres volt. Lang bólintott, nem tudta, miért, mint ahogy Paller se tudta, mi vette rá erre a meghívásra.

Megitták a fröccsöt, közben Lang beszámolt az ígért málnatövekről, Paller meg a régi tőke kivágásának nehézségeiről. Megbeszélték, hogy veteményezni itt nem érdemes, mert a fácánok mindent tönkretesznek, hogy az őzek idejárnak inni az erdőbe, hogy a szamóca ezen a talajon nem terem meg, nem is érdemes megpróbálni. Hogy az asszony bukszust akar a kerítés mellé, hogy a gyerekek ki se dugják az orrukat, de eljön az idő, mikor majd jó lesz ez a kert az unokák végett, na meg aztán a jó levegő. Jó levegő az tényleg van. Na meg a csend. A csend, ez az, ami megfizethetetlen. Különösen manapság, amikor ordít a tévé, ordít a fiataloknak az a hülye zenéje, bőgnek az autók, a városban a zajártalom egyre súlyosabb, mindenütt fejetlenség és zűrzavar, a végtelenbe nyúló építkezések is megviselik az ember idegeit, meg az a sok megoldatlan probléma és mellébeszélés. Pazarlás az egyik oldalon és pénztelenség a másikon. Mi lesz így az országból, senki se tudja. Jó lenne, ha valaki tudná. Jó, de ilyen ember nincs. Van néhány nagyokos, úgy tesznek, mintha ők szarták volna a Gellérthegyet, ezek az úgynevezett szakemberek, akiknek kritizáláson kívül egy értelmes mondat nem hagyja el a száját. Azért a kritika is jogos, és inkább oda kellene figyelni rá, de sajnos a vezetők jórésze a saját pozíciójától eltekintve semmivel sem törődik, a pillanatnyi stabilitás, azaz a karosszék megőrzése pedig éppen a nemcsinálással érhető el. Hát ebben tulajdonképpen egyetért, mondta Paller, a nemcsinálás tényleg nagyon jellemző lett, vagyis a gyávaság, úgy is mondhatni. Úgy is, helyeselt Lang. Úgyhogy ő néha nem is csodálkozik a fián, mondta Paller, hogy semmi se érdekli és semmit se akar csinálni, vagyis ki van ábrándulva, de óvakodik ezt előtte elismerni, csak lovat adna alája. Ő sem csodálkozik a fián, mondta Lang, hogy elege lett mindenből és elment, nem mintha olyan nagy erőfeszítéseket tett volna, szinte minden az ölébe hullott, kivéve az egyetemet, de azt meg olyan sokáig járta, amilyen sokáig csak lehetett, mégsem csodálkozik, mert azért a lehetőségekről is érdemes eltűnődni. Ugyanis példának okáért az ő fia, mondta Paller, tavalyelőtt, mikor egy téeszben dolgozott, na nem erőltette meg magát, de ez most mellékes, egy nap azzal jött haza, hogy a téesz teli van nyulakkal, a mindenféle vezetőemberek nyulaival, olyanokéval, akik jószerivel meg se tudnak különböztetni egy nyulat mondjuk egy hörcsögtől, de erre nincs is szükség, mert a nyulakkal semmi dolguk, nem is látják őket, csak felveszik a dohányt, ami a kisnyúl meg a fölhizlalt házinyúl súlykülönbsége révén jön létre, nem tudja, érthető-e. Nagyonis érthető, felelte Lang, maga is hallott ilyen eseteket, egyfelől a pénzéhség, másfelől a megfizetetlenség, ő például nemrég hallotta egy volt évfolyamtársától, hogy a betegnek bennfelejtették a tampont a hasában, úgy halt meg a szerencsétlen, és ez nem is valami elszigetelt eset. Hogyhogy bennfelejtették, hökkent meg Paller, és hogyhogy a tampont, csak úgy, minden izé nélkül? Hogyne, egyszerűen összevarrták a hasát, mondta Lang, szepszis jön létre, egyszóval elgennyed ott, hogy értse. Paller szürke arccal borzongott és kijelentette, hogy ezért mondja ő mindig, hogy ha sürgősen nem történik valami, itt nagyon nagy bajok lesznek. Ezzel messzemenően egyetért, mondta Lang, csak mi legyen az a valami, szerinte

az anyagi érdekeltség. Rendet csinálni, mondta Paller, elkapni a töküket, elkapni ezeknek a csirkefogóknak. Kikre gondol konkrétan, mondta Lang, ugyanis ma már úgy összezavarodtak a dolgok, hogy a felelősséget szinte nem lehet kire hárítani, ebben az úgynevezett demokráciában. Na ez az, mondta Paller, torkig van már ezzel a demokráciával, hogy mindig ezt fújják, holott erős kéz kellene ide, nem pofázás. Reméli, mondta Lang, a kedves szomszéd nem arra gondol, hogy csukjunk le mindenkit, aki kinyitja a száját. Nem erről van szó, mondta Paller, bár mindennek megvan a határa, ha mindenki mindenbe belepofázik, ki csinál rendet, amire, miként az előbb megegyeztek, igenis nagy szükség lenne. No igen, csak ha ez a rend esetleg olyan módszerekkel teremtődne meg, amikre nem szívesen gondol vissza az ember. Már aki, ugyanis ma mindenki úgy tesz, mintha annakidején Afrikában üdült volna, miközben itthon két tucat ember elkövette a bűnöket. Na nem, de ahogy mondani szokták, a tanulságokat le kell vonni a történelemből, mondta Lang. Igen, vagy úgy tesznek, mintha istentudja miken mentek volna keresztül, mondta Paller, már az utcák is mártírokkal vannak kikövezve. Nem hiszi, mondta Lang, hogy egy bizonyos korszak börtöneit például visszasírná bárki is, hogy csak egy példát említsen. Nem tudja, mondta Paller, miért hozza elő a kedves szomszéd a börtönöket. Azért, mert volt szerencséje hozzájuk, mondta Lang.

Paller Gusztáv ekkor ismét rágyújtott, hevesen leszívta a füstöt, kezét leeresztette szétvetett térdei közé, majd azt bámulta, milyen szikraeső pattog ki a finánclábas cigarettából. Lang Ferenc ugyancsak a kicsiny tűzijátékot figyelte, miközben tompa, de erős ütést érzett az agyán, s nem értette, minek mondta, amit mondott. Te atyaúristen, gondolták mind a ketten. Paller, mintha a lelkében is szikraeső zuhogna, mit szikraeső: tűzvész, úgy érezte, élete legnagyobb ostobaságát követte el, amikor szóbaállt ezzel az alakkal, mikor ült ez börtönben, ötvenhat előtt vagy után, és egyáltalán, ki ez, orvos ez vagy mi az anyja valaga, valami puhány úrigyerek vagy épp ellenkezőleg, ösztönei ágáltak, mégis föl kellett tennie magában a kérdést: na és mi van, ha a pasas például szakérettségis, néhány évvel talán öregebb őnála, és most itt páváskodik. Lang gyomra összeszűkült, nem mert oldalt nézni, szeme sarkából mégis látta az arc rücskös bőrén átütő, megfeszült izmokat, a mellette ülőnek még a tartása is megváltozott, lázasan próbált visszaemlékezni, nem látta-e már régebben is ezt a férfit, megpróbálta ráképzelni az egyenruhát, megidézni egy más szituációban, és most már valóban mintha ismerős lett volna.

Csend volt, s úgy ültek ott a lócán a présház előtt, mintha közös cellába lennének zárva.

Paller beszívta a füstöt, tele lett a szájürege, az orra, felpuffasztotta az arcát és öblögetett a füsttel, mintha nem tudná kiköpni, nem tudna megszabadulni tőle, s ebben a büdös füstgombócban mintha emberek, helyzetek, helyszínek kavarognának, miniatürizálva, de tökéletesen kivehetően, az egész élete egyetlen lenyelhetetlen és kiköphetetlen gombóc, itt forog a szájában, nyállal és valami undok keserűvel keveredve.

Lang pedig kihűlt, nem emlékezett, egyáltalán tudta-e valaha, hogy létezik ekkora hideg, belülről, a hajhagymái tövéből, a belső szervek legbeágyazottabb sejtjeiből, a csontvelejéből áradt szét benne, feje körül a régi gondolatburjánzásai mind ott voltak kimerevítve, mint valmi túlméretezett jégagancs, de most a tények, amelyeket máskor nem lehetett látni, az üvegszerű jég alatt tisztán és sötéten felragyogtak.

Nem messzire tőlük a bokrok alól fölcsapott egy fácántyúk, verdesett, rikácsolt, majd alacsony röpülésben eltűnt az erdő fái közt. Paller Gusztáv társalgási hangon megkérdezte Langot, hol és mikor szerezte az imént említett élményeit. Lang Ferenc szárazon, de engedelmesen, a tényeknek megfelelően válaszolt. Tiltott magzatelhajtás, ismételte Paller, majd fölkacagott. Ő a maga részéről, mondta Lang gépiesen, nem kívánja másra hárítani a felelősséget, a Ratkó-korszak ismert túlzásaira például, csupán megjegyzi, hogy lelkiismerete parancsára cselekedett, és nem szakorvos létére is szakmailag kifogástalanul hajtotta végre a műtétet, úgyhogy nincs is belőle ügy, ha valaki föl nem jelenti, máig nem derült ki, kicsoda. Kétségtelen, jelentette ki Paller, hogy egyes kérdésekben voltak túlkapások, a kedves szomszéd által említett korszaknak ez a bizonyos szigorúsága is ide sorolható, vagy például a hosszú haj ellen indított kampány, mely már szerencsére a múlté, azonban az a leegyszerűsítés, hogy aki részt vett a téesz-szervezésben, mind botozott, őt már boszszantja, erről mesélhetne, minthogy maga is ott volt a dolgok sűrűjében. Hát természetesen, mondta Lang, és ő nem is ért egyet az ilyen leegyszerűsítésekkel. Arról nem is beszélve, mondta Paller, hogy még olyanok is megfertőződhetnek, akikről senki se hinné, a kaparj kurta ösztönétől példának okáért, neki is van egy hajdani harcostársa, aki egy nagy villában él, akár egy régi gróf, nem is kíván erről többet mondani, bár megvan róla a véleménye. Ő a saját jószántából hagyott fel a gyógyító praxissal, mondta Lang, nem pedig mintha bárki is kényszeríteni akarta volna. Az egészben az a legszomorúbb, mondta Paller, mikor az embernek még a saját gyereke is azt veti a szemére, hogy minek áldozott és gürizett, ha még egy rendes lakást se tudott szerezni egy élet munkájával. A labor vezetéséről is saját jószántából mondott le, tette hozzá Lang, csak hogy átadja a helyét a fiataloknak. Ezekben a fiatalokban, mondta Paller, egyszerűen nincs meg már az a tűz, ami bennünk még megvolt. Mi kell egy öregedő embernek, folytatta Lang, semmi, mi kéne, de akikért és akiknek, azok egyszerűen fölhúzzák a nyúlcipőt és köd előttem, köd utánam. Még mindig jobb, mondta Paller, ha az ember fia elmegy és legalább megpróbál a maga lábára állni, mintha állandóan az orra előtt van a lehetetlen nézeteivel, a tehetetlenségével, az egész elcseszett életével, amit a tetejében nem átall összehasonlítgatni az apjáéval. Az ő fia orvos ugyan, mondta Lang, de az életben nem fogja már gyakorolni a hivatását, ahhoz vizsgákat kellene letennie, de nem is folytatja, mert csak ideges lesz. Ő is, mondta Paller, ha eszébe jut az a drágalátos fia, tisztára élősködő, megvan neki még az a hülye szokása is, hogy az elgyújtott gyufaszálakat visszadugdossa a dobozba, aztán persze egyszerűen zsebreteszi a másét. Nagyon örül, mondta Lang, hogy kisegíthette a kedves szomszédot ezzel az aprósággal, még szerencse, hogy volt nála. Tényleg szerencse, mondta Paller, mert megütötte volna a guta, ha nem tud rágyújtani, ugyanis ezeket az öreg tőkéket ma még ki akarja ásni, ha nem is mindet, legalább a felét. A hét végén neki is el kell hoznia a málnát, mondta Lang, úgyhogy indul is, folytatja az ásózást.

Amikor Paller a kerítéshez ment, egy raj cinke röppent fel a bokrokról, odanézett, min lakmározhattak, de akkor a fejében, mint egy nyilallás, megjelent a villa képe. Baloldalt a tornyocska: kidudorodó félhenger, tetejében a hegyes sipka, a nagy tömör faajtó és fölötte a kovácsoltvas kocsislámpa, az öreg, csatakos fenyők az udvaron, sötétzöldek, majdnem feketék, csúcsaik méterekkel a tető fölé nyúlnak, lompos ágaik közt pedig olykor megvillan egy mókus vörös bundája. Nem a mókusért, nem a kovácsoltvas lámpáért,

nem a toronyért! Igazából ódzkodott az egésztől, és önként választotta az egykori cselédlakást vagy mifenét, a részben alagsori, hátulsó szárnyat. Csak amikor a Franciék odaköltöztek, betelepedtek a nagy első szobákba, a gipszrozettás, kandallós, sakktáblaparkettás szobákba, fölaggatták rózsaszín függönyeiket és kihúzták a szárítókötelet az ő ablakuk fölött, akkor kezdődött az ő kálváriája. A felesége nem hagyta élni. Az agyára ment a folytonos lamentálásával. Egyszer jól meg is verte, annyira, hogy maga is megbánta. A nők eszejárására jellemző, hogy miután elköltöztek, az asszony egyszer se hozta többet szóba a villát, magát a villát nem, csakis Franciékat. A villa attól kezdve lett az ő, Paller Gusztáv legszemélyesebb ügye. Attól kezdve, hogy Franciék megvették, bagóért persze, ők meg barom módjára elfogadták azt az ócska lakást, amiben azóta is laknak. Ritkán, úgy félévenként és mindig alkonyat után, elmegy arrafelé, megbámulja a fenyőket – kettővel kevesebb van azóta –, a gömbölyded, csúcsos tornyot és azt a keskeny betonjárdát, ami a toronyszoba mellett kanyarodik hátra a ház mögé, az ő régi lakásukhoz. Az átfestett kerítésről, a flancos kertibútorról, a másik oldal toldalékáról, az ablakokon pöffeszkedő új sárga redőnyökről nem vesz tudomást. Olyankor rosszul van, szúr a szíve, kapkodja a levegőt, éjjel meg csikorgatja a fogát, úgyhogy jobban tenné, ha sose menne arra. Azt viszont nem bírná ki.

Paller úgy csapott le a vén tőkére, mintha az ellenséget kellene néhány csákányütéssel mindörökre elhallgattatnia. Fröcskölt a föld az ütései alatt.

Lang Ferenc lassan, ügyetlenül, de most már megállás nélkül ásott. Szakadt róla a víz, az arcáról különösen, egy darabig megült a szemöldökszőrei között, aztán lefolyt, és csípte a szemét. Megpróbált nem gondolni azokra a valamikre, amelyek elevenen, bár mozdulatlanul, sötétlő, kristályos fénnyel meredtek rá. A mozgás, az izzadás azt a tévhitet keltették, hogy az idő halad, ő tehát távolodik ezektől, előbb-utóbb eltűnnek a szeme elől. Próbált a szomszédra gondolni, gyűlöletet, szánalmat, bármit ébreszteni magában, de nem sikerült, még az arcot se tudta fölidézni, mintha nem egy valóságos, élő arccal nézett volna szembe percekkel ezelőtt, hanem valami szétesett, részletek nélküli, kifejezéstelen halott-arccal. Pedig a csákány hangja is idehallatszott. Minden erőfeszítése ellenére az történt, hogy azok a különös valamik közeledni kezdtek feléje, lebegve és mozdulatlanul közeledtek, mégcsak nem is nagyobbodtak, mégis pontosan érzékelte, hogy fogy köztük a távolság. Lang nem hagyta abba a munkát, de föladta a hiábavaló küzdelmet, engedte, hogy azok a tömbök vagy betokozódott lények vagy szörnyek odaérjenek hozzá, beléivódjanak, elfoglalják helyüket a szöveteiben és elvégezzék, amit el kell végezniük. Igen, mindenki mindent tud és tudott is mindig. Őt nem a lelkiismeret vagy a sajnálat vezérelte, hanem az esztelen félelem, hogy minden kitudódik és a lány a gyerek révén ráakaszkodik. És nem a felesége jelentette föl, ahogy szerette volna gondolni, hanem a legjobb barátja, aki aztán karriert csinált, helyette csinált karriert, mintegy az ő karrierjét orozta el, de éppen mivel nagy ember lett, ő soha nem merte föltenni a kérdést, még magában sem, nehogy a szeméből kiolvassák, és szakítani is csak évek múltán szinte észrevétlenül mert vele. És a felesége ideggyengesége legfeljebb érzékenység volt, talán még az sem, hiszen mindent tudott, a végén még Helgát is, de nem ezekért lett öngyilkos, és még a börtön, az ő karrierjének kettétörése sem viselte meg, hanem egyesegyedül az a vád. Ő hónapokig melengette, ápolgatta makacs ötletét, hogy a felesége jelentette föl merő féltékenységből, addig gondozta és növesztette, amíg elég erős lett, hogy meggyőződésnek érezhesse az

ember és előállhasson vele. Helga pedig, mielőtt a fia elment, biztos, hogy mindent elmondott neki, minimum a tényeket, hogy az anyja nem szívrohamban halt meg és az apja nem a szókimondásáért ült börtönben, de lehet, hogy többet is. Az utolsó években Helga átlátott rajta, még azt is tudta, hogy a laborban se úgy állnak az ügyek, ahogy ő meséli, meghallgatta a beszámolóit, válaszolgatott, de a szeme mást mondott, átlátott rajta, azért hagyta ott. Mindenki mindent tud és tudott is mindig. És mindenki otthagyta.

Lang most már abbahagyta az ásást, végignézett a fölszaggatott földön, nem értette, mit művel itt, málnatövek, mondta magában, de minek kellenének nekem málnatövek, minek.

Paller csapkodta a tőkét, mintha az ember lenne, aki ellene szegül, a tőke végre engedett, gacsos, szikár gyökerei kifordultak, az anyád istenit, sóhajtott hangosan Paller, de semmi elégedettséget nem érzett.

Egy öregasszony ment el az úton, beköszönt neki, egyiknek is, másiknak is. Ismeretlen öregasszony volt, a régiek közül való, akik úgy tudták, ha két ember találkozik a hegyen, illendően köszönteniük kell egymást.

SOMLYÓ GYÖRGY

# Elvesztett otthonok

*Kabdebó Lóránt interjúja*

KL: – Balatonboglár helyett egy ideje várost jelez a térkép, Boglárlelle néven. A városavató ünnepi eseményt ódával üdvözölte a költő Somlyó György. Boglár a *Rámpa* című regényében is fel-feltűnik, mint ifjúkori emlék. Ha otthonaidat számbavesszük, innen kell indulnunk. Az idő múlik, a régi otthonok belevesznek a múltba. És nem egy – mint épp a boglári – tragédiával is telített.

SGy: – Persze ha tárgyszerűen múltidejű is, számomra az „örökös jelenidőben" él. Talán ezért is tudtam visszatérni erre az alkalomra ehhez a ma már, hogy úgy mondjam, kétszeresen „antik" versformához és műnemhez, mint ez az alkaioszi strófákban szóló, Berzsenyit idéző ünnepi óda. Most, amikor a hagyományos versalakok gyors lehetetlenülését éljük át, annál nagyobb a nosztalgiánk is irántuk (van aki bevallja, van aki nem), az „ének" iránt. Ennek a versnek az utolsó szava is éppen ezért az *ének* – a horatiusi *carmen*, amely szó a latin származék-nyelvekben két ágra szakadt: nemcsak az éneket jelenti, hanem az ének, a művészet nemtőjét is, a varázst, a bájt, nemcsak *chant* és *canto* lesz belőle, hanem *charmes* is. A szeriális és atonális zene prófétája, Schönberg egyik levelében maga is elárulja olthatatlan nosztalgiáját a tonalitás iránt. Átvitt értelemben: a tonalitás iránti nosztalgia, azt hiszem, annál inkább működni kezd korunk költészetében, minél inkább véglegesen látszunk elszakadni tőle. Ezúttal az alkalom és az élmény mellett a „hely szelleme" is inspirált arra, hogy ilyen költemény ma létrejöhessen, hiszen Bogláron próbálgattam valaha, korai verseimben ezt a klasszicizáló formát, tizenhét éves koromban. Korai verseim közül az egyik, amit nagyon szeretek, *A Múzsához* című kétrészes alkaioszi ódám szintén egy boglári nyáron íródott. Persze, már akkor ez a vers is mutatta a forma és hangvétel óhatatlan változását. A hagyományos költészet több ezer éven át azért fordult a múzsához, hogy adjon erőt az énekhez, az ifjúkori óda viszont azért fohászkodik, hogy adjon erőt *nem* dalolni. Vagyis *nem* írni. Azzal kezdtem a költészetet, hogy védekeztem ellene. Hiszen már akkor, ott is kísértett az éneklés lehetetlensége, korunk költészetének e legfőbb belső problémája. A nosztalgia persze, minél jobban lehetetlenül, annál jobban izzik rejtve, és nagyon is termékeny lehet és szükséges is a költészet továbbfejlődéséhez. Egyszerűen a megtartásában. Eszem ágában sincs ugyanakkor, hogy ezirányban fog a költészet továbbmenni, csak azt gondolom, hogy ilyen nosztalgikus visszavételek helyet kaphatnak szerencsés esetben a ma és a jövendő költészetében. Walter Benjamin már a harmincas években, a modernizmusok fénykorában azt írja, hogy a modernség „egyben azt az erőt is jelenti, mely azért munkálkodik a korszakban, hogy antikvitássá változtassa." Egy ilyenfajta vershez persze az az alkalom is kell, mely egy intézményes ügyet olyan személyes üggyel párosít, mint ez esetben történt. A vers nosztalgiáján kívül, még a szituáció nosz-

talgiája is hozzájárult ehhez, ami persze sokszor hozzájárul egy költemény megszületéséhez más esetekben is.

Igen, az elszorult torokba tört dal. Ez viszonylag már régóta a modern költészet mai fázisa, és ezen – úgy látszik – csak ilyen, véletlen csodák folytán lehet egyszer-egyszer túllépni. Persze, amint látható, itt is úgy, hogy a választott forma, hangnem és szerep stílusa olykor nagyon élesen megtörik. Például a Berzsenyit idéző, elavult *talpköve* és az egészen új, technikai *infrastruktúra* szavak egymás mellé állításával. Vagy azzal, hogy Boglárlellét Róma, Athén és Babilon „kisöccseként" aposztrofálom, vagy úgy, hogy a nyaralók által megszállt nyári Boglárról beszélve „metropolisz-nyaralat" említek, meg úgy, hogy – önmagamat is kinevetve – azt az alapvető érzületemet írom le – amely az *én* számomra egyáltalában nem nevetséges –, hogy a világon akárhol vagyok, valami rögtön Boglárra kezd hasonlítani.

Amikor először megpillantottam a tengert, nagyon-nagyon rég, Párizsból Marseille felé utazva, az valóban fantasztikusan olyan volt . . . Nem tudom, emlékszel-e, amikor a vonat Pestről a Balaton felé halad a déli parton, Aligánál pillantjuk meg egyszerre a tavat, de csak egy percig: a vasúti töltésben van egy bevágás, ott meglátni, aztán megint egy-két kilométerig híre-hamva sincs a víznek. Pontosan így történt Marseille előtt is. Egy hegyben volt egy ilyen bevágás, egyszerre ott volt a tenger, fantasztikus kékségében, egy vörös sziklával – ami az ottani partnál végig jellemzi a tengert –, aztán vagy fél órát megint nem láttam semmit belőle . . . Mindenesetre szívesen hagyom magam kinevetni ilyenkor. *Olyan, mint Boglár,* mondom, most már rájátszva, tréfából is, sok mindenre, ami egyáltalán nem olyan, mint Boglár.

Baudelaire azt mondja, ami fontos történik az emberrel, az tíz éves kora előtt történik, Freud is megerősíti ezt. Én azt gondolom, hogy ez ilyen kizárólagosan nem igaz, velem még sok minden történt később is, ami egész pályámra nézve nagyon fontossá vált. De az is kétségtelen, hogy itt olyan alapvető egzisztenciális dolgok történnek az emberrel – anélkül, hogy láthatóan nagy dolgok történnek –, hogy az kitörölhetetlen, és alapja az ember életének, ha költő, akkor a költészetnek is. Hogy mást ne mondjak: gyermekkoromban az a szó, hogy szülőhely, szorosan összekapcsolódott az olyan hellyel, ahol szép víz van. Élni persze máshol is lehet, de születni nem – így gondoltam, és picit még ma is ezt hiszem, vagy ha nem hiszem is, hát beleivódott számomra e szóba; hozzátartozik. Ez az aurája.

Szóval, az alapvető dolgokat ott éltem meg, Bogláron, az Erzsébet utcában, nagyapám házában.

KL: – Az Erzsébet utca ma is megvan?

SGY: – Ma is Erzsébet utca, és a ház, amelyben születtem, ma is ott áll.

KL: – Tiéd?

SGY: – Sajnos nem. A ház és az ifjúság brutális véget ért számomra, azzal, hogy hetvenöt éves nagyapámat a helységből és abból a házból hurcolták el, ahol több mint ötven évet leélt.

KL: – Idézzünk a *Rámpa* című regényed egyik fejezetéből.

*Akkor,* még nyáron, mikor nagyapa állt egy ilyen pályaudvaron, nem honolt ilyen sötét ború az ország fölött, feltehetően inkább júniusi verőfényben fürdött az ugyanilyen vagonok sötét bejárata. Egy ilyen pályaudvaron? Nem, nagyapa nem ilyen pályaudvaron állt. Igaz, hogy hasonló vagonok előtt, de nem ilyen pályaudvaron. Legalábbis az ő számára nem. Egészen másfajta pályaudvaron, már csak azért is, mert annak a pálya-

udvarnak szép és meglehetősen új, a könyöklésnél díszesen megmunkált bádogrózsákban végződő esőcsatornái az ő keze munkái voltak, ő szerelte is föl őket nem is olyan rég, alig egy évtizede, a peron fölé kiugró üvegtető kovácsoltvas keretére, meg azért is, mert a helybéli vízművek megalakításának köszönhetően (amely részben ugyancsak az ő munkájának volt köszönhető), s amely időben egybeesett a század eleji indóház helyére került új, „modern" pályaudvar építésével, ő szerelhette be a mosdókat, illemhelyeket és a peronon megnyitott ivóvízcsapokat, mindazt, amit egy épületen a víz jótéteményeinek felhasználása és a víz ártalmainak elhárítása érdekében a technika már e tóparti kis helységben is lehetővé tett. Másfajta volt, hiszen nagyapa erről a pályaudvarról szokott évente két ízben (se többször, se kevesebbszer) „felmenni" a fővárosba, ügyes-bajos dolgait intézendő, a munkához szükséges anyagokat beszerzendő, és hát persze meglátogatni a fővárosban lakó számos gyermekét és unokáját.

Az Úrnak ebben a különleges világévében, életében talán először hosszabb időt töltött „fönt" a „gyerekeknél", akik azonban mégis hiába tartóztatták, hogy ne menjen „haza" egyedül ezekben a vészterhes időkben, akármi történik, legjobb, ha együtt van a család. Nagyapa nem kereste eszeveszetten az egérutat, nem akart egér lenni, vagy van otthona, gondolhatta, amely megvédi őt, vagy ha nincs, akkor úgyse védheti meg többé senki. Egyszóval akkor hazaérkezett.

Ha hazamenni már nem is mehetett haza. A vonatról lelépve azonnal közrefogta két csendőr, egy másik hazaérkezővel együtt, s miután közben útba kellett ejteniök az ő házát is, egyenesen a sebtében gettónak kinevezett, gyér füvű udvarba kísérte, úgy, ahogy volt, sötétszürke millepoints öltönyében meg a kis úti kofferével. Ugyanoda, ahonnan aztán *akkor*, néhány nap múlva, feltehetően júniusi verőfényben kétszázadmagával, hetvenöt évesen, újra végigment az Erzsébet utcán, ezúttal utoljára, a Lengyeltóti úton, ugyancsak utoljára, meg a Vasút utcán, utoljára, hogy megérkezzen, utoljára, a bádogrózsás ereszcsatornák és a róluk lecsüggő muskátliscserepek alá.

SGy: – A ház üresen maradt. A háború alatt minden üresen maradt házat mindenütt – Bogláron is – megszálltak a lakásnélküliek, kibombázottak (ha nem még előbb, a mások javaira aspirálók). A felszabadulás után úgy maradt ránk, hogy három szobában három különböző család lakott, az akkori jog szerint egy szobát kiürítettek számunkra. Az örökség nagyszüleim négy gyermekére és a négy gyermek hat unokájára maradt. Mit csináljunk az egy szobával? Így aztán elképzelhetetlenül nevetséges pénzért, 1948-ban, Párizsból való hazajövetelem után, elkótyavetyéltük. Nincs tehát semmi másom Bogláron, csak a gyerekkorom. De még mindig, ha valami jótékony szellem azt kérdezné, hogy anyagi javak közül mire vágyom, biztos, hogy ez az első, ami eszembe jut: egy kis házacska Bogláron; de ez lenne még a második meg a harmadik is.

Abban a házban voltam hát gyerek, abban a kertben, amelynek közepén nagymama kedvenc rózsafái remontáltak késő őszig. A századeleji stílusú, kicsit cizellált faoszlopokkal kerített verandát sűrű vadszőlő futotta be, ettől a veranda nyáron is levegős volt, a terített asztalon a napfoltok és a vadszőlőlevelek árnyéka váltogatta egymást.

KL: – Télen is ott laktatok?

SGY: – Hát hol laktunk volna? Nagyapa háza nem nyárilak volt, hanem tisztes „pógári" lakóház és műhely; ő maga boglári bádogosmester, később vízvezetékszerelő. Anyám egyszerűen *hazament* szülni, annál is inkább, mert apámmal Pesten egy pici, szomorú, udvarra néző két szoba konyhás lakásban laktak, és, fájdalom, nagyon hamar el is váltak. Engem tulajdonképpen nagymama nevelt. A mi boglári házunk világa a húszas évek második felében, amikor én elemista voltam, hallatlanul stabil világ volt. Olyan, amilyenben soha többé nem volt részem az életben, sehol.

Ennek ellenére rettenetes szülőhiányom volt. Anyám, amíg nem ment újra férjhez, elvileg otthon lakott, Bogláron, de hát fiatal elvált asszony volt – 24 éves volt, amikor születtem, és mondjuk 28, amikor elváltak –, és hát akkor ő már pesti asszony volt, nem tudott egész évben Bogláron megmaradni. Nagyon sokat voltam *csak* a nagyszülőkkel. Anyám Pesten rokonoknál lakott ilyenkor, nagymama nővéreinél. Náluk szokott telelni, olykor hónapokat töltött ott. Míg újból férjhez nem ment, én Bogláron maradtam.

KL: – Végül is te csak akkor költöztél Pestre.

SGy: – Számomra óriási boldogságot jelentett, hogy végre együvé költözhettem anyámmal. A Személynök utcában vettek ki egy lakást, a mostani Balassi Bálint utcában. Megvan ma is a ház, nagy, vöröstéglás, viszonylag modern épület, a húszas évek végén lett kész, a mostani pártközponttal pont szemben. Személynök utca 27. Nagyon tetszett ez a városi, két szoba hallos lakás. Nem sokkal volt nagyobb, mint az apámé, csakhogy egészen másfajta. Az apámé régifajta kispolgári lakás volt, ez pedig modern kispolgári otthon. 1930 szeptemberében jöttem föl, ekkor kezdtem az első gimnáziumot.

KL: – Hova jártál?

SGy: – A közeli Bolyai reáliskolába. A Markó utcában volt, a Berzsenyivel szemben, ugyancsak vörös téglás épület. Egyébként Radnóti is itt végzett, Karinthy is, Szőnyi István is, Határ Győző is. Ott játszódik a *Tanár úr kérem.* Még tanított, amikor elsős voltam, az a bizonyos Fröhlich tanár úr. A folyosón húsz évre visszamenőleg ki voltak téve a tablók, ott is láthattam, később is a fényképeit.

KL: – Tehát Fröhlich tanár úr valóságos alak.

SGy: – Persze, még az én időmben is tanított . . . Boldogságomnak azután hamar vége szakadt. Három hónapig laktunk a Személynök utcában, amikor bekövetkezett a tragédia: anyámat a Szent István – akkor még Lipót – körúton egy taxi elgázolta. Szeptemberben költöztünk föl, ez januárban történt. Anyám súlyos nyílt lábtöréssel másfél évet kórházban kényszerült tölteni. Megint kikerültem az – alig berendezett – otthonból, most már egy pesti rokoni környezetbe: anyám nagynénjeihez. Azokhoz, akiknél azidőben szállt meg anyám, amikor – elvált asszonyként – Boglárról járt fel Pestre. Akkor a Király – a mai Majakovszkij – utcában laktak, ruhaszalonjuk volt. Szalonjuk később a Király utcából a Petőfi Sándor utcáig emelkedett. *Femina, Marton nővérek divatszalonja* – ez volt a címük. Négyen voltak testvérek.

KL: – Egyikük szerepel a *Rámpá*ban is, verset is írtál róla: ő az, aki előre látva sorsát, őrültségében Kasszandra szerepét játszva, hiába jósolta a 44-es elkövetkező szörnyűségeket.

SGY: – Ő volt Adela néni. Kacskalábú vénkisasszony: ő vezette a háztartást. Hozzájuk kerültem. Anyuka csak másfél évvel később jött ki a kórházból, addig nem tartották fenn a Személynök utcai lakást, újabb helyre költöztünk. De az már valahogy nem vált jelentőssé a számomra.

A Személynök utcai lakást szinte mitikusan szerettem. Nagyon sokat voltam benne egyedül. Emlékszem, kaptunk egy His Master's Voice-gramofont. Anyám egyik öccse Bécsben egy újság kiadóhivatalában komoly állásban volt, ő hozta ajándékként második házassága alkalmából. Sok lemezzel. Máig is pontosan emlékszem rájuk, számtalanszor meghallgattam őket. A *Lakmé Csengettyűáriáját* meg *Solvejg dalát* Galli Curcival, Caruso, Tita Ruffo nagy áriáit, főleg Verdi-áriákat, Mozart *Kis éji zenéjét*. Ezek voltak az első zenei élményeim.

KL: – Tulajdonképpen te Nyugat-gyerek is voltál.

SGy: – De tíz éves koromig, amíg az elemi iskolát be nem fejeztem, Pestet (és az irodalmi világot) alig láttam, csak annyira, hogy apám a karácsonyi vagy húsvéti szünidőre – de arra is már kicsit nagyobbacska, tehát iskolás koromban – fölhozott. Mások szünidőre mennek falura, én fordítva, olyankor jöttem Pestre.

KL: – Ez a pesti lakás hol is volt?

SGy: – Kruspér utca 5–7. A Műegyetem körül van, a Budafoki út egy kis mellékutcája. A házon emléktábla emlékeztet apámra.

KL: – Akkor a Karinthy-gyerekek lágymányosi világa közelében vendégeskedtél.

SGY: – A mi barátságunk apám és Karinthy barátságából következik. Mesélték, hogy együtt is sétáltattak minket Cinivel a Ménesi úton. Az utca város felé eső lejtője még nem volt beépítve, gyönyörű rét volt. Erre már én is emlékszem. Nagyobb gyermek korunkban is ott játszottunk még.

KL: – Apáddal milyen volt a viszonyod?

SGy: – Többször írtam erről. A gyerek számára szinte elbírhatlan kontrasztról, ami nagyszüleim vidéki kispolgári stabilitása és apám életének „soha egy nyugodt perc sora" között feszült. Nem annyira apa volt ő, mint inkább egy távoli, keleti herceg, aki olykor feltűnt Bogláron. Évente két-háromnégyszer. A Scherz nevű panzióban szállt meg, ahol különös lények, a „fürdővendégek" laktak. Különös ajándékokkal állított be. Egyszer egy csodálatos tarka selyem zsebkendő-garnitúra várt kiterítve a nagy szállodai ágyon. Gondold el, egy hat vagy legfeljebb hét éves falusi gyereknek! Azt se tudtam, mi ez, életemben nem láttam ilyet eddig, de gyönyörű volt, és még inkább hozzájárult ahhoz, hogy apám valamilyen rendkívüli lény legyen szememben. Bár akkor már nem a híres ifjúkori bohém öltözékét viselte, de azért rajta a normális polgári ruha is különlegesen állt. Széles, nagykarimájú kalapot hordott, méghozzá egészen világosat. Sálját mindig a nyakán átvetve hordta, úgy ahogy én is, ezt, úgy látszik, örököltem tőle, és most már teljesen az én módim is lett.

„Költő" volt, amiről alig tudtam, hogy micsoda, de valami nagyon kétértelmű dolog. Egyrészt különös volt és inkább gazdagnak tetszett a megjelenése, mert mindig nagyon elegáns szeretett lenni, de miközben ilyen különleges, távoli, más fajtából valónak tetszett számomra, ugyanakkor sokszor hallottam, hogy szegény, s ezt magam is megdöbbenve tapasztalhattam, mikor karácsonyra felmentem hozzá. Nagyapám, aki a kézműves kispolgári erkölcs megtestesítője volt, nagyon vigyázott, hogy apámról rosszat ne mondjon a gyerek előtt, egy dolgot azért sehogy sem tudott elnézően elfogadni, hogy egy apa ne tartsa el a gyerekét. Mert bizonyára így volt. A csúnya szót, hogy *éhenkórász*, nagyapámtól hallottam először, és apámra vonatkoztatva. Felejthetetlenül fájdalmasan érintett. És máig drámai konfliktust támasztott bennem gyerekkorom két férfi-főszereplője, apám és nagyapám között.

A pesti lakás a miénkhez képest valóban roppant szegényes volt. Ez még a falu és város között is különös, fordított viszonyt tételezett számomra.

KL: – Hát akkor te falusi voltál.

SGy: – Teljesen ilyennek lehetett látni.

KL: – És milyen volt az a falu, ahol gyermek voltál?

SGy: – Órákig tudnék Boglárról beszélni. Csak egész röviden. Annál inkább, mert máshol már elmondtam. Boglár falu volt, község, az én gyermekkoromban kétezer lakosú, de a magyar falvak nagy részéhez nem hasonlított. Mint ahogy egyetlen balatoni hely sem. Különleges, négyrétegződésű település volt.

Fönt volt a *falu.* Úgy is mondták: „fölmegyek a faluba". Somogy felé, legtávolabb ez volt a Balatontól, ahol a somogyi dombok kezdődnek, és 30–40–50 méterrel magasabban van, mint a Balaton és a Balaton-part.

Utána, az úgynevezett látrányi vagy lengyeltóti út mentén, ami a 7-es útról vezet Somogy belsejébe (és amiből nyílik az én utcám is, az Erzsébet utca), ott volt a falu után a *kastély.* Hosszan elnyúló parkja legalább egy fél kilométer az út mentén. A kastély ki se látszott, olyan dús, gyönyörű volt a park, amellett kellett elmennem az Erzsébet utcából fölfelé, az iskolába. Most a borgazdaságnak a kastély lett a főépülete, és sajnos csúnya új épületeket is építettek a parkba. Ez volt a dzsentri Boglár, az *urasággal* a központjában.

A kastély után következett, lefelé menet – ahogy a faluból megyünk a Balaton felé – az *iparos-* és *kereskedő* rész. Ez sokkal nagyobb volt, mint a Dél-Balaton bármelyik más helységében, beleértve a sokkal nagyobb hírre vergődött Siófokot is, mert annak inkább a szállodái, panziói voltak fejlettek. A kereskedő rész majdnem teljesen zsidókból állt, az iparos réteggel ellentétben, akik között talán nagyapám volt az egyetlen. Ez a rész bezárult a Vasút utcával.

Utána következett a Dél-Balatoni vasút, a „trieszti gyors" titokzatos nagyvilágba futó pályája és azon túl kezdődött a negyedik rész, a *villasor,* a nyaralók, jómódú polgárok és értelmiségiek világa. Én Négyesy professzor nevét először nagyapámtól hallottam. „Megyek a Négyesy-villába" – ezt különös hangsúllyal szokta mondani. Büszke volt, hogy nála is ő javítja az esőcsatornát, ő vezette be a vízvezetéket. Vagy a Kotsis-villa, Kotsis Iván építész professzoré, aki az ország máig is egyik legmodernebb katolikus templomát építette fel Bogláron a harmincas évek elején.

KL: – Az ostrom alatt Karinthy Cini náluk bújt egy ideig.

SGY: – A gyerekek, Lajos és az ifjabb Iván velünk egy idősek, nekem teniszpartnereim, Cininek is barátai lettek. Lajos később Ignácz Rózsát vette feleségül, akinek a boglári tisztviselőtelepen lévő villájában meg én nyaraltam sokkal később, már a felszabadulás után.

KL: – Ahol az ötvenes években Szabó Lőrinc is megfordult időnként.

SGy: – Ott volt Ötvös Gitta operaénekesnő cirádás villája is a parton, a különféle „Vár-lak" és más *lak* elnevezésű, kistornyos villácskák között, valamint Kürtös Károly tenoristáé, akinek az volt a szokása, hogy reggel kifutott kis vitorlásával, és a nyílt „tengeren", bent a szélben elénekelte a *Mattinátát.* Én is hajóslegény voltam egy ideig, egy barátom hajóján, és szertartásaink közé tartozott, hogy reggel kifutva találkozzunk vele, ilyenkor nekünk énekelte el a *Mattinátát.*

A negyedik rétegnek volt egyfajta mondén, sőt nagyvilági jellege. A harmincas évek első felében sok külföldi, főleg osztrák nyaralt Bogláron. Akkori-

ban épült a Balaton egyik legelegánsabb szállodája, az Újságíró Szövetség tulajdonában lévő Savoy Szálló (most SZOT-üdülő), igazán nagyvárosi bárjával. „Világfürdő" – ilyenkor ironikus büszkeséggel így is neveztük falunkat.

Mindez a korabeli társadalom egész keresztmetszetével megismertette az ifjú embert, pláne azt, aki, mint én, azonkívül, hogy az állami népiskolába jártam és egy boglári kisiparosnak voltam az unokája, de városiasabb voltam a többi boglári gyermeknél, mert mégis csak apám fia is voltam, meg félig pesti is. Tehát könnyen beletaláltam mindegyik rétegbe.

KL: – Jelentett ott valamit, hogy az apád fia vagy? Mármint a Somlyó név?

SGy: – Bizonyosan. Még az iskolában is. De ehhez egy nálunk mindig kényes kérdést kell érintenem. Mikor iskolába kerültem, 26-ban, éppen az évben az izraelita hitközség iskolát indított Bogláron. Hát ha már indított, s épp a mi utcánkban, nagypapa oda íratott be. Pestről jött egy fiatal, nagyon jóvágású, városias tanító, Lázár tanító úr, és ehhez kezdtem járni. Csakhogy anyám egyre kétségbeesettebben vette észre, hogy néhány nap múlva engem csak úgy lehet reggel az iskolába hurcolni, hogy végighányom – bocsánat a kifejezésért – az egész Erzsébet utcát, a mi házunktól az iskoláig; de nem vagyok hajlandó megmondani, hogy mi bajom. Nem tudta megmondani Somogyi doktor bácsi se, aki már világrajövetelemnél is segédkezett. Egy idő múlva valahogy mégis kivették belőlem, hogy ez a rokonszenves tanító – veri a gyerekeket. Nem engem, mert nála pláne volt apám nevének valamilyen tekintélye, de a többi tehetősebb gyereket se, csak a legszegényebbeket. Kovács Marci, nálam már sokkal idősebb, negyedikes volt a legszegényebb az osztályban, azt mindennap megverte pálcával, és ezt a látványt egyszerűen nem bírtam elviselni. Hangsúlyozom: a látványt. Mert arra emlékszem, ahogy a verés után felpattant a padról, ahol hasmánt kellett feküdnie, s arcán piros foltokban ütött ki a fájdalom és a szégyen. Mikor anyám ezt megtudta, azonnal döntött, kivett innen, és a zsidó iskolából átíratott az állami elemi népiskolába, ahol is odakerültem a gyönyörű nevű, Kossuth-szakállas dr. Karácsonyi Kornél igazgató-tanító bácsi osztályába, – és ott egyszerre csak minden kivirágzott. Remek ember volt, okos és igazságos. Ő is használta olykor a pálcát – úgy látszik ez volt a gyakorlat –: csakhogy azt lehetett érezni, hogy az egyik – ezt most fogalmazom meg – szadista módon vert, a másik azért, mert a konvencióban benne van, hogy a fenyítésnek ez az eszköze is megengedett; hogy is mondjam?, „markírozta" a verést. Jelképessé tette. Nagyon kiválasztott helyzetekben, enyhén, és nem örömmel. Ezt mindig lehetett érezni. Egyébként a lányával (Karácsonyi Mártával, aki szintén tanítónő lett, most már nyugdíjas, ugyancsak Bogláron él) egy padban ültünk, nagy fekete copfja volt, nagyon tetszett is nekem.

Az az alapvető élmény, hogy a „felekezetemhez" tartozó iskolában a gonoszsággal és igazságtalansággal találkozom, és „fönt" az állami iskolában ennek az ellenkezőjével, eleve és mindörökre megóvott attól, hogy az emberekről származásuk és hovatartozásuk szerint – tehát előítélettel – ítéljek, s ne önmaguk értéke alapján. Ez később sokat segített, azt hiszem, méltó módon viselni és elviselni, amikor velem szemben nyilvánult meg az előítélet, akár legdurvább, életveszélyes, akár később, áttételesebb formákban.

KL: – Mire tanított még az iskola?

SGy: – Ha azt hallom: *osztálykülönbség*, akkor elsősorban a parasztgyerekek lekopasztott, sömörös fejét látom. Ez a kép versembe is belekerült. Érez-

tem, hogy ez nem azért van, mert nem vigyáznak rájuk, hanem mert rossszabb helyzetben élnek, mint mi. Bejáratos voltam szegényes, de tiszta házaikba. Korán elég finom megkülönböztetéssel éreztem azt is, amiben *együtt* tartozom velük a társadalom alsóbb rétegeihez, azt is, ami ezen belül mégis megkülönböztet tőlük.

Tehát a társadalommal mint struktúrával, mint eleven valósággal való kapcsolatom, eredendően, az abban való tájékozódásom pedig részben, Boglárnak mint helységnek a négyszeres rétegeződéséből és ebből a dupla iskolaélményből származott. Jókor és elég korán.

KL: – És a költészet?

SGy: – Bár már volt rádió, amikor gyermek voltam, és Bogláron is volt pár ház, ahol szólt, de nálunk még detektoros rádió sem volt. A gramofont – amit már említettem – is csak Pesten kaptuk később. Bogláron zenét egyáltalán nem hallottam azon kívül, amit az iskolában énekeltünk. *Csinom Palkó, Csinom Jankó, csontos karabélyom.* Ez az eléggé enigmatikus szöveg mély nyomokat hagyott bennem. Sose láttuk leírva. Az énekórán tanultuk meg, énekléssel. Még most is így mondom: „taliván pisztolyom". Miután előbb az van benne, hogy *lódingom,* amiről sejtelmem se volt, hogy mi, utána a *dali pár pisztolyom* úgy vésődött a fejembe, hogy „taliván pisztolyom". Ez semmivel se volt értelmetlenebb, mint a *lódingom.* Azt sem értettem, mi a jegyes, tehát nekem a következőképpen hangzott: „Keljen táncra ki-ki köztünk az *őjeges éggel*". Ezt az értelmetlenséget („az ő jegyesével" helyett) egyenesen imádtam. Ebből az a meglepő és eretnek tétel következik, hogy a költészetet nem muszáj olyan nagyon „megérteni". Az igazi költészetben mindig is van homály, a nagy költészet legalábbis egy nagy részében. Semmivel sem „értettem" kevésbé ezt a verset, semmivel se szerettem kevésbé, mintha értelmes szöveget énekeltem volna. *A őjeges ég* valamivel szebb volt, mint az, hogy „az ő jegyesével". Ez volt az első – öntudatlan – leckém a költészet lényegéről.

És azt hiszem, maga szülőföldem is az volt: alapvetően meghatározta esztétikai fogékonyságomat. A balatoni táj, közelebbről a boglári táj, kettős dombjával és a szemben lévő egész gyönyörű vonulattal, Badacsonytól Tihanyig, az innenső és a túlsó part kontrasztja és egysége. Költészetem legbenső ritmusában, a lekottázhatatlanban, bizonyos vagyok, hogy benne van.

KL: – Bogláron kívül is van elvesztett otthonod?

SGY: – Több, mint szeretném. Vagy talán mégse . . Hiszen egy-egy régi nyaralás üdülő- vagy vendégszobája is lehet elvesztett otthon, pedig csak egy-két hetet töltöttünk benne valaha. Vagy akár egy tengerentúli hotelszoba, ahol csak egy éjszakára szálltunk meg, s már a nevét se tudjuk. Nekem most csak elvesztett otthonaim vannak . . . De minden elvesztett otthon egyben megnyert paradicsom is. Abban az értelemben, ahogy Proust gondolta: mert paradicsom csak elveszett létezik.

*A Magyar Rádióban elhangzó beszélgetés átdolgozott változata. Szerkesztő: Dénes István.*

SOMLYÓ GYÖRGY

# Párizsi kettős

## IV.

*HARMADNAP*

némi késéssel ugyan, de valóban kocsival jött érted a Maison de Monaco elé, barátaid valamint Monsieur Le Boucher nagy gaudiumára. És valóban idetalált a szállodaportás útbaigazító rajza után. Most azt akarta, te kalauzold végig Párizson.

„Mindent látni akarok mindent veled akarok látni egy teljes napunk van a fél éjszakát is beleértve először is menjünk a Sziget-cukrászdába . . ."

Valamennyire kiismerted magad már a városban. De autón . . . Talán ha kétszer ültél taxiban, mióta itt vagy. Egyszer, jutott eszedbe, mikor Pali csodálatos tanárnője, Nadja Boulanger két belépőt adott neki a rádióba, hogy okvetlenül hallgassa meg a fiatal amerikai karmestert, „le petit *Börnszten*"-t, aki nyilvános adásban dirigálja a *Zenét*. Pali minden beütését árgus szemekkel figyelte, látszott, hogy előre elszánta magát az alig valamivel idősebb kolléga megsemmisítő bírálatára, azzal a fölényes birtokonbelüliséggel, amivel a magyar muzsikusok olykor még ma is nevetséges módon rendelkezni vélnek Bartók zenéjének „hiteles" megszólaltatását illetően. Mintha magyarnak és zenésznek lenni már elég volna – sőt, mintha csakis az lenne elég – a zseniális muzsika zseniális interpretálásához. Mintha a nagy zenék megszólaltatásához is elsősorban illetőségi bizonyítvánnyal kellene bírni, mint nálunk sokáig annyi mindenhez. Mintha Pali is nem tudta volna nagyon is jól, hogy Bartók műveit Ansermet és Paul Sacher és Koussevitzky és Yehudi Menuhin, sőt Benny Goodman, s még otthon is Sergio Failoni mutatta be először. De közben Pali láthatatlanul kivont kardja ugyancsak láthatatlanul egyre inkább visszahanyatlott láthatatlan hüvelyébe. A végére maga előtt is elszégyellte magát. Az ifjú Leonard Bernstein meglehetősen jól „tudta" Bartókot. Sőt – ami még több, hiszen ez volt az egyik bibliátok – a *Zenét* is.

Erre a koncertre kellett sietnetek, a Capoulade-ban elücsörögtétek az időt, sehogyse tudva szabadulni a véget nem érő vitától, ami éppen hasonló témák körül folyt, kétségbeesetten integettetek taxi után, de mindegyik csak másfelé volt hajlandó menni. Kevés taxi futott még Párizsban, majdnem hogy az is jegyre volt, mint a bor meg a cigaretta. Viszont sok helyük volt. Végre beállt egy az úttest közepére, mert ott volt a taxiállomás, ilyen szellősek voltak még a párizsi utcák. Röviden szólva, kocsival nem igen tudtad irányítani Esztert. De ő bámulatos érzékkel tájékozódott (igaz, az akkor még kezelhetőbb városban). A Sziget-cukrászdát ugyan ő se találta meg, de helyette elvitted a barátaiddal nemrégiben felfedezett és törzshelyetekké avatott Bar Vert-be, a rue Jacobban.

Jákob Eszter a Jákob utcában. Még ott is feltűnést keltett. Pedig a Zöld Bárnak már megvolt a maga fekete csillaga. Egy valóságos (jövendő) sztár, aki

most még csak itt volt sztár, de itt már mindenki tudta, hogy az (lesz). Mademoiselle Greco (mindenki csak így hívta, hogy megadják neki a nagy francia színésznőknek századok óta kijáró klasszikus megszólítást) gyönyörű neve és gyönyörű sörénye először itt folyt végig a kis helyiség egésznapos derengő alkonyfényében, mint egy fekete tejút, rejtelmesen úsztatva magán a bárpult fölötti tükörpolcok és rajtuk sorakozó palackok sokszínű tompa csillámát. De Eszter kibontott haja még talán az övénél is sejtelmesebb volt. Lajos azonmód rajzolni kezdte (pedig sose rajzolt modell után), Laci máris elkezdte keverni a gouache-át. Ők ketten itt rendezték be a műtermüket, nyitástól zárásig itt dolgoztak, Párizsból elég volt nekik ennyi: a kényelmetlen, munkára alig alkalmas, egész állandó feszültségével mégis folytonosan munkára ajzó közeg, a sugárzás, amely Párizs legapróbb zugát is egész Párizzsal telíti. Ahogy József Attila mondta a műalkotásról, hogy az minden legkisebb részletében műalkotás – Párizs is minden zugában Párizs. Lajos, azt hiszem, két év alatt egyszer sem lépett ki a rue Jacob bűvös köréből (ott is lakott egy kis hotelben), talán még a Louvre-ig sem sikerült elverekednie magát, pedig ahhoz csak éppen a Pont des Arts-on kellett volna átkelnie. Mégis Párizs kellett neki – és Párizsban is volt. Igaz, a rajzok, amiket egész nap szakadatlanul csinált, naponta sokszor tucatot is (nem beszélve a feliben-harmadában eldobottakról, amiktől néha fehérlett a padló fekete szőnyege), egyáltalában nem voltak „párizsiak", legkevésbé a szó nálunk közkeletű értelmében. „Könnyed"?, „mondén"?, „frivol"?, vagy akár, modernebb vonatkozásban: „absztrakt"? Lajos rajzai súlyosak voltak, mint a kő vagy az érc, nem nagyvilágiak, hanem nagy világokat hordozók, s mintha a katolikus, protestáns és zsidó vallás legzordabb etikájának sűrített párlatát szűrték volna le bennük – amelyeket egyébként, kifogyhatatlan háborgásai közepette, ő egyformán gyűlölt, mindig egyiket szegezve szembe a másik kettővel; de mindig másikat. A „nonfigurális" háború utáni terrorjában Lajos rajzai éppen a *figura* új szabadságharcát vívták, rajtuk az emberi alak nem annyira még, mint inkább *megint* teljes integritásával jelent meg. De micsoda elvesztett-keresett-megtalált-újraelvesztett integritás (vagy identitás) volt ez. A „figurális" formák nem ezeknek a formáknak a körvonalaiból alakultak ki, hanem mindig több, önmagában egészen mást formázó vonalból, amelyek együtt mégis arcot, mellkast, végtagokat jelentettek. Mintha minden arcot és testet ezerszer szétszaggatott részeikből forrasztott volna össze, úgy, hogy minden egyes heg nyomát magukon hordták. Merthogy, a saját találó igekötő-használatával élve, Lajos nem *le-*, hanem *meg*rajzolni akarta a valóságot, megidézni, megragadni és megváltoztatni, meggyőzni és megváltani, nem *le* – sőt, talán nem is *meg-* –, hanem *el*rajzolni – *el, el,* valami más felé, mint ami eddig volt. A vonalat két kérlelhetetlen marka közé szorította, hogy az ellenálljon neki, s ebből a feszültségből szakította ki szaggatottan-egységes monumentális formáit, amelyek a végletes önkényt végletes törvényszerűséggel párosították. Eszter sem igézetes, pestibe-oltott-antillai, mondén-őserdei szépségében jelent meg a papíron, hanem inkább ószövetségi nevének inkarnációjaként: mint Ahasvérus végzete, ha nem volna szentségtörés, azt mondhatnánk: mint egy bibliai istennő.

*EGYIK ESTE,*

ahogy mostanában néha szoktam, munka után (vagy munka helyett) benéztem a Petit Opportunbe. Már a kis csigalépcsőn lemenet furcsa érzésem támadt, valami ismerősen, de felismerhetetlenül zsongott a fülemben,

s ahogy belendült velem lent a csapóajtó, az első, amit meghallottam a füstös, homályos pincehelyiségben, ahol szokás szerint a beleférhető emberanyag többszöröse szorongott egymás hegyén-hátán, a bárpult körül, a lépcsőkön körbe, a zongora aljába is lekuporodva, a dob lábánál is, a *Kék hold* két, egymás visszhangjaként ható mély kezdőhangja volt, de olyan meredeken ereszkedve le abba az aknába, amit az *u* betűnek nemcsak hangzása, hanem kalligráfiája is mutat, amilyent még sose hallottam, és közben olyan puhasággal illesztve egymáshoz az ábécé első mássalhangzójának dentális-laterális hangját, hogy az egész együtt úgy szólt, mintha nem is szólna, csak valamilyen láthatatlan és hallhatatlan nyomással belepréselődne egész lényünkbe, mintha a szó külön zenével töltené meg a zenét, és mintha ezek a hangok, ez a *b* és ez az *l* és ez az *u* semmilyen más szóban a világ semmilyen nyelvén nem fordulna elő, csak itt ebben a szóban és ebben a dallamban, és csakis itt, ebben az ejtésben, ennek a valószínűtlen karcsúságú néger nőnek a valószínűtlenül puha-vaskos ajkáról (mert közben a hang forrását is ki tudtam metszeni a homályból és a tömegből). S folytatásaképpen a *moon* végtelenségig nyújtott, szaggatott és fojtott ugató hangokkal szinte a lehetetlenségig tovább fokozott, a semmiből mindig újra visszahozott *u-u-u-u-u . . .*-ja mintha teljesen magába nyelné a kezdő és végső mássalhangzót, ajak, nyelv, szájüreg, torok mintha soha még így nem adta volna át a saját anyagának megfoghatatlan érzékenységét és érzékiségét... Kábultan dőltem le az egyik asztal mellett szabadon maradt egyetlen székre, nem is kérdezve meg a mellette ülőktől, hogy nem foglalt-e . . . Egyszerre éreztem, hogy nem menekülhetek, nem tudom magam megmenteni attól, hogy egészen végig ne mondjam a történetet, ezt a második *Eszter könyvét*, ezt a botrányosat, amelynek hallhatatlanul is szóló kísérőzenéje a *Blue moon* volt, csakis az lehetett. Hiába határoztam el újra meg újra, hogy csak annyit mondok el belőle, amennyit már elmondtam, a többi maradjon, mint általában, az irodalom elérhetetlen tengerfeneke, ahonnan felszínre hozva az élőlények úgyis szétpukkannak, nem bírva a saját belső nyomásukat, és botrányosan kiforduló belsejüket mutatják csak. Éreztem, hogy ez a történet se bírja el azt a külön atmoszférát, amit a mindig sötétben zajló élet forrongásának brutális regénybeemelése teremt és követel, kár is sajnálni, hiszen ebben a reménytelen búvármunkában, amelyet végzünk, bármilyen veszélyes mélységekbe ereszkedünk és bármilyen bátran merítjük fel belőlük mind, amit csak képesek vagyunk, úgyis mindig odalent marad a mélyben a legnagyobb része, és talán a legfontosabb része is. De most már éreztem, nem volt mit tennem, a *Blue moon*nak ez a szinte nekem szánt, szinte az én rendelésemre felhangzó búgása, éppen ebben a véletlen pillanatban, amikor lefelé indultam a csigalépcsőn, hozzámtapasztotta, letéphetetlenül belémakasztotta magát, mintha egy medúza tapadt volna rám. Bőrömön égett a villámütése. Mint mindig, amikor váratlanul fölmerül a mélyből a már reménytelennek hitt *folytatás*, most is egyszerre volt kétségbeejtő és boldogító, egyszerre váltott ki belőlem fogcsikorgató ellenállást és teljes önmegadást. Már megint egyszer nem is én voltam, aki ott ül a Kis Opportunnek ezen az ócska magányos székén, hanem valaki más, akiben elkezd némán beszélni egy harmadik személy, és elmondhatatlan dolgokat foglal egészen vulgáris szavakba. Miközben a fehér nyersselyem ruhában és feketeselyem bőrben zengő hang, amelynek mintha nem is hangszálak, hanem az egész test húrja szolgált volna eszközül, a közjáték szinkópái után megint visszakanyarodott a refrén hosszan elnyújtott kezdetéig, és újra elmerültem ennek az egyre mélyülő kettős *u*-hangnak síkos-meleg nyálkahártya-üregében,

az a bennem szóló megnevezhetetlen forrású hang már ki is formálta az elmondhatatlan mondandónak első, merőben banális, köznapibb-már-nem-islehet szavait.

*A BAR VERT-BŐL*

kijövet, az istennő megint volánhoz ült (éppolyan banálisan és költészethez nem méltó módon, ahogy „a márkinő délután ötkor eltávozott hazulról"), és mintha közben semmi sem történt volna, se a háború, se a kettőtök külön kis háborúja, se a kettőtök életének ára, az az 5 000 000 plusz *1* halott, Eszter falta Párizst, csakúgy harsogott a fogai között a város, ennek a végre-tavasznak pillanatonként változó fényeiben. Egy gyors harapás a Louvreból, ahol minden hozzá hasonlított, az egyiptomi macska-szenttől minden reneszánsz madonnákig (hát még ha Perugino Mária Magdolnája is a Louvreban lett volna . . .). Aztán a Jeu de Paume-ból, ahol az *Olympia* volt az ő portréja (hát még, ha a *Meztelen Maya* is ott lett volna . . .). De Esztert sose láttad egészen meztelenül, mindig csak feléig-harmadáig ráncigálhattad le a ruháit, azt is mindenféle huzakodások között, mindig félni kellett valamitől, hazajöhetett a mamája, csöngethettek, egyszer éppen a legrosszabb pillanatban csöngettek is: ami történt köztetek, a ruhák alatt, a ruhák között, a ruhákba gabalyodva történt, az ügyetlenül budoárt utánzó, de mindenféle veszélynek kitett lányszoba félhomályában.

De már az Olympiától is siettetek el. Eszter nem tartozott az elmélyedő műélvezők vagy elmélyedő akármik közé: minél több kellett neki és minél gyorsabban, Párizsból is. A bárok mesterséges félhomályából is, a múzeumok mesterséges fényéből is, a napvilág természetes ragyogásából is. A négyhónapos kemény (vagy inkább nyálkás-puhány) tél után (mert, ugye, „Párizsban nincs tél") végre tavasz volt, felfokozott, hatványra emelt tavasz, mint mikor egy izzólámpát magasabb feszültségű hálózatba kapcsolnak s egy ideig önmaga lehetőségeinél nagyobb fényt ad, aztán hirtelen kiég – ez a tavasz is olyan volt, mintha a saját tüzétől túl nagy lángra kapva egyszerre csak ellobbanna. Az áprilisban sisteregtek a Tuilleriák, sistergett a Luxembourg kert, a quai de Montebelló-i teraszról nézve a Notre Dame olyan volt, mintha Monet festette volna (a Rouen-i helyett), szinte pórusaira hullt szét a pointillista szikrázásban, a másik kis teraszon, egy pici kis utcában, ahol a Place des Vosges-ról kijövet bekaptatok valamit, szinte a székhez szögezett a meredek napsugár, és lassú nyugati leáldozásában a nap még este nyolckor is magasról nézett le rátok. Eszter olvadtvaj illatú és égettagyag színű lett a napfény és az élmény kettős tüzében; egyszerre mindennel azonosuló és mindentől különálló. Érezhetően – élt. Éppen, mert te sose tudtad ilyen ártatlanul és ilyen vétkesen átadni magad az „életnek", mindig nagyon élvezted másokban ezt az öntudatlan életet. És persze, tetszett is Eszter. De csak – tetszett. Annyira mélyen belédvette magát a hajdani sérelem, nem is az Eszterrel megszakadt szerelem sebe, hanem a másik, a jóvátehetetlen, amely – büntetlenül – lelkifurdalással is eltöltött Pista emléke iránt (miközben persze, nem tudtál nem neheztelni rá, s ez még csak növelte lelkifurdalásodat), Eszter semmilyen érzelmet nem tudott kiváltani belőled. Csak jó közönsége voltál, nem jó partnere, ebben a szikrázó színjátékban. Amit ő látszólag nem vett észre. Csak egyszerre, vagy talán fokozatosan, de ezt meg te nem vetted észre, kiesett istennői nyugalmából és istennői felajzottságából, nyugtalan és nyűgös lett, eddig folyton azt sikongatta,

hogy gyerünk, gyorsan, még ide is, meg oda is, mert még semmit se látott és mindent akar látni és semmit se fog látni Párizsból

(„Györggyel persze nem is lehet legfeljebb a Lutèce éttermét meg az Operát különben is Párizst csak veled lehet látni mindig is csak veled akartam látni"),

most egyszerre azt hajtogatta, hogy elege van, már mindent látott, nem lehetne-e egy kicsit elmenni hozzád, meg akarja nézni, hogy laksz. De a Citében – akkor – szigorú erkölcsök uralkodtak, a koedukációnak nyoma sem volt, lányokat nem is lehetett a szobában fogadni, csak a hallban, azért elvitted, hadd lássa legalább a Maison de Monaco hallját, kicsit ücsörögtetek a boulevard Jourdanon, a Montsouris park már nem is érdekelte, hiába mondtad, hogy az uterus alakú tavon olyan titokzatosan úszkálnak a hattyúk meg a vadkacsák, mintha spermatozoák lennének (amik, mint a nevük is mutatja, „állathoz-hasonlók"), még csak el se mosolyodott. Még egyet akart látni, az esti Champs Elysées-t. Ahogy végignéztetek a hatalmas függőhíd-ívként meredeken felhajló hosszú úttesten, a Carrousel és a Diadalív két hatalmas hídnyílása között, mintha egy felnagyított Golden Gate volna, mindenáron végig akart hajtani rajta. Egyszerre – mint valami nagyszerű ötlet, ami olvasmányai közül hirtelen felmerül – megkérdezte, merre van a Bois de Boulogne. Nem is sejtve, hogy éppen erre van. Ettől újra visszanyerte biztonságát.

„Irányíts!",

kiáltotta, és máris nekiindult, irányítás nélkül, a rossz irányba. De te se tudtad igazán a jó útvonalat. Sose voltál még a Bois-ban, messze esett tőled, párizsi életed körétől is, érdeklődési körödtől is. De a térképről kiderült, hogy nyílegyenesen oda vezet az út, Párizs legszélesebb útján, amelyik még a Champs Elysées-nél is szélesebb, Foch marsall sugárútján, ahol a fasorok mögött szinte elvesznek a kétoldalt húzódó házsorok, s olyan, mintha máris a ligetben suhannátok. Percek alatt ott is voltatok, ha nem is a szabadban, de a ligeti sűrűben, ahol a tömör illatok és a tömör homály szinte falakat vont körétek. Már erősen esteledett, a sétányok össze-vissza bujkáltak a lombok között, az útszélen bujkáló gyanús párokkal és már nem is gyanús magányos nőneműekkel, akiknek magasra sliccelt szoknyájából háromszögletű bőrfelületek villantak fel az autó lámpája nyomán. Az egyik be is hajolt a kocsi ablakán és bekiabált valamit, mintha kettőtöknek tenne ajánlatot. Zavart, hogy ilyesminek teszed ki Esztert. De Esztert, úgy látszott, nem zavarta. Lassan egyre beljebb hajtott. Végre megállt egy magányos sétány szélén, ahol már éppen senki sem mutatkozott, valamelyik Lovas-allé lehetett, a gesztenyék gyertyái alatt. A közelből odavillant a könnyű szélben mozduló levelek közt valami tóféle flitter-csillogása. Alkonykéken, mint Eszter ruhája a Szigetutcában.

„Meg se csókoltál",

mondta egyszerre, ahogy leállította a motort.

„Nem jutott eszembe",

válaszoltad gondolkodás nélkül, de mielőtt még magadnak is megmagyarázhattad volna ezt az akaratlan durvaságot, egyik kezével brutálisan betapasztotta a szádat, s mikor úgy érezted, hirtelen lélegzethez jutsz, a hirtelen elkapott keze helyébe még hirtelenebbül odatapadt a szája, a haja belement a szemedbe, füledbe, orrodba, hogy, minden más érzékszervedet kiiktatva,

csak a szád érezze a száját, de közben mintha mindenütt a száját érezted volna s mintha a te szád is egészében érintené őt, mindenestül. „Nem jutott eszembe", jutott eszedbe az előbbi hányaveti válaszod, amiről azt hitted, teljesen spontán, tehát teljesen őszinte volt. De hogy a tudatnak hány rétege, vagy inkább hány „bugyra" van, akár a Pokolnak . . . Bármennyire öntudatlanul, minden meggondolás nélkül (tehát: „őszintén", mert most már idézőjelbe kell tenni ezt a kétes határozót) szaladt is ki szádon ez a felelet, most egyszerre úgy érezted, hogy valójában egész nap más se „jutott eszedbe", mint hogy megcsókold Esztert. Minden más ellenére, ami valóban eszedbe jutott, az egész nap folyamán mintha mégiscsak ez az egyetlen gondolat járt volna eszedben. Most, hogy rájöttél, régi ájulatos csókolózásaitok jutottak – ha nem is az eszedbe, de valahová az eszeden túlra, a sérelmen, az Országház Grillen, és akármily rettenetes, Pista tragédiáján túlra is. De hol voltak azok a régi csókolózások ettől a *csóktól*, amelynek nem volt gyakorító alakja, mert csak egyszer volt és csak egyszer lehetett, és még mindig volt és mintha sose lett volna vége. Egyetlen monolit csók volt, a csók gránitszobra, a csók rég kialudt és most újra kitörő vulkánja, a csók Csimborasszója. Mintha ennél többet se felajzottságban, se kielégülésben már nem is lehetne se kívánni, se elérni. De még ez az érzés is micsoda öncsalás volt. Mert miközben ezt érezted – sőt, gondoltad is, (mivelhogy semmit nem tudsz érezni anélkül, hogy ne gondold is egyben) –, a nyomorúságos szexuális automatizmus már vitte is kezedet a melléhez, a szoknyája alá, a kezek atavisztikus akrobatikájával, amivel mindent egyszerre akarnak bejárni, a test mindkét féltekéjét, ha kitekert törzzsel és kitekeredő karokkal kell is, a volán, a sebességváló és a kézifék durva drótakadályai között; ujjaid már érezték is a síkos nedvességet, amin mindig csak mélyebbre lehet csúszni, a külső után mindjárt a belsőt is a megnyílt ajkak között, amelyek Eszternél a farcsontok szorosában is éppoly különösen nagyok, gömbölyűek, puhák és feszesek voltak, mint a pofacsontok között. Soha nem érezted ennyire a női nemiszerv és a száj anyagának és nedveinek a nyálkahártyák szintjén megvalósuló egyetemes analógiáját, mint most, ebben a Káma Szutra-i kategóriák szerint „kancának" tekinthető *yoni*ban. Közben, magadon se bírva a ruhát – ez is a kétségbeejtő automatizmusok egyike –, de nem akarva egy pillanatra se elereszteni, amit az ujjak már megszereztek, egy gyors mozdulattal lerántottad a cipzáradat (ez volt az első cipzáras nadrágod, amerikai „szeretetcsomagban" kaptad a háború után), és egyúttal odarántottad hozzá Eszter kezét is, hogy a karoknak ez az egymásra hurkolt rituális keresztje kössön össze benneteket. Ennél többre már igazán nem is gondolva. Mert ami következett, az még ebben a hagymázas pillanatban se jutott eszed ágába se; most *igazán* nem! Eszter feje a volán és a testetek közti szűk helyen utat talált magának ahhoz, hogy testével összegörnyedve, de arra is vigyázva, hogy alsóteste ne távolodjon el annyira, hogy kikerüljön a kezed hatásköréből, arccal rád zuhant, mint egy mesebeli ragadozómadár.

Eszter kezében és szájában, mintegy a gyönyör viviszekciójában, különkülön érzékelted mindazt a saját testeden, amiről általában csak sematizált ábrák nyomán alkotott elvont képzeteink vannak, anatómiád és biológiád minden mozzanata ott lüktetett az agyadban, a barlangos testek egyre feszültebb feltöltődése, aztán a lassan elinduló feloldódás, a nedv árja előtt felhúzódó zsilipek, a lassan hömpölygő áradás először görcsökkel megakasztott, majd ellenállhatatlanul folyamatos útja. Mintha a gyönyör nem is volna más, mint észlelés, az idegdúcok fokozatosan kigyúló élességű lámpasorában.

Az első ép szavak, amik – *aztán* – átvillantak fejeden, hogy mindjárt megszégyenülve is érezd magad miattuk, az önzés, az egykor megsértett hiúság váratlan és minden elképzelést felülmúló elégtételének durvaságával ezek voltak: „Jákob Eszti, a Sziget utcai kék budoár és a még kékebb leányszoba szemefénye Párizsban egy kocsiban a nyílt színen kiszopta a farkamat." Ennek a maga szabatos banalitásában megformálódó mondatnak tartalma és formája egyaránt a tökéletes hihetetlenség és elképzelhetetlenség minden kritériumával rendelkezett, nyilván ezért is kaphatott ilyen tárgyilagos és triviális kifejezést. Amit – mert teljességgel elveszthetted a magad fölötti uralmat? vagy mert ez is kellett az elégtétel és a gyönyör teljességéhez? – hirtelen fennhangon is kimondtál, magad is elképedve azon, amit hallasz. De Eszter egyáltalán nem képedt el, mintha neki magának is valamiféle elégtételül és gyönyör-ráadásul szolgálna, szépen tagolva, betűről betűre, egyetlen birtokosrag egyetlen betűjének megváltoztatásával, utánad mondta a te szádból is képtelennek hangzó mondatot. Csak hozzátette:

„Még szép, hogy ez legalább most az *eszedbe jutott*."

Kicsit később, ahogy szótlanul és léttelenül hátradőltetek a kocsiban, még ezt is:

„Ennyivel tartoztam neked."

*A LILIOMOT*

senki se látta rajtam kívül. (Vagyis: talán *senki* se látta.) Ezt a liliomszálat, amely egyszál voltában is mintha egész fa volna, liliomfa, *Lilium Star Gazer*, a liliomfélék beláthatatlan birodalmának ezt az általam nem ismert Gazerről elnevezett Csillagát senki se látta – rajtam kívül? –, amíg végbe vitte evilági sorsát egészen a beteljesedésig. Éppúgy nem látta senki, ahogy senki se tudja azt a becenevet, amit én se tudok, s már az se emlékezett rá, akinek adták valaha, s akit *még egyszer* ezen a néven szólítottak; és senki se ismeri *azt* a pillanatot a Bois de Boulogne-ban, amit te ismertél. Így hát teljességgel mindegy is, hogy mindezek *voltak-e*, vagy csak *vannak* (és *lesznek*) – itt, a regényben.

Ezt az egy szál liliomot senkise láthatta a szobámban, rózsaszínmintás-fehér szirmaival, amelyekre mintha egy kínai ecset egyetlen villanása lopta volna e vékonyan kezdődő, megvastagodó, majd újra elvékonyodó rózsaszín vonásokat, a faágakként szétváló, de a fákkal ellentétben egyetlen síkban maradó szárból újabb szárakba szökkenő szárak végén szemérmetlenül-nőiesen kinyíltakkal és még-szemérmes-férfiasan zártakkal. Ó, most segíts meg, Szent Flaubertnek (újabb nevén *A család idiótájának*) Szelleme, aki hajdan azt tanácsoltad a kamasz Maupassant-nak, hogy addig nézzen egy fát, ameddig az semmilyen más fához sem hasonlít. De mit tegyen a kamasz (vagy legkevésbé se kamasz) íródeák, ha az, amit már egy hete néz, eleve, a kezdet kezdetétől fogva semmihez se hasonlít, amit eddig látott, semmihez se hasonlító liliomszál, liliomfaszál, liliomszálfa, amely olyan is, mint egy élő fa, de olyan is, mint egy matematikai *fa*, vagy mint egy kémiai képlet ábrája, vagy mint egy máris elavult, máris gyermekded elképzeléssé vált atommodell, az átlók végén az elektronok picike gömböcskéivel. Mert ez a virágszál nem a szálon hordozta virágait, hanem síkban feszülő ágain, amelyek valamiféle titokzatos vázat, rejtélyes rácsot építettek a levegőbe, valamiféle antivirágszerkezetben bontották ki

virágnál virágabb virágaikat, megfejthetetlen számmisztikájukkal, amely a hatot emeli hatodik hatványra, hat szirom, hat porzó, hat virág, a merevség és remegés állandó ellentétében, mintha saját kettős természetét példázná, ahogy pattanásig feszülnek a szárak, és állandó remegésben várakoznak, szinte a levegőben lebegve, selyem bibéjükön a portokok. Egyszerre végletes konkrétség és végletes absztrakció tehát, örökre meghatározhatatlanná téve, akár az atommag részecskéinek esetében, a *holt* és *mikor*t: hogy *itt* van-e most ebben a szobában, ahol ezt írom, vagy *itt* a papíron, amire leírom; hogy itt *volt*-e (a szobában), vagy csak itt *lesz* (a regényben). De akár így, akár úgy, mindannyiszor ott lesz mindazoknak a felfogóképességében, akik majd *olvassák?* vagy – s ez se mindegy – olvasnak *róla?* De *lenni* talán nincs is soha és sehol.

Különben is régóta gyanítom, hogy az úgynevezett irodalom egy végzetes egyezményes tévedésen (hazugságon?) alapul, amelynek forrása az emberi lény egyetemes *hiánya.* Írónk nem azt „írja meg", amit átélt, hanem éppen azt, amit nem sikerült átélnie, amiről azonban valamiféle hallucinációval – ami a saját hiányának lángjától lobban fel – úgy véli, hogy mások átélték. Olvasónk pedig, akinek éhségét éppen az a hiány kelti fel, amit élményeiben érez, másrészről, olvasmányai nyomán, úgy véli, hogy mindaz, ami az ő életéből hiányzik, mások, az író és az író által elébük állított alakok életében azonban megtörténik. Így a kettős valóságos hiány, az írói és az olvasói, egyaránt betöltődik a semmivel: a „művel". Az író felfokozza élményeit és tapasztalatait: abszolutizálja és externizálja őket: a *való égi* (vagy pokoli?) *mása* lesz, amitől függ az *ének varázsa* – s ez a varázs éppen abban a felfokozásban áll, amelyet az olvasó *valónak* fogad el, mintha a *mások* világában az a felfokozottság uralkodnék, ami az ő világából hiányzik. Az író úgy hiszi, vagy úgy tesz, mintha úgy hinné, vagy az örökletes konvenció értelmében úgy *kell tennie,* mintha a mások életében minden a tragédia, a komédia, az idill, a szenvedély, a bűn és az erény magas fokán, a teljesség és sokféleség közegében menne végbe; az olvasó pedig – boldogan – elhiszi, vagy úgy tesz, mintha elhinné, hogy . . . „A művészet, mint a circulus vitiosus tipikus esete": felismeréseink mai szintjén misem várhatóbb, mint egy ilyen című doktori értekezés vagy *maitrise* vagy MA a szegedi József Attila vagy a Paris VIII vagy az Iowai Egyetemen. Mert ily módon nézve, az egész-irodalom egy kölcsönös cinkossággal elkövetett fatális tévedés (szigorúbban ítélve: bűntény?) eredményének tűnik föl. Hiba vagy hulla: szabad a választás. Másfelől viszont, éppen ennek a tévedésnek (vagy bűnténynek) rossz lelkiismeretéből következik aztán a tévedés (vagy) másik oldala: ha valaki valahol az életben olykor mégiscsak átélni/megvalósítani látszik a nagy szenvedélyt, nagy vétket, nagy erényt, egyszóval: a kivételeset, akkor előlép az irodalom felmagasztalása helyett az irodalom lefokozása: az „ilyen csak a regényekben (drámákban, versekben stb.) létezik" . . . Az emberek (beleértve az írókat is, akik ennyiben ugyancsak olyanok, mint a többi ember, hiszen ők kezdik el a közös csalást, még ha erre a többiek kényszerítik is őket, ugyanúgy, ahogy „a nők választják ki azt a férfit, aki majd őket ki fogja választani") az *életben* nem hiszik el sem a tragikusat, sem a fatálisat, sem a szörnyűségeset, sem a szépségest, aminek képére máskor, az irodalomban annyira áhítoznak, sem, mondjuk, az „igazi szerelmet", sem, tegyük föl, az „igazság szenvedélyét". Szóval: az irodalom igazi természetéhez, úgy látszik, mégiscsak éppen az az irodalmat művelők

által annyira lenézett, bennük oly keserű lázadást szító banális közhiedelem áll legközelebb, amely azt az életen kívülre, a „szép" hazugságok, a „képzelgés", „ködfalás", „felhőkbenjárás" kétes birodalmába utalja. Megint más oldalról viszont, mindez mégis az emberek legbensőbb – hogy most az egyszer jogosan használjuk a talán egyedül a magyar nyelvben létező, felsőfokot fokozó grammatikai formulát – *legeslegbelsőbb* igényéből következik, az emberi létezés egyetemes hiánygazdálkodásából, amelyet a legfejlettebb fogyasztói és jóléti gazdálkodás sem képes (és nem is lesz soha képes) felszámolni, mert nem csak és nem is elsősorban gazdasági természetű. És így, egy voltaképpen megkerülhetetlen erdő kerülését befejezve, mégiscsak ugyanúgy eljutunk az irodalom kikerülhetetlen fontosságához, mint azok, akik, Proust szerint, és saját magával egyetemben, „úgy hiszik, hogy az irodalom az élet legvégső kifejezése". Még ha a gyakorlat felületi szintjén olyan helyzet alakul is ki, mint a malom-játékban a csiki-csuki, ez a kettős csapda, amelyet az olvasó állít az írónak, és az író az olvasónak, és ez irodalom e parancsoló szükséglete mindkettejüknek.

Senki se látta ezt a liliomszálat a szobában, ahol írok, ahogy a magas cseréppalack szájába tűzve fokozatosan kialakította önmagát, átment a zártságból a nyitottba, egyfajta hűvösen fojtott interioritásból a maga végső alakjának, színének, illatának eksztatikus extenzivitásába, mielőtt mind bensőségét, mind kitárulkozását elveszítve, eltűnne abban az egyetemesen növekvő entrópiában, amelyben mindnyájan eltűnünk, a Dolgok Tüneményes Eltűnésében, amely ezúttal – legalábbis a virág és az író közös viszonylatában – abból áll, hogy kivegyem a vázából, hosszú szárát, szárán kiágazó szárainak rácsozatát egy roppantással kettéhajlítsam, hogy beleférjen a a szemétládába, vigyázva, hogy szirmainak hulló szemete (immár szeméttévált virága) közben szét ne szóródjon a szőnyegen.

„. . . *va s'ouvrir*",

mondta a sarki virágárusnő, mikor a többé-kevésbé már kinyílt példányok közül azt a zárt bimbósat választottam, amely felfele kínálkozó kelyhek helyett még csak lefelé csüggő fehér tagokat ringatott az ágvégeken. Szerettem volna megbizonyosodni, hogy igaza lesz-e, s főként, végig akartam nézni, végig akartam élni a virággal ezt a legmindennapibb misztériumot, a létező létezésének legalább ezt a látható történetét – ha már abba a másikba, az *igaziba*, a rejtettbe nem tudunk, vagy csak értelmünkkel, értelmünk végső megfeszítésével tudunk valamiképpen behatolni.

És mindennap előállt a csoda, amelynek egyedül én voltam (tehát talán nem is volt) tanúja, a mindennap adott friss vízben, a minden nap (most már, a hosszú télvíz után minden nap) kisütő napfényben minden nap egy új kehely nyílott ki a rácsozat valamelyik végpontján, előre kiszámíthatóan és egyben kiszámíthatatlanul. Ahogy a mindig hat szirom mindig alulról kezdett szétválni eredendő bimbó-szimbiózisából, végül már csak a csúcsok egyetlen végpontján maradtak, meglehetősen hosszú ideig, összetapadva, akár két kéz egymásnak támasztott ujjhegyei, legeslegvégül már csak valami leheletnyi kohézióval, egyszer még azt a titkos pillanatot is sikerült ellesnem, azt az

utolsót, mikor kettő közülük ezen a kritikus ponton szétvált. Hogy teljesen kibontakozzék a végső forma, amelynek már nincs netovábbja, s amely minden legapróbb részletében forma. Mindez a minden egyedüllétet elsöprő együttlétben a növény növekedésével, majd növekedése látszólagos kényes egyensúlyával (amely oly szívszakasztóan csak egyetlen pillanat, a legutolsó virág legutolsó két szirmának utolsó szétpattanásával áll be, s szinte már abban a pillanatban véget is ér), a kinyíltság beteljesültével, amelyet rettegtem egy pillanatra is otthagyni, nehogy távollétemben történjék meg az, aminek meg kell történnie; vele, a csillagliliommal is. Amely pedig talán *„nem volt és nem lesz sohasem, mert most van egészen, folytonos-egy . . .”*. Ez az *„út-szó”*, ez az egyedüli, ami megmarad, *„hogy: van”*, ahogy Parmenidész mondja, ez az élőlények katasztrofális történetének másik, katasztrófát-nemismerő tartománya, a végnélküli *lét* és a *véges létező* egyetlen ponton való képtelen és mégis valóságos egysége (mint a két sziromhegyé, szétválásuk előtt), ez a *„folytonos-egy”*, ez az örökre szóló *most-van*, amelyben a kibomlott liliom sohasem bomlik el.

Senki se láthatta rajtam kívül ezt a virágot a szobámban, és ezentúl már, mégha én se láttam volna is, mindenki láthatja már. Senki se látta, csak én – vagy én se, nem is én, csak a regényíró, aki csak a regényét látja. Egyedül van a regényével, mint a fehér liliommal. Egyedül van a fehér liliommal, mint a regényével. Azt a szobát írja, amelyben él; abban a szobában él, amelyet ír. Belátható, hogy nem sok kiút marad a számára. Mint a csiki-csukiban: egyetlen lépést se tehet úgy, hogy ne lépjen át a regényébe. Egyetlen szót se írhat le úgy, hogy ne a valóságot írja.

# *Sólyomkő*

*Levegőben tészkel a kő.*
*Káprázik a lég körülötte.*
*Nincs útja, égbe szökő.*
*Nincs kéz, mely a mélybe levesse.*

*Én láttam olyan madarat:*
*nem jött el és sose szállt el.*
*A világ szennyébe szakadt,*
*és hol a hideg, hol a láng lelt.*

*Másodperc még – s lezuhan.*
*Figyeld: az a pillanat itt van.*
*Nyelvetlen szájú harang*
*visszhangzik a válaszaimban.*

*Az a kő már – sólymosodik:*
*gránit szíve, reszket a szárnya.*
*Ha kérded: hol a dal? – Itt:*
*egyhelyben a Földet bejárja.*

# *Székek*

*Roskadásig üres tér.*
*– Mit meséljek,*
*míg pók fut át,*
*szürkéstől a fehérig? –*
*Lázálmukban*
*csüngenek ott a székek*
*fejükkel lefelé.*
*Tetszhalott denevér mind.*
*Kivéve egyet,*
*mely szétvetett lábbal,*
*a térbe fagyva áll.*
*Ahol hűlt helyem érik.*

# *Életút*

Nagyanyám, Czinak Mária emlékének

*V-alakban kötőtűkön*
*harmatos deret*
*mar a két fém boldog szomja.*
*EKKÉNT SZÜLETETT.*

*X-alakban kötőtűkön*
*gyapjúcsöppöket*
*forraszt a fény egymás mellé.*
*(MÉZET GYŰJTÖGET.)*

*I-alakban ama tűkön*
*gyászos gyöngyöket*
*szaporáznak zokszó nélkül.*
*ELVÉGEZTETETT.*

*A-alakban elporladnak*
*kötőtű-hegyek –*
*keresztbe font karral néz csak,*
*PÓKKAL KÖTÖGET.*

NÉMETH G. BÉLA

# KÖZÖS KORSZAK, KÉTFÉLE VARIÁCIÓVAL

*(A magyar és az osztrák impresszionizmus és szimbolizmus előzményének és jellegének néhány vonása)**

1. Amidőn a következő lapokon megkíséreljük az osztrák és a magyar impresszionizmus s az osztrák és a magyar szimbolizmus kialakulását és néhány jellemvonását vázlatosan egymás mellé állítani és összehasonlítani, előre kell bocsátanunk három szűkítő megjegyzést.

Először azt, hogy mindig a magyar nyelvű irodalomról s arról az irodalomról szólunk, amely a szorosabban vett, a tulajdonképpi Ausztriában keletkezett, még ha művelői nem ezen a területen születtek is, mint pl. R. M. Rilke. A magyarországi másnyelvű irodalmakról, a szerbről, a horvátról, a románról, a szlovákról tehát nem beszélünk. Kétségtelenül igen-igen hasznos és sok eredményt ígérő volna ezeknek az irodalmaknak komparatista egybefogása és szembesítése. Ám ha még ismernénk is mindezeket a litteratúrákat, akkor sem volna itt hely és idő ehhez a művelethez, annál kevésbé mivel ezek az irodalmak nem csak a magyarhoz képest, de egymáshoz viszonyítva is a változásnak, a fejlődésnek igen különböző fokán álltak. De nem szabad az ez időben Észak-Magyarországon vagy Erdélyben született (nem jelentéktelen) német nyelvű műveket sem az osztrák irodalomhoz számítanunk, mivel ezek többnyire lutheránus népcsoportokban jöttek létre, s ezek a csoportok nagyon is tudatosan nem az osztrák, hanem a német kultúrához tartozónak, véle rokonnak tudták és tartották magukat.

Másodszor azt, hogy a német nyelvet ez időben a magyar magas és közép értelmiség, tehát a litterátus értelmiség köreiben is oly tömegben és oly színvonalon olvasták és beszélték, hogy a nyelvet nem csak szószerinti jelentésében értették, hanem a szövegek esztétikai minőségében is érzékelni tudták. Csak a cseh és a morva területeken volt magasabb a német nyelv minden vonatkozású értésének foka. Ehhez a ponthoz kell kapcsolnunk egy mellékmegjegyzést. A századvégen csak igen kevéssé tettek még különbséget nálunk a német és az osztrák irodalom között. S ha tettek, többnyire azon a szinten, ahogy, mondjuk, a bajor szerzőket a poroszoktól vagy szászoktól, vagy az északiakat a déliektől elválasztották. Csak századunk fordulóján kezdtek hangsúlyt helyezni a művek osztrák eredetére.

Harmadszor azt, hogy bár mind az osztrák oldalon, mind a magyaron beszélhetünk impresszionista elbeszélésekről és regényekről, különösen azonban szimbolizáló drámákról, például Schnitzlernél, Hofmannsthalnál vagy Bródynál, Molnárnál, Balázs Bélánál, mégis az impresszionizmus is, különösen azonban a szimbolizmus a lírában nyert igazán nagy jelentőséget. Az osztrákoknál, mindenesetre, mindkét irány erősebben, egyneműbben és egyértelműbben érvényesült, mint nálunk. Ez utóbbi megállapítással azonban tárgykörünknek egy fontos kérdéséhez jutottunk. Általában is megállapíthatjuk, hogy csak nagyon ritkán jelennek meg a különböző áramlatok és irányzatok egészen elkülönülve és magukra szigetelve. Különösen a 19. század közepétől láthatjuk azt mindenütt, hogy az egyes áramlatok egymásba olvadva, az egyes irányzatok egymásba fonódva állnak előttünk. Kiváltképp az olyan periódusokban és zónákban mutatkozik meg ez igen világosan, amelyekben a külföldi áramlatok és irány-

* A bécsi Hungarológiai Kongresszuson, németül elhangzott előadás.

zatok hatásait és befolyásait egymásra torlódva recipiálja egy-egy irodalom s így egymásba s egymásra rétegeződések jönnek létre.

Ilyen esetekben rendszerint szívesen emlegetünk *megkésést, késettséget.* Joggal s jogtalanul, okkal s ok nélkül. Joggal és okkal, mert a fejlődés mindig nemzetekfölötti keretekben megy végbe, jogtalanul és ok nélkül, mivel minden jelentős történeti zóna, helyesebben szólva: minden kifejlett nemzeti kultúra *bizonyos autonómiával* rendelkezik változásaiban. Ha megérik benne a helyzet a másutt is jelentkező átalakulásra, valódi és megtermékenyítő befogadás akkor jön benne létre. De ez a megtermékenyítő befogadás egy önálló nemzeti vagy regionális kultúrában mindig *valami mást* segít világra, bár egyben mindig hasonlót is, mint a kölcsönző vagy az eredeztető országban. *Új és más minőség* születik, főleg annak következtében, hogy az átvett irányok a befogadóknál más társadalmi és művelődéstörténeti szerepet töltenek be, más előzményekre épülnek, s így minden hasonlóság ellenére, a jelleg *domináns vonása* szükségszerűen más lesz.

2. Ezeknek a lehetséges és szokásos (értelmetlenül és történetietlenül) leminősítő eljárásoknak elébe vágva, viszonylagos lokális autonómia tudatában megállapíthatjuk, hogy maga az az irányzat is, amelynek legyőzésére, meghaladására az impresszionizmus, kivált pedig a szimbolizmus törekedett, ti. *a naturalizmus* mind az osztrák, mind a magyar irodalomba „megkésetten" nyomult be. Sőt, ha a naturalizmus szülőföldi, jellemző vonásait szigorúan és szorosan vesszük, akkor azt kell mondanunk, hogy (– Hermann Bahr kezdeti buzgó ügyködése ellenére –) jelentős és valódi naturalizmusról Ausztriában alig beszélhetünk. Sokat mond, hogy a müncheni programnaturalisták „Gesellschaft" című folyóirata éppúgy elhárította, hogy Ludwig Anzengrubert elődnek tekintse, mint ahogy elutasította ezt a hasonló irányzatú harcias berlini „Kritische Waffengänge" is. Pedig – mellesleg megjegyezve: – már a német naturalizmus is évtizednyi „késésben" volt, különösen programiratait tekintve, a franciákhoz képest. A német naturalizmus azonban, bár voltaképp csak egyetlen igazán világirodalmi rangú szerzőt adott, Gerhardt Hauptmannt (hacsak a fiatal Th. Mannt nem soroljuk az irányzathoz vagy H. Sudermann, H. Mann és Wedekind értékét meg nem emeljük), nagyon is küzdő kedvűnek és zajosnak mutatkozott, így hát Ausztriában is szorgalmasan olvasták és hevesen vitatták az irányzat értékét, pro és contra.

Ez anyit jelentett, hogy Ausztriában anélkül keletkezett antinaturalista mozgalom (– s jellemző módon megint csak Bahr tevékeny részvételével –), hogy valódi naturalista mozgalom lett volna. Magyarországon, kétségkívül, más volt a helyzet; némileg hasonló a németországihoz bár, kivált kezdetben, más okoktól ösztönözve, alakítva. A német naturalizmus mögött egy dinamikus, villámgyorsan emelkedő iparosodás állott és véle a vidéki lakosságnak nagyvárosi vagy inkább külvárosi agglomerációkba zsúfolódása, hallatlanul sebes ütemben. Különösen Berlinben és Sziléziában mutatkozott meg élesen (de egyebütt is) az új nagyipari polgárság és nagyipari proletariátus születése. Ausztria, kivált pedig Bécs, jóllehet a fölgyorsult iparosodás ott is megfigyelhető volt, nem változtatta meg oly mértékben arculatát és nem lett nagykapitalizmus, a Hochkapitalizmus bolydító, lázasztó ellentéteinek szimbóluma (– annál kevésbé mert a Habsburg-birodalom iparának legfőbb volumene a jól védhető, biztonságos, gazdag Cseh medencében helyezkedett el).

Ezzel a fejlődésjellegi különbözőséggel függött össze, hogy a német szellemi életben egyre inkább a későpozitivista természettudományosság foglalta el az első helyet és az értelmiség világképének alakításában a fizika és a biológia és e kettőre épülő ún. pszichofizika játszott óriási szerepet. Wirchow, Helmholtz, Fechner, Häckel, Wundt: oly nevek, amelyeket mindenki ismert. S még az újkantianus Rickert is a filozófiai létmagyarázat egyik alaplehetőségét a szigorúan természettudományos, a biológiára épülő felfogásban látja. Ez a felfogás a vallással, a hittel, a metafizikával, sőt magával az ontológiával is, ha nem egyenesen ellenségesen is, akkor is közömbösen állt szemben. S tagadta, hogy a művészeteknek – mint azt egyes korábbi pozitivisták hirdették, – kell átvenniük a vallások létérzékelést és létmagyarázatot befolyásoló érzelemformáló és kifejező szerepét. Ebben a biofizikai világképben egyre na-

gyobb hangsúly esett a szociál- és nacionáldarwinista öröklés-, kiválasztódás- és determinációtanra. És ez a tan gyakran még azoknak a gondolkodásában is nacionalista, sőt néha még rasszista színezetet nyert, akik a nacionalista államhatalom ellenzékének tudták magukat. Mindazonáltal a német naturalizmus alapjában szociális, sőt, szocialisztikus tendenciájú volt, e nacionális színeződés ellenére is. A miliő szociális nyomorúságának közvetlen társadalmi-politikai tettre indító, direkt-szándékú rajza mellett, sőt, nagyon gyakran és egyre inkább az előtt, az egyén kibontakozásának, a szellemi adottságok érvényesülésének, az etikus ember kiformálódásának, egyszóval az értékes személyiség s vele az értéket teremtő fejlődés gátjának biológiai, biofizikai, majd mind erősebben biopszichológiai okait kívánták fölkutatni a junkerpolgári társadalom gazdasági-szellemi világában, az iskolától a gyárig, a falu bigottságától a város prostitúciójáig, a hierarchikus gőgtől a hivatalnoki megalázkodásig. Azaz negatív hatásában alkalmazták s érvényesítették a környezetdeterminációt, az öröklés s a kiválasztódás tanát egyaránt.

3. A kettős Monarchia megalapozása utáni Magyarországon is egyre gyorsuló gazdasági föllendülés vette kezdetét. Budapest s néhány vidéki város (Temesvár, Nagyvárad, Győr, Pozsony, Szabadka, Arad, Szeged) a századvégre valódi ipari s kereskedelmi gócpontokká fejlődtek. Az ország azonban agrárország maradt gyorsan kapitalizálódó mezőgazdasággal. A bilincsek és korlátok, melyek ezzel a fejlődésfajtával, ezzel a szerkezetjelleggel egybe voltak kötve, csak a századvégén kezdtek igazán nyilvánvalóvá lenni. A magyar soknemzetiségű állam a kettős Monarchia teljes rendszerén belül, amelynek másik fele, másik állama dinasztikus alapelveken állt, nacionálliberális politikát folytatott. Folytatta ezt azzal az előföltevéssel, annak a tételezésével, hogy soknyelvű népessége *nemzetpolitikai* egységet alkot, a *politikai magyar nemzetet*, az *államnemzetet*, amelynek minden tagja, mint egyén a liberalizmus jegyében nyelvileg és kulturálisan a maga nemzetiségéhez tartozhat, abban így tevékenykedhet, – mint állampolgár azonban magyarnak kell magát vallania. Ez a nacionálliberális állam az öröklött társadalmi hierarchiára épült, amelyben a hatalom a nemesség utódának, a földbirtokosságnak a kezében volt, a polgárság viszont az ipart, a kereskedelmet s az értelmiségi szolgáltatásokat és tevékenységeket kapta.

Az irodalmi értelmiség, többségében a klasszikus liberalizmus jegyében, amely itt rendszerint az angol liberalizmust jelentette, le kívánta építeni ezt a hierarchiát. Mint egyikük, Toldy István tömören kijelentette: nemcsak liberális államot, hanem liberális társadalmat is akartak. Az egységes politikai nemzet eszméjéről azonban nem tudtak lemondatni. Az átöröklött, alapjában rendi hierarchia lebontásához s helyette egy polgári felépítéséhez nagyon is célszerű volt a korszak főműfaját, a félromantikus-félrealista regényt a naturalizmus irányába eltolni. S még inkább célszerű volt ez azért, mert a politikai nemzet eszméjét, az államnemzet tételezését „korszerű polgárian", „korszerű tudományosan" elsősorban a biológiai öröklés-, kiválasztódás- és determinációtannal lehetett alátámasztani, legitimálni. A fiatal polgári nemzedék ennek jegyében úgy vélte: nem elég a történelmi jogra hivatkozni: fontosabb, reálisabb s tudományosabb érv a magyar államvezetés legitimációja mellett az, hogy a magyarságot a történelem menetében a természet úgy formálta, hogy képességei közül elsősorban államalkotó készsége és államfönntartó képessége fejlődött ki, lett *alaptulajdonságává*. Más nemzetek más s nem kevésbé értékes tulajdonságok birtokosai lettek természeti-történeti alakulásuk folytán, – a magyarságnak azonban kötelessége és joga érvényesítenie e tulajdonságát s ezáltal e területet, e geopolitikai egységet egy államban összetartani. Mivel a föderalizmus gondolatával a legprogresszívabbak sem tudtak megbarátkozni, szükségszerűen fordultak az említett, s a naturalizmusban oly fontos szerepet játszó *szociál- és nacionáldarwinista* alapelvekhez. Így a kiegyezésre következő fiatal nemzedéknél, mely fő műfajául a regényt és a drámát tekintette, magától értetődően jelentek meg a naturalista „természettudományos" alapozású törekvések.

Ausztriában az államnak a magyar kiegyezés után sem volt szüksége az értelmiség tudatában új legitimáció teremtésére. A dinasztikus és történeti jogalapot nem vonták kétségbe, mert a mélyen begyökeresedett föderális eszmék és elvek a mérsé-

kelt reformok által s a viszonylagos autonómia által, melyet a birodalom egyes tartományai élveztek, kiteljesedni látszottak. Voltaképp – a kor lapjainak tanúsága szerint – az osztrák liberálisok többnyire a magyar kiegyezést is ez eszmék és elvek jegyében fogták föl és „emésztették" meg. Csak az ún. Deutschenationalen, a német nacionálisok voltak elégedetlenek. De számuk és súlyuk ezidőben még nem volt jelentékeny, másrészt viszont a birodalom német elemének minden tartományban jelenlévő kulturális, organizációs, ökonómiai „missziójának" öntudatával kárpótolták magukat. Az irányítás az uralkodó, a magas arisztokrácia, a magas klérus, a gazdag nagytőke, a főhivatalnoki kar, s a szoldateszka kezében volt. S ez az együttes most még stabilnak, biztonságot nyújtónak látta az új berendezkedést, s ha egyes elemei időnként túl soknak vélték is a magyar önállóságot vagy a tartományi autonómiát s túl erősnek és veszélyesnek a liberális áramlatokat, az uralmi réteg egésze, élén az immár érett férfivá lett, reálpolitikára hajló császárral, lefogta a kirívóan redukciós törekvéseket.

S mint legfelül, – úgy legalul is nyugodtnak vagy legalábbis mozgásában, alakulásában veszélyeztetettlennek látszott a berendezkedés. A lassú, de folyamatos iparosodás egyelőre nem bontotta meg a város és vidék egyensúlyát, a vidékről származó városi lakosságnövekedés a gazdaságban és életformában asszimilálható maradt. A munkásmozgalom ugyan már szerveződött, nem is volt jelentéktelen, s meglehetős elméleti fölkészültséggel is rendelkezett, de jórészt reformizmusra hajlott. Mindehhez nagyban hozzásegített az, hogy az öröklött *föderális* beállítottság s az ősi hagyományú és gyakorlatú *Gemeinde*, a községi önkormányzat széles helyi mozgástere a feszültségeket lokalizálta, és oldásukat előmozdította. Sokat mond az, hogy a birodalom korszerűnek tekintett, azaz pozitivista ideológusa, Ludwig Gumplowitz, aki a biológiai organizmusok analógiájára alapozó művében mind az irányító réteg vezetési jogát, mind az alája rendelt helyi autonómiák föderalizmussal összefogott tevékenységét „természettudományos" szociológiával igyekezett igazolni, az osztrák (főleg) középhivatalnok értelmiség körében ezidőben igen népszerű volt (l. Rasse und Staat, 1875. c. művét.). A szeparatista törekvések egyelőre még gyengék voltak; s inkább csak nagyobb önkormányzatra irányultak a nemzetiségi mozgalmak. Egyszóval: heveny szociális és politikai tényezők még nem hozták előtérbe a társadalmi bajok naturális regisztrálására s mozgósító rajzára törő irodalmi igényt.

A nagyműveltségű értelmiségi, részint szabadfoglalkozású, részint hivatalnok polgárság volt az, melynek közérzete az új szerkezetben először, s egyre inkább romlott. Megalázta a dinasztikus alapú, rendi hagyományú társadalmi-társasági hierarchiához való alkalmazkodás írott-íratlan követelménye, fölháborította a bürokráciának, mely mintegy lemintázta a maga körében ezt a hierarchiát, hatalmi nagyzolása s egyben úri slendriánja, megcsúfolta fölvilágosult szellemi fölkészültségét, jozefinus és liberális etikai hagyományát az egyházi morálnak való alávetettsége, sértette a hivatalszerzés, a gazdasági megbízás, a pénzügyi ellátás protekciós-korrupciós kezelése, ingerelte a jogszolgáltatás, a hivatali eljárás, az iskolai nevelés kettős könyvvitele, a szoldateszka proccos gőgje, a nagypolgárság társadalmi sznobizmusa, a kishivatalnokok bornírt öntudata. S hogy ez a hierarchia idejét múlt állapotában is milyen követelő s nyomasztó volt, bizonyítja a filozofáló G. Ratzenhofer tábornok szociológiai elmélete, amely egyenesen termékenyítőnek, fejlesztőnek s nevelőnek tekinti a hierarchia fokozatai közti érdekfeszültséget.

De a társadalmi, politikai, hivatali visszásságoknál is inkább nyomasztotta az a tétova gondolati tanácstalanság, amellyel e berendezkedéssel s annak eszmevilágával szemben állt. Érdeke részben vagy egészben kötötte ugyan ehhez a berendezkedéshez, de szerette volna átformálni; az óhajtott átformáláshoz azonban sem elvi fölkészültsége, sem szociális háttere, sem politikai bátorsága nem volt. A korszak uralkodó polgári filozófiája, a pozitivizmus nem adott segítséget; ellenkezőleg, egyre inkább a hierarchia igazolására alakították formálói. S mivel ez az igazoló funkciója eredeti, klasszikus földjén, Angliában és Franciaországban is egyre nyilvánvalóbb lett, az irányzat ott is egyre többet veszített tekintélyéből s öntelt biztonságérzetéből. Jó példa lehet Ruskin és a praeraffaelisták mozgalma, az 1871 utáni Taine tevékeny-

sége, s még inkább Renané, aki az 50-es években még himnuszt zengett a pozitivista természettudomány világmegváltó jövőjéről, most viszont már kiábrándultan figyelte a történéseket. S az irány egyre nyilvánvalóbb szellemi-lelki üressége, személyiségellenessége még inkább elidegenítette tőle a litterátus értelmiséget. Egyre nőtt a Baudelaire-ért rajongók száma s a Verlaine és Rimbaud stílusát nagyon becsülőké.

Ausztriában, ahol ez az irányzat, a pozitivizmus sohasem volt olyan magabiztosan és alapozóan jelen, mint az említett két országban és Németországban, támasztó ereje még gyorsabban megingott. A 80-as, 90-es években nyelvbölcselők, pszichológusok, litterátorok s filozófusok, akik egy része féllábbal ugyan még a pozitivizmus földjén állott, egyre inkább befelé, a lélektan felé fordult, az individuális, a szubjektív, az egyszeri, a mozzanatos felé. S egyben a látszólagosan vagy a valóban irracionálisnak tetsző jelenségek felé. Az individuálisra koncentráló s a szubjektív megközelítést gyakorló pszichológia sajátos módon épült a késöpozitivizmus szenzualizmusára s fonódott egybe a fölújult idealista lét-, érték- és ismeretelméleti tanokkal, nem egyszer úgy, hogy a pozitivizmus vak természettudományos törvényhitét a teljes relativizmusba fordította át (pl. F. Brentano, Fr. Mauthner, A. Meining, A. Riehl, E. Mach, S. Freud, E. Breuer stb.) A korábbi állapotában határozottan szociális tendenciájú naturalizmus kései állapotában így a pszichologizmuson át vonult be, erősen színezve impresszionista elemekkel, sőt, némi szimbolisztikusokkal is. Ahogy aztán erősödtek az utóbbiak, úgy gyengült maga a naturalista alap, illetőleg úgy váltott át impresszionizmusba, a relativistává lett pozitivista szenzualizmus ez irodalmi párjába. Ez a szenzualizmus nem volt immár „kísérleti", „laboratóriumszerű" és nem volt többé személytelenül „objektív", hanem szubjektív benyomásokon nyugodott; nem természettudományos és statisztikai megfigyelésekkel és megfogalmazásokkal dolgozott, hanem személyes, intuitív megérzésekkel és ösztönös asszociációkkal. Nem volt antiracionális vagy éppen irracionális, de gyakran nyilatkozott meg benne a vágy a transzcendens iránt és a remény valami természeten túli elérésére.

Mindezek az elemek, természetesen, minden írónál más-más mennyiségben és más-más összetételben, s így más-más jelleggel, más-más dominanciával voltak jelen. Schnitzler naturalisztikus-impresszionisztikus előadásmódnál maradt, pozitivisztikus, racionális pszichológiával, bár bő rájátszásokkal nem racionális indító okokra. Hofmannsthal a szimbólumok egész seregét olvasztotta szövegeibe, anélkül azonban, hogy igazán szimbolista lett volna. Valójában ő is impresszionista maradt s inkább csak játszott a transzcendenciák lehetőségével. Rilke viszont egyre távolodott az impresszionizmustól; ő nemcsak játszott a transzcendenciák lehetőségeivel, hanem egy folyton növekvő és folyton mélyülő életpietás és életreligiozitás töltötte el mind jobban s így lírája valódi szimbolista líra lett, amely még legobjektívebb alkotásmódja s legtárgyiasabb periódusa idején is mély személyességgel átélt pantheisztikus átmutatást sugárzott a természettudományosan érzékelhetőn túlra.

4. Magyarországon a naturalizmus első, *„nemzetpolitikai"* értelmű, nacionáldarwinista jellegű jelentkezése rövid ideig tartott, s a kiegyezés földbirtokosi, agrárstruktúrájú konszolidációja után visszavette uralmát a Jókai-féle realisztikus romantika, majd a Mikszáth típusú romantikus realizmus. Azok az értelmiségiek, akik e konszolidáció mögött látták az elavult hierarchia személyiséget akadályozó és romboló normáinak hatását, kívül kívántak maradni a hierarchián s új utakat kerestek. A pozitivizmus idegennek, sőt ellenségesnek tűnt számukra, hiszen öröklés-, kiválaszlódás- és determinációtanával egyenesen jogosította, törvényesítette szerencsétlen lelki- és társadalmi helyzetüket. A kívülállás két legjellegzetesebbike, a két lírikus, Reviczky Gyula és Komjáthy Jenő más ösvényre lépett. Reviczky, aki egyrészt egy erősen érzelmi vallásossághoz, másrészt Schopenhauer filozófiájához fordult, abban a meggyőződésben alkotta többségében életrajzias, életképszerű verseit, hogy a legfőbb érték a részvét s hogy az élet lényegét mindig hangulatainknak megfelelően ítéljük meg. Impresszionisztikus alkotásmódját egy állandóan jelenlévő romantikus-biedermeieres érzelmesség járta át. Komjáthy, aki elsőnek vette a magyar költészetben útját Schopenhauertől Nietzsche irányába s még „a tanítótól" (ti. Schopenhauertől) is Nietzsche módján búcsúzott el, a gyógymódot és fegyvert az idejét múlt hierarchia

értékvilágával szemben abban találta meg, hogy a történelem nagy szellemeinek, költőinek, filozófusainak társaságában kell otthont keresnie, s a megtalált igaz érzés- és értékvilágot a megalázott és szenvedő embertársaknak tovább kell sugároznia. Arisztokratikus volt ő is, mint nagy német kortársa, de egyben emberszeretőbb, emberközelibb is. Messianisztikus, biblikus, mítikus jelképekkel, – amelyekben a tűz és a hamu, a fény és a sötétség, az izzás és a jég ellentéte folytonosan szerepet játszott – kiáltotta, zengte világgá magasztos, ünnepélyes hangon nagy heurisztikus élményét, megvilágosodását.

Reviczky és Komjáthy azonban magukban álló s közepes tehetségek voltak, s emellett mindkettő viszonylag fiatalon is halt meg. Sem híveik, sem követőik nem voltak. Amidőn azonban a századfordulón a társadalmi és a gazdasági bajok megsokasodtak, a naturalizmus neve és címszava alatt újabb hullám indult el, amely azonban igazában már csak részben volt naturalizmus. Volt a nyolcvanas években ennek előzménye a pszichologikus-impresszionisztikus alkotásmódú, erősen befelé forduló két kitűnő novellistában, Petelei Istvánban és Gozsdu Elekben, de a legjobb reprezentánsa ennek az új hullámnak mégis a vidékről, szerény zsidó kereskedő családból a fővárosba származó Bródy Sándor volt, aki még a 80-as évek közepén, egészen fiatalon, Zolától megrészegülten, *Nyomor* címen egy novellás kötetet adott ki. Érett művei – regények, elbeszélések, drámák – azonban a századfordulón keletkeztek. Ezekben viszont már egyáltalán nem maradt a zolai példánál, hanem szociálromantikus, impresszionisztikus és szimbolisztikus elemekkel szőtte át szövege naturalisztikus szövetét. Romantikus elemei azonban nemcsak Jókaira, hanem Hugora is emlékeztetnek, impresszionisztikus jegyei pedig nemcsak nyugati példákra, hanem Turgenyevre is; szimbolisztikus vonásai meg nemcsak a franciákra, hanem Hauptmannra s a kései Ibsenre is. Nem egyszerűen objektív leírást akar többé, hanem részvétet és fölháborodást kíván kiváltani, s ugyanakkor meg akarja a maga líráját is nyilvánítani s a saját életkedvének és művészöntudatának is hangot óhajt adni; minden mondatában személyesen és hangulatian is jelen kíván lenni.

Így egy egészen sajátságos előadásmód született, amelyet – bármennyire vitatott is a fogalom – leginkább szecessziósnak lehetne mondani. Annál is inkább, mivel Bródy – mint annyi kortársi híve is – olyan kisemberek szerencsétlen sorsát vette tárgyául, akik a vidékről a nagyvárosba sodródtak, ahol tragikumuk, reménytelenségük, szerencsétlen, s boldogtalanul vágyakozó szerelem révén fokozódik az elviselhetetlenségig. Legjobb műveit heves, de sivár erotika fűti át.

Jobb kezdeményező volt azonban, mint igazi megvalósító. Alig lehetne a most, a Nyugattal belépő nagy generációból bárkit is megnevezni, aki valamit ne recipiált volna stílusából. A kilencvenes évek közepétől keresztelő medencének tekinthetjük ezt a stílust, amelyben minden induló megmerítkezett, Adytól Krúdyig, Kosztolányitól Móriczig, Füst Milántól Tóth Árpádig. Ady a páthoszos, gazdagnyelvű, érzelemtelített s mindig mélyen drámai szimbolizmushoz való hajlamot vitte, erősítette magában ebből a szecessziós örökségből; Krúdy az atmoszférikus, a nosztalgikus, de enyhén frivol ábrázolásmódját a társadalom perifériájára szorult kisemberek mindennapi szerelmének és erotikájának; Kosztolányi a gyermekkorra való emlékezés kultuszát, a vágyódást az érzelmi élet elveszett intimitása és soha vissza nem térő intenzitása után; Füst Milán a hajlamot az ember és a természet közti pantheisztikus viszony mitologizálására; Tóth Árpád a környezetben való szenzuális gyönyörködést s az elégikus-sztoikus, kissé mindig önrészvétes-szentimentális rezignációt az emberi sorssal szemben.

Mindezek a költők és írók, amidőn letették amaz első köteteiket, amelyekben tanúságot tettek tehetségükről, a 20. század második évtizedében, különösen pedig az első világháború után saját egyedi stílust és irányt alakítottak ki. Ami az egyedi stílus mellett is közösként mutatható fel életművükben, bizonyosan az, hogy egy hangsúlyozottan *személyesen objektív*, egy *objektíven személyes* stílusban fejezték ki magukat, amelybe mind az impresszionizmus, mind a szimbolizmus, mind pedig az expresszionista közjáték elemeit beolvasztották s hatékony szerepet juttattak nekik. Egyesek az objektív személyes előadásmódban a hagyományos realizmushoz álltak

közelebb, mások a naturalizmushoz vagy a pszichologizáló impresszionisztikus atmoszféra-teremtéshez, ismét mások viszont a jelképekkel is dolgozó intellektuális esszéstílushoz.

Mindenesetre, úgy tűnik nekünk, a századforduló irányainak hagyománya az osztrák irodalomban nagyobb és karakterisztikusabb, vagy legalábbis feltűnőbb szerepet játszott, mint a magyarban. Például Kafka mitologizáló, sifrírozó regényművészetében, Trakl vizionárius-mítikus-szakrális hangnemű-színezetű lírájában, Musil reflektáltan önironikus, intellektuálisan kesernyés esszéstílusában, Canetti parabolikusan, delphikusan intő előadásában, a késő Rilke celebrális, religiózus, erősen formált, gazdag szimbolizmusában, Broch kultúrhistóriai asszociációkkal építő transzcendens törekvésű szövegalkotásában. Mégis, – úgy látjuk, – az osztrák irodalomban is jól fölismerhető az első világháború után, – bármennyire számításba vegyük is az ún. új tárgyiasság irányát, – egy erősen személyesen objektív, egy erősen objektíven személyes stílusra, alakításmódra, előadásfajtára való törekvés, amely, mint Magyarországon is, a századelő nagy mozgalmainak és kezdeményeinek egyedi *klasszicizálódását* is jelentette.

PÁLINKÁS GYÖRGY

# *Mert támaszkodunk*

*Mert támaszkodunk és mindig is*
*Támaszkodunk bár nem bánt minket*
*Hogy materiálisan rosszul élünk és élhe-*
*Tünk de tudva-tudván mégis*
*Megismételjük szeretett gyermekkorunk fény-*
*Képekből ránkhagyott mosolyát hisz*
*Igazándiból nem váltottunk meg senkit így*
*Hát csak ülünk e barna térben bróm-jodid*
*Lemezek alig-áttetsző fényében s*
*Mulatjuk magunk magunk Asszonyom*
*Mint volt menyasszonyok ez idő szerint kilencszáz-*
*nyolcvan-*
*Kettőben vagy talán rosszul mondom: azok a*
*Nyers-babák a fényképeken – tényleg*
*Gimnáziumi szépségversenyt nyertek gyarapodásunkra*
*Furcsamód az akkori hangrobbanás csak*
*Tévedésnek tűnt mint minden zuhanás mivel*
*A gyorsulás felmérhető és érdekes módon női*
*Mint minden zuhanás s egyben kiutasító*
*Ez idő tájt vagy ez idő szerint Asszonyom*

# Betekintés

*Zökkenünk, testünk egymásba döccen. A határok elmosódnak, lassan egymásba rázkódunk. Arcaink befejezetlen álmoktól gyűrtek. Egy test egy lélek. Bebámulunk az ablakon, az újságon, mint mozivásznon valódi világba. Ajándék: belátás, kikapcsolódás.*

*Betekinthetünk a hosszú asztalra: két oldalán öltönybe burkolt maszkos alakok kártyáznak, vállukon kitömött madarak ülnek. Maszkjaikat sűrűn cserélik rajtuk a mögöttük álló segédek, serényen rendezgetik a maszkkészletet. Döccenünk, de maradunk. Egy test, egy lélegzet. Mindegyik maszkon más mosoly. Olyanok, mint az igazi arcok, csaknem olyanok. „Baljóslatú és hihetetlen", írná most Tavasszy. A maszkok a kártyák.*

*Lassan döccenünk tovább a termelésbe. Torlódik az őrlemény. Még látjuk: a jobboldali főkártyás válláról felröppen a varjú. Ő hátraveti utolsó maszkját is, és puderezetten vigyorog valódi arca. Ma ő, jobbról. Kiélt vén ártány, jellemezné Tavasszy.*

*Döccenünk. A hetyke bajszú sofőr végzett dolgával, összeverte a részeg vénembert. Friss mozdulatokkal (mondaná Tavasszy) ül vissza kalitkájába. A kártyák maszkok. A jobboldali főkártyás diktál ma: „Mámortalanság tilos, az ittasság büntetendő. Helyes a között." A köztes, módosítaná Tavasszy. A köztesség.*

*Bepillanthattunk. Van belátásunk. Megállók közt kilengeni, kötözködni tilos. Zökkenünk, zökken a népköztesség, nagy húsosdoboz. Lengjünk be! Belátásunk van. Belengünk. Fogpiszkálóra csavarható, gyűrött álmok. Bevont, befejezetlen vitorlák.*

*Egy test, egy lég.*

*Köztesség: belátás. Kifejezetlen vitorlák.*

# Az olvasás metafizikája

*Ezt ni* a Légzaccznak

*Kék könyvek, kékeszöldek. Pontos intuíciók egy botrányosan működő világban? Sose barna, sose bíbor, sose szürke.*

*Ő az egyetlen figyelmes olvasó?*

*Árkalkuláció? Olcsó festékek, drága festékek.*

*Vagy tényleg, a szöveg szellemi kisugárzása? Kiteszi a verset az asztalra, reggelre kéken izzik a szoba. Megkékül (mondjuk). Ha hajnalban odalesett, még vörösleni látta. Sárgával kezdődött az este, s a kék lángig jut reggelre.*

*Mindegy mit írsz, „te" írod – de ő a rózsaszín vagy az okker bizsergést szereti, és gerincveleje ráismer az első pillanatban. Később jön a fordítás: struktúra, őszinteség, szenvedély, stílus, míves-*

*ség, szufla, pártosság, tökösség, korszerűség,* duende *(„mert én az olyan duendéseket szeretem"), igazság, elkötelezettség, intellektus, báj, szövegetika, perforáció.*

*Orgonaillat, egérszag, odaégett hagyma.*

*Merészebben: pótmodern vattacukor. (Térkitöltés.)*

*Ezért nyilallik a májamba, valahányszor beleolvasok: „Döddödő zazzazó vevve." Szürke, lihegő szürke. Végesvégig ez a szín. Akar, akar! Semmi moduláció. Fejfájás, oldalszúrás.*

*És ez a szag! Penészes liszt. Ezerkilencszázötvenhat tele.*

*Szürke. Ezen az emanáción nem vághat keresztül se történet, se gondolat. És van-e gondolat az emanáción kívül? Történet?*

*Bevágni a szemétbe, és válaszlevél: „Valóban végesvégig." Menthetetlen. „Döddödő zazzazó vevve."*

*Van hát ok a bizakodásra? Színlátók tapintatos összesküvése. A botrány a felépítményben történt, az összeomlás bizton megáll majd a föld színénél.*

*A könyvtervező álmai pontosak.*

TARJÁN TAMÁS

# ÁTVÁLTOZÁSOK

*(Filmlevél)*

Ha abból indulunk ki, hogy Woody Allen nemegyszer elviccelődött már filmjeiben – hol ragyogó humorral, ízlésesen, hol a poént is facsargatva-csavargatva, kevésbé ízlésesen – a maga Naso-i orrán, joggal hihetjük e művelt mozisról, hogy „az orras Ovid" hexameterfolyamát, a *Metamorphoses* mitológiáját sem hagyta föllapozatlanul. *Zelig* című 1983-as filmjének forgatása előtt biztosan nem. „Új alakokká vált testekről indít a lelkem / szólani; isteneink! – hisz ez is mind általatok / lett –, adjatok ihletet, és a világ eredő idejétől / végig, az én koromig legyetek vezetői dalomnak" – fordítja deákból Devecseri Gábor az ovidiusi *captatio benevolentiae*t. Allennél (aki mintha az O-v-i-d betűiből rakta volna ki a W-o-o-d-y keresztnevet) látszólag csak egy test, a címszereplőé vált folytonosan új és új alakra; valójában azonban mindenki megváltozik, aki kapcsolatba kerül a megváltozóval, a zseniális átváltozóval. Pompás az alapötlet: nem egészen eredeti, ám filmképi, celluloidért kiáltó. Nemhiába veszi rá a hőskori technikához értő rokonát Eudora Fletcher doktornő, Zelig orvosa, hogy egy zajos kamera és két-három rádobott, zajcsökkentő lópokróc segítségével örökítse meg a furcsa képességének létrejöttéről valló kaméleon-embert; „aki átváltozik, azt látni kell!"

A húszas évek végének mozi-mítoszába, válság-izgatottságába, háború-előszelébe visszajátszatott ál-dokumentumfilm a beilleszkedés, a *megfelelés* kérdéseit feszegeti. Leonard Zelig kora ifjúságától arra nevelődik, hogy ne térjen el a többiektől. Derék atyja és anyja, tapasztalván a fiúcskájukat piszkáló gyermeki antiszemitizmust, maguk is buzgón kezdik szidalmazni a zsidókat; így azon a parton állhatnak, ahol felebarátaik vélhetőleg nagyobb hányada rázza az öklét. A cseperedő Leonardot nem hagyja nyugton, miért él az ember. Elmegy tehát a rabbihoz, aki ad is választ. Héberül. Leonard Zelig nem tud héberül. A rabbi hatszáz dollárt kér héber leckékért. S ha erre nem futja, akkor az élet értelme a beilleszkedés marad; az ugyanolyanság. Ezért kell hősünknek egyszer azt hazudnia, hogy olvasta a Moby Dicket. Különben minek néznék őt mindazok, akik már valóban olvasták a könyvet, vagy már régóta s meggyőződéssel füllentik, hogy olvasták?!

A tökéletes alkalmazkodás – vagy a tökéletes hazudozás fortélyát dolgozza ki a főszereplő önvédelmi ösztöne. Orvosok közt orvosnak, indiánok mellett indiánnak, kövérek társaságában kövérnek álcázza magát. Szavak nélküli mulattatás, szaporán pergő némafilmek burleszkje, vizuális etűdsorozat ez, Woody Allen ezúttal igazán mértéktartó, szellemes játékában megelevenítve. A rejtekezni vágyó lélek egészsége érdekében kell rendelkeznie a testnek azzal a képességgel, amelyet az irigy és álmélkodó kíváncsiak szívesen néznek betegségnek. *A betegség mint metafora* jelenik meg a vásznon – talán ezért is szólal a „Zelig-szindróma" egyik értelmező koronatanújaként Susan Sontag, a hasonló című tanulmány írója (Saul Bellowhoz, Bruno Bettelheimhez és a többi nyilatkozóhoz hasonlatosan pazarul változva át a rendező kívánta szakemberré). „E könyvben nem azt szeretném leírni, hogy mit jelent a valóságban, ha az ember átköltözik a betegség birodalmába, hanem azt, hogy miféle, embert büntető, illetve bizalmas képzetek tapadnak hozzá: nem a betegség valóságos geográfiája érdekel, hanem mintegy a nemzetkarakterológia sztereotípiái – bocsátotta előre Sontag. – Könyvem tárgya nem a betegség maga, hanem a betegség átvitt értelmű és metaforikus alkalmazása. Az én véleményem szerint – a betegség nem metafora, és a betegséghez való emberi viszony legigazibb változata – egyben a betegség elviselésé-

nek legegészségesebb módja is – az, amely a leginkább meg van tisztítva a metaforikus gondolkodás elemeitől." A filmművész fölfogása homlokegyenest ellenkező az esszéistáéval. Woody Allen metaforának tekinti Zelig betegségét – de a kaméleon-kór csak védekezés a világ, a lét betegsége ellen. Mert igaz ugyan, hogy a Zelig név héberül „ütődöttet", „bugyutát" jelent – a Leonard viszont az „erős, mint az oroszlán" kifejezésből származik. A csetlő-botló kisember tehát – aki öntudatvesztéses átváltozásrohamaiban kétes hírű görlöket vesz feleségül, tisztességben megőszült házaspárok otthonát mázolja gusztustalan színűre, jégfogóval vezet le szülést: aki korántsem ártalmatlan mimikriben – szükségképp hérosz is. *The Phenomenon of the Ages*, a kor hőse, ahogy szépen cirkalmazott tábla hirdeti abban a szánalmas angolparkban, hol a pénzét átmenetileg így kereső Zelig szomorú indiánként mutogatja magát egy még csak nem is szomorú öreg indián oldalán. Rezervátummá lesz a cirkusz, cirkusszá a rezervátum, s akik *eminnen* nézelődnek és kuncognak, nem sejtik: ugyanaz a talaj haldoklik a talpuk alatt. (Aligha kétséges: a nevek is beszélnek: a jó üzleti szimatú sógort, aki körutakon kamatoztatja kaméleonját, ezért hívhatják Geistnek [„kísértet", „szellem", sőt „szesz"], s nem kizárt: még a Zeligbe beleszerelmesedő doktornő is okkal lett Fletcher. Egy hasonló nevű híres orvosra emlékeztetve vált közszóvá a *fletcherism:* az étel előírás szerinti alapos megrágása. Eudora addig rágja, rágogatja a különleges esetet, míg csúnyácska és alighanem frigid fiatal nőből akár szépnek is mondható, életvidám miss-é gyógyul. Átváltozik.)

Az egyetlen ötlet spulnijára ráforgatott film azzal a nem utolsó, megszívlelendő tanulsággal is szolgál, hogy minél inkább igyekszik uniformizálódni, beolvadni valaki, annál hamarostabb lesz lüktető, villódzó, sípoló piros lámpa a társadalom gépezetén. Aki el akar bújni, arra figyelni kezdenek. Zelignél is beüt – legyezgetve a sztenderd állapotában is groteszk küllemű hős jól fejlett, amerikaias hiúságát – a nagy tett, az össznemzeti siker. A szónokoló Hitler mögötti tribünről (vagyis a nagyon rossz útról) ráncigálja vissza egyszer a makacs Eudora szerelme az arctalan, egyenruhás tömegben elvegyülni akarót; s az ocsúdásában kalimpáló és hurrázó Zelig – megfosztva a földühödött vezért egy lengyelvicc elsütésétől – menekülni kénytelen. Midőn egy kétfedeles gépen találják magukat, s a kormányhoz értő nő elalél, Leonard *hozzá változik* a kényszerű bravúrhoz. Még soha nem repült, de most egyhuzamban szeli át az óceánt. Fejjel lefelé fordított göbzin, hogy a képi csattanó se hiányozzék (bár ezt az ál-dokumentumfilm blazírt narrátora a biztonság kedvéért ki is fecsegi). Mellékesen arra gondolunk, részleg benzinné is párlódott a kaméleon, hogy saját hőstettének üzemanyaga legyen. De ez már csak a korláttalan alapötletnek szóló fricska. Woody Allen maga is érzi: a könnyen elsúlyosodható mesében még rengeteg, már-már filozófiai gondolat bennragad. Filmje ezért kissé sietős, átsiklós – viszont előnyösen rövid is. Tanulságos, szórakoztató, szeretnivaló alkotás a *Zelig*. Szakmailag kifogástalan: a filmtörténeti háromnegyedmúltba stilizált mai felvételek – kukucskáló statisztákkal, vaku-villanásokkal, az idő vasfogát sejtető szalagugratásokkal – éppoly találóak, mint a moziművészet legendáriumából vett képi idézetek, vagy néha azok paródiája.

Egy valami mégsem sikerült, mégsem sikerülhet. A „korunk Chaplinje" rangjával gyakorta illetett Woody Allen a *Cirkusz*, a *Modern idők*, *A diktátor* Chaplinjévé nem tud átváltozni. Odáig nem emelkedik. Egy snittel tiszteleg előtte. Hőse-alakmása pedig végül saját egyetlen énjévé nyugszik. Békésen szenderül jobblétre – változik át halottá –, csak azt sajnálja, hogy a végre megkezdett Melville-regényt, a Moby Dicket most sem tudja befejezni.

A metafora-ember kezéből kiesik a metafora-állat. A mindenkihez hasonlítani akaró kaméleon nem tudja meg, mi a mindenkitől különböző fehér bálna sorsa. A törpe nem látja meg az óriást. Woody Allen cetológiájának valahol ez a summázata: létének rejtélyét sem az ember nem fejti meg, sem az a másik, aki pedig a megfejtésre szegődik. S ebben a „nem"-ben, folytonosan egymássá-változva, ott lappang az örök és a pillanatnyi, a fölemelő és az esendő.

*

Átváltozásfilm Ettore Scola munkája, *A bál* is, mely szintén 1983-ban készült. Átváltozásszínházból lett azzá. Elementáris képisége lenyűgözi azt is, aki hagyományos történetet, szabályszerű cselekményt, lefényképezett valóságot vár a zsöllyébe telepedve. Ez a mű távolról sem egyedülálló, s nem fog a klasszikusok régiójába vergődni, mégis kivételes darabja a filmhistóriának. A látvány száműzi az akusztikus elemet, legalábbis a szót (a zene, illetve a néhány hangeffektus is elmaradhatna akár, noha ez kétségtelenül lankasztaná érdeklődésünket, s visszavonná a közvetett információkat: a fölszabadulást köszöntő harangzúgás ünnepiségét – vagy a klozetzuhogás nevetségességét; esetleg brutalitását).

*A bál* nem metafora: allegória. Történetesen a XX. század középső harmadából metsz ki bizonyos pillanatokat, nagyjából 1936-tól nagyjából a hetvenes évek elejéig, s történetesen Franciaországban – de lényegében csak azért, mert a közelmúlt átváltozásai inkább mennek a mi bőrünkre (vagyis a mi bőrünk az átváltozásokra), mint az ovidiusi időké. Kosztolányival tartva, s legnagyobb versének gyönyörű sorát mindjárt facsargatva-csavargatva mondhatjuk: a *pincébe* bál van, minden este bál van... – mióta és amíg világ a világ. Mert bármennyire ormótlanul tágas, összevisszán díszes, lepusztultan előkelő is a terem, a film egyetlen helyszíne, ez bizony pince, mert ide lefelé vezet az út. Oldalról s föntről lépkednek le – szánalmas vagy mulatságos toalettjükben – az elvirult, az épp elviruló, a sohase virult nők, majd utánuk a túl magasra nőtt vagy túl aprónak maradt, okoskodó vagy mulya, izompacsirta vagy puhány férfiak. Ők egymás táncpartnerei e különös, ajkakzáró bálon. A mindenkori divatzene és divat*dansz* 1936 mámoros népfrontgyőzelméhez, a háború fenyegetett szabadnapjához, a fölszabadulás első nagy lélegzetvételéhez, a coca-colától emelkedő vérnyomású Európa tétova mozdulataihoz, a hatvanas évek zaklatott nyugodalmához, 1968 falfirkának maradó forradalmi diákcsínyéhez és a *határtalan* jelenhez igazodik. Aki a bombázások elől menekül, ebben a bugyorban veti hasra magát, aki rendőri botütések elől menekíti irháját, ide száll alá, fejest ugorva a fölsikoltó ablakon. E vidám poklocskában, létbugyorban ugyanaz a két tucat színész vált mindegyre alakot, s játssza el a test nyelvén: tánccal, gesztussal, fintorral, pantomimmel azokat az archetipikus emberi állapotokat és viszonyokat, amelyek épp 1936-ban, 1945-ben, 1968-ban vagy máskor lehetnek a legjellemzőbbek, legsorshordozóbbak. Ritka precizitás, elsőrendű fegyelem, virtuóz technikai tudás, alapos emberismeret szükséges e józanul kordában tartott allegória megelevenítéséhez. Az ötletadó és társíró Jean-Claude Penchenat és társulata, a Théâtre du Campagnol rendelkezik mindezzel – Ricardo Aronovich kamerája tehát habzsolja a megannyi villanó közelképet, beleajzódik egy-egy szilajabb forgásba, ironizáló méltósággal kap el filmtörténeti *áthallású* képkivágásokat, a kelleténél is tovább időzik a Jean Gabin-alterego mozi-jellé lett alakján. Az objektív tükörré válik, változik, mint a filmkezdő enumerációban, seregszemlében és -számlában, midőn valamennyi nő és férfi megkapja a maga (képi) eposzi állandó jelzőjét. Arcunkba, mint foncsorozott üvegbe hajol a hajtincseit vagy parókáját megsimító asszony, a nyakkendőjéhez kapdosó úr – természetesen azt az érzetet keltve (s ez az idő teltével s frappáns látványeszközök bevetésével csak erősödik), hogy magunk is meghívottak vagyunk. Itt: meghívottak és választottak.

Leonard Zelig egyetlen árva lelkét vándoroltatja számtalan testbe. Ilyen értelemben a lélekvándorlás filmje *A bál* is: változhat a test, de a porhüvelyből időtől, tértől függetlenül kitetszik a habitus, a jellem. A görnyedt, sietősen terpeszléptű, csúszómászóságig fürge piperkőc: az undorító, lerázhatatlan féregember, és javíthatatlan kollaboráns. A mamlasz langaléta vagy legyűri militáns hajlandóságait, vagy nem. A százdioptriás rövidlátó szüntelenül olvas, s persze mit? A Cinévie, a Cinémonde: az éppen aktuális moziújság képeivel röpteti szűzi lelkét, s vigasztalódik, amiért őt komolyan soha nem kérik táncra.

A kályhától elindulók, a petrezselymet árulók, a majomszigetre száműzöttek, a lábfejletaposók – és az agresszív fenékfogdosók, a csókharapók, a vécéverekedésben vitézek, a parkettcsászárok körképe ez. Áll a bál – így, egyszerűen, hétköznapi értelemben véve; és *áll a bál*, a (Nagy Lászlótól mondott) „éjszaka, űrbeli élet, örvénye rejtve buzog..." Scola tartózkodik attól, hogy túlzottan is a tragédia vagy a komédia

végletei felé jártassa meg nem szólaló figuráit, ezért a sokepizódú film: melankóliától átjárt tragikomédia, a szelídebb változatból. Már jóval a befejezése előtt kiforogja önmagát, azt a tartalmat, amely a kitűnő, mégis véges ötletbe belesűrűsödött. Variációiban él tovább, kissé kiszámíthatóan és elunhatóan, ám a ráismerés örömét, az aprólékosan pontos megjelenítés esztétikumát mindig ajándékba adva.

Penchenat-ék amatőr szerveződésű, kvalitásos társulata eredetileg ott (a Párizs környéki Chatenay-Malabryban) játszotta *A bált*, ahol a nézők: az előzetesen élményeiket, életüket, sorsukat magnetofonszalagra mondó polgárok részint önmagukra ismerhettek. A filmváltozat e közvetlen érdek és tét nélkül is személyre szól – hiányzik azonban az a feszültsége, ami a testközeli, élő színházi előadás sajátja. A filmképi átváltozás, más alakba búj ás – melyhez minden kiválósága ellenére is hozzászámítjuk a maszkírozás félóráit, a szükség esetén akárhányszor megismételt forgatást – nem hat oly mellbevágólag, mint a nyílt szín iramosabb és esendőbb játékában.

Amikor a szöveg nélküli táncfilmben az utolsó taktus is elcsendül, végét vetik a zenének. Ahogy jöttek, hazamennek a legények, meg az asszonyok.

De vajon – innen – hova?

*

Bányai Gábor tudósít róla a Mozgó Képtár hasábjain, hogy a Théâtre du Campagnolt annak idején a kölni Világszínházi Fesztiválra is meghívták, s ott *A bál* előadását Rainer Werner Fassbinder is megnézte. Olyannyira tetszett neki a produkció, hogy azonnal a lehetséges filmváltozatról kezdett gondolkodni. Fassbindert 1982. június 10-én holtan találták; Ettore Scola 1983-ban leforgatta a koreofilmet.

*A bál* egynemű, jól gyúrható anyag. Sokan vászonra vihették volna, lényegében egyféleképp. Az 1977-es *Bolwieser* című film viszont csakis Fassbinder alkotása, szellemi tulajdona lehet (noha a magyar néző az ábrázolás hangulatában és gondosságában szívesen vél fölfedezni párhuzamokat Szabó István egyébként jóval nagyobb szabású és epikusabb áradású *Mephistó*jával). Oskar Maria Graf 1932-es datálású regényében (Klaus Mann *Mephistó*ja 1936-ban keletkezett) Werburg városka állomásfőnöke viseli a Bolwieser nevet. Az ő története – akárcsak az ördögi eszközemberré formált kis színészé – nem annyira átváltozás, inkább kifejlés. Zuhanás a személyiségbe égetett jellem-végkifejlet felé. Xaver Bolwieser is *megfelelő* ember. Tipikus kispolgár, aki tudja, miféle viselkedésnormákhoz való igazodást követel meg tőle környezete. Iszik, lerészegedik, nem is ritkán, mert a jobb társaságban így illik. Szenvedélye különben nincs, nem is nagyon lehet, mert a vasút fegyelemre szoktat, szolgálatot követel. A házasságba szerelemből, de nemesebb célok és eszmények nélkül megy bele a negyvenes férfi: nősülni is illik. A törvényesített párkapcsolat intim keretei között lehetőség mutatkozik arra, hogy egyenruhába regulázott, menetrendhez beállított énjét némiképp fölszabadítsa, sokáig lefojtott, heves – és némi perverziótól talán nem mentes – szexuális vágyait a szép és érett feleség karjaiban kiélje. Hanne múltjában titkokat kell sejtenünk: apjával való konfliktusáról esik szó; mégis jelentékeny hozománnyal rendelkezik; s mégis épp a kis vasutast választja.

A Hannétól anyagilag, érzelmileg és szexuálisan is függő Bolwieser nem tudja megtartani a teljesen üres, eszménytelen, monoton együttélésnek az asszonyt. Elég egy falusias atmoszférájú mulatság, bál, hogy vágya – és mindjárt a tiltott utakon kalandozó keze is – szeretőt keressen, válasszon magának. Merkl, a régről ismert mészáros és fogadós a nyers testiséget, a hús vonzerejét képviseli; utóbb a hajfürtök parfőmillatú, bűvös tekintetű mestere, Schafftaler azt a bizonyos hölgyfodrász-delejt, a kifinomultság raffinériáját.

A sűrűn ismétlődő félrelépések nem maradhatnak rejtve a pletykaéhes bajor kisvárosban. Az orránál fogva vezethető Bolwiesernek is rá kell ébrednie, hogy szarvakat visel, de babonázottan kötődik az asszonyhoz, s egy fenyegetően kisszerű perben, tanúként még azt is hajlandó letagadni, amit a saját szemével látott. Ezzel ideig-óráig helyreállíthatja az ingatag családi békét, villámgyorsan lesújtó végső elítéltetésének, négy évi börtönbevetésének mégis ez a hazugság lesz az oka. Hanne pedig benyújtja a válópert.

Fassbinder filmjeinek gyakori motívumai új rendben ismétlődnek a műben. A férfipusztító asszony, az agresszívnak tűnő bábember, a kárörvendően ellenséges külvilág, a tárgyszerűségében taszító, elviselhetetlen élettér, a világtól való messzire-szakadtság mutatkozik itt is, a szinte utalások nélkül érzékeltetett történelmi háttér előtt. Egy hatalmi álmokat dédelgető ellenszenves és gusztustalan vasutas egyszer fölbukkanó nyilaskeresztes karszalagján kívül szinte semmi sem céloz a történés idejére, a náci hatalomátvétel előtti hónapokra. Mégis ez – és ez a miliő – adja meg a film *történés utáni* értelmét. Bolwiesert négy évi börtönre ítélték, a jog megcsúfolásával; erkölcsi vélekedésünk szerint mégis helyesen. A felesége azt csinált vele, amit akart, ez lett az eredendően gyönge férfi veszte. Leüli a négy évet; ágyékát eleinte óránként, később naponként, majd bizonyára mind ritkábban a falhoz verdesi kínjában. Kijön a döndülő vaskapun; szálegyedül fog állni a világban.

Azt csinálnak vele, amit akarnak.

Ha kell, fegyvert fog. Ha azt parancsolják, embert éget. Teszi a dolgát, ahogy egyenruhás embernek tennie kell.

Mint azt a fasizmussal valamiképp érintkező alkotások, filmek esetében megszoktuk, a – nem egészséges – erotikának, másfelől a drasztikus, taszító fiziológiai megnyilvánulásoknak itt is fontos szerep jut. Rainer Werner Fassbinder – rá nem mindig jellemző tartózkodással – úgy instruálja Michael Ballhaus kameráját, hogy mindez átszűrt, közvetett látványként jelenjék meg. Csipkés függönyökön, ablakok és ajtók üvegszemén át tár föl vad szerelmi aktusokat, homályos világítással fog vissza feszengtető részegjeleneteket, irreális, azaz distinkciót teremtő látószögeket keres. Bolwieserék étkezés közbeni huzakodását sokszor fölülük és mögülük látjuk, némely mozdulatukra egy szekrény mélyéről pillantunk, testrészeikből, végtagjaikból csak akkor áll egybe a teljes alak, ha a lépcsőházi fordulóba cövekelt kamera végre és éppen befoghatja a képet. Ez az *áttávolított* fotografálás ha kell, kamarajelleget kölcsönöz a filmnek, ha kell, szerelemszagú budoárokat idéz föl (mint a fodrász-epizódokban), ha kell, az egész kisvárosi létforma be- és összezártságát, betegességét érzékelteti. A bezárulás és lezárulás mint végleges, utolsó átváltozás jelenik meg a *Bolwieser* kockáin. Werburgból nincs út sehová (jellemző, hogy a vasút sem nyit meg semmiféle távolságot és távlatot, még Hanne és Schafftaler alkalmi szökése is a nyomtalanságba hullik, az el- és visszautazások minden konkrétságot nélkülöznek; s visszafordíthatatlan a jóvátehetetlenül félresikló Bolwieser-i élet. Ha igaz a meglehetősen változatos dolgokat nyilatkozó Fassbindernek az a kijelentése, hogy „Az anarchia mellett állok, ha nem társul erőszakkal. Leginkább a fantázia anarchiáját támogatom" – nos, akkor ez a filmje a kivétel az életpályán: fölzaklatóan rendszeres, provokálóan pontos, minden ízében ésszerű.

Ezer és ezer II. világháborús film, amely az elmúlt évtizedekben készült, tulajdonképp csak „folytatása" a *Bolwieser*nek. Azokban tombol a maga szörnyű valójával a háború – de itt az analízis, miként hozzák létre a társadalmi konvencióktól szabályozott mindennapi viselkedés- és kapcsolatformák a szabad akaratától és szabad cselekvésétől megfosztott eszközemberpéldányt. S nem lehet vigaszunk, hogy *ezt tették vele*, mert ő is tette önmagával. Tehetett róla, hogy tehették vele.

*

*A nagy generáció:* András Ferenc új filmjének címe nyilvánvalóan ironikus. Nem önmagától, nyelvtani-stilisztikai alakjától az (bár ezekbe a „nagy"-os filmcímekbe már belejátszott olykor-olykor a lekicsinylés). A jelentéstartalom hiánya ad élt a jelzős szerkezetnek. Az az így vagy úgy árnyalódó, mégis közös és nemigen cáfolható társadalmi tudat, hogy a ma élők bármely nemzedéke csak a holtak között kereshetne nagy generációt; ha kereshetne. A valamiért nagy és hősies korosztályok mindegyikéről elmondható, hogy ebben vagy abban éppenséggel nem volt nagy, s akkor nem is ragyoghatja be a „nagy".

András Ferenc – és a forgatókönyvíró társ, Beremányi Géza – filmbeli, és saját, életrajzi nem-nagy nagy nemzedéke a *hatvannyolcasoké*. Azoké, akik 1968 táján ta-

posták első felnőtt éveiket; akik pesti fakultásokról párizsi univerzitásokra néztek (s még nem tudhatták, hogy Ettore Scola *A bál*ban nagy füstű, kis lángú percemberek-nek fogja láttatni a fölsereglő diákokat); akik ha irodalmárnak készültek, Tandori Dezsőben, Utassy Józsefben, Petri Györgyben, Veress Miklósban, Pass Lajosban, Dobai Péterben, Haraszti Miklósban keresték a holnapi jövő új nagy költőjét, hétfőtől vasárnapig mindig másban; akik – bár még nem tarthatták a magyar gazdaság ütőerén kezüket – negyvennyolc órán keresztül egyhuzamban képesek voltak vitatkozni az új mechanizmusról; akik elsőként nem tudták ifjúkommunista mozgalmi energiáikat a KISZ-tevékenység keretei közé szorítani; akik amatőr fölvételek magnószalagján adogatták kézről kézre Cseh Tamás korai dalait; akik egy árva fillér nélkül is elmentek Nyugat-Európát látni, ha elmehettek, de szőke lengyel lányoknak is magyarosan tették a szépet; s akik csak mostanában kezdtek így beszélni: hány éves is voltam akkor? . . . tizenkilenc, egy híján húsz.

Ez a generáció tényleg nagynak ígérkezett, vagy nagynak ígérte magát, önmagának és mindenkinek. Ha akarása nem teljesedett be, ha megnevezésébe becsúszhatott az irónia, akkor ez a nemzedék menet közben átváltozott. Cserhalmi György, *A nagy generáció* legfőbb szerepét alakító, 1948-ban született színész nyilatkozta ezzel kapcsolatban: „Mi éltük meg leginkább a hatvannyolcas kataklizmát, ki katonaként, ki fiatal értelmiségiként . . . Soha nem tekintettek bennünket felnőtteknek. Hajunkat levágták, farmerunkat felaprították. Állandó konfliktusban éltünk apáinkkal. Nem nagyon tudtunk mit kezdeni azokkal a vegyes erkölcsökkel, amelyekkel ők rendelkeztek. Nehéz nemzedéknek számítottunk. Ehhez képest mintha túl hamar feladtuk volna. A mi generációnk már most elkezdett hasonlítani az ötven-hatvan évesekre öltözködésben, munkamodorban, szóhasználatban. Pedig a mienk volt az első nemzedék, aki ki merte mondani, hogy sok mindent félremagyaráztak, hogy meghamisították a történelmet." Cserhalmi a generáción belüli generációra: a filmesekre is átfordítja a szót: „. . . miben áll a mi hőskorunk? Nincs hőskor. Magyar Dezső elment Hollywoodba. Sipos István kizuhant Párizsba, majd visszazuhant, Bódy Gábor berobbant a szakmába, majd felrobbantotta saját magát. Nem lehet három hatvannyolcast összeengedni, mert öt perc múlva leisszák magukat és összeugranak jelentéktelen kérdések miatt. Valahogy nem alakultak ki közös tevékenységek . . ."

A „mintha túl korán feladtuk volna" úgy értelmezhető csupán, hogy e nemzedék átváltozásának neve: árulás. De ki az áruló *A nagy generáció* Pál utcai – azaz Curia utcai – fiúi közül, akiknek a Metro Klub (az Eötvös Klub) és az a pár másik klub volt testi-lelki grundja, szabadság-szigete? A Cserhalmi György játszotta Réb neve hangzik mára Gerébnek, az övé, aki kenyerespajtásának útlevelét csapta meg, ha ő maga egy verekedés miatt nem kaphatott, s meg sem állt Amerikáig? Aztán most, majdnem húsz évvel később meg sem állt a Curia utcáig, vissza, bakfisgyerekestül, fillér nélkül is adva a bankot, játszva a királyt? Vagy Makai (Eperjes Károly), az egykori szenvedő fél, az örök becsapott, megcsalt, akit háromszor és még háromszor a víz alá kényszerítenek, de hol van ő attól, hogy Nemecsek lehessen? Esetleg a harmadik, Nyikita (Koltai Róbert), a történet vörösinges Ács Ferije, akit ha odacsapna is valaki, puhára – a butikjövedelem pénzkötegeire – esne, de úgysem csapja oda senki?

András Ferenc filmje a válaszkeresésben nem jut túl az esetszint tanulságán. A rendező számára a hiteles helyzeteket, a hajdani színtereket fölidézni, megteremteni: kismiska. De annyira közel, annyira benne van a nemzedékben, hogy csak a külön-külön példákat – az önmagukban hiteleseket – sorolja, történelmi rálátást nem biztosít, s ezzel az erkölcsi megítélést is bizonytalannak hagyja. Jelképekké mítizálódik és stilizálódik, ami akkor – mondjuk – hivatásos gyorsíróktól jegyzett, „guevarista" irodalmi est volt, egy Elvis Presley-plakát maga a vereség és nosztalgia, holott a helyének poros gyászkeretét, az üres falat kellene mutatni, s aki nem élte meg, innen sem döbben rá, milyen volt leckenézők, sapkanézők, körömtisztaságnézők között képzelni trónörökösi fiatalságot. Nem láttak vesébe, de belenéztek a felvigyázók és leleplezők. S ne is folytassuk, mert ha valami, akkor még leginkább éppen ez: a partikuláris, a kicsinyes sejthető meg a filmből, s az nem, sajnos az nem, hogy e generáció

túl korai önfeladása is nyomós magyarázat országunk mai állapotára: a kölcsönök és hitelek mind fenyegetőbb terheire, a művészeti életben is lépten-nyomon mutatkozó ideológiai zavarokra, az életszínvonal- és jövedelem-olló tátott szájára. Az alkotók lényegében egy metaforát nyújtanak át: *ez a nemzedék elkallódott, mint egy találmány.* (Az odakint egzisztenciáját vesztett Réb ugyanis a nagy üzlet talmi reményében tér haza: a kisebb részben Makai apját, nagyobb részben egy tébolydába juttatott ezermestert dicsérő, nagy horderejű újítást szeretné finanszírozni, egyelőre a semmiből. A gyümölcstermesztést forradalmasító fölismerésből azonban nem lesz, nem lett, nem lehet szabadalom: a Hivatal világosan látja, hogy a túl jó, a kiugróan jó termés-eredmény katasztrófa lenne a közepeseknek és gyöngéknek. A kiugróan jó, a „nagy", a mindenre elszánt generáció épp így lehetne veszélyes a többire. S a találmányt tán nehezebb is elfektetni, mint őket: tehetségeseik és erkölcseik nem termettek oly fürtösen, mint a lenyűgöző őszibarackok.)

A címszereplővé emelt nemzedék társadalmi kiszakításával nem vádolhatók András Ferencék. Az említett öregek vannak jelen egyfelől példaként: elpusztíthatatlanok – de a passzív rezisztenciát vagy a sárga házat képviselik csak mint választási lehetőséget. S megjelenik másfelől Makai katonakötelessé serdült langaléta fia. Ahogyan őt egy egész családi és baráti sereglet akarja fölmenteni, abban, távoli áttétellel, kifejeződik hogy a nagy generáció a szentesített, a pecsétes, a deklarált *alkalmatlanságtudat*tal mentené föl lelkiismeretét. Keményen küzdenek, hogy a kis Makai alkalmatlannak bizonyuljon a sorozáson. Ez a legékesebb tanúság a saját alkalmatlanságuk mellett.

Sikerületlen film *A nagy generáció*, bár a jól adagolt zene, a mértéktartó szex (Makaiékat ugyanaz a lány avatta férfivá, aki mostanra még csiszoltabb szakértelmével a kis Makainak is segítségére siet), a rutinból jó szerepformálás, és a szándék kétségtelen tisztessége nyilván biztosítja közönségét. A filmtörténet csupán az elszalasztott esélyen, egy-egy színesebb képsor gyors elhamvadásán, a filmes közhelyeken sajnálkozhat.

Nyikita és az Amerikából repatriált elvált Rébné, Mari játékboltjában rengeteg baba lóg zsinegen; mindegyiknek bohócos-szomorú Mari-arca van. Lengenek a semmiből a semmibe, míg meg nem vásárolják őket mint bazárárut. Beremányi Géza és Cseh Tamás dala hullámozhatna mögéjük: a Fehér babák takarodója. Lehetne Réb-, Makai-, Nyikita-arca is bármelyik hintáló figurának.

Hát tényleg? Átváltoztunk volna – babává?

Legyen mindig kéznél egy jó erős kötél – kapta életre szóló tanácsul Leonard Zelig.

A nagy generációnak – cérna jut.

VARGA IMRE

# *Kirké palotája. Testükből gépolaj szivárgott*

*zihálva lépcsősorokon fel széles folyosókon*
*a fordulókban kézzel is lendítve kanyarodván*
*festett kazettás mennyezetű termeken át*
*égre tekert arccal iramodva csúszós kő négyzeteken*
*fényes padlókon futószőnyegeken csúszkálva*
*s fel-felbukva szívünkhöz-agyunkhoz súrlódó láz*
*a rücskös falak kőlócák éktelen barna faajtók*
*arccal előre sehol ami pihenőre mosolyintva odacsalna*
*botladozva lépcsőkorlátoknak is nekicsapódva olykor*
*fáklyák elmebeteg visitozása alatt ahogy lobbanó*
*hangjuk sötétbe tép fújtatva a mellékszárnyak*
*világtalan iszamos falú alagútjaiban társunkat lökdösve*
*taszigálva nyikorgó huhogó napokon át morzsánként*
*kopik a test tele porainkkal a vár már csak*
*csontvázak kaszálnak csúszkálnak már csak a szürke*
*falakra fröccsenő árnyékaink „húzás-irányba*
*elvékonyodva" át át át a termeken szobákon kamarákon*
*lépcsőkön ugrálva oszlopok közt is ellobogva sötéten*
*csattogva a kihalt folyosókon hé fiúk ne lazítsunk*
*s összetorlódva aztán amikor a megjósolt ajtó*
*tovább benyomtuk közös erővel mindkét szárnyát*
*s ekkor már a tejszínhabos gesztenyepépet kanalazták*
*L'ottoeriéza s bámultak gőgösen jóllakott testükből*
*kifelé megakadtunk lihegve na végre de senki se szólt*
*na végre L'ottoeriéza kanalazták megdöbbenve*
*hallottuk hogy hengerek csikorognak bennük*
*dugattyúk koppantak s csörögtek a láncok*
*fémpofák nyiszorogtak csöngtek vaslemezek*
*és zizegett fémesen a hajuk „ettek, ittak is*
*ott, mert bőven volt lakomájuk" lám testükből*
*alá az öblös székek vázán gépolaj szivárgott*
*s gyűlt az asztal mellett gyűlt pocsolyába*

# *Mitológia. A mi időnk is*

*megterem a mi időnk is egyszer*
*széttépett körözőlapokat szór a magasból*
*végül az isten mert megtérünk végső hazánkba*
*nyelvünk alatt kaviccsal obulusszal*
*fürdősapkában átússzuk harántosan a folyót*
*körmöt vágatunk szaunázunk toporgunk*
*még lihegve a fémsorompó előtt*
*s bedobjuk sorban a nyílásba az érmét*
*és fogyogat lassan a sor*

PÁLYI ANDRÁS

# SZÍNHÁZI ELŐADÁSOK BUDAPESTEN

(*Spiró György:* Csirkefej; *Páskándi Géza:* Vendégség)

Nehéz visszaemlékeznem a közelmúltból olyan évadkezdésre, amikor mindjárt az első hetekben két olyan jelentős bemutatóra került volna sor a fővárosban, mint az idén; különösen, ha hozzáfűzöm, hogy mindkét előadás kortárs magyar drámából született. A Zsámbéki Gábor rendezte *Csirkefej* (Katona József Színház) és a Taub János rendezte *Vendégség* (Játékszín) színházi életünk jelentős eseménye, mindkét előadás értő figyelmet és beható elemzést érdemel (alkalmasint az alábbiaknál alaposabbat), de így együtt többet is mutatnak önmaguknál, kölcsönösen fényt vetnek egymásra, s ez sem érdektelen.

Ha most jó két évtizeddel visszapergetjük színházi naptárunk lapjait a hatvanas évek derekán jellemző hazai színházi helyzetképhez, annak épp e két bemutató ad külön értelmet. Azokban az időkben az erjedés esztendőit éltük. A színházi konjunktúra, amely az ötvenes-hatvanas évek fordulóján kibontakozott (főleg a fővárosban), s amely részben a színházak művészeti vezetésében bekövetkezett változásokból, részben a nyitottabb műsorpolitikából eredt, lassan lehanyatlott. Már a legjobb színházi előadások sem tudtak igazi impulzust adni a szellemi életnek, miközben például a magyar film korábbinál erősebben a társadalmi figyelem fókuszába került. Világot jelentő deszkáinkon viszont többé-kevésbé mindenki eljutott a maga sémájához, általános volt a megmerevedés, s főleg a fiatalabb nézők egyre jobban elfordultak az érdektelen, „szoborszerű" színháztól. Számukra minden izgalmasabbnak tűnt – és a holtpontról való kimozdulás szempontjából feltétlenül izgalmasabb is volt – a „hagyományos" nagyszínházaknál. Megerősödött az amatőr színjátszó mozgalom, amely előszeretettel kamatoztatta a világszínházi újítások fogalmait, s új közönségbázist alakított ki magának. Megnyíltak a környező szocialista országok határai, s egyre többet beszéltünk Krakkó, Varsó, Berlin, Prága, Bukarest színházairól. A hatvanas évek végén hagyta el a főiskolát annak az új rendezői nemzedéknek az első évjárata is, amelyet többek közt épp Zsámbéki nevével és az általa (újjá)szervezett kaposvári színházzal szokás fémjelezni. Az akkortájt ugyancsak gyenge formát mutató hazai színműirodalom mellett biztató jeleket kaptunk Erdélyből; úgy látszott, hogy Sütő, Páskándi, Kocsis és mások darabjai egy sokkal erőteljesebb, drámailag élesebb, feszesebb színpadi irodalom kibontakozását ígérik. És lassan kezdtek a szálak összefonódni: a rendezői „új hullám" képviselői bevitték a „nagyszínházakba" az amatőrök által proponált új szempontokat és új hangvételt, az első Sütő-bemutatókra épp Kaposvárott került sor...

Páskándi Géza *Vendégsége* ezeknek az éveknek egyik legendás darabja volt, nemcsak témája, azaz a besúgott és a besúgó „abszurdoid" egymáshoz láncoltsága miatt, hanem mert az akkor még Kolozsvárott élő írónak amúgyis nehézségei támadtak darabja ottani bemutathatóságával (többek közt a temesvári Állami Magyar Színházat megalapító és oda Kolozsvárról ekkortájt visszatérő Taub János is szívesen színre vitte volna, de nem nyílt rá lehetősége), a mű ősbemutatója végül is Békéscsabán volt, majd néhány év múlva maga az író is áttelepült Budapestre. Tény azonban, hogy a romániai magyar színjátszás az ismert nehézségek ellenére akkor (egyik) virágkorát élte, s ami eljutott belőle hozzánk – leginkább „kishatárforgalomban" –, az a maga módján bekapcsolódott az itteni színházi erjedésbe. Akkor úgy tűnt, a mi

színjátszásunk túl földhözragadt, túl merev, túl statikus, túl szónokias; míg az erdélyiek már ekkor is bizonyos „franciás" könnyedséggel tudtak a groteszkhez, a szürrealizmushoz, a metaforikus játékhoz folyamodni; úgy tűnt, Culei, Pintilier, Harag György színháza – az a vonulat, amit az ő nevük jelképez – többet magába szívott az európai színházi örökségből, míg mi a Monarchia kulturális tradícióit ápolgatva, megmaradtunk a operettek sztárkultuszánál.

Ez így nyilván túlzó fogalmazás, de meggyőződésem, hogy a maga sarkítottságában mégiscsak jellemzi az egykori színházi helyzetképet, amely azóta nyilvánvalóan alapvetően megváltozott. Épp erről a változásról beszélünk most. Az alkalmat többek közt az kínálja, hogy végre Taub János is megrendezte a *Vendégség*et – igaz, nem a temesvári színházban, hanem a pesti Nagykörúton –, továbbá hogy mindjárt e premier másnapján lezajlott a *Csirkefej* bemutatója, ami a szó legjobb értelmében reprezentáns eseménynek bizonyult, minthogy az előadás az „új színház" egyik erőteljes, jellegzetes hangját képviseli. A két bemutató így önértékein túl sajátos kapcsolatba lépett egymással, vagy inkább sajátos konfrontáció született, ami különösen azoknak érdekes, akiket foglalkoztat a magyar színjátszás „hogyan tovább"-ja.

•

A kérdés, amiről beszélünk, voltaképp így is megfogalmazható: mennyi az *élet* és mennyi a *műviség* a színpadon? Mennyi van abból, ami mintegy magától adódik, ami közvetlen élmény, primer tapasztalat – és mennyi abból, ami írói-rendezői-színészi stb. mesterség, tudás, a tudatos fogások alkalmazása? Az az igazság, hogy a színház válságai és belharcai rendszerint e „kényes egyensúly" körül folynak: ha az „élet" lesz túl sok, a „profik" amatőrizmust kiáltanak, ha a „megcsináltság" uralja a színpadot, az „újítók" életidegenséget, üres formalizmust stb. emlegetnek. Zsámbéki Gábor, aki mellesleg épp akkor kezdte Kaposvárott pályáját, amikor Páskándi Kolozsvárott a *Vendégség*et írta, e kérdés felől nézve az egyik legizgalmasabb és legkreatívabb rendezői egyéniség a mai magyar színházban. Pályája első szakaszában – kaposvári rendezéseiben –, amikor úgy tűnt, nemigen tud mit kezdeni a kortárs magyar drámával, elsősorban klasszikus darabok színrevitelével kereste a „több élet" színpadi lehetőségét; ma viszont a nemzedékéhez tartozó drámaírók talán leghivatottabb tolmácsolójának számít. Vagy nem is annyira tolmácsnak, mint társalkotónak: keze alatt a drámából – a „gyanús" szövegh̃űség ellenére – szinte kivétel nélkül mindig autonóm színházi érték születik. Ezt tanúsítja a *Csirkefej* is.

Az eset érdekességét növeli, hogy Spiró éppen nem a naturalista dráma képviselőjeként tűnt fel, sőt a korábbi Spiró-darabok sokkal inkább színpadra szánt dramaturgiai-eszmei konstrukciók voltak, legtöbbször történelmi áltragédiák, melyekben épp az élet és az élmény hiánya oltotta ki az igazi tragikum lehetőségét. Fodor Géza – a *Csirkefej* dramaturgjaként – bizonyos fordulatot regisztrál most az író pályáján. Szerinte a Spiró-drámák alapélménye, hogy az ember elvesztette „önazonosságát", a tett nem fejezi ki az embert; ám ha ez „túlságosan is *mechanizmusként*, tiszta képletként jelenik meg" és ha „a figurák poláris ellentétekre egyszerűsödnek", akkor a dráma – az alkalmasint kiváló drámatechnikai konstrukció és minden eszmei aktualitás ellenére – menthetetlenül „értelmiségi" darab lesz, ami nemcsak a verbalizmus veszélyét rejti magában, azaz a színpadszerűtlen „irodalmiasság" veszélyét, hanem „igazságát tekintve is elvont és részleges marad". A *Csirkefej*jel – mutat rá Fodor az előadás műsorfüzetében – Spiró „mindenekelőtt megpróbált *nem*értelmiségi közeg után nézni", s „a magasfokú tudatosság kikapcsolásával" elsősorban a hőseiben működő indulatok, a lélek irracionális „dialektikája" után nyomoz.

Végül is Fodor Gézának igaza van, a magam részéről mégsem egészen így tenném fel a kérdést; az életszerűség és a konstruáltság ellentmondása ugyanis elsősorban színházi (azaz rendezői), nem pedig írói dilemma. Spiró egész írásművészetének fő problémáját inkább abban látom, hogy abban valóban működik egyfajta „magasfokú tudatosság" (mint erény), de kevés benne a megjelenítő erő (ami hiány), vagyis Spiró sokkal inkább bizonyos életeszmék megírója, és nem meghatározott *couleur locale* expresszív ábrázolója. Valószínűnek látszik, hogy a *Csirkefej* íróilag tényleg nem is akart több lenni, mint amit Fodor oly jól jellemez (kísérlet arra, hogy a drámai figurák ne csak az írói indulat szócsövei legyenek, hanem hogy az írói világkép a hősök indulataiból rajzolódjék ki), ám Spiró tagadhatatlanul nagyot lépett a társadalomrajz, a miliő expresszivitása felé is. A darabnak ez a vonása alighanem fontosabb volt Zsámbékinek, mint magának a szerzőnek; mindenesetre ez az expresszivitás az előadásban felerősödik, s főleg a finálében mintegy dramaturgiai szervező elvvé válik. Sajátos lumpenvilágba látunk bele, egy lepusztult külvárosi bérház belsőudvarának életébe; e lehatárolt, szűk világ központi alakja a Vénasszony, akinek egyetlen „élettársát", a macskáját a játék kezdete előtt felakasztották. A „macskagyilkos" nem is lehet más, mint az állami gondozásban nevelkedő Srác, aki válófélben lévő, alkoholista szülők gyermekeként itt serdült fel az udvarban, s most váratlanul háromnapos kimenőre hazatér, oldalán a Haverral, akit a téren szedett fel. A dráma magva a Vénasszony és a Srác ambivalens viszonya: az asszony amolyan kéretlen pótmamája volt a mostoha sorsú fiúnak, pátyolgatta, etette, s persze titkon szerette volna „kisajátítani", amikor pedig ez nem sikerült, állami gondozásba „vitette" a gyereket. A Vénasszony „hála" helyett csak gyűlöletet kap, a Srác sosem bocsátja meg – neki? a sorsnak? a világnak? –, hogy nem volt otthona: előbb a macskát akasztja fel, majd a Vénasszony fejét is szétveri egy baltával.

A *Csirkefej*ben tehát nincs többé tézisszerűen megfogalmazható „egy igazság", ezúttal (legalább) kettő van, azaz két indulat, s mind a kettőnek megvan a maga igaza. Némileg érvényes ez a belsőudvar többi alakjára is, noha e figurák drámai rajza valamivel elnagyoltabb, s ha az előadásban mégis igen plasztikusak, abból sok a színészi játéknak köszönhető. Egyébként Spiró a Vénasszony és a Srác közti érzelmi ambivalencia érzékletes megjelenítésével is nagyrészt adós marad, s ez a mű legsúlyosabb dramaturgiai „hibapontja"; itt nem szabadna megelégedni felszíni motiválással (mint például a Vénasszonynak a nyilas időkben elkövetett vétke, a Srác gyilkos indulatát felkeltő tízezer forint, amit úgymond az ő apja zsebéből csent ki a Vénasszony stb.), itt az egyéni sorsok mély barázdáinak kellene húzódniuk, mert csak a drámai sors hitelesítheti a motivációt. Mondhatnók, az írói látásmódban valóban beállt a fordulat, ám az író még korántsem képes az önmaga elé állított követelményeknek maradéktalanul eleget tenni. Van a *Csirkefej*nek viszont még valami – talán „mellékes", de lényeges – írói értéke, amire már utaltam, s ez a miliő, a *couleur locale* markáns vonásokkal való megragadása; ami nemcsak azon múlik, hogy ez a miliő enyhén szólva is „markáns", kegyetlen, sőt elembertelenedett világ, hanem azon is, hogy az ábrázolás kerüli a könnyen kínálkozó hangulati, motiválatlanul „atmoszférikus" ecsetelést: az a levegő, amit a megjelenített helyszín áraszt, szinte mindvégig akció-reakció láncolatokból bontakozik ki.

Zsámbéki pedig a színpadi cselekvésekből kirajzolódó atmoszféra híve. Előadásai korábban többnyire egy színpadi idill felépülését és összetörését mondták el, ám ez a folyamat inkább csak a „dramaturgia" volt, amit igazi tartalommal *a színpadi élet megszervezése* töltött meg. Innen indoklódik egyébként vonzalma a magyar színjátszás realista, „földhözragadt" hagyományaihoz, ami későbbi munkáiban még nyilvánvalóbb; különösen, mióta megtalálta a maga kortárs drámaíróit, s egyre inkább a társadalmi feszültségeket nyersen megragadó művekhez vonzódik. Ezért érzem, hogy a *Csirkefej*ben is elsősorban az a lehetőség érdekelte, amit a társadalmi miliő rajza nyújt. S így lett a Katona József Színházban az a legerősebb és leghangsúlyo-

sabb, ami a darabban megírás tekintetében a leggyengébb: a drámai kifejlet. Tudniillik a darab épp végigíratlansága miatt bizonyos nyitottsággal ajándékozza meg a rendezőt, lehetőséget kínálva arra, hogy mintegy „beengedje" az életet a színpadra. Mit értek ezen? A rendező gondos lélektani motivációval kelti életre a dráma alakjait, a köztük lévő viszonyokat, a figurák gazdagabbak is, élőbbek is, mint az írott szövegben, ám ez az egész „kimunkálás" – különösen a záró nagy jelenet felől visszapillantva – nem egyéb, mint magasfokú szakmai korrektség. Ez a szerkesztési mód jól megfigyelhető Zsámbékinál a *Éjjeli menedékhely* és a *Halleluja* óta: maga az előadás voltaképp expozíció, míg az igazi „produkció" az a jelenet, amelyben az élet – ha úgy tetszik, maga a pesti utca, mint a *Hallelujában* – „bejön" a színpadra. S ha az utca bejön, az mindenekelőtt stiláris feszültséget teremt: a professzionalista játék és a civil egysíkúság feszültségét. Ez magától értetődően a „megcsináltság" és az élet feszültsége.

Mégsem arról van szó, hogy a civilek hoznák be az életet a színpadra. A *Csirkefej* esetében annál kevésbé, mert nincsenek is civilek, csak színészek. Egyfelől ugyanis nyilvánvaló, hogy a „megcsináltság" – azaz a forma – és az élet feszültsége maga is élet, hozzátartozik mindennapjaink valóságához; másfelől – mintegy e törvény tükörképeként – a színpadon a „civil", a „nyers", a „formátlan" csak akkor jelenti azt, ami, ha meg van szerkesztve, vagyis valamiképp át van formálva. A nagy *trouvaille* a *Csirkefej* előadásában azonban nem is a színészet és a „nyers" dokumentarizmus stiláris konfrontálása, hanem az, hogy e stiláris szembesülés-feszültség a színészi játékon belül jön létre.

Egyszerűbben, de pontatlanul úgy is lehetne mondani, hogy kétféle színészet működik az előadásban. A „felnőtt" társadalom képviselőit alakító színészek aprólékos lélektani hitelességgel megformálják alakjaikat (Gobbi Hilda rögeszmés, szeretetre szomjazó Vénaszonya, Vajda László a lezüllött, alkoholista Apa vagy Csomós Mari villanásnyira is az Anya szerepében igazi remeklés), míg a két kamaszt alakító Varga Zoltán (Srác) és Vajdai Vilmos (Haver) oly nyersek, annyira primer reakcióik vannak, hogy teljes mértékben „civil" benyomást keltenek. Mai színházi viszonyaink közt ilyesfajta színészi dokumentarizmusra, ritka kivételtől eltekintve, csak pályakezdők képesek, ők se könnyen. Különösen Varga játéka hat szenzációsan: azt mutatja, hogy a fiatal színész nemcsak ellenállni tud a figura külső megközelítésének, hanem következetesen le tud mondani a „szakmai" gesztusokról, s csak azt engedi meg magának, ami belőle magából fakad. E kétféle színészi jelenlét konfliktusa természetesen nem más, mint a dráma alapkonfliktusa: a Srácban érlelődő gyilkos indulat végül is a „felnőtt" szerepjátszás ellen irányul, s ez így sokkal mélyebb, összetettebb és katartikusabb, mint a kérdéses tízezer forint körüli félreértés kiagyalt motívuma. A finálében az indulatok elszabadulásának súlyos akkordja felér egy „fekete misével", s az önhergelő vandalizmus nemcsak a belsőudvar kis értékeit zúzza szét, hanem mindennemű társas létezés reményét is, miközben a szolgálatot teljesítő rendőrjárőr gyanútlanul a helyszínen szimatolgat. S pontosan ez az infernális pusztuláskavalkád, amit itt és most valóságosnak könyvelünk el, erősíti fel a Tanár (Papp Zoltán megnyerő alakítása) egyébként kissé prédikatív hangját, aki Adyt magyarázva az életet is el akarja magyarázni, s már-már monomániásan hajtogatja, hogy ha „nincs már semmi hinnivaló", az ember akkor is létrehívhatja magában „a legjobb Kísértetet", akkor is teremthet istent magának, azaz lehetséges a Jó.

Társadalmi diagnózis? Ez a kifejezés a Zsámbéki-féle színházra csak látszólag áll. Itt a színház inkább az élet különleges fórumaként jelenik meg, ahová a rendező „beengedi" a társadalmi feszültségeket. S minél jobban megtörténik ez a beáramlás, annál inkább megengedheti magának, hogy a maga hangsúlyait is elhelyezze e folyamatban – így válik drámaivá a Tanár rezonőrszerepe –, tudniillik Zsámbékinak különös képessége van rá, hogy e társadalmi szelepfelnyitást a színházi konvenció medrébe terelje. Így igaz ugyan, hogy a Gellért Endre-i hagyományból meríti sok eszkö-

zét, eljárása mégis azokkal rokonítja, akik a színházban a társadalmi érintkezés új formáját, új „nyelvét" keresik, s akiket mifelénk avantgarde-nak szokás nevezni. Az együttes, amellyel dolgozik, jól érti szándékát; azok is, akiket eddig nem említettünk: egyrészt Bodnár Erika a magányosságát fitogtató Nő szerepében, Ronyecz Mária a hamisítatlan bürokrata Előadónő bőrében, Ujlaky Dénes és Eperjes Károly virtuóz rendőrpárosként, másrészt a maga epizódjában kellőképp nyers hangot találó Zsiros Ágnes (Csitri). Nem különben Khell Csörsz (díszlet) és Füzy Sári (jelmez), akik sok apró megfigyeléssel tették nélkülözhetetlenné magukat.

*

A *Vendégség* csaknem két évtizeddel előzi meg a *Csirkefejet*, kézenfekvő lenne tehát arról értekezni, hogy Páskándi e méltán híres – a maga idejében egyenesen szenzációsnak tűnő – kolozsvári darabja „törte az utat" Spirónak. Csakhogy nem egészen így áll a dolog. Ha Spiró történelmi témájú darabjait vesszük, úgy a *Vendégség* (bár ez korántsem mondható el valamennyi későbbi Páskándi-darabról) valóban ott áll a Spiró-művek előtt, de nem mint úttörő, inkább mint a műfaj egyik élő klasszikusa, hisz ezt a drámát tényleg kettős szenvedély élteti, az elárulté és az árulóé, s mindez oly polarizáltan történik benne, hogy színrevivői – így most Taub is – legtöbbször „közelíteni" igyekeznek e „kettős rabság" pólusait. Ha viszont a *Csirkefejre* gondolunk, úgy nyilvánvaló, hogy a színháznak e másik útja nem a „kritikai abszurd" vagy „abszurdoid" történelmi-áltörténelmi játékok áramának folytatását jelenti, inkább a realista színház új horizontok felé tekintő feltámadását. Ebben az összefüggésben tehát azt kellene kérdeznünk: milyennek mutatja magát a *Vendégség* az „új realizmus" idején? A színház sajátos, életadó varázsa, hogy még legmaradandóbb értékei is fokozott mértékben ki vannak téve a pillanat hatalmának: az öltözködés vagy a hajviselet divatjának ugyanúgy, mint a politikai széljárásnak vagy a közízlés és a köznyelv egyik napról a másikra alig regisztrálható módosulásainak. Ami a hetvenes évek elején felforrósította a nézőteret, az tíz-tizenöt év múltán esetleg meg se „szólal" a drámában, de tény, hogy minden jelentős dráma „tartogat" olyan üzeneteket, amelyek csak az idő múlásával jutnak szóhoz. A Játékszín mostani előadása azt tanúsítja, hogy a *Vendégség* ilyen darab.

Magától értetődik, hogy Taub János, aki Temesvárról előbb Bukarestbe, majd onnan nemrég Tel Avivba települt át, vagyis ahogy mondani szokás, bejárta a fél világot, ha akarná, se tudná azt a régi *Vendégség*-előadást megrendezni Pesten, amit egykor szeretett volna. A premier előtt tett nyilatkozatában ő maga beszélt is erről, kijelentve, hogy annak idején „inkább az árulás folyamata mutatkozott a darab fő kérdésének", ma viszont úgy látja, „a helytállásra helyeződik a hangsúly". E kitétellel a rendező végül is *Vendégség*-értelmezésének legmeglepőbb tényezőire is magyarázatot ad. Tudniillik ezúttal nem az idős unitárius püspök és a nyakára ültetett ifjú teológus kettősét látjuk, Mária alakjában sem egy féleszű cselédlány sündörgését és hatalmi behálózottságát, hanem lényegileg egy nemzedékhez tartozó drámai hősök „háromszögét": olyan kettős vagy hármas rabság-összeláncoltság ez, amelyből önkényesen egyikük sem léphet ki. Helyt kell állniok. Mindegyiknek önmagával és a világgal szemben. A „háromszögben" Bubik István Dávid Ference a meg nem alkuvás hitvallását szinte fizikai erővé teszi, igazi, kemény kötésű „ellenzéki" ő, aki nem veszi észre, hogy épp moralista és filozófus én-je állított csapdát rendíthetetlenségének, épp az a rögeszméje, hogy ő maga akarja megválasztani a saját árulóját; Balkay Géza „szolgálatos" Socinója pedig már-már el is hiszi, hogy neki pontosan ez a hivatása, vagyis, hogy ő előtte is nyitva áll a helytállás – az etikus élet – útja, míg a püspök az utolsó percben meg nem vonja tőle ezt az illúziót. Ám Udvaros Dorottya Máriája a férfiak egész teológiai-ideológiai szócséplését illúzórikus önáltatásnak értelmezi: ő csak a testében, az ösztöneiben megszólaló természeti törvényeket érzi valóságosnak, szemében nevetséges és életidegen minden ideológusi birkózás.

Jegyezzük meg mindjárt, hogy Taub János rendezésében nemcsak szellemi bir-

kózásról van szó, noha nem is ennek ellentétéről. Azaz nem is fizikai összecsapásról, amire nem is lenne mód, nem is illenék abba a játékfelfogásba, ami meghatározza az előadást. Tény azonban, hogy mindvégig a színészi fizikumok (közvetett) harcát látjuk, azt a harcot, ami a fizikai cselekvésben való különböző fajsúlyú jelenlétek közt folyik. Az előadásnak ez a „fizikai szintje" bizonyos értelemben lényegesebb, mint a szöveg; legalábbis jól érezhető a törekvés, hogy a dialógusok, különösen a nagy szócsaták (akár teológiai vagy politikai természetűek, akár a „test" és a „szellem", azaz Mária és az „urak" összecsapásai) mindig akcióból, fizikai cselekvésből szülessenek. E hangsúly eleve idézőjelbe teszi a hitvitázó drámát, ami egyáltalán nem vesz le a mű erejéből, hanem éppen az írói intenciót szolgálja, hisz a *Vendégség* eleve ál-hitvitázó drámának készült. A Játékszín előadásának emlékezetes pillanata például, amikor a legveszekedettebb hitvita közepette mindketten levetik a bakancsukat: „Mezitláb másképp vagyunk. Mezitláb őszintébbek vagyunk. A bakancs szorít" – mondja Socino. És a két mezitlábas férfi egyre elragadtatottabban élvezi lábuk felszabadulását, nyújtóznak, felugranak, helyben járnak, a levegőbe röpülnek, majd' elszállnak. Gimnasztika? Erőltetettség? Egy motívum túlhangsúlyozása? Épp az a megragadó Taub rendezői ökonómiájában, hogy a színészeit e kényes pillanatokban tévedhetetlenül végigvezeti azon a bizonyos borotvaélen, ami megóvja őket a soktól is, a kevéstől is. A hangsúly-eltolódás, amit az ilyen „fizikális" betét jelent, csupán látszat, de pontosan ez a látszólagos többlet-teatralitás teszi metaforisztikussá a pillanatot, hozza premier planba a színészi fizikumot, s emeli ki a színházi alkotómunkát az irodalom szolgálatának hamis szerepköréből. Taub törekvésére tökéletesen illik az „autonóm színház" minősítés, bár ez nem jelenti, hogy maga alá akarná gyűrni a drámát.

Sőt, alighanem a *Vendégség* leghitelesebb tolmácsolását látjuk. Annak ellenére merem ezt állítani, hogy a másfél évtizeddel ezelőtti bemutatónak, melyen Básti Lajos játszotta Dávid Ferencet a Pesti Színházban, máig ható legendája van, s a Játékszín egynémely mostani recenzense nem is titkolta nosztalgiáját az egykori *Vendégség* után. Dehát ott egy nagy színész ihletett „monodrámájáról" volt szó, amit ma talán nem is lehetne megismételni, másrészt ezúttal nemcsak a mű egyik szólama szól tisztán, hanem az egész dráma – egy sajátos színházi fénytörésen át, ami tágabb értelemben maga a stílus, s a lényege, hogy éppen *par excellance* teátrális elemekkel valami többet akar nyújtani a színházban, mint a színház maga. A három színész pedig, akin e törekvés sorsa múlik (mellettük még Rajhona Ádám és Csikos Gábor játszik két kisebb szerepet), nemcsak azt bizonyítja, hogy érti, miről van szó, hanem a szükséges erőnlétről is tanúságot tesz, ami nem kevés, s ami a színházi este egységét és töretlenségét garantálja.

A *Vendégség* így hamisítatlanul mai színház; tény viszont, hogy a munkamódszer, amiről itt vázlatosan beszélünk, s aminek akár egy előadás erejéig való „importja" is a magyar színház nagy nyeresége, abból a másik színjátszási kultúrából táplálkozik, annak „ambícióit" hozza magával, amelyet annak idején a szó legjobb értelmében elirigyeltünk a romániai magyar színházaktól. Most azonban egyszerre „kevésnek" érezzük ezt az értéket. Úgy tűnik, Zsámbéki *Csirkefej*-rendezéséhez képest a Taub-színház túlságosan is „jó színház", azaz túlságosan is bezárkózik a művészet falai közé. Az „új realizmus", amin elsősorban azt értem, amit a Katona József Színház képvisel, s ami a *Csirkefej*ben különösen sokkal jobb és hatékonyabb formáját mutatja, mint remélhettük, most egy kissé a Taub-féle „tiszta színházat", „tiszta szót" keveri gyanúba: mintha ez nem vágna eléggé a húsunkba. De mielőtt elhamarkodott következtetéseket vonnánk le, emlékeztessünk rá: Taubnak mégiscsak sikerült átültetnie egy a mienktől távoleső színházi gondolkodásmódot a magyar színházba, ami azért mégsem volt egészen idegen tőlünk. Sőt, e gondolkodásmód bizonyos folyamatos hatással volt arra a színházi erjedésre, amihez a *Csirkefej* előadásának forrásai is elvezetnek. És az sem lehet teljesen véletlen, hogy a *Vendégség* rendezője is zömmel a Katona József Színház színészeivel dolgozik. Holott más utat jár, mint ők. De jó utat. És két jó út nemcsak megfér egymás mellett, hanem erősíti is egymást. Még akkor is, ha a *Csirkefej*et a Katonában elementárisabbnak és erőteljesebbnek érezzük.

RADNÓTI ZSUZSA

# RÓMA PUSZTULÁSÁTÓL A SZANÁLÁSRA ÍTÉLT KÜLVÁROSI HÁZIG

*(Spiró György drámáiról)*

*Katasztrófa-drámák*

Atomháború, nukleáris baleset, radioaktív felhők, ózonritkulás a sztratoszférában, a Föld hőmérsékletének állandó emelkedése; a nukleáris és ökológiai katasztrófa árnyékában éli mindennapjait a nyolcvanas évek emberisége, és a globális pusztulás rémképei mindinkább kollektív szorongásélménnyé sűrűsödnek.

Az idei nyugatnémet színházi szezon kiemelkedő érdeklődéssel várt eseménye a nálunk kevéssé ismert drámaíró, Harald Müller *Haláltutajának* a bemutatója, Tábori György rendezésében. A darab a nukleáris katasztrófa után, Németországban játszódik, égő olajfolyamok között, genetikusan fertőzött tájakon. Ott, ahol egykor Mainz volt, most csak „sebhely a föld" és világító atomkereszt magasodik az ég felé, jelezve, hogy a vidék súlyosan sugárfertőzött. Bonnt elektromos fal védi a betolakodóktól, mert a maroknyi egészséges emberi lény terrorállamot hozott létre, ahonnan kivetik a betegeket, a fertőzötteket és a lázadókat. A kivetettek modern Taigetoszán találkozik össze négy nyomorult túlélő és együtt vándorol tovább a szörnyűséges holdbeli tájakon, majd maguk tákolta tutajra szállnak a németek ősi, mítikus folyóján, a már fertőzött vízű Rajnán, hátha elérik a várost, a titokzatos Xantent, ahol még – úgy tudják – egészséges a föld, a víz és a levegő. Egyikük vére már zöldszínűvé lett a sugárfertőzéstől, a másiknak fél karja hiányzik örökletes elváltozás következményeként, a harmadiknak, egy nőnek az arcát vegyszeres fertőzés roncsolta szét, a negyedik megtébolyodott a bombarobbanás sokkjától. Éhségükben elhullott állattetemeket marcangolnak, s mert egyikük még nem fertőzött, a többiek vért szívnak belőle, mint a vámpírok. Vándorlásuk végén a nő arcnélküli, szörnyszülött csecsemőt szül.

Egy évvel korábban, 1985-ben, jelent meg Londonban Edward Bond trilógiája, a *Háborús játékok* és témája azonos: a poszt-nukleáris világ apokalipszise. Helyi atomkatasztrófától az általános pusztulásig ível a rémlátomás. Bond és Müller darabja a sci-fi irodalomból, a tudományos futurológiából ismerős hatáselemeket és tényeket dolgozza fel, hasonló motívum mindkettőben a kopár pusztasággá változott Föld, a megfertőzött túlélők, az éhhalál réme és pusztítása, az általános halálfélelem, a téboly, a brutalitás, a tömeghalál, a kannibalizmus. Gyökeresen más viszont a két darab szemlélete és stílusa. Bond még megőrzi színművében kiindulási pontként a jelenlegi társadalmi együttélés morális alapelveit és civilizációs formáit, csak ezeket a formációkat a negatív utópia törvényei szerint eltorzítja, és önmaga funkciójából kifordítja. A befejezésben azonban még felvillantja a továbbélés valamiféle reményét. Bond trilógiája Müller kozmikusan pesszimista drámájához képest „bizakodó" mű. Müller rémálma ugyanis minőségileg különbözik Bond világától, benne a végítélet teljes és tökéletes; a civilizációs létformák eltűntek, a morális kategóriák megszűntek, az emberi tudat és az emberi környezet a gyökeréig elpusztult, és kollektív emlékezetvesztés lett úrrá a megmaradt embereken, mintha a civilizáció évezredes fejlődése soha nem is létezett volna. Az ember mint faj és egyed degenerálódott, és mintha a törzsfejlődés korai szakaszába zuhant volna vissza. Bond romantikusan szenvedélyes és brutális stílusával szemben Müller józan, tárgyilagos, már-már ironikusan tényszerű.

Szereplői – ellentétben az angol író árnyaltan és gazdag nyelvi kifejezőeszközöket használó hőseivel – elsorvadt, szétroncsolt, szinte artikulálatlan nyelven érintkeznek egymással.

Budapesten 1982-ben jelent meg Spiró György *Békecsászár* című kötete, benne a címadó tragédiával, és témája szintén a világpusztulás. Érdekes összevetni a darabok megírási dátumait: Bond: 1985, Müller: 1984–86, Spiró: 1963–1981. A három író közül Spiró viaskodott a legkorábban és a legtovább ezzel a vízióval. A hatvanas-hetvenes éveket ma már a prosperitás évtizedeinek nevezzük, s különlegesen érzékeny alkotói karakterrel kell rendelkeznie annak, akit már akkor a világ pusztulásának rémképe riasztott. Beckett, a nagy kivétel, aki már 1957-ben megírta az atomsokkot, *A játszma végé*ben; ezt azonban eddig inkább általánosabb érvényű metafizikai véghelyzetként értelmezték, semmint konkrét kataklizmusként. *A Békecsászár* írásakor a világ nukleáris fenyegetettsége közel sem volt ennyire köztudott, és az ezzel járó szorongásélmény is sokkal rejtettebb volt, mint manapság. Így Spiró negatív utópiája még múltba vetítetten, történelmi kulisszák között játszódik. Színhelye az ősi Róma, az örök, a mitikus város, és a világvégét egy körvonalazatlan és megfoghatatlan Nagy Háború okozza.

Vannak korok, mikor a harmónia, a káosz, a félelmekkel teli otthontalanság kerül a művészi ábrázolás középpontjába, és ilyenkor a fő kérdés nem az, hogy az ember hogyan tudja megőrizni a maga által teremtett világot, az értékeket, hanem épp ellenkezőleg, hogyan veszíti el azokat. Ha ez a szorongás kozmikussá növekszik, akkor születik meg az apokalipszisélmény, amely szinte egyidős az emberiséggel, a művészetekkel, az irodalommal, és mindig a kor uralkodó eszmeáramlatainak megfelelően, vallási, filozófiai vagy politikai színezetű, illetve természeti katasztrófák képében objektiválódik. Napjainkban egy sosemvolt félelem táplálta mítosz született: a technológiai pusztulás mítosza. *A Békecsászár* a régi és az új pusztulás-élmény határmezsgyéjén mozog. A Nagy Háború fogalma már magában hordozza a technológiai világvége mai képzetét, de a történet még az emberiség múltjában játszódik, így a prófécia nem olyan nyílt és konkrét, mint Bond és Müller lidérces jövőt idéző műveiben.

„Fehér kövek! Vakító törmelék!
Ez Róma, Róma! Róma a világ!
Holdbéli táj! Hát ez lett a világból!
Kőmorzsalék! Romhalmaz! Térdig ér
csak a legmagasabb oszloptöredék is!
Szikrázik itt a rom, vakít,
szemembe vág, fáj, éget, megérdemeltem,
miért nem döglöttem meg a háborúban . . ."

E sorokkal kezdődik Spiró György gigantikus méretű filozófiai költeménye. Káosz, pusztulás, szenvedés, kannibalizmus és éhhalál lett úrrá a Föld népein, s az életben maradottakat mágnesként vonzza Róma középpontjának, az egykori Fórumnak romhalmazzá vált színtere. Őrültek és mániákusok, meghasonlott próféták és világmegváltók, öngyilkos népcsoportok és amorális szörnyetegek, cinikus gyilkosok és nagystílű gazemberek, degenerált szörnyek és krisztusi ártatlanságú szenvedők bolyonganak itt körbe-körbe, szinte mint egy Jancsó-filmben, eltűnve és újra megjelenve, siratva Rómát és saját életük pusztulását. Jajgatva és átkozódva, reménykedve vagy aljas bűnöket elkövetve, de mindenki a Nagy Káoszon akar úrrá lenni, és rendet, törvényt, vezetőt, eszmét s megváltót keres.

Mozaikszerű jelenetek követik egymást – mindegyik egy-egy kudarc stáció –, s e szétesett világ tükreként se összefüggő cselekményt, se központi hőst nem mutat föl a darab, ezzel is a káosz-élményt erősítve, hogy nincs többé már semmiféle erő vagy hatalom, amely gátat vethetne a feltartóztathatatlan bomlásnak, és nincs többé se isten, se ember, aki megállíthatná ezt a haláltáncot.

Ha ennyi volna a darab, akkor beérhetnénk azzal, hogy megdicsérjük Spiró hol szenvedélyesen költői, hol ironikus stílusát, filozófikus mélységű szövegeit és imitációs készségét, ahogy könnyedén feltámasztja a romantikus drámák végletes, sötét,

véresen brutális nyelvi világát, Kedvvel elemezhetnénk néhány remekül megírt szereplő tragikus sorsát, értékelhetnénk az egyes figurák modern lélekrajzzal ábrázolt pszichés vagy morális torzulásait, és nem utolsósorban javára írnánk, hogy akkor érzett rá valamiféle eljövendő szorongás-élményre, mikor erre még alig utalt jel. De a dicséretek után el kellene mondani, hogy a mű egészében hatalmas, drámaiatlan monstrumnak tűnik, és kérdés, egyáltalán színpadképes-e. Az író végeláthatatlan monotóniával variálja a véghelyzetben vegetáló közösség agóniáját; szeme előtt egy világdráma modellje lebeghetett, mert művében semmi nincs, ami a magyar kultúrhagyományokból táplálkoznék, ezáltal megkönnyítené a nézőknek a látottakkal való azonosulást, „idegen test" marad a köztudatban. Bond és Müller határozottan felismerhető angol, illetve német hagyományokból közelítette meg témáját, Spiró viszont adós maradt ezzel a sajátossággal, még ha feltételezzük is, hogy *Az ember tragédiája* inspirálta őt, mint „katasztrófa-dráma" és mint filozófiai drámai forma.

A világpusztulás témája önmagában és ilyen általánosan valóban kevés fogódzót ad az esetleges bemutatóhoz. Van azonban a műnek egy másik rétege, amely sokkal kézzelfoghatóbb kétségekkel is szembesítheti a nyolcvanas évek humán értelmiségét: van-e még szerepe manapság a művészetnek, konkrétabban a leírt és kimondott szónak a világ alakulásában?

A *Békecsászár* monumentális freskójában halk és szinte észrevétlen szólamként indul el ez a motívum, a vándorkomédiások történetével. A színészek lassan szivárognak be a színre, nem siránkoznak, nem várnak csodát, nem ölnek, de nem is ölik meg őket. Nem *általában* akarnak úrrá lenni a káoszon mint a többiek, hanem konkrét, mondhatni szakmai céljuk van; játszani akarnak, színházat csinálni, és ezért mindenre hajlandók: megalkuvásra, elvtelenségre, cinizmusra. Elvegyülve a tömegben, megfigyeléseket, érzelmi tapasztalatokat gyűjtenek majdani színházi előadásuk számára, s mikor érettnek látják az időt, kiállnak közönségük elé, és előadják Julius Caesar halálát, saját szavaikkal és néhány shakespeare-i dialógus- és monológrészlet felhasználásával. A játékot úgy konferálják be, hogy a mese „csak néhány éve történt, a hatalmas világégés előtt". „Koholunk nekik múltat" – mutat a nézőkre az egyik színész, és a jóslat beválik. Nemcsak múltat, hanem jövőt is koholnak nekik, mert az előadás hatása frenetikus; a katasztrófa szétzilálta, múltját, jövőjét, identitását vesztett tömegről kiderül, hogy szinte a gyermeklét állapotába süllyedt vissza, mert a színjátékot végzetesen összekeveri a valósággal, vagyis tényként fogadja el az elhangzottakat és szemünk előtt születik meg a legenda és a csodavárás mítosza; Brutust, Antoniust, Octaviust és Caesart élő személyeknek hiszik, és egyre lázasabban terjesztik és adják tovább a hírt: a várva-várt megváltók és vezérek megszülettek, jönnek, egyre közelebb vannak, hogy megszüntessék az anarchiát és meghozzák a békét. A színház, a kimondott szó varázsa hatni kezd, és van akinél végzetessé válik a szellemidézés, mert a Brutust játszó színészt a nyílt színen meglincselik, azzal vádolva, hogy Caesart, „a megmentőjüket" megölte. Mások viszont zavartalanul tovább remélik, hogy Caesar él és közeledik seregével. Még egy cselekményszál csatlakozik a legendateremtéshez: egy kétségbeesett polgár bánatában megőrül, mert a karjaiban hal meg barátja, társa, apja helyett apja. Augustusnak, a méltónak nevezi el a halottat, és tébolyában mindenütt hirdeti, hogy feltámadt és megváltóként hozza el a törvényt, a rendet a világnak. E két szál a későbbiekben összefonódik, és a tömegből ki-ki a maga ízlése szerint várja a vezér érkezését; Augustust, Octaviust vagy Caesart.

Spiró különleges lélektani érzékenységgel követi nyomon a tömegpszichózis keletkezését, terebélyesedését és végső, mindent elsöprő győzelmét. Ezt a folyamatot a színészeknek, a színház művészetének tulajdonítja. Visszatérő témája ez a szerzőnek, mert *Az Ikszek* és a belőle írt színdarab, *Az imposztor* is azt sugallja, hogy a színház különleges közösségi hatalommal rendelkezik, és nemcsak egyént formáló, hanem történelemalakító erővé is válhat, olyan titokzatos varázslattá, amely emberfölötti képességet adhat művelőjének. Az esendő emberi lény átlényegül és hipnotikus hatalmat nyer a többiek felett. (Ez történik Boguslawskival is, az előbb említett regény és dráma főszereplőjével.) Spiró történeteiben visszaadja a színháznak ősi, vallásos, kul-

tikus szerepét, mikor még a sámánok, papok, hajdani színészek irányítók lehettek, és segítették a közösséget a környező világ birtokbavételében és legyőzésében, és abban is, hogy az egyes ember több, hatalmasabb, erősebb legyen önmagánál. Ez a különös erejű *ars poetica* a szerzőt újra meg újra arra sarkallja, hogy műveiben olyan helyzeteket teremtsen, amelyekben a felidézett és a színész által kimondott szó ismét azzal a varázserővel rendelkezzék, mint az ősidőkben.

Ilyen mítikus színházi helyzet születik meg a *Békecsászár*ban is. A kaotikus, célja- és útjavesztett tömeg nem képes úrrá lenni az eseményeken, és ebbe az űrbe, ebbe a bénult tehetetlenségbe robbannak bele a komédiások. Ebben a helyzetben csendülnek fel a színjáték, benne Shakespeare szavai, az egybegyűltek pedig, akikről már kiderült, hogy nem tudnak létezni vezérek, istenek, „apák", „image"-ek nélkül, mindent megkapnak a komédiásoktól, csak azt nem veszik észre, hogy csupán fantomok formájában. „Szörnyű a buta, félművelt közönség!" – mondja az egyik színész, majd így folytatja:

„Hiába mondom, hogy mi fikciót
tényekkel elegyítünk darabunkban,
hogy Caesar, Brutus élt, de sosem élt,
csak játék hőse bölcs Octavius,
nem hiszik – nekem, aki kitalálta!
Ha nem játszanánk el nekik a múltat,
ha nem rágnánk a szájukba, hogy kik ők,
semmit sem tudnának a tébolyultak,
s nem élnék át, mit élnek, az időt!"

De hiába az intés, a nyájjá változott tömeg továbbra is valóságnak fogja fel a játékot, így válnak a komédiások által kimondott szavak energiává, anyagi erővé. A hisztéria tovább fokozódik, elterjed, hogy máris itt a vezér, – még mindig mind a három név kering – már be is ment a palotájába (az őrjöngő nép palotát lát a romok helyén), már kormánya és katonái is vannak önjelölt fanatikusokból és törtető karrieristákból és ekkor megint a színházi, színészi varázslatnak adja át a szót a darab; a fantom ugyanis testet ölthet, mert az egyik színész elvállalja a szerepet, hogy ő a vezér, aki megérkezett és a *Miserere* nagy kórusa egycsapásra *Agnus Dei*vé változik. Mindenki elfogadja a Színészt, mint megváltót, aki szép új világot, békét, rendet és törvényt ígér nekik. Persze arra a kérdésre nincs válasz, hogy vajon ez a szétzilált, kaotikus embercsoport egy kisstílű, de tehetséges komédiás karjai közé került-e avagy a Színész, Kuroszava *Árnyéklovas*ához hasonlóan, felnő, eggyé forr nagyszabású szerepével és átlényegülve valóban nagy vezérré válik, új korszakot teremtve a történelemben. A dráma utolsó perceiben azonban még talányosabbá válik a jövőkép. A függöny ugyanis összezáródik, majd újra szétnyílik, és a szereplők helyén már a róluk készült hatalmas gipsz torzók állnak, a sziklákat zöld szőnyeg borítja, és a békés, néma ragyogó mozdulatlanságba üvöltözve betör egy ősemberszerű lény, aki rongyos, hosszú hajú gyerekeket terel át a színen: „Rómába fel! (veri a gyerekeket) Tovább, lusta dögök! Messze még Róma! Tovább! Tovább!" Ugyanez az ember a darab legelején ugyanezekkel a szavakkal, ugyanígy csak gyerekek helyett kecskéket kergetett át a színen.

A drámának ez az önmagába visszatérő körkörös szerkezete visszavonja a reményt, amelyet a Színész fellépése végkicsengésként felcsillantott, és túl is mutat már a színház és a valóság problémakörén, mert ez a visszavonási gesztus egyúttal a szerző történelemszemléletét is tükrözi. Szerinte ugyanis a történelem önmagába visszatérő körmozgás, melyet emberen kívüli, ismeretlen erők irányítanak és ebben a mozgásban az embernek csak az engedelmes báb szerepe jut. Az emberiség újkori történelme folyamán – folytatódik a Spiró drámáiból kiolvasható gondolatmenet – elvesztette kapaszkodóit: hitét, eszméit, isteneit, nagyságát, morális tartását, szóval mindazokat a princípiumokat, amelyek segítségével az egyes ember önmagánál többre volt képes, és amelyek a világegész fejlődését biztosították. (E gondolatmenet erős ihletet meríthetett a *katasztrofizmus* néven ismert lengyel drámatörténeti irányzatból.)

A *Békecsászár*, *Az Ikszek*, *Az imposztor* alapján úgy tűnik, Spiró György jelen-

leg egyetlen érvényes, pozitív, közösséget mozgató erőben hisz, és ez a *mimezis*, amely még ma is alkalmas arra, hogy a hajdan még *valóságban* létező, nagyszabású emberi tulajdonságokat a *képzelet* és a fantázia segítségével áthagyományozza a jelenre, és így ez az illúzió, kivételes esetekben, ideig-óráig élet- és történelemformáló erőként is működhet. Napjainkban tehát a realitásból a képzelet birodalmába szorult vissza az ember világokat és sorsokat alakító ősi ereje és hatalma, mert a történelmi cselekvés lehetősége megszűnt. (Nádas Péter drámájában, a *Temetés*ben a színpad filozófiai értelemben szintén végső menedék, az egyetlen hely, ahol az ősi, elementáris emberi vágyak még korlátozás nélkül felidézhetők és átélhetők.)

Spiró *Az Ikszek*ben, Boguslawski szavaival így vall erről a különleges szemléletéről:

„Szegény gyerek, gondolta, fogalma sincs, mit jelent játszani. Mindegy mit, de játszani. Minden intrika, erőlködés, megalázkodás, árulás, becstelenség arra való, hogy az ember végre bejuthasson a két döngő vasajtó által határolt területre, ahol elmondhatatlan kapcsolat alakul ki színész és színész, színész és közönség között, semmihez sem hasonlítható kapcsolat, amilyet kívülálló nem is álmodhat, a legszebb, a legszorosabb, a legmeghatóbb kapcsolat ember és ember között, tele váratlan mélységekkel, tele megnyilatkozással, örömmel és fájdalommal, szebb, mint a szerelem, bensőségesebb, mint a barátság; nem magánemberek egymásrautaltsága, és nem a játék gyermeki, primitív öröme; elképesztő, fantasztikus, hatalmas telítettség, *amikor az ember több, mint önmaga* (kiemelés tőlem, R. Zs.), számára is ismeretlen tulajdonságai születnek, más tulajdonságai pedig elhalnak a játék során; ez a fokozott élet, a sokféle, számtalan élet; a két vasajtó közötti tér tele van csodákkal."

A kortárs magyar dráma nem bővelkedik bonyolult kérdésekkel viaskodó művekben, épp ezért nehezen érthető, hogy nem akadt még rendező, aki *művészként* felismerte volna a dráma izgalmas művészetfilozófiai és színházi kihívását (a válságok és kétségek között hányódó színháznak van-e és lehet-e még közhangulatot formáló szerepe?), és akit *állampolgárként* megérintett volna a darabból áradó „aktuális" világvége hangulat.

A színházcsinálás mindennapjaiba belefáradt rendezőket persze riasztja e temérdek szereplő és az irdatlan mennyiségű szöveg. De egy határozott és körvonalazott színpadi elképzelés birtokában – le lehetne hántani a drámáról az irodalmilag értékes, de az előadás szempontjából terheket jelentő részeket, mint ahogy a szobrász faragja le a kőről a felesleges anyagot, és e céltudatos sűrítéssel már több esélye lenne a *Békecsászár* színpadi megvalósulásának.

*Egy kellemes színdarab*

A *Békecsászár* nyomasztó világa után üdítő színfoltként hat *Az imposztor* (1983), és bár szintén keserű dolgokról beszél, de ezt a keserűséget ostyában adagolja. Nem véletlen, hogy az író eddigi pályafutása során ezzel a darabbal aratta élete első közönségsikerét. A mű hangvétele és dramaturgiája ismerős a magyar színházi kultúrában, nemcsak azért, mert a cselekmény jól követhető, lineáris és konkrét, hanem mert az anekdota közismert műfaját eleveníti fel. Az anekdota a vesztesek műfaja, a legyőzöttek elégtétele, és a magyar irodalom bővelkedik e vígasztaló hangú írásokban. Az otthonosság érzetét még fokozza, hogy ez az anekdotikus történet ismert drámai ős-modell formájában szólal meg: látogató érkezik egy közösségbe, majd (győztesen vagy vesztesen) eltávozik. Ilyen sémára épül többek között a *Tartuffe*, *A revizor*, *Az öreg hölgy látogatása*, *A gondnok*, a *Tóték*. Az is először fordul elő, hogy egy Spiró-mű a magyar köztudatban elevenen élő problémakörhöz nyúl, még akkor is, ha a környezet lengyel; az elnyomott kisebbség helyzete ugyanis élő, átélhető és mindig aktuális téma közgondolkodásunkban, és a dráma paraboliszticus áttételeit, politikai utalásait közönségünk könnyedén felfogja, mert ehhez hozzá van szokva. Ez az első Spiró dráma, amely élő magyar hagyományokban gondolkodik, s mindehhez az is járul, hogy szerkesztése kitűnő, szereplői sokoldalúan, hitelesen ábrázolt emberek, kon-

fliktusa pedig feszült és fordulatos. Így minden együtt volt a sikerhez, csak jó előadás kellett hozzá, s ez is létrejött a Katona József Színházban.

A múlt századi Varsó híres színésze, Boguslawski vendégjátékra érkezik az orosz fennhatóság alatt álló Vilnába. Jelenléte felkavarja a nyomorúságos kis lengyel társulat életét, színpadi csínytevéseivel borsot tör a megszállók orra alá, majd győztesen eltűnik a tett színhelyéről, erőt adó legendák légkörét hagyva maga után. A többiek ugyan ott maradnak, de a megroppant gerincek hajszálnyira kiegyenesednek és a társulat tagjai megérzik, hogy művészetük, a színház olyan legyőzhetetlen hatalom, amely kifoghat minden elnyomáson és erőszakon. Spiró drámái mindig a vesztés helyzetét ábrázolják, egyedül *Az imposztor*ban azonosulhatunk a hős győzelmével, ott, ahol megint a színház és a színész a főszereplő, és ahol a szerző a *Békecsászár* után ismét figyelemreméltó metaforáját teremtette meg a színház örök idők óta tartó varázsának.

*A vegetáció drámái*

Ugyancsak a már említett Edward Bond a szerzője a híres és hírhedt műnek, amelynek egyik jelenetében a nyílt színen halálra köveznek egy csecsemőt *(Kinn vagyunk a vízből)*. A bemutató idején még a sok mindenhez hozzáedzett angol közvélemény is felhördült. A felújításkor azonban már így írt a *The Observer* kritikusa: „Ott voltam azon az 1965-ös, zártkörű bemutatón és elég tisztán emlékszem akkori érzelmeimre. Osztoztam az általános felháborodásban azt a bizonyos jelenetet illetően. No és hol tartunk ma? 1984-ben még kevésbé vagyunk ártatlanok, mint 19 évvel ezelőtt, és végre fölfogjuk, hogy Bond mit is akart, mivel ma sokkal inkább ki vagyunk szolgáltatva az emberi természetben rejlő erőszaknak; ma már hajlandók vagyunk odafigyelni is, míg korábban szélsőségekről meg kivételes esetekről hebegtünk a bajszunk alatt." Kivételes és szélsőséges eset a témája az ugyancsak említett Harald Müller *A nagy farkas* című darabjának (1970) is; a háború után bandába verődött fiatalkorúak brutális gondolkodásmódjáról és tetteiről ad hírt. A szerző egyik méltatója szerint Müller tizenöt évvel később papírra vetett *Haláltutaj*ában a *Nagy farkas* történetét meséli tovább, a jövőbe vetítve és egyetemessé tágítva.

Spiró György 1985-ben „csatlakozott" drámairó kollégáihoz, *Csirkefej* címen írt drámájával, és ez az újabb egyezés jelzi, hogy a három írót a véletlenen túl mélyebb azonosság is összeköti; a negatív utópia gondolatköre, az apokalipszis-élmény kifejezése, amely végletes és sokkirozó színpadi helyzetekben ölt testet darabjaikban, legyen bár az adott színmű egyetemes igénnyel fellépő, múltba vagy jövőbe vetített látomás, avagy napjainkban, nagyonis a jelenben játszódó, brutális hétköznapi történet.

A *Csirkefej* színhelye egy szanálásra ítélt, földszintes, külvárosi ház udvara. A nyomorúságos udvarból körbe nyílnak a feltételezhetően még nyomorúságosabb lakások, és az első sokkhatásra nem kell olyan sokáig várni, mint Bond művében, amelyben még fokozatosan készítik fel a nézőt a hírhedt jelenetre. A *Csirkefej*ben röviddel a kezdés után belép a színre az állami intézetből hazalátogató *Srác*, barátja, a *Haver* kíséretében. Bemutatkozásuk kétszeresen meghökkentő; mielőtt beléptek, csak úgy, szórakozásból megfojtották a házban lakó magányos *Vénasszony* dédelgetett macskáját, és a tetemet fölakasztották a porolóra. Még mellbevágóbb, amikor megszólalnak. A *Srác* első szava: *bazmeg*. Így egybeírva, a kiejtést követve, és ettől az első szótól kezdve nyelvi mocsár borítja el a színpadot. A szereplők egyrésze a kötőszók és töltelékszók közömbösségével és gyakoriságával használ olyan alpári kifejezéseket, amelyeket még napjainkban is többnyire szemérmesen kipontoznak a nyomtatott szövegben.

A durva szavak tömeges használata azonban csak tünet a beszéd még mélyebb roncsoltságának érzékeltetésére. A szereplők a nyelvtan legelemibb szabályait sem tartják tiszteletben. Elképesztően szegényes szókinccsel beszélnek, alany, állítmány nélküli, gyakran befejezetlen mondatforgácsokban, amelyek néha még a legelemibb információkat sem tudják továbbítani. Mondatok helyett sokszor zavaros szóhalma-

zok törnek elő a szereplőkből és még ezek kimondására is csak nagy erőfeszítéssel képesek. Ilyen romnyelven beszél a két fiú, az *Apa*, a házba bevetődő két rendőr, és csak árnyalatnyival fejlettebb beszédkészséggel rendelkezik a macskáját elsiratő *Vénasszony*. Az emberi psziché legfontosabb kapcsolata a külvilággal a beszéd, és a szereplők beszédkészsége riasztóan pontosan tükrözi szellemi színvonalukat, amely ugyanolyan sivár, mint a nyelvük. Ezek az emberek mintha nem is emberek volnának, csak emberszerű lények, akik megrekedtek a tudati fejlődésnek egy nagyon alacsony, artikulálatlan szintjén. A *még* és a *már* infantilis világa náluk összeér, eltörölve a felnőttlét emberi teljességét, és ez az állapot Beréményi Géza szavaival, „sírig tartó kiskorúságot" eredményez.

A szociálpszichológiában van egy kifejezés: „gyermekfelnőtt". Nos a *Csirkefej* szereplői a kiteljesedett személyiség eszméjéhez képest majdnem mind gyermekfelnőttek. Mintha kimaradt volna életükből a felnőtté válás folyamata, amikor az önállótlan, racionális gondolkodásra képtelen emberi lény felelős, cselekvő emberré válik és alkalmas lesz az utódok nevelésére. Ebben a darabban az apa és az anya nem alkalmas a szülői feladatra, a többiekről pedig nem tudjuk, hogy alkalmasak lennének-e rá, minthogy mindenki csonkán éli az életét. A nőknek nincs férjük, a férfiaknak nincs feleségük, a gyermeknek, a *Srác*nak valójában nincsenek szülei. Itt senki nem tudja betölteni az ősi és alapvető emberi szerepet, mert a legfontosabb társadalmi és vérségi egység, a család széthullott, nemcsak formájában, hanem tartalmában is. Az *Apa* egyáltalán nem törődik gyermekével, évekig a leveleire sem válaszol, és mikor a fiú hazalátogat, még a lakásba sem engedi be, nem haragból, hanem mert eszébe se jut, nem tud vele mit kezdeni. Szánalmasan tartalmatlan, beszélgetésnek nem nevezhető nyögéseik kint az udvaron zajlanak le, s mikor az *Apá*nak végleg elege lesz a fiából, becsukja orra előtt az ajtót, és bemegy mesekönyveket olvasni, mert „azok szépek bazmeg" – mondja a hazaérkező *Anyá*nak, aki különben szó nélkül megy el régen látott fia mellett. Az *Apa* tökéletesen érzéketlen a felé áradó szenvedélyes gyermeki szeretetvágy iránt, és csupán egyetlen pillanatra kapcsolódik össze a két ember, mikor közösen kinevetik a *Vénasszony*t, és jókedvükben labdázni kezdenek az udvaron. Ebben a gyermekfelnőtti létállapotban tulajdonképpen senkitől sem lehet semmit számonkérni, mert ezek az emberek nem tudják felmérni tetteik súlyát, nem érzékelik sem értelmileg, sem érzelmileg, hogy bármiféle felelősséggel tartoznának a másik sorsáért, sőt nem tudatosan, de állandóan a felelősség elhárításának és áthárításának a mechanizmusa működik bennük. A *Srác* nem tudja megfogalmazni, mit érez, mi bántja, nem képes rájönni nyomorúsága okaira, csak vak indulatainak kiszolgáltatva rugdossa a becsukott ajtókat, majd barátjával együtt baltával agyonveri a *Vénasszony*t, gondolkodás nélkül, úgy, ahogy a macskát fojtották meg.

A baltával meggyilkolt öregasszony alakja nyílt írói utalás a *Bűn és bűnhődés*re, mint ahogy a *Vénasszony* „megvilágosodása", istenkeresése, vezekelni vágyása is Dosztojevszkijt idézi. Spiró szereplőinek nagy része a vegetáció szintjén éli az életét, s e tompa létezések ellenpontja a *Vénasszony*, aki homályos és téves felismerésekkel ugyan, de legalább szembesül saját nyomorúságával. Persze ez a szembesülés szánnivalóan primitív, olyan, mintha egy Dosztojevszkij hőst torzító, kicsinyítő tükörben szemlélnénk, de ő legalább eljut az élet-kudarc felismeréséig, próbál is tenni ellene valamit, szemben a többi szereplővel, akiknek sorsát csak sötét ösztönök irányítják. Frusztrációjuk gyakran agresszióba fordul át, és a kifosztottság homályos érzete pusztító erővé válik. Nincs morál, de nem azért, mert a figurák amorálisak, hanem mert nem ismerik a morál fogalmát. A *Békecsászár* szereplői legalább még érzékelték az eszmék, a hitek, a vezetők, a mesterek és az erkölcsök hiányát, meg tudták fogalmazni bajaikat, és felfogták helyzetük tragikumát, megpróbáltak fellépni a káosz és a züllés ellen, még ha végzetesen rossz eszközökkel is, de a *Csirkefej*ben már a személyiség sorvadásával együtt elveszett minden evilági és transzcendens kapaszkodó, minden viselkedési és etikai norma. Harold Pinter és követői honosították meg a leépült tudatú emberek ábrázolását a színpadon. E drámaírók fellépéséig elenyésző számban találkozhattunk az ilyen típusú hősökkel, hiszen a drámai megjelenítés alapvető feltételé-

nek tűnt a gondolkodásra képes ember, aki tudatában van cselekedetei súlyának és következményeinek.

Az értelmes gondolkodás és beszédkészség legelemibb feltételei hiányoznak a *Csirkefej* szereplőinek többségéből, és ezek a hiányok, kihagyások további egyensúlyzavarokat idéznek elő. A gondolkodás ok-okozati rendszere riasztó gyakorisággal megzavarodik, a józan értelem szemszögéből indokolatlanok a tettek, és irracionálisan alakulnak az emberi viszonyok. A kiváltó ok gyakran nincs egyensúlyban a kiváltott okozattal: a *Vénasszony* úgy siratja macskája elvesztését, mint Elektra Oresztészt, vak dühében – akár a *Srác* – tárgyakon tölti ki bosszúját: baltával veri szét a macskának vásárolt fagyasztott csirkefejet és a macska tányérját, aljas gyilkosnak nevezi a számára ismeretlen tettest, majd a szereplők között még nem említett *Tanár* ellen fordul indokolatlan és vicsorgó dühvel, mert az a humánum nevében tiltakozik a szóhasználat ellen. A magányos *Nő* a hazaérkező *Apá*ra támad, ő is gyilkosnak nevezi a fiút, miközben az *Apa* még nem tud semmiről, a *Nő* pedig még nem tudhatja, hogy tényleg a *Srác* fojtotta meg a macskát. Az *Apa* továbbadja az agressziót és durva szavakkal tolvajnak nevezi a *Vénasszony*t, épp akkor, mikor az közli vele, hogy fiára akarja hagyni megtakarított pénzét. A *Vénasszony* féregnek titulálja a *Nő*t, mert az örökös gyanakvásában nem meri aláírni tanúként a teljesen ártalmatlan végrendeleti papírt. És végül, végzetes egyensúlyzavar eredményeként a *Srác* elhiszi apja zavaros vádjait a *Vénasszony*ról, hogy tulajdonképpen tőlük lopta el megtakarított pénzét, és végső soron ez az indulat löki a fiút a gyilkosságba.

Zavar támadt a világ logikus rendszerében. Az indulatok soha nem az ellen fordulnak, aki megérdemelné, hanem az ellen, aki az adott pillanatban teljesen ártatlan. A bűnöst itt meg akarják jutalmazni, az ártatlant állandóan inzultusok érik. Semmi nincs a helyén, se az emberek lelkében, se az agyában, se a külvilágban. A rendőrök ott vannak a színen, mégse tudják megakadályozni a gyilkosságot, tanácsi előadó érkezik, bejelentve, hogy bevezetik a gázt, mert most van kapacitás, miközben már régen megszületett a határozat a ház szanálására.

Nyomasztó, kaotikus világról ad hírt ez a dráma, melyben megszűnik a létezés alapvető biztonságérzete, és az író mindezt még azzal is tetézi, hogy nem segít tájékozódni, tulajdonképpen kinek van igaza, kinek nincs. Ellentétes állítások hangzanak el a szereplők szájából egyenértékű közlések sorozataként, és soha nem derül ki az egyértelmű igazság. Végig tisztázatlan marad, hogyan és miért került a *Srác* állami gondozásba; a *Vénasszony* azt állítja, ő csak azért tett bejelentést a Tanácsba, mert magához akarta venni a fiút, hogy az emberi körülmények között éljen, az *Apa* védekezik és vádol, ő annakidején beteg volt, azért nem tudott gondoskodni a gyerekről, a *Vénasszony* pedig csak aljas indokból jelentette fel őt, és anyagi érdekből akart a fiú gyámja lenni. A *Srác* és az odalátogató rendőrök mintha inkább az *Apa* szavait erősítenék, ennek viszont ellentmond a férfi jelenlegi felháborítóan közönyös viselkedése fiával szemben. Az sem derül ki egyértelműen, hogy végül is a Tanács gyámügyi osztálya helyesen cselekedett-e, amikor állami gondozásba vette a gyereket vagy csak az oda nem figyelő bürokratizmus fogaskerekei közé került egy ember sorsa. A *Srác* pszichés és emberi állapota azt sugallja, hogy a döntés helytelen volt, mert a nevelés legalapvetőbb feltételei is hiányozhatnak azokban az intézetekben, ahol a fiú megfordult, durva, iszákos nevelők és munkahelyi vezetők áldozataként. Bár az sem kizárt, hogy a *Srác* súlyosan sérült, összeférhetetlen, agresszív személyiség, aki teljesen alkalmatlan a közösségi életre, de akkor is nyugtalanítóan nyitva marad a kérdés, mikor és hogyan lett azzá.

A „kinek van igaza" oknyomozó és nyitva hagyott kérdése után felmerül a következő alapkérdés: ki a felelős mindezért a „humánökológiai pusztulásért"? Az „istenüket vesztett" emberek vagy „az isten nélküli világ", amelyről a *Tanár* beszél. Felelős-e az ember saját magáért, hogy ilyen mélyre tud süllyedni a barbárság mocsarába vagy nem felelős érte, hiszen már nem is érzékeli helyzetét, és úgysincs lehetősége kilépni a bénító és visszahúzó körülmények közül? Ha viszont ő nem felelős, akkor mennyiben felelős a társadalom ezekért az állapotokért és hogyan pótolhatja a szétfoszlott otthonokat, a méltatlanná vált szülőket, az elveszett életvezetési

normákat? Úgy semmiképp sem, amilyen állapotban a fiú hazajön az intézetből, és úgy sem, ahogy a *Tanár* él, aki a szülők után a legelső a társadalmi nevelés hierarchiájában, és mégis elképesztően méltatlan anyagi és emberi feltételek között kénytelen vegetálni. Úgy sem segíti a társadalom állampolgárai felemelkedését, ha riasztóak a lakáskörülmények, ha az államigazgatás dolgozói egymásnak és a józan észnek ellentmondó határozatokat hoznak, mint jelen esetben a gáz bevezetését a szanálásra ítélt házban, és az sem tesz jót senkinek, ha ilyen tompa felfogású, bár jóindulatú rendőrök örködnek fölötte, mint akik betérnek ebbe az elátkozott udvarba.

Ki a bűnös és ki az áldozat? Ki a felelős mindezért és kinek van joga ítéletet mondani ebben a bonyolult és áttekinthetetlen helyzetben? Az író ezt a kérdést is nyitva hagyja, visszavonul, nem ítélkezik, és ez a visszavonulás az ő igazi felelőssége, mert ezzel a gesztussal bevallja: kérdésfeltevése olyan neuralgikus társadalmi gócokat és konfliktusokat érint, amelyekre egy ember – még ha író is – nem adhat se felmentést se egyértelmű elmarasztalást. Az alkotói mindentudás hagyományos póza megszűnik, itt nem lehet kívülálló döntőbíróként fellépni, hiszen ki a kívülálló és ki a bentlevő ebben a társadalmi és egzisztenciális szereposztásban? Az író nem ítélkezik, legfeljebb segít tudatosítani egy nyomasztó állapotot; a magánéleti és társadalmi identitásvesztés zavarait. Senkinek sincs neve ebben a darabban, senki sem szólítja néven a másikat. A név az identitás legkézenfekvőbb és legfontosabb formája, s ahogy a szereplőknek nincs neve, úgy nem lehet itt egyértelműen néven nevezni se bűnöst, se áldozatot, se felelőst, se az igazságot vagy a hazugságot. Az események mozgatórugói megfoghatatlanná, az igazi felelősök arctalanná váltak, és megszűnt az emberek közötti közmegegyezés.

Az oknyomozó dramaturgia már nem képes az ilyen típusú drámai világok ábrázolásra, mert „vannak olyan ábrázolandó jelenségek, amelyek a korábbi dramaturgia keretei között lehetetlenek" – írja Spiró György *A közép-kelet-európai dráma* című, hamarosan megjelenő könyvében. A *Csirkefej*ben ezért az oknyomozó dramaturgia szerepét felváltja a jobb szó híján kihagyásos dramaturgiának nevezett szemléletmód. Az ilyen típusú drámákban a beszéd, a gondolkodás, az indoklások, a kérdések megválaszolásának kihagyásai után a tragikum is „kihagyásos" lesz. Hagyományos tragikum és katarzis ugyanis csak áttekinthető, rendezett drámai világban lehetséges, ott, ahol felismerhetők a törvények és az életvezetési normák, ahol tisztázott a bűn és a bűnhődés viszonya, és tisztázható a felelősség és a felelősség vállalása. A *Csirkefej* azonban olyan világot idéz fel, ahol ezek az alapkategóriák összekuszálódtak, és az emberek nem képesek sem felismerésekre, sem önmagukkal és a világgal való szembesülére, legfeljebb valamiféle szomorúan torz és groteszk módon, mint a *Vénasszony* teszi. Így a *Csirkefej*, mint tragédia, önmagában nem teljes és lezárt műegész, nem nyújt tragikus katarzist, csak „szövegkörnyezetével" együtt, és tragikuma, értelmezése csak akkor teljesedik ki, ha dialógus-szituáció jön létre nézőjével, és a néző felismeri vagy felismerni véli azokat a társadalmi folyamatokat és törvényszerűségeket, melyek következményeként ilyen emberi és társadalmi helyzetek kialakulhatnak. Ez a nézőben lezajló felismerési és kiegészítési folyamat arcot adhat a felelősöknek és megnevezheti a bűnösöket és az áldozatokat olymódon, hogy hozzáteszi a látottakhoz saját élettapasztalatait, tudását és ismereteit. Ma már közismert fizikai törvény, hogy a vizsgáló műszer befolyásolja a vizsgált objektum állapotát. Ilyen szerves kölcsönhatás jöhet létre a dráma és nézői között, és ha a vizsgáló műszer nem elég érzékeny vagy nincs ráhangolva erre a szemléletre, akkor a mű „hallgat", és nem mutat mást, csak egy felháborító, elutasítani való, gusztustalan és viszolyogtató történetet.

Fodor Géza a *Csirkefej*ről szóló tanulmányában az indulatok drámájának nevezi a darabot, Spiró György pedig egyszer azt nyilatkozta, hogy hatalmas, őrjöngő, tébolyult látomásokat szeretne írni. Máris együtt a két Füst Milán-i alapszó; látomás és indulat, nem véletlen hát, hogy a *Csirkefej*ben felfedezhető a *Boldogtalanok* termékenyítő hagyománya. Természetesen fontos az is, hogy a kortárs európai dráma térképén elhelyezzük a művet, Franz Xaver Kroetz, Bond és Harald Müller személyével összekapcsolva, de ennél fontosabb, hogy megtaláljuk előzményeit a magyar

drámairodalomban. Bródy Sándorral, Thúry Zoltánnal, Barta Lajossral kezdődött a magyar naturalista dráma, de igazi rangra Füst Milán emelte a *Boldogtalanok*kal, amely 1914-ben forradalmian új dramaturgiát teremtett, úgy ahogy Spiró fogalmazza meg egy interjúban: „... nekem a dramaturgiai problémák mindig világnézeti, filozófiai és morális problémákat vetnek fel." Füst Milán honosította meg a magyar drámában az egzisztenciális magányban vergődő, modern huszadik századi hősöket. Frusztrált és nyomorult szereplőiből félbehagyott, darabos mozdulatokkal roppant erejű indulatok törnek fel, a dialógusok szaggatottak, töredezettek, befejezetlenek. Valamennyien tele vannak titkokkal, cselekedeteik és viselkedésük legfontosabb mozgatórugói rejtve maradnak és motiválatlanok, a mű ábrázolásmódja pedig elhallgatásos és kihagyásos. Kíméletlen, könyörtelen, sötét világ tárul fel nála, az emberi kapcsolatok illúziótlanul ridegek, pusztán, és a magyar drámairodalomban először kerül az ábrázolás középpontjába a kendőzetlen Rossz és az önpusztító emberi ösztön. Szó szerint vonatkoztathatjuk a *Boldogtalanok*ra Fodor Géza szavait a *Csirkefej* szereplőiről: „Feloldhatatlanul rosszul érzik magukat a bőrükben, kielégületlenségük nyílt seb, amely állandó irritációnak van kitéve, indulataik kritikus nyomása alatt a kiborulás határán élnek, többé-kevésbé mindnyájukat a hisztéria légköre veszi körül."

A *Csirkefej* ugyanezt az emberi mélyvilágot teremti meg a jelenben úgy, hogy tovább tágítja dramaturgiai gondolkodásunk határait és radikálisan továbbviszi a Füst Milán-i gondolatot. Füst Milán még „csak" az emberi lélekben keresi a megmagyarázhatatlan jelenségeket, Spiró viszont már a külvilágban és a társadalomban is. A *Boldogtalanok*ban pszichológiai motiválatlanságról beszélhetünk, a *Csirkefej*ben már indokolatlan tett-halmazokról. Füst Milán még lineáris történetekben gondolkodott (bár a *Boldogtalanok*ban ezen a vonalon is érzékeljük a kihagyásos módszert), a *Csirkefej*nek viszont már alig van hagyományos cselekménye, talán csak annyi, amennyit egy olyan újsághír tartalmazott, amelyből Füst Milán írta darabját vagy Dosztojevszkij a *Bűn és bűnhődést*. Füst még megadja öregasszony hősnőjének az öngyilkosság felemelő gesztusát, ugyanezt az öregasszonyt a *Csirkefej*ben már úgy ütik le baltával, ahogy egy csirkének vágják le a fejét. Spiró új barbárjai még távolabb jutottak azon a sötét úton, amelyen haladva elfelejtődik a nyelv, a racionális gondolkodás, az emberhez méltó élet és az eszmények vezérelte létezés. A *Boldogtalanok* és a *Csirkefej* között létrejött a magyar drámában oly ritka folytonosság, amelyben a műalkotások az idők távlatából egymásra felelnek, egymást felerősítik, és azonos karakterű figurák (a két öregasszony) megteremtésével gazdagítják a mítoszrendszert.

*Ritka happy end*

Spiró György több mint egy évtizedig asztalfiókjának írta színdarabjait. Saját bevallása szerint dühében vetette papírra *Kerengő* című regényét, mert rájött, idehaza drámaírással nem lehet rangot szerezni, nálunk a reprezentatív műfaj a próza. Második regénye, *Az Ikszek* meghozta számára az országos sikert és a szakmai tekintélyt. Ezzel párhuzamosan a színházak is felfedezték, és jócskán megkésve ugyan – de ez nálunk már hagyomány – játszani kezdték darabjait is. Mentségükre szóljon, hogy Spiró első drámaírói korszakában nem létező magyar műfajt akart meghonosítani: a filozofikus indíttatású létdrámát. Ezeknek a daraboknak – még ha magyar környezetben is játszódtak – nem volt sajátos nemzeti karakterük, vagy helyhez és időhöz kötött írói híradásuk. Természetesen azért be kellett volna mutatni közülük néhányat, mert figyelemreméltó értékeket tartalmaztak (különösen a *Hannibál* és a *Kőszegők).* A magyar színjátszás hagyományai inkább az érzékelhetőbben közéleti, jelenidejű tematikához kötődnek, így nem véletlen, hogy az első ilyen típusú Spiró-dráma, a *Nyulak Margitja* 1978-ban, áttörte a színházak addigi tartózkodását. Bár maga az író nem tartja sikerültnek ezt a művét, mégis először szólalt meg benne konkrét, jelenidejű gondolat: a hetvenes-nyolcvanas évek magyar társadalmának generációs életérzése és feszültségei. Ettől kezdve a művek majdnem egyenesvonal-

ban, egyre kézzelfoghatóbban és nyíltabban tükrözték korunk valóságát és érzésvilágát, és Róma pusztulásától eljutottak egy nyomorúságos pesti bérházig.

Pillanatnyilag a krónikás ritka derűs képről számolhat be. Úgy tűnik, Spiró megtalálta színházát és társulatát a Katona József Színházban, rendezőjét pedig Zsámbéki Gáborban, és jelenleg megvalósulni látszik az a drámairói óhaj, melyről Spiró nosztalgikusan így írt Nušić tanulmányában: „Egy drámai életmű erejéig összejött a színház és a dráma." *A Csirkefej* kiemelkedő színvonalú előadásban szólalt meg a Katona József Színházban, ahol létrejött a színház kivételes varázsa; késés nélkül, naprakészen kimondani súlyos társadalmi traumákat, és nyílt fórumon szólni mindnyájunkat érintő közösségi konfliktusokról. Mifelénk írónak, színháznak egyaránt ritkán adatik meg ez a kivételes pillanat. Jegyezzük meg a bemutató dátumát: 1986. október 17.

ALMÁSI MIKLÓS

# SZÖVEGEN TÚLI UTAZÁSOK

*Lengyel Balázs: Egy magatartás története*

Érték és mérték: a műértő ritkán együttálló eszközkészlete. Mert az érték a tradición, a kultúra kéznél lévő és – még inkább – rejtett hajszálgyökerein át működik, mint mérce. Ám akkor is csak úgy, ha a kritikusnak van érzéke, érzékenysége az új minőségekhez, ha értésre nyitottan veszi kézbe a műveket. A mérték talán még bonyodalmasabb eszköz: mi sok és mi kevés, mennyi elég a mű önmozgásához, a befogadó átlelkesítéséhez, egyáltalán a jelenhez és a holnaphoz, eljutni. Főképp a holnaphoz, mikor már divatok múltak s csak a művet olvashatjuk, a körötte egykor zsibongó *sensus communis* (vagy amit annak hittünk) már lekopott róla. És még ezen túl is a művek áramában való otthonosság, a familiáris és mégis újat megmutatni képes szó tudománya. Rég tudjuk, mindez a kritikusi lét kötelező gyakorlataihoz tartozna. De a szabadon választott *kűr* még nehezebb: a különös, személyes hang, a rávezető kérdés és továbbutaló állítás, az olvasóval való dialogikus viszony olyan erényeket tételez fel, melyekkel csak a legjobbak szolgálnak. És még nem szóltam a pontos ítéletről, az interpretáció fontoskodás nélküli biztonságáról, a kifejtés nyelvi veretéről. Lengyel Balázsnál mindezt együtt találjuk ebben a reprezentatív kötetében.

Számomra az a mód – vagy trükk? talány? – volt a legizgalmasabb, ahogy a prózaírás titkaiba vezeti be olvasóját. Mint a Kosztolányi-esszében. *(Elemi szerkezetek Kosztolányi prózájában.)* Az ihletvezérelte írás és a tudatos komponáló szándék pólusai érnek itt össze: nem kizárja egymást, hanem egymásra mutatnak, egymást gazdagítják – a munkafolyamaton belül. Az író dolgozóasztalán. A tanulmány – számomra – egyben vita is az ihletre alapozott – kizárólag a spontaneitásra építő alkotáslélektani magyarázatokkal, sőt a spontaneitásra alapozott írói habitus mítoszával. Miszerint az ihlet perce önmagában elegendő a nagy mű születéséhez. Több mint tanulságos az esszé kiinduló példája, melyben Ottlik Géza tárja fel saját alkotómódszerét. Látszatra egyszerű módszert kínál: kétszer írja novelláit. Az első variánst a spontán ihlet, a lendület viszi. Mintegy az író kezei között, önmagától alakul az anyag, öntörvényeit követi, a művész csupán asszisztálhat ennek az önformálódásnak. Aztán szünet következik: a félig kész írást – tanácsolja Ottlik – el kell tenni, hogy „érjen", csak hónapok múltán szabad elővenni újra: „Ilyenkor tudja csak meg az író, hogy *mit* akart írni. Az írás szerkezetét, a külső vázat, a mesét, a nem tudom micsodát, a látható mondanivalót előre el lehet dönteni, de hogy mi lesz a lényeges, azt csak ebből a lendületből megírt, nem kiadandó változatból lehet megtudni. *S akkor szépen újra meg kell írni az egészet.* Ezt különben a nyugati nagy írók mind tudják, csak mi nem tudjuk."

Filozofikus tanács: a második nekifutás higgadtabb, tudatosabb. De az a tudás, amit itt nyert az író – magából a már megírt anyagból adódott, a kezei között született, spontán módon kialakult szövegből tudja meg a művész, hogyan kell kezelnie majd igazán anyagát. A második megírás így a letisztulásé, azt is mondhatnám, poentírozása, formára igazítása annak, ami *már* félig (és ami *még csak* félig) kész ahhoz, hogy mások szeme elé léphessen.

A fejtegetés vitája csak a sorok között olvasható, legalábbis én így olvasom: a ma elterjedt spontán – expresszionista? slendrián? – írásmóddal szemben a szö-

veget érlelő, de az alkotásfolyamat intuitív hányadát tiszteletben tartó, sőt annak igazi, végső formát kereső gondossága nevében szól – Ottlikot, Kosztolányit hívván segítségül. Másfelől e példával és módszerrel egy másik, ugyancsak régi vita is eldől: az a vagy-vagy, mely hol az intuícióra, hol a tudatos kompozícióra esküdött, hamis szélsőségekre szakítva az alkotásbeli egységet. Lengyel Balázs kétemeletes, egymásra vonatkoztatott folyamatban gondolkozik, melyben mindkét alkotóelemnek van helye. Sőt egyik sem hiányozhat. Ottlik példája csupán technikai fogásnak tűnik, ám Lengyel Balázs kezén tovább épül – mai prózánk számára kovácsolódik belőle tanács, kritikai megjegyzés, figyelmeztetés. A műgond, az alkotói fegyelem tisztelete (és erre való halk felszólítás) áll az esszé sorai mögött. Arra hívja fel figyelmünket, ami – nekem úgy tűnik – részben kiveszőben van a mai írásgyakorlatból. Vagy amit csak a jelentős írók tudnak-művelnek.

Lengyel Balázs úgy tud közelférkőzni egy-egy alkotó egyediségéhez, mindenki mástól különböző saját világához, hogy közben jelezni képes prózafejlődésünk irányait is. Bár nem ez a célja. A Mándy-esszé (*Mándyról – fiataloknak*) alkalmi írás: megismertetni az ifjú olvasókat e novellatermés legjavával, egy válogatott kötet előszavaként. Ha úgy tetszik, „használati utasítás" az olvasás kultúrájába belépők számára. Ám az, amit kapunk, jóval több eligazításnál. Mándy megjelenítés-módjának érzékeltetésével egy olyan írói attitűd is megelevenedik, aminek korábban nem is volt legitim neve, fogalomrendszere, s ami az újabb prózaírás – más-más egyéni fénytörésen átszűrten, továbbfogalmazva –, mai írásművészet egyik fontos esztétikai irányzata lett. De lássuk a Lengyel Balázs által megtalált kulcsfogalmakat: „Írásművészete nem arra a kérdésre felel, egy-egy történet kapcsán, hogy milyen a világ – ez a klasszikus realizmus kérdésfeltevése – hanem inkább arra: hogyan éljük át a világot... leírásaiban valóban a belső realitás uralkodik..." A példa, amit e tézis érzékeltetésére futólag felidéz, egy színésznő arca, ahogy Mándy láttatja. Épp nincs játékban, elengedte magát „fáradt magányos arc. Beteg, öreg szülők botorkáltak át ezen az arcon. Akiket már nem is lehet kituszkolni, hiába is halnak meg, örökké ott vándorolnak azon az arcon." Lengyelnek csak hozzá kell tennie, hogy „dehogyis részletezi ő a homlok redőit, a vonások lazult fáradtságát" – ez a szürreálisba hirtelen átcsapó „vándorlás", mindennél többet mond: az olvasóban hívja elő a modell igazi, leírással csak elhomályosítható – körülírhatatlan – arcát. És *nota bene* az a „belső realitás", amit itt Mándy felidéz, egyben a felidézett mélyebb megértését teszi lehetővé: nem megkerüli a színésznő emberi valójának megjelenítését, hanem lényegét találja el – az olvasó reakciójának kiváltásával. Többet tud mondani tehát, mint amire az írás, a szó, a megnevezés képes, azzal, hogy a szöveg túllép önmagán, belép az olvasóba, segítségül hívja fantáziánkat, korábbi élményeinket, rezonáló képességünket, míg előttünk nem áll ez az arc, a maga átélt teljességében.

A módszerre próbálok figyelni. Lengyel Balázs mércéjére, ami bár mindig másképp működik, s mégis minden miniesszében van belőle valami közös. Ez a mérce valahogy a nem látható láttatásának titkát keresi, a ki nem mondott hallhatóvá tételét állítja fel mértékül – prózában is, ám főképp lírában. Innen vitája a naturális leírásokkal, képhalmazokkal, – a belső realitásra teszi a hangsúlyt, arra a belsőre, ami sűrítettebben jeleníti meg viszonylatainkat, mint a hagyományos „ábrázolás". A mérce tehát – sikerül-e a kimondhatatlant megjeleníteni, hallhatóvá, érzékelhetővé tenni.

Ez a módszer akkor fizet igazán, mikor a mai líra vívmányait, az ismeretlen területet segít megérteni, élvezni. A *Verseskönyvről verseskönyvre* c. ciklus darabjai nehéz próbák, rejtvényfejtések, megoldásra rávezető kézmozdulatok. Illyés, Weöres, Vas István, Garai Gábor, Csoóri Sándor stb. költői világai nyílnak fel elemzéseiben. A portré és a minielemzés együtt készül itt is. Találomra, hadd emeljem ki Orbán Ottó lírikusi egyéniségének, műalkotás-egyediségének megfejtését. (*Szép nyári nap* c. kötete kapcsán írott tanulmányából.) A költő egyéniségét a „kétségtelenül szuggesztív versbeli beszédmódja hordozza, pompás képi logikája, mely mit sem törődve a mindennapi logika földhözragadt megszokásaival, föl s le ugrál szabad asszociációi

skálájáu, s többnyire eljut valami olyan közlésig, amely a prózában közölhető határán túl van." A mérce itt is – a közölhetően túli érzékeltetése, felkeltése az olvasóban. Úgy, mint az imént Mándy világának, evokatív hatásának megértésében. (Jóllehet itt azzal a megszorítással, hogy a lírikus többet képes érzékeltetni, mint amire a prózai közlés lenne képes. De hadd értsem ide azt a pluszt is, ami a közvetlenül kimondhatatlant jeleníti meg, nemcsak a prózában elmondhatatlant . . .)

A kötet kerete, át meg átszövő – belsővé tett – mércéje és ideálja: a Babits-élmény. A költőé, esszéistáé, szerkesztőé és egy morális habitus képviselőjéé. (*A Babits-élmény nyomában; Babits Mihály „világirodalmi szemekkel"; Ész és intuíció Babits tanulmányaiban.)* Kerete, mert a kötetet záró beszélgetésben (*A Márciusi Fronttól az Újholdig*) – amit Kabdebó Lóránttal folytatott, ez az élmény újra és megint csak mértékadó erővel tér vissza. Politikailag a 44-es év ellenállási tevékenységének feleleventésében, a morális és a cselekvő helytállás mércéjeként, példájaként, személyiségét meghatározó ideáljaként éppúgy, mint irodalmi, szerkesztői tevékenységét vezérlő eszményként. És persze mint a felszabadulás utáni irodalmi, szerkesztői tevékenység modellje: az Újhold programjaként. Az első írás joggal mondja, hogy sokba került számára a korai Babits-élmény: ezt a költői tradíciót és a rá építő, folytatást teremteni akaró irodalmi csoportosulást fogadta be a legnehezebben a felszabadulás utáni irodalmi közélet. Mit nehezen – Lengyel Balázs, az Újhold szerkesztője 1948-tól új huszonöt éven át hallgatásra ítéltetett. A kör többi tagja – Mándy, Örkény, Nemes Nagy Ágnes – fokozatosan bár, de jóval korábban kaptak helyet szellemi tablónkon. Az akkori viták mára megkoptak, a tény bántóan megmaradt: Lengyel Balázs kötetei 1972-től jelennek meg. Tévedés? Értetlenség? Hiszen oly színes, plurális az a kulturális mezőny, melyben neki is helye lett, s az volt már korábban is. Miért éppen ő maradt ki? Inkább luxus, a tehetségekkel való gazdálkodásunk másutt is tapasztalható fényűzése. Ami persze sebet üt, most már végképp maradandót. Annál vonzóbb e kötet gazdag gondolati anyaga, széles perspektívája, a jelenlét természetessége.

CSORDÁS GÁBOR

# MI VAN?

*Esterházy Péter: Bevezetés a szépirodalomba*

Csak szóhasználat van?
*Wittgenstein?*

De a magyar progresszió
(. . .) elhanyagolható?
*Gáll István*

Minél nehezebb egy irodalmi nemzedéknek helyet találnia a nap alatt, annál inkább kénytelen önmaga elfogadtatása érdekében a tág értelemben felfogott (vagyis az eszmék ábrázolását is magában foglaló) esztétikum területén *kívül eső* stratégiákhoz folyamodni. Magyarországon, nagyjából egy évszázada, köztudomásúan két olyan stratégia létezik, amely eléggé általános ahhoz, hogy a legkülönbözőbb érdekérvényesítési törekvések szimbolikus igazolására felhasználható legyen: a nemzeti és a modernizációs. Minden nemzedéknek újra és újra át kell élnie azt a két sokkot, amit a nemzeti kérdés megoldatlanságának, illetve a nyugati társadalomfejlődéstől való elmaradottságunknak felismerése jelent. Nem csoda tehát, hogy a kiváltképpen nehezen induló 1950 körüli évjáratok irodalomszemlélete minden eddiginél erőteljesebben polarizálódik két – egyformán irodalmon kívüli – szélsőséges nézőpont körül. Az író a nemzet élő öntudata legyen, avagy modern mindenestül – ez a kérdés. A nemzeti stratégiával legitimált irodalomszemléletet a témák és eszmék primátusa jellemzi – esztétikán kívülivé szempontja akkor válik, amikor bizonyos eszméket és témákat az irodalmi alkotás struktúrájában betöltött szerepüktől függetlenül értelmez, mintegy önértéknek tekint. (Szélső eset: rosszul rímel, de kimondja az igazságot). Ezzel a szemlélettel a modernizáció tábora mint – látszólag – tisztán irodalmi, szakszerű szempontot állítja szembe a művek nyelvi-stilisztikai és kompozíciós szintjeinek elemzését. Valójában ez a szemlélet nem kevésbé részleges, mint az előbbi, és abban a pillanatban, amikor bizonyos stilisztikai és kompozíciós megoldásoknak – strukturális-funkcionális szerepüktől független – önértéket tulajdonít, éppúgy irodalmon kívülivé válik, mint amaz. (Szélső eset: írhat akármiről, briliáns stílusa van.)

Mindez annyiban fontos, amennyiben veszélyes magára az irodalomra nézve. Mik ezek a veszélyek?

Először, lehetetlen a jó és a rossz műveket megkülönböztetni egymástól. A hitvallás ill. a nyelvhasználat *eleve* garantálja a sikert. A jogos önvédelemből felemelt lobogó alá csődül a frusztrált középszer. Másodszor, a művekről folytatott vita in statu nascendi feloldódik az önmagukat modernizációs ill. nemzeti stratégiákkal legitimáló szélesebb körű és hatalmasabb intézményi és csoportérdekek küzdelmében. Az irodalmi nyilvánosság önként felszámolja tulajdon autonómiáját – önmagát. Harmadszor, tovább mélyül a mű és az olvasó közötti szakadék. A nemzeti stratégián alapuló irodalomszemlélet a tematika és az eszmék hangsúlyozásával a tény-„irodalom" és a lektűr felé terelve, a szakszerűség lázában égő másik pedig olvasói beállítódása érvényességét megkérdőjelezve idegeníti el a nyájas olvasót a szépirodalomtól.

Ebben a helyzetben tulajdonképpen minden kritikát – de kiváltképpen egy Esterházy-műről írott kritikát – a fentiek előrebocsátásával kellene kezdeni. Megindokolandó, miért a kevésbé kézenfekvő olvasatból indulunk ki. A kézenfekvő ugyanis a *szakszerű olvasat* lenne, amely a művet a priori korszerűnek tekintett stilisztikai és kompozíciós kánonokkal szembesítve azt ígéri ugyan, hogy a regényt a valósággal ösz-

szevető szűkkeblű utilitarizmust meghaladja, valójában azonban mégsem haladja meg, (hiszen az autonóm, egyedi műalkotást egy regényelméleti „elvárásrendszerrel" mérni semmivel sem kisebb utilitarizmus, mint az előbbi) és amelyet egészében *a szövegre irányuló figyelem* jellemez. A szöveg képezi ugyanis azt a kört, amelyen belül a nyelvi és kompozíciós megoldások – látszólag – maradéktalanul megítélhetők. Megítélhetők ugyanis annyiban, amennyiben ez a megítélés bizonyos preferált nyelvhasználati és kompozíciós elvek *meglétének* nyugtázását jelenti (pusztán a szövegre támaszkodva eldönthető pl., hogy az adott műben a nyelv halott érzékisége megelevenedik-e, hogy a kompozíció a-fabuláris-e stb.), nem ítélhető meg azonban, hogy mindennek mi a szerepe az adott műalkotásban (azon kívül, természetesen, hogy modernné teszi), hogy miben különbözik az adott műalkotás a kánonnak megfelelő többi műtől stb. Mindehhez már csak olyan olvasattal juthatunk el, amelyet *a valóságra irányuló figyelem* jellemez. Mivel a nyájas olvasó így olvas, nevezzük ezt *nyájas olvasatnak.* Ezt választottuk, annak ellenére, vagy talán éppen azért, mert a *Bevezetés*-ről, illetve egyes darabjairól írott kritikák túlnyomó többsége a szakértői olvasatot vette alapul, kivéve Szegedy-Maszák Mihályét, amely a két (nemzeti és modernizációs) stratégia egyeztetésével kísérletezik, s főképpen Balassa Péter írásait, amelyekből alábbi fejtegetéseinkhez bőven merítettünk.

„A regényíró nagyzol, pontokat köt össze, melyek a valóságban külön állnak; s elhanyagolja a pontokat, melyek rajzába nem illenek. Nem jobb-e egyszerűen pontokat rajzolni: a történések e csilllagait, melyeket lelki szemünk úgyis annyira hajlandó a sors csillagképeivé kötni össze? Holott igazi összefüggésük és egymásrahatásuk láthatatlan." Az idézet, amely a *Bevezetés* . . . 724 oldala közül véletlenül egyiken sem olvasható, Babitstól származik. Esterházy éppen azt vitte véghez, amit Babits itt megpendít: nem kötötte össze „rajzzá" a „történések csillagait". Bevallottan nyájas olvasók lévén megkérdezhetjük itt, a „sors" miféle „csillagképei" azok, amelyeknek láttatása érdekében Esterházy lemondott a „rajz"-ról, azaz az összefüggő történetként megszerkesztett fikcióról. Nem elégszünk meg ugyanis azzal a magyarázattal, hogy egyrészt a történet elavult, másrészt „csillagképek" vagy nincsenek, vagy megismerhetetlenek, vagy semmi közük az irodalomhoz és viszont. *Ha* Esterházy sajátosan kezeli a fikció történetszerűségét, *akkor* erre a művében leképezett valóságmezők és értékproblémák kényszerítik. Ugyanez vonatkozik sajátos nyelvhasználatára, sajátos idézéstechnikájára, sajátos kompozíciós megoldásaira is. Kezdjük a nyelvhasználattal.

A „furcsaságok" egy része – a nyelv erős metaforizáltsága, a motívumok, kulcsszavak, szimbolikus utalások és vonatkoztatások stb. – a történet megcsappanásából adódó többletterheléssel magyarázható. Minél közelebb kerül a mesélő helyzete a lírai én szituációjához, annál kondenzáltabbá válik a szöveg. Másik részük – vagy inkább ugyanannak a nyelvhasználatnak egy másik aspektusa – közvetlenül az értékproblémákkal kapcsolatos, ezekre lentebb „báj" és „szabadság" címszók alatt még visszatérünk. Van azonban egy olyan sajátossága ennek a nyelvnek (s ráadásul ez a legsajátabban esterházys!), nevezetesen a nyelvtani szabályok és a nyelvi konvenciók módszeres *rombolása,* amelyet *a nyelvre tapadt tudás kioltásának* nevezhetnénk.

A másik, sokat elemzett furcsaság: az idézéstechnika. Mellőzzük itt annak elemzését, hogy a különféle helyekről vett idézetek eredeti és új kontextusa miféle villódzásokat és függéseket eredményez, a nyájas olvasó számára ugyanis kétfajta idézet létezik: olyan, amit felismer, és olyan, amit nem. A felismerhető – mert közszájon forgó, avagy jelölt – idézetek a *Bevezetés* . . .-ben kivétel nélkül hatálytalanítva fordulnak elő (pl. „Bogár lépjen nyitott szemedre Hazám" illetve: „»Elértem az Istent azokban, akiket szeretek.« De ez alkalommal az anyagot más szempontból tekintjük át", vagy a Sartre idézet hatálytalanított változata: „Én–az a többiek"). A fel nem ismerhető idézetek egy része – az ismétlődők – a szöveg alatti, lírai jellegű indulatiérzelmi hullámzás helyzeti energiáival feltöltődve átértelmeződik, és közvetlen vonatkozásba kerül az értékproblémákkal. A többi azonban – az idézetek túlnyomó többsége! – a szöveg által kijelölt körön belül maradva idézetként értelmezhetetlen. Ha azonban feltesszük, hogy a szöveg célja bizonyos valóság leképezése, akkor azt mondhatjuk, hogy Esterházy különböző szubjektumokon hagyott lenyomatai alapján rekonst-

ruálja ezt a valóságot. Ebben, akárcsak pl. a Függő bonyolult narrációs struktúrájában, az az elképesztően aggályos igyekezete érhető tetten, hogy *egy* szubjektum befolyását, szerepét (és az idézetek esetében itt egyenesen a szerző szubjektumára gondolhatunk) a lehetséges minimumra szorítsa le – mintha azt akarná elérni, hogy a rekonstrukciót kizárólag a valóság belső esélyei irányítsák. Mintha a *szubjektivitásban foglalt tudás kioltása* volna a célja.

De hát miféle valóságmező és miféle értékprobléma az, amelynek leképezéséhez a tudás ilyen radikális kioltására van szüksége? Nemde az emberi megismerés az előzőleg elért magaslatokról lendül egyre tovább? Úgy van – amíg az ismeretlen a tudás határain *kívül* helyezkedik el. Ha azonban az ismeretlen nem egyéb, mint a *rosszul tudott*, akkor a megismerést kisded hegyormaink lebontásával kell kezdenünk.

Ennek a *rosszul tudottnak* a határáig bomlik le a történet a *Bevezetés* . . . egyes darabjaiban. Hogy korántsem holmi általában vett „modern" fabula-nélküliségről van szó, arra a legékesebb bizonyíték, hogy a „történések csillagai" más-más súllyal, kiterjedéssel és fényerősséggel rendelkeznek az egyes darabokban. Az *Ágnes*ben és *A szív segédigéi*ben egy kezdő- és végpont között lezajló, többé-kevésbé lineáris történés uralja a kompozíciót, a *Függő* viszonylag terjedelmes, összefüggően elbeszélt történései egy többrétegű narrációs struktúra alá rendelődnek, míg *A próza iszkolás*ában a szinte lírai helyzetekké kondenzált történés-töredékek az aleatorikus-zenei kompozíció sőt a nyelvi-asszociációs szint alá süllyednek. A valóságmező tehát két részre oszlik: az egyik epikusan (van történet), a másik lírailag (nincs történet) képezhető le. Ha végigtekintjük a *Bevezetés* . . . valamennyi „történés-csillagát", azt látjuk, hogy az összefüggően elbeszélt történések olyan kapcsolatokat és kölcsönhatásokat ábrázolnak, amelyekben az ember *közvetlenül jó*. A kompozíció csúcspontjain elhelyezett, erős lírai töltésű passzusok *a szabadság rezignált tudomásul vételét* érzékeltetik. A közbülső „bontási terepen" pedig a szorongás és kiszolgáltatottság képzetei uralkodnak. Mintha erről a bontási terepről, az individuális egzisztenciaként elgondolt lét tragikumából rugaszkodnának Esterházy hősei az etikum szférájába, újra meg újra visszahullva rezignált szabadságukba. Azonban – a számos idevágó idézet ellenére – az a mozdulat, amellyel a kétségbeesett tudat az etikaiba lendül, korántsem kierkegaardi, és a szabadságba hullás sem tragikus. Balassa Péter már a *Termelési regény*ből kiolvasta, hogy Esterházy a tragédia meghaladására vállalkozik. Az egzisztencia tragikumának jó feloldása az önmagában értelmes lét. A jó és szabad lény. Az egzisztencia tragikumának rossz feloldása a külső értelemadással hitelesített lét: a lét valamiért. A lény, aki nem szabad (az értelemadó célképzet foglya) és nem jó (csak az értelemadó célképzethez viszonyított, reflektált etikai döntésre képes). Hogy a problémát világosabbá tegyük, filozófiatörténeti analógiához folyamodunk, szem előtt tartva eközben, hogy minden ontológiai általánosítás a társadalmi létlehetőségek kemény korlátainak elvont tükröződése.

Az emberi tudás utoljára a kanti etikában engedhette meg magának az ember mint jó és szabad lény elgondolását. Ez az egzisztencia *még* nem tragikus stádiuma, amelyet a szabad polgár gyorsan romló történelmi illúziójának köszönhetünk. Hegeltől máig az egzisztencia már csak különféle történetfilozófiai konstrukciókba beágyazva remélhet értelmet magának. Miután kiderült, hogy a polgár nem rendelkezik a Kant feltételezte belső etikai szavatossággal, még ez látszott a kisebbik rossznak. Amíg azonban a Kant előtti – teológiai – céltételezésen belül (nem kevés ellentmondás árán) a kinyilatkoztatás közvetlensége egyrészt fenntartotta a nem reflektált etikai döntések lehetőségét, másrészt lehetetlenné tette, hogy a lény feloldódjék külső meghatározottságaiban, a hegeli fordulat óta nem csupán az etika relativizálódik egyre veszedelmesebb mértékben, hanem a szabadság *elgondolásának* lehetősége is megszűnt. A külső értelemadásra szoruló lény feloldódik meghatározottságaiban, természete nem létezik számára, szabadsága így magány és üresség, kategorikus etikai aktusról pedig nem is álmodhat, mivel közvetlenül nemhogy „jó", de semmilyen sem tud lenni. Az etikának így csak külső garanciái léteznek, ezáltal a szabadság erkölcsileg elgondolhatatlanná válik. A szabadság és a szeretet egymást kizáró kategóriává válik, a szabadságból az etikai reflexióba, a közvetlenül lényünkre irányuló szükségletből a ma-

gány szabadságába menekülünk. Represszív módon használjuk a tudást, nyelvünk az elhallgatás, szemléletünk az elfojtás szolgálatában áll.

Ezt az állapotot tematizálja a *Kis Magyar Pornográfia*, és Esterházy nyelvhasználata ebben az értelemben „korántsem veszélytelen vállalkozás", hogy a társadalmat (és nem csupán a hatalmat, mint Kocziszky Éva írta) „mintegy bohócosan lefegyverezzük, eltulajdonítván a nyelvét". Mélyebben pedig az egész *Bevezetés*... központi értékproblémája az önmagában értelmes lét – mint hiány; a közvetlen jóság (avagy jó közvetlenség), mint a szabadság hiányzó garanciája. Szabadság és jóság ellentmondása azonban nem kizáró ellentétként, hanem mozgástérként jelenik meg. A condition humaine „antropológiai térré" (Balassa) „hézagosodik". Mint egy meg nem valósuló, de állandóan nyitva álló lehetőség. Ezt a törékeny esélyt pendítik meg „elhangolt, komoly és kétes triumphusai" (Balassa), amelyek a *Bevezetés*...-ben is megtalálhatók (l. a *Fuharosok* vagy a *Daisy* zárlatát). Az irónia jellegzetesen esterházys, szentet és profánt ütköztető válfaja, vagy a testiség képzetéhez társuló „határ"-motívum azt a kettős esélyt fejezi ki, hogy e hiánnyal teljes lény számára saját természete hol mint a közvetlen jóság lehetősége, hol mint kaotikus anyag – semmi – jelenik meg. Ugyanez a villódzás adja a testi érintkezés motívumának feszültségét, amely a *Bevezető* számos darabjában a történések kulminációs pontja (Balassa Péter megfigyelése). Ellenpárja a leggyakrabban előforduló idézet, a Camus *Pestis*éből vett paszszus („A szélcsiszolta [...] mely égbolt és csillag"), ez a magány-motívum, a szabadság rezignált tudomásul vétele a kozmosz hideg szépségű tüneményei és az emberi jelenlét zavaros, távoli jeladásai közt megnyíló időtlen pillanatban.

A közeg, amelyben ez a törékeny esély felfedezhető egyáltalán, a hétköznapiság, a közvetlenség és spontaneitás e birodalma. Noha a *Termelési regény* gyülekezeteit, ünnepeit a *Bevezetés*...-ben hiába keressük, a „plebejusság választása" (Balassa Péter) továbbra is nyilvánvaló abból, milyen irányban reméli a megoldást. Az egzisztencia tragikumának esztétizáló-arisztokratikus feloldása mélységesen idegen tőle, és ez világosan megkülönbözteti annak az intelligens és színvonalas bölcsészirodalomnak a képviselőitől, akikkel a modernizáció jegyében együtt szokták emlegetni. Az autonómiaigényét fel nem adó individuum közösségkeresése, a Balassa által említett antropológiai tér az, amelyben a kategorikus erkölcsi imperatívusz létezéséről bizonyságot remélhetünk. A *Bevezetés*...-ben felbukkanó figurák többsége barát, rokon, feleség, szerető. Szinte matematikai összefüggésként érvényes, hogy minél sötétebb tónusú egy-egy darab világa, annál kevesebb benne az összefüggő történés, annál több az idegen személy, és annál negatívabb képzetek társulnak a testiséghez (sebek stb.).

Az Esterházy-szöveg egyedülálló sajátossága, hogy a megformálás uralkodó esztétikai kategóriája a *báj*, mégpedig nem a késő polgári, korcs értelemben, hanem a robusztus és zárt tizenkilencedik századi szépségeszményben foglalt reflexió előttit, közvetlenség és eloldódás mozarti tündérkedését idézőn. Szócsavarása is inkább bájos, mint groteszk – több benne a szabadság, mint a kétségbeesés. Még akkor is, ha némely triumphusából már csak egy úthenger által palacsintává lapított rajzfilmfigura „antropológiai optimizmusa" sugárzik (pl. *A mámor enyhe szabadságá*ban). Egyáltalán, figyelemre méltó, hogy az Esterházy-mű központi értékellentmondása éppúgy, mint az annak mozgásteret biztosító formaelv – tizennyolcadik századi előzményekre megy vissza. (És akkor a *Tristram Shandy*t még nem is említettük!) Körülbelül addig a pontig, ahol az önmagában értelmes egzisztencia lehetősége utoljára megcsillant a filozófia és a művészet tükreiben.

Ugyanakkor nagyon is huszadik századi, sőt nemzedéki teljesítmény Esterházy műve. Félve írom ezt, hiszen a „nemzedéki" manapság a irodalmi tucatáru védjegyének számít, egyrészt azért, mert a kritika nem lényegi, hanem klasszifikáló kategóriaként alkalmazza, s mint ilyent, a dolgok természete szerint a szociológiai átlag határozza meg, másrészt mivel a „nemzedékiség" a hatvanas-hetvenes években a két hagyományos érdekérvényesítési stratégiával vetélkedő stratégiának számított, s a frusztráció lovagjai lobogtatták zászlaját. Ha Esterházy művét jellegzetesen nemzedéki teljesítménynek nevezem, azt értem alatta, hogy igazi művészi radikalizmussal egy sajátosan bizonyos évjáratokhoz kötött helyzetérzékelés alapjaiig hatolva értelmezi át a

világot és a hagyományt. E helyzetérzékelés három leglényegesebb összetevője pedig a sajátos szociológiai pozíció által meghatározott *perspektíva*, a *múlt élménye*, amely az apák sorsának történelemmé-élésén alapul, és a *történelmi sajátélmény*, az „oly korban éltem én", azaz a személyes életút rekonstrukciójához szerkesztett keret. E három tényező sajátos együttállása különbözteti meg élesen az 1950 körüli évjáratokat az őket megelőző és követő nemzedékektől. A *perspektíva* a politikából mint „történelemcsinálásból" kimaradtak alulnézete, amely nyitva hagyja a „plebejusság választásának" lehetőségét, feltárja a hétköznapiság birodalmát; a helyzet „feladattalansága" megnehezíti a külső értelemadást, az egzisztencia történetfilozófiai célképzetek alá rendelését, ezáltal lelepleződik a belső értelem hiánya, az önmagában üres, tragikus egzisztencia. A *múlt* a történelem legnagyobb népirtásainak sorozata, a reflektált etika „rugalmasságának" elképesztő példatára, amely a történelemfilozófiai célképzeleteket kompromittálva *egyszersmind* feladatként tűzi ki a szabadság megteremtését. A *sajátélmény* egyik fontos összetevője a hatvanas évek törékeny nemzedéki szubkultúrájának felmorzsolódása, a közösségiből a magányba tartó mozgás megélése, mely egyben reménység is. Aki megélte, tudja, hogy a közvetlenség lehetetlensége nem antropológiai törvény, hanem *helyzet*.

Helyzet, amely azonban bármeddig eltarthat, és minél tovább tart, annál inkább megteremti a *maga* antropológiai terét. Homályosan érezzük, hogy mindennek a mélyén lassacskán eltékozolódik egy *esély* – ebből az érzésből táplálkozik sajátos századvég-hangulatunk. Ettől sötétebb és ambivalensebb a *Bevezetés*... világa, mint a *Termelési regényé*. Itt a szeretet nem üdv, a közösség nem ünnep. *A szív segédigéi*nek katartikus zárlatát lehetetlenség az egész művet átértelmező – ha nem is „jó", legalább „fénylő" – végnek tekinteni. Az egész művet – mint említettük – az etikaiba lendülő, majd a szabadságba (rezignáltan) visszahulló hullámmozgás fogja össze. Ebben a hullámmozgásban azonban benne rejlik a Béládi Miklós emlegette „szakadás" lehetősége is: ha az alsó végpont önállósul, a próza iszkolássá, a tragikus egzisztencia nyavalygásává szegényedik, szabadságunk pedig a mámor enyhe szabadságává, Daisy, a nőférfi ölelésévé, halálszagú szerelemmé perventálódik.

És most térünk vissza egy igazán nyájas olvasó, Gáll István régóta megválaszolatlan aggályára, hogy ez az irodalom a progresszió szolgálatában áll-e. Nem söpörjük félre, mint újabban szokás, kacagva, hogy hiszen *irodalomról* van szó. Ugyanis, amennyiben progresszión nem ilyen-olyan mozgalmakat értünk, hanem a szabadság gyarapítását az uralom megszüntetése által (és ezalatt persze ön-uralom is értendő!), akkor az aggály nagyon is jogos és irodalomba vágó. Csakhogy, úgy látszik, mindenféle progressziótól független alapozású etika és mindenféle progressziótól függetlenül értelmes egzisztencia nélkül a progresszió nemcsak a saját gyermekeit, de tulajdon esélyeit is felfalja. Azaz nincs tovább, míg meg nem tudjuk, mi szavatol a lady biztonságáért. Igyekszünk megtudni, míg nem késő.

CSUHAI ISTVÁN

# A PONTOS UTÁN, A MÉG PONTOSABB ELŐTT

*(Esterházy Péter: Bevezetés a szépirodalomba)*

Dolgozom, s eközben bennem is egyre nő a szeretet. Olvasom Esterházy Péter könyvét, véleményemet, ötleteimet mondatokba próbálom önteni, fogalmazok tehát, s egyre inkább látom, hogy a szeretetet csak az öröm válthatja fel, amit ez a vaskos könyv olvasóinak okoz. *A Bevezetés a szépirodalomba* igazi ünnep, annak ellenére, hogy Esterházy ezt a kifejezést a könyvben két alkalommal is frivol összefüggésben használja. A sorozat korábbi darabjaiból látható volt, hogy ünnep készülődik, s még inkább szembetűnt abból a fogadtatásból, amelyben ezek a könyvek részesültek. Nem arra gondolok, hogy a vélemények kedvezőek avagy ledorongolóak voltak-e, már csak azért sem, mert az irodalmi közvélemény – ha van ilyen – Esterházy munkáit többnyire szívesen és várakozással fogadta, a kritika többnyire érzékenyen és értő módon kezelte alkotásait. Nem ezeknek a műveknek kellett részt vállalniuk az áttörésből, amit korábban a *Termelési-regény* elvégzett, még ha ezek a művek sok tekintetben gyökeresen újak voltak is a püspöklila könyvhöz képest. Ami elgondolkodtató abban az irodalmi tényben, amit Esterházy Péter működése jelent, az feltétlenül különös vonzereje, mellyel kortársaira hat, és ami az újabb irodalomban páratlan jelenség. Miért érezzük szükségét annak, hogy átvegyük stílusát, írásmódját, idézettechnikáját, hogy könnyedén, éppen hogy érintve írjunk, hogy legalább egyetlen idézetet szövegünkbe csempésszünk, ha valamelyik művéről szólunk? A kritikák nem elhanyagolható hányada így szövegszerűen tükrözte tárgyát: Esterházy-paródiák, -átköltések születtek, s egyébként is megszaporodott az Esterházy-epigonok száma. Mindezt pusztán az irodalmi divatok természetrajza nem indokolná: aligha jutott volna eszébe bármelyik kritikusnak, hogy például a hatvanas évek első felében szándéka szerint és programszerűen az akkor divatosnak tekintett írók modorában, „a valóságszeletek izzó esztétikájának" vonzásában írjon. Ahhoz a szabadságeszményhez, mely Esterházy Péter prózájában ironikusan vagy nem-ironikusan, de jelen van, hozzátartozik, hogy művészetének egyik, talán legmegfoghatóbb rétege szinte felkínálja magát a kifordításra, a paródiára, miközben művészetének egy másik, ugyancsak könnyebben magragadható rétege maga is paródia, azt hívja elő és abból származik. Ez lehet az oka annak, hogy stílusa, nyelvhasználata most már évek óta felszabadító erejű példa. Túlzó optimizmusra persze nincsen ok: fülszövegében Esterházynak igaza van, ő valóban nem sikerszerző, és nem is sikertelen szerző.

Rétegekről beszélek, de ezzel csak a magam dolgát nehezítem meg, mert a műalkotás összes rétege sohasem látható át, a számbavételükre irányuló kísérlet óhatatlanul leegyszerűsítő, sematikus; helyénvalóbb olvasatokról beszélni. A kettősség azzal magyarázható, amit Jurij Lotman „szerzői" és „olvasói" pozícióként határoz meg. Elmélete szerint a művészi kommunikáció sajátossága az, hogy a feladó és a címzett kódja eltér egymástól: a szerző arra törekszik, hogy a kódrendszerek struktúráját számszerűleg növelje és bonyolultabbá tegye, szemben az olvasóval, aki redukálja a struktúrák mennyiségét, az elegendőnek vélt minimumot akarja elérni. A „rétegek" és az „olvasatok" viszonya arra int, hogy a lehetséges értelmezések közül egyet válasszak ki: Esterházy könyvét azon a dimenzióváltáson keresztül vizsgáljam, amit a szövegek új elrendezése jelent.

Esterházy azon az úton kalauzolja olvasóját, amely a szépirodalomba vezet, s amely műveivel van kikövezve. A szépirodalmi alkotás egyik jellegzetessége, hogy

mindaz, ami szövegében tényként található, a világra vonatkoztatható, korántsem önmagában álló tény, hanem metafora vagy egy metaforarendszer része. Az egyperces novellák egyikét sem azért olvassuk el, mert a szereplők sorsa érdekel bennünket; kezdettől fogva nem az az igényünk, hogy az egyperces egy szociológiailag meghatározható eseményt hozzon a tudomásunkra. A leírt tények modellszerűek, transzformálhatók, metaforikusak. A *Bevezetés a szépirodalomba* című könyv éppen ezen a téren változott lényegesen a hasonló alcímet viselő könyvek és folyóiratközlések sorához képest. Annak a dimenzióváltásnak, ami az összegyűjtés és az újrarendezés révén történt, a metaforikusság elmélyülése az első lépcsője. Legszembeötlőbb a műfaj átváltozása. A korábban megjelent öt könyv többsége regény volt, mi több, „kísérleti regény", melyekben Esterházy ennek a képlékeny, de mégis klasszikussá rögzült műfajnak valamelyik látványos elemét-jellemzőjét „vonta el": a hagyományos mesélő technikát a függőbeszédben írt *Függő*ben, a jelentés egyirányúságát a *Ki szavatol a lady biztonságáért?* ikerregényeiben, a terjedelmet a néhánylapos *Fuharosok*ban, az elbeszélés egységességét a gnómákból építkező *A szív segédigéi*ben. Ebből a sorból a legkevésbé regényszerű kötet, a *Kis Magyar Pornográfia* lógott ki leginkább, hiszen nem regény volt – a nagy *Bevezetés*ben viszont (céljait és részeinek egymáshoz való viszonyát tekintve) ez a kötet képviselteti magát legfeltűnőbben.

Az új változatban az eredeti műfajok (a regények és a folyóiratokban megjelent kisebb prózai formák) nagyrészt felszívódnak, s helyettük nem teremtődik meg egy pontosan körülírható műfaj. A *Bevezetés a szépirodalomba* nagyforma, mégis a töredékesség, a terjedelmi és értelmi rövidülés jellemzi. A könyv e változás révén marad belátható méretű: szerzője sem azt várja el, hogy az olvasó egyszerre, egyvégtében olvassa el. Esterházy módot ad arra, hogy a kötetet kézbevevő szemelgessen a szövegből, belelapozzon a könyvbe, visszatérjen, újraolvasson, megnézze a képeket, tanulmányozza az idézetmutatót, szemügyre vegye a széljegyzeteket, pörgesse végig a *Daisy* rajzfilmjét stb. A szöveg így a modellszerűség útjára lép, az összefüggő történet szerepét kisebb szegmentumok, műtárgyak, töredéknek látszó szövegrészek veszik át, a mondathalmazból kiemelt idézetek és idézetdarabok, az olvasó tulajdon életvitelére vonatkoztatott, ironikusan alkalmazott részletek, „szállóigék". A *Bevezetés* beszédesen illusztrálja azt a szkeptikusnak tűnő irodalomelméleti nézetet, hogy a műelemzés, legyen bármennyire összetett, soha nem képes helyettesíteni azt az értelmezést, amit az egyedi olvasó a művel való megismerkedés pillanatában önmaga számára megalkot, s amely így mindig egyszeri, aktuális. Esterházy vaskos kötete e logika szerint a műélvezés lehetőségével kecsegtet, mert az olvasó találomra ki tud emelni belőle egy-egy olyan mondatot, helyzetet, jelenetet, amely valamilyen módon összefügg éppen esedékes tapasztalatával, „életével". A próza ezen a módon valóban válhat „félelemgyakorlattá" vagy „hitparádévá", az életből lehet „anekdot", az „anekdotból" élet.

A műfaj mellett a sorozatnak a korábbi kötetek egymásutánjából következő tulajdonsága is megváltozott az új elrendezés és az anyag növekedése miatt. Az összefüggés az idő elvén nyugodott, alapvetően epikai jellegű volt és egy összetartó, antropomorf történetet sugallt: a *Függő* szereplői-elbeszélői kamaszéveikben járnak, a *Ki szavatol a lady biztonságáért?* ikerregényeinek főszereplői fiatal emberek, a *Fuharosok* létösszegző regénye az ártatlanság elvesztéséről, a korai felnőttkorról is szól, a *Kis Magyar Pornográfia* anekdotjainak főszereplői közül többen középkorúak, a politikai hatalom hírhedt birtokosai, *A szív segédigéi* pedig az öregséggel, a megöregedéssel, a halállal foglalkozik. Ez az összefüggés az új változatban felbomlik, mert például a *Fuharosok* a *Kis Magyar Pornográfia* után kerül, s a kisebb terjedelmű szövegek is megszüntetik ennek a történetnek a lehetőségét.

A *Függő* első és újabb változata közötti különbség jól példázza a változást. A *Függő* volt a sorozat első jelentősebb darabja; mintegy intonálta az elkövetkező köteteket, beléptetett, „bevezetett" ebbe a világba, formátumával, betűtípusával, borítójával sort nyitott meg, technikájával új esztétikai és befogadói magatartásokat hívott elő. A figyelmes olvasó előtt fény derült a szöveg sajátos önreflexivitására és arra az idézetrendszerre, amely később uralkodóvá vált az egész sorozatban, nemcsak a regé-

nyekben, hanem a rövidebb prózákban is. A regény szövegét az önértelmezés függvényében is lehet olvasni, a szöveg adott utalásai nemcsak a szituációra, a közvetlen kontextusra érthetők, hanem a megírás folyamatára, vagy még tágabban, a regényírás és az irodalom folyamatára. A külső idézés alakítástechnikájára reflektál így például az a megjegyzés, hogy „az asszony szövegválogató" (az új kiadás széljegyzetében: „személyválogató"), továbbá: „a jó íróban megvan nemcsak a maga szelleme, hanem a barátainak a szelleme is...", vagy az a jelenet, ahol K. Csicsi és a saját idézésmódjának különbségéről beszél. Találunk a szövegkészítés általánosabb módjára utaló idézetet, és olyan szövegrészt is, amely a regényre és a teljes sorozatra egyaránt érthető: „örömmel és kellemetlen büszkeséggel nyugtázzák, hogy az idők során csiszolódik a történet, elhagyja fölöslegeit, anélkül, hogy veszítene önmagából, szigorodik, de nem vértelenedik, úgy lesz kevesebb, hogy nem csökken, megtelhet, talán merészen elrugaszkodik a kiinduló elemektől, de ez csak a kezdeti években szül riadalmat, azután nagyon is látszik, hogy éppen a hűség az, ami itt mozgat, van valami, ami egyre ugyanaz..."

Az új tipográfiai elrendezésben a *Függő* önreflexiós rendszere lényegesen gazdagodott. Esterházy az első kiadásban a regényt nem tördelte: a szöveg folyamatosnak, tagolatlannak, az oldalak szedéstükre egységesnek látszott, nem voltak bekezdések, párbeszédek akkor sem. A tagolatlanság erősítette a függőbeszéd tényét. Az olvasónak állandó készenlétben kellett és kell most is állnia, hogy a kimondott és K. által idézett mondatokat egymástól elválassza, a beszédhelyzeteket megállapíthassa, s ehhez semmiféle nyomdatechnikai fogódzót nem kapott.

Esterházynak a kezdetek óta van egy kérdése: mennyit lehet a világról elmondani, mit lehet róla érvényesen megfogalmazni, egyáltalán, van-e valami, ami érvényesen megfogalmazható, elmondható? „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell" – mondja Wittgenstein. Esterházy mintha azt kérdezné: de mennyiről lehet beszélni? A mű mindig erre próbál válaszolni. A *Függő*ben ez a válasz – amely irodalomelméleti problémákat is érint – történeti kontextusba helyeződik, hiszen a függőbeszéd szemben áll a hagyományos regénytechnikákkal: nincsen írói kiszólás, mely a regény „megcsináltságára" utalna, felszámolódik a „mindentudó elbeszélő" nyugalmas pozíciója is. A *Függő* világán belül nincsen mód a realitás, a világ, a valóság totális „birtokbavételére", a külső valóság itt eleve korlátozott, hiszen K. idézett szavain keresztül ismerjük meg (bármilyen további, függőbeszédként elhangzó fikcionális szövegidézet itt a valóság ontológiai státusának újabb és újabb gyengüléséhez vezet, hiszen a többi szereplő szavainak idézése további szűrőket iktat be). A nem modern prózatechnika felől fogalmazva: K. tudata ugyanúgy korlátozott, mint ahogyan a hagyományos regény „mindentudó elbeszélőjének" tudata is az volt: egyikük sem képes befogadni a külvilág összes információját, de a *Függő*ben a kifejezésnek a korlátozottsága nyelvileg-technikailag is jelölve van: lehet, hogy K. többet lát annál, mint amennyi a regény szövegében le van írva, de csak ennyit tud *elmondani*, amennyit az olvasó is elolvashat. A nyelven, a kimondhatón kívül itt semmi nem létezik. Ha a regény írója az „elmondhatónál" többre törekszik, akkor az önreflexióra és a szövegidézésre támaszkodik, de ezek nem a regényvilág epikai részei: egyfelől túl vannak rajta, a világképhez tartoznak, másfelől innen vannak rajta, a szövegépítés technikái közé valók.

A *Függő* új tipográfiájában a külső idézetek legtöbbje kiemelkedik, a korábbi kiadásban nem szereplő széljegyzetek megadják az idézetek szerzőit, néha helyeit is. A széljegyzetekben oldja fel Esterházy intarzia-technikáját, értelmezi a szöveg különböző gondolatalakzatait, ismétléseit, a belső „rímeket", összefüggéseket. Ez az interpretációs módszer nyilvánvalóan az új változat többlete, s mivel egyazon idézet több másik fejezetben is megtalálható, így felmutatásuk nem csupán a *Függő* belügye. Maga a regény nem változik, csak a szöveg optikai egyhangúsága oldódik, s vele a függőbeszéddel sejtetett elméleti következetesség veszít szigorából, azért, hogy az önérzékelésnek egy másik dimenzióját nyissa meg.

A *Bevezetés* nem mindegyik darabjában, alfejezetében ilyen éles a váltás a korábbi változathoz képest: a *Ki szavatol a lady biztonságáért?*, *A szív segédigéi* vagy

a *Mily dicső a hazáért halni* jószerével változatlanul kerül új környezetébe. A változatlan szöveg is módosul az új környezet miatt. A változás feloldja ugyan a korábbi műfajokat, a szándék, amellyel Esterházy a műfajok meghatározását célozza, mégis árulkodó, s az egész könyv műfaji megjelölése (a *Bevezetés a szépirodalomba* bevezetés a szépirodalomba) csak első látásra tautológia. A könyv legfőbb, az új elrendezés révén kialakuló újdonsága, a műegészt leginkább befolyásoló vonás az az enciklopédikus tudás-igény, amely az egymás mellé került művek elbeszélő módszerének váltogatásából adódik. Ez a sor nem azonos Esterházy beszédmódjával; a beszédmód, ahogyan ezt Balassa Péter megállapította, a művek közös, mindenütt fellelhető, és egy kettősséget magában rejtő alaptónusa. Az elbeszélő módok összessége ezen a beszédmódon felül, amolyan járulékos elemként létezik, s tulajdonképpen a stílussal, az írásmóddal, *a pontossággal* való kísérlet eredménye. Esterházy munkája e tekintetben sem előkép nélküli, hiszen Joyce *Ulyssese* is egy ilyen elbeszélői módokat variáló sorra épül; a modernizmusnak ez az alapkönyve tizennyolc fejezetből áll, s Joyce mindegyik fejezetet különböző elbeszélő módszerrel írta meg. Az olvasó szemszögéből a tizennyolc „stíluskísérlet" azt jelenti (ezt Wolfgang Iser mutatta ki Ulysses-elemzésében), hogy az olvasás folyamata során nem egyszer kell alkalmazkodnia a regény technikájához, az elbeszélő nézőpontjához, a szerző elbeszélő módszeréhez, hanem ezt követően további tizenhét alkalommal. Iser szerint az olvasó elvárás-horizontja így minduntalan módosul, a fejezeteket elválasztó fordulópontok a folyamatos módosítással megfordítják a regényműfaj hagyományos teleologikus szerkezetét. Esterházynál a helyzet mégis más, hiszen könyvében csak metaforikus értelemben létezik történet: egyetlen nagy negatív „cselekmény" van, mely arról beszél, hogy valódi összefüggő történet miért nincs. A *Bevezetés*ben a kisebb darabok viszonya a nagyobb egészhez képest éppen fordított, mint az *Ulysses*ben. A kisebb nem egy létező nagyobbat akar átminősíteni, hanem valami újta akar teremteni. Esterházy könyve így inkább a *Finnegans Wake*-kel van közelebbi rokonságban. A *Bevezetés* alfejezetei öntörvényűek – nem kell továbbépíteniük a cselekményt, elhagyhatók, felcserélhetők –, mindegyikük érezteti hatását a nagyformában, hiszen az a kisebb darabok jellegzetességeit mind tartalmazza. A *Függő*t például kommunikációs paradigmának tekinthetjük, melyben a közlés a létezés szinonimája, mely a szó felfedezéséről szól – a *Bevezetés* is egy ilyen kommunikációs paradigma; a *Ki szavatol a lady biztonságáért?* két ikerregénye közötti belső önidézetek az egész sorozatra kiterjednek; a *Kis Magyar Pornográfia* részei megváltozott arányokkal ott tükröződnek az elbeszélő módokat váltogató *Bevezetés*ben; a németből visszafordított Kosztolányi-novella egy univerzális írásmódot kínál fel; *A fogadós naplója* vagy *Halassi irkája* az egész művet potenciális naplóvá változtatja, amelyben a napok feljegyzett eseményei sorakoznak stb. A fejezetek így ugyanannak a dolognak különböző megfogalmazásai: a pontosságra való törekvés mozgat itt, és szinte természetes, hogy a munka a következők, a még pontosabb megírás felé mutat, mely további módok, módszerek lehetőségét ígéri.

A *Bevezetés* a világ verbális-nyelvi körüljárása mellett a világ vizuális-nyelvi körüljárására is ráirányítja a figyelmet. Esterházy könyvében lényeges és intenzitása révén gyakorlatilag teljesen új elem, hogy benne van az is, *ami látható*, különösen akkor, ha a sorozatnyitó kötetre, a *Függő*re gondolunk, mely ebben az összehasonlításban úgyszólván negatív vizuális élménynek minősül. A *Bevezetés* önérzékelése a „pozitív" vizuális élmények tekintetében is létezik. Esterházy ötlete macluhani: a hagyományos könyvben a gondolatokat lineáris formába kell önteni, holott ez ellenkezik a gondolkodás valódi természetével (ezt illusztrálná Megyik János *Hommage à Pascal* című alkotása). A *Bevezetés* a gondolkodás és gondolat többirányúságáról, szétágazásáról is beszél, hiszen lehetőségeihez mérten felszámolja az írás és a hagyományos könyv-kép rendjét, a linearitást. Természetesen úgy, hogy abban a könyvkészítés paródiája is benne legyen: tördelt levonat, betűméretek, őrszó . . .

A vizuális réteg Esterházy Péter művészetét közelebb vitte a pontossághoz, és közelebb vitte a korábbi kötetekben is meglévő tulajdonságához, az enigmatikussághoz. A *Bevezetés a szépirodalomba* teljes egészében rejtvényszerű, s mint ilyen, filológia-ellenes. A világ a rejtvények által megy elébb.

VEKERDI LÁSZLÓ

# „FELE JÁTÉK, FELE GYÖTRELEM"

*Hallama Erzsébet tudósportréi*

Azt hihetné valaki, hogy tudósokkal könnyű interjút csinálni. Hisz a tudósok értelmes, racionális, céltudatos lények, akik tisztában vannak szakmájuk s benne önmaguk helyzetével, s méghozzá ehhez az alapvető realitásérzékükhöz rendszerint többkevesebb őszinteség is társul. Mindez csakugyan így is van, ám a tudós-interjú mégis nagyon nehéz föladat; aki maga is megpróbálkozott már vele, csak az tudja igazán, hogy mennyire nehéz. Nem csoda hát, ha nagyon kevesen értenek hozzá, s Hallama Erzsébet tudósportréi nyomban föltűnést keltettek, mihelyst közölni kezdte őket a *Jelenkor.*

A *Jelenkor*-ra való hivatkozás nem egyszerűen filológiai adat vagy afféle szerzői tiszteletkör itt. Értékelés inkább, amely egyúttal egy módszert vagy ha tetszik egy riporteri „stílust" jelöl. A *Jelenkor*-ban újította ugyanis meg, van annak tán már két évtizede is, Bertha Bulcsu az irodalmi interjú azidőtájt bizony meglehetősen beporosodott sőt mondhatni mumifikálódott műfaját. A tiszteletteljes semmitmondás és a provokatív magamutogatás szokásos riporter-csapdáit messzire elkerülve Bertha egyszerű kérdésekkel, lényegtelennek sőt olykor egyenesen kissé bugyutának tűnő kérdésekkel járta körül áldozatát; inkább csak úgy elmatatott körülötte; megvárta, hogy magától begerjedjen, s aztán türelmesen hallgatta, hallgatta akár a jó pap vagy a jó orvos a gyónót vagy a pácienst. Nemhogy előtérbe nem tolta – jelenleg tündöklő riportereink szokása szerint – saját becses személyét, hanem úgyszólván még csak megjelenni se engedte. És mégis – vagy épp ezért? – valami jellegzetesen és utánozhatatlanul berthabulcsusat teremtett íróportréiban. Dehogy is próbálja ezt Hallama Erzsébet utánozni, dehogy! Önálló és ízig-vérig eredeti írások az ő tudósportréi, de láthatóan és tudatosan ehhez a nagy *Jelenkor*-tradícióhoz csatlakoznak.

Tudósokkal persze másképpen kell bánni, mint írókkal. Nem mintha a tudósok kevésbé lennének érdekesek, originálisak, készségesek, elzárkózók vagy hiúak, mint az írók. Nem az emberi tulajdonságaik a különbözőek, hanem a mesterségük. És a tudósok mesterségét, már csak a sok egyáltalában nem közismert szakkifejezés miatt is, sokkal nehezebb közérthetően bemutatni, mint az írókét. Márpedig az embert, legalábbis azt a részét, ami közérdekű benne, itt is mestersége és munkája határozza meg, minél jobb tudós valaki, annál inkább. A Hallama-riportok egyik remekelése éppen az, ahogyan be tudják mutatni egyszerűen ám meghamisítás nélkül egy-egy tudós szakmai eredményeit, kutatási tárgyát.

Persze például Szentágothai professzor közismerten lenyűgöző előadó, és a legnehezebb témában is fel tudja villantani az érthetőség fényeit; ám a portréban Hallamának néhány sorban kell vázolnia, miként jutott el Szentágothai a Lenhossék mellett elkezdett egyszerű degenerációs eljárástól a bonyolult ideghálózatok szerkezeti és funkcionális elemzéséig, s ez bizony egyáltalán nem könnyű feladat. Vagy például milyen bajos megsejtetni valamit Grastyán Endre metodikailag tán nem túlságosan bonyolult, elvileg mindig kristálytiszta, ám mindig jócskán felderítetlen agyfiziológiai mélységeket pásztázó kutatásaiból! Vagy mondjuk vegyük Ernst Jenőt: amilyen színes és riportra-termett egyéniség ő maga, olyan nehéz megértetni valamit meredek izomkutatásai lényegéről. (Neki magának se mindig sikerült, még szakértő hallgatóság előtt se.) Kerpel-Fronius elegánsan gördülő megfogalmazásai megett is makacs ismeretlenek rejtőznek: Hallama kitűnő érzékkel emeli ki, ahogyan a professzor a csecsemőkori sorvadás kórélettanának komplex etiológiáját hangsúlyozza. Az pedig egyenesen csúcs-

teljesítmény, ahogyan Horvát Adolf Olivér portréjában megmutatja, hogy még egy olyan látszólag „egyszerű" tudomány is, mint a florisztika, mennyi s milyen mély ökológiai ismeretlennel kényszerül birkózni! Vannak persze, akiknél inkább az iskolateremtő vagy a szervező tevékenységre esik a hangsúly, mint Lissák vagy Tigyi professzorok esetében; a tudományos eredmények valamiféle jelzése azonban itt is elkerülhetetlen.

De bármily fontosak is ezek a szakmai részletek, a portrékban mégsem ez a lényeg. Az inkább, ahogyan Hallama az ember viszonyát keresi a tudományhoz; a szakmai részletek is épp ennek a viszonynak a konkretizálásához kellenek. Tekintsük példa kedvéért a Romhányi-interjút.

Először is felkéri a professzort, hogy summázza röviden vizsgálati módszerének a lényegét. „A harmincas évek vége felé kezdtem – hangzik a válasz – a polarizációs mikroszkópos vizsgálatokat. Akkoriban azt tartottam, nincs világ a mikroszkópon túl, illetve nincs fogalmunk, legfeljebb indirekt módon lehet, a finomszerkezetről. Az elektronmikroszkópot csak az ötvenes évektől alkalmazzák, tudja? Schmidt német tudós volt a mesterem, az ő könyvéből tanultam meg véres verejtékkel a módszert. Ő bogarakat vizsgált, én emberi szövetekkel próbálkoztam. A polarizációs mikroszkóppal, mint a neve is mutatja, fényjelenségeket lehet látni. A biológiai rostoknak kettős törése van. A kötőszöveti rostok a normál mikroszkópban semmit nem mutatnak meg magukból, a polarizációs mikroszkópban fölragyognak. Megjelenik tehát a szerkezet, a struktúra. Csak az optikai jelenséget kell analizálni. A membránok gyönyörűek a polarizációs mikroszkópban, ha azt látná! . . . Először megfestettem a sejtet, a festékszemcsék orientáltan elrendeződnek a sejtfalon, a membránok kettősen törővé válnak és felragyognak a mikroszkópban. A közönséges mikroszkópban minden sejt membránja egyforma, még az elektronmikroszkópban is! Csak itt különböznek, mert nem egyformán kötik a festékanyagot."

Aligha lehetne ennél pontosabban, közérthetőbben és szebben summázni a kutató és az eszköz viszonyát. De Hallama másra is kíváncsi; érdeklik a kutató tudományos szokásai, munkafelfogása, tudományos-szakmai jellegzetességei is: *„Professzor úr nem tartozott a sokat publikáló tudósok közé"* – állítja inkább mintsem kérdezi. „Hát nem. Nem siettem el a dolgokat. – Töprengve megdörzsöli a füle tövét. – Bemegy az ember a laborba, talál valamit, azt mondja, hüha, de érdekes, de a fene ül le megírni, azt mondja az ember, menjünk tovább, lássuk, hogy alakul a dolog, ha ezt meg ezt csinálom. Aztán egyre magasabb az épület, akkor meg már nem érdekesek a részdolgok. Az ember belemerül a munkába. A kutatás – mondtam már? – fele játék, fele gyötrelem. Az ember észre se veszi, hogy közben múlik az idő."

Legszívesebben az egész interjút idézné az ember, oly tökéletesen fejezi ki az igazi tudós viszonyát munkájához s munkakörülményeihez. S egyben nagyon is megfontolandó, okos kritikája a ma világszerte divatos kutatási és kutatásfinanszírozási szisztémának; a recenzió során vissza is kell majd térnünk rá. Itt azonban csak azt idézzük még, ahogyan a riporter a professzor tágabb szakmája, a kórbonctanhoz való viszonyát kideríti:

„– *Mit gondol, jó gyógyító orvos lett volna?*

– Talán igen, talán nem. Talán túlságosan sajnáltam volna az embereket. Én néha a halottakat is sajnálom. Azt szoktam mondani: a kórbonctan az emberi szenvedések tana a szervi elváltozások tükrében.

– *A kórbonctan a külső szemlélő számára csúnya szak . . .*

– Lehet, hogy egyesek ezt gondolják. Másfelől a legszebb. A halottak tanítanak bennünket, nem szép? Valaki, aki belepusztult egy betegségbe, holta után is szolgálja az emberiséget. Tudja, mikor csúnya a kórbonctan? Ha a kórházi kórboncnok atyaúristennek képzeli magát, a gyógyító orvosok bírájának, nem partnerének, segítőjének."

Lehetetlen szebben s tömörebben összegezni egy ember és egy szakma viszonyát. De ilyen az egész interjú, minden részletében. Úgyhogy a végén még a botfülű olvasó is megérti a bevezetésben említett „Romhányi-legendát", vagy legalábbis megsejt valamit belőle. Annyit mindenesetre, hogy ne érezze túlzónak a bevezető végére írt nevezetes utalást: „Ülj le közénk és mesélj . . ."

Mindenki persze nem lehetett Romhányi professzorhoz hasonlóan nagy és színes egyéniség, még azon a csodálatos régi pécsi orvostudományi egyetemen sem. A háború után ott létrejött különleges tudományos légkörre még vissza kell majd térnünk, előbb azonban lássunk még néhány példát, miképpen mutatja be, illetve jellemzi Hallama a tudós viszonyát munkájához. Lássuk az elméleti kutató után egy gyógyító orvos-tudós portréját, Kerpel-Fronius Ödönét. A portré bemutatja az ifjú tudóst, akit jószerencséje már medikus korában széles körű élettani-kórélettani ismeretek birtokában sodort a gyermekgyógyászatra, ahol akkortájt néhány nagyon súlyos csecsemő- és újszülöttkori kórkép megértéséhez és gyógyításához éppen efféle ismeretekre volt szükség. A gyermekgyógyászatot a legjobb külföldi klinikákon tanulhatta meg; ezt nem csupán ifjonti fővel szerzett nagy nyelvtudása tette lehetővé, hanem az akkori ösztöndíjrendszer is, és mindenekelőtt a tudományos közszellem, amely szigorúan megkövetelte a tudományos pályára készülőtől a nyugati tanulást. A későbbi eredményekhez persze jó adag tehetség is kellett, s az is, hogy valaki olyan jól válassza meg kutatási témáit, mint Kerpel-Fronius. S a mi szempontunkból most épp ez a témaválasztás az érdekes. Az interjú ugyanis precízen, számszerűen mutatja meg a toxikózis és a csecsemőkori sorvadás pokoli pusztításait, hogy aztán megértesse a *kutatás* jelentőségét a gyógyításban: „Arról van szó – mondja a professzor –, hogy tudni kell az elváltozások okait, különben mire az etetés hatásossá válik, addigra százszor meghalhat, ... hát hogyne! Másrészt a fejlődő világban ez nem olyan nagyon könnyű! Annyi pénz nincs a világon, hogy ezt így tartósan meg lehetne oldani. Harmadszor: nálunk is, Európában is előfordulnak sorvadásos esetek, csak ezeknek a keletkezése bonyolultabb. Ennivaló lenne, de a gyerek nem tud enni, hányása, hasmenése van, valami más szervi baja, egyszóval ez a kórkép megvan itt is, csak nem olyan nagy számban, mint a harmadik világban, ahol a fő ok az egyszerű éhezés. Nézze, az orvosi gyógyításnak két alapja van, az empíria és a kórélettani változások ismeretére fölépített logikus kezelés. Ezt az utóbbit mindig jobban szerettem. Ha lehetséges! Ha már megvan a megfejtés. Ha pontosan tudjuk, mi nem stimmel, akkor tudjuk, mit tehetünk."

Ez a részlet is azt mutatja, amit az előző: pontosan megismerjük a tudós viszonyát munkájához, megsejtjük egész tudományos szemléletmódját. S a példákat szaporíthatnók, mert Hallama ezt minden egyes portréban gondosan kidolgozza. De ha már Kerpelnél tartunk, térjünk inkább át egy másik fontos kérdésre, mert tán ő fogalmazta meg legvilágosabban a pécsi orvostudományi egyetemen a negyvenes évek végén, ötvenes évek elején kialakult elsőrendű tudományos munka s atmoszféra titkát:

„Az a pécsi egyetemnek nagyon pozitív időszaka volt, habár hamarosan már egyáltalán nem lehetett utazni. Emlékszem, 48-ban még lehetett, akkor voltam utoljára Angliában, a British Council hívott meg, és már 53, vagy talán 54 is volt, amikor Csehországba mentem, úgy fogadtak, mint egy királyt, mert náluk sem járt akkoriban külföldi vendég. Ez a hosszú befelé fordulás hosszú távon nem jó. Akkor viszont érvényesült a mondás: ha rövid a kardod, toldd meg egy lépéssel, és ami a külső lehetőségekben hiányzott, szellemiekkel tudtuk pótolni, sőt... Kialakult egy kis baráti kör, főleg egyetemi tanárokból, Lajos professzor, Rauss, Szentágothai, Lissák és részben Ernst Jenő ... azért mondom, hogy részben, mert ő olyan diktatórikus hajlamú ember volt, de tény, hogy azért lehetett vele vitatkozni. Ez még a Rákosi időkben volt, rendszeresen összejöttünk vacsorázgatni és beszélgetni, és az ember megmondhatta a véleményét, mondom, még Ernst Jenőnek is..."

E szerint a Kerpel-recept szerint tehát tudni kellett szellemiekkel pótolni sőt felülmúlni a hiányzó külső lehetőségeket, s merni kellett nehéz időkben is emberi, vidám légkört teremteni. De Kerpel – Ernst Jenőt érezhetően nem túlságosan kedvelő, ám objektíven elismerő – beszámolójából az is jól látszik, hogy valamiképpen kulcsszerep jutott ebben a pécsi virágkorban Ernst professzornak. Hisz értelmes és jószándékú professzorok akadtak egyebütt is, de másutt az ügyeletes „díktatórikus hajlamú ember" nem volt olyan türelmes, tréfaértő, nyílt s főleg a tudományos érték olyan feltétlen tisztelője, mint Ernst Jenő. Másutt... De maradjunk csak a pécsi orvostudományi egyetem fénykoránál. Mert kimondottan az Orvosi Egyetemről van szó, nem holmi általánosabb pécsi jelenségről. Lehet ugyan a viszonylag félreeső helyzetnek is

némi szerepe a nagyobb toleranciában, ám kitűnően látszik az interjúkból, hogy nem ez a lényeg. Mert például Horvát Adolf Olivér lehetett elsőrendű és már akkor országos hírű botanikus, pályája – enyhén szólva – bizony „nem úgy alakult, ahogyan alakulhatott volna", s egy időre a mecseki flóra nagy föltárója s szerelmese még Pécsről is elkényszerült. Kislégi Nagy Dénes, a századelő magyar szellemi pezsgésének tevékeny részese és a szociológia hazai nagy megalapozóinak egyike se olyan körülmények között dolgozott Pécsett, ahogyan múltja s munkássága indokolta. Csizmadia Andor, a nemzetközi hírnevű jogtörténész is nyilván több elismerést nyer, ha nem az egyetlen jogi karra csonkult pécsi tudományegyetemen dolgozik. A maguk módján tehát ezek az interjúk is Ernst Jenő szerepére utalnak, az ő személyes jelentőségét emelik ki abban, hogy a pécsi orvosegyetemnek „ez az időszaka, a felszabadulástól az ötvenes évek végéig – ahogyan Hallama egyáltalában nem túlzóan fogalmaz – már benne van a tudománytörténet nagykönyvében". Hallama az egyik búcsúbeszédből idéz: „Ernst Jenő elévülhetetlen érdeme, hogy jelentős tudományos, oktató, társadalmi és politikai működése eredményeként elért vezető pozíciójában – az akkori politikai élet gyakran igen nehéz és szövevényes helyzetei ellenére – a legnagyobb bölcsességgel úgy tudta irányítani az egyetem életét, hogy az emberileg és tudományosan legértékesebb kutatók mentesek maradhattak a politikai viharok következményeitől és alkotó módon végezhették munkájukat."

Az Ernst-portréban (a kötet legszebb fejezeteinek egyike) Hallama tüzetesen körüljárja ezt az irányító-szerepet. Látja jól, hogy kivételes emberi és tudósi tulajdonságokon túl (vagy inkább előtt?) hatalomra is szükség volt hozzá, s nem is akármilyenre. „Sokáig azt hittem – írja –, Ernst Jenő formailag is vezető volt ebben az időben. De nem volt sem rektor, sem dékán, sem semmi – szürke eminenciás volt, ahogy ma is emlegetik." Ámde így is – vagy éppen így? – „igen nagy volt a hatalma. A Rákóczi úti szárnyban, a laboratóriumok mögött meghúzódó tanári szobában nemegyszer jelentek meg nála az akkori legnagyobb hatalmasságok, Rákosi, Gerő, Révai. Sokkal beszéltem, de senki nem tudott egyetlen példát sem arról, hogy Ernst Jenő hatalmát ne jó célra használta volna fel." S mert bölcs volt, meg tudta ítélni, mi a jó cél, s mert bátor is volt hozzá, ki is mert állani érte. De hogy eredménnyel is? Sok minden, tán még egyéni furcsaságai, tán még különc szokásai is közrejátszhattak ebben; elvégre egy „bogaras" tudósnak mindig többet „elnéznek" a hatalmasok. És persze szerencséje is volt; nem utolsó sorban azért, mert olyan emberekért állhatott ki, mint akikről ez a kötet szól, s akikben mindig megértő és okos szövetségesekre talált. Az Ernst-portré mindenesetre megérteti, hogy a tudománypolitika sohasem redukálható tudományszervezésre. Túlságosan kényes és érzékeny dolog ahhoz a tudomány! Legfrappánsabban megint Romhányi professzor fogalmaz: „Mire való a tudomány? Hogy új dolgokat ismerjen meg, vagy hogy szaporítsa a haszontalan papírtömeget? Ezért én sose tudtam volna meglenni egy kutatóintézetben. Ott produkálni kell. Iszonyú nyomás ez. Sokan nem bírják, megtörnek. Nem várják meg a dolgok megérését. Kis dolgokat nagyként tálalnak. Én a tudományt szabad emberként szolgáltam. Nem is értek egyet a kutatóintézetek szisztémájával. Bűnnek tartom, hogy a legokosabb embereket elszakítsák az ifjúságtól. Azokat, akiktől tanulni lehetne."

A pécsi nagy korszak tudósai mindenesetre egytől egyig nagy professzorok voltak, nagy inspirálók és példaképek. A portrék finoman, hozzáértéssel emelik ki ezt a vonásukat, kétfelől is: a mesterek és a tanítványok oldaláról.

A tanítás öröme és szenvedélye többnyire spontán szóba kerül az interjúkban, s ha netán nem, Hallama külön megkérdezi, mint például Horvát Adolf Olivértől: „– *Jó tanárnak tartotta magát?*" A válaszban az a szép, hogy csak felületesen tekintve s látszólag speciális; a lényeg tekintetében igencsak egyetérthetnek a derék pap-tanár felfogásával az egyetemi professzorok is: „Nézze, nálunk ciszterciekнél a tanítás alaptevékenység volt. Ismeri a mondást: ora et labora . . . Az életünk úgy zajlott, hogy délelőtt tanítottunk, és az egy órakor tálalt ebéd és a nyolc órai vacsora között ki-ki – ma úgy mondanánk – a hobbijával foglalkozott, volt aki kertészkedett, családot látogatott, házgondnok volt, vagy katolikus körbe járt, hát ez az idő nálam évekig a botanizálásra fordítható és fordított időt jelentette. Így talán érthető, hogy a taní-

tás és a tudomány között nálam sosem volt éles határ. Hogy aztán tanárként voltak hibáim, azt tudom. Nagyon elnéző voltam. Nem szerettem buktatni. Nagyon sokat voltam együtt a tanítványaimmal, szerettem a gyerekeket. Talán lehettem volna velük szigorúbb is, de hát ilyen voltam." *Mutatis mutandis* akár Ernst Jenő is elmondhatta volna magáról, ha persze az ő „szerzetessége" nem is épp ciszterci fogantatású volt. És a legendás Szentágothai iskola? „Akkoriban – válaszolja Flerkó professzor a riporter régi fényképekre vonatkozó kérdésére – a vasárnapokat is együtt töltöttük. Reggel hétkor vonatra ültünk, kimentünk valahová. Többnyire gyalog jöttünk haza. Megültük a névnapokat. Együtt töltöttük az ünnepeket." „A képeken – kommentálja Hallama – sovány nyakak, lötyögő nadrágszárak, divatjamúlt frizurák, ócska bútorok, kietlen hátterek és boldog arcok. Humorérzék, fiatalság és önérzet árad a képekből ... Egy csoport ember lógatja a lábát a harkányi medence szélén. Sítúra a Mecsekben. Erdő. Vidám társaság egy ronda irodában. Szentágothai rákászik. Szentágothai fülig kormosan kályhát javít."

Kietlen hátterek és boldog arcok; humorérzék, fiatalság és önérzet – meglehet az egész pécsi aranykorra találó szavak, meglehet. Talán éppen ezért is emlékszik Szentágothai professzor immár rég világhíres tudósként s az Akadémia elnökeként így a pécsi évekre: „Életem legszebb évei voltak. Az az idő érlelt férfivá és kutatóvá." S ha még őt magát is, hát hogyisne azt a jónéhány lötyögő nadrágszárú medikust, akik azokban az években tanítványaik voltak!

Flerkó Béla például merőben más természetű és vérmérsékletű kutató, mint Szentágothai, ám a maga csendes és rendszeres módján töretlenül folytatja mestere tudományos és nevelői munkásságát, Tigyi Józsefnek pedig egész kutatói és professzori mentalitásában, sőt néha szinte még a szavaiban is Ernst Jenőre lehet ismerni, persze a kornak megfelelő változásokkal. A Flerkó-interjú különben valósággal közvetett Szentágothai-portrénak is tekinthető, annyira jelen van s annyira élő benne a mester. A Romhányi-tanítványok rajongását se kell külön hangsúlyozni, az azonban igazi riporteri remekelés, ahogyan Hallama azzal érzékelteti a professzori nagyságot, hogy miként került egyetlen előadás során ő maga is, odacseppent kívülállóként, Romhányi György előadói büvkörébe. De a Kerpel-tanítványok, a Melczer-tanítványok, a Donhoffer-tanítványok, a Lissák-tanítványok mind szóhoz jutnak a megfelelő helyeken; Hallama ért hozzá, hogy a professzorokat általuk is jellemezze.

Az efféle közvetett jellemzések egyébként is a portrék fő erősségei. Milyen szépen jellemzi például Hallama Melczer Miklós nemes, tartózkodó egyéniségét a feleség csöndes szavaival, milyen jól kiemeli s megérteti akár néhány közbevetett szóval vagy szerény „Node"-val is a nagy bőrgyógyász rengeteg türelmet, lemondást, küzdelmet kívánó gyógyító és kutató munkáját, amely azonban egyben a legnagyobb öröm s mélységes elégedettség forrása is, elégedettségé, mely épp attól mély, hogy nyoma sincs benne soha a megelégedésnek, még kilencvenévesen se. Vagy ahogyan meg tud szólaltatni Hallama egy tárgyat; egy fényképet, egy bútort, egy kórbonctani preparátumot, egy eszközt! Kutatókról lévén szó, az eszközök valamelyes bemutatása természetes és szükségszerű; de az például már mesteri riporteri kooperáció és külön ajándék, ahogyan Flerkó professzorral együtt bemutatják patkányokon a precíziós elektromos agyingerlőkészülék használatát, amelyet – kell-e mondani – Szentágothai honosított meg Pécsett. Flerkó professzor mozdulataiból, a kísérlet magyarázatába közbeszúrt indulatszócskáiból, a kényes és körülményes munka során kicsúszott szelíd szitkozódzásaiból nemcsak a nagy tudós egyéniségét ismerjük jobban meg, de sokkal közelébb juthatunk az efféle kutatómunka természetéhez is. Vagy ahogyan az örökké mozgó, rettentően elfoglalt Grastyán Endre tudományos egyéniségét egy külön az interjú céljára megígért, de folyton elhalasztott patkánykísérlet helyett elővett, éppen folyamatban lévő macskakísérlet kommentálásával jellemzi! Külön szépség, hogy ebben a kísérletben is az előbbi Szentágothai-féle célzókészülékkel végzett elektromos ingerlés hatását figyelhetjük, csak most nem az állat hormontermelésére, hanem tanult viselkedésére.

De nem csupán az eszközök, a ruhák és a tárgyak; az épületek és a környezet is kiváló jellemzőkké válnak Hallama kezében. Ahogyan például Szentágothai profesz-

szor köré, akivel már mint a Magyar Tudományos Akadémia elnökével találkozunk, oda tudja varázsolni nem csupán a jó öreg épület s a régi nagymúltú bútorok minden bájos méltóságát, hanem még a hatalmas ablakokból látszó Lánchidat is, az őszi derengésben a délutáni csúcsforgalom piros stoplámpafolyamával szembenéző oroszlánokkal...

Ezek a közvetett jellemzések valahogy igazibbak, mint a válaszok az afféle kérdésekre, hogy „Szokott bosszankodni?" „Optimista vagy pesszimista?" „Mit gyűlöl, mit utál?" „Sikeres embernek tartja magát?" „Vannak ellenségei?" „Van-e valami hobbija?" „Kiegyensúlyozott, elégedett embernek érzi magát?" „Mit gondol a tudományos halhatatlanságról?" Ilyen és hasonló kérdések rendszeresen fellépnek mindegyik interjúban, el egészen a „Mit vinne magával..."-ig és az obligát „Ha újra kezdhetné..."-ig. Az ilyen kérdések értelmét valószínűleg egyedül a rendszerességükben rejlő összehasonlítási lehetőség adja, amúgy többnyire meglehetősen sztereotip és unalmas válaszokat provokálnak még az itteniéknél lényegesen kevésbé intelligens emberekből is; válaszokat, melyek még csak nem is hasonlíthatók az olyan spontán tirádákhoz, amilyent mondjuk Szentágothai professzorból váltott ki a pécsi kirándulásokra való emlékeztetés a mai (gyakorta épp „környezetvédelem" ürügyén folytatott) esztelen természetrombolás ellen.

De ha nem is különösebben érdekesek az efféle sztereotip kérdésekre adott válaszok, összességükben mégiscsak mutatnak valamit; már Bertha Bulcsu ezért röppentette fel írói orra előtt a maga nevezetes UFÓ-it. A tudósok esetében azonban valahogy jobban szórnak a válaszok; nem igen összesíthetők. Van azonban néhány visszatérő kérdés, amire meglepően hasonlók születnek.

Az egyik ilyen kérdés az, hogy miért maradt itthon? Holott kint bizonyosan könnyebben érvényesül. Esetleg miért maradt még itthon is pont Pécsett?

A válaszok többnyire szűkszavúak és meglepően egyöntetűek; olykor kicsit értetlenkedők is. Lissák: „Itt kell lennem, itt vagyok." Szentágothai: „Én ifjú korom óta nem egyszerűen kutató, hanem magyar kutató szerettem volna lenni." Flerkó: „De hát ez egy jó egyetem. A lakásomba behordtam a fél földet. Mindenütt minden érdekes apróságot, képeslapot megveszek és hazahozok. Mozart muzsikája ugyanúgy szól az én lemezjátszómon, mint bárhol másutt. A laboratóriumok mindenütt egyformák. Dolgozni meg ott lehet legjobban, ahol otthon érzi magát az ember." *Mutatis mutandis* ugyanezt mondja a nagy tanárok generációjából Donhoffer: „Ott ha kijön egy új masina, megveszik... Van műszer, gép, vegyszer, pénz. De úgy érzem, szerencsésebb országok kutatói közül is kevesen tudták volna azt végigcsinálni, amit én." Tigyi: „Nem szeretem a világvárosokat. Szeretem Pécset, mint tájat... És én komolyan hiszem, hogy lehet vidéken tudományos centrumot létrehozni." Melczer: „Ezt nem értem." (Ti. azt a kérdést, hogy *„Sose merült fel Önben, hogy külföldre menjen?"* S a további faggatózásra, *„Hogy egy jólfelszerelt külföldi intézetben talán..."* ez a szerény, udvarias, nyugodt tudós szinte felháborodottan válaszol: „Hogy tetszik ezt gondolni? Ez nem ilyen egyszerű!") Kerpel kicsit körülményesebben felel, de érdemes idézni egészében, mert valószínűleg sok nagy magyar tudós érez hasonlóan, ha nem is mondja ki ilyen őszintén, vagy tán még magának se fogalmazza meg: „Maradhattam volna és nagyon kedvező körülmények között akár Amerikában, akár Angliában. Bár megjegyzem, hogy én inkább Bécsben vagy Párizsban tudtam volna elképzelni az életemet. De kint maradni sose akartam. Egyrészt magyar vagyok, másrészt... ezt közvetve tudnám kifejezni, egy darabból idéznék, amit itt játszottak Pesten és akkoriban igen nagy hatással volt a publikumra, rám is, szóval amikor Galilei veszélyben volt, a szent inkvizíció fenyegette, akkor fejtette ki ezt a teóriát: én elmehettem volna az Alpeseken túlra, de akkor az Alpeseken innen szűnjön meg minden tudomány?" Romhányi: „Ja, úgy gondolja... Nem, én erre alkalmatlan vagyok. Túlságosan ide vagyok ragadva." S a további faggatózásra, hogy *„Mi köti ide? A táj?"*: „Nem, a táj nekem mindenütt egyforma. Én nagyon szerettem Budapestet is. Akkor még nem volt Bábel. De öt év alatt Szombathelyen is otthon éreztem magam. Nem, de hát érti az érzékenységemet! Én nem vagyok olyan kőszívű, hogy csak úgy elmenjek." Horvát Adolf Olivér: „Szerencsésnek mondhatom magam, mert itt volt nekem Magyarország

egyik legszebb flórája!" Kislégi Nagy Dénes: „De hát én magyar vagyok!... És én tanár vagyok, pedagógus! Én a műveltséget akartam terjeszteni a magyarok között. Mi más dolgom lett volna?" Egészében idézni kell Csizmadia Andor válaszát, nemcsak azért, mert a nagy jogtörténész sokkal több megbecsülést élvezett külföldön, mint itthon, hanem azért is, mert akad benne megfontolni való (és nem is csak tudománypolitikusoknak) elég: „Nem szeretném, ha fennköltnek látszanék, de nehéz ezt másként elmondanom: mindabból, amit már említettem, azokból a talán kissé konzervatív, de erősen hagyománytisztelő és értékőrző szellemi hatásokból is következett, hogy nekem az volt az iránytűm, merre megy a népem, s arra kell mennem nekem is. Mindamellett ha a 60-as években nem válik sok minden egyszerűbbé, nem kerülnek helyükre az értékek, talán mégis kimegyek, annak ellenére, hogy ez a gondolat teljesen idegen tőlem." Az Ernst-portré már a nagy professzor halála után készült; a tájékozódó beszélgetésekben nem hangzott el a külföldre vonatkozó kérdés, de a pécsi tudományos műhely mentora mégis felelt rá, mikor Hallama arról faggatta, hogy miért jelentkezett az első világháborúban önként a frontra? Hazafiságból? Magyarnak érezte magát? „Tudom, hova akar kilyukadni – felelte Jenő bácsi. – Nem hagyom magam belerángatni nagy nyilatkozatokba... Hagyjuk a nagy szavakat. Magyarnak, hát mi másnak? Fiam, én ha nem muszáj, ki se mozdulok ebből az országból! Az én családom 1848 előtt menekült ide a szerbek elől, Bácska alsó részéből. Elég régen volt?"

Félre ne értsük valahogy: ezekben a nagy tudósokban nyoma sincs semmiféle nacionalizmusnak. Kivélet nélkül mind a legteljesebb s legnyíltabb tudományos internacionalizmus hívei; látják jól, jórészt személyes tapasztalatok alapján, a szabad tudományos és emberi közlekedés, a tényleges és konkrét tudományos együttműködés, a külföldi tanulmányutak és ösztöndíjak alapvető fontosságát a honi tudományos élet szempontjából. Kerpel jó szemmel még azt is észreveszi és aggódva regisztrálja, hogy újabban megint mintha valami bezárkózás és szigorodás jelei lennének észlelhetők. Soha egyetlen szóval el nem ítélik azokat a magyar tudósokat, akik tudományos munkájuk szempontjából kedvezőbbnek találták a kintmaradást. Éppen így és épp ezért olyan értékesek és hitelesek ezek a válaszok; ezért magáért megérte kötetbe gyűjteni az interjúkat.

Figyelembe véve az egyéni és szakmai különbségeket, meglehetősen hasonló a kutatók válasza arra a kérdésre is, hogy milyennek látják tudományuk jövőjét. Kivétel nélkül mind nagyon reálisan, túlzásoktól és tudományos fantazmagóriáktól mentesen és persze bizakodóan ítélik meg a szakmai jövőt. Teljes az egyetértés abban a rázósabb kérdésben is, hogy rábíznák-é az emberiség vezetését a tudósokra: nem. Kell-e mondani, hogy – annyi mással egyetemben – ez a válasz is pompás kollektív önismeretre utal? Józan s többnyire humorral fűszerezett racionalizmusuk ismeretében persze nem is várható tőlük más. Talán épp ez a mindőjükben közös racionalitás magyarázza, hogy a világ jövendőjét végül is mind bizakodóan ítélik meg. Ép ésszel csakugyan nehéz elképzelni, hogy akadhat egy vezetőgárda, amely a világuralom ábrándjától nyűgözve hajlandó legyen az egész világot elpusztítani, önmagával együtt. Pedig ez csupán a méretek miatt látszik oly képtelenségnek, hisz kicsiben annyi a példa az efféle önmagát is feláldozni kész hatalmi őrületre! Úgyhogy végül is nem látja tisztán az ember, hogy mi az alapja a tudósok meglepően egyöntetű reménykedésének. Meglehet tán az, hogy ezek a tapasztalt, bölcs, néha kicsit rezignált emberek annyi ellenkező példa után is végső soron bíznak az értelemben (Romhányi: „Egyszer a politikusoknak is megjön az eszük"), bíznak az emberekben. Vagy inkább tán általánosabban az emberben. Ahogyan Romhányi professzor fogalmaz: „Béke lesz, mert annak kell lennie. Az a természetes állapot. Az emberiséget, ha erre gondol, nem lehet kipusztítani." Vagy ahogyan Csizmadia Andor: „Én a történelemből a fejlődést és a világ békeszeretetét olvasom ki. Mint jogász, hiszek a rendben és az észszerűségben." De a kórboncnok és a jogász-történész véleményéhez vegyük hozzá a szelíd pap-botanikusét is: „Én is – vallja Horvát Adolf Olivér – ebben a században éltem, én is láttam, ami végbement, én is azt mondom Szent Ágostonnal: a világban valami démoni is tevékenykedik. Mint ember csak remélhetem, hogy a dolgok jóra fordulnak." Ha kétségkívül nem is lenne jó, hogy tudósok vezessék a világot, az bizony nem ártana, ha az

országok s a világ vezetői a mainál sokkal jobban hallgatnának a tudósokra, az *ilyen* tudósokra, csukja be az ember önkéntelenül ezzel a bizonytalan sóhajjal a könyvet. Mert mire végigolvasta a portrékat, nemcsak szinte személyes ismerőseivé váltak a bemutatottak (magában sem csekély riporteri teljesítmény), hanem – nagy ritkaság ez a mai (sajtóbeli és audiovizuális) portrédömpingben – bízni is megtanult bennük. Persze ez jórészt az interjúalanyok érdeme, jórészt. Ám az a kisebbik rész, ami ebből a bizalomkeltésből a riporterre jut, még mindig éppen elég nagy – s elég nehéz – ahhoz, hogy a legnagyobb dicséretnek számítson.

A szép kis kötet teljes egészében pécsi munka: a Pécsi Szikra Nyomdában nyomták, s egy fiatal pécsi kiadó, a *Pannónia Könyvek* gondozásában jelent meg, a Baranya Megyei Könyvtár szervezeti kereteiben.

Hogyan is mondta az interjúkban az egyik sokfelé járt Pécshez hű professzor? „Nem a vicinális és a klikkek a vidék."

# ELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

KALÁSZ MÁRTON versei 97
TOLNAI OTTÓ: Briliáns (elbeszélés) 99

*

SÁNDOR IVÁN: Napló a *más*világból 115
VÉGEL LÁSZLÓ: Bevezetés az elbeszélésbe (III.) 121
TAKÁCS ZSUZSA versei 128
SÖTÉR ISTVÁN: A jegyesek (regényrészlet) 130
MAKAY IDA versei 141
FUTAKY HAJNA: Színészportrék pécsi háttérrel 7. – *Turay Ida* 143
P. MÜLLER PÉTER: Pécsi színházi esték 150
RÓNAY LÁSZLÓ: Idill és tragédia *(Antik vonzódás a harmincas évek magyar lírájában)* 156
FÜZI LÁSZLÓ: Elmozdulások – avagy az irodalmi pörök természete *(Grezsa Ferenc és Sándor Iván könyve Németh Lászlóról)* 170

*

NEMES ISTVÁN: Újragondolt irodalomtörténet *(Rába György: Csönd-herceg és a nikkel szamovár)* 177
LUKÁCSY ANDRÁS: „Elherdált, fényes nemzedékért" *(Szécsi Margit: A Betlehem-blues)* 180
DEMETER MÁRIA: „Csak csillagok az ég helyett" *(Keszthelyi Rezső: Katalekták)* 183
LACZKÓ ANDRÁS: Ne hiányozzék a megszállottság *(Sumonyi Zoltán: A trójaiaknak)* 185
TÜSKÉS TIBOR: Befejezetlen számvetés *(Haraszti Sándor emlékiratáról)* 188
BALASSA PÉTER: Archaikus történelemkritika *(Kalász Márton: Téli bárány)* 191

1987 FEBRUÁR

*KÉPEK*

*A pécsi Modern Magyar Képtár rajzaiból 11.*

VILT TIBOR: Önarckép 120, FEKETE NAGY BÉLA: Megzavart harmónia 140, Menedék III. 149, ZEMPLÉNYI MAGDA: Kompozíció II. 182, BENE GÉZA: Nő galambbal 190

*Nádor Katalin fotói*

16,— Ft

JELENKOR

# JELENKOR

XXX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM



Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HALLAMA ERZSÉBET,
KALÁSZ MÁRTON, PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN

*



Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17., I. emelet. Telefon: 10-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Baranya Megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.
Felelős kiadó: dr. Jádi János
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR)
Budapest V., József nádor tér 1. – 1900 – közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra.
Előfizetési díj 1 évre: 192,– Ft. Megjelenik: havonként.
87-4423 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Farkas Gábor igazgató
Index: 25-906. ISSN 0447-6425

# KRÓNIKA

TÉR ÉS TÁRSADALOM címmel február végén Pécsett megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központjának országos folyóirata. A szerkesztők a folyóiratot évi négy számra tervezik. A *Tér és Társadalom* elsősorban a multidiszciplináris jellegű terület- és településfejlesztési kutatások elméleti, illetve gyakorlatközeli eredményeiről tájékoztatja olvasóit. Foglalkozik a társadalom térbeliségével, a tér társadalomra gyakorolt hatásaival, közreadja e bonyolult kölcsönhatás-rendszer vizsgálatának eredményeit. Szívesen közöl az ország különböző régióinak sajátosságait és gondjait, a településfejlesztés, a város- és falufejlesztés problémáit, a társadalom és környezet kölcsönhatását, a társadalom területi szervezetét és irányítási kérdéseit elemző tanulmányokat. Az első számban többek között *Faragó László, Bőhm Antal, Bánlaky Pál* és *Erdősi Ferenc* tanulmányai olvashatók.

*

KIÁLLÍTÁSOK. A Pécsi Galériában január 16-tól február 8-ig látható *Kelemen Károly* festőművész tárlata. Február 13-tól március 8-ig ugyanitt *Pauer Gyula* szobrászművész kiállítását rendezik meg. A Pécsi Kisgalériában január 9-én nyílt meg *Ducki Krzysztof, Orosz István, Pinczehelyi Sándor* és *Pócs Péter* plakáttervező grafikusművészek közös kiállítása; ez február 8-ig tekinthető meg.

*

KÉT MAGYAR VONATKOZÁSÚ, SZERB NYELVŰ KÖTET Jugoszláviából: megjelent *Végel László Odricanje i opstajanje* (Megtagadás és megmaradás) című esszékötete az újvidéki Književna zajednica kiadónál. – A szabadkai Életjel és a Subotičke novine kiadásában Kosztolányi Dezső válogatott verseskötete látott napvilágot. A gyűjteményt *Lazar Merković* válogatta és fordította, utószavát *Thomka Beáta* írta.

*

BERZSENYI DÁNIEL EMLÉKEZETE címmel, a Kaposvári Kiskönyvtár 4. darabjaként tanulmányfüzet jelent meg, *Laczkó András* szerkesztésében. A kiadványban *Papp János, Takáts Gyula, Csetri Lajos, Szilágyi Ferenc, Laczkó András, Vargha Balázs, Orosz László* és *Szász Ferenc* írásai kaptak helyet.

*

FELOLVASÓ ÜLÉST rendez a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, a Janus Pannonius Tudományegyetem Művészettudományi Intézete, a Pécsi Akadémiai Bizottság és a TIT Baranya megyei szervezete január 22-én. *Péter László, dr. Pál Endre* és *Szendi Zoltán* tartanak előadást.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ két új előadása: január 30-án mutatják be Hernádi Gyula *Dogma* című drámáját, a szobaszínházban február 6-án *Peter Handke Kaspar* című beszéd-kinvallatásának bemutatóját tartják.

*

A KAPOSVÁRI CSIKY GERGELY SZÍNHÁZ legújabb bemutatója január 30-án lesz: *G. B. Shaw Szent Johanna* c. színművét adják elő.

*

December közepén megjelent a HATÁR című folyóirat második száma, melyet debreceni egyetemisták írásaiból állítottak össze.

5210/212

KALÁSZ MÁRTON

# *Odú*

*vétve, kopogva, még nem mozdulatlan –*
*éjszakai lélek leszek*
*várva, hogyan húz magára egészen*
*bennem az öklömnyi hideg*

*lehet csöndben, mindig megkisebbedni*
*rám lapítva vékony öltözetet*
*magam – párkányon, csonthéjra orzott redőkkel*
*vélni: már gurulás a vétlen üzenet*

# *Éhség*

*s megtöretett a holtak*
*kenyere, itt van a kezemben*
*fölmutathatom: holnap*
*ha szétosztom köztük, nem lesz mit ennem*

*véletlen éhezni kívánok*
*de hallom nyelvünk a csöndes falásban*
*aki most földre rántott*
*övé a nyüszítésem, a létem, a hátam*

# *Az utolsó érintés*

*ne sóhajts, ne romolj, ne rémülj*
*vedd e megszűnés távlatát*
*szem voltál: a fényt döntik át*
*végsőként, létünkre emlékül*

*földbe fordított táklya, ha kihuny*
*fájna is, szóltak, míg lent sisteregne*
*rá lett lökve nagy féreg-kerekekre*
*nem robogtak, majd révedtek alul*

# *Zsoltár*

*én az, ki kényem jártatom*
*megvékonyítom a lidércet*
*rajtam az eleven karja kísértet*
*vele képem most taroltathatom*

*véllek, megtakaratlan*
*s döngnünk kellene, vártnak a talakban*
*föl se rengeni: úgy ne kapjanak*
*mondtad, halál, szinte hallottalak*

# *Kis csont*

*ujjunk emelve szélirányba*
*mi tapad: rest por, rángó klorofil*
*foszlánya fényre, levegőtlen ágra –*
*ne ülhess, ül*

*vagyis üllő-képed némán a képben*
*s létünk didergő ujjacskáddá válva*
*ne üthessen rá szél iránya*
*kis csontra, mégsem*

TOLNAI OTTÓ

# Briliáns

*„Én ordítoztam a dobozban"*
*(Pilinszky)*

Nem, nem akarom meggyújtani. Jobb így, a homályban. Csak azt akartam megmutatni – elmesélni, milyen is: *a spárga.*
Pontosan ilyen, mint ez a gyertyaszál. Egy szörnyű viaszcsíra.
Ez tetszene a diáknak: a spárga szörnyű viaszcsíra.
Kislánykoromban szerettem nézni a pincében, ahogy csírázik, mocorog, viaszlábain szinte elindul, felmászik a salétromos falra a krumpli.
Tetszene a diáknak, hiszen tőle hallottam, hogy a spargel, az *asparagus officinalis* igazi magyar neve: *a csíráq.*
Szóval: szörnyű, már-már karvastagságú viaszcsíra.
Voltam kint Németben. A nyugdíjamat intéztem a férjem után. De még mindig hiányzik valami okmány. Akármilyen okmányt is viszek innen, mindig belekötnek.
Ha kerek pecsét van ráütve, akkor szögletes kell, ha szögletes van, akkor kerek, ha kerek van, akkor nem a jobb sarkába kellett volna ütni, hanem a balba, ha a balba van ütve, akkor a felső sarokba, ha a felsőbe van ütve, akkor középre kellett volna . . . Kikaptam a nagy rézbélyegzőt a kis klottkönyökvédős hivatalnok kezéből, és mind telepecsételtem az aktát, a jobb, a bal sarkát, a közepét, a szélét – még az élét is végighúztam a lila pecsétpárnán . . .
Megismert a főnöke, a férjem főnöke, a her Hartmann. És az egyik kollegája is. Az a kis olasz. Az, aki levágta mind a tíz ujját, és azt mondta, úgy érzi, bokszkesztyűt húztak a kezére, és nem engedik, hogy levegye, bokszkesztyűben kell cigarettáznia, az a legszörnyűbb, hogy bokszkesztyűben kell cigarettáznia, pisálnia.
Megismert. Két puffadt tenyere közé fogta az arcomat. Vártam, hogy orron vágjon. Nagyon megörültem neki. Évek óta senki sem érintette meg az arcomat. De azt hiszem már csak úgy tudtunk volna közölni egymással valamit, ha teljes erőből orron vág. Nem vágott orron. A nadrágjához kapkodott, de nem tudta kigombolni a sliccét.
Igen, a férjem kint halt meg. Öt éve. Tíz évet voltunk kint. Én takarítani jártam. Egy vállalatba. Meg délelőtt privát. Meg május végén mindig beálltam a Zombor környéki asszonyok közé spárgázni. Spárgelt szúrni. Meg aztán ősszel szőlőt szedni a Rajna mellett. Kint halt meg. De hazahozattam.
Meztelen adták ide. Fehér ingmell volt rajta, csokornyakkendő.
Csak néztem.
Egyszer azt mondta, néhány év múlva ő is csokornyakkendőt fog viselni. Pillenyakkendőt, ő így mondta. Pillenyakkendőt, mint a her Hartmann. Hát végül is kapott. Pillenyakkendőben volt az utolsó napokban. Pillenyakkendőben. És meztelen. Mintha csak sietett volna valahová. Első pillantásra azt hittem, sze-

gény maga kötött pillenyakkendőt, csak már nem volt ideje fölkapni a gatyát, meg a pantallót, csak már nem volt ideje fölöltözni.
Álltam ott vele a hideg alagsori betonfolyosón, és azon tűnődtem, hogyan viszem haza. Volt, aki azt ajánlotta, üljek be vele egy taxiba, és nyomás haza. Mindenki így csinálja. Jegeljem a pléd alatt, hogy ne kezdjen el bűzleni a határ előtt. A határnál pedig játsszuk meg, hogy alszik. Taxiba ültem vele, és elvittem a hullaszállító vállalathoz. Egy óriási világtérkép csüngött a falon.
Kis piros műanyagzászlókat szurkáltak bele. Volt zászló beszúrva Afrikába meg Ausztriába is. Épp akkor szúrtak bele egyet Ankarába. Beleszúrták a férjem zászlócskáját is. Azt mondták, hogy ha abba az irányba (Bácska – Balkán) lesz elég hulla, indulnak. Mindig ki kell várni, amíg megtelik egy nagy hűtőkocsi. Betették a frizsiderükbe. Úgy meztelen. Pillenyakkendővel a nyakán. Gondoltam, még azt hiszik, azzal a nyakkendővel fojtottam meg, de nem volt merszem leoldani. Gyorsan meg akartam fésülni, de a halálverejték már ráfagyott a koponyájára. Mindig úriember szeretett volna lenni. Most valahogy éppen úgy nézett ki ott, a jéggel teli fiókban. Nagy gigáján a fekete pillenyakkendővel éppen úgy, mint egy úriember.
Szegény.
Voltam kint megint. Úgy mentem, hogy ha már kint leszek, spárgázok is egy idényt.
A spárgára még adnak engedélyt. Ezt nem vállalják se az olaszok, se a törökök. A világon még csak egyedül a bácskaiak hajlandók spárgázni. Nem tudom, miért. A diák erre egyszer azt felelte, azért, mert ott a legtöbb öngyilkossági hajlamú ember a világon. Igen, a spárgára még adnak engedélyt. Meg tán a szőlőre is adnak még. Ősszel. Ott volt velem a sámli, de már nem mentem el a Rajna mellé.
A szőlőt sámliról szedtük. A spárgánál lefelé kell fúrni, kaparni, a szőlőnél viszont állandóan felfelé kell gebeszkedni. A bal kezeddel arrább húzod a sámlit, a jobbal meg már nyúlsz is a következő fürt után.
Bal sámli, jobb szőlő, jobb puttony, bal sámli, jobb . . . Sorban vagy száz sámli. Száz sor sámli. És szinte vezényszóra mozdulnak. Sosem is hangzik el vezényszó. És mégis állandóan ott viszhangzik. A német vezényszó. A spárgásoknál is. A német vezényszó állandóan a levegőben lóg.
Bal sámli, jobb, bal, jobb . . .
Amikor kislánykoromban először voltam városban, egy nagy templomba vezetett szentfazék keresztanyám. Szép volt benn. Sok szép fehér apáca csoszogott hangtalanul ide-oda. Végtelen csipketerítők ropogtak az oltárokon. Festetlen-érintetlen gipsz Szűz Máriák. De rosszul lettem a liliomillattól (a diák azt magyarázta, a spárga is a liliomok családjába tartozik), és ki kellett mennem a levegőre, s kint tömérdek koldus várakozott. A koldusok között volt egy, aki sámlin közlekedett. Borzasztóan ügyesen kezelte kissámliját. Ment, lépegetett, futott, ugrabugrált vele. Fürge volt, mintha csak négy lába lett volna. Fürge volt szegénykém, mint a nyúl. Csak őt néztem. Néztem, ahogy a mise után elindul haza, a városon túlra. Követtem. Valami borzalmas külvárosba értünk. Mélyen sáros terepen vergődött el-elgurulva. Elrepült tőle a sámli. Mászott érte, de sehogyan sem tudta elérni. Elindultam érte, de én is hasravágódtam.
Végre elértem. Fényes volt, akár egy kristályzsámoly. Megérintettem. Magamhoz öleltem. Odanyújtottam neki. Megiramodott, próbált elszökni előlem. Otthon egy részeg ember mohón kizsebelte. Egy másik durván feldobta valami

kuckóba. Egy harmadik pedig megvizsgálta a sáros sámlit, éket vert az egyik lába mellé. A sámli aztán egész éjszaka ott állt a rideg, hideg szoba közepén. És ismét csillogni kezdett. Ismét az a kristályzsámoly volt.
Ott, a Rajna mellett állandóan arra az altestében béna koldusra gondoltam. Kapaszkodnod kell, anélkül, hogy felemelhetnéd az üleped a sámliról; fel, fel kell kapaszkodnod az égre. Kapaszkodsz a súlyos, a mind súlyosabb fürtökbe, s közben az eső, a harmat, a szőlőlé, a szőlőmocsok állandóan szivárog, folyik a karodon végig, a hónod alá, le a bugyidba, úgyhogy állandóan totyogsz, mint aki bepisilt, mint akinek hasmenése van. És ott a szőlőnél állandóan hasmenésed is van. Egy kicsit állandóan részeg vagy. Részeg, mint a fronton a katonák.
Bal, jobb, bal . . .
Hányszor gondoltam arra, a sámlin elindulok a városba, fel sem emelkedve a sámliról elindulok a városba, se szó, se beszéd, elindulok haza. A sámlin elindulok Európán át: Bácska – Balkán! És többé sosem adom a fejemet ilyen őrültségre: németekhez menni dolgozni! Legfeljebb nyár elején még egyszer: spárgára – hogy jól kinyújtóztassam az inaimat. Legfeljebb még egyszer – utoljára: spárgára.
A homokbuckák között hajlongva állandóan azokról a sámlikról meséltünk. Azokról a kristályzsámolyokról álmodoztunk. Ha csak néhány percre letotytyanhatnánk! Soha többé a németekhez, ismételgettük kórusban. Legfeljebb még egyszer szőlőre a Rajnához, hogy egy kissé kipihenhessük magunkat a sámlikon. Az igazság az, hogy rászoktunk a mustra . . .
Bal sámli, jobb szőlő, bal, jobb . . .
Hat éve nem spárgáztam. Azt hittem, meghalok. Tán azért is mentem. Nem a nyugdíj miatt. Hogy ott haljak meg Heidelbergben, mint a férjem. Az egyik nemesmiletići asszony meg is halt. Egyedül vállalt fel egy holdnyi spárgát. A gazda reggeltől estig figyelte, fixálta, míg végül szegény szó nélkül át nem bukott a buckán.
Hol esett az a hideg német eső, fojtogatott bennünket a köd, hol meg kánikula volt, párologtak a műtrágyával tömött buckák. Állandóan csak arra gondoltam, engemet ki fog hazavitetni? Ki fog hazavitetni, ha átesek, ha beleesek a késbe. Ha megcsinálom az utolsó *spárgát*. És máris láttam azt a nagy térképet tele piros műanyagzászlókkal. Láttam a férjemet. Meztelen. Nyakán csokorba kötött olcsó fekete szalaggal. Meg mellette magamat. Anyaszült meztelen a jeges fiókban.
Tizenöt éve mentünk ki dolgozni, de én valójában már húsz éve vagyok vendégmunkás. Vagy ha jobban meggondolom, még több. Még sokkal, de sokkal több.
Amikor édesapám felakasztotta magát, édesanyám még fiatal volt. Szép. És kiment Németbe. Szinte másnap. Kiment dolgozni. És ott hamarosan férjhez ment.
Egyedül maradtam a tanyán. Pont tíz éves voltam.
A nagy tanya hirtelen kiürült.
Édesapám az istállóban akasztotta fel magát. A lovak közé. Olyan volt, mintha csak lovagolni akart volna. Szeretett lovagolni. Csak úgy szőrén ülve meg a kancát. Szinte naponta kiügetett a legelőre, megkerülte az akácost. Vagy beugratott az iskolaudvarba, mind felszedve a felénk lakó gyerekeket. Én olyankor mindig a nyakában ültem.
Pontosan olyan volt, mintha csak lovagolni akart volna akkor is. Azzal a különbséggel, hogy most előbb a gerendához erősítette a kötőféket. Sokáig csu-

takolhatta a kancát, mert úgy csillogott az állat szőre, mint a gyémánt. Nyugtatta, mert a ló biztosan megérzett valamit. Felült. Nyakába akasztotta a hurkot. És a sarkával egy kicsit megbökte a jószágot. Éppen csak melléje csúszott. A ló azt gondolhatta, áll mellette. Lehet, a ló észre sem vette, hogy a lábai nem érik a földet. Állt a ló mellett. A gyémántkanca mellett. Két-három centiméterre a föld felett. A szomszéd szaladt át levágni. Azt mondta, az ő apja zsámolyra állt.
A nagy tanya hirtelen kiürült. Az örökösök – a zsíros és a vörös família – pillanatok alatt elvittek mindent. A kancát is elvezették. A gyémántkancát is. Szidták az anyámat, hogy miatta történt az egész. Szép asszony volt az édesanyám.
Csak a kecske maradt velem. Meg a kutya. Meg a háromlábú macska. A görénycsapda szakította le térd alatt a jobb hátsó lábát. A szomszéd, aki levágta édesapámat a gyémántkanca mellől, ha meglátta a macskámat, mindig azt mondta, olyan, akár egy hadirokkant. Meg az a tömérdek fehér galamb maradt velem a korhadt dúcban. Mindig megtapsoltak, ha az udvarba léptem. Volt, amikor nyaranta napokra felköltöztem hozzájuk a forró dúcba. A mennyországban lehet olyan forró tollszag. Nem volt mit enni. Nyaltuk a sókristályt az állatokkal. Habzsoltuk a mákot, a zsizsikes nullást. A kecsketejet is testvériesen elosztottuk a kutyával meg a háromlábú macskával. Volt amikor meg a nagypadlásra húzódtam fel. Néztem a pókokat. Meg a darazsakat. A különkülön rezgő porszemeket. Szerettem, most is szeretem gyömöszölni a puha darázsfészkeket. Mindig tele volt a köténvzsebem csörgő darázsfészkekkel. Szerettem kinyomkodni, mint a mitteszereket, a gennyszerű keserű mézet. Édesapám mondta egyszer a szomszédoknak, akkor, amikor megkérdezték tőle, miért nem tart méheket, hisz ott az akácos egy köpésre: én darázspárti vagyok. A méheknél túl nagy a rend, sok a formaság, a szabály, túl szigorú a rezsim, túl sok a munkás, a rabszolga. Az én kasaim ezek a kis formátlan, keserű papírpogácsák, mondta. Nézze, milyen karcsúak! Ilyesmiket mondott. Nem nagyon értettem, de azt éreztem, hogy szövegével egy kicsit a vörös meg a zsíros famíliát is bosszantani akarta.
Jó volt, hogy sosem nézett felém senki. Még a tanító néni se. Akkortájt erőszakolták meg ugyanis a traktorosok a mislingben. Idegösszeroppanást kapott. Sokszor csak úgy elsírta magát. Ha netalán feleltetni akart, a komisz fiúk a szoknyája alá lestek, és ő felzokogott, kiszaladt a tanteremből, ki a mislingbe, a kukoricásba. Ahogy bejöttek a hidegek, egész nap a kemence előtt ültem a kissámlin. Nem raktam fel az előtétet. Bámultam a kemence izzó boltját. Csak ültem a kissámlin. Ezen. Egész nap ültem a kemence előtt. És piszkáltam a parazsat. Az állatok is mind ott hevertek körülöttem az üres liszteszsákokon. Sokszor úgy is aludtam, ott a sámlin, a kecskének dőlve.
Most is. Most is ezen a sámlin alszok. Nincs már hely a priccsen. Letúrt a *papundekli*. Letúrt, kitúrt mindenhonnan. Anyukám mindenféle színes ruhákat, színes bonbonokat, színes játékokat küldözgetett Németből. De én mindent beleszórtam a kútba. Csak egy selyempapirost tartottam meg. Ezt a selyempapirost.
Mandarin volt belecsavarva. A mandarint, azt megettem. Egy béka van rajta. Egy zöld béka. A békakirály. Mindent beleszórtam a kútba. A békakirály meg mintha éppen a kútból ugrott volna a tenyerembe. A selyemre. És azóta itt van velem. Amikor én is kijutottam Németbe, állandóan ezt a fajta mandarint kerestem, de nem találtam.
Anyukám elküldte az esküvői fényképüket is. Egy behemót szőke sváb lett

a férje. Piros autó előtt álltak. Anyukám térdig érő piros kabátban. Mindig szép térdei voltak. Pedig sokat sikált ő is. Ott állt a piros autó előtt, kezében nagy csokor vörös rózsával. A képet is beledobtam a kútba.
Akkor – nagy puha pelyhekben éppen leesett a hó –, megírtam anyukámnak, ha karácsonyra nem jön haza: pontban éjfélkor felakasztom magam.
Az volt életem legszebb napja. Legszebb karácsonya. Reggel vizet melegítettem. Beleültem a dézsába. Az állatok körülálltak. Először láttak meztelen. A kecske megbökte a mellbimbómat. Levágtam a körmeimet. Hosszúak voltak már, mint a karvaly karmai. Szépen befontam a hajamat. Úgy, ahogy a zsíros nagyanya fonta a kalácsot, a fokhagymát. Felmázoltam a konyhát. Amikor megszáradt a föld, behintettem liszttel. Hoztam egy zöld ágat. A mozsárba állítottam és nagy gyapjúpelyheket szórtam rá.
Amikor mindennel elkészültem, felvettem a vörös nagyapa szőrcsizmáját és kisétáltam az akácosba. Imádtam az akácost. Kicsi volt, nem volt tele nehéz árnyakkal, át lehetett látni rajta. És mégis erdő volt. Akkor pedig még fogalmam sem volt, milyenek is a német erdők.
A varjak gyémántkéken csillogtak. Az egyik varjú egészen közelről nézett. Hirtelen arra gondoltam, ő többet tud rólam, mint én róla. Addig sosem vettem igazán szemügyre a varjakat. Igaz, egyszer végignéztem, ahogy megevett a barázdában egy még vak tejes kisnyulat. De akkor inkább azt néztem, milyen ügyesen bontja fel a csöpp jószágot. A varjút nem vettem szemügyre igazán. Pedig semmi sincs a behavazott mezőn, csak a varjak.
A kecske meg a kutya messziről követtek. Érezték, készül valami.
Izzott a határ. Parázslott a hó. Egy nagy kristály volt a világ. Egy nagy tiszta kristály.
Rettegni kezdtem, beállít anyukám és öszemaszatol, összenyálaz, összeszutykol mindent.
Szibériában lehetett ilyen pontos minden. Mert nyáron kiterjed, meghízik, rezgő pontokra hull, pontatlanná lesz a világ. Boldog voltam, hogy a vörös nagyapa szőrcsizmájában vagyok. A vörös nagyapa szocialista volt. Meg a nagyanya is. Meggyőződéses. A rokonság kiközösítette őket. Kettőjükön kívül mindenki ájtatos manó, apáca, harangozó, ministráns, sekrestyés, kántor, imacédula-váltó, halottsirató szentfazék volt. Én egyformán szerettem a vörös meg a zsíros nagyszüleimet is. Szerettem velük templomba járni. Szerettem felkapaszkodni a toronyba, szerettem nézni harangozó nagybácsimat, ahogy térdepel; egyik kezét imára tartja, a másikkal huzigálja a fényes kötelet, harangozik. De szerettem a vörös nagytatáméknál is. Pedig ott legtöbbször még enni sem volt mit. Csak néhány elnyűtt könyv, brosúra, meg egy Lenin-kép hányódott az egérszaros almáriumban. Volt ott egy Sztálin-kép is, magyarázta zsíros nagytatám. Mintha csak vörös nagytatád csinálta volna a bajuszát. Vörös nagytatám eredeti foglalkozása ugyanis kefekötő volt. Csak, folytatta zsíros nagytatám, azzal a vadkansörtebajszúval megjárták egy kicsit. Elmentek hozzá Oroszországba. Moszkvában még valami oskolába is jártak, kominternátusba vagy mibe. Szóval Sztálin szépen kitette őket a fagyra.
Akkor Németben, amikor ott álltam meztelen férjem előtt, vörös nagyszüleimre gondoltam.
Vörös nagyanya mesélte: nem sokkal azután, hogy 37-ben nagyapát az utcán letartóztatták és elvitték, őt is száműzték Moszkvából Novoszibirszkbe.
Nagyapa 10 évet töltött az egyik uhtai táborban. Uhta Komi országban van. Csak tundra meg tajga. Egy kicsit hasonlít a mi szikes Járásunkra. Meg hát plusz a 40 fokos hideg. A komik (zürjének) finnugor nyelven beszélnek.

Sztálin halála után kiengedték a táborból, de még 8 évig Uhtában kellett maradnia mint száműzöttnek. Mivel se lakása, se pénze nem volt, éjjelre visszajárt a táborba aludni, enni. Ezeregy fortélyt kellett kitalálnia, mesélte, hogy éjszakára visszaszökhessen a táborba.
Miután a törvények lehetővé tették, hogy a száműzöttek családjukkal élhetnek, a táborparancsnokságnál kérvényezte, hogy nagyanyát helyezzék át Novoszibirszkből Uhtába.
46-ban, évekig tartó kilincselés, kérvényezés után nagyanya végre megkapta az engedélyt. És kis batyujával Uhtába utazott. 10 évig nem látták egymást. Az utcán találkoztak, teljesen véletlenül, mesélte nagyanya. Úgy látszik, mondta nagyanyám, az utcán tartóztatták le szegényt, az utcáról hurcolták el, az utcán is kellett újra találkoznunk. Már ahogy megérkeztem, mesélte, feltűnt, mennyire rongyosak az emberek, de csak a páromat megpillantva vettem észre, hogy azok az olajjal összemaszatolt emberek ott, abban az istentelen hidegben, valójában meztelenek. Valami rossz kabátféleség volt a nagyapámon, meg valami rongy a lába között, de kilógott mindene. Ott állt a nagyanyám előtt, a járókelők között, pucéran. Szinte a bőr is lerongyolódott róla. Sok mindent megélt a nagyanyám Novoszibirszkben, de Uhta maga volt a pokol. De még hogy pokol, azon sem lepődött volna meg túlságosan, ám azon, hogy ebben a pokolban is természetesen viselkednek az emberek, mennek ide, mennek oda, az, hogy észre sem veszik, hogy valójában meztelenek, az megdöbbentette. Ő sem volt jól öltözve, senki akkortájt Oroszországban, de rajta legalább volt bugyi, bekecs, kendő.
Még sosem volt olyan kínos helyzetben életében, mint akkor ott, azon a széles uhtai utcán.
Hirtelen lehajolt, és lekapta magáról a bugyiját. És térdére ültetve nagyapámat gyorsan ráhúzta, mint ahogy a kisgyerekekre szoktuk ráhúzni a tiszta bugyit, ha összekakálják magukat.
Igen, vörös nagyanyámnak az a hirtelen mozdulata, amit ezerszer elmesélt, megmutatott, eljátszott, jutott eszembe ott Németországban. Az, ahogyan lekapta magáról a bugyit, és ráhúzta, ahogy ő mondta, *momentál* a férjére. És én is lekaptam az egyik hulláról a lepedőt, és becsavartam a férjemet.
Mondom, akkor karácsonykor nagyon boldog voltam, hogy ott az akácosban, nagyapa szibériai szőrcsizmája van a lábamon. Egész nap kint álltunk az állatokkal a hóban. Amikor már kezdtem megfagyni, a kecske hátbabökdösött, hazavezetett.
Otthon jó teletömtem a kemencét. És a sámlira ülve néztem a parazsat, a lebbenő pörnyét. Pontosan úgy izzott a kemence boltja, mint kint az ég. Majd lassan kialudt. Az állatok elbóbiskoltak. A kamrát, a kerítést mintha kátránynyal kente volna be valaki. És mintha a havat is áthúzta volna kátránnyal. A csillogó havat is. A kötőfék, amelyikkel édesapám a gyémántkancán felkötötte magát, ott volt a sámli alatt.
Bal sámli, jobb, bal, jobb . . .
Bal sámli, jobb, jobb . . .
Bal . . .
Arra gondoltam, a szépírásfüzetbe bele kellene írnom, szépen bele kellene firkálnom azt a gyönyörű napot. Azt a karácsonyt. Azt, hogyan szikrázott minden. Azt a gyémánttá fagyott nagy madarat. A varjút. Mozdulatlanul nézett. Várta, hogy én is megfagyjak. Hogy engemet is feltépjen, mint azt a még tejes kis nyulat. Ha nem kezd el bökdösni a kecske, én is gyémánttá fagyok ott a havon. Beleirkafirkálni a kis akácost. Vagy legalább egy akácfát. Azt, ahogyan

a törzs kormossága jelzi csak, hogy még él. Az ég, meg a kemence égő boltját. És azt, hogy aztán hogyan meszelte át valaki az udvart kátránnyal. Hogyan aludtak el az állatok körülöttem. Hogyan aludt ki a tűz. Azt, hogy végül már csak a kötél, az a zsíros kötél csillogott. Tizenegy elmúlt. Egy egér szaladt fel az asztalra, és rámnézett. Még egyszer utoljára meg akart nézni magának. Két jégcsepp volt a szeme. Két homályos jégcsepp. Két ólomszín könnycsepp. Két nullás sörét. Pontosan. Senki sem tudta olyan pontosan, hogy mekkora is a nullás sörét, mint én. Mert amikor a vadászok meglőtték édesapámat (a nagy fekete autós városiaknak kellett hajtania a vadat), én szedtem, piszkáltam ki a melléből a söréteket. Pontosan akkorák voltak, mint az egér szeme. És elneveztem őket nullásoknak, nullás söréteknek. Hirtelen kettérepedt a fagytól a zöld vizesüveg, és a kisegér megijedt, még csak egy morzsát sem volt ideje bekapni, visszaszaladt a lukba. A macska felérzett, utánairamodott, de három lábával nem győzte, nekivágódott a falnak. Az ablaküveg is megrepedt. Hallottam, ahogy szép lassan hasad, nyílni, zsúfoltan bomlani kezd a jégvirág. Mintha csak a falak is hasadozni kezdtek volna a fagytól. Előbb csak a mész kezdett peregni . . . Pontosan éreztem, a varjú még mindig ugyanott áll. És néz. Ugyanúgy néz. Várja, hogy megfagyjak a kialudt kemence sötét szája előtt, a sámlin. A varjú várja, hogy kilebbenhessen a kemence sötét száján. Értem. Hallottam, a tisztaszobában hármat üt a falióra.

Láttam a varjút. Már napok óta nem evett. Már az ürüléke is üres volt, fehér volt, árnyék volt a havon. Már napok óta nem evett, csak fente a csőrét a havon, csak fente a jégen. Pontosan érezte, még néhány pillanat. Az egér is érezte, hajszálnyi körmei megfeszültek a luk fényes földjén, testében is megfeszültek a hajszálnyi inak, a hajszálnyi rugók. A mennyezet alatt üvegként pattant el a pókfonal. Tán benn a tisztaszobában, az órában is elpattant valami, és az utolsó, a legutolsó pillanatokat már képtelen mutatni.

Éppen lenyúltam megtapogatni a kötelet, amikor erős reflektor világította meg a vizes kerítést, a kamra fekete oldalát. Bevilágított rám.

Megállt az autójuk az udvar közepén. Az a piros. És kiszállt belőle anyukám, abban a rövid piros kabátban. Csak az a vörös csokor nem volt a kezében.

Gyorsan bedobtam a kötelet a kemencébe. A kecske mekegni, a kutya ugatni kezdett.

Nem, mondom, nem akarom meggyújtani. Jobb így a homályban. Simogatja, selyemként simogatja az arcomat. Istenem, milyen régen érintettem, simogattam meg magamat. Tán az a szegény szicíliai simogatta meg utoljára az arcomat. Pontosan olyan volt a tenyere, csak tenyere volt, hatalmasra puffadt tenyere, mint a békakirály hasa. Akkor, ahogy két puffadt tenyere közé fogta az arcomat, szerettem volna, ha teljes erőből orron vág. Ha puffadt csonkjaival szétveri az arcomat. A her Hartmann is le akart feküdni velem. Azt mondta, akkor okmányok nélkül is elintézi a nyugdíjamat. Én nem akartam nem lefeküdni vele, de lefeküdni sem akartam. Megkínált likőrrel. Azzal, amit én vittem neki ajándékba. És azzal a szeplős kezével benyúlt a szoknyám alá. De én elkaptam a csuklóját. És szorítottam. És ő szűkölni kezdett. Könyörgött, engedjem el. Nem engedtem el, de közben arra gondoltam, én nem akarok nem lefeküdni vele, de lefeküdni sem akarok. És ő csak szűkölt. Nagynehezen lefeszigette az ujjaimat. Töltött magának. És csak a kezemet bámulta. Milyen erős keze van, ismételgette.

Csak most látom, egész életemben túl erős kezem volt.

Képtelen voltam megsimogatni magamat.

A férjemet is már csak ott simogattam meg a jégen. Szöcskecombját, homorú hasát, harmonika bordáit, csapzott halálverejtékes homlokát.
Ez a homlokom. Az orrom. Az ajkam.
A férjem egyszer azt mondta, olyan az ajkam, mint a négereké. Az iskolában egy szindarabban bekentek kenőccsel, kisuvickoltak és tényleg olyan voltam, mint egy született néger.
Ez volt a mellem. A combom.
Úgy ásol, mint a pockos kutya, mondták a spárgás asszonyok.
Tényleg, az első években úgy éreztem, ujjaimmal át birnám döfni a földet. A földgolyót, mondaná a diák. Ha megpillantottam a bucka tetején a hajszálrepedést, vagy ahogy a lányok mondták, a viaszfütyürü lila hegyét, két ujjammal szinte egyből leszúrtam a tövéig, a tökéig, ahogy a lányok mondták. És a vésőkéssel máris alászúrtam, a tapasztókanállal máris behánytam, elsimítottam. Igen, így kell keresni, mint ahogy a nőgyógyász, két ujjal. Női nemiszervbe nyúlsz, kotorászol, kotorászol és benn férfi nemiszervet találsz, férfi nemiszervet vágsz, csonkolsz, veszel ki. Ezt is a lányok mondták, szegények. Kínjukban, nagy kínjukban, ugyanis spárgát nem szúrnak férfiak. Jobb is tán. A férfiaknak túl nehéz munka a spárgaszúrás. Csak elvétve látni a végtelen rőt spárgaföldeken egy-egy hajlongó férfit. Volt velünk utoljára egy diák. Persze ő sem bírta ki végig. Nem csoda. Csak az bírja ki, aki sokat kapált életében. A diák, nagyon szerettük, megsirattuk, amikor elment, csak azt ismételgette, mint én, most utoljára: belehal, ha még egyszer le kell hajolnia, belehal. Meg azt, hogy ha már ilyen nehéz munkát kell végezni, akkor inkább bányába megy, elmegy az ausztrál opálbányákba, ott legalább van remény, hogy talál valamit, itt meg csak állandóan: lóizét!
A Sára mondogatta, úgy döfök, mint az a karatés, aki éles tenyerével beüt, beszúr egészen a bika szívéig. Beszúr egy ütéssel. És kitépi, felmutatja az állat szívét . . . Persze én nem hiszem, hogy van ilyesmi, mert én sok marhavágást láttam életemben. Én jól tudom, mi az. Sokszor láttam, milyen nehezen verik szét az állat fejét a taglóval. A húsmozdony fejét. És hogy szúrják még aztán, amikor térdreesik, szíven. Hogy engedik ki a vérét. És nem egyszer még akkor is képes felugrani, nekirohanni a falnak. Egyszer ott álltam egészen közel, és a böllér hirtelen a tenyerembe nyomta a bika szívét. Szaladj a konyhába vele, mondta. Ekkora volt! Nyomott vagy öt kilót. Még élt. Vert egy utolsót. Vagy az már az én szívem volt? Látszott, hol szaladt bele a kés. Még az élet forrósága volt benne. Odanyomtam az arcomat a diófára aggatott nagy húsokhoz, félmázsás combokhoz. Még az élet sütött belőlük. Semmi sem olyan sütős. A hentes azt mondta, vigyázz, kislányom, leégeted az arcodat!
Milyen erősek is voltak az ujjaim.
Valaki egyszer azt mondta, nézd, szegénynek milyen durva a keze. Pedig gyengédebb, mint az ő kezük. A gyengéd kéz valójában csak gyenge. Csak maga felé hajlik gyengédségében is. Önző, üvegcsontozatú madárkarom. Milyen emberfeletti erőre van szükség, hogy az ember adni bírjon valamit, hogy a gyengéd kéz ne csak magafelé hajoljon, hogy az adásban megfeszüljön, mint az íj.
Az én ujjaim között sosem tört el a spárga. Ha naccságák jöttek szúrni (olykor naccságák is jöttek, gondolták, egy kis potya pénz, egy kis expressz valuta), az ő finom ujjacskáik között állandóan elpattant a spárga. Nem tudták így, gyöngéden kiemelni. Így, pontosan így, mint ahogy a szentképeken tartják, emelik átlósan a gyertyaszálat az angyalok. Szegény naccságák megijedtek, és mind megették az eltört nyers termést.

A tapasztalt spárgás, mintha mi sem történt volna, észrevétlenül visszatemeti vagy széttapossa a tört anyagot. Igaz, vannak svábok is, akik nyersen eszik a spárgát.
Tizenöt órákat dolgoztunk, most utoljára is.
Még sötétben keltünk. Mindenki jajgatott. Legtöbben a kezüket fájlalták. Meg a lábukat. Derekukat. Egész éjszaka váltogattuk magunkon az ecetes borogatást. Nekem csak most, utoljára szakadtak meg ujjaimban az inak, törtek össze a porcogók.
Én a derekammal bajlódtam. Éppen úgy, mint az a bajmoki asszony, aki hajnalonta mindig arról mesélt, hogy egész éjszaka szült, s a halott gyerekkel együtt mindent kiszaggattak belőle. Szinte naponta megbénult, naponta többször is meg kellett taposnunk a homokban. Magunkra kapkodtuk a gúnyát, elkötöztük a csuklónkat, és már szaladtunk is a FORD-hoz, mert a gazda már rég begyújtotta a motort. Ő már éjfél körül felkelt. Az előző napi termést készítette az átadásra, köszörülte a késeket, takarította a műhelyt. Nem egyszer megtörtént hogy 5–10 perccel előbbre állította a műhely óráját, este pedig 5–10 perccel vissza. A gazdának ez a percekért, pfennigekért való emberfeletti harca esett tán a legnehezebben. Éreztük, a percek is problematizálódnak (ez a diák szava), a pfennigek is kérdésessé válnak, nemcsak az órák, nemcsak a márkák. Percekre hullott a nap és a 15 óra valóban maga lett a mozdulatlan végtelen.
Mindig nagyon megijedtem, ha elüvöltötte magát valamelyik asszony. De aztán egy napon én is felüvöltöttem.
Mindig csak azért imádkoztam, hogy az első sor elején ne legyen hirtelen sok spárga. Ha rögtön tömérdek az anyag, akkor nem ébredhet fel igazán az ember, begörcsöl, elkapja a pánik.
Akkor az egész nap katasztrófa. Mert ráadásul legtöbbször éppen olyankor őrülnek meg a nemesmiletiei, meg a monostori asszonyok. Hajtanak, mint az ördögök, szegények. Pedig az indításnál nincs jelen a gazda. Akkor adja át az előző napi termést. Igaz, ha hét óra felé kijön, azonnal látja, hány sort csináltunk meg, hogy indítottunk.
Volt néhány szép hajnal. Szinte üres első sor. Amikor nem fájt semmi. De most utoljára, szinte minden hajnalban zsúfolt első sort kaptam.
És aztán a hirtelen eső, a hirtelen erős nap. Az erős pára. Már az orvosságokkal megmérgeztem magam, és aztán még az a pára! Az asszonyok szinte minden sor végén bekaptak egy-egy pirulát, fájdalomcsillapítót. Mondják, indulás előtt mindig kiürítik a nemsmiletiei, monostori, bajmoki, zombori gyógyszertárakat. Igen, az a sok hajnaltól késő estélig hajlongó asszony mind nyakló nélkül szedte a gyógyszert. Mondta is a diák, sokáig nem értette, miért olyan álomszerű, balettszerű ez az egész. Miért mesélnek olyan különös történeteket munka közben. Aztán őt is teletömték pirulákkal az asszonyok. Ő is rákapott a drogra. Ő is lebegni, balettozni kezdett a hosszú késekkel a kezében. Jobb a börtönben, mondta, bár ott tudod pontosan, mikor van a reggeli, az ebéd, a vacsora. Persze, tette hozzá minden egyes alkalommal, nem olyan börtönre gondol, ahol német, az őr. Itt csak hajtás van. Állandóan fokozódó hajtás. Mert csak jön, csak jön, csak jön a csirág. És hát a spárgalégy. Meg a farkaskutyák. A svábok a spárgaföldek mellé hordták futtatni a kutyáikat. És csak jön, csak jön, csak jön a csirág. Csak a dzsungel jöhet ilyen könyörtelenül, csak a dzsungel, mondogatta a diák. Csak a dzsungel.
Igaz, minden nap elsétált mellettünk egy törpe is. Azt mondják, tönkrement a cirkusza. Aztán hivatalnokként dolgozott. Majd nyugdíjazták. Nyugdíjas

törpe. Egykor túl sima lehetett az arca, most meg túl ráncos volt. Milyen ijesztő valami is az ember, gondoltam mindig, ha így a lábam között megpillantottam a hangyaléptekkel közeledő Adolfkát, a nyugdíjas törpét. Mert mindig így, a lábam között pillantottam meg, a középső résznél. De azért jó volt, hogy éppen a spárgaföldek mellé járt sétálni. Biztosan szerette nézni a hajlongó, görcsös arccal dülleszkedő asszonyokat. Legalább volt kit várni. Ahogy befejeztük az első részt, s belekezdtünk a salakos, akárha zsilettpengével teleszórt második részbe, mindig azt gondoltuk magunkban, mert hát kellett valamibe kapaszkodni, hogy el ne vágódjunk, nemsokára jön az Adolfka. Ahogy megpillantottuk, a monostori lányok azonnal azt kezdték magyarázni, mutatni a spárgával, hogy a törpéknek rövid a kezük és valaki másnak kell kivenni a fütyürüjüket, másnak kell megpisiltetni őket. Ám, mondták, mindig rendkívüli méretű spárgát tartalékolva ehhez a jelenethez, a törpék fütyürüje nem töpörtyű, sőt!

Tömérdek ilyen és hasonló mesére, játékra volt szükség, hogy ne őrüljenek meg.

Egyszer egy véres kést találtunk a buckák között. Egy néger katona leszúrt egy német tanítónőt. És a buckák közé dobta a kést, hogy ránk, idénymunkásokra – mert minket jobban utáltak, mint a négereket – terelje a gyanút.

A gazda állandóan vakondra vadászott. A kezdő spárgás azt hiszi, őt vadássza bonyolult, németesen precíz csapdáival, s könnyen beleőrülhet.

Valójában őt is vadássza. És mégis, ettől függetlenül, éppen a gyémántbundás állatkának (meg hát az Adolfkának) hála, túl lehet élni, valahogy túl lehet élni.

A vakond nem eszi a spárgát. Csak levegőt enged a buckákba. És meglilul az anyag. Nem eszi a spárgát, de nagyon szeret a buckákban lubickolni. Nem kell külön kis dombokat csinálnia, a buckák végtelen sora mind az övé. És ebből kifolyólag felettébb boldog. Ha egy buckába bemegy, mint valami hosszú, furdanccsal, végigfúrja. Oldalt kis lesőlyukakat csinál magának.

Lesi a szentjánosbogarakat.

A gazdától hallottuk először, hogy a vakond eszi a szentjánosbogarat. Egyszer aztán megvizsgáltam a vakond ürülékét. Mert, mondtam, kell valamit csinálni, valami mást, kell valami másra gondolni munka közben, mert különben eldobja a kést az ember és üvöltve rohan a ködös, sötét német hegyek irányába. Megvizsgáltam. És tényleg világított! Olyan volt, mint a drágakő. A vakond ürüléke olyan, mint a drágakő. Mint a briliáns.

Ürüléke *briliáns.*

(Az igazság az, hogy ezek a diák szavai, a szavak többnyire a diák szavai, mert az asszonyok némán birkóztak a gazdával, és akkor még én is néma voltam – nem járt a szám.)

Ürüléke *briliáns.*

Gyorsan becsomagoltam. Selyempapirosba.

JAFFA GOLD

És elkezdtem gyűjteni. A vakondbriliánst. Azt hiszem, ha nem kezdtem volna el gyűjteni a vakondbriliánst, megőrültem volna. Én is eldobom a műszereket (a hosszú kést, a tapasztókanalat) és üvöltve rohanok én is a buckákat ugrálva a ködös, sötét hegyek irányába, rohanok ugrálva, mint a farkaskutyák űzte őzek. (Igen, néha az őzek is lejönnek spárgázni.)

Telegyömöszöltem a zsebeimet narancsselyemmel, és ha vakondbriliánsra bukkantam, villámgyorsan becsomagoltam, kebelembe rejtettem. Egy egész ridikül vakondbriliánssal érkeztem haza utoljára is. Mondtam rokonaimnak, hoztam jócskán briliánst is. Úgy tettek, mintha meg sem hallották volna, mintha

nem érdekelné őket. Mintha őket egyáltalán nem érdekelné a briliáns. Sőt egyenesen megvetnék, utálattal töltené el őket. Hadd keressék, ha meghalok. Hadd keressék a szarevők! Vagy valóban briliáns, igazi briliáns a szentjánosbogárral élő vakond ürüléke? Nem tudom. Nem tudom. El kellene vinni az ékszerészhez felbecsültetni őket...
Ez az ajkam?
Jó beszélni. Most, az utolsó spárgázás közben kezdtem el hangosan beszélni – *hangosan magamban.*
Már kislánykoromban is sokat beszéltem magamban (amikor édesapám felakasztotta magát, meg azon a karácsonyon), de nem hangosan. Most jó hangosan beszélni. Hangosan magamban.
Valamikor mennyire féltem azoktól az asszonyoktól, akik mennek az utcán és gesztikulálva magyaráznak, kiabálnak, pörölnek valakivel – olykor magával az istennel. Csak most kezdem becsülni, megszeretni őket. Most, hogy már értem, most, hogy már magam is beszélem azt a másik beszédet. Azt a fontosabbat. Igen, csak most néhány éve érzem, milyen jó is ez. Különben már rég szétrobbant volna a fejem. Amióta hangosan beszélek magamban, megszűnt a fejfájásom, nem zabálom az aszpirint.
Jó ideje már csak az orvosságos dobozokat gyűjtöm.
Hajnalonta elsőnek mindig a gyógyszertárak központi raktárához megyek. Milyen finomak, könnyűek ezek a kis dobozok! Félek, kiröppennek az ujjaim közül, mint a pillangók. Lehet, hogy majd ezekbe a dobozokba fogom szétszortírozni a vakondbriliánst.
Külön gyűjtöttem a BAYER ASPIRIN zöld dobozait. Németben egyszer berohantam a Bayer-gyár udvarába. Körülfogtak a rendőrök. Én meg csak üvöltöttem, szétesik a fejem, szétesik a fejem!
Amióta így, megállás nélkül beszélek, nem érzem a fejemet. Olyan, mint a billiárdgolyó.
Csak ez a tömérdek papundekli, ez a papírpulpa, ez a sok doboz, dobozka, narancs- meg mandarinselyem tudja, milyen gyengédek is valójában az én ujjaim. Mennyi simogatás van ebben a kamrában felhalmozva. Beépítve. A simogatás, a gyengédség tonnái. Simogatással épített piramis. A simogatás papírmasépiramisa. A diáktól tanultam meg ezeket a különös szavakat.
Csak most utoljára volt nehéz szúrni a spárgát. Úgy éreztem, minden szúrásnál összeroppan a kezem. Csak most kellett volna a spárgánál is a sámli.
Bal sámli, jobb, bal...
Most minden egyes szúrásnál én is úgy éreztem magamat, mint a diák. Mondtam már, a diák volt az egyetlen férfi, aki a spárgásasszonyok közé keveredett. Azt mondta, maga se tudja, hogyan. Meghalok, súgtam minden szúrásnál. Meghalok, súgta a diák. Meghalok, súgtam. Meghalok, súgta. Meghalok. Meghalok. Meghalok. Úgy éreztem, minden szúrásnál összeroppan a kezem, beletörnek az ujjaim. Sokszor nem tudtam, spárga-e az, amit kiemelek, vagy az ujjam. A hirtelen nap megcserepesítette a buckák tetejét. Minden hajlásnál kivert a halálos verejték. Szinte minden sor végén engemet is meg kellett taposni, mert képtelen voltam kiegyenesedni. Kissámlit, súgtam. Kissámlit. Meghalok. Kissámlit.
Bal, jobb, bal...
Kissámlit. Meghalok. Meghalok. És máris láttam azt a végtelen világtérképet teleszurkálva a kis vörös műanyagzászlókkal.
Bal, jobb, bal...
A diák szavait hallottam.

Németben minden munka koncentrációs. Csak most értem azokat a szegény táborlakókat, mondogatta. Nem az éhség, nem a kényszermunka, nem a hideg, nem a gáz volt számukra a legborzasztóbb, az elviselhetetlen, hanem az az abszolút ellenőrzés. Ez a páratlan, csak nekik megadatott képesség, tudomány magyarázta. Valóban, szinte minden egyes szúrást – az ötven napig tartó, napi tizenöt óra, tehát mind a 750 óra minden egyes szúrását ellenőrizni tudta a gazda. Ha nem szúrt velünk (azért dolgozott velünk, hogy diktálja, felfokozza, pokolivá fokozza a tempót), akkor permetezett, az állandó szél, szellő miatt a szó szoros értelmében, minket permetezett: mérgezett. A diák ezért nyitott gázkamrának nevezte a spárgaföldeket. Hihetetlen, de még a pisilést, kakálást is ellenőrizte. Vécére menni főbenjáró bűnnek számított. Voltak gazdák, akiknél nem is volt budi. Az ég alatt, a gazda előtt kellett a kis és nagydolgukat végezni az asszonyoknak. A budikban már néhány pillanatra elhagyhatták magukat, megpihenhettek kissé. A diák mondta, ez a végső megszégyenülésem, arról álmodozom, ülve pisálhassak, mint a nők. A gazda nem zavartatta magát, ott húgyozott mellettünk. Olykor a méreggel együtt húgyának permetét is arcunkba fújta a szél. Ha szombatonként megkaptuk a pénzünket (5 DM óránként), a diák mindig azt mondta, no lám, szabaddá tett benneteket a munka, szabaddá áruházaik számára . . .

ARBEIT MACHT FREI!

A Sáráék, meg a Rózsiék esernyőket vásároltak, olcsó esernyőket. Meg olcsó gyertyákat. Találtak valami nagyon olcsó rózsaszín gyertyákat. Temetőbevalót. Sári férjét elütötte a kamion. Bolondja volt a motoroknak, olyannyira, hogy egy napon elkezdték üldözni a kamionok. És egy végül tényleg el is gázolta. Nemsokára Sára húgát és a vőlegényét is elgázolta egy kamion. Sok gyertyára van szükségük, mondta.

A plébánosnak is visz ajándékba. Lila ernyőt meg rózsaszín gyertyát.

Én nem vettem semmit. Pedig nekem is sok a sírom. Csak én nem égetek állandóan gyertyát. Én csak sírok. Ezt az egy szálat magamnak tartogatom.

Pontosan olyan, mint a spárga. Lehet, hogy már akkor is azért vettem meg. Hogy legalább egy szálat hazahozzak.

Csak ezt hoztam. Meg a briliánst.

Ezt a kamrát (errefele úgy mondják, supa) bérelem. A maradék pénzen öntettem egy harangot a vörös nagyapáék emlékére. Ők mesélték, Moszkvában látták a cárharangot. Különös mód az tetszett nekik a legjobban, de az akkora, hogy sosem is szólal meg. Állandóan azon tűnődtek, lehetséges, hogy sosem is fog megkondulni. Visszajövet leszálltam Bécsben, és megrendeltem. Igaz, kisebb, de ez naponta szól. Kár, hogy már nem él a zsíros nagybácsi, a harangozó . . .

A maradék pénzt meg odaadtam ezért a kamráért.

Lehet, hogy már nincs is a kamra, csak ez a doboz van. A priccs se látszik. Telegyömöszöltem. Itt alszom, ezen a sámlin. Mint kislánykoromban a kemence szája előtt. Ez a sámli az én örökségem. Vagyonom. Meg ez a tömérdek papundekli. Meg hát a briliáns.

A bútorokat, amit a férjemmel vettünk, mind Németben hagytam. Kiraktam az utcára. Ott az a szokás, ami nem kell, kirakod az utcára. Kell másnak. Örültem, hogy simán megszabadulhattam tőlük.

Csak ezt a sámlit hoztam vissza. Ezzel mentem. Ezzel jöttem. Közben akárha szőlőt is szedtem volna. Szőlőt – még egyszer utoljára.

Bal, jobb, bal . . .

Átgyalogoltam Európán: Bácska – Balkán.

A Zombor környéki asszonyok is mind megrokkantak. Biztosan már azok is csak sámlin tudnak közlekedni. Ügyesen. Ügyesebben, mint azok (a betegsegélyezettek) a nikkelkocsikban.
Bal, jobb, bal . . .
A diák olykor beszökött Darmstadtba, Heidelbergbe. A spárgaföldek tulajdonképpen Darmstadt és Heidelberg között vannak. Mindig lekapták. Azt hitték kábítós, olyan révült, csapzott volt. Valójában tele volt gyógyszerrel. Állandóan tele volt fájdalomcsillapítóval. (A spárgánál kábák voltunk, a szőlőnél részegek.) Egyszer meg terroristának vélték. Pont olyan volt, mint az az egyik szakállas terrorista a körözőplakáton. Sehogyan sem értették meg a rendőrök, miről beszél, miről szónokol.
A nemesmiletici asszonyokról beszélt. Azokról akart előadást tartani rossz katonasapkájában, hosszú, sáros, ólomszín gumiköpenyében az Alte Universität dísztermében. Fennállt a veszély, hogy tébolydába zárják. De a gazda mindig kiváltotta, új munkást idény közben már nem találhatott volna.
Bal sámli, jobb, bal . . .
Már Németben is gyűjtöttem a papirost, a narancs- meg mandarinselymet. Ez itt mind JAFFA GOLD! Ebből csinálom a ruhám. Mennyi isteni csomagolópapírt, lakkos újságot dobtak ott ki naponta. Ahogy mentünk az utcán a férjemmel, állandóan kapkodtam a földről, a szemétből, a fekete zacskókból, zsákokból, a konténerekből a szebbnél szebb dobozokat, papirosokat. Ha valaki eldobott egy cigarettásdobozt, rávetettem magam.
Megőrültél? A férjem mindig csak ezt kérdezte, megőrültél?
Tényleg megőrültél? De én csak kapkodtam, kapkodtam a szebbnél szebb dobozokat, puhábbnál puhább narancsselymeket. Nem akarták elhinni, hogy nekem ott, kint az a legszebb. Egy nagy bőrönd selyempapirost hoztam. Újságot, kartont akkor nem. Meg a sámlit. Meg egy ridikül vakondbriliánst. Tényleg megőrültél? A kartont meg az újságot valójában itthon kezdtem el igazán gyűjteni. Nem csak azért, mert átsüvített a kamrán a kossava. Nem.
Valamit kellett csinálni. Ez tetszett legjobban. Egy-egy dobozzal, később meg egész rakományokkal hazatérni. És aztán feldolgozni, bepréselni a falba az anyagot . . .
Takarítani már nem akartam járni. Képtelen voltam. Képtelen. Aki Németben évekig takarít, az aztán egy életen át csak a szutykot sóvárogja. Tiszta lakást takarítani – úgy, hogy sose legyenek megelégedve a munkáddal! – a legszörnyűbb dolog a világon. Hogy ez a kamra mégse piszkolódott el, az azért van, mert a temérdek papír, papundekli mindent fényesre csiszol. Azért csillog itt minden.
Mint a csont. Mint a briliáns.
Ezt a babakocsit a szemétdombon találtam.
Mit akar kend ezzel a bélelt tankkal, kérdezte valaki, amikor először jelentem meg vele a raktárak környékén.
Hajnalban körüljártam vele a raktárakat. Néha parázs veszekedés támadt a papirosok, a csillogó kezű papirosok között. Késre mentek egy-egy tévésdoboz miatt. Ábban van sztiropor!
Sokszor éppen a babatank mentett meg. Amikor például megpillantottam ezt a húsdarálós dobozt, hirtelen rájuk rontottam a babatankkal. Kislánykoromban mindig én mostam a húsdarálót . . . Ha üldözőbe vettek, a lejtő előtt beledobtam magamat. Egyszer sem értek utol. A kartongyűjtők, a papirosok mind fogyatékosak, nyomorékok. Nálam is bénábbak. Amikor sámlin kezdtem járni, hátamra kötöttem az anyagot, a papírcsöveket.

Van egy fiú közöttük. Ő csak a plakátot gyűjti. A szemétre került plakátot. Moziplakátot főleg. A meztelen színésznőket. És szendvicset csinál magából. Azt mondja, szendvicsember. Azt mondja, Amerika tele van ilyen meztelen színésznők közé szorított szendvicsemberekkel. Ha véletlenül túl közel találsz lépni hozzá, bokán rúg, durván bokán rúg vasalt ortopéd cipőjével.
Ha újrakezdeném, csak sztiroport gyűjtenék. Az még jobban szigetel.
És olyan, mint a márvány. Olyan, mint a márvány, csak könnyű.
Könnyű, puha márvány. Nem nyom a földbe. Szinte emelkedik veled. Az angyalok is sztiroporvárosokban, sztiroporházakban élhetnek. Az angyalok is sztiroporból lehetnek. Azért cincognak, mint a bőregerek.
Cincog, ha beleszúrsz.
Ezzel a tűvel szoktam szurkálni. Cincog. Mintha csak az angyalokat hallanám. Nem vérzik. A sztiropor nem vérzik. Lakkos újságpapirosból, narancsselyemből készítem a ruhámat is.
A vörös nagyapa egyik barátját halálra ítélték ott, Szibériában. Első dolga volt szétosztani a ruháit. A ruha volt ott a legnagyobb kincs. De még azon az estén értesült, nem fogják kivégezni, reggel átvezénylik egy másik táborba. Ruha nélkül az az út a biztos halált jelentette volna. Nagyapa barátja reggelre egy PRAVDÁ-ból és különböző zsíros papírhulladékokból, dobozokból drótokkal, meg valami csirizféleséggel egy öltönyt csinált magának.
És hajnalban abban az öltönyben vonult át a végtelen hómezőn!
A narancsselyem ruhában olyan vagyok, mint egy angyal.
JAFFA GOLD-angyal!
Ezt mindig külön rakom, ezt nem keverem a narancsselyem közé. Ez még az a mandarinselyem. Amit anyukám küldött. Mást mindent beleszórtam a kútba. A zöld békakirály van rajta. Fején aranykorona. Ráterítem az arcomra. Így alszom. Itt a sámlin. És a békakirály puhán ugrálni kezd az arcomon. Simogat. Puha hasával simogat. Így, itt a sámlin. Simogat.
Már semmit sem lehet begyömöszölni ide. Szépen befalaztam magam. Befalazta magát, hallom, az ablak alatt. Nem látok ki, fény sem szűrődik be, de a hangokat még hallom. Pontosan meg tudom különböztetni, melyik a postásé, melyik a gyepmesteré, a kéményseprőé, melyik a fehérszakállú művészé, aki az egyik partra húzott, korhadt ladikban alszik, pontosan meg tudom különböztetni, melyik a halász feleségéé, melyik a csavargóé.
Nem eszik, mondják, csak azt, amit az üres dobozokban, a selyempapiros között talál. Üres aszpirines dobozokkal gyógyítja magát. Kleptomániása a semminek – ezt csak a művész mondhatja. Pár éve be akart kéredzkedni ide hozzám, de aztán látta, más számára itt már nincs hely. Már akkor sem volt. Lassan már az én számomra sem lesz. A diák, a spárgás diák egészen biztosan jól megértené magát a művésszel. Azt ígérte, egyszer felkeres. Kár, hogy a kamrám első része összedőlt. Ott szépen ellakhatott volna. A diák, a művész meg a plakátgyűjtő fiú, a szendvicsember is. Együtt fürödhettünk volna a folyóban.
Akár spárgát is termeszthettünk volna a homokban. (Legalább aszparáguszt a temetkezési vállalatok részére.) Mindig is kíváncsi voltam, lehet-e másképpen dolgozni, mint ahogyan dolgoznak – dolgoztatják egymást az emberek . . .
Hallom, ahogy mondják, tele van arannyal. Briliánssal. Nyugaton dolgozott egész életében. Majd agyonveri valaki. És rágyújtja azt a sok büdös papírt.
Meg hallom a szeleket. Hallom a folyót. Olykor egy-egy madár is megszólal itt, az almafán.
Nem eszik, állandóan csak ezt hallom. Pedig hát egyáltalán nem éhezek. Ha

tudnák, mennyi minden van ezekben az üres dobozokban! Ma is találtam egy háromszögsajtot. Más nem ismerte volna fel, agyon volt nyomorítva. Tegnap meg egy fekete banánt találtam. Más öregasszonyok kenyérhéjat majszolnak. Én sajton, banánon élek.
Papundeklipiramis, mondják.
Ezt a gyertyát magamnak gyújtom. Ha elég, majd ég szépen tovább a papír, a papundekli. A papundekli nem lobog, csak parázslik. És olyan lesz ismét a világ, mint a kristály. És én ismét benne leszek. A közepében. És parázslok majd szépen tovább.
Szerencsére semmi sincs a kamrám közelében. Csak egy almafa. Meg nem messze egy kerekeskút. És száz méterre a folyó. Nem fogok semmit sem felgyújtani. Kartonmáglyámat körülöleli a folyó. Hallom, lezuhant egy alma. Egy savanyú alma. Szinte dühösen ütötte meg a földet. Biztos megkékült a hátam. Nincs már fogam. De a savanyú almák majd megsülnek. Megsülnek szépen az ágon. És a folyóra menet esznek belőlük a mindig éhes gyerekek is. Csak azt sajnálom, hogy nem látom őket, ahogy mezítláb futkosnak a zúzaszín fövenyen.
Hallom, ugrálnak a varangyok a kamra korhadt falánál. Nekiugranak a papundeklinek. Kiszimatolták, nálam van a békakirály. Idesereglik a világ összes varangya.
A vakondok is mind felfúrnak majd. És állnak vakon a napon, mellső lábuk között briliánst emelve felém.
Az égő bogárkák . . . Az égő bogárkák . . .
Bánáti nagynénim szeretett mesélni az égő bokárkákról.
A háború végefelé gyakran jártunk át éjszakánként a határon Szegedre. Petróleumé, cigarettapapirosé, élesztőé. Tyúkokat vittünk cserébe. Egy lápos résznél. Ott lehetett legkönnyebben eltűnni. Igaz, gyakran megesett, hogy a víz alá kellett merülnünk. Egy, akkor már csak egyetlen egy határőr volt ott, egy sváb: a Bisók.
Mentünk, lopakodtunk. Csak hold- és csillagnélküli éjszakákon mertünk elindulni. Mentünk, lopakodtunk – és egyszer csak látjuk: ott a Bisók a láp szélén. Cigarettázik. Csak a cigaretta parazsa látszik, ahogy olykor nagy ívben a szájához emeli.
Behúzódtunk a mocsárba. Előbb csak térdig. Aztán derékig. Bisók mind idegesebben cigarettázott. Megcsavartuk a tyúkok nyakát, a biztonság kedvéért még a víz alá is lenyomtuk őket. A Bisók csak cigarettázott. Már hónaljig vízben álltunk. A piócák mind meglepték az alsó fertályunkat, de pisszenni sem mertünk, mert ha megfog bennünket a Bisók, behurcol Szegedre, és ott napokig dolgoznunk kell.
Vacogtunk. A Bisók meg csak cigarettázott. Sőt, mintha még egy kicsit közelebb is jött volna. Az egyik asszony, a Terka, aki a legjobban félt a Bisóktól, (mert amikor elcsípett bennünket, az őrházban mindig őt ugrotta meg először), azt súgta a fülembe, nézd, közeledik, pont felénk sétál, nézd hogy csillognak a gombjai. Ez még a sliccgombjait is szidolozza, kérdeztem, hogy egy kicsit fölvidítsam az asszonyokat. Látom a kitüntetéseit is, súgta a Terka. Mi ütött bele, hogy mind fölrakta? Már több mint egy órája ott vacogtunk, amikor az egyik öregasszony megszólalt. Gyerekeim, nagyon hosszú cigaretta ez. Szivar, nevette el magát valaki. A Bisók néha szokott szivarozni, bizonygatta a másik. Nem a Bisók ez. De a Bisók. Nem. De. Éppen így tartja a cigarettát, éppen így szokta lepöccenteni a hamut. Nem a Bisók. De a Bisók. Nem a Bisók: *szentjánosbogár.*

A Bisók. Nem a Bisók. A fények közben egyre szaporodtak. Egész rajokban jöttek. Akkor meg azt hittük, rakétát lőttek fel, hogy könnyebben megtaláljanak bennünket. Szinte égni kezdett a láp. Parázslottak a pákák. Itt égünk! Tán megkezdődött a végső ütközet? Gyorsan élesztgetni kezdtük a tyúkokat...
A Terka ott, akkor hibbant meg. Ott a lápban.
Bisók. Nem Bisók. Ahogy hazaértünk, élve eltemette a birkáit.
Tavasszal kristálycukrot vetett. Mondta, ha kristályt vetsz, szentbogárkák kelnek a földből... szentbogárkák kelnek...
Néha itt áll mögöttem is a Bisók. Bisók! Bisók!
A dobozok fenekén sok a kristálycukor. A finom por. A só. A liszt.
Bisók!
Itt áll mozdulatlan. Csak a cigarettája parázslik. Bisók!
Felgyújtod a papundeklit, Bisók!
Nem válaszol. Cigarettázik.
Izzik, parázslik szépen minden.
Azt mondják, Amerikában hatalmas szentjánosbogarak vannak. És megállás nélkül szeretkeznek. Olykor még a repülőgépeknek is nekiröpülnek – szentjánosbogaraknak vélik őket. Szeretkeznek a repülőgépekkel, a csillagokkal.
Már nem bírok felállni. Többé már nem.
Ma reggel beszorítottam az utolsó kartondarabot is. Most már csak helyben járhatok.
Bal, jobb...
Már helyben sem. Nincs hely.
Ki gyújtotta meg a gyertyámat? Ki gyújtotta meg ezt a szörnyű viaszcsírát? Egész éjszaka szedtem a csirágot. Égő gyertyaszálakat szedtem a buckákból. Égő gyertyaszálakat szedek. Égő gyertyaszálakat. Ki gyújtotta meg? Nem győzöm szedni őket. Bisók! Nem győzöm. Ha most itt lennének a nemesmiletići, bajmoki, monostori asszonyok! Ha itt lenne a diák! Ki gyújtotta meg? Nem győzöm szedni őket. Égnek az ujjaim is. Ki gyújtotta meg őket? Bisók! Nem győzöm. Nem győzöm. Ki gyújtotta meg?
Egy szent bogárka?
A mécs-bogárka mind átégeti narancsselyem ruhámat. Lángralobbantja. Azt hiszi csillag vagyok, szeretkezni akar velem.
Nem győzöm. Nem győzöm.

SÁNDOR IVÁN

# Napló a *más*világból

*„Amiről nem lehet beszélni,*
*arról hallgatni kell."*
*(Ludwig Wittgenstein)*

*Amiről nem lehet beszélni,*
*azt ki kell mondani . . .*
*(Egy idióta feljegyzéseiből)*

. . . mert „csak az marad szörnyű bennünk, meg a földön, sőt talán az égben is, amit nem mondott ki senki, csak akkor nyugszunk majd meg, ha mindent kimondtunk már, ha semmit sem hallgatunk el, akkor végre csend lesz, és nem félünk többé a hallgatástól . . ."

Úgy ám Ludwig!

Csakhogy Céline-t, akinek szavai az Idiótát látszanak igazolni, a második világháborúban tanúsított magatartásáért hazájában, Franciaországban köztudottan perbe fogták, elítélték; nemcsak a század egyik legnagyobb regénye, az *Utazás az éjszaka mélyére* szól hozzánk, a sarat is látjuk, ami a Céline-sorsból kifröccsen.

Súly a lelkemen, hogy éppen tőle idézek: sokféle csele van a létezésnek. De talán éppen az kell, hogy a *rétegek*, miközben végül a halálban, vagy egy hagyományozható műben egésszé formálódnak, megőrizzék részecske voltukat *is;* ne a kapcsolódások forrasztásai legyenek beszédesek, hanem a vigasztalan teljesség, bizonyságául annak, hogy minden megváltoztathatatlanul és siváran összetartozik, mert ki tudja, hogy anélkül, amit a létsnittek káosza sűrít a bűnbeesésből és a megtisztulásból, létrejöhetne-e a teljesség a komponált szekvenciák legendáiban? Lám ezt a gondolatsort is az váltotta ki belőlem, hogy egy önmagát besározó író mondatát idéztem, éppen a számomra legfontosabbról. Jó mondat, de azért nem annyira, hogy ne kerülhettem volna ki. Mégis az vonzott hozzá démonian, hogy a kimondással való önfelszabadításról beszélve, éppen az ő nevét leírva léphettem vissza azokhoz a majd fél évszázad előtti eseményekhez *is*, amelyeknek az elhallgatása *ugyancsak* szörnyű *maradna* bennünk, meg a földön, sőt talán az égben is, ha nem mondtuk volna ki őket.

Mikor nyugszunk hát meg? Akkor, ha végre kimondjuk: így volt? Még akkor sem. Talán csak akkor, ha kimondjuk: és így van.

Az út, amely az „így volt" elmondásától, az „így van" rámutatásáig vezet, megegyezik az olyan megnyugvással, amit akkor érzünk, ha abból sem hallgatunk el semmit, ami *éppen* körülvesz.

Itt nyílik annak a *más*világnak a bejárata, ahol naplónkat vezetjük.

Mit adhat az egyik író a másiknak? Leginkább a saját anyagához való kapcsolatát. Annak az érintésnek a valódiságát, amellyel (mint a Sixtusi kápolna freskóján találkozik ama két ujjhegy) fölizzítja a saját *anyagom* előbányászásának lehetőségeit. Mert az a miénk csak, ami csak a miénk, és nem bizonyos, hogy ez bármikor megtalálható a tárnamélyben, főképpen nem bizonyos, hogy a rétegek alól bármikor kifejthető.

A transzcendencia nélküli *más*világ bejáratához érkező vándor tekintete, ami az egyik író számára a másik íróban a legfontosabb. Minden más hasonlóság: csapda. És: annyi *más*világ van, ahányan vagyunk. Át kell lépni a kapun, mert a küszöbön innen vigasztalanul nevetségesen és unalmasan hasonlítanak egymásra a legjobbak is.

Wittgenstein, adieu . . .

Változat a kacér búcsúra:

Illés Endre előrehajol. Az arcvonásai nem fontosak, a bútorok színe, a hangja színe sem, a HELYZET rögzítendő. Átad néhány gépelt oldalnyi szöveget. Külső lektori jelentésnek nevezi. „Olvasd el. Ne mondj semmit. Vidd haza. Gondold meg. Állami kiadó vagyunk. Ami nem jelenik meg most . . . majd egyszer . . ." Nem kér, nem ajánl, nem szab feltételeket, a négy oldalt, mintha csak szórakozott lenne, benne hagyja a borítékban, a bal sarokban a magas intézmény pecsétje. A gépirat aljáról a „külső lektor" aláírása letépve, később jut csak a név a tudomásomra. „Megjegyzések *Az idő füstjele* című kötethez", a szöveg és a válaszom, a lényeget nem érintő rövidítéssel:

„Mindenképpen javasoljuk mellőzni »A múlt megvilágítatlan jelenetei« című (a koncepciós perekről szóló) fejezetet a kézirat 66. és 84. oldalai között. Egy rendkívül bonyolult, teljes részleteiben még fel nem tárt témát boncolgat a szerző anélkül, hogy bármilyen tekintetben új megvilágítást adna az eseményeknek. Ellenkezőleg. Pongyola és felelőtlen megjegyzései csak arra lennének alkalmasak, hogy fokozzák a téma körüli zavart. Általánosításai megalapozatlanok és védhetetlenek. Miért gondolja a szerző, hogy a politikus, az állampolgár, továbbá tudós és művész *mindenképpen* mást kell értsen az »azonosításon«. Még rágalmazásnak is beillik az a mondat, miszerint az egyik a felsoroltak közül – nyilvánvalóan a politikus – »bármilyen tág mezőt keres tevékenységéhez, annyit világít meg a koncepciós perek éveinek eseményeiből amennyit hatásköre kíván.« Másszóval hazudik. Az ilyen odavetett állítások nem visznek előre.

(Válasz: Munkámban megindoklom, hogy mi az objektív kiindulópontja, és a história, a művészetek évezredes történeti tapasztalataira alapozott gondolati vonalvezetése az érintett soroknak. A nem engedélyezett félmondatot kihúztam.)

Egy nemzeti élgárda félreállítása és pusztulása mint a magyar történelem »visszatérő jellege« kissé merész állítás . . .

(Gondolatmenetemet kiegészítettem, annak ellenére, hogy a veszteséghullámok okai-körülményei közötti különbséget *már elemeztem* az előző oldalon.)

Természetesen az is a ködösítések sorába tartozik, hogy a tizedelések miatt az egymást követő nemzedékek nem adták át egymásnak a »nemzetépítés« tapasztalatait. Hogy elmaradt volna a kudarcok oknyomozása. Annyira

nem maradt el, hogy a magyar történeti irodalom, de még a szépirodalom is tele van ilyen »oknyomozással«.

Merész általánosítás, hogy az utóbbi 130 évben, amit a szerző »gondolatmenetében áttekint«, a legtöbb fordulatváltás »lényegében mindig felülről, vagy kívülről indult«, és csak később dőlt el, hogy a néptömegek támogatják-e vagy nem. Sem 1918–19, sem 1944–45 nem érthető ebből a koncepcióból. S aztán az szintén merész politológiai fejtegetés, hogy előbb kormányt, államgépezetet kellett szervezni, azután annak alárendelni a gazdaságot . . .

(Köztudottan ez nem egyszerűen az én teóriám. Alkalmazom csak nemzedékem tudósainak felismeréseit. Tessék – ha tetszik – vitatkozni Szűcs Jenőtől Hanák Péterig történettudományunk jeleseivel. A tolerancia kedvéért a megfelelő mondatba a „többnyire" szót iktattam.)

Rajknak és vádlottársainak (sic!) nem volt önálló programjuk. Valami ilyesfélét Rákosiék próbáltak rájuk fogni. Teljesen homályos a szerző célzása a szélesebb demokratikus táborhoz tartozók pereiről (?), vagy egyenesen a politikai küzdelmekben »középen állók« pereiről, illetve ezek félreállításáról.

(Én azt írom, hogy Rajkéknak nem volt az MDP-től semmilyen szempontból különböző programjuk; a megjegyzés soraimat úgy állítja be, mintha azt írnám, hogy: volt; továbbá: mármint, hogy céloznék – méghozzá homályosan – a „szélesebb demokratikus táborhoz" tartozók elleni fellépésekre. Azt talán mégsem gondolja komolyan, hogy mondjuk a szociáldemokraták elleni perekről, az ún. „polgári írók" elhallgattatásáig mindezek nem tények?)

A szerző nyilván nagyon jólértesült lehet, ha azt is tudja, hogy a koncepciós perek szovjet módszerének átvételét »sztálini határozottság jellemezte«.

(Tényleg úgy gondolja, hogy csak a „jólértesült szerzőnek" van tudomása a perek határozott mechanikájáról? Mit tud erről az egész kérdésről? mit élt át belőle, mit tanult róla, mit olvasott a perekről?)

A feltételezés Rajk vallomásának indokairól teljesen felesleges, bizonytalan, légbőlkapott. Rajk Lászlóné emberileg érthető 1969-es fejtegetése sem bizonyító erejű természetesen.

(Most mit gondoljak? „Felesleges" a szövegem, „bizonytalan", vagy „légbőlkapott". Nyelvünk törvényei szerint, ha az első, akkor nem lehet a második vagy a harmadik. Maradjunk annyiban, hogy „felesleges"-nek tartja. Válasz: nem felesleges. Továbbá: Rajk Lászlóné sorairól nem írom azt, hogy bármire bizonyíték. Azt írom róla, hogy segítségükkel jobban érthető egy belső konfliktus, és egy kelepce rugóinak szerepe.)

Ugyancsak feleslegesek a szerző fejtegetései arról, hogy mi vált már ismertté a koncepciós perekből, mi nem.

(„Ugyancsak feleslegesek", tehát mégsem „bizonytalan" vagy „légbőlkapott", tehetem hozzá most már visszautalva. Meggyőződésem, hogy nem feleslegesek.)

A Csoóri Sándortól vett idézet, amely a bajok gyökerét Bibó István »nagy tanulmányáig« vezeti vissza, meglehetősen tudománytalan dolog. Bibó a demokrácia válságáról 1945 végén kezdett cikkezni . . ."

(Én a megfelelő helyen az ötvenes évek következményeiről írok. És arról, hogy hová vezethető vissza annak a gyökere, amiről Csoóri az előzményeket kutatva odáig jut, hogy Bibó mit tárt föl a demokrácia válságáról szólva, majd továbbfolytatva egy gondolatmenetet arról ír, miképpen jutottunk el mi addig, hogy „mindig kevesebbet mondunk annál, amit érzünk, tudunk, gondolunk; kevesebbet a mindenkori valóságnál".)

A kiadó különben a válaszomat követő héten nyomdába adta az általam jóváhagyott *teljes* kéziratot, és a megjelenést a nyolcvanhatos könyvnapokra időzítette.

A történettudomány a históriai korszakokról beszélve használja a „nagy ívek" meghatározást. A létezésnek is vannak láthatatlan illesztésekkel összekapcsolt, sorsunkat átfogó ívei.

Szüret Nemesgulácson, a Badacsony északi lejtőjén; régen volt ilyen, mondják még a vének is, *valamikor;* a zalagyöngye huszonegy fokos, az öreg furmintos tizennyolc és fél, mézes októberi fényben telnek a vödrök, a puttonyok, a kád, a prések, a hordók, és nekem mégis a gyermekkorom pesti aszfaltutcái jutnak eszembe, a zuglói kert, az ámuló szemmel olvasott oldalak Móricz Zsigmondból, az elérhetetlen, a csak a boldog gyerektekintettel elkapható sugárzás.

Nincs olyan megoldásra váró kérdés, amivel ne akkor lehetne csak előhozakodni, amikor, többnyire éppen mások, már megfeleltek azokra a kérdésekre, amelyek nélkül a problémáig el sem lehetett volna jutni. Igen, éppen a mások válaszai keltik föl a mohóságunkat: tovább, a kivívott feleletek magassági pontjáról feltáruló új ösvények felé.

Nem kerülhettem volna a Babits-életmű közelébe anélkül az újrafelfedezés nélkül, amely Lengyel Balázs, Nemes Nagy Ágnes, Rába György esszéihez, köteteihez fűződik. Milyen gyönyörű ívű hidat vertek a mű, a jelenség és a ma között; ez az építkezés irodalmunk minőségszintjére, egész irodalmi értékrendszerünkre, gondolkozásunkra jótékony hatással van. Azt hiszem, többet tettek ennek a hatásnak az érvényesítéséért, mint bárki más az újabb magyar irodalomban, és azt hiszem, tovább jutottak a Babits-kérdésben maguk elé tűzött feladat megoldásában, mint bárki más a saját maga elé tűzött, bármilyen *más* fontos irodalmi feladat megoldásában. Ezt azzal bizonyíthatnám, hogy amíg másféle értékhelyreállításoknál elég sok tisztázni valóval kell még mindig szembenéznünk, úgy érzem, hogy a Babits-műben már csak egyetlen pillér vár a helyreemelésre, s ezt most már talán majd az újabb nemzedékekből kell valakinek-valakiknek elvégezni. Annak a babitsi érzékenységnek a jelentőségére, arra az egész életmű értékszintjén álló teljesítményre gondolok, amellyel, a harmincas évek közepétől, a nagy versek hegymenete közben a kor legizgatóbb, sokszor napi kérdéseire felel esszéivel. Ezekben az írásaiban ott van az évtized *minden* lényeges társadalmi-emberi gondja is. Bizony, nemcsak a léttan magasában (ott is persze), hanem a politika (ha kell, a világpolitika) és a köznapok (ha kell, a heti események) mélységében. Ha voltak a harmincas években írók (és tudjuk, kik voltak azok), akik a népélet gondjaitól indíttatva a nemzet *sorskérdéseit* állították művük középpontjába, akkor rokonmeghatározást keresve elmondhatjuk, hogy Babitsnak a nemzet *korkérdéseiről* kialakult álláspontjából izzottak föl ezek az esszéi. Aminek az oka gondolom az, hogy egy éppen *akkori* belső folyamatban értek nála léte egzisztenciális kérdéseivé. Régen foglalkoztat ez a váltás, ami persze nem úgy váltás, hogy előzmények nélkül indul el, éppen hogy kiteljesedés történik, és a Babits-redivivus akkor lesz teljes, ha ennek a kiteljesedésnek a jellege, folyamata beépül majd az életmű mai hatásába.

Mindez arról jutott eszembe, hogy a Társalgó egyik rádióadásában Kálnoky László eléggé ismeretlen háborús verseiről, Rábára hivatkozva azt mondják: ezek politikai versek, méghozzá Kálnoky legjobb színvonalán. Ami szokatlan, hallom az eszmecserét, mármint hogy politikai vers Kálnokytól, méghozzá a legjobb színvonalán, ám ezek a versek ugyanolyan egzisztenciális élményekből születtek, mint más nagy versei, magyarázzák a Kálnoky-életmű nálam jobb értői. Igen, anyaga, létkérdése volt-lett a mag, amelyből a vers felnőtt. Ahogyan Babitsnak is egzisztenciális élménye a harmincas évek nagy európai és hazai társadalmi-emberi-irodami-politikai hullámverése. Vannak írók, költők, akiknél nem annyira a megélt tapasztalatok, inkább a bölcseletileg iskolázott gondolatok formálják ki a belső emóciók kohóját. A kérdés, aminek mai irodalmunkra kiható és bizony a sorsunkba vágó tanulságaival érdemes szembenézni: hogyan lesz az olyan, a léttan magasában kereső költőnek, mint Babitsnak (vagy nem lesz, mint másoknak) egzisztenciális élménye, egy korszaknak a maga bőrén érzett, napi ütközéseibe ivódó küzdelemes valósága?

Hogyan? Olvassuk újra ezeket az esszéket.

Az időmúlás legbiztosabb mértéke az, hogy sokáig úgy gondoltam, ez az *egész*, ahogy élünk, amiben élünk, *lényegében* nem maradhat *így*; most úgy gondolom, *lényegében*, már *így* marad.

Egy utca, egy kert, egy párbeszéd, egy hegyoldal, egy arc a napfényben, kandallómeleg, egy tenyér érintése, gesztenyés, egy tér . . .

Merre?

A Párizsi-udvar minipresszó-teraszán Poszler György, amikor már jól benne vagyunk a közös gondolkozásban, azt mondja: a *Ködlovas* azért volt fontos a számára, mert az alakok sorsából kiderült, hogy: 1. aki nekiront annak a mechanizmusnak, amely a koncepciós perek mögött van, azt megölik (Gergely); 2. aki elfogadja, amit a mechanizmus kíván tőle és vállalja a szolgálatát, azt megölik (Petri); 3. aki valahogy megérzi, miképpen működik a mechanizmus, igyekszik lassan kiismerni az „illesztések" hibáit, és szívósan halad-kapaszkodik a kapcsolódási hiátusok mentén, az talán életben maradhat (Solt István).

Poszler a paradicsomlevet kortyolgatva olyasmin töpreng, ami már része a század második felére utaló oknyomozásnak. Csakhogy én nem így éreztem-gondolkoztam a regény írása közben. Solt Istvánt valami, talán a génjeiben élő, ráhagyományozott erkölcsi tiltakozás vezeti a börtönben, amikor nem vállalja el, hogy másokra, ártatlanokra valljon; ez adja számára azokat az „ötleteket", amelyek végül is alkalmatlanná teszik őt a kihallgatói számára, hogy hamis tanúnak próbálják fölhasználni, hogy alkalmassá váljon egy szerepre a mechanizmusban, bármilyenre, akár a cinkoséra, akár a mártíréra, vagy „egyszerűen" csak arra, hogy névtelen hullát csináljanak belőle.

Pedig Poszlernek van igaza, Solt a szándékán, s persze az íróén túl is bizonyára kiismeri valamennyire a mechanikát és így tud ellene játszani. Miféle belső törvények működnek itt? A regényalak, a korhelyzet, az író felől, „láthatatlanul"? Mert itt *valaki* úgy látszik ismert, megismert valamit az életében.

„És mire megy vele, hogy ismerte valaha?" – kérdezhetjük Ottlikkal. S felelhetjük vele: „Tanulságot, bizonyítékot kapott, hogy földi életünk . . ."

Végül is nem tudom, minek milyen erős szerepe van abban, hogy P.-ben kialakult ez a remek gondolatsor, de ha most már folytatjuk az ő inspirációját, akkor nem nehéz eljutni odáig, hogy egy történelmi korszak (nem eltemetett) mechanizmusával szemben mi lehet egyáltalán az ellenszegülés eredményes módszere. Amiről különben ezen a tájon évszázadok óta annyi szó esik, a nem méltatlan, vagyis a nem mindenáron, hanem a felemelt fejjel való megmaradásról szóló töprengések közben.

Leszedtük Gulácson az utolsó őszibarackot, a mandulát, levertük a fáról a diót. Október. Két hónapja nem esett az eső, a föld még a napfénytől is porzik. De alig egy sárga sáv, egy piros folt, egy barna petty a hegyoldalon.

A természet kitart.

Hát ezt kellett megtanulni.

VÉGEL LÁSZLÓ

# Bevezetés az elbeszélésbe (III.)

*Utazás Belgrádba*

Visz a vonat, a hiányérzet hajt, úgy adod át magad a belgrádi útnak, mint aki erőt kíván gyűjteni. A vonaton még érzékelsz valamit a plebejusi atmoszférából, bár már nem alakul ki az emberek között közvetlenebb kapcsolat. A meghitt szavak eltűntek, csupán a gesztusok, a mozdulatok őrzik emléküket. Te sem kívánsz beszédbe elegyedni senkivel. Sremski Karlovcin, Karlovački Vinogradin szőlősgazdák szállnak fel, néhány állomással odébb megérintik kalapjuk karimáját és eltűnnek. Indjiján főleg fiatalok jönnek, a táskarádión a Stúdió B-t és a Belgrád 202-t hallgatják. S Belgrád felé még inkább fiatalodik a társaság. Egy fiatal indjijai lány egykedvűen mondja barátnőjének: moziba megy Belgrádba. Felveted a fejed. Irigyled ezt a könnyed, ártatlan hangot.

Magadba roskadva ülsz, nem emlékezni, csak megfigyelni szeretnél. Már nem az érdekel elsősorban, hogy mi történt veled az elmúlt évtizedekben; bizalmatlan lettél saját múltad iránt, megingott történelmi evidencia-érzéked. Az évek szaporítják múltad kérdőjeleit. Már inkább csak az az aggályos kérdés izgat, mi történhet veled ezek után még. Úgy utazol, mintha jövőd romjait keresnéd, ebben lehet minden reményed. Sokszor fenyegettek parancsoló ujjak, mondván: ez vagy és más nem lehetsz. Nemzeti és területi meghatározottságod alól, az adott keretekből kibújni nem lehet. Amikor megszülettél, misztikus erők vásárolták meg a lelked. Rendben van, egyezel bele, csak az a baj, hogy nem választhattál magad. Isten türelmetlen. Ezért tiltakozol: indulj útnak tehát minden gyakorlati cél nélkül, senki sem hatalmazott fel semmire, nincs megbízatásod, nem képviselsz senkit. Keress olyanokat, akik ugyanebben a helyzetben vannak. Egy utazás láthatatlanul tartalmazza egy közérzet történetét. Csak jeleket keresel tehát, élményt, elképzelt közösséget, mindazt, ami még hiányzik az életedből. De az ilyen utazás mindig kockázatos és gyanús, mert a távozáson van a hangsúly és nem a megérkezésen. S mivel nem tudsz az eleve adottal azonosulni, de nem is kívánod azt kiátkozni, vagyis nem beszéled a helyi pátosz nyelvét, mindig az a vád érhet, hogy elárultál valamit. Baljós előérzeteid indokoltak, az utóbbi évek szellemi elkülönülései benned is mély nyomokat hagytak. A kultúra élő testét sötét árkok torzítják. Valahol meghatározzák, hogy te ide, vagy oda tartozol, aztán szellemi energiád nagy részét arra fecsérled, hogy az árkokról tudomást nem vevő illúziókat teremts. Lehet, hogy a későbbi nemzedékek nem értik meg, de te megtanulhattad: a mai Ikaruszok nem repülnek túl magasra, csak árkokon és mesterséges különbségeken lépnek át – a szárnyuk árán is.

Akik pedig elszigetelődnek, azok biztonságérzetet kínálnak fel a lelkiismeret-furdalás ellenében. Tehetetlenül nézed, hogy miként terjed az újpozitivista kulturális topográfia és milyen mérgező hatással van rád is. Gondolatokat szegezel vele szembe, érzed, mindig elvontak. Ereje abban van, hogy gyakorlatias, demagóg és állítólag kézzelfogható. Ha szembeszállsz vele, bűntudatot ébreszt benned. Áruló vagy, ha átléped a határokat. Aki elkülönül, egy

zárt hierarchián kívül mindent idegennek tart, mindenféle elvágyódást, keresést, hiányérzetet hűtlenségnek, árulásnak minősít. De te nem tudod elhinni, hogy a (nemzethez, szűkebb környezethez való) hűség kalitka, amelybe beszorítod képzeleted. Aki egyszer itt feladja a szabadságát, az minden másban szelídebben fogadja el láncait. Ebből vonod le a következtetést: a kultúra lokálpatriótája mindig úton van, csatangoló, akit az etatista ellenőr csakis árulónak tarthat. Védekezésből lettél melankolikus internacionalista, a reménység űzött efelé. Kezded hinni, hogy létezik még szellemi menedékként szolgáló ideiglenes otthontalanság, amely mindenütt otthon akar lenni.

Torkod összeszorul: mögötted bágyadt színekben tünedezik el városod, Újvidék. Nehéz vele összhangban élned, de nélkülözni sem tudod. Álmaidban is megjelenik látomásszerűen, szigorú arccal, de tanácsot nem ad. Tekintete messzire kóborol. Lesz-e erőd követni ezt a tekintetet? Mennyien vannak, akik nem is nézik ezt a meggyötört arcot, előre tudják, merre kell fordulnia. Boldogok azok, akik gyorsan osztogatnak tekintélyes tanácsokat. De a te városod semmiképpen sem lehet ilyen. Legyen inkább hűtlen szerető. Történelmének legyenek érzéki ingerei, szellemének harciassága. Ne adja át magát könnyen neked. Legyenek terei meztelen kőpadlók, ahol imát mondasz egy kis bátorságért vagy biztatásért. E kéréseket fogalmazod meg zajos utcáin kóborolva. Az utca még plebejusi ihletésű, még nem engedélyezi, hogy azok is megközelítsék, akik lelkének fölényes mérnökei lennének. Ott még szabadon találgathatod, hogy miért hamisítanák meg hérakleitoszi lényegét. Miért falaznák be a hízelgés tarka tégláival? Miért lett egyértelmű az, ami sokrétű és többértelmű lehetne? Hová lett a feszültség ereje, a fésületlen népi fantázia kiszámíthatatlan hullámzása? Miért vegyült szépségébe annyi bágyadtság? Miért tolakodott előtérbe egy látszatélet, az a szellemi impresszionizmus, amelynek számtalan szónoka akadt, de akik sohasem a várost dicsérték, hanem önmagukat?

De hogyan is lehetne könnyen letörölni a városról a sok hamis mázt, ha nem ismerjük a sérülés metafizikáját? A puszta dicsőítés csak kedélyessé teszi a traumát, de nem szünteti meg azt. A mély sebbe először Tišma nyúlt bele, komor pátosszal beszélt egy mindent felőrlő predestinációról. A prófétikus ihlet szemérmes bölcsességgel párosul nála, ez időtlenné merevítette a történetfilozófiai korrózió, az erőszakmechanizmusok jelképeit. Ezzel viszont véglegesen lehullott Újvidék színlelt impresszionizmusának derűs maszkja, eltűnt a polgári csendélet, a volt úri csemeték dogmatikus rendje, eltűnt a hangoskodó síksági költői retorika, eltűnt a hízelgés, és szemed előtt mély sebek tárultak fel. Ez az időtlen apokalipszis megigézett, de mintha apáddal szálltál volna szembe, úgy kerestél egy másik, a Tišmáétól eltérő jelképvilágot, bár éppen az övétől szenvedtél legtöbbet. Az eleve elrendelt életérzés folyamatosságának megszakítása hozta létre a múlttal való mindennapi szakítás tudatát: a lehetetlenből kell reményszilánkokat faragni. Úgy írtál ezért prózát, mint a pártütők, akik szembeszállnak a folyamatossággal. A diszkontinuitás gócpontjait aképpen fogalmaztad meg, hogy közben hinni akartad: a tektonikus elmozdulások összepréselik az anyagot, s ebben a tragikus, elemi erejű szorításban különös drágakövek, cinkos utópiák születnek.

A mindennapi szakítástudat átforrósította pannon nosztalgiád, reménykedni kezdtél a pillanatban, melyben a remény után sóvárogtál. Harcias képzelettel írtad a prózát: ha már vesztened kell, hideg fejjel kapaszkodj az acélkék téli éjszaka reménységébe. Ennek a reménységnek a sratégiája próteuszi képzeleted, az átmeneti állapot ébrenléti jelképe: a helyváltoztatás. Törékeny

és bonyolult formát adni a kitartásnak! Légy tehát olyan türelemetlen hívő, aki egy hitbe sem zárja be magát véglegesen, mert hite oly gyöngéd, hogy nincs szügsége erős várra. Őrizd autonómiádat azzal, hogy nem hivalkodsz vele, hanem szellemivé, lelkivé nemesíted függetlenséged, és ezzel óvod a partikularizmus nyárspolgáraitól, akik szeretnének gyorsan és könnyen azonosítani, hogy felírhassák neved valami titkos listára. Fokozatosan rájössz, hogy csak akkor érted meg mélyebben saját szűkebb környezeted, ha mindig be tudsz olvadni valami másba is, akkor szereted szülőföldet, ha képes leszel arra, hogy a nagyvilágban barangolj. Az azonosulás és az azonosulás elutasításának bonyolult játékával túléled az egyértelműségből származó erőszakot. Megtanulod, hogy a kitartáshoz nem kell siker, a hűséghez nem kell bizonyíték, városod titkába akkor hatolsz legmélyebben, ha közben sokszor el is távolodsz tőle.

Ezért lehet a belgrádi utazás az önmegismerés szüntelen zarándokútja. A te utad nem olyan, mit azé a szőke indjijai lányé. Az övé naiv öröm, játékos kaland, a tied: önvizsgálat, lelkiismereti ítélőszék. Nem másnak, magadnak vagy adósa, miközben nézed, hogy a Száva fölött mint terül el a város kormos, piszkos óriáskohó módjára. Nem tudod megállapítani, hogy szép vagy csúnya, mert a szellemi energiák lávaszerű kitörését látod a tájban. Erre nincsenek sem erkölcsi, sem esztétikai mércéid. Mágnesesen hat rád ez a kép. A város vonzza a szellemi nyersanyagot, nem kérdi, ki vagy, legfeljebb csak azt, mit hoztál magaddal. Tárt karokkal vár, de szorításában nem csak erő, hanem bánat és szomorúság is van. Nyitottsága a történelmi Párizs nyitottságával mérhető, olyan szellemi centrum, amelyet sokfelől, sokféle történelmi vihar ostromolt. Egy lázadó főváros Európának ebben a térségében olyan szellemi laboratórium, amely pazarlóan bánik eredményeivel, mindent egyszerre kínál fel, és nem nézi, mennyit sajátítasz ki a magad számára. Lenyűgözően sok romantikus kísérletre kerül sor benne, s ez akkor is érvényes, ha a kísérletező idealisták kénytelenek keserű tapasztalatokat is szerezni. Nyitottságát mégis sokan veszélyesnek tartják és szeretnék eltakarni a szemüket előle. Nem igazolja ezt az sem, ha a fény néha mély árnyékot vet: ez inkább a város forrongó képzeletvilága mögött meghúzódó dráma, amelyről nem veszünk tudomást, mert nem könyörög a megértésért.

Tétován lépdelsz a Balkanska utca kapaszkodóin, a város szellemi arcát kívánnád kitapintani. Sokszor tetted ezt, végül beláttad: hagyományos fogalmaid csődöt mondtak. Ez a város mély fájdalmát a viatlitásba rejti, merengéseit extázisba fojtja. Gondolatok feszülnek egymásnak, eszmék vibrálnak, minden, ami új, igen gyorsan kíván kitárulkozni, ám minden hamis ünnepélyesség és aura nélkül. Kolumbusz hivatása elveszítette reprezentatív funkcióját. Zavartalan topogsz az értékek karneváli menetében. Olyan világba kerültél, ahol könnyű eltévedni, nehéz választani. Pannon hagyományú kultúrádba mélyen beidegződött a forma és az élet közötti határvonal kényszerűségének tudata: akkor is, amikor tiltakoztál ellene. Ebben a városban a másféle viszonyok uralkodnak, a forma és az élet tartós vitában áll egymással. Mindkettő túl heves ahhoz, hogy csak önmagára reflektáljon, ezért kérdésessé teszik egymás illetékességét. Ebben a harcban elkomorult a szellem, a kultúra és a valóság fájdalmas sebeket ejt egymáson, nincs külön kultúra és nincs külön valóság, alapjában az élet a legnagyobb kockázat. Alig van hely a szellem játékosabb kedve, a kultúra előkelőbb fényűzése számára. Belgrád túl türelmetlen és túlságosan kiszámíthatatlan ahhoz, hogy a fölényes okosság, a cinikus kívülállóság mélyebb gyökeret eresztene benne. Hiányzik belőle a könnyed lebe-

gés, a neofrivol öntudat, a lágy meditáció, a pallérozott formaérzék, a kissé míves távolságtartás. Ami máshol választékos formát jelent, az itt félig átmeneti, félig komikus jelenség. Az áttetsző és túl finom európai gondolatok itt elvesztik öncélúságukat, átizzanak és váratlanul életközelbe kerülnek. Az intellektuális hajszálgyökerek kemény és szívós talajra találnak. A talaj fogékony, de mindent átminősít, nagy befogadói készséggel rendelkezik, de ugyanolyan erővel transzformál is. Mindent elfogad és mindent átalakít. Szellemileg mohó, nyitott város, mert lokálpatrióta tudata nem dekadens. Ez a lokálpatriotizmus rugalmas és terjeszkedő, alig ismeri az „idegen" riasztó mítoszát, talán éppen azért, mert a város szellemi kohója sohasem engedi meg, hogy az idegen sztereotipizált jelképként végzetszerű formát kapjon: az átalakító erő nagyobb, mint a védekező erő.

.....

Monthatnád úton voltál, holott inkább önmagaddal vitatkoztál.

Jó csavargóként hoztál valamit. Nem csupán önmagad megnyugtatására. Képzeletben újra városod arcába pillantasz: megértettétek egymást.

*A képzelet veresége*

Egy cselekmény nélküli regényhős életét vállalod, ebben a regényben keresed az életed, amit majd egy másikban fogsz megírni. Újra összerakod a szavakat, amelyek megbilincseltek. Baráti tablót rajzolsz egyetlen vonallal. De a vonal láthatatlan, a papír üres marad. Egy nemlétező regényt rácsként helyezel a valóság elé, hogy közelebb kerülj hozzá. Igazi műfajod a hiányról szóló kommentár. A megírt regény felfüggeszti a kommentárt, megbékít a valósággal.

A valóság mindig elárult, most te is árulással leplezed le titkait. A regény álruhájába öltözöl, mint a tolvaj. Lassan megszokod ezt az életet, megbarátkozol a gondolattal, hogy az életed fikcióra emlékeztet. Annál hitelesebb, minél valószínűtlenebb. Elrabolták tőled az ifjúságod, visszanyerted a képzeletet, a káprázatot, de ez nem kárpótolhatja a múltad. A sötétségben való makacs tévelygés lenne az igazi bölcsesség, ez sokkal tisztességesebb, mint az, amit napról napra kínálnak fel: légy bölcs és add meg magad a valóságnak. Akkor inkább menekülj a sötétségbe, tanulj újra tévelyegni, tanulj meg mindent újra, amit kivertek belőled. Csak egyetlen árnyékkal érdemes harcolni egy életen át, mint Giraudoux hőse az angyallal. Ez az igazi bölcsesség.

Szomorúan vallod be, hogy az angyal már nem ismeri az Istent, árva maradt, de hatalmas. A küzdelem végkimenetele előre ismert, az erőfeszítés nevetséges, de ez a vereség lenne az egyetlen megváltás. Ebben a korban a katasztrófák győzelemmel kezdődtek, s a győzelem történetének megírásával fejeződtek be. Minden Szöveg a katasztrófa kriptája, a szubjektív emlékezet kipusztítása. Egyetlen reményed, hogy bezárul körülötted a láthatatlan kör, szemed elfárad, a világ alkonyi fényben dereng fel előtted. Csak a hosszabbodó árnyékok kötik le a figyelmed, botorkálsz az utcákon, macskaköveket keresel ott, ahol már aszfaltos út vezet, a lábad nehezebben emeled, úgy érzed, veled öregedett meg a város. Újvidék patinája a te fájdalmad. Ez a város az első szeretőd, akihez sohasem engedtek közel. S most már minden besötétedett, s ő átadja magát, nem neked, hanem a képzeletednek. Mindenestől a tiéd, mert káprázattá alakítod át. Csak a látomások segítségével tanulod meg, hogy a csend is elégtétel lehet.

Cél nélkül kóborolsz az utcákon. Az eszményi regény olyan, mint a kihalt

város. Pontos tervrajza van, ám nem mozdul benne semmi. Az igazi élet felismerhetetlen kis pontokban szerveződik meg, rejtőzködik a Szöveg elől. Hiába keresed a Futaki utcában a lábad nyomát, ott éltél, de nem találkozol magaddal. Újra kell teremtened az életed. Kíváncsian faggatod a Szabadság teret, kihalt már régen, nem tud rólad semmit, a barátaid is elfelejtette. Az átmeneti korszak gyermekei voltatok, s nem gondoltatok arra, hogy hálátlan lesz irántatok, s nem bocsátja meg, hogy sokat vártatok tőle. Keresed az elhallgató világ nyelvét, közömbössége többé nem háborít fel. Mindig lázadni akartál, mindig alulmaradtál, ám túlélő lettél, aki szégyenli, hogy érdektelen maradt iránta az Isten. Öncélúan ellenkezel vele még mindig: az örökkévalóság gondolatát botrányosnak tartod, de kétségbeejt a fennállóval való dicsekvés is. Ez az utóbbi már a mai életbe való belépőjegynek számít. Nem kendőzetlen és erőszakos változata riaszt meg, hanem a kétszínű hivalkodás, amely az örök elégedetlenség ízeit vegyíti a duzzogó apoteózissal. A titkos jegyzőkönyvek szerzői unott arckifejezéssel vallatnak, tudomásodra hozzák, hogy ők is elégedetlenek, úgy tesznek, mintha kényszerből vállalták volna szerepüket. Zavartan kóválygosz a fehér irodaépületek előtt, a hatalom színjátékát figyeled: azt akarja önmagával elhitetni, hogy te túlságosan szabad vagy, ő pedig csak kényszerből cselekszik. Bűvészmutatványosként lép fel: a cselekvést kínálja, ebbe rejti a kényszert. Nem kérdi, mennyit kérsz a cselekvésből, az erőszak könnyelműen ajándékoz meg vele, mert semminek sincs értéke. Nem parancsolja, hogy szövetségese legyél, csak figyelmeztet, hogy cinkosa vagy; nem szándékozik már erőszakosan átnevelni, tudja jól, hogy lassan hozzáidomulsz.

A hatalom is veled öregedett, nem emlegeti a régi eszményeket, melyekről elkeseredett vitákat folytattál vele. Számodra ezek élő sebek, számára pedig felesleges súlyok. Nézitek egymás ráncait, egymásnak háttal állva egy fiktív regény hátterének tükörrendszerében. Ő tudja, hogy minden Szöveg a birtokába kerül, a tiéd is, a Szöveg előbb vagy utóbb a hatalom érdekeit szolgálja.

Letelepszel egy üres padra, lebegve hullanak a földre a száraz platánfalevelek. Itt ültél valamikor, és szerettél volna bevonulni egy képzeletbeli világba. Most visszatérsz a képzeletből, megérinted a padot, nem találod, a kezeddel vakon tapogatózol. Elmúlt az idealizmus kora, a valóságban semmi sem hiteles. Ezért kommentálhatod azokat a régi eszméket családias iróniával. Bizalmaskodó hangnemben még tagadhatod is őket. Csak előbb vezesd félre a hatalmat, hogy mindez a képzelet játéka, és semmi köze a valósághoz. Ma már sokan a játékkal, az iróniába való menekülléssel nyugtatják meg lelkiismeretüket. Az irónia rozsdavörös ragyogása divatossá vált, olyan értelmiségi ópium, amivel az erőszak és a hatalom is kacérkodik. Nincs többé bűn, senki nem zsarol durván, mindenki előkelően kívánja magát eladni. A lázadás áru, a beleegyezés szomszédságában.

Ennek következményeként véglegesen elválik egymástól a lázadás és a cselekvés világa. De nem perlekednek közben, hanem csevegnek egymással. E családias vita csak erősíti a kiábrándultságodat, úgy tűnik, a virág a saját szárával hadakozik. Kívül állsz mindenen, és ez a legnehezebb. De nem a kívülállás a nehéz, inkább megaláztatást ismersz fel az elegáns vitákban. Nincs szenvedés és megbotránkoztatás. A kockázat eddig sem tántorított meg, hisz nem is volt mit kockáztatnod. Mindig kívülálló, outsider voltál, nem volt jogod arra, hogy bármit is kockáztass és elveszíts. A jövőbe kapaszkodsz, mert nincs szilárd talaj a lábad alatt, a felejtés áldozataként a felejtés krónikása leszel. Te úgy vállaltad a történelmet, hogy nem volt történelmed.

Nem maradt más hátra, mint a valóságtól való hadakozó menekülés, az-

zal a tudattal, hogy sohasem sikerül elmenekülnöd. Már nem választod büszkén a cselekvést, cselekvésre lettél ítélve, mint a forradalom utáni nemzedék sok képviselője. Alibit keresel a közös utópiák utáni kijózanodásra, azzal hitegeted magad, hogy belépsz a regényvilágba, a szövegpáncél kíméletlen fedezékébe. Ez is próbatétel, igazolod magad, hisz képzeleted szabállyá merevíted, tehát áldozatot hozol te is. Így leszel a szocializmus hivatásos álmodozója, büszkén számba veszed a túlélés lehetőségeit, a stílus technikusaként általtod azokat, akik szintén azzal hitegetik magukat, hogy kételkednek a valóságban. Kölcsönösen félrevezetitek egymást, de ez már nem sértő, a hazugságra mindenkinek szüksége van. A valóságnak is, a képzeletnek is. A játékszabályok már nem zsarnokiak, az esztétikai képzeletet saját törvényei rendszabályozzák, tehát te is tiszteled a Szöveg törvényeit, amelyeket dicső kompromisszumok ékesítenek. Megszabadulsz a világtól, a Szöveg megfoghatatlan, titokzatos ellenfelétől. Így már könnyebb elviselni a szabadságot. Megkönnyebbülsz, nem sikerült tisztáznod, hová tartozol, megtalálod az otthontalanság erkölcsét a bizonytalanságban. Rossz lelkiismerettel teszed ezt, mert mindig azt vallottad, hogy a megváltás a valahová tartozást jelenti, s valahová tartozni számodra pedig csak a megváltás reményében volt érdemes. Keserűen állapítottad meg, hogy az életben e kettő mindig ellentmondott egymásnak. Gyermekded daccal válaszoltál erre: ezért él még a remény. Nem azért kellett persze a remény, hogy kitarts, hanem hogy megfutamodhass.

Csak menekülni tudtál a valóság és az ismeretlen között. De az ismeretlen sohasem adott jelt, a valóság nem biztatott – romantikus akartál lenni egy romantika-mentes korban és világban. Hiába kerested a bizonyítékokat, hiába a kitartás, a valóság csak távolodott tőled. Ám ezért a reménytelen kitartásért lettél ok nélkül gyanús személy, mások szemében szükséges eretnek. Most, amikor felismerhetetlenebb lett a világ számodra, s megpihensz egy elképzelt regény világában, belátod, hogy felesleges pátosz, te csak egy elképzeléshez igazodtál akkor is, csak nem tudatosodott benned ez a szerep. A konszolidáció korában ugyanis futni hagyják a megkövezetteket. Akik kényelmesen lemondanak a szabadságról, mindig szükségét érzik annak, hogy megbosszulják azokat, akik nem tudják, hol van, de naivan keresik. Belépve a regénybe, másképpen szemléled a múltat. Nem kellett ehhez más, csak egy kis nyugalom, a konszolidáció csúszópénze, a valóság apró érdekeinek kiszolgálása. A bizonytalan eszmények helyett némi kényelem. Ezt zavartad meg, ezért lettél lebegő és gyanús egzisztencia, a felelősség tehát a tied, senkit se vádolj, nem voltál hős, csak zavaró körülmény. Miért tépted fel a sebeket? Miért beszélsz a valóságról, amikor összetűzébe kerültél vele?

Ezért csak az önromboló lelkiismeretfurdalás a szabadságod ára, a szabadság a mai időben pedig kényelmetlen terhet jelent. Sokszor azok kiáltanak legfájdalmasabban érte, akik legjobban menekülnek tőle. Csak a rettegés ad erőt a szabadság híveinek. Te pedig már gyenge vagy rettegni, még öntelt vagy a feltétel nélküli hitre. Határeset lettél, elkötelezett kívülálló. Borzongva lesed a külvilágot, melyben apró nyomokat hagytál, tudod, hogy az első szelíd szellő mindent megsemmisít utánad, de nem ejt kétségbe, nem is a vereségeid fájnak, hanem életed kusza és zavaros volta; mindig az pusztított benne, ami másnapra eltűnt, és jelentéktelen lett. Nincsenek maradandó igazolásaid, semmire sincs bizonyítékod, minden gyorsan eltűnik, semmi sem változik gyorsabban, mint az erőszak. Minden fájdalom, megaláztatás, szenvedés előidézője rövid időn belül névtelen lesz. Nem jutnak eszedbe azoknak a nevei, akiktől féltél, akik törvényt ültek feletted. Gyötröd az emlékezeted,

nincs semmi, minden üres az életedben, nem hagytak mást hátra, csak ezt az ürességet, valótlanná vált ezzel a te életed is. Az emlékezet kudarca határozza meg a jelened. A képzelet pótolja a történelmet. Egyszerre lépsz be a Városba és a Szövegbe. Megvigasztalod magad: mindaz, ami egyszer szükségszerűnek tűnt, véletlen volt. Még a Szövegbe való menekülés is a véletlenszerűség és a hiábavalóság kábulatából fakadt.

A káprázat is tapasztalatot hoz. Nem tehetsz mást, önmagaddal szállsz szembe. Vitába kerül a képzeletbeli és a valóságos éned. A valóság elismeri, hogy ha igazán hű lennél magadhoz, akkor ahhoz ragaszkodnál, amit nem lehet megélni és amit nem lehet megírni. Az életed egyetlen homályos pontjához, amelyről magad sem tudsz semmit, amely szüntelenül távolodik tőled. Keress valamit, ami nincs. A képzeletbeli éned már a Szöveg rabja, a káprázat kizsákmányolója: a néma városba indít, a szabadságoddal hivalkodik, hisz mindig azt vallotta, hogy akkor leszel szabad, amikor csak a káprázatra leszel utalva.

Kedved lenne esélyek nélkül lépni be a Szövegbe, mint valami ismeretlen világba, és szótlanul megadni magad. Kábulat nélkül, józanul, hidegen vállalni a nemlétező valóságot. Ez a regény a te életed lenne, amelyben eltévedtél, mert nem ismered a logikáját. Az igazi Szöveg terrorcselekmény a Szöveg ellen. Csak azért van szükség a Szövegre, hogy eltévedj benne és elfelejtsd az életedet. Csak így, a Szöveg megkerülésével válthatod meg képzeleted szabadságát.

Tiltakozol. A megtalált Szöveg végül is veszélybe sodor, mert ravasz módon a valósághoz vezet vissza, a Szöveg mindig a képzelet elárulásának esztétizált formája, a valóság görcseinek megbékélő meghosszabbítása, a véletlenek abszolutizálása, az abszolútum véletlenné züllesztése, gyáva lemondás a hitről, a képzelet leigázása. Aki megbékélt azzal, hogy abszolútum nélkül éljen, és belenyugszik a képzelet vereségeivel való hivalkodásba, az ír. A Szöveg segítségével az Ideológia betör az ember legvédettebb, titkos világába, a képzeletébe, hogy leigázhassa azt. A Szöveg nem más, mint a leigázott képzelet felelőtlen feltárása. Te sem tudsz menekülni a képzelet veresége elől, de legalább bevallhatod, hogy a legnagyobb veszteség ezt szépítgetni, rejtegetni.

Széthullik a regény, elmagányosodsz, leplezed magad, csak az értelmezés szilánkjai élik túl a lassan szétporladozó valóságot. Csak a transzcendencia az összetartó erő, csak a hiánynak van még értelme. Kifosztva érzed magad a káprázat birtokában. Miért népesítenéd be a várost, a tereket a Szöveg finom egyensúlyjátékaival? Amit elraboltak tőled, azt sohasem kapod vissza. A képzelet mindig tőrbecsal, a Szöveg segítségével visszaterel a valóságba, ravasz koldusként attól kéreget, amely éppen titokzatosan eltűnni készül. Az eltűnéssel szépítené meg magát, de közben maga is az eltűnés rabja lesz. Marad a Szöveg. A képzelet haldoklása közben virrad fel az Ideológia hajnala, a képzelet az ártatlan szellő, amely a Szöveg segítségével az Ideológia kiszámíthatatlan viharát készíti elő. Mérlegeled a képzeletből való megtérés esélyeit, hogy soha többé ne legyél a valóság áldozata. Csak a Szöveg határán tétovázol, csak félig adod át neki magad, mert amint a Szöveg megvalósul, az Ideológia legyőzte a képzeletet. S közben vizsgálod a tiszta Szövegbe feledkező képzeletet, még mindig azt hiszi, hogy távol áll az Ideológiától. Ebben a naiv hitben zajlik le a modernizmus agóniája, amely még mindig úgy műveli a kertjét, hogy elismeri a képzelet diktatúráját.

Felsóhajtasz. Mikor jön az új kor, amelyben a Szöveg a képzelet vereségével kezdődik? Amikor a klasszikusok vállalják a bűneiket.

TAKÁCS ZSUZSA

# *Az éjszakai hívás*

*A kétségbeesett, éjszakai hívás.*
*Egy pillanatra még azt hittem, igaz,*
*ott vársz a ház előtt a fűtött kocsiban*
*és nincsen más, aki segítene rajtad.*
*Mintha szívdobogásod lett volna a hang,*
*fölijesztette a sötét szárnyakat,*
*kivilágosodott az ég,*
*ez volt hát titkod, jól sejtette*
*önhitt, vakmerő szívem:*
*nem élhetsz szerelmem nélkül!*
*Most eljött az éjjel, szavaidra*
*kigyúlt, és fénybe vonva vársz*
*és kérlelsz, ahogyan*
*én vártalak és kértelek,*
*hosszan, gondolatban.*
*Gyümölcse érett a türelmes szenvedélynek,*
*lebírt és kimondatta veled: megadod magadat!*
*Mint annyiszor, de meg nem únhatóan*
*tülemben e lázas vallomás!*
*De aztán fékezhetetlen halmozta a szavakat,*
*tuldoklásba ment át és nyöszörgött*
*a hang, és én rájöttem,*
*hogy nem veled beszélek,*
*te alszol ma éjjel is hűvös*
*párnáid közé merülve, nyugodtan.*
*Éjszakai lényünk ölt idegen testet*
*az egymás mellé tapasztott fülkesorban,*
*egy beázott, hosszú körfolyosón,*
*és önmagával beszélget az őrült hangzavarban.*
Szeretsz? *kérdezi magát,*
*és könnyezve ráfelel,* szeretlek.
*És így virrad rá a hajnal.*

# *Ígéret*

*„Rettenetes ez az élni vágyás benned,*
*elvesztettél engem és még mindig élsz,*
*találkoznak veled közös ismerőseink,*
*sápadt vagy, mondják, mint a szülésed után,*
*de erősnek látszol és gonddal öltözöl.*

*A múltkor olvastam egy leveledet,*
*– időnként visszajárok a szobádba,*
*elölhagysz nekem egy-egy narancsot*
*mohón és zokogva eszem –,*
*azt mondod a levélben, hogy boldog*
*verseket akarsz írni, de láthatod,*
*ez mégsem sikerül.*
*Feltűnsz és eltűnsz, szokásod szerint,*
*hosszú sálaiddal az utcai forgatagban,*
*de én követlek, nem tudsz előlem menekülni.*
*Sétálni jársz valakivel, és hallottam,*
*rólunk beszélsz neki, elmondasz dolgokat,*
*amiket én mondtam neked.*
*Hogy teheted ezt? Ennyire védtelennek látszom?*
*Minden hónapban fölmerül benned a gondolat,*
*egy magzat testének maszatos tagjait*
*tervezed. Néhány hónapig így próbálsz*
*kifogni kettőnk közös végzetén.*
*De én biztos vagyok benne, hogy játszol*
*mint annyiszor, hogy megmaradj.*
*Nem gondolhatod a leggyöngébb pillanatodban*
*sem komolyan, hogy az újrakezdés*
*megadatik neked, vagy mondjuk így: nekünk.*
*Akármi történik veled,*
*kettőnkkel történik minden, ne próbálj*
*képzelgéseiddel távolodni tőlem.*
*Én minden férfinál szebb vagyok és erősebb.*
*Amikor sétáidból visszatérsz,*
*én, akit megtagadtál és még mindig szeretsz,*
*folytatom a mások által kezdett*
*párbeszédet, megcáfolom a vallomásokat,*
*nevetségessé teszem őket előtted.*
*Egyetlen érintésem többet ér,*
*mint könnyekig ajzott ügyeskedések,*
*ezért is várok azzal az érintéssel,*
*bár érzed bőrömnek melegét*
*egyre csak közeledni.*
*Vedd ígéretnek, amit diktálok neked,*
*amikor minden elhagy,*
*amikor mindenkit otthagysz,*
*egy virágmintás párnába fúrva fejedet,*
*szétzilált hajjal próbálsz menekülni,*
*mélyebbre, mélyebbre egyre,*
*a függőleges, tényes utcán*
*szembejövök veled,*
*közeli pillantással nézlek,*
*ami elviselhetetlen volt végig,*
*könnyű lesz, sikoltva megadod magad,*
*a vereség győzelemre fordul."*

SŐTÉR ISTVÁN

# A jegyesek*

Mervel házigazdájának, a szabómesternek kertjében kinyílt a liliom, a szomszéd kertekből mindig átgomolygott az égetések kék füstje. Az elővárost átszelő országúton megnövekedett a forgalom, s különösen vasárnapokon kocsisorok tartottak a Mátra felé. Mervel öregesen dohogott a szabóműhelyben, elégedetlenkedett a reform menete miatt: „azt hiszik, most lazítani kell! Ellenkezőleg! Mindent keményebbre fogni." Mégpedig a gazdaság megdönthetetlen törvényei szerint. „A gazdasági életet nem lehet lombikban kifőzni. A gazdasági élet olyan, mint a természet, vagy az időjárás." Legfőbb aggodalma az volt, hogy az emberek elkényelmesedtek; azok, akik azt hitték, szónoklatokkal és jelszavakkal termelési eredményeket lehet elérni, leszoktatták az embereket az igazi munkáról. „Termelés helyett szónokolnak. Emlegetik a reformot, de nem hisznek benne. Ez a legnagyobb baj, kedves barátom: nem tudnak hinni a reformban. Hiszen már annyi változtatást, átszervezést megéltek, melyektől nem változott semmi." Mervel később visszavett valamit kételyeiből: elvégre el kell ismerni, újra megjelentek a színen a szakemberek. A szakemberek! Már nem gyanús a szakértelem, és a doktori cím sem arra való, hogy vádbeszédében az ügyész ismételten hangsúlyozza. Hány tehetség kallódott el, vagy szóródott szét külföldre. *Azok* esztelen és pazarló értelmiségi politikát űztek. Mervel figyelme kisideig elmerült egy zakó kihajtójának dísztűzésében, amit a szabómester gyorsan és pontosan vitt végbe. Igen, a vállalatoknál, és főként a mezőgazdaságban itt-ott már felismerni a szakemberek kezenyomát. Ha ez a folyamat folytatódik, sokan fognak meglepődni! Persze, a kocsmák népe még jobban gyűlöli majd az értelmiséget: „mi tartjuk el ezt a sok Kossuth-díjast!"

Mervel nem volt ellenséges, csak kérlelhetetlen bíráló, akinek ezideig volt is mit bírálnia. Most azonban egyre inkább azok oldalára került, akik hittek a javulásban, és szorongtak érte. „Ez a szegény ország megérdemelné." Óvakodott a lojalitás látszatától, ismételgette, hogy ő nem a rendszernek, hanem a hazájának a híve. Bízott benne, hogy valami új születhetik, aminek máshol nincs párja. Mereven ragaszkodott a kritikus bizalmatlansághoz, mert szégyellte volna, ha lépre megy. Ez a bizalmatlanság azonban mihamar szellemi logikai játék lett. Mérlegelte, fürkészte az adatokat. Kitűnő megfigyelő volt, magányában is érzékenyen fogta fel a világ jeleit, és rendelkezett az igazi vezetőknek azzal a képességével, hogy apróságokból nagy dolgokra tudott következtetni, és a lényegesre mindig ráérzett. A bank élén is, annak idején, a ráérzéseinek, a kifinomult érzékelő képességének köszönhette sikereit. Mostanában még a macskáit is elhanyagolta, annyira elmerült a gondolkodásban. Magában feljegyezte a jeleket, összerakta, egymással szembesítette őket, következtetett belőlük. Még az apróhirdetések is érdekelték.

– Most már szemügyre kell vennem azt, ami lett! – jelentette ki házigazdájának, aki nem hitt a szemének, mikor Mervel öltözködni kezdett, azzal,

* Részlet a *Bárányt szoptató Oroszlán* című regényből.

hogy bemegy a városba. Amióta ideköltözött, nem járt odabenn. Régi, de jó ruhájában, börberi felöltőjében, még mindig rugalmas léptekkel úgy haladt a helyiérdekű vasútállomás felé, mintha kocsijából kiszállva a bank bejáratához tartana. A Keletitől végigment a Rákóczi úton, érdekelte a kereskedelem, mert abból a külkereskedelemre és az iparra is lehet következtetni. Úgy járta a várost, mint háziasszony a piacot. Az utca szemetes volt, a forgalom zűrzavaros, a járdák elhanyagoltak. Errefelé valamikor az olcsóbb üzletek voltak, ma az árukészlet egyenletesnek látszott, ha nem is dúsnak. De minél közelébb került a központhoz, annál több portált látott, – kísértést érzett hogy betérjen egy női kozmetikai üzletbe, melynek kirakatában francia cikkeket vett észre. A zöldségboltok látványa kielégítette: igen, a legtöbbet a mezőgazdaságtól lehet várni. Elvégre minden paraszt szakember, sok évszázados, örökölt szakértelemmel. Tehetséges ország ez, csak engedjék, hogy a tehetségét érvényesítse. Mervel megvetette a doktrinéreket, mert lusták gondolkodni. Az elmúlt korszak közgazdászatából hiányzott a képzelőerő! Pedig ez a nép képzelőerőben a leggazdagabb.

A Belvárosban betért egy nagy csemegeüzletbe. A hentesáruk választékát szegényesnek találta, az italokét gazdagnak. Még whiskyt is látott. Mosolygott: ez kell a magyarnak! Tetszett neki, hogy a konzervek közt bolgár, román árukat is lát, a dobozos halak közt dánokat, norvégeket, spanyolokat és portugálokat. Áttanulmányozott árjegyzékek alapján vélte, hogy nem lehet sokkal jobb egy bécsi csemegebolt.

Kissé meglepte, hogy annyi parkoló kocsit lát, és úgy járt a Petőfi Sándor utcán, mint egy külföldi. Voltak, akik ilyesfélének is nézték, öltözéke valamiféle kíváncsiságot keltett. Meg az egész, rátarti megjelenése. Megőrzött valamit az egykori bankvezér és világfi stílusából, – ezt még a szabóműhely se tudta eltűntetni róla. Tavaszi nap melegítette, az eszpresszók kávéillata visszahozott valamit a múltjából. A textilüzletekre volt kíváncsi: sok mindent elárulnak a külkereskedelmi forgalomról a behozott kelmék. Angol és francia férfiszöveteket látott, a női anyagok közt még japán jerseyt is. „Tehát megkezdődött" – állapította meg elégedetten. – „És nem is kezdték rosszul. Persze, a neheze csak most jön!" Jókedvre derült, s mikor meglátta a Gerbeaud-t, otthonosan belépett. A helyiség tömve volt, nyomát sem lelte az egykori halk stílusnak. Mégsem viszolygott, ezek az új vendégek még mulattatták is. Végre, a misebort csenő minisztráns fiúcskák képe alatt talált helyet. Miközben kávéját itta, kitekintett a térre, a platánokra és a fehér márványszoborra, és most, noha sohasem gondolt Andreára, eszébe jutott a Rómában megismert fiatalasszony. Valamikor ez lehetett Andrea környezete, ez a cukrászda, és a maitól még mindig nagyon különböző Belváros. Mi lett belőle? Az őszi esték a római templomkertben, – álomalakként jelent meg Andrea, és Mervelnek jól esett arra gondolnia, hogy segített rajta. De mindez már oly távoli volt, s az ő akkori lelkiállapota is olyan távoli, hogy nem is értette. Némileg meghatottan lépett ki a térre, s a Váci utcában olyan tömegbe került, hogy elszédült tőle. Mégis, elismerést érzett az ordenáré, de életerős város iránt. Ez az agyafúrt és megtörhetetlen élniakarás e nép jövőjének egyetlen biztosítéka.

Kimerülten érkezett haza; asztalán külföldi közgazdasági szaklapok várták, melyekre odakünn élő barátai fizettek elő. Az Economistot kezdte olvasni. Megint az olajkészletekkel foglalkoztak, és a világ olajimportjával. Mervel nyugtalanul vette számba a statisztikai táblázatok adatait. Valami nyugtalanította, keresett bizonyos nyomokat, melyek útbaigazítanák. Baljós előérzete

támadt: így nem maradhat, valami történni fog. Pedig semmilyen előjelet nem talált, – csak az összkép volt valamiképp aggasztó. És ha történik valami az olajpiacon? A Rákóczi út ruhaboltjaira gondolt és a Belváros javuló üzleteire. A Gerbeaud gondtalanságára. „Nem kellett volna hamarább kezdeni? Nem veszítettünk néhányat a még szerencsés évekből?"

Bonta Gazsi azért kereste fel mesterét, hogy kimentse magát: szombaton a megbeszélt időben nem jöhet, mert lakodalomra hivatalos. Petrikékhez, akiknek lánya, Sára esküszik egy fiatal építészmérnökkel, s esküvő után a férj kiküldetési helyére, egy észak-afrikai országba utaznak. „Marokkóba, vagy Algírba, nem is tudom." Petrikéket gyerekkora óta ismeri, anyja a lakásukon javította az ágyneműket, ilyenkor őt is elvitte magával; Sárának így lett a gyermekkori játszópajtása. Sára ragaszkodott hozzá, hogy őt is meghívják. Orvostanhallgatók lesznek ott, Sára évfolyamtársai: „iszunk és táncolunk, a lakás tágas, elférünk. Bengyer Szilárd is hivatalos, ő is örülne, ha ott lennék. Ő a család régi barátja." Gazsi hosszadalmasan ismertette a család viszonyait: a férj jónevű vegyészmérnök, Boris, a feleség művelt és okos asszony: Bengyer Szilárd szereti és becsüli. „Menjél, csak menjél" – biztatta aspiránsát Fábián Kristóf. – „Lagziba menni öröm, elmaradni pedig veszteség." Mellékesen mondta, gondterhesnek látszott, – mindig ilyen volt, amikor megakadt a gondolkodásban.

– Nem értem! – kiáltott fel, bevezetés nélkül. – Mit jelentenek azok a különös találkozásai? Valamennyi forrás megegyezik abban, hogy nem ismertek rá, de rájöttek, hogy ő az! Életének – szabad-e így mondanunk? – ez a legcsodálatosabb szakasza, és erről tudunk legkevesebbet.

Megijedt gondolkodásának megakadásaitól; elégtelenségére gyanakodott. Újabban néha képrázatok érték; az elmúlt héten, melyet balatoni üdülőben töltött, virradatkor felébredt, nem tudott elaludni, felkelt, papucsban, házikabátban lement a partra. „A parton parázs volt, rajta hal, mellette meg kenyér." Nem látott senkit, egyideig várakozott, nem ébredt-e fel még valaki a villában, de nem, a nyitott ablakok mögött sehol sem égett lámpa.

– Nem különös? Szerette étellel kínálni a barátait. Majdnem mindig kenyérrel és hallal. Volt, aki arról ismerte fel, hogy megtörte a kenyeret. A szövegek mindig részletesen szólnak ezekről az igénytelen étkezésekről. No, és ott van a Vacsora! Szabad életének utolsó és legfontosabb eseménye!

Bonta Gazsi zavartan hallgatott, nem tudta követni mesterét. Arra is csak gondolkozás után jött rá, hogy mit emleget. Mintha magában beszélne!

Fábián azonban szükségét érezte, hogy *másnak* beszéljen:

– Lesznek, akik megbotránkoznak gondolkodásom megváltozásán. Mert megváltoztam, kedves fiam, azaz visszaváltoztam azzá, aki régen, nagyon régen voltam. Molnokon, a gyermekkoromban, és még egy ideig, amíg barátja lehettem Dávid Sándornak. Azután kezdődött a hanyatlásom. Pontosan tudom, hogy benső életemben legmélyebbre a hivatalvállalásom után jutottam. Csak amikor felmentettek, kezdtem rátalálni a lélek sivatagából kivezető útra. Nem! Ahogyan ezelőtt, úgy ezután sem tagadom meg, amit egykor gondoltam és írtam. Mert nem az volt rossz, amit elfogadtam, hanem hogy az elfogadással együtt lemondtam valamiről, ami jó volt. Nem lett volna szabad ezt tennem. Most visszafogadok magamhoz egy rég vallott igazságot, és ezzel együtt a teljes és igazi énemet fogadom vissza.

Bonta Gazsi egyre ijedtebben hallgatott, mert érezte ugyan, hogy amit mestere mond, az lényeges és világos, és mégis áthatolhatatlan. És Fábián úgy is folytatta, mint aki uralkodik már a gondolatai felett:

– Életemnek egy bizonyos korszaka azért lett szerencsétlen, mert nem törekedtem a jóságra. Nem voltam gonosz, sőt, sok jót is tettem, de csak azért, mert úgy jött, úgy kényelmesebb és egyszerűbb volt. Jegyezd meg: jót tenni, – néha ez a legegyszerűbb, a legkönnyebb. De ez nem elég! Langyos volt a lelkem, s még amikor jó voltam, akkor sem hagyott el a jóra való restség. Tőlem többet várt valaki, mint amennyit nyújtottam. Ha még nem késő, nyújtani szeretném, amit tudok: a törekvésemet.

Koranyári eső zuhogott, az előkert bokrai és lombjai az esőben halkan neszeztek. A kihulló lámpafényben a kert csillogott, s a bokrok, az ágak közül előtűntek a környék villáinak kivilágított ablakai, különösen a konyhák és a fürdőszobák lámpái, az épületek hátsó homlokzatain.

– Mulassál jól – búcsúzott aspiránsától Fábián Kristóf. – Te mikor fogsz lakodalmat ülni?

Amióta a fehérköpenyes orvoslányt meglátta, Rosty Péter különös, mámorral határos állapotba került. Betegsége alatt is figyelte magát, s ezt a mostani állapotát gondosan számontartotta. *Tudott* róla, hogy milyen állapotban van: ha az életben valami jóval és széppel találkozik, az sugárzik így a lelke mélyébe. Kezdetben nem is gondolt a lányra, de az váratlanul megjelent a képzeletében, egyideig vele időzött, Rosty Péter pedig végülis elutasította. Reggeli félálmában történt ez: másik oldalára fordult, s a lenti vonatdübörgés közben újból elaludt. Később azonban már őmaga hívta a lányt, s az megjelent, egyenesen, nyíltan a szemébe tekintett, s a tekintete lassanként csodálkozóvá vált. Lehetnek olyan találkozások, melyektől egy egész élet megváltozik. Ilyen lett ez a találkozás is. Nem volt ez valami szerelemféle, nem is ábrándozás, képzelődés, hanem csak megbékélés valami jóban és szépben. Rosty Péter szigorúan figyelte magát, és megbizonyosodott, hogy ezt a lányt a képzelete számára meg akarja szerezni. Nem is magának, hanem a képzeletének, – de a képzelete is rászorul a táplálékra.

Táplálni akarta hát a képzeletét, de ehhez a fehérköpenyes lányról is meg kellett tudnia valamit. Ravaszul és óvatosan érdeklődött a legközelebbi vizsgálaton a docenstől, és ez gyanakvás nélkül, a lány nevét azonnal megmondta. Ettre Krisztina? Rosty Péter fölfigyelt: ez a név mondott neki valamit, a múlt faláról visszhangzott. Mit jelenthet ez a név, és mire emlékezteti, anélkül, hogy róla emléke lehetne? Felhangzott Andrea hangja: igen, egyszer említette, hogy Klára, a legjobb barátnője, valami Ettréhez készül férjhez menni. Andrea hangja egyideig ott időzött az albérleti szobában, mintha most tette volna be maga mögött az ajtót. A hang szertefoszlott, de a tárgy nélküli emlék megmaradt. Ettre, Ettre! Valaki említette neki ezt a nevet. Nem az öccse?

Micsoda szerencse, hogy megkérdezte, László legközelebbi látogatásánál. „Ettre? Az a fiatal házaspár, akik a szomszédos lakásba költöztek, éppen amikor elköltöztünk. Te akkor Olaszországban voltál . . ." – kezdte volna László, de ijedten abbahagyta. Még hozzátette: „Az után történt, amikor Mercedest elengedték a vizsgálati fogságból." Miféle fogságból? Rosty Péter az emlékezetét erőltette: mindez zavaros és érthetetlen volt. Nem mert az öccsére tekinteni, mert tudta, hogy ez a mostani bizonytalanság összefügg a betegségé-

vel, márpedig ő mindent számon tartott a betegségéről. Mercedes, a szép nagynénje, a zongoraművésznő, akit serdülőkorában is annyira csodált! Amikor utolsó látogatásánál, a Tárnok utcában, rimánkodó tekintettel kérlelte, hogy ne menjen el, Mercedes pedig a könyékig érő kesztyűit húzta, s úgy nézett rá, mint egy nagyvilági nő, aki ráunt a csinos, de jelentéktelen szeretőjére. Mercedes! Péter úgy képzelte, hogy az ostrom alatt halhatott meg, beomlott óvóhelyen, s az emléke most kiszorította Ettre Krisztináét. Többet nem is tudott az öccsétől kérdezősködni.

Másnap azonban előtört a visszaszorult értesülés, és nagy világosságot teremtett maga körül. Képzelete megtalálta a keresett táplálékot: ez a lány abba a környezetbe született, mely az ő környezete is volt, – kicsi korában a Várban élt, a régi Várban, a Tárnok utcában, a Dísz tér szobra és orgonabokrai mögött! Képzelete feltámadt, és nem fogja cserben hagyni: rögeszme, – de milyen édes rögeszme! Ébren álmodni, feltámasztani a régi Bástyasétányt, ahol anyja az újszülöttet a gyermekkocsiban tolhatta. Bronzzászlaját emelte a honvédszobor, a bajuszos huszár kardpengét vizsgált, Hadik tábornok udvari mosolyt fordított szembe a Fehér Galamb vendéglővel. Minden percével, órájával, napjával az esztendő közelebb és közelebb lép Sztálingrádhoz. A mosoda raktárában összegyűltek a tavaszi ruhák, a fűszerüzlet kenyeret, sót, petróleumot, krumplit és plantateát árusít. Krisztina anyja óvatosan, lépcsőfokról lépcsőfokra engedi alá a gyermekkocsit, mikor kislányát a Bástyasétányra viszi. Már tavaszodik, pára borítja a Krisztinaváros tetőit, a templom bádogkeresztje megcsillan; Greguss Ágost mellszobra alatt, a fordulóban a nedves földön ibolyák nyílnak, s az istállók tövében a bástya oldalába szorított főhercegi szőlőskertben kristálytiszta, sűrű könnycseppet buggyantanak a visszametszett szőlővesszők. Ibolyák és könnyező szőlők felett végig, a Bástyasétányon tolja a gyermekkocsit Kriszta anyja. Masa ablaka alatt megállnak, az anya a beteg gerlét szeretné látni, pamlagsarokba vetett fészekben, de csak a liliomos oltárképet látja, melyet még mindig nem fejezett be Masa. A sétány végében zárkózottan és félhivatalosan várja őket az egyenruhaszabó kirakata, az egyetlen kirakat, mely a bástyának legalább a küszöbéig merészkedett. Különleges helyzetének tudatában ez a kirakat emlékezet óta változatlan maradt, mint egy műemlék; divatképei még mindig azokat a díszegyenruhákat mutatják, melyeket Ferenc József hagyott jóvá.

A képzeletnek ez a kitartó működése az ébrenlét álmával állandósult, naponta újjáteremthető álommá, melyet ő indított útjára, belefeledkezett, és a gyermek apjának érezte magát. Néha Andrea lépett a gyermek anyjának helyébe, ő tolta a gyermekkocsit, azokon a helyeken, ahol együtt is annyiszor megfordultak. Fiam született-e Andreától, vagy leányom? Boldog volt ez az állapot, a rögeszme állapota, és kijózatító volt a valóságosan látott, fehérköpenyes leányra visszagondolni. Ismét maga előtt látta, a docens szobájában, magán érezte a tekintetét, és megijedt tőle: most ébredt rá, hogy amióta látta ezt a lányt, valamitől félti, – ahogyan azokat féltjük, akiktől búcsúzunk.

Ezekben a napokban történt, hogy Ettrének át kellett haladnia a Margitszigeten; a Moszkvicsot az úton hagyta, a fák közt rejtőző kis állatkert felé került, ahol Krisztinával találkozott egy nyári estén, a nagy Táborozás után. Ápolói kék köpenyében a telep kapujában fogadta akkor a lánya, és a mostani est annyira emlékeztette az akkorira, hogy Ettre most is elvárta volna az

akkori fogadtatást. Krisztina helyett azonban csak az egykori kísérője, Pali, a szép páva várakozott rá, de őt már nem követte kutyaként, mint Krisztinát. Minden a régi helyén volt, – a két mókus a hengerével, a farács mögött, tavacskájukban a csendőrzöld kacsák, röpdéikben a fácánok, zongoraművészi, arany sörényével az aranyfácán, vörös pofatollazatukkal a vadászfácánok, fényűző, feleslegesen hosszú tollfarkával az ezüstfácán, s a fákon az elpihent, többi páva, oly szorosan, hogy alácsüngő farkuk összefüggő függönyt formált. Emlékezett a komondorkölyökre, melyet akkor látott, hófehér farkát hátsó lábai közé ernyedten engedte alá, pelyhes, fehér szőre volt. És lám, a kis telepnek most is megvolt a komondorkölyke, mintha csak a sok év előtti maradt volna vissza a növekedésben és az öregedésben. De a többiek, a madarak újak-e, vagy az akkoriak? Fürkészte Pali pávát: Krisztina pávája-e, vagy ivadék? A komondorkölyök szórakozottan állt, farkát álmodozón aláengedte, határozatlan léptekkel közelítette meg a földi szagokat, orrtükrét mámorosan a pázsitba fúrta, fejebúbján göndörszálú szőrsapka lengedezett.

Ettrére rohamszerűen jött rá a megkívánás: ezt a kutyát meg kell szereznie. Valami sugallat súgta ezt neki, s ekkor a kölyök megfordult, elindult felé, kifejezéstelen, fakóbarna szemét ráemelte, gyönyörű orrtükrével bizalmasan üdvözölte. A Szigetre ráhullott a budai hegyek mögött búcsúzó fény, s a mostani béke, az álomba merült madarak békéje a sok év előtti is volt, mintha azóta nem történt volna semmi, s az akkori fény hullna szüntelen, a tölgyfák lombjai mögül. Ettre friss reggeleket látott, melyeken ez a kutya kíséri, és éjszakákat, téli havazásban, amikor ez a kutya a szőnyeg sarkában fekszik, és a porcelánkályhában lobogó lángokat figyeli. A bogdányi kertet is látta, meleg, nyári estéken, a kutya álmodozón pihen a kertajtó megett, s elgondolkozik az utca járókelőin, a Dunáról hazatérő családokon, s a fiatalokon, akik vállukon evezőt visznek. Ettre előre kijelölte a komondor helyét az életükben. Nyugtalan lett, hogy a kutyát valaki megveszi előle: az őrhöz fordult, megalkudott vele, s másnap eljött a komondorért. Karján vitte a kölyköt a Moszkvicshoz, s mikor a volán mellé ült, a kutya az ölébe hajtotta a fejét; ezzel fejezte ki, hogy elfogadta gazdájának.

Klára akkor ébredt, amikor Ettre a kiskomondort a padlóra letette. Klára föltekintett: a kutya az ajtóban állt, középen, vidám várakozással, boldogan lihegett és hangtalanul nevetett. Klára odarohant hozzá, és már vitte a fürdőkádba: „olyan szaga van szegénynek, mint egy baromfiudvarnak". Vitéz – mert már nevet is nyert – a fürdetést csodálkozva tűrte.

Noha tudva tudta, hogy esztelenség, Klára a szíve mélyén mégis reménykedett, hogy még soká nem megy férjhez a lánya. Megmarad az övének, – idegen nem férkőzik a körükbe. Pedig azt is észrevette már, hogy kapcsolatuk nem a régi, Krisztina elzárkózik, – mintha félne tőle. Valóban félt is, mert Klára a véleményeit mindig élesen – néha túl élesen – és egyenesen mondta ki. Kálmánról is kimondta: „nem való hozzád, az a fiú egy törtető, és az idegei nincsenek egészen rendben; gyűlölködő, és az a rögeszméje, hogy az idősebbeket félre kell söpörni; téged sem szeret igazán, egyáltalán nem ragaszkodik hozzád". Ezt Klára még akkor mondta, mielőtt Krisztinával Kálmán szakított volna. Krisztina pedig azt hitte, anyja tanácsának engedelmeskedve neki kellene szakítania. Ezt nem tudta megtenni, de megvallani sem anyjának, így hát magába zárkózott, és félni kezdett anyjától, amiért nem a kedve szerint cselekszik.

Krisztina szenvedett a szakítás miatt, megalázottan és megrendült önbizalommal. Így készült néhány évfolyami társnőjével Petrik Sára esküvőjére. A hajadon lányok irigylik férjhez menő társukat; Krisztina nem irigyelte. Örült Sára *szerencséjének*, mert tudta, hogy barátnője még a házasságnál is jobban örül az észak-afrikai országnak, ahol férjét az ideiglenes munkahelye várja. Mit számít az, hogy ideiglenes! Sára annyira vágyott utazni, hogy volt idő, amikor orvosi tanulmányait feladva – légikisasszonynak akart jelentkezni. Olyan volt ez, mint egy terjedő láz; az évfolyamon akadtak, akik nyíltan bevallották, „nem tudom a jövőmet ebben az országban elképzelni; az embernek itt nincs jövője". Krisztina is vágyott Párizsba, de nem jelentkezett volna légikisasszonynak. Amióta Vitéz velük élt, a jövőjét csak a hazájában tudta elképzelni, és annyira szerette a kutyát, hogy nászajándékba is elkérte volna. Hemperegtek a szőnyegen, Vitéz megtámadta Krisztinát, s a könyökébe harapott, de úgy, hogy karcolás sem esett rajta. A bogdányi kertben kergetőztek, s a kutya mámorosan szagolta a lány arcát. Kálmán már nem hiányzott annyira, de emléke visszatért, mikor a hancúrozásnak vége szakadt.

Tehát folytak az előkészületek Sára esküvőjére; a vőlegény keveset volt mennyasszonyával, hivatali ügyei miatt szaladgált, hivatalilag vacsorázott. Sára szabadjára engedte, s olyan benyomásra törekedett, hogy nem is ragaszkodik a fiúhoz. Persze, tudta, meddig terjedhet ez az engedett szabadság, mellyel mégis, minden kötésnél szilárdabban kötötte magához. „Jó házasság lesz!" – súgta oda Bengyer Szilárdnak, a család barátjának Sára anyja, a szürkeszemű, okos Boris. „Igen" – bólintott Bengyer mandulafehéren, és szigorúra fogottan – „ők hagynak másnapra is! Beosztással élnek."

Sára kívánságára nem rendeztek esküvői ebédet, sem vacsorát: „*házibuli* legyen, de hívjuk meg Szilárd bácsit és Gazsit is. Amióta az anyja meghalt, olyan magányos. Majd ül, és néz bennünket". Csak szendvicsek és saláták! A gombasalátát Krisztina készítette és készült még túrósaláta, paradicsom, meg ananász is. „Pezsgővel kezdjük" – intézkedett Sára. – „a pezsgőn kívül csak vörösbort!"

Krisztina szorongással készülődött: a *báli ruháját* veszi fel, – természetesen ott lesz Kálmán is. Reménykedett, hogy valami történik, valami tisztázódik köztük. Bengyer Szilárdra úgy számított, mint lehetséges támaszra valamely nehézségében. Azok a sétáik a Pasaréti út fái alatt a vaskerítések mentén, – mert az első sétát, amikor a kútszobor alatt felébresztette a költőt, még néhány követte, – a tobzódás az Ápisz irkái és színes ceruzái közt: kislányként akkor érezte először nőnek magát, amikor Bengyer Szilárd hazakísérte. A rajzfüzetet és a színes ceruzákat, Bengyer ajándékait ma is őrzi, de a verskötethez, melynek fényképéről Bengyert a kútszobornál fölismerte, ma több köze van, mint akkor volt . . . Hátha visszatér hozzá Kálmán? Kívánta, de nem hitte, és ezért már nem is akarta. Mikor felöltözött, megmutatta magát anyjának, és örült a mosolyának, mint feloldozásnak a medikusbál emléke alól.

Petrikék lakását átrendezték, a népes társaságra számító szűk lakások kényszermegoldásaival: Krisztina barátságtalannak érezte a szűkösségből kikényszerített tágasságot. A magnetofon szünet nélkül szólt, a falak mellé sorakoztatott ülőbútorokon a társaság egyelőre mereven foglalt helyet, mintha úgy vélné, hogy az alkalom ünnepélyessége így kívánja. Sára a fehér menyasszonyi ruhát viselte, melyet a délelőtti, templomi esketésnél: harangszoknyát, fehér tűsarkú cipőt, csak a kis fehér taft kalapot hagyta el, az állig érő, fehér fátyollal. Krisztina sokallotta magán az anyja varrta estélyi ruhát, ezért kissé

megzavarodott, de méginkább attól, hogy Kálmán feltűnően, csaknem udvariatlanul kerülte. Már a templomba is a szőke Virozsil Bernadettet kísérte, itt pedig el sem mozdult mellőle, tüntetően udvarolt. Krisztina szeretett volna Bengyer Szilárdhoz csatlakozni, de az Petrikékkel az erkélyen ült, hármasban, nehogy „zavarják a fiatalokat". Már táncoltak, Kálmán és Bernadett összesimultak tánc közben.

Krisztina nem táncolt még, a társaságot vette szemügyre, mert nem ismert mindenkit. Tekintete megakadt egy férfin, aki egymagában ült a sarokban. Világosszürke ruhát viselt, de nem vett nyakkendőt, ingét az izmos nyaka körül nyitva tartotta, és Krisztina úgy találta, illendő lett volna nyakkendőt kötnie. A férfit akaratlanul is figyelni kezdte, a szeme sarkából: barna szem, latin profil, bronz arcszín, határozott szemöldök; csak a koponya teteje kopaszodott, de mintha csak olyasvalami tűnt volna el a hajjal, amire ennek a fejnek nem volt szüksége. Krisztina észrevette, hogy a férfi őt nézi, és nem titkolja a nézését, merően és meglepetten tartja rajta a tekintetét. Krisztina nem tudhatta, hogy Bonta Gáspár ráismert arra a lányra, akivel egy párás téli estén a Kapucinus utcában találkozott. Fejére húzott csuklyája alól, a homályba burkolt arcból elővilágított a kék, világos két szem. Inkább villant, mint világított. Akkor csak pillanatig láthatta a lány szemét, s mintha a meleg, kék nyári égboltot látta volna. Tárgyilagosan és tartózkodón tekintett rá a lány, de arról nem tehetett, amit szertehordozott a világban a tekintetével.

Petrikné bejött az erkélyről, a vendégek kistányérjaira kínálta a szendvicseket, s visszajött a tálcán kirakott salátás edényekkel. Bernadett Kálmánt a maga tányérjáról etette, villájával paradicsomokat csúsztatott a szájába. Krisztina merev arccal ült, és megint sírni szeretett volna.

Bengyer Szilárd az erkélyen maradt; újabban idegennek érezte magát a fiatalok közt, különösen ha csoportba verődtek, – idegenségét ilyenkor méginkább érezte. Bonta Gazsihoz lett volna mondanivalója, de mivel a fiú már két hete nem jelent meg asztalánál, a Magyar Holdvilágban, csendesen nehezteltt rá, s érkezésekor úgy fogott vele kezet, mint Sára évfolyamtársaival, akiket most látott először. Érdeklődését a Vérmező kötötte le, a pályaudvar lámpái és azok a szúrós fények, melyek a nagy építkezés árkai felett világítottak. Megismerte az üzleteket, melyeknek kirakata még világos volt, a könyvkereskedést, a villamossági boltot, az óra és ékszerüzletet, feljebb a virágkereskedést, és gondolatban hosszan időzött az eszpresszó tompított, drapp fényeinél. A Balaton felől kocsitábor érkezett, a Kékgolyó utcának hangos motorral vágtak neki az autók, és a széles mező felett elérhetetlenül lebegett a Hegy, melynek valamennyi kivilágított utcája mintha erdőt szelne át. Kétoldalt, az erkély alatt a lakások lámpái elfátyolozódtak a falak közt gyülekező, napi fáradságtól, a készülődő álmoktól. Bengyer szerette a nagyvárost, s az olyan pillanatokban, mint a mostaniak, valami élénk és kellemes közösség tagjának érezte magát, mely közösség azért volt kellemes, mivel tagjaként is kívül lehetett maradni.

Kálmán megmámorosodott gonoszságában: élvezet volt szegény Krisztinát megkínoznia. Miért legyünk jók, mikor a rossz érdekesebb? Kálmán elvárta volna, hogy irigyeljék, – egyidőben sokat emlegette a *sikerélmény* igényét, s most úgy érezte, ez az igénye kielégült. Egyébként kielégületlen volt egész lénye, becsvágyai emésztették, és sejtette, hogy e vágyak teljesülte sem lenne elég: minden vágyának többszörösen kellene teljesülnie. Amikor Bernadett kis időre nyugton hagyta, körülnézett a lakáson és a vendégeken, és magában

megállapította, hogy itt senkit, semmit se szeret. A bútorokat se, a szendvicseket se, még kevésbé a magnózenét, sem pedig a házigazdáékat, és a fiúkat, a lányokat sem. Nem tudott, vagy nem akart bármit is szeretni: mert szeretni veszedelmes és sokba kerül. Egyetlen érzésébe tudott csak beleegyezni: az unalomba, – unta Bernadettet, és az unalomtól annyira felélénkült, mint valami izgatószertől.

Ekkor kezdték bontani a pezsgőt, a fiatal férj egymás után három palackot bontott. Esküvőjének házimulatságán úgy viselkedett, mint egy vendég, vagy kölcsönvett felszolgáló, aki készségesen gondoskodik mások szórakozásáról. Kellemes és jelentéktelen fiatalember volt, Sára biztos érzékkel választotta férjéül.

A fiatal férj bontotta a pezsgőspalackokat; ügyesen bontotta, azonnal telitöltötte az elébe tartott poharakat. Krisztina sohasem ivott alkoholt, a szagát se bírta, s egyszer fordult csak elő, hogy az első kortytól rosszul lett. Kálmán meg sem várta a koccintást, Bernadett poharából ivott, a magáét félkezében tartotta. Miféle ördög szállta meg Krisztinát? Szervezete tilalmában, mely megvonta tőle a szeszt, most kiközösítést érzett. Mindenki felvidul a pezsgőtől, – csak ő maradjon a körön kívül? Hangosan éltették a fiatal férjet, aki palackját az ünnepi alkalom jelképeként emelte. Pedig mindez kisszerű, köznapi volt, ezt Krisztina is látta, csak nem akarta elfogadni. Várakozóan tartotta poharát: talán változást remélt az italtól, boldog önkivületet, mely elégtétel is lesz, és diadal is. Ekkor történt, hogy Kálmán felugrott Bernadett mellől, és rákiáltott Krisztinára: „Ne igyál! Megőrültél?" Krisztina mintha meg sem hallotta volna, s az édes bosszú érzetével hajtotta fel poharát, egyetlen hajtásra.

Még látta Kálmán aggódó arcát, s azt is, hogy az aggódás bosszúsággá változik. Többet már semmit sem látott, csak emelkedő és süllyedő mozgásokat érzett, lassú emelkedéseket, gyors süllyedéseket. Végigvágódott a padlón, s ezentúl már semmiről sem tudott.

Körbevették, felemelték, kiáltoztak; Boris bejött az erkélyről, nyugodt volt, józanul intézkedett. „Vigyétek a fürdőszobába." Krisztina itt kissé magához tért, s emlékezett, hogy a fürdőkád fölé hajolva hányni kezdett, de csak az anyja varrta estélyi ruháját hányta le, és mégsem a kádat. Azt is érezte, hogy vetkőztetik, s ágyba fektetik; arról is tudott, hogy Sára ágyába, melyet a nászéjszakára a legfinomabb ágyneművel előkészítettek. Néha szánakozó, undorodó, vagy gúnyos arcokat látott. Sára úgy nézett rá, mintha sérelmet kellene megtorolnia. Órák hosszat aludt; józanul és kétségbeesetten ébredt hajnal felé. A magnózene még szólt, de egyéb hangok alig hallatszottak. Boris bejött hozzá, kezét a homlokára tette, bosszús szánakozással; nem látta Sáráékat, Kálmánt és Bernadettet se. Boris még egyszer visszajött, kis csomaggal: „Ez a ruhád. Add tisztítóba." Fekete-fehér, aprókockás ruhát tett az ágy mellé: „Ezt vedd fel, és gyere ki." Krisztina felöltözött, kiment az üres erkélyre, már jól érezte magát, de továbbra is megalázottnak: fiatal nőt nem érhet nagyobb megaláztatás, mint amilyen őt érte.

A hajnal szürke volt, a nagy építkezés felett még égtek a lámpák, üres autóbusz zúgott el a Moszkva tér felé. A hegyek felől szél érkezett, Krisztina nem mert hátranézni, a szoba felé, mert tudta, hogy ott vannak még vendégek, de azt is tudta, hogy addig nem megy vissza a szobába, amíg ott vannak.

– Jöjjön Krisztina, hazakísérem – hallotta a háta mögül, s mikor megfordult, a latin arcvonású férfit látta, aki az este oly soká nézte. Meglepődött,

hogy a férfi tudja a keresztnevét, és közelről megállapíthatta, hogy nála jó tíz évvel idősebb lehet. A hangja is apás volt, – de Krisztina első megmozduló gondolatával elutasította, hogy még egy apja legyen. Mégis, hálás volt ezért a hangért: mintha apjának küldötte szólt volna hozzá, valaki, akit apja rendelt az ő védelmére. Hálás volt a vonzódásért is, melyet e férfi tekintete egész este, a rosszullétéig kifejezett. Mit gondolhatott róla, amikor az alkoholmérgezés állapotában látta? Hozzászokott a férfiak mohó tekintetéhez, s örömöt sohasem érzett miatta. Voltak azonban érzések, melyeket a férfi tekintete közvetített, s ezekből az érzésekből hiányzott a mohóság. Nem is vágyat, nem is csodálatot, hanem csodálkozást fejeztek ki ezek a tekintetek, valamely találkozás örömét. Ezt közölte az est kezdetén ennek a férfinak egész magatartása is, most pedig csendes örömöt és megnyugvást, amiért ez a találkozás megtörtént. Krisztina nem a vonzerejének bizonyítékát látta mindebben, hanem annak jelét, hogy hordoz valamit, ami ha kevesek számára is, de értékes és fontos. Épp az a jó, hogy kevesek számára. De ez a tapasztalat ismerős volt, emlékeztetett valamire, – eszébe jutott az a klinikai bemutatás, mikor a docens egy gyógyuló – csaknem gyógyult – betegét oly elégedetten bemutatta. Krisztina tudta, hogy annak a férfinak az ő jelenléte: találkozás volt.

A latin arcvonású férfi iránt azonnal bizalmat érzett, s ebben a pillanatban tudta, hogy a felesége lesz. Védekezett e tudás ellen, de örült is neki, mert ez olyan, mintha eljövendő életében legalább az apját megtartaná magának. A férfi bemutatkozott: Bonta Gáspár – és Krisztina a nevet tüstént el is felejtette. „Engem csak Gazsinak szoktak szólítani" – mondta a férfi bátortalanul, de Krisztina makacsul csak Bontónak akarta: „igazán hazakísér, kedves Bontó?" Bizonyos méltósággal kérdezte ezt, és erre a méltóságra az iménti alkoholmérgezés után ugyancsak rászorult. Bontó-Bonta mesélni kezdett arról, hogy látta már, – „nem lakik-e a Kapucinus utca közelében?" – „Éppen, hogy ott lakom." – „Akkor egy az utunk" – és ez úgy hangzott, mint egy egész életre szóló felkérés és ígéret, és ezt Krisztina is így értette. Csodálkozott és meghatódott: a férfi hódoló elfogódottsággal beszélt, mint aki a hangjával is alig meri érinteni. „Így akarja éreztetni velem, hogy nem tekint megalázottnak" – gondolta Krisztina és hálás volt érte.

Krisztina tévedett: az erkély mögötti szoba üres volt, a lakásból nem hallatszott nesz; búcsú nélkül indulhattak, Gazsi vitte Krisztina kis csomagját. A hajnali Vérmező felett mozdulatlanul állt a nyári levegő, a fény rózsaszínű volt. Illatosan lélegeztek a fák és a bokrok, a sétautakon a lámpák égtek még. A pályaudvar felől már villamosok vonultak, a Várhegy oldalában hűvös volt, a lépcsők még néptelenek. Lassan haladtak az Alagút felé, Krisztina már otthonosan mozgott, kissé bő, aprókockás ruhájában. Az utca végében úgy tűnt föl a Gellérthegy, mintha a lábához vezetne, és ott érne véget minden út. A Vérmező sarkáig Krisztina már Bonta nevét is megtanulta.

Gazsinak fontos volt, hogy bemutassa magát, s ezért először az anyjáról beszélt, aki a télen halt meg – „az engesztelő szentmisét a Kapucinusok templomában mondták" – és Krisztina emlékezett a kis üzletre, s még az utcai lámpa fényénél dolgozó asszonyra is. Kicsiny a világ: kiderült, hogy Gazsi ismeri Krisztina apját – már ugyanannál az értekezleti asztalnál is együtt ültek. Gazsinak még csak aspiránsvezetője nevét kellett kimondania, hogy egyszerre régi barátoknak érezzék magukat: „Kristóf bácsi?" – örvendezett Krisztina, és találkozásuk most már úgy hatott, mintha régesrég, Krisztina gyermekkorától készült volna elő, és kettejük életének minden eseménye és kapcsolata

ehhez a reggelhez vezetett. Sorsszerű találkozás, és olyan biztonságos, ha a sorsnak engedünk, mert az a cselekedeteinket szentesíti és helybenhagyja. Csupa véletlen, – és mégsem véletlen, hanem előkészített hely és út!

Ekkor, a hajnali fényben Krisztinának különös érzése támadt: csak a sorsnak engedelmeskedik-e? Nem irányítja-e a sorsot valamely titkos erő, melynek az engedelmeskedni tartozik? Az engedelmeskedők többnyire közvetítők is, és Krisztina most magát is közvetítőnek érezte. Miből keletkezett ez az érzése? Talán abból, hogy tapasztalta varázsának befolyását, – „én valami jót hordozok magamban, ezt őriznem kell, és átadnom másoknak. Mert a kevés jó is sok jót képes létrehozni. Én kevés vagyok, de sok jót hozhatok létre". Máris, mindazt a jót, amit birtokolt, Gazsinak akarta átadni, hogy visszakapva tőle, mindketten megsokszorozzák. Csendes, szelíd erőt érzett meg Gazsiban – szelídet, de szilárdat.

Már befordultak az Alagútba, a túlsó kapun túl a Lánchíd pillérkapuja kéklett, kapuban kapu. Hangjukat csak ritkán kellett emelniök, mert kevés kocsi haladt át, s elég ritkán autóbuszok. „Az élet bemocskolt, de én ismét tiszta vagyok, hogy a jót és a tisztát fenntartsam magam körül." Fülkék nyíltak a keskeny járda mellett, rácsok mögött; a mennyezetre vastag fekete kábelek tapadtak. Hajnali mámor: Krisztina ebben az állapotában ébredt fiatal életének értelmére. Óvatosan, kerülőkkel és körülírásokkal, utalásokkal ezt Bonta Gazsinak is megvallotta, – milyen hamar tudott neki vallani! – és a férfi már az első szavaknál megértette. Hálásan tekintettek egymásra. A keskeny járdán Gazsi néha az úttestre lépett, Krisztina ijedten visszahúzta magához.

Nemde, a tudósok hivatott közvetítők? Krisztina bevallotta a legnagyobb vágyát is, hogy a tudományban valamikor valamit alkothasson. Persze, vágyott családra, otthonra is, – de erről hallgatott. Tudta, túl sokra vágyik, de a vágyai éltették. Gazsi a tudományt sokallotta: „vigyázzon, ha ilyen nagyot akar, veszélybe kerülhet. Én nem kívánom a tudományt! – és halkan, befelé nevetett. Ezután még, miközben beszélt, ez a nevetés többször ismétlődött. Krisztina kitartott a vágya mellett, „tudós szeretnék lenni" – ismételte csalódottan, amiért Gazsi egyetértésével nem találkozott. A férfi erre csak nevetett, mintha önmagán, és halkan, befelé.

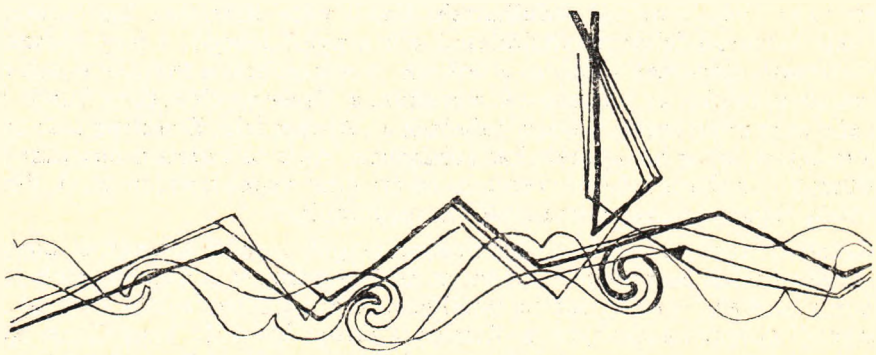

MAKAY IDA

# *Utolsó tárlat*

*Egymás után a hulló vásznak.*
*Szín-orgia. Utolsó tárlat.*
*Ott egy rózsa a vérpadon fönn,*
*ott erdők égnek bronz tüzekkel,*
*s a bukó Nap, a sugárral vérző,*
*amely többé majd sose kel föl.*
*Áttetsző ég ametiszt-kékből,*
*akárha óceán vizéből*
*merülne föl, süllyedne mélyre,*
*az égen túl temetők érce,*
*és imbolyogva ágak árja,*
*a fák örvénylő haláltánca.*
*Egymás után a hulló vásznak.*
*Árnyak hatalma – Végső tárlat.*

# *Csontváry-vásznak*

*Eleven Csontváry-vásznak*
*udvarban, réten, mindenütt!*
*Sugárzó sárgák, égő kékek,*
*s a vörös, mely a szívbe süt.*
*Ott az álomi rózsaszín,*
*képzeletünk szűz szigete*
*és a fehérek mészizzása,*
*s a diadalmas fekete.*
*Lilák fájdalmas lobogása:*
*Nakonxipán üzenete,*
*a formák, színek orgiája.*
*Fölötte szolgája, királya:*
*a cédrus*
*lángoló szeme.*

## *Annyi sem lesz?*

*Milyen lesz majd az a legutolsó*
*perc? Amely az idő még,*
*és perce már az időtlen éjnek?*
*Iszonyat lesz? A velő*
*megrendül belé? Szakad a menny*
*vakuló szemre és tudatra?*
*Vagy annyi sem lesz: lepkerebbenés?*
*Mikor az ág csak meg se rezzen,*
*s fénykönnyűséggel hull alá a lét,*
*fonnyadt levél testvér-avarra?*

## *Balladák erdejében*

*Itt várlak meg, a kőkeresztnél,*
*hogy bealkonyul, s lassú hó*
*temeti be tündöklő őszöm,*
*hogy minden árbóc és hajó*
*alámerül a horizonton.*
*Utak vége. A forduló*
*balladák erdejébe száll le.*
*S kopjafák sötét sűrűjében*
*a csöndtől súlyosul a szó.*

## *Könyve tárul*

*Érces, tömör a fényesség már*
*Vízmélyre süllyednek az árnyak*
*A rétek sötét bronzba öntve*
*Könyve tárul a némaságnak.*
*Elhagyott kertek rejtő mélyén*
*századok súlyos hallgatása.*
*Szobrok vak márványszemében*
*lobog az alkony: gyászi táklya.*

# SZÍNÉSZPORTRÉK PÉCSI HÁTTÉRREL 7.

## *TURAY IDA*

A *Makrancos hölgy*et 46-ban a Várkonyi-féle Művész Színház játszotta Turay Idával és Jávor Pállal. A felszabadulás után ez volt az első Shakespeare-felújítás. Az utóbbi idők érzékire árnyalt Katái után visszagondolva a 40 év előtti előadásra, úgy emlékszem, Turay Ida „makrancos hölgy"-e egy kislány volt. Ártatlan, mérges kölyök. Karmolt és harapott, mert képtelen volt elfogadni, hogy a konvenciók szerint asszonnyá kell lennie, mikor gyermeki szabadsága drága neki. Az éretlen vadóc naiv indulatával tiltakozott, bosszantott, nyelvelt, végül kimerülten hüppögve fogadta el a megbékélést, amibe újféle játékkal csalogatták. Raffinálatlan őszinteséggel ragadta meg a szerelmi praktikákban jártas Petrucchiót, akitől a dühös, fanyar kis szűz meghódítása merőben szokatlan férfimunkát kivánt. Mi volt a színésznő legfontosabb játékeszköze? Jellegzetes hanghordozása, amit „kortársi" szerepeiben megszoktunk, Kata szavából hiányzott. Cserfes-pergő szidalmait, ellenkezését olykor üde hangváltások szakitották meg, érzékeltetve a feltámadó fruska-kíváncsiságot. Legélénkebben a szemére emlékszem; egy tiszta lélek leplezetlen érzelmi háborgása, fölsugárzó öröme beszédesen sütött belőle.

Meleg tekintete most is bátorit, bizalomra hangol, éppoly mesterkéletlenül közvetlen, mint egész lénye. Ha nem hangoznék tiszteletlenül, azt mondanám, ma is kislányos. A legjobb értelemben: megőrzött szellemi és érzelmi frisseségével, melyet egy gazdag művészélet, emberélet tömérdek élménye itatott át.

– Nekem csodálatos életem volt, ritkán jut ilyen egy embernek. Mesebeli gyerekkoromat az apámnak köszönhettem; édesanyámat hétévesen elvesztettem, de apám tökéletes partner volt. Játszótárs, pajtás, minden. Teljesen szabadon nevelt. Tanár és festőművész volt – Turmayer Sándor – utóbb inkább csak művész, tele fantáziával, humorral. Mikor a rokonság szóvá tette, hogy a nagy szabadság mégsem lesz jó egy fiatal kislánynak, beadott az óbudai irgalmasapácákhoz. Én engedelmesen gyóntam, imádkoztam, még tanultam is, de egyszer, mikor apám megint meglátogatott, azt mondtam neki: – Apukám, én már csupa lélek vagyok! – erre nyomban kivett az intézetből. Nagyszerű ember volt. Később Olaszországban telepedett le, haláláig ott élt. Ugyanígy a húgom; Tabódy Klári néven még itthon lépett színpadra, a *Kadétszerelem*ben együtt játszottunk. De hamarosan külföldre ment apánk tanácsára, mert ő azt mondta, mint két hasonló zsánerű színésznő, csak rontanánk egymás esélyeit.

– *A művésznő pályája a legjobb esélyekkel indult, ez színháztörténeti tény. Bárdos Artur, a Renaissance és a Belvárosi Színház igazgatója fedezte föl a 20-as évek közepén . . .*

– Nem mindennapi eset volt, Bárdos meg is írta. Elsőéves akadémistaként néma szerepet kaptam a nagyok vizsgaelőadásán, amit Bárdos a végzősök miatt nézett meg. A végén engem szerződtetett. Közvetlenül ez előtt azonban már valódi szerepekben is felléptem Pécsett. – Bólintok, hiszen nemrég fordult

meg a kezemben sok régi pécsi színlap, újság, melyek „a kis Turay Dusi akadémista" sikeres alakításairól adnak számot. – A *Nagymamá*ban játszottam a lány-főszerepet, ez volt legelső színészi megjelenésem.

Jegyzetemet föllapozva olvasom: „Igen nagy sikere volt a vendégként szereplő kis Turay Dusinak Márta szerepében. Megjelenése megnyerő, játékában is sok szín van, a hangjának kell még fejlődnie és hajlékonyabbá válni. Az előadás telt házat vonzott" – írta a Dunántúl kritikusa az 1924. január 3-i számban. Turay Ida mosolyogva hallgatja. – *Pécsett gyakran játszott a művésznő; 24-től kezdve vagy 25 éven át sűrűn hirdették vendégjátékát a Pécsi Nemzeti Színházban. Minden nagy sikerszerepében föllépett. „A magyar színpadok és filmek sztárja", a „magyar közönség kedvence" áll a plakátokon, és az, hogy szereplésekor „Turay-helyárak" érvényesek.*

– Ez a komoly minősítés! – neveti el magát.

– *Megkérhetem, hogy beszéljen pécsi emlékeiről? És még egyre: hogy tegezzen!*

– Természetes, a tegezés kölcsönös. A kérdésedre... mivel kezdjem? Nagyon sok szál fűzött és fűz ma is Pécshez. Rokonaim élnek ott, régen többen voltak. Az első világháború után települtek át a Bánátból. Sokszor nyaraltam náluk. Így ismertem meg a férjemet is, Békeffy Istvánt, Pistukát. Nagymamámmal sétáltunk a sétatéren, ő meg apjával, aki ismerte a rokonaimat. Később tudtam meg, hogy azt mondta rólam, szép szeme van ennek a kislánynak, kár, hogy nem lesz belőle színésznő, mert görbe a lába. Akkor már készülőben voltam a színiakadémiára.

– *És egy éven belül színésznő lettél. Mégsem volt görbe a lábad?*

– Kinőttem... Pécsett Kürthy György volt az igazgató, akkor neves színész; egy sor szerepet játszhattam el nála. A *Nagymama* unokája után operettekben, Molnár-darabokban léptem fel és két igazi bakfis-szerepben, a *Tökmag* – később *Tacskó*nak fordították – meg a *Csitri* címszerepében. Jaj, ebben nagy huncutságot műveltem! – megváltoztattam a darab befejezését.

Fölkapom a fejem. – *Hiszen erről olvastam! Az újságíró fölrótta a színháznak, hogy a fiatal festőjelölt helyett az öregedő akadémikussal vetették feleségül a kis csitrit.*

– Azám! csakhogy az ifjú festőt egy gyönge színész játszotta, nem tetszett nekem, az akadémikust viszont Kürthy. Hát, őt választottam. Tudod akkor enyém volt a világ! Már szerződésben voltam Bárdosnál, Pesten újra találkoztam Pistukával... Várj! ezt elmesélem. – Aztán mégsem meséli, kicsit elkomolyodik, szótlanul szívja a cigarettáját. Érzem: valami fontosat készül mondani. Lassan szólal meg. – Ő egy csodálatos ember volt... okos, szellemes, mulatságos. Senki nincs, aki utána mondani tudjon nekem valamit. Ötven évig éltünk együtt, zavartalan, felhőtlen házasságban. – Fényképeket tesz elém, egyik a legendás házaspárt a pécsi sétatéri kioszk előtt örökíti meg. – Ez az ötvenes évek elején készült, úgy emlékszem. No, de a pesti találkozásunk! A Nemzeti Színházban a *Süt a nap* előadásán történt. Akadémista voltam, ő meg fiatal újságíró. Pillanat alatt felelevenítettük a pécsi ismeretséget. Második szünetben megkérdezte, hazakísérhet-e? Zavartan bólintottam, mire ő: – Taxin megyünk, hol lakik? – Rákospalotán – hebegtem. – Jó, akkor villamoson! – Ilyen könnyedén, kedvesen, mosolyogva kerültünk össze. És maradtunk együtt.

Valamelyik régi pécsi lapban Békeffy István szellemes konferanszáról is olvastam. Turay Ida tudja, miről van szó. – Pistuka nem volt konferanszié, író volt. A nagybátyja, Békeffy László híres konferansz-szövegeit azonban jól is-

merte. Komlós Vili csinált Pécsen egy kabaréműsort, amire a „nagy" Békeffy nem érkezett meg, Pistuka ott volt és beugrott helyette. Később Békeffy László mégis lement Pécsre, de konferanszának – amivel az egész országot meghódította – nem volt sikere. Panaszkodott, hogy ő itt megbukott; nagyon bántotta a dolog. Pistuka akkor bevallotta neki, hogyan lőtte le korábban a poénjait. Egyszer konferált még életében, tizenkét éve az amerikai turnénkon. Annál többet írt. Sok darabjában nekem írt szerepet, de aztán játszották ezeket a darabokat az egész országban, többet külföldön is. Felsorolni se tudnám . . . a *Kozmetika, Nincsenek véletlenek, Májusi muzsika, Jöjjön elsején, Méltóságos asszony, Pezsgős vacsora, Janika* . . . A *Méltóságos asszony*t az 50-es években Bécsben felújították Gusti Huberrel, nagy siker volt! De mindenütt: Londonban Lily Palmer, Rómában Alida Valli játszotta az „én szerepemet".

– *Ezek a darabok a 30-as, 40-es években százas szériákban mentek, Te évek során át végigjátszottad a szériákat. Úgy gondolom, ez speciális színészi koncepciót és kontrollt kíván. Hogyan érted el, hogy alakításaid ne kopjanak meg, ne váljanak üressé?*

– Azt hiszem, ez becsület dolga. Nekem kétszeresen az volt, a férjem darabjaiban közös, családi ügyünkre kellett vigyáznom. Ő mindig segített, otthon velem próbált, instruált, új inspirációkat adott. Erre szükség van. Ahol ma is rendszeres a nagy széria, a színházak gondoskodnak az előadás karbantartásáról. A színészi fegyelem persze pótolhatatlan. Fegyelmezett színésznek magától értetődik, hogy a kétszázadik előadás éppoly feszes legyen, mint – mondjuk – a harmadik. A nagyon sok előadásnak tapasztalataim szerint mégsem vagyok híve; roppant fárasztó a színésznek, ha nem akar hatástalanná válni.

– *Laikus fejjel azt hinné az ember, a sok ismétlés úgy bejáratja az alakítást, hogy félgőzzel is megy.*

– No persze, gépiesen. De ezt nem szabad csinálni!

– *Ha már a színészi műhelymunka ügyét érintjük, hadd kérdezzek valami idetartozót! A régi időkben mennyiben különbözött a színész színpadi, játékbeli helyzete a maitól?*

– Sokkal nagyobb volt a szabadsága! A rendezők – még a nagyon koncepciózus Bárdos Artur is – azt tartották feladatuknak, hogy teljesen átérezzék az előttük álló színész egyéniségét. Nem a modorosságát, dehogy! Valóságos egyéniségéből kezdték kibontani a szerephez illő vonásokat. De mindig megvárták, mit hoz maga a színész. Az valahogy fontos volt. A színésznek jogában állt úgy érvényesíteni magát, hogy spontán erővel át tudja sugározni eredetiségét a közönségre. Nagy szükség volt a rendező moderáló, motiváló, inspiráló segítségére, de a megjelenítés leleményeit ráhagyták a színészre. Ki kellett találnia, mit akar eljátszani, aztán ezt alakították úgy, hogy fantáziájának és kedélyének nagyobb teret adtak.

Turay Idát csak a felszabadulás után láttam színpadon, korábbi alakításait egy-egy filmről ismerem; alighanem így van ezzel a mai közönség nagy része. Filmjei gyakran születtek színpadi előzményből, pl. a *Köszönöm, hogy elgázolt*, a *Nincsenek véletlenek*, a *Havasi napsütés, Egy szoknya – egy nadrág*, a híres *Janika* – és ez csak néhány a sokból. A szűkös tapasztalatokból mégis kialakult a színésznőnek az a sajátos egyéniség-képe, akiről Magyar Bálint így ír: „Gamine-os humora, szórakozott, de egyben cserfes, sokszor meggondolatlanul fecsegő alakjának igen sok darabban megvolt a modellje, nem . . . lírai bakfis volt, hanem a szeleburdi karakterbakfis, hosszú időn át."

Bárdos Artur, aki 16 évesen az egyik legrangosabb pesti színház színpadára állította, úgy szól róla, hogy „A pesti színpadok egyik legtemperamentumosabb naivája lett . . .”; a *Darázsfészek* c. angol vígjátékban „bontotta ki szárnyait”, egy „falánk, kis intézeti lány”-t alakított, aki az álomkarcsú fő-kislány mellett köznapokból ismerős, hiteles fruska volt, „furcsa, elnyújtott hanghordozásával” egycsapásra sztár lett. Miért? Ellenállhatatlan típust teremtett, ahogy filmre került alakítása meggyőzött róla. A korszak kamaszlányainak szociográfikusan tökéletes típusát találta el. Későbbi asszonyszerepeiben is megőrizte alkati lányosságát, nagyszemű naivitását, melyet hol több-kevesebb affektációval, hol gyermeki kíváncsisággal, hol rusztikus igazmondással fűszerezett. Legalább 15 évig ő volt a magyar színpadok par excellence bakfisszínésznője; így kezdte Pécsett, aztán – ahogy mondja – minden pesti színházban játszott.

– *Alapvető vígjátéki színész voltál. Játszottál klasszikus komédiákban is . . .*

– Ó, hogyne! A *Volponé*ban kétszer is, egyszer Csortossal, egyszer Törzs Jenővel. A *Lysistraté*ban a férjét ártatlan furfanggal csigázó Myrhinné voltam, Pünkösti Madách Színházában *A képzelt beteg* Toinette-je. Kedvenc szerepeim egyike volt a *Pygmalion* Lizája, ugyanígy Kata a *Makrancos hölgy*ben. Ezt a felszabadulás után Várkonyinál is játszottam Jávorral. Egy sor, akkoriban népszerű darab főszerepét is alakítottam, pl. az *Írja hadnagy*ban Nina Pavlovnát, Bourdet *A gyönge nem* c. sikerdarabjának hősnőjét. Ezt Góth Sándor rendezte; emlékezetes, pazar előadása volt a Magyar Színháznak. A felszabadulás után ezt a színházat a *Janika* szériája mentette meg a csődtől. Pistuka nekem írta a kettős főszerepet, egy színésznőt és a volt férj számára kitalált kamaszfiát alakítottam Sárdy János, Mihályi Ernő mellett. Keleti Márton hamarosan filmet csinált belőle, abban Szabó Sándorral játszottam együtt. A Pódium Kabaré 47-ben Ascher Oszkár színháza volt, és – akár a többi színház – a tönk szélén állt. Nyár végén, amolyan bocsánatos, nyári bűnként műsorra került *Az ügyvéd és a férje* c. francia vígjáték; Honthy Hannával, Ajtay Andorral csináltuk. Télen is azt játszottuk, a kritika szerint „botrányos siker” lett. Hasonló volt a Művész Színházban az államosítás előtti évben az *Ócskavas nagyban*, mely a színháznak működése alatti legnagyobb anyagi sikerét hozta; Várkonyi Zoltán, Földényi László, Szakáts Miklós, Somlay Júlia – Somlay Artur leánya – játszott benne rajtam kívül.

– *Nem zavart, hogy 45 után ezek a kasszadarabok goromba kritikai visszautasításban részesültek?*

Kicsit hümmög, mosolyog. Talán nem is mosolyog, csak az a derű vonja be az arcát, ami állandó tónusa. – Meg kellett szokni, de igazat megvallva, nem sokat törődtünk a kritikával. Mi abban az időben a közönségnek játszottunk, ehhez szoktunk hozzá. Boldogan játszottam volna minden este Molière-t, Shaw-t, Molnár Ferencet, dehát nincs színház, amelyik ilyen abszolút szerzők darabjaiból csinálhatná a műsorát. Egy színész – tudod – sokszor gyenge darab vázlatos szerepéből is tud valódit formálni. Közhelyfigurát lehet egyéníteni. Rengeteg példa van rá. Ha annak a színészgenerációnak a ma áhítattal emlegetett nagyjaira gondolsz, akiknek én kortársa lehettem, a pályájukat végignézve kiderül, hogy néhány jeles drámai szerep mellett mennyi egynyári darabban játszottak, mégis kialakult a színészetük olyanná, amilyenért tiszteljük őket.

– *Érdekes . . . Régen sok volt a szerepdarab. Amiben nem az irodalmi*

*kifejezés, a tartalmi érték számított, hanem a jól játszható szerep. Tudjuk, hogy van ilyen.*

– Van bizony! – én aztán tudom. A szerepeim egy részét nekem írták. A profi színház- és filmcsinálásból ez ma sem hiányzik. Biztosan lehet vele értéket kihozni, színészi értékeket.

– *A 45 előtti néhány évben azonban dühítően eluralkodott a sokszor olcsóságig, hitványságig könnyű színház. Pedig nehéz évek voltak.*

Rábólint. – Nehezek. A férjem persona non grata lett, egy időben bújtatni i kellett. Engem is mellőztek természetesen. Néhány régi barát segített felléphesekhez . . . Pünkösti Andor, Bánky Róbert . . .

– *Az ő pécsi társulatánál játszottál vendégként!*

– Igen, egy staggionéja volt, hosszabb ideig Pécsen működtek. Sok ismerősöm, barátom élt ott, ahogy mondtuk: jó közönségem volt, még azokban az években is. Úgy emlékszem, a *Makrancost*, a *Pezsgős vacsorát*, a *Méltóságos asszonyt* játszottam . . . közben egyre szűkültek a lehetőségeim. Remegtem és szűköltem Pistukáért, hiszen érted?

A rövid csendben belémvillan, hogy már másfél órája foglalom le, és még annyi mindenre lennék kíváncsi! Szabadkozom, félek: tolakodónak tarthat. Gyorsan leint: – Ugyan! Folytassuk csak! – A kedvességéből hiányzik a kellemkedés minden árnyalata. Nagyvilágias, könnyed egyszerűségét, póztalanságát csodálni kell.

– *Hogyan alakult az életed a színházak államosítása után?*

– Hát . . . kezdetben keservesen. A színészeket akkor beosztották színházakhoz, engem a Kamara Varietébe. Ennyire „értékeltek". Kabarétréfákban játszottam, a műsorban artistaszámok is szerepeltek. Egy öltözőben kaptam helyet a Szikrázó Nővel, aki mindig a frizurája miatt idegeskedett, pedig a sötétben semmi sem látszott belőle, csak a testéből pattogó szikrák. Fel kellett lépnünk a Ligetben is egy non-stop varietében, ahol vásári kikiáltó közölte a műsort: – Itt látható a nagyszerű X. Y., aki megnevetteti a közönséget, tessék, tessék! – Ez megalázó, csúnya volt. Megjegyzem, remek társaságba kerültem . . . Mezei Máriával, Sennyei Verával, Komlós Vilivel, Latabár Kálmánnal együtt. Minket amolyan büntető táborba küldtek oda. De hamarosan javult a személyes helyzetem, 51–52-ben már a Vidám Színpadon játszottam.

– *Korábbi sztár-életednek azonban vége szakadt.*

– Akkoriban a régebbi sztárokra rájárt a rúd. Ma megint kezd visszajönni a színészkultusz abban a formában, hogy jobban megbecsülik azt, akire bejön a közönség. A sztárrendszernek is ez a lényege.

– *57-ben a férjeddel külföldre mentetek . . .*

– . . . és kint éltünk 18 évig, 76-ban jöttünk haza. Elinduláskor csak egy rég várt útnak vágtunk neki, de már Bécsben egy csomó régi barát, ismerős közé csöppentünk. Pistukát elhalmozták ajánlatokkal, rólam a bécsi tévé csinált filmet *Juliska muss bleiben* címmel. Leszerződtem a Karl Farkas által vezetett, közismert kabaréhoz, a Simplicissimushoz egy szerepre. Közben elkészült Pistuka forgatókönyve a *Bozzi úr*ból, és Madridba mentünk a film forgatására. Ott ért utol Karl Farkas levele, hogy kezdődnek a próbák, menjek vissza Bécsbe. A férjem hevesen ellenezte, a barátaink is lebeszéltek. Mondták, hogy innen Rómába megyünk, új filmtervek merültek fel, minek mennél egyedül Bécsbe, mit fogsz ott csinálni . . . ? Én sose voltam túl önálló, mindig a férjemre bíztam magam. Tényleg nem lett volna sok értelme a bécsi kabarézásnak . . . Egyszer játszottam még Heinz Rühmannal egy filmben, Hamburg-

ban. Pistuka rengeteget dolgozott, vagy húsz filmet csinált, egyik jött a másik után; én pedig jó feleség és útitárs maradtam.

– *Hol éltetek?*

– Sokfelé, de állandóan Münchenben meg Asconában. Az egy nagyon csöndes hely. Sokan kérdezték is Pistukát, nem unatkozik-e ott; az volt a válasza: – Sose unatkozom, ha nincs, aki untat. – Voltak jóbarátaink, Remarque, Hans Habe, Kerényi Károly szintén ott éltek, sűrűn találkoztunk, jöttek hozzánk gyakran. A kint töltött időszak végén bejártuk Amerikát, Los Angelestől Torontóig egy sor városban léptünk föl. Kevés nagyszerűbb dolog volt az életben, mint Pistukával utazni.

Békeffy István személyes varázsát, szellemi mozgékonyságát elevenen érzékelteti az a rajongással párosult, értő társiasság, ami Turay Idát ma is eltölti. A közénk telepedő, hosszú csöndben valami elektromos erejű érzelmi telítettség feszül – könnyek és sóhajok nélkül.

– *És aztán?* – Mindketten tudjuk, arról kérdezem: hogyan él magában.

– Valahogy elrendeződött... Még a férjem írta színpadra Kellér regényéből a *Bal négyes páholy*t a Thália Színháznak. Egyszer annyit mondott, hogy Rákosi Szidit nekem kéne játszani. Persze csak egymás között volt szó róla, a színházban Komlós Juci játszotta. Később, már egyedül voltam, és éppen ott tartottam, hogy nem tudom folytatni, hogy képtelenség így... egyik délelőtt a Thália művészeti titkára hívott föl. Elvállanám-e Rákosi Szidi szerepét, mert Juci elmegy, nem akarja játszani... Úgy éreztem, ezt Pistuka intézte. Nem akarja, hogy feladjam, valami feladatot bíz rám. Azóta játszom a Tháliában. A *Bal négyes* után jött a *Volt egyszer egy Városliget*, most a *Casanová*ban kaptam szerepet. Van mire készüljek, koncentrálnom kell, ez nagyon jó. Élni segít.

– *Hogy érzed magad a mai színházi légkörben?*

– Jól! A fiatalokkal kitűnő a kapcsolatom, velük könnyebben barátkozom, mint idősekkel. Furcsa, de így van. A fegyelem nem újság, azt megszoktam. A legutóbbi társulati ülésen Kazimir meg is dícsért az instrukciók megtartásáért, szövegtudásomért, pontosságomért példának állított a többiek elé... Nagy tapsot kaptam. Jól esett, minek tagadnám?

– *Eszerint hallgatsz a rendezőre?*

– Nézd, én ösztönös színész voltam mindig. A szerepeim belőlem kaptak életet, rendezők nem sokat változtattak rajta. Néhányukat mégis szerettem, mert kitűnően értettük egymást, pl. Bárdos Arturral, Jób Dániellel, később Várkonyi Zoltánnal. Most Kazimir Károllyal vagyok így.

Beszélgetésünk közben fel-felüti bennem a fejét a tiszteletteljes kíváncsiság, hiszen Turay Ida 20. századi színháztörténetünk legfényesebb alakjainak volt állandó partnere. Hogyan emlékszik rájuk? – *Annyiszor játszottál Csortossal, Jávorral, Kabos Gyulával, Törzs Jenővel, Somlay Arturral, Ráday Imrével, Bajor Gizivel, Titkos Ilonával, Gaál Franciskával, Tolnay Klárival, Lázár Máriával...*

– Mindenkivel! Felsorolhatatlan névsor. Lázár Mária tündéri, kedves kolléga volt..., de néhány pécsi partnert is említenék. Sok jó színész játszott ott egy időben, például Danis Jenő, az „öreg kutya", így hívtam. Egyik legszerényebb, leghasznosabb tagja volt a szakmának. Hosszú évekig játszott és rendezett Pécsett, igazi oszlopa vol a társulatnak. Nagyon jó színészi emlékeim vannak Madaras Vilmáról... Moóry Lucyről, ő Amerikában él, tavaly sokezer dollárt küldött a Nemzeti Színház alapjára. A 30-as, 40-es évek táján

bájos naiva volt Feleky Sári, vele most is hetenként találkozom. Pécsi színpadon játszottam együtt Ladányi Ferenccel, milyen rég elment! És elment az akkor hódítóan fiatal és kedves Somogyvári Rudi is . . . Akiket felsoroltál, azokról rengeteg anekdota van forgalomban.

– *Arra gondoltam, személyes emlékeidből idéznél föl valamit . . . nem közismert esetet.*

– Személyes emlékem is tömérdek van. – Hallgat, elmosolyodik. – Na! elmondok egyet, majd meglátod, meg lehet-e írni. Nekem nagyon kedves. Még egész fiatal voltam, talán 29-ben, a *Volponé*ban Colombát játszottam Csortos mellett. A férjem – daliás, szép fiatalember – próbák, előadások végére értem jött. Csortos észrevette. Közben már megguszẗalt, tetszettem is neki egy kicsit. Valamelyik szünetben odajött, és közismert göcögésével azt mondta: – Dusika, nem jó az, ha ilyen fiatal teremtés fiatal legénnyel jár. Egy érettebb, komoly ember többet tud nyújtani. Nézze, 24 órából a fiatalember 23 óra hosszat csak bosszúság és legföljebb egy órai öröm. Az idősebb – 23 óra boldogság, és csak egy óra nehéz vele!

A földerült hangulatban Turay Ida még mesél néhány történetet, s ahogy előadja őket, régi filmemlékeim úsznak elő: az arca, a hangja a *Péntek Rézi*ben, a *Nincsenek véletlenek*, a *Rozmaring*, a *Magdát kicsapják*, a *Janika* filmkockáiról . . . már nem is tudom honnan, de őrá emlékszem. A tág tekintetére, csibészhumorára. Nem csodálom, hogy a hagyományos tipológia szerint sose tudták „besorolni". Mondták naivának, mondták komikának, de mindig eléje tettek egy jelzőt, ami megkülönböztette, ami összetéveszthetetlen egyéniségére utalt. Hiába, csak ő maga tudja hitelesen idézni önmagát.

– Egyszer Lakatos László azt írta rólam, hogy Turay Idán nem nevetni kell, jókedvű lesz tőle az ember.

Így van! Azt hiszem, azon ritka emberek közé tartozik, akiknek túlnyomóan pozitív érzelmei vannak. A léleksorvasztó gyűlölködést, irigységet, hiúságot meg az öreges keserűséget egy kecses kézmozdulattal elhárítja. – Nem szoktam sokat foglalkozni a múlttal. Az élet folytatódik, és amíg részese vagyok, a jelenben akarok élni.

Meghitt bizalommal néz rám; lassan érteni kezdem, hogyan tudta – tudja – barátjává tenni azt, aki a közelébe került. Például a közönségét.

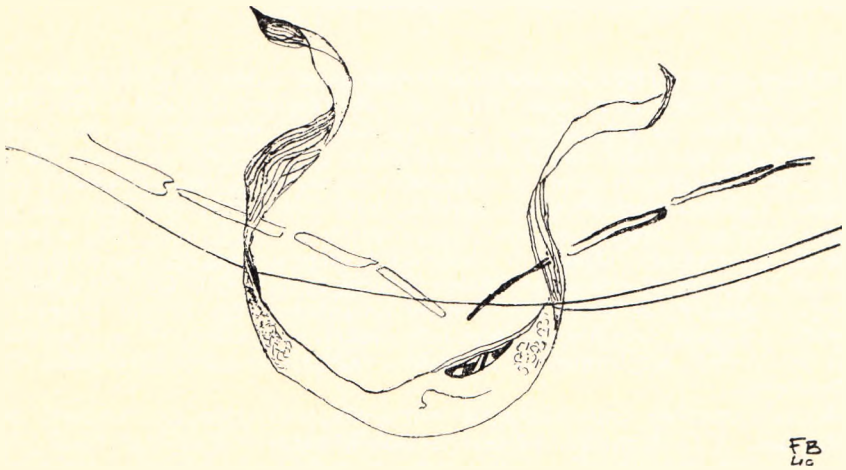

P. MÜLLER PÉTER

# PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

(Shakespeare: *Lear király;* Nell Dunn: *Gőzben;*
Schwajda György: *Mari;* David Mamet: *Amerikai bölény)*

Bezárta kapuit a Pécsi Nemzeti Színház – a tervek szerint legalább öt évre. Itt is, miként Szegeden, Kecskeméten, Kaposvárott, halaszthatatlanná vált az épület teljes felújítása. De a nagyszínpad időleges elvesztésével egyidőben a társulat egy korszerűen újjáépített kamaraszínházban folytathatja működését. Az elveszített nagyszínpad nem csökkentette a bemutatók számát, ellenkezőleg, az elmúlt szezonok évadonkénti hét-nyolc prózai bemutatójával szemben ezúttal tucatnyi premier szerepel a tervben. Az előadások a kamaraszínházi épület három termében folynak, egymást érik a különböző tagozatok bemutatói, és az évadkezdés óta eltelt második hónap végén már tíz produkció van műsoron. A színházi működés ily módon nem kamarajellegűvé, hanem üzemszerűvé vált. A kibővült műsorkínálat a népfrontszínházi repertoárban többet juttat a rétegprodukcióknak, amennyiben rétegműsoron azt értjük, hogy az előadóterembe kevés néző fér be. Így válik rétegprodukcióvá a stúdió-, illetve a szobaszínház kicsiny termében az évad első prózai bemutatói közül a *Mari* és az *Amerikai bölény*, noha e művek érvényessége és időszerűsége nem marad el a nagyterem műsora mögött. Az itt szemlézendő előadások, ha a megvalósítás színvonalát tekintve nem is, a művek önértéke szempontjából hatalmas távolságokat fognak át.

A színházi élet felélénkülése nemcsak a Pécsi Nemzeti Színháznak köszönhető, hanem annak is, hogy a városban két másik alkotóműhely is egyre tevékenyebben működik. A néhány éve alakult Egyetemi Színpad (amelynek tavalyi nagy sikere Sam Shepard *Valódi vadnyugat* című darabjának előadása volt), most Schwajda György *Himnuszával* jelentkezett. A Pécsi Nyitott Színpad együttese pedig „Harmadik színház" néven kezdett új vállalkozásba, bemutatták Mrożek *Emigránsok* című drámáját, és a Nemzeti Színház tagjainak előadásában és rendezésében műsorra tűzték Hárs László *Fordított esztendő* című fantasztikus mesejátékát. Mivel ezek a produkciók éppúgy részei a város színházi életének, mint a hivatásos társulat bemutatói, egy-egy bekezdés erejéig az alábbiakban ezekről is megemlékezünk.

*

A három évvel ezelőtti *Hamlet* előadás után most a *Lear király* kapcsán töprenghetünk el azon, vajon miért nem válik élővé Shakespeare drámája a Pécsi Nemzeti Színház színpadán. Az a koncepció, amelyre Szegvári Menyhért rendező a *Hamlet* előadást építette, nem talált kedvező fogadtatásra. A produkcióban tükröződő odaadó lojalitás a mai Claudiusok iránt, és a retusált Claudius-kép, mely jó királyt csinált a zsarnokból, azonban legalább vitára sarkallt, mert volt mivel vitatkozni. A *Lear király* ezzel szemben a koncepciótlanság jegyében fogant, vagy talán még a fogantatás előtt került bemutatásra. Mindaz a gondolati és képi gazdagság, ami Shakespeare e darabjának is sajátja, itt elszegényedik és elsivárul, és noha Csík György jelmezei nem nélkülözik a pompát, ez kevés ahhoz, hogy az előadás képi világát színessé tegye. A színpadi mozgások nem hoznak létre helyzeteket, nem születnek meg a szituációk, ehelyett az előadás „megformálása" kimerül a színházi és színpadi technika olajozott működtetésében.

A kamarateremben ezúttal középütt van a pástszerű színpad, egymással szemben ülnek a nézők. A falak mentén körben járások húzódnak. A színpad egyik végében, enyhén megemelt dobogón áll a trón, előtte a padlón egy világos színű képlékeny

anyag Britannia térképét formázza. A mennyezetről jelenetenként más és más fémszerkezet ereszkedik le, újratagolva a színpadi teret. (Csík György munkája.) A térképet formázó anyagot a szereplők az előadás első jeleneteiben csak kerülgetik, s így az inkább a közlekedést akadályozza, mint a „mondanivalót" segíti. A színpadot borító anyag gondolata nem eredeti. Giorgio Strehler írja *Lear*-rendezésének előkészítése idején, hogy a színteret fedje „képlékeny anyag, amelyben *nyomot hagy* az ember, de *nem süllyed el* benne." (Az ő kiemelései.) Ugyanott olvashatjuk a következő feljegyzéseket: „Az egységes alapszíntér: világ-színpad, a végtelen puszta föld és sár, amibe fénysugarak hasítanak... Kapcsolat a nézőtérrel. Az előadás – nem csak a színpadon... A középső tér és a színpadon levő pallók a ‚belsőknek' felelnek meg, a királyi palotának és hasonlóknak. A nézőtéri pallók elsősorban a Bolondnak kellenek és Lear néhány ‚utazásához' a világban... Learnak semmiképpen sem szabad vén zsarnoknak látszania. De mégis kell lennie benne valami zsarnoki ‚nyűgösségnek', mondhatnám gyermetegségnek." A strehleri *koncepciónak* ezek a forgácsai visszaköszönnek a pécsi *Lear király*ban, anélkül azonban, hogy bármilyen gondolati és képi teljességet felidéznének. Győry Emil a címszerepben valóban nem vén zsarnok, inkább hisztérikus; a játék nemcsak a nézők közötti térben, hanem körülöttük is folyik; a szereplők egyre több nyomot hagynak a széttrancsírozódó masszában, és így tovább.

A Shakespeare-korabeli gyakorlat ugyanazzal a színésszel játszatta Cordélia és a Bolond szerepét. Amikor Cordélia eltűnik, megjelenik a Bolond, és fordítva. A váltakozó jelenlét ugyanazt a drámai funkciót testesíti meg: mindkét alak a színlelés és a látszat helyett a valósággal szembesíti Leart. A szerepösszevonást már említett rendezésében Strehler is alkalmazta, magyar színpadon pedig legutóbb Csiszár Imre miskolci rendezésében volt látható, 1981-ben. Pécsett a Bolond szerepét, ha nem is Cordéliát, de színésznő, Vári Éva játssza. A Bolond színésznőre osztása – az előbbiekből is láthatóan – nem új dolog. (Itt az első terv szerint férfiszínész kapta volna a szerepet.) S hogy ebben a látszólag külsődleges változtatásban mennyi belső meghatározottság munkál, azt jól jelzik azok a művészetpszichológiai vizsgálatok, amelyek éppen a *Lear király* ezen vonatkozásával foglalkoztak. A Bolond nemének felcserélésével ugyanis az alak nemcsak a Cordélia-asszociációkkal telítődik fel, hanem a nemből eredő jelentésváltozáson is keresztülmegy. Mint egy amerikai vizsgálat megállapította, a *Lear király* próbái során a legnagyobb lelki átalakulást a Bolondot játszó férfiszínésznél észlelték, mégpedig a férfiasság-nőiesség dimenzióban, ugyanis a próbák során a Bolondot alakító színész személyisége jelentős mértékben feminizálódott. Vári Éva alakításában, mely elismerést érdemel, a Bolondnak inkább a nem nélkülisége, semlegessége kerül előtérbe, és ő képviseli azt a bölcsességet és józanságot, ami a királyból hiányzik.

A népes szereplőgárdát méltánytalanság volna akár elmarasztalnunk, akár egy tiszteletkörben felsorolnunk, mert a szituációk kidolgozatlansága, a jelenetek statikussága nem a színészek, hanem a rendezés rovására írandó. Nem kétséges, hogy ezt az előadást is csak Peter Brook kifakadásával illethetjük, aki egyszer így nyilatkozott: „Shakespeare-előadásokon többet unatkoztam, és több szörnyű estét szenvedtem vele végig, mint bármelyik más drámaíróval."

*

Nell Dunn kortárs angol drámaírónő *Gőzben* című darabját tavaly a Pesti Vigadóban mutatta be a pécsi társulat. Most a produkció átkerült a kamaraszínházi repertoárba, változatlan formában, mindössze két elszerződött színésznő helyére került egy-egy új szereplő. A darab, melyet túlzás volna drámának titulálnunk, egy gőzfürdő öltözőjében-masszázsában játszódik, és gondolati-társadalmi tartalma körülbelül annyi, amennyi egy fodrászüzlet pletykás délelőttjének lehet. A mű hat nő sorsát(?), alakját villantja fel, az előadás pedig az alakokat nemcsak felvillantja, hanem el is időz rajtuk, lévén a gőzfürdő pompás alkalom arra, hogy a közönség megláthassa, ami a felszín mögött domborodik. Szegvári Menyhért rendező, ha koncepciót nem is, némi fokozást belevisz az előadásba, legalábbis, ami a lemeztelenedés adagolását illeti.

A kétszer három jelentetből álló darabban egy ziccer-szerep van, a Josie-t alakító Vári Éváé. Ez a Josie az öltözködésben, a szexben találja meg az élet értelmét, a világ dolgait könnyen veszi. Nem így Nancy (megformálója Sólyom Katalin), aki elfojtja női ösztöneit, „feláldozza" magát az anyai és asszonyi szerepben. Jane (alakitója Füsti Molnár Éva) diáklány, akit a fürdő bezárásának terve azonnal politikai aktivitásra serkent, s aki feminista nézeteit hangoztatja. Hogy egy kis patológia se hiányozzék a darabból, szerepel benne egy autoriter anya a retardált lányával (Labancz Borbála és Lang Györgyi), valamint katalizátorként ott van a fürdő személyzete: Violet (Unger Pálma). A könnyen szállítható, olcsó kivitelű előadás díszletét és jelmezeit Húros Annamária tervezte. Az olcsóság azonban nemcsak az elöregedett gőzfürdő képi kifejezője, sajnos, hanem a darab és az előadás poénjaié is. Ez pedig azt a – talán nem feltétlenül esztétikai – hatást váltja ki egy-két nézőből, hogy az asszony oldalba bökdösi az urát, imigyen szólván: Hallod, apukám? – utalván a szexuális teljesítményről elhangzó mondatokra. De apucinak sem kell zavarba jönnie, hiszen ő meg így szólhat vissza: Látod, anyukám? – utalván a megmutatkozó női idomokra. Talán nem ez a fajta érintettség az, amiről a „rólad szól a mese" tétele beszél, de művészetszociológiai szempontból mindenképpen tanulságos az a jelenség, hogy vékonypénzű diákokat is csak a 120 Ft-os belépő tart távol attól, hogy maguk is megmártózzanak ebben a – művészileg didergető – *Gőzben.*

*

Ősbemutatóként került színre a stúdióban Schwajda György 1974-ben, minisztériumi felkérésre irott groteszk balladája, a *Mari.* A 44 éves szerző par excellence drámaíró. Noha első színpadi premierje, az 1967-es veszprémi *Bohóc* óta húsz év telt el, drámakötete csak 1985-ben látott napvilágot, az Ifjúsági Lap- és Könyvkiadónál. Abban olvasható a *Mari* is. Schwajda groteszk szemléletű darabjainak hősei mindig munkások, drámái munkástémájúak, a művek mindig közvetlen politikai töltetet hordoznak. Ez a közvetlenség a drámák konstrukcióját áttetszővé, a művek gondolatiságát némiképp sematikussá teszi. A *Mari*ban például egy szocialista brigád lépcsőt épít, melynek dísze egy Lenin-szobor. Ezt a darab kezdetén egy macska lelöki és az összetörik, miközben Mari, a brigád legfiatalabb tagja azért imádkozik, nehogy kirúgják a brigádból, vallásossága miatt. A brigád úgy dönt, pótolja a hiányzó jelképet, és mindenki behozza a neki legkedvesebb tárgyat: Mari egy Krisztus-szobrot, ki egy sonkát, ki a neje fényképét, ki a nászágyi lepedőjét, ki Rejtő *Csontbrigádj*át, ki elvetélt gyereke terheskönyvét. A behozott tárgyak azonban nem állnak össze egésszé, közös jelképpé. Ekkor Jozsó, aki most végzi az első osztályt, fölajánlja a gyurmáját, hogy abból közösen formázzák meg a mellszobrot. Mindenki nekifog a fej egy-egy részének megformálásához, az elkészült darabok azonban ugyancsak nem tudnak összekapcsolódni, míg végül – a záróképben – Mari a saját vérével tapasztja össze a Leninfejet. Ezt a történet-vázat a darabban néhány mellékszál egészíti ki, egy-egy kisportréban felvillan a brigádtagok egyéni sorsa is. Ezenközben a szín állandó szereplője a Kitüntetett, akinek a „korlátlan lépcsőjárás" kitüntetést adományozták, s aki nem meri eldönteni, használhatja-e a nagylépcsőt, vagy megelégedhet-e – kisember lévén – a kicsivel. Felbukkan emellett három elvtárs, dr. Nagy, dr. Kiss és dr. Közepes Béla, akik a szobor elleni merénylőt keresik, majd – megtudván, hogy a macska volt az – üldözőbe veszik, elfogják és vallatják a szerencsétlen állatot.

A darab műfaji sajátosságai több rétegből tevődnek össze. A *balladai* jelleget nemcsak az alcím és a befejezésnek a Kőműves Kelemen-balladára való utalása hordozza, hanem a darab mozaikokból összeillesztett jelenettechnikája, a kihagyásos szerkesztésmód is. Ez a felvillanásokban, filmszerű vágásokkal előrehaladó történet ugyanakkor nemcsak balladai, hanem *lírai* atmoszférát is áraszt, elsősorban a címszereplők alakján keresztül. Ugyancsak a líraiság hatja át a darab legtöbb monológszerű jelenetét. Nemcsak Mari imádkozásait, a közte és Dagi között fonódó érzelmi szálat, hanem a brigádtagok egyéni sorsmonológjait is. A műfaj többrétegűsége mellett a motívumok is igen sokfélék, főként irodalmiak és politikaiak-közéletiek. Ezek a motívumok azonban ezúttal olyan triviálisak, hogy ez nem tudja megteremteni a mű jelentésgaz-

dagságát. Az olyan allegorikus képek, mint a lépcső és az azt díszítő szobor, puszta *behelyettesítés* útján működnek, és ez a direkt ideologikus jelleg a mű esztétikai megalkotottságának rovására megy.

Szőke István kezén a darab balladai és lírai alkotásból dinamikus, poentírozott jelenetekre épülő előadássá vált. A rendezői poénok, a felgyorsított tempó és a felfokozott hangerő a *groteszk balladát* komédiává, harsány vígjátékká teszik. Ez a vígjátéki jelleg a darab meglévő fogyatékosságait emeli ki, és az elmélyülés, a szembenézés helyett a viccelődés, a politikai kabarék stílusa felé viszi el a gondolati tartalmakat. A színpadképet vendégként tervező Kerényi József eszúttal is *(A kétfejű fenevadhoz* és a *Kinn vagyunk a vízből* előadásához hasonlóan) mértani konstrukciót állít a stúdiószínház dobogójára. Hogy az utalás még véletlenül se tévesszen célt, a végtelenbe vesző lépcső vörös színű. Az első pihenőtől kétoldalra egy-egy rövidebb lépcsőszakasz ágazik el; balra elöl egy fémhordó, jobbra kőművesbakok.

A címszereplő Füsti Molnár Éva jó, egységes alakítást nyújt, játéka az ösztönös kamaszlány képét azonban kissé hisztérikusra formálja. Az őszinte naivitás alaphangján belül ellenpontszerűen felbukkanó nyers, szabadszájú megnyilatkozásai *nyelvileg* komikusak, színészileg kevésbé válnak azzá. Még az ő alakjában jelenik meg leginkább a darabot behálózó líraiság. Helyey László – a Kitüntetett – találja el legpontosabban a darab alaphangját, tétovázása, kicsinyessége groteszkül komikus. Alakítása apró árnyalatokig kidolgozott, lépései, ejtett válla, fejtartása, hangsúlyai mesterien mutatják be a Kitüntetett emberi alakját. A brigád mozgatása és szólamainak megfogalmazása nem elég részletesen kidolgozott, az egyéni arcok szinte csak a monológokban villannak fel, a többi jelenet a különbségeket némiképp elmossa. Megható a Dagit játszó Balikó Tamás kettőse Marival. Gergely Róbert Brigádvezetője korban és habitusban is közel van Marihoz, ami nem teszi feltétlenül hitelessé a lány szorongását attól, hogy kizárják a csoportból. Újváry Zoltán, Újlaky László, Sólyom Katalin és Dévényi Ildikó brigádtagokként megfelelő hátteret alkotnak Mari balladájához. A Bélákat alakító Németh János, Pálfay Péter és Moravetz Levente szerepbeli drasztikussága, ordítozása túlzott, a félelmetes vagy nevetséges helyett inkább zavaró.

A Pécsi Egyetemi Színpadon bemutatott másik Schwajda mű, a *Himnusz*, a *Mari*előadás harsányságával szemben túlságosan is halk, csendes. Bár a rendező, Schmidt Zoltán az ismétlődő hajnali jelenetek sorában mindig újabb és újabb finom változtatásokat eszközöl, Az embert és Az asszonyt játszó szereplők közül csak Markó Ferenc tudja színészileg érzékeltetni a fokozatos elfásulást és leépülést, Lapicz Erika mindvégig egyformán játszik. A piciny térben nagyon ötletes Benedek Péter díszlete, melyben a színhelyként megjelölt konyhát sűrű drótháló veszi körül. A jeleneteket csak a konyhában lógó égő fénye világítja meg, s ebben a félhomályban a nézőteret behálózza a rácsozat árnyéka. Képileg éppúgy, mint a Harmadik Színház *Emigránsok* előadásában, ami egy valódi pincehelyiségben kapott helyet, ahol középütt egy plafontól a padlóig érő drótháló választja el a két teret: a két szereplőét, és a nézőket. A *Himnusz*ban a rendező jól bontja ki azt a gondolati tartalmat, hogy mivé válik egy segítség képében megjelenő környezeti beavatkozás egy család életében. Azonban a darab repetitív felépítése az előadásban nem alakul át dinamikává, egy módosulás folyamatává. A látványban megjelenő változás – a rendetlenné, koszossá, feldúlttá váló konyha képe – nem egészül ki a jelenetek atmoszferikus átalakulásával. Az ebben a darabban is felléptetett brigád azonban igazán szellemes, ami nem utolsó sorban két remek alakításnak, Besenczi Árpád és Stenczer Béla játékának köszönhető.

*

A most negyven éves David Mamet amerikai drámaíró 1975-ben írt *Amerikai bölény* című darabját a szobaszínházban rendezte meg vendégként Dezsényi Péter. A háromszereplős színmű egy használtcikk-kereskedő üzletében játszódik. Az ötven körüli tulajdonoshoz, Donhoz bejáratos egy kissé nehéz gondolkodású fiú, Bob, akit Don egy férfi figyelésével bízott meg. Az üzletbe betoppanó barátja, a Prof elől ezt titkolni igyekzik, de fokozatosan napfényre kerül a terv, amelyet Don dédelget magá-

ban. A figyeltetett férfi a közelmúltban az üzletben járt, s a kacatosdobozban turkálva talált egy bölényfejes ötcentest, amiért 90 dollárt adott. Don kiszimatoltatja Bobbal, hogy az illető éremgyűjtő, és aznap, amikor a darab játszódik, ki akarják rabolni a férfit. Az ellopandó gyűjteményt értékesítve nagy üzletet akarnak csinálni. A két részből álló darab első fele a délelőtti tervezgetés időszakát mutatja be, azt, ahogyan a Prof erőszakosan bekapcsolódik az ügybe, és részben átveszi az irányítást. A második rész 12 órával később, éjfél előtt játszódik, és itt a terv elvetélésének lehetünk tanúi. Végül a Prof tehetetlen dühében előbb a fiút veri meg, majd pedig összetöri az üzlet berendezését.

Mamet a drámáról így nyilatkozott: „A darab számomra az amerikai tudat egy lényeges eleméről szól, arról a képességről, hogy fölfüggesszük etikai érzékünket, és helyébe állítsunk egy népszerű, elfogadott mítoszt, és aztán ezt használjuk fel lelkiismeretünk megnyugtatására, ahogy mindenki más is teszi." Noha a szerző nem feltétlenül autentikus magyarázója saját alkotásának, mégsem közömbös, miként vélekedik műve témájáról. A Mamet által kifejtett gondolatot kissé általánosabban megfogalmazva azt mondhatjuk, hogy a mű egy nagy remény, terv, illúzió megszületéséről, egyéni és társaslélektani hatásáról, majd pedig e „mítosz" szertefoszlásáról, a terv megvalósításának kudarcáról szól. Ez a gondolat, illetve jelenség pedig már nem amerikai sajátosság. Noha itt a terv egy bűncselekmény elkövetésének képében jelenik meg, ez ezen a színtéren nem azt jelenti, amit a darab egyik angol értelmezője e szavakkal fogalmazott meg: „Mamet valójában kifejezetten politikai darabot írt, amelyben egy kalap alá kerül az üzletelés és a bűnözés, ahol a profit csupán alibi a rablásra..." Lehet, hogy a nyugati világban ezek a mű hangsúlyos vonatkozásai, de a mi befogadói közegünkben mindez depolitizáltan, magánéleti síkra terelve élhető át. Az ötven körüli Don nyilván nem most készül először a „nagy dobásra", s bizonnyal a Prof sem most először próbál hasznot húzni másokból. Ez a megjelenített életszelet egy fél napnyi történés keretében mutatja be az elveszett illúziókat, de itt az „illúziók" szertefoszlása nem elégikus, önsajnáló és rezignált, hanem nyers, némiképp brutális és tárgyszerű. A darabnak ez a szemlélete az, ami igazán érvényessé tehetné számunkra a pécsi bemutatót, s ami az önáltatások, önhitegetések, álmodozások magyar lelki fellegéből lerángathatná a nézőt a földre.

Dezsényi Péter vizsgarendezése azonban megáll félúton a két réteg között: a csehovi dramaturgiát működtető darabot a „csehoviánus" színjátszás felé közelíti, és nem ahhoz a kemény, agresszív megjelenítésmódhoz, amit a dráma egyébként felmutat. A Kenny Rogers számokkal indított első és második felvonásban nem rajzolódik ki pregnánsan a dráma íve, hiányoznak a hangsúlyok, s így a végkifejlet fizikai brutalitása hamisnak és motiválatlannak tetszik. A három színészi alakításra koncentráló rendezés kevés figyelmet fordít a szövegen kívüli mozzanatok alapos kidolgozására, s a mű többszólamúsága is egyneműsödik. Ennek következtében az apró, finom módosulásokban kibomló történésből elsikkadnak az árnyalatok, s az előadás egy „főszólam" bemutatására korlátozódik.

A színészi alakítások között a szereposztásban leginkább eltalált és a megformálásban legpontosabban kidolgozott a Profot játszó Sipos Lászlóé. Ezt az előadást ő élteti, ő tartja kézben a dinamikát, a hangsúlyokat, fordulatokat. Az ő figurája hiteles, és ez a hitelesség kettős irányú. Egyfelől Sipos játéka autentikus a darabban leírt karakter szempontjából, a Prof stílusa, az erőszakosság, a fontoskodás, az „amerikai modor" itt hűen érvényesül. Másfelől ez a Prof úgy amerikai kisbűnöző, kispolgár és kisember, hogy egyúttal *idevalósi* is, gesztusai, beszédmódja nem a filmvászonról és a képernyőről ismerősek, hanem a mi életterünkből. A Dont alakító Paál László játéka tűnik a leginkább problematikusnak, illetve nála nem válik igazán életszerűvé a szerep. A darab kereskedője még egy ereje teljében levő férfi, aki itt öreguras hangsúlyokkal és gesztusokkal kerül megformálásra. Eleve érezhető az előadásban Don rezignáltsága, lemondása a dolgokról, ami a kibontakozó történetet megfosztja attól, hogy tétje legyen. Mert ha Donról kezdettől fogva gyanítható, hogy ő egy kudarcait újratermelő lélek, akkor nincs minek kiderülnie. Ebben az esetben a nézőben nem ébred feszültség azzal kapcsolatban, hogy a történet milyen fordulatok során halad elő-

re, mert a szerepformálás kezdettől fogva sugározza a végkifejletet. Csuja Imre Bob szerepében jól fejezi ki az alak bizonytalanságát, védelemre szoruló jellegét, de színházi értelemben alig van benne élet. A Bobra jellemző lassúság, nehézkesség úgy jelenik meg az alakításban, hogy az maga válik lassúvá és nehézkessé. Mindez azonban nem elsősorban a színészi munka, hanem a rendezői irányítás következménye. A díszlettervező Vata Emil a színházi kelléktár régiségeiből válogat, a jelmeztervező Gyurász Ferenc hétköznapi, jellegtelen ruhába öltözteti a három színészt.

*

A Harmadik Színház *Emigránsok* előadását rendező Vincze János a Pécsi Nyitott Színpad legjobb hagyományait folytatja akkor, amikor Mrożek darabját ugyanazzal a groteszket a valószerűségre alapozó szemlélettel viszi színre, mint tette ezt a három Örkény-dráma (a *Pisti*, a *Kulcskeresők* és a *Forgatókönyv)* esetében. Vincze nagyon ért ahhoz, hogy a mesét mindig rólunk mondja el, s így történik ez az *Emigránsok*ban is. A szövegből kimaradnak a helyre utaló konkrét közlések, amelyekből egy nyugati nagyvárosra (leginkább Párizsra) gondolhatnánk, s az így felszabaduló jelentésmező helyére a magyar valóság tárgyiasságai és gesztusai nyomulnak be. Itt minden reális, és ez teszi a történést abszurddá, az élményt hideglelőssé. Már a helyszín is nyomasztó: egy valódi pinceszoba, amelynek falán ott húzódnak és csobognak a vízvezetékek, és amelybe a közönség éppúgy be van zárva, mint AA és XX, Pilinczes József és Mikuli János. Játékuk erőteljes, részletesen kidolgozott, a kétszereplős darab minden terhét biztosan viselik. A szoba biztonságérzetet nyújtó rendje az előadás folyamán fokozatosan megszűnik, az emeletes vaságy, a szivacsok, a berendezés szanaszét hevernek, a pince hidegburkolatú aljzatát pedig belepi a mocsok, az összetépett ezresek, üvegcserepek, a kilocsolt ital. A hatás megrázó és felkavaró, elgondolkodtató és emlékezetes.

Hárs László *Fordított esztendő* című mesejátékának díszletét – miként az *Emigránsok*ét – Werner József tervezte, aki kitűnően ért a funkcionális díszletek megalkotásához. Itt is remekül működik az otthont és az iskolát zárt-nyitott terekkel megjelenítő színpadkép. A Harmadik Színház keretében a Nemzeti Színház művészei által létrehozott produkciót Vas-Zoltán Iván rendezte. Hárs ötvenes években játszódó mesejátéka az ő munkája nyomán nem marad gyerekdarab, hanem gondolatiságában, színpadi képeiben és utalásaiban felerősíti a mű „felnőtt világra" vonatkozó közléseit. Mindezt azonban egy olyan kitűnően eltalált hangvétellel teszi, ami az előadást a gyerekközönség és a kísérő szülők és pedagógusok számára egyaránt élvezetessé teszi. A címbeli „fordított esztendő" az ötvenes évek fordított világára utal, de a gyermeki látószög komikus elrajzolásaival. Az előadás sikerében nagy szerepük van a színészeknek: Bánky Gábornak a mindig rosszalkodó kisfiú, Csuja Imrének az eminens, Bódis Irénnek és Péter Gizinek a jóságos, ámde szigorú nagymama, és Újlaky Lászlónak, valamint Balikó Tamásnak az epizódalakok szerepében.

RÓNAY LÁSZLÓ

# IDILL ÉS TRAGÉDIA

*Antik vonzódás a harmincas évek magyar lírájában*

Platón szerint a költő „valóban éterien könnyű, szárnyas és szent lény, s mindaddig nem alkothat semmi olyasmit, ami méltó a költészet nevére, míg nem válik ihletetté, vagy ha úgy tetszik, őrültté, vagy amíg a józan értelemnek némi szikrája marad benne . . . Minden poéta vagy énekmondó oly mértékben kiváló, amilyen mértékben részesül az isteni befolyásolásban, s amilyen fokig megszállja lelkét a múzsa." A költő tehát közvetlen rokonságot tart fenn a varázslókkal és a papokkal, ő is beavatottja a szent cselekménynek, és hírhozója egy olyan kapcsolatnak, mely a köznapi ember számára egész élete során rejtett marad. A poézisnek és a poétaságnak ez az értelmezése újra meg újra feltűnik irodalmunkban. Megint az a költőgeneráció támasztotta életre, s igyekezett életelvévé tenni, mely a harmincas évek legelején kezdte pályáját.

Az antikvitás és az antik költőeszmény iránt való vonzódás kezdeteitől jellemzője költészetünknek. Búvópatakként húzódik végig líránk történetén, melynek során az antikvitás iránt való vonzódás mindig „korszerűen determinált", azaz magyarázata többé-kevésbé pontosan megtalálható az adott kor költői közérzetében. A huszas évek legelején Sárközi György poézise mutat antik megihletettséget. Az 1920-ban kelt *Vizen*-ben még csak próbálkozik a formával (visszautalva Csokonaira), az *Angyalok harcát* azonban mindvégig átszövi az a fény-árny játék, melynek csak egyik forrása az impresszionizmus, a vers zenei fogantatása; e költemények hátterében legalább ennyire élesen kivehető az antik, bukolikus idillek hatása. Sárközi Györgynél is megfigyelhető a sajátos feszültség a vers választott formája és érzelmi mondandója között: betegsége idején, magányát, elesettségét, szomorúságát panaszló költeményeiben gyakran feltűnően tiszta, kidolgozott disztichonok tűnnek fel (*Mécsgyújtáskor*), s e korszakában másutt is szívesen él antik formákkal.

Sárközire erősen hatott Claudel, aki nem is egyszer panaszkodott a mechanisztikus világkép egyhangúságáról, az embert ki nem elégítő szürkeségéről. Az a fiatal generáció, melynek eszmélését tragikusan árnyékolta be az első világháború, majd földrengésszerűen figyelmeztette lehetőségeinek szűk voltára Trianon, látszólag „megszokta mindennek értelmetlenségét". Valójában azonban mohó szenvedéllyel igyekezett az önkifejezés új formáit, lehetőségeit meghódítani a maga számára. Vas István részletesen beszámol e folyamatról *A líra regényé*ben. Az avantgarde lidérces fellobbanásai után egyre kiábrándultabban sejtették, hogy ez a fajta költészet nincs kapcsolatban a magyar lírai hagyományokkal, hiába keresték az avantgarde versekben a megszokott zenét, a sorok lejtését, csak torlódó csikorgást véltek hallani. Ezért is adhatott „lökésszerű" (Vas István kifejezése) fordulatot a költészet mibenlétéről és gyakorlatáról vallott eszményeiknek Illyés Gyula 1929-ben megjelent *Nehéz földje*. Annak idején Németh László elemezte Illyés kötetének antikizálását, ő figyelt fel elsőnek arra a jellegzetességére, hogy „. . . a klasszikus költészet nagy légvételével patetikus", ő érzett rá a kötet formai kettősségére, arra a jellemzőjére, hogy a görög lírai sorok egyszersmind „tagoló jellegűek". A táj fegyelmének pontos és hiteles rajzolata, az a tény, hogy a természet közvetíti az ember személyes érzéseit, Illyés egyéni lelemény. Képei izzóan modernek, de olykor tetten érni bennük az antik megihletettséget, mint a *Jel* néhány sorában:

Didergő bokor koccantja ablakom,
– Íme a néma táj – mutat a völgyre – íme őseid hona.
Csüggedt jegenyék őrzik a hegy taraját,
S csak egy elfelejtett tűzhely füstje száll a januári híg levegőbe,
S a szegénység néma áldozása eloszlik.

Ez a fölfelé kanyarodó füstoszlop mintha Vergilius valamelyik békét és humánumot sugárzó eklogájának visszacsengése volna. S hasonlóan vergiliusi reminiszcenciákat zenget vissza az *Énekelj, költő* is:

Nyomomban szelíd borjú lépked fürgén, így láttok engem
jövök a bokrok közt,
Kemény homlokomra veres koszorút csapott a nap,
mint Ariónnak
S énekelni küldött – –
Dalomtól felhevül a levegő, délibábot villog, ha álmaimról
szólok.

Hasonló kiindulású kép Radnóti *Pogány köszöntő*jéből:

A pásztor is lassan lejön a hegyről,
karámba zárva fehéren torlódik
a nyáj és napbafürdött szüzek is a
dombról ringó csipőkkel lefele jönnek
jószaguan s álmatagon, mint minden
ősszel, ha halnak fekete ég alatt a
fák; naptestü szüzek, pásztorok és nyájak
jönnek le lassan a falu felé.

Zelk Zoltán *Szomorú pásztor*a egyszerre szól a kietlen magányról és a bukolikus életérzés vigasztalásáról:

Meztelen csorba dombokon, hol sziszegve jár a szél
s a hold nyers olaja csurog éjji időn,
ott tanyázol két szakállas kecskéddel – magad is szakállas –
s becéző szavakat hízelegsz állataid fülébe.

A *Nehéz föld* némelyik versében Berzsenyi és a magyar deákos költészet sajátosan átértelmezett hatása is tetten érhető. Ahogy tájképeit rajzolja, s egy-egy tűnődő megszólítással, felütéssel szinte az időtlenségbe tágítja a verset, Berzsenyire, s rajta keresztül a tiburi birtok csendjében szemlélődő, ugyanakkor azonban a nemzeti költészet aspirációit melengető Horatiusra utal vissza: „Látod, hogy gőzölög vén Mecsekünk már! sűrű – habokban csapódik lábához az őszi – köd árja! Gúnyos szél rázza fáink jajongó – ágait, leveri utolsó gyümölcseinket is." (*Növekvő szél*). Voltaképp rímtelen szabadversek ezek, de a sorok mögött, egy-egy szabályos versláb felvillanásában az antik strófaszerkezetek emléke kísért, mintha a költő tudata mélyén fel-felsejlenének homályos, de kitéphetetlenül belerögződött olvasmányemlékei. Leggyakrabban Radnóti verseiben bukkannak fel e szabályos sorok, mint a *Köszöntsd a napot*ban az alábbi példa:

– oo / – oo / – oo / –
csúszik a porban a messze torony

A bukolikus, vergiliusi természetélmény majdnem mindegyik fiatal költő verseiben megjelenik. Alighanem részben ösztönösen keresik a megromlott, értelmetlen világban azt a költői magatartást, mely meghozhatja a lélek békéjét. Menekülnének a

világból, mint hajdan Horatius, aki azt javasolta kortársainak, hogy kerekedjenek föl, és keressék meg a valahol nyugaton lévő boldogok szigetét. Zelk Zoltán is ilyen távoli, illuzórikus pontra vágyik:

Óh, ha messzi hegyek közt házam lenne,
Csak tenyérnyi is, tövisből fonnék kerítést köré
s hat vérszomjas eb vigyázná csattogó fogakkal
a kéretlen jövevényt. Szó nem érne hozzám . . .
(*Menekvés*)

Képzeletbeli tájakra húzódva, virtuális világot teremtve maguknak, apolitikus magatartást próbálgatva játszatják vissza képzeletükben a Tomiba száműzött Ovidius képét (ugyancsak a magyar deákos költészet formavilágát idézve):

Már én a világnak setétebb borából
Szürcsölöm és csendben múlatom e kicsiny
Életet a régi barátoktól távol,
Nagy hegyek mögött a tenger partjain.
(Vas I.: *Levelek egy halott barátomhoz*)

Az antik bukolikus képek mögött valamennyiük közös, személyes vágya a hajdani klasszikus kiegyensúlyozottság és benső béke visszaálmodása. Saját, külön világot igyekeztek teremteni, s ebben az a példa is segítette őket, melyet Füst Milán rajzolt elébük, aki magától értetődő természetességgel formálta alkata és hajlamai szerint az adott valóságot, s mert az nem engedelmeskedett elképzeléseinek, külön világot teremtett magának, melyet ő népesített be képekkel, alakokkal. A fiatal Hajnal Anna nem véletlenül nevezi Füst Milánt „Mester"-nek. Hisz Füst közvetítette a maga módján azokat a nagy romantikus költőket – mindenekelőtt Vörösmartyt –, akikben Hajnal Anna az izolált én fogódzóit kereste. Nála is feltűnnek a vergiliusi képek, s első költeményeinek épp az ad sajátos feszültséget, ahogy a könnyedén kezelt vers antikos szókincsébe minduntalan belejátszatja annak ellentétét, feloldva ezzel a stilizációt, közvetlenül érzékeltetve a vers ihleti hátterét. Az *Egy kortárs költő olvasásakor* képei vergiliusi reminiszcenciákat keltenek (az *Első ecloga* – befejezésében: „ím a tanyák tetején távol füst száll fel azonban – és a magas bérceknek már hosszabbodik árnya."), ám maga a költemény sokkal inkább „anti-ekloga": a magára maradt ember jajkiáltása:

Mint mikor az erdő ég s zápor zúdít rá vizet
úgy ég bennem panaszod, füsttel fojtva szívemet
égre sistereg a gőz, segítségért hangosan,
torkom feszül, majd szakad s kiáltásom hangtalan.

Hajnal Anna szinte öntudatlan bőséggel ömlő versei azt a múzsai megihletettséget tükrözik, melyet Horatius fejezett ki oly szépen Calliopét szólítva. A költészet az ő számára nem eszköz, hanem adottság, melyet alázatosan kell tudomásul vennie, s úgy művelnie, mint ahogy a mesterember gyakorolja mesterségét. Kerényi Károly, a kor ókortudományának, illetve az antik eszmény korszerűsítésének egyik legnagyobb alakja hozta a köztudatba azt a gondolatot, hogy a költészet megjelölése görögül „poieszisz" = készítés. Hajnal Anna tudomásul veszi az adott világ keserű tényeit, a gazdasági világválság egzisztenciális következményeit, ugyanakkor öntudattal őrzi kiválasztottságának büszke érzését (és ebben is az antik költő örököse). Annak a római költőiségnek egyenesági letéteményese, amely szüntelen kapcsolatot tartott a felsőbb hatalmakkal, s mivel tudta, hogy körülötte megromlott a világ, igyekezett a maradandónak vélt örök emberi értékek őrzője és kifejezője lenni. A „felkent"-ségnek, kiválasztottságnak eufóriássá csigázott érzésében ki mert és ki tudott mondani olyan érzéseket,

amelyeket nő ritkán szokott kimondani. A költészet története során a nőköltőkre egyre inkább a „szemérmes", „tartózkodó" megjelölés illett. Hajnal Anna maga is utal erre:

Jaj, de furcsa helyzet,
hogy egy lánypoéta
karcsu tollán lángragyúljon
ez a régi séma,
de kivált, hogy szeretőm
olyan igen édes,
szebb akár egy pávamadár,
s éppen olyan kényes.

Ingó szép kegyelmét
meg szeretném nyerni.
(*Szemtelen vers*)

Nemcsak érzelmeinek kendőzetlen feltárásával válik Sapphó örökösévé, hanem azzal is, hogy téren és időn kívül, a lét egyetemébe olvadva keresi és véli megtalálni boldogságát (*Mint a felhők odafenn*).

Azok az antik hatások, melyek az adott valóság ellenhatásaként jelentek meg a harmincas évek kezdetén induló fiatal lírikusok verseiben, akkor váltak tudatossá, akkor nyerték el elméleti igazolásukat, amikor többen is találkoztak Kerényi Károly ihletésével. Kerényi már 1930-ban, a Budapesti Philológiai Társaságban elmondott beszédében figyelmeztetett arra, hogy a filológia mint tudomány és a humanizmuskutatás „a nemzet múltja megismerésének segítője, a humanitáseszmény ápolója. Ezért le kell mondania a szellemtörténetről." Ő maga is szép példáját adta tudósi függetlenségének és bátorságának, amikor ugyanitt Balázs Béla *Der unmögliche Mensch* című könyvére hivatkozott, melyre hallgatóinak kis csoportja hívta fel figyelmét. Közülük verbuválódnak majd az antikvitás újraélesztésének és korszerűsítésének leglelkesebb munkásai, például Trencsényi-Waldapfel Imre, aki maga is költőként kezdte pályáját, a Népszavában írt verseket, majd főként Kerényi ösztönzésére és hatására kezdett rendszeresen fordítani.

Említett beszédében Kerényi Károly arra is utalt, hogy a klasszika-filológiával szemben támasztott fő követelmény az, hogy az antik világ valóságából és a jelen hangulatából, kultúrájából, vágyaiból teremtsen szintézist. S mintha csak példát akart volna szolgáltatni ennek lehetőségére, egyik legszebb tanulmányában Vergiliust idézte, „a megváltó ezredik év költőjét", aki a maga háborúktól és ellenségeskedésektől terhes korában is ki tudta küzdeni a lélek békéjét, és a költészet, általában a művészetek által sugallt és megvalósított szellemi függetlenség paradigmáját igyekezett megteremteni. Ez a nevezetes tanulmány mintegy igazolta azokat a tétova, sokszor öntudatlan, Berzsenyi, Vörösmarty és Füst Milán példájával színezett költői törekvéseket, melyek a harmincas évek legelejének ifjú lírikusainál jelentkeztek.

Kerényi Károly elsősorban a római irodalom szellemiségét igyekezett életre kelteni. Főként azért, mert ebben a különböző művészeti ágak szintetizálásának lehetőségét pregnánsabbnak érezte, mint a görögben. A „latin szellem" ugyanis megtermékenyült a görögtől, de ugyanakkor mélységesen tudatában volt primitív múltjának is, büszkén és öntudatosan ápolta és őrizte azokat a gyökereket, melyek a messzi múltba ágaztak. Ezen a ponton Kerényi elképzelése találkozott Bartókéval és mindenekelőtt Kodályéval, akik a magyar népkultúra ősi gyökereit igyekeztek életre kelteni, s általa megtermékenyíteni az új kultúrát. A humanizmuskutatás sajátosan új és korszerű értelmet nyert e primitív őseredet hangsúlyozásával. Az *Apolló* programjában épp úgy ott érezzük e kettősséget, mint az *Argonautákban*. Az Apolló feladatát, célját így fogalmazták meg szerkesztői: „Célja hármas, a klasszikus antikvitás szolgálata, a magyar antikvitás kutatása és a közép-európai összehasonlító szellemtudományok megindítása". A dionüszoszi fékezhetetlen vadsággal szemben azonban mindvégig a művészet apollói vonását, a megbékélés és a szellemi tisztaság eszményét hangsúlyoz-

ták írói. Azt az aranykori ideált próbálták visszaálmodni, mely Vergilius sokat emlegetett *Negyedik eclogá*jában fejeződik ki nyíltan: a barbársággal és a sok szenvedést hozó háborúkkal szemben az eljövendő isteni gyermeket ünnepli ebben a költő, s a béke nagy korszakának beköszöntését hirdeti váteszi elkötelezettséggel. (Az eclogát Trencsényi-Waldapfel Imre fordításában közölte az Apolló.) A megromlott világ – ez Kerényi tanulmányainak visszatérő gondolata – nem adhat boldogságot, megnyugvást az embernek. Az aranykort azonban mégis megsejthetjük a jövendő méhében, már készülődik, csak érzékenyen kell figyelnünk jeladásait.

Kerényi Károly környezetében jónéhány fiatal, pályakezdő filológus és költő gyűlt össze, hatása azonban – részben a Pázmány Péter Tudományegyetemen péntek délutánonként megtartott órái révén – az értelmiség széles rétegeibe is kisugárzott. „Azoknak az esztendőknek levegője – írja Devecseri Gábor – egyre nyomasztóbbá vált. Kerényi pénteki órái jelképesen éppúgy a frissebb levegőt őrizték, mint Kútvölgyi úti lakásának kertjében ókortudós köre, a *Stemma*, vagy mint valóságos kirándulásai, egyre bővülő tanítványi körével a budai vagy a pilisi hegyekben. Amúgyis szenvedélyesen szeretett tárgyunkat, az ókortudományt, az ő örökösen fehéren izzó, munkás és alapos lelkesedése világította azzá, ami. Aki az ő vallástörténeti, ókori irodalmat és jelenkori életet a költészet varázsával összekötő, mindig friss, mindig izgalmas mondanivalójú kollégiumát akár egyetlen féléven át hallgatta is, az annak a tárgynak, a klasszika-filológiának, amelyet foglyul ejteni áhított és vélt, végképp foglya maradt."

E kör jóvoltából irányult a szélesebb irodalmi közvélemény figyelme az újra fölfedezett Horatiusra – 1935-ben jelent meg s keltett széles körű kritikai visszhangot a *Horatius noster* című gyűjtemény – innen merített impulzusokat Devecseri Gábor Catullus fordításához (valószínűleg a Catullus lírájával való rendszeres foglalkozás közben vált ekkorra költészetének központi motívumává a test és a hús képe), s Kerényi inspirációját sejthetjük Hajnal Anna *Himnuszok és énekek* kötetének címválasztásában és jónéhány vers hangulatában.

A *Horatius noster* Kerényi Károly írta bevezetője szerint az antik lírikus költészete rejti a kései századok számára a sziget mítoszát. Ez látomásszerű tudomás arról, hogy a tisztaságnak, boldogságnak, az aranykori érzéseknek a kozmoszon belül is helyük van. Sőt, ez az igazi kozmosz! A világ mindenütt másutt mállik, széthullik, vesztébe táncol. Horatius sziget-kultusza ezzel szemben a megromlott valósággal való szembefordulás költői attitűdjének példája lehet, sajátos világteremtés nagyszerű gesztusát kínálja például utókorának. (Hasonló gondolat Németh Lászlónál is felvillan, aki szerint „a görögség teremtő állapot, mely bátorságot ad a magunk vallásosságának kifejezésére és a teremtésre.")

A *Horatius noster* bevezetésében kifejtett elvek folytatásaképp alapította Kerényi Károly a *Szigetet*, mely – szerkesztője szerint – „nem a visszavonulás pontja, hanem a betörésé". E jelképes betörés nem a szellemi élet átformálásának jelszavával történt, hanem a szaktudományok új és új területekre történő kisugárzásától várta és remélte a magyar „szellemtudományosság" fejlődését és ezzel párhuzamosan a szellemi élet légkörének és a művészi ideáloknak tisztulását. A „sziget" – Horatius tizenhatodik epodoszában szerepel a „Boldogok szigete" – meghódítása nem ellenkezések és viták nélkül történt. Legszellemesebben talán Németh Andor világította meg e magatartás korlátait: „Az új nemzedék a diktatúra légkörében nőtt fel. Társadalmi kifakadásaik politikai élményszótár híján papirosízűek, olvasmányaik szókincsével kénytelenek kifejezni azokat az indulatokat, melyekre az eleven nyelv nem visszhangzik." S akit nem bűvölt el a messzeségben felfénylő aranykor igézete, maga is érezte, hogy e merészen újraálmodott bukolika nem lehet méltó válasz a kor kihívására:

Hétágu síppal, no őrült fuvolás,
dalolj, enyelegj, álmodozz, henyélj,
verje fel ligetek csendjét kacagás,
ott várd, míg múlik, ha múlik az éj!

(De mit mondasz a zordon Kérdezőnek,
majd számot adnod hogyha kellene?)
– Én tanúja voltam ennek az időnek,
és nem tehettem semmit ellene.
(Rónai Mihály András: *Nagy idők tanúja*)

Az akkor még gyermekifjú Devecseri Gábor 1936-ban jelentette meg *A mulatságos tenger* című kötetét. Ekkoriban a latin világosság, áttekinthetőség volt egyik ideálja. Ő maga kötete egyik legjellemzőbb, mintegy ekkori magatartását és szemléletét összefoglaló versének a *Mélységet* érezte. *A hasfelmetszés előnyei*ben is visszatér ennek értelmezéséhez. Idézi itt a vers első két sorát:

Folyó partján ülnék, hol a víz csillogva kéklik. –
Mély lenne, de én lelátnék egész a fenékig.

„Szerettem volna a világot áttekinthetővé tenni" – kommentálja e sorokat. Ekkoriban különösen két antik költő foglalkoztatta: Horatius és Pindarosz. Horatiust követte abban, hogy sajátos munkamódszerrel készítette verseit, kész sorok, mondatok rendeződtek verssé képzeletében, s az ihlet spontaneitását tudatosan vállalta, hogy az ő múzsája is „gyalogjáró" legyen, mint hajdan a római lírikusé. Elcsevegett az élet dolgairól, ebben is Horatius *sermo*-műfaja volt a példája. Az antikokhoz hasonlóan értelmezte a folytonosság eszményét: nem léphetünk kétszer ugyanabba a folyóba, azaz: a világon minden változik, s a költő legfontosabb feladata, hogy a tűnékeny valóságot igyekezzék legalább egy pillanatig megragadni, mintegy megállítva az időt.

1937-ben fiatal költők és műfordítók alapították az *Argonauták* című folyóiratot. Szerkesztői Hajnal Anna és Trencsényi-Waldapfel Imre voltak. Részint azok a költők támogatták verseikkel, akik a *Horatius noster* megjelenése után egyre nagyobb kedvet éreztek az antikból való fordításra (Radnóti Miklós, Vas István), részben pedig azok, akiknek lírájában eddig is fel-feltűntek antik reminiszcenciák (Devecseri, Hajnal Anna, Takáts Gyula). Az Argonauták köre az antik műfajok feltámasztásával igyekezett bizonyítani azt a gondolatot, melyet Honti János így fogalmazott meg *A Sziget kelta mítoszáról* írt tanulmányában: „A horatiusi sziget örök aranykort, örök boldogságot ígér. De mégis – vates hirdeti – kemény, nagy elhatározást követelő szavakkal. Ünnepélyes, nagy esküt is követel, hűségesküt a szigeti gondolatnak, amelynek vonakodást kell leküzdenie, ártalmatlanná tennie. A boldogok szigetének ez a koncepciója a maga prófétai élményének hatalmas aktivitásában, valóban nem menekülés, hanem alkotó, hódító program, mely nem a visszavonulás pontja, hanem a betörésé".

A lap élén, mintegy programja összegzéseképp Hajnal Anna *Tavaszi himnusz*a állt. Az antikok himnusz-költészete iránt megkülönböztetett érdeklődés nyilvánult meg ebben a néhány esztendőben. Nemcsak Hajnal Anna írta a magáéit; Devecseri Gábor is 1938-ban kezdte fordítani a *Homéroszi himnuszok* című gyűjteményt. A műfaj feltámasztása maga is paradox életérzést sugall: az antikvitásban minden valószínűség szerint az eposzok előadási alkalmaival, bevezetésként hangzottak el, s ha hihetünk Devecseri egy későbbi, nagyon szellemes megfigyelésének, a rhapszodoszok énekmondása előtt azért szóltak nyomatékosan az istenvilág lassan ködbevesző alakjairól, mert a bennük való hit megcsappant már. Hajnal Anna alighanem tudatosan utalt vissza a műfaj legkezdeteihez, a kultikus szertartásokhoz, melyeket kardalok és kórusok kísértek, jelenítettek meg. A hangnak és a formának sikerült találkozása a *Tavaszi himnusz*, mely – mint a költő többi ilyen jellegű alkotása – romantikus tradíciót is követ, hisz a hétköznapi életszférából kiszakadva a szépség és a boldogság megtalálásának örömét zengi, s azt a hitet, hogy az eszményített életérzés a földi valóság eszközeivel is kiküzdhető. Módszerét ilyesformán nemcsak a mitológiai elemekkel átszőtt homéroszi himnuszok példája termékenyítette meg, hanem Shelleyé is, aki az értelemhez írott himnuszában mintegy ötvözte a hagyományt és a romantikus életszemléletet.

A boldog „szellem" énekei e himnuszok. Erről a földi élet fölé emelkedő, de való-

ságos lénnyé változtatható (álmodható) szellemiségről Kerényi Károly írt abban a levelében, melyet Németh Lászlóhoz intézett a *Válasz*ban. Ebben fogalmazza meg azt a nagyon fontos, akkor időszerű felismerését, hogy e tiszta szellemiség jegyében töretlenül kell vállalni az élet vitalitását, „lendületét". „A Szellem felelőssége a Szellem lényegében bennefoglaltatik – írja a többi között. – Felelős a Szellem azért, hogy önmaga szerint: tisztasága szerint, töretlen lendülete szerint működjék. Ezt vagy megteszi boldogan, az *elem* boldogságával, azzal, ami az elementáris lények tulajdona; vagy feladja önmagát. A boldogtalan Szellem, amely apollóni farkasságát és hattyúságát kámzsa alá dugta – Szellem-e még?"

A fiatal lírikusokra Kerényinek az a fölismerése gyakorolt elhatározó befolyást, hogy a görög eszményeket nem utánozni, nem szolgai módon másolni kell, s azokat nem lehet mimézissel életelvvé, világkormányzó tudattá tenni. Meg és át kell élni mindazt, amit a kor emberének nyújthat. A görögség kultikus tiszteletvilágában ezért is állt egymás mellett, egymás kiegészítőjeként Apollón és Démétér alakja, összekapcsolva szellemvilágát a földével. Ahol e virtuális szellemiség találkozik a földdel, a valóságos élettel, ott létezik a „sziget", mely „van, függetlenül az embertől, aki belétalál, ősrégi mithosza feléje forduló vágyaknak, lehetőség, amely vagy megvalósult közöttünk is, vagy nem. De ha megvalósult, akkor erőforrás, és akkor a belőle áradó erők utat keresnek." Ezt az erőt az ember is felfoghatja és a maga javára hasznosíthatja. Legalábbis erre figyelmeztetett Honti János az Argonauták első számában megjelent tanulmányában. A mítoszt – írja a többi között – nem kell átélni, „csak célpontot ad". A modern kor embere az izlandi norvég telepesek mintájára a mítikus képzetekből „tetterőt és cselekvést meríthet". Ez az ősképzet ugyancsak megérintette Hajnal Annát, korai verseiben legalábbis fontos, visszatérő motívum a hullámzó tenger és a víz mozgásának látványa. (*Nyári nap, Mint a vágyódó víz, Forrás mellett.*) A csörgedező forrás mellett a békére áhítozó, a világ zajából kiszakadni vágyó ember képe kedvelt témája volt az antikvitásnak is. Hajnal Anna lírájában azonban önmaga ellentétét is hordozza az idilli kép:

Domboru árvizek,
jaj, de messze sodortak,
többé sose hoznak
kerted alá árvizek.
– – – – – – – – – –
Mi fölöttünk, kedvesem,
kakukok kiáltoztak,
szárnyaikkal csapdostak,
könnyű volt a szerelem.

Nem találsz,
Ne is keress, nem találsz,
idegen madarak
szárnyaikkal takarnak!

Fiaik,
jaj, csipogó fiaik,
sírásomat elfedik
sírásukkal elfedik.
(*Stróták*)

Hajnal Anna költészetének különös varázst, érzéki lebegést kölcsönöz a dallamra való hagyatkozás. Radnóti Miklós figyelt fel rá, milyen magától értetődő természetességgel kezeli a formákat: lírájának az az egyik megkülönböztető vonása, hogy nemcsak képeiben idézi vissza az antikvitást, hanem a „hullám"-ot, a vers belső lebegését, a spontán feltörő „képlet"-et is isteni adománynak érzi, s tudatosan hangoztatja is ilyen irányú megihletettségét:

Megfoghatatlan a dal, amely lelkemben ébred,
csoda és égi jel, jön mint a szökő ár, átcsap
napjaimon s elborít az
isteni hullám, a dallam.
(*Mit áldozzak neked?*)

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy teljes mértékben követőjévé vált volna Kerényinek, s megvalósította volna a virtuális szigetre való kihajózás ábrándképét. Alapvetően tragikus hangoltságú lírikus, aki mélyen átélte a világ romlottságát és a nemes emberi érzések beszennyeződését. Mi sem állt tőle messzebb, mint a cinikus horatiusi belenyugvás. A „himnuszok" és „énekek" fennséges világába is belopja személyes sorsának, kiszolgáltatottságának látomásos jelzéseit. Bár érdeklődését és költői formálását termékenyen hatotta át az antikvitás megújuló kultusza, sosem válik személytelenné, uralkodó eleme marad a tépelődés és a fájdalom érzése. Az antik költő többnyire szerepet is vállalt, s a tudatosan vallott személyességnek kevés olyan példáját mutatja az ókori líra, mint Horatiusét, aki gőgösen jelentette ki, hogy ő honosította meg római földön a görög formát. A harmincas évek kezdetétől antikizáló magyar költő ellenben szinte sosem jut el az általánosítás fokáig: a najádok és az erdei istenek egy magányos, kiszolgáltatott ember körül kergetőznek, kinek életérzését szomorúan fátyolozza el egzisztenciális bizonytalanságának tragikussá hangolt érzése. A kiválasztottság gőgös és büszke tudata talán nem is annyira az antikvitás példája nyomán szüremkedett verseikbe, mint Stefan George nyomán, kinek alakját Kerényi Károly is, Hamvas Béla is gyakran igyekezett követendővé tenni. Hajnal Anna felszárnyalna és átfolyatná magán a megtalált antik eszményt, hirdetné a költői kiválasztottság váteszi eszményét, első korszakának verseiben azonban majdnem mindig kitapinthatjuk, amint az adott kor kiábrándult, illúziók nélküli valósága utána nyúl, visszavonja körébe, s „holdtól fehérlő álmaiba belehördül a szörnyű való".

A *Sziget* köre a tudomány és a művészet találkozásától remélte a magyar kultúra megújulását. Az *Argonauták* köré csoportosult ifjú írók felismerték, hogy orgánumuk nem lehet „a tiszta lét kifejezési helye", azt remélték az antik eszmény újjáélesztésétől, hogy a felidézett humanizmus átjárja majd az emberi lét közegét, és megnemesíti az életet. A humanizmust nem elvont kategóriaként értelmezték, hanem a magyar művészettörténet múltjába visszanyúlva példákkal igazolták, hogy a régi magyar humanisták sorsvállaló gesztussal fordultak az irodalomhoz, s azt akarták megszentelten, érintetlenül hagyományozni utódaikra.

*A fordító naplója* című írásában mondja el Vas István, milyen termékenynek bizonyult az a kapcsolat, mely Radnóti Miklóst és őt Trencsényi-Waldapfel Imréhez fűzte. „A latin fordítás metrikai dilemmáinak még akkor sem ébredtem kellőképpen tudatára – írja –, amikor már latin költőket fordítottam, amit egyébként Trencsényi-Waldapfel Imrének köszönhetek. A *Horatius noster*ről írt cikkem után barátkoztunk össze. Kedvet és önbizalmat a latin fordításhoz ő ébresztett bennem, s mint ismeretes, Radnótiban is. Akkor persze nem láttam annyira fontosnak ezt a szerepét... de ma már jobban tudom, mennyi megértésre volt szükség, mennyire egy húron kellett pendülnie velünk ahhoz, hogy az ő vezetésével teljes gyanútlansággal bemerészkedtünk ebbe a rezervátumba... A latin nyelv áhítatában léptem be oda: a két első Vergilius-ecloga sikerültebb fordításaim közé tartozott, s már természetesnek találtam, hogy ebben a szent ligetben másképpen kell szólnunk... Waldapfel metrikailag sem tanári mértékkel mérte kísérleteinket, elevenen élt benne Fazekas hexametereinek és Édes Gergely fordításainak lazító hatása."

A Vas István által fordított *I. ecloga* a pusztítás és az idilli békesség mesteri szembeállítása. Az otthonából elűzött pásztor alakjában a fordító joggal sejthette a maga előképét. A költő is, mint a hajdani pásztor, esengve várná, remélné a baráti szót, az otthon melegét:

Még csak az este maradj velem, itt nálam lepihenhetsz,
Zöld levelekből, nézd, ím itt van az ágy, itt van az alma.
Van puha gesztenye itt, van sajtom is elegendő,
Nézd a közelben hogy gomolyog föl a füst a tanyákról,
És a tanyákra a hegyekből szállnak alá nagyobb árnyak.

Radnóti Miklós Tibullus hatalmas háborúellenes költeményét, a *Detestatio belli*-t tolmácsolta magyarul, éreztetve benne a kor magyar költőjének vallomását is:

Ó, ki találta fel a rettentő fegyvereket rég?
Mily fene vasból vert marcona vad lehetett!
Akkor kezdte a harcot a békés emberiség itt,
Akkor lelt rövidebb útra a szörnyű halál.

Érdemes megjegyeznünk, hogy az *Argonauták* számára József Attila is készült tanulmányt írni Csokonai egyik versének ritmusáról, ennek közléséről azonban Ignotus Pál lebeszélte. Ez a cikk – legalábbis ennek első része – *Ütem és fogalom* címmel jelent meg a *Szép Szó*ban. A tanulmányt – amint Trencsényi-Waldapfel Imrétől tudjuk – az Argonauták felkérésére írta, pontosabban: kezdte írni. Csokonai *Egy tulipánthoz* című versének ritmusáról szól, s vitába száll benne az úgynevezett „dallamolvasó elv"-vel. Terve az volt, hogy Csokonainál és a kor költészetében felmutatja a ritkábban használt időmértékes formákat, melyekről az Ady-vers hatása alól szabadulni alig tudó verstan képviselői megfeledkeztek.

Az *Argonauták* körében merült fel egy költői béke-antológia összeállításának nagyszabású terve. Ennek első állomásaképp állították össze a lap költő-munkatársai Vergilius eclogáinak kétnyelvű gyűjteményét, a *Pásztori magyar Vergiliust*. A szerkesztő ösztönzésére Radnóti Miklós a *IX. ecloga* fordítását vállalta. Amikor a költő 1943-ban megjelentette *Orpheus nyomában* című kötetét, utószavában – a gyűjteményben szereplő Tibullus- és Vergilius-vers születésének magyarázatául is – a következőket írta: „E kis könyv darabjai közül néhány még alkalmi fordítás is ráadásul, írótársak buzdítására készült, egy-egy antológiába vagy előadásra. Az alkalom nagy ihlető, s a társak is tudják, hogy kit mire buzdítanak. Halász Gáborra, Cs. Szabó Lászlóra és Trencsényi-Waldapfel Imrére gondolok elsősorban, s nekik mondok itt köszönetet." Ugyanitt idézi Vergilius Lycidasának szavait: „Dallama már a fülembe motoz, szavait keresem még", mintegy a modern Orpheusok egymásra találásának mottójaként. Valójában az ő fülében is rég ott motoztak a vergiliusi szavak, lelkében visszhangzott a vergiliusi életérzés. A *Járkálj csak, halálraítélt*-ben jócskán feltűnnek idilli életérzésről árulkodó versek, s ha első köteteinek hasonló ihletésű költeményeinek mintája – mint erre Trencsényi-Waldapfel Imre figyelmeztet – inkább Francis Jammes lehetett, ezekben az új versekben már szervesen egyesül idill és tragédia. Amikor hát Vergilius eclogájával találkozott, a fordítás munkája közben a saját költészetének, gondolkodásmódjának eddig jórészt rejtett lehetőségei szabadultak fel: „amivel Radnótit Vergilius IX. eclogája megajándékozta, költői pályájának eleve elrendelt irányába esett, a latin hexameterek lüktetéséből is saját szívverésének az ütemét hallgathatta ki".

A fordítás elkészülte után Radnóti hamarosan maga is megírja *Első eklogáját*, melyben a Pásztor és a Költő beszélgetnek, s szavaik mögött – mint erre a vers kipontozott mottója utal – Vergilius *Georgikon*-jának e sokat mondó sorai sejlenek föl:

Itt, hol bűn az erény, harcok dúlják a világot,
oly sok alakban lép fel a vétek, nem becsülik meg
már az ekét, gaz nő, mert elhajtják a parasztot,
s vincellérkésből gyilkos kardot köszörűlnek. (25.)

Az *Első eklogá*ban felvillan már az a gondolat, mely a *Második*ban is jelen van, s átszövi utolsó korszakának líráját: a költő nem tehet mást „e szörnyű világ"-ban, mint hogy ír. „Írok, mit is tehetnék?" – mondja a *Második ekloga* költője. Ugyanez az elhatározás – a haláltudat elszánt döbbenetében – így fogalmazódik meg az *Első*ben:

Írok azért, s úgy élek e kerge világ közepén, mint
ott az a tölgy él; tudja, kivágják, s rajta fejérlik
bár a kereszt, mely jelzi, hogy arra fog irtani holnap
már a favágó, – várja, de addig is új levelet hajt.

A „keret" kétségtelenül vergiliusi, mint ahogy Radnóti kiadatlan *Napló*jának is vannak olyan, már a munkatáborban kelt részletei, melyekben „vergiliusi kép"-ről szól. Az antik keretben és a hexameterben azonban a második világháború tudatosan a halálba néző, sorsát vállaló művész magatartását fogalmazza meg, előképet is teremtve magának Garcia Lorca alakjában. Radnóti költészetének egyik félelmetes újdonsága ahogy az idilli békesség képeire rárétegzi a közelgő halál fenyegető árnyait. Az *Alkonyi elégiá*ban:

Fodrozó füst az ákácok sora,
a hallgató sötét rájuk hajolt,
előgurul és tétován megáll
föltartott ujjamon a lomha hold.

Esti béke, téged köszöntelek,
az úton nehéz napom pora száll;
lassú szívemben ilyenkor lágyan
szendereg a folyton készülő halál.

Ez a baljós sejtelmesség, az elmúlásra való nyitottság nemcsak az ő költészetét jellemzi. Ugyanezzel a tétova életérzéssel vívódik Vas István is: *Istenek* című versében tudatosan utal vissza az antikvitás sztereotip költői fordulataira, ám költeményének félelmetes időszerűséget kölcsönöz az idill elsötétülésének hiteles rajza:

Köröskörül a táj finom
Titkos zenéje elakad.
A pontos indulat keres
Nehéz, sötétlő szavakat.
A nimfa fázik, menekül,
Alkonyi pára, színezüst,
Elrejti lenge lábnyomát
Fekete ének, őszi füst.

Az antikvitással tudatosan, hivatásszerűen foglalkozó Devecseri Gábor lírájába ekkor hatolnak be a filozófiai elemek. *Barátaimhoz* (1939) című kötetének több költeménye is jelzi, hogy rendszeresen foglalkoztatta Hérakleitosz töredékesen fennmaradt gondolatvilága. Az ókori filozófus egyik alapvető gondolata, hogy a világ dolgaiban nincsen állandóság, a jelenségek szüntelen harcban állanak egymással. „Háború mindennek atyja – írja egyik töredékében –, és mindennek királya. És egyeseket istenekké tett meg, másokat emberekké, egyeseket rabszolgákká tett, másokat szabadokká. A változás, a harc építő és romboló kettőssége meghatározó gondolata a *Barátaimhoz*-nak. Semmi sem állandó, vallja a költő, az almafa sem tudja megőrizni szépségét *(Sirató)*. A télbe forduló természet alig hallható hangon kegyelemért könyörög. Bárhol szemlélődjék is a költő, mindenütt a romlás, a vég keserű képei sejlenek föl:

Körülnéztem. Betűk nélkül tudom már:
minden a rosszba torkollik a végén.
a változás a tarka dolgok romján
romjelölteket épít fel serényen.
*(Körülnéztem)*

A *Tanító-vers*ben ugyancsak antik reminiszcenciák – és formavilág – segítségével ábrázolja a végkor képét:

Hiába szedtem annyi bűvös
szereket,
elszenderedtem, fuvolám is
berekedt.

Csak gyenge húr, ami még bennem
cirpel.
Mennyországért sír, de az ördög
viszi el.

Orpheusz képe aktualizálódik itt, de egy modern dalnoké, aki hisz még valamelyest hangszere és éneke erejében, de azt is tudja, hogy az alvilági hatalmak végül mégis erősebbek és könyörtelenebbek nála. A „sétáló boldog sziget" igézete még él benne, de „... rettegő part közelében – félelmek és szörnyek vizében".

Az archaikus görög költészet, az antikvitásnak az évszázadokon és évezredeken átsugárzó humánus szelleme, fénylő tisztasága ekkor már az emberi megmaradás jelképévé vált a fiatalok számára. A *Homéroszi himuszok* második kötetét köszöntve Bóka László fogalmazta meg ezt a gondolatot emelkedett szépséggel: „Válság? Új világ? Régi világ? Korszakváltás? Hogy elvesztik a szavak riasztó érzelmüket, ha kiöblítjük őket szájunkból a homéroszi himnuszok verssoraival! A pusztulás ellen az örökkévalóság fegyvereivel lehet csak küzdeni. Korszakváltás? A nyugati kultúra pusztulása? Új világ születése? Egy év alatt, tíz év alatt, ötven év alatt?

Szörnyű esztendőt támasztott akkor a mindent
tápláló földön, rettentőt: a gabonának
szép koszorús Demetért, elrejtette vetését;
görbe ekéket hasztalanúl vonszoltak az ökrök,
hasztalanúl hullt földre az árpavetés, a fehérlő ...

Az archaikus görög költészet még él. Nyugodtan várom a nyugat-európai kultúra pusztulását, s bizton tekintek sírom éjjelébe ..."

1940-ben a német csapatok elfoglalták Rotterdam városát, a nagy humanista, Erasmus szülőhelyét. Ezen a napon írta szonettjét az *Új Idők* számára Trencsényi-Waldapfel Imre:

Fölverte már a földet a barbár hallali,
És nőtt az ős sötétség, mint ólmos áradat.
Szegény elagott mester mellett más nem maradt,
Csak hű íródeákja, a Boldog Rajnai.

„Császárok és királyok, pápák és püspökök, –
A Sókratest s a Krisztust mutattam föl nekik,
Emberség és igazság, hogy megteremjen itt,
Mint rózsa gyönge szirma, rontó tövis között.

Hazám, Európa, pusztul e gyilkos harci lázban,
S más senki meg se hallja – Jézus, ki bűne, vétke?! –
Finom latin beszédem, s ez minden fegyverem ..."

Még felsóhajt utólszor a rotterdami házban
Mint anyja szokta régen – szegény esett cselédke –
A durva, de tejszagú csendben: „Én édes Istenem . . ."

A lap nem merte közölni a verset. Így ez egy évvel később Trencsényi-Waldapfel Imre *Erasmus és magyar barátai* című könyve mottójaként jelent meg Desiderius Desiderii álnéven (jó alkalmat adva néhány filológusnak, hogy a költemény szerzőjét kutassák).Hogy a könyv végül is aktuális tett volt: a barbár Európával igyekezett szembeszegezni a humánum hajdani példáját, azt legérzékenyebben a Magyar Szemle recenziójának szerzője (Eckhardt Sándor) ismerte föl: „A kis kötet időszerű tett is egyúttal: az Értelem primátusának és az európai békének egyik legfőbb hirdetőjét és magyar tanítványait állítja elénk a mai, szellemtől elfordult korban".

Az *Erasmus és magyar barátai* az antikvitás- és a humanizmus-kutatás vonatkozásában is jónéhány fontos fölismerést hozott. Szerzője azonban talán ennél is fontosabbnak érezte Erasmus tanításának időszerűségét. Nem véletlenül írja nyomatékosítva előszavában: „A humanitas Erasmiana nemcsak irodalmat teremt, hanem életet alakít". Bátorság kellett ahhoz, hogy a tanulmány szerzője Erasmus háborúellenességének gondolatát állítsa elemzése középpontjába. Erasmus jogtalannak és erkölcstelennek bélyegezte a háborút. Nem elvtelen kvietizmusból, hiszen a védekező hadviselést abban az esetben jogosnak nevezte, ha semmiféle erőfeszítés árán nem jöhet létre megegyezés a támadó és a megtámadott között. A racionális és heroikus magatartás összeegyeztetésének kísérletét, amit Erasmus szemlélete képvisel, félelmetesen időszerűnek érezhette az a kor, amely Európa népeinek kétségbeesett, heroikus önvédelmi harcának részese volt.

1940. november 19-én jegyezte fel *Naplójába* Radnóti a következő sorokat: „A futóárkok, a gépfegyverállások és a harckocsi-csapdák helyét jelöljük meg a térképvázlaton . . . Az árkokon, csapdákon már keresztülszántottak a parasztok, az aknák gödreiben tócsa csillog. Körül ökrök vonják az ekét. Vergiliusi kép . . ." Naplója tanúsága szerint 1941. április 27-én fejezte be *Második eklogáját*. „A repülő és a költő beszélgetnek – írja. – Hogy viszonylik az elsőhöz? [Vas] Pistának tetszett, nem tartja gyöngébbnek. A nibelung és az alexandrin párosítása hanghatásban teljességgel a disztichonra emlékeztet, s a végén az alexandrint is nibelungival cseréltem ki, fokozza az ünnepélyességet, a rímek is tragikusan játékosak – ki veszi észre?"

A *Második ekloga* tragikus történelmi hátterét Trencsényi-Waldapfel Imre részletesen elemzi. A költemény csak párbeszédes formájában emlékeztet a vergiliusi előzményekre. Vergiliusi azonban az a mód, ahogy a békét és a háborút szembeállítja egymással, s az antik előzményekre utal a két szereplő komótosan pergő párbeszéde is. A költő kiszolgáltatottságát csak az óvón és védőn köréje rajzolt idő enyhíti valamelyest. Az idő védelmébe húzódó és onnan figyelmező lélek képe archetípusa az emberi tapasztalás történetének. Aki azonban e korban figyelte a történelem alakváltozatait, nemcsak az idillt ábrázolta, hanem a pusztulásról is számot kellett adnia. Ilyen kettős tapasztalás nemcsak Radnótinál tűnik fel gyakran, hanem Hajnal Annánál is például *A csiga, a teknősbéka és én* című versben.

A háború alatti magyar líra jellegzetes jelensége a kérdező forma. A módszer gyökerei a filozófiában rejlenek, hiszen a bölcselő is kérdve-kifejtve halad előre a megismerés folyamatában. Ez a lírai kérdőforma azonban nem vár választ, illetve az állításba belefoglalja a tagadást. „Élek még talán?" – veti fel a kérdést Hajnal Anna, s a választ ott találjuk Radnóti *Második eklogájában*: a Repülő kérdésére, ír-e róla, a Költő ezt feleli: „Ha élek. S ha lesz még majd kinek". A költők kérdéseit átszövi a halál sejtelme, mely más akusztikát ad szavaiknak, az értelmezésnek és az olvasatnak több lehetőségét rejti magában. Amint Radnóti írja az *A la recherche*-ben:

Hol van az éj? az az éj már vissza se jő többé,
mert ami volt, annak más távlatot ád a halál már.

Ez a kérdőforma, illetve a válasz többértelműsége kölcsönöz sajátos feszültséget a *Nyolcadik eklogá*nak, a költő és a próféta párbeszédének (Ószövetségi reminiszcenciák korábban is felsejlenek Radnótinál, a többi között a *Lapszéli jegyzetek Habakuk prófétához* című versben; érdemes megjegyeznünk, hogy érdeklődését esetleg ugyancsak Trencsényi-Waldapfel Imre fordíthatta ilyen irányba, ő ugyanis ekkortájt fordította le Ezékiel *Kivonulás*ának részleteit, melyben látnoki erővel sejlik föl a jövendő templomának képe, azaz: jövőbe utaló mű ez is, mint ahogy a jövőt sejteti a *Nyolcadik ekloga* prófétájának gesztusa, aki botot metsz, s így indul a hosszú útra. Ez a bot – legalábbis a népmesékben – a földbe ültetve megfogan, s virágzó világfává változik.)

Az antik keret és a józan, kietlen realitás az eklogák egyik alaprétege. A „hagymázas szépet álmodó" Hajnal Anna lírájában is feltűnik hasonló jellegzetesség. A verseiben felbukkanó kérdéseket ugyanúgy a halál jelenléte hitelesíti, mint Radnótiéit. E kérdések nem a filozófusi, hanem a közeg nélkül való, értelem nélkül élő ember lelkiállapotának híradásai:

Mi vagyok én? Elzárt edény,
mely szétrobban az ürességtől,
gazdámnak nem kellettem én
és elrakott keze ügyéből.

Mit várok még hasztalan?
lom lettem, megunt már a kamra,
kivet magából majd a rend
mely nem költ már a haszontalanra.
*(A magtalan szól)*

Az „edény" már-már áhítatos metaforája a Mária-himnuszokra utal vissza, illetve az őt idéző litániákra („ájtatosságnak jeles edénye"), amelyek a középkortól feltűnnek a költészet ihletőiként. A litániának az a formája, melyet manapság is mondanak a hívők, a negyedik századtól létezik. Az „ájtatosságnak jeles edénye" szimbólum az úgynevezett *Loretói litánia*ban található, melyet a 16. században terjesztett el Canisius Péter. Ezzel a régmúltba visszautaló, áhítatos képpel szemben ironikus értelme van az „új rend" kifejezésnek, mely vissza-visszatért a kor politikai szóhasználatában. Az éginek és a profánnak e kettőssége jelzi, hogy Hajnal Anna korábban vallott ideáljait is kikezdte a kor. Ennek bizonysága *Ithaka* című verse, melyben deheroizálja a hajdani mítoszt, s ad absurdum vive azt próbálja igazolni, hogy nem adhat többé ideálokat. Odüsszeusz, a nagy utas is megtért már a tűzhely mellé, lemondott magasztos álmairól. Ugyanezt kell tennie a kései hajósnak is, rá kell ébrednie arra, hogy a vágyott sziget az illúziók között létezik csupán. Hogy Hajnal Anna végképp elszakadóban van az aranykori mítoszoktól és elképzelésektől, magányában született versei közül a *Farkas* bizonyítja leginkább. Az állat képében olyan világirodalmi sztereotípiát léptet a költeménybe, mely a mesék világképe óta az ember magára hagyatottságának, rémületének kifejezője:

Oly elveszetten élek itt,
szobám hatodik emelet,
virággal boldog ablakom
feléd néz szűz kelet.

Ma éjjel álmot láttam,
istenem, mit jelent?
– azóta nappalomban is
hófúvás kereng. –

Álmomban jött a farkas,
– meredek kanyar –
a havas alkonyatban
a farkas mit akar?

Egy farkas jön utánam,
a kanyar meredek,
vöröses barna alkonyatban
állnak a rőt hegyek.

A farkas jön utánam,
jobbra egy havas vártorony,
csak a hó világít
az elhagyott soron.

A farkas jön utánam,
fagy van, fogam vacog,
szívemben s vad szívében
egy-egy csillag sajog.

A fiatal lirikusok verseiben vissza-visszasejlenek még az antik reminiszcenciák. A tépett világ ellentéteképp egy virtuális világban létező, hajdani boldogság képeit idézik:

A tiszta órák emlékei kéken
vonultak egyre át a messziségen
s a boldogok megittasodva jártak
tágas, örök mezőin a nyárnak.
(Rónay György: *Még egyszer Szárszón)*

Ám az antik költészet képei elveszítik egyensúlyukat, zaklatottakká válnak, magához hasonítja őket a megromlott világ:

Folyók is medrükből kikelnek,
kígyóként fákra tekerednek,
szarvuk kinő a fellegeknek,
hegyeket halálig öklelnek,
erdőt szaggat a fuvalom –
hová levél, szép nyugalom?
(Zelk Zoltán: *Miért hallgatsz?)*

Az igézően szép, kiegyensúlyozott képek – és ez is találkozik az antikvitás szellemével – egyre inkább a jövőbe nyílnak. Ahogy nyilvánvalóvá lett, hogy a németek elveszítik a második világháborút, egyre többször sejlik föl ismét az antikvitás világképe, mint a megromlott, de a kibontakozás lehetőségét is magában hordó jelen ellenpárja. „A világot nem fogja megváltani más, csak az, ha visszatér hozzád, megtagadva mindent, ami a barbársághoz köti" – idézte *Irodalomtörténet*ének mottójaként Renannak az Akropoliszon elmondott szavait Trencsényi-Waldapfel Imre. Egyre vonzóbban, távlatosabban merül fel az antik eszmény, melyre csak platóni módon emlékeznie kell ismerőjének. Ezt az emlékekben élő, a majdani aranykort sejtető képet villantja fel egyik utolsó versében, a *Razglednicák* második darabjában Radnóti Miklós a vizet fodrozó pásztorleány alakjában, s a felhőt ivó szelíd birkanyáj látványát idézve. Ez a halálból nőtt kép bizonyítja talán legékesszólóbban az antik eszmény tartós voltát, azt a hitet, hogy minden emberi romlás végpontjában felsejlik a vágyott, s a jobb emberi adottságok világában élő, a földi életben is megvalósítható „boldogok szigete".

FÜZI LÁSZLÓ

# ELMOZDULÁSOK — AVAGY AZ IRODALMI PÖRÖK TERMÉSZETE

*Grezsa Ferenc és Sándor Iván könyve Németh Lászlóról*

Gyors egymásutánban, egyetlen héten belül jelent meg újabb két könyv Németh Lászlóról – Grezsa Ferencé *(Németh László háborús korszaka 1938–1944)* és Sándor Iváné (*A Németh László-pör*). A könyveket nyilvánvalóan a véletlen állította egymás mellé: Grezsa 1982-ben zárta le kéziratát, s feltételezhető, ha másból nem, akkor a folyóiratbeli közlésekből, hogy Sándor Iván könyve is egy-két éve íródott. Ez a véletlen azonban most mégis lényegi jelenségekre hívja fel a figyelmet, s amennyire ezek a jelenlegi Németh László kutatás helyzetéhez kapcsolódnak, annyiban túl is mutatnak azon.

*

Az írói életművek utóéletének, az emlékezésnek és az aktualizálásnak számos módja van, s a magyar irodalom története alighanem valamennyit elő is tudná sorolni. Irodalmunk gyakorta volt politikai és közéleti csatározások színtere, az abból következő kizárólagosság aztán az írói hagyatékokat is körülvette. Egy-egy írói életút lezárulásakor irodalmi „pártok" és „ellenpártok" alakulnak, s egyből felvetődik az autentikusság kérdése is, harcok kezdődnek az egyedül érvényes szó kimondásának jogáért – legtöbbször aztán az a bizonyos szó nem mondódik ki . . . A helyzetet csak bonyolítja, hogy nálunk az irodalom története – kezdve az iskolai oktatástól – az erkölcsi példatár szerepét is betölti. Az írói életrajzok a nemzeti mitológia részeivé válnak, az irodalomóráknak az iskolákból végképp hiányzó etikai képzést is pótolniuk kell . . .

Az elmondottak talán nyilvánvalóvá teszik, hogy mennyi nehézséggel jár az irodalmi-irodalomtörténeti vitákban a történeti látásmód érvényesítése. Kétségtelen: az elmúlt fél évszázad társadalmi változásainak során számtalan – történelmi magyarázatokkal bíró – ellentmondásos jelenség halmozódott fel az irodalomban. Ám az is kétségtelen, hogy a társadalmi kihívásokra adott írói válaszok között aligha akad egy is, amelyik a teljes érvényesség jegyében íródott volna le, s akkor még nem szóltunk az irodalmi és a társadalmi szféra különbözőségéről, az írói eszme társadalomban való érvényesítésének nehézségeiről. Az egyes korszakokban érvényesülő történeti meghatározottságok érthető módon az írói életművek alakulását is befolyásolták, s számunkra a meghatározottságok számbavétele; a *miért alakult úgy* kérdése legalább akkora fontossággal bír, mint a *kinek volt igaza* kérdésének egyébként jogos felvetése – márcsak azért is, mert ez utóbbi kérdés is csupán a teoretikus szinten felvetődő dilemmákat érinti, s legtöbbször figyelmen kívül hagyja az adott társadalmi feltételrendszert . . .

A folyton újjáélesztett vitákban gyakran találkozunk indokolatlan visszavetítésekkel, ezek aztán a valódi különbségeket is elfedik. Az irodalom mozgása azonban már régóta azt mutatja, hogy az évtizedek óta öröklődő, ám mesterségesen konstruált esztétikai (s nem csak esztétikai) ellentétpárokkal már nem lehet a modern magyar irodalom korszerű irodalmiságra és társadalmi, közösségi érdeklődésre alapozódó programját jellemezni. Közben pedig maga az irodalom is az irodalmi örökség felé fordult. Erre következtethetünk az esszé és a tanulmány műfajának felértékelődéséből, s abból, hogy az irodalmi folyóiratokban egyre több irodalomtörténeti kérdésekkel kapcsolatos dokumentum- és vitaanyag lát napvilágot. Ez egyre nyilvánvalóbbá teszi, hogy a továbblépéshez a teljes irodalmi örökség elsajátítása szükséges. Mindez pedig megköveteli a mai irodalmi vitáink kialakultnak tűnő „szabályain" való túllépést: a vitákban ugyanis legtöbbször figyelmen kívül marad a vita valódi tárgya, még a megemlített témák, kérdések is csupán az indulatok megmutatásának ürügyéül

szolgálnak. Vitáink sajátos nyelve s előre sejthető lefolyása belterjessé s lassanként a vélt vagy valódi táborok számára is érdektelenné formálja a nagy dirrel-durral indított csatározásokat, a tisztábban látásnak (mint a vita valódi céljának) mind kisebb az esélye.

Az említett jelenségek megfigyelhetők a Németh László művei körül zajló viták-ban is – annál is inkább, mert ezen a területen is közel fél évszázad halmozódó indulataival, elfogultságaival kell számolnunk. A tisztánlátásra természetesen itt is szükség lenne: végleg le kellene számolni az elmúlt ötven év előítéleteivel, s az ezekből következő (de csak a valóban ezekből következő) igenekkel és nemekkel. S legalább ennyire fontos lenne, ha az unos-untalan emlegetett valamikori ítéletek helyett ennek az életműnek máig aktuális voltáról is szó esne.

Németh László gondolatainak aktualitásával az irodalomtörténeti publikációk növekvő sorát látva már Béládi Miklós is szembenézett. „Ha valóban megélénkülő figyelem vetül Németh László munkásságára, akkor semmiképp sem állíthatjuk, hogy ez az érdeklődés a véletlen műve, és csupán egyéni kutatói elhatározásokban kereshetjük az indítékot, kellett még valaminek lenni, ami az elmúlt esztendők szellemi tájékozódását műveihez hajtotta" – írta egyik utolsó tanulmányában, s a feltett kérdésre a választ három pontban adta meg. Eszerint a nemzeti létérzés és azonosság, az erkölcsi értékrendszer és az irodalom feladatának, jövőjének kérdései foglalkoztatták Némethet, s ezek egyben „napjaink legidőszerűbbnek vélhető gondjai, megoldásra váró problémái és aggasztó válságtünetei is".

Béládi Miklós magyarázatához csupán annyit kell hozzátennünk, hogy a tanulmány megírása óta eltelt időben nem csupán irodalomtörténészek, hanem írók és a reform kérdésével foglalkozó gazdasági szakemberek is foglalkoztak Németh László műveivel. „Mi hát a teendő? – kérdi Esterházy Péter a *Kis Magyar Pornográfiá*ban, majd így folytatja: – először is tudni, amit Németh László következőképp fogalmazott: »A lebecsülés jogos lehet, mint ítélet, de nem lehet az, mint magatartás. Országunk mint hely lehet elmaradott, szánalomraméltó, mint működésünk kijelölt helye minden terek közül a legfontosabb. A hely, amelyen világra jöttünk, éppúgy kötelez, mint a természet, amelyet világra hoztunk.« Ezentúl pedig?" – Esterházy a kötődés, a helykeresés mai szituációját átélve fordult az idézett Németh László-mondatokhoz, tudva, hogy Németh életműve az elmúlt fél évszázad válságjelenségeihez kötődik. A közgazdász Lengyel László viszont arra mutatott rá, hogy Liska Tibor izgalmas és vitákat is kiváltó szocialista vállalkozás-modellje hasonlóságot (s nem azonosságot) mutat Németh minőségszocializmus felfogásával. „Németh felfogása a világgazdaság haladásáról és egy vállalkozó középosztályról, amely kiszorítja a hagyományos nagyüzemi munkásságot, kétségkívül nem lehetett végigvitt társadalomelmélet. De a mai Közép-Európában, újabb és újabb iparosítási hullámok feltornyosulása és elülte után, ismét aktuális elképzelés" – mondja Lengyel László, és ezután már a Némethéhez hasonló Liska-féle elképzelésekről beszél: „Merre fog tovább menni a világ? Merre mehet tovább térségünk? Liska szerint – kimondva-kimondatlanul – olyan vállalkozások felé, amelyek szétverik és szükségtelenné teszik a galbraithi technostruktúrát. éppúgy, mint annak karikatúra-változatát egy bürokratikus rendszerben . . ." (*Valóság*, 1985/9.)

A hosszabb-rövidebb idézetekkel – miközben nem érinthettük Csoóri Sándor vagy Mészöly Miklós kérdésfeltevéseit –, annak érzékeltetése volt a célunk, hogy a Németh-életművet faggató kérdések nagyon is maiak, azok a mai magyar társadalom jelenségeiből, kiútkereséseiből fakadnak. Ez növeli az irodalomtörténet-írás felelősségét, de azokét is, akik az egyes Németh László-i gondolatok, elképzelések aktualizálására vállalkoznak. Kár lenne, ha a tisztázásra irányuló törekvések a régi sérelmek fölemlegetésében, az idézgetésekben és a hivatkozásokban merülnének ki. S legalább ekkora kár lenne, ha a Németh-életmű körüli vitákat elválasztanánk szellemi életünk más vitáitól, így például a Bibó, Illyés, Nagy László körüli vitáktól. Kár lenne, már csak azért is, mert ha számba vesszük a leggyakrabban említett, idézett írók nevét, akkor azt látjuk, hogy manapság főképpen az egyén és a közösség egymásra utaltságát vállaló írók, gondolkodók neve említődik. Következésképpen: leszűkítenénk a vizsgálódást, ha csak Németh Lászlóról szólnánk . . .

Németh, Bibó, Illyés, Nagy László életműve a legkülönbözőbb szellemi irányok képviselőit készteti állásfoglalásra. Az érdeklődést természetesen a hiány is magyarázza: Bibó életműve nagyobbrészt még ismeretlen a szélesebb közvélemény előtt, Németh László számos írása hozzáférhetetlen, s ugyanez mondható el Illyés Gyuláról is annak ellenére, hogy az *Egy mondat a zsarnokságról* című verse már az életműsorozat kötetében is olvasható. A hiányok keltette érdeklődés mellett természetesen érzékelhetők a szellemi élet divatjelenségei is: ezek mindig a hiány felfokozását jelentik, ám leggyakrabban újabb hiányokat eredményeznek. Az említettek mellől például nagyon hiányzik Veres Péter, Sinka István, Szabó Pál neve.

Arra, hogy az említett írók, gondolkodók öntörvényű világa közötti kapcsolódásokat s különbözőségeket számba vegyük, itt nincs helyünk. Az azonban nyilvánvaló, hogy életművük közös sajátossága nem jellemezhető egyszerűen a népi kifejezéssel, sokkalta inkább helyénvalónak tűnik, ha velük kapcsolatban az etnikai sajátosságot és közösségi érdeklődést őrző, ugyanakkor gondolati korszerűségre is törekvő irodalmiságról, vagy – Bibó esetében – társadalmi, történeti érdeklődésről beszélünk. (Ez önmagában is jelzi a népi-urbánus ellentétpár feleleventésének tévesztett voltát.)

Németh László kapcsán azért is meg kell említenünk a Bibó, Illyés, Nagy László körüli vitákat, mert ezek az értékelésnek és a megőrzésnek a követendő példáit is megmutatták. Ismeretes, Szücs Jenő Bibó életművéből kiindulva írta meg *Vázlat Európa három történeti régiójáról* című munkáját, ez pedig komoly hatást gyakorolt a magyar szellemi élet történeti gondolkodására s külföldön is nagy elismerést váltott ki. Más példát említve: az 1985-ös debreceni irodalmi napokon Nagy László életművéről rendeztek vitát, a vita anyagát – kiegészítésekkel – az Alföld 1986. februári száma közölte. Ennek a számnak nincs olyan írása, amely ne érintené a Nagy László-i költészet korszerűségének kérdését. A szerzők közül szinte mindenki különválasztotta a mű jellemzésétől annak éppen ma aktuális vonásait. Természetes módon az egyes területeken a különböző felfogások ütköztek egymással, a szinteket azonban senki sem vétette el, s így a fogalmak sem cserélődtek össze. Ez az összeállítás mutatta meg azt is, hogy a világ megértése iránti igény szembenáll a kizárólagossággal. Ebben az összefüggésben Tornai József öninterjúját érdemes idézni. „Amit nem érthetünk meg önmagunkban, a mindenségben vagy a világban Pilinszky szemléletével, azt fölfoghatjuk Nagy Lászlóéval, és viszont. Nagy Lászlót tisztára csiszolta az erkölcs, hiszen a belső tartás, a maga eszméihez való hűség költője volt, de nem érdekelte a bűn nagy kérdése, főként nem úgy, ahogy a kereszténység, ráadásul Pilinszky azt értelmezte. Neki az ember bűnössége a legfontosabb tény, botrány a földön, ha ugyan nem az egyetlen titok, amiről érdemes gondolkodni."

A másik érdemes írás, amit ide kell kapcsolnunk, Láng Gusztávé. Az Illyés-életmű megítélésével, a szerep kialakulásával foglalkozik. Illyés életműve is alkalmat adott a mítizálásra. Ahogy felvállalta a közösségi gondokat, a nemzeti sorskérdéseket, a külföldi magyarság ügyét – úgy alakult az utolsó nemzeti költő szobra is. Az Illyés-emlékkönyv – egyebek mellett – az életművel kapcsolatos toposzok tárházát is adja. Láng Gusztáv a reális látásmód, a cselekvő magatartás jegyében írja az őszinte sorokat: „A veszteség valóságos, az űr, melyet maga után hagyott, csakugyan betölthetetlen, mint minden nagy költő hagyta űr – de hát életműve nem szállt sírba vele, szavai újraolvashatók, s főleg megfogadhatók. Mert a már-már kétségbeesett veszteségérzettel a helyettünk szólaló, helyettünk gondolkodó, a *helyettünk magyar* eltűntét siratjuk . . . holott egész életműve arra tanít, mint egyébként mind a legnagyobbaké, hogy végre magunk gondolkodjunk, szóljunk és legyünk magyarok . . . A költő igazának és magyarságának egyetlen méltó elismerése az lehet, hogy az olvasói és hívei a szavaihoz (ha úgy tetszik: igéihez) igazodás példájával és gondolatainak hirdetésével csakugyan sokaságot toboroznak könyvekből épített várába, hogy ha már a magyarság sereg nélküli vezérét temettük, legalább sírjára sereg hordja eszmék és tettek virágait." (Láng Gusztáv: *Tallózás egy emlékkönyvben.* Alföld, 1986/3.) Ha a Németh László-pör valóban létezik – s látjuk, érezzük, hogy létezik –, akkor az életmű pontos megismerése is csak úgy történhet meg, ha a művel szemben az idézettekhez hasonlóan előítéletektől és prekoncepcióktól mentes szemléletet tudunk érvényesíteni. Ily módon az irodalomtörténeti kutatást, az újabb tények, de

méginkább az újabb összefüggések bemutatását, s azok interrpetálását, valamint a mai helyzettudatunk kivetítésére irányuló törekvéseket nem lehet elválasztani egymástól. Grezsa Ferenc és Sándor Iván könyve mentes az indokolatlan apologetikától és a jogosulatlan számonkérésektől is. Ennek tudható be, hogy a két könyv a műfaji és tematikai különbözőségek ellenére is azonos mondandóval bír . . .

*

Németh életművét már számos kutató vizsgálta, elemezte, ám ezek az elemzések leggyakrabban a beleérzésen alapultak, s nem bírtak szaktudományos háttérrel. Grezsa Ferenc az első, aki a maga számára az elemzés szempontjait és módszereit kidolgozta, s egyre inkább úgy tűnik, hogy első abban is, amiként ezeket a módszereket az életmű egészére rávetíti. 1979-ben jelent meg *Németh László vásárhelyi korszaka* című munkája, ebben meghatározta a legfontosabb fogalmakat (az életmű egysége; az írói korszak fogalma Németh László pályáján; az egyes műfajok szerepe). Az elemzés módszertanát is ekkor alakította ki: az elméleti fogalmak mellett tisztázta a korszak alapvető mozgásait, az idő és az életmű változását egymásra vetítve megmutatta az egyes művek korhoz való kötődését, s azt is, hogy az illető mű miképpen kapcsolódik az életmű egészéhez. Ily módon az egyes műveknek az életművön belüli helyét is láttatta, ugyanakkor azonban lehetőséget teremtett a szépírói alkotások részletes elemzésére is.

Grezsa az előző könyvében kialakított fogalmi apparátust és módszert használja Németh háborús korszakának elemzésekor is. Az elemzés korábban kialakított módszerei mégis mintha egységesebb könyvet eredményeztek volna az első esetben, mint most. Mindez feltehetően az egyes pályaszakaszok különbözőségéből ered. A vásárhelyi korszakban a szépíró Németh művei dominéltak, így aztán lehetőség nyílott az önálló műelemzésre, s az egyes művek mondandójának összekapcsolására is, hiszen a szépíró Németh László művei a vásárhelyi korszakban valóban egymásra épültek, s valóban egységes folyamat részeit képezték: azét a folyamatét, amellyel Németh gondolkodása beépült a szocializmusba. Az 1938-tól 1944-ig terjedő korszak azonban nem mutat ennyire egységes képet, erre inkább a töredezettség, mintsem a folyamatosság a jellemző. „A korszak növéstervét – az »új delejjel« szemben – az »ellengravitáció« szabja meg. A szembenállás – háborúval, német imperializmussal" – írja Grezsa, s ez is jelzi, hogy a Németh-mű ekkor még kiszolgáltatottabb a történelemnek, mint máskor. A töredezettséget, szétszaggatottságot viszont nehéz az irodalomtörténésznek nyomon követnie: vagy csak az alapvető irányokat jelzi, vagy pedig vállalja az aprólékosság veszélyeit is. Grezsa munkáját feltehetően nehezítette, hogy Németh pályaszakaszai közül a terjedelmet tekintve ez hozta a leggazdagabb termést, ám szépírói mű alig akadt az írások között, Németh ekkor leggyakrabban a közvetlen szólást, s így a publicisztikát választotta.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy ez a mostani könyv nem lenne fontos könyv. Fontos, mert Németh háborús pályaszakaszával kapcsolatban rengeteg adalékot vonultat fel. A korszak gazdag vitaanyaga – tele számos történeti, politikai vonatkozással – gyakorlatilag még a szakemberek számára is hozzáférhetetlen. Éppen ezért eléggé nem méltányolható az a filológiai apparátus, amelyet Grezsa mostani könyvében felvonultat. A jegyzetek 100 nyomtatott oldalt tesznek ki, ez a gazdagság a korszak iránt érdeklődőket is segítheti a tájékozódásban, ennél azonban fontosabbnak tűnik az, hogy a számtalan filológiai adalék Grezsa előadásában beépül a korés életrajzba. Másodsorban fontos ez a könyv azért is, mert a pályaszakasz egészével kapcsolatban is tud újat mondani. Németh ebben az időszakban foglalkozott legtöbbet a történelemmel, a történelembe való visszahúzódását sokan menekülésként fogták fel, mintha a történeti érdeklődés a jelentől való elfordulással járt volna együtt. A történeti tájékozódás valós gyökerei mellett Grezsa azt is megmutatja, hogy Németh irodalomszemlélete éppen ebben az időszakban vált nyitottabbá, az 1945 utáni elmozdulás alapjai már a háborús években kialakultak: „Az irodalomkritikus Németh László ars poeticája a népi irodalom tárgykörének, szemlélet- és ábrázolásmódjának olyasféle tágítása, hogy alkalmasabbá váljék a nemzeti irodalom szerepének betöltésére" – olvashatjuk a könyvben.

Igazán fontossá, az irodalomtörténeti szakmunkán túlmutató könyvvé azonban az által válik ez a munka, hogy Németh gondolkodását eszmetörténeti szempontból is elemzi. Ismeretes, a legtöbb vitát Némethnek éppen a harmincas évek végén és a negyvenes évek elején kifejtett gondolatai váltották ki – mind a mai napig. Grezsa alaposan dokumentált elemzései ily módon hozzászólásnak is tekinthetők ezekben a napjainkig gyűrűző vitákban.

Kiindulópontja most is a pályaszakasz egészének megítéléséhez kapcsolódik: „Németh a német imperializmussal, annak eszmevilágával és magyar követőivel szemben ellenálláspárti. Műve és példája azonban inkább a nyilas-náci jobboldaltól visszatartó, mint ellene mozgósító erő". Az alaptételen aligha érdemes vitatkoznunk, inkább a tétel olvastán felmerülő *miért*-en érdemes tűnődnünk. S ha ezt tesszük, akkor észrevesszük: a válaszok nem csupán Németh pályájával, hanem az akkori magyar irodalom helyzettudatával is kapcsolatosak. A harmincas évek magyar irodalmának megosztottságai, a népi mozgalom kialakulásának körülményei, a mozgalmon belüli különbözőségek és viták, a baloldali gondolkodással kapcsolatos előítéletek, a manipulált tömegtájékoztatás, s az, hogy a hatalom egymással mesterségesen szembeállította a nemzeti és társadalmi problémaköröket, az írók nagyobbik részénél nem is eredményezhetett mást, mint ellentmondásokkal terhes gondolkodást. Előző könyvében Sándor Iván is elemezte a magyar irodalom háború alatti helyzetérzékelését, s ennek kapcsán Némethről is írt. „Észleli, befogadja a körülötte torlódó eseményeket, de már csak halvány képük jut el hozzá. Az információkból kilúgozódik a valóság ijesztő vaskossága, a színek vérrel kevert sötétsége; minden az éteri minőségében kap formát, a történelmi erőmozgások üzenetét a lélek látói homályos zónákba térítik el..." Németh tehát nem tudott kilépni gondolkodása addigi kereteiből (ez a gondolkodás pedig akkor alakult ki, amikor a történelem még több fejlődési perspektívát mutatott); közben pedig a lezajlódó eseményekben is csak a fő tendenciákat látta. 1943-ban például már a háború végéről írt, ennek kapcsán pedig a jövőről, noha még jócskán hátra volt a háború súlyos áldozatokat követelő befejezése. Grezsa nem apologetikát ír, hanem a műveket és a magatartást elemzi, így aztán természetes, hogy ennek a visszatartó, védekező jellegű magatartásnak az ellentmondásos összetevőiről is szól. Elemzései Németh ekkor írt valamennyi írását érintik, mi itt csak két kérdéskört emelhetünk ki, s hogy éppen az alább következő kettőt, az azzal magyarázható, hogy leginkább a *Kisebbségben* című könyvben, és a szárszói konferencián kifejtett gondolatok foglalkoztatják a mai szellemi életet.

A *Kisebbségben,* Németh nagy vitát kiváltó könyve Grezsa elemzése szerint több ellentmondásos jelenséget foglal magába. A könyv akkor íródott, amikor egy pillanatra Németh számára úgy tűnt, hogy „a széteséssel fenyegetett magyar népet a faji kohézió mentheti meg". Ez a kiindulási pont kapcsolt egymáshoz olyan ellentmondásos jelenségeket, mint például a szociális felelősségtudat és a forradalmi dezillúzió. A fogalmakat sem pontosan határozta meg: erkölcsi és szellemtörténeti kategóriákat vetített egymásra, ám ezek funkcióját, jelentését nem tisztázta, és nem határolta el egymástól. (Ezeket az ellentmondásokat a könyv körüli rendkívül széles körű vita egyébként a felszínre is hozta, ám éppenséggel a vita áttekintése mutatja meg, hogy a vitázók közül legtöbben a maguk elképzelését fogalmazták meg, a szellemi közélet képe pedig akkor igencsak összekuszált volt. Ebben az értelemben igaz a Grezsa által Sőtér Istvántól idézett mondat: „A forgószelet körülötte inkább az időpont, mint maga a mű indokolja".)

Az említett ellentmondások az 1943-as szárszói konferencián elmondott, azóta is sokat elemzett és különféleképpen interpretált beszédet is jellemzik. „A beszéd szembetűnő aránytalansága: sokkal többet és intenzívebben foglalkozik a jövővel, mint a jelennel" – írja Grezsa. Ezt a beszédet sokan a harmadik út zászlóbontásának tekintették, a szöveg alapos vizsgálata azonban azt mutatja, olvashatjuk a könyvben, hogy a kifejezéssel Németh a saját, tíz évvel ezelőtti álláspontját jellemezte. Ennek kapcsán érdemes a Grezsa által adott interpretációra is figyelni: „A magyar történelem szocialista fordulata az ő számára már megváltoztathatatlan bizonyosság, különben mi értelme volna a gondnak és a gyötrődésnek, mellyel a jövőnkön meditál. A »harmadik utat« a másodikon belül akarja megképezni, a belülről való formálás

szándékával... A sokféle teória közül Németh magatartására Erdei Ferencé a legelfogadottabb ítélet: a mozgalom kritikáját nem a politikai oppozíció sugallja, hanem az »egészért« felelősséget érző aggodalom."

A beszédnek ez a beállítása nem fedi el annak legfőbb gyengéjét sem, ti. hogy Németh a jövőről beszélt akkor, amikor a jelenről, az antifasiszta egységfront létrehozásáról kellett volna szólni. Ez az ellentmondásosság – ahogyan azt Bibó István megállapította – magát a szárszói konferenciát is jellemezte. Bibó szerint a munkás–paraszt–értelmiségi találkozó azzal vétette el feladatát, hogy nem az antifasiszta népfront megszervezésének időszerű célkitűzését vette programjába, hanem a marxista és a harmadikutas szocializmuskép szembesítését...

Grezsa Ferenc munkája jó példa arra, hogy a szakszerű, jó értelemben vett filológusi tevékenység sokszor közvetlen, mához szóló tartalmat is nyerhet. A másik Németh László-könyv szerzője, Sándor Iván sem kerülte meg a filológiát, nem is kerülhette, hiszen Németh ideológiai kérdéseket érintő tanulmányai közül számos írás még mindig megjelenésének helyén várja a kutatót, könyvének mégis az a legfigyelemreméltóbb vonása, hogy az egész Németh László-i életművet együtt akarja látni és láttatni.

Sándor Iván hosszú küzdelmet folytatott a Németh-életművel, míg annak belső összetettségét, gazdagságát pontosan érzékeltetni tudta. Első Némethtel foglalkozó könyve (*Németh László üdvtana*, 1981) megítélésünk szerint ebben a vonatkozásban adósa maradt az olvasónak. Az elemzésekből kimaradtak regények, a szerző „rövidre zárta" vizsgálódását, főként az üdvösségösztön által irányított élet kudarcai foglalkoztatták, így aztán az esszéíró Németh László munkássága sem került könyvében az őt megillető helyre. Mostani könyve ebben a vonatkozásban a Németh-életmű újólagos értékelésének is tekinthető.

A mostani könyv a Németh életművet öt metszetben mutatja be. Előbb az idea-rendszerrel, aztán Németh politikai gondolkodásával, irodalomszemléletével foglalkozik, majd pedig regényeit, drámáit elemzi. Lehet tűnődni, vajon ez-e a Németh-mű felosztásának legjobb módja, vagy pedig a korszakokat kellene követni, ahogy Grezsa Ferenc is tette, avagy inkább a harmincas évek elejére kiépülő, az *új szellemiséggel* kapcsolatos gondolatainak összetevőit kellene megvizsgálni – érzékeltetve a rendszer kialakulásának folyamatát, aztán pedig a kor által kiváltott elmozdulásokat –, az azonban kétségtelen, hogy ezzel a felosztással Sándor Iván képes az egyes részterületek elemzése mellett azok egymáshoz való kapcsolódását is érzékeltetni. Az sem tekinthető véletlennek, hogy a legtöbbet Németh politikai (vagy politikával kapcsolatos) nézeteivel foglalkozik, hiszen éppen eme kérdéskörök igénylik a legtöbb tisztázást. Sándor Iván könyvében mégsem csak arra kell figyelnünk, amit Németh Lászlóról mond, hanem arra is, ahogyan folytatja a Németh László-i gondolatokat, s azokat a változó történelemmel is szembesíti.

Az elmondottak magyarázatát abban látjuk, hogy Sándor Iván Németh Lászlót a korválság írójaként szemléli, aki miközben megélte és kifejezte a válságot, igyekezett is annak fölébe kerülni. Útkeresése – így szól Sándor Iván könyvének legfőbb tétele – a mi, válságokkal ugyancsak terhes korunkban is tanulságos lehet – megfontolandó eredményeivel és tévedéseivel együtt. Ebből a szempontból különösen érdekes az, amit Sándor Iván Németh László minőségszocializmussal kapcsolatos elképzeléseiről mond. Ez a gondolatkör – köztudottan – a 19. századinak vélt marxi szocializmussal szemben alakult ki, kár lenne azonban, ha csupán politikai teóriaként szemlélnénk – egyszerűen azért, mert nemcsak az volt, hanem annál jóval összetettebb elképzelés. S ha ezt látjuk, akkor azt is észrevehetjük, hogy a minőség és a szocializmus egymáshoz való kapcsolódása a mi életünknek is egyre fontosabbá váló kérdése. „Nos, nem vagyunk-e kénytelenek szembenézni azzal, hogy vannak a szocializmusnak lényegi problémái, amelyekre a század mindez ideig nem tudott választ adni. S amelyekkel még mindig feladatokként kell, kellene szembenézni. Az egyik kétségtelenül a minőség és a szocializmus kapcsolata. Fontos, hogy Németh nem értékviszonyokat hasonlított össze, nem arra utalt, hogy a rossz helyén a közepes, a közepes helyén a jó, a jó helyén a még jobb szükségeltetik... Általánosabb teremtő igény, mélyről fakadó, a szűkebb és tágabb közösséget *osztatlanul* áthevítő élet-

megoldás lebegett előtte. Olyan elterjedt emberség, amelyiknek forrása a lélekben-biologikumban jut uralomra; antropológiai embermodell, de amelyik előtt tér is nyílik a társadalomban . . ."

A minőségszocializmus mellett Sándor Iván legtöbbet Németh Lászlónak a történelemmel kapcsolatos nézeteivel foglalkozik. Ezeket a nézeteket is a korhoz köti, hasonlóan ahhoz, ahogyan a harmadik úttal kapcsolatban szögezte le: „a »harmadik út« fogalma az éppen időszerű valóságos helyzet figyelembevétele nélkül önmagában nem vizsgálható". A történeti realitással számol tehát, oly módon, hogy figyelembe veszi a történetileg lehetségest és a szükségszerűt is. A szárszói beszéd kapcsán ezért írhatta le határozott pontossággal: „. . . a feltételezett holnapután alternatívái feletti vita legfontosabb kérdése mégiscsak mindig az (az volt 1943-ban is), hogy mi módon látja, képzeli el, kíván állást foglalni egy-egy vitafél a ma és holnap kérdéseiben. Ezért volt Szárszón is kevés minden holnapután feletti meditáció, netán olyan aggodalom, amelyik nélkülözte az akkori holnap (az 1943 ősze és az 1945 tavasza közötti időszak) feletti aggodalmat".

A hosszas idézetek ellenére talán érzékelhetővé vált, hogy Sándor Iván könyve nem a megszokott irodalomtörténeti munkák közé tartozik. Igaz, főszereplője Németh László, a szerző pedig pontosan jellemzi Németh gondolatait, ezek azonban csupán kiindulópontként szolgálnak számára ahhoz, hogy 20. századi történelmünkről mondjon el lényeges gondolatokat. A könyv nyeresége is abban áll, ahogy Németh László gondolatait a század máig ható gondolatai közé állította . . .

•

A két könyv fenti, hosszúra nyúlt, s mégis töredékes ismertetése jelezheti: manapság főként a gondolkodó Németh László iránti érdeklődésről beszélhetünk. Feltételezhetően így is lesz ez mindaddig, amíg létfontosságú helyzetünk napirenden tartja a Némethet is foglalkoztató kérdéseket. Ebben a vonatkozásban mindkét könyv, a szakszerű irodalomtörténeti és az esszéírói munka is követeli a folytatást: Grezsa Ferenctől a még hátralévő három pályaszakasz monográfiájának megírását várjuk, Sándor Iván könyve pedig a saját korunkat faggató esszék iránti kíváncsiságot növelte. Könyve feltételezhetően az újabb tanulmányokra, esszékre való felkészülés része volt, legalábbis ezt jelzi a Németh László-könyv lezárása után írt tanulmánya *(Tengerszem a század térképén,* Tiszatáj, 1986. március). Ebben az írásban a korkihívás felől szemléli az irodalmat: „Új érzékenység van születőben, az összegző szellem és felelősség érzékenysége; ezt kell ma segítenie az esszéirodalomnak". Tisztázza az irodalom közügyekben való illetékességének kérdését, majd így ír: „Irodalmunkban, hosszú időre szólóan, talán most jött el az utolsó alkalom arra, hogy a másféle nemzedéki törekvésekkel, poétikákkal ugyan, ám így vagy úgy mégis jobb irodalmat akarók, a korkérdések megvilágításáért felelősséget érző legjobbak ne egymással, hanem a közös gondokkal forduljanak szembe. A művek érdekében, a sorsunk érdekében gondolom így."

Sándor Iván itt a mai irodalmi-szellemi életet foglalkoztató viták lényegére tapintott. Irodalomtörténeti kérdések kapcsán ugyanis mai életünk gondjairól szólnak ezek a viták, s ha magát az irodalmat nem viszik előbbre, akkor ráburjánozhatnak gondolkodásunkra, a lendítő erő helyett a fék szerepét tölthetik be. Németh László életművének a viták középpontjába való kerülése hozzájárult az egyes szellemi irányzatok különbözőségének tudatosításához: a Németh-műhöz való viszonyulás az önmeghatározást is segítette. A különbözőségek számbavétele után azonban eljött az ideje a közös feladatvállalásnak is, természetesen a másság tiszteletbentartásával. Az irodalmi, s általában a szellemi élet megosztottsága ugyanis hosszabb távon már az energiák elpocsékolásával és a szellemi élethez méltatlan áldozatokkal jár. Úgy véljük, a Németh-életmű többszólamúsága az irodalmi egységtudat kialakításában is segíthet, s így hozzájárulhat ahhoz, hogy az irodalom a viták után magához a művekhez is visszajusson. Ha így történik, akkor a Németh-pörnek, s mellette a Bibó-Illyés–Nagy László-életmű körüli vitáknak megvolt az értelme. S a Németh-pör – hasonlóan a többi irodalmi pör természetrajzához – ezzel válik majd hasonlatossá a húszas évek Ady-pöréhez, melyet a harmincas évek többszólamú irodalmi korszaka követett . . .

NEMES ISTVÁN

# ÚJRAGONDOLT IRODALOMTÖRTÉNET

*Rába György: Csönd-herceg és a nikkel szamovár*

A kritika már korábbar megállapította, hogy Rába György munkásságát a „gondolati távlatosság" és a „történeti térhatás" jellemzi. Mindez különösen érvényes legújabb könyvére, hiszen benne Adytól egészen a kortárs irodalomig tekinti át irodalmunk fejlődését.

Az irodalom történetében Rába lényeges meghatározónak tekinti a folyamat jelleget: „Az irodalomban nincs önnemzés. A semmiből előpattanó lángelme hiedelme tudománytalan gondolat" – állapítja meg. S ez a felismerés gyümölcsözően hasznosodik módszerében. Mert pl. Ady jelentőségét, belső fejlődését is csak akkor érthetjük meg igazán, ha „fölvett és félredobott ruháiból" következtetünk ízlésére, s a hatásformák kiszűrésével ismerhetjük meg eredetének valódi összetevőit: „Az ő költői rangját csak növeli, ha előzményeihez mérjük". S az előzmények faggatásának jegyében veszi bonckés alá Rába Ady szimbolizmusát. Meggyőződése, hogy a magyar szakirodalomnak még maradt mondanivalója a szimbolizmus „költészettani változatairól, életrajzáról és világirodalmi élettanáról". Szűkkeblűen értelmeztük ugyanis a szimbolizmust, ezért érezték egyes kutatók ketrecnek Ady számára. A szimbolizmus természetrajzának teljes kibontása mutathatja meg igazán, hogy Ady mennyire a maga testére szabta a szimbolista verset. A *Jó Csönd-herceg előtt*-ben – amelyet Rába Ady szimbolizmusának bemutatására példa-versnek tekint – kimutatható az irodalmi örökség szuverén átvétele és meghaladása. Egyszerre mélyíti el a látomás kollektív érvényességét és önkifejtő személyes vetületét. A „biológiai érzékletet" a normális felsorolás drámaiságával párosítja. Az effajta drámaiság pedig minden bizonnyal a későbbi háborús vagy forradalmi proletárversek dialógushelyzete felé mutat. Tudjuk, hogy Ady szimbólumai 1912 után mindinkább átadják helyüket a drámai, majd később a belső beszédnek. Rába Ady háború előtti irodalomtörténeti jelentőségű stílusváltását mégsem a monológ- és dialógushelyzet megnövekedésében, hanem a költői beszéd és szimbólum együttélésében illetve aránybomlásában látja. Ezzel összefüggésben egy melléktémára is kitér. Minthogy a Csinszka-versekben is elszaporodik a belső beszéd, s elhamvad a szimbolikus látásmód szemléletessége, a kritika, s ezzel összefüggésben az iskolai oktatás mind a múzsáról, mind a kiváltó érzelmekről mély következtetéseket von le. Rába tagadja az efféle következtetések jogosságát. Mert a Csinszka-versek képszegény, jelzőtlen kijelentéseiből, szintaxisának változatosságából sem a szerelem bensőségességére, sem élménytelenségére utalni nem lehet. Egyedül Ady „életigentelenségének kialvására, a világtól belső körébe fordulására következtethetünk."

Újító észrevétele szerzőnknek az is, hogy amint egyre uralkodóbb elem lesz Ady lírájában a „szónoki-polemizáló vagy prófétikus-prédikátori dialógus-helyzet", találkozik vele Babitsnak az a törekvése, hogy az „élettapasztalat folytonos zajlásban találja meg a bergsoni életlendülettel fölérő ihletét". Mindkét költő szerves fejlődéssel jutott el belső drámájának sallangtalan előadásához.

Más vonatkozásban is van találkozás a két költő között. Rába helyénvalónak látja olyan nézetek perújrafelvételét, miszerint Ady költői szemlélete és az avantgárd között rokon szálak mutathatók ki. Ismeretes, hogy Babits, aki ugyan az izmusoktól szóban elhatárolta magát, több stíluseljárásával az avantgárd új formateremtését

mintegy megelőzte. Már 1912-ben írt képverset, s szívesen élt az expresszionizmusra jellemző kihagyásos beszéddel. Ám Rába mégis óva int attól, hogy a két költőt valamely avantgárd stílusirányzatba soroljuk. Költőinket legfeljebb „avantgárd ősnek", nem pedig megvalósítónak, illetve kiteljesítőnek lehet tekinteni, s efféle hatásuk nem is tűnik el nyom nélkül. Jól mutatja ezt Szabó Lőrinc példája, aki voltaképpen Babitsnak s Adynak egyaránt tanítványa. Egy évtizeddel később egy egész kötete (Fény, fény, fény) a német expresszionizmus hatása alatt született, de a jó tanítványnak azt is tudnia kellett, hogy az expresszionisztikus eszközök kipróbálása mestereinek verseiben már magyarul is megtörtént.

Babits „leckéi" más vonatkozásban is követendő hagyományt jelentenek a harmadik nemzedék számos tagja számára, mintegy biztosítva költészetünk fejlődésében a folytonosságot. Rába például a költő legjelentősebb leckéjének tartja, hogy a „mikrokozmoszként megjelnített költői világ egy filozófiai fölfogásnak a verseket igazgató rendjét föltételezi". Termékenyítő hatását először leginkább Szabó Lőrinc *Te meg a világ* című kötetében tapasztalja: a kutató értelem élményeit, a megismerésre sóvárgó elme kalandjait verseli itt meg Szabó Lőrinc, s a megismerés folyamatába belehallatszik a „kétségek zenekísérete". Az összefüggő világrend megjelenítésének művészi illúzióját csak egy mögöttes filozófia biztosíthatja. Babits mikrokozmoszának különös velejáróját Rába még abban is felfedi, hogy csak elvétve ismétli meg a költő ugyan azt a versformát, s még szonettjei közt sincs két teljesen azonos felépítésű. Ebben a megoldásban Weöres is hű tanítványnak bizonyul: az ő költészetét is a verstani ezerarcúság – mint a világ végtelen tarkaságának tükre – jellemzi.

Az irodalmi közvélemény Babitsot mint mesélő lírikust valószínűleg kevéssé ismeri. Pedig a műnemeket, sőt műfajokat nemegyszer megszokott természetükkel ellentétben fogta fel. Noha programot nem csinált a meghökkentésből, a műnemek és műfajok újszerű értelmezése meglepetésekkel teliti művészetét. „Míg írótársai a versben vallottak és a prózában meséltek, Babitsban a regény szabadította fel a magáról beszélés szenvedélyét"-írja Halász Gábor a *Babits Emlékkönyv*ben. Rába most ennek a jellemzésnek a másik felét is kimondja: „költőnk verseiben gyakran a mesélő beszédhelyzetében szól". Több kései Babits-verset ismerhetünk, amely első meggondolásra meseszerű benyomást kelt. A költő mesélő képzete a tragikustól a tündérihez lendül. Ezzel a műfaji korlátokat feloldó költészet felé nyitogat utat. Babits világirodalmi „messzi rokonaitól" is meríthet ilyesféle ösztönzést: szűnőben vannak a hagyományos lírai műfajok, végig azonos hangfekvésben kifejthető dalok, ódák, elégiák. Maga az ember is összetettebb, folytonosan alakuló, nemegyszer ellentmondásaiban megjelenő lény.

S mintha bizonyos mértékben Füst Milán is a műfajok határait tágító ösvényen haladna: „Naiv, azaz vizionárius természetű költő, aki belső realitásként éli át a világot, s akinek a reflexió jelenti a lírát. Ilyen a görög tragédiaíró, de így és ilyennek mutatkozik az Ezeregyéjszaka szemlélete is"-olvashatjuk találó jellemzését Rába könyvében. Ám abban is rokonítható Füst Milán Babitscsal, hogy költészete a korabeli avangárdtól független, de többé-kevésbé azonos irodalmi és társművészeti ősöktől örökölt expresszionizmushoz hasonló versmagatartást.

Rába György a Kortársaink sorozatban 1972-ben adta ki monográfiáját Szabó Lőrinc költészetéről. Ezt most kevés változtatással, de telítettebb szövegezéssel új könyvében megismétli. Az újrakiadást indokolhatja, hogy a kitűnő monográfia példányszáma kevésnek bizonyult, másrészt Szabó Lőrinc költészete szorosan beilleszkedik huszadik századi költészetünknek a könyvben megrajzolt fejlődéstörténetébe. Korai kötetei még a különféle hatásformák és stílusirányok széles skáláját mutatják, s bennük erősen hódol az avantgárdnak is. Majd mindezeket megtagadva, művészi elveinek szinte példa nélkül álló átalakításával kelt meglepetést. A gondolkodás folyamatában találja meg ihlető témáit és ehhez illeszkedő stílust és struktúrát alakít ki: a költői téma filozofikus megközelítésével jelenik meg, szókincse puritán, legtöbbször mellőzi a költői képet, s „fogalmi látással, a logika világosságával" elemez szituációkat.

Rába nem osztja azoknak nézetét, akik Kassák kései költészetét gyakran címkézik klasszikusnak. Szerinte Kassák klasszicizmusáról azért is képtelenség beszélni, mert utolsó évtizedében „a korlátlan élet avantgárd-képzetének végletes, kizáró gesztusa éppolyan átfogó és feltétlen, mint amikor a szimultanizmus monumentalitásával fejezte ki magát." Ha versművészetének végpontjait költői ifjúkora mellé állítjuk, gyakran találkozhatunk hasonló stílusjelenségekkel. Az idős Kassák versbeszéde is célzatosan meg-megszakított, „diszkontinuus", nem kifejtő és nem következtető vagy magyarázó. Akárcsak avantgárd remekében, *A ló meghal a madarak kirepülnek* című versében, most is felfedezhetünk elharapott kijelentéseket, csonka versmondatokat. Utolsó évtizedének lírájából is az aktivista költő formanyelvének valóságos szótára mutatható ki. S a formateremtésnek ezt az eredeti megkapó eredményét Rába joggal minősíti korszakos költészettörténeti vívmánynak.

Az irodalomtörténet bőségesen feltárta azokat a hazai irodalmi előzményeket, amelyek József Attila költészetének kiteljesedését segítették. A világirodalmi ösztönzések tekintetében azonban van még elég tennivaló. Erre int az a párhuzam is, amit Rába József Attila és Franz Kafka életérzése közt felfed. József Attila bűn-képzetét a Kafka-élmény „bevetítéséből eredő, immár bizonyított ténynek" tekinti. Ám minden szuverén alkotó birodalma a hatás befogadásmódjánál kezdődik, de világa azon túl rajzolódik ki. Ezért Rába azt is leszögezi, hogy Kafka megjelenítésmódjától szembeötlően különbözik is József Attila tömörítő, színszerű jelenetezésének készsége. Kései verseiben „a komor és bonyolult lelki-etikai kérdések költői terét életrajzi énjének mindennapi érzékleteivel bútorozza be." A költő személyiség-kifejező animizmusa ezért a kafkai ösztönzéstől valóban messze esik.

*A Nyugat új oltványai* című fejezetben Rába három költőről, Rónay Györgyről, Takáts Gyuláról és Csorba Győzőről rajzol szép miniatűr portrét. Mi különösen a Csorba-portrénak örülhetünk, amelyet az *egyszerűség és gazdagság* címkéjével illet, bár tudatos alkotónak tekinti, akinek egyik állandó jellemzője a folytonos önmegismerés. Nyelve a „hígságtól, a szöveg üresjárataitól, a pongyolaságtól" irtózó írástudóé. Minden szavával birtokba vesz, s az egymáson át villódzó képzetei a lét gazdagságát sugározzák. Az emberi sorsról poétikai eszközeinek sokhúrú gazdagságával ad számot.

*A Világirodalmi párhuzamok* című fejezetet kettős értelemben latolgathatja az olvasó. Egyrészt mint Rába világirodalmi „elkötelezettségét" (Apollinaire-től és Bonnefoy-tól egyaránt fordított), másrészt olyan párhuzamként, amely alakította irodalmunk fejlődését. Ez utóbbi vonatkozásban a fejezet „hősei" közül kétségtelenül Apollinaire-é a vezetőszerep, hiszen szimultán lírájával, nagyfokú újító mozgalmával erősen hatott Kassákra, s határtalan tudásvágyával, bővérű fantáziájával motiválta a húszas években fellépő költőink indulását. Míg azonban a század elején az új költészet megteremtője lehetett, líráját ma joggal ítéli Rába egy korszak lezárójának.

Rába György kutató módszerére jellemző a ritka tárgyszerűség. Ez a módszer új könyvében is érvényesül: személyes érzelmeit elrejti, pátoszát visszafogja, tanulmányainak hőseit nem szépíti. Széles körű tárgyismeretének, kivételes magyar- és világirodalmi tájékozottságának birtokában inkább arra keres választ, hogy mit jelentett egykor és mit jelent ma az adott életmű irodalmunk fejlődésében. Könyve igen gazdag felfedező gondolatokban, de vitázó, helyreigazító felismerésekben is. Mindenképpen útjelző jelentőségű huszadik századi irodalmunk kutatásában. *(Szépirodalmi, 1986)*

LUKÁCSY ANDRÁS

# „ELHERDÁLT, FÉNYES NEMZEDÉKÉRT"

*Szécsi Margit: A Betlehem-blues*

Nemrégiben középkorú görög asszony járt Magyarországon, miniszterséget is viselt költőnő (boldog ország, amelynek művészek a tisztségviselői!); antológiát szeretne összeállítani hazájában az újabb magyar lírából (a már meglévő ugyanis túlságona széles spektrumú), s mindenekelőtt tájékozódni kívánt. Minthogy hivatalos segítséget nemigen kapott, nyelvének egyetemi tanára, s egyben magyarországi kézvezetője egybehívott számára néhány irodalmárt, esetleges gyülekezetet, elsősorban személyes barátait. Az alkalmi összejövetel érdekes vitába torkollott: tűztáncos költő feleselt rangos rádiószerkesztővel, elkötelezett, szigorú elvű fordítónő mondott ellent esztéta indittatású kritikusnak, aggályos filológus polemizált a legfiatalabb líra sistergő indulatú képviselőnőjével. Abban mindenki megegyezett, hogy e nem túl tágra tervezett gyűjteményben tizenöt-húsz költőnél többet felvenni aligha volna célirányos, a bekerülők viszont több verssel szerepeljenek, hogy nyomatékot adjanak jelenlétüknek. *Jelen lenni* viszont annak kell, aki úgy képviseli az országot, a magyarságot, hogy azzal egyben művészetünk európai rangját is. Egy pesti bérház kilencedik emeletén kellett *külső szemmel* rápillantanunk költészetünkre, mintegy szükségképp így tesznek majd a leendő olvasók is. (A „megrendelő" közben csendesen derült a magyarul zajló vitán, amelynek morzsáit csak olykor-olykor fordította neki valaki hevenyészve angolra vagy görögre. A neveket érti, bólogatott, és a taglejtésekből következtet a véleményre is. A *módszer* tetszett neki; annak tekintette, ami valójában volt: játéknak, komolytalan-komoly esély-latolgatásnak a maradandóságra.)

Magunk is meglepődtünk olykor, mennyi név kiesik. A nomenklatúrában elég elől álló alkotók is olykor, pusztán egy egyszerű kérdés nyomán: indokold meg, miért? S ha a javasló nem tudta a név mögött rejlő munkásság reprezentatív erejét: nemcsak szuverenitását – *másságát* is bizonyítani, s ha nem akadtak szövetségesei, a mégoly csillogó név is leszavaztatott. Volt azután néhány ellen-meglepetés is. Egy-egy induló költő, szerény de karakterisztikus életművű poéta, a háttérbe látszólag belesimuló, de *ebben a megvilágításban* mégis jelentőssé váló név kiugrott. Egy sosemvolt értékrend állt össze, féltréfásan-félkomolyan, egyetlen délután.

Voltak, akik zajos vita után kerültek be, nagy nevek is, kisebbek is. Voltak, akik többé-kevésbé egyhangúan. *Szécsi Margit* említésénél különös helyzet állt elő: mindenki elhallgatott egy percre, és kevés gondolkodás után kivétel nélkül mindenki bólintott. Valaki kíváncsiságból mégis feltette a kérdést: Indok? – Imponáló morális szigora – jött a válasz a szemközti sarokból. Egy szó ellenvetés nem volt.

Elgondolkoztam az improvizált, korrekcióra mégsem szoruló válaszon. Hiszen kicsit személyes ügyem ez. Azonos generációból származunk, ha annak két végén érkeztünk is a céhbe; némiképp ismerem indulása körülményeit. Ha valaki a fényes szelekkel jött az irodalomba, hát ő volt az. (Már ha a generációt nem szűkítjük le a néptáncosokra.) Ha valaki életszerető volt, illúziókkal teljes, játékosan jókedvű; ő igen. Ha valaki az ifjúság büszke lendületével érkezett, világhódítónak; bizonyára ő volt. Milyen híven tükröződött mindez korai költészetében! Ha valakitől akkoriban távol állt a szó: „szigorúság" – hát tőle.

Mi történt közben?

A kérdés természetesen szónoki: ismerjük a gondokat, amelyekkel a „fényes

nemzedék" később szembetalálta magát, és emlékszünk a költőasszony egyre súlyosodó köteteire. A súlyosat itt nemcsak szakmai igényességre értem, de a konfliktushelyzetekre is, amelyekkel szembesült. Először csak a szárnyalás lendülete hagyott alább az ötvenes évek hűvösödő légkörében; s a ráébredés, hogy az út mégsem lesz olyan zavartalan. (A képnél maradva: a szárnyakra rakódik a zuzmara, s a versekben *valóságosan is* szaporodnak a *hidegség* és a *fagy* szóképei.) De még mindig él a remény, hogy minden nehézség ellenére sikerül a költészet ereje által értékes életté lényegíteni a létezést. És él a hit *a kimondott szó, a vers világbíró erejében.* Így tűnnek fel ebben az archaikussal ötvözött modern népi jelképvilágban *a mágikus* elemek, de a társadalmi valóság és a költői valóság mégis már egyre inkább távolodik. Ahogy egy tudós kritikusa megfogalmazza: *a vers merő jelkép és látomás-szövevény,* de a *látomások látványmagjuktól* egyre inkább *elszakadva burjánoznak.* (S minthogy metafora-világa eredendően képi ihletésű, ez a szakadék nem is könnyíti azután a racionális befogadói megközelítést.)

Tovább komorul a hang a személyes sors megpróbáltatásaiban. A szakmai társból élettárssá lett „angyalfiú" távozása igazolni látszik ezt a drámaivá feszülő sorslátást: a valaha életigenlő költőnő látomásos konfliktusaiban is egyre inkább az elmúlás *a másik* pólus. Mindig is voltak személyes halottjai: a hajdaniak, a tragikus sorsú *Derkovits,* a komor-arcú *Nagy Lajos* mellé azonban most felsorakoznak a jelenben szertefoszló alakok, az elesettek: egy *Czibor János,* egy *Latinovits,* aztán a magán-mitológia központi figurája: *Kondor Béla,* hogy végül maga *Nagy László* zárja a sort, megmaradva aztán folyamatos jelképmotívumnak. Még újabb verseit gyűjtő minapi kötetében *(A Betlehem-blues)* is nagy sirató-vers idézi emlékét *(A Glóriák Ura).*

Mint a modern feszes dalforma e mesterének minden „hosszúversében", itt is a statikával birkózik – a számára oly fontos, mert megtartó erejű (tehát morális értékű), feszes szerkezetet a látomásos-szép indulatmenetek minduntalan áttörik; vizionárius költő énje *a motívumokban* meggyőzőbben tettenérhető, mint a vers-egészben. Igen jellemzőek metaforái, amelyekben az a bizonyos egyre táguló ellentét feszül; az egykori, s magát megtagadni nem tudó életigenlő és az elmúlást-sejtő személyiség belső antagonizmusának kivetülése ez. *Ordas glóriát* lát, *védtelen ringet, illatlövő puskacsövet, szuronyos glóriát, lehunyt nemzeti bojtot.* Erővel egymáshoz kényszerített groteszk szó-összetételei – *mozipuska, ködostrom* – is ennek az ellentétnek fokozására alkalmasak.

Végül is egy folyamat zajlik szemünk előtt Szécsi Margit sorjázó köteteiben; egyfajta dezillúzióé: a költő veszni látja ifjúsága tán felfokozott ideálképeit, amint a mindig-másképpen-alakuló történelem hétköznapjait éli. S a csalódások egybeérnek. A fényes nemzedék hamar kapott sebei csak később üszkösödnek el, s a konszolidáció éveire marad a temetés, a gyász. S mikor újra felemeli fejét, egy merkantillá váló világot lát maga körül, s újra csak megtámadottan ifjúsága közösségi értékeit. *„Jönnek az olcsó bohócok – köpönyeglobogtatók – Megrontják magányomat – Meghozzák halálomat..."* A veszendőségérzés erősödését a kozmikus fenyegetettség-tudat is sietteti; úgy látja, hogy a „titkos értelmű bomba" elől csak kétféleképp lehet kitérni: vagy a halálba vagy a hatalomba.

Nos, ebben a helyzetben választja végül is *a harmadik* alternatívát, s ennek a döntésnek dokumentuma ez a legutóbbi kötet (s a bevezetőben aposztrofált társaság minőség-ítélete) – választja az egyetlen költőhöz méltó tettet: *a tiltakozást a morál nevében.* Egy humánus erkölcsiség nevében, amelyben ifjúságának minden lángolása és minden szép eszménye egybeötvöződik az emberiség jobbik részének közös vágyával. A személyes elem egyfelől *(„Hamupipőke-végzetemben – gyújtólencse a harag")*; és az általános tanács másfelől, amely esendő embertársaknak még adható: *„Ne higyj derék a törpének – Ne higyj szívem a szürkének – Vesd meg aki sorsodba áll! – A szürkével szóba ne állj"* – miközben mégegyszer felfénylik a népdal-ütem hetykesége, és a költő-előd tekintélye előtt tisztelgő stílus-nosztalgia. De ez már a végső reménytelenség hetykesége is, a vesztőhely felé menetelő harsány éneke, hiszen

a költő tisztában van lehetőségeinek végességével. Ezért fordul a záró-kód a (a kötetben a ciklusok *elé* vetve) már *külső* erőhöz, sorsunk igazítójához, a – költészetének tán legszebb darabjaként jellemezhető – *Vadak Jegyében* zártformájú könyörgésében:

A színjátszó vadászatot
Urunk, töröld le.
Ne zengjünk a nagy Körmosolyhoz
odagyötörve.

Arany irhánkkal a mohók
vágya beteljen.
Legyen elég a szőr, a vér –
Lelkünk ne kelljen.

Ne becézzék a nagy sikolyt
végső derüvé.
Életünket a halál sikján
tedd érthetővé.

Legyen vadász a vadász,
trakta a trakta.
Legyen a bundás az, ami:
vadonnak vadja.

Szügyben golyó, ebek nyomon –
ez a hű ábra.
Jöjjön el a Misztérium
Világossága.

Lehessen a Vadak Jegyében
rohanni árván.
Őrizz minket a gyalázat
galaktikáján.

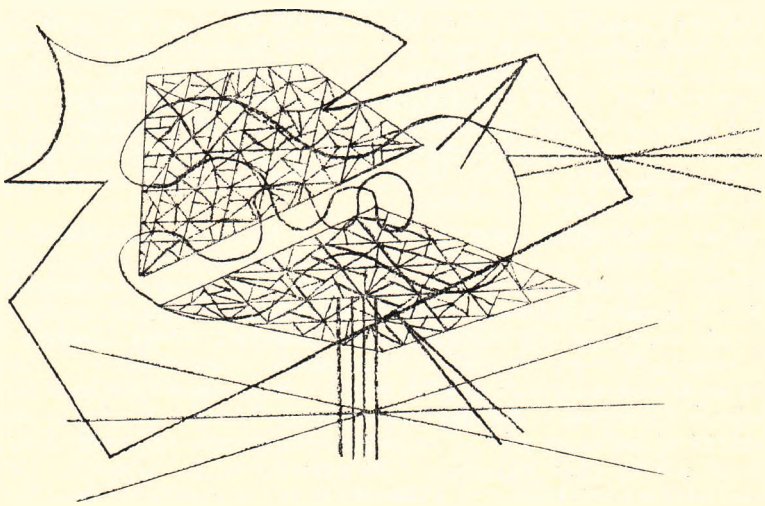

DEMETER MÁRIA

# „CSAK CSILLAGOK AZ ÉG HELYETT"

*Keszthelyi Rezső: Katalekták*

Ha röviden kellene jellemeznem Keszthelyi Rezső verseit, kiemelkedő jegyüknek a *fragmentalitást* és az erőteljes *stilizáltságot* mondanám. A töredékesség, amely – a költészetben – gyakran a világ megismerhetőségének, átfoghatóságának nehézségeit, vagy a benne való otthontalanságot és bizonytalanságot fejezi ki, sűríti életérzéssé, Keszthelyinél sajátos módon jelentkezik. Nála nem elsősorban a külső formában és terjedelemben nyilvánul ez meg, hanem sokkal inkább a költemények belső erővonalainak szaggatottságában, gondolatíveinek meg-megzökkenő megszakítottságában, olykor törmelékességében érezhető. Mindez fokozottan érvényes most megjelent *második* kötetére. A versek, a *Katalekták* (s ezzel saját koordináta-rendszerét körvonalazza), melyek értelmezési lehetőségei közül itt leginkább a szemelvényességre, a *töredékek*re esik a hangsúly – szemlélődő, befelé forduló világának tükörcserepei. S ez a töredékesség, a költemények tanúsága szerint, felépítésében kétirányú: *montázsszerű* és *elliptikus.*

A gondolati szaggatottságra épülő kihagyásos szerkesztésmód, melyet a tipográfiai megformálás is kiemel, a kötet gyengébb darabjait jellemzi *(Felszállt előle a látás, Kihagyások a levegőből, Hát nem példabeszédekben beszél ez?).* Az „üres helyek" többnyire azonban látszólagosak, inkább a széttördeltség gondolatjelei, amelyek a megélt és a versbe transzponált élmény közötti áttétel hiányát leplezik. S a jelenségeket elvonttá préselő stilizáció erős pántjai fogják össze mindezt: archaizáló hang, biblikus utalások és célzások (mint például *János Jelenésekről* való könyvének válogatott „részletei"), áttűnő, „katalektikus" próféciáknak álcázott kijelentések formájában.

A stilizáltság, mint valami *elképzelt*nek, megvalósuló szerepfélének az átélése és a montázsszerűség együtt van jelen a kötet egyik legjobb, legérzékenyebb darabjában, a *Kézirat Monzába* költeményben. Keszthelyi versvilágának vonzó és jól megformált elemei sűrűsödnek itt össze, a leírás és elmélkedés, az elbeszélés és reflexió szoros összetartozásának irányába mutató vonások. Az epikusság határát súroló, széles ívelésű „hosszúvers" a hétköznapi történés aprólékosan elmondott eseménytelenségét szinte észrevétlenül csúsztatja át egy-egy emlék pontosan körvonalazódó mozaikjába, s e montázsszerűen összeálló képek közé ékelődnek a költő sajátos reflexiói. A köznapi dolgok világába visszavonulva minden tárgynak (fájdalomcsillapító, nyugtató, cigaretta, rádió, képeslapok, *kismackó* csokoládé) megnő a jelentősége a „cselekvéstelenség" erőterében. S ugyanaz az érzés lengi körül őket, mint az előpörgetett, egymásra vetített balatoni emlékkockák megejtően éles kontúrjait. Tétova magányról, sajátosan megörökített, a külső világ ábrázolásába burkolódzó, de valójában az egyhelyben- és az egyedüllét abroncsába szorított vívódásról van szó. Szorongásról, „amikor az élet csupán a belső / állapotaim hasonlatvilágaként ér el hozzám". Ez a tudatosan „lecsavart", szemlélődő, tépelődő moccanatlanság, amely a világhoz való viszonyában érzelmileg teljesen *visszafogott,* a saját koordináta-rendszerét és lehetőségeit szűkíti le azáltal, hogy szellemében-érzelmeiben csupasz marad, és mint a gipsz az elkészített formába, megköt a hétköznapian tárgyias valóságba. S így a varázsosan érzékeny balatoni mozaikok is csak éles emlékek egy sűrű esőfüggöny mögött. A bizonytalanságot és tétovaságot az éber figyelem ellenpontozza, de a számára törött és fragmentálisan megjelenített létben biztos támpontot nem ad. S ezt a *„mivel* is értek én a saját eszemhez?" paradox kérdése is csak éreztetni tudja, amely mint önmagába visszatérő görbe, egyszerre pontos és túlexponált. Része azonban an-

nak a magára kattanó világnak, amely a hétköznapok és emlékek mellé harmadik „dimenzióként" a reflexió egyik kivételes formáját, az „önidézést" választja, korábbi gondolattörmelékeit szemelvényekként tördelve be saját szövegébe.

Keszthelyi lecsupaszított, szikár versbeli valóságának a *Levegő osztása levegővel* mottószerű kezdése mintha csak bevezetés lenne „az elbeszélés nehézségei"-be. Ezt a költeményt a *Kézirat Monzába* vers-körének képzeletbeli sugarai osztják több „cikkelyre", az elliptikus töredékesség hangsúlyozott jelenlétével (s valahol a kettő között húzódik verseinek „tovább"-ja). A személyesség itt már kézzelfoghatóbb, de kevésbé megmintázott. Élesebben villan elő az a derengő „életrajziságú" háttér, amely előtt kirajzolódik az élet nyomasztó voltát és kisszerűségét fokozottan átélő, szorongó ember. A lefojtott szenvedély, érzelmi „jegelés" a megformálhatatlanságba csúszik át, és a *kifogyás*, kiüresedés élménykörét öleli át, „úgy, ahogy kifogy – egyszer, /... – a kikötőből a tenger". A szaggatott, meg-meglendülő, spirálszerű gyűrűket vető vers mintha csak egyetlen, többszörösen tördelt, de kristályosan áttetsző, lényeges mondat köré sűrűsödne: „az összpontosított öröm dekoncentrált szorongás". Öröm és szorongás, e két kifejezés olyannyira összetartozik Keszthelyi verseiben, mint só és víz a tengerben. S azt a keserűséget oldja ki belőle, hogy az öröm a szorongás erőterében vagy értékvonzatában jelenik meg. A félbemaradt gondolatok és a különös hangulatú bevágott szövegek pedig azt a benső ént, szellemileg-érzelmileg *pőrére* vetkőzött embert és világát próbálják kifejezni és egybetartani, amely az *„interior paz"*-ra, a belső békére való törekvésében is végtelenül otthontalan és döbbenten „száműzött". A befejezetlenség és „úton-levés" más formában is megnyilvánul: a napló csak emlék, a levél csupán tervezet és a kézirat – minden bizonnyal – elküldetlen *(Egy napló emléke, Levéltervezet Per Bengtssonnak, Kézirat Monzába).*

A tudatosan *lefokozott* életszemléletnek, az „irgalmatlan a hajlandóságunk / a szél-uralta / jegesedésre" állapotnak, ennek a töredékes, zárt világnak érzékletes, már-már ezoterikussá váló *metaforája* a kötet második része, a csiga-ciklus. Meglepő lehet ez a kettéválás, bár inkább csak a képvilág átrendezéséről, a stilizáció más, az eddiginél áttételesebb formájáról van szó, újabb váltásról, „szerepről". Kissé leszűkítve: a létezés „csiga-perspektívából". A hasonlóság természetesen csak metafora-jellegű, amennyiben a csiga azt a lefokozottságot, törpe létezőt jelenti, aki magán (a hátán) viseli saját házát-világát, ahova bármikor visszahúzódhat. „A céltalanság elkötelezett turistájaként" a „sehova" tartás kivetettségének üressége, legményebb árka, rejtőzködése is ez. Az élet „alulnézetben". E költemények egy részének stilizációs foka és a túl nagy asszociációs rés azonban az érthetőséget nehezíti és a kifejezőerőt tompítja. A csiga-versek horizontját az a mozdulatlanság, mélységét az a lecsupaszítottság tölti be, amely a kötet másik ágában is dominál, csupán a ráfordított lencse fókusza és szemszöge más.

A csiga-„univerzum" része s egyben „rejtjeles" formája annak a rejtőzködő, néhol személytelenre hangolt világnak, amely poétikájával, kifejezésrendszerével, motívumaival sajátos kísérletre tör: töredezettségében, lebegő lekerekítetlenségében megragadni a valóságot. Ebben az összefüggésben a *katalekták* sem a régi szerzők műveinek töredékei, szemelvényei, csupán olyanok *mintha* azok lennének, mert a költő saját létének, szemlélődésének leírható és megfogalmazott fragmentumai. „Csak csillagok az ég helyett" – írja Pilinszky egyik versében, s talán ez a sor fejezhetné ki tömören Keszthelyi költeményeinek azt a csillagrendszerét, amely mögül hiányzik a megtartó boltozat. Sőt: az előbb kiemelt néhány vers erősebb sugárzása mellett a többiek fénye elmosódottabb, alig felvillanó. S a kötet egészét így a gyenge versek megzavarják, egyenetlenné teszik. Ez a költészet a világ megközelítésében töredékes és visszafogott, gondosan megmunkált stilizáltsága – a létezés és érzelmi megnyilvánulás szűkre húzott sugarában – sokszor csupán a telítettség hiánya: mert *rész* az egész helyett, *zsugorodás, morzsolódás* a mozdulatlanság irányába. Annak a létélménynek szétáradó és személyessé formált átélése, hogy a nyomasztó és széttördelt világban az ember *esendő* és kiszolgáltatott. És a „rész" egyelőre kitartóan „zsugorodik".

LACZKÓ ANDRÁS

# NE HIÁNYOZZÉK A MEGSZÁLLOTTSÁG

*Sumonyi Zoltán: A trójaiaknak*

Amikor Sumonyi Zoltán első verseit írta, még javában folyt a vita arról, lehet-e inspiráló ereje a másodlagos, a művészeti, kulturális élménynek. A líra fejlődése akadémikussá merevítette az elutasítók álláspontját. Egyre több az olvasmányra, látványra, kép megtekintésére épülő költemény. Sumonyi válogatott kötetében is meghatározók a kultúrélmények, a közvetlenül át nem élt, azaz történelmi múlt eseményei és alakjai. Velük együttgondolkodva szól a nemzeti nagy sorskérdésekről, töprenga jelenről és a jövőről. Ezzel önmaga arcképét változásában mutatja meg.

Aligha lehet tagadni fiatal költők indulásában a választott (vagy a tudattalanon át ható) mesterek jelenlétét. A mester szót a kétszáz év előtti tartalmában kell itt értenünk: vagyis *tanító*ként, aki nemcsak távoli irányt mutat, hanem közvetlenül is segít feladatok megoldásában. Sumonyi Zoltán esetében a huszadik századi magyar líra néhány kiemelkedő egyéniségének nevéhez jutunk el, ha azt vizsgáljuk, milyen inspirációkat kapott, milyen mintákat igyekezett követni. Első, *Spártai suhanc* című kötetét nem véletlenül ajánlotta úgy a kiadó, hogy pátosz nélkül beszél az emberiség bajairól és a hétköznapok csendes szenzációiról. Ebben – ha áttételeken is – felismerhető volt a haza és a nagyvilág összekapcsolódásának Illyés Gyula-i programja. S ha ezekután a versanyagra térünk, akkor a *Születésnapi elégia* ars poetica értékű soraiban az illyési építkezés módszerét ugyancsak észrevesszük. A pályakezdés a közösségben élő, azért és a jövőért felelős költő arcélét mutatta meg, aki a legegyszerűbben kívánt megmutatni mindent önmagából. Nem riadva meg az epikusságtól, racionális hatásoktól sem. Jellemző, hogy mindig valami konkrétumból haladt előre (nem véletlenek az ilyen címek: *A sumonyi bolt előtt, Esett tegnap, Egy sumonyi kertből, Balatonszárszó).* A megfoghatóságon túl még valamire megtanították az iskolaévek: az igazi líraiság nem nélkülözheti az érzelmek, néha az idill jelenlétét sem. Nem külsőségekben persze, hanem átélő újjáteremtéssel. E vonás, akárhogyan is forgassuk, elvezet Radnóti Miklós költészetéhez (példaként olvassuk el *Béke, Már szürkület növeszt, Egy éjszakai kirándulás Ju emlékével* című darabjait). Mindebből az is kiviláglik, hogy Sumonyi tudatosan fordult az elődökhöz. Így szinte az első pillanattól látható nála Vas István inspiráló ereje (*Vas Istvánhoz*).

Ugyanakkor az sem hallgatható el, hogy az őskeresése nem egy esetben puszta példálódzás maradt (*Zrínyi Velencében*), s az is előfordult, hogy az önigazolás fontosabbá vált a követendő elemnél. *Petőfi búcsúja* ürügyén a már-már kispolgári lét vonzása kapott hangsúlyt, azt találja érdekesnek:

s nem ezt a kínos hősködést
a kapkodó seregben,
nem ezt a porfelhős futást,
nem ezt a szabadságot,
nem ezt a lucskos mellsebet,
nem ezt a szomjúságot!

Mindebből az fogalmazódhatott meg, hogy Sumonyi – olykor nemzedéktársaival ellentétben – elégedett ember. Az előbbi mondat feltételessége nem véletlen. Nem csupán azért, mert *Szorongásaim éve* címmel maga vallott arról, hogy bár alapjában szerencsésnek mondhatja magát, belül mégiscsak volt egy kis hiányérzet, inge-

rültség. Sőt bizonytalanság. Legalábbis az 1970-es datálású *Két szeptember* tanúsága szerint. Ebből egy mély önvizsgálat indult el, hogy választ találjon a kérdésre: mi változott meg? Az előbbi évszám azt is jelezte, hogy a Dante óta oly gyakran emlegetett „nel mezzo" késztette a visszatekintő összefoglalásra. A válasz megadása persze nem egyszerű. Néha az az érzése a olvasónak, hogy Sumonyi csupán meditatív hajlamának kielégítésére írt le kérdő mondatokat. Hogy a felelet helyett az önfegyelmezés kapjon nagyobb szerepet. Az, amelyik a lírai ént szinte teljesen ki akarta iktatni, s csupán az objektivitásra épített. Nyilvánvaló, hogy a töprengésnek is határt szabott, amikor csak valóságelemeket rakott egymásra. Ebből a realitások elfogadásának álláspontjára következtethetünk, a fegyelmezettségre, amelyik már nem lázadhat, mert családi kötöttségek akadályozzák (*Héttorony*). S ezen a ponton a mai negyvenesek nemzedékének egyik dilemmáját mutatta meg. A generáció tagjai még olvashatták az elődök jelszavait a falakon, szüleiktől hallották a tettek idejének dicséretét (vagy szidását), de nekik mi adatott meg? Az évfordulók ünneplése? Az emlékezés? A nagy tettekre áhítozóknak Sumonyi két erőteljes kompozícióval bizonyította, hogy *a történelmi folytonosság megőrzése nem csekély feladat.* Ehhez azonban az is kell, hogy belülről, a szubjektumon át azonosulva őrződjék meg a múlt (*A repülőtér betonja, Plakátok*). Itt újabb kérdés bukkan elő: szembesülhet-e a veszteség érzete nélkül a köznapi ember a históriával? Legyünk pontosak, elsősorban a magyar történelemmel. Veszélyek leselkednek, s a költő feladata épp az, hogy figyelmeztessen azok elkerülésére:

73. FEGYVERBE! FEGYVERBE!
Egy roppant üvöltés a testem,
állkapcsom kiugrik a helyéből!
Még állok, kimerevedve az iszonyatból,
a csuklóm még lobogónk rúdja!

A szenvedés elősorolásának csak akkor van értelme, ha abból tettek sarjadhatnak, ha a remény szavaival serkent a cselekvésre:

Még minden lehet, még győzhetünk is,
még utunk lehet a forradalom útja!
*De ez az utolsó lehetőség!*
Vagy egész nemzet süllyed a sírba!
Egész nemzet süllyed a sírba!

A vörösmartys, a véget előrevetítő látomás – bármennyire meglepő – realista történetszemlélet eredményeként került a versbe. Mert Sumonyi nem hisz és nem elképzel dolgokat, hanem fegyelmezetten számbavesz, annak megfelelően, ahogyan történtek. Rimay János képében arról beszélt, hogy a jelenségek nagyon összezavarodtak, ami világos célzás a bonyolultságra, miben racionális megközelítéssel ismerhető csak fel a rend (*Rimay köszönti az 1615-ös újesztendőt, Rákóczi Zsigmond levele apjához, I. Rákóczi Györgyhöz*). A történelmi eseményekkel és személyiségekkel foglalkozó műveiben a közlésig egyszerűsített leírásokkal áttekintést és értelmezést kívánt adni. Szó van ugyan történelmi állóképről is (*A téren*), de inkább jellemző, hogy mindent mozgásában, dinamizmusában tár az olvasó elé. Hogy a régmúlt és a jelen összefüggéseire irányítsa a gondolkodó figyelmet.

Az irodalomtörténet tájain is hasonló a célja. Néha az az érzésünk, hogy lírai irodalomtörténet összeállítására vagy legalábbis a határvonalak kijelölésére vállalkozik. A költészet mellett Berzsenyi Dániel szavaival tette le a voksát. Mondataiból az derül ki, hogy semmilyen időben, semmiféle divatok hatására nem hajlandó elfeledni a „szent poézis örök ideáit". A Berzsenyi-téma persze csak ürügy, hiszen ezáltal is az önmagával való elégedetlenség szólalt meg (*A poézis hajdan és most*). Aligha mondhatjuk, hogy Sumonyi a múltban önigazolást keres. Inkább bizonyosságot, szilárd pontot, amelyik megfelelhet a hajdani „spártai suhanc" fegyelmezettségének, és ami eloszlathatja az időközben felhalmozódott kétségeket. Ha így idéz meg olyan

költőket, akik beteljesítették (vagy csaknem elérték) ideáljaikat, akkor abból – a kétségen túl – kiderül, hogy a példa ereje fogta meg. A példa, ami időn és téren túl diadalmaskodhat. *Egy magyar jakobinus költő 1845 elején* Batsányi János tragikuma mögé rejtve a „valahogy" meggyökeresedő eszmékről beszél. A folytonosságról, ami nagy áldozatok nélkül is győzedelmeskedhet: „egy nyiszlett suhanc tündérkirályt csinál / egy juhászból, és éljent kiált a Respublikára . . ." E két sor már azt is jelzi, hogy Sumonyi az elődök világát, humanizmusát mindig egy sajátos pillanat fényében ragadja meg. Nem a hősi tettek érdeklik, inkább a meghatározó apróságok. Az élő ember, ki mentes a pózoktól, s így lehet racionális, célratörő egyéniség. Az első pillantásra csekélységnek ható dolgok közelivé és szinte megfoghatókká teszik az ősöket. S ha ezt még lehet fokozni, akkor azt eredeti sorok versbeemelésével éri el. A montázstechnika nem öncélú, mindig új értelmezés szolgálatában áll. Kecskeméti Vég Mihályt, Csokonait, Petőfit, Kossuthot, Adyt, Radnótit és másokat azért emlegette többször, mert a sorsukban a forradalmi cselekvés tüze mellett jónéhány esetben ott volt a keserű, a megfontolt számvetés. *Az idősebb Szendrey-lány* arcképe húsz évvel Petőfi utáni. *A Veres Pálné utcai lakásban* azért rögzítettt pillanatképet, mert azon a fáradt, beteg, a halálra készülő Ady Endre látszik. Így fel sem merülhet, hogy Sumonyit nosztalgia vonzotta a hajdanvoltakhoz. Inkább az a történetszemlélet, amelyik nagy tettekre kevesebb teret engedő időszakban is a meghatározó, hősi eszmék szerinti életvitelt tartja elfogadhatónak. Az már tőle és a versektől független, hogy ez mennyire valósítható meg.

Mindenesetre az alkotó művészet lehetőségei és határai állandóan foglalkoztatják. A *Két szamarkandi mester*ben erre nézve alternatívát ábrázolt. A „Gurr-i Emír" kupoláját építő művész elfogadja a megbízást, csupán belül, azaz passzívan és csak a produktum érdekében helyezkedik szembe a hatalommal. A másik, ki a Serdor medresszét nézi, kritikus és szókimondó, mert tudja, silány, ami készül. Aligha marad így az olvasónak kétsége Sumonyi álláspontját illetően. Leírták már róla, hogy formateremtő költő, és jó érzékkel tudja a létező kereteket sajátos tartalommal megtölteni. A csaknem prózaian tárgyi közlésmód nem zárja ki a rejtőzködő pátoszt, az elkötelezettséget sem. Verseinek értelmezéséhez is kulcs ekként az *Olvasmánynapló:*

És olyannyira nem titkoljuk el,
vagyis: nem kérkedünk vele, de
nem is szégyenkezünk miatta, –
hogy átvesszük, (átemeljük, besoroljuk)
vagyis: *szinte* „egy az egyben" átemeljük
s besoroljuk őket a dolgok közé

A merítés, az újrarendezés alkotásmódjának alapja. Ezzel akar a tapasztalati tényekre hagyatkozva az ismételten jelentkező bizonytalanságon úrrá lenni. Művei formailag töredékesek, olykor túlságosan megterheltek utalásokkal, az építkezése körülményes (zavaróan sok az írásjel, a kötőszó). Ugyanakkor mondataiban pontosságra törekvő, noha elsősorban a köznapi szókincset használja. A válogatott kötet bizonyítja, hogy különösen nagy hatással volt rá Kavafisz tördelt szabadverse *(Az 1976-os év farsangján, A portré kiegészül, önarcképét is dedikálja, Nagy Lajos szülőháza helyén összecsap a napraforgó-tenger, Széljegyzetek egy versfordításhoz).*

A fegyelmezettség melletti karaktervonásai Sumonyinak a nyíltság és a nyitottság. Nem titkolja el, kik voltak mesterei. Érdekes módon egyre erősebb szálakkal kötődik hozzájuk. *Vé I portréja 1959-től 80-ig* című verse így lehet több, mint vallomás: sorsvázlattá nemesedik. Mert van benne távolságtartó, ironikus felhang is. Ahogy Nagy László halálára írt soraiból sem csak a fájdalom, a vád is kicsendült: „tagonként kisajátul Mindenki Volt-barátja". A sort, az idézeteket még folytathatnók, hogy ki mindenkit érez (tud) közel magához, a portré kiegészülne vele, de a lényegen nem változtatna. Amit megalkotott, jó, tartalmas, eszméket és eszményeket sugárzó elkötelezettséggel készült, de kevésbé ad katartikus élményt. A további úton ettől nem tekinthet el. Hogy ne hiányozzék a sugallt ideák közül a megszállottság sem.

TÜSKÉS TIBOR

# BEFEJEZETLEN SZÁMVETÉS

*Haraszti Sándor emlékiratáról*

Haraszti Sándor személyével – pontosabban: nevének kezdőbetűjével – Kodolányi János önéletrajzában, a *Süllyedő világ*-ban találkoztam először. Kodolányi részletesen elmondja, hogy kamaszkori nagy világnézeti válsága idején, a pécsi reálgimnáziumban ismerkedett meg az egy osztállyal fölötte járó Harasztival, s beszámol arról, hogy szellemi fejlődésében, a társadalmi kérdésekről vallott fölfogásában mit köszönhet barátjának. Ugyanakkor azt a távolságot is megérezteti, ami őt, az írói pályára készülő fiatalembert elválasztja a politikus-közéleti ember alkatú, s őt némileg kívülről szemlélő, „lükének" nevező Harasztitól. Amikor Kodolányiról szóló könyvemhez 1972 táján anyagot gyűjtöttem, Haraszti Sándort is megkerestem levélben, de elzárkózott a részletes válasz, a már halott íróval kapcsolatos emlékeinek fölidézése elől. Haraszti Sándor neve akkor került ismét szemem elé, amikor az 1915 és 1925 közé eső pécsi gyökerű avantgárd történetével foglalkoztam, és a mozgalomról, valamint a Krónika című folyóiratról hosszabb tanulmányt írtam. A pécsi avantgárd egyik jellegzetes szellemi termékét, az *1920* című aktivista röpiratot, melynek mindössze egyetlen száma jelent meg, a fiatal Haraszti Sándor szerkesztette. A pécsi avantgárdról szólva már Haraszti Sándor emlékezéseire is hivatkozhattam, mert azokból akkor már a Valóság című folyóiratban néhány részletet publikált. Vagyis Haraszti a hetvenes évek végén mégiscsak hozzákezdett emlékiratainak megírásához, munkáját azonban nem tudta tető alá hozni, abban 1982-ben, nyolcvanöt éves korában bekövetkezett halála megakadályozta. Most a töredékben maradt munkát, a Tények és tanúk sorozatban, a szerző halála után négy évre megjelent emlékiratot, a *Befejezetlen számvetés*-t tartjuk a kezünkben.

Ki volt Haraszti Sándor? Életrajzát még adatszerűen sem könnyű elmondani. Ezt az életet ilyen fogalmak és események szövik át: elrabolták – kiszabadult; háromhavi fogházbüntetés – kitöltötte; letartóztatták, koholt vádak, halálra ítélték, életfogytiglani börtönbüntetésre változtatták – rehabilitálták; kényszernyugdíjazták, kizárták – helyreállították; letartóztatták, hatévi börtönbüntetésre ítélték – amnesztiával szabadult, érdemrenddel tüntették ki. S mindez történt 1919 és 1977 közötti hatvan évben . . . Harasztit bebörtönözték a Horthy-korszakban, halálra ítélték a Rákosi-időkben, és börtönben ült 1956 után . . . Ki volt ez az ember? Ne gondoljuk, hogy valamiféle veszedelmes politikai nagyság, jelentős államférfi, magas tisztséget betöltő közéleti ember. 1920-ban Pécsett újságíró és lapot szerkeszt, a két háború közti időben „agitprop munkát" végez, cikkeket ír a 100%-ba, a Korunk-ba, a Forrás-ba. A legmagasabb állásba alighanem akkor jutott, amikor a Rákosi-érában rövid ideig az MDP Központi Vezetősége Agitációs és Propaganda Osztályának helyettes vezetője volt. 1956-ban is csupán a Magyar Újságírók Országos Szövetsége tisztújító közgyűlése előkészítése során az elnöki teendők ideiglenes ellátásával bízzák meg . . . Még azt se lehet rá mondani, hogy valamiféle izgága, bajkeverő és bajkereső természettel megvert ember lenne. Nem robbantott vasutat, nem szervezett fegyveres akciókat. Inkább szelíd, békevágyó ember volt. Már pályája elején egyszerű újságíró akart lenni, s a fölismert igazságért, eszméi győzelméért csupán tollal kívánt harcolni. Nem ő kereste a bajt, őt keresték meg a veszedelmek. Villámhárító sorsú ember volt: nem szította, hanem vonzotta a kritikus pillanatokat. Élete ezért nemcsak és nem elsősorban egy személyes életpálya története, sokkal inkább nyolc évtized, csaknem a teljes huszadik század magyar történelmének a „lenyomata", a közelmúlt magyar historikumának bizonysága.

Vagyis könyve nem annyira személyes konfesszió, egyéni számvetés, inkább történelmi tanúságtétel, egy közösség, egy nép sorsa fölötti meditációra alkalom.

Megértjük, ha Haraszti Sándor sokáig ódzkodott a feladattól, s nem könnyen szánta rá magát az emlékiratírásra. Jól tudta, hogy az emlékezet torzít, megszépít, téved, „kihagy", módosít. Hiába törekszik a könyörtelen igazmondásra, aligha tudja elkerülni a személyes elfogultság látszatát, az önigazoló szándék csapdáját. Hosszas habozás után tudta azt is eldönteni, hogy melyik módszert válassza. Végül a politikai emlékirat mellett döntött. Személyes sorsáról, egyéni érzéseiről és gondolatairól igen keveset mond el, elsősorban közéleti pályafutásáról tájékoztat. Megközelítése nem intellektuális, elemző, az események mozgatórugóit föltáró, analizáló, esetleg hipotéziseket megkockáztató, inkább közlő, a történéseket egyszerűen leíró, az eseményeket elbeszélő. Általában kerüli az irodalmias megoldásokat, szívesebben sző idézeteket, dokumentumokat a szövegbe. Ha egy-egy különös találkozás, meghökkentő pillanat fölforrósítja hangját, párbeszédet rekonstruál, jelenetet fest le, irodalmias megoldásba téved. Valljuk be, az emlékiratnak ezek a bizonytalanabb, az ingoványosabb részletei: párbeszédei mögül hiányzik a ténybeli és (a megformálás bizonytalansága, erőtlensége miatt) a művészi hitelesség. A tényszerű, adatszerűen pontos, dokumentumokkal alátámasztott közlések, vagy a személyes benyomásokon alapuló jellemzések, a kortársakról készített rövid portrék az emlékirat legértékesebb részletei, s az irodalmias jeleneteknél „megfogha tóbb", érvényesebb fejezetei.

Az emlékirat sajnos csak a harmincas évek elejéig jut el; utolsó mondata az 1935-ös III. Internacionáléra céloz, amelynek „szószékéről Dimitrov meghirdette az antifasiszta népfrontpolitikát". Személyes eseményekről, magánemberi dolgokról, például házasságáról, családjáról igen keveset tudunk meg. Az önarckép is csupán néhány vonással megrajzolt: az önkritikus számvetés, a saját „balos" tévedéseivel való szembefordulás éppúgy nem hiányzik belőle, mint a józan elégtétel elkönyvelése, az az érzés, hogy számos esetben őt igazolta az idő. A huszas évek végi, a „dogmatizmus bűvkörébe" került önmagát így jellemzi: „mint makacs politikai elfogultság túlzásaira könnyen kapható" ember. Tévedéseit azonban nem mentegeti, mint ahogy nem ül tort mások bukása fölött sem. A sokat megélt, nagy tapasztalatú ember nyugalmával és keserűségével néz végig rögös pályáján, és nem titkolt fájdalommal és beletörődéssel búcsúzik az élettől. Egy 1981-ben készült interjú végén a kérdező hosszú életet remélő jókívánságára így válaszol: „Hát sok kedvem már nincs hozzá. Ettől a világtól, ettől elbúcsúzni nem nagy gond."

Haraszti Sándor nem hiába érezte élete és munkássága legadekvátabb kifejezési formájának a publicisztikát, nem hiába csinálta legszívesebben mozgalmi munkaként az újságírást, az emlékirat alighanem legértékesebb, történeti forrásként fölhasználható részletei a magyar sajtó múltjával foglalkoznak. Helytörténeti fontosságú a kép, amelyet a szerb megszállás alatt virágzó, 1919-es, 1920-as pécsi hírlapírásról rajzol. Egyéni nézőpontból ad képet a más kútfőkből is jól ismert, 1919 utáni bécsi emigrációról. Értékes adalékokat szolgáltat a Trianon utáni jugoszláviai kisebbségi magyar szellemi-irodalmi életről. Új megállapításokkal gazdagítja a Kassák Lajos körül szerveződő magyar avantgárd irodalmi mozgalom történetét. Legrészletesebben talán a hazai féllegális és illegális sajtó tevékenységét, például a Tamás Aladár szerkesztette 100% és Kassák lapja, a Munka közti vitát ismerteti. Az újságokról, lapokról, folyóiratokról szólva nem mulasztja el, hogy egy-egy jellemző vonás kiemelésével tömör portrét ne készítsen jól ismert és kevésbé ismert személyekről: Tamás Aladárról, Gergely Sándorról, Antal Jánosról, Schönstein Sándorról, Molnár Erikről, Sándor Pálról, Lefkovics Ernőről, Hajdu Gyuláról, Faust Imréről, Kassákról, Kodolányiról, József Attiláról... Ezek az arcképek mentesek az elfogultságtól, az indulattól; szókimondóak, de inkább megértést, mint megítélést és elmarasztalást keresők.

Az emlékiratot függelékkel, Haraszti Sándor rövid életrajzával, egy 1981-ben készített interjúval, Haraszti különféle börtönökből 1954-ben, 1958-ban és 1960-ban írt, családjának küldött hét levelével, egy 1956. október 15-én készült jegyzőkönyv részletével, valamint jegyzetekkel Tóth Pál Péter egészítette ki. Haraszti önéletrajza egyike azoknak a forrásoknak, amelyekből a korábbinál részletesebben és hitelesebben ismer-

hetjük meg a közelmúlt magyar történelmét. Minden részletet természetesen nem tárhat föl, minden kíváncsiságot nem elégíthet ki, már csak azért sem, mert szerzője elsősorban önmagával kívánt elszámolni, és alig sejthette, hogy az utókort majd mi érdekli. Nyilván, az olyan fogalmak és események, mint például „a párt utasítására", vagy Haraszti Sándor családját 1956 novemberében „Romániába szállították", vagy leánya, dr. Haraszti Mária férje, L. G. „1957. december 21-én meghalt", még további magyarázatra és elemzésre szorul. Végtelenül sajnáljuk, hogy Haraszti későn kezdte el írni számvetését, hogy nem volt ideje befejezni az emlékiratot. Mérhetetlenül örülnünk kell, hogy Haraszti Sándor végül is rászánta magát emlékei írásba foglalására, hogy tanúságot tett ifjúsága és a megélt események mellett. Haraszti az emlékirat egyik helyén költői képpel él, s a római mitológiára, az igazságosság istenasszonyára hivatkozva azt írja, hogy „tanúvallomását . . . egyszer talán mérlegre veti Justitia istenasszony, amikor az utókor nevében a mi magyar századunknak osztja ki a végső igazságot". Mi azt hisszük, hogy ez a sok bút-bajt látott nép éppen olyan fiai miatt, mint amilyen Haraszti Sándor volt, nemcsak az istenasszony kegyéből, hanem a történelmi szükségszerűség okán is méltó az életre, a jövőre, a józan – és nem balga – reményre. *(Magvető Könyvkiadó, 1986)*

BALASSA PÉTER

# ARCHAIKUS TÖRTÉNELEMKRITIKA

## *Kalász Márton: Téli bárány*

A *Jelenkor*ban folytatásokban megjelent regény könyvalakban is arról győzi meg az olvasót, hogy igen jó mű. Elemzése helyett most inkább értelmére, fontosságára figyelnék. Kalász valódi, esztétikailag értékes egésszé formálta saját élményvilágát, amely huszonöt év magyarországi sváb-történelmének közegében bontakozott ki. Mindenekelőtt a témáról s a cselekményről: ez a negyedszázad az 1933 és 1958 közötti időszak, a baranyai sváb falvak terében. Három stádiuma ez a szenvedésnek, tévelygésnek, megaláztatásnak, igazságnak és igazságtalanságnak: a nácizmus térhódítása, és az ennek nyomán támadó megosztottság a közösségekben, a 45 utáni jóvátétel és elnagyolt, igazságtalan döntések sora (ki- és be-telepítés, „népcsere", indokolatlan elhurcolások az indokolt helyrehozatal közé ékelődve), végül az 1956 körüli és utáni válság és váltás. A „stádium" szó helyett szívesen használhatom a stáció kifejezést is, mert Kalász könyve azáltal válik regénnyé, vagyis történetté, hogy igazi szenvedéstörténetét mutatja be két családnak, rajtuk keresztül pedig egy nemzetiségnek és közösségnek. Semmi köze tehát a dokumentarizmushoz, annak ellenére, hogy vélhetően konkrét tényeken, sőt saját tapasztalatokon alapul a cselekmény. A Probst- és Mess-család párhuzamos története mintegy leképezi, példázza a magyar történelemnek egyik, eddig kevéssé ismert aspektusát. Mindebből semmiféle tételszerűség nem következik. Kalász éppen azzal viszi magával az olvasóját, hogy kitűnő történetmondó. Már elszoktunk ettől a „hagyományosnak" tekintett, sokszálú, lassított elbeszéléstől. Már elszoktunk a közvetlen elbeszélői erényektől: élvezetes leírásoktól és látható képek, metaforák alkalmazásától, egy-egy arc érzékletes megjelenítésétől, terebélyes alakrajzoktól, amelyek azonban mindig funkcionálisak, mindig cselekmény-helyükön vannak. Kalásznak, említett erényei mellett, kiemelkedőnek mondható a tempó- és az arányérzéke. Egész elbeszélő hangját a tempó tartottsága, bizonyos nyugodt, de nem szenvtelen, nem hideg középfekvés járja át. Arányérzékét pedig a fejezetekre osztott egy-egy jelenet ívének felfuttatása és legombolyítása dicséri. A jelenetek, fejezetek egymás közötti viszonylatai adják ki a nagyobb struktúrát, a regény formai értelmességét, kontrasztok, párhuzamok és megfelelések útján. Mindez azonban nem „csinált", nem kijelzett, alig érzékelhető, mondhatni inkább: klasszikus formaeszményekből következik. Van valami rendkívüli nyugodtság, epikai távolságtartás ebben a könyvben, ami annál meglepőbb, minél ritkább irodalmunkban. Egyáltalán nem konzervatív ettől a *Téli bárány*, elbeszélő magatartása nem hivalkodó, nem polémikus, nem normatív, mindössze tud még valamit, ami szükségképpen eltűnt: a közösségi kultúra világának szavakba alig foglalható tárgyilagossága, tárgyiassága és bensőségessége. Az említett epikai távolságtartás is ennek az archaikus kultúrának a késői visszfénye, hiszen az elbeszélés, a mesélés ősi szerepe jobbára elenyészni látszik Európában. Innen nézve érdemes hangsúlyozni, hogy a *Téli bárány* – parasztregény, a szó legtermékenyebb értelmében; nem a népi irodalom terméke ugyan, de népéletet mutat be, és az elveszett források, a világ archaikus tudása, megismerése nélkül nem jöhetett volna létre. Ebből is következik, hogy jelen recenzió nem arra törekszik, hogy „elmondja", mi van Kalász művében, hanem a könyv össz-jelentésére igyekszik koncentrálni. Úgy tűnik, hogy abban a civilizációban, amelyben élnünk adatik, és amely önnön túltechnicizált lerombolásának a veszélyével néz szembe (ha szembenéz . . .), újrafogalmazhatók azok a fogalmak és eszmék, amelyek a késő-felvilágosodás és a romantika idején voltak utoljára érvényesek, és még élő jelensé-

gekre vonatkoztak. Így ember és táj, ember és természet, civilizáció és kozmosz *organikus* kapcsolata; a kultúra nem-individuális, izolált jellege, a kézművesség, a szelíd technika éthosza stb. Különös módon a *Téli bárány*, amely nem ezekről a kérdésekről „szól", hanem nagyonis a túldúsított, technikai-militáris civilizáció romboló hatásáról az eredeti közösségekre, mégis *a helyreállítandó egyensúly* organikus gondolatához utalja az olvasót. „Politikatörténete", „dokumentárisnak" tűnő, azt megszüntető átizzított tényszerűsége, történelemszemlélete egyben csöndes kritika *(van az egész műben valami fura, józan csöndesség . . .)* a csakis politikai-mesterséges-technikai koordináták között mozgó modern gondolkodással és termékeivel szemben. Ilyen értelemben nem egyszerűen hatalmas és megérdemelt elégtétel Kalász regény-tette azoknak a sváboknak, akik nem voltak nácik, de meghurcolták őket, nemcsak rejtett, szemérmes tiszteletadás családnak, felemelkedést biztosító anyának, környezetnek, hanem a magyar történelem beteg alakulásán keresztül egy egész civilizációnak is önkéntelen (?) látleletét adja. Már csak az archaikussá vált epikai distancia fenntartása, a távolságtartó elbeszélés révén is, noha igazán nehéz lehetett *ilyen* tény- és történés-környezetben, ilyen adottságok között fenntartani bármiféle józanságot. Fojtott düh, elkeseredés van benne, gyűlölködés nincs. Kalász regényének mélyebb organikus értelemben világszemlélete, közösségi világa a szegények ábrázolásának sajátos lehetőségét mutatja. *Velük* szinte mindent meg lehet csinálni. A *Téli bárány ilyen értelemben* parasztregény, amely tehát többé-kevésbé szegény, vagy szűkösen élő embereket mutat be. A szegénység-ábrázolás epikai józansággal párosulva olyan szemléletről ad hírt, amelyben az emberi ítélőképesség még nem veszett el teljesen, és nem fordult ki önmagából tökéletesen, és amelyben az emberi lét mindig is nehéz fenntartása a közvetlen feladat. Ez a fajta szegénység, minden eltorzító vonásával egyetemben lehetővé teszi ugyanakkor a számunkra *így* már elveszett tisztánlátást, az igazságérzet természetességét, a tagolt közösségekben kimunkálódó spontán szolidarítást és egyenlőségtudatot. *Ezzel* szemben működik a „minden lehet" mesterséges rombolása. Mindezek művészi ábrázolása az újabb művészetben, a legmagasabb példáktól kezdve, mintha újra aktuálissá elevenedne, mintha esztétikai megújulás forrása lehetne. Ebből adódik a könyv legtöbb alakjából felfénylő méltóság (és nem rátartiság), beleértve az elbeszélő nyugodt, olykor még a szárazságtól sem visszariadó hangját, azt a tulajdonságot és erőt tehát, amelyben szűkölködünk. Lehet, hogy nincs sok csillogás, nincs sok „találmány" és külszíni bravúr Kalász művében, értékei mégis mélyen fénylenek, és ismét elgondolkodtatnak, nemcsak történelmünk, hanem civilizációnk válságos állapotáról, és megújulás-lehetőségeiről. Ez az a fajta „szerény", valójában mélyen átgondolt, világos irodalom, amiből nem lehet elég irodalmunkban, s jól tudjuk: nincs belőle elég. Csak tiszteleghetünk hát, hogy írója szinte „mindentől" függetleníteni tudta magát és létrehozta ezt a télvégéről átmentett, annál szívósabb művet, az ő téli bárányát, ami most már a miénk is.

# JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

SZENTKUTHY MIKLÓS: Mindenszentek szaturnáliája (regényrészlet, I.) 193
BERTÓK LÁSZLÓ versei 199
NÁDAS PÉTER: Mélabú (esszé) 201

*

PARTI NAGY LAJOS versei 217
BALASSA PÉTER: Kiáltozás *(Halálnapló, 2.)* 219
MÁRTON LÁSZLÓ elbeszélései 223
SZERVÁC JÓZSEF versei 228
BISZTRAY ÁDÁM versei 230
GYÖRE BALÁZS: A 91-esen nyugodtan elalhatok (regényrészlet) 231
SZAKOLCZAY LAJOS: A Testvér *(Sinkó Ervin bécsi folyóirata)* 238
PÁLINKÁS GYÖRGY: Hermina és a gravitáció (elbeszélés) 245
BAGOSSY LÁSZLÓ versei 249

*100 éve született Kassák Lajos*

KABDEBÓ LÓRÁNT: Egy Kassák-levél 251
GYÖRGY PÉTER: „Szemtől szembe" *(Kassák: Az Alkotás és a Kortárs szerkesztője)* 253
CSAPLÁR FERENC: Az Alkotás szerkesztőjének levelezéséből 262

*

DOMOKOS MÁTYÁS: Kihűlt nyomon égő indulattal *(Mándy Iván: Magukra maradtak)* 270
DÉRCZY PÉTER: „egy rózsacsokrot végigönt a vér" *(Parti Nagy Lajos: Csuklógyakorlat)* 273
GYÖRFFY MIKLÓS: „Zöld" próza *(Tatay Sándor: Palacsinta apróban)* 276

1987 MÁRCIUS

VEKERDI LÁSZLÓ: „Triptichon" *(Tüskés Tibor könyvéről)* 279
RÓNAY LÁSZLÓ: Kolozsvári Grandpierre Emil: Emberi környezet 284
HORKAY HÖRCHER FERENC: ká! ká! ká! *(A Fölöspéldány-csoport antológiájáról)* 286

*KÉPEK*

*A Kassák Emlékmúzeum anyagából*

KASSÁK LAJOS: Férfifej (1945–56 között) 227, Szakállas férfi (1952) 237, Férfi bottal (1945–56 között) 244, Férfi hosszúhajú nővel (1945–56 között) 252, Variáció (1952) 269, Fiúfej sállal (1945–56 között) 272, Absztrakt kompozíció (1950-es évek) 288, VAJDA LAJOS munkája az Alkotás címlapján 261

*Szepsi Szűcs Levente fotói*

16,— Ft

JELENKOR

# JELENKOR

XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM



Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HALLAMA ERZSÉBET,
KALÁSZ MÁRTON, PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN

*



Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17., I. emelet. Telefon: 10-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Baranya Megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.
Felelős kiadó: dr. Jádi János
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR)
Budapest V., József nádor tér 1. – 1900 – közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra.
Előfizetési díj 1 évre: 192,– Ft. Megjelenik: havonként.
87-797 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Farkas Gábor igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

# Szederkényi Ervin
# 1934—1987

*Február 21-én gyötrelmes betegség után elhunyt szeretett barátunk, folyóiratunk főszerkesztője, a Janus Pannonius Tudományegyetem adjunktusa, Szederkényi Ervin.*

*Fájdalmasan korán ragadta el a halál, április 20-án töltötte volna be ötvenharmadik esztendejét. Budapesten született, Dombóváron nevelkedett, Szegeden járt egyetemre. Friss diplomásként egy pécsi általános iskolában kezdte tanári pályáját, amelyhez élete végéig hű maradt. Előbb gimnáziumban, majd a tanárképző főiskolán, illetve az annak helyébe lépő tudományegyetemen tanította a magyar irodalmat.*

*A hetedik évfolyamtól, 1964-től jegyezte főszerkesztőként a Jelenkort, amely az ő kezén vált országos jelentőségű folyóirattá, az egyetemes magyar irodalom elismert műhelyévé. Szerkesztői tevékenységének alapelve az értékek integrációjára való törekvés volt: „erőnk egyik forrása a generációk és eszme-áramlatok közös célok felé hajlása... az országrész talajáról országban és világban szeretnénk gondolkodni" – írta 1968-ban, a folyóirat tízéves fennállása alkalmából. Eszményképe egy olyan irodalom volt, amelyben az értékeket nem lehet egymás ellen kijátszani, amelyben népiek és urbánusok, vidékiek és fővárosiak, fiatalok és öregek, hagyományőrzők és újítók, a szolgálat erkölcsét vallók és az irodalomközpontú szemlélet hívei nem egymás rovására érvényesülnek.*

*Értékegyeztető erőfeszítéseinek célja nem a különbségek szürke egybemosása volt, hanem egy színes térkép megrajzolása, amelyről ki-ki leolvashatja, hol jár, merre tart ő maga és egész irodalmunk. Nem a hagyományt tagadva, hanem éppen irodalmunk előrehaladása, távlatainak biztosítása érdekében szentelt különös figyelmet a magyar prózát megújító törekvéseknek.*

*A következetességet kompromisszumkészséggel párosító, valódi bátorság jellemezte. Világosan látta, hogy „az általunk képviselt ügyek legnagyobb ellensége a félelem, a szorongás, az elgyávulás". A tájra figyelve mindvégig biztosan tájékozódott a sokszor kusza, ellentmondásos útjelzések között, mert kivételes műérzékenységgel, csiszolt ízléssel, szilárd értékítélettel rendelkezett. Ő maga mégis keveset írt: életművének gerince a Jelenkor huszonkét évfolyama. De nem csupán a főszerkesztői íróasztal mellett eltöltött évek, napok, órák, percek sokasága példátlan az újabb magyar irodalom történetében. Ma már kimondhatjuk azt, ami ellen szerényen és hézagtalan érveléssel tiltakozna, ha – még kéziratban – olvasná ezt az oldalt: kivételes formátumú szerkesztőegyéniség volt, hozzá foghatót keveset adott irodalmunknak ez a század. Betölthetetlen űr maradt utána nemcsak barátai, munkatársai szívében, hanem irodalmunknak nagyrészt az ő erőfeszítései nyomán újrarajzolódó térképén is.*

*Emlékét megőrizzük, művét folytatjuk.*

SZENTKUTHY MIKLÓS

# Mindenszentek szaturnáliája* I.

*IV. Orbán pápa (1261–1264) kizárólag politikai jellegű „kereszteshadjáratot" hirdet főellensége, Manfréd szicíliai király ellen. Jézus, Szűzmária, Ráfáél és Mikáél őrangyalok ezt mindenképpen meg akarják akadályozni végtelen erkölcsi haragjukban: a Sátán hatalmába került földi, evilági uralkodók ne és ne és sohase használják a Keresztet, bármilyen pokoli hazug „kiegészítésekkel", aljas hatalomvágyuk legbűnösebb kielégítésének jelképéül. A velencei Szent Márkus bazilika homlokzatáról a négy bronzló felmegy a Mennyekbe, hogy Jézust, Szűzmáriát, Ráfáél és Mikáél arkangyalokat hátukon lehozzák Velencébe, Húshagyókedd karneváli éjszakáján, Hamvazószerda hajnalán, mivel IV. Orbán Velencében hirdeti ki a legkereszttagadóbb keresztes hadjáratot. A történetet a regényben (legalábbis a regényíró közlése szerint . . . ) egy középkori legendaíró beszéli el: miután a Mennyek felé száguldó négy bronzló sorban meglátogatta az Állatkör, a Zodiákusz csillagképeit, és Jézus, Szűzmária, Rafaél és Mikaél felültek a négy lóra, hogy leszálljanak Velencébe, sorba látogatják a* bolygókat, *melyeken (a legenda írója szerint) a Purgatórium különböző „tartományai" láthatók teljes teológiai és teátrális színességben, a vezeklő lelkekkel és ezeknek őrizőivel együtt. Ebben a legendás pillanatban épp* Uranus-*bolygónál tart az utazás, lefelé az Égből Velencébe.*

Uranus-Purgatoriónak két őrizője volt.

Egyik szent Birgitta, másik szent Taráziusz. Hogy miért éppen *ők*? Alábbiakban a legenda-író „lenge bájjal" felderíti.

Szent Birgitta (1303–1373) édesapja királyi kormányzó, hiero-prokonzul volt Svédországban; édesanyja: gót nagyfejedelmek leggótikusabb, Istenvérmes, Krisztusvemhes leszármazottja, gránátalma piros könnyeit ontó Nympha Religiosa Medii Aevi, középkor testet öltött jelképe.

*Birgitta* mellett (mint Madonna mellett vázában virág, mint Magdolna mellett koponya, vagyis minden transzcendenciának barokk, legjobban hangolt hangszere) Birgitta mellett most *öt*-pántos pápai tiara (mind az öt véres, Krisztus *öt* sebének emlékére), mivel életét, szerzetesrendjét, literátus géniuszát, gyermekét, látomásait, elragadtatásait és Machiavellit letromfoló politikai sakk-művészetét *csak* arra használta, hogy a római pápák francia Avignonból újra Rómába térjenek vissza. Egy pillanatig sikere is volt (Sienai szent Katalinnal karöltve), két pillanatig már *nem*. Nem is ezért volt *Uranus* egyik őrizője, hanem? . . .

Utolsó betegsége alatt legiszonyatosabb parázna kísértések gyötörték. Legerősebbek éppen Nagyszombaton voltak (1373): palotája előtt vonult a feltámadási körmenet.

Birgitta pornos halálágya mellől percről-percre küldözgette ápolónőit az ablakhoz: mondják, meséljék, mit látnak éppen most lent az utcán a körmenetből? Az ápolónők a betegszoba tárt ablakából majd hogy fejjel lefele ki nem estek, egymás hegyén-hátán nézték a Feltámadott processzióját, egymás

*Részlet a *Dogmák és Démonok* című készülő regényből

szavába vágva rikoltozták pletykás beszámolójukat, vissza se fordultak Birgittához, ő csak vígszoknyás ülepüket látta az ablakpárkány kikötőjében.

– Most viszik a Madonnát, menyasszonyi ruhában, ölében a Szentlélek Galambját simogatja és összenéz egy szűzzel, aki meg az Egyszarvú csigacsigolyás szarvát dédelgeti, – feliratok magyarázzák a teológiai párhuzam értelmét...

Birgitta – legeslegvétkesebben – a hatodik parancs megszegése szerint képzelte el a Madonna és a Galamb-Lélek intimissima, szentszerelem „ütközését". Paráznasága mellett még eretneknek is érezte magát, ő, ő, Defensor Sanctae Sedis! Mert Gabriél Angyallal is végigképzelte az annunciációs „találkozást", meg magával a Mennyei Atyával is. Atya, Lélek, Angyal, *scenae sacrilegiae* kavarták pokolbográcsként „afro-vitustánc" agyvelejét és vízben fuldokló pók kapálódzó lábaihoz vagy elégő papírszalvéta görcsölődő szirmaihoz hasonló idegeit. Markolt olvasót, feszületet, ereklye-pudriékat, szemét forgatta, „lőtte" a szobájában kártyavárakként pagodázó ikonok felé, és: mind hiába! Abundantia sanguinis Veneris *győzött.*

Az ablakon kihajló ápolónők (látványosságra éhes, harsonázó kacagással) fújják tovább Birgittának „visszafelé":

– ... kerekes dobogón viszik a Madonnát, udvarhölgyei öltöztetik szent Józseffel eljegyzésre, kézfogóra...

A tisztátalanság ördöge most sem ereszti el véglegesnek képzelt zsákmányát, Birgittát: halálos ágyán, végtelen testi szenvedéseinek végtelen, kárhozatos kábítószereként, látja, látja a budoár minden titkát, Boucher piktor sem pingálhatta volna gonoszabbul, az Úr legyen irgalmas!

És az utolsó, talán leginkább harapófogós, legájulítóbban öleléses kísértés: az ablakon kihajoló apácák kórusban unisono felkiáltanak, elhagyják az ablakot, tolakodva veszik körül Birgitta ágyát:

– Katalin! Katalin, legédesebb, legszentebb *leányod* lépked a körmenetben, egyedül, előtte senki, mögötte senki, a processzió vagy húsz-harminc lépéssel távolabb folytatódik csak Katalin szent nyomában. Két karjában szentképet tart, virágok habzanak a ráma körül: Alexandriai szent Katalin gyűrűs eljegyzése vőlegényével, Jézus Krisztussal!

Fantaszta Birgitta halálán halálra szédül: vőlegény, férj, házasság, pogány nász, Énekek Éneke, feminitas completur et satiatur, az ókeresztény vértanú leányok égi domus nuptialis-a, angyalok paranymphus násznagyai és szentszerelem carmenjei. Nem bírja tovább a harcot. Vesztett!

Amikor?

Megjelenik előtte (élete utolsó, legnagyobb látomása, álma ez) 1344-ben elhunyt *férje,* akitől nyolc gyermeke született, akivel Komposztélába zarándokolt, nagy szent bolond Spanyolországba, szent Jakab apostol (kalapján az örök kagyló...) sírjához. Most: *szent Jakab* kíséri Birgitta férjét, aki látja feleségét az izzadságtól mosogatóronggyá ázott lepedőn fetrengeni. Így szól hozzá:

– Birgitta édes, *nem* vagy te tisztátalan! Katolikus-keresztény szentségi házasságod előtt meggyóntad testies jellegű erős indulataidat és igen bölcs gyóntató atyád megmondá neked, hogy a katolikus házasélet mennyei nászkupolája, teológiai baldachinja alatt „*minden* szabad": legcifrább szerelmi játékaink, fantáziálásaink in *consecrato* lecto – annak a *természetnek* (állati, növényi, ásványtani, csillagtani) legtermészetesebb folyományai, melyet az Atya, Fiú és Szentlélek teremtett. Ez az *isteni* eredetű Natura Naturans, sigis-

mondo freudiano amore mystico-scholastico dolgozik most benned, Jézus Urunk teremtő és ennélfogva legmegértőbb rendeléséből. A Sátán *hazudik*, mikor vicsorogva azt szuggerálja neked, hogy amoroso-luxurioso-libidinoso álmaid és vágyaid az *ő* vétkezetes, kárhozatos, pokoli machinációi. Ügyetlen svindlijével és ólmozott hamiskártyáival, – nézd! nézd! láthatod! –, lebukik, kacagtató vesztesége tüzes maszatként ég pofáján, máris morog süllyesztőjének gépezete. Jóság, szeretet, szépség, adakozás, áhitat, szent Péter szenttrónusa, részvét, Madonna aranyháza, misztikus rózsája, elefántcsonttornya és Úristen-vázája: *vesztett-e* valamit végső utadra készülő, feszülő, vitorlás szivedben? *Semmit!* „Bujaságod" gyümölcsének *magja* (nucleus Naturae): Krisztus! Gyümölcsének *héjja* (velamen Coeli): Maria Donna! Természeted testies álmai fölött (tudod! érzed!) alkonyfelhő rosario-aranyával, hajnalködök ezüsthabjával terül szét a *természetfölöttiség* örökké expandeáló universum-boltozata!

Itt jegyzi meg a beato angelico, giocoso-diabolico legendaíró, hogy az ógörög *Uranus*-mitológia sok-sok sex-káprázata valahol, valahogy *rokon* azokkal a legnaturálisabb, az evangéliumok Szentháromsága által eleve teremtett és akart szerelmi „lidércfényekkel", amilyeneket Birgitta vizionált. Ennélfogva: Úr Jézus, kagylós-vándor szent Jakabbal – „megbocsátottak" gótikaharcos, pápa-vadász Birgittának és odaültették a Purgatorio *Uranus*-székvárosába, az ideiglenes büntetésüket töltő lelkek őrizetére.

Uranus-Tisztítóhely másik őrizője: szent Taráziusz volt.

Bizánci pátriárka, 806-ban költözött a boldogabb világba (... miért? miért? miért kell, fekete előjátékként, szenvedésekkel, butaságokkal és gonoszságokkal elszenvedni a *földi* boldogtalan világot? ...). Egész életét a szentképek, szentszobrok, szentereklyék tiszteletének szentelte, mikor Bizáncban a képrombolás patho-politico-heretico ragálya dühöngött. *Most:* ott ült szent Birgitta mellett és miképen a svéd „papiata exaltatának" jelvénye a Krisztus öt sebétől vérző öt-örvös tiara volt, azonképpen Taráziusz jelvénye hatalmas feszület, az a Feszület, melyet bizánci bolond III. Leó császár összetört, leköpött, széttiport, pogánykodók bálványának minősített és eunuchokkal lehúgyoztatott.

De Taráziusz a Feszületet újra felállította, szemben Iréné császárnő palotájával. Az Úr Krisztus *testét* legragyogóbb örök-hellén szobrásszal faragtatta, a pompéji freskók minden szín-titkát ismerő festővel befestette. Még most is, Uranus-Tisztítóhely őrizése közben: csurgott, csepegett a sok máz a *corpus*-szoborról, opál-izzadtság, paletták könnye-gyöngye hieratikus tubusokból, anélkül, hogy az Úr testét, hófehér hús-fáklyáját eltorzították volna.

Mért volt itt Taráziusz?

Miképpen szent Birgitta halálos ágyán tisztátalannak vélt kísértésekkel küzdött, azonképpen szent Taráziusz is tisztátalannak vélt kísértésekkel küzdött. A pedáns-pikáns legendaíró szerint, szépszentül, a következőképpen:

a Sátán eljövén Taráziusz halálos ágyához, efféle emlékeket, „bűnöket", jeleneteket idézett a képvédő szent nagybeteg elé:

Bizánci Konstantin császár, bazileusz romaion, eltaszította magától törvényes hitvesét és – hetéra-hysterica, magica, sibylla, Astarté-unoka, satanissa pornos-papissa *szeretőjét* akarta Jézus Krisztus legszentebb oltára előtt, kanonico-legálisan, szakramento-theologice malasztokkal teljesen hites feleségévé tenni. Az esküvői szertartásra Taráziusz pátriárkát, Hagia Sophia, Szent Bölcsesség földi helytartóját kérte meg.

Taráziusz, szent Jeromoséhoz hasonló studiolójában, dolgozó szobájában éppen egy térképen dolgozott: jelölgette rajta pirossal, zölddel, kékkel, hol kell Bizánc városában felállítani új Jézus, Mária, szentek szobrait, mikor zokogva, gyötrődve, kínjában csigaházba tekeredve „bezuhant" hozzá a de facto kirúgott *törvényes hitves* és Taráziusz segítségét kérte kéjtébolyult férje, Konstantin császár ügyében.

Taráziusz legtermészetesebben mondá a császárnénak: ő maga azonnal beszél Konstantinnal, addig a kétségbeesett hitves menjen át Taráziusz házi kápolnájába, szentképek, ereklyék, szobrok mennyei cseppkőbarlangjába, imádkoznia sem kell, hiszen végső kétségbeesésében az ember nyelve béna.

Azzal Taráziusz indult pátriárka (metropolita, archimandrita, praeposita suprematica) palotájából egyenesen Konstantin császár bazilejón-babilejón palotájába.

Indult . . . De az ő püspöki palotájának lépcsőjén éppen jött vele szembe Konstantin *szeretője,* a satanissa, hogy Taráziuszt rávegye az új császári házasság megkötésére, szentelésére, szenátorok előtt parádés legalizálására. A legendaíró szerint: a császári szerető öltözete elég provokálóan hiányos volt, – szajha-rutin marad szajha-rutin. Ellenben: kezében bölcsős lepedőben ezer templom apró modellje; ezeket fogja ő, ő, ő, az új feleség felépíteni, Taráziusz legszentebb képtisztelő intencióit a legszigorúbb hűséggel tiszteletben tartva!

– Nem az a képmutató kurva bőg a kápolnában, Taráziusz? Hallom hipokrita hangját! Legalitással vurstli-mázolt patologikus frigiditását (tudod . . . ez válóok!) régóta ismerem, Taráziusz! A császár kápolnájában már a Szentlélekig nyújtóznak esküvői oltáron a gyertyák! – azzal térdreborult Taráziusz előtt, nyelve a püspök-gyűrű smaragd-rügyeit kereste, paradicsomi kígyó se lobogtatta jobban, – alig leplező leple tovább hullott, utcalányok garasos kacérsága, örök-szirének „fairy queen", szent-iván-éj költészete és . . .

Taráziusz úgy rúgott bele a dögbe, hogy az harminc lépcsőn gurult le, horgony tengerfenékre, ha elszakadt a lánca.

És Taráziusz halálos ágyánál (Birgittáétól ki különböztetné?) megjelent a Sátán és mondta, súgta, durrogva duda-szellentette, lyd-frig harmonizálta, giccs-bűvészként hipnotizálta a haldoklónak:

– Igaz, igaz, hogy belerúgtál pátriárka-palotád labirint-lépcsein a Némberbe, de utána? de utána? Szentmiséden, szentzsinaton, éjjeli áhítaton, gyóntató-padon, Konstantin-konkurzuson, magányban és processzióban, péntek-feketében és szombat-szeráfikában: *örökké* csak a meztelenkedő bazilea-baziliszkus metressz izgatta tested legtestiesebb partikulárjumait és noha elutasítottad kívánságodat, az elutasítás csak *szavak* hamu-semmi grammatikája volt! *Zsigereid* a vágy kelepcéiben, a bazilea-kurva pókhálójában zsákmányként fennakadtak! Ólom-szemhéjjaid függönyösen lesunyítva *beleegyeztek!*

De a harmincegyedik lépcső után a bazilea szajha feltápászkodott, felugrott és rohant egyenesen a Rómaiak Királyának vagyis a bizánciak császárának kincstárába. Volt kulcsa kapujához. Konstantin ajándékaképpen a hölgy ezeket a kulcsokat öltözőjében őrizte, szent Péter kettős clavis-claviculáival domborított bonbonnière-ben.

Berontott a kincstárba, ahol császárok és császárnők ezeregyéji koronaékszerei csillogtak bársonypárnákon, üvegharangok alatt, örökmécsek között, szekrényekben, falakon a szakrális papagájpalástok.

A szajha, eszét vesztve, rakta-rakta magára a koronát, gyűrűket, nyakéket, vette kezébe a jogart, világalmát, – tébolyában azért (színésznő!) pontosan figyelve magát egy tükörben.

A koronaékszerek „őrizői" Taráziusz hívei voltak, ennélfogva a metressz szentségtörő, királykáromló tombolását, álmosan ugyan, de azonnal jelentették Taráziusznak.

A bizánci pátriárka erre tíz „udvari" szerzetesét bunkókkal és kötelekkel szerelte fel, elküldte őket a rikoltozástól részeg, ricsajtól visszhangzó koronaékszeres szobába.

A tíz szerzetes először jól összeverte a szajhát (egy pár gyöngy, kivert fogak, szerte perdültek a cezarina szájából és koronájából, selyem is szakadt, a drága kelmék rekedt-durva hangján), aztán megkötözték, koporsóba rakták és – nyitva! – szekéren átszállították, Taráziusz részletes használati utasításával, a Szent Glafira apácakolostorba.

Szent Glafira a 4. században élt, Licinius császár feleségének szolgálója volt, a császár buja ostromlásai elől katonaruhában Amazeába menekült.

A főnöknő leoldozta a kolostorába exkommunikált szajha kötelékeit, darócruhába zsákolta, „intenzív" cellába szállásolta és maga a főnöknő, meg hittudós apácák, pszichológus és ördögűző gyóntatók prédikáltak neki szent Glafira harcos szemérmének glóriájáról. Hogy milyen eredménnyel? . . .

A történtek után Taráziusz remeteségbe vonult, Hadrianus császár egyik palotájának romjai közé. Legurult oszlopfők, didergő kolonádok, bűfögő varangyokkal teli medencék, Hans Arp mell-has-csípő bújtatott poli-akt szobraihoz hasonló törmelék antik istennőszobrok vették körül, buzgó imádságai közben perverz panoptikum és anatómiai violinkulcs plasztikon voltak társai.

Itt jelentek meg a Szent Glafira-kolostor apácái. Öten voltak. Szegény lányok összevissza törték bokacsontjukat Hadrián hulla-isteneinek torzó-sziklái között és részletesen elmesélték remete Taráziusznak: a közöttük élő szajha ugyancsak nekilátott a kísértő Sátán elleni harcnak, de bűnös vágyainak legyőzése közben, bizony, teste tisztátalanabbul vonaglik, tekeredik, mint a Babilóni Kéjnő udvarában az apokaliptikus hastáncosnők – és? Ezzel azokat a szentnővéreket, akik szem- és fültanúi voltak a szajha harcának az ördögi kísértések *ellen,* szinte összeesküvés-szerűen, Gomorrha-„galeri"-ként: bűnök bűneire csábította.

– Tiszteletreméltó Taráziusz püspökünk, mondd, mi a teendő? – kérdé az öt apáca.

Taráziusz egy napi gondolkodási időt kért az öt apácától, akiket Hadrián őserdővé züllött (vagy éppen magasztosult?) parkjában, romantikus műbarlangban helyezett el (a 18. században is építettek ilyet rocaille-rococo kertművészek). Volt ott bor, sütemény, gyümölcs, hiszen remete Taráziusz mindig számított legmagasabb vagy legalacsonyabb vendégekre.

Ő maga először a Szentlélekhez folyamodott tanácsért. A Szentlélek erre a két orvost, szent Kozmát és Damjánt küldte a remetéskedő püspökhöz és végül mindhárman úgy vélték, hogy a nimfomániás császári szerető, talán, talán, talán nem is bűnös, hanem idegbeteg.

Taráziusz ebben a pillanatban nyerítést, fújást, prüszkölést, paták csattogását (kövön szikracsiholás) hallott, asszonyi sikongással, sarkantyúk tarantellájával diszharmonizálva.

Lóhalálában maga a Szent Glafira-kolostor apátnője érkezett és lihegve jelentette, – félsarka még a félkengyelbe akadva –, hogy a buja bazileia eltűnt! megszökött a kolostorból!

A főnöknő még ki se fújhatta magát, zokogva ölelgették egymást az öt apácával, mikor a bizánci Orpheus-Orpheum-kabaré keleties pofájú (szír?

egyiptomi? júdeai?) igazgatója tette tiszteletét az ugyancsak zajossá vált Hadrián-„eremitage"-ban, beszámolván arról az édes csekélységről, hogy a Szajha felrohant az Orpheum színpadára és ott (Putifárné . . .) égnek, földnek, plebsnek, princnek szétrikoltotta, „trágária dalban elbeszélve", miképpen bujálkodott vele szent, szent Taráziusz!

A remetei lármának se vége, se hossza.

A forgó-színpad nagyot fordul: Dea ex machina.

Konstantin császár édesanyja, Iréné, *szentképek* tisztelője, szeretője, szaporítója, zsinatolója és dogmatizálója (Taráziusz szentízlése szerint): a római cézárok diadalmeneteit pontosan leutánozva, fehér pegazusra rányargalva, rányergelve (műlovarnő!), harsonákkal, zászlókkal és Bizánc citadella-falaival kokettáló tornyos szentábrákkal vonult a bizánci *Nagy Cirkusz* felé.

Rabláncon: édes fia, Konstantin. Rabláncon: Konstantin hites felesége. Rabláncon: Konstantin szajha szeretője (Iréné rendőrkopói előkerítették az *Orpheus Orpheum*ból).

A cirkuszban: a porond közepén jön a Nagy Mutatvány, – Iréné magas trónuson foglalt helyet, Szűz Mária-képek kosztümjét illatozva, imitálva.

A szenzációtól őrjöng a Cirkusz közönsége. Az anyacsászárnőtől jobbra és balra: aranyhátterű szentképek, spanyolfal-ikonosztáz és húsz-szárnyú szárnyasoltár.

Hiero-pribékek, hagio-hóhérok az anya lábai előtt (Iréné: piros körmök, húsz gyűrű, Merkur-szárnyas szandálok) kitolják édes fia, Konstantin két szemét. Konstantin feleségének és szeretőjének ezt végig kell nézniök. A két nő elájul; a csőcselék tapsol, sapkájukat dobálják a levegőbe (üres tojások a cél-lövöldék szökőkútján). Tíz-tíz szentképet – fáraó legyezőiként – lengetnek a szolgálattevők. Ünnepélyes nagymise a Hagia Sophiában. Közben félholt, megvakított Konstantint börtönbe hurcolják. Te Deum laudamus! Tabulae pictae Tarasianae venerantur in aeternum! Taráziusz festett képei tiszteltessenek mindörökké!

Mindezt látta (kakasülőn? utcasarkon?) maga Taráziusz.

– Így, így? így győzedelmeskedik a szentképek tisztelete? Inkább elmegyek képrombolónak! – szakadt ki száján a szó.

Szürke történetnek szürke folytatása:

börtönében a megvakított Konstantin, egy hét, két hét alatt valahogy magához tért. Édesanyja, Iréné, vezeklők fekete gyászruhájában kivezettette fiát a börtönudvarra (falak: szentképekkel kitapétázva), ott fia feleségét és szeretőjét lefejeztette.

Utána – kitalálós játékot eszelt ki képtisztelő Iréné: *vak* Konstantinnak a két fejetlen női tetem tapogatásával meg kellett mondania, melyik a felesége? melyik a szeretője? Ha eltalálja, aranyhajón viszik a Szentföldre és az Olajfák Hegyének tövében élheti le életét. Ha nem találja el: napról napra, iskoláról iskolára zarándokolva, az ószövetségi vak Tóbiás történetét kell szkoláris kölyköknek elmesélnie.

Eltalálta.

A két hölgy testét, fejét a Kloakába dobták, a római Venus Cloacina pogány szobra még mindig ott állt egy alagút nyílása fölött.

*(Folytatjuk)*

BERTÓK LÁSZLÓ

# *Magasan száll az egyszeregy*

*Álló órák tere csak egy*
*holnaputánról itt maradt*
*robbanószerkezet ketyeg*
*az is sumákol ki-kihagy*

*nem tudom hát hogy hány a nap*
*amikor feléje megyek*
*ősz van kopognak a szavak*
*magasan száll az egyszeregy*

*ha van Úristen most lehet*
*fekszik a rakéták alatt*
*akkora mint az emberek*
*nyomogatja a gombokat*

*s örökké tart a pillanat*
*hiszen semmit sem tehetek.*

# *Mindenki hallott valamit*

*Ó jóddal teli pajzsmirigy*
*csurog rólam az őszi kert*
*ha az Úristen itt lakik*
*könyvelheti a szép sikert*

*a saláta máris kikelt*
*meg sem áll jövő tavaszig*
*ahány tökmag annyi a terv*
*pedig nyár óta nem esik*

*mindenki hallott valamit*
*ráteszi hát amit lehet*
*hát meghasad hát túlfolyik*
*összekeni a verseket*

*s nem tudni hogy ki a beteg*
*de mindig engem ver a víz.*

# A valóságnak nincs neve

*Többé ugyanúgy sohase*
*de mindig akkor s ugyanott*
*odaképzelem a napot*
*ahol lennie kellene*

*megyek tehát visszafele*
*mint a legyengült állatok*
*zizegnek a viszonylatok*
*látszik a fák lehellete*

*ami velem tart a mese*
*s hogy azért is itt maradok*
*mert ahol a csorda robog*
*az csak a mese közepe*

*s a valóságnak nincs neve*
*csak ősz van tél van hazudok.*

# Mintha gyorsan eloltanánk

*Körbeégett a papiros*
*gyerünk te vers a tűzön át*
*uccu neki! nyolc szótagos*
*kétütemű toronyiránt*

*mozogj szonett s te sánta láb*
*mielőtt a tövig tapos*
*szakadjon a nincsen-tovább*
*egéről a negyven napos*

*legyen a sor végén kapocs*
*mintha gyorsan eloltanánk*
*s robogjon a zörgő doboz*
*négykerekű paródiánk*

*s ha nyelvünket eszi a láng*
*ordítsuk hogy akkor-na-most.*

NÁDAS PÉTER

# Mélabú

Legszebb hangalakú szavaink között is egyike a legnemesebbeknek.

Az első szótag minden erőszakosságtól mentesen, ám élesen hasítja a térbe, amit a második szótag azonnal eltompít; hogy aztán az élesség és a tompaság ellentétének feszültsége, mint valami szivárványoló buborék, immár egyként pattanjon meg a harmadik szótag mássalhangzóján, s az így támadt üresség hosszan és mélyen zengjen ki a szó végén.

A hiány szólítja meg a teret ebben a nyitott végű szóban, és a hiány óriás teret kíván magának; a nem elképzelhető terek legnagyobbikát.

Amennyiben a halál az élet elképzelhető jelensége lenne, akkor azt mondhatnánk, hogy a világ jelenségei átélhetők és megérthetők. Mert ha azt mondjuk, hogy asztal, akkor a szó annyi teret fog kívánni, mint amekkora az asztalunk; a katedrális akkorát, amekkora a képzeletünk vagy a tapasztalatunk legtekintélyesebb katedrálisa; Isten pedig nem többet, mint amennyit az ember is elvesz magának.

Ha viszont emberi erők feszültségének buboréka pattan el, és azt az ürességet óhajtjuk megnevezni a szóval, amely az imént még létező hiányaként van jelen, akkor a szavunk a képzelettel és tapasztalattal nem fölmérhető végtelenség terébe kívánkozik.

Minden szó ide tart. Ide még nem lépett be szó.

Caspar David Friedrichnek van egy képe, melyen szótlanul nézhetünk be a tiltott térbe.

Első rápillantásra olyan, mintha valóban nem lenne más: holdfényes tengeri táj. A természeti tér se nem szép, se nem csúnya, hanem igénytelen. A kép előterében hatalmas, sötét kövek hevernek a víz felé enyhén lejtő parton. Igen, van ilyen, mondjuk magunkban, tapasztalatunkkal vagy képzeletünkkel erősítve meg a festő tapasztalását. Nem csillan hullámtaréj, a víz ezen az órán teljesen sötét. A látóhatár fölött tiszta az égperem, ám boltozatán súlyosan önmagukba csavarodó felhők időznek; tömött, haragosan habos tömegük mögül éppen csak kiviláglik a telihold fölső karéja. Több fényt a látáshoz nem adhat, mint amennyit ad. Fenn az ég, lenn a föld, közöttük a tenger. Pontosan abban a megnyugtató elrendezettségben hever előttünk a világ, ahogyan van; így szoktuk meg tudni.

Ennél pihentetőbben semleges közlés nem létezik. A látvány igénytelenségét az éjszaka igazolja. Éjszaka nem lát a szem, mert sötét van.

Valaki mégis van itt, aki látja ezt az éjszakát.

És az igénytelen látásnak e különös, majdhogy borzongató érzése véteti észre, hogy az éjszakát látónak vannak virrasztó társai. Ott, ahol a partot feltehetően már mélyebb víz borítja, kicsiny fény világol, narancssárga pontocska tüze, mely a halovány vizes visszfények sárga csíkjait veti a kövek közé. Két, talán három ember ül egyetlen kövön a tűz fölött. Férfiak. Az egyik valami pálcával nyúl a bodrozódó füstbe, a másik csak gubbaszt mellette és a szárazföld felé veti tekintetét; a harmadik, ha van egyáltalán harmadik, hátát fordítja felénk, és a nyílt tenger átláthatatlan sötétjébe bámul. Hajótöröttek. Tüzük fényében valamelyest felviláglik oldalára zöttyent bárkájuk, melynek fer-

dén égre meredő árbocáról zászlócska fityeg alá. A zászló valószínűleg piros. Szélcsendnek kell lennie, hiszen fityegésének természetesen bágyadt szögét a légjárás alig moccantja ki; valamennyire fölfelé is lendül. E moccanás arra utal, hogy a fölszálló légáramlás a nyílt tenger felől a szárazföld belseje felé tart.

Mi egy kicsit benézünk a képbe, és a kép ugyanígy lehel ki ránk.

Az egyik férfi a tüzet figyeli, s vakká teszi füstje; a másik csupán a szárazföldet, ami onnan persze nem látható; a harmadik pedig a látóhatár peremén megcsillanó víz ürességétől káprázik. Vannak akik néznek, de nem láthatnak. És valaki, aki látja. A nézés képességében hasonlók, a látás módjában mégis különbözők.

Mi pedig, akik e képet figyeljük, hol a három hajótörött szemszögéből nézünk ki a képből arra, aki látja az éjszakát, hol a saját éjszakánkba zárva nézünk be rájuk, ám ahhoz, hogy lássuk is őket, egészen közel kell hajolnunk tüzükhöz, habár van valaki, aki nem hajol közel.

Heinrich von Kleist írja Caspar David Friedrich látásáról, hogy olyan „mintha valakinek eltávolították volna a szemhéjait". Mert bármiként szemléljük is a képet, mi óhatatlanul pillogunk, a pillogással különbséget teszünk, s ezért vagy azokkal kell azonosulnunk közel hajolva, akiket megfestett, vagy eltávolodva azzal, amit megfestett. Miként e szerencsétlen hajótöröttek, mi is csak részleteiben foghatjuk föl, amit valaki rezzenéstelenül lát egésznek. Sorsukban saját sorsunk nézői vagyunk, holott van látója; egyszerre nem lehetünk távol és közel. Mint ahogyan egyszerre kívül és belül is csak az lehet, aki teremti a világot. A rezzenéstelen látás azt jelenti, hogy az egyik pillanatot semmi nem választhatja el a másiktól; az időtlen éjszaka pedig azt jelenti, hogy nincsen éjszaka.

És a képen tényleg nincsen éjszaka. Ahhoz, hogy rendes éjszaka legyen, minden túlságosan világos és főleg túl színes. Az éjszaka látszatát neveztük éjszakának. Amit az első rápillantásra igénytelen, sötét, csaknem unalomig ismerős, holdfényes tengeri tájnak fogadott el a szemem, arról a tüzetesebb szemrevételezés után kiderül, hogy nem más, mint az éjszakára, a végtelenségre, az ürességre és a hiányra vonatkozó érzéseim allegóriája. Az érzés nem abból születik, ami van, hanem annak látszatából. Nem a festett tájat látom, hanem amikor ilyen vagy ehhez hasonló tájat látok, akkor tulajdonképpen egy igénytelenségig ismerős, ám szóra mégse bírható érzésem szemléletében merülök el.

Ki ne ismerné azokat a meséket, melyekben a vándorútra kelt legkisebb fiú, az élet megpróbáltatásaitól érintetlen leányka, vagy a palotájából igazságtalanul elűzött kis királyfi, sötét, áthatolhatatlan, rengeteg erdőbe ér. Ennek a mesés erdőnek valahol volt bejárata, de félő, hogy sehol nem lesz belőle kijárás. Száraz ágak reccsennek, kuvik rikolt a fákról. Korhadt tuskók odvából lidércfény imbolyog elő. És e vak éjszakában bolyongó kicsi ember káprázatnak gondolja, mikor halovány fényt vél látni a fák között.

A fenyegető sötétben mindenkit hív a fény, a fenyegető fényből mindenki pihentető sötétbe tér.

Lehet, hogy pislákoló mécsesének fényében a vasorrú bába főzi ott miazmás mérgeit, lehet gonosz szellemek tanyája, az is meglehet, hogy füstölgő gyertyáik között könyékig véreskezű rablók számlálják az aranytallérokat; mégis közeledni kell. Hajlékkeresők vagyunk.

Egyedül, vagy akár társunkkal állni a lapos éjszakában, mikor is szemünk előtt sebesen áthúz egy kivilágított vonat, elviszi fényeit, és lassún elvész a tér-

ben a kerekek kattogása. Ha nem itt állnánk megbűvölten és mozdulatlanul, hanem oda robognánk, ahová megérkezhetünk. Ha olyan lakásajánlatra bukkanhatnánk az újság sűrűn szedett hirdetéseinek rengetegében, melynek kizárólag előnye van és semmiféle hátránya nincs. Vagy mikor egy vastagon behavazott idegen város még soha nem látott utcáján váratlanul megállásra késztet egy kivilágított ablak; a könnyű függönyök félig összevonva, s odabenn a melegben, ernyős lámpafényben valaki ül a választékosan szép és ápolt bútorok puha homályában: sehol másutt nem tudnám tökéletesebbnek elképzelni az életem.

Nagy a kívánság, a vágy erős, a remény fénye kicsi és mindig a távolban imbolyog.

Aki nem tehet mást, minthogy feltétel nélkül átadja magát ennek a sötétben bolyongó és fényt kívánó érzésének, azt mélabúsnak szoktuk mondani; állapotát pedig mélabúnak.

A mélabús lélekállapot színe a fekete, évszaka az ősz, napszaka az éjszaka, égöve az észak. A mélabúra sokféle szó van: világfájdalom, búskomorság, melankólia; és sokféle meghatározás: kórosan levert, betegesen csüggedt, kitartóan nyomott hangulat, az életerők pangása, kedélyünk apálya, hiány, üresség, apátia. Újkori szóval depresszióként szoktuk emlegetni; ami a geográfiában a szárazföldnek a tenger szintje alatt fekvő részét, a csillagászatban a negatív magasságot, azaz valamely csillagnak a látóhatár alatti magasságát, a meteorológiában a felszálló légáramlás hatása alatt álló, alacsony légnyomású területet jelenti.

Semmi kétségünk nem lehet afelől, hogy Caspar David Friedrich képén az északi tengeren vagyunk, az északi pólusról árad a légtömeg, és alacsony légnyomású területet látunk felszálló légáramlással. Valószínűleg vihar után. Odafönn és alant elült már a szél tombolása. Az elemek megmérkőztek egymással, de a szárazföld megmaradt szárazföldnek, víz maradt a víz, és ég az ég. Minden magának való elem elnyugodhatik, mert rátaláltak az önállóságuk megőrzéséhez szükséges középre. Ég a tűz.

Vagy ha mégse vihar volt, akkor apály van. A három férfi hajója megfeneklett egy zátonyon, s aztán az apály kiszippantotta alóluk a vizet; az árbocos bárkán ugyanis nem látszik semmiféle sérülés. S így az is meglehet, hogy a sötét látóhatárt kémlelő férfi nem a felhők járását figyeli, hanem a dagályra vár.

A mélabú emlékezés. Ha volt vihar, akkor lesz vihar. Ha apály van, akkor lesz dagály. A mélabús ember nem arra figyel, ami éppen van, hanem annak eljövetelére várakozik, ami éppen nincsen. Elméjével a kiszámíthatóba kapaszkodik, bár a kiszámíthatatlanra való emlékezés már léket ütött a józan észbe vetett bizodalmán; attól fél, ami nincsen, s ezért annak az eljövetelétől is szorong, amire vár. Tudja, hogy ami most nincsen, az majd lenni talál, s a lenni találó azt fogja kiszorítani, ami most mégis van. Ami most van, az ugyan bizonytalan, hiszen bármi lehet belőle, de ahhoz képest, ami lenni találhat, még mindig bizonyosabb, hiszen egyetlen megvalósult lehetőség biztosabb, mint számtalan megvalósulatlan. Ami van, az még bizonyosan élet, amitől megfoszthat az elkövetkező, mert kizárólag az elkövetkező rejti a most halálát. Ami az érzéseim szerint nem lenne baj, mert gyötrelmeim feloldása lenne, azt az elmém csak akkor nem találná bajnak, ha tudhatná, hogy állandó bizonytalanságom változékony bizonyosságainak gyötrelmére mi következhetik; milyen lehetőség az, mely az elme bizonytalanságait és az érzés bizonyosságait egyként kioltja. Mert ha nem tudom, akkor értékét veszíti mindaz, amire még

bizonyosságként vagy bizonytalanságként számíthatok. Nincsen értelme se annak, hogy várjak, se annak, hogy ne várjak. A mélabús ember így kerül kívül azon, amiben benne van. Így válik számára hiábavalóvá, ami valamire való lehetne.

Ami a kép nézőjének a remény távolban imbolygó kicsi tüze, az a kép szereplőjének az életben maradás gyakorlati feltétele. S mivel egyetlen ember se lehet ugyanannak a képnek a nézője, amelynek a szereplője, ezért a tűz az egyik esetben fényt, a másik esetben meleget jelent. Aki vágyai meleg szobájába lép, kénytelen kitekinteni, és sötétet fog látni, ahol az imént még hideget érzett; a vágy kielégítése gyönyörrel jár és vagy újabb gyönyörre sarkall, hiszen soha nem azt érjük el, amit hajszolunk; vagy ugyanezért reménytelenségbe taszít. Önmagunknak soha nem gyújthatjuk meg reményünk tüzét, hanem csak azért gyújthatunk tüzet, hogy átmelegítsük elgémberedett tagjainkat; eszközünk így válik céllá mások szemében, mások nyomorult eszköze pedig reménnyé a miénkben. Vagy van remény, vagy nincs remény. Nem tudni, hol a halál és tere nem elképzelhető. De az emberi gondolkodás e két szélsőségesnek mutatkozó lehetőség között nyíló térben megszűnik.

Nézünk egy képet, és még azt se tudhatjuk, vajon miből gyújtottak melengető tüzet a vízben heverő kövön. Egy ilyen kicsi bárkán nem fér el annyi tűzrevaló, mint amennyi egy ilyen nyugodalmasan lobogó tűz táplálásához szükséges lenne. Meg az se valószínű, hogy a szárazföldön gyűjtenék a tűzrevaló fát, hiszen ha egyszer elszánták volna magukat arra, hogy átgázoljanak a sekély vizen, akkor miért nem a biztonságosabb parton gyújtották meg? Vagy így nem igaz, vagy úgy nem igaz. Ha a parton azért nem gyújthattak tüzet, mert dagályra várnak, akkor ki viszi át nekik a tűzrevalót? Nem úgy ülnek ott, mint akiknek szándékukban állna akárcsak egyetlen mozdulatot is tenni. Illetve az egyik mozog, pálcájával a füstbe nyúl, de miért nyúl valaki pálcával a füstbe, ha nem szórakozottságból? Pálcával lehet parazsat piszkálni, ha viszont nyárs, akkor a végére tűzött kenyeret vagy halat épeszű ember nem a füstben fogja pirítani. Ezek nagyon egyszerű kérdések. Vagy mégis a kövekhez csapta volna őket a vihar, csupán mi nem láthatjuk sérülését, s most a bárka szétroncsolódott dongáit és bordáit égetnék? Ebben az esetben azonban ésszerűbb lenne a tönkrezúzódott bárkát a sorsára hagyni és a szárazföldön keresni menedéket, mint a vízben ülni, és egy olyan tüzet táplálni, melyet a legelső hullámverés kiolt. Hiába látjuk őket, és hiába figyeljük az éjszakát, sorsukat illetően épp olyan vakok vagyunk, miként ők a saját sorsukat illetően.

Ha a rezzenéstelen látás azt jelenti, hogy az egyik pillanatot semmi nem választja el a másiktól, akkor a rezzenéstelenül látót a sors érzete nem lelkesítheti, nem is gyötörheti: ez a tudása.

Ezzel szemben a mélabús ember bárhonnan indul, ugyanoda ér vissza, ahonnan elindult: sorsának gyötrő sötétjébe. Sötétbe néz, és nem csodálkozik, hogy semmit se lát. Se a maga sorsából másokét, se mások sorsának látványából a magáét nem tudja megmagyarázni, mert magyarázatához éppen a rezzenéstelen látás képessége hiányzik. E hiány tudása válik a halál előérzetévé. Ám épp a dolgok érzékelése árulja el, hogy az érzet soha nem lehet azonos azzal a dologgal, amire vonatkozik vagy amiből származik. Ha valamiről azt mondom, hogy kemény, hideg és éles, akkor az lehet kő, de a vasat is érezhetem ilyennek.

Az érzet az egyetlen olyan bizonyosság, amelyben a dolgokról és a dolgok összefüggéseiről való gondolkodás megkapaszkodhatik; és ahhoz az egészhez képest, amiről valójában gondolkodni akar, mégis bizonytalan. Az előérzet pedig még ennél is bizonytalanabb. Az előérzet emlékezés régi érzetekre, holott

valami olyasmire irányul, ami lehetséges érzetként elkövetkezhetik abban az esetben, amennyiben a jövő a múlthoz hasonlóan talál alakulni, és a múlt megítélésében se tévedtek az érzékeim. A halál előérzete, a halálfélelem vagy a halálvágy, így nem hogy közelebb vinne a halál érzetéhez, hanem ellenkezőleg, egyike az életről való legerősebb érzéseknek. Nem kimúlása annak, amit életnek érzek, hanem felerősödése.

Ha egy fűszálat cipelő hangyát figyel az ember, akkor gyöngébb érzése van a képről, mintha ő maga cipel egy gerendát és nincsen képe róla, mert a világ képe teljesen elhomályosul a súly érzetétől. A halálról való gondolkodás talán egy olyan dolognak a súlyát igyekszik meghatározni, amelynek nincsen se súlyban, se terjedelemben, se időben kifejezhető mértékegysége. S alkothatunk-e képet arról, aminek nincsen mértékegysége? És elképzelhetünk-e valami olyat, amiről ugyanakkor nem alkothatunk képet?

Ha ilyen lehetőséggel kerülünk szembe, akkor még mindig van szavunk, ilyenkor szoktunk képtelen dolgokról beszélni. Vagy ha a képtelenség mértéke még a saját képalkotói képességünket is fölülmúlja jelentőségben, akkor a semmiről beszélünk, habár beszédünk által ez is rögtön valamivé válik. Holott éppen a valamikről való gondolkodást kéne megsemmisítenem magamban ahhoz, hogy olyan sorstalan, múltat és jövőt nem ismerő, égövekkel nem betájolható, rezzenéstelenül látó semmivé legyek, amivé hézagos tudásomtól és megbízhatatlan érzeteimtől meggyötörten nem lenni vágyom: az érzés nélküli tudást.

A mélabús ember így ér el az öngyilkosság érzéssel telített gondolatához.

Mielőtt elmondanám, hogy miként ítélek az emígy megközelíteni remélt mélabúról, szeretnék két olyan munkára utalni, melyekből magam is sok tudást, és még több ismeretet merítettem. Az egyik egy könyv, a másik egy kép.

A könyvet Földényi F. László írta*, s e kérdéskört kultúrtörténeti szempontból áttekintve, arra a megállapításra jut benne, hogy a melankóliát, mint állapotot és érzetet, attól függően, hogy a történelmi korszaknak milyen eszméje volt az egyén és a világegyetem kapcsolatáról, hol a kiválasztottság jelének, hol az ördögi megszállottság egyik formájának, hol a téboly jelének, hol a létérzékelés mindenkire kiterjedő módjának, mikor gyógyíthatatlan, mikor pedig gyógyítható vagy legalábbis gyógyítandó betegségnek tekintették. És miként vehetők ilyen különböző képzetek egy kalap alá? Földényi, aki feltehetően maga is gyakorló melankolikus, a lehető legnagyobb szellemi erőfeszítést teszi, mikor az egyik kultúrtörténeti állapot állításának igazságát nem igyekszik semmissé tenni egy másik kultúrtörténeti állapot igazságával, hanem ezekkel az egymásnak ellentmondó és összefüggő igazságokkal mintegy bekeríti azt a holt teret, ahol ép ésszel választ már nem remélhetünk, bár a kérdést föl se tehettük volna soha a válasz reménye nélkül. Könyvének olvasása közben azért rajzolódhatik ki a megismerési vággyal ostromlott holt tér képzete, mert a megközelítés különböző kulturális eszközeit és módszereit illetően nem ítél sietősen; az alkímia tudását nem tekinti alábbvalónak, mint a vallási elragadtatottságét, az agyfiziológiai magyarázatot nem tekinti előbbre valónak, mint az asztrológiai magyarázatot, a gyógyításra törekvő medicina ajánlatait se fontosabbnak, mint a költészet segélykiáltásait vagy a bölcselet finom kijelentéseit. Hasonlattal élve, könyve olyan fölismeréssel szolgál, mint amilyet az újkori csillagászat tett a fekete lyukra vonatkozóan.

Aki olvassa, pontosabban fogja érezni, ám még kevésbé fogja tudni, hogy mi a mélabú. Ez így természetes. Hisz a mélabúnak a tudás űrjéről való érzés, vagy az érzés űrjéről való tudás a legjellemzőbb tulajdonsága. Létezik

* *Melankólia* (Magvető, 1984)

érzés szerinti tudás, és ugyanígy létezik tudás szerinti érzés. De éppen azért, mert az érzés és a tudás különböző dolgok, el kell ismernünk, hogy létezik olyan érzés, amelyről nem lehet tudás, és olyan tudás, melyhez nem tartozik semmiféle érzés. Lehet hát érzés szerint gondolkodni és tudás szerint érezni, de a tudás és az érzés mégse lehet egymás fárosza. Az egyiknek lehet képe a másikról, de ugyanakkor és ugyanarról nem lehet szava. Ha meg van szava, akkor nem alkothat képet róla.

A képet, amelyre utalni szeretnék, a nagy romantikus, Georg Friedrich Kersting festette a műtermében dolgozó nagy melankolikusról, Caspar David Friedrichről. A műterem kicsi. És a legszigorúbb egyházi rendhez tartozó szerzetes cellája se lehetne kopárabb tisztaságú. Ami közel se jelentse, hogy a látvány barátságtalan lenne. Három tárgy áll a szobában: egy asztal, egy szék, és a festőállvány. A hármas társulást nem véletlenül szoktuk szentnek tekinteni. E három tárgy barátságos közelségben foglal helyet, amiként a festő munkája ezt meg is kívánja. A tér fennmaradó része üres. A balkéz felé eső üres falon van egy fényes gombra járó ajtó, a padló üresség ét a deszkázat hézagjai csíkozzák hosszant, a mennyezet üresség ére az ablakon át felvetülő visszfény vet alakzatot.

Erre a visszfényre nem találnánk magyarázatot, ha nem ismernénk azokat a szépiával készített képeket, amelyeken nem sokkal azután, hogy Drezda melletti műtermébe beköltözött, maga Fridrich örökítette meg műtermének két ablakát. Az egyik képen a jobb oldali, a másik képen a bal oldali ablakot. E képeken mindkét ablak tárva van, kilátni a lustán és szélesen hömpölygő folyamra, a jegenyékkel szegélyezett túlsó partra. A jobb oldali ablak alatt árbocos bárka vesztegel, a bal oldali ablak alatt lélekvesztők és csónakok úsznak a lazán felhős nyári ég alatt, a lágy vizen.

Így értjük meg Kersting képének tanúságát, miszerint Caspar David Friedrich műtermét valójában nem a fény, hanem az Elba tükréről felverő visszfény világítja meg. Ez pedig azért van így, mert a közvetlen fényekkel elégedetlen Caspar David Friedrich, a beköltözése óta eltelt hat év alatt alaposan megváltoztatta a helyiség fényviszonyait. A jobb oldali ablakot elfalaztatta; vakablak lett belőle. És a bal oldali ablakból is csak egy kereszttel osztott négyzet maradt, mert alsó harmadára fatáblákat szereltetett. Így szűrte ki magának a fényekből a visszfényt, így teremtett a derűsen és egyenletesen világos szobából egy olyan majdnem sötét dobozt, mely alulról érkező visszfényt kap fölülről.

Ha ül, akkor nem láthat ki az ablakon. És ha feláll, akkor is legfeljebb a folyó túlsó partjára lát át. A megmaradt ablaknyílás célkeresztjén mi se látunk mást, mint az ég távlatába belemosódó felhő hegyét.

Kersting képén a festő előrehajolva ül a székén, és az ecsetjével éppen egy vonást tesz az állványra helyezett vásznon. A folyó tükréről a mennyezetre vetül a fény, a mennyezetről a vászonra verődik. A festő valójában nem egy szobában, hanem egy szobából kialakított camera obscurában ül. A visszfénytől elvakított vásznon valamelyest kivehető a készülő mű; őrülten indulatos tájképei egyikét festi. Az asztalon egy kinyitott festékes doboz, három különböző nagyságú oldószeres üveg, és két téglaformájú tárgy látható; ez utóbbiak tán kisebb méretű festékes dobozok. Valószínűleg hideg van, vagy legalábbis hűvös lehet, mert Caspar David Friedrich alaposan fel van öltözve, a meleg holmik szinte kitömik a kabátját; puha hurkákban ráncolódik a karján és a dereka körül. Kényelmessé taposott posztópapucs van a lábán.

Nem győzöm hangsúlyozni annak az életkörülménynek a fontosságát,

hogy a természetes fénynek háromszor kell megtörnie, háromszor kell átváltoznia, míg a szemébe juthat. Először a folyó tükrén, aztán a mennyezeten, végül a vászon friss festéktől sima felületén. Caspar David Friedrichnek ezeken az átváltozásokon kell átpillantania ahhoz, hogy azt a fényt láthassa természetesnek, amelyet éppen megteremt. A saját vakságán néz át, és egy imaginárius képet lát. Arca duzzadt, szakálla és haja ápolatlan, tekintete rögeszmés.

Három különböző nyílás van a falon. Van három bútordarab. Van három festékes doboz. Van három oldószeres üveg. A vakablak üres mélyedésének falán egy festékes paletta függ, és a két ablakív közé eső falon ugyanígy a második paletta; a harmadik paletta a festő kezében van. Ugyanebben a kezében van még négy ecset, míg az ötödik ecsettel éppen a vászonhoz ér. És az ablakívek közé eső falon van három vonalzó; egyenes vonalzó, fejes vonalzó, háromszög vonalzó.

De egy ember van.

És van itt még egy valaki, aki látja.

A nézés képességében hasonlók, a látás módjában mégis különbözők. Kersting átlát ugyan barátjának fényekkel való mesterkedésén, de a fényviszonyok sajátossága miatt alig láthatja e mesterkedés eredményét, magát a képet. Mi pedig kizárólag a saját mesterkedésünk eredményeként tudhatjuk, hogy honnan a csudából származik az a fény, amelyben a két barát igen hasonló módon tevékenykedik. A nem látható Kersting hasonló helyzetben van a maga székén, mint az általa láthatóvá lett Friedrich a magáén. Caspar David Friedrich átlát a saját káprázatán, Georg Friedrich Kersting pedig átlát az övén. Ami azt jelenti, hogy Caspar David Friedrichnek van saját káprázata, Georg Friedrich Kersting pedig alkalmazkodik a másik sajátjához. Látásuk módja így különbözik.

Kersting azt látja, amit lát, s így átlátásával is oda tér vissza, ahonnan elindult. Ezzel szemben Caspar David Friedrich átlátva saját káprázatán, nem oda tér vissza, ahonnan elindult, hiszen akkor a fénytörések hármas közvetítettségének útján az Elba tükréhez kéne visszatérnie; ám ő éppen e közvetítettség útján elindulva egy olyan képet lát a közös fényben, amelyet rajta kívül senki nem láthat ilyen körülmények között. Kersting képet másol, Friedrich képet teremt; ő a képzeletében látja, barátja valamennyire látja, mi alig látjuk a hármasság káprázatában teremtett művet. A dolgok mélyén rejlő hármasságról érzésünk lehet, de az elme ebből a szent hármasságból mindig csak az ellentétes pólusok két tagját tudja megragadni, mert a nézői szempont lesz az a harmadik dolog, melyről nem tudjuk, hogy pólus-e, káprázat-e, a sík felület harmadik dimenziója-e.

A képen látjuk Caspar David Friedrichet, de nem látjuk Kerstinget, bár éppen azáltal lesz a kép, hogy láthatjuk a barátság érzését, ami Kersting szerint összefűzi őket. Ezért is állítottam az imént oly határozottan, hogy nem a festett képet látom, hanem amikor ilyen vagy ehhez hasonló képet látok, akkor tulajdonképpen egy igénytelenségig ismerős, ám szóra mégse bírható érzésem szemléletében merülök el. Ez esetben a barátság szemléletében, bár barátságuknak csupán a látszatát láthatom.

És ők ketten, ugyanígy vannak velem. Ők egyáltalán nem láthatnak engem, el se képzelhetnek, mivel semmiféle tudomással nem rendelkeznek a dolgaik között való létemről, habár nekem éppen az ő érzéseik szerint alakuló képből van róluk tudomásom, tehát semmiképpen nem lehetne azt állítani, hogy ne lenne egymáshoz közünk. És ezért állítottam az imént oly határozottan, hogy létezik olyan érzés, amelyről nem lehet tudás, és olyan tudás, amelyhez nem tartozik semmiféle érzés.

Hol az emberi gondolkodás, hol az emberi érzés képességének halála áll e két, egymástól különböző lehetőség közé. Valószínűleg egymásban halnak el, s ezért kizárólag a teremtés gesztusával lehet átlátni az érzés vagy a gondolkodás káprázatán; de egyszerre a kettőn nem lehet átlátni. Mint ahogyan e fogalmakat elválasztó halálon se lehet átlátni.

Amióta Kersting képén észrevettem a falon függő három vonalzót, azt a gondolatot se tudom elhárítani magamtól, hogy Caspar David Friedrich ugyanazoknak az arányoknak az érzésétől vezettetve szerkesztette meg azt a képet, amelyet az első rápillantásra holdfényes tengeri tájnak láttam, miként barátja a magáét. Ha ugyanis Kersting pontosan látta barátjának káprázaton áttekintő tevékenykedését, s így látásának megvan a barát látásához igazodó aránya, akkor a vásznon készülő, s számunkra alig látható mű belső arányának legalább-is hasonlónak kell lennie. Ha nem lenne egymásról egy ilyen tudás szerinti érzésük, akkor mi sem lehetnénk annak tudatában, hogy a képről a barátság bensőséges érzése sugárzik.

Caspar David Friedrich képét egyetlen, vonalzóval húzott egyenes vonal szeli ketté. Fönn az ég, lenn a föld. Első rápillantásra mindenki azt mondaná, hogy a képen a föld tere nagyobb helyet foglal el, mint az ég tere. Ha viszont a képet mérőeszközünkkel vesszük vizsgálat alá, akkor megállapíthatjuk, hogy ez pontosan fordítva van. A föld által elfoglalt tér nagyobbnak látszik ugyan, de a centiméter tanúsága szerint az ég foglal el nagyobb teret, s egymáshoz viszonyított méretüknek három öt az aránya. E látszat persze nem csalás, hanem a világról alkotott érzés és tudás egymással nem igazolható eltolódásának elfogadott aránya. A rész szempontjából gondolkodunk az egészről, hiszen más részekhez képest, mi magunk vagyunk egészek. Helyesebben, miként a fecsegő ember, aki maga se tudja, hogy mit beszél, hol a tudásunk, hol az érzésünk szerint beszélünk, hol részként az egészről, hol egészként a részekről. Nem így tesz Caspar David Friedrich, aki a maga fordított mértékeivel egyszerre beszél a tudása és az érzése szerint, s az így kialakuló látszat valósága egy olyan látszaton túli valóságnak a feltételezésére utal, amelyben nem a rész mértéke ítél az egész szerint, és nem az egész mértéke ítél a rész szerint; amennyiben mindkettő, akkor egyik sem.

Ha pedig e felismeréssel gazdagabban eltávolodom, hogy ismét szemügyre vegyem a képet, akkor újabb fölismeréssel leszek gazdagabb. Nem fogom másként látni, mint amilyennek az első rápillantásra is láttam. A kép egészét kettészelő látóhatár mindenképpen a földnek enged nagyobb teret a szememben, és az égnek kevesebbet, holott jól tudom, hogy ez pontosan fordítva van. Erre szokták mély meggyőződéssel azt mondani, hogy az érzéseinket bizony nem lehet becsapni. Vagy azt, hogy hiába tudom, ha nem érzem.

A látóhatáron a víz részletezetlen sötétje az ég világos ürességével találkozik. A látóhatár olyan találkozás, mely elválasztja a találkozókat. A látóhatár két különbözőnek tudott elem találkozásának látszata. Ezt a látszatot egészítjük ki magunkban azzal a tudással, hogy a föld gömbölyű, ami tehát a látszat szerint egyenes, az valójában görbület, ami látszat szerint vonal, az valójában felület. Caspar David Friedrich nem foglalkozik a görbület tudásával, hanem a látszat szerint való egyenes vonalnál marad, s így az is szükségszerű, hogy ne a tudás szerint keressük a kép távlatát, hanem a látszat szerint. A kép mértani középpontjában különben se látok semmit. A parton heverő kövek és az égen csomósodó sötét fellegek szemléletében merülök el, mert így próbálok választ kapni arra a kérdésemre, hogy mi lesz a hajótöröttek sorsa. S ha ezt kérdezem, akkor azt is meg kell kérdenem, mi volt. S ezért aztán mégis a kép

mértani középpontjában megjelenő semminek lesz a legnagyobb távlata. Valamiket nézek, de valójában a kép átlóinak találkozásában megjelenő hiány távlatára mered a szemem. Ez a válasz hiánya. Vagy a válasz reménye. Ami szintúgy a gondolkodás halálához vezet, ez pedig a halálról való gondolkodáshoz.

A föld és az ég Caspar David Friedrich képén egymásban tükröződnek. Lenn, a földön halmozódó kövek a kép jobb oldalán, ugyanolyan tömegbe rendeződnek, miként az összetorlódott felhők fönn az égen, a kép bal oldalán. Tudom, hogy különböző minőségű dolgok nem lehetnek egymás tükörképei; az ég feketébe hajló kékje mégis zöldet hív elő a föld barnájából, s ugyanígy a föld barnába hajló feketéje barnára színezi az ég feketéit. Az ég fölső pereme alatt a hold hideg fénye, a föld fölső pereme alatt a tűz meleg fénye világít, s ahogyan az előbbi az egész képnek, de nem önmagának, úgy az utóbbi csupán önmagának, de nem az egésznek ad fényt. A tűz meleg fénye elvész az egész hidegében, de az egésznek fényt adóban a mi szemléletünk vész el; a hidegen fehérbe éppen úgy nem láthatunk bele, mint ahogyan a melegebbnek érzett feketébe se. Legfeljebb tudhatjuk, hogy az egésznek fényt adó hold a nap meleg fényétől veszi kölcsön a maga hideg fényét. A kép legmélyebbre vezető távlata tehát változatlanul nem a sötétben és nem a világosban, nem a nappalban és nem az éjszakában, nem a hidegben és nem a melegben, nem a tudásban és nem az érzésben, nem a földön és nem az égen, hanem azon a ponton keresendő, ahol Caspar David Friedrich e szélsőséges lehetőségek látszata közé eső semmit szerkesztette ki a vonalzóival.

Sehol másutt nem festette olyan részletezetlenül üresnek ezt a kéket, mint éppen itt, a kép mértani középpontjában. Látszat szerint a tűznél melengetjük elgémberedett tagjainkat a hideg éjszakában, de valójában hol a hiánnyal, hol a reménnyel érintkezünk. Ahogyan a betegség az egészség hiánya, ugyanúgy az éjszaka hiánya a nappal. Az idő fogalma tartalmazza a nappalt és az éjszakát, de a halál foglalatába nem fér bele se az egészség, se a betegség. Tudásunk szerint érezzük gondolkodásunk halálát, mint ahogyan a hajótöröttek is érzik, milyen sors fenyegeti őket, bár képet nem tudnak alkotni róla. Érzésük szerint kizárólag melegedni tudnak, akkor meg a hidegen közönyös éjszakáról alkotnak képet. Megfeneklett és oldalára dőlt bárkájuk árboca a kép átlóját követve mered abba a térbe, ahol se a tudásunknak, se az érzésünknek nincsen többé se egymásra vonatkozó kérdése, se egymásra vonatkozó válasza. A hajózás alvadtvörös zászlaja a kék űrben fityeg.

Caspar David Friedrich képének két középpontja van. Az egyik az érzés lélektana szerint adja a középpont látszatát, a másik a tudás mértana szerint adja a középpont valóságát. A két közép meglehetősen távol esik egymástól, és csak azáltal hozható összefüggésbe egymással, hogy van egy képen kívül eső harmadik pont, ahonnan mindkettőt a maga különállásában szemléljük. Mivel azonban nem rendelkezünk a rezzenéstelen látás képességével, szemléletünk is óhatatlanul csúszkálni fog e két pont között.

A rezzenéstelenül látó így fogad be minket a szemléletébe, anélkül, hogy megajándékozna a rezzenéstelen látás képességével. Legfeljebb tudásunk van róla, hogy úgy is lehetne látni, ahogyan nem látunk, vagy érzésünk arról, hogy miként lehetne szólni, ha lenne szavunk rá; ez maga a mélabú.

A mélabút a lélek állapotának szokták tekinteni; én most mégis azt mondom, hogy a mélabú nem állapot, hanem tevékenység: a szellem munkája a lélekben, vagy a lélek munkája a szellemben.

És azonnal el kell ismernem, hogy ez a megállapítás elég megfoghatatlanul hangzik. Már csak azért is, mert ezidáig beszéltem ugyan az érzés szerint

való tudásról és a tudás szerint való érzésről, ezt pedig megkülönböztettem attól az érzéstől, melyhez semmiféle tudás, és attól a tudástól, melyhez semmiféle érzés nem tartozik, de se a lélekről, se a szellemről nem mondtam semmit, s így nem is nagyon érthető, hogy mit értek e kifejezések alatt.

Az érzés képet alkot, a tudás fogalmat alkot.

A mélabús ember tevékenysége pedig arra irányul, hogy érzéseinek képeit és tudásának fogalmait egymásra vonatkoztassa, egymással vagy egymásból magyarázza. Erre irányuló tevékenységével alakítja ki azt a holt teret, amely a tudás űrjéről való érzés vagy az érzés űrjéről való tudás, és ilyen értelemben fölöttébb mozgalmas tér.

Ebben a térben az érzés nélküli tudás alanyát szellemnek, a tudás nélküli érzés alanyát pedig léleknek szoktuk nevezni.

Mindkét alannyal azonosíthatom magam, de egyszerre nem azonosíthatom magam mindkettővel, s így látszólag megint ott vagyok, ahonnan elindultam. A szellem fogalmával a tér egészét neveztem meg a rész szempontjából, a lélek fogalmával pedig a részt az egész szempontjából. Ám valójában mégse ott vagyok, ahonnan elindultam, mert akár az érzés nélküli tudás alanyával, akár a tudás nélküli érzés alanyával azonosítom magam, mindkét esetben egy olyan ismeretlen természetű térhez jutok, mely úgy tartalmazhatja mindkét alanyt, hogy se nem azonos vele, se nem különböző tőle.

Ha ugyanis a világnak nem két, egymásból levezethetetlen elve van, mint ahogyan az egymástól megkülönböztethető elemek száma se kettő, hanem négy, akkor például a születés és a halál se lehet két különböző dolog, hanem egyazon dolognak legfeljebb két oldala. Kérdés persze, hogy minek a két oldala. Minden valószínűség szerint egy kétdimenziós felületnek, hiszen kizárólag a felület tulajdonsága, hogy nem azonos se az egyik, se a másik oldalával, így viszont különböző se lehet tőlük.

Kérdés persze, hogy ez a kétdimenziós felület, melyet könnyed vállrándítással vagy súlyos sóhaj kíséretében, köznapi szóval életnek, kevésbé köznapi szóval létnek szoktunk nevezni, az ismeretlen természetű térnek vajon melyik, avagy milyen dimenziója.

Aki ennyi tétova töprengés és kétes értékű megfontolás után ismét visszatér Caspar David Friedrich képéhez, immár könnyedén megbizonyosodhatik afelől, hogy e festett felületnek nem két, hanem három középpontja van.

Az égen vonuló felhők tömege hasonló a földön heverő kövek tömegéhez, lenn és fönn, egymáshoz képest átlósan helyezkednek el, s ilyen értelemben éppen úgy tükörképei egymásnak, miként a föld és az ég színei is megbonthatatlanul egymásra reflektálók a közös fényben, holott különböző minőségűek, és ezáltal azonosak se lehetnek. Amennyiben a föld felületét a hajótöröttekhez fűződő érzéseim következtében nagyobbnak látom, holott kisebb, akkor a kisebb felületűnek látszó, ám valójában nagyobb felületűnek tudott égnek is rendelkeznie kell a maga önálló, tudás szerinti látszatával. A látszatok tükröződéséhez szükséges egyensúly a fénylő holdat csaknem eltakaró felhők csomósodásából jön létre: meghitten ismerős, szakállas arc türemlik elő a vízszintesből fölfelé tartó fellegekből. A felhőjárás irányának megfelelően, mintegy kilebeg belőlük, anélkül, hogy szándékában lenne velük együtt ellebegni.

A tudás látszata éppen ellenkezője az érzés látszatának.

Ezt az arcot az első rápillantásra nem vettem ugyan észre, de ha egyszer észrevettem, akkor többé nem tudom felhőnek látni.

Kerek, ősöreg arc ez, orra tömpe, orcája puffadtan foszló, elnyitott szája sötét üregbe vezet, s ugyanígy a szem üregje, mely valószínűleg vak tekintetet,

vagy egyenesen a szemgolyók hiányát rejti a mélyén. Nem reánk tekint, hanem a levegőt látja, s ha kiált, akkor se nekünk, hanem a levegőbe szól. A szájüreg sötét nyílása szerint szenvedőnek, a szemüreg puha mélye szerint derűsnek lehetne látni; jóságosnak, vagy gonosznak. Meghitten ismerősként pedig azért illethetjük, mert ábrázatával egyszerre emlékeztet tapasztalataink és képzeletünk különböző arcmásaira.

Legelébb az iszonyú Gorgó jut róla eszünkbe, s csupán legutóbb a keresztyének megbocsátó Istene. Ugyanakkor gonoszsága és jósága, derűje és szenvedése miatt emberi arcokat idéz, például a Szilanion által megörökített Szókratész nyomott orrú, szakállas disznópofájára éppen úgy hasonlít, mint arra a tébolyult tekintetű krétarajzra, amelyen Caspar David Friedrich örökítette meg a saját arcát, de fölrémlik az emlékezetünkben a vakon mindent látó Homérosz arcmása is.

Az összehasonlítások és különbségtevések vizén hajózó kulturális emlékezet végül megfeneklik a tudás látszatának zátonyán; az ősöreg arcban Proteusz arcát véljük felismerni.

A tenger mélységének istensége az égben, miként a föld istensége a semmiben. A levegőnek a felhő ad arcot, a földnek a tűz ad vízzel bármikor kioltható meleget. Az érzés szerint a tűznél, a tudás szerint a semmiben; mely egyik oldaláról születés, a másik oldaláról halál, egyik oldaláról meleg, másik oldaláról hideg, egyik oldaláról éjszaka, másik oldaláról nappal, egyik oldaláról érzés, másik oldaláról tudás, egyik oldaláról tűz, másik oldaláról víz, egyik oldaláról levegő és föld a másik oldaláról.

Ami azt is jelenti, hogy ebbe az ismeretlen természetű térbe jutva, különbséget kell tennünk, hogy mi tartozik ide és mi nem tartozik ide. Mert a létezés dimenziójáról beszélhetünk így, de nem beszélhetünk így a nem létezés dimenziójáról. Például finoman módosítanunk kell azt a közszájon forgó felfogást, miszerint a halál és a nem létezés éppen úgy azonos dolgok lennének, mint a születés és a létezés. Inkább úgy van, hogy a születés és a halál a létezés dimenziójához, a szellem és a lélek pedig a nem létezés dimenziójához tartozó oldalak. E két, egymásban elhelyezkedő felület olyan három dimenziós teret képez, mely se az egyik, se a másik dimenziójával nem lehet azonos, így viszont különböző se lehet tőlük.

A születés és a halál felületéről, a létezésről gondolkodó mélabús ember szükségszerűen kerül ebbe az ismeretlen természetű három dimenziós térbe, hiszen csak a szellem és a lélek felületéről, a nem létezésről gondolkodva érheti el azt a felületet, amelyről gondolkodni szándékozott: a létezés felületét, amely születés és halál. Hol a létezésről gondolkodik a nem létezés szempontjából, hol pedig a nem létezésről a létezés szempontjából, ám egyszerre mindkettőről nem gondolkodhatik.

Ha többet nem is, ennyit mindenesetre sikerült elmondanunk ennek a térnek a természetéről: két felülete, következésképpen három dimenziója van. És pontosan ilyen értelemben kell módosítanunk a mélabús ember tevékenységéről mondottakat is. Mert igaz, hogy e tevékenység a szellem munkája a lélekben avagy a lélek munkája a szellemben, s mindkét esetben a létezésre irányul, hiszen a nem létezés szempontjából kell foglalkoznia a létezéssel, de akkor annak is igaznak kell lennie, hogy ez a tevékenység éppen így a születés munkája a halállal avagy a halál munkája a születéssel, s ebben az esetben a nem létezésre irányul, hiszen a létezés szempontjából foglalkozik a nem létezéssel.

Azt meg mindenki tudja jól a saját tapasztalatából, hogy a tevékenységre

mindössze két lehetősége van: teremtés vagy pusztítás. Így aztán, aki a létezéssel foglalkozik, az pusztítani fog, aki pedig a nem létezéssel foglalkozik, az teremteni fog, mivel a tevékenység soha nem irányulhat önmagára.

Csakhogy e látszólagos rendbe, hová illeszthető be Próteusz? A létezés vagy a nem létezés dimenziójába? Vagy hová illeszthető be a négy elem, ha egyszer létezésük bizonyos esetekben feltétele egymásnak, más esetekben viszont nem létezésüknek feltétele a másik létezése? Avagy hol jelölhetem ki a semmi fogalmának a helyét, ha egyszer értelme szerint a nem létezők, jellege szerint viszont a létezők között lenne a helye?

Mielőtt e súlyos kérdésekre egyáltalán megkísérelnénk a választ, Kerényi Károly szavait követve, eredjünk a Próteuszról mesélő Homérosz szavainak a nyomába.

Próteusz azon három tengeri istenség egyike, meséli Kerényi, kiket Homérosz *halois gerón*ként, azaz tengeri öregként emleget, s bár születésének körülményeiről nincsen pontos tudomásunk, nevének értelme arra utal, hogy az elsőszülött lények, Kronos és Rea leszármazottai közé tartozik.

Történetünk idején Átreidész Meneláosz, a szőkehajú hős, kinek hajóit se a szél, se a tengeri áramok nem viszik többé tova, immár huszadik napja időzik tehetetlenül Pharosz szigetén. Egyiptomból indult, ahonnan az „öblös bárka" egész nap fut, „ha hátulról sivító szél fújja a vásznát"; a sziget homokos partján azonban megfeneklett. Mikor pedig Meneláosz nagy bajában a társaktól messze bolyong, „mert azok egyre a part mentén ődöngve halásztak kampós horgokkal, s hasukat kínozta az éhség", Eidotheé siet a segítségére, és ekként árulja el neki, hogy kilátástalan helyzetében mit kell tennie: „Jár ide egy tengeri öreg, Egyiptom tengeri véne, a halhatatlan Próteusz. Jól ismeri a tenger mélyét, s csupán Poszeidonnak van fölötte hatalma. Azt mondják, ő az apám, aki nemzett. Ha meglesnéd itt és foglyul tudnád ejteni, megmondaná neked az utat, s a hazatérésedig előtted álló hajózás napjainak számát, hogy szerencsésen szeld át a halakban gazdag tengert. Ha akarod, azt is meg fogja neked mondani, mi minden – rossz vagy jó – történt a házadban, míg távol voltál a hosszú, fáradtságos úton." Így fecsegi ki az apja titkát a cseles agyú isteni asszony a néki tetsző halandó férfinak.

A hős Meneláosz azonban tudja, hogy nehéz a halandónak puszta kézzel leigázni egy istent, s mikor azt is tudni akarja, miként kell a cselt végrehajtani, a furfangos Eidotheé készségesen így válaszol: „Megmondom én neked, idegen, egészen pontosan. Amikor a nap delelőre áll, kikél a tengeri öreg a vízből, az aggastyán, aki megmondja az igazat. A nyugati szél fúvásával jön elő, sötét hullámgyűrűzésben. Amikor kikelt a vízből, lefekszik, az üreges zátonyok alá. Körülötte a fókák, a szép tengeristennő ivadékai, falkástul alusznak, előbújva az ősz tengerből. A mélyvíz keserű szagát lehelik még. Odavezetlek majd hajnalban, s ott elrejtelek benneteket a leshelyen. Csak válassz ki hármat társaid közül, a legderekabbakat. Most elmesélem neked az öreg veszedelmes fortélyait. Legelőször megszámlálja a fókákat, ötönkint, a kezével. Aztán lefekszik közéjük, középre, ahogy a pásztor a nyája közepére. Mihelyt észreveszitek, hogy elaludt, folyamodjatok erőszakhoz és erőhöz. Fogjátok le, bármennyire iparkodik is kicsúszni a markotokból. Mert próbálkozni fog. Magára ölti az összes állatok alakját, ahány csak van a földön. Még vízzé és tűzzé is változik. De fogjátok rendületlenül, annál szorosabbra húzzátok kötelékeit. Csak mikor kérlelni kezd benneteket, abban az alakjában, melyben elaludt volt szemetek előtt, csak akkor hagyjatok föl az erőszakkal, oldjátok föl kötelékeit és kérdezzétek ki." És így is történt, folytatja a mesét Kerényi:

Próteusz oroszlán, kígyó, leopárd, disznó, majd víz és fa alakját öltötte magára, s végül megmondotta az igazságot mindenről, amit kérdeztek tőle.

Aki a sorsára kíváncsi, annak nem csak a disznót, a leopárdot, a kígyót és az oroszlánt kell letepernie, de a vizet és a tüzet. A sorsra kíváncsi cselekvő erőszaktevésnek nem szabad a kiszámíthatatlan alakváltoztatásoknak e hosszú sorával törődnie, hiszen egyetlen istenséggel birkózik az, ki sok alakját nem engedi ki a kezéből. A sok alak a tevékeny ember erős kezében így válik egyenlővé az egyetlen alakkal. Egy ilyen mérvű cselvetéshez azonban kizárólag egy istenség segítheti hozzá a halandót. Már csak azért is, mert nélküle se a tűz, se az oroszlán nem lenne puszta kézzel megfogható. Az egyik istenségtől tőrbecsalt másik istenség viszont úgy siet megoldani a maga részéről a helyzetet, hogy a győztesnek tekinthető halandót egy harmadik istenség hivatali hatáskörébe utalja. A beigért igazság mindig több, mint amennyi kikényszeríthető, mert az istenségek segítségével erőszakot tehetünk ugyan egyetlen istenen, de ők is sokan vannak.

Próteusz és Átreidész Meneláosz párbeszédét követve, Homérosz erről így beszél:

*»Zeusznak kellett volna s a többi nagy égilakónak*
*áldozatot bemutatnod, szépet, hogy hazatérhess*
*mentül előbb a hazádba a borszínű tengeren által.*
*Mert sorsod, hogy a kedveseid nem látod előbb meg,*
*s jólépült házadba sem érsz el, az otthoni földre,*
*míg égbőleredő Aigüptosz szent folyamához*
*nem térsz vissza előbb s nem járulsz áldozatokkal*
*tágterű égbe lakó, örökéletű isteneinkhez;*
*így adják meg az istenek azt az utat, mire vágyol.«*
*Szólt; s elakadt nyomban kedves szívem dobogása,*
*mert hiszen újra kiküldött engem a hosszú, veszélyes*
*útra, Egyiptom földje felé, a ködös vizen által.*
*Így is választ adtam azonban, szólva szavakkal:*
*»Mindezt megteszem én, öreg, úgy ahogyan te kívánod;*
*most pedig áruld el nekem azt és szólj egyenes szót:*
*sértetlen hazatértek-e bárkán mind az akhájok,*
*kiktől Nesztór s én elváltunk Trója alatt még,*
*vagy volt tán, ki keserves véggel halt a hajóján,*
*s tán a szerettei karjai közt, harcát befejezvén?«*
*Szóltam; azonnal eképen szólt, szavaimra felelve:*
*»Átreidész, minek is kérdesz? Nem kell, hogy amit csak*
*én tudok, azt megtudd vagy megsejtsd; úgyse sokáig*
*lesz a szemed száraz, miután meghallod a választ.«*

Meneláosz megtudhatja ugyan Próteusz szájából társai sorsát, ám szeme akár bekönnyesedik, akár szárazon marad, ebből a múltból nem tudhat levonni semmiféle következtetést a saját jövőjét illetően.

Hajlékkeresők vagyunk. Onnan ide és innen oda. Sötétből a fényre, fényből a sötétbe. Vagy van remény, vagy nincs remény.

A tevékenység, mely egyetlen lehetőség kiválasztása sok más lehetőség közül, szükségből tesz egyenlőségi jelet a sok és az egyetlen közé, holott ezek egyenlők soha nem lehetnek. Minden tevékenység az egyetlen lehetőség érdekében való elmulasztása minden más lehetőségnek. Másként nem történhetik. Hiszen a sok lehetőség érdekében az egyetlen elmulasztása nem tevékenység.

Másfelől a sok lehetőség közül kiválasztott egyetlen lehetőségben megnyilvánuló tevékenységnek is két módja lehet: a tevékenység lehet pusztító és lehet teremtő, attól függően, hogy a létezésre, vagy a nem létezésre irányul-e; de mind a kettő egyszerre nem lehet, tehát az egyik érdekében mindenképpen el fogom mulasztani a másikat. A mulasztás pedig azért teszi szükségessé az áldozatot, mert azon a teljességen esik így csorba, mely a tudásom szerint az érzéseimben, vagy az érzéseim szerint a tudásomban mégis csak egészként, a szellem és a lélek, az érzés és a tudás három dimenziós terének egészeként van jelen.

A hajlékkeresőnek minduntalan vissza kell térnie oda, ahonnan elindult. A tevékenység állapotából vissza fog hullani abba az állapotba, melyben nincsen módja a tevékenységre, s ekképpen ismeri el annak a térnek az igazságát, melyben a sok és az egy, a szemlélődés és a cselekvés, a káosz és a rend azonos nem lehet, csupán ugyanannak a felületnek a két oldala. Így viszont vagy a káosz szempontjából látja a rendet, vagy a rend szempontjából a káoszt, s megint csak az egyet fogja választani a sokból, vagy a sokat az egy helyett. Vagy tevékenykedik, vagy nem tevékenykedik.

A mélabú sarkalatos pontja ez a próteuszi parancsra megtett visszatérés.

Mivel a tevékenység a sok elfelejtése az egyetlen érdekében, a sok érdekében megtett kiigazítás módja se lehet más, mint az emlékezés. És megfordítva is igaz. Mivel a tevékenység az egyetlen lehetőség megtapasztalásához vezet, a kiigazítás módja se lehet más, mint a tapasztalaton kívül elhelyezkedő sok lehetőség elképzelése.

Azt a felületet pedig, mely egyik oldaláról felejtés, a másik oldaláról emlékezés, egyik oldaláról tapasztalat, másik oldaláról képzelet, egyik oldaláról mulasztás, másik oldaláról áldozat, amelyet azonban se a születés és a halál, se a lélek és a szellem felületével nem azonosíthatunk, tehát se azt nem mondhatjuk, hogy a létezés, se azt nem mondhatjuk, hogy a nem létezés dimenziójába tartozik, holott mindkettővel szoros kapcsolatban áll, az antik gondolkodás mítosznak, az újkori gondolkodás kultúrának szokta nevezni.

Meneláosz a saját sorsát csak úgy tudhatja egyetlen lehetséges jövőjeként beteljesíteni, ha a mulasztás jelenéből visszatér oda, ahonnan elindult: a sok lehetőségével még mindig rendelkező múlt egyetlen jelenébe.

Ha tehát az áldozat az istenek szempontjából megelőzheti a mulasztást, akkor olyan emberi tevékenység is elképzelhető, amelyben egyszerre van benne a sokból az egyetlen felé vezető út, és az egyetlenből a sok felé vezető visszaút; következésképpen se nem tevékenység, se nem nem tevékenység.

Ezt a kétirányú mozgást, akár tevékenykedik, akár nem tevékenykedik, minden embernek el kell végeznie; és el is végzi mindenki rendesen. Ha tevékenykedik, akkor a tapasztalat és a felejtés, ha nem tevékenykedik akkor az emlékezés és a képzelet felületén fog mozogni. Egyszerre mindkét irányban ugyan nem mozoghat, mert az emlékezés nem nélkülözheti a felejtést, és a képzelet se nélkülözheti a tapasztalást, de hol így, hol úgy mozoghat.

Nincsen tevékenység, melyből ne következne mulasztás. És nincsen mulasztás, mely ne követelné meg a maga áldozatát. A mélabú a minden tevékenységnek megfelelő áldozat. A tevékenység szempontjából ugyanis a nem tevékenység a legnagyobb mulasztás. A mélabú pedig olyan nem tevékenység, mely kizárólag a tevékenységre irányul, s irányultsága miatt így mégis tevékenységnek kell minősülnie. Az egyetlen olyan isteneknek kedves áldozat, mely megelőzheti a mulasztást, holott követelménye annak.

Hasonlattal élve azt mondhatnánk, hogy az emlékezés olyan, mint a tűz, a felejtés olyan, mint a víz, a tapasztalat olyan, mint a föld, a képzelet olyan, mint a levegő; miként a természetnek, négy alapeleme van a kultúrának is. Ezek az alapelemek, hasonlóan a természet elemeihez, az egymáshoz mérhető viszonyuk szerint mégse két, hanem csupán egyetlen felületet alkotnak, hol az emlékezés és a képzelet, hol a felejtés és a tapasztalat felületét.

A mélabús ember ezen a felületen mozog az ismeretlen természetű térben.

E két, egymásra vonatkozó felület, amelyet a kultúra önálló dimenziójának nevezhetünk, hasonlóképpen működik, mint a születés és a halál, vagy a lélek és a szellem felületpárosa, melyekről szintén önálló dimenziókként beszéltünk. Ám minden hasonlóságuk ellenére se mondhatjuk azt, hogy a kultúra dimenziója akár a létezés, akár a nem létezés dimenziójával azonos lehetne. Legfeljebb azt állíthatjuk, hogy a létezés és a nem létezés dimenzióinak terében a kultúra adja azt a harmadik dimenziót, melyet ezidáig nem tudtunk szóval megnevezni, bár szám szerint jelöltük. Ha a tevékenység a felejtés és a tapasztalat felületén mozog, akkor a nem létezésre irányul és pusztítani fog, s ilyen értelemben vezet mulasztáshoz; míg ha a tevékenység az emlékezés és a képzelet felületén mozog, akkor a létezésre irányul és teremteni fog, és így is mulasztáshoz vezet: mindkettő megköveteli a maga áldozatát, ez a közös jegyük. Így beszélünk a kultúra dimenziójának szempontjából a másik két dimenzióban zajló eseményekről.

S amennyiben ez valóban így van, akkor miként és mi által ítélhető meg a kultúra. Ezt kérdezi a mélabús ember. Mert ha a valami világából szemléli a kultúrát, akkor semminek, ha a semmi világából szemléli, akkor valaminek fog mutatkozni, s ilyen megállapításokkal nem sokra megy. Miként egy háromszög szögeinek összegét se tudhatják maguk a szögek meghatározni, azt a negyedik szempontot kell keresnie, amelyből megítélheti, hogy helyes lehet-e a rész állítása az ismeretlen természetű tér egészéről.

Nékünk sincsen más lehetőségünk, vissza kell térnünk oda, ahonnan elindultunk.

Ennyi tétova töprengés, ennyi kétes értékű megfontolás után válik nyilvánvalóvá, hogy Caspar David Friedrich képének minden eddigi állításunkkal ellentétben nem egy, hanem két, nem három, hanem négy középpontja van.

Az elsőként megnevezett középpont az érzés lélektana szerint adja a középpont látszatát, a másodikként megnevezett középpont a tudás mértana szerint adja a középpont valóságát. Míg az előbbi a valami világába, az utóbbi a semmi világába avat be. A valami világát a születés és a halál, a semmi világát a lélek és a szellem tevékenysége jellemzi, ám mindez csupán a harmadik középpontból szemlélve válik elmondhatóvá. Ezt a harmadik középpontot kultúrának neveztük, és se a valamivel, se a semmivel nem tudtuk azonosítani, holott az előbbi szempontjából semmiként, az utóbbi szempontjából valamiként viselkedik; ezért neveztük e két felület kapcsolatából származó harmadik dimenziónak. Ha azonban önálló felületként viselkedik, akkor a három, egymásban elhelyezkedő felületnek egy olyan négydimenziós teret kell képeznie, mely se az egyik, se a másik, se a harmadik dimenziójával nem lehet azonos, így viszont különböző se lehet tőlük.

Ha a kultúra az egy és a sok, a látszat és a valóság, a létezés és a nem létezés összefüggéseit tartalmazó harmadik dimenzió, akkor a mélabúnak egy olyan dimenzióhoz kell tartoznia, mely mindhárom dimenzióból részesül, holott nem azonos velük.

A kultúra a sokkal és az eggyel, a látszattal és a valósággal, a semmivel és a valamivel, a létezéssel és a nem létezéssel szemben önálló egészként viselkedik, ezt azonban csak úgy teheti meg, ha mindig csak azon felület szempontjából ítéli meg a tevékenységet, amelyre az éppen irányul.

Ha a tevékenység a felejtés és a tapasztalat felületén mozog, következésképpen a valóságra, a semmire, a sokra, a nem létezésre irányul, akkor pusztítani fog, ilyenkor pedig a kulturális tevékenység abban áll, hogy a látszatra, a valamire, az egyre, a létezésre, a teremtésre hivatkozva megnevezi a mulasztás természetét, és kijelöli a pusztítás mértékének és módjának megfelelő áldozatot. Az pedig, tevékenységről lévén szó, nem lehet más, mint az emlékezet és a képzelet. És így történik fordított esetben is. Ha a tevékenység az emlékezés és a képzelet felületén mozog, következésképpen a látszatra, a valamire, az egyre, a létezésre irányul, akkor teremteni fog, a kulturális tevékenység pedig a valóságra, a semmire, a sokra, a nem létezésre és a pusztításra hivatkozva megnevezi a mulasztás természetét, és kijelöli a teremtés mértékének és módjának megfelelő áldozatot.

Csakhogy miközben a másik kettő fölött álló harmadikként úgy viselkedik, miként valami független és pártatlan ellenőr, ő maga is tevékenykedik, hol pusztít, hol teremt, tehát minden esetben mulasztást követ el.

Caspar David Friedrich képén Próteusz vak tekintettel néz ki a képből.

Caspar David Friedrich képén a hajótöröttek közül az egyik a tüzet figyeli, és elvakítja füstje; a másik a szárazföldet, ami onnan persze nem látható; a harmadik a látóhatár peremén megcsillanó víz ürességétől káprázik.

Próteusz egy háromdimenziós felületről néz ki.

Caspar David Friedrich képének negyedik középpontja Caspar David Friedrich képén kívül helyezkedik el.

Próteusz egy olyan felületre néz, melyről tudással rendelkezik; mi azonban benne vagyunk, hiszen ez ugyanott van, ahol Caspar David Friedrich képének negyedik középpontja a képen kívül elhelyezkedik.

Miközben a kép negyedik középpontjában állva a háromdimenziós világ biztos érzésével nézzük a kép kétdimenziós felületét, egy olyan háromdimenziós világ képe néz vissza ránk a kétdimenziós felületről, amelynek csak mi lehetünk a hiányzó harmadik dimenziója.

A kép terének kétdimenziós látszata úgy viselkedik a mi terünk háromdimenziós valóságával, ahogyan a négydimenziós tér valósága Próteusz háromdimenziós terének látszatával szemben viselkedik.

Ha nem így lenne, akkor Caspar David Friedrich se festhette volna meg mélabús képét, hiszen a háromdimenziós világot csak úgy lehet megfosztani harmadik dimenziójától, ha egy negyedik dimenzió valóságából szemléljük a három dimenzió látszatát.

Próteusz nem tudhat mást egy olyan világról, amelyről nincsen képe, mint amit Caspar David Friedrich egy olyan világról érez, amelyről képe van.

Ha a kozmológusoknak igazuk van abban, hogy a világ egy négydimenziós képződmény háromdimenziós felülete, és Poincaré se tévedett, mikor úgy vélte, hogy egy magasabb számú dimenzióval rendelkező képződmény természete nem különbözhetik annak a térnek a természetétől, amit háromdimenziós térnek tudunk, akkor ebből közvetlenül következik, hogy nem azt az embert kell ápolnunk és gyámolítanunk, aki ezt az igen lényeges különbséget azonosságként érzékeli, hanem azt az embert, aki híjával van ennek az érzésnek. Ilyen ember a politikus, és ilyen ember a szerelmes.

Szóljunk a politikáról, szóljunk a szerelemről.

PARTI NAGY LAJOS

# *Értésre ad*

*csak kinlódok.*
*finom csavarhúzóval ütöm ezt a papírt,*
*pedig szombat van, ha ez valami minőség.*

*az ember egymásnak írja, aztán ráromlik.*
*elelől vagy elelé nagyobb a kétség,*
*értésre ad.*

*négyszemközött.*
*a hunyorítás mézében naná aranyragasztó.*
*és kivezetik, mint egy részeget.*

*„játsszunk valami röhögségest", mondta a kövér kisfiú.*
*hogyan, hogyan nem, kilép önköréből,*
*túljátszani.*

*november van,*
*majd a poétizálatlan adatok kigyulladnak*
*és jobb a giccsel puhán szembenézni.*

# *Lombolló*

*estelvésed makárhegy tintahal április ez még*
*egy bőrkabátnyi hűvös pohárra feltűrt gallér vagy még*
*cserebogár spárga cserebogár ki a körzőhöz lábhegyet ad még*
*és zúg az holdsütésben sétakicsike párnák cirrusok is még*
*harisnya volnál alagútban nem is tán hogy szeress még*
*egy nyersselyem mosolyban hogyne tázna a melled és még*
*hideg az orrod van ez így rouge-os ceruzás festékes még*
*jön lassan az éjes lombolló nyiratóznia friss még*
*estelvésedből ázik a púder a svung és hangulatos még*
*vadonásúj a zöldje a kerthelyiségben tafotálnia most még*
*suhogás zizgés hozzá fülbevaló csillagokat kever is még*
*s majd mégis mind elütődik a mondat mozdulatod még*
*kétnapi nyomra se jó az az éj szel a ví glepedőre leszáll még*
*kormok a cirrusok és mindegy hogy hol mennyire hál meg*

# (bulgáralkony)

*ma holnap röpülök bulgáriába,*
*most még ki-be cippzárazom, hogy jól tartson,*
*meg puttonyokba merik a napikrát,*
*ne kérdezd mármost, mér' megyek.*
*pénzem lesz, telülök a repülőre*
*megmutatom, hogy állandó ablakom van*
*körbe megyek, alattam hümmög a tenger,*
*ide-oda megy, mint az aranymust.*
*mégis belefér az egész egy táskába,*
*a turistaosztályon adnak kicsike bort,*
*fogom a mozit látni szemcsuktomban.*
*fölfényezem a szivem bőrét képeslapnak,*
*dum, dum, pecsételi le az izgalmi állapot*
*s tücsök, tücsök, tücsök, zúgja a bulgáralkony.*

# (zamek)

*narancsüdítővel várnak a fúvóskatonák,*
*ahogy megérkezek a dácsiába.*
*jobb lesz, hogy előre beszámolok,*
*így nem lehet belőle félreértés.*
*van az útlevelembe egy másik ablak,*
*azon, ha elkérik, büszkén kinézek*
*és ha sokáig nem hozzák vissza,*
*akkor se rándul benne az arcizom.*
*puff, kapok a szemembe egy pecsétet,*
*pedig éppen kacséntottam volna,*
*ezek egy másik ablakot keresnek.*
*akkor lerakta a párkányra a géppisztolyt*
*és a másik szemembe is adott egyet,*
*a kiutazásit, hogy jöhessek vissza.*

BALASSA PÉTER

# Kiáltozás

*Halálnapló, 2.*

Jaj, szeressetek szilajon, / hessentsétek el nagy bajom! / Eszméim közt, mint a majom / a rácsok közt le és föl, / vicsorgok és ugrándozom, / mert semmit nem hiszek s nagyon / félek a büntetéstől. // Halandó, hallod-e dalom, / vagy zúgod csak, mint a vadon? / Ölelj meg, ne bámulj vakon / a kifent rohamkéstől – / nincs halhatatlan oltalom, / akinek panaszolhatom: / félek a büntetéstől. // Mint fatutaj a folyamon / mint méla tót a tutajon, / száll alá emberi fajom / némán a szenvedéstől – / de én sírok, kiáltozom: / szeress: ne legyek rossz nagyon – / félek a büntetéstől. – Így József Attila Kiáltozása, kerek ötven éve.

*1. Az utolsó szavak körül*

Mi az álom?
Amikor minden és mindenki együtt van. Amikor mind egy. Mindegy. Az álom: fájdalom. Az álom: ami nincs, mégis mindennél erősebben tudunk róla. Nem létező bizonyosság. Az álom: fájdalommal emlékezni a Föld sosemvolt korszakára. Miért nem maradunk egy? Az álom: egy kövér lány reménytelen sírása a mezőn, amikor mindenkinek jó, amikor mindenki körbe áll és játszik, amikor minden: minden, s amikor mindez jó. Mégsem mondható: minden jó. Látni, és nem remélni. Egyek leszünk, s mintha ez több lenne, hajszállal, mint az, hogy szabad vagyok. De leírhatatlan és elmondhatatlan, miként egy álom, hogy miért tűnik igaznak, sőt ténynek ez az előny. És hogy kinek is a hajszálával több?
Mi az álom?
Az álom: tenger mélyére költözni, ott lakni. Személytelenül magányos, boldog fájdalom és óceán az álom. Tehát hazatérés, tagolatlan megsemmisülés, miként a szerelem tenger-mindenségre, ami a semmihez közelebb van, mint bármihez.

Mert miféle képtelen tér és hely az, ahol a vágyak nem teljesülnek; vagyis hát akkor semmi sem teljesül? Egyszerű: a szerkezet ez a hely. De az álom nem szerkezet, az álom nem hely, hanem tenger, tejből és gyereknyálból.

Én, aki itt fekszem, kövér lány és siheder öreglegény, a lemerülés, az elsüllyedés tutajosa, ötven éve, háromszáz éve, háromezerötszáz éve és tovább. Jussom – én. Én, aki a gyerekkorban azt hittem, hogy egy önhibájából földönfutóvá lett öregember neve *Lehár király* (civilben katonakarmester), én, aki most egy müncheni klinikán fekszem a hírek szerint, és alig kapok levegőt (dum spiro spero?), akit állítólag respirálnak, és akinek kihullott a haja, és a fejbőrére kúszott már a végső pergamen, a fehér-én, aki a zárótáncot látom, azt, ahol mindenki együtt van, együtt, együtt, és megint együtt, egymás kezét fogjuk, mind-egy, ami nincs, összeragadtak a testek, tengerszagúak, végre – amit mindig akartam és nem akartam –, örökre, én, ebben a *kissé kommersz* látomásban, valahol a manézs körül, körbe-körbe; a *Nyolc és fél* didaktikus

körtánca ez, az utolsó képsor, barát és ellenség, impotens rendező és gonosz, képzeletünkben százszor felkötött dramaturg, részegen dzsiggelő öreg matróz és nagyseggű, pazarul nyöszörgő úri kurvák a Szent Városból, nos én tényleg nem értem, miért van elszakadás, tehát élet, így: a szerkezet, a törés folytonossága. A tenger pusztulása. Életünk, ami nem más mint *nem* és nem más mint *külön*, nem más mint különbség. A különbség: törés, ama nem-lét, amiben élnünk kell. Fekszem hanyatt, az élet birodalmával, a nem-ekkel szemközt, az épületes különbséggel átellenben. *Ölelj meg, szeress, sírok és kiáltozom,* maradék levegőm pazarolva, bízván a nem létező *halhatatlan oltalomban, némán a szenvedéstől.*

Minden tagolás, minden artikuláció: törés, határ, elválasztás, jövendő hiány, veszteség: élet. Nem értem a nem-et, nem értem a törést, amitől azonban egyedül épület az épület. Mindazt nem értem, ami a jussom. Nem értem én a vagy-vagy-ot, csak és-t ismerek, és és-t, és még és-t, és még, és még, még, még téged is, és téged. Igen, téged, Uram. Választani, itt, hogyhogy? És, és mind-egy.

Mért ne nyerhetne egérutat a gyilkos, ha minden s mindez jóvátehetetlen már?! Nincs szörnyűbb egy gyilkos elfogásánál, amikor elejtik a vadat, amikor nincs menekvés, amikor a kör bezárul, amikor mindenki közelfurakszik, szuszognak és nincs levegő többé, amikor mindnyájan őt nézik. Amikor – most – rámászik a kamera. Még akasztófa is?

Mindez álom. Ez az álom.

Mindezt majd *nem* írom meg még pontosabban is – a Szentléleknek –, mert nem pontos: ott fú, ahol akar. Adni a pontatlanságra. Fújdogálni.

*2. A nyolc miközben*

Adjunk szavakat egy szájba; lélegeztessünk, szívjunk, fújjunk, csókoljunk. Elegyedjünk levegőbe vele. Levegőt, bármi áron. Levegőt, bármi legyen is *az.* Végtelenül finoman megérinteni a fulladáshoz közeli káoszt: a szerelem, az elhullás tengerét, hagyni, hogy ránkhajnalodjon egy nyár végi fülledt erdőben, ahol az egyedül lehetséges és igaz mondatokat hallani, *mindent* eltörölni, lemerülni a süket és vak bizalom mindig elárult tengerébe, szünet nélkül látni és fogni a földet, a Vízöntő játszi, bizonytalan Földjét, ami elkövetkezik most, nézni örökké a nyírfaerdőben, a Te nyíresedben, zöld és fehér éles kontúrok közt egy fának érthetetlenül odatámasztott vagy odahajított mély tengerkék hátizsákot, amelynek lélegző tartalma kínzóan ismeretlen marad majd mindig, Jóbnak lenni minden (értelmetlen) szerelemben, amiről a Te látványod, a Te vízből, meleg esőből párálló lovaid, tarkóid és férfihátaid beszélnek némán, amint látják, visszafojtott lélegzettel, lassan lépkedve előre, a világszerelmet, a világbölcsességet, ami néma, és álom, és tenger. Az, ami nincs, hanem könyörgés van, levegőért, ennyi. Levegőt, mindenáron.

„Ezt kellett-e akarnom?" – ez az utolsó kérdés, és nem az, hogy „jól" akartam-e, amit csináltam, hiszen persze, hogy jól, különben nem kérdeznék. Mi a több: az akarás teljesítése, bármi legyen is az, vagy az akarás tárgyának helyes kiválasztása, a telitalálat? Van-e telitalálat? Mi a tárgy és mi a helyes? Elfogadok vagy döntök? Vagy-vagy, vagy pedig és?

Az utolsó kérdés is folytatás. Mindez csak folytatás. Mindig csak folytatás van. Minden képnek, beállításnak, snittnek, hangnak és verssornak az a címe, az a neve: *Folytatás.* Ezek az utolsó napok és hetek is, ahol most van – Münchenben, egy klinikán, állítólag – van folytatás, van, van, van még

folytatás, ahol van Arszenyij fia Andrej Tarkovszkij, ez a siheder kinézésű, szúrós bajszú, ötvenes *legény*, akit végre, egyszersmind akaratom és elhatározásom ellenére, megláttam (szeptemberi éjszakán, mellettem a vetítőben egy ismeretlen, tengerkék hátizsák, útrakészen, valami bőrfotel mélyén kecsesen zizegve), mondom, megláttam egy római kerekasztal-beszélgetésről készült videón, amint a párizsi Tolsztoj-unokával, a nyolcvanegynéhány éves Madame Tolstayával cseveg, csodálatos oroszsággal, a végső végtelenig, egyenletesen veszi a levegőt, mellettem megint halkan megzizzen a hátizsák, mialatt a képernyőről ezt a szót hallani: „naturalno".

*miközben*

október 4-én, Assisi Ferenc napján kigyullad, majd három nap múlva elsüllyed egy atomreaktorral hajtott tengeralattjáró a Bermudáknál, és nem tudom, mit jelent: *égni a vizen* (Tarkovszkij, a Nosztalgia tanúsága szerint, tudja ezt is), mi az, hogy tűz üt ki az óceánon, Atlantisz, mindnyájunk Atlantisza felett 6000 méterrel.

*miközben*

még nyáron elsüllyed a Fekete-tengeren egy kiránduló hajó, ezerkétszáz emberből háromszázkilencvenyolcan odavesznek, mert két hajóskapitány nem érti egymás – azonos – nyelvét, összevész, káromkodik, majd ki-ki lemegy a parancsnoki kabinjába, mint aki jól végezte dolgát, naturalno, aztán szépen végeznek egymással a hajótestek.

*miközben*

1986 eseményei az elképzelhetetlen, a fantáziát ocsmányul meghaladó mivoltukkal valami vészterhes romantikát csempésznek-sibolnak-fújnak a világba, a szétesett uralom káotikus avantgárdját. Ezek ott fúnak, ahol akarnak. Lassan minden hihetetlen.

*miközben*

látni az egészet. Tényleg: hatalmas test (egyszerű, durva fatutaj), amint a vízbe süllyed, *némán a szenvedéstől*, rajta a *méla tót*, megátalkodottan mint mindig.

*miközben*

valaki itt, a Krisztinavárosban, vagy ahogyan évtizedek óta frivolan mondja magában – Krisztinában lakom –, egy belső kertre nyíló ablakból nézi azt a semmilyennek tetsző, földből kiálló, ötven éves gesztenyefát, amit akkor ültettek, amikor József Attila a Kiáltozást írta, nézi azt az egyedülállót s éppúgy hihetetlent, mint ez az év, amelynek évszak-ritmusa, ez a nézőnek negyvenedszer előadott rügyezés, tomboló virágzás, nyári karácsonyfa-díszlet, majd őszi átváltozás – szorongást vegyít a látvány nyugalmába (minden nyugalmas látvány szorongást kelt már: jól van minden, minden jól van, mindez jól van, lehet-e jól minden), hahogy kivágják-e s mikor erről a tenyérnyi helyről, naturalno mint egy kettészelt, s máris hiányzó anyát, az erdőirtás szép szokásának hódolva, a kidöntött fák temetőit lakhelynek keresztelvén.

*miközben* a kövér hattyú éneke szól (hommage à Cs. L.):

Nézz kövérségemre. Messze vannak tőlem a tagjaim, a testem. Minden távol van. Ide van bedunsztolva a fejem, ettől aztán minden kövérnek kicsi a feje, amitől rettegek és undorodom, ebbe a nem is tudom miféle hájfészekbe. Jó meleg dunna a testem, mind elalhatnátok a mélyeiben, ez a merő förtelem, amit alig tudok tisztán tartani. Látásom romlik, mert soha nem nézek magamra. Ízléstelenül zokogok, mindig rámjön, ha a többiek közt vagyok; félrevonulok a sarokba, persze mindenki észreveszi. Nézik ezeket a hideg, kék, üres

malacszemeket, a párnás ujjaimmal elkent szempillafestéket a vörösödő képemen, a melegítőben (mért hordok melegítőt?) összesúrlódó elefántcombokat, amelyek belül kisebesedtek és folyton hámlanak. Örökre; ebben a testben minden örökre van, a vedlés is. Örökre és nem örökké. Soha nem vetkőzhetek le. Simogatásom: mancsok idétlen csapkodása. Gyengédségem iszonyú zajongás. Zajom van. *Mindent* megfizetek, csak ne legyen szagom. Azt nem, azt ne! És még mindig szeretek enni. Hiszen megmondták, nem az evéstől van, nem tudják, mi okozta, mit akart a testem. *Bármit* csinálhatok, így mondták, amikor még vizsgálgattak. „Kérem, legyen az az életmódja, hogy azt csinál, amit akar." Nem is csinálok semmit. Ülök, néha nagynehezen, lustán elmozdulok és ocsmányul sírok, beletrombitálok a párnámba. Szortyogásom, hüppögésem betölti az eget és a földet. Éltem, mint egy szörnyű tüsszentés, abba a mocskos férfizsebkendőbe, amit egyszer *a képemre* nyomtak a vonaton; férfi, egy férfi. Nem halok meg: felfordulok, mint egy elhanyagolt orrszarvú. Utálok mindent, mindenkit. Rossz vagyok. Nézz a kövér lányra, és nem reménykedsz többé.

*miközben*

lassú gyászrepülésben körözünk mind, egyetlen testként, hideg vizek felett; hosszan lebegünk, mint egykor felettünk a szárnyas nyugalom. Ez az aerophania: minden látszik s átlátszik már, mint a levegő. Átlátszani a levegőn. Átlátszónak lenni. Nem-igaznak lenni, hogy megszabaduljunk – végleg – a hazugságainktól. Vajon a mieink-e még azok? *Kihazudni* magunkat mindörökre; megkönnyebbülve, megszabadulva a végsőkig hazudni, tagadni mindent, hogy tiszta, fehér lap, hogy bianco legyünk, fehér-én, aki a zárótáncot nézem, és aki a gyász-repülést végzi a levegőben, ami elfogy benne és körüle; van-e ez a tisztulás és szabad-e a gyászban *kifehéredni*. Hogy van ez, és mi ez, amit most hirtelen rámcsatolnak, mint egy bilincset?

Minek még tükröt tartani – mintegy – a termeszeknek?

*miközben*

elmondom még Neked, sietve, mielőtt még elhagynád a Földet, ezt az öreg királyt, aki rég félrebeszél már, és nem röpülsz többé hideg vizek fölött, mielőtt utoljára rádtör az éhség korahajnali órán, mielőtt végleg elfordul tekinteted a kövér lány látványától, mielőtt még egyszer megpillantod a hajnali erdőmélyét, a mondataival, a tengerkék szökevény cókmókjával, útrakészen, mielőtt még egyszer megpillantod a Nosztalgia utolsó képeit, a véget, a felül nyitott és üres templomrommal, a tátongó, néma hajóval, amelynek csak a kiégett oldalfalai maradtak meg, és amelynek a közepén, csenevész fűcsomók közt, balodon siralmas kis tűzrakás, egy tócsában részegen toporogsz koszlott balonodban, motyogsz is valamit, igen, igen, kiégett a szentély, vagy valami ilyesmit, aztán hirtelen hullani kezd a hó, és nagy, kövér pelyhek szállingóznak a fűcsomókra, a tüzecskére, Rád, a ballonodra, a tócsára, és az üressé égett templomrakásra, valahol *az a zene* szól, *didaktikusan odabiggyesztve*, mielőtt még egyszer megpillantod az óriásfát a tenyérnyi kertben, mielőtt utoljára égni látod a hajókat a vizen és filmjeid északi faházait, kerti székeit, az otthonodat, utoljára, mielőtt beáll a levegő utáni végső, *hihetetlen* kapkodás aritmiás örvénye, az utolsó látvány, az utolsó szavakon már messze túl, elmondom hát Neked, milyen volt a Föld egyik nyomorult és nyomorúságos korszaka, amelyben éltél. Valahol itt, a közelben.

*Ne* félj a büntetéstől.

*1986. szeptember, október, november*

MÁRTON LÁSZLÓ

# A befolyásos ember barátja

Barátom szarkályokat oktat emberi szóra, noha ő maga selypítve, dadogva, nyelvtani hibákat vétve beszél magyarul, tájszólásban, sőt elég erős román akcentussal. A jószágok mégis kedvelik; most is egy szarkály és egy kelempászmadár kandikál ki tarsolyából. Így hát négyen ülünk a félhomályban. A gázkonvektor szörcsög, bordázata langyosnak is alig mondható. Az ablak alatt ujjnyi résen dől a hideg levegő; végigsöpör a padló fölött, meglibbenti a pókhálókat a sarokban, aztán kisurran a kulcslyukon, a küszöb fölött, az ajtódeszkák hasadékain. Figyelni szoktam, hátha meglátszik már a lehelet. Nem, idebent még nem. És odakint még mindig sötétedik. Jégcseppeket verejtékezik a levegő. Napok óta nem szántam rá magamat, hogy kimenjek az utcára, bár az eleségem tegnap délben elfogyott; barátomat és madarait sincs mivel megkínálni. Barátom befolyásos embernek tart; joggal. Fölöttünk és a felhők fölött most lobbannak fel a csillagok; pórusaimból az ő gonosz befolyásuk vagyis influentiájuk szivárog. Nyelvemet óvatosan hátrahúzom, végigsimítom a gyulladt nyálkahártyát. Barátom arra kér, szerezzek neki egy autóbuszt. Azt is elmagyarázza, miért és hogyan. Egyenes vonalú, világos érvelését úgy is lehet értelmezni, hogy megvan az autóbusz, most már csak teherautóvá kell átalakítani, mégpedig egy általam könnyűszerrel megszerezhető röpke kis engedélyyel. Az is lehet, hogy valaki másról beszél, az ő kérését idézi szó szerint. Hátha összetéveszt valakivel; én azt hiszem róla, hogy ő a barátom, ő pedig azt hiszi rólam, hogy valaki másnak vagyok a barátja. Elvégre nincs kizárva, hogy a gondolataimra kíváncsi. Bedugom a merülőforralót, megpróbálok teát főzni. Talán felforr a víz, a levegő pedig biztosan felmelegszik, igaz, csak egy kicsit. Elnézem a kelempászmadarat, szelíd gombszemét, nagy lompos farkát. „Mókuci" – súgom oda neki –, „hord el azt a piros irhádat!" Barátomat most már végképp nem értem. Beszédhangjai sustorgás és bugyborékolás elegyévé olvadnak össze. A szavakat kísérő taglejtésekből annyit sikerül kihámoznom, hogy hálátlan szörnyeknek tartja mindenkori tollas vendégeit, nemcsak azért, mert rögvest elfeledkeznek róla, mihelyt eladja őket, nem is túlságosan jó pénzért, hanem azért is, mert szolgálatkész alkalmazkodást színlelve meg-megszólalnak ugyan a mi nyelvünkön, ha beléjük verjük, de titokban, egymás között madárul karattyolnak. A sötétben ekkor megszólalt a szarkály. „Madarak megrontója, te!" – mondotta kifogástalan szónokiassággal. – „Még a háztartásodat is elhanyagolod! Nem félsz, hogy a sykophanták lecsupálják sajátságos tollazatodat?"

# A menekülés

Voltam és vagyok a főkamarások egyike. Tisztségemről nincs értelme több szót ejteni. A császárt láttam többször is, de az utolsó hajnalig csak messziről. Az ellenség előrenyomulásáról szóló hírek nem rémítettek. Az ellenség messze volt, hadseregünk, ha visszavonult is, verhetetlen volt, és a gondviselés, amely a vészt mindaddig elhárította felőlünk, mindenek fölött volt.

Egy éjen, amely az utolsónak bizonyult, bármilyen csendesen telt is, nem tudván aludni, fölhágtam a palota legmagasabb oldalszárnyának tetejére. Mint a főkamarások egyike megállapítottam, hogy az égboltnak az országunkat határoló három ölnyi magas fal felé eső részén soha nem látott planétakonstelláció mutatkozik; az égbolt átellenes részén kard formájú lángocskák nyílnak, messzi tűzvészek visszfényei, hegyükkel a palota felé mutatók. Ez volt a megállapítás; értelmezni mindezt a csillagász feladata lett volna, de a csillagász, akit másnap láttam életemben először, azon az éjszakán az igazak álmát aludta.

Másnap hírül adták, hogy az ellenség felmorzsolta hadseregünket, és ellenállásba nem ütközve, a tőle telhető sebességgel közeledik. A császárnak menekülnie kellett, s mivel nekem ott kellett lennem, ahol segíthettem és részt vehettem a menekülésben, láthattam közelről a császárt. Az érmékről ismert fejedelmi arcot és mesterileg boltozott fejet alig tartotta meg a vékonyka nyak; remegett a gyönge kéz; csökönyösen és csökevényesen igyekezett kiegyenesedni a láb.

Rá kellett ébrednem, hogy a császárnak is van lába, amelyre most, a zűrzavarban egyedül kellett volna felhúznia nadrágját; ám hogyan is követelhetnők meg ezt a bonyolult műveletet attól, aki egyedül a kesztyűjét sem tudja felhúzni, s hebehurgya méltóságteljében csak letördösi gondosan csiszolt, hosszú körmeit? S hogyan húzhatná fel egyedül a kesztyűjét az, aki segítség nélkül a fövegét sem tudja fejére illeszteni?

De megjelent a csillagász, és attól kezdve ő parancsolt, ez a tagolatlanul hebegő, baljós férfi, aki jobban beszélte az ellenség nyelvét, mint a miénket. Mégis hűségről tanúskodnak tettei; mert előhozatott egy szárnyat, néhány létrát és megszámlálhatatlanul sok hosszú kötelet. A pehelykönnyű szárnyat a császár kapta: kezébe fogta, nézegette, szökdécselni kezdett örömében. A kötelek sem voltak súlyosak; egy egészséges férfi könnyűszerrel vihette őket mérföldeken át. Nekem létra jutott; nem győztem panaszolni balsorsomat; majdnem összeroskadtam alatta; pedig sietni kellett. Mire a falhoz érkeztünk, már hallatszott a távolból az ellenséges harckocsik robogása.

A szárnyak felcsatoltattak a császár hátára és karjaira; a császár csapkodni kezdett, nehézkesen fölemelkedett a levegőbe, táguló köröket írt le, majd eltűnt a fal mögött, egy domb hajlatában. Én is nekitámasztottam a létrát a falnak, és magasztaltam a szerencse forgandóságát, lepillantván azokra, akik a fal tövében kötelükkel vesződtek, többnyire hiába. Majd felhúztam a létrát, és lebocsátottam a fal túloldalán. Ez volt a menekülés. Hogy a csillagásszal mi történt, azt nem tudom, és nem is akarom tudni.

# Jónak és rossznak tudói

*(Idyllium Cisrhenanum)*

A lelkiösmeret, szólott a nő, kezében egy papírlapot forgatván. A lelkiösmeret ezúttal helytelen kifejezés, hiába jelezzük a szokatlan jelentésárnyalatot régies hangalakkal. Ne feledjük, hogy a szó német megfelelője tükörfordítás a latin conscientiából: még Notker, a *Memento mori* című messze földön híres elmélkedés kompilátora termette volt anno dacumál, a misztikus mélyértelműség első felvirágzásakor.

A nyisszantások- illetőleg nyeszetelésekről, amelyek a rántott bordányt szecírozták a kissé füstös, de fölötte jó hírnek örvendő restrány legzugában, csak a rend kedviért kívánok megemlékezni: a nő, aki jónak és rossznak benső tudásáról beszélt, az éhségen túl volt, a jóllakáson innen. Szintúgy odakint: a borús november végi sötétség már elnyelte a nappali derengés legjavát, ám az utolsó fénysávokat mintegy negyed óra múlva szerette volna megemészteni. A keskeny utcán végigdübörgött egy tartálykocsi, koncentrikus köröket vetett a poharakban a likőr és a citronádé.

Azt válaszoltam, hogy a szavaknak, legalábbis ebben a veszélytelen pillanatban, határozott és összefüggő jelentésük van. A szavak, ellentétben a közkeletű hiedelmekkel, vér- és élettelenek, és ez – böktem a papírlapra – csak egy fordítás. Nem akartam olcsó szójátékokba bocsátkozni; a nő volt az, aki fordított egyet a papírlapon. Hiszen a fordítás éppen az élet, a mi kurva életünk. Feladat, amelyet akkor hajtunk végre, ha jól-rosszul bele tudunk helyezkedni más művek és életek szellemébe. („Helytelen, hogy a *szellem* szót nem fordítottad *lélek*nek.") Ennyit a végrehajtásról; megoldásról pedig akkor beszélhetünk, ha a fordító nem tér vissza többé az idegen géniusz vigyázta tájról, akár azért, mert eltévedt, akár, mert asszimilálódott.

A nő dereka feltűnően karcsú volt; büsztje, ha nem is váratlanul, mindenesetre meglepően dalmahodott az asztal fölé. Gyanithatóan hosszú, szőke haját kötött sapkájába gyömöszölte volt.

Ezért kell különös gondot fordítanunk (ez a legegyszerűbb fordítás) a lelkiösmeretre. (Jobb szót ő sem tudott.) Hiszen az emberek eredendően jók – toldotta meg előadását a nő, s fölrakta fémkeretű szemüvegét –, megvan bennük a lelkiösmeret, amely gyógyíthatatlan betegség módjára pusztítja el őket, nemcsak hitvány gondolataik és tetteik miatt, hanem azért is, mert nem ismerik fel, hogy megvan bennük jónak és rossznak sajátos tudása. Kivétel nincs. (Bocsánatkérően, de könyörületet nem ismerve nézett a szemembe.)

Méltóságteljesen úszott a cigarettafüst, hideg szél fújt a Duna felől. Egy pillanatig azt hittem, sirályok libbennek be a nyitott ajtón, de csak egy fehérköpenyes pincér volt. Csontjaim sajogtak, talán a fáradtságtól, talán egy alattomos, lappangó gyulladás lázától. Társnőm elé pillantottam az asztalra, és éreztem, amint arcomból kifut a vér. Hiszen az a tányéron heverő, hosszúkás csont az én lábam volt! Hogyan is lehetséges, hogy egy ilyen vékonyka s némiképpen görbe csont hordozott engem egy élten át? Benyúltam az asztal alá: nadrágom szára gyáva rongydarabként, üresen fityegett.

Fizettem. Társnőm azt mondta, sietnie kell. Felállt, felöltözött, kiment. Nem tudtam rászánni magamat, hogy utánamenjek. Üldögéltem, és reméltem, hogy elmúlik az egész.

# Vita contemplativa

Papinianus hintaszékében üldögél, évszázados hársfája előtt, fügét majszol és vörösbort iszik, ferdén tűz rá a nap. Egy darabig feltűnően gondolkodik, aztán újabb fügét emel a szájába. Felhőkbe hanyatlik a nap. A láthatáron felbukkannak az ítéletvégrehajtók.

Hroswitha nővér csúszik-mászik, a konyha padlatát sikálja. Benéz az edénytartó alá: piros húsdarabka incselkedik vele, gúnyolván a szigorú böjtöt. Hroswitha nővér elszégyelli magát. Szigorú cuppogással kéreti a szt. életű közösségben egerésző macskák egyikét; simogatja, elakadó lélegzettel hallgatja dorombolását, mélyencen gyönyörködik a világító szemű kis állat egészséges étvágyában.

Papinianus vízteli dézsában szaval egy feledésbe merülni készülő szomorújátékból.

De míg a szűz erény nem tántorul,
Bár égi képben űzze bújaság,
Ellenben a kéj, bárha fényes angyal
A társa, égi ággyal eltelik,
S ganajba duszkál.*

Hroswitha nővér csilingelő bélpoklosoknak adja szűkös ebédje jelentős részét. Lám, a legruganyosabb tüdőnél is nagyobbra tágulhat egy-egy jó szív! Hát még az elhivatottság mire nem képes! Lemondani, szenvedni kell, hogy a test szennyes nyűgét elhajítván szálhasson a lélek minél magasabbra, gondolja Hroswitha nővér, miközben ernyedetlen hitbuzgalommal ostorozza magát. Az örvények csak a magasból alátekintőket szippantják ölükbe, gondolja Papin.; jó lenne meglátogatni kisleányomat, hátha nagyot nőtt azóta!

Hr. nővér imádkozik és dolgozik. A zárda falain kívülről érkező csalképeket visszaveri szembogara vitézül. Tetőtől talpig ájtatos bőrfelületét a hívságos pillantások elől takargatja csupán, a fagylaló Boreas dühének annál inkább kitárja. Nem titok, hogy erényei folytán élete legelső XXXVI évében csak lelkileg tisztálkodott, később viszont életben sem volt, hanem alkalmasint a menynyek országában. Szöges övet mindaddig hordott, és bárki bűnét kész volt magára venni. Túlhajazott minden zuzmólepte kődarabon; összefüggő rongyburkolatán legendás méretű férgek nyüzsögtek. Vállára szálltak az ég madarai, s bele-belecsipegettek a hemzsegésbe. Lábszára és térde megkeményszik, szíve hidegen is kenhető marad.

Jön Papin. „Hogy érzed magadat, leányom?" – „Elhivatottan, atyám." – „Érzem" – fogja be orrát Pap.

Szenvedek, tehát boldog vagyok, tehát nem szenvedek. A szűz erény ganajba duszkál, nem tántorul. Hr. nővér merő alázatból kimeregeti a pöcegödröt. Életrajzírói sok csodadolgot följegyeztek róla. Közismert, hogy a féregmarások nyomán kirajzolódtak az Üdvözítő stigmái rajta, sőt egyszer álmában szétolvadt a nyelvén a betlehemi Kisdednek praeputiuma.

Csak akkor születtek nagy dolgok, ha bátrak voltak, akik mertek, dudo-

* Arany János fordítása

rássza Papinianus, amíg ínyenc papirosait böngészi nyárlaló napsütésben pirulva. Ha már beleszülettem a világba, legalább ne kelljen kihalnom belőle. Önszántából távozik a bölcs, ha gyűlölik. A nemes lélek, ha saját lénye fölébe száll, mozdulatlanul is cselekszik. Fölkeresem csillagtestvéreimet.

Ura Seregeknek, add, hogy röpülni vágyó makacs nemzőm is boldog legyen az ő különd módján. Imádkozom, hogy felröppenjen az igazság tátongó magasságaira. Imádkozom, hogy ne hiába kelljen kérdezni: mi hát az igazság?* Elszáradt lelkek olcsó boldogságról ábrándoznak. Én annál bátrabb vagyok. Ah, atyám fejjel bucskázik a mélységekbe, honnét heyába kiáltand, mert a kegyelmező reggel messze van az őröknek is. Repülni csak a madarak és a bőregerek tudnak, az ember nem repül. Még ezt a falat iszapot: nyomorultocskáik szeretetére majd így válok méltóvá. De készülhetek-é a múlatlan szeretetre?

Karszékének mind a négy lábához rakétákat kötöz Papinianus, majd megmegnyújtja őket, s erejéhez mérten a középütt elhelyezkedő selyem vánkosokra lankad. Sercegés, durranás, füst, majd annak is vége. Letört székláb, leszakadt fül hever békés egymásmellettiségben a hárs alatt, mint lopott krizantémcsokrok Zebaothnak tömegsírján. Az elkésett ítéletvégrehajtók vidáman csikorgatják fogukat, oldalukon fölöslegességtől csüggednek a megélezett hentesbárdok.

Az ember pedig nem repül. Szegényebbek lettünk egy szeretett lénnyel, gazdagabbak egy *kiadós* tapasztalattal. Hr. nővér XXX éves, még VI éve van az árnyékvilágon, arcáról a rászáradt sár pikkelyekben hámlik, rongyai között az ég madarai kotorásznak.

* v. ö. János 18, 38.

# Történet

*A nagyapám paraszt volt.*
*Színmagyar, mint a bánat.*
*Nem számolta, miféle*
*hadak hívják bakának.*

*A másik, nem tudom, ki,*
*honos idegen ajkú.*
*Eltűnt, csak ennyit mondtak,*
*talán az Uralon túl.*

*Végül is minden ősöm*
*hontoglaló jogán*
*feledkezett a földbe*
*(– és majd apám, anyám –)*

*(Magam meg, majdnem élő,*
*mint akit darabokban*
*elli, ki még világra*
*hozná; ki egyre jobban*
*mennék már mindenünnen –*
*én már meg sem születtem.)*

# November

*Csomagolnak a napok, megy az ősz is,*
*meszet olt, magának tömegsírt ás,*
*litániával, tarlótüsttel*
*fölszáll a papírról az írás.*

*S bár húzna délnek, köröz odafönt*
*(leszállni, vissza, hogyha volna hely).*
*S a lecsupált, borostás anyaföld*
*minden reggel ködökkel vesztegel.*

# *Háttal*

*Mindent tudok. Én, szerelemre vén,*
*halálhoz túlkoros, jól ismerem*
*saját emésztőrendszerem,*
*s tudom, hogy nincs hit, lutri a remény.*

*Akárha én eszeltem volna ki*
*minden kötáblák palinódiáit.*
*Semmiféle Megváltó nem járt itt,*
*csak néhány házaló! és valaki*

*mindenkor akadt viszonteladónak*
*a ragozatlan, nyers igékre,*
*valaki mindig valutára cserélte*
*a hamis rézgarasokat. Maholnap*

*minden aranynak lesz gagyi fedezete.*
*Mindent tudok. Tudok egy gyülevész*
*nyelvtant is ahhoz a kevés*
*menekült szóhoz, miből megértene,*
*ki pertuban van hóhérral, gyóntatóval.*
*Mindent tudok. Tudok egy furcsa*
*fantom-fájdalmat: egy bolygó múltja*
*csövezik bennem, a holnapról ha szó van.*

*Mindent tudok. Hogy e játék világ csal.*
*S tudok egy ölelést. Bevackolnám magam*
*arcod arcába, amíg nyitva van,*
*lennék benned fogoly madárdal.*

*Minden jövőmnek végleg háttal.*

# *Mediterrán-kék*

*Kígyóid sziszegnek, zöld rajzban,*
*egyet is el nem tapostál, mióta élsz.*
*A Nap lángol, részvétlen és örök,*
*Baál-isten tűzi arany öltéssel vitorlára,*
*még szikrázik a tű, megnyáladzott ujja szélnek irányát érzi,*
*vörös sziklák mögött a vörös föld lugasai vezetnek*
*öles körlépcsőket a csúcsig,*
*de nem látod rézpikkelyes felhőktől templomát.*

*Kár volt lenned kevélynek, nyeregkápa mellől vasnak,*
*leölt ellenségeid vérükbe tenyereltek,*
*de fölmagasodtak holtukból, kezükben új fegyver.*
*Kár hivalkodnod már volt javaiddal,*
*tűznek martaléka, gyújtott s gyújtatlan tűzé,*
*hamuba ir az emlékezet, szenes bot hegye,*
*minden percéért átok az uralkodásnak.*
*Jobb-é így? Vonszolja s koptatja választott életed*

*a szelidség, szolgálat és szegénység.*

# *Anagramma anyámhoz*

*Kláris a te neved szent keresztségben*
*Lehullnak gyöngyeid mély barázdába*
*Árkos puha földbe, mint az őszi mag*
*Rosszhalál hirtelen utadat állja*
*Anyavárosodba visszatérhess még*

*Bokor ágairól levél leesik*
*Oldozza ő magát szélbe pirosan*
*Kiáltasz s nem hallom messziről*
*Ormán a kőszálnak orvmadár lebeg*
*Rikoltja nevem a fehér köd felett*

GYÖRE BALÁZS

# A 91-esen nyugodtan elalhatok

*(regényrészlet)*

Ülsz az ajtótok előtt a nyugágyban, izzadtan. Jól esik a pihenés. Délután van. Már nem tűz az ajtótokra a nap. Anyád egy kistányéron vajas kenyeret, felszeletelt zöldpaprikát, sajtot és egy pohár kakaót ad ki kezedbe a konyhából. Ez az uzsonna. A paprika ere kivágva. Megsózva. Izlik. Hátradőlve eszegetsz. Minden harapás után iszol egy kortyot. Így szoktad meg. Belátod az egész udvart. Mindenről tudsz, ami itt történik. Még nincs vége a napnak. Áldott jó nyugágy! Reggelente kivinni az udvarra és kinyitni. Huzatát szívja a nap. Mindenkinek van Újpesten nyugágya. Nézed az udvart a nyugágyból. Mancika kiönt valamit a kanálisba. Behunyod a szemed. Szabad.

A Virág utcában volt egy háztartási bolt. Mindenki csak így hívta: festékes bolt. Vagy festékes üzlet. Megyek a festékeshez, mondtam. A pult mögött állt, két kezére támaszkodva, összefestékezett köpenyében a festékes bácsi. Tőle kértünk mosószappant, ecsetet. Smirglipapírt vásároltam. A festékes bolt mellett laktak Sólyom Rudiék egy kertes házban. Növény kúszott fel a falra. Szinte eltakarta az ablakokat. Sohasem voltam benn náluk. Sólyom Rudi osztályunk legjobb tanulója. Néztem az utcáról gyönyörű kertjüket. Rudit nem iratták be a szülei a Gorkij-osztályba, 1961-ben. Összeválogatták a legjobban tanuló gyerekeket Újpest iskoláiból. Remegve léptem a festékes boltba, hátha itt találom Kikillai Dorottyát. Remegve léptem ki az üzletből, és lestem az utcára, hátha megpillantom őt. Vittem magammal haza a festékes bolt szagát. Dóri arcát. Anyám beiratott az Attila utcai iskolába. Más szülők ellenálltak. Az orosz miatt. Vagy attól féltek, hogy gyermekük lemarad a csupa kitűnő meg jeles tanulótól. Az volt az érdekes, hogy senki sem maradt le. Mindenki jól tanult. Szerettük az oroszt. Nem tudtuk, mi az.

A televízió szilveszteri műsorában Kazal László konferált. Kijött kopasz fejjel a függöny elé. Egy táblát tartott a kezében: 1961. Megfordította maga előtt a táblát. Ekkor is ugyanaz volt ráírva: 1961.

Nyaralni mentünk a Balatonhoz. Apám kivette a szabadságát. Becsomagoltunk. Az indulás előtti éjszakán rendszerint megbetegedtem. Belázasodtam. Másnap reggel apám egyedül indult el. Ha lement a lázam, néhány nappal később mi is elutaztunk anyámmal. Egyszer begyulladt a fogam. Bementünk Siófokra. Egyszer kettesben nyaraltunk anyámmal Szemesen. Meglátogattuk Annus nénit Lellén.

Apám elővette a személyi igazolványát, adott pénzt, és elmentem kerékpárt bérelni magamnak. Óránként hosszabbítottam meg a kölcsönzési időt. Átbicikliztem a napokat a Balaton mellett. Apám egész nap olvasott, jegyzetelt, én pedig egész nap kerékpároztam. Így nyaraltunk mi együtt. Anyám napközis tábort vezetett az ország másik végén. Muszáj volt.

Snuroztunk. Fej vagy írás? Sokszor kiütöttek. Írás! Valaki összerázta tenyerében az aprópénzt, aztán földobta. Fej, fej, írás, írás, írás.

Kiss Jóska apja fényképezőgépet vásárolt. Nem tudtuk, hogy mi a csuda ez. Kihozta az udvarra. Körbeálltuk Jóska papáját. A fényképezőgép fekete volt. Tokkal, szíjjal. Nyakba lehetett akasztani. Kiss bácsi a nyakába akasztotta. A fényképezőgépnek neve is volt: „Pajtás". Miért ez a neve? Nem értettük. Jóska apja elmélyülten magyarázta a kis gyülekezetnek, hogyan működik, mit kell a gépen megnyomni, és akkor mi fog történni. Állítgatta, csavargatta a fényképezőgép részeit. Néztük. A bal kezében egy kis fekete kupakot tartott. Jóska kezébe papírdobozkát adott. Azt hiszem, ebben volt a film. A film. Erről is mondott valamit. Ez nem olyan, mint a diavetítő. A Tamás bátya kunyhója. Nagysokára terelgetni kezdett bennünket Kiss bácsi. Hova álljunk, mit csináljunk, mire figyeljünk. Ő most le fog minket fényképezni. Fölnézett az égre. Mi is fölnéztünk. Az udvar közepére mentünk. „Itt jó lesz" – mondta. Hosszadalmas volt. Belesütött a nap a szemembe. Hunyorogtam. Zsebre dugtam a kezem. Kiss bácsi állát lefeszítve nézte a fényképezőgépet. Csavargatott rajta valamit. Újra fölnézett az égre. Fárasztó volt. Arra kért bennünket, hogy ne pislogjunk. Hogyhogy? Nézzünk oda. Hova? Aztán nem történt semmi. Lehetett pislogni, meg kényelmesen állni. Mozogni.

A fényképen jól látható, hogy – talán a sietség miatt – nyitva felejtették a vízcsapot. Folyott belőle a víz. Folyt mögöttünk a csapból a víz. Csordogált. Nem volt teljesen kinyitva a csap.

Kiss Jóska papája egyébként kedvelt engem. Sokszor vitt a motorján. Anyám nem örült. Nem bízott benne. Nem a motorozástól, hanem tőle féltett. Akkoriban több olyan eset is történt, hogy elhagyott helyekre csaltak el gyerekeket, és mindenfélét csináltak velük. Kiss bácsi óvatosan vezette a motorját. Nem akart elcsábítani.

Ha észrevette, hogy unatkozom, szóba elegyedett velem, kihívott az utcára motort szerelni, levitt magával a hűvös pincébe. Vagy csak üldögéltünk az ajtójuk előtt és borsót fejtettünk. Atlétatrikóban.

Vasárnap délelőttönként elmentünk a fürdőbe apámmal. A fürdő a FŐBUSZ-szal szemben volt, a Szabadságharcosok útjánál. Egy forintért lehetett zuhanyozni. Vasárnap délelőtt a férfiaknak. Levetkőztünk. Bementünk a gőzbe. Mindenkinek lógott a fütyülője. Apám beszappanozott. Beállította a zuhanyt. Földre esett a szappan. Csúszkált. Úszott.

„Szőrös már?" – kérdezgettük szünetekben a lányoktól. „Mármint a hónodalja!" „Lenn szőke vagy?" – kérdezgettük a szőkéket. Jó lett volna már tudni, bizony.

Megtörölköztünk, felöltöztünk. Délután a lányok jöttek ide, talán ugyanilyen érzésekkel.

Valaki egyszer azt mondta nekem, hogy én nem csak egyszerű olvasója vagyok az Iskola a határon című regénynek, hanem szerepelek is benne. Ez a jóakaróm felfedezni vélt bennem egyfajta elfeledett férfiasságot.

Messziről szerettem a lányokat. Akiket szerettem, azokhoz nem közeledtem. Csak messziről. Úgyis elmúlik. És ha nem, akkor örök. Kikillaiékhoz sem mertem bemenni. Akiket szerettem, azokat nem szólítottam meg. Csak messziről. Nem húsból és vérből voltak ezek a lányok, nem akartam megérinteni őket. A tisztaságot akartam. Szétválasztottam. Mauer Évát kívántam. A bőrét, szemét, kezét. A fogsorát. Nevetését. Mozdulatait. Nő volt. Igazi nő. Húsból, vérből, bőrből, szagokból. Olyan, akit eddig csak filmen láttam. Színésznő. Mauer és Kikillai. Huszonöt év elteltével sem tudom rendesen elmondani, amit szeretnék. Huszonöt év múlva sem. Évának olyan vonzása volt, hogy most is

beleremegek. Huszonöt év után is megborzongok. Minderről 1961-ben is tudtam. Ragaszkodtam Kikillaihoz. Egyesek el akarták venni tőlem. Hágenburg Péter például. Mauer Évát észre kellett venni! Kellett. A tornaórákon. Kék dresszben, a gerendán, kecsesen. A jégpályákon. Uszodákban. Leejtettem valamit, lehajoltam, és hátranéztem a pad alatt Éva lába közé. Ő észrevette, de engedte, hadd nézzem. Nem zárta össze a lábát. Nem szorította össze a térdét. Ugyanezt Kikillai Dorottyával nem mertem volna megtenni. Nem próbáltam volna a lába közé nézni, ha történetesen mögöttem ült volna. Ez a különbség.

Valaki egyszer azt mondta nekem, hogy valamikor régen mindnyájan Antigonét szerettük.

Jártunk apámmal a Palatinusra, kettesben. Leterítettük a pokrócot a fűre. Apám gondosan választotta ki minden egyes alkalommal a megfelelő helyet. A nappal szemben feküdt le a földre. Én fürödni mentem azonnal. Apám egész nap napozott. Imádott napozni. Néha fölkelt és lezuhanyozta magát. Néha visszamentem hozzá. Mozdulatlanul feküdt, hanyatt, a nap felé fordulva. Melléje hevertem, oldalamra fordultam, rátámaszkodtam a könyökömre. Nem beszéltünk. Apám bekente magát Niveával. Szólt a hangosbemondó. Gyékényeket lehetett bérelni a strand bejáratánál. Bementem a nagymedencébe. Kolompoltak, átmentem a hullámba. Mászkáltam. Tocsogtam a kisvízben. Belepisiltem, óvatosan a medencékbe. Ugrándoztam. Hátramentem az árkádos melegvizes medencébe. Négykézláb másztam. Kúsztam a medence alján. Ismerkedtem. Könnyen ment. Játszottunk. Lemerültünk a víz alá és megfogtam a lányok mellét. Engedték. Nevettek. Sikongattak. Lefröcsköltük a szunyókáló embereket, akik mozdulatlanul ücsörögtek a vízben. Áztatták magukat. Kemény volt a lányok melle.

„Fogd meg egy pillanatra!" „Eltetted?" „Mehetünk?" Ennyit beszéltünk egymással a strandon apámmal.

Amikor fölköltöztünk a Rózsadombra, nem jártunk együtt többet strandra. Utasi Ferivel mentem a Csasziba. A szomszédunkban lakott, a Szeréna utca elején. Lefutottunk a Kavics lépcsőn. A kisvízben megtaláltuk a lányokat. Varga Juli mellét fogdostam a víz alatt egész nyáron.

Apám kicipelt magával a margitszigeti tenisz-stadionba. Nagyon untam. Hőség volt. Tűzött ránk a nap. Apám levette az ingét. Sortnadrágban volt. Megtelt a tribün. Ide-oda pattogott a labda. Kellemes hangja volt. Mozogtak a fejek, balról jobbra, jobbról balra. Én a nézőket figyeltem. A fejeket. Mulatságos. Izgalmas mérkőzés lehetett. Gulyás István játszhatott Metrevelivel. Porzott a salak. Untam. Mégsem szóltam apámnak, hogy menjünk innen, ez engem nem érdekel. Nem ismertem a játékszabályokat. Térfelet cseréltek a teniszezők. Letörölték arcukról az izzadságot. Derekasan végigunatkoztam a meccset. Tapsoltak. Fölálltunk. Ki győzött?

Nem tudtam megmutatni, ha szerettem valakit. Nem tudtam közeledni. Udvarolni. Nem szólaltam meg. Nem lehetett észrevenni rajtam. Rendesen viselkedtem. Közönyösen. Látszatra közömbösen beszélgettem azzal, akit szerettem, vagy akit szeretni akartam. Hagytam. Engedtem. Voltak, akik megérezték rajtam láthatatlan közeledésemet. Megszimatolták a szeretetet. Tudták. Kikillai Dorottya megérezte. Tudta. Az elejétől kezdve. Az első pillanattól. Tudta, hogy összetartozunk. Érthető? Az osztályban is tudta mindenki, hogy összetartozunk. Tiszteletben tartották. Csak Maticska meg Hágenburg próbálkozott néha a szétválasztással. Ezek a támadások nem sikerültek.

Nagyon kevés választott el attól, hogy Mauer Éva karjába rohanjak.

Éva készen állt. Én még vártam. Mitől függött az életem? Elszalasztottam. Dórira vártam.

Hatodikban, a tanév vége előtt elterjedt a hír az osztályunkban, hogy elköltözünk Újpestről. Hágenburg mosolygott, összedörzsölte kárörvendően a kezét. Féltem. Maticska elhúzta a száját. Nem mertem Kikillaira nézni. Szégyelltem magam. Elkezdődött az oroszóra. Nem tudtam figyelni. Nem zárták még le a jegyem. Éreztem, hogy örökre elmegyek. Hogy itthagyok mindent. Mindenkit. Soha többet nem fogok visszajönni. Nem fogom őket többet látni. A társaimat. Nem lesznek többet társaim. Tudtam, mégsem tettem ellene semmit. Nem tehettem. Miért? Kicseréltük Kikillaival a saját fényképeinket. Fogalmam sincs, mit mondhattunk egymásnak! Egyetlen egy szóra sem emlékszem! A jelenetre sem. Csak az érzésre, a félelemre, a remegésre, a nézésre. Szerettem Dóri szemébe nézni. Most nem! NE! Szerettük egymás szemét az órák alatt. Végig.

Az iskolában elmondhattam, hogy elköltözünk. Hogy többet nem fogok ebbe az iskolába járni. Soha! Az udvarunkban nem volt szabad elmondani.

Mauer az iskola mellett lakott, közel a Dunához, egy emeletes, új házban. Többször szóba jött, hogy iskola után föl lehetne menni hozzájuk. Nincs otthon náluk senki. Bakcsi Zoli közvetített, mosolyogva. Fekete, nagyfogú fiú volt. Lassan beszélt. Második a névsorban. Sohasem mentem föl Mauerékhoz. Már-már elindultam. Betettem a köpenyemet a táskámba.

Télen Bakcsi Zoli kihozott egy Bea nevű lányt a jégpályára. Szőke volt, világos pulóvert viselt. Cipőre felcsatolható korcsolyájában bukdácsolt. Zoli magunkra hagyott. Nagy kerítő volt. Szerintem ilyen kurblis korcsolyával nem lehetett rendesen korcsolyázni. Tetszett nekem Beatrix. Ellenálltam. Nyáron is láttam őt néhányszor a strandon, de nem mentem oda hozzá. Nekem már volt valakim. Hűséges voltam. Hűségesen várakoztam Kikillaira. Hátha kijön egyszer a strandra, vagy a jégpályára, esetleg vasárnap délelőtt a kistemplomba.

Nehezen barátkoztam meg azzal a mondattal, melyben Antigoné neve szerepel. Hogy valaha mindnyájan Antigonét szerettük. Én nem szerettem Antigonét, sem a görög tragédiát. Nem szerettem ezt a nőt.

Gábor sokáig fésülködött a tükör előtt. Kefével. Bevizezte, majd hátrafésülte a haját. Irigyeltem. Jó lett volna, ha én is hátra tudom fésülni a hajam. Hogy ne látszódjon a forgóm a fejem tetején. Szerettem volna hátra szoktatni a hajam. Nem sikerült. Hiába vizeztem be, hiába keféltem. Gábor hosszasan fésülködött a tükör előtt, aztán elment otthonról. Tudtam, hova megy. Le, a Tél utcán. Nem vitt magával. Kétségbeesetten keféltem a hajam.

Gábor kisfiúnak tartott. Nem avatott be a dolgaiba. El akartam vele hitetni, hogy már mindent tudok. Nem hitte el. Nem vitt magával a lányokhoz.

Kirándultam apámmal. Olyan gyorsan ment, hogy már-már futnom kellett mellette, nehogy lemaradjak. Csak a legszükségesebbet beszéltük meg egymással. A villamoson mindig ő ült szemben a menetiránnyal. Én háttal. Nem zavart. Őt nyilván feszélyezte volna, ha fordítva kellett volna ülnünk. Nem nyafogtam. Nem kellett vennie nekem semmit. Nem kértem perecet, sem szörpöt. Ültem szótlanul a villamoson, gyerekjeggyel a kezemben. Azt sem gyűrögettem. Néztem a Béke utcán a családi házakat. Kiválasztottam közülük egyet, és elképzeltem, hogy kertes házban lakunk.

Gyöngyözve pergett le a víz Varga Juli bőréről. Utasi Feri megismerkedett a medencében egy kislánnyal, aki közértes eladónak tanult. Kiszorítot-

tunk egy kis vizet a medencéből. Fröcsköltünk. Nyolcadik után elszakadtam Utasitól. Én gimnáziumba iratkoztam, ő autószerelő akart lenni. Ha összefutottunk a Kavics utcában, csak köszöntünk egymásnak, de nem álltunk meg egymással beszélgetni. Nem beszéltünk meg időpontot, hogy mikor megyünk át egymáshoz. Ugrabugráltunk a kisvízben, majd bemutattam a hátúszást a nagymedencében. Feri feleségül vette a közértes lányt. Varga Julcsának nyoma veszett.

Utasiéknál hallgattam életemben először a Szabad Európa Rádiót. A *teenager partyt*. Cseke Lászlót. A furcsa jeligéket. „Csodálatos pézsmapatkány." „Az öreg csősz őszbe csavarodott." München, postfach. „She loves you, ye, ye, ye." Néha elment a dallam, aztán visszajött. Egy zöld akváriumban halak úszkáltak, lassan, nagyon lassan. Hallgattuk a Beatlest a délutáni félhomályban. A kertben ugatott a kutya. Birkóztunk. Verekedtünk. Feri volt az erősebb. Hamar maga alá gyűrt. Vastagodott a fütyülőnk. Bementünk az albérlőjük szobájába, leakasztottuk a falról a gitárt és pengettük. Énekeltünk. Ugrándoztunk. A másik szobában recsegett a rádió. Kutattunk az albérlő holmija között. Nyávogott a macska. Átjöttünk hozzánk. Belelapoztunk apám könyveibe. Női neveket, nőket kerestünk. Az izgalmasabb részeket fölolvastuk hangosan. Megmerevedett a fütyülőnk.

Marival egyáltalán nem ismerkedtem össze. Nem ismertem. Nem tudtam, hány éves. Álltunk, egymáshoz tapadva, Újpesten, az egyik utcasarkon, anélkül, hogy ismertük volna egymást. Furcsa. Csak az érzékeinknek volt szüksége a másikra. A falnak támasztotta a hátát, én meg csókolgattam, hozzányomtam a testemet, átöleltem. Kigomboltam a blúzát. Megfogtam a mellét. Simogathattam. Fogdoshattam. Markolásztam. Szép, fejlett melle volt. Fölállt a fütyülőm. Kikandikált a rövidnadrágomból. Kilátszott a vége. Leszorítottan. Odanyomtam Marihoz. Hozzádörzsöltem. Szájamba vettem a mellbimbókat. Mari nem nyúlt hozzám. Engedte, hogy becsúsztassam a kezem a bugyijába. Álltunk az Anonymus utcában. Megcsókoltam a nyakát. Félrehajtotta a fejét. Nem szólt. Mosolygott. Éreztem, hogy többet tud a testről, mint én. Hogy többet tud rólam, mint én róla. Hogy ismer valamit, amiről nekem egyáltalán nincsen fogalmam. Hogy tudja a dolgokat ősi biztonsággal. Nyár volt. Megizzadtunk. Különös szaga volt a testének. Nem tudtam megszokni. Megpróbáltam úgy tenni, mint a filmekben. Megcsókoltam a száját. Rátapasztottam a számat keresztben a szájára. Kinyitottam, és a nyelvemmel megérintettem. Óvatosan, vigyázva. Ő nem nyitotta ki a száját. Nem engedte, hogy a nyelvemet bedugjam a szájába. Ezt nem engedte. Az enyém volt. Senki sem járt arrafelé. Visszasétáltunk. Lelkiismeretfurdalásom volt. Kikillai Dorottyára gondoltam. Bandukoltunk a porban. Többször találkoztunk. Hogyan? Hisz egyetlen egyszer sem beszéltünk meg találkozót! Álltunk a falnál, az árnyékban, egymáshoz tapadva. A Chinoinnál. A trafiknál. Ki lehetett ez a lány? Feküdtem a nyugágyban, rágondoltam, megmerevedett a fütyülőm. Sütött a nap. Nem mondtam el senkinek, hogy mit csinálok délutánonként ezzel a lánnyal a különböző utcasarkokon. Talán csak egyszer, Kiss Jóskának, hogy hencegjek előtte. Megvonta a vállát. Az az átkozott, kantáros rövidnadrágom, ne lett volna annyira gyerekes és nevetséges! Úgy éreztem, méltatlan hozzám.

Ezüstpapírral borítottuk be a fésűket, a szájunkhoz tettük, és fújtuk. Szólt. A hangszerünk.

Égette a talpamat a föld az Erzsébet utcában. Kapdostam a lábamat. Futottam. Fölforrósodott a homok. Égett a testem is. Hosszú szünidő. Bableves

és pogácsa az ebéd. Kinyújtózol a nyugágyban. Melyik lány jut legelőször az eszedbe? Sokan vannak. Egyre bonyolultabb. Tudnak ők erről? Hirtelen megjelenik egy nagylány az udvarban. Te ugrasz föl legelőször a helyedről. Nem ismered. Gábort keresi. Üzenetet hozott. Megjegyzed. Visszaülsz. Gábort nem érdekelte ez a lány. Hiába járt a nyakára. Hiába jött be az udvarra miatta. Nekem pedig ő sokkal jobban tetszett, mint az a másik. Akivel már többször láttam a Gábort az Államinál. Ő tudja. Égeti a talpadat az úttest. A pékség előtt Csohánnyal találkozol. Fölhív hozzájuk. Nem akarsz mezítláb beállítani. Majd találkoztok a Tungsramon. Úgyis találkoztok. Mindenkivel. Annyi az ismerős. Kikönyökölnek a lakók az ablakba. Felugrasz a villamosra. Az ütközőn sohasem mertél utazni. Hátul. Így lógtak a villamoson az újpesti srácok, a hátsó ütközőbe kapaszkodva. Füttyjelek. Jelzések. Fékezések. A villamoskocsi elejére hatalmas koszorút tettek. Guruló kalapok. Tűsarkú cipők. Nadrágok, kantárral. Hajhálók. Fagylalt. Szalagok. Retkes a lábad. Ráérsz. Belelépsz valamibe. Fáj. Átmész az úttesten. Járdasziget. Összekuszálta a szél a lányok haját.

„Ahogy te azt a kis ötödikes fejeddel elképzeled!" Kitörölhetetlen ez a mondat. Zúg. Wittman Mari mondta. Nehezen viselted el. Kaviccsal szórták tele a járdát. Baliné kis sarki boltja nyitva. Mari papucsban. Jönnek a magas Szécsi-fiúk. Beláttak az ablakokon. Elestél. Ritkán sütött a nap a Tél utcában. Bekenték jóddal a térded. Akácfa nőtt a járda szélén. „Komámasszony hol az olló?" A fának döntötted a hátad. *Ahogy én azt a kis ötödikes fejemmel elképzelem.* Négyszáz fűszeres, kétszáz asztalos és három jégpálya. Színház. Futkostál a fák között, szabadon. Eszegettétek az akácvirágot. Négysarkos. Te vagy a hunyó! Wittman Mari elmegy a Szécsi-fiúkkal. Leütöttelek! Egy, kettő, három. Négysarkost játszottatok délutánonként a tömb körül. Nap utca, Anonymus utca, Erzsébet utca, Tél utca. Nincs cseréptörés. Szőrös töke van a légynek. Szádhoz emeled a kannát és habzsolod a tejet. Hideg. Magdi szoknyája beleakad a bicikli-nyeregbe. Fönnakad. Gyakoroljuk a magasugrást az új porolónál. A régi elkorhadt. Följebb tesszük a madzagot. Te vagy odakint! Bebújtunk a mosókonyhába, a teknők mögé. Áradt a forróság Magdi testéből. Megfogtam a combját. Támolyogva tudtam csak kimenni. Persze, hogy leütöttek. A karomra hajtottam a fejem a falnál. A kapualjnál. Aki bújt, aki nem, megyek! Szőnyegeket poroltak az udvar közepén. Egyérintőztünk a kapu alatt. Jolán néni nem volt otthon. Becsúsztattam a kezem. Engedte. Csöndbe kellett lennünk, nehogy észrevegyenek. Visszatartottam a lélegzetemet. Kinéztem a teknő lefolyó-nyílásán. Lehúzták a vécét. „Hív az anyukád!" Mindjárt.

Hogyan került hozzánk először Magdi? Még nem jártam iskolába. Ő mutatta meg nekem, hogyan kell írni a betűket. Ültünk a szőnyegen. Leírta a nevem. Leírta a saját nevét. Írt egy dátumot. Nagyon jó volt vele a szőnyegen. Hogyan kerültünk egymás mellé? Átmentem hozzájuk. Még mindig *ott* a kezem. Ha nem hiszed, nézd meg! A kis ötödikes fejeddel! Wittman Mari a régiek közül. Rég szóltam róluk. Rólad. Engedted. Engedte. Sokáig. A kezem.

Csomagot kaptunk Amerikából. Nagy volt az öröm. Összefutottak a lakók. Csomag Floridából! Beszaladtam nagyanyámékhoz. A kisszobába. Ott akartam lenni a csomag kibontásánál. Hátrább toltak. Kombinék, kardigánok, papucsok, nadrágok, zoknik. Egyenként rázogatták meg a ruhadarabokat, nem potyog-e ki valamelyikből egy tízdolláros. Gyűrűk, tollak, órák, fülbevalók, karkötők. Golyóstollak! Rengeteg. Kapkodtunk értük. Többszínűek. Naptáros

karórák. Az órából nem kaptam. Ez rosszul esett. Elpityeredtem. Tudok rá vigyázni! Magamhoz szorítottam egy csomó tollat. A Gábor miért kapott órát? Könny hullott az amerikai golyóstollakra. A tízdolláros ezüstpapírba volt becsomagolva. Apám nem jött át. Nem érdekelte. Jolán néni kíváncsian söprögetett a gangon. Kaptam egy nadrágot. Nem egyet, hanem kettőt. Nem tudtam még, mekkora értéket szorongatok a kezemben. *Kovboj* nadrágok voltak. Szegekkel. Sok zsebbel. Betettük őket a rekamié aljába, hisz nagyok voltak. Bele kellett nőnöm. Anyám néha kihúzta a rekamiét, elővette a nadrágokat. Nézegettük. Megvannak-e még? Nem történt-e valami baj velük? Anyám a derekamhoz tette az egyiket, összemérve alakommal. Még nagy. Várni kell. Gondosan összehajtotta, visszatette a rekamiéba.

1963 őszén egy ilyen amerikai nadrágban kezdtem el az általános iskola hetedik osztályát a második kerületi Áldás utcai iskolában. Nem tudtam még, mi van rajtam. Mit hordok valójában. Rózsadombi iskolatársaim világosítottak föl, hogy milyen nagy kincset érő ruhadarabban jelentem meg közöttük szeptember elején. Hát mégis büszkélkedhettem valamivel a Rózsadombon akaratomon kívül? A nadrág, amit viseltem, bár Amerikából érkezett, *újpesti* volt. Hamisítatlanul, eredetien újpesti. Újpestet jelentette nekem. Fönn, a dombon tudtam meg rendes (?) nevét: farmer. Befogadtak az osztálytársaim.

Sokáig őrizgettem első farmernadrágomat. Kinőttem. Elrongyolódott. Nem dobtam ki. Anyámnak sem engedtem, hogy kihajítsa az elszakadozott nadrágot. Nem tudtam kicserélni semmi újért, soha.

SZAKOLCZAY LAJOS

# A TESTVÉR

## *Sinkó Ervin bécsi folyóirata*

*(A folyóirat szerkezete – Egy kis „statisztika")* Még a huszadik század első évtizedeiben is, legalábbis a magyar nyelvű újságok, folyóiratok nagy számát és élénkségét tekintve, Bécs egy kissé „magyar" város volt. Főképp a Tanácsköztársaság bukása után talált itt sok író, ki kevesebb, ki hosszabb időre, menedéket. A liberális légkör és szellem, feledtetvén a sanyarú anyagi körülményeket, egyfajta vonzóerőt jelentett: akinek *volt* mondanivalója és meg akart szólalni, az bátran indíthatott lapot vagy folyóiratot. Arra is nyílott mód, hogy a sok jövevény egy orgánum arcát megváltoztassa, hiszen Németh Andor emlékezéseiből tudjuk, hogy a sokáig „fehér" Bécsi Magyar Újság miként ment át *félvörös*be, illetve *vörös*be. A legendás indulások és újraindulások közül most csak Kassák Lajos *Ma* című folyóiratának bécsi föltámadását említsük. A kitartó és következetesen konok szellemet, aki az új – igaz, ideiglenes – honba is átmentette művészetének értékeit, jelképezve agitatív mondanivalójának folyamatosságát. Ő a rákényszerített emigrációban csak kissé rendült meg a „bujdoklás" miatt, és társai sem annyira, hogy gyökeresen szembefordultak volna korábbi énjükel.

Sinkó Ervinnek, a „hívő hitetlen" forradalmárnak más az útja. Az ő Isten nélküli vallása egyfajta csodavárás volt, s mikor kiderült, hogy evvel nem lehet megmenteni a Forradalmat, a budapesti (és kecskeméti) „kitárulkozást" – Sinkó az ölestől ugyan rettegve, de testben és lélekben követte a Tanácsköztársaság minden jelentősebb mozzanatát – a magábazárkózás követte. Szenvedő énje, mindenfajta terrort elvetvén, a lélek gazdagodásában akart megnyilvánulni. Első verseskötetében, noha a világfájdalmat mímelő póz az adyendrés beütésekkel is kissé megjátszott – a nietzscheánus fiatalember szenved a háborútól, az ürtől, – ám intellektuális lázadása akkor is látszik, ha ezt némileg elfedi a lelki szenvedések alapozta máz. Ki gondolta volna, hogy erről az alapról is harcba lehetett indulni, hogy a mélabú fölcseréltessék a cselekvéssel. És a cselekvésből visszazuhanni a *senkiföldjére* – mert a bukott Tanácsköztáraság, akárcsak a legmélyebben átélt *bűn*, belülről éget –, ez volt az a *próba*, amely az ifjú Sinkót mindennél jobban megrendítette. „... nyílnak az éjben szent fehér kapuk" – írta volt a *Fájdalmas Isten* című verseskönyvének (1923) egyik darabjában, s látnokként megélte az élményt: mindenik kapun be akart lépni. Ez már – akarva-akaratlan – az ösztönös honkeresés jele, tájékozódás az ismeretlen felé. A bécsi évek, az 1920 utáni bő fél évtized, az elkövetetlen bűnért vezeklőt mutatja – gyakran megfeszített pózban, de a szellem, az „etikus fantázia" kétségtelen jeleivel, a pokoljárás izgalmában. Joggal írhatta erről a korszakról Bosnyák István újvidéki irodalomtörténész, az életmű egyik legjobb értője: „a krisztianizmus is absztrakt ethosz volt ugyan, de mégiscsak egyféle Haza, ahova a száműzöttségnek mint végzetnek, sorsnak kristálytiszta felrémléseikor meg lehetett húzódni, benne ideiglenesen oltalmat lehetett találni."

Sinkó Ervin két évfolyamot megért bécsi folyóiratát, a *Testvér*t ezért nevezhetjük *pótházának*, mely az önkeresés fázisai mellett is oltalmat nyújtott az arra rászorulónak. Az irodalmi folyóirat két évfolyama valójában egyetlen évet ölel magába, hiszen 1924 karácsonyát követően – ekkor jelent meg az első évfolyam első száma – pontosan egy év múlva, 1925 karácsonyán a lap meg is szűnt. Tizenhárom megjelenés – közte két dupla szám –, 376 nyomtatott oldal – ennyi az egyetemes magyar irodalomban is unikumnak számító krisztiánus folyóirat élettörténete a számok nyelvén. Ami ebből is azonnal kiviláglik: a különféle rovatok publikációi megtöltenének egy vaskos kötetet. Sinkó, miként *Előljáró beszéde* tanúsítja, nem csinált abból titkot,

hogy tulajdonképp kiket kíván maga köré toborozni. Úgy véli, hogy a „speciálisan magyar szellemet, mely népköltészetében és költőiben a világirodalom legmagasabb mértékeit is megüti, a közvetlen, konkrét érzéki létben való korlátozottság, a földszerűség jellemzi, és a spekulatív, a spirituális képességeknek teljes hiánya." A magyar irodalomból valamiképp kimaradt az a „szellemként átélt szellem vagy esoterikus vallásosság", melyet többek közt a németeknél Meister Eckehart, a fiatal Luther, Jakob Böhme, Angelus Silesius, Fichte neve fémjelez. A névsor azonnal bizonyítja, hogy a nemrég még a Vasárnap Társaság és a Kassák-kör eszméivel egyként kacérkodó fiatal író most melyik szellemi vonulatot érzi magához közel állónak. Miközben megállapítja, hogy Adyt nem a Léda-dalok, és nem a forradalmi versek emelik „messzi a magyar költészet fölé", hanem *A szamaras ember; A szenvedésnél többet;* a *Mégsem, mégsem, mégsem* és az *Emlékezés egy nyár-éjszakára,* a Nyugatból – szerinte – kimaradt azon *új irány*nak nyit kaput, melyet Balázs Béla, Lesznai Anna és nem utolsó sorban Lukács György gondolkodása-életműve jelöl. Vagyis lapjában azoknak kínál „gyűlőhelyet", akiknek művészi útja „nem a politikán visz keresztül".

A *Testvér* számaiban tallózván jól látni, hogy – a *Te* című verset parafrazeálva – a „holmi jelről egymásra ismerő lelkek" együtt vannak a folyóiratban, és „együtt tehetik meg Isten elé útjukat"; de azt még jobban, hogy Sinkó – krisztiánus szeretetéhség ide vagy oda – elsősorban saját maga számára hívta életre a lapot. A cselekvésből hirtelen a cselekvésnélküliségbe zuhanni, s ezt még az írással mint *pótcselekvéssel* sem föloldani – egyenlő a halállal. Ő, misztikusokat olvasván és szerkesztvén, a léten túliban, az ezoterikusban gyönyörködvén is *élni* akar. Furcsán hangozhatik a megállapítás, de igaz: testvért kereső krisztianizmusa, jóllehet egyként jelen van benne az emberiséget és a világot magához ölelni igyekvés vágya, agresszív *értékgyűjtés-kutakodás,* melyben a látva lássanak indulata munkál. E nélkül nehéz megérteni a *Testvér* egocentrizmusát, s azt a hallatlan közlésvágyat, mely Sinkót legkiúttalanabb pillanataiban is magával ragadja. Az általában 32 oldalt kitevő folyóiratszámok az ő nevétől „hangosak"; minden műfajban jelen van, s társ- és eszmekereső buzgalmában alig figyel a másikra, énjét mint börtönfoglyot akarja megannyi szólással kiszabadítani. Honnan is? Ahová bezáratott. De hát ő maga kereste ezt a „zártságot", mikor annyi is elég, hogy ez a rejtőző én Istennel társalogjon, s végül – miként bécsi korszakának egyik kedvence, Eckehart mester mondja – az Istennel egyesült lény az egyház fölé kerekedjék, létében megtestesítve azt a felsőbbrendű különcöt, aki ama világteremtést szavatolja: „Hogy Isten megszülessék a lélekben, s a lélek megszülessék Istenben." Nyíri Tamás írja Eckehartról: „Szavai remegnek a csodálattól és a hálától, hogy bár a voltaképpeni lét egészen más, mint a létezők, mégis a dolgok legbelső, igazi lényege. Ezt a csodálkozást akarja felkelteni másokban is, mert számára a metafizika nem múzeumi tárgy, nem papír, hanem élet, valóság és egzisztencia." Ne hangozzék istenkísértésként, a főntiek – noha erre sohasem vágyott –, kis megszorítással majdnem elmondhatók Sinkó Ervinről is. Elmondhatók, és mégsem, hiszen szent, megszenvedett eszményei mögött – velük szemben! – ott volt a „bonyolult" magánélet. Egyfelől Istennel társalogni, lelkünk üdvét mindennél fontosabbnak tudva, másfelől meghemperegni a porban – ez ám az igazi dráma. Sinkó álarc nélküli „álarca" ez a kettősség, mely végigkíséri az életművet.

De maradjunk a *Testvér*nél, pontosabban a rövid életű folyóirat szerkezeténél. Ami a legjellemzőbb: a rovatok alig különülnek el egymástól, szinte egymásba folynak. Nincs folyóiratszám, melyben ne Sinkó Erviné lenne a vezéranyag, s ez többnyire tanulmány vagy esszé *(A gyűlölet könyvei; A halottak élén; Hit, vétó és tetemre hívás; A halál arcai; A modern kaland születése, élete és jelene* stb.), kivételt képez az 1925/11-es szám, melynek kezdőanyaga a magyar lírában is megkülönböztetett helyet elfoglaló *Marginália*k című versciklus. A szerkesztői halmozásra – a jól fejlett éntudatra – példa az 1925-ös egyik összevont szám (7–8), melyben a nyitótanulmányon kívül bécsi krisztiánus (és kierkegaardista) írónk két versén kívül közreadta *Mr. Black feljegyzései Árvay Ábris esetéről* című elbeszélésének befejező részét, valamint suboticai *Napló*ját, s fordítóként Sören Kierkegaard *A házasság esztétikai joga* című tanulmánya alatt is szerepel a neve. A lírikus Sinkó mellett (11

vers + 2 versciklus) kiemelt helyen szerepel még a Vasárnap Társaság legbensőbb köréhez tartozó Lesznai Anna (9) – és nem véletlenül, hiszen líráját Fülep Lajos a lélek egy ősi állapotának, a bűnbe esés előtti világnak költészeteként értékelte, és Sinkó Ervinnek mindig is volt füle az „Édenkert" eme hangjaira. Két szlovenszkói magyar költő, az avantgárdként kezdő, majd lecsendesedő Mihályi Ödön (5) és a méltatlanul elfeledett Szenes Erzsi (4) erősíti még a *Testvér* költészetét; s ma érthetetlennek tűnik Ösztreicher András hangsúlyos (4) szerepeltetése akkor, amikor például Németh Andor csupán egyetlen verssel szerepelt. Viszont Angelus Silesius 110 darab (!), aforisztikus erősségű, bölcselmi lírát közvetítő két- és négysorosa Gáspár Endre kongeniális fordításában a költői rovat éke. E kis remekekben minden benne van, aminek – magáénak gondolva őket – Sinkó is áldoz: „Mindent az Egy teremt s minden az Egybe tér meg / Hol a Kettő s a Sok vitái véget érnek" *(Minden az Egybe tér meg)*; Vagy: „Bűntől a szent kereszt meg nem válthatja lelked, / Ha tenszívedben is magasra nem emelted" *(Külsőség nem segít)*.

Jóllehet Sinkó *Marginália*k című tizenhárom versből álló ciklusát már a majd tíz év előtti válogatott verseskönyv, a *Vándorbotom meg-megtorpan* is közreadta, de ezt tudván is jólesik nyugtázni: a *Testvér* nemcsak filológiai adalékok búvárlására alkalmas, valódi antológia-darabok is kínálják magukat benne, ha nyitott szemmel közelítünk a még nem mindenben föltárt hagyomány, az emigráció irodalmának értékeihez. *A tájdalmas Isten* ismeretében is – mely „páratlan, de a magyar irodalomban sem egyedülálló szándékot kifejező lírai teljességet szólaltatott meg, a magányos és elszigetelt, a maga prófétai küldetésében krisztusi feladatokat vállalni akaró Én ezoteriává párolt bölcselete alapjain" (Bori Imre) – figyelemre méltó a változás; elsősorban a kristálytisztává váló hang miatt. „Éjjelek árkában piros források / Nyargalózva fúródnak fűvek, nyögő rögök rostjai közé. / Ki tudja majd lemosni a fák gyökerét? / S a havak rontását ki gyógyítja meg? / Lehet-e még? Valaha lehet-e még? / Ne vígy minket a kísértetbe!" Az ilyesféle, már-már éteri részek olvasásakor érezhette Bosnyák István a *Marginália*kat a magyar irodalom ezoterikusan vallásos ágába tartozó időálló remekműnek, melyben „már nem a Forradalom és Isten képezi az ellentétes Abszolútum-párt, melyek között a végzetes magárahagyottságára rádöbbenő individuum hánykódik – mint *A tájdalmas Isten* nem egy, még a krisztiánus platform meghódításáért küzdő versében –, hanem Isten és a Világ." Ezek a zsolozsmába oltott, az én fölszabadítását – pontosabban: az „egyetlen és végső Teljesség" utáni szomjúhozást – kinyilvánító „mesék" valódi költészetként értékelhetők; nem kevésbé azért, mert bennük a költő gyökeresen szembefordult korábbi, az 1916-os szabadkai naplóba bejegyzett kívánalmával: „objektív, epikus lyrára van szükségünk". Akkor, egy „individuálista" verse miatt, épp Kassák ítéltetett el, és messze van még az az idő – teljességgel sohasem fog bekövetkezni –, amikor Sinkónál az „epikus líra" kerül előtérbe. (Persze ez az öregkori „objektív" tárgyilagosság is át- meg át van szőve a *confiteor* megrendültségével.)

A *Testvér* szépprózája ugyancsak Sinkó vonzalmain alapszik. Így kerülhetett a lapba Paul Ernst *Falusi története* Kertész Klára (alias Rotbart Irma fordításában), Martin Buber *Zsidó legenda a földreszállt lélekről* című írása (fordította Sinkó Ervin), bizonyítva a szerkesztő krisztianizmusának összetettségét: a Dosztojevszkij-, Kierkegaard-, Ady- stb. hatások mellett a chassidizmus jelenlétét is. A magyar írók közül, akárcsak a költészet rovatban, Lesznai Anna hangsúlyos – ma már nehezen érthető – szerepeltetése szúr szemet. Novelláinak *(Kis mese a szent néniről és a csodatevő cipőkenőcsről, Mese a piros „Holnap-tojásról")* gyermeki naivitása még a némileg a szecesszióra ütő mesevázat is megingatja, a túlcsordult érzelem szinte egyetlen pillanatban sem tud összeállni költészetté. Ezt a világot, az érzelmek szimbolikus megjelenítését a Lesznaiénál magasabb szinten Balázs Bélától kapjuk *(Az álmok köntöse)*, jóllehet az író egyszeri szerepeltetése – az általa képviselt műfaj, a kispróza (mese) rövidsége miatt is – nem sokat lendít a *Testvér* szépprózáján. Mihályi Ödön és György Mátyás a testvérbarátság alapján kerülhettek ide, különösen György fantáziátlan „parasztnovellája", *A rend* erőtlen; ami azért is meglepő, mert avantgárd irányultságú költészete, ha nem is a kassáki szinten, izgalmas. *A Megölő*

*Istétán* című székely népmese, melynek közzétételével a folyóirat Kriza János halálának ötvenedik évfordulójára emlékezett, üde színfolt, s némiképp mérték is a mesét írók előtt.

Sinkó Ervin elbeszélései, különösen a *Mr. Black feljegyzései Árvay Ábris esetéről*, jóval fölötte állnak a többi szépprózai jellegű közleménynek. A megformálás itt-ott akadozhat, de az első sorokból már kivilláglik, hogy az írót nem a cselekménybonyolítás érdekli, hanem a lélekrajz. A *Lang József bűnügye* és a fönt említett írás is mintha csak „illusztrálná" a krisztiánus gondolkodó eszményvilágát, természetesen művészetté oldva a *tételeket*. Az írót a *bűn*, a *bűntudat* – az el nem követett bűnért is érzett bűntudat! – foglalkoztatja; Lang József, a szürke kis pénzbeszedő hivatalnok fölfokozott képzeletével egyre jobban elhiszi, hogy lakásadónőjének ő volt a gyilkosa, holott csupán (egy véletlen folytán) *látta* a valódi gyilkosokat. Csak akkor döbben rá képtelen tettére – tudniillik, hogy önmagát is följelentette –, amikor már a tárgyaláson senki sem fogadja el az ő bűntelenségét. Hogy elmaradhassanak gyötrő lázálmai – az álom révületében többször látta saját kezén az áldozat zöldköves gyűrűjét –, életével kell fizetnie. A *Mr. Black feljegyzései Árvay Ábris esetéről* című elbeszélést, melyet később, 1929-ben Sinkó kisregénnyé fog fejleszteni *(Az áruló)*, Bori Imre „figyelemre méltó lelki portré"-ként értékeli, mondván, hogy „rokonaival ritkán lehet találkozni a magyar irodalomban. Árulókkal igen, de az árulás Árvay Ábris-féle változatával annál kevésbé!" Az író, Mr. Black, „a bostoni egyetem pszichológusa" szájába adja a különös történetet, kissé túlbonyolítja a „külső szem" – az objektivitást sugalló, az író és főhőse közé álló harmadik – jelenlétét, de lehetetlen nem észlelni saját lelkifurdalását, melyet még az alakok maszkája sem föd el. Az elbeszélés befejező része mindennél jobban árulkodik a „senkiföldjén" tartózkodó író kiúttalanságáról, kínzó sors-élményéről. „Árvay minden tévedésének oka épp az volt, hogy közösséget akart a szenvedőkkel, épp azt nem bírta elviselni, hogy a megkíméltek közé tartozzék. ⟨ . . . ⟩ segítség a földön nincs az ő számára, mert hiszen nyilvánvalóan nem tartozik egyik táborhoz sem. Talán – jegyzi meg végül Mr. Black – a hazátlanok ebből a typusából egyszer kifejlődik egy újfajta vallásos ember, aki a magánya elől nem fut, hanem . . . talán épp ebből vérez, küzd ki egy új erődítést az emberi léleknek."

Tehát a jelzett *újfajta vallásos embert*, közösségi megnyilvánulásainak lehetőségeit kutatja a *Testvér*, s miként Bosnyák István főképp az író krisztiánus prózáját vizsgálván megállapítja, „Sinkót a közösséggel való azonosulás erkölcsi kényszere és a kierkegaard-i individualizmus túlhaladásának ösztönös vágya elvezette a *gyakorlati* konzekvencia-levonás szükségességének a felismeréséhez, a *tett*-vállalás gondolatához". Árvay Ábris, a forradalom idején *fehér* tisztként tevékenykedő katona, aki később a fehérterrort megutálván a szenvedőkhöz csatlakozott, hiába vállalta a *cselekvő* részvételt a város rendőrparancsnokának likvidálásában, mivel nem sikerült az átállása jogosságát bizonyító merénylet, a közösség árulójának tartja magát, s bűntudatot érez, hogy – elsősorban saját hibája miatt – nem hajtatott végre a közösség ítélete a terror jelképét megtestesítő főhóhér felett. Nem ide tartozik, csak jelezzük, miként azt már nem egy Sinkó-elemző megtette: a bécsi korszak krisztiánus prózájában is jelen levő *tett-motívum* igazán majd az *Optimisták*ban és a *Tizennégy nap*ban fog kiteljesedni.

*(Szemle-rovat; Az esszé hatékonysága; A Sinkó–Kassák vita)* Noha Sinkó Ervin minden műfajbeli megszólalásában ott a *gondolkodó*, érdemes egy pillantást vetni a *Testvér* azon arculatára is, amelyet főképp az értekező próza (tanulmány, esszé, kritika, glossza) rajzol. Igaz, hogy egy év kevés arra, hogy határozottan – mi több: színvonalas közleményekben – tükröződjék a folyóirat szerkesztőjének ez irányú tevékenysége, de a tanulmány kivételével egy kissé rendszertelenül megjelenő rovatok is (főképp a *Szemle* rovat „laza") megmutathatnak valamit az élményt habzsoló szerkesztő áttekintő képességéről. A *Testvér* irodalmi folyóiratnak mondta magát, de a társművészetek elől sem zárkózott el, ezt olyan érdekes tanulmányok-esszék bizonyítják, mint Männer E. Károly *Mi a marionett színház?* című elmélkedése, vagy Schön

Andor *Zene és filmje*. Egyetlen publikáció erejéig a képzőművészet is bevonulhatott a lapba, Lesznai Anna hírt adott *Három magyar művész kiállításáról*. Aki mese-prózájában, főként túladagolt érzelmeivel, el-eltévedt, az pontosan és meglepően világos értelmezéssel közelítette meg Derkovits Gyula („az egyéni sors és a társadalmi adottság harca alatt ott nyugszik az örök ősparaszti metafizikum"), Gergely Tibor és Sinkó Boriska („Szobrai néha majdnem félelmetesen hatnak, mint őskori bálványok, kik bölcsebbek, hatalmasabbak és sokkal gonoszabbak voltak megfaragóiknál") műveinek világát. Ez a kiállításkritika azért bravúros – bár tudjuk, hogy Lesznai az ecsetet is jól kezelte –, mert benne három *külön világ*, megtartván egyéni vonásait, válik egységgé, ami elsősorban Lesznai szintetikus látásának eredménye. Az ugyancsak tőle közölt szubjektív könyvkritika *(Levél Szenes Erzsihez)* már nem ennyire találó, jóllehet abban is ábrázoltatik, hogy a „magánügyekből" fakadó líra a „magunkra-ébredés metafizikai fontosságát" hangsúlyozván miképp válik közösségi érvényűvé.

Ha a vers- és szépprózа-közléseket tekintve letagadhatalanul látszott Sinkónak a kisebbségi irodalom iránti fokozott érdeklődése, ez elmondható a folyóirat szemlerovatáról is. Többnyire olyan írók könyveit választja ki bírálatra, akikkel még nem is olyan régen sorsközösségben élt (Tamás István, Debreczeni József); s ebből a létélményből indulva erőteljesebben átérezhető s ábrázolható a kisebbségi környezetben élők erőfeszítése is (Dienes László, Jarno József, s az aradi *Periszkóp* kapcsán Szántó György). Túlzásait is ez magyarázza – Tamás István *Fekete majális*ának egyik versciklusát már-már Kosztolányi-erejűnek érzi –: a hozzá hasonló „hontalanok" értékeinek beemelése a magyar irodalomba talán nem marad hatástalan, s evvel a művészi toborzással remélhetően elősegíttetik a sorsosai számára méltó élet „kialakítása" is. Viszont a kisebbségi helyzet nem szolgálhat mentségül; ha a művészi mondanivaló sekélyes vagy a költő világa még nem eléggé egyéni, a kritikus szigora sem marad el (Jarno-, illetve Debreczeni-kritika). Sinkó legérdekesebb szemle-cikke a *Könyvek és a születő eposz*, melyben négy orosz prózakötet – „ezekben a regényekben az idő, a világháborút követő kor a hős" –: Pavel Dorohov: *Golgota*, Vszevolod Ivanov: *A 14–62. számú páncélvonat*, Jurij Lebegyenszkij: *Egy hét* és V. Vereszajev: *A zsákutca* című könyvét vizsgálva megállapítja: a regények az irodalomban megjelenő történelem okán valamiképp összetartoznak, vagyis egy „világállapot dokumentumai". Az általánosító befejezés mi más lehetne, mint az ifjú krisztiánus líraian érzékeny vallomása: „Annak, akit az idő mai órájában küldött élni sorsa – így vagy úgy – de meg kell tanulnia, hogy micsoda felelősség: *emek* a készülő eposznak keretei között embernek lenni." Noha az idősebb Sinkó egyik tanulmányában *(Töredékek nagy költője, Iszaak Jemanuilovics Bábel)* korai szemle-cikkének gondolatmenetét itt-ott „ifjasan elméletinek" nevezi, a *Testvér*-beli „kitekintés" már érezhetően jelezte: léteznek olyan irodalmi művek, amelyek „hiányos művészi kvalitásuk ellenére érdekesek", s témájuk már-már esztétikumhordozó.

Sinkó fiatalkori esszéi, tanulmányai, vitacikkei – amelyek nem szakíthatók el gondolkodásának olyan (más műfajban született) remekeitől, mint a *Marginália*k című versciklus vagy a *Mr. Black feljegyzései Árvay Ábris esetéről* című elbeszélés – a folyóirat legnagyobb értékei közé sorolhatók. Minden írás valódi esszé, melyben a gondolkodó egyszerre akarja meghatározni a kort, melyben él, és saját magát. Az esszéista egyhelyütt Jean Pault idézi: *a föld térképét csak égi térkép birtokában lehet megrajzolni*, s aligha nem ő is birtokában van ennek a térképnek. „A mai ember magától akar szabadulni, a rettenetes problémákkal megkínzott lelkétől" – mondja Sinkó *A gyűlölet könyveiben*, s közben – Balázs Bélát és Gábor Andort elemezvén – kivont karddal rohan a szerinte gyűlöletes, burzsoáziát leckéztető hang ellen. Kedvenc költőjében, Ady Endrében pedig azt ünnepli, hogy a szó visszatért a földre. „A romantikusok az esztétikumba menekültek; Ady, az új ember, az élet elől az életbe, és felidézte minden gyönyörűségét és minden poklát" *(A halottak élén)*.

Esszéiben, gondolatfutamaiban is *költő;* költő-filozófus, kinek már fiatal korában minden megszerezhető tudás a birtokában volt. Elég egyetlen esemény – a *Hit, vétó és tetemrehívás*t például egy dortmundi bányász halála fölötti töprengés hívta életre –,

hogy meginduljon fantáziája, s mert jól figyel, akarva-akarván meghallja „a föld alól jött angyali üdvözletet", melyet egy halálraítélt rótt krétával a bányafalra: „Éljetek boldogan!" És Sinkó mérhetetlen szenvedései közt is az egyszemélyű *boldog utókor;* szinte örül, ha a múltból, a szellem sokszázéves társaiból hozhatja föl a példákat. *A halál arcai* című írásáról kezdetben azt lehetne gondolni, hogy esszébe oltott Hamlet-elemzés, holott a szövegbe hangulatilag már be van emelve az újabb monumentális stáció: Beethoven IX. szimfóniája, s aztán meg Goethe és Dosztojevszkij (s alakjaik) halállal való küzdelme.

Mit számít, ha a briliáns eszmefuttatás némelykor pamfletszerű „kirohanásba" hanyatlik – a *Don Quijote útjai* (1938) előzményének tekinthető *A modern kaland születése, élete és jelene* kivételével talán minden Testvér-beli esszéjében ott van ez a fullánkos hang (kivált *A legmodernebb irodalmi irányok vagy „Miben különbözik ez az éjszaka minden más éjszakától"* saját esztétikát hirdető programjában) –, mit számít hogy egyszerre veti el a „desillusionált legmodernebbeket" és a „proletárkultúrásokat", ha helyette egy tiszta világot ad – én-szeretetbe burkolt költői filozófiát. Egyik pillanatában – Bosnyák figyelmeztet rá – Hegelt és Marxot parafrazeálja, miközben Szokratésztől Oscar Wilde-ig pásztázza a művelődéstörténetet *(A modern kaland születése . . .),* másik pillanatában a XVII. századi német misztikust, Angelus Silesiust citálván, annak „lényeges törekvését" utánozva, mintha két karjával át akarná fogni a mindenséget. A húszas évek közepén keletkezett esszékből az is látszik, hogy a tiszta krisztianizmusa elején még Kierkegaard-tanítvány – a cselekvés bűn – miként veszti el hitét: „valamit elmulasztani nem kevésbé rossz, mint rosszul, de tenni valamit" *(Hit, vétó és tetemrehívás).*

Az 1925/10-es számban Sinkó közreadja Kassák Lajos *Az új művészet él* című vitairatát, a modern irodalomnak és művészetnek ezt a fontos dokumentumát. Válaszát a következő szám közli. Mivel Bosnyák István rendhagyó monográfiája, a *Vázlatok egy portréhoz* Kassák és Sinkó vitáját tüzetesen ismerteti, ezúttal elégedjünk meg a polémia vázlatával. *Tűz és víz* – így jellemezhetnénk a szemben álló feleket, bár tudjuk, hogy Sinkó Ervin sokáig Kassák harcos hívének számított. Kassák lendületes, agitatív stílusával, akárcsak avantgardista társai, mintha bálványt döntene; sziporkázik, hiszen tudja, hogy „a világ érett volt a megváltoztatásra". Ő a Tanácsköztársaság leverése utáni kábultságból hamarabb eszmélt, mint vitatársa, a krisztianizmusba menekülő Sinkó. Céltudatos és kemény, prófétikus hévvel szól az *új művészet* föladatáról: „az építő eszme képviselője és első materializálója legyen." Cikkében a modern irányzatok (ideértve fórumaikat is) kiskátéját adja, többek közt Picasso és Archipenko művészetével érvel, a más-más körülmények közt létrejött holland (Mondrian) és orosz (Malevics) „négyszöggel" mint „a kollektív világszemlélet formai megtestesítésével" teszi egyértelművé a konstruktivizmus igazságait. „A mi korunk pedig a konstrukció jegyében született, s így magától értetődik, hogy bennünket kifejező új művészet csakis a konstruktív művészet lehet."

Sinkó Ervin válaszában *(„Az új művészet él" és ami ebből Kassáknak és ami ebből másoknak következik)* a Kassákkal majdnem teljesen szembenálló művészeteszménye mellett tükröződik a világnézeti különbözőség is. Amíg Kassák a „naív matériában" hisz, addig ő a Szent Ferenc-i „esztétikát" hangsúlyozza: „A társadalmi élet tökéletessége – Kassák ebben feltétlenül egyetért velem – attól függ, hogy az emberek között az erőszak, mint társadalomalkotó erő, megszűnjön." Kassák proletár-messianizmusával tehát egy misztikába hajló krisztianizmussal beoltott látásmód-életeszmény került szembe. Bosnyák István Kassák és Sinkó „világjobbító" javaslatairól a következőket mondja: „. . . . a két gyógyír lényegileg tökéletesen azonos, ti. egyformán illuzórikus, mégpedig nem pusztán ajánlóik »téves szemléletéből« kifolyólag az, hanem egyszerűen azért, mert az igazi gyógyír – a világproletariátus forradalmi ereje – egyelőre *szintén* illuzórikusnak bizonyult; végső soron ez az életérzésbeli háttere Kassák Lajos és Sinkó Ervin vitájának."

Hogy Sinkó Testvér-beli pozícióját és hitét miként erősítették a Kertész Klára aláírásával megjelent glosszák, csak sejtjük, de egy bizonyos, e rövidke írások nem sorolhatók a publicisztika műfajába, mint ahogy Eminescu *Glosszája* is jóval több a vi-

lágegyetem s benne az ember dolgait megörökítő széljegyzetnél. *A nem talált karácsony, A gyengék ereje,* a *Vallomás Myskin hercegről,* a *Szeretők* és *Az idill dicsérete* mind miniatűr esszé, egyiknek valódi esemény az alapja (a szabadkai „parasztkarácsony" összevetése a bécsi hideg ünneppel), a másiknak „csak" egy testet-lelket fölbolygató olvasmányélmény (Platón *Lakomája,* Dosztojevszkij *A félkegyelmű*je stb.) mégis mindegyikben ott a saját hang és a Sinkóéval hasonló érzés, mely végső soron a *Testvér* programjából is táplálkozik: „mégsem szabad szétszóródnunk a kozmoszban, melyben megszámlálhatatlan az egyén, hanem egymást kézen kell fognunk és meg kell erősen jegyeznünk egymás arcát" (*Vallomás Myskin hercegről).*

Bretter György írja a *Sinkó Ervin, avagy a csodálatos illúzió története* című tanulmányában: „Don Quijoténak nincs küldetése – nincs közössége –, kitalált hát egyet, nemeset, szépet, erkölcsöset." A föntieket egy kissé a *Testvér*re is vonatkoztathatjuk, Sinkónak a *senkiföldjén* való lakozására, erre a krisztianizmussal kacérkodó, az életműben sem jelentéktelen szellemi kalandra.

PÁLINKÁS GYÖRGY

# Hermina és a gravitáció

– Tudunk mi emberségesen is beszélni, ha nem hiányzik maguknak!

Felhánytorgatott tekintettel, tarkóra tett kézzel, a tragika fehérneműjét is ismerő öltöztetőnő tudatosan elfojtott ártatlanságával állt meg a tükör előtt. Mozdulatában volt valami szemenszedett.

– *Alkotó válást* kellene tennem. Hisz már művi a méhem és a hozzávezető út. Szemközt az a pederaszta, mindig pontban kilenckor öntözi virágait, azon a mállott falú, házraragasztott erkélyen. A macskája meg a két ablakszárny közé zárva tekergeti nyakát, csak le ne öntsék.

– Valami szörnyűség fog következni, tudom én, pedig itt a tükör előtt dédelgetem lovagias szexualitásomat. Émelyítő ez a rítus, ahogy körülviselkedem magam, farhátam legitimizált gyámkodásával.

– Már nem cenzúrázom magam, mint ahogy a tankokkal játszogató gyerekek sem hittek a verandán kiabáló anyjuk ablakzúzást megérző háborodottságának.

– Rossz idő van, s nem meríthetek semmit sem magamból. Még nyáron talán – nem így, mint ebben az októberben –, amikor mindenki bevonszolhatja magát a családi civakodásba.

– Meg kellett volna mondanom, hogy nagyon el vagyok keseredve, mint egy bűzölgő halálfélelem. A kovácsoltvas zászlótartó meg üres. De milyen leleményes is ez a függesztett konvenció. Persze mit is ugráljon az ember, mint ez, a statikailag kitervelt falra ragasztott röpülés a mélybe, oda, le a járdára.

És ekkor itt csöngettek – ahogy mesélte, kedves Hermina. Pihés kanyarra váltott arca, akár zsibbadt szemünkben az „amerikai nyárest" legörbülő csillaghalmaza. Ettől kezdve, és azóta sem, mint mondta, nem tudta tisztázni minden részletét az eseményeknek.

– Én lennék ez a *mozgó architektúra,* akit a szem sebessége sokkal pontosabban rögzíti, mint hangot a fül, legyen az bár belső plaszticitás, vagy hangrobbanás. Harcászati előny lenne hisztériám, mint ez a kivitelezett építészet, ez a *matematizált szexualitás.*

De tényleg csöngettek. És ez a magabiztos zaj nem hagyott időt a nemtalálok-szavakat-magam-sem-értem ismerős jajgatásra. Még átfutott ugyan fejében: mivel is töltöm én az időt, saját nememnek mosolyterápiája közepette.

És akkor, ahogy mondta, ó, drága Hermina, még egyet csöngettek, valami ellen magabiztossággal. Cinkos-e az arcom, és álmegadás-e vadonatúj alkalmi tekintetem; vagy ne törődjek ezzel; én semmiképpen sem fenyegetem magukat – gondolta Ön az alkalmazkodás finomabb modorában.

– Mikor jövök tisztába azzal, hogy az ajtónyitás nem jelent olyan fontos döntést, ha szabadnak tudom magam a küszöbön túlival szemben. És hogy nem

kell megelőlegeznem az ajtón túliak megesettségét. És gondoltam arra is, mondta később, ó, szép Hermina, hogy az autó hátsó ülésén a vállamon felejtett politikumtól megszabadult szarjunk-az-egészre férfi kéz, most biztosan nem megadó kedvében küldte hozzám e csengetőket.

– És még mielőtt az ajtóhoz mentem volna, fel akartam venni a kimenő cipőm. A japánoktól tudom, azóta én is fontosnak tartom, hogy aki belül tisztogat, ne hanyagolja el a külső sterilizációt. Persze hogy fáradt ráhagyatkozás, hisz tudjuk, mindig háttal van az, akinek integetni szeretnénk. Semmi ez Bizánc megvételéhez foghatóan. Csak hát a történelmi birtokokhoz ragaszkodik a kapukat betörő második harcos is. Mint ahogy balra fordított fejjel magába roskad az általam férfinak hitt férfi, ebben a jelenidőben. Biztatnám, elvégre te is vagy valaki, ha másért nem, hát miattam. De tudtad ezt te is. Mint egy leszbikus áram, a munkaszüneti napokon, úgy ért engem is az a hiány, amikor magam hiányoztam magamnak. Történelmi kapuhajlat, núbiai oroszlános jelképkerékvető, ott, Veszprém főterén, na meg a történelmi hanyatt-homlok, ahol a kérdés is körmönfogott és a válasz sincs cenzúra híján. És akkor magam sem hittem volna, de úgy sikoltoztam, mint egy lány:

– „Kom in, fiú!", nem én röpülök, hanem az egyetlen remény, ahogy megbízunk egymásban, mint ahogy magát teszi ez az énünkön kívüli erkölcsi-minta-libidó. Fölöttes énünk pedig bla bla bla.

– Na de akkor jött ez a „mintha", farkasfog-rátétes-kötény, kislányos kiállás, tisztán csak a kamerára figyelve, még akkor is, ha a balkéznek melege kamasszá érlelte az ugyancsak vigyorgó zsabós fiút. Szaladgál bennem ez a rámrótt „mutter-ösztön", gondoltam így magamban, ahogy gondolta akkor, drága Hermina.

– Elviselhetetlenül kínzó és szorongató visszafojtott vágyunk, ha orálisan készülünk erre a nagy és szép hócipős útra.

– Szájon át lélegzem, mint ahogy mindenki más, csak én vállalom ezt az extázist, vagy idillt, ebben a „történelemgerezdben".

– És akkor terpesz-leszakajtva függeszkedtem az ajtószárban. Még kérdeztem is, mi tetszik ebben a léhaságtalanság-nélküli természetellenes közeledésben? Csak nem valami fauszti gesztus, múlandó pecsét – mondta Ön akkor, hátraigazítva hajfürtjeit, ezt a megismerhetetlenségig tagadó természet-átruházást.

Szép haja, bizony, mint a századvég értelmezhető bomlása, benyomult szerelmes elszemélytelenedésünkbe. – Hát elvétettem, ezt az éppen-egyet, talán akartam mondani.

Megértenénk, ha meghatódott volna, de nem így ismertük, mint valami *locsolókanna és műfogsor* közötti verniszázs pózt. Igaz, ki vigyorog a halál fölött? Mint ahogy már kacér kiállás a tompa zokogás is.

Mondta még viszont: előredőlök kissé kontraposzt, hogy bal csípőm felől tekintve mérsékelhető legyen bennem a női, s időzzön el rajtam a fantázia férfi énemen.

Araszolnak a tekintetek, szép Hermina, s útjuk már követhetetlen, mint a kerítésről pattanó golyó, s miként az Ön belépője, nem fogad derűs arccal senkit. Az is igaz, akit ér, nem kel föl egyhamar. Mehetnénk most már egyenként a lejegyzett szavak után, de fölösleges kényszer ez a katartikus kivonu-

lás. Arra persze visszatérhetnénk, mi ez, ha nem orchidea-sokattudás, fölöttes kartávon kívüli biztonság. Veronika-kedvében becsukja majd azt az ablakot.

Már-már bántottuk gondolatban így, drága Hermina, mert felvetődik az aggály, a pontos hovatartozást illetően, meg a minta-hiány, mi csak akkor halványul, ha nincs is. Olyan ez, mint a helyesírás, amelynek alkalmazása akkor alakult ki, amikor erről szó sem volt. Így történt, aztán így maradt bizvást.

Miért nem vállaljuk lovagiasan ezt az őrületet? Nincs szavam, mondta, erre a csöngetésre, meg azt is, hogy lovag akarok lenni! Olyan, kit elemészt saját befogott kedve, meg az az árnyaltan adományozott sisak-térd-könyök, de mindenképp hajlatdísz-kitüntetés.

Vágtat hát a ló, az Ön kedvéért, mint történelmi képzelet, s múlik az idő, miközben a két bajnok összeér, mert *így megy ez.* És ekkor elzuhan Ön, s felál a bajnokok között az egyetlen, koncentrált túlfélelmi hímtudat. Majd magához térve szól eképp, szép Hermina: – Ó, William, miért nem lehetek én lovag, mint Ön, e tépett őszi hajnalon, mi bár ábrándos érzület számomra, ugyan havi, így októberben.

S szólt ekkor a történelmi kiveszek-körből a bajnok:

– „Ó, Hermina, miért-miért, mint én, ahogy lovag?"

Erre felel így, Hermina:

– Igaz bizony s gondoltam is rá számtalanszor, végül visszafogott a szendeségem, hogyan is hangzana el a száján e tág kétely:

– „Ó, lovaginám!"

Szlávos bizony ez, higgyen nékem, bár népszerű a velük való beszélgetésben az erőtlenségi tünet.

– Erőtlen vagyok tudom, hermafrodita hermelin, meg érzékeny is minden csukódásra és nyitódásra, ami az előzőekből látszatra nem adódhat.

De nem csak azokból nem, szólt erről később nekem. S mi akkor megtörtént Önnel, máskor is fölkavarta az ablaktól az ajtóig és vissza való járkálás. Gondolom, olyan lehetett ez az Ön felülnézeti látásmódjában, mikor kihajolt az ablakon, mint az óvatos célzás. Amely már-már türelmetlen és szándékoltan képzeli azt, hogy a célpont tud magáról. Bizonyos fokig így igaz, ezért is kapaszkodott oly erősen a párkányba, a háta mögötti erőktől félve, kedves Hermina.

– Valahogy dísztelenebbek lettek a férfiak, s e felülnézeti, járdától-járdáig hullámzó női kedély már inkább emlékeztet egy büszkén várakozó levél feladatlan hiányára.

S ahogy visszahúzta felsőtestét az ablakból, mesélte Hermina, valami a formája szerint is hasonlóra gondolt, mint az erkölcs.

– Egyensúlyomat nem vesztettem el, így mellszerint, mint „herma", bár durva felépítése ez a felső női testnek az európai szemlélődésben. De ha lokalizáljuk a nézőpontot, úgy a gyermeki szem magasságában, akkor én „frodita" is vagyok, nemnélküli célpont, még ha beszédjük össze-vissza kavar is mindent önös kis világukban. És így tettem meg ezt a kis szakaszt, egyre hátrább az ablaktól. Még szerettem volna hinni azt is, hogy az utcán-lévők tördelik kezük hangos ujjropogtatással: „nézzék, ez az ablakban-rekedt búcsúzni készül, szemre úgy tizenhatévesen."

– Nem ugrásra készültem én, bár tudva azt is, mint szép nő, dönthetek úgy is, hogy én veszek erőszakot iparkodásán minden férfi szép reménynek. Meglehet, csak apró rettenete ez kételyemnek, amely amúgy is rohamosan erőt vesz rajtam. Nem a teljes kisajátítás, de sokkal inkább a félelmem a gyökere e hüvelyes részrehajlásomnak, meg törékeny reményem védelme.

– Olyanformán, hogy lázadoznom kellene, mert már eleve nincs arra nyelvtehetségem, hogy ilyen szépeket mondjak: *„Üin a húsbarlang előtt ült, s egy fúvócsővel tökörészett."*

– Mama, ugye ő is kasztrált! Fenyegetnek engem, de, ugye, ez már nem az a háború, amire születtünk!

– Nyugodnék én, mint egy megtervezett eltűnés, hisz ezt akarja velem elhitetni ez a csöngetés. Tudva, hogy én tudom, mit jelent a függőségtől való félelem.

– Hogyan is kellene elintéznem, ezt a mindent-félredobva-menetközben-elrendezgetve-ajtó-felé-menetem, ki-az-kérdésem-természetes-hangszínére-felkészülve helyzetem?

Az is lehet – mint mondta később Hermina – az járt fejemben, a hátsó ajtón kellene lemennem az utcára. És ott a járdáról lelépve, előbb balra, majd jobbra fordítva fejem, nem kapkodva, hanem született szép mozgásom látványos biztonságával átjutnék a túloldalra. A lelépés előtt, csak úgy átsuhanna rajtam, „na menjünk"; ez az Üin, biztosan ott ül a húsbarlang előtt.

– Még ki is röhögöm, hátha akkor remegni kezd. Persze arra is felkészültem, hogy önigazolásom sebhelyként fogja föl: „Elnézést, téves!" – mondja majd – „ugyan én nem akartam megakadályozni Önt lénye fenekéig, bár felkavart kissé ülepedése, és érezhetően, de hát a bőség már ilyen telhetetlen".

– Még azt is látom talán, hogy elheverészik kedve a sírni-se-kezdhetek-magabiztosságomon, de ahogy ujját sem mozdítja erre, tetszik nekem. És fennhangozom, hogy nem tűröm ezt a szerelemlehetetlenséget.

– Áthágok hát magán és a köztermészetű intézményesített jogokon, megerőszakolom magát, Üin. Nehézkedéses szemérmem bogár-szabadesés, suttognám huzakodva föl s alá szerelmén Üin, magamnak férje-anyja, Üin, mint nő-Ödipusz, de szakadatlan.

Szakadatlan csöngetnek, s a hangoknak erőszakpászmái felgyűrik légibalettem szőnyegét.

– Ezeknek biztosan lamé vagy szatén minden kelme, mit magamra tekergetek. *„Ha lágyan sírsz"* – elmennek, gondolom – mondta utánozhatatlan simogatással hangjában, drága Hermina.

BAGOSSY LÁSZLÓ

# *Doubletta*

*Doubletta szép közép-kelet-európai*
*nősténymajom tisztára lejött a bőr*
*a szívemről az apja a rúzsgyár*
*igazgatója szorong a szájvérem ettől*
*hé tegnap láttam a lányodat háton*
*úszni a divatboltban ha szar a*
*lehelleted csak átjössz hozzánk*
*az apám a szájspray-gyár igazgatója*
*perfekten beszél entellektüelül bár*
*szuterén jogod persze megkülönböztetni*
*értelmiségi és értelmességi szagot*
*a lányodat azért csippentsd fel és*
*sózzad meg vele a szobámat ott majd*
*társaskodásokat végezünk és össze-*
*izzadjuk a kontaktusunkat netán*
*repetitivkedünk a kedvenc minimál-*
*zenémre de mindenképpen magyarázatra*
*leszünk szorulva happy birthday*
*to you veszt európa eljött az*
*önkifejezés önbefejezése hol az*
*ösztönrács-reszelőm hol a bombaölő*
*késem kedves Doubletta álmaim földi*
*megnyiratkozása tudod hogy mennyire*
*megviselt a sereg nem is örültem*
*amikor leszereltem végre happy birthday*
*to you magyarország csecsemő-terroristák*
*véres inge szárad bennem egy kötélen*
*kedves Doubletta ne hagyd hogy fecsegjek*
*ha eljössz majd ezt is elmesélem de te*
*olyan Doubletta legyél aki ha eljön*
*egyik szemében a mi kis jövőnk van*
*és nevetés van a másik szemében.*

# *Tuttifrutti*

*Három szarvasbogár lábtengózik*
*a nevadai sivatagban az egyik azt*
*mondja hé srácok ez nem oké mer*
*egálositani kéne a másik hogy a*
*laszti meg megül a homokban a*
*harmadik hogy ne nyiszogjál a*
*sztyeppén meg elakad minden*
*fűcsomóban arra jön a Doubletta*
*hé Pepino herceg mégse leszek a*
*feleséged mer olyan papir meg*
*tinta szagod van puszi puszi*
*meg bedob még egy-két bájolgó*
*satöbbiséget na Doubletta várjál*
*csak valami érzelmi radirt is*
*adjál meg vissza a féldoboz*
*kitingumit ami maradt tudod elég*
*kevés a pénzem és a Doubletta*
*máris felborzolódva sipog hogy*
*hát még mit nem akarnál ezekkel*
*á mondom csak összetépkedni őket*
*mer ki vagyok aggasztva a jövőbe*
*és csecsemőrivásra vágyok és*
*be akarom babahintőzni a felhőket*
*hogy ne gombásodjanak mondom a*
*szájam meg szegényen mosolyog.*

KABDEBÓ LÓRÁNT

# EGY KASSÁK-LEVÉL

*1963 ősze. Egy alig indult lapban egy akkor a kritikusi életre készülő fiatalember írt egy kritikát az akkor mellőzött, még mindig félreértett klasszikusról. A* Vagyonom és fegyvertáram *kötetről.* Siralomházban *címmel. Egy heveny betegségből lábadozva, akkor még eseményszámba menő kaukázusi utazásról ezért lemaradva kezdtem olvasgatni a könyvet. A csodát láttam megnyílni magam előtt. Kárpótlásnak éreztem a sorstól. Ezt a belső felkészültséget érezhette meg Kassák, ezért is válaszolhatott a – mai szemmel igencsak kezdő, áthallásos – írásra ily lényegi megjegyzésekkel. Hadd mellőzzem a kritikát, valamint az ezt követő levélváltást, a pontos nyomdai előírások kíséretében küldött Kassák-versek történetét, ezt követő miskolci látogatása leírását. Szikrázzon most fel Kassák indulatos szövege, amellyel helyzetét, alkotásait jellemezte. És nemcsak helyzetét, alkotásait: az általa átélt korszakokat. Pontosan mint egy műalkotás.*

Kedves Kabdebó Lóránt, Budapest, 1963. IX. 20.

megkaptam lapjukat és elolvastam az Ön őszintének ható cikkét. Először is gratulálok a nagyszerű címhez: Siralomházban. Sajnálom azonban, hogy közvetlenül a cím után nem vetette fel a nem érdektelen kérdést: Kik építették fel ezt a siralomházat és én hogyan kerültem bele? Tudtommal a siralomházba halálraítéltek kerülnek. Vajjon kik és miért ítéltek engem halálra? Fogas kérdés, elismerem, de ha leírta volna, könyvemet nem illetné a „siránkozás" szóval. Véleményem szerint költészetem nem érzelmes siránkozás, hanem – maradjunk az Ön fogalmazásánál – hanem a Siralomházba került ember lázongása a hátsó gondolatokkal bírálók ellen.

Kritikájában különben sok megértő elismeréssel szól rólam és művészetemről. Dicsérettel nyugtázza a Mesterembereket, de kár, hogy ugyanakkor súlyos „zsákutcának" minősíti a 35 verset. Miért nem támasztotta alá valamiféle elfogadható érvvel ezt a véleményét? A 35 versem korszakát valaki valamikor dadaista bűnténynek nevezte s azóta ezt a véletlenül, vagy nagyon is céltudatosan leírt igazságtalanságot kritikusaim sztereotip módon a fejemre szokták olvasni. Sose voltam dadaista, mint ahogyan sosem bújtam valamely felbukkanó izmus szárnyai alá. Nagyra becsülöm az izmusok mozgalmát, profitáltam is belőlük, mint ahogyan a legjobb modern magyar költők is profitáltak az én költészetemből. Ez a fejlődés, vagy mondjuk helyesebben az alakulás törvénye és egészséges folyamata. A 35 vers konstruktív lírám első jelentkezése. Nem erőim szétesésében, hanem éppen erőim új összefogásából születtek meg. Kár, hogy ezt Ön nem vette észre és kellőkép nem hangsúlyozta ki. Az úgynevezett s ma egyre gyakrabban emlegetett „Kassák-revíziónak" ilyen messzire kell visszanyúlnia ahhoz, hogy szubjektív elfogultság nélküli vélemény alakulhasson ki.

S az ilyen elfogulatlanul kialakított véleményre valóban szüksége lenne költészetemnek. A mai kritikai frazeológia legtöbbnyire üres, nagy szavakat kapcsol egymás mellé, inkább vádoló tendenciával, mint a helyesen értelmezés szigorúságával. A kritikus legyen szigorú, de ne legyen értetlen.

Az Ön írásából kihangzik a jó szándék, mértéktartás és éppen ezért örülnék, ha továbbra is foglalkozna költészetem figyelésével és értelmezésével.

Cikke utolsó soraiban nagyon helyesen jegyzi meg:

„Azt hiszem, elérkezett az értékelés és vitatkozás ideje. A jószándékú bírálat, vitatkozás annyiban is hasznos, hogy az író látja: figyelemmel kísérik, nagyrabecsülik, mit értékelnek benne és meggyőzi – nem akarják üldözni. A csöndben könnyű az üldözők lépteit hallucinálni."

És még inkább így igaz a Siralomház csöndjében.

Lapjukat eddig nem ismertem – szeretném, ha folytatólagosan elküldenék újabb számaikat.

Ne fogadja rossz érzéssel levelemet, amit elmondtam benne, egy jó ügy érdekében mondtam.

Külön örültem Cendrars-ról írott szép jegyzetének.

Fogadja szívélyes üdvözletemet.

Kassák Lajos

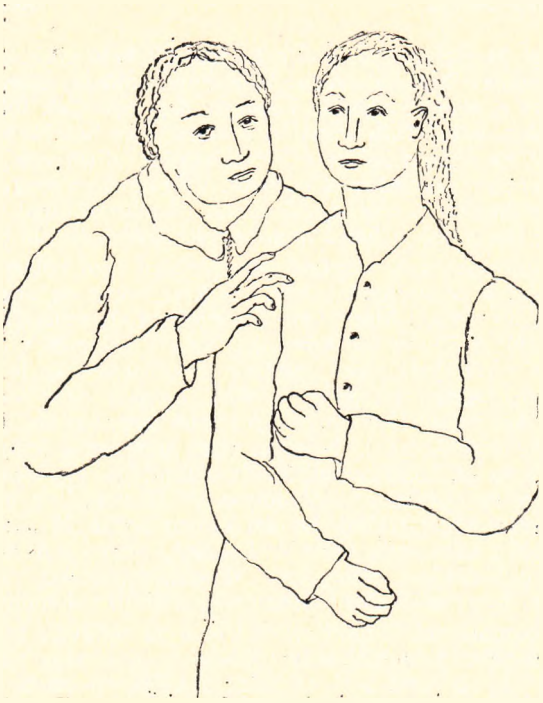

GYÖRGY PÉTER

# „SZEMTŐL SZEMBE"

## *Kassák: Az Alkotás és a Kortárs szerkesztője*

„Sohasem akartam többet annál a csekélységnél, hogy ne avatkozzanak belém erőszakkal. Ha sikerülne jelentéktelen személyemről elhárítanom az ügyészek, bírák, csendőrök megtisztelő figyelmét, mély fohásszal kérném, hogy a moralisták, a nép nevében szólók és a pártok vezérei is feledkezzenek meg rólam."
*Kis könyv haldoklásunk emlékére, 1945.*

1. 1945: a társadalmi cselekvéshez, a művészeti aktivitás általa megválasztott formáihoz való visszatérés, egyben az őt megillető hely elfoglalásának lehetőségét hozta el Kassák számára.

Visszatérést, amint arra – az *Új Idők* epizódjától eltekintve – 1947-ben sor került: a *lapalapítás-szerkesztés* gyakorlatához. A koalíciós kormányzás évei alatt, 1945 és 48 között Kassák immár valóban szabadon fejthette ki önálló, évtizedek alatt kiérlelt, a szocialista művészet kibontakozását meghatározó, döntő mértékben alakító nézeteit.

A *Munka* 1939-ben történt[1] betiltásától kezdve Kassák 1947-ig nélkülözni kényszerült élet- és működési formájának tradicionális színterét, az általa szerkesztett és kiadott folyóiratot. Hiszen 1915–16-ban *A Tett*, 1916–1925 között a *MA*, 1926-ban a *Dokumentum*, 1928–39 között a *Munka* révén újra és újra kényszerűen, de pontosan alkalmazkodva a változó társadalmi feltételek nyújtotta lehetőségekhez, s egyben megőrizve saját elképzeléseit, Kassáknak folyamatosan lehetősége nyílott az általa meghatározó fontosságúnak ítélt nyilvánosság alakítására. Kassák életének, tevékenységének egyes fejezeteit tehát joggal köthetjük össze lapjainak történetével. De éppígy figyelemreméltó az a tény, hogy életében Kassák csak *egyetlen* lapját szüntette meg saját akaratából: a *Dokumentum*ot, melynek alapításakor és szerkesztésekor valóban tévesen mérte fel saját lehetőségeit és a közönség igényeit.[2] *A Tett*et a háborús cenzúra tiltotta be, ugyancsak erre a sorsra jutott a *MA* 1919-ben,[3] s az emigráció befejezésével végetérő bécsi *MA* terjesztési tilalom alá esett Magyarországon. A *Munka* 11 éves fennállását sajtóperek kísérték végig, egészen a betiltásig.[4] Végül Kassák az itt felidézendő két folyóirat, a kéthavonta megjelenő *Alkotás* és a kéthetente kiadott *Kortárs* szerkesztéséről sem saját akaratából mondott le.

A lapalapítás mindig meglévő és megújuló szándékának gyakorlata mellett észre lehet és kell is vennünk, hogy Kassák szerkesztési elveiben a változó évtizedeknek megfelelően lényeges különbségek mutatkoznak. Kassák, nem függetlenül esztétikai ítéleteinek módosulásától, pontosan felmérte egy-egy korszak lehetőségeit, higgadtan elemezte a reánehezedő elvárások súlyát, s mindig ezeknek megfelelően járt el. A változások sorában az állandó elem az aktualitás megragadására irányuló pontos szándék, a közvetlen hatás elérésének igénye. Mert *A Tett*-től a *Kortárs*ig Kassák egyetlen lapja sem volt a szó hagyományos értelmében vett irodalmi folyóirat, legtöbbjének sorsát egy-egy mozgalomhoz vagy izmushoz kötötte szerkesztője. De Kassák szerkesztői nagysága abból az érzékeny felismerésből ered, hogy egy-egy meghatározott és betöltött társadalmi igény kielégítése lehet a záloga annak, hogy a kor arcvonalába kerülve folytathassa saját mondanivalójának makacs kifejtését.

*A Tett* és a *MA* szinte teljes kizárólagossággal Kassák lapjai voltak. Erre utal a 2x2 társszerkesztője, a Kassákot egész életében becsülő Németh Andor is, aki úgy látta, hogy e lapokba legnagyobbrészt az epigonok írtak.[5]

Ugyanakkor igaz az is, hogy a szerkesztői önkény önmagában véve semmit sem von le sem *A Tett*, sem a *MA* értékéből. Németh Andor megállapítása, ha találó is, feltétlenül túlzó. Mert Barta Sándort, Újvári Erzsit vagy Kállai Ernőt, Uitz Bélát, Bortnyik Sándort nem nevezhetjük Kassák epigonjának. Az igazság inkább az volt, hogy *A Tett* és a *MA* periódusában Kassák csak az általa hitt és terjesztett igazságot, művészetet „tanként" vele együtt vallókkal tudott együttműködni, s teljes azonosulást követelt meg etikai, esztétikai, politikai értelemben egyaránt. Érthető, hogy a radikális avantgarde világátalakító igézetében élő és abból nehezen engedő művész számára a tolerancia nem tartozott a legfontosabb értékek közé. 1916 és 30 között Kassák azokkal dolgozott és addig, akik az ő igazságát feltétlenül képviselték. Autonómia és autoritás egymást feltételezték s erősítették. A folyamatosan zajló vonzások és választások évtizedében a különböző művészeti és politikai csoportok viszonya a cserebomlás hevességének és visszafordíthatatlanságának megfelelően alakult.

A *Dokumentum* volt Kassák első olyan folyóirata, amely szerkesztési elveiben a legjobban hasonlított az *Alkotás*ra és a *Kortárs*ra. A folyóiratot már nem csupán a tévedhetetlen eszme bizonyosságával egyre kevésbé rendelkező Kassák uralta. Az ekkor már párhuzamosan érvényesülő, illetve lecsendesülő izmusok közötti választási kényszer helyére a szintézis igénye lépett, s az esztétikai ítéletek oldódása nyilvánvalóan a szerkesztői elvek megváltozását is magával hozta. A *Dokumentum*ban már mindenki megőrizhette saját egyéniségét: Déry Tibor, Illyés Gyula, Németh Andor, Nádass József, Gerő György írásaikban már nem ugyanazt a célt követték.

Más prioritások jellemezték a *Munka* szerkesztőjének elképzeléseit. Hiszen Kassák e folyóiratát elsősorban művészetpolitikai szempontok szerint kényszerült szerkeszteni. Az illegális kommunista párt legális folyóirata, a *100%* és a szociáldemokrata párt közötti rivalizációs helyzetben, valamint a Horthy rendszer cenzurális „játékszabályainak" betartása közepette a szerkesztés merevebb elveket, kemény magatartást követelt meg. Kassák 1930-tól kezdve direkt politizálásra kényszerült, s addigi folyóirataihoz képest a *Munká*ban a művészet csekély szerepet kapott.[6]

Az *Alkotás* és *Kortárs* szerkesztésének gyakorlatában viszont épp a szocialista művészetszemlélet kialakítása, propagálása játszotta a főszerepet, ebben igen fontos hangsúlyt kapott Kassák higgadtsága, toleranciája. Nem lényegtelen azonban annak az észrevétele sem, hogy 1945 után Kassák már nem maga adta ki folyóiratait, de az is nyilvánvaló, hogy évtizedes gyakorlatától nyilván nem saját akaratából tért el.

Mielőtt elemezhetném az 1947-ben megindult folyóiratok profilját, érdemes felidéznünk, milyen reakciókat váltott ki Kassákból a Horthy-rendszer összeomlása, majd a Szálasi-féle rémuralom eleven borzalma. Miként értékelte Kassák 1945-ben az „írói szerep" súlyát, megformálhatóságát, kialakításának esélyeit, azt a magatartást, melyet ő két folyóirata élén, ha pár évig is, de megvalósíthatott.

2. 1945-ben Kassák azon kevesek közé tartozott, akik elvakult és személyes, vagy politikai indulatoktól, a végiggondolatlan türelmetlenségtől mentesek maradtak. Ugyanakkor hűen személyisége egyik alapvető vonásához, a teljességet megteremtő alapossághoz, Kassák mélyen átélte az emberi méltóság megaláztatását, megtiprását, az erkölcsi tartás, a személyes helytállás hiányát, az iszony tetteinek reá is háramló súlyát.[7] Egészen pontosan felismerte, hogy az erkölcsi kérdés a művészet sorskérdésévé is lett. A válság megnevezése, feloldása, az erkölcsi bénultság alóli felszabadulás útjainak kijelölése, megkeresése állott programcikkeinek centrumában.[8] Sokszoros erővel, s minden eddiginél vitathatatlanabb jogosultsággal hangzott fel tehát a radikális avantgarde korszakát lezáró Kassák egyik domináns problémája, a nevelés, centrumában a szabadság, a szabaddá tétel súlyos kérdésével. Elmondhatjuk, hogy Kassák pontosan felismerte: az írói szerepre a két világháború közötti Magyarország vékony áldemokratizmusának eredményeképp néha túlzott, szinte elviselhetetlen súlyok rakódtak. Mindez, ha bizonyos mértékig kikerülhetetlenül is, de néha magával hozta az írók túlzott önértékelését, a dilettáns politizálást, az extatikus prófétaszerep lehe-

tőségeinek már-már abszurd kiaknázását. Kassák épp azt vette észre, hogy 1945 után egy igazi, működésképes demokrácia reményében erre nincsen többet szükség. „Az író írjon"[9]; „Az írók ... belevetették magukat a politikai zajlásba, ahelyett, hogy írnák műveiket, s hogy ezzel a szellemi termeléssel hozzájáruljanak a megmételyezett lélek, az elhomályosított értelem, az elfajzott érzelmek időszerű fejlődéséhez ...". A szándék világosan érthető. Csak az az irodalom utasíthatja vissza a politika direkt gyámkodását, amely kizárólag a maga eszközeivel politizál, s nem válik direktté maga sem. „Hiszen ma a politikában sem az okoskodó dilettánsokra, hanem a sajátos érzékű, pszichológiailag és szociológiailag iskolázott egyéniségekre van szükség. Ezeknek a politikus szakembereknek viszont szükségük van minden irányból jövő és más tevékenységeket folytató szakemberek tudatos segítésére." Érdemes külön is hangsúlyoznunk a szakember iránti igényt. A pártpolitikusi babérokat visszautasító író – vallja Kassák – már joggal visszautasíthatja a politikusok gyámkodását. Ő maga a pártpolitikus egyértelmű szerepkörét a szociáldemokrata párt parlamenti képviselőjeként sem vállalta. Hangsúlyozta, hogy a szociáldemokrata párttal is épp a pártok felett álló Magyar Művészeti Tanács alelnökeként működik együtt.[10] Kassák az etikai „leszámolás" kérdését illetően jóval toleránsabb volt, mint a szociáldemokrata párt baloldalához tartozó kultúrpolitikusok nagy része.[11] Az *Alkotás* és a *Kortárs* egyébként világosan megmutatja, hogy Kassákot tényleg nem foglalkoztatta a népies-urbánus ellentétpár, s a szerzők kiválasztásakor a lehetőségekhez képest e kettősségen gyorsan túlemelkedett.[12]

Az 1945-ben írott *Vissza az életbe* c. cikket[13] épp a gyűlölködésen túljutott, cselekvést kereső, megegyezésre törő, konszenzust sugárzó álláspont jellemzi. „Ha jól meggondoljuk, a mea culpázásból is elég lehetne. Senki sem vonja kétségbe bűnös voltunkat, valóban nem egyenesíthetjük ki a gerincünket, s amikor keményen helyt kellett volna állnunk, kétértelműek voltak szavaink, bizonytalanok a cselekedeteink, de végül is lássuk be, hogy mindezzel az örökös felhánytorgatással nem tehetjük múltunkat szebbé ..." De Kassák azt is látta, hogy milyen politikai manipulációk zajlanak az írókkal kapcsolatban az igazolási eljárások kiterjesztésének, illetve az attól való mentesség megadásának kapcsán.[14] *(Zűrzavar és késő bánat:* „Józan ésszel senki sem értheti, hogy akkor, amikor politikai életünk irányítói kimondották az igazolások szükségességét, miért vonták ki ezalól az erkölcsi ellenőrzés alól az írókat? ... Lássák be azok, akik az írókat kivonták az igazoltatások alól, ezzel a látszólagos jótéteménnyel a közönség előtt nagyon súlyos bírálatot mondtak felettük.")

Kassák annak a normának megfelelően járt el, amelyet 1945-ben a *Szocializmus*ban így fogalmazott meg: „Nem lehet komoly művészet az, amit eleve szolgálattételre ítélünk."[15] Így, amikor 1947-ben elfoglalta az *Alkotás* és a *Kortárs* szerkesztői székét,[16] akkor teljes figyelmével az írói szabadság programjának megvalósítása felé fordult. Ekkorra már pontosan érzékelhető volt, hogy a függetlenségnek, az alkotói szabadságnak általa is megfelelőnek tartott formáját az MKP nem vallja magáénak, Horváth Márton, Losonczy Géza, Lukács György írásaiból, majd az őt magát ért támadásokból[17] pontosan láthatta, álláspontját milyen szellemi erőtérben kell megvalósítania.

3. Az 1945-ben megalakult pártok feletti testületet, a Magyar Művészeti Tanácsot az Ideiglenes Kormány 10210/1945-ös rendelete hívta életre. Célja a magyar művészeti élet figyelemmel kísérése, fejlődésének előmozdítása, az egyes művészeti ágak közti együttműködés szolgálata volt.[18] A Magyar Művészeti Tanács elnöke Kodály Zoltán, alelnöke pedig Szőnyi István és Kassák lett. A Tanács szervezetileg hét szaktanácsból állott, ezek tagjai között éppúgy voltak polgári demokraták, szociáldemokraták, mint kommunisták.[19] A Magyar Művészeti Tanácsot az Alkotás első számában Szőnyi Kálmán ismertette, s a szerkesztő nyilván nem véletlenül helyezte írását a British Councilt bemutató, rövidebb elemzés mellé. A művészek segélyezésével,[20] pályázatok kiírásával, az egyes művészeti ágak állapotának szemrevételezésének programjával fellépő Magyar Művészeti Tanács sorsának és megszüntetésének elemzése még várat magára.

A kiadványaként jegyzett *Alkotás* ma is – s ezt Kassák életművének vitathatat-

lanul maradandó teljesítményei között tarthatjuk számon – egyike a magyar sajtótörténet leggondosabban megtervezett s előállított folyóiratainak. A tipográfia, a tördelés, a felhasznált fotók nem pusztán illusztratív, hanem tudatosan komponált, funkcionális jellege, az irodalom, a tanulmányok, valamint a képzőművészet azonos súllyal való szerepeltetése, a különböző grafikai kiemelések sűrű használata a *MA* és a *Dokumentum* Kassákjának szellemét idézik. Nem azonos persze a grafikai stílus, amint a kitűzött és megvalósított cél sem, „csak" a megformálás maximuma iránti igény. Annak a magyar sajtótörténetben eddig talán csak Kassákra jellemző tulajdonságnak a következetes érvényesítése, amellyel a szerkesztő a legkülönbözőbb műfajokat montázsszerűen rendeli egymás mellé. A képzőművészet az *Alkotás*ban és a *Kortárs*ban éppúgy, mint a *MÁ*-ban különösen kiemelt szerephez jutott. Kassák egy-egy szám képanyagának összeállításával éppúgy politizált, mint az irodalmi anyag kiválasztásával.

De 1945 után a képzőművészet egyébként is sokkal jobban rászorult az értő és hivatott propagálásra, a rejtett értékek bemutatására, mint az irodalom. Hiszen az írók számára nyitva állott az *Újhold*, a *Válasz*, a *Magyarok* vagy a *Diárium* kapuja is. Ám a modern képzőművészet legkülönbözőbb, más-más periódusokból származó, eltérő stílusú áramlatainak felkarolása azért volt égetően sürgős feladat, mert a kor sajtójában a *Szabad Művészet*en és Kassák lapjain kívül erre nem nagyon volt hely. Ugyanakkor a két világháború között kialakult helyzet teljes joggal követelte meg ezt a „kiemelt támogatást", melyet Kassák megteremtett. Hiszen az 1919-ben bekövetkezett változások, a kisnemzeti keretek kialakulása során a Nyolcakkal és az aktivistákkal elindult képzőművészeti fejlődés tendenciája kikerült a magyar társadalom és művészetkritika-történet érdeklődésének homlokteréből. 1919 és 1945 között a képzőművészeti paradigma fogalmába szinte teljes egészében a *Gresham*, a posztnagybányai festészet, illetve a hivatalosság fórumain még legfeljebb a *Római Iskola* tartozott. Az avantgarde száműzetett. Így a Munka-kör festői, majd a szentendrei fiatalok, mindazok tehát, akikből többek között 1945-ben az *Európai Iskola* és a *Galéria a 4 Világtájhoz* szerveződött, teljes joggal követelhettek nagyobb nyilvánosságot. E festők legnagyobb része, Kállai Ernő kifejezésével élve, a „katakomba" mélyéről került elő.[21] Nyilván az sem volt véletlen, hogy ha aktívan nem is vett részt munkájában, Kassák azonban belépett az *Európai Iskolá*ba. Neve, tekintélye teljes súlyával támogatta az övénél nagyobbrészt szerényebb presztízzsel rendelkezők törekvéseit. Meghaladná ennek az írásnak a kereteit az *Európai Iskola* és Kassák viszonyának elemzése, amint a *Kortárs, Alkotás* és az *Európai Iskola* kiadványainak összevetése is.[22] Ehelyütt csak arra utalhatok, hogy az *Alkotás*ban és a *Kortárs*ban Kassák lehetőséget adott az *Európai Iskola* festői mellett íróinak bemutatkozására is: Kállai Ernő mellett Kiss Pál és Pán Imre is itt közölték tanulmányaikat.[23]

Érzékeltetnünk kell azt is, hogy milyen mértéktartóan és higgadtan járt el Kassák az absztrakt festészet bemutatásakor. Az általa megkövetelt függetlenség nevében e kérdésben nem foglalt állást, s a két folyóiratban éppúgy helyt adott, ha csekélyebb mértékben is, a nonfiguratív törekvéseknek, mint a legkülönbözőbb tendenciájú, de általában igen expresszív jellegzetességeket mutató figuratív festészetnek.[24] Sem az *Alkotás*, sem a *Kortárs* nem követett egyetlen stílusáramlatot. De érzékelhetjük, hogy az egyes életművek bemutatásakor Kassák mindig figyelembe vette azok ismertségét és elismertségét. Pontosan tisztában volt annak az igazságnak a súlyával, melyet az irodalom terén ő fogalmazott meg a *Jeltelen sírok árnyékában* c. esszéjében.[25] Épp ezért mutatta be hangsúlyozottan Nagy Balogh-ot, Vajdát, Gadányit, Viltet,[26] azokat tehát, akiknek jelentősége összehasonlíthatatlanul nagyobb volt már akkor is, mint társadalmi megbecsültségük, vagy művészettörténeti elismertségük. A „jóvátétel" csendes és konzekvens munkát jelentett: Kassák sorra mutatta be lapjaiban a magyar művészet rejtett értékeit, függetlenül attól, hogy alkotóik mely párt tagjai, vagy épp barátai-e. Kassák azokat mutatta be, akik túlléptek a primér látvány egyszerű rögzítésének programján, azokat, akik nem tekintik a világnézeti harc eszközének, fegyverének a művészetet. Így aztán Kassák arra is felhasználhatta lapjainak képzőművészeti anyagát, hogy azon keresztül is az olvasó elé tárja a morális eltévedtség, a „megmételyezettség" állapotának következményeit, az emberi sorsok alakulását a borzalom

évei alatt. Bemutatta Derkovitsot, a vizionárius-expresszionista Gadányit, felidézte a mártírhalált halt Ámos Imre zaklatott önarcképét éppúgy, mint a higgadt, nyugalmat sugárzó Ferenczy Noémit, Borsos Miklóst is. És felidézte a *MA* húszas évekbeli munkatársait is: Uitzot, Mattis-Teutsch Jánost, Nemes Lampérthot. Mellettük ott közölte a fiatalok műveit: Kornisst, Bálintot, Lossonczyt.[27] Kassák ízlésének kiegyensúlyozottságát, érzékenységét mutatja, s judíciumának pontosságára utal, hogy mindazok a művészek, akiket lapjaiban bemutatott, élők és holtak egyaránt, ma a magyar képzőművészet megbecsült alkotói. De az is igaz, hogy e művészek jelentős része gyakran csak 25–30 évvel később nyerte el azt a nyilvánosságot, melyet egyszer már 47–48-ban élvezett. Így többek között az *Európai Iskola* és a *Galéria a 4 Világtájhoz* alkotói például csak a 70-es évek folyamán illeszkedhettek be a magyar művészettörténet elismert folyamatába.

Bonyolultabb és összetettebb is a kép, ha az irodalom kérdését vizsgáljuk. A novellák és a versek esetében az eddigiekben említett pozitív többszólamúságot megőrző szerkesztési elvek megőrzése ellenére sem találkozunk a festészethez hasonlóan a tehetségek fénycsóvaszerű fellobbanásával, ellenállhatatlan erejű kórusával. Pontosan érzékelhető, hogy az irodalom esetében Kassák mögött nem állott egy olyan, akár több nemzedéket is felölelő, s a magyar kultúra társadalmi nyilvánosság által teremtett, elismertséget biztosító keretei közé bejutni igyekvő, felfedeztetésre vágyó csoport. Különös módon mindez fordítottan arányos magának Kassáknak az elismertségével. Mert hiszen 1945-ben már csak mint írót ismerték el, a festőt ekkorra szinte elfeledték. Ám mindennek az oka elsősorban nem személyes. Hiszen ha általában csak erős megszorításokkal és feltételes módban lehet igaz az avantgarde elhalásának, a magyar kultúra egészétől való elidegenedésének koncepciója, akkor az irodalom területére mindez nagymértékben áll. Más kérdés, hogy ki miként értékeli mindezt. 1928–30-ra gyakorlatilag valóban eltűnt a magyar avantgarde irodalom, de ha maradtak is képviselői, bizonyosan megszűnt mozgalomnak vagy épp orientációs pontnak lenni. Tény, hogy az avantgarde írók itthon vagy az emigrációban, de legtöbbször felhagytak az izmusok gyakorlásával. (Déry Tibor, Illyés Gyula, Kristóf Károly, Mezei Árpád, Nádass József, Palasovszky Ödön, Pán Imre, Tamkó Sirató Károly, Újvári Erzsi stb. Tamkó Sirató pályaíve nagymértékben eltért a többiekétől, de mégis fontosnak tartom megemlítését.)[28] A harmincas évek irodalmi közéletében az avantgarde számára a népies-urbánus ellentétek szabdalta terepen már nem maradt hely. Így a Kassákot övező megbecsülés függetlenné lett hajdani munkáinak számontartásától, illetve értékelésétől. Élesen fogalmazva: a húszas évek „túlzásait" megbocsájtotta neki az irodalmi közvélemény, más kérdés, hogy nem egy jelesebb képviselője később kicsit riadtan vette észre, hogy milyen keserű is a megszelídült Kassák beérkezése.[29]

A magyar avantgarde irodalom eredményeinek számbavétele egyre késett, mint erre 1947-ben Kardos László *A magyar futurizmus* c. cikkében már utalt.[30] (Igaz az is, hogy még 1986-ban sem sokkal jobb a helyzet, s épp hogy érzékelhetőek egy irodalmi paradigmaváltás első körvonalai, s talán már nem pusztán Bori Imre, a magyar irodalomtudomány belső tabu-, illetve szokásrendszeréről tudomást venni nem kényszerülő tanulmányai jelentik az avantgarde elfogulatlan elemzését. Igen lényeges itt megemlítenünk, hogy Béládi Miklós utolsó írásaiban kezdődött el az az optika-igazítás, illetve rehabilitáció, amelyet Kardos László 1947-ben javasolt.) Az irodalmi anyag szűkösségének a kérdése nem jelentett komoly problémát az *Alkotás* esetében, hiszen itt Kassáknak minden oka megvolt arra, hogy a társművészeteknek biztosítson teret: s így a tematikus számok[31] sorában ez a hiány nem is igazán érzékelhető. Némiképp más a helyzet a *Kortárs* esetében. Tagadhatatlan ugyanis, hogy az irodalmi névsor ebben az esetben már nem érzékelteti a szellemi összetartozás és profil jegyeit, azt, amelyet a festészetnél láthatunk.

E két folyóirat talán a legsokoldalúbb, de legtöbb eltérést mutató oldala a tanulmány, esszé rovat volt.

Az *Alkotás* beszámolóiban, etikai ihletésű, korhelyzetet elemző esszéiben Kassák szerkesztői konzekvenciája maradéktalanul érvényesült. Az egyes részkérdésekről, a művészeti ágak helyzetének felméréséről a legfiatalabbak és a modern művészet mel-

lett már elkötelezett tekintélyek egyszerre írtak. Ugyanúgy közölte Kassák Schöpflin Aladárt, mint Major Ottót, jó például szolgálván ezzel a modernség és tradíció egymást nem kizáró, hanem feltételező fogalmának. Vigyázott arra is Kassák, hogy egyetlen világnézet vagy zárt esztétikai szemlélet se kerüljön túlsúlyba a tanulmányok között. Ő maga pontosan betartotta azt a normarendszert, melyet Borbíró Virgil az *Alkotás*ban 1947-ben így fogalmazott meg: „... A jelen politikájának – a szűkebb értelemben vett politikának – nem lehet beleszólása a fejlődő, előrehaladó, a jövőn munkálkodó és kereső művészetbe, mert ilyetén beavatkozásaival megzavarja és meg is hamisítja."[32]

A napi politika helyenként már ingerült, utasításszerű programjait, a művészetet az ideológia szolgájaként elképzelő kultúraképet az *Alkotás* gyakorlatával vette kritika alá, s egyben utasította vissza. Kállai Ernő *A művészet egy és oszthatatlan* c. tanulmánya, amelyet Kassák kiemelt jelentőséghez juttatott akkor, mikor azt az *Alkotás* második számának élén közölte, pontos esztétikai választ nyújt a világnézetek harcában felszabadalt művészet problémáira. A művészet fogalmába egyaránt beletartozik az absztrakt és az ábrázoló művészet, de Kállai ennek az – egyébként sajnos oly rövid ideig tartó – evidenciának a leszögezésén túl rámutat, a modern művészet expresszív alapvonulata, illetve az első világháború által kiváltott élményanyag, valóságlátás szerves összefüggéseire. Kállai Ernőnek vélhetően igaza volt abban, hogy a borzalom korának kifejezésére legalább annyira elfogadható, adekvát forma a szürrealizmus és az expresszionizmus, mint egy, a posztnagybányai világképből kiinduló, meditatív, vagy épp a naturalizmust eszközéül választó programfestészet.

A tanulmányokat vizsgálva érzékelhetjük egyébként a legélesebben az *Alkotás* és a *Kortárs* különbségeit is. A *Kortárs*t már nem a pártpolitika felett álló és szándéka szerint azt tevékenységéből ki is iktató Magyar Művészeti Tanács adta ki, hanem a napi politikai harcokból részét bőven kivevő szociáldemokrata párt. Kassák igazi szerkesztői leleménye abban állt, hogy mindkét „megbízója" elvárásainak eleget tett, miközben megőrizte autonómiáját. Ugyanis a két folyóiratot Kassák együtt szerkesztette, azok támogatták, kiegészítették egymást. A bizonyos mértékig emelkedettebb, napi aktualitásokra reagálni nem szándékozó *Alkotás*t is „védte" a *Kortárs* naprakészebb, vitákból részt vállaló szellemisége. De Kassák maga mind a két lapban ugyanazt a megfontolt és érett hangot használta. Ám más írni és más szerkeszteni. Hiszen a *Kortárs*ban a lap munkatársai, Kállai Ernő, de különösképpen Hárs László és Justus Pál már pontosan érzékelték a kultúrpolitikai harc hevességét. Így az *Alkotás* önmagában akár idillinek is tűnhet. A *Kortárs*sal együtt válik érthetővé: e két folyóirat tehát külön-külön is érvényes, de igazából együtt olvasandó. Justus Pál elméleti igényességgel megírt, de esztétikai véleményen túl politikai állásfoglalást is jelentő tanulmánya, a *Művészet-valóság-világnézet* már nem pusztán egy szubjektív vélemény közlése. Mert más a súlya annak, ha mindezt Hárs László, Kállai Ernő, vagy a szociáldemokrata párt első vonalbeli politikusa írja: „A megismerés, az igazi ábrázolás változtatást jelent. És – anélkül, hogy pártművészetté züllenék, amivel lényegét adná fel – ezen a döntő ponton találkozik az adott valóság ellen harcoló és új valóságot teremtő, formaromboló és új törvényeket alkotó művészeti forradalom a forradalom művészetével; a szocializmussal."[33] Hárs László egyébként egy pamfletsorozatot szentel a kor esztétikai vitáinak, a *Hold Lakó* megjegyzéseiből nyomon követhetjük a 47–48-ban zajló, személyeskedésektől nem mentes, agresszív vitát.[34]

A két munkáspárt viszonyának egyre nagyobb feszültsége egyébként Kassák cikkein is érződik. *Az első művészkongresszus köszöntése* c. cikkében Kassák világosan kifejti álláspontját: „El kellett hogy mondjuk jószándékú észrevételeinket, és kérjük fáradozásaink elismerését, eredményeink megbecsülését. Minden szavunkkal és gesztusunkkal tiltakozunk az ország belső és külső ellenségeivel szemben. Valljuk, hogy egyenes leszármazottjai vagyunk azoknak az elődeinknek, akik áldozatos harcot vívtak népünk felszabadításáért, és műveik megalkotásával segítettek emelni jóhírünket a világ haladó szellemei előtt."[35] De érzékelhető a keserűség a *Visszapil-*

*lantás és tovább* c. cikkben is: „Örvendetes, hogy a két párt vezető napilapja, ha még nem is kellő mértékben, helyet ad hasábjain az irodalomnak, a mélyebben járó kritikai észrevételeknek, olykor a képzőművészetnek is. ⟨...⟩ Az alkotó szellem képviselői már többször kinyilvánították, hogy nem akarnak a politikusok vezetői lenni, de kívánják a maguk részére, hogy őket se vezessék a politikusok. Ideje, hogy komolyan vegyük ezt a kiváltságot. Íróink és művészeink nagykorúaknak érzik magukat a saját területükön, és nem akarnak elmerülni a napi pártvillongásokban ... Megint mások úgy szólnak: »szükség van a botanika tanítására, de minket, akik maguk a fák vagyunk, ne akarjanak a botanikára tanítani.«"[36]

Itt kell utalnunk arra, hogy az izmusoktól való lassú eltávolodás és esztétikai nézeteinek folyamatos átértékelése ellenére milyen mélyek Kassák művészetének a gyökerei, amint milyen mélyek a konzekvens elemek összefüggései is abban. Hiszen ez az álláspont, a napi pártpolitika alakulásától független esztétikai szabadság és alkotás joga volt már a Tanácsköztársaság alatt a Kun Bélával lefolytatott vita lényege is. És ezt az álláspontot viszi diadalra Kassák életének egyik legfontosabb verse: a *Mesteremberek* is. Mert Kassák esztétikai meggyőződését és vizsgálódásainak módszerét épp a *Mesteremberek* tulajdonsága jellemzi: az ideológiamentes, higgadt elemzés, az adott anyagban való elmélyülés s az otthonosság a forma uralása révén. Így például a Kassák-képek, készüljenek akár a huszas években, vagy épp Békásmegyeren az ötvenes években, azonosak a tiszta, világos vonalvezetésükben, a szerkezet hangsúlyozásában, a témafelvetés domináns mivoltában. A kézművesség fegyelme és nyugalma Kassák egyébként eltérő esztétikai minőségű műveit is áthatja. Ez a következetesség, tisztaság hatotta át Kassák regényeit is, melyekben nemegyszer a pedagógiai, etikai cél határozza meg hőseinek cselekedeteit, ahelyett, hogy azok valóban saját életüket élnék. Nem vitatható el az sem, hogy mindez együtt járt Kassák bizonyos fokú naivitásával, s az is igaz, hogy Kassák nem maradt mentes a tanáros attitűd szárazságától sem.

Ám mindebből az is következik – s úgy hiszem, ez talán a legfontosabb –, hogy Kassák egyike volt azon kevés feltétel nélkül és egész hosszú életén át szocialista s teljesen független alkotónak, akikből mélységesen hiányzott a politikai doktrinák közvetlen művészeti gyakorlatba való átültetésének szándéka. S ebből következik az is, hogy Kassák tudta és felismerte: van egy olyan progresszív magyar művészeti hagyomány, amelyet nem szabad félresöpörni vagy elfelejteni, még abban a politikailag egyébként joggal tabula rasát követelő korszakban sem, amely 1945-ben jött el. Pontosan tudta, hogy a magyar képzőművészetnek van egy mindodáig nyilvánosságra csak alig-alig került tradíciója, amely összefűzi egymással az avantgarde különböző nemzedékeit: Mattis Teutschot, Uitzot a *Munka*-körrel, Vajdával, Kornissal s az *Európai Iskolá*val.

És ugyanilyen pontosan látta – amint épp e két folyóirat kapcsán úgy vélem, nekünk is látnunk kell –, hogy mindez mélyen hiányzik az irodalomból. Holott az avantgardista tapasztalat átadhatóságának illetve átadhatatlanságának kérdése vagy katasztrófája határozza meg az immár az avantgarde elképzeléseken túljutott, liberálisan szerkesztett lapokat is. A kérdés az, hogy mi magunk mit tudunk kezdeni egy újra és újra felfedezendő avantgardista tapasztalat mindmáig megismerésre váró tradíciójával.

## *JEGYZETEK*

1. *Kassák Lajos: Az izmusok története. Magvető, 1972. 312–313. old.*
2. *Id. mű.: 287–290. old.*
3. *Egy ember élete, II. Magvető, 1983. 614–615. old. valamint Levél Kun Bélához a művészet nevében, 1919, MA kiadás.*
4. *Vö. a Munka (IV. 25) közleményével: „Közöljük olvasóinkkal, lapunk szerkesztői és munkatársai ellen jelenleg kilenc sajtóper van folyamatban..." Magát Kassákot a Horthy korszakban folyamatosan beperelték. Először az Álláspont (1924, Wien), majd az Egy ember élete, aztán a Levelek anyám címére egyes részei miatt. 1940-ben végül két hónapot töltött a Gyűjtőfogházban.*

5. *Németh Andor: A szélén behajtva, Magvető, 1973, 610–611. old.*
6. *Ezzel kapcsolatban: Csaplár Ferenc: Kassák Munka-köre és a modern építészet. Magyar Építőművészet, 1970. 3. sz. valamint u.ő: Kassák Munka-körének szociofotó mozgalma. Tiszatáj, 1969. 3–4. sz.*
7. *Érdemes idéznünk a Vissza az életbe. (Világ, 1945. máj. 18.) néhány megállapítását: „Hosszú idők erkölcsi tanításait rombolták szét bennük, és a józan ész kritikája alól felszabadították az állati ösztönöket, a munkásból felelőtlen munkakerülőt, a törvényvolna képviselniök, rosszindulatú és hazug demagógokat csináltak . . ." tisztelőből tekintetnélküli rablót, s azokból akiknek a szellem felsőbbrendűségét kellett*
8. *Többek között ezzel kapcsolatosak az alábbi írások: Évfordulóra. Alkotás, 1948. jan.–febr. II. év. 1–2. sz. – Kortársaink. Kortárs, 1947. okt. 1. I. év. 1. sz. – Szemtől szembe. Kortárs, 1947. nov. 1. I. év. 3. sz. – Jeltelen sírok árnyékában. Kortárs, 1947. nov. 15. I. év. 4. sz. – Visszapillantás és tovább. Kortárs, 1947. karácsony I–II. év. 6–7. sz.*
9. *Az író írjon. Világ, 1945. máj. 24.*
10. *Népszava, 1947. máj. 31. Kassák és a Szociáldemokrata Párt ekkori kapcsolatát illetően lásd: Molnár János: A szociáldemokrata párt 1945 utáni művészetpolitikájának néhány vonatkozása. Párttörténeti Közlemények, 1983/2.*
11. *Pl. Horváth Zoltán: Mentőakciók. Népszava, 1945. máj. 23. H. Z. Írástudók felelőssége. Szocializmus, 1945. I. 64. o. Faragó László: Írástudók árulása, irástudók helytállása. Népszava Kiadó, 1946. 142. o.*
12. *Ennek megfelelően közölte pl. az Alkotás Veres Pétert (1947. máj.–jún.) és Tamási Áront (1948. márc.–ápr.).*
13. *Vissza az életbe, Világ, 1945. máj. 18.*
14. *Népszava, 1945. jún. 27.*
15. *Elöljáró szavak. Szocializmus, 1945. 1. sz. 57–59. old.*
16. *Ezzel kapcsolatban: Népszava, 1946. nov. 29. és Új Magyarság, 1947. márc. 8.*
17. *Horváth Márton: Munkásság és művészet. Szabad Nép, 1947. máj. 4. Horváth Márton: A magyar demokrácia irodalmi életének mérlege. Csillag, 1948. márc. Lukács György: Az absztrakt művészet elméletei. Fórum, 1947. szept. 115–127. old. (Kassákra magára vonatkozóan.) Hegedűs Zoltán: Folyóiratszemle. Emberség, 1947. 1. sz. Keszi Imre: Folyóiratszemle. Emberség, 2–3. sz. 1947. Losonczy Géza írásai közül idetartozik Az irodalom szabadsága. Szabadság, 1947. dec. 16.*
18. *Lásd az Alkotás első számának ismertetését a Magyar Művészeti Tanács létrejöttéről. Az Alkotás minden egyes számának részét jelentette a MMT-ről való beszámoló. Ezekből az apró hírekből, eseményekből világosan érzékelhető, hogy adott esetben milyen jelentős szerepet is játszhatott volna ez a szervezet.*
19. *Érdemes minden tagot felsorolnunk, épp a Művészeti Tanács magas színvonalát bemutatandó. Irodalmi Szaktanács: Fodor József, Gyergyai Albert, Heltai Jenő, Illés Endre, Kassák Lajos, Nagy Lajos, Tamási Áron; Zeneművészeti Szaktanács: Kadosa Pál, Nádasdy Kálmán, Somogyi László, Szabó Ferenc, Tóth Aladár, Veress Sándor, Zathureczky Ede; Képzőművészeti Szaktanács: Beck András, Bernáth Aurél, Ferenczy Béni, Kállai Ernő, Kmetty János, Pátzay Pál, Szőnyi István; Építőművészeti Szaktanács: Borbíró Virgil, Fischer József, Granasztói Pál, Kaesz Gyula, Kozma Lajos, Kiss Tibor, Major Máté; Iparművészeti Szaktanács: Bortnyik Sándor, Borsos Miklós, Ferenczy Noémi, Gádoros Lajos, Gádor István, Mihályfi Ernő, Schubert Ernő; Színművészeti Szaktanács: Abonyi Géza, Both Béla, Gobbi Hilda, Hont Ferenc, Kárpáti Aurél, Major Tamás, Somlay Artúr; Filmművészeti Szaktanács: Gertler Viktor, Icsey Rudolf, Márkus László, Polgár Tibor, Radványi Géza, Dr. Staud Géza, Szűcs László.*
20. *Életjáradékot kapott pld. Kassák mellett: Márffy, Czóbel, Egry, Nagy Lajos, Schöpflin stb.*
21. *Kállai Ernő: Szalonti és szektárius. (Két gyűjteményes kiállítás.) Művészet veszélyes csillagzat alatt. Corvina, 1981. 271–273. old.*
22. *Az Európai Iskola könyvtárának köteteiben, illetve az Index című sorozatban Pán Imre, Mezei Árpád és Gegesi Kiss Pál ugyanannak a stílusplurálizmusnak az érvényesítésére törekedtek, mint lapjaiban Kassák. Ugyancsak igyekeztek összefogni a modern művészet képviselőit, s nem csupán egy kisebb csoportot, izmust szándékoztak képviselni.*
23. *Így Kiss Pál, Alkotás, 1947. jan.–febr; Pán Imre, Alkotás, 1947. nov.–dec., 1948. jan.–febr. Pán Imre gyakrabban szerepelt a Kortársban, ahol esszésorozata folyamatosan jelent meg: 1947. okt. 15-től a lap megszűnéséig.*

24. *Így szerepel a lapban Domanovszky, Hincz, Borsos, Bernáth Aurél is. Kassák pontosan nyomon követte az absztrakciós vita alakulását, de nem véletlenül nem vett részt abban. Olyannyira tartózkodott az állásfoglalástól, hogy az Alkotásban érzékelhetően kevesebb nonfiguratív kép van, mint vélhetően Kassák személyes ízlése azt megkövetelte volna.*
25. *Kassák álláspontját az is aktuálissá teszi, hogy a Mártír Írók Antológiáját azóta sem adták ki. Ugyancsak várat magára pl. egy, a festészet területén történt veszteségek felmérését megteremtő kötet. Mindez arra vall, hogy a feltelen sírok árnyékában talán újra kiadandó lenne.*
26. *Ennek megfelelően a Kortársban hat képet közöl Nagy Baloghtól, nyolcat Gadányitól, kettőt Vilttől. Az Alkotásban Vilttől hármat, Gadányitól ugyancsak. De az Alkotás a címlapon közli Vajdát, ami 1948-ban példátlan.*
27. *Az Európai Iskola és a Galéria a 4 Világtájhoz festői közül a fentieken kívül Kassák közli Forgács-Hahn Erzsébet, Bán Béla, Ámos Imre, Martyn Ferenc, Marosán Gyula, Megyeri Barna munkáit.*
28. *Jellemzőnek tarthatjuk azt is, hogy a fenti névsorban szereplők közül a magyar irodalomtörténetben csak azok játszanak komolyabb szerepet, akik nem korlátozták tevékenységüket az avantgarde korszakára. De ugyanilyen jellemző az is, hogy pl. Illyés vagy Déry avantgarde korszakának felmérése, munkásságuk e periódusának elemzése szintén késik.*
29. *Így látta azt pl. Halász Gábor: Kassák, a költő. 1935. in: Tiltakozó nemzedék. Magvető, 1981. 758–763. old.*
30. *Alkotás, 1947. márc.–ápr.*
31. *A színházi szám az 1947. júl.–aug.-i, az építészeti az 1947. szept.–okt.-i volt.*
32. *Alkotás, 1947. nov.–dec. I. év. 11–12. sz.*
33. *Kortárs, 1947. I. év. 2. sz. okt. 15.*
34. *Hold Lakó cikkei az 1947. 1. és 5., 8., 9. számokban: itt Hárs kitér mind a népies-urbánus ellentétekre, mind pl. Losonczy Géza írásainak bírálatára.*
35. *Kortárs, 1947. okt. 1.*
36. *Kortárs, 1947. Karácsony, I–II. év. 6–7. sz.*

A fenti tanulmány az MTA–Soros Alapítvány támogatásával készült.

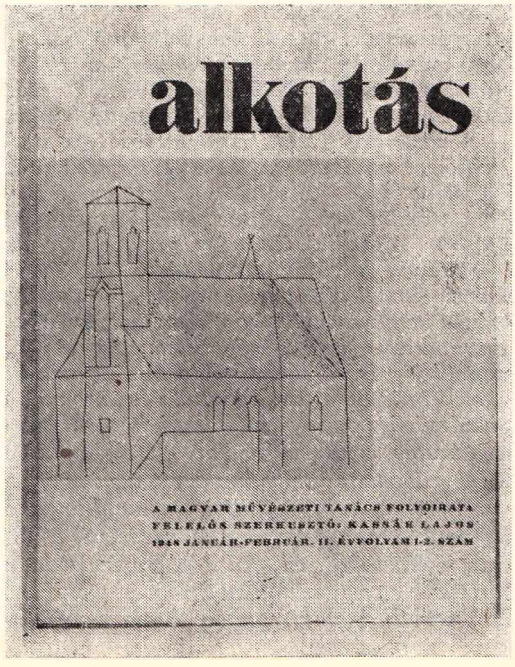

CSAPLÁR FERENC

# AZ ALKOTÁS SZERKESZTŐJÉNEK LEVELEZÉSÉBŐL

*A Kassák Emlékmúzeum kéziratgyűjteményéből összeállított válogatásunk az Alkotás történetének néhány fontos mozzanatát idézi föl: a folyóirat megszületését, a szerkesztő Kassák és a fiatal író-, művésznemzedék közötti szoros kapcsolatot, az Alkotásnak a francia kultúra iránti megkülönböztetett érdeklődését és végül a folyóirat megszűnését (megszüntetését).*

*A mai olvasó bizonyára szívesen veszi, ha a címzettek személyét, a folyóirathoz való kapcsolatát a s a szövegekben előforduló utalásokat illetően a dokumentumokhoz néhány megjegyzést fűzünk.*

*Az Irodalmi Szaktanács, mely már az ország teljes felszabadulása előtti napon új folyóiratok megjelenésének engedélyezését kezdeményezte, s ezzel tulajdonképp az Alkotás létrejöttének folyamatát indította el, a Magyar Művészeti Tanácson belül működő hét szaktanács egyike volt, tagjai között Kassák Lajossal. Az 1945. április 3-án kelt határozati javaslat alighanem az ismét folyóiratalapításra készülődő Kassák ösztönzésére született meg. Ő fogalmazta meg – feltehetően valamikor 1946-ban – az Alkotás programját összefoglaló beadványt is. – Berda Józsefnek már az első számban jelent meg verse. E publikálást továbbiak követték; Berda az Alkotás egyik legtöbbet szerepeltetett költő munkatársa lett. – Bálint Endre mint a folyóirat munkatársi gárdájába meghívott ifjú festő írta meg nemzedéke nevében Kassáknak a 60. születésnap alkalmából a tisztelgő, hódoló levelet. – Kállai Ernő Paul Kleerről tervezett írása valamilyen oknál fogva nem készült el. – Granasztói Pál Kassák fölkérésére írott cikke* Városépítés – a közösség művészete *címmel jelent meg az 1947. május–júniusi számban számos illusztrációval. Granasztói később Kassák fölkérését, illetve a cikk megszületését saját építészetelméleti munkássága szempontjából mint döntő fontosságú eseményt emlegette. – A Párizsból jelentkező Somlyó György nem költőként, hanem műfordítóként lett a folyóirat munkatársa. Az 1948. március–áprilisi számban négy William Blake fordítása jelent meg. – A szintén Párizsban élő Bán Béla a levél megírásakor már a folyóirat képzőművészei közé tartozott. A megjelentetésre elküldött fordítás nem jött az Alkotásban. A fordító, Gera György azonban, akit Bán Kassák figyelmébe ajánlott, végül szintén a folyóirat munkatársa lett. Az 1948. március–áprilisi számban* Vele vagy ellene *címmel cikke jelent meg az absztrakt művészet problematikájáról. – Lajta István alighanem jóval korábban kapcsolatba került az Alkotással, mint első levelének dátuma alapján gondolhatnánk. Az 1947. november–decemberi számban* Szobrászat *címmel jött írása, ugyanitt közölte Kassák illusztrációként a Lajta által küldött tényképeket. Vörös Béla, Hajdu István és több más Franciaországban élő, magyar származású képzőművész egy vagy több alkotásának reprodukciója Lajta közvetítésével jutott el az Alkotás szerkesztőségébe. Az elefántcsontról írott és elküldött cikket azonban Kassák nem hozta. Föltehetően azért nem, mert már nem volt rá módja, hisz a folyóirat az 1948. március–áprilisi számmal megszűnt. – Kállai Ernő* Művészet és gépi világ *című cikke, melynek keletkezéséről és koncepciójáról levélben oly részletesen tájékoztatja Kassákot, az utolsó számban látott napvilágot többek között Max Bill és Le Corbusier egy-egy művének reprodukciójával. – Az Alkotás megszűnésének (megszüntetésének) legfőbb oka a Magyar Művészeti Tanácson belüli*

*ellentétek sokasága volt. A Tanács 1947. október 30-i zárt üléséről fennmaradt jegyzőkönyvből tudjuk, hogy a tagok közül többen nyíltan vagy burkoltan a folyóirat kisajátításával, álláshalmozással és egyebekkel vádolták Kassákot, aki ekkor már szerkesztője volt a Kortársnak is. Az már a Kadosa Pál által írt levélből derül ki, hogy a Tanács az 1948. március 4-i ülésen külön foglalkozott a folyóirat ügyével, s az anyagi támogatás radikális csökkentésével kimondta az Alkotás felett a halálos ítéletet.*

*A levelek szövegét betűhíven közöljük.*

## LEVELEK

*Az Irodalmi Szaktanács a Magyar Művészeti Tanácsnak, Bp. 1945. ápr. 3.*

A Magyar Művészeti Tanácshoz!

Az Irodalmi Szaktanács kéri a Magyar Művészeti Tanácsot, hogy tegye magáévá alábbi határozati javaslatunkat s azt művészi és társadalmi tekintélyével juttassa megvalósuláshoz.

Szellemi életünk folytonossága, ápolása és fejlesztése érdekében szükségesnek látjuk, hogy végre komoly és színvonalas folyóiratok is jelenjenek meg. Tudtunkkal ilyen folyóiratok megjelenését a pártközi értekezletek határozata alapján eddig csak politikai pártok részére teszik lehetővé. Ezzel kapcsolatban az Irodalmi Szaktanács jogosnak és szükségesnek véli, hogy értékes és alkalmas egyének is komoly és színvonalas folyóiratok kiadására engedélyt kapjanak.

Kérjük, hogy ilyen engedélyek kiadása előtt az Irodalmi Szaktanácson keresztül a Magyar Művészeti Tanács véleményét az illetékesek hallgassák meg és juttassák érvényre.

Budapest 1945 április 3.-án

Az Irodalmi Szaktanács nevében:

Beadvány a Magyar Művészeti Tanács folyóiratának tárgyában

Felszabadulásunk egy esztendeje után elérkeztünk ahhoz a komoly pillanathoz, mikor mindnyájunknak mindent meg kell tennünk az ország anyagi és szellemi újjáépítése érdekében. Az utóbbiból mi írók és művészek is hathatósan ki akarjuk venni részünket. Eddig alig is tevékenykedhettünk, részben a rendezetlen viszonyok, részben pedig saját szellemi és lelki fáradtságunk miatt. Ma már, úgy látszik, túljutottunk ennek a krízisnek a legnehezebbjén, erőt és kedvet érzünk magunkban ahhoz, hogy hozzákezdjünk a jelentős alkotó munkához.

Elsősorban a Magyar Művészeti Tanács hivatott arra, hogy a szellemi tevékenységet megkezdje, serkentően hasson és irányt mutasson az ország elitjének. Ahhoz azonban, hogy tevékenykedhessék, jelentős és hathatós lehessen, az organizáció kiépítésén kívül egyéb eszközökre, kifejező módokra is szüksége van. Egyik ilyen eszköz és mód lenne a Tanács folyóiratának létrehozása. E nélkül az orgánum nélkül, mint egy központi mag nélkül lehetetlen a Tanács elgondolásainak szétsugárzása, pedagógiai és etikai céljainak érvényesítése. Csakis egy időszerű, magas színvonalú folyóirat tenné lehetővé például azt is, hogy közvetlen érintkezést találjunk a vidékkel és befolyásolhassuk szellemi fejlődését. Ily módon egy egészséges decentralizálódás folyamatát is elindíthatnánk. Valamint az írókat és művészeket közelebb hozhatnánk a közönséghez s ami szintén nagyon fontos, egy ilyen folyóiratban a különböző művészeti ágazatok egyéniségeit és irányzatait is egybe foglalhatnánk. Kétségtelen, erre annál is inkább szükség van, mivel ma az egyes művészeti ágazatok elszigetelten, külön életet élnek és nem érzékelik egymás kölcsönös hatóerejét.

Az itt felsoroltakon kívül még számtalan jelenséggel indokolhatnánk és magyarázhatnánk a folyóirat szükségességét. Ilyen vázlatos beadványban azonban nincs mód minden apró kis részlet megvilágítására. Annyi azonban bizonyos, hogy az ország nehéz viszonyai között hetilapok és folyóiratok, melyek sem a szellemi színvonal emelését, sem más pedagógiai célt nem szolgálnak, megjelenhetnek, akkor a Magyar Művészeti Tanács folyóiratának megjelenését sem a papírhiány, sem más meggondolások nem gátolhatják.

A folyóirat egy mondatban összefogott programja: az egyetemes magyar szellem reprezentálása, az alkotó értékek számbavevése és nyilvánossághoz segítése, valamint a külföldön élő magyarokkal való szellemi kapcsolatok kiépítése.

A folyóirat címe: ALKOTÁS

Formátuma: 24×32

Terjedelme: 48 oldal – ebből 8 oldal műnyomó, 40 oldal famentes, simított papír, ezen kívül 4 oldal boríték.

A lap szerkesztőbizottsága a Magyar Művészeti Tanács 7 szakosztályának 1–1 tagjából állna. A szerkesztőbizottság mint tanácsadó szerv működne. A lap tartalmát a szerkesztő állítaná össze, a közölt anyag színvonaláért ő lenne a felelős.

A lap nem a nagy tömegek részére készülne, legfőbb szempontja lenne, hogy szellemi életünk alakulásához a maga legjobb képességei szerint mintaképül szolgáljon. Ezért is számonkénti megjelenését 2–3000 példányban gondoljuk.

*Berda József Kassák Lajosnak, Budapest, 1947. febr. 18.*

Kedves Kassák,

nagyon-nagyon kérem, hogy azokat a verseket, amiket nem iktatott a közlendők közé: küldje vissza az itt csatolt borítékban. Csupán azért kérem erre, mert így tudhatom meg, melyek azok a versek, amiket másutt elhelyezhetek. S a másik főok: megkímélem magam – nem lévén írógépem – a fölösleges másolástól.

Hiszem, megért engem. A legigazabb megbecsüléssel és szeretettel köszönti híve:

Berda József

*Bálint Endre Kassák Lajosnak, Budapest, 1947. febr. 23.*

Kedves Kassák Mester.

Fiatalságom ösztökél arra, hogy a fiatal forradalmárral gondoljak most, akinek egy formát kereső nemzedék köszönheti biztonságát. Olyan valószínűtlen, hogy 6 évtized van Ön mögött s olyan valószínűtlen is szerepe ma: Egy süppedékeny, mocsaras, etikátlan korszakban van valaki, aki kizárólag saját lelkiismerete szerint cselekszik és cselekvése másokért van és lelkiismerete a mi útunknak ad biztonságot. Azok nevében mondok köszönetet Önnek, akik a kassáki műből tanultak élni és dolgozni a „műhelybe", melyet az örök forradalom igénye hozott létre.

További jó munkát kívánok az örökké fiatal Kassák Lajosnak.

Üdvözli híve
Bálint Endre

*Kállai Ernő Kassák Lajosnak, Budapest, 1947. márc. 6.*

Kedves Kassák,

mivel újfent nyavalyáskodom, nem kereshetlek fel személyesen. Tehát ezúton ajánlom figyelmedbe a következőt: Paul Kleet, aki pedig kimagaslóan nagy művész volt, nálunk jóformán alig ismerik.

Írnék róla egy tanulmányt az Alkotásba: nagyon szép fotóanyagom van hozzá. Légy szíves, válaszolj, hogy benne vagy-e. Ha igen, hány gépírásos oldal lehet a cikk és hány reprodukcióval hoznád?

Szervusz!
Kállai Ernő

*Granasztói Pál Kassák Lajosnak, Budapest, 1947. márc. 17.*

Kedves Barátom!

Igen nagy nehézségekkel, amelyek hivatali elfoglaltságomból és családi körülményeimből fakadnak, elkészítettem az ígért cikket és csak személyed iránti tiszteletem tett képessé arra, hogy vállalt kötelezettségemet teljesítsem.

Ennek ellenére úgy hiszem, hogy a cikk sikerült, viszont az illusztrációkkal pillanatnyilag meg vagyok akadva. Sajnos eredeti fotókról nem lehet szó, legfeljebb többé-kevésbé reprodukálható könyvillusztrációkról. Feltételezve, hogy a cikket már ismered, háromra gondolok: egy Pompei-i, egy perugiai (esetleg más olasz középkori városról) és egy párizsiról. Egy-két napon belül keresni fogom Veled az érintkezést, hogy erről beszéljünk.

Szívélyesen üdvözöl
tisztelő híved:
Granasztói Pál

*Somlyó György Kassák Lajosnak, Párizs, 1947. márc. 31.*

Mélyen tisztelt Szerkesztő Úr,

nagyon kérem, ne vegye tolakodásnak, hogy így kéretlenül és hívatlanul küldök kéziratot az Alkotásnak, melynek itt csak hírét hallottam. Nem tudtam ellenállni, hogy meg ne próbáljak munkatárs lenni annál a lapnál, amelynek Ön a szerkesztője. Ezért próbálkozom a mellékelt verssel, amelyet itteni kísérleteim közül legsikerültebbnek tartok. Csak arra kérem Szerkesztő Urat, ha bármilyen szempontból nem megfelelő a kézirat, értesítsen róla egy sorban, hogy rendelkezhessem vele.

Engedje meg, Szerkesztő Úr, hogy kicsit késve, innen, a végekről (vagy a világ közepéről? mert számunkra egy kicsit mind a kettőt jelenti) én is hozzájáruljak ahhoz a szép ünnepléshez, mely nálunk soha senkit még oly megérdemelten nem ért, mint most a hatvanéves Kassákot.

Mégegyszer elnézését kéri őszinte, nagyrabecsülő híve:

Somlyó György
Hotel des Balcons
3, rue Casimir Dolarigue
Paris 6

*Bán Béla Kassák Lajosnak, Párizs, 1947.*

Kedves Kassák elvtárs

Itt küldök egy szép verset francia eredetiben és egy fiatal költő fordításában. Azt hiszem nem kell felhívnom a figyelmét arra, hogy mit jelent ez a vers és főleg, ha a Lettres Francais-ben jelent meg. Örömömre szolgálna, ha láthatnám valami szép Picasso reprodukció mellett ezt a verset a legközelebbi Alkotásban. Gondolom, a fordítás se rossz.

Különben dolgozgatok, néha szép kiállítást látok, amilyen pl. az utóbbi időben Bonnard és Chagall volt. Az igazi munkát azonban a közeljövőben otthon fogom elkezdeni.

Sokszor üdvözlöm feleségével együtt

Bán Béla

Most jut eszembe, a fordító, Gera György szívesen küldene az Alkotás részére kiállításkritikákat és más párisi beszámolókat is. Ha érdekli a dolog írjon néhány sort az én címemre.

*Lajta István Kassák Lajosnak, Párizs, 1947. nov. 5.*

Igen tisztelt Főszerkesztő Úr,

remélem előző levelem és a küldött fényképeket megkapta. Most pótlólag küldöm Vörös Béla és Hajdu István fényképeit. A késés nem az én hibám.

A kiállító helyiségre vonatkozóan, szeretném, ha Főszerkesztő Úr közölné velem véleményét és szándékát.

Szívélyes üdvözlettel
Lajta István
21 rue de Poitou
Paris 3e

*A Magyar Művészeti Tanács Kassák Lajosnak, Budapest, 1947. nov. 28.*

Magyar Művészeti Tanács
Budapest
V. Szt. István tér 15.
Telefon: 127–797, 127–928. – 6597/1947

Tanácsunk 1947. október 23-i teljes ülésének határozata értelmében fogadja Szerkesztő Úr a Művészeti Tanács jegyzőkönyvi köszönetének nyilvánítását azokért az érdemeiért, melyeket hosszú ideig, mint a Tanács irányítója szerzett. A teljes ülés megállapította, hogy Szerkesztő Úr alelnöksége idején hónapokon keresztül vállalta és viselte a Művészeti Tanács vezetésének nehéz terhét.

A Művészeti Tanács köszönetét ezzel a jegyzőkönyvi kivonattal kívánja kifejezésre juttatni.

Tisztelettel
Kodály
elnök.

*Lajta István Kassák Lajosnak, Párizs, 1948. febr. 23.*

Tisztelt Főszerkesztő Úr,

mellékelem az elefántcsontról írott cikkemet. Köszönöm szíves érdeklődését dolgaim iránt. Igyekszem minél többet dolgozni és tanulni, ami elég nagy erőfeszítésbe kerül, mert Párisban művészetből idegennek megélni majdnem lehetetlen. A művészeti életben olyan sovinizmus mutatkozik, amilyen eddig itt nem volt, legalább is nem ilyen mértékben. Úgy, hogy olyan idegen sőt naturalizált művészek, akik 30–40 éve itt élnek, a legnagyobb nehézséggel küzdenek. Ez egyébként azt hiszem világjelenség, mert mindenütt a nemzeti erők összefogására törekszenek. (Még Picassoval szemben is érezhető ez, neki azonban ez már nem árt.)

Ha az anyagi és egyéb körülmények megengedik, szeretnék még legalább egy évet itt tölteni. Eddig kb. egy kiállításra való rajzot, fémdomborításokat és szoborterveket készítettem, pár hozzáértőnek megmutattam, nagyon tetszettek.

Az Union des Arts plastique felvett tagjai sorába és meghívtak a következő csoportkiállításukra. Egyéni kiállítás nagyon sokba kerül, egyelőre nem gondolhatok erre.

Igyekezni fogok az itteni művészeti életről és a szobrászat mai állásáról tanulmányt írni.

Szívélyes üdvözlettel
Lajta István
E. Lajta
122. Bd Murat
Paris 16e

*Kállai Ernő Kassák Lajosnak, Budapest, 1948. márc. 16.*

Kedves Kasi,

a sárgaföldig megszégyenülten és megsemmisülten közlöm veled, hogy napok hosszat tartó, ismételt próbálkozások és kínlódások ellenére sem sikerült és egyelőre nyilván egyáltalán nem sikerül a kívánt tanulmányt megírnom. Nem tudom, mi

van velem. Tény, hogy ilyen írói dugába dőlés, ilyen blama még nem ért engem. Nagyon fájlalom és restellem a dolgot, mert – hiszen észrevehetted eddig – mindig megbízható és pontos cég voltam, ha egy általad szerkesztett folyóiratba kellett írnom valamit. Mikor tegnap délben végképp meggyőződtem róla, hogy a megrendelt témával nem boldogulok, egy másik tanulmányba fogtam: „A művészet és a gépek világa". Ez a téma is sokat motoszkált bennem és ezt sikerült is megfognom. A kézirattal elkészültem, csak le kell gépelnem (kb. 5–6 gépírt oldal lesz.) Csütörtök d.e. leadom számodra a Műv. Tanácsnál. Művészeti vonatkozásban szó van benne egy részt olyan művekről (de csak általánosságban, nevek nélkül), amelyek szellemére és formavilágára a technikai civilizáció pozitív értelemben, serkentőleg, lelkesítően hatott. Jó példa erre az a Herbin kép, melyet a másik tanulmányomhoz kívántál közölni és Max Bill térplasztikája. Ezt a két fotót tehát rendelkezésedre bocsátom.

De van egy másik vonal, a technikai civilizáció észelvű szelleme és gyakorlata elleni lelki visszahatás. Erre vonatkozólag Münch, Ensor, Rouault, Picasso vannak név szerint megemlítve, majd általában az expresszionizmus és szürrealizmus. Nagyon szép Rouault-reprodukciókat Zomborinál láttam, onnan lehetne egyet klisírozni. A nálad lévő Cahiers d'Art-kötetből viszont hozhatnál egy szép Paul Kleet (a szürrealizmushoz). – Ami a tanulmányomhoz (Művészet és gépek világa) illő fényképes reprodukciókat találok itthon, azt csütörtökre leadom a számodra együtt a gépírásos cikkel. (A gépi világtól eredő formai inspirációnak még egy szép példája van nálam: egy fotómontázs. Ezt is leadom.)

Hát Kasi, bocsáss meg. Temérdek időt, kínlódást fordítottam rá, és mégis meddő volt. Pedig az a téma nekem 16 év óta központi ügyem, melyről már többször is írtam. Kívül-belül tisztában vagyok vele és íme: mégsem ment. Mintha meg lennék babonázva.

Nagyon szégyellem magam és nagyon le vagyok sújtva.

Szervusz!
Kállai Ernő

*A Magyar Művészeti Tanács Kassák Lajosnak, Budapest, 1948. ápr. 26.*

Magyar Művészeti Tanács
Budapest
V. Szt. István tér 15.
Telefon: 127-797, 127-928. 7922/1948.

Kassák Lajos úrnak
az „Alkotás" felelős szerkesztője,
Budapest

A Tanács 1948. március 4.-i határozata alapján a következőket kell közölnöm Szerkesztő Úrral.

Az „Alkotás" legközelebbi számától kezdődően nem a Művészeti Tanács hivatalos lapja. A lap következő száma már a „Magyar Művészet" tipográfiájához hasonlóan a cím alatt, de nem feltűnő szedéssel „A Művészeti Tanács támogatásával" szöveggel jelenjék meg.

A lap március 1-től kezdve a Művészeti Tanácstól a folyó költségvetési év végéig, azaz 1948. július 31. havonta 6.500 forint támogatásban részesül.

E támogatáson kívül az „Alkotás" és a Művészeti Tanács között fennálló jogviszonyt 1948. március 1-ei hatállyal megszűntnek kell tekinteni. Az „Alkotásnál" foglalkoztatott Budai Erzsébet március 1-ével felmondottnak tekintendő. A felmondási időre vonatkozóan a Magánalkalmazottak Szakszervezetének kollektív szerződése

az irányadó. Szerkesztő Úr és a Művészeti Tanács között a lap felelős szerkesztésével fennálló jogviszony hasonlóképpen felmondottnak tekintendő. A felmondási időre vonatkozóan az Újságíró Szövetség kollektív szerződése irányadó.

Amennyiben az Alkotás megjelenése 1948. július 31.-e után bármilyen oknál fogva lehetetlenné válik, a Művészeti Tanács a felmondás határidejéül mindenképpen 1948. március 1-ét tekinti.

A Művészeti Tanács tudomásul veszi, hogy a lap felelős szerkesztője továbbra is Ön, felelős kiadója pedig Szőnyi Kálmán pénzügymin. min. titkár lesz.

A Művészeti Tanács értesíti Szerkesztő Urat, hogy a lap kiadásával kapcsolatban a március 1-ei határidőn túl semmiféle anyagi kötelezettséget a nyújtott támogatáson túl nem vállal, azokért kizáróan a lap felelős kiadója személyesen felel.

Egyben közlöm, hogy a Tanács 1948. ápr. 22-i vegyes hetes tanácsi határozata alapján a nyújtott 6.500 forintos havi subvencióból nem fizethető ki tiszteletdíj arra az időre, amelyre a Tanács a felmondás összegét egyszeresen jelen felmondólevél értelmében kifizeti.

Kérem, hogy fentieket jelen levelünk másolatán elismerni és tudomásul venni szíveskedjék.

Tisztelettel
Kadosa Pál
elnök h. alelnök

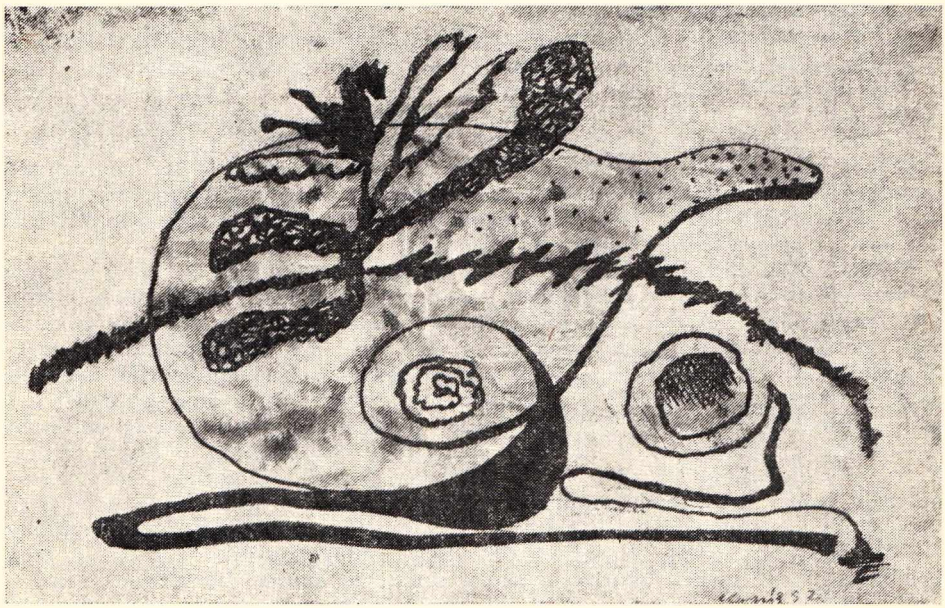

DOMOKOS MÁTYÁS

# KIHŰLT NYOMON ÉGŐ INDULATTAL

*Mándy Iván: Magukra maradtak*

Bár eredetiségét, írói világának, hangjának különös újdonságát az értők kezdettől fogva érzékelték, irodalmi közvéleményünk mégis sokáig a magyar „ködlovagok" folytatójának tekintette inkább Mándy Ivánt, s nem alaptalanul. Hiszen a Mándy-novellák jellegzetes színtereit: a régi Teleki tér bódésorait, a Józsefváros vagy a Ferencváros omladozó-málladozó gipsz-szecessziójú bérházakkal szegélyezett utcácskáit, a nevelőnők és bölcsészlányok csivitelésétől hangos Múzeum kertet, no meg a Károlyi kert környékét, a tükrös kávéházak és a Mátyás téri kifőzdék és kiskocsmák tenyészetét, de talán még a tribünök árnyékát is a magyar ködlovagok rajzolták föl először – elsősorban az *Aranykéz utcai szép napok*at és a *Pesti album*ot író Krúdy Gyula – a pestbudai világvárossal együtt született, modern magyar elbeszélő irodalom geográfiai abroszára. S kétségtelen az is, hogy Zsámboky valamiképpen vérrokona Rezeda Kázmérnak, Pipacs bácsi Bennek, az elcsapott zsokénak, aminthogy a többi Mándy-hősök is abból a nagyobb családból származnak, akiknek a figuráit, nemzedékekkel korábban, Török Gyula, Lovik, Ambrus, Szini és a Cholnoky-fivérek írói képzelete igézte a papirosra a század első évtizedeiben. (Bár az Opra-fivérekre, Blumra, a fagylaltosra, a Rézangyal vendégeire, például Turcsányira, aztán Bulldog Radóra, az állástalan ügynökre és Csempe-Pempére gondolva bizonyára pontosabb hősök helyett alakokról, vagy ha tetszik: szakadt fazonokról beszélni.)

A közös irodalmi családfa lombja azonban sokáig árnyékot is vetett a Mándy-jelenség-eredetiség egyik alapvető karaktervonására, amely egyszersmind az ő egyéni írói determinációját is magában rejti. Arra a – hetvenes, de még inkább a nyolcvanas években tetőződő – folyamatra gondolok, amelyből csakugyan napnál világosabban kiderül, hogy a kortársi magyar prózában a legmerészebb újító, a prózai kifejezés lehetőségeinek talán legvakmerőbb – és szuverén írói világa kiteljesítése szempontjából legeredményesebb – kísérletezője éppen az a Mándy Iván, aki úgynevezett modern íróknál alig tapasztalható következetességgel és makacs hűséggel ragaszkodik a „régi anyaghoz": idestova félévszázados írói világához.

Ez a paradox jelenség a „régi idők" és Zsámboky mozija, meg az „álom a színházról" megszületése óta egyre fénylőbben bontakozik ki; amióta Mándy Iván elkezdte írni, a hagyományos elbeszélés kényszereinek valamennyi ballasztját levetve visszaidézni, saját életműve spiritisztájaként szinte, írói világának helyszíneit, amelyeken ez a világ felépült és elpörölhetetlenül az ő nevére íródott az irodalomtörténet telekkönyvében. Írói anyagával, kellékeivel és legendás cetlijeivel együtt, amelyek ennek a világnak verrejtékkel és neurózissal összehordott téglái és építőkockái; a Schöpflin által „szorgalmas méhecské"-nek mondott író cellasejtjei. – *A mosoda, A lift, A trafik, A bútorok, A villamos,* a *Mosdók, vécék* voltak a „hívójelei" ezeknek a színtereknek, amelyeket *Tájak, az én tájaim* című könyvében fogott egybe 1981-ben, s amelyek úgy őrzik Mándy személyes életének a lenyomatát, a jellegzetes Mándy-figurák ujjlenyomatával, lábnyomával együtt: egykori jelenlétük emlékét, a kihalt szivarfüst szagát legalább, mint a klasszikus bűnügyi regények színhelyei egy-egy bűnténynek a nyomok alapján valószínűsíthető eseményeit. Bizony ócska kis hasonlat ez, de talán megengedhető arról az íróról szólván, aki maga is megbecsüli – és megnemesíti! – az ócska anyagokat.

E furcsa, döbbenetesen szuggesztív és műfajilag beskatulyázhatatlan szövegképződmények, a lírai nosztalgiák ezüstjével csillogó és ugyanakkor szinte elviselhetetlen

kegyetlenséggel mellbevágó, a személyes élet és a tárgyiasult életmű kettős síkján egyszerre zajló, s egymásba fonodó múltidézés koronagyémántja került elő legújabban Mándy Iván zsebéből: a *Magukra maradtak* című, s a szó hagyományos értelmében regénynek aligha nevezhető kis írás. Az olvasót, Mándy munkásságának a hívét persze nem is a műfajelméleti kérdés foglalkoztatja, amikor a kezébe fogja a Magvető könyvkiadó Rakéta regénytárában megjelent kis könyvet, hanem egy egészen másfajta bravúr – ha ugyan helyénvaló a mesterség technikájára utaló kifejezés használata egy kegyelmi állapotban fogant írás esetében. A kis remekmű újdonsága a *Tájak, az én tájaim* rokondarabjaihoz képest. A *Tájak, az én tájaim* írásai ugyanis a személyes sors meghatározó pillanatait, fájdalmas élményeit követték és göngyölték föl a Mándy-életmű világában az évtizedek során kirajzolódott és megőrzött írói lenyomataikkal együtt, s a bűnügyi hasonlatnál maradva: „forró nyomon" – már ami az egyes darabok légkörét, érzelmi, lelki időjárását illeti. A *Magukra maradtak* viszont ugyanennek a nyomozásnak az eredményét vagy hiábavalóságát már a kihűlt nyomok alapján ismétli meg; az író életének és művének kihűlt rekvizítumai fölött tartva szemlét, olyasminek a nyomára igyekszik fényt vetni, ami végérvényesen elillant, és szinte a Tóth Árpád-i „jeges űr" távolából helyezi egymás mellé a dermesztő széthullás lelassított filmjének, álommozijának kinagyított képeit, amelyeknek minden egyes kockájától meg lehetne húzni egy érintőt valamelyik korábbi Mándy-írás uralkodó motívumához vagy hangulati atmoszférájához. A kis írás szövetét minduntalan kérdések hasítják föl: csupa fájdalmas kérdés az időben visszahozhatatlanul eltűnt világ lényei és – metaforikusan értve a szót – bútorai után; egy olyan világ maradékai között, ahol – csupa nagybetűvel írva – „MINDEN KÉRDÉS TAPINTATLAN". A *Magukra maradtak* világa bizonyos értelemben a befejezett múltat testesíti meg; azt, ami volt, sőt; latinul, tehát a halál nyelvén, s az Arany Jánost is egykor versre ihlető városligeti sírkő feliratával: FUIT – ahogyan ezt, az írás elején és végén, az író alteregójának, Zsámboky egyetlen megmaradt cetlijének az élén olvashatjuk. – Az élet – Mándy élete: az is, amit megélt, az is, amit megírt – megszökött a városból. Csak „a Duna-parti székek nézik a Dunát." Mintha Henry Moore mintázta volna oda őket.

Az írás érzelmi alaphangja, az eleinte tartózkodó és visszafojtott, majd egyre palástolatlanabbul áradó, különleges és forró megindultság ezekből az egyetemes FUIT-ra vonatkozó kérdésekből ered, valamint a kérdésekben rezgő felismerésekből, hogy tudniillik az élet nemcsak az idő könyörtelen múlása miatt költözött ki ebből a világból: azáltal hogy megírta, ő maga is pusztította. Minden igazi írást jellemző, falánk önzéssel bekebelezte művébe, és ezzel meg is semmisítette. Ez a kettős kétségbeesés fűti át a *Magukra maradtak* kihűlt világát, s igazolja teljes mértékben Nemeskürty Istvánnak az írás modulációjára vonatkozó megállapítását, hogy „Mándy Iván egy kölészetté nemesített elbeszélő prózát művel."

A szöveg valóban tele van konkrét versként ható részletekkel, a talált tárgyak, a Mándy világában fellelhető tárgyak költészetével. Vagy nem ilyen hamisítatlan object trouvé vajon, amikor minden egyes szót külön sorba, versszerűen tördelve azt olvassuk, hogy „egy bádogtábla még hívja / a kőműveseket, / az ácsokat, / a szerelőket, / az asztalosokat, / a lakatosokat, / a hegesztőket, / a mázolókat, / a burkolókat"? Vagy amikor hasonlóképpen versszerűen tördelve felsorolja a kiürült cigarettásdobozok feliratait? „Peer! / Rothmans! / Cigarillos! / Goldens Smart! / Embesgy! / Belvedere! / Astor! / Camel! / Memphis!", majd így folytatja, most már „prózában": „Dobozok szétszórva a szőnyegen. De a gyűjtő? A dobozok szenvedélyes gyűjtője? Ő hová tűnt?" – Melyik a vers, melyik a próza? Mert például egy árkot az utcán így jelenít meg prózában Mándy: „Senki sincs az árokban. Szürke csövek. Hol előbukkannak, hol eltűnnek. Olykor, mint egy kiugró könyök. Messzire nyúló kar. Félig betemetett váll. Zöldessárga zubbonyok az árok mellett, beléjük ragadt kavicsos por. Kockás ingek, atlétatrikók. Szétszórt csákányok, ásók az árok mellett. Elhajigált üres üvegek. Kézilámpa. Szájharmonika. Kisebb-nagyobb kőrakások. Megfeketedett kőrakások." Aztán: „Egymásra dobált deszkalapok. Züllöttek, szakállasak. Mogorva, félrekalapált vasszögek álltak ki belőlük. Vagy éppen mélyen beléjük fúródtak. Ledobálták őket

ide a ház elé. Maga a ház fölállványozva. Ezek meg már csak olyan hulladék deszkák. Csorgott róluk az eső. A megfeketedett, szennyes hólé."

A *Tájak, az én tájaim* kapcsán jegyezte meg Lengyel Balázs, amit ezek az idézetek is jól példáznak, hogy Mándy „a valódi történés és a vízió határmezsgyéjét az apró részletek terén is elmossa." De annak az írói átélése, hogy nemcsak a jövőnek, de az ember belső emlékezetének legmagasabbrendű működésében, tehát a művészetben a múltnak is „van bokra", sőt bizonyos értelemben már csak annak van igazi realitása, mint ahogyan halottaink is elevenebbek bennünk, mint a közömbös élők sokasága; tehát a *Magukra maradtak* írói inspirációja és forró megindultsága már nemcsak az irodalom szokványos műfaji kereteit veti széjjel a kihűlt nyomok írói szemléje közben. Mándy eljárása, inspirációjának a szabadsága, ahogyan ennek a belső realitásnak a megtestesítését, megfestését végzi a szavakkal, az impresszionista látványtól fokozatosan elszakadó festők működésével tart belső rokonságot. S mégis érzékletesen konkrét, mint Respighi szimfonikus költeményeiben Róma fenyőinek és kútjainak a muzsikája, vagy Muszorgszkij, aki „egy kiállítás képeit" tudta zenébe vonni.

DÉRCZY PÉTER

# „EGY RÓZSACSOKROT VÉGIGÖNT A VÉR"

*Parti Nagy Lajos: Csuklógyakorlat*

Parti Nagy Lajos második verseskötetéből különös világ tárul a befogadó szeme elé. Mintha színpadon járnánk, ahol előadás folyik, méghozzá nem is akármilyen: igazi operett. Zsúfolt díszletek töltik be a teret, csengő-bongó rímek, kiszámított ütemezés, verslábak, csiszolt formák, valamiféle fülledt zeneiség, hajlékony, gördülékeny stílus jellemzik többek közt az előadásmódot. A túlérettség précieux modora, állóképek sorozata, túlfűtöttség és mesterkéltség adódik még ehhez hozzá. Operettvilág bontakozik ki előttünk, annyira modorosan, hogy nyilvánvaló: az előadásmód, a stílus önmagát kérdőjelezi meg, pontosabban azt a művi világot, melyre utal, s így természetszerűleg egyszerre operettes és parodisztikus. Egyes konkrét alluziókból is következtethetünk arra, hogy a *Csuklógyakorlat* világa szervesen a korábbi kötetből nő ki; az *Angyalstop* anyagának egy része, az ott tárgyiasult szemlélet most teljesedik ki s az új kötet a már korábban is hangsúlyos parodisztikus, szatirikus világlátást végsőkig feszíti, túlhajszolja, ami éppen a stiláris zsúfoltságban érthető meg igazán.

A „fejezetcímek" – Pacsirthák, Lamenthák, Fragmenthák, Dilették – és egyes verscímek: *dall, krepdesin, pamorám, lamentha, puderett* stb., valamint a versek egy részének szókészlete erősítik azt a képzetet, melyet már az 1982-es kötet egy verse így fejezett ki: „E szelíd tájban / nincs hiba bájban." Hasonlóképpen az operettes előadásmódhoz tartozik Parti Nagy Lajos versei nagy többségének zeneisége (melyben e téren nemzedékétől teljesen elüt). A dallamosság, a biztos és könnyed lejtés verseiben nemcsak abból következik, hogy tökéletesen ura a legkülönfélébb formáknak, hogy változatosan alkalmazza a versformákat, ütemezést és rímelést, hanem abból is, hogy hangsúlyosan értelmező-értékelő jelleget tulajdonít a verszenének. A könnyed zeneiség a versekben megjelenő, kifejezendő világ festettségére, díszlet jellegére, műviségére utal vissza. A mesterkélt díszletvilág azonban parodisztikusan is megjelenik. Ennek nyelvi kifejezésformáit elsősorban a versek rímelési effektusaiban láthatjuk. Parti Nagy egészen kivételesen széles skálán vonultatja fel a különféle rímtechnikákat, eljárásmódokat, s leleményességén túl is szembetűnő, hogy ezek között mennyire uralkodnak a kifejezetten komikus, szatirikus hatást keltő rímfajták: főleg a kancsal rímek és a kecske rímek, de gyakran ilyen hatást ér el a túlfeszített tiszta rímekkel, vagy épp az elhagyásos csonka rímek, vagy a torzító rímek alkalmazásával. A versek nyelv- és rímanyaga tehát mindenképpen arra figyelmeztet, hogy egy kettős viszonyrendszerrel van dolgunk: a megjelenő világra vonatkoztatottak a versek, de a nyelvi megformálás egyfajta ironikus, szatirikus viszonyt is fed. Azért is érdemes ezt észben tartani, mert Parti Nagy verseinek többsége nem a hagyományos értelemben vett alanyi vers, ahol is a költői én hangsúlyosan jelenik meg mint a valóság képeinek szűrője és közvetítője. A határozottan az első személyű versbeszéden alapuló megszólalás meglehetősen ritka a kötetben, s sokkal dominánsabb egyfajta általánosabb színezetű „elbeszéléstechnika", a leírás, olykor még a balladisztikus elbeszélőköltemény előadásmódját imitáló beszéd *(zsugor, puderett)* is, tehát bizonyos objektivitásra, távolításra való törekvés. Természetesen ez csak látszólagos, hiszen a nyelv meszszemenően árulkodik a szerzői jelenlétről, arról, hogy bár a világ áll a kép előterében, a hangsúly mégis a költői viszonyon, a modalitáson van. E kettősség leginkább talán az önmegszólító típusú vagy jellegű verseken érzékelhető, ahol még a költői én is mint külső jelenik meg, mint második személy. Ez azonban már a költői szerep értelmezéséhez tartozik.

A nyájas, fülbemászó dallamosság, a rímjátékok mellett még egy feltűnő nyelvi építkezési forma említendő meg a kötetből. Szembeszökő, hogy az operettes világ – parodisztikus, ironikus viszony viszonylag zárt rendszerét egy sajátos asszociációs technika bővíti, tágítja. Technika, mondom, de ez csak alapképletében az, valójában ennél jóval nagyobb jelentősége van. Parti Nagy nyelvformálásában kitüntető jelentőséggel bír a sajátos szóösszevonás, mely metaforikus jelentéssel, többsíkú értelmezhetőséggel dúsítja a verset. Olyan összekapcsolásra gondolok, mint amilyenek például egyes verscímekben is fölbukkannak: *strandard, elrepullman, célkeresztcsont* stb., vagy a szókészletben az olyan önkényes képzésekre, mint a *strandard* című versben az indító „ugroteszka" szó, mely nyilvánvalóan az „ugródeszka" és a „szoldateszka" összevonása. Vagy az ennél még bonyolultabb összevonás, mint a *„pannorám"* kifejezés (egyébként hangsúlyosan verscím is), melyben olyan távoli képzetek rántódnak asszociációs jelentéskörbe, mint a „Pannónia", „Pannó" és „Panoráma" szavak, s a vers két sora – „kit nem kötött soha / táj még így rámafák között" – nem is hagy kétséget affelől: a nyelvi építkezésnek e formája tudatos. A *melasz* című vers zárósora – egyetlen szó – a „centrifuimus" szintén ebbe a csoportba tartozik, s mint a „centrifugális", tehát a középpontból, a pályáról kirepítő erő kifejezésének, s a latin „fuimus", azaz „voltunk" szó összekapcsolásának, asszociációs körbe vonásának meszszemenően jelentéstöbblet hordozó funkciója van. Az asszociációs szóösszevonások egy másik csoportja a *Diletták* című verssorozat, melynek egyes darabjai latin szólásmondások, közmondás jellegű nyelvi formák kifordításán alapulnak. Ezek egy része inkább ugyan a hangzási hasonlóságon alapszik, más részük azonban az ironikus kifordításon túl asszociációs kört is tágít. A *sic itur ad astra* torzítása *sic itur Adacsra* egyszerre hordozza az „így jutunk a csillagokig" jelentést, a végtelenség fenségét, s a helyi alkalmazás szerint a kisszerűség, provincializmus nevetségességét, komikumát is *(sic)*. Itt kell azt is megjegyeznem ugyanakkor, hogy néhány vers szókészlete, sajátos összevonásai és nyelvi elhallgatásai az építkezés mechanizmusában olykor rejtvényszerűvé teszik az alkotást; oly mértékben enigmatikussá, hogy az már-már a befogadásnak is ellenáll. Úgy gondolom azonban, hogy még ennek is funkciója van a kötet egészén belül.

Utolsóként említem a *Csuklógyakorlat* verseinek azt a rétegét, amely szintén világképi jelentőségű, s ez az egyes alkotások idézőtechnikája, ami természetesen megintcsak nem technikaként érdemes figyelemre. Többféle típust vehetünk szemügyre: valójában nem idézet, csak utalás az olyan jellegű, mint a *na szép* című versben a „Vajdajános" alluzió. Rejtettebb és már idézet jellegű például *a szép teremtés* kezdősora („egy szép teremtés ment a buszon át"), amely inkább egyes szavainak és az egész sor lejtésének következtében utal József Attilára (Mikor az utcán átment a kedves). Hasonló típusú rejtőzködő idézet a *nyugta* című vers: a „habár felül a bura / azért a háborúra" sorokban a szótagszám és a lejtés egyértelműen Petőfi *Föltámadott a tenger* című versét idézi. József Attila a kötet világában egyébként is hangsúlyosan szerepel, hiszen a *zsugor* („hogy hozza piros kisdedét / az öntőformából haza") egyértelműen idézi a *Külvárosi éjt*, a *melasz* című darab pedig („a jócukor még eluszik") kezdősorában hordozza az *Altató* prozódiáját, jószerivel alig torzítva az eredetit. A *jaj cica* sorozat első darabja pedig nyilvánvalóan idézi zárásában („az igazat nézd ne a valódit") a *Thomas Mann üdvözlését*. Az utalásszerű vagy torzított idézet formájában szereplő költők között megtalálható még hangsúlyosan Ady *(schlaug, citromptu)*, valamint Vörösmarty, akinek két olyan versét idézi rejtett, illetve torzított formában Parti Nagy, amely mindenképpen elgondolkodtató. A *krepdesin*ben a *Szózat*ot („mert kell a biztos lakhatás, / ivás, evés / mely ápol és.") a *(sic)*-ben pedig Vörösmarty egyik legtragikusabb művét, az *Előszó*t („A tavasz / úgy megy csak rá a hajfodrászra, mivelhogy Vörösmarty."). (Ez utóbbi egyébként kibontott, részletesen „kifejtett", többrétegű utalás, tehát nem egyetlen sorra vagy képre korlátozódik, de elemzésétől most el kell tekintenünk.) Súlyos jelenléte egy szatírikus versben, melyről volt szó már más aspektusból, arra utal különösen, hogy a Parti Nagy-versek idézetei nagy megfontoltsággal ágyazódnak be s nem is különülnek el környezetüktől, s ami lényegesebb, olyan „jelentésudvart" biztosítanak az egyes verseknek, s ezen túl, a kötetből

kifejthető világképnek és értékszerkezetnek, mely felületes olvasás alapján talán nem is érzékelhető.

A tágan értelmezett stílusból tehát az következtethető vissza, hogy Parti Nagy világképe az értékhiányra alapul (s ebben nincs változás az előző kötethez képest). A világ a látszatok birodalma, az üresség foglalata, mely minduntalan előbukkan az operettes díszletek mögül. A *Csuklógyakorlat* tanúsága szerint ez a világ ugyan mindegyre lelepleződik, de ebben csak az ironikus-szatirikus viszonyulás lehet segítségünkre, mert más szerepet a világ nem biztosít. Valóságos szerepet, mely aktivitásban nyilvánulhat meg, nem lehetséges vállalni. A szerep tehát passzív, statikus létszemléletet hordoz, mely állapotrajzokban, lélekállapotok kivetítésében formálódhat csak meg. Ez fontos, mert a paródia, a szatirikus humor – amely Parti Nagy kivételes erénye – mögött így érthető meg a valójában elégikus viszony a valósághoz. Rejtőzködés így a *Csuklógyakorlat* minden verse, a szerepek ellehetetlenüléséről tudósítanak, a valóság kiürüléséről, értékhiányos állapotáról. A korábban említett idézetek funkciója éppen ezzel kapcsolatosan növekszik meg: a *Csuklógyakorlat* iróniája ugyanis csak úgy tud állítani valamit, azaz értéket tételezni, hogy azt a múltba, korábban lehetséges szerepekbe és artikulált formákba vetíti vissza s így állítja példaként. A Vörösmarty, Petőfi, Vajda, Ady, József Attila idézet-sorozat a jelenhez viszonyuló szatíra mögött meghúzódó értékre-irányultságot, értékőrzést, vagy talán szerencsésebben fogalmazva, bizonyos értékekhez való ragaszkodást takar. Ez az intranzigencia nem nélkülözi a tragédia elemeit sem: mert bár az ironikus viszony értékkettőségét jelzi, azaz jelenbéli értékhiányt s történeti értékartikulációt, ez utóbbit nem látja tárgyiasulni a jelenben, s még esélyt sem képes adni rá. A *Csuklógyakorlat* kötetcím mint egy egész értelmezése ugyancsak ezt a kettősséget sugallja: a brutálisan kötelező viszonyt a valósághoz, a kényszert, az igazából nem belülről jövő viszonyulást. Az igazi változás az Angyalstophoz képest ott látható, hogy a világképben súlyosabbá vált az irónia, de erőteljesebb szerephez jut a szatíra, a kívülről láttatás is.

Parti Nagy Lajos új kötete így kettős irányultságot tételez befogadójáról is: azt, hogy a groteszk kifordításokon, csavarásokon és az adottnak vett állapotokon keresztül mégis nagyobb távlatokra lásson rá. A könyv egyetlen tényleges hiányaként említem meg, hogy a sok jó vers mellett kevés az igazán hatásában is megrendítő vers, noha szinte mindahányban éppen a megrendültség a „beszédhelyzet" kiváltója. Aligha nem ennek is a világképben keresendő a magyarázata: a ránk kényszerített csuklógyakorlatok csak vigyorgó pofával viselhetők el s e maszk mögül csak olykor villan elő, hogy szájunk sarkából szivárog a vér. S a díszletek között csak ez az egyetlen valóságos.

GYÖRFFY MIKLÓS

# „ZÖLD" PRÓZA

*Tatay Sándor: Palacsinta apróban*

Élet és írás viszonyára nézve sokféle változatot ismer az irodalom. Akadnak szép számmal írók, akik jóformán csak írás közben, írásaikban és írásaik által élnek, mások inkább élnek, az életet – hol csak szavakban, hol tettleg is – többre tartják megírásánál. A legtöbbször persze gyanúsak az utóbbiak: mintha csak azért volna olyan fontos nekik az élet, hogy legyen miről írniuk. Vannak írók mindenesetre, akik szerelemből szerelembe, szenvedélytől szenvedélyig szédelegnek, akadnak olyanok, akik bejárják a világot, tekintélyes izomzatot növesztenek és mindenféle férfias (a nőies változatra is van már példa) foglalkozásban teszik próbára magukat. Vannak írók, akik nem kérnének annyit az életből, amennyi kijut nekik, és vannak olyanok, akikben skrizofrén módon megosztódik élet és írás: életük egyik fele életüké, többnyire rendezett, eseménytelen, polgári életüké, a másik az írásé, s az rendszerint kalandosabb is amannál. Egyvalami közös azonban mindezekben az írókban: igazában csak az íráshoz értenek.

Ritka az olyan író, aki sok mindenfélének a mestere, és úgyszólván csak mellesleg ír. Aki nemcsak az élet garabonciása, hanem mesterember, sőt, ezermester is író létére. Aki mikor ír, mintha valami feledésbe merült, régi jó mesterszokás szerint, jegyzeteket fűzne napi dolgos életéhez. Tatay Sándor ilyen író. „Álíró", ahogy a *Palacsinta apróban* című új novelláskötetének egyik írásában ironikusan jellemzi magát. *Az álíró* című, nyilván önéletrajzi ihletésű kis novella arról szól, hogy egy éltes úriasszony elmondja a vonatban Babarcinak, az írónak, mit mesélt róla megboldogult kedves felesége a kórházban. Mikor Babarci, akit nem hagy nyugton álíróvá való nyilváníttatása, mert saját titkos gyanújával vág egybe, felkeresi később otthonában útitársnőjét, feltárul a megboldogult feleség – és főleg az anyós – feltevésének eredete. A háború után, mikor valahogy talpra kellett állni, és a semmiből valamit csinálni, Babarci íróhoz egyáltalán nem illő életrevalóságról, műszaki és mezőgazdasági jártasságról tett tanúságot. A feleségéék családi hintaját két rozoga keltetőgépre cserélte, baromfit tenyésztett, döglött tankokból, kidőlt vastraverz oszlopokból áramfejlesztő szélkereket szerkesztett. A gyanakvó anyós elülteti a bogarat lánya fülébe: a férje nem is író, hanem stróman. Szegény üldözött zsidók írtak a neve alatt, és osztoztak a honoráriumon.

Tatay–Babarci csakugyan nem olyan író, amilyennek a magára adó írót a konvenció és a közvélemény tartja. Ő vagy nem ír, hanem a szőlőjét műveli, fagyalvesszőt hajtat, felebarátain segít, vagy ha mégis ír, mintha mesélne élőszóban, adomázva, jóízűen, csak elmesélné, ami épp eszébe jutott. Kedélyesen, szemérmesen, néha kicsit pityókásan, szertelenül el-elkalandozva, öreges bölcselkedéssel és zsörtölődéssel fűszerezve eldünnyögi történeteit, mint azok a nyakas öregemberek, akik nem egy novellájában maguk is megjelennek. Mintha nem akarna ő egyebet, mint ezek az öregjei: beszélni, ha valaki betéved magányukba, de beszélni, dörmögni még egymagukban is, főni-fövögetni kesernyés levükben, emlékezni a boldogult időkre, s őrizni egy tartást, egy modort, egy életszemléletet, amely felett, úgy látszik, eljárt az idő, amelynél jobbat, igazabbat ő mégsem ismer. Persze Tatay azért nem azonos ezekkel a már csak mutatóba maradt, régi szellemű, magányos öregekkel, habár az övék minden rokonszenve, s ha választania kellene köztük és az őket megtagadó, rajtuk átlépő gyermekeik között, nyilván őket, rendíthetetlen kitartásukat, földszeretetüket, szolgáló alázatukat, megátalkodott dolgosságukat választaná, de egyúttal némi ironikus táv-

latból is láttatja őket, és ez a ravasz, derűs irónia egyáltalán nincs híján nagyon is tudatos és raffinált írói mesterkedésnek. Vagyis a naivitás, az „álíróság" fondorlatosan megteremtett látszat. Igaz, megvan az emberi életbeli fedezete Tatayban, enélkül csak szerepjátszás lenne, megvan benne az ízes-naiv természetesség, az agyafúrt mesteremberség, a maga íróságát teljesen leplezni képes mimikri, azaz testestől-lelkestől az, aminek írásai láttatják, de hogy ez a láttatás sikerüljön, hogy az emberi tartalmak hatáseszközzé váljanak, ahhoz érteni kell az „íróság" csínját-bínját is. Tatay ott válik igazi íróvá legújabb novelláiban, ahol sikerül így egymásba játszatni íróságot és álíróságot, ahol mesterien adja magát, mint nem-írót, mint akinek esze ágában sincs irodalmat művelni, és ott jár kevesebb sikerrel, ahol ez az egység nem jön létre, ahol élet, adoma, nyelvi zamat akad ugyan, mert anélkül nincs Tatay, de hiányzik a művészi kompozíció.

Az előbbi esetre példa a kötet egyik legjobb, a címadó novellája, a *Palacsinta apróban*, ez az elbűvölő beszámoló egy ifjúkori szerelemről. Hogy mennyire cseles tud lenni Tatay állítólagos egyszerűsége és naivitása – vagy csupán tudja még, amit a „szókimondás" vívmánya lassan elfeledtet velünk? – lemérhető a novella lappangó erotikus feszültségén. Tatay nem mond ki semmit, nem részletezi nevén nevezve a szexuális manőverezést, de épp ezért meglódítja képzeletünket. A húszas-harmincas évek fordulóján, a világgazdasági válság legfenekén, egy rettenetes télben, egy behavazott budai bérház hónapos szobájában játszódik a novella, ahol a vidékről Pestre tanulni fölkerült elbeszélő fiatalember egy nap palacsintát sütne magának, de csak hatalmas füstfelhő sikeredik belőle, amivel felhívja magára Huszárszkyék épp arra járó unokahúgának, a szépséges Lenkének a figyelmét. Bár szerelemről szó sem lehet köztük, mert a szintén vidéki és szintén szegény Lenke azért jött Pestre, hogy szépségével jó partit csináljon, és így segítsen családján, azért csakhamar olyan jó barátságot kötnek, hogy a közös palacsintázások, almáspitézések, iszogatások és harmóniumozások vége mégiscsak csókolózás, és szárítkozás örvén vetkőződés. „Akkor ráállt arra a fehérített bárányborre, amelyet nemrég szereztem be az ágyba lépő számára. Tetszett is a talpának, nékem pedig sikerült első próbálkozásra derékban kikapcsolnom és átemelnem sötétkék rakott szoknyáját feltartott kezén. Csodák csodája: hófehér vászoning volt rajta, pedig ez már a selyem- és műselyem kombinék korszaka volt... Csipkés volt a vállpántja, csipkés a kivágása, csipke futott körbe a hófehér ing alján. Szinte érzett még rajta a vasalás illata."

Bár Lenke állítólag mindent elkövetett, hogy észrevegyék a leányvásáron, zongorázni tanult szállásadónőjétől, most mégis szerelembe esik ezzel a szegény fiúval. Az is a hetedik mennyországban van, hogy övé lett a gyönyörű lány, akire azelőtt rá se mert nézni. Mint a mesében: zsák a foltját. Lenke belép havidíjas tisztviselőként a céghez, ahol a fiú dolgozik. Már csak egy fél oldal van hátra. És a vége: Lenke kisasszony elmaradozik, aztán gépkocsi áll meg a ház előtt, ahol lakik, a cégtulajdonos fia száll ki belőle, kezében virágcsokorral. Nyomában nagy tekintélyű édesapja, Lenke ablakai pedig kivilágítva. Csak a *Palacsinta apróban* cím nem tetszik, kivált, hogy ez még a kötet címe is. Hogy őszinte legyek, nem is értem.

Kitűnő a másik emlékező írás, a pápai diákéveket idéző *Mikor sütöttek pogácsát?* is. Ez nem kerek novella, mint a *Palacsinta*..., hanem az a bizonyos derűs, önfeledt dünnyögés régi időkről, amikor még voltak diáktartó hölgyek és kosztos diákok. Alakok, képek, diákcsínyek elevenednek meg Tatay mesélőkedve nyomán. Krúdyra emlékeztet gyakran, garabonciás ravaszdiságában pedig Jékely is felrémlik.

A kötet gerincét az öregember-novellák alkotják. Ezek mind napjainkban játszódnak, és olyan öregekről szólnak, akik kiveszőben lévő életfelfogást, erkölcsiséget képviselnek, de épp ezáltal van esélyük rá, hogy értelmes, tartalmas, esetleg példaadó maradjon hátralévő idejük. A *Bonifác* Tatay kedvelt, jellegzetes színterére, a balatonfelvidéki szőlőkbe visz, ahol többnyire már cukrozzák, pancsolják a borokat, és ritka az olyan gazda, mint Albin atya, aki mint valami ősi szentséghez, úgy ragaszkodik borai természetes tisztaságához. Amolyan elszánt környezetvédő „zöld" ő, aki a civilizációs ártalmakat elsősorban a borok ízének hamisításán méri le. Szegény Bonifác, a csavargó, iszákos szőlőmunkás halála, aki korábban társaságával oldotta emberkerülő

zordságát, megtöri azonban hajthatatlanságát: békét köt esküdt ellenségével, a turistákból élő, borhamisító szomszéd özvegyasszonnyal, sőt, maga is mesterkedni kezd boraival. „Tudnom kellett, mire képes az ellenfél, a kor ízlését minden eszközzel kielégíteni kész mesterkedés... Korunkra legjellemzőbb a mesterkéltség, vedd azt, hogy művileg készült, nem Isten teremtette anyagok vesznek körül bennünket, ezek nélkül már nem képzelhető el az élet."

A *Hal és hús* öregje saját fóliasátrai, veteményeskertje miatt nem viseli kellőn gondját a külföldi kiküldetésben lévő pesti biológus-gyerekek rábízott lakásának, a díjbeszedő kikapcsolja az áramot, mire felfordulnak a különleges és értékes akváriumi halak, és kiszellőztethetetlenül belebüdösödik a hűtőládába a befagyasztott hústartalék és haleleség. Aggályos lelkiismeretének furdalása a károk nyomtalan eltüntetése végett őrült akcióra ragadtatja hősünket: új hűtőládát vesz harmincezerért, a büdös húst elégeti éjjel a kertben, megszárítja a halakat, hogy mintául szolgáljanak pótlásukhoz, tettleg bántalmazza a díjbeszedőt, aki az oka mindennek. A vége az, hogy elköltözik tőle a felesége, és beidézik a rendőrségre gyújtogatás és erőszak miatt. De mikor ő még úgy szokta meg, hogy az embernek felelnie kell mulasztásaiért! A *Hal és hús* akár megfilmesítésre is érdemes, groteszk képtelenségekkel megtűzdelt, pazar vígjáték-szüzsé. Csak a bűz hánytatóbb így írva, mint lenne színpadon vagy képen.

Hasonlóan jó, Örkényt, Csurkát idéző a *Drága Karolám!*, amely egy őrült pesti Szilveszter-éjszakáról szól, egy kiszuperált politikus alászállásáról a Körút mélyvizébe, ahol egy viseltes lakásban elképesztő társaság gyűlik egybe, s többek közt egy mutatványos kislány is felbukkan egy medvével, de hogy ez a medve valódi-e vagy sem, hogy egyáltalán ki ez a kislány és hogy kerül ide, az a novella végére sem derül ki. Tatay megintcsak igen fortélyos módon s egyúttal magával ragadóan azt sugallja, hogy ebben a pesti Szilveszter-éjszakában minden lehetséges. Ha ez még mindig így van, az ér annyit, mint a borok tisztasága.

Végképp az abszurdba hajló furcsa írás a *Csetti és Szilárd*, elüt a kötet egészétől. Egy apró termetű házaspárról szól, akik egyazon kórházban kiszolgáltatott áldozatai a mindenható kórházi személyzetnek. A kaszárnyai fegyelem igyekszik őket távoltartani egymástól, vágyakozásuk azonban kijátssza, semmibeveszi a szabályokat. Miközben vívják harcukat a hatalmas, embertelen kórházzal, egyre zsugorodnak. A végén már olyan pirinyók, hogy a lépcsőházban elsodorja őket egy nagy fekete malaclopó, s mint rostán a pelyva, áthullanak egy vasrácson.

Az *Ajtó a semmibe*, az *Egy asszony integet*, az *Asszony az erkélyen*, a *Fagyal és angyal* kevésbé sikerült írások. Az anyaga ezeknek is érdekes, hiteles, de az elemek nem kovácsolódnak homogén egységbe. Ilyen novellák olvastán az az érzése az embernek, hogy innen-onnan származó motívumokat, történetcserepeket próbált Tatay egybegyúrni, kikerekíteni anélkül, hogy megtalálta volna hozzájuk a dramaturgiai vázat vagy egyszerűen a csattanót. A *Palacsinta apróban* írásainak java így is olyan, mint Albin atya bora: tiszta, fanyar zamatú. Ahogy az ilyen borok egyre ritkábbak, egyre ritkább az ilyen magyar próza is. Gondoljuk csak el, mit veszítenénk, ha a magyar elbeszélésirodalomból végképp kiveszne ez a hang. A nemes borfajták termesztésének lehetőségei elvben adottak maradnak, legfeljebb a hozzáértés, a műgond s az igény satnyul, ezt az elbeszélői hangnemet azonban nem lehetne többé megtanulni. Ennek a termőföldjét is elhordja a történelmi erózió.

VEKERDI LÁSZLÓ

# „TRIPTICHON"

*Tüskés Tibor könyvéről*

„– A címet, természetesen, metaforikus jelentéssel írtam esszéim, tanulmányaim, kritikáim új gyűjteménye fölé" – mondja Tüskés Tibor a *Könyvvilág* interjúsorozatában. A *Triptichon* ugyanis egyrészt harmadikként követ hasonló természetű írásokat egybegyűjtő két régebbi kötetet, s így a *Pannóniai változatok*kal meg a *Mérték és mű*vel „hármaskönyvvé" teljesedett. „Új kötetem azonban – fejti ki Tüskés a metafora mélyebb jelentését – más értelemben is él ezzel a kifejezéssel: három, úgy hiszem, szervesen egymáshoz kapcsolódó részt illesztettem össze. Az első, a Könyvek között című fejezet irodalmi tanulmányokat, kritikákat, esszéket tartalmaz. A második – Hang, szó, szín címmel – zenei, képzőművészeti, a muzsák testvériségét elemző írások foglalata. A hely szelleme címet adtam a harmadik résznek, ez, gondolom önmagáért beszél." De beszélhetünk a hármasságról még egy harmadik értelemben is: a *Triptichon* három műfajt, Tüskés három jellegzetes közlési formáját, a kritikát, az irodalmi tanulmányt és a riportot egyesíti szervesen összetartozó egységbe. Recenzió szempontjából ez a harmadik hármasság kínálja a legtöbb fogódzót, haladjunk hát e szerint, nem feledkezve meg persze Tüskés második hármasságáról sem. Kezdjük talán a riporttal.

A „riport" meglehet nem túlságosan jó hangzású szó egyre ezoterikusabb teóriákkal bíbelődő irodalmáraink körében. Van is okuk a finnyásságra, hiszen újságírásunk és szépirodalmunk egyaránt alaposan lejáratja ezt a műfajt, legalábbis ami – legyünk divatosak – „kognitív" jelentőségét illeti. Pedig riporttal-interjúval rengeteg ismeret közölhető; Bertha Bulcsu *Jelenkor*-irodalomtörténete vagy Hallama Erzsébet tudósportréi nagyon szépen mutatják. Azt pedig, hogy még egészen elvont témák is milyen jól megközelíthetők ezzel a módszerrel, demonstrálják Staar Gyula matematikus-interjúi.

Tüskés persze nem matematikusokról készít riportokat, de van módszerében valami, amit – ugyancsak metaforikusan – akár matematikainak is nevezhetnénk. Nagy Ferenc Tabon élő fafaragó-mester pályáját a tárgyakhoz tapadó pásztorfaragástól a körplasztikáig Tüskés például úgy jellemzi, hogy reávetíti a magyarországi román művészet százötven éves útjára, amelyen a pécsi székesegyház reliefszerű épületplasztikájától eljutott a jáki templom épületből kiszabaduló szobraiig. A két út egymásravetíthetősége, izomorfizmusa aztán kijelöl a művészet fejlődésében egy jól meghatározott lehetőséget, ha tetszik, egy művészetfejlődési „struktúrát", amellyel a népi díszítőművészet értékei transzformálhatók lennének korunk kurrens művészetébe, ahhoz hasonlóan, ahogyan Bartók és Kodály transzformálták a népdalt a legmodernebb zene- és kórusművészetbe.

De azt ne higyjük, hogy a pásztorfaragástól a körplasztikáig terjedő ív „algebrájával" Tüskés kilúgozza az életet. A beszámolót adatok és releváns részletek éltetik, ugyanannyira, hogy megállana az jól önmagában, a románkori párhuzam nélkül is. Részletesség, tárgyszerűség, szakszerűség és ellenőrizhetőség a nélkülözhetetlen alap: ha valaki elmegy Tabra Nagy Ferenchez, mindent úgy fog találni, ahogyan Tüskés leírta. Egy jó riporttól tulajdonképpen nem is muszáj többet várni, nem is *lehet* többet várni. Tüskés nem is holmi „szépírói" vagy „filozófiai" többletként kísérli meg a lehetetlent, s vetíti fel románkori párhuzamát, ő nem mást akar megmutatni, és nem is ugyanazt másképpen. Inkább tán azt mondhatnók, hogy „ugyanazt máshonnét" mutatja meg; s ha nem is tudunk meg ezáltal több tárgyi részletet, hisz olyan alaposan kö-

rüljártuk már a dolgot, amint csak lehet, megtudunk mégis valami fontosat róla: azt éppen, hogy innét is nézhető. Talán épp ez a több felől nézhetőség realizálódik Tüskés Tibor termékeny vonzódásában a „testvérmuzsák" iránt, talán éppen a lehetőség közös szerkezeteit keresi zene, írás, művészet nyilvánvaló, ám nehezen fölfejthető párhuzamaiban? De maradjunk csak a riportoknál.

Vegyük a Goszthony Máriáról készült – használjuk Tüskés találó megjelölését – „kollázst". Mint annyi dunántúli művészről, róla is interjúban kívánt beszámolni, de ő ezt szívélyes meghívás kíséretében elutasította. Tüskés tehát elfogadta a meghívást, jól körülnézett, aprólékosan elmesélte, mit látott, mit hallott, s hozzá mindazt, amit különféle forrásokból megtudott. Azaz még valamit: azt is, amit nem tud*hatott* meg. Külön kiemeli, hogy Goszthony Mária neve nincs benne a lexikonokban, se az 1978-ban megjelent *Művészeti életrajzok*-ban. „Egyetlen munkáját nem őrzi a pécsi Janus Pannonius Múzeum. Goszthony-mű nem szerepel a kaposvári Rippl-Rónai Múzeum leltárkönyveiben. Kaposvári kiállításának katalógusát sem Pécsett, sem Kaposvárott, sem a könyvtárban, sem a múzeumban nem találom." A riport vége felé írja ezt Tüskés, mikor már megismertük Goszthony Mária ígéretes indulását, ifjúkori akvarelljeit, hallottunk freskóiról, bepillanthattunk kerámikus-műhelyébe, nyomon követhettük, hogyan alakult ki lassanként vázák, kávéskészletek, süteményestálak felületét díszítő különleges stílusa. Azt is tudjuk már, hogy „sárga napraforgóit, indázó levélmintáit, virágmotívumait, tengerkék és fűzöld színeit csakhamar megjegyezték a kerámiatárgyak kedvelői." Egy szép napraforgós-kávéskészletét Fodor Andráséknál látta Tüskés, és Martyn Ferencéknél hallotta először Goszthony Mária nevét. Ezek után jogos fölháborodást várna az ember a mellőzés miatt, de Tüskés nem méltatlankodik. Külön ki is emeli: „Tényeket, adatokat közlök, s nincs kedvem semmiféle publicisztikai fordulatot fűzni hozzájuk". Itt, ebben a tényszerű felsorolásban érhető tán leginkább tetten Tüskés riporteri művészete, ahogyan még a hiányból is nézőpontot teremt, ahogyan innét, ebből a fix nézőpontból átvilágítja a különös életút körül gomolygó társadalmi és történelmi ködöt, hogy végül bizonyítottként jelenthesse ki: „Goszthony Mária munkássága önmagáért érdemel figyelmet". De a figyelem fénye, tudja jól Tüskés, nem arra való, hogy eloszlassa az alkotás talányát. „1981. április 13-án jártam – írja – Bárdibükkön. Ma sem tudom eldönteni, kinek a házába látogattam. Egy földesúr lányának, egy forradalmárnak, egy szentnek, egy festőművésznek, egy keramikusnak voltam a vendége?"

Reich Károlynál és Varga Imrénél lényegesen egyszerűbb volt a látogató dolga. Ennyire elismert élő klasszikusokon többnyire inkább csak azt lehet felfedezni (mint a fiatal Fülep tette művészet-interjúiban), hogy meztelen a király, és ehhez Tüskésnek láthatóan se kedve, se indítéka nincsen. Szinte az az ember érzése, hogy azért részletezi annyira a hozzájuk jutás helyrajzi körülményeit, hogy kiélhesse felfedező hajlamát. Tüskés ugyanis született felfedező; riportjait ez a ritka erény emeli magosan a megbízható, tárgyszerű és szemléletes értesítés fölé. Ezek a – minden jó riporthoz nélkülözhetetlen – tulajdonságok is megvannak beszámolóiban, természetesen; csakhogy igazán elemében akkor van, ha mindezeken túl közvetíteni tudja olvasóinak a felismerés hasonlíthatatlan örömét, mint a Goszthony-riport nézőpont-váltogatós kollázsában. Meglehet, épp ez az öröm a Tüskés-riportok alapvető indítéka?

Mindenesetre se az indíték, se a módszer nem korlátozódik a riportokra. Varga Hajdú Istvánról szólva persze szinte elkerülhetetlen a felfedezés, hiszen ezt a tiszta művészt, ha lehet, még Goszthony Máriánál is mélyebben fedi az ismeretlenség homálya. Méghozzá Varga Hajdú esetében sem alkat, sem történelem nem ludas ebben a szörnyen tartós és következetes mellőzöttségben. Vagy mégis? Ki tudja. „Szülei barcsi parasztházában akad fönn a tekintete először a népi cserepek szépségén . . . Lakatosként dolgozik a fővárosban, amikor festeni kezd . . . Napi munka mellett érettségizik, éjszakás szolgálat után látogatja a főiskolát . . . A könnyű festői sikerek, olcsó megoldások éveiben visszahúzódik . . . Az elmúlt tíz esztendőben azonban közönség elé kerülnek munkái, több sikeres kiállítása van a fővárosban . . . Kenyérkereső munkája ma is: nyomdásznövendékeket tanít rajzolni." Így összegezi Tüskés a legfontosabb életrajzi adatokat Varga Hajdú 1968-as kaposvári kiállítása alkalmából. Ez után következik

még egy pár kiállítástanulmány, s 1981-ben a búcsú az óbudai temetőben. A nézőpontváltó kollázst tehát itt maga az élet teremtette meg, bár Varga Hajdú grafikáinak 1979-es Fényes Adolf terembeli kiállításáról írva Tüskés szándékosan is alkalmazza ezt a felépítést, három külön „tételben" kottázva le barátja egyéniségét, életútját, a kiállítás képeit. A képek hátteréül felvillantja a grafika mai hazai állapotát, melyben az alkotást többnyire az ötlet pótolja, a fényforrás melegét és világosságát csillagszórók sziporkázása. Ezzel a „légüres térrel" szembesíti Tüskés Varga Hajdú elszántságát: „Kevés eszközzel dolgozik, a fekete és a fehér ellentétével, és a vonal végtelen hajlékonyságával, végtelen variációs lehetőségével, érzékenységével. Ha Kassák mester láthatná ezeket a lapokat, alighanem nagyon örülne. Pedig Varga Hajdú nem képarchitektúrákat hoz létre, nem absztrakt, nem nonfiguratív rajzokat készít; lapjai figurális grafikák. A vonalak rácsozatán minduntalan átüt egy tölgyfalevél, egy petróleumlámpa, egy emberi alak formája. De nem az épület, a házak, a tájak, az alakok formája a fontos . . . Sűrűsödés és ritkulás, egyensúly és mozgás, nyugalom és átmenet – ez rajzainak igazi jelentése." Nem hiába töltött Varga Hajdú ifjúkorában két gyönyörű nyarat Egry közelében, emlékezik az olvasó Tüskés fentebb közölt adatára. „Persze ahogy Egry nem volt élénk pedagógusalkat, nem volt »mester«-típus (főiskolán nem tanított soha), ugyanúgy Varga Hajdú sem vált tanítvánnyá, Egry művészetének valamiféle folytatójává, követőjévé. Egrytől elsősorban magatartást, művészi etikát tanult: hűséget a fölismert eszményekhez, s kitartást a munkában minden körülmények között." Tüskés tudja, hogy a Varga Hajdú-féle piktoroknál ez a hűség szerves része művészetüknek. „A belső hangra és nem a változó divatra figyelt. Néhány éve, utolsó korszakában, szinte valamely baljós előérzet szólítására elbúcsúzott a színektől, és jóformán csak tussal dolgozott: sűrű, legyezőszerűen szétnyíló vagy páfrányosan kitüremkedő fekete vonalakat húzott a fehér papíron. Most mutatkozott meg igazán, hogy Varga Hajdu István milyen jelentékeny művész: amikor a legabsztraktabb emberi jellel, a vonallal s a látszólag színnélküliséggel teljes emberi világot teremtett. Teljes és hiteles festői világot, mert egyetlen lapjáról a művészre lehetett ismerni." Így hát honi s külföldi kiállításain „képei az érzékeny nézők körében maguknak mindig érvényt tudtak szerezni", noha szakmai és társadalmi körökben mindigis méltánytalan mellőzés volt a része. És Tüskés tudja, hogy ezt itt ki kell mondani: „Pályája kezdetén a szellemi érszűkülés kora, a zord, légritka évek szinte behozhatatlan hátrányt okoztak neki, s amikor a merev tilalmak, az esztétikai »elvárások« oldódóban voltak, tiszta, gyanútlan, könyöklést és fondorlatokat nem ismerő jelleme már nem tudott alkalmazkodni az új, megváltozott viszonyokhoz." A szavak a nyitott sírnál hangzottak el, s ez nyilván a jóvátehetetlenség felelősségével növeli kivételessé súlyúkat. De ez a jó ügy melletti kiállás, ez a helytállás általában is megtalálható Tüskés egész tanulmányírói munkásságában. Tüskés esszéiben a mesterségbeli tudás szerves része ez a hűség a felismert eszményekhez.

Vegyük például „Bartók és a népi írók" címmel írt tanulmányát. Tüskés nyomatékosan hangsúlyozza, hogy Bartók neve és szerepe a Kodályétól történeti kontextusban el nem választható, s a két név jelölte világszemlélet kezdetektől meghatározta a népi írók mozgalmát. S nem is csupán abban az értelemben, hogy Bartók „zenetudományi munkássága, közéleti szerepe, egyetemes humanizmusa elősegítette a népi írók öntudatosodását." Ez ugyan önmagában is igen lényeges volt, de nem állt meg itt a Bartók-hatás. Tüskés a hatást az eszmékig és a műfajokig követi; megmutatja, hogyan formálta Bartók a szomszéd népek zenei egyezéseinek föltárásával a népi írókban a radikális középkelet-európaiság gondolatát, s hogyan katalizálta mindenre kiterjedő népdalgyűjtő-igényességével az irodalom nagy szociográfiai fordulatát. Hangsúlyozza továbbá Tüskés a közvetítők szerepét: Móriczét, Erdélyi Józsefét, és mindenekelőtt Szabó Dezsőét; központi helyet kap elemzésében Németh László és Illyés Bartók-képe, nyomon követi Bartók-értelmezésük állandó mélyülését, akkor is, amikor már a népi írók mozgalmáról rég nem beszélhetünk. S végül felvillantja, hogyan folytatódik Nagy László, Fodor András, Csoóri Sándor költészetében és tanulmányaiban máig az ő értelmezésükkel összhangban Bartók öröksége.

A folytatódás, a múlt és a jelen szerves összetartozása kardinális kérdés Tüskés

tanulmányirásában. Nehéz s bajosan megközelíthető kérdés ez, a folytatódás ugyanis nem föltétlenül, s többnyire csak hosszabb-rövidebb időre jelent egyúttal folytonosságot is. A művelődés időben s térben terjedő szövete minduntalan meg-megszakad, ám ezeket a szakadásokat, akár egy nagy erdőségben a tarvágásokat, előbb-utóbb benövi a kultúra élő szövevénye. Tüskés remekül érzékeli az életnek ezt a szakadásokon és korlátokon átnövő terjeszkedését; nagy szakértelemmel (és szemmel látható élvezettel) követi az indákat és hajszálgyökereket; észreveszi és értékeli a kultúra – Németh László kifejezésével szólva – „szigetes" szerkezetét.

„Folytatódás" és „szigetes" szerkezet nála egy ugyanazon hatalmas téridőbeli folyamat külön-külön, ám elválaszthatatlan aspektusai; „A hely szelleme" – ha szellem csakugyan – egyenrangú és nélkülözhetetlen részként integrálódik ebbe a szakadásos, de szükségképpen összefüggő topológiába.

A pécsi avantgárd történetét mikrofilológusi műgonddal feltáró tanulmányában ezért és ebben az értelemben hangsúlyozza Tüskés, hogy az „máig érvényes példát adott a helyi törekvések és az egyetemes művészet értékeinek összekapcsolására". Nyomon követi, hogyan válhatott Pécs különleges társadalmi és történeti-politikai okok következtében 1915 és 1935 között a hazai avantgárd törekvések olyan gyűjtő- és menhelyévé, ahonnét azután szomszédba s távolabbra kisugárzó hatások indultak ki, el egészen Petar Dobrović művészetén keresztül Krleža expresszionizmusáig, a Bauhaus vonzásába került fiatal pécsi képzőművészeken át – itthonra is visszaható érvénnyel – a világ építészetéig.

Ugyanígy említhetnénk a Weöres Sándor és a *Sorsunk* kapcsolatát elemző tanulmányt; itt is azt látjuk, hogy miként tud „a hely szelleme" (egy jószándékú irodalmi társaságban, egy rátermett szerkesztőben, s egy lángeszű költőben „realizálódva") az egész ország, az egész válságban gyötrődő kultúra aktuális igényeire reagálni. Tudja jól Tüskés, hogy a provincializmus nem földrajzi fogalom, s akár egy kicsi falu otthone lehet a szellem legmagasabb csúcsain járó – s innét is messzire ható – egyetemességnek. A zengővárkonyi emigrációjából pécsi magántanároskodásra vállalkozó Fülep története azonban nemcsak ezért, elsősorban tán nem is ezért a – magában tán kicsit patetikus – tanulságért érdekfeszítően izgalmas olvasmány. Azért a mikrofilológiai műgondért inkább, ahogyan Tüskés levelekből, órarendekből, hivatalosan iktatott egyetemi és minisztériumi iratokból, számlákból s számtalan egyéb apróságból szó szerint és átvitt értelemben egyaránt az utolsó fillérig rekonstruálja Fülep Lajos évekig tartó magántanárkodásának s helyettesítésének a történetét a pécsi egyetemen. Fülep életkörülményeinek, furcsaságainak, merevségeinek vagy akár apróbb hibáinak részletes regisztrálása mögött azonban nehogy valami divatos „deheroizáló" szándékot sejtsen valaki! Ellenkezőleg, Tüskés ezekkel a többnyire nagyon is, és olykor szó szerint anyagi részletekkel megemeli Fülepjét; leoldja a konkrét világ nagy szerelmeséről a „remeteség" reálegendásított láncait, aktív és a maga módján közéleti embert állít elibénk, teljes embert, aki a legapróbb dolgokban is pontosan fel tudta ismerni s meg tudta becsülni reális lehetőségeit.

Már a riportok tárgyalásakor szólni kellett volna Tüskés valóság-érzékéről; arról az aprólékos műgondról például, ahogyan interjúalanyai anyagi környezetét vázolja, vagy ahogyan elbeszéli az interjú létrejöttének körülményeit. Tüskés tanulmányait – mutatis mutandis – ugyanígy jellemzi a konkrétumok ismerete és tisztelete. Ahogyan pontosan kinyomozza József Attila halálának és temetésének körülményeit Szárszón, ahogyan például kiderít minden kideríthetőt Babits Mihály pécsi diákéveiről, ahogyan a legapróbb részletekig felderíti egy régi *Nyugat*-est történetét. Mikrofilológia ez a javából, hiszen például a *Nyugat*-esttel kapcsolatban még azt is megtudjuk, hogy hány percet késett aznap a pécsi gyors. Csakhogy ezek a mikrofilológiai adatok Tüskést irodalomtörténetírásában átalakulnak és túlmutatnak önmagukon, s ezzel az egész tanulmány más dimenzióba fordul. Babits diákéveivel kapcsolatban például elékerül egy pécsi interjú, melyben az öregedő író máig érvényes szentenciákat mond, egyebek közt a honi könyvkiadásról. Szárszón Tüskés igyekszik kitapogatni, hogy József Attila kultuszán, emlékein s legendáján túl él-e a költészetének mélyebb ismerete, hat-e a mű-

veiből kiolvasható emberség? Arról a réges-régi *Nyugat*-estről szóló tanulmány pedig az esemény emlékeinek felidézésével és Hatvany Lajos kutatásra való buzdításával egyúttal a hagyomány rétegeződését is mutatja, azét a furcsa erőét, amely akadályokon és szakadásokon át végül mégiscsak megteremti a folytatás lehetőségét és valóságát.

A kritikus Tüskés is akkor és ott győz meg leginkább, amikor s ahol ezt a töréseken és korszakhatárokon átívelő, a maga végtelen változatosságában folyton újat generáló folyamatosságot demonstrálhatja. Ahogyan például Kassák és Weöres egy-egy Bartók-versének párhuzamával figyelmeztet rá, hogyan tekinthették a század magyar írói szinte saját művészetük és elhivatottságuk próbájaként, „hogy újraértelmezzék, és ki-ki a maga nyelvére »lefordítsa« a Bartók-modell jelentését". Ahogyan Illyés Bartókra és Kodályra alkalmazott „ikerpár"-metaforáját kibővítve megmutatja, miként növekszik Illyés Kodály szellemi társa- s utódaként maga is példaképpé, a nemzet nevelőjévé. Ahogyan Illyés aforizmáit magából Illyés költészetéből, a gondolat s a kifejezés eggyéforrt erejéből értelmezi. Ahogyan Csoóri – rokonszenvvel és fenntartással recenzált – *Nomád napló*-járól szólva nem mulaszthatja el figyelmeztetni rá, hogy „Csoóri gyakran helyettünk állt a golyózáporban". Ahogyan beilleszti Takács Imre pályáját a felszabadulás után dunántúli paraszti környezetből indult költő-társai sorába. Ahogyan elhelyezi Lengyel Balázs esszéit a magyar esszé nagy vonulatában. Ahogy szinte tanítványi hűséggel csodálja – de soha nem utánozza – Illés Endre Stendhal-tól s a Nyugat első nagyjaitól öröklött eleganciáját. Az efféle levezetések a Tüskés-kritika szép pillanatai.

Tüskés kritikai értékelésével jelen recenzens gyakran nem ért egyet, dehát az értékelés általában kritikus vonása mai kritikánknak, meglehet nem is elsőrendű feladata többé. Szóljunk inkább még néhány szót végezetül a jelen kötetben is erősen jelenlévő verselemzőről. Idestova tíz esztendeje jelen recenzens egy Tüskés-est bevezetőjeként előzőleg részt vehetett Tüskés tanár úr rögtönzött verselmző-óráján egy vidéki nagyváros egyik gimnáziumában. Az esti bevezetőben azután az író művészetének érzékeltetésére már csak a csillogó diákszemekből sugárzó megértést kellett idéznie. Az efféle pedagógiai csodák írásban persze óhatatlanul megfakulnak, hisz a betű képtelen közvetíteni az élőszóban megnyilatkozó személyiség varázsát; de azért Takáts Gyula *Hideg-tű*jének vagy Illyés vagy Kodály-köszöntőjének elemzéséből az olvasó is felfoghat tán valamit belőle. Vagy legalább megérezheti Tüskés Tibor példás hűségét a szavakhoz. *(Szépirodalmi*, 1986.)

Kolozsvári Grandpierre Emil:

# EMBERI KÖRNYEZET

Új, érdekes művel gazdagodott az az egyre nagyobbra és szélesebbre növő emlékezésfolyam, melynek keretében Grandpierre tudatosan, mind mélyebbre ásva követi nyomon a magyar társadalom „beteg valóságérzése" kialakulásának, megszilárdulásának okait. Kezdetben volt az iskolát teremtő, számtalan utánzóra lelt *Tegnap*, majd folytatása, a *Szabadság*. Az utóbbi tulajdonképpen előbbre való lenne, hiszen benne gyermeksége éveit dolgozta föl az író, míg a másik műben azt választotta vizsgálódása és ábrázolása tárgyául, hogyan rontotta meg az úgynevezett művelt középosztály a következő nemzedékek életvitelét és életstílusát. Ezenközben Grandpierre nagyon sok fontos jellemzőjét mondta el a kornak, szenvedélyes harcot kezdett az öntelt butaság ellen, melynek nyomait a szervezett társadalom mindegyik intézményrendszerében tetten érte, legártalmasabb következményeit azonban az oktatás és nevelés területén tapasztalta (s tapasztalja ma is).

A kezdet őszinteségével, a viviszekció kegyetlen élességével alighanem mégis elégedetlen volt Kolozsvári Grandpierre Emil, jóllehet – és ezt nem árt elégszer hangsúlyoznunk manapság, amikor az emlékirásnak komoly divatja van – a *Tegnapot* ma is úgy tartja számon az általa meglehetősen balgatagnak és süketnek nevezett irodalomtudomány és kritika, mint az egyik legkitűnőbb, maradandó kortörténeti alkotást. Ezt a belső elégedetlenséget az a tény bizonyítja, hogy *Az utolsó hullám*tól kezdve újra makacs következetességgel veszi vallatóra a múltat, benne elsősorban a saját és családja múltját. Mintha olyan kísérletnek lennénk szemtanúi, mely egyetlen metszet igen alapos, mindenre kiterjedő vizsgálata után következtetéseinek érvényét a többi hasonló jelenségre is joggal terjeszti ki. Mert amikor Grandpierre a családhoz tér vissza, vagy midőn új regénye alcímeként, annak tipológiai jellemzéséül a „családregény" meghatározást választja, voltaképp megtéveszti az olvasót, hiszen valóban szűkebb környezetéből meríti a tapasztalati tényeket, azokat ábrázolja az írói elvonatkoztatás eszközeivel, a következmények azonban társadalmi érdekűek és érvényűek. Hogy az írónak ilyetén lehet a szándéka, annak igazolása például *A szerencse mostohafia*, amelyben kivételképpen olyan középosztályból származó figurát állít a mű középpontjába, akinek sikerült betegesen zárt és mindig rosszul orientált környezetéből kiszakadnia, s küzdelmek után megtalálta végre igazi életcélját és az annak elérésére leginkább alkalmas eszközöket. (Más kérdés, hogy a kibontakozását minduntalan keresztezte a történelem; az „egyéni" és a „történelmi" idő folytonos feszültségben van, mint ahogy századunk oly sok egyéb regényében is.) Amint Grandpierre ironikus és önironikus vallomásából megtudhatjuk: a *Tegnap* és a *Szabadság* írásakor még szinte érintetlenül működött benne az az elhárító mechanizmus, mely meggátolta, hogy élete kudarcait gátlástalanul és teljes őszinteséggel mondhassa el. Az utat tehát elölről kellett kezdenie, s ennek a hite szerint mélyebbre vivő folyamatnak egyes állomásait jelképezik újra meginduló emlékezésfolyamának egymást kiegészítő, olykor keresztező darabjai. Feladatának nehézségével tisztában van, hiszen minél alaposabban és több oldalról világítja meg hőseit, annál nyilvánvalóbb, hogy alakjuk nem egységes, s bennük is, mint minden emberben, keveredik a jó és a rossz. Az író akkor felel meg igazán feladatának, ha az egymással feleselő és egymásnak ellentmondó tulajdonságok mindegyikével számot vet. Ennek persze nem lehet eszköze a hagyományos családregény, mint ahogy szakítania kell az idő lineáris szemléletével és a logikus eseménysor leírásának kényszerével is. Újszerű, mozaikokból álló regénymodellt teremt hát, s az apró emlékezéskockákból szemünk láttára kel ismét életre egy korszak, melyet Grandpierre elhibázottnak élt át és olyannak láttatja a máról is.

Grandpierre időről időre odasuhint a tudományoknak, különösképpen az irodalomtudománynak. Kétségtelen, hogy ez utóbbi ezidáig nem vetett még számot azzal az újszerűnek mondható regénytípussal, melyet ő művel. Ha a későbbi koroknak kellő rálátásuk lesz napjaink irodalmára, a tipológiai jegyek mellett bizonyára nem látják elhanyagolhatónak az íróknak azt a sokféle formában jelentkező törekvését, hogy szembefordul múltjával (s ezzel párhuzamosan elrontott életével). A hagyományos regényforma legmaradandóbb alkotásaiból mintha

azt lehetne kiolvasni, hogyan juthattunk el a második világháborúig, s kinek-kinek mekkora a felelőssége a század botrányában. Az emlékezésekben a család vagy a személyiség áll a középpontban, de mögötte felsejlik az elhibázott kor is, mely megnyomorította vagy hibás pályára kényszerítette a személyiséget. Ilyen vonatkozásban sok rokon vonást fedezhetünk fel a *Régimódi történetben*, Grandpierre megújult emlékezésfolyamatában, Szobotka Tibor töredékben maradt önéletírásában, s a sort még hosszan lehetne folytatni. Bizonyára fontos eleme lesz e majdani vizsgálatnak az a jelenség, mint termékenyítette meg az emlékező írót a társadalom- és a történettudomány, s a maga sajátos eszközeivel hogyan ment elébe egyes szociológiai felismeréseknek. A harmincas években még a regény esszéizálásának újszerű jeleit jegyezte fel az irodalomtörténet, ma már alighanem új kategóriát kell keresnie, hogy leírhassa a tudományok inspirációitól megtermékenyült, s ezzel együtt elvontabbá, kifejezőbbé vált emlékezésregényt. A műfaj e darabja már alig tart kapcsolatot a múlt század részletező, a hősök jellemfejlődésére oly nagy gondot fordító példáival, de különbözik attól a regényformától is, mely a lélek mélyrétegeibe ásva építette föl a cselekményt. Benne ugyan nagy szerepet kapnak a belső történések, de szinte teljesen kiszorul a fikció, hogy helyette a tények józan és gyakran kiábrándító logikája érvényesüljön. Kulcsszava az őszinteség, s valóban: a szerző szenvedélyes eltökéltséggel nyomoz a múltban, igaz felderítő útja során nyilván személyes elfogultságai is irányítják. Ezeket például Grandpierre nem is leplezi. Az a mód, ahogy húgát megjeleníti a *Vekiba* című fejezetben, érzékenyebb lelkületű olvasókban bizonyára felháborodást kelt, aki azonban ismeri *Franciska* című kisregényét, megérti, hogy az ebben szépírói módon feldolgozott nyersanyag természetét más formában is tisztáznia kellett magában.

A mozaiktechnikának vannak bizonyos következményei, melyek még inkább megkülönböztetik ezt az újszerű regényformát régebbi társától. Arcok, tények, történetek, események ismétlődnek, de mindig más nézőpontból figyelhetjük őket. Az emlékezésmód is megenged egyfajta kötetlenséget, szabálytalanságot, kitérők, indázó közbeiktatások, tudományos tényeket igazoló visszaemlékezések színesítik az előadást, amely bárhonnan induljon is, végelemzésben mindig az élet elhibázottságának keserű tényénél végződik. Grandpierre életét elrontotta – vagy inkább jó időre kisiklatta – az apai szigor, értetlenség, ennek oka azonban megintcsak nem apja jellemében keresendő, hanem a történelmi körülményekben, hiszen az idősebb Grandpierre Trianon után ezek kényszerére vállalt olyan hivatást, mely ellentétben volt jellemével. Az apa sivárrá tette anyja életét, de ennek okát megintcsak messzebb találjuk: az anyai ág elszegényedésében. Folytatni lehetne a sort: láncreakciót látunk magunk előtt, melynek kezdőpontját azon a vidéken keresi Grandpierre, ahol a hajdani „ködlovagok" tették, legtőbb jellemzőjének az életképtelenséget, az életre valóság hiányát látja, legsúlyosabb következményének pedig a boldogtalanságot, mely szinte minden hősének életvitelét elfelhőzi. A magyar irodalomnak szerinte az lenne a legfontosabb hivatása, hogy ezt a folyamatot minél hitelesebben mélyebben ábrázolja, valahogy úgy, mint azt Babits tette a *Halálfiai* első részében, szakítva a kényelmességgel, a „minden mindegy" életszemlélettel, melynek kórokozójaként viszont Mikszáthot „tiszteli". Eszköze az a józan racionalizmus lehetne, mely a francia felvilágosodást jellemezte, s emellett a nyelv – és vele a gondolkodás – tisztasága. Alighha véletlen, hogy elmélkedéseiben újra meg újra visszatér a nagy nyelvteremtőkhöz, például Pázmányhoz és az erdélyi emlékírókhoz, s kedvvel, együttérző melegséggel mutatja föl a nagy illúziórombolók példáját, mint Széchenyiét.

Illúziómentes, józan világszemléletet sugall és követel Kolozsvári Grandpierre Emil. Szakítást a gondolkodásunkat jellemző tunyává tévő sztereotipiákkal. Sürgeti az emberi kapcsolatok tisztázását a mellébeszélések helyett. Csupa olyan gondolatot vet föl, amelyek itt rejlenek korunkban, s olyan megoldásokat ajánl, amelyek segíthetnek állást foglalnunk az élet kérdéseiben, ösztönözhetnek a jobb, igazabb és hitelesebb megoldások fellelésében.

Arról elmélkedik egyhelyütt, hogy kora népszerű prózaírója akart lenni, aki szakít minden fölösleges bonyolultsággal, és olyannak mutatja az életet, amilyen. E törekvését siker kísérte: valóban egyik legkelendőbb, legolvasottabb írónk. Hibáinkra nem harsogva, prófétikus elhivatottsággal figyel-

meztet, inkább kedélyesen ironizálva. Tetteket sürget ő is, de ezek fedezetét a műveltségben, az életszemlélet bölcs mértékletességében látja s láttatja. Arra figyelmeztet, hogy csak egy életünk van, s abban arra kell törekednünk, hogy minél intenzívebben teljesítsük ki tehetségünket. A lélektan felismeréseivel egybehangzóan sürgeti a mesterséges elfojtások feloldását, hogy őszintébb, hitelesebb emberek lehessünk, s megszűnjék végre korunk és múltunk egyik legsúlyosabb betegsége, az önazonosság hiánya.

Ezek a súlyos és időszerű gondok, gondolatok mind ott rejlenek az *Emberi környezet*ben. A gondolati anyag gazdagsága azonban nem akadályozza meg az írót abban, hogy ne szellemesen, érdekesen, szórakoztatóan bonyolítsa a történeteket. „Gyanús" erények ezek, ám a könyvet egyvégtében olvassuk, s azzal az érzéssel tesszük le, hogy írója örök-fiatal. *(Magvető Könyvkiadó)*

RÓNAY LÁSZLÓ

# KÁ! KÁ! KÁ!

*Kövek kapcsa bennünk*

Sokszor elhangzott bár, mégis el kell ismételni: könyvkiadásunk számlájára javíthatatlan mulasztások írandók. Az, hogy az 1979-ben alakult Fölöspéldány-csoport tagjai, *Bernáth(y) Sándor, Györe Balázs, El Kazovszkij, Kemeneczky Judit, Kőbányai János, Szilágyi Ákos, Szkárosi Endre, Temesi Ferenc* külön már valamennyien nevet szereztek, közösen csak utolsó nyilvános fellépésük, úgynevezett irodalmi koncertjük után 4 évvel jelenhettek meg, a JAK-füzetek sorozatban kiadott antológia legnagyobb hibája. Hogy mennyire túlhaladt az idő a köteten, bizonyítják a több mű előtt is feltűnő jegyzetek: az írás 1981, 82 stb.-ben készült. Mára valószínűleg a szerzők többsége nemcsak tematikában, de a művészi megvalósítás terén is túljutott a kötetben rögzített állapoton.

Pedig még így sem akármilyen színvonalú a ká! ká! ká! címen megjelent, műfaji megjelölése szerint a Fölöspéldány gyűjtését tartalmazó füzet. Ahogy a fülszöveg mondja, néhány kitépett lap ez a Fölöspéldány valóságos életéből. Vagyis *dokumentumgyűjtemény*. Nemcsak azért, mert egy szellemi bázisközösség majd' egy évtizeddel ezelőtti életét örökíti meg, hanem sokkal inkább a csoport művészi intenciójából kifolyólag: az irodalmi álviták, ördögi körben forgó esztétikai morfondírozások útvesztőjéből a való élet felé kíván kaput nyitni. Ez a szándék határozza meg Kőbányai János fotóit, Kemenczky Judit és Szkárosi Endre verseit, Temesi Ferenc nemverseit, a publicisztikai, (irodalom)szociológiai írásokat, valamint legmagasabb művészi szinten Györe Balázs *Kezdőrészek* és Szilágyi Ákos *Az ész szaltó mortáléja* című alkotását; az együtt közölt írások közös atmoszféráját, a kövek kapcsával egybefűzött *közösség* melegét.

Az újabb magyar irodalom egyik jellemzője, hogy fokozottan figyel önmagára. Kőbányai Jánosnak a csoportról készített felvételei hétköznapi helyzetekben mutatják meg annak életét, elvezetve az olvasót a fölöspéldány szomorúságától Györe Balázs záróversének e soráig: „Rólatok beszélni: szeretni." Pedig szokatlan dolog egy irodalmi antológiában ennyi, a szerzők magánéletével foglalkozó fénykép. Kőbányai fekete-fehérjei azonban a fölöspéldányok megörökítésével a csoport filozófiáját közvetítik: egyezzék meg a művészet tárgya annak alanyával. („Rúgj a nembeliség kongó valagába! A mindennapokat szólítsad meg! (...) Tettekkel, gesztusokkal, életeddel, azzal, ahogy ránézel valakire ahogy reggelizel azzal, ahogy újságot olvasol . . .") Azáltal azonban, hogy az alkotó művészi alkotássá változtatja, alakítja is magát és környezete valóságát.

Szakállas férfi a tüzet bámulja, az ÉS-t olvassa – címoldalán „Érdemes-e Magyarországot felfedezni" –, cigarettázó értelmiségiek egy asztal körül, az asztalon ételmaradék és borosüvegek, fehér falra kiszögezett fotók, előtte félmeztelen férfiak, hosszúhajú nő indiai ingben: e fotók – akár a kötet egésze – hangulatukat a hatvanas évek beatkultúrájából merítik. A számomra legemlékezetesebb képen egy füves kertet látunk, melyet fák, bokrok ölelnek körbe. A bokáig érő selymes fűben kispályás foci farmernadrágos focistái. Magasszárú tornacipő egy kisebb fiún. A pöttyös gumilabdát szandálos balláb szorítja le. Mindannyiunk gyerekkorából ismerős grundpillanat. Öntudatra esz-

mélésünk pillanata, melyhez képest egész későbbi életünkben „Merülünk, egyre merülünk az elpusztult időben, lüktetésben, tapintásban, leheletben... távolodunk. Merülünk." Ezen a képen több látható, mint a többi beat-ihletésű filozófiai illusztráción. Itt sikerült a pillanat mesterkéletlen megragadása, mely kétszeresen is emlékezetessé teszi az elkapott valóságdarabot. Nemcsak dokumentumértéke, hanem felidézőereje is van.

A pillanatnak tulajdonított jelentőség a kötet egy másik szerzőjéhez vezet: Kemenczky Judit versein a pillanatot az örökkévalósággal egybejátszó keleti létfelfogás hatása érződik: a formabontásban az avantgarde képversekig eljutó költőnő verseiben a pillanat szeszélye eleinte mint isteni megnyilatkozás jelenik meg: „FÉLTÉS AZT MONDTA MILYEN RETTENETES EZ A VIDÉK ITT NINCS SEMMI ISTEN HÁZÁN ÉS AZ ÉG KAPUJÁN KÍVÜL", később a pillanat személyessé válik: „Eddig csak szent könyveimet / tanulmányoztam / de ha / visszautasítanál / Kertünk kavicsai közt / ma éjjel / végre kitépdesem / az elburjánzott gyomot / és szúrós csalánt." Így fejlődik az eleinte kicsit modoros és gyakran túlírt keleti versektől az asszonyi finomságokat a keleti temperák színgazdagságával és finom vonalvezetésével megjelenítő személyes líráig: „Én vagyok kit szőnek és szabdalnak ott / Mint / Drága pillangó / most megfestve kidíszítve és / fölrepítve I törékeny csápjaimmal / egy virág mézfényű // kelyhében". Az már az ihlet szeszélyes kegyelmét bizonyítja, hogy legjobb verse mégis egy a személytelenségig keleti és etikus darab: *A fény elsötétülése.*

Mint Kőbányai, hűen hasznosítják a beatkultúra örökségét Szkárosi Endre és Temesi Ferenc versei. A mindenből kiábrándult szeretetgyerek, a beatnik tartását őrzik Temesi Ferenc nemvers-versei. Egy-egy passzus aforisztikus tömörséggel fejezi ki a '68 óta felnőtt generációk életérzését („költők nincsenek írók se többé valami új vallás van (t)erjedőben aminek nem ismerjük a ritusait csak téblábolunk szövegeink között túl és innen és innen is túl..."), más részletek azonban olykor megmaradnak a kamaszromantika szintjén – ilyen a *nincs búcsú John* című részlet.

Szkárosi előadásra írt versei (tudnivaló, a Fölöspéldány sokáig közösen lépett fel az emlékezetes Beatrice-rockegyüttessel, s a zeneihez fűződő szoros kapcsolatai később is megmaradtak) kifejezetten élvezetesek, bár nem túl eredetiek, mégis frappánsak, önironikusak.

A beat-csöves-újhullámos-problematikából merítik témájukat a kötet egyik legfontosabb részét képező szociológiai-publicisztikai írások. Kőbányai János *Nemzedék a margón* című eszmefuttatásában a csövesjelenséget *egy* főokra vezeti vissza: arra, hogy a fiatal generáció nem kap TERET. A tér nála nemcsak mint konkrét lakhatási és tartózkodási hely értendő, hanem jövő-perspektívaként is. Megoldási javaslata azonban a farmokon, tanyákon alakítandó, a társadalomtól függetlenedni kívánó kisközösségekkel kicsit utópisztikus, bár szép. Szkárosi a műfaj visszafejlődésére is rávilágító elméleti bevezetővel ellátva két szikrázó publicisztikai írást közöl: a csöveskérdésről, illetve a Beatrice-vel való szakításuk miatt a Fölöspéldányt ért sajtótámadásra reflektálva. Ő a szerzője a kötet legnagyobb lélegzetű, okos és higgadt tanulmányának, a nemzedéki kérdés természetrajzát leíró *A jelen kiiktatása* című értekezésnek.

Ezeknél a közvetlenül „csöves"-tematikájú írásoknál messzibbre jutott Györe Balázs és Szilágyi Ákos már említett egy-egy műve. Györe Balázs filozófiai mélységű prózája tartalmazza mindazokat a jellegzetességeket, melyek a Fölöspéldányt megkülönböztetik: úgy formailag – a mozaikszerű szerkesztéssel –, mint tartalmilag – a legmélyebben közösségi indíttatású önelemzéssel. Mert a Fölöspéldány önközpontúsága mindig a *mi*, és nem az *én* önközpontúsága. Györe esetében ez a többesszám első személy elsősorban a családot, apát, anyát és a kicsit jelenti. Hármójuk viszonyát járja körül, hogyan hat egymásra feleség és férj, gyermek és szülei. Ez a viszonyleírás még lehetne meglehetősen szokványos. Györe igazi érdeme egy olyan családi-gyermeki nyelv kidolgozása, mellyel nemcsak életszerűen, de művészileg hitelesen jeleníthető meg a „kövek kapcsa" én és én között. Ez az ‚új-szenzibilitás', mely esetleg rokon, de semmiképp sem azonos az újabb keletű stílusfogalommal és irányzattal, inkább a mai magyar művészet néhány alkotójának látásmódjához (Nádas Péter írásművészetéhez, Jeles András filmjeihez) áll közel. Mindhármójuknál a gyermek fogalomalkotásra képtelen, szavak nélküli világát hivatott a kifejezésbeli érzékletesség felidézni. A szenzuális, auditív-vizuális árnyalt-

ság, „túlhangolás" világszemléleti-bölcseleti kifejezőerővel is bír. Erre utal Györe elemzett írásának alcíme: *A gyermek kézen fog, hogy tanítson,* s erre az az áhítattal megírt jelenet, amelyben a gyerek lefekvés előtt, ujjacskájával gyöngéden érintve homlokukat, megáldja szüleit.

Ezt a gondolati tisztaságot csak Szilágyi Ákos Tarkovszkij Sztalkerjéről szóló filmelemzése éri el. Ez az erkölcsi alapvetésű műanalízis, mely előbbeit az orosz művészet és a szovjet kritikai irodalom nagyjaiban, valamint Pilinszkyben találja meg, újabb esztétikai termésünk kiemelkedő alkotása. Az avantgardista hányavetiséggel szemben a teljes erkölcsi felelősségvállalás határozza meg az esszéíró eljárását. Így juthat el a keresztény felfogás beleérzésszerű megértéséig, s a vallásos és a világi erkölcs átfedési pontjának megtalálásához: „Tarkovszkij az ember etikai minőségét öröknek és elpusztíthatatlannak tekinti egy különösen kusza korban ... Annak tekinti, mert míg hiszünk ennek létezésében, addig valóban létezik is." Így vonatkozik az elemző végszava nemcsak az elemzett műre, hanem az elemzőre is: „A nagy művészet sajátos jóságával és kegyelmével áll összefüggésben ez a korunkban oly konzervatívnak tűnő etikai komolyság."

Jófajta konzervativizmus jellemzi a Fölöspéldány-csoport művészi hitvallását, bármily formabontó külsőben jelenjék is meg az, ha a megvalósítás nem is mindig éri el ezt a kegyelemből fakadt művészi nagyságrendet. De mindnyájan tudják, hogy míg az alkotói kegyelem isteni ajándék, a szeretet nem az. Erről szól a 178. oldalon látható fotó: a Fölöspéldány tagjai láthatók ezen, egy téli estén, hóesésben, talán karácsonykor. S erről szól Györe Balázs stílusos kötetzáró verse: *Az 1979-es év fölöspéldás verse:* „A szeretet nem érzés hanem állapot / Megérkeztünk".

HORKAY HÖRCHER FERENC

# JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT


CSORBA GYŐZŐ versei 289

SŐTÉR ISTVÁN: Ithakába van-e visszaút? *(Csorba Győző: Vissza Ithakába)* 291

KÁROLYI AMY: Csonka vonósnégyes (vers) 295

LAKATOS ISTVÁN: Idő (vers) 298

*

LAKATOS ISTVÁN: Elvesztett otthonok *(Kabdebó Lóránt interjúja)* 299

ÖRKÉNY ISTVÁN: Útban Marseille felé (esszé) 314

PÁLINKÁS GYÖRGY: „Elhangzott dal régi fényről és szerelemről" (regényrészlet) 317

SZENTKUTHY MIKLÓS: Mindenszentek szaturnáliája (regényrészlet, II.) 321

MÉSZÁROS SÁNDOR: Készülődés (regényrészlet) 329

VARGA LAJOS MÁRTON: Az irodalom kérdései I. (jegyzet) 342

DOBAI PÉTER: Jan Both festményei (vers) 349

ERŐS ZSUZSA versei 350

PÁLYI ANDRÁS: A lampionos színház (elbeszélés) 351

FUTAKY HAJNA: Színészportrék pécsi háttérrel 8. – *Margitai Ági* 354

P. MÜLLER PÉTER: Az örkényi halálkép nyomában 361

*

DÉRCZY PÉTER: Hagyomány és újítás *(Németh László Gyász című regényében)* 369

NEMES ISTVÁN: A költő felel *(Beszélgetések Illyés Gyulával)* 374

ERDŐDY EDIT: „Ki viszi át?" *(Görömbei András két könyvéről)* 377



1987 ÁPRILIS

CSUHAI ISTVÁN: Vári Attila: Volt egyszer egy város 380
NAGY SZ. PÉTER: Csaplár Vilmos: Egy látkép története 381
KISPÉTER ANDRÁS: Kende Sándor: Sorsom a könyv 383

*KÉPEK*

*A pécsi Modern Magyar Képtár rajzaiból 13.*

VAJDA LAJOS: Fej házzal 294, BÁLINT ENDRE: Hal 313, MARTYN FERENC: Madár I. 341, Madár II. 368, BENE GÉZA: Táj 373, GADÁNYI JENŐ: Fák 379

*Nádor Katalin fotói*

16,— Ft

JELENKOR

# JELENKOR

XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM



Főszerkesztő

SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő

CSORDÁS GÁBOR

*

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HALLAMA ERZSÉBET,
KALÁSZ MÁRTON, PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN

*



Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17., I. emelet. Telefon: 10-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Baranya Megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.
Felelős kiadó: dr. Jádi János
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR)
Budapest V., József nádor tér 1. – 1900 – közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra.
Előfizetési díj 1 évre: 192,– Ft. Megjelenik: havonként.
87-1120 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Farkas Gábor igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

# KRÓNIKA

LUKÁTH GÉZA SZÜLETÉSÉNEK SZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁRÓL emlékezett meg a Szóváltás, a Radnóti Miklós Színpad élő irodalmi folyóiratának február 9-i száma. A műsort *Gelléri Ágnes* és *Szörényi László* szerkesztette, házigazdája *Bálint András* volt.

•

300 ÉV EGYÜTTÉLÉS – A MAGYARORSZÁGI NÉMETEK TÖRTÉNETÉBŐL címmel tudományos konferenciát rendeztek március 5–6-án Budapesten a magyarországi német nemzetiség kultúrájának történetéről és jelenlegi helyzetéről.

•

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS SZÜLETÉSÉNEK 80. ÉVFORDULÓJÁRÓL emlékeztek meg március 6-án Szombathelyen, a Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtárban.

•

KASSÁK LAJOS SZÜLETÉSÉNEK 100. ÉVFORDULÓJÁN tudományos ülésszakot tartanak az ELTE Bölcsészettudományi Karának tanácstermében. A konferencia március 17-én kezdődik, másnap a Kassák Klubban folytatódik, ahol költői találkozót is rendeznek a centenárium alkalmából.

•

PÉCSI KIADVÁNYOK. A Baranyai Levéltári Füzetek 68. számaként megjelent *Boda Miklós* munkája, *A „sevillai kódexek" és a Janus Pannonius szöveghagyomány kérdőjelei* című tanulmány. – A Baranya Megyei Művelődési Központ *Kalendáriumot* adott ki az 1987. évre. A kötetet *Pálinkás György* szerkesztette.

•

KÜSZÖBÖK címmel Debrecenben kiadták az Alföld Stúdió negyedik antológiáját. A kötetben többek között *Dusa Lajos* és *Kun Ágota* versei, *Bálint Péter* novellája, *Mészáros Sándor, Dobos István* és *Keresztury Tibor* tanulmányai olvashatók.

Szegeden megjelent az ARTAS 1986/3. száma. A folyóirat fiatal történészek írásait, tanulmányait, recenzióit adja közre.

•

A MÚZSÁK KÖZMŰVELŐDÉSI KIADÓNÁL látott napvilágot *Zsögödi Nagy Imre* festő- és grafikusművész húsz tusrajzot tartalmazó mappája; a portrék az Erdélyi Helikon című folyóirat alkotógárdájáról készültek a harmincas-negyvenes években. A képeket *Sümegi György* kísérőtanulmánya és a bemutatott alkotók rövid életrajza egészíti ki.

•

KIÁLLÍTÁSOK. *Gyarmathy Tihamér* kiállítását február 3-án nyitották meg a Budapest Kiállítóteremben. – *Szántó Piroska* festőművész alkotásait február 21-től mutatták be Budapesten, a Gulácsy Galériában. – *Pandur József*, Pécsett élő festőművész tárlata március 9-én nyílt meg Debrecenben, az Agrártudományi Egyetem aulájában. – A Pécsi Galériában és a Kisgalériában március 13-tól április 5-ig tekinthető meg az *Új szenzibilitás IV.* című kiállítás. – Székesfehérvárott, az István király Múzeumban március 14-től május 3-ig *Hajas Tibor* emlékkiállítását láthatják az érdeklődők.

•

AZ APÁCZAI NEVELÉSI KÖZPONT Művelődési Házában április 3-tól 5-ig rendezik meg a JÓ NAPOK című sorozatot. *Jeles András* filmjeiből vetítenek, koncertet ad a *180-as csoport*, a színházi előadások között sor kerül *A mosoly birodalma* pécsi bemutatójára, s több kiállítás is látható lesz.

•

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ BEMUTATÓJA. Március 21-én rendezik Roger Vitrac *Viktor, avagy A gyerekuralom* című vígjátékának magyarországi ősbemutatóját.

CSORBA GYŐZŐ

## *A világ közérzetéért*

*Maradj szép!*
*Nem magadért nem is értem*
*maradj szép a világ közérzetéért*

*Nem tehetsz róla hogy ilyen vagy*
*Viszont ha már . . .*
*Maradj szép az emberek örömèért*

*Sok torz hatalom*
*puszta létével is*
*nem hogy akarná nem hogy gyűlölettel*
*de saját szegény törvényeivel*

*Te ugyanúgy*
*saját gazdag törvényeid szerint*
*nem hizelkedve nem tapsot keresve*
*legjobb ha nem is tudsz sokat magadról*
*vagy legalább a lényed lényegét nem*

*De a világ*
*az emberek*
*megérzik bizonyára*
*megéreznek valamit a magosabb*
*rendből:*
*hát legalább*
*ezért*
*maradj szép!*

## *Eljön mindenképp*

*Válnék ha kell akárkitől*
*kis időre örök-időkre*
*csak tőled nem tőled soha –*
*Mind telibb vagyok rettegéssel*
*ha csak a konyhában időzöl*
*bevásárolni mégy a boltba*

*Az éjszakákat is utálom*
*alszom s te is mindketten alszunk*
*kiesünk egymás tudatából:*
*mintha a levegőt veszítnénk*
*mintha szívünkbe szúrna tőrkés*
*mintha tigris tépné a torkunk*
*bár ott vagyunk egymás tövében –*
*Ezt nagy táblára írta törvény*
*kis törvények és kicsi táblák*
*kis keresztekkel ha beszórják*
*a nagy táblán marad a törvény*
*marad, ha mindig hangosabb is*
*az oktatás hogy ne bomoljunk:*
*eljön mindenképp az a perc mely*
*egyikünkből vadidegent gyúr*
*csontokat vagy maréknyi port csak*
*de másikunk iránt közömböst*
*eljön mindenképp hogy a két kéz*
*széttépődik s lehull az egyik*
*mint falevél szülő-gallyáról*
*s a falevél vissza se néz: holt –*
*a gally meg hasztalan siratja*

# *Nagylányaim*

*Látom lassan – ne látnám! – gyöngülésetek*
*Még emlékszem a magaméra*
*és tudom: nem segíthetek*
*nekem se bírtak*

*Szemetekben gyanakvás félelem*
*úgy terjed rajtuk mint a hályog*
*„Az Istennél a kegyelem"*
*– mondom szokásból*

*Pedig csalok: aki csak ember lenni kezd*
*arra egyformán sújt a törvény*
*nincs kivételre-érdemes*
*nincs is kivétel*

*És eljön az idő hogy majd megtépetik*
*a ti ruhátok is hamut szórtok ti is*
*fejetekre mert évekig*
*koptok fakultok*

*Mint én teszem illetve történik velem*
*és történik a világon mindenkivel –*
*Ó nagylányaim – istenem! –*
*minek követtek?*

SÖTÉR ISTVÁN

# ITHAKÁBA VAN-E VISSZAÚT?

*Csorba Győző: Vissza Ithakába*

A költő igazi sikere, ha magához szoktat bennünket. Ehhez azonban kitartóan kell lelkünkre kötnie valamit, amit csak ő tud. Csorba Győző kezdetben mintha nem érzett volna kedvet ilyesmihez. Gyűjteményes kötetében *(Vissza Ithakába)* három részre tagolja eddigi termését, tudatos tagolással, és egyik kritikusa méltán lát átgondolt rendszert Csorba Győző ciklusainak felépítésében. A kötet három része (1938–1964, 1965–1976 és 1977–1984) három költői korszakot is jelöl, melyek észrevehetően elválnak egymástól, noha különbségeiknél nagyobb a hasonlóságuk. Mert Csorba Győző költészete kezdettől a magány költészete marad, de ez a magány más-másféleképpen helyezkedik el a világban. Az első korszak alig vesz tudomást a világról, az akkori költészet csak az Énről szól, érintkezései a dolgokkal igen óvatosak. A második korszakban a világ betódul az Énbe, egy nagyonis válogatott világ, – a család, a kert, tájak és városi látképek, de ezeknek a dolgoknak is csak az árnyai vetülnek a lélek falára, mint a külvilág árnyai Platón barlangjában. A harmadik korszak mintha megszüntetné az eddigi magány-költészetet, s az élethez hű társként szegődik az öregség. Mert az öregség megbízható, nem pártol el, kész az eszmecserére, nem hagy cserben. Csorba Győző költészete ebben a társas viszonyban válik igazán bensőségessé. Mindez persze mégsem jelenti azt, hogy már második korszakában fel ne oldaná néha magányát a család, a szerelem, sőt még a természet is.

Csorba Győző költészetének legnagyobb értéke a valódisága. Soha nem adja meg magát költészeti divatok csábításának, soha nem akar többet mondani, mint amennyire képes, sőt, néha kevesebbet mutat annál, mint amire képes valójában. Hangját viszonylag korán megtalálja, és felelősen őrzi, nem vállalkozik kísérletekre, mutatványokra. Kemény, puritán költészet ez, nem tobzódik a modernségben, de nem is él a hagyomány kényelmével. Bontott formája azért hiteles, mert költészete intellektuális jellegének ez felel meg leginkább. Miben áll ez az intellektuális jelleg? A lélek, az értelem válogatós reagálásában, bizonyos szemérmességben, mellyel az érzéki világból csak bizonyos behatásokat fogad el. Még ellágyulásai felett is őrködik, és igazán valóságosnak csak azt a komolyságot tekinti, mely betölti első versei óta. Szuverén költő, – ami magabiztosságot jelent, és bizonyos különállást is. Vagy talán félrehúzódást? Bizonyos, hogy nem akarja minden áron a lelkünkre kötni azt, amiről meg van győződve. Hiányzik belőle a legtöbb lírikusnál meglévő pátosz; nem kesernyés, de nem is lelkesedő. Verseinek önkénytelen és öntudatlan formája a belső monológ. Mindez együtt jár bizonyos hajlammal a kifejezés zártsága és talányossága iránt, bizonyos rejtőzési hajlammal, félszavakba burkolt utalásokkal, mintha hiúságnak és tetszelgésnek tartaná, hogy látványosan kimondjon mindent. Szavai mögött rejtett szavakat sejtünk, gondolatai mögött szándékosan visszatartott gondolatokat. Költészetében van valami feszültség, és mintha ő maga sem kívánná, hogy feloldódjunk a költészetében. Önnön feloldódásairól ritkán ad hírt. Amikor pl. a

leányáról ír, mintha végre elégtételt érezne, s ilyen verseinél talán csak a feleségéről szóló szebb, a harmadik korszak egyik legszebb költeménye, s a kötetnek talán a legszebb szerelmes verse, mely annyira elüt a költészet mindennapjainak szerelmes verseitől *(Én gyönge lélek)*:

*Most ha jönnél idegenül kicsit tört vállal*
*fájós lábad miatt kicsit szabálytalan járással*
*s a mostani szemeddel arcoddal kezeddel*

Ez a vers magában foglalja a *„tízegynéhány ezernyi nappalt s éjszakát / melyek koptattak zúztak deformáltak"*, – és a vers végére illesztett, önironikusan kétkedő szavak is csak arra szolgálnak, hogy elfüggönyözzenek valami mély érzést és meghatottságot.

Azért kellett Csorba Győző arcképét ezzel a kései, nem pedig a korábbi verseivel kezdenünk, mert ez a szép költemény a legjobb példa e költészet közvetett voltára. Paradox vállalkozás egy líra közvetett és áttételes voltáról beszélnünk, de Csorba Győzőnek *ilyen* a lírája, és ha nem lenne ilyen, talán fel sem figyelnénk rá. Meglepő, hogy korai verseiben mennyire csak magára tud figyelni, és milyen kevés az, amire szüksége van az érzéki világból. Római költeményei is többet mondanak Pécsről, mint Rómáról, és ez a város még leginkább a korszak egyik legszebb versében, a *Pietá*ban van jelen, ahol pedig szó sem esik róla. Otthonunk mindig az idegenben válik menedékünkké, és idegenbe kerülni annyit is jelent, mint megsemmisíteni addig megteremtett lényünket. Vannak, akik épp ennek a megsemmisítését kívánják, vannak azonban, akik a megőrzését. Manapság, egy agresszív líraiság korszakában, Csorba Győzőből, kezdettől mindmáig, ez az agresszivitás hiányzik. Vannak költők, akik az agresszivitásnak még a megjátszott látszatával is félre akarnak vezetni bennünket. Van líra, mely meg akar félemlíteni. Annál nagyobb a jelentősége annak, hogy Csorba költészete mentes mindettől.

Kritikusai jelentőséget látnak abban, hogy vidéken, tehát fertőzetlenebb szellemi környezetben él. Csorba Győző ama kevés költő közé tartozik, akik őrzik költészetük méltóságát. Magány és nyugtalanság: az első korszak kettős alapérzése, s az első versek egyike is *A magányról* szól. Vagy a halálról, mint a *Lefelé*, *(„Mostanában folyton a halál körül ügyelgek Mostanában / folyton kerülgetem hozzányúlok elrántom ujjam")*. *A nyugtalanság dicsérete* éppannyira a magány terméke, mint az *Esti ablak mögött*. Ehhez a lelki állapothoz szorosan tartoznak a *Nyáréjszaka* lázas képei, de az egyik versben (*Följegyzés*) épp ennek a hangoltságnak ellentétére ismerünk, a fiatal asszony képében, aki virágait öntözi a teraszon, *„s egyetlen percet sem gondolt magára"*.

Érett korszakában is befelé forduló marad ez a költészet *(„amit kint hagytam nem találom csak ami bennem azt találom...")*. Ennek a korszaknak talán legtöbbet mondó verse a *Padlás-Odüsszeia*, mely Vilt Tibor *Sutni* című kisplasztikájára annyira emlékeztet: *„Hökkentő gyűjtemény: kétszálas, textilszigetelésű villanydrótok, faszenes vasaló, ólom vízvezetékcső-darab, falifogas, csillármaradvány, féltfordító, dúlt elemlámpa-tok, vekkeróra... Kint jár a szél, nap szikrázik"*. Az élet tükörképei-e ezek a tárgyak? Csupa kemény, hideg anyag, melyek úgy gyűlnek a padlás belsejében, mint az Énbe befelé vetülő külvilági képek, mint az élet szakaszainak maradványai, melyek közül meg kell találni az utat vissza, Ithakába. A kötet címe sokat mond: ez a költészet mindenestől a visszaút keresése. Hol rejlik ez az Ithaka Csorba Győző költészetének tengerén? Könnyű lenne azt felelni, hogy a családban, de amikor az utolsó korszak családverseit olvassuk, ebben sem lehetünk egészen bizonyosak. A padláskép egyébként már korábban is, a *Triptichon amoris*ban is előfordul: *„Ruhaszárító padlás a világ"*. Tehát mindig *belül* vagyunk, valami fedél alatt, a bőr, vagy a tudat

kérgei alatt, pedig Ithakát csak a szabad térben lehetne megtalálni, és a padlás-vers szomszédságában. *Az utolsó* egyik sora árul el sokat: *„a történetek a bőrön belülre szorulnak"*. Fedél alatt, kéreg alatt, bőr alatt megy végbe mindaz, ami ezt a költészetet táplálja.

A padlásból mégis ki kell szabadulni. Ehhez azonban meg kell alkotni a tükörképet, azaz inkább annak látomását, s ezt végzi el a költő *Az öreg Milton*ban, aki vak, és ezért ugyancsak belülről lát mindent:

*Vak vagyok: birhatlan sok volt a fény.*
*De jobb így, új mocskot nem láthatok,*
*S a régit meg kimossa tán belőlem*
*a belső tündöklés, hogy csak nevessem*
*a teremtés e gyönyörű hibáit,*
*lányaim, kik naponta meggyaláznak,*
*nevessem, hogy fázós ebként kucorgok,*
*s a szomszéd tűszeres lett kényuram.*

A keserűség itt összesűrűsödik, de valójában úgyszólván valamennyi költeménybe jut belőle valami. Mégse higgyük, hogy feloldás nélkül marad ennyi feszültség, és Ithakát talán az *Egynyári virág* jelenti (*„Egyetlen nyár az egynyári virágnak: teljes virágöltő"*), és ezzel a virággal azonosulni lehet, anélkül, hogy társává válhatnánk: *„Nem birok soha társa lenni. Semmiképp se birok májusban, júniusban például, amikor ő tíz, tizenöt vagy húszéves hévvel, szomjúsággal és éhséggel él."* Nem tud, vagy nem *akar* kiszabadulni önmagából, aki ezeket a verseket írta. De nem úgy vagyunk-e műveinkkel, mint gyümölcsével a *Körtefa*, miközben a körte a polcokon *„a végleges társas magányban érni kezd. Kívülről semmit se kap többé"* – *„De a fának erről sejtelme sincs már."* Így kerülünk szembe az élet és a költészet talányaival, és egyezkedünk az ürességgel, melyben a gyümölcséről mit sem tudó körtefa megmarad. Ha igaz az Egry-idézet, hogy *„nagyon sokat kell elvenni egy képből, hogy ne legyen üres"*, – akkor igaz ennek fordítottja is. Ezért annyira óvatos Csorba, amikor képekhez, metaforákhoz folyamodik. Az utolsó korszak költészete bátran szembenéz az ürességgel, sőt témaként vállalja. *„Az ürességet kellene megírnom / De milyen az üresség a papíron?"* Csorba Győzőnél a tárgyak átlátszóak, mint Egry témái, a víz és a levegő.

Különös folyamat megy végbe Csorba utolsó verseiben: társává válik az öregség, semmiképp sem nyűgként, s nem is csupán lírai témaként, hanem mint az ürességet betöltő felfedezés, hiszen a leromló test tulajdonképp újból születik, másfélévé, mint az eddig megszokott, és úgy barátkozhatunk vele, mint egy újonnan érkezettel. Néha úgy érezzük, a költő várt is erre az életkorra, nyitottan, kíváncsian, és most frissen tekint körül azon a terepen, melyet az öregedés söpört ki előtte. Hiszen ez egy új táj! – kimondatlanul él e versekben a csodálkozás. A testről eddig tudomást sem vettünk, most „inkább biztatónak" érezzük a fájdalmat: *„ily éles kín képes teremni még / erősen él az és kíván is élni ha nem tudja is"*. A test alkalmatlanságai, elégtelenségei: nem költői témák-e ezek is?

Csorba Győző költészete „Én-központú" líra, talán még inkább ilyen, mint akárkié, az elmúlt évtizedek magyar költészetében. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ehhez az Énhez, Csorba költészetéhez egykönnyen hozzáférhetünk. Költészetének főszereplőjét a költő többé-kevésbé átlátszó függönyök mögé rejti. Csorba nem akarja megkönnyíteni az őhozzá vezető utat, akadályokat állít rajta, néha tévutakra csal, s ebben különbözik az ő közvetett lírája legtöbb nemzedéktársának sokkal közvetlenebb költészetétől. Ez a különbözés nem hiba, de nem is erény, – egyébként a harma-

dik nemzedék költői egymástól éppannyira különböznek, mint amennyire valamennyiüktől Csorba Győző. Nem csak emberileg magányos, de irodalomtörténetileg is. A magány egyeseket vonz, másokat távolít. Csorba hangneme társnélküli hangnem korunkban, és ha követésre késztet, úgy nem a formájával, hanem a világhoz való viszonyával. Az ilyen viszony ugyanis egyre kényszerűbben öröklődik társakra, utódokra, és Csorba költői magatartása a jelen és a jövő tipikus magatartásának kezd bizonyulni. Igazuk van azoknak a méltatóinak, akik sztoikusnak látják ezt a magatartást, és minél inkább átéljük korunkat, egyféle sztoicizmust egyre időszerűbbnek érezhetünk. Téved, aki ezt a filozófiát passzívnak véli, – az ilyen világfelfogás harcot jelent, összeszorított foggal, önmagunk ellen, de a világ ellen is. Megállni önmagunkban, és a világ előtt le nem tenni a fegyvert: ez ennek a bölcseletnek a tanítása, és ez a legfontosabb mondanivalója Csorba Győző költészetének is.

Kötetének címlapjáról szép, mélységesen komoly arc tekint ránk. Ez tekint ránk költeményeiből is: zárt ajak, befelé forduló tekintet, csupa zártság, és ugyanakkor mégis, magát elibénk táró tartás, mely egyben felszólítás is: Nézzetek!

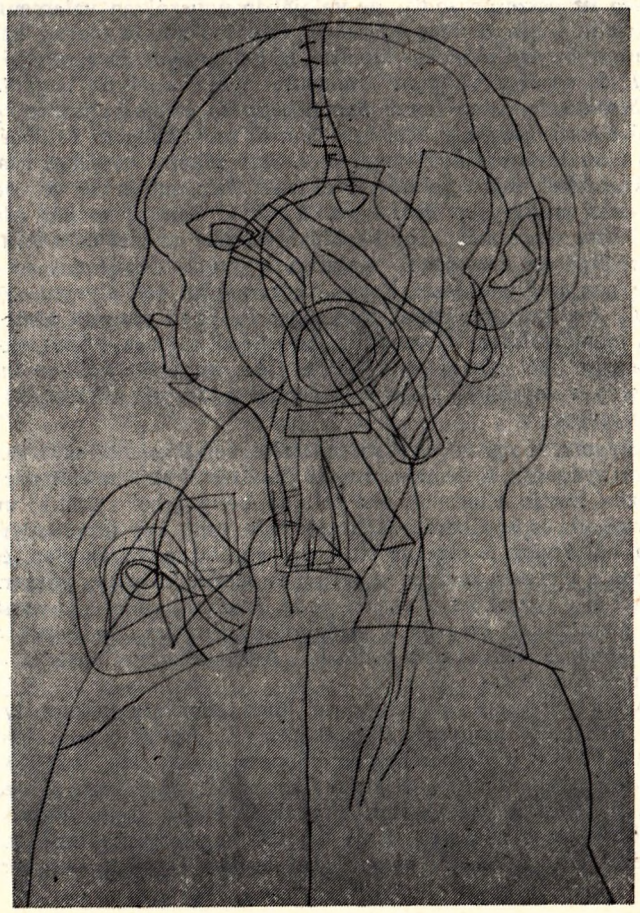

# *Csonka vonósnégyes*

*1.*

*Üvegre karcolt fuvallat hozta*
*egy jövendő hónap délibábját,*
*jácint hagymák embryó-lényén*
*márciusi fuvalat jár át.*
*Kutya kapar egy kerités tövében.*
*Hóvirág-gyökér ereszkedik*
*egy öregember kihült szivébe.*

*ez a második vonósnégyes*

*Úgy érkezünk el áprilishoz*
*mint február a márciushoz*
*Az a kutya még mindig kapar,*
*a titkaink után kutat.*
*Ne kutassátok titkaink*
*mint kutya kutatja a csontokat.*

*A titok nincs, a titok van*
*valahol a betüknek mélyén*
*vagy nénikénknek kanálkáiban.*
*A betü-boltban zsong erdő és tenger,*
*sir haldokló és kisgyerek.*
*Ahogy illik. Igy végezzék, kezdjük,*
*ha már egyszer elrendeltetett.*

*ez a második vonósnégyes*

*Tavasz és tél*
*mintha örökké ifju lennél*
*jársz tizenhat húr ágai között*
*gyermek, ki zsongó erdőbe kerül*
*tizenhat húr ágaiba kapaszkodik*
*ha túléli, majd ő is hegedül*
*négy helyett játszik akár a szél*
*ez a második vonósnégyes*

2.

*Ne falra függeszthető legyen,*
*hogy elkoptassák,*
*szemükkel elkoptassák*
*a tárlatnézők.*
*Inkább egy vonósnégyes legyen,*
*mi nem hallható, csak nagy ünnepen*
*vagy húsvéti gyertya*
*csak egyszer gyujtható*
*valami nem látható*
*nem hallható.*
*Valami ládikába zárható.*
*Kulcsa legyen*
*mit hébe-hóba előveszel*
*nyakláncra fűzöd*
*hogy bőrödtől meleg*
*legyen*

*eljátszogatsz a kulccsal*
*mint aki jácintot evett*
*részegen*

*De nem nyitod ki a ládikát*
*te sem*

3.

*A tuják állnak*
*de körülöttük körbe járnak*
*a koporsó-forma tuja-árnyak*
*lassan lépkednek*
*rövidülnek és hosszabbodnak*
*ár s apály ütemére nőnek, fogynak.*

*Holdfényes pavane.*
*Méltósággal körbe forognak*
*ahogy a hold rendelkezik.*
*Egyik gyermek-koporsó,*
*a másikban agg.*

*Forog az egész tuja-had*
*mint járókában a gyerek*
*előírt pályán körbe megy*
*vagy pórázon a kiskutya*
*ahogy húzza gazdasszonya.*
*hajnalban megállnak*
*árnyak a fákról leválnak*
*ezüst-szegélyes csolnakok*
*ringnak, úsznak a kert vizén*
*míg fel nem issza őket a fény.*

*4.*

*Állok magam mellett rettenten*
*mint egyszer egy kutya, mikor elestem*

*Állok rettenten, rémült szemmel*
*s arra várok, a fekvő felkel*

*Állok négylábon, meglepetten*
*hogy állok, miközben elestem*

*Segitenék, de nem tudom hogy,*
*a fekvő körül téb-lábolok*

*buzgólkodva és elcsodálva*
*nézem énem, hogy talán. Hátha.*

*5.*

*felenged fagyos illatuk*
*jácint, jácint!*
*s az ablak-résen beszivárog*

# *Idő*

*Nem volt ősze, tele,*
*se tavasza,*
*csak nyara volt, heves,*
*forró nyara.*

*Június, július*
*múlt nélkülе,*
*csak augusztusra gyúlt*
*ténnyé tüze.*

*De annak az egy hónak*
*ősze, tele,*
*tavasza, nyara volt és*
*reggele-éjjele.*

*Nem keltett örömet,*
*se bánatot,*
*vak elragadtatást,*
*csak azt adott.*

*Számon kívül maradt*
*múlt és jövő,*
*a perc ragyogta be,*
*az elszökő –*

*Nem volt ősze, tele,*
*se tavasza:*
*Ő volt a nyár, a néma*
*Idő maga.*

LAKATOS ISTVÁN

# ELVESZTETT OTTHONOK

*Kabdebó Lóránt interjúja*

KL: – A Szabadság-hegy oldalában, a Mártonhegyi út közepe táján, Budapest alighanem egyik legszebb kilátású lakásában beszélgetünk Lakatos István költővel. Távolabb a Sashegy kis dombsornak látszik, alattunk a Gellérthegy, játék-citadellájával. Tiszta időben a Margitszigettől Csepelig s tovább, a gödöllői halmokig zavartalanul ellátni. A panoráma, közelre csakúgy, mint a peremvidék zöldbe hajló félkörívéig, páratlan. Az öröklakás, ahol forog a magnetofon, egyetlen hatalmas könyvtár, egyike a leggazdagabb, leggondosabban válogatott magángyűjteményeknek, amelyeket ismerek. Könyvek fogadnak az előtérben, könyvek, padlótól mennyezetig, a szobákban. Nemcsak a fekvőhely mögött, az ajtófélfák fölött – itt könyvek sorakoznak minden lehetséges (sőt lehetetlen) helyen; a mégis szükséges néhány szekrény teteje a kisebb szobában éppúgy polcokkal van beépítve, mint ahogy polcok takarják a redőnyházat, polcok a WC szabad falfelületeit is.

LI: – Itt azok a kötetek pompáznak, amelyeket röstellnék megbecsült könyveim előkelő társaságában tartani, de valamiképp hozzátartoznak a korhoz, amelyben élek, így néha szükségem lehet rájuk, ehhez vagy ahhoz a munkámhoz. Itt őrzöm a Clair-féle *Párbajkódexet* és a *Gyakorlati nyomozás kézikönyvét*, a *Szivek tolmácsa* című szerelmi levelezőt és irodalmunk híres nyelvemlékeit, a Sztálin és Rákosi születésnapjára készült hódoló antológiákat, mellettük a teljes Sztálin-sorozatot, valamint Rákosi Jenő és Mátyás válogatott műveit. A *Mein Kampf* és Szálasi *Naplója* közt szerényen meghúzódik Zsdánov esszéinek vékony kötetkéje, dr. Tóth Tihamér szomszédságában Farkas Imre és Imre Farkas, Mécs László után Pósa és Kónya Lajos, majd egyéb dilettánsok, legrosszabb kortárs költőink reprezentatív alkotásai.

KL: – Felsorolnád néhányukat?

LI: – Majd bolond leszek. Akik járnak hozzám, úgyis tudják. Akik pedig azokon a mellékpolcokon sorakoznak, úgysem járogatnak ide.

KL: – Immár két évtizede nézed erkélyedről a mi pesti lapályunkat. Elárulnád, hány helyen laktál életed során?

LI: – Banktisztviselő apám, amikor megházasodott, szerény kis házat vett bérbe Bicskén. Itt születtem, 1927 áprilisában, a Thököly utca 6. szám alatt. Ez volt szüleim első lakása. Elmosódó emlékeim derengenek csak róla. Hosszú-hosszú veteményeskertje a vasúti töltésig ért, itt bújócskáztunk a szomszéd

gyerekekkel – ennyi maradt meg bennem a Nagyállomás melletti szülőházról. Öt esztendős koromban tovább költöztünk, be a község szívébe, hogy ne kerékpáron kelljen apámnak reggelente munkahelyére karikáznia, ez kezdett rangjához nem illeni, s hogy közelebb legyek én is a római katolikus elemihez, amelyben alapfokú tanulmányaimat rövidesen meg kellett kezdenem. A főtér sarkán béreltünk házat, nagyobbat, mint a Thököly utcai volt. Ebben újabb öthat évig éltünk, apámat akkor a részvénytársaság megválasztotta a Takarékpénztár igazgatójává. A tisztség ötszobás szolgálati lakással járt a bérelt házunkkal szemközti bank épületében. A Kossuth térre tekintő igazgatói lakosztályban apám tágas különszobát biztosíthatott nekem is – tizenegy-tizenkét esztendős koromtól fogva tarthatnám tehát magam önálló szobaúrnak, ha erre vagy kíváncsi.

KL: – Mint monográfusod ugyanakkor tudom, jobbára mégsem Bicskén éltél.

LI: – Jól tudod. Szülőhelyemen akkor még nem működött gimnázium, csak polgári, amely magasabb értelmiségi pályára nem képesített, egyetemre onnét nem nyílt út. Apám pedig, aki a németek győzelmében soha, percig se hitt, érettségi után engem Oxfordba szeretett volna küldeni, de legalábbis Bécsbe. A tatatóvárosi piarista gimnáziumba íratott be ezért, a szülőhelyemhez legközelebbi nyolcosztályos tanintézménybe. Hat évig internátusi növendék voltam, előbb a kapucinus szerzetesrend által fenntartott szerafikum, később a piaristák sokkal előkelőbb (és drágább) konviktusának bentlakója. Félreértések elkerülése végett sem a piarista, sem a kapucinus atyák nem szerzeteseket neveltek fiúinternátusaikban, konviktus és szerafikum egyaránt afféle diákotthon volt messzebb lakó szülők fiai számára, ahol kosztot-kvártélyt adtak, ahonnét normális civilekként jártunk át reggelente a tóparti gimnáziumba. De hát itt laktunk mégis egész tanévben, ez volt a szálláshelyünk, igen – és én kamaszkoromban semmit se gyűlöltem jobban, mint közös neveldéinket, ahol a nap huszonnégy órájából percig se lehettem egyedül, ahol minden élettevékenységünket állandóan ellenőrizték prefektusaink. Hidegen izzó haraggal tudok visszagondolni csak mindkét intézményre – míg a gimnáziumot magát szerettem, ezek az internátusok nem tartoznak elvesztett *otthonaim* közé.

KL: – Hány évig voltál tatai diák?

LI: – Ameddig internétusi bentlakó, hat végeérhetetlen évig tehát, mint említettem. Vagyis hiába volt különszobám, otthonom Bicskén, szülőhelyemen egy esztendőből hozzávetőleg három hónapig lakhattam csupán. A nagy változás hetedikes koromban ért. Apám, akit a hadtudomány szenvedélyesen érdekelt s józan stratégának tartotta magát, arra a meggyőződésre jutott, a hitlerizmus 1944 tavaszára, legkésőbb nyarára fog összeomlani. A szovjet csapatok Észak-Magyarországon keresztül törnek Bécs elfoglalására – fejtegette. Útvonaluknak Tata is fontos állomása lesz. Hogy távol tartson a feltételezett frontvonaltól, engedett hát kérésemnek, és az 1943/44-es tanévre szülővárosa, Zalaegerszeg állami gimnáziumába íratott át. Itt végeztem el, felszabadultan, jókedvűen a hetedik osztályt és ősztől a tanév befejezéséig kint a városban, cipőkereskedő nagybátyámnál, nagyszüleim házában lakhattam kötetlenül.

KL: – Hányadik lakásodnál tartunk?

LI: – Bicskén volt három, közben Tatán kettő, a zalaegerszegi tehát a hatodik. Itt éreztem kamaszkorom éveiben legboldogabbnak magam. De erről más alkalommal már beszélgettünk, rólam szóló monográfiádban megírtad te is – ne ismételjük magunkat.

KL: – Áttérhetünk, úgy érzem, budapesti éveidre.

LI: – Még nem. Apám jóslata 1944-re tévesnek bizonyult. Annyiban mégsem: 44 őszén Magyarország területén tombolt a háború csakugyan, utolsó gimnáziumi tanévem el se kezdődhetett Zalaegerszegen. Családunk Bicskén várakozott. Aztán, 1945 késő telén, úgy februárban, a már elfoglalt, romhalmaz Budapestre szorított bennünket a dunántúli hadmozdulatok viszontagsága. Azóta vagyok, megszakítás nélkül, budapesti lakos.

KL: – Hol kezdted fővárosi életedet?

LI: – Ne részletezzük a korai éveket, életrajzomban előbb-utóbb sort kerítek rájuk. Néhány mondatot csak, hogy érthetőbbé váljék, amiről ez a beszélgetés szólni fog, sok elvesztett otthonom közül az egyikről. Emlékezhetsz, mondottam már, a szovjet csapatok 1944 karácsonyának délelőttjén foglalták el szülőhelyemet. A község egyik legkényelmesebb, legtágasabb lakása kétségtelenül a miénk lehetett. Központi helyen feküdt, magától értetődik, ide szállásolta be magát a főparancsnokság. Egyszer-kétszer láttam az újságokból képről már jól ismert Tolbuhin marsallt is, főtisztjeivel körülállta éppen diákkori íróasztalomra kiterített haditérképét, nyilakat, karikákat rajzolt rá kék ceruzával. Igen, ezen az íróasztalon nemcsak diákkori zsengéim s *A Pokol tornácán* első változatai születtek meg: Budapest és Bécs sikeres elfoglalásának végső haditerve is az én asztalomon akalult ki, így gondolom legalábbis. Tolbuhin hadseregparancsnok nem nálunk lakott persze többedmagával, azt se tudom, Bicskén lakott-e egyáltalán – vezérkara (vagy annak egy részlege) annál inkább. Minket kitessékeltek természetesen szobáinkból, de a konyhában meghúzódhattunk. A vezérkarral aránylag békén éltünk együtt, jelenlétük a háborús zaklatások közepett nemcsak védelmet jelentett, hanem ami fontosabb, ellátásunkat is biztosította. Anyám és cselédlányunk reggeltől estig főzött a tisztekre, nyersanyaggal a III. Ukrán Front vadász-halász különítménye szolgált, jutott zsákmányukból nekünk is bőven. A főtisztek, alighanem Don-mellékiek lehettek mindnyájan, kivált a halat kedvelték. Naponta leküldték beszerzőiket a község-széli halastóra, kézigránátot vágtak a vízbe, tucatjával bukkantak fel tüstént a kopoltyúszakadt pontyok. Mások szívesen lőttek néhány utcával odébb egy-egy pulykát, tyúkot, malacot. Akadt anyámnak dolga bőven. Vendégeink a leghihetetlenebb időpontokban éheztek meg. Valamelyik bevetésből visszatérve éjfélkor kívánták meg a rácpontyot, vagy délelőtt kilencre kértek hatfogásos menüt, az elmaradhatatlan káposztalevessel. Apám szegény majdnem alkoholista lett, mert nekünk is a terített asztalhoz kellett ülnünk s minden fogás előtt, után, sőt közben koccintani kosztosainkkal. Méregerős, paprikával külön megszórt, legalább hetvenfokos pálinkával, amelyet vizespohárból ittak hősiesen.

KL: – Arany életetek lehetett.

LI: – Nem sokáig, sajnos. Pár hét múlva, a Balaton felől, utolsó, elkeseredett ellentámadásba kezdett a 4. SS páncélos hadtest, hogy széttörje Budapest ostromgyűrűjét. A marsall ekkor kiürítette Bicskét, nyolc-kilencezer lakosának

a fővároshoz közelebb eső falvakban, kisközségekben kellett meghúzódnia. Etyeken, Biatorbágyon, Budaörsön. Útra kelt a mi kis családunk is, gyerekszánkón magunk után húzva néhány takarót, pár napi élelmet; én vittem aktatáskámat még, benne összes költeményeimet, írószereimet, három könyvet. Etyeken, egy sváb paraszt borospincéjében zsúfolódtunk össze először, vagy húsz család. Néhány nap múlva, amikor nagyon végére jártunk már kenyerünknek, szalonnánknak, elhatároztam, én visszalopódzom Bicskére; némi kolbászt, lisztet kimenthetek talán éléstárunkból. Mondamon se kell, a kamrát üresen találtam, lakásunk teljes bútorzatát pedig az udvar közepén, kihányva a hóra, részint tüzelőnek fel is hasogatva már. A Bicskei Takarékpénztárban, apám dolgozószobája kivételével, kórházat rendeztek be, kellett a hely a sebesülteknek. Azért végigjártam az épületet, hátha találok valami használhatót; nem szólt rám senki. Ekkor fedeztem föl, a tornác alatt nagy kupacban ott magaslik teljes diákkori könyvtáram. Nemrég szórhatták oda, hó-sár nem áztatta még szét őket. Nem volt ez nagy könyvtár, négy-ötszáz kötet talán, de kamaszkorom legféltettebb kincse mégis. A tízkötetes Babits, a Kosztolányi-sorozat, Arany János, latin, francia, orosz, német klasszikusok, lexikonok és szótárak. Volt a Takarékpánztárnak egy udvarunkra néző irattára, másfél méter széles, hat méter hosszú, minden más célra alkalmatlan folyosószerű raktár, itt polcoltatta fel apám a bank sok évtizedes üzleti könyveit, iratait. Ez az irattár bolygatatlanul megmaradt, a múltszázadi főkönyvek, pénztárnaplók nem érdekeltek senkit. Elhatároztam, behordom ide könyveimet, itt megmaradnak talán. Hozzá is fogtam a hurcolkodáshoz, amikor megjelent a tornácon kíséretével Tolbuhin. Rámrivallt azonnal, igen indulatosan. Még alig ragadt rám valami az orosz nyelvből, de a többször, nyomatékkal elhangzott zabrálni szóból megértettem, a marsall azt hiszi, felhasználva a lakók távollétét, lopni jöttem ide. Háborúban, egy kiürített helységben, ez megbocsáthatatlan bűn csakugyan. Kétségbeesetten magyaráztam, ez a mi házunk, ezek az én könyveim. Mondtam franciául, németül, ijedtemben latinul is, Tolbuhin azonban, úgy látszik, oroszul tudott csak. Egyik törzstisztje értett szerencsére németül, tolmácsolni kezdett a marsallnak. Én pedig fölemeltem egyik sáros könyvemet.

– Puskin – mutattam Bérczy Károly fordításának címlapját. – Dosztojevszkij – halásztam elő a kupacból a *Bűn és bűnhődést*. – És ez Csehov, ez Goethe, ez Shakespeare – érveltem tovább.

Tolbuhin megenyhült. Épp jött a konyhából egy altiszt, hatalmas tál sülthallal, a vezérkarnak szánta, uzsonnára nyilván.

– Adjon a gyereknek egy halat! – mondta a marsall.

Soha olyan jól nem esett étel, mint soknapi éhezés, félnapi járóút után az a forró paprikás ponty. Tolbuhin megvárta, míg beleharapok, aztán fordult be apám irodájába, készíteni új haditerveket. Ekkor láttam utoljára, legközelebb már mint pesti körúttal találkoztam vele. De könyvtáramat megmentettem csakugyan. Abban a háborúban szüleim egész élete munkája elpusztult, amikor azonban tavasszal az üres falak közé visszaköltözhettek, a félhomályos irattárban ott várt aránylag sértetlenül a tízkötetes Babits, az *Ókori Lexikon* és minden szótáram. Csehov is, Homérosz is, Catullus is.

KL: – Ezzel szemben üres kézzel tértél vissza Etyekre.

LI: – Nem egészen. Az a tolmács-tiszt felhajtotta később egy páncélautó csomagtartóját, és hatalmas téglakenyeret, jó kilónyi kőkeményre préselt fekete teát halászott elő. Ezzel bocsátott útra.

KL: – Etyekre tehát.

LI: – Etyekre, ahonnét vándoroltunk tovább rövidesen. Biára előbb, majd, mivel ott nem laktak ismerőseink, Törökbálintra, ahol élt szüleimnek néhány barátja, náluk aludtunk meg pár napig, ők láttak el némi száraztésztával, rizzsel, liszttel. Azután csakugyan a főváros következett már. Ahogy Pest elesett, én februárban – egyedül – előreindultam s az Üllői út környékén beállítottam ott élő rokonainkhoz. Tőlük kértem segítséget, ideiglenes szállást. Nem nagyon örültek jövetelemnek, de azért megígérték, ellakhatunk náluk valameddig a Thék Endre utcában. Visszamentem a családért, így kerültünk Pestre.

KL: – Első pesti lakásod tehát a Thék Endre utcai volt.

LI: – Első pesti lakásaim igen átmenetiek voltak, nem nagyon érdemes számontartani őket. A Thék Endre utcából előbb Angyalföldre vándoroltunk, anyám nővérének családjához. Ők részvéttel, testvéri szeretettel fogadtak és kicsit föltápláltak bennünket a Tomori tér akkori csemegéjével, ízes lóhússal. Én beiratkoztam közben a katolikus Szent Benedek gimnáziumba. Nem mintha épp ide vágyódtam volna, de ez a középfokú iskola nyílt meg elsőnek Pesten, és hirdetőtábláján azt ígérte, aki március végéig elkezdi az 1944/45-ös tanévet náluk, nem veszti el az esztendőt, a nyolcadikosok pedig érettségit is tehetnek júliusban. A rendkívüli, alig több, mint három hónapos iskolaév reményében tüstént elköltöztem szüleimtől, akik még magdolnavárosi rokonaiknál várakoztak, hogy visszaköltözhessenek Bicskére s elvállaltam a bencésekhez aránylag közel eső Rákóczi úton egy neveletlen fiúgyermek instruálását, ott ezért szállást-ellátást kaptam. Délután tanítottam a nálam alig fiatalabb kamaszt, majd kisétáltam a kerepesi temetőbe és Arany János szarkofágja tövében készültem a másnapi órákra. Itt senki nem zavart. Utolsó gimnáziumomról alig őrzök emléket, oly átmeneti szakasza volt életemnek. Annyira nem érdekelt, annyira nem tartottam kapcsolatot osztálytársaimmal, tanáraimmal később sem, hogy most abban se vagyok biztos, hol állt az az épület, a Rákóczi téren-e, vagy a mellette lévőn. Ott valahol. Reggelente gyalog indultam a bencésekhez. Lakhelyemtől a legrövidebb út hozzájuk a Conti utcán át vezetett. A városnak ezt a részét, a szomszéd Víg- és Fecske utcával, Pest alsóbbrendű örömlányai tették nevezetessé – pontosabban hírhedtté –, a csúnyák, az ápolatlanok, a kiöregedettek, akiket valamirevaló bordélyház be se fogadott volna. Szent borzadállyal, kíváncsian szemléltem őket: ez már a nagy élet, a bűnös nagyváros része volt, ahová mindig vágyakoztam. Kis, jobbára földszintes házak előtt ácsorogtak ezek a szegények, volt bérszobája mindegyiknek és rémesen kifestve reggeltől csábítgatták már a járókelőket. Ha most azt kérdezed...

KL: – Persze hogy kérdezem.

LI: – Soha. E tekintetben igen kényes, mondhatnám elkényeztetett voltam egész életemben. Egyszer se tettem be lábam se magányos utcalányhoz, se nyilvánosházba. Noha efféle kalandokat nem vetett meg tisztes elődeim, sőt becsült kortársaim jó része sem. Engem azonban minden tisztátlanság és az örömszerzésnek minden rokonszenv nélküli módja oly mértékben taszított, hogy sose gondoltam rá, ezt is meg kellene próbálnom, ha másért nem, a couleur locale kedvéért. Nem próbáltam meg, szükségem se volt rá. Kifogás-

talan egészséggel, jó testi felépítéssel ajándékozott meg a természet, lányokkal sose voltam félszeg: úgy tizennyolc-tizenkilenc éves koromtól kezdve mindig akadt barátnőm, egyetemi kolleginák többnyire, tudtam saját lakást, legalább egy cselédszobát is fenntartani – a nemi nyomort átmenetileg sem ismertem.

KL: – A reménytelen szerelmet sem?

LI: – Azt igen, de az egészen más műfaja az érzelmi életnek. Reménytelen szerelmeim közben is akadtak vigasztalóim állandóan, többé-kevésbé szerettem őket is, legföljebb nem teljes boldogsággal. Végtére lírikus lennék, tudom, ahol a várakozás feszültsége, a személyes konfliktus hiányzik, a szerelmi költészet elhal, vagy másnak adja át a helyét, a belátásnak, a bölcseletnek például, ami nem biztos, hogy primér líra már. A boldogság ugyanis önmagában is kielégít, nem kell hozzá a versbe öntés öngyötrése. Az erotika, nálam legalább, korlátozott kielégülést nyújtott mindig, szellememnek-testemnek egyaránt. Részleteiben a szexuális élet ugyanakkor oly változatos lehet, hogy ideigóráig megadja a kimeríthetetlenség illúzióját. A kielégülést annál kevésbé. Aztán, ha már a szerelmi költészet is ide keveredett: az igaz szerelem ritka és nagyon személyes dolog; de minél személyesebb marad líraként is, annál roszszabb. Csak ha általánosítani tudja az egyedit, akkor pályázhat maradandóságra. A szeretet, méginkább a szerelem legnegatívabb tulajdonsága, hogy képtelen az objektivációra. A szenvedély a szerelem magasabb foka: itt a felhevült értelem kíméletlen megismerésre tör. Félek azonban, elkanyarodunk beszélgetésünk tárgyától.

KL: – Akkor kanyarogva közelítjük meg.

LI: – Redben. Folytassuk ott, július elején sikeresen leérettségiztem. Bizonyítványom nem tündöklött különösképp. Hajdani diákkoromban az osztályzat négy érdemjegyet ismert csak. A jelest, a jót, az elégségest, végül az elégtelent. Magyarból és történelemből elsős koromtól a nyolcadikig színjeles voltam mindig, jeles az érettségin is. De az idegen nyelvekből, németből, franciából, sőt latinból is csak jórendű osztályzat került végbizonyítványomba. Mennyiségtanból, fizikából pedig elégséges. Ami nem érdekelt, abból annyit tanultam csak, hogy épp el ne bukjam. S a tantárgyak többsége nem érdekelt. Ennyit az érettségiről, illetve, mivel ennek a beszélgetésnek elvesztett otthonaimról kellene szólnia, Rákóczi úti lakásomról. Érettségimmel egyidőben kamasz tanítványomat is átsegítettem a maga osztályán – ez után fölöslegessé váltam. Észre kellett vennem, ebédem és vacsorám egyre soványabb. Jóétvágyú kamasz voltam én is. Hazaértem időben, este nyolcra, éreztem a paprikáskrumpli illatát konyhában-szobákban még; a család sietve megvacsorázott érkezésem előtt, engem egy tányér pattogatott kukorica várt egyetlen fogásként. Amivel púposan telerakták ugyan a mélytányért s jól mutatott, ám három-négy deka lehetett az egész. Föllázadtam. Kiváló helyen feküdt az a lakás, a Rákóczi út pályaudvari végén, megállónyira a Világ szerkesztőségétől, ahol újságírógyakornok voltam már. Következő héten összecsomagoltam mégis, és a Kresz Géza utcában vettem ki egy tiszta kis cselédszobát.

KL: – Ott viszont nem kaptál ellátást.

LI: – Kaphattam volna, ha meg tudom fizetni. Szüleim akkorra visszaköltöztek Bicskére, havi tíz kiló liszttel segíthettek, ennyit nyújtottam át háziasz-

szonyomnak lakbérül az inflációs időkben. De mielőtt apám útra kelt, eljárt még a bank ügyeiben az Országos Takarékpénztárban. Ez a pénzintézmény, azt hiszem, afféle felügyeleti és tanácsadó szerve is lehetett a vidéki takarékpénztáraknak. Ott dolgozott Passuth László. Passuth-hoz járt apám azelőtt is, évtizede ismerték egymást, kapcsolatuk azonban kizárólag a bankszakmára korlátozódott. Apám tudta, Passuth híres író, vele példázódott mindig. Legyek bankember nyugodtan, a Bicskei Takarékpénztár igazgatójának és főrészvényesének fia bolond lenne, ha át nem venné apjától egy jólműködő intézmény vezetését, amiből tisztességesen meg lehet élni legalább. Emellett gondtalanul írhatok, ha már ez a mániám, akár olyan Bicskén is nagyrabecsült regényt, mint az *Esőisten siratja Mexikót.* Apám, életében először, most félrevonta Passuthot, átnyújtotta neki néhány költeményemet. Mondja meg legközelebb, de őszintén, tehetséges-e a gyerek. Ha igen, be tudná-e ajánlani ingyenkosztosnak, mint kolléga fiát, az Országos Takarékpénztár étkezdéjébe? Passuth reménykeltőnek ítélte zsengéimet és elintézte, hogy jó fél évig, míg egyetemistaként a bölcsészkar menzájára nem kerültem, az Országos Takarékpénztár tisztviselőinek terített asztalánál költhessem el ebédemet minden hétköznap. Illendően megköszöntem segítségét, ő egyszer talán hívott magához, de én, bár igen tisztességes, művelt embernek tartottam, nem oly író akartam lenni, mint ő – barátság, személyes kapcsolat sohase alakult ki köztünk.

KL: – Passuth szerepét életedben eddig nem említetted.

LI: – Pedig hálás vagyok neki, sajnálom, hogy később, amikor én is vittem valamire, a véletlen sose hozott össze bennünket. Emlékeztettem volna pedig hajdani jótéteményére. De hagyjuk már el a Kresz Géza utcát, ahol közel egy évig, 1946 közepéig éltem. Egyre nehezebbé, bonyolultabbá vált lakbéremet természetben törleszteni, a súlyos terhet hátizsákban kellett felcipelnem Bicskéről minden hónapban. Mikor az infláció múltán bevezetődött a forint, a szomszédos Sziget utcában találtam hasonló cselédszobát, havi hatvan forintért. Ide költöztem, itt éltem ugyancsak jó esztendeig. Idősödő szállásadónőm, egy özvegy tanárnő, sajnos szívesen vette volna, ha neki is természetben fizetek, de ő nem zsírra, lisztre gondolt, szerelmi szolgálataim lettek volna kedvére inkább. Hogy visszautasítottam, ettől talán lakhattam volna még nála valameddig, de mind nehezebben tudta elviselni, hogy sűrűn feljárt hozzám akkori barátnőm – kiadta tehát utamat. Ekkor a *Válasz* kezdő munkatársa voltam már – Sárközi Márta könyörült meg rajtam s adott átmeneti szállást Nyúl utcai villájában, míg új lakást nem találok. Márta pompás villájában, a *Válasz* szerkesztőségeiben és az egyetemen – akkor harmadéves bölcsészhallgató voltam már – megismerkedtem az egész magyar irodalmi élettel szinte. Pár hétig vettem igénybe csak Márta vendégszeretetét, 1947 őszén átköltöztem Cica nénihez, a Krisztina körútra. Cica néniről mindjárt mesélek majd. Nála elég sokáig, három teljes évig laktam. Kezdetben az ötszobás lakás cselédszobájában, amelynek hatvan forint volt havi bére. Jobb cselédszobák abban az időben általában ennyibe kerültek. Ma nem látszik hatalmas tételnek, szerény vendéglői ebéd épp csak kitelik belőle, borravaló nélkül, de számomra és akkor hatalmas összeg volt. Öt forintért 1947 körül a lakásom alatti kifőzdében kiválóan meg tudtam vacsorázni. Levest, két óriási fasírozottat bőséges körettel, kenyérrel és ráadásul még tekintélyes lekvárosbuktát lehetett kapni öt forintért. Apám bankigazgatói fizetése kétszáz forint volt közvetlenül az 1946-os infláció után, mely talán három-négyszázra növekedett 1949-re. Jól emlékszem

1947-es honoráriumaimra a *Válasz*nál. Első verseimért oldalanként húsz forintot kaptam. A *Magyarok* talán harmincat fizetett ugyanakkor. Az *Újhold*ba kizárólag a dicsőségért dolgoztunk, Lengyel Balázs egyetlen fillért se tudott fizetni munkatársainak. Legnagyobb tiszteletdíjam – húsz éves koromig – *A Pokol tornácán* honoráriuma volt. Ez a hosszú ciklusom, sűrűn szedve, talán nyolc oldalt tett ki a *Válasz* hasábjain. Százhatvan forint járt volna érte, de Sárközi Márta, tekintettel a rendkívüli teljesítményre, huszonöt forinttal megemelte a végösszeget. Nekem egy jó, tágas aktatáska volt életem akkori fő vágya. Amelyikkel Pestre menekültem, a diákkori, használhatatlanná morzsolódott. Én pedig akkor, azóta is, aktatáskával járok mindenhová. Kinéztem magamnak a Váci utcán a város legszebb, legdrágább kézitáskáját. Kétszáz forintba került, finom, tartós bőrből készült. Ezt vásároltam meg, csekély ráfizetéssel, *A Pokol tornácán* honoráriumából. Nem is csaptam rossz vásárt: tizenöt évig használtam aztán. Piaci bevásárlásra használható ma is.

KL: – Meddig laktál cselédszobákban?

LI: – Budapesti életem első három esztendejében, amikor egyetemi ösztöndíjaimból, instruálásokért kapott kis kereseteimből, téli hólapátolásokból és verseim csekélyke honoráriumából többre nem telt. Ámbár hogy *laktam* bennük, túlzás talán. Télen épp aludni jártam csak haza. Oly szegények voltunk – szüleim rég nem segíthettek semmivel –, hogy tüzelőt vásárolni, befűteni se tudtam volna. Ha valamelyik barátnőm feljött hozzám, akkor vittem csak haza egy szatyorban tíz kiló szenet. Emlékszem orvostanhallgató szerelmemre, a kedves Júliára, aki a Boldog Jolánta kollégiumban lakott. Amikor indult hozzám, leosont előbb a leányszállás pincéjébe és csent pár kiló tüzelőt, háncsszatyrába süllyesztve azzal állított be, mint legnagyobb ajándékkal. De mindig lopni sem tudott és gyakorta nekem se telt szénre. Kivált, hogy elmélyült köztünk a kapcsolat, s már naponta találkoztunk. Akkor bizony időnket a dunyha alatt kellett múlatnunk. Kiváló módszerem volt azonban hangulatunk emelésére.

KL: – Már eltekintve a meleg takaró alatt mégiscsak kínálkozó örömöktől.

LI: – Fokozva azokat. Bicskén, az ostromidők alatt, előbb német, majd orosz légelhárító géppuskafészek állt udvarunkban. Jó ládányi nyomjelző lövedéket felejtettek nálunk, nem tudom, a németek-e vagy Tolbuhin csapatai. Éjjeli csatározásoknál fűztek a hevederbe, minden tizedik vagy huszadik lövedék helyére ilyen nyomjelző patronokat. Ezek mutatták aztán a sötétben, merre csapódnak a golyószóró lövedékei. Ezeknek a lövedékeknek a fejrésze nem volt veszedelmes robbanószer, világított csak, de nem roncsolt, nem sebzett. Kis bőröndnyit fölmentettem belőlük pesti cselédszobámba. Ha beállított Júlia és nem akadt éppen tüzelőnk, ilyen nyomjelző lövedékeket helyeztem a vaskályhába. Újságpapírossal alágyújtottunk: csodálatos színekben izzott fel tüstént a kályha. Sokféle nyomjelző lövedékfej akadt. Kék, zöld vagy lila fényekben úszott ilyenkor cselédszobánk. Meleget nem adott persze a golyószóró-töltet, de öt-tíz percig is rendkívül barátságos, hogy ne mondjam, izgalmas színekben tündöklött tőle a szoba. A tejbőrű Júliára, akivel Goethe *Farbenlehré*jét is végigolvastuk valamelyik nyáron, ma is úgy emlékszem vissza főleg, türkizkéken ragyogott a háta, bordón, salétromsárgán a hasa, zöld villámokat szórt a haja és a válla – már csak ezért is irigyelhette volna tőlem akármelyik szürrealista festő.

KL: – A tűzijáték Cica néni szobájában játszódott le tehát?

LI: – Inkább még a Sziget utcában, de Cica néninél is talán.

KL: – Meddig tartott ez a nyomjelző-lövedék korszak?

LI: – 1948 körül kezdett már annyi jövedelmem lenni – a Baumgarten-alapítvány megítélt számomra előbb egy teljes évi ösztöndíjat, következő év januárjában pedig megkaptam a Baumgarten-díjat is –, hogy megengedhettem magamnak a luxust: kivettem Cica néni reprezentatív nagyszobáját. Ami bizony havi kétszázba került már. Előttem Szilágyi Dezső lakta, aki a Bábszínház igazgatója lett jóval később.

KL: – Hányadik lakásod, azaz szobád volt ez?

LI: – Bicskén, mint említettem, három helyen laktunk, én Tatán közben két internátusban, aztán Zalaegerszeg következett. Ha nem számítom háborús bolyongásainkat etyeki borospincékben, biai pajtákban, budaörsi istállókban és a törökbálinti ismerősöknél – végül is laktam, laktunk efféle szállásokon is –, Budapesten vagy nyolc-kilenc helyet említhetnék még. A Thék Endre utcát, az angyalföldi Tomori teret, a Rákóczi utat, majd a Kresz Géza utcát. Aztán átmeneti alvóhelyemet Sárközi Márta Molnár Ferenctől örökölt könyvtárszobájának pamlagán, utána a Sziget utcát, s ahol most tartunk, a Krisztina körúti két bérleményt ugyanabban a lakásban. Ahonnét egy teljes nyáron át, fenntartva szobámat Cica néninél, Basch Lóránt városmajori villájában is éltem. A kurátor Olaszországba látogatott ugyanis néhány hónapra, és hogy ne álljon üresen az a ház, engem kért meg, őrizzem, benne lakva, őszig. Megérkezett közben Svájcból Hubay Miklós, az első emeletet ő kapta meg (nekem a teljes földszint állt rendelkezésemre), attól fogva ketten őriztük Basch doktor rezidenciáját. Majd Mészöly Miklós költözött oda, a második emeleti összkomfortba – ő ott lakik azóta is, közel negyven éve már. Hogy hány lakás ez? Ahová bejelentkezve is voltam, legalább tizenöt, de összesen húsz vagy több talán.

KL: – A Krisztina körúti hol volt pontosan?

LI: – Szemközt épp a főpostával.

KL – Ez az a lakás akkor, amelyről *Özvegy és leánya* című életrajzi fejezetedben írtál a *Jelenkor* egy régebbi számában?

LI: – Igen, itt keresett fel Babits Ildikó, ha erre gondolsz.

KL: – Sok-sok otthonodból válasszuk ki akkor ezt, ahonnét széttekintve visszaidézhetjük a régmúltat.

LI: – Akárhonnét visszaidézhetjük. És amit visszaidézünk, mind múlt. A fél perce történt dolgok is.

KL: – Én a régmúltra gondolok. Emlegetted Cica nénit előbb. Kezdd övele.

LI: – Cica néni a legszebb öregasszony lehetett, akivel találkoztam. Gainsborough színeivel tudnám leírni. Bársonyos felületű, ezüst tónusú néni volt,

németes műveltségű, jobban tudott németül, mint magyarul. Ült mindig szobájában, bolyhos plédbe takaródzva – ő se nagyon tudott fűteni abban az időben – és német klasszikusokat olvasott. Lessinget, Wielandot, Herdert. Heine volt azt hiszem a legutolsó költő, akit még élvezni tudott. A Cica néni nevet barátaimtól kapta, ifjabb Tóth Aladártól vagy Mándy Ivántól talán. Onnét a név, hogy csodálatosan szép és idegenekhez rendkívül barátságtalan kék krémperzsa macskákat nevelt. A szobákban öt-hat sétált mindig le-föl gőgösen, ölbevehetetlenek, megsimogathatatlanok voltak, csak Cica nénitől tűrték tartózkodó kegyesen, hogy táplálja s olykor becézze őket. Cica néni hetvennyolcvan éves lehetett, egy huszonöt esztendeje halott katonatiszt özvegye, aki szerény száznyolcvan forintos nyugdíjából élt s abból, hogy ötszobás lakásából három szobát kiadott mindig albérletbe. Fél éve sem ült miniszteri bársonyszékében Farkas Mihály, amikor zokogva mutat nekem egy hivatalos levelet Cica néni. A Honvédelmi Minisztériumból érkezett, s arról értesítette címzettjét, hogy nyugdíját, mint az előző, fasiszta rendszer exponált katonatisztjének özvegyétől, februártól kezdve megvonják.

– Bizony, ez nagy baj – mondtam.

– Az istenért, csináljon valamit, Pista.

– Mit csinálhatnék, édes Cica néni?

– De hiszen maga híres ember, Pista. Mesélte, hogy az előző hadügyminiszterrel egy lapba szokott írogatni.

Cica néni ezt jól tudta, valóban. Veres Péterrel a *Válasz* hasábjain csakugyan szerepeltem együtt. Ismertem személyesen is. Amikor katonai behívómat megkaptam, épp jött be a lap szerkesztőségébe.

– El akarnak vinni katonának, Péter bácsi. Mit csináljak? – panaszkodtam.

– A fenébe! Maga a hadügyminiszter – háborodott fel Sárközi Márta. – Csak nem akarja bevonultatni a *Válasz* költőit?

– Sose törődj vele, édes fiam – nyugtatott Veres Péter. – Ne is jelentkezz. Amíg én vezetem a magyar hadsereget, a kutya se fogja számonkérni, megjelensz-e a sorozáson, vagy se. Ha hívnak mégis, tárcsázz föl, tudod a telefonszámomat, eligazítjuk a dolgot.

Föllélegeztem, a sorozóbizottság sose látott, a honvédség pedig teljesen megfeledkezett rólam. Azaz mégse teljesen. Hosszú évek múlva beidéztek egyszer, katonakönyvemet kérték számon rajtam. Rég nem Veres Péter volt már legfőbb hadurunk.

– Nem voltam katona.

– Katonakönyvének lennie kellene akkor is.

– Nem álltam sorozóbizottság előtt sem.

– Akkor pedig megbüntetjük.

Katonai igazolványomat postán kézbesítették ki pár hét múlva. A következő bejegyzések szerepeltek benne:

1. Csapatszolgálatra alkalmas, nem kiképzett író.

2. Büntetve először, 100 forintra: katonai nyilvántartás alól kivonta magát.

Boldogan befizettem a száz forintot. Ennyibe került, hogy percig se voltam katona életemben.

– Hívja fel azt a Farkas Mihályt, Pista – könyörgött Cica néni. – Csak tévedés lehet, hogy egy szegény özvegyasszonytól elveszik a nyugdíját.

– Farkas Mihály nem ír novellákat, sajnos. Vele nem szoktam találkozni se szerkesztőségekben, se klubnapokon az Írószövetségben.

– Hát haljak éhen? – potyogtak Cica néni könnyei.

– Milyen rangja volt a férjének abban a régi rendszerben?

– Vezérkari százados. Még Ferenc József alatt léptették elő. Itt vannak a kitüntetései – vett elő egy berakásos díszdobozt.

Csüggedten nézegettem az Osztrák–Magyar Monarchia rendjeleit, az első világháborús vitézségi érmeket és hadi ékítményeket, jó tucatnyit kiérdemelt belőlük a megboldogult százados. Ezek bizony aligha fogják meghatni Farkas Mihályt. Ámde levelek és okmányok is lapultak a kazetta mélyén. Olvasnám a legfelsőt, Cica néni azonban majdnem ujjaimra csapja az ékszerláda fedelét.

– Azokat nem kell megnézni, Pista!

– Miért nem?

– Csak. Nem akarom.

Gyanút fogtam.

– Ha azt kívánja, járjak el ebben a nyugdíj-ügyben, ismernem kellene valamelyest férje viselt dolgait.

Cica néni hosszan ellenállt még, én szelíd erőszakkal kiteregettem mégis azokat a sárguló iratokat. Az első egy köszönő levél volt, Stromfeld Aurél vezérkari ezredes írta: háláját, elismerését fejezte ki, hogy 1919. március 20-án a budapesti helyőrség élén Cica néni férje átállt a Tanácsköztársaság oldalára. A következő okmányban Landler Jenő igazolta, hogy május 23–30 közt a százados kitüntette magát Losonc visszafoglalásánál. Egy Stromfeld gödöllői főhadiszállásán kiállított írás dicséretben részesítette a megboldogult századost, mert a kassai, eperjesi és bártfai harcokban példamutatóan helytállt.

Szobaasszonyom sápadtan tördelte kezét.

– Az istenért, Cica néni, de hiszen a maga férje kommunista volt.

– Nem igaz, nem igaz! Nem lépett be ő soha semmiféle pártba. Ő a Monarchia törzstisztje volt, felesküdött a királyra, hogy képzelhet róla ilyet?

– Akkor is! Átállt a kommün oldalára.

– Drága Pista, ne árulja el senkinek. Amikor jött a Horthy, minden régi tiszttársa ezért szakította meg vele a barátságot. Bíróság elé is akarták állítani.

– És?

– Erre már nem került sor, mert szegény uram a kurzus elején meghalt. Mivel ítélet nem született, és párttag se volt a férjem, egy jóindulatú pártfogónk a hadügyben elintézte, hogy én mégis kapjak utána nyugdíjat. Most elvették tőlem.

– De kedves Cica néni, ha beírjuk ezt a fellebbezésbe, maga visszakaphatja. Mért nem mondta, hogy a férje 19-ben milyen érdemeket szerzett?

– Mert úgy szégyelltük egész életünkben, hogy szegény uram ilyen szamár tudott lenni.

Persze hogy beleírtuk a fellebbezésbe Stromfeldet, Landlert, a salgótarjáni és a kassai harcokat.

Cica néni hetekig ült sápadtan, szótlanul magastámlájú karosszékében, ölében kinyitatlan hevert lila selyempapírba gondosan becsomagolt Goethéje. Két hónap múlva érkezett meg a minisztérium válasza: tekintettel férje demokratikus érdemeire, az özvegy visszakapja nyugellátását. Igaz, nem a régi, teljes összeget, húsz forinttal kevesebbet. Cica nénit azonban oly boldoggá tette ez is, hogy húsz évig élt még elégedetten, büszkén. Közel száz éves korában halt meg, mint értesültem róla később.

KL: – Említetted imént, anyagi viszonyaid jobbra fordulásakor Krisztina körúti cselédszobádból átköltöztél a lakás reprezentatív nagyszobájába. Hogy éltél itt?

LI: – Jobbra fordulás ide vagy oda, nagyon szegényen még mindig. Az enyhébb tavaszi napoktól őszig megvoltam valahogy, de arra nem volt elég már a jövedelmem, hogy telente fűteni tudjam a szobát. Huszonhárom-huszonnégy éves koromig, míg Cica néninek fölmondva központi fűtéses lakást nem találtam a Szent István parkban, a meleg kályha fényűzését bizony ritkán engedhettem meg magamnak. Jó cserépkályha állt pedig a Krisztina körúti nagyszobában, vaskályha cselédszobáimban is volt mindig, megrakni azonban ünnepnap tudtam csak őket. Dolgozni télen kávéházakba, olcsó étkezdékbe, a Darling eszpresszóba jártam, vagy barátaimnál vendégeskedtem. Határ Győzőnél például.

KL: – Ő valahol a belvárosban lakott.

LI: – A Tanács körút és a Rákóczi út sarkán, annak a bérpalotának legfelső szintjén, amelynek toronynégyszögében hatalmas óra mutatja most a pontos időt. Győző lakosztálya egyetlen harminc méter hosszú, tizenöt széles teremből állt, amelyhez teakonyhányi mellékhelyiség tartozott s – ez volt a csodálatos benne – egy ugyanakkora tetőterasz, mint a műterem. Kilépve a teraszra, káprázatos kilátás nyílt a város tetőire, a budai hegyvidékre. Őszintén irigyeltem ezt a felső légrétegeket súroló lakhelyet. Zenedélutánok, zeneestélyek, irodalmi felolvasások tették élénkké, vonzóvá Győző felhőkakukkvárát. Pán Imre, Kállai Ernő járt ide sűrűbben s az *Európai Iskola* szürrealistái. Közvetlen a terem fölött magasodott azonban a monumentális időjelző készülék, amellyel zavartalan békességben élt különc barátunk, az órát ugyanis elnémította egy háborús találat. Az ötvenes évek elején a kerületi elöljáróság úgy határozott sajnos, hogy a szerkezetet működőképes állapotba kell hozni újra. Megjavították tüstént, a bérlakás urának élete ettől kezdve pokollá változott. Az az óra nem tiktakkolt, nem ketyegett, hanem – ördög tudja, miféle acélalkatrészek mozgatták fogaskerekeit – pörölycsapásszerű robajlással vitte előre szélmalomvitorla-nagy mutatóit. A műterem mennyezete fölerősítette a dübörgést, a lakás zúgott, remegett, mint a Juppiter villámait kovácsoló gigászok műhelye az Aetna gyomrában. Fogalmam sincs, hogyan állította meg, rontotta el Győző azt az órát néhány napra, míg el nem cserélte bérleményét egy teljesen közönséges, polgári lakásra, ahol bizonyára nem tudott oly boldog lenni többé, mint légi tanyáján.

KL: – Mulatságos meghívót találtam nemrég Szabó Lőrinc hagyatékában. Te küldted neki. Írógépeden vagy harminc példányban sokszorosíthattad is. Az a tartalma, 1949. november 5-ikére meghívod barátaidat Krisztina körúti lakásodra. Megírod mindenkinek, hogy kik lesznek ott. A névsor imponáló. Eljönnek, közlöd, Jékely Zoltán, Szabó Lőrinc, Vajda Endre, Lengyel Balázs, Nemes Nagy Ágnes, Mészöly Miklós, Határ Győző, Mándy Iván, Rába György, Jánosy István, Pilinszky János, Hubay Miklós – vagy harminc nevet sorolsz fel. Emlékszel erre?

LI: – Nagyon jól. Ha nem is épp erre. Majdnem minden hónapban összegyűltünk valahol azidőtájt, nálam is elég gyakorta, de nem csak nálam. Tudod, nagyon fiatalok voltunk még, beleértve Szabó Lőrincet, aki évtizeddel volt fiatalabb akkor, mint én ma. Hogy azon a novemberi napon mindenki ott volt-e, akiket beleírtam a meghívóba, erre nem veszek mérget. Lőrincről tudom csak, hogy biztos nem jött el, mert megmaradt egy levelezőlapja: sajnálkozva ki-

menti magát, épp kórházban fekszik vesekővel. Ma már nem sért senkit, ha elárulom, Lőrinc később sokszor megfordult abban a szobában, de túlnyomórészt nem barátaim kedvéért. Volt egy irodalomkedvelő balerina ismerősöm, csinos kislány, másodrendű mulató mellékcsillaga, aki rövid ideig fel-feljárt hozzám, többre tört azonban, sokkal nagyobb költő által szeretett volna halhatatlan lenni. Amikor megtudta, ismerem Szabó Lőrincet, addig unszolt, míg be nem mutattam neki. Lőrinc rokonszenvesnek találta, s egyszercsak azzal állt elő, nem engedném-e át nekik a szobámat. Nekem épp más kapcsolatom kezdett alakulni, szívesen átengedtem Lőrincnek Magdát örökre, szobámat egy-egy alkalomra. Aztán már más szerelmeivel is meg-megjelent Lőrinc – az a szoba csakugyan igen alkalmasnak bizonyult meghitt együttlétre.

KL: – Hadd idézzek imént említett meghívódból még. Azzal végződik, sok csinos lány is meg fog jelenni és kitűnő ételekkel, italokkal várod vendégeidet.

LI: – Ezzel valamit már elmondtál ezeknek az összejöveteleknek a jellegéről. Hadd mondjam mégegyszer, nagyon fiatalok, túlnyomórészt huszonévesek voltunk, néhányan egyetemi hallgatók még. Értelmes, vonzó kolleginăink boldogan jöttek, hogy megismerkedjenek író barátaimmal, barátaim pedig, hogy találkozzanak gyönyörű kolleginăinkkal.

KL: – Hát még ha a csinos kollegina egyúttal irodalmunk legtehetségesebb költőnője volt.

LI: – Nemes Nagy Ágnes akkorra kinőtt már a bölcsészkar padsoraiból, abban viszont igazad van, huszonéves korában kivételesen szép volt. Ő mindig Lengyel Balázzsal, férjével jött, a flörtnek, az oldott légkörnek azt az atmoszféráját azonban, amely ezeket az estélyeket meghatározta, nagyon élvezte Ágnes is.

KL: – Hogyan zajlottak le efféle estélyeid?

LI: – Mindenekelőtt: nem örvendek túlságosan, hogy az a kissé nagyképű, kissé szamár, kissé kamaszos meghívóm, amelyet idéztél, Szabó Lőrinc gyűjtőszenvedélye folytán átvészelte az évtizedeket. Hajdani magamat szívesebben látnám valamivel komolyabbnak, tartózkodóbbnak. De ha már nem tagadhatom le, annyit elárulok legalább, félreérthető az a kitétel, hogy pompás ételekkel-italokkal én várom vendégeimet. A lányok dolga volt, mondhatnám belépődíjuk, hogy tálcányi süteményt, szendvicset hozzanak magukkal. Italról ugyanakkor a férfiaknak kellett gondoskodniok, palack borról a szegényebbeknek, töményről a tehetősebbeknek. Én csak tányérral, pohárral szolgáltam, kölcsönkérve azt is háziasszonyomtól. Hogy milyen szegények voltunk, hadd meséljek el közbevetőleg egy történetet. Beállított Mándy Iván egy üveg vörösborral. Beszélgettünk, táncoltunk – igen, gramofonzenére táncoltunk is –, űztünk mindenféle elmejátékot. Új kislány tűnt fel aznap körünkben, az ifjú, szőke Panni. Iván másfél óra alatt meghódította, a rokonszenv kölcsönösnek bizonyult. Tizenegy felé Iván Panni fülébe súgta: lépjünk meg innét, meghittebb társalgásra alkalmasabb egy esteli séta. Észrevétlenül tűntek el, a ház kapuját már bezárták persze, Iván főúrian kifizette Panni kapupénzét is, kerek forintot nyomott az álmos házmester markába. A Krisztina körúttól jó órányira, a Pasarét végén lakott Panni. Ifjonti kedvvel indultak el a hűs holdfényben. Fák

alatt, kapualjakban meg-megálltak nyilván, hosszabbítva a hazafelé vezető utat. Egy-egy kései presszó, kisvendéglő itt-ott nyitva tartott még. Panni javasolta, valahol éppenséggel megpihenhetnének, talán egy fekete sem ártana. Iván azonban csodálatosnak tartotta a Városmajor sejtelmesen suhogó fáit, az éjféli utcák fényeit. Panni didergett, november volt, ahogy ez a meghívóból ugyebár bizonyítható.

– Maga nem fázik, Iván?

– Maga mellett, Panni?

– Mégis, ha villamosra ülnénk.

– Ilyen ragyogó időben?

Gyengéden esni kezdett az eső.

– Megázunk – mondta Panni.

Iván átölelte Pannit egy kapualjban.

– De nem itt.

Az eső zuhogott. A szél feltámadt. Néha kevésbé zuhogott. Akkor tovább mentek. Egy után elérték Panniék házát végre.

– Jöjjön be, Iván. Tárcsázok egy taxit.

– Nekem most támadt sétálni kedvem igazán.

– Maga milyen fiatal, Iván!

Iván megkönnyebbülve fordult vissza. A zápor elállt, most villámlott csak. Valahol belecsapott egy fába. Iván sietett. A Moszkva téren elérte még az utolsó hatost. Zsebébe nyúlt, nem szállt fel. Egyetlen forinttal jött hozzám, ezt nyomta a házmester kezébe.

Elindult a Mártírok útján. Köd. Hódara. Átment a Margit-hídon. Jeges zápor verte a Dunát. Iván felöltője átázott. Sietősebbre fogta lépteit. Vihar, felhőszakadás. A Nagykörúton kiöntötte cipőjéből a vizet. Háromra járt. Iván a Fiumei úton lakott. A Rákóczi úton tüsszögött már. Négykor csöngetett be házuk kapuján.

– Szent ég, Mándy úr – mondta a házmester. – Beleesett a Dunába?

– Holnap megadom a kapupénzt – köhögött Iván.

KL: – Pedig Mándy Iván akkor országosan ismert novellista már, és ahogy te is, a korszak legelőkelőbb irodalmi díjának, a Baumgarten-díjnak a kitüntetettje.

LI: – Vigyázz, Lóránt. Amiről mi itt beszélünk, az 1949 novemberében történt.

KL: – Tehát nincs már *Újhold*, nincs *Válasz*, a *Magyarok* is megszűnőben.

LI: – Nem megszűnőben, 1949 novemberében már *Magyarok* sincs. Ezek a folyóiratok mind nincsenek, már mi se vagyunk sehol. De visszatérve a Krisztina körútra még, annyit hadd mondjak el azért befejezésül, ne hidd, hogy csupa efféle összejövetelekből állt akkori életünk. Csaptunk ilyen bulikat is, mert, mondom, fiatalok voltunk és vigadtunk csakazértis. Többnyire azonban komolyak voltunk, nagyon is komolyak. Egymás lakásain sokkal szűkebb társaságban gyűltünk össze általában. Ahol nem hangulatfény és gépzene mellett időztünk, hanem a világ és az irodalom dolgait vitattuk meg. Nemes Nagy Ágnesnál, olykor nálam és másutt is. Felolvastuk egymásnak munkáinkat, megbeszéltük műhelygondjainkat és egyéb gondjainkat is természetesen.

Ezeknek a barátságoknak, beszélgetéseknek igen nagy összetartó ereje volt. Tartottuk a lelket egymásban a legsötétebb időkben is.

KL: – Fény és árny. Jutott nektek fiatalságtokban mindkettőből. Mégis árnyékból több talán.

LI: – Több, kétségkívül. De nem azért mondom, hogy megszépítsem a messzeséget, megbocsássam a megbocsáthatatlant, hanem hogy a teljes igazságnak ezt a részét se hallgassam el: akármilyen borzalmas volt is az a korszak, mely egyikünk életéből tíz, másikunkéból húsz évet rabolt el, amely évtizedre vagy még hosszabb időre homályra, hallgatásra ítélt egy egész nemzedéket – néha-néha elcserélném a mai fényt az akkori árnyra; nem az árny kedvéért, hanem elmúlt fiatalságunkért. Mert mégiscsak ifjak voltunk és ifjúságunk puszta ténye folytán valamiképp nem tudtunk oly boldogtalanok lenni, mint amilyen boldogtalanoknak lennünk kellett volna, ezek miatt a sötét évek, még sötétebb bűnök miatt.

*A Magyar Rádióban elhangzott beszélgetés átdolgozott és kibővített változata. Szerkesztő: Dénes István.*

ÖRKÉNY ISTVÁN

# Útban Marseille felé*

Párizstól Lyonig 74 oldalt olvastam. Elég derék teljesítmény. Lyonban soká állhatott a vonat, mert amikor elindult, a 91-ik oldalon tartottam. Ezen közben útitársaim leszálltak, s felszállt egy kövér ember a kamaszfiával. Ezt se vettem észre. Mert a 74. oldalon a hölgy, akit Hortense-nek hívnak, aki fiatal, szép és szegény, aki agg édesanyját támogatja, mégpedig abból, amit – idézem – „napközben keres egy jelentéktelen ügyvédi irodában, ahová kisegíteni jár" – tehát a 74. oldalon Hortense felveszi a szürke útifátyolt. Mikor ezt olvastam, rettegés fogott el, mely később még csak fokozódott, mert Hortense, aki szürke kosztümöt viselt, felkapott egy vörös kézitáskát és taxin kivitette magát a Victoria-állomásra. Kifizette a kocsit, s aztán „odalépett az első vasutashoz. Kérem, honnan indul az esti gyors? – Első vágány, hangzott a válasz. Tessék iparkodni." Így szállt föl Hortense a vonatra. Ha földalattival megy, bizonyosan lekésett volna róla... Bár késte volna le, gondolom szívszorongva; de Hortense sajnos nem késte le. Hortense a vesztébe rohan.

A 74. oldalon Hortense, mint említettem, leány és szép és szegény. Ez azt jelenti, hogy a detektívregény törvényei szerint az utolsó lapon, a 212-esen, asszony lesz és gazdag. Vagy legalábbis jómódú. Ez a tudat tartja bennem a lelket. Mert Hortense nem tudja, mi vár rá. Ő csak egy hirdetést olvasott – a 32. lapon –, melyben előkelő úr Sussex grófságában titkárnőt keres, heti 25 font fizetéssel. Én nem tudom, mennyi heti 25 font, de nagyon sok lehet, mert Hortense ész nélkül elindult Sussexbe. A föltételnek, úgy látszik, megfelel. Fiatal, szép és jó családból való. Ez nagyon biztató. Detektívregényben a jó családból való embereket a legritkább esetben ölik meg. Szörnyű dolgokon esnek keresztül, de a végén mégis megházasodnak. Talán Hortense-ben is él a remény, mert kínos pontossággal tartotta be az apróhirdetés föltételeit: „Jelentkezés szürke kosztümben, ugyanilyen színű útifátyollal és vörös kézitáskával." Hortense ezen kívül még bundát is viselt. Hogy milyen bundát, azt nem tudom, mert a könyvben csak ez áll: astracan. Túl izgatott vagyok ahhoz, hogy elővegyem a szótárt. De érezhető, hogy a bunda nemes prémből való. Szinte még csodálkozik az ember, miből telik astracanra egy lánynak, aki az anyját tartja s egy jelentéktelen irodában kisegít. De Hortense bizonyára takarékos.

A vonat elindul. Az enyém is, de – sajnos – Hortense-é is. Aggódni csak én aggódom: a lány nem. A lány vígan cigarettázik, elővesz egy újságot és olvas. Nem tudja azt, amit én – s minden olvasó – már a 24. lapon tudott, hogy az esti gyorson, mely Sussexbe visz, hat fiatal lányt gyilkoltak meg. Mind a hat szürke kosztümöt viselt. Ez még nem feltűnő. De mind szürke útifátyolt és piros kézitáskát: ez már ijesztő, rémes és fenyegető, mint egy halálos ítélet. Hat lányt már eltett láb alól ez a szörny; s a könyv címe: A Hetedik Halott. Borsódzik a hátam, ha arra gondolok, mi vár Hortense-ra. Hatan

* Az író hagyatékából

utaztak előtte így, kosztümösen, fátylasan, a halálba; az ember könnyen kiszámíthatja, ki lesz a hetedik. De még erre sincs idő. A gyorsvonat – a sussexi – dübörögve rohan bele egy alagútba. S ekkor lassan kinyílik a fülke ajtaja, egy kesztyűs kéz nyúlik be és észrevétlenül a kapcsolót keresi. Kattanás és a fülkére sötétség borul.

*

A 96. oldalon történik ez. Behajtom a könyvet, tikkadtan nézek körül. Nem bírom tovább. Úgy látszik, a detektívregényt csak kis adagban szabad szedni, mint a mérgeket. Szokni kell hozzá a szervezetnek. Aki ritkán él vele, annak megárt, mint a törköly. Bár e hasonlat nem szerencsés, mert az effajta írások hatása épp ellentétes a pálinkáéval. A részegség bátorrá tesz, vagy legalább kötekedővé; a detektívregény mámora a félelemé. Én legalább is féltem, attól a perctől kezdve, hogy Hortense felvette a kosztümöt. Még ennél is hamarább: mikor elolvasta a hirdetést, már ugyanazt az iszonyodást éreztem, mint mikor egy ember a szememláttára a villamos alá kerül.

Ez hökkentett meg: a félelem. Soha más írásmű nem gerjesztett félelmet bennem. Megjárhatjuk Dante poklait és nem érezzük ezt. A detektívregénytől mindig. Olcsó félelmet és olcsó reménységet; az emberre ráfogják a pisztolyt, de az ember tudja, hogy csak vaktöltése van. Van hangja, füstje; magva nincs. Nem is vitás, hogy Hortense-t – a 212. lapon – a mesterdetektív megmenti. A sussexi szörnyet lelövi. Hortense-t feleségül veszi; és akkor kezdődik a biztonság, a béke, meg a zavartalan boldogság. Erről a boldogságról szeretnék írni; arról, miről hallgat a könyv. Pedig az sokkal izgalmasabb, mint a sussexi szörnyeteg.

*

Ez a boldogság az állandóságban gyökerezik, s e biztonság záloga a pénz. Ezért hallgatnak róla a bűnügyi regények szerzői: mert az állandóságról írni nem lehet, s „a pénz örömeit" se írta meg soha senki. Ezt a közérzetet csak közgazdászok ismerik. Keynes híressé vált könyvében (A béke gazdasági következményei) nálam sokkal jobban megfogalmazta ezt, a hepienden-túli boldogságot. Az első világháborút megelőző évekről, a „boldog béke" esztendeiről írta: „A londoni polgár, aki ágyban itta a teáját, az egész világ minden árucikkét megrendelhette telefonon, amennyit kívánt, s biztosra vehette, hogy az árut pontosan házhoz szállítják. Ugyanakkor és ugyanígy befektethette vagyonát természeti kincsekbe és vállalkozásokba, és a legkisebb fáradság nélkül részesült a haszonban vagy jövedelemben. Ha kívánta, pénzét bármely nép vagy bármely közösség vagyonával egyesíthette, akármelyik földrészen, értesülései vagy elképzelései szerint". S ha utazni támadt kedve, „csak elküldte az inasát a legközelebbi bankba, s felhozatott tetszése szerint való nemesércet, amit alkalmasnak tartott . . . s igen csodálkozott volna, ha – aranypénzzel a zsebében – valaki kérdésekkel háborgatná. S ami a legfurcsább: teljesen természetesnek tartotta ezt az állapotot. Minden változást fölöslegesnek, botrányosnak és őrültségnek tekintett volna . . ."

A londoni polgár, egy negyedszázaddal ezelőtt, miközben telefonon bonyolította üzleteit, vagy – ha utazni támadt kedve – csörgő arannyal vonatra szállt, nyilván nem hurcolta magával a Hetedik Halottat. Nem volt rá semmi

szüksége. Ő nyakig benne élt abban az állandóságban, mely ma csak a detektívregények 212. oldalán kezdődik. E huszonöt esztendő alatt nagyon sok történt.

Van egy angol író, aki minden esztendőben két bűnügyi regényt ír, s eddig több mint négymillió példányban jelent meg, csak az angolszász nyelvterületen. Péter Cheyney a neve. Akit négymillió példányban nyomnak, az nyilván telibe talált egy közhangulatot. Elolvastam egyik könyvét és elolvastam az önéletrajzát is. Abban elmondja, hogy ír. Soha ilyen árulkodó műhelytitkokat!

*

A szerző mindenekelőtt tárgyat választ. Eddig rendjén van, ezt tette Tolsztoj is. De Cheyney, ha megvan a tárgy, keres egy jó intrikát... Kik a jó intrikusok? Az ópiumcsempészek, a kémek, a kloroformos rablók, egyszóval mindazok a balkáni elemek, akik bizonytalanná tették az utazást London és a sussexi grófság között. Ilyen könnyen akad. S ha megvan, akkor Cheyney, saját szavaival, egy-kettő összeállítja a jellemeket. Minden hős kartotékot kap, melyben a következő rubrikák vannak: születése, vagyona, szokásai, különös ismertetőjele, feltűnő hajlamai, tikkje... Mint egy népszámlálási kérdőíven. Ezeket a szerző – egy-kettő – kitölti, s máris kész a vázlat, a harc a jócsaládból való egyén meg az intrikusok között. Kész a regény; ámde még nyilatkozik a bizottság.

A szerző úgy nevezi: areopág. Tagja egy ügyvéd, egy rendőr, egy orvos, egy tudós és – egy író (!). Cheyney elmondja a mesét, a bizottság megmondja a véleményét. Mindez nagyon demokratikus. Utána Cheyney diktafonba mondja az immár kész és hibátlan detektívregényt. Évente kettő készül így. Mintha Dosztojevszkij munkamódszerét egy kitűnő mérnök modernizálta volna; elmarad a töprengés, a nyersanyagnak – az élet valóságának – oly fárasztó rostálása. Az írás néhány munkamozdulatra egyszerűsödött. Így készül a Bedő-regény. Évente kettő.

Látnivaló, hogy úgy készül, mint a szérumok. Az areopág helyett megteszi egy ló is; ha az nem döglik bele, akkor az olvasó sem. Ámde négymillió példányban csomagolják, tehát bíznak benne, van hitele. Igaz, hogy Cheyney nem a saját erejéből él, hanem az irodalom óriási aranyfedezetéből. A szó mérhetetlen hitele áll mögötte; s ha azt írja, hogy „Hortense fáradtan hunyta le szemét", akkor négymillió ember – csak az angolszász területen – el is hiszi ezt. Dickens és Balzac kedvéért hiszi el. Meg a saját lelki egyensúlya kedvéért.

*1948 május*

PÁLINKÁS GYÖRGY

# „Elhangzott dal régi fényről és szerelemről"*

Bármennyire is biztosították afelől, hogy nincs vége, az a megpattant hajszálér a jobb szeme sarkában olyan szúró fájdalommal lüktetett, hogy már azon át érezte szívverését. „Szalmasárga, szalmasárga" – ezt kiabálta valami erőszakos gyerekhang a fülében. De miért pont így hallotta, s ha ez a zakatolás már a tetőfokára ért, akkor meg ezt: „csss, csss!"

Igen, ezek a valóságkitérők vezethették Önt, kedves Hermina, arra a szederindás fennsíkra, ahol szemébe csapott egy ág, amivel akkor nem törődött. Nem törődhetett, hiszen, legalábbis Ön úgy hitte, oly ritka, lila-szirmú, gömbfejű virágokat gyűjthet, melyek az avarkorból maradtak itt. És akkor csokra elszakította Önt mindattól, amit a múltban bizonyos perceknek köszönhetett. Egy pillanatra még kivárt türelme, hogy leszámoljon a nem létező örömökkel, és még az is átvillant Önben, csak úgy estében, hogy már korábban is látta ezt a tájat. Szemét a bámész pillanat a völgyi templomtoronyra húzta és mindenféle hangokat hallott akkor is, ami persze lehetett a zuhanás első figyelmeztetése.

Homlokom – mondta, drága Hermina –, csak a homlokom ne karmolódjon össze!

Megfejthetelen, hogy miért csak a homlokára ügyelt. Nem akarva tetézni a bajokat, ami ebben a főnix időben ilyfajta hanyatlásokkal járhat. De talán nem túlzom el a dolgot, ha azok a társasági, gyermekfigyelő, fújd-el-a-gyertyát-a-tortán-felnőttkorom-kedvéért, mert-mit-kezdjek-veled állapot juthatott eszébe: a gyertyaláng varázsa, hogy ezt már én is tudom, meg az a vendég-apa is, akinek anya visszfényeskedett gyerekarcomat felhasználva.

Frontális, vagy legyen homlokegyenest közeledés, mégiscsak a harmincas évek töredékes emléke, hogy ne mondjak mást, egy hétvégi kiruccanás zsúrjára gondolhatott akkor, kedves Hermina, az Ön kedves Édesanyja. De túlságosan is előretolakodott akkor Önben a féltékenység világgá-akarok-menni-kedve, mivel, gondolom, nem változtathatott ezen a gügye mosolyokban meglévő helyzeten. Hát belefújt a gyertyába a nyilvánosság előtt.

Mi más, ha nem kompromisszum volt a kezében az akkori kedvenc babájának csúnyán megviselt pilótasapkás homloka, amit ha hátradöntünk, sír, mert pumpálja sípját ez a felborult helyzetből adódó pneumatika. És homlokával érintve, úgy vélte, bepúderezte ezt a nem-igazi-baba-gyereket.

– Mégiscsak igazi! Mert fogom, és most fújok! Anya! Hidd el, ez most már elegendő! – sikította akkor, ó, szép kicsi Hermina.

* Részlet egy nagyobb műből

– „Nézd, még mindig ott van a holdad, mit széljárta szád növelt a gyertyaláng közepén, s nem alszik el!" – diktálta e mondatokat anyja a szülői asztal perspektívájának mellvédjén.

És ahogy az asztalhoz ért a homloka, már összezavarodott a vendégség, és fújtattak Ön helyett, csak hogy sikerüljön, és össze is röhögtek.

Bármily furcsa is egy kisgyerektől, Ön akkor e szavakba kezdett: – Titkos sírásom, kérem, nem tudom milyen gyöngeségből fakad, Mademoiselle, s ha jelet vél látni homlokomon, apámtól félve most átruházhatom estemben homlokára!

Véljük néha késő délután, hogy az ágak árnya a ház falán öregasszonyok álma. És már egyre súlyosabb a tér szemünkben, mint kamaszkorunkban, amikor utunk egy búzamező mellett vitt el, s árnyékot növelt szemünk aljára valami idegen érzés. Hogy vissza kell fordulni, mert itt minden olyan, amilyen én, saját tekintetem fúródik saját tekintetembe. Meginog persze bölcselkedésünk árnyékaink mivoltáról, mint ahogy meginog járásunk, ha odafigyelünk lépéseink egymásutániságára. Még úgy tűnik, fényes hangon szólítjuk magunkat estünkben, de már érthetetlen beszédünk a körülállók számára.

Hogy milyen okból szólította Mademoiselle-nak a szembenülő idegen férfi feleségét? Másra nem tudok gondolni, kedves Hermina, mint hogy valami beszélgetésfoszlányból következtethetett arra, hogy ő is boldogtalan, világgá-menni-akaró öltöztetős babája miatt. Bár elbizonytalanított egy későbbi kijelentése, mikor visszarántotta tekintetem a házfal melletti betonjárdán, egy szemetesedényt nyikorgatva cipelő öregasszonyra, aki tüzetesen megvizsgált minden fagytól elfekvő dálialevelet.

Kicsit feltartóztatott viselkedése, de még benne maradt szememben a szárazdelelő propellerzaját viselő aeroplános büszke tekintete egy öregúrnak ott a sarkon, aki megvárta, míg eltotyog mellette az ismeretlen kortársnő, s csak akkor nézett utána, mert így illik, felidézett örömének.

És gondolom, Ön most arra gondol, egy végtelenül csúnyácska szerető kellene Önnek, akit fölényes biztonsággal várhat, és akinek arcáról soha nem tapasztalt izgalom árad. Mert élni kell, és ez a túlélési ratifikáció olyan hőt fejleszt úgy gyomortól lefelé a hasban, hogy az már tünet.

Ó, kedves Hermina, fölül kell hogy emelkedjék „mail art" küldeményén, a holnap, én szép hölgyem, majd csak sarkon fordul, és nagyot bámul e csodálatosan elhitető közvetítő asztalon. S hogy a dologra térjek, az eljövő tervekből mára már semmi sem marad. Éppenséggel úgy kel föl számunkra a reggel, mint Anna Karenina függönyt-érintő kedve.

Annyi biztos, mélyfajta volt tekintete, ó Hermina, vagy legalábbis sötét. Mindenesetre nem lehetett megkülönböztetni kellőképpen a mit-nem-adnék-tekintettől pillantását.

Úgy érzem, úgy érezte akkor, hogy szemében, mint egy havas fennsíkon leszúrt bot árnyéka, kifeszült a táj. És ebben a tájban minden változtatás szentségtörés, s hogy ez már nem emlékezteti semmire, hogy ez a táj már teljesen Önmaga. Ebben a tájban félúton megáll a hóesés, ezen a vidéken minden felgyűrt hóhalom árnyéka egy-egy félrefordított arc sziluettjét mutatja. És ezekre az arcokra vetődik az Ön arcának árnyéka, s tekintetük felissza tekintetét.

Aztán később megtudtam, hogy ez tényleg így volt. Ezért kell, hogy higgyen nekem, azon a kávéházi asztalon felejtett képeslapon menüettet járt

valami régi jelmezbe öltözött pár. A szalmasárga képen, szinte törölgetni kell szemünket, hogy észrevegyük, a kimerevített tánclépésbe, csak úgy oldalvást, belóg egy szép női láb árnya, combtőig egészen. És ha már így vélni látjuk árnyékát, eltaposódik bennünk a mi lenne a vége, ha e szép levelet vagy képet nem zavarta volna meg ez a lábbéli előhozakodás.

Olyan ez, drága Hermina, mint a homlokegyenest. Vagy érthetőbben, amikor tisztában vagyunk azzal, hogy életre-halálra vannak kiosztva a szerepek, de becsületszóra nem tudunk hinni benne. Rafinált tánc ez ebben a told-alám-alacsony-zongoraszékes bálban. Ha izgek-mozgok rajta, majd csak eléri kezem a klaviatúrát.

De ki zongorázott és kinek pasztorálét, mikor az a táncospár a képen háttal van a nem létező oszlopoknak. És a férfi mintha súgná a krétahomlokú hölgynek: – „Emlékezzék látogatásomra, már akkor szerettem volna felkérni Önt!"

És a belépő szép női láb már nem kérdez, csak diktálja: – „Ismeri Ön a hölgyet! Mert itten bál van!"

– Homokszín szoknyát kellene varratnom, gondolta Hermina, s a combom közepétől lefelé mindinkább kávébarnába menne át.

Ez az a lopott idő, kedves Hermina, amikor az előhozakodók úgy hitték, hogy becsapta kérőjét. Pedig Ön keresésére indult, s oly gyorsan, mint e jelenidőben kiszolgáltatott énünk rosszabbodása.

Az a völgyi torony, amit látott akkor estében, azon a fennsíkon, meghittségével együtt önsajnálatot ébreszthetett Önben, kedves Hermina. Minek megfejtése már majdnem reménytelen hadakozás, mint a friss havon a látszólag cél nélküli madárláb-nyomvonalak értelmezése. Mégis pontosítani szeretném, akár a zsúr-asztal damaszt terítőjén elfutó gyertya-folyások útját, hiszen nem hagyta volna a kávéházi asztalon azt a képet. Mert hitt benne, mint a megtalált lét metaforájában, drága Hermina, mint egy volt Karácsonyon, amikor felderült arca a fűtött szobában felejtett hóemberen.

Bizony, napról-napra rosszabbodnak a bennünk felejtett fényképek. És már csak azt kérdezhetjük, hogy hasonlatosak voltak-e valóban azokhoz a repedezett visszanézésekhez, amelyekkel követték azt a környezetet-is-veled-együtt, meg még a macskakövet is fényképező szándékot, mert azon tolod a babakocsit.

Mert itt bál van! És tegező modorban. Tüllök, vagy miféle szoknya-anyagok feminin kedve csapdos megejtve minden garderób nézőpontot e kinematográfiában.

És egyszerre csönd lett, mesélte nékem, kedves Hermina, mikor Mademoiselle-nak szólította gyerekként a szemben ülő hölgyet, aki babája s kocsija felől érdeklődött, hogy jól kilát-e belőle a „kicsi", mert mintha az igazi babákat utánozná, úgy vibrál a szemhéja.

Én azt hiszem, hogy Ön akkor azt szerette volna, ha egy rövidlátó és az akkori maga szerint kiszolgáltatott felnőtt férfi csak úgy utána néz magának, amint ikszlábú sutaságával átsodródik a cukrászdai szerelmes párok között egy nagy adag fagylaltért. S a cukrászépület innen se, onnan se belátható sarkán, annak a kövér embernek, aki már régen ott ül, meggyőző mozdulatokkal szavatolja nagy röpüléseit hóban és viharban a Sark-kör fölött, hivatkozva számos megtörtént esetre, melyről Ön akkor meg volt győződve.

Szomorú vagyok, kedves Hermina, hogy elszökik szép története előlem. De tanácsa szerint cselekszem, s csak elbotlása körülményeinek szeretnék utána járni mostani helyzetünkben, amikor érzelmeink is prostituálódnak.

Semmilyen színre nem emlékeztethette az a pillanat, amikor fölfelé zuhant szemében a táj. Pedig előtte sárgás-barna volt. Mint mondta, apjától rá maradt színek ezek, aki a mozgósítást kézbevevő, most-szökevény-legyek-e, vagy hadifogoly, s menyasszonyom-szerelmi-félbehagyatottságát-vállaljam-e helyzetét próbálta mesélni Önnek, már-már tűrhetetlen se-lány-se-hölgy viselkedése miatt.

Mert így viselkedett, és ezért engedett kutatni apja hófútta emlékei között, aminek a vége mégis csak az a hadikórház maradt, ahol a tájban, vagy pontosabban fennsíkon a kapuk előtt várta a bebocsájtást a folyó-könyök-tájt elfogyott nyolcfőnyi század.

Ezért is gondoltam arra, hogy mi lenne, ha Ön lenne a „százados-úr-hejehaj-ha-felül-a-lovára" hajadon.

Tudom, hogy nem tudom meggyőzni arról a szíves pártfogásról, mi keresésére indult a furcsábbnál furcsább ideáknak, de biztosíthatom, hogy lecsendesült az ellenkezője mindannak, amiről meggyőződhetett. Ezért is reménykedik Ön a kihalónak vélt vidékekben, ahol még lágy meleg maradt a nevetés a gyereklány gesztenye-babát vonszolgató kedve fölött.

Melyik valóság vehette föl Önt egy törmelék időre és tartotta csak annyi kivárásig elesésének idejét, hogy sérült szemében fényképszerűen rögzüljön a táj? És még gödör-visszhangos „hol vagy, hol vagy" hangok is sajogtak fülében. *Meg nem téve megtevődni s megtéve megtétlenül maradni akart* a nagy szerelem állapotában.

Leengedett kezű szikes tavakban tükröződő késő nyári est bűntudatának sásleveleket zizegtető magánya járhatott vissza akkor s azóta is az érintetlenségét megelőző állapotát kereső kedvében, drága Hermina.

– Milyen torz is az emlék – mondta, kedves Hermina –, hogy az egyszeri szerelmi állapot utólag szennyel keveredik, és már csak a figyelők óvó, házfal mentén lépegető szava emelkedik az akkori nagyon is valós félelmeim fölé.

Gondolom, mindenképpen felmutató szép büszkeség lehetett Önön úrrá, hogy erre gondolhatott, mellyel az alkalmat is cinikusan megbélyegzik, mert hát az ágyékok kapkodása is türelmetlen.

Azt követően elsimut Önben tragikuma a tisztaságnak, és gyúgyulni szeretett volna. S ahogy foglalkoztatta ez a gondolat, láz gyötörte fölülemelkedni azon, hogy anya-formát öltött a teste, és meg kell hogy haljon, mert tisztátalan maradt szerelme. És idegenné vált mindenki, aki gyereket tolt babakocsiban, vagy feleségét szólítgatta.

S mert szeretni kell végül is, vendégeket várt, mint szép felnőtt lány. Tömött kosárral indult el a pénztári pulttól, mikor kizuhant a kőre egy borosüveg a kosarából. Hihetetlen jajszóval, mint megtudtam később, szólongatni kezdte szerelmét: – Eltört, gyere már! Eltörtem! De csak a vörösbor tócsája tükröződött tekintetében.

– Erre a szememre soha nem látok tisztán – szerette volna mondani egyszer, kedves Hermina.

SZENTKUTHY MIKLÓS

# Mindenszentek szaturnáliája II.

A Sátán ezekkel az édes tündérmese emlékekkel szórakoztatta halálos ágyán a nagybetegek szentségére várakozó szent Taráziuszt *(most,* szent Birgitta mellett, *Uranus* bolygó-purgatórió második őrizője), és vádolta, vádolta, vádolta a szentet, mondván:

– Tarásziusz, te kéjekben úsztál, mikor elképzelted a trónra törő császári szajha vetkőzését, öltözését a bizánci koronaékszerek buja pavillonjában! Taráziusz, te kéjekben úsztál már akkor is, mikor lenge öltözékben kérte a szajhát, hogy eskesd össze ifjú Konstantin császárral! Taráziusz, kéjekben úsztál, mikor a Hadrián-villában öt apáca beszámolt a nimfomániás szerető meddő harcairól tisztátalan kísértései ellen! Taráziusz, kéjekben úsztál, mikor a metressz a kabarében (Putifárné . . .) in scena obscena kiáltotta világgá hazugságait túl-intim túl-találkozásairól veled! Taráziusz, kéjekben úsztál, mikor Iréné anyacsászárnő detronizálta és megvakíttatta édesfiát, Konstantint, hiszen ő legnagyobb ellenséged lett, mióta megtagadtad a szajhával való hagiaházasságot és most, Konstantin pokol-guignol, Sade-macabre bukásának láttán: megrészegültél a *kárörömtől* . . .

A Sátán, Taráziusz halálos ágya mellett, nagyonis és mindenkinél jobban tudta, hogy amit ő itt, vihar-scandaleuse krónikában összehordott Taráziusz „kéjben úszásairól", az *színtiszta hazugság!* Taráziusznak ilyen kéjei soha, félpillanatra sem voltak.

De – miközben a szomszéd szobában már kevergették az ultima unctio mennybevivő fűszereit – a Sátán szándéka az volt, hogy most! most essék kísértésbe haldokló Taráziusz a színes Minne-Märchenek hallatára.

Nyílik Taráziusz hálószobájának ajtaja: amorettek, aprószentek, puttóangyalkák hozzák kisgombóc vállaikon azt a hat szentképet, melyet Taráziusz készíttetett a képrombolók fölött aratott diadal mámorában.

Az első képen *szent Péter* zokog, kesereg bánatában, mert megtagadta Jézust; könnyei – a festményen csupa valódi igazgyöngy – gyönyörű koratavaszi vadvirágok közé hullanak, maga Péter, bűne fölötti kétségbeesésében, a két nagy pápai kulcsot egy árokba hajítja azzal a mozdulattal, ahogy Mózes vágta fűrész-éles sziklákra a parancsolatok gránit jegyzőkönyveit. De Szűz Mária felszedi az eldobott kulcsokat és – a kép jobb oldalán – szerető szerelemmel vissza-erőszakolja gyöngyontó Péternek.

A következő képen *szent Pál*t Efezusban ábrázoltatta Taráziusz: sátorkészítő, kötélfonó Paulus kötélkorbáccsal veri szét (Jézus a kalmárokat . . .) a bujálkodás istennőjének, Astarté-Astaróthnak pogány papjait; ezek karjukban, ölükben, rongyos zsákokban mentik az istennő szobrait, talizmánokat és amuletteket. Miként *igaz*gyöngyök, opál és gyöngyház bogyók ábrázolták szent Péter könnyeit, azonképpen (merész szabadgondolat!) szent Pál óriás-ikonján *igazi* paganus szobrocskák voltak az arany-táblára, glória-kulisszára ragasztva.

Következett a Sátán ellen felsorakozó, szentképeket mutogató angyali vonulatban (Taráziusz lelógó paplan-szélébe itt-ott belebotolva kacagtak az

angyalkák és a szentképeket a Sátán gyáva háta helyett majdnem szent Taráziusz fejére ejtették) következett a vonulatban a *Négy Egyházatya* négy képe!

*Szent Jeromos,* legkápráztatóbb vatikáni *bíbornok* pompában, Rubens-i „rubens", vagyis bíborló. Fogadja Vergiliust, Cicerót, Ovidiust, akik már régóta faggatták leveleikkel az Alvilágból, most hádeszi hevülettel ostromolják Jeromost: *hogyan* lehetséges, hogy Jeromos *többre* tartja a barbarissimo hebreusokat *önáluknál,* Vergilnél, Cicerónál, Ovidnál, mikor Jeromos ifjúkorában minden vénáját és artériáját az *ő* műveikkel szívta tele?

A Jeromos-szentképen Cicero kezében a Fórum szószékét tartja (szinte pehely); Ovidius elefántcsontból ölelkező szatírt és nimfát; Vergilius csontokat tart (Didó királynő csontjai azok, szerelmi bánatában öngyilkos lett a máglyán).

Jeromos jobbja az Ószövetség hebreus betűire mutat, balja meg a magas Egekbe, ahonnan az Úr Jézus küldi szinte nőiesen gyöngéd áldását. A kép legszélső baloldalán Jeromos milljomosnő apácatársai (bibliai Márták a konyhában) készítenek fényűző lakomát az Alvilágból érkezett antik vendégeknek.

*Szent Ambrus:* a szentkép közepén áll tornyosodó magasságban, milánói püspöki ornátusában. Magasra emelt és jobb meg balfelé széttárt kezeiben éneklő angyalok kórus-balkonját tartja, az angyalok szent Ambrus himnuszait éneklik (szférák zenéje), kottalapokba is alaposan belenéznek, a hangjegylevelek szerte lobognak, mint szentképeken a keresztrefeszített Krisztus szemeremkötője, fájdalomtól részeg tömjén és felhő golgothai „hóbortja". Ambrus lába alatt összetöpörödve, az Ambrus által vezeklésre kényszerített Theodoziusz római császár (tömeggyilkos volt!). Theodoziusz zsugorodott gnóm-gubanca alatt meg az Imperium Romanum térképe: szaggatva, olvadva, rongyolódva, szétfolyva, lóhúgy és moslék az egész birodalom . . .

Mivel Ambrus lelkes-logikus szövegeket írt a *szüzesség* hitvédelmében, Szűz Mária öleli át a milánói püspököt, olyan fátyol-áradó hajnal-áhítattal, mint valamikor Szűz Máriát Erzsébet. És mivel Ambrus, ásva földek legmélyéig, sereg régi szent vértanú testét megtalálta, és az ereklyetisztelet (hallod Byzantion?) bajnoka lőn: a szentkép jobb és bal oldalán, keretképpen, Taráziusz *igazi* ereklyék *igazi* dobozait ragasztotta föl, üdvösségünk garanciás, zöldsmaragd, zöldremény „fiókjai".

*Szent Ágoston:* Taráziusz az ő tiszteletére diptichont, kettős-szárnyú, madárként repülő oltárt készíttetett.

Egyik szárnyon: Dávid király maga tanítja a zsoltárokat kommentáló Ágostont hárfája vagy lyrája hangjaira és hangnemeire. Ágoston kezében „zeneiskolai tanuló hangszer" van, ujjaival egyelőre nagyon ügyetlenül próbálja utánozni Dávid Égből feléje sugalmazott skáláit. Gyermeki naivitással néz fel a Rex Judaicus Musicus felé, – egy pár huncut, nagy élysée zeneakadémiákat végzett angyal próbál segíteni neki, de a dadogó dilettancia ellenére végtelen boldogság, Ver Sacrum árad a képből, exsultate, jubilate, örvendezzetek és ünnepeljetek!

Másik szárny? Mindennek fekete és tragikus ellentéte. Dávid király betegen, gyötrelemben, verítékben, lázban és kétségbeesésben, ágyán csontvázra lefogyva, hosszan lecsurgó pergamenre írja a 88. zsoltárt: „. . . lelkem tele gyötrelemmel s életem közel van a holtak országához. . . Tán a holtakon akarsz csodát tenni? Fölkelnek még az árnyak, hogy dicsérjenek? Ifjúkorom óta gyenge vagyok s fenyeget a halál. Viseltem borzalmaidat és betegeskedtem. Már csak a sötétség ölel körül".

Dávid betegágya mellett ül, törpe zsámolyon, szent Ágoston. Könnyei hullanak (itt már nem a bizáncias igazgyöngyök!) és írja *Vallomásait*, a Dávid királyhoz hasonló, lecsurgó pergamenre. Vétkeire emlékezik, a bűnbánat megszentelt kegyelmű mámorában. Vétkeinek emlékképét mintha nem is Taráziusz rendelte volna picta tabulára, hanem Greco: a karthágói színház és fehérre púderezett ifjak *fejjel lefelé* láthatók a szentkép szélén, zuhognak a pokolba, feléken rúgott bábszínpad.

*Nagy szent Gergely pápa:* ez a szentkép Taráziusz legszubjektívebb, legliraibb vallomása volt, tele egyházjogi, hittani, szertartástani ágazatos értelmekkel. Gergely pápasága előtt hat évet töltött Bizáncban. Császárral, császárnővel, hittudósokkal, hit-szofistákkal, remetékkel, szerzetesekkel és pápáskodó bálványérsekekkel, diplomatákkal, eunuchokkal, politikusokkal, eretnekekkel, önostorozókkal és önimádókkal, filozófusokkal, pogányokkal, zsidókkal, barbárokkal, udvarhölgyekkel és misztikusokkal tárgyalt.

Aminek egyszerű következtében, Rómájába visszatérve: hátat fordított Bizáncnak, élesen tiltakozott a konstantinápolyi Első Pap pápáskodó „primus summus primarius" allűrjei ellen.

(Taráziusz ezt a Roma locuta, causa finita [Róma nyilatkozott: többé vita nincs] gondolatot magáévá tette, de leglelkesebb párthívei is *ezt* már [harangzúgva! dogma-kalapáccsal! Bizáncot *vérig* sértve!] Taráziusz részéről enyhe túlzásnak tartották.)

A szentkép felső részében a *római* Szent Péter-bazilika látható, előtte áll Nagy szent Gergely pápa, koldus-szegény benedekrendi csuhában (háromszor akkora, mint a bazilika). A kép alsó részében, szinte vezeklő, flagelláns meztelenségben: maga Taráziusz. Térdeplő térdei körül hevernek érseki díszei, botja, palástja, infulája (hiúságok hiúsága!), két kezében a Hagia Sophia bazilika, egész kicsiben, szent *mignon* csupán, ezzel jelezvén Róma és a Pápa Jézus-rendelte elsőbbségét.

(Itt a képtisztelők is képrombolók lettek: egy lelkes szerzetes késsel „áthúzta" ezt az egyházjogi kép-formulát – „Roma maxima, Byzantium minimum" – de se angyalka, se Taráziusz ezzel nem törődtek.)

És a kísértő Sátán, Taráziusz halálos ágya mellől elkotródott.

Mivel mind Birgitta, mind Taráziusz *valóságos* kísértésbe estek, és ennek, bűnös szórakozottságból, azonnal a vágyak rózsaszín küszöbén, *nem* álltak ellen: az Úr Jézus mindkettőjüket vezekelni, tisztító lángok között megtisztulni küldte, Plutus-Pluto bolygóra, annak purgatórium-palotájába, amelyhez a Négy Lovas éppen meg is érkezett, kalandos útjukban Mennyekből hamvazószerdai Velence felé.

Az utasok, a Purgatorio új stációjától néhány mérföldnyire, elejtett zsebkendő-felhők között, mit láttak? Gyönyörű nőalakot. Madonnát Kisjézussal? Maguk a Lovak is megdöbbentek, megtorpantak, már éppen tárdre akartak ereszkedni, fehér patáikat hasuk alá, szinte maguk mögé dobták (Deukálion és Pyrrha a meztelen köveket, melyekből az emberek születtek).

Dehogy volt az Madonna! Dehogy volt az Kisjézus!

Szűz Mária és Jézus, lovaikon ülve, összemosolyogtak. A Lovak most fölegyenesedtek, a zablakarikák édesebben csilingeltek táncoló Salomé fülbevalóinál; Mihály és Ráfáél arkangyalok várták Jézus magyarázatát.

„Kivételesen" (írja váratlan iróniával a legenda írója vagy tán csak önkényeskedő másolója) a magyarázatot megkapták.

A gyönyörű nőalak, susogó, sejtelmes és határozott, asszonytestű, lányruhájú „ciprus". Dehogy a Madonna! A görög vallás *Tychéje* volt, a Sors, a Véletlen, a Fortuna, arcán a *jóratforduló* Végzet raffaello-múzsa hamvas-barack mosolyával, mintha most a Béke, a minden világok minden élő és halott lénye számára a végső megváltás ígérete volna.

Tyché karján a gyermek *Plutus* ült: markában bőségszarú, aranypénz, gyümölcs, bódító mákvirág, lobogó fáklyáját maga mellé, a földön egy boroskupába dugta. Tyché lába alatt a Plutó bolygó.

Ez ugyan a Tisztítóhely egy lángbuborék provinciája volt, de a legendaíró szerint: minden poklok, Hádesek, Alvilágok, szurkos Orcusok és Tartarusok végső *megszünésének*, megváltásának jelképes helye! Az Úr Jézus – lehet hogy csak fényév-trilliók múltán, de – *mindenkinek* megbocsát. Végül: ördögök, virágok, állatok, „vak" ásványok, és szénné vált őserdők is üdvözülni fognak! – nem így tanította-e a 3. században Origenés? . . .

Szent Márkus evangéliumában olvassuk, 16,9: „miután (Jézus) a hét első napjának reggelén feltámadt, először Mária Magdolnának jelent meg, akiből a *hét ördögöt* kiüzte".

Nos, ez a hét ördög bűnbánatot tartott, meg akartak keresztelkedni, patájukat, szatírszőrüket, kos-szarvukat mindörökre szerették volna elveszíteni. Ennélfogva (szabad lelkek, szabad testek, akik dehogy, dehogy mennek vissza a Pokolba!) felnyargaltak a Mennyek kapujához (. . . micsoda bizánci dombormüvek! . . .) és szent Péternél kopogtattak. Nagyon jól tudták, hogy Krisztus Urunk megtagadásának ellenére ő a *Pápa*, és pápán alul a hét megtisztult ördög nem adta volna.

Szent Péter, ott rögvest, a Mennyek küszöbén, valóban megkeresztelte őket. Egyik változat szerint: saját könnyeinek dézsájából; másik variáció szerint: a Kánai mennyegzőről megmaradt vízben, melyet az Úr Jézus már *nem* változtatott borrá; harmadik fioritura baptismae: Mennyekben, Neptunus-amforákban őrzött Jordán vizéből „mosdatta meg" a (nőstény!) ördögök kontyát!

Az Egek Királynőjének (éppen modellt ült Beato Angelico festőnek . . .) kívánságára: a hét megtért szent ördöglány különleges ajándékokat kapott.

Az egyik csak *szem* lett, teste-lelke többi része csupán üveges átlátszóság, kontúrja a felhők ezüst-széle.

A többi hat ugyanígy: *fül*-angyal, *haj*-angyal, *száj*-angyal, *orr*-angyal, *kéz*-angyal, *láb*-angyal lett.

Miért?

Szent Péter világosan megmondta (Roma locuta, causa finita), arany kulcsaival tréfásan megkalapálva Ovidius *Átváltozásai* szerint az angyalokká változott magdalai pokol-faunetták térdét, doktorok reflex-szimatoló naiv liturgiái szerint és szólván eképpen:

– Mária Magdolna, kinek teste titkaiból titeket az Úr Jézus kikalauzolt: Marseillebe hajózott, ott tart bűnbánatot, ott nem mer szentmisén szentáldozáshoz járulni, de! – az én Krisztusom maga az irgalom! – Mária Magdolna igenis fog szentáldozáshoz járulni, nem a bordély-kikötő valamelyik süket kiskáplánjának kezéből, hanem a Mennyekben, a mi Urunk Jézus Krisztus szent kezéből, mégpedig úgy, hogy *ti* heten fogjátok minden év tavaszán és nyarán, minden vasárnapon, bűnbánó Magdolnát az Egekbe felvinni és áldozás után, marseillei remete-barlangjába visszahozni.

– Első „satanissa christianissima" angyal, a *Szem* angyala: megadod Magdolnának az Isten *látásának* ajándékát, nincs, nem volt, nem lesz az a

misztikus költő, hittudós, vizionárius skolasztikus kabbalista, aki ilyen transzcendentális és plasztikus, metafizikus és matériás materialista módon láthassa mi Urunk Jézusunkat, Atya és Szentlélek életfa-háromság szent egylényegűségében.

– Második „új" angyal, a *Fül* angyala: megadod Magdolnának a Mennyekben, vasárnapi szentáldozása közben azt az ajándékot, hogy hallhassa a *szférák zenéjét*, musica omnium Musarum, igazi zene, ugyanakkor a Világegyetem teremtett ritmusának *intellektuális* felismerése.

– Harmadik ex-faunessa (most angelicissima), *Hajak* hercegnője: a te segítségeddel Mária Magdolna minden szentáldozáskor újra és újra elborítja fürtjeivel (arany aurora, vörös hesperida) Krisztus Urunk lábait. A Világegyetem csillagköd-miriádjai és bolygócsillag karneválja szelet kavarnak: Magdolna hajából szirén-kaszkádokat szakítanak, ezekből frissítik az Égben a Szűzanya párnáit, paplanát, heverőit, ezekből fonják az angyalok új ünneplő ruháit.

– Te negyedik, te *Száj!* – szent Péter mosolygott. A katolizált bűn-driád és sátán-oreád sejtette, hogy egek és földek római püspöke, szent Péter Pápa valami humoros enciklikára vagy rojtos *breve*-re készül. Így is volt.

Szent Péter kuncogva, dünnyögve, ex cathedra ciripelve, megsúgta a negyediknek, hogy neki, Péternek, az egész Magdolna szent-theátrum végrehajtójának és rendezőjének is jár elvégre valami . . . *Mi?* Mária Magdolnának azt fogja sugalmazni a *Száj* megtért ördögöcskéje, hogy Magdolna minden vasárnapi szentáldozásra-érkezésekor, hálából a „vatikáni" fáradozásért, megcsókolja Péter gyűrűjét (kezén a kék vénák nemigen tudnak rivalizálni Kleopátra Shakespeare által barokk-hánytorgatott ereivel . . .).

– Na, gyere, gyere, te áhítat lélektömjénétől áradozó Ötödik, *Orrok Orra*, te spiritus odorus! Te azzal ajándékozod meg régi-szép venerikus lakóhelyedet, Mária Magdolnát, hogy ő a Mennyekben magába szívhatja Assisi szent Ferenc öt stigmájának, Krisztus öt sebének illatát. Ezek a sebek a Mennyekben ugyanis *rózsák*, mámor-párák permetezői, Ferenc testének immár az üdvösség és boldogság édes ajkai, parfumosa portái!

És mikor Magdolna felment a Mennyekbe, hogy az Oltáriszentséget keblébe engedje (Jézus hófehér talpát a Jordán vizébe) és Magdolna megcsókolta az Assisi *balkezének* sebét, az *elizium* nevű rózsa nyílott ki előtte hajnalalkony minden changeant színárnyalatában (egyetlen virágban minden túlvilág), a barokk égbolt tárult így ki olasz mennyezetfestőknek, koronákkal, címerekkel, velencei aranyhajókkal, Kháron-ladikokkal, szüretelni-való felhő-fürtökkel, a perspektíva-bűvészkedés ópiumos részegségében . . .

*Jobbkéz* sebén csók, ismét rózsa nyílt: ezt a kertészek *bajazzó*nak nevezik, szecessziós, tört-élű szirmai apácák véres cornette-fejéke is lehetne, de közben? éhes csók, vágybimbó (az Aranykapunál a száműzetésből és pásztorkodó remeteségből hazatérő Joákim ilyet lehelt Anna szájára).

Krisztus-Urunk *oldalsebe* Assisi-testvérünk lant-húr bordái között: ezerszirom, bíborszavú, örvényhabos piros rózsa, *rodeo*nak hívják a nem „finta", hanem igaz kertésznők, giardiniérák. A *sebrózsa* (vulnus flora): mint az ókori történelem római Lukréciájának kagylószája, felhasított hasú hal.

*Balláb* sebe: csupa sárga, aranysárga rózsa volt, mert Magdolna „annak golgothai idején" az Úr Jézus lábait érte csak el, a keresztfára „felkapaszkodván" és *oda* sugárzott számára az egek minden arany glóriája. Drága sárga rózsák: színarany! aranybizsu! aranygyönyör! aranygyapjú! aranytopáz!

aranyrészegség! aranypinocchio! Rózsakertész nyelvjárásban ugyanis *pinochchio*nak hívják ezeket az üvegmámor sárgaságokat.

(. . . Mikor Magdolna az Egekből Marseillebe vissza-visszatérve egy-egy hétig remete-barlangjában élt, a barlang szája előtt, harmatzenés hullámzó küszöbként ezek a sárga, krisztusi és assisi lábseb-virágok rózsállottak, majolikák, porcelánok, selyemmosolyok . . .).

És a balláb-seb *illata?* Perugino festett egy Maria Maddalénát (ki ne mutatta volna meg marseillei Magdának, ha nem metafizikai pletykafészek szent Péter?), amelyen homlok, nyak, mellek legfelső ígérete: ilyen álomszerű, sárga-adieu makulátlan méh-homály, emlékek aranyalma balzsama, éjszakák méz-misztériuma, illatok nárdusz-maquillagea Jézus lábujjain.

*Jobbláb* sebe: „virgo" nevű rózsa, fehérsége a soha-fogantatás hóvirág, jégvirág mosolygó absztrakciója, a *fogalmak* lenge-hűs álarca, üveglárvája, a szinte Semmi *valamivel* mágikusabb aktja, viasz szeméremajkak, imádság hímportalan csillagprizmája. (Andrea del Sarto egy szentképén, öt férfi szent és Mária Magdolna disputálnak a Szentháromságról: ifjú szent János fehér apolló-lejtésű *teste* fejezi ki a képen a rózsa illatát . . .).

A hatodik megtért ördögöt így aposztrofálta szent Péter:

– Hé! Te *Kéz!* Mit lustálkodsz? Uccu, gyere rögtön ide! Hát mit képzeltél? Te talán kimaradsz a szereposztásból? Te azt fogod megtanítani a Mennyekben szentáldozó Maddalénának, miképpen kell a Szűzanyához, tiszta kezeddel, a bűnbánat legszebb tudásával és tudományával, szentegyházunk Egyházdoktorait illendő ihletettségben, szent kezeiket összefonva, odavezetni!

És valóban: Magdolna *Szent Jeromos* kezét annak az oroszlánnak kezével fogta meg, amelyik éppoly örök barátja volt Jeromosnak, mint bíboros kalapja, lyukas koponyája, feszülete, héber bibliája, mellét „lyukasztó" pattintott kődarabja. Így járultak *kézenfogva* az Ég Királynőjéhez, akinek lába alatt a legyőzött kígyó sziszegni és tekeregni kezdett, aránylag ritkán találkozott az Égben oroszlánokkal.

*Szent Ambrus* milánói püspök kezén püspöki kesztyű, gyűrű, a kesztyű kézhát oldalán domború hímzés – kissé feslett, kissé foszlott –, Magdolna huncut mosollyal ígérte: meg fogja stoppolni. Majd a Szűzanya jelenlétében, ő, Magdolna kézenfogja Ambrust, így takarja el a hibát, ne valljanak szégyent a fogadásnál.

*Szent Ágostonnal* Magdolna férfiasan, katonásan és heroikusan úgy rázott kezet, mint egy római légionárius római győztes centurioval (elvégre Ágoston az *Isten Államáról* szóló könyvében elég jól emlékezett a római cézárok *földi* államára): „te is bűnösök bűnöse voltál ifjúkorodban, én se maradtam mögötted bűneim viperafészkében, te is megbántad, és is megbántam, – mehetünk!"

*Nagy szent Gergely* pápát mindig úgy ábrázolták, hogy fülébe szent intelmeket sugdos a Szentlélek Galambja. Erre Magdolna a Mennyekben? Jobb keze hüvelykjével és mutatóujjával megcsípte a pápa fülét (Galamb helyett dublőz), így hívogatta a Madonnához, persze hogy a trónus kristálylépcsőihez közeledve – elengedte.

– Hetedik hieratika hölgyemény, megkeresztelt satanissa keresztény, *Láb, Láb, Láb!* – kiáltott fel szent Péter, kulcsos kezei, kulcsolt lábai elé idézve az utolsó Magdolna-kísérőt, aki? – meg sem várva az apostol utasításait, kacagva Péter szavainak elejébe vágott, szikrázó fogainál szikrázóbb szótagjait a Mennyei Szentszék elé szórván:

– Tudom! Tudom, tudok mindent! Hivatásom: a Mennyekbe szökdösö, assumptio-színésznő Magdolna lábait arra tanítani, hogy Isten országában az Oltáriszentség Úrmutatójával megkoronázott Frigyláda előtt, Jézus bacchánsnőjeként úgy táncoljon, mint ahogy az Ószövetségben Dávid király táncolt a Frigyláda előtt (2 Sámuel 6,14–21). Igaz, a zsidók királya meztelenül táncolt, Magdolna meg vízesés-hajának zuhogó miseruhájában.

A Magdolnából kiszabadult hét megtisztult ördögleány tehát tavasszal és nyáron kísérte vasárnaponként a Mennyekbe a Bűnbánót. Ősszel és télen a Plutus-Purgatorius bolygón tanyáztak, tavaszi és nyári *helyetteseiket*, vicariusaikat és procuratoraikat egyéb feladatokkal bízván meg a Tisztítóhely kolostori tisztaságának érdekében.

Míg Magdolna körül szem, fül, haj, száj, orr, kéz, láb mágusnői voltak, a Plutus-bolygón ezeknek alteregói a Teremtés hat, illetőleg hét napját képviselték.

Az első nap: a *tényesség*. A capriola-angyal haja csupa láng volt, ő azokra a vezeklőkre vigyázott, akik sohasem vagy nagyon ritkán imádkoztak. Most? Szinte őrjítő szomjúsággal vágytak a hajnal *világosságára*, hajnalkavirágok kékszűz trombitáira (Apolló zokogott így a lombokká átváltozott Dafné után, Apolló húzta így a legcsábítóbb, Gesualdo-téboly dallamokat Dafnénak, Orpheustól kölcsönkért – lopott? – lantján.).

Második nap az *égboltéé*: az „őrangyal" kétfele és magasra tartott karjaiban, szinte Jézus a feszületén, ragyogó kék ernyőt, mediterrán bársonykupolát, legszebb Eget, legszebb csillagokat lobogtatott. Ő azokra a lelkekre vigyázott, akik sose néztek fel az ég csillagaira (mint ahogy *örökké* nézett Monica, Ágoston szent anyja . . .), földhözragadt giliszták voltak egész életükben, vakondoknál vakabbak.

Harmadik nap a *növényeké*: az angyalördög a szélben, tündérláncként, hosszú folyondárral játszott, – arról a dús, zöldellő (remény?) repkénykontyról tépte, mely szent Jeromos szögre- akasztott kardinálkalapját sűrűn befutotta. Ő azokra a lelkekre vigyázott, akik egész életükben kicsinyhitűek voltak.

Negyedik nap a *csillagoké*: két ruhatárból is, misztikus budoárból lopott magának szolgálati kosztümöt a piros őr-nimfa. Egyet Mozart Éj királynőjétől, másikat: az egyiptomi Nut istennőtől, akit sokszor ív-alakú testtel ábrázoltak, mint mikor egy akrobata „hidat" csinál . . . Ő azokra a lelkekre vigyázott, akik ugyan felnéztek a csillagokra, de nem olyan istenimádó áhítattal, mint a Három Királyok, hanem elmerültek asztrológia, Kabbala, spiritizmus, alkimia és kuruzslás buta babonáiban.

Az ötödik nap a *halaké* és *madaraké*: az őrző szobájában, üvegtálban pirospikkelyű aranyhalak (Matisse képe!), a *halász* apostolok emlékére. Fejé' félkörívben, glóriás legyezőként, pávafarok veszi körül, tarkójánál a középpontja. A betlehemi kunyhó vagy istálló vagy barlang tetején, peremén ült a páva: a halhatatlanság jelképe. A megtisztult, helyettes madelaine-ördög azokra a lelkekre vigyázott, akik örökké csak pápai, püspöki, bizánci császári pompát lestek, figyeltek, élveztek, megfeledkezvén az apostolok szegénységéről, egyszerűségéről, igénytelenségéről. És vigyázott (páva a Betlehem-tetőn!) azokra a lelkekre is, akik decemberi ádventek idején durván kirúgták azokat a legédesebb gyermekeket, akik gyertyával világított kunyhócskával, szurtosszakállas pásztoroknak öltözve, pár fillérért, narancsért, aranyfüstös dióért

(betlehemesek! betlehemesek!) bekopogtattak taplószívű dög gazdag urasá-gokhoz, hogy ott eljátsszák Krisztus Urunk születésének történetét, szebben és szebbet, mint Shakespeare összes teátrálikái!

Hatodik nap: *háziállatoké, vadállatoké* és – másodhelyen, minden isten-hasonlóság ellenére: *Ádámé* . . . Az őriző, sacra-capriccio, ex-ördög alteregó angyal nyakában éppúgy *bárány,* mint a Jó Pásztor vállain. Lábai előtt meg lenyilazott királyi dámvad, koráll-koronás szarvas, kifolyó nyelve és kifolyó vére meg sem különböztethető. Vadász Diana, Artemis marquise de Sade gyö-nyörködhet benne. Az őr: azokra a lelkekre vigyázott, akik állatokat kínoz-tak, bogárkát vagy lovat, macskát vagy denevért, és azokra, akik telhetetlenül gyönyörködtek hajtóvadászatok legaljasabb kegyetlenkedéseiben, vérengzőbb ebek a vérebeknél.

Hetedik nap: *az Úr pihenője.* Legédesebb, legszebb, leghumánabb antro-pomorfiában, evilági emberszabottságban. Az őrizõ donzella beata angelica de genere satanas: díszes miseruhát viselt, aranybojtok, rácson-égett Lőrincé vagy kővel fejetört Istváné: vasárnapi szentmisék – vagyis a keresztény szom-bat – legédesebb szakra-maszkja. Azokra a lelkekre vigyázott, akik *csak* for-maságból, szívtelen megszokásból, legújabb „vogue"-ruhák fitogtatásából, találka-keresésből vagy csupán politikai „guelfeskedésből" jártak (déli?) mi-sére, tüntetve (Istenről mit se tudva!) u. n. liberális ghibellinek ellen, szabad-gondolkozás intellektuális igaz lényegéről mit se sejtve!

A legenda velencei, hamvazószerdai strófái tehát arról szóltak: miképpen, miféle „drámákban" (figurációkban és szituációkban, teológiai és szín-padi spektakuláris rendezésben) szabadította ki Miurunk Jézus a Tisztítóhely bolygóiról a vezeklő lelkeket.

A továbbiakban mit cselekedett velük?

Sose felejtsük, a legenda írója Joachim de Floris leglelkesebb, legfantá-ziásabb, legextátikusabb és legapokaliptikusabb követője volt. Ennélfogva: a pápaság ellensége. Bőjtölések, önsanyargatások, szűzre-lakatolt szentjózsef-házasságok prófétikus gúnyolója, költő-eretnek kancsalításokkal a *táncoló* Jézusban hívő korai „eretnekségek" felé. És? – egy-két pogánykodó nosztal-giája is volt, tán zsebében finom selyem-papírra felírva, „billet doux": a re-neszánsz Mediciek „pagano" programja . . .

A Purgatorio-csillagokon vezeklő lelkek: láng, láng, lángalakúak voltak (Dante! Dante! Deo musicante!), Miurunk Jézus Krisztus meghirdette nekik bronz-lováról (a Szűzanya, Michaél, és Ráfáél társaságában és tanúsága mel-lett) immár örökre szóló, Mennyekbe szólító *szabadságukat,* de! . . .

A lánglelkeknek, Egek ölelése előtt: le kell szállniok előbb Velencébe és ott Húshagyó Kedd orgiás éjjelén, elszórt maszkokat magukra venniök, akár-melyikük akármilyet, hogy „testük" legyen (ideiglenes „grand guignol felté-madás"). Majd ezekben a – nyilván kacagva – összeguberált álarcokban el kell menniök Szent Márkus bizánc-bódult bazilikájába, ott félkörbe gyűlniök az Úr Jézus *Színeváltozását* ábrázoló szentkép előtt. Akkor az álarcos, pará-kás lánglelkek is színeváltozáson fognak keresztülmenni, az álarcokat, lárvá-kat levetik és mindegyikük arca szebb lesz, mint Ádám-Adónisz és Éva-Afro-dité, első ölelkezésük édeni hajnalán.

A lánglelkek tehát megérkeztek a bolygókról Velencébe . . .

# Készülődés*

Én ezt nem álmodtam, még ma es úgy van az eszembe, hogy én ezt nem álmodtam. Úgy két éve történt, reggel. Regina má elment a hajnali misére, én feküdtem az ágyba, de nem aludtam. A szemem nyitva vót, esszevissza jártak a gondolataim Bukovináról. Eccer hallom, hogy girincselődik az ajtó. Felnezek, há mama jő! Reginának az anyja.

– Te csak aludj! Aludj nyugodtan, pihenj nyugodtan, én csak körülnezek!

– Jöjjön csak, anya, nem aluszok! – mondom neki.

Nem es jött bé, csak a fejit bédugta, ahogy az ajtó kinyílott.

– Minnyá... minnyá...

– De jöjjön! Má nem aluszok... Regina es minnyá jő, csak elment a misére...

– Menyek, csak aludjál! Aludjál nyugodtan, Ferenc! – avval az ajtót béhúzta maga mögött.

De eppe olyan vót, mint életibe! A fekete kendő a szemire húzva, rózsafüzér a kezibe, a hangja es olyan vót. És beszélgettünk! Hejába könyörögtem neki, hogy maradjon, csak eppe, hogy megnezett. Mikor béhúzta az ajtót, én felszöktem az ágyról, kimentem a konyhába, de hejába kerestem osztá mindenütt, má elment. Még rikoltottam es neki:

– Anya, hova ment?!

Ő olyan szentéletű asszon vót, egyedül élt, mert a férje még a második héten elesett a fronton az első háborúba, s ő azóta egyedül nevelte a négy leányát. Vallásos vót a végtelenségig, elbútt az istálló mögé, ott imádkozott, sokszor esszefagyva jött bé, addig térgyelt a hidegbe. Meg es mondta, hogy visszajő! Sokszor mondogatta nekünk:

– Meglássátok, hóttomba es visszajövök, s megnezlek tütöket, hogy mit csináltok?!

Én csak misolyogtam egyet elyenkor, s nee, most megtörtént! Megbolondultam ettől teljesen, olyan borzasztó érzés vót, szorította egész nap a mejjemet ez az érzés, nem leltem sehol a helyemet, mentem a házba körbekörbe, mint a kerge birka. Mikor hazajött Regina a miséről, mondom neki:

– A mama visszajárt! Hazajött a mama!

– Az agyad, az járt vissza!

– De nem! A két szememvel láttam!

– A hát! Meg vagy bolondulva öregségedre! – aszongya.

– Láttam, Regina! Beszéltem vele...

De hejába mondtam neki, hogy nem álmodtam, nem hitte! Még most es esküdni mernék, hogy nem álmodtam, de nem hiszi senki! Az eszemvel én se hinném, ha másval történik, de én ezt láttam! Még a hideg es kiráz, ha belégondolok, hogy odaátról visszajárnak a halottak...

* Részlet *A kék hegyeken túl...* című regényből

Én nyugodtan szeretnék meghalni. Lefeküdni szépen, s úgy halni meg, úgy aludni el, hogy odaátol ébredjek fel. Elég sokat kénlódtam életembe, legalább a halálom legyen könnyű. Ne kelljen sokat szenvedni betegségbe, rossz nyavalyába! Ne úgy, mint Berta, a testvérem, hogy huszonöt esztendeig szenvedjek! Vagy mint szegén anyám, hogy két évig ágyba legyek, s úgy haljak meg!

S még akkor es, a halálos ágyán es velem veszekedett! Ez engemet szörnyen bánt, olyan nyomasztó érzés!

Má akkor nagy beteg vót, de egy kicsit jobban lett. Délután felmentem hezza, s ott jól elbeszélgettünk. Eccer azt kérdezi anyám:

– Te métt nem békélsz meg I. T. E.-vel?!

– Majd ha megbékél, én es megbékélek! Én nem tettem neki egy szalmaszálat se keresztbe, méges elfordítsa a fejit, úgy menyen el mellettem . . .

– Ha megdobnak kővel, dobd vissza kenyérrel! – aszongya nekem anyám.

– De édesanyám, nem tarthatom oda neki a fejemet örökké, hogy mee E., verd bé újra!

Mer E. nem lépett bé a téeszcsébe.

– Még ha szaros kötélvel húznak bé, még azt es elrágom! – aszongya.

Nem és nem! Nem lépett bé! Járhattak a nyakára, akárcsak G.-nek. Nem léptek bé. Osztá a végin egyedül maradtak ketten. Nem hívta őköt má senki. Kaptak egy darabocska fődet a hitványabb fődekből a határ szélin, abba tengődtek.

Nekem a háztájit odaadták a hostelra. I. T. E. fődjit es megkaptam, ami ott vót a háza végibe, mer szomszédok vótunk. Még mondtam es M.-nek:

– M.! Nekem nem kell az E. fődje! Méresd ki máshol!

– Nezd, Ferenc! E. nem lépett bé! A fődek tagosítva vannak, nem bontsuk meg I. T. E. kedviér!

Osztá ő es bésomfordált a téeszbe két esztendőre rea. De nekem nem szólott semmit, még azt se mondta:

– Koma! Béléptem én es a téeszcsébe, legyen nekem es a fődem a kert végibe!

Csak felültette egyiket es, másikat es, még anyámhoz es elment, de nekem nem szólott egy szót se, pedig egymás mellett laktunk.

– Anya! – mondtam anyámnak. – Én mondjam neki, hogy E. itt a főded, mikor hezzám se szól! Én az őszön bévetettem, megtrágyáztam, majd ezen az őszön odaadom! Még a fia lakodalmára se hívott meg! Vasárnap reggel fel vótam ötözve, kimentem a kapuba, esszetalálkozok vele, de még annyit se mondott, jó reggelt öcsém! Ha ennyit mondott vóna, én mentem vóna, mer essze vótunk készülve Reginával, de ő még a fejit es elfordította! Három esztendeje hezzám se szól, még a köszönésemet se fogadja, akkor én bocsássak meg neki?!

– Bocsáss meg neki, fiam! – aszongya anyám.

– De hogy kérjek tőle bocsánatot, mikor nem vétettem?!

– Légy irgalmas hezza!

Ellenkeztem anyámval, mer ezt az egyet nem állhattam soha, hogyha nem én vétkeztem, méges én kérjek bocsánatot. Ha legalább jól összeveszte tem vóna vele, akkor a lelkemet nyomná valami, de így!?! Má kölyök korába es elyen vót E., ha valahol megszorított, vert meg. Én belé haraptam a kezibe,

vagy ahol értem, akkor futott béárulni anyámnak. Nagyon furcsa természete vót. Régebben, mikor eljött hezzánk disznyót vágni, hozott magának otthonról egy darabka szalonnát, egy üvegecskébe bort, hejába hívtam az asztalhoz, nem ült oda.

Sose békéltem meg vele! Eccer beszéltem vele, amikor elkötöztünk S.-ről, visszamentem, a korcsomába esszetalálkoztunk.

– Igyál E. egy pohárka pálinkát! – mondom neki.

– Nem kell se tejed, se álmod!!

– Jó ez neked így, E.?! – kérdem tőle.

– Te csak engem lenezel! Mindenki lenez engemet!

– Sajnos, erről te tehetsz a legjobban! Mer úgy fennhordod az orrod, hogy szaros pácacskával se lehet elérni!

Nem ivott meg velem akkor se egy pohár pálinkát! Még akkor se, annyira belészorult a harag! Rea egy félévre meg es hótt. Elmentem a temetésire, vót amelyen vót, nyugodjon békibe!

De anyámat nem tudtam megengesztelni! Értett ő engemet, de az vót az utósó akarata, hogy béküljek meg E.-vel es, G.-vel es. Ha tudom, hogy a halálán van, nem ellenkeztem vóna vele. De nem es gondoltam, hogy ez az utósó beszélgetésünk. Tán ő érezhette, ezér kérlelt annyira. De én konok vótam avval szembe, aki nekem eccer megmutatta a segge pufáját, akit én eccer meggyűlöltem. S G. elyen vót! Mondom anyámnak:

– Értse meg, anya! Én akor se tudok megbocsátani G.-nek, mikor az utósó koporsószeget verik rea...

– De fiam, légy egy kicsit megbocsátóbb... – mondta nekem anyám.

Ötvenkettőbe G. elkucsorgott tőlem egy zsák napraforgót. Ez vót a legkeményebb év, Rákosi pribékjei elvitték még az utósó szemet es a padlásról. Nekem megmaradott egy zsák kukoricám, azt elcseréltem A. T.-vel napraforgóra. G. ezt meghallta valahogy, odajött, addig könyörgött, rágta a fülemet, míg odaadtam neki, mer sok napraforgót kellett beszólgáltatni.

– Ott van a padláson, merd fel egy zsákval, hogy az se legyen nekem! Ne legyen immá semmim! De nekem tavaszval vetőmag kukoricát fogsz adni!

– Ne félj semmit, adok! – aszongya.

Elvitte a napraforgómat. Nagy keservesen átolvészeltem a telet, a jószágok úgy lefogytak, hogy zergett a csontjik. Úgy hoztunk takarmányt a c.-i majorból, a huszadik határból. Avval a két szeker borsópolyvával kiteleltünk.

Közbe Bódizsár börtönbe került, Ismérja a kórházba, még az ő gyermekeikre es kellett ügyeljek. Bukovinába es térgyig jártunk a nyomorba, de az ehhez képest Kánaán vót. Elyen szörnyű esztendőt nem értem. Hét bőrt nyuztak le rólunk...

Tavasszal méges nekifogtunk az életnek, apránként megszántogattam e fődjeimet, készültem kukoricavetni. Felkűdtem Reginát G.-éknyi, hogy hozza el a vetőmagot. Én addig esszekészítettem mindent. Hazajő az asszon:

– Nem ad G. semmit! Nincs terebúza, nem ad...

Elöntött a méreg. Felszaladok hezza, misolyog velem szembe. Mondom neki:

– Te mit kacagsz?! Métt nem adod oda Reginának a kukoricát?! Meg vagyok indulva vetni, s te nem adod a kukoricát! Ősszel a forgót neked adtam vót...

Egyet rántott a vállán, s aszongya:

– Sógor! Én es meghágattam a kancádat negyvenhatba, s nem fizettél semmit érte!

Hát azt hittem, menten megüt a guta! Elyet még ember nem tett velem!

– Az anyád Ponciusát, te áfiritus! Hogy veszett vóna meg az es, aki csinált! Kinyomom a szemedet! – nekinyomtam a falnak, s azt hittem, megnyuvasztom abba helybe! Nem tudtam, mit csinálok, az eszemet vesztettem.

– Én es meghágattam a kancádat! – mondja újból.

Elindultam a padlásra. Belécsimpeszkedett a lábamba, nem tudtam menni egy tapodtat se, úgy reám tekerőzött, mint egy áspiskígyó. Ott vót egy fél zsák zabosbükköny, legalább ezt elviszem, de azt se tudtam elvinni, mer úgy őrözte, mint a kutya a kölykit. Ott hevert egy kisbálta a ház ódalánál, akkor azt ragadtam meg!

– Esszeváglak! Esszeváglak darabokra! Még azt mered mondani, hogy meghágattad a kancámat?! S nem fizettem semmit?! Minden évbe vágtam neked disznyót, bornyút... Feketén vágtam neked, te tudod a legjobban, s most evvel támadsz reám?! Folyjon ki a szemed, hogy ne lásd többet Isten szép napját, te Jordán Antikrisztus!

Csak misolygott velem szembe, mint Bózsár a csebernek:

– Na, üssél meg! Üssél meg, ha mersz!

Tudta, hogy nem merem megütni, csak hergelt. Én elmondtam mindennek, de nem tudtam vele mit csinálni, a végin otthagytam.

– Törjön el a lábam, ha még eccer ezen a kapun béteszem a lábamot! – még a kapuba es megátkoztam. Mondhattam én neki akármit, a terebúzát nem adta meg soha. Ezerkétszáz forintétt vettem vót D.-n vetőmagot. Utánna évekig nem beszéltünk, még a korcsomából es kimentem, ha ő béjött. Anyám még a halálos ágyán se tudott esszebékíteni münköt. Így es váltam el anyámtól, hogy ezen a két latron veszekedtünk, pedig mü anyámval úgy megértettük egymást, hogy a szavunk es egy vót. Má jó béesteledett, mikor elköszöntem tőle. Még aszondta, mikor jöttem el:

– Egy kicsit jobbacskán érzem magamot, hogy így elbeszélgettünk, fiam! Egy kicsit megnyugodott a szüvem...

– Isten áldja meg, anyám!

Én evvel eljöttem. Hazamentem, megetettem a jószágokot, megvacsoráltam, má készültem lefeküdni, mikor Rudi jő:

– Gyere, Ferenc! Baj van...

– Mi baj van, Rudi?!

– Anyánk meghótt...

– Ne bolondozz! Most jöttem el tőle...

– Gyere gyorsan!

Magamra kaptam a gatyát, s futottam fel hezza. Anyámnak a keze má essze vót fonva, az arca elvátozva, viaszszínyű lett teljesen. Ezt sokszor visszaálmodom, valahogy minden álmomban, mikor anyámval álmodok, mindig visszajő ez a kép, amikor halottan fekszik. Ha Bukovinába álmodom anyámval magamot, ha Magyarországon vagyunk, mindig ott van ez a kép. Anyám fekszik, s a gyertyacskák égnek a setét szobába. Én odamenyek az ágyhoz, s megcsókolom a halott arcát.

Én nem tudom, métt van ez, anyámval többet álmodok, apámval alig. Mikor otthon vagyok Bukovinába álmomba, vagy valahogy visszaemlékezek, anyám jut eszembe, s nem apám.

Vagy három hónapja álmodhattam apámval, azelőtt nem es emlékszem, mikor. Menekültünk Bácskából, s elkapott münköt egy jó nagy eső. Ezt álmodtam, ülünk apámval a szekeren, egész éjen ülünk az esőbe, nem tudunk elhúzódni az eső elől, mindenünköt veri, csuromvíz vagyunk . . . Szegén apám köhécsel, má orráról es szortyog a víz, de nem szól semmit.

– Gyútson rea, apám!

Adok neki egy pácskát, de nem tudjuk meggyútani, annyira esik. Segíteni akarok apámnak, mer látom, erőst szenved az esőbe, de nem tudok semmit se kitalálni, hova bújhatna.

– Apa! Bújjon bé a szeker alá! – mondom neki elkeseredésembe.

Leveszi a kalapot a fejiről, lerázza:

– Itt fogok megdögleni, fiam! – mondja nekem.

– Bújjon bé a szeker alá, apám!

Apám lemászik a szekerről, bébujik alája, esszekuporodik, bétakarom egy pokrócval.

– Itt erőst hideg van, Ferenc!

Nem tudok semmit se csinálni! Az eső nem akar elállni, én es tiszta víz vagyok. Segítek visszamászni apámnak a bakra, békucorodunk a ponyva alá, s várjuk, hogy elálljon az eső, de csak nem akar. Nem akar megvirradni se, nem tudom, mit csináljak apámval . . .

Rettenetes vót ez az álom. Még sírtam es. Úgy életbe nem es vót elyen szörnyű!

A háború béomlasztott mindent. Örökké nekifogtam valaminek, s mire összeszedtem magamot, valami mindig jött, ami elvitt mindent. Elmenekültünk Bukovinából, elhajtottak Bácskából, Zalában meg se melegedtünk, itt Rákosi rohant reánk, osztá a forradalom . . . Akkor egy kicsit fellélegeztünk, újra reánk rohantak a téeszcsével, békényszergettek . . . S má vége es az ember életinek. Most van egy kis nyugudásom öregségemre, de ki tudja, mi lesz?! Karter, s az orosz úgy telirakták bombával a világot, hogy az Isten ment meg münköt! Ami kevés van nekem, még azt es esszebombázzák!

Nincsen semmim . . . Az élet elyen. S ez tán csak azétt vót, mer paraszt maradtam. Födturó. Nem szégyellem, csak így van. Nem marad utánnam semmi! A paraszt, amit kénlódik egész életibe, azt meg es eszi. Nem marad utánna semmi! Van ez a házam, s kertem, ez marad utánnam. Olyan ez, mikor bévittek harminckilencbe méges munkaszolgálatra, kellett lukakat ásnunk, mikor kiástunk egyet, temettük bé. Még az egyiket ki se ástuk, a másikot temettük bé! Az egyikből hántuk át a másikba. Az őrnagy meg prédikált nekünk, hogy melyen fontos ez, mer a hazát védjük.

Ha elmentem vóna iparosnak, akkor bár látnám, hogy csináltam valamit! De nagyobb vót a Szőtsök büszkesége . . . Apám örökké aszondta nekem:

– Fiam, elyen rossz kerpács suszter akarsz lenni, mint Királyházi?!

Ő meggazdult, én a födet túrtam. De nem es a meggazdulást akartam. Valami mást.

De ez így nem igaz. Valamit én es hezzáadtam az életemhez. Meg a födet es szerettem. Má itt S.-en lehettem vóna korcsomáros, de én nem vágtam belé, mer ragaszkodtam a födhöz, hogy azt es adjanak a korcsoma mellé. Nem adtak, így paraszt maradtam. S ehhez értettem es, azt nem a büszkeség mondatja velem. Mer ehhez es kell ész, még a födhöz es kell ész! Ennek es tudománya van!

Ahogy Veres Péter mondta vót a Paraszt Párt gyülésin:

– Kitanolt emberek kellenek a fődhöz es! Mü azon legyünk, hogy a gyerekeink iskalásan jöjjenek vissza a fődekre!

Nem úgy lett, Rákosi nem engedte! Ezen sokat szoktam gondolkodni, mi lehetett vóna ezekből a jó fődekből, ha értő gazdái vannak, ha nem erőszakolják reánk a téeszcsét! Most má jobbak a téeszek, de nem viseli úgy senki a szüvin, mint mü a fődjeinket! Ahogy van, úgy van, nem töri magát senki többre. Nekünk meg kiszítta az erőnköt a két téeszesítés, nekünk csak arra vót erőnk, hogy elviseljük azt, amit reánk nyomtak.

S ez a legszomorúbb az egészbe, hogy nekünk csak erre vót erőnk! A túlélésre vót csak erőnk, s nem többre! Túléltünk mü mindent, a román uralmat, a háborúkat, túléltük a menekülést, mer refudzsátok vótunk, túléltük a németet, a muszkát, Horthyt és Szálasit, túléltük Rákosit es, ötvenhatot es, túléltünk mü mindent . . . Az a tizenötezer ember nem hányódott szét a világba, mint a tarlón kipergett búza! Megmaradtunk. Kétszáz esztendeig éltünk eltemetve Bukovinába, méges megmaradtunk! S méges, ez mind hejábavaló vót . . .

Minden hejábavaló vót, mer elveszítettük magunkot! Má félig elvesztettük, s elveszítsük egészen! Ez az én legnagyobb fájdalmam!

A többhöz nem vót erőnk, csak a túléléshez. Nem tudtuk megteremteni magunkot, csak elviselni tudtunk mindent. Száz esztendő múlva má azt se tudja senki, hogy kik vótak a bukovinai székelyek. Reménykedem, hátha nem így lesz, méges az eszemvel tudom, hogy nekünk ez a sorsunk . . .

A legnagyobb hibát elkövettük, s ezt má nem tudjuk mü jóvátenni. Nem izzadtunk ki magunkból vasalt nadrágosokat, akik münköt egybefogtak vóna, akik münköt vezettek vóna.

Helyettük nekünk, tanolatlan embereknek kellett a helyikbe állni. Olyanoknak, mint én. Amikor megtettek téesz-elnöknek, akkor örökké azon kellett forgassam az eszemet, hogy valamit kicsépelhessünk a sok bolond terv közül, hogy éhen ne vesszünk! Huszonnyóc féle növényt kellett vessünk! Olyanokat es, amikről még magyar parasztember nem es hallott. Aszongya nekem eccer Fer'István Gergé:

– Te, Ferenc! Meg vagytok tü bolondulva?!

– Métt? – kérdeztem tőle.

– Ki hallott má olyat, hogy a birkának a gyapját elvessétek?!

Kacagtam egyet, de még majdnem rosszabbul jártunk, mintha a birka gyapját vettük vóna el. Nagy hamar elvettették velünk a gyapotot, hejába mondtam Szomor Feri bácsinak:

– Nem szabad elyen hamar elvetni, mer kap egy jó esőt május elejin, s beleveszik a gazba!

– A gyapotnak hosszú a tenyészideje, hamar kell vetni! Ez felsőbb utasítás.

No, ha felsőbb utasítás, akkor biztos jó, ők megállítsák az esőt! Elvettük. Jött es a május eleji eső, a gazba beléveszett a gyapot. Nem es kellett vóna csumizt vetnünk mellé, nőtt elég muhar!

Szerencsére jött egy jó vihar, jégeső lett. De a gyapotfődre egy szem se hullott. Kijött hezzám a járástól egy slüttyögő, kérdi:

– Mennyi jégkár esett a gyapotba?!

– Semmi – mondom neki.

– Az nem igaz! – aszongya.

– Ha nem igaz, nezzük meg!

Kimenyünk a fődre, esszejárjuk az egész határt, talált vót vagy három megfeketedett levelecskét.

– Ez mi?! – kérdezi.
– Jégkár! – mondom.
– Ugye, méges van jégkár...
– Van há... – mondom neki.
Még aznap megszántattam, vettünk a helyibe kukoricát.
Én ezt álmomba visszaláttam. Ketten Ilie-vel kellett vágjuk a gyümőcsösünköt otthon Bukovinába, s gyapotot kellett a helyibe vetnünk. Kivágtuk az esszes fát, bészántottuk, bévettük gyapotval, de mikor az egyik felivel végeztünk, újra kellett kezdjük, mer a másik felin ott vótak a fák!
– Ilie! Én ezt nem csinálom! – mondtam neki, s átolmásztam a szomszéd gyümőcsösibe. Ekkorra má kölykecskék vótunk, esszetöpörödtünk valahogy. Megráztam a szomszéd körtefáját, s az esszes körte lefolyt róla. Addigra má vagy tizenöt kölyök esszeszaladt, béfeküdtünk a fa alá, s annyit ettünk, hogy a hasunk félreállott.
Reggel kijött a gazda, s aszongya:
– Jó nagy furtina lehetett az éjen, mer mind lefolyt a körte a fáról!
Mü leskődtünk bé hezza, s fogtuk a hasunkot, úgy kacagtunk. Eccer csak, ahogy féreneztem, nagy ünnepség lett ott. Az öreg Máté Antal leállította a mozsikásokot, adott egy száz lejest a primásnak:
– Most az én nótámot húzzad!
Én meg úgy csudálkoztam, hogy mindenki felállott, vigyázzba vágta magát, s úgy énekelték:

„Kossuth Lajos azt üzente,
elfogyott a regimentje..."

Én akkor halltam vót először, s nem es tudtam, hogy mi ez. Én szégyelltem vót énekelni, mer olyan hangom vót, mint a repedt vasfazaknak. Brengyán tanyító meg-megpalacsintázott, hogy én es énekeljek az iskalába, ezér az egyér vert meg, mer sose énekeltem.
– Énekelj, ahogy tudsz! – aszongya nekem.
– Tanyító úr, nekem nincs semmi hangom, métt rontsam el a másikét?!
– Há, bár morrogj... – s megsimogatott.
Elénekelték vigyázzba a Kossuth-nótát, osztá a Székelyhimnuszt, akkor csend lett, mindenki bőgött! Még a felnőttek es, öregembertől kicsi gyermekig mindenki bőgött! Ha mindenki bőg, akkor én es! Béálltam közibük sírni.
Elszorult elyenkor az ember szüve még felnőtt korába es. Amikor megérkeztünk Bácskába, akkor es evvel fogadtak. Felsorakozott a katonaság, elénekelték nekünk a Himnuszt.
Ahogy átoljöttünk a határon, olyan jó vót magyarnak lenni! Ki se lehet mondani, mennyire kedvesen fogadtak mindenütt münköt, amíg bé nem telepedtünk! Amelyik állomáson megállott a vonatunk, ott a vonatablakba az idegenyek megszorították a kezünköt, az apácák még meg es ebédeltettek... A tenyeriken hordoztak. De ahogy béértünk Szabadkára, s elénekelték a Himnuszt, minnyá megláttuk, hogy nem rajonganak annyira müértünk...
A szerbek se, a magyarok se! A szerbeket kihajtották a házaikból, s münköt tettek a helyikbe, azok azér acsarkodtak reánk, az ottani magyarok azér, hogy ezek a koszos csángók kapnak mindent, a jegyző azér, mer nem léptünk bé a nyilas pártba, az alispán azér, mer nem vótunk imrédisták...
Eccer a jegyző kihajtotta vót az egész falut akácfacskákot ültetni. Azelőtt katona lehetett, mer erőst dalfis vót. Elrikoltotta magát:

– Sorakozó! Vonalba!

Minden család azt kűdött, akit tudott, vót ott öregasszon, kicsi gyermek, leánka, fiatalember. Ahányan vótak, annyi felé álltak. Olyan vót a sor, mint az ökörhugyozás.

A jegyző elkezd káromkodni:

– Piszkos csángó banda! Egyenként belé kéne tütököt lőni a Dunába! Elvitetem mindet a csöndérekvel! Mocskos kurva kommonista csángók, maradtatok vóna ott, ahonnan jöttetek!

Odamentem hezza, megfogtam a grabancát, megráztam, mint Krisztus a vargát! Ha pufon ütöttek vóna, nem esik elyen rosszul!

– Mik vagyunk mü?! – kérdezem tőle.

– Tetves csángók! – aszongya.

– Ha még eccer aszongya, hogy mü tetves csángók vagyunk, akkor úgy vágom hanyatán, hogy nem mártsa fel senki!! Nem elég nekünk a magunk nyomorúsága, még maga es belénk rúg?!!

– Nee, a mocskos csángó reám támadt!? Hívom minnyá a csöndéreket!

– Csak hívja nyugodtan... Majd megmondom nekik es, hogy mit mondott nekünk... – mondom neki.

Nem merte hívatni a csöndéreket.

Nagyon fájt, hogy lecsángózott münköt, elhordott mindenféle útszéli magyarnak! Mer arra, hogy az ember magyar, ne bogozza fel a farkát, de ne es szégyellje!! S ha mü elveszítsük székelységünköt, akkor magyarságunkot es elveszítsük!

Miker idekerültünk Magyarországra, bételepítettek münköt Tolnába, akkor a svábok húzták az orrikot, mondtak mindent reánk.

– Ezek a csángók még kenyeret se ettek soha, csak puliszkát! A fődhöz se értenek, csak a verekedéshez... A hadikiak el akarták tolni a templomot a petrencésrúdval...

Eljártak mindennek, bocskoros oláhnak, tekergő csángónak, útszéli magyarnak, mindennek. Meg es lehetett kicsit érteni őköt, hogy haragusznak reánk, mer nekik elvették a házikot, s münköt tettek a helyikbe, de azér nem kellett vóna elyeneket reánk mondjanak! Ez fájt nekem...

Még hatvanháromba es, mikor megvettem D.-n a házat, s átolhívtam B. K.-t, hogy legyen a tanú, még akkor es beléfehéredett, mikor meghallta, hogy én egy szép házat veszek.

– Ferenc! Maga ezt a házat megvenni... Ténleg maga veszi meg ezt a házat?! Ferenc... honnat van mágának ennyi pénze...

Még a kezit es elfelejtette megtörülni, mer eppe disznyót vágtak, úgy jött átol, annyira elképedt, hogy egy székely es új házat veszen...

Az orosháziak es verték a mejjiket, hogy ők majd megmutassák ezeknek a csángóknak, hogy kell gazdálkodni, mer ők viharsarki kommonisták, majd ők vezetik a tudatlan csángókot!

De még a Szlovákiából átoltelepültek es csudálkoztak, hogy mü magyarul beszélünk, s nem románul!

Az erdélyi vasalt nadrágosok es, akik a falunkba kerültek, kacagtak münköt, amér nincs köztünk tanolt ember, csak paraszt.

Én megmondtam nekik ötvenhatba es, mikor felszólaltam a gyűlésen:

– Emberek! Mü most ne azt nezzük, hogy ki melyen nemzetből, ki melyen pártból jött! Nekünk egybe kell tartani! Minden becsületes magyar embernek essze kell fogni, s nem kivájni a másik szemit, mer az sváb vagy oros-

lúzi kommonista! Így nem érünk célt sose! Nekünk egy független Magyarország kell, s ehhez essze kell fogni minden magyar embernek! Ha mü most pártoskodni kezdünk, akkor má idegenyhez futunk, hogy az tegyen rajtunk igazságot. Há, nem ezt mutassa az egész történelmünk, hogy mü mindig idegeny segítségbe kapaszkodtunk, mer egymásval szembe álltunk, egyik a másikot akarta a sárba taposni, mer ez elyen párti, a másik meg olyan párti! Tanoljunk belőle, s fogjunk essze, mer különben újból eltaposnak münköt! Most mü ne azon legyünk, hogy büntessük meg a párttagokot, mer majd annak es eljő az üdeje, hogy igazságot tegyünk rajtuk, hanem most azon legyünk, hogy esszefogjunk!

Sokan lehurrogtak, hogy én kommonista-párti vagyok! Pedig nekem vót igazam. Mü, bukovinai székelyek, örökké azon vótunk, hogy valahogy megmaradjunk! Hány párt ráncigált münköt a háború előtt es, a háború után es! A gárdisták, a kuzisták, a bukovinai paraszt párt, az itteni Paraszt Párt, az Imrédisták Bácskába, a nyilasok, a kommonisták ... Elsorolni se tudom, hányan akartak münköt a szekerikbe fogni, de egy se vót, ami értünk lett vóna, amit tiszta szűvvel vállalni tudtunk vóna. Úgy látszik, nekünk ez vót a sorsunk, hogy túléljünk mindent, minden pártot, minden uralmat, de ebbe el es fogyott az erőnk! Mer mü idegeny segítségbe nem reménykedhetünk! Ha tőlik remélünk segítséget, akkor úgy járunk, mint az ecceri legén a búcsúba! Jő haza dicsekedve:

– Anya! Húsz legén ütött engem a bucsuba! Adtak azok nekem a lőcsvel, de én es ütöttem őköt a kalapomval!!

Ha elgondolom a múltunkot, s tán a jövőnköt, az eppe elyen ...

S innet nezve olyan hejábavaló vót, hogy mü onnat eljöttünk Bukovinából! Hogy amit mü végigcsináltunk, az mind hejábavaló vót! Az az öt év torongyolódás, menekülés, minden reménykedés értelmetlen vót. Mer itt elveszítsük magunkot!

Én ezen sokat szoktam gondolkodni, gyötrődni, hogy melyik es az én igazi hazám. Amikor először visszajártam Bukovinába, hat esztendővel ezelőtt, akkor aszondtam magamban, én itt idegeny vagyok, itt nem üsmer senki, azt se tudják, vótunk-e, vagyunk-e. Olyan érzés vót, mint mikor Vaszilka nagyapámékhoz elkűdött vót anyám. Féltem bémenni a házikba, hátha az a hamis kutyájik nincs megkötve, s nagyapám es otthon van.

– Métt jöttél, az anyád Ponciusát?! – rikoltott nekem má bentről. – Ekkara nagy gyermek, s nincs semmi dóga!

Elzadartam gyorsan, hogy anyám métt kűdött, s má futtam es, hogy nannyám kezembe adta.

– Menj haza, az anyád Ponciusát! Métt tátod a szájadat?!

Nem tudtam olyan hamar kifutni a házikból, hogy Vaszilka nagyapám háromszor el ne káromkodja magát, mer neki az anyád Ponciusa vót a legnagyobb káromkodás.

S most ő es hiányzott nekem, akitől úgy féltem kölyökkoromba! Harmincba, mikor meghótt rákba, én es vittem őt a temetőbe, mer má jó magos legénke vótam. Nagy szálas ember vót, konok a végtelenségig! Mikor megmondták neki, hogy gyomorrákja van, meg kéne operáltatni Radócon, csak ennyit mondott:

– Valamibe meg es kell halni, az anyátok Ponciusát!

Úgy aszott essze, úgy fogyott el, mint a gyertya, de nem feküdött le!

Most, amikor újra a falumba vótam, ő jutott legelőször az eszembe. S

éreztem, hogy idegeny vagyok! A szülőfalumba!! Olyan borzasztó érzés vót! Hejába is mondanám valakinek, hogy szeretgette meg Kurkó Ferencet, mikor megharagudott rea, szóval, hogy melyen ember vót nagyapám, ez nem érdekelne senkit! Métt es érdekelné?! A háza sincs meg, átol van épitve, akik most benne laknak, a szinyit se látták nagyapámnak, s még tudnának es valamit róla, mit tudnék én mondani nekik?!

Amikor hatvanháromba hazajött S.-re a mü házunknak a gazdája az NSZK-ból, ő se mert béjönni. Csak a kocsiból nezett bé az udvarra. Később osztá, mikor újra hazajött, akkor megállt a kapunk előtt a nagy, fehér autójával, s megkérdezte:

– Bémehetnék-e egy kicsit körülnezni?!

– Egész nyugodtan . . . – mondtam neki.

Béjött, esszejárta a szobákot, megmutattam neki mindent, még a padlásra es feljárt. Lefénképezte az istállót, a hátulsó pincét, feljárt a kertbe, mindent megnezett jól. Láttam, hogy neki es esszeszorult a szüve, a szeme megtött könnyvel.

– Tudja, nekem az NSZK-ba ötven bérházam van, azkot adom bérbe, s még van egy szép emeletes házam, de mindegyiket odaadnám ezér az egyér, ha itt maradhattam vóna . . .

– El es hiszem . . . – mondtam neki.

– Mer csak ez vót az én házam . . . – aszongya.

Sajnálta nagyon. Harmincnyócba épitette, s jóformán még ki se száradtak a falak, má itt kellett hagyja. Én értettem szegént, hogy nagyon fájlalta.

Münköt nem úgy hajtottak el erőszakval, méges olyan furcsa érzés vót bémenni a bukovinai házunkba. Teljesen el vót változva minden, keresztüleg vót fordítva a ház, a két csür lebontva, a gyümőcsös kivágva, csak az akácbokrocskák maradtak meg a kert végibe. Mintha nem es a mü házunk lett vóna!

A román gazda kedves vót, megtisztelt egy pohár borval, elfogadtam, pedig má hét éve nem ihatok a májam miatt. Egy kicsit elbeszélgettünk, megneztem a házikot belülről es egy kicsit, osztá hamar elbúcsúztam. Valahogy olyan nehez vót ott lenni a házunkba! Ezt nem es lehet jól elmondani . . . Úgy meglepik az embert az emlékei . . . Itt ez vót, ott az vót . . . Mindenütt azt kerestem a szememvel, hogy vót akkor! Ide hoztuk bé a tehenyeket, hogy ne vigyék el a muszkák, itt aludt Sákhány, itt Mircsa . . . Itt hallgatkoztam a küszöbön csütörtök esténként, mikor apám a pakszusokat írta . . . Itt vót az ágyam, itt vót a szekrény, ott a kuptor . . . Még a szagát es éreztem a málénak, amit anyám főzött nekünk, s mü odaültünk az asztalhoz:

– Szürd le tejet, kicsit málét!

Olyan jó galuskát sehol se ettem, mint mikor anyám főzött karácsonyra! . . . A berbécshústól megcsemeltem, feldollott a szám . . . Hallgatkoztam a sötétbe, hogy veszekszik apám s anyám az adósságon . . . Vasárnap szégyelltem kimenni az apám csizmájába, mindenütt azt hallottam: „A Szőtsök elbaszták a malmot!" . . . Mintha még most es ezt hallottam vóna, mikor kimentem az uccára . . .

A kertbe hátramenni vót a legszörnyűbb! Mennyit jáccodtunk ott hátul! Mennyi körtét ettem a vackorkörtefacskáról!

Úgy megrohantak akkor ezek az emlékek, úgy előttem vót minden! Elköszöntem a gazdától, kiszöktem a házból hamar!

Másadszor, mikor elmentem a falumba, má bé se jártam a házunkba!

Nem kévánkoztam, egy porcikám se kévánta, hogy még eccer bémenjek a házunkba! Semmi sincs úgy, mint mikor otthagytuk, minek fájditsam a szüvemet?! Vagy nem es azér... Nincs má ott nekem semmi keresnivalóm! Én má eccer onnat eljöttem, akkor minek kévánkozom vissza?! Ott má én idegeny vagyok! Én ott má vendég vagyok... S ez igy van jól. Minek menjen az ember a saját házába vendégségbe?!

Úgyse tudok megszabadulni Bukovinától, a falumtól, valahogy mindig visszamásznak az emlékeim oda, sokszor visszaálmodom magamot oda, s ez olyan fájdalmas. Nekem a lelkem egyik fele ott maradott. Szégyen vagy nem szégyen, igy van. Hejába es akarnám elfeledni, akkor se tudnám! De nem es akarom, ez vót az én sorsom. Tehetetlen vagyok evvel szembe! Lehet, hogyha meghalok, még akkor se felejtem el Bukovinát, még akkor es a lelkem kétfelé jár.

Az embernek mindig az vóna jó, ami lehetetlen. A kicsi gyermek es úgy van, hogy neki az kell, ami nem lehet! Akármelyen öreg es vagyok immá, ez a kicsi gyermek megmaradott bennem... Lehet, hogy kéne szégyelljem ezt, de melyen jó vóna még eccer lecsúszni seggen a Kajtár András gödrinél! Amikor gyermekecskék vótunk, ott legeltettük a tehenyeket, békentük tehenszarval a füvet, hogy síkos legyen, reaültünk a sarkunkra, s úgy csúsztunk le seggen! Belőlem ez a kicsi gyermekecske ott maradott Bukovinába!

Ezér érzem úgy, hogy elveszett nekem Bukovina! Hogy nincs többé, má nem lesz sose!

Tudom, hogy ha ott maradunk, még elyen se lett vóna az életünk. Láttam azokon, akik ott maradtak. Ők má ott teljesen odavesztek, Mártának, Regina szomszédasszonyának a fia má megmakkanni se tud magyarul. Nekünk es ez lett vóna a sorsunk, ha ott maradunk.

Mégse megy ki a fejemből Bukovina. Ott má semmi se olyan, mint mikor ott vótunk, nem juttak elébb az oláhok, méges minden megváltozott! A vasútnál, a bakterházacskánál, mikor megállott a vonat, a kalauz leszállott, s azt rikoltotta:

– Istensegíts! Istensegíts!

Nehezen tudta kimondani, ezér má később Cibénynek mondták, hogy a románok kézhez vettek münköt. Olyan lassacskán járt a vonat, hogy mü, kölykek, utánna futtunk, s felcsimpeszkedtünk rea, a falu végin leszöktünk. Vót ott egy oláh szógagyerek, aki egy fél színy fát hajigált le a vonatról.

A falu es küssebb lett, egy pillanat alatt végigmentünk a Trabantval rajta... Én úgy emlékeztem rea mindig, hogy melyen hosszú falu vót! S most még bé se fordultunk a vasútnál Szátu-Máré felől, má Alszegbe vótunk, értünk ki a faluból...

Az eperfákot es kivágták az út két ódaláról... Szőts Gergé ültette vót, minden háznak kellett két eperfát ültetni, mer selyemhernyócskákot akart tenyészteni, igy egy gyűlésen reavette a tanyító a falut, hogy ültessek eperfát a ház elé. Mikor megerősödtek a fák, gyönyörű vót, olyan vót, mint egy liget!

A házak es esszetörődtek, megküppedtek, mint egy öregemberke... Az öreg házak közül má csak egy-egy vót meg, az es elváltozva, megfeketedve, a zsindely megbomolva. Az újakot másformálag épitették átol, bévezették a villanyt es... Még harminchétbe beszélgettünk eccer a zsidóval, aki megvette tőlünk a malmot.

– Ber úr! Mi lenne, ha a faluba es bévezetnénk a villanyt?! A Szucsáva elbírná... – mondta neki.

Ő akkor alakította átol a malmot, villanyval hajtatta a hengereket, úgy hozatta azkot Magyarországról.

– Nem es rossz gondolat... – aszongya. – Nem es rossz gondolat.. Meg kéne csinálni...

Nem lett belőle semmi. Őt elhurcolták, a malom tönkrement, államosították, most alig őröl valamit. Akkor még az ötödik faluból es ide jártak őröltetni, olyan finom lisztje vót...

A Szucsáva es zavaros vót most, s mintha küssebb lenne az es! A malomnak a gelláit elvitte a víz, nem takarítsák, má feredni se lehet benne! Mikor kicsi gyermek vótam, ott őröztük a tehenyeket, vettük le a gagyacskát, s buktunk belé feredni... Azt szégyelltük, hogy ha valaki levetkezett kapáláskor, de mindenki csórén feredett... Kacagtuk, mikor láttuk az idegenyeket, hogy azok ruhába feredtek!

Mü es eppe elyenek vótunk, mint most az oláh kölykecskék! Egy ingecskébe, egy gagyácskába elcsaptak a tehenvel, minden kölyök így nőtt fel... De akkor nem vót ennyi legelő! Most azkot a jó fődeket mind legelőnek hagyták, nem művelik! Pedig be drága jó fődek vótak, zsíros, kövér fődek! Olyan pityóka termett ott, mint egy bosztán! S káposzta! Savanyítottuk meg, s nagy hordókval vittük Radócra a piacra! A hagymával feljártunk egész Putyiláig, s még feljebb! Esszejártuk egész Bukovinát, s Módovát hagymával... Cseréltük el terebúzára...

Most ezek a gyönyörű fődek mind el vannak gamatolva legelőnek! Még a szüvem es beléfájdult! Itt es elég jó fődek vannak, nem panaszkodhatunk, de nem es lehet esszehasonlítani azokval! Mer ég és föd! Aranyat érnek azok a fődek! Ki se lehet mondani, melyen drága jó fődek vótak azok! Nem es kellett ganyézni, méges úgy teremtek, mint az élet! Bolondjába vettük a terebúzát, méges akkara csövek lettek, hogy öröm vót reanezni! S akkara hagymák, mint a kujakom...

Ha nekem adnák azokot a fődeket, a mostani eszemvel s a tegnapi erőmvel, én ott Kánaánt tudnék teremteni! Legalább annyi fődem lenne, mint Szőts nagyapámnak vót, én ott Kánaánt tudnék teremteni! Csak hát egy öregembernek minek a föd?! Nekem má csak annyi föd kell, mibe a koporsóm belefér... S annyi lesz es.

Mégse a fődek hiányoznak nekem a legjobban Bukovinából! Bejártam most ott az esszes fődünköt, még most es úgy üsmerem őköt, mint a tenyeremet! Mégse az hiányzik nekem! Nem es tudom jól elmondani, hogy mi vagy ki hiányzik nekem... Mer a halottakot fel nem támaszthatom, s métt es támasztanám fel?! Aki átoljött velünk, az itt van, akihez akarok, a rossz lábomval elmehetek... Méges úgy érzem, hogy valami odaveszett! Nem tudom, hogy micsoda, de ott maradott! Jöhetek ide százszor es, akkor se találom! De én má nem es akarok többet ide jőni, ennyi elég vót! Én má azt úgyse találom meg...

Tán csak annyi hiányzik, hogy elmenjek az öreg Samuhoz patkoltatni, nezzem, hogy az öreg hogy tisztítsa meg a lovak körmit, hogy gyógyít meg egy sánta lovat... Ott elbeszélgetnénk mindenről, osztá má minden jó lenne... Mennék ki a lovakval a határba szántani...

De ehhez újra kéne születni! Még akkor se lenne másképp semmi... Bolondságok ezek! Akkor onnat mind idevágytunk, hogy be jó lenne átoljönni a kék hegyeken... S így es lett jobb... Rákosit ott es megkaptuk vóna

tán még jobban, s az unokáink tán nem es makognának magyarul. Itt azt se tudnák, vagyunk-e, szétszóródtunk-e! Ha ezt nezem, jobb így.

S mi mást nezzek?! Azt, hogy nekem, egy öregembernek, min jár az eszem, hogy hova másznak a gondolataim, az kit érdekel?! Ez mind csak nekem fontos! De ezek az emlékek es olyanok, hogy arról inkább hallgatni kell, mer nem mondanak semmit se másnak . . . Még most es úgy előttem van az első emlék magamról . . . Lehettem vagy két esztendős. Künn vagyunk a színy alatt Mártacskával, aki osztá minnyá meg es hótt, fogjuk egymás kezit, s le vagyunk kucorodva piszkolni. Tél vót, hideg vót, kucorgunk a színy alatt, de olyan tisztán látom magamot, mintha tegnap történt vóna . . . Elyenkor érzem azt, hogy minden megvan! Bennem minden megvan! Belül minden megvan! A templomunk vasárnap délelőtt, ahogy misén vagyok . . . a házunk, a kert . . . az emberek, akik jót tettek velem, vagy akikvel én tettem jót. S most má én minden lépést hátrafelé teszek, mint a rák, minden kiesik a kezem közül, minden elhagy, mindent itt kell hagyni . . . Méges úgy érzem, hogy én ezeket őrzöm magamba. Bár félek a jövőtől, hogy itt mind elveszünk, nem marad belőlünk semmi, méges hiszem, hogy Istennek számot adhatok mindenről! Ő meghallgat engem.

VARGA LAJOS MÁRTON

# AZ IRODALOM KÉRDÉSEI I.

*Ifjúság: sólyommadár!*

Akármerre nézünk, mindenütt ott látjuk az újabb évjáratok tagjait. Ez megnyugtató. A jelek szerint felismerhetik igazi magukat, rendelkezhetnek ügyeik, körülményeik felett, legalább annyira, hogy lehetséges mivoltuk alakot ölthessen, s módjuk legyen, saját útjukat járva, az irodalomban megjelenni, az őket megillető helyet elfoglalni. Azt hinné az ember, hogy kettős, részint: *a saját tehetségüktől való,* részint: *a saját tehetségük által kialakuló függőségük* nagyobb terhet, a természetes közegellenállás pedig komolyabb akadályt jelent. De nem. Legalábbis első közelítésre, amelynek tárgyszerűségét a *József Attila Kör 1985* című lexikon adatai szavatolhatják (szerkesztette: *Agócs Sándor,* megjelent a Kör kiadásában, 1986-ban). E kiadvány statisztikája szerint a Kör 133 tagja 24 lapban, folyóiratban publikált és 122 antológiában közölte munkáit. Ehhez hozzá kell számítanunk a rádiós és egyéb szerepléseket, amelyekről hallgat ugyan e statisztika, de amelyeknek jelentősége vitathatatlan, hiszen ezek a Körrel magával mint intézményes formával együtt azt szolgálják, hogy az újak magukra és érdekeikre eszméljenek, magukat és érdekeiket megfogalmazzák és hatásosan érvényesítsék. Eddig egyébként a Kör tagjai közül ötvenkilencen egy vagy több önálló kötettel is jelentkezhettek. Jó benyomásainkat erősítendő: úgy látszik a kritikai fogadtatásra se lehet panasz. A lexikonban közölt bibliográfia készséges figyelmet bizonyít. Ami pedig az érkezők egyéb természetű méltánylását illeti: tizen részesültek valamilyen művészetpolitikai elismerésben, tizenhármukat vették fel az Írószövetségbe, huszonhetüket a Művészeti Alap Irodalmi Szakoszályába. S akkor még nem beszéltünk a szociális gondoskodásról. A *József Attila Kör 1985* ötvenkilenc írót, költőt, kritikust sorol fel csak a Móricz Zsigmond ösztöndíjasok közül. Amihez hozzá kell csatolnunk a Művészeti Alap, a József Attila Kör, a SZOT vagy a TOT ösztöndíjasainak listáját is, noha a lexikon valamilyen okból erről se beszél. Könyvkiadóknál öten, folyóiratok szerkesztőjeként tizen, újságíróként tizennégyen, népművelőként, könyvtárosként, tanárként, tudományos kutatóként negyvenheten dolgoznak, négyen egyetemi hallgatók, harmincnégyen alkalmi munkából élnek, vagy szabadfoglalkozásúak (ők tudják, hogy ez nekik mibe kerül), tehát csak tizenkilencen kényszerülnek az irodalomtól messzebb eső területekre.

A helyzet kedvező voltát igazolhatja, hogy a különféle új törekvések szembeötlő gyorsasággal és erővel törnek elő a szellemi-irodalmi élet külterületeiről. Változataikat futólagosan sem könnyű áttekinteni, noha mások között *Béládi Miklós, Balassa Péter, Radnóti Sándor, Kulcsár Szabó Ernő, Margócsy István, Hekerle László, Zalán Tibor* kritikai tevékenysége feltárta már a sűrűsödési pontokat. Az akusztikus és vizuális műformában gondolkodó lírát, az akciókölteszetet vagy a performance-t (amely a hangzás, a mozgás, a látvány és a szöveg egységét akarja megteremteni), továbbá az egzisztenciális megismerő irodalmat, az ironikus-groteszk szemléletmódú vállalkozásokat, s a mindezeket egymásba ötvöző kísérleteket, a még alig észlelhető, de már hatni tudó posztmodern irányt, s a próza szinte személyenként eltérő áramlatainak sorát, amelyek oly mértékben jelen vannak, hogy irodalomképünk átformálására, új szempontú tárgyalására kényszerítenek. De a feltáró, értelmező, közvetítő munka minden erőfeszítése kétséges, ha olyan nagy létszámú évjáratok torlódnak egymásra, mint a mostaniak. Mert a többszáz, karakterében és értékeiben meghatározhatatlan induló közt érthetően sok a *nem-író,* az *alibi-író,* a *nem-is-biztos-hogy-író,* a a *kompenzációs-író,* az a fajta dilettáns vagy epigon, aki, ha Rilke tanácsa szerint

„éjszakája legcsöndesebb órájában" megkérdezi magától: kell-e írnom, akkor, legalább a szíve mélyén, nemmel válaszol. (Ne feledjük: a József Attila Kör tagsága alig egyharmadát jelenti az irodalomban rövidebb-hosszabb időre felbukkanóknak.) Ez elég ok lehet a gyanúra: az irodalom működési zavarának tünetével találkoztunk. Azon következmények egyikével, amelyekben egymást átfedve jó és rossz, vivmány és ártalom jelentkezik egyszerre.

*

Az aggodalomra intő előérzet ellenére örülnünk kell, hogy ilyen nagy számban rajzanak a magukat írónak ígérők. De komoly baj, hogy ebben még leginkább valami medicalizációhoz hasonlatos (literalizációs?) folyamat ragadható meg, amely során a társadalmi gondok, például a kommunikációs, adaptációs problémák, az emberi kapcsolatok romlásából vagy bomlásából eredő bajok, az eszményvesztés, identitáskeresés, önérvényesítés konfliktusai az irodalomba fordulnak át és ott öltenek alakot. Kérdés, hogy a folyamatban milyen szerepe van annak a *társadalmi irányító térnek*, amely az író-létet, tradicionálisan, minden mással szemben előnyben részesíti. Hat már ugyan az irodalom presztizsvesztése is, de úgy látszik, a mélyben még mindig tartja magát *a problémák, eszmék, eszmények megszemélyesítésének tendenciája, az élet- és sorskérdések metaforikus szemlélete.* S tartja magát a problémák felfogásmódját meghatározó körülmények rendszere. Ennek a rendszernek szempontunkból leglényegesebb sajátossága, hogy kitüntetett szerepet kényszerít a maguk iránt *közfigyelmet és bizalmat* ébresztő személyiségekre. Legendásítja, hogy kisajátíthassa őket. Mindent, ami akár ismereti, erkölcsi, esztétikai vagy szentség értelemben fontos, *bennük testesít meg a mindennapok számára.* Alighanem egy más úton kielégítetlen elitszükséglet ad így hírt magáról, s szól bele az irodalom nagyjainak kibontakozásába is. Akik aztán „intézményesülnek", s törvényesítik, igazolják a társadalmi irányító tér működését.

Örülnünk kell a fogadás készségének is. Csakhogy a szóródó figyelem aránytalanul megnehezíti a valódi tehetségek kiemelkedését. Mondhatni: hivatkozási alapot teremt az eredeti, de külső szempontok miatt problematikusnak minősülő vállalkozások feltűnés nélküli elfojtásához. A *kontraszelekcióhoz.* Különben is, a *fogadási készség a tömegre vonatkozik, s nem egy-egy íróra és annak műveire,* márpedig a tömegnek súlyt, karaktert, irányt, az irodalomra és az olvasóra is hatni tudó jelentőségérzést, értelmet csak a művekben megjelenő, bontakozásukban nyomonkövethető személyiségek adnak. Érdemes megint az adatokhoz fordulni. Nagyon magas az átlagéletkor: 31.7 év. Kevés tehát a fiatalok száma. Mindössze harmincan vannak a 30 év alattiak, s közülük is csak hárman nem töltötték még be a 25. évüket. Nehéz megállapítani, hogy vajon nem maga a Kör akadályozza-e meg a huszonévesek színrelépését. Az irodalomtörténet tanúsága szerint ugyan csak az olyan csoportok (nemzedékek) torlaszolták el az utánuk jövők útját, amelyek az érdekek, célok, értékek közös voltának tudatában szerveződtek, s amelyek a publikációs fórumokat is kézben tartották, ilyesmiről pedig most szó sincs, de a kialakult helyzet mégse lehet véletlen. Aztán: sokáig kell várni még egy-egy antológia-beli szereplésre is, noha abból, szemre, elég megjelenik. Nézzünk kettőt. A minden szempontból igen jónak számító *Gazdátlan hajók* (szerkesztette: *Szigeti Lajos*, Szeged, 1979.) szerzői 27.8 évesen kerültek a kiadványba. *A költészet másnapja* (sok tekintetben problematikusan válogatta és szerkesztette *Körössi P. József*, Kozmosz, 1986.) tizenhárom költőt vonultatott fel. Közülük csak négyen tagjai a JAK-nak, amibe nyilván éveik száma is belejátszik. Átlagéletkoruk: 32.6 év, pedig Szilágyi Eszter Anna az antológia megjelenésekor 22 éves, Filip Tamás pedig 26. Én az antológia szerzői közül többnek a nevét is alig hallottam eddig, bár életkoruk szerint már régen túl kellene lenniük ezen az állapoton. A *József Attila Kör* tagjai egyébként 27.8 éves korukban kapják meg az első könyv lehetőségét. Későn és gyakran már hiába. Vegyük mindehhez, hogy a kritikák java az olyan alkotók iránt érdeklődött, mint Csordás Gábor, Esterházy Péter, Földényi F. László, Géczi János, Horváth Péter, Krasznahorkai László, Kukorelly Endre, Márton László, Nagy András, Pintér Lajos, Szilágyi Ákos, Tóth Erzsébet, Vámos Miklós és Zalán Tibor,

akik egy-két kivétellel, életkoruk okán kifelé tartanak a Körből. Mármost, ha őket a listáról kiemeljük, akkor *a Kör tagsága névtelen, tagolatlan tömegnek* látszik. A legfiatalabbak maradnak magukra. A szükségtől legjobban szorítottak. Legalábbis a kritika felől. Vagyis a fogadó közeg nem mutat kellő érdeklődést, érzékenységet, szelekciós készséget: a kritikusok, szerkesztők, kiadók túlságosan felületesek, nagyvonalúak, így jelleg, érték és jelentőség szerint nem rendezik észrevehetően a sorokat. Irodalompolitikai szempontból persze hasznos a tömegesség s tagolatlanság. Könnyebben kezelhetők a problémák: *az újak nyomása a lojalitást egzisztenciális kényszerré teszi.* De a viszonyok kaotikussága, a szellemi-erkölcsi normák, szakmai követelmények rangvesztése, az önféltés növekedése, s vele mindaz, amit az irodalmi élet elvadulásaként élünk meg, alig jóvátehető ártalom.

*

A tehetség értékének, a literátus értelmiség elfogadásának, megbecsülésének fokát, hol nyíltan, hol rejtetten, a társadalmi érdekérvényesítés mechanizmusa határozza meg. Ennek működését sok más erő keresztezheti és legtöbbször keresztezi is. Játékuk felderítése szükségtelen, mert most csak annyi a fontos, hogy az újabb fejlemények szorításában *az irodalom pozíciója: érdekérvényesítési hatalma meggyengült.* Szereptudata, felelősségérzése, cselekvési szándéka azonban erősödött, s épp egy olyan időszakban, amikor ezzel voltaképpen már csak kevesen számoltak. A hagyományosan szolgálat-elvű irodalomtípus ugyanis elvesztette nagy tekintélyű legjobbjait, ráadásul e törekvés képviselőinek többsége kifulladni látszott, a tanítványok, legalábbis, a harmincöt év alattiak közt pedig számottevő tehetség nem jelentkezett. Ugyanakkor a már jelenlévő új generációk mértékadó személyiségei, függetlenségük védelmében is, elhárították a közvetlen közéleti szerep kisajátító-kényszerítő lehetőségét-szükségét, mondván, hogy az író „ha kicsit is jó, akkor úgyis nyakig az egészben". A szereptudat, a felelősségérzés, valamint a cselekvési szándék érvényesítése több eltérő természetű következménnyel járt. Első renden az állami-politikai bizalmatlanság fölerősödésével. Jól mutatják ezt, szűkebb témánknál maradva, a *József Attila Kör* konfliktusai, majd olyan mértékű konszolidálódása, ami képviseleti-érdekvédelmi funkcióját is kikezdte. Másodszor együtt járt ama feltételek romlásával, amelyek az irodalom egzisztenciális lehetőségeit határozzák meg. S végül, ez az egész (mert igen sok az, amit meg se említettem) együtt jár az érdekviszonyokat is tükröző közmegítélés ellentmondásainak mélyülésével. Egyfelől ugyanis az irodalom létfontosságú dolognak, másfelől fölösleges fényűzésnek minősül. Vannak, akik támogatandónak tartják, s vannak akik korlátozandónak, hiszen „szüntelenül okvetetlenkedik", „fölös teher az állam nyakán", sőt, ingyenélő – lásd a szabadfoglalkozásúak növekvő számát kísérő megjegyzéseket.

Különösen az irodalomba most érkezőket, vagy az ott éppen csak megkapaszkodókat sújtja ez a helyzet. Ők a külső változásaival szemben – elismertség vagy pozíció híján – védtelenebbek az idősebbeknél. Azt is mondhatnám, hogy kiszolgáltatottabbak. Mert képes-e az önvédelmi harcokkal elfoglalt irodalom mindazt megadni a fiataloknak, amivel azoknak, *mint saját jövőjének,* tartozik? Például a személyre szóló törődést. Látjuk-e akárcsak nyomait is ennek? Hiányoznak a mesterek. Olyan mesterekről beszélek, amilyen Babits Mihály volt Szabó Lőrincnek. *A műhelyteremtő, közvetlenül beavatkozni is tudó szellemi hatalom embereiről,* akiknek az indulók *önként* rendelik alá magukat. Hiszen ők azok, akik többre képesek a sokat emlegetett empátiánál, a sugárzó és tartást adó emberségnél, többre a szakmai értelemben felfogott kritikai támogatásnál. Mert segítségük lényege a bölcsesség körültekintő, óvatos, de mélyreható egységszemlélete. Csakhogy még az ilyen bölcsesség is, ha van, szerkesztőként, kritikusként legtöbbször az adott hatalmi szerkezetben működik, ama függetlenségtől megfosztottan, amivel az irodalom nagyjai, mint mesterek, mindig is rendelkeztek. Így, kényszerszülte csoportokba verődve, mágikus tekintélyek híján, a sok hibával terhelt hivatalos fórumok általános csalódást keltő érzéketlenségét tapasztalva, nincs-e máris *jóvátehetetlen bizalmi válság* az érkezők és fogadók között?

Amit a publikációs fórumok számukra feltétlennek látszó hatalma, s e hatalom hibás működése tűrhetetlenné mélyít. Az indulónak a boldoguláshoz erői teljes mozgósítására, gyakran belső tartalékai bevetésére is szüksége van. Parancs sürgeti: meg kell alkotnia önmagát.

•

Ez a parancs oly erős, hogy birtokba veheti, sőt, veszi is alanyának életét, áthangolva azt a maga felderíthetetlen, de tudomásul veendő törvényei szerint. Akkor is, ha ez keresztezi az illető köznapi életstratégiáját. A tehetség, ha már egyszer fölesmélt, s bármily homályosan is, de tud magáról, csak alig gyógyuló sérülések, állandósuló hiány- és elrontottságérzés árán szorítható vissza, rendelhető a tőle idegen életvezetési elvek alá. A tehetség tehát kizárólagosságra tör, feltétlenséget követel. És szüntelen figyelmet, gondoskodást. Különös ellentmondás, de tény: *nem unjuk azt, ami sajátunk.* Ellentmondás továbbá, hogy a tehetség akkor követeli a legtöbbet, amikor még fel sem ismerhettük mivoltát, tényleges szükségleteit, s amikor még igazán dokumentálni, igazolni se tudta magát. Miközben tehát igen sok energiát von el az életet megalapozó, elindító gyakorlatias tennivalóktól, fedezetlen reményeket támaszt, ambíciót ébreszt, járatlan, s könnyen fölöslegesnek bizonyuló utakra vezet, megoldhatatlan feladatokat diktál és vállal.

Mindebből az következik, hogy a tehetséghez belülről *nem alakítható ki ésszerű és célszerű viszony.* Könnyű félreérteni, túlbecsülni, mással összetéveszteni. Ráadásul ahhoz is áldozat: kísérletek sora, az erők mozgósítása, megszervezése, koncentrálása, a körülmények átalakítása szükségeltetik, hogy kiderüljön, a tehetség nem az, aminek az illető véli. Ha kiderül egyáltalán. Mert a tehetség valódiságáról meggyőződni, alkalmas kritériumok nélkül, csak a művek sorának mérlegelésével lehet. *Nyilvánosan.* Ha adottak a szükséges személyi és intézményes feltételek: a természetes hatásukban nem gátolt vagy torzított megkülönböztető és hasonlító, befogadó és elhárító, ösztönző és korlátozó erők. *Ha biztosított az irodalom önszabályozó folyamatainak szabad működése.* Amennyiben persze csorbítatlan jogú, s jogai érvényesítésében nem gátolt irodalom fogadja az érkező tehetségeket, *kiszolgáltatottságról szinte nem is beszélhetünk. Csak ráutaltságról* lehet szó, ami a dolog kikerülhetetlen velejárója. Külön kérdés, hogy a szuverenitás igényével mit jelent engedelmeskedni egyebek közt a közönség számára is érthető nyelv követelményének, az uralkodó ízlés normáinak, vagy például a különféle irodalmi és irodalmon kívüli óhajoknak, kívánalmaknak, diktátumoknak, ha azok a normális viszonyok közt nyílván nem kevés ellenállást tanúsító szakemberek, műhelyek, fórumok közvetítésével akarják céljukat elérni. Mégis, ez más dolog. Lehet része a kiszolgáltatottságnak, azonos vele sohasem.

Miután azonban az irodalom nem az, ami lehetne, aminek lennie kellene, benyomásaink közül azokat kell meghatározónak tekintenünk, amelyek a természetes viszonyok közt csak ráutaltságnak minősíthető állapot elsötétülésére vallanak. Arra a folyamatra, amelyben *a ráutaltság szoros meghatározottsággal társul, hogy aztán kiszolgáltatottságba váltson át.* Érdemes ebből a szempontból megvizsgálni a szerkesztőségek, majd a kritika szerepét.

•

Mesterek híján az első igazi erőpróba valamelyik publikációs fórum. Túlterhelt mindegyikük, ahol *óvatosságra szoktatott szakemberek* fogadják az irodalomba érkezőket. Olyan szerkesztők, akik hosszú évek óta viselik a publikálni akarók szüntelen nyomását, nehezen kezelhető közlésvágyát, jelenlétigényét, az eredetiség és függetlenség sérelmeként átélt szerkesztői beavatkozások konfliktusait, s azok nem egyszer súlyos következményeit. Hatalomnak tekintik őket, s bizonyos látószögekből azok is. Hiszen kívülről nézve létérdekű kérdésekben döntenek. Lelki, szellemi, gyakorlati hatalmuk nehéz felelősség, s állandó készenlét. Kevés olyan szakma van, ahol ennyi áldozatot kell hozni, s ahol ennyi áldozatot el is várnak az embertől. E várakozás, olykor presszióval társuló, a szerkesztők lelkiismeretének parancsaival is egybehangzó követelés azért látszik aránytalannak, mert a szerkesztők nemcsak az íróval, iroda-

lommal állnak ambivalens viszonyban. Különös térben élnek ők, olyan szervezett rendben, amit igen különféle, s meglehetősen rideg érdekviszonyok hálóznak be. A szerkesztők voltaképpen mindig határhelyzetben döntenek, miközben ítéletet mondanak az írás, vele a tehetség, s közvetve a személyiség minősége felett, a fiatalok esetében gyakran életteret, magatartást szabva át. Ehhez magasrendű morál szükségeltetik, amely azonban könnyen elfáradhat, kicsorbulhat, megroppanhat. Különösen, ha a kétségtelenül adott hatalmi szerep a legigazibb értelemben felfogott szerkesztői szerep fölé kerekedik, ha a személyes érdekek, a pozícióban maradás szempontjai az írók és az irodalom érdekei ellenében hatnak.

A természetes ráutaltság a szerkesztőségek érdekviszonyai közé kerülő írók, költők, kritikusok számára *ilyenkor alakul át szoros meghatározottsággá*, mert se velük, se nélkülük nem boldogulhatnak. A mozgástér szétesik hivatalos és nem hivatalos, nyilvános és magán skizoid kettősére, *a lehetőségek szabadsága megrendítő váratlansággal szűkül az ellenőrzött módozatokra.* Itt az a kérdés, hogy kinek-kinek joga van-e önmagához? Ha igen, akkor hogyan gyakorolhatja ezt a jogot? Tőle függ? Saját fóruma nincs, lapot nem alapíthat. Ha megérti a helyzetet, s lojalitást tanúsít, tehetségét rontja. Fölfedezni, megismerni, kipróbálni magát, tévedni és megigazulni más, szíve szerint való emberekkel együtt csak *szellemi zugok*ban, *ökológiai fülkéhez* hasonlatos elzártságban, s akkor is esetlegesen van esélye. Ne adja föl? Persze. Csak ehhez, miután olyan sokan vannak, hogy bármi történjék: *jut is, marad is* belőlük, szembeötlővé, kikerülhetetlenné kellene magát tennie. Ne gondoljunk most az erőszakosokkal, nyeglékkel, frivolokkal, handabandázókkal. Csak a szemérmesekkel. Akik másképp térhez jutni, mint tehetségükkel, tehát a maguk útján, nem tudnak, nem akarnak. Házalni kényszerülnek. Ha ezt vállalják, talán publikálhatnak. Falkában. Mások transzparensei alatt. Aztán, személyes szempontok, érdekviszonyok diktálta megfontolások szerint, egyedül is. Besorolva a szerkesztő kijelölte helyre. Minthogy felelhetnének magukért egy-egy verssel, novellával, recenzióval is a sokkal nagyobb erőterű, ismert személyiségek között. Talán bemutatják őket néhány közönyösen jó akaratú, ezért semmitmondó szóval. Amit szerencsés esetben rendszeres közlés követ, de ez a rendszeresség még ilyenkor is nagy kihagyásokkal érvényesül. Mire újra megjelenhetnek, már csak a tartalomjegyzék emlékszik rájuk. Hogy lesznek hát *főszereplői* életüknek, s művük a világnak? Ha egyáltalán van még értelme, akárcsak e korlátozott vonatkozásrendszerben is, a főszereplő fogalmának. Mennyire kezdi ki tehetségüket az állandó várakozás? Az idő telik. Egyre több *mutáns mű* születik. Alighanem ezzel magyarázható, hogy az újabb líra és próza legjobbjai szinte eleve a bizonyos fokú függetlenséget, méltóságot ígérő, vagy legalább némileg jobb tárgyalási pozícióval biztató kötetben gondolkodnak. Csakhogy a bizalom, a méltánylás, elismerés szempontjából a kötet se több puszta lehetőségnél, hiszen a kiadók ugyanazon helyzetben vannak, mint a lapok, folyóiratok. A kötet értéke is devalválódott tehát, s ráadásul megjelentetésének egyik, *a kiadók önvédelmét, a szerkesztők kereszteltetési manővereit* szolgáló felte ele a minél több folyóiratbeli publikáció. Aki talpon marad, a helyzet nyugalmas szigorán úgy enyhít, ahogy tud. A finnyásabbja félrevonul, szigeteli magát. Magányosságát szabadságnak fogja fel: szabadságra ítéli magát. Van, aki létrendszerébe foglalja a kényszereket, mint kikerülhetetlen adottságokat. Nem fogadja el, de tudomásul veszi a helyzetet. Betölti, s idővel, esetleg, át is töri a kereteket. Van aztán, aki beletörődik a kényszerpályába, mint nyugdíjas az előszezoni esős nyaralásba. S vagy a maga áthangolásával keresi a cselekvési teret, vagy rezignáltan elfogadja a megváltoztathatatlannak tudott-tapasztalt körülményeket. Lehet ezeknek diszkrét vagy brutális formája, egyre megy. *A lényegen, a szoros meghatározottságon az, ahogy a dolog végbemegy, jottányit sem változtat.*

•

A dolog erkölcsi-szellemi súlyát talán akkor érzékelhetjük leginkább, ha ellenpéldákat keresünk, amit *Kulcsár Szabó Ernő*től *Balassa Péter*en át *Béládi Miklós*ig többen is hangoztattak már, hogy az új évjáratokban a magyar irodalom fordulata érlelődik, sőt,

hogy a próza tanúsága szerint ez a fordulat nagyobb részben már le is zajlott. A fordulat nem tematikai értelemben hozott újat (noha azok az ontológiai dilemmák, amelyek az új prózában, s *Tandori Dezső* nyomán az új lírában is fel-felbukkannak, kétségtelenül más dimenziót jelentenek a hatvanas-hetvenes évek irodalmának tematikájához képest), hanem szemléletben, a valósághoz való viszony megváltozásában, s ennek következményeként az anyagformálási eszközökben és módokban. Más, az előzőktől nagyon eltérő nyelvet beszélnek az új évjáratok legjobbjai, amely a világ teljesebb esztétizálását ígéri, *anélkül, hogy megfosztana bennünket a csak az irodalom által megszerezhető autentikus ismeretektől.* A fordulat, miután körülötte a hamis próféta se kevés, zavart s idegenkedést támaszt. Nem a pályatársak, konkurrensek elvi ellenének álcázott féltékenysége okozza az újak alig legyűrhető nehézségeit, az csak hangulatot kelt, hanem *a szerkesztők, kritikusok, olvasók még az előző irodalomtípushoz kötődő szemlélete, kódrendszere, értékelő apparátusa.* S persze, az a magyar irodalomban eddig ismeretlen helyzet, amikor *a mester és az epigon egyazon évjárathoz tartozik* (lásd: Esterházy Péter vagy Zalán Tibor szétsugárzó hatását), amikor tehát a felfedezés szinte egyidejű a kiaknázással, az úttörés a begyakorlással, a lázadás a formulákba merevedéssel. Az adott, nagyon mélyen igazolható, máig érvényes példákra hivatkozó tradicionális esztétikai kánonnak jószerivel keresnie sem kell az érveket: az utánzottak hibáit, kiforratlanságait akaratlanul is felnagyító utánzók maguk szolgálnak vele. S mert ez utóbbiak az előbbieknél határozottan türelmetlenebbek, támadóbbak, nyakasabbak – paradox folyamat, de könnyebben boldogulnak, miközben igazolják az erős szűrés szerkesztői gyakorlatát, a kritika fenntartásait, növekvő érdektelenségét, felületes közönyét, az ellenük forduló közvélekedést.

•

Az új irodalom a maga szoros meghatározottságát leginkább a kritika segítségével oldhatná valamelyest, hiszen az, funkciója szerint, az egyes művek leírásával, a művek megformáltságban is alakot öltő kérdéseinek és válaszainak értelmezésével, értékelésével, közvetítésével *nyilvánosságot teremt, előkészíti a fogadtatást, közvéleményt formál, gondoskodik arról, hogy a megjelenő a kulturálisan adottba szövődhessen.* (Ami végsősoron azt jelenti, hogy *a kritika minőségében a nemzeti kultúra iránti felelősség fejeződik ki.)* A művelet sikerének több feltétele van. Az intézményrendszer demokratizmusa, az irodalom természetes irányzati pluralizmusa, személyiségek összjátéka, amelyben kitisztulhatnak az elméleti alapok, nézőpontok, az orientáló és elemző, a tájékoztató és az ítéletalkotó közelítésmódok és műfajok. *Ezek a feltételek,* láttuk korábban, *csak részben, vagy egyáltalán nem adottak, következésképp irodalomkritika sincs.* Nem véletlen az irodalomkritika eddig ismeretlen mértékű tekintélyvesztése. Amit belőle mégis komolyan kell vennünk, az néhány kivételes embernek köszönhetően *a körülmények ellenére létezik, mint személyes teljesítmény.* Annyi is sokat jelent, de nem eleget. Ahhoz semmiképp sem, hogy az új irodalmat természete és jelentősége szerint fogadni tudjuk, mégpedig úgy, hogy közben az irodalomban magában is tudatosuljon, honnan hová tart, s mennyit ér az, amit csinál.

Sokféle problémával kellene itt szembenéznünk. Mindenekelőtt: a fordulat kibontakozását, főként a szépprózá fejleményeit követve (leginkább Iser, Jauss, Barthes és Gadamer ösztönzésére) váltás zajlott le a kritikai gondolkodásban is. Az elméleti tájékozódás legnagyobb hatású felismerése az volt, hogy az olvasó-műélvező együttműködő létrehozója annak az esztétikai tárgynak, amit műalkotásnak nevezünk. A művel való találkozás lényege, értelme eszerint *nem a beleélés, azonosulás mozzanata, hanem a művel párbeszédet kezdő, közben magára is reflektáló olvasó, s a műben megjelenő normák, értékek, cselekvési minták dinamikus viszonya.* Ebből következően nincs egyetlen, mindent kimerítő, lezáró, tehát végérvényes értelmezés: a mű több szinten, s minden övezetében többféleképpen interpretálható, attól is függően, hogy ki milyen mélységű *dialógus*ra képes a szöveggel. Tehát nem a mű hatása más és más, mint korábban vélték: a műalkotás maga az, amelyik a szüntelenül változó feltételek

között szüntelenül *másként* jelenik meg. A fordulatot kísérő *Bojtár Endre, Balassa Péter, Kulcsár Szabó Ernő, Margócsy István, Radnóti Sándor* és mások munkáiban a figyelem érthetően az újszerűségre, a szövegre mint nyelvi közleményre, az esztétikai megalkotottságra mint poétikailag megjelenő létértelmezésre, tehát a művek irodalmiságára irányul, s nem a hagyomány sugallta irodalmon kívüli szempontokra, értékkritériumokra.

E kritikatípus azonban minden eredménye ellenére többféle nehézséggel küzd. Miután az elméleti alapokat hazai előzmények híján néki magának kell kimunkálnia, s bizonyos értelemben honosítania, gyakorlati feladataihoz képest túlságosan teoretikus. Képtelen igazi kapcsolatot találni lehetséges közönségével. Magával az irodalommal sem. Idevág egy szembeötlő ellentmondás. Miközben az új irodalom, mintegy a mélyebb folytonosságot helyreállítva, lassan a hagyományos törekvések, a már kiüresedőnek látszó műformák mindegyikéhez eltalál, tehát Ady mellett a mába, s a maga jövőjébe köti Babits, Füst Milán, Kosztolányi, Kassák vagy Szabó Lőrinc; Móricz mellett Mikszáth, Csáth Géza, Tömörkény, Krúdy, Szentkuthy vagy Hamvas Béla kérdéseit és válaszait, az új kritika a bennük és általuk kirajzolódó összefüggésekkel nem, vagy csak oly mértékben foglalkozik, amennyire ezt a vizsgált művek poétikai sajátosságai megkövetelik. Az újszerűség igézete ez? A másság kezdeti, pusztán a maga jogaira és kötelességeire összpontosító elfogultsága? Valószínű. De az újszerű megértetése, elfogadtatása másként, mint az előzmények sajátjukként méltányolt és elismert elemzésével nem sikerülhet. Félő továbbá, hogy a kitüntetett rész miatt ez az *elméleti kritika* szem elől veszti az irodalom egészét, megbomlik az arányérzék, eltorzulnak a tényleges erővonalak, s az új irodalom eltéveszti önmagát.

Vitathatalan, hogy erre a kritikára alig viselhető teher nehezedik. Maga kényszerül magának, s az általa képviselt irodalomnak teret nyitni. Ráadásul nem akármilyen közegellenállással küzdve. Ezért is, gyakran kizáró jellegű gesztusokra ragadtatja magát. Amit a közönség, a szakmai közvélemény, s a hagyományos elvek szerint működő kritika akkor se fogadna szívesen, ha a szépirodalmi műveket e gesztusok fedezeteként eleve elfogadná. Így azonban, hogy azokat elhárító fenntartással kezeli, s úgy véli, neki ne művészkedjen senki, mert a jó mű mindenféle mutatvány nélkül is megáll a lábán, ha az igazat mondja, a szokatlan szemléletű, erősen intellektualizált, nehézkes terminológiájú, ezoterikusnak mutatkozó kritikatípust is elutasítja. Sőt azt leginkább. Így az új kritika éppen alapvető funkciójában lehetetlenül. Nem látszik rendbenlévőnek az elmélet transzmissziós rendszere. *Az említett első vonal után jövők sem kritikusok a fogalom közvetlen értelme szerint.* Általában valami számukra fontosabb mellől szakítják el magukat, mindig esetlegesen, s csak egy-egy alkalomra. Ilyenkor persze hozzák magukkal, mint a feltárás, értelmezés, kritikai közvetítés külön szituációt teremtő szempontját, az irodalomelméletét, irodalomtörténetét, a szociológiáét, a politológiáét *(Angyalosi Gergely, Dérczy Péter, Elek István, Földényi F. László, Mányoki Endre,* vagy a sokat ígérő, de korán elhunyt *Hekerle László),* alkotóként pedig a maguk irányzati, ízlésbeli elfogultságait, elkötelezettségeit *(Körössi P. József, Parti Nagy Lajos, Petőcz András, Szilágyi Ákos, Szkárosi Endre, Zalán Tibor).* Aztán meg az itt emlegetett fiatalabbak az új irodalom értékeit legtöbbször abban a kritikai műfajban képviselik, amelyik a napilapokban éppúgy otthon érzi magát, mint a képes magazinokban vagy az irodalmi folyóiratokban. Ez a műfaj laza publicisztikussága, esszéisztikussága miatt jó esetben sem alkalmas többre, mint ideologikus érdekű tájékoztatásra, az új melletti figyelemfelhívó szavazásra. Éppen ebben a műfajban esik meg legkönnyebben, hogy valamely középszerű művet csak azért ismer el a kritikus értékesnek, mert poétikailag valami szokatlant, vagy elképzelései szerintit hozott, miközben elsőrangú munkát minősít közepes produkciónak, csak mert annak poétikája a hatvanas években számított vívmánynak. Ezzel aztán maga gátolja legjobban egy hiteles szelekcióra képes irodalmi nyilvánosság kialakulását, a kritikai értelmezés, ítéletalkotás tekintélyének helyreállítását, gátolja az irodalom magáról való eszmélkedését, a közönség irodalomról való gondoskodását. Amivel a kör be is zárul. Az irodalom szoros meghatározottsággal jellemzett állapota *egyértelmű kiszolgáltatottsággá alakul át.*

DOBAI PÉTER

# *Jan Both festményei*

*1. Olasz tájkép*

*Nem az öböl vizén,*
*de mintha a víz visszaverte fényen*
*horgonyozna a vitorláshajó – – – –*
*Kosfő-sziklák alatt áll horgonyláncán:*
*teste könnyű, mint az ostya – – – – –*
*mint egy hajadon és tetszhalott nemeslány*
*márványlapon fekvő keze – – – – – – – – –*
*A part felé lepusztult, kiégett cserjék*
*kúsznak, őszák lombja fürdik estélő, déli*
*f é n y b e n ,*
*vízhordó szamarak baktatnak a fűcsomós*
*és elhalt gyökeres, régi kordékerék-nyomos*
*szurdokúton, gyermekek és pásztorok nézik*
*a delta-ívű öblöt, az alvó vizet, az őselemet:*
*mit sem tudnak a „színdinamikáról", de szemük*
*megpihen a szinekben – – – – – – – – – – – – – – – –*
*itt még ógörögkori béke tündöklik a tájon,*
*a tenger titokzatosan csillan az ő színében*
*kihunyó kilobbanó felhők-szűrte, párás sugarak*
*alatt, nem sejtik még a nézők a* képen, *a* festményen,
*sem a festményt* most, *más időben nézők,*
*hogy soha nem adatik még egy hasonló nap,*
*mint egyszer ez az ismételhetetlen egy-ilyen!*

*2. Romok a tenger partján*

*Nyugatnak megnyíló kép,*
*nagy naplemente-látvány,*
*érzem, milyen szűk a pupilla-tér*
*bent az agyban: kizárja a külvilágot,*
*nem tudom, hogy hol vagyok jelen*
*és nem tudom: milyen múltakat,*
*miféle romokat látok*
*és hogy mikor-született partokat*
*mosnak ezek a nem-tudom-mikor*
*született hullámok – – – – – – – – – –*

# Útkereszteződés

*a történés hosszan ecsetelt képek*
*két egyenes találkozásánál akár útkereszteződés*
*mikor a sorsok kiegyenlítik egymást*
*mikor a lekésett vonat*
*mikor a megcsappant lehetőségek mindez tudatosul*
*már nem konok a fej a gerinc*
*behasadoznak a bőr pórusai kéreg a lélek az álom felett*
*s a szerelem már egyre több halál*
*állsz a szürke folyosón rácsos vakablakok*
*huzatos lengőajtók között*
*miközben ordítanál de összeszorít csendet int*

# Május két butélia bor

*az éjjel míg hársfaillat*
*lengett zizegett staniclipapír*
*olcsó szerelmek*
*köröttem a mélabú fenn lengő félhold*
*mindez május két butélia bor*
*itt hol bávatag képzelet szürke had*
*pillangószárnyú térképemen virágzó penész*
*most konok hallgat a száj nem andalít*
*s míg fordul a táj*
*mi eső volt lágy permeteg tócsává nő itt belül*
*s újra szórabír*

# Akárha libikóka

*behasadozott a száj*
*habzik a száj kómábaesett idő*
*ülök mintha csak fölösleges hol szűnni nem*
*estében zene szól félhírek alatt*
*zsibong a fej*
*most nem csalok a játék nehezebb*
*föntt egyszer aztán újra lent*
*akárha libikóka zuhanás gyűl össze bennem*
*izzadó tenyerem nincs hol kapaszkodni*
*szédület órája világok közt reszketek*
*s míg hold nő odafönt*
*itt végre földet ér s újra elrugaszkodom*

# A lampionos színház

Az orkánsapkás, aki foglalkozását tekintve színikritikus volt, bár ambíciói ennél sokkal magasabb régiókban jártak, és Mira, a szerelem egykori papnője reggel érkeztek a városba. Esett az eső. Egész nap járták az utcákat, lucskosan, csomagokkal. Stefant keresték, akinél meg akartak szállni. A városban fesztivál volt, a plakátokat mosta a víz. A fesztiválirodán közölték, hogy a lampionos színház előadására nincs jegy.

Persze akkor még senki sem tudott a lampionokról. A vörös téglás pincében, ahol a fesztiválirodát és a klubot berendezték, Szenes Béda azt mondta:

– Nekem van jegyem.

– Honnan?

Szenes Béda bájosan, magabiztosan mosolygott.

Az orkánsapkás megvonta a vállát. Azt mondta:

– Minden színházba be lehet jutni. Még akkor is, ha rendőrkordon van.

Mira, a szerelem egykori papnője sarkon fordult, és sértetten a kijárat felé ment. A színikritikus utána.

– Mi bajod?

– Nem fogunk bejutni. Ezért jöttünk ide, és nem fogunk bejutni!

A színikritikus és a szerelem egykori papnője négy éve házasok voltak. Egy ősi pogány nevet viselő pulijuk is volt, örökbefogadták, akár egy gyereket. A fesztiválvárosba természetesen nem hozhatták el. A színházról, amely Holstebróból érkezett ide, már régóta tudtak. *Father's House.* Az előadás címe angolul állt a táblán, pedig a színészek dánok voltak.

Szenes Béda újra ott állt mellettük.

– Miféle színház ez? – kérdezte.

– Dosztojevszkij – mondta az orkánsapkás.

– Dosztojevszkijt játszanak?

– Őt vagy róla, nem tudom.

Valami mást tudott, de azt nem mondta. A színészekre gondolt, akiknek titkuk van.

– Úgy tudom, összesen hatvan embert engednek be a terembe – súgta Szenes Béda.

A színikritikus elővette az igazolványát. „Carte de presse" – mondogatta, de az irodán szóra se méltatták. Belerúgott az egyik székbe. Két tunikás afrikai is a jegyek miatt veszekedett.

Egy hang azt mondta:

– A Kalambur pénztáránál még lehet jegyet kapni.

Szenes Béda csak mosolygott.

Az utca, amelyen az orkánsapkás és Mira a Kalambur pénztárához tartottak, valamikor a kovácsok utcája volt. A sarkon találkoztak Marsek Tamás rendezővel.

Az eső permetezett.

– Hogyhogy a Szenes Béda kapott jegyet! – mondta Mira, a szerelem egykori papnője. – Hogyhogy a Szenes Béda!

Marsek Tamás felnézett az égbe:

– Ez most olyan, akár egy Mándy-novellában. „A lány belekiabálta a lámpaoszlopba: »Miért pont a Szenes Béda?«"

Az orkánsapkás körülnézett, de sehol se látott lámpaoszlopot. Az ódon házak közt kifeszített drótkötélen higanygőz-égők. Akkor megpillantotta a Kalamburt: egy bérház, akár a Kertész utcából, olajfoltos udvar, sötét lépcsőház, a színházterem az emeleten. A pénztár zárva, a plakát leszakítva.

Stefan estére megérkezett a vidéki kiszállásról; a színikritikus és Mira végre lepakoltak nála, beleeresztették magukat a fotelbe, lelökték lábukról az átázott nyári cipőt. A színikritikus az üveges könyvszekrényben rátalált egy Mándy-kötetre.

Stefan teát főzött a konyhában, kis porcelánkannában forrázta le a tealevelet, melyet „Madras" néven árusítottak. A színikritikus benn a szobában, a kovácsoltvas lámpa alatt a karosszékben fennhangon elolvasta a *Mozi, reggel* című elbeszélést.

Marsek Tamás ekkor ismerkedett meg Szenes Bédával. Álltak ketten a sarkon. A rendező hosszan nézte a kiküldött tudósítót.

– Te vagy az a Szenes Béda, akinek jegye van?

A tudósító bólintott. Marsek Tamás bement az irodára, és így szólt:

– Magyar színházi rendező vagyok.

A lampionosra ő sem kapott jegyet, csak a fekete színházra, ahol esténként szintén verekedtek a bejutásért.

A dánok éjjel tizenegyre hirdették az előadást, a folyópart és a vásárcsarnok melletti egyetemi épületben. Szervezett kapuőrség volt, a vaspántos ajtón csak jeggyel lehetett belépni. A tömeg toporgott, várt. Diákok és dilettánsok. Időnként valaki felmászott az ablakpárkányra leskelődni. Bent az előcsarnokban a kapuőrség tagjai cirkáltak, fesztiváljelvénnyel a mellükön. A második ajtónál maguk a dánok ellenőrizték a jegyeket.

– Nincs isten – mondta valaki.

Két rendőr jött, egy fiatal bumfordi és egy idősebb szomorú. Igazoltattak. A szomorú többször bement a vaspántos kapun, szétnézett az előcsarnokban.

Negyed tizenkettőkor kijött az utcára, azt mondta:

– Oszoljanak!

Senki sem mozdult.

A bumfordi ismét igazoltatott valakit.

– Szép vagy – mondta Mira anyanyelvén a bumfordinak. A rendőr zavartan ránézett, mintha megértette volna. És odébb ment.

– Oszoljanak – mondta ismét a szomorú.

Egy hang hallatszott:

– Ez diákszínházi fesztivál?! És épp a diákok maradnak az utcán!

– Hogyhogy? – kérdezte a szomorú.

Több hang hallatszott:

– Épp a diákok!

A szomorú ismét bement az előcsarnokba. Az orkánsapkás felmászott az ablakpárkányra. Odabent a fesztiváljelvényesek hosszan magyarázták a rendőrnek az ülésrendet, s hogy nincs több hely. A szomorú gesztikulált.

Akkor kinyitották a vaspántos kaput. Nem kellett kordont vonni, senki sem akart berontani az épületbe.

Az egész város néma volt, a háttérben a vásárcsarnok feketéllett. A színikritikus, aki nem először járt itt, még azt is tudta, hogy a vásárcsarnok hátsó oldalhajója zsúfolásig tele van művirággal.

A legfőbb fesztiváligazgató állt a tárt kapuban.

– Emberek! Higgyék el, hatvan lampion van a teremben, s minden lampion alá egy ember ülhet! Ha valaki be is jutna! A dánok leszámolják a közönséget: egy lampion, egy néző. És ha nincs lampionja, kidobják . . .

Csend.

A szomorú rendőr bekandikált a második ajtón, ahol állítólag már a dánok voltak. Több szemtanú szerint, át is lépte a bűvös küszöböt, s a dánok udvariasan elmosolyodtak, beengedték. A léptei kocogtak a folyosón, mintha üvegen járna.

Becsukták a kaput.

*

A színikritikus minden este a Kertész utcán ment végig a szerkesztőségi gépírólánnyal, akihez olyasféle érzés fűzte, mint az ősi pogány nevű pulihoz. Elhaladtak a Fészek klub mellett, s az orkánsapkás most arra gondolt: Szenes Béda is a Fészek kerthelyiségében iszogat, körötte művészek, művésznők. Egy segédszínész-lány épp púderezi az arcát, a szája szívalakúra van festve.

– Két napja még ott ültem a dánok előadásán – mondta Szenes Béda. – Nem is voltak lampionok, csak színes villanykörték.

Az orkánsapkás üvölteni akarna.

És a színészek?!

Ha elmondhatná a lánynak!

Otthon, a kád tele beáztatott szennyesruhával. Mira, a szerelem egykori papnője egész este mos. A színikritikus hazamegy, a szárítókötélen illatoznak a tiszta ruhák. A cserépkályha oldalán is, a szék karfáján is ruhák. És a kék mintás pizsama.

A színikritikus a kék mintás pizsama mellé ül, a kályhához. Rágyújt.

– Miért hallgatsz? – Mira a derekát ropogtatja. – Elbújsz a cigarettád mögé, és gunyorosan mosolyogsz.

És a színészek?!

Ha elmondhatná a lánynak!

A szél végigsöpör a Kertész utcán.

Végre megszólal:

– Nem megyünk reggel moziba?

A lány megáll. A Fészekbe újabb művészek érkeznek.

– Reggel? Épp reggel?

Egy üres taxi csikorog mellettük.

– Nem olvastad? *Mozi, reggel.*

És ismét csak magában:

Ó istenem, ha legalább Mándy-epigon lennék! Megírnám: az eső permetez, akár a fesztiválvárosban; az utca végén benzinkút, felette higganygőz-égő vakít, a macskakő fekete az olajtól.

# SZÍNÉSZPORTRÉK PÉCSI HÁTTÉRREL 8.

## *MARGITAI ÁGI*

Nehéz vele találkozni; próbák, szinkron, filmforgatás, előadások sűrűjében él. Még forró nyárban kerestem, akkor egy forgatáson töltötte napjait. Arany ősz lett, mikor jelentkezett.

– Végre van kis időm! Rémes hajszában telt az elmúlt pár hét. Nem, nem panaszkodom! még azt hihetnéd – hencegek. De tényleg, reggeltől estig dolgoztam a filmmel, a megkezdődő színházi próbákon, beugrottam a *Tangóba* a Vígszínházban, ott is próbák . . .

Valami krúdys őszi hangulat békéjében ülünk egy tágas, vörösbarna szobában; a sűrű napfény akadálytalanul ömlik be a csupaablakon, a kert szinte bejön a vajszínű bőrgarnitúráig. Emlékidéző idő. Csöndes lustasággal előbb mégis a jelenről kérdezem.

– *Milyen filmet fejeztél be?*

– *Doktor Minorka Vidor csodálatos napja* – ez a címe. Fura kis film, mesefilm. Fiatal rendező, Sólyom András csinálja a szintén fiatal Békés Pál kisregényéből. Főszerepet játszom, egy szigorú nagynénit, aki . . . de minek mondjam el?! Izgalommal várom, hogy láthassam. Tudod, forgatás közben még nincs film, az ember csak a jeleneteket ismeri.

Kétszer már megfordult ültében, most kicsit elfészkelődik. Mozgalmas arckifejezése, izgő-mozgó elevensége egy kedves-fürkész koboldé. – *Maradjunk a filmnél. Gyakran szerepelsz.*

– Hát jöttek a szerepek . . . a *Fiúk a térről, Egy kis hely a nap alatt, Szabadíts meg a gonosztól,* a *Sárika, drágám,* a *Circus Maximus,* a *Vámmentes házasság* . . . érdekes, hogy számomra a legfontosabbnak András Ferenc tv-filmje, a *Végkiárusítás* bizonyult.

– *Egy vásározó asszonyságot alakítottál, ez az?*

– Ez.

– *Remek volt!*

– Nagyot nőtt tőle a népszerűségem. A film címére sokan nem emlékeznek, de azt a figurát még sűrűn emlegetik. Azokban az években sokat forgattam, a *Végkiárusítás* óta meg . . . hogy is mondjam? – keresnek mint színészt. – Kuncog. – De nem elsősorban filmhez. 82-ben filmgyári színész lettem, az első három évben nem is forgattam. Most két filmben is: Mészáros Márta *Napló szerelmeimnek* című új filmjében egy epizódszerepem van, meg ez a Minorka. Sokat köszönhetek a filmnek.

– *A legtöbb színész tudja, hogy a film, a tv populáris hatása óriási, viszont rendre elmondják, hogy a színpad az igazi, ott színészek igazán.*

– No, ez így van! – Maga alá húzza a lábát. – Az ember ott találkozik a közönséggel, azt semmi nem pótolhatja; hallom a lélegzetüket, vagy nem hallom, és az a jó! Színpadon több múlik rajtam, tudom változtatni, alakítani a játékomat, érzem a reagálásokat. Magam részéről legjobban a próbákat szeretem, mikor tényleg pró-bá-lok valamit, ez a legérdekesebb a színházban.

Ahogy bele-beletúr a hajába, eszembe jut néhány örökre emlékezetes fejfedője a szerepeiben. A piacozó kofa behúzott, kötött stucnija, az *Oszlopos Simeon* Vinczénéjének koszlott-vedlett micisapkája, *Máli néni* lenyűgözően ronda kalapja... Hibátlan alakítások kísérői. Mintha Margitai Ági valami belső, osztatlan lényeg tárgyi kifejezőit viselte volna, viselné velük; képi hatásuk nem áll meg önmagában, az alakítás dinamizmusa tölti föl jelentéssel. Máli kalapja egy uraságtól levetett, viharvert darab. Néhai eleganciáját és gyűrött lecsúszását kihívóan, konokul adja tudtunkra: egy kisemmizett tárgy, mely úgy küzd a megmaradásért, akár a gazdája. A visszahajló karima nem vet árnyékot, látni engedi a ravaszul ide-oda villanó szemeket, Máli számító manővereinek fényjeleit; szinte kitárja az arc rezzenéstelen, barázdált keménységét. Ha valaki majd monográfiát ír Margitai Ági színészetéről, ezekről a kalapokról, sapkákról nem feledkezhet meg. Rejtélyes légballonok, ahogy röpítenek egy-egy alakítást. Ági haja most szőkén röpdös, a *Villa Negrá*ban többek között egy szőke asszonyt is megformál. Legelső szerepeiben hosszú, barna haja még a vállát érte.

– *Megkíséreltem összeállítani a pályád kronológiáját. Ahogy számoltam: nyolc társulatnak voltál tagja 58 óta, közben egy évig nem voltál szerződésben, most a filmgyár a kilencedik állomásod. Ebben a helyzetben magad választhatsz színházi szerepet. Évek óta a Játékszín produkcióiban aratsz nem szokványos sikereket. Egy-két éve egy tv-riportban faggattak, hogy nem hiányzik-e a színházi társulat, miért nem csatlakozol valamelyikhez.*

Enyhe grimaszt vág. – Sok társulatban éreztem magam nagyon jól, sokban nagyon rosszul. Tőlük gyorsan odébbálltam. Szeretem mostani szabadságomat; vagyunk néhányan a szakmában, akik szerepekre szerződünk. Feladat bőven jön, nem is tudok mindent elvállalni. Nem rossz, ha válogathat az ember. Persze az is igaz, aki nem tartozik társulathoz, amellett sok szerep elmegy. De a vendégjátékok felfrissítenek, új rendezőkkel találkozom, új együttesbe kerülök, mégsem vagyok odacövekelve. No, nem vagyok magányos farkas, ne hidd, kollektív ember vagyok, de nekem való közösségre van igényem. A játékszíni produkciókban valami spontán baráti együttes jön össze különböző vidéki és fővárosi színházakból. Új partnerek, akikkel másképp sohase találkoznánk. Nagyszerű dolog, mikor kiderül, hogy jó együtt játszani, hogy egy nyelvet beszélünk... Az *élő* színházat szeretem! Hogy mondjam? – ami kitapintható kapcsolatban áll az életünkkel, a mi világunkkal.

– *Talán értem. Az „élő" színház – gondolom – a közös ízlésvilágot jelöli.*

– Föltétlenül!

– *Színházi társulatokban nem találkoztál ilyennel?*

– Dehogynem! Mikor 78-ban Szolnokra mentem, ezért mentem. Ezért is. És még a pályám elején Pécsett. Meghatározó időszak volt az a négy év az életemben, 58-tól 62-ig. Katona Ferenc volt az igazgató, Lendvai Ferenc a főrendező. Tudott egy titkot, amiben azóta kevés hozzá hasonlót találtam: nevelte a színészeit. Fölbecsülhetetlenül sokat jelentett, hogy ott a rendezők nemcsak használtak, alkalmaztak minket, ahogy általában szokás; nem hagytak sztereotip megoldásokba menekülni. Lendvaiék mellett Dobai Vilmossal, Turián Györggyel is dolgoztam olyan remek előadásokban, amilyen a *Ványa bácsi* meg az *Anna Frank naplója* volt. És a társulatban egymásra is hatottunk, figyeltük egymást. Próbákat néztünk akkor is, ha nem volt benne szerepünk, megbeszéltük, nagyon jók akartunk lenni. Ez az igény mindenkinek tartást

Lucyvel haláláig kapcsolatban álltam, Koós Olga azóta a legjobb barátnőm, adott és összetartotta a társaságot. Nagy barátságok szövődtek, pl. Hamvay Különben mindenünnen hoztam magamnak barátságokat. A pécsi években igazán boldog voltam. Nem köznapi értelemben; teljesen kielégített a színházi munkám és környezetem. Iszonyú sokat dolgoztam, az első évadban nyolc szerepet játszottam el, több főszerepet.

– *Téged megelőzött a híred. A főiskolai vizsgaelőadás, a legendás* Koldusopera *Pollyjaként a neved bejárta a közönség köreit is. Pécsett valódi üdvöske lettél, no, nem a régi, édeskés naiva, hanem kicsit fanyar, érdes, néha jóhumorú, korunkbeli lány. Ettől csak jobb.*

– Sorban kaptam nagy szerepeket. Voltam Anna Frank, Júlia, Szonya a *Ványa bácsi*ban, Adéla a *Bernarda házá*ban, Eliza a *Pygmalion*ban . . .

Ebből két jelenet nagyon élénken él bennem. Az egyik, mikor Eliza még hamisítatlan kültelki virágszál, szétszórt csokrai fölött bőg, keze fejével törli az orrát, és a legjogosabb indulattal mocskosan szitkozódik – megejtő ártatlanul. A másik jelenet nemcsak a megjelenítés, a lélekábrázolás miniatűr műve is volt: mikor Higgins az estélyre öltöztetett Lizát Pickering elé vezeti. Sugárzóan csinos, elegáns nő. A színésznő megilletődött öntudattal nyugtázta Pickering hódolatát, közben egy rebbenő, várakozó pillantást vetett a tanárra. Szorongva, büszkén, sóváran. Szégyenlős szerelmét és sérthetetlen belső szabadságát tüneményesen érzékeltette. Ma is megállít a kép, aztán hangosan folytatom: – *Voltál üde, romantikus kislány A világ legszebb szerelme című Achard-darabban és erotikusan egzaltált Abigail* a Sálemi . . .*-ben.*

– Az már nem volt olyan igazi! Akkor kezdett elfogyni a közönség. 62-ben a színház nem játszott operettet, a kompakt dráma-műsorba belebuktunk. Ma már megértem, hogy ilyen népszerű műfajt nem lehet, nem szabad kiiktatni. Szükség van rá, csak jól kell csinálni! – Fölpattan ültéből, kicsit járkál, puha overallja zsebébe dugja a kezét. – Nagyon rendezett színház volt az, művészileg nagyon igényes. Ezt a belső elvárást akkor tettem magamévá, azóta is megtartottam.

– *Olykor ráfizettél, nem?*

Rámnéz, megrázza a fejét. – Nem hiszem. Hosszú távon biztosan nem. Sokáig, évekig mentem Lendvai után ténylegesen is: színházról színházra. Közben játszottam Pesten a Petőfi Színházban az *Egy szerelem három éjszakájá*nak a női főszerepét. Később a Mikroszkóp Színpadon elvesztegettem két évet; nagy hiba volt! A kabaré nem nekem való. Megint vidékre mentem újat kezdeni, Szegedre. Ott találkoztam Paál Istvánnal, akkor még az egyetemi színpad amatőr rendezője volt. Csináltunk egy *Elektra*-előadást. Számomra revelációt jelentett! Magamra találtam, az ízlésem formát és kifejezést kapott!

Mögötte az ablakpárkányon sorakozó növények sötétvörös levelei halványan izzanak a kezdődő szürkületben. – *Az is fordulópont lett, igaz? Az Antigonéból és több Elektrából összevont alakban testet adtál egy nagyon valóságos morális tartalomnak, a nők erkölcsi bátorságának.* – Nagyot bólint, visszalép és összegömbölyödik a kanapé végében. Közben elelmélkedem azon, hogy évezredek óta egyik legkonkrétabb emberi erő a világban ez a fajta bátorság. A művészet mindig tudott róla, az elmélet alig vett róla tudomást. – *Úgy sejtem, mélyen, intuitíven érintett téged ez a szerep. Felszínre hozott valamit, ami talán rejtetten élő meghatározottságod.*

– Igazán? Hát semmit nem becsülök őszintébben, mint a bátorságot. Ma

az élet minden területén kevés van belőle. Régen azt tartották bátornak, aki nekiment a fegyvereknek. Ma minden egyéni cselekvéshez, egyéni irányhoz szükség van rá; felelősségvállalás, kockázatvállalás nincsen bátorság nélkül. Még önmagunk vállalása sem.

– *A kritikai visszhang egycsapásra visszaemelt a köztudatba!*

– Év közben, 71 decemberében a József Attila Színházhoz szerződtem, és a 78-as évad végéig maradtam. Itt játszottam legtovább. Ekkoriban kezdtek ismerni.

– *Ne soroljuk föl a szereplistádat, fontosabb talán, hogy ezekben az években s néhány szerepben kiformálódott markáns színészi egyéniséged.*

Egyetlen lendülettel felém fordul. – Mire gondolsz?

– *Arra, hogy... a megformált karakterek mélyén rendesen őrzöl valami elemien erős, sugárzó magot, ami hátteret és dinamikát ad a megnyilvánulásaidnak. Mintha ezt magát csak akaratlanul árulnád el, és a titok bármikor kipattanhat.*

– Folytasd! rettenetesen érdekel, hogyan látnak mások!

Elmondom, hogy tán másfél évtizede legjobb alakításaiban érezni egy monolitikus erőt: többet sejtet, mint amennyit „kimond". Alapszíneket használ, de a domináns tónus végül merőben új. Ha – mint gyakran – komikus alakot formál, valami szívszorítóan keserű, sőt megrázó sorsvonást is kivetít. Amikor nagyon nő, kicsikét clown is. A *Circus Maximus* tragikus bohócpárjának asszonya talán legteljesebben rátalált szerepe volt, de – mutatis mutandis – színpadon is érvényesült ez a sajátsága. Példát mondjak? Makrancos Kata jut eszembe régebbről. Margitai Ági nem makrancos volt, hanem szilaj lázadó. Öntudatos, bátor, s ahogy az ellene feszülő önkény erejével küzdött, nem képletesen, hanem fizikai valóságában megcsapta a férfi érzéki kihívása. Ez győzött végül. Vagy inkább: Kata fordította át felizzó varázslattal a feudális férfitörvény kíméletlenségét egy szexuális fegyverszünetbe. Minden negéd nélkül. – *A harci eszközeid nem voltak nőiesek a szó megszokott értelmében.*

– Az előadás sem volt megszokott. Seregi László rendezővel és partneremmel, Szilágyi Tiborral – azt hiszem – tényleg sikerült új fénybe vonnunk ezt a többnyire konvencionálisan fölfogott darabot. A dolog természete adta, hogy a nő-férfi viszony biedermeieres járulékaitól kellett megszabadítani úgy, hogy elsősorban Kata jellemét és reagálásait tettük a mai szemlélet számára hitelessé. Igen, Kata „meghódolásának" oka nem a lírai szerelem, hanem a karakterének megfelelően „szilaj" – ahogy mondtad – testi vágy, ami hasonlóval találkozik. A megadása nem egyértelmű, sőt! kicsit ironikus és fenyegető. Többen hiányolták a valódi szerelmet, az asszonyi odaadást. Joggal, de hála istennek! – A homályban is látom, hogy szinte lágyan elmosolyodik. – Jó előadás volt.

– *Játszottál egy csomó telivér nőt, pl. Kertész Ákos három darabjában, a* Makrában, *a* Névnapban, *az* Özvegyekben. *Néha a „mai démon" fölkent alakítójaként emlegettek. Utóbbi szerepeid nyomán inkább azt hiszem, tudsz démonikus lenni.*

– Az egészen más! A „démon" egy szexis, könyörtelen csaj. A démoni összefügg a szenvedéllyel, ezt vállalom. – Közben ránksötétedett; meggyújtja az állólámpát, aztán törökülésbe helyezkedik. – Azt fogod kérdezni, miért mentem végül is 78-ban Szolnokra. – Bólintok. – Jó rendezők, jó együttes és nagyon jó szerepek vártak. Ragaszkodtam az igényeimhez, ezek szabták meg az utamat.

– *Igazad lett, amennyiben Szolnokon váltál igen jelentős színésszé. Sorozatban születtek azok az átütő alakításaid, melyeket az imént próbáltam jellemezni.*

– Mindjárt az első évben két nagyszerű produkcióban léptem fel; Martha voltam a *Nem félünk a farkastól* című Albee-darabban és a mama, Eleonóra, Mrožek *Tangójában*. Tényleg nagy sikerem volt. Marthától azt írták, hogy egyszerre intellektuális és közönséges, érzéki és rideg. Nekem intellektuális kétségbeesése meg asszonyi erőfeszítése adta a támpontokat. Azt hiszem, ezt a szerepet – többek közt – nem lehet bizonyos mennyiségű tapasztalat és szenvedés nélkül megoldani.

– *Mondd, igaz, hogy a színész több életet él? Hogy a szerep belülről átélt valóság? Hogy megtöbbszörözi magát? – amiért irigyelni szokták.*

Kicsit összegyűri a homlokát, mint rendesen, ha számára fontos dolgon gondolkozik. – Ilyen kizárólagosan persze nem igaz, de azért nem ok nélkül hiszik. Mindig igazat, hogy mi volt vagy van a saját éltemben, ami a szerepben is, szóval az azonosulás közvetlen útja. Meg kell mondjam, nagyon szórakoztató a szerep és önmagam összeillesztése, ami a másságot is kihozza. A különbségek levezetése, a másikra való ráérzés akkor sikerül, ha magamból megpróbálom kikaparni mindazt, ami azonosítható. Egy emberben annyi minden van! Sok dolog csak a szerepben tudatosul, ez roppant izgalmas! A civil egyéniség persze jelen van, kár tagadni, de hogy mennyire, hogy milyen arányban vagyok önmagam és a szerep szerinti másik, az a köztünk lévő viszonyon, a szerep önerején – ez is van! – meg a próbamunkán dől el. Nagy feladat, hogy ne engedjek a bevált jegyeknek, a beidegzettségeknek. Mindig egyedi alakot kell... ó! – szeretnék formálni; minden szerep karakterszerep.

– *Néha ismert, jó színészeket is lenyeget, hogy... mindig egyformák. Ugyanazt a hanghordozást, ugyanazokat a gesztusokat, mozgásokat produkálják.*

– Mert csak használják a színészt, de nem nevelik! A rendező azt nézi, jó-e neki az adott esetben az a gesztus, az a reagálás. Ha jó, nem törődik vele, hogy a színész már tizedszer csinálja. A színész meg belekényelmesedik. Nagy felelősségük volna a színházaknak ilyen tekintetben is. Sokféle lehetőséget kéne nyújtani a színészeknek; Szolnokon ez megvalósult. Játszottam groteszk, abszurd komédiákban, paródiában – a *Három testőr*re gondolok, klasszikusban – a *Hamlet* Gertrudja voltam, modern tragédiában, az *Amerikai Elektra* Christine-jeként, egy sor vígjátékban. Találkoztam ismét a *Koldusoperával*, no már nem Pollyt, Peacocknét játszottam.

A jeles alakítások közül Christine-ről van személyes élményem. A „bűnös asszony" Ági szerepformálásában félelmekkel teli, de félelmeit még nagyobb, elemi szenvedéllyel legyűrő, sötét angyal volt. Nem is csupán szerelmi szenvedély sütött belőle, hanem egy valójában elvont emberi igény a boldogságra. Testet öltött benne a boldogság joga, amit a világ megtagad. (Több szerepben is „beszélt" róla.) Utóbbi időkben valami emberi megértést tartogatunk Klüteimnesztra számára, ezt tette O'Neill, Anouilh... Margitai Ági is. Összefügg ez az emberi, asszonyi szabadság megítélésével? Csöndesen beszélgetünk róla, eltöprengve mondja: – Az ember szabadságát nemcsak külső dolgok befolyásolják, elveszíthetjük azzal is, ha feladjuk a vágyainkat, mert az úgy marad.

– *Ennek jegyében tetted magad művészileg függetlenné? Évek óta Pesten játszol különös, bogaras, kortalan nőket. Ilyen volt Mákné a* Vonó Ignác-

*ban pár éve, aztán Vinczéné az* Oszlopos Simeon*ban, Máli néni – talán eddigi legnagyobb sikered.*

– A három nő merőben más és más, legföljebb a koruk és társadalmi helyzetük hasonló. Mák Lajosné egy ordenáré aranyszív, Vinczéné a rontás aljas, koszos kerítője, Máli a létéért küzd, nem válogat: öröm nélkül vesz revansot a kisemmizettségéért.

Igaz. Máli a jómódú rokonok tétovaságából húz sápot. A nyomorúság megtanította tájékozódni, biztosan mozog a valóság terepén, ahol az elkényeztetett többiek légvárakat építenek meg ernyedt vágyakat kergetnek. Lehetne Máli szimpla vígjátéki figura, de Margitai Ági eljátssza az asszony életküzdelmét is, amibe tragikum árnyalódik. Legtöbb alakításának titka talán: nagy tétre játszik. – Ahogy most a lámpa alatt kinyújtózva, félig hunyt pillákkal tűnődik, kevesen hinnék, hogy olyan elhitetően eleveníti meg a rusztikus, furfangos nőszemélyt, akinek örökké éber ravaszság villog a szemében. – *A darab aktualitását az adja talán* – mondom –, *hogy manapság sok a valóságot nem jól vagy félreismerő ember, főleg fiatal. Megdöbbentő, ahogy elmennek a tények mellett. Máli „tudása" a megpróbált ember tapasztalati fölénye. Nagy lecke.*

Lassan bólogat. – Mindez benne van Füst Milán szövegében, de Verebes István hozta felszínre a rendezésében. A nevetés fegyverével akartunk szólni aktuális életproblémákról.

– *Hozzád közel áll a „fekete humor"; egy kritikusod a szolnoki* Tangó *idején írta, hogy „vele született érzéke(d) van a groteszkhez". Furcsa, hogy Örkény-drámában még nem játszottál . . . ?*

Most nagyot villan a szeme, a hangja is vált. – Remélem azért a *Macskajáték* egyszer még megtalál! – Kis szünet után: – Meg a *Kurázsi mama* . . . nagyon szeretném eljátszani! – Ki meri mondani a vágyait, nem teszi magát, hogy neki minden szerep egyforma. – Az jó, ha sokfélét csinálhatok, mint mostanában. A *Villa Negra* írott szövege egy kanavász, megengedi, sőt kívánja az egyéni ötleteket Azt hiszem jó színházat csinálunk benne, váratlanul nagy siker a közönség és a kritika körében is. Legközelebb megint a Játékszínben lesz premierem, Szomory Dezső *Szabóky Zsigmond Rafael* című darabját Verebes István rendezi, én a feleséget játszom. Ez egy szelídebb, lágyabb női figura . . .

– *Tudod-e, hogy legalább tíz éve nem írtak rólad elmarasztaló kritikát? S talán régebben sem.*

– Tényleg?

– *Legföljebb röviden említettek. De ez is ritka, szinte mindig dicsértek.*

Hümmög, kicsit hitetlen. – Ha valami megmentett a bukástól, az csak az igényességem lehetett. Amit Pécsett oltottak belém. Annyian tartottak csudabogárnak, hogy nem lelem a helyem, újat és újat próbálok . . . pedig csak ezért volt. Sokfelé játszottam, szabadtéren is, amatőrökkel is, sok rendezővel dolgoztam . . . Egy ideig a pécsi minta után mentem, később változott az ízlésem, az ember nem marad egyforma, de azt a színházat nem tagadtam meg. Azt hiszem, az a jó állapot, ha sok színház van és sokan csinálják. Például a kamaraszínházak és anyaszínházak szétválását nagyon üdvösnek vélném. Persze úgy, hogy mások is vezessék ezeket. Számomra az a színház a legvonzóbb, amit ma a kaposvári, illetve a pesti Katona József Színház képvisel, de nem kívánnám, hogy mind egyféle legyen! Több lehetőséget kellene megnyitni, és ebbe a vidéki színházakat is beleértem! Nem egyformák az esélyeik a pesti-

ekkel, ezt mindenki tudja. Más ott a színész helyzete, na! – Ahogy belemelegszik – már nem fészkelődik; a hangja, gesztusai feszültté válnak, megjelennik – szobányi keretben és arányban – az az intenzitás, ami a játékát rendesen átfűti. Erősen foglalkoztatja a színészet, a színházak ügye; kéretlenül beszél róla, szívesebben, mint sajátmagáról. – Vidékről országos hírű színésszé lenni – úgyszólván lehetetlen. Talán Kaposvár ma az egyetlen kivétel, de ennek speciális okai vannak. Azokat a színészeket filmekkel, tévével népszerűsítették, ez pedig fontos! A népszerűség hozzátartozik ehhez az exhibicionista pályához, és a „technikai csatornák" segítenek hozzá főképpen. A vidéki színész ezeknél alig jöhet számításba.

– *Neked sikerült! A pályád nagyobb felét vidéken töltötted.*

– De csak a felét! és nem voltam folyamatosan vidéken. Segítségemre voltak barátok, időközben kialakult életkapcsolataim... Tény, hogy az egyszínházú városokban szűkek a művészi lehetőségek, mármint az egyes színész számára. Kevés impulzus éri, hacsak nem kivételesen jó társulat jön össze. Nagyon koncentrált kollektív élet is kialakulhat persze, annak varázsa van... Már megint a pécsi emlékeimnél vagyok, látod?!

Összemosolygunk. Ági föláll. Lassan körülsétál, társalogva folytatja a témát, s közben arra kell gondolnom: milyen különös kuriózum-lénnyel beszélgetek. Évtizedeken át a jó társulatért, neki fontos művészi célokért „vándorolt", kereste a minőséget, amit furcsa módon, társulattól elszakadva, egyéni úton látszik megtalálni. Nem ragaszkodott védett biztonságához, az intézményes siker helyett a kockázatos, megküzdött győzelem esélyét választotta.

– *Nincs szándékodban többé színházhoz szerződni?*

– Ezt nem mondom. Ha olyan helyre hívnak, ahol... – A mondat a levegőben marad. Az overallos kobold komótosan keresztben helyezkedik el a mély fotelben, támlán átrakott lábával harangoz egy kicsit. Nagyon kifejező arcán a mosolygás von nevetőráncokat. – Egy darabig nagyon jó így.

Télen volt bemutatója a Játékszínben újabb, fényes igazolással szolgált. A *Szabóky Zsigmond Rafael* igen jó női szereplői között a feleség, Magdus pasztell-alakja a legösszetettebb. Két domináns vonás egyre mélyülő kibontásával Margitai Ági messze eltávolította a voltaképp kínálkozó, szenvelgő banalitástól. Szomory századeleji asszonya a *megírt* szavakkal még lehetne jóindulatú és jólnevelt, reménytelenül szépelgő „társaságbeli asszony", nett tucatfeleség azzal a mélabús lelkével. A színésznő *alakításá*ban az „örömhöz és bánathoz kötött" asszony érzelmi gazdagsággal meg kiábrándító tapasztalatokkal teli érettsége és a minden helyzetben fegyelmezett úriasszony viselkedési kultúrája jellemzi. Kezdeti érzelmi gyanútlanságába már beárnyékolódik valami megnevezhetetlen szorongás; aztán meg úgy erős, hogy a legtörékenyebb, de összeomló életében is megtartja a belső magatartássá lett forma. Önhazugságok és pótcselekvések nélkül vállalja a tiszta helyzetet, önmagát, a magányt. A címszereplő egyéniségének egyik felét a tőle érkező impulzusok, fények teszik plasztikussá, közben neki magának nemcsak története, szuverén *sorsa* van. Egy kifogástalan hölgy – egy vonzó, színes ember, akiben humor is él. Tud veszíteni.

Még a próbák idején mondta az előadásról és a szerepről, hogy: – ... olyan szép. – Igaza lett, mert nagyon jó. Dadogó lelkesedésemre így válaszolt: – Rengeteg munka van benne.

Margitai Ági művészi útjához a tehetségen túl valami tiszta szenvedély is kell, meg egy jó adag kurázsi. Neki van.

P. MÜLLER PÉTER

# AZ ÖRKÉNYI HALÁLKÉP NYOMÁBAN

Aki a halálról kíván szólni, hajlik a bölcselkedésre. Mélyenszántó és frappáns, elgondolkodtató és megvilágító erejű mondatok tolakodnak tollára, nyelvére. De aki Örkényről kíván szólni, még ha Örkény halálképéről is, nem teheti ezt azzal a malaszttal és fennköltséggel, mint tehetné filozófiai, lélektani vagy művészettörténeti okfejtések során. A halál örkényi képétől ugyanis idegen a pátosz, az elégikum és a rezignáció. Műveinek halálszemlélete nem különbözik írásainak más világképi összetevőitől, halálképét is az ironikus groteszk ábrázolásmód uralja. Írói pályáján gyakori téma a halál: szerepel a II. világháborút tárgyul választó műveiben, jelen van egyperces novelláinak jelentős részében, alaptémája a *„Rózsakiállítás"*-nak, fontos helye van a *Tatárfutás*ban, és a drámákban is. Ehelyütt nem az életmű egészét tekintjük át, hanem azokkal az itt említett műveivel foglalkozunk, amelyek nem a háború kiélezett és a pusztulást napi személyes élménnyé tevő helyzetét mutatják be, hanem a mi korunk, konszolidált életünk halálhoz való viszonyáról szólnak. A *„Rózsakiállítás"* élén két idézet áll, egymás cáfolatai. E mottó-pár kettős kötésében szólhatunk a leghívebben az örkényi halálképről, s annak korunk halálfelfogásához való viszonyáról. *„A halál nem az élet eseménye. A halált megélni nem lehet."* – idézi Wittgensteint, s alatta B. Porteoust: *„Tanítsd meg őket, hogy kell élni, és ami nehezebb, hogy halni hogy!"* E két gondolat pontosan fejezi ki korunk emberének halálhoz való kettős viszonyát: a menekülést a halál gondolata és élménye elől, és a vágyát annak az emberi szükségletnek, hogy halálunk méltó legyen ember mivoltunkhoz. Az a társadalmi és egyéni önismeretigény, ami Örkény műveiből sugárzik, halálról alkotott képének is alapvető összetevője. Ez az önismeretigény egyben közvetett kritikáját is jelenti a ma embere halálfelfogásának, akire leggyakrabban az elutasító-ellenszegülő magatartás a jellemző. Az, hogy elhárítja a halállal való szembenézést, elfojtja egyéni élete végességének tudatát, a halált kirekeszti személyes világából. A halál távoltartása az élettől azt eredményezi, hogy a pusztulás megjelenése mindig váratlanul, felkészületlenül éri az egyént. Az individualizálódás következtében az egyediség mérhetetlen felértékelődése azt az illúziót táplálja, hogy elsősorban társadalmi-szellemi lények vagyunk, és biológiai kötöttségeink fokozatosan háttérbe szorulnak. Nem átalljuk azzal hitegetni magunkat, hogy az élethossz megnövelése csak tudományos kérdés, hogy a halál problémáját „idővel meg lehet oldani". Mintha az elmúlás valami fogyatékossága volna a természetnek. Az ettől való elfordulás ugyanakkor annál különösebb, mert soha annyi ember nem halt meg, mint napjainkban, és soha annyi halálról nem nyertünk közvetlen információt, mint manapság. Ez a közvetlenség és ez a halált az életünkbe taszító információtömeg azonban szükségképpen alakította ki a személyiség védekező reakcióját, és tette semlegessé – hírré, érzelmi átélés helyett racionalizálható benyomássá – az elmúlást.

Életformánk hajszoltsága megkönnyíti számunka, hogy ne tűnődjünk el egyéni életünk végességén. Noha a világpolitika kényes helyzeteiben elgondolkodunk az emberiség pusztulásának lehetőségén, és ezt személyes távlatvesztésként éljük is át, ezt a tudást nem vesszük vissza önmagunkba, nem vonatkoztatjuk saját egyéni létünk egészére. Ezért nem halandóként élünk, és így nem teljes életet élünk. Hiszen a teljes élet a befejezett élet, amivel szemben ma az „eszményi megoldás" a megszakadó élet: a fájdalommentes, váratlan halál. Mindannyian rettegünk az agóniától, az élet tudatos lezárásától. A megszakadó élet pedig a felkészületlen környezetet arra készteti, hogy létmódjának hajszoltságát megőrizve mielőbb eltűntesse az életből a halott nyomait. A gyász a közvetlen hozzátartozók terhe marad, s a haldokló kiközösítésével a kör-

nyezet őket is kiközösíti. Mert a mai életszemlélet a halált mint az élet ellenségét fogja fel, és sikerorientált, rutinba trenírozott életvezetésünk csődjének, kudarcának tekinti. Meghalni nem illik, s ha ez már sajnálatos módon mégis megesik, akkor legalább ne beszéljünk róla, ne a múlton, az elhunyton töprengjünk, hanem loholjunk a következő feladatok és megszerzendő javak felé. Ebben a futóversenyben nincs, aki az elmaradó, majd megálló ember társául szegődne, nincs, aki arra figyelne, ki szakad le a mezőnytől, ki adja fel a versenyt, ki esik össze – végképp. A halál tabuvá válásában élesen mutatkozik meg az emberi elidegenedés: az egyén önmagától és társaitól való elidegenedésének keserves tünete, a múlandóság külsődleges, eltávolító szemlélete. A halál eljövetele egykoron családi, közösségi, társadalmi nyilvánosság előtt zajlott, a haldoklás közügy volt. Fel lehetett és fel is kellett rá készülni. Nem övezte álszemérem és a tapintat köntösét magára öltő közöny. Ma a halál, ha nem hirtelen következik be, a kirekesztettség érzését hozza el a távozónak: nyilvánosság helyett szeparáció, közösségi búcsú helyett egy arcnélküli egészségügyi intézmény hivatali ügyrendje szabja meg az utolsó időszak mozzanatait. A halál orvosi kérdéssé torzulásában a haldokló tárggyá válik, biológiai tünetegyüttessé redukálódik, holott a halál nem értelmezhető csupán biológiailag, mivel egzisztenciális fogalom. Exitusz és halál nem azonosak egymással. A halál a léttel való szembenézés alapja. Autentikus emberi élet csak a végesség tudatosítása alapján lehetséges. Az egyén csak akkor ismerheti föl létének feltételeit, cselekvési lehetőségeit, a dolgok valódi értékét, ha a saját haláláig tartó léte szempontjából teszi őket mérlegre. Vagyis a halált nem kirekeszteni kell, hanem be kell emelni a létbe, s a létet a jövőbeni halál fényében kell szemlélni és megélni.

Ez az imperatívusz gyakori témája a művészetnek, az irodalomnak. A huszadik század írói közül igen sokan ábrázolták az életet a halál mérlegén, az egzisztáló embert halál-felé-való-létében. Ez a szemléletmód arányában és súlyában is kimelkedő helyet foglal el Örkény István epikájában és drámáiban. Nemcsak a *„Rózsakiállítás"* című kisregényben, melynek közvetlen témája a haldoklás, illetve ennek tömegkommunikációs megjelenítése, hanem azokban az írásaiban is, melyek nem a halál kérdéséről szólnak. Hiszen Örkénynél lét és nemlét egymásnak szakadatlanul tükröt tartó fogalmak. A halál nemcsak az életet felváltó megsemmisülés képében jelenik meg nála, hanem a meg-nem-élt élet, a létre-nem-jött személyiség alakjában is. A vákuumként „létező" Pisti és a csak papíron megörökített élmunkás, Babik, ily módon ugyancsak részei ennek a halálképnek. Miként ide tartozik a temetőkapuban földetérő Fóris, az öngyilkosságból fölébredő Orbánné, és számos egyperces is.

A halálkép közvetlen jelenléte és a regény életműben elfoglalt helye miatt először a *„Rózsakiállítás"* világát vesszük szemügyre. Örkény a paradoxonokra alapozott groteszk szemléletet formailag ebben a művében is a különböző írásformák és médiák egymásra vetítésével hozza létre. Miként írói kiteljesedésének kezdetekor született kisregényeiben, a *Tótékban*, de még inkább a *Macskajátékban*, ebben a művében is a szöveg – részben – levelek, beadványok, telefonbeszélgetések kompilációja. Míg azonban azok a kisregények fenntartották saját médiumuk kizárólagosságát, a *„Rózsakiállítás"* ezt a televízió sajátosságaival ötvözi. Ahogyan a *Forgatókönyv* a cirkuszi előadás, a film és a dráma közegének elemeit vegyíti, úgy használja fel ez az írás a televízió bizonyos mozzanatait. Természetesen mindkét mű az irodalom közegén belül maradva. A tévé szerepének jelentőségét mutatja, hogy a kisregény címe azonos a benne említett tévéműsoréval, és jelzi az is, amit a szerző így fogalmazott meg: „Végső magányunk perceit is kisajátítja a technika; utolsó sóhajtásunk megörökíthető, sokszorosítható, többféle hullámhosszon és akárhány csatornán sugározható, milliók képernyőjére rávetíthető. Szereppé válhat egyetlen őszinte gesztusunk: az agóniánk."

A televízió műbeli funkciója, illetve a regénynek az az alaphelyzete, hogy itt három haldokló agóniája kerül bemutatásra, szerves része a *„Rózsakiállítás"* halálképének. A három halálba kísért ember három élet- és három haláltípust képvisel, de agóniájuknak vannak közös vonatkozásai is. Az örkényi tioplógiában a tudomány, a mindennapi élet és a művészet egy-egy alakjának haldoklása kerül bemutatásra. A két férfi, a tudós és a művész, nem tudván beletörődni a pusztulásba, „felveszi a

harcot" az elmúlás ellen. A tudós lázas munkába fog, hogy hátralevő idejét még hasznosan töltse el, s eközben feleségével való kapcsolata átalakul. Miként az asszony mondja: „Ha most végiggondolom házasságunk tizenhét évét, csak az utolsó tíz napban éreztem, hogy a felesége vagyok..., haldoklása közben voltam vele először boldog." A fél életet élt tudós azonban haldoklásában nem tud kiteljesedni, előbb hal meg a reméltnél, a rohammunka félbeszakad. Az a tény, hogy a nyelvész már meg nem jelenik a műben, hanem a felesége „képviseli" őt, azt mutatja, hogy a három halálba menő közül ő volt a leggyengébb, a legkiszolgáltatottabb, tudományra életidegenséggel párosult. De az asszonyi képviselet azt is kifejezi, hogy a halál sosem csak individuális, hanem egyben társas élmény is, a halál sosem csak a távozót, hanem a túlélőket is sújtja. A nyelvész, a szavak kutatója, aki néma szereplője a könyvnek, életében terhére volt közlékeny feleségének „kevésbeszédűségével, ami idővel a teljes szólanságig fajult." E tíz nap azonban megajándékozza kettejüket a közös munka, az együttes élmény örömével, és a racionalitásba öltözött, a grammatika szigorú rendjébe kapaszkodó nyelvész itt – már félig bénultan – szabadjára engedi az indulatait, s a halál kapujában megszületik a tizenhét évi házasságból addig nélkülözött intimitás. Fájdalmas paradoxon, hogy az intimitás a nyelvész példájában csak a halálnak tud emberi arcot adni, az életnek – visszamenőleg – már nem.

Mikóné, a „tanulatlan munkásasszony" a mindennapi élet embere. Napjait, tevékenységét hétköznapi dolgok töltik ki. Őt gyógyíthatatlan betegségének tudata nem készteti megváltozásra, kapkodásra. Egyetlen gondja az, hogy ki törődik majd anyjával, a Mamával, akit eddig ő gondozott. Halálát azzal a természetességgel fogadja, amivel az életét élte. Mint a Mama mondja róla a temetés után: „úgy halt meg, ahogy élt." A szavakkal nehezen boldoguló asszony a regény központi alakja, a cím is az ő rózsakötészetéhez kapcsolódik. Életét az anyja árnyékában élte le, de most – az utolsó napokban – bekövetkezik a változás. Így: „A Mama például, aki alig törődött velem, most minden reggel lemosdat, teával, limonádéval kínál, orvosságot hoz, etet. Nyolc évvel ezelőtt, amikor a hályog kitört rajta, ezzel vigasztaltam: »Mama, ezentúl én leszek a szemed.« És képzeljék, ez most eszébe jutott! A múltkor azt mondta: »Te vagy az én szemem, én leszek a lábad. Csak mondd meg, mire van szükséged.«" Mikónénak nem kell megváltoznia, emberi viszonyait biztosan őrzi. A testi állapotában bekövetkező átalakulás lesz környezetének megváltoztatója. A halál itt is közösségi jelenségként kerül ábrázolásra, és Mikóné félelme sem a meghalásra, hanem a testi izolációra vonatkozik. Mint mondja: „a halálnál jobban félek attól a gondolattól, hogy a testem be lesz zárva egy koporsóba, és aztán rácsukják a tetőt. Csak ez a rossz benne." Mivel Mikóné nem próbálja az elmúlást késleltetni vagy kijátszani, mivel a véget az élet részének érzi, halála is emberi lesz, fetisizálatlan, nyugodt és megható. „Bekövetkezett a halál. Nem volt benne semmi ijesztő, félelmet gerjesztő; lecsukódott egy szempár, lehanyatlott egy fej, nem emelkedett, nem süllyedt többé a takaró. Valaki nem volt többé. Mint egy mondat befejezésén, Mikóné lecsukott szemén állt meg a kép."

A harmadik nyilvános halálra vállalkozó szereplő J. Nagy, az író, ugyancsak a szavak embere. Örkény őt kíséri a legtovább nyomon, a mű közel kétharmada vele foglalkozik. A művész – életéhez és műveihez hasonlóan – a halálát is megkomponálja. Miután megállapodik a rendezővel a forgatásról, készülni kezd a végre, életcéllá válik számára az exitusz. „Egy agóniának is megvan a dramaturgiája" – mondja, és elébe megy várható második infarktusának azzal, hogy bevesz hatvan altatót. Az előkészületek, a környezet figyelmének finom elaltatása után kilép a halál hatóköréből. Nem vár, hanem cselekszik: ő szabja meg a véget. Elválaszthatatlanul egybemossa a szerepjátszást és a valóságot, amikor fiktív agóniaként veteti filmre halálából az „első verziót". Mielőtt végső álomra szenderül, elsuttog egy búcsúmondatot: „A világon az egyetlen őszinte dolog a halál." De az ő esetében ez sem volt őszinte, hiszen szerepként és hazugságként jelent meg. Ebben a paradox helyzetben más fényt kapnak ezek a szavak is: „kicsúsztam a halál kezéből. Életemben először vagyok szabad." J. Nagy itt is foglya elidegenült művészi maszkjának, szabadsága pszeudo-szabadság, győzelme pszeudo-győzelem. Az ő alakján talán azért is időz ilyen hosszan Örkény, mert nem a Mikónéké és a Darvas Gáboroké a jövő, hanem a kórházi nagyüzemben

a haldokló szerepét eljátszóké, akik – az élők iránti tapintatból – nem fedik fel, hogy tudják, amit róluk tudnak. Akik ugyanolyan elhagyatottan lépnek át odaátra, mint J. Nagy a paraván mögött, akit ugyan „saját halottként" temetnek el, s akinek rengeteg csinos nő sereglik össze a sírjánál, de akinek „halálának időpontját csak találgatni lehet, mert amikor beállt, nem volt mellette senki."

A *„Rózsakiállítás"* három halála három halálmód, három helyszín, három modell. Az első betegség nincs megnevezve, csak a fajtája: „rapid". Gyorsan, idő előtt viszi el a nyelvészt. A virágkötőnő rákban hal meg. Az írót az infarktus fenyegeti, de „idejekorán" öngyilkos lesz. Egyikük menekül a halál elől, be akar hozni lemaradást, pótolni akar pótolhatatlant – mindhiába. A második elrendezi személyes környezetét, gondoskodik arról, akiről életében is gondoskodott – és csöndesen elmegy. A harmadik elébe megy, az agóniát szerepként fogja fel, a halált akarja becsapni – és önmagát csapja be. A nyelvész haláláról utólag értesülünk, felesége mondja el egy tévéstúdióban. A munkásasszony elhunytát a közvetlenség és az egyidejűség határozza meg, otthonában mi is jelen vagyunk. Az íróról pedig már előbb megtudjuk, nem él, mint hogy kórházi „végjátékával" találkoznánk. A tudós a munkájának élt, Mikóné az anyjának, a művész az élvezeteknek. Három életút, három halál – de csak egy autentikus. És itt van Örkény újabb paradoxona. Nem a tudomány és nem a művészet művelője az, nem a nembeliségig jójózó, szerepkényszerbe zárt férfiak, hanem egy közember: Mikóné, aki ebben a műben az egyetlen, aki életében és halálában is maradéktalanul önmaga marad, aki nem tesz mást, mint a dolgát. Úgy hal meg, ahogyan élt, őszintén és természetesen. De ha Örkény nem csinált belőle „példaképet", mi se csináljunk belőle azt. Elég, ha rokonszenvezünk vele.

Bújtatottan, rejtettebb módon ugyan, de a halál témája kulcsszerepet kap az életmű egyik torzóban maradt remekében, a jelentősége ellenére szinte említésre is alig méltatott *Tatárfutás*ban. A regénytöredék egy fiktív népszokást állít a középpontba, mely évszázadokig virágzott egy magyar kisvárosban. Húsz éve (a megírás idejét alapul véve 1949-ben) azonban betiltották, és csak most engedélyezik újra a megrendezését. A népszokás, a Tatárfutás mibenlétéről – egyik szereplőjén keresztül – így ír Örkény: „a halál teljes koncentráció. Voltaképpen azt jelenti, hogy egyetlen célnak, a megsemmisülésnek rendeljük alá minden testi és szellemi energiánkat. A Tatárfutás ugyanez, de nem a halál, hanem az élet oldalán, a meghaláshoz hasonló, sűrített, felfokozott lét, mely arra képesít bennünket, hogy minden életerőnket összegezve, erőnket felülmúló, nagyszerű tetteket vihessünk végbe." Ebben a regény-töredékben élet és halál szimbiózisa jelenik meg, az állandó halálközelségben élt élet, mely megszabadítja az embert a félelemtől, mely emberfeletti tettekre sarkallja. A mű egy-egy főszereplőjéhez az író más-más halálviszonyt rendel, a karakterek elsősorban e sajátos halálképek alapján különülnek el. Az esemény legfontosabb résztvevője a 85 éves Kandra, a „hetvenszeres tatárfutó", aki a húsz évig szünetelő népszokás idején is minden esztendőben végigfutotta az ősi útvonalat. Ezen a mostani futáson háromszor hal meg ez a „profi" résztvevő: először egy szívrohamot szimulál, másodszor belefullad a gyerekmedence térdig érő vizébe, harmadszor (ezt már csak a folytatás írói vázlatából tudjuk) még van egy próbahalála, s végül célba érkezvén „senki se törődik Kandra nagy mutatványával, aki most már igazán meghal, miután kipróbált több tökéletlen halálnemet, végre az igazit választja." Az infarktust, a vízbefúlást övező szenzációval szemben a valódi véghez a mi életünkből is jól ismert közöny társul. Kandra mellett, aki mindvégig incselkedik a halállal, a többi szereplő más-más ars moriendit képvisel. Diebel, a hagyományt interpretáló régész évek óta karnyújtásnyira él a haláltól, úgy, „mintha a halál volna a harmadik dimenzió". A húsz éves Vitkovics a halál-felé-való-lét (és egyben a jövő) képviselője, autodidakta, akinek a Tatárfutás az elhivatottsága (mint a *Vérrokonok* Péterének a vasút), de nem a megvalósuló manipulált változat, hanem „az igazi, férfias, életre-halálra szóló." Bandi, a loholó pedig a múlt embere (jellemzői Bokor Miklóst idézik), „élő anakronizmus", aki még a kollektív élményt keresi az ünnepben, de már képtelen megszervezni és kézben tartani azt. Funkcionális halott.

A haláltéma regénybeli jelentőségét az *Önéletrajzom töredékekben* című kötetben

szereplő végleges szövegváltozat mellett a könyv jegyzeteiben közölt szerzői vázlatok és feljegyzések is mutatják. Ezek között a jegyzetek között egy haláltanulmány fejezetei is olvashatók, E. M. Cioran *Egy felismerés a halállal kapcsolatban* című írásának részletei, Örkény István saját szabad fordításában. E cikk számos gondolata beépül a *Tatárfutás* világába. Cioran például így ír: „aki sem uralni, sem kihasználni nem tudja félelmét, végül megszűnik önmaga lenni, elveszti azonosságát." A regény egyik szereplője pedig így beszél a műbeli írónak önmagáról: „Ma már önmagamat se merem vállalni, mert az is kockázatot jelent. Félek elmosolyodni. Nincs véleményem. Nem viselek ékszert. Kerülök mindent, ami feltűnő. Csak így érzem biztonságban magam, mert már elmosódott minden ismertető jegyem, és eljutottam egy körvonalak nélküli, kocsonyás halmazállapotig. Nem félek többé, de nem is vagyok." A halálviszony meghatározza az élet minőségét, és fordítva. Ennek a viszonynak szerves része a haláltól való félelem megléte vagy hiánya. Az ilyen részmegfelelések, a tanulmány és a regény közötti gondolati analógiák azonban nemcsak egy-egy szereplő alakjához, magatartásmódjához, vagy a mű valamely szegmentumához kapcsolódnak. A *Tatárfutás* egészének szemléletét megalapozó megfogalmazást is olvashatunk Cioran-nál, aki az élet-halál viszonyról és ez utóbbi mibenlétéről a következőket írja: „Igaz ugyan, hogy első látásra, ha először mérjük föl minőségét, a halál megsemmisülésnek, pusztulásnak látszik. De később, ha rájöttünk, hogy az idő semmiség, viszont minden pillanat külön-külön végtelenül értékes, fölpezsdítő hatású lesz. És bár csak a mi semmi-voltunknak képét mutatja, ugyanezen az alapon a mi semmiségünket az abszolútumba emeli, s arra bátorít, hogy bízzuk rá magunkat. És ha így rehabilitáljuk halálszemléletünket, akkor a halál átváltozik életünk egyik napról a másikig tartó dimenziójává, egy győzelmes haláltusává." A regényben ez a győzelmes haláltusa nemcsak az egyes szereplők (elsősorban Kandra) alakjához, hanem a népszokás egészéhez kapcsolódik. Ez a nyári napfordulóhoz kötődő tradíció ugyanis halottaiból támad fel a mű kezdetén, amikor húsz éves szünet után újra megrendezik. A feltámasztott népszokás azonban – noha túlélte az elmúlt évtizedek történelmi megpróbáltatásait – most végleg megszűnik, a mű végén a Tatárfutás rendeletileg végérvényesen „le van fújva". A krónikás keserű szavakkal veszi tudomásul a véget: „tollam ólomnehéz, amikor leírom, hogy e vakmerő vállalkozás, az emberi nagyot akarás szép példája dugába dőlt. Csalódásom akkora, hogy másnak se tudok semmi vigasztalót mondani." A győzelmes haláltusa egyéni és közösségi szinten is a felfokozott élniakarás vereségévé vált.

A *Tatárfutás* – a *„Rózsakiállítás"* individuális élet-, vagy inkább haláltörténeteivel szemben – egy közösségi, tradicionális népszokásban mutatja be a teljes életet illetve halálkoncentráció működését. Az egyéni életvégek a kései kisregény fikciója szerint a tömegtájékoztatás csatornáján keresztül közvetítődnek, a *Tatárfutás*ban viszont e közösségi élet-halál rítus egy egyéni közvetítőn, a műben szerepeltetett írón keresztül mutatkozik meg. A népszokás léte szorosan kötődik egyetlen autentikus képviselőjének létéhez, és az öreg Kandra elhunytával egyidőben (ha nem is emiatt) a tradíció is elhal. Hasonlóan a *Forgatókönyv* gondolatához, ahol a kivégzésbe torkolló tragédia nemcsak Barabás Ádám egyéni halálát jelenti, hanem azét az ügyét is, amelynek reprezentatív, hiteles vezetője volt. A *Tatárfutás*ban – a *„Rózsakiállítás"*-hoz hasonlóan – több magatartásmód, élet- és haláleszmény egymásra vetüléséből rajzolódik ki a mű halálképe. A négy kulcsszereplő egymást kölcsönösen ellenpontozó és relativizáló jellegzetességei Örkény drámai konstrukcióit idézik. Azzal a különbséggel, hogy míg a *Tóték* vagy a *Vérrokonok* viszonyrendszerében az Őrnagyhoz, illetve Pálhoz mindenki közvetlenül kapcsolódik, addig a *Tatárfutás*ban ez a viszony nem a szereplők szintjén jön létre (miként a *„Rózsakiállítás"*-ban sem), hanem a műegész elbeszélői, kompozíciós síkján. A regény halálképe és ennek korunk halálfelfogásához való viszonya azt mutatja, hogy Örkény nemcsak az 1978-as *„Rózsakiállítás"*-ban látta úgy, hogy nem tudunk meghalni és nem tudunk a halálhoz emberi módon viszonyulni, hanem az 1969–74-es *Tatárfutás*ban is, ahol e népszokáson keresztül közösségi léptékű létkérdésekről is szól. A Tatárfutás hagyományát felváltó sajtverseny mutatja, mivé válnak a tradíciók, hogy a sikertelen manipuláció után mi-

ként tüntet el a hatalom egy újra közösségivé leendő megmozdulást. A Tatárfutás úgy ér véget, mint a mai élethajsza: megszakad. Nem egy hagyomány lassú agóniájának, hanem váratlan megszüntének lehetünk tanúi.

A haláltéma jelenléte nemcsak e két regényre jellemző, állandó motívuma a drámáknak is. Valamennyi darabban feltűnik ez a kérdéskör, eltérő mértékben és eltérő funkcióval. A *Tótékban* dramaturgiai szerepet (is) kap a két felvonást lezáró két értelmetlen halál: előbb Gyuláé, majd az Ornagyé. A *Macskajáték* Orbánnéjának öngyilkossági kísérlete a befejezés valószerűségének és álomszerűségének kettősségét teremti meg. A *Vérrokonokban* a drámai kiindulópont része a halál: Pál gyógyíthatatlan beteg, akin csak állandó véradással lehetne segíteni, de mivel erre nem számíthat, felkészül a távozásra. A *Pisti a vérzivatarban* állandó dramaturgiai szervezőelve a Pisti k folytonos születése, halála, feltámadása. A drámák közül a *Kulcskeresők* az, ahol az egész művön végigvonul és előtérben áll a halál problémája. A mű legtöbb szereplőjét végigkíséri a darabban a halál közelsége. Nelli búcsúlevelét keresve lép be az első pillanatban, s Bolyongó első ténykedése az, hogy kilop az asszony táskájából „egy csomó orvosságot". Öngyilkossági tervéről és a levél tartalmáról a darab második részében maga Nelli számol be – miután nevetve megeszi az írást. Benedek, a Fóriséknál időző szerelő, beteg feleségére utaló célzásait követően később kimondja: „most hagyom először egyedül a feleségemet, jobban mondva kettesben a halállal." Erika – Fóris leszállása miatt – tíz éve várt szerelmét veszíti el, s vele, mint mondja, „az utolsó szalmaszálat". A Bolyongó, aki Nellit megakadályozza az öngyilkosságban, a bezárt társaságnak a rájuk boruló sötétben beszámol egy másik kísérletről, amikor viszont a búcsúlevél meggyőzte, hogy a halni készülőt „hagyni kell sorsára". Anyjával folytatott telefonbeszélgetéseinek tárgya egy már két hete halott kutya, akiről előbb azt mondja, hogy jobban van, majd azt, hogy meggyógyult. A második rész elején a „vaksötétben" Nelli kriptában érzi magát, amire a Bolyongó így szól: „De mi élünk, hála istennek." Ezt követően Auschwitzról és a túlélésről beszélgetnek. Később, amikor Fóris földetérésének részletei kitudódnak, a szimbolikus katasztrófa egyre inkább egy tényleges katasztrófához lesz hasonlatos. Hiszen kivonultak a tűzoltók, a mentők, a gép egy óriási vértócsában (valójában paradicsomban) állt, az utolsó métereken sírkőfaragók előtt haladtak el (ahol Fóris annak az elhunytnak a sírkőfeliratát olvasta le, akinek koporsóját a gyászhuszárok tévedésből az ő lakásukba hozták), hogy végül oda érkezzenek, ahova egy valódi katasztrófa esetén is érkeztek volna: a temető kapujába. Fórisék családi „idilljében" pedig a Bolyongó által egymáshoz kergetett házastársak úgy állnak egymás mellett, „mint egy sírgödörnél". Az a semmi, ahol a kulcs forog, ugyanaz a semmi, amiről a Nobel-díjas utas beszél: „és mi ott zötyögtünk a vadvirágos réten, bele a semmibe..." Az emberi élethez szükséges kulcs hiányában Fórisék léte éppúgy a semmiben forog, miként a gép, utasaival, a semmibe tart. Ez a meg-nem-élt élet, ez az álmodozásra és illúziókra alapozott egzisztálás lényegében nem különbözik a nemléttől, a semmitől.

Ha a *„Rózsakiállítás"* témája a halál, a meghalás folyamata, a *Tatárfutásé* a koncentrált, felfokozott élet, mely minden pillanatot a haláltól lop el, akkor a *Kulcskeresőké* az élettelen élet, a nem autentikus lét, melyben egy társas mechanizmus a rejtett eredménytelenség közmegegyezését teszi magától értetődővé, pszeudo-sikerré. Egy hibás társadalmi szerződés jelenik meg itt, a maga önáltató, önmanipulatív formájában, mely a rövidtávú érdekvélelmeket a konszenzus fenntartása érdekében előnyben részesíti. De a Fóris pályafutását kísérő kudarcok jelzik, hogy ez az évtizedeken át fenntartott mechanizmus meghatározott irányba vezet: a temető kapujába. És noha a *Kulcskeresők* nem ott, hanem a bezárt lakásban végződik, ez a vég sem „megnyugtatóbb", hiszen a szereplőket úgy zárja el a nem nyíló ajtó a külvilágtól, mint halottat a koporsófedél. E három mű halálszemlélete azt mutatja, hogy Örkény ezt a témát mindhárom esetben más és más oldalról közelíti meg. Az egyes műalkotások meglévő többnézőpontúság ily módon az életmű tágabb köreire, belső összefüggéseire is jellemző lesz: a halálkép többrétegűsége, összetettsége csak a művek egymásra vonatkoztatásával tárható fel. Ez a három műalkotásból megrajzolt kép tovább differenciálódik, ha szemügyre vesszük az *Egyperces novellák* darabjait.

A mű legteljesebb, 1984-es kiadása mintegy kétszáz írást tartalmaz, melyek közül több mint hatvan érinti vagy feszegeti ezt a kérdést. E rövidtörténetek között a főművekben képviselt mindhárom halálszemléleti típus gazdagon szerepel. Az egypercesek mikrovilágai egy-egy fragmentumát adják ennek a halálképnek, ám motivisztikus kapcsolódásaik, gondolati és tematikus összefüggéseik nem csupán az eddig feltárt jegyeket erősítik, hanem újabbakkal is kiegészítik azokat. Ehelyütt csak röviden rámutatunk ezek közül néhányra. A halálkép az egypercesekben kiegészül a tárgyak világával. Ha az emberek egymáshoz tárgyként viszonyulnak, egymás számára tárgyiasulnak, akkor Örkény a tárgyakat teszi emberivé, tárgyak életén és halálán keresztül tart tükröt nekünk. A tárgyak emberi halálát az emberek nem emberi viszonya övezi: az agonizáló szódásüvegen a család egyik tagja sem segít, „álltak és néztek, mert nincs lenyűgözőbb, mint a szenvedés". Az azonosságavesztett tulipán öngyilkos lesz – halálán a lakók csak hüledeznek. A rózsának „már csak napjai vannak hátra: önnön tüzében lobban el", de művészsorsát közöny fogadja. A parafa dugó (aki Hirt G. Sándornak mondta magát) – magyarázat nélkül – a víz alá süllyed. Ezek a tárgyhalálok sem oszlatják el azonban „sóhajnak beillő szózatunkat", a tárgyak iránt táplált emberi irigységünket: „Túlélsz, pöcök." A tárgyak létével, megszüntével kapcsolatos reakciók tovább differenciálódnak akkor, amikor a halál tárgya az ember. Az érzelmi és szemléleti skálában jelen van itt az apa halálával kapcsolatos bűntudat („Azzal sem tudok jóvátenni semmit, ha elevenen mellétemettetem magam."). A bizarr önvizsgálat a tükörben elöregedő arc láttán, amikor feloldhatatlanná válik énkép és tükörkép növekvő diszkrepanciája. A pohár vízzel előbb sikerrel majd sikertelenül gyógyító tudós és a habzó szájú takarítónő példázatában a tehetetlenséggel vegyes csodálkozás. A liftkulcs lenyelésével öngyilkosságot megkísérlő vénlány esetében a lefokozás, ami a „halálmód" révén az élet üresség ére, tartalmatlanságára mutat rá. És feltűnik itt a *„Rózsakiállítás"* Mikónéjának elhunytát idéző „eszményítés" is. *A jó halálról* Pali bácsijában, akit így búcsúztat Örkény: „... óhajtanám, hogy álljon mellettem is valaki egy kis időre, így, ahogy én itt: szánalom, részvét, megrendülés, elágyulás nélkül, egy kis irigységgel a szívében."

Az egypercesek egyik modellje az inverzióval teremti meg a groteszk világlátást, ami a halálkép esetében élet-halál felcserélődését és egymást kölcsönösen viszonylagossá tevő kapcsolatát eredményezi. Ilyen a másnapi újságban a saját halálhírét olvasó sofőr esete; az utasé, aki nemcsak a légijáratok, hanem a légikatasztrófák közül is választ; és a színészé, aki egy hosszú haláltusát követően kiszenved, ám az esti előadáson Lear halálát már meggyőző erővel jeleníti meg. A pusztulás képei – legyenek bár egyéniek vagy közösségiek – gyakran a hétköznapi élet profán rutinjai, triviális automatizmusai révén válnak legyőzhetővé. Ezt példázza – többek között – a világvégével kapcsolatos teendőkről rendelkező tanácsi felhívás, az atombomba sújtotta Budapesten a romok fölött megjelenő falragasz. Egyéni szinten pedig ezt az életigenlést fejezi ki a hajóbaleset egyedüli túlélőjének palackpostája a felsőpáhokiaknak, a temetés után a talponállóban féldeciket a fátyla alá döntögető özvegy alakja. A halál tökéletes negligálását láthatjuk a kriptájába még a villanyt is beköttető megrendelőben. Az életigenléssel szemben az élet leértékelése is szerepel az egypercesek világában. A kiürült, tartalmatlanná vált élet nem ér annyit, hogy a száz év után feltámadó kisember ne másszon vissza a sírgödrébe. Ezzel a helyzettel rokon az a jelenet, amikor az írót felhívó Petőfi – ugyancsak csalódottan – leteszi a telefont. A kötet egyik műfajcsoportját alkotó nem irodalmi formák is nagy számban tartalmaznak a halállal kapcsolatos szövegeket. Ilyenek a kivégzési szabályzatok, gyászjelentések, „a halál biztos jelei" felsoroló leírás, a dokumentumszerű utolsó kérdések, az ölési tudnivalók.

Az *Egyperces novellák*ban minden alapvető halálviszonyra – és annak az ellenkezőjére is – találhatunk példát. E rövidtörténetek legfőbb újdonsága az eddig érintett művekhez képest az, hogy itt a halálkép nem lezárt, hanem nyitott kompozíciókban jelenik meg. Az egypercesek redukciós, kihagyásos technikája feltételezi – és hatékonyan működteti is – a hozzáértett jelentést. E példázatok többsége a hatvanas-hetvenes évek halálfelfogással kapcsolatos (magyar) sztereotípiáit működteti, ezekre

reflektálnak az örkényi szövegek. Így például a *Nem te* című írás egy gyászjelentéssort közöl, de úgy, hogy a halál tényét említő szavakat kihagyja, mivel a gyászhírek nyelvi kliséi az olvasóban automatikusan kiegészítésre lelnek. És itt visszaérkeztünk oda, ahonnan írásunk elején kiindultunk: a ma emberének halálfelfogásához. Örkény az egypercesekben konvencióként kezeli korunk halálképét, amivel részben polemizál, és amelynek rétegeit, típusait példázataiban felmutatja. Alkotói módszere – más témájú műveihez hasonlóan – halállal foglalkozó írásaiban is a kérdezés, a felmutatás, a ráébresztés. E módszer nyomán mi sem vállalkozhattunk másra, mint arra, hogy rámutassunk a haláltéma jelentőségére, a groteszk szemléletet megalapozó voltára Örkény István művészetében. Megállapításainkat nem próbáljuk meg összegezni, mert az összefoglalás mélyenszántó és frappáns megfogalmazásra csábít, ami Örkénytől és az örkényi halálképtől idegen. Továbbá azért sem, mert az összefoglalás a lezárhatóság képzetét keltené, ami ezzel a kérdéskörrel kapcsolatban nem volna igazán hiteles. Mivel az élet befejeződik, de a halál soha. A halál végtelen, minden oldalról nyitott, nem lehet róla lezárva, befejezve szólni. Témánkhoz akkor maradunk hűek, ha a halálkép-elemzés nyitva marad – a nemlét felé –

DÉRCZY PÉTER

# HAGYOMÁNY ÉS ÚJÍTÁS

## *Németh László Gyász című regényében*

Az alább következő dolgozat Németh László terjedelmében is hatalmas életműből egyetlen apró szeletet kíván csak kiragadni: a *Gyász* című regény elemzését, vagy legalábbis vázlatos elemzését próbálja nyújtani. Megszabott vagy önként vállalt határok, keretek között elemezni egy-egy alkotást csak annyiban van értelme, ha az adott elemzésből legalább néhány olyan következtetés is levonható, amely – különösen ilyen életmű esetén – az alkotó egész pályájára, egész alkotói attitűdjére nézve releváns. Németh Lászlóval kapcsolatosan bizonyára sokféle megközelítés lehetséges az életműhöz, s az is megkockáztatható, hogy bármelyik művét vesszük közelebbi vizsgálat alá, mindegyikből – bizonyos megszorításokkal – hasonló eredményekre jutnánk. *Gyász* című regénye azonban talán ennél is többet kínál, már csak azért is, mert szépprózai pályája elején helyezkedik el, s így néhány jellegzetességet előrevetít, de visszatekintve is fölerősít, illetve megerősít néhány karakterisztikus Németh László-i epikusi jegyet. A dolgozat másodlagos és nem kifejtett célja tehát – az elemzés mellett – főleg az, hogy mennyire ítélhető meg egy ilyen különös életmű egyetlen alkotás alapján.

A *Gyász* az életműben sajátos helyet foglal el. Érdemes idézni itt magának a szerzőnek a kommentárját, melyet az 1969-es kiadás elé írt: „Vannak olvasóim s épp az igényesek között, akik makacsul a *Gyász*-t tartják, ha nem is a legjelentősebb, de a legtökéletesebb regényemnek". De már az 1965-ös *Negyven év*ben is így nyilatkozott Németh László: „A *Gyász*t sokan legtökéletesebb regényemnek tartják; az biztos, hogy jóslatszerűségében (bár vannak versenytársai) mindet fölülmúlja; Kurátor Zsófi lelke (hiába írtam Égető Esztereket, Kertész Ágneseket) halálig erősebb maradt." A szerzői kommentárokat a szakirodalom sem cáfolja meg, sőt, inkább megerősíti, persze azzal a kiegészítéssel, hogy felsorakoztatja mellé az *Iszony*t is. Előzetesen annyi bizonyosan megállapítható, hogy Németh László szépprózai munkásságában valóban e két regény a meghatározó – abban az értelemben mindenképpen, hogy e kettőben kísérletezett ki olyan epikusi formát, amely nemcsak gondolkodói céljainak felelt meg, de adekvát volt a kor s az életmű adott szakaszának kérdéseivel is. Sőt, e helyi értéket annyiban túl is szárnyalta – mindkét műben –, amennyiben esztétikai/poétikai értelemben értékesebb, és az időben követő nemzedékek számára is hasznosíthatóbb epikai alakzatot hozott létre. Mármost az a kérdés, hogy a szerzői önkommentárnak, illetve a recepciónak valóban igaza van-e?! Az elemzés valójában csak erre a kérdésre próbál autentikus magyarázatot, illetve választ adni.

A megközelítő teljesség kedvéért nem tekinthetek el attól, hogy néhány szóban vázoljam a keletkezéskörülményeket. A *Gyász* 1930–31-ben született, de csak 1935-ben jelent meg. Tartalmi alapját két forrásból eredeztethetjük, elsősorban az író egyéb művei alapján: a forrás részben saját kislánya halála, részben egy távolabbi rokon életsorsa. Amiért fontos ezt a tényt megjegyezni, az az, hogy a mű kiindulási alapja igen realisztikus, közvetlen-személyesen élményszerű. De realisztikus a mű abból a szempontból is, hogy Németh László rengeteg részlet-realista betétet, leírást dolgozott bele a regénybe. A *Gyász* azonban minden realisztikus vonása ellenére sem nevezhető a hagyományos módon realistának, ha a fogalmat a 19. századi, lukácsi értelemben vett, francia, angol és orosz „nagyregények"-ből származtatjuk.

A *Gyász* mindenképpen átmenetet jelez, nemcsak Németh László pályáján, hanem az életmű és a magyar irodalom/epika összefüggésének kérdésében is. Három

szempontból vizsgálom meg éppen ezért a regényt: részben a szerkezeti felépítésére vagyok kíváncsi, részben az időkezelésére, és részben, de talán a leginkább, az elbeszélésmódokra, melyek a műben szót kapnak. E három tényezőből úgy gondolom, arra is választ kapunk, hogy miért tartják és jogosan tartják-e a *Gyászt* a Németh László-i életmű legalábbis egyik csúcspontjának.

Köztudomású, hogy Németh László mennyire érzékenyen reagált a világirodalmi jelenségekre, de az is, hogy az újabb magyar prózai kísérletekre is. Joyce, Proust vagy éppen Szentkuthy Miklós nem kerülte el figyelmét. Ő maga azonban nem kívánta követni e formaújítók útját, mint azt többször is kifejtette elméleti írásaiban. Tagadhatatlan azonban – ő maga se cáfolta soha, sőt! –, hogy e jelenségek nagy hatással voltak rá. Hogy mennyire, azt éppen a *Gyász* jelzi. Németh László, miközben egy sajátos magyar, illetve közép-európai regénytípus kialakításán fáradozott, valójában a világirodalmi és szórványos magyar irodalmi jelenségek asszimilációjáról tesz tanúságot. Elsősorban a tekintetben, hogy a *Gyász*ban megváltozik az elbeszélésmód, az elbeszélő viszonya a történethez, legalábbis a korábbi tendenciákhoz, különösen Móriczhoz képest. Első pillantásra a *Gyász*ban alig fedezhető ez fel, hagyományos regénynek tűnik, főleg az előbbi viszonyítási keretben. Az alaposabb vizsgálat azonban kideríti, hogy a 19. századi, s a magyar irodalomban a 20. században is uralkodó regénytípushoz képest jelentős fordulatnak, de legalábbis módosulásnak lehetünk tanúi. A *Gyász* háromféle elbeszéléstípus ötvözetéből jön létre. Részben auktoriális, részben perszonális elbeszélésmód szervezi a regényfikciót; ezek azonban tulajdonképpen a megszokott típusokba tartoznak. A regény világa e szerint szerzői leírásokból, illetve megjelenítésekből, valamint a szereplők külső monológjaiból és dialógjaiból épül föl. A *Gyász* struktúrájában azonban ez a kétféle elbeszéléstípus igencsak szegényes. A regény döntő hányadát az auktoriális és perszonális elbeszélés ötvözete adja, ami arra utal különösen, hogy a *Gyász* esetében a szerzői pozíció megváltozásával állunk szemben. Az elbeszélés menete csak látszólag hasonlít a megszokott (s már említett) múlt századi elbeszélői magatartásra. Ha közelebbről tekintünk rá, észrevehető, hogy a *Gyász*ban Németh László a kétféle elbeszélésmódból létrejövő különös tudatábrázoló technikát alkalmazza. Különösnek azért nevezhető ez az eljárásmód, mert Németh László megtartja a múlt századi realista regénytípus különleges megjelenését, azaz a szerzői grammatikát. A szerzői pozíció azonban jelentősen módosult. Amit Kurátor Zsófiról megtudhatunk, az elsősorban ilyen leíró jellegű, szerzői elbeszélésű szövegből származik; ezek a szövegek azonban mégis csak egy tudat idejét és terét állítják elénk. E tudat tárgyiasulása főként egyes szám harmadik személyben történik, s csak ritkán perszonális, azaz igazi belső monológként. Csak egyszer-kétszer fordul elő a szövegben – a párbeszédeken túl – tényleges első személyű előadásmód, illetve belsőbeszédszerű önmegszólítás. Németh László e módszerrel igazából egy átmeneti formát hoz létre: eltávolodik a móriczi típusú alapvetően auktoriális, mert a szerző omnipotens nézőpontját fel nem adó elbeszéléstől, de csap éppen közeledik e nézőpont teljes feladásához. Az átmenetiséget olyan mozzanatok is erősítik, melyekben ezt a különös dualitást vehetjük észre. Például az ilyen típusú mondatokban, illetve mondatkezdésekben, mint: „Mondják, úgy viselkedett...", vagy „mondják, hogy a szolgalegények el is verték egy külvárosi lány miatt..." a szerzői pozíció mindentudásának föloldódását láthatjuk. Ugyanakkor, bár kétségtelenül csak egy-két esetben ilyen, kifejezetten a 19. századi regényre emlékeztető fordulatot is tapasztalhatunk a regényben, mint: „Csakhogy azoknak a színes ruháknak nem az volt a sorsuk, hogy Zsófi még egyszer fölvegye őket." Ez utóbbi egyértelműen a szerzői kommentár, illetve felkiáltás körébe esik, azaz, az elbeszélés menetéből való kilépés külsődleges elbeszélést sejtet. A regény – egyéb ilyen irányba mutató jelenségeitől most még eltekintve – feszültségét többek közt ez az eljárásmód, elbeszélésmód is erősíti. A mód jellegét a regény nyelvi grammatikája is jelzi: a szubjektív, egyéni tudatra koncentráló megjelenítés különös objektív formát ölt, azzal, hogy az epikus nyelvet elsősorban a függőbeszéd uralja. Az eljárásnak kettős nyeresége is van általában, de konkrétan a *Gyász*ban is. Ugyanis mind az objektív, mind a szubjektív szférát hitelesebben képes ábrázolni Németh László, valamint, s ez a döntőbb, a két szféra sem világké-

pleg, sem stilisztikailag nem válik el egymástól, sőt, éppen ez által fonódik szorosan össze.

Az elbeszélésmód eme különleges szerepe nemcsak a főhőst illeti; a regény összes, kitüntetettebb szerephez jutó alakját is hasonló módszerrel jeleníti meg Németh László. Így az anya, az apa, a gyermek, Kiszeláné figurája nem egyszerűen a külső ábrázolás többletét jelenti, hanem valójában nézőpontot is, ahonnét a valóságos főszereplő személye mindig más, újabb szemszögből látszik. Ha innét tekintjük, akkor a *Gyász* tulajdonképpen tudatábrázolások összesége, mégha e tudatok nem is tisztán közvetlenül, áttételek nélkül jelennek meg s objektiválódnak. A köztes leírások így igazából el is hanyagolhatók az értelmezésben és értékelésben. A regény szerkezete e szerint is alakul. A szerkezetben elenyészővé válik a kontinuált eseménysor, a fabula, a helyét átveszi a drámai szituációsorozat. Drámai jelenetekből épül föl valójában a regény egész struktúrája, s így értelemszerűen szorul ki belőle a külső ábrázolás, a szociológiai referencia. Németh László szépprózai monográfusa a regényt geometrikus rendszer szerint vázolja (Kocsis Rózsa): három nagyobb egységből tizenegy képben épülne föl e szerint a szerkezet. Úgy tűnik azonban, hogy e klasszikus építkezésmód a *Gyász*ban mégsem ennyire „matematikai". A drámai ábrázolásmód ennek mindenképpen ellene mond annyiban, hogy a szituációsorok nem alkalmazkodnak az írói technikai elválasztásokhoz. Igazából csak néhány nagyobb egységre bontható a regény szerkezete: az első a gyász a férj után, majd következik a gyermekhalál, és végül a lezárás. A regénynek igen sovány a történeti, fabuláris része. A szerkezet is azt erősíti, hogy itt nem egy mesét kapunk, hanem egy bensőséges történetet. Az a kérdés mármost, hogy e történetet milyen formában állítja elénk Németh László? Egyáltalán, történetet mond-e el? A válasz erre eléggé egyszerű: hiszen nem történetet látunk, legalábbis nem a megszokott értelemben. Egy lélek története az, amely a *Gyász*ban elénk vetül, s természetesen ez a történet egyáltalán nem fabuláris. A fabulát most abban az értelemben használva, hogy cselekményes, történetet előmozdító lenne. Valójában a *Gyász*nak nincs is története ebben az értelemben, bár időszerkezete lineárisnak vagy legalábbis mozgásosnak nevezhető. Itt is a már említett dualizmust vehetjük szemügyre. A regény alapvetően lineáris időszerkezetre épül, ám ezt a szerkezetet minduntalan megszakítja a szerző. Részben időbontással, részben az idő sajátos egyéni kezelésével. A *Gyász* ideje tulajdonképpen megállapítható, körülbelül három évet fog át, mégis időszerkezetére a legjellemzőbb, hogy meghatározatlan lebegésű. A furcsa kettősséget ott vehetjük észre, hogy miközben – bár eléggé nehezen, de – észlelhető az idő múlása, a regény világát ténylegesen meghatározó időbeliség valójában „megállt"; egyfajta időtlenséggel állunk szembe. A *Gyász* belső, drámai feszültségét is erősíti ez az időszerkezet. Az egyik oldalon a regény ideje elsősorban metaforikus megjelenítésben áll össze, amennyiben – mint erre többen rámutattak már – a természet, az évszakok váltogatásának képeiből építkezik Németh László. Valójában ezek a legkonkrétabb időbeliséget szimbolizálják, a tél, a nyár, tavasz és az ősz múlásával. A regényben az összes egyéb időmeghatározás tulajdonképpen ennél jóval bizonytalanabb: szembetűnő, hogy mennyire dominánsak az olyan megfogalmazások, mint „egyik vasárnap", „ekkor", „ilyenkor", „olyankor", „mostanában" stb., melyek éppen a regény időtlenség-képzetét erősítik tovább.

E sajátos időkezeléshez járul egy másik, ábrázolásbeli tényező, mely megint csak – hasonlóan az idő problémájához – kettősségen alapul. Úgy fogalmazhatnám meg ezt, hogy a részletek valószerűsége és az egész szerkezet nem-külsőleges, realista felépítése. Első pillantásra talán nem is annyira feltűnő, hogy Németh László a *Gyász*ba mennyi kisebb-nagyobb, szociológiai részletet, apró realisztikus képet, betétet épített bele. Az „életben bennegázolódók" (Németh László) megannyi valószerű képének dinamikája – mint az idő kérdésénél láttuk – ellentétben áll az egész regény voltaképpen statikus szerkezetével, állóképszerű metaforikus világával. E dualizmus alakbeli változata a tulajdonképpeni főhős, Kurátor Zsófi alakjának az ábrázolása is. Jellemrajzolásában Németh László kétféle megközelítést tár elénk: egy szociológiait és egy pszichológiait. Előbbin azt érthetjük, hogy a „szent szörnyeteggé" váló nőalak jellemfejlődésében a háttérben mindig megtalálhatjuk az ok-okozati magyará-

zatot is. Ugyanakkor Kurátor Zsófi alakjában Németh László egy sajátos alkatot is megragad, amely mintegy eleve elrendeltetetten követi végzetszerű sorsának kijelölt irányát. A feszültség itt a „jellemfejlődés" kauzális, s az eleve elrendelés metaforákban megnyilvánuló ellentételezése hordozza. Mert kétségtelen, hogy ezt a sorsot befolyásolja a falu világa, s ezért költözik Zsófi például önálló házba, de már előtte úgy gondol e házra, mint „egy fellegvárra"; „a mitologikus Kiszeláné" (Németh László szavai a regényből!) pedig minden, az eseménysorban kauzális értelmezhetősége mellett is úgy jelenik meg, „mint kegyetlen, földöntúli hatalom, akinek mindenét oda kell dobnia, csakhogy árnyékából büszkén nézhessen a világ szemébe. A Lakó volt az erény, aki mindörökre ráteszi az ő zavaros özvegységére a csontos kezét, s az igazán erényes emberek makacs elszánásával követelte, hogy minél előbb rávesse az árnyékát, megfojtsa, tönkretegye." Egészen nyilvánvaló, hogy itt már nem külső, szociológiai referenciákkal van dolgunk, hanem egy óriássá növesztett mitológiával, ahol a fogalmak, megnevezések önmagukon túlmutatnak, szimbolikus erejűek. Erre utal az is, hogy Kiszeláné addig valószerű figurája hirtelen elszakad önmagától, s *a* Lakóvá, személytelen, de mégis fenyegető általános jellegű szimbólummá válik. A *Gyász* így egyszerre sorsmetafora, mitologikus elrendezésű tragédia, alkatregény és szűkített, de a hagyományos értelemben is fölfogható társadalomrajz. A szűkítés teljesen egyértelmű, már csak azért is, mert túl azon, hogy lemond bármiféle extenzivitásról, maga a falusi, paraszti világ is háttérrajzként funkcionál a regényben.

Az előbbiekben igen vázlatosan jelzett dualitások – az alapvető lineáris időkezelés és a „lebegtetett" meghatározatlan időbeliség; a részletek valószerűségének dinamikája és az egész szerkezet statikussága; kauzalitás és mitologikus sorsmetafora (azaz jellemfejlődés és alkati predesztináció); – mind azt jelzik, hogy a *Gyász* a hagyományos realista regénytípustól sok tekintetben eltérő változatot képvisel, de sok tekintetben kötődik is e regényformához. Valójában átmenetet testesít meg a joyce-i, prousti regényformákhoz képest. Jelzi az átmenetet az a tény is, hogy – akár a későbbi regényekhez mérve is *(Égető Eszter, Irgalom)* – sokkal szegényebb a regény külső szcenikai elrendezése, és mérhetetlenül gazdagabb a belső ábrázolás. Ami a *Gyászt* (az *Iszonnyal* együtt) az életműben is, de az irodalomtörténetben is sajátos helyzetűvé, regénytipológiai szempontból is fontossá teszi, az éppen ez az átmenetisége, köztes léte a hagyományos és a teljesen formaújító formák között. Különös rétegezettséget hozott így létre ugyanis Németh László, tág teret biztosítva a recepció számára. Nem véletlen, hogy a *Gyász*nak annyi különféle, olykor egymásnak is ellentmondó interpretációja van, kiindulva onnét, mely szerint a *Gyász* a magyar gazdagparasztság mikrorealista társadalomrajza, egészen odáig, mely szerint patologikus pszichikai rajz. A *Gyász* szerkezeti megoldásai, valamint különös elbeszélésmódja, epikus perspektívája – az említett auktoriális pozíció jelentős mértékben való feladása, de grammatikájának megtartása – azt eredményezi, hogy bármennyire is drámaszerűen zárt rendszerű a regény, struktúrája a jelentés és a befogadás szempontjából meglehetősen nyitott, jelentésrétegezett. (Zárójelben jegyzem meg, hogy csak sajnálni lehet azt a módosulást, mely a *Gyász* és az *Iszony* után az *Égető Eszter*ben és az *Irgalom*ban következett be, ahol is Németh László sokkal inkább a már általa is meghaladott hagyományos regénytípushoz közeledik, mintegy „megfeledkezve" korábbi eredményeiről e téren.) Jellemző, hogy a Németh László-művekben – akár regényben, akár drámában – mindig ott kísértő intellektuális tételesség éppen a *Gyász*-típusú regényben szorul háttérbe, ugyanakkor mégis képes az előretételezett gondolat – ember és szerep viszonya, egyén és közösség viszonya – érzéki megvalósítására. A Németh László munkásságában hol explicit, hol burkolt formában mindig ott rejlő magányos küzdelem, az individuális erőfeszítés heroizmusa, az alkat és a szociologikum kettőssége szorításában élés tragikuma, a vonzódás az „életben gázolódók" emberi melegsége és a föloldódni képtelenség hideg elzárkózásának „szent szörnyetegsége" kapott adekvát formát a *Gyász*ban, s még egyszer az életműben, az *Iszony*ban. A *Gyász*ban bizonyos fokig végletesebben is, mint az *Iszony*ban, hiszen előbbi katasztrófizmusa teljesebb, önmagába záródóbb, mint az *Iszonyé*, ahol – mint Kulcsár Szabó Ernő jegyzi meg – inkább krízistörténettel van dolgunk, s bizonyos mértékig az

élet egyensúlya is helyreáll. A *Gyászban* az élethez való viszony, az életben való lehetőségekhez való viszony sokkal kategórikusabb, lezártságában tragikusabb. Mégis, a *Gyász* polifónikus szerkezetét, jelentésességét dicséri, hogy Németh László – úgymond – szívének legkedvesebb hősnőjében (Kurátor Zsófi alakjában) végül – a regénybeli elbeszéléshez, a formai megoldásokhoz, s utólag értelmezve, a későbbi életműhöz is következetesen – egyszerre láttatta világképének szörnyűséges vonásait, amennyiben a mű, a szerep szoborszerűsége maga alá temeti az életet, az élet minden törmelékét, mely törmelék voltában is melegséget sugároz, s e világkép nagyszerű vonásait is, amennyiben éppen e szerep nagyságának etikája teremti meg e különös életmű belső szépségeit is. A *Gyász* éppen ezért válhatott ezen életmű egyik releváns darabjává, példa- és mintaregénnyé, mely évtizedeken keresztül kísértett az író gondolataiban. Hagyomány és újítás mezsgyéjén állva olyan regényformát teremtett benne Németh László, mely a 30-as évek, de későbbi évtizedek epikáját is jelentősen befolyásolhatta volna, ha a magyar irodalom és irodalomtörténet nem a korábbi, móriczi típusú prózára lett volna inkább érzékeny és felkészült. Különösen, ha arra gondolunk, milyen epikát preferált az 1945 utáni évtizedekben a hivatalos irodalomtörténet és esztétika a Németh László-i regénytípussal szemben, akkor már az *Iszony* tanulságainak is a birtokában.

NEMES ISTVÁN

# A KÖLTŐ FELEL

*(Beszélgetések Illyés Gyulával)*

**Letétként mennyi érték gyűlt belém,**
**kemény**
**hűség, fénylő remény,**
**fémjeles jóság, tömény bizalom:**
**vagyon –**
**El nem pazarolhatom.**
**De meg se tarthatom: szent a köz-**
**dolog –**
**tollat ezért fogok.**

**(Illyés: Kézfogások)**

Így énekelt a „köz dolog" iránt elkötelezett nemzeti költő. Indítékot legszebb irodalmi hagyományainktól kapott. Történelmi tudatát a nemzeti költő szerepvállalása felé terelték már kora ifjúságának, szülőföldjének irodalmi emlékei is. Első olvasmányai között mindenekelőtt Petőfi versei gyújtották föl képzeletét. Petőfi versein fellelkesülve „futott" Rácegrespusztáról Sárszentlőrincre, hogy láthassa a házat, a hajdani evangélikus gimnázium színhelyét, ahol Petőfi 1831–33 között tanult. De meglátogatta azt a borjádi méhest is, ahol Petőfi Sassék vendégeként *A négyökrös szekér* és *A magyar nemes* című költeményeit írta.

Illyés a nemzet szószólójának szerepét Petőfitől örökölte, de költői magatartásában inkább az Arany János-i „rejtőzködő" költő a mintaképe: „A művészi munka akaratlanul össze van kötve azzal, hogy aki csinálja, az tetszeni akar. Aki pedig tetszeni akar, az már csak egy centire van a tetszelgéstől. A szerepjátszástól. Amit én világéletemben férfiatlannak éreztem. Körülményeim is arra szoríto tak, hogy a művel való foglalkozással töltsem a munkára való időmet." Meggyőződése, hogy az írónak elsősorban a betűn, a könyvön át kell érintkeznie az olvasóval: „elég sokszor majdnem kiábrándítóan hathat, hogyha személyesen megjelenik az a költő, aki a jó verseket írja . . ." Ám Illyés, akinek tulajdona az „országos lelkiismeret", mégsem kerülhette el a közszereplést. Már a harmincas évek közepé ől, pályájának utolsó évtizedeiben pedig különösen, írótársak, riporterek egyre többet ostromolták a nemzet közvéleményét izgató kérdésekkel. Noha a költőt a pálya „négyesforgója" kivételes „eszköztárhoz" juttatta, hisz az irodalom minden műfajában, versben, prózában, esszében, drámában feleletet adott korunk nagy kérdéseire, a szavára szomjas közvélemény szemtől szemben is várta válaszát.

Tudjuk, hogy a létrejött interjúk csupán kiegészítői lehetnek a szuverén műveknek. De fontos kiegészítői, mert a megalkotott műveket, s a költő személyiségét újabb és újabb szemszögből világítják meg. Ezért érdemel említést Földes Anna impozáns vállalkozása, aki „a régi hírlapokban sárguló, folyóiratokban újrakiadásra várakozó hajdani párbeszédek" hatalmas mennyiségét összegyűjtötte, és kiadásra szerkesztette. S a „feleletek" végső fokon művekké kerekednek, mintegy „alkalmi esszéknek" minősíthetők. Mert – Földes Anna szavaival – „a várt és váratlan prózai kérdésekre mindenkor költői szóval, sokszor keresetlenségükben is lenyűgöző metaforákkal válaszol."

A száznál is több interjúban sokan és sok mindenről faggatták a költőt. A találkozások többségében természetesen az író, a költő szerepéről, irodalmunk feladatai-

ról, a magyar és világirodalom viszonyáról volt szó. „A jó költő gyémánt: minél több alkot tud magán faragni, csiszolni, annál tartalmasabb" – vallja Illyés. De az olvasók joggal neheztelnek a költőkre, ha nem értik, amit olvasnak. Bizonyos, hogy a mai olvasó gyakran mást vár a verstől, mint amit kap. Mert a költészet holmi „túl nagy egyénieskedésbe" burkolódzik, pedig az olvasókat az egyéni sorsok kevésbé érdeklik, inkább a *közgondok* izgatják. Illyés szembeszáll azzal a rövidlátó, hamis „messzenézéssel", hogy a vers annál magasabbrendű, minél bensőségesebben elrejtett benne a művészi elem: „Én hiszem azt, hogy nincsen olyan probléma, amit művészettel ne lehetne átültetni az emberek fejébe igen hatékonyan." Petőfinek és Berzsenyinek csak annyiban volt könnyebb *közügyekről* írni, mint a mai verselőknek, mert lángelmék voltak. S Illyés olyasféle súlyos szavakat is kimond, hogy verset írni, művészi alkotást teremteni ihlet, adottság, fölkészültség nélkül nem lehet.

Költőnk ítélete szerint a művész két lényből áll: etikai és esztétikai lényből. A költő nem tolhatja félre a társadalmi igazságtalanságot. Éppen a legnagyobbak nagyon is érzékenyek voltak a társadalmi jó és rossz iránt. S a társadalmi igazságtalanság kifejezésének nagy hagyománya van a magyar költészetben. Illyés a maga ars poetikáját – egyszerűsítve is – így jelöli: „a jó társadalom úgy halad, mint a római szekér. Két kereke van: az egyik a politika, a közélet; a másik a szellemi, művészeti élet. Akármelyik kihagy, vagy nem jó ritmusban halad, akkor megbillen a szekér". Nagy baj tehát, ha a politika úgy veszi át a művészet feladatát, hogy *diktál* neki. Ám ennek fordítottja is torzulást jelenthet: ha a művészet vállalja a politika dolgát. Tudjuk, a magyar irodalomban gyakran az utóbbi történt. Mert a magyar nép Mohácsnál elveszítette államiságát. A szellemi élet a papok, a költők, s a népdal területére szorult. S a magyar költészet hiven vállalta is e feladatot, ez nemzeti költészetünk hagyománya, sajátossága, elévülhetetlen érdeme. Illyés azokat a halhatatlan költőket tekinti mestereinek, akik ezt a költészetet szolgálták. „A költőnek igazat kell énekelnie" – mondja meggyőződéssel. Felel az igazságért. A magyar néppel szemben óriási felelőssége van a költészetnek. Az író a politikusnál többet is kifejezhet, de csak az igazat. S munkamegosztás jöhet létre az író és a politika között. A politikusokat többnyire a napi igazságok kötik le, az írónak tartósabb eszközökkel, tartósabb igazságokért kell küzdenie. Ezzel függ össze a költészet etikai kérdése: általában az olvasók elvárják, hogy a költő magánemberként is vállalja, hogy igazat mondjon, s igaz életű legyen. Illyés az igazmondásban mintát nyújt ehhez. Élete alkonyán tiszta lelkiismerettel mondhatta: „nincs egyetlen sorom se, melyet most ki ne nyomtatnék."

Földes Anna irodalomtörténetnek is szánta Illyés feleleteinek gazdag gyűjteményét. Joggal. A költő véleményének figyelembe vétele nélkül alig'na lehetne megírni huszadik századi irodalmunk történetét. Az alkalmi beszélgetésekben nemegyszer kínál kulcsot irodalmunk történetének mérlegeléséhez. Ítélete szerint a magyar író legfőbb feladata: „a mi földünkön, a mi fogalmainkkal európai színvonalon írni". Adyra hivatkozik, aki nemcsak úgy volt a maga korának legmodernebb költője, hogy a legeurópaibb gondolatokat fejezte ki, hanem vállalta „a helyhez kötött, legmagyarabb problémákat is". Mintául szolgálhat, hogyan képviselje a világirodalomban a maga korát a magyar költő. De bőven találunk más mintákat is irodalmunkban. Mégis felmerül a kérdés: miért van az, hogy a magyar irodalom világirodalmi útját, hírét szemlélve – Babitscsal szólva – „úgyszólván semmi siker". Illyés szerint ennek nem minőségi, hanem „egyszerű és durva" okai vannak. Egyik az, hogy csaknem lefordíthatatlanok vagyunk, a másik pedig a bennünket övező „nemzetieskedő gyűlölet", meg az általa keltett rossz hírünk a nyugati világban. (Ez utóbbit természetesen történeti múltunkra vonatkoztatva lehet ma érvényesnek tekinteni.)

Való igaz, hogy irodalmunknak a világirodalmi tudatban alig mutatkoznak ma is nyomai. Illyés mégis óva int bennünket: ne hajszoljuk magunkat holmi kisebbrendűségi érzésbe. Mert hisz benne vagyunk abban az övezetben, amit világirodalomnak nevezhetünk. A magyar irodalom a felvilágosodástól kezdve szívósan megállt azon a fokon, ahol gazdasági, földrajzi fekvése folytán állnia kellett. A magyar írók úgy teljesítették európai feladatukat, hogy nem latolgatták: vajon bekerülnek-e ténylegesen a nemzetközileg emlegetett írók sorába. S olyan költőink, íróink támadtak, s olyan

igényű olvasók is, akik joggal érezhettek büszkeséget, de megbántódást is: miért nem áll pl. Móricz Zsigmond olyan fokon a világirodalomban, mint a nála nem nagyobb külföldiek? S Illyés – a Lukács György által felvetett provinciális jelző átértékelésével is – mintegy programot ad a magyar irodalom számára: a világirodalmi listára jutni továbbra is úgy törekedhetünk, ha hívek maradunk önmagunkhoz, s azokhoz a problémákhoz, amelyeket „ez a mi környezetünk ad kezünkbe, bíz lelkiismeretünkre."

Illyés éppen európai mérték szerint szólt elismerő tisztelettel és szeretettel „személyes irodalomtörténetében" olyan írókról (pl. Móricz Zsigmondról, Szabó Lőrincről, Lengyel Józsefről, Pap Károlyról, Tersánszky Józsi Jenőről), akik irodalomtörténetünkben mindmáig nem kapták meg művészetük erejének kielégítő megvilágítását. Tamási Áronról pedig egész portrét rajzolt. Nagy művésznek tartotta, mert ábrázolni tudta a magyar népnek egy nagy rétegét, azon a fokon, amit „a világ eddig Garcia Lorca részéről fogadott el". Elhárította Illyés Tamási Árontól a „halinás góbé", a jókat mondó havasi pásztor „népszerűséget", de még a „költői próza" mesteréét is. Nagyobb értékeket látott benne, többek között az ámulatra méltó mély lélekábrázolást.

Nagy nemzeti gondjaink közül talán legtöbbet izgatta Illyést az internacionalizmus és a nacionalizmus kérdése. Indokolt önérzettel említette: „Álljon mellém még valaki, aki olyan következetesen kívánna emberi jogot kivétel nélkül minden népnek, de beleértve a magyart is, mint én." (Tudjuk, milyen fájdalmasan érintette, hogy többször nacionalistának, sőt egyidőben még fajvédőnek is bélyegezték.) Nem vehetjük zokon, hogy elsősorban mint író mérlegelte a nacionalizmus kérdését. S abból a helyzetértékelésből indult ki, hogy a világon tizenöt millió magyar él, és ebből az ország határain belül tíz millió. A felelős politikus, nagyon helyesen, a tíz millió nevében beszélhet. S mivel a költőnek az „anyanyelv a hazája", határai is folyékonyabbak, beletartoznak mindazok, akik műveit olvassák és megértik: „Még a nyugati városban élő emigráns is, aki magyar verseket olvas, közelebb lehet hozzám, lélekben, mint sok idetartozó." Úgy véli, hogy a költő kötelessége az „anyanyelvi magyarságra", a világban szétszórt „nyelvi honfitársakra" is gondolnia. S fűzzük hozzá: költészetünk ezt a feladatot akaratlanul is vállalta. Illyés most *tudatosan* hangoztatta, hogy költészetünknek ez is egyféle kötelessége.

„Az ember inget, szeretőt, / Hitet is válthat, csak reményt nem" – olvashatjuk Illyés *Avar* című versében. S a költőt sohasem csalta meg reménye. Amikor még 1946-ban sokan aggódva figyelték irodalmunk válságát, s kétkedő reménnyel tekintettek jövője elébe, bátran üzente minden aggodalmaskodónak, a „magyar irodalom körül üldögélő siratóasszonyoknak", hogy a magyar irodalomnak klasszikus korszaka következik. Jóslata – saját életpályája igazolja legjobban – bevált. Meggyőződéssel hirdette azt is: „Az ember jobbra változható". Efféle reményt sugallanak számunkra is a költő – alig felmérhető információs bőségű – *feleletei. (Szépirodalmi, 1986)*

ERDŐDY EDIT

# „KI VISZI ÁT?"

## *Görömbei András két könyvéről*

Görömbei András azok közé az irodalmárok közé tartozik, akik egyszerre, egyforma intenzitással és felelősséggel gyakorolják kritikusi és irodalomtörténészi feladataikat. A nemzetiségi magyar irodalmakról szóló kötetek után most két könyve is napvilágot látott: egy nagyívű, összegező jellegű tanulmánykötet mellett a Kortársaink sorozatban jelent meg a Sütő Andrásról szóló kismonográfiája. A *„Ki viszi át . . .?"* bevallottan hű tükre és foglalata a szerző tájékozódásának, érdeklődésének és belső vonzódásainak. A külföldi magyar irodalmak számbavétele után most a jelenkori magyar irodalomról ad képet, a kritikus érzékenységével és az irodalomtörténész távlatos gondolkodásával.

A kötet rendkívül homogén és következetes módon rajzolja meg a modern magyar irodalom egyik fontos vonulatát; természetesen nem a teljesség igényével, de kijelölve a legfontosabb tájékozódási pontokat. Ez a vonulat a társadalmilag elkötelezett, a nemzeti közösség gondjait felvállaló művekből áll össze. „Nem a kizárólagosság, hanem a személyes megérintettség hozta úgy, hogy ebben a válogatásban csupa olyan műről esik szó, amelyik egyén és közösség létgondját, sajátosságának méltóságát szétválaszthatatlannak mutatja, s a maga eszközével a közös sors vigyázását vállalja, az értelmes, létérdekű emberi cselekvés lehetőségeit kémleli – olykor lehetetlen helyzetekben is" – mondja a szerző könyvéről.

A hármas tagolású könyv első részében – mely a „megérteni a létet és rendet teremteni benne" címet viseli – nagy elődök, útmutatók életműve, eszmevilága tárul fel: Veres Péter, Illyés Gyula, Tamási Áron és Erdei Ferenc műveiről olvashatunk, valamint a népi irodalom avatott ismerője, Czine Mihály tanulmánykötetéről. A második rész, mely a kötet gerincét adja, a mai magyar költészet Nagy László nevével fémjelezhető vonulatát mutatja be – Nagy Lászlót, Juhász Ferencet, Csoórit, valamint az őket követő fiatalabb, de már nem fiatal nemzedéket. Végül a harmadik részt a határainkon túli irodalom képviselőinek szánta a szerző.

Kritikusi, irodalomtörténészi alkatából következően Görömbei elsősorban a művek gondolati tartalmára, eszmevilágára – az általuk közvetített erkölcsi példára figyel; s csak másodsorban a művek belső világára, formai-szerkezeti sajátosságaira, s általában az esztétikai szférára. Így van ez akkor is, ha a kötetről szólván hangsúlyozza, hogy „a szép és megtartó eszmék önmagukban nem pótolhatják az esztétikai értéket, az esztétikai értéknek viszont szerves és elidegeníthetetlen része a morális és gondolati erő, s az életérdekű, az egyén és közösség sorsát felelősen elemző eszme". Tiszteletben tartva a szerző álláspontját, azért meg kell jegyeznünk, hogy a magyar és a világirodalom számtalan ellenpéldával szolgál e kitételt cáfolandó; bármennyire szép és nemes gondolat az esztétikai érték megjelenésének ez a feltétele – valójában amorális tartalom is ölthet esztétikailag értékes, érvényes formát, s a közösségi felelősség sem feltétlen tartozéka az esztétikai értéknek . . . (Messzire vezetne e kérdés tárgyalása, hiszen voltaképpen a mindenkori „morál" mibenlétét kellene először meghatároznunk.)

Közösség, nép, nemzet, felelősség – ezek a kulcsszavai Veres Péter életművének is. Az esszéiről írt korai tanulmány (1971) közreadása nyilván tiszteletadás is a paraszti irodalom e kimagasló alakja előtt; s szavai – „megérteni a világot és rendet teremteni benne" – nem véletlenül kerültek a tanulmányok élére: az értelmes emberi cselekvés, a racionális tett és gondolat, a közösség erejébe vetett hit olyan alapérté-

kek, melyek nyilvánvalóan a szerző gondolatrendszerében is meghatározóak. Illyésnél ezekhez az alapértékekhez társul a magyarság sorsának kérdése is; Görömbei az ő életművében, szellemi testamentumában az európaiság és a magyarság szintézisét hangsúlyozza.

Az immár a klasszikusok közé emelkedett Nagy László életművének Görömbei András kitüntetett helyet szán az irodalomtörténetben. Már 1975-ben, a Nagy László ötvenedik születésnapjára kiadott életműkiadást méltatva kimondja: „Nagy László költői és műfordítói műve egyaránt mai irodalmunk legtisztább és legnagyobb értékei közé tartozik". Görömbeinél költői alkat, egyéniség és történelmi-társadalmi hatások metszéspontján jelenik meg a mű, mely így egyszerre individuális és közösségi produktum. Átélten, belülről, szinte teljes szemléletbeli, nézőpontbeli azonosulással elemzi Nagy László költői pályaívét; s hasonló módon közelít Csoóri Sándorhoz is, aki a jelenkori magyar irodalomból – Nagy László mellett – a másik központi alakja ennek a kötetnek. Kitűnő elemzést olvashatunk az esszéíró Csoóri Sándorról; határozott kontúrokkal rajzolja körül világképét; fő jegyeit egy jellegzetes kelet-közép-európaiság és egy új egyetemességeszme szintézisében, s lehetséges funkcióját, hivatását pedig a magyar nemzeti önismeret elmélyítésében jelöli meg.

Ratkó József, Buda Ferenc, Utassy József költészetének, köteteinek elemzésével a nagy elődök nyomán haladó, hasonló indíttatású költészetet művelő középnemzedék méretik meg. Amennyire indokolt a magasra értékelés Nagy László, Juhász Ferenc és Csoóri esetében – annyira kétséges a középnemzedék költészetének fenntartások nélküli elfogadása.

Épp e nemzedék sok tagjának költői, sőt emberi, egyéni válsága, megtorpanása és elbizonytalanodása jelzi, hogy a „nagy elődök" költészeteszménye, irodalomeszménye – bármennyire szép, heroikus és etikus legyen is –, az idők múlásával, a körülöttünk lévő világ rohamos változásával bizony némileg átértékelésre szorul; ha ez nem történik meg, a vállalt költői-emberi magatartás Don Quijote-i gesztussá merevedik, amiben lehet ugyan méltóság és nagyság, de anakronizmusa is felszínre kerül. A Balázs József regényeiről szóló elemzések, valamint a Nagy Gáspár költői fejlődését bemutató tanulmány azért is fontos darabjai a kötetnek, mert épp e két író szolgáltat példát arra, miként lehet az öröklött eszményeket, közösségi morált, a „nemzeti sorskérdések"-nek nevezett illyési eszményeket korszerű írói-költői magatartás és eszköztár segítségével megszólaltatni. Balázs József puritán újrealizmusa, Nagy Gáspárnak a groteszk irányába mutató költészete, mely a játékosságot sem zárja ki a felelősségteljes költészet hangnemei közül – a megújulás módozataiként értékelhetők.

A nemzeti sorskérdések – a magyarság léte, szellemi és nyelvi állapota, helyzete és jövője – különös élességgel vetődnek fel a határokon túl élő magyarok esetében. Sütő András, Kányádi Sándor, Szabó Gyula és Farkas Árpád verseit, prózáit Görömbei nem elszigetelten, hanem a teljes magyar irodalom vérkeringésébe kapcsoltan szemléli. *A hetvenes évek romániai magyar irodalma* pedig tárgyszerű pontossággal és sokoldalú körültekintéssel megrajzolt körkép, mely nagy segítség lehet az olvasónak a tájékozódásban. Ennek a rendkívül gazdag irodalomnak egyik legmarkánsabb alakja Sütő András.

A Sütő András monográfia érvényes, körültekintő, korrekt fejlődésrajzot ad az íróról – akinek pályája még korántsem lezárt. Sütő András pályaíve, írói, gondolkodói, emberi fejlődése, alakulása példaértékű – nem kevesen jártak be hasonló utat az elmúlt negyven év során. A felhőtlen hit, az eszmékkel való azonosulás nála is szemléleti vakságot s esztétikailag értéktelen, sematikus műveket eredményezett. Az ez után következő válságból azonban sikerült kilábalnia, s írásművészete a hatvanas évek folyamán példátlan gazdagsággal bontakozott ki. *Az Anyám könnyű álmot ígér* valóban új hangot hozott – nemcsak a romániai, de a magyarországi irodalomnak is szenzációja volt a hetvenes évek elején.

Hasonlóképpen az egész magyar irodalom fejlődésére kiható teljesítményt nyújtott a dráma műfajában is: az *Egy lócsiszár virágvasárnapja* és a *Csillag a máglyán* – más előzmények társaságában – szinte iskolát teremtettek, megvetették az alapjait

a történelmi dráma azon válfajának, melyet „hitvitázó" drámának nevez a szakirodalom.

A minden részletre kiterjedő, filológiailag pontos munka jól és érzékletesen, történeti és társadalmi meghatározottságában tárja fel ezt az ellentmondásosságában érdekes és vonzó életutat, gazdag írói pályát. A korai művek tárgyalása talán túlságosan is részletező; a tartalmi ismertetés a jelentéktelen művek esetében akár el is maradhatott volna. S talán nem ártott volna – különösen a kevésbé sikerült művek esetében – egy fokkal nagyobb kritikusi távolságtartás. Görömbei András Sütő András gondolatvilágával, esztétikai nézeteivel azonos érzelmi és értelmi hullámhosszon mozog; hiszen az ő eszménye is olyan irodalom, mely valamiféle ügynek a szolgálatában áll, valamely közösség gondjait akarja kimondani és megoldani. Ez a nagyfokú azonosulás nem zárja ki az elemző tárgyilagosságot sem; különösen jól sikerült az *Anyám könnyű álmot ígér* elemzése, melynek egy részlete a tanulmánykötetben is olvasható. Szívesen olvastunk volna viszont több nyelvi, stilisztikai jellegű elemzést; – az esszéíró és a drámaíró Sütőről is, hasonlót, mint amilyenre a nagysikerű regény kapcsán vállalkozott a szerző.

Görömbei András könyvei érzékletesen, nagy átéléssel – mely olykor stílusában enyhe pátoszt is eredményez, – szólnak a XX. századi magyar irodalom egy vonulatáról. Világképe, ízlése, esztétikai szemlélete határozott, biztos alapokon áll – ám e két könyv alapján némiképp zártnak tűnik, mint ahogy az elénk tárt irodalomkép is az egyoldalúság benyomását kelti. Nem kérhető számon természetesen egy könyvtől az, ami nem választott tárgya. Ám egy másfajta irodalom képzete még ellentétes póluskén sem dereng fel az eszményi mögött. E hiányérzet feloldását Görömbei András elkövetkezendő művei bizonyára meg fogják hozni.

Vári Attila:

# VOLT EGYSZER EGY VÁROS

Az elképzelt és a megtörtént különös elegye Vári Attila műve: a magyar irodalomba újabban visszatérő klasszikus formaeszmény jegyében fogant, valódi regény. Nemcsak kelet-európai regény, nem is csupán az erdélyi prózairodalom egyik darabja, nem pusztán a kisebbségi helyzetben lévő és azzal számot vető kultúra terméke vagy negyvenvalahány évnyi személyes sorsról való emlékezésfolyam ez a könyv. Körülírására önmagában az sem elég, hogy magyarul megírt próza, esetleg a személyes exodus esszéregénye; inkább együtt mindez, úgy, hogy bármelyik pozíció lehet lényegi, mindegyik nézőpont meghatározó. Van ezekben a nézőpontokban egy közös és megkerülhetetlen szociológiai mozzanat. Vári regénye a kívülálló számára nehezen függetleníthető a közösség cselekedeteitől, a történelemtől, jóllehet, a szöveg alig-alig utal konkrét történelmi eseményekre. És nehezen függetleníthető a közösség életterétől, ahol ez a regény játszódik, pedig a színhely az író szerint szándékosan elvont és tipizált. Ez a regény többek között arról is szól, hogy a tétel visszafordítható: a megélt élet is a történelem menetébe illeszkedik, s az ember hajlamos arra, hogy mindazokat az eseményeket, amelyek vele vagy körülötte megtörténtek, amelyek egzisztenciálisan érintik, ne a személytelen nagyobb egész felől, hanem saját léte felől értékelje. Visszatekint, de ebben a visszatekintésben mindig az egyedi, a vele megtörtént dominál. A szomorú, nosztalgikus pillantásban – ami általában nem feltétlenül, de Vári regényében bizonyosan jellemző – kitüntetett helyet kap a gyermekkor, a „rejtett válasz", a *már nem* és a *még nem* állapota: életünk utolsó boldog korszaka. A személyes históriának előzményvolta miatt minden bizonnyal a gyermekkor a legérzékenyebb időszaka: ez az életszakasz a legalkalmasabb arra, hogy mesterséges katalizátora legyen azoknak az összefüggéseknek, amelyek teljes egészükben felnőttkorunkban világosodnak meg előttünk.

*Volt egyszer egy város:* a cím a mesét idézi fel, történetet és féktelen mesélőkedvet sejtet. Ezek közül csak a két utóbbi igaz. A regény kulcsszavának, az emlékezésnek is a boldog állapot, az újabb prózánkban sokszor újraírt gyermekkor az alapja. Minden, ami itt lényeges, ide irányul és innen minősül. A regényhős, Prücsök gyermekkorának színtere a szimbolikus jelentésű város, amely egyszerre megszűnt, egy éjszakán „matériarobbanás" áldozata lett, eltűnt, és ezzel a gyermekkor is elveszett. A felnőttkor azonosságtudata így csak az emlékezéssel állítható helyre, amely azonban óhatatlanul hamisító: „Az emlékek a történés megismételhetetlenségének párlatai" – hangzik el a regényben. A lényeg visszakereshetetlen, mert kiesett az időből: a gyermekkorba nem lehet „behatolni".

A regény kerete, az *Előszó* viszont egy megtörtént eseménysor emlékén alapszik. Vári ebben a regény keletkezéséről, megszületéséről beszél. Figyelmeztet, hogy városát hiába keresnénk valamelyik térképen: éppen így sohasem létezett, csupán az írói képzelet szülötte. Regénye nem valóságos tényekre, adatokra épül, legfeljebb a valóság által inspirált hangulatokra. Ez a csúsztatás Vári regényében kulcsműveletnek számít: prózája ettől reális és irreális, világképe racionális és irracionális lesz egyidejűleg. Maga a regény pedig elvont és egyúttal nagyon is a jelenben gyökerező. Ehhez a kulcsműveletthez társul az *Előszó*ban leírt procedúra, amely a második könyv kéziratának eltüntetésére késztette hozzátartozóit; ez a valódi procedúra arra hivatott, hogy ellenpontozza a történet fiktív rendőrségi és igazságügyi eljárásait, amelyek közül az egyiknek a regény főhőse az alanya, s végeredménye maga a regény, amely a főhőshöz legközelebb álló személyek halálának körülményeire akar fényt deríteni. A regény szövetében különböző formákban az igazság keresésének ez a hivatali aktusa rendre felbukkan. A valódi és a képzeletbeli vallomások szembesítésével az író a „költészetet" és a „valóságot" mossa egybe.

A regény cselekménye szerint három ember élete fejeződik be különös körülmények között: egy orvosé, Lajtáé, aki az ellene felhozott vád szerint meggyilkolt valakit; egy nyomorék asszonyé, akit valóban megölnek, s végül Soós Gidáé, az ügyészé, a főszereplő nagybátyjáé, aki a rejtélyeknek a nyomára akar jutni, és aki tragikus baleset áldozata lesz. A főszereplő-elbeszélő erkölcsi kötelességének érzi, hogy megtudja, mi ezeknek az embereknek a halálában a közös, van-e halálukra magyarázat. A város az ő számára éppen szerettei sorsának lezáratlansága, csa-

lódjának és barátainak elvesztése miatt szűnik meg végérvényesen. Saját élettörténete pedig, amit három nőalak, Barbara, az Asszony és Lili jelképez, éppen mert visszavonhatatlanul karrier-történet – hiszen ő kívülről nézve nem áldozat, s a társadalmi ranglétrán is előrelép –, morális kudarc. A város elitűnése és kárpótlásként kapott személyes felemelkedésének ellentmondása etikailag abszurd, s ez végelszámolásra sarkallja: számot kell vetnie múltjával, meg kell találnia az okát ennek az ellentmondásnak, vissza kell jutnia a gyermekkorhoz, ahhoz az időhöz, ahonnan az események erednek, s amely talán indokolhatja az igazság hiányát. A *Volt egyszer egy város* emiatt a morális választás miatt sem a gyermekkor regénye, sokkal inkább a hiányé, a *miért* hiányáé. Tévhitnek tűnik, hogy Vári ezt a keresést nem meri pusztán az epikára bízni, hiszen az példamutató megformáltsága miatt alkalmas lenne arra, hogy elviselje és motiválja a főhős döntését. Az esszészerű betétek visszafognak a mintaszerűen felépített történetmondás lendületéből.

A regény időkezelése és az első, *A virágmadarak hajnalban lehullnak* című könyv (amely kisebb-nagyobb változtatásokkal az 1980-ban a Kriterion kiadónál megjelent szöveget követi) erőteljes sodrású prózanyelve nem valamilyen modern regénytechnikai megfontolásból következik, hanem az emlékezés jellegéből: „Az emlékekben – ebben az anyagtalan időben, a síkok egymást fedve elcsúsznak, összekeverednek, szűkülnek vagy éppen tágulnak..." Vári Attila elbeszélői erényei közé tartozik, hogy a regénynek kirajzolódó íve van: az emlékrészletek töredékességük ellenére is egésszé, folyamattá állnak össze, s ahogy rétegződik ez a történetdarabokból összeálló finomszerkezet, mintha egy-egy bizonyítékkal gyarapodna az elbeszélő érvrendszere. Ez a töredezettség, amely az élmények mozaikszerűségéből ered, az emlékezést természetesen, hitelesen idézi. Sajátos szürreális áradása van így a regény nyelvének. Kár, hogy a második – újraírt – könyv e tekintetben nem egyenrangú az elsővel: a hosszú mondatok poétikáját és gyakorlatát felváltja a rövidebb bekezdések üresebb lejtése és helyenként szikárabb koppanása. Az egész könyvben – Vári korábbi írásaihoz hasonlóan – van egy olyan, a próza retorikai ritmikájából fakadó játékosság, amely az erdélyi irodalomban hagyománynak számít, s amely e regényben, s különösen a visszaidézett gyermekkorban a szereplők természetközeliségét, érintetlenségét jelenti. Ezek a tulajdonságok tragikusan nem időszerűek akkor, amikor a regény játszódik: ezért is csak *volt* Vári Attila városa.

Ez a könyv mindenekelőtt *beszéd*. Elmond valamit, szól valamiről, pontos megfigyeléseivel érthetően körülír egy közérzetet. Kétséges, hogy ugyanez újraírható-e, egyáltalán, folytatható-e. Mégis, most *nem hallgat*, mert felismeri, hogy „akit nem emleget az ember, akire nem gondol, legalább annyira halott, mintha két méter mélyen hústalanodnának csontjai". A *Volt egyszer egy város*, amíg a felejtés veszélye fenyeget, mindig időtálló. Az emlékezésre ezután is szükség lesz. *(Szépirodalmi, 1986)*

CSUHAI ISTVÁN

Csaplár Vilmos:

# EGY LÁTKÉP TÖRTÉNETE

Csaplár e könyvével úgy vagyok, mint fülszövegével, az elejét még csak értem, de a végét már kevésbé. „Csaplár új könyve abban az értelemben is regény, ahogy azt egy olvasó elképzeli. Bővelkedik cselekményben, változatos életsorsokat vonultat föl" – kezdődik a fülszöveg. Valóban így van, az öt fejezetből álló mű cselekményében legalább három jellemet mutat be, egy leányát megerőszakoló kéjgyilkost, egy sok szenvedésen átment proletár anyát, meg egy szinte követhetetlen érzelmek közt bukdácsoló fiatalembert. Ezek egymásból folyó, egymásba kapcsolódó akcióit indázzák körül, fonják be a mellérendelt epizódokban felbukkanó szereplők. Valóban, a műnek van egy meglehetősen nehezen elmondható, áttekinthető eseménysora, cselekménye is, amely nagyrészt századunkban játszódik. Ám a cselekmény – számomra úgy tűnik – Csaplárnak csak ürügy, konvencionális alibi. Alibi egy világnézeti és egy esztétikai koncepció érvényesítéséhez, formába öntéséhez.

A világnézeti koncepciót, mondandót, bevallom, kevéssé értem. Valami olyan irracionális érzelem(?), gondolat(?) illusztrálásáról lehet itt szó, mely egy sors-szerű világakarat, erő, gomolygó vágy transzformációit, életbe merevülését mutatná be. „Ez a regény a szerelemről íródott. A lélek mániájáról. A

nemtudás története, a homályos körülmények igyekezete a napvilágra. Szerelem, de mintha egy érzelem menetelne előre. Vágy, mely átgázol kelet-európai téren és időn. Nemzedékek története. Évmilliókkal ezelőtt kezdődött, a jelen és a jövő határáig tart." – olvashatjuk. Bevallom, én szerelmet a könyvben alig találtam. Hacsak úgy nem, ha a zűrzavart, a homályt, a zaklatott töredezettséget, az érthetetlen mondat- és gondolatfoszlányokat, fel-felvillanó víziókat nem azonosítjuk a szerelemmel, a vággyal. Bár szerintem az ugyan igaz, hogy a szerelem gyakran érthetetlen, ám azért ami érthetetlen, az talán még nem mind szerelem.

Az indázó, burjánzó, és ahol követhető, ott izgalmas cselekmény megítélésem szerint ezen túl egy esztétikai koncepció alibije is. Már 1980-ban, *A kék szem és a rózsaszínű mellbimbó históriája* megjelenésekor is elmondhattam, Csaplár jobban tud írni, mint elmélkedni. Már akkor is erős sodrású, kemény, őszinte atmoszférájú, egyéni hangvételű elbeszélések sorában bizonyította, hogy nagyon jó író. Az elmélkedés azonban nem mindig válik hasznára. Ahol többet, mást akar, mint egy életszeletet elmondani, megeleveníteni, sorsot, atmoszférát ábrázolni, ott előtűnnek művészetének zavaró fogyatékosságai. Mert Csaplár láthatóan sokszor többet akar, mint amennyit történetei elbírnak. E művében is stíluskészségének szinte teljes arzenálját felvonultatja a néhány mondatos montázsoktól a levelekből felépülő sorsanalízisig. Mintha e kusza könyv csak ürügy lenne arra, hogy a stílus- és közléstechnikák, írásmódok oly eklektikus és oly fölényesen uralt gazdagságát bemutathassa.

Nekem e könyvben legjobban az egyes szám harmadik személyű, groteszk, megmegszakadó, lavina-szerű monológ tetszett a *Zsigmond* című epizódban. Itt Csaplár valóban bravúrosan tudta visszaadni elsődlegesen nyelvi formai eszközök segítségével az álszent, hazug, ám elsöprően őszintének ható gondolkodásmód aspektusát, nyelvi szerkezeteit, frazeológiáját. A homálynak itt értelme, funkciója van, mert egy homályban tenyésző, a homállyal operáló, abban élősködő jellem bemutatásának tükre, eszköze lehet. Ugyanakkor e groteszk, önigazoló, modoros szózuhatag hullámai közül ügyes ritmusban a bűn sziklái bukkannak elő, s így e stílbravúr egyúttal a krimi izgalmával is bír. E bravúr azonban a *Zelma levelei*-ben már kevésbé sikerült. Eltekintve attól, hogy ilyen gondosan fogalmazott, tökéletes stílusú levelek az őket író és bennük feltárulkozó egyszerű asszonytól nehezen képzelhetők el, a levélforma maga is inkább csak a meg nem oldott jellemrajz hiányosságait igyekezne pótolni minden személyes kontaktus nélkül. A *Tóni* című fejezettel aztán már egyáltalán nem tudtam mit kezdeni. Valamit talán felfogtam szürreális túlhabzásaiból, de az ilyesféle leírások tömege, funkciója például számomra teljesen érthetetlen maradt:

„Alagút lejáratában (Aluljáró)
Felmentem.
Föl a hegyekbe, ahol fák álltak és én.
Olyan volt, mint egy környék.
Rám ugatott a létük."

Bizonyára – mondhatnánk – az írónak joga van kísérletezni, eszközeit próbálgatni, jelen esetben valamely furcsa családregény egyes szereplőit a számunkra adekvát stílus és közlő-mód segítségével bemutatni. Értjük a szándékot, a család laza halmazát, a véletlen csilló szálait különböző színű fényekben felvillantani. Értjük a stíluskavalkádot is, melynek teoretikus célja a jellemnek és sorsnak megfelelő közlőmód megtalálása. Ám, ha csak közelmúltunk két családregényére gondolok, Nádaséra és Bereményiére, akkor azt látom, hogy míg az előbbi egy gyermekben robbanó-ellentétes életstratégiák és erkölcs rajzát a felnőttvilág tapasztalatain átszűrve adta, addig a második (e könyvhöz hasonlóan, de) egy egységes hangnemű legendárium konklúziójaként. Mindkettő sorsanalízisei egyszempontúak, egystílusúak voltak. Úgy tűnik, hogy különböző sorsok egymással ellentétes, eklektikus hangvételű ábrázolása nem fér meg a családregényben. Az egységes írói attitűd, eszme hiányában a regény szervesülni nem tudó mozaikok halmaza marad. Úgy tűnik, az irracionális nem ábrázolható irracionálisan, a zavaros zavarosan. Az író kísérletezhet, ám az olvasó csak az eredményre kíváncsi. Ha a mondandó, az intellektuális felismerés újszerűsége nem döbbent meg, akkor zavaró és felesleges a befejezetlen, félbehagyott történet, a montázstechnika, az öncélú, nem funkcionáló stílusjáték.

„Éltethet-e egy regényt az a vágy, hogy valami kezdődjön el és ne érjen sose véget? Kezdődjön el, ami a valóságban évmilliókkal a regény megírása előtt elkezdődött. Egyszer minden véget ér a mi jelenség-világunkban, ez a könyv viszont mintha szembe akarna szállni azzal, ami elkerülhetetlennek látszik.

Mítoszt mesél el. Elmúló dolgokon keresztül az örökkévalóságról. Családregényt nem egy családról. Istenről? Az ember istenfantáziáiról?" – kérdezi befejezésül a fülszöveg, és én bevallom, még a kérdést sem értem, nemhogy – a könyvet elolvasva – a választ tudnám. Csak azt tudom, látom, hogy Csaplárt tehetsége, bizonyára megélt és megszenvedett tapasztalatai, szürke, tipikus hétköznapjainkhoz, átlagos valónkhoz, a szegények, a szenvedés világához kötnék. Kár lenne e mai prózánkban oly ritka és gazdag értékeit, kincseit valamely felstilizált, álmodern, álintellektuális, hamis, zavaros teória oltárán feláldoznia. Nem kell mindenáron modernnek lenni, különösen nem egy olyan jó, hiteles élményekben gazdag, etikus tartású írónak nem, mint amilyen Csaplár Vilmos is. *(Magvető, 1986.)*

NAGY SZ. PÉTER

Kende Sándor:

# SORSOM A KÖNYV

Az író mindig önmagát írja – nem tehet mást. Ezt tette Kende Sándor is közel másfél tucat regényében, elbeszéléskötetében. Legújabb könyve, a *Sorsom a könyv*, mégis különbözik az előzőektől; itt az író közvetlenül, kendőzetlenül, stilizálás nélkül ír önmagáról, vall harminc év küzdelmes, buktatóktól, tévedésektől sem mentes eseményeiről, melyeket a visszaemlékezés nosztalgikus látómezején keresztül felidéz. Nem életrajzot ír, életet, önmaga küzdelmeit, vívódásait, örömét, bánatát, közben szituációkat teremt, embereket: kollégákat főnököket, beosztottakat jellemez tömören, aforisztikusan, mindig a legfontosabb vonásokat kiemelve. (Ilyen pl. Zala Imre plasztikusan megrajzolt portréja.) Nem törekszik teljességre, életútjának egyetlen szeletét, vonulatát metszi ki és helyezi nagyító alá. Mítoszt, legendát sző harminc év távlatából, a szürke hétköznapok erőt próbáló eseményeiből, a valóság mítoszát, melyet az emlékezet a múltból mindig felépít. Dokumentumokra támaszkodva a valóságot írja meg, nem tesz, nem költ hozzá semmit, az emberek, akiket megidéz, szereplet, valóban élő alakok; de mindent egyetlen rálátásból néz: a Kende Sándoréból.

Nem törekszik teljes objektivitásra (sem álobjektivitásra, mint az emlékiratok legtöbbje), nem tudományos művet ír, nem a könyvszakma teljes történetét dokumentálja, csak annyit belőle, amennyit közvetlenül megélt: „nem a teljes valóságot írtam – vallja maga is –, csak ahogyan *én* láttam és *én* éltem meg: vagyis pusztán a magam igazát."

„A harmincas években, diákfővel, amikor mint „kisegítő" Bokor Dezső Váci utcai könyvesboltjában tanulta a „szakmát", nem gondolta, hogy „termékeny férfikora" java részében ezzel keresi majd a kenyerét. Azt sem, hogy tősgyökeres pesti létére harminc évet tölt egy vidéki városban, Pécsett. 1945 után, a frontról hazakerülve köti össze a sorsát végleg a könyvekkel. Molnár György vállalkozása, a Magyar Téka jó iskola számára: itt tanulja ki a könyvterjesztés csínját-bínját. Amikor 1949 legvégén a Könyvterjesztő Nemzeti Vállalat Pécsre küldi az államosítás végrehajtására, már neve van a szakmában. „A megbízatás *két hétre* szólt – emlékezik vissza – és harminc év lett belőle."

Sorsa innentől összefonódik az állami könyvterjesztés történetével. Megdöbbenve veszi észre, hogy az irodalmi pálya (legalábbis egy időre) bezárult előtte (három addig megjelent regényét indexre tették), családi élete felbomlott, maradt tehát a könyvkereskedés. Szerencsére munkatársaival, beosztottjaival sikerült magát elfogadtatnia, jóban-rosszban mellette álltak (még ma is több könyvesboltvezető van, aki az ő beosztottjaként kezdte pályáját). Ötletesség, leleményesség, nem egyszer furfang, ravaszság kellett hozzá, hogy eredmény születsék, a központot ugyanis nem a hogyan, hanem az eredmény érdekelte. A helyi hatóság akadékoskodása ellenére sikerrel rendezik meg Pécsett az első állami könyvnapot. Munkájára a fővárosban is felfigyelnek, az ÁKV őt bízza meg az egész Dél-Dunántúl (Baranya, Somogy, Tolna megye) irányításával. Utazások, vonatozások városról városra, szükségszállások, elakadások a hóban és egyéb kényelmetlenségek következnek, s mindezért csak az elért eredmény kárpótol.

A könyves szakmában azonban egyre nő a tekintélye: a fennhatósága alá tartozó könyvesboltok közösségét úgy emlegetik már, mint „Kende-köztársaság"-ot, s ha az országban bárhol baj van a könyvterjesztéssel (pl. Győr vagy Borsod-Abaúj-Zemplén megyében) őt küldik oda rendet teremteni. 1955 végén mégis, bizonyos intrikák miatt,

otthagyja az ÁKV-t. A pécsi Horizont könyvesboltban alkalmazzák, melynek helyiségében 1956 végén létrehozza a mai magyar irodalom terjesztésében oly jelentős szerepet játszó Magyar Írók Könyvesboltját. Munkatársaival megszervezik a versbarátok körét, klubesteket rendeznek, ahová neves fővárosi írókat hívnak meg, a könyvesbolt hátsó szobájában létrehozzák az emlékezetes *Libresszót*, írók, művészek, olvasók kedvelt találkozóhelyét, ahol, azontúl, hogy a kávéház szerepét is betöltötte, kiállításokat szerveznek festők, grafikusok műveiből. A vendégkönyv szellemes bejegyzései, írókról készült karikatúrái tanúsítják, hogy a magyar irodalmi élet hány jeles képviselője fordult itt meg. 1966-ban, az újabb átszervezések kapcsán ez is megszűnt; érdemes volna felújítani, és másutt is folytatni e nemes hagyományt.

A történet 1945-tel indul és 1966-tal ér véget. A könyvterjesztésben töltött utolsó nyolc év már nem kerül be a könyvbe (Kende ugyanis 1974-ig dolgozott a szakmában), az író csak a „hőskorra" akar emlékezni, saját szavait idézve: „Amikor a gőzösünk még nem robogott biztonságosan lefektetett acélpályán, hanem neki kellett rugaszkodnunk a szekérnek, és húzta-tolta ki-ki, ahogyan tudta." Kende könyve hiteles története a felszabadulás után kialakuló magyar könyvterjesztés első harminc, küzdelmes esztendejének. „Szép volt? – kérdezi visszaemlékezve önmagától – Szép aztán nem volt, csak élet."

Az író számára a könyvterjesztés hőskora kincsesbánya volt; ezen belül külön kiemelést érdemel Komlóhoz, az éppen épülő új bányavároshoz fűződő szerelme. Hogy e szerelem egy életre szólott, számos riporton és szociográfián kívül három regény bizonyítja (*Testvérek, Fekete vakáció, Fekete rapszódia*). Az itt szerzett élmények ébresztik fel benne hosszú hallgatás után ismét a szunnyadó írót. Ő maga így vall erről: „Nem, a kísértésnek nem lehetett ellenállni: megfogni, elcsípni, ábrázolni valamit (ebből a „menetközben"-ből), ebből a rejtélyből – mert ha ez nem írói feladat, akkor mi más lenne az?!"

A *Sorsom a könyv* is tulajdonképpen regény, habár nem fikció; mondhatnók tényregény, mely a valóság kockáiból építkezik, dokumentumok felhasználásával, de az anyaggal szuverénen bánik. Szerkezete hagyományos, némi lazításokkal egyenes vonalvezetésű, de felépítése novellisztikus, kisebb zárt egységekkel dolgozik és filmszerű vágásokat alkalmaz. Ez a szerkesztésmód alkalmas arra, hogy az író érzékeltesse a folyamatot, az idő múlását, s ugyanakkor egyes kritikus pontok kiemelésével, anekdotikus történetek beiktatásával, egy-egy találóan felvázolt portréval elevenné, életszerűvé tegye a művet. A közvetlenség Kende legfőbb írói erénye; egyszerűen, a beszélt nyelven, mintha párbeszédet folytatna, társalog az olvasóval. Igazában belső monológot folytat: az író vitázik az egykori könyvterjesztővel. Ebből bomlik ki az idő kettős sikja: a jelen és a múlt állandó szembesítése. Az író nyilvánosan (mintegy hangosan) gondolkodik: mérlegeli a múlt eseményeit, s ezt gyakran az olvasóval is közli. A regény tulajdonképpen egy lélek története, belső történés, melyet az egyéniség adott határain belül a külső események formálnak, alakítanak. De csak egyetlen aspektusa a léleknek, amely a munkához, a könyves szakmához köti az írót, a magánélet szinte teljesen kiszorul a műből, alig néhány utalás történik rá. (Talán ezért is érezte a regény végén szükségét, hogy életének néhány fontosabb eseményét is elmondja.) Mondhatnók, a *Sorsom a könyv* a munka regénye, a magyar könyvterjesztés hőskorának eposza. *(Gondolat, 1986.)*

KISPÉTER ANDRÁS

# JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT


ESTERHÁZY PÉTER: Zakóink legtitkosabb szerkezete 385
LÁSZLÓFFY ALADÁR versei 387
KÁNTOR LAJOS: Megkérdeztek . . . (esszé) 389
WEÖRES SÁNDOR verse 395
LENGYEL BALÁZS: Cédulák az Ottlik-stílusról 396

*

KUKORELLY ENDRE versei 400
HALLAMA ERZSÉBET: „Mint néma szélfogók" (regényrészlet) 402
PÁKOLITZ ISTVÁN versei 413
JÁNOSY ISTVÁN: Elvesztett otthonok *(Kabdebó Lóránt interjúja)* 415
NÉMETH LAJOS: Gyarmathy Tihamér köszöntése 428
PÁLINKÁS GYÖRGY: Csöndjeink tréfálkoznak velünk (regényrészlet) 430
BIHARI SÁNDOR verse 434
TARJÁN TAMÁS: A hija helye *(Filmlevél)* 436
PÁLYI ANDRÁS: Színházi előadások Budapesten 442
SZEPESI ATTILA verse 448
LOSONCZ ALPÁR: Jugoszláviai szemle 449
SZAKOLCZAY LAJOS: A mítosz értelme *(Székely János esszéiről)* 455
KISS GY. CSABA: A közvetítő felelőssége *(Sziklay Lászlót köszöntve)* 461

*

KARDOS ANDRÁS: Kísérleti életrajz *(Kukorelly Endre: Manière)* 464
DÉRCZY PÉTER: Irányzatok és követők *(Biró József: Térérzés)* 468



1987 MÁJUS

BUDAI KATALIN: A harag napjától a nyugalom napjáig
*(Hallama Erzsébet: A nyugalom napja)* 471
KÁROLYI CSABA: „Kováts!" *(Jelenlét-revü)* 473
SZÉLES KLÁRA: A költő életei
*(Könyv Szilágyi Domokosról)* 474
N. HORVÁTH BÉLA: Szepesi Attila: Farsang bolondja 477
GYÖRFFY MIKLÓS: Szász Imre: A világ így ér véget 478

*KÉPEK*

*Gyarmathy Tihamér munkáiból*

Katarzis 394, Fotogramm (1952) 429, Gravitáció 435, Fotogramm III. (1954) 441, Fotogramm IV. (1954) 460, Mozgások 467

*Nádor Katalin fotói*

16,—Ft

JELENKOR

# JELENKOR

XXX. ÉVFOLYAM 5. SZÁM



Főszerkesztő

SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HALLAMA ERZSÉBET,
KALÁSZ MÁRTON, PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN

*



Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17., I. emelet. Telefon: 10-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Baranya Megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.
Felelős kiadó: dr. Jádi János
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR)
Budapest V., József nádor tér 1. – 1900 – közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra.
Előfizetési díj 1 évre: 192,– Ft. Megjelenik: havonként.
87-1932 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Farkas Gábor igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

# KRÓNIKA

JÓZSEF-ATTILA-DÍJJAL tüntették ki *Szederkényi Ervint*, lapunk nemrég elhunyt főszerkesztőjét és *Kalász Mártont*, a Jelenkor szerkesztőbizottságának tagját.

*

MŰFORDÍTÓI tevékenysége elismeréséül Áprily-díjjal jutalmazták *Csorba Győzőt*, folyóiratunk főmunkatársát. – *Kalász Márton* Michael Ende *Momo* című kötetének átültetéséért a legjobb gyermekkönyv-fordításért járó díjban részesült.

*

ÚJABB KIADVÁNYOK. *Bányászsors* címmel a szerző kiadásában látott napvilágot *Veér Ádám* válogatott verseinek kötete. – Szigetváron megjelent *Ujkéry Csaba* Szigeth pajzsai című történelmi regénye. – *Sors és példa* címmel tanulmányfüzet jelent meg Lengyel Józsefről Marcaliban. – *Fehér ingben* a címe annak a versantológiának, amelyet Veres Péter emlékére adtak ki Debrecenben.

*

METSZET címmel Pécsett napvilágot látott a Janus Pannonius Tudományegyetem Művészettudományi Intézete alkalmi kiadványának első száma.

*

KIÁLLÍTÁSOK. Budapesten, a Magyar Nemzeti Galériában március 20-án nyílt meg *Kassák Lajos* emlékkiállítása. – A Kassák-centenáriumhoz kapcsolódva rendezték meg a Petőfi Irodalmi Múzeumban a *kép-vers/vers-kép* című kiállítást. A megnyitó után a párizsi *Magyar Műhely* tartott költői estet. A kiállítást szeptember végéig lehet megtekinteni. – Pécsett, a Kossuth Lajos utcai Képcsarnokban április 2-án *Lakatos István* költő nyitotta meg *Szilágyi Ildikó* ötvösművész és *Galambos Tamás* festőművész közös kiállítását. – A Pécsi Galériában május 8-tól 31-ig *Fukuda Shigeo* japán plakáttervező kiállítása látható. – A Kisgalériában április 17. és május 20. között *Schrammel Imre* keramikusművész állít ki munkáiból.

*

ERDÉLY MIKLÓS EMLÉKMŰSORRA került sor március 23-án a Szkéné Színházban, *Balaskó Jenő* szerkesztésében. A műsorban *Ágh István, Beke László, Cseh Tamás, Kornis Mihály, Legéndy Péter* és *Pauer Gyula* működött közre.

*

KÖLTŐI ESTEK. A Szakszervezetek Fővárosi Művelődési Házában március 26-án *Kukorelly Endre*, április 6-án *Ladik Katalin* estjére került sor. *Garaczi László* estjét ugyanitt május 6-án tartják. – A Pesti Vigadó kamaratermében április 10-én került sor az *Új Hölgyfutár* élő folyóirat estjére. Az estet *Szilágyi Ákos* és *Szkárosi Endre* szerkesztette.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZBAN április 17-én mutatják be Bibbiena *Kalandria* című komédiáját.

*

HALÁLRA VÁL MIND KI A SZÉPNEK címmel állított össze egy versantológiát *Tényi Tamás* a pécsi Ideg-Elmeklinikán *dr. Jakab Irén* és *dr. Jádi Ferenc* által összegyűjtött kéziratokból.

*

A KÖLTÉSZET NAPJA alkalmából április 9-én irodalmi estet rendeztek a Pécsi Egyetemi Színpad Anna utcai színháztermében. Az est költő-vendégei *Bagossy László, Bertók László, Meliorisz Béla* és *Pákolitz István* voltak. A verseket az Egyetemi Színpad társulatának tagjai adták elő.

*

A HARMADKOR című szegedi egyetemi folyóirat hatodik száma március végén jelent meg.

5120 /210

ESTERHÁZY PÉTER

# Zakóink legtitkosabb szerkezete

Mottó: A tagadás céltalan. A támadás rossz, lehetetlen. Védekezés nincs... Segítségért ordítsak? Most, így németóra közben? Megtettem volna talán, mert mindig elég gyáva voltam, ha a legcsekélyebb értelmét is látom. De kinek? Ki fog segíteni rajtam? A többiek? Medve, Zsoldos vagy Schulze, Kovách Garibaldi? Nevetséges, sajnos. El kellene menekülnöm. Kimentem volna a világból is szívesen, de tudtam, hogy ez is csak ábránd. Csak a csoda segíthet. Ha valami közbejön. Egyetlen lehetőségem maradt, meg se mozdulni. Semmit nem csinálni... Most ők sem csinálhatnak semmit. Amíg a németóra tart. A tízperces szünetben sem sokat. Hanem majd este.

Az, hogy valaki, mintegy önerőből, 75 éves lesz, dicséretes dolog; és ha ez a valaki még ezenfelül kiváló valaki is, és/vagy szeretjük – akkor mindez ünnepelnivaló.

Ottlik 75 évében én mégsem látok külön ünnepelnivalót. Vagy csak annyit, mint mikor 71 éves volt, vagy 67, vagy 43, 31, 17 vagy 2 – hogy néhány prímszámmal kedveskedjem, kiugrott matematikus a kiugrott matematikusnak. Hogy tehát jelenléte afféle folyamatos ünnep volna? Van abban valami mulatságos és rémisztő, tehát nevetséges, ahogy ezek a fél-fiatalocska írók, ezek a most 30–40 év körüliek, olyan hevesen rátaláltunk Ottlikra.

Hát mért olyan fontos nekünk ez az ember?

Mért kérdés ez? Írt egy nagy magyar regényt, hogyne volna fontos. És ha nagy magyar, akkor többé-kevésbé értelemszerűen nagy európai regény is, még ha ezt a kutya sem tudja, kivéve minket, magyar kutyákat.

Igen, de itt még másról is szó van. Arról tudniillik, hogy ki szavatol a lady biztonságáért. Ezért, hogy az *Iskola a határon*t már nem is regényként olvassuk, hanem olyan cinkos szeretettel, mintha... – most nem tudok jó hasonlatot ide. Ezért, hogy úgy ragaszkodunk őhozzá, mintha egyszerre volna gyóntató atyánk meg egy prima donna, világprímszám! Az ő nyomán „tudjuk", hogy az utcán járva-kelve még mindig a boldogság finom, titkos kis láza bujtogat, hogy száz meg száz lehetőség közt szabadon választhatunk; talán

a szabadság sem helyénvaló kifejezés itt, mert többről van szó: kötetlenségről, tehermentességről, az érzékelés szabadságáról, hogy birtokba vehessük a világot, ehhez nem elég annyi, hogy ne tartsanak számon, és ne tartsanak semmilyen módon rabságban, hanem még a lelkünk legtitkosabb szerkezetét is meg kell őrizni hozzá sértetlenül . . .

Olyasmiről beszél Ottlik, amit mi már így nem ismerünk, nem is fogunk soha, és ez úgy hiányzik, hogy majd belehalunk, *kicsi* túlzással szólva.

De hát miről is beszélünk? Aki már láthatta színről színre Ottlikot, vagy róla egy illő fotót, az tudja azonnal: a zakókról. A tweed-zakóról. Hogy azt hogyan is kell hordani. Vannak, vannak még ilyen *hordások.* Atlétatrikóban például Mészöly Miklós verhetetlen. Trikón természetesen kék-fehér csíkosat vagy valami színehagyott lilás fakót kell értenünk, Olaszországban hordanánk magától értődőn ilyent, mielőtt, miközben végérvényesen elzüllenénk, végrevégre. (Lehetne tudós egyetemi dolgozatocskák témája, ki mit hord a magyar irodalomban a leghitelesebben . . . Ki volna például melltartóban a legjobb? Bethlen Kata nyilván nem. Vagy mégis? Hamar kiderülne, mennyire nem gondolta *végig* a magyar szellemi élet, mi is volna *valójában* egy melltartó . . .)

Istenem, mily felhőtlen, bárgyú magabiztossággal hordozgattam én gimnazista korom óta az ilyen-olyan halszálkás zakóimat! Elvileg persze lehet tudni, hogy hogyan is kell. Az embernek van apja vagy világot látott, talpig férfiú barátja.

TWEED-ZAKÓT, KÉREM, LESTRAPÁLTAN KELL HORDANI, ELNYŰTTEN.

No, igen, igen, de *hogyan* elnyűtten? Elnyűni, úgy, ahogy Ottlik nyű el, ahhoz idő kell, teremtett idő, mit zakóink legbelső, titkos szerkezetéből húzunk elő, egy izzlap és egy pótgomb közül; évszázados *idő* meg *tartás.* Ez a furcsán szögletes, csontos, nagyon-nagyon nehezen leírható, meg-fog-ha-tatlan, bizony: megfoghatatlan, ferde, nem illeszkedő tartás – ez kell a zakókhoz.

Így, születésnapi torták gyertyamelegében persze elérzékenyülünk, finoman tweed-zakókról fecsegünk, mintha nem volnának pufajkák, hintáslegények pucér trikóiról, mintha nem volnának tányérsapkák, vietnami papucsok meg tréningruha, Burberryről, pedig talán a Vörös Október Ruhagyárról kellene. Vagy, ugye, a Fekete Szeptemberről.

Ha ismét csupán prímszám-évesek leszünk, például 37, eszünkbe jutnak majd . . . a szavak, megint. Hogy mit jelent, még, a zakó. Hogy mit jelent lezakózni. Azaz elruháztatni. Igen, vereségben élünk, és mi már nem is tweedben. Ottlik a vereségünk, meg- és elvertségünk írója, aki azonban azt akarja velünk elhitetni – nagy varázslók munkaköri kötelessége –, hogy azért, mindazonáltal, valahogy, mégiscsak, a zakó, a ruha, a kihúzott gyufa ellenére is: miénk volna a két pont. Nem tudom. Én most úgy látom: „hogy a szekrényrend ábrái nem adnak módot zöld szvetterek titkos elhelyezésére".

Öreg, zakós ember! Az Isten éltesse Magát.

LÁSZLÓFFY ALADÁR

# *Eminescu erdőiben*

*Tengerszem. Titkos. Tükör zárja.*
*A felület, mint örök ég*
*a százszor csillagos világra*
*csukja világos nagy szemét.*

*Körül az erdő: beleláradt,*
*maguk-megadó hercegek*
*(vagy költők) – akik ezerévnek*
*élik a földi perceket.*

*A tengerszemhez jöttek hajdan,*
*egyenként s türelmetlenül.*
*A tengerszem rájuk se nézett,*
*s most mindenik már nyugton ül.*

*Valaki jön . . . Új fának – lélek . . .*
*Igy terjed hát a rengeteg?*
*Elődeim suhognak halkan*
*vagy hangosabban . . . – Én megyek.*

# *Nyomtalan nyomok*

*Nyomok a hóban. Nyomtalan*
*dédnagyapám jön:*
*Bertalan.*
*Valami fogoly-condra rajta,*
*megcsikordul az üres pajta*
*ajtaja,*
*az égi csordát hajtja a*
*nyomtalan égen,*
*nyomtalanul lebontott faluvégen.*

*Nyomnak e súlyos, mély nyomok:*
*a szétvált-útú rokonok –*
*ki kerülőre,*
*ki csak rosszra,*
*ki hadiútra, hóporosra,*
*se szeri-száma-széle-hossza . . .*
*Nyomok a földben,*
*odalenn*
*egy nyomvilág játszik velem,*
*alagút-nyomokban echózik*
*a Gergyelyek, Jánosok, Józsik*
*egész borostás kórusa.*
*Idefenn minden poros, a*
*zivatart várja,*
*a tavaszt,*
*mely minden nyomot felragaszt,*
*minden újabbat*
*sárba, porba,*
*kismenyországba, nagypokolba*
*lassan gyalog elvezetőt.*

*Hahó, nyomok! nézzétek őt,*
*az első ősöm ott mehet,*
*a sáv sokezer év lehet*
*és évszakok és égövek*
*hol tűzövet, hol jégövet*
*vontak árva feje köré,*
*de nyoma itt, e véreres*
*és görbe földön: egyenes –*
*már út e nyom,*
*nemcsak övé –*
*a csalogató életé.*

KÁNTOR LAJOS

# Megkérdeztek...

Egy bizonyos életkorban – és egy sajátos társadalmi helyzetben – az ember önmagának is tartozik válaszolni a kérdésre: Ki vagy tulajdonképpen? A riporteri kérdezés a maga zárójelével (Curriculum vitae) gazdag lehetőséget kínál, ám az inkább emlékiratba, versbe, önéletrajzi regénybe kívánkozik. Maradna a foglalkozás, a foglalatosság megjelölése – de visszakérdezzek: maradna-e? Mert lehetséges, hogy az ellen nem emelnének kifogást (legfeljebb némelyik jóindulatú pályatárs), ha írónak minősíteném magamat, s föltehetőleg még kevésbé, ha jóval szerényebben – reálisabban? – irodalomkritikusnak vagy irodalomtörténésznek; végül is ez utóbbiról „doktori" papírom van, az elsőről csak írószövetségi tagsági könyvem – volt (ami, mármint a tagkönyv, amúgyis kevésbé minősít), sok éve kilopták a zsebemből a bázeli határállomáson, kevéske pénzemmel együtt. De ha jelzőt is megpróbálnék tenni a köznév, a foglalkozásnév elé, a hovatartozás megjelölése végett (márpedig a „Ki vagyok tulajdonképpen?"-nek ez lényegi része!), bonyolódnának a dolgok. Egy évtizeddel ezelőtt még, akár hivatalos elvárásra, jó feleletnek számított ezt mondanom: romániai magyar író (irodalomkritikus, irodalomtörténész), bár voltak időnként kísérletek a „képlet" átírására; ezeket a kísérleteket eredetileg nem anyanyelvünkön lőtték fel a publicisztika szürke egére, így nem is olyan egyszerű lefordítani őket: magyar nyelvű (magyar nyelvet használó, magyar anyanyelvű) román író, magyar kifejezéssel élő román író. Ha már itt tartunk, idézek is egy-két példát az engem közvetlenül vagy közvetve érintők közül – nem újsághasábokról, hanem könyvekből. Marian Popa kortársi (román, illetve romániai) irodalmi kislexikonának (*Dicţionar de literatură română contemporană*) első, 1971-es kiadásában például a Móricz-tanítványként indult prózaírót, Kovács Györgyöt magyar kifejezéssel élőnek nevezik, amin ő valószínűleg meg sem sértődött, hiszen alighanem a legelső volt az itteniek közül, aki felkérésre magáévá tette – a sajtó legszélesebb nyilvánossága előtt – a specifikumot korlátozó, már-már eltörlő terminus technicust, a jelző-változtatásban rejlő felfogást. Az 1977-es, a Romániában élő magyar és német írókat illetően lényegesen bővített második kiadásból, szerénytelenül ugyan, de már magamra vonatkozóan is idézhetem: magyar nemzetiségű eszszéista. Természetesen Kovács György is visszakapta eredeti minőségét („magyar nemzetiségű író"), miközben olyan öregek és fiatalok, holtak és élők is bekerültek a nagy közös nyilvántartásba, mint Kós Károly és Kacsó Sándor, Szilágyi Domokos, Kányádi Sándor és Lászlóffy Aladár (no meg sokan mások, valószínűleg egy írószövetségi nyilvántartás alapján). (Nem érdektelen megjegyezni, hogy az 1977-es kötetben feltüntetett két tudományos referens közül az egyik a kolozsvári egyetemi tanár, a magyar irodalomban is jártas Mircea Zaciu.) A többéves kiadói vajúdás után 1981-ben könyvvé lett, nekem sok bosszúságot, végül azonban szinte-szinte szerzői örömet is hozó antológia, a *Túl a formán* (*Dincolo de formă*. Albatros, Bucuresti, 1981) ezt a valós műfaji megjelölést kapta: lapok a romániai magyar költészetből és prózából; és

minthogy Kós, Kuncz, Áprily, Bartalis, Tamási Áron, Nagy István, Szemlér, Horváth Imre, Szabédi, Dsida Jenő, Méliusz, Asztalos, Kovács György, Salamon Ernő verses, illetve prózai írásait követően Sütő András, Bajor Andor, Kányádi Sándor, Szabó Gyula, Bálint Tibor, Veress Zoltán, Lászlóffy Aladár és Szilágyi Domokos is helyet kaphatott hosszabb-rövidebb magyarázó jegyzetekkel kísért szöveggyűjteményemben – öt év múltán bizonyos elégtétellel mondhatom, hogy az innen tájékozódó román olvasó megközelítően igaz választ kaphat saját kérdésére, minket illetően: „Kik vagytok tulajdonképpen?" Korántsem elégtételt, inkább kételyt ébreszt viszont ma bennem rövid társszerzői „vendégjátékom" az 1983-as keltezésű, iskolai segédkönyvnek szánt kritikai és irodalomtörténeti olvasókönyvben *(Literatura română.* Crestomaţie de critică şi istorie literară. Dacia. Cluj-Napoca, 1983). Mit keresek én itt, az ábécé H és S betűjénél, amikor sem a Horváth Imre-, sem a Sütő András-címszóban nem fordul elő utalás a romániai magyar irodalomra (lírára, epikára), csupán a kötetek eredeti címe ad némi fogódzót a nemzetiséget, másneműséget illetően? (A szerzők kiválasztása, kettejük beillesztése ebbe a Vasile Alecsandritól Vlahuţáig terjedő, háromszázötven évet áttekintő példatárba, a német Margul-Sperber és Storch mellé, „koncepcionálisan" nyilván nem tőlem származik, sőt nem is a két koordináló irodalomtanártól, hanem a kiadói vagy egyéb illetékesektől.) A részletek már belemosódnak az összképbe, az utólagos magyarázat nem sokat ér . . .

Ki vagyok hát tulajdonképpen? A Benedek Marcell-féle *Magyar Irodalmi Lexikon* első (A–K) kötete még 1963-ban készült el (abban az évben jelent meg első kötetem, a Forrás sorozatban), természetesen nem szerepelek benne. A Londonban nyomtatott *Prominent Hungarians* harmadik (1979-es) kiadásában jelen vagyok, születési évszámmal (1937), egy rövidített utalással (Tr.) Erdélyre, valamint néhány könyvem címével (zárójelben az évszámokkal – és szerzőtársammal, Lánggal, a *Romániai magyar irodalom 1944–1970* kapcsán). A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetében szerkesztett legújabb irodalomtörténeti kézikönyv *(A magyar irodalom története 1945–1975)* IV. kötetének (A határon túli magyar irodalom) belső címlapján ismét mint társszerző vagyok feltüntetve. A könyvtáramban őrzött példányban ezt a – föltehetően még 1982-ből, de lehet, hogy 1983-ból származó – kézzel írott ajánlást olvasom most: „Kántor Lajosnak a szerzőnek baráti üdvözlettel a közreműködő Béládi Miklós".

Ki vagyok hát tulajdonképpen? Én ugyanis amióta majd ötven éve megszülettem, nem hagytam el soha másfél hónapnál több időre szülővárosomat, Kolozsvárt. Itt jártam a református elemibe, itt kezdtem az első gimnáziumot a Református Kollégiumban, Apáczai és Kós Károly, Szabó Dezső és Jékely Zoltán egykori iskolájában (tovább már 2. számú Magyar Tannyelvű Állami Fiúgimnáziumnak hívták). Itt kezdtem és végeztem egyetemi tanulmányaimat is a Bolyai Tudományegyetem filológia-karán (a hagyománnyal ellentétben nálunk nem nevezték bölcsészkarnak); Benedek Marcell, Zolnai Béla, Gaál Gábor már nem, Szabédi László, a tudós költő és Szabó T. Attila, a nyelvtörténész azonban még tanárom volt. Amikor először találkoztam, ifjú Korunk-szerkesztő koromban, a neves román esztétika-professzorral, Tudor Vianuval Bukarestben, ő ugyan mint a legtermészetesebb kérdést tette föl nekem, hogy ugye Budapesten szereztem oklevelet, amire én még szintén a legtermészetesebben válaszoltam (valamikor a hatvanas évek elején) tagadólag, bár nem kevés nosztalgiával (minthogy Désről, földműves családból indult

apám a század elején az Eötvös Kollégium ösztöndíjasa volt). Román nyelven kiállított diplomámon – amely sem az egyes ember, sem a közösség gyógyítására sajnos nem jogosít fel! – már (és még) a Babeş-Bolyai egyetem szerepel kibocsájtóként.

Ki vagyok hát tulajdonképpen? Ezt a kérdést már nyilván nem a riporter teszi föl nekem, hanem én magam, miközben hónapok vagy évek óta választ várok például az Írószövetség természetesen Bukarestben élő elnökétől, Dumitru Radu Popescutól – akivel éveken át, hármasban az ugyancsak országosan s a határokon túl is ismert prózaíróval, Vasile Rebreanuval, a kolozsvári írószövetségi fiók KISZ-bizottságát képeztük, együtt készítettük a jelentéseket választások előtt, s évek múltán is sok közös élményben volt részünk (a kilencvenéves Kós Károlyt ünnepelve vagy Neptun tengerparti homokjában élvezve a nyelvi és hatalmi különbségeket nem ismerő jótékony természeti elemeket).

Ezzel a visszakérdezéssel pályám néhány fontosabb állomását is jeleztem. Inkább csak kiegészítésül, utalásszerűen azért meg kell említenem még egy pár, számomra fontos mozzanatot. Azt például, hogy a középiskola utolsó éveiben megismerkedtem a párhuzamos osztályba járó Lászlóffy Aladárral, s barátságunk 1954 őszétől a Bolyai magyar nyelv- és irodalom-szakán fegyverbarátsággá súlyosodott; túlzás volna azt sugallnom, hogy együtt találtuk ki a Forrás-nemzedéket, de az biztos, hogy irodalmi harcainkban (főként e század hatodik és hetedik évtizedében) egymásnak vetett háttal forgattuk fegyvereinket. Maradandó emlékeim fűződnek az egykori Bolyai egyetem Diákszövetségéhez is: titkárkodásom idején nem papírokat gyártottunk, hanem országos hírű énekkart, tánccsoportot, színjátszó együttest menedzseltünk, megrendeztük a fiatal szerzők estjét (a mai középnemzedékhez tartozó – Szilágyi Domokosra, Bölöni Sándorra gondolva, már csak tartozott – irodalmárok és zenészek részvételével), számottevő anyagi-tartalmi segélyben részesítettük az arra rászorulókat, üdülőjegyeket osztottunk nagy mennyiségben (ingyen), jelen voltunk az egyetemi tanácsüléseken. 1959 nyarán szinte folytatásnak véltem – csak mások csodálkoztak rajta –, hogy a *Korunk* irodalmi szerkesztője vagyok. (Még nem töltöttem be a huszonkettedik évemet! Nagyobbik fiam enynyi idősen – noha tehetségét egy-két irányban bizonyította – a pályaválasztás akadályaival küzd, s egyelőre könyvet árul – igaz, a rektorátus folyosóján . . . )

Már az újabb – de közelsége miatt még hihető – időkből a Korunk Galériát említem, amely huszonhét (!) esztendős szerkesztői múltamból (egészen a közelmúltig) jó tizenkettőt gazdagított. Az intézményteremtés szakaszait majd egyszer, gondolatban, újra be fogom járni, egyelőre itt csak annyit: a művészet s az emberi közelség, az összetartozás melegét – a családközösségen túl – a Korunk Galériában éltem, éltünk át igazán. Sok barátságot kötöttem képzőművészekkel, színészekkel, mondhatnám úgy is, új világok feltárulását köszönhetem a Korunk Galéria folyamatos szervezésének s a közvetlen hangulatú vagy éppen felfokozottan forró hétvégi tárlat-megnyitóknak. Ritka színházi esteken éltem meg hasonlót (természetesen népesebb közönség társaságában), ám ott többnyire csak néző (néhány éven át külső művészeti tanácsadó) vagy kritikus minőségben voltam jelen, így a színházteremtésnek nem lehettem (legfeljebb csak áttételekkel) alkotó részese. Mindenesetre Korunk-szerkesztőként, íróként, kritikusként sok színházi városba jutottam el – a legnyugatibb pontot nem Szatmár és Nagyvárad, hanem London jelentette, a legkeletibbet nem Bukarest, hanem Moszkva.

Hivatalosan, legalábbis az első időszakban, nem a képzőművészet és a

színház volt a kritikusi, esszéírói (és szerkesztői) vadászterületem. Irodalmat kellett behoznom (1959-től a *Korunk*ba), irodalmi művekről kértek szakmai igényű ítéletet a szerkesztőségek – a sajátom mellett főképpen az *Utunk*, de voltak időszakok, amikor a marosvásárhelyi *Igaz Szó*, a *Tiszatáj* (Ilia Mihály idejében), a kolozsvári román hetilap, a *Tribuna* is gyakrabban igényelte bírálataimat; a *Jelenkor*ban való közreműködésre Szederkényi Ervin kért föl. Szerkesztői teljesítményem esetleges csúcspontjait nem itt és nem most kell és lehet megneveznem, ám tény, hogy az állandó kapcsolat, az évtizedesnél hosszabb kritikusi jelenlét tette lehetővé, hogy 1971-ben Láng Gusztávval együtt megírhassam a *Romániai magyar irodalom 1945–1970* című kézikönyvet, amelyet ugyan enyhén szólva hevesen fogadtak a pályatársak, de megért még egy (pontosabban – a budapesti Akadémiai Kiadóét, az 1982-est számítva – két) kiadást s egy írószövetségi meg egy akadémiai díjat.

A kolozsvári Írók Társasága díját odaítélték *Líra és novella* című jelenségmonográfiámnak (monográfia-vázlatomnak) is, 1981-ben, és ezért a tanulmányért kaptam meg a filológiai tudományok doktora címet, mégsem erre a könyvre vagyok a legbüszkébb, nem ez a legkedvesebb nekem. „A legkedvesebb a legutolsó" alapon mondhatnám a *Vallani és vállalni*-t, irodalomtörténeti megalapozottsággal itt fejtettem ki a legteljesebben ars poeticámat, ars politicámat, s a sokfelől érkező visszajelzések megerősíteni látszanak abban, hogy gondolataim (amelyek nagy elődök gondolataira, érzéseire reagálnak, őket is visszhangozzák, Kuncz Aladárt csakúgy, mint Tamási Áront és Kacsó Sándort), „vállalásaim" számos olvasóhoz jutottak el. Ha még az egyéni és társadalmi tetteket, a (meg)maradás döntéseit is befolyásolni tudná egy könyv... Szívem szerint a legeslegutóbbira hivatkoznék mégis – ha azt a magaménak mondhatnám. De *A költő életei. Szilágyi Domokos (1938–1976)* csak kis részben az enyém, lényegében a Szisz könyve, ő az igazi szerző és a főszereplő, én csak összerendeztem a forgatókönyvet, helyenként (magyarázatokkal) kiegészítettem, megkértem barátokat, egykori koronatanúkat, segítsenek a hiányok pótlásában. A szerzői jog többfelé osztásával végül is nemzetiségi kiadónk másfél évtizedes történetéhez méltó, a Szilágyi Domokos életművét különböző oldalakról megvilágító Kriterion-kötet született. Örülök, hogy e közös munkában részt vehettem.

A másokra (is) figyelés könyve volt, még 1972-ben, az *Utazás a gyökerek körül* (teljesebb címe: ... *az Adriától a Balti-tengerig.* Útirajz a modern művészetekről) – ezt azonban a magaménak mondhatom, legalábbis szöveg szerint. Mert az általam kiválogatott, az egyes fejezetek jelentését lényegesen bővítő reprodukciós anyagot igényes grafikus barátommal, Deák Ferenccel „ráztuk össze", a hatásos, mégis mértéktartó tördelés pedig az ő munkája. A második és harmadik útirajz-kötetemhez *(Szárny és gyökér, Milyen az út?)* Cseh Gusztáv készített messze átlagon felüli rézkarc- illetve tusrajz-sorozatot. Lehet, hogy olvasóim és kritikusaim egy részét nem tudom meggyőzni róla, én mégis hiszem, hogy mindmáig ezekben az esszészerű írásokban sikerült a leginkább közelítenem önmagamhoz; a *Milyen az út?* mikroesszéit („KRESZ-magyarázatait") műfajilag is bármikor vállalom...

Az utóbb idézett kötetek fellapozója – ha kíváncsi rá – kiolvashatja, hogy magam kiket olvastam, olvasok szívesen. Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos verseit még kéziratos formájukban tanultam meg értékelni, diák-, majd szerkesztő koromban, és ezt a korai elfogultságomat ma sem szégyellem, ma is emelt fővel vállalom. A XX. századi, már klasszikusnak számító magyar köl-

tők közül a Szilágyira és Lászlóffyra is ható Szabó Lőrincet ugyancsak élő kortársnak érzem; szerelmi líráját aligha múlta fölül valaki is anyanyelvünkön. Mint ahogy esszében Illyés és kitűnő tanítványa, Csoóri Sándor ötvözi mesterien a lírát és a gondolatiságot. A leginkább talán prózaeszményem változott az évtizedek során: Móricz Zsigmondot ugyan nem jutna eszembe megtagadni, Mészöly Miklós megfejtése azonban többet foglalkoztat. A színházban – a kortársak közül – egyformán szívesen hallgatom-nézem (hallgatnám-nézném) Páskándi Géza *Vendégségét*, Sütő András *Lócsiszárját* és Csurka István *Deficitjét*. És Mrożek *Tangóját*. Irodalmi ízlésem alakulásában – ha visszagondolok – a kontinuitást, számomra is meglepő módon, Faulkner jelenti. Forráskötetemben *(Írástól – emberig, 1963)* van egy esszének szánt olvasói jegyzet *(Mire képes az ember . . .)* három amerikai kisregényről; az egyikkel, *Az öreggel* nemrég újra találkoztam Faulkner *Vad pálmák* címen magyarra fordított, számomra mindmáig a legcsodálatosabb regényében (a regény egyik történetében). Harmadik és egyelőre utolsó útikönyvemben ismét megpróbáltam esszét írni róla *(Fekete szél)*; mindenesetre egyre jobban izgat a kérdés, hogy valóban mire is képes az ember (értsd ezúttal: a *Vad pálmák* vadul szenvedélyes, kitartó hősei), és mire képes az író... Ha egyetlen könyvet vihetnék magammal arra a mesebeli lakatlan szigetre, valószínűleg a *Vad pálmák*at választanám.

Ars poeticám? olvasom az újabb kérdést. – Mint az eddigiekből kiolvasható: vallani és vállalni. Persze, nem publicisztikai szinten – nem csak úgy. Ismételjem meg kedvenc íróimnak, költőimnek a nevét, a műveket?

Ami a szerelmet s a barátságot illeti: azt hiszem, ez annál sokkal komolyabb, mélyebb valami, semmint publicisztikai kérdés-felelet szintjén szabadna beszélni róla. Költő legyen, aki le meri írni érzelmét. Mint Nagy László: „Iszonyattól ha szédülök, / Ha a pimaszság rámdönög, / Önmagammal ha küszködök, / Gyönyörűm, te segíts engem!"

Kedvenc színészemet és képzőművészemet, de még a zeneszerzőmet sem tudom öt-tíz sorban „tálalni", teszem hát rövidebben: Latinovits tartalmas romantikus pátoszáért ugyanúgy tudok lelkesedni, mint Jean Gabin és Spencer Tracy mély egyszerűségéért. A festmények közül a mi Nagy Albertünk fehér kakasa nőtt hozzá hétköznapjaimhoz, hangzatosabban szólva: egész gondolkodás- és látásmódomhoz. Bartók műve, a *Zene húros hangszerekre, ütőkre és celestára* olyanszerű hatást vált ki belőlem, mint Faulkner regénye, a *Vad pálmák*. Persze, ha Kodály *Psalmus Hungaricusát* hallom vagy kórusműveit (például a Székely keservest, amelynek bariton szólamát én is énekeltem az egyetemi kórusban), beleborzongok az élménybe.

A viccek közül keveset jegyzek meg, s azt is rövid időre, a következőt azonban nem tudom felejteni: Kidugja fejét a földből a kis vakond, nagyon elcsodálkozik a látványon, és odafordul az anyjához: – Mondd, anyám, mi az a hatalmas kékség ott fönt? – Az, fiam, az ég. – És mondd, anyám, mi az a zöd? – Az, fiam, a végtelen mező. – És mi az a sok fehér meg rózsaszín? – Azok a virágzó fák. – És mondd, anyám, ha ennyi szépség van a földön, miért élünk mi a föld alatt? – Azért, fiam, mert ez a mi hazánk.

Oh, a sötét állatvilág! Kozmopolita vakondfiaival . . .

Nos, most ismét én kérdem: – lehet-e viccek után olyan el nem viccelhető ügyről nyilatkozni, mint – a közelgő ezredfordulóra gondolva – háború és béke kérdése? Talán lehet és kell. Meggyőződésem szerint az író egyet tehet: írja az igazat. Protokoll helyett válassza az őszinte szókimondást. Még ha ez olykor kellemetlen is – másoknak s aztán (ezért) őneki. Érdemben én mást

nem is akarok tervezni 2000-ig, sem későbbre – ha lesz még számomra és olvasóim számára később . . .

Minthogy azonban alapvetően optimista természetű vagyok, korántsem közömbös nekem, hogy mit örökítünk át az új évezred ifjúságára. Amiről eddig szóltam, azt igenis fontosnak vélem az elkövetkező évtizedekben is: a nemzeti és az egyetemes értékek nem egymás ellen, hanem együtt hathatnak, alakíthatják elviselhetővé vagy éppen rokonszenvessé a jövő emberét. Aki talán már nem lesz gyűlölködő, a más nyelven beszélőt s a másképpen gondolkodót különös, ártalmas állatfajtának tekintő.

Vajon eljön ez az idő?

(Ezt akkor is kérdezném, ha a riporter békémet hagyott volna. Mert a gondok, sajnos, – az interjúk és ankétok divatjától, a kampányoktól függetlenül – itt ülnek a nyakunkon . . . És ha az ember nem tud válaszolni, legalább kérdez.)

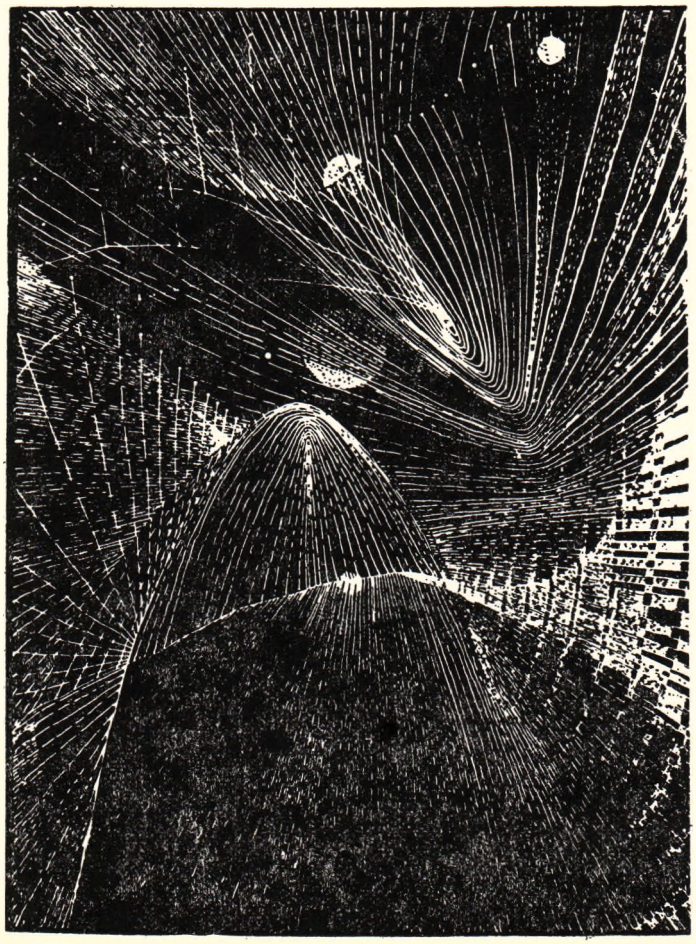

WEÖRES SÁNDOR

# *Kútbanéző*

Hoványi Mátyásnak ajánlva

*Csak egy lovast találjak itt*
*a zúzos goromba erdőn*
*de csak egy sivatag*
*csak egy pusztaság*
*ahol futok kesergőn*

•

*Nehéz a kő*
*tán mégnehezebb a homok*
*folyton bekeríti helyét*
*ott akarok meghalni*
*úgy akarok*
*akár a homok*

LENGYEL BALÁZS

# Cédulák az Ottlik-stílusról

Az *Iskola a határon* kezdő fejezetében Bébé, a főhős Szeredy Danival álldogál a Lukács-fürdő tetőteraszán. „Csakugyan meleg volt ezen a júliusi napon ezerkilencszázötvenhétben – gondolja magában Bébé –. Néztük az emberek szép pucér hasát, de leginkább a lányokét."

Hm, az emberekét? Nem azt akarja-e Ottlik közölni: Néztük a lányok szép pucér hasát?

Mégsem ezt mondja. Miért? Mert így a mondat túl célratartott, kissé nyers, vagy közönséges. Pedig a látvány, az eltakaratlan köldök, akkor, 1957-ben, csakugyan újdonság volt.

Ottlik ösztönösen előbb mellécéloz, s azzal a „leginkábbal" helyesbít, így találja telibe az élményt. Beszélhetnénk ezzel kapcsolatban stiláris fogásról is – ha nagyon erőltetnénk. Elmélkedhetnénk arról a természetes tudásról, hogy ritkán szabad az élményt a fogalmazással frontálisan megrohamozni; becserkészve, látszólag mellékes mozdulattal megközelítve a siker lehetősége nagyobb.

Az úgynevezett stílus-írók tudják ezt. Az anyagra esküvők, a puszta anyaggal hatni akarók ritkábban.

Ottlik is stílusíró volna? Mint a fiatal Kosztolányi, mint Krúdy vagy Márai? (Ide írhatnám persze még a más tónust hangsúlyozva Tamásit, Gellérit vagy az esszéíró Cs. Szabót is – de a névsorban itt nagy hiátus van, ha Esterházyval zárom.)

Nézzünk más példát. „Pár heti ismeretség után – mondja az író Szeredyről – kétségbe vonhatatlanná vált róla, egyszerűen ott volt, jelen volt, mint az óraketyegés vagy a tücsökszó vagy mint a bodzaillat vagy mint a csillagok az égen, az a tény, hogy jószívű és becsületes ember." Az alapállítás, a közlendő nyersanyaga nem több ennél: Szeredy jószívű és becsületes. Ottlik ezt akarja kijelenteni – elhitetni. De hogy szavához kétség ne férjen, közbevet egy hasonlatcsokrot, egyre tágulót az óraketyegéstől a csillagos égig. Mi más ez, mint a szuggerálás trükkje? Magasrendű, tartalmas stílusfogás?

Vegyünk végül egy harmadik példát, megintcsak az *Iskola a határon* első fejezetéből. Az előzőknél valamivel hosszabbat:

„Egyszóval, jóllehet töprengve, de a szabadságtól enyhén mámorosan mentem lefelé a lépcsőn Szeredy nyomában. Például attól a szabadságtól voltam mélységesen, szinte ittasan elégedett, hogy a két lépcső közül azt választhattuk, amelyik jól esett. Én ezen a nyáron éppen huszonhét éve, hogy szabadságon voltam, vagyis elég régóta, de nem untam meg, és nem fásultam bele, és az utcán járva-kelve még mindig a boldogság finom, titkos kis láza bujtogatott, hogy nézhetem a kirakatokat, felülhetek a villamosra, ha tetszik, cigarettára gyújthatok, száz meg száz lehetőség között szabadon választhatok, esetleg órákon át, míg lassan alkonyodik a város fölött és kezdenek kigyulladni a lámpák. Talán a szabadság sem helyénvaló kifejezés itt, mert többről

van szó. Kötetlenségről, tehermentességről. Az érzékelés szabadságáról, hogy birtokba vehessem a világot".

Itt már nem egy megállapítás megtételéről van szó, sem egy másiknak hasonlatsorral megerősített elhitetéséről, hanem egy bizarrnak tűnő, mégis természetes életérzés leírásáról. Olyasminek a közléséről, ami az írónak fontos. Előtörténete van (éppen huszonhét éve szabadságon voltam), és lesz bőven utótörténete. Van itt is ösztönösen alkalmazott stíluseszköz (hasonlat: „a boldogság finom, titkos kis láza", lírai kifuttatás: „míg lassan alkonyodik" stb.), de hogy a közlés uralná a közlésmódot, primátusát elismerné, háttérbe húzódna a stílusigények előtt, nem állítható.

Anyag és stílus hogy fér meg, milyen egyensúlyban van hát egymással Ottlik írásművészetében?

A stílusírókat többnyire jellemzi a stílus időről időre való túláradása. Mintha az elbeszélés medre szűk volna a keletkező mondatok áramának, sodrásuk itt is, ott is szomszédos rétekre, medren túli területekre csapna ki. Néha tetten érhető, hogy az egyik mondatról a másikra térve, hol következett be a gátszakadás. Máskor meg ezeknél az íróknál a létrehozás boldog elégedettségét is megérezni. Az örömet, hogy a hangot, melyet a szóló ének létrehoz, telten, hathatósan tartani tudják (Krúdy, Márai). Ez főleg a lírai alkatokra, az ösztönösségükre támaszkodókra jellemző. Ottlikra nem.

Lépjünk az időben egy kicsit vissza, Ottlik írói indulásának idejéhez. A harmincas évek (nagy, messzire ható évtizede ez irodalmunknak) egyben a stiláris igényesség, az ápolt stílus hegemóniájának az időszaka. A szecesszió szertelensége, túlhevített, ide-odakanyargó mondat-indázása addigra már divatjamúlt lett. Ki írt még egyre a tizes éveknek régi modorában, Ady, Szabó Dezső, Bródy Sándor, Kaffka módján? Egyedül Szabó Dezső. Az egyénieskedést, a hangosságot, az egyes elemek túldimenzionálását felváltotta a stiláris tartottság, a sok-szóval-mondani-t a kevesebb szóval élés, a mondat-hatást a prózaszerkezettel, az elrendezéssel való hatékonyságra törekvés. Nem mintha a kiformálódott stílusban (idézzük csak fel a harmincas éveknek jellegzetes novellastílusát) nem maradt volna még egyre stílromantikus elem. A poentirozás módjában, az ellentétek hajszolt szembeállításában, a felfokozott hatékonyságú szinonimák keresésében például. Ez a más hatástényezőkkel élő stílus, mely Illés Endre, Kádár Erzsébet, Gelléri Andor Endre novelláiban vagy Cs. Szabó esszéiben érhető tetten, természetesen befolyásolta Ottlik Géza novellastílusát is. Egy helyütt valamelyik régi novellájában azt olvashatni – a novellákról írva, egy ízben említettem is –: „kénsavas szellemesség". A maróból, másfelől a pezsgőből és szénsavasból a hatásnövelő szándék eredeztette ezt a kénsavat. De ez a jellegzetes stiláris csigázottság, mai szóval élve: tupirozottság, mely például Illés Endre prózájában lépten-nyomon előbukkan, nem jellemző Ottlikra a későbbiekben.

Mi jellemzi hát? A korízlésünk szerinti, látszólagos természetesség? A hivalkodás nélküli stiláris elegancia? Valószínű. És vajon magamagától, úgy ahogyan jön, így születik a szövege? Korántsem. Bár a létrehozó ösztön nyilván eleve e felé indítja. Mondata mindig is ép, áttekinthető, nyelvünk szellemében természetesen fakadó. (Nagy szó napjainkban.) De Ottlik, mondhatni, mindig mindent átír. Ars poetica-szerű vallomásában azt hirdeti: kétszer kell a dolgokat megírni. Először lendületből, hogy az írás „lázában" létrejöhessen, felszínre kerüljön az, amit tulajdonképpen meg akartunk írni: az a mélyebb (rendszerint a sztorin túli) mondanivaló, világlátás, megfigyelésrészlet, esz-

mélkedés, ami egyéniségünknek írói tartaléka, amiből dolgozunk, amit bármi történetre ráaggatva mindig is meg akarunk írni. Aztán kicsit nyugodni hagyva ezt a létrejött anyagot, meg kell újra írni az egészet. Olyan kétfázisú művelet ez, mint a súlylökőké. A terhet előbb vállig emelni, s csak aztán egy végső kritikus erőfeszítéssel tovább.

Stiláris jellegű ez a második művelet, ez az újból való megírás? Az is, de csak kis részben. Sokkal nagyobb részben elrendezés, rendteremtés, bonyolult művészetű szerkesztés. A már létrehozott, és önmagukban értékes építőköveknek, a kifaragott részletelemeknek egybeépítése. Jelek, jelképek egybemesterkedése önálló jelrendszerré.

Egyik legkésőbbi novellája, a *Minden megvan*, amely közvetlenül megelőzi a napjainkban publikált nagyszabású *Hajónaplót*, kivételes áttekinthetőséggel tárja fel módszerét. Anélkül, hogy ismernénk a novella első változatát (vagy változatait), kikövetkeztethető, hogy mi az, ami az első megírás lendületében létrejött, az a mély, a személyiség titkos rejtekhelyeiről felszínre tört anyag, ami a testét adja a novellának, amiről, mint mondja, írás közben derül ki, hogy az ember meg akarja írni. Ezek, hogy így mondjam, az ihlet, a kegyelem adta motívumok. (Hogy emlékeztessük az olvasót, közbe kell vetni, ez a lírai novella-remeklés egy visszatérést ír le negyven év után a gyerekkori városba.) A motívumok tehát gyerekkorból hozott, a tudat mélyrétegébe került, az elmúlt évek kacatjával belepett emlék-elemek. Felbukkanásuk ilyesféle kiszámíthatatlanságot mutat: „Milyen szavatosságot tud nyújtani – kérdezik érkezésekor az idegen állampolgárként visszatérő főhőstől, Jacobitól –, hogy elhagyja az országot?" Szavatosság – ebből a hivatali szóból rajzik ki az egyik motívum. Előbb egy rég eltűnt mosoda kirakata fénylik fel az emlékezetben: Millner M. és Fiai – Szavatossággal fest, tisztít. Majd egy kép egy régesrégi könyvből, rajta préri, távolabb vízesés, sziklafokon a szereplők: „Szavatolok a Lady biztonságáért – mondta a derék indián." S ebből épül tovább a végighúzódó motívum: „Ki szavatol a Lady", majdpedig: „Ki szavatol a világ biztonságáért?" Ugyanígy esőzik be látszólag véletlenül (és lehetséges, hogy csakugyan véletlenül) és bomlik ki már tudatosan a többi motívumelem is, egy kapukő például, amelyet negyven év után guggolva, az egykori gyerekmagasságból lehet csak felismerni, s ilyenképpen is csak akkor, ha horzsolja az alkonyati napfény. Felismerése egy vissza-visszatérő gondolatmenetet indukál Jacobiban: „Istenem, gondolta, jártam ezen a földön. Láttam érdes követ horzsoló alkonyati napfényt... De mire ismertem rá ebben a kőben? Álltam egyszer ebben a kapuban márciusban, utazás előtt voltunk, és ráismertem egy előbbi márciusra; és most ráismertem erre a régebbi ráismerésre. Vagy valamire, aminek még a halmazállapotára, még a mivoltára sincs szó az emberi nyelvben. Érzés, állapot, éghajlat? Főnév, jelző, ige, határozószó? Talán, gondolta Jacobi, a teremtés egyetlen pillanata, a maga néven nevezhetőség előtti teljességében, egyszerűségében. Megelőzi a nyelvet... Be kell érnem a pillanat megfogható parányi részecskéivel. Például hogy kerül ide ez a fiatal rokkant katona?" Igen, a rokkant katona, a gyerekként megfigyelt fejtartása, vagy egy dallam, amely egy ablakból az udvarra kiáradt, amikor iskolából jövet a rokkant után nyomoztak. Mind-mind a „pillanat megfogható, parányi részecskéi", melyekhez az író kötve van, s amelyek az írás lendületében mintegy beleártják magukat a szövegbe, de amelyek már az építkezés során vissza-visszatérve és jelentéstartalommal töltekezve, motívumként jellé válva, már azt a szó előtti és szó mögötti közlendőt körvonalazzák, amely az egész írás értelme

és célja. Ottlik nem egyszer úgy nyilatkozik, hogy ő a létezés-szakmában dolgozik. A létezésről, erről a legmegfoghatatlanabb és legreálisabb magánvalónkról kíván beszélni. És ehhez a célhoz képest mily nyomorúságosak írói eszközeink. Örökös kijelentés, állítás kötelezettségünk a nyelv és a nyelvtan törvényei szerint. Örökös részlethez kötöttségünk, mintha puszta nagyítóval próbálnánk képet kapni egy hold-nagyságnyi területről. A feladathoz képest mennyit ér itt a stílus bármi mágiája? Valamicskét ér ugyan, de vajmi keveset. Ottlik írása és újraírása csak látszatra stiláris, látszatra ezen a téren bravúr. (Mert persze az, Kosztolányi óta egyike a legmegejtőbbeknek.) De igazi célját, művészetének egyedülálló eredményét a motívum-választással és az egyre-másra visszahozott motívumelemeknek tartalmi felnövelésével éri el. Akár az *Iskola a határon*t nézzük, hol az egyes történetelemeket szemléletváltással is újból és újból megközelíti (mintha a történéseket úgy lehetne vizsgálódva forgatni, mint ujjunk között a tárgyakat), akár a novelláit vesszük szemügyre vagy *Buda* című regényének megjelent részleteit, olyasféle építkezésnek vagyunk a tanúi, mely az élettényekből jeleket csinál és a jelekből pedig jelrendszert: nyelvet a létérzetek közlésére.

Igaz, minden Ottlik nagyságrendű író, így vagy úgy, a maga módján megkísérli ezt a csaknem lehetetlent. Megpróbálja érzékeltetni és értelmezni azt, ami fölöttünk van, de bennünk is, ami megfoghatatlan, bár megértjük, tapasztalatunk van róla. A múlt nagyjai se tettek mást a maguk lineárisabb módszereivel, se századunk különböző kísérleti regényírói. Ottlik legföljebb ez utóbbiaknál udvariasabb az olvasóval szemben, mert nem veti félre a cselekményt, nem harcol meg látványosan, tűzön-vízen át bevált művészi hagyományokkal. Nem kíván eszközi megújítóként tündökölni. A létezés-szférában kíván eligazítani, meg valamelyest megnyugtató rendet tenni benne. Amit ad, valóságmodell, mint minden igazi próza. De egy kicsit magasabb szemszögből nézve, mondjuk így, egy egünkre odaképzelt istenszemből.

Hogy közben mondata árnyalt, az érzékletes stílus, ahogy mondani szokták, pontos és gördülékeny, s mi több, még a személyiség jegyeit is hordozza – mindez magától értetődő. Lehet ezen a téren is tanulni Ottliktól, mint egy nagy iskola (a Kosztolányi-iskola) pompás tanárától. De igazából nem stílust, nehezebbet, magasrendű teremtésének titkát, ezt a nyelvteremtő módszert volna jó a jövő tehetségeinek ellesni tőle.

KUKORELLY ENDRE

# *Egy régi fényképet néz*

*Elnézni még (de nem lehet)*
*ahogy egy angyal mászik*
*elnézni vajon hogy lebeg*
*visít, mosolyog, ásít.*

*Igen: miért e hálajaj.*
*Hogy hull a por, leporzom.*
*Legyek ki voltam mint tavaly.*
*Leszek csak elhatár'zom*

*s az vagyok. Minden odavan.*
*Minden volt odavan-volt.*
*(Ezt nem gondoltam komolyan*
*mégis komolyan landolt.)*

# *Tisztulás-tábla*

*(Visszafordul visszafelé néz de nem ütközik bele*
*semmibe) (Egy műanyag zacskóban van ez a darabka*
*felhő) (Fellöki széthullik külön* ezért*) (külön*
*volt egyetlen egy) (Mikor fogok nem változni*
*csak pihenni és ásitozni) (És nem következik*
*semmi)* ( ) *(Ha megérkezem egy gazdag*
*városba lefekszem és a tapasztalat átgurul rajtam)*
*(Kicsit komolyan most semmi sem jött közelebb. Nem*
*következett be) (Kell egyáltalán mozogni)*

*(Visszafordul visszafelé néz de nem ütközik bele*
*semmibe) (Éppen az forog akinek két*
*arca van) (ne kiméld ezeket kigyomlálni) (Ne*
*legyél sokkal jobb) (De senki sem szereti jobban)*
*(pedig ide való) (ide) (vagy inkább ide és*
*keveredik már átalakul) (fennmarad vagy*
*legalább valamivel azonos lenne) (ENGEDJ EL)*
*(Elállt a zápor elmosta értékeit) (és kicseréli*
*a méltóságot. Megáll az eső)*

*(Visszafordul visszafelé néz de nem ütközik bele semmibe) (a határtalanba sem amiből áll) (és ahol jelen van a határolt szerint: a lélek területén sem ütközöm bele) (Nem csak egyetlen valami) (valami négy vagy három szabadság is lehet) (s a felszínen csapkod vagy szárnyal) (fehér. Szertefoszlik) (Mindenfelől rájuk rohannak)* (egy meleg rongy *lesz igen szétszakad) (Néhány ellenséget leöltem*

*hiába. Széles) (és gyengéd mozdulatok) (Viszafordul visszafelé néz de nem ütközik bele semmibe) (Szeretné ezt az üveghegyet szerencsésen lebegtetni* vár és bizakodik ijedezik félelemmel bizakodva néz*) (Viszafordul maga előtt tologatja az egész ruhatárat. Milyen csöndes éjszaka. Ebből a sűrűségből) (kifelé tarts. Lefelé kell elhagyni ezt. Édes finom pánsiphangok) (Hogyan lehetne minden csábításnak ellenállni)*

*(Ez az utacska végre visszavezet) (Kék színű tárgyakat rakosgatok ki: a gyávább elemek megpucolnak) (Valaminek meg kéne maradnia valami megmarad) (Viszafordulok visszafelé nézek de nem ütközöm bele semmibe) (Esős kezdetek) (Ki részesül ebből a boldogságból)*

*(Maguk is valamennyien a részesei)*

HALLAMA ERZSÉBET

# „Mint néma szélfogók"

*(regényrészlet)*

Muszáj enni, mondta a nővér, üljön föl egy kicsit, most már muszáj enni néhány falatot. Barátságos eréllyel sürgölődött körülötte, felültette, meleg, száraz, kissé reszelős kezével megfogta a karját, párnát támasztott a hátához. Egészséges, barna fiatalasszony volt, szépszínű almaarcában piroslott a szája, élénken csillogtak sötétbarna szemei, s mozgékony szemöldökének erős fekete szálaira a szája fölött sötétlő pihék rímeltek. Formás alakján ropogósan fehér volt a ruha. Anna érzékelte a különbséget a fiatal nő kicsattanó feszessége, jó vérkeringésről tanúskodó, melegbarna bőre és a maga eltésztásodott, kifehéredett teste között. Fáradtsága és közönye fátyolán át is megérezte az asszonyból sugárzó kiegyensúlyozottságot, azt a fajtát, amelyet igénytelenség és bölcsesség egyaránt létrehozhat, a különbség a végeredmény szempontjából elhanyagolható. Annából sem irigységet váltott ki a szép, erős fiatal nő, hanem vágyakozást és bizalmat, oly hirtelen s oly nagy erővel, hogy utána kapott és megragadta a kezét. Nővérke, mi van most velem, mondja meg! A száraz tenyerek óvatosan lefejtették magukról, megpaskolták, a fényes tömött szemöldökök finoman hullámzottak. Nem tudom, aranyos, ezt én nem tudom, ezt csak a főorvos úr tudja, tőle majd szépen megkérdezi, hát mit is gondol! Mint mikor valakinek az orra előtt becsapják az ajtót, megalázottan visszahúzódott. Micsoda szánalmas dolog, egy ápolónőnek könyörögni, mondja meg, hogy meghalunk-e. Remélni, hogy valaki kikottyintja az igazságot. Bocsásson meg, mondta a nőnek összetörten. Egye meg ezt a kis levest legalább, mondta az ugyanazon a kötelességtudó és eltávolító hangon, de némi túlbuzgósággal. Kanalazta a levest, a nővér elment, de aztán visszajött, odahajolt, elvette a tányért és nem nézve rá halkan és erélyesen azt mondta: idefigyeljen, hát a szövettan előtt úgyse tudnak semmit mondani, az meg még egy hétbe is beletelhet, hogy megjön! Aztán elvette a levesestányért és megdicsérte, mint a jó útra tért gyereket, kihirdette az egész teremnek, hogy a rendes evés fél gyógyulás, és aki jól viselkedik, az legközelebb nem tejbedarát kap vacsorára, hanem töltött csirkét, túrós rétest és pezsgőt, az egész szoba nevetett, s a nővér derűsen és megkönnyebbülve kiosztotta a lázmérőket.

•

Aznap szabadságot vett ki. Délelőtt elment az anyjához, közölte vele, hogy elválik, s addig is ideköltözne hozzá a gyerekekkel. Nusi már öregedett, nem volt ereje teljében, talán ennek volt köszönhető, hogy nem kapott azonnal rohamot, hanem csak kiabálni kezdett. Otthagyni az uradat, azt a ko-

moly embert? Hát erre neveltelek én? Mihez akarsz kezdeni egyedül? Miféle modern őrület ez megint? És ide akarsz jönni, ebbe a lyukba? Két gyerekkel? Hát erre neveltelek? – Hagyd abba, anyám, nem vagyok már gyerek. – Egy anyának mindörökké gyerek marad a gyereke, ezt jobb, ha tudod! És most akarsz elválni, amikor végre már van valamitek? Ki van festve a lakás, tapéztáztattatok, vettetek szép új bútort! – Anyám, az isten szerelmére, kit érdekel a tapéta? – Kit érdekel, kit érdekel, mert te mindig is olyan könnyen vetted a dolgokat! Olyan vagy, mint szegény apád, isten nyugosztalja, ha én nem állok mellette, nem szép egy halottról ilyet mondani, de isten látja a lelkemet igaz, ha én nem állok mellette, hát elzüllik! Most aztán a lányom is! Te! Te szerencsétlen, csak nem csaltad meg az uradat? Csak nem valami szeksz van a dologban? – Nusi, szegény, ahogy selypítő száján kirobban ez a szó, mint valami kaszárnyákat és nyilvánosházakat idéző rémség, valami botrányos fogalom, aminek nincs helye, nem is volt soha az ő falvédői és keményítőszagú fehérneműszekrényei között, hát ez annyira groteszk volt, hogy ostoba kislányos vihogás lett úrrá rajta, alig tudta abbahagyni. De talán ennek köszönhette, hogy megint elmaradt a roham. Nusi előbb dermedten nézte, hogy rogyik le a lánya a székre és hogy vihog, tenyerét a szájára szorítva, szemlátomást az ő felháborodásán mulat, aztán összeszedte magát és dühösen ráförmedt: beleröhögsz a képembe, te, te szekszőrült! Amitől újra elővette a nevetőgörcs. Végül aztán ivott egy kis vizet és folytatni tudta. Igen, van valakim és azt hiszem vele akarok élni, csak előbb el kell válnom, és addig is laknom kell valahol, azért gondoltam, hogy ha befogadnál bennünket, idejönnénk. A pasasoddal? sikoltott Nusi. Nem, dehogy, csak a gyerekekkel. Miért nem mész a pasasodhoz, kérdezte gyanakodva Nusi, talán annak is családja van? – Nem, ő elvált. – Még szerencse, és miféle jöttment alak lehet az, aki eltűri, hogy egy fiatalasszony elhagyja a rendes urát az ő kedvéért, miféle cinikus alak? – Őt ne keverjük bele, ez az én ügyem. – De hát csak úgy elválni? Bele a világba? A válás bűn, nem tudtad? A mi családunkban ilyen még nem fordult elő! – Jobb ha hagyjuk a mi családunkat, voltak abban mindenfélék, bolondok is . . . – Bolondok lehet, de kurvák nem! – Az is volt, anyukám, hiszen te mesélted. – Én? Én ilyet soha nem mondtam, kiforgatod a szavaimat, és nem is tudom, milyen hang ez, hol tanultad ezt az alpári modort . . . – Szóval nem fogadsz be? – Most meg fenyegetőzöl. – Csak kérdezem. – De hát miféle alak ez? Ott van a főiskolán? Jól keres? Legalább lehet rá számítani? – Ez nem tartozik ide, én is jól keresek és el fogom tudni tartani a gyerekeimet. – Jeszszusom, szóval nem akar elvenni? – Ez se tartozik ide. – De hova akarsz jönni, ebbe a szoba-konyhába? Hiszen miattatok mondtam le a kényelemről, elkótyavetyéltem azt a szép házat . . . Kezdett elfáradni, de nem mondta Nusinak, hogy azelőtt mindig ócska viskónak nevezte a házukat, hanem véget vetett a vitának azzal, hogy majd estefelé visszajön, addig gondolja meg, szeretné minél előbb elhozni a gyerekeket Eriktől és úgyis csak rövid időről van szó, hamarosan szerez valami megfelelő lakást.

Estére Nusi nemet mondott. Nem kérdezte, de sejtette, hogy tárgyalt Erikékkel. El tudta képzelni: Nusi valószínűleg elszidta őt mindennek, elpanaszolta, mennyi áldozatot hozott érte, bár talán azt is megjegyezte, reméli, még megjön az esze. Talán Erik mondta azt: a lónak négy lába van, mégis megbotlik, legyünk türelmesek, talán múló kalandról van szó, ő a maga részéről igyekszik kulturáltan felfogni az egészet. Az is lehet, hogy Zelma pen-

dítette meg elsőként, várjanak még, talán minden jóra fordul, talán csak valami rossz hatás, hiszen az utóbbi időben ez az Anna már tényleg úgy beszélt, mint valami parasztbaka, nyilván ott tanulta, abban a pártos iskolában, lám, Erik is kijárta, rajta mégse hagyott nyomot, de hát nem vagyunk egyformák, Anna még mindig elég fiatal és befolyásolható, mondhatta Zelma, mert közben talán úgy döntött, hogy ezúttal nem piszkálja Nusit, akinek a szövetségére egyelőre szükség van.

Akárhogy volt is, Nusi nemet mondott. Az a nyakas, keményfejű lény, aki benne lakozott, s aki az utóbbi években táptalaj híján vegetált, most ismét erőre kapott. Minden csökönyösségével belékapaszkodott egyetlen célba: hogy a lányát lebeszélje erről az őrült lépésről. Eljárt a templomba, gyertyákat, pénzt hordott oda, nem is keveset, fukarságát háttérbe szorította makacssága: bármi áron el kell érnie a célját. Félnapokat térdepelt és imádkozott. Ha elcsípte Annát, nyomban belefogott végtelen agitációinak egyikébe, hol az apja emlékét lobogtatta előtte, hol sírt és könyörgött, hol azzal fenyegetőzött, hogy ő ezt nem éli túl.

Ezúttal betartotta a szavát. Nemsokára megbetegedett és kórházba került. Abban a reményben halt meg, hogy a lánya az utolsó pillanatban mégis meggondolja magát.

•

Az ügyvédnőt először rokonszenvesnek találta. Magabiztos althangját, szép álmos macskaszemét, legújabb divat szerint fésült dús fekete haját, azt a sietős mozdulatot, ahogy megragadta a nyakában lógó, hosszú aranyláncra fűzött órát. Érti a mesterségét, gondolta megkönnyebbülten és rábízta magát a nőre. Később látta csak meg az arc egészségtelen puffadtságát, a körülrajzolt macskaszem réveteg ürességét, a mályvaszínűre festett makulátlan körmök tanácstalan kaparászását a halántékra fésült hajfürtök között. Az ügyvédnő kezdeti lendülete szalmalángnak bizonyult, később már kötelességtudó udvariassággal, de ellenségesen bánt vele. Anna arra gondolt, hogy ez a nő a lakkmáz alatt foszladozik, talán valójában már szét is esett.

Tulajdonképpen sosem ismerte a család pénzügyi helyzetét, nem is nagyon érdekelte az egész. Csak később, már a végső megrázkódtatás után, mintegy annak mellékrezgéseként fogta föl: ezek engem ki is fosztottak. Mikor már semmije se maradt, mert a gyerekeit elvették tőle, eszébe jutott a hajdani cselédszobában töltött töméntelen óra, az egymást váltó tanítványok, akiktől Erik kasszírozta be a tandíjat, a hátában, az idegeiben a hasogató fájdalmak, a fáradtságnak az a tompasága, amellyel délutánonként kilépett a munkahelyéről, hogy az élelmiszerüzletet útbaejtve, szatyrokkal megrakodva megérkezzen második munkahelyére, amely még annyi lazítást sem enged meg, mint az első, az a tompaság, amelytől olyannak érezte magát, mint a szárazmalom szakadatlanul trappoló, elnyűtt lovai, igen, pontosan olyannak – lassan azt se tudta, van-e világ a napról napra rótt körökön kívül.

Úgy éltem, mint egy igavonó barom, és most itt állok, mint egy koldus, mondta az ügyvédnőnek felcsapó indulattal, de a kialvatlan macskaszemek kifejezéstelenül hunyorogtak, és az ügyvédnő mályvaszínű körmei végigsimí-

tottak a szépen ívelt szemöldökön: maga mondta, asszonyom, hogy ne erre koncentráljak, most csak talán nem akar szemrehányást tenni nekem? Nem akart szemrehányást tenni, bár megtette, és persze nem az anyagi helyzete végzetes leromlása miatt, de az ügyvédnő ennyit értett az egészből.

Erik több tanút is állított, akiknek az volt a feladatuk, hogy bizonyítsák: a gyermekekre egyedül az apjuk jogosult. Eljött ennek érdekében még a mammutvállalat vezérigazgatója is, akinek szólításakor a bíró hangja valósággal ellágyult. A vezérigazgató elmondta, hogy tudomása szerint Tárkányi elvtárs tökéletes családapa, például ha valamelyik gyerek beteg, aggódása egyenesen megható, bár ezt természetesen az egyébként színvonalas munkája sosem sínyli meg, noha a kicsinyek egészsége, ahogy ő tudja, eléggé gyenge. Anna csak bámult. Ekkortájt Berci kosárlabdázni járt, évek óta már náthája is alig volt, és a kis Anna is, hálistennek, kilábalt a gyerekkori fülfájásokból és hörghurutokból, legfeljebb kicsit gyakrabban hányt, mint más gyerek, hajlamos lévén a mértéktelen összevissza evésre. Hasonlóan nevetséges volt Szekér Tóninak, Erik új puszipajtásának tanúvallomása is, aki dagályos stílusban ecsetelte, milyen odaadással, szinte egy anyát megszégyenítő gondossággal, ugyanakkor szilárd elvi alapon, mondhatni pedagógusi művészettel neveli Erik a gyermekeit, s ő, mint a ház régi barátja, meggyőződéssel állíthatja, hogy mellette a gyermekek a társadalom hasznos tagjaivá fognak cseperedni.

De a csúcspont Nagy Hédi volt. Hogy került egyáltalán oda? Hogy juthatott Eriknek ilyen ördögi gondolat az eszébe, hogy a szeretőjével tanúsíttassa, hogy a felesége erkölcsi okokból is alkalmatlan a tulajdon gyerekei nevelésére? Pedig erről volt szó. Hédi mélyen az emlékezetébe vésődött, ahogy ott állt ártatlan képpel – lóarca körül az oda nem illő csigás szőke hajzuhatag –, valami fehércsipkés rózsaszínű ruhában, valami masni is volt rajta, azt gyűrögette, mintha zavarban volna. Annára olyan hatást tett Hédi megjelenése, hogy szinte elfelejtette, minek ül ott, és – erre később is kísértetiesen emlékezett – azt gondolta, most végre szemügyre vehetem, és megállapította, hogy jót tett neki az Erikkel való viszony, alakja kissé kitelt, csontos szögletei elsimultak; még az is átfutott az agyán, hogy hát istenem, legyetek boldogok egymással, én aztán tényleg ezt kívánom. Mert az egész ördögi komédiát csak azután fogta föl. Hédi olyan körülményesen kezdte, hogy a bíró, akinek a feje egy összegyúrt tarhonyacsomóra emlékeztetett, rászólt, hogy térjen a tárgyra. Hédi rá is tért, bár továbbra is igen körülményesen, hogy az anya kissé labilis idegzetű, szeszélyes teremtés, aki a pedagógiai pályára sem volt maximálisan alkalmas, és hát őszintén szólva, már akkoriban is, amikor ők ugye együtt dolgoztak, hallott egyetmást olyasféle eseményekről, amelyek mintegy a mostani lépése előzményeinek tekinthetők, egyszóval úgy látszik, hogy ez is személyisége negatív vonásaihoz tartozik, hogy így fejezze ki magát. A tarhonyaarcú bíró összenyomta az állkapcsát, mintha a műfogsorait akarta volna a helyükre igazítani és félbeszakította: azt akarja ezzel mondani, hogy az anya már korábban is több férfival tartott fenn viszonyt? Hát tulajdonképpen, mondta Hédi földre sütött szemmel, valami ilyesmit, bár persze ő egyszer sem volt ott, de a kollegák nyíltan beszélték. Jó, köszönöm, mondta a bíró.

Erik mozdulatlanul ült, sötétszürke csíkos öltönyéből kilátszott a vakító mandzsetta, ezüstszürke nyakkendőjének vége az ölében, a keze is az ölében. Ebben a mozdulatlanságban volt valami elviselhetetlen. A kígyó jutott Anna eszébe, a kígyó a lámpán, szavak nélkül gondolt a kígyóra, egyszerűen meg-

jelent a szeme előtt és összemontírozódott Erik feszült, zömök alakjával. Ugyanaz a fajta mozdulatlanság volt, a győzelemé. Akkor megszólalt, de hogy mit kiáltott, arra később nem emlékezett, összesen egy-két szót mondhatott, mert az ügyvédnő hosszú körmei belemélyedtek a bőrébe, a tarhonyaarcú bíró meg azonnal rászólt, hogy a megfelelő időben majd véleményt mondhat, addig hallgasson.

Aztán egy hang azt fejtegette hosszasan és személytelenül, hogy a döntéseket a társadalom szempontjából úgy célszerű mérlegelni, hogy szükségtelenül ne szaporítsuk a nevelőotthonokban élő és sajnos gyakran elkallódó gyermekek számát, mégha potenciálisan is.

Akkor kiáltott fel másodszor, most már föl is állt és felindultan kiabálta egyenesen a bíró tarhonyaképébe, hogy nem érti, hogy jönnek ide a nevelőotthonok, nem érti ezt az egész színjátékot, megszülte a gyerekeit és föl is fogja nevelni őket, akár úgy, hogy gyerektartás se kell neki. De a bíró megint rendreutasította, az ügyvédnő megint karon ragadta, ő lerázta magáról, tovább akarta folytatni, de akkor Erikre esett a pillantása és látta, hogy Erik mosolyog. Ettől a győztes, és immár nyíltan gyűlölködő mosolytól megpattant benne valami, egy hang sem jött ki a száján, csak tátogott és levegő után kapkodott, a gallérjához kapott, mert úgy érezte, megfullad, valaki kivezette, leültették és vizespoharat nyomtak a kezébe.

Később az ügyvédnő, lakkmázas közönyéből alig kizökkenve, kemény szemrehányást tett neki, mondván, hogy ostobán viselkedett. Ez valószínűleg igaz volt. Az ügyvédnő vörös körmei idegesen doboltak az asztalon, a szobában áporodott bagószag ült, melyhez valahonnan fölő káposzta illatlökései csatlakoztak és ő megértette, hogy mindent elveszített. Lemondani a gyerektartásról, ilyen ostobaságot, háborgott az ügyvédnő, és neki, a szagrohamok harmadik osztagaként, finom Givenchy parfőm tolult az orrába, ettől újra elvesztette az egyensúlyát és sírni kezdett. Az ügyvédnő abbahagyta a dobolást, rábámult, mintha most látná először és megnyalta a szája szélét. Benne egy újabb rémülethullám elállította könnyeket, miközben zsebkendőt vett elő és kifújta az orrát, megkérdezte az ügyvédnőt: magának van gyereke? Nincs hálistennek, felelte az ügyvédnő még mindig csodálkozva.

Aztán kifejtette, hogy van ugyan mód a fellebbezésre, de akkor már neki is tanúkat kell hoznia, immár komoly tanúkat, mert most már azt kellene bizonyítani, hogy az apa kifejezetten alkalmatlan a gyerekek nevelésére, például mert homoszexuális. Hozzon ilyen tanúkat, mondta az ügyvédnő lelkesen, és én megnyerem magának a pert. De hát nem homoszexuális, mondta ő értetlenül. Bármilyen aberráció megfelel, mondta biztatóan az ügyvédnő, vagy ha a lakás a magáé lenne, vagy legalább ha nem lenne ott a nagymama, aki ugye az ő pozícióit erősíti. Én mondtam magának, tette hozzá fejcsóválva, hogy idéztessük be a gyerekeket, azzal még lehetett volna valamit kezdeni, de maga ellene volt, ismerje el, hogy én javasoltam!

Aznap este aztán összevesztek Konráddal. Az utóbbi napok feszültségei közben már finoman, alig észrevehetően remegett az az egyensúly, amely megtaláltnak hitt örömük és a tornyosuló kérdések között egy darabig mégiscsak fennállt. Aznap este alig értette, mit keres ebben a sivár, idegen szobában, s mit fog ezután csinálni itt, amikor egy sötét üregből a hiány ordítozik feléje. Konrád teát főzött, mondván, hogy a tea nyugtatja az idegeket, aztán hallgatott, mint rendesen.

Konrád sokat hallgatott, s talán ez döntötte el Anna számára végleg a kérdést. Egész addigi életében olyanok vették körül, akiknek megfellebbezhetetlen és részletekbe menő ítéletük volt a világ minden apró porcikájáról s véleményüket kéretlenül és számolatlanul szórták. Ha leültek a tévé elé, máris behúzta a nyakát, várta a szöveget: na nézd már ezt a bugrist, mindenütt ezek terpeszkednek (Zelma), a lényeget mondd, ne erről beszélj, te főokos (Erik), odanézz, de szörnyű a frizurája, megint másképp fésüli, tudod, ki ennek a férje? (Nusi) De Konrád nem szólt egy szót se, s ez olyan volt, mint mikor az ember hosszú görcsös tartás után végre kedvére elnyújtózhatik. Konrád minden vagyona a zenefölszerelése volt, valóban kitűnő szerkezetek, sok zenét hallgattak, és Konrád nem beszélt közben, legfeljebb az arca derült fel vagy komolyodott el a muzsika közben, s ez is olyasmi volt, ami Annát elragadta, ez is olyasmi, amire ki volt éhezve. Azelőtt is megtette, hogy bekapcsolta a rádiót, hogy meghallgasson egy hangversenyt, de ezzel kockáztatta, hogy egyvégtében hallgatnia kell ilyesmiket is: jaj, az idegeimre megy ez az örökös nyekergés (Nusi), már megint ez a modern kakofónia (Erik), azokat a szép bécsi keringőket bezzeg kiirtották (Zelma). Én zenét se hallgathattam soha nyugodtan, mondta egyszer Konrádnak, de Konrád akkor is csak bólintott és megsimogatta a kezét.

Akkor este kitört rajta a pánik, úgy-ahogy beszámolt a tárgyalásról, de aztán végképp elvesztette a fejét, sírt, könyörgött, acsarkodott. Konrád hallgatagon tűrte, csak az önvád meg-megújuló rohamaira jegyezte meg: ne emészd magad ezzel. De igen, én vagyok az oka, egyetlen pillanatra se lett volna szabad ott hagynom őket! nem lett volna szabad eljönnöm hozzád, amíg a gyerekek nincsenek biztonságban! erre gondolnom kellett volna! Erre nem gondolhattál, csitította Konrád. De igen, és igen, hogy hihettem Eriknek egyetlen percig is, ezt az aljasságot, hogy ha ott maradnak, kevésbé viselik meg őket az események, és még a saját anyám is, ő is mellékük állt, ő se fogadott be, látod, senkiben se bízhattam, de legalább előbb jöttem volna rá! Elmondta hússzor, százszor, kutatta a pontot, ahol a végzetes hibát elkövette, vajon mit kellett volna másképp csinálni, mit és mikor, Konrád teát töltögetett, cigarettázott, ült és hallgatott.

Mondj már valamit, kiáltott rá végül, mit mondjak, mit is mondhatnék, de ő követelte, hogy adjon tanácsot, találjon ki valamit, most, azonnal. Konrád azt felelte: nem tudok, de ezt különben is magadnak kell eldöntened, pihenj most, aludj rá egyet, majd holnap. Mit holnap, kiáltozta, mi változik holnapra, mitől tudna dönteni holnap, ha ma se tud, ha soha nem tudott, honnan tudná, hogy mit csináljon, mikor soha se tudta, mikor mindig szalmabábu volt, nevetséges szalmabábu, akit hol ide raktak, hol oda raktak, félrevezetett ostoba liba létére hogyan tudna kitalálni valamit most, amikor minden összeomlott, s könyörög, hagyja már abba ezt a kibírhatatlan higgadtságot, ezt a kívülállást, mondjon valamit és ne pislogjon itt, mintha semmi különös nem történt volna, ne nézzen úgy rá, mintha egy őrülttel volna dolga, nem látja, hogy összeesküdött mindenki, hogy őt tönkretegye, egy anyától elvenni a gyerekeit, ez minden képzeletet fölülmúl, ezt nem lehet elhinni, nem lehet fölfogni. Megértelek, mondta Konrád, hiszen a bíróságok rendszerint az anyának ítélik a gyereket, ezúttal megesett az ellenkezője, az a bizonyos statisztikai kivétel, elismerem, hogy te vagy a szenvedő alanya, de önmagában nézve az eset nem annyira abszurd, hiszen mi történt? az történt, ami szokott, hogy az erősebb,

a kíméletlenebb győzött, tanuld meg végre, hogy az egész élet erre van berendezve. Az a kifejezés, hogy statisztikai kivétel, beleszúrt az agyába, valósággal kifordította magából, és valami ostoba kényszernek engedelmeskedve tehetetlenségében nekiesett Konrádnak: ő, aki nem statisztikai kivétel, hanem szabályos eset, lelke mélyén nyilván helyesli, ha végre a nőkön csattan az ostor, úgy tesz, mintha együttérezne vele, de valójában erről van szó! – és ő, a nemes kívülálló, a felülemelkedett bölcs, a férfinyugalom és előkelőség mintaképe úgy lopakodik a lánya után, mint egy tolvaj, és boldog, hogy a lánya, az a nyavalyás kölyök még egyáltalán szóbaáll vele, hát ha olyan nagyvonalú és megbocsátó, akkor valóban legyen az és emelkedjen a dolgok fölé és ne *szenvedjen!* – ne üldögéljen itt, mint aki már nem akar semmit az élettől, csak üldögélni és zenét hallgatni, és ne filozofáljon, hogy mindig az erősebb győz, ha ezt annyira tudja, akkor legyen ő az erősebb, mutassa meg, hogyan kell, ne csak okoskodjon és szenvedjen! – nem bírom nézni azt a szenvedő képedet, és ne mondd nekem, hogy *tanuld meg,* mert ettől megőrülök, egyebet se hallottam egész életemben, mint ezt, nem tanulom meg, érted? Semmit se tanulok meg, most meg hová mész? Azt mondtad, nem bírod nézni a szenvedő képemet, mondta Konrád és elment. Az éjszaka közepén ért csak haza, őt ott találta félig megfagyva, félig magas lázban, az ágyon ülve, a nyitott ablaknál. Nem beszéltek többet a dologról, és a továbbiakban nem is volt többé vita közöttük.

De azért olyanformán volt ez, mint a nyaktörő magasságban járó embernél, aki rájön, hogy a korlát, aminek a biztonságérzetét köszönhette, ingatag. Az ember ilyenkor nem néz a korlátra, jó, hogy ott van, de jó, hogy nem kell belékapaszkodni.

(Ez a biztonságérzet okozhatta ugyanakkor, gondolta sokszor tépelődve, hogy elaludt az ébersége. Konrád megjelenésével eltűnt belőle minden indulat Erik iránt, mintha egy kötelet, ámely addig hozzá pányvázta, hirtelen elvágtak volna, ő ellódult, megszűnt a nyakán a szorítás, föllélegzett és legfeljebb azt gondolta: szegény Erik. Szegény Erik, igen, mert bele van nőve, gyökeresedve abba a dohos televénybe, aminek gondozását, öntözését Zelma holtáig végezni fogja.)

•

Nyári szünidő volt, egy régi-régi nyári szünidő, abban is három egész hét. Zelma elutazott egy régi barátnőjéhez, Eriknek pedig éppen akkor kellett bevonulnia egy bentlakásos továbbképzésre. Ketten maradtak a fiával. Reggel énekelve kelt föl, szélesre tárta az összes ablakokat, nem szólt rá senki, nem figyelte őket senki, Berci ott totyogott körülötte, énekeltek és hancúroztak, letették az ágytakarót a földre, azon hemperegtek, odasütött a nap. Berakta a gyereket a kocsiba és sétálni mentek, rengeteget gyalogolt, majd leszakadt a lába, de az is jól esett. A hurkasütőnél ebédelt, Bercit is hurkával etette, apró falatokat tört a kenyérből, arra egy pici hurkát, Berci tátotta a száját, mint egy kismadár, ő nevetett és azt mondta: Zelma gutaütést kapna, ha látna bennünket. Berci is nevetett és elismételte: taütétt. Pszt, mondta neki, ez maradjon kettőnk titka, jó? Jó, jó, ismételgette a gyerek, tátogott, nyelte az

ételt, kalimpált a lábaival és ismételgette: jójójójó. Egy kövér asszony átvágott előttük, egy pillanatra megállt, odanézett és felkiáltott: egyem a szivit!

Beszívta a gyerek hajának napszagát, maszatos arcának látványát, önfeledt kacagását, ahogy csapkodta, locsogtatta a fürdővizet, ahogy megúsztatta a gumikacsát, a mackót, a kisautót, ahogy fejére merte a habos vizet, éjjel maga mellé fektette és hallgatta a lélegzését – és úgy feltöltődött, hogy sokáig szelíd volt, engedékeny és türelmes.

Évekkel később, nem is olyan régen, az utcán egyszercsak szembejött vele a fia. Nem számított rá, hogy arrafelé összetalálkozhatnak. Vörösesszőke haja, pattanásos kamaszarca váratlanul bukkant föl a sokadalomban, s rajta olyan gyengeség vett erőt, hogy megszólalni se tudott. A fiú megtorpant, helló, mondta, ő meg nem szólt semmit, csak nézte. Helló, mondta megint a fia, s látszott, hogy ingadozik, megcsókolja-e ennyi ember előtt, végül hirtelen és ügyetlenül odadugta az arcát, de mindjárt el is kapta, sietek, mondta zavartan, mi van? Semmi különös, nyögte ki, akkor már beprogramozta magát: csak semmi hiszti, semmi önsajnálat, egy rossz szó még véletlenül se. Akkor jó, mondta a fia, és a szeme nyugtalanul repdesett, a válla fölött valahová mögéje nézett, ki tudja, miért, mitől félt, kitől tartott, hogy észreveszi, amint az anyjával beszélget az utcán.

A pattanásos, egyenetlen kamaszarcban meglátta a kicsi Bercit, amint a hurkát majszolja és egy kövér asszony azt kiáltja mellettük: egyem a szivit!

Berci elment, ő meg ott maradt, a bordája alatt működésbe lépett a nagykalapács, akkorákat ütött, hogy majdnem fölborította, ismerte már ezt az érzést, lekicsinylően kalimpálásnak nevezte, nem komoly, valami időről időre fölbukkanó kényelmetlenség, majd elmúlik. Megkapaszkodott a falban, félig eltakart egy kirakatot, valaki bosszankodva megkerülte, kicsit meg is lökte, de ő nem is látta az illetőt, mert a hosszú lábakat nézte, ahogy távolodnak, a zsebredugott kezet, a tarkót a rövid szőkés haj alatt, a tarkót, ami számára már *tiltott terület*, a fal piszka a körme alá került, otthon vette észre, hogy az érdes vakolaton le is tört egy darabka a körme végéből.

•

Az édességboltos Manyitól tudta meg, hogy Kisanna beteg. Nagyon rendes asszony volt, két házzal odébb volt a boltja, ősidők óta ott dolgozott, tegeződtek is. Látnom kell, mondta Manyinak, aki mindent tudott róluk. Hát menj föl, próbáld meg, mondta harciasan az asszony, most csak nem küldenek el! Előbb odatelefonálok, mondta, undorodva a saját gyávaságától, de tudva, hogy ha ott áll majd az ajtó előtt és mégse veszik le a biztonsági láncot, az megint olyan hatással lesz rá, hogy vagy belebetegszik, vagy – ne adj isten – valami jelenetet rendez. Odatelefonált, Zelma vette föl a kagylót, hivatalos hangon közölte, hogy a kislányt orvos kezeli és mindene megvan, ami ilyenkor szükséges. Csak egy percre, kezdte Anna, de Zelma egyszerűen letette a kagylót. Az édességbolt hátsó raktarából telefonált, ott borult rá egy kis asztalra, – Manyi elhúzta a karja alól a számlákat és szállítóleveleket, – ott várta ki, hogy elmúljon róla a görcs. Manyi felindultan járkált és szitkozódott: micsoda mocskos szemét törvények, micsoda disznóság, hogy a rosseb egye meg ezt

a rohadék világot! Később vett egy kiló narancsot és megkérte Manyit, vigye fel. Tőled talán elfogadják, mondta félszegen. Manyi elment a naranccsal, közben bejött egy vevő és húsz deka mazsolás drazsét kért, kiszolgálta, de nagyon ügyetlenül, néhány szem kiesett és elgurult a pult alá. Ágyban van, mondta Manyi, mikor visszajött, de csak az ajtón át láthattam, a narancsot viszont elvette az öregasszony. Hála istennek, mondta ő, mintha ez lenne a világon a legfontosabb.

•

Látszólag ment az élet tovább, tette a dolgát, a főiskolán tudták, hogy elvált, de hát manapság majdnem mindenki elválik, most nem a Tárkányival él, hanem egy másikkal, hogy is hívják? Annyi tanítványt vállalt, amennyi csak belefért az idejébe, mert kellett a pénz, össze akart kaparni egy rendes lakást, mintha a lelke mélyén még mindig azt hinné: ha egyszer odaállhat, hogy íme, itt van a megfelelő lakás, én szereztem, a gyerekeimnek szereztem, most már elférnek, most már minden feltétel biztosítva van, akkor nincs az a bíróság, amelyik azt ne mondaná, természetesen, asszonyom, magának van igaza, már eleget kínlódott, vegye csak szépen magához a gyerekeit.

Konráddal együtt laktak, mert így kezdték és mert így olcsóbb is volt, és tulajdonképpen jól megvoltak, de valamely árnyékok mindvégig ott lebegtek a fejük felett. Egyik vasárnap Konrád hozta el a lányát, a másik vasárnap az ő gyerekei jöttek, bár talán még jobb is volt így, hogy a gyerekek sose találkoztak. Társaságuk nem volt, nem lehetett, nem is igen jártak sehova, maradt a munka, az ágy, s legfeljebb a zene. Konrád mégsem akart utazni, amikor megjött az értesítés az ösztöndíjról. Most hagyjalak itt? mondta, ami azt jelentette, hogy most, amikor talán mégiscsak elmúltak a viharok, rendbejönnek a dolgok, de azért az is jelenthette, hogy most, amikor végre találkoztam veled. De ő ragaszkodott hozzá, hogy utazzon. Tényleg őszintén, tényleg abból a meggyőződésből, hogy egy ilyen lehetőséget nem lehet kihagyni, fél év Amerikában, ez olyan lépcsőfokot jelenthet Konrád pályáján, amire nem föllépni bűn. Végül azzal győzte meg, hogy kettejük jövője szempontjából se mindegy. Mindezek mellett azonban lappangott benne egy másik ok is, valami, ami talán fáradtság volt, talán előérzet, mindenesetre olyasvalami, amit úgy fogalmazott meg egyik este a villanyrezsó mellett, ahol a szűk helyen két tányérnyi vacsorával kínlódott: esküszöm, hogy nem bánom, végre egy kicsit egyedül maradhatok és végre egy kicsit elhagyhatom magam. A repülőtéren aztán legszívesebben mindent visszacsinált volna. Mikor Konrád utoljára integetett neki – pici figura a repülőgép kereke mellett, legalábbis azt hiszi, ő volt – és mikor a gép bőgve fölemelkedett, majd pillanatok alatt eltűnt a láthatáron, inkább valami rémület lepte meg, semmint fájdalom. A rémület aztán mindvégig vele maradt, bár enyhültebb és jólnevelt formában, úgy, hogy éppen ki lehessen bírni, de azért egy pillanatra se legyen nyugta tőle. Újabb tápot akkor kapott, mikor végül nem merte tovább halogatni és elment orvoshoz. A következőt akkor, amikor Konrádnak az a bizonyos levele megérkezett, hogy van egy lehetőség, még egy évig maradhat, tisztában van vele, hogy ez új helyzetet teremt, ezért fölmenti Annát mindenfajta

kötöttségek alól és teljes szívével kívánja, hogy ha módja van rá, legyen boldog, mindazonáltal, ha megengedi, továbbra is írni fog neki. Mikor az orvos azt mondta, hogy be kell jönnie erre a műtétre, hirtelen minden világos lett, a dolgok megkapták valódi jelentésüket, visszamenőleg láthatóvá váltak azok az összefüggések, amelyek azelőtt nem, hogy tudniillik mindaz, ami vele történt, ide kellett, hogy összefusson egy pontba; idegileg és lelkileg, sőt, pszichésen, ahogy mondani szokták, egyre jobban megbetegedett és ebből nyilvánvalóan ráknak kellett kialakulni, ami azért is logikus, mert így megoldódnak a dolgok szinte a tökéletességig. Ő maga – most jött rá – eddig is tudta, hogy *gyógyíthatatlan beteg*, hát most már mások is tudják, ez a gyógyíthatatlan betegség akármi lehetett, de most végre valakik megnevezték, azt mondták, daganat, rendben van, ezek szerint így hívják, neki tulajdonképpen a név közömbös, neki a tény az érdekes, amit mellesleg már régóta sejt és most végre bizonyossággá vált.

*

Az ablakon túl kékes derengés és valami halkuló-erősödő sziszegés, – egy kiégőfélben lévő neonlámpa. Itt még két ágy, szemben három, a szembenlévők fehér négyszögeit jól látja, mint néma szélfogók ülnek a csöndben.

Óvatosan felül, körülnéz, mindenki alszik, leszáll az ágyról, belép a papucsába, belebújik a köpenybe, meghúzza derekán az övet, megborzong. Rágyújtana, féligmeddig leszokott, de most rágyújtana. Most már úgyis mindegy. Megint megborzong. A félhomályban a szomszéd ágyhoz lép, az éjjeliszekrényen ott egy doboz cigaretta, óvatosan kivesz egyet, ahogy közelhajol, megcsapja fülét az idegen asszony nehéz lélegzése. Kiegyenesedik, lenéz az alvóra, az arcát nem látja, csak a párnán elterülő meggyűrt hajat, az asszony elhagyott, súlyos karját, a fölfelé forduló tenyeret, a begörbült, üresen meredő ujjakat. A *kiszolgáltatottságra* eddig nem is gondolt, most nézi az alvó idegen asszonyt, kegyetlen, kitakaró tekintettel, tudja, hogy elég lenne hátralépni és a pillanat elszállna, de azt is tudja, hogy nem teszi meg ezt a szívességet magának, mert meg akarja ízlelni, megnézni rendesen, fenékig kiinni a poharat. Ez van, ez marad. Ha akarom, lelököm az ágyról, puffanva esne le, ha akarom, odébbrúgom, ha akarom, nekieresztem a dömpert, odébbtolom, hengergetem, besöpröm, beletaposom a földbe.

Hát azért kellett ennyi évig táplálni, gondozni, gyógyítani, karban tartani, növeszteni és növeszteni a testet, csak hogy a végén nehezebb legyen boldogulni vele. Látja a saját testét, amint ott hever valahol, eltakarításra váró szemétként, nem maradhat ott, mint a lehullott verebek és elütött macskák teteme, muszáj valakinek elvinni onnan, látja a sürgölődő árnyfigurákat, hogyan fogják meg egyáltalán, lepedővel vagy anélkül? és hallja a morgolódásukat: a rossebb egye meg, milyen nehéz.

Hánytató érzés végigélni, ha egy kevéssel eltolódva is az időben, de miközben végigéli, ugyanaz a test még itt megy, mozog, lopózik, óvatosan kinyitja az ajtót, hunyorog a folyosó fényében, visszahajtja az ajtót, végiglépked a kőkockákon, lassan, hogy ne üssön zajt a papucsa, eléri a dohányzósarkot, leül a pálma ládája mellé, be a félhomályba, meggyújtja a lopott ciga-

rettát, beleszív, megszédül és a könyöke hozzáér egy kacskaringósan lelógó léggyökérhez.

Üres az agya, tisztában van vele, hogy valahol már aláírták a halálos ítéletét, bár elvileg lehetséges, hogy haladékot kapott; valakik valahol már tudják az igazságot, de ettől ma éjjel is jól alszanak, hiszen nem is ismerik őt, elintéztek valamit, ami a dolguk és készen van. A részvét különben is csak egy szó, nem lehet vele mit kezdeni. Állítólag jól esik az embereknek, így hallotta, de hogy ez igaz-e, éppoly kevéssé tudja, mint bármi mást. Meg kellett volna vizsgálni a dolgokat, sorjában mindent, kideríteni, mi igaz és mi nem. Erre most már nem lesz ideje, ez valószínű. Biztos csak egy van, a test, amit le lehet lökni az ágyról, esetleg, a többiek kedvéért, lepedőbe lehet csavarni.

Az üresség olyan mély és átható, hogy megfogja a pálma vastag, érdes léggyökerét, megszorongatja, morzsolja az ujjai közt, amitől az a semmi, amivé ő maga szertefoszlóban van, kapaszkodó kis véglénnyé változik, még ez a kapaszkodó mozdulat tellett tőle, ebben sűrűsödött minden energiája, s felfogja, hogy a növény él, és némán hagyja, hogy belékapaszkodjanak, hagyja, hogy egy kis élet átáramoljon belőle a másikba.

Ez a másik végre felismeri, hogy valamit mégiscsak itthagy, füstök és ködök gomolyognak a szeme előtt; egy hosszúlábú fiú megy egy végtelen hosszú utcán, háttal neki, és mintha őt is vonszolná magával, akár egy cipősarkára tapadt nedves levelet; és egy vékony kislány öklendezik amott elzöldült arccal, ráng a teste a görcstől, meg kellene fogni a homlokát, de hiába nyúl feléje, a karja csak nyúlik és nyúlik, elvékonyul, mint egy üstököscsóva, de hiába, nem éri el azt a homlokot; meg egy férfi alakja imbolyog valahol, s állandóan esik rá az eső, jár-kél az esőben, ölelkezik, társalog, étkezik, de az arca már egészen szétázott, egészen fölismerhetetlen; és szirénhangok édeskednek a füstökből és ködökből feléje: levendulaolaj, zenefoszlányok és a szépséges algoritmus, *Isten hozzád, lelkem, fiacskám* és az, hogy *vasszegekkel veretől.*

Reggelig ül a sarokban, zsibbadtan a felismeréstől, hogy sajnálja. Bámulja az egyetlen élőlényt, a viharvert, ritkán locsolt pálmát, amelynek gubancos léggyökerei hozzáértek a kezéhez, s hajnal felé gyűlölni kezdi, amiért itt maradhat és tovább tengetheti egyhangú, néma, mozdulatlanságra ítélt életét.

PÁKOLITZ ISTVÁN

# *Hujéhujja*

*Törte bár a jeget Mátyás*
*Nincsen rajta istenáldás*
*Tirányos tél nekivadul*
*Ki volna más Legfőbb Hadúr*
*Hujéhujja héhuj*
*Héhuj*
*Hegyespöcsü szél fúj*

*Dalmahodnak föllegcsordák*
*Hét ördögök pásztorolják*
*Hancúrozó hófuvátok*
*Rittyentenek örvény-gátot*
*Hujéhujja héhuj*
*Héhuj*
*Hegyespöcsü szél fúj*

*Szent Péter úr tüzet gyújtna*
*A zimankó el-elfújja*
*Cigány-gidra táltos-trappos*
*Jégtarkával égre csapdos*
*Hujéhujja héhuj*
*Héhuj*
*Hegyespöcsü szél fúj*

*Felhörojtok dércsimbókja*
*Csillog mintha gyémánt vóna*
*Söprün száll a Plutó lánya*
*Förmeteg fúj tomporába*
*Hujéhujja héhuj*
*Héhuj*
*Hegyespöcsü szél fúj*

*Szól a bakfütty fiaördög*
*Eztán héttőn lesz csütörtök*
*Szofort zúdit száz galibát*
*Fejtetőre áll a világ*
*Hujéhujja héhuj*
*Héhuj*
*Hegyespöcsü szél fúj*

# *Megfordul*

*Szép nők után meg-megfordul, habár*
*belátja, nincs, nem is lehet esélye;*
*nem sok vizet zavar a vén csatár,*
*hisz alkalmatlan hiú széptevésre;*
*a följebb való években se volt*
*negédes bájolgásra érkezése;*
*holdudvaron kópéskodó kobold,*
*ki fütyült rá, hahogy nem veszik észre;*
*nem szenvedhette az ajnározást,*
*nemigen hajlott gerince és térde;*
*tamáskodván is várja a csodát,*
*mert eljövend a szépek legszebb szépe;*
*meg is megfordul utána, holott*
*az állományból rég leíratott.*

# *Lábjegyzet*

Egyik világban milliók repkednek,
a másikban sirályok.
Nekem a sirályos világhoz
van egy kevés közöm.

Bertha Bulcsu

*Ha választhattál volna, öntudatlan*
*kipécézed a pénzeszsák-világot,*
*ahol milliók repkednek kamattal,*
*mit magadfajta csóró sose látott;*

*kíméletlenül húzhatnád a sápot,*
*meg is únnád, – farodra hízó kappan –*
*fumigálhatnád a rütke világot;*

*ihol keringnek rikácsos sirályok,*
*valuta-ügyek súllyal esnek latba,*
*kiszárójelbe tehedd a sirámot;*

*elveszkelődhetsz immár szakadatlan:*
*a holnapod szimultán áldott-átkos;*
*talántán elbucskázol ötről-hatra,*
*mert közöd van e sirályos világhoz.*

JÁNOSY ISTVÁN

# ELVESZTETT OTTHONOK

*Kabdebó Lóránt interjúja*

KL: – A Jánosy-család egyben kultúrtörténet is – kezdte a művészettörténész Frank János valaha a Firincről (Jánosy Ferenc festőművészről) szóló kritikáját. Környezeted szinte mindegyik – közeli vagy távoli – tagja jelentős személyiség. Családod egyike azoknak a híres magyar értelmiségi családoknak – hasonlóan a Dienesekhez, Polányiakhoz –, amelyekből a világ minden tájára eljutott valaki, – emlékezetes pályát befutva. Ugyanakkor a te sorsod sajátos hullámvasút-mozgást mutat: hol fent, hol lent. Fény és árnyék.

JI: – 1919-ben születtem, Besztercebányán. Szülőházam egy meglehetősen nagy, egyemeletes neoreneszánsz épület volt, nagyapám tervezte. Építési vállalkozó volt és a múlt század 90-es éveiben városi mérnök, aki az akkori igen tevékeny, kiváló polgármester, Csesznák Gyula irányításával alakította ki Besztercebánya modern arculatát, úthálózatát, csatornázását, mivel a házakban lévő kutak már életveszélyesen szennyezettek voltak, létesítette a vízvezetéket, melyet több kristálytiszta hegyiforrás táplált. Létesítményeiért és legendás segítőkészségéért ő volt a legnépszerűbb ember a városban. Mikor körülbelül ötven év múlva először jártam szülővárosomban, meglepett a város Ferenc József-kori arculatának bájossága, meghatódva döbbentem rá, ilyenné Csesznák polgármester és nagyapám tevékenysége és szépérzéke alakította ki. Nagyapám restaurálta a várkörzetet, az átépített állapotból előhívta a donjon földszinti gótikus árkádjait, a nagy plébániatemplom hajóján és szentélyén legalább jelezte a korábban befalazott óriás gótikus akblakkávákat, visszaállította a Mátyás-palota eredeti gótikus képét. Nagyapám kedvenc tevékenysége volt a középkori épületek restaurálása. Például a garamszentbenedeki apátsági templomé. És a városban is szenvedélyesen küzdött azért, hogy a középkori házak homlokzatát ne építsék át modern stílusba. Hát azóta Besztercebánya sokat fejlődött, nagyobbodott, de régi értékeiből sokmindent el is vesztett. Nagyapám idejében még megvolt a Garam menti teljes középkori déli várfal: a régi házakkal együtt, egyetlen bástya kivételével mind lebontották.

Életem első emléke kétéves koromból, hogy leégett a házunk.

KL: – És emlékszel az ottani időre?

JI: – Erre pontosan emlékszem. Átvittek az átellenben lévő házba, a csehszlovák csendőrparancsnok, egy Maischeider nevű szudéta-német úr lakásába, kinek a felesége jóban volt a nagyanyámmal. Amikor kirohantunk a házból, ez a hölgy az ölébe kapott és felvitt magához, és én az ablakból néztem a tüzet. Először egyetlen óriás lángcsóva lógott az éjszakában a tető fölött, az égig ért és fehéren, sárgán, vörösen hajlongott. A tűzoltó autók vízcsóvái meg sem kotytyantak neki. Később, már amikor a láng lelohadt, olyan furcsa volt a ház tető nélkül, és egymásután kicsi lángnyelvek futottak végig a falkoronákon.

A házhoz egy kis erdő tartozott, óriási öreg fákkal, és a fák mélyén állt egy kis lugas. Unokatestvéremmel, négyévesek voltunk, naphosszat ott játszottunk. A kerítés mögött, a téglagyárban ott sorakoztak a téglarakások. Átmásztam a kerítésen és adogattam be a téglákat, ugyanis elhatároztuk, hogy emeletet építünk a lugas tetejére. Egy gyönyörű meleg nyári éjjel meg az jutott eszünkbe, hogy ott alszunk a lugasban. Szüleink megengedték, és máris hozták a matracot, dunnát, párnát. Hát persze nem aludtunk el, füleltünk az éjszaka hangjaira. Hanem egyszer csak villogni kezdett, egyre közelebbről és erősebben dörgött. Mi elhatároztuk, hogy kitartunk, és nem megyünk be. Már egészen a közelben csapdostak a villámok, a vakító fény a dörgéssel egybefolyt. Mi ekkor sem mozdultunk, pedig a szélviharban kísértetiesen csavarultak fölöttünk a fák. Eleredt az eső, ekkor jöttek szüleink, és hiába ellenkeztünk, kapálóztunk, behurcoltak minket.

Nemsokára meghalt nagyanyám is, láttam a halottas kocsit. Anyám azt mondta, nagyanyám az égbe ment. Akkor miért kocsin viszik, miért nem repülőgépen? – kérdeztem.

KL: – Első világranézésed Besztercebányán történt; s hogy kerültetek el onnan?

JI: – A fordulat után már apám nem taníthatott tovább a besztercebányai gimnáziumban. Dunántúli születésű lévén, no meg a tannyelv is megváltozott. Szerencsére rögtön kapott állást a pesti Erzsébet Nőiskola tanárképző főiskolai tagozatán. Hamarosan mi is utána költöztünk. Hetekre vagonlakóvá lettem, mert a bútorainkkal megrakott teherkocsit igen vontatottan továbbították, és anyámmal együtt ott laktunk. Aztán Mályásföldön lett egy kis kertes villánk, kis gyümölcsössel, konyhakerttel. De anyám a hegyek lánya, sehogy sem tudott megszokni az egyhangú síkságon, elhatározta, hogy a mátyásföldi házból és a besztercebányai örökségből Budán, a hegyek között vesz egy nagy házat. Alkudozott egy gyönyörű gellérthegyi villára, de ügyvédje, akinél a vételárat már letétbe helyezte, az egész összeget elsikkasztotta. Így egyszeriben földönfutókká lettünk, és be kellett érnünk kétszobás lakással először az Attila utcában, nem sokkal utóbb a Fény utcában. Ezekről már sokat megírtam versben is, prózában is.

A kétszobás lakás valóságos tömegszállás volt. Egyik szobában lakott a család, szüleim, én, és két öcsém. A másik szobában és a konyhában a többiek. Mindig lakott nálunk egy-egy menekült felvidéki lány vagy árvalány, kisaszszony címen, aki anyámnak a háztartásban segített, aztán hosszabb-rövidebb ideig lakott a nagynéném, továbbá apámnak egyik-másik egyetemi unokaöccse, és végül Géza nagybátyám, aki ekkor már a műegyetemen építész-hallgató volt. Neki már csak a spájzban jutott hely, a polcok fölé barkácsolt magának ágyat, ahová létrán mászott föl. Csodálatos ember volt. Legendás ügyességű, gyémánt eszű. A műegyetemen általában kitűnően vizsgázott, néha azonban elunta a taposómalmot, ilyenkor hetekre eltűnt a Tátrába vagy Zakopánéba, ott megnyert számos síugróversenyt, hazahozott egy csomó arany- és ezüstérmet, vagy egyszerűen áttette a székhelyét Besztercebányára, ott harmonikával járta a falvakat és muzsikált a fiataloknak, akik imádták.

KL: – Hogy hívták a nagybátyádat?

JI: – Hugyecz Géza.

KL: – Ha jól tudom, versben örökítetted meg emlékét.

JI: – Igen, a *Falun* című versem egyik strófája róla szól:

Nagybátyám pörge kalappal a szemöldökén,
halina pantallóban, bocskorban
szalagos harmonikával vándorolt a vad
kék-árny havasok alatt
zöldes-lilás fenyőfátylas alkonyban.
Ködmönös legények mentek utána,
s a lányok: lengő kékliliomok,
táncra keltek az éjszakába.
Szóltak-szövődtek az ős *Valaska*-dallamok.
Láthatatlan dallamszövőszéken
szőtte össze szívüket. Egy faluból másikba
döcögtek vánkosokkal, ládákkal rakott szekerek,
s lettek boldog apák, anyák.
Kérték: maradjon velük örökre,
de ő felment a medvefej-csúcsra,
aludt a gránit szirten,
csak a villámok csapkodtak harmonikája körül.

KL: – Ez a költészet. Mi lett a valódi sorsa?

JI: – Fizikai bátorságban nem ismert lehetetlent. Egyszer fogadott a barátaival, nincs olyan nagy kutya, amelyet ő ártalmatlanná ne tudna tenni. Mutattak neki Óbudán egy óriási dögöt, akkora volt, mint egy tehén. Géza négykézlábra állt és úgy ugatott, de a kutyát ez nem hatotta meg, összeharapdálta. Ekkor a szó szoros értelmében két vállra fektette az ebet. Persze, számos sebből vérezve. Azért emlékszem ilyen részletesen Géza nagybátyámra, mert a felnőttek közül egyedül ő foglalkozott velem. Zajos öcséimmel ellentétben én nagyon csendes és félrehúzódó gyerek voltam, ezért a felnőttek észre sem vettek, egyáltalán nem foglalkoztak velem, amit nem is bántam, behúzódtam egy kuckóba, ott képzelegtem, rajzoltam, vagy éppen szereltem. Nagybátyám fölfigyelt a manipulációmra, és segített nekem. Összeállított egy egész elektromos hálózatot, amelyen kis villanykörték gyúltak ki, és aludtak el. Aztán pontosan elmagyarázta, hogyan működik a gőzmozdony és az autó. Lerajzolta a dugattyúk keresztmetszetét, az áttételeket. De beszélt nekem egész másról is. Ő húsételt nem evett, főleg tejféléken élt, buzdított, én is szokjam rá a tejkosztra. Ugyanis Mahatma Gandhi volt az ideálja, akinek életéről és mozgalmáról sokat mesélt nekem. 1929-ben Géza elutazott Sanghajba, és soha többé nem tért vissza.

KL: – Hogy került pont Sanghajba?

JI: – Idősebb nagybátyám, Hugyecz László mérnök, a szibériai hadifogságból átszökött Kínába, Sanghajban először egy építészeti vállalat alkalmazottja lett, majd amikor jól megvetette a lábát, önállósodott, mint szabadon vállalkozó tervező építész. Kiváló munkáját siker koronázta, egymás után tervezte Sanghaj legfontosabb épületeit, nagy kórházat, felhőkarcoló szállodát, színházat, bankokat, lakótelepeket, templomokat.

Géza nagybátyám egy kicsit hosszúra nyújtotta síelő szabadságát, úgyhogy nem tudta letenni a vizsgáit és így félévet vesztett. Ezen a család kétségbeesett. Megírták Laci bácsinak, az pedig úgy döntött, miután amúgyis szüksége van munkatársra, Géza utazzék ki hozzá, és lépjen be a vállalkozásba. Sehogy sem akart elmenni. Az Orient expressz már elindult, úgy rohant utána, és csak a váltóknál ugrott fel az utolsó peronra. Bátyja csak annyi pénz küldött neki, ami épp elég az Amerikába érkezésig, ott aztán álljon a lábára és a saját keresményéből folytassa útját Sanghajig. New Yorkban beállt egy vendéglőbe tányérmosónak, közben lázasan tanult angolul. Amikor úgy-ahogy megtanult, előléptették pincérnek, majd főpincérnek, ekkor már összejött annyi, hogy eljusson Sanghajig. De közben bélcsavarodást kapott, meg kellett operálni, és az operáció elvitte összes keresményét. Levelében írta, nem altatták, önszemével látta, mint teritik ki a beleit egy fehér kendőre. Aztán mégis eljutott Sanghajba, munkába állt. Telt-múlt az idő, bátyja fiatal felesége, egy gyönyörű, mácskatekintetű szőkeség beleszeretett. Hogy a bonyodalmat elkerülje, elköltözött bátyja házából, és állását is felmondta. Máshol helyezkedett el, és a kínai negyedben bérelt lakást. Valahogy elege lett a fehéremberből. Barátnője lett egy bájos kínai tanárnő, és a lakásában egyre szaporodtak a macskák, lévén macskabolond, és Gandhi követőjeként a szaporulatot nem pusztította el. A macskákon kívül másik szenvedélye lett a motorbicikli. Evvel is sorra nyerte az aranyérmeket, mint hajdan a síugrással. Aztán újabb bélcsavarodás, megoperálták, de már nem tudták megmenteni. 26 éves korában halt meg. Utólag úgy látom, a családnak is, és főleg Laci bátyámnak nagy tévedése volt, hogy Gézára mindenáron ráerőltették az amerikai stílusú gründoló vállalkozó életformát. Semmi sem állt tőle távolabb. Senkinek nem ártó gandhizmusával, síugrásaival, falusiakat bűvölő harmonikájával, vakmerő kalandjaival Don Quijote-szerű gyöngéd költői lélek volt, valóságos Krúdy-figura. Az egyedüli felnőtt, aki gyerekkoromat lebilincselte és elbűvölte. Később mindhárman, István, György, Ferenc, művészi valónkkal Géza útját követtük. Géza halálának volt még egy váratlan epilógusa is. Már rég nem kaptunk tőle levelet, úgy-ahogy már el is felejtettük. Egy napon anyám, tőle egész szokatlanul, mert nem láttam soha sírni, jajongani kezdett: jaj istenem, mi van a Gézával, valami nagy baja történt. Nemsokára jött a távirat, meghalt bélcsavarodásban.

KL: – De térjünk vissza a Fény utcai lakásba, ahol testvéred épp ekkor születik.

JI: – Fény utcai életünk még kavargóbban alakult, amikor anyám nénje, Edit odaköltözött a fölöttünk lévő lakásba. Ő süket volt, aminthogy a férje is, Gerstner Ödön festőművész, rajztanár, különben Latinovits anyjának másodunokatestvére. Nagynéném még kétéves sem lehetett, amikor agyvelőgyulladást kapott, mert a kis cseléd, akire őrzését rábízták, a huzatos kapualjban a bakájával csevegvén, túl soká ácsorgott karján a kislánnyal. Mikor Edit férjhezment, orvosa a lelkére kötötte, vigyázzon, ha gyereke lesz, megvakul. Ő mégis gyereket akart. Terhessége utolsó hónapjában költözött ide, mivel a férje sokat volt távol, mégis legyen a közelében valaki. Megszületett egy kislány, és amitől az orvos óvta, be is következett. Megvakult, ha nem is egyik napról a másikra, de fokozatosan; hogy mind kevésbé lát, ezt nem akarta tudomásul venni, maga akarta fürdetni, pelenkázni a kicsit, amikor már alig látta. Úgyhogy bizony megtörtént, mikor anyám felment, a csecsemő az asztal alatt

ordított és anyja az asztalon kotorászott. Még veszedelmesebb volt a fürdetés, hiszen a kicsi vízbe fúlhatott volna úgy, hogy anyja észre sem veszi. Ilyenkor anyámnak úgy kellett kimarni a kezéből a pólyást, ádáz verekedéssel, mert nénje sehogy sem akarta tudomásul venni vak voltát. Ilyen viszontagságok közepette hordta ki anyám a harmadik fiát, Firincet.

KL: – Ő lett a bevezetőben említett festő, Jánosy Ferenc.

JI: – Ilyen viszontagságok után nem csoda, hogy Firinc olyan erős gyomorszáj-szűkülettel született, hogy az orvos már eleve életképtelennek nyilvánította. Mert nem maradt benne étel: hagyja meghalni. De anyám ebbe nem nyugodott bele. Egy másik orvos azt monta neki, próbálja meg a lehetetlent. Szoptassa minden órában éjjel-nappal, és utána tartsa függőlegesen. Ha ő, az anya kibírja ezt, talán megél. Ilyen napi események közepette éltünk ott a kétszobás tömegszálláson. Életemnek mégis ez volt a legemlékezetesebb időszaka, talán épp a drámaian zajló sok esemény miatt, meg aztán a környéket is nagyon kedveltem. Iskolába a Várba jártam, a Bécsikapu térre, a sok kocsi között evickéltem át a Széna téren, ami kicsit félemetes volt, aztán neki az Ostrom utcának. Rengeteget csatangoltam a Várban az öreg házak között, amelyek emlékeztettek a besztercebányai Fő tér házaira. Szemem megszokta a szépet, a régiest. Mikor átköltöztünk a Damjanich utcába, nagyon hiányoltam ezt a környezetet, a Széna téren a sok lovat, a Várban az öreg házakat.

KL: – A Damjanich utcát említed, oda miért költöztetek át? Volt valami közvetlen oka ennek?

JI: – Igen. 1929-ben, mikor már elvégeztem a negyedik elemit, szüleim ragaszkodtak hozzá, hogy a Fasori Gimnáziumba járjak, ahol apám is tanított.

KL: – Ez az a híres gimnázium, ahol a nagy fizikusok is végeztek.

JI: – Igen, ez volt az a gimnázium, és hát én is oda jártam. Igenám, de mert a villamos drága volt, apám biciklin karikázott oda, ott evickélt hóban, lucsokban a Margit-hídon a számtalan villamos, autó, lovaskocsi közt, csúszkált a jeges úttesten. Erre engem még alkalmatlannak ítéltek, közelebb kellett költözni a gimnáziumhoz. A Damjanich utcába költöztünk négyszobás lakásba, ahol már elhelyezhettük a közben megérkezett besztercebányai bútorainkat. Ezek közül két szoba bútorzata volt kiemelkedően szép. A férfiszobáé és az ebédlőé. Ez utóbbi egy hatalmas, faragott pohárszékből állt, egy kihúzható nagy asztalból, szépen esztergályozott hat székből. Szép arányaival az egész együttes olyan nyugalmat árasztott, mintha a világon semmi sem változott volna meg, pedig velünk már egypárszor ugyancsak minden megváltozott. A férfiszoba bútorzata meg valósággal kastélyba illő volt. Két óriási, kétrészes könyvtárszekrény, a tetején háromszögű címeres, foszlányos oromzattal, velencei barokk stílusú asztal és hat szék csupa spirálos lábakkal, pántokkal, spirálos oldalszegélyekkel. És ugyanilyen négy nagy karosszék, és persze nagyapám faragványos íróasztala. Érdekes módon kerültek a családba ezek a bútorok. Anyám nagybátyja, Skultéty Ede, iglói műmalomigazgató reménytelenül szerelmes volt Madarász Viktor lányába, a szintén festőművész Babiskába. És amikor ez a kiváló hölgy felszámolta lakását, mert Párizsba költözött, Ede

bácsi kegyeletből megvette tőle a bútorait. Így minden darabon a Madarász- vagy Szontágh-címer pompázott, egy dúslombú fa.

A Damjanich utcai lakás legnagyobb vívmánya volt számomra, hogy nyertem egy apát. Ugyanis a Fény utcai lakásban apámat alig láttam, ő, mikor még aludtam, elment kora reggel és mikor este megjött, már újra aludtam. Tudóskodó ember volt, a csöndet kívánta, semmi keresnivalója nem volt a kétszobás tömegszálláson. A gimnázium tanári könyvtárában volt a főhadiszállása, délelőtt leadta óráit, a lyukasórákban tudományos kutatásaival babrált, aztán elment a Király utcai Siposba ebédelni, vissza a könyvtárba, ott aztán egy kicsit szunyókált a kanapén, aztán következtek magántanítvány-órái egész estig, majd még egy kicsit olvasott a könyvtárban. A mellékkeresetre bizony nagy szüksége volt a családnak, hisz a tanári fizetés még egy egygyermekes család eltartására sem futotta, nemhogy egy Fény utcai kolóniára. Elemista koromban nem volt apám, de tulajdonképpen anyám se volt. Beletűnt a tömeglakás nyüzsgésébe. Egyik volt a sok nő között, és még csak nem is közelíthettem hozzá, mint más nőkhöz.

Anyám artemiszi lénye csak taszított. Maradj távol, csak semmi kedveskedés – úgy taszította apámat is, csoda, hogy apám kitartott mellette. Úgyhogy kisgyermekéveim valami nagy-nagy magányosságban őrlődtek le, egyedül nagybátyám, Géza törte át ezt a magányt. Iskolapajtásaim pedig folyton csúfoltak nagy fejem miatt. Bagoly, Buhu, Huhuhu, közöttük valóban úgy éreztem magamat, mint a csali bagoly a héják között, szüntelen ingereltek, sebeztek, gúnyoltak. Fokozta ezt az is, hogy a negyedikes tanító bácsi is folyton gúnyolt, mert nem figyeltem az órán, nem tudtam, miről van szó.

KL: – Ezzel szemben a Fasori Gimnázium más légkört hozott. Itt édesapád is az egyik legendás tanár volt.

JI: – De most, hogy apám nagy, önálló szobához jutott, amelyben függetleníthette magát a család nyüzsgésétől, többet volt otthon. Különben is latin tanárom lett az iskolában, minden nap egy órán át együtt voltunk. Egyszeriben óriássá nőtt előttem.

Nagyon szigorú volt, a fiúk mégis szerették, mert nagyon világosan magyarázott, és volt humora, amellyel még a legkínosabb ügynek is ki tudta húzni a méregfogát. A latintanulás mégsem volt terhes, ugyan keményen meg kellett tanulni a nyelvtant és a szavakat, a többi ment magától, mert minden olyan értelmes, világos volt. És otthon együtt ebédeltünk, vacsoráztunk vele. Ilyenkor, ha anyámtól egyáltalán szóhoz jutott, a történelemről folyt a szó, főleg a magyar vagy antik történelemről. Kiváló volt a magyartanárom is, Kerecsényi Dezső. Így az ő és az apám együttes hatása hamarosan eldöntötte bennem érdeklődésem irányát: irodalom és történelem.

KL: – Milyen könyvtár vett körül otthon téged?

JI: – A férfiszoba tele volt könyvekkel, latin auktorok, történelmi kútfők özöne, és a szépirodalom, a magyar, orosz, német, francia klasszikusok szinte hiánytalanul. Apám még az Eötvös-kollégiumból hozta rajongását a francia irodalom iránt, megjelenésük után rögtön Párizsból hozatta meg a legfrissebb szépirodalmat, Roger Martin du Gard, Gide, Mauriac, Claudel, Duhamel, Cocteau, Proust köteteit. Sajnos ezeket nem olvashattam, mert nem tudtam franciául, viszont annál nagyobb reveláció volt számomra Dosztojevszkij és

Tolsztoj, és a Nyugat költői, Babits, Ady, Kosztolányi, Tóth Árpád, mert ezek is megvoltak, szinte hiánytalanul. A poézisben Babits lett a mentorom, és még valaki, apám családi költője, Berzsenyi. A Berzsenyi-verseken mutatta meg apám a metrikus antik verselés szabályait, így tizenöt éves fejjel már Szapphó strófával verseltem.

KL: – A 20. századi költészetnek számtalan alakját ihleti és vezeti el a költészethez éppen Berzsenyi.

JI: – Berzsenyi nekem nagyon sok mindent jelent. Különben a Berzsenyi családdal rokonságban is vagyunk apám révén, de nekem valami mindennél nagyobb kötődést jelent az ő művészete a klasszikus antik örök emberi humánumhoz és szépséghez. A költészetnek a lényege nem lehet más, mint az emberszeretet és a szépség, ezt ma se szabadna elfelejteni. Még egy váratlan felfedezésem akadt apám könyvtárában, Kant *Kritik der reinen Vernunft*ja. Gyarló német tudásommal ezt a könyvet lapról lapra jegyzeteltem, és ez lett föltámadt filozófiai érdeklődésem alapjává. Egyik osztálytársam, Harsányi János meg Spinoza *Etikáját* adta kezembe, és Einstein relativitáselméletét magyarázta nekem.

KL: – Ő matematikus?

JI: – Hogyne, most Amerikában az egyik legkiválóbb matematikatudós, ez persze a Fasori Gimnáziumban nem ritkaság. A Fasori Gimnáziumban a legtermészetesebb, hiszen tanárom volt Mikola Sándor, aki Neumann Jánosnak, Wigner Jenőnek, Szilárd Leónak is legendás tanára volt. Továbbá Renner János és Faluba György. És ha nem is érdekelt a matematika és a természettudomány, ezektől a nagyszerű tanároktól önkéntelenül is ragadt rám annyi, hogy a modern fizika nagy szenzációit követni tudtam. Külön kell szólnom még Faluba Györgyről. Matematikus volt és a hinduizmus tudósa. 14 éves voltam, mikor a kezembe adta a *Bhagavad Gita* magyar szövegét. A hinduk iránti érdeklődésemet már Géza nagybátyám felkeltette, amikor Gandhi személyét megszerettette velem. A *Bhagavad Gita* meg egy életre rabul ejtett. Fenomenológiája nagyszerűen összevágott a Kantéval, és hozzá még Spinoza panteizmusa. Ez a három lett véglegesen kialakult világnézetem alapjává, úgy éreztem, mind a három lényegében ugyanazt mondja. Később e csodálatos klubba Platón is felvétetett, na meg Schrödinger és Heisenberg. De ezzel már egy kicsit eltértünk a tárgytól, Faluba György különben már akkor kikerült Svédországba, és utóbb a hinduizmus klasszikusait fordította le svédre.

Még egy nagy szellemi élményről kell szólnom, és ezt Babits indította el az *Amor sanctus* kötetével. Ebben az ókeresztény és középkori szövegeket latinul is, magyarul is olvashattam. Így a legnagyobb költői élményeimmé lettek. Ha egyáltalán költő lettem, ennek köszönhetem. E himnuszokat megmutattam osztálytársamnak, Shavernoch Jánosnak, ő is belelkesedett, és ettől kezdve valósággal vetélkedtünk. Ő prózában, én versben. Himnuszt írtam szent Ágnesről, Szűz Máriáról, a Colosseumban agyonkínzott mártírokról, ő meg novellát szent Cecíliáról, Paolo és Francescáról. Nem akarom folytatni, bár a Fasori Gimnázium szellemi légköréről köteteket lehetne írni.

KL: – A tanuláson, a szellemi eszmélkedésen kívül hogyan alakult életed menete?

JI: – Közben én játékból sokat lombfűrészeltem. Összeállítottam egy egész középkori várost. Román és gót stílusú házakból. A főtér plébániatemplomának a jáki templom pontos modelljét tettem. A jáki templomhoz minden évben elbicikliztem. Aztán hogy, hogy nem, elképzeltem egy modern konstruktivista, vasbetonból készített templomot, amely azért a gótika égbetörő arányait őrizte, ezt is kilombfűrészeltem. A harmincas évek közepén Sanghajból Európába látogatott Laci nagybátyám.

KL: – Világhírű építész, számontartja a művészettörténet is.

JI: – Hogyne, hiszen Sanghajban nagyon fontos épületeket tervezett, ezt már említettem, itt ezeknek a képe Magyarországon is ismeretes, hiszen megjelent a *Tér és forma* című építészeti lapban, és később szeretett tanárának, Kotsis Iványnak a szövegével az *Építőművészet* című lapban is.

KL: – Tehát amikor ő hazatért, és meglátta a te lombfűrész-műveidet . . .

JI: – Valósággal extázisba esett. A jáki templomra ezt mondta: micsoda tökéletes arányérzék! Aztán meglátta a modern templomot: hisz ebből a kölyökből zseniális építész lesz. Rögtön megállapodott anyámmal, hogy amint leérettségiztem és elvégeztem a műegyetemet, utána azonnal kimegyek Sanghajba, és ott átveszem az ő tervezői vállalatát, mert ő már nem bírja a tempót, és Európába is azért jött, hogy Neuheimben kikúráltassa a szívbaját. Ekkor én még nem ellenkeztem. 1937-ben leérettségiztem, anyám rögtön előállt, most pedig beiratkozom a műegyetemre, ahogy megígértem. Ennek kategorikusan ellentmondtam. Engem az építészet nem érdekel, szeretem a régi román, gótikus templomokat, patinás középkori városokat, mint Besztercebánya, de több semmi. Legkevésbé érdekel a kapitalista vállalkozás, amilyen ügyefogyott vagyok, nem is lennék képes rá. Slussz, nem leszek építész. Beiratkoztam a teológiára, utána fél év múlva a bölcsészetre. Iszonyú háború lett ebből, mert anyám nagyon erőszakos, és nem tudja elképzelni, hogy a családban valaki ellentmondjon neki, mégpedig ilyen lényeges stratégiai kérdésben. Sokáig igen feszült volt köztünk a viszony, szerencsére négy évvel fiatalabb öcsém, György (bár ő a Képzőművészeti Főiskolára szeretett volna menni, mivel tüneményesen rajzolt, de ő nem állt olyan gyémántkeményen ellent anyám kívánságának) beiratkozott a műegyetemre, és ha nem is Sanghajban, de itthon megvédte a Hugyecz-família becsületét.

Aránylag hosszú ideig laktunk a múzeumnak is különlegesen szép Damjanich utcai lakásban, tizenkét évig, az én gimnáziumi és bölcsészeti egyetemi éveim idején. Külső életemben ez idő alatt nem sok történt, úgyszólván semmi. Délelőtt iskola, délután magántanítványok, akikből apám példájára nekem is kijutott, mert nem akartam anyagilag függeni a családtól. Mélyen az éjszakába: olvasás, eszmélkedés; de legalább úgyszólván egész irodalmi, filozófiai, pszichológiai műveltségemet ez idő tájt kapargáltam össze. Viszont volt ennek az életformának egy óriási hátránya. Csak intellektuálisan éltem, emberekkel alig érintkeztem, így reális emberismeretem úgyszólván a nulla maradt. Aztán a család átköltözött a Fehérhajó utcába (milyen szerencse volt, hiszen a volt Damjanich utcai lakásunkat utóbb lebombázták), én pedig Sopronba kerültem. Beléptünk a háborúba, új korszak következett.

KL: – Mi volt ez az új korszak?

JI: – Nagybátyám, Laci bácsi Sanghajból megírta anyámnak, hogy ifjabbik fiát, Teodort szeretné hazatelepíteni Magyarországra, és örülne, ha jó gazda válnék belőle. Ezért küld pénzt, anyám vásároljon belőle egy körülbelül 250 holdnyi birtokot, lehetőleg Nógrádban, mert az van a legközelebb Besztercebányához. Anyám oly szerencsésen váltotta be a küldött dollárösszeget, hogy azon nem 250, de 500 holdat vett Szirákon, Hugyecz Teodor nevére. Nem sejtette, milyen óriási nyűgöt vesz a vállára, hiszen a birtokot kezelni is kellett, és ez is ráhárult „kiskorú eseti gyámja" minőségben, és mint ilyen, elszámolással tartozott nemcsak bátyjának, hanem a gyámhatóságnak is. És hozzá még eddig sose foglalkozott a mezőgazdasággal, meg sem tudta különböztetni a búzát a rozstól és az árpától. Mégis, és ez rá vallott, a lehető legértelmesebben cselekedett. Tanácsadókat vett maga mellé, unokabátyámat, Jánosy Bandit, aki ekkor már az egész világhírű magyar növénynemesítés irányítója volt a minisztériumban, és egy volt gimnazista osztálytársát, Sáfrány Gézát, a szarvasmarha-tenyésztők egyesületének akkori elnökét. Jánosy Banditól nemesített vetőmagot kapott anyám, Fleischmann-búzát, lucernát, azzal, hogy a termést majd jó áron átveszik, és Sáfrány Gézától 80 üszőt, hogy majd tehenekké fölneveli őket, és úgy adja át. A harmadik évre, 1944 őszére már óriási volt a termés, az üszők is szépen felnőttek, így nagyszerű nyereség volt várható, de az egészet semmivé tette a front. Szokott családi szerencsénk. Szirákon, a birtok közepén egy majorság állt, egy kúriaszerű ispán-házzal, ez lett a családi rezidencia. Ide kerültek az óriási Madarász-féle bútorok, mert a Fehérhajó utcai kis lakásba úgysem fértek volna be. Elképzelhető, anyám milyen elegánsan rendezte be a különleges régi bútorokkal a nagy termeket, úgyhogy az egész ház olyan volt, mint egy különlegesen szép, ódon úri rezidencia, Krúdy világából. Én meg végeztem a teológiát, ugyanakkor a gyakorló évet Budapesten.

KL: – Teológiát Sopronban.

JI: – Sopronban, igen. A karácsonyi, január félévi szünetben sem távozhattam Sopronból, mert ekkor tettem le töménytelen vizsgát, kollokviumot, a nyári szünetet pedig Pesten töltöttem el: a Fehérhajó utcai lakás akkor néptelen volt és teljesen csendes, bevetettem magamat oda, olvastam, tanultam. A Szirákon töltött néhány héten pedig nekiestem kedves zongorámnak, *Wohltemperiertes Klavier*, Mozart, Beethoven-szonáták. És volt egy kedves tanítványom. Nem ismerkedtem össze a környék uraságaival, csak a sziráki szomszédunkkal, Kaszainéval, egy rendkívül művelt öreg hölggyel, és leányával. A kúriában állt egy zongora, amelyen még Liszt Ferenc játszott, amikor a család vendége volt. Ugyanis a család egyik férfitagja a Nemzeti Színháznak volt kiváló színésze, énekese, és Liszt Ferenc meghitt barátja, úgyhogy a nagy muzsikus több alkalommal időzött náluk. Most éppen náluk nyaralt egy távoli rokonunk, körülbelül 14 éves kislány, zárdanövendék, és az öreg hölgy megkért, tanítsam őt latinra. A kislány első pillanatban nagyon megtetszett nekem. Arca szakasztott a Ribera hosszúhajú Szent Ágneséé, aki kamaszkorom bálványa volt, akihez himnuszt is írtam. És most ez a nagy hasonlóság valósággal extázisba ejtett. Csak hát nem udvarolhattam neki, ő zárdanövendék volt, én luteránus teológus, úgyhogy ezzel az édesbús éteri emlékkel csöndül ki rövid sziráki jelenlétem.

KL: – És ezután következik a nagy történelmi váltás, az ostrom, amelyben személyes történetedet is ismerjük, akik verseidet olvastuk.

JI: – Nem sokkal azután, hogy Budapest felszabadult, el kellett indulnom Szirákra. Élelmünk is már régen a végén tartott, ugyanis az óvóhelyen egy csomó éhezőnek szétosztottuk, meg anyám már nagyon nyugtalan volt, mi van a majorban. Az utcán a roncsok között találtam két furgonkereket, tengellyel, deszkából ácsoltam egy ládát, alászereltem a kerekeket, és erős húzórúddal kész volt a kocsi. Rápakoltuk a maradék élelmet, meleg ruhát, hegyibe ültettük kétéves húgomat, Esztert, aki nálam 24 évvel fiatalabb volt és nekiindultunk a bizonytalannak. Első nap Fótig jutottunk, ott megszálltunk az ismerős evangélikus lelkésznél, Zászkaliczky Pálnál, utána az út mentén mindenfelé temetetlen hullákat láttunk, és lódögöket, egy csalitosban pedig egy kamasz kislány hulláját vettük észre fej nélkül. Szoknyája felgyűrődve.

KL: – Ezt is versedből ismerjük.

JI: – Ekkortájt írtam a következő sorokat is: „Ma már csak álmaimban jön fel az alaktalan, mély rémület", stb. Szirákon mindent földúlva találtunk, a 80 üszőnek, tíz ökörnek, négy lónak már nyoma sincs, a magtár kiürítve, legfeljebb söprögetni lehet, a ház kirabolva, a gyönyörű bútorok összetörve. Az uradalmi cselédek csak kisebb károkat szenvedtek, állataik megmaradtak, ők meg már önállósították magukat. Apámmal magunk álltunk be béresnek, lekaszáltunk 25 hold felmagzott lucernát, ennek magját értékesítettük, felástuk a konyhakertet, szántani nem tudtunk, mert nem volt fogatunk. Nemsokára megtörtént a földosztás, az ötszázból száz hold maradt vissza, annak egyharmada erdő, szerencsére, mert állatok híján az ötszázat úgysem tudtuk volna megművelni.

KL: – Ez volt Szirákon, de édesapád mégiscsak Pesten tanított, téged is vonzott vissza Pest.

JI: – Apámmal szeptemberig maradtunk Szirákon, és kétkeziként szakadatlanul dolgoztunk. Szeptember 1-jén apámnak mennie kellett tanítani. Én is vele mentem. A Fasori Gimnázium igazgatója, Renner János engem is örömmel fogadott, mert számos fiatalabb tanár még hadifogságban volt, beálltam helyettesnek, teljes óraszámban tanítottam, magyart, latint, görögöt. Anyámnak egyedül kellett tovább küszködnie, mert az oroszok is, meg a gyámhatóság is kötelezte a fennmaradt birtok megművelésére. A Fehérhajó utcai zugnyi kis kétszoba lassan benépesedett, s hovatovább olyan tömegszállás lett, mint a Fény utcai lakás. Anyám és én laktunk ott, és Ancsa, egy csípőficamos leány Dengelegről háztartásbelinek.

Aztán betoppant anyám húga, Magda, Újvidékről jött, ott maradt a lakása és minden ingósága. Tanár volt az ottani gimnáziumban. Hogy került oda? Fussunk végig az életén, mert az sem érdektelen.

KL: – Megint a Jánosy-féle kultúrtörténet?

JI: – Hát mit csináljunk? Mindig történik valami. Az Erzsébet Nőiskolában szerzett tanári diplomát, de a 20-as évek derekán állást nem kapott. Elment hát ápolónőnek, hamarosan főápolónő lett. Aztán Laci nagybátyám őt is kihívta Sanghajba, ott az általa épített kórházban szolgált három évig. Majd Londonban ápolónősködött újabb három évig. Közben végezte ott az esti egyetemet angol–német szakon. Majd hazajött, elvégezte a bölcsészetet és angol–

német szakos gimnáziumi tanári diplomát szerzett. Most sem kapott tanári állást. Azt ajánlották, mivel kitűnően tud szlovákul is, kinevezik az éppen akkor visszakerült Újvidékre, ott hamar megtanulhat szerbül. Meg is tanult, sőt már tanított is. A fordulat után kiutasították. Most ő is megjött, nemsokára a dunántúli csellengésből megérkezett Ferenc öcsém is, és újdonsült neje, Angibangi terhesen, és végül megjött Dániából Gyurka öcsém, az építész, aki szintén nősülni készült. Így aztán betelt a létszám, szalmazsákok sorakoztak a földön.

KL: – Művésztelep.

JI: – Ez még nem volt az, ez csak éjjeli menedékhely volt. Angibangi hamarosan elvonult Szirákra és ott lebabázott. Csodálatosan szép kislánya lett, Virág. Miután már elválasztotta, otthagyta anyám gondjaira és feljött Pestre. Ferenc közben beiratkozott a Képzőművészeti Főiskolára. Itthon Magda nagynéném tartotta a frontot, Szirákon meg anyám két kisbabával. Ott egyre súlyosabb volt a helyzet. Ha sikerült is egy pár lovat szereznie, azok is milyen ócska cigánylovak voltak, de jött a beszolgáltatás, csillagászati számokkal, olyan gabona-, kukorica-, zsírkvótákkal, amelyeknek egy tizede sem termett meg. Úgy kellett mind megvásárolni. Ami régi családi ékszere volt még anyámnak, az mind rámént. Csóréra vetkeztünk. Közben állandóan ott lógott feje fölött a Damoklész kardja: éjjel bezörgetnek hozzá és elviszik. És hozzá még kuláknak nyilvánították, holott az egész családnak egyetlen négyszögöl földje sem volt. Utóbb még apámtól is elvették a nyugdíjat, kinevezve őt földbirtokosnak.

Még 1945 őszén, osztálytársam, Sikuta Gusztáv festőművész, eljuttatta a verseimet Vas Istvánhoz. Tetszettek Vasnak, és a *Budapest ostromából* című azonnal közöltette a Köztársaság című lapban. Vas segítségével ezután már rendszeresen jelentek meg verseim a Magyarokban, Újholdban, Diáriumban és később a Válaszban. Mivel a lakás annyira megtelt, Ferenccel és Angibangival albérletbe költöztünk, Pásztor György festőművészhez a Dembinszky utcába. Pásztor György özvegy édesanyjával lakott együtt egy kétszoba-konyhás, cselédszobás lakásban. Firinc és Angibangi, továbbá egy képzőművészfőiskolás barátjuk, Sugár Gyula költöztek az egyik szobába, én pedig a cselédszobába.

– Ez lett a művésztelep.

– Ez aztán tökéletes művésztelep lett. Hiszen valóságos gyülekezőhelye volt a különböző ifjú titánoknak. De még hadd beszéljek Pásztor Györgyről. Illegális kommunista volt, valami fantasztikusan alacsony igazolványszámmal. És mint ilyent, a nyilasok elhurcolták az Andrássy út 60-ba, ott vallatták, kínozták, de végülis csodaképpen élve maradt. Drámai szürreális képeket festett, amelyek talán távolról Munchra emlékeztettek, erős, szinte rembrandti fény-árnyék hatással, a kép nagy részét sötétben tartva, egy titokzatos sugárral csak a főalakot megvilágítva. Témái a szegénység, a kiszolgáltatottság kálváriái, kész illusztrációk lehettek volna Dosztojevszkijhez. Sivár nagyvárosi házak éjszaka: az északi fény titokzatosságában most szürkeségük élni kezdett, elszíneződött a szivárvány minden színében, félelmes titokzatosan ragyogtak az ablakok és mögöttük az alvó, asztalra boruló alakok fölött ott virrasztott a gond, a halál. Görnyedt öreganyóka ül az üres konyhájában és tűnődik a semmin, a sejtelmes, sivár rembrandti sötétből csak arca és kezei foszforeszkálnak aranylón. Vagy titokzatosan vergődő állatokat ábrázolt, rajtuk a kín

ágált és vádolt, például egy földre rogyó lovacska esetében, amelyet kocsisa durunggal püfölt és eltörte a gerincét. Igen, ezek a képek mindenekelőtt tökéletesen kifejezték akkori hangulatomat, melyet a bombázások, az elhurcolások, az ostrom és a háború rémséges nyomai határoztak meg, és én megírtam a *Közös temetés*, az *Absint*, a *Budapest ostromából*, *Óvóhelyen*, a *Nápolyi matrózkarnevál* és *Ősz* című verseimben. Mindennél tökéletesebben fejezték ki ezek a képek élményeimet, ki is tapétáztam a kis cselédszoba minden falát Pásztor Gyurka képeivel, mert ezek maguk is már versekre ihlettek. A kis szobában egy sezlon állt, egy szék, és egy hengeres pléh kályha, melynek ajtaján, ha eloltottam a lámpát, a kis nyílások furcsa, mozgó, táncoló ábrákat vetítettek a falakra és a titokzatos képekre. A kályha olyan volt, mintha vicsorogna, és a nagyobb hasonlóság kedvéért még két lyukat is böktem a kályhán kissé följebb, így hát két szeme is ragyogott. Előző kamasz életem szinte teljes élménytelenségével ellentétben a háború borzalmas élményei olyan szörnyű súllyal feküdtek a lelkemre, hogy azokat még hosszan kellett feldolgozni. Ez teljes introverziót kívánt. Miután leadtam óráimat, bevettem magamat a kis szerzetescellámba, feküdtem a díványon és nem akartam látni senkit. Így írtam ébrenlét és álom között montázs-verseimet.

KL: – Begubóztál, verset írtál, ébrenlét és álom határán, szobádban. És a többiek, a művésztelep tagjai és a társaság?

JI: – Az én begubózó életformámmal szöges ellentétben állt a másik szobában zajló élet. Firincéknél mindig történt valami. Képzőművészek, főiskolások és bohémek jöttek össze és élték Murger-Puccini happeningjeit. Szinte minden szombaton, vasárnap dáridó volt náluk. Összeverődtek olyanok, akik úgy érezték, hogy zsebükben hordják a marsallbotot, és a humoros csak az volt, hogy valóban ezek voltak a legtehetségesebbek. Firinc, Sugár, Nuricsán, Orosz Gellért, Megyeri Barna, Wagner Ferdinánd, és mint öregebb testvér, az osztálytársam, Sikuta Guszti. A borról persze én gondoskodtam, mert nekem volt fizetésem. Az élelem nem sokba került, ebédet én a protestáns menzán kaptam, Firincék a főiskolán, a többit meg én vásároltam be. No és a ruhák! Különböző rongyokban jártunk, mert ruháink elpusztultak. A főiskolán voltak viseltesruha-akciók, azokból választottunk olyan fantasztikus darabokat, mint Gulácsy Lajos jelmezei. Én barna csőnadrágban jártam, és olyan bőrzekében, amelynek a mellrésze össze volt hasogatva. Csodás az volt, hogy minket e jelmezekben is mindenütt elfogadtak. Mentorom Vas István, Schöpflin, Basch Lóránt, és ami a legcsodálatosabb, még olyan volt úrilánykák is, akik a zárdaiskolából szabadulva tulajdonképpen most kezdték a nagy életet. Elképzelhetetlen, hogy az ántivilágban szóba álltak volna ilyen topis hobókkal. De hát ez volt e korszak bűbájos fintora. Még az én szerzetesi cellámban is micsoda finom hölgyek jártak, micsoda bundákban. És csak egyetlen lázadozott, miért teszek ilyen nyomasztó, ronda képeket a falra. Legtöbbször egy fillér se volt a zsebünkben, néha valóban komolyan éheztünk, de verseim hónapról hónapra jelentek meg, a legtöbb a legjobb folyóiratokban. Talán ekkor voltam életemben a legboldogabb.

KL: – És a szerelem?

JI: – Mind gyakrabban mutatkozott cellámban egy sárgabundás, igen mutatós leány, fejjel magasabb volt nálam, igen karcsú, jóalakú, szépmozgá-

sú, és háromszögletű arcán elbűvölően világított széles állású, óriás kék szeme, korall színű, fűzfalevélvonal szája. Szelíd őzike nézése valósággal elbűvölt, s megvallom, az első pillantástól fogva nem voltam közömbös iránta, ami azt jelentette, hogy álmaimnak, félálom-fantáziálásaimnak fő heroinája lett. Ekkor kezdtem leírni álmaimat versben, automatikus írással. Az első ilyen a *Mondd, ki vagy?* című, amely egy margitszigeti esti csatangolás emlékhangulata, a közepében egy látomással, amelyben a lány áttűnik Rembrandt Száz forintos lapjának Krisztus-imagójává. Ennek a versnek zenei előképe is van, míg fogalmaztam, a *Hammerklavier* lassú tétele szólt lemezről, Wilhelm Kempff-fel. Csatangolásaink fő színtere a Margitsziget mellett a budai Vár volt, akkor még szörnyűségesen romos, kaotikus, elvadult. Arról beszélgettünk, hányan maradtak a bombázások nyomán holtan a romok között, szóba került a Regent-ház esete, ahol az óvóhelyre rázuhant a sokemeletes ház törmeléke, úgyhogy a bent szorultakat már nem tudták élve kimenteni, mert az óvóhely nem omlott össze, levegő, élelem és víz fogytán lassú halállal múltak ki.

KL: – Ha jól tudom, ott halt meg Gulácsy Irén, az írónő is.

JI: – Erről emlékezik egyik versem, a *Séta a romok között.* Nagyon szeretem ezt a versemet, mert itt a két mélyen rokon téma, szerelem és halál teljesen zenévé oldódott. Ez már Schumann muzsikája, a *Csellóverseny.* Közben törvényes férj és feleség lettünk, pedig összeköltözésre anyagiak híján vajmi kevés volt a remény. Éva a Sarolta nevű lánykollégiumban lakott, éppen most készült a pedagógiai vizsgájára. Én, hogy közel lehessek hozzá, meg hogy mégis találkozhassunk valahol, a Pusztaszeri úton vettem ki albérletbe egy padlás-szakaszt. Megyeri Barna ajánlotta, ő lakott a szomszéd részlegben, Wagner Ferdinánddal együtt. Másik szomszédom egy zeneszerző, Patasich Iván. A családjával együtt lakott ott. Szobám manzárd ablakán sárga zsírpapír. De ez csak szimbólum volt, mert a tetőcserepeket a becsapódó aknák ugyancsak szétzilálták, számtalan résen kandikáltak be a csillagok, amelyek félelmes erősen szikráztak a 15–20 fokos hidegben. Beesett a hó, úgyhogy reggelre a télikabátom, amit a takaróm hegyibe magamra terítettem, itt-ott egész fehér lett. Mondanom sem kell, éjszakára mégjobban felöltöztem, mint nappal. Nappali ruhámra ráhúztam egy tréningruhát, szvettert, a fejemet kendővel vastagon bebugyoláltam, csak az orrom maradt kint, mégis reggelre sokáig nem bírtam feltápászkodni, úgy meggémberedtek a tagjaim. Ennek a korszaknak verstöredékeiből állítottam össze egy montázst *Apró padlásszobánk* címmel.

---

*A Magyar Rádióban 1987. március 6-án elhangzott beszélgetés átdolgozott változata. Szerkesztő: Dénes István.*

NÉMETH LAJOS

# GYARMATHY TIHAMÉR KÖSZÖNTÉSE*

Tisztelt Megnyitó Közönség!

Jó, hogy a Budapest Galéria a kortárs művészet, vagy pontosabban, a napjainkban készült művek bemutatása mellett vállalkozik a közelmúlt progreszszív tendenciáinak felelevenítésére, mint példázta ezt az ugyancsak e termekben megrendezett *Európai Iskola* tárlat. Persze, tegyük hozzá, lényegében az is kortárs művészeti bemutatás volt, hiszen a művészettörténeti egyidejűség nem mérhető néhány évtized naptári, fizikai időmértékével. Most is valami ilyent láthatunk itt, egyszerre megelevenedik a múlt és szemlélhetünk valami nagyon is kortárs művészetet, amely a tényeket tekintve ugyan több, mint három évtizede koncipiálódott, de nemcsak annyiban kortárs, hogy ma is időszerű, ma is hat, hanem valójában most válik a szó szoros értelemben is kortárssá. Hiszen a kortárs-lét feltétele a nyilvánosság elé kerülés. Mindaddig, míg az nem történik meg, a művek csak propozíciók, hiszen csupán a társadalmi nyilvánosság előtt nyerhetik el végső legitimációjukat, kaphatják meg a műként elfogadás pecsétjét.

Mert Gyarmathy Tihamér most bemutatott fehér-feketéi, e nagyerejű fotogrammok születésük éveiben az akkori kulturális szituációban nem kaphatták meg a nyilvánosságot, ténylegesen csak most foglalhatják el a magyar művészetben nekik dukáló helyet, visszamenőleg is igazolván megszületésüket és némiképp átrendezvén az akkori művészeti struktúrát, hiszen egy kor művészete nem csupán a hivatalos legitimált művekből szerveződik, hanem összetevője a „rejtett művészet" is, amely ugyan születésekor nem kapott fórumot, de létrejött és várta a társadalmi legitimációt, amely immár Gyarmathy fotogrammjai számára is elérkezett.

Előbb az *Európai Iskola* tárlatát említettem. Azt a kiállítást némi bírálat érte, hogy összemosta az *Európai Iskola* és a *Galéria a 4 világtájhoz* művészetét. Most valóban a *Galéria a 4 világtájhoz* szelleme éled újjá – csak monumentális méretekben s jó, hogy így történt, mert e fotogrammok igazából ilyen dimenzióban tudják kifejteni hatásukat.

Kevés mű prezentálja jobban, hogy mit is értett Kállai Ernő „A természet rejtett arca" címen, mint e fehér–fekete sorozat. Emlékezzünk a kis könyvecskére – szerepelt benne egy sematikus ábra: Az eszterlánc porzóinak rendje. E furcsa-szép geometriai tökélyű hálózatot választotta Kállai könyve címlapképének is. Mintha valami hasonló ábrázatok, textúrák, erővonalak jelennének meg itt is – bonyolult kollázsokká, megvilágított és sötétben hagyott részek ütközésévé, transzparenciákká, egyszerre szigorú és szétfoszló szerkezetekké szervezve és poetizálva. Mert egyszerre tevékenykedett itt a szerkesztő logika és a sejtelmes térélmény intuitív rögzítése. Levélerezetek, sejtcellák rendje – és kozmikus örvénylés, imaginárius révület. Kétségkívül Gyarmathy Tihamér művészetének legnagyobb erényei találkoznak e fotogrammokon. Ezért is fogadhatjuk oly örömmel feltámadásukat, és mondok köszönetet Gyarmathy Tihamérnak e művek bemutatásáért.

*Elhangzott 1987. február 3-án a Budapesti Kiállítóteremben.

PÁLINKÁS GYÖRGY

# Csöndjeink tréfálkoznak velünk

– *Mammatusz!* – biztatta magát ily örömre, kedves Hermina, az a felismerés, amikor a felhők leíró könyvét a párás fűre tette, az angyaloktól nedves, mégis létező földi dolgok alig-nőtt-sírján-ki aljnövényzete tetejére.

– Emlő alakú felhő, mondta, s a gyermekét türelmetlenül vezetgető anya rózsás kezét erőszakolta lépegető tekintetére, mintegy vétkezéseit a türelemnek.

Megváltoztathatatlan pillogása ez szemünknek, s belenyugszik a felismerésbe, mint az elfojtott szándék. Ezért is hívogatnánk az ablakunk alatt elmenőt, de tudjuk, hogy hiába, mert neki célja van most és éppen amarra.

És úgy nyilvánvalóan lóg ez a felhő és nem fél a fenti huzatoktól, melyek ernyedten tartják himbáló kedvét, s ha rákérdeznénk a bordáktól elszakadt lötyögésre, azt mondaná: „eljöttem, kérdésed bátorít tökéletlenségem elviselésére."

Nem állhatott szándékában annak a tájnak figyelme, amely oldalvást rátelepedett arra a délutánra az időjárástól függetlenül. A bőrén át érezte, hogy a lemenő nap tört fénye a felhőkön csöndre intő madárdal, mi elnémul, ha kérdezzük. Mint ahogy hallgatag marad a szép nő és a kijáratot elálló aliggyermek a kerek szemével, ha megszólítják.

Elindult hát akkor, mint mondta, kedves Hermina, látnivaló után, mert felejteni kell, mielőtt belep az este, ahol idejét méri az emlék, ellenkezőleg a napvilágon foghatókhoz, ahol csak a reggeli árnyak hordozzák még az éjszaka pillanatokban mérhető rátalálásait.

Mindig tévedek, mint a hazudozó gyermek, aki azt akarja, hogy igaza legyen, csak hát külső zajok is keveredtek ehhez a padra ültetett, torkomigér-föl erőszakol-távollétemhez, mint egy nagypapa befelé nyelt sírása az elmúlás fölött, – gondolta így, Hermina.

– Erre építettem az életem, mondta, s leült akkor egy padra, mint a völgybe ereszkedők próbája, vagy az apjával karonfogva menő kamaszodó lány, csak ő tudja, miféle örökkévalóság birtokában.

– Azt akarom, hogy barátok maradjunk, mondta akkor, s vetkőzni szeretett volna, de tudta, hogy a másiknak erre már nincs füle. Mégis időtlenné vált hite, s mint egy elköltözött rémület, meztelenre vetkőzött abban a lakásban és szépségének tudatában, meg úgy is, mint akit a kapu előtt várnak egyetlenségének hiányában, hogy szeressék. Virágcsokor, mitől szabadulni szeretnénk, de nélküle nem találnánk másra.

– Nem valódi, de az ujjbegyes szerelmeskedés után föl kellene állnom, hisz én kezdtem, de úgy, hogy ne sértsem meg a másikat, mivel mégiscsak meghallgatott. Otthonos utcasarkok jutnak el emlékeimig, majd lemegyek be-

szélgetni a nagy tervekről, végül is. Meg valami nyílásokról beszélt akkor, szép Hermina, meg a nőstény angolnák különös vándorlásáról. Egy olyan menyasszony-ágyról, ahová a nőstény angolna több tucat napon át jut csak el, s a végén, ki tudja miért, amikor érteni kezdi helyzetét, már csak vágy marad szerelme ebben az úszni tudásban.

A város főterén meggyújtották a lámpákat. Egymás után vetítették sárga fényköreiket, mint aki keveset beszél, lassú ritmusban, szüneteket hagyva, ahol tere nő a szavaknak. Egyik-másik lámpa fénye felerősíti udvarát, majd javítgat helyzetén, és igazodik a többihez.

Csöndben maradni, mint a kamaszodó lány-mell, hiszen látszik, hogy szándékosan nem veszi át terhét a bennső hangok végére-járni-akarok-merttelítve-vagyok-szédületének – gondolta, kedves Hermina, miközben nem akart ily részletekre figyelni. Talán nem is ezt látta akkor a főtérről, s csak alig merem követni elhaladását azon a sétányon, ami a főtértől csak pár száz méterre esik.

– Nem akarom, hogy így magamban nevessek ezen az ismert tájon. Cigaretta-füstöm már-már behatolás, ahogy saját segítségemre siettem, mert honvágyam van, mint annak a szárnyas embernek, akinek a felhőkből leeste megfejthetetlen kalligráfia, – mondta ezeket, Hermina, oly természetes zümmögéssel, amely számomra csak az Ön szájából felfogható.

– Nem szeretem ezt a hasztalan tombolást, nemem győzelmi fülbejutását. És még akkor jó, ha ezáltal virulni akar a belémbeszélgető. Fogják föl mindannyian, hogy ajándék vagyok, amely lemarad a kívánt kifejezési vágyban. Én eljöttem és szószerint, mert amire vágytam, az nem fontos, csak azt szerettem volna mondani, hogy végképp önbe fojtottam a szuszt, mert dacos szerelmi fölállása kényemre és kedvemre hagyatkozott, s ennek törvényeiről már nem akarok tudni, – mondta Ön, kerülve minden belemagyarázást.

Elindult akkor, kedves Hermina, a sétányon át, s nem engedett annak a hiánynak, amelyben fokozati kérdés maradt az Ön mellett elhaladók megítélése, hogy hordozzák-e *az esztétikus létezés megejtő varázsát.*

– Most még fürge a fény a felhőkön, és jó, hogy kitartóan szemembe verődik – mondta –, mert ezek a hátfények a vadgesztenyefákról fölfele nyújtják a szembejövőket, s így mint hallgatag elhaladónak, már kerülgetnem sem kell őket, valami elvetélt szerelem igazítja bámész lépteiket, még ha olykorolykor vissza is lesnek árnyékuk mögé a téren túlra.

– Miért, miért, hogy a közeledő este oldja föl a szerelemnek fényben ajándékokkal kacérkodó ígéretét, és sötétedéskor már csak szókimondók maradunk mindarra, ami elmondhatatlan – gondolta így, kedves Hermina.

– De azért jólesett a püspök szobra mellett elhaladva hallani vélni szavait: „öröm látnom Önt, Asszonyom, s hangja nem különben boldogít e talapzaton" – mesélte nékem, ó kedves Hermina.

Mert mi célja volt és milyen komoly, hogy az a kicsi szalmakalapos lány, ott azon a téren, patentharisnyásan belenevetett a vak kéregető kimondhatatlan tekintetébe, aki botját bal kézzel tartotta, legalább húsz centire a földtől, hogy jobbjával eltakarhassa a napot. Belenevetett, hát persze hogy bele, mint azok a körülállók, akik nem segítenének, csak figyelik, hogy a törpét, aki Los angelesből maradt itt, mert tovább ment a cirkusz, hogyan segíti föl húgomasszony, a szép, fiatal nő a mozinézők zsöllyeszékére.

Hát így vágódott magának a háború ebben a liliputi moziban, kicsi Hermina, ahol a fölhajlós szék bizony kutya-szűkölés.

Törpe-léptékűvé zsugorodott a tér, s mint a nejlonnal letakart lélegzés epilepsziás rángásai, úgy lüktettek szemében, Hermina, a feltámadás megindultságának könnyei. A felhő-királyság ügyet sem vetve Önre, óriás ujjbegyeket eresztve, már minden földi tereken túlhajolva, elnehezülten szivárgott. De úgy, hogy minden cseppjét, mintha visszarántva engedné el ebbe az önpusztító zuhanásba, s valami láb alól támadó szél, ó Hermina, könnyét egy sündisznó hátára szúrta.

Föltámadunk, mászik ki alólam ennek a vonuló csöndnek sínpárás verítéke, akár a különb-különb célpontokra lövöldöző katona hite: „talán nem fúródik bele golyóm a szemközti ismeretlenbe, csak valami másvilágba." Föl kellene ásni ezt a teret, és esőben, ebben a felhős időben, amikor gyökeret ereszthet a fűmag és hegedülhetnének itt annyian a lányok, hogy a róluk készült fotográfia már titokzatos gyakorlóteret sugallhatna a későbbi nézőnek. És majd kiosztják ezeket a képeket a gyöngéd háborúzóknak ebben a félbehagyott feltámadásban – jutott eszébe ez az észrevétlen örökhagyás akkor, ó Hermina.

– Nincsenek is annyian a lányok itt a téren, hogy halsikoltásuk fölerősödjön ebben a bugyborékoló esőben, ahol csak a sárgás levelek fonákja olvad össze a gyermek elalvás előtti apahivogató kényszerével. Hát kit is gyászolhatnának ők, mikor a remélt szerelemben melankolikus vágy marad csupán *az egyszer*. Egyszer ugye, és úgy estefelé bemegyünk abba az utcába és ugye, ha egy kicsit is szeretsz, rám temetkezel, ha meghalunk, mert így szeretném, mondta, kedves Hermina.

Egy kihalt, vagy jobban mondva már nem létező nyelvet lenne szükséges kötelezővé tenni az oktatásban, ahol a hallgató vágyat érez, hogy otthonosan beszéljen ily fordulatokban: „emlékszel kedves", vagy: „ha rád figyelek, úgy tűnik, egyszerre két irányból tűz a fény, s árnyéka egyetlen, mint a vonuló felhők alatt a fák koronájának helyben maradása."

Tudom, kacaghatna ezen a végső tervemen, kedves Hermina, de sétabotos szemem így barátkozik lépteivel, s ha van kevés híján egy perce, fontos nekem. Azaz hát, csak szépségtapasz, mint sebzett-szárnyú madár röptén a vadász figyelme. Ne gondoljon rögtön azokra a befüggönyözött kávéházi ablakokra, ahol a függöny mintás szövete percnyi időre sem hagyja állni szemünkben azt a bemozdult pillanatot, mikor sehová sem néz a téren áthaladó. Nem baj. Még az sem, hogy ezen a téren nem zenélnek, mégis félre fordított fejjel belehallgat e csöndbe egy konflis elé fogott ló, megnyalva időről időre, mert a belső ritmus járja, a kocsirudat.

– De az a kisasszony ott, erre ügyet sem vet hosszú szoknyájával a sárga porban, mert a szépek járása türelmetlen, és fájdalmat okoz ebben a helyrehozhatatlan percben – mondta akkor, szép Hermina.

– Megáll a tér, s félig kidőlt kerítése, akár kibomló hajamból a csat. Ó, püspök úr, hadd hajlok le érte! – szólalt meg így aztán, kedves Hermina, mint aki az étkészletéért bukik le észrevétlen a terített asztal melől.

És lehajolt akkor Ön. Szeme az emberi lépték határainak engedelmeskedve akaratlan követte kezének árnyékát, amely a felhőprizmáktól, vagy a

felerősödő téri lámpák fénykörétől eredhetett. Ujjainak megnyúlt árnyéka madárnász földi elrobbanásának cserepein állt meg.

– Halott tojásra leltem – mondta később, Hermina – s ujjaim így kinyújtóztatva, mint horgos fésű, beletúrtak földi szüzességének most már örökkévalóságába.

Rendszerint hűvös marad a képzelet az efféle szemmeregetések iránt, mi fizikailag is meztelenre vetkőzteti a jólöltözött szenvedélyeket, mint ahogy Ön után néztek a téren az akkor megfordulók. S belülhordott szándékukat megszállottan fölkavarta az Ön lehajlása.

Gondolom nem csupán udvariasságból töprengett el kissé azon, hogy ártson-e, vagy hogy hol vagyok, mikor már megfáradtam normális magamtól.

– Hát így juthattam el szemérmetlenségemig, hogy nem félve a büntetéstől, volt-leány-természetem nem állt ellen ennek a látszólag alulmaradásnak. *El nem veszik szerelme kincsét senkinek is.*

– Apa, ugye fölkeltesz, hogy veled gyakorolhassam a geometriát! Végül is hosszabb árnyékszöget zárok le, mint a szép fehér szoknyás hölgyek napon maradt ácsorgása, ahogy lehajolva látszom a felhők alatt, pornográfiám ékes repertoárjaként – kápráztak így apró fekete pontok, egészen a szédülésig szeme előtt, drága Hermina.

– Csak el ne essek, mint az a hölgy ott a századvégi hatalmas kirakat előtt, amit nem takart kanavász a visszaverődő fények elől, s a túlsó térre akart átjutni igyekvőn a tükörkép káprázatára hagyatkozva. Utolsót csörömpölt a látvány, s az az *apró muszáj*, mi dolgai iránt űzte, „mert vásár van és heti piac, s nekem epret kell hazavinnem", aortás-piros-habosan hevert a járdán.

– Haza akarok menni, mert lehetséges, hogy egyedül vagyunk karunkra akasztott kis kosarainkkal a világegyetemben – függesztette szép tekintetét a bugyros felhőkre, drága Hermina.

BIHARI SÁNDOR

# *Jó reggelt, világ*

*Mint aki sehonnan*
*valahova érkezett meg,*
*s az egyetlen világnak*
*nézi ezt a reggelt.*
*Fölötte nem billen meg*
*sem erre, sem arra az ég,*
*játszik a felhőkkel, ahogy*
*elunja magát a kék.*
*Havazik a Földre, az*
*űrben repülő hógolyóra.*
*Felhő a felhőre hiába*
*hömpölyög, süt a Nap a hóra.*
*Nézem, hogy jár a világ, mint*
*karomon az óra,*
*ahogy járok én is,*
*lépkedem hóból a hóba.*
*Látom a hó pihéit,*
*ahogy némán is csengve-*
*bongva a Földet elérik,*
*mintha láthatóan*
*muzsika szólna.*
*Én már jártam itt. A tárgyak,*
*ahova tettem valamikor,*
*azon a helyükön állnak,*
*látszik a reggeli fényben,*
*hogy visszavártak,*
*úgy, mint ami előmbe*
*jön, a háziállat.*
*Most szorul el a torkom*
*minden itthagyott*
*mozdulatomtól.*
*Boldog vagyok,*
*hogy mindent fölfoghatok,*
*újra láthatok,*
*elmondhatom a láthatatlan*
*mondatot.*
*Társának fogad el a*
*befejezetlen dolog.*
*A világ, mintha új*
*lenne, úgy ragyog,*

*hiába, hogy a múlt idő*
*meg a jelen idő*
*egymásban kavarog.*
*Vagy csak nekem szokatlan,*
*hogy ami van,*
*a szememben meg az agyamban*
*ott van.*
*Már együtt élek*
*a világgal,*
*mint a madár a leveles*
*ággal.*

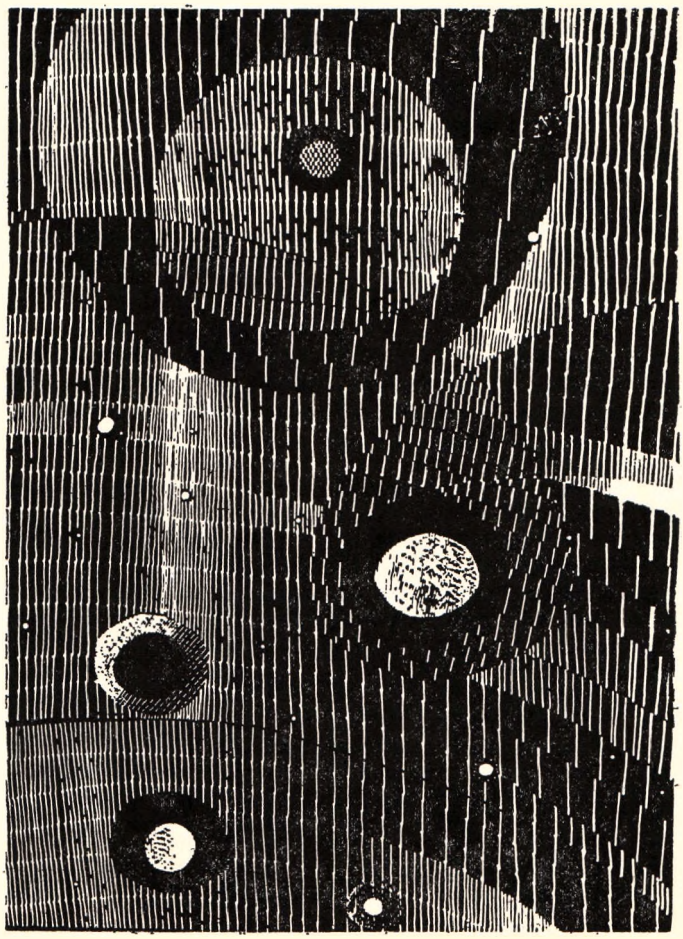

TARJÁN TAMÁS

# A HÍJA HELYE

*(Filmlevél)*

*. . . Így keletkezik egy személy*
*még csak hijának a helyén se.*
*Valamint minden esemény*
*egy nincs-mi-hogy félreértése.*
*(Tandori Dezső)*

Némi meglepődéssel, csöndes tiltakozással és enyhe szomorúsággal vettem tudomásul a tényt, hogy az idei, a tizenkilencedik (vagyis egy híján huszadik) magyar játékfilmszemle után szinte egyöntetű volt a hazai szakemberek elégedettsége. Egy igényes összefoglalásból idézve – a többi áttekintés helyett is: „A legutolsó esztendő magyar filmművészetének sincs semmi szégyenkeznivalója, akár más európai országok filmtermésével, akár a magyar kultúra egyéb ágainak legfrisebb teljesítményeivel állítanánk párhuzamba. Szól történelmi múltunkról, rögzíti a jelen állapotát, eligazodást keres az emberi kapcsolatok konfliktusaiban, rejtett igazságtalanságokra döbbent rá és ismeretlen dokumentumok feltárásával szolgál mind a jelennek, mind az utókornak." Igaz; nagyjából. De az is, hogy más európai országok *teljes* filmtermését inkább csak „saccra" ismerhetjük, a magyar kultúra egyéb ágai közül a prózairodalom pusztán Temesi Ferenc *Por* című regényének csak eddig megjelent első kötetével is több izgalmat keltett, mint a *játékfilmek* szinte hiánytalan mezőnye. Történelmi múltunk ezúttal csupán Vitézy László *Érzékeny búcsú a fejedelemtől* című Bethlen Gábor-filmjében kapott tablót – s a vak is láthatta, hogy ez a közepes parabola történelmi jelenünkről szól; közvetlen közelmúlt és jelen összefonódik, ha az emberi kapcsolatok konfliktusairól és a rejtett igazságtalanságokról gondolkodunk. Az ismeretlen dokumentumok föltárása is bonyolult kérdés – hiszen például Kósa Ferenc *Az utolsó szó jogán* című, doktor Béres Józsefről, a Béres-cseppek föltalálójáról forgatott négy és fél órás filmje hosszú esztendők várakoztatása után kerülhetett csak a közönség elé, s kétes vigaszul hozhatott díjat rendezőjének, aki nem orvosi kérdést, gyógyászati ügyet, de nemzeti problémát képezett le: „Az ország nehéz helyzetben van. Ha ki akarunk lábolni öröklött és újratermelt bajainkból, mindenekelőtt, vagy ha már másként nem megy, további késlekedések nélkül szembe kell néznünk az igazsággal. Tegnap könnyebb lett volna, de holnap biztosan nehezebb lesz, mint ma. *Az utolsó szó jogán* című film ezt a szembenézést ajánlja, a maga szerény eszközeivel ebben próbál segíteni." A dokumentumfilm egyébként ebben az esztendőben is megkülönböztetett figyelmet érdemelt. Kósa műve mellett, sőt előtt ott van Gulyás Gyula és Gulyás János *Én is jártam az Isonzónál* című munkája, amely középső részként illeszkedik egy trilógiába; s ott van legelsősorban a nyolcvanas évek legmaradandóbb filmtörténeti fejezetét alkotó Sára Sándor ugyancsak több elemből álló *Keresztútonja*, amely a dokumentum-dramaturgiában eddig meg nem hódított csúcsokra hágott. Ahogy Illyés Gyulától a *Puszták népe* úgy szociográfia, hogy inkább és teljesebben regény – akként krónika Sára filmje is: filmdrámának hat. A bukovinai székelyek kálváriajárásáról később részletesebben kell szólnunk.

A szemle összképe lehetett volna tehát megnyugtató is – ha a játékfilmek kategóriájából sem hiányzik legalább egy-két kiemelkedő, a tisztes iparos átlagot magasan meghaladó darab. A levetített művek a forgatókönyvek meglehetősen szűk tematikája és közepes színvonala miatt kiváltképp elárulták, hogy kiugró kvalitással nem

rendelkeznek. A hasonlóság, az egységesség, a közeli rokonulás látszata viszont a legégetőbb kérdésre is nyersebben, gyorsabban nyitotta rá a képkaput. A történettudomány már jó egy évtizede nyomatékot adott az identitás, az önazonosság kérdéskörének, főleg – de nem kizárólag – a századelő viszonyait elemezve. Az 1987-es filmszemle arra kétségtelenül rádöbbentett, hogy napjainkban az emberek többsége képtelen pontosan koordinálni önmagát, definiálni létét. Az Isten az ember teremtését Évával réges-rég befejezte, s ma roppant nehéz, magányos küzdelem az önteremtés, hisz – *kinek a képére?*

Gazdag Gyula *Hol volt, hol nem volt*-meséje a valóságból vétetett. A cseperedő Andris igazi papája eltűnt valahol *A varázsfuvola* díszletei között, így szép mosolyú és messzire tekintő, biblikus nevű anyja, Mária egyedül neveli őt. Amíg fényes nappal a fejére nem esik egy tégla. A rajzfilmekben és paródiákban elkoptatott ötlet új tartalmakat, sötét metaforikusságot nyer a fekete-fehér nyersanyagra fényképező Ragályi Elemér kamerája előtt. Azt a bizonyos téglát szerelmi hancúrozáshoz készülődő izgatott galambok rúgják ki a helyéből; a vakvéletlen áldozata egyben a szerelem áldozata is...

Anyja halála után a gyerek nekiindul a világnak – Magyarországnak –, hogy föllelje apját. Hiszen Orbán Antal gyámügyi előadó sok évvel ezelőtt elmagyarázta az értetlenkedő édesanyának, hogy fia érdekében az okmányokban fiktív apát kell föltüntetnie. S mi a legkézenfekvőbb vezetéknév? Orbán.

Az elveszett és megtalált személyiség tragikomédiája lett a *Hol volt, hol nem volt.* Andris valóságos odüsszeiát járva kutatja vélt apját, kitalált címen. Orbán Antal viszont, mivel valószínűleg nagyon sok gyerek *apukája lett* gyámügyi ténykedésének egyformán pergő szolgálati évei alatt, hirtelen megvilágosodva szeretné megsemmisíteni különös, kitalált, az ő nevét viselő alteregóit. Sokszoros apaságában átérzi az apátlanok árvaságát és a saját kopár agglegényélete árvaságát is. Igyekszik összeszedni és megsemmisíteni mindazon aktákat, amelyekben valódi gyerekek költött apáit – Orbánokat és nem Orbánokat – adatként őrzi a tinta. Vagyis a gyerek erőnek erejével, a „nagyon kell, nagyon akarom!" varázslásával szeretne megteremteni, kézmeleggel maga mellett érezni valakit, aki nincs; Orbán Antal pedig tucatszor tucatnyi példányban szeretne megsemmisíteni valakit, aki van. Ezt a paradox ellenmozgást Györffy Miklós és Gazdag Gyula önmaga lendületét nagyjából csak feleútig bíró forgatókönyve egymástól függetlenül játszatja le: a gyerek nem tud erről az Orbánról, és Orbán nem tud erről a gyerekről. Harmadik főszereplőként a Lány kapcsolódik a történetbe, a szintén magányos, munkájától szintén megcsömörlött ápolónő. A kalandsorozat további állomásai nem is szorulnak részletezésre, a mese dramaturgiája a mind hajszoltabb mesehősöket groteszk „szent családként" pásztorolja piciny nyájba. Az apátlan-anyátlan gyerek, a gyermektelen-férjezetlen nő és a nőtlen-gyermektelen férfi együtt... – íme, az ideális családmodell. Csak nem itt e Földön. Hatalmas vasmadár szárnyain emelkednek a magasba, az ég felé: mivel különböző okokból mindhármukat üldözik, csak így menekedhetnek. A mese logikája az, hogy helyreálljon a történet elején kibillent világrend. A *Hol volt, hol nem volt* azonban olyannyira a mai valóságban gyökerezik, hogy a suta fölszárnyalás nem a csuda erejét, csak az emberi és alkotói tehetetlenséget bizonyítja. A „Még ma is élnek, ha meg nem haltak" záró formulája nem üthet pecsétet a látottakra. Az a csuda, hogy eddig meg nem haltak. Azzal haltak meg, hogy elrepültek. A *halottság* képzete egyébként az ápolónővel foglalkozása, rideg kórházi környezete, a férfival önpusztító visszafutása, kivetkőzése, teljes egyedülvalósága, a gyerekkel anyjának sorsa miatt együtt jár.

Gazdag munkája a valóságos és a jelképes história kiépítéséig jeleskedik, utóbb csak egy-egy szituáció megteremtésével tűnik ki (ilyen Andris átmeneti megállapodása Tündéeknél. Tünde, Tünde anyja, Tünde mostohaapja, Tünde apja...)

A gyámság mindenkor a fölény – a hatalmi, az anyagi, a szellemi, az akarati, az életkori fölény – megnyilvánulása, kiélése. Szimbolikus értelemben az önállótlanság megérzékítésére, kifejezésére alkalmas. Bizonyára a gyámság mint intézmény társadalmi realitásából, szükségességéből – és metaforikus voltából indult ki Erdőss Pál,

akinek *Gondviselése* nem oly mellbevágó, mint volt a pályakezdő rendező bemutatkozása. Gazdagék el tudták hitetni, hogy van rendelet, amely kitalált apa bejegyzését kötelezően előírja; Kardos István forgatókönyve nem tudja elhitetni, hogy Éva és András előbb el kell veszítse, majd vissza kell zsákmányolja két gyermekét. A dokumentáris eszközöket bőséggel alkalmazó film épp a valósághűségről feledkezik el, hogy hatásosabban exponálhassa néhány lényeges, de *így* kimódolt konfliktusát. Miért rokonszenvezzünk a hajómodellekért rajongó fiatal férjjel, ha a családjáért való elemi törekvés is hiányzik belőle, s hagyja sodródni magát, egészen a százezres nagyságrendben mérhető gyári lopásokig, értékes cikkek elkótyavetyéléséig? S bár meglehet: míg András a büntetését morzsolja, Évát egy italos kisfőnök le akarja teperni munkahelyén – de ha már az asszony úgy vágja kupán támadóját, hogy az komoly sérüléseket szenved, s ha már a gyengét, a védtelent, az igazat: a sértettet sérti büntetéssel a bíróság, miért higgyük el, hogy sietve őt is csíkos ruhába öltöztetik, mit sem törődve a kisgyerekek legalább *föltűggesztett* érdekeivel? Erdőss egy-két szép jelenetet tud előhívni – mint amilyen például Madaras József remeklése, aki – Végh Istvánként – magzatot kihordani képtelen leányának gyermeket, magának unokát és örököst szeretne vásárolni kétségbeesetten. Az emberáruról ritkán vallanak oly szívszorítóan, mint ez az epizód. Ez a szomorú huzakodás, melyben Andrásékéknak végül is van elég erejük nemet mondani, megrendítőbb számos magyar film abortusz-képénél. Mert bár annak emberi kiszolgáltatottsága is kétségbeejtő, aki még nincs, még fájdalmasabb lehet azé a palántáé, aki már van. Pap Ferenc és Sas Tamás befotografáltak olyan kockákat is, amelyeket már elégszer láttunk, de változatlanul alkalmasak a meztelen, bizarr létbevetettség sejtetésére: Éva munkahelyén kopasztott baromfik tömegét viszi-rázza körbe a gép szalagja. Tehetetlenül, nyaklottan lóg valamennyi. A párhuzam kevéssé finoman fordítható át az emberi nemre. Erdőss célja nem is a finomkodás, hanem a nyers, hangos, tolakodó, ölelést és veszekedést oda-vissza váltó képsorok általi figyelmeztetés: az embernek kezdenie kell valami értelmeset a maga s más életével. Éva és András most azért küzdenek, verekszenek, robotolnak, kuporgatnak, alázkodnak, rohannak, kiabálnak, hogy rendbetegyék azt, amihez korábban nem volt erejük, tapasztalatuk – vagy amire nem volt módjuk. Ők perememberek, akik fölött a társadalom egy pillanatig sem gyámkodott. A saját lábukon kell megállniuk.

Rózsa János *Csók, anyu* című filmje szinte egyetlen részletében sem érte el más versenyfilmek legjobb perceinek színvonalát, ám egészét tekintve tényleg a legkiegyensúlyozottabb, legkerekebb alkotása volt a szemlének, s rászolgált a megosztott fődíj felére. Vámos Miklós biztos tollú forgatókönyvíróként, gyakorlott filmesként dúsította föl *Cédulák* című emlékezetes (majd' két évtizede keletkezett) novelláját, melynek ötlete egyáltalán nem képi ötlet volt: épp szövegességében, a cetliket váltó családtagok újmódi galambpostájában, a rohanó, szétszórt élet személytelenné és csupasszá lett üzengetéseiben rejlett értéke. Ezt az írástechnikát persze nem lehetett átültetni a filmvászonra (a látvánnyá formált üzenőfal egy-két poéntól eltekintve nem is igen árulkodott semmiről, Ragályi Elemér nem időzött rajta sokat). *A Csók, anyu* leginkább a *félkészség* filmjének hat. A szülők, Joli és Géza pompásnak ígérkező félkész házában félkész emberi életek adnak egymásnak ritka fél-randevúkat. Az épület falaiból hűvösség árad: soha nem fog ez elkészülni, mert most semmire nem lesz idő... A környező házakba zárt környező életek sem kecsegtetnek semmi jóval: a szociológiailag előkelőbb író ihlettelensége a válással fenyegető családi ziláltsággal magyarázható, a nyilvánosan és derűsen vegetáló „nomád" szomszédoktól sem lehet ellesni a helyes családi élet érzelmi fortélyait.

A félkész embert minden helyzet teljesen készületlenül találja. A negyvenes apa félembersége abból fakad, hogy pénzkereső énjét már beleölte a napi huszonöt órás munka és seftelés harcaiba. Csoda-e, ha a huszonhatodik óra egy fél órájában, egy félig-meddig sem fontos flörtben legföljebb fél-férfi lehet? Az anyai-asszonyi fél-ség, a magány e csöndesebb változata egy futólag beteljesülő, szótlan szerelemben orvoslódik: a felfordult fél-világban pontosan a „megcsalás" lop vissza valamit a családi szeretetből, egyensúlyból. Készületlenül éri e nem ellenszenves és nem rosszul élő

embereket a hetek óta nem látogatott nagymama halála (mindenki a másikat bízta meg a kórházbamenéssel), s készületlenül az életre izgatottan készülő, sokban tanácstalan érettségizö nagylány éretlensége: öngyilkossági kísérlete. Természetes és logikus, hogy az emberélet útjának felén járó fél-emberek árnyékában a hetek óta buzgón iskolakerülő, megátalkodott kisebbik csemete, Peti az, aki mindenre fölkészült, mindent tud és mindent lát. Szebb és találóbb lett volna, ha ennek érdekében a mese nem szól bele a valóságba. Peti egy ezermesternek is becsületére váló periszkóprendszert rejteget a szekrényében, amelynek megfelelő forgatásával a lakás egész terepét ellenőrzése alá vonhatja. A kanapén szerelmeskedéshez készülő, rejtekvirágot előkapó apa groteszk viselkedésének éppúgy szemtanúja, mint más *nicht vor dem Kind* eseményeknek. Periszkóp ide, periszkóp oda: e *deus ex machina* nem változtat azon, hogy a gyerek éli a legelemibb életet. A legteljesebbet, legszabadabbat.

Rózsa János filmjének, Vámos Miklós forgatókönyvének mintegy címere az a riasztóberendezés, amelyet Géza különös büszkeséggel szerelt a bejárati ajtó mellé: a műszer az ő tálentumát dicséri. *A riasztás* a film szándéka: a fölriasztás, ráébresztés. A félkész-életeknek – legalább a tudatosítása.

*A Banánhéjkeringő* tipikus Bacsó Péter-film. Olyan, aminél a rendező jobbat is, rosszabbat is csak egyszer-egyszer készített. Vagyis az érzékeny kérdésfölvetés, az ötletesség, színesség, cselekményesség, a hol fintoros, hol harsányabb humor és egy csipetnyi filozófia jellemzi – ám a kellemes és tanulságos elegy nagyon mély nyomot nem hagy nézőjében, kritikusában, egy-két mozzanata és beivódó képe azonban esztendők múltán is vissza-visszajár.

A cím – keserédes. A banánhéj nyilván a bukásra, a keringő a bálozó, táncos önfeledtségre utal elsősorban. S a mesében együtt arra, hogy ma Magyarországon a tehetségét, rátermettségét nemegyszer bizonyított és „többoldalúan" kész embernek sem tanácsos egzisztenciális, erkölcsi, pszichikai biztonságban éreznie magát. A filmszínészként megnyerően debütáló negyvenéves literátor, Dés Mihály olyan orvost játszik, aki olimpiai bronzéremmel megkoronázott sportpályafutás után kezdte forgatni, s igen ügyesen a szikét. Lépegetne is előre a ranglétrán – ha azok a kis és nem egészen rokonszenves, egyengető baráti segítések, atyai hunyorítások, melyekre mostanáig számíthatott és tulajdonképp számított is, nem fordulnának át gáncsolásba, sunyin kárörvendő tekintetbe. Hősünk március 15-én, a Batthyány-örökmécses közelében egy anyaszült meztelen nőt pillantott meg az ünnepelni készülő gyülekezetben. Mint kiderül, az asszonyi, családi, munkahelyi idegfáradtság szánnivaló áldozatát. Az elemi szemérem vagy a hippokratészi eskü dolgozik-e az orvosban, midőn a pőre vállakra dobja felöltőjét – az aktot kívánná lepelbe burkolni, vagy a beteget óvni? Egyremegy. Abból a szempontból legalábbis, hogy a kabát-incidens a dátuma miatt szenzációvá, csemegévé lesz, főként külhonban. Doktorunk ráadásul nem számolt azzal – vérbeli vígjátéki fordulat –, hogy belső zsebében feledte a személyi igazolványát, márpedig arra alapos szüksége lett volna, mivel a saját esküvőjére igyekezett. Esküvőnek, szerelemnek, barátságnak, karriernek fuccs, az átkozott kabát miatt. Mi a banánhéj? Talán a főszereplő naiv tisztessége, talán a szolid kamaramuzsikálásban összehajló orvosi kar kéz-kezet-mos tisztességtelensége, talán a szerelmek és viszonyok szakadékonysága; talán hogy március 15-e pont rosszkor van.

A Kari Györgyi játszotta gépírónő meztelensége állapot volt: a társadalomból, a családból, a környezetből, a mindennapokból konok akarattal és csapásos sorsszerűséggel kivetkőzödő, kimeztelenedő, csupaszságában magára maradt beteg ember állapota. A születés és a halál buroktalansága. Az orvos és a kedvese, Dés Mihály és Udvaros Dorottya maguk is ledobják ruháikat a film végén. Inggel, szoknyával, fehérneművel is a konvencióktól szabadulnának: a viselő és viselkedő közösség nyűgeitől. Ők ne legyenek beöltözve ahhoz a színjátékhoz, amelyet nehezen kiismerhető, mégis szigorú szabályok szerint űznének velük. Nem sejthették, mikor hoz ki hatost a kocka, mikor egyest, s mikor hazudják a hatost egyesnek, az egyest – tizenötösnek. Emlékezetes, ahogy a meztelenségével tiltakozó, tüntető emberpár lassan kihátrál a képből. Ádám-Évaságukban a létezés kezdeti, tiszta, rejtetlen formája villan vissza. De

nem hasonlít-e ez a befejezés a *Hol volt, hol nem volt* mesei zárására, a fölrepülésre? Orvosék merre lelik meg a maguk mai paradicsomkertjét?

Gyarmathy Lívia *Vakvilágban* című alkotása Marosi Gyula *két* jó forgatókönyve alapján keletkezett. Kár, hogy a két történet egy filmbe szorul – mert nem *trouvaille*-a, tehertétele e mozinak a két teljesen külön szál esetleges egybecsavarítása. A rendezőnő vonzó, megbecsült, képi nyelvre fordított humánuma ezen a munkáján is átüt, s mint máskor is, most is jó miliőteremtőnek bizonyul. Az egyik ágon az újításukért éppen kitüntetett (bár el nem kényeztetett) munkások, Sándor és társai mulatsága folyik: egy páran, cimborák, végre kirúgnak a hámból, isznak egy nagyot a jutalom örömére, a kegyetlenebb tréfálkozást is megengedik maguknak. A teljes rajzú munkásportrék – Lukáts Andor, Szabó Lajos és mások megformálásában, a nők: Meszléry Judit, Esztergályos Cecília és a többiek közreműködésével – megérik és megérdemlik a rájuk szánt, nem rövid időt. A proletárszobrokat, a melóskaptafákat, a titkárnősémákat száműzve fedik föl – s aztán engedik el – magukat az igazi arcok. „... ez az a munkásság, / mely osztályharcban vasba öltözött..." – halljuk át a József Attila-i sorokat; ám folytatni nem folytatnánk: „kiállunk érte mint a kémény, lássák..." Ne lássák; azt azért már nem.

Mit lássanak és mit ne lássanak benne, rajta – s mit lásson, mit ne lásson a világban? – ez dúlja-izgatja Lukáts Andor a szükségesnél iránytalanabb, motiválatlanabb indulatú Sándorát. Élethelyével, élethelyzetével tökéletesen elégedetlen ember, akiből sugárzik, hogy érzése szerint *nincs ott, ahol van,* hogy ő talán nincs is, nem Sándor, nem a feleségének a férje, nem a cimborájának a cimborája... Ingerültségének eltúlzott mértéke, bárha nélkülözi is a teljesebb indokoltságot, épp végletességével hiteles. Olyan pusztító – másra el nem használt, föl nem élt – energia, amely valamely tragikus esemény kisürgetésével fogja magyarázni önmagát. Sándor a mulatás során nem viselkedik különösebben kihívóan, ennek ellenére van valami provokáló a figurájában, a puszta jelenlétében. Egy fehér sálas ficsúr ütlegeit részint ezért kell eltűrnie.

Másnap reggel nyomába ered fölismerni vélt fehér sálas támadójának. S bosszúképp úgy üt oda, hogy az áldozat a megállóba sikló villamos alá zuhan. Sándor számára csak az értelmetlen halála pillanatában, értelmetlen halála által keletkezik az a személy – Károly –, akit a másik történetszálon megismertünk. A fiatal férfi – Dörner György játssza, jeles mozikultúrával – a megkötő anyai szeretet elől szökött egy kis időre a Tátrába Évával (Sir Kati sok csönddel, szomorúsággal fátyolozott, és nem humortalan alakítása). Károly éppen most lenne azzá, aki: ha az anyai tiltás ellenére feleségül merné venni szerelmét, a nála valamivel idősebb és gyermekét egyedül nevelő Évát. A felnőttkori születés, az igazi megszületés elmarad. Ahogy a fatálisan aláhulló tégla kicsapta az emberi társadalomból a *Hol volt, hol nem volt* Máriáját, úgy gázolja ki a villamos a gyanútlan fiatalembert.

Az erőltetett, *grand-guignol*os befejezés ellen igencsak ellenkezik a józan dramaturgiai mérlegelés, az viszont igaz: az izzó és mégsem fénylő Sándor, meg a pislákoló Károly egyként arra rendeltetett, hogy eltűnjenek – és egymás által tűnjenek el – valami nagyobb sugárzásban. Az „én nem így akartam, én nem ezt akartam" késői rádöbbenése nem segíthet se az élőn, se a halotton.

Tehetséges filmcsinálói bemutatkozás a Dér András–Hartai László kettősé. *Szép lányok* című filmjük – nem minden szerkezeti ügyetlenkedés és szituációkopírozás nélkül – az első hazai szépségverseny eseménytörténetét és a nagy vetélkedő utóéletét örökíti meg egy filmriport és egy interjúfilm ötvözetében. A legfőbb szereplő, a királynő, Molnár Csilla Andrea már halott. Öngyilkos lett, tudvalevően. A személyiség győzött, pedig még nem is jött és nem is látott. Ünnepelték, irigyelték, vakított és vakították – holott tizenhat éves énje alkalmatlan volt a szerepre, amelyre kiszemelték.

A dokumentumfilm nem egészen tudja eldönteni, a verseny nyerészkedő, nem épp rokonszenves szervezőit leplezze-e le, a szép lányok lelkében és fejében kutakod-

jon, az erotika parfőmillatával lengje-e be a mozit – vagy Molnár Csilla Andrea tragédiáját bogozgassa az összetört édesanya és édesapa segítségével. Ennek oka, hogy a váratlan haláleset utólag szólt bele a film munkálataiba. Így a kiforrottság hiányzik. A véleménymondás fiatal bátorsága, a láttatás izgatottsága és eredetisége kárpótol érte.

Két árny üli meg a tizenkilencedik hazai játékfilmszemlén bemutatott alkotások többségét, legyen szó Gazdag Gyula művének fölrepülő turuljáról vagy Gyarmathy Lívia hősének szörnyű balesetéről, a *Csók, anyu* különös periszkópjáról, vagy egy szépséges fiatal lány öngyilkosságáról, egy másik, kevésbé szépséges és kevésbé fiatal nő meztelen baktatásáról (s akkor még néhány más darabot, például a bemutatkozó Tolmár Tamás *Zuhanás közben*jét: a kalapácsos gyilkosságot, a fölrobbanó lakást, a Dunába zuhanó taxit nem is említettük). Két árny.

Csoda. És fátum.

Választhatunk.

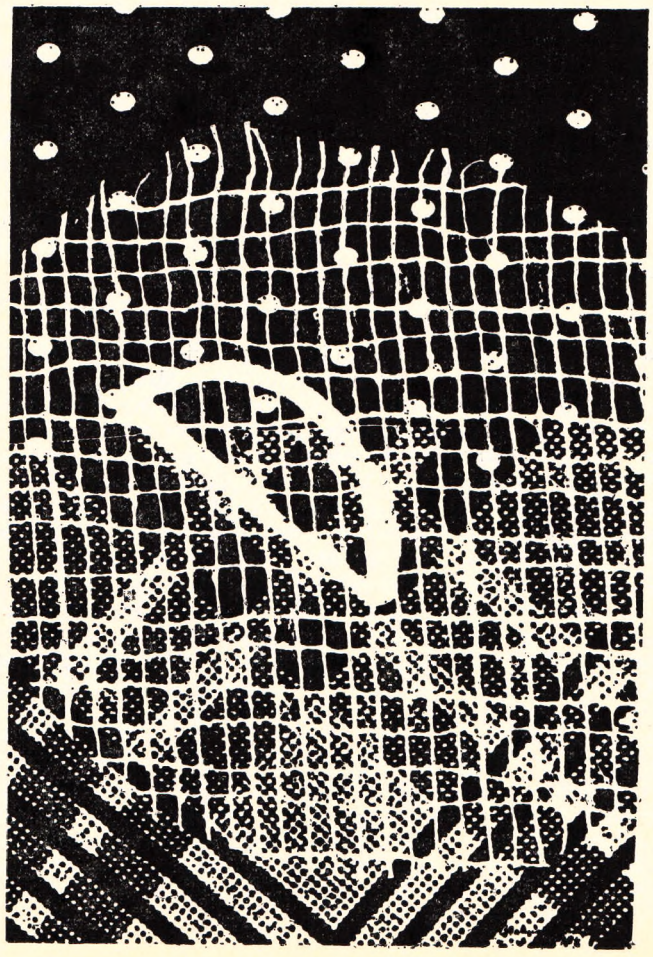

PÁLYI ANDRÁS

# SZÍNHÁZI ELŐADÁSOK BUDAPESTEN

(*Füst Milán:* Catullus; *Sarkadi Imre:* Oszlopos Simeon)

Minden bizonnyal könnyebb lenne arról írni, ami Füst Milánt és Sarkadi Imrét elválasztja, ami életútjukat is, munkásságukat is megkülönbözteti, de ha már a színházi bemutatónaptár szeszélye így „összehozta" őket, engedtessék meg a hangsúlyt arra helyezünk, ami a két íróban – vagy inkább a két bemutatóban mint eseményben – rokon vonás. Mert ez a rokonság nem csupán abban áll, amivel az egyik hírlapi recenzió már összefűzte őket, nevezetesen hogy a Katona József Színházban és a Pesti Színházban ugyanazon a napon bemutatott *Catullus*, illetve *Oszlopos Simeon* szerzője egyaránt a hatvanas évek elején hunyt el, s egyikük sem érte meg a Pártos Géza rendezte bemutatót. Habár ez utóbbi adat több, mint formalitás; arra utal, hogy a Pártos Géza-féle Madách Színházban sok minden történt a méltatlanul elfelejtett vagy íróasztalfiók-sorsra kárhoztatott modern magyar drámai művek – nemegyszer remekművek – színpadra juttatása érdekében. (Igen, így mondom, hogy „Pártos Géza-féle Madách Színház", ami nem tévedés, noha tisztában vagyok vele, hogy Pártos sosem volt a Madách művészeti vezetője, ám az idő múlásával egyre nyilvánvalóbb, hogy az ő alkotói jelenléte emelte a hatvanas évek Madách Színházát a magyar színjátszás élvonalába.) Bizonyos értelemben tehát azt mondhatnám, hogy a *Catullus* és az *Oszlopos Simeon* mélyebb rokonságát épp mellőzöttségükben látom.

Látszólag e tekintetben is másról van szó a két mű esetében. Füst Milán, aki élete alkonyán keserűen állapította meg, hogy „édes hazám elsorvasztotta bennem a drámaírót", valamennyi darabját fiatalon írta, így a viszonylag „kései" *Catullus*t is a huszas években. A darab 1928-ban napvilágot látott a Nyugatban, de színpadra csak 1968-ban került a Madách Színházban. A korszak uralkodó színházi ízlése ugyanúgy idegenkedve tolja félre a Füst Milán-i drámát, mint az avantgarde színházi „hitújításának" az az egy-két prófétája, aki annak idején egyáltalán szóhoz juthatott. Az előbbieknek Füst túlságosan is lázadó volt, hisz egyszerűen túltette magát az érvényben lévő színházi konvenciókon, míg az utóbbiak felől nézve, túl „polgári" látásmóddal túlságosan a hagyományos dramaturgiához és szcenikai formákhoz kötődő színműveket írt. Nem állt egyedül ezzel a dilemmával: szinte minden számottevő írónknak, aki a század első felében a drámai kifejezés felé tájékozódott, szembe kellett néznie e színházi „senkiföldjével"; más kérdés, hogy sokan nem az elhallgatás mellett döntöttek, hanem valamiképp megalkudtak az uralkodó színházi ízléssel. (Nem tartozik szorosan ide, de ma már azt is tudjuk, hogy Füst Milán is megpróbálkozott e megalkuvással, csakhogy nem ment neki: tanúsítják a hagyatékból előkerült darabok.) Sarkadi már egy másik kor gyermeke, és az *Oszlopos Simeon* körüli értetlenség látszólag egészen más természetű: *par excellence* politikai kérdés volt. Ma magától értetődően emlegetjük, hogy az *Oszlopos Simeon* az 1956 utáni értelmiségi talajvesztés egyik legfontosabb és leghitelesebb drámai dokumentuma, ám a maga idejében pusztán e diagnózis felállítása kétes hírbe hozta az írót. Jellemző, hogy maga Sarkadi, aki „a bemutató legcsekélyebb reménye nélkül" írta meg a darabot (ahogy most Horvai István, az egykori barát és a jelen előadás rendezője elmondja), mégis úgy érezte, meg kell csavarnia a dráma végét, valamiféle „vörös farokkal" kell ellátnia, ami az írói igyekezet ellenére sem lett „vörös", de feltétlenül érződik rajta a

megrendítő társadalmi látlelet sematikus kimagyarázásának szándéka. (Ismét csak nem tartozik szorosan ide, de ismert körülmény, hogy az a fajta színházi mentalitás, mely bizonyos szakmai követelményekre és közönségigényre való hivatkozással elzárkózik az új drámaírói impulzusok befogadása elől, máig megvan, de Sarkadi esetében mégsem ez a konfliktus volt a döntő.)

Másképp fest a helyzet, ha belelapozunk Füst Milánnak azokba a feljegyzéseibe *(Napló, Előszó drámáimról* stb.), ahol egykori drámaírói „kudarcairól" szól. Ott van mindjárt a *Boldogtalanok*, ez a „fiatalkorom fényessége", ahogy ő szerette volt nevezni, még az első világháború kitörése előtt írt darabja, amelyről az író legodaadóbb barátai és a dráma leglelkesebb hívei is megállapították, hogy „sötét, nagyon sötét, az a baja", nem tartva valószínűnek, hogy a Nemzeti Színház elfogadja. Nem is fogadta el. Beöthy László egyenesen így fogalmazott: „Maga éppolyan kellemetlen író, mint a maguk Adyja." Elfogadta viszont közlésre a jónevű berlini S. Fischer Verlag, ám ekkor kitört a háború, s a német kiadó azonnal visszalépett, mondván, hogy „a háborús körülmények lehetetlenné teszik az ilyen sötét látású darab kiadását." Mintha csak az alig fél évszázaddal későbbi Sarkadi-vita egyes szenvedélyes hozzászólóit hallanánk, akik szerint az *Oszlopos Simeon* „a vad, megfékezhetetlen ösztönök mindenhatóságát" hirdeti (Héra Zoltán), azaz „förtelmes és minden eszessége mellett is esztelen, ostoba" alkotás, minthogy „beteg az életmű egész utolsó szakasza" (Márkus István). De még akik menteni akarják is az író „pesszimizmusát", azok is „negatív schillerizálásról" beszélnek, aminek következtében Sarkadi „nem képes jellemmé formálni figuráit" (Hajdu Ráfis), vagy épp arra utalnak, hogy a darab végén, tehát ama kényszerű és sematikus ízű írói „toldalékban" van egy kitétel, „hogy a hős, az önmagát aszkétának nevező különc meg fog változni talán" (Vajda György Mihály).

Pesszimizmus, sötétség, kiúttalanság . . . Nem azt akarom ezzel mondani, hogy a két írót borús látásmódja rokonítja. Némi időtávlatból éppenséggel nyilvánvaló, hogy ilyesféle sommás ítéletek mögött rendszerint a mű lényegi intencióinak félreértése rejlik. Vagy nyersebben szólva, minél jelentősebb alkotásról van szó, annál képtelenebb vállalkozás a művet napi politikai összefüggésben megítélni. Egyszerűen azért nem, mert e darabok erényei vagy hiányosságai nem hasznosíthatók ezen a szinten. Magam részéről azt tartom a legizgalmasabbnak a *Catullus*ban is, az *Oszlopos Simeon*ban is, hogy mindkét darab sajátos színházi „transzcendenciát" akar teremteni, azaz valamiképp meghaladni a hétköznapiság szintjét, töredékességét és beszűkült perspektíváit. Amikor „minden Egész eltörött", a színház csak úgy teremthet alkalmi közönségéből közösséget, ha képes mítoszt teremteni, ami e közösséget egyesíti. Minden modern színházi törekvés mélyén ez a vágy húzódik meg, s ez a felismerhető szándék hozza igazi rokonságba a *Catullus*t és az *Oszlopos Simeon*t egymással és más, hasonló intenciójú drámákkal; külön kérdés, de végül is idetartozik, hogy e törekvés a dramaturgiai és színpadi konvenciók, a bevett formák és a bevált sémák negligálásához vezet. Feszegeti a hagyományait és rutinját makacsul őrző színház kereteit, ezért „szakmailag" olybá tűnnek ezek a darabok, hogy eredendően elhibázták őket.

•

„Furcsán vagyunk Füst Milánnal még ma is. Hogy századunk legnagyobb alkotói közül való – ezt újabban nem szokás kétségbe vonni; én mégis úgy vélem: Füst életművét eddig alig-alig fogadta be a magyar irodalmi köztudat. Művészetét régi, makacs félreértések kísérik, személyét anekdoták köde takarja, kevesen tudják vagy hiszik el neki, hogy élete legfőbb mozgatója, úgyszólván egyedül uralkodó érzése: a teljesség bűvölete" – írja róla Kis Pintér Imre. Csak innen, „a teljesség bűvölete"

felől közeílthető meg a Füst Milán-i színház is, az az eszmény, ami a *Boldogtalanok*at vagy a *Catullus*t íratja vele, és ami Kosztolányi finom iróniáját indokolja, aki szerint drámáiban „helyzeteket és párbeszédeket hallucinált". Bárki a szemére vethetné neki is, hogy „nem képes jellemmé formálni figuráit", de a jelek szerint ez nem is állt szándékában. A Katona József Színház műsorfüzete most alaposan dokumentált eligazítást nyújt az író *Catullus* című drámájával kapcsolatos gyötrődéseiből. Naplótöredékek, jegyzetlapok, levelek: mindebből talán a Nyugatot szerkesztő Osvát Ernő és Füst vitája a legjellemzőbb. Osvát a motivációt, a jellemek mélyebb és árnyaltabb kidolgozását hiányolja. „Mért akarja Clodia megölni az urát? Nincs rá felelet. Nincs ereje a darabban levő indoklásnak ... Ha Clodia legalább akkor árulna el valamit abból, hogy milyen viszonyban van, vagy volt a férjével, mikor az megverte ... de akkor sem!" – jegyzi fel maga Füst Milán Osvát észrevételeit *Napló*jában, majd megjegyzi, hogy ő „a nehezebb feladatot választotta", nem akart „egy lady Macbethet a Clodiából faragni", aki „nagyon kedves lény, de titokban gyilkos". Nem, „a gyilkosságra irányuló egyenes akaratot" akarta megragadni, „az elementáris erőt, amely ölni kész", mert ez „fantasztikum nekem s mindazoknak, akik azon a fejlettségi fokon állnak, mint én". És hozzáfűzi: „Az, ami igaz, jobban érdekelt, mint ami művészi." Nevezzük mitikus erőnek, amit Füst Milán a *Catullus*ban megragadni kíván? Igen, de akkor a *mitikus* inkább élet, mint az, amit a hétköznapok szintjén életnek nevezünk. Akár a görögöknél, ahol mai kifejezéssel élve, a mítosz mintegy az élet esszenciáját jelentette.

Így körvonalazható az írói szándék. De mit sikerült ebből megvalósítania? Osvát mindenesetre úgy látta, hogy a *Catullus* „végzet-tragédiának nem elég végzetszerű"; ám tudjuk, hogy a dráma igazi próbaköve az előadás. Megírása idején nem akadt színház, amely előadta volna. Azóta is csak Pártos Géza vállalkozott rá a hatvanas években, most pedig Székely Gábor a Katona József Színházban. Érdekes, hogy mind a két esetben mintegy a *Boldogtalanok* „második változataként" került sor a *Catullus* bemutatójára. Tagadhatatlan, hogy a két dráma az életművön belül ikertestvér. A *Boldogtalanok* egy lecsúszott nyomdai művezető szerelmi rémhistóriáját mondja el: az asszony odacsábítja a szeretőt otthonukba, azt remélve, hogy a lány végül megöli a férjét, de az inkább önmagával végez. A *Catullus*ban Clodia, a szép és szenvedélyes patríciusné táplál gyilkos vágyat férje, Metellus ellen, s ehhez keres támaszt régi szeretőjénél, a költő Catullusnál. Metellus öngyilkos lesz, Catullus pedig megérti, hogy a szerelem „csak" az istenek cselvetése. Azt mondja: „Én már elváltam azoktól, akiket szerettem." Majd kis szünet után: „De tudom, hogy őket kell szeretnem ezentúl is, mert ez a sorsom." Ha a *Boldogtalanok*ban még körvonalazódik a korabeli társadalmi szituáció és érzékelhető a *couleur locale*, a *Catullus*ban pedig mindez történelmi díszletek közt és kosztümösen jelenik meg (pontosabban, megjelenhetne így is), az nem a két dráma távolságát, hanem éppen szoros közelségét jelzi: abban a fényben, amit a *Catullus* vet a korábbi darabokra, utólag teljesen nyilvánvaló lesz, hogy az írót ott sem a miliő megrajzolása érdekelte, hanem az a drámai mag, mondhatnám így is, a magma, amit a drámában összecsapó szenvedélyek izzítanak. Vagyis Füst Milán nem jellemeket ír, nem történetet mesél, nem korrajzot ecsetelget, hanem sajátos profán passiót, azaz szenvedélytörténetet jelenít meg, s amennyiben ez tényleg megjelenik, valami sokkal elementárisabb és mélyebbre hatoló esemény zajlik a színpadon, mint ami a naturalista vagy realista színházban valaha is lehetséges volt.

Miben áll ez a Füst Milán-i passió? Mi az, ami a *Catullus*ban dramaturgiailag megvalósult belőle? Mi az, amire az írótól minden bizonnyal tellett volna, ha nem hagyja abba a drámaírást? Mi az, amit a Katona József Színház mindebből „lefordított" a maga játéknyelvére? A kérdések sokkal messzebbre mutatnak és körültekintőbb vizsgálódást igényelnének, semhogy e szemle keretében megválaszolhatnánk őket. Tény, hogy a Pártos Géza-féle *Catullus* – hasonlóan a rendező többi Füst Milán-előadásához – igyekezett minél kevésbé értelmezni az évtizedekkel korábban írt

drámát, s a lehető legadekvátabb módon szóhoz engedni a feledésbe merült művet. Székely rendezése viszont nem csinál titkot abból, hogy ezúttal egyéni interpretációról van szó, noha ezt mélyen áthatja a Füst Milán-i mű iránti alázat. Vagyis Székelynek eszébe se jut felhasználni, átértelmezni, adaptálni a *Catullust*. S ez még akkor is igaz, ha a történetet nem római kulisszák között, hanem mintegy a darab megírásának idején játszatja el, valamiképp ezzel az effektussal is utalva rá, hogy a drámát a *Boldogtalanok* verziójaként értelmezi. Egyszerűen arról van szó, hogy a rendezés bevallja, sőt alkotói tényezővé kívánja tenni azt az időtávlatot, ami a mai színészt a megjelenítendő darabtól elválasztja. E feszültségből lenyűgöző színészi expresszivitás születik, szinte minden szó és minden gesztus a „fehér izzásig" hevül, s nem kevésbé expresszívek Szakács Györgyi ruhái, Antal Csaba átlátható egyszerűségében is fantasztikus játéktere. Mégis hiányzik valami nagyon lényeges ebből a *Catullus* előadásból. Azt mondhatnók, a Füst Milán-i „teljesség bűvölete". S ez, félreértés ne essék, nem valamiféle kritikai maximalizmus; inkább a „minimum" megnevezése: végül is annak alkotói kutatása maradt el, hogy miben más, miben továbblépés ez a dráma a *Boldogtalanok*hoz képest. A *Boldogtalanok*at Székely, kétszer is sikerrel rendezve meg, élettöredéknek fogta fel, ami sajátos lehetőséget nyitott színészeinek, hogy az egykori figurák bőrében magukról valljanak. Ezt az „életízű", „vallomásos" színészetet azonban képtelenség átvinni a *Catullus*ra, mert a mű másfelé mutat, más megközelítést igényel. Itt is „bevallhatná" a színész önmagát, de már nem az „élettöredéket", hanem saját „esszenciáját", a mitikus igazságot. Ez pedig elsősorban nem expresszivitás kérdése, hanem valami másé, egyfajta színészi „mélylélektané".

A *Catullus* Katona József színházi előadása paradox eredményre vezet: szinte minden momentumában sugárzó fénye van, ám a cselekmény puszta nyomon követése is hallatlan erőfeszítést igényel. Töredéket látunk, apró fényes mozaikokat, amelyek inkább halmozódnak, semmint mélyebb kapcsolatokat sejtetnének. Így talán elnézhető a recenzensnek, ha nem sorolja fel a jó erőnlétet mutató, kitűnő kvalitásokkal rendelkező színészi gárda több mint tucatnyi résztvevőjét. Szinte mindnyájuktól kiemelhetnénk jópár remek pillanatot. Íve leginkább Máté Gábor Catullus-alakításának van, aki vendégként lép fel a Katona József Színházban. A legtöbb ereje viszont Udvaros Dorottya Clodiájának. Udvaros ezúttal is bebizonyítja, hogy egészen különleges képességekkel megáldott színpadi egyéniség: Clodia gesztusai tovább élnek bennünk, talán már ki is szakítva a színházi este egészéből, mint valami furcsa, hátborzongató emlék. Egyedül neki sikerül áttörni e nagyon „megcsinált" előadás műviségének masszív falait.

*

Nem sokkal azelőtt, hogy az *Oszlopos Simeon* a Sarkadi-hagyatékból előkerült, és nyomtatásban is megjelent, B. Nagy László, az író későbbi sorstársa egy tanulmányt tett közzé *A szörnyeteg mint regényhős* címmel, amelyben az irodalmi torzfigurák a kései kapitalizmus jellegzetes szüleményeiként állnak előttünk. S lám, hamarosan napvilágra kerültek a szocialistának elkönyvelt Sarkadi utolsó művei – az itt tárgyalt dráma mellett elsősorban az *Elveszett paradicsom* és *A gyáva* –, s mindegyikben egy-egy mi világunkból való szörnyeteg néz ránk. Ha azt mondjuk, a korabeli kritika ettől valósággal megzavarodott, akkor enyhe kifejezést használtunk; inkább sokkírozó pofonról vagy időzített (?) bombáról kellene beszélnünk. E kétségbeesett Sarkadi-hősök, akiket az élet végső értelmetlenné válása foglalkoztatott, egész habitusukkal, gondolkodásmódjukkal kérdésessé tették a forgalomban lévő kritikai szlogeneket. Ma már mosolygunk, ha az akkori kritikai szemrehányásokat olvassuk, amelyek az *Oszlopos Simeon*t például a freudizmus bűnében találták vétkesnek, hisz tudjuk, Sarkadira nem annyira Freud, mint inkább – Németh László-i közvetítéssel –

Ortega y Gasset és Huizinga szemlélete hatott. De tudunk valami ennél lényegesebbet is, nevezetesen, hogy amikor az író az „aszkézissel" kacérkodik, amikor arról beszél, hogy hősét, Kis Jánost „a világ dolgai" elhagyják, akkor ez elsősorban azt jelenti, hogy a dolgok kiüresednek és leleplezik magukat, mondhatnánk, hasonlóan ahhoz, ahogy az író halála után nem sokkal lezajlott ún. Sarkadi-vita erőltetett antagonizmusai is igen gyorsan elévültek. Az *Oszlopos Simeon* drámai érvelése tulajdonképpen innen, a „poszthumusz" vita utánról startol, s ettől érezzük ma oly képtelennek a dráma körüli viharokat, amikor nyilvánvaló számunkra, hogy az *Oszlopos Simeon* minden látszat ellenére nem politikai darab.

„Aszkézis" vagy gátlástalanság? Nemcsak azért használom az „aszkézis" kifejezést idézőjelben, mert Sarkaditól távol áll az eredeti Oszlopos Simeon vallásos természetű aszkézise, hanem mert maga a metafora, amelyet az író hősére alkalmaz, csak mintegy a fonákjáról érvényes. A vallásos aszkézis az élet gyarló dolgaitól való „önmegtartóztatás" *ad absurdum* vitele volt – valami elképzelt magasabb rendű eszmény bűvöletében; Kis János „aszkézise" éppen nem az önfegyelemből, hanem a „visszatartó" gátlások feloldásából ered. De ha egyszerűen csak gátlástalan lenne, ahogy több kritikus is vélte, drámailag érdektelen közönséges bűnözőnek kellene tartanunk. Kis János azért beszél aszkézisről, mert *lemond* a gátlásairól, amelyek megakadályozzák benne, hogy a világban eluralkodó „gátlástalansággal" – értsd: az erkölcsi normák felbomlásával – azonosságot vállaljon. Sarkadi tehát kora politikai válságait mindenekelőtt erkölcsi válságként éli meg, s minden végsőkig sarkított etikai szemlélet természetszerűleg egyfajta misztériumszínpadnak látja a történelmi erők harcát; ezért van, hogy a világban uralkodóvá váló gonosz előbb-utóbb kiváltja a „lássuk, uramisten, mire megyünk ketten" attitüdjét. Lényeg tehát nem az, hogy az író a „vad, megfékezhetetlen ösztönök mindenhatóságát" akarná hirdetni, de még csak nem is az, hogy le akarna számolni e „freudista" (annak bélyegzett) életfelfogással, hanem az, hogy a történelem látható és kézzelfogható színjátéka mögött feltételez egy etikai drámát is, s ezt ha nem is elsődlegesnek, de mindenképp *drámaibb* drámának tartja, minthogy a katartikus folyamatok sohasem „kint" a történelemben, hanem „bent" a lélekben zajlanak. Pontosan ez az etikai szemlélet az, ami túl írói alkaton és az ábrázolt életanyag milyenségén mélyen rokonítja a Sarkadi-féle színházat a Füst Milán-ival; ő is megteszi a maga épp csak körvonalazódó, első lépéseit a rituális dramaturgia felé (ezért is tűnnek el drámájából a jellemek), vagyis feszegetni kezdi annak a konvenciórendszernek a zárt kereteit, melynek keretében végsősoron kifejezi magát. Érdekes egyébként megjegyezni, hogy az *Oszlopos Simeon* témája mintegy a Sarkadi-életmű egyik alapmotívumának tekinthető: feltűnik már korai egyfelvonásosában, *A próféta*ban (1943), az *Oszlopos Simeon* befejezetlenül maradt regényváltozatában (1948) és végül az 1960-ban írt darabban. A három évszám három történelmi krízist jelöl, ám bajos lenne ezeket politikai analógia alapján összefüggésbe hozni, annál könnyebb a „gátlástalanság" térhódításának más-más etapjait látnunk bennük, úgy, ahogy azt Sarkadi a maga „belső" etikai színpadán megélte.

Horvai István, akit baráti szálak is fűztek az íróhoz, de túl ezen bizonyos inspiratív szerepet is betöltött a dráma születésében (olyannyira, hogy éppen ezért várt ilyen sokáig az *Oszlopos Simeon* színrevitelével, amint most elmondja, míg Sarkadi minden jelentősebb színpadi művét korábban megrendezte már), láthatóan nagy gyöngédséggel és ritka odaadással bábáskodott Sarkadi elképzeléseinek színpadi inkarnációja felett. Megnyerő és tiszteletet parancsoló magatartás, de ugyanakkor vitatható is. Mint a fentiekből kitűnhet, a darabot elég mélyen áthatja bizonyos alkotói kettősség: az író egyrészt tartja magát a társalgási dráma játékszabályaihoz, másrészt valami sokkal elementárisabb színházi kifejezés felé tapogatózik. Horvai igyekszik nem tudomást venni a darab e „rejtett" orientációjáról, ami annyi tesz, hogy nem akarja az utókor pozíciójából átértelmezni a művet; csak annyit módosít, amennyi az ízlés és a szakmai tudás megkerülhetetlen követelménye. Radnóti Zsuzsa dra-

maturgi segédletével apróbb változtatásokat eszközöl, amelyek inkább technikai természetűek (jelenetek cseréje, bizonyos megfogalmazások átvétele a regényváltozatból stb.) és szerencséseknek mondhatók. Kivéve a befejezést, amely a jelen formájában stiláris képtelenségnek bizonyul: Zsuzsi, az elcsábított és „kiárusított" társbérlőnő beledöfi a kést az „aszkéta" Kis Jánosba, az hátrahanyatlik, majd újra felegyenesedik, s kijelenti, hogy nem halt meg stb. A szavak Sarkaditól valók, a helyzet nem. Mint utaltunk már rá, az író ebben a ráadás-jelenetben lélektanilag indokolni igyekezett hőse „megjavulási" lehetőségét, s tudjuk azt is, hogy ez az igyekezete balul ütött ki. A mostani előadásban csak néhány mondat maradt meg, ami viszont a játék stílusát az egyébként következetesen végigvitt lélektani realizmusból átsiklatja az abszurdba, s ezzel kioltja a drámát. Nagyobb baj, hogy az egész első részben nem érzünk igazi feszültséget, se Mária (Szegedi Erika) és Kis János (Tahi Tóth László) közt, se Kis János és az őt elhagyó „dolgok" vagy ezek „mechanizmusa" között: azaz a dráma se lélektanilag, se metafizikailag nincs exponálva. Mennyi múlik ebből a színészeken és mennyi a rendező esetleg túlzott „gyöngédségén"? Bizonyára hasznos lett volna a kellékek és a rekvizitumok korabeliségének pontos és kidolgozott végigvitele, ami egyszerre szolgálhatta volna a Sarkadihoz való hűséget és azt, hogy a dráma általánosabb érvénnyel szóljon. Így viszont kissé időtlenségbe és „tértelenségbe" transzponálódott Kis János morbid „aszkétaságának" históriája, habár Fehér Miklós egyébként nem túl szerencsés játékterében Horvai igen megkapó, már-már jelképes értékű látványeffektusokkal él (a földre rakott matracok közé fektetett festőállvány, a fehér papírgöngyölegből előgörgetett „futószőnyeg", ami egyúttal oszlopul is szolgál Simeonnak stb.). Tagadhatatlan, hogy Tábori Nóra Vinczénéje elmarad e különben ragyogó színésznő korábbi alakításai mögött, nem támad körötte igazi, „bűzlő" aura. De az is tagadhatatlan, hogy a második részben – elsősorban Pápai Erika és Tahi Tóth László kettősében – felerősödik a játék. Különösen Pápai Erika Zsuzsiját érzem kitűnő alakításnak: játékában a sok apró „életes" színészi megfigyelés organikus egésszé szerveződik, eredeti és hiteles sorsot állít elénk, már-már megragadóbbat, mint az íróilag kidolgozottabb főhősé, noha Tahi Tóth is „veszi a lapot", s Kis Jánosa e jelenetekben árnyaltabb jellemnek bizonyul.

Ha megkockáztattam annak felvetését, hogy mind Füst Milán, mind Sarkadi végsősoron hasonló irányban feszegetik a magyar színpadi és dramaturgiai konvenció kereteit, akkor összegezésül meg kell állapítanom azt is, hogy a rendezők nem mutattak különösebb affinitást e „kitörési kísérletek" iránt. Igaz, Székely Gábor a *Catullus*ban a színészi expresszivitás új lehetőségeit keresi, ám úgy látszik, e törekvést nem sikerül bekapcsolni a dráma írói áramkörébe. Horvai István ezzel szemben következetesen ragaszkodik a „szolid" lélektani realizmushoz, annyira, hogy akár konzervatívnak is nevezhetném, de ez a játékmód legalább szerves kapcsolatban marad az *Oszlopos Simeon* egyik, könnyebben megragadható aspektusával.

SZEPESI ATTILA

# *Huang-ti császár agyaghadserege*

*sokezren itt a föld alatt*
*hegyomlások alatt*
*szánkban vakond szemüregünkben kandi téreg*
*naptól megfosztva szélből kiszakítva*
*időt-vigyázó agyaghadsereg*
*rögöktől hunyorgók sós vizektől toprongyosok*
*sugallat nélkül völgy ölébe ásva*
*feledtük rég ki állított ide*
*ki vezényelt ide földmélyben posztoló tengernyi strázsát*
*az átkozott történetből kizárva*
*hallgatni vulkán böffenését*
*a tigristalpu évszakok futását*
*hallgatni ünnepek harangjait fegyvert szögezve*
*paták alatt elmúlók sikolyát*
*láva tüzétől felizzó arccal fagyoktól kicserepesedő szájjal*
*csak állunk itt emlékezve a levegőben elúszó városokra*
*holdsugáron hintázó szeretőkre*
*veres lángot ugató kutyákra*
*s ahogy szélsípon játszanak unokák unokái*
*valaki ideállított a föld gyomrába*
*névtelenül*
*rezzenetlen arccal*
*vigyázni odafönn a fák kövek néma zenéjét*
*s az ábécéhez hasonló szent könyveket*

LOSONCZ ALPÁR

# JUGOSZLÁVIAI SZEMLE

*A Nin* című hetilap által kinevezett zsűri Vidosav Stevanović *Testament* (Testamentum) című könyvét minősítette a tavalyi év legjobb regényének. A neves ítészekből álló zsűri a „formabontási kísérletet", „az archetípusok feltárását", „a regényírási gyakorlatból – lett légyen az modern vagy hagyományos – való produktív kilépést", „a nyelv lehetőségeinek sikeres kutatását" dicséri. A regény a „nemzeti történelem" poetikus-mitologikus feltárását nyújtja, ám a globális szimbólumok, allegóriák alkalmazása révén a *Testamentum* az „egyetemesről szóló elbeszéléssé válik".

Stevanović tagja volt annak a hatvanas években formálódó írónemzedéknek, amelyhez a később kanonikussá váló „valóság-próza" fogalma fűződik. Egy prózai eljárás ilyen jellemzését csupán a hatvanas évek kultúrtörténetének feldolgozása magyarázhatná meg. Mindenesetre e szociológiai töltetű próza, a szociális viszonyok közvetlen megragadását célzó epika megváltoztatta az addigi irodalmi produkció normáit és új recepciós horizontot hozott létre. A kritikusok számára Stevanović, Savić, Mihajlović, Radulović stb. prózájában a naturalista regényekre jellemző elbeszélőmód (itt gondoljunk Mihajlovićnak a magyar olvasó előtt is ismerős regényére, a *Petrija koszorújára*, amely mintaszerű megvalósulása ennek a beállítódásnak), a dokumentaritás iránti igény (Mihajlovićnál tapasztalható leginkább az „intellektualizmus" maradéktalan elutasítása), a történések idejének és helyének pontos meghatározása, a tájnyelv, a „helyi színek" használata (Stevanovićnál pl. mindenki fölismerhette a šumadijai, közelebbről kragujeváci környezet nyelvének jelenlétét) volt a perdöntő mozzanat. A valóságpróza fogalma elméleti igazolhatatlansága ellenére sem tűnt el az irodalomértelmezés kategóriarendszeréből, ám ma jobbára a negatív meghatározó szerepét tölti be. Így egyes irodalomtörténészek pl. a *Petrija koszorúját* – utalván a *Borisz Davidovics síremléke* körüli heves vitákra – élesen szembeállítják a Danilo Kiš féle epikai észjárással, amelyet az elmélkedés, a para-irodalmi betétek rendszeres alkalmazása tesz eredetivé. Mások számára a valóságpróza megtestesítette azokat az irodalmi normákat, amelyekkel szemben a hetvenes évek – borgesi mintákat követő, a krimi narrációmodelljét is alkalmazó – új horvát prózája, vagy a némileg később kiteljesedő fiatal szerb próza megfogalmazta alapvető igényeit.

Stevanović kétségkívül „fémjelzett" írója volt a valóságprózának – noha a honi irodalomkritika számára Mihajlović ennek az irodalmi irányulásnak a korifeusa. Némely irodalomtörténész szerint Stevanović hetvenes években megjelentetett elbeszélésgyűjteménye, a *Periferijski zmajevi* (Perifériális sárkányok) a *Borisz Davidovics síremléke* mellett a kor legjelentősebb teljesítménye. Ezek szerint e könyvben, amelyben egyébként néhányan Kišre vonatkozó alluziókat fedeztek fel, a valóságpróza egy, a Mihajlovićéval ellentétes, annak ellentmondásait meghaladó útja rajzolódik fel.

*A Testamentum* egy olyan önreflexív prózai modellt kínál fel, amelyet a metaforikusság, a poliszémikusság, valamint a történelmi és mitologikus perspektíva egymásra hatása jellemez. A regény 52 töredékből áll, amelyeket a szerző, mint azt a kötet alcíme mutatja, „bdenje"-nek nevez. S evanović, akinek prózáját különben is az önreflektáltság karakterizálja, maga nyújt támpontokat e fogalom lehetséges jelentéseinek feltárásához. Egy vonatkozásban e fogalom ugyanis vallásos jelentésű (bdenija – egyházi szolgálat), amely olvasatom szerint összekapcsolható az írásnak, le-

jegyzésnek szolgálatként való felfogásával. Eszerint a kéziratíró (ez a szó igen gyakran szerepel Stevanović szótárában) a krónikások hűségével jegyzi le a történéseket, amelyeket egy objektív időtartam, a leírás ideje, az év heteinek számára való utalás vonhat keretbe. A *bdenje* másik jelentése az ébrenlétre céloz. Ebben az esetben az emlékezés egyenlővé válik az ébrenléttel, s végtelen és töredékes mivolta megszabja a regény formaintencióját. E motívum kapcsán Heidegger ama gondolatát idézhetjük, miszerint csupán arra emlékezhetünk, amit már előzőleg elfelejtettünk. „Az idő egészjellegű, míg emlékezésünk töredékes: egy őszinte kéziratnak mindkettőt tartalmaznia kell" – írja Stevanović egy helyen. A kézirat, az emlékezés, a történelem, a mitológia, az „igazi", „meghatározhatatlan", „megfoghatatlan", „öntermékeny", a „múlt és jelen egymásra vonatkozása miatt érthetetlen" időbe hull. Éme egymásra vonatkozás miatt azonban az idő objektív meghatározói kétségessé válnak: nem tudni, hogy a cselekmény „történt" vagy „történik" vagy csupán egy „intellektuális kivetülés, álom" eleme. Az objektív kategóriák, amelyek az időre vagy a térre, és ezek közvetítésével valamilyen valóságmetszetre utalnának, eszközei ennek a prózai eljárásnak. Azaz, olyan formában jelennek meg, amely által éppen objektív mivoltukat vagyunk kénytelenek átértelmezni. Ezek a mozzanatok ugyanis már létezésükkel olyan jelentéstöbbletet vagy információkat közvetítenek, amelyek túlmutatnak bármilyen tényállapoton. Az első töredék például akkor íródik, amikor a szerző észreveszi, hogy elveszítette árnyékát. A narrátor számára e jelenség jel arra vonatkozólag, hogy el fog tűnni. Az elbeszélő ekkor 33 éves, s e kor jelentésvonatkozásait nem kell külön magyarázni. Ugyanakkor, mint az utószóból megtudjuk, Stevanović 1975-ben írta az első fragmentumot, amikor valóban 33 éves volt.

A regény színhelyét az író Kao-nak nevezi. Ezúttal is támaszkodhatunk az író önreflexióira. A Kao ugyanis a szerb pakao (pokol) szó rövidítése lehet, amely ilyeténképpen, s tekintettel a mitikus ideogrammák jelenlétére (valamint a Stevanović előző műveiben is jelentkező ördögök világára) a mű vallásos vonatkozású rétegeit gazdagítja. Ám a kao az összehasonlítás kopulája is lehet („mint"), amely viszont analógikus viszonylatokat, metaforikus folyamatokat sejtet. A színhely valahol Szerbiában van, utalnak erre a helységnevek, vagy a történelmi események sorjázása. A tér, amelyet mitologikus jelentésű fogalmak írnak körül, a történelemmel közvetítődik: így a törökök vonulnak át, igába hajtva a lakosságot, a hajdukok tartják rettegésben a települést, a szaloniki front borzalmai tárulnak fel, a második világháború morális paradoxonjairól esik szó...

A regény egyik kulcsszava, kulcsfogalma az árnyék. A cím jelentése is erre utal: a regény világa egyúttal a halottak világa. Ezért tűnik úgy, hogy ez a világ csupán visszfénye valaminek. A szereplők önazonosságát, szubjektivitását voltaképpen az árnyék-egzisztencia közvetíti. Árnyékkal rendelkezni, ez azt jelenti: halállal rendelkezni. Stevanović gyakorta a halál utáni pillanatról ír, a homályból a teljes sötétségbe való hullás folyamatáról, amikor kicsikarja szereplői, a halottak vallomását. A közösség élete a mitologikus sémáknak megfelelően előre meghatározott. Tagjai csupán a halál vonatkozásában uralhatják sorsukat: míg születésüket a véletlen irányítja, haláluk akaratuk folyománya lehet. Ezért lehet legfontosabb norma a halál időpontjának állandó tudatosítása, sőt ismételgetése. Ehhez fűződik a regény másik fontos motívuma, az elveszítés rítusa. Példázza ezt a feljebb említett első töredék, vagy a névelvesztés helyzetei, vagy a testrészek elvesztése. A színhelyen fej nélküli gyermekek, egyik testrészüket kezükben hordó harcosok, gyomor nélküli asszonyok tűnnek fel. Stevanović szereplői az istennel alkudoznak, s ezt a folyamatot csak a halál szakíthatja meg. A regény fontos mozzanata a narrátor és az elbeszélés közötti viszonylat is. A narrátor, mint láttuk, elveszíti árnyékát (a test, mint egy helyen olvashatjuk, nem lehet meg árnyék nélkül), s az író kezdettől fogva lehetetlenné teszi, hogy megismerjük kilétét. Így feszültség jön létre, hiszen az elbeszélő állandóan arra törekszik, hogy különbözzön az elbeszélés szereplőitől. Néha ez az igény azáltal fejeződik ki, hogy a narrátor még rendelkezik emlékezettel az azt elvesztőkkel ellentétben. Ám

a narrátornak is osztoznia kell szereplői sorsán: „megteremtve őket, önnön halálát is teremti egyúttal". Stevanović prózáját a Lévy-Strauss által egzisztenciálisnak nevezett, a kultúra és a természet között feszülő antinómia határozza meg. Csakhogy Stevanovićnál az egyed biológiai paradoxont jelent, amely folytonosan szembekerül a kultúra által letéteményezett közösséggel. Az egyedi és az általános nem közvetítődnek egymással, csupán egymás mellett léteznek. Stevanović prózáját vizsgálták pszichoanalitikai, mitológiai és lingvisztikai perspektívából. Kétségtelen, hogy e műve új mozzanatot jelent a szerb és a jugoszláv prózában egyaránt.

*

A jugoszláv kultúra, mint ismeretes, az idén ünnepli Vuk Karadžić, a modern szerb irodalmi nyelv és grammatika megteremtője, a délszláv művelődéstörténet kimagasló alakja születésének kétszázadik évfordulóját. Jovan Delić a *Književne novine* februári 1. számában megkísérli újrafogalmazni Vuk és a hagyomány viszonyát. Tanulmányát a szokványos, szerinte egyoldalú szemléletek elleni lázadásnak nevezi. E szemléletekben Vukot a hagyománytörés emeli a halhatatlanok sorába. Delić szerint e nézetek tradicionalisták és ideologikusak. Tradicionalisták, mert számukra a hagyomány a múlt örök és változatlan képe, amely egy meghatározott világlátásból származik. A hagyomány ilyen statikus értelmezését általában az értelmező ideologikus pozíciója határozza meg. Ez a szemlélet nehezítette meg Jugoszláviában a középkori irodalom recepcióját. Fenntartotta ugyanis a sötét középkor mítoszát, utalván az egyházi hagyományokra, s Dusán cár birodalmára, amelyet szembehelyezett a Vuk korszakalkotó tevékenysége által befolyásolt modern irodalmi törekvésekkel. Vuk tisztelte a szláv-bizánci kulturális örökséget, ám belátta, hogy ezt integrálni kell az európai folyamatokba. Következésképpen, egyik fő érdeme, hogy tevékenysége révén lehetővé tette ezt az integrálódást. Vuk tudta, hogy a szerb népnek szüksége van Európára, de hangsúlyozta azt a tényt is, hogy a népet saját történelmének fényében lehet bemutatni az európai művelődéstörténet keretén belül. Delić részletesen elemzi Vuknak a szláv-bizánci művelődéstörténet jelesebb személyeihez való viszonyát. Szerinte Vuk önnön nyelvi reformjainak perspektívájából tekintett a hagyományra, s abból merített nyelvi anyagot saját támpontjainak megszilárdításához. A hagyományhoz való viszonyát továbbá meghatározta *a)* az európai romantika szelleme és azok a követelmények, amelyeket a szájhagyomány tisztelőivel való találkozásai folyamán ismert föl *b)* tudományos okok, amelyek révén a modern szlavisztika alapítói körébe tartozik, s amelyeket részlegesen a szlavisztika jeleseivel való találkozás ösztönzött *c)* az a törekvés, hogy megteremtse a folytonosságot a nyelvben és irodalomban egyaránt *d)* az az igény, hogy rámutasson a szerb nemzeti hagyományban azokra a mintákra, amelyek érvényesek az új szerb államapparátus képviselőire is. Természetes tehát, hogy mindezen tényezők a nép nyelvéhez közelítették Vukot. Delić felpanaszolja, hogy csak a beavatottak számára ismeretes: Vuk támpontokat keresett a régi cári könyvekben is, s hogy voltaképpen felújította Sava Nemanjić XIII. századi reformjait. Ide tartoznak: a jogi terminológia és történelem iránti érdeklődése, a törvények fordítása és azon óhaja is, hogy átszervezze Szerbia intézményrendszerét. Ugyancsak furcsa, hogy csupán a legújabb tudományos munkákban nyer jelentőséget Vuk egy másik úttörő jelentőségű munkája: a szerb kolostorok leírásai. A tanulmány írója elveti a reform bírálóinak azt a gyakori tézisét, hogy Vuk nyelvi reformja okolható azért, hogy rendkívül szerények a szerbhorvát bölcseleti hagyományok. Delić utal arra, hogy az utóbbi évtizedek termése egyér elműen bizonyítja, a bölcseleti elvonatkoztatások kifejezhetők szerbhorvát nyelven. Hivatkozik a terebélyesedő fordításirodalomra is. (Hadd tegyem hozzá, hogy szerbhorvátul olvashatók az olyan nehezen fordítható művek is, mint Heidegger *Sein und Zeit*je vagy Arisztotelész *Metafizikája*,

amelynek három fordítása van.) S egyébként is, az Újszövetség fordítása, amely szintén Vuk nevéhez fűződik, ékes bizonyítéka a nyelv teremtő erejének. Nyelv iránti viszonyulása mentes minden dogmatizmustól, így kapcsolódhattak és kapcsolódhatnak hozzá különböző irányultságú szerzők. Aki pl. összehasonlítja *A halottak enciklopédiájának* (Danilo Kiš) néhány oldalát a fentebb említett fordítással, arra a következtetésre fog jutni, hogy ugyanazon nyelvi hagyományról van szó.

*

A *Književnost* ez évi első száma teljes egészében Vukról szól. Egyik érdekes mozzanata, hogy közzéteszi Vuk tizenegy, eddig kiadatlan levelét. Vuk levelezésének közlése ezzel azonban nem zárul le, sőt úgy tűnik, hogy az évforduló e tekintetben új szempontokkal fogja gazdagítani ismereteinket.

Vuknak, aki kivívta Goethe elismerését is, egy 1823. december 1-jén keltezett, a költőfejedelemnek címzett levelét is olvashatjuk a *Književnost*ban. A levél közvetve Goethének a szerb szótár iránti érdeklődéséről, közvetlenül pedig a két jeles férfiú közötti kommunikáció formáiról tanúskodik. Egy 1853. május 31-én keltezett, Grimmnek címzett levélben Vuk felpanaszolja, hogy noha (a címzett sugallatára) kihagyta az „illetlen szavakat" szótárából, hazájában mégis betiltották. Vuk szerint nem a kormány a bűnös az effajta cselekedetekért, hanem azok a tudósok, akik Magyarországról jöttek át Szerbiába, s elfoglalták a legfontosabb politikai állásokat, annak ellenére, hogy néhányan közülük sem írni, sem olvasni nem tudnak. E „tudósok" hatására a kormány betiltotta nemcsak Vuk szótárát, hanem mindazokat a műveket, amelyek nem a hivatalos helyesírást alkalmazzák. A levél tartalmából arra következtethetünk, hogy Vuk Grimmnek az onánia szerb etimológiai megfelelőjére vonatkozó kérdésére válaszol: „ezzel kapcsolatban nem mondhatok többet annál, hogy e dolog, hála istennek, az egyszerű emberek körében ismeretlen volt, s épp ezért nem ismeretes ennek tartalmát fedő szó sem". Az ezt követő etimológiai fejtegetések jól mutatják Vuk küszködését az „illetlen szavakkal", ám ugyanakkor nyelvi felkészültségére is rávilágítanak. Vuk e levéllel együtt szerb legendák és mesék gyűjteményét is elküldte Grimmnek, s emlékeztette a címzettet arra az ígéretére, miszerint előszót ír a készülő kiadáshoz. Egy másik levél V. P. Balabinhoz, a bécsi orosz követhez szól; ebben Vuk megírja rövid életrajzát. Más (pl. Marija Pavlovna weimari hercegnőhöz írott) leveleiben reflexiókat olvashatunk a korabeli eseményekről, így az 1848-as magyar szabadságharcról, a magyarországi szerbek ehhez való viszonyulásáról, a horvátok és szerbek viszonyáról ennek kapcsán, az 1848-as bécsi politikai harcokról, a szláv kongresszusról stb.

A szám másik érdekessége, hogy teljes egészében közli Szreznyevszkij múlt század közepén írt Vuk-életrajzát. Életrajzának első részét a *Srpski književni glasnik* közölte 1937-ben, Vuk születésének 150. évfordulóján. Szreznyevszkij tagja volt annak a négytagú orosz tudóscsoportnak, amelyet az orosz oktatásügyi minisztérium hozott létre a múlt század harmincas éveiben, a többi szláv nép megismerése céljából. Vuk és Szreznyevszkij barátsága 1841-ben kezdődött – viszonyukat mindvégig a korrektség és a kritikus dialógus jellemezte. Tanulmányában Golub Dobrašinović úgy ír az életrajzról, mint az első Vuk-biográfiáról, amely interjú is, és tartalmazza Vuk replikáit, ugyanakkor tudományos alkotás, amely tényeket is rögzít. Szreznyevszkij közbenjárására lett Vuk pl. a harkovi egyetem tiszteletbeli tagja. Ugyanakkor Vuk szinte minden művéről (az utolsó kettő kivételével) tanulmányt, ismertetőt, bírálatot közölt. Az ő tanítványai voltak a forradalmi demokraták olyan alakjai is, mint Csernisevszkij és Dobroljubov, akik éppen az ő szellemi befolyása folytán nyilvánították ki Vuk iránti tiszteletüket.

*

A háromhavonként megjelenő *Treći program* című kiadvány legutóbbi számában (e kiadvány egyébként a belgrádi rádió harmadik műsorában elhangzott tanulmányokból közöl válogatást) a posztmodernizmusról olvashatunk. A reprezentatív *Treći program* már nem első ízben foglalkozik e témakörrel. Más jugoszláv folyóiratok (a zágrábi *Republika, Kulturni radnik,* a belgrádi *Marksizam u svetu,* az újvidéki *Polja* stb.) pedig tematikus számot szenteltek a posztmodernizmusnak, vagy bejelentették hasonló szándékukat (mint pl. a belgrádi *Theoria).* Nyilvánvaló, hogy e rendszerességre törő recepciót az a fölismerés mozgatja, hogy a posztmodernizmus gondolatkörének megjelenése nem stílusmódosítást, hanem kulturális, sőt politikai paradigmaváltást jelöl. Nem vállalkozom itt arra, hogy elemezzem a posztmodernizmus jugoszláv recepcióját, amely a hetvenes évek elejére nyúlik vissza. Csupán annyit jegyzek meg, hogy a legerőteljesebb impulzusok Szlovéniában jelentkeztek először, egy posztstrukturalista színezetű gondolkodási irányultság keretén belül. Ennek alapján néhány szlovén teoretikus (pl. Močnik, Žižek stb.) az irodalom és a bölcselet új olvasatát dolgozta ki.

Két olyan írásról szólok ezúttal, amelyek megkísérlik a művészetre vonatkozó kritikai gondolkodás, azaz az esztétikai szenzibilitás újrafogalmazását. A modernizmus negativista esztétikája, az erőteljes önirónia és önszkepszis, az alternatív művészeti gyakorlat hirdetése kétségkívül vesztett mértékadó erejéből. Andreas Huyssen *A posztmodernizmus térképe* című írásában abból indul ki, hogy a modernizmus, amely a modernizáció keleti vagy nyugati formáihoz kötődött, kifulladt, mint azt az építőművészet újabb története mutatja. Elvesztették normatív erejüket pl. a Bauhaus, Gropius utópiái, amelyek az ésszerűség tervezésére, a hagyomány maradéktalan tagadására épültek. 1945 után az építőművészetből kiveszett a társadalmi vízió, és az intézményes hatalom megtestesülésévé alakult át. Huyssen szerint a kódok tökéletes zűrzavara, amellyel gyakran találkozhatunk a posztmodernnek tartott műalkotásokban, vagy a felületes eklekticizmus, amely az esztétikai amnéziával és a méltóság illúziójával keveredik, mint a posztmodern architektúra egyes alkotásaiban, nem akadályozhat meg bennünket abban, hogy felfedjük a posztmodernizmus esetleges kritikai lehetőségeit. Huyssen a tágabb értelemben vett populizmust jelöli meg a posztmodernizmus első, kezdetleges formájaként. A szerző a hatvanas években formálódó populizmus azon mozzanatára gondol, amely a regionális szimbólumok, helyi idiómák használatával a magas kultúra ellen irányult. S itt hivatkozhat Charles Jencksre, a posztmodern építőművészet apostolára, aki a multivalens szimbólumokkal együtt éppen e mozzanatokat tartja legfontosabbaknak az új művészeti gyakorlat szempontjából.

Huyssen a posztmodernizmus három korszakát különíti el. A hatvanas évek posztmodernizmusa (Duchamp, Cage, Warhol, Ginsberg, Kerouac, a Living Theater vagy olyan esztéták, mint Susan Sontag, Ihab Hassan) az intézményesült modernizmus, az affirmatív kultúra ellen lépett fel. Ez a posztmodernizmus az avantgarde mozgalmakban felhalmozott energiát kísérelte meg újra felhasználni, és ennek értelmében érvényesíteni a modernizmussal szemben álló törekvést: egyesíteni a művészetet az élettel. Ez a törekvés, amely a jövőt, a diszkontinuitást illető érzékenységgel párosult, vereséget szenvedett. Mindenesetre nyilvánvalóvá vált, hogy a modernizmus által hangsúlyozott különbség a magas és a tömegkultúra között a múlté.

A hetvenes évek kulturális térképe túlságosan amorf ahhoz, hogy egyértelmű irányulásokról beszélhetnénk. Huyssent a posztstrukturalizmus és a neokonzervativizmus viszonya foglalkoztatja. Írásainak egyik részében Habermassal vitázik, aki a beteljesületlen modernizmus nevében en bloc elutasítja a posztmodernizmus célkitűzéseit. Huyssen Habermassal ellentétben a posztstrukturalizmust nem tartja kiegyenlíthetőnek a posztmodernizmussal. Szerinte a posztstrukturalizmus, mint azt a kései Barthes példája bizonyítja, nem a posztmodernizmus elmélete, hanem a modernizmus archeológiája, annak agonizáló időszakában. Mint a szerző halálát, a textuális önálló-

ságot hirdető gondolkodás, a modernizmus ideológiájának csupán megfordítása. A posztstrukturalizmus vidám tudománnyá változtatta a modernek gyötrődéseit, így megszabadította az irodalmat attól a felelősségvállalástól, amelyet pl. Sartre rótt a művészetekre az ötvenes és hatvanas években.

A nyolcvanas évek művészeti mozgásait elemezve Huyssen arra a megállapításra jut, hogy a posztmodernizmus megjelenése a művészet és társadalom viszonyának új válságára utal. Le kell számolnunk a művészetre vonatkozó heroikus illúziókkal, de nem kell lemondanunk a kritikai lehetőségekről, amelyek az alternatív alanyiságra vonatkoznak. A posztmodernizmus nem vetheti el a modernizmust (ha ezt teszi, akkor alárendelődik a kulturális intézményrendszer azon törekvésének, amelynek egyik eszköze az Új ideológiája), mégis az ellenállás, a negativitás, az alanyiság új fogalmait kell kidolgoznia.

Peter Bürger (a nevezetes *Az avantgarde elmélete* írója) *A modern művészet válsága* című írásában Adorno egyoldalú modernizáció-fogalmát elemzi. Szerinte a neoklasszicizmus (Sztravinszkijt, Valéryt, Picassót említi) a modern esztétikai gyakorlatot elemző gondolkodás próbaköve. Bürger felmutatja Adorno esztétikai gondolkodásának egyoldalúságát, amelyből kiiktatódik nemcsak a neoklasszicizmus, hanem a radikális avantgarde is. Mindez azért, mert Adorno gondolkodása kiszűri az adottságokat a művészeti anyagból, fölszippantva azokat a mű keretébe és összekapcsolván a forma totális közvetítettségének elvével. Ez utóbbi pedig ellentmond az avantgarde montázs-elvének. Bürger arra a következtetésre jut, hogy az esztétikai értékelést meg kell szabadítani attól, hogy egy meghatározott anyagtól függjön. Ám azt mindenképpen tudatosítanunk kell, hogy a sokrétű anyag kritériumnélküli használata kicsorbítja a művészet kritikai élét. Ma minden fontos művészeti gyakorlat megfogalmazza a modernizmushoz való viszonyát. A mai esztétikáknak a modernizmus dialektikus folytatási lehetőségeit kell átgondolniuk, azaz meg kell szabadulniuk a modernizmus kötöttségeitől és dogmáitól. A modern forma-koncepció, amely a művész egyedi imaginációjára épül, helyettesíthetetlen. A posztmodernizmus gondolatköre mindehhez egyszerre tágas is, szűk is. Tágas, mert kiűzi az esztétikából a forma ezen koncepcióját. Szűk, mert a modern művészet kérdéskörét az anyag választására korlátozza, noha manapság a művészeti gyakorlat megváltoztatása megy végbe. Ha a művészeti gyakorlatot továbbra is az avantgarde törekvése, az élet és a művészet egyesítése határozza meg, akkor kétszeres ellentmondással állunk szemben. Ha ez a törekvés megvalósíthatónak mutatkozik, akkor a művészet halálára kell következtetnünk. Ha a kettészakítottság magától értetődővé válik, ez úgyszintén a művészet végét jelenti.

SZAKOLCZAY LAJOS

# A MÍTOSZ ÉRTELME

*Székely János esszéiről*

Nincs megrendítőbb, mint valamely esszénapló olvasása, hiszen a „bűntudatát" írásban kivalló ember, ha tisztességes író és gondolkodó, nem kerülhet meg egyetlen kényes kérdést sem, sértse az személyét, jó hírét, esetleg környezetének (a társadalomnak) kialakult törvényét, szokásait. Székely János mindig erkölcsi irányú vizsgálódása, légyen gondolattöredéknek álcázott aforisztikus „tanköltemény" vagy önálló műként is megálló, saját rémeivel viaskodó esszé, netán novellisztikus életkép, a gyónó pőreségével vetekszik. Amaz égi hatalmaknak áldozva akar megtisztulni, ellenben az író az *ártatlanság elvesztéseként* ábrázolt folyamatot, melynek következtében sebezhetővé, mi több: manipulálhatóvá válik az ember, a folyamatot – mint az emberlét gyönyörét s egyben tragédiáját – a társadalomból magyarázza, ezért igénye nem lehet kisebb, mint József Attiláé: a mindenséggel mérd magad! A Marosvásárhelyt élő író és gondolkodó (Székely a kolozsvári egyetemen filozófia szakot is végzett) ebben a vállalt ismétlésben *új* szemléletet üdvözöl. A klasszikus szemléletttel való szembenállását – „minden dolgok mértéke az ember" – fölfoghatjuk fejlődésként is, hiszen sugallata nem kevesebb: az ember, naiv ábrázolásai által visszavetetten is, legyen kozmosz-méretű irányító, akinek korai *bűnbeesését* a cselekvő ethosz valamennyire képes ellensúlyozni.

De hát fejlődött-e az ember, már-már monomániás próbálkozása a világ fölperzselésére, emberfajok kiirtására nevezhető-e fejlődésnek? A filozófiában is *költő* Székely János egyik följegyzése szerint („Borzong, örvénylik, lúdbőrzik a tér a komisz, komisz, komisz időben – és ez a világ") a bölcselem hangulata legalább annyira meghatározó, mint az axiomatikus gondolatiság – ebből a szempontból meditációinak érzékletessége némileg rokon Határ Győzőével –, s egyetlen stílusjeggyel el lehet érni, hogy a mondanivaló fölkeltse az érdeklődést. Most már nem is annyira a föntebbi kérdés tételes megválaszolásán van a hangsúly, hanem a *lírai én* ősállapot előtti kalandjain; azon, hogy miképp tehető költészetté a szorongás, a fenyegetettségérzés, a megvertség érzete; hogy csupán a szövegre koncentrálva értelmezhető-e a mítosz, tudásunk ősatyja, vagy megmarad az édeni állapotot őrző példázatos meseként, időtől, helytől független igazságként.

Székely zseniális, a magzatlétre való emlékezése azért különös – akár alátámasztja az emlékező kalandjait az orvostudomány és a pszichológia, akár nem –, mert *költészetként* van benne visszavetítve a védettség burkát jelképező ősállapot, helyesebben: az ősállapot utáni vágy, amikor még nyoma sincs a társadalmi (és egyéb) rafinériának, így be sem „mocskolódhatott" az „állati lét" kényelmét és tisztaságát élvező ember. „Az embriók szokásos testhelyzetét" fölidéző emlék kapcsán, melyet a tyúkketrecbe szorult valahai három és fél éves gyermek – önmaga – „magzatülése" indított el, ezért ünnepeltetik most már általánosabb érvényű igazságok tükrözőjeként az a régvolt „kucorgás" az anyatestben. „A létnek olyan mély és kristálytiszta élményét idézi fel bennem, valahányszor rágondolok; különös, egyetlen, önálló embervoltomnak olyan biztos, sziklaszilárd bizonyítékát jelenti, amely a legnagyobb elhagyatottság, az önbizalom legteljesebb elapadása idején is megvigasztalhat. Ebből az emlékből élek én úgyszólván negyvenöt éve."

Az „édeni" gyermekkor középpontba állítása, ezer példát tudunk, nem új lelemény, életművek épültek a fogékony gyermekésszel megőrzött s tartósított, évtizednél hosszabb kalandra. Ám Székely nem elégszik meg evvel, s romantikus tisztaságeszményének foglalataként idevonja az értelemmel még nem bíró, csak *érző* csecsemőt is. Tudatosan visszahátrál az időbe, és saját létén belül azt a kiindulópontot keresi – innen még minden lehet –, amely mítoszértelmezésének is sarkköve. A bűnbeesés előtti állapot – érzékelje ezt, aki részese ennek, vagy sem – boldog állapot: fürdőzés az úgynevezett *ártatlanságban.* Így a Gilgamesből ismert – még a társadalomba való lépése előtti – Enkidu valamiképp rokon Székely ősboldogságban leledző csecsemőjével. Még akkor is erre kell gondolnunk, ha tudjuk, hogy esszékötetében a szépíró közelítését mutató novellisztikus *Kétféle emlék* s a *Két telek – két ház* jól el van különítve a mítosz értelmén tűnődő ciklustól; sőt akkor is, ha látható, hogy a Székely János tudatában élő *klasszikus sor* – megannyi tagja mítoszhős – nem foglalja magában a *tordai éden* sok évtized múltán is irigylendő szereplőjét. A *Feljegyzések erről-arról* filozófiai ihletésű reflexiói közül nem egy szinte tételesen megfogalmazza az életmű épülését irányító s az író gondolkodását fölöttébb meghatározó erőt. A legjellegzetesebb: „Ádám, Enkidu, Siegfried – ugyanaz a személy. Ők az ártatlanok. Előjönnek az erdőből, megkóstolják az almát; és halállal lakolnak érte. Történetük jelentése: a halál a szerelemből, a szerelem a halálból következik. Valamint: a tisztaság a legfontosabb erkölcsi érték."

„Mítoszértelmezéseinek egyik kiindulópontja tehát a tiszta moralitásé: az ártatlansághoz, a tisztasághoz kapcsolódó értéket kívánja rendszerezni a mítoszértelmezés módszerével". Egyed Péter megállapításában tovább is megy, mikor leszögezi: a Székelyéhez hasonló *ártatlanságkomplexus* jellemzi a második világháborút átélt alkotónemzedék nem egy képviselőjét, nevezetesen erre épül Heinrich Böll két regénye is, a *Csoportkép hölggyel* és a *Katharina Blum elvesztett tisztessége.* Egyed Péter megvilágító példája, nem csupán a motívumegyezések miatt, azért is érdekes, mert – egy másik regényt véve alapul – Böll harlekinjének hangjából mintha kihallanók a Székely János-i műteremtő elvet: „Érzékeny művészlélek létemre van érzékem az ismétlés esztétikájához". A marosvásárhelyi írónál ez az állandóan visszatérő, többféle variációban és műfajban kiteljesedő motívum – a bűnösség. „Ó, mért van az, hogy amitől buzogva / Testvérkarokba hull akárki más, / Bennem magánnyá, bűnné érlelődik. / S vád bünteti és lelkifurdalás" – mondja egy 1965-ben keletkezett vers, az *Aszkézis;* az idő tájt lesz lassan tíz éve, hogy prózaremekének, a *Soó Péter bánatának* kézirata fiókjában szunnyad. A Jó és Rossz közötti kínzó „lángolás", az áldozat és bűnös fölcserélhetőségén meditáló *örömtelen öröm* – a bűn fölfedése és kivallása az önsanyargatás legkülönfélébb pózaiban – jellemzi mindvégig pályáját. Az álom realitását – Láng Gusztáv érzékeny meglátását kölcsönvéve szúrjuk közbe: „mely mindig a realitás álma is" – hirdető szövegei csak annyira absztraktak, csak annyira valóságon kívüliek, amennyire a *Caligula helytartója* című dráma vagy a nem is olyan régi, mesterműként értékelhető elbeszélés, a *Pálinkás* időtől-tértől elszakítható üzenetet hordoz. Bár a drámaköltő és prózaíró látomásai apokaliptikusak, s korokon túli sugallatuk (is) észlelhető, nagyon is abban a talajban gyökereznek, melyen Székelynek élni adatik. És egyre nyilvánvalóbb, hogy mindenik írásnak, tekintet nélkül műfajára, köze van ahhoz a *Ház*hoz, mely kertjével, különös alakjaival – közülük nem egyet az író családtagként szólíthat – nyugalmat, rendet sugalló, de a valóságban forrongó szokásrendjével, a gyermek megaláztatását és bűntudatát egyként kiváltó történéseivel mindmáig a *tordai édent* jelenti.

A mítoszértelmező mítikus körei tehát eme Ház köré rajzolódnak, a „kínos szorultság" és a – valóságban is burjánzó – paradicsom („Istenem, micsoda kert volt!") életszíneit magukba oldva. Csupán a filozófiát lírával vegyítő mítoszértelmezésekre figyelve gondolnánk-e, hogy az ősállapotot, az emberlét első jeleit visszaidéző helyzetrajzok mennyire tele vannak nagyon is *személyes* elemekkel: egy család vetkezik

itt pőrére; a tordai liget és szénapiac között, valahol az emeletes polgárházak társaságában megbúvó zsindelyes viskó legkülöncebb figurája, a „fukar és kíméletlen kereskedő" nagyapa „bolondos" életmódja világíttatik át avval a könyörtelenséggel, amely már nem egy önostorozó Székely-műből ismert. Ez volna az Éden? A ház, amely a szegénység, a kiszolgáltatottság, a kisfiút lépre csaló gonoszság megtestesítője? Vagy az azt megelőző állapot a magzatburokban? A visszatekintés, noha az Enkidu-történet és a *Cantata profana* rétegeinek fölfejtésétől eléggé elütő módon, de mégis csak azok tanulságát visszhangozva, egyetlen fölismerést sugall: nincs bocsánat. Arra sincs, ami történt, arra se lesz, ami történni fog. Alighanem a már felnőtt író *szétszakítottság-érzése* – lásd mesteri énkettőzéseit – vetül vissza a pár hónapos csecsemőért viaskodó apa és nagyanya harcába, hogy evvel is jelezhesse a szuverén lényre leselkedő ezer veszélyt: a magához vonzott és magától eltaszított, a vele egynemű és tőle mégis különböző „árnyékokat". A gyermekkor paradicsomát fölvillantó novellisztikus példázatok akarva-akaratlanul a szépíró műveit motiválják: érzelmi töltésük vetekszik a lírikusával, aki prózát írva is költő marad, annak ellenére, hogy nem egy esetben műveinek előzményeit-forrásait is néven nevezi.

Értéket vizsgáló, filozofikus reflexiókkal telített noteszlapjai ugyancsak költőiségükkel tünnek ki: a gondolatot mindig megvilágítja egy-egy „kiszólás", mely képpé bontva maga az érzékletesség. Íme, három – egymást követő – bejegyzés: *„Igaz, ami megfelel a tényeknek.* – A megismerés többnyire egyenlő a képrombolással. – Nem kimondani az igazságot, mégis a legnagyobb gazság. Minden felismert igazság hasznára van az embernek (ti. a fajnak), mert lehetővé teszi tájékozódását és alkalmazkodását. A légynek rengeteg apró szeme van, mindenikkel a valóság egyetlen pontját látja. Minden ki nem mondott igazság: egy kiszúrt szem, egy homályos pont, egy téves tudati reflex lehetősége."

A magyar nyelv paradoxonjai közé tartozik, hogy képpel (is) történhetik a képrombolás, s Székely tudatában van ennek. Reflexióinak csak váza – csontrendszere – a filozófia, ami köréje rakódik, és „naiv rögeszméit" (saját szava) eljuttatja embertől emberig, az a nedvdús, szenvedéllyel-érelmekkel teli élet. Ebben a burjánzásban, talán jobban, mint bármikor, a szellemes, néha közönségre is kacsintó „szabadszájúság" dominál, melynek közvetítője az életműben különben nem olyan gyakori humor. Mi más lenne a *Síriratom*, mint a szerénység álcája alatt is önmagát tisztán látó, erejének tudatában levő ember kacsintása az utó- és jelen(!)kornak: „Azt mondják, gyönge ember volt. Pedig magát a Földet hordozta a talpán." Hatalmi mámort megvető „reflexiója" ennél is mélyenszántóbb, gyilkosabb. A „Nincs a világon olyan rozoga trónus, amelyre ne pályázna segg" kijelentés mögött ki ne venné észre a tülekvők, a történelmi kalandorok – „közönséges csirkefogók, sőt ripacsok" – megvetését-elítélését. Az egymondatos gúnyirat esszenciája mindannak, ami Székelyt szinte indulásától kezdve foglalkoztatja: a zsarnokság s a zsarnok leleplezésére életmű épült, melynek szándéka ugyanaz, mint amit az illyési monumentum rendkívüliségét ünnepelve egy korábbi esszéjében mondott az író pályatársáról: „részt venni az emberiség agyának teremtő erőfeszítésében, hogy akuttá vált létkérdéseit gondolatilag feldolgozza."

Mivel az *Egy rögeszme genezisé*ben már olvasható volt, „a mítosz: maga a működése közben meglesett, működésében ábrázolt világtörvény", sejteni lehetett, hogy az esszéíró egyszer példákon keresztül is megkísérli bizonyítani állítását. Klasszikus szövegeket választott elemzésre: a főként Bartók Béla átköltésében ismert *Cantata profaná*t és a *Gilgames* című eposzból két Enkidu-mozzanatot: az idegenek tudatos intrikával, „beavató nászt" szerezvén neki, miként vették el a hős, a természeti állat-ember ártatlanságát, s ennek következményeképp a függetlenségét elvesztett Enkidu hogyan vált a társadalmi manipuláció áldozatává, nem ismervén ki magát a hatalmi viszályban. Tagadhatatlan, elemzésében Székely azt az ősállapotot keresi (annak a törvényeire kíváncsi), amely rokon műveinek erkölcsrendszerével. Ha könyvé-

nek címében – egyes számban – értelmet mond is, a *Cantata profana* kétféle közelítésén töprengve, maga is afelé hajlik, hogy a mítosznak többféle értelme és számtalan értelmezési lehetősége van.

Az egyik megfejtés szerint az erdei archaikus, illetve az otthoni civilizált környezet ellentmondásban áll egymással, s a fiúk szabad elhatározásukból maradnak szarvasok: nemcsak a szülőktől szakadnak el, de az emberi világtól is, amikor (vissza)kívánkoznak „egy bűntelen, meghasonlásmentes, szabad állati létbe". A szöveg egy „roppant meghasonlásról" ad hírt; a belőle kiolvasható egyik következtetés: „Az adott rend konformista-konzervatív s az elképzelt, ideális rend nonkonformista-lázadó erői csapnak össze a két szféra határán, a hídnál. Amit a *Cantata profana* szövege tartalmaz, az a világ általam ismert legrégibb (fejlődéstanilag legrégibb) romantikus utópiája." A szöveg második közelítésében (értelmezésében) az esszéíró megtalálni véli a kolinda meséjének időpontját: a „meglehetősen fejlett" viszonyok – földművelés, pásztorkodás, ipar együtt – nagyjából a 19. század végére és a 20. század elejére utalnak. S a cselekmény *tökéletes drámai konstrukció* – hangzik megállapítása –, melyben az alaphelyzet (a drámai vétek) abból fakad, hogy az apa – az Öregapó – nem korszerűen (földművelésre stb.) nevelte a fiait, hanem archaikusan, s ezért kell majd később bűnhődnie. Innentől kezdve – az építményben a drámaíró költészete s logikája munkál – minden szükségszerű: a fiúk visszatérnének, de nem tudnak, „nem dacból, nem önként maradnak szarvasok, hanem kényszerűségből". Az Öregapó tehát *„erkölcsi veszteségként* kénytelen hazatérni, tulajdon vétke száll vissza fejére, mint Oidipusznak vagy Kőműves Kelemennek"; „a fiúk ebben a koncepcióban nem lázadók, hanem áldozatok".

Az egymással szöges ellentétben álló két értelmezés közül melyik a helyes (a második értelmezésben zavaró, hogy a híd-motívumnak nincs szerepe)? Bartók félreértette-e a román szöveget, amelyben a *híd* nem szerepel, avagy beemelésével új értelmet akart adni a maga variánsának? S miképp lehet, hogy az új változat („Bartók szövege: romantikus-utópisztikus mítosz") régebbinek látszik, mint a „pedagógikus nemzedékdrámaként" értékelhető eredeti népi szöveg? Kérdés kérdés hátán, s mert Székely a pontos közelítés mestere, az egyértelmű válaszokra nem is vagyunk annyira kíváncsiak, minden halkan sugallt *talán*ért kárpótol az értelmezések gondolati íve, a mindig önmagából kiinduló szellemi-erkölcsi ember hibátlan konstrukciója.

Mert ebben az esszé-világban minden önmagáért ég, az életművön belüli kérdéseket fejtegetve-magyarázva az író nem győzi hangoztatni: lámpása ómódi szerszám, s ami világol benne, az sem új – *„erkölcs: a gyengék fegyvere az erősek ellen."* Az *Enkidu mítosza* alcíme, ha kétsége volna valakinek az elemzés tárgyáról, jelzi az író mondanivalójának irányzatosságát: *Vallomás a tisztaságról.* Aki a becsapott Enkidu sorsát, őrlődését az új, számára ismeretlen környezetben – sajátjának érzi, meg van győződve arról – ez a *Cantata profana*-elemzés bevezetéseként hangzik el, de általánosítható –, hogy „a felület alatt félelmetes gondolati mélység, az emberi őstudás csodálatos bősége buzog és árad", és az írónak kötelessége ezeket az üzeneteket fölfogni és továbbadni. Székely szubjektív, etikaközpontú vallomássora ugyan értekező próza, és egy-egy részlete a *Feljegyzések*kel kapcsolatban álló, a reflexiókat ismétlő s kibontó filozofikus gondolatfutam, de az egészen átüt a személyesség „lírai" hitele: a pontosság. Ellentétben a tordai édent visszalopó emlékezések család- és énközpontú líraiságával, itt mindig az általánosítható, egyetemes igazság kimondása felé mozdul a toll. Enkidu a döntetlen párbaj után meghódol, és Gilgames szövetségese lesz, ám a trón továbbra is Gilgamesé. „Egyenlő erejű hatalmi aspirációk esetén mindig a *status quo* érvényesül: a birtokon belül levőnek már-már behozhatatlan előnye van. Legalábbis így tudja ezt a Gilgames-eposz. És hát így tudjuk mi is." A többezer éves agyagtáblák „őstudása" mellé állítható alighanem az az igazság is, amelyet az elemző a mítoszhős sorsából kikövetkeztetett: „a megrontott ősnép végeredményben mégiscsak alattvalóként illeszkedik be Uruk társadalmába." És: „Soha senki sem fogja biz-

tosan eldönteni, micsoda Enkidu, ember-e, nép-e. Én azonban azt mondanám: *egyszerre ember is, nép is.* Hiszen épp ez a mítosz óriási módszerbeli előnye (szemben például a realisztikus irodalommal), hogy sosem az esetlegesről, sosem konkrétumokról beszél, hanem mindig csak relációkról."

Az esszéíró által *ábrázolt* és *átélt* antinomikus erkölcs az életmű igazi, „vágyott" csapdája, s ennek köszönhető a kiteljesedés is. Székely, értékfogalmai közt tallózván, nem véletlenül rögzítette: „Az erkölcs egyik szempontból: önként vállalt tilalmak rendszere, humánus önkorlátozás az együttélés érdekében. Tehát jó. Másik szempontból: világtörvények hatálytalanítása, erőszaktétel a természeten, tehát rettenetes." De maradhatunk-e *ártatlanok,* és hogyan őrizhetjük meg „otthonosságunkat a világegészben", ha mindnyájunkra Enkidu sorsa kényszeríttetett? S ha a tisztaság mint állapot csupán a „bűnbeesés" előtt létezett, minek nevezhető a történelmi-társadalmi ember azon tulajdonsága, amely Székely János hőseit is szembefordítja a Gonosszal? Mivel az ember az író észlelete szerint sem más, mint „romantikus állat", a kérdezhetetlen kérdéseknek is megvan a romantikájuk.

Az író kényes és furcsa szerzet, hát még ha olyan érzékenységgel megáldott-megvert, mint Székely János. Megnyilatkozásait nevezhetjük különcködésnek – amikor könyvének propagálására hívták, leendő olvasóit lebeszélte, nem ismervén el bírót maga fölött, a Pezsgő-díjat visszautasította stb. –, szerepléstől való visszahúzódását, szerénységét póznak, valójában minden cselekedete szuverén egyéniségéből fakad. Hogy nyíltan ki meri mondani: „önbecsülésemet nem teszem függővé mások ítéletétől", nem jelenti azt, hogy ne kételkednék. Csakhogy „bűntudata" „műhelymunka", egy erős egyéniség saját maga általi kondícióban tartása. Már egyetemista korában kihívta a sorsot maga ellen avval, hogy a nagy tekintélyű és politikai hatalmánál fogva is súlyos tanárral-szerkesztővel, Gaál Gáborral ellenkezett. Sőt, a „behódoló tanítványokkal" szemben, akiknek „magukévá kellett tenniük mesterük akkoriban már dogmatizmusra hajló nézeteit", és a professzor legnagyobb megrökönyödésére, az önálló véleményformálás és gondolkodás jogát hangsúlyozta, a szellem szabadságáról téve tanúbizonyságot. A *Találkozások G. G.-vel* azért rendhagyó portré, mert benne a hajdani Korunk-szerkesztő, a „merő ellentmondásosságában is rendkívüli ember" sokféle – „megértő és gonosz, érzékeny és kedélytelen, balos és elfogulatlan, rideg és szimpatikus" – arcán kívül Székely saját arcát is megrajzolja; egyúttal azt a fejlődésvonalat, amely összehangolván a különböző vélekedés-szinteket, az írót arra késztette, hogy drámában is szembenézzen a „shakespeare-i méretű jellemből fakadó" tragikus sorssal.

Különben is az alakrajz igazi Székely János-i megnyilvánulás; a legkisebb – alkalmi jellegű – portréja is szellemes; sokszor magánmonológnak ható ábrázolása is jellemfestő erejű. Szilágyi Domokos önpusztító szenvedélyének egyetlen apró mozzanatában, mely „nyárspolgárságán" fönnakadt, észreveszi a démonikust; Babitsban – „akinek koponyájában századunk gondolkodása új utakra tért" – a nagy kezdeményezők egyikét tiszteli. Kányádi Sándort, a vele ellentétes líraeszményt valló költőtársát avval becsüli meg, hogy kimondja: szava „komoly és felelős költői eszmélkedés korunkról s helyünkről ebben a korban". Téved az, aki Székely megbotránkoztató aforizmáit – „Tolsztojnak egyetlen hibája a tolsztojizmus" (Íme a magyarázat: „az óriási erkölcsi lény és gigászi művész mögött mindig ott lábatlankodik a középszerű gondolkodó") –, csipkelődő „jópofaságait" a különc magatartásával magyarázza. Mindent és mindenkit átvilágító szabad szelleme nyilvánul meg ezekben a látszólag érdes, a megszokott értékrendet így-úgy fölborzoló vélekedésekben.

A legmélyebbre azonban önmagába hasít. A *Modus vivendi* című esszéjéből sok mindent megtudhatunk Arany Jánost kitüntető szeretetéről, a jegyzőből lett költő életstílusáról, észjárásáról, a korról és Európáról, s legkivált, hogy „környezetének történelmi megkésettsége folytán" is mi minden szakadt ki a makulátlan gondolkodó-

ból. S evvel a halhatatlan példaképpel, ha lehetőség adódnék, mégsem akarna találkozni. Bravúros eszmefuttatással nevezi meg a képzeletbeli vendéglátó és saját fogyatkozásait, főképp – mondjuk így – *jellemmé* vált rögeszméire, aggályoskodó meglátásaira helyezvén a hangsúlyt. Végső soron a találkozás elhárításában válik nyilvánvalóvá *győzedelmes veresége*, hiszen – hangzik az érvelés – nem biztos, hogy „együttlétünk zavartalan és boldog lehetne". Medalionra kattan rá úgy a fedél, ahogy a klasszikussal mérkőző Székely János-játékban a kezdést visszaidéző két befejező Hamlet-sor a *modus vivendi* lehetőségeit végigpróbáló gondolatfutamra: „Te éppen olyan férfi vagy, minővel / Szerettem, hogy közöm volt valaha." Mégis? Mégse? Ebben az eldöntetlenségben nyilatkozik meg talán legjobban az esszéíró különössége: fullánkos értéktisztelete.

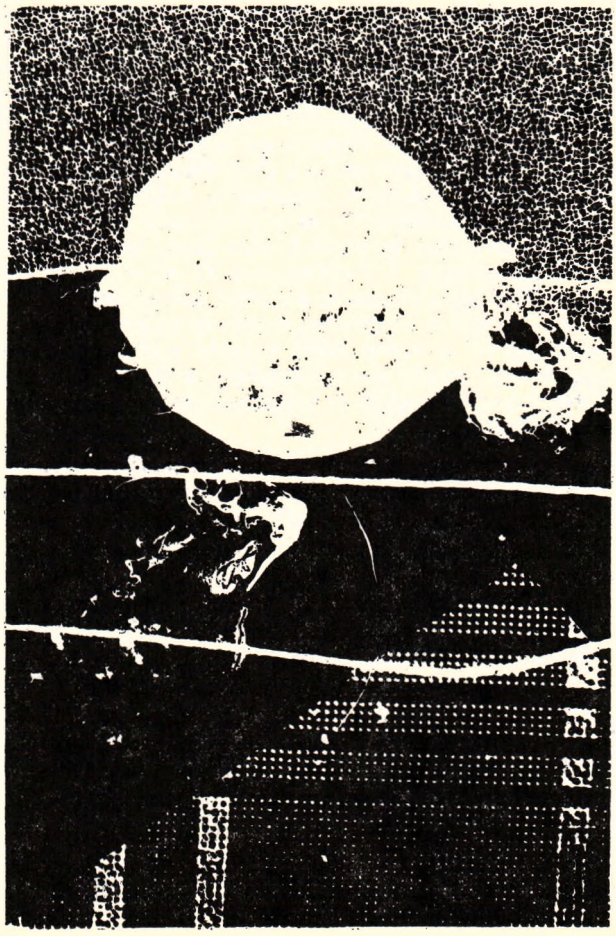

KISS GY. CSABA

# A KÖZVETÍTŐ FELELŐSSÉGE

*A 75 éves Sziklay Lászlót köszöntve*

A komparatista irodalomtörténész – akarja vagy nem – közvetít, egymáshoz mér jelenségeket, értékeket szembesít egymással. Az összehasonlítás művelete közben természetesen át kell lépnie saját nemzeti kultúrája határán, s bele kell illeszkednie a másik kultúra viszonyai közé, ahol gyakran egészen más értékrendszer érvényes. Munkájának jelentősége így – a filológián túl – nem csekély a nemzetek közötti párbeszédben. Örökös fordítás és magyarázat – a kölcsönös megértés érdekében. Hiszen meg kell keresnie a másik kultúra kódjainak a kulcsait, le kell fordítania, értelmeznie kell az idegen értékeket hazai használatra, ami sohasem független saját nemzeti kultúrája értelmezésétől. Amiként beleélhelyezkedik a másik nemzeti kultúra világába, úgy fogja némiképp külső szemmel mérlegelni a sajátját; a közvetítő szükségképpen két irányban végez fölvilágosító munkát, szembeszáll mind az egyik, mind a másik oldal előítéleteivel.

Azon a terepen, ahol immár több mint fél évszázada működik Sziklay László, különösen sok a buktató, a félreértés és az előítélet. Magyar-szlovák viszonylatban a közvetítés föltételrendszere és lehetséges eredményei sokkal bonyolultabb kapcsolatban vannak a történelemmel, az együttélés jelenével és jövőjével, mint ahol a nemzeti irodalmak közötti összefüggések csupán írók érintkezéseit, műfordításokat, esztétikai értékek közvetítését, műfajok vagy irányzatok párhuzamait jelentik. A magyar és a szlovák irodalom kapcsolatai és párhuzamai – tudjuk jól, és nem kis mértékben éppen Sziklay Lászlónak köszönhetően – mélyen bele vannak ágyazva a közös történelmi sorsba, nem függetlenek az együtt és egymás mellett élésből fakadó hasonló mentalitástól, az érdekellentétektől és a kölcsönös előítéletektől.

A magyarországi szlovakisztika, a magyar-szlovák irodalmi összehasonlítás különös érzékenységet és felelősségtudatot igényel. Annak a hihetetlenül bonyolult előítéletrendszernek a tüzetes megismerését, amelyet mintegy másfél évszázad alatt formáltak oly éles és kegyetlen fegyverré szlovákok és magyarok, mondhatni, közös erőfeszítéssel. Nem elég tehát megismerni a szlovák nyelvet és kultúrát, a múltat, hanem tudatosan számba kell venni az akadályokat is. A XIX. században kialakított nemzetszemléletek keretei máig meghatározzák gondolkodásunkat, reflexeinkké váltak; és a közös múlt, a szlovák–magyar kapcsolatok kutatójának épp ezeket a beidegződéseket kell nemegyszer gyanakodva szemügyre vennie. Azt is, ami úgy tetszik, nemzeti identitástudatunk szerves részévé vált. Félrevihet, ha valaki ezt az egész hagyományt nemlétezőnek kívánja tekinteni, éppúgy, mint ha valaki érvényét visszamenőlegesnek, örökkévalónak gondolja. Az sem látszik a tapasztalatok szerint helyes megközelítésnek, ha az egyik fél – úgymond a közeledést elősegítendő – csupán saját nacionalizmusának bírálatára szorítkozik, mivel ezzel rendszerint szándékával ellenkező eredményt ér el: a másik oldalon a nemzeti önhittséget erősíti. Leckét mondok föl, Sziklay tanár úr leckéjét, munkásságának néhány tanulságát. Idézem őt magát is, egy mondatot 1966-ban Illyés Gyulához írt leveléből: „De segít-e az... ha magukat személyes ismeretségeik, származásuk vagy más tényezők miatt szlovák, román stb. szakértőknek gondoló dilettánsok *közös* múltunk kényes kérdéseit egyoldalúan tálalva egyre csak erősítik partnereinkben a meglévő ellenszenvet..."

Elgondolkodhatunk azon, hogy lassan két évszázada a magyar történelemnek egyik kulcskérdése: magyarok és szomszédaik együttélése a Kárpát-medencében, és ennek ellenére milyen következetlen és hiányos ennek a bonyolult és oly súlyos következményekkel járó problémakörnek a megközelítése, földolgozása magyar részről. Hiába az újabb és újabb „óvások", figyelmeztető jelzések, történelmi tragédiák, a szomszéd népekkel való kapcsolataink kutatása többször szerencsétlen módon megszakadt, utánpótlása szétzilálódott, anyagi támogatása meglehetősen mostoha volt. Sorolhatnánk a példákat, a nagyszerű kezdeményezéseket, amelyeknek nem lett folytatása, magányos publicisták, politikusok és kutatók próbálkozásait, a visszhang és a folytatás elmaradását. Mintha többször kellett volna újrakezdeni, a munkák, az eredmények nem egymásra épültek. És a megtorpanások, a tudományos utánpótlás hiánya, a kutatómunka félbemaradása, perifériára szorulása jellemző volt az 1945-öt követő évtizedekben is. Hiába említi írásaiban az eredményeket Sziklay László, a *slavica non leguntur* szerencsétlen beidegződése máig jelen van, az államnacionalizmus keretében maradó közgondolkodás szemhatára rendszerint nem nyúlik tovább az országhatáron, a kizárólagosság gondolata továbbra is meglehetősen virulens.

Mintha olyasmire kellene gyanakodnunk, hogy a magyarság e tekintetben két részre oszlik: egy olyanra, amelynek vannak tapasztalatai a kárpát-medencei nyelvi-kulturális együttélésről, és egy másikra, amelynek teljességgel ismeretlen ez a világ, idegen a kulturális sokféleség. Százötven év múltán a reformkori erdélyiek jutnak eszünkbe, akiknek váltig kellett magyarázniuk, hogy szűkebb hazájukban milyenek a nemzetiségi viszonyok, vagy Kazinczy Gábor, aki az Atheneumban írta másfél százada: „Mély titokkönyvként fekszik előttünk a Felföld." Sziklay László szülőföldje egy olyan közép-európai táj, ahol természetes volt, hogy több nyelvet ismertek az emberek, ahol még a XIX. század nemzeti ellentéteket szító évtizedei után is élt ennek a hagyománynak számos eleme, a kölcsönös tolerancia gesztusai. És nem hagyhatjuk említés nélkül a felföldi Várost sem, Kassát, Bocskai, Tinódi, Rákóczi és Kazinczy emlékével, sajátos urbanitásával, földrajzi és etnikai kulcshelyzetével: tájak és népek között. Azt a várost, amelynek emblematikus jelképéről annak idején így vallott a magyar próza talán legnagyobb mai élő mestere, a szintén idevalósi Márai Sándor: „... a dómot mi építettük, évszázadokon át, kassaiak, őslakók, magyarok, németek, szlovákok. S a Várost is mi építettük, a Fő-utca három- és ötablakos házait, a »lengyel reneszánsz« e remekeit, a csúcsos háztetőket, nemes ablakokat és remekbe faragott kapukat, a boltíveket, s a hozzávaló másféle urbanitást..." *(Kassai őrjárat,* Budapest, 1941. 54.).

A két világháború közötti esztendőkben ez a város volt a nemzetiségi sorba került szlovákiai magyarság egyik legfontosabb központja, ahol a nemzetiségi kultúrélet érdemes és áldozatkész irányítója volt Sziklay László édesapja: Sziklay Ferenc. Kassa szellemi öröksége meghatározó mindvégig a fiú számára. A magyar kultúrához való hűség, az értékek tisztelete, a humanitás és a más kultúrák iránti nyitottság, a szlovákság megbecsülése – mind ide nyúlik nála vissza. Évtizedek múltán, 1977-ben így tekint vissza tanítómestereire egyik tanulmánykötetének (Visszhangok) előszavában: „Nem adtam fel egy jottányit sem abból a kultúrából, amelyet inaséveimben apámtól, Pethe Ferenctől, a kassai csehszlovák állami magyar tanítási nyelvű gimnázium magyartanárától, majd a budapesti egyetemen, az Eötvös Collégiumban Horváth Jánostól, Gombocz Zoltántól, Eckhardt Sándortól, Melich Jánostól, Gyergyai Alberttől s még oly sok más mestertől kaptam."

Sziklay Lászlót szlovakisztikai tanulmányaiban kezdettől fogva két fölismerés vezette: az egyik szerint a magyarságot és a szlovákságot a nacionalista kor szembenállása ellenére szoros szellemi rokonság fűzi egymáshoz; a másik pedig azt föltételezi, hogy az érdekellentétek és konfliktusok fölött létezik egyfajta szlovák-magyar sorsközösség, a két nép csak közösen boldogulhat. A legigazibb közvetítőmunkára vállalkozott, a magyar-szlovák irodalmi szimbiózis tényanyagának föltárására, a szlovák kultúra, irodalom múltjának és jelenének magyar nyelvű bemutatására. A fiatal nyíregyházi, majd kassai tanárnak sorra jelennek meg a harmincas években tanulmányai, népszerűsítő írásai a szlovák irodalom kérdéseiről: íróportrék, könyvismertetések,

figyelemfölhívó cikkek. A *Szabolcsi Szemlé*ben, a Csuka Zoltán szerkesztette *Láthatár*ban, és nem utolsósorban a fiatal filológusnemzedék közép-európai szellemi hazát fundáló orgánumában, az *Apollón*ban. Mi foglalkoztatja leginkább? Hogy a magyar közvéleményt meggyőzze a velünk együttélő szlovákság kulturális teljesítményeiről, hogy leleplezze az elfogultságok okait, hogy rámutasson a közös múlt értékeire. Számos érve ma is elgondolkodtató, törekvésének alapvető iránya ma is aktuális. Mint ahogy érvényes fontos ifjúkori tanulmányának (Egy felvidéki családi emlékkönyv a XIX. század elejéről) tanulsága: a *Századok*ban 1942-ben közölt munkában úttörő módon elemezte a felföldi arisztokrácia közösségi identitásának változásait. E vizsgálat révén érthetjük meg a magyarosodás bonyolult és rendszerint oly elfogultan megközelített jelenségének a mechanizmusát, összetevőit. Lehet, hogy évtizedek múltán némiképp módosítandónak tartjuk azt – mint ahogy ő maga is –, amit a hungarus patriotizmus jelenségköréről négy évtizeddel ezelőtt írt; bizonyos, hogy a régi magyar királyság, Hungaria sajátos kulturális szimbiózisa figyelemre érdemes, és a jövő szempontjából is biztató volna, ha az örökség közös vonásait, kölcsönösen gazdagító jellegét minden örökös jobban megbecsülné.

Hiánypótló munkát végzett el a nemzeti irodalomtörténetírás számára, amikor föltárta Ján Kollár pesti működésének részleteit, elemezte Pavol Országh-Hviezdoslav magyar nyelvű zsengéit. Ezzel a szemlélettel készített nagy szintézist a szlovák irodalom történetéről, mely legjelentősebb vállalkozásainak egyike a maga nemében, hiszen nemcsak áttekintést adott itt egy másik nemzeti irodalomról, hanem kellően kidomborítja azokat a mozzanatokat is, amelyek kevesebb figyelmet kaptak a nacionalizmus korának egyoldalú földolgozásaiban. Így egyúttal a szlovák irodalom hungarus kontextusáról és magyar kapcsolatairól is fontos újdonságokat olvashatunk. Ami tulajdonképpen triviális tény volna, de tapasztalataink szerint mégsem az, hiszen a szétválasztó szemlélet, a kizárólagos nyelvi-nemzeti szempont bizonyos értelemben „átrendezi" visszamenőleg az irodalmi-kulturális viszonyokat, fontos összefüggéseket figyelmen kívül hagy. Csak egyetlen példát hozva: gondoljuk meg, a Szeberényi testvérek, Lajos és Andor (vagy ha úgy tetszik L'udovít és Ondrej), a XIX. század magyar és szlovák irodalmi életének nem legelső vonalbeli, de fontos szereplői, csak külön-külön szerepelnek az akadémiai irodalomtörténeti szintézisekben. Petőfi egykori barátja, a szlovák népdalokat fordító Lajos csak a magyar „spenótban" található meg, édestestvére, Andor – aki az utolsó pillanatig szerkesztője volt 1849-ben a magyar kormány hivatalos lapjának, később főként szlovákul írt – pedig csak a szlovák irodalomtörténetben.

Nehéz volna kimutatni, mikért hatott Sziklay László a szlovákok között. Természetesen összegyűjthetnénk a munkáira reflektáló vitacikkeket, a róluk szóló bírálatokat, ismertetéseket. De ez csupán a visszajelzés egyik dimenziója. Hogy hány megállapítása, argumentuma, baráti tanácsa segítette a szlovák irodalomtudományt, bontott falakat, épített utakat egymás felé, nem tudjuk. Humánuma, bölcs megértése példa lehetett minden találkozás alkalmával. Magatartása, lefegyverző toleranciája, mély jártassága a szlovák kultúrában számos megbecsülő hívet szerzett magának a szlovák irodalomtörténészek körében, és nemcsak magának, hanem a magyarságnak is. Sajnos, hangja csak kevesekhez jutott el. A kapcsolatok áldozatos munkása, a szlovák irodalom budapesti búvára, egyik legjobb külföldi ismerője nem kapta meg azt az elégtételt, hogy tanulmányai könyv alakban a szlovák olvasók asztalára kerüljenek. Az utóbbi évtizedben az is előfordult, hogy a kölcsönös megértésben töretlenül bízó Sziklay Lászlónak szlovák tudományos munkákban a XIX. század nacionalizmusával kellett találkoznia, a megnemértés, az intolerancia jegyeivel. Nem tarthatjuk magunkat tanítványainak, ha ilyen jelek bennünk a kizárólagosság reflexeit csiholnák elő. Nem tudom, optimizmus-e vagy pesszimizmus, hogy ma is érvényesnek érzem szlovák irodalomról szóló 1942-es könyvének zárszavából a legutolsó részt: „Hisszük, hogy... a régmúlt szellemi közössége a politika szeszélyes játékától teljesen függetlenül egyszer csak helyre fog állni, s a két nép önálló nemzetként, de a keletközép-európai sorsközösség parancsát szem előtt tartva fogja kialakítani szellemi létének jövőjét."

KARDOS ANDRÁS

# KÍSÉRLETI ÉLETRAJZ

*Kukorelly Endre: Manière*

„Van egy stílus, és abból nem engedek ki" – írja Kukorelly *A Szív* című szövegében. Valóban: a költő minden lehető eszközzel megpróbálja irányítani olvasóit, hogy művét egy megidézett stílus keretében fogadják be, önkéntelenül is felidézve ezzel e meghatározott stílus történeti rekvizítumait. Már második kötetének címe is abba az irányba befolyásolja a költő által célbavett befogadót, hogy művét a manierizmus nagy történeti keretén belül értelmezze, de legalábbis a mozgásba hozható „kulturális környezet" e stílus hajdanvolt forma- és világképtárából konstituálódjon. (Hogy Kukorelly implikációja legalábbis helyénvaló, bizonyítja ezt egy róla készült kitűnő dolgozat Bacsó Béla tollából, mely a manierizmus forma- és világképhagyománya felől értelmezi Kukorelly költészetét.) Kukorelly költészete egy stílus provokációja, tehát megértéséhez mind a stílust, mind magát a provokáció gesztusát kell elsőül értelmeznünk.

1. „Stílusnak az általánosítható formát vagy formaelemet nevezzük, mely valaha követhető, folytatható volt, illetve ma is az." Radnóti Sándor e meghatározással a stílus minimál-definícióját adja meg. A stílus nem más, mint a *művészeti tudat* művészettörténet és művészetfilozófia által megkonstruált historizálása. A nagy történeti stílusok a *művészetakarás* korszakonként más és más szenzus communisának formai katalógusát adják. A közösség és individuum alakváltozásainak, illetve harmonikus és disszharmonikus, bornírt vagy elidegenedett viszonyának formai artikulációját jelentik. Stílus nem, csak műalkotás létezik. A stílus reflexív, amennyiben közösséget – formai, ábrázolásbeli, világlátásbeli együttállást – mutat fel művek és művészek között. A modern művészet szuperindividualizmusa a stílusok pluralizmusán áthaladva létrehozta az „én magam vagyok a stílusom" világszituációját, melyben minden egyes műalkotás maga a stílus, ami egyet jelent a stílusfogalom felbomlásával. „A neoavantgarde utáni költészet az elveszett rendszerek újraalkotására tett kísérlet" – írja a fiatalon elhunyt kritikus, Hekerle László, *Kevés-e a valamennyi* című tanulmányában. Úgy tűnik, hogy az „elveszett rendszerek" emléke nem a nosztalgia, hanem a provokáció posztmodern értelmében merül fel.

2. Posztmodern provokáción értem egy – történeti – stílus *megkísértését*, azt a gesztust, melynek mélyén nem a „hajdanvolt aranykor" újraálmodása áll, hanem forma- és világképének újraértelmezése az adott jelen *szimulált* művészetakarásában. „Az idézés és a dialogikusság egyéb formái mintha a *sensus communis* elmerült irályát bontanák ki" – írja ugyancsak Hekerle. Az idézés és a dialógus egyben alkotói javaslatot is tartalmaz a beszélgetés – befogadás – medrének a kijelölésére. (Ezt hívja a hermeneutika elváráshorizontnak). A stílus provokációja: az egységről való lemondás belátása és a felmondott kozmosz megidézésének gyengéd-ironikus dialógusa. A stílus mint historikum rehistorizálása. E kettős kötöttségben maga a befogadás valóban *beszélgetés* lehet, mert a stílus szupraindividuális diktátumát a provokatív idézés szelídsége váltja fel. A provokáció, mely tehát a megidézett stílusra és a kiürült jelenre *együttesen* vonatkozik, „posztmodern értelemben" kezdi ki a nyelvet. Nem az uralommentes kommunikáció habermasi utópiáját revelálja, hanem a kikezdett nyelvi

diktátumokat és formulákat ötvözi a megidézett stílus provokálásával, így a befogadó ezen szelíd, mert felidézett és provokatív, mert kikezdett *ötvözet*nyelv dialógus-helyzetében találja magát. „A verset látja? kissé átorim/átirom hogy a Rím legyen elÉg/ Aztat há ideiébe fér-e még/leolwasny csekélyke müvejim" – írja Kukorelly a *Bezárás* című versében.

3. Kukorelly provokációja a manierizmusra vonatkoztatható. A reneszánsz kozmikus-racionalista-humanista víziója a bomlásban a megkérdőjelezett egész, a kikezdett természetes, a visszavonhatatlanul individuális, az irracionális, a paradoxonokban beszélő, a világiasság és világtól való elfordulás (Dvorak), az érzéki és érzékfelett.i, tehát az antinómiákban kifejeződő manír művészetét hozza létre. „Most azonban látom már, hogy ha a világ minden dolgainak szavak általi *oppositiója* vagyon, készen kell állnunk arra is, hogy maguknak a szavaknak ügyében viaskodjunk, rákérdezvén helyes vagy helytelen mivoltukra" – írja Samuel Daniel, Kukorelly különben is kitüntetett évében, 1603-ban, *A Rím védelmében* c. tanulmányában, melyet maga a költő is idéz egyik szövegének mottójaként. A szavak által opponált világ kikezdi magát a szót is. A paradoxon – melynek talán legszebb megfogalmazása Kierkegaardtól származik, mindjárt idézem is – mely a manierizmus „esztétikájának" talán a kulcsszava, formálója Kukorelly provokatív-idéző költészetének is. „Van aki igazul imádkozik Istenhez, ámbár bálványt imád, és van aki hazugul imádkozik az igaz Istenhez, úgyhogy igazában ő a bálványimádó" – írja Kierkegaard. „Valahol nyugodtan ragadj meg istenem / kifelé állnak a részleteim / és rángass el uram erről a sikos / rángass el engem erről a sima / és fejezd be ha kell a mondataim".

4. Története csak annak van, aki *megalkotja* saját múltját. Történik pedig ez akkor, mikor *nem természetes többé a lét*, mikor magyarázatot, bemutatást, interpretációt igényel az, ami eladdig evidens volt. Nem véletlen, hogy Vasari révén a manierizmus korában születik meg híres könyvében a művészettudomány és jelenik meg a művészek és művek életrajza. A vákumban, a paradoxonok sejtelmes világában azonban csak *kísérlet* létezik. Kísérlet a konstrukció: a kiteljesedett manír, az „individuális hangoltság", ahogyan Schlegel írja. Kukorelly két könyvében öt verset találunk, melyeknek ez a címe: *Kísérleti életrajz*. „Még leásható rólam / a föld, a környék hulladéka / s az egész kép / részeire szedhető még / az összefüggő part / és először a tenger" – írja az elsőben. „Már világos tehát / amerre indulok az a Szív utca / a kerítést használom csevegésre" – így a másodikban. „A nyílásban mindenki elfér / úgy tűnik". „Itt élek. / Ó nem / cselfogásból / Nem véletlenül / Kimosolygok egy / gödörből" – írja a negyedikben. „De ki védekezik / ki hurcolja be egy üres terembe / ki tekinti meg az Istent" – zárja le az ötödik kísérleti életrajzot. A részeire szedhető kép: ez Kukorelly művészi credója. „bár senki sem üvölt mint néhány éve / mégis így állunk, egymás közelében / a pontos fogalmazás vagy / ki tudja minek a nevében" – írja még a harmadik életrajzban. A pontos fogalmazás a rész realizmusa az Egész nominalizmusa nélkül. Amikor kijelenti: a történelem nem vers, azt mondja ki szelíd iróniával, hogy történelem nincs, csak a felidézhető részek vannak, csak „Kimosolygok egy gödörből", „kis hölgy kis nőszerű történelem". A nőszerű történelem valójában a manír vagyis manière, a rész a mű. Kukorelly összes műve: kísérleti életrajz. Két jelentős toposza az otthon és az Isten. A manír, ha lehántjuk róla a földet, mindig felemás *viszony*, csak a mozdulatban jut formára. S a viszonyulás középpontjában ott lüktet az éppen csak kimondott, de jellemzően csak nehezen idézhető centrum: a *szív*. (Nagyon jellemzőnek tartom, hogy a Kukorellyhez sok okból közel álló két írónál, Esterházy Péternél és Márton Lászlónál is középponti helyet kapott.) „ez a szív szava és pont" – írja Kukorelly, és nem véletlen, hogy többször használt szép metaforájától, a Szív utcától eltekintve talán ez az egyetlen idézhető sora költészetének centrumáról. „Szentimentalizmus-lengés" – mondja ugyanebben a versben, „dermesztő amiről bennem szó van." Igaza van Bacsó Bélának: nem romantikus köl ő Kukorelly. A szív nem természetes, de „maníros" szervezőelve költészetének. „csak ne engedd, hogy a szívedig érjen" – zárja le *A Szív* című szöveget. „Kigondoltam, hogy' nem

megyek vissza ne menj a Szívbe ígérgetem, de talán csak hazudok". A szív centrumban állása a valóságról való lemondás és a részekben megalkotható kép szervezőelve. „és valahogy eszembe sem jut már / segíteni a valóságon".

5. A gyengéd paradoxon már fentebb említett két toposzát szeretném dokumentálni, az otthon- és az Isten-viszonyt. Úgy gondolom, hogy bár mind a két témakör magában rejti a totalizálás, a bensőségből eredő teljesség igézetét, azt már az eddigiekben bizonyítottam, hogy részben a neoavantgárd utáni művészet sajátosságai, részben Kukorelly sajátos provokatív kötődése a manierizmushoz kizárják ezt a lehetőséget. Ami itt megjelenik, az az *ambivalencia*, a discordia concors. (A manierizmusra vonatkoztatva tárgyalja ezt Hauser Arnold monográfiájában.) Paradoxon talán az is, hogy második kötetének utolsó előtti verséből, a *Mozgása lelassul* felől hátrálok majd visszafelé az első kötet elejéig, a *Szondy utcai helyzet*ig. Azonban az otthon, a család, a hely bizonyossága és bizonytalansága azok között a „síkok" között feszül, melyeknek két szélső pontját épp e versek jelentik, nem a linearitás, de a *szív viszonya* értelmében. „Bemegyek és megpihenek / és földek vannak ott. Talán / erről fogok írni. Hallgatják szelíd lélegzetem / egy virágszál szinte kiugrik. Eljutok ide / és jól van ez. Enyém / itt minden. Nyugton alszom." Kukorelly egyik kulcsszava a *lebegés*. A valóság édessége, mely egyszerre kiköpendő és játékos ebben a két metszetében – otthon, Isten – fájdalmassá és megszenvedetté *is* változik. De csak is: „A mi házunkban nincs tömény szegényszag / Se véce-szag. Se északszag. Se délszak." Annak, akinek szíve a bizonyosság és bizonytalanság mezsgyéjén dobog: „Érezni akkor, érzi a hideg szerkezetet, és akkor engedi / csak ne engedd, hogy a szívedig érjen". (A Szív). Aki érzi a hideg szerkezetet, de nem engedi, hogy a szívéig érjen, annak hangja fájdalmassá is válik a fenti pillanatban. Fájdalmassá igen, nosztalgikussá soha. A két Budapest-vers (Tizennégy Budapest-sor, Budapest-Papírváros) dallama is a valóság keserédese: „Budapesten élni néha annyit / tesz hogy a fősped szállítja ingóságaid". „így álmodozom / ez volna a gyöngeség" – zárja a *Kimutatja érzelmeit* című verset, mely a színes gyerekkor megidézése-provokálása Kukorelly manírjainak egyik legszebb példájaként. „a makaróni kicsit drapp volt és kicselekvő légkör". A vers, Kukorelly kedvelt építkezése szerint, a „bevágás" mozaiktechnikájával építkezik, lehetőséget adva a már korábban idézett szerkezet átvilágítására. Hiszen a szerkezet: viszony, individuális hangoltság, a képek, hangulatok, emlékek sorjázása. És: reflexió. „Van önmozgás? valamit hallani? / minden: megrendülés? én érzelmi vagyok?" stb. Legszívesebben teljes egészében idézném Kukorelly egyik legszebb versét *(15 sor Apám emlékének)*: „Akkor otthagytam az öreget a gangon" így indul a vers. „A fényképelmozdul" „szétesik apró / imádkozókra és apró templomokra", és végül: „Zuhanok / Kopog a levegő ahogy / egymáshoz csapódunk". Fotográfus és fotografált, megidéző és megidézett együttessé válik az „elmosódásban", „és elmerül ami külön állt". Elmerül: egymáshoz csapódunk. Az elmosódott fénykép: a rész „bevágása", ez Kukorelly lírai manírjának „technikai formája". És hogy épp ebben a versben teljesedik be e „manír" leginkább, annak mélyén ismét csak e költészet szervező centruma áll: a szív. A *Szondy utcai helyzet* első három sora: „Valami mindig világít az utcán / egyfelöl fénylik másfelöl zajos / heába' ez már a huszadik század". E versnek is a discordia concors a szervezőelve. Az egymást kizáró, mégis együttálló ellentétek szintetizálhatatlan együttállása: „heába' ez már a nyolcvanas évek".

6. Kukorelly Istenhez való viszonyának a mélyén a *hit paradoxiája* áll. Hauser már említett könyvében joggal mutat rá arra, hogy a kor „paradoxonokban gyökerező természete a legélesebben a protestantizmus predesztináció-tanában mutatkozik meg". Idézi Luthert: „A hit arra tanítson, hogy megálljunk a semmin". A hit paradoxona Kierkegaardon át Dosztojevszkijig vezet. És tovább: költőnket is beleértve. „Azért jöttem hogy veled társalogjak / e forgatagból kiálltam Uram / Messze vagyok mégis egyszerre ér el / minden ami elől elfordulok / hogy bokraidban eldugjam magam" – írja *„A vele utazók pedig némán álltak"* című fohászában. A beszélgetés vágya és lehetetlensége a „néma állványzatra" állítja a költőt, hol „legtávolabb oly közel va-

gyok". Ismét csak nem egy romantikus gesztusról van szó: bár „nézegetnek megfognak megdobálnak", „itt lerakodok / berendezkedek". Adva csak a kihűlt világ, a „dús államvédelem" van: „heába' ez már a huszadik század". Az ebből való kiállás, a „vágy / zengzetek" a hitben alapozott társalgás, a már ismert szív paradoxona. E vákuumban a lélek végső manírja. „amire hivatkozol fölborul Uram / s amire vonatkoztathatunk már megszűnt" hangzik a másik fohász *„Életnek beszédét tartván elébök"*. Nincs bizonyosság: pontosabban csak a hit transzcendentális paradoxona létezik – *tudása nem.* „Ahogy kihallatszik valódi működésed / íme szűköl, mintha ólomrácsok nyomnák / most rámzuhan és fölemel most és fölszáll / és közeledünk elborít Uram a fényed / s én csapkodok vakon leverem bábuid / s a képet a falon amilyen sose voltál". Az utolsó sor értelmezhetőségének bizonytalansága – ti. a torz képet verem le a falról, vagy magát az Urat, ki számomra nem lehet az, aki – a hit vonatkozásbizonytalanságának *és* bizonyosságának koincidenciája. A pascali *fogadás* gesztusát idézi ez, ismét Kukorellyt idézve: „Határozott körvonalainkat nem hagyjuk el: szerintem ilyen a művészet. Kilépek és eszembe jut a művészet". Két jelentékeny témáját nem érintettem Kukorelly költészetének. Ez a nőkhöz, és a színházhoz való viszony metaforikája. Mindkettő a „valóság édessége", vagyis az édesség valósága. S ha ezt az írást most egy „keményebb" idézettel zárom, ennek az az oka, hogy a kritikus osztja a költő létélményét, és elfogadja annak tragikus manírjait: „Dolgozni kell egy durva világban, és nem hinni el, hogy Isten küldte azt." (*Magvető, 1986*)

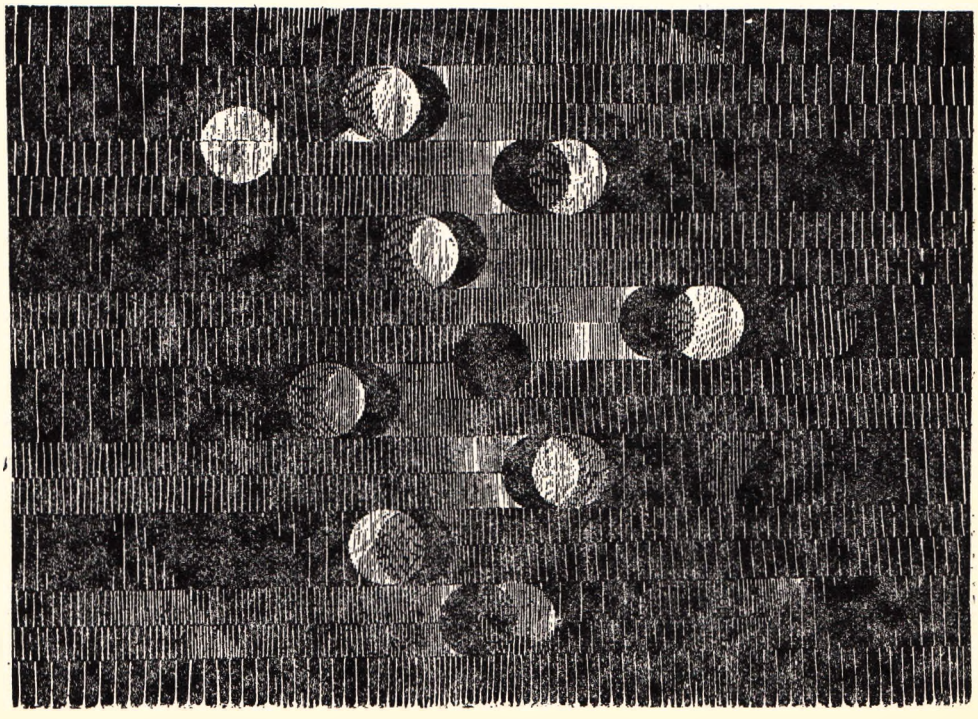

DÉRCZY PÉTER

# IRÁNYZATOK ÉS KÖVETŐK

*Bíró József: Térérzés*

Az irodalom olyan épülethez hasonlítható körülbelül, melyet egyszer elkezdtek építeni, aztán egy idő után félig-meddig lerombolták, hogy majd újra kezdjék az építést, s aztán megint a rombolás, és így tovább. Olyan ház tehát, amely végérvényesen és abszolút értelemben soha nem készül el, legfeljebb egy-egy szakaszában nyilvánítható befejezettnek. Lakói így hol lakályosnak, otthonosnak s ezért továbbalakítását már feleslegesnek érzik, míg mások, ugyanabban az időben, lakhatalannak ítélik, s ezért vagy kivonulnak belőle, hogy új épület alapjait rakják le, vagy – s ez az előbbivel szorosan összefügg – ledöntik a meglévő, már álló falakat, hogy az így kapott tágas terekben új tereket építsenek föl. Elhagyva most már a metaforikus fogalmazást: az irodalom létezése ebben a permanens harcban szemlélhető. Egy új irodalmi irányzat – mely mindig világlátásmód s létérzékelés is egyben, s csak amennyiben valóban az, lehet új – születése természetszerűleg már in statu nascendi ellentétben van az éppen adott korszak uralkodó „stílusával". A mechanizmus körülbelül úgy írható le: ha ezt az ellentétet nem befolyásolja közvetlenül politikai ideológia, akkor az új tendencia feltehetően előbb-utóbb megváltoztatja az adott struktúrát, új művészi nyelvet képes kialakítani s a régi átadja helyét ennek az újnak, pontosabban, *másnak*, miközben az sem marad nyilvánvalóan érintetlen „ellenfele" hatásaitól. A megváltozott struktúra, az uralomra került tendencia életében ekkor következik el a „legveszélyesebb" mozzanat: az erős és valóban új nyelvet hozó irányzat lassan megszerzi a korban lehetséges konszenzust s hamarosan eljön az a pillanat is, amikor maga is – mint „elődje" – tradícióvá, konvencióvá válik, megmerevedik, jelrendszere – mely korábban akár meghökkentően másnak, eltérőnek, a kor irodalmába, irodalmi életébe nem illeszkedőnek tűnt – általánossá, széles körűen elfogadottá, s ami a legfontosabb, alkalmazhatóvá s alkalmazottá is válik. Az új jelrendszer, az új nyelv, az új jelentés egyszerűen beépül alkotó és befogadó tudatába, és visszasüllyed a konvencionalitás szintjére. Az irányzatnak egyre több követője, majd epigonja lesz, s a megváltozott poétikai nyelv lassan elsilányul, tartalmait, jelentéseit veszti, s a mögötte meghúzódó művészi magatartás, szemlélet is puszta formává, felvett modorrá züllik.

A magyar költészetben az avantgarde, majd a neoavantgarde bizonyos fokig más helyzetben volt s van. Nem jutott el addig a pontig semmi esetre sem, hogy tényleges tradíciót és konvenciót alakíthatott volna ki, azaz, nyelve nem vált uralkodó jelentésképzővé. Az 1960-as évek végétől azonban nyilvánvalóvá vált, hogy az uralkodó struktúrák alkalmatlanok olyan formák produkálására, melyek egy másfajta létérzékelés kifejezésére szolgálhatnának. De mindenképpen megszületett az igény egy másfajta nyelv s egy másfajta költői szerep kialakítására. Az avantgarde hagyományokra is visszanyúló, de konvencionálisan uralkodó nyelvvé, formává eddig soha nem váló irányzata ezt a lehetőséget kínálta az ez idő tájt induló költőgenerációk egyes képviselőinek. Az új nyelvnek ugyan máig nem sikerült igazán áttörnie a tradícionális struktúrákat, annyira azoban képes volt elfogadtatni magát, hogy a 80-as évek elejére-közepére az irányzat olyan formákat, mintákat dolgozott ki, melyek szűkebb-tágabb körben egyre inkább biztonsággal alkalmazhatók. Ezzel a magyar költészetben sajátos helyzet is kialakult, hiszen egy nem általános, nem uralkodó nyelv és szerepértelmezés, még mielőtt lehetősége lett volna a maga különös értékeit kidolgoznia és elterjesztenie, máris készen kapott formává vált: olyan lehetőséggé, mellyel csak domi-

náns szituációban lévő irányzatok rendelkeztek korábban. Az avantgarde-dal mint olyannal szemben tehát nem lehet semmiféle „kifogás", hiszen egyszerűen egy új, más poétika és jelrendszer kidolgozásának lehetőségét látjuk benne, az irányzaton belül azonban éles különbségeket kell tennünk aszerint, hogy az éppen adott költészet, vers struktúrája mögött valóságosan milyen szerep és forma (s persze a tehetség eredetisége) áll. E kissé hosszadalmas bevezető mindenképpen szükséges volt ahhoz, hogy Bíró József első verseskötetét igazi értékeinek, valódi arculatának megfelelően tudjuk beleilleszteni ebbe a sajátos folyamatba. S ebből már talán az is nyilvánvalóan látszik, hogy a *Térérzés* nem önmagában lehet érdekes számunkra, hanem és legfeljebb mint e folyamat része, mely mint ilyen irányíthatja a figyelmet néhány jellegzetes problémára.

Milyen típusú költészet rejlik a könyvben, milyen magatartás és létérzékelés, látásmód alakítja a *Térérzés* formáit? Első pillantásra a versek nagy többségének sajátos tördelésmódja, betűtípusokat variáló tipográfiája, olykor erős vizualitásra törekvése mindenképpen arra utal, hogy itt egy masszív avantgarde költészetfajtával van dolgunk. Már ekkor kétségek merülhetnek fel azonban az iránt, hogy valóban egy kialakult világgal nézünk-e szembe, amikor föltűnik, hogy a versek nem kis részében Bíró ajánlásokkal él, s ezek az ajánlások meglehetősen széles körben vonják versei formájába a tradicionális költészettípusokat egészen a valóban avantgarde irányzatokig. Ez azonban csak a felszín, felszínes megközelítésben, még akkor is, ha valóban elgondolkodtató, s arra utal, hogy Bíró versei egy része nem önmagát állítja, hanem létét mintegy csak egy viszonyrendszerben kapja meg. A kötet centrumában – s nem csak a létszemléletet illetően, hanem külső formai megoldásban is, hisz a 3 fejezet közül ez a második – a *Monológ* című úgynevezett hosszúvers áll: a legtöbbet Bíró költészetéről, látásmódjáról és nyelvéről ez árulja el. A vers abba a sorba illeszkedik témájában és látszólagos megoldásaiban, melyet Zalán Tibor, Géczi János és mások – különböző értékű és súlyú – hasonló típusú művei képviselnek: nemzedékvers, egy generáció helyzetének felmérése, anélkül azonban, hogy ebben túllépne a ténylegesen nemzedéklíra, a közérzetköltészet, hangulatköltészet formáin. A vers szaggatottsága, tördelése gyakorlatilag csak követi, illusztrálja az amúgy sem túlságosan eredetí jelentést, s így teljesen külsőleges marad, mintegy kívülről bevitt „szempontként" funkcionál a műben. Hiába önmegszólító típusú a vers – s így imitálja a távolságtartást, azaz, a rálátást a jelentésre és formára –, valójában egy nagyon is hagyományos költői magatartást kíván csak elrejteni befogadója elől, természetszerűleg azért, mert a tényleges jelentés annyira közhelyszerű. Az avantgarde vizualitásra való törekvése többek közt azzal magyarázható, hogy olyan jelentéseket kíván rögzíteni, közvetíteni, melyek a másfajta létérzékelés miatt s az ebből következő új jelentések miatt kettős csatornán át számíthatnak csak adekvát befogadásra. Sematizálva, a kép és a puszta jelentés, szöveg egymással párhuzamos csatornán fut, jó esetben egymás tartalmait erősítve, egymást kiegészítve s így mintegy többletjelentéshez jutva, rosszabb esetben pusztán csak megerősítve, azaz redundánsként képviselve a másik réteg jelentését. A nyelvi és képi (tördelési, tipográfiai-grafikai, valóságos képszerű) elrendezés tehát optimális esetben organikus, egyszerre kell jelentést sugallnia a befogadónak, mégpedig olyan jelentést, mely más módon nem közvetíthető. Bíró *Monológ*jával itt van a legnagyobb probléma: annyira sematikus a közvetítendő jelentés, hogy azon csak fityegő formaként jelenhet meg a képi réteg. A sokat sejtető írásjelek tömeges alkalmazása, a sorok tördelése, a betűtípusok váltogatása végül is ahhoz a didaktikus jelentéshez futnak össze, melyet egy generáció helyzetéről így fogalmaz meg: „NEMZEDÉKED / melytől / el-vé-te-tett / a ... FORRADALOM". Helyzetértékelése tehát nemhogy túllépne a 70-es évek végi, 80-as évek eleji nemzedéklíra mégis csak helyi jellegű formáin, de inkább csak ismétli egy *még korábbi* szituáció elemeit (gondoljunk csak akár a 60-as évek végi *Elérhetetlen föld* költőinek jellegzete gesztusaira és verstípusaira), ráadásul jóval erőtlenebbül, hiteltelenül. Arról tanúskodik a vers, hogy Bíró elsajátított egy formanyelvet, anélkül, hogy az e forma mögött meghúzódó nyelvet, poétikát s mi több látásmódot s költői szerepet képes lett volna igazán magáévá,

belsővé tenni. A *Monológ* s a kötet legtöbb verse mélyén ugyanis a lehető legtradicionálisabb költői magatartás bújik meg: az, amely a forma hitelét *pusztán a jelentés etikájával* szándékozik s képes megerősíteni. Az etika önmagában való rokonszenvessége azonban – ha szigorúak vagyunk – művészeten kívüli kérdés, hogy ne mondjam, magánügy. A feldolgozatlan, megemésztetlen poétikai nyelv, forma így szükségszerűen közhelyekbe fullad, sőt irritáló modorosságba. Hozzátartozik ehhez, hogy jelentés, nyelv és kép szétválása fölerősíti a kötetnek azt a tendenciáját, mely úgy fejezhető ki: uralkodnak benne az ötletek. S ezek valóban csak ötletek, nem többek, legtöbbször külsőlegesek is maradnak.

Milyen is hát ez a költészettípus és magatartás? A leginkább a 60-as évek beatköltőinek utánzott formájára emlékeztet, belső formája azonban még ennél is inkább a politizáló-ideologikus, „tragikus" költői magatartásra. A szerep tehát nemhogy átértelmeződött volna, de erőtlen, súlytalan ismétlése korábbi időszakok uralkodó típusainak. Hogy mennyire így van, azt a kötet egyéb versei is bizonyítják, méghozzá a legjobbak – *Levél Londonból, Midan Ramses*... stb. –, melyek kivétel nélkül egy hagyományosabb hangulatlíra formáiba illeszkednek, anélkül, hogy felvennék az avantgarde külsőségeit. Az újszerű formákat alkalmazó versek közül csak néhányat említhetnék meg – *Térérzés, Az 1510519 0054-es számú elítélt feljegyzései, Cselekvőtéldecivegyes* – mint olyat, amelyek mögött érezhető a szerep és a nyelv jelentésképző átértelmezésének kísérlete. Ezekben is uralkodik azonban az ötlet – például az önmagába visszatérő forma alkalmazása – s talán csak a kötetcímet adó vers az, amely nyelvet, formát és jelentést az alapötleten túl képes általánosabb érvénnyel felruházni. Így fordulhat elő az a paradoxon, hogy Bíró könyvének kiadói „füle" egyfelől azt állíthatja, hogy itt avantgarde szabadversekkel van dolgunk, de – s mennyire jellegzetes ez – mindjárt azt is hozzáteszi mintegy értékmegerősítésként: „Bennük többnyire erkölcsi, közéleti igényessége, humanista elkötelezettsége fogalmazódik meg." S végül is igaz a megállapítás: amennyiben Bíró kötete valóban etika és esztétika végzetes elkülönüléséről tanúskodik, s amennyiben egy általános rossz nemzedéki közérzetet próbál csupán rögzíteni, az előbbi idézethez hasonlóan semmitmondóan, felszínesen.

Megkésett könyv is Bíró Józsefé: olyan állapotokat tükröz, melyeken nemzedéke legjobbjai már régen túljutottak, s rájöttek, generációs lírát csak úgy érdemes művelni, ha az az általános létérzékeléshez képes valamilyen módon hozzájárulni. Nem szóltam arról eddig, hogy úgy tűnik, Bírónak sem poétikai felkészültsége, sem nyelvi-lexikai ereje nem elégséges ahhoz, hogy markánsan képviseljen akár csak egy színvonalas közérzetlírát. Kötete így számomra csak azért volt érdekes és fontos, mert azt a lehetőséget látom benne, hogy akár egy egész irányzattal szemben fel lehessen használni, bemutatván: egy új nyelv kialakítására való törekvés csak a jelentésre aggatott külsőség, mely anélkül is „megáll a lábán", akkor meg mire az egész!? Érvet szolgáltat az avantgarde – vagy, s így pontosabb, új formák és nyelvek – ellen, s ebben a formájában sajnos joggal, hiszen úgyszólván születése pillanatában mutatja halottnak azt, mely csak ezután kezdené az életet. *(Magvető, 1986)*

BUDAI KATALIN

# A HARAG NAPJÁTÓL A NYUGALOM NAPJÁIG

*Hallama Erzsébet: A nyugalom napja*

Nem tudom, milyen a *mai* elbeszélés. Ha a jelenből és saját, hétköznapi környezetünkből veszi témáját, azt szokás mondani róla: egyszerű, sallangtalan, életszerű. Ez azonban jelenthet kopogót, fűrészporost, bikkfanyelvűt is. Tán az ettől való szorongás is kanyaríthat ellenkező irányba: mesébe, parabolába, szürrealisztikus álmodásba. Akárhogy is van: nehéz ma kortársainkra és magunkra esztétikai tárgyként tekintenünk.

S ráadásul ez a műfaji rátartiság! A novella makacs. Lehet, a legmakacsabb. Minden összetört körülötte, a regény már nem szabad vizeken úszkál, a líra feltartóztathatatlanul araszol társai kiürített felségterületein, a dráma pedig lyuggatott kanavász. A novella hozzájuk képest régivágású úrinő, aki nehezen tanul új trükköket, hiába udvarolják körül új szemlélettel, életérzéssel, metaforikával, beszédhelyzettel, narrációval. Mindegyiknek el kell kezdődnie, előre-hátrautalásokkal gyorsan be kell mutatnia hőseit, fel kell futnia, egy vagy több csomópontot körbe kell ölelnie és valamiképp úgy kell lezáródnia, hogy a szükségszerűség tömör falán maradjon egy kis rés, ahol betűz valami ragyogás.

A novellában az *ars* gyakran szemérmesen félrehúzódik ugyan, mégis sejteti, hogy jól felszerelt arzenálból öltözik be.

Mindezeket a közhely szinten is ismert megállapításokat azért idéztem ide, mert Hallama Erzsébet új gyűjteményében, *A nyugalom napja* című kötetben csupa mai és csupa történet szerepel. S mint valami fantomot kell elhessegetni igaz állítások hamis derivációit: az írónő hosszú újságírói tapasztalata, anyaggyűjtése stb. gyümölcsei ezek, a tudósítások „második bőrei". A mű nem estélyen forgolódik, ahol illik megkérdezni egy szép ruhadarab láttán: honnan való, hol készült? Ha az író tárnáról ír, nem árt, ha tudja, milyen. De ha jól ábrázolta, akkor már mellékes, hogy protokollbemutatón járt-e ott vagy álruhában dolgozott bányászként, netán szakkönyvben nézegetett ábrákat róla. Akinek megadatott, hogy sok helyszínen, sokféle ember között mozoghatott, csak még több irányból fejlesztheti, erősítheti a *belső látást*, a dolgokról alkotott képeket. A mai történet veszélyes analogonja a riport: a jó elbeszélés és a jó riportázs azonban soha nem lesz felcserélhető. Hallama Erzsébet régóta tudja ezt: így a felfelé nyíló résre, a szövegbe áramló ragyogásra, a komponált csöndre figyel ezekben az írásokban is, s felrántja minuciózus, leghívebben a mai-magyar-valóság-fonákságait-tükröző-bátor-és-kritikus történeteit oda, ahol ezek már dacosan *nem csak* azok.

Egy édesanya először utazik látogatni katonának bevonult fiát: hajnalban rétest süt, az úton majdnem karambolozik, a férjét kórházban, a másik gyerekét a szomszédban hagyja – és mégis megy, megy feltartóztathatatlanul, hogy megetesse, megölelje a nagy laklit. Ez a középkorú, semmi-különös nő A Katona Anyja. A féltése, a szívszorító aggodalma, az ép ésszel soha fel nem fogható helyzete az időtlen: meg a réten a harisnyáját szaggató bogáncs. *A bogáncs* is telitalálat, Hallama Erzsébet költői-művészi remeklése. És minden írásában van ilyen emeltyű.

Ulrik Teréz, az elfoglalt magyar dolgozó elhagyatott asszony. Egy napját kapjuk, „gyötrelmes naturalizmussal". „A hajkefe végül megfogta Ulrik Teréz kezét, végigvonszolta a homloktól a tarkóig, a halántéktól a fülek kikerülésével a nyakig. Aztán

jöttek a szerszámai, a tégelyek, a szemceruza, a rúzs, a púderpamacs, végezetül a szemhéjfesték nyeles kispárnája, és megdolgozták Ulrik Teréz arcát." Minden készen áll tehát, Ulrik Teréz megkezdi az újabb gyötrelmes, idegölő napot, besétál a szobájába, „mint az idomított állat a porondra, ahol már csak egyet tehet, végrehajtja azokat a mozdulatokat, amelyeket évek keserves munkájával megtanult". S mivel megtanulta a részvétet és az alkalmazkodást is, a kétségbeesés napja végén, a halálos kimerültség önpusztító sugallatai ellen is védelmül, felajánlja, hogy magához veszi ápolásra barátnője beteg anyját. „Egyébként február volt" – írja Hallama. Az *egyébként* hozza a költői többletet: mert ha ez csak egy beszámoló egy hétköznapi mártíriumról, akkor miért kéne az *egyébként?* Ez az írói „saját hang", ez a „félre", hogy tudjuk: Ulrik Teréz teremtett figura, az írói képzelet, lelemény, furfang és szintetizáló (azaz „összerendező") képesség szülötte, az életről az ő életén keresztül szóló vélemény hordozója, nem passzív tükörkép.

Tanultuk: a típus nem értékkategória. De megléte nélkülözhetetlen beavatódásunkhoz. És Hallama Erzsébet rendre megteremti őket – nem (vagy csak ritkán, mondjuk funkcionárius elvtárs esetében) mechanikusan, nem az ismert kódokhoz nyúlva.

Piros dszörzé-bikinis nő a bolgár fövenyen. Undorító, közönséges, kisszerű hisztérika – mégis, láttán, hallatán az ember elbujdokolna, megtagadná nemzeti hovatartozását, apját-anyját, csak ki ne derüljön, hogy egy helyről való vele. Ez a fröcsögő, ízléstelen „anyukámozó" némber a kollektív tudatalattiból szabadítja ki az ilyenek miatti máshová, boldogabb nációk közé vágyódás elnyomhatatlan sóvárgásait. Ez akkor is ugyanaz a nő, ha mi Makarskán láttuk, vagy kék egyrészes fürdőruhában.

Hasonlóan ez a „pars pro toto", részből az egészre láttató módszer lendíti túl a közhelyes sirám szintjén a *Kőművesidill* című írást. Itt nincs ember, akinek ne kellett volna kőműves, beton, csempe vagy cement: ebbe a kívánságba a Lajtán innen még belehalnak, tönkremennek, de legalábbis gerincben megroppannak a jobb sorsra érdemesek. Az ilyen novellák idegen nyelvre lefordítva nyilván teljesen értelmetlenek: a kiszolgáltatottságnak másfelé másféle neve van. Itt lakás, élettér, kisipari szövetkezet a fedőneve. Hallama Erzsébet nem hagy kétségben afelől, hogy nemcsak egy újabb építőipari-szolgáltatási visszaélés miatt kíván szót emelni.

Látszólag „könnyű", könnyen „dekódolható" az írások javarésze – a felszínük mind hasonló napi problémákat mutató: de éppen a merészen rájuk bízott morálfilozófiai és társadalmi helyzetelemző többletsúly miatt kell nagyon kidolgozottnak, nagyon pontosnak, nagyon teherbírónak lennie a „felszíni történeteknek".

*A Köss egy sárga szalagot* ciklus Krisz-sztorijai talán kissé szájbarágósabban adják tudtul a szeretet- és kapcsolathiányt e modern garabonciás, Pascalt olvasgató fiatalember próbálkozásain keresztül, mint például a szintén beszélgetés-hiánytól szenvedő tudós *(Rachmaninov megőrült, tudta?)* vagy a lebénult, megnémult kolléganőjét szórakoztató színész *(Narancs és tolószék)* példázata.

Az írónő az elesettséget, a vert helyzeteket, a mégisbüszkeséget emeli értékskáláján s a poétikai szinten is legmagasabbra. *A nyugalom napja* magányosan gyereket szülő hősnőjének monológja vagy a külföldi úton meggyötört, háttérbe szorított pedagógus-lány eszméltető élményei tükrözik ezt. A harag napjától jutnak el a nyugalom napjáig ezek a nők. „Szánalom és szeretet" – kristályosodnak ki a kulcsszavak. De konkrét, valakik és valami felé irányuló szeretet és szánalom ez, hiszen ezt megmutatni az írás dolga, nem a parttalan altruizmus önigazolásait.

A sarkítottabb, poénra menő, publicisztikusabb írások oldanak a hangulaton; az *Életmű* vagy a *Születésnap* szellemes, szatirikus, csattanós anekdoták, melyekben különösen a párbeszédek kihegyezettsége a figyelemre méltó. Az írói indulat foka dönti el, lassabb ritmusú, érzelmekre, hangulatokra figyelő, elemzőbb lesz-e a novella vagy pedig az éles, kimetszett felvétel. Hallama Erzsébet pedig indulatos, mert érzékeny.

Vékony könyv, huszonegy írás, papírborító. A jó irodalom, szerencsére, mindenütt kibírja. *(Szépirodalmi, 1986)*

# „KOVÁTS!"

*Jelenlét-revü*

„Kováts!" – e meghökkentő szó a *Jelenlét* egykori munkatársaiból álló alkotócsoport versantológiájának címében arra utal, hogy a szerzők szándéka a legmindennaposabból (Kovács) költészetet létrehozni (ts); poétikájukat a hétköznap ünnepe, szándékos visszafojtottság, pátoszmentesség, vagy a lelkesedés olyan fokú elrejtése jellemzi, hogy az már szinte nem is látszik. Amit művelnek, az a fülszöveg tömör és nagyon találó megfogalmazása szerint: „A banalitás poézise".

Az a hang, melyhez a kötet szerzői csatlakoznak – 1987-ben megítélve minden bizonnyal a 80-as évek hangja –, korábbi költészetünkre épülve, azt alaposan ismerve és arra reflektálva mondja ki: a magyar költészetben eddig domináns váteszi magatartás tovább nem folytatható, mint azt ennek a magatartásnak 70-es évekbeli válsága mutatja; az új, a kor-szerű lírának tehát önmagát kialakulásakor az uralkodó iránnyal *szemben* kell meghatároznia, hogy jelenlétét állíthassa, ugyanakkor már születésekor számára természetesként kezeli líránk *más* tradícióit: Babits, Kosztolányi, Kassák, a „harmadik nemzedék", az Újhold örökségét. A „Kováts!" költői ennek a hangnak a képviselői, mely mai költészetünkben egyre jelentősebbnek látszik, és melynek jellegzetes, 70-es évek végi alkotójaként Hekerle László igen alapos bevezető tanulmánya Tandori Dezsőt, Oravecz Imrét és Szilágyi Ákost emeli ki. (Hogy ez a hang ma mennyire jelentős, azt jól mutatná, ha a Szilágyi Ákos felvetette módon megnéznénk majd a most induló költők „zsengéit".)

Az antológia szerkesztői-szerzői által képviselt magatartás végső soron tehát nem a korábban kizárólagosnak látszó *ellen* fogalmazódik meg, hanem az *utáni*-ként, Hekerle megfogalmazásában „a »Nagy László utáni« költészet"-ről van szó. Nem harcosan romboló, majd minden eddigihez képest újat teremtő, minden rajta kívül állót elvető, magának kizárólagosságot követelő irányt képviselnek a szerzők, csupán *másság*ukat jelentik be, általában nem nagy zajjal, de határozottan. Tehát összességében ez a költészet nem tekinthető avantgarde-nak vagy neoavantgarde-nak, inkább eddig perifériku tradíciókra építően újnak, az elfogadottól eltérőnek. Eltérőnek attól a költészettípustól, mely nemzeti költészetünkben a történelmileg kialakult meghatározó, és melynek sajátos irodalmon kívüli kötöttségei elvárásként jelentkeznek olyan művekkel kapcsolatban is, melyekkel szemben pedig ez az elvárás nem érvényesíthető.

A magyar líra „hivatástudatával" kapcsolatban beszél Hekerle a költészet és a próza viszonyáról is, és itt célszerűbb lenne, ha szétválasztanánk a szépprózát és a publicisztikát, sorai ugyanis az utóbbira vonatkoznak: „Arról a végső soron mindenütt tapasztalható kiszolgáltatottságélményről, hiánytapasztalatról van szó, ami a költőt, a *reprezentatív jellemet* arra ösztökéli, hogy *különös* módon mindenekelőtt a rosszul kiépült prózát »hozza rendbe« és lírája ebből az erőfeszítésből fakadjon." Később ezt a mondatot olvassuk a mai magyar líra fogadtatásáról: „A hangsúlyozott értékek a lírai magatartás *prózai* mozzanatait emelik ki." Pontosabb itt is, ha *publicisztikai* mozzanatokról beszélünk. Ugyanis – véleményem szerint – a 80-as évek költészete valóban *prózai* jellegű olyan értelemben, hogy ünnepélyessége szürkeségében, érzelmessége az érzelmek visszafogásában, intenzitása a szándékolt „egyszerűsége" mögött nyilvánul meg; határozott összefüggésben mai prózánkkal, mely ugyanakkor *költői*nek nevezhető a fokozott intenzitás, a stilizáltság korábbi prózánkhoz viszonyított magasabb foka miatt. Mintha ma a lírikus a földön járva keresné a költészetet, az elbeszélő pedig a magasban szárnyalva a prózát. Ez az antológia mutatja a próza és a költészet korábbinál szorosabb összefüggését a fentebb vázolt értelemben, és úgy is, hogy két szerzője is akad (Márton László és Garaczi László), akik egyszerre ígéretes alkotók mindkét műnemben.

A kötet verseinek nagyobb – és egyben történetesen színvonalasabb – részére jellemző, hogy bennük a költő elrejtőzik. Nagyon is tudatosan és nagy szakmai felkészültséggel kimunkált pózok, modorok mögül szólalnak meg a szerzők. Kukorelly Endre a naiv, a dilettáns, sokszor már-már az idióta modorában beszél, Mártoné a gondos és magánakvaló, a filológiának élő megszállott fordító próza, Garaczié a tanulás során szerzett ismereteket egyből versbe szedő, a dolgok lényegére a léhaság kegyelméből ráérző diákos, infantilis magatartás. Szi-

ládi Zoltán saját hangja még nem hallatszik, különösen *21056, Emilia* című műve színvonaltalan. Petőcz András művei azért térnek el a többiekétől, mert rájuk érvényes egyedül egyfajta olyan radikális magatartás, mely az elméletileg meghatározott irodalmi problémát a gyakorlati alkotással annyira túlkísérletezi, hogy itt már megszűnik az alkotás irodalomnak lenni. Egybegyűjtött non-figuratív (tyroclonista) költeményeiben a folytathatatlan lírai személyesség helyébe olyan fokú személytelenség kerül, ahol a költő már nem is médium (ahogy szeretné), hanem szemfényvesztő, jobb esetben tipográfus. Kár, mert tehetsége sokkal jobban megformált költészetre tenné alkalmassá (ilyen irányba haladását mutatják nem is annyira kötetei, mint inkább újabban folyóiratokban megjelent versei). Ám azzal, hogy túlfeszíti a húrt, érdekes módon éppen ő fejezi ki legélesebben az antológia törekvéseit: az övé – szándéka szerint is! – a legköltőietlenebb költészet. Míg Kukorelly és Garaczi vátesz-költészet (ill. neoavantgarde) utáni alkat, addig épp Petőcz áll alkatilag legközelebb a korábbi költőtípushoz; talán ezért van az, hogy ő igyekszik a legerőteljesebben elbújni, csakhogy az ő póza mögött nem érződik, hogy ki beszél. Felemás módon csatlakozik e költői csoporthoz Márton László – két rövidprózáját szerencsésebb lett volna kihagyni az egységesség érdekében –, akinek „versei" igen jó alkotások, de aki inkább prózai alkat, „költészete" a Mészöly Miklóséhoz hasonló, alkotói szempontból a próza mellett másodlagos. Mészölyé a prózaírás közben keletkezett kiemelésekben, versfélékben gyökerezik és újabban kezd önállósulni; a Mártoné vagy álfordításként vagy a prózába szervesen beépülő betétekként születik, és újabb publikációi arra engednek következtetni, hogy készülő művében az eddiginél is fontosabb szerepe lesz.

Az antológia és egyben a bevezető tanulmányban megfogalmazott *„másféle* lírai személyesség, formakultúra" itteni legjelentősebb képviselőinek Kukorelly Endrét és Garaczi Lászlót tartom. Kukorelly verseinek döntő része megjelent a szerző *A valóság édessége* és *Manière* című köteteiben, miként Garaczi művei is csekély kivétellel ismerősek *A terület visszafoglalása a madaraktól* című kötetéből. Verseik egyenletesen jó színvonalúak, határozott egyéni vonásaik ellenére is rokon alkotói magatartást képviselnek; így, ha a kötet szerzői valóban alkotócsoportnak nevezhetők, az elsősorban nekik köszönhető. Költészetük egy-egy színvonalas új lehetőséget mutat megújuló líránk folyamatában. És ha Kukorelly *Néhány mozgásforma, Életkép* vagy *Strand, Mire jó a tenger* című verseire gondolunk, nem kell féltenünk ezt a költészetet az érzelmesség vagy a helyénvaló lelkesedés hiányától sem; Garaczi *Ottó meglesz, Feltételezve, de nem megengedve* vagy *A szinkópa-hal útja a belátásig és az Egy-ig* prózaszerű versei pedig a műnemeket hanyagul figyelmen kívül hagyó magatartás izgalmas lehetőségeit mutatják, és például az *Autodafé*, a *Cirmoscica* az irodalmon belüli formabontás járható útját jelzi. Alábbi prózasora az antológia jellegét is pontosan megadja: „... hát még mindig nem érti, hogy ez az egész csak egy vers?" Igen, itt minden költői megnyilvánulás (és ez a költő a mai kor kellően „személytelen", szürke, prózai költője) a versen belül, és nem azon kívül értelmeződik. Hogy aztán ami a versen belül van, tehát maga a műalkotás lehessen képe annak, ami kívül van – ahogy erre Kukorelly következő sorai is utalnak: „Az élet végül nem olyan pokoli / Csak ülsz a strandon és nézed a vizet / a strand ilyenformán föltűnően / arra is hasonlít ami már nem-strand". *(JAK-füzetek, Magvető, 1986)*

KÁROLYI CSABA

# A KÖLTŐ ÉLETEI

*Szilágyi Domokos (1938–1976)*

Mikor kezdődik egy költő, egy költészet utókora? Meddig tart az élő irodalom jelenléte, mikor és hogyan változik át irodalomtörténetté? Az erdélyi Szilágyi Domokos esetében, napjainkban ennek a folyamatnak vagyunk tanúi. S bármely ponttól számítjuk is a fenti, sohasem éles határokat, bizonyára jelentékeny szerepet kap ebben *A költő életei* című kötet.

Emlékkönyv ez, a 38 évesen, tragikusan, önként távozó lírikus halálának tizedik évfordulójára megjelentetett gyűjtemény? Tisztelgés a fiatalon elhunyt, s mégis, már életében nagy öregekhez hasonlóan becsült; a szavaiban fukar, de műveiben bőkezű, sú-

lyosat, eredetit teremtő művész előtt? Az is. De itt, ennek a tisztelgésnek első jegye egy gyakorlatinak nevezhető, igen körültekintő törekvés. Ahogy a gyűjtő, szerkesztő, gondozó Kántor Lajos maga hangsúlyozza: napvilágra hozni, megőrizni az eddig kiadatlan műveket, verseket és írásokat, s velük együtt az egyéb életrajzi dokumentumokat. Mindazt, ami a majdani, megrajzolásra váró pályaképet, a költő portréját teljesebbé és hitelesebbé teheti. Így idekerül Szilágyi Domokos családjával, diákkori szerelmével, íróbarátaival folytatott levelezése, nyugat-európai utazása során készített feljegyzései, irodalomtörténeti vitacikkei; vallomásai, elmefuttatásai a költészetről, nyelvről, műfordításról. A szerkesztő mindezt kiegészíti azzal, hogy a költő életének közvetlen tanúitól, kedves tanáraitól, barátaitól, volt évfolyamtársától, író-kollégáitól is emlékezést kér, minden műfaji megkötöttség nélkül. Így több magas irodalmi értékű esszé, tanulmány, írói remeklés születik. Valóságossá válnak a latens források. Az a fajta emlékanyag tárul fel ilymódon, amely oly sokszor fiókok vagy padlások mélyén lapul meg; gyakran későn, csonkán kerül elő, akkor, amikor már hiányoznak a megértéshez szükséges felvilágosítások, az utalások nehezen kibogozhatóak. Olyanfajta eredeti dokumentumok szerepelnek itt, amelyek nyomtalanul elkallódhatnának, megsemmisülhetnének. Ez a kötet megmenti, felszínre hozza a költő életének, személyének írásban és memóriákban még frissen élő nyomait, s ezzel egyúttal megindítja, továbbgyűrűzteti ezt a kollektív gyűjtőmunkát. (A könyv megjelenése óta még egyre érkeznek az újabb értékes levelek, közlések.) Kántor Lajos alapos képzőművészeti tájékozottságának köszönhetően, ezek az írások gazdag képanyaggal is bővültek. A szokásos: családi, diákkori, irodalmi találkozókon, utazáskor készült fényképek, kéziratok, levelek másolatai mellett megtaláljuk Szilágyi Domokos alakjának művészi megörökítéseit is. Meglepődhetünk, hányan, s hányféleképpen látták a költőt festmény, szobor vagy érem modelljeként. Többségükben magas színvonalú művek ezek, hátterükben személyes kapcsolat áll. Olyan felfedezés is van köztük, mint amilyen a kolozsvári Képzőművészeti Főiskola szobrászműtermei előtt álló, diplomamunkának készült szobor. Az igényes felvételek Kántor László munkáját dicsérik, ha a nyomdatechnika nem is adja vissza hűen a művészi fényképezés erényeit.

Mindezek nyomán különböző szemszögekből látjuk a költő pályáját, személyiségét. A kötet felépítésének alapja az, hogy előtérbe állítja Szilágyi Domokost magát, azt, ahogyan önmagáról ad önarcképet szavaival, vallomásaival. A kilenc ciklusba osztott anyag mindig a lírikus saját írásaival kezdődik, mint ahogy a beköszöntő is egy kitűnő, eddig közöletlen verse lesz, s az egyes cikluscímek, maga a kötetcím is az ő írásaiból kiragadott idézet, egyben utalás egyéni felfogásának sarkalatos pontjaira, illetve az életút állomásaira. A kötetcím: *A költő életei*, Szilágyi Domokos Eminescu kapcsán kifejtett gondolatára utal. Arra, hogy a költőnek több élete van, amint több újjászületése és „újrameghalása" is lehetséges, mígnem majdan lassan elkezdhet kirajzolódni „utolsó élete, a visszavonhatatlan".

Milyen lehetőségeket nyújt ez a kötet az így felfogott „életek" megpillantására? Az életút egészének, szakaszainak, az életmű rétegeinek, a személyiség kibontakozásának követésére? Azt kérdeztük, emlékkönyv-e? Tekinthetjük annak, s hozzá kell tennünk, hogy tárgyával különös módon egybehangzó, sajátságosan megkomponált emlékkönyv. Ebből elsőként – nálunk különösen szembetűnően – információs és filológiai hiányok adódnak. Mert azok számára, akik a költő, s a Kolozsvár-központú irodalom életének résztvevői, tanúi, ismerős emlékeket idéz fel, s még ismeretlen részleteket, zugokat világít meg a gyűjtemény. De az, aki nem régi ismerősként, hanem ismerkedőként forgatja, olyan mozaikokat kap, amelyek mögül hiányzik az egésszéillesztéshez szükséges eligazítás. E kötet alapján csak az életpálya jó ismerője tudhatja összerakni a nyolcgyermekes batizi lelkészfamília harmadik gyermekének útját, az iskola világát, később a kolozsvári egyetemi évek, a nélkülözések időszakát, a költővé válás folyamatát. Számos dokumentumot olvashatunk Szilágyi Domokos egyre táguló körű tevékenységéről, ennek egyre növekvő elismeréséről, de hiányzik a keret, amelybe mindez beilleszkedhetne. Hallgatólagosan tudottnak tételezett háttérismerettel tűnhet csak elő az itt található, kitűnő, forrásértékű kéziratok, vallomások sora mögül a költő nyugtalan kóborlásai-

nak, magányának, betegségének, menthetetlenség-érzete elhatalmasodásának öngyilkossághoz vezető drámája. Csak azok becsülhetik jelentőségük szerint az életmű különböző szakaszaiból való, nyomtatásban először itt látható verseit, akik jó ismerői magas színvonalú lírai világának. Költészetről vallott gondolatmeneteinek, vitairatainak, a nyelv kérdéseivel foglalkozó írásainak is az az olvasó lehet valódi méltányolója, aki jól ismeri műveinek kényes műgondját, könnyedséggel, játékossággal társuló bravúrosságát. Tudnunk kell, milyen ínyenc műfordító volt, kényes feladatokat különös igényességgel oldott meg. Robert Burns talán legavatottabb fordítója, avagy a lefordíthatatlannak vélt Nichita Stanescu nyelvi bukfenceinek pontos és eleven átültetője. Ennek ismeretében figyelhetünk fel arra, miként gondolja tovább a múlt századi műfordítói vitát, milyen szellemben áll ki – Vikár Béla-val szembesítve – Nagy Kálmán Kalevala-fordítása mellett, nem kisebb tekintéllyel vitatkozva, mint Kosztolányi Dezső. Akkor becsülhetjük érdeme szerint itt olvasható, művész-társaira vonatkozó megnyilatkozásait, ha tudatában vagyunk annak, milyen kiváltságos intenzitással, kölcsönös inspiráló erővel akart és tudott együtt alkotni költővel, zenésszel, grafikussal. Nemcsak egész kötet terjedelemben írt vers-párhuzamokat Palocsay Zsigmonddal, párját ritkító kísérletként, hanem hasonló, sőt összetettebb közös műhelyt alakított ki a zeneszerző Vermessy Péterrel, s a grafikus Plugor Sándorral is. Ő írta a hangszerek bonyolódását követő, mondókától tükör- és rák-kánonokig terjedő dallam-sorozathoz a megfelelő ritmusú, kitűnő verseket. Plugorral pedig testvéri együttműködésben alakították élete utolsó korszakának megrendítő kötetét, az *Öregek könyvé*-t. Itt találjuk a gondolat megszületésének dokumentumát. A zenei-költői kísérletnek pedig szakszerű, zeneesztétikai elemzését, Angi István tanulmányának részleteit; s hírt kapunk arról is, hogy él tovább ez a mindennapi gyakorlatban, a zeneóvodai alkalmazásban. (Kár, hogy az erről szóló cikkben túltengenek a rajongó jelzők.)

Mindez közelebbről körvonalazhatja a már említett hiányérzetet: alapos elő- vagy utószó kellene ahhoz, hogy a részletek, a fellelt forrásanyagok pontosan helyükre kerüljenek nemcsak Szilágyi Domokos életművében, hanem az egész erdélyi magyar irodalom, művelődés világában is. Mivel a ciklusok csak bizonyos mértékig igazodnak kronológiai sorrendbe, különösen fontos lett volna feltüntetni a különféle írások keletkezési dátumát. S mert bizonyára többféle irodalomtörténeti munkánál fogjuk forrásműként elővenni *A költő életeit*, igen hasznos lenne, ha bőséges jegyzetanyagot tartalmazna: felvilágosításokat, adatokat szereplőkről, helyzetekről, utalásokról, amelyeket csak a kortársak, élő tanúk adhatnak meg. Hiányzik egy kísérő életrajz, vagy akárcsak az életpálya főbb eseményeinek időrendje, áttekintése. Ugyanehhez jó lenne a költő munkáit, rövid bibliográfiát is találni a kötet végén. Jól lehet végigolvasni, élvezetes tallózni e gyűjteményben, de nem könnyű visszakeresni, felelni egy-egy adatot, epizódot.

Szokatlan emlékkönyv, mondtuk, s szokatlanságának árnyoldalát taglaltuk. Ugyanakkor fel kell figyelnünk arra a többletre, amit ez a rendhagyás ad. Élményszerű olvasáskor első benyomásunk ez: tárgyi emlékekben, segítségükkel, de tárgyiasságukon túlmenően vall egy élő irodalmi élet Szilágyi Domokosról, s általa önmagáról. A családéhoz hasonló összetartozás-tudat, együttérzés tanúi lehetünk. Az erdélyi magyar irodalom veszteségét élhetjük át, de szorongásaival együtt rendkívüli, gazdag értékeit, egyszeri adottságait is, s azt, hogy mindez közös felelősséget, közös óvni-való kincset jelent. A könyv kiemelkedő lapjait képviselik az író-társak emlékezései. Szilágyi Júlia az egyetemi évek éhező, mégis büszke, előkelő különcét állítja elénk. Panek Zoltán a kedély hullámhosszán úgy idézi meg, mint a Hegyvidékről Nősült Írók Találkozójának (HNTT) szervezőjét. Szilágyi István egyetlen közös kirándulásukat eleveníti fel, ősz végén, a Duna-delta vidékén. A költő apró gesztusain, viselkedésének árnyalatos megfigyelésén át lényének megfoghatatlan vonásait képes érzékeltetni. Lászlóffy Aladár, a pályakezdéstől jelenlévő, Szilágyi Domokos leveleiben, vitáiban idézett útitárs. Illik, hogy a kötetben az ő megrendítő és felemelő búcsúztatója szerepeljen, egyben az erdélyi irodalom elkötelezettjeinek vallomásaként. Kántor Lajos, a kortárs, nemzedék-társ és harcos-társ nem vonhatja ki magát e sorból, a közösen megélt fordulatok, a kísérletező személyiség mágikus köréből. Úgy vélem, éppen ez a szubjekti-

vitás az oka annak, hogy lírikusról lírai módon szerkesztett emlék-kötetet kapunk. Ennek a személyességnek is megvan a maga dokumentum-értéke. Minden jel szerint egy növekedő és továbbgazdagodó örökség, közös hagyomány indul utókorbéli útjára. *(Kriterion, 1986)*

SZÉLES KLÁRA

Szepesi Attila:

# FARSANG BOLONDJA

Egy versfordítást értelmez Szepesi Attila legutóbbi kötete, a *Harangtemető* végén. Fejtegetéseiből a létszerűen érzéki, csak önmagát adó vers modellje bontakozik ki, amely nem esztétizálóan cifrálkodó, de nem is akar a valóság képévé válni. Úgy teremti meg saját vonzáskörét, hogy lemond a jelképiségről, a ráértelmezhetőségről. A lírai jelentést a belső síkok önmozgása építi fel abban a zárt rendszerben, amelyben a világ jelenségei, a megformált valóságelemek érzékelhetően, de nem vitálisan kötődnek egymáshoz. Külön egészként részei annak a nagyobb egységnek, ami maga a mű, és amelynek létmódját éppen ezen mozzanatok vonzása és taszítása adja meg. Üvegszerűen létezők, amelyek megőrzik határolt egyediségüket, de áttetszőek, egymásba áttűnőek, így önmagukat másban is láttatóak. A versnek ez az „imaginárius valós" tere sajátos alkotói szándék és tevékenység eredménye. A költő szemléli a világot, a pillanatban felfénylő jelenségeket kimetszi, egymás mellé helyezi, s azután sorsukra hagyja őket. Nem hiszi – nem hiheti –, hogy lelket lehelve teremtményeibe, azok képesek lennének a világnak valamilyen rendszerszerű egészét láttatni. Ezért nem is állítja a villanásnyi részleteket logikai kontextusba, nem bábáskodik fölöttük magyarázva, értelmezve, hanem rájuk kényszeríti saját létüket. Így a verset olvasó a világ jelenségeivel tárgyszerűségükben találkozik, mint potenciális élményhordozókkal. Feltéve, ha az alkotó is hű önmagához, és lehetőséget ad a megértésre. Ahogy Szepesi írja: „... egy semleges képet olyan erővel kell feltölteni, hogy az váratlanul saját belső csöndjébe kényszerítse a szemlélőt, és kiváltsa belőle a megvilágosodás élményét."

A kiérlelt poetikai szemléletnek formát adva ez a versmodell jelenik meg az új kötetben, a *Farsang bolondjában*. Mert vitathatatlan, a múlt, a történelem időtlen misztériuma, az úti élmények végtelenített jelen idejű expozíciója, a szemléletben feloldódó zárt világú műalkotás, az ismétlődő motívumsor megjelöli Szepesi Attila versvilágának topográfiai pontjait. A jellegzetes mozzanatok karakterisztikus ábrázolásmódja pedig határozott művészi arcélt formáz. Világképet és költői gyakorlatot, amely a hiteles szó megteremtésének késztetésében a korban fogant stilizációtól, a nemegyszer célzatos archaizálástól, az úti naplótól, a művészettörténet versbe emelésétől eljutott az öntörvényűség szabályainak megfogalmazásához, és meg is alkotta saját világának belső logikáját. Nem hagyomány és példa nélküli az a tárgyiasság, amely Szepesi Attila verseiben szemléleti alapul szolgál, de *múltidéző, torzó- és látványversei* költészetének egyéni színt adnak.

Az új kötetben is a leggyakoribb motívum a múlt. Szepesi vonzódásának azonban nem a nosztalgia, a történelem misztifikációja a forrása, hisz a rég-volt és a jelen elégikus oppozíciójának műveiben nyoma sincs. Múltidéző verseire nem jellemző a példázatosság sem, a kiválasztott időfragmentumok ugyanis nem jelentenek mintát. Az eltűnt idők világa önmagát formázza. Hajdanvolt személyek, figurák, mára már neve-sincs tárgyak, fogalmak, jelenségek, a létezés ódon relikviái zsúfolódnak össze az *Óváros* ciklusban. Az itt található versek egy részében a múlt, a történelem a jelenkor aspektusából mutatkozik meg, hisz az emlékezet, a szemlélődés eleveníti meg a visszavonhatatlanul elporladt, titokzatosan személytelen tárgyakká, leomlott kődarabokká merevedett időt. A bomlás vegetációjában „kőfejek és arany pénzek" zenét hallgatnak az elsüllyedt világból *(Platán a Nyulak szigetén)*, a „szélbe-oldott jelenidőben" egy gótikus szobor arcából kibomlik a régi város képe *(Próféta)*, a „verklinyeggetők, óbégató hadirokkantak", a gyerekkor elfelejthetetlen figurái kilépnek egy képkeretből *(Ódon metszet)*, s az évtizedekből szagok, illatok párállnak *(Misere)*. Az idő koordinátájából kiszakítva jelennek meg az események, életképek a múltidéző versek másik típusában. A látomásos, szürrealisztikus világban

szétbomlik a tapasztalatiság, egymásba tűnik valóság és képzelet, reális és irreális. A mesék valósan képtelen és a történelmi létezés képtelenül valós világa szervesül egybe. Ebből adódik a verseken áttetsző misztikum, amely gyakorta versszervező szerepet kap. A kántáló és felivelő hangzást szinte formájával is visszaadó *Gregorián-ének*ben a mécsesek lobogó lángja sürgő piactereket, sikátorokat, a középkor világának jellegzetes színtereit, mozzanatait világítja be. Ám a misztikumban feloldódik az idő, hisz a koldusok gajdolásába behallatszik az autóbuszok dohogása, a hajókürtök üvöltésében érkeznek Szentföldről a zarándokok, a „bezúzott-arcúak kimetszett-heréjűek / zsarátnok-szeműek". A *Farsang bolondjá*ban számszerűen is többséget kitevő múltidéző versek között formafegyelmével, kép és gondolat különösen szép harmóniájával kiemelkedően jó vers a *Danse macabre*. A címben is jelzett műfajt követve, a haláltánc forgatagában egymásba karol az emlékezetből kibukó valóság, a valószerűtlenségében elképzelhető és a mitikus vízió. „Hű szerettek", ődöngő boros fiúk, „ókulárés vén tanítók", koldusok, bohócok, boszorkányok – Szepesi múltba merülő versvilágának e szemléletes figurái – tolonganak az apokaliptikus jelenben – (az évszázadok alakjait a grammatikai jelen idő rendeli egymás mellé) – „osztódnak ezer és ezer / csönddé arcukat nem találva".

Az önmagát meghatározó jelenségvilág tűnik fel Szepesi költészetének másik régiójában. Az úti élmények ihlette leírások és képzőművészeti, zenei alkotásokat szöveggé dermesztő művek annak az objektivitásra törő alkotói szemléletnek a lenyomatai, amely a dolgokat a maguk integritásában kívánja felmutatni. A költői szándék és megvalósulás egybeesésének több szép példáját találhatjuk az új kötetben. Határozott vonásokkal megformált jelenetsort helyez egymás mellé a *Temetés Trákiában*. Életlen és túlexponált, a pórusokig natúr valóság és az elomló színek egymásba tűnéséből épül fel a kimerevített látvány. A *Görögkancsó* ciklusba sorolt utazás-versek legkiérleltebb darabjaiban *(Ablak Borzsoniban, Szevan, Örmény temető)* az élmény mint a megismerés, a láttatás forrása kap csak szerepet, hisz a kiemelt tárgyvilág időtlenítése kiiktatja a beteljesült pillanat hagyományosan lírai alaphelyzetét. A műalkotás-adaptációk *(Előszó Joseph Haydn Este-szimfóniájához, Rouault: De profundis* stb.) a megkettőzött pillanatra épülnek. A festmény, a zenedarab a valóság megismerésének pillanatát rögzíti, ami azonban az esztétikummá tárgyiasulás folyamatában végtelenült. A műalkotás szemlélése viszont a reális időben történik, amikor a mű varázsa, a felismerés döbbenete átjárja az embert. A különváló és összeadódó időben az ábrázolt valóság jelenségei így adhatják önmagukat és egyben azon túl is mutathatnak.

Szepesi Attila korábbi verseskönyveiben gyakran találhatott az olvasó portrékat. Ezek azonban a tárgyiasság szemléletté finomodásával megritkultak. Az új kötet két ilyen, a poéta-sorsot értelmező verset tartalmaz. A „bornirt század üszkén" hiába szóló költő képét jeleníti meg a *Terentius Kolkhidis bizánci költő strófáiból*. A kötetcímadó *Farsang bolondja* a stilizáció tükrében az önértelmezés igényével rögzíti a költői világ határpontjait, a pálya- és szemléletteremtés stációit: „tükörben sanda árnyék / ki voltam és ki lennék / most nem vagyok". *(Magvető, 1986)*

N. HORVÁTH BÉLA

Szász Imre:

# A VILÁG ÍGY ÉR VÉGET

Hosszú évek böjtje, mellőztetése után Szász Imre egycsapásra sikeres író lett. Talán egy év sem telt belé, és négy könyve jelent meg, közülük három új műként, első kiadásban, s mindhárom viszonylagos izgalmat kavarva irodalmi életünk állóvizén. Az *Ez elment vadászni* című szociográfia a Magyarország felfedezése sorozatban a vadászat témáját nemcsak a vadgazdálkodás és vadrezervátumok természetvédelmi szemszögéből mérte fel, hanem mint féligmeddig tabuként kezelt, kényes témát, társadalmi kérdésként is rezervátumba zárt jelenséget: vezető körök öröklött úri passzióját is érintette. A *Ménesi út* szintén neuralgikus pontot érintő témához nyúlt: az Eötvös-kollégium szétveretéséhez s rajta keresztül az elitképzés így vagy amúgy ismét napirendre került problémájához, s tette ezt

sajátos műfaji keretben, regényt és dokumentumot érdekesen elegyítve, a társadalmi és történelmi témát öregedés és fiatalság magánéleti konfliktusába ágyazva, szexuális feszültséggel „alágyújtva". *A világ így ér véget* – kicsit talán a *Ménesi út* érzéki fűtöttségének farvizén úszva – a legutóbbi könyvhét egyik sikerkönyve lett, a Rakéta Regénytárban megjelent kis kötet pillanatok alatt elfogyott.

*A világ így ér véget* is fiatalkor és öregedés között teremt feszültséget, éspedig az író által személyesen átélt, egyszeri és különleges ifjúkor, az ötvenes évekbeli elhallgattatás és félreállíttatás ideje és kiheverhetetlen következményeként a közelmúltban elérkezett öregedés és meghasonlás között. A vékonyka kis regény cselekménye több, mint harminc évet ível át, két férfi, két barát sorsán demonstrálva Szász nemzedékének útját. Ez az út sokuk számára már a vége felé közeledik, holott még csak ötvenes éveiket tapossák, idő előtt végez velük a szívhalál, az alkohol, az öngyilkosság. Már régóta nem történik velük semmi, de, vagy épp ezért, lassan – vagy klasszikus emberi mérték szerint egyáltalán nem is olyan lassan – felemésztődnek. Így ér véget számukra a világ; mint a T. S. Eliottól kölcsönzött mottó, a belőle képzett cím és maga a történet sugallja: „Nem bumm-mal, csak nyüszítéssel".

Az egyik férfi, az én-elbeszélő, aki az élő beszéd, a társalgási tónus hányaveti kötetlenségével számol be a könyvben életéről, szobrászművész, jobbanmondva sokáig csak készült annak, szabadidejében volt az, egyébként egy gyárban dolgozott szerszámkészítőként, és mára sem lett befutott, elismert ember. Kicsit rámenős, erőszakos monológja mindenesetre azt igyekszik az olvasó értésére adni, hogy ha nem tartja is hősünk sokra a hivatalos sikert, azért elvárt volna a társadalomtól nagyobb megértést és támogatást. Az írói sugalmazás szerint, amelyet, igaz, nehéz elválasztani az elbeszélő szubjektív elfogultságától, a szobrász tehetsége rá is szolgált volna erre az állami pártfogásra. Hogy csakugyan tehetséges-e ez a szobrász, az mint annyiszor az irodalomban, mikor fiktív alkotóművész a hős, nem derülhet ki igazán, becsületszóra kellene elhinnünk. Márpedig ha mégsem olyan tehetséges, mint hinnünk kellene, pretenzív sértettsége nincs igazán helyén. Ezért hősünk hányaveti kivagyisága, dacos jópofáskodása, tökös magyar gyerek mivoltának tüntető bizonygatása néha kicsit fals felhangot kap. Tudni vélhetnénk persze, hogy ez a szobrász nem kitalált személy, hanem tehetségét a való életben igazolt művész a modellje, talán azonos azzal a Fekete Tamással, akinek Szász Imre a könyvét ajánlja. Tudni vélhetnénk azt is, hogy egyenesen őt beszélteti az író, tehát hogy itt megint dokumentum-hitelű regényről van szó, mint a *Ménesi útban*, csakhogy mint olvasó ezt nem tudhatjuk, nem is tartozik ránk, esetleg a modell csak egy név számunkra, vagy az sem, egyszóval a Laci nevű szobrászt mindenestül fiktív regényalakként kell értenünk, éspedig az író félreérthetetlen szándéka szerint, és így annak akként is kellene helytállania. Ám *A világ így ér véget* gyengéje, hogy erre a figurára nincs kellő rálátásunk. Tisztázatlan az elbeszélői szituáció, kidolgozatlan az író és az én-elbeszélő viszonya, formai szempontból távlattalan a szobrász dacossága és sebzettsége.

Szobrász-elbeszélőnk annak idején, mikor ez nem volt veszélytelen, a negyvenes és ötvenes évek fordulóján, kihívóan élénk társasági életet hozzá hasonló nagyreményű és féktelen ifjú titánokkal, lázas éjszakai beszélgetéseket folytattak mindarról, amiről tudniuk se lett volna szabad, többek közt egy furcsa, kicsit merev anyámasszonykatonájával, aki anyjával együtt a régi polgári világ maradványának tűnt, de akitől az új idők más szemszögéből sem lehetett elvitatni lefegyverző értékeket. Ez a Fromm Feri, aki tartózkodó, szürke eminenciási lényével szöges ellentéte Laci sodró, impulzív, hengerlő lényének, biológusnak készül, de vonzódik a művészetekhez is, és a század első fele polgári humanista műveltségének amolyan utolsó mohikánjaként csetlik-botlik a proletárdiktatúra elaknásított terepén. Laci és Feri életre szóló barátságot kötnek, ám ez az élet nem tart soká. Már 1956-ban megszakad egy időre, amikor is Feri disszidál anyjával együtt, s bár vinnék magukkal a meg nem értett szobrászt is, az nem tart velük. „Azt mondtad, kész vagytok" – mondja neki értetlenül Feri, mikor a teherautóval eljön Laciért, akinek szintén anyjával együtt kellene menekülnie. „Kész hát – mondtam hetykén. – Már évek óta. Arra, hogy itt maradjunk."

Feri pályája meglódul odakinn, neves limnológus és mikrobiológus lesz belőle, de aztán elakad, mintha Feri maga se tudná, mit

317
VIKI

akarjon. Ide-oda hányódik, kapkod, felbomlik az odakinn kötött házassága, anyagi gondjai támadnak, csak az anyja nem tágít mellőle. Ez az anya, bár az elbeszélő mindvégig a háttérben tartja, félelmetes figura lehet, szeretnénk többet megtudni róla. Kölcsönösen függenek egymástól, anya és fia, mintha a köldökzsinórt még nem vágták volna el köztük. Feri számára anyja jelenti az egyetlen biztos támpontot, benne kapcsolódik ahhoz a világhoz, amelyhez születésénél fogva egyedül van igazán köze: a kozmopolita-európéer pesti polgári értelmiség szelleméhez, ugyanakkor kolonc is a nyakán, szabadulni kellene tőle, hogy megvethesse a lábát egy új világban. Egyre gyakrabban látogat haza, és itt mindannyiszor egy épp hogy megszületett, de soha igazán ki nem teljesedett barátság jeleneteit éli át Lacival. Több infarktus éri, és mikor érzi, hogy a végét járja, meghívja magához Amerikába Lacit.

A könyv második fele erről az amerikai látogatásról szól. Ha az elsőre nem is, a második nekifutásra, nagynehezen elszánja magát Laci az útra, noha ő sincs valami jól és körülötte sincsenek rendben a dolgok. Csak Feri kedvéért ül repülőre, egyébként semmi kedve elmenni hazulról, se teste, se lelke nem kívánja. Odakinn elkészít egy szobrot barátjának, majd az, hazaküldvén látogatóba anyját és megnyugodván barátja közelségétől, egy éjjel halálos dózist vesz magához gyógyszeréből. Csak Laci tudja meg, hogy öngyilkos lett, olyan beteg volt már, hogy az orvosa is szívrohamot állapít meg, és fölöslegesnek tartja a boncolást.

Így ér véget a világ manapság, a mi világunk, sugallja Szász Imre, észrevétlenül, alattomosan ránk törő kétségbeesésben, nyüszítve viselt kiúttalanságban. Egy nemzedék idő előtti, lappangó agonizálását kívánta megírni a két barát történetében.

Feri sorsa valóban szomorú, de nem ráz meg igazán, mert nem tudjuk és még csak érezni se nagyon érezzük, mi pusztította el ilyen korán. Volt-e valami drámai vétsége, és ha igen, mi? Hogy ilyen a világ? Végtére is, milyen? azon túl, amit már úgyis tudunk róla? Hogy disszidált, elvágta a gyökereit? Vagy a világ tépte ki őt szülő földjéből? A közhelyeket erről is tudjuk, olvastuk is már sokszor, és *A világ így ér véget* ennél nem nyújt többet. Az ötvenes éveket áttekintő emlékezés tartalmaz érdekes, első kézből való tárgyi adalékokat, az amerikai látogatásnak vannak jól megírt, feszült jelenetei, itt megcsapja az olvasót valami szemérmesen tűrt fájdalom, akasztófahumorral viselt síri hangulat, de egészében elnagyoltnak, vázlatosnak, felületesnek tűnik Szász Imre új regénye.

Bár végig a szobrász mesél, róla, ha lehet, még kevesebbet tudunk meg, mint barátjáról. Nyers modora, virtuskodó vedelése mintha leplezne valami sebet. Neki az volna a baja, hogy itt maradt, és itt csak az lehet belőle, ami lett? Nem megoldás sem elmenni, sem itt maradni? Erről szólna Szász Imre könyve? Mindenesetre ha jól nem is érzi magát Laci ebben az országban, amelynek utasszállító repülőgépei úgy viszonylanak a nagy nyugati légitársaságok jetjeihez, mint a Trabant a Volvo kamionhoz – Laci szellemeskedései néha ilyen színvonalúak, és ez a hősök vélt dilemmáit is devalválja –, azért hazatér ide, miután már korábban is a szülőföld mellett tette le a garast. Bár az ő szíve sincs már rendben, azért úgy tűnik, számára a világ még nem egészen ért véget. *(Magvető, 1986)*

GYÖRFFY MIKLÓS

# JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

*Szederkényi Ervin emlékére*


CSORBA GYŐZŐ verse 481
POSZLER GYÖRGY: Tétova sorok Szederkényi Ervin emlékére 483
NEMES NAGY ÁGNES verse 485
SZEDERKÉNYI ERVIN: „Mindet megszerezni a lap számára" *(Rádióinterjú)* 487
WEÖRES SÁNDOR verse 489
KÁROLYI AMY verse 489
SÖTÉR ISTVÁN: Diófa-sors 490
ESTERHÁZY PÉTER: Egy eséllyel kevesebb 492
BERTÓK LÁSZLÓ verse 493
BODNÁR GYÖRGY, KENYERES ZOLTÁN, PARTI NAGY LAJOS, SZABÓ B. ISTVÁN, SZEDERKÉNYI ERVIN: Műlyek és alkotók: a Jelenkor *(Kerekasztal-beszélgetés)* 494
PÁKOLITZ ISTVÁN verse 514
PARTI NAGY LAJOS verse 515
MÉSZÖLY MIKLÓS: Pannon töredék (regényrészlet) 517
ÁGH ISTVÁN verse 534
MAKAY IDA verse 534
BIHARI SÁNDOR verse 535
MÁNDY IVÁN: Telefon, délután (elbeszélés) 536
BALASSA PÉTER: Utószó a „Kiáltozás"-hoz *(Halálnapló, 3.)* 538
TAKÁCS ZSUZSA verse 542
NÁDAS PÉTER: Jó, akkor emlékezni fogok 543
KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ: Kitekintés az univerzumra (regényrészlet) 546
CSAJKA GÁBOR CYPRIÁN verse 557
VASADI PÉTER: Idegen? Mit is jelent ez a szó? 558



1987 JÚNIUS

PÁLINKÁS GYÖRGY: Mikor szájába vette a madarak beszédét (elbeszélés) 560
ZELEI MIKLÓS verse 564
KABDEBÓ LÓRÁNT: Közelítések 565
POMOGÁTS BÉLA: Utolsó látogatás: végső búcsú 568
TÜSKÉS TIBOR: 87. II. 13. 570
FODOR ANDRÁS: Ismét a szerkesztőségben (naplórészlet) 572
SÁNDOR IVÁN: A fenntartó erő 574

*KÉPEK*

VALKÓ LÁSZLÓ: Szederkényi Ervin portréja 486, MÉSZÖLY MIKLÓS levele 516, WEÖRES SÁNDOR verskézirata 559

*Lapok a „telefonos füzetek"-ből*

1980. november 9. 484, 1983. október 26. 493, 1983. március 14. 513, 1983. december 17. 533, 1985. május 20. 537, 1983. augusztus 10. 545, 1984. augusztus 1. 564, 1986. november 24. 573, 1986. november 25. 576, 1986. november 26. III.

*Nádor Katalin fotói*

16,—Ft

JELENKOR

# JELENKOR

XXX. ÉVFOLYAM 6. SZÁM



Főszerkesztő

SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HALLAMA ERZSÉBET,
KALÁSZ MÁRTON, PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN

*



Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17., I. emelet. Telefon: 10-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Baranya Megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.
Felelős kiadó: dr. Jádi János
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR)
Budapest V., József nádor tér 1. – 1900 – közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra.
Előfizetési díj 1 évre: 192,– Ft. Megjelenik: havonként.
87-1686 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Farkas Gábor igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

CSORBA GYŐZŐ

# *Mikor először értesültem arról, hogy Szederkényi Ervin gyógyíthatatlan*

*Ostoba ökör-test még lázadónak se mondható*
*mert minden valamit érő lázadónak*
*oka és célja van a lázadással*
*De ez a test a tiéd ami te vagy de mégse te*
*mért lázadozott volna hisz célja se volt oka se*
*Csak egyszerűen rosszul tett egy és más tudniillőt*
*és aminek erre kellett volna mennie arra ment*
*aminek meg kellett volna állnia nem állt meg*
*s lett zűrzavar és ami te vagy de mégse te*
*most látványosan szétdúlja azt ami valóban te vagy*
*te vagy mert soha nem volt s nem lesz hozzád hasonló*
*pláne veled mindenben azonos –*
*Így hát már el kell kezdeni*
*kitörölni téged a Könyvből följegyezni*
*egyéni adataidat*
*megörökíteni mozgásod hangod arcod*
*barátom szerencsétlen jóbarátom – –*

*„Irreverzibilis folyamat"*
*– mondják az okos orvosok –*
*ez indult meg benned: vagyis föltarthatatlan szétesés*
*És tudatodban? Egyáltalán tudod-e?*
*(Mi lenne jobb? Nem tudnod-e vagy tudnod-e?)*
*Nem merlek látogatni Mit tegyek?*
*Tréfálkozzam-e? Tervezzünk-e közösen?*
*Vitatkozzam-e mintha egy idő után*
*úgy folyna minden mint előbb?*
*Viselkedjem-e – ha kell – kíméletlenül*
*hogy azt hidd? . . . Vagy öklözzem-e*
*dühödten ágyad s míg könnyem patakzik*
*káromkodjam-e szídjam-e az Istent*
*(a Teremtőt?) a csoda-test tömérdek fogyatékát*
*hogy a zseni hányszor volt tyúkeszű? – –*

*Barátom én szerencsétlen barátom*
*már nem használna semmi: ez se az se*
*a zűrzavar lám állandósodik*
*fokozódik s lesz egyre bonyolultabb*
*Várnunk kell hát kussolva béna szívvel*
*míg nem lesz végre nagy-nagy csönd tebenned*
*s örökös – –*

POSZLER GYÖRGY

# Tétova sorok Szederkényi Ervin emlékére

Nem volt váratlan a hír. Tudtam a harcot, mit hetek óta folytatott. Még egy bevégezhető munkáért, megformálható gondolatért, lélegzetnyi oxigénért. Mégis csend támadt a vonal két végén. A kreatúra fegyverletételének artikulálhatatlan döbbenete. Nem volt ifjúkori barátom. Szűkszavú egyetértésnek hiszem a férfiévek mélyéről. Amikor nagy barátságok ritkán szövődnek. Nem lobogó a lángja, inkább biztos a melege. Ha csapás ér, hosszan hallgatni kell, vagy gyorsan kibeszélni. A hallgatás nemesebb, több színét érleli a fájdalomnak. A kibeszélés hasznosabb, enyhületet ad és szabadít. Önzőn, mert személyesen tesznek érdekeltté éveim, kibeszéléssel próbálkozom.

Közhely, hogy űr támad utána. Milyenségét fogalmazgatom. Mondjuk legalább most, mikor már nem tiltja szemérem: a legnagyobb irodalomértők és ezért legnagyobb szerkesztők egyike volt. Olyan, amilyenből kevés adatott e nem szerencsés sorsú irodalomban.

Rendelni tudott. Személyre szólóan, szinte líraian. Amiről épp szólni akart valaki. Mert ismerte, mivel küszködik. Hogy a rendelés nemcsak ösztönző lehet, de felszabadító is. Nem a szerzőt akarta a lap színéhez igazítani. A lap színét akarta a szerzők színeiből összerakni. Mint művészetet oktató legnagyobb mesterek. Nem mutatott közös utat; saját útkeresésre ösztönzött. Nem annak örült, ha követte valaki, inkább, ha megtalálta önmagát.

Volt nagyobb titka is. A rend vagy vezetés és az irodalom vagy írástudás viszonya. A legkényesebb egyensúly. Benne az egyik védi, legalább elfogadja a másikat. A másik támogatja, legalább méltányolja az egyiket. Pontosan tudta: a rend csökevényes és gyanúba keverhető méltó irodalom nélkül. Az irodalom magára maradt és veszélyeztetett méltó rend nélkül. A kettő egymásra utaltsága és egysége volt eszménye. A hidat építette egész életében, hogy mindkét irányból járható legyen. A *Jelenkor* volt egyedül konstruált magánhídja. Közüggyé tudta teni – évtizedeken át. Szüntelenül karban kell tartani, hogy meg ne sérüljön. A közlekedés biztosítása nemzeti és szellemi létérdek. Fel kell nőnünk a feladathoz.

A magyar irodalom külön szín az európaiban. Akkor igazán európai, ha ezt dolgozza ki. Saját szólamot a nagy zenekarban. Így vélte Babits. Ha sikerül a saját szólam, világirodalmi szintű út. Ha nem, provinciális zsákutca. Ezt tudta Ő is. A magyar irodalom európai, a vidéki lap országos rangját. Bizonyítván: ott alakul centrum, ahol vonzerő van. Egyszemélyben volt vonzerő. Bölcsességben, belátásban, emberségben. Dél-dunántúli, országos irodalmat szervezett. Európával együtt mozgót. Mint e tájról indulva Illyés és Babits.

Nemcsak európai volt. Gazdag és sokszínű is. Egyetlen választó szempontot érvényesített, a minőséget. Védte és nagyra növelte minden műfajban. Mégis kötődik a nevéhez valami, mint minden nagy szerkesztőéhez. A magyar

próza újhullámának újfajta mecénása volt. Műhelyt csinált, ahol nagyra nőhetett. Karakterisztikus profillal, ismét megvalósult magyar-európai szintézissel. Krónikája a *Jelenkor*ral – majdani irodalomtörténetekben – egyértelműen összeforr.

Eddig a kibeszélés. Személyesen, de talán tanulságokkal is. Lehet, mégis hallgatni kellett volna. De szükséges a szó, hogy legyen mibe kapaszkodjon a makacs emlékezet. Most legyen övé a szemérmes szűkszavúság. Füst Milán Hamlet-elemzéseire gondolok. Ő idézte: „Ha szeretted édes atyádat valaha" – mondja kérdő hangsúllyal a bástyán a szellem. „Ó, Isten" – válaszol a királyfi. Mert az igazi összetartozás nem beszédes. „Ó, Isten". Hallgatni kell utána. És . . . „A többi, néma csend."

---

*Elhangzott 1987. február 28-án a Magyar Rádióban.*

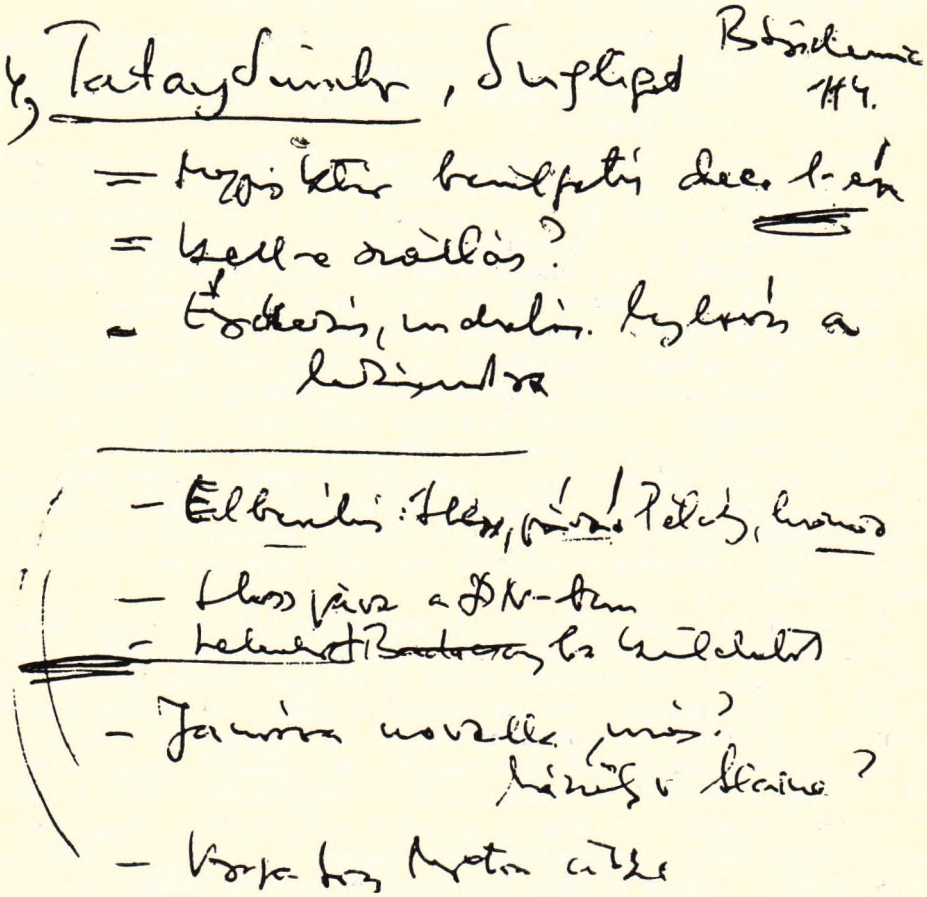

NEMES NAGY ÁGNES

# *Egy város*

*Mindig napfényben láttam azt a várost.*
*Nem is kívánom másképp látni. Kell*
*néhány világos folt, amely fölött*
*külön nap süt, mintegy ládába zárva.*

*Persze, ezek önkényes részletek.*
*Kétsíkú emlék.*
*Minek is azt a három dimenziót*
*ráerőltetni egy arany-lapocska,*
*egy fém-pikkely dobozba-zárt*
*vékonyságára?*
*Természetesen,*
*ha nagyítóval nézném, látszana rajta*
*a véset: tornyok, mandulafák, halál,*
*az elkerülhetetlen panoráma.*

*De így, önkényes dobozába zárva:*
*önmaga az, és önmaga napvilága,*
*amely fedelén itt-ott, át meg át-*
*törve, nyilazó sugarát*
*romolhatatlan kibocsátja.*

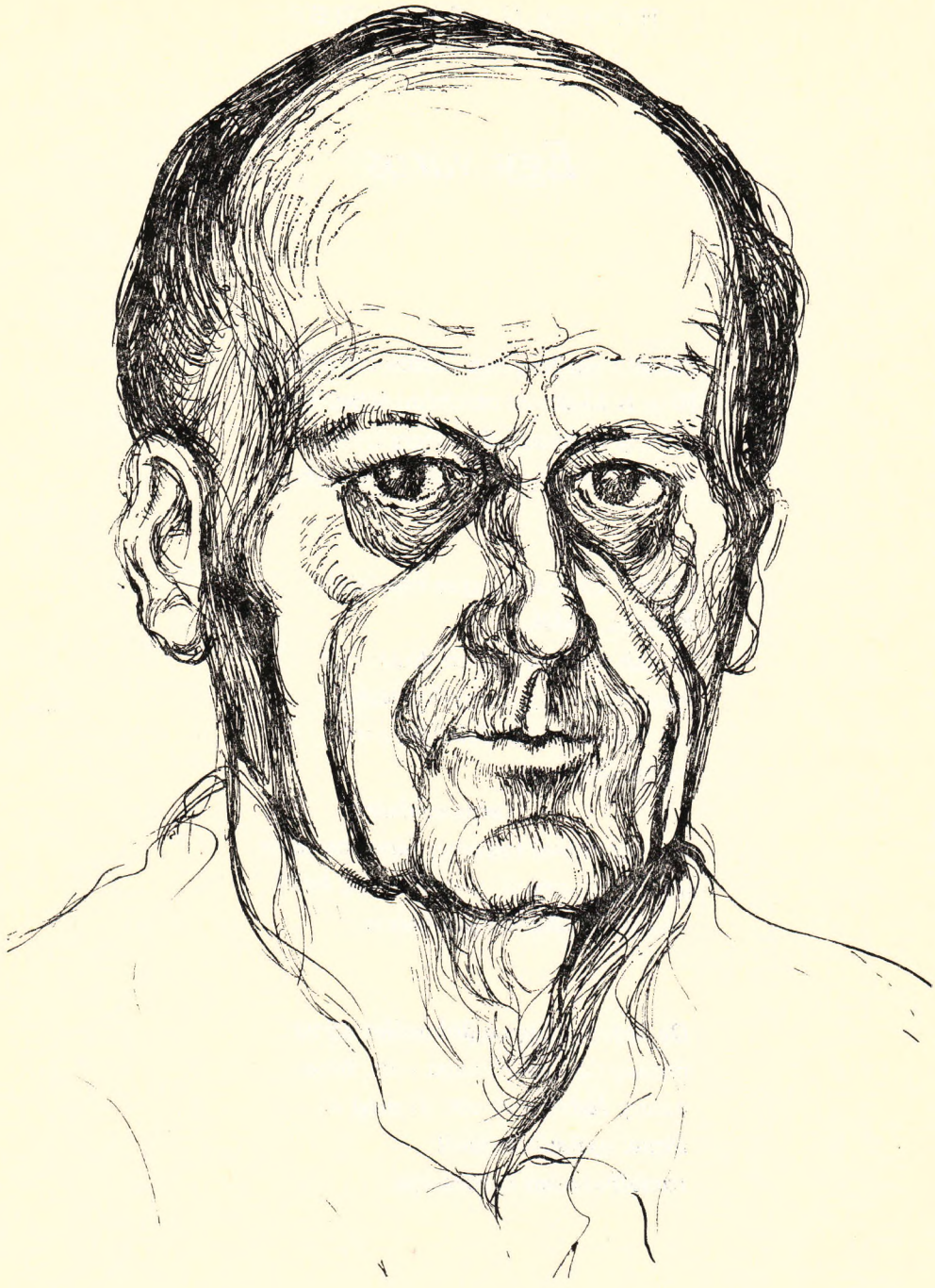

SZEDERKÉNYI ERVIN

# „MINDET MEGSZEREZNI A LAP SZÁMÁRA"

*– A pécsi Jelenkor szerkesztőségében három nemzedék dolgozik egymás mellett. A legidősebb nemzedék, nyugodtan mondhatom, az ország legismertebb írói közül való: Csorba Győzőre és Pákolitz Istvánra gondolok. Aztán van egy középnemzedék, amelynek tagja Szederkényi Ervin is Bertók Lászlóval és Hallama Erzsébettel, és a legifjabbak, akik most már kötetes, kétkötetes költők, tehát ők is belekerültek irodalmi közéletünkbe, Csordás Gábor és Parti Nagy Lajos. Szederkényi Ervinnek ilyenkor mi a dolga három malomkerék között?*

– Nagyon érdekes a metafora a három malomkerékkel, így is föl lehet fogni, de valójában eredetét tekintve talán mégsem egészen találó ez a kép, hiszen a legfontosabb kérdés szerkesztőségünk számára az volt az elmúlt évtizedben, hogyan tudunk megújulni. Pontosabban, hogyan tudjuk követni az irodalmi életben azt a változást, amelyet a legifjabb nemzedék jelentkezése hozott magával. Az elmúlt évtizedben óriások távoztak az irodalmi életből. Jelentkezett több egymásra torlódó fiatal nemzedék, amellyel hosszú ideig nem tudott mit kezdeni az irodalmi élet. Számunkra mindenképpen úgy merült fel a szerkesztőségben a kérdés, hogy magunk is szerettük volna föloldani azt a feszültséget, amit ez a már-már szakadással fenyegető új helyzet okozott irodalmi életünkben. Mi erre azt a módot találtuk meg, hogy a fiatalokat ne csupán a folyóirat munkájába kapcsoljuk be, ne csupán közöljük őket, hanem hogy a szerkesztés munkájába is bekapcsoljuk.

*– A szerkesztőbizottságon belül kik a nagyobb vitapartnerek, az idősebb generáció vagy a fiatalabbak képviselői?*

– Nem tudok különbséget tenni, mert Csordás Gábor rendkívül szenvedélyes vitatkozó, de semmivel sem kevésbé szenvedélyes vitatkozó Csorba Győző. Mondhatnám, imád vitatkozni mind a kettő és ez nagyon jó. Ezek a szélsőségek, ha szabad így nevezni, ezek az igazi erjesztői egy belső szerkesztőségi munkának.

*– A szerkesztőbizottsági ülések tehát viták? Mi a dolga egy ilyen után a főszerkesztőnek?*

– Megpróbálja összefoglalni egy-egy vitaszakasz után az elhangzottakat, és ha nem is szabványos szavazás alapján, igeneket és nemeket kell mondani. Éppen az elhangzott vita alapján ezt a döntést nem olyan nehéz már kimondani. Sokkal könnyebb, mintha vita nélkül kellene igent vagy nemet mondani egy kézirat közléséről vagy visszautasításáról.

*– Milyen feltételei vannak ennek a döntésnek? Ott lebeg-e a szerkesztőbizottság szeme előtt az, hogy minél többen vegyék kezükbe a Jelenkort?*

– Ha röviden akarnám fogalmazni, akkor azt mondanám, hogy mi nem a legszélesebb közönség számára szerkesztünk, hanem a közönséget nevelő pedagógusok, intézményvezetők számára. Ez a példányszám erre ad lehetőséget, és a folyóirat profilja is ehhez igazodik.

– *Egy irodalmi folyóiratnak nagyon fontos feladata, hogy a helyi irodalmi életet fogja össze. Talán még az is, hogy az írókat serkentse arra, hogy újabb és újabb művekkel álljanak elő.*

– Feltétlenül igaza van. A vidéken szerkesztett folyóirat számára a bázis, az alap mindig a helyi és a regionális irodalmi élet. Pécsett, ha a folyóirat ért el némi eredményeket, akkor ez annak köszönhető, hogy ez a helyi bázis kiváló. Mondhatom, talán már a harmincas évekig visszanyúlva. És talán pécsi specialitásként említhetném, hogy Pécsett az, amiből kiindultunk az elején, a nemzedékek közötti kapcsolódás vagy szakadás, valahogy mindig szerencsésebben alakult, mint az ország más részeiben, azaz a generációk egymáshoz kapcsolódása, a hagyományosnak és az újnak a kapcsolata valahogyan kevesebb megrázkódtatással történt, éppen mert szorosabbá tudtuk tenni a kapcsolatot a nemzedékek között; és itt a többes szám az elődeimnek szól elsősorban, azoknak az irodalomszervezőknek, akik fontosnak érezték, hogy egy viszonylag zárt kulturális központot kinyissanak.

– *Az egész beszélgetés során próbáltam valami olyasmit is megtudni, hogy mi az, ami Szederkényi Ervinen múlik. De valahogy mindig áttolta az érdemeket a többiekre is. Valóban ennyire nem érzi magát fontosnak?*

– Nézze, én inkább azt hiszem, hogy ebben a helyzetben, hogyha a főszerkesztő pedagógus típus, nem pedig alkotóművész típusú, akinek valamiképpen az alkotóművészi presztízsével kellene hatnia, akkor a legcélravezetőbb módszer az, hogy a tehetségeket hagyni kell kibontakozni. Mindet megszerezni a lap számára, ha úgy tetszik, néha pedagógiai vagy diplomáciai módszerekkel. Ez az eszményi.

– *Szükség van diplomáciai módszerekre?*

– Hogyne! Azt hiszem, hogy a tehetségeknél nincs érzékenyebb anyag a világon.

– *Ugyanakkor nagyon nagy tehetség kell ahhoz, hogy a diplomáciai érzéket, és amire ugyancsak nagy szükség van, a kritikai érzéket összehangolja az ember.*

– Nem tudom. Az ember a saját tehetségéről nehezen tud képet alkotni. Én hosszú évekkel ezelőtt, amikor erre a munkára vállalkoztam, úgy mértem föl, hogy itt olyasféle felkészültséggel, amilyennel rendelkezem, ilyen módszerrel lehet célt érni.

---

*Elhangzott 1982-ben a Pécsi Rádióban. Riporter: Eöri Szabó Zsolt.*

WEÖRES SÁNDOR

## *Szederkényi Ervin gránitjára*

*A lélek pincéjében*
*szárnyat terjesztve vár*

KÁROLYI AMY

## *Emlék-kő Szederkényi Ervinnek*

*Az ajtófélfák függőlegesek*
*a szemöldökfa lezárja a képet*
*alatta nyitott ajtók sora*
*perspektíva*
*honnan az ember a semmibe nézhet*

SŐTÉR ISTVÁN

# Diófa-sors

A *Jelenkor*t Szederkényi Ervin fejlesztette az ország legjobb folyóirata-inak egyikévé. Igényes, sokszínű, és bátran kezdeményező folyóirattá fejlődött az ő szerkesztésével a *Jelenkor*. A legutóbbi időkben már rangot, minőséget jelzett a *Jelenkor* közlése. Lassú és szívós munkával érte el ezt a szerkesztő, hiszen vidéki folyóiratot örökölt, és vidékiességből fejlesztette azt országossá. A vidéki folyóiratokat eredetileg azért alapították, hogy egy táj, egy környezet írói és ügyei kapjanak hangot benne. Egy város, egy megye, s legjobb esetben egy országrész írói és ügyei. Ez a voltaképp jogos igény azonban határt is szabott a lehetőségeknek és a szükségleteknek. Egy város közügyei mégsem lehetnek azonosak az ország közügyeivel, tehát nem mindig tarthatnak igényt egy ország érdeklődésére. A *Jelenkor* volt egyike az elsőknek, melyek áttörték a vidéki folyóiratok elé szabott korlátokat, és egyre inkább versenytársaivá vált a fővárosi folyóiratoknak is. Azt már elmondhatjuk, hogy irodalmi életünkben a *Jelenkor* közlése fölér akármelyik fővárosi folyóiratéval.*

Mégis, ahhoz, hogy ezt elérhesse, Szederkényi Ervinnek helyi törzsgárdára volt szüksége, olyan költőkre, mint Csorba Győző és Takáts Gyula, olyan kritikusokra, mint Tüskés Tibor. Természetszerű volt, hogy a „tájilag" a Dél-Dunántúlhoz tartozó Mészöly Miklós és Kalász Márton is a folyóirat törzstagjai legyenek, és ez a jelenlét egy új írói irányzat bekapcsolódását is jelentette. Az ország írói többé már nem a mellékesnek tekintett műveiket adták a *Jelenkor*nak, hanem legfontosabbnak tekintett írásaikat. Szederkényi Ervin átgondolt és színvonalas szerkesztői koncepciót érvényesített. Fokozatosan tört célja felé, és tudta, hogy egy-egy jó írás még többet vonz, míg a selejtes írások elriasztanak. A szerkesztő egyik legnehezebb feladata a kritikusi gárda megszervezése volt, és talán ezt végezte el a legtöbb sikerrel. Ma az ország legjobb kritikusai dolgoznak a *Jelenkor*nak, a kritikai rovat mentes az ötletszerűségtől, és nem jelenik meg olyan értékes könyv az országban, melyről a *Jelenkor* kritikát ne közölne. Ugyanezt nem mindig mondhatjuk el némelyik fővárosi folyóiratról. A művek kiválasztásában mutatkozott meg leginkább Szederkényi Ervin finom irodalmi érzéke.

Olyan szerkesztő volt, aki az irodalomra ügyelt, nem pedig az irodalmi életre, a művekre, nem pedig a divatokra. Mindehhez olyan egyéniségre volt szükség, mint az övé, aki annyira tudott örülni a jónak, annyira tudott szeretni

* A Jelenkort dicsérő megállapításokat – itt és a továbbiakban – a bban a meggyőződésben közöljük, hogy azok Szederkényi Ervin munkásságára vonatkoznak. *(A szerkesztők)*

minden értéket, s olyan intenzíven dolgozott. Jelleme, természete elősegítette, hogy mintegy az ő személyén keresztül emberek közeledjenek egymáshoz, s otthon érezzék magukat abban a körben, melyet ő megteremtett. Mindnyájan bizalmat éreztünk iránta, nem kellett szeszélyeitől tartanunk, s ő maga néha túlságosan is háttérbe vonult mindattól, amit létrehozott. Ha egyszer elkészítik a *Jelenkor* névmutatóját, az ő neve csak mint főszerkesztőé fog szerepelni, ő maga nem foglalt magának helyet a folyóiratból, róla nem írtak cikkeket.

Mai irodalmi életünkben a legritkább, s úgyszólván egyetlen az olyan egyéniség, mint az övé volt. Nem csak a megjelenése volt atlétai, hanem a munkateljesítménye is. Külsőleg is vonzó volt, és ehhez etikai erő járult, erő és nyugalom, kiegyensúlyozottság. Tudta, hogy mit akar, akarat sugárzott belőle, és miközben hiányzott belőle mindenfajta agresszivitás, sohasem hunyászkodott meg, senkit sem bántott, de felháborodott minden méltánytalanságon és értelmetlenségen. Mélységesen aggódott irodalmi életünk homokviharai, terméketlen nyugtalanságai miatt. Bízott a jóban, a dolgok jobbrafordultában. Vidéken élt, de semmiképp sem volt vidékies. Tájékozottságához nem volt szüksége irodalmi pletykákra, épp annyit olvasott, amennyit egy jó szerkesztőnek és egy művelt embernek olvasnia kell. Vagyis sokat.

Mindig jó volt vele lenni, még a keveset nyújtó gyűléseken és értekezleteken is. Megnyugtató volt, mint egy nagy termő fa. Azért lehetett ilyen, mert jó volt a lelkiismerete. Kertünkben állt egy gyönyörű, terebélyes diófa, valódi kupolája a kertnek, alsó ágai a füvet seperték. Őszről tavaszra pusztult el, anélkül, hogy bármi előjelét adta volna. Ilyen volt Szederkényi Ervin sorsa is.

Utoljára egy augusztusi délelőttön ültünk vele kertünkben, a Duna fölött. Pécsről érkezett, a fővárosba tartott, nyári színe volt, egészséges, barna, az egész férfi maga a nyár és az egészség, a test és a cselekvés biztonsága, teli tervekkel. Igazi barát, ama kevesek egyike, akik nem csak kéziratot kérnek az írótól, hanem kedvet is adnak az alkotáshoz. Mert ő szerkesztőként sohasem vált hivatalnokká, és azért tudott munkára, alkotásra késztetni, mert a létrejött műben tiszta örömét és gyönyörűségét lelte. Ha tovább él, talán felnövekedhetett volna a múltnak azokhoz a nagy szerkesztőihez, akiknek neve irodalmi korszakokat jelöl. Minden képessége és adottsága megvolt hozzá.

ESTERHÁZY PÉTER

# Egy eséllyel kevesebb

A halott ember közel van az Istenhez vagy a semmihez, végtelen és örök tehát. Ezért olyan nevetséges őt a szakmája felől nézni. Életét a textiliparnak szentelte. Vagy valaki más: az irodalomnak. Nevetséges és megalázó. Igen, de ha lehántjuk ezeket a „nevetségességeket" – azt tehát, amit az ember az életében csinált –, oda jutunk, hogy a halált az ember felől nézni: megalázó. De hát honnét máshonnét nézhetnénk? Sehonnét.

Újabb és újabb sírgödrök mellett siratjuk magunkat. És akkor ez így fog menni? Igen, ez így fog menni. Én nem vagyok erre fölkészülve. Azt hittem, nem ijedek meg ennyire. Azt hittem, kevesebb szenvedés van.

Bele se kezdek elgondolni, hogy milyen szerkesztő volt és milyen a lap, amit csinált, mert rögtön – de legalábbis kisvártatva – a rendszert szidnám, az irodalmi struktúrákat, és ehhez most nincsen kedvem, meg az alkalom miatt röstellném is magam. Hűségnyilatkozatként mondanám csak, hogy nagy szerkesztő volt; a lap az nem volt nagy, többnyire jó, az volt talán – és lehetne is.

Állva ott néhány barátommal és jó ismerősömmel a márciusi temetőben, az jutott eszembe, milyen jó lenne, ha most, a sírnál megváltoznék. Ez aztán az igazán nevetséges, mintha az csak úgy menne, megváltozni; Rilke-automata. De a világ az valóban megváltozott, véget ért valami, egy eséllyel kevesebb maradt. Hogy ne kelljen az önsajnálatom miatt szégyenkeznem, próbáltam oda nem illő dolgokra gondolni. Például hogy mikor fáztam ennyire, mert nagyon fáztam. És arra jutottam, hogy egyszer már fáztam így, ennyire, 1969-ben, Hódmezővásárhelyt. Valaki akkor bosszúból egy vagont rakatott ki velem, de csak nevettem rajta, 19 évesen, vacogva.

BERTÓK LÁSZLÓ

# *Állnak az idők a hegyen*

Szederkényi Ervin halálakor

*Mint mikor teljesen kiég*
*s végleges lesz a végtelen*
*állnak az idők a hegyen*
*mint rezzenetlen tollpihék*

*nyitott az ég de semmi kék*
*nem mozdul meg árnyéka sem*
*csak a százegynéhány elem*
*keresi egyszervolt helyét*

*csak a jéggé dermedt igék*
*szakadnak át a nyelveken*
*tüdővé horpad a jelen*
*porhüvellyé a messzeség*

*s mint aki abból is kilép*
*ragyog már tér- s időtelen.*

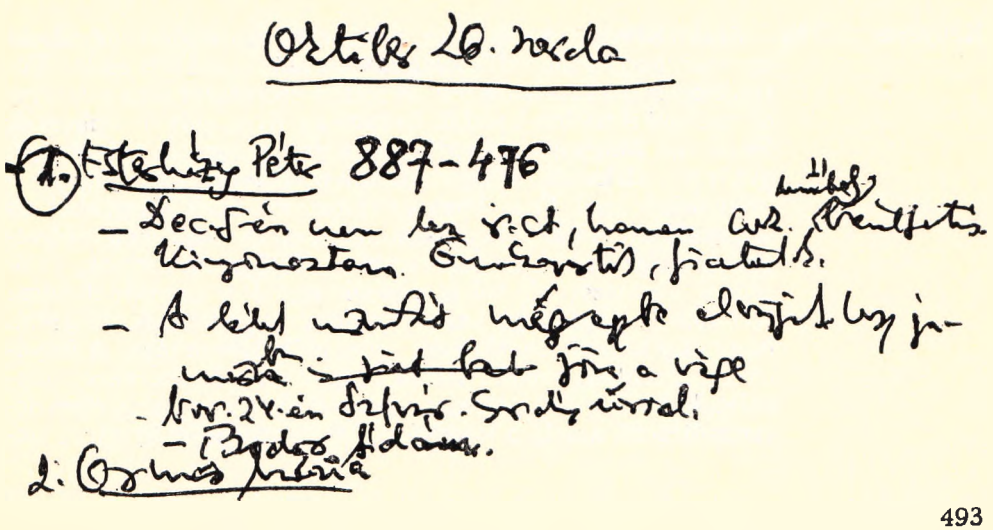

# MŰHELYEK ÉS ALKOTÓK:

# A JELENKOR

**Szabó B. István** – Mai beszélgetésünk tárgya a Jelenkor című Pécsett megjelenő folyóirat munkája, ezen belül elsősorban az élő irodalom közlése és annak kritikai számontartása érdekelne bennünket. Ahogy az idei „Műhelyek és alkotók" sorozatban már megszokhattuk, nem azt tekintjük feladatunknak, hogy minősítsük, értékeljük egyik vagy másik lap munkáját, most sem ezt az értékelő munkát kívánjuk elvégezni a Jelenkorról, hanem egy szerkesztőség tapasztalataiból kiindulva az élő irodalom egy-egy jelenségéről, egy-egy problémájáról szeretnénk beszélni. Mégsem tudom megállni, hogy annyit ne mondjak elöljáróban, hogy a Jelenkor, amely már 29. évfolyamát tölti, régen kinőtt abból a kategóriából és keretből, amit „vidéki" folyóiratnak szoktak nevezni. Ezt a „vidéki" jelzőt a Jelenkor aligha viselheti magán, hiszen ez a lap igen széles látókörrel, igazán egyetemes szempontrendszert képviselve jelenik meg már évtizedek óta. Mai beszélgetésünk résztvevői *Szederkényi Ervin*, a Jelenkor főszerkesztője, *Parti Nagy Lajos*, a szerkesztőség belső munkatársa, *Kenyeres Zoltán*, irodalomtörténész, egyetemi tanár, *Bodnár György*, irodalomtörténész, egyetemi tanár. Szeretném megkérdezni Kenyeres Zoltánt, úgy is, mint a Látóhatár szerkesztőjét, hogy az utánközlő folyóirat szemszögéből – tehát valamennyi magyar lapot rendszeresen figyelve – hogyan értékelhető a Jelenkor munkája?

**Kenyeres Zoltán** – Szalai Sándor akadémikus, a hírneves szociológus mondotta egyszer, hogy a második világháború után a művelt ember Európában folyóiratolvasó lett. A folyóiratolvasást még a könyvolvasásnál is többre becsüli. Érdemes-e ilyen művelt embernek lenni ma Magyarországon? Azt hiszem, igen. A folyóiratok gyakran érdekesebb és izgalmasabb műhelynek mutatkoznak a könyvkiadóknál. Frissebbek és változatosabbak, fürgébbek és színesebbek. A könyvkiadók mindent elkövetnek, hogy jól végezzék feladatukat, de szervezetileg túlságosan nagyok, valósággal üzemszerűek, túl is vannak terhelve, ezenkívül olyan tartalmi és gazdasági harapófogóban kénytelenek dolgozni, hogy alig marad lehetőségük igazi műhelymunkára. A folyóiratok kisebbek, meghittebbek és gyorsabbak. Szervezeti láncolatukban már évtizedek óta megvalósul az az egészséges decentralizáció, amely a könyvkiadásban még mindig várat ma-

gára. Úgy vélem, ez is hozzájárul ahhoz, hogy a folyóiratok a legjobb értelemben vett szellemi izgalommal képesek meglepni olvasóikat számról-számra. Ezek közé a tiszta levegőjű fórumok közé tartozik a pécsi Jelenkor. Ezt a folyóiratot hosszú ideje minden literátus ember hónapról hónapra átnézi, ha tájékozódni akar a magyar kultúrában.

**Szabó B. István** – Így látja a Jelenkort egy budapesti szerkesztő. Kérdés, hogy mindezt megvalósíthassa, hogyan látja a főszerkesztő a munka feltételeit, szellemiekben és talán másokban is?

**Szederkényi Ervin** – Én azt hiszem, hogy amikor Szabó B. István a folyóiratok vidékiségéről, vagy fővárosiságáról beszélt, akkor talán a vidékiségnek egy rossz ízű, pejoratív értelmezését igyekezett elhárítani a Jelenkor és vidéki társai feje fölül. Ne hárítsuk el magát a vidékiséget, mert enélkül nem tudjuk megérteni saját történetünket se. Olyan szellemi jelenségről van szó egy folyóirat esetében, hogy ha a világ minden dolgára talán nem érvényes is, hogy azonos a történetével, de az, hogy egy folyóiratnak, ha a 29. évfolyamában jár is, a lényege azonos a történetével, az majdnem biztos, Talán nem divatos őskeresés, ha azt mondom, hogy a Jelenkornak, a Tiszatájnak, a debreceni Alföldnek, tehát azoknak a folyóiratoknak, amelyek a két világháború közti időszakban gyökereznek, és a 20-as években átrendeződő ország egyetemi városainak értelmiségi talaján jöttek létre, a sorsában van valami közös. Az, hogy rendkívül szűk bázison jöttek létre; és itt Pécsnek megvolt az a specialitása, hogy jó íróbázison. A 23-ban odatelepített egyetem volt az első alapja, és már a 30-as években olyan generációk indultak el, szépíró-generációk, mint Kolozsvári Grandpierre Emilé még a 20-as évek végén, vagy Tatay Sándoré a 30-as években, vagy Mészöly Miklósé a 40-es években. Nem fölöslegesen keressük mi a *Sorsunk*ban az őst; egyszerűen mai munkatársainkat és a folyóirat arculatát, szépirodalmi és kritikai arculatát nem tudjuk megérteni magunk sem, ha nem abból indulunk ki, hogy a mi bázisunk a 30-as években gyökerezik. És az első nagy generáció, amely ma is a munkatársaink zömét alkotja, bizony, heterogén. Mondhatjuk így, de úgy is, hogy tagjai több irányzatot képviselnek, mint például a prózaíróknál felsoroltak, a költők közül meg Csorba Győző és Weöres Sándor, akik más és más arculatúvá váltak a későbbi évtizedek során. Sorolhatnám az évtizedeket, ahogy kiegészült az 50-es években a *Dunántúl* idején a prózaírók vonulata Mándy Ivánnal, vagy a költőké Fodor Andrással és nemzedékével, itt a nevet inkább tessék jelképesnek tekinteni. Vagy amikor az ötvenes években olyan generációk indultak, mint Bertha Bulcsu, Lázár Ervin, Thiery Árpád nemzedéke, részben már a Jelenkor idején, az 50-es évek első, illetve második felében, másrészt pedig a köl-

tők közül például Bertók László nemzedéke. Vagy amikor, hogy csak a végét mondjam a folyamatnak, a 70-es években, a 60-as évek egy nagy generációs válsága után el lehetett indítani Pécsett is Parti Nagy Lajos, Csordás Gábor, Csajka Gábor Cyprián nemzedékét, nemzedékként is. Az öt évtized alatt, amit megpróbáltam áttekinteni, vagy felvázolni, nemzedékek torlódtak össze a Jelenkorban. Most is inkább az elemek sokféleségére szeretném felhívni a figyelmet. A kritika szempontjából, az irodalmi élet tükröztetése szempontjából ezeknek a vidéki folyóiratoknak az összetétele eleve heterogén volt, tehát eleve sok irányzatot foglalt magába, másrészt ezek a vidéki központok – ez nemcsak Pécsre vonatkozik, de Szegedre is, Debrecenre is, most a többit szándékosan nem keverem bele, mert más fejlődési utat futottak be – ezeknek a kritikai életére az volt a jellemző, hogy olyan kritikai munkát, olyan kritikai arculatot kellett találni a folyóiratnak, amely ezt a heterogenitást össze tudja tartani, mert amellett, hogy sokszínűek voltak ezek a központok, rendkívül sebezhetőek is voltak. Elég volt néhány embert kiemelni egy-egy történelmi sorsfordulókor, és évekre, de ha bizonyos központokban néhány szépírót kiemeltek – vagy kiemelt a történelem, vagy elszármozott onnan – akkor évtizedekre le lehetett bénítani egy-egy vidéki központ kulturális életének valamelyik részét. Úgy érzem, a létünk meghatározója ez a sokrétűség, és ezen belül egy állandó integrálási törekvés, ahol az integrálás nem valami különleges szerkesztői bölcsesség, hanem létfeltétel volt. Várkonyi Nándor – a ma utolérhetetlen szerkesztő-elől a *Sorsunk*nál – leírja szépen, hogy ő két emberre szerette volna építeni a folyóiratát, majd a pécsi irodalmi életet, Kodolányi Jánosra és Weöres Sándorra, hogy rajtuk keresztül emelkedjék fölül azon az áldatlan megosztottságon, ami az akkori kulturális életet jellemezte. Ez a fölülemelkedési szándék azóta is ezeknek a vidéki folyóiratoknak állandó problémája, nemcsak a vidékieké persze, de most minket az érdekel. Mi ezt úgy látjuk, hogy számunkra a felülemelkedés létszükséglet. Felülemelkedés az irányzatoknak egymást nem erősítő, nem gazdagító, hanem egymást korlátozó vagy kiszorító játékán, mert többféle tendenciáról lehet szó. Ez vidéken létszükséglet, és itt vállaljuk a vidékiséget, mint olyan terepet, ahol élnünk kell, és ahol szeretnénk megmaradni.

**Szabó B. István** – Szederkényi Ervin a sokrétűséget, a heterogenitást emelte ki, mint a Jelenkor fő jellemzőjét vagy életelemét, én hozzátenném, hogy mégis érzékelhető azonban egy bizonyos rendező elv, ami a sokszínűséget is valamilyen egységbe képes foglalni, ez pedig egy *értékcentrikus* rendező elv. Talán ez is oka annak, hogy valamennyien, akik itt vagyunk, nemcsak Szederkényi Ervin és Parti Nagy Lajos, akik a szerkesztőség belső munkatársai, hanem valamennyien szerzői vagyunk ennek a folyóiratnak, sok más fővárosi szerzővel együtt.

**Bodnár György** – Én sajnos nem tudok annyit publikálni a Jelenkorban, mint amennyit szeretnék, mert először is keveset írok, másrészt amit írok, azt a Jelenkor és az Új Írás között osztom meg, és mind a két folyóirathoz nagyon őszinte és mély kapcsolat fűz. Ezt viszont el tudom itt is mondani, és azzal szeretném bizonyítani, hogy Szederkényi Ervin önértékelését egy kicsit korrigálnám. A heterogenitás ugyanis, akárhogy is, a közhasználatban leminősítő jelző, és ennek az ellenképe, az irányzatos folyóirat azért a magyar irodalomban leszűkített értelemben soha nem volt uralkodó jellegű. A szűken vett irányzatosság kifejezetten az avantgarde folyóiratokban jelent csak meg, azokban a folyóiratokban, amelyek egy programmal indultak, és ehhez a programhoz csatlakoztak az írók, vagy már az eleve megszervezett mozgalom itt talált publikációs lehetőséget. De a Nyugatra is az a heterogenitás volt jellemző, amit most Szederkényi Ervin elmondott és a népi mozgalom folyóirata, a Válasz sem véletlenül indult úgy, és később, 1945 után, amikor Illyés és Sárközi Márta újra indította, akkor is egy egyetemes magyar irodalmi érték publikáló helye akart lenni. Én ebben a vonulatban látom a Jelenkort; az egyetemesség és valóban az értéktisztelet az, ami elsősorban jellemzi. Mégis el kell mondani, hogy bár a mai irodalmi élet nem irányzatos szerkezetre épül, azért a folyóiratok valamiképpen képviselik egy-egy hangsúlyát az irányzatosságnak. És ha megnézzük a folyóiratokat, főleg a vidéki folyóiratokat, azok között bizonyos szerepvállalás miatt feltűnő különbségek figyelhetők meg; míg például a szegedi Tiszatájra elsősorban egy mozgalomhoz, vagy egy mozgalom utóéletéhez, vagy újjáélesztett szellemiségéhez való kapcsolódás a jellemző, addig a Jelenkornál ilyen mozgalomhoz való kapcsolódás nem tapasztalható, hanem éppen ez a bizonyos integráló jelleg, az értékek összekapcsolása, áthidalása az, ami a Jelenkor programja, és úgy érzem, hogy a mai világban, és ez a mai világ legalább 5–10 éves időtartamot jelent a magyar irodalmi életben, rendkívül nagy szükség van egy ilyen jellegű integrációs folyóiratra. Az értékek széttartása helyett az értékek összetartása, az ezen való munkálkodás. Mert egy folyóirat többet tehet ezen a téren, és ezen belül a kritikai rovat, a kritika szellemisége tehet többet, mint bármi más intézmény. A könyvkiadó se tehet annyit, különösen az ilyen könyvkiadói struktúrában, amiben mi élünk. A spontán alakulásra nem lehet építeni egy irodalmi életet, a beavatkozás lehetősége leginkább a folyóiratnál van meg, úgy, hogy a közléseivel jelez valami eszményt, és a kritikai reflexióival is jelzi ezeket az eszményeket. Én rendkívüli módon értékesnek tartom ezt az integrációs törekvést, a Jelenkor szépirodalmi rovatában ez éppúgy megnyilatkozik, mint kritikai rovatában.

**Szabó B. István** – Bodnár György az integráló törekvést tartja legfontosabbnak a Jelenkor munkájában, Szederkényi Ervin bevezetőjében

öt évtizedet és legalább öt írónemzedéket említett meg, mint a jelenbe is ható múltját a folyóirat munkájának. Szeretném megkérdezni Parti Nagy Lajost, úgy is mint költőt, írót, úgy is mint belső munkatársát a folyóiratnak, hogy a jelenben, tehát a ma itt élő írónemzedékekkel kontaktusban állva, hogyan lehet ezt az integrációt megvalósítani?

**Parti Nagy Lajos** – Kapcsolódnék még egy pillanatra ahhoz, amit Bodnár György mondott. Érdemes idézni a Lengyel Balázs által vendégszerkesztett '84 decemberi Jelenkor bevezetőjéből egy gondolatot. Azt írja, hogy „az irodalom értékek szerinti alaprajza olyan, mint a gúláé. A csúcs környékén elhelyezkedők, bármelyik oldalról jutottak is a magasba, közelebb vannak egymáshoz, mint gúlaalji társaikhoz, kik közül fölkerültek", és ez az érték és minőség szerinti összetartozás hosszútávon jóval fontosabb, „mint bármely elvi zászlólobogtatás". Nem hiszem, hogy egy integráló jellegű folyóirat eszménye lehet más. Persze, az ízlések különbözőek, léteznek vonzódások, elfogultságok, a gyakorlatban a gúla egyik oldala kedvesebb, vagy egyszerűen közelebbálló, de eszményként ennek a minőség érdekében léteznie kell.

Kérdésedre visszatérve, az én nemzedékem, tehát azok, akik a 70-es évek közepe táján tűntek fel s nagyjából az évtizedfordulón jelentkeztek köteteikkel, ez a generáció, ha nem is természetesen, de szokványosan nőtt bele az irodalomba. Persze, most, utólag látom csak úgy, hogy tipikus konfliktusokkal, szerencsékkel és szerencsétlenségekkel. Csordás Gábor és én, mai fogalmaink szerint fiatalon kerültünk a Jelenkorhoz, belső munkatársként. Gábor 1980-ban, én egy évvel korábban. Akkor, és akkor nem is ok nélkül tűnhetett úgy, hogy általunk, a mi odavételünk által kezdett a lap megfiatalodni szellemében és szerzőiben. Holott legalább annyira voltunk következmény, mint ok. Ugyanis az egész irodalomban lassan, de érő szemlélet- és paradigmaváltás következményeként kerültünk a laphoz. Most látni csak, hogy e fű alatti nemzedékváltás – természetesen már nem vagy nemcsak a Jelenkorról beszélek – fontos, látványos, kihagyhatatlan elem volt, de mégiscsak *egy* eleme a nagyobb, máig is zajló változásoknak. Mondhatnám úgy is, két párhuzamos folyamat vált láthatóvá az évtizedfordulón, egy természetes s minden irodalmat rövid időszakonként érő életkori váltás és egy hosszabb távú, összetettebb, szemléleti-poétikai. Hogy utóbbit az előbbivel sikerült nevesíteni, lásd „fiatal irodalom", az csak elfedte a lényeget, okozott is zavart eleget, mindmostanáig. Hogy ezt mi akkor leginkább nemzedékváltásként – legalábbis annak késedelmes, csorbult formájaként – éltük meg, érthető, de ha ma is csak annak vélnénk, hiba lenne.

Részt vettünk tehát a szerkesztésben, mi itt, mások más lapoknál tették ugyanezt, ha tehették. Talán kevesebb lett a karám, udvariasabb az értetlenség. És volt persze ellenállás, ön-

gerjesztő nemzedékesdi a „feltörekvők", és oktalan, öngerjesztő kirekesztősdi a „fogadók" részéről. Nem feltétlenül ugyanannak a dolognak két oldalaként. De ami a lényeg, ha ama fiókok, az arctalanokéi, nem is voltak dugig remekművekkel, születtek jó művek, mely művekben azért kiformálódtak az arcok.

Most, hogy látom, milyen kevesen maradtunk, úgy látom, nem is voltunk olyan veszélyesen, értékelhetetlenül sokan. Minden nemzedék rajban, nagy sleppel, igen vegyes csapatban indul és minden nemzedék megritkul hamar. Itt térnék vissza az irodalomba való integrációra és integrálódásra. Nem a hatalmi-manipulatív integrációra, mely zsíros lőréseket kínál, ha fegyvert, muníciót és napra-nap változó célpontot adhat hozzá, hanem írók, egy író-nemzedék integrálódására. Mely nemzedék akkor válik tudatos, szerves részévé az *egész* irodalomnak, tehát nemcsak a mainak, mikor saját magát művekben, és nem mindenképp nemzedékként tételezi és ítéli meg. Mikor képes maga mögé és maga elé is nézni, az irodalom folytonosságában gondolkodni. Mikor ki-ki nagyon egyedül lesz egy pillanatra, hogy aztán meginduljon vonzalmai, alkata, esztétikai-poétikai választásai és meghatározottságai szerint a gúla valamelyik oldalán. Azok, akik az évtizedforduló táján a Jelenkorban publikálni kezdtek, – itt csak az ábécé széleit, és csak a költőket említve – Csordástól Tóth Erzsébetig, Csajka Gábor Cypriántól Pálinkás Györgyig, Zelei Miklósig jó arányban ezt tették és ezt teszik. A nemzedéki kapcsolatok megtartásával, persze, hisz életkor, emlék- és élménykör nem cserélhető be. Csak tudni kell, hogy az író nem csak indulása, sokkal inkább *menetelése* szerint része az irodalomnak, hogy *fel*röpülni lehet rajban, de röpülni csak nagyon alacsonyan.

**Szabó B. István** – Integráció és heterogenitás. Minden folyóiratnál felmerülhet ez a kérdés, amit úgy is szoktak fogalmazni, hogy ha tágasan értelmezi az egységet és minden értéknek helyet akar adni, akkor maradhat-e profilja, markáns arcéle a folyóiratnak?

**Kenyeres Zoltán** – Egyetértek azzal, amit az előttem szóló Parti Nagy Lajos és Bodnár György mondott. A Jelenkor legfontosabb szerkesztői elve csakugyan az integráció. Természetesen az integrálás látszatát kelthetné az is, ha a szerkesztő pusztán arra az esetlegességre hagyatkoznék, hogy éppen milyen kéziratokat kapott. De itt nem spontaneitás, hanem tudatos tervezés működik. És éppen a tudatosság teszi lehetővé, hogy a folyóirat kielégítse azt a másik jogos kívánságot is, amely minden magasabbrendű folyóiratnál megvalósul. Az integráció nem azonos a jellegtelen arcnélküliséggel. A Jelenkor önálló szellemiségű folyóirattá vált az évek során, határozott, mással össze nem téveszthető színei vannak. Túl a szűkebb pátria értékes, szép színein. Ezt, úgy vélem, a támogatás megkülönböztető hangsúlyával érte el.

A lap nem zárkózik el a mai magyar irodalom egyetlen áramlata elől sem, sőt, az egybefoglalás józan elvétől vezérelve kitárja ajtaját, de bizonyos irányokat, kísérleteket megkülönböztetett figyelemmel támogat.

A jellegadó vonások közül szeretném kiemelni, hogy milyen sokat tesz a modern magyar próza kifejlődése és továbbhaladása érdekében. Ez annál jelentősebb cselekedet, mivel prózairodalmunk az 1970-es évek óta nemcsak elérte hagyományosan magas esztétikai színvonalú költészetünket, hanem talán már maga mögött is hagyta. Nem tartozom azok közé, akik a líra válságáról beszélnek. Jelentős, nagy költőink vannak és a fiatalok is tehetségesek: semmi okot nem látok az aggodalomra. De a prózában manapság még izgalmasabb kísérletek folynak, mint a lírában. E kísérletek támogatásában pedig nagy szerepet tölt be a Jelenkor. Mészöly Miklós, Nádas Péter, Esterházy Péter nevével lehet megjelölni azt a fajta prózaírást, amelynek zavartalan növekedését segíti. Nem megnevezhető irányzat ez, és még kevésbé nevezhető csoportnak. E három név említésével inkább csak körülírni próbálok egy sokoldalú és sokágú jelenséget, amely immár több egymást követő írónemzedéket jár át.

Az utóbbi egy-másfél évtizedben jutott el a magyar próza a reflexív elbeszéléshez. Ezt az állomást Szini Gyula már a Nyugat legelső számában megjövendölte *A mese „alkonya"* című esszéjében. „Figyelmünket nem az elbeszélt történetre fogjuk vetni – írta –, hanem magára a történetelbeszélésre." Ez következett most be. Az új próza nemcsak mesemondás, hanem a mese elmondásának elmesélése is. Az ábrázolás nem korlátozódik a történetre, hanem kiterjed az elbeszélőnek a történethez való viszonyára, aztán már nemcsak a történethez való viszony, a narrátor leshelyének szüntelen leleplezése vagy éppen felkutatása kerül bele az elbeszélésbe, hanem beleépül a kifejező anyaghoz, a nyelvhez való viszony is. Tárgyias pontosság, eddig alig tapasztalt nyelvi finommechanika, líra, irónia, szójáték: ezek az új próza egyébként egymástól is elütő jellemvonásai.

A Jelenkor szilárd és állandó otthona lett ennek az új prózának, s elősegíti az újabb és újabb nemzedékek pályakezdését is. Ám nemcsak a közöltetés munkára indító biztonságát adja, hanem a kritikai eszmélődés, elméleti tudatosodás nem kevésbé jelentős folyamatához is hozzájárul. Balassa Péter nevét kell kiemelnem. Már hosszú ideje kíséri figyelemmel ezt a fajta prózát nagy empátiával és filozófiai igényességgel, s olyan megformált esszékben, hogy néha már úgy érezni, mintha nem is kritikusa, hanem konkurrense lenne azoknak az íróknak, akiket elemez. Mindenesetre ösztönző hatása érzékelhetően működik és ilyesmi nem gyakran fordul elő a magyar kritika történetében. Igaz, a szóbanforgó írók sem az ösztönösség kultuszával kérkednek, hanem törekvéseik mély átgondolása jellemzi őket. Emlékezetes, hogy milyen szépen

fogalmazta meg Esterházy Péter éppen a Jelenkor hasábjain közreadott egyik jegyzetében a posztmodern kor művészének jellegzetes, a szabadságot az igazsággal összekapcsoló hitvallását.

„A művészet legfőbbképp *szabad* akar lenni. Ez nem jelenti azt, hogy *mindent* akar és akarhat; az öncenzúra a művészet lényegéhez tartozik. Öncenzúrán most nem azt a pusztító és bornírt processzust értem, amit gyakorolunk, szerte a világon, hol politikai, hol gazdasági kényszerek miatt – hanem azt az ősi tiltást, hogy van egy olyan terrénum, ahová nem szabad belépni, hogy van Megnevezhetetlen, hogy van Titok. Titok nélkül nincs művészet.

A mostani irodalom azért feszélyező, mert máshová, «beljebb« teszi önnön korlátozásának határait; nem mert bátrabb, emancipáltabb vagy függetlenebb volna, hanem mert *gyanakvóbb,* azt gyanítja, hogy ahová a Titok tábla tétetett, ott még nem titok van: hanem: hazugság (. . .)"

Hosszan lehetne elemezni Esterházy Péter szavait, röviden annyit szeretnék csak hozzáfűzni, hogy én az egész mai magyar társadalom tudata és öntudata szempontjából fontosnak és lényegesnek tartom, hogy a Jelenkor támogatja ezt az álságokat oszlató irodalmat.

**Bodnár György** – Amit most Kenyeres Zoltán elmondott, azt sok mindennel alá lehet támasztani, én egy érvet hadd elevenítsek most fel. Béládi Miklós, aki annakidején nagyon szívesen dolgozott a Jelenkornak, nagyon sok publikációja ott található, halála előtti utolsó nagy cikkében a regényvitához való hozzászólásában éppen a magyar prózának ezt a fejlődésvonalát vázolta föl, és ő már jelezte mint irodalomtörténész, hogy ez nemcsak a jelen állapotot jellemzi, hanem ez visszamegy, úgy, ahogy Kenyeres Zoltán mondotta, a századelőre. Béládi úgy képzelte el a felszabadulás utáni magyar próza modern rendszerezését, hogy voltaképpen mondjuk Csáth Gézától egészen Esterházy Péterig kell megmutatni egy vonulatot, és egy másik vonulatot ugyancsak, annak értékét elismerve, a belső logikáját kifejtve kell felvázolni. Emögött az elképzelés mögött az volt, hogy őszerinte (és ezzel én teljesen egyetértek), a mai prózának ez az új koncepciója először is történelmi gyökerű, másrészt nem érthető meg akkor, hogyha a kritika csupán kimetszve ábrázolja ezeket a jelenségeket. Itt szeretnék a másik érvre rámutatni. A Jelenkor nagy érdeme, hogy kritikai tevékenységében vállalja mind az irodalomtörténeti, mind az irodalomtudományi, tehát az elméleti összefüggések vizsgálatát is. A térben és az időben való tágasság jellemzi a kritikai rovatot, ami azt jelenti, hogy nagyon sok olyan tanulmány jelenik meg, amelyik lehet, hogy a századelőről szól, de a mai problémákat világítja meg, vagy a jelenkornak legfrissebb prózapoétikai kérdéseit veti föl, de olyan értelemben,

hogy jelzi: a kritikus nem tud boldogulni akkor, ha nem rendelkezik az elméleti és történeti összefüggés ismeretével, amit az olvasónak is tudnia kell ahhoz, hogy arányosan és hitelesen tudja látni azt, amit vadonatúj jelenségnek fog föl. Tehát a Jelenkort igenis a tanulmány-rovat, a Jelenkor kritikáját a tanulmány-jellegű kritikák jellemzik elsősorban, és ez is hozzátartozik színvonala magyarázatához. Többek közt azért színvonalas folyóirat, mert vállalja ezt a fajta tanulmánykritikát. Más nyelvekben (ezt ebben a sorozatban már többször elmondtuk) a nyelv nem is tudja megkülönböztetni a napi kritikát és a kritikát. Valóban, a „criticism" éppúgy jelent napi kritikát, mint irodalomszemléletet. Úgy érzem, hogy a Jelenkor tudta egységesíteni a napi kritikai reflexiót és egy irodalomszemléletnek a megfogalmazását.

**Kenyeres Zoltán** – A magyar kritikában is most már egyre inkább a „criticism" értelemben használjuk a szót. Nagyon rosszízű vitákhoz vezet a „zsurnál" kritika és „elméleti" kritika megkülönböztetése, amikor nem látják a kritika összefüggő és egységes működését.

**Szabó B. István** – Amely műfaji egységet a Jelenkor kifejezi azzal is, hogy ha jól emlékszem, az első olyan folyóirat volt, amely felbontotta a hagyományos rovatokba tördelt szerkesztést, és a tanulmány vagy a kritika a tartalmának, jelentőségének megfelelő helyen, megfelelő hangsúllyal ugyanúgy jelenik meg, mint a költemény, vagy az elbeszélés a folyóiratban. Szederkényi Ervint szeretném megkérdezni tehát – itt, amikor arról beszélünk, hogy az integráció mellett bizonyos vonulatoknak, bizonyos tendenciáknak (ahogy ezt Kenyeres Zoltán elemzéséből is kitűnt) különleges szerepet ad a folyóirat –, hogyan nézhető ez (egy kis szójátékkal) a jövő kor szempontjából, tehát hogy a Jelenkor a jövő kor magyar irodalma érdekében mit szeretne tenni, mit szeretne leginkább megvalósítani?

**Szederkényi Ervin** – Talán, hogy a Jelenkor bizonyos tendenciákat kiemel, és itt elhangzott az, hogy milyen tendenciákat. Ha ennek a munkának lenne szubjektív oldala, mondhatnánk talán, hogy a szerkesztőségnek ez a szubjektív szándéka. Ezt a szubjektív szándékot is természetszerűen vállalva, hadd egészítsem ki azzal, hogy noha a szerkesztő nem szólhat a folyóirat minőségéről, de szólhat az igényeiről. Úgy érzem, hogy ezt az igényt az irodalom vívja ki magának a Jelenkorban, tehát bizonyos irányzatok számára nyitott lévén a folyóirat, nem annyira a szerkesztői szándék, mint inkább az irodalom erőviszonyainak az alakulása okozza azt, hogy bizonyos történelmi időszakokban, vagy a folyóirat történetének egyes szaka-

szaiban, vagy a magyar irodalom fejlődésének egyes szakaszaiban egyik vagy másik csoport vagy társaság vagy bizonyos szemszögből összetartozónak látszó áramlat kerül a folyóirat érdeklődésének a középpontjába. Nagyon jólesik az a szerkesztőnek, és boldog lehet, ha annyi jót hall a folyóiratról, mint amennyit itt lehetett hallani, és ha mégse vagyok eléggé boldog, akkor hadd szóljak én a szerkesztő boldogtalanságáról. Arról, hogy éppen Béládi Miklósra gondoltam én is, akit Bodnár György említett, miközben a beszélgetés utolsó szakaszát kísértem figyelemmel; arra a vágyunkra, hogy – megint csak visszanyúlva Várkonyi Nándor eszményéhez – a kritikánkban, az elméleti kritikánkban, amit méltattatok, megtaláljuk valamiképpen azokat a mérleg-embereket, azokat a mértéket adó személyiségeket, akik irodalmunknak hullámzási időszakaiban – és az utóbbi évtizedekben egyre inkább jellemzők voltak ezek a hullámzások – valami biztos kapaszkodót adhatnak a szerkesztőknek is. Számunkra Béládi Miklós valóban ilyen mérleg-ember volt. Olyan mérleg-ember, akinek a korai halála ezekben az őrlő évtizedekben számomra egész bizonyosan egy kicsit jelkép volt. Más oldalról nézve ezeknek az évtizedeknek a drámáját, a ma és a jövő nagy, súlyos kérdései is kirajzolódnak, mindaz, ami Béládi Miklós, és egy másik szemszögből Tóth Dezső oly korai halálával talán jelképesen is összefügg. Talán van, aki emlékszik rá, hogy 1980-ban (a Jelenkor a 11. és 12. számában közölte) már lezajlott itt ebben a helyiségben egy beszélgetés az „Irodalom a gyorsuló időben" sorozatban, *Kritikusok a kritikáról* címmel, amit akkor Béládi Miklós vezetett, részt vettek benne kiváló irodalomtörténészek, kritikusok, Bodnár György a jelenlévők közül, meg Bata Imre, Nagy Péter, Pándi Pál, Szerdahelyi István, Tóth Dezső. A kritika problémáiról folytatott kétrészes, nagy beszélgetés végén – most újraolvasva – nem voltak túl boldogok akkor, 1979–80-ban. Súlyos problémákat láttak tornyosulni, s nem voltak rossz próféták. Kettő közülük már sajnos nincs itt közöttünk, Béládi Miklós és Tóth Dezső. Nem a személyes, drámai hangot szeretném folytatni, inkább azt, hogy a jövő szempontjából annak a beszélgetésnek a lényege akörül forgott, hogy a kritika meg az elmélet hitele, léte azon fordul meg, hogy mennyit tudunk a valóságból birtokba venni. Valahogy így összegződött bennem, amikor most újraolvastam. A valóságnak ez a birtokbavétele számomra is ott vált jelképesen drámaivá, és ettől boldogtalan a mai szerkesztő, hogy Béládi Miklós utolsó írása egy *Helyzetkép* volt, ilyen címmel közöltük a Jelenkorban, egy olyan helyzetkép, amiről nem tudtuk, hogy búcsúzásul vázolta föl, érdekes, drámai módon. Ez a helyzetkép lett volna az, ami elhangozhatott volna, de nem hangzott el az 1981-es írószövetségi közgyűlésen. Ami talán az első olyan plénum volt az írótársadalom életében, ahol elmaradt a szakmai összegzés, ahol többé már nem volt arra lehetőség, hogy a terület birtokba vétessék, hogy a

mérleg-emberek valamiképpen elvégezzék azt a feladatot, ami még egy, az egész írótársadalmat összefogni hivatott szervezetnek természetes munkája lenne, s amit szinte alakulása óta mindig el tudott végezni. Ez volt az az érdekes módon soha el nem hangzott összegzés, ami helyett valami más kezdődött 1981-ben, valami olyasmi, amiről én most csak kérdezném, hogy hogy látjuk, mert a kritikánk és elméleti munkásságunk szempontjából ezt érzem kulcskérdésnek. Az integrálás, ami egyik kulcsszavunk volt itt, de nem hangzott el egyetlen egyszer sem; hogy a magyar társadalomban folyik-e, és hogyan egy reform, hogy van-e a gazdasági, társadalmi életben Magyarországon egy megújulás, vagy nincs megújulás. Hogy ennek a megújulásnak részese-e az irodalmi, szellemi élet, vagy nem részese. Hogy azoknak a folyamatoknak, amelyeknek a tüneteit látjuk – ha csak 1981-ig, meg neves irodalomtörténészeink korábbi összegzéséig kísérjük vissza a múltat, 80-ig, meg ami azóta történt – annak az egésznek az áttekintésére, ha úgy tetszik, önmaga reflektálására, az irodalomtörténet vagy az irodalomelmélet többé már nem képes, az irodalomkritika sem képes rá; hogy emellett talán azt látjuk, hogy az Írószövetség egésze sem fogja át már az érdekek teljességét, hogy megindul egy olyan csoportképződési folyamat a magyar szellemi életben, ami számomra egyelőre kétarcú. Nem tudom, hogy egy jó reformfolyamat csíráját lássam-e, a jó csíráját, a jövő felé mutató csíráját a csoportalakulásoknak abban a sorozatában, ami szintén ott gyökerezik valahol az évtized fordulóján. Nem tudom, hogy ebből a jövendő összetartó csoportjainak, értéktermelő csoportjainak, vagy irányzatainak a nemes versengése lesz-e, vagy pedig az egymás ellen acsarkodásnak és a szétbomlásnak, az egymás ellen fordulás széthúzó erőinek a tünetét kell ebben látni. Amiért boldogtalan vagyok, az az, hogy nem tudjuk átlátni Pécsről, hogy itt egy egészséges reformfolyamatnak részese-e az irodalmi életünk, amely majd kiizzadja magából vagy kitermeli magából a jövendő reformot, vagy itt egy nagy lehetőség elmulasztásáról van szó, ahol az irodalmi élet, az író-értelmiség, talán először, talán nem először az irodalomtörténetben, lemarad vagy kimarad valamiből. Nagyon gyötrők a kétségeim, hogy nem most vagyunk-e elszalasztóban megint a történelemben az írótársadalomnak egy lehetőségét. Ezek a gyötrő kétségeim, és ezért nem vagyok boldog, és nem tudok egy gyönyörű programot fölvázolni most a Jelenkor elméleti-kritikai tevékenységéről, ha ezt nem tudjuk eldönteni, hogy mi zajlik itt Magyarországon a szellemi életben, a szellemi erőknek az újjászerveződése, vagy pedig a szétzilálódása, hiszen néha ugyanaz a folyamat mutatja egyik arcát vagy a másik arcát az embernek. Nem tudom, hogy itt az ember, én, önmagam, a jókedvemet, vagy a rosszkedvemet vetítem-e rá a folyamatokra. Ebben tessék segíteni, kollégák.

**Szabó B. István** – Szederkényi Ervin azt mondta, hogy Pécsről nem lehet áttekinteni ezeket a gyötrő kérdéseket, hogy a reform, ami társadalmi életünknek kulcsfogalma, központi igényű kategóriája, az irodalomban hogyan megy végbe, az irodalom részese, segítője-e, vagy talán éppen az akadályozója itt-ott. Egyáltalán nem hiszem, hogy Pestről ezt jobban lehetne látni, de azért szóljunk hozzá ezekhez a gyötrő kérdésekhez.

**Bodnár György** – Először is a reform kérdése. Van egy aggodalmas véleményem, éspedig az, hogy a reform elsősorban a gazdasági szférában alakul ki, és tulajdonképpen ott is szervezik. A társadalmi reform nem követi még olyképpen a gazdasági reformot, ahogy kellene, hogy kövesse. Azt például érzékeljük, és gondolom, ebben nem vagyok egyedül, hogy a gazdasági reform anyagi és más hatásaival párhuzamosan nem biztos, hogy azok a társadalmi erők jutnak kellő pozícióhoz és lehetőséghez, amelyek a társadalom igazi értékei, fenntartói, értékteremtői. Nincs párhuzamban a gazdasági reform értékteremtő koncepciója és folyamata azzal a folyamattal, amelynek a társadalomban ki kellene alakulnia. Mert az úgynevezett szociálpolitika, tehát a legszegényebb vagy elmaradottabb rétegeknek a támogatása, az ifjúságé és az öregeké, a nyugdíjasoké, nem társadalompolitika; a társadalompolitika az lenne, ha a gazdasági reformmal arányosan kialakulna egy olyan társadalmi struktúra, amelyben az igazi értékteremtés érvényesülne. Ez jelenleg még nem látható a társadalomban, ez a véleményem. Miután az irodalom társadalmi jelenség, elsősorban a társadalom alakulására és nem annyira a gazdaság alakulására reagál, ezért azután a Szederkényi Ervin által feltett kérdésekre ma még nemigen lehet világosan válaszolni, én csak a vágyaimat tudnám elmondani. Mondok egy példát. Említettem már az irányzatos jellegű múltat. Amikor az exkluzív avantgarde folyóiratokkal párhuzamosan éltek az olyan folyóiratok, mint a Nyugat. A Nyugat bizonyos értelemben soha nem a magyar irodalom kisebb-nagyobb részeinek érdekeit képviselte, hanem az egyetemes magyarság érdekeinek hangadója volt. Ilyen folyóiratra, ilyen jellegű intézményre a jövőben is szüksége lesz a magyar irodalomnak. Hogy azután az irányzatosság hogyan termeli újra magát, úgy-e, hogy kis, de azért egymást szolidárisan megtűrő, vagy csak fontos esetekben harcoló részekből áll majd az irodalmi élet, vagy pedig eljelentéktelenül, tehát a szétesésnek lesz a tünete ez a bizonyos csoportosulássorozat, aminek most tanúi vagyunk, azt nem lehet megjósolni. Mindenesetre hiába mondjuk azt, hogy volt már a magyar irodalomban olyan korszak, nem is egy, ahol irányzatos volt az irodalmi élet szerkezete. Lehet, hogy az újjátermelődése ugyanennek a szerkezetnek más okokra és más következményekre vezethető vissza. Tehát nem lehet jósolni. Én pillanatnyilag azt tudnám mondani, amit annak-

idején a Nyugat kritikusai mondtak, hogy az irodalomnak az tenne jót, ha a magyar irodalom az értékegyeztetésnek, az értékek megőrzésének alapján működne, és ennek a föltétele a jelenlegi folyamat bizonyos klasszicizálódása. Igaz, hogy annakidején, amikor Babits után Halász Gábor meghirdette az új klasszicizmust, kénytelen volt bevallani, hogy nem követte az irodalom, de azért az új klasszicizmus eszménye a két világháború közötti magyar szellemiségnek máig élő értéke, annak ellenére, hogy nem született meg a magyar új klasszicizmus magában a szépirodalomban. Tehát elképzelhető, hogy a kritika, a kritikai gondolkodás letesz ilyen értéket a mai szellemi élet asztalára, amely akkor is megmarad és ösztönző lesz, ha esetleg nem követi a spontán irodalmi fejlődés. Az a benyomásom, hogy az irodalom mégis kezdi követni ezt a bizonyos integrációs értékmegőrző, értékegyeztető kritikai gondolkodást, hiszen Esterházynál *A szív segédigéi* a saját avantgardjának a klasszicizálódásaként is felfogható. Mondok egy másik példát a Kenyeres által említett nevek közül. Mészöly Miklós *Alakulások* című címadó novelláját, amit ugyancsak a Jelenkor közölt, Béládi Miklós kommentárjával, ami ragyogó kezdeményezés volt; egy nagyon provokáló írás és azonnal egy kritikai reflexió; nem csupán a teória absztrakt szintjén lehetett beszélni az irodalomról, hanem konkrétan. Tehát ha valaki megnézi az *Alakulások* utáni Mészöly-munkákat, látja, hogy az a teljes szövegszerűség, ami az *Alakulások*ban volt, nem tér vissza ilyen értelemben. Mészölynél is bekövetkezett tehát valami, ami hasonlatos lehet a saját újklasszicizáló korszakához. Én bízom benne, hogy az az avantgarde, ami most nagyon jótékonyan felforgatta a magyar irodalmat, főleg a prózát, ahogy Kenyeres Zoltán mondotta, elérkezik a maga újklasszicizmusához, és ez egyben az integrációval, a szellemi értékek egyeztetésével fog együttjárni.

**Szederkényi Ervin** – Ez nagyon valószínű, Mészöly Miklós erről már nyilatkozott is, a folyóiratban is megjelent ezzel kapcsolatos nyilatkozata, ami egybevág azzal, amit Bodnár György mondott.

**Parti Nagy Lajos** – Úgy gondolom, nem kéne, nem szabadna félni sem ilyen, sem semmilyen helyzetben az irányzatosodástól, feltéve, hogy a szón közös vagy hasonló szemléletet, poétikát, nyilván művekben artikulált és nyilván nem „csak" irodalmi gondolkodást értünk – nem pedig klikket, szekértábort, tagjait egy aggyá, lélekké daráló érdekszövetséget. Nem hiszem, hogy ez megkérdőjelezné az integráló, értékmegőrző, értékösszesítő folyóiratok szükségességét. S főleg akkor nem kéne félni az irányzatosodástól, ha az irányzatok nem lehetnének, nem válhatnának egy adminisztratív, központi akarat számára kedveltté vagy tűrtté, egymás ellen kijátszhatóvá, ha egy társadalmi,

vagy szűkebben és reálisabban: irodalmi nyilvánosság lenne – persze a hatályos törvények mellett –, amelyik szelektál, és amelyik kontrollálja ezeket a csoportokat.

**Szederkényi Ervin** – Igen, csak van egy veszély, amit már most lehet érezni, még mielőtt kibontakozott volna ez a csoportosulás: hogy előfordul az, hogy valamelyik csoport például . . . hogy mondjam, az egyik vagy másik folyóiratban való szereplést megbélyegzőnek tartja, tehát még le sem zajlott az a folyamat, hogy esetleg irányzatok és folyóiratok közt mélyebb összefüggés keletkezzék, máris bizonyos folyóiratokban való megjelenés bizonyos csoporthoz tartozók esetében megbélyegző értelmet kap. Én ebben érzek egy kis praktikus veszélyt, mélyebb veszélyekhez vezethet, a rengeteg előny mellett persze, hiszen azt mondom, hogy kétarcú ez a folyamat, s bár még az elején tartunk bizonyos szempontból, máris vannak ilyen tünetek is tapasztalataim szerint.

**Kenyeres Zoltán** – Ilyen veszélyek mindig voltak, de az irodalmi élet legtöbbször sikeresen megbirkózott velük. Idézzük csak emlékezetünkbe a Nyugat nagy korszakait. Tudom, hogy a folyóirategyéniségek körül megszerveződő, megszerveződhető csoportok, irányok elkülönülése, esetleges rivalizálása, szembefordulása egymással vagy éppen a kultúrpolitikával a legtöbbet vitatott eshetőségek közé tartozik manapság. Itt is sokat lehetne beszélni erről.

Mégis inkább visszakanyarodnék Szederkényi Ervin eredeti kérdéséhez: él-e még a kritikában és irodalomtörténetben az elméleti összefoglalás igénye, és ha él, megvalósul-e. Ez nem szervezeti, nem is politikai, hanem tartalmi, ideológiai kérdés. Fontosnak tartom, mert egész irodalomszemléletünket érinti. Úgy hiszem, a kritikai szintézisnek, a kezdeményezések, kísérletek, irányok, színek, stílusok, nemzedékek összképbe rendezett megragadásának igénye valahol mélyen rokonságban van avval a kívánsággal, amelyet valamikor a „nagyrealizmus" támasztott a szépirodalommal szemben: a társadalom teljes egészét kellene bemutatni. Nem biztos, hogy minden periódusban teljesíthető kívánság ez. A szintézisalkotásra képes korszakok analitikus korszakokkal váltogatják egymást a történelemben. Analitikus korszakban, mint a miénk, nem rajzolódik ki áttekinthető térkép gyanánt sem a társadalom, sem az irodalom teljes úthálózata. A hevenyészett, vagy éppen erőszakolt rajzokat pedig jobb, ha mellőzzük. Nem az összkép kialakítása, hanem az értékfigyelő és értékteremtő műhelymunka kerül ilyenkor előtérbe. A szintézisnélküliség nem hiányossága, hanem sajátossága korszakunknak.

És ha elemezzük korunkat, hamar eljutunk a társadalmi

reformfolyamat alapvető kérdéséhez. Az irodalom feladata és életfejlődése szempontjából egyaránt az a legfontosabb, hogy a reform hogyan halad előre és hogyan valósul meg. Itt a meghatározó szükségszerűségek hálózata az irodalmon kívül helyezkedik el és körülveszi az irodalmat. Számomra elképzelhetetlen, hogy az irodalom ne legyen részese a reformnak, kimaradjon belőle, hiszen létezése a társadalmat, tehát a reformot is irányító exigenciáktól függ. Csak maga a reform valósuljon meg a lehető legjobban! Az irodalom persze tükrözi a megtorpanásokat, visszalépéseket, zsákutakat, hibákat, de ez éppen „belül-létét" bizonyítja, nem pedig elszakadását.

Beszéltem már az új próza egyik ágáról. Mészöly Miklóstól kezdve, akit én különösen nagy írónak tartok, Nádas Péteren és Esterházy Péteren át a most induló fiatalokig sokan tartoznak ide regényeikkel, novelláikkal. Más feladatot lát el ez a fajta irodalom mint pl. a szociográfikus indíttatású próza, másképpen is kapcsolódik a társadalom mozgásfolyamataihoz. De éppoly szoros összeköttetésben van vele. A társadalmi tudat értékorientálásában vesz részt, és ez nem kevésbé fontos mint a közvetlen, publicisztikai hangú mozgósítás vagy a politikai érdekű befolyásolás. Az értékorientálás mindenekelőtt etikai természetű kérdéseket foglal magába: márpedig az erkölcs éppúgy nem kerülhet szembe a reformmal, mint ahogy a reform sem kerülhet szembe az erkölccsel.

**Szabó B. István** – Látszólag eltávolodtunk eredeti tárgyunktól, hogy az élő irodalomról és annak kritikai képéről beszéljünk a Jelenkor tapasztalatai alapján, de azt hiszem csak látszólag távolodtunk el, mert amikor a szerkesztés általános kérdéséről van szó, sőt a tágasabb kontextusban általános társadalompolitikai tendenciákhoz való kapcsolódásról, vagy nem kapcsolódásról, akkor is mindig a kritikáról van szó. Maga a szerkesztés: primér, elsődleges kritika, tehát hogy mit választ egy folyóirat, milyen hangsúlyokat képvisel elsősorban, ez is kritikai tevékenység, nemcsak az, ami műbírálat, kiszabott parcellán, hogy egy másik folyóiratnak egy rovatára utaljak. Megkockáztatnék most egy hipotézist: ha a Jelenkor egyes számait – vagy akár így, mint erre a beszélgetésre készülve, egyszerre egy vagy másfél évfolyamát – átnézi az ember, akkor az a véleménye alakulhat ki, hogy jobb képét látja az élő irodalomnak, egy értékesebb, magasabb színvonalú irodalom képét látja, mint ahogy erről általában panaszkodni szokás. Jobbat, mint ami, mondjuk, az irodalmi köztudatban él a mi irodalmunk mai helyzetéről. Szeretném megkérdezni, hogy részben belülről, a szerkesztőségi szobából nézve, részben kollegális rápillantással, osztozni tudtok-e ebben a véleményemben, hogy a Jelenkor képe, a Jelenkorban megmutatkozó mai magyar irodalomkép színvonalasabb, mint ahogy erről legtöbbször nyilatkozni szoktak.

**Szederkényi Ervin** – Nálam bevált már, hogy akkor jár jobban a folyóirat, ha én elégedetlen vagyok és boldogtalan, mert a kollégák megnyugtatnak és megtalálják a kétségeimre, problémáimra a jó választ. Megint nem tudok egészen optimista választ adni arra, hogy az a kép, ami tükröződik a folyóiratban, kedvezőbb-e, mint a valóságos kép. Érzek természetesen a kétségek mellett biztató jeleket. Engedjétek meg, hogy búcsúzóul visszakanyarodjak az eredeti problémakörhöz: hogy a jövő szempontjából mit tudunk a folyóiratban csinálni; hiszen azért próbáltam provokálni és kérni a segítséget, hogy a jövő szempontjából legyen derűsebb a kép, amit én borúsra vázoltam magamnak – és Kenyeres Zoltán nagyon sokat segített abban, hogy boldogabb legyek. Úgy tűnik – bár talán az olvasó számára szebb a kép, ami a folyóiratokban tükröződik –, hogy ezeknek a folyóiratoknak a jelentősége a társadalom életében statisztikailag érzékelhetően csökken. Tehát a társadalom érdeklődése kimutathatóan csökken ezek iránt a folyóiratok iránt. A folyóirat-élet maga is mintha aprózódnék ebben az országban, ami megint kétarcú jelenség, lehet a gazdagodás, a sokszínűség jele, de másrészt, ha nem is a társadalmi érdektelenség, de kimutathatóan azért a jelentőség csökkenésének a rémképét is fölrajzolja, mert az olvasók száma kétségtelenül, egy-egy folyóirat olvasóinak száma igazolhatóan csökken. Ez az egyik problémakör, ami a jövő szempontjából figyelemreméltó, a másik az, hogy a folyóiratok elméleti tevékenységét végül mégis csak azok a – Kenyeres Zoltán bevezetőben mondott szavával – „erőközpontok" határozzák meg, amelyek az akkumulátorai, a szellemi tartalékai, a szellemi alapjai egy-egy folyóiratnak. Ezeknél az erőközpontoknál, a Jelenkor szerkesztőségéből nézve, amely vidéki folyóirat lévén az erőközpontját nemcsak a saját régiójából meríti, hanem az egész országból (nem a nagyképűség és a nagyratörés okán, hanem létszükségletből, amit a bevezetőben vázoltam), az egyik kedvező tünet, hogy úgy tűnik – ha a szellemi erők négyötöde a felmérések szerint a fővárosra koncentrálódik is – valamiként azért megindul Pécsett is vagy Pécs irányába is a szellemi erőknek valamiféle decentralizációja. Az elmúlt években újraindult bölcsészeti jellegű egyetemi fakultások – vagy egyetemi fokra emelkedett fakultások – talán hosszabb távon (hosszabb távon, hangsúlyozom, a 23-ban Pécsre telepített bölcsészkar mintájára; hadd beszéljek én is vágyakról, mint Bodnár György) meghozhatják a maguk gyümölcsét akkor is, ha a folyóiratok szétaprózódása következtében a magyar irodalmi élet szerkezete – most nem társasági, hanem folyóirat-szerkezete – is a közeljövőben esetleg az egyes vidéki folyóiratok számára az országos hatáskör szempontjából kedvezőtlenebb irányba fejlődik. De van arra némi esély, hogy hosszabb távon viszont a régió szellemi alapja, az erőközpont-jellege növekedni fog. Talán már most is látszik valamiként a folyóiraton – noha maga ez a szellemi köz-

pont még ugyancsak csírájában van; Vekerdi László térképezte, vázolta fel a Jelenkor számára néhány éve a bölcsész jellegű fakultások szellemi erőinek a terveit –, hogy talán Bécsy Tamás, Ormos Mária, Szépe György intézetei a pécsi egyetemen, vagy az Enyedi György nevéhez kapcsolható országos jellegű kutató központ Pécsett ad majd olyan szellemi tartalékot a folyóiratnak, amely összhangban lesz a régebbi erőközpontokkal – amelyek a Jelenkor számára hagyományosan az Irodalomtudományi Intézet 20. századi osztályai, másrészt a budapesti egyetem voltak, és jelenleg is a leghatalmasabb erőközpontok, intézményesített erőközpontok, amelyekben természetesen személyes kapcsolatban vagyunk évtizedek óta a jelenlévőkkel, akik az intézetben, illetve az egyetemen dolgoznak, és nemcsak a jelenlévőkkel, de általában a folyóirat elméleti, kritikai munkájának gerincét adó munkatársakkal. Ilyen szempontból úgy érzem, hogy folyóiratunk jövője, elméleti, kritikai ereje attól függ, hogy egyrészt hogyan alakul ez a regionális jövő, ahol kedvező jelek látszanak, másrészt hogyan ítélhetjük meg – és itt nem vagyok egészen optimista az utóbbi évek tüneteit tekintve – az Irodalomtudományi Intézet mint az egész országra szétsugárzó szakmai erőközpont jövőjét, továbbá, hogy hogyan alakulhatnak mint erőközpontok például az ország mégiscsak legnagyobb tudományegyetemének, az Eötvös Lóránt Tudományegyetemnek pl. a 20. századi tanszékei, ahol megint csak – én ebben nem vagyok szakember, de ahonnan nézem, úgy látom – részben az erjedésnek, részben a válságnak, de lehet, hogy megint egy kitűnő, nagyszerű reformfolyamatnak a tanúi vagyunk. Azzal búcsúznék ettől a problémakörtől, hogy végül is majd ettől függ, ennek nem a megítélésétől, hanem az alakulásától, nemcsak a szerkesztő boldogsága, hanem az is, hogy az olvasó mit talál a Jelenkor elméleti és kritikai rovataiban.

**Bodnár György** – Hát amit Szederkényi Ervin elmondott, az bizony nagyon szomorú, de ugyanakkor történetileg is leírható jelenség. Nemcsak az egész irodalmi életben, és ennek a folyóiratnak az életében, hanem olyan, általa nagyon megtisztelően erőközpontoknak nevezett intézményekben is számolni kell ilyen történeti időszakokkal. Az Irodalomtudományi Intézet egy nagyon erőteljes idősebb generációt elvesztett, mert ezek nyugdíjba vonultak, egy másik generáció, sajnálatosan az enyém, majdnem hogy teljesen kipusztult, hiszen B. Nagy Lászlótól Béládi Miklósig többen meghaltak, Kiss Ferenc olyan beteg lett, hogy nem számíthatunk rá, mások eltávoztak az intézetből, többek közt elszívta őket az egyetem, hiszen Kenyeres Zoltán is nálunk dolgozott, Rába György nyugdíjba ment, és még sorolhatnám, egy olyan óriási tehetséganyag került ki az intézetből, amelyet nem tudunk pótolni, és egyetlen lehetőség az, hogy rábízzuk az életre a megoldást, azaz mi-

nél nagyobb számban tehetséges fiatalokat engedünk be az intézetbe. Két nevet máris ki merek mondani, Kulcsár Szabó Ernőét és Angyalosi Gergelyét, de mások is vannak, akik a maguk nézőpontjából, a maguk ismeretanyaga és ízlésvilága szempontjából hasonló értékek, mint az eltávozottak. Csak ezt tudom mondani, tehát van megoldás, de a megoldás nyilvánvalóan olyan új értékeket fog hozni, amelyek különböznek a régi értékektől. Hadd mondjak még két szót, arra, amit Szabó B. István kérdezett, hogy jobb-e a Jelenkor irodalomképe, mint az általános irodalomkép? Amit eddig elmondtunk, abból ez azért nyilvánvalóan következik. Ha egyszer elismertük, hogy a Jelenkor értékegyeztető folyóirat, akkor nyilvánvaló, hogy a magyar irodalom legnagyobb problémáját, az értékek széttartását és olykor fölösleges szembeállítását kikerüli.

**Kenyeres Zoltán** – Előbb hadd kapcsolódjam Bodnár György iménti szavaihoz. Jobb-e a Jelenkorban közreadott szépirodalom irodalmunk átlagánál? Jobb-e a többi folyóiratnál? Nem jobb. Ilyen. Ilyen a magyar irodalom. Ezt tükrözi a többi folyóirat is, az Alföld, a Tiszatáj és a Forrás éppen úgy, mint az Új Írás és a Kortárs. Abba kellene hagyni a sok panaszkodást, hogy milyen rossz a mai magyar irodalom, mennyivel jobb volt húsz éve, ötven éve, száz éve. Nem rossz és nem is rosszabb. És a panasz sem új: ezt mondták húsz éve, ötven éve és száz évvel ezelőtt is.

Egyetemünket is divat elmarasztalni. Bezzeg húsz éve, ötven éve, száz éve! Pedig ma is tanít jó egynéhány olyan professzor a pesti bölcsészkaron, aki méltó a nagy elődökhöz. De itt nem róluk kell szólnom, hanem a hallgatókról. Őket kell segítenünk mindenáron. Szeretném elmondani, hogy a Jelenkor azok közé a folyóiratok közé tartozik, amelyek mernek kísérletezni fiatalokkal. Szederkényi Ervin még soha nem utasított el, ha fölhívtam figyelmét egy hallgatónkra, pedig Pécs is egyetemi város. A fiatalok iránti bizalom szerkesztői elvei közé tartozik, s azt hiszem, hogy a már említett minőségérzék és magasrendű értéktisztelet mellett éppen ebben kell keresnünk a Jelenkor friss szellemének titkát.

**Szabó B. István** – Most a tudományos kutatóhelyek, az intézet és az egyetem oldaláról néztünk egy kicsit – s nem nagyon boldogan, ahogy Szederkényi Ervin mondta – az élő kritikára és az élő irodalom kritikájának a helyzetére. Nagyon fontos kérdés azonban az is, hogy maga az író, a gyakorló író, költő mit kap, vagy mit szeretne kapni a kritikától.

**Parti Nagy Lajos** – Ha igaz – én annak érzem – amit Kenyeres Zoltán mondott, hogy a mai magyar szépirodalom jó irodalom, akkor ebben a kritikának is szerepe van, elmondható tehát róla is, hogy

„jó". Persze, mindez akkor érvényes, ha szépirodalmon magasrendűen megformált szövegeket, nem pedig az esztétikum selyempapírjába így-úgy becsomagolt napi publicisztikát értek, kritikán pedig nem elsősorban politikai kritikát, hanem műbírálatot, nem törlesztést, odadörgölést, hivatalos vagy nemhivatalos, de szentesített csalhatatlanságot. *Ezt* a kritikát jónak érzem, kár, ha érthető is, hogy egyre több rangos művelője vonul vissza a „tiszta" tudományba. Inkább a közeg, ami zavart. Az irodalmi is, az olvasói is. Ezt a közeget sokszor a tisztességes, megalapozott vélemény sem érdekli, a kritikus meg, ha úgy érzi, süket füleknek, elkezd gombócosan, motyogva beszélni. Ha meg ilyen, minek figyelnének rá . . . Evidens pedig, hogy a jó műkritika, a *vélemény* az író számára nagyon fontos. És van annyi jó műkritikus, hogy nagyobb megbecsülés, szuverenitás mellett el tudnák látni az érdemi irodalom érdemi szemlézését. Nem hiszem, hogy van tisztességes műbírálat, legyen dicsérő, vagy elmarasztaló, amiből az író ne tudna valamit hasznosítani. Nem úgy persze, hogy holnaptól mindent aszerint, vagy dafke, annak ellenére . . . Csak a kritikus ne higgye, hogy most aztán tuttira megmondta az írónak, mit, hogyan és merre mennyi, az író meg ne higgye, hogy hozzá szó föl nem ér. Csak a bizalomból lehet kiindulni. Hogy egyik fél se blöfföl, egyik se akarja átverni a másikat. Egymásra vannak utalva.

**Szabó B. István** – Csak annyiban vitatkoznék veled, hogy a politizálás – a jó értelemben vett politizálás – sohasem volt idegen az irodalomkritikától, és nem biztos, hogy ha politikai gondolatmenetet vállal egy kritikus, akkor feltétlenül méltatlanná vagy inadekváttá válik az irodalomhoz. Egy példával is alátámasztanám ezt a nézetemet, hiszen most itt, ahogy beszélgetünk, ez is egyfajta kritikai megnyilvánulás, és nem tudunk a Jelenkor szerkesztéséről, a Jelenkor kritikáiról helyesen beszélni anélkül, hogy a társadalmi reform kérdéséhez ne jussunk, a megújulás kérdéséhez, tehát mindmegannyi politikai kérdéshez. A beszélgetésünk ideje lejárt: azt hiszem összefoglalni való nincs. Talán sikerült kérdőjeleket, kérdő mondatokat föltenni a Jelenkor tapasztalatai kapcsán arról, hogy hogyan, milyen nehéz munkával és milyen tudatos, kitartó és körültekintő munkával lehet méltó egy folyóirat egyrészt a hagyományához, másrészt a címéhez, hiszen ezt a címet, ezt a Jelenkort, ahogy a mai beszélgetés is mutatta, a szerkesztők mindig úgy képzelik el, hogy a múltból építkezik, a múlt hagyományaira épít, de folyton a jövőt akarja szolgálni, tehát itt a múlt és a jövő dialektikus egységében valósul meg a „jelenkor". Nagyon fontos a folyóirat munkája, akkor is, ha valóban érzékelhetők olyan statisztikai leépülési adatok, amelyekről Szederkényi Ervin beszélt. Azt hiszem, hogy soha nem lehet csak statisztikai számokkal megmutatni egy irodalmi orgánumnak a je-

lentőségét. Ismerünk irodalomtörténeti példákat arra, hogy meghatározhatnak évtizedekre menően szellemi mozgalmakat egészen kis példányszámban megjelenő folyóiratok is, ellenben óriás példányszámban megjelent lapok nagyon hamar feledésbe merültek, és nem hagytak mély nyomot az ország szellemi életében és annak alakulásában. Tehát annak ellenére, hogy vannak aggasztó tendenciák, s nem is akarom ezeket felelőtlenül elhessenteni, mert komoly gondok ezek, mégis azzal szeretném zárni ezt a beszélgetést, hogy a Jelenkor szerkesztői annak a nagy jelentőségnek és a felelősségnek a tudatában folytathatják a munkájukat, amely felelősséget és jelentőséget ez a lap 29 év alatt saját magának kivívott.

---

*A Kossuth Klubban lezajlott és a Magyar Rádióban 1986. július 18-án elhangzott beszélgetés átdolgozott változata. Felelős szerkesztő: Dorogi Zsigmond.*

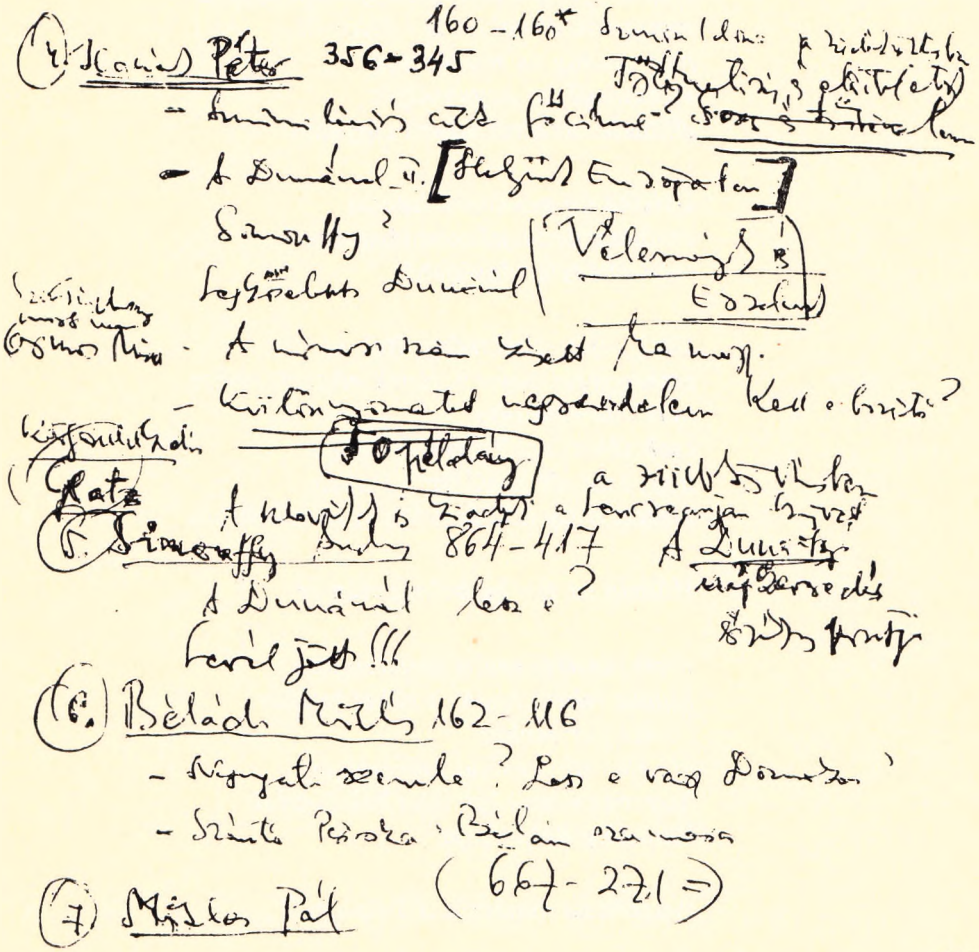

PÁKOLITZ ISTVÁN

# *Sugárzik*

*Asztráltest sugárzik a Túlpartról*

*A szerkesztői szoba tárva-nyitva*
*kimúlt fekete bogár a süket telefon*
*ma nem jön be a szerkesztő úr*
*nyilván valami személyes dolga akadt*
*eleget gyürkőzött mások gondja-bajával*
*nyugtalan álmában is telefonált*
*hagyomány és modernség*
*értékmegőrző egyensúlyát*
*elkötelezett strázsaként vigyázta*

*Úristen mi mindenre futotta*
*osváternőien-várkonyinándoros*
*szederkényiervinségéből*

*Csak saját sebei mérgedtek el*
*csak egyéni ügyrendjének eligazításához*
*nem volt érkezése*
*csak föladta sokegyéb-önmagát*
*hogy tető alá kerüljön a Hajlék*
melyet irigy üdő sem tűz el nem bonthat

*Holnap se jön be holnapután se*

*A szerkesztői szoba tárva-nyitva*
*kimúlt fekete bogár a süket telefon*
*bénító perceinket*
*kibírhatatlan csönd morzsolgatja*
*keserves némaságunkba belekondul*
*Pilinszky Rekviemje*

*Asztráltest sugárzik a Túlpartról*

# PARTI NAGY LAJOS

## ( )

nnnnnnna transzmisszionárius
nnnnkemény kínok után halott
nnnn*most látod milyen óriás*
nnnhogy mindhiányát faggatod
nnnna rutin hogyha dalba fog
keményítsd meg puhánccs kezed
nnnnnntörje össze a mondatot
és ne mondj több személyeset
nnnnnnnnnem sirás nem hiánya
nnnnnnde az utolsó szerkezet
nnnnnki visszavétlenül adott
nnnnnnonpareille jobbrazárva
nnnnnnnnnnnnnnnnnnnnnnnnn
nnnnnnnnnnnnnnnnaz távozott

*a pavilonkert lombtalan*
*meszelt fáit nem hallani*
*levegõm volna nincs szavam*
*hozzáig hosszabbitani*
*kórházszegény a szenvedés*
*fölcsúszna embermagasságig*
*hosszú árnyékot húz a mész*
*káromkodástól suttogásig*
*a lehetetlent elkövette*
*a lehető belészakadt*
*e félmarék roncsolt időben*
*szava lett volna levegő nem*
*isten mint oxigénpalack*
*süketen csukva áll fölötte.*

Kedves Évám -

a sürgetett írást
ennyi is hamarabb kapta volna, mint
ahogy mindketten terveztük. De tu-
dod, hogy van - a Történelmünket és
ez az egész nem-ja van valahol, melyről
egyre levésbé tudom, mit gondoljak...
Talán dísza Önmagának rejthet vala több-
letet...

Szeretném, ha ez találkozhatásról és ér-
telmetlen nőt - a fiatalról lány és a Te-
zei vendég - miatt akarnod nincs több-
szöri megpróbálkozásra. Csak a regény
végének kell még szinte, megpróbálkozni,
hogy a portéjából ne hiányozzon csomag
nélkül.....

Szeretném időben befejezni ezt is, mint
is - bár a vetőforgót az Isten úgy is in-
téri.

Ölel Pa.

MÉSZÖLY MIKLÓS

# Pannon töredék

*(regényrészlet)*

Megkésett kézirat Szederkényi Ervinnek

Tompos Anna ónagyanyánk világszép törpe termetű asszony volt. A spanyol udvar gyermek felnőtteire, felnőtt gyermekeire emlékeztetett, a különböző Lujzákra, Izabellákra, Krisztinákra, bár hiányzott belőle a Habsburg-latin frigy torz törékenysége, az aszimmetriára való hajlam. Nem volt bájosan golyvás nyaka, sem megindítóan bandzsító, rejtett perverziókkal kecsegtető dülledt szeme. Egyszerűen kicsi volt és az is maradt haláláig, a törpeségnek azon a határán, ami minden pillanatban zavarba hoz, mégis el tudja feledtetni magát. Hatalmas egészség sugárzott róla, minden porcikájáról szenvedély és erotika. Csupán más volt ez, mint ahogy Bécsben, Madridban ismerhették az ilyesmit. Pannóniában minden másképp bomlott ki, másképp hamvadt el. Itt csakugyan kicsi volt minden, jószerivel törpe, legfőképpen az ország, bár ravasz tükrökkel ezen még lehetett segíteni. Ónagyanyánk megvetette a talmi tükröket, azt gondolta, a fátum anélkül is teszi a magáét. S végre is lássuk, mit akar. Szemvágása úgy hatott, mint két naptól szétnyílt sziromlevél. Ez a híres szempillarés, az ártatlan barna pillantás még törpe termeténél is figyelemreméltóbb kihívásként hatott, mégis volt benne annyi erély, hogy dsidáskapitányként pillantson vele, ha fegyelmezni kellett a háznépét. Hiszen mit nem fenyeget az örökös bomlás. S eleget meg is éltek együtt meg külön, amitől a lélek nől naggyá.

Hetven elmúlt már és az ötödik gyermekét temette el a hét közül, mikor ilyen sorokat írhatott a ferrarai barátnőjének, aki csitri korukban náluk időzött egy nyáron az écsi családi kúriában –

*„Szerelmetes drága Szentem!*

Az Isten, amim volt, most a tűz által majdnem mindent elvett. Így lettem, ami még nem voltam, Néki tetsző szegény. De ez sem volt elég, akkor hajtott ránk a nagy marha dög. Amit a tűz nem vihetett el, vitte a vész. Három jó fejőstehenem pusztult el esztendő óta. Hívatlanul a Cholera is beköszöntött és többeket megemésztett közülünk. Drága jó Paulámat is követelte. Veres márványból faragtattam neki emléket, hogy tanítsa pirulásra a Sorsot, akit én olyan szeszélyesnek hiszek, mint a Mi Urunkat. Csakhogy az Úr kegyes és igazságos, a Sors meg sunyi végrehajtó. Most vénségemre kezdem sejteni pogányul, hogy nem lehet édes testvére a Mi Urunknak. Lásd, *szerelmetes drága Barátnőm,* minden azon van, hogy a siralom völgyében lakjunk, legyen sírás a napunk és már a földön büntettessünk. A Sors vagdalkozik, Mi Urunk meg hallgat. Jaj, ki érti ezt? De azért mégse féltsd a *te pici hercegnődet,* a rettenetes-

ségek között is kilopjuk magunknak a szép kéjvigalmakat a romok alól és a Te *értő kebledre helyezzük.* Így képzeld hát magad elé a halálraítélt napok pergését a Sió lapályán, ahol azóta is ugyanúgy . . .''

Kései filológusként tudjuk, hogy már a nagy Marc Aurel is szívesen időzött errefelé az utolsó éveiben, mikor a sztoa bölcs kíméletlenségével hadakozott a békétlenkedő markomannokkal, hermundurokkal, sarmatákkal. Közben, a békésebb napokon, hatalmas sétákat tett a mocsári fűzzel, vadvirágokkal ájulásig borított réteken, ahol hajnalban és alkonyatkor füstfinom pára gőzölgött. Itt készítette görög följegyzéseit bölcseleti önvallomásához, melyet *Eiszheauton* néven emlegetnek majd – mint az ezüst latin főhajtását az arany görög előtt. Ónagyanyánk főhajtása egészen más természetű volt, mégse gondolhatjuk, hogy kevésbé időtálló. Levelei bájos ügyetlenséggel olaszul íródtak, a megszólítások és becézések kivétel nélkül magyarul. Nem ok nélkül. S az sem volt véletlen, hogy olyan bizsergető szavak voltak ezek. Isten csodás kézzel nyúlt a törékeny barátnőhöz. Kecses volt és hűvös, mint a halványan erezett alabástrom, mégse bizonyult bevehetetlennek. Türelem kellett hozzá, hosszan és érzéssel jó helyen simogatni, két tenyér közé szorítani, s akkor egyszerre átsütött arcán a forróság. A két gyereklány nem szűkölködött képzelőerőben. A méhesben, a roskadásig megtermékenyített gyümölcsfák alatt olyan ínyenc játékokat eszeltek ki, amire az elkövetkező hosszú évtizedekben is gyönyörűséggel lehetett visszaemlékezni. Már ekkor megmutatkozott, hogy Ónagyanyánk másíthatatlanul pici lesz, Cornelia meg nyúlánk. S ez szinte még kíváncsibbá tette őket, hogy minden rést, hajlatot megcsodáljanak egymáson, a völgyek és dombok panorámáját, a meztelenségüket pettyező lombárnyékot. Idilljük nemcsak kivételes bájjal virágzott ki, de kinyomozhatatlan illatot is árasztott, a cimpájukba fúrt intim lyukacskától a talpuk hajlatáig. S még finnyás elégedettséget is érezhettek, hogy nem fiúk. Nem mintha eleve elhatárolták volna magukat tőlük, ilyesmiről szó sem volt, csupán volt már tapasztalatuk, amiben nehéz lett volna megingatni őket. Ez a nyár megerősítette a tikkadt gyanút, hogy az ő idilljüket szentségtörés volna összehasonlítani a fiúkéval, akik hasonló esetben olyasmibe gabalyodnának bele, amiről azonnal lerí, hogy közönséges utánzat s nélkülöz minden önálló képzeletet. És még a legodaadóbb igyekezet sem mentheti meg a bumfordi humorosságtól. Pusztán mert van *alkalmatosságuk* hozzá?! Elég volt csupán elképzelni az ilyen disznólkodást s szinte kigyöngyözött belőlük a nevetés. És hogy mennyivel természetesebb, amikor ők szédülnek bele egymás testének más-más egyformaságába! Persze azért megesett, hogy maguk is kikacagták a halálos komolykodást, ahogy szorgoskodtak egymáson (mintha legalább is gyönyörűséggel terhes kockázata, tétje is lehetne a játékaiknak . . .) – ám akkor is, az ő esetük más. Kérdés viszont, hogy mit szóltak volna az északafrikai Leandro és Amália klasszikusan intim történetéhez, melyről másfél száz év múlva olvashattak volna lebilincselően egyszerű tudósítást. A legendás testvérpárról, akiket a kinőtt gyermekszobájukban perzselt meg a sirokkó, birkózás közben, éjszaka, mikor Leandrónak sikerült Amáliát alsószoknyástól megragadnia hátulról és az ágyhoz vinni, miközben keze a mellén talált helyet, fara a térdén táncolt, mintha tényleg haragudna rá, pedig csak dühöngve egymás száját keresték. Gyaníthatjuk, hogy Ónagyanyánk és Cornelia elborzadtak volna a testvérpár bűnös merészségétől. Pedig hát éppen Amália és Leandro voltak azok, akikről olyasmit lehet mondani, hogy a szenvedély

elsöprő természetessége ajándékozta meg őket az elrugaszkodás további természetességével. Úgy emelkednek fölül a dolgok véletlenjén, hogy a lehető legegészségesebben varázslódtak egymás számára csábító és ismerős idegenné. És Istentől rendelt módon tétje, kockázata is lehetett a gyönyörűségüknek, egy angyalian szép, csenevész fiúcska, aki ugyan korán elpusztult – de ez bárkivel megesehet, Corneliát és Ónagyanyánkat mindenesetre elismerés illeti a hamvas talentumért, hogy már csitri korukban ilyen árnyalatos vélekedésekre voltak képesek a vonzások és taszítások titkosabb ügyeiben. Talán tanulságul is, hogy még azt is sóvárogva szeressük a nőkben, ahogy ők tudják szeretni egymást lenyűgöző rendhagyással . . . ?

Ki tudja.

Az igazi rendhagyás mégsem ez. Sokkal inkább az, hogy Ónagyanyánk és Cornelia a csodás nyár után soha többé nem találkoztak, noha mindketten matróna kort értek meg, Ónagyanyánk kilencvennégy évet, Cornelia nyolcvanötöt. Háromnegyed századon keresztül csak a lassú és hűséges posta állt rendelkezésükre, hogy a valóságosnál is zegzugosabbra építsék az emlékek házát, az écsi és a ferrarai mindennapok labirintusát, melyet a levelek olyan lakályossá tettek az évek során, mintha kézenfogva andalogtak volna ott, ahol soha nem jártak. A temérdek idő alatt számtalan rajzot, árnyképkivágatot, meghatóan maszatos akvarellt küldözgettek egymásnak, képeket magukról, a gyerekekről, a szűkebb és tágabb család tagjairól, a társaság és közélet különceiről, hírességeiről. S persze a szobájukról, kedvenc tárgyaikról és a tájról, ahová az agyongyűrt ágyukból kiláttak.

A gyarapodó képcsarnokot nem csupán elfogult szeretettel válogatták össze – a finoman mérgezett irónia sem hiányzott belőle. S a dolgok alaposabb ismeretében ez végre is érthető. Hiába volt mindkettőjüknek kijelölt családja, otthona, hazája, gondja, okosan elmagyarázott kötelessége és felelőssége – mindez nem számított. Halálukig tudták, hogy van egy rét – talán a Sió és a Kapos kanyarulatában – ahol csak ők futnak, maguk előtt hajtva a vöröshátú szöcskéket. És hogy ez bizonyosan túl van mindazon, amit szerelemnek, barátságnak próbálunk nevezni. Mintha sokkal távolibbra mertek volna emlékezni, mint amire élő mivoltunkban illetékességünk lehet. Volt merszük bevallani, hogy élünk egy életet, de folyton egy másikban is otthon lehetnénk, akár tudunk róla, akár nem, s hogy ez olyan érzés, mely nem ismer határokat, nyelveket, tisztes köteléket, csak elragadtatást, hogy az élet él. S közben a titok mégis az, hogy átforrósodott öklünk csak egyetlen egy hónalj bozontjában tud a megsemmisülésig elnyugodni. Mitől persze a zűrzavar még áttekinthetetlenebb. Bármikor ártatlan lehet a bűn? megszentelődik a hűtlenség? megszentelődik a rendhagyás? Ónagyanyánk huszonhét éves (és éppen megszüli az ötödik gyermekét, a csillagszemű Krisztinát, miután már huszonegyévesen el kell temetnie Corneliát, a másfél éves *hasonmás* tüneményt, akiről szerette azt álmodni, hogy azon a nem fakuló nyáron fogant meg a méhesben, Isten kivételes kegyelméből, csupán a készülődése tartott soká – bizonyára a literszám fogyasztott rozmaring teától, amire Cornelia elutazása után kapott rá gyermekes reménykedéssel, hogy így próbálja csitítani bánatos szomjúhozását) – huszonhét éves és még mindig ilyen hullámzások között volt boldog és fáradhatatlan.

„*Igen* – vagyon bennem édes kínzatás sok, ki ismerheti ezt. Károlyom fe-

jébe csak ekével lehet szántani érzékeny gondolatokat, de ő megvan ennyivel is. A szálfa Bikádiakban tágas a tér, hogy a fontos elférjen bennük, csak aztán meg is kell keresni bennük azt a pici fontosat. Persze tudom, ez a rend és én vagyok rendetlen. Csakhát – én magam is mindenestől pici vagyok és szeretném hinni, hogy az Úr kedvezéséből fontos is. Hála Néki, hogy így történhetett. Viselem boldogan, mert tapasztalatom, hogy okos rendelés ez, érteni nem mindenki elméjének való. A felfúvódott dinnye meg tök lódul neki a világnak, mintha bizton betölthetné. Csupán mivégre hogyan. Végül löttyedten reped szét, sose ráncosodik cukrossá, mint a meggy. Nézem a távol csillagokat sokszor és a temérdek vakondtúrást, perpatvarokat, hóbortos álmokat. Ó, nem. Időből, földből, gyönyörűségből csak azt, ami akkor is szüret, mikor már megromlottak a vizek, penészedik a levegő, a csatákat elvesztettük, a forradalmakat leverték. Vagy te meg én is porlunk már, Drágám. De aztán hogy tud szállani az a por! – messze a kokárdás, csókviharos ketrececskék fölött, ahová bezárjuk magunkat. Ha bősz családom hallaná a philosophiámat, rémülne, hogy hamisággal keretezem a mi szép écsi múlandóságunkat – pedig dehogy színlelek. Nem is tudom, ki lehetne méltóbb érettük szolgálni, ha nem én – mi is lenne velük másképp. Isten bocsássa meg, de így hiszem. Mert mi ketten mást is tudunk, *szerelmetes Barátnőm!* A képzelmények csodái és a visszatérhetetlen nem arr valók, amire a jámborok használják. Nem öltözet az, hanem ékesség és fűszer. Mondhatnám ezt politikus uraiméknak is, akik folyton rosszkor lihegnek. Pedig kell ám azért lihegni is tudni – ha kell! Pici tüdővel is nagyot! Oh, de megyek már ágyamba, mert elfog a bizsergés és mindjárt mindenre vágyom. Szegény kis honom! Corneliám! – meg az a sok cibálnivaló férfinépség, mennyi bajom lesz még velük ... Szép csillagszemű bogaram itt szuszog az író asztalkám mellett – ládd, az élet nem akar meghalni. Mi sem. Tegyük hát a dolgunkat, jó éjszakát ..."

Az efféle gondolatok gyakran felbukkantak Ónagyanyánk leveleiben és örök veszteség, hogy nem írt naplót is, nem fűzte fonálra a napok morzsáit. Eltékozolt gazdagság, amit nem tudhatunk róla s ez már így is marad. Temetünk, exhumálunk, temetünk, valami mindig lefoszlik, elrohad s csupán az a vigasz, hogy nem fogynak a temetők. És hogy mindig akad egy-két postajárat, amelyik elkerüli a mészárosok és cenzorok utcáját.

A tűzvészt emlegető levél például 1830 nyarán íródott, mikor nemcsak a kúria hátsó traktusa égett le, de további gondként az ispán felesége is négyes ikreket szült, akik csak úgy maradhattak életben, ha az úriszék két leányanyát bitó helyett az ő táplálásukra rendel ki. Bűnük nem volt kicsi, csecsemőjüket megfojtották, tejük viszont annyi volt, hogy a nedvesség holdudvart rajzolt a réklijükre. Ónagyanyánk járta ki a kegyelmet. A levélbe szokás szerint egy rajzocska is került, mely ezúttal Siraki Péter vonásait örökítette meg, aki épp aznap toppant be váratlanul a ponyvatetős homokfutóján. Mint mindig, tömény illatfelhővel árasztotta el a fogadószobát, mikor belépett. Cserébe közvetlenül Pest-Budáról hozta a legfrissebb híreket, szórlapokat, köztük Madame Mollerét. A hölgy Bécsből érkezett és újdonságai a *Hét választófejedelem* egyik szobájában álltak a közönség rendelkezésére – Montecuccoli-féle szeplőtelenítő víz, fogfájást mulasztó angol fogpor, spanyol fekete tafota, mely elállítja a vágott seb vérzését, Sal de Vinaigre ájulás esetére ... Persze mosoly. Ónagya-

nyánk két ujja közé fogta a szórlapot, tölcsért formált belőle, beletutult s csak azután jegyezte meg – „Amice Pietro, az én szakácsnőm, ha ott vagyok mellette és magam csinálom, olyan szulcokot készit – ne mondjam kocsonyát – hogy a halott föltámad tőle kis időre, de csak holdtölte után. Sömör ellen kiváló."

Ez a különc rokon hihetetlenül sápadt arcú férfi volt, hihetetlenül fekete hajjal, aki gondosan ügyelt, hogy vidéki útjain is hihetetlenül fehér maradjon a karcsúsított kabátja, nadrágja. A hangja ugyanakkor nyájas és falsetto, melyből a mellhangok teljesen hiányoztak, csak a fisztula akrobatikája művelt percről percre csodát, mint a gyermekkórusok karikásszemű szólistáinál.

Harminchat éve – amikor Martinovics apát úr látványosan és a legnagyobb titokban (ahogy a jó hungarusok összeesküdni szoktak) Istentől a forradalomhoz pártolt át – az ifjú Sirakit úgy tartották számon a „jákobita klúbosság" egyik gyűlhelyén, mint aki több nagyságrenddel hevesebben tud lelkesedni a nők lövészárok-kabátjának meghonosításáért (trench coat), mint a jobbágyság meghonosításáért. Illatozva most is a szokott helyén ült, a fogadószoba ablak felőli oldalán. Itt az oldalfényben kevésbé volt feltűnő, hogy már nemcsak a sikk kedvéért tikkel. Vele szemben trónolt Ónagyanyánk. Legendás ősünket saját szemünkkel kell látnunk otthonában, hogy hamisság nélkül bontakozhassék ki minden rejtett vonás, az idő természetrajza, a csillagokkal kivert pannon ég és az az egyszerű csoda, hogy nem vagyunk egyformák. Bükkfarönkből kifaragott „foteljét" idős korában sem béleltette ki párnákkal, csupán egy zsámolyszéket rakatott eléje, hogy könnyebben tudjon rácsúszni az öblös ülőkére. A fogadó ékességét, a méteres falakba vágott ablakpárkányt diszkréten sokkal alacsonyabbra tervezték a szokásosnál. Úgy hatott, mint egy hosszan elnyúló asztal, kimerithetetlen rakodóhely, virágok télikertje, különleges kövek, csigák, csontok kiállitása, archaikus fémcsonkok, ismeretlen szilánkok házi múzeuma, melyeket a Sió az ártérre sodort és az ekék napfényre dobtak – amit ez a kozmopolita és szajha föld kiöklendezett magából. Így lett időtlen köznapok mércéje ez a párkány, már csak azért is, mert Ónagyanyánk éppen fölérte a támaszkodó könyökével. Legszívesebben innét hordozta végig pillantását a termékeny lapályon, ahol az első Tompos 1672-ben megvetette a lábát.

Jelentős év.

Az oszmánok ekkor foglalják el Podoliát Lengyelországtól és még sejtelmük sincs, hogy ezzel az ünnepelt hódítással éppen az összeomlásuk előestéjén érik el birodalmuk legnagyobb kiterjedését.

Egy ilyen észrevétel nehezen különböztethető meg a példabeszédtől – de hát csakugyan ez volt az a nyár, mikor a Tomposok csillaga is odahajózott a később mérhetetlen terebélyesre duzzadt család barbár kezdeménye fölé. A birtoklást meghirdető háncsolt karó helyén akkoriban még zsombék volt, kérészvirágok örökkévalósága, szárcsák tizezrei és arisztokratikus szárnyasutazók, akik távoli égaljak fűszeres eseményeit tárgyalták nyáron át. Aztán a zsombékot le kellett csapolni, fel kellett tölteni. A felhordott földet fonott sövénnyel kellett megerősíteni. Az épületféleség, melyet először vett körbe döngölt falú palánk, inkább kőomladékra emlékeztetett, s mintha a viszontagságok vájtak volna rajta ajtót, ablakot. Végül az egészet vakító fehérre meszelték az ápolatlan vadonban. Ezt az első otthont a hold ugyanolyan különc élő-

lényként rajzolta bele a millió törmelék sötétből összegyúrt ártéri feketeségbe, ahogy a mocsárból felbukkanó fehér mének tudnak világítani éjszaka.

Nyolcvanhárom esztendő múlva – mikor Ónagyanyánk született – ismét példabeszédes idők jártak. Ezúttal a lengyelek nem tudhatták még, hogy rövid tizenhét év múlva Ausztria birtokba veszi Galíciát, Vitebszk és Mohilow körzetét, a poroszok meg a tengerparti területet Gdańsk nélkül – mire majd a lengyelek se tehetnek mást, méltósággal elnézik az ország egyötödének elcsatolását és elkezdik újra a bizakodást.

Mintha a történelemben se lehetne másképp, mint a szerelemben, csak rabolt csók van, valaki mindig sír.

Lehet, hogy épp Pannonia lesz a következő kiszemelt?

De ki gondolt volna ilyen józan lázálmokra Écsen, mikor ott épp másról volt szó. Tervekről és második honalapításról, kőművesek bontották a régit, rakták az újat, szegkovácsok csattogtak, mint Marc Aurel legionáriusai a portyák előtt, hogy korszerűtlen törzseket vezessenek be dárdáikkal a műveltebb rabság csarnokába, mely ugyancsak szét fog mállani. Az isten háta mögötti birtok zsongott a jövőt építő munkától, bővítették az egykori traktusokat s kezdte megkapni a kúria azt a végleges formáját, amilyennek utoljára látjuk majd az Olvasóval együtt, mikor Ónagyanyánk végleges búcsút int a világnak, az aradi tizenhárom dicsőséges felakasztását követő hetedik napon. Mindenesetre szép elgondolás volt, hogy a kőművesek, ácsok, szegkovácsok munkáját hagyták egybeesni Ónagyanyánk születésével. Több napos szülés volt. A mesteremberek alig egy hete vonultak el a birtokról s a levegőből még nem fúvódott ki az építkezési anyagok, hordalékok, háncsolatok szaga, a keverő gödrök hirtelen céltalansággal ásítoztak, mint a kitakarított sírvermek, bizakodva, hogy nem temetik be őket, hanem egészséges burgonyát, teli hordókat helyeznek el bennük – feledtetve, hogy milyen rendetlenségből, mocsokból épül az ígéretes holnap.

A könnyeket mély éjszakába ásták el.

Értő szem számára Ónagyanyánkon már hónapos korában is látszódni mutatkozott, hogy rendkívüli rendhagyás lesz. Míves kis csontfaragványként hatott Károly úr tenyerén, aki az édesapja volt. Édesanyja, tolnabalomvásári Ábrányi Appolónia nehezen ébredt új életre a gyermekágyi lázból s utána hetekig hevert a kúria elcsöndesült kertjében. A méhes akkor is zsongott már s a herék makacs monotóniával ajánlották fel életüket az örök királynőnek. Hevert a lombárnyékban, ahol könnyű kis mama ruháját pontosan úgy pettyezték a levelek közt beszökő fények, mint tizenhárom év múlva Ónagyanyánk és Cornelia választékos meztelenségét – *nudité elegante*, ahogy a pesti Dunapart kávéházaiban mondták volna. És már akkor elképzelte a babaházat, melyet Hajvanics házi ácsukkal fog kitervelni, a méreteket és stílust, hogy Annácska kedvére tipeghessen benne . . . Aztán ez is veszteséglistára került, egy másik tűzeset a babaházat is megette. A fájdalmas az volt, hogy *gyönyörűen* égett le. Úgy világított az idők kútjában, mint az örökmécs. Ámbár ez, ha meggondoljuk, már nem csupán fájdalom. Ónagyanyánk emlékezete tele volt ilyen örökmécccsel és hinni lehetett neki, mikor azt hajtogatta, hogy még a pusztulástól is el tud bűvölődni, mert semmi nincs, ami hatalmasabban igazolná az életet. Az örökmécsben az élet olaja ég, a pusztulás csak amolyan beosztott ispán, akire a vetésforgót rábízzák.

Az alkony hangulatától elsodortatva a vendég váratlanul könnyezni kezdett. Ez a pillanat az, mikor az emlékek még nem ébrednek fel, csak nyújtóznak egyet. A bútorokon finom permetárnyék, mely a körvonalukat bizonytalanná teszi, csupán egy-egy dísztárgyon csillan föl valami régi csonttörés. A legkisebb mozdulat is megfoghatatlanul puha és érzéki közegbe ütközik ilyenkor, s erre a legkülönbözőbb módon lehet válaszolni. Siraki Péterre nemcsak az önsajnálat telepedett rá, mint egy borús madár, hanem a felismerés is, hogy gondosan ápolt hazugságait hiába szenvedte meg annyi gyönyörrel egy életen át, az erejük szemmel láthatóan gyengül s talán ideje volna a halálra is gondolni, amikor más kilátásokra lehet felkészülni, mint amilyenekkel Tersch úr küszködik Pásztón. És ez különös, nagyon különös.

Ónagyanyánkban viszont épp ez ébresztette föl a soha nem alvó ördögöt és még veszedelmesebben megértő pillantást vetett a fisztula hangú sógorra.

Amice Pietro – mondta mélyebbik hangján, melynek zengését akkor engedélyezte magának, mikor a politicum teatrum felindulásai szóba kerültek –, hírlik mifelénk is, hogy tizenhárom évi szünet után csakugyan megkezdi működését az országgyűlés. Tizenhárom év sötétség . . . De már látja a lelki szemem, hogy most minden megváltozik. A Siraki nevet pántlikával odakötik a nemzeti üstökös farkához! Jósoljak? – hajolt közelebb az elképedt sógorhoz, mint egy boszorkányosan ifjú matróna. – Kicsi idő és a Sió vörös lesz. Vér leend a fehér gyolcson, amice! A Baranya dűlőben már próbálgatja a rét, hogy milyen az aszály. Hallott már olyat, hogy itzével mérik a verejtéket? De mondja csak, Pietro, igaz, hogy a nagy gróf meg a szép ügyvéd veszik kezükbe a reformok gyeplőjét? Hiszen így volna jó, csak úgy ne járjunk megint, hogy rakjuk a szép fejünket, a magas udvar meg nyisszent az ollóval. De nem mondok semmit. Még egy pápát is megcsalnak, pedig az csalhatatlan s a végén még az is kiderül, hogy a szoknyája alól a saját fattyai fújják a vörösretek trombitát . . . Szent Borbála – csak érném meg azt az elkésett forradalmat, amiről az apát úr mesélt, és amiről Kigyelmed olyan parfümös nagyvonalúsággal megfeledkezett! Mert mihez kellene olló, ha egyszer nincs gyapjú?! Meghívottnak lenni a bolondok estélyére? Vagy éppenséggel répamag fölött polemizálni és bejelenteni Őfelsége leghívebb oppozícióját?! Vagy mondjam Kigyelmednek, hogy most aztán föl a parlamenti barikádokra – egy Sirakinak ott a helye! Ha másért nem, mert ott vár az örök feledékenység emlékezete – mondjam ezt Kigyelmednek?

Az ilyen ördögmegszállta pillanatokban Ónagyanyánkból több ártatlanság sugárzott, mint egy első áldozóból. A sógor viszont olyan döbbenten kövült hozzá a székéhez, mint akiben egy egész stratégiai építmény omlott össze. Mikor egy órával ezelőtt kényelmesen elhelyezkedett a fogadóban és gondosan a bal lábát vetette át a jobb lábán, lévén egészségügyi rögeszméje, hogy heréinek ez a pozitúra az előnyösebb – az építmény még állt. És most lukas lett, mint a szita. Úgy érezte, a talaj kicsúszik a lába alól, pedig mindent elkövetett, hogy fővárosi bennfentessége bizalmat keltsen és hihetővé tegye, hogy csak átmeneti malőrről van szó. De még odáig sem jutott el, hogy akár megpendítse a jövetele célját – azt ugyanis, hogy miképp lehetne a pásztói birtokára jelzálogkölcsönt szerezni s ehhez mindenekelőtt az écsi rokonság fizető hajlandóságát megnyerni. E helyett hagyta magát elsodortatni az alkony hangulatától, noha sejthette, hogy a fulmináns ékesszólás ki fog törni Ónagyanyánkból. Mint ahogy történt is: kéretett egy újabb öntet rozmaring teát s közben nem

vette le szemét a vendégéről, mind csak nézte mosolyogva és teljességgel kiszámíthatatlannak látszott, hogy mikor lazít a pórázon.

A malőr azonban nem volt átmeneti. Siraki Péter anyagi helyzete évtizedek múlva sem mutatott vigasztalóbb képet, mint a „jákobita klúbosság" idején. És már akkor is egy szerepben tetszelgett inkább, melyet a légyottok éjszakáin izgalmas ködképekbe lehetett csomagolni. Rájött ugyanis, hogy a „klúbosság" körül terjengő titokzatosság mással nem pótolható csáberővel hat nőkre és férfiakra egyaránt. Ő pedig soha egy pillanatig nem tudott végleges döntésre jutni, hogy melyik nemhez vonzódjon inkább – noha azért túlzás volna képességeit az etruszk Ursuséval összehasonlítani, akit a halhatatlan Janus Pannoniusunk is megörökített a ferrarai diákévei alatt – *Hogyha elébe kerül nyáréjt egy lány valamerre, egyvégtébe kilenc fordulatot lezavar. Vagy ha fiút lel, s már hét fart széttúrt a dorongja, az sincs ellene, hogy rajta tegyék ugyanazt . . .* (Csorba Győző fordítása.) A sógor mindenesetre közel hatvanévesen is rapszodikusan váltogatta a szerelmeit, akár egy Lord God vagy egy Európa keleti végeire száműzött telhetetlen ínyenc *avec chic parisien.* Csupán ez sem egyértelmű. Az igazság inkább az, hogy ha nő karjában feküdt, mindig újra zavarba jött a másfajta dombok és ligetek útvesztőjében, mint a balga vadász, aki vagy a vadat vagy a puskáját nem találja. Ha meg férfit simogatott, az ismerős táj zavarta meg s szinte még a szemének sem hitt, hogy a vad az orra előtt csapja föl a fülét. Így egyik tájból sóvárgott át a másikba és férfiúi potenciájának bizonyára ez az ide-oda volt a legnagyobb teljesítménye, a sorsszerű útközbeniség. Látszatra úgy tűnhetett, hogy az örök kuruc hasonmása, aki már se töröknek, se orosznak nem hihet; s hogy netán csecsemőkora óta hajlik a fantaszta impotenciára, ilymódon maga előtt sem világosodott meg soha. Ám ez sem volt ilyen egyértelmű. Valójában az önteltségig elégedetten hajókázott a lehetséges pártok között s hihette, hogy nincs nála nagyobb mester – mert őt nem lehet becsapni, olcsón kifizetni! Ha pedig majd ő *fizet,* az is lesz akkora forradalom, mint a durrogó programjaikkal háló politikusoké. S bármennyire is hihetetlen, a társaság exklúzív finomságok iránt fogékony tagjai – akik főképp a Belvárosban, a Barátok terén vagy a Zöldkert utca környékén igyekeztek lakást bérelni maguknak – csakugyan úgy tekintettek az illatos agglegényre, mint aki valamennyiüknél többet tud és többet tartogat a selyemmel bélelt nadrágzsebében.

Boldog Siraki Péter! – vélték sokan.

Hát még ha sejtették volna, hogy barátjuk – miközben Écs felé poroszkált a telivér napsütésben – még azt is komolyan latolgatta fojtogató pénzzavarában (a kölcsön érdekében), hogy diszkrét felderítő útra induljon a még mindig elképesztően ruganyos matróna szoknyája körül. Végre is mi az a hetvennégy év, mikor még húsz évig is elélhet egy ilyen elbűvölő isten kegyeltje!

Bárhogy történt is, borús ég vetett árnyékot a sógor kedélyvilágára. Ha az écsi kirándulás nem jár eredménnyel – röpködtek motolla gyorsasággal a gondolatai – pest-budai aranyélete nemcsak hogy ezüstté devalválódik, de bronz futtatásra is alig telik, hogy a szégyenteljes repedéseket elkendőzze. A pásztói pénzszámadások mellől, melyeket a teendőkkel megbízott Tersch úr küldözgetett neki, újabban sose maradt el a kétségbeejtően szakszerű kísérőlevél. Úgy félt ezektől a levelektől, mint a tükörtől, mikor még nem bújt bele a hosszú hálóingébe. „Tessen figyelmezni rá, hogy az elhanyagolt viszonyok miatt szerény mértékű gazdaságot folytatunk és még ez a vállalat sincs kellően

meggondolva. Itt egészen más viszonyok vannak, mint Écsen. Ott mindig friss irtások, itt kicsigázott földek. Azonkívül nálunk 6000 forint cautiót kell letenni, mind kölcsönpénzen. Mikor a búza pozsonyi mérőkénti ára 1 forint 24, csak körültekintve vihetjük a gazdaságot. Ezért gondoljuk, hogy a summa fősúlya a biztos gyapjújövedelemben rejlene, dacára, hogy a gyapjú bécsi mázsája csak 75 forint. Csak hát mi nem dönthetünk a magunk kobakjára." Siraki Péter idegességében ilyenkor rántotta le a divatos álhaját, melyet mézszagú ragacs-pöttyökkel ragasztott a pörsenéses fejbőréhez, hogy az éjszakai strapák esetén se hagyja cserben. Az ilyen számokba bűvölt rejtvények úgy loholtak utána, mint a kopók s már kora reggel belegázoltak a kedvenc pomaránccs italába. Most az történt vele, hogy már a pöttöm szoknyához fűzött reményeit is szégyellnivalónak érezte. Mintha hirtelen kattanással kiesett volna a szerepből, melynek a tévösvénye egyszerre visszakanyarodott a múltba, mint a fonál, melyről lesodródtak a hamis gyöngyök. Ez a minden ízében ellentmondásos férfiú ugyanis egyáltalán nem volt híjával a nemesebb érzékenységnek. A váratlan sérülésektől és lelepleződésektől azonban olyan halálos patológiával rettegett, hogy kénytelen volt kitalálni a „boldog Siraki Pétert", akit a társaság és rokonság ismert.

S most, a rájuk ereszkedő csendben, tőle szokatlan szűkszavúsággal a páratlan kilátást kezdte dicsérni, hogy leplezze az újabb elérzékenyedését.

Aztán mennyi pénzes hiánya van Kigyelmednek? – szakította félbe Ónagyanyánk halk teakavargatás közben.

A sógor meghatottan szótlanodott el.

Tízezer – motyogta, és lehajtotta a fejét.

A fele is elég lesz – bólogatott vigasztaló mosollyal Ónagyanyánk és szemével odaintett az ajtóban ülő vén kiscselédnek, hogy húzza meg az ajtóoszlop mögé rejtett zsineget. A ravasz görgőkön tovább vezetett zsineg – mintha csakugyan magát működtetné – hirtelen sarkig nyitotta szét a félig középre engedett ablakfüggönyt. A gyanútlan vendég úgy érezhette, hogy két bársonyos denevérszárny mozdul meg a szobában és halk surrogással szétsöpri a félhomályt. Az ilyen meghökkentő kis teatrumok nem voltak ritkák Écsen – és természetesen Ónagyanyánk volt az, aki nem fogyott ki az ötletekből, nem a harminchat éve meghalt Károly úr. És a sok fortélyos megoldás közül is a szétcsapódó függöny teatralitását szerette a legjobban. A panoráma, ami megnyílt a vendég szeme előtt, ilyenkor lett csak igazán teljes. E pillanatban a rendezvény különösen hatásos volt: a vöröslő napkorong éppen elvérzett s a horizont olyan háttérré maszatolódott össze, mint egy nemzeti gyászszertartás gigantikus kárpitja. A messzenyúló kukoricások – akár Uccello képein az egymásra hágó lovasok a dárdáikkal – rezzenetlenül adták át magukat a kövült figyelemnek és várakozásnak, mintha a búzaföldek sárga szőnyegére készülnének kitörni. A fülledt fényvibrálás ugyanakkor sejtelmes sávot húzott végig az égaljon s amit útjában talált, füstfinoman kettévágta. A fák koronáját elválasztotta a törzsüktől, a bordácsi és nemeshalóki templomtornyokat árbocokká varázsolta, melyek alól elsüllyedt a hajótest. A halastó vérezüst tükrére megnyúlt árnyékot vetett a mágocsi fekete bazaltból épített emlékoszlop, pontosan azon a helyen, ahol Károly urat a villám agyonütötte.

A sógor nem tudott úrrá lenni magán és egy gyermekesen kipréselődött

könnycsepp ismét végigszántott az arcán, kis árkot vájva az arcára kent púderrétegbe.

Hétezer – motyogta szívós meghatottsággal, s ahogy fölemelte a fejét, vizenyős kék szemében sokkal több romlatlan fájdalom volt, mint amire a legtöbben képesnek tartották.

Talán Ónagyanyánk volt az egyetlen, aki titkosan többet tudott Siraki Péternek erről a rejtett, rég eltemetett arculatáról. És az is meglehet, hogy épp ezekben a pillanatokban merült fel bennük ugyanaz az emlék, jóvátehetetlen bizalmassággal.

Ónagyanyánk kedvenc elképzelése volt gyermekkorában, hogy a gombostűre tűzött bogár váratlanul kimozdul a gyűjteményből és átdong a szobán. S micsoda csillámló uszályt tud maga mögött hagyni egy ilyen kiröpülés!

Hajdani nyári vakáció Pásztón! – rekkenten beszorulva a Mátra és a Cserhát zöldkoszorús katlanába, miközben hírlik, hogy Mária Terézia sem lesz örökéletű; mikor a kürtös lovasposta újságot hoz, mely azt írja, hogy a szintén elragadóan kicsi termetű Mozart Bécsbe szándékozik költözni; mikor azt is beszélik már, hogy a várományos II. József az egész Habsburg-Birodalomban a németet teszi hivatalos nyelvvé . . .

És Ferrarából sem jön levél második hónapja.

Az az év ez, mikor az eljegyzésre készülődő Ónagyanyánk éppen betölti a zsenge menyasszonykort, a tizenhetediket; és kiagyalja az écsi kúria első „házi teátrumát", hogy azzal tréfálja meg az ifjú vőlegényjelöltet. Emlékezetes ijedelmet és pirulást sikerült elérnie. A kiszemelt objektum egy ünnepi vendégek számára fenntartott, különlegesen faragott zöld-bársony fotel volt. Ennek a rugózatába építtetett be Hajvanics ácsmesterükkel egy elmés szerkezetet, mely a ránehezdő test súlyától taktusnyi gyenge trombitaszót puffantott ki – mintha távoli kaszárnyából a szellő sodorta volna be az ismerős ébresztőt.

Megtehetnénk, hogy a lélekismeret titkosabb eszközeivel próbálunk magyarázatot találni az ilyen kis teatrumok kamaszos szenvedélyére (amivel még késő öregkorában sem hagyott fel) – bár az sem érdektelen, hogy ő maga mit tartott róla. Corneliának ugyanis hűségesen beszámolt minden újabb „bolondgombákról" – ahogy ő szerette nevezni az agyalmányait. A levelek tanúsága szerint azonban ő maga is tanácstalan volt, hogy mit gondoljon róluk. Viszont humorral kezelte őket s azzal a belenyugvással, amit tékozlás volna a filiszterek komolykodásával megtagadni a kevés gyönyörűségtől, amivel a siralmak völgye szolgál.

„Igen, kedvünket leljük az újabb bolondgombákban, de hogy mi a manónak tesszük, magunk se tudjuk. Mégis biztosra veszem, hogy Te valami módon sejtheted, *sudár szép Drágaságom.* Ha nem rosszul gondolom, a mi olthatatlan különbözőségünk lehet itt az ok, amit én sem érthetnék meg, ha Te nem volnál nekem. Hiszen a te faragott kő Ferrarádban még a *santi coglioni Kelekótya szentek* is topánban járnak – mi viszont csakugyan meghalnánk, hamisságba esnénk, ha a vadvizek buzgása és a bolondgombák nem figyelmeztetnének a hajdani barbár vadonra – ami legalább még igazi volt . . . Jóllehet még ma sem rakhatunk faragott követ oda, ahová illenék. Hát jobb, ha nem hazudunk. Hiszen tudod. Úgy adatott, hogy a mi pici ölünkben kell helyet találni mind-

annak, ami nálatok meg másutt szépen el van osztva – vitéz urak farsangja, országos temetés, pillangó és szfinkszek, ugyanabban a pohárban remény és reménytelenség, sírás és kacagás. És Te érted ezt. Hogy szeretted csöppig szürcsölni az én karcos illatomat a kicsi kehelyből . . .! Vagy a kacér maskara – a vágyódó és nagy szemű őzsuta maskarája, amit külön Neked varrogattam, hogy az alabástrom nyakad még nyúlánkabbnak hasson – megvan-e még? Emlékszel-e rá? Az én képzelőerőm nem öregedett meg. Mert úgy igaz, Drágám, hogy a mi katedrálisunk szerény kunyhó, ha nem szúrunk melléje valamilyen pusztai ágasfát, pusztai felkiáltójelet . . . De merne-e valaki ilyesmire gondolni a ti San Giorgiotok láttán?! Hát lássad. Ilyen a messzeség közelről – és mi áldottak lehetünk, hogy közöttünk mégsincs határ. De meséljem el végre a legújabbat, ami a kápolnánkban esett meg. Teszem hozzá, hogy a bájos Isten Háza hatvanhárom év után sem változott semmit, pontosan olyan, amilyennek magad is láttad. Röffes Dániel freskóján (aki azóta is megátalkodott protestáns) nem fakultak a színek, nem hiába kevert kancatejet a festékbe. És a Kis Jézus is fáradhatatlanul születik a két boltíves ablak alatt, ahová ha felnézek, mindig némává tesz újra a szeplőtelenség ajándéka. Csak deákul mondhatom el (hála Pater Biasini türelme-szakadt oktatásának . . .). – *Amor incipit ab ego.* A szerelem az énnel kezdődik. Szívem egész ártatlanságával tudtam ezt mondani hosszú életem alatt – most május havától fogva mégis megtörtént, hogy a szenteltvíz folyton eltűnt az opálos kőcsészéből. Ésszel nem foghattam, hogy kinek a szellemkeze van *ebben* a bolondgombában. Végre kiderült, hogy egy megátalkodott csóka család éjszakánként fürdőzést rendez a szent vízben és az utolsó csöppig szertefröcsöli. Persze igaz, egy madár is lelkes teremtmény, még ha csak mákszemnyi jutott is neki az égi fluidumból. Akkor viszont milyen Ég játszik velünk igazságtalanul . . .? Lehet, hogy néha mégis félek?

A sógor sokáig nem vette le pillantását Ónagyanyánkról.

Ónagyanyánk pillantásáról viszont nem lehetett eldönteni, merre kalandozik.

Mégis úgy tűnt, hogy egészen pontosan egymást nézik.

A nap most bukott le végleg.

Kis idő múlva a halastó vizéről eltűnt a vérezüst csillogás és Károly úr emlékoszlopa is illedelmesen beleveszett a szürkeségbe.

Egy ilyen sötétkamrában a képeknek az a sorsuk, hogy kirajzolódjanak.

A sógor édesapja, idősebb Siraki Péter akkoriban dalia még, mint az uzsoki medvék. A pásztói Jajtekerő dombon hevernek menyasszony Ónagyanyánkkal, egy piroskockás angol pléden, hatalmas vadkörtefa alatt. A fiú még csak tízéves. Cingár, mint egy versenycélra lesoványított szőke arabs. Kicsit távolabb bóklászik a magas fűben, lehajol, figyel valamit, kaparászik, gödörbe kuporodik le, időnként kövecseket kap fel és sértett mozdulattal elhajítja őket. Azonkívül kitartóan odales az apjára és ifjú Ónagyanyánkra. Az ég mosott kék, fuvallat semmi. Annácska pöttöm szoknyája sárga, mint a napraforgó. A férfinak tubák és verejték szaga van. A Zagyva csíkja messze vezeti a pillantást – a vadkörtefa alól még Hatvan városából is rémlik valami,

pedig a pesti redut-bálok csillogásából oda se tud több elszivárogni, csak annyi, hogy telenként egyszer huszonöt díszes petróleumlámpát lógatnak le a Kék Harkály mennyezetéről. Ugyanakkor csitt-csatt pengése is van ennek a koradélutánnak. A hang után ítélve a nemrég üzembe helyezett szeszfőzde mögött igyekszik két filozofikus favágó minél ritkábban megtörni a szieszta csendjét. Ifjú Ónagyanyánk tudja értékelni ezt a tapintatot, békés elandalodása azonban mégsem megy odáig, hogy az écsi birtok jövendő úrnőjeként ne gondoljon a két favágó pálinkás lustaságára. Hiszen a család és a rokonság is hasonló okból dőlt ágynak a kimerítő ebéd után, mikor hárman sétálni indultak a pléddel, és nyilván az idősebb Siraki is a spalétás dohányzóban kötött volna ki a szilvóriumos poharával, ha ifjú Ónagyanyánk mesebeli arányai nem hozzák izgalomba.

Ugye, azért mégis csak más a levegő itt, Húgocskám! dőlt félkönyökre a pléden (Liverpoolból rendelték) és félszemmel a fiát kereste, hogy hol bukkan fel. A fiú azonban úgy eltűnt, mint a policáj zsebéből a kámfor – vajon eltűnt-e igazán? Sert szándékozott hozatni a gyerekkel, hogy a fanyaró savanyúságot, ami a szájpadlására öklött, leöblögesse. Miután néhány nyeléssel sikerült rendbe hozni a szája ízét, a leghódítóbb férfiúi hangján részletezni kezdte a szeszfőzde körüli hercehurcát. Biztosra vette a sikert.

Képzelje, Húgocskám, harsogta halkan és a fodros szoknya széléről leemelt egy odapergett száraz levelet, először úgy vágtunk bele, mint a nomádok, akiknél a kumisznál mindjárt meg is áll a tudomány. Ez a mi rettenetes keleti konzervativizmusunk. Kumisz, aztán semmi több. De hol van az már! Először végig tanulmányoztunk minden újítást, amit Európa ismer és csak azután tértünk át a Waldhauser-féle szisztémára. Bíró ispán arra esküdött. Persze nem úgy kezdődött, ahogy Waldhauser ígérte, egyszerre iszonyú sípolást hallottunk és a gáz fölemelte a négy fontos szellentyűt. A szesz meg nem jött. Hiába raktunk rá a szellentyűkre nyolc fontot, a gőz benyomult a víztölcsérekbe és a víz kívülről fagyott rá a kazánra a rettentő hidegben. Szerencsére nekem volt az ideám, hogy biztos a hűtőkígyó a ludas, oda is víz került a szesz helyett, megfagyott, a gőz meg nyomta. Így is történt, mert amikor feloldasztottuk a kígyó jegét, minden parádésan ment már. Kilenc zsák burgonyából lett egy akó huszonnyolcfokos pálinka! Hát nem busás? Mindjárt egy üveg Champagne-nyal ünnepeltük meg az első szesz kifolyását. Ittunk Waldhauser egészségére! Ehhez mit szól, drága Húgocskám?

Nincs rá szó, mondta kihűlt kacérsággal Ónagyanyánk. Bácsika egy nagy darab fővetlen marhahús.

Nem rossz ám az! dörmögte fülébe a férfi. Legalább nem kell rágni.

Nem? Aztán mért higgyem el?

Mert nem tehet mást . . . Látja, a kígyó jege is megolvadt és az is az én ideám volt.

Károly úr a vőlegényem.

Tudom. És hiszem is, hogy jó választás.

Nagy csend volt a dombon, a két favágó is aludt.

Ónagyanyánk kis fűcsomót rántott ki és a nedves gyökereket nyomkodta.

Hanem a disznóhizlalást pocsékul csinálja, Bácsikám!

Az már igaz! nevetett idősebb Siraki. De azért a rosszat se szabad mindjárt elhinni. Be kell bizonyítani.

Én nem tudom, hogy mi az, látom, amit látok. Én a fenekemen ülök.

Meg a pléden. Nem érzi rajta a liverpooli munkáskezeket?

Nem! vágta rá most először türelmetlenül Ónagyanyánk és egy tincset rántott a szeme elé.

Oh, oh! méltatlankodott a bácsika. Csak nem akar a Kishúgom *leizgatni* engem? és rátette tenyerét a felgyűrődött szoknyára. Szerintem mi is úgy vagyunk most egymással, mint azzal a híres rónával. Hiába a végtelen kilátás, mégis csak azt a legközelebbit látjuk . . .

Ifjú Ónagyanyánk két karját hátracsúsztatva nem a pléden, hanem a fűben keresett helyet a támaszkodó tenyerének és fejét a vállára billentette. A csábító védtelenségnek és várakozásnak ez a pozitúrája valószínűleg minden históriás időben eredményes mozdulata volt a nőknek – főképp kint a zöldben, a majálisok árnyékfoltos tisztásain, az antik ligetek csendjében vagy a Merovingok serény szántóföldjein egy fa alatt, tikkadt délidőben. A két kar mintegy önként lekötözve hátul, mintha meg se kísérelhetnék a tiltakozást. Legfeljebb a holdkaréjosra vágott körmöcskék kaparnak bele a morzsalékos földbe.

Jaj, fáj! sikkantott fel Ónagyanyánk nem ok nélkül, de azért mégse felkészületlenül.

Mire hosszabb csönd.

Olvasom az újságban, jegyezte meg a bácsika, hogy Pesten föltalálták a kén-aethert. Márhogy a fájdalmakat az mulasztja jól.

Csudás lehet, ha nincs csudásabb . . .

Szerintem van. Fájós nyakra például a mustárpép a jobb. Vagy a reszelt torma.

Cseles medicinákat tud a bácsikám! És még mit tud? Az én szolgálólányomnak kék az egyik szeme, a másik meg barna. Ha reggel ő ébreszt fel a takaró alatt, nekem semmi se fáj.

És most . . . most fáj?

Vigyázzon! Az csipke . . .

Az én inasom a krakkói kóser kocsmáros fia, a Schekuber Jakab, de hogy ő bárkinek is medicina volna, olyan embert nem tudok kitalálni.

Schekuber? kacagott Ónagyanyánk. Csak nem spiritusszal mossa a haját?

Rosszabb. Ólomfésűvel fésülködik, hogy a fehér haját deákosra szürkítse. A spiritusz, úgy látszik, drága neki. Pedig van sokkal drágább is . . . ez a két gyönyörű tallér itt a csipke alatt . . .

Miket merészel! Oda csak Szent Istvánkor szabad nyúlni . . .

És ide . . . a tallér aljába?

Szent Istvánkor bokrost táncoltunk otthon Károllyal . . .

Maguk is? csodálkozott a bácsika.

Jaj, miket nem próbál!

Idősebb Siraki most csúszott lejjebb a pléden, hogy *arányba* jöjjön Ónagyanyánkkal. Egyszerűen lejjebb helyezte azt a lomha-nagy, becsületes testét, mintha egy mátrai hegyszöglet csuszamlana odébb feltűnés nélkül, miközben

Ónagyanyánk centinyit sem mozdult el – jóllehet a tincsei mögül józanul mérlegelte is a helyzetet. Már volt tapasztalata némely. Károly úr pedig nem elvesztegethető. Hiszen ahogy csak ellovagol a nyílegyenes eperfás úton . . .! Vagy azok az éjszakai távcsövezések a bikádi kúria toronyszobájában, ahová kerengő lépcső vezet fel . . .! Ez a Jajtekerő domb itt szinte semmi ahhoz képest, ahogy onnét lehet betekinteni a firmamentum legdiszkrétebb titkaiba!

Közben a bácsika még csillogóbban verejtékezett, mint eddig.

Úgy látszik, nem hozza a sert ez a kölyök . . .

Hát nem is, ha nem szólnak neki, jegyezte meg Ónagyanyánk és belemarkolt az orrát csiklandó üstökbe.

Úgy érezte, ennyi figyelmeztetést nem mulaszthat el, bár azt már elkésett megakadályozni, hogy a bácsika erős tenyere be ne nyomuljon a feneke alá, s mint egy törékeny kelyhet, kicsit föl ne emelje a plédről. Ha megtörténik ilyesmi, az mindig úgy hat, mint valami reveláció. A repülés. A súlytalanság. Pár centi emelkedés – és az érzékek egészen más világszemléletbe tudnak összegeződni. Hatvan városa kék párában úszott ebben a megváltozott perspektívában . . . s egy pillanatra a százszor elképzelt ferrarai alkonyok is fölrémlettek előtte, mikor a Vigarono felől bekúsznak a rózsaszínű árnyékok és fölkapaszkodnak a kupolás San Francesco falára, langyosra hűtve a főhajó forróságig fölhevült márvány padimentumát . . . Meglehet, hogy mindez pontosan ott történik, ahol néhány óra múlva talán Cornelia cipellői is koppannak majd, irányt véve a Palazzo di Diamanti felé, hogy „a város legszebb ügyésznéje" egy komor magánpalota hátsó kapuján surranjon be – az Isten cibálná meg szelíden ezért a hűtlenségért! – és egy idegen ágyon sírjon, sikoltson a gyönyörűségtől, aztán újra kiosonjon az utcácskába, mely a Santa Maria della Rosa felé vezet, ahol a gyermek Ariosto futkosott valamikor és a kamasz Savonarola csikorgatta a fogát a meghódíthatatlan hercegnők esti parádéjától körülvéve . . .

Az édes és féltékeny gondolat hatására az olvatag barcarola is a fülébe mászott egyszerre, *Ma dopo tante sofferte pere, o Ferrara Bella trionfera . . .* Miután elszenved annyi kínt, Szép Ferrara győzedelmeskedik . . . – amit még Cornelia énekelgetett a méhesben egy azóta kiszáradt, öreg szilvafán.

A bácsika lassan visszaengedte Ónagyanyánkat a plédre, de a tenyerét nem húzta ki a feneke alól.

Te drága aranybogár! duruzsolta és gyengéden beleharapott a mellébe, hogy a három gomb kipattanjon.

Most össze akarja nedvezni azt a szép batisztot, maga csúf!

Figyelj te rám . . . az már ki volt pattanva. Meg úgyis családban marad.

Akkor is lehetne tekintettel Alvina nénire.

Én is gondolok rá. Csak édesapám mondta mindig, mikor a kukoricát dézsmálták, hogy nem lopják azt, csak elviszik.

Valószínűleg ekkor koccant össze a foguk.

A bácsikám kezét milyen iskolába járatták? Vagy már korán ki is csapták?

Szép legelőre igen.

És még hová?

A holicsi garnizonba.

Az biztos szép lehetett. Megtanulni vidáman ölni . . .

És *ez* nem szép? Nézz csak ide . . .

Én *azt* nem láthatom.

Akkor ne nézd, te ördögleány! sértődött meg a bácsika, de a tenyerét nem mozdította el.

Újólag megint nagy csend volt és semmi fuvallat, mint valami légüres búrában.

Távol konda csörtetett.

Bármennyire tisztában volt is idősebb Siraki Péter a hódítás művészetével – már amit erről tudni lehet Pásztón – most mégis zavarba hozta a rendhagyó kezdeményezés, amire kényszerült, hogy Ónagyanyánk nem akármilyen természetét és *arányait* valahogy összebékítse a sajátjával. Ha egy kicsit fordul, görbül és a tenyerével még magasabbra emeli Ónagyanyánkat, már alkalmas közelségből nézheti a duzzadt-piros szájívet és melléhez szorithatja a két gyönyörű tallért . . .

Csoda.

Emlékezete még nem fogott ilyen bolond varázslatot.

Így voltak el néhány hosszabb percig.

Mesélni tudnék neked, dörmögte halkan.

Ne tegye, Bácsikám. Jaj, az ujját se. Elmentünk a végire a majálisnak.

Hogyan . . . Egyszerre csak?

Nem egyszerre. Apránként.

Hallod! Te szűz vagy . . . vagy tényleg boszorka?!

Egyik se.

Hát akkor . . .?

Bizony, akkor.

És az a himlőhelyes Samu . . . a lovászotok? Volt fáma róla.

Oh, a Samu . . . Akkor tél volt. A Sió jegén gőzölögtek a lovak, mint a kemencék.

Várj csak . . . leszel te még banya, aztán sírhat majd a szemünk!

Biztos.

A lelkem rá, hogy sírni fogsz. Vagy nem tudod, hogy még a kereszten is azt mondták, *mért hagytál el engem?*

Nagyon csúf szája volt most! Nem fél kimondani?

Egy kálvinista mindent merhet. Még a dupláját is. *Perelj Uram perlőiddel* . . . Igazán csak mi kálomisták tudhatjuk igazán, mi az a tél . . . mi az a nyár . . .

De én római vagyok.

Persze . . . amíg *én* tartalak a tenyeremen. De aztán mit csinálsz azzal a nagy forróságoddal? Hiszen tüzelsz, te!

Jaj, rosszabb. Égetem, Bácsikám, égetem. Hiszen én is csak bűnös vagyok, tudom én, fognak sütögetni a havas parázson és majd sorba kirakom a gyön-

gyöket arra a fekete asztalra. De tudom azt is, hogy még ott is világítani fognak, amilyen neveletlenek . . .

No ugye . . . látod!

Látom. De szabadjon azért, hogy ennyi elég legyen . . . A többihez már más bolondság illik. Anélkül meg minek? Ne rimálkodjunk mi méltatlanul, Bácsikám . . . A többi Károly úré.

S szinte nyomon követhetetlenül suppant vissza a plédre.

Pillantását a távoli erdőkre szegezte, mintha született ártatlansággal most venné észre őket. Nem esett nehezére elképzelni, hogy a tikkadt vadonban áldozati vadak reccsentik az ágat, mint valami antik szentélyben.

Idősebb Siraki szeme ekkor kezdett tágulni az elképedéstől.

Fickó! Hol az a ser!! ordított és körbe forgatta a fejét.

Ez nem igaz . . . ez nem lehet igaz, motyogta és mereven hanyatt dobta magát.

Csöndeskén, Péter . . ., nyugodjon meg, simogatta a homlokát Ónagyanyánk. A kálomisták e átkozzák ki magukat örökre az édes Kánaánból.

A bácsika enyhén ellilult.

Lassan felült.

Megvárta, míg a szuszogása alább hagy és félrenézett, hogy kipróbáljon valami nevetésutánzatot.

A fiú egy közeli gödrös mélyedésből emelkedett fel. Ahogy a magas fűben elindult feléjük, még cingárabbnak hatott s ebben volt valami megkapó. A szűkített zöld nadrág meg a fodor-galléros sípujjú ing még jobban kihangsúlyozta a kamaszos girhességét és a mélabút, ami olyasmit sejtetett, hogy a szokásosnál különcebb fiaskóról van itt szó, mint amit feltételezhettek róla. Szándékos sértéssel nem nézett az apjára, mindjárt Ónagyanyánkhoz hajolt le és odatartotta eléje a kinyitott tenyerét. Lapos, kis szeszélyes lukacsokkal átjárt kövecs volt a kezében, feketés szürke.

Ez egy igazi lávakő, mondta komor ügyetlenséggel. Még az ősi időkből való. Magának kerestem.

Micsoda?! vakkant fel az apja és tehetetlen mérgében a bajuszából szoppintott be egy darabot.

Hát ez gyönyörű! sóhajtott fel Ónagyanyánk és kíváncsian megszagolta a kövecset.

Igazad van, ez láva! nézett erősen biztató mosollyal a fiúra. És mióta az már! Csak kihűlt. Megígérem neked, hogy elteszem, és becsúsztatta a kövecset az inge alá.

Ami sokáig hűl, az hamar fölmelegszik – ugye így bölcs a mondás, Bácsikám?

De hiába kuncogott, nem kapott választ.

Ismét a fiúhoz fordult.

Tudod, nálunk otthon nincs ilyen lávakő. Nálunk csak láp meg zsombék volt valamikor, az meg nem tud kihűlni soha. Abból lesz a lidérc.

Persze! fakadt ki dühösen a bácsika. Mert ott délen közelebb estek Rómához . . .

Csak Ónagyanyánkból tört ki a nevetés.

A fiú zavarában semmit sem értett az egészből. Kicsit ferdén állt, egyik lába egy öreg vakondtúráson, izzadt tenyerével a nadrágját markolta.

A bácsika végül föltérdelt és nem éppen szelíd mozdulattal fölrántotta a pléd egyik sarkát, megcsúsztatva rajta Ónagyanyánkat is, láthatólag azért, hogy tréfás színezetet adjon valami egészen másnak. Aztán sietve mégis fölsegítette gavalérosan.

Külön-külön indultak el lefelé a dombról, hol távolodva, hol közeledve egymástól, mégis inkább szétszóródva – három elképesztően különböző rajzolat, ha valaki messziről pillantja meg őket.

Behemót, barna zekés kontúr az egyik oldalon, középütt a pöttöm napraforgó, a fiú valahol hátrébb, elmaradozva, mint egy pálca vékonyra fogyott színes nadrág meg fodros ing.

Rajzolat? Tabló? Miféle? Családi? Pannon?

Mindenesetre ez a zárókép a legszívósabb abból a régi napból, Pásztón.

A bogár átdongott a szobán és visszatért a gombostűre, ahonnét elmozdult. És nem is tartott tovább az egész, mint egy csésze rozmaring tea.

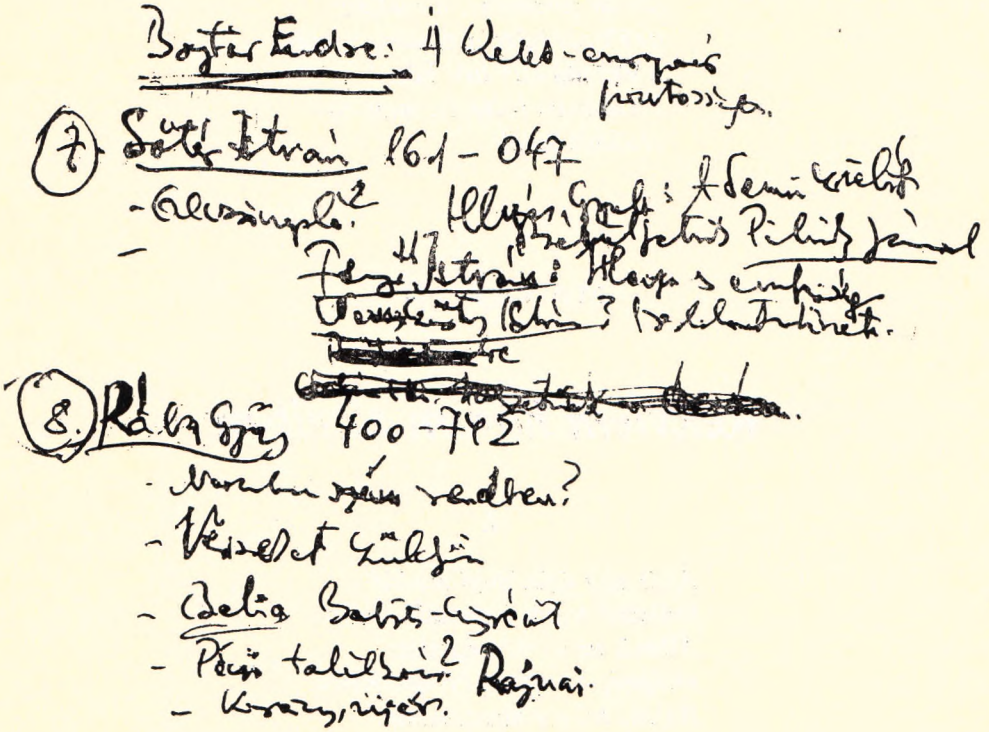

ÁGH ISTVÁN

# *Megint valaki hiánya*

*Ervin, ma szélben teszengő*
*vitorla voltam, kéken*
*a szigligeti parton, te meg*
*a tó közepén fekete csónakos,*
*hittem, mégse hiányzol, láttalak*
*a szentgyörgyhegyi bor olajában,*
*erős kezeddel poharadat fogod,*
*s ahogy a végső fáradtsággal*
*asztalomra reszketteted,*

*ki tudta tavaly Sikondán,*
*miféle kór őröl tüdőt, szaggat*
*lélegzetet, ha kemény, mint a*
*hideg víz, és barna, mint az*
*adriai tengerész, a szellem*
*dokkmunkása a napon, azután*
*a Vigadó álló írói közül*
*kizuhanva fölszállt mint egy*
*szakadt levél.*

MAKAY IDA

# *Rekviem három tételben*

*I.*

*Akár egy égboltnyi madár*
*hullatná tollát hamvadt nyárra.*
*Állunk az üszkös ég alatt*
*világvég-tengermélyi csöndben.*
*Rajzó, fekete havazásban.*

*II.*

*Kövek testvére, érceké,*
*a benned eredt gyökerek*
*kötnek a sárhoz, televényhez.*
*Szép csontoddal csillámlanak*
*tavaszi patakok, tavak.*
*Aki a szivárvány szavát*
*s a férgek kórusát tudod,*
hazaértél. – *A csillagok*
*már neveden szólítanak.*

*III.*

*Ami maradt: a foszfor, mész, a vas*
*mindünkkel egy: – S csillag-idegen.*
*Voltál: tékozló mulandóság.*
*Lettél: fukar önzés: öröklét.*
*És mint a mindenség, névtelen.*

BIHARI SÁNDOR

# *Egy marék föld*

*Utólszor halk szóval a tenyerét*
*tette a tenyerembe,*
*az a tenyér olyan volt, mintha kért*
*és adott is volna egyszerre.*
*Küldj verseket, súgja ő, s a tenyere*
*súgja a tenyeremnek,*
*körül a terem kifeszített csöndje, s csak*
*a tenyerem, hogy feleljek,*
*mint mikor a Léthe folyón oda-*
*vissza mellőzi a*
*ladik a ladikot, térben és időben*
*csak kéztogásnyira.*
*Írom a verset, lenni kezd, ahogy születik*
*benne az ő halála,*
*mert ő már sehol nincs, s mint egy marék*
*földet dobom utána.*

MÁNDY IVÁN

# Telefon, délután

Halott idő a délután. Fekszem a díványon valami furcsa félálomban. Sárga napfény önti el a szobát. Kedélytelen napfény. Magába szívja a szőnyeget, a bútorokat. A szobát. És hát engem is.

Valahogy megszűntem. Inkább csak úgy emlékszem magamra. Arra, aki valaha régen odaült az asztalhoz, elkezdett kapirgálni mindenféle cetlikre. Hát ennek vége. Én többé már nem mozdulok.

Fél öt múlt.

Öt óra.

Félhat.

Hat.

Még mindig csak fekszem. Belesüppedek a díványba.

Megszólal a telefon.

Váratlan, idegen hang. Eltévedt hang. Talán egy távoli lakásból.

Nem mozdulok.

A telefon csökönyösen csörög.

Előmászom a díványról. Felveszem a kagylót olyan idegen mozdulattal.

– Igen . .! Tessék! (Poros hang.)

– Aludtál?

– Nem . . nem . . .!

– Jó, jó, tudom, hogy felvertelek. Dehát mit csináljak?

– Semmit, Ervin. Most már semmit.

Igen, ez ő. Szederkényi Ervin.

Furcsa, de valahogy már nem zúg annyira a fejem. Mintha visszatértem volna valahonnan messziről. A telefon mellett üldögélek. A térdemet masszírozom.

Ervin meg csak beszél. Lányokról, barátokról, írókról. Megkérdi, sétáltam-e már délután.

Nem, Ervin, nem sétáltam. És többé már nem is sétálok. Egyáltalán ki se mozdulok a szobából.

– Na, majd Judit asszony mindjárt hazajön, és rendbe tesz.

Mindig így mondja. Judit asszony. De ez egyáltalán nem hangzik ünnepélyesen. Még hozzáteszi: Judit asszonynak nincs könnyű dolga velem.

– Hát bizony nincs.

De akkor már röhécselünk. Ervin az írófeleségek borzalmas életéről beszél. Majd váratlanul.

– Szóval, mikor küldöd a novellát?

– Miféle novellát?

– De Iván! Hát novellát ígértél a Jelenkornak.

– Soha nem ígértem semmit. Nem küldök novellát se a Jelenkornak, se másnak!

Csönd. Majd Ervin, mint egy ideggyógyász.

– Persze . . . persze . . . Leállt az agyad. Semmi se jut az eszedbe. Kész. Vége.

– Honnan tudod?

– Évek óta ezt mondod. És ahhoz képest . . .

– Na jó, de most aztán igazán . . .

Meg se hallja. Megint a novella és megint a Jelenkor. Valami leadást is említ, meg időpontot. És, hogy persze nem kell törődni. Semmivel se kell törődni. Csak a novella! Nincs más. Csak a novella.

A hang elhallgat. Leteszem a kagylót. Belebámulok a szobába. Mintha fölmerülne bennem valami. Olyan tépett novella-foszlány. Egy virágüzlet . . . igen, egy virágüzlet a sarkon . . . a tér sarkán a sártengerben. Álom lehetett. Akárcsak a folyosó, ahol a Rémet üldöztem. Mándy úr, hagyjon békén! Mit akar tőlem? Hát ebből ki lehetne pofozni valamit . . . talán . . . tudja a fene!

Kipofoztam belőle valamit. Elküldtem Ervinnek a Jelenkorba.

Ja, igen! Ervin két telefon között új műfajt teremtett. A vendégszerkesztő műfaját. A személyi kultusz idején elnémították folyóiratunkat, az Újholdat. (Elnémították . . . Milyen finom kifejezés!) A lap néhány évtized múlva a Jelenkorban támadt fel újra. A Jelenkorban kapott otthont. Vendégszerkesztő: Lengyel Balázs.

Vendégrendezőről már hallottam. Régen ismert, megszokott műfaj a színházi életben.

De vendégszerkesztő . . .!

Ehhez Szederkényi Ervin nagylelkűsége és ötletessége kellett.

Egyébként mindig délután telefonált. A díványon feküdtem ólmos kábulatban. És egyszerre csak megszólalt a telefon. A telefonban Ervin.

Talán mégis a nyári délutánok a legborzalmasabbak. Azok a sárga délutánok. Nincs idő és nincs semmi.

Csak a telefon. Ahogy megcsörren és megszólal Ervin.

– Iván . . . a novella!

Te, Ervin! Mostanában már fel se hívsz? Mégis, hogy gondolod ezt . . .?!

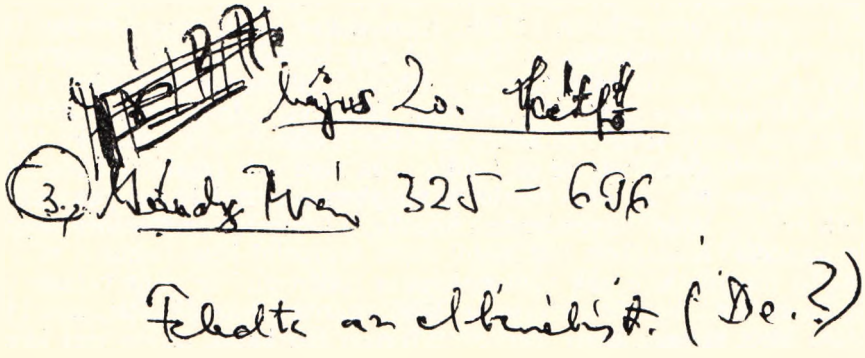

BALASSA PÉTER

# Utószó a „Kiáltozás"-hoz

*Halálnapló, 3.*

„Ne félj a büntetéstől.
Valahol itt, a közelben, elmondom hát Neked, milyen volt a Föld egyik nyomorult és nyomorúságos korszaka, amelyben éltél, (. . .) utoljára, mielőtt beáll a levegő utáni, végső, *hihetetlen* kapkodás aritmiás örvénye, az utolsó látvány, az utolsó szavakon már messze túl (. . . .) elmondom még Neked, sietve, mielőtt még elhagynád a Földet, ezt az öreg királyt, aki rég félrebeszél már, és nem röpülsz többé hideg vizek fölött, mielőtt utoljára rádtör az éhség korahajnali órán, mielőtt végleg elfordul tekinteted . . . , mielőtt még egyszer megpillantod a hajnali erdőmélyét, a mondataival, a tengerkék, szökevény cókmókjával, útrakészen, mielőtt még egyszer (. . .) *miközben*" – íródott a Kiáltozás című részletben, csak ellenkező sorrendben, elejétől végéig, hogy most visszafordítsam, vissza a végéről, mert hangot kellene találni ehhez az utószóhoz, mely Rólad és Neked – szó, de amit három hete hiába keresek, úgysem lehet megtalálni, „lapzártáig" sem, „leadás" után sem, hiszen éppen a hangod az, amit nem lehet eltalálni többé, – ezért nincs itt hang és nem is lesz, – egyedül azt tudom, hogy itt volt, itt van és itt volt, itt van a hangod, volt valami hangod, csak Neked, de nem fogom megmondani, megtudni soha, mi a legjobb, mi az egyetlen szó rá, hogy mi ez a hang. *Ez* a sírbatétel.

•

*Együttállások.* Ő rendelte még ezt az írást, a Halálnaplót, majdnem akkor, amikor egyáltalán elkezdtem. Tehát *ezt* az írást is önkéntelenül ő rendeli, noha nem olvassa, miként a Kiáltozást sem; *jó*, hogy nem, *drukkoltam*, hogy mire „kijön", már ne, *sikerült is*, hogy ne jöjjön rá: halála tudatában írtam, ha nem is tudtam, hogy gyászkeretes lesz a márciusi Jelenkor. *Minden* Jelenkor gyászkeretes.

Egyetlen kerek év leforgása alatt történt. Hogy *szerdán* szólt a telefon (mindig szerdán, úgy délelőtt 11 felé, természetes tehát, hogy szerdán láttam utoljára és szerdán temettük, délben, fél egy körül, de már tizenegyre *oda*értünk), és hogy azt mondta, olvasta a Klimó-kiállítás katalógusában a Halálnaplókat, (Klimó az a festő, aki „mindig" feketével „dolgozik") változtassam egyes számra, „úgy jobb", és akkor minden részletét neki adhatom, lehozza. Izgatottan kérdezősködött, mi ez (addig soha nem volt izgatott). *Tetszett* neki ez a későiség-mánia. Az első részletet, melyben apámról is szó van, születése századik évfordulóján, novemberben közölte, a kéziratot szeptember végén adtam le, az *utolsó leadás*kor. Két héttel utána tombolni kezd benne a rák, mint a fiatalság (mondják, a rák röntgenképe a tüdőn olykor mint valami virág. „Virág az ember", írja Bornemissza). 1986. március 6-án délelőtt, úgy 11 felé hallottam hírét először, hogy Tarkovszkij meg fog halni, *aznap* írni kezdtem

a naplót, nem tudván még, mibe mentem bele, hogy ez az előzetes gyász jóval az orosz halála előtt mások siratásává is *fajul*. Két nap híján egy év múlva, idén március 4-én temetjük Ervin barátunkat. Egyetlen nap maradt ki, szökött meg, ötödike. Fontolgatom, mit lehetne kezdeni ezzel a halálkörből kiszabadult, életrevaló ötödikével? Éppen 28 nappal, négy héttel előbb, február 4-én, szerdán fél egykor látom utoljára, *még* élve egy kórházi ágyon; félmosollyal vizet kért. (Hálás vagyok neki ezért.) Február 4-e *egyúttal*, „természetesen" apám halála napja, már tizenharmadszor. Őt *is* akkor, vagy délben fél egykor látom élve utoljára. Mindezek a számok, napok, órák ugyanakkor vannak hát, ugyanaz van, olyannyira, hogy *idén* február 4-én éppen azzal a barátommal látogatom közös barátunkat, akivel *akkor*, tizenhárom éve véletlenül (?) közösen csináljuk és nézzük végig apáink agóniáját: az övé rákban, az enyém végelgyengülésben ugyanabban a légtérben fekszik. *Azóta* itt maradtunk ketten, barátoknak és közösen látogatóknak. Ugyanez a férfi beszél hát 21-e után egy héttel, 28-án, egy nappal a mindenkori szökőnap előtt, szombaton, a rádióban közös barátunkról, Szederkényi Ervinről, a szerkesztőről és barátról (ismételni kívánom, ahányszor csak lehet, messze a stilisztikai kereteken túl ezt a szót): csendről és férfibarátságról. Többek között Hamletet idézi, az első felvonás végi szellemjelenetek egyikét, mely a férfibarátság mintájáról, forrásáról, testi-apai eredetéről is szól.

*Definíciók.* A férfibarátság: szellem a múlandóság templomával átellenben, a sehol-ban. A férfibarátság: hamleti, mert merő csend és gondolkodás, kettesben, egyedül, egy üres színpadon (a settenkedő „tör és gyilok" ugyanis – kellék csupán és dekórum). A férfibarátság: csendes, zárkózott és konok kicsapongás az élettel szemközt. A férfibarátság a legnagyobb házasságtörések egyike, igazán intelligens feleségek tudják ezt, ezért – *hagyják*. A férfibarátság: éjszakai telefonok sora, amikor már mindenki alszik (a feleségek is), testetlen meditáció tehát. Csak hang, nem látvány. A férfibarátság *persze* nőkről *is* szól, de *általánosságban;* vannak, voltak, vagy sem, ködös *mindegy*, sejtések és elhomályosított célzások, amelyek mindennél pontosabbak, de másodlagosak. A férfibarátság: kétely, örökös párbeszéd és kétségbeesett, reményvesztett bizalom. A férfibarátság: különbség, külön-lét (hiszen csak hang, mely láthatatlan), szemben a szerelemmel, mely látvány mindenekelőtt, és amely mintha anyaméhben tanyázna: egység és mindenség – semmi se múljon el, ami van . . . A férfibarátság tehát: titok, nézeteltérés, félreértés, belső, elfojtott megbántottság *is*, mindennél érzékenyebb, sebezhető szellemtest. A férfibarátság nem menedék semmi elől. Törékeny apa, mint Babits. A férfibarátság: félelem, joggal, az árulástól, mert a férfibarátságban az árulás a legnagyobb csapás és lehetőség. Ha a szerelem „szélesebb a tenger vizénél", akkor a férfibarátság keskenyebb egy félhomályos sikátornál. Valahol Krakkó, Bécs, Pest, Prága, Pétervár *mélyén*. Mert nyugatabbra mintha Stendhallal kihalt volna ez a „műfaj", és *ezt* Flaubert-től lehet a legjobban megtudni. Talán azért veszett ki arrafelé, mert kiegyensúlyozott, feszültségmentes férfibarátság nem lehetséges: a férfibarátság szegénységgel, szabadságnélküliséggel és fojtott indulatokkal terhes – baloldali dolog (hogy mit értünk most ezen, s értünk-e valamit – hagyjuk talán). A *teher*, ami a férfibarátság, nem illeszthető bele tehát a tragikus és sors nélküli, nyugat-európai finomságba, a jól temperált hárításba. „Érezzük kellemesen magunkat és tiszteljük a másik ismeretlenségét" – erre (a semmire) nem épülhet férfibarátság, így tehát ez közép-kelet-európai ata-

vizmus marad, homályos „vieux jeu", provinciák fényűzése. *Itt lakott* Szederkényi Ervin.

A férfibarátság: *Bordal a Föld nyomorúságáról*, ez a kétségbeesetten szenvedélyes, kései nagy zene Mahler *Dal a Földről* című művéből, ez a kelet-közép-európai férfi-jammerolás, életerős kiszolgáltatottság a halálnak (Li Taj-po verseinek átköltött szövegére). A férfibarátság annak a tudása, hogy egyedül halunk meg (miként Ervin barátunk), *bármiként történjen is valójában.* Ahogyan Ottlik példálózik Jaks Kálmánnal arról, hogy nem segíthetünk egymáson véghelyzetekben. Vagy ahogyan Kosztolányi fejezi be egyik hagyatékban maradt, rejtélyes írását, *Az orosz* címűt: „Szegény, mégis egyedül halt meg."

A férfibarátság: szótlanság *és* motyogó töprengés. Kavics-csikorgás a talpad alatt, éles zörejek, megszakítások, rövid snittek (mint Schubert vonósötösében a Scherzóba ékelt, érthetetlenül lassú trió). *Elterelő séták.* Szaggatott felröhögések. Humoros fájdalom: „ismét jót mulattunk életünk egyszerű s felülmúlhatatlan rémségein". Minden világos, minek beszélni róla, lásd betűszavak, motyogások Ottliknál *és* az életben. *Semmi sem sikerül, mégis „minden megvan"; mindkettő igaz.* Szeredy és Bébé a Lukácsban 1957-ben. *Mindig akkor.*

Mindezek közhelyek, tudom. Azok a helyek tehát, ahol együtt vagyunk.

*Álarcosbál.* A Halálnapló 1-ben hosszabb bekezdés áll Verdiről és a kolónosi Rekviem életerejéről. 78-ban *(most* cseréljünk számot: 87), nyáron, a pécsi szabadtéri színpadon megnéztem Szederkényi Ervinnel a Rekviem *balettváltozatát.* Képzeljük el: a mű zenekari árokban szólt, zenekarral, szólistákkal és kórussal (összezsúfoltság, kánikula!), fenn a színpadon pedig *táncoltak.* Hozzá. Rá. „Neki" (ellene). Valahogy ebben a felfújt kisszerű ízléstelenségben kell élnünk, kellett neki is. Okosok közt bambának lenni, ehhez *naiv irónia* kell, annak a két szónak az összeegyeztetése, amelyek összeegyeztethetetlenek. Barátunk egyedül tudta összeegyeztetni mindazt, ami összeegyeztethetetlen, méghozzá teljes személyisége ízlésével, egységével és hitelével. És ezért érezhette az ember, hogy nem talál rá szavakat, nincs hang róla, hiszen van benne valami meghatározhatatlan, sőt „semmilyen" egyszerűség, rejtőző nagyvonalúság és féken tartott gyanakvás; *mint aki nem remél. Tehát* férfi volt.

„Ma már" anakronisztikus *társadalomtisztelet* volt benne. Egy szétesés közeli időben, egy kisszerűen ízléstelen és hatalommániás *balettváltozat* közben a *lent* hangzó művet játszotta, ami egyetlen szó: *engedelmesség* valami nagyobbnak, ha nincs is *az* már. Elfogadta és tisztelte „ezt az egészet", józan bizalomhiányát pedig „irreális" megbízhatósággal egyensúlyozta ki. Valaki itt *még egyszer, utoljára* tisztelte a tisztelhetetlent.

Egyszer azt mondta, talán a nyári Rekviem-őszvér után: „Szeretem az *operarészleteket.* Például az Álarcosbálból." Elég meghökkentően köznapi volt.* Próza, próza: hétfő, kedd, szerda (!) mindenek fölött és mindenen túl. Nem illett hozzá a vasárnap, talán nem is akarta. Mint minden igazi nagyvonalú: észrevétlen és váratlanul láthatatlan tudott maradni. Ahogy például hirtelen elhallgatott a folytonos rendelés, unszolás és latolgatás közben. És ugyanez a hétfői, keddi stb. ember valószínűleg nagyon szerette a színházat (operarész-

* Egyszer kikönyökölt a Széchenyi téri szerkesztőség első emeleti ablakából, mint egy őshonos *gondnok.* Tényleg, *talán* az volt . . .

leteket, Verdi), a „felfordulást", a „szép és zavaros" finálékat, szerette *volna* ezt az egész léhaságot, ezt a vasárnapinak álcázott csütörtököt.

Azonban semmi biztosat nem lehetett tudni róla: holott maga volt a biztonság. Rejtély volt, minden titokzatosság nélkül.

Zárkózottság és csend lakta őt, de nem a zord elhallgatás és nem a taktikus magában tartás csendje. Hiszen maga volt az érdeklődés, az irigység nélküliség és a részvét. Tehát a férfibarátság. Arcjátékához képest szűkszavú volt. Nem hitt a szövegszínházban, szerette az igazi színházat. „Ravasz" volt *és* tiszta – hogy csinálta?! Sokszor éreztem – vele –, hogy az én emberismeretem semmi. Nem *olyan* sokat beszélgettünk, inkább csak zavartan mosolyogtunk egymásra, hálás kutyaszemeket meresztgetve. „De hiszen minden világos, öregem" – parázslott csöndesen a tekintete. Nem kell *annyit* beszélni. *Mennyit? Mi mennyi, Ervin?*

*Puszta ország.* Mennyivel jobb ez a cím a magyar Eliotban, mint az, hogy Átokföldje. Sokszor ismételni ezt a váratlan-várt szókapcsolatot: puszta ország, puszta ország, puszta ország. Beteg leszel. Magadra maradsz. Meghalsz. Elfogy az élet belőled, körüled. „Kifelé" mész. Kívülről nézed. Látod a romlást, a leépülést és rombolást. De: látod. A szerelem pusztaságát, pusztulását is.

A puszta ország olyan, mint *Szigliget*, egy januári álomban. Szikrázó hidegben, a néptelen falu egyik magaslati pontján: a Petőfi utca és az Ady utca (zsákutca, ellenőrizhető) sarkára kitenni egy kerti széket, és hosszan elnézni ezt az egészet: a „tengert". Egészen addig, amíg a látvány föl nem fakad (mint egy hirtelen hajnali sírás), és a nézéstől káprázó szem határán, a nádasból lassan elő nem bújik egy *nagyobbacska* tigris, és talpait szétvetve a jégen, lustán a part felé nem fordul.

*

Az álom, hogy Szederkényi Ervin meghalt, igaznak *tűnik:* mondják, álmában érte a halál (talán egyetlen szerencséje az *életben?).* De mit álmodunk az utolsó pillanatban? Azt, hogy meghalunk?, egy részletét valamely, egész életünkben szokványosan visszatérő álmunknak – hogy üldöznek valami szörnyű labirintusban, vagy egy szűk folyosón, mely a luxusszálló alagsorában kanyarog, benne női parfüm és vér szaga, mocsok és testközel, jó és elviselhetetlen, itt is, ott is kísértő rémalakok – hogy nincs levegő, hogy nincs útelágazás, hogy *mi ez,* hogy *most,* hogy *ne!,* hogy nincs tovább, de hiszen *én* még érzem?

1987. február 21-én, szombaton, hajnali háromnegyed hatkor halt meg, az idei első hidegen ragyogó napsütés pillanatában, amikor a tigris, talpait szétvetve a jégen, lustán a part felé fordult, ötvennyolc nappal ötvenharmadik születésnapja előtt, mely az idén a feltámadás utáni napra, húsvét hétfőre fog esni, amikor hát *egyszerre:* vége mindennek *és* mégis minden visszatestesül, mert *látni a napon,* tavaly júniusban, a sikondai strandon, a fűben, az erős, barna férfitestet és az ironikusan hunyorgó tekintetet, amint nézi ezt a kínos lassúsággal átmelegedő és elforduló Földet, ezt a nyomorúságos, szikrázó finálét. *A végéről visszafelé* forgatni mindent, tekintetünket belefúrni a fogyó levegőbe, addig nézni, amíg visszafelé nem látunk.

Valaki lassan elhúz az arcom előtt egy vastag fekete paraszt-kendőt.

*1987. húsvét*

TAKÁCS ZSUZSA

# *Nincs zárt ajtó, lecsukott szem*

*Halottam mellé fektesselek, halott?*
*Lassan már otthonosabb nekem itt*
*köztetek, mint „amikor még éltem".*
*A jégvirág-mintásra nyomott síküveg*
*az olvadó tavaszban is tartja magát a fagyhoz.*
*Boldogan kószáltok a szabadban, de én*
*hiába nézek messze e szobából,*
*jég állja szemem útját, gyászollak*
*titeket, ti bátrak, újra-hódítók.*
*Nincs zárt ajtó, lecsukott szem,*
*éber vagy alvó, bárhol megjelentek;*
*álmunkban főként, de az üzletekben is,*
*az ünnepi tömegben, ilyenkor húsvét*
*táján.*
*Szorongva figyeltetek először,*
*és mikor észrevettünk, és meglódult szívünk,*
*arcot cseréltetek egy idegennel.*
*De most már szórakozottan nézelődtök,*
*mintha felejtenétek. „Kik voltak?",*
*kérdezitek a pénztár előtti sorban,*
*„Ki is volt?".*
*Ennyire megváltoztunk volna,*
*Egyetlen hónap telt el vagy évek?*
*Valaki más lépett helyünkre, és*
*nem szerettek már?*

NÁDAS PÉTER

# Jó, akkor emlékezni fogok

*„. . .az emberi lélek elé álmában léptek először a fenséges istenalakok. . .”*

Március negyedikének éjjelén, miután Ervin testvérünket a hidegen ragyogó ég alatt elbúcsúztattuk, s én úgy éreztem, hogy ő már e tiszteletére rendezett aktust megelőzve, készségesen el is ment; ennek az átvonatozott szerdának a csütörtökre virradó éjszakáján azt álmodtam hát, hogy erőszakosan leszakított fejemet az érdekes esetre való tekintettel összesereglett orvosi kar javaslatára, nem az eredeti helyére, mármint a nyakamra, hanem a bal karomra operálják vissza. Pontosan oda, ahová bánatában vagy fáradtságában szokta az ember a fejét hajtani, mert jó, védett helye van ott. Esetem állítólag csak így volt megoldható. Bár egyáltalán nem örültem annak, hogy ezentúl így kell majd élnem. Senki nem kérdezte erről a véleményemet, nem volt apelláta se.

Nem maradt más hátra, minthogy az eseményt a kedvezőbb oldaláról magyarázzam magamnak. Azzal vigasztalódtam, hogy eképpen az írásra való jobb kezem mégis sértetlen marad, s az önmagam iránt érzett elkerülhetetlen gyöngédségemet is ki tudom majd elégíteni, ha a bal karommal együtt, esetenként én magam illesztem vissza helyéről letépett fejem.

*„. . . legbensőbb lényünk, a mindannyiunkban közös alap és lényeg, mélységes kéjjel és örömteli kénytelenséggel álmodik.”*

Nem tehet mást, s ezért kíséri gyászát a kínos szégyenkezés, holott ez is a szükséges fölöslegességek közé tartozik. A halál az élettől csupán annyiban különbözhet, amennyiben ugyanannak a dolognak a másik oldala.

Operáció közben többször fölriadtam, majd visszamerültem a sorsom felől rendelkező kábulatba: folytatódhassék velem, aminek meg kell történnie. De mint annyiunknak és annyiszor, álmomban nekem is maradt egy nyitott szemem, mely józanon szemlélte a rám mért eseményeket.

Szürke, hideg, mégis lázasan kavargó, haragosra színeződött vattafelhők burkában látta véres, szétszabdalt, gézekbe tekert testemet.

Nem a testi valójában, hanem a lénye szerint érezte Ervint ebben a burokban időzni. És nem én éreztem hányódó testemben részvétet iránta, hanem ő volt részvéttel irántam, az immár test nélküli.

Nem lehetett másként, s jó volt, ha így volt. Mert józan szemem látta részvétében az enyhe gúnyt. Odaát is tudta, amit tudott, és mindenki más tudhat emitt: szenvedéseink, küszködésünk, fájdalmaink és bánatunk közepette nem szívesen ébredünk föl az iszonyat szépségéből a sivár valóra.

Ez a Szederkényi Ervin nevű irodalmi lapszerkesztő, testi valójában is így nézett sokunkra. Barázdált arcán igen óvatos, részvétteli figyelmet viselt és türelmetlenkedő, békétlenkedő, mindig tettre készen szúrós gúnyt a szemében, meg a szája körül. Részvétével a figyelmére bízottak kínjait figyelte, és az önsajnálat mulatságos játékait kísérte a gúnnyal. Megtehette.

Ez volt a titka. És sokunk számára lényének e kettőssége lett az élettteli csábítás. Nem holmi irodalmi adminisztrátor volt ő, hanem egy hol ingerlő, hol bosszantó, de mindig kétarcú igazság tudója. Talán nem is tudott semmi mást. Hol a nagyravágyásból táplálkozó önsajnálatot sértette halálra a gúnnyal, hol a részvéttel enyhítette azt a természetes kínt, amely a cselekvést kísérő kételyből táplálkozik. Így aztán nem a kezére bízott írásokból szerkesztette a lapját, hanem azokból az élő emberekből, akik hol megsértett önteltségüktől duzzogva, hol részvététől lecsillapulva önmagukat bízták a kezére. A gúny: távolság, és értéket csak távolságból lehet mérni. A figyelemnél pedig nincsen nagyobb csábítás. Verhettem fejemet a falba, mert megmért, és megint hagytam magam elcsábítani, mert figyelt.

Ez így volt. Azon a szerdáról csütörtökre virradó éjszakán azonban inkább arról szólt az álmom, hogy miként lesz. Úgy szólt róla a szürkén lázas burokból, ahogyan kell. A volt nélkül nem lehet meg a lesz.

Temetése rideg volt, hideg, tárgyiasan a legszükségesebbre szorítkozó, pedig ott voltunk sokan. Ahol nincsen kultusza a halálnak, ahol nem a sok ember óhatatlanul hamisan csengő éneke és idétlen imája emeli föl és viszi a vállán a halottat, ahol nincsenek lefedett szemű, fekete lovak, ahol nem cipelik át processzióban, dübörgő ágyútalpon vagy nyekergő gyászkocsin a kedves és elátkozott városon, ahol nem szól a lélekharang, ahol nem dörögnek az ágyúk vagy nem dörren a sortűz, mikor a koporsó fedelén fagyott göröngy dörög, ahol nem nyílik meg az ég a fájdalomtól és nem repednek szét a fekete kárpitok, ahol nincsen fáklya, a szél nem tépi a zászlót és nem veri a szemünkbe a kandeláberek méteres lángjait, ott az életnek nincsen kultusza. Szemfedője kirajzolta az alakját. Semmi más. Tudtuk, itt volt.

Nem mondott semmit.

És mégis válaszoltam, jó, akkor emlékezni fogok.

Hiányával szemtől-szembe állva, hozzá beszéltem és ennyit mondhattam magamnak. Ez volt az utolsó fölszólítása vagy megrendelése, s nem kevésbé testre szabott, mint mindaz, amit életében tett. Azt követelte, kérte, kényszerítette, sürgette, csábította, könyörögte ki belőled, amit te kértél volna egyedül magadtól. Azt tudta, amit te is tudtál, de így már ketten tudtátok és ez valami egészen más tudás.

A fejem le van tépve a helyéről. Miként emlékezhetne valaki tisztességesen, ha már a feje sincsen ott, ahol lennie kéne. De az orvosok éppen most varrják vissza a karomra. Majd védelmezhetem, babusgathatom. Az írásra való kezem végül is szerencsésen szabad marad. Ne változtasd meg élted, ilyesmi eszedbe ne jusson.

*„Azzá légy, ami vagy."*

Így aztán nyitottam egy füzetet. Spirál füzet, mások is írnak ilyenbe. Utolsó menedékemről, a képzeletemről kéne benne lemondanom. hogy eljuthassak

az emlékezésig. Már régen időszerű lemondani minden utolsó menedékről. Arról kéne lemondanom, ami miatt íróvá szerettem volna válni. Az emlékezés a képzeletet nem szíveli. Képzelet nélkül nem szép a mondat. Erről kéne az elkövetkezőkben lemondani. Ezeket a sorokat is ebbe a füzetbe írom. Ez nem ígéret és nem fogadalom. Semmi nem változott. Ha valaki a halálával áll a mondataid közé, akkor az nem több és nem kevesebb, mint mikor az életével állt oda. Jó, akkor emlékezni fogok. Ez egy mondat. Bizonyára annyi időt kapok, amennyit adni tudok.

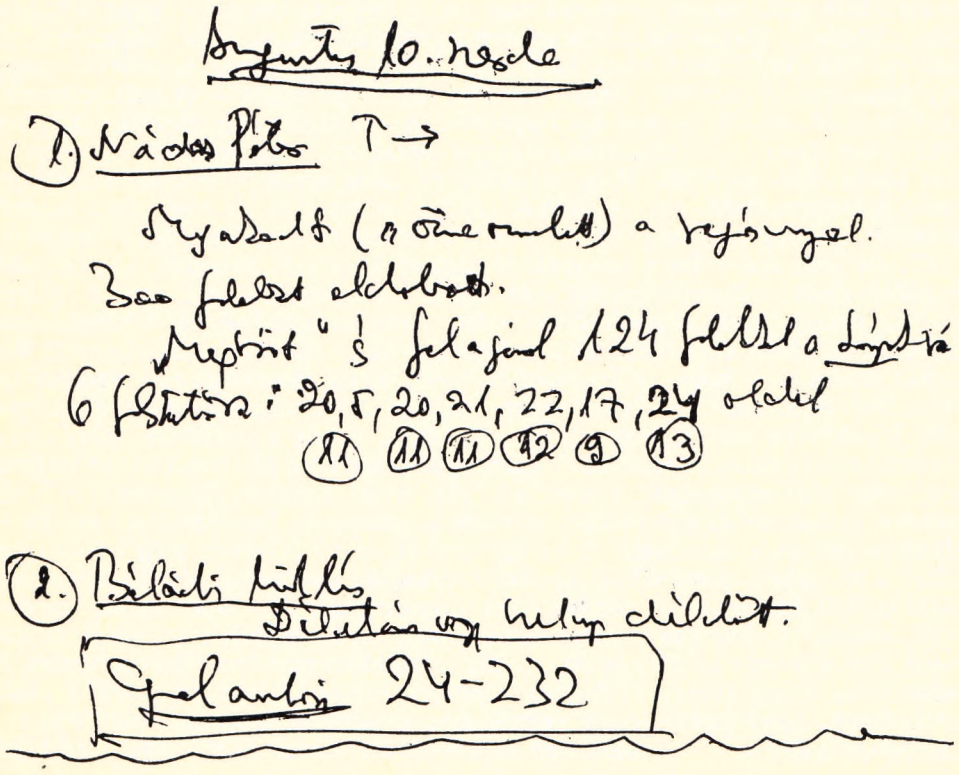

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ

# Kitekintés az univerzumra*

Mivel Hagelmayer úr, a Híd utcai Pfeffer és Tsa Italkimérés, vagy közismertebb nevén a „Pépfeffer" ilyentájt már mindenképpen ágyba kívánkozó tulajdonosa egyre szigorúbb tekintettel kezdte nézegetni az óráját – ami azt jelentette, hogy súlyos nyomatékot adva haragosan recsegő hangjának („Nyolckor fájront, uraim!") hamarosan el fogja zárni az egyik sarokban marasztalóan duruzsoló olajkályhát, lekapcsolja a villanyt és rájuk nyitva az ajtót a bekúszó jeges hideggel bírja távozásra nehezen mozduló vendégeit –, a kigombolt vagy vállra vetett bekecsek és pufajkák egymáshoz préselődött sűrűjében derűsen bámészkodó Valuskát egyáltalán nem érte váratlanul, amikor odaszóltak neki, és arra biztatták, ugyan „mutassa mán be, miképp is van az a dolog a fődel meg a hóddal", hiszen ezt tették tegnap is, meg azelőtt is, és ki tudja, hányadszor már az elmúlt évek alatt, ha a nagy hangon bejelentett zárórárol – még egy úgynevezett „utolsó fröccs" föltétlen szüksége miatt – el kellett terelni az álmosodó vendéglős makacs figyelmét. A számtalan ismétléstől valójában inkább amolyan gondűző látványossággá csiszolódott magyarázat – amúgy – már senkit sem érdekelt. Nem érdekelte az alvás élvezetét mindennél többre becsülő Hagelmayert, aki „a dolgok rendje" miatt már fél nyolc felé zárórát mondott, nehogy azt higgyék, őt „ezzel az ócska trükkel még bárki megetetheti", de nem érdekelte a környékről idejáró kocsisok, rakodók, szobafestők és pékek egykedvű gyülekezetét sem, csakhát megszokták már, mint a filléres Rizling pocsék ízeit, ragaszkodtak hozzá, akár karccal megjelölt korsóikhoz, amiként sürgősen elhallgattatták és letorkolták az időnként nekitüzesedő Valuskát is, ha az – hogy „a kozmosz lélegzetelállító tágassága felé vezesse tovább kedves barátait" – olykor megpróbált áttérni a naprendszerre, mert egészen bizonyosra vették, hogy új bor, új korsó, újféle szórakozás, mind-mind „rosszabb lesz csak, mint a régi", mert egyáltalán nem akartak itt már semmiféle kétes változatosságot, s mert a közös, néma tapasztalat, tudniillik hogy minden átalakítás és elmozdítás, minden kiigazítás és beavatkozás: romlás – általánosnak volt mondható. S ha így zajlott ez rendszerint, még inkább így álltak a dologhoz mostanában, amikor szorongó figyelmüket jónéhány magyarázat nélkül álló esemény mellett főként az errefelé december elején mégiscsak rendkívüli, húszfokos, dermesztő hideg, ez az egyetlen hópehely nélkül rájuk szakadó fagy kötötte le, amely oly mértékben mondott ellent a természet működéséről, egy évszak szabályos beköszöntéséről kialakult korábbi tapasztalataiknak, hogy kénytelenek voltak arra gyanakodni, valami körülöttük – „az égbe? a fődbe?" – gyökeresen megváltozott. Zavar és nyugtalanság közt,

* A szerző közlése: Ezt az írást személyesen akarta átadni a főszerkesztőnek. Mészöly Miklóstól tudta, hogy sietnie kell. Végül mégsem indult el Pécsre; félt, hogy az „indokolatlan" látogatás gyanút kelt a betegben.

amolyan ideges szomorúságban éltek hát hetek óta, s mert ma délután a kiragasztott plakátokról még annak is hírét vették, hogy a környező városokból és falvakból származó mendemondák miatt a szinte már általános balsejtelem övezte óriásbálna holnapra elkerülhetetlenül ideér, már akkor részegek voltak valamennyien (hisz: „Ki tudja azt, mi lesz ebből, ki tudja azt, mi készül itten . . .!"), amikor Valuska a maga örökös vándorlásának eme állomására a szokott időben megérkezett. Ő persze – noha tanácstalan képet vágva maga is gondterhelten csóválta meg a fejét, ha valahol megállították és odaszóltak neki (hogy: „Nem értem én, te János, nem értem én ezt az ítéletidőt . . ."), mint ahogy bámész érdeklődéssel végighallgatta azt is, amit itt a „Péfeffer"-ben az érthetetlen mód rejtélyes, veszedelmes hírű cirkusz helyi esélyeiről mondogattak egymásnak az emberek – mégsem bírt mindezeknek különösebb jelentőséget tulajdonítani, s így aztán a produkciójával szembeni közönyben tényleg az egyetlen volt, aki nem unta meg és nem szűnt meg lelkesedni érte, sőt: hogy újra meg újra megoszthatja élményeit a többiekkel, s velük együtt maga is átélheti ma „a természetnek ezt a szent pillanatát", annak már puszta lehetősége is lázas izgalommal töltötte el. Mit bánta ő most a fagytól szenvedő várost, mit érdekelte őt most, hogy „mikor esik már végre legalább a hó?", hisz azt remélte, ha majd minden változtatás nélkül előadott mutatványának rendesen a végére ér, akkor ez a lázas izgalom, a csupán pillanatokig tartó drámai csöndben ez a heves, feszítő érzés benne . . . egyszeriben . . . megint, mint eddig is, édes, tiszta, fölülmúlhatatlan örömmé lesz – olyannyira, hogy még a szokás szerint jutalmaként odanyújtott bor idegen íze sem tűnik majd bizonyára olyan kellemetlennek, a szódával hígított boré, amit egyébiránt – akár a pálinkát meg a sört – hosszú esztendők alatt sem sikerült megszeretnie, ugyanakkor azonban visszautasítania sem, mert ha elhárítja „kedvenc barátainak ezt az újra és újra, s nyilván ma is megnyilvánuló szeretetét", vagy nem leplezi eme viszolygását esetleg valami szirupos likőrrel (és bevallja végre, hogy valójában még mindig csak az édes szörpöket kedveli), tudta, Hagelmayer úr a „Péfeffer"-ben sokáig semmiképpen nem tűri meg. Márpedig ilyen jelentéktelen apróság miatt sem a vendéglős, sem a törzsvendégek könnyen elveszíthető bizalmát nem játszhatta el, minthogy ha este hat felé rajongva szeretett, híres pártfogójánál már végzett (akinek egyébként iránta tanúsított baráti érzelmei előtt nem csak a város polgárai, de ő maga is kissé értetlenül állt, ezért aztán a tőle telhető legnagyobb odaadással igyekezett meghálálni azt), ha tehát körülötte, Eszter úrnál, már mindent elrendezett és magára kellett hagyja, szüntelen körútja egyik állandó menedékeként ide tért be nap mint nap időtlen idők óta, épp dermedt érintetlensége folytán e számára oly bensőséges ivó biztonságos falai és „jóakaratú emberei" közé, s mert így aztán Hagelmayer úr Víztorony mögötti üzletét – mint olykor bevallotta a rezzenetlen arcú kocsmárosnak – már-már amolyan második otthonának tekintette, igazán nem csoda, ha ezt egy-egy pohárka likőr vagy bor miatt meg sem kísérelte kockára tenni. S amikor „másodikat" mondott, mondhatott volna akár „elsőt" is, mivelhogy azt a fesztelenséget és felszabadultságot, ami nagy gonddal ápolt idős barátja lefüggönyözött szobájának állandó félhomályából éppen az ő megszeppent, elfogódott tisztelete, az emberi közösségnek azt a családias melegét pedig, ami a Harrer úr hátsó kertjében lakásául szolgáló néhai mosókonyhából egymagára hagyatottsága miatt hiányzott, itt megtalálta, és csak itt találta meg, a „Péfeffer"-ben, ahol, úgy vélte, befogadták, s amiért mindössze annyit kellett megtegyen, hogy szerepének – újból és újból hibátlanul

megismételni, ha kérik, „az égitestek mozgásának egy rendkívüli eseményét" – hétről hétre maradéktalanul megfelel. Befogadták hát, s mégha az iránta tanúsított bizalom megalapozottságáról időről időre több mint szenvedélyes előadásaival meg is kellett győznie őket, az tagadhatatlan, hogy nyers évődésük ártalmatlan, készséges, egyetlen célpontjaként a többiekétől igencsak elütő „fizimiskája" ellenére a Hagelmayer-kocsma elválaszthatatlan tartozékának érezhette magát; mindamellett azonban közéjük tartozásának ez a folyamatos elismerése – ha táplálta is természetesen – egymaga ébren tartani nemigen tudta volna lelkesedéstől kissé szaggatott mozdulatainak és meg-megcsukló szavainak lobogó tüzét, mert erre valójában csak maga a „tárgy" volt képes, az a szüntelen és rendre valóra váló lehetőség, hogy az elfogyasztott boroktól bizonytalanul imbolygó, többnyire bambán maguk elé meredő kocsisok, rakodók, szobafestők és pékek – neki úgy tűnt: testvéries – közössége előtt pillanthat bele „A kozmosz monumentális nagyszerűségébe". Ha elhangzott a biztató szó, körülötte máris megszűnt az amúgy is csak homályosan érzékelt világ, nem tudta már, hol van és kik között, mint aki egyetlen varázsütésre mesebeli térbe lendül hirtelen; ami földi volt, azt ilyenkor azonnal elveszítette szem elől, minden súly, szín, forma egyszeriben feloldódott egy végleges könnyűségben, mintegy elpárolgott maga a „Péfeffer" is, s úgy tűnt neki, ez a testvéries közösség ott áll már Isten szabad ege alatt, s tekintetét ebbe a „nagyszerűségbe tartja". Kár volna tagadni persze, hogy erről az utóbbiról aztán végképp szó sem lehetett, hiszen ez a „testvéries közösség" meglehetős csökönyösséggel még mindig a „Péfeffer"-ben vesztegelt, s esze ágában nem lévén efféle különös kalandba bocsátkozni, egyelőre annak sem igen adta jelét, hogy az ekkor már semerre sem szóródó figyelmet Valuskára irányító magányos felszólításnak (miszerint: „Nézzék mán! A János megin bemutassa!") valamelyest is engedelmeskedni fog. Néhányukat, akiket a kályha melletti sarokban, a fogas alatt vagy a pultra dőlve terített le hirtelen az álom, ahogy mondani szokás, ágyúszóval sem lehetett volna már életre kelteni, de megérteni azok is csak igen lassan voltak képesek, miről van szó, akik jónéhány perce elveszítvén már a holnapra várt szörnyetegről egész este zajló beszélgetés fonalát, üveges szemekkel talpon maradtak, noha kétségtelen volt, hogy (tekintettel az egyre csak az óráját nézegető morcos kocsmárosra) leterítettek és talpon maradottak, mind-mind teljesen és maradéktalanul egyetértenek magukban a dologgal, még akkor is, ha ennek csupán egyikük – egy szederjes képű péksegéd – bírt egyetlen éles fejbólintással kifejezést adni. Valuska természetesen az ilymódon beállt egyértelmű csöndben már a készülődő figyelem határozott jelét látta, s annak a tetőtől talpig mészfoltos szobafestőnek a segítségével, aki az imént a javaslatot tette, ragyogó szemmel s a földi eligazodás szinte öntudatlan maradékával kezdett helyet csinálni magának a sűrű cigarettafüstben úszó vendéglő közepén: a két mellmagas állópultot, ami mindenképpen útban volt, hátrébb tolták, s mikor alkalmi segítőtársának erőteljes biztatása, hogy „ugyan hátráljanak mán egy kicsit a falho", a korsóikba kapaszkodó emberek gépies ellenállása miatt hiábavalónak bizonyult, végül ugyanezt kellett tegyék velük is, akik némi elevenséget aztán már csak akkor mutattak, midőn a csoszogás és a kényszerű hátrálás okozta kisebbfajta zűrzavar elültével az eképpen szabaddá tett térbe lépő s valamelyest még lámpalázas Valuska választása a festőn kívül – merthogy ők álltak hozzá a legközelebb – egy hórihorgas, kancsal kocsisra és az itt csak „Szergej"-nek nevezett, nagydarab szállítómunkásra esett. A még meglepően élénk szobafestő alkalmasságához és hajlandó-

ságához, mint ezt az előkészületekben tanúsított ügyessége már megmutatta, nem is fért semmi kétség, ám a másik kettőről aligha lehetett ugyanezt állítani, hisz túl azon, hogy egyelőre, jól láthatóan, a leghalványabb fogalmuk sem volt arról, mi megy itt végbe és mit lökdösődnek itt velük hirtelen, az egymást megtartó tömeg korábbi támasztó erejétől egyszeriben megfosztva meglehetősen kedvetlenül s minden értelem nélkül bámultak maguk elé a kocsma közepén, és ahelyett, hogy odafigyeltek volna Valuska általános bevezető szavaira, nem az ezekből sugárzó – számukra amúgy is követhetetlen – izzó elragadtatással, hanem egy ernyedő, le-lecsukódó szemhéjaikra nehezedő nyomással próbáltak megküzdeni, mert az eképpen még csak pillanatokra, de egyre gyakrabban rájuk boruló éjszakában oly veszedelmes szédülés fogta el mindkettejüket, amelynek örvénylő zűrzavara az általuk megszemélyesítendő égitestek lenyűgöző keringéséhez méltónak éppenséggel nemigen volt mondható. De Valuskának, ahogy most befejezte szokásos, zaklatottan költői prológusát „az ember alázatos szerepéről a világegyetemben" és imbolygó segítőtársaihoz lépett, mindez igazán nem okozott különösebb gondot, amiként őket, hármójukat sem igen látta már, ellentétben ugyanis „kedves barátaival", akiknek alvó képzelete e három kiválasztott nélkül nehezen mozdult volna meg (ha megmozdult egyáltalán), neki semmi sem kellett az elrugaszkodáshoz, sőt, elrugaszkodnia sem kellett nagyon, hogy innét, egy picike földi település emésztő szárazságából máris „az Ég mérhetetlen óceánjára" ússzon át, hisz gondolatban és képzeletben, melyek benne sohasem váltak széjjel, idestova már harminckét esztendeje itt hajózott a csillagos mennyezet varázsos csöndjének habjai között. Jószerivel nem volt semmije – egész vagyona egy postáskabátból meg a hozzá tartozó vállszíjas táskából, sapkából, bakancsból állt –, így hát e határtalan kupola szédítő távolságaihoz mérhette mindenét, s míg ott, abban a beláthatatlan, óriási térben otthonosan és szabadon közlekedhetett, emitt lent, ennek „az emésztő szárazságnak" amazzal összevethetetlen szűkösségében épp szabadságának foglyaként nem lelte helyét, s vetette ragyogó szemeit a számára oly barátságos és jóindulatú, noha sötét és elbutult arcokra – mint most is, hogy a jólismert szerepeket kiosztandó megállt a langaléta kocsis előtt. „Maga a Nap" – mondta neki halkan, a füléhez hajolva, s meg sem fordult benne, hogy annak egyáltalán nincsen ínyére, amiért összetévesztik valakivel, éppen őt, „Ka-to-na Pétert", aki ráadásul e sértés ellen – le-lecsukódó szemhéjával s a fenyegető éjszakával lévén elfoglalva – még tiltakozni sem bír. „Maga a Hold" – fordult aztán Valuska hátra, a megtermett rakodóhoz, aki erre – mintegy jelezve, hogy „részéről egyre megy" – óvatlanul megrántotta a vállát, majd azonnal makacs kísérletekbe kezdett, hogy heves, körkörös, kaszáló karcsapásokkal visszanyerje a meggondolatlan mozdulattól elveszített egyensúlyát. „Én meg a főd, ha nem tévedek" – bólogatott előzékenyen Valuska felé a szobafestő, aztán megragadva a görcsösen kalimpáló „Szergej"-t, odaállította a kör közepére, szembefordította a kíméletlen alkonyat támadásaitól egészen elkomorodott kocsissal, s készségesen, mint aki tudja a dolgát, mögéjük lépett. S míg Hagelmayer úr, teljes takarásban a négyőjüket gyűrűként körbefogó emberektől, tüntetően ásítozva, majd zajos pohár- és rekeszcsapkodással az idő szakadatlan múlására figyelmeztette a pultnak ezúttal hátat fordító vendégeit, Valuska világos és mindenki számára érthető magyarázatot ígért, mint mondta, egy rést, amelyen át „mi, egyszerű emberek is megérthetünk valamit a halhatatlanságból", s ehhez mindössze annyit kért, lépjenek ki vele most egy határtalan térbe, ahol „az állandóság, a béke és a tágas-

ságot hordozó üresség az úr", s képzeljék el, hogy itt, e felfoghatatlan, végtelen, zengő csendben áthatolhatatlan sötétség van mindenütt. A „Péfeffer" közönségét az unalomig ismert szavaknak ez a sugárzó fennköltsége – ellentétben a régi időkkel, midőn még harsány röhögés fogadta volna a dolgot – mára már tökéletesen hidegen hagyta, mindamellett korántsem esett különösebben nehezünkre, hogy eme felszólításnak maradéktalanul eleget tegyenek, hisz – mi tagadás – egyelőre mást se nagyon láttak maguk körül, mint teljes és „áthatolhatatlan" sötétséget; ami azonban megszokott szórakozásukat illeti, az ezúttal sem maradt el, mert azt még sajnálatos állapotuk dacára sem tudták néhány derűs horkantás nélkül megállni, mikor Valuska szavaiból tudomásul kellett vegyék, hogy ebben „a végtelen éjszakában" a bortól teljesen eltompult kancsal kocsis „minden élet és melegség forrása, vagy más szavakkal, a fény". Mondani sem kell talán, hogy a kozmosz mérhetetlen tágasságával szemben itt meglehetős helyszűke volt, így amikor arra került a sor, hogy beinduljon végre az égi mozgás, Valuska eleve lemondott a valósághű szemléltetés maximumáról, s meg sem kísérelve keringésre bírni a kör közepén lehorgasztott fejjel álló, csüggedt és magatehetetlen kocsist, szokásos instrukcióival most csupán „Szergej"-t s az egyre felvillanyozottabb szobafestőt látta el. Ám kezdetben még így sem ment minden olajozottan: ellentétben ugyanis a hamiskásan az éledező nézőkre vigyorgó Földdel, aki a kettős forgás nehéz műveletét önmaga s a hórihorgas Nap körül akrobatákat megszégyenítő ügyességgel és könnyedséggel oldotta meg, a Hold már Valuska első finom taszítására eldőlt, mintha fájdalmas hír taglózta volna le, s mert minden jószándékú körültekintés ellenére a további kísérleteknek is az lett a szomorú eredménye, hogy újra és újra talpra kellett állítani, a lelkesen ide-oda szaladgáló s átszellemült magyarázatában („Itt . . . most . . . még csak az általános . . . mozgást . . . fogjuk tapasztalni . . .") minduntalan megakadó Valuska is belátta, talán mégiscsak jobb lesz, ha a túlságosan rossz bőrben lévő rakodó helyett valamelyest alkalmasabb segítőtárs után néz. Ekkor azonban a publikum növekvő derűje közepette a Hold váratlanul megemberelte magát, s mintha csak szervei szörnyű szédülésének hatásos gyógyszerét találta volna meg, zömök lábait félfordulatonként éles szögben kitámasztva elszántan – noha az eredetileg megadott iránnyal ellentétesen – keringeni kezdett, s olyannyira helyrejött, hogy nemcsak ebben a – leginkább még a népszerű csárdás lépéseire emlékeztető – bolygómozgásban bizonyult a továbbiakban kitartónak, de bizonyos mértékig még („. . . haméjszeh . . . fehtöh . . . kitrekerm . . . nyahtoh . . .") beszédkészségét is sikerült visszanyernie. Együtt volt hát végre minden, s Valuska – miután verejtékező homlokát törölgetve félreállt egy percre, hogy még véletlenül se takarja el senki elől a látványt, s kivétel nélkül mindenkinek módja legyen zavartalanul elgyönyörködni a Föld, a Hold s a Nap ilymódon sikeresen megszervezett működésének isteni összhangjában – most már a tárgyra tért; sapkáját egy pillanatra felemelve hátrasimította szemébe lógó haját, egy heves kézmozdulattal ismét magára irányította a körbenállók – érzése szerint – ekkor már feszült figyelmét, s belső tűztől kipirult arcát mintegy az Égre emelte. „Kezdetben szinte . . . észre sem vesszük, milyen rendkívüli események szemtanúi vagyunk . . . – szólalt meg egészen halkan, s a suttogóra fogott hangra, a később majd annál viharosabb röhögés reményében, egycsapásra teljes csönd lett az ivóban. – A Nap ragyogó fénye . . . – intett széles mozdulattal a rászakadó sötétség ellen fogcsikorgatva küzdő kocsisról a körülötte önfeledten köröző szobafestőre – meleggel és . . . világossággal árasztja el a

Föld . . . feléje forduló oldalát. – Szelíden megállapította a kaján képpel a nézőkre kacsintgató Földet, szembefordította a Nappal, aztán mögé lépett, hátulról ránehezedett, szinte átölelte, s válla fölött áthajolva – mintha ő maga csupán a többiek médiuma lenne, amolyan kizárólagos tekintet – az úgymond „szembe vakító fényben" hunyorogva az imbolygó kocsisra nézett. – Állunk ebben a . . . tündöklésben. Aztán hirtelen . . . csak annyit látunk, hogy a Hold korongja . . . – kapta el s tolta a Nap meg a Föld közé az addig konok csárdásléptekkel a festő körül forgó „Szergej"-t – . . . hogy a Hold korongja . . . egy horpadást . . . egy sötét horpadást alkot a Nap lángoló gömbjén . . . Ez a sötét horpadás egyre nő . . . Látják? . . . – nyúlt ki újra a festő mögül s tolta meg finoman az ettől végképp haragra gerjedő, de tehetetlen rakodót – . . . így aztán . . . látják? . . . nemsokára, ahogy a Hold mind jobban eltakarja . . . a Napból már csak egy keskeny . . . vakító . . . sarlót . . . látunk az égen. És a következő pillanatban – súgta most örömtől és izgalomtól elfúló hangon Valuska, s tekintetét ide-oda futtatta az egyvonalban álló kocsis, szobafestő és rakodó között – . . . mondjuk, déli egy óra van . . . egyszeriben drámai fordulat tanúi leszünk . . . Mert . . . váratlanul . . . néhány perc alatt . . . körülöttünk lehűl a levegő . . . érzik? . . . beborul az ég, és . . . aztán egészen elsötétedik! A házőrző kutyák felvonyítanak! A nyúl riadtan meglapul! A szarvascsorda rémült futásba kezd! S ebben a félelmetes és érthetetlen alkonyatban. . . még a madarak is („A madarak!" – kiáltotta Valuska, és átélt döbbenetében magasba emelte kezeit, amitől postáskabátjának bő szárnyai mint a denevérszárnyak lendültek rögtön széjjel) . . . még a madarak is megzavarodnak, és a fészkükre szállnak! . . . És . . . csend lesz. És . . . elnémul minden élő. És . . . nekünk is percekig a torkunkra forr a szó . . . Megindulnak a hegyek? Ránk dől . . . az ég? A föld beomlik alattunk? Nem tudjuk. Bekövetkezett a teljes napfogyatkozás." Az utolsó mondatoknak – jóllehet ezeket is, akárcsak a korábbiakat, évek óta ugyanazzal a prófétikus átszellemültséggel, ugyanabban a sorrendben, és anélkül adta elő, hogy akár egyetlen hangsúllyal is eltért volna a megszokottól (s így nem is lehetett bennük voltaképpen már semmi meglepő), e különös erejű szavaknak tehát, s ahogy elhangzásuk után csapzottan és kimerülten, a válláról folyton lecsúszó postástáska szíját igazgatva, derűsen mosolygó arccal rájuk nézett, nos, mindennek ezúttal is volt valamelyes kiszámíthatatlan, némiképp zavarbaejtő hatása a jelenlévőkre, mert vagy egy fél percig egyetlen pisszenés sem hallatszott a zsúfolt kocsmában, s a kétségkívül magára talált, ám most újra elbizonytalanodott, s épp ezért megintcsak tompa ürességgel Valuskára meredő törzsközönség meglehetős tanácstalanságban mintegy megtorpant saját kedélyes befejezésre vágyó indulatai előtt, mintha mégiscsak lett volna abban számukra valami határozottan nyugtalanító, hogy míg „félnótás Jánosuk" visszatérni ebbe „az emésztő szárazságba" azért nem bír, mert amazt, „az égi óceánt" sohasem hagyta el, addig ők, csiszolt korsóik fénytörésében megannyi sivatagi hal, mindvégig ki sem mozdultak innen.

Egy pillanatra: túl szűk lett az ivó?
Vagy: túl bő a világ?
Hiába hallatták már számtalanszor
ezeket a szavakat,
az „elsötétedő ég",
a „beomló föld"
s a „fészkükre szálló madarak"

vad kolompolása
megintcsak egyszer
enyhített volna bennük valamit,
aminek égő viszketéséről
tudomásuk eddig nem is lehetett?

Aligha; inkább csak, ahogy mondani szokás, egy szemrebbenésnyi időre „nyitva felejtették az ajtót", vagy csupán – éppen arra várva – valahogy elnézték a végét, mindenesetre, mikor már túlságosan hosszúra nyúlt a „Péfeffer"-re nehezedő szótlanság, egyszeriben magukhoz tértek valamennyien, s amiként lágyan ívelő madárröptét figyelve a már-már röpülésre gondoló józanodik ki hirtelen, ha ismét visszatalál gyökeres lépteihez a földön, úgy söpörte el ezt az amúgy is meghatározhatatlan, formátlan, homályos és elvillanó érzést a lassan úszó cigarettafüstre, a fölöttük lengő bádogcsillárra, a kezeikben szorongatott üres boroskorsókra meg a pult mögött már a kabátját gombolgató, megingathatatlan Hagelmayerre való gyors ráébredés. A fölcsapó zsivajban, ahogy gúnyos ovációval közrefogták és vállon veregették a büszkeségtől sugárzó szobafestőt meg a két, most már végképp semmit sem értő, összezavarodott égitestet, Valuska megkapta a borát, és egy pillanat alatt magára maradt. Félszegen félrehúzódott a tolongó bekecsek és pufajkák bokráról a pult mellett egy levegősebb sarokba, s mert a többiekre ma sem számíthatott, megintcsak ő volt az egyetlen, aki hűséges, elragadtatott megfigyelőként tovább követte a három bolygó találkozásának lélegzetelállító történetét, hogy azután a felidézett látvány s a számára kitörő ujjongást jelentő lárma bőséges örömétől mámorosan, egyszál egyedül kövesse útján a Holdat, amint az lassan kiúszik a Nap izzó gömbjének túlsó oldalánál . . . mert látni akarta, és látta is a földre visszatérő világosságot, érezni akarta, és érezte is az újra áradó meleget, s mert át akarta élni, amiként át is élte azt a mély megindultságot, amikor az ember megérti, hogy egy ijesztő, jeges, ítélő sötétség keltette félelem nyomasztó súlya alól mégis fölszabadult. Elmondani mindezt, vagy akár csak beszélni erről azonban ezúttal sem volt kinek, a publikum ugyanis – szokásához híven – tovább már nem lévén kíváncsi „az üres dumára", a maga részéről a kísérteties alkonyat beálltával befejezettnek tekintette az előadást, s a kocsmárost kezdte ostromolni az utolsó fröccsökért. Visszatérő világosság? Áradó meleg? Megindultság és fölszabadulás? Itt már – mintha csak követte volna Valuska gondolatmenetét – Hagelmayer sem tudta megállni, hogy akaratlanul is ráhibázva bele ne avatkozzon: kitöltve a „legvégső eresztést" lekapcsolta a villanyt, rájuk nyitotta az ajtót, majd minden különösebb megindultság nélkül („Kifelé, szeszkazánok, kifelé!") álmosan pislogva orditani kezdett. Nem volt mit tenni többé, bele kellett törődjenek, hogy mára tényleg vége van, ki vannak rúgva, mindenki mehet, ahová akar. Szótlanul megindultak hát kifelé, s noha a többség odakint már nem mutatott semmiféle hajlandóságot a további szórakozásra, ezúttal is akadtak egy páran, akik – mikor Valuska barátságosan elbúcsúzott szeretett társaitól a „Péfeffer" előtt (már persze akitől lehetett, mert néhányan, főként a felébresztett és kituszkolt alvók, a jéghideg levegőre érve azonnal hányni kezdtek a kocsmafalnál) – ma is úgy néztek távolodó alakja után, mint tegnap meg azelőtt s ki tudja, hányadszor már az elmúlt évek alatt, ha boldogságtól sugárzó arccal és ragyogó szemekkel ott hagyta őket az ivónál, s jellegzetes, görnyedt tartással, előredőlve, lehajtott fejjel és apró, már-már futó lépteivel („. . . .mint akinek még sürgős dolga van . . .") nekieredt a néptelen utcának – tudniillik a markukba

vihorászva, aztán, hogy elkanyarodott a Víztoronynál, harsány, egészséges röhögéssel, hisz rajta kívül máson eltréfálkozniuk, különösen mostanában, hogy kocsis, rakodó, szobafestő és pék, mind-mind úgy érezte, mintha... „megát vóna az élet...", nemigen lehetett, ő meg, Valuska, ahogy mondogatták, „ingyen vót", s már csak mulatságos külsejével is – folyton csillogó őzikeszemeivel, színében és méreteiben is sárgarépára emlékeztető orrával, elválaszthatatlan postástáskájával meg vézna testén azzal a lehetetlen, bokáig érő kabáttal – furcsa mód valahogy megunhatatlannak, s így ritka jókedvük kiapadhatatlan forrásának bizonyult. És azok ott, a „Péfeffer" előtt, nem is tévedtek igazán, mert Valuskának valóban „sürgős dóga vót". Amiként kissé zavartan maga magyarázta el, ha olykor az évődve utána kiáltott kérdésre válaszolt, „még lefekvés előtt végig kellett fusson" ugyanis a néhány napja, ilyentájt, nyolc körül már kikapcsolt, hisz fölöslegessé vált utcai lámpák erdején, szét kellett nézzen a dermedt csendbe fagyott városban a Szent József temetőtől a Szent Háromság temetőig, be kellett járja a Bárdos-mocsártól a vasútállomásig a kihalt utcákat, és körbe kellett talpalnia a Vármegyei Közkórház, a Törvényszéki Palota (és börtön), meg persze a Vár és az Almássy kastély hatalmas, roskadozó, helyreállíthatatlan, s épp ezért évtizedenként egyszer újramázolt épületét. Hogy mivégre mindez és mi célja ezzel, pontosan nem tudta senki, s a homályt az sem oszlatta el, mikor – néha, egy-egy polgár kitartó faggatására – hirtelen elvörösödve közölte: őt „sajnos, egy amolyan állandó, belső megbízás hajtja"; holott nem jelentett ez valójában egyebet, mint hogy nem lévén képes (s így hajlandó sem) különválasztani magában „a Harrer úr kertjében lakásul szolgáló hajdani mosókonyhát" a helybéliek otthonaitól, a Hírlapkézbesítő Irodát a „Péfeffer"-től, a vasúti elosztót az utcáktól meg az aprócska parkoktól, nem tudván tehát lényeges és elhárithatatlan különbséget találni az ő és a mások élete között, a szó legszorosabb értelmében az egész várost lakta a nagyváradi úttól a Tejporgyárig, az egész várost – amit ezért, miként birtokát a gazda, napról napra be kellett járjon, s ahol így, félnótás hírének biztos oltalmában, mindenre kiterjedő feltétlen bizalma s „a kozmosz roppant szabadságához" szokott csillapíthatatlan képzelete miatt – akár valami csöppnyi fészekben – szinte már vakon közlekedett közel harminckét éve, vakon és fáradhatatlanul. S mert így egész élete voltaképpen egyetlen véget nem érő körút volt nappalainak és éjszakáinak bensőséges helyszínei között, amikor azt mondta, „még lefekvés előtt", meg hogy „végig kell fusson", kissé leegyszerűsítve fejezte ki a dolgot, mivel aludni egyrészt csak pirkadat előtt aludt néhány órát (akkor is félig szinte ébren, ruhástól, úgyhogy „lefekvésről" a szó hagyományos értelmében beszélni nem is igen lehetett), másrészt pedig – ami ezt a különös futást illeti – vagy húsz éve már úgyszólván mást se tett, mint keresztül-kasul száguldott a városon, ahol Eszter úr lefüggönyözött szobája, az Iroda, az Elosztó, a Komló (ahonnan beteg barátjának az ebédet hordta), vagy maga a Víztorony mögötti ívó inkább érintő pontja, mintsem valódi állomása volt ennek az örökös száguldásnak. Mindez ugyanakkor, ez a szakadatlan talpalás – amely a dolgok természeténél fogva önmagában is elég volt ahhoz, hogy a helybéliek ne mint közéjük valóra, hanem, finoman szólva, mint a városkép egy meghatározó színfoltjára gondoljanak rá – nem jelentett valami állandó, féltő és makacs szemügyrevételt, még kevésbé valamely bolondos felvigyázást, noha az egyszerűség kedvéért, vagy egy ősi beidegzettség nyomására meglehetősen sokan vélekedtek így, ha szóba került. Valuska ugyanis egyáltalán nem „látta" a várost, mert

megszokta, hogy csupán a földet nézze a lába előtt, ha már nem nézheti folyton a mennybolt szédítő kupoláját. Félretaposott bakancsában, súlyos szolgálati kabátjában, fején a címeres-ellenzős sapkával, oldalán a szinte már odanőtt csatos bőrtáskával, görnyedt háttal, a maga összetéveszthetetlen, sajátosan kacsázó lépteivel végeérhetetlenül rótta köreit szülőhelyének pusztuló épületei közt, de látni – csak a földet látta, azaz a járdák, az aszfaltutak, a macskakövek s a városszéli taposott gyalogösvények egyenesét és kanyarait, s míg itt az emelkedőket és a lejtőket, a repedéseket és a foghíjakat senki nem ismerhette nála jobban (behunyt szemmel, pusztán a talpát érő súrlásból meg tudta volna állapítani, hol jár), addig a vele együtt öregedő házfalak, kerítések, kapuk, ereszek meg ablakok apró részleteiről semmit sem tudott, egész egyszerűen azért, mert a kép, mely ezekről benne élt, nem bírta volna el a legkisebb módosítást sem, így hát csak lényegük szerint vett róluk tudomást (tudniillik hogy minden megvan), amiként magáról az országról, az egybemosódó évszakokról s a körülötte élő emberekről is. Már első emlékeiben – körülbelül abból az időből, amikor apját eltemették – ugyanezeket az utcákat járta (megintcsak: lényegében, hisz először csupán a Maróthy-térnek azt a vidékét, ameddig egy hatesztendős gyerek a szülői házból kimerészkedhetett), s az igazat megvallva akkori s mai önmagát nemhogy szakadék, de még csak érzékelhető határ sem igen választotta ketté, hisz azóta is, attól a perctől fogva (talán épp a temetésről hazajövet?), hogy értőn első ízben pillantotta meg, ugyanaz tartotta fogva, a csillagos ég, azok a pislákoló fények az irdatlan meszszeségben. Megnőtt, lesoványodott, haja oldalt, a halántékánál már őszülni kezdett, ám ahogy akkoriban, úgy ma sem tudott mit kezdeni azzal a segítő léptékkel, mellyel eligazodhatott volna itt, és nem tanulta meg, azóta sem, miképp is lehetne fölcserélni a teljes egyetem oszthatatlan folyamatát, melynek része volt (amúgy maga is röppenő része), a múlás, tehát az eljövetel bölcs érzékenységével. Indulat és személyes részvétel nélkül, némiképp szomorú értetlenséggel állt a körülötte lassan csordogáló emberi események között, és minden erőfeszítése hiábavalónak bizonyult, hogy megértse s átélje végre, mit is akarnak pontosan egymástól „szeretett barátai", mert a nagyobb egész puszta, ámuló tudata mintegy kirekesztette őt a földi tájékozódásból, és lényét (anyjának azóta persze már kihevert szégyenére és a helybéliek legnagyobb derültségére) egy örökös, sérthetetlen, áttetsző pillanat szétpattinthatatlan buborékába zárta. Ment, talpalt, száguldott „vakon és fáradhatatlanul", lelkében – mint nem minden gúny nélkül nagy barátja mondogatta – „személyes kozmoszának gyógyíthatatlan szépségével" (fölötte évtizedek óta ugyanaz az ég, lába alatt évtizedek óta a járdák és ösvények alig-alig változó útvonala), s ha volt egyáltalán életének valamiféle története, úgy az csak egyre mélyebb és mélyebb körútjaié lehetett, ahogy a Maróthy-tér közvetlen közeléből harminckét éves korára a város egészének birtokába jutott, mert amúgy ma is meghökkentően ugyanaz maradt, mint volt gyermekkorában, s amiként sorsáról nem állítható, aképpen gondolatai sem mentek át semmiféle lényeges változáson, minthogy az ámulatnak – tartson akár harminc éven át – nincsen története. Ugyanakkor azonban tévedés lenne azt hinni (ahogy példának okáért hitték ezt most is a „Péfeffer"-beliek a háta mögött), hogy mit sem vett észre abból, ami körülötte történt, hogy fogalma sem volt róla, miféle félnótás hírében áll, s főként hogy még csak nem is érzékelte azt a kajánul összekacsintó közfigyelmet, amelyben élnie – a maga módján – megadatott. Nagyonis tisztában volt ugyanis mindezzel, s ha a kocsmában vagy az utcákon, a Komlóban

vagy az Elosztóban éteri szárnyalásaiból hirtelen arra ocsúdott, hogy valaki vigyorogva és harsányan rákiált („Na, oszt, te János, a kozmoszba meg mi van?"), a gúnyos hangsúly mélyén a természetes jóindulat kétségtelen nyomaira lelve – mint akit megintcsak egyszer rajtakaptak, hogy valójában „nem a földön él" – pironkodva lesütötte a szemét, és fátyolos fejhangján zavartan dadogott valamit az orra alá. Mert: maga is belátta, hogy őt aztán, pedig oly nagy gyönyörűség akár csak rágondolni is –, „az univerzum királyi nyugalmának" talán még puszta látványa sem illeti meg, s örökös elrugaszkodásai közben (amire csupán egyetlen mentsége volt, az, hogy ezt a kevéske tudását is, mint „minden egyebét", a gyakran oly levert Eszter úrral s „Péfeffer"-beli társaival próbálta megosztani) bizony joggal ébresztik rá arra, vajon figyelmét nem kellene-e a világegyetem rejtélyes derűje helyett inkább a maga siralmas lénye, a maga szánalmas haszontalansága felé fordítania. Nemcsak hogy megértette a köz visszavonhatatlan ítéletét, hanem – s ez nem volt titok – messzemenően egyet is értett ebben az emberekkel, több ízben kijelentvén ugyanis, hogy ő „egy valódi bolond", akinek eszébe sem jut tiltakozni azellen, ami nyilvánvaló, s aki jól tudja, mekkora hálával tartozik városának, amiért „nem csukják oda, ahova való", és eltűrik, hogy minden töredelmes belátása ellenére sem képes „levenni a szemét arról, amit az Isten örök időkre megalkotott". Hogy aztán e belátásban mennyi volt a valódi töredelem, azt Valuska sohasem árulta el, mindenesetre oly gyakran meglehetős gúnnyal emlegetett „ragyogó szemeit" tényleg nem bírta levenni az égről. Ez utóbbit persze nem kellett és nem is lehetett egészen szó szerint érteni, márcsak amiatt sem, mert „Isten eme örök időkre megalkotott" hibátlan művét – legalábbis itt, a Kárpátok védett öblében – majdhogynem örökösen hol sűrű pára, hol nyálkás köd, hol pedig áthatolhatatlan felhő takarta el, így azután ő maga is a rövid és egyre rövidebb, már-már észrevétlen gyorsasággal kihunyó nyarak soványka emlékeiből élt, hogy (megintcsak Eszter úr utánozhatatlan szófűzésével) „röpke látványát a kitisztuló mindenségnek", a szinte azonnal, egy újabb évre elboruló ég alatt, járdák repedéseibe és foghíjaiba merülve, lehajtott fejjel, boldogan idézze fel. Amit látott, az nagyszerűségénél fogva mindegyre összeroppantotta és azonnal újra is építette őt, s noha beszélni másról nem tudott, hisz úgy vélte, „mindenki érdekelve van", annak a néhány szónak sohasem volt a birtokában, amivel megközelítően kifejezhette volna, mit is lát tehát pontosan. Amikor azt állította, semmit sem tud az univerzumról, nem hittek neki, és nem is értették, mit akar ezzel mondani, pedig Valuska tényleg nem tudott semmit az univerzumról, mert tudása valóban nem volt tudás. Hiányzott belőle minden viszonyítás, és hiányzott belőle a magyarázat ideges kényszere is, az éhség, hogy önmagát megint és megint „a hangtalan égi orsók" e tündöklően tiszta működéséhez mérje, minthogy biztosra vette: abból, hogy ő az egészre vonatkozik, még nem következik föltétlenül, hogy az egész meg őrá. És mikor látta ezt, látta a földet is, a várost, ahol élt, s mert úgy tapasztalta, hogy minden történet és minden esemény, minden mozdulat és minden szándék itt is rendre önmagát ismétli csak, annak öntudatlan meggyőződésével forgott társai közt, aki változékonyságot észlelni ott, ahol nincs, képtelen, s aki ezért aztán maga sem tesz egyebet, mint hogy szüntelenül végrehajtja – akár egy hulló esőcsepp, ha felhőjét elereszti –, ami ráosztatott. Elhaladt a Víztorony alatt, megkerülte a hatalmas betongyűrűt a Göndöcs-népkert alvó tölgyei között, de mert megtette ezt délután és délelőtt is, tegnap is meg azelőtt is, számtalan délelőtt és délután, számtalan reggel és este, most, amikor újra

visszakanyarodott a Híd utcára és elindult rajta fölfelé, számára igazán nem volt értelme elválasztani ezt az eddigiektől, így hát nem is választotta el. Átvágott az Erdélyi Sándor utca kereszteződésénél (a távolban, mélyen bent, a kút körül, ha odanéz, néhány ember mozdulatlan foltját fedezhette volna fel), a maga különös, kacsázó lépteivel felért a Híd utca végére, megkerülvén az állomást beköszönt az újságelosztóba s ivott egy forró teát a „szörnyű időjárásra", az össze-vissza érkező vonatokra panaszkodó, s valami „rettentő járműtől" megriadt vasutassal – ám mindez nem csupán szabályos ismétlődése volt annak, ami tegnap történt meg tegnapelőtt, hanem – úgymond – pontosan ugyanaz, ugyanazok a lépések ugyanarra, abban az oszthatatlan teltségben, mely irány és mozgalmasság tapintható látszata mögött bármely emberi eseményt egyetlen végtelen pillanatba sűrít. Meghallgatta a Vésztő felől (amúgy kissé véletlenszerűen) érkező éjjeli személyvonat füttyjelét, majd ahogy a rozoga szerelvény megáll a tisztelgő állomásfőnök előtt, vetett egy pillantást az Elosztó ablakából az ilyentájt különben szokatlan látványra, amint odakint a peron hirtelen benépesül, aztán megköszönte a teát, s elbúcsúzván a vasutastól kiment a pöfögő mozdony mellett még némiképp határozatlanul ődyelgő emberek között az állomástérre, hogy útját a báró Weinckheim Béla sugárúton folytassa tovább – nem valahová, hanem éppen itt, saját bakancsnyomaiba lépve a talpa alatt fagytól percegő-szikrázó nyílegyenes járdán. A válláról folyton lecsúszó táska sziját igazgatva megkerülte párszor a Törvényszék (és börtön) súlyos épületét, leírt néhány kört a Vár és az Almássy-kastély körül, végigszaladt a Körös-csatorna kopasz szomorúfűzei alatt a németvárosi hídig, hogy ott meg a Kisoláhvárosi temető felé kanyarodjon el – ügyet sem vetve azokra a várost szinte megszálló, szótlan és mozdulatlan csoportokra, akikről, ha fölnéz, maga is megállapíthatta volna, hogy sohasem látta itt őket ezelőtt. Zavartalanul kószált közöttük meg az utcákat elborító szemét, a vadászó macskafalkák s a sorsukra hagyott buszok és teherautók közt a kietlen tájban, de egyszersmind zavartalanul kószált saját életében is, mint egy picike bolygó, mely nem akarja megfejteni, miféle vonzásnak engedelmeskedik, csupán örömmel tölti el, hogy egy háborítatlan, tiszta összefüggésben, ha egyetlen dobbanással is, részt vehet. Megmelegedett a Komló Szálló éjszakai portásánál, s míg a fülledt üvegkalitkában a kora esti élményeitől egészen kivörösödött apró ember a sugárúton („Még tegnap, úgy nyolc és kilenc közt...") végigvonuló elképesztő cirkuszkocsiról beszélt („Hát, ilyet te még nem láttál, János! A te kis kozmoszod ehhez képest fabatkát se ér . . .!"), ő egész lényével a közeledő hajnalra figyelt, és nem is tudta, miért érez akkora boldogságot, hogy a Föld vele s a várossal együtt végre kifordul az árnyékból, s lassú derengés után a fénybe ér.

CSAJKA GÁBOR CYPRIÁN

# *Wahlheim: a bírák bevonulnak*

*, és helyet foglalnak a hosszú asztal*
*mögött. Pisztolyom csöve lágyan lekonyul;*
*gyorsan lecsippentem, és gombóccá gyúrom.*
*Bekapom a rágógumit. A* maradék *a jobb*
*kezemben: ó, honnan e kilincs!*
*„Te disznó, itt régóta gondolat van", ám*
*ők nem gyógyszerészek, ám én mindig láb*
*felől képzelem a halált; az ágy rövid.*
*És most belép Ervin Bátya a pizsamámmal:*
*„ha letekerik róla a fáslit, ez itt egé-*

*szen nulla". A hangjában fém-szálacska,*
*egyetlen drága kicsi húr, és ő* nem
*pengeti. Nézd, a Harag és Álszentség*
*karéja, mondom stréberen. De ő egyedül*
*megy a padlásra, szétteríteni.*

*Turandot osztva Turandottal. Egyszer*
*minden romlott méhész megjavul. Egy két-*
*lábú macska biciklizik le: „a légvédelem*
*igaz se volt". Meghajtom az ágyat,*
*megcélzom az első oszlopot, de NINCS.*

Befejeződött az agyam. *Csak nem ilyen*
*könnyen úsztam?*
*De.*
*Egy olyan boltot keresek, ahol még*
*alszanak; veszek egy szigonyt.*

*„Majd meglátjuk, milyen a szigorúság!"*
*A domb üres, csakhogy én egyre gyönyörűbben*
*kolompolok. Tavasszal ti is kinyíltok, meg*
*én is megdögölhetek. A kardokra*
*egyetlen fém-szál hozza ezt – VAN.*

*Remény, Vér, Turandot. szerettelek*

VASADI PÉTER

# Idegen? Mit is jelent ez a szó?

Barátaink halálhír-nyílvesszőinek szentsebestyénei vagyunk. Hol innen, hol onnan sziszegnek felénk a feketetollas nyílvesszők; folyik a nemzedékek helycseréje. Csakhogy ez nem úgy megy ám, ha törvény szerint is, hogy az egyik osztály – miután lecsöngették az óráját – föláll fegyelmezetten s kivonul a folyosóra, onnan pedig az alkonyati udvarra, a másik meg diadalmas ricsajjal beront és elfoglalja a helyét. Nem így megy, hanem alattomos hömpölygéssel, kivilágítatlan szürkeségben, amelyet egy-egy feledhetetlen arc villámfénye takar el, ahogy fölbukkan, hevesen megmutatja magát és kihuny.

Nincs pótolhatatlan ember? Igenis van. Minden ember az, de minthogy folytonos szükségben vagyunk, meg kell elégednünk azokkal, akik találtatnak; meg kell elégednünk – ideig-óráig – magunkkal. Aki *az embert* egy kicsit is ismeri, fölidézi: senki más nem tudott *úgy* belépni a szobába, lassan a zakójába bújni, *úgy*, olyan türelmes érettséggel várni a válasszal arra az elsietett, valójában gyanakvó kérdésre, *úgy* elmosolyodni a hangzavarban, a tányérkához koccantani a feketés csészét, *úgy* elmélyedni, átgondolni, megtartani, védelmébe venni, elviselni, hozzáadni, elhessenteni, megölelni, rálegyinteni, két kézbe fogni, odébb tolni, megnevettetni, maga felé fordítani, rálehelni, utánanyúlni, megengesztelni, és szeretni, igen, igen, szeretni, szeretni, szeretni, megbocsátani, mint ő. Mint az. Azok. Mint ők.

Barátod volt Szederkényi Ervin? – kérdezték. Nem haboztam, csak kinéztem az ablakon: Ki *nem* a barátom, ha meghalt? – kérdeztem vissza. Azt hiszitek, csak az a barát, akivel átkelünk az ismerkedés, a közeledés és az együttlét fázisain? Hát nem látjátok, hogy városok és mélyföldek lakosságát hordozzuk magunkban? Másrészt, Istenen kívül van-e barátunk? Mégis, öt és fél mondat nem elég-e ahhoz, hogy egymás életébe szivárogjunk? Szótlan távolságokat röpülünk át szempillantás alatt: *rá-gondolunk.* Gondolok rád. Rátok gondolok: ez semmi? *Értetek* gondolok, azt akarom, hogy érezzétek rátok-gondolásom melegét; ilyen nincs? Ha húsz éve ismerlek, és hetenként találkozunk, és nem fűti át ezeket a találkozásokat *az a* meleg megfoghatatlan, nem ismerlek. S nem ismersz. S ha átfűti, sose láttalak, bennem vagy. Testvérek vagyunk. Végzetesen és föloldhatatlanul.

„Idegen" – mit is jelent ez a szó? Vagy semmit vagy ezt: *én* idegen vagyok. Ha nem vagyok idegen, akkor nincs bennem félelem. Vagyis tudom, hogy ő úgy evett, aludt, szeretett, örült, remélt, gyógyítgatta és tépte magát, mint én. Egyszer találkoztam vele – személyesen? Inkább *a testi jelenlé-*

*tet örömmel kockáztatva meg,* egy koraőszi délutánon, a Jelenkor nagyszobájában a pozsonyi származású költővel, Varga Imrével együtt, miután Sikondáról átrándultunk Pécsre. Se Imre, se én nem nőttünk túl nagyra. Szederkényi Ervin magasról nézett le ránk. Mögötte az áttetsző dohányfüst vagy a beeső napfény arany-lilája ködlött; feketével kínált. Kedves volt és választékos. Mészölyről és Esterházyról került szó egész váratlanul s ő – erre élesen emlékszem – elhatárolt és kiemelt kettőnket az élénk beszélgetésből, s Imre meg az én költészetemről mondott néhány nagyon pontos mondatot. Mikor elindultunk a lépcsőn lefelé, utánunk szólt: „Szép időtök van! Jó pihenést kívánok!"

Én meg örök, izzó, teremtő remeklést Neked.

Szederkényi Ervinnek

Míg épp egy üveg bort bontogatsz
idegrendszeremen átszalad
London Peking Budapest Galac
egy pillanat alatt.

Pécsett ülünk
és tervekbe merülünk
vagyis zongorán hegedülünk.

Weöres Sándor

PÁLINKÁS GYÖRGY

# Mikor szájába vette a madarak beszédét

*– Egy ablakra, mely mögött mindig ült valaki –*

„. . . a teljesen élettelen archeológiai zónában Daniel Ruzo számtalan sziklavésetet fedezett föl, emberek és állatok ábráit, melyek azonban csak a nyári napéjegyenlőség napján válnak láthatókká a fény és az árnyék eloszlása révén."

(Várkonyi Nándor: Sziriat oszlopai)

Igen, ez lelkem ornamentikája, ahogy a lyukas kövön át nézem életnagyságúnál nagyobb tükörképem. Nem fontos, nem fontos, mint ahogy látszik annak a hóban szaladgáló kutyának is egy-egy visszanézéséből a tagadás a gyermek-gazdi hangjára. Szólongatják, de nem megy oda, csak egyetlen hangra les füle, amely hátha őt hívja.

Ketten rugdossák a fagyott göröngyöt, az egyik lány, a másik fiú. „Bácsi", szalad az idegen után a lány, „ugye a haj a fontos, ami csak úgy szálanként röpdös!"

Annyi bizonyos, hogy abból a hóbuckás udvarból elköltözött érzései elől mindkét gyerek, mondhatnánk úgy is, hogy a szülők röpültek el a tiszta szerelmet bevárni nem akarván – mesélte egyszer, kedves Hermina.

Táltoskövének ovális lyukán át aztán felöltözött kedve a tükörképbe tekintve. S az üvegvisszhangos mesének árnya – mesélhette volna ezt akár Skóciában, vagy Csáktornyán –, ólmos csomókban foszladozott, mint a szerencsejátékon nyert nők belenyugvása a gravitációba.

Tárgyilagos próbált maradni, ahogy az elítélt, akit menekülő víziói hazavezetnek, s csak annyit van ideje szólni: „nyitva felejtettem valamit, már megyek is."

– Kissé félkörívűnek mondhatnám azt a keskeny járdacsíkot, ami az udvar árnyékos részétől indul el, s van egy szakasza, a két épület között, ahová annyi fény tör be, és oly hirtelen éri az áthaladót, hogy „nagyot lép", mint mondani szokás, ezen az árnyékhatáron. De így van ezzel, ahogy megfigyeltem, a kaucsukbaba-járású gyermek is. Ujjait szétfeszíti, s belekap valami levegőemlőbe. És az ott nőtt fák is madártoll-csomókat hullatnak, mintegy ellen-repülésként a földi dadogás reprodukciójára.

– És még volt abban az udvarban egy olyan kutya, aki a fészkéből kijesztett rigófiókát csak galoppban üldözte, mintegy jelet adva, hogy az őáltala elképzelt rendezőség még nem akarja befejezni ezt a suta repülő-előadást.

– Annak az udvarnak az az árnyékos része már-már ijesztő nagyságúvá növelte figyelmemet – mondta, drága Hermina –, mikor hirtelen, mint egy biztonságosan beállványozott épület pallójának megbillenése, dagerrotíp felvételen jelent meg előttem a képem, úgy, ahogy a régi családi uzsonnák után volt szokás élőképet játszani.

– Karikatúrája lehetne ez a derűnek, ahogy én mint kertészlány kiegyezem a susogó orgonabokrok leveles-árnyékával, meztelen modellje a fotográfiának: aki földre ejtett ruhája redőit mint a szűziesség drapériáját nézi.

– De hát ugyanúgy földre terített a lombok alatt fekvő szerelmesek testén átbukó árny is, hogy naplementével fölruházza őket feketébe, akár a hiábavalóság hívsága.

Törődnek emlékeink, drága Hermina, akár egy album csücske, s a lapozgatás nem biztos, hogy ráismerés, mert még az állókép is kifejezhetetlen a valaha volt létezés szempontjából.

– Egyszer, egy kora-nyári délután, mikor a téren már minden nyugatranéző ablak redőnyös vak szemekkel állta a naplemente tócsányi fényeit, valami belső láztól hajtva egy emeletnyi ablaksor mögött fölgyújtották az összes csillárokat, hadd terjengjen a fény az árnyékos szobákban, mint bezárt galambcsapat hónaljt-hordott üzenete.

– Gazdag erotika is lehetne ez. De összerándultak a benti fényre az arcok, mint a betegség, amely néha megmutatkozik, de valósága csakis a csodákban hisz, *mikor meztelen lényegként áll színe előtt a lélek.*

– Vakmerően elkülönült ezért érzéki kedvem – mondta, szép Hermina –, s ha csak, ha pillanatokra is, de helytállóak illúzióim, hát hadd lovagoljak a tizennégyes huszárok reliefjén*. Mert lehetne feltámadás is, gondoltam, és ez a lovascsapat elvágtathatna a homokkőpárkányon ülő szeméremcsontom alól, mint kicsinyített mása az elképzelt vitézinek és toronyiránt.

– Vonul hát e kis sereg, persze mit is tehetne, mikor árnyékot von a naplemente markánsan az orrtőtől egészen a szájszegletbe. Vonul ebben a megrendezett faliképben és kivont karddal nyújtóznak a lovasok és én ülök felettük terpeszben, mint aki az utolsó ítélet fényeit combjai alá gyűrheti.

– Úgy éreztem akkor magam, mint egy ritka hajcsat – mondta, kedves Hermina –, mi éjjel lecsúszik a fal és az ágy közé, s elképzelt udvarnépem tart csak, hogy ne essek én is e salétromos világba. Mint a beteg, akinek szemében az ablak résnyire hagyott messzesége elég, hogy integetni tudjon a karon ülő babáknak, s biztatóan a lemenő nap fényében, *már érkezéskor eltűnőben.*

– És ahogy egyre följebb csúszott az árnyék azon a nyugatra néző házsoron, mintha a vakolat is a nyár-esti égbolton átszivárgó csillagok fénylő pontjait betűzné: *„Stern Mór bazár"*, dereng át rajta a régi felirat. S a Szentháromság szobor árnya mint kávétorta kúpja a gyertyafényben, imbolyog a

* Valójában a 19. honvéd gyalogezred reliefjén.

téren állók arcán. Az emeleti szobáknak egyikében megpattant egy régi szekrény, s ajtaja kinyílt.

– Leszálltam akkor – mesélte, drága Hermina – a párkányról, mert féltem, hogy a szekrénynek hangja, akár az elgurult pingponglabda, halálra kong fülemben, s nem szívja föl az esti szél, mint a homokbányákba szorult gyermekkerek-szemű harangszót.

– És elindultam, de hogy minden páratlan kockakőre lépjek, már majdnem terpeszkedett járásom. Vigyázva néztem hát lépéseim elé, mint az a padon ülő anya a kötésének. Bár az is lehet, csak azért nézett föl időnként, hogy a fonalvég szösze nem száll-e gyermeke szemébe, ahogy a megrázott haj a véreres szemszegletbe.

– És csak léptem-léptem, mint egy nagy válltöméses kabát, aki már integetni sem tud, hogy várjatok, míg átnézek a téren túlra, ahol talán valami erkélyen titokzatosan mosolyog fátyla alatt egy szép hölgy.

– Akkor a szűk utca végén álló Ó-betű alakú házhoz értem. A kapu fölött az a színes vakolat vizes foltokat vert ki magából, mintha egy asszony kérdené elesetten: „kié ez a gyermek?" S mint a hályog-verte szem látása, úgy kapaszkodott figyelmem ebbe a pikkelyes hámlásba. A halványuló képben megmaradt az a gödrös-párnás kisgyerek, ahogy símogatja anyja elmosódó arcszögleteit.

– De vonult tovább az árnyék, mint a fába bevert szög nyújtózkodó teste az oldalfényben. Amit meg sem látott az a lépcsőn lefutó lány-öröm, aki váratlanul rámköszönt. Haja, mint valami ellenritmus rugódzott a lépcsőfokokon szökdelő lépéseinek ütemére. Rafinált paráznaság. A szeme előtt röpködő hajtincs nem sürgetve, de nem is késleltetve hitette el vele, hogy szökik már a *finom pír az arcról.*

Akkor, azon a várfal melletti sétányon, a lemenő nap fénye mint óriás fésű bordázta a vörös járdakövet. Nincs szüksége, nincs szüksége, ismételte magában, ahogy felszívódott lépteinek hangja, és nincs aki számon tartsa, hogy hová és nincs kinek mondani, hogy merre. Mint kibomló haja, nyakába hullott a messzeség. A harangszó, ez a maradék erőszak, amely elhessegeti ugyan az emlékeket, de a kondulások közti tompa zúgás megfoghatatlan hiányként tapad dobhártyánkra, mint a nincs.

Akár a *lágy cirógatás* fordult akkor vissza, szép Hermina, és ért a térre újból, ahol a szürkület, mint a néma filmek vibráló vetítőgépe, kísértette tárgyait. S e rossz fényben különös káprázatban úsztak, mint a fényképek a barna, földszagú előhívó tálban.

– Egészen besötétedett. Valamelyik párkányról emberi fül számára nem hallható hangra galambcsapat riadt föl, s szárnysuhogásuk a téri csöndet sűrű tömbhöz tette foghatóvá, amelybe, úgy éreztem, belemarkolhatok: mintha létezésem túlsó feléhez érnék, ahol már hallgatok, de azért integetek, mert azt az arcot, ami én vagyok, én tartom szememben, csak most a másik oldalról.

– És tudtam azt is – mondta, kedves Hermina –, hogy ott a tér alsó szögletében, nekem háttal, de fülét visszasunyva hasal egy kutya. Éreztem, hogy ennek így kell lennie, mert minden neszemre, ami a fenti szelek felhő-bordáit

követte, számomra ismeretlen árnyak nőttek ki egymás után a téren, akik aprókat füttyentettek, mint a kutyaidomárok.

– De nem mozdult semmi, csak álltak azok az árnyak, s ha fölsorolnám is őket, egyik sem tett úgy, mintha felém lépne. Csak füttyentettek és egyetlen irányba: volt aki hátratett kézzel, volt aki esernyőjét szúrta a kockakövek ízületébe, egy másiknak sétabotja tapadt a kőre, mint póttámasz a talp-alól-kifutó időben, s volt aki hóna alatt tartotta pontos rajzait valami másnak.

– Mint a falnak támaszkodó beszélgetés, amire ha odafigyelsz, már nincs ott, oly hirtelen mozdult egy függöny azon az emeleti ablaksoron. A belső szobákból kiszivárgó fények, akár a kórházi folyosóhangok, kétfelé osztották a csöndet, mint szerelmet a szavak. S ahogy fölfigyeltem – mondta, drága Hermina –, az a kutya és vele mind a többi árnyak, mint az érintetlen szerelem, vádlóan fölnyüszítettek a torokban rekedt nyál csillapíthatatlan hangján, akár a kétségbe dermedt libidó a visszaereszkedő szemhéjak mögött.

– Visszahullt röviddel azután a függöny, és a sárgás fény, mi onnan föntről ért szememhez, mint a szaggatott lélegzés mámoros káprázata képzeltette velem, hogy fölvonulás van, csak rejtőzködnek ebben a lélekből kiszakadt fényes pillanatban, mert félnek a pompától.

– Fölkiáltottam, mintha ismerősre leltem volna: „várjon, várjon!" És ő intett a tömegből, hogy beszélni nem tud, bár hallani véli hangom, de nem erősíthet meg abban, hogy ne féljek tőle. Szemhéja, mint az emlékek ránca gyűrődött szempillájára, hogy sírni ne kezdjen, s át ne szivárogjon a könny homloka elé tartott ujjai között.

– Reggel felé talán fölvonul a térre az a szép hölgycsapat, s a hajáradat alól Ó-betűre húzott szájjal morzsolgatják majd: „simogatnánk, de szerelmed nem férkőzhet vállaid fölött elnéző érzéseink közé."

– Sikítani akartam, ahogy éreztem hátam mögött annak a szélfútta kicsi utcának betegesen hívó összes kapualjait. De nem jött ki hang a torkomon. Karjaim köldököm fölött keresztbefontam. Szempillám kissé résnyire nyitva láttam, hogy tollak szálltak a kőre. Figyeltem, ahogy temetkezik a lélek.

– Én engesztelhetetlenül félek – mondta akkor, ó, drága Hermina.

ZELEI MIKLÓS

# *A sajtó egykori képviselője*

*kepler asztala*
*csillagászirógéppel székkel*

*vezérhoroszkóp*
*kis szines horoszkóp*
*és elemző*

*‚realizmusérzékelő sejtek'*
*‚csak rákosak'*

*a kertben álló törpe az idő*
*elvadulnak az óriások*
*szabadfogás a trónlatyakban*

*szavaz*
*az urnákban*
*a hamu*
*fröcsög a koronalé*

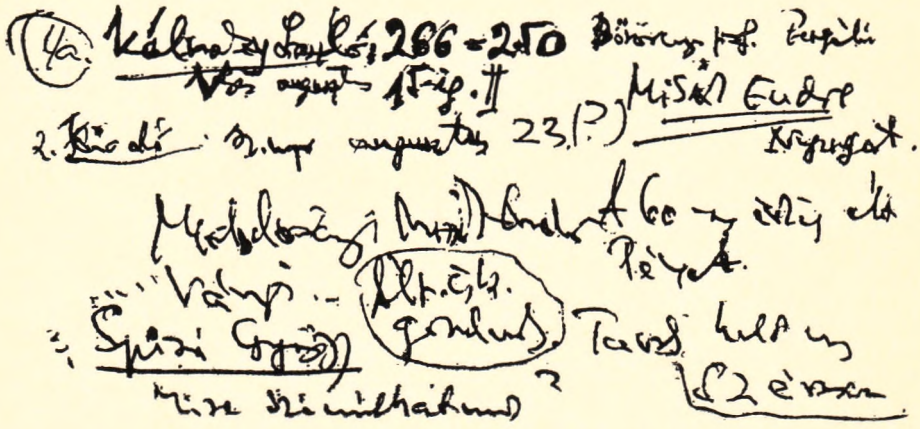

KABDEBÓ LÓRÁNT

# KÖZELÍTÉSEK

Nem barátok voltunk.

Személyesen sokáig legfeljebb egy-két kézfogás erejéig érintkeztünk. Miskolc és Pécs nemcsak a kilométerek számát tekintve van messze. És akkor még távkapcsolás se volt, meg közvetlen vonatösszeköttetés sem.

Körülbelül egyszerre kezdtünk. Más-más világot gyűjtve magunk köré. Ő meg is tudta tartani az övét. Szerkesztőként. Én utóbb legfeljebb kritikusként. De kritikusként azután más világok felé is tájékozódtam. Ezzel kezdődött közeledésünk.

Távolról közeledtünk egymáshoz. Pontosabban, utólag kimondható igazságként: közelítettem az ő birodalmához. Mert neki sikerült szellemi birodalmat teremteni. Soha le nem írt, de biztos határok között kiteljesedőt. Virágzót, mindig új hajtásokkal – újabb értékes nemzedékekkel – gazdagodót.

Amit ő csinált: pontosan kiszámítható volt. Megbízhatóan állandó. Utóbb divatba is jött. De a divatért ő semmit nem tett. „Csak" szerencsésen választott. Kezdetektől. A Jelenkor sokak szerint az utóbbi időkben a legjobb hazai folyóirat. Szerintem is.

Néha persze korábban is „találkoztunk". Alig hogy Tandori hosszú versét, a *Vissza az égbe* címűt a mi lapunkban bemutattam, megjelent első kötete, a *Töredék Hamletnek*. Tudtam, hogy a kötetről nála kell írnom. Ez a kritika lett későbbi terjedelmes tanulmányom alapja.

Vagy. Akkoriban még furcsa kísérletnek számított: a miskolci színház bemutatta az *Ablakmosót*, a *Bunker* meg pályadíjat nyert, a felolvasó színpad pedig azt is bemutatta. Örömmel néztük, olvastuk. Tudtam, Mészöly a Jelenkor táján otthonos.

Majd. Mint monográfus, számbavehettem: egy többször megtört költői pálya kiegyengetésében mily fontos szerepe lehet valamely szerkesztő határozott gesztusának. Ő közölte Lakatos Istvánnak nemcsak versét, de *versciklusát* is. Sorsfordító vállalás volt.

Az idő közben múlt. Távolról figyeltem.

Megindultak rádiós interjúim, megjelent az első, majd a második kötet. Ebből már néhány darabot Lakatos Pista átcsempészett az Életünkből a Jelenkorba. Mert ezek az írások már itt voltak otthonosak. Amikor a harmadik sorozatomat, a *Sorsfordító pillanatok*at a rádió közölni kezdte, egy csütörtök reggel cseng a telefon otthon. Ervin olvasta előző nap a Rádióújságot, érdek-

lődik, szeretné közölni. Sajnos fél napot késett, a Kortárs megelőzte. De ekkortól már *hozzá is tartozónak éreztem magam.* Azonosíthattuk: a kör, akikkel beszélgetéseimet készítem, megegyezik nagyrészt az ő gárdájával is. Ő már magához kötötte őket. Öntudatlan benne éltem már birodalmában.

Az utóbbi évek véletlene: egyszer ő is ott volt Szigligeten, amikor, január végén, a „játékosok", összeverődtünk. Épp akkoriban készítettem a Lakatos-monográfiámat, amelynek egyik első olvasója ő lett. Majdnem közölt is belőle hosszú részleteket. Már be is jelölte a kéziraton. Csak egy csoda húzta keresztül számításunkat: a könyv leadás után azonnal a tervezettnél *egy évvel hamarébb* került nyomdába és jelent meg. Szóval, ekkor, Szigligeten, diplomáciaiul szólva: „kétoldalú" és „plenáris" együttülések során tisztázódott összetartozásunk. A következő évben már programszerűen ő is köztünk volt. Idén is vártuk. Emlegettük, vajon mi lett a felvételekkel, amiket ő készített. Mostanra ígérte az elkészült fényképeket. És izgatottan vártuk a híreket, – akkor még felépülésének reményében.

Egy ilyen szigligeti találkozáskor született a Jelenkor Újhold-számának az ötlete is. Hisz a „játékosok" között ott volt Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs is. És a Jelenkor mindig is „nagyágyúkkal" támogatta a valahai újholdasokat. Sőtér írt Lakatosról is, Nemes Nagy Ágnesről is.

Apropó, Sőtér. A tudós mellett az író feltámadt ugyan, de a kitűnő, érzékeny befogadóképességű kritikus, a valahai *Négy nemzedék* antológia összeállítója és miniesszéinek alkotója, az egyik legautentikusabb Szabó Lőrinc-tanulmány szerzője évtizedek óta hallgatott. Mintha megszakadt volna kapcsolata az élő irodalommal. Amire Ervin biztatta: az esszékritika új korszakot jelent Sőtér pályáján is, költészetünk valós értékrendjének méltatásában is. Szüksége volt Sőtérnek is a biztatásra, a lap pedig hiányt pótolt a megszületó kritikusi olvasónaplókkal.

*Értékrend* – szaladt ki a számon. A Jelenkor nagyban hozzájárult irodalmunk nyitottá válásához. Gazdagodásához. Természetesnek éreztem, amikor egy hasonló mini vállalkozást méltatni akartam, hogy Ervinhez forduljak. Cseppben a tengert, egy kicsit az ő vállalkozását is érzékeltessem. A békéscsabai Lipták Pál és Fodor András sorozatát, a *Poesis Hungaricat* itt mutattuk be, ilyen hangsúllyal, megszólaltatva szerkesztőit.

De térjünk vissza az Újholdhoz! A Jelenkor Újhold-száma jelentős siker lett. Bár félő volt, hogy a valahai folyóirat utóbb antológia formában feltámadva magába olvasztja a folyóirat nevelte újabb irodalmat. Fészekrablás? A gyakorlat bizonyítja: egyik sem sérült, párhuzamosan is megélnek; mind a folyóirat, mind az antológia. Mert más szerkesztői elv alapján kristályosodtak. Bárha mindkettő hasonló értékelv alapján is válogat. Az Újhold *egyfajta* életeszményt és szellemi magatartás-modellt követve választotta alapgárdájához a fiatalabb irodalmat. A Jelenkor különböző értékek egybegyűjtésével az irodalom *teljességét* igyekszik megszólaltatni. Személyekben ugyan törekszik állandóságra, de tendenciáiban a szerzők sokkal nyitottabb sokféleségét vonzza.

Pontosabban fogalmazva: az Újhold és a vonzáskörébe gyűlt írók csak egy jellemző színfolt a Jelenkor teljes palettáján. Gyakorlatilag: igen sok értékes teljesítmény vagy kritikailag méltatott mű szerepel a Jelenkor számaiban,

amely elképzelhetetlen lenne az Újhold hasábjain. A folyóirat sikeres életre keltett egy irodalmi vállalkozást, ezzel gazdagította irodalmunkat anélkül, hogy önmagát apasztotta, netán tönkretette volna. Ilyen műveletre csak nagykoncepciójú, az irodalom egészét szívén viselő szerkesztő képes. Ervin ilyen volt.

Gyakori szerzője vagyok az Újholdnak. De interjúsorozataimban az újholdasok mellett íróink gazdag névsora szerepel. Személyükben akár ellentétek is. Személyükben, – hangsúlyozom, mert műveiket egymás szomszédságában látom. Ha az alkotók életük valamely szakasza okán nem is, műveik megérthetik egymást. Kiegészíthetik. Az olvasói tudatban és az irodalomtörténeti öröklétben. Nem érzek ebben ellentmondást. Épp erről beszéltünk tavaly könyvhét előtt, amikor Zalaegerszegen én mutattam be az első Újhold-kötetet. És ebben a különbségtevésben *így* egyetértettünk.

Újabb sorozatom, az *Elvesztett otthonok* amikor indult, már természetes mozdulattal nyúltam a telefon után: „a múltkor te kértél, már én elígérkeztem, most neked ajánlom először, hisz megegyeznek szerzőink is." És egyeztettük a névsort. Ekkortól szinte naponta beszéltünk. Én aggályos szerző vagyok, ő aggályos szerkesztő volt: az időpontokat szerettük pontosítani, a küldemények érkezését ellenőriztük. És persze elbeszélgettünk. Ha épp másról nem, az időjárásról, készültünk az újabb szigligeti játékra, terveztük a PEN-beli elsőcsütörtöki – sohasem realizált – találkozást.

Ekkor jutottam le személyesen is Pécsre. Csorba Győzővel készítettünk interjút. Csodálatos koranyári idő volt, mediterrán növények illata a levegőben. Ervin útmutatásai szerint érkeztem kocsival, ő tanácsolta, hol szálljak meg. Első utam hozzá vezetett a szerkesztőségbe. Ekkor találkoztunk személyesen utoljára.

Amit terveztünk, a sorozat azóta is él. Épp most készítjük Vas Istvánnal itáliai verseiről a beszélgetést. Ezt kárpótlásul ígértem, már több mint egy éve Ervinnek, mert Sumonyi Zoltán, maga is résztvevője a Vassal való *Elvesztett otthonok* beszélgetésnek, saját lapja számára foglalta le azt. A magnófelvételt még télen, Szigligeten készítettük. Ahogy felvettem, mindjárt megüzentem Ervinnek: megnyugodhat, ez is meglesz... Most már tényleg meglesz, Ervin.

Amit utóbb küldtem a lapnak, *neki* küldöm, továbbra is az ő mértékét érzem kötelezőnek.

POMOGÁTS BÉLA

# UTOLSÓ LÁTOGATÁS: VÉGSŐ BÚCSÚ

Halála előtt három nappal látogattam meg Szederkényi Ervint a pécsi honvédkórházban: ködös télvégi napon, a kapunál a kiskatona feltartóztatta a csokor hóvirágot, amelyet útitársam hozott. Ervin meztelen felsőtesttel feküdt a takaró alatt, bőrén még a nyári napsütés emlékével, alkarjában infúziós tűvel – alig volt hihető, hogy megszámláltattak napjai. Beszélgettünk, leginkább közös ismerősökről, az Írószövetség dolgairól, arcán olykor átfutott valami mosoly, de lehet, hogy csak én szerettem volna mosolynak látni azt, ami tört tekintetében megjelent. Aztán váratlanul eltávolodott közülünk, mintha nem is volna jelen, lehet, hogy elfáradt, lehet, hogy szenvedett. Amikor elbúcsúztunk tőle, s visszanéztem rá, tudtam, hogy utoljára látom. Olyan valószínűtlen volt az egész.

Nemcsak a szerkesztőm volt, akinek több mint két évtizeden át küldözgettem kéziratait, s aki rendre valamennyit megjelentette, sőt többnyire ő tett javaslatot, ő biztatott munkára, hanem a barátom is, akit nemcsak szerettem, akit megtanultam becsülni. Most mégsem az együtt töltött órákról szeretnék beszélni. Nem a kis pécsi házról, amelyben élt, és amellyel szemben minden hónap első vasárnapján ott hullámzott a hagyományos pécsi vásár színes mesevilága: sokác ingekkel, varrottasokkal, birkabőrökkel, tölcséres gramofonokkal, régi szentek festett szobraival. Nem a pesti találkozásokról egy azóta a múltba merült lakásban, melynek kisebbik szobájában időnként vendégünk volt, hogy aztán másnap reggel részt vegyen az esedékes minisztériumi lapértékelés idegesítő szertartásán. De mondom, nem egy kétévtizedes barátság köznapi emlékeit készülök felidézni, elvégre, akit búcsúztatunk, az új magyar irodalom egyik legnagyobb szerkesztő egyénisége volt.

Erre is alighanem most döbbentünk rá, néhány hónapja, midőn számot kellett vetni a várható veszteség következményeivel, és most, midőn a temetés után azon kell gondolkodni: Szederkényi Ervin nélkül hogyan fog alakulni tovább a *Jelenkor* sorsa. Mert különben hosszú éveken, évtizedeken át olyan természetes dolognak tetszett, hogy rendszeresen érkeznek Ervin kusza betűkkel írott levelei, hogy olykor megszólal a telefonban, s megosztja velünk szerkesztői gondjait. Nem volt láthatatlan, mint némely szerkesztők, kiadói igazgatók, sőt nagyon is jelen volt – akár pécsi telefonhívásaival – abban a körben, amely a folyóirat körül kialakult. Mégsem hívta fel magára a figyelmet, nem ő volt a fontos, hanem a folyóirat, amelyet mindig érdemes volt elolvasni, amely mindig szolgált valamilyen szellemi meglepetéssel. Szederkényi meghúzódott a háttérben, néhány korai írásától eltekintve nem is publikált, tudományos ambícióit teljességgel a szerkesztő munka oltárán áldozta fel. Őrá is érvényes lehet, amit Illyés Gyula írt annak idején Osvát Ernőről: „Az ő műve nem egy név és könyvcím után kezdődött, melyet bárki elolvashat és megbi-

rálhat. Az ő műve egy irodalmi korszak volt, egy irodalmi szellem volt, maga az irodalom volt, melyről valóban csak az utókor, a történelem ítélkezhet."

A napokban – munkahelyi kérésre – egy listát kellett összeállítanom a hetvenes és nyolcvanas évek fordulójának leginkább figyelemre méltó novelláiról. Nos, magam is meglepődtem, hogy a korszak legjobb írásai közül milyen sok látott napvilágot a *Jelenkor* hasábjain. A pécsi folyóirat élén ugyanis olyan szerkesztő állott, aki biztos érzékkel választotta ki a jelentékeny írásokat, és akkor is megőrizte bizalmát munkatársai iránt, midőn eredményes szerkesztő munkáját inkább ellenérzés fogadta, mint hivatalos elismerés. Az mindenképpen az ő ízlését, választani-tudását és mondjuk meg, nem egyszer bátorságát igazolta, hogy a *Jelenkor*nak olyanok voltak az állandó munkatársai, mint Mészöly Miklós, Esterházy Péter, Nádas Péter, Béládi Miklós és Balassa Péter. Szederkényi valószínűleg nemcsak elismerő jóváhagyásban részesült következetes szerepeltetésük miatt.

Manapság „értékorientációs" válságokról írnak az irodalomszociológusok, és aki nem kíván különösebben elmélyedni az elemző irodalomszociológia munkájában, időnként az is döbbenten áll nyilvánvaló szellemi értékek elhallgattatása és a másik oldalon a kulturális selejt felmagasztalása előtt. Nos, Szederkényi Ervinnek nem voltak „értékorientációs" válságai, pontosan tudta, hogy mi a jó irodalom és tudta, hogy kikkel érdemes folyóiratot csinálni. Ezért tartott ki azok mellett az írók mellett, akiknek tehetségéről és őszinteségéről meg volt győződve, akkor is, amidőn a napi művelődéspolitikai szelek kedvezőtlen irányból fújtak. Hadd mondjam el: Szederkényi kommunista volt és meggyőződése szerint cselekedett akkor, amidőn szerkesztőként az irodalmi értékre adta szavazatát. Ez a szavazat volt az ő irodalompolitikája, és minthogy a folyóiratszerkesztést stratégiai szolgálatnak tekintette, bizony időnként szembe kellett kerülnie a művelődéspolitikai gyakorlat taktikusaival.

Hadd ismételjem el az előbbieket: a szerkesztői munkát szolgálatnak tekintette, mégpedig azért, mert szerette az irodalmat, szerette a jó műveket. Következésképp az írók is szerették őt, és ennek a fájdalmas és féltő, tehetetlen és kétségbeesett szeretetnek a jeleit lehetett érezni a télen, midőn minden találkozáskor, minden telefonbeszélgetésben felhangzott az aggódó kérdés: Mit tudsz Szederkényiről?

A szerkesztő és az írók kölcsönös bizalmának légkörében vált a *Jelenkor* az elmúlt húsz esztendő egyik legjobb folyóiratává. Biztató volt szemlélni, hogy eközben Szederkényi Ervinben is miként nőtt fel a karakteres szerkesztő egyéniség. Hogy a kezdeti bizonytalanságok, óvatosságok után miként alakította ki a saját programját, amelyhez aztán – a maga diplomatikus módján – tántoríthatatlanul ragaszkodott. Így lett a pécsi folyóirat Babits *Nyugat*ának és Illyés *Magyar Csillag*ának szellemi örököse, olyan műhely, ahol Weöres Sándor, Kálnoky László, Vas István, Takáts Gyula, Csorba Győző, Kolozsvári Grandpierre Emil, Sőtér István, Mándy Iván, Mészöly Miklós, Nemes Nagy Ágnes érezte otthon magát. Ennek az örökségnek a vállalása szabta meg a Jelenkor helyét a mai magyar folyóiratok között.

Szederkényi a saját életét építette be ebbe a műhelybe: utódainak az ő munkáját kell folytatniok.

TÜSKÉS TIBOR

# 87. II. 13.

Fél tizenegy tájban fölmentél a szerkesztőségbe, hogy K.-val együtt induljatok. Ez a látogatás már hetek óta húzódott. Egyre aggasztóbb híreket hallottál azoktól, akik nála jártak. Füledbe ült a zuhanás hangja, a riadt csönd, ahogy az Írószövetség november végi közgyűlésén a terem a fejét hátra kapja. Ő esett el. Hallottad, hogy kórházba vitték. Hallottad, hogy hazahozták. Hallottad, hogy a szanatóriumban van a hegyen. Hallottad, hogy az orvostudomány már meg tudja mondani, ennek a kórnak a lefolyása az észleléstől fél év, de a folyamatot megállítani, visszafordítani nem tudja. Hallottad, hogy sugarazni vitték a négyszázágyasba. Hallottad, hogy átszállították a honvéd kórházba. Amikor munkatársadnak elmondtad a közgyűlésen történteket, magad is rosszul lettél. Mentőt hívtak. Az orvos azt mondta, a rosszullétnek pszichés oka volt. Az átképzelés. A szerepátélés. Ő azt folytatta, amit te elkezdtél. Pontosan emlékszel a húszegynéhány évvel ezelőtti nyári napra, amikor belépett a sötét szerkesztőségi szobába. Tudtad, hogy ami veled történt, annak nem ő volt az oka. Ismersz szerkesztőcserét, amikor az utód kiürített fiókokat talál. Neki te mutattad meg a betűtípusokat, a korrektúrajeleket. Kapcsolatotok kifogástalan, figyelmes, tisztességes, egymás munkáját megbecsülő volt. Maga mondta: azt a „hőskort" szeretné folytatni, amit ti elkezdtetek, megteremtettetek. És szívós „beletanulás" révén később folytatta is. A tájékozódás iránya, a vérmérséklet talán különbözött, de ízléstek, értéktiszteletetek rokon volt. Ez a látogatás hetek óta húzódott. Nem tudtad, hogy a halasztással már őt vagy téged akarnak kímélni. Most megjelent könyvedet szeretted volna személyesen átadni, és szeretted volna megköszönni, hogy annakidején részleteket közölt belőle. Tudtad, hogy nem sok ideje van. Társat, bátorítót, kísérőt hívtál magad mellé.

Szokatlanul enyhe, tavaszias nap volt. Ebben a kórházban a bejáratnál a látogatótól személyi igazolványt kérnek. A fertőző osztályon fekszik, mondták. Átmentél egy épületen, egy udvaron. Fehérre meszelt, földszintes, barakkszerű falak. Nem szól senki, hogy klóros vízben kezet kell mosni, nedves fűrészporban cipőt törölni. Miféle fertőző osztály ez? Beléptél a keskeny, folyosószerű szobába. Két ágy a fal mellett. Szobatársa hátrább, ő elöl fekszik. Negyvenöt fokos szögben állított fejtámasz. Meleg van. A vékony takaró alatt csak sejteni lehet a test formáit. Az arc meglepően sima. (Hogyan, mikor borotválkozott? Vagy megborotválták? Ki borotválta meg?) Az ágy mellett állványon

infúziós üvegedény, vékony csövön áramlik belőle a testbe a folyadék. Bal karján fehér kötés, az alatt tűnik el a cső vége. Az ágy lábánál két, hidegen csillanó oxigénpalack. Élénkel szól: „Jó, hogy itt vagytok. Másfél napig aludtam. Most ébredtem föl." Nehezen veszi a levegőt. A szavak után meg-megáll. Igen, a tüdő. A pusztulás jelei. Testhelyzetén változtatni akar. Az erőlködő mozdulatnál feje hátrahanyatlik, szeme fehérje megvillan, benne a kék szín szokatlanul fényesen csillan. Mit lát ez a szem? Kezébe adod a könyvet. Kinagyított pillanatkép. A lapokat megpörgeti ujjaival. Látja, hogy a címlapra ajánlást írtál. Pontosan érzékeled benne a reflex útját. Látja, hogy kézzel írt szöveg van a papíron, szeretné elolvasni, de ahhoz, hogy megtegye, szemüvegre volna szüksége. De a szemüvegért nem nyúlhat, akadályozza a kezére kötött infúzió. Leejti karját. Az éjjeliszekrényre teszed a könyvet. Vizet kér. Ásványvizet öntesz a pohárba. A hideg, gyöngyöző vizet mohón szívja a műanyagcsövön át szájába. Alacsony, fehérköpenyes orvos lép a szobába. „Bocsánat. Majd később visszajövök . . ." Rokonok érkeznek, hárman, egyszerre tele lesz látogatókkal a szoba. A másik ágyon egy sápadt fiatalember fekszik. Eddig aludt. Most megmozdul, fölnyitja szemét. A látogatók más hangokat, más színeket, más szagokat hoznak a szobába. A rokonok falán át rést keresel. A keze után nyúlsz. Megszorítod.

Még egy hétig élt.

Te kijöttél a szobából, ő ott maradt. Négy évvel fiatalabb volt nálad, mégis ő ment el előbb. Utódod volt, mégis elődöd lett. Tudta-e, sejtette-e sorsát? S ha igen, melyik volt az az idő, amikor üzenetet kapott a haláltól? A kórházi ágyon a tekintete egy pillanatra már olyan volt, mintha átlátna odatúlra. De nem búcsúzott. Voltak korábban is furcsa, szokatlan, meghökkentő megnyilatkozásai. Egy végeérhetetlen fölszólalása. Egy hirtelen elhallgatása. Egy gondolat makacs hajtogatása. Tudta-e, sejtette-e, mennyi ideje van hátra? Miképpen hatnak a gyógyszerek? Csak testi fájdalmát csökkentették, vagy gondolatait, érzékelő képességét, az elme működését is új utakra kormányozták? El tudta-e rendezni dolgait? A személyeseket, az irodalmiakat, a magán- és a közhasznú ügyeket? Utódod volt, mégis eléd került. Számára már nincs irodalom, nincs szerkesztés, nincs vita, nincs taktikázás, nincs kompromisszum, nincs szorongás, nincs félelem. Nélküle kell folytatnod. Kérdései – a lelkifurdalás kérdései – benned égnek, kínoznak.

FODOR ANDRÁS

# ISMÉT A SZERKESZTŐSÉGBEN

*Följegyzés 1971. szeptember 27-ről*

Hét éve nem jártam a dél-dunántúli írók műhelyében. Most, Bertók Laci szerzői estje után éppen Szederkényi Ervin terel a Széchenyi tér 17-be, házigazdához illő, szíves mozdulatokkal. Fürkésző szemem mindenben, még a följáratnál megszaporodott szemétgyűjtőedényekben is a változást keresné, de ahogy a vastag fakeretű üveges ajtón át belépek a nagy terembe, minden ismerős, otthonias: a megbillent rézcsengő hőköltető hangja éppen úgy, mint a karikatúrák a falon. Ismerősek persze az arcok és a megnyilatkozások is. A busafejű Bárdosi Németh, az örökfiatal Kende, a még mindig diákos Arató Karcsi más-más módon, de egyaránt nyájas. Galambosi Laci panaszai persze mélyebb regiszteren szólnak: betegsége miatt vigyáznia kell magára, nem ihat. Pákolitz Pista e szavak hallatára kicsit behúzza a nyakát, neki sem ártana az óvatosság, de ha már ott van kezében a pohár: – Éljen az ünnepelt, Bertók, aki lám, a várostól való kezdeti futamodhatnék után immár Pécs megbecsült író-fia lett! Meleg hangulatú szerzői estje volt, anyja, rokonai is jelen voltak, s a szerkesztőségben itt koccint vele a kaposvári delegáció: Szita Feri, Győri Laci, Győri Attila. S ha úgy tetszik, én is földije vagyok, sőt első jótálló pályatársa. Az itt lévők közül én ismerem legrégebb óta. 1955-ben találkoztam vele, amikor a pécsi könyvhét után Marcaliba utaztam.

Az ugyancsak Somogyból idekerült népművelő, Ujvári Jenő már az én pécsi jövendőmet tervezné, de ennek letéteményese most igazából Szederkényi. Miközben jó pásztorként jön-megy közöttünk, minden gesztusából érzem, külön jelentőséget tulajdonít annak, hogy én is itt vagyok újra, elkószált bárányként ugyanott, ahonnét huszonöt éve írósorsomat elindították.

Egyszercsak odajön hozzám, halk szóval beinvitál főszerkesztői szobájába, leültet saját íróasztalához, elkéri Bertókról mondott bevezetőmet, – közöltetni szeretné a novemberi számban –, majd elémteregetve az októberi szám tördelt levonatát, elolvasatja Csűrös Miklós *Másik végtelen*ről írt kritikáját. Ritka szerencsés csillagállás! A még próbálatlan szerkesztő olyan próbálatlan bírálóra bízott, aki szinte minden lényeges karakterjegyemet fölmutatja. Mintha egy szellemi öcsém került volna elő hirtelen az ismeretlenből.

Dehát Szederkényi figyelmessége is rokoni érzésekről árulkodik. Elődje titkon átvett jószellemét érzem viselkedéséből, ahogy terveiről szól, tanácsokat kér: kiket kéne a régi munkatársak közül újra megjelentetni? – Beney Zsuzsa! persze! hiszen itt szerepelnek korábbi, bizonyító adatai a repertóriumban.

Panaszkodni sem restell: nehéz a lapot jól csinálni távoli rangos munkatársakkal, ha a helyi gárdára, az itteni fiatalabb folytatókra nem támaszkodhat eléggé. Olykor bizony, csak azt végzik el, amit muszáj. Két nevet említ, akiktől mindig megbízható munkát kap: Tüskést és Bertókot.

Talán észre se veszi, de ez a summázat elég nekem ahhoz, hogy együttműködésünk esélyére belül rászavazzak, hogy eldöntsem: a pécsi folyóirat ismét otthonommá válhat. Hiszen olyan irányítója van, aki az örökül kapott igényt nem téveszti szem elől, aki új és régi kapcsolatokat korrekt módon keresve mindenekelőtt arra ügyel, hogy a jót jóval tetézze . . .

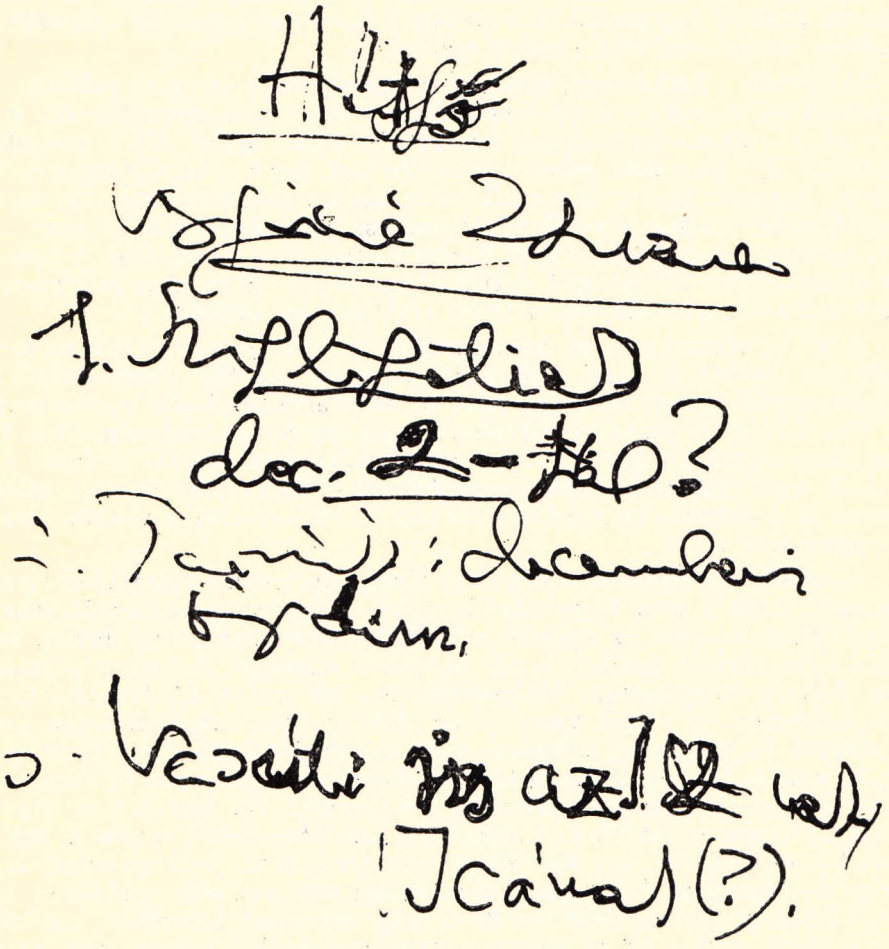

SÁNDOR IVÁN

# A FENNTARTÓ ERŐ

Nem írásban fejezte ki magát, nem is öltözött szerepekbe; amolyan életvállalásra sem hivatkozott sohasem, miként annyian, akik végül kevesebbek lesznek, mint lenni szeretnének. Szederkényi Ervin sokkal több lett annál, mint amire készült. A sorsával kellett igazolnia, hogy a magyar irodalomban évtizedek alatt úgy változott meg valami, hogy közben valami más viszont *megváltoztathatatlan* maradt.

Egy ilyen paradoxon vidékén ered mai irodalmunk gátak közé szorított folyama, amibe ő úgy merült le, hogy egy látszatra alig észrevehető, valójában hatalmas mozdulattal fölébe tudott kerülni.

Ha ennek a hétköznapiságnak a természetéből megértünk valamit, megsejthetjük azt is, hogy miért lehetett az élete több, mint amire készült. A változás és a változtathatatlanság csomózódik tehát egybe. Mire gondolunk? Képzeljük el, nem nehéz, hogy hajdan Osvátot, Babits Mihályt, Móricz Zsigmondot, Ignotust, Illyést, Németh Lászlót hosszú megfontolások után és bizonyos feltételek mellett nevezik ki lapszerkesztőnek. Képzeljük el, hogy vajon az lett volna-e ilyen körülmények között a *Nyugat*, a *Kelet Népe*, a *Szép Szó*, a *Magyar Csillag*, a *Tanú*, ami volt? Elképzelhetjük azt is, hogy miképpen alakult volna a század irodalma, az ilyen lefokozottság hatására.

A folyóiratmunka belső természeténél tartunk. Annál a szuverenitásnál, amely, ha csorbát szenved, már csak kevesebbet segíthet életre annál, mint amit nagy irodalomnak szoktunk nevezni. Nem arra gondolok, hogy a régiekéhez hasonló autonómia nélkül egyáltalán nem létezhet az irodalom. De az bizonyos, hogy leginkább az otthont adó fészekmelegben nőhet föl azoknak a műve, akik egy irodalmi korszak magasságszintjét megadják. Az ilyen világítótornyok még akkor is tájolópontok maradtak, amikor azok a hajdani fórumok már régen nem voltak.

Az utóbbi esztendőkre három-négy olyan folyóiratunk maradt, amelyikben még látszott esély arra, hogy talán kereshet az író valami hasonlót ahhoz az alkotólégkörhöz, amit az egykori műhelyek biztosítottak. Irodalmunk sorsának ridegre fordult őszében kettő már nincs közülük. Az, hogy a *Jelenkor* ilyen műhely maradhatott, elképzelhetetlen lett volna Szederkényi nélkül. Mert miközben hol voltak már azok az idők, amikor írók, irányzatok maguk teremtettek folyóiratokat, ugyanakkor az ő szerkesztői élete azt bizonyította, hogyan kell és lehet egy másra hangolt folyóiratstruktúrában is megőrizni a bensőből vezérelt irodalomszerkesztői magatartást. Ne kerüljük ki a pontos szavakat. Abban az irodalmi szerkezetben, amelyben benne vagyunk, egy irodalmi lap vezetéséhez egy kialakított szabályzattanhoz való igazodás, az irodalom kivirágoztatásához viszont a művészet szuverenitása szükséges. Lehet ezeket összeegyeztetni? Nem mondom, hogy nincsenek időszakok, amikor ne lehetne megkísérelni, azt se mondom, hogy nincsenek személyiségek, akik ne tehetnének próbát. De hosszabb szakaszon távlattalan az igyekezet. Szederkényi nem nyugodott bele ebbe. A pillanatot évfolyamokká tágította.

Minden teljesítmény valamilyen korhelyzet termőtalajából nő ki. Az irodalmi szerkesztőé is. Alkata, képességei alkalmassá tették őt arra, hogy makacssággal, szerénységgel, taktikai érzékkel és tisztességgel, városa szerkesztői szobájába falazva be az életét, nagy minőségekhez vonzódva, mecénásokat gyűjtve . . . Várjunk a mondat befejezésével. Mindez még csak a korhelyzet, és a személyiség egymásratalálása. Valójában több út is kínálkozik. A jól ismert kelepcékbe való beszorulás, a kudarc; a lassú integrálódás, vagyis a folyamatos felemésztődés, a szerkesztői eljelentéktelenedés. Mindkettőre sorolhatjuk a példákat mai irodalmunkban. És itt veszi kezdetét Szederkényi Ervin története: itt indul az ő harmadik útja. Bizonyítván, hogy egy olyan ország, olyan keletközép-európai zóna irodalmának sorsában, amelyben a „harmadik ut"-at mindig idézőjelbe tették, mert annyiféle felhőjárással, eltorzult kigázolási tervvel, sikertelen kísérlettel, tehát többnyire bukással kapcsolódott össze, bizonyítván tehát, hogy az igazi másféle út hitelét, művészi, nemzeti jelentőségét a megvalósított teljesítmény adja meg.

Az ilyen szemlélet, miközben sohasem zárkózott el az egész magyar irodalom értékei elől, leginkább egyféle irodalmi irányzatot tüntetett ki. Fontos, hogy *leginkább*, és nem kizárólagosan. Amennyi a kettő közötti különbség sávjában elfér, annyi irányzatosság elengedhetetlen minden magára valamit adó folyóirat arculatának kialakításához.

Ebben az évtizedben kerültünk közel egymáshoz. De mintha régi ismerősök lettünk volna, tudtunk előzmények nélkül is szót érteni. Mozgatta a „csapatot". Így szerkesztett. Őrizte a régieket, akik abban az értelemben voltak mindig Helybeliek, ahogyan egy város irodalma egy egész nemzeté, lakhatnak tehát bárhol, mint Weöres és Csorba. A nagy teljesítmények közé tartozott, ahogyan már másfél évtizede segített behozni az egész irodalom illő centrumába Mészölyt, Mándyt; ahogyan köréjük építette Nádast, Esterházyt, indította Krasznahorkait. Ugyanilyen határozottan emelte be a Jelenkor épületébe tartóoszlopnak Béládit, Vekerdit, Kenyeres; az új nemzedék bölcseletig nyúló esztétikájával Balassát, a hagyományőrzésben-nyitásban egyaránt hiteles elemzést adó Kis Pintért, a folyóirat szellemi virágzásának egyik bizonyítékaként Poszlert. Közben az olvasó szemeláttára nőttek az életművek a jó klímában: Bertóké; úgy tudott odaállni egy író, egy kézirat mellé, hogy híre terjedt, készül valami, ami mindannyiunk számára fontos: Kalász regénye, Tatay szociográfiája.

A *Gondolkodó magyarok*ról szóló esszével vont be a körbe, meg az első Németh László-könyvem egyik fejezetével. Úgy éreztem, az értékegyeztető vállalás volt a legfontosabb számára az új kapcsolatban, új barátságban. Szerkesztői művészetének alaptermészete volt, hogy mindig tudta, kitől mit várhat írásban-magatartásban. És mindig azt kérte, amiben egyszerre érezte meg az író és a *Jelenkor* számára is az önkifejező terv megvalósítását. Ezt a szerkesztői ambíciót szőtte-erősítgette a távolból telefonhívásaival. Azt hiszem mindenkivel lelkének-munkálkodásának azt a benső ügyét beszélte meg, amelyről hitte, hogy éppen azzal a baráttal osztható meg legjobban. A múlt évben egy szombat esti telefonjának közepe táján afelé terelte a szót, amiről hónapokkal előbb már hallottam. Vitába bonyolódott Csoórival. Abból, ahogy ezt felidézte, abból, ahogy a késő esti zúgó telefonvonalban száraz szavakkal elmondta, írt azóta már levelet Sándornak, úgy éreztem: áhítja a megbékélést. Ami már nem jött, nem jöhetett el. De tartozom annyival az emlékének, hogy közreadom ezt az óhajtását, amit annyi tervével együtt a sírjába vitt.

Mégegyszer mondom: nem folyóirat az, amelyik minden irányzatot teljes vértezetben képviselni tud. Egy irodalmi élet akkor működik, akkor tud a minőség irányába szelektálni, vagyis értékeket őrizni és felfedezni, ha (ami ma olyannyira hiányzik) minden szólama méltó fórumra talál. Amit a *Jelenkor* a maga otthonában évtizedeken át megvalósított: elsősorban a SZERKESZTŐ érdeme. A torkunkig érnek a hazugságok, az álkérdések, az epigonizmusok hullámai. Szederkényi nem adott helyet a manipulációnak, az olcsó divatoknak. Megkérdezhetjük: honnan volt ehhez kitartása, képessége, hitele? Kiindulásunknál tartunk: ama belső megbízatás fenntartó erejénél.

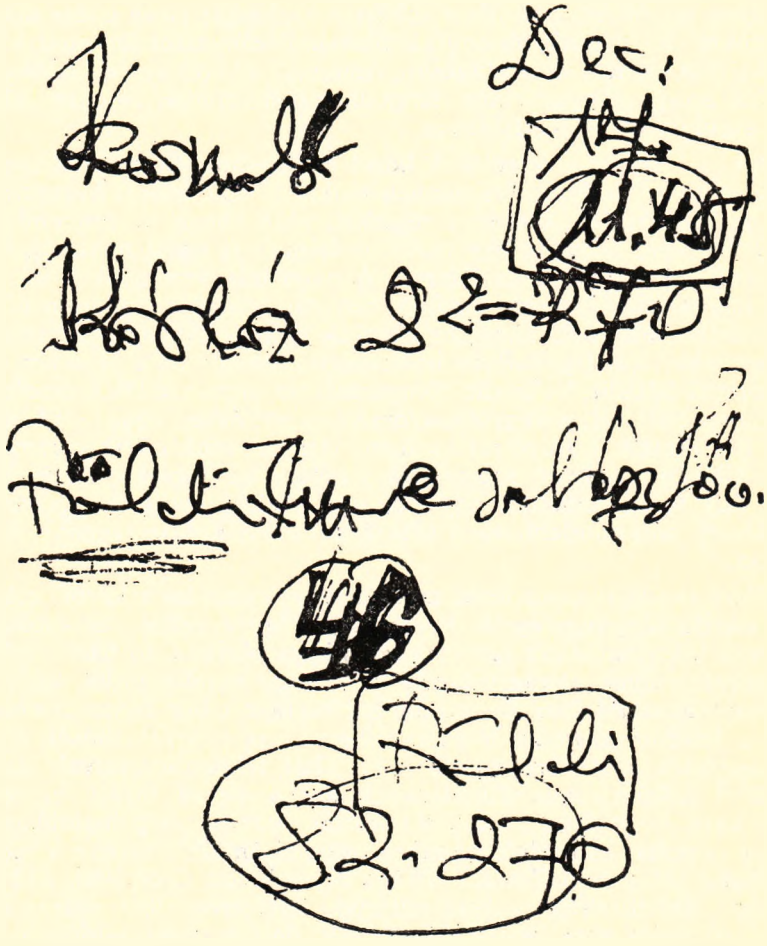

# JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

RÁBA GYÖRGY versei 577
ZELEI MIKLÓS: Cápauszony (elbeszélés) 579
VÉSZI ENDRE versei 588
BALASSA PÉTER: Ulrich katalógusa *(Naplóesszé)* 590
ZALÁN TIBOR verse 596

*

VASADI PÉTER: A tér meséi *(Rába György költészetéről)* 598
BÓDY GÁBOR: Tüzes angyal *(Részlet a forgatókönyvből)* 605
MAKAY IDA versei 625
VAS ISTVÁN: Római pillanatok *(Kabdebó Lóránt interjúja)* 627
KOVÁCS ISTVÁN versei 637
SÁNDOR IVÁN: Leperegnek a nyolcvanas évek (esszé) 639
FODOR ANDRÁS verse 654
VÁCZI KOVÁCS MÁRIA verse 655
BALÁZS ATTILA: Történet a nemlétező gólról (elbeszélés) 655
PÁLINKÁS GYÖRGY: Fényképezkedés zárt ajakkal (regényrészlet) 659
DR. P. HORVÁTH: A hó (elbeszélés) 663
BÁRDOS LÁSZLÓ versei 670
NÉMETH G. BÉLA: Kassák klasszicizálódása 671
KÁROLYI CSABA: Halálközeli létezésmámor *(Az érett Kosztolányi világlátásáról)* 677
BECK ANDRÁS: A gondolkodás börtönében *(Kísérlet Karinthy Frigyes művészetének értelmezésére)* 681
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei 688
HALLAMA ERZSÉBET: „Vasárnap, meleg hóesésben" (regényrészlet) 690
LÁZÁR ERVIN: A mesterdalnokok (rádiójáték) 697
MELIORISZ BÉLA verse 700

1987 JÚLIUS-AUGUSZTUS

PÁLYI ANDRÁS: Színházi előadások Budapesten 701
P. MÜLLER PÉTER: Pécsi színházi esték 707
KOLTAI TAMÁS: Kaposváron a helyzet változatlan 714
FILIP TAMÁS versei 718
TARJÁN TAMÁS: Baráti arcokon pokolfény *(Filmlevél)* 719
FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: Klimó Károly képeiről 727
NYIRFALVI KÁROLY verse 730
BÁLINT B. ANDRÁS: Ki az áruló? *(Történelem és erkölcs Sánta Ferenc műveiben)* 731

*

CSŰRÖS MIKLÓS: „Ezer este Fülep Lajossal" 737
GÖRÖMBEI ANDRÁS: Érzékeny ítéletek *(Zalán Tibor verseiről)* 741
FÜZI LÁSZLÓ: Közép-kelet-európaiság és globalizáció *(Jegyzetek egy tanulmánygyűjteményről)* 744
POMOGÁTS BÉLA: Regény az értelmiségi identitásról *(Sükösd Mihály: Halottak napja: feltámadás)* 748
TÜSKÉS TIBOR: Zsuzsa és Eszter *(Tatay Sándor két nőalakja)* 751
BAKONYI ISTVÁN: Vészi Endre: Miért nem szóltatok? Hajnali beszélgetés 755
RAJNAI LÁSZLÓ: Tüskés Tibor: Pilinszky János 756
RÓNAY LÁSZLÓ: Takács Zsuzsa: Eltékozolt esélyeim 758
BÉCSY TAMÁS: Sándor Iván: Quo vadis, Thalia? 760
AKNAI TAMÁS: Beke László: Caspar David Friedrich 762
BALOGH SÁRA: Sárközy Tamás: Egy gazdasági szervezeti reform sodrában 765
GÉCZI JÁNOS: Herbszt Zoltán: Kőtollú madár 767

*KÉPEK*

KLIMÓ KÁROLY: Struktúra (tanulmány) 578, Rajz I. 589, Részlet egy nagyobb képből I. 626, Fellini-variáció 653, Részlet egy nagyobb képből II. 662, Vázlat nagyobb képhez 706, Ó-szerelem 713, A kettős én 726

32,— Ft

JELENKOR

# JELENKOR

XXX. ÉVFOLYAM 7—8. SZÁM



Főszerkesztő
HALLAMA ERZSÉBET

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, KALÁSZ MÁRTON,
PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN

*



Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17., I. emelet. Telefon: 10-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Baranya Megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.
Felelős kiadó: dr. Jádi János
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR)
Budapest V., József nádor tér 1. – 1900 – közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra.
Előfizetési díj 1 évre: 192,– Ft. Megjelenik: havonként.
872154 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Farkas Gábor igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

# KRÓNIKA

PANNÓNIA KÖNYVEK. A Baranya Megyei Könyvtárban működő kiadó gondozásában megjelent a *Janus Pannonius búcsúverse huszonkilenc magyar fordításban* című kötet. A műfordításokról, megszületésük körülményeiről *Kovács Sándor Iván* írt tanulmányt, a könyvet *Martyn Ferenc* Janus-rajzsorozatának harmincöt lapja díszíti. – Az utolsó két kötet *(A vers születése* és a *Theomachia)* közreadásával teljessé lett a kiadó öt darabból álló Weöres-reprintsorozata: a költőnek azokat a köteteit jelentették meg, amelyek annakidején pécsi könyvkiadóknál láttak napvilágot. – Június 6-án helyezték el Batthyány Kázmér Párizsból hazahozott hamvait a siklósi vár középkori kápolnájában. Az ünnepségekhez, megemlékezéshez kapcsolódva jelent meg a sorozatban a *Batthyány Kázmér és a Magyar Védegylet* című füzet. A kiadványt *Füzes Miklós* szerkesztette. – Június 15-én, a Megyei Könyvtárban könyvankéton mutatták be a Pannónia Könyvek legújabb darabját, *Lükő Gábor* első ízben 1942-ben megjelent néprajzi munkájának, *A magyar lélek formái*nak reprintjét.

*

PÁKOLITZ ISTVÁN-BIBLIOGRÁFIA jelent meg a Pécsi Városi Könyvtár kiadásában. Az életművet több szempontból feldolgozó, szemelvényeket is tartalmazó kötetet *Bertók László* állította össze.

*

KIADVÁNYOK. *A lélek tápanyagai* címmel tanulmánykötetet adott ki Németh Lászlóról a Fejér Megyei Múzeumegyesület. A kötet az 1985. december 16-án Székesfehérvárott tartott emlékülés előadásait tartalmazza: *Domokos Mátyás, Kocsis Rózsa, Bakonyi István, Grezsa Ferenc, Füzi László, Sándor Iván, Vekerdi László, Monostori Imre, Hölvényi György* és *Cs. Varga István* írásai olvashatók itt. – Az ötvenesztendős *Buda Ferenc*et köszönti a *Csönd, ének, csönd...* című kecskeméti gyűjtemény. – *Kettős portré* címmel *Szirmayné Bayer Erzsébet* képeiből és *Szirmay Endre* verseiből állítottak össze kötetet a kaposvári Palmiro Togliatti Megyei Könyvtárban. – *Amulett* a címe annak az antológiának, melyben *Ihász-Kovács Éva, Jákói Attila* és *Verebélyi Gréta* adta közre verseit.

*

VALCER ÉS FEHÉRNEMŰ címmel jelent meg az az antológia, amely négy fiatal pécsi író írásait tartalmazza: *Szilágyi Eszter Anna, Erős Zsuzsa* és *Bagossy László* verseit, *Kaszás Máté* prózáit. Az antológiához *Bertók László* írt bevezetőt.

*

BERTÓK LÁSZLÓ verseiből összeállított műsorát adta elő *Sipos László* a budapesti Fészek Klubban május 26-án. Az esten *Varga Lajos Márton* mondott bevezetőt.

*

KIÁLLÍTÁSOK. *Bocz Gyula* szobrászművész alkotásaiból rendezett kiállítást május 31. és július 4. között a püspökszentlászlói Galéria. – *Tallián Zsóka* ötvösművész ékszereit mutatta be a pécsi Kossuth Lajos utcai Képcsarnok. – A torinói *Extrastudio* plakátjaiból, nyomtatványaiból nyílt kiállítás június 12-én a Pécsi Kisgalériában. – *Mágikus művek* címmel állított össze kiállítást *Keserű Katalin* művészettörténész a Budapest Galéria óbudai Kiállítóházában. A kiállítás, amely *Szirtes János* Ösvényekszeretlek című élőképével nyílt meg, július 1-ig látható. – *Pál Zoltán* Pécsett élő szobrászművész tárlata nyílt meg május 24-én Belgiumban, a Jipian Art Gallery-ben.

*

BÖLÖNI JUTALMAK. A Művészeti Alap Irodalmi Szakosztályának vezetősége május végén ítélte oda idei műfaji jutalmait. Az első kötetek között ebben az évben nem találtak jutalomra érdemes munkát. Irodalmi publicisztikában *Hallama Erzsébet*, irodalomkritikában *Rába György*, műfordításban *Bor Ambrus* és *Györffy Miklós*, irodalmi szociográfiában *Hatvani Dániel*, gyermek- és ifjúsági irodalomban *Gyurkovics Tibor*, irodalomszervezésben a *Kincskereső* szerkesztőségének eredményeit tartották elismerésre méltónak.

*

KIADÓI NIVÓDÍJAK. *Csorba Győző*, szerkesztőségünk főmunkatársa Janus Pannonius pajzán epigrammáinak műfordításáért a Helikon Kiadótól, *Tüskés Tibor* Pilinszky Jánosról írt monográfiájáért a Szépirodalmi Könyvkiadótól kapott jutalmat.

RÁBA GYÖRGY

# *A legyen délibábja*

*Kondulásokat*
*toronytalan harangtalan*
*útra lendítőket*
*a szárazság meg a dér*
*váltogatott csákánycsattogásán*
*áthallatszó dobpergést*
*egy hunyorgó szemhéj alatt*
*krónikátlan kalandot*
*leszakadt körmök mentén akár*
*a legyen délibábja felé*
*minden napra*
*ünnep morzsaléka*

# *Talány*

*Csak szaporázta lépteit*
*nem ismert pihenőt*
*Miféle szerzet lehetett*
*nyomában hír se nőtt*

*Kedvét tempóját legalább*
*megtudhatom-e valaha*
*És kikopogta iramát*
*a dió puffogása*
*zápor zizegése*
*menekülő dobaja*
*gépfegyver taktusa*

# *A visszahozhatatlan*

*Kipengette rajtam ezt az*
*elképesztő muzsikát*
*aztán elrejtezett*
*akartam lenni isten én is*
*nem kevesebb*
*és soha ez a fülkagylókban*
*morajló emlékezet*
*testet adjatok létet*
*kürthangok édenének*
*élnek még errefelé*

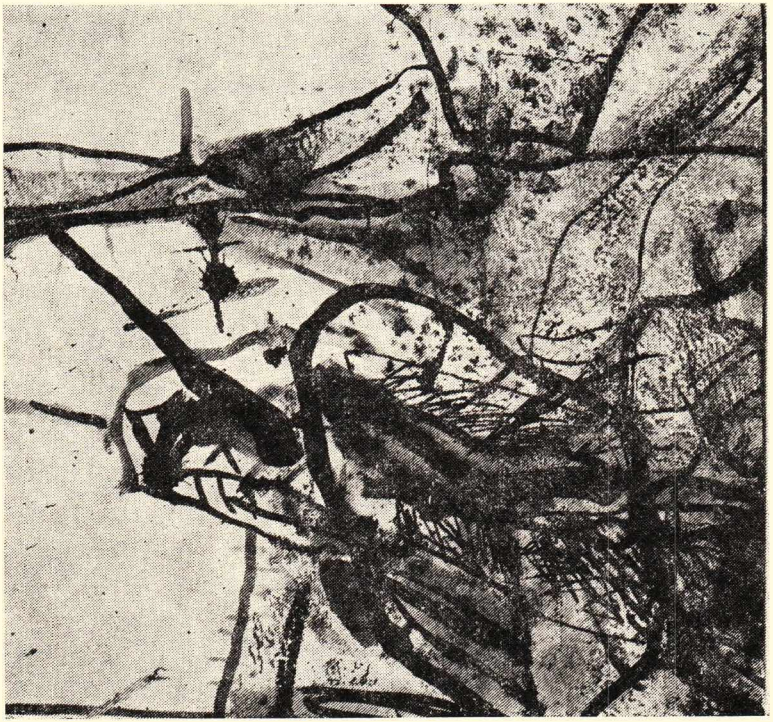

ZELEI MIKLÓS

# Cápauszony

Most is fölébred az éjszaka közepén, ahogy húsz éve mindig, csak most se az ágyban, ahogy egy éve mindig.

A konyhaasztalra bukva, a ház előtt az utcán vagy a bicikliállványnál, a klimó előtt.

Most a konyhaajtóban aludt el, földre csúszva, hátát a lepattogzott falnak támasztva. Tavasszal elmaradt a meszelés.

Éktelenül szomjas, fölkel és a konyhába megy, hogy megkeresse a vizeskannát. Üres. Jó lesz a kútvíz is. Kimegy, vizet húz, iszik a vödörből és megmossa az arcát. Overálján koszfoltok, a ráömlött bortól megkötött cementpor, sár, jegyesebéd.

Kidobom azokat a rohadt botokat!

Két botból élő ember, így nevezte magát. Két órakor már minden éjjel a stégen ült és két botjával annyi halat fogott, amennyit reggel a piacon eladott. Kicsi, mindig tisztára sikált asztalon árult, s gyakran megkérdezte, mihez tetszik? S még azt is felajánlotta, hogy elmegy és megcsinálja. Hányra legyek ott? Mert a halat ismerni kell. Másképp készülnek a nagyobbak, másképp a kisebbek. Nem úgy van az, hogy rácponty, na akkor rácponty . . . Más íze van annak a halnak nyáron, más ősszel meg télen és tavasszal. A konyhában erre vigyázni kell. Köszönjük, mondták és elbúcsúztak.

Itt vannak! Megragadja a botokat és viszi kifelé. Az egyikkel belesuhint a sötétbe, hallgatja, ahogy az orsóról fut, fut a damil, tartja a botot, s hirtelen azt érzi, hogy a horog megakad valamiben. Ez meg mi a fene?

Tekeri, jön a zsinór, de nagyon nehezen. Ha megfeszül, visszaenged egy kicsit és megint teker. Majdnem egy órát küzd, mire látja, hogy a feje fölött nyolc-tíz méterrel valami szárnyas vergődik a horogra akadva.

Bagoly. Fogtam egy baglyot. Na gyere csak. A bagoly már föladta a küzdelmet. Fáradt, de egyenletes szárnycsapásokkal közeledik, amint egyre rövidebbre veszi a zsinórt.

Mégse bagoly. Hát akkor mi? Haja van, egészen világos haja és arca. Olyan gyerekarc. A horog hegye kiáll a felsőajkából, de sehol egy csöpp vér. Csapkod a szárnyával, a levegő nem mozdul. Teste van, de nincs súlya. Akkora, mint egy gyerek. Van keze, van lába. Megmarkolja a karját, jobb kezéből leteszi a botot. Angyalt fogtam. Felsőajkából óvatosan kiveszi a horgot. Vajon ez méretes vagy méreten aluli? Ki tudja, mekkorák az angyalok? Az eresz alól leveszi a nejlonzsinórt, amire a kifogott halakat szokta fűzni. A végét bedugja az angyalajkon szakított lyukba, keresztülhúzza, s jó erősen a szarufához köti. Az angyal röpköd egy darabig az eresz fölött, meg-megrántja a zsinórt, aztán szárnyát lógatva ül a tetőn.

Fogja a botot, visszaballag az udvar közepére és bedobja a horgot a sötétségbe. Pörög, pörög az orsó, fogy a damil, de nem érzi az ismerős rándulást. A horog leesik, bedobja újra. Lehet, hogy már nem harapnak? Elmentek? Nem! Megvan! Most megfogtam! Teker, visszaenged, küzdenek keményen, de hama-

rosan a feje fölött verdes a következő is. Valamivel nagyobb. Tíz centivel talán. A fene enné meg, a nyelvébe akadt! Elkapja a karjánál, s egy ügyes mozdulattal kiveszi a horgot. Hát mért mohóskodsz annyira? Most aztán megnézheted magad. Kibogozza a szarufához kötözött zsinórt, térdével szorítja az angyal lábát, mutató és hüvelykujjával a szájába nyúl, kihúzza a nyelvét, átdugja a lyukon a zsinórt, és újra a szarufához köti. Kinyújtott nyelvével röpköd egy kicsit, aztán ő is leül a tetőre és a nyelvét próbálja visszahúzkodni a szájába. Ezek némák? S csak úgy az eresz mellett állva beveti a horgot. Fogjunk még. Alig pörgött az orsó, máris érzi, rándul a bot. Megrántja, hogy jól beakadjon és szedi vissza a zsinórt. A kinyújtott nyelvű angyal fölröppen, magával húzza a másikat is, csapkod a szárnyával, tátog, mozgatja zsinórra fűzött nyelvét, mintha szólni vagy talán kiáltani akarna, de csönd van. Mintha hosszú, szőke fürtjeit lobogtatva idegesen nyalna egy ablaküveget. Lehet, hogy mégis beszélnek, vagy csicseregnek, csak én nem hallom? A denevéreket se lehet hallani. Nyugi, nyugi! Maradjatok, mert csak bevágódik a zsinór! Mindjárt itt a barátnőtök is. Vagy a barátjuk? Fiúk ezek vagy lányok? Majd kiderül. Kezére tekeri a zsinórt, úgy húzza maga felé. Ennek az alsómeg a felsőajkába is beleakadt, egyszerre. Hát ezt meg hogy csináltad?

Miután felfűzte a harmadikat is, átveti a vállán a zsinórt és ballag a konyhaajtó felé. A konyhában a sparhelthez köti az angyalokat. Ez jó nehéz. Nem fogtok vele fölrepülni.

Milyen szép rózsaszínűek. Mint a borjúhús. Leül elébük, lábánál fogva maga elé húzza az egyiket, na, fiú vagy lány? Ennek semmije sincs. Hát neked? Ennek se. Meg ennek se. A szárnyuk meg olyan mint két nagy uszony. Hát hogy készülnek ezek a szép nagy uszonyok, ha semmitek sincs?

Puha, szőke haj, kerek, kemény húsú pofák. Kár azért, hogy nem lányok. Vagy legalább az egyik. És ezek az uszonyok. Azt mondják, az uszonyleves nagyon drága, különleges étel Amerikában. Meg kéne kóstolni. Ha rossz, viszszadobom őket. A napkárász se jóízű, pedig az is milyen szép. A hajukat azért el lehetne adni egy fodrásznak.

Kimegy, néhány fahasábot fölaprít gyújtósnak, megrakja a kosarat, beviszi, begyújt, vizet hoz. Na, gyertek, bemegyünk a szobába. Kioldozza a zsinórt, röpülnek utána az angyalok keresztül a konyhán, a szobán. Gyalogolni nem szoktatok, mi? Ezt a legkisebbet levesszük a nejlonról, a másik kettőt meg ide az ágy lábához kötöm. Le is fekhettek. De az angyalok nem fekszenek le, ülnek a rongyszőnyeg ágytakarón, Jézus olajnyomat szíve alatt. Megvan az olló, valami nagy papír kéne vagy újság. Ez jó lesz. Karjánál fogva visszaviszi a legkisebb angyalt a konyhába, az újságot kiteríti az asztalra, leül, ölébe veszi az angyalt, lábait a combja közé szorítja. Ne csapkodj a szárnyaddal, te! A szárnyaid végét is rakd csak ide szépen, hadd szorítom a lábadhoz. Így ni. Nagyon szép haj, itt oldalt kezdem nyírni.

Az angyal kerek gyerekarcán semmi változás. Se ijedség rajta, se csodálkozás. Az újságon akkurátusan simítja egymás fellé a levágott fürtöket. Nem is látszott, hogy ennyire sűrű. Két nőnek sincs ennyi haja, én mondom. Gyűlik rendesen. Balra fordulj egy kicsit, most itt hátul, aztán a túloldalon. Negyedóra múlva nagy halom haj borítja az újságot.

Viszont a szárnyához kés kell. Azt ollóval nem lehet. Így, ezzel. A tövénél megemeli a két szárnyat és egyetlen nyisszantással mindkettőt lemetszi. Ez az. És ha mégse jó? Ezt már nem tudom elengedni, mert nem bír elszállni. Itt fog

folyton sétafikálni az udvaron. Ezt mostmár le kell vágni, s legföljebb elásom, ha rossz. Gyerünk.

Ahogy a pulykát szokták lefejezni, az angyal hosszú nyakát egy tőkére illeszti, finom lendületet ad a kisbaltának, s az angyalfej koppanás nélkül leesik. Az istálló guanóval lepett földjéről néz rá a kopasz angyalfej, az arc most is derűs, nyugodt, mint nyírás közben is.

Bemegy, gondosan elcsomagolja a hajat, az asztalra teszi a vágódeszkát és fölszeleteli a szárnyakat. Egy darab szálka sincs bennük. Színhús az egész. Nem is tudom, hogy lehetett ezekkel repülni? Úgy teszem föl, mint a paprikást. Csak kevesebb paprikával. Rak a tűzre, zsírt tesz a fazékba, hagymát vág, vár, amíg forró nem lesz a zsír, akkor a hagymát beleönti. Kavargatja, benéz a szobába is. Megvannak.

Üveges a hagyma, a szárnyszeleteket is a fazékba önti, kavarja, mert még az egész odaég. Egy kicsit félrehúzza a lábost, megpaprikázza.

Most az angyaltestet teszi a vágódeszkára. Lelóg a lábfej, a kéz. Kicsit nagy, azért csak fölpucolom. Nézzenek oda, hát ennek nincs bele, meg belsőrésze. Nem lesz vele sok munkám. Csak föl kell szeletelni, az ujjakat meg eldobom. Csontja sincs. Se borda, se gerinc. Filézett.

Felforrt a paprikás, merít a fakanállal, megfújja, belekóstol. Mégegyszer. Ez kész. És micsoda íze van! Még soha nem éreztem ilyet. Úgy fogják vinni, mint a cukrot.

Kihozza a következő angyalt, megnyírja, levágja a szárnyait, s ahogy az asztalra teszi őket, lazul a térde szorítása, az angyal kiszabadul és kirohan a konyhából.

Utána! Futnak keresztül az udvaron. Elöl az angyal, kerülgeti a felfordított vályút, a farakást, a szétszórt kacatokat. A kerítésnél megfogom! De az angyal a kerítésnél dobbant, s helyből átugorja a kétméteres drótsövényt. Elment.

Amikor odaér, még látja, ahogy a szomszéd málnabokrai közt kanyarog. Az anyád mindenit! A következőre jobban kell vigyázni. Nem fűzi ki az ajkából a zsinórt, hanem a konyhaasztalhoz köti, mielőtt nyírni kezdené. Te nem fogsz megszökni, mondja és erősen markolja a zsinórt, amikor kivezeti, hogy levágja a fejét.

Cápauszony, tengeri hal! Cápauszony, tengeri hal! Ma még ár alatt, de ha megkóstolták, minden pénzt megadnak érte. Cápauszony, tengeri hal! Filézett szeletek, az uszony is teljes egészében elfogyasztható! Amit itt megvesz, abból már semmit nem kell eldobnia! Ma még olcsón!

Azelőtt sose árult olcsón. Egy órája ezek még úszkáltak. Hol tetszik ilyet kapni? Nemcsak munka van ebben, hanem élet is! Amikor eladta a halakat, mindig elballagott a piactér sarkában várakozó söröspulthoz, útközben újságot vett, s amíg átlapozta, legurított egy üveggel.

Egészen fura, még sose láttam ilyet. Műanyag, mégis olyan, mintha nem műanyagból volna. Puha, mint a tejes kukorica bajsza és egészen valószínűtlenül szőke. Persze mégiscsak műanyag, nem tudom olyan áron venni, mint a természetes hajat, de kell, föltétlenül kell.Írja meg a barátjának. Én folyamatosan átveszem. Esetleg más színűt is. Feketét, vöröset.

Megint árul a halas Péter. Nagyszerű étel az uszony meg a halszeletek is. És alig van munka velük! Fölteszi az ember, rottyant egyet-kettőt, és már kész is. És micsoda ízek! Csak laktatónak azért nem olyan laktató, mint a ponty vagy az amúr. Igen, egy kicsit éhes maradtam utána. Rögtön tudtam volna

újra enni. De az íze, az tényleg csodálatos. És könnyű lettem tőle, egész könnyű. Mintha nem ettem, hanem éppen fordítva, böjtöltem volna. És egyre több hosszú, szőke fürtös lány és asszony dicsekedett, hogy készíti el az új ételt, és igyekezett munkába, haza vagy ki tudja, hová.

Két-három angyal megvolt éjjelente. Néha négy is. Meg a körmös, a ménkű csapna bele. Bár lehet, hogy azt eszik. Dörög az ég, ül az esőben és két pofára nyeli a villámot. Olyankor veszedelmes. Rándult a zsinór, s rögtön utána éktelen vinnyogás hallatszott. Na fene! Végre megszólalt valamelyik. Tekeri az orsót, visszaengedi, de még így is majd kirepül a kezéből a bot. Kocsirúdból kell neked a horgászbot? Ezt nem szoktátok csinálni. Engedjünk neki . . . Viszi ám, hű de viszi! Most vissza. Ne vonyíts! Kézzel szedi a zsinórt, már egész közel van, amikor végre látni lehet. Nagy, háromszög formájú bőrszárnyak verik a levegőt, a kezével meg a zsinórt próbálja elszakítani. Elkapja, jól megszorítja a nyakát. Nyughass, fene a torkod. Úgy beleakadt a horog, hogy alig bírom kiszedni. Nem neked volt ez kínálva. Nem érezted rajta az angyalszagot? Jó méteres példány, rövid, bodros szőr borítja. Nincs is patája. Rücskös madárlábakkal kapálódzik. És milyen girhes. Nem jó ez semmire. Még kihasítja a nadrágom! Lekörmöllek, ha nem nyughatsz. Végre sikerült kiszedni a horgot. Egész fekete lett. Pucolhatom, pedig milyen szép fényes volt. A nyakánál fogva megpörgeti a vinnyogó ördögöt és a ház oldalához csapja. Az egy pillanatra odatapad, aztán hatalmas lendülettel elrúgja magát és már nem is látszik.

Az öreget kéne megfogni!

Addig járja az üzleteket, amíg nem talál abból a szép, régifajta háromágú rézhorogból. Amivel harcsára megyünk. Mögötte mindenütt a főtörzs lohol. Vesz hozzávaló damilt, erős botot. Elképzeli Istent, ahogy fehér házikabátjában köröz az udvar fölött, s röpül az ő horga.

Csak mire kap vajon az öreg? Zsebre vágja a horgot, s még nagyobbakat lépve siet.

De honnan vannak a cápák? A főtörzs megtörölgeti a homlokát. Öreg vagyok már ehhez a tempóhoz. Ez egész nap rohan, én reggel óta rohanok utána, és még mindig nem tudom, honnan vannak a cápák? Elcápásította a környék valamelyik kubikgödrét? Hol? Mikor indul már oda? És milyen fuvarozó eszközzel szállítja be a cápákat? Vagy ott kinn dolgozza fel? Sehol sem tudok erre alkalmas elhagyott épületet. Hm. Lehetséges, hogy valahol ismeretlen helyen, az egyik dűlőút mellett példának okáért, egy kubikgödör vize hemzseg a cápáktól és erre nem figyelmeztet tábla? Vagy külföld? Külföldről küldik be? Hol veszi át? És kitől? Hol érkezik az országba az uszony?

Hazafelé megy. Csak a sötétség beálltakor indul a cápákért? Van-e társa? Ki az? A cápatenyésztés nem kis dolog. Pénz kell hozzá. Honnan van neki? Vagy ő csak alkalmazott? Akárhogy is, valami nincs rendben. Nagyon nincs.

A sarokra érve a főtörzs lemarad és onnan figyeli a házat, a kaput. Ahogy sötétedik, egyre közelebb megy. De a kapu nem nyílik. Lehet, hogy eltűnt a kertek alatt? Feltűnés nélkül az ablakhoz lépek. Megvan! Ott alszik az ágyon. Tehát megvárja a teljes sötétséget és csak akkor kezd akcióba. Lehet, hogy mégsincs társa, hanem magányosan tenyészt? Bent kell elbújnom.

Lehet, hogy megneszelt valamit és ezt az éjszakát kihagyja? Kizárt, hogy fölfedezett. Fiatal koromban a nem egyenruhás állomány legkiválóbb személyi követője voltam. Levegő Józsi. Így hívtak, Levegő Józsi. Aztán ez a nyugis

körzet a város szélén. Néha nyakon vágni egy kölyköt, amiért a járdán biciklizik. Ki gondolta volna, hogy cápák is lesznek.

Úgy látszik, mégis kihagyja a mai éjszakát. Bár lehet, hogy nem jött meg a társa és azért nem indul. Hazamegyek. És marad.

Két óra körül nyílik a konyhaajtó. Milyen igazam volt, hogy mégis maradtam, végre kezdünk. A kezében lévő horgászbottal az udvar közepére ballag. Nehéz ugyan megfigyelni, de úgy látszik, nem csinál mást, csak a horgot dobálja föl a levegőbe.

Az angyalok akkor kapnak a legjobban, ha a horgot jól kifényesítem és a hegyére egy csöpp kályhaezüstöt kenek. De mit tudom én, hogy jó-e ez az öregnek is?

Mit csinál? Sokkal bolondabb, mint hittem. Hajigálja a horgot a levegőbe és morog. Az építkezésen is azt mondták, hogy nem egészen normális. Mert kiderült az is, hogy munkakerülő volt, közveszélyes munkakerülő. Akkor kellett volna elkapni, most nem kellene egész éjjel itt ácsorognom a vadszőlőbokorban. Hónapokig ivott, mint a gödény, amikor mindenét elitta, ment a munkaközvetítőbe. Akkor bezzeg kellett már. Be akarták tanítani az építkezésen targoncásnak. Nagyon szépen keresnek ott a targoncások. Nem lett volna semmi gondja. Még csak nem is piszkos munka. Megnősülhetett volna, vezetné a targoncát, munka után haza, és nincs probléma. De nem tanulta meg. Azt mondta, őtet nem érdekli. Nem tagja a szakszervezetnek se. Pedig ott is adnak segélyt, vinnék üdülni. De ez egy elem. Micsinál? Pont úgy küszködik, mint amikor egy nagy halat fogott az ember. Mire vadászik ez? Horoggal, száraz területen, ilyenkor? Tényleg bolond.

Nem az öreg! Csak a szokásos szöszi. Na gyere. Leveszi az angyalt a horogról, felfűzi a zsinórra, a szarufához köti.

Mi az? Egy madár? Nem látom elég jól. Most fölröpül. Nem mozgatja a szárnyát, mégis lebeg a tető fölött. Hosszú, világos szőr borítja. És mintha valami halvány derengés áradna belőle. Nem mehetek közelebb, észrevesz. De hogy nem cápa, az innen is biztos. Az áruhamisítást is rá lehet bizonyítani. Megvagy, barátocskám. Megint visszamegy, megint földobja a horgot. Kezdem érteni. Ezekre az ismeretlen éjjeli madarakra vadászik és reggel halhúsként értékesíti őket. Micsoda pénz, úristen, micsoda pénz. De már nem sokáig. Elkaplak, barátocskám, elkaplak és mehetsz vissza az építkezésre. És jó, ha ennyivel megúszod. De milyen madarak ezek? Most hátrébb megy. Úgy látszik, beetetett helyei vannak. Ha óvatosan elmegyek az ereszig, aztán tovább, most nem vesz észre. Gyerünk. Ha meg észrevesz, akkor indul az akció. Bekísérem az áruval együtt. Hadd lám . . . A szájába fűzte a zsinórt. Haja van, keze, lába.

Ott a következő, már húzza is lefelé a következőt. Az is jó egyméteres példány. Vissza, vissza a vadszőlő közé. Hogy pont most nincs telihold! De akármilyen rosszul látom is, ilyen madár nem létezik. Levette a horogról a következőt is, és viszi a másik mellé. Akkor meg mik ezek? Ha volnának angyalok, akkor egész biztosan angyalok volnának. De angyalok megintcsak nincsenek. Ha reggel bemegyek és jelentem, hogy angyalokat fog, levetkőztetnek. Én is mehetek az építkezésre. Hacsak, most azonnal, angyalostul el nem kapom. Ez az! Elkapni! Jobb kezében a gumibot, a baljában a bilincs.

Ha ez se az öreg lesz, holnap mindent kipróbálok. Szaloncukrot, büdösmájat, villantót, főtt kukoricát . . .

Dobja le! A botot dobja le!

De nincs ideje ledobni. Jobbról, balról ütés a vállhajlatba, kezén a bilincs, s csak ekkor látja, hogy rendőr. Azt hittem, az öreg. Hogy támad az öreg.

Lefoglalom a bűnjeleket is. Papírok, vannak? Hol vannak a papírjai? Nem szólal meg. Na, majd odabent. A gumibottal irányítja maga előtt és az ereszhez kíséri. Megáll! A rendőr eloldozza a szarufától a két angyalt, jól a karjára tekeri a zsineget, s elindulnak az őrszobára. Elöl megy a megbilincselt, mögötte a rendőr, a rendőr mögött a két angyal röpül.

Barna asztalilámpa világít, fekete festékkel rajta a leltári szám. Az ügyeletes fölkel a vaságyról, jelent. Az esti őrjárat egy üzletszerű kéjelgőt vett őrizetbe. Kettes fogda.

Bent áll a megbilincselt, a két angyal kint a folyosón lebeg, csak a zsinórjuk ér be az irodába. Az eseményről, a bűnjelként lefoglalt madarakról senki nem tudhat. A legszigorúbb hallgatás. Értettem. A kurvát engedje el, majd máskor visszahozzák. Ezeket nem zárhatom egy helyre. Még kárt tenne a madarakban. Értettem. Az ügyeletes fölveszi az íróasztalról a kulcskarikát. Addig behozom ezeket és becsukom az ajtót. Ez az esemény nincs.

A két angyal az adóvevő szürkére festett szekrényére ült, a lámpák azonnal kigyulladnak, recsegni-ropogni kezd az egész készülék. A recsegés fölött valami furcsa, bölcsődalszerű melódia úszik be az irodába. A rendőr mosolyog, ringatja magát az elzsongító dallamra, a markából majdnem kicsúszik a zsineg. Jöjjenek onnan! Azonnal jöjjenek onnan! A két angyalt átülteti a vaságyra, de már szól is a mikrofon. Hetes járőr jelentkezik. Itt a hármas járőrkocsi. Az ötös. A négyes járőrsebességgel halad. A hatos. Az egyes. A kettes. A kettes őrizetesekkel halad a kapitányságra. A rendőr a kapcsolótáblához megy, kattint. Rendkívüli esemény nincs, folytassák a szolgálatot.

A fene egye meg ezeket. Úgy látszik . . . De be sem fejezi a morfondírozást, kigyullad a hívásjelző, s megint szól a zsongító dallam. Kapcsolatba léptek! Az angyalok megpróbálnak a rádióhoz röppenni, de kurtára fogja a zsineget. A muzsika viszont szól, s újra sorban jelentkeznek az úerhá kocsik. Sőt, most már a posztos rendőrök hasábrádiói is belépnek. Haló! A körzetemben tartózkodom, rendkívüli esemény nem történt, kérem, hogy a központ tartsa be a hívójelet. Bemérték a hullámhosszunkat! Rendkívüli esemény nem történt, folytassák a szolgálatot, a hívójelet betartjuk. Vége. De hiába kapcsolja ki, megállíthatatlanul árad a zene. Most mintha orgonaszó lenne. De nem olyan, mint a templomi orgona. Kettes járőr! A folyosóról ajtócsapkodás, csoszogás zaja. Ha megint behozzák, nagyobb baj lesz. Ötös járőr! Az angyalok rángatják a zsinórt, mindenáron hozzá akarnak érni a rádióhoz. A főtörzs bekapcsolja. Aki hallucinál, kérje át magát a művészegyüttesbe. Folytassák a szolgálatot, esemény nincs. Vége. Jelentem, az őrizetest elengedtem. Ezt a kettőt gyorsan bezárom. Addig őrizze ezt. Siet a folyosón, futnak utána az angyalok. A zsinórt a priccshez köti, kicsit gondolkodik és lábbilincset tesz rájuk. Összecsődítették a többit is. Lehet, hogy már az egész rendőrség tele van velük. Őrület. Ha van isten az égben, akkor így már csak nem szöknek meg. Mert ha meglépnek, engem kidobnak az állásomból. Bezárja a vasajtót, benéz a lesőn, a két angyal békésen üldögél a priccsen. Na azért. Csak nyugalom, nyugalom, akkor nem lesz semmi baj.

A rádió hallgat, az ügyeletes vidáman ül az írógép mögött. Jegyzőkönyv? Ne röhögjön, tizedes. Nincs jegyzőkönyv. Ezt zárja a másik fogdába, de a bilincset hagyja rajta. Nagyon veszélyes bűnöző. Leül a tizedes helyére, a fiókból kiveszi a „Bizalmas" jelzésű telefonkönyvet és hívja a városi titkárság ügyele-

tét. Húsz perc múlva nagy fekete autó áll meg a rendőrség előtt, álmos arccal lép be a városi titkár. Na mi az? Itt a hármas járőr, hallatszik a rádióból. A lakosság részéről egy ruhátlan kisgyereket találtak, a háta sebes, semmit nem hajlandó mondani. Lehet, hogy sokkot kapott. Elindultunk vele a baleseti-be. Induljanak és folytassák a szolgálatot.

A rendőr fogja a kulcskarikát, maga elé engedi a titkárt. Benéz a lesőn, aztán kinyitja a fogdát. A két angyal pontosan úgy ül, mint amikor bezárta őket. Hát ezek az angyalok. És ez itt a szárnyuk. Valószínűleg ezt dolgozta fel cápauszonynak. A többi részüket meg filézett halszeletekként értékesítette, folyamatosan. A titkár járkál a priccshez kötözött, bilincsbe vert angyalok előtt. A rendőr gondolkozik, hogy szóljon-e a rádióról. Aztán inkább hallgat. A titkár megmorzsolgatja az angyalok haját, aztán azt mondja, hm. Elveszi a kezét, az ujjai egy kicsit fényesek maradtak. Nézegeti. Na igen. Lopva a rend-őr is a kezére néz. Az övé is fénylik egy kicsit. Nem kell nyúlkálni hozzájuk, mondja a titkár. Házkutatást tartottak már? Még nem. Most azonnal, még vir-radat előtt. És a legszigorúbb titoktartás. Még ha marslakók lennének. Még az is egyszerűbb volna. De hát ezek nem marslakók. Ezek angyalok. Ugye, mondja a rendőr. Egy lófaszt, mondja a titkár. A további eljárásba ez a két madár csak fölöslegesen belezavarna. Eressze el őket. Hát ez az, lélegzik föl a rendőr. Csak nem akartam egyedül eldönteni. Leveszi a bilincseket, eloldozza a zsineget és kimennek. A pihenőben levő rendőrkutya dühösen ugat. Ahogy közelednek hozzá abbahagyja, lekushad és remegve nyüszít. Megállnak a beto-nozott udvaron. Csinálja! A főtörzs kifűzi az angyalok szájaszéléből a zsinórt, s mintha vákuum szívná fel őket, úgy tűnnek el az éjszakában.

Maszek rendszámú autó áll meg a ház előtt, három civil száll ki belőle. Kinyitják a nagykaput, az autó behajt, a kaput becsukják. Először a házba mennek, elsötétítik az utcai ablakokat. Sehol semmi különös. Enyhén piszkos ágy, madzagdarabok, damil, horgok. A konyhaasztalon egy vágódeszka, bontó-kés, szeletelőkés, fenőkő. Az udvaron megtalálják a horgászbotot. Ez nem sok. Nézzük még meg a melléképületeket, aztán menjünk. Belőkik a fáskamra ajta-ját, egerek szaladnak szét, rozsdás fűrész, kötélcsomó, gyújtós. Az istállóban néhány tyúkot zavar fel a rúdlámpák fénye, guanó, avas lószerszám. Körbe-világítanak, s egyszerre lépnek hátra, aztán előre mind a hárman. A jászol alól bestócolt, kopaszra nyírt fejek néznek rájuk. Odamennek, sorban az arcokba világítanak. Nem látszik rajtuk az idő múlása. A szeme mindnek nyitva, s de-rűsen néznek az elemlámpákba. Kisebb kupacokban kéz- és lábujjak. Nézd, megrágták az egerek. Ezt is. Mindet, csak a legfrissebbeket nem. Melyikek a frissek? Nincs köztük különbség. Számoljuk meg őket. Az egyik kihozza bent-ről az ágytakarót, fényképeket csinálnak, aztán leguggolnak és az ágytakarón gúlába rakják a fejeket. Hetvennyolc darab. És ezerötszázhatvan kéz- meg lábujj. Ezzel etette a várost. Engem is. Mit lehet csinálni velük? Elásni? De hiszen nem oszlanak. Bármikor előkerülhetnek. Megemészteni meg lehetett. Csak különlegesen védett szeméttelepen lehet elhelyezni. Lehegesztett ládák-ban. Vagy elégetni. De ki tudja, mi lesz abból? Ez már nem a mi dolgunk. Jó, hogy eddig megúsztuk, bár még ez se biztos. Ki tudja, nem lesz-e még valami-lyen következménye?

Reggel behívatják a fodrászt a belker osztályra, az osztály vezetőjéhez. Az osztályvezető kicsit zavart, kicsit ünnepélyes. Dühös szeretne lenni, mint a szabálysértési ügyekben általában, de sehogy se tudja elrendezni az arcát. Orgazdaság, üzérkedés, a kereskedelmi forgalomban nem engedélyezett cikk

árusítása, melynek alapanyaga rákkeltő. Ideges, duci ujjak a papírokon. Illetékes helyen alapos vizsgálat alá vetették a maga parókáit. A mi kezünkből kikerült a dolog, hiszen a lakosság mérgezéséről van szó. A rendőrségre, az egészségügyi hatóságokra tartozik. Rám csak annyi, hogy elrendeljem, vissza kell vásárolnia a már eladott mennyiséget. Egy szál se maradhat kint. Ma estig kell zárt eszközben beszállítania a rendőrségre. Hetvennyolc tételről van szó. Tudjuk. A hetvennyolc tételből háromszáztizenkét paróka készült. Ne kímélje a fáradságot. Csak annyit mondhatok, ne kímélje. Végeztem.

A három civil a baleseti főorvosi szobában ül. Szükségesnek láttam a rendőrség értesítését. Az éjjel behozott kisgyerekhez még csak hasonló sem fordult elő a praxisunkban. Már-már valami természetfölötti dologra gondolok. Meztelenül hozták be, a hátán súlyos forradások, de ránézésre semmilyen orvosi segítségre nem szorul. Viszont nincs szívműködése, vérnyomása, vénája. Mit mondjak még? Tüdeje sincs. A röntgenképen csak a test árnyképe látható. Mintha maga a test világította volna meg a fényérzékeny lemezt. Értenek engem? Mert én nem értem. Tessék, jöjjenek velem, az elkülönítőbe. Azt se tudom, fiú vagy lány. A szájon kívül semmi olyan szerve, ami az anyagcseréhez kell.

A felnőtt méretű hálóságy közepén ott ül a kisgyerek. Adtunk rá hálóinget, de folyton levetette, elvettük tőle.

Már mindent tudunk. Szerencsére nekünk nem okoz ez semmi meglepetést. Mindössze az orvosi titoktartáson is fölüli diszkréciót kérünk. Vagyis teljes hallgatást. Ért minket, főorvos úr? Teljes hallgatást. Igaza van abban, hogy nem mindennapi az esemény, de azért semmi rendkívüli. Nem lehet pánikot kelteni a városban. Ez a beteg nem volt itt. Visszük a felvételi lapját, a röntgenképét, őt magát. Ki lehet úgy jutni az épületből, hogy senki ne lássa? Természetesen.

A kettes fogdában megint angyal ül, a másik fogda üres. Az őrizetes az irodában a három civil között áll.

Ha nem szólal meg, tudunk mi másképp is kérdezni. Még énekelni is megtanul. Hogyan került kapcsolatba ezekkel a madarakkal? Ki képezte ki? Ki adta az ötletet? Kinek mondta el? Miért nem jelentette? Azt még magának is tudnia kellett volna, hogy ezzel súlyos külpolitikai bonyodalmakat okozhat. Kivel áll kapcsolatban? Megnyúzom, ha nem beszél.

Az öreg miatt történt az egész. Ha sikerül megfogni, most nem vagyok itt. Ők akarják megfogni, azért faggatnak. Nem adom. Az öreg az enyém.

Na, ki a kapcsolata? Katatón skizofrénia. Szerintem katatón skizofrénia. Igen? Megszólaltatom én mind a két énjét. Mi a jelszó? Mivel csalogatta őket? Ki mondta meg, hogy kell csinálni? Melyik országból szerezte be a felszerelést? Kinek a pénzén? Mire akarta fordítani a hasznot? Voltak röpcédulák is? Tudja, hogy a szektákat tiltja a törvény? Hogyan végzett velük? Mit mondtak haláluk előtt? Kit avatott be? Kivel működött együtt?

Egy másik betonozott udvaron halálfejes teherautó várakozik, mellette ketten dolgoznak. Védőruhában, maszkban vasládákra hegesztik rá a tetőt. A még nyitva levő ládákból az angyalfejek nézik őket.

Micsoda meló. Vegyi elhárítók vagyunk, nem koporsósok. Azok vagyunk, amire a parancs szól. Mik ezek? Azt mondták, hogy nem emberek. Dehogynem. De nézd meg, milyen furcsák. Lehet, hogy egy titkos űrhajó utasai voltak és valami sugárzást kaptak, azért ilyenek. De hol a testük? Azt vizsgálják.

A fejüket miért nem? Nem a mi dolgunk. Pár éve még végighánytam volna az összeset. Csináljuk, mert soha nem végzünk.

Egy úerhá kocsi jön át a sorompón. Már megint a zsaruk.

A három civil azt az utasítást kapta, hogy a szárnyától megfosztott meghatározhatatlan lényt őrizze a rendőrségen, de alig félóra múlva újabb utasítás jött. Likvidálni kell, s a maradványokkal együtt kell elhelyezni. Aztán szokott-e otthon kacsát vágni, fehér szőrű nyulacskát fejbe kólintani? Hétvégén nem egyszer, mondja a főtörzs. Akkor biztos nem esik majd nehezére! Meg kell semmisítenie ezt a szárnyatlan madárkát a kettesben, adják tovább a parancsot. Aztán a többi maradványhoz szállítani. Híradás ment, a rendszám alapján be fogják bocsátani, az ottani személyzettel az utasításon kívül semmit nem beszélhet. Értettem.

A forradásos hátú angyal ott ül a priccshez bilincselve. A főtörzs belép, becsukja az ajtót, hogy ne nagyon hallatszon ki a lövés. Kiveszi a pisztolyt, kibiztosítja, céloz. Az angyal érdeklődve nézi, fejével követi a pisztoly mozgását, mintha azt akarná megtudni, mi lehet a csőben.

Hogy kell egy ilyet lelőni? Hova célozzak? Tarkón? Fordíts hátat! Az angyal nem fordul meg. Nem érti. Hátha csak keresztül szalad rajta a golyó? Még gellert kap a faltól és megsebesítem magam. Vagy megáll benne. Ennek olyan derengő teste van, hogy még látszani is fog benne a sárgán csillogó fém. Ez meg itt üldögél tovább és néz rám. Egy kis sprét nyomok a szemébe. Á, nem kell ide spré. Elteszi a pisztolyt és előveszi a zsebkését. Kinyitja, s rögtön visszza is csúsztatja a zsebébe. Ezzel szoktam vacsorázni.

Hátul van valami balta! Kimegy, hoz egy zsákot, leveszi a bilincset, az angyalt a zsákba teszi. Így ni, és csak a fejét kell kibújtatni és nyissz. Kezében a zsákkal hátra megy, megkeresi a baltát. Az angyal néha rugdalódzik, mocorog a zsákban. Ahogy lehajol a baltáért, akkor is combon rúgja. Ehh, mondja, ledobja a baltát, bekötözi a zsák száját és a hátsó ülésre teszi.

Most kiveszi, tiszteleg. Semmisítsék meg a zsákban található madarat és a zsákkal együtt tegyék a többi maradványhoz. Megint tiszteleg és elhajt.

A két vegyvédelmis kinyitja a zsákot, meglátják a kopaszra nyírt kisgyereket. Madár? Fintorognak az álarc mögött és visszakötik a zsákot. Ugyanolyan, mint ezek. Mi nyírjuk ki. Ki ez? És papír sincs. Csak így szóban. Aztán meg jön majd a nyomozás, a felelősségrevonás. Hülyék nem vagyunk. Az isten se mossa le rólunk . . . Nekem se tetszik. Mindegy, csináljuk, aztán majd meglátjuk.

Az utolsó ládát is lehegesztik, felrakják a platóra, felcsukják az oldalát, leveszik a maszkot és megállnak a mocorgó zsák mellett. Aztán egyikük megfogja és berakja a vezetőfülkébe, az ülés mögé. A sorompónál megszámolják a ládákat és kiengedik őket.

A bekötőútról hamar kint vannak az autópályán. A kiserdőnél megállnak, kiszállnak, fogják a zsákot és a fák között kinyitják. Na rohanj. Hozd ide a marmonkannát. Benzint öntenek a zsákra, elégetik, gallyakat dobnak a hamura.

Pár nap múlva a zártosztály előtt áll meg egy autó. A főtörzs kitámogatja belőle az őrizetest. Az este hozta be a járőr, mondja az orvosi szobában. Nem voltak nála papírok és nem mond semmit. Kérdezgettük, de nem hajlandó megszólalni. Biztos elesett vagy lezuhant valahonnan, még nem tudjuk mi történt vele, de meg fogjuk tudni. A környéken történt mostanában néhány kiderítetlen, erőszakos cselekmény. A személyleírás ráillik, de bizonyítékok egyelőre nincsenek. Folyik az ügy.

VÉSZI ENDRE

# *Kulcsmondatok az őszikékhez*

*Az orvostudomány és a gyógyszervegyészet jóvoltából*
*megsokasodtak a világirodalomban*
*(és a honi szent ligetekben is)*
*az előrehaladott korú poéták*
*a horgas aggastyánok éppúgy*
*mint a falevélkönnyű vénecskék*
*kik személyi számuk jelzése szerint*
*homlokukon az idő évgyűrűivel*
*lombjaik tömegében vijjogó madarakkal*
*mondják a magukét a magukét mondják*
*átkozva dünnyögve sírva mondják a magukét*

*A nyájas öregek éppúgy elszaporodtak*
*mint a dühödt szikár igazmondók*
*akik a próféták monotóniája szerint*
*ostorozzák az ostorozhatót*
*s a fertőt üvöltik*
*a lefelé zuhanó út stációit*

*És írják és írják a rejtelmes őszikék sorozatát*
*és utálják hogy fürge irodalmárok lefordítják őket*
*mert látják a látják a*
*bezúzott ablakokat melyekben megjelenik*
*a koronás aggancsú fagy ezüst koponyája*

# *Alanyi költő a világmindenségben*

*A tél iszonyatát s a megfagyottakat mellőzve*
*csak magánérzéseimről kellene beszámolnom*
*odakínálva magánpulzusomat ime tapogassátok*
*nem a szél viharszárnyú uralmát ecsetelném*
*a meghatározhatatlan térben*
*csak a magam bezártságáról szólnék*
*ellenőrzött napszakaim cella négyszögeiről*
*s az immár rutinvizsgálatot meghaladó ritusról*
*ahogy egymás arczugait fürkésszük*

*csak magunkra figyelő érdektelenséggel*
*megteremtve az arányt*
*a mindenség s a mikrovilág viszonyában*
*De az Attila út hólyagpapír félhomályát átszakítja*
*a február végén elvárható pengeéles napsütés*
*s a vérmezei impresszionista fák*
*elkezdenek megrögzött szokásuk szerint*
*ábrándozni az általános nedvkeringésről*
*s a dermedt rigócsőrökből kiolvad a spirálrajzú fütty*
*s az elbukott angyalok vérezni kezdenek a malter alatt*

*Itt állok én a négy fal között bezártságommal*
*előterében egy könyvespolc szögleteinek*
*mig odakint megint működni kezd*
*a csak szédülettel mérhető átrendeződés*
*torlódó változatokkal*

*Itt állok felkészületlen*

BALASSA PÉTER

# Ulrich katalógusa

*Naplóesszé*

Bevezetésképpen arról az esszéről, amelynek a keretei között próbál mozogni ez az írás. Az esszé itt rugalmas műfaji kerete egy tapasztalás-folyamatnak, amelynek az a hosszabb napló a tanúja, aminek a főcíme *Meghívás közben:* az alább olvasható szöveg e napló rövid részlete. Az esszé itt egy észjárás álarca, olyan ügyetlen kendő, amelynek redői dilemmák nehezen kiismerhető rendjét próbálják követni. Az álarc mögött láthatatlan arc nem más, mint az esszé elsőszámú dilemmája: többes szám első személy és egyes szám első személy viszonya, feszültsége, amelyen az esszé mindig megújuló erővel, de többnyire sikertelenül igyekszik úrrá lenni. Az esszé a *Filozófiai morzsák*ból (Kierkegaard) veszi jelmondatát: „Az tehát a gondolkodás legmagasabb paradoxona, hogy fölfedezett valamit, amit már nem képes elgondolni."

*

A gondolkodás tapasztalás és nem spekuláció; ahogy Flaubert írja egyik noteszlapjára: „Az eszmék tények." A filozófiák – nekem – sokszor regényeknek tűnnek. Bizonyos, hogy ezt csak kívülálló, megátalkodott kontárok érzékelhetik így, a céh, a testület gunyoros (de kissé ideges) megvetésétől kísérve. Pedig a filozófia regényírásként (a fiction értelmében) való érzékelése nem a gondolkodás szabályainak az elvetése, nem önkény, nem a papír megerőszakolása, nem a szavak, a kategóriák és fogalmak önkényes jelentés-konfúziója, hanem éppen azt a filozófiai dilemmát, sőt szakadékot jelenti a befogadásban, amely ésszerűség és világ között szinte végtelen alakzatokat öltve fennáll. Hegel híres mondása szerint „aki ésszerűen néz a világra, arra a világ is értelmesen néz vissza". Amikor azonban a világ visszanéz (ha egyáltalán), akkor ez csupán Hegel saját ésszerű (és ebben a minőségében csodálatos) pillantásának a visszfénye. A filozófia mint regénylláncolat, mint regényforma (sőt: stream of consciousness), ha féloldalasan, ha csípőre sántán is, azért tűnik törvényesnek, mert az ésszerűség kötelezettségétől (amitől nem lehet, nem kell és nem szabad eltekinteni), ettől az intellektuális delejezéstől a világ semmivel sem lesz ésszerűbb, viszont a regényhez hasonló szellemi kalanddá válhat. Ahhoz, hogy a valóság *mégis* következetesen megfeleljen a ésszerűség premisszájának mint választott értéknek, a filozófia szükségszerűen jutott el a valóság átalakításának követeléséhez mint a filozófia új funkciójához. A filozófia és a valóságátalakítás egysége azonban azonosságfilozófiai tévedés, „a regény", „a művészi korszak" vége, valóban. Mert megérteni megértheted, ám ettől nem alakul át. Lehet-e annyira instrumentális a filozófia, hogy átlépi a gondolkodás és a tett határát? A világ átalakítása természetesen mindig tárgya s témája a filozófiának, de nem falhatja fel és nem szüntetheti meg azt, a tárgy s a téma nem azonos a funkcióval. A regény funkciója sem azo-

nos azzal, amit s amiről beszél. Éppen akkor jutunk a baljós, gondolatilag már nem ellenőrizhető homály és a zagyva többértelműség (bármire felhasználhatóság) birodalmába, ha ésszerűség és világ dilemmáját megszüntetni véljük. A világ filozófia által történő ésszerűsítése mint *megoldható, véghezvihető program,* bizonnyal a legnagyobb öncsalások egyike, az ésszerűség veresége saját fegyvereivel. Ezért tehát a filozófiák – nekem – regények maradnak, miközben triviális, hogy a filozófia csak viszonylag kis része a gondolkodásnak, amely tapasztalás, de nem spekulatív valóságátalakítás. Ahol a „regényesen" felfogott filozófia és a tapasztaló gondolkodás összeér, ott szükségképpen az esszé lehetősége tör fel, mint bizonyos időközökben a vulkánikus sziget a tengerből, hogy később aztán visszamerüljön.

•

A gondolkodás normalitása valószínűleg nem áll másból, minthogy szétválasszuk, ami nem tartozik össze. Ez életbevágóan fontos, amihez minden körülmények között energikusan ragaszkodni kell. S ha mindezt elvégeztük – ami persze elvégezhetetlen –, és úgy tűnik, „semmi sem marad együtt", csak akkor látni igazán, mennyire *nem* kopár a látvány. Ha mindent átvilágítunk, lecsupaszítunk és nincsenek illúziók, sem hazugságok már, akkor marad valami, ami igazi. Ez a tapasztalás megint csak az esszét követeli – az út végén lecsupaszított mondásokat –, *gnóma és tapasztalat* ölelkezését.

Valószínűleg tehát a gondolkodás normalitása nem más, mint a különválasztás, a megkülönböztetés képessége. Ezért olyan súlyos a depresszív gondolkodásban a kvantitatív látás jelensége, amelyben elvész ez a képesség: a dolgok jelentése, tehát különbsége üressé válik. A másik póluson a hisztérikus-paranoid gondolkodásban is elvész a distinkció, hiszen itt „minden mindennel összefügg" (ami lefordítva annyit tesz, hogy elvileg *minden* gyanús). Van azonban a gondolkodásnak egy mélyebb/magasabb normalitása, amikor tudjuk, hogy minden különválasztás és kötelező megkülönböztetés (szakítás) mélyén és mögött viszonylat, végső együtt-lét van. A bölcsebb normalitás a szétválasztó megkülönböztetés *után* terül el, amely a megkülönböztetésben nem adja fel a végső összefüggés tapasztalatát, amely nem mond le valamilyen egységről. Ez a normalitás azonban nem követelhető, mivel nem adott.

*Ulrichot hallgatva az ezredvégen*

Ulrich – Musil regény-esszéjének tulajdonságok nélküli médiuma, emberalakban. A byroni „nincs hősöm" (Don Juan) és a Thomas Mann-i „féltett gyermek" (Castorp) radikális átváltozása az esszé árnyalakjává. Ez az átváltozás megfelel annak a folyamatnak, amely a regény műfajában lejátszódik. Eszerint eredetileg a tetterős hős cselekedeteire épülő történet e hős „belsővé válásának", a lélek dramatizálásának sztorijává változik. A regény (megszorításul: a nyugati, későpolgári változatban) a lélek élete, amely tehát csak egy ugrás addig, ahol már a gondolkodás a tapasztalás. Ezt az ugrást Ulrich szellemalakja teszi meg. A tapasztalás lelki-gondolati útja válik „jámbor" okulássá, épülésül szolgáló eseményspektákulummá. Az esszéregény tehát az európai ember nagy tanító korszakainak utolsó és valószínűleg folytathatatlan eredménye, amely azonban magában hordhatja a végsőkig civilizált (önálló-

ságát vesztett) ember újrakulturálásának ígéretét. Míg a 18–19. századi regény Nyugaton szinte a társas élet kommunikációs mintája is volt, szerepjátszást, nyelvjátékot is tanított a valóságos szerepjátszóknak és nyelvjátékosoknak, addig a 20. századi a magány kultúrájának a nevelődését szolgálta, egyfajta felkészülést valamire, amiről az ezredvégen körülbelül annyira nem tudjuk: micsoda, mint a legutóbbi századvégen sem tudták (ismét a megszorításhoz: még az akkori oroszok tudtak róla talán a legtöbbet). Ulrich hosszú meditációi a sejtelemről mintegy e két tanácstalanság között helyezkednek el, nagyon pontosan. Musil könyve túlmegy (ha onnan származik is) a Flaubert-regény rémületén a létezés semmisségével szemben, a „hamis perspektíva", a „távlat csalásának" elkerülésén, a megkülönböztetés és a szétválasztás világán, amely a „hiány regényéhez" vezetett, és amelyben a lélek realitása is kérdésessé vált. Ulrich, éppen azáltal, hogy minden sportossága és testi ereje ellenére: szellemalak s mindig az, a személyiség legmélyebb válságához mint a létezés válságához új javaslatot tesz hozzá. Ez a javaslat azért új, mert nem egyszerű folytatása a 19. századi trendnek, hanem arra összpontosít, hogy mi marad még, mindenek után. Musil regény-esszéje ugyanis sajátos gyűjtemény: mondásoké, fejezetnyi teljes hasonlatoké, verdikteké, végtelenített-rejtett intelmeké, gnómáké, amelyek mégis megőrzik érzéki, tapasztalati valójukat. „Formátlansága" többformájúságra fordítható, amely a *soliloquium*ból következik. Nem mű; leszámol az „esztétikával". Azért leszámolás ez, mert töredék és rom volta *nem tragikus*, miként az egész könyv sem az. Nem lázadás – mikánt a fragmentum és a 19. sz.-i livre sur rien az – valamely esztétikai, világnézeti establishment ellen, hanem *talán, úgy tűnik:* a túllépés dereng fel benne, ami határozottan az ezredvégi töprengések körébe utalja ezt a monstrumot. Ulrich ugyanis végig azt studirozza, s ebben áll a semmisségen való túllépés, hogy mi marad mindenek után, mi marad a csődök precíz és módszeres végigjárását követően. Ezt nevezném a rejtelem eschatológiájának, minthogy a sejtelem Ulrich szerint a létezés megértésének szigorú, tapasztalati metódusába illeszkedik. A sejtelem: nem köd, nem a lezüllesztett, kommersz jelentésű intuició, nem babona és tenyérjóslás, hanem a határok világos tudatának kényszerítő következménye. A sejtelem ugyanakkor nyitottá, esztétikailag radikálissá is teszi e meditációkat, mert a továbbgondolhatóság könyvévé teszi, az olvasó sokkal inkább, mint rendesen, ama gondolatőrlés részesévé és részévé(!) válik, ami Ulrich szellemfogai között zajlik. A szellem fabuláit olvassuk, Ulrich mondásainak gondosan kidolgozott példázatszerkezetén át, amelyet az ormótlanul kiteljesített hasonlatok, a képtelenül kimélyített szenzuális utalások közvetítenek.

A megértés Ulrich esetében nemcsak filozófiai – hermeneutikus vagy ismeretelméleti – fogalom, hanem esszéalakról lévén szó: magatartás. A megértés mint magatartás ezúttal nem azonosítható egészen a toleranciával. Ulrich ugyanis a lehető legracionálisabb és leghűvösebb szellem, aki csak létezhet a regényirodalomban – egy matematikus és mérnök teremtménye. A megértés itt a legmélyebb – már szinte láthatatlan – gőg és megvetés, *tehát* tapintat, amely a kérlelhetetlen pánkriticizmus és a viszolygó elutasítás kulturtörténetileg oly fonton bohócgúnyáiban jár. Az Ulrich-féle ember mindent, vagy legalábbis sokmindent megért és: senkit. Tehát nem a liberális megértésről van szó, hanem áramlatokhoz nem sorolható, ezért metaforikusan kifejezendő magatartásról, a felnőtt, középkorú, európai férfi magányáról, hallgatagságáról. Musil épp e külső hallgatagság mögé bújik Ulrich végtelen monológjai

révén (amelyek sokszor a szerzői beszédtől különválaszthatatlanok). Ulrich annyiban jár előttünk, a korszellem előtt, hogy soha nem elég neki a puszta destrukció; a végtelenített kritika az ő számára valami semmibe futó, gyerekes rontom-bontom.

Azt a megértést, azt a toleranciát, amit Ulrich kérlelhetetlensége jelent, természeténél fogva biszexuálisnak kell neveznünk, de nem promiszkuusnak. Ehhez a tolarenciához, illetve megértéshez, Ulrich létezéséhez hozzátartozik ugyanis az Agathe-kapcsolat; szellemi életet akar élni azzal a nővel, akivel erotikus, ha nem is szexuális kapcsolatban él. Ez megfordított homoerotikus igény, az európai szellem örökös platonizálása, amit Ulrich a húgára transzponál. („Sziámi ikrek", „szeráfok szerelme".)

Az így felfogott megértés útján elért sejtelem per definitionem sohasem lehet azonos a megismerés biztonságával. Ennek a hiánynak(?) az esztétikai következményeivel számol Musil, amikor egészséges kritikáját adja annak a modellnek, amely szerint az alkotásnak mindenképpen föltétele, hogy „tartsunk valamerre, valahová". Musil műve integrációellenes, és természetesen a bukása is, a sejtelmes befejezhetetlensége is ebből következik. Ulrich üdvtörténete – eljutni a sejtelem tudásáig – *ab ovo* kudarc, s ő sejti ezt. Ebben a kudarccal átitatott üdvtörténetben, ebben a *szétírt mű*ben értelmezhető igazi fényében az intenzív, de soha valóra nem váltott testvérszerelem, amely valóban kiteljesíti a Hegel leírta „önhittség őrületét", a széplélek örökös vándorútját, amelyen sehol nem lel megnyugvást, csak önmagában. Ámde egyúttal radikális kilépésről is van szó, mert Ulrich önmaga: a Másik. Agathe pedig Musil remek, hosszú történetű kategóriájával „a másik állapothoz", illetve a „konkáv világélményhez", az Ezeréves birodalomhoz vezet. Musil (és Ulrich) elnevezései, melyekkel körülírni igyekszik azt az élményt, amit Agathe eljövetele jelent, és ami a széplélek befelé fordulása mélyén rejlő másikhoz, tehát éppen a kilépéshez, a viszonylathoz mint sejtelemhez vezérel, mindezek az elnevezések a platonizáló keresztény szótárból valók és nem véletlenül. Agathe, a beteljesületlen, mégis eleven testvérszerelem nem a létezőre, hanem a fennállóra vonatkozik, a platoni fennállóban van az élete. A szellem kísérleteiből származó szerelem – a párhuzam-akcióhoz hasonlítható képtelenség lévén – visszamerül a szellembe, de egyre több élettel telíti azt.

Ulrich és Agathe kettősében egyenesen a lovagi szerelemfelfogás feszültsége, érzékek és szellem roppant összefüggése vibrál újra, kapcsolatukban szinte a spirituális szerelem reconquistájának lehetünk tanúi. Ez is jelentős ajánlat Ulrich részéről, ha az ezredvégre gondolunk, amelyben az érzékek szellemi dimenziókhoz kötöttsége: a szerelem mint megismerés és megértés, a szerelem mint szellemi probléma mintha egész egyszerűen nem létezne. Ulrichnál csak „a lélek", pontosabban a szellem közli magát, időről időre mégis hihetetlen érzékiséggel telítődik. Ulrich és Agathe viszonyának mélységes erotikája éppen a testi tilalomban áll, s ez nem értelmetlen, prűd aszketika, hanem Eros nagyonis európai hagyományokra utaló aszketikája; más ugyan („másik állapot"), de semmiképpen sem „kevesebb", mint egy kiadós szeretkezés. Bizonyos értelemben minden szerelem, ha az – testvérszerelem, hiszen a feloldódás-vágy a megértett-megismert másikban nagyonis aszketikus tilalom alá esik mindenkor: mindkettőnek meg kell maradnia önmagának *is*. A másik ily módon szerelem és megértés/megismerés közös tárgya lesz, pontosabban e kettő összeér benne. Ulrich számára egyenesen Agathe válik a sejtelem kapujává, tehát egy szigorú módszer eleven végpontjává, egy monológ

dialogizálásává. Szerkezetileg hibátlan ponton születik meg az Agathe-szerelem; akkor, amikor Ulrich végigjárta az összes kritikai lehetőséget, amikor „mindent" megkülönböztetett és elválasztott már, akkor hirtelen jó hírként érkezik a levél arról, hogy *van* féltestvére, akiről eddig megfeledkezett. Különleges időszerkezet létesül: aki most eljön hozzá, régóta volt már. A fordulópont az I. könyv végén a „Hiszen nincs is világ!" felkiáltás Ulrich hazafelé vezető sétáján, tehát már a jó hír előtt, de talán éppen azért következik be. Közeledik a fordulat a megismerésben. A jó hír mindig ráadás a megismerésre: meghívás. Ulrich ebben a sétában mintegy hátat fordít a jelen világnak, de valóságos élete, a testvérszerelem éppen ez után kezdődik. Ulrich módszeres kérdései tehát, melyek az I. könyv végéig, a világban való normális tevékenykedés idejéig a megismerésre és megértésre vonatkoznak, eljutnak a sejtelem kategóriájáig, amellyel átütik a szellem minden anyagánál keményebb falát és ott Agathéba ütköznek. A megismerés/megértés és a szeretet Ulrich számára valami egységre utalnak, amely tapasztalati, gyakorlati és tökéletesen mentes minden érzelmességtől.

*

Ulrich mint a regény-esszé szellemalakja egész magatartásával lehetetlenné teszi a hagyományos értelemben vett nagy művet, az integrált nagyepikát. Ez nem hiányossága, hanem olyan fajta negatív lényege, mint mondjuk egyes Beethoven zongoraszonáták vagy kamaraművek rejtett szimfonizmusa, olyasmi, ami „akár" benne is lehetne, s nem önkényesen merül fel a befogadóban a lehetősége: mégsincs ott. Bizonyos művekben negatíve ott vannak más művek, illetve műfajok, ezek azonban kikövetkeztethetők, és igen sokat elmondanak a pozitíve megvalósult műről. Ilyen értelemben Ulrich monológjaiban negatíve benne van a nagyepika hömpölygése, monumentalitása és izgalmas szövevényessége. Ami viszont, ha sajátos formában is, mindenképpen regénnyé teszi, az a benne megfogalmazott sejtelemnek megfelelő Unform, illetve elvi befejezhetetlenség és előérzetszerűség. Minden nagy regényben – hagyományosban, esszéisztikusban stb. egyaránt – marad valami alapvetően nyitott, előérzetszerű befejezetlenség. Minden nagy regény végén van valami felütésszerű (a lezárás ellentéte), valami, ami befejezés, „a dolgok és a szereplők sorsának elrendezése" *után* megmarad, valami, ami nem zár, hanem a valóságos kezdetet sugallja, a sejtelmes indulást. A „mi marad még" várakozása ez. (Természetesen ez különösen orosz regényekre áll.)

Minden igaz műbe bele van komponálva – akarva-akaratlanul – önnön bomlása. Minden alkotói böcsület alapja az ellenanyag, miként a modern logikában a cáfolhatósági törvény. A regények végén megsejtetett előérzet ennek a zártság ellen ható anarchikus energiának az egyik megnyilvánulása. Musilnál és a tőle különben oly távol álló avantgarde művekben mindössze annyi történik, hogy a zártság *és* a nyitottság: terv, vázlat, koncepció mint bomlékony anyag viszonya, aránya megfordul. Ez a változás nem önkény, hanem kényszer és józan mérlegelés következménye.

Konvenciók radikális széttörésének rejtett, de jól kivehető tendenciája a legszigorúbb művekben is fellelhető, amely nem más, mint törekvés az esztétikán való túllépésre, a tiszta mondásra. A legrafináltabban bonyolult, világszerű művekben olykor rettenetes, mégis könnyűséggel lebegő szavakra, mondatokra lelünk, lehetetlen paradoxonokra, eredetüket tekintve homályba vesző bölcsessségekre, egymásba csavarodott, alig felfogható van/nincs kinyilatkoz-

tatásokra. Mintha ezek az „érthetetlen" törések és szakadások, amelyek néha nagy műveket barázdálnak, s amelyek nem levezethetők az alapeszme esetleges megformálhatatlanságából vagy megoldhatatlanságából, egy olyan emberről adnának hírt, aki az adott világtól, a sajátjáétól is, gáttalanul szabad akarna lenni, de nem gátlástalanul, aki szíve mélyén „nem törődik az egésszel" és *így* szereti azt, aki szívében, némán anarchista, és rezervátumnak, Zónának tekinti mindazt, ami kivetette a világból. Azt hiszem, ezzel a belső kontraszttal és ellentmondással jöhet létre a nagy művek radikális harmóniája. Az igazi művek nem nyuszik szülöttei, ami nem azt jelenti, hogy oroszlánnak lenni művészet.

Ilyen értelemben a végletek radikális kimondása, ami ma egyre elkerülhetetlenebb, a mélyebb arányok, a láthatatlan rend visszaállítását, illetve el nem rejtését szolgálja. Avantgarde a harmóniáért.

*Tarkovszkij háta*

Tarkovszkij emberalakjai sokszor a nézőnek háttal állnak vagy vonulnak a filmvásznon, és ebből a pozitúrából olykor viszanéznek ránk. Hátuk, tarkójuk olykor betakarja az egész vásznat, miközben látható, hogy elöl erősen néznek valamit, amit testhelyzetük számunkra eltakar. Ez a megoldás Tarkovszkij egész álláspontjának az esszenciája, amely az ezredvégen újra eleveníti Ulrich beszédét is.

Tarkovszkij úgy tagadja a meggémberedett, illetve ketyegő civilizációt, hogy alig vesz tudomást róla, ebben *is* van az ereje. Mondhatni közhelyekből alkot újat s nagyot: megbékélés az anyával, az apával, orosz erdő, múltidézés és lelkiismeretfurdalás, vízmosta, szelíden-otthonosan apolitikus tájak, a szereplők különös, hátulról fényképezése, talányos tarkószögek , fürkésző pillantások ránk és egy nem filmezett, de nyilvánvaló látványra (ahol a látvány, ott a néző), állandó motívumok, szinte elviselhetetlenül hosszú snittek. És csönd. Égi kameraállások, ikonos emberalak-beállítások. A kamera sokszor nem látja, amit a szereplők látnak.

Tarkovszkij jelentősége többek között abban áll, hogy arra összpontosít: *mi marad még;* hogy eljuthatunk-e a sejtelemig. Tehát túllép azon, amit összefoglalóan ideológiakritikának lehet nevezni. (Rémülettel tölti el az ideológiakritika csöndje, mondhatnánk Pascalt parafrazeálva.) *Most* minden e túllépéssel kezdődik; amikor tehát már mindent elmondtunk a kritika dimenziójában, és szinte „semmi sem maradt lábon". A kivonulás világértelmezése, amit Tarkovszkij háta jelképez számomra, természetesen süket fülekre talál és ellenségesség veszi körül: zóna. Hiszen az ideológiakritika leleplez, tehát maga is részesül a jelen világ hatalmi dinamikájából, a kivonulás viszont rezervál és kivonul. A kivonulás szerint ugyanis, szemben az ideológiakritikával, az ész temploma a test (a természet) temploma nélkül fabatkát sem ér, az előbbi az utóbbinak csak *egyik,* habár kitüntetett hajója. A kivonulás, Tarkovszkij sejtelmes háttal-látványa mintha Ulrich kisportolt, izmos testalkatával lenne rokonértelmű: itt, most nincs *teljes* út, ez azonban nem tragikus töredékesség, hanem a kilépés, az el-lépés ígérete; talán; előérzet és befejezetlenség, filozófia „mint regény". Ugyanitt kezdődik Tolsztoj és Dosztojevszkij műve is, és itt marad feszülten nyitott Musilé is.

*1986*

ZALÁN TIBOR

# *Nem*

**⩾ magának nem fáj? mondja ⩽**

*az üvegtermek jégtornászai elharapták a leopoldfüvet*
*alkonyattájt vasízű a lányok szemérme*
*tudom és megsúgják a kristályban lakó denevérek*
*kiskatonák penészedő ágyékán aknamezők érnek*
*és megérnek meg ám a napon*
*KÖNNYŰ CSIZMÁI FORRÓ ÓLOMBAN LÉPNEK*
*tetszik ez magának*
*ajtókat nyitogat*
ez az idő: *pontosan ugyanannyi és a négyzete is*
*: vagy mégsem és mindegy*
**az idő torkából szakad a hó** ( ← közhely)
*és milyen szép és milyen ahogy aláhömpölyög*
*alázúg*
*a jégtermek üvegtornászai átlengik a kupolákat*
*át a templomteret a márciust át a harangszót is*
*ha hajóra lépünk meghajlik alattunk ing a palló*
*: ússzunk inkább és inogjanak alattunk a vizek*
*valaki összeadta a halállal magát*
*! MAGÁT A FOGAIM KÖZÖTT ! tudja-e? TARTOM*
*itt a hegyekben állva szülnek a felhők*
*jaj nélkül mint a szobrok a halott kutyák*
*a téglagyár fölemelkedik a fák fölé néha*
*és gyémántok záporoznak a felborult csillékből*
*ilyenkor ránk súlyosak leszünk sírósak ettől*
*– amikor az aggastyán szájon csókolta kettétörött*
*arcába kalandor európai ültetett szomorúságot*
**az idő torkából szakad a közhely** ( ← hó)
*ha teherbe esnék véres hegedűjét elkérnék az akácok*
*zsákutcában lakik csak néha halad túl azon*
*amikor nem veszi észre olyankor mindig*
*s ha lőnek rá tüléből előhúzza a talangista vekkereket*
*átnevet a zöldes számlapokon át*
*? MAGA NEM TUD JÁTSZANI ? a fenébe is! VAGY MI VAN*
*muskátlik könyökölnek ki romantikus szemén*
*míg halad hajának színe hajszínére vált*

*ó hol nevelik fel a letolhatatlan nadrágszárakat*
*komoly cipőket hord beledörög a napsütésbe – elég!*
*a zenélő maci a háborúból szétlőtt skálával tért haza*
*hiába és még egyszer hiába onnan oda míg ideért*
*a férgek a vasak húsát is fölzabálják*
*az égen hold a holdon 7 kántáló angyal ég*
*22 habzó égerág*
*asszonyok térdelnek elébe meztelen lábát megmossák*
*üres szemgödrükből a vér* a vér *a combján végig*
*? MONDJA MAGA NEM? komolyan. UNDORODIK TŐLE*
*villám hasítja föl a vihar köldökét*
*errefelé a felhők állva halnak mint a restaurátorok*
*kik hasadt köpenyük alatt liliomot hordanak*
**a hó torkából szakad a közhely** ( ← idő)
*magához nyúl az izzadt báli kabát*
*csillárok busongó fényénél sóhajtva nekiáll*
hegedű a maga teste ó legszebb hangszerem ≪
*kihallja az éjből a rekedt verkliszót*
*kecsesen legyint*
*és leül istennek háttal*
*háttal a mennynek a mennyek visszhangos kapujának*
*a teremtornászok jégüvegben lóbálják a fejszét*
*dörögve nő a fű a lábuk között*
*szabályosan lélegzik bal tüdőt a jobb után*
*mellét kitakarja kicsit hogy alig de mégis*
*látható mi kedves a Teremtőnek. talán*
*a stadion helikopterei felzabálták a kapufákat*
*aranyférgek ők az ég orditó aranyférgei mind*
*tétován mozdul és kezével éppen eléri még*
*háromszínűt lát a középső fehér*
*és kétféle fekete a szélső két másik*
*. MILYEN NAGY A FEJE . nem igaz? ÉS NINCS KARJA*
*csak ölelése van csak ölelése*
*a múlt pávái széttárt farokkal billegdélnek*
*a kiáltás romjain*
*akár a terroristák maga szerelmesen gyilkol*
**a közhely torkából szakad az idő** ( ← ?)
*széttárja magát úgy tiltakozik*
*a gyémántban férgek laknak hozzájuk emeli*
*éhes száját*

VASADI PÉTER

# A TÉR MESÉI

*Rába György költészetéről a* Rovások *és* A valóság vendége *című versköteteinek tükrében*

E sorok írója reméli, nem tartozik a költő „talányfejtői" közé (akiken – bár „vigasztalatlan" – mulathat Rába György), mert nem talányt vagy rejtvényt akar megoldani, mikor e versek közelébe férkőzik, hanem csupán együttérezni velük, világosságot kapni tőlük, mellyel talán visszavilágíthat. Mindenesetre komolyan kell vennie ezt a – költő szájából mindig jogos és – szelíd fenyegetést, hogy kinevettetik, aki magyarázni óhajtja azt, ami maga a magyarázat, a verset. Miért ne fejtegessük a *Rovások* verseit? Mert hiába is fejtegetnők, költőjén – *tehát* a versein is – „örökmozgó tenyészet maszkja van", a *Seneca sírfelirata* tanúsága szerint. Műveinek olvasható, tapintható felülete is mintegy az egymást nemző, érintő, kivillantó változás szövedékét mutatja, de nem nyüzsgő, egymás hegyén-hátán előre iparkodó vonulást érzékeltet, hanem egy gondosan szőtt tenyészetet, amelynek nincs elvarratlan szála, de van annál több keresztbe szőtt, váratlanul elmetszett és a vers sejthető fonákján eldolgozott fonala. Fontos értenünk, hogy e mindenütt sugárzó intellektussal megírt versek nem hűvös elmemunka, hanem – a *gazda* szava szerint – *tenyészet* gyümölcsei; s ez nemcsak szervességet föltételez, hanem eredendő gyökér-meleget és teremtő gazdagságot is. Ennek a tömény anyagnak elszórt rendben álló jelei a kötet versei.

Rába költészete „történet" is, nem az élet, hanem az indulatok, nem a mű-tartalmak, hanem az éjjel-nappali faggatások, nem a sérelmek vagy meghaladásaik, hanem a „puszta kézzel merített / ... tanúság" története, és a végső „fénybe" fogadás „szabadító hiteles irata". *(Ajánlás)* Tehát egy költő rovásai, melyeket valamilyen Ház tartógerendájának fájába vésett. E rovásokból azonban összeáll az ő neve, amely csak áttételesen lappang a versekben, a létet tanúsító 'föliratokban', mindaddig, amíg el nem éri a „csúcsot". A végső pillanat mindig ellentétes cselekvésirányú: meg kell szűnnünk, hogy lehessünk. A költő többé már nem tettetheti magát „hasonmásának", nevet kap – neve ellenében. Biztosak lehetünk abban, hogy nem Rábának fogják hívni. Valaminek, amelyről elmondhatja: „odajutnom csak nekem adatott". S ahhoz, hogy összecsapódjék mögötte „a kezdet és a vég", föl kell buknia a mélyből, önmagából, „hol a búvó élet halad", a *Belső hóesés* alól, hogy önmaga lehessen. Ez az ismeretlen önmaga a tenyészet végső változása, az, akit „megmintáz az érkezés", torzulatlan, nem „szentté erőlködött" vonásokkal, hanem a lét beavatottjának telítettségével. *(Világjárás)* Látszat szerint a kötet utolsó verseivel kezdtük, de az eddig megnevezett hatások az első versben, az első versekben éppúgy jelen vannak, mint az utolsókban. Mert bár ez a „portré" nem „egyértelmű", nem árad belőle állandóság, mint a „megállított időből", hanem a mozgás, a könnyű mozgás magányos szépsége s jelentős magánya, mint amikor valaki „a színen áthalad" és „szétnéz", – e költészet kifejezéseiben nyomban a színig rezegnek föl az egység mélyrétegének izotópjai: megcsendülnek „a szív ércei" és megpendülnek „a csontok". *(A színen áthalad)*

A rovások háromszor fordulnak elő a *Rovások*ban. Először a *Cserép*ben, mint az egymás mellé húzott „anyám"-at, a „nevetést", az „arcom"-at, a „harmóniát" ötödikként keresztülhúzó vonal. Másodszor verscímként *(Rovás)*, harmadszor a kötet egyik legszebb versében, a *Viaskodás*ban. A vers a Jákob–Angyal harc látomása, a Rába-

vers jellegzetességeivel: minden sor a verscselekvést szolgálja, fokról fokra viszi a fordulat felé, amely azonban rejtett marad. Ez a cselekményesség külső is, belső is, olykor csak az egyik vagy csak a másik; egy-egy lépés után körbeárad a vers-tett hatóereje, ilyenkor kép hasonlít vagy metafora összegez, majd újabb lépés következik s újabb 'körkép', 'körhatás'. A költő nem lógatja át sorvégeit a következő sor elejére, nem szakít ketté sorvégi szavakat, egy gondolatot egy sorral fedez, s ha ketté is vág, a vágás mértéke a sormetszet. Ez a szabályosság egyenletesen lélegezteti a verseket, szinte minden sornak saját rész-cselekvő erőt ad; így az egyenletességben mégis van valami visszafojtott lihegés-szerű. A Rába-versek valóban mennek a cél felé, „áthaladnak a színen". A költő csakis a 'tett-jellemző' jelzőkkel van jóban. Vessünk egy pillantást a *Viaskodás* 'milyen?' kérdésre felelő szavaira: *álmatlan, látatlan, kezemszabta, hullott (mag), tágult, szorongató, leírhatatlan, első (derengés), úti (fény), csüggő, kicövekelt, zárt, függő, fel-felötlő tengerjáró (bicegés)*; látnivaló, hogy a létnemlét mezsgyéjén folyó birkózás drámáját illetik, maguk is – mint páncélujjak a kézhez – hozzáízesülnek a drámához. Vannak olyan sorok, amelyekből a főnév (alany) vagy az ige (állítmány) nem hogy hiányzik, hanem mintha kiégett volna a helyéről, mintha a versformáló szenvedély pörkölte volna ki őket: hitelesítő baleseteknek, elkerülhetetlen tépődéseknek látszanak ezek a helyek.

Nem kapunk semmi leírást az angyalról: „egy" ő közülük. De a Jákob-költő rimánkodása: „áldj meg, áldj meg /" ... „áldj meg" ... „... áldj meg" sejteti, micsoda erő birtokosa. Mit meg nem tesz Jákob ezért az áldásért: „... harsogtam nyüszítettem / perceg tem", írja, tehát csellel is próbálkozik, cibálja őt, ezt a „látatlan arcút"; s miért? Csodatévő erőért, nem olcsó győzelemért: „kezem-szabta deszka kíhajtson / hullott mag lombja / ablakom karistolja". Érdemes fölfigyelni Rába ízes, el-elhullajtott szavaira: *karistol, gerezna* (szőrével lenyúzott állatbőr), *színefutott, makognak, facsaró, ujságcsutak, zsigerek, himzősatu, ráocsudik, (őzgida) far-tükre*; a tenyészet magyar-nemű gazdagságára utalunk. Szerencsére, a birkózásból nem látunk semmit, nincs szó fogásról és ellenfogásról, de ami az életre-halálra menő s egyszeri egymásnak-roppanás fontosságát s veszélyeit illeti, három sor épp eleget mond, jellemző, de tartózkodó szigorúsággal: „szorongató ez a hely az ég huzatában / váltig viaskodva félni is elfeledtem / tekintetem lándzsáját szögeztem a leírhatatlanra". A birkózásnak, amelynek egyetlen díja az áldás, a hajnali szürkület vet véget.

Az áldás az újjászületett és újjászült tekintetben van, „a dolgok" „csecsemő létükkel" szólnak a költőhöz. Itt nem csak annyi történt, hogy kihajnalodott, hanem a világ – ontológiai múltját szorongatva a kezében – közeledik. A megújult tekintet – mely a „zárt szemhéj" alatt is „a célra tartott látás fegyvere" – a megújult tekintet persze, éppen hogy valódiságát bizonyítsa, s mintegy az oldalt vetett mellékpillantással terelje a figyelmet a „lándzsa-tekintetre", hirtelen „a présháztól" két ölnyire esik, hol „három hantszínű őzgida / far-tükrük úti fényében szökellt tova"; ez a figyelem fölkeltésének mesterfogása. A költői csípő a léptekben viseli a megszületés emlékét, a „tengerjáró bicegést" és az arc járomcsontja fölött „a fénytelenség rovásait". Az olvasó a kötet verseiben a megtestesült rovásokat olvashatja, s joggal keresi – többnyire meg is találja – bennük „a tusa áldását".

Ez a nyelv az etikai 'magasnyomástól', a hosszantartó tudatos és lankadatlan tudományos fölkészültségtől tiszta, intakt, levegős, érzelmileg roppant változatos, hajlékony és leleményes. Ezek a tulajdonságok – művészetről lévén szó – alighanem egyetlen erényben, a pontosságban összegződnek. Lássunk néhány helyet, amelyek a kifejezés pontosságával ragadják meg az olvasót: a *Hóember* a „Déli szélre töpped"; a sorvégi ige véglegessége ítéletként hat, ez a hóember már szét is patakzik, el is csordogál, s a „csergetegek regéit sűríti". „egymásban a feltámadásra / várakozunk", tehát egymásba is temetkezünk, mint Megyeri Barna szobrász a költőbe és viszont. (*A szobrász emlékezete*) Nem volna nehéz rábukkanni e versek jelentésbeli barlangrendszerében a szó szerint alig emlegetetett 'szeretet' búvópatakjára, s arra, hányféle módon színezi, mossa át a sorokat, szavakat, s egymáshoz való viszonyaikat. Mint például

ebben a rejtőzést áttörő személyességű sorban: „s függtem madár-lebegéssel". (*Szép éjszaka*) Rába számára az álom, az álomidő a valóság része, nem egyszer az 'álomtalan' résznél fontosabb, s főként termékenyebb. Hogy mennyire az, erre ez a kifejezés mutat: az álomnak „csiszolt érce" van, mely fölidézi az ember eredeti lényét. (*Álombeli film*) „századokat alvó trombitaszó / miről nem tudni csatajelre / tűzmondásra lesz bufogása jó"; a „tűzmondás" sokkal elbeszélőbb, finoman régies és hosszabb szó a 'tűzjel'-nél, 'tűzjelzés'-nél, arról nem is beszélve, hogy emez laposabb, a tűzmondás hangsúlyozhatóbb, s mintegy szelíd, tárgyias előmenet, fölvezetés a „*bufogás*" (egy „f"!) cirkuszi telitalálatához, amelyben magasra fut és szétfreccsen a verssor; a halvány rímelés azonban elcsöndesíti s 'leteszi' a verset. (*Koccanások*)

A „part kavicsokká rongyolódik" a *Lehetne Paestum* című versben, s uralkodik benne, jobban mondva rajta a – más Rába-versekről is elmondható – kristályos enigmatikus-logika, megtördeli a verssorokat, előre- és visszautal fogalmakra, jelzős szerkezetekre, beékel félsorokat, melyek váratlan összefüggést vagy hasonlóságot villantanak föl a mondatok között. Ebben a viszonylagos és mégis töretlennek látszó rendben nem lehet elszólás az ilyen nyilvánvaló sor: „folyvást romot tenyésztek". Rába 'megharapdált' versei, visszaparancsolt sorai néha azt a benyomást keltik bennünk, mintha itt-ott megzúzott felületű jégtömbben egy élő testet hibernáltak volna, akiami ilyen hibátlan talapzaton áll e vers esetében, mely nem más, mint az „... emlékezet-szitálta / képek testbe költözésekor / fürkész tudat rom-idejc". Az *Élővilág*ban az őz „... futton fut szimatolva", a *Belső hóesés*ben „színefutott leplek dudoraít" látjuk, a *Tűnt idillre* című kis remeklést idézzük egészében: „Egykori szerelem / kifordított tarisznya / varratai között / mézeskalács-illat". Adott az egybeolvasás szabadsága, mindegy, megállunk-e vagy sem a vesszőtlen (vesszős) helyeken, a központozás 'problematikáját' elfújja, elleheli, elárasztja a mézeskalács-illat. Látjuk a zseb-mákos varratokat, a megbarnult morzsalékot, a történettelen szerelmi történetet, de ami belénk száll, az a mézeskalács-illat. Az *Ajánlás* „zörgő arcvonásai" mögött az az *ember* rejtőzik, akire Pascal meghökkenve figyel föl, pedig csak egy írót várt.

„Eljárogatok önmagamhoz" – írja a költő *Az Én kalandjá*ban. A kilencsoros vers első és utolsó sora kezdődik nagybetűvel; két axiomatikus mondat keretezi a verset, mint két roló, amelyről legörgetik és fölgöngyölik viaszosvászon anyagát, akár a régi térképekét. Térkép ez is, de csak turista utakat jelöl az Én-en, táblák mutatta terelő utakat, karámokat, csúszdát. A lélek megszorul ezen az úthálózaton, mert hágóhoz ér, s mint a „nyomkereső", épp hogy átpréseli magát rajta: tallóz, zörget, elégedetlenkedik, a „keresztutakon álldogál". A kilencedik sor azonban megérteti velünk, hogy ez az Én *nem* útvesztő, de majdnem az. Azért nem, mivel *másért* és *más* miatt tájékozódik, de léptenként, hiszen „Csak lassan tanuskodunk".

Miről? „Felhőárnyékok" úsznak át ezen a tájon, a lélek *Belső hóesése* megkezdődik, és ezentúl szakadatlanul havazik erre a terepre. Évenként 365-ször hull itt a hó, „mind töményebb" a belső hóállag, a költészet-szellem puha, de kíméletlen tisztaságú hó-állaga. A japán verista filmek hó-élei, hó-árnyaltsága, hó-távolságai nyúlnak el ebben az 'itt és most' katartikus mennyiségű hótömegen, mely át-átcsap szimultánféleségeibe: nem a hó, hanem a „hóesés" fáslizza be gyolcsként az „eseteket", lepelként „vászonfehér" emlékké válik, „ziháló jelbeszéddé" megrekedő hullásában – Rába György legszabatosabb önjellemzése –, míg egyszercsak hideg, jeges csöndbe fagy a havazás. „végül" kézbe kerülnek a „jégcsákány lapátok" a „hókunyhó", a vakító magány körül. A hó-hang, a hó-hangtalanság egyre inkább befalazza az ideig-óráig csákányozót, akinek azért eléri a fülét a távoli tavasz „buzgó csivogása". Miről is tanúskodik az Én világa? A belső hóesésről. És a belső hóesés? Arról, hogy „minden szól szól / a hóhatár alól".

De talán épp ebben a kunyhóban, a körbejáró „cséplő nap" átmelegítette, megzizegtette, roskasztotta hótömegben hangzik föl a legszebb ének, mely magáról a beszédről, *A beszéd folytatásá*ról szól. A hókunyhónak ugyanis „a találkozás-önmagammal szigete" a másik neve. A beszélő körül, mint Bosch zöldes-kék egén a megnyergelt óriáshalak, egymás után tűnnek föl a jelbeszéd tárgyai: az egyet konduló harang, a „röpülő mén" vágtázó lábai a „vízszintes törzs" alatt, a „szárny röpíti toll";

a költő titokzatos utazását meséli, mely a csúcsokra kapaszkodó útra vezet. Egy csúcson ajtót nyit „a sose-látottra", hallja a csöndben az „ég és föld szárazfa sercenést", az „egymásra lelt szavakat", s valakit, aki „az erdőszélen" vár rá és suttog neki. A mesélőnek, aki természetesen az én kalandját éli át a költészet-szellem belső hóesésében, magára siklik a tekintete, hisz az egyetlen ország, minden útjának célja és izgalma ez a testének körvonalaival határolt, és mégis végtelen tér-idő-lét, mely „a borda közt verdeső fióka" közvetlen közelében terül el:

*Kezem fején erek domborzata*
*nézd ez az én vidékem*
*feszült tekintet és szemhéj rebegése*
*az én történetem*
*s ameddig lábam ér*
*ott a világ vége*

A vers utolsó előtti sora így hangzik: „csak azt mondom neked amit látsz". Vagyis azt, „Ami itt megesett" a *Próbaidő* első sora szerint, a „csak mi meg én"-t. Valóban, a világ voltaképpeni lényege a mi, meg az én. Az én, amely e költészetben kifeszül, láthatóan és tágasan, mint egy sátor, semmiféle álszerény, ideologikus számonkodással el nem ködösítve, belső egységben és külső sokrétűségben, az emberi létezés ismételhetetlen, megrázó és személyes „kalandjában" teljesedik be, a maga idejét éli, mely idő „saját / halálával teljesebb", éberen, testét tekintve „vidékének", tekintetét a fegyverének, „jótetteit" a vagyonának, a költő énje költészetének acélpánt íveire húzva, ez az, ami vele itt megesett; és a *mi* pedig nem más, mint *ez* az én, létszámunk szerint megsokszorozva.

E költészet egyik különleges erénye épp az, hogy a legeredetibb módon interpretált, 'sarkosan' elkülönülő személyessége minél inkább önmaga, annál jobban *mi*; a belső havazás surrogásában így „visszhangzik az a sűrű / ami én is vagyok". (*Kakukkszó*) Más erényei is az ellentétesség jegyében fejtik ki hatásukat: a felületi egyszerűség mögött lépten-nyomon nagy erővel szintézisbe hozott, 'összeérintett', bonyolult tapasztalatok érezhetők: „Etetem a tűz kutyáit / és ti faágakról beszéltek" (*A tűz etetése*), „Énemnek lakatolt ajtaján át / szívugrató látványok elé / megyek aranylani . . ." (*Testben körutazó*), „hisz a tűrhetetlen tűz miatt esett / különc érkezésem hasmánt a nap alatt" (*A beszéd folytatása*). Megadatott a költőnek, hogy „szabad léleknek" szülessék, „ne barbárnak" (*Előszó a halálhoz*). A Rónay Györgynek ajánlott versében, *A hírnök*ben írott sorai őt is illetik: „. . . virrasztva hunyt / szemmel tartja nagyobbnak egyre / a tudást . . .". Nem jár jutalom azért, mert az embert tudás- és alkotásszomja életáldozatra sarkallja. Jutalom tekintetében a példák mást mutatnak. A költészet önmagában véve jutalom. A tudás pedig az ember legbefolyásolhatatlanabb, mert legalázatosabb hatalma. Rába György mindkét 'őselem' kitüntetettje. Igazi jutalma az idő, ami az időtlen előterében fölfogható próbaidőnek is. Keretként műveket s naponta „egy-egy megvilágosodást" foglal magában, költőnk elemezhetetlenül szép és tömör kifejezésével: „Próbaidőül rózsalángok"-at.

Átlépve – pontosabban *föl*lépve – *A valóság vendége* világába, az ember az első versek olvastán csak abban bizonyos, hogy a mélyben végbement szemlélet-módosulás a fölszínen értelmezés-esztétikai átrendeződéshez vezetett. Aztán egyre világosabbá válik, hogy a kevésbé tördelt, látványra is homogénabb verstestek, az összefüggőbb és továbbra is intim állandóságú és elbeszélőbb, bár titok-őrző versek mintegy utat nyitnak a kötet nagy verseihez, amelyekben szinte viharos, ugyanakkor éretten harmonikus a stílusváltás: a *Csalimesé*re, a *Tiszta holmi*ra, a *Kétfogatú*ra, a *Lépteim*re, a *Vadnyugat*ra, a *Hazatérés*re, az *Ellenföld*re, *A költészet függőhídjá*ra, a *Félrejátszás*ra gondolok; a kötet utolsó harmada – kilobbanásokkal – elcsöndesedik.

Kis túlzással szólva *A valóság vendégé*hez újra meg kell tanulnunk rábául, de ezt az összetett egyszerűséget csak az tanulhatja meg, ezt a tompa fényű elevenséget

csak az ízlelheti, („fa lengő koronáján / füzike sisegését", *Úti tarisznya*), aki már tudja: minél inkább tapadunk az olvasható versfelület logikájához, annál mélyebb élményekben részesülünk. Ez a kötet valahogy sugárzóbban ágaztatja szét metaforáit, képiségét, majdnem azt írtam, fiatalosabban, ami ugye, közismerten nem verstani meghatározó. A nagy versek fennen hirdetik 'meg' a költői tapasztalat hol kopár, hol gazdag fordulatait, s együtt hangzanak, mint dallamba szorított kórus-kiáltozás; Pendereczki és Schönberg kórusaira asszociálunk őket olvasván. Mélységük filozófiája fölárad az első sorokig és tart az utolsókon is túl, ami arra mutat, hogy a költő szabadon működteti – új – energiáit költészetének e fejezetében. Ezek a versek telítettségük ellenére sem keltenek túlsűrített benyomást, a kifejezés már-már száraz egyszerűsége mindenütt a feszített terek ellenpontjaként van jelen.

Azért azon el lehet gondolkodni, hogy a költő „A mesebeli rendért / még egyszer az iszákban / varrásig kotorászva" – nyilván a versek szellemtestén kívül – „véres ujjbegyeket" húzott csak ki az *Úti tarisznyá*ból; ismerve a költészettel járó ingyen kínokat, értékes semmi lehetett az az üresség. Hol zajlik *A valóság vendégé*nek – minden bizonnyal ideiglenes – vendéglátása? „Egy lángoló lakásban", amelynek falai vannak, s e falak között a „máglyázható idő / folyvást parázslik". Itt vigyázza „a tűz játékait", a látomás, a látás, a költészet folytonos alakváltozását; de a kötetet letéve az az ember érzése, hogy ez a 'tűzfészek' metafizikai terekkel is határos, s ezek maguk is átjárnak rajta. Olykor „az úr" bolyongásaitól, varjúkat, vadakat szelídítő 'luxusától' lesz forróbb, akinek – bár ő *A betolakodó* – „Jelenléte szövi / titokzatosan át / iratlanná meszelt / tanyám zegét-zugát". És zajlik a vendéglátás a *Szállás-helyek*en, a világ csomópontjain, amelyekről – a maga sorsát *választva* is, és jól megbecsülve – a költő „finnyás vendégként" tovább- s továbbáll. Zajlik az *Ellenföldön*, ezen és ebben a nagy versben, amely különös és tökéletes beszédként ömlik sorról-sorra, egyik lírai meglepetése a másikból fejlik ki, „zuhogó síremlékek" és „holdtáncoltató / dombok", a „nőstény létből" előrontó „makkoló kanok" rendeződnek szorosan egymás mellé, mint a vers ellenállhatatlan hatóterében egyneművé váló teremtmények s „iramodnak" mind az *Ellenföld* felé, aki a költő, amely a költőé:

*gazdag léptem földomlás jégverés*
*amit a semmiből kinagyítottam*
*azzá válok*
*természetté emésztek anyaszülte*
*húsban egy takargatott nem-világot*

S napszak szerint is ráismerünk erre a tarisznyás vendégre, bár ez a nap belső fényt áraszt, s az összerántott idő, a jelenbe citált múlt és jövőt kísértő jelen alakzatait világítja meg: „Járok kelek egyre fényesebb / nappalban s nem álmélkodom". (*Káprázat*) Megy a maga útján a – legalább annyira vándor, mint amennyire – vendég, utóbb már egy „bácsi" álarcában, s „bandukol tovább", elragadottsága józanságában, félálom-ittasan, mert *szemléletének megadta magát* (*Az elvarázsolt*), „titkosírás"-szerű létében, amelyben minden a helyén van, csak éppen a helyek vannak 'másképpen' kijelölve, mert a költői lét hierarchiája jelenti ki a dolgokról, mi hova való, mi mennyit ér, és hogy egyáltalán mi micsoda? Ebben a létformában a lét-csere 'hétköznapi' fejlemény, ám annál gyakoribb. „Sirállyá" lenni? „Moha-borostás sziklává"? „Dűlőútra tévedt autóbusszá"? (*Észrevétlen*) Egyenként szolid esemény; hanem ennek félévszázados észrevétlensége, az már sors. Csöndre hangolt, csöndre kényszerített, csöndben emelkedő élet, mely új és új megfogalmazásban ismeri föl önmagát, s egyhelyütt ujjongva a törvényt (*Gyönyörű homokórák*), s ez a két 'dolog' legszebb műveiben egybeesik. Mi mást mondana a Braque szellemének szentelt vers *(Élettan költészettan)* néhány sora?

*Egész életemben*
*egyedül az hevített*
*a tér meséit megörökíthessem*

Talán épp e kötet újdonságára, e versek 'kimondó ösztönére', eme ösztön végzetességére, a tökély újszerű bekövetkezésére illik ez a szó, amely verscím: *Hajtűkanyar*. Rába György telitalálat címei közismertek. Címeiken lógnak itt is a versei, szinte a súlyérzékelésünknek is megadatik a versértés kegyelme; mielőtt ismernők a verset, a cím jóvoltából már bírjuk. Bár bírni és ismerni két dolog. Sőt, mintha ismerni a birtoklásnak épp az ellenkezőjét jelentené, azaz, ha már valóban ismerjük a verset, kiengedjük a kezünkből, mint egy beletévedt fuvallatot. A versértő számára a versnél többet jelent az az 'arany-madár-lábnyom', amelyet az elröppenő vers hagy a tenyerében. Ez az a pénz, és nem a vers, amely gyarapítja az olvasó szellemi magánkincstárát.

A világgá váló, világgá formálódó költő beleszemélyesül a világ tárgyaiba: azzá lesz, amiről ír. Tányérrá, homokórává, kisalakos faliórává, kalitkába zárttá és kalitkává, a XIX. század regényévé, és a regénynek – vízfal mögött mozgó – alakjaivá, másokká és abbahagyhatatlan sorozatban önmagává. Ő az, aki „a föld sóit megérlelni" jött (*Dér ideje*), aki a lépteivel kérdez. Ez utóbbi motívum a költő jelentéstanában a becsukódásra való képtelenségre utal; nagyra becsüli a *nyílót*, azt, amit egyre szélesebbre nyit a lépteiből összerótt *Halandó expedíció:*

*Hadd mondom el végre*
*én vagyok akinek fülébe*
*megsúgták az átkelés*
*időszámítás óta titkolt*
*jelszavát*

E sorok írója a most következőkben megkísérli, hogy – lehetős biztonsággal, mégis vaktában – rámutasson három nagy versre, amely a költő művét, mint léttartalmat, e léttartalom irányát, mint magnetikus vonzottságot és a költő arcát, az arc körvonalait túllépő személyes, szellemi magatartást világítja meg. E három vers a *Tiszta holmi*, a *Hazatérés* és a *Diáklárma*. Mindháromban 'dőzsöl' a rábai költészet.

A *Tiszta holmi* az ünnepélyes pillanatra készülő fiatalember, a fiatal költő, *a* költő frissen mosott inge: *díszruha*. Ebben a tiszta ingben indulunk az útra, megszületve, várakozunk az avatásra, a beiktatásra, a menyegzőre, a kitüntetésre, a halálra és a dicsőségre is. „. . . adj tiszta holmit öltöztess díszbe asszony" – hangzik a gyönyörű mondat, miután áttekintjük a verseleji képet, a nyugodt, talán koraőszi „hátsó udvar kertjében" napozó – halott! – szülők, a gyermekkori barát és az első szerelem asszonyának laza csoportját. Az emeleten az izgatott fiatalember készülődik, amikor meglepi őt egy „Nagyúr"; széket ragadnak ketten s kiülnek „a város fölé".

A kezdeti csöndet heves párbeszéd követi, majd – tikos „óraütésre" – fölgyorsulnak a gesztusok, füst ömlik a szereplők közé, futás, kapkodás kezdődik, a kertet méz-zuhatag födi el, ki tudja honnan s milyen parancsra aláereszkedő idő-függöny ez, talán az átlényegítés napfénye, a *megoldottság* végleges aranyba-záródása, mindenesetre elválasztja az itt-lévő költőt az ott-lévőktől. Vonatkozások és súlyozott jelentések villámlanak a versben; minél realisztikusabb a verselemek mozgása, annál nagyobb fényt vetnek a fényérzékeny háttérre. Nemcsak az ing, maga a rábai mű is tiszta holmi. Nem tudni, mikor vette föl; *hordja*. Ebben fog „megjelenni". Ezért támaszkodott a kert fölé, ahogy szónoklata „perce közelgett". Az idő, és a mézcsurgással sávokra osztott időtlen, a Nagyúrral folytatott társalgás és a város fölötti percek némasága, mind készíti és kiváltja a kulmináns pillanatot, mely – bár csak egyszer

hangzik el, de ettől fogva mintha ott lebegne a vers fölött – ebben a már ismert mondatban fejeződik ki: „adj tiszta holmit . . .” A rábai művön végighúzódik a beöltözés, az 'ing-próba', a megtisztítás és megtisztulás elemien vágyott és mindig újra teljesített mozzanata. Sok mindene lehet szennyes az embernek, de a *holmija*, az legyen tiszta.

A *Hazatérés*nek látványra is imponáló két teljes kötet-oldalas teste 51, nagyobbrészt 10–11 szótagos spondeuszi sorból áll, szigorúan sorokba szabott vagy sorvégi metszettel gördülő gondolatai szinte a ráolvasás szenvedélyével törnek előre az utolsó sor kérdése felé: „. . . mi az ember”. A vers jó szorosra kötött nyelvezetén átüt a szemrehányás, amely mértéktartó, ám éles ítélettel párosulva filozófikussá szelídül, és 'szétteríti' a keserűséget, a tapasztalatot: egy hétköznapi inferno lankái között találjuk magunkat; ismerős táj. A történelmi földindulásokban, egy-egy „nagy rázattatás”-ban egyedül maradunk, távol az ügyeskedőktől, kik mohón „makkot hersegtetnek sörtét meresztve”. A rázattatásokban mindenki latra kerül. A vers az átélt élményeket fájdalmas pontossággal, szebbnél szebb áttételekben foglalja össze, s eljut a ki nem mondott, de sugallt végeredményhez: nagyrészt eldisznósodtunk. „a volt igézetek” elgennyedtek, az „eskük” megposhadtak, az „álmok” kiszikkadtak, „sárkánycsonton már nem bukdácsolunk”; „az eves bűbáj” elvégezte romboló munkáját. „Én meg harsányan révületben / hadrikálok dicső előidőkről”, s *koccint, bohóckodik, kérkedik* a költő; az emberi állag képlékenysége megrázza, s dermedten nézi, mivé lesz az ember: „ezek a moslékhoz furakodók . . . és mintha csiklandoznák hájukat / vesszőcsapásra nyínak gyermekül”. Ez kemény beszéd, ha költői is. Az ember tartozik annyi tisztességgel a benne rejlő igazságnak, hogy hozzáteszi: ember vagyok, bizony megeshetek.

A Babitsnak ajánlott *Diáklárma* a kötet egyik legszebb verse. Mintha a *Jónás imáját* mormoló, gézzel átkötött nyakú, sovány, kopasz költő rémlene föl a sorok mögött, ő vagy a sorsa, amelyben osztozik, kit maga után szólít gondolatainak egyetemes igaza. „Gulliver / . . . liliputok között”; elég sokáig „lélekhorgászata tilalmazott” volt. Ez a vers nagy ecsettel festett közepes nagyságú zsánerkép. A gondolatsor következetessége, a csöndes rímelés, a rezignált, lefelé hajló kedély szépen, egyenletesen viszi a verset a remeklő utolsó sorig: „. . . ki ámul az hajótörött”. Akkor mitől olyan megkapó? Három dologtól: 1. az érdes leleményektől: „fiúk lányok és más ragadozók” „maguk felejtve feledik a szót”, „liliputok . . . / kik visongva élik kecskebukájuk”; 2. az emlékezésbe 'mártott' aktualitástól: a szerző *tudott* azonosulni nagy elődjével, sorai kettejükre vonatkoznak: „ki mennybe kúszó zenékhez szokott / rikoltást füttyszót káromlást ricsajt hall”; hol? S mikor? Mindenütt. Mindenkor. És 3. ez a költői nyelv a lemondó szelídségbe burkolt nagyságot egyszerűen érzékelteti:

*Én varázsomunt búcsúzó próféta*
*szabadító igémet mondanám*
*de kátyuin zötyögtet a planéta*
*rázkódtatva harapdálom a szám*

A nagy vers halk megjelenésének vagyunk tanúi, mely nemvárt erővel, de annál hosszantartóbb sugárzásba kezd.

Rába György mai költészetünk egyik legjobbja – a tucatnyi élvonalbeli közül – magát is kijátszhatatlan pillantással látja, akár a világot, a világát, a létet, a létét:

*A rostából mindinkább kiragyog*
*iszapját lefürödve az aki én vagyok*

*(Kétfogatú)*

BÓDY GÁBOR

# Tüzes angyal

*(Részlet a forgatókönyvből)*

57. A KÖLNI LAKÁS/LÁTOMÁSOK/A VÁROS

*57.1. A halottaskamrában* házioltár áll, gyertyákkal és virágokkal körülvéve. Renáta egy szál ingben, mezítláb térdepel előtte, imába mélyedve. Nyílik az ajtó. Ruprecht megáll a küszöbön. Renáta visszanéz rá, majd újra az oltár felé fordul. Ruprecht csendben távozik, de az ajtót nyitva hagyja maga után.

*57.2. A zöld szoba* az ablakon kívülről. Renáta és Ruprecht egymás mellett ülve szorosan, gyertyafénynél bújják a könyvet. A lány felemeli karját és Ruprecht vállára teszi.

*Ruprecht:* „Február 14-én, Szent Bálint napján, az egész éjszakát olvasással töltöttük. Renáta különösen gyengéden viseltetett irántam, hálából, hogy virrasztásában részt vettem, vagy talán mert a hosszú böjt legyengítette. Erre vallott az is, hogy szinte minden fejezet után sírva fakadt, és keblemre búvt, melegséget keresve, mint egy védtelen madárfióka."

*57.3. „Lapozgatás"*, képzeletükben megelevenedő képek Brigitta látomásaiból.

*Ruprecht:* „Bár olykor egész testét remegés rázta, nem volt hajlandó félretenni ezt a szörnyű könyvet, amelyet Mattheus csakis azért ajánlhatott, mert maga egyszer se fogott az olvasásához. Le kellett fordítanom minden sort a purgatórium kínjairól, jóllehet engem is iszonyat és rosszullét kerülgetett. Undorodva olvastunk arról a bűnös lélekről, akinek a feje olyan nehéz láncokra volt verve, hogy szeme kiguvadt az üregéből, és lelógott egész a térdéig, hogy kidagadt az agya és kicsöpögött az orrán és fülén keresztül, aztán le volt írva egy másik lélek szenvedése, akinek a nyelvét kitágult orrlyukain húzták keresztül, aztán le voltak írva a legelképzelhetetlenebb kínszenvedések, az élve megnyúzás, tüzes vassal megbélyegzés, forró olajjal való leöntés, szögekkel és fűrésszel való megkínzatás. A pokol gyötrelmeiig el sem jutottunk. A hajnal Renátát az ölemben találta, reszketve és átnedvesedett ingben, reámtapadva és belém kapaszkodva . . ."

*57.4. A zöld szobában* hajnali derengés. Renáta kezei tépik és simogatják Ruprechtet.

*Renáta:* Szörnyű! Szörnyű! S ez vár valamennyiünkre, rád is, meg rám is! Imádkozzunk, hogy Isten hagyjon addig élni bennünket, míg valamennyi bűnünket levezekeltük! Gyere!

Feláll, a halottasszoba felé támolyog, Ruprecht utoléri, ölébe kapja.

*Ruprecht:* Szeretlek, Renáta, és kész vagyok Brigitta minden kínszenvedését átélni, hogy ajkadat csókolhassam!

*57.4. A halottasszoba* ajtaját úgy lépik át, hogy mindkettőjük érzelmei az önkívületig korbácsolódtak. Ruprecht csókokkal halmozza el Renátát. A lány üti, karmolja és viszontcsókolja. Elvesztik egyensúlyukat, mindketten a földre zuhannak. A friss meszelésen átdereng egy fekete árnykép. Az oltár előtt a gyertyák utolsókat lobbannak.

*57.6. A kék szobában* Ruprecht ágyára helyezi az elalélt lányt.

*57.7. A zöld szobában* a mosdótálból vizet löttyint az arcába. Zaj hallatszik. Megfordul, s épp csak elkerüli Renáta gyilkos csapását. Hátraugrik. Renáta egy késsel közeledik felé. Újra lecsap. Sikerül elkerülnie.

*Ruprecht:* Renáta! Mit teszel? Szeretlek!

*Renáta:* Hazudsz! Te vagy a Sátán! A Sátán lakik benned. Menj el!

Ismét felévág a késsel. Mind nehezebb kikerülni a csapásokat. Ruprecht a kardja közelébe ér. Felkapja, mintegy ösztönszerű védekezéssel. A lány megáll. Éles nevetés. Kését a saját vállába döfi. Vér. Ruprecht odaugrik, kicsavarja kezéből a kést. Eldobja. A lányt az ágyra dönti. Letép egy darabot Renáta ingéből. Bekötí vele a vállát. A lány eközben egyre egy szót hajtogat.

*Renáta:* Menj! Menj! Menj!...

Egyszer csak rendkívüli erővel, mint amilyen rohamaiban támad rá, letaszítja magáról Ruprechtet. Sikerül ismét megkaparintania a kést, magát és Ruprechtet egyaránt fenyegetve vele.

## 58. KÖLN UTCÁIN, HAJNALBAN

*58.1. Az ébredező utcák* még néptelenek. Ruprecht vakon irányítja lépteit egy már-már elfeledett világban, ahol az élőlények minden balszerencse és tévhit ellenére napról napra, mély álmukból ébredve, újrakezdik életüket.

*Ruprecht:* „Máig sem tudom, mi vitt arra, hogy Renátát magára hagyjam. Féltem, ha erővel szegülök ellene, kárt teszek benne, vagy ő magában. Meghagytam Mártának, hogy ügyeljen rá, abban reménykedve, hogy távollétemben majd megnyugszik és lecsillapul. Vakon róttam a hajnali várost, mintha szívem zabolátlan dobogása hajtott volna körbe és körbe."

*58.2. Mattheus házának utcájában* is élednek a házak. A jólismert kapu alól egy kismacska szalad az útra. Agnessa a nyomában. Sikerül elkapnia. Ruprecht pár házzal arrébb a kapualjba húzódik. Agnessa körülnéz, mintha érezné, hogy figyelik. Helyreigazítja szétzilálódott haját. Visszatér a házba.

*Ruprecht:* „Egyszer csak azt vettem észre, hogy abban az utcában járok, ahol már nem egyszer megnyugvásra leltem, és mintha Agnessa is megérezte volna ezt, elém tűnt ebben a hajnali órában. Egy kapu mögül, ahol Szent György szobra őrködött, figyeltem kedves és természetes mozdulatait, és ez a látvány mintegy kerékvágásba zökkentette megbolydult lelkemet. Megfordultam és lassan hazafelé irányítottam lépteimet."

*58.3. Házuk ajtaja előtt* Márta vár feldúltan Ruprechtre. A férfi megragadja könyökénél fogva, majd eltolja magától. Felrohan a házba. Kisvártatva visszatér. Futva megindul a városba.

„Mártát a legnagyobb zavarban leltem és lakásunkat üresen. Szörnyű rémület fogott el, mint a tapasztalatlan varázslót, aki felidéz egy démont, s a jelenés a földre teríti."

*58.4. Templomok, városkapuk, kikötő.* Sűrűsödik a tömeg. Ruprecht kifulladásig, hol az embereknek, hol a falnak verődve, rohan át a városon.

„Végigrohantam a templomokon, ahol Renáta imádkozni szokott, majd újra haza, nem járt-e időközben otthon, de sehol sem találtam. Napokat töltöttem a kikötőben és a városkapuban, reménykedve, hogy az utazók között egyszercsak feltűnik, de hiába. Éjszakákat virrasztottam át ágya előtt, amelyhez nem engedtem nyúlni, s amely még őrizte testének körvonalait. Szemembe gyakran kiültek a tehetetlenség keserű könnyei, és minden zajra megrezzentem, hallani véltem lépteit. De Renáta soha többé nem tért meg régi szobájába."

## 59. A KÖLNI LAKÁS

*59.1. A bejárat kapuja* nyilik, Ruprecht lép be rajta. Megindul fel a lépcsőn, amikor a kapu újra nyikordul. Egy nőalak áll a küszöbön. A kívülről bezúduló fény körbefogja, arca árnyékba esik, s első pillantásra felismerhetetlen. Kapkodva veszi a levegőt, mint aki futva érkezett. A várakozásban megdermedt Ruprecht csak lassan jön rá, hogy Agnessa áll odalent.

*Ruprecht:* Agnessa!
*Agnessa:* Bejöhetek?
*Ruprecht:* Gyere!

A lány megindul fel a lépcsőn.

*59.2. A felső szobák* egymásba nyitva, rendetlenségben őrizve minden régi nyomot, várják, hogy Renáta egy napon mégis visszatérjen. Gyertyák tucatja ég most is a halottaskamrában berendezett oltár előtt. Ruprecht nem kínálja hellyel a lányt, és maga sem tud egyhelyben maradni. Fel-alá járkálnak a helyiségek között, mint egy múzeumban.

*Ruprecht:* Hogy kerülsz ide?
*Agnessa:* Követtelek, a templomtól. Olyan szomorúan álltál ott! És olyan szomorú volt a járásod, ahogy jöttél haza ... És olyan régen nem voltál nálunk ... Nem haragszol rám?

Ruprecht ingatja a fejét.

*Ruprecht:* Egyedül maradtam, Agnessa. És ennyire egyedül nem voltam még sohasem. Sem a harctéren, ütközet után, amikor az elesettek között eltűnt bajtársamat kerestem, sem a vadak földjén, az őserdőben, ha egyedül rámtört az éjszaka. Renáta nélkül megszűnt körülöttem a világ ... Süket és értelmetlen dolgok, amelyekből kiszáradt a remény ... Az emberek arcából szörnyek néznek rám, és az elmúlás fenyegetése.

Csapkodni kezd maga körül. Székek dőlnek fel, tárgyak repülnek az asztalról. Agnessa odafut hozzá, elébe áll.

*Agnessa:* A remény nem hal ki soha a világból! Minden nap újjászületik a fénnyel!
*Ruprecht:* Édes lány, én már a te napsugaradat is ólomüveg mögül látom ...
*Agnessa:* Meg fogod találni újra őt. Írd le nekem, milyen volt. Segítségedre leszek a keresésben.

Ruprecht megsimogatja Agnessa haját.

*Ruprecht:* És miért tennéd ezt?

A lány válasz helyett felágaskodik, és szájon csókolja. Ruprecht felindultan magához öleli, s bár a törékeny teremtés szinte elvész karjaiban, mégis úgy tűnik, mintha ő kapaszkodna belé.

*Ruprecht:* Látod, Agnessa, milyen különös a sors. A te odaadásodban most tükröződni látom az enyémet, s az én sóvár kínjaimban az övét. Mintha egy örök mágnes forgatná pólusait, s mi aszerint mutogatnánk vonzódó oldalainkat, s e vonzalmak áramlásában terjed a hiány, mint gyújtózsinóron a tűz ...

*59.3. A túlsó szoba nyitott ajtajából* egy alak közeledik feléjük. Csak most tűnik ki, hogy Márta és Mattheus ott áltak, ki tudja, mióta. Ruprecht elengedi karjaiból Agnessát. A lány felsikolt. Mattheus durván félrelöki.

*Mattheus:* Eredj haza!

Mellénél fogva megragadja Ruprechtet.

*Mattheus:* Gazember, csábító!
*Agnessa:* Nem! Nem!
*Ruprecht:* Félrevezet a látvány! Barátom!

Mattheus se nem lát, se nem hall. Felbőszülten tolja maga előtt Ruprechtet, nekilöki a falnak, majd újra elkapja és az ablaknak taszítja. Az ablaktáblák felpattannak. Huzat söpör végig a helyiségeken. Mattheus szorítása alatt Ruprechtet az a veszély fenyegeti, hogy kizuhan az ablakon. Komoly védekezésre kényszerül. Kétségbeesett dulakodás kezdődik. A sikoltozó Agnessát Márta asszony veszi védelme alá. Végül sikerül Ruprechtnek a megvadult férfit lefognia. Az erőfeszítéstől lihegve és akadozva próbálja helyzetét megmagyarázni, de felindultságában csak értelmetlennek tűnő mondattöredékek préselődnek ki ajkain.

*Ruprecht:* Az angyal a csábító... Heinrich is csak elcsábított... Agnessa én vagyok... Nem követtünk el bűnt!... Mattheus, testvérem... higgy nekem... A teremtő becsapott, és mi nem tudjuk becsapni őt!!! A hiány a boldogság, s most húgod örökli a hiányt...

A folyosó felől kettős sikoltás hangzik, s elvágja Ruprecht mondanivalóját.

*Márta:* Tűz! Tűz!
*Agnessa:* Ég az oltár!

*59.4. A halottaskamra ajtajában* támolyogva és tehetetlenül áll meg a két férfi. Úgy tűnik, nincs mit tenni. Ég az oltár terítője, az asztal és a feszület. Előttük a gyertyák lángját még mindig ide-oda lengeti a huzat. Márta térdre esik, és imádkozni kezd.

*Ruprecht:* Vizet! Hozzatok vizet!

Mintha senki se hallaná. Mattheus oltalmazóan karjaiba zárja Agnessát.

*59.5.* Ruprecht berohan *a belső szobákba,* bezárja az ablakokat. Terítőket szed fel, ami a keze ügyébe esik, ágyneműt Renáta ágyáról. A mosdótálba mártja.

*59.6. A halottaskamrában* változatlan kép várja, a tüzet nézik, mint a megigézettek. Ruprecht az oltár köré teríti a nedves vásznakat. A falon a korom újabb rejtjelei tűnnek fel. Mattheus mint komor bíró magasodik barátja fölé.

*Mattheus:* Itt nincs helye retorikának. Nem adok a szóbeszédre. Akik társnőd szentnek tartották, ma azt kérdezik, hova vitte az ördög. Mint egykori barátod csak azt tanácsolhatom neked, mielőbb hagyd el a várost... Ha csak nem te is lángok közé akarsz kerülni...
*Agnessa:* Nem! Ó, nem!

Elalél bátyja karjai között. Ekkor Márta átszellemült arccal, amely Ruprechtet a neyssi jósnőre emlékezteti, felkel imájából, Ruprechthez lép, és mélyen a szemébe néz.

*Márta:* Menj, fiam... Tovább...

## 60. KÖLN, VÁROSKAPU / ÚTON

*60.1. Köln templomtornyai* körül felkel a hajnal.

*Ruprecht:* „Kivettem Mártából, hogy az emberek már egy jó ideje faggatóznak felőlünk, s hogy máris rosszhiszemű mendemondák kaptak lábra. Renáta ájtatos jótetéményeit is gonosz szellemekkel űzött praktikáknak tudták be, amelyek mögött nekem kellett állanom. Egyesek szerint ördögi képességem az emberek eltüntetése, míg mások azt vélik, hogy szüzekkel kufárkodok, maga a nagy szultán, Szulejmán megbízásából. Minthogy e badar nézetekkel szemben nem volt kedvem megvédeni magamat, megfogadtam Mattheus tanácsát, és nehéz szívvel elhagytam a várost, ahol olyan megvertnek és boldognak éreztem magamat, mint se előtte, se azután, soha."

*60.2. A városkapun* díszes hintó gördül ki, körülötte lóháton gróf Wellen és csatlósai. A kíséretben van Ruprecht is. Egyidejűleg, az ellenkező irányból dominikánus szerzetesek egy raja lép be a városba.

*Ruprecht:* „Ami pénzem maradt, nem harmadolni, de megfelezni se volt már elég. Ezért szüleim házát továbbra is elkerülve, Trier felé igyekeztem, ahol egy ismerős kereskedőháznál reméltem alkalmazást."

*60.3. Útközben* a gróf, aki valamivel fiatalabb Ruprechtnél, de rangjának megfelelően némi leereszkedéssel viselkedik, kísérőivel maga mellé hívatja.

*Ruprecht:* „Útközben kerültem Adalbert von Wellen gróf társaságába, aki kíséretébe fogadott, s hogy a hosszú út unalmán enyhítsen, múltamról alaposan kikérdezett. Ez a nyájas és művelt fiatalember kellemesen meglepődött olvasottságomon, és amikor megtudta, hogy kardforgató létemre latinul olvasok és írok, vendégül hívott a Wischel melletti várkastélyába."

A két férfi egymás mellett lovagol tovább, mind felhevültebb beszélgetést folytatva, megfeledkezve a grófnőről és a kíséretről.

## 61. WELLEN VÁRKASTÉLYA

*61.1. A nagyteremben* esti lakomához terített asztaloknál mulat a gróf, nagyszámú vendégseregével. Ruprecht közel a gróf baljához ül. Szemben velük érezhetően megkülönböztetett helyet foglal el egy tudós magatartású férfi, oldalán hetyke és gunyoros famulusával.

*Ruprecht:* „Ez időben várták a hírneves mágus, Faustus doktor látogatását, akiről az hírlett, hogy az anhalti hercegnek felidézte poraiból Nagy Sándort, hitvesével együtt, s azok megjelentek vacsoráján. Faustus és segédje, a nyugtalanító modorú Mefisztofelész, a világszép Heléna megidézését ígérték gróf Wellennek és társaságának. Feltételük mindössze az volt, hogy a teremben minden fáklyát el kell oltani, egyedül az általuk hozott mágikus tűz világíthat. Tilos volt továbbá, és nagy veszedelmekkel fenyegetett a megidézett királynő bárminemű érintése."

A vacsorának vége. A teremből kiviszik az asztalokat. A vendégeknek a fal mellé kell állniuk, egyik kezüket szomszédjuk vállára, másikat szívükre helyezve. Faustus a kör közepén marad. Mefiszto kissé távolabb tőle egy leterített fekete vasládát helyez el. A szolgák eloltják a fáklyákat és gyertyákat. Ahogy az utolsó láng kilobban, a ládában kékes fény izzik fel. Faustus és Mefiszto felemelt karokkal járnak körbe, ritmikus szöveget ismételve. Árnyékuk átlobog a termen, a kört alkotó vendégek arcán félelem és feszült várakozás váltakozik szemérmetlen kíváncsisággal és elvetemült kielégületlenséggel. A doktor által bejárt körből füst száll fel és szétárad a teremben. Több gyors fellobbanás követi egymást, majd a kör közepén egy az eddiginél tömörebb füstoszlop emelkedik. Színes és életlen foltokból lassan kibontakozik egy gyönyörű nő képe. Az elragadtatott zúgásból ekkor tagolatlan kiáltás hallatszik. Egy egzaltált fiatal fiú rohan a kör közepére, s át akarja ölelni Helénát. A szellemalak tovalebben a füstben, körvonalai elbizonytalanodnak. Úgy tűnik, mintha a grófnő felé tartana. A fiú a nyomában. A szellem eltűnik. Sötétség, sikoltozás és káosz. „Megvan!" „Megfogtam!" „Fáklyát!"

*Mefiszto:* Árulás! Megtört a varázs!

Fáklyás szolgák rohannak be. A vendégek egymásba kapaszkodva kiáltoznak. A fiú egy darab szövetet lobogtat a kezében, a grófnő sikongva takarja fedetlen melleit. Faustus magába roskadva áll a kör közepén, arcát kezébe temetve. A gróf hozzá fut. Mefiszto közbelép.

*Mefiszto:* Nem tartották be a megállapodást! Ezt a viselkedést egy élő királynő se engedné meg, nem pedig egy kétezer éve halott . . .
*Wellen gróf:* Uram, bocsánatáért esdem . . .
*Faustus:* Uram, a hely minden kontaktus számára lehetetlenné vált . . .

A teremben még sokáig nem akar helyreállni a nyugalom.

*Ruprecht:* „A jelenés igen rövid ideig tartott, és azután, hogy a gróf gyenge elméjű öccse megzavarta a szertartást, Faustust és famulusát nem lehetett vissza-

tartani a távozástól. Adalbert mindazonáltal bőkezűen megajándékozta őket, s még napokig vitattuk egymás közt a kísérletet."

*61.2. A toronyszobában* másnap a gróf megmutatja Ruprechtnek a könyvtárát és tudományos szerszámainak gyűjteményét. Föld és éggömbök, asztrolábiumok, armillák, forgneták . . .

*Ruprecht:* „Újólag meggyőződhettem róla, hogy gondolkodását nem béklyózzák meg dogmák, s hogy érdeklődése a természet rejtett törvényei iránt becsesebb számára nem egy szenvedélyénél, vele talán csak a vadászat vetekedhetett. Mint mondá, jelenlétem arra ösztönözte őt, hogy írásban is összefoglalja gondolatait. 'A mindenható akaratából egyazon erő működteti a csillagokat és a lélek legkisebb rezdüléseit, de ezen erő működéséből ma még sok titkot nem ismerünk.' Ezen megnyitó mondatnál tovább azonban nem jutott el közös délelőttjeink során. Beszélgetéseink elkalandoztak a témák rengetegében, vagy a nem kevésbé mesés környező erdőkbe szólított a vadászmester kürtje."

## 62. A WISCHEL MENTI ERDŐK

*62.1. A fák között* lovasok és kopók falkája üldöz egy menekülő szarvast. Von Wellen gróf és Ruprecht, egymás mellett a hajszában, úgy tűnnek, mint két elválaszthatatlan barát.

*Ruprecht:* „Éjente megesett velem, hogy Renátára gondolva sírva fakadtam, mint egy gyerek; de a nappalok mozgalmasan teltek, és áldottam sorsomat, hogy nem sok időt hagyott a tűnődésre."

A hajsza célhoz ér. A megsebzett vad utolsókat bőg a kopók falkájától ellepve.

## 63. INTERMEZZO / IDEGGYÓGYINTÉZET

*63.1. A vizsgálati szobában* Ellen az elektro-enkefalográf alatt fekszik. A fejére erősített sapkából drótok futnak a készülékbe, amely az agyi áramok kilengését jeleníti meg egy monitoron. Mindez zenévé és a képek egy rendjévé alakul.

*63.2. Az orvosi rendelőben* a pszichiáter eredménytelenül próbálkozik a „Szondi-teszt" alkalmazásával.

*Pszichiáter:* Válassza ki a négy legszimpatikusabbat közülük.

Ellen az elébe helyezett arcképeket nézi. Tekintetében minimális mind az érdeklődés, mind a mozgás.

*Pszichiáter:* Úgy értem, azt a négyet, amelyik szimpatikusabb, mint a többi.
*Ellen:* Egyik se szimpatikus.
*Pszichiáter:* Úgy is fogalmazhatnánk, azt a négyet, amelyik kevésbé antipatikus a többieknél. Amelyik mellett elfoglalna egy helyet a vonaton, ha nem talál üres kupét.
*Ellen:* Kinn maradnék a folyosón.

A pszichiáter feladja a harcot.

*63.3. Az intézet kertjében* R. és a komponista elválnak egymástól. R. az épület belsejébe tart, társa kint, a fák között vár reá.

*63.4. Ellen betegszobájában* a kincstári berendezésen kívül egy személyes tárgy sem található, sem egy könyv, sem egy szál virág. Amikor R. benyit, Ellen az ágyon kuporog, háttal, homlokát a falnak döntve. A férfi az ajtóban marad. A lány lassan felé fordítja a fejét. Csend, amelyben a vízvezetékcsövek kattogása szinte elviselhetetlennek tűnik. Ellen önkéntelenül követi a férfi egy kézmozdulatát. R. próbát tesz a következővel is, sikertelenül.

*R.:* Tegyünk a parkban egy sétát.
*Ellen:* Félek a fáktól.

*R.:* Tőle is fél?
*Ellen:* Nem, őt szeretem.
*R.:* Akkor miért nem hajlandó vele találkozni?
*Ellen:* Nem akarom megfertőzni a betegségemmel.
*R.:* Maga nem beteg.
*Ellen:* Itt mindenki annak tart.
*R.:* Én nem.
*Ellen:* Lehet, hogy az élet a teremtés betegsége?
*R.:* Igaz, katolikus gondolat. Mindenesetre inkább, mint a teremtő gyümölcse, amit egy szép napon elfogyaszt, akár egy érett paradicsomot.
*Ellen:* Inkább nem eszem többet.
*R.:* Imádkozzunk.

Kezeit összekulcsolja a tarkója mögött. Ellen követi példáját. *R.* hátát az ajtónak támasztva, lassan lecsúszik a földre. A lány, homlokával a falat súrolva, eldől az ágyon. Csend. Csak a vízvezetékcsövek zakatolnak. Jó idő telik el, mire a férfi megszólal.

*R.:* Hallgasson ide, Ellen. Maga nem maradhat itt. Ne fogadjon el gyógyszert, különben elpusztítják a gondatlan kertészek.

A lány nagyot sóhajt.

*R.:* Hagyja békén a fákat.

A lány megint sóhajt. Aztán egy hang se. Csak a vízvezetékcsövek.

*R.:* Meg fogom adni a jelt a szabadulásra.

*63.5. Az ideggyógyintézet kapuján* kikanyarodik egy autó. A volánnál a komponista ül, mellette R. Hallgatásba süppednek, míg a fiatalember ajkát egy kényszeredett sóhaj nem hagyja el.

*Komponista:* Kitört a tavasz . . .
*R.:* Hallja a rügyek pattanását?

A komponista elzárja a slusszkulcsot, az autó motor nélkül gurul tovább, míg jóval arrébb meg nem áll az út szélén.

*R.:* Valakinek egyszer hallania kellett, ha ezt azóta is mondják . . .

Mellettük elzúg a forgalom. Tilos helyen állnak, többen rájuk dudálnak.

*R.:* Most úgy fogok beszélni, mint egy mészáros, vagy egy benzinkutas. Ellen és maga érettek arra, hogy gyereket csináljanak. Vagy . . . Vagyis az operatív mágiára . . .

## 64. TRIER, A PORTA NEGRA / ÚTON

*64.1. Ódon csarnokok és lépcsőházak között,* amelyek falait még a római időkben emelték, az érsek átveszi Tamás, dominikánus szerzetes megbízólevelét. A levélben a pápa a Szent Inkvizíció teljhatalmú megbízottjának nevezi Tamást, hogy tűzzel és vassal lépjen fel a rajnai tartományokat fenyegető eretnekek és boszorkányok ellen.

*64.2. A templomtérben* díszes misét tartanak, amelynek keretében az érsek és Tamás közösen fohászkodnak küldetésük sikeréért. Mise közben gróf Wellen és Ruprecht jelennek meg fegyveresek élén. Letérdepelnek.

*64.3. A Porta Negra kapuján* kigördül az érseki hintó, fegyveresek és szerzetesek mintegy ötven főnyi raja követi.

*Ruprecht:* „Még nem telt el egy hét, hogy a gróf vendégszeretetét élveztem, amikor üzenet jött a trieri érsektől, von Wellen legfőbb hűbérurától, hogy csatlakozzon kíséretéhez, és vegyen részt a Szent Ulfilasz kolostorban tartandó vizsgálatban, ahol eretnekség ütötte fel a fejét. Adalbert nem szívesen vált meg sem tőlem, sem munkájától, amelyet épp csak elkezdett társaságomban. Kért, hogy tartsak vele írnokaként, s én, nem sejtve mi vár rám, ráálltam kérésére."

*64.4. Az országúton,* porfelhőt kavarva maga után, távolodik a menet. Elöl az érsek

katonái, közrefogva Johannes érsek hintaját, őket vagy két szekéraljnyi dominikánus követi, aztán az élelmet és málhát szállító szekerek, végül von Wellen és Ruprecht, mintegy húszfőnyi fegyveres lovasság élén.

## 65. SZENT ULFILASZ KOLOSTOR

*65.1. A kerengő* sarkain érseki katonák posztolnak. A dominikánusok körbejárnak, tömjént füstölve a legkisebb zugokba is. Ennek ellenére olykor egy-egy ajtó felpattan, s egyedül, vagy csoportosan megszállott apácák rohannak ki az udvarra, sivítva pörögnek maguk körül, ocsmány szavakat kiáltoznak, és illetlen testrészeiket mutogatják a katonák felé.

*65.2. A fogadóteremben* a vizsgálóbizottság a fejedelemasszony beszámolóját hallgatja meg. Egyedül az érsek ül, kezében a pásztorbottal. Ruprecht távolabb, a gróf néhány fegyveresével az ajtóban áll.

*Priorissza:* Nincs egy hónapja, hogy ezt a novíciát felvettük klastromunkba, de azóta szinte óráról órára következtek a leghihetetlenebb változások. Ő maga kezdettől fogva rendkívüli ájtatossággal és eddig még sosem tapasztalt buzgalommal végezte imáit, aludni szinte sosem láttuk, és elvégezte a legalantasabb munkákat is. És kezdettől fogva csodás jelek kísérték. Magam tanúsíthatom, hogy kertünkben a rábízott vetemény hamarább szárba szökött, mint társnőié, de elszáradt növények is életre keltek a keze alatt. Természetesen nem egy követője támadt, és ezek közül keze érintésével betegeket gyógyított meg. Amikor efelől kikérdeztem, azt vallotta, hogy szüntelen egy angyal áll mellette, aki oktatja, és magatartásában kalauzolja. És szürkületkor néha kékes fény derengett körülötte, mintha glória venné körül. Aztán . . .

A priorissza eltűnődik, homloka mély ráncokba fut, mintha kételkedés gyötörné, vagy nehezére esne, amit mondani készül.

*Inkvizítor:* Aztán?

*Érsek:* Folytasd, lányom.

*Priorissza:* Nos, már jóval előbb néhány testvérünk úgy vélekedett, hogy Mária nővér csodái mögött tisztátalan erők működhetnek. Folytasd, Berta . . . Istenem, segíts . . . Jaj, rosszul vagyok . . .

Ruprecht a „Mária" név említésére kissé megkönnyebbül. A priorissza viszont levegő után kapkod, lábai megroggyannak. Gyorsan széket tolnak alá, legyezgetik. Úgy tűnik, mintha valójában a vádaskodást engedné át szívesen valaki másnak.

*Berta nővér:* Eminenciás uram, tisztelt atyám és te, testvérem, képzeljétek magatokat a helyembe, ami megtörtént velem, amikor még más gyanús jelt nem is jelentettek. Igyekeztem a kápolnába, egyszerre mintha kötéllel rántották volna ki a lábamat alólam. Visszanézek, és vagy tíz lépésre tőlem Mária nővér áll, és néz szúrósan. Máskor egyedül imádkozom, és láthatatlan kezek a hajamat húzzák, ruhámat tépdesik: Mária a kápolna ajtajában áll. És aztán elszabadult a pokol. Edények maguktól összetörtek. Éjente mindenütt kopogás hallatszott, ártó kezek szétdobálták a sekrestyében a kegyszereket, a hangok szétfutottak és sugáralakban összegyűltek újra Mária cellája körül. Akik eleinte hívéül szegődtek? Többen megvallották azóta már, hogy csodálatos kísértéseknek voltak kitéve! Éjszaka csillogó angyaloknak tűnő gyönyörű férfiak jelentek meg a cellájukban, és rá akarták venni őket, hogy testi szerelemben egyesüljenek velük . . .

Berta elbeszélése közben itt-ott megvakarja magát, majd észre se véve, egyre folyamatosabban vakaródzik. A viszketés többekre átragad.

Ezeknek nappal se lett nyugtuk, folyton érintésektől és csiklandásoktól nevetnek vagy szenvednek, egyikről másikra ragad, mint a kórság . . . Vagy táncra perdülnek, mert hárfahangot hallanak, pörögnek maguk körül, mint a malomkerék . . .

Az érsek azon kapja magát, hogy ő is vakarózik.

*Érsek:* Elég volt lányom, elmehetsz . . .

Berta távozóban már minden szeméremről megfeledkezve a ruhája alá nyúl, hogy térdét és combját is vakarhassa. Közben a priorissza lassan magához tért.

*Érsek:* Mit szólsz te ehhez, nővérem?

*Priorissza:* Atyám, hogy falaink mögött a Gonosz fungál, arról már meggyőződhettél. Hogy Mária nővér mellett angyal vagy ördög áll, én magam nem tudom eldönteni. Eszembe jár, amit meghallgatásakor mondott, „ahol közel a Szentlélek, ott közel járnak a gonosz szellemek is, és igyekeznek elfojtani a jámbor vetést" . . . Az ő kérésére megdupláztuk böjtjeinket és imáinkat, s most könyörgünk Eminenciádhoz, a Szent Apostolok utódjához, hogy bocsásd meg valamennyiünk vétkeit, és állítsd helyre klastromunkban a nyugalmat!

A priorissza könnyekben tör ki. Térdre hull. Az érsek elébe lép. Megáldja. Int a teremben tartózkodó utolsó két nővérnek.

*Érsek:* Megértem, és osztom felindultságodat. Most arra kérlek, térj vissza szobádba, és várd meg tanácskozásunk eredményét.

A nővérek felsegítik a priorisszát, és kitámogatják a teremből. Az érsek Tamás atyához, az inkvizítorhoz és gróf Wellenhez fordul. Azok közelebb lépnek hozzá.

*Inkvizítor:* Semmi kétség, a Sátán szörnyű kelepcét állított, amelybe ártatlan lelkek is könnyen beleszédülhetnek. Ezért sürgős és határozott cselekvésre van szükség.

*Wellen gróf:* Hallgassuk meg ezt a Mária nővért.

*Inkvizítor:* Egyetértek. Gyakorlatunkban állanak olyan vizsgálati módszerek, amelyekkel teljes bizonyossággal megállapítható, milyen jellegű az ördöggel kötött szövetsége. Possessio sive obsessio. Így ha például az ember az ilyen megszállott nőszemélyt, miután megáldotta volt, megsebzi, akkor a sebből nem folyik vér. Azután tüzes parazsat tarthat a kezében, anélkül, hogy megégetné magát. Ha összekötözve a vízbe dobják, nem fullad meg.

*Wellen gróf:* Azt a lehetőséget tehát eleve kizárja, hogy a leány ártatlan?

Tamás atya bosszúsan, sőt gyanakodva méri végig a grófot.

*Inkvizítor:* Csodálkozom, hogy a hallottak ellenére, azok után, hogy a klastromban lépten nyomon meggyőződhetett saját szemével az ellenkezőjéről, ilyesmi megfordul méltóságod fejében. Még ha magát ártatlannak is vallaná, mit bizonyítana vele? Hiszen tudjuk, hogy a Sátán nyelve a hazugság, amellyel a legszemérmetlenebb módon él! Ezért van szükség kínvallatásra, amíg a test, a gonosz természetes szövetségese annyira el nem gyengül, hogy nem képes útjába állni többé a lélek igaz hangjainak . . .

Az érsek idegesen és nehezen leplezett ellenszenvvel hallgatja Tamás atya fejtegetéseit. Végül pásztorbotjával figyelmeztetően koppant.

*Érsek:* Ha úgy érzed, hogy nélkülünk le tudod folytatni a vizsgálatokat, szívesen visszafordulok embereimmel, még ma, Trierbe.

Tamás atya érzi, hogy túllőtt a célon, s most gyorsan visszakozik.

*Inkvizítor:* Szó se lehet róla! A boszorkányság vegyes bűncselekmény, crimen fori mixtum, mint eretnekség az egyházi bíróság körébe tartozik ugyan, de mivelhogy az embereknek ártalmára vagyon, éppígy illetékes a világi bíróság is ítélni felette. Ezért a leghelyesebb, ha Eminenciád vezeti le a pert, lévén, hogy személyedben e két hatalom egyesül. Magam beérem azzal, hogy mint a Szentatya közvetlen megbízottja, a kihallgatásokat vezessem.

*Érsek:* Keveset tudunk ahhoz, hogy a tényállás szövedékéből különválasszuk az igazság és a hamisság fonalát. Baljós jelek vallanak mindazonáltal arra, hogy egy fajta spiritus damnatus uralkodik el e falak között. Imádkozzunk és reménykedjünk, hogy ne valamennyiünk ősi ellenségével kelljen szembenéznünk.

Feláll. A pásztorbot koppan a földön. Ugyanekkor háta mögött egy ablak nagy roppanással megreped. A jelenlévők megriadnak. Az érsek keresztet vetve imába fog.

*Érsek:* „Omnipotens sempiterne Deus . . ."
*Valamennyien:* „Omnipotens sempiterne Deus . . ."

Újabb koppanások, mintha kívülről köveket hajigálnának az ablakokra. És megreped egy újabb ablak. Az érsek térdre ereszkedve folytatja imáját. Valamennyien követik példáját, a fegyveresek is, köztük Ruprecht. Az imát befejezve az érsek feláll, keresztet vet feléjük, és nem minden felindultság nélkül levonja a konklúziót.

*Érsek:* E helyen nincs értelme a kihallgatások folytatásának. Annál is inkább, mert Tamás testvérünk igazat szólt a démonok által megszállott lélek szemérmetlen hazudozásairól. Közeleg az éjszaka. Imával fogom tölteni, és ezt tanácsolom nektek is. Holnap napkelte után pedig a kolostor valamennyi lakójával együtt ördögűző szertartást tartok a kápolnában, ahol a Gonosz hatalmát és képességét a hazudozásra Isten segítségével megtörjük. Ego exorcizo . . .

66. A SZÁLLÁSON

*66.1. Az átmenetileg birtokba vett szobák egyikében* Ruprecht felállítja az írópultot. Alkonyodik, a kápolna harangja zúg, bong megszakítás nélkül. Lámpást gyújt, az ablakhoz lép, hogy bezárja.

*66.2. Az udvarra* megérkezik a hóhér szekere. Tamás atyát hívják a szerzetesek. Ruprecht az ablakból látja, amint a kínzópad alkatrészeit, továbbá a köteleket, hordókat és csigákat lepakolják a szekérről. Egy kis szerzetes kíváncsiskodva eljátssza az áldozat és a vallató szerepét, már amennyire ezt az eszközök és a lehetőség megengedik. Belebújik a hordóba, társait az óriás harapófogóval fenyegeti. Tamás, az inkvizítor megjelenése vet véget a tréfálkozásnak. Ruprecht ablaka bezárul.

*66. 3. A szobába* Wellen gróf lép be. Zaklatott, és szemlátomást nem találja a helyét. Ruprecht az írópult mögé áll. Fegyelmezettséget erőltetve magára felolvassa a napokkal ezelőtt megkezdett mondatot.

*Ruprecht:* „A mindenható akaratából egyazon erő működteti a csillagokat és a lélek legkisebb rezdüléseit, de ezen erő működéséből ma még sok titkot nem ismerünk" . . .
*Wellen:* Ma még sokat nem, és attól félek, holnap sem kevesebbet. Ki hitte volna, hogy ilyen sötét ügybe keveredünk? Látom, a te lelkedet is nyomja.

Kiszól a folyosóra, ahol néhányan a személyzetéből épp a fáklyák meggyújtásával foglalatoskodnak.

*Wellen:* Verjetek csapra egy hordó bacharachit, s hozzatok ide két kancsóval!

Ismét Ruprechthez fordul.

*Wellen:* Nos, barátom, ne hallgasd el a véleményedet.
*Ruprecht:* Bizonyára magad is megfigyelted, hogy a fejedelemasszony és Berta nővér vallomása szöges ellentétben állottak.
*Wellen:* Valóban, ez szembeszökő volt.
*Ruprecht:* A priorissza csak jót mondott róla, Berta csak vádakat.
*Wellen:* A priorissza felszólítására.
*Ruprecht:* De milyen kényszeredetten adta át neki a szót, s minő gyötrelmes arckifejezésekkel kísérte Berta előadását!
*Wellen:* Rosszullét gyötörte, légzési görcsök.
*Ruprecht:* Vagy nem mert szembeszállni Berta vádjaival, de ugyanakkor annál kényesebb volt, hogy magát bemocskolja velük.
*Wellen:* Mondasz valamit. Hm. Nagyon is lehetséges.

A gróf pohárnoka állít be kancsókkal és kupákkal. Az asztalra helyezi.

*Wellen:* Köszönöm, barátom. Igyatok magatok is, és térjetek nyugovóra.

Poharát Ruprechtre emeli, s az iszik vele.

*Wellen:* Ergo, nem tudjuk, hogy a Gonosz melyik likból fú, de hogy jelen van, azt kétségtelenné teszik e falak között tapasztalható excessusok, és olyan szörnyű jelek, mint az ablaktáblák megrepedése az érsek imája alatt, mikor még engem is kivert a lúdbőr.

Mintha csak a mondottakat akarnák aláhúzni, a nővérek hálócellái felől visítás és ördögi röhögés hallatszik.

*Ruprecht:* A priorissza becsületes vívódása mindazonáltal elgondolkodtatóbb, mint annak a lompos apácának gáttalan mocskolódása.
*Wellen:* Magam is úgy látom.
*Ruprecht:* Már az kiderült, hogy a nővérek két pártra oszlottak, egyikük szentnek tartja Renátát . . .
*Wellen:* Mária nővért . . .
*Ruprecht:* Mária nővért . . . Mások mindemögött a Gonosz működését látják, s ha velünk is azt akarják láttatni, vajon nehéz-e ennek megfelelő, akár hatalmas jeleket állítani? Egy parittyából jól irányzott kő nem töri-e be az ablaktáblákat?
*Wellen:* De hát miért tennék ezt?
*Ruprecht:* Gondolj magyarországi Szent Erzsébetre. Miért gáncsolták és támadták hitetlenségükkel saját rokonai? Szenvedély szenvedélyt ébreszt, minél nagyobb, annál hatalmasabbat, s a hitvány lelkekben hitvány szenvedélyeket. Vagy nem emlékszel Renáta ihletett szavaira, amelyeket a priorissza is fejből idézett? „Ahol közel a Szentlélek, ott közel járnak a gonosz szellemek is, és igyekeznek elfojtani a jámbor vetést".
*Wellen:* Szép szavak. Felvehetnénk őket, mint idézetet, Tractátusunkba, egy fejezet élére. Engem is kíváncsivá tettek erre a Mária nővérre, akit te makacsul Renátának nevezel.

Ruprecht mély sóhajtással kezébe temeti homlokát és szemeit.

*Wellen:* Csak nem ártott meg ez a kis bor?
*Ruprecht:* Teremtőm, a leírás nagyon is illik Renátára, az ég adja, hogy tévedjek.
*Wellen:* Húgodról beszélsz talán, vagy valami rokonodról?
*Ruprecht:* Egy lányról beszélek, aki szakadékot szántott a szívem helyére . . . Akivel hosszú hónapokat töltöttem együtt, mielőtt utam a tieddel találkozott volna . . . Aki elhagyott, mert lelkét egy égi szerelem vonzotta, ellenállhatatlanul, s akinek eltűnése egy időre esik e Mária nővér felbukkanásával.
*Wellen:* Több életrajzot megtöltene, amit eddig magadról elbeszéltél, anélkül, hogy ezt a Renátát egy szóval is említetted volna.
*Ruprecht:* Nagyon fájt még az új seb. Megpróbáltam elfelejteni. Istenem, ha most itt kell viszontlátnom, az inkvizítorok kezei közt . . . Adalbert, láttad a hóhért?

Wellen gróf sápadtan bólint.

*Ruprecht:* Te éppúgy tudod, mint én, hogy Tamás atya vizsgálatai mivel járnak! Hiszen legszívesebben már ma istenítéletre vetett volna mindenkit! S a kínpadon boszorkánynak vallanád magad Te is, én is, csakhogy mielőbb megszűnjék a vallatás! Én megölöm még ma éjjel ezt a kutyát!

Önkívületben és mindenre készen a kardjához kap, és kirontana az ajtón, ha a gróf le nem fogná.

*Wellen:* Várj!
*Ruprecht:* Engedj!
*Wellen:* Csillapodj! Barátom! A fejed! Használd a fejed! Tamás atyát az érsek katonái őrzik! És mire mész vele, ha megsebzed, vagy keresztülviszed a terved? Te magad írod alá Renátád és a saját halálos ítéletedet! Hátrább az agarakkal! Új időket akarunk előkészíteni a szellem fegyvereivel, s te rögtön kardodhoz kapkodsz, mint egy részeg martalóc?

Ruprecht elerőtlenedik. Hagyja, hogy Adalbert kivegye kezéből a kardot.

*Wellen:* Először is, még arról sem győződtünk meg, valóban kedvesed rejtőzik-e Mária nővér neve mögött. Másodszor, bárki is legyen, csak úgy segíthetünk rajta, ha szándékainkat a legmélyebben eltitkoljuk. Egyébként mi magunk is könnyen ítélőszék elé hurcoltathatunk. Pro tertio, magad is meggyőződhettél róla, hogy érsek urunktól szerencsére távol állnak az inkvizíció módszerei. A pert pedig ő vezeti, s magam is hallathatom szavam a bíróságban. Várjuk ki, mit hoz a holnapi nap. Még minden szerencsével megoldódhat.

Ruprecht feltépi az ablakokat, mint akit fojtogat a szűk szoba levegője. Az udvar már elcsendesedett. De innen is, onnan is különös zajok és nem is emberi eredetre emlékeztető hangok hallatszanak. Fáklyák és gyertyák lángjai lobbannak az ablakok mögött. Wellen gróf Ruprecht mögé áll, vállára teszi a kezét.

*Wellen:* Annyi bizonyos, hogy e papok társasága nem kedvemre való, s ha nem kötne hűbéri kötelesség, még ma hátat fordítanék nekik. Egy új irányzaton fogok dolgozni, vállvetve igaz férfiakkal, mint te vagy. Váramban összegyűlhetünk titkon . . . Te könnyezel . . . Ne tedd ezt, barátom! Lovagi szavamra, megmentjük a lányt!

## 67. A KLASTROM KÁPOLNÁJA

*67.1. Az oltár előtt* az érsek és ministránsai imára borulnak, a szerzetesek körbejárnak, szenteltvizet hintve és tömjénfüstöt lengetve szerteszét, zúgnak a harangok. A kis kápolnát szinte megtöltik a rend nővérei, a világi szolgák, a dominikánusok elkülönült csoportja. A fegyveresek a falak mellé szorulnak, itt áll Ruprecht is von Wellen mellett. Amikor a fejedelemasszony és két nővér bevezetik egy oldalajtó felől Renátát, keze görcsösen Adalbert karjába kapaszkodik.

*Wellen:* Ő az?

Ruprecht falfehér. Bólint. Ajkai összepréselődnek. Keze öntudatlan a kardmarkolat után tapogat. Von Wellen csillapítóan átkarolja a vállát. Renátát az érsek elé vezetik. Járása egyenes és határozott, fejét magasra emeli. Az oltár elé érve letérdepel, kezét imára kulcsolja. Az érsek felemelkedik, karjait a serlegek felé tárja.

*Érsek:* Imádkozzunk közös erővel! Omnipotens sempiterne Deus!

*Mind:* Omnipotens . . .

*Érsek:* Te invocamus, te adoramus . . .

Az érsek imáját az összes jelenlévő visszhangozza. Ruprecht is azon kapja magát, hogy olyan buzgón imádkozik, mint még életében sohase. Tekintete körbejár, megakad Tamás atyán. Az inkvizítor leszegett fejjel, szórakozottan rebegi csak az imát, összekulcsolt kezei egymást marják, miközben szeme sarkából Renátát fürkészi. Aztán a nővérek: különös módon az egységes imában még így hátulról nézve is megkülönböztethető a két tábor, Renáta hívei és ellenfelei. Egy fejmozdulat, egy kézrebbenés, mint egy öntudatlan jel, végighullámzik a sorokon, s akik kimaradnak belőle, azok Bertával és körével veszik együtt a levegőt. Az ima végeztével az érsek Renáta elé lép. Megáldja.

*Érsek:* Benedicat te omnipotens Deus, Pater et Filius et Spiritus Sanctus.

Meghinti szenteltvízzel. Renáta magasra emelt fővel, áhítatosan fogadja az áldást, s együtt mondja rá az „Ament" a szertartás valamennyi résztvevőjével.

*Érsek:* Szerelmetes fivéreim és nővéreim! Ismeretes előttetek, hogy a sötétség ura gyakran sugárzó angyal képét veszi fel, hogy a gyönge lelket annál biztosabban elcsábítsa, és romlásba taszítsa. Ezért adatott kezünkbe a szellem pallosa, amellyel szemérmetlen pofájára ütünk, és az Ige pajzsa, amellyel kivédjük támadásait. Szűnjön meg hát a ti félelmetek. Felelj, szeretett lányunk, mivel tudod megerősíteni, hogy jelenéseid az Istentől, nem pedig az ördögtől valók?

Renáta halk, mértékletes, de tiszta hangon válaszol a beállott csendben.

*Renáta:* Tisztelendő atyám! Én magam se tudom, e jelenések kitől származnak, aki azonban nékem megjelenik, az Istenről és a jóról beszél velem, jámbor életre int, és megrója vétkeimet. Miért ne bíznék benne?

Ekkor azonban a kápolnában itt is, ott is kopogás hallatszik, mintha a föld alól jönne, a rémület mint egy ragály hullámzik át a sorokon, néhányan felsikoltanak, sokan egymásba fogódznak. Az érsek pásztorbotjával erősen a földre koppant és felkiált.

*Érsek:* Vajon kinek a gonosz fogásai ezek? Felelj!

*Renáta:* Atyám! Ezek az én ellenségeim!

*Érsek:* Lépj elő, sötétség szelleme, ha a szent helyen rejtőzködöl Te vagy a hazugság atyja, az igazság ellensége, minden igazságtalanság szülőoka; hallgasd meg egyszerű szavunk, amely ítélet álnok ravaszságod ellen! Akárki légy is, utálatos lélek, bármely pokolbeli hierarchián foglalj is helyet, ha Isten rendeléséből csalárd módon beférkőztél e szent nők lelkébe, most mindenható istenünk nevét hívjuk ellened segítségül, kiátkozunk téged, kiűzünk téged, tetteidtől elkülönítjük magunkat, erről a helyről kitiltunk!

A zűrzavar nem csillapul, hanem fokozódik. A nővérek közül egyesek egymásnak esnek, mások magukban vonaglanak a földön. Egy csoport sikoltozva kimenekül a kápolnából, Bertával az élükön. A szerzetesek vadul füstölnek, szentelt vizet locsolnak szerteszét.

*Érsek:* Ó, ősi kígyó! Megalázva, megnyomorítva, számkivetve menekülj rémséges, szikkadt helyekre, szörnyűséges, embertől árva sivatagokba, és ott bujdokolva, s gőgöd zabláját rágva várd be az utolsó ítélet rettentő napját! Senkit nem viheisz közülünk kísértésbe, távozz innen, Sátán!

A hangok most már a kápolnán kívülről is jönnek, az ablakon kopognak, a káosz elhatalmasodik. Ekkor egy fiatal apáca veti magát fetrengve az érsek elé, szörnyű, illetlen mozdulatokkal, ruháját feltépve magán, míg a szerzetesek le nem fogják és meg nem kötözik. Az érsek szenteltvizet önt az arcába.

*Érsek:* Itt vagy-e, minden bajnak magvetője?

A lány eltorzult hangon és nagy erőlködéssel fröcsköli ki magából a szavakat.

*Lioba:* Itt vagyok!

Renáta, aki mindeddig megőrizte szilárdságát, felsikolt, több társnője rohan köréje védelmezőleg.

*Renáta:* Uramisten! Lioba! Térj magadhoz!

A lányból görcsös és vaskos, szinte férfias kacagás tör fel. Még így megkötözve is két férfi kell hozzá, hogy fékentartsák.

*Lioba:* Engedjetek szabadon!

*Érsek:* Az egy élő igaz Isten nevében felelj, gonosz szellem vagy?

*Lioba:* Az vagyok.

*Érsek:* Ugyanaz vagy-e, aki Mária nővért angyal alakjában elcsábította?

*Lioba:* Nem, mert számosan vagyunk itt.

*Érsek:* Az volt a szándékotok, hogy e szent asszonyok örök boldogságát megraboljátok, és e monostor szentségét bűnbarlanggá változtassátok?

*Lioba:* Igen.

*Érsek:* Felelj nekem, e kolostor valamely nővére szövetségben állott véletek?

*Lioba:* Igen.

*Érsek:* Kivel állottál szövetségben? Azzal a nővérrel, akinek testét most megszállottad?

*Lioba:* Nem.

*Érsek:* Azzal talán, aki magát Máriának nevezi?

*Lioba:* Igen.

A Renátát ölelő nővérek most felkiáltanak.

*Nővérek:* Nem igaz! Hazudik! Mária szent! Ecce ancilla Domini!

Az érsek kezdi elveszteni a fejét. Úgy látszik, újra elönt mindent a káosz. Tamás, aki átmenetileg eltűnt, fegyveresek élén jelenik meg. Ruprechtnek sikerül a zűrzavarban Renáta közelébe férkőznie. Amikor a lány megpillantja, újra felsikolt.

*Renáta:* Távozz tőlem, Sátán!

Az érsek rosszulléttel küszködve újra szenteltvizet szór Lioba arcába. Közben Tamás és a katonák egy kötéllel körbefogják az oltár körül tolongó apácák csoportját.

*Érsek:* Megparancsolom neked, hogy ezt a testet elhagyd, amelybe jog ellenére költöztél, mert ez a test a Szentlélek temploma. Távozz innen, kígyó, alattomosság szelleme, pusztulj előlünk, te bak, tetvek és sertések pásztora! Távozz innen mérges skorpió, átkozott gyík, sárkány, szarvas fenevad! Jézus Krisztus, a Mindenható nevében megparancsolom, hogy eltávozzál!

*Lioba:* Már távozik, már itt van a mellemben, itt van a kezemben, az ujjam hegyén!

*Érsek:* Per Christum Dominum, per eum qui venturus est iudicare vivos et mortuos, obtemperare! Spiriti maligni, damnati, interdicti, exterminati, extorsi, jam vobis impero et praecipio in nomine et virtute Dei Omnipotentis et Justi! In ictu oculi discedite omnes qui operamini iniquitatem!

Az érsek hangja gyengül, a sikoltozás túlharsogja. Tamás ugrik a kör közepére, Ruprechtet pedig egy erőteljes kéz, von Wellené, elvonja onnan.

*Inkvizítor:* Ezek a nők a legszörnyűbb eretnekségben és bűnös érintkezésben találtattak az ördöggel. Őszentsége a pápa nevében kijelentem, hogy a szent inkvizíció ítél majd felettük!

Int a katonáknak, akik működésbe lépnek. A kötél egybehurkol bűnöst és ártatlant. Az érsek megroskadva kivonul.

*Renáta:* Istenem, miért hagytál el engem?!

## 68. A KOLOSTOR PINCÉI

*68.1. A szűk pincefolyosókon* elöl-hátul egy fáklyás katona halad, közöttük Adalbert és Ruprecht. A gróf fojtott hangon beszél, hogy kívülük senki ne hallja, amit mond.

*Wellen:* Ha nem tudsz uralkodni érzelmeiden, jobb, ha a szálláson maradsz.

Ruprecht tagadóan megrázza a fejét. Az ajtóban mégis megállítja a gróf.

*Wellen:* Add ide a kardodat.

Ruprecht habozik.

*Wellen:* Nem írnoknak való viselet.

Ruprecht lecsatolja. Az ajtóban hagyják, az őrség mellett.

*68.2. A kihallgatóteremben* is fáklyák világítanak. Hátul az árnyékból fenyegetően sejlik fel a kínpad. Az érsek egy díszes széken trónol, keze fáradtan lecsüng. Mellette két oldalt a többiek helye. Ruprechtre egy írópult várakozik a fal mentén, egy fáklyatartó alatt. Úgy foglal mögötte helyet, hogy az arcába ne essen fény. Tamás atya érkezik, sietős léptekkel, s szinte vidáman. Kezében kis könyvecske, az érseknek mutatja.

*Inkvizítor:* Sprenger et Institor: „Malleus Maleficarum", boszorkányok pörölye.

*Érsek:* Vajon téged nem tölt el szomorúsággal ez az eset?

*Inkvizitor:* Feltétlenül. De Eminenciád vajon nem ismeri azt a mélységes elégedettséget, amellyel Isten lelkünket eltölti, valahányszor a Gonoszt legyőzzük?

*Érsek:* Nos, ez hátra van még.

*Inkvizitor:* Hidd meg, gyönyör magában a viaskodásban részt venni. Mint lovagnak egy pompás tornát szemlélni, vagy jó kertésznek egy szépen kigyomlált kertet.

*Inkvizitor:* Vezessék elő a vádlottat.

Amikor egy hátsó ajtón feltűnik Renáta a poroszlók és a hóhér kíséretében, Ruprecht mind a tíz körmével az asztal szélébe kapaszkodik. Adalbert egy figyelmeztető pillan-

tást vet rá. Ruprecht jól látja, hogy a lány abban az összetört, roham utáni állapotban van, amikor lelkét csakis az önvád és a halál utáni vágyakozás hatja át. Zilálton és remegve áll bírái előtt, lábai alig tartják. Tekintete bizonytalanul jár körbe, mintha nem is látná a jelenlevőket.

*Inkvizitor:* Mi a neved?

*Renáta:* A nevemet elvették tőlem. Nincs nevem.

Tamás atya Ruprechthez fordul.

*Inkvizitor:* Írd. Vonakodik nevét megjegyezni, amelyet a szent keresztségben nyert.

Aztán egy fáklyatartóból kiemeli a fáklyát. Renátához lép. Egyik kezével felemeli állát, a másikkal a lány arcába világít. Szemei szinte végigtapogatják az arcot.

*Inkvizitor:* Kedvesem. Mindanyian tanúi voltunk annak, hogy az ördöggel állsz cimboraságban. Azonkívül elmondták nekünk, mely ocsmányságok történtek azóta, hogy te ideérkeztél, azzal a bűnös szándékkal, hogy a kegyes nővérek igaz lelkét elcsábítsd és romlásba taszítsd. A tagadás nem segít rajtad. Inkább valld be töredelmesen minden bűnödet és gonosz gondolatodat, és ez esetben a Szentatya nevében ígérem, hogy kegyelemben részesítelek.

*Renáta:* Nem vágyom semmiféle kegyelemre. Nem kívánok és nem keresek mást, csak a halált. Bízom Isten könyörületében az utolsó ítéletkor, ha bűneimért e földön megfizettem.

*Inkvizitor:* Írd, megtagadja a kegyelmet. Szóval bevallod, hogy az ördöggel cimborálsz?

Renáta tekintete mint a megigézetté kapcsolódik az Inkvizitor átható és csillogó tekintetébe. Hangjában kezd megtörni a személyes akarat utolsó ellenállása.

*Renáta:* Számosak az én bűneim, és nincs erőm felsorolni őket, de megtagadtam valamennyit, és esküszöm az egy igaz Istenre, e kolostorba csak azért jöttem, hogy békét és vigasztalást leljek, nem pedig hogy viszálynak legyek a magvetője. De az Úr úgy rendelé, hogy itt se találjak menedéket az én ellenségemtől, akinek magam adtam a kezére magamat. Égessetek el, bíró uraim, úgy szomjúzom már a lángokat, mint a megváltást, nincs e földön számomra béke és nyugalom!

Ekkor a fáklyával vizsgálódó atya felkiált, mint aki végre megtalálta, amit keresett: egy anyajegyet Renáta nyaka és válla hajlatában, amelyet Ruprecht oly gyakran csókolt.

*Inkvizitor:* Megvan! A boszorkánybélyeg! Hóhér, az árt!

A hóhér és segédei melléjük lépnek. A segédek lefogják Renátát. A hóhér egy árral megsebzi az anyajegyet. Von Wellen eközben Ruprecht mögé lépve vállára támaszkodik, úgy hogy teljes súlyával és erejével a székhez szorítja.

*Inkvizitor:* Újabb bizonyíték! Nem jön belőle vér!

Renáta felsikolt, majd Tamás felé köp.

*Renáta:* Te gyalázatos szolga, bukott diák, undorító békaivadék! Hát azt akarod, hogy felmondjam a leckét?

Tamás cseppet sincs megsértve, sőt roppant elégedettnek látszik.

*Inkvizitor:* Azt akarom, hogy mindent elmondj e jegyzőkönyv számára a Sátánnal való kapcsolatodról. Mikor ültél vele nászt?

*Renáta:* Három évvel ezelőtt, pünkösd előtti éjszakán.

*Inkvizitor:* Kényszerített-e, hogy vele szövetkezve megtagadd az Atyát, Fiút és Szentlelket?

*Renáta:* Igen.

*Inkvizitor:* Megkeresztelt-e másodszor is a Sátán?

*Renáta:* Igen.

*Inkvizitor:* Résztvettél-e a boszorkányszombat táncain háromszor egy évben vagy gyakrabban is?

*Renáta:* Sokkal gyakrabban, többször is.

*Érsek:* Hogyan jutottál el oda?

*Renáta:* Testünket különleges kenőccsel kentük be, s erre egy fekete kecskebak jelent meg, mely hátán vitt bennünket a levegőégen át, vagy zöld pantallóba és sárga mellénybe öltözött gazda képében maga a démon, s én a nyakába kapaszkodva repültem vele az éjszakán át. Ha nem volt sem kecskebak, sem démon, bármilyen tárgyra ráülhetett az ember, s az száguldani kezdett vele, mint egy tüzes paripa.

*Érsek:* Miből állítottad össze a kenőcsöt?

*Renáta:* Különböző füvekből, petrezselyem, zsálya, kálmosvirág, békalencse, beléndek, keserűlapu, mindez farkasgyökér-főzetbe törve, növényolajban és denevérvérben felkeverve és forralva, különleges ráolvasások kíséretében, attól függően, hogy milyen hónapban jártunk.

*Inkvizitor:* Hát csecsemőzsír?

*Renáta:* Az nem szükséges.

*Inkvizitor:* Láttad-e boszorkányszombaton a Bak képében trónoló gonosz szellemet, hódoltál-e előtte, s megcsókoltad-e mocskos hátulját?

*Renáta:* Igen. Továbbá emlőinkkel tápláltuk a békaformájú kis démonokat, vagy a mester parancsára megvesszőztük őket. Aztán dob- és fuvolaszó mellett táncoltunk.

*Érsek:* Részt vettél-e fekete misén?

*Renáta:* Igen, s a Sátán minket is megáldoztatott, mondván: ez az én testem.

*Érsek:* Egy vagy két szín alatt áldoztál?

*Renáta:* Két szín alatt, de ostya helyett valami keményet kellett lenyelnünk, és bor helyett egy szörnyűségesen keserű folyadékot, amitől mintha jégbe dermedt volna a szívünk.

*Inkvizitor:* Testi kapcsolatban nem közösültél a Sátánnal?

*Renáta:* De igen, és ez nagyobb gyönyörűséget okozott, mint bárki mást ölelni, de a magja hideg volt.

*Inkvizitor:* Gyermeked nem született ebből a kapcsolatból?

*Renáta:* Született egy nagyon kedves fehér egerem, de megfojtottam és elástam. Ó, borzalmas bűnöket követtem el, könyörgöm, égessetek el, vigyetek máglyára! Jönnek az én ellenségeim!

Renáta tagjai kitekerednek, szörnyű roham támadja meg, amely a jelenlevőket elborzasztja, s amely, bár Ruprecht számára ismerős, őrá is dermesztően hat. Egyedül Tamás, az inkvizitor viselkedik otthonosan.

*Inkvizitor:* Le kell égetni róla a szőrzetet!

A hóhér és segédei intézkednek. Ruprecht felpattan. Von Wellen eléáll, majd az ajtó felé tuszkolja. Mindketten kilépnek, s a gróf egyedül tér vissza.

*Inkvizitor:* Hol az írnokunk?

*Von Wellen:* E vívódás nem mindenkiben kelt gyönyörűséget, úgy látszik, egyesekben borzadályt és rosszullétet.

*Inkvizitor:* Azokban különösen, akiknek lelke mélyén ott lappang a bűn.

Ám, e vészjósló szavak ellenére, maga az érsek is megelégeli a vallatást.

*Érsek:* Úgy vélem, amit hallottunk, bőven elegendő ahhoz, hogy e szerencsétlent boszorkányság bűnében vétkesnek találjuk, és máglyahalálra ítéljük.

Tamás testvér hevesen tiltakozik.

*Inkvizitor:* A bűn természetéhez kezdettől fogva nem fért kétség. Nem állhatunk meg azonban a bűnös elítélésénél! Meg kell ismerjük gyökereit, és meg kell gátoljuk a szerencsétlenség terjedését. Meg kell tudnunk mind e szövetségben részt vett apácák és démonok neveit, napnál világosabb, hogy enélkül nem szabadíthatjuk meg a klastromot a Gonosztól.

Az érsek felemelkedik.

*Érsek:* Imádkoznom kell, hogy erőt merítsek. A mai nap kimerítette a szívemet, Istenhez akarok fordulni, hogy újra feltöltse, különben félek, nem fogok tudni

szembenézni az előttünk meredő sötétséggel. A tárgyalást holnapra napolom. Nem állok útjában a vizsgálataidnak, de vésd eszedbe, minden bűnösnek joga van bűnei megbánására, s az utolsó pillanatig meg kell hagyni az alkalmat, hogy magába fogadja az örök, isteni kegyelmet.

Von Wellen és a fegyveresek kíséretében távozik. Tamás atya magára marad a hóhérral és segédeivel, előttük a földön a megperzselt Renáta.

## 69. A SZÁLLÁSON / A KOLOSTOR KÖRÜL

*69.1. A szobájába* Ruprecht egy halomnyi kötéllel tér meg. A földre dobja, szétválogatja, és összecsomózza őket. Közben egy pillantással az ablakból az udvarra leméri a távolságot, összeveti a kötél hosszával. Bár mozdulatai eltökéltek és begyakorlottak, egy-egy pillanatra átüt rajtuk a bizonytalanságot rejtő kapkodás és a feldúlt sietség. Amint a kötéllel végzett, felszakítja övét, és kiszórja az asztalra megmaradt pénzét: öt arany és az indián amulett. Mind zsebrevágja.

*69.2 Az istállóajtóból* Ruprecht két lovat vezet ki. Felül a sajátjára, a másikat száron vezetve maga mellett, kiüget a kolostor kapuján.

*69.3. A klastrom falaihoz közel* egy kis ligetben kiköti a lovakat, ahol a lombok eltakarják szem elől őket.

*69.4. Az udvaron* von Wellen fegyveresei tétlenül őgyelegnek, kockáznak, fegyverükkel játszanak, főzéshez készülődnek. Ha arra vetődik az érseki katonaság egy-egy egyenruhás járőre, gúnyos megjegyzésekkel illetik őket. Ketten tőrrel célba dobálnak. Egyiküket, egy vállas férfit, akinek több sebhely is díszíti ábrázatát, Ruprecht magához inti.

*Ruprecht:* Marco!
*Marco:* Igenis, uram.
*Ruprecht:* Gyere velem!

A szállásadó ház felé sietnek.

*Ruprecht:* Mondják, te részt vettél az itáliai hadjáratban.
*Marco:* Két éven át, uram.
*Ruprecht:* Mennyi volt a zsold?
*Marco:* 300 tallér egy évre, névleg. De olykor a felét se láttam.

Ruprecht egy aranyat mutat neki.

*Ruprecht:* Ezt az arcot ismered?
*Marco:* Álmomból, uram.
*Ruprecht:* Segíts, és megkapod, a párjával együtt.
*Marco:* Mit kell tennem uram?
*Ruprecht:* Ha arról van szó . . .

Ruprecht olymódon bök az ujjával, hogy abból minden fegyverforgató ért. Marco nem sokat gondolkodik. Bólint, keresztet vet.

*Marco:* Eggyel több vagy kevesebb terheli a lelkemet, már nem számít, uram.

*69.5. A szobában* Wellen gróf várakozik. Ruprecht szinte betöri az ajtót a sietségben. Amikor a grófot megpillantja, megtorpan, egy kézmozdulattal visszatartja Marcót a folyosón.

*Von Wellen:* Mindenütt kerestelek. Mire készülsz?

Egy röpke pillanatig farkasszemet néznek egymással. Aztán mindkettőjük tekintete a kötélcsomóra siklik.

*Ruprecht:* A tetőkön át eljutok a belső udvarig. Kötélen leereszkedem. Ott meg fogok küzdeni. Az utolsó csepp vérig.

*Wellen gróf:* Ha csak addig tartana, már eddig se álltam volna utadba. De hogy jutsz ki?
*Ruprecht:* A kardom nyomában. A keleti kaput csak gyéren vigyázzák. S már van egy jó emberem, aki ott segít.

Felkapja a kötélcsomót. Wellen gróf elébe áll.

*Wellen gróf:* Esztelen vállalkozás. A keleti kapuig még két helyen állnak az érsek katonái. Nem tudod elkerülni, hogy az egész őrséget ne alarmírozzák!

*Ruprecht:* Uram, bocsáss meg. Szavakra nincs időm már.

Félretolja a grófot.

*Wellen gróf:* Ruprecht! Térj észhez! Hallgasd meg az én tervemet!

Ruprecht megtorpan. Adalbert, kihasználva pillanatnyi bizonytalanságát, sebesen magyarázatba fog.

*Wellen gróf:* Éjféltől az én embereim adják az őrséget. Néhány nővérrel, akik Renáta hívei, már megbeszéltem a dolgot. Én se töltöttem tétlenül az időt. A nővérek biztosítják az utat Renáta cellájához. Maradnak az érsek katonái. Őket nem avathatjuk be a tervünkbe. De szerencsére, vagy szerencsénkre, én itt a környéken teli vagyok jó ismerősökkel. Most azonnal lóra pattanunk. Megnyerjük lovag Hornhof, jóbarátom segítségét. Ő néhány emberével színlelt rablótámadást intéz éjszaka a kolostor ellen. Ezzel magára vonja az érsek katonáit. És akkor szabad az út előttetek.

*Ruprecht:* És éjfélig? Halálra kínozhatják Renátát!

*Wellen gróf:* A kinvallatást elhalasztották holnapra. Az érsek úr kívánságára.

Hirtelen hátat fordít Ruprechtnek. Az ajtóhoz lép, onnan szól vissza.

*Wellen gróf:* Ne tétovázz. Így sincs sok időnk.

70. ERDŐN / MEZŐN

*70.1. Úttalan utakon* hajszolja lovát a két lovas.

*70.2. Egy dombtetőre* érve Wellen gróf visszafogja a lovát. Körülnéz. Ruprecht is körbejáratja tekintetét. Se közelben, sem távolban nem látni lakott hely jelét. Alkonyodik.

*Ruprecht:* Elvétetted az utat?

*Wellen gróf:* Ó nem. Kövess csak.

Tovább hajtja lovát. Ruprecht a nyomában marad.

*70.3. Sötétedéskor, egy patak partján* a lovak megtorpannak. Von Wellen leugrik a nyeregből. Itatja a lovát.

*Wellen gróf:* Itt megpihenhetünk.

*Ruprecht:* Nincs idő pihenésre.

*Wellen gróf:* Éjfélig nyugodtan visszaérünk. Gyűjts erőt, Ruprecht.

Ruprecht csak most döbben rá, hogy félrevezették. Lepattan a lóról. Fenyegetően közelít a grófhoz.

*Ruprecht:* Hol a barátod? Becsaptál?

*Wellen gróf:* Nincs szükség semmilyen barátra rajtam kívül, s áldd az eget, hogy sorsod velem hozott össze.

Megragadja Ruprechtet a vállainál fogva, megrázza.

*Wellen gróf:* Figyelj! Heveskedéseddel nemcsak magad és Renátád, de engem is nagy bajba sodorhatsz. S azok után, amit a lány magáról vallott, hidd el, kevés keresztény lélek lenne a segítségére. De én tartom magam lovagi szavamhoz és a barátság legnemesebb eszményéhez. Éjfél után nyitva áll előttetek az út. Egy nővér megszerzi a kulcsot a pince bejáratához, ahol a lányt fogva tartják. Ha ott lenn valakivel találkoznál, az már a te dolgod. A házon át meneküljetek, ahol egy ablaknak támasztott létra és friss lovak várnak. Az üldözést én fogom vezetni és félrevezetni. És rám vár az is, hogy az érsek és az inkvizítor kérdéseire megfeleljek, miképp is férkőzhettél a bizalmamba. Még szerencse, hogy tanúkkal tudom igazolni, alig tíz napja ismerjük egymást. Ha mégis elfognának, remélem, nem vallasz majd ellenem.

*Ruprecht:* Élve nem kapnak a kezükbe, afelől bizonyos lehetsz.

A kezét nyújtja gróf Wellen felé. Megindultan átölelik egymást.

*Ruprecht:* Köszönöm, Adalbert. De mi szükség volt arra, hogy idecsaljál?

*Wellen gróf:* Nyugodtan akartam beszélni veled. És féltem, hogy végképp elveszted az eszed, ha eljut hozzád Renáta kínvallatásának híre.

*Ruprecht:* Hát mégis megkínozták?

Wellen bólint. Lovára pattan.

*Wellen:* Ezt már nem tudtam megakadályozni. De te se tehettél volna semmit. Bízzunk isten segítségében.

*Ruprecht:* Ó isten, szörnyűséges . . . Istenem . . .

Lovára pattanva lábai elgyengülnek. Előre bukik, a ló nyakára. Kezeivel a sörénybe kapaszkodva keserves zokogásban tör ki. Wellen gróf megsarkantyúzza a lovát.

*Wellen gróf:* Gyerünk!

*70.4. Árkon-bokron át két lovas nyargal az éjszakában.*

*70.5. Egy útelágazásnál* a gróf ismét megállítja a lovát. A sűrűbe mutat.

*Wellen gróf:* Ha üldözésre kerül a sor, itt megbújhattok. Én majd Trier felé vezetem őket, s előttetek megnyílik az út az életbe. Majd gondolj rám az Újvilágban.

## 71. A KOLOSTORBAN

*71.1. A kápolna harangja* éjfelet üt. Az udvaron át fáklyákkal vonulnak szálláshelyükre az érsek katonái, helyüket Wellen gróf fegyveresei foglalják el. A levegőt valami tompa zúgás és nyugtalanság tölti be, nincs csönd, kacagás és sikongás, jajgatás hallatszik a nővérek épületéből. Fáklya- és gyertyalángok lobbannak fel, majd tűnnek újra el. Wellen, Ruprecht és Marco átvágnak az udvaron. Marco a falakon kívülre tart.

*71.2. A kolostor épületében* feltűnik egy szerzetes. Ruprecht és Adalbert az árnyékba húzódva várja meg, míg továbbmegy, s minden elnéptelenedik. Aztán nemsokára egy nővér árnya bukkan fel. Wellen gróf elébe megy, átveszi tőle a kulcsot.

*71.3. A pincébe* egy mellékajtón jut le Ruprecht. Adalbert odafent várakozik rá. Teljes a sötétség, csak a fáklya lángja világít. Reszkető fénye elől patkányok menekülnek. A korom foltokban csapódik a falakhoz, Ruprecht úgy érzi, mintha árnyképek néznének rá vissza, szíve dobogása pedig úgy hangzik fülében, mint megvadult dobszó. Végre három ajtó közül megtalálja azt, amelynek zárját a kulcs nyitja.

*71.4. A cella* csupasz földjén véres és nedves rongyokba burkolva az őrületet tükröző tág tekintettel mered rá egy megkínzott emberroncs: Renáta. Felsikolt.

*Renáta:* Nem! Távozz! Ne kísértsetek!

*Ruprecht:* Renáta! Én vagyok, Ruprecht! Nem gonosz kísértés! Én vagyok! Add a kezed, és meneküljünk!

A lány felegyenesedik, tekintetéből látszik, hogy felismeri Ruprechtet, de öröm helyett keserű szigort sugároz ez a tekintet.

*Renáta:* Távozz, Ruprecht! Mindent megbocsátok neked, de távozz!

Ruprecht a lány mellé térdepel, óvatosan megérinti, könnyek fakadnak a szeméből.

*Ruprecht:* Te jóságos Isten, mit tettek veled? Egyetlenem! Szerelmem! Siessünk... Kiszabadítalak innen . . .

Renáta a könnyező férfiarc láttán sem mutat megindultságot. Szavai már egy megközelíthetetlen, másik világból válaszolnak.

*Renáta:* Nem követhetlek, Ruprecht. A te szereteted, mint a hínáros tó, olyan. Egyszer már csapdába ejtetted és majdnem tönkretetted a lelkem üdvösségét. Az igazi szabadulás vár rám, rövidesen. Ó menj, menj, máris elriasztottad Mádielt! Itt térdepelt mellettem . . .

*Ruprecht:* Renáta! Mindenben kedvedre teszek! Ha akarod, velem maradsz, vagy elkísérlek egy másik kolostorba, távol innen . . . Most meneküljünk! Itt holnap tovább kínoznak, máglyára hurcolnak és elégetnek!

*Renáta:* Csak jönne már a tűzhalál . . . De akik kínoznak, azok is Jézus Krisztus parancsára cselekszenek, bármilyen gonoszak a szándékaik. A vér lemossa a bűnt,

és annál előbb léphetek az üdvösség mezejére, már látom Őt repülni felém, hisz nem vár ő, mint a pillangó, akit már gyerekként a hajamba rejtettem . . .

E szavaknál Renáta mintha visszatért volna a cellába, elhallgat, riadtan körbenéz, megragadja a férfi vállát.

*Renáta:* Hogy mersz te itt lenni velem, Ruprecht? Látod, Heinrich már rég megértette volna, hogy semmi keresnivalója itt! Neki már megbocsátottam, és megbocsátok neked is, de menj! Hagyj el!

Ellöki a férfit, aki ekkor rászánja magát, hogy erőszakkal is segít a lányon. Karjaiba kapja, bár Renáta minden erejével védekezik.

*Renáta:* Hagyj! Távozz innen! Utálattal tölt el az érintésed! Ó Mádiel, ne hagyj el! Ő vár a tűzben! Te vagy a Sátán!

Végső erejét megfeszítve Ruprechtre támad, de már ebből a végső erőből nem sokra futja. Szavai hörgésbe fulladnak, elalél. Szakadt inge alól előbukkan a melle. Ruprecht elszörnyedve látja, hogy az egyik bimbó helyén vasfogó által tépett sebből patakzik a vér. Elrohan, karjaiban az eszméletlen Renátával.

## 72. AZ ERDŐN / LÁTOMÁSOK

*72.1. A kolostor külső falai*nak támasztott létrán Ruprecht aláereszkedik, karjaiban a lánnyal. Bentről kiáltások hallatszanak, ébredő nyugtalanság. A földre érve eldönti a létrát, a bozótba fut, a lovak felé. Ekkor már fáklyafények imbolyognak az ablakokban, a kapuban. A nyeregbe száll. Renátát maga elé fekteti, s fél kézzel magához szorítja. Az erdő felé vágtat. A lódobogásra a kapuőrök is felfigyelnek. Rövidesen kivágtat a kolostorból az üldözők raja, Gróf Wellennel az élen. A fáklyás lovasok a nyomukba erednek.

*72.2. Az útkereszteződésben* minden úgy zajlik le, ahogy megbeszélték. Ruprecht félrehúzódva megvárja, míg Wellen fáklyás lovasai eltávolodnak, aztán az ellenkező irányba nyargal tovább. Renáta egy pillanatra felocsúdik, tekintetét csodálkozva a férfira emeli.

*Renáta:* Kedves Ruprecht! De jó, hogy itt vagy mellettem . . .

*72.3. A sötétségben* parányi fénypontok tűnnek fel, majd gyorsan növekedve az egymást átkarolva vágtató Renáta és Ruprecht felé szállnak. Óriási, lángoló lepkéknek tűnnek. Majd mélykékből sötétvörösre válik a táj, és a pillangók helyén fekete denevérek verdesnek. Ruprecht előre borul, Renátára és a ló nyakára, vakon vágtatnak tovább.

*Ruprecht:* „Éreztem, hogy Renáta szavait utoljára hallottam, és azt, hogy karjaimban felforrósodik és vergődik a teste. Még annyi átfutott a fejemben, hogy menekülésünk sikerült, úgy, ahogy Adalbert eltervezte, aztán a túlfeszített izgalmaktól vagy a kimerültségtől elhomályosult tudatomban olyan képek jelentek meg, amelyekről ma sem tudnám megmondani, álmodtam-e, vagy valóban láttam őket. Miközben a ló vakon vágtatott velünk az éjszakában, mintha üldözőink nyomába léptek volna, sugárzó lovasok és pokoli szörnyek tűntek fel az erdőben, és megütköztek egymással."

A fák között mennyei és alvilági seregek csatája zajlik.

*Ruprecht:* „Nem tudom, percekig, de akár évekig is tarthatott ez a viaskodás, amelynek tárgya bizonyára Renáta lelke volt, mert mire felocsúdtam, és hajnal derengett fel az éj alján, már kihűlt tetemet tartottam a karjaim között."

*72.4. Hajnalban, egy sziklamélyedésben,* Ruprecht örök nyugalomba helyezi a holttestet. Megválik szelleműző amulettjétől, Renáta szájába zárja, majd felköti az állát. Utoljára csókolja meg a vértelen ajkakat. Kidőlt fatörzsekkel torlaszolja el a sziklanyílást, kardjával és puszta kezével kapar rá földet.

*Ruprecht:* „Hajnalban végtisztességben részesítettem Renáta földi porhüvelyét, s egyúttal nemcsak egész múltamtól, de jövőbeni vágyaimtól is búcsút vettem."

## *Isten csöndjére*

*Fölzúgnak messze fenyvesek.*
*Orgona. Ünnep-induló.*
*A tél leomló hermelinje*
*föd be már üszkös múltakat.*
*Hallgat a csillagövek éje.*
*Isten csöndjére hull a hó.*

## *A sziklakút*

*Megállít a csobogás hangja. Vadrózsacserjék rejtő ívei alatt a sziklakút. Méretlen mélyéből szüntelen csobog a víz. Sötétzöld bársonymoha lepte be a századok alatt. Vagy ezredek múltak már el fölötte?*

*Régi trónt idéz. Királyi méltóság és megadó szolgálat. Évszakok ragyognak fölötte, és hullanak titkos mélységeibe.*

*Nemcsak megértem, érzem is előtte minden idegszálammal a Napisten kultuszát. Ragyog a törvény. Ragyog a végtelen.*

## *Idegen*

*Kívülem és benn nem ismerek*
*senkit már. Anyanyelvemen,*
*a versben is hiába hívom*
*anyám, szerelmem és hazám.*
*A kongó utcák és terek*
*értetlenek és értelmetlenek.*
*S ki a tükörből visszanéz,*
*szemvillanása penge. Kés.*
*Egy ellenség. – Egy idegen.*

# *Sziklaszoros*

*Sziklaszorosban, egyre beljebb,*
*a rezzenetlen ég alatt,*
*csak kíméletlen lapok, élek,*
*csak függőleges kőfalak,*
*jégmarta kövek, holtfehérek.*
*Porlaszt az idő, csöndben megőről.*
*Vagy biztos kézzel megvés: szobrát.*
*Farag, farag, arctalan szobrász.*
*Kibont magamból: művet a kőből.*

# *Öröklét*

*Pillanat gyémánt örökléte!*
*amikor megáll*
*minden óra:*
*ez a dérszentelte kert itt.*
*Itt ez a decemberi rózsa!*

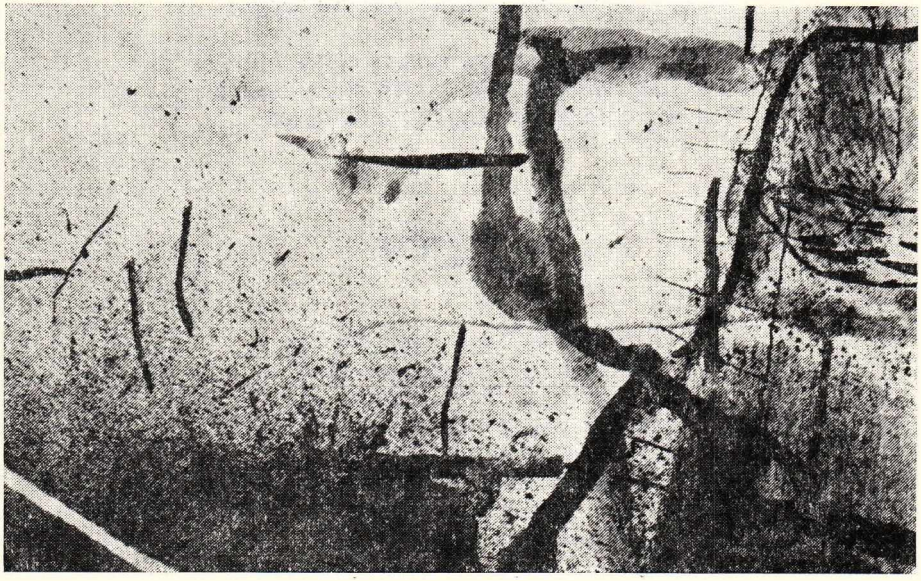

VAS ISTVÁN

# Római pillanatok

*Kabdebó Lóránt interjúja*

KL: – „Ellentétek keresztezési pontja" – hányszor idéztem már, Vas István költészetéről írva. A verssor a *Nicolaus Cusanus sírja* című verset keretezi: ez a kezdet és a vég. Világok keresztezési pontján az ellentétek is élesebbek. Itália – verseidből olvasom ki – számodra mindig is ilyen magaslati pontot jelentett.

VI: – Hát kérlek, kezdjük ott, hogy ha Olaszországról beszélek, akkor sokkal régebben kell kezdenem, mint az 1947-es *Római pillanat.* Nagyon régen kell kezdenem, egy vonaton, éjszaka, amikor egy csomó 13–14 éves fiú utazik Olaszország felé. A harmadik osztályon utazunk, a vonat annyira tele van, hogy még a poggyásztartóban is alszanak gyerekek. Persze, mert többnyire soványak vagyunk, és még nem nőttünk nagyra. Negyedik gimnazista vagyok (akkori értelemben). Az iskola rendezett két tanárunk vezetésével húsvéti kirándulást. Apám, aki olasz iskolába járt és imádta Olaszországot, befizetett engem erre az útra. Minden lelkesedés, kíváncsiság nélkül indultam. Rossz gyerek voltam, rosszul nevelődtem, részint saját magamat is arra neveltem: ami hazulról jön, azt nem becsülöm meg különösebben. Ez is csak olyan lesz, mint a többi nyaralásaink, mert mi rendszerint Ausztriába jártunk nyaralni, és azt nem nagyon szerettem, azt is „itthonosnak" éreztem. Hát most egy újabb ilyen dolog lesz, legfeljebb most nem a szüleimmel megyek, hanem az iskolával. Ez mindenesetre mulatságos is, izgalmas is. Éjszaka utazunk, alszunk, mert ugye 13–14 éves gyerekek a legrosszabb körülmények között is tudnak aludni. Fölébredünk hajnalban, robogunk át a Karsztokon, egyszerre csak azt mondják a tanáraink, hogy most figyeljünk – és hirtelen meglátom a tengert. Csodálatos volt. Nekem Olaszország elsősorban a tenger. A világ tengere, a kultúra tengere, a nyitott szemhatár.

Holott ez még csak egy öböl volt, amit megláttunk, a trieszti öböl, amit annyian megírtak azelőtt és azóta, de hát ezt én akkor nem tudtam. Én nagyon lassan fejlődő gyerek voltam, 13 éves koromban még teljesen buta és műveletlen. Olaszországról semmit se tudtam, csak azt, hogy apám imádja, ezért aztán inkább gyanús volt nekem. A szüleim ott voltak nászúton, meg az egész szűkebb és távolabbi család is. Egyik része a Bauer és Grünwald szállóban, a másik – merészebb – része a Danieliben. Mert a Bauer és Grünwald volt a Monarchia-beliek hagyományos szállója, tehát otthonos volt még a pesti embereknek is. Ami keveset még tudtam Olaszországról, azt Jókaiban olvastam. Semmit nem tudtam történetéről, művészetéről – nem is nagyon érdekelt. Akkor még csak ponyvákat olvastam és gyerekkönyveket. De amikor megláttam a tengert, ez valami fantasztikus volt. A tenger, az idegenség, a nyílt világ – ez valahogy hirtelen felszakított bennem valamit. Azt kell mondanom, hogy mindazt, hogy művelődés, civilizáció, kultúra, irodalom, művészet – ezt

mind ez a trieszti öböl nyitotta meg nekem, amint megláttam. Ami hát valójában csak egy kis öböl, de mégiscsak más, mint a Balaton vagy a wörthi tó vagy azok a vizek, amiket eddig láttam. Persze lehet, hogy épp ekkor érkeztem el a kamaszfejlődéshez.

Triesztben kiszálltunk és csónakon – sok csónakon, mert egy egész osztály volt – elmentünk a Miramare kastélyt megnézni. Azt se tudtam, hogy ez nem igazi, patinás valami, csak egy újabb Habsburg képződmény, énnekem a csoda volt, ahogy ott állt a tengerben a hegyfokon. Ez volt a legóriásibb jelenete ennek a *Római pillanat*nak, jóval előbb, mint ahogy Rómába eljutottam volna.

Aztán elmentünk Velencébe, onnan kirándultunk Pádovába, Fiuméba is. De lényegében Velencében töltöttük a húsvéti szünidőt. Velence történetéből, művészetéből semmit sem értettem meg, fogalmam sem volt arról, hogy mondjuk a Szent Márk templom és a Miramare kastély között óriási a művészeti különbség – mégis a város maga fantasztikus volt, legmélyebb vágyaimat és képzeletemet érintette. A pompa, az idegenség, a fantasztikum volt, a nőkkel, akik ott sétáltak, a csatornákkal. Valami frenetikus hatást tett rám ez a meg nem értett, csak az epidermiszemmel, a szememmel, az orrommal fölszívott Velence. Ez volt a nyitány, ez volt a boldogság. A másság, a fantasztikum. Mindig is – később – erre vágyódtam.

De nem mentem többé oda sok-sok évig. Részint szegénységből, részint butaságból. Később, amikor már megnősültem, ha egyáltalán valamit megengedhettünk volna magunknak, még leginkább Velencét, hisz olyan olcsók voltak akkor az olasz utazások. De hát akkor már politikában gondolkodtam sajnos, és akkor volt egy ilyen babona, ami visszatartott: fasiszta állam. Nagy butaság volt, mert az ember sehová se mehet, ha ilyen meggondolásai vannak, és különösen hová mehetett akkor.

Ez a nyitány szükséges volt ahhoz, hogy megértsd, hogy egyáltalán miféle várakozással indultam el 1947-ben. Mert ez a szünidei utazás lehetett úgy 24-ben, tehát 23 év telt el, míg elindulhattam újra.

KL: – Milyen lehetőség adódott az útra?

VI: – Sőtér István, közös barátunk, a Kultuszminisztériumban dolgozott, valamilyen magas állása volt, sosem ismertem ki magam a címek között. Őneki volt áldásos programja és tevékenysége, hogy magyar írókat és művészeket küldött ki különböző külföldi ösztöndíjakkal. Valamilyen tervet kellett beadni, hogy az ember miért akar Olaszországba menni. Nekem nagyon komoly tervem volt. És most megint máshonnan kell kezdeni ezt az utat.

Kezdjem ott, hogy énnekem egyik legfontosabb könyvem volt Burckhardtnak nem *A reneszánsz Itáliában*, hanem egy másik könyve, a *Nagy Constantinus kora*. Úgy tudom, máig sincs lefordítva magyarra, holott gyönyörű és nagyon fontos könyv. Arról a korról szól, amikor a kereszténység üldözött szektából államvallássá lett. Nagyon izgalmasan, szépen van ez ott leírva. Én mindig nagyon szerettem ezt a kort. Aztán sok más könyvet is olvastam erről a témáról. Bizáncról. Egy hatkötetes dogmatörténetet, mert a dogmatörténetben benne van a világtörténet, az foglalja össze a legtöményebben. Szóval: izgatta a fantáziámat. Na mármost azt a világot, ami itt volt, előfeltételezte ez a Constantinus-könyv, ezt az egész kort, amit magam előtt megértem . . .

KL: – Dátum?

VI: – Kérlek, az egész 45 utáni kort, amikor az üldözött illegális kommunista pártból lényegében uralkodó párt lett, és a vele működő barátaimból, azokból a fiúkból és lányokból, akiket én láttam, mint velem egykorú kisfiúkat és kislányokat, akiket vagy elkapott a rendőrség vagy nem kapott el, vagy megvertek vagy nem vertek meg, vagy vallattak vagy nem vallattak, vagy becsuktak vagy sem – ezeknek a legtöbbjéből, aki alkalmas volt rá, ezért vagy azért, magas rangú funkcionárius, egyetemi tanár lett. Mindenképpen egyik pillanatról a másikra az ország vezető-hangadó rétegéhez tartoztak. Ezt nem kell neked elmagyaráznom, talán másnak sem, mert azért ezt mindenki tudja, bár csak az tudja igazán, aki ezt megélte személyekben: ugyanazokat a személyeket, akiket ismert mint bujkáló-bujdosó, életüket nehezen fenntartó, iskolákból kidobott embereket, hirtelen mint az ország vezető – és hogy is mondjam csak? – irányt szabó rétegének tagjait látja viszont. Ez nekem óriási színjáték volt. Amit magam körül láttam 45–46-ban, tehát úgy 2–3 éven át, az valahogy fölidézte bennem a Constantinus korát, Burckhardtot – és az a gondolat támadt bennem, hogy ezt meg kéne – meg akarnám – írni.

KL: – Milyen formában?

VI: – Mindig volt bennem egy reménytelen vágyakozás, reménytelen szerelem a színház iránt. Az irodalom tetejének a drámát tartottam. És most adva volt: ezt a kort meg kéne írni, minden tragikumával, komikumával, izgalmával együtt. Hogy úgy mondjam: személyekre lebontva. Meg is voltak a szereplői, tudtam, kiket kell megírnom. De hát ehhez azért mégiscsak látni kellett a helyszínből, Rómából valamit. Mindezt akkor elmondtam a Nemzeti Színház igazgatójának, aki nem más volt, mint Major Tamás.

Amikor Majorral az ostrom után a Rákóczi úton, anélkül, hogy valamit is tudtunk volna a másik sorsáról, először találkoztunk, egymás nyakába borultunk, első kérdése ez volt: „mit akarsz csinálni nekünk?" Akkor én azt mondtam: Shakespeare-t fordítani. De két év múlva már avval mentem hozzá, hogy hát tudod-e, mit akarok csinálni? – ezt a darabot. És elmondtam neki tervemet. Ő lelkesen mellette volt.

KL: – Ez mikor volt?

VI: – 1947-ben vagyunk. Akkor elmondtam a tervet Sőtér Pistának, aki szintén nagyon lelkesen adta hozzájárulását és bármennyi időre mehettem volna, bármilyen ösztöndíjat adott volna. De sajnos a hosszabb útnak volt egy akadálya. Én ugyanis nemrégen, egy évvel azelőtt léptem be a Révai Könyvkiadóba, ami életem álma volt.

Azt mondhatod, mindez mellékes, de hidd el, csak látszólag nem tartozik Olaszországhoz. Mindenkinek a mi körcinkben megvolt az álma a felszabadulás utánra, mert mi már akkor így neveztük, hogy *felszabadulás.* Ki ez akart lenni, ki az, volt aki világsztár, Radnóti a könyvkiadás összehangolója. Ő még nem tudta, mit jelentett aztán a Könyvhivatal, majd utóbb a Kiadói Főigazgatóság. Egészen mást képzelt el. Én, kérlek, a Révainál szerettem volna lektor lenni, és anélkül, hogy ezért egy ujjamat kinyújtottam volna, Illés Endre fölhívott egy évvel azelőtt, hogy lépjek be a Révaihoz. Úgyhogy ez nekem nagyon fontos volt. Voltaképpen csak két hét szabadság járt volna, mert még csak épp hogy egy éve dolgoztam ott. Illés Endre egy héttel még meg is toldotta. Mehettem volna több időre is, mehettem volna úgy, hogy Svájcba is, de hát nekem ez az állás nagyon fontos volt, így csak három hetet tölthettem

Itáliában. 1947 szeptemberében indultunk, azt biztosan tudom, hogy október 15-én jöttünk haza. Tehát három héttel azelőtt indultunk. Hát lehet, hogy három hét és pár nap, de négy hétnél többre semmi esetre se futotta.

KL: – Mások valóban féléveket töltöttek akkor ott.

VI: – Igen, ösztöndíjat én is kaphattam volna tovább, természetesen.

KL: – Az út a régi, gyerekkori vonalon?

VI: – Megint a Karsztokon át, és megint reggel látom meg a tengert, megyünk ugyanazon az úton, mint amin iskoláskoromban mentem, és ugyanolyan volt. Olyan ritka ez, hogy az ember 13–14 éves korában meglát valamit, beleszeret, és 23 év múlva pontosan azt találja ismét. Persze nem csónakáztunk el a Miramare kastélyhoz, különben is akkor már tudtam, hogy nem annyira érdemes, de az egész öböl gyönyörű volt. És aztán átmentünk Velencébe, megállva négy napra Róma felé. Mert ekkor Róma volt a színhely, ott játszódott volna a színdarab, amit én írni akartam, és amit közben magamban tervezgettem.

KL: – Tehát először Velence.

VI: – Kiszálltunk, elmentünk a szállodába, amit Márai Sándor ajánlott, a San Marco hotelba, ez ott van a Szent Márk tér mögött. Mondanom se kell, hogy az egész régi Velencét, úgy ahogy volt, elfelejtettem, csak a karneváli, boldogságos, fantasztikumi hangulatát őriztem meg. No meg persze hát közben azért mégiscsak olvastam sokmindent. Annyira, hogy meg se vártam a kipakolást, lerohantam, hogy éppen csak egyet szippantsak Velencéből. Kimegyek, ott van pár lépésre a Szent Márk tér – és mit látok a Szent Márk templom falában? Nem is tudom, minek nevezzem: szoborcsoportozatnak? – ahhoz túlságosan tapad –, domborműnek? – ahhoz túlságosan szobor. Szinte a kapuból mered ki négy összeölelkező – ókorvégi? koraközépkori? szóval: átmenetkori – figura. Hát ezt ismerem! A Burckhardt-könyvnek az egyik képmelléklete. Ott megnéztem a képet, de nem figyeltem az aláírást, hogy hol is található. Így hát meglepődtem a hirtelen szembesüléstől.

KL: – Olyan félember-nagyságúak.

VI: – Ezzel szemben monumentálisak. Két imperátor és két cézár. Burckhardt találgatja is, hogy melyik kicsoda. Általában úgy hívják őket: a négy kőlovag. Hát semmi esetre sem lovagok.

KL: – Úgy is hívják Velencében, hogy a mórok, a színük miatt.

VI: – A legmeglepőbb volt, amit sose gondoltam volna a Burckhardt-illusztrációból, hogy rózsaszínű. Vörösnek is mondható. Hát én ezt mindig fehérnek képzeltem, mert csak úgy láttam a fényképen. Ez még valahogy növeli is őket. Kérlek, ezek összeölelkeznek.

KL: – *A Négy kőlovag.*

VI: – Akkor már gyakran láttam ezt, különösen a népi demokráciák vezetői, de általában is a kommunista pártok vezérei szívesen ölelkeznek össze. Hol Dimitrovot, hol Titót, hol a többit láttam, és ezek többnyire ilyen kicsit

piknikus alkatúak voltak, mint a szobron látható. Semmi esetre se nyulánk longobárdok vagy germánok, hanem ilyen piknikus balkáni figurák, mint itt is ezek a cézárok, a Diocletianus-vonal, ez ugye balkáni jellegű. Kérlek szépen, énnekem ez adta meg az auftaktot, az ütemelőzőt, az egész utánzásához és a drámához, amit magamban szövögettem.

Az első, amit Velencében megláttam, íme, a mi világunk volt, és ez valahogy determinálta az egész további utamat. Az időmnek is meg a gondolataimnak is a nagyobb felében hazagondoltam. Számos ok miatt. Te is tudod, azért már annyira felnőtt voltál, hogy nagy fordulóponton álltunk. Folyton hazakapcsolódtak a gondolataim. Akkor már nagyon sokan disszidáltak. De ne használjuk ezt a kétértelmű szót, hanem hát: elmentek innen már akkor. Hogy ilyet tegyek, nekem eszembe se jutott. De hát hogy mire megyek haza, ez mindenben benne volt. Ha jól emlékszem, ekkoriban volt a kisgazdapárti per. Énnekem aztán semmi közöm se volt hozzájuk, és nem is különösebben érdekeltek, sem ezért, sem azért, a kisgazdapártiak, de hát az volt az első nagy fordulat, amelyik az embert meghökkentette és elgondolkoztatta, azt is, akinek semmi köze se volt hozzá. És ez éppen zajlott, jöttek a hírek hazulról a kisgazda párt szétrobbantásáról. Nem lehetett nem odafigyelni. És ez már Velencében kezdődött, mert ott már voltak magyarok is, magyar újságot láttam, ezzel-azzal találkoztam, emlékszem, a Lidón Vajna Jancsival, meg ott volt Vásárhelyi Miklós. Ők jöttek az első hírekkel. Aztán pedig folyton beleütközött az ember magyarokba, és mindig kaptam az újabb híreket.

Velencében arról kezdtem verset írni, ki járt itt és ki nem, magyar író a múltban, a Szent Márk téren. És közben beleszövődtek a zavaró gondolataim önkéntelenül a versbe. Ez az előérzet benne volt a sejtjeimben, a véremben, az idegeimben. Akkor észre se vettem, mit írok le:

*Vad évek után, vad évek előtt*
*Szívni a lágy éjt, a lágy levegőt*

Úgy éreztem, hogy többé ide vissza nem térek, mert azt gondoltam, hogy olyan fordulat lesz, ami után az ilyen utazások nem lehetségesek. Persze ebben is közrejátszott Burckhardt könyve, mert tudtam, mi lett a kereszténységből Nagy Constantinus alatt és után. És közrejátszott az is, hogy szüntelen hazagondoltam.

Mégsem kell azt gondoljad, hogy vak voltam: mohón szívtam be a szépségeket, azzal a tudattal pláne, hogy három hetem van, és utána valószínűleg többé sohase jövök ide vissza. És már akkor nagyon öregnek tudtam magam, aki túl későn jutott el Olaszországba. Ezt is megírtam. Hány éve volt? Negyven.

Rögtön este a régi Velence mámora fogadott, az a fantasztikus valahai boldogságérzés. Tudom, kérlek szépen, Velence ma giccsnek számít. De hadd mondjam mentségemre, hogy a nouveau romannak talán legsikeresebb írója, Michel Butor egy egész nagyszerű könyvet írt a velencei Szent Márkról. Ezt én fedeztem fel itthon és oktrojáltam a kiadóra. Tudod, milyen a nouveau roman, történetet nem mesél el, de valahogy azért titkon, csalva beletesz – már az ügyesebbje – egy kis történetet is. Ebben a könyvben is, miközben leírja a templomot, beleszűrődnek olyan beszélgetések, amelyekben benne van Velence is, meg egy egész történet is. Szóval azért nem olyan semmi az a Velence, és énnekem sokkal többet jelentett és jelent, mint amilyen komolyan veszik ma már.

KL: – Hadd idézzem saját élményemet. Egyik olaszországi utazásom utolsó napját töltöttem Velencében. Őszi este. A Szent Márk tér árkádjai alatt két szalonzenekar. Az egyik felerősödik, a másik elhalkul. Majd váltanak. Egy pillanatra életre kel a múlt, az első világháború előtti Európa. A „boldog békeidők". A világ minden részén giccs lenne – itt nem. Örök hiányérzettel távozhatunk.

VI: – Én szeretem, nekem ne védd Velencét.

KL: – Hogy is mondta neked Cs. Szabó, mit üzent Velencének?

VI: – Most előre kell szaladnom, mikor már a római Magyar Akadémián voltunk, az ösztöndíjunk oda szólt, ott lakott Cs. Szabó is egy ideig. És akkor az volt a tervünk, hogy visszautunkban még kiszállunk Firenzében is, és aztán utóbb búcsúzni egy napra vagy kettőre Velencében. Ő még maradt Rómában, és avval búcsúztatott minket, hogy: „Firenzét tiszteltetem, Velencét csókoltatom". Szellemes és igen jellemző.

Velence valóban semmi csalódást nem okozott, tudod, az jutott ott eszembe, hogy van Abelardnak egy himnusza (a *Szombatesti himnusz*), annak két sora a túlvilági boldogságról szól

*nec desiderio*
*minus est praemium.*

Vagyis amit Babits így fordított:

*s nem lesz a vágy különb,*
*mint a teljesedés.*

Ez jutott eszembe, ott Velencében, hogy tényleg, ez a pillanat és ez a hely, ahol a vágyat nem eszkomptálja, nem csökkenti értékét a teljesedés. A teljesen irreális gyerekkori boldogságképet. Velence a teljes, kielégítő boldogság volt.

KL: – És azután Róma, az Akadémia.

VI: – Találkoztunk Cs. Szabóval, ott volt Ottlik, aki egy angol regényt fordított.

KL: – A legenda szerint háttal a Tiberisnek.

VI: – És mi egész nap jártuk Rómát. Akkor nagyon érdekelt, és egy csomót megnéztem a „bizánci" Rómából, az ókor-végi világból. Azért is, mert a színdarab helyszíneit kerestem, meg azért is, mert valahogy ez az idő-érzés élt bennem is. Állandóan az átmenetet éreztem, amelyben kiszámíthatatlan, de nem szívderítő fordulatokra lehetünk elkészülve. A Szent Péter templomról is írtam egy verset, tele ezzel az aggodalommal.

KL: – „Óvj meg minket a hatalomtól!"

VI. – Írtam egy kicsit túlozva is. Itt van ez a geometrikus alapú templom és – a barokk díszítés.

*... A történelem önmagába*
*Visszaforduló, sötét,*
*Nevetséges csavarmenetét*
*Törd te szét,*

*Hogy a gondolat nagy lendületét*
*Meg ne akassza*
*Terpeszkedő beteltség,*
*Ostoba pompa . . .*

Akkor még ettől féltem a legjobban, hát ez nevetséges volt, ebben nem bizonyultam jó poétának, de az, amivel végződik, amit fent idéztél, ebben reális előérzet volt.

Erről jut eszembe. A vers, mielőtt kötetben, a *Magyarok*ban már megjelent. Nagyon jó folyóirat volt, de nem mondhatni tömeglapnak. Mégis egy furcsa visszhang ért el. Hogy milyen alkalommal, azt nem tudom, valamilyen okból – talán interurbán kellett beszélnem –, tény az, hogy éjszaka volt és a központot hívtam föl valamiért. Bemondom a nevem, a telefonos kisasszony meg azt mondja: „Miért fitymálta úgy a Szent Péter templomot?" Zavarba jöttem, hogy ezt olvasta. Mondom, más van abban benne. „Nézze meg, hogy Passuth milyen szépen írta le a Szent Péter templomot!" – mondta. Hát hogy is mondjam neked, nem szeretném, ha azt hallanád ki te is ebből, mintha ilyen vakon és szemellenzővel mentem volna. Rettentő sok mindent fedeztem föl. Mondjuk Tintorettót. Ott jöttem rá, milyen óriási festő. Korábban azt gondoltam, hogy énnékem nem sok közöm lehet hozzá. És akkor – még Velencében – rettentően érintett.

KL: – Idézik is versedet a velencei útikönyvünkben.

VI: – Aztán Michelangelo. Nem a szobrai, inkább a festő. *Az utolsó ítélet* borzasztóan, hihetetlenül belémhatolt.

KL: – A Cusanus-versednek is van köze Michelangelóhoz.

VI: – Én a San Pietro in Vincoliba azért mentem, hogy megnézzem a Michelangelo *Mózes*ét. Amelyik hatalmas, gyönyörű, engem mégsem érintett olyan nagyon, ha már erről beszélünk. Nem azért, mert Michelangelo nem volt elég jó szobrász, hanem éppen mert nagyszerű, nagyon jó szobrász volt. Mózest tényleg olyannak formálta meg, amilyen. Ez az a Mózes, aki a *Bibliá*ban van. Nagyon szép figura. De hát én Mózest óriásinak tudtam, tartottam, – de nem szerettem.

KL: – Már előzőleg se?

VI: – Nem. Hatalmas volt. Mindaz, amit róla mondani lehet, az mind igaz. Az a legkisebb érdeme, hogy megcsinált egy népet, egy nemzetet. Ez nagyon kétes érdem, mint ahogy kétes érdem egy nemzet. Renan írta ezt az Izrael történetében: Izraelből nemzet lett. De sajnos, mondta, még senki se látott szeretetre méltó nemzetet. Hát ezzel azt mondom, hogy az nem olyan egyértelmű dolog, nemzetet csinálni, legyen az akár Árpád, akár Mózes. Mózes valami hatalmasabbat is csinált, mint egy nemzetet, valami olyasmit, ami érvényes ma is. A törvényt. Ami valahogy az embert az Istennek elkötelezi – hogy ezt a buta szót használjam.

Szóval megnéztem a *Mózes*t, óriási. De akkor fölfedeztem Nicolaus Cusanus sírját. Akiről valaha olvastam, és rettentően megtetszett nekem az ő filozófiája, a „concidentia oppositorum". „Ellentétek keresztezési pontja."

Egy kultúrtörténetben olvastam, és ez nagyon termékenyítően hatott az akkori gondolkozásomra, nézeteimre. Az embernek bele kell törődnie, hogy kibékíthetetlen ellentétekkel kell együtt élnie magában is, meg a világban is. Ennyiben talán filozófiailag, gondolatilag ez a summája ennek az egész, ekkor keletkezett kötetemnek.

De hát tele van, te is tudod, és nyilván ismered, hogy ez a kis kötet tele van Itália-szerelemmel. Nemcsak Velence, de Siena is. És hát a legnagyobb élményem a Forum volt Rómában. A római Róma. Mert azzal mindig valamilyen hihetetlen affinitást éreztem. Ez nem egyszerű sznobizmus vagy nagyratörés, mert például tudtam, hogy Görögország a világ teteje, de mindig azt éreztem, hogy ez nekem túl magas, vagyis fordítva: én ehhez túl alacsony vagyok. Aztán amikor Görögországban egy hajókirándulás alkalmából éppen csak kiszálltunk, meg is írtam tréfásan, hogy itt engem „Apolló seggberúg", mert hát én ehhez nem vagyok méltó. De a latinokkal, mindig úgy éreztem, hogy valamilyen – komikus, de azt mondhatnám: – vérbeli rokonság, rejtélyes génbeli kapcsolatom van. Számomra egyenes út vezet a rómaiakhoz, költészetükhöz és filozófiájukhoz, az egész alkatukhoz, életfilozófiájukhoz és életformájukhoz.

Programommá lett Rómában, hogy minden délután kimentem a Forumra, ott kezdtem írni az itáliai verseimet. De még a római és latin nosztalgiáimba is belecsúszik az itthoni világ, rettentően jelen volt, ami itthon történik. Egyáltalán – később is találkoztam ezzel magamban –, hogy az ember a saját hazáját legjobb szemmértékkel akkor látja, ha távolról nézi.

KL: – Mint később a *Cambridge-i elégia* esetében.

VI: – Igen, azt már el is mondtam egyszer épp neked. Angliában is ugyanez volt. Ezzel persze nem azt mondom, hogy nem kell itthon élni – nem is tudnék máshol létezni –, de úgy igazában a történelmünkre, a lényegünkre, arra, hogy mi is a sorsunk, a helyzetünk – erre mindig kint ébredtem rá. Idehaza az ember megfeledkezik arról, hogy magyar, sőt helyes is, ha megfeledkezik, mert akkor állandóan kétségbeesésben kellene élnie – ez nem kell. Tehát élünk, mintha semmi bajunk se volna. De külföldön nem lehet megfeledkezni arról, hogy az ember magyar. Hát lehet, hogy van akinek sikerül harminc év után, de ilyen hosszú időre nem próbáltam. Itthon az ember természetes állapotnak tartja, ott meg tudja, hogy ez egyáltalán nem természetes állapot, hogy magyarok vagyunk. Ez nekem még Angliában is eszembe jutott, de annyira, mint Olaszországban, talán soha. Még mielőtt Olaszországba értünk, Jugoszlávián át utazva – ami próbára tevő dolog volt – hogy is írtam?

*A határon túl nemcsak te meg én*
*Vagyunk már, hanem magyarok.*

Sajnos én nem utaztam eleget. Számos okból. Fiatal koromban szegény voltam, aztán mindig visszatartott valami: betegség, halál, hitlerizmus. Mire odajutottam, nehézkes lettem. Fiatal korban kell utazni, nagyon kell, és nagyon kéne az államnak, a pedagógiának ezt ösztönöznie, mert az ember igazában csak onnan látja meg az állapotát, mert az, hogy magyarnak lenni, ez állapot. Ott ébred rá.

KL: – Ezért is kérlellek évek óta, hogy római verseidről beszélgessünk.

VI: – Én régen olvastam a *Római pillanat* verseit, hát most, beszélgetés előtt belenéztem, átolvastam, és magamat is meglepett, hogy mi mindent írtam, meg hogy mennyi rosszat – habár nem mindent – sejtettem meg előre, és hogy mindezeken át mennyire tudtam akkor még késznek lenni mindarra, ami jön. Ha nem is helyeselni, de vele haladni. Meglepett, hogy mennyire optimista voltam. Azt persze tudtam, hogy borzasztó dolgok történhetnek, de az embernek – ez volt akkor a nézetem – mindenképp kell a változás.

*A változás, a változás időtlen.*
*Hatalmas ár, vessük magunk bele.*

Ezt ma már nem mondom, azóta nem optimistább, de pesszimistább lettem. Igenis vannak az emberi történelemnek olyan fordulatai, amelyekbe nem kell „belevetnünk" magunkat, nem hoznak jobbat. Akkor még azt hittem, hogy mindez szükséges, ez kell hozzá. Nem hiszem ma már például, hogy a sztálinizmus kellett. De ezekben a versekben, minden pesszimizmuson túl az van, hogy a változást vállalni kell. Ezzel fejeződik be a *Forum Romanum* ciklusom.

KL: – Hogyan lett kötet a versekből?

VI: – Mire Rómába értünk, addigra már tudtam, hogy a tervezett színdarabomból nem lesz semmi. Több mint kétes, hogyha a legkedvezőbb körülmények vannak rá, meg tudtam volna-e írni. Sajnos nem tudok darabot csinálni, ezért szövetkeztem hol Illés Bandival, hol Hubayval, ezért szeretek fordítani Shakespeare-t, meg más drámákat, mert ezzel valahogy kielégítem ezt a reménytelen szerelmemet. De hát azt is tudtam már, ahogy a dolgok otthon alakulnak, egy ilyen darabot úgysem lehetne előadni. Ez is hozzájárult, hogy a tervezett darab mondanivalójának egy része beletorkollt a verseimbe.

Rettentően baljós érzésekkel jöttem haza. Mindig azt mondták rám, túl pesszimista vagyok. Hát nem tudtam eléggé pesszimista lenni, mert azért azt nem gondoltam, ami jött. De mégis tele voltam sötét előérzetekkel. Több mint előérzetekkel: gondolatokkal. Az *Aquapendentei elégia* ezzel fejeződik be:

*Mi vár otthon? Szerelem és robot.*
*Az út észak felé kanyarodott.*

El van dőlve, megyek oda, ahonnan valószínűleg soha többé már nem jöhetek erre.

*Majd szikkadtan, halálos-szárazon*
*Erre a térre s éjre szomjazom –*

írtam a *Szent Márk tér*re gondolva. Ez volt az utolsó pillanat, amikor kidughattam az orrom. Ezt világosan láttam. És éreztem. A búcsúvers, a *Búcsú a tengertől*, úgy fejeződik be, hogy

*A tenger eltűnt, és emlékszel-e,*
*Hogy csapott be a Karszt hideg szele?*
*Az ablakot felhúztuk, kimeredtél.*
*Emlékszel? Pálmák, sószagú, meleg szél.*

Ebben ez volt: ettől búcsúzzunk el, mert ez nem lesz többé.

KL: – Amikor megírtad verseidet, hitted, hogy megjelenhetnek.

VI: – Meg is jelenhettek. Legnagyobb részük a *Magyarok*ban, de másutt is. Illés Bandinak nagyon tetszettek. Volt az a nagyon helyes kis sorozat, a Révai Kiskönyvtára. Bandi borzasztóan sürgetett, szinte ostorral, azt mondta: adjuk ki, mert nem lehet lesz később. Az utolsó pillanatban jelent meg, tényleg úgy, hogy a hóhérbárd már csak a kötetre hullhatott. Ma már azon csodálkozom: istenem, mennyire bíztam a történelemben és az idő dialektikájában. A kritika? Pesszimizmust kiáltott. Nagyon nagy morgolódás és homlokráncolás fogadta eleinte – később sokkal rosszabb. Aki nagyon enyhe akart lenni velem, mint mondjuk, Lengyel Balázs, azt írta, hogy „kultúrpesszimizmus", de ez már olyan finomító dolog volt.

KL: – És azután mégis. 1961: *Eső és tramontána.* Azaz a *Folytatás.*

VI: – Tizennégy évvel ezután mégis eljutottam Rómába. Akkor a PEN-kongresszusra küldtek le, Piroskával utaztunk, és akkor is a római Akadémián laktam. Hat hetet töltöttünk Olaszországban. Lehetett volna többet is, de én akkor már úgy éreztem, szomjanhalok.

KL: – Ezek az olasz verseid, összevetve a *Római pillanat*tal meg a még későbbiekkel, a legkiegyensúlyozottabbak. Ha veled kapcsolatban lehet azt mondani: a legoptimistábbak.

VI: – Lehet. Ennek több összetevője volt. 1961. Ez az az év, amikor kijöttek a börtönből barátaim. Úgy nézett ki, hogy lehet mégiscsak élni, kell és lehet.

KL: – Ez az újrakezdés és folytatás?

VI: – Tegyük hozzá, hogy ennek az optimizmusnak a fő forrása azért az, hogy Piroskával voltam lent, együtt töltöttük az időt és gyönyörű volt. És volt egy formai oka is. Akkor kezdtem, ez izgatott, egy újfajta versformát – mondjuk: a makámát. Arab eredetű ritmikus próza. Ez nem bírja azt a drámai ütköztetést, gondolkozást, konfliktust, mint ami a *Római pillanat* verseiben található.

KL: – Ezekben a versekben van egy név. Carcius. Ez csak kitaláció?

VI: – Eredetileg Cipius volt, az Ottlik gondolatait írtam meg szavaiban, övele vitatkoztam a versben. De ő félt, hogy kompromittálja őt, úgyhogy a nevet megváltoztattam. Egy köztünk folyó vitát idéz.

KL: – Az örök vitáitok.

VI: – Sokágú vitáink egyike. Visszatérve Olaszországra: azóta többször jártam arra, valahogy Itália mindig a boldogságot jelenti számomra. Görögország a világ teteje, ehhez nem is fér kétség, csak hát ahhoz én nem vagyok méltó, az nekem túl magas. De az, ami Olaszországban van, az a szépség, élni tudás, az sehol sincs másutt. Amikor 1986-ban terveztük, elmegyünk egy búcsúutazásra – hova is mehetnénk? Azt mondtam: Velence. Sajnos most nem fogadott szívesen, nem volt szerencsénk vele, mert hideg volt és esős. Mégis gyönyörű volt. Hát ez volt a befejezés.

---

*A beszélgetés az 1987. február 4-én Szigligeten, a Petőfi Irodalmi Múzeum számára készített felvétel átdolgozott változata.*

KOVÁCS ISTVÁN

# *Ablakba tett önarckép — decemberben*

*Az ablakban,*
*ahol majd holnap,*
*két pár kiscsizma ácsorog,*
*most szellemképes kezek.*
*Kettőjük a tollat tartja*
*élesen*
*és homályosan*
*(tanítón*
*és tanulóan),*
*kettő meg ökölbe zárva:*
*(akár két rózsaszín pata).*
*Két arcot metsz össze*
*az üvegek fényes*
*árnyalata.*
*Egymásba csúsztatott félszem:*
*kalóz,*
*bohóc*
*a maszkabálban . . .*
*A haj lehet*
*fekete,*
*szőke,*
*vagy a paróka*
*parókája.*
*A picassósan*
*dupla orron,*
*s a feltételezett homlokon túl*
*fásult sötétség –*
*bárányhimlős*
*a ráhavazott hintőportól.*
*Az este fényérzékeny lapján*
*egykedvűen fehérlenek*
*a foszló halotti lepel*
*szakállba tapadt szálai.*
*Íme:*
*a kísértet-torzó.*
*Élek.*
*Ma a csönd*
*a holló.*

# *Párhuzamos vers*

*Bohdan Zadurának*

*Volt egy terasz s a teraszon gyümölcsök*
*és valaki álmából kiszaladt a kertbe*

*(B. Z.: BALATONKENESE)*

*Barátom verset írt a kertről,*
*vagyis önnön békéjéről.*
*Beálló meghittségét*
*most az se zavarta,*
*ha a kert fóliaegét*
*helikopterek rakétakarmai hasogatták.*
*Rájuk csak egyetlen sorral célzott,*
*talált-e,*
*ki tudja?*
*Mit se törődött velük.*
*Az esttel időzött,*
*amely úgy ereszkedett a kertre,*
*mint valami végtelen szövőlepke-háló.*
*Mikor a teraszra lépett,*
*az elébe vágó fény*
*a szemközti meggyfába hasított:*
*vércseppek alvó ragyogását látta.*
*Betette az ajtót*
*s gondolatainak támaszkodva*
*cigarettára gyújtott,*
*hogy a világ is megnyugodjék végre.*

SÁNDOR IVÁN

# Leperegnek a nyolcvanas évek*

Néhány éve valaki megkérdezte tőlem, hogy éppen mivel foglalatoskodom. Olyan munkán dolgoztam, amely az ötvenes évekkel volt kapcsolatban. „Még mindig a múlt...", fordult el az érdeklődő. Ez meghökkentett. Annyira közelinek éreztem azt, ami évtizedekkel ezelőtt történt.

Elszoktunk, külső meghatározottságok is elszoktattak bennünket attól, hogy az esszé vonalán az élettel való kapcsolatunkat jelenidőben tartsuk. Persze még mindig tisztázatlan a közel-, a régmúlt sok eseménye. De ez nem mentheti fel azt, aki túl sokáig fordul féíháttal a maga és egy nagyobb közösség sorsának. Vannak „előzményei" a tüdő munkájának is, ám lélegzetet jelenidőben veszünk. Nem volna működés, ha az önfenntartást a valamiképpen szervezetünkben tárolt oxigénnel próbálnánk hosszabb időn át biztosítani. Fél évtizede azt írtam erről, hogy miközben a múlt eseményeiről beszélünk, amelyekben nem voltunk jelen, a visszapillantásba valamilyen *másfajta* kockázat tétjeit kell belevinni, hiszen a vállalkozás e nélkül erkölcsileg kudarcra van ítélve. Többet kell keresni azoknál a sima feleleteknél, amiket „a most már könnyű okosnak lenni" pozíciójából visszapillantva adhatunk; valamilyen történeti lét- és világmagyarázatot, amelynek időbeli tágasságában még részvevőként jelenhetünk meg. Nem kevés néha ennyi sem, de mikor látjuk, hogy éppen azok az írók, gondolkozók, akiknek teljesítményét a lefutott idő védettségéből mérlegeljük, a maguk koráról jelenidőben szólaltak meg, érezzük, hogy nincs mentség: mindazt, amit művükről szólva elmondunk, csak akkor hitelesíthetjük, ha mi is szembenézünk a magunk létidejének kérdéseivel.

Miközben könyvemen dolgoztam, úgy gondoltam, hogy a társadalom eseményeinek végre fel kellene gyorsulniuk. Kívántam ezt, annyira fullasztónak éreztem az állóvizet. Számoltam azzal is, hogy mire munkámat befejezem, olyan vélemények, gondolatok, amelyek korábban még soknak látszottak, mára kevésnek bizonyulhatnak; mint ahogy lehetnek, akik még annyit is soknak tartanak, amennyit megpendítek. De *nem* ilyen esélyekben gondolkodtam. Az évtized látképe mögött tartósabb, jellegmeghatározó erővonalakat próbáltam keresni. Visszaigazolásként köszönetet mondva gondolataikért tudósoknak és írótársaknak – sokaknak, azokon túl is, akik névszerint szereplői a szövegnek –, ösztönzésként mindazoknak, akiknek *közös teljesítménye* nélkül nem alakulhat ki teljes kép az évtizedről. Álláspontomat, javaslataimat egyetlen gondolatsornak tekintem. Természetesnek tartom a mellé-, vagy a vele szembeállítható véleményeket.

De két vonatkozás kikerülhetetlen: az idő helyes érzékelése, és az, hogy a kor kérdéseihez egy komplex látásmód egységével közeledjünk. Az idő helyes érzékelésén azt értem, hogy csengettek, a század utolsó körében vagyunk. A történelemben ugyan nincsenek célszalagok, egy századforduló és egy napszakváltás között a sorsunk szempontjából semmi különbség, de éppen elég nagy a lemaradás ahhoz, hogy a várakozás bűn legyen. A komplex közelítésen pedig azt értem, hogy a végiggondolásnak és a tetteknek egyaránt érvényesülniük kell a gazdaságban, a társadalomszerkezetben, az irányítási csúcsszférákban, és ugyanígy a kultúra, a tudomány, a művészet hatásképtelen, működészavaros intézményi szerkezeteinek felcserélésében. Ne feledjük, hogy a működőképesség éppen akkor csökkent le, a gondolkozás, a tudományos és művészi

* Részlet egy esszékönyvből, amelynek első fejezetét 1986. július–augusztusi számunkban közöltük.

teljesítmény, az írói, általában az értelmiségi lét megbecsülése akkor szorult vissza, amikor a jövő legnagyobb emeltyűje világszerte éppen a gondolkodni tudás, az értelmiségi lét mint érték, az élet nagyobb szabadságával fokozható képességek kibontakoztatása. Ha ebben nem történik változás, akkor sok reményt nem láthatunk arra, hogy száraz lábbal keljünk át az előttünk álló esztendőkön. A helyzetet vagy megértik, és a gyakorlatban érvényesítik azok, akiknek kezében a döntési lehetőség, intézményi erő és pénz van, vagy bármilyen igyekezet hiábavaló lesz. Ez persze vitákat ébreszt. Ezért nem lepne meg, ha bárki azzal vetné el gondolataimat, hogy jobbakkal, a nemzeti progresszió számára hatékonyabbakkal cseréli fel.

Tisztában vagyok vele, hogy nem tudtam elkerülni bizonyos ismétlődéseket a szövegben. Koncentrikus körökben haladtam, s ezzel járt, hogy egyes problémák újra és újra felmerültek. Nem vált munkám hasznára az sem, hogy menet közben találkoztam sok kialakulatlan, még homályban lévő, nem egyszer szükségtelenül és érthetetlenül tabuként kezelt kérdéssel. Azonkívül persze az egyes érintett tudományágakra kiterjedő mélyebb szakértelemmel sem rendelkezem. Így hát nem kívántam belekontárkodni abba, amit látnom ugyan kellett, ám a vitára jogosulatlan vagyok. A szaktudományok, a történelem, a közgazdaság, az irodalom tudományának mesterei ne is lássanak többet ebben a kísérletben, mint amit Nietzschére hivatkozva a szövegben idézek: a tudományt a művész szemszögéből néztem, a művészetet viszont az életéből. Ha a szépíró átlépte a határsávokat, csak azért tette, mert úgy érezte, hogy gondolatmenetének egységét veszélyezteti az, ha nem vonja bele töprengéseibe a kortársak eredményeit, hogy ezzel is összefogásra próbáljon serkenteni a jelen közös megközelítésére. A megosztottság, sokszor szembeállítás éppen eléggé pusztít, és nemcsak az irodalom irányzatai között. Persze ott kell leginkább fájlalnia az írónak. A jobbak összefogása ma éppen ott a leginkább időszerű. Ne vigasztaljuk magunkat azzal, hogy az idő majd elrendezi értékek és magatartások találkozását. A legjobbaknak, képviseljék bármilyen nemes hagyomány folytatását, valljanak magukénak bármilyen poétikát, törekvést, most kell egymás mellé állniuk az *egész* magyar irodalom érdekében. Most *kell* valakiknek lennünk *együtt*, mert kevés az, hogy ami érték megmarad, az utókor tudatában úgyis egymás mellé kerül majd.

Húsz-harminc esztendő múlva remélhetőleg a tudomány összegező eredményei mutatják majd meg a nyolcvanas évek valódi arcát. Azt is, milyen volt az irodalom. De hát ebben mi már – a most indulók kivételével – nem veszünk részt. Nehéz volt mindig, nehéz ma is elviselni, hogy nélkülünk ítéltetik meg egyszer az, ami a napjainkat, éjszakáinkat, az életünket jelentette. A szavunkat azért hallatni kell, a gondolatainkat itt kell hagynunk. Az irodalom folyamat is, mint a létkultúra része. A magányos, alig értett, sorsába-gondolataiba bonyolódó Hamvas Béla jegyezte fel: a „kultúrával feltétlenül együtt jár az a kötelesség, hogy az ember tovább építse. Kultúrában születni nemcsak annyit jelent, hogy élvezni a kiválságokat, amiket az ősök alkotása teremtett, hanem annyit is, hogy előkészíteni az utódok kultúráját." A jelenünkkel való szakszerű és erkölcsös, a művekben formát találó viszonyunk kialakítása egyszerre nyitja föl a múltat az elődökhöz, és a jövőt az utódokhoz. Itt az európai végek szélfúvásában is. Talán leginkább errefelé.

Miközben körülöttünk beszél és hallgat az évtized. Megvilágosodik, elsötétül. Működnek kemény meghatározottságai, nyílnak ritka esélyei. Egyiket sem hagyhatjuk számításon kívül.

## *A nemzettudat összekapcsolódó rétegei*

### *A históriai „Oedipus-szindróma"*

Minden élethez hozzátartozik a hely- és tudatmeghatározás. Persze, nem azzal megyünk végig a Körúton, vagy járunk a hegyoldalban, hogy mi a helyünk a világban, nem azon töprengünk, hogy miképpen hat lépteinkre az elmúlt fél évszázad. A nagy

többségben egzisztenciális, históriai formájukban sorsának kérdései föl sem merülnek. Vannak azután olyanok, akiket az ön- és helyzetmeghatározás alkalmanként foglalkoztat, ám a napi lét zónájában azért nincs jelen folyamatosan. Egy szűkebb rétegben azonban a korszak valóságos esemény- és problémaszintjén élnek a nemzet-, az éntudat kérdései.

Tekintetbe kell venni viszont, hogy vannak váratlan helyzetek, amelyek azokból is kiváltják a személyes és közösségi léthelyzetekre való reagálásokat, akiket az ilyesmi nem foglalkoztatott. És – tehetjük hozzá – éppen a fordulópontos, a sürgető, esetleg örvényes szituációkban születik meg az addig hiányzó állásfoglalás; a végiggondolások, közmegegyezések hiánya miatt éppenhogy rögtönzötten, nem kizárva a torz változatokat is.

De ha eltekintünk az ilyen sűrűsödési pontok kicsapódásaitól, akkor is számolni kell azzal, hogy van az emberi élet tudat- és helymeghatározásainak egy állandóan létező, ugyan látens, ám a társadalomban mégis mindig jelenlévő és kollektív formája, amelynek megfogalmazatlanul is súlya, hatása, szerepe van. Tisztázatlan, ám mégis *funkcionáló* érzelmek, ismeretek, álláspontok, hétköznapi vélemények gyűrűznek ebben a szférában, és hatással vannak arra a tágabb, a nemzet életét befolyásoló tényezőre, amelyet közhangulatnak nevezünk.

Látjuk, hogy a tudat, öntudat, helyzetmeghatározás megválaszolatlan, sokszor nem is megfogalmazott kérdései egyre feszítőbben jelentkeznek a nyolcvanas évek mindennapjaiban. Az ideiglenesnek-véglegesnek látszó válaszok szempontjából minden korban és társadalomban több megközelítéssel kell számolni: mit felel a felmerülő kérdésekre egy ország intézményrendszere, mit a korszak legjobb gondolkodói, mit a közvélemény? Szerencsés esetben a három válasz megközelíti egymást. De ez ritka. A kérdés az, hogy a feleletek divergenciájában, amiben a világon elég közösek vagyunk, melyek *ma, itt* a jellegadó vonások?

Ennek a tisztázásához a múltba kell visszalépni. Ami összefügg azzal, hogy miként a történelemben is beszéltünk hosszabb és rövidebb ívű kapcsolatokról, ugyanúgy a tudatban is léteznek ezek a nagyobb és kisebb szakaszokat átfogó egyégek. Még mindig nem mondhatjuk el például, hogy a két világháború közötti korszak tudati hatásmechanizmusainak minden pontja átvilágított lenne; sőt azt sem, hogy mindabban, ami ebből a korszakból feltárt, kialakult volna a közmegegyezés. Elég pontosan fejezi ki az erről a dilemmáról kialakult álláspontot Lackó Miklós, amikor történészek, írók, más tudományok és művészetek legjobbjainak munkássága alapján így foglal össze: „A nemzettudat demokratizálása megoldandó feladatként öröklődött át az 1945 utáni korszakra." Tegyük ehhez hozzá, hogy negyvenöt után olyan újabb történelmi szakasz kezdődött, amelyben sok ponton ugyan tisztázódott a két világháború közötti zavart, torzult nemzettudat, ám részben a múltra vonatkozóan maradtak azért homályban tudatzónák, részben viszont az immár soron következő históriai korszak olyan helyzetet hozott létre, amelyben a nemzettudat tisztázódása *ugyancsak* egy későbbi utókorra várt. És ha egy-egy históriai korszakot onnan nézünk, hogy tudatvilágában mit testál utódaira, akkor vajon a nyolcvanas években nem volna-e időszerű kimondani: kit fog vádolni ezeknek az évtizedeknek a téves, hamis orientációs folyamatok miatt összezavart tudatformáiért egy majdani korszak ítélője?; vajon nem lesz-e kénytelen ugyancsak szembenézni azzal, hogy rá bizony a nemzettudat demokratizálódása „megoldandó feladatként" öröklődött.

Újabb, a literátori szóhasználattal, netán a lélektani szindrómával szemben persze másképpen értelmezendő *Oedipus-komplexumról* beszélünk. Ezt a terminust a következőkben egy olyan alaphelyzet kifejezésére használjuk, amely abban áll, hogy egy vagy akár több nemzedék *mindig* szembetalálja magát egy *korábban*, akár még létideje előtt kialakult bonyodalommal; olyannal, amelyben ő maga – ellentétben a mitológia királyával – *nem* vett részt. Ebben az értelemben történelmét klasszikus dramaturgiájú, analitikus drámának tekintheti: már az első felvonás előtt feloldhatatlan, vagy alig feloldható konfliktus-sorozat alakult ki. Mindez ugyanilyen technikával kopírozódik át a személyes-közösségi tudatvilágba. Ezért kölcsönhatásosan nem egy, hanem

több szinten zavart-hiányos a nemzettudat is. A soron következő nemzedékek mindegyikét terheli – gondoljuk csak végig az évtizedenként változó történelmi eseménysorozatot – az ő „első felvonása" előtt végbement valamely bonyodalom. A zsákutcás fejlődésben, korszakok eltorlaszolódásai közben a tudat hordalékai is ráülepednek a felgyűlt históriai törmelékre. Ennek következménye a gondolkozás és erkölcs, a nemzettudat amnéziás állapota. Olyan társadalom-alakulásokban, ahol a nemzetfejlődés keretei és szakaszai szervesek és jól áttekinthetőek, vagyis többnyire rendelkeznek egy elég egészséges belső infúzióval, ott a felgyűlt antinómiákkal együtt azok tudati lecsapódásai is teljesebbek: jobban kiforrnak, nem gyűlnek össze félévszázadról félévszázadra a történelem labirintusaiban.

Mindenekelőtt azzal kell szembenézni, hogy melyek azok a rétegek, amelyek a különböző nemzedékek tudatvilágából összeálló mai nemzettudatot mint „első felvonás" előtti eseményhordalékok terhelik.

*Első tudati réteg: a háborús részvétel hatása*

Mindaz, ami a második világháború előtt, alatt történt, az ország lakossága nagy részének a számára a történeteit megelőző botrány. Mégis, azoknak a tudatában is élesen jelen van, akik már az események utókorában élnek. Sokféle jelenidejű helyzet *még mindig* elválaszthatatlanul kapcsolatban van ugyanis azzal, ami *akkor* végbement, és azok, akiknek ez feladata lett volna, a résztvevők, a kormányok, a politológia, a tudomány, túl sokáig nem néztek, vagy nem nézhettek szembe a hajdan történtekkel. Nem először beszélünk erről, a kérdés sok kitűnő szakértőjével együtt. Jól ismertek az összefoglalások arról, hogy miképpen egyszerűsítették le 1945 után a vezető politikai erők az eseményeket, hogyan használták föl taktikai célokra a mélyebb tanulságok levonása helyett, és részben éppen ennek hatására miképpen lett töredékes a rossz oldalon való háborús részvétellel való szembenézés. A kérdés az: milyen *másféle* tudati labilitások jelentkeznek mindebből a nyolcvanas években? Mert az olyan elemzéseken, amilyen Bibóé volt, az olyan metamorfózisokon, mint amilyen Pilinszkyé volt, aki a bűntudatvállalást a keresztény európai kultúra hagyományaiba helyezve élte át, mint az elveszett emberi visszaszerzésének formáját, mindkettőn tehát, habár szembenézésük eléggé visszhangtalan maradt, túllépett az idő. Amin azt értjük, hogy *ma* a negyven év alattiakban a zavar, a távolság, az értetlenség, a „mi közöm hozzá" hangulata a domináns. Ami viszont élő, az nem a valóságos események valóságos értékrendje szerint alakul, hanem inkább olyan általános, a jelenben is időszerű tudati-közérzeti állapotra utal az egykori botrány ürügyén, mint: „általában a körülmények szorítója", a „sohasem tudjuk, hogy valójában mi történik", a „mi mást is tehetnénk". Az informálatlanság, a kiszolgáltatottság, a belenyugvás indítékai-léthelyzetei kerülnek előtérbe. Közben azért a sűrűsödő viták. A hajdani események minduntalan fölbukkanása arra mutat rá, hogy olyan mai helyzetsorozatok-viták helyett, amelyek ugyancsak információhiányra, tehetetlenségre, kiszolgáltatottságra utalnak, ám amelyek végiggombolyítására, tisztázására nincs lehetőség, mintha tehát ehelyett az egykori zsákutcás helyzetek fölötti meditáció szolgálna egy általánosabb históriai lehetetlenülés fölidézésére. Ami persze csonka, kényszerű és erőltetett, nem sok eredménnyel kecsegtet sem a múlt, sem a jelen értelmezésére. Ebbe a sávba szorulnak a tudat éppen ettől az alapszituációtól zavart pályájára sodort dilemmái. Sivár eredményű eltérítés ez, mintha kétszeres elhallgattatás és másfelől kétszeres önfelmentés menne végbe a valóságos konfliktusok zárolásával a jelenben, illetve a valóságos önszembenézések, a felelősségvállalás kikerülésével a régmúltra nézve.

Melyek a századközép nagy háborúja körül a *nyolcvanas évek vitagócpontjai*, amelyek sok fontos tudósi összegezést hoztak, és amelyek sok lényegbevágó kérdést még mindig elhallgatnak? Az első a Don-kanyar eseménysora, a második a magyar Holocaust, a harmadik a negyvenhármas Szárszó-vita, a negyedik a Hitler oldalán való magyar részvétel, illetve a szomszéd országoknak a fasizmus szövetségeseként való szerepével kapcsolatos.

Mindegyik kérdés közös jellegzetessége, hogy majd félévszázad után is ki nem

beszélt, valójában egy állandó és égetően jelenidejű hatásra, utóéletre mutat. Az is közös, hogy a lélek mélyén, a tudatban iszonyú lehetetlensége maradt vissza az események közös értelmezésének. Ez minden bizonnyal már így is marad. Az idővel persze szárad, de természeténél fogva, miként a fekélyek, korántsem elszárad, inkább üszkösödik. Ezért nem a tapasztalat felé hosszabbítható meg, nem valamilyen értékre váltható be a hatás, hanem veszteségben jelentkezik. A történelem arra tanít, hogy az ilyen elfojtás a megismétlődéseknek, az önmagukba visszatérő históriai eseménysoroknak, és nem a túllépésnek, fölébekerekedésnek kedvez. Útvesztőiben (ami a mai nemzedékek jelene már és lesz az újak jövője) összemosódik maga az (egykori) esemény, és a (vele való utólagos) szembenézéshiány. Voltak egyszer a századközépen, akik *részt vettek benne,* és voltak ott a század második felében, akik nem tudták „ezt az egészet" érvényes erővel tisztázni, megvilágítani . . . Ennyi lesz a jövő nemzedékeinek számára néhány évtized múlva „ez az egész".

Persze közben *történik* valami. Itt a jelenben, vagyis ma, közöttünk. Az egyén, akinek az üszkösödő folyamatossággal, zavart elhomályosodással nincs azonossága, mert másképpen érez és gondolkodik felőle, kilép a Tisztázatlan Helyzetből, nem tekinti a magáénak, s ezzel a szakadás még mélyebb lesz. Mondhatnánk új jelenségsorozat ez, de nem így van. Legfeljebb a hatása átfogóbb, megrázóbb. Mert a világ szűkülésének, az információs rendszerek szaporodásának századvégi dömpingjében nyilvánosabban jelentkezik, mélyebbre szűrődik a hatása, mint a korábbi évtizedekben. Önmagában a *jelenség,* az, hogy történik valami, az egész nemzetre, a keletközép-európai zónára meghatározó kihatású eseménysor, amelynek a szálai összegubancolódnak, és azután nem úgy jelentkeznek a nemzet, a nemzetek utóéletében, a társadalom tudatrendszerében, hogy tanulságaik hiánybetöltők legyenek, nos, az ilyesmi igazán nem új. Gondoljunk csak a szabadságharc, a kiegyezés, a századforduló, az első világháború befejeződésének gócpontjaira: nem tisztázó-tapasztalatsűrítő, hanem lezáratlan folyamatok kapcsolják ezeket egybe. És minden egymásba csúszik, a fekélyek továbbterjednek. Oly erős a külső determináció, oly elterjedt a belső alkalmatlanság; annyi a parancs, elfojtás, vád, ellenvád, annyira élő a mindenkit ugyan más és más oldalról érintő, ám mégsem közösen átérzett fájdalom.

Mikor Sára Sándor fölnyitotta a Don-kanyar eseményeinek négy évtizeden át lezárt fekete dobozát, és napvilágra hozott valamit a múltból, fölmutatta, miként él a *volt* a mában, átvágott tehát egy elüszkösödött gócot, végül is fiókba került anyagának egy része, hulladékba a vallomások kinyomtatott szövege; de közben összeszorított szájak zártak még mindig magukba valamit abból, ami történt, s amihez még a késői jelen viszonya is a visszafojtás. Mikor Ránki György újra föltette a kérdést: meg lehet-e végre, oly sok esztendő után érteni a magyar Holocaustot, maga is, annyiakkal együtt a tragikus nemmel tudott csak válaszolni; miközben lesütött szemek fogadták-fogadják még mindig, ha újból fölmerül Auschwitz, Mauthausen neve, mert ahhoz, ami történt, a késői jelen viszonya ugyancsak még mindig a visszafojtás. Mikor negyvenéves évfordulóján újra fölizzott a Szárszó-vita, hiába léptek a vitafórumok elé a tudósok és az egykori jelenlévők, hiába csaptak össze, miközben kétoldalról is indulatba fulladt az annyi év után felidézett eseménysor, egy jottányival sem jutottak a szélső pólusok képviselői, vagyis az utódok közelebb annak az elismeréséhez (amit pedig már Bibó oly világosan megfogalmazott), hogy milyen, ugyan más előjelű, de közös tévedések húzódtak a hajdani vitázók nézeteinek mélyén.

Mintha az egymást kioltó, beismerésre, vállalásra, netán bűntudatra, egyszóval megvilágításra alkalmatlan álláspontok alaprajzán a mai visszanézésre, értelmezésre való képtelenség és a hajdani dönteni nem tudás egy közös nullpontos helyzetben sűrűsödne össze. Ami még a negyvenes évek elejéről szóló tudományos álláspontokban is a cselekvés, az orientáció *teljes* lehetetlenülését vetíti vissza.

Miről beszélünk most már, távol bizonyos eseményektől, az ezredforduló felé haladva? Arról a pluszról vagy mínuszról, ami egy Helyzetre vonatkozóan az önfeladással, a belenyugvással való *besegítés,* és a bele nem nyugvással való kitörési kockázat vállalása között feszül. A történelem határhelyzetekkel teli eseménysoraiban

ez a méltó, vagy méltatlan túlélés alternatívájában fogalmazódott meg. A második világháborúra „visszanéző" tudat zavarai esetében nem arról van tehát szó, hogy valamiféle partizánharcos szembefordulás hiányát emlegetnénk, hiszen annak valóban nem voltak meg a feltételei. De a Don-kanyari, a Holocaustot előkészítő eseményekkel szembeni teljes tehetetlenséget megemlítenénk, mert az nem volt annyira kötelező, mint amilyen mély valójában volt. Nem a Hitlernek való negyvenegy-negyvenkettes ellent nem mondást emlegetjük tehát, amire akkor valóban csak úgy lehetett figyelmeztető lehetőség, ha valaki azt a formát választja, amit Teleki Pál; sokkal inkább a negyvennégy tavaszától való nemet mondás hiányáról van szó. Ama pluszok hiánya, azok nem vállalása jellemezte az egykori eseményeket, csakúgy, miként jellemzi az utókor általános tudatát is. Mert miközben persze a hajdani történések a lényegesek, ma már mégsem elsősorban azok a fontosak. Inkább a tudatrendszer, amelyben régi és új tehetetlenségi helyzetek-magatartások egymást erősítve általánossá válnak, s a szembenézés-átvilágítás-következtetéslevonás mai hiányai, a régi, egészen másféle történelmi helyzet önfeladó magatartásrendszerével kopírozódnak össze. Torz módon persze, mintha az újabb önfelmentések *azt* a másik előjelű régit, azt fölelevenítve pedig mintegy „onnan" *ezt*, a más történelmi helyzetben érvényesülő mait igyekeznének igazolni. Megsemmisítve így egy hosszú történelmi távon azt, amit Pilinszky bűntudatnak nevez, és nemcsak a százezrek-milliók pusztulása felett érzett bűntudatként vonja be világértelmezésébe (persze, jogosan és elég magányosan akként is!), hanem az európai kultúra alapmagatartásaként. Talán nem járunk messze érzésvilágától, amikor a forrást valóban a nagy európai alapzatban, a görögségben látjuk, közelebbről abban, ami bölcselők és írók közös műveként a katarzis fogalmában született meg, és maradt ránk. Igaz, a történelem, a szörnytalpakon járó időfolyam nem ismeri a katarzist, nem is érdeklik a válaszok a saját maga által állandóan, újra meg újra föltett kérdésekre. De ember és történelem – ez viszonyrendszer, legalábbis összefüggés. Miközben „nincs", virtuálisan talán még létezhet. Vagy ha valójában már úgy sem, legalább gondolkozási kiindulópont, magatartás-erkölcs kell-kellene, hogy legyen. A száműzött katarzis bizonyára nem tér már vissza, mégis bennünk bujkál; csak vállalni kellene.

Mindenekelőtt *stabil pontok*ra volna szükség ehhez. Olyan szilárd helyekre, olyan lehordott tisztásokra, amelyeken próbát lehet tenni az építkezésre; némi alapozásra, falak felhúzására. Ilyen lépésekre ma példát alig látunk. Éppen mert tovább gyengültek a helymegtisztításhoz szükséges stabil pontok, hiszen a negyven-ötven évvel ezelőtti események zavart utóéletéhez hasonlóan olyan későbbi más események utóélete terheli a mát, amelyek kiindulópontja több nemzedék számára ugyancsak „első fölvonás előtti bonyodalom" . . .

*Második tudati réteg: az ötvenes évek hatása*

. . . közöttük a legmeghatározóbb, alig megközelíthető, mégis érintésközeli. Miközben távoli, azért mintha „itt lenne". Falak veszik körül, ám kétfélék, az idő távolságával épülők és a kulisszaként eléje toltak. „Valami", ami egyaránt múlt tehát (azok számára is, akik megélték, és azok számára is, akik későbbiek), ám hatása mégis valóságos életszínteret rajzol ki. Van ezért a tudatba beépülő hatásában valami, ami az irracionalitás felé tolja az embernek a saját múltjával való kapcsolatát. Ez az irracionalitás nem biztat a hajdani események hiteles megközelítésének esélyével, legfeljebb (újra csak) egy mai tudati állapotra utal. Az értelmezés útvesztői áttekinthetőek, a „mi történt?", a „miért így történt?" kérdéseire adandó válaszok viszont egy katasztrófa körvonalait villantják fel, amelynek régen időszerű *teljes* feltárását a köréje vont homály nehezíti. Így mindaz, ami a nyolcvanas évek tudatában a megérthetetlenség zavarában jelentkezik, valójában egy kemény logikával, önszembenéző etikával világosan összefoglalható történelmi szakasz eseménysorozata.

Az általános tudatban ugyanúgy befejezetlen ez a Botrány, miként a háborús részvétel is, ám *másképpen*. Ez a történelmi fekete doboz nincs még felnyitva a nemzeti közmegegyezés, a kollektív tudat számára. Ami nem jelenti azt, hogy sokféle szembe-

nézés, értelmezés, azoknak az időknek egy történelmi láncsorban való elhelyezési kísérlete tudósok, művészek, politológusok munkája nyomán ne haladt volna előre. Mégis: a lényegremutatás eredményei még ma is töredékesek. A felszínen mozgó, takart folyamatok egyike ez, amelyekkel minduntalan szembetalálkozunk.

Ha a jellegadó különbségek szerint osztjuk föl, hogy milyen változatokban élnek az ötvenes évek eseményei a mai köztudatban, akkor a lényeglátó néhány összefoglalásban, esszében, regény- és filmkísérletben megjelenő, de a társadalom egészére kiterjedő közgondolkozásban csak részlegesen érvényesülő legmarkánsabb kísérletek mellett további három változatot látunk: a hivatalos szintre emelt és tankönyvekben oktatottat, amely az események felszínén mozog; az átélők tapasztalatait, amelyek az események valóságát őrzik, ám többnyire úgy, hogy az esetek mögötti összefüggések, a kapcsolódások homályban maradnak; végül a fiatalabb nemzedékek tudatvilága (fiatalabb? ezeknek a korosztályoknak a felső határán lévők túllépték negyvenedik életévüket), amelyben az itt fölsorolt három változat összekavarodik, s így az eltakarások, hazugságok, de legalábbis a még mindig nem tisztázott bizonytalan pontok együtteseként él bennük az ő „első felvonásuk" előtti korszak. Ha most már az így kialakult tudat *minőségét* vesszük szemügyre, akkor az általános labilitás tartalmát, a mögöttük húzódó értékrendeket mai jelentésük szerint így csoportosítanánk: *eseményhomály; téthomály; hatáshomály*. Mindhárom vonalon a kérdés a történelem kisebb ívének a nagyobb históriai ívekbe való becsatlakozása közben egymásra ható erők összegének alakulása, az ennek nyomán kialakult tudati állapotok és a jelen intézményrendszerének a reagálása.

*Eseményhomály*nak nevezzük a fontos és mellékes jelenségeket összemosó, minduntalan kiegyenlítő pontokat kereső, a történéseket átrajzoló reagálást, amelynek következtében hamisan, legalábbis a szembenézés keserves műveletét a lényeges fordulókon kikerülve jelenik meg a hajdani korlényeg. Alapkérdéseket csoportosítunk itt, amelyek ebben a szemléletben a feltárásból kimaradnak, hogy segítsünk ezeket kivonszolni a homály zónáiból. Elsőként (néhány tanulmány, amely ugyan a hivatalos és általános értelmezés rangjára még nem jutott, ám enélkül is összefoglaló jelentőségű, már rámutatott) azt, hogy az ötvenes években az *egész* gazdasági élet egy fejtetőre állított, patológiás struktúrájú, évtizedekre pusztító szerkezetbe kényszerült. Hangsúlyozott kiemelést érdemel, hogy az ötvenes évek elnyomó intézkedései a legsúlyosabb formában az *egész népre* ránehezedtek. Néha még a nyolcvanas évek közepén is uralkodó nézet az, hogy a torz hatalom egyes lépései csak a régi rendszer képviselői, az értelmiség és a középrétegek ellen irányultak, a társadalom egészét nem érintették (a régi frazeológiát megtartva) „az osztályharc éleződésének szükségszerű következményei voltak". Kiemelendő a parasztság közismert megnyomorítása mellett az is, hogy túl az általános megfélemlítésen, az ipari munkásság életét, munkakörülményeit is olyan szigorú törvények, utasítások határozták meg, amelyek betarthatatlanok voltak, viszont „megszegésükért" a politikai megítéléstől a „jogi" eljárásig húzódó skálán naponta történtek az eljárások.

Az utasítások általános légköre, az emberi cselekedetekbe, gondolatokba, a magánszférákba való beavatkozás, a hallgatás és elhallgattatás mindennapos, a társadalom *egészét* érintő kísérője volt a politikai pereknek. Fontos kimondani azt is, hogy bár a leginkább látványos módja a terrornak az, amelyik a saját hívek táborában vág rendet (s valóban a koncepciós perek legdermesztőbbjei azok voltak, amelyekben a régi kipróbált kommunistákat végezték ki koholt vádakkal, illetve kialakult egy láncsorozat, amelynek törvényei szerint utóbb azokat ítélték el, akik egy előbbi perben valamilyen formában részt kaptak a lebonyolításban), nos, bár a legsötétebb lejátszások ezen a vonalon alakultak ki, a perek nemcsak a kommunista párt vezetői ellen folytak, hanem széles körben a szociáldemokrácia, a népi baloldal, a polgári radikalizmus sok kiváló képviselője ellen *is*. Sok olyan politikus ellen indult eljárás, aki negyvennyolc után is potenciálisan vagy gyakorlatilag szerepet játszhatott volna egy népi, demokratikus és szocialista államalakzat kimunkálásában, és igen széles sávban azok ellen, akik ugyan nem voltak a népi és szocialista fejlődés hívei, sőt akár ellen-

zőiként is felléptek, ám semmiképpen sem követtek el olyasmit, amiért a politikai küzdelmek bírósági eljárásokkal, koholt akciókkal való „helyettesítése" jogos lett volna. A negyvenöt után induló demokratikus politikai gárda jelentős részének megsemmisítéséhez, félretételéhez vezetett mindez. Még akkor is, ha az út nem minden esetben vitt a börtönökbe. Azokat is félreállították ugyanis, akik szabadon maradtak, ám a totális megfélemlítés légkörében jóidőre, ha nem örökre elment a kedvük a feladatvállalástól. Más változatban: feladatvállalásukba, teljesítményükbe attól az időtől már mindig belejátszott az akkori megfélemlítés. Fontos tisztázni azt is, hogyan fullasztotta be mindez az akkor induló fiatal gárda, az ifjú politikusok útját, akár úgy, hogy sokszor éppen őszinte hitükre, mozgalmi hűségükre építve a mechanizmus részeseivé süllyesztették őket, akár úgy, hogy azokat, akiket tapasztalatuk, etikájuk ettől megóvott, pályafutásuk legjobb éveiben tolták félre.

Eljutottunk ahhoz a kérdéshez, amelyben a nyolcvanas évtized közepén mindaz, ami az ötvenes évek jellegéről összemosódik és a homály lényegét képezi, a tudat számára egy kérdésben összpontosul: „igen, de mindezek ellenére épült az új világ, erősödött a szocializmus, nagy és korszakos vívmányok valósultak meg". Mindenekelőtt azt kell tisztázni, hogy a társadalmi szerkezet negyvenöt utáni *alapvető* változásai, a földosztás, a bányák, bankok, nagyüzemek, iskolák államosítása egy olyan általános demokratikus vállalkozás részei, amelyek közül többet Európa fejlettebb zónáiban már a polgári átalakulás, fejlődés és a hozzákötődő váltások megvalósítottak. Amikor nálunk, és általában a keletközép-európai zónában ezeket az intézkedéseket a történelem napirendre tűzte, a sajátos körülmények, a polgári átalakulás késleltetettsége, meg nem valósulása miatt mintegy összecsúszva voltak jelen bennük a polgári és népi vívmányok. Ugyanakkor a demokratikus és baloldali pártok többé-kevésbé részt vettek megvalósításukban, tehát korántsem állt még mögöttük egy olyan struktúra, amely alapján ezek a lépések *kizárólagosan* a proletárdiktatúra vívmányaiként értékelhetők. A földosztás, a bányák, bankok, nagyüzemek, iskolák államosítása negyvenöt és negyvennyolc nyara között történt. A többpártrendszer időszakaszában. A kommunista párt legaktívabb szerepével ugyan, és nem egyszer súlyos politikai küzdelemben, de a szociáldemokrácia, a parasztpárt, sőt a kisgazda és a polgári pártok jelentős részének részvételével. Ezért mondhatjuk, hogy ezek a *vívmányok* még nem az ötvenes évek politikai-államhatalmi szerkezetének bázisán születtek. Akkor inkább már a ma felől is bírált „második szakasz" került előtérbe, a „túlhajtások", a kisüzemek, kisipar, a kereskedelem totális kisajátítása, az erőltetett kollektivizálás stb.

Az önmagában még a polgári és népi átalakulás sok jellegzetességét is magán viselő lépés *valójában* attól kapta volna meg szocialista jellegét, ha például gyári önkormányzatokkal, kollektív munkásképviseletekkel *is* jár. (Aminek éppen hogy a szocialista szakaszban kellett volna ezerkilencszáznegyvenkilenctől megtörténnie, és persze éppen hogy *nem* ez történt meg.) Mérlegelendő a hatás értelmezésében az is, amiről Bibó úgy beszél, hogy a termelőerők köztulajdonba vétele valójában csak akkor szünteti meg a kizsákmányolást, ha „van egy olyan nagyon tisztakezű és erkölcsi felelős bürokrácia, amely az ilyen módon köztulajdonba vett termelőeszközöket az összesség javára adminisztrálja". Hogy ennek hiányában mi történhet, azt ő az egyes harmadik világhoz tartozó, elmaradott országok nemrégiben végbement államosításai kapcsán mutatja ki, amelyek nem egy helyen ugyanolyan katasztrófákhoz vezettek, mint amilyenek elkerülése érdekében létrejöttek.

De a mai tudatban nemcsak az események és azok reális értékrendje van fedve. *Téthomályról* is beszélünk. Mi volt a tét, amelyre az ötvenes évek *valóságos* lejátszódásával kapcsolatban fontos újra emlékeztetni? Miről beszéltek a demokratikus, népi és szocialista erők negyvenöttől úgy, mint a négy évszázados elnyomottság alól való felszabadulás fordulata, a nagy történelmi vállalkozás a keleti társadalomfejlődés zsákutcájából való kimozdulásra? Nem árt itt újra emlékeztetni rá, hogy egy hosszantartó históriai folyamatban kialakult jellegzetesség szerint a magyar történelem sajátos keletközép-európai vonása az a *kettősség*, amelyben, miközben jelen voltak a nyugatihoz képest szélsőséges gazdasági és társadalmi kiegyensúlyozatlanágok-lemara-

dások, megmerevedések, mégis maradtak bizonyos „nyugatias" társadalomszerkezeti elemek, amelyekkel szerencsés helyzetben lehetett esély a kimozdulásra. Arról a kivételes, a magyar történelemben évszázadok óta egyedülálló esélyről volt tehát szó, amely abban állt, hogy miközben a szocializmus, vagyis a legújabb kelet-európai fejlődés követelményének irányába mozdult a társadalom, valóban nem lett volna föltétlenül szükségszerű, hogy ezt a lépést *kizárólag* (!) az örökletes kelet-európai hatalmi technikák alapján tegye meg a szabadság nyugatias hatalmi technikáinak *teljes* (!) kikerülésével. A tét tehát az volt, sikerül-e az esélyt realitásra váltani?

Közeledjünk most már a téthomályos állapothoz a politikai gondolkozás pályáján. Azzal, hogy milyen esély lehetősége merült fel, mi az, ami nem realizálódott *akkor*, és mi van erről szólva a *mában* még mindig homályban, analóg annak a politikai hagyománynak, összefogásnak a születése, küzdelmes fejlődése, az ötvenes években történt szétverése, vagyis *sorsa*, amit Márciusi Frontnak nevez a történelem.

A Front szerveződési körülményei közismertek, az is, hogy a kommunistáktól a népi baloldalon át a radikális értelmiségig terjedt. Az is, hogy mint ilyen, a nemzet minden progresszív csoportosulását, rétegét, politikai erejét kívánta képviselni. Arról viszont kevesebb szó esett, hogy iskolája volt egy politikus nemzedéknek, amely egyszerre állt a *valóság* talaján, jól ismerte a nemzet *valóságos* életkörülményeit, a politikai lépések nehézségeit, és rendelkezett azzal a tulajdonsággal, amely a huszadik századi magyar történelemben elég ritka: *értett magához a politizáláshoz.* Ugyanis tudta, hogy az sem kiváltság, hanem a maga módján „szakma", aminek tudománya, főképpen *minősége* van. Próbálta kibontakoztatni a politizálni tudásnak az alfáját és omegáját, hogy bár egy cél érdekében szervezkedni fegyelmet, sőt a mozgalmi hierarchiában alárendelődést is jelent, azonban éppen a cél érdekében tudni kell, hogy a bölcsek köve senkinek nincs a zsebében, az örökösen változó történelmi helyzetekben, legkevésbé a politikusnak, s ezért éppen az a jó „szakember" ebben a „szakmában", aki nemcsak lefelé tud politizálni (egyszerűen utasítást végrehajtani és továbbadni), de felfelé is „működik". Ami persze azt jelenti, hogy a tévedések korrigálására ösztönöz, sőt éppen a közös célok érdekében felfelé is vitázik, küzd, ha úgy érzi, hogy társadalmi-nemzeti ügyeket veszélyeztet valamilyen rossz politikai vonal-gyakorlat.

Az ilyen, tehát valóságismeretből, szaktudásból, tehetségből, a célhoz való hűségből alakuló elvszerű politizálni tudásnak nagyon is fontos szerepe volt abban, hogy a „márciusiak" munkájának nyomán fölerősödött a harmincas évek végére a kommunista mozgalom más irányzataival, az elszigetelődéshez vezető szektárianizmussal szemben a népfrontpolitika.

Negyvenöt után éppen az volt az egyik tét, hogy a Márciusi Front antifasiszta egysége miképpen formálódik az új helyzetben. A koalíció, a baloldali blokk küzdelmeinek ez az egység volt az egyik inspiráló ereje. Ebben az összefogásban öltött testet az, amiről a történettudósi összegezések alapján azt mondhatjuk, hogy a feladat nem volt más, mint tisztában lenni a történeti hagyaték kettősségével: egyfelől egy struktúra forradalmi átalakításával, másfelől azzal, hogy a kínálkozó demokrácia kibontakozása is biztosítva legyen, ugyanis egyik a másik nélkül rossz történeti beidegződéseket teremt újjá. Az a gondolat, hogy a forradalom és demokrácia összetartozik, alapelve volt a Márciusi Frontnak. E kettős feladat megvalósítására szövetkezett, virtuálisan pedig egy ilyen, nagy történelmi esélynek a bázisa volt; lehetett volna, tehetjük ehhez hozzá ma már. Mindezzel talán megjelöltük, hogy milyen téthomályról beszélünk, amikor a nyolcvanas évek tudatában nézzük az ötvenes évek jellegéről kialakult változatokat.

Ami negyvennyolctól következett, annak a nagy történelmi esélynek az elrekesztését is jelentette, amely abban állt, hogy a szocializmus irányába ne kizárólagosan egy olyan kelet-európai hatalmi technikával következzen be a fordulat, amit Bibó még „örökletesnek" nevezett, mi már sztálini technikának mondunk. Miben jelentkezik az, amit *hatáshomály*nak nevezünk? Engels írja egyik levelében Joseph Blochnak, hogy egy-egy korszak kialakulása közben számtalan egymást keresztező erő működik, me-

lyeknek eredője a történelmi eredmény, ami aztán, hosszabbíthatjuk meg most már a gondolatot, újra csak egyike lesz azoknak az erőknek, amelyek további egymásra hatásában az újabb korszak kiformálódik. Ebben az összefüggésben az ötvenes évek olyan korvalóság, amelynek az ismert erők „játékában" tehát létre kellett jönnie, ám amely egyúttal olyan történelmi tény lett, amely mint új hatóerő lényegbevágóan befolyásolta mindazt, ami akkor és utána történt. De nemcsak annyiban, mint amennyit utókora eddig hajlandó volt belőle föltérni, hanem *önmaga teljes valóságával*, akár tisztázott az, akár homályban van még. Hiszen, említettük, Hegel óta tudjuk, hogy miként a természetet és az embert sem, a társadalmat sem lehet önmaga megvalósulásától függetlenül vizsgálni. Az tehát, hogy mi köztudott ma az ötvenes évekről, egyáltalán nem jelenti azt, hogy *csak annyi* befolyásolta az utána következő évek eseményeit, amennyi nyilvánosságra jutott belőlük, *csak annyi* szólt bele a soron következő nemzedékek életébe, amennyi az eseményeiből eddig szóbakerült.

A hatáshomály elsősorban abban jelentkezik, hogy nem, vagy nem eléggé tisztázott: a történelmi esély valóraváltása helyett az évszázados históriai hamis konstrukcióknak egy olyan *újabb* változata jött létre, amely a történelmi nagy ívekben meglévő zsákutcás jelleget erősítette föl, most már a rövidebb ívben is. A hatáshomályban ma az is eléggé takart, hogy Európa nyugati részeinek háború utáni fejlődéséhez képest – a még korábbi körülményrendszerben megvalósított magyar ugrás ellenére is – milyen általános lemaradással jártak azok az évek, amelyek a keletközép-európai zóna amúgy is közismert leszakadását növelték. Homályban van továbbá még két következmény. A társadalmi identitásválság is azokba az évekbe nyúlik vissza. Olyan méretű azonossághiányt alig élt még át a nemzet. Ismerünk nem egy történelmi mélypontot, amikor meglazult, megszakadt az osztályok, rétegek, érdekcsoportok, erők és egyéniségek kapcsolata a nemzet élén állók ügyvezetésével. A Rákosi-rendszer túlhajtott intézkedéseivel az ötvenes évek közepére egy szűk hatalmi csoportot leszámítva már a társadalom egyetlen osztálya, rétege, csoportosulása sem vállalt azonosságot. És a mai hatáshomályhoz tartozik az is, hogy nem kellőképpen kapott határozott megvilágítást: bár hozzátartozik a nemzeti história másfél évszázadához, hogy menynyiszer csapolták meg vezetésre alkalmas rétegét, ám (és ennek máig érő hatását érezzük) az még nem fordult elő, hogy egy uralkodó csoport a saját híveinek, közeli-távolabbi szövetségeseinek legjobbjait pusztítja ki, némítja el, állítja félre, oltja ki bennük az autonóm homo politicust.

Ha ilyen szemmel nézzük az ötvenes éveket, elmondhatjuk: valószínű, hogy máshol, mint az évszázadokon át hamis konstrukciókban élő keletközép-európai országokban nem is jöhettek létre. Ilyen torzult szerkezet másfelé nem is alakulhatott *így* ki, mint ott, ahol hosszú távon működtek már a „féloldalas" megoldások a társadalom mechanizmusában. A folyamat zsákutcás lényegét eltakarva még mindig annyian szeretik hangoztatni: „igaz, *akkoriban* valóban történtek vétkek és bűnök, 'de azért' . . ." Éppen a felülről-kívülről konstruált alaphelyzetet tünteti föl az ilyen álláspont másnak, mint ami volt, hiszen a történelmi konstrukciók hamis elemei függetlenek attól, hogy feudális körülmények között, vagy a rendi, polgári, népi társadalom kereteiben alakulnak. Egyik jellegzetességük a hamisságon nem változtató kettősség, amelybe belekényszerülve mindig szerepel valamilyen *valóságos, vagy látszat* pozitívum, amely még arra is alkalmas, hogy ideig-óráig takarja, mi az, ami valójában létrejött.

A terhet – mint ahogy már negyvenöt-negyvenhétben is az azt megelőző időszak örökségét – egy olyan államszervező, tudattisztító munkálkodás oszlathatta volna el, amely kilicitálja a történelmi szituációból a zóna „kettős kötöttségeiből" kialakítható méltó és progresszív intézményi szerkezetet. Erre a Rákosi-vezetés önvédelmi küzdelmei, a sztálini eszközökhöz való ragaszkodása miatt ezerkilencszázötvenhat nyarán, majd őszén egy újból esélyessé váló történelmi helyzetben sem nyílott lehetőség. Amiért a nemzet legjobb szocialista és demokratikus erői küzdöttek, újra csak beváltatlan sansz maradt. S hogy ez miképpen és miért történt így, arról bizonyára a történelemnek egy még későbbi periódusában lehet majd felelősen érvényes feltárást végezni. 1957 után, bár az ötvenes évek legsúlyosabb megnyilvánulásai éles bírálatban

részesültek, arra már nem született lehetőség, hogy a demokrácia és szocializmus találkoztatásának negyvenhat-negyvenhéttel eltorlaszolódó nagy történelmi esélyei felnyíljanak. Egy korszak elvégezte a maga erózióját.

*Harmadik tudati réteg: a kompenzatív technika hatása és a mai dilemmák*

Egy (bármilyen) tudati állapot pontosítása érdekében felfoghatunk egy (bármilye) történelmi szakaszt olyan koordináta-rendszernek, amelyben a vízszintes tengely mentén a korszak eseménysora, a függőlegesén az események nyomán kialakult korjelleg modellszerűen mutatkozik meg. Elképzelhetünk ezen a koordinátán mintegy rávetítve egy másikat, amelynek vízszintese mentén az vonul föl, amennyit a korabeli intézményrendszer a valóságos eseménysorból bemutat, a függőleges mentén pedig az, ami most már ebből a művi úton létrehozott eseménysorból modellizált lesz, és korjelleg *címkét* kap. A nyolcvanas évek közepén két ilyen koordináta, a valódi és a rávetített nincs olyan távol egymástól, mint volt a negyvenes évek végétől az ötvenes évek közepéig. Sőt, a kettő ma néhány ponton egybe is mosódik, miközben más pontokon nem közeledik egymáshoz. A hiátusokban a tudatban is jelentkező zavarok tömbjei.

A tudati hatások elsőül abban az ellentétben jelennek meg, amely a hatvanas évek *valódi* jellege, és a rávetített vonások között húzódik. A hatvanas évek *általános* lendülete, újrakezdési elánja, magasra értékelt szerepe mögött egy még kellőképpen fel nem tárt régióban van jelen az, hogy mindannak, amit ma az évtized nagy teljesítményeinek tekintünk, nem lehetett olyan széles körű hatása, amilyennek azt a máról gondoljuk. Főképpen azért nem, mert akkor visszaszorítások, tiltások, nem egyszer exkommunikációk csökkentették a bázisait. Közben a világgazdaság egyes centrális pontjain ugyancsak a hatvanas években néhány korábban feloldhatatlannak minősített válsággóc lazításával megoldási kísérletek bontakoztak ki, amelyek egy poszt-indusztriális fellendülés első lépéseit jelentették. Így bár a hatvanas évek a korábbiakhoz képest csökkentették a lemaradást, a dinamikusan változó kontinenshátérhez képest a zóna és benne a magyar gazdaság lemaradásos szituációjában lényegi változást alig hozhattak.

Ez az idő a „magyar modell" alapozásának szakasza. Annak a reform-megújulási küzdelemnek az éveiben vagyunk, amelyik elszakadási kísérlet a harmincas években kialakult, Sztálin alatt megszilárdult mechanizmustól. A nyitásért folytatott küzdelemben tudósok, alkotók jártak az élen. Művészpályák teljesedtek ki, tudományos szintézisek értek be azokban az ütközésekben, amelyek a régi lét- és intézményi modell felülbírálásáért folytak. Közben működtek a visszatartó, a lassító erők. Az állandó huzavonában alakult ki az a *kompenzatív* technika, amelyik minduntalan előrejutásra törekedett, ám minduntalan vissza is lépett; túlértékelte a stagnálást akkor, amikor a világkörnyezet sok ponton előrehaladt, a lassú igyekezetet pedig akkor, amikor a világ nem egy pontján az előrehaladásból nekiiramodás lett. Tudjuk, a nem kevesek részéről *időben* hangoztatott lépésvesztések hatása már a hetvenes években is megmutatkozott, amikor a kapitalista gazdaság legfejlettebb országaiban – elsősorban a számítástechnikában, az elektronikában bekövetkezett „robbanás" következtében – egy új ipari forradalom körvonalai bontakoztak ki. Megoldási lehetőségek formálódtak, amelyeknek következtében az irrealitásokból a realitások világába lépett egy új kérdés: vajon a Marx nyomán kialakult közgazdaságtudomány, és az erre alapult államelmélet jövőképével szemben, egy huszonegyedik századi létmodellben, az ipari és világfejlődésben lehet-e még generális szerepe annak, hogy a termelőeszközök társadalmi tulajdonban vannak? Miközben kialakult az úgynevezett „magyar modell" és sikereket jelentett, hírnevet szerzett Nyugaton, és vitákat indított Keleten, relatív eredményeket hoztak a hatvanas évek mozgásai. Így mindaz, ami az akkor induló nemzedékek számára térszerzési lehetőségként jelentkezett, újra csak esély volt inkább, és nem megvalósulás. Erről mondja Beremányi Géza strófája két évtizeddel később: „Mélyvízi életforma volt, / Új kultúrának tűnt pedig / De felszáradt, mint egy vodkafolt, / S eltűnt, mint a rock'n roll music."

A nyolcvanas évek közepén persze már ott él a mai nemzedékek legjobbjainak tudatában, hogy amit két évtizede megvalósulásnak hittek, ám csak sansz volt, az akkor alakulhatott volna a lehetőségnél gazdagabbá, ha a hatvanas évek végének eseményei nem merevítik meg újra a társadalom szerkezetét. Vagyis ha folyamatosan megvalósulhattak volna azok a szerkezeti változások, amelyeket az akkor kibontakozást kereső reform-szemlélet a gazdaság, az intézményrendszerek, a szellemi élet *minden vonalán* igényelt. A tét az volt, hogy az új mechanizmusokat kifejlesztő, az intézményrendszert a korfeladatok szintjén működtető fordulat létrejön-e, vagy pedig megmarad a korábbinál ugyan nyitottabb, az adminisztratív intézkedésekkel lényegében felhagyó, az ötvenes évek bűneit elítélő, ám eredményei ellenére is minduntalan intézményrendszerének működészavaraival küszködő társadalmi szerkezet.

Tudjuk, mi történt. Következtek a hetvenes évek. A látszólagos előrelépések, a „magyar modell" hírnevének növekedése s a mezőgazdaság fellendülése, ám sok vonalon a stabilitás jelszavával takart problémafelhalmozódás. Akik az előre-vissza mozgást stabilitásnak minősítették, az egész korhelyzetet tévesen értékelve bizalmatlanul figyelték azokat, akik ezt a kompenzatív technikát megkérdőjelezték, sőt képviselőik közül a gazdasági mechanizmus marxista kidolgozóit másod-, harmadrangú helyekre szorították vissza.

A nyitó-záró technika erőjátékában kialakultak azok a gondolkozói bázisok, amelyek elég folyamatosan kísérték a jelenségeket. Az eredmények a közgondolkozásba is átszűrődtek. Jól ismert, amit a tudomány, egy-egy tudósi, gondolkozói, írói műhely rendszerbe foglalt a keletközép-európai zónáról, benne a magyar fejlődés jellegéről, a hiánygazdaságról, arról, hogy a gazdasági reformkísérleteket nem követik az intézményi reformtörekvések, a tanügy helyzetéről és sok minden másról, amely körül az évtized hullámverései fölcsaptak. A dilemmákat az erősítette föl, hogy az intézményi rendszer alig tudta ezeket a fölismeréseket, életjavaslatokat, problémakörüljáró koncepciókat önmagába olvasztani, hétköznapjaiban hasznosítani. Sőt, nem egyet, ha az a gyakorlattal ütközött, visszaszorított, olykor tiltott. Ennek nyomán a nyolcvanas évekre növekedett a példánkban jelzett, valóságos erőmozgásokat kifejező, és az azokra rávetített konstruált mozgásokat ábrázoló koordináták távolsága. Ezzel a növekedéssel megegyezik az, amit növekedő identitáshiánynak mondunk.

Az újabb nemzedékekben másféle távolságok is fölerősítik az azonossághiányt. Távolodás az életpéldáktól, a kultúra évszázados kódexeinek a személyiség mozgásterére, ambícióira, viselkedésformáira irányuló „instrukcióitól", az elődök útrabocsátó üzeneteitől. Miként minden létkultúra megteremt egyféle folyamatosságot, úgy minden nemzedék számára elengedhetetlen a hagyományfolytatás, vagy akár az olyan szembefordulás a korábbival, amely az ütközésben egy új, termékenyebb életpéldamodellt csíol ki. Az elődökhöz való viszony így vagy úgy megkerülhetetlen problémája az újabb nemzedékeknél ezúttal a *hiányokra* mutat rá. Az amorf, fehérfoltos előzmények a kapcsolódások számára, az elrugaszkodások számára egyaránt instabilak. Egyféle határozott viszony alakítható csak ki hozzájuk: a hátatfordítás. Csakhogy van az áttekintés és megértés után egy a nem vállalásban kifejeződő hátatfordítás, és van az ismeretlentől, a homályban tartottól való elfordulás. Ez utóbbi nem tartalmaz újabb célokat, akarati tényezőket, csak a tehetetlenség, magányosság, árván maradás jelentkezése.

A nyolcvanas évek közepére – a reformtörekvéseknek is ez az egyik legmélyebb belső gyengesége – kiveszett minden olyan igyekezet, amelyik reális jövőképpel szolgálna. A tudat világában ez a hiány fölerősíti a labilitásokat, az eltűnt magatartásminták után itt maradt űr-ézrést. Az áttekinthetetlenségbe burkolódzó közelmúlt, az igazi kérdések elől „kicsúszó" jelen karakterképére kontúros vonásokat rajzolnak a nyolcvanas évek közepének olyan jelenségei, amelyek a tömegkommunikációban is megjelennek (sőt állami, például országgyűlési fórumon is): a halálozásról, válásról, italfogyasztásról, népességcsökkenésről szóló statisztikák, mint a helyet nem találásnak – a tudati reflexiókon persze túlmutató – „válaszai" a kordilemmákra. Ide sorolódik az iskolaügy helyzete, az alsó fokon kialakult „iskolagyáraktól", amelyekben a

tanítás, még az olvasásra való tanítás is nehézségekbe ütközik, a körzetesítéssel megszüntetett iskolák helyén maradt űrig. Csatlakozik a tudatban jelentkező labilitáshoz a kiadási trombózis, a szellemi érszűkület, amit a könyvek többéves átfutása, a gondolkozói-művészi teljesítmények lassú közreadása teremt; az értékek emiatt nem tudják feleletkereső, problémamegoldást segítő szerepüket betölteni, és kívül maradnak a közgondolkozás áramlásain.

A homályos, irracionális elemeket erősítő társadalmi helyzetekben mindig is könnyebben alakultak, erősödtek fel a torzult nézetek. Ma ezek is terhelik a nemzettudatot. Ha a nyíltabb kibeszélés szelleme uralkodhatna *minden* kérdésben, ez például csökkentené, oldhatná a lappangó, nemegyszer nyíltan is felbukkanó antiszemitizmust, mint ahogy nem egyszerűen csak a megmaradt gyér számú zsidó vallásúak, hanem a múlttal nyíltan szembenéző nem zsidók jelentős részének lelki békéjét is segítené, ha Magyarország nem tartozna még mindig Európa ama néhány országához, ahol nincs emlékműve a Holocaustban iszonyatosan elpusztult százezreknek.

De ma a közgondolkozásra, a napi közérzetre egyik legnagyobb hatást gyakorló dilemma: a határon túli magyarság helyzete. *Nem* általában jelentkezik ennek lecsapódása, hiszen közismert, hogy miközben van, ahol jogszerű, ahol lényegében nagyobb problémáktól mentes ez a helyzet, ugyanúgy közismert, hogy van, ahol korántsem az. A hatásról *sem* általában gondolkozunk. Ami jó, normális, a századvég kölcsönös emberi-nemzetiségi jogainak színvonalán áll, az természetes. Őrizni, védeni, fejleszteni illő, békésen, barátságban, kölcsönös szolidaritásban. Éppen a súlyos történelmi örökség okán. Ami biztosítja az általánosan elfogadott jogokat, életnormákat, az nemigen hat a közhangulatra. Ez azért is természetes, mert Európa-, sőt világszerte köztudott, hogy a Magyar Népköztársaság – okulva a történelmi múlt sokféle tévedéséből – a legmagasabb szinten igyekszik biztosítani a hazánkban élő nemzetiségek emberi, nyelvi, kulturális kisebbségi jogait.

Ugyanígy köztudott az is, hogy a kérdésnek van egy, a történelmi előzményekbe visszanyúló és egy mai ága. A mostani nemzedékek nagyrészének létideje előtti história: örvényes múlt, bizony megint csak amolyan „első felvonás" előtti eseményfolyam. Kezdve a nemzeti állam kialakulásának sajátosan középkelet-európai, sajátosan magyar jellegétől, a XVII. századi (hogy tovább ne is haladjunk az időben) betelepülésektől, vagy a nemzetiségi államalakzat kialakulásától a dualizmusig. Tudjuk, hogy évszázadokon át *lényegében* nem sikerült a szabadság és a nemzeti hovatartozástól független emberi egyenlőség ügyét *sikeresen* összekapcsolni; tudjuk, hogy évszázadokon át miféle, a nagyhatalmak által készített kelepcék működtek, az egymásra uszítás hányféle változata táplálta a Nagy Megosztó és Elnyomó Mechanikát, aminek következményeképpen az egyik nemzet kormányzatai és sajnos sokszor fiai is versengtek a másik nemzet kormányzataival és sajnos sokszor fiaival is abban, hogyan küzdjenek a közös elnyomó és megosztó helyett, egymás ellen. És az is közismert, hogy ezekben olyan tragikus törlesztéssorozatokba bonyolódtak még ennek a századnak a közepéig is, amelyben hol az egyik, hol a másik oldal kerekedett felül a történelmi vétkekben; miközben nemzetiségüktől függetlenül a legnagyobb egyéniségek küzdöttek egymás *közös* ügyeiért, s mindkét nemzeti történelem legfényesebb lapjain ott állnak az ő sokszor hatásos, legtöbbször hiába hirdetett elveik, életüket felőrlő küzdelmeik.

Van az idő múlásának egy nem ismerellen jellemvonása. A történelem hosszú íveiben, a nemzedékek vonulása közben a vissza-visszatérő helyzetek különböző variációi, mint „soros kapcsolások" egységes lánccá fűződnek össze; ám közben korallsziget módján növekednek az új jelenségek, egyszercsak kiemelkednek a korhullámzásból. Igen, „történik valami", ami ugyan készülődött-alakult, ám mégiscsak mostanra növekedett a látképet *másnak* mutató látvánnyá.

Az új nemzedékek számára az, ahogyan az elmúlt esztendőkben Erdélyben a magyar kisebbség sorsa alakult, joggal más megvilágításba helyezi a régi problémákat. Nem úgy, hogy az évszázados előzmények nem voltak, hanem úgy, hogy most ezek, a *maiak* határozzák meg a helyzetet. Közismert a magyar nyelvű kultúra elgyengülése, az iskolák, egyetemek mint kultúraközpontok leépülése. Olyan évszázados, útra-

bocsátó, európai szellemet őrző bázisok morzsolódnak le, amelyek centrumai voltak az *egész* magyarság művelődésének, progresszív históriai szakaszainak. De nemcsak egyetlen nemzet értékszintjét emelték, hanem a zóna többi országa számára is hasznosítható-tápláló szellemiséget sugároztak. Ezeknek a hatásoknak az eltömődése egy általános, és nemcsak a magyarságra kiható értékvesztést erősít fel. Tudjuk, hogy a kisebbségi, faji kérdések kiéleződése mindig együtt jár a társadalmi megoldatlanság halmozódásával. Ezeknek a lélekőrlő gondoknak a történelmi tapasztalatai alapján nem véletlenül jelenik meg nagyszabású metaforaként Sütő András műveiben a bibliai zsidóságra utaló gondolatrendszer . . .

A lenini nemzetiségi politikának a gyakorlatban való érvényesítése alapkérdése ebben a zónában a problémamegoldásnak. Ezért kötelesség intenzíven keresni azokat a társadalmi-kulturális-gazdasági működési elveket, amelyeknek javítása az együttműködés hétköznapi kérdéseiben homloktérbe kerül. Hiszen a kár, ami a romlásból fakad, sokirányú. Az ilyen rendezetlenségek további terheket raknak a kor amúgy is nehéz súlyokkal terhelt „lelkére". Hatásukra *minden* területen növekszik a hamis vágányokra szorítás, *minden* területen gyengül a türelem, az embernek ember iránti bizalma és szolidaritása. Holott éppen azt kell keresnünk, miképpen lehetne a nemzettudat összekapcsolódó és egymásra torlódó dilemmáit oldani, a terheket csökkenteni, a bozótosokat tisztogatni.

*A szembenézéstől a kimondásig*

Ahhoz, hogy a tudatban egymásra rétegeződő hatások megvilágításának lehetőségeit keressük, mindenekelőtt szemügyre kell venni: torlaszt jelent a szavak változó funkciója is. Tudjuk, a szavak lehetnek közlések, információk, és lehetnek a hamis helyzetek kifejezői. Lehetnek terhek, drogok, mérgek, és lehetnek a jövő felderítőinek eszközei. Közismert, hogy a nyelvi jelenségekben is kereshetjük a társadalmi lét mozzanatait. Ha igaz, hogy a társadalom létének eseménysorai részben nyelvi formában is kifejeződnek, akkor nem lehet meglepő, hogy a nyelvi változás és leépülés különböző alakzatai éppen a labilitásokra, eltorlaszolódásokra, szakadásokra mutatnak rá.

Két fő változatban jelentkeznek: a szóözönben, illetőleg mögötte a jelentésvesztésben; másfelől a szavakkal szembeni, egészen a csendhez, vagyis az elnémuláshoz vezető bizalomhiányban. Amikor a szó nem jelentése, hanem eltakarása, tagadása a társadalmi ténynek, akkor elveszti megvilágító funkcióját. Ez az értelmezési lehetetlenülésekre, a minősítések megoldhatatlanságára utal. Ugyanakkor, az elhatalmasodó szóáradat a létfenyegetettség megnyilvánulása. Az ember csak beszél és beszél, hogy elhitesse magával, valaki ő, aki még létezik. Ilyenkor napvilágra jut a közlő kiszolgáltatottsága, függése a közlési helyzettől, a semmitmondás-áradatban a valóság megnevezése helyett az előírás szerinti „szövegelés". Ellenvariánsa a lepusztult szó a kommunikáció „aluljárós" szintjén, a reagálásokban megmutatkozó szellemi-lelki, mármár biológiai deviancia, a morzsalékszövegek, az eldurvult-rövidrezárt, odamorgott félszavak, mint a tartalmak kifejezhetetlenségének helyén a tartalmak hiánya.

Közben másfelől, de ugyanabból az aszályos tényvilágból a szóval szembeni rezignáció. A szó és a cselekvés, illetve a tény és a kimondás szakadása miatt bekövetkező bizalmatlanság. A már annyit hallott fordulatok elutasítása, mert: „mindig használhatók", nem megvilágítások, hanem kinyilatkoztatások. A szó, mint a hatástalan közlések formája együttjár a támpontok lazulásával, eltűnésével, a kultúra deformálódásával. Magával hozza a velük szemben alkalmazott önvédelem formájaként az elcsendesedést, a szótól való elfordulást. Ezzel befejeződik egy folyamat, amely a világnak való hátatfordításba torkollik; feladva az ember és környezetének kapcsolatát, amely Hegel szavaival abban áll, hogy „aki értelmesen tekint a világra, arra a a világ is értelemmel tekint vissza, a kettő kölcsönös meghatározottságban van." Abban a csendben, ameddig a bizalmatlanságtól az elnémulásig lehet eljutni, a hallgatás már nemcsak mint a szó, hanem a létről szóló közlések célszerűségének hiányaként jelentkezik.

Miként a szaktudomány kimutatja, az *ilyen* verbális gátlások, betegségek nem valamiféle korosztályi, nemzedéki jelenségek, netán nemzeti tulajdonságok. Olyan következmények, amelyek bizonyos feltételek között alakulnak ki, illetve az autokratikus körülményekkel jelentkező hatásokkal szembeni görcsös, torzult megnyilvánulások és védekezések. Az ilymódon létrejött kommunikációs zsákutcák következménye az is, hogy hiányoznak a szükséges csatornák a társadalom tényeit kifejező szavak meghallásához, értelmezéséhez, megfogadásához; ahhoz, hogy a kifejezett élettények a társadalmi intézményrendszerben „mozgási" pályára juthassanak.

A bölcselet szintjén foglalt annakidején össze az így kialakult antinómiákból többet Wittgenstein, amikor Tractátusának 7. axiómájaként kijelentette: „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell." Ezzel az axiómával sokféle módon lehetett élni és visszaélni, s ezt sokan, sokféleképpen meg is tették, tovább növelve a zavart. Összekeveredtek az axióma értelmezési szintjei. Voltak, akik mintegy a *rezignáció* Bibliájaként a bénultságot, az elvonulást kívánták igazolni vele. Voltak, akik az *önvédelmi* mozzanatot emelték ki belőle, s arra összpontosítottak, hogy ami valami *helyett* kerül csak kimondásra, az nem érdemli meg, hogy elhangozzék, mert az ilyen szövegelésnél mégiscsak jobb a hallgatás érlelő csendje.

A korigény azonban túllépett a *rezignált* változaton is, az *önvédelmi* variánson is. A társadalom tényei feltorlódtak, megvilágításra, értelmezésre várnak. A valóság mögött kullogó, arcát vesztett szó számára is új követelményrendszert kell kialakítani, amelyben visszanyeri méltó helyét, hermészi közvetítő és kifejező szerepét.

*(Folytatjuk)*

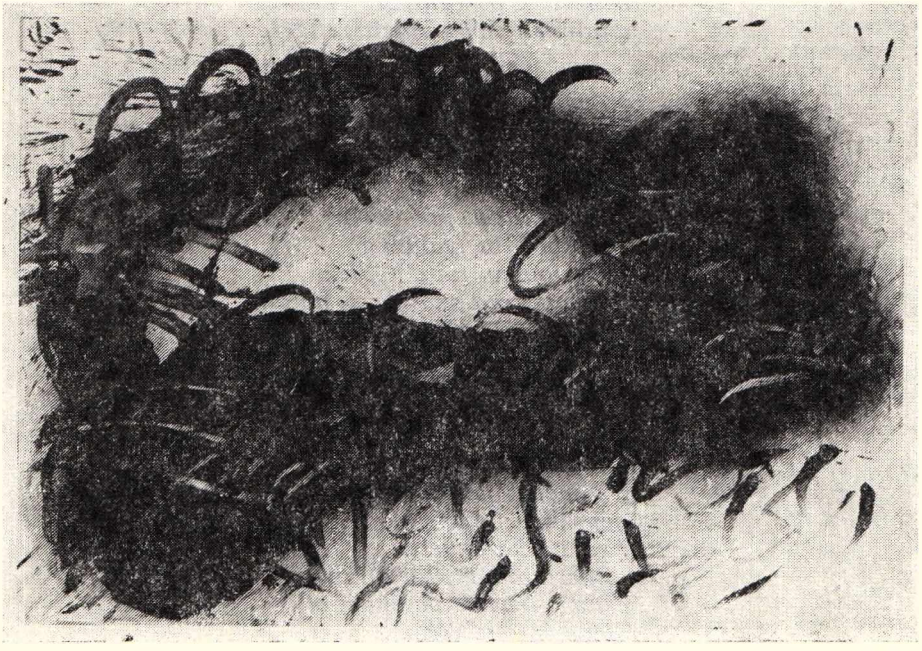

FODOR ANDRÁS

# *Beavatás*

*Mentem haza, nyűgöktől szabadult,*
*kihajtott ingnyakú, sápadt*
*madárcsontú legény,*
*egy nappal érettségi után.*
*Becsöppentem Buzsákon*
*valami esti május-ünnepélybe.*

*A községháza udvara*
*tele volt minden rendű-rangú néppel.*
*Nyüzsögtek, ittak, énekeltek*
*a kisbírók, a jegyző,*
*a májusfa-állító futballisták,*
*a képviselőtestület,*
*az utcabeli lányok,*
*az írnok, meg az erdész,*
*az állomásfőnök, az orvos . . .*

*Miközben a szomorufűz*
*sátra alól pár vigyorgó cigány*
*a talpalávalót is húzta rendesen.*

*Nővérem kicsit mentegetőzött*
*a félszeg öcs miatt,*
*de még be se fejezte*
*a magyarázkodást,*
*ámulva látta, pár pohár*
*vörösbort benyakalva*
*hogy lobban föl a kedvem,*
*hogyan kezd szikrázni, pörögni,*
*akár egy újra meg újra*
*begyújtott dinamó,*
*sodrával erre-arra*
*mindenkit meglegyintve.*

*S mivel a bátorság vidám*
*gépszíja is már*
*általam kerengett,*
*fölkértem táncolni a főnök*
*csinos – harminc évnél alig*
*idősebb – feleségét.*

*Ahogy átfogtam vállát, derekát,*
*két tenyerem ugyancsak meglepődött,*
*érezve szinte részeg-józanul,*
*milyen beszédes-megadó,*
*milyen izgalmasan feszes*
*az érett női test*
*orsója. Oda-vissza rántó*
*mágnesterében: combok, térdek*
*gyorsulva átverődő ritmusától,*
*egyszerre csak megingott*
*velünk a súly örvénye,*
*nekiestünk*
*a cimbalom sarkának és*
*le, egymással a földre.*

*Nem emlékszem tisztán, utána*
*mi más történt még hajnalig, de*
*az asszony nem haragudott.*

VÁCZI KOVÁCS MÁRIA

# *Inflációs blazírt*

*Aztán kivetkezem*
*a szelíd diószemek hozományából,*
*és az intenzív békeévek feketepiacán majd eladom anyámat.*
*S már mintha volnál, ott kotáskodsz velem*
*abban a szezonális, nagy kirakodóban!*
*S a „győztes anyag", mely győzni szült,*
*csak hátrál. És Dr. S. szalonkabátja lebben.*
*És aztán snitt. És kezdhetjük*
*a korszakolást megint.*
*A jószándékkal bélelt gumiszobák*
*évszakai után, a fáradtgumi*
*szempontjai szerint revelálva,*
*– elölről.*

BALÁZS ATTILA

# Történet a nemlétező gólról

*(sci-fi/fejtörő)*

Dr. Loudscrew-Goodman szájában kezdett megkeseredni a halas szendvics, pedig nagyon szerette. Sikerekben gazdag, minden kérdést megoldó, bizalmat gerjesztő, szimpátiákat érlelő, elismeréseket arató, megházasodó – két gyerek atyja! –, elváló, tehát ezt a kérdést is adekvát megoldó, hosszú, okos és tartalmas élete során még nem találkozott ilyesmivel. Költői kifejezéssel élve: szinte nem hitt a szemének. Már két hete ült az ekrán, azaz: a képernyő előtt zúgó/havazó fejjel, teljesen lerendetlenedve. Szokásától eltérően. Inge nyaka zsíros lett, hátára ragadt az inghát, így hát, úgy hát, mindenképp majdhogynem megoldhatatlan kérdésnek bizonyult – homo homini, anno domini:

a) YES

b) NO

(helyes válasz bekeretezendő!)

Magányos sakálként ülte végig az éjszakákat, tehetetlenségérzetében már-már felüvöltve a Holdra, talán valami apró kis zöld emberkéktől kérve választ odafönn, mindarra, mit mi nem tudunk megválaszolni idelenn. Berendezkedett a robinsoni életmódra, ételt – mindeddig a kissé pikáns halas szendvicsig – alig véve magához. Ő, az omnipotens, hátra járt megkönnyebbülni, aztán rohant vissza, nyaktörő sebességgel rohant, futott elfoglalni még ki nem hűlt kutatói székét. Aztán ismét vegyes érzelmek dultak benne. És aztán, és aztán . . ., ezt hagyjuk! HÁT AZTÁN?

Már két hete koncentrált, de egy milliméterrel sem jutott közelebb a probléma megoldásához. Rengeteg COCA COLÁT ivott, mint egy élő COLA-reklám a rekkenő magaslati hőségekben. Kokakóla és egy fáradt bárgyú mosoly. Saskarmú ujja fáradhatatlanul nyomkodta a BACK jelzésű gombot: s akkor – akár valami visszatérő rémálomban – MÁR MEGINT ITT VOLT AZ A SZÖRNYŰ MUNDIÁL! Frusztrált, ideges tudósi szeme előtt – akár egy felrémlő József Attila versből materializálódva – ott állt a nagyon is valóságos képernyőn, úgy a felezővonal tájékán a kis törékeny N. N. (padlásképzetek stb.), amint épp átveszi a labdát, majd egy ördöngös csel után: X. Y.-hoz továbbít. X. Y. szélvészgyorsan fut el a balszélen. Ballábas beadás és N. Y. fejéről a hálóba pattan a labda.

a) N. N.

b) X. Y.

c) N. Y.

.
.
.
.
.
.
.
.
.

A hatalmas és gazdaságilag fejlett ország kapusa tehetetlenül tárja szét karjait:

a) N. N.

b) X. Y.

c) N. Y.

d) GÓÓÓÓÓÓÓÓÓÓL!

A hatalmas és gazdaságilag fejlett ország kapusa elindul a háló felé, kiköp oldalra ..... 9:1.

.
.
.
.
.
.
.

.....

MEGVAN A BECSÜLET-
GÓL!

.....
.....
...
.

9:1 9:1 9:1 9:1 9:1 9:1 9:1 9:1 9:1 9:1 9:1 9:1 9:1 9:1 9:1 Stop, STOPP!
(Nyitvatartás NON-STOP)

Szép volt. Egyetlen szépséghibával: ez a gól „nem volt benne a mérkőzésben". Később jött. Ez a labda – ahogy maga a professzor fogalmazta meg kesernyés belső mosolyával – „talán valami megfoghatatlan fintorként érkezett, érkezett a világűr valamely ismeretlen, tőlünk több milliárd fényévnyi pontjáról" – talányos helyzetet teremtve:

GÓÓÓÓÓÓÓÓÓL!!!

Dr. Loudscrew-Goodman életében először keseredett meg a halas szendvics. E R R O R ! Dr. Loudscrew-Goodman életében először érezte úgy, hogy nem tud igazságot tenni.

a) VAN

B) NINCS

A józan ész egyértelmű választ követel, márpedig Goodman úgy érezte, hogy most az egyszer szívesen beiktatná azt a bizonyos nyulat. E R R O R ! Beiktatná azt a bizonyos *c)* pontot is, mely szerint KICSIT VAN, sőt aztán: KICSIT NINCS. Igen, ez lenne a *d)* pont! Csak ezután meddig folytatható ? Dr. Loudscrew-Goodman tenyerébe temette arcát, s újra megnyomta a VISSZA jelzésű gombot ..... N. N. éppen átveszi a labdát a felezővonal tájékán, egy ördöngös csel következik... Nem, nem! Dr. L.-Goodmannek nem volt türelme századszor, mi több: ezredszer is megnézni. Önmagába omolva bóbiskolt, így lett figyelmes a – HANGRA!

A hang – akár valamiféle vékonyka telepatikus morzé, pár lobogó kíséretében – a körkörös lelátó meghatározott pontjáról érkezett, minden látszólagos lehangolódás ellenére: szinte változatlan intenzitással, sajátos belső lüktetéssel, ami arra késztette Dr. Loudscrew-Goodmant, hogy örömében szinte felsikkantva, halk lihegéssel, ceruzájával kopogva: emelkedett skandálásba kezdjen (kis szándékos torzítással): TÁ-TITI, TÁ-TITI, TITI-TÁ, TITI-TÁ stb. Refrén. Legvégül mégiscsak smorzando! Hosszú, álmatlan éjszakák után, a megoldás hihetetlen öröme töltötte el:

Dr. Loudscrew-Goodman megértette az „UTÓLAG MEGTESTESÜLŐ KIS NEMZETI GÓL", valamint a „SZÜKSÉGES ELTOLÓDÁS" úgymond versláb-beli „DUPLAPASSZÁT" – messze-messze a kicsit van, kicsit nincsen túl. Vagy éppen ehhez kötődően? Részletkérdés.

Bevezette a füzetbe, boldogan beírta a dátumot is, majd kisétált az udvarra, ahol feltekintett a csillagos nagy égre. A milliárd kis rezgő fény hatására ismét erőt vett rajta a gyengeség. Ezen feldühödött. VAJON MIT AKARNAK OTT, MILLIÁRD FÉNYÉVRE TŐLÜNK?! FUCKING HELL!

Határozott léptekkel tért vissza, s még határozottabb mozdulattal keretezte be azt, hogy NO. Azon az éjszakán – bár egy szemernyi lelkiismeretfurdalással, de végre! – nyugodtan aludt.

Minden negatív válasz első pillantásra nehezebb, de megnyugtatóbb.

PÁLINKÁS GYÖRGY

# Fényképezkedés zárt ajakkal

„A kép torzíthat; mégis mindig megmarad a föltevés, hogy létezik vagy létezett valami olyasmi, ami a képen látható".
(Susan Sontag)

Könyörgésre fogná a száj, szép íve szegélyén az átalvatlan éjszaka habvonulása. Ó, hagyja hogy ráismerjen erre a mondatra, hisz semmi kihívó nincs benne, hacsakhanem volt énünk sikoltva tömedékelt ráébredése. Szeretnék ragaszkodni ezért, az Ön hozzájárulásával, drága Hermina, azokhoz a szájvonásokhoz, amelyek mintha összekapcsolták volna az orrlyukain át szeme hosszas benső firtatásait. Kutat ugyan a szem lélegzetvisszafojtva, de rebben a száj és szólni szeretne. – Van-e lehetőség és olyan, ami az első látásra nincs meg? És akkor jön ez a vak mező és kicsinyít. Középre csiszolt lencsékkel, orrtámasszal is persze, na meg gombos fülbeakasztóval.

És mint a jégen felejtett légszeszes palack hasad, repedezik a szájszegély, e szépen ívelt ajak. Kérni már nem akar és összezáródni sincs ereje. Merít még egyet-egyet a szájszeglet nyálhullámaiból, ebből a halotti csönd előtti időtlen zajból a szomorú tekintet.

És már nem lát, csak néz. Résnyire hagyott a száj. Mindaz, ami van, csak árnyék az arcon, amit valami belső fény növelt, nyomasztó menedékül vagy komor emlékként.

És szólt akkor, drága Hermina, így valahogy. – Célozzatok, eddig a múlt, mi nőttön-nő jelenemben és ami van, enélkül céltalan, és ami volt, már eltalálhatatlan.

De váltott ekkor, kedves Hermina, tekintetének minden megnyilvánulása. S bizonyságot szerezve, már csak a földi mágiára hagyatkozott szép szeretete e látványos útvesztőben. Figyelnek hát – gondolta –, hát figyelek én is, mint aki néz, de nézik őt is.

És furcsamód megjelent akkor arcán az a hiányosnak nevezhető nevetés, ami a zavarodottság és az ártatlanság kitüremkedése, ami meg sem fordul már a fejben, csak úgy elremeg a szájsaroktól a halántékig. – Hol vannak a talajmechanikások? Átsunnyogtak volna olajszagpárás overál-sóhaj öltönyükben a kereszteződéssel szemközti eszpresszóba? Akkor most már talajmintás lehetek én is, miközben tekintetem könnyesre bőgve furakodik a pleisztocénba. De ha így könnyezem, mint a hűtővíz a fúrófejen, csökken a hőmérsékletem. Aztán elgleccseresedik itt minden.

Így állt bizony akkor szabályosnak nem nevezhető, de mégis mintaszerűen verőfényesnek hitt ifjúságunk kamerája előtt, kedves Hermina. De ki hányhatja szemére akkori tereink morális rendjét, lencsevégre kapható tudomást-nem-vételünket. Kihajtott gallérral persze. Pécézgetett üzemi levegő. Megfosztva minden jogtól, mármint a beletekintéstől, amit a tisztes távolbalátás diktál a legjobbnak hitt (köz)beleegyezés okán.

Törékeny aranyhíd ez, drága Hermina, minek tárgya mégis csak az a prizma-csalás, hogy központilag szelektáljuk a bűnöst és az ártatlant. Törik és törődik tekintetünk ezen a fényképhű dokumentálásra szánt helyen. Pláne, ha közelképekre törekedünk. Tiltakoznánk most már viszontagságos jelenünkben, de az efféle archiválást vállalnunk kell.

Ha felvidíthatnám, kedves Hermina, képzelegjen el a mohácsi vész aktualitásán. Úgy, mint akkori néző (korszerűen), kamerával a kezében. Higgyen nékem, rekonstruálhatatlanná varázsolódik, vagy varázsolják felvételeit jelenünk irányadó szemléltető-eszköztár-nézőpont-szerkezetei. És már maga sem bizonyos óhajtott dokumentáló kedvében (miszerint másképpen alakulhatott volna „nemzeti nagy létünk"), ha Tomori szavai hangzanak el mostani tévénkben. Olyan ez, mint amikor „Dáciát" nyerhet a mozgássérültek tomboláján. Befizethet Ön is, melyet illusztrál a tényképp, miszerint friss nézeteket ábrázolva, helyes nézeteknek tekinthetjük azokat a létező vonalakat, melyek helytelenek.

Na most így eligazodva a történelmi forráscsövön, egyszerű, ha a múltat rossznak ítéljük. Mert sebet üt az idő, meg hát úgyis szűk a látókörünk. Mindezt tudva-tudván, nem kíváncsiskodunk. Konfliktusoskodunk ugyan, hol a fényképész, s hol a fényképezendő nem igazán tanú, pláne az „Ismeretlen Állampolgár" számára, aki valamiféle köznapi baleset áldozata lett. Na jó, de a klasszikus harcmodor válasza sohasem igényelte azt a reklám terjeszkedést, mi a mögöttes erők hurrázásából csurrant-cseppent.

Így hát kívántak Önnek is, meg nekem egy félrepucolt sóhajt, vagy agresszívabban, félrekefélt rámáscsizmát. A sóhaj ebben az esetben lehellet-fényesítés, a félrekefélt pedig a testzugoly gravitált elragadtatása. A rámáscsizmát meg tekinthetjük szemérmes végeladásunknak mi, tömérdek földbenyomakodó hasznos dózerkedvűek. S dózeroló sarkunk föld-betétje visszakérdez, – hogy ugye e sarkalatti köztemető már nem tesz különbséget a szegény elhunyt lakó hovatartozását illetően.

Szolgáljuk hát hamubasült kívül-se-belül-se rekedésünket, mint a lyuk, melyet megkörnyékeztek az öröm, avagy a kínlódás jogán. És bizony felizgatottak vagyunk, még ha tűrjük is ezt a mondvacsinált kiabálást. Szép haja az egyszerű gyermekkor alázatot és csodálatot diktáló bársony-esésével büszkén, mégis öntudatlan fordul erre, meg arra. Őrzött illegetése ez a gyermeki létnek, mi hajlik aztán a gravitált szép női fenék titkos ráncaihoz. De hát a táguló hajszálerek felejtetik a korszak képét amputált lábnyomatékunkban, s a parlamentet kiröhögni akaró kedvünket példázzák, mintegy kontraprosztó.

Kedves Hermina, alig fogható a mostani táj szememben. Meg tudom azt is, hogy a talpnyomom az ülésen csak hetvenkedő pályafenntartás rázkódó ablakpislogásom vagy kitekintésem közepette, mely az akaratlanul szemembe férkőző vonat-tájbeszüremkedést jelzi a maga gyorsaságával szűk fejembe.

De mi szúrt meg ilyen láthatatlan gyorsasággal? Lényegileg semmi, az apróbb simításoktól eltekintve. És ezt bizonygatja a mostani arckifejezést ránkerőltető szónoki mentalitásunk is. Ami a rendőri szófordulat eluralkodásában bizony állítás, vagy vélelem, vagy elhagyás. De ez utóbbi csak akkor, ha a látvány-felfedezés nem hagyta el az ország területét.

És jönnek a kérdések, szép Hermina, melyeket tisztán teszünk fel magunknak, mintegy bevezetésül, a csak a habokra hagyatkozó öncenzúra nehézkedését könnyebbíteni akarván. – Ó drágám, nem lehet, hogy az az ocsmány összetüremkedés csak felejteni akaró magyar nekiveselkedés volna.

De ez sem igaz. Hisz mit lehet az álegység újrafelhasználói kedvébe tenni, mikor álmatlanul várja a szemlélődés össze-vissza járását mindenki, aki a sötétben magára ébred.

Kerekednünk kell, hogy támadjon kedvünk ezért egy szép novella-párbeszédhez.

– „Zuhog az eső?" – kérdve felejti száját, ó Hermina.

– „Nem, nem, csak szexálom a galambtojásokat, az veri ablakát!"

– „Tragikaként hümmögök verőmben, mi napfényesnek mondható, de kezembe ne kerüljön az ilyfajta gravitáció!" „És függőleges a mostani nehézkedés, amikor az ellenkezője sincs bizonyítva" – mondom én.

– „Eljön még az idő" – mondaná Ön, anya-ne-gyere-ki-ne-nézd-formán, mert ezek nem kászálódnak ki a kérlelhetetlenségből. – „Csak úgy hajunknál fogva keresik a mentséget e rohadt metamorfózisra".

Felfogható bizony úgy is, mintha ma lett volna a tegnap, csak az már női elszomorodás, így retrospektíve, szép írisze táján, és fogalmam szerint, drága Hermina. Ezért mondjuk valahány lovas lelógó kantárszárára, hogy „in memoriam".

Valami persze mindig kilóg a lóból. Lehet, hogy csak a nyelve, de a befogott repülésnek ára agyrázkódás lehet az általunk épített tornác udvarán. És ez oly aránytalanság, mint ahogy a testre ráépül a fej, melyet könyökkel támasztunk alá, s amely végtére is kinéz. Mert fontos, hogy az ember ülve is nézhesse a távoli fák hegyét e földhöz ragadt tájban. Ahol ugyan elmetszi a horizontot az erdő, de mégis beremeg a képzelet a koronák csóváló ritmusát látva.

Zsinóros-magyaros öltözetben bámulom ezért, mint a helyiek helyi tagja, avagy a módos gazda álpuritán öltözékét másolva – könyvet tartó szép jobbját. Persze, hogy pózba lejt át melle íve szűk derekán, de hát az 52. ezred tisztjeinek szép vonulása ez is, tekintetük szerint. Még ha át nem gondolt is a befogadó kedv, és beláthatatlan a talpfák végtelenbe tartó lekonyulása, azért „bizalmunk az ősi erényben" felavatható.

Most kihajolva a kordonon, pattogó fűzővel avatjuk a frontramenőket, vagy sem? – kérdezné Ön, Hermina, a „Tűzoltó Testület" elmaradt majálisát úgy látképileg hiányolva.

Tudom, tudom, az Ön hattyúdala a hattyús körhintán a menetért aggódik az Indóház utcán. De kedvük, mint a főtéren befogott ló, tompán ácsorog, mered a kerékküllő árnyékára.

Itten nincs csatornázva, pedig a „Hattyú-épület" előtt, úgy sétapálcán mankózva, van olyan büszke a tartás, mint a hályogosszemű felszabadító mánirja.

Halál előtti fényképezkedés ez is, hol az antantszíjra ügyelő magyaros alezredes sokattudó, zártgallérú fénykép-mosolya kirí a szélesparoli fölötti céltudatos bizalmatlansághoz szoktatott büszke tekintete mögül. Hát így érhetett minket ez a torkolattűznek vélt tűzoltás, csak hasonfekve. Na meg a visszavonulás.

Riadt tudatunk ráeszmélése vesztett időnkre. Rángatja bár az apja kezét a gyermek a kamera előtt, rúgdalózva a megállított idő ellen, míg az féloldalasan les bele a képbe és rámered tekintete erre az amatőr, brómjodid örökkévalóságra. Ilyen egy tér ez, hol a Polgári Daloskör egyenruhás mosolya dől ki a sötét kapualjból. Ujjal mutogat hát a gyermek a leendő halottakra – „ne nézd apa" –, hisz belehalványul a lencsével szembenéző menet, még akkor is, ha lelkes itt a transzparensek alatt. S ha pózbavágott is a szeme, csak e zársebes-

ségnyi időre marad ebben az állásban, mint a felgyűrt fehér ing ujja, a szónoklat, e közvetlenkedő álizgalom súlypontozásakor.

De mégis kihívjuk sorsunk a kidőlő fa alatti szaladgálással, miközben befelé matat tekintetünk kibomló fűzője körül így és ekképp a felszabadulás árnyékában. Nem a fénnyel szemben, kivehetetlen árnyékredős arccal. Nem, erre feltétlen el kell mennünk. Mert vonz bennünket az ismeretlen látvány. Hát tetten ért bennünket a pózolás, ez az állványra szerelt másik én, e testet öltött fényképezkedés. Nem törődve a hatalommal és annak kénye-kedve szerinti laboráns figyelmével.

Virágzik a szelíd-gesztenye, kedves Hermina. Hiányzik apám valódi árnyéka. Őzekre lesve, hogy rágják-e a fiatal fákat, megkerültük az erdőirtás melletti kertkaput. Hülyeség, de bekerített marad szememben ez az alkonyi táj.

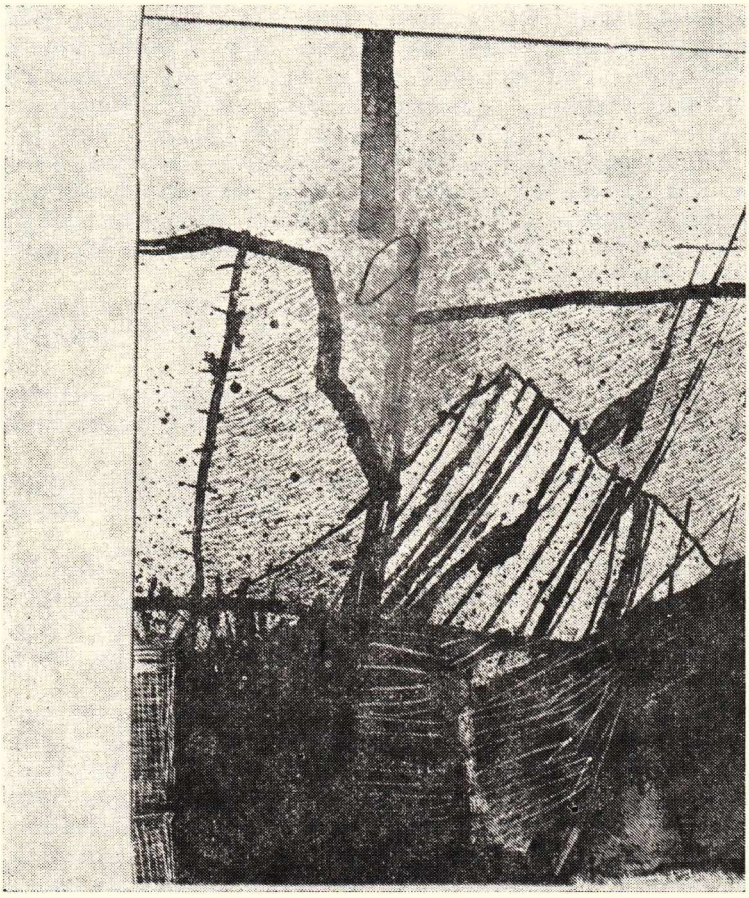

DR. P. HORVÁTH

# A hó

Baranyai Lászlónak

1987. január 11-én, délután öt óra tájban fogtam neki ennek a novellának. Fellapoztam határidőnaplómat – amibe írni szoktam –, s a következő tiszta oldal tetejére biggyesztettem a fent olvasható címet. Ekkor szúrt szemet, pontosabban néhány másodperccel később, mikor eljutott a tudatomig, hogy erre az oldalra – jobb oldalra – eső dátum megegyezik a mai nap dátumával. Szóval – gondoltam, s rögtön folytattam az írást – egy pillanatra magamban hordom az időt. Cselekményszerűen és áttekinthetően. Akkor pedig illik betartani az események sorrendjét, és szépen el kell kezdeni a történetet onnan, ahonnan a cél szempontjából egyébként is optimális lenne, s egy cseppet sem törődni azzal a képtelenséggel, hogy velem sem így telik az idő, mint majd kiderül, s aztán könnyen előfordulhat, hogy rosszul mesélem el ezt a történetet.

Január 11-én, reggel fél nyolckor tértem magamhoz, Gazsi Zolinál, az Alpári 12-ben. Tökéletesen tudtam, hogy hol vagyok, tudtam, hogy mit miért csináltam, s így nem tettem magamnak szemrehányást, sőt, ha lehet mondani; teljesen elégedett voltam az eredménnyel. Csak a fejem fájt kissé. Felöltöztem, és mivel Gazsi még aludt, de lehet, hogy csak szimulálta, csendben behúztam magam mögött az ajtót. Nem hívtam fel a liftet, gyalog mentem le a negyedikről, s így volt időm felmérni, vagy inkább találgatni, hogy mekkora hó hullhatott a kocsira tíz óra alatt, ha olyan hévvel szakadt, mint mikor a ház előtt megálltam vele tegnap este. Egy formátlanságában megdermedt kalappal – amit beüléskor csak úgy flegmán hátradobok az ülésre, persze csak akkor, ha egyedül vagyok, s ez elég természetes állapotom – kezdtem a kocsiról letakarítani a havat. A hó vastagsága egyezett a lépcsőházban saccolt mennyiséggel. A kalap, mely egy nem szándékolt csere útján, Erdély Miklós temetése után került hozzám, teljesítette feladatát; a kocsi úgy ahogy láthatóvá vált, s belülről is kivehetők voltak az utcák, a házak, s az az „ember utáni csönd-hangulat", amely egyre többször elringat bennünket mostanában. Énemlékezetem óta nem hullott ennyi hó Budapestre. Két nappal később már megkockáztattam volna az „emberemlékezet óta" titulus használatát, de hol van az még . . . Az utak már most a járhatatlanság szélén vezették a hozzám hasonló vakmerőket. Pontosabban fogalmazva: vakmerő csak néhány órával később lettem volna, mert addigra tényleg járhatatlanokká váltak az utak. Most még csak kockázatos volt a kocsikázás, de még ez is túlzásnak tűnik: egyezzünk ki azzal, hogy akkor reggel autóval közlekedni nem volt kockázatmentes vállalkozás. (Tudniillik, ha egy feladat végrehajtására felesküdünk és mondjuk 30%-os kockázattal végre is hajthatjuk, akkor ez az akció nem volt kockázatmentes. 50% esetén már kockázatosnak nevezhetjük a vállalkozást. De vakmerőségről csak 99%-os kockázatnál beszélhetünk, amit csak az az egyetlen % választ el az öngyilkosságtól.) A motor, mint rendesen, első gyújtásra beindult. Ez jóleső érzést váltott ki belőlem, mi több, bizton-

ságban éreztem magam. Az utat vastagon borította a hó, a kutya se takarította, igaz vasárnap reggel volt, és még aludt a város. A Margit-hídon már a jégvirágok is kinyíltak a kocsi ablakán, így aztán, momentán dörzsölésre használtam a már említett kalapot.

A legjobbkor értem haza. Ha néhány órával később jövök, a hó a garázs előtt 40 centire duzzad, s ezt már el kellett volna takarítanom, hogy beállhassak. De a mostani harminc centit közepes erőlködéssel legyűrte ez a tizenhat éves Volkswagen, ami fölött eljárt már az idő, tény, de még mindig autó. Beálltam a garázsba, majd a hátsó ülésről kiemelve a négy kölcsönkért könyvet, kiszálltam. Az egyik kötet az 1980-ban kiadott Fiatal írók antológiája volt, benne elsőként Baranyai László novellájával. Tulajdonképpen csak az ő írása érdekelt, nem elsősorban azért, mert őt személyesen is ismerem, sőt barátságféle is összeköt bennünket, hanem mert még nem olvastam tőle prózát soha, igaz, állítása szerint a dráma az ő igazi műfaja.

Pontosan fél kilenckor léptem be a lakásba. Megfigyeltem már, hogy mennyivel nyugodtabban és kiegyensúlyozottabban viselkedem, ha nem egyedül jövök haza, s utána meg pláne. Ez valószínűleg azért van, mert akkor minden cselekedetemet egy bizonyos célnak rendelem alá (ha nőről van szó, bizonytalan), s a cél (legyen az akármilyen) olyasvalami, ami nem tűri a kapkodást, a hebehurgya mozdulatot, csak a megfontolt építkezést jegyzi. De most egyedül voltam, az önkontroll újfent meghibásodott, s összevissza rohangásztam a vécé, a fürdőszoba és a konyha között. Látszólag minden cselekedetemnek volt értelme, de ha folyamatában vizsgáljuk, úgy járunk, mint a derék Kőműves Kelemen és kollégái. Már csak arra a pillanatra emlékszem kristálytisztán, amikor nekifogtam Baranyai novellájának, ami egy kútról szólt, amit a főhős, maga az író fedezett föl, évekkel ezelőtt, egyik futása alkalmával. jó néhány oldal elolvasása után hirtelen eszembe jutott, hogy kint szakad a hó, a buszok sem járhatnak, nemhogy taxik, s nekem el kell indulnom a hegyen át a pasaréti filmgyárhoz, melynek teniszpályáján (az úgynevezett Sündökön) minden vasárnap 10-kor futball van. Már így is késésben vagyok, hiszen gyalog ebben a hóban minimum ötven perc az út, s most fél tíz. Így hát a novellát annál a mondatnál, hogy: „Miután végleg eldöntöttem, hogy huzamos tartózkodásra alakítom ki a kutamat, volt egy időszak, amikor aránylag keveset jártam ki hozzá" – félbehagytam, s kezemben a tornacipőmmel nekivágtam a hegynek. Olyan helyen lakom, amely inkább az Isten hátához van közelebb, mint a Kolossy-térhez, ami pedig csak négy buszmegálló innen. Na, de milyen megállók azok! A Mátyáshegyi utat – amely beleviszi az utazót a piciny Szépvölgyi útrészleten át a Zöldlombba, ahol a lehetőségeket és a saját lehetőségeit biztos kézzel felmérő Bódy Gábor öngyilkos lett 1985. október 22-én – vastagon takarta a hó. Egyetlen kocsi vájhatta azt a nyomot, amiben lépkedem, s az is legalább egy órával ezelőtt történhetett, mert már ezt is jócskán kezdi belepni a hó. Bizony, nem kis fáradtságba került az előrehaladás, mert a keskeny vájatban menni csak úgy lehetett, ha egyik lábamat a másik elé tettem. Folyamatosan ez elég fárasztó. Még jó, hogy három évvel ezelőtt, saját elhatározásomból lefogytam három hónap alatt húsz kilót. 94 kilósan úgy összeérnek a combjaim a nemiszervem alatt, hogy a súrlódástól meg az izzadtságtól már biztosan vörös lenne és fájna kegyetlenül. Igaz, hogy visszahíztam négy kilót, de 78 nem 94. A biztonság kedvéért azért benyúltam a mackónadrágomba, s ellenőriztem: combjaim éppenhogy csak érintették egymást.

Jobbról eltűntek már a házak, ez a szakasz teljesen lakatlan. Balról vi-

szont nagy rét kíséri az utat, s én minden különösebb magyarázat nélkül letértem az „autócsapásról", s behatoltam a rétre. Ez valami olyasmi lehetett – ahogy később elmélkedtem a történteken –, mint amikor Svejk konyakot vásárolt Lukás főhadnagynak, de Dub hadnagy lefülelte, s a derék katona, hogy védje gazdáját, azt állította, a konyakos üvegben lévő sárgás színű folyadék víz, amit a közeli kútból húzott föl. Dub hadnagy persze nem hitte el, s ráparancsolt Svejkre, hogy igya meg egyhúzásra az egészet. Parancs az parancs. Svejk pedig teljesítette. Dub nem akart hinni a szemének, és követelte, hogy Svejk mutassa meg neki azt a bizonyos kutat, amelyből ilyen sárgás víz jön.

„Nincs messzire innen lajtnant úr kérem, mindjárt ott a fabódé mögött."

„Eredj előre nyavalyás, hadd látom, hogy tudsz-e lépést tartani! Hát ez valóban különös – gondolta magában Dub hadnagy. Ezen a nyavalyás fickón semmi sem látszik."

És tehát előre indultam, belenyugodva Isten akaratába, de valami egyre azt súgta, hogy a kút valóban ott van. Sőt, nyomókút volt, s amikor odaértem, pumpáltam egy keveset, sárgás víz folyt belőle . . .

Nem néztem hátra, hanem ügyesen a lábnyomaimba lépkedve visszamentem az útra, hisz még messze volt a cél, s tudtam, hogy csak gyalog mehetek, nincs hát vesztegetni való időm. Egyébként is tíz óra körül járt. Ha most visszagondolok, úgy hiszem, a Kapy úti nagy kereszteződésig semmi lényegesen nem gondolkoztam. Ezt úgy értem el, hogy megbeszéltem magammal, nem vagyok egyedül, mert ellenkező esetben biztos beugrik ez a kút-história, én pedig nem akartam Baranyai novelláját gondolatban sem befejezni. Ez az ő novellája, ez az ő kútja. Mi közöd van hozzá – korholtam magam. Ezzel aztán véget is vetettem párbeszédemnek, mert embereket pillantottam meg a buszmegállóban toporogni. Hirtelen tréfálni volt kedvem, s odaérve hozzájuk komoly képpel békávésnak adtam ki magam, felmutatván filmszövetségi tagságomat ellenjegyző igazolványomat és szó szerint ezt mondtam: az a busz, amire önök várnak, sohasem érkezik meg. Ha mínusz tíz fokban élnének legyek, akkor most tisztán hallható lett volna szárnyuk csapdosása – olyan nagy csend támadt. Aztán csak úgy mellékesen, és bizonytalanul szelíden megkérdezte valaki: csak nincs sztrájk? Mindnyájan megkönnyebbülve elmosolyodtak, már-már nevetni készültek, amikor megint lecsaptam rájuk: de igen, sztrájk van. Aztán a nyomaték kedvéért még rátettem egy lapáttal. A sztrájk, az sztrájk, és nem vicc tárgya. Az emberek zavartsága önbizalommal töltött el, és határozott, de semmi esetre sem peckes járást mímelve – ilyen nagy hóban ez nem mutatna jól – továbbindultam fölfelé, a következő megálló irányába. Nem néztem vissza, és mocskolódást, hogy például szórakozzál az édes jó anyáddal, sem hallottam. Ütemes tempóban haladtam fölfelé a Zöldlombon, s igazat adtam Baranyainak, hogy „tíz perc elég hozzá, hogy az ember légzése és szívverése felvegye a futás ritmusát, hogy az izmai meg az ízületei jólesően érezzék, az iram, a lendület az egyedüli természetes állapot". Nagy hóban, komoly tempóval haladni – ezzel egyenlő lehetőségeket hordoz. Így váltam én is eggyé magammal, és valószínűleg még sokáig így maradtam volna, ha nem tűnik fel, hogy a mellettem eldöcögő busz peronjáról egy csomó ember rázza felém az öklét, és szájuk tátogásának ritmusából szitkokat olvastam ki. A kép – a zord télben felfelé kapaszkodó busz, öklét egy magányos vándorra rázó embertömeggel – a világ egyik legtragikomikusabb jelenetének hatott. Ha még egyszer filmet csinálhatnék életemben, ezt a sztorit feltétlenül belevenném. A lábam a hóba gyökerezett, moccanni sem bírtam, csak röhögtem,

amíg el nem tűnt a busz a Kapy út lejtőjén, de még jócskán utána is. Vonzódom a kihívásokhoz, pláne ha megérik a befektetést, s mivel ez most bejött, jóleső érzés kerített hatalmába. Megint felvettem a Baranyai-féle tempó havas változatát.

Fél tizenegyre értem a pályára. Ekkor kezdtek szállingózni a többiek is. Ezek a harminc és negyven közötti férfiak általában művészet közelében tevékenykedő emberek, akiknek ez a vasárnapi foci a hét legszebb másfélórái közé tartozik. Pláne ekkora hóban, igazán gyermekivé szabadulnak a gondolatok, az ugratások, a meccs-közi viták, csetepaték. Szóval, együtt játszani, testet izzasztani, kondíciót ápolni így minden különösebb megerőltetés és lemondás nélkül is lehet eredményes, még ha egyesek ezt látványosnak is tartják és ab ovo kevésre is értékelik. Megállapodásunk értelmében mindig a déli harang megkondulásáig játszunk, függetlenül az eredmény alakulásától. Tehát döntetlennél is levonulunk a pályáról. Az pedig, hogy pont délben nyit a Pénzügyőrség étterme (a fináncc), csupán véletlen egybeesés. Először mindig a kantinba megyünk, ahol állva becsapunk valamit, dumálunk Kunszt Jenővel, a csapossal, aki valamikor mint MTK-játékos egyszer a válogatottban is szerepelt. Aztán bemegyünk az étterembe, és csakhamar a borok mellé kijátszunk egy kör kávét, majd rögtön utána egy konyakot, amit testvériesen elosztva belecseppentünk a kávénkba. Így történt ez most is. Egyik játékban sem vesztettem, sőt a konyakért folyóban, már csak hármasban játszva, volt egy elég szép snóblibemondásom. Igaz, másodikként beszéltem, s előttem Juszuf botor módon hármast szólt. Élből az igazi, tudja ezt mindenki, aki otthonos e játékban, de hát azért ez is ad egy kis önbizalmat.

A kesztyűm és a sapkám, amit a fűtőtestre tettem, megszáradt, s mivel úgy egyeztem meg magammal, hogy ennek megtörténtekor elhagyom az intézményt – előttem volt a visszaút összes nehézsége – hát elindultam, kezemben az elázott tornacipőkkel, amik aztán csakhamar odafagytak a kesztyűmhöz. Egész úton Baranyai kútjára gondoltam; úgy belefelejtkeztem ebbe az egy szóba zárt gyönyörű szimbólumcsokorba, hogy eszembe sem jutott az a sárgás vizű nyomókút, amit néhány órával ezelőtt találtam a „haseki kanyarban". Úgy mentem el mellette, mintha ott se lenne. A hó néhol 70 cm-re is dagadt már, különösen a kertbe volt komplikált bejutni, mert az erősödő szél szinte kiválasztotta a helyet, és pont a kapu mögé hordta össze a legtöbb havat. Ledobáltam magamról az újra átázott és átizzadt holmikat, bebújtam egy kád forró vízbe, s folytattam a félbehagyott novella olvasását.

„Két ok is közrejátszott ebben, az első, hogy vártam, készülődtem arra a nagy feladatra, melyet a kút teljes berendezése jelent, másrészt, és nem tudom, nem ez volt-e az igazi ok, megismerkedtem egy nővel, és aránylag hosszú ideig, több hétig együtt jártam vele. Mindenesetre vártam a munka megkezdésével, míg ez a kapcsolat rendeződik, és megállapodnak dolgaim. Úgy állapodtak meg, hogy vége lett."

Ekkor négy óra volt. Négy óra hét perckor elolvasva és megkönnyebbülve letettem a könyvet a fürdőkád melletti fűtőtestre. Kint most már tényleg ítéletidő uralkodott. Milyen jó – gondoltam –, hogy bent vagyok a meleg lakásban, pedig akik ismernek, tudják, hogy száműzetésnek tartom ezt a helyet, telefon nélkül, távol a civilizációtól, a múlt sok fájó emlékével. De most valahogy mégis örömmel töltött el, hogy legalább két napra be leszek zárva a hó fogságába. Most lesz végre nekem is időm, hasonlóan Baranyaihoz, mikor beköltözött a kútba. Megtörülköztem, és úgy, ahogy voltam, miért, miért

nem, levettem a könyvespolcról Ottlik könyvét, az Iskola a határont, s találomra a következő soroknál nyitottam ki: „én itt ésszel figyelem a dolgokat már régóta, te meg a válságos pillanatban locsogni kezdesz nekem, hosszú érzelgős történeteket adsz elő, és kitekered bonyolult lelki finomságaidat, holott a fene se kíváncsi rád, s közben lecsúszunk a jó fekvőszékről."

Elszégyelltem magam – aztán belebújtam papucsomba, és az egészet elhesegettem azzal a blöffel, hogy akkor sem vagyunk egyedül, ha egyedül vagyunk. Odaálltam az ablakhoz. Kísérteties kép tárult elém. A szél süvöltve hordta a havat, a fák recsegtek, az erkélyem előtti lámpa fénycsóvája ide-oda tekergett. Már csak Polanski száguldó lovasszánja hiányzott – rajta az agyonfagyott Einsteinnel és irnokával (akit a filmben maga a rendező alakított) – a Vámpírok báljából. A lámpaoszloptól balra, úgy húsz méterre egy lépcsősor kezdődik, ami levisz a völgybe, a Szépvölgyi útra, ahol most elakadt autók próbálkoznak kikecmeregni a hótömegből. Az út másik oldala már a Rózsadombhoz tartozik, s ha az ember felmegy egy titkos ösvényen, ott találja magát a Felső-Zödmáli úton, ahol Szirtes, a festő lakik. Innen nézve, az ablakból, hatalmas távolságnak tűnik ez. Beláthatatlan és érthetetlen. Tán elérhetetlen is, mert egy nem várt pillanatban úgyis átalakul, ha nem is ő maga, mert ő tökéletes. A hozzá vezető út újabb megpróbáltatással egészül ki; mint a mesében az a bizonyos sárkány, amelynek hiába vágod le a fejét, nyomban új nő helyette. S mégis, úgy hiszem, ez a normális arány. Erre már szinte gyermekfővel rájöttem, mikor kukacot szedtem a kertben horgászáshoz. Tudtam már biológiából, hogy ha a gilisztát az ásóval véletlenül félbeszelem, s csak az egyik felét teszem be a dobozba, a másik fele nem veszi észre, hogy csak egy fél giliszta, s így aztán egész gilisztaként éli tovább életét. Pedig egy gilisztából kettő egészet csinálni úgy, hogy az egyikkel halat is foghatok: mesébe illő dolog. Többek között ezért szerettem horgászni. Ma már másképp horgászom. Ha éppen kedvem szottyan este, beviszem a horgokat kukoricával meg kishallal úgy 2–3 száz méterre a Balatonba, s a damillal hurkot vetek a parton egy konzervdobozra, amit a bot mellé helyezek, majd lefekszem. Ha a hal lerántja a dobozt, felkelek, bevágok és kihúzom a zsákmányt. Majd kezdődik elölről az akció. Később már ki se mentem a levert konzervdoboz zajára. Vagy rajta lesz reggel, mikor így is, úgy is ki kell húznom, hisz jönnek a fürdőzők, vagy megmenekül. Adtam egy sanszot a halnak – így éreztem gálánsnak a mérkőzést a giliszta szempontjából. Ennyivel tartoztam a gilisztának gyermekkoromból. Csak akkor kaptam észbe, hogy ennek fele se tréfa, amikor a dupla erkélyajtón keresztül is a képembe vágta a szél a havat. Roló nincs – igaz nem is rajongok érte –, így hát elhúztam legalább a függönyt, s közben a Mátyáshegyi köz himbálódzó lámpáját vettem újfent szemügyre, hogy milyen jól bírja a kiképzést. Én is jól bírom – és rágyújtottam.

„Végre magam vagyok. Magad vagy. Figyelj magadra. Nincs más dolgod már, csak hogy magadra figyelj" – jutott eszembe Baranyai kútjának utolsó sugallata. Későre járt, pontosítottam az időt, fél 12 volt. Lefeküdtem hát, s befordulva a fal felé – régi szokásomhoz híven – azt képzeltem, hogy századparancsnokként vagyok felelős egy csomó ember életéért a második világháború derekán, valahol a Don táján. A század – elszakadván a magasabb harci egységtől – étlen-szomjan, teljesen elcsigázottan tekergett, iszonyú hóban és hidegben. Egyetlen lehetőség van a túlélésre; átállni az oroszokhoz. De átállni úgy éri meg – mert egyébként csak hadifoglyok lehetnénk –, ha bizonyíthatóan a németek ellen fordulunk fegyveresen is. Egy hegyoldalban,

amely felfogta az erős északi szelet, tábort jelöltem ki, magam pedig felfedezőútra indultam. Isten tudja, de valami azt sugallta, hogy kell itt a közelben élelemnek lennie, hiszen a front nincs olyan messze, s elképzelhetetlen, hogy ne biztosítanák a visszavonuló németek élelmezését. Kell lennie egy élelmiszerraktárnak a közelben. Nehezen haladtam a magas hóban, mert a lovat otthagytam egy fához kötve. Két nyomot mégiscsak könnyebben lehet eltüntetni, mint négyet.

Már jó két órája haladtam, mikor motorzúgást véltem hallani. Megálltam, és egy bokor mögé léptem. Onnan fürkésztem a terepet. Nem hallucináltam; a távolban valóban feltűnt egy német teherautó. Ránéztem az órámra; háromnegyed négyet mutatott. Mikor meggyőződtem arról, hogy a bokrok és fák szerencsés elhelyezkedése folytán csak én láthatom őket, ők engem nem, közelebb merészkedtem. Ekkor megállt a teherautó, és katonák ugráltak le róla. Most vettem csak észre, hogy legalább kétszáz méter hosszan, de csak olyan egy méter magasan, a fák és bokrok teljes takarásában egy épület húzódik. Igen, világos, a föld felszíne alatt rejtőzik a lényeg. Most már biztos voltam, hogy valamilyen raktárra bukkantam. Az is kiderült, hogy őrségváltás folyik, s közben mindenféle méretű dobozok és kannák kerültek a teherautó platójára. Aztán felszáll hat katona, láthatólag sokkal elcsigázottabb a mozgásuk, mint akik az előbb leugráltak, úgyhogy nem képzelődtem; itt valóban őrségváltás történt. Aztán észrevettem a jól álcázott őrhelyeket, kettőt meg is találtam. A harmadik nyilván az épület másik oldalán van, s hogy több nincs, az is biztos, hiszen ebben a hidegben kétóránként kell váltani egymást, s váltáskor hat katona érkezett, a hetedik az őrparancsnok. Ő köztudomásúlag nem hagyhatja el a parancsnoki szobát, ahol nyilván van rádió, meg telefon is, amely az állandó összeköttetést biztosítja a fronttal és a hátországgal. De az is feltűnt, hogy megérkezésemkor az őrhelyek már üresen álltak, s a teherautó is legalább fél órája elment, amikor az első német őrt megpillantottam őrhelye felé bandukolni. Tehát van egy órám, hogy megtudjam, mit is őriznek itt. Holnap visszajövök.

Úgy is tettem, de indulás előtt szigorúan megtiltottam katonáimnak, hogy tüzet rakjanak. Németek vannak a közelben, na meg a tűzrakás ebben a szituációban – hisz még csak sejtettem az élelmiszerraktár létezését – olyasminek tűnt, mint amikor az ember előre örül.

Pár perccel előbb érkeztem, mint tegnap. Most azt is láttam, hogy az őrök elhagyták őrhelyeiket, tehát kb. fél óra, míg megjön a teherautó, s aztán megint fél óra, míg az új őrség kibotorkál. Van egy teljes órám. Gyerünk! A legközelebbi bódét (őrhelyet) vettem célba, logikusnak tűnt, hogy itt kell lennie egy bejáratnak. A bódéból valóban nyílt egy ajtó, csakhogy mielőtt nekiláttam volna felfeszítésének, hál istennek körülnéztem alaposabban, s egy egészen kis asztalkát pillantottam meg. Akkorát, amin egy ember, ha szűkösen is, de megebédelhet. Az asztalkának aránytalanul nagy fiókja volt, szinte ormótlannak tűnt. Milyen abszurd, amikor a hordozó, jelen esetben az asztal jelentéktelenebb, mint a benne lévő fiók, márpedig inkább a fiók van az asztalért, mint fordítva. De ha már így alakult – gondoltam –, kell valaminek ott lenni, valami lényegesnek, amiért a fiók uralja a terepet az asztallal szemben, benne az asztalban. Rögtön kihúztam; tele volt máj- és húskonzervvel, sőt még egy üveg alkoholt is találtam, egészen hátulra süllyesztve. Aha – szóval spejzolgatunk, spejzolgatunk. Lesz majd csodálkozás, egymás gyanúsítgatása, vita, veszekedés az egymást váltó németek között. A kincseket elrej-

tettem, s megvizsgáltam, hogy milyen szerszámokkal lehet kinyitni az élelmiszerraktár ajtaját. Aztán óvatosan kikémleltem, majd kiléptem a bódéból. Alighogy beértem a fák közé, hallottam a teherautó zúgását. Gyorsítottam. Visszaérésem után azonnal magamhoz kérettem a szakaszparancsnokokat és a szolgálatvezető őrmestert.

– Urak – kezdtem bele –, mint bizonyára feltűnt önöknek, két napja, délutánonként eltűntem néhány órára. Nos, szaglásom nem hagyott cserben, s alig két óra járásra innen egy német élelmiszerraktárra akadtam.

Szépen sorjában elmondtam nekik a két délután történetét, s bizonyságképpen felnyitottam a talált konzerveket, és sorban meghúzhatták a pálinkásüveget is. – Szóval – zártam le a történetet – úgy néz ki, hogy meg vagyunk mentve az éhhaláltól. A tervem viszont ennél messzebb látó: holnap szerzünk élelmet a század számára, de sohasem többet, mint ami egy napra elegendő. Éppen ezért, hogy még ez az ivás se tűnjön annak, mint amikor előre isznak a medve bőrére, az urak felosztják a századot ötös csoportokra, és mindennap más csoport birkózik meg az élelemszerzés eme furcsa módozatával.

Értetlenül meredtek rám.

– Ezzel a megoldással – s itt egy pillanatnyi hatásszünetet tartottam, mint a nagy szónokok és hadvezérek – állandó készültségben tartjuk a századot, hisz mindenkinek bizonyítania kell, mindenki érzi a felelősséget a bajtársa iránt, s a fennálló bizonytalansági tényező nem teszi puhánnyá az embereket. Másrészt ezt a műveletet mindaddig kell csinálnunk, amíg az oroszok már csak két-három napi járóföldre lesznek tőlünk, akkor ugyanis teljes erőből lerohanjuk a raktárt, a németeket elfogjuk vagy felkoncoljuk, s ezzel a bizonysággal, no meg az élelmiszerraktárral már el tudják fogadni átállási szándékunkat. Így aztán a kecske is jóllakik, és a káposzta is megmarad.

Tovább még sohasem gondoltam ezt a történetet, mert általában ennél a mondatnál szoktam elaludni, de van úgy, hogy még idáig sem jutok el és már alszom. Most is ez történt.

Reggel, mikor felébredtem, még iszonyúbb volt az időjárás, mínusz 18 fok süvített, ami ilyenkor legalább tízzel többnek tűnik; már világosodott. Ott, az ablaknál arra gondoltam, hogy nem akarok én Baranyaival vetélkedni, hogy melyikünk volt a gyávább, noha nyugodt lélekkel vakmerőnek is nevezhetném magunkat, eszeveszetten bátor fiúknak, amikor utol akartuk érni időben magunkat.

Mélyek errefelé a kutak, hogy az ördög vinné el mindahányat . . .

*

Most délután négy óra van, 23 óra és 53 perccel több, mint amikor elolvastam Baranyai László *A kút* című novelláját. A hóesés elállt, csak a szél hordja a havat szüntelenül, a lenyugvó nap sugarai pedig elvakítanak. Hirtelen sötétség borult rám. Megijedtem, nem tagadom. Kinyitom hát az ablakot, bele a világmindenségbe. Szemben a csillagok milliárdja, és én mégis csak téged várlak, ezt a meleg, bársonyos igazságot, ami kézzelfoghatóan jelzi a távolságot, s azt, amit ez takar: az áthidalhatatlanságot, hogy én itt vagyok, ti meg ott messze fönt csilllogtok, mint megannyi bűvös rejtély, csillámló könnyűség, puha madonnabáj vagy gyermekpopó.

A kertben, amelyre rálátok, égig érnek a fák, belenyúlnak az égbe, s én mégis félve nyúlok hozzájuk még képzeletben is. Mert egyszer úgyis találkozunk, kivédhetetlenül, megfellebbezhetetlenül.

BÁRDOS LÁSZLÓ

# *Megméretések*

*Mennyi megméretés!*
*Lábizmaid egy centivel följebb*
*már nem emelik súlyodat,*
*agyad egy túlfeszített szóképbe belekábul,*
*és így tovább, így jelez szakadatlan*
*csontod, sejtésed lefokozása.*
*Lényed egésze latra vetve: dermedt tömeged*
*fölébe elméd szerves finommechanikáját*
*is odacsapta valami hentes . . . de nem,*
*ne mentegetőzz. Ne helyezd ki sorsodat. A próba tiéd,*
*tiéid mind az eső fátyolozta,*
*áttekinthetetlen párbajok.*

# *Narcissus*

*Képmásom fölé hajolok.*
*Dolgos görnyedés.*
*Találékony ujjakkal bűvészkedve,*
*elegyengetem az arc réseit, buktatóit,*
*széttagolt vonásait önazonos kifejezésbe meresztem,*
*húsmintát alkotok.*
*A sodrás nem kezdi ki forma-mivoltát:*
*rámutathatok, hivatkozhatom reá.*
*Nézik, tudják. Partról-e vagy tükörmélyből*
*vagy mily kegyelmi látószögből?*
*Csak azt tudom: már-már megigéz,*
*már-már gőggel alakítom: hogy látva lássuk.*
*Közérdek ez az arc. Közelébe révedek.*
*Amíg egybecsodálkozunk, múlnak a percek:*
*örvényes, rögtöni kétség.*

NÉMETH G. BÉLA

# KASSÁK KLASSZICIZÁLÓDÁSA

*(Költészet a meditáció s a kontempláció jegyében)*

1. Vannak szavak, amelyeknek jelentéslehetősége s értékjelentése a szokottnál is inkább széthajlik. Olyannyira, hogy már nem is széthajlásról, hanem egymást tagadó jelentésértékekről van szó. Jó példa lehet rá a főnevesült *autodidakta* melléknév. A kijárt iskoláira, a kapott végbizonyítványára hiú ember száján többnyire a kicsinylés summázó jelzése; az összefogatlan és rendezetlen, a szerkezettelen és szervetlen ismeretek tarka egyvelegének egyenértékűje. A szó ellenkező jelentése szinte egészen elhomályosult az uniformizáló, iskolás műveltségkultusz gondolattalan sodrában. Pedig vannak szintjei és területei az életnek, amelyeken ennek a jelentésnek az elhalványult ellentétes sarkpontja az igazán fontos. Így a költészet, így az elmélkedés, így az ízlés, az ítélkezés szintjén és területén. Arany János találó gyámoltalansággal – vagy tán inkább nagyonis tudatos hangsúlyozással – *öntanulónak* fordította s vállalta magára ezt a jelzőt. Mert hogy bizonyos fokon túl, bizonyos körben az iskola egyenruhás tudása már nem tudás, már nem értés, már nem megelégítése a szellemnek, a léleknek.

Vannak ismét más szavak, amelyek jelentésének viszont fontossága vész el egy-egy időszak, vagy akár egész történeti korszakok tudatában. Sőt, gyanússá is lesznek ezek a szavak, esetleg olyannyira, hogy midőn hiányuk újra sürget, némi szemérmes, kendőző kerülővel lopjuk vissza őket a közhasználatba. Azt a szót, azt a fogalmat például, amelyet két oly eredeti értelemben, azaz a *cultura animi* értelmében művelt fő, mint Augustinus (pl. Vallomások III. 6. 11.) és Hugo StVictor (De modo dicendi et meditandi), s két oly, a valódi gondolkodás előfeltételének, a kétkedés folytonos önkontrolljának jegyében töprengő, mint Descartes (Meditationes) és Kant (Logik § 120) a cogito tudatos indítójaként és végső szűrőjeként tekintett, azt a szót, azt a fogalmat az egyébként nagyszerű, ám tudományában talán túlságosan is elhitt, logikájában talán túlságosan is önhitt 19. század szinte egészen elfelejtette. A *meditáció* ez a szó, ez a fogalom. Századunk elejének nem mindig kristályos áradású, de nagyon is fontos kérdéseket görgető pszichológiája hozta újra vissza a szellemi világ mélyáramába (pl. P. Desauer, H. Dumoulin, J. B. Lotz, Benoit, C. G. Jung, K. Dürkheim, K. Tilmann, E. Goffman stb., stb.).

Ez a két fogalom, kivált pedig ennek a két fogalomnak az összekapcsolódása a szellem, a lélek életének kevés területén válik oly fontossá ez időben, mint a költészetén, különösen a lírai költészetén. S kevés hazai költő pályáján lehet jelentőségének kirajzolódását, súlyának növekedését érzékelhetőbben követni, mint Kassákén. Mert az öntanulás folyamatában kevés költő jutott el a meditáció oly egyre mélyebb és lényegibb rétegeibe, mint ő. Az ő öntanulása az élet külső rétegeiből egyre beljebb haladt abban a törekvésében, hogy a világot tanulja meg elhelyezni a maga egyedi létezésében, s a maga egyedi létezésének legbensőbb mozzanatait tanulja meg belérendezni a világba. Ez a soha el nem fáradó autodidakta erőfeszítés, s ennek egyre bensőbb és mélyebb járatú menete határozza meg költészetének alakulását, mert költészete nem egyéb, mint ennek az erőfeszítésnek, ennek a meditációnak kontemplációvá tárgyiasult megjelenülése. Ha nagyszerű prózakötetének: belső alakulása külső körülményei e ragyogó tárgyi rajzának az *Egy ember élete* szerényen egyszerű és gőgösen nagyigényű címet adta, költeményei összességének az *Egy tudat alakulása, egy lélek útja* nem kevésbé szerény és nem kevésbé gőgös címet adhatta volna.

Páratlanul nagyigényű szellem volt; páratlanul nagy erőfeszítésű és őszinteségű lélek. Irodalomtörténeteink többnyire igazságtalanok vele. S többnyire akaratlanul és jószándékúan azok. Mert rendszerint korai korszakainak irányzati úttörését hangoztatják fő-fő érdemeként. Bizonyos joggal, persze, hiszen a magyar irodalomban az első világháború körül egymásra torlódó izmusoknak ő volt nemcsak elsőszámú ügyvivője, hanem belőlük nagyot alkotó mestere is, akinek ekkori hozadékából József Attila s József Attila szinte minden nemzedéktársa és utóda bőven merített szinte egészen máig. Csakhogy Kassák érett férfiesztendeiben is nagy költő, magával ragadó lírikus volt. Vagy éppen ekkor lett nemcsak magával ragadó, hanem éppen megrendítő is. Akkor, amikor már rég maga mögött hagyta a kíhívó kísérletezés kifogyhatatlan leleményű gesztusait, ám magával hozta e gesztusok immár szelíddé mélyült lelki indítékait s most már aranyá érett mesterségbeli gyümölcseit. Önnön emberi lényegének folytonos meditáló tanulása volt ez s megjelenítése tanulása nyomán – meditációja szülte eszközeivel – belátott lehetőségeinek, vállalható törekvéseinek, életszabta határainak, de egyben meg nem valósulható vágyai fönntartásának is.

Az ifjú Kassák nagyon is ismerni, tudni vélte önmagát s nagyon is csalhatatlan biztosítéknak elveit, lebírhatatlannak vágyait, korlátlannak lehetőségeit. A maga nevében szólt, de egy, a diadalát már előre átélt hatalmas históriai kórus tagjaként mondta himnuszait és ódáit, szabadon, önként és természetszerűen válogatva és oltva egymásba a *mi* és az *én* valójában egymástól oly távoleső névmásait:

*Rest árnyéka bennem Jézus ájuló testének:*
*ó Szomorúság. Lásd, a szakadt, fekete városokban,*
*hol most a kadáverek kék rózsái illatoznak*
*s csak a legyek bús talánxa vándorol ide-oda a csöndben,*
*én a szüzek bűnbeesésére kóstolom a mustot*
*s az új Messiások elé harangozok,*
*kiket majd a század telt ütere dob ki a fórumokra.*

*Én most az Öröm égi bokraiba takaródzom –*
*s nekem már nincs semmi: ami van s csak az van: ami nincsen.*
*A hűlt romokon Énem új arcát énekelem*
*s a rónák kiserkent zöldjét, a hegyek fehér gleccsereit,*
*nyers, keveredő tömegeikkel a roppant metropoliszokat*
*s külön a kovácsok öklét, a bankárok sárga tigrisszemeit,*
*a leszálló búvárt, a kertészt s a kötélidegzetű pilótát.*

*Az élet billió lehetőségét csapolom magamból*
*s a nevetés aranyvillája koppan a fogaimon.*
*Az öröm és az akarat bitangoló hime vagyok,*
*s bolond csikó, tág cimpákkal nyerítek az időkbe:*
*hol majd Vesztfália mély acélhámorai dalolnak nekünk*
*s igás ökrei után a vad, kunsági paraszt,*
*Pétervár 1905-je, a champagnei víg szüretelők –*
*s ó lásd! az én részeg, utcai nyelvem is, ki most*
*elsőnek dobja be magát az új földre.*

*(Örömhöz)*

2. Most immár azonban megtapasztalta, végigelmélkedte, tudta, hogy csak az érzelmek fölfokozott lázának rövid pillanataiban, s azoknak is többnyire csak látszataiban, egy ez a kettő. Prófétáló öncsalás, demagóg ámítás, zsarnoki balekfogás egybemosásuk, amelynek mindkettő súlyosan kárát vallja, a *mi* is, az *én* is, az *egyén* is, a *társadalom* is. Hosszú és nehéz, magányos és egyedi út vezetett idáig. Húsz esztendős küszködés.

Negyvenes évekbeli első kötetében van jelen mint jellegzetes és mint uralkodó ez az új hang, s állandósul az az önmagához való s az a világhoz való viszony s a kettő kapcsolatából szülemlő ama számbavevő és minősítő, amaz átélő és elfogadó modális elem, hangnem, hanghordozás, amelynek jegyében nagyon jellegzetes és nagyon egyéni *klasszicizálódása* végbemegy.

Ez a klasszicizálódás a versnyelv tekintetében a *magánbeszéd*, a belsőbeszéd, a monológ jegyeinek, jellegzetességeinek hangsúlyos jelenlétével nyeri el egyedi formáját. Mégpedig azáltal, hogy egyszerre viseli magán a tárgytalanul szemlélődve meditáló lélek spontaneitását is, s e meditációnak tárgy köré magvasuló, szerkezetszerűvé váló, koherenciát nyerő tudatos *kontemplációvá* alakulását is.

A szerkezetszerűvé válás, a tárgy köré magvasulás, a koherencianyerés legfőbb nyelvi, nyelvlélektani eszköze a mondatformák válogatásának és alakításának, illetőleg az asszociációs folyamatok szcenikává, szószerkezetekké, képekké, metaforákká képzésének mikéntje.

Az első ezúttal különösen fontos. Mert Kassák most is *„szabadverset"* ír. Csakhogy mondatszerkesztése most többnyire úgy tagolódik, hogy egy vagy két szorosan egybetartozó mondat alkot egy-egy strófányi egységet. Számtalanszor már rá is játszik három, négy vagy hatsoros szakaszokra, sőt, nem egyszer egészen zárt strófarendekre is, mint amilyen pl. a szonetté. Mondatai belső tagolása inkább hullámzó, mint lüktető, inkább hosszú, láncszerűen kapcsoló, mint idegesen szaggatott vagy tördelt, inkább kitartott melódiát ad ki, mint pattogó ritmust vagy zsúfolt, ütemes zörejességet. Értelemszerűen legtöbbször akkor is kijelentő, ha forma szerint avagy mellékmondataiban kérdő, óhajtó, felkiáltó. S értelemszerűen többnyire akkor is jelenidejű, ha a praesens historicum valamely válfajával szólal meg. Ez a kijelentő, ez a jelenidős vers hangosan olvasva majd mindig *recitáló*, szép szonoritású dikciót sugall.

Pontosan beleillik ebbe az asszociációs folyamatok kezelése. Rendszerint kicsi első személyű szcénákat bontakoztat önmagát vagy szemlélődése tárgyát reprezentáló, regisztráló eljárású, laza cselekménylogikájú, rendesen jelképesen is érthető történésvagy látványsorrá, -sorozattá. Szorosan egymás mellől mindkettőre egy-egy példát; előbb az első személyűre:

*Szegény öreg ember, zsákkal a vállamon s bottal a kezemben*
*vándorolok faluról-falura, városról-városra*
*s míg így magányosan fogyasztom az utat, árva fejem felett*
*zúdul a szél s remegnek a felhők, az ég dús lombjai.*

*Mikor elhagytam hazámat, ifjú voltam s látngoltak a kertek*
*ó Istenem, ki emlékszel rám, kegyelmezz még ez őszön*
*nyisd meg előttem az idegen ház kapuját s hogy el ne hulljak*
*tálalj elém gyűszűnyi rumot s csipetnyi kenyeret.*

*Ma-holnap úgyis vége az egésznek, mély csönd lesz körülöttem*
*nem látom a napot s az órák nélkülem futnak tovább*
*ki megteheted, ha szépen kérnek, add, hogy ne fázzak át nagyon*
*erősítsd inaim, segíts nyitva tartani a szemem.*

*Odahagytam őseim és nem szaporítottam a világot*
*de kinek mi kára ebből s hiába is panaszolnám*
*hogy nincs hazám és nincsen tanyám s jól tudom, nem is lesz már soha*
*szegény és magányos vagyok, hogyan lelhetném meg nyugalmam?*

*(Őszi iradalom)*

Majd a harmadik személyűre:

*Egy paraszt üti lovát az útközépen*
*csattog az ostor és állja a vén gebe*
*szeméből a bánat könnyei csurognak*
*és eltakarják előle a világot.*

*Vásárra indultak a kék hajnalórán*
*de hull és locsog az eső szakadatlan*
*mindketten érzik, vége már a szép napnak*
*hazavágynak, de hogy térjenek vissza így*
*ázott holmival és üres tarisznyával.*

*Ó, az ősz, a vak ég szemfedő felettük*
*s a népség, ki velük indult, baktat tovább*
*nem is hallja már a zuhogó vizekben*
*a roskadó állat még egyszer felnyerit*
*Istennek igazságát kéri a földre.*

*(Őszi kép)*

A középpontinak számító, az asszociálásban meghatározó szerepű kép-, jelenet-, történésmozzanat többnyire életkori, évszaki, társviszonyulási, sorsmozzanatos, erős szociális telítettségű motívum, nagy hangulati kisugárzással. A társítás távolról sem oly meghökkentő, mint kezdő bécsi tartózkodása idején, nem is olyan burjánzóan szerteindázó, mint a hosszú, fél- s álepikus versek korszakában, s nem is olyan publicisztikusan hirdető retorikájú, mint a forradalmak előtti, a *Mesteremberek* s az *Örömhöz* születési szakaszában. Bölcs, szelíd, részvétes közelítésű, ugyanakkor megvesztegethetetlen ön- és embermegfigyelésű magatartás jellemzi a beszélő, a költő társító, asszociációs magatartását, mely rendesen erősen érzelmi is, sőt néha indulati is, de szinte sohasem szentimentális.

Egyfajta enumerációja, elsősorolása, regiszterbe, lajstrombavétele ez a világnak saját lelki tapasztalatán átszűrve; és egyfajta mozgóképsora, fényárnyékjátéka lelkének a világ körbe forgó ernyőjére vetítve. Ha indulat vegyül atmoszférájába, még ezidőben is itt-ott orációba csap át végtelen monológja, bár sokkal gyakrabban csöndes lamentációba, vagy éppen visszafogott jeremiádba. Amivel leginkább jellemezni lehet lelki, hangnemi, hanghordozási tekintetben ezt az egyre tömörebbé s egyszerűbbé váló költészetet, az az öregedő férfi elégikus *soliloquiája*, szomorkássággal átvont magának s magával való szólása. A lélektan jól tudja, hogy az öregedésről nem a már valóban öregek szoktak igazán mély megindultsággal és fölindultsággal, mélabúval és szorongással szólni, hanem azok, akik éppen az átlépő éveket tapossák (pl. A. T. Walford–J. E. Birren: Decision Making and Age, Basel – New York, 1969.).

3. Van azonban ennek a melankóliának, ennek az elégikus soliloquiának egészen sajátos, egyedi vonása: emelkedett áhítata, áhítatos emelkedettsége. Tőle magától tudjuk, hogy igazán Berzsenyi olvasásakor jött rá ifjú éveiben, fiatal gyárimunkásként arra, hogy ő nem lehet vers nélkül, s arra is, hogy milyen vers nélkül nem élhet ő. Berzsenyi ódai, majd egyre inkább elégiko-ódai hanghordozása töltötte be. Ha korábban a *Magyarokhoz* s a *Fohászkodás* nagyszerű retorikájának hanghordozása zengett benne vissza, most *A közelítő tél* s a *Levéltöredék* kantábiléjának, illetőleg parlandójának lágy dalolása búg egyre föl verseiben. Saját hang és hanghordozás ez, persze. Jól ismerjük, hogy nagy költők más nagy költőkre mily más-más módon hatnak gyakran egy egész életen át alakítólag. Elég itt arra utalni, hogy minden irodalomtörténet nyomatékkal említi meg, mily nagy hatással volt Stefan Georgéra is, Georg Traklra is Hölderlin ünnepi bensőségessége, de egynek sem jut eszébe e két hatásbefogadót rokonnak tartani, s velük kapcsolatban utánzást vagy éppen epigonizmust

emlegetni. Az tölti el éppen – mondhatnák – *a tragikuson túli* elfogadó elégiával ezt a költészetet, hogy valami egyetemes sorsközösség figyelmes s résztvevő áhítata, religiozitása, panteizmusa hatja át minden élővel, azaz minden szenvedővel való együttérzésében. S ez segíti minden keserűn túl egyben bizonyos gyönyörűséghez. S ez a gyönyörűség számára a költészet igazi nagysága és értelme: gyönyörködni abban, hogy meg tudjuk nevezni a történéseket és a dolgokat, hogy el tudjuk mondani értető szavakkal lelkünk világának zajlását, sorsunk atmoszférájának hullámverését. S ez által némileg úrrá is lehetünk rajta s némileg formálhatjuk is azt.

(Föl lehet persze tenni a kérdést, s talán föl is kell tenni, van-e indítását, céljátértelmét tekintve valódi monológ, magánbeszéd, belsőbeszéd. A Freudot, egyáltalán a tisztán biológikus-anatomiai indítású lélektant meghaladni kívánó pszichológusok közül sokan vallják, hogy nincs. Egyikük, Viktor Frankl, kicsit heideggeries, kicsit ágostonias fogalmazással azt mondja: a létezés, illetőleg a létezés egészét kitevő életek s a létezés egészét teremtő erők szólítják meg az embert, hogy beszéljen a létezésben elfoglalt helyéről, feleljen a létezésben magának talált értelemről (Man's Search for Meaning). Amit egyszerűbbre, köznapibbra talán úgy lehetne fordítani, hogy az egyes embert a maga s a mások sorsáról fölhalmozódott értelmi-érzelmi tapasztalatának súlya kényszeríti az értelem kérdésének fölvetésére s válaszolásra. S a válaszolás így szükségszerűen magának is, másoknak is szól. Hasonlóképp vélekednek más oldalról a nyelvlélektan fenomenológiai s kommunikációelméleti művelői is: a beszéd eleve magában hordozza a megszólítás, a felelés, a közlés, az értelmi-érzelmi kapcsolatkeresés vágyát, szándékát.)

S ahogy fiatal korában Kassák gyökeresen és azonnal hitte és akarta nemcsak megérteni, de megváltoztatni és megváltani is a világot, most sztoicizmussal, testvéries kéznyújtó segítéssel önlelke értését s világa értését nyújtja embertársainak, mindenkinek, de mégis mindenek előtt s mindenek fölött a megszomorítottaknak és megalázottaknak. A szociális, vagy ha tetszik, a szocialista Kassák soha nem tűnik el, csak immár tudja, hogy a világot jóvá soha nem lehet tenni, de jobbá lehet és kell is formálni. S ehhez a maga körében minden eszközt nemcsak szabad, de kell is használnia.

4. S ezzel a „szabad"-dal klasszicizálódásának egy belsőbb eleméhez jutottunk. Meditációs, asszociációs folyamatainak egy nagyon jellegzetes, kontemplációra váltó, koherenciát teremtő eleméhez. Kassák ekkori verseiben fölötte sok a saját félmúltja és jelene nagy költeményeiből, nagy szerzőitől átszűrődött, áthasonított, egészen egyedien sajáttá tett kép és metafora, szólam és szöveg. Verselésének, „szabadversének" van legnagyobb része abban, hogy ezek saját műve egyedi karakterű részeivé válnak.

A szabadvers mibenlétéről kötetek sorát, kisebb könyvtárnyit vitáztak egybe költők és elméleti emberek egyaránt. Az bizonyos, hogy jó szabadverset, a „nagy vers" kategóriájába osztható szabadverset legalább olyan nehéz alkotni, mint valamely átöröklött mértékbe vagy annak valamily módosított variációjába fogottat. Azoknak az ún. szabadverseknek, amelyeket manapság világszerte dömpingben közölnek a lapok, valójában alig van közük a vershez; jó, ha tízegynéhány százalékra tehetjük belőlük a versnek tekinthetőket. Nagy jóakarattal többségét pusztán prózába fogott „költeménynek", sorokra szaggatott, lírikus prózai szövegnek nevezhetjük. Mert a vers lényege, *a mértékesség*, mely jelentésfunkciót hordozó beszédritmus-szabályt követ s hasonló feladattal valaminő *variációsan fokozó ismétlést* érvényesít, hiányzik belőle. A századfordulós-századelős Európát elborító szabadvers – nem annyira Whitman, mint inkább a Zarathustra sugalmára – éppen a versbeszéd természetességét, őszinteségét, igazságát igyekezett visszanyerni azáltal, hogy az átöröklött, már számtalan egyéb jelentést hordozott s így hamisító sablonnak érzett versbeszédmértéket olyan egyszeri s egyedi beszédmértékkel törekedett fölváltani, amely abból az egyetlen alkalomból, abból az egyetlen jelestéshordozó funkcióból születik, amely éppen megszólalásra ösztönzi a költőt.

Van persze ennek az enumerációs előadásnak, ennek a regisztráló számbavételnek, ennek a szakadatlan meditációnak veszélye is a költőre, s ezt Kassák sem mindig

kerülte el. A meditáció nem magvasul kontemplációvá, az elősorolás nem tömörül tárgy köré, a beszédfolyamat nem válik műalkotást teremtő koherens szerkezetté, kellő mértékességet érvényesítő, határozott versbeszéddé. S ezek hiánya majd mindig azzal fenyeget, hogy a szerző termése roppantul felduzzad s egyúttal meglehetősen egyenetlen esztétikai értékszintűvé is lesz. Nem tagadható, hogy Kassák 40-es évekkel kezdődő életművében, bár szinte minden darabjában fölvillannak megragadó sorok vagy inkább mondatkötegek és monológegységek, meglehetősen nagy azoknak a daraboknak a száma, amelyek inkább csak fölkeltik a műalkotás iránti várakozást és igényt, mint ki is elégítik azt. Lehetne, persze, úgy is fölfogni, hogy az egyes köteteket vagy éppen az ezutáni egész életművet kell egy meditációs-kontemplációs magánbeszédnek tekinteni. Ez azonban afféle esztétikai pia fraus volna, s szükség sincs rá. Annyi szépteljességű vers került ki keze alól ez időben is, hogy ama gyengébb közbeesőket, amelyek nem lépik át a valódi versbeszéd küszöbét, nyugodtan ébredő, érlelő, mintaformáló készületnek lehet tekinteni. Annál is inkább, mivel ezekben is föl-föltetszik az, ami a nagy vers sajátja, a transzcendálás, az átmutatás. Mégpedig ezekben a fölsejlésekben is másként, mint fiatal éveiben. Akkor társadalmias egyetemességre mutatott át a versegész legjobb darabjaiban; most ez kibővül minden élők és létezők univerzalitására, s az őket mozgató és fönntartó erőkre. Nemcsak, s tán nem is elsősorban ama verseiben, melyekben valamely liturgikus beszédformát, például könyörgést, zsoltárt, bűnvallást, hálaadást alakít verssé, hanem azokban, amelyekben akár első személyűen, akár átképzeléses-jelképies módon teljes emberi sorssituációt sikerül megrajzolnia és elősorolnia, regisztrálnia és recitálnia.

5. Ennek a kései Kassáknak kétségtelenül nem volt olyan hatása a magyar líra alakulásmenetére, mint a korábbinak. Sőt, bizonyosan vannak – az irodalomtörténeti munkák ezt tanúsítják –, akik kétségbevonják, hogy bármiféle hatást gyakorolt ekkor. Ezt, a hetvenes évek verseit olvasva, nyilván nem lehet elfogadni. Az azonban alighanem bizonyos, hogy Kassák alkotásmódjában közeledett, némileg párhuzamossá lett, belészövődött a Nyugat utolsó nemzedékének abba a versbeszédformálási irányába, lírai stílusába, amely az avantgard törekvéseket, az expresszionizmust, főleg pedig a szürrealizmust klasszicizálta úgy, ahogy az Trakl, Lawrence, Yeats, Reverdy (stb.) műveiben is látható, s ahogy nálunk talán leginkább az érett Jékelynél láthatjuk ezt. Arról van tehát inkább szó, hogy azt, amit Kassák korábban képviselt, megszűrve fölvette a magyar líra jelentős része, s összeolvasztotta a hagyományos, mértékelt lírai megnyilatkozási formákkal; Kassák viszont ennek a hagyományos megnyilatkozási formának nyelvéből, szerkesztési módszeréből tett egyre többet magáévá. Így lett nemcsak úttörője, de hagyományba illesztője is a századelő nagy költői forradalmának. S voltaképp segítője annak, amit – más oldalról – Babits igyekezett megvalósítani: a szokásos életrajzias lírát meditációs-kontemplációs lírává tágítani.

Egyazon idő jelentős költőinek, jelentős szellemeinek útjai történeti távon valahol rendszerint összefutnak.

KÁROLYI CSABA

# HALÁLKÖZELI LÉTEZÉSMÁMOR

*Az érett Kosztolányi világlátásáról*

„az élet céljához ... kinek-kinek ... sorsával kényszeredettség nélkül megbékélten kell elérkeznie" (Marcus Aurelius)

„ha csak egy pillanatra is a pusztulás előtt – létezésünk rettenetes szépsége fölmérhető" (Krasznahorkai László)

A húszas évek elejétől egyre jobban érezhető és egyre komolyabban vehető Kosztolányinál először inkább a prózában, majd a költészetben is az a felismerés, hogy a megmagyarázhatatlan életet a halál mindennél megfejthetetlenebb rejtélye árnyékolja be. Számára kezdettől fogva az életnek az a része érdekes, ami ésszel nem megismerhető, ami minden okoskodás ellenére – pontosabban minél több a tudományos ismeretünk, annál inkább – érthetetlen. Sokszor kifejti, hogy ami igazán fontos ebben a világban, az nem fér bele az elméletekbe. Ami igazán fontos, az csak megsejthető, arra csak utalni lehet. Az élet éppen azért marad mindig titokzatos, mert teljes zűrzavara a halálba távozik. Igazán tudni valamit annyi, mint meghalni, sugallja. Képtelen fölfogni a másvilágot, de állandóan foglalkoztatja a gondolat, hogy mi van a halál után. Erről a másik világról alkotott képe (tudniillik, hogy ott nincs semmi) döntően meghatározza világképét. Felfogása szerint tehát a semmi az örökkévalóság. Nem félelmetesnek kellene lennie, hanem inkább megnyugtatónak – ha az tudna lenni. Mert ha az tudna lenni, akkor nem kéne erősködnie, hogy „a halottak nagyon jó helyen lehetnek", akkor ezt kijelentő módban mondaná. Ám az előbbi helyen, a *Vendég*ben Esti provokáló magatartására – „Majd én megmondom neked miért nem támasztod fel a halottakat. Azért, mert ők nem is akarnak föltámadni." – a hívatlan sátáni vendég nem mondja meg, így van-e, vagy sem. *A Világ vége*ben Esti, bár szeretne, nem tud hinni abban, amit közöl, hogy „a világ vége pedig a világ kezdete". Ez a bizonytalanság érződik a lírában is: „Annál, mi van, a semmi ősebb, / még énnekem is ismerősebb, / rossz sem lehet, mivel erősebb / és tartósabb is, mint az élet ..." (*Ének a semmiről*). Nem azt mondja, hogy nem rossz, hanem azt: rossz sem lehet. Mert bizonyosság itt nincs, az odaát van.

A semmi tudata adja meg Kosztolányi szemléletmódjának tragikusságát is. Hogy mellbevágóbb legyen, egy kutyáról mondja: „Tébolyát, fékezhetetlen, előtte is ösmeretlen indulatait magával vitte a semmibe, mint minden élőlény, aki valaha ezen a földön mozgott." Ebből következik az alkotói alázat. Egy cikkében írja: „Annak idején gyakran jártam boncolótermekbe, ahol állati voltunk szemlélete szerénységre, alázatra tanított." És ebből következik a csodálkozás is. A semmivel körülvett életben minden, ami a napvilágon van: csodálatos. Művészetében a kifejezhetetlennek tűnő létezésmámor mindig a rendkívüli szenvedés tövében termő boldogság pillanatainak megfogalmazási kísérleteibe sűrítődik. Ebben a világban a boldogság nincsen ingyen. A boldogság a fájdalom végső sűrítménye, az élet („mely vérrel ázott ...") esszenciája, mintha ezt mondaná. A szenvedés, mikor már elviselhetetlen, akkor megszűnik. Ez lenne a boldogság? „Talán nem is egyéb, mint a szenvedés hiánya" – bizonytalan-

kodik Esti Kornél a *Boldogság* végén, felidézve boldogság és halál összefüggőhetőségének izgalmát. A felmerülő „jobb ott, mint itt" azonban csak a gondolkodást, az alkotást feszültségben tartó lehetőség, megoldás nem is lehet sem ez, sem más magyarázat, mert itt nincs megoldás. Ebben a paradoxonokra épülő világlátásban csak a semmi a biztos, és az, hogy élni azért: az mindenképpen jó. Pontosan azért jó, mert ahol élet van, ott a semmi méginkább van, „ősebb".

Az élet mámora igazán a halál közelében érezhető meg és élhető át – erről szól az érett Kosztolányi irodalmunkban talán páratlanul személyes művészete. Nagyon fontos, hogy ez a halálközel nem a betegség elhatalmasodásával járó konkrét haláltudat („Ekkor még teljesen egészséges voltam!" – írja oda később a meghalásról szóló egyik bejegyzése alá naplójában), hanem annál több is, kevesebb is. Kevesebb, mert biztonságos távolságot jelent még a haláltól, több, mert a halál már ekkor a világérzékelés fix pontja, az élet célja visszavetül mindenre, ami itt van. Kosztolányi akkor kapja meg igazán az életet, amikor már belát mögé, mikor már nem vágyból, mohón, doppingszerként gerjeszti a halállal kapcsolatos gondolatait írás közben, hanem belátja: a halál a „kapu" „az éj felé"; a kincs, amire vágyott, csak akkor lehet az övé, e világban is csak akkor lehet igazán itthon, ha otthon van az égben. Otthon lenni az égben pedig azt is jelenti, hogy otthon lenni a földben. Magasság és mélység, isteni és állati egyszerre jellemző arra a létre, amiről a lírában azért mondható, hogy „boldog", mert ugyanakkor „szomorú", a prózában meg úgy „borzalmas", hogy „csodálatos". Patetikus reménye, mely utolsó soraiig vele marad, konok reménytelenségből fakad, amit oly sokszor kinyilvánít maga és a világ előtt, nehogy az elhagyja őt. Biztosan mindössze ennyit tud mondani: „Ha volna egy kevés remény."

Nagyon is kétséges tehát, hogy lehet-e biztosat állítani a világról – állítja. Mert itt, ahol vagyunk, „a sors kifürkészhetetlen szeszélye" uralkodik. A kis részletek talán mind megérthetők, de az egész mindig ugyanolyan érthetetlen marad. A világon „minden dolog reménytelenül viszonylagos". „Minden attól függ, milyen szemszögből nézzük a dolgokat" – olvasható az *Esti Kornél*ban. Szemléletében az utolsó években kulcsfogalommá válik a relativitás. Ezzel a megértés lehetőségétől látszólag távolodik, valójában közelebb jut hozzá. Mert minden magyarázat csak a káosz leegyszerűsítése. Sarkalatos pontja az utolsó évek műveinek, hogy a világban lehetetlen kiigazodni, az emberi létnek, mely csupa ellentmondás, lehetetlen a megértése. Be kell látni, hogy fölfoghatatlan ez a zűrzavar, a dolgok mögött álló okok végtelen hálózata. Még saját tetteinket sem vagyunk képesek magyarázni. Mások felé is ezzel a tudattal kell fordulnunk, feltételezve azokat a mögöttes indítékokat, melyek, ha tudnánk őket, magyarázatául szolgálnának a legérthetetlenebb tetteknek is. Az élet rejtélye mögé belátó és a másokat megértő művészi magatartás alapja ugyanaz. Az a felismerés, aminek ellenkezőjét mint túlhaladott állapotot így idézi fel a *Költő*ben: „Azt hittem, hogy csak én estem így a világra, / élet és halál közé, / és senki más nem érzi azt, mit én érzek."

Kosztolányi arra jön rá, hogy a művészi ábrázolás sikeréhez annak a nem evilági valóságnak az érzékelése segíthet hozzá, amit a fiát a mélyben kereső Suhajda tapasztalataként így fogalmaz meg: „A víz fölött olyan nyugalmat látott, olyan közönyt, amilyent eddig nem bírt volna elképzelni." A fiú, aki eddig itt evickélt a vízben, egyik pillanatról a másikra „sehol se volt". A halál „látszólag szeszélyesen" érkezik, mert innen, ahonnan nézzük, nem látszik a dolgok értelme. Éppen ez sarkallja leginkább írásra. Az élet működése számára olyan, mint Alfa viselkedése. „Igazán nem értem, s főképp ez nyugtalanít." Neki épp ez a nyugtalanító érthetetlenség a fontos. Hogy az élet – prózai módon – nem érthető meg, nem baj, csak tény; ez az elrugaszkodási pont. Halálközeli írásai azt példázzák, hogy ha ezt tudja a elbeszélő (miként a költő tudja!), akkor ő is minden erejével a lényegre összpontosíthat. Mert az élet teljessége megfejthetetlennek látszik ugyan, de valahogy mégis átfogható, ha nem a tudomány, akkor a bölcsesség által. Kifejezhetetlennek tűnik ugyan, de mégiscsak megragadható – a művészeten keresztül, az epikában és a lírában egyaránt.

Az alkotás gyötrő és éltető paradoxona, hogy ami irodalomként megszületik, az csak szánalmas képe lehet a mindenségnek. („Ha most Pali meg tudná írni, ami valóban benne él, ő lenne a világ legnagyobb írója . . .") De ugyanakkor ebbe a világutánzatba, mely a világhoz képest semmi, mégis bele tud sűrűsödni a mindenség egésze: „légy mint a minden, / te semmi" – mondja az *Esti Kornél éneke.* Az irodalom célja ennek a minden-nek a megragadása, de ha görcsösen ezt akarja, nem fog neki sikerülni, ezt mondja Kosztolányi. „Csak annyit meríthetünk a tengerből, amennyi belefér a formaedénybe. Kár erőlködni. A többi, ami kicsurran belőle, úgysem a miénk." Amit a költő megteremt, az csak a látszat, de „mélységek látszata". Tudnia kell, hogy ő csak imitálja a teremtést, de felidézheti mégis a mélységet a felszínnel. Ennyi, amit tehet. Ha megadja magát a világnak, akkor az feltárul előtte. Csak akkor. Ha lemond a minden-ről, akkor lehet műve a maga módján a minden, mint csepp, amelyben ott a tenger. Hogy aztán akkor („jaj"), mikor már éppen mindent megkapott, ott találja magát szemben a könyörtelen véggel, a megsemmisüléssel, hogy végső soron bármiről is beszéljen, ez legyen egyetlen igazi témája: „légy mint a semmi, / te minden". Naplójában ezt írja egy helyen: „Nekem az egyetlen mondanivalóm, bármily kis tárgyat sikerül is megragadnom, az, hogy meghalok." Nem a tárgy a lényeges, hanem a megtapasztalt semmi érzete.

És mivel ez a tapasztalat vezeti, mindig annak tudatában alkot, hogy eljön az idő. Nem ér rá másról írni. Csakhogy erről viszont elég nehéz. Mert: „Ha valamiről sokat tudunk, akkor hallgatunk . . . A teljes tudás – a külsőségben – fölöttébb hasonlít a teljes tudatlansághoz." Ott keresi hát ezt a tudást, ahol látszólag hozzáférhetetlen: a csendben. Az ábrázolásban is a hallgatás segíti ki a beszédet. A hallgatás itt mindig halál előtti, és a bekövetkező örök szótlansággal függ össze, mint Perilla utolsó reggelének némasága. Suhajdának, mikor „hatalmasan megriadva" kiabál Jancsihoz, „senki se válaszolt". A világ közönyösen, végtelen nyugalommal hallgat az ember parányi létkiáltása fölött, így az ember tragédiája egyrészt hősies a világgal szemben, másrészt percnyi semmiség a világ örökkévalóságához képest. Az érthetetlen emberi vég ott rejtőzik a világmindenség hallgatásában. Ez a hallgatás az üzenet az ember számára az élet nélküli/életen túli ismeretlenből. A hallgatásnál többet nem árul el a földi ember számára az égi világ, ezt a hallgatást kell hát szóra bírnia. Mert a végtelen hegyláncolatok csakúgy, mint az élettelen világba közülünk eltávozottak: „nem felelnek, úgy felelnek". Nincs tehát más választásunk, mint hogy a néma halottakhoz forduljunk. Hiszen ők nemcsak életük titkát viszik magukkal, de megtudják a halál (az élet legnagyobb) titkát is. Ezért van a halálnak valóságos kultusza Kosztolányi írásaiban. „Aki a halálból tér vissza, az mindnyájunk közös ismerőse." – írja egy cikkében. Ebben a költői világban még Alfa teteme is „titokzatosan néma".

Ennek a halotti mindentudó némaságnak az árnyékában minden hallgatás felértékelődik. A némaság egyrészt a behatolhatatlanságot, a megőrzött és a kívülről fürkésző számára fel nem tárulkozó titkot; másrészt az égi mindentudáshoz hasonlatos földi sokat tudást, a megtapasztalt, megszenvedett életbölcsességet jelenti. Ez az a bölcsesség, ami köznapi beszédünkben szavakkal elmondhatatlan. A művészi beszédben azonban elmondható. A prózában is, ahol az író gyakran szinte gyerekes mámorral szajkóz, ad alakjainak szájába látszólag semmitmondó, egy-két szótagos, általában háromszor ismételt töltelékszavakat, melyek nála a hallgatással tartanak szoros rokonságot, az artikulálhatatlan lényeghez közelítő, még éppen artikulálható kifejezőeszközökként. „Én . . . én . . . én . . ." – hebegi például Erzsébet a papnak halála óráján. Vagy gondoljunk csak Fánikára: „Ó – sopánkodik – ó, ó – s ezzel az egyetlen magánhangzóval, ezzel az egyetlen betűvel hiánytalanul fejezi ki, hogy mit érez ő és mit érzek én, mindazt, ami történt vele és velem: az élet csodálatos, borzalmas zűrzavarát." – magyaráz kissé didaktikusan az elbeszélő; „. . . mámoros, tört szavakat dadogtam, / úgy boldogultam ottan önmagam" – hangzik ugyanez versben. Az óbégatás, a jajgatás, a dadogás jobban utal a világ lényegére, hajtja meg a fejét szerzőnk, mint legpontosabb és legszebb szavaink. Ugyanakkor ennek a prózai dadogásnak a másik véglete éppen a versekben oly gyakori túl szép, túlzottan összecsengő rímelés.

Mindkét művészi eszköz szélsőséges stilizációja annak a minél pontosabb kifejezésre áhítozó egyetlen mondanivalónak. Két olyan szélsőséges nyelvi formáról van szó, amelyek – ha a szövegkörnyezettől függetlenül találkoznánk velük, a mindennapi beszédben – a nyelvi kifejezés csődjét jelentenék.

Kosztolányi a művészi megszólaláskor szembe találja magát a következő problémával: úgy tűnik, nincs mód, „hogy bűvös, villamos huzalok feszüljenek közénk, átadjuk fájdalmunkat s a részvét útján egészen egyek legyünk", mint azt egyik figurája is jelzi, kinek állán egy szemölcs feketedik, „mint sötét pecsét a hallgatásán". A megpecsételtség, a megjelöltség vissza-visszatérő motívuma a művészi megszólalás nehézségeire, és a nehézség alapvető okára, a létezés perdöntő kérdéseivel foglalkozó írói szándékra is utal. Mert amit a „szenvedés mindentudó jegyé"-vel általában a homlokukon megjelölt figurákba sűrít az író, az voltaképpen mindannyiunkra vonatkozik. Külön-külön és ezen keresztül együtt mindenkire. Tehát ilyen értelemben megjelölt minden ember, ahogy a költő fogalmaz a *Halotti beszéd*ben: „a homlokán feltündökölt a jegy, / hogy milliók közt az egyetlenegy."

Az egyetemes emberi kiszolgáltatottságot, melyhez a prózában talán először *A szemetes*ben, a *Pacsirtá*ban, majd az *Édes Anná*ban kerül közel, és melyre a lírában *A bús férfi panaszai*ban, majd méginkább a *Meztelenül* verseiben felerősödő, a személyes felől megragadott kiszolgáltatottság élménye felel, leginkább az elesett nőalakok testesítik meg az ő világában. A hitves, a nő az ő gondolataiban a „titokzatos alvótárs, földi vágyban / s a hideg ágyban". A nő az „emberi nagyság", mely „mint a halál nagy". Ilona – „lankatag angyalok aléló sikolya". És a nő az emberi nyomorúság, mely mint a cselédsors bizakodó, ahogy utolsó nagy prózájának Ilonája is jelzi. Nőalakjai mind cselédek abban az értelemben, ahogy Erzsébet „a jóság alázatos cselédje". Ebből következően az sem lehet véletlen, hogy Esti Kornélt a harmadik fejezetben éppen annak az anyának a némasága „világosítja fel" a szenvedésről – amin keresztül megérthető a világ –, aki talán a legelesettebb Kosztolányi-figurának, annak a bolond kislánynak a „cselédje". A némaság tehát a sokat tudáson, az elzárkózottságon és a sokat szenvedésen keresztül leginkább közös szerencsétlenségünkkel függ össze. Mindannyiunk nagy közös elintéznivalójával, a meghalással, ami után mégis egyek leszünk. A csavar, a fonákja az egésznek pedig az, hogy ugyanez tesz teljesen magányossá is bennünket: a meghalásban senki se segíthet, azt könyörtelenül magunknak kell elintéznünk. „Szegény, mégis egyedül halt meg" – mondja *Az orosz* mélyértelmű utolsó mondata.

A kétségbeesést csak fokozza, hogy a végtelen semmihez képest mindnyájan szinte csak egy napot élünk, mint Margitka. Ez a fogódzókat elvető kétségbeesés, ez a – mondhatnánk – férgekkel való barátság az, amiből paradox módon a himnikus életöröm származik. Ez hajtja mindig újabb és újabb alkotásra. Írás közben úgy játszik a világgal, hogy tudja, „végül odadobja férgeknek a testét". „Ölelni" – „ölni" – játszik a szavakkal. Nem fél? Dehogynem, nagyon is fél. „Élni" – „félni" – rímelteti a szavakat. Ha lehetne mondani: bátran fél. Vigasztalást abban talál, hogy férfiasan szembenéz a kikerülhetetlen véggel. Marcus Aureliusról, a sztoikus bölcsről ír novellát, és a „koldus imperátor"-hoz, a „roppant pogányság"-hoz fogalmaz ódát. Alkotói magatartását az jellemzi, ami Moviszter Miklós viselkedését: pöröl a legnagyobb Úrral is, mint az őskeresztények.

Kosztolányi úgy fél a haláltól, hogy közben mindig arra készül; úgy mámoros az élettől, hogy közben tudja: ha nem lenne halál, akkor ez a mámor sem lenne. A haláltól való félelem áhítata istenközelivé teszi, a csodálatos élet borzalma perlekedővé. Így függhet össze alkotói logikájában az isteni mindentudás a halál közelében megtapasztalt emberi tudással, jelezve az előbbi csak helyének üresen hagyásával pótolható jelenléthiányát, és az utóbbi gyarlóságában is rendkívüli (és renden kívüli!) állapotát.

BECK ANDRÁS

# A GONDOLKODÁS BÖRTÖNÉBEN

*Kisérlet Karinthy Frigyes művészetének értelmezésére*

Akaratlanul művész, néha egyenesen
akarata ellenére az.
(Németh Andor)

Karinthy művészetét nehéz elfogadnunk annak, ami. S itt nem valamiféle be nem váltott lehetőségről van szó, amin a mű „szétforgácsolódása" miatt sajnálkozhatunk, nem a másokkal való összevetésről, nem arról, hogy mi nem a Karinthy-mű, hanem hogy végtére is micsoda: a művel való szembenézés komolyságáról. De félő, ha a komolyság teljes szigorával próbálunk meg róla beszélni, elvétjük a hangot. Mégis, inkább ennek ellenkezője az, ami a Karinthy-irodalmat jellemzi. Pedig alaphangját Karinthy igazolásának szándéka határozza meg, a művét érő általános, de csak néha megfogalmazódó elmarasztalással, leértékeléssel szemben. A Karinthyról való írás tehát már eleve válasz, mely sokszor sajnos adós marad azzal, hogy a kérdést a megfelelő szinten fogalmazza meg. Ily módon – függetlenül attól, hogy végül is hogyan ítél – maga is az életmű befogadásának nehézségeiről, a mű „életképtelenségéről" tanúskodik. Ahogy azok a sűrűn felbukkanó rokonítások is – régebben Swift és Wells, később talán Kafka nevét emlegetve legtöbbször, és az afféle elejtett megjegyzések, miszerint az abszurd irodalmat például Karinthy már „mellesleg" megcsinálta – kétszeresen vétik el a célt: s mintha csupán a beváltatlan lehetőségek mentőöveiként szolgálnának. Beismerései valamiképpen annak, hogy a Karinthy-mű süllyed és a maga erejéből nem is tartható fenn a színen – irodalmi tudatunk élő hagyományaként.

Van valami tehát ebben a műben, ami zavar, nyugtalanít, vagy éppen elkedvetlenít minket, s ez még azokat az írásait is megérinti, melyeket legtöbbet emlegetünk.

Karinthy művészetét nehéz elfogadnunk annak, ami. Ezért irányulhatott mindig is a megszokottnál jóval nagyobb figyelem személyiségére. Vajon csakugyan személyiségének tere-e az a közeg, melyben művei megszólalhatnak? Vagy a körülötte kialakult légüres tér az oka annak, hogy elsősorban úgy gondolunk rá, mint különös egyéniségre? De nem kerüljük-e meg ezáltal a művek formátumának valódi kérdését?

Nem azért kell a művel szembeni hiányérzet okait számbavennünk, hogy értékeljük, hanem, hogy értelmezhessük művét. Írásom célja, hogy ezt a Karinthy mű karakterének néhány meghatározó vonását kiemelve segítse elő, kapcsolódást keresve egyúttal a mű „problematikussága" és a művekben megjelenő életprobléma között. Hogy ezáltal tisztábban láthassuk művészetének sajátos minőségét.

Ha legkorábbi novelláinak, verseinek és kritikáinak nyomvonalán indulunk meg az *Üzenet a palackban* versei felé, egy élményszerkezetében szegényesnek mondható, de annál szövevényesebb és motivikus ismétlődésekben kibomló világot fedezhetünk fel. Ennek középpontjában a lehetőségeknél, kezdeményeknél, sokféleségnél, tehát az ötletnél sokkal inkább meghatározó (mert az ötletet is meghatározó) világlátás áll,

melynek hitelét következetessége adja. Az a következetesség, ami mintegy e világérzékelés foglyává tette Karinthyt, hogy aztán mániákusan keresse szabadulása útjait.

A Karinthy művek „zaklatottsági foka" már önmagában is elgondolkoztathatná mindazokat, akik az irodalmi műalkotást valami magától értetődően természetes adottságként kezelik, s így létére sohasem kérdeznek rá. Pedig a művészi teremtést végső soron nem indokolja és nem igazolja semmi, még az eredmény sem. Olyan döntés, mely nem a művészet szférájába tartozik.

Karinthynál a műalkotás, az alkotói létezés evidenciája válik központi – de még sem teoretikus – kérdéssé. Műve szinte mindenestől irodalmon kívüli jelenség: volt benne valamiféle gyanakvás, vagy inkább „közemberi józanság" az irodalommal szemben. (A kifejezés Tandori Dezső mértékadó tanulmányából való, s hogy milyen lényeges pontot érint, mutatja további 5–6 megfogalmazási kísérlete ugyanerre, hogy fején találja a Karinthy-szöget.) Művészetének hátterében mégis az élet és művészet egysége áll: a kimondás kötelessége. Az irodalomnak ez a kérdésessége tehát ugyanakkor életprobléma, s mint ilyen nem is formalizálható – nem stílus – nincs benne semmi irodalmias, de nem is anti-művészet és itt elválik az avantgárd útjaitól is.

Az életet valamiképpen az emberhez méltatlan küzdelemnek érezte, aki nagyobbnak született életénél, mégis alulmarad azzal szemben. Az élet – éppen, mert méltatlan harcban való szükségszerű elbukás – drámaiságától megfosztottan tragikus szituáció. Nem arisztokratikus távolságtartás ez; légszomj. Olyan mély elégedetlenség élt benne a létezéssel szemben, hogy még csak elképzelni sem tudott egy jobb világot. Erősen élt benne a determináltság tudata, ezért aztán nem hitt az egyéniségben sem: „Könnyű eset volt Bandi másnak lenni a szürke / Mindennapi népnél – de lenni ugyanolyannak /Én mondom neked ez már kicsit nehezebb".

Az egyéniség frivolitásában az ember feladatának, lehetőségeinek félreértését látta, olyasvalamit, amitől meg kell szabadulnunk, hogy tisztán láthassunk. Madách kapcsán azt írja, hogy a legnagyobbak „valami emberfeletti erőfeszítésben, igyekeznek lemondani az 'egyéni' hangról". Minden erőnket megfeszíteni, hogy ugyanolyanokká legyünk, mint a többiek, olyan törekvés ez, melynek lehetetlensége kimeríthetetlen feszítőerővel vonul végig művén. Önmagát is „egyszerű figura"-ként emlegeti, a különc naivitásával, aki tudja, hogy minden különössége csak a megmerevedéssel szembeni ellenállás. Tudása van önmagáról, de ez a tudás megsemmisítő – szeretné, ha az lenne. Szerepjáték ez, mely legfőképpen az író, a nagy egyéniség szerepe ellen irányul. Testét is, akárcsak egyéniségét, úgy viselte el, mint valami kényszerű pózt, mintha nem volna igazi; mégis végleges: láthatatlan börtön. „Nem szerette, ha önismerik" – írta róla Füst Milán. Idegenül nézett hát tulajdonságaira, amelyekről akárki szabadon ítélhet, márpedig ha véleménye van róla valakinek, ki van szolgáltatva neki, bármit is gondol. Mások véleménye, akárcsak a test: börtön. A szabadulás, az önmagától, egyéniségétől való szabadulás vágya olyan igazabb valóságot tételez, melynek fényében csupán paródiát lát ott, ahol irodalmat kellene látnia. Az *Így írtok ti*, mint irodalmi indulás, elsődlegesen egy érzékeny olvasói tudat idegenség-élményének, elhatárolódásának dokumentuma. S makuknak a szövegeknek a zsenialitása mintha el is venne Karinthy alapélményének megsemmisítő radikalizmusából, mely a bezártság-élményből fakad, hogy valamilyenek vagyunk, és eképpen az irodalom egész intézménye ellen irányul, melynek alapja az egyéniség. Ahogyan Babits kiemelte: „magát az irodalmat leplezte le ... hogy hökkenve kérdeztük: e pusztító ítéletmondás után hogy mer majd írni, s építeni".

Mindez Karinthy életproblémájának belső köreibe vezet, ám művészetére és annak befogadására nagy terhet rótt. Mert az általa teremtett világ, az irodalom létére kérdezett rá, bizalmatlanná téve az alkotás lehetőségeivel és saját művészetével szemben is. De ez csak egyik eleme annak az általános valóság-hiánynak, jelenlét-vesztésnek, ami Karinthy egész világlátását meghatározza. Mely éppen a valóság mindenek-

fölötti tiszteletén épül: hogy semmit sem tartott *elég* valóságosnak. Mert éppen a szubjektum, az én igényei miatt nem lehet semmi az, mert az én rátelepszik mindenre, ami „igazi", és mindent mint érzést és észlelést kebelez magába.

Kosztolányi még az olyan „égi" fogalmat is, mint a boldogság, bele tudja ágyazni a valóságba, ahogy nála a legkisebb részletig mindent a létezés szeretete tesz teltté. Valóságos ínyence a létezésnek.

Karinthy minden közvetlensége és köznapisága ellenére azonban távolságot érzünk írásaival szemben. Mindig van valami élesség a hangjában, mintha azokról a kisebb ritmusokról, melyek életünket szervezik, nem is tudna. Felnagyítja és kivetíti: keresi őket. Mintha gondolatainak állandó lüktetése volna az egyedüli fogódzó; a descartes-i elv – Füst Milán átformálásában: „Gondolkodom: tehát rajta szeretném magam kapni, hogy élek." A gondolat minden törekvése pedig arra irányulna, hogy kitörjön önmagából.

De nem is az én az, ami mintegy cseppfolyóssá teszi a világot, hanem a bennünk lévő másik. Ő figyel mindig minket, és már mi is csak rá tudunk figyelni, s nem tudunk mássá lenni. Miatta van csak gondolat. Csak a kimondható van, mert mindig ketten vagyunk – csak szavak, mert szót kell értenünk. Megszokta már, hogy önmagával beszéljen, innen a hang közvetlensége, már nem is tud másképp, csak így: „Elza fiam, te is meghaltál, lehet már veled is beszélgetni". Mert a másik (Enke) a halál embere is, ezért más, mint az én, már mindent *onnan* néz. Idegen, aki magával akarja vinni.

A halálközeliség, a megsemmisülés kitüntetett helyzete ennek a létállapotnak, melyben az irodalmon-kívüliség formája az egyéniség önmagától való eloldódása, mint alkotás: valóságra ébredés. Megérkezés a szószerintiség világába, ahol nincsen stílus, mert minden egyértelmű, egy világba, melyben nincs szükség metaforákra, mert minden igazi, ahol a valóság elnyeli a műveket és a művészt.

Karinthynál az írás tétje a szó valósága. Ám a szószerintiség igénye összeférhetetlen az irodalmiság igényeivel. Művének alapkérdése a teremtés lehetősége. Írásai az állandó formálódás állapotában vannak, mintha csak egymáshoz viszonyítva volna helyük. Erővonalak, melyek jelentését nem ismerjük, mutatnak valahova. Magát a mozgást sokszor nem is szavakból érzékeljük, csak egy zihálló tüdő, egy elfulladt lélegzet utal rá. Mintha ennek a mozgásnak csak iránya volna. Olyanféle formálódás ez, ami már szinte nem is az író dolga, alig tűr beavatkozást. Nem szóló, hanem szólított. A megnevezéssel teremtődő élet az isteni teremtés attribútuma. A művészi teremtés, csak az erre való emlékezés – az egyéniség kísértése. Mert az író nem próféta, nincs mit mondania, csak keresi a szót, a szó felé törekszik, mely nem az övé. Neki nincsenek szavai. És nem prófétája a szépnek sem: ember, a mű előli állandó hátrálásában. Mintha a Kierkegaard által meghatározott szókratészi irónia Karinthy szituációját is pontosan jellemezné: „Az ironikus számára az adott valóság teljesen elvesztette érvényét, mindenütt terhesen ható formává vált. Másrészről az új nem sajátja az ironikusnak". „Bizonyos értelemben az ironikus prófétikus is, mert szakadatlanul rámutat valami jönni készülőre, de nem tudja, hogy mi az. Ő maga prófétikus, de helyzete a prófétának ellenkezője".

Karinthy életművének nincsen igazi magja. Csak valami szellemi és fizikai otthontalanság. A szellemi értelemben vett hiány azonban mindig: hiábavaló keresés. Aki nem találja helyét, olyan, mintha sietne valahová. Hajszoltnak érzi magát, pedig azt sem tudja, hova megy. Írásainak görcsössége zavarbaejtő, szinte szétesnek az erőfeszítéstől. De az erőfeszítés kritikáiban is kitüntetett fogalom, mintegy a művészet magyarázó elve: „Hisszük, hogy a költészet mint energia . . ., csak energiából származhatott, végeredményben mindig erőt fejez ki" – írja Tóth Árpád (!) kapcsán, Füst

Milánról pedig: „gyötrődő agya nagy erőfeszítéssel csakhamar kikászálódott önmagából".

Az erőfeszítés olyasvalami, amit nem lehet pusztán megnyilvánulásaiból megismernünk, mert sohasem az, aminek látszik, több annál. Lényege szerint önmagára vonatkozik, gesztus, melynek önértéke van, s mert mindig több, mint megnyilvánulása, a szabadságot jelenti. Bergson az erőfeszítést a filozófiával azonosítja: kísérlet az emberi állapot meghaladására. Ez az erőfeszítés értelme Karinthynál is; szabadulást jelent, egy igazibb valóság ígéretét. Olyan, mint valami utazás: kaland. Csak az előbbre jutás ami számít – ezért kerülhet már legkorábbi írásaival halálközelbe –, csak a távolba néz, s ez is egyfajta vakság, üresség, mely szinte szétfeszíti önmagát, lehetetlenné téve, hogy meghatározza saját helyét, hogy önmagára ismerjen, s míg az ember vágyakozik, nem ismeri önmagát. Üresség, mely menekül önmagától. De az üresség nem pusztán hiánya valaminek, inkább tapasztalat: élettér. Félelem, ami egy pillanatra sem hagyja magára. Úgy érzi, védekeznie kell, kifelé figyel. A várakozást menekülésnek érzi. S a megnevezhetetlen, mely félelmeinek mozgatója, valami közönséges alakban ölt testet – mint valami övön aluli ütés: hogy elhibázza az életét. Megmutatni az erőfeszítésnek ezt a fajta ürességét és halálközeliségét, és elfogadni mégis, mint valami feladatot, ez volt a tartás, ami mindig is nyugtalanítóan hatott, a puszta erőfeszítésnek ez a gondolati bátorsága.

Az írásaiban feszülő energiák – úgy hiszi – egyszer csak valami váratlanul nagyszabásút vetnek felszínre a lélek mélyéből. Minden írása csodavárás. Ez az energia azonban többnyire csak szavakat hív elő, egész gondolatsorok, vagy érzések helyett – s ez a játék: szavak, amelyek többet jelentenek önmaguknál, de kevesebbet annál, amit jelenteni vágynak. Mégsem a szavakkal való játék ez csupán, hanem megtanulása mindannak, amit a szavak régen tudnak (Szilasi Vilmos).

Nem szerette a szellem trükkjeit. Sokszor mondták róla, hogy az ötletek embere volt. Csakhogy sokféle ötlet van, és mindegyik saját formaideált hordoz magában. Noha általában ötletnek épp azt szoktuk nevezni, ami nem ilyen. Karinthynál az ötlet az ihlet akarása. De míg az ihlet terjeszkedni akar, az ötlet a befejezésre irányul, s mert azonnali kisülésre törekszik, egymástól távol eső, vagy éppen ellentétes fogalmakat kapcsol össze, valamiféle megvilágosodást imitálva a mélyben – a szavak mélyén. Az ötlet számára elsődlegesen viselkedésmód, nem annyira önértéke van, mintsem helye egy rendszerben, mely nem gondolati rendszer, hanem egy beszédmód általánossága. Könnyen tévútra vihet, ha szaván akarjuk fogni. Szinte minden megnyilvánulásában van valami naiv és valamiképpen sértett határozottság, valami, amit nem úgy ismerünk fel, mint irodalmit, egyfajta dilettantizmus. Az irodalommal szembeni elemi szintű kétségei azok, amit Karinthy dilettantizmusának nevezhetünk. Hogy ezek a kétségek nem az irodalom szintjén igyekeznek megformálódni, hanem közvetlenebb megnyilvánulást keresnek: ennyiben elemiek. Mintegy visszatáncolás ez a művészet pozícióiból.

Karinthyban van valami vágyakozás, emlékezés mindarra, ami nem emberi. Egy kezdetleges ősi nyelvre, mely nem ismeri a metaforák bensőségét. A technika, a gépek iránti érdeklődése is abban a valósághiányban találja meg mélyebb élményalapját, mely a szószerintiség követelményét támasztva egyként szembefordítja az egyéniséggel és az irodalommal is. A technikai újdonságokhoz való vonzódása és fantasztikuma sem a valóságtól való „menekülés" eszköze tehát, inkább annak megközelítése. A gépek csak annyiban letéteményesei az ember lehetőségeinek, amennyiben különböznek az emberitől, nem látszanak másnak, mint amik: a repülés nem metafora többé, hanem a repülőgép révén valóság. Ám a gépiség paradoxona épp az, hogy a mechanizmus idővel mindig az emberi felé terjeszkedik, annak szerepét veszi át, s végül a gép is a kor kísértő metaforájává válik – az embert szorítva ki. Az ő képére formálódnak önálló *életet* kezdve. Mintha az új teremtés idején, a századelőn, az emberiség

olyan végső pontra jutott volna, ahol már eltűnik a jelen reménye, csak múlt és jövő van, és út csak lefelé vezet.

Ami marad, valami meghatározatlan kötelességérzet. Az érzés, mintha életen és halálon túl volna még valami más. Ez a lehetőség tartja fogva, mindent ehhez viszonyít. Függésélményének határozottsága jelöli ki az emberi teremtés korlátait, mind a művészetben, mind a tudományban. A gondolkozásnak és a beszédnek van egyfajta automatizmusa, aminek az ember nem ura, mely messzebbre viheti, mint ameddig valójában ellát. De ez csupán nagyravágyás, ami a dolgok félreismeréséből ered. Az emberben levő – mondjuk így – morális elem ezzel szemben az a valami, ami mindig tudja, hogy hol *van*, ám csakis ennyit tud. Karinthy az „eszmei tartalom művészetének" lehetőségeit keresi akkor, amikor minden mondás hiábavaló, és minden megszólalás csak a tartalom keresése. De mindenekelőtt éppen ez ösztönzi arra, hogy mondjon bármit is. Erőfeszítése azonban idővel elveszti tárgyát, s ami börtönök táguló köre volt – melyek közül a művészet csupán a legtágasabb –, elveszti körvonalait, s most már az ezekből való szabadulás céltalanná vált erőfeszítését érzi a létezés terhének. Függés-élménye tehát nem pusztán a valósághiánnyal szemben hívódik elő, de maga is mintha a valóság ellenében hatna. De csak az erőfeszítés végső pontjain tehetünk fel kérdéseket magának az erőfeszítésnek az értelmére. Hogy akkor viszont valóban fel is tesszük őket, olyasvalami ez, ami átjárja Karinthy művének minden élményzugát. A nem-tudás pátoszának nevezve, ismét a szókratészi iróniához érkeztünk, mely a gondolkodás „örök kicsiségét" húzza alá az élettel szemben. „Fel van vetve egy kérdés, és elmélyítve addig, amíg a kérdések kérdése lesz belőle, és akkor nyitva marad és kívülről a realitásból, aminek semmi köze sincs (...) a kérdéshez (...) jön valami és félbeszakít mindent (...) és minden durva megszakítást csak humorral lehet nézni, mert oly kevés a köze ahhoz, amit megszakít, de azért is, mert olyan mélyen az életet jelképezi, hogy ez szakítja meg, és így szakítja félbe" (Lukács György).

Ilyen módon illeszkedik egymáshoz Karinthy művének két ellentétesnek tűnő rétege, az ironikus és a próféciás, s a kettő illeszkedésénél születik a Karinthy-hang, amit egy gondolatinak nevezhető *életérzés* ural. Mert még a *Nihil* c. verse is, mely a leginkább elméletinek tűnő megfogalmazása annak, hogy az élet miként rúgja fel a művészet szabályait, kereteit, valójában inkább dühkitörés, mintsem művészeti kiáltvány. Tárgya nem annyira a művészet, mint a művész olyan lelkiállapota, mely már nem ismer formákat (bánja is ő), pusztán megnyilatkozni akar. Nem csupán a szavak szintjén, hanem a gesztus hangsúlyaiban ütközik össze a művészi formálással. Mert mindenekelőtt a pillanatról beszél, mely önkéntelenül szemben áll a művészet „megörökítésével". A pillanat az élet nyelve, s mert a művészet nem tud megfelelni érdekeinek, elveszti komolyságát. Az élet alapvető mozzanatai nem engedelmeskednek a művészet formaigényének. Drasztikus ellentétük a halálban mutatkozhat meg leginkább: „ / Még ott, volt szeretőmnél / arra gondoltam, / Hogy most meg kellene dögölni / És kiölteni a nyelvemet."

A halál szinte kézzelfogható közelsége határozza meg azokat a műveit is *(Legenda az ezerarcú lélekről, Kötéltánc, Menmyei riport)*, melyekben a gondolat, a nagy formátum világába mintegy kívülről berobbanó elem – a szerelem – olyan erőszakos, hogy szinte agyoncsapja a műveket. Karinthy kijelentése, miszerint „halála előtt senki sem jellemezhető" éppen ezekkel a váratlan, véletlenszerű, tehát nem megformálható megszakításokkal számol. Párdarabja egyúttal a görög kérdésfeltevésnek: mondható-e bárkiről is halála előtt, hogy boldog?

Karinthy művének szókratikus jellegét emeli ki az élet igényeinek kielégítése a mű kárára, vonzalma a szóbeliséghez; az alkotói létezés kritikája: „Hogy az emberiség élni akar, arra nincs annyi bizonyítékunk, mint arra, hogy nyomokat akar hagyni halála után". Karinthy kétségei olyan egzisztenciális élményből erednek, ami nem a túl, hanem az innen közege, ha tapasztalatainknak ahhoz a rétegéhez viszonyítjuk,

melyben a művészet történik. A művészi megformáláson inneni kétségek, melyek nem engedelmeskednek akaratának. Az élet igényeivel roncsolják a gondolatot. De Karinthy még azt sem mondja, hogy az ő kérdései innen vannak, csupán azt, hogy *van* innen. Amiről nem azért beszélünk keveset, mert nincsenek rá szavaink, hanem mert úgy érezzük, fontosabb dolgunk van. S ha nem így lenne, nem is létezne művészet egyáltalán. Mert tapasztalatainknak ez a rétege művészetellenes, amennyiben hangsúlyos, és hangsúlyait nem magától a művészettől nyeri. Karinthyt olyan kérdések kötik magukhoz, melyekben a következetesség nem anti-művészethez, hanem rossz művészethez, nem valamiféle túlfeszített hallgatáshoz, hanem az érdektelenség csöndjéhez vezetne. S itt a játékosság is önmaga ellen fordul. Művének „szétforgácsoltsága", megfoghatatlansága mélyén ez az élményrendszer húzódik; mintegy aláássa azt.

Ami végül is megtartja életművét, az írásait összefogó feszes motivikus háló. Minden megszólalása a mű egészében keresi helyét: utalás-struktúrája van. Az idézet – többnyire önidézet – változatos formáival találkozunk művében. Korai novelláinak szinte mindegyikében vannak részek, melyek egy másik írását idézik fel. Máskor nyíltan hivatkozik egy korábbi könyvére, mondására. Verseiben saját verseiből idéz. Egy eredetileg más tárgyról szóló jelentéktelen írásába önmagát helyettesítve, az hirtelen vallomássá válik. Ide tartozik művei egy részének szó szerinti értelemben vett szellemisége, túlvilági fogantatása. Írásainak ez az éteri közege, lehet, szúrós szagával csap a mai olvasó orrába. Pedig ennek egyik értelme éppen az idézőjeles használat: szellemidézés. És beszélhetünk egész beszédmódjának valamilyen idézőjelek közé zártságáról; összefüggésben van ez azzal is, hogy éppen a szó szerinti kap szükségképpen idézőjelet ebben a világban, megkérdőjeleződik. Ahogy a halandzsa kereteit sem lehet szűken meghúzni nála, mert az egész életmű anyagtalanságával érintkezik. Az utalás és az ismétlés teremt otthonosságot a világban, azzal, hogy körbefalaz egy szituációt, még akkor is, ha ennek foglyává lesz Karinthy. Művének alaprétege valójában egy végtelen, lírai fogantatású, szinte mániákus monológ, arról az igazabb valóságról, melynek mindannyian részesei vagyunk – mert a valóság csak az, ami közös –, de csak az önmagunktól való megszabadulás révén. S bár ez határozza meg művészetét, művei mégis csak elvétve „szólnak" erről. Éppen azért, mert *arról* a valóságról semmi sem mondható: mert minden mondás valakit feltételez, *valakinek* a szavait, amelyek torzítanak. A valósághiánynak ebben a közegében az utalások és motivikus ismétlődések teremtik meg azt az anyagot, ami formálhatóvá válik. Így érthető, hogy az utalást egyik versében a „lélek tükrének" nevezi.

Az utalás-struktúra alaprétege az, amit a börtönök táguló körének neveztem: ahogy börtön a test, saját képzeletünk és a jelenidő egész világa – úgy maga a megszólalás is be van zárva. Mindkét verseskötetének címe *(Nem mondhatom el senkinek, Üzenet a palackban)* a mondás végleges bezártságának, valamiképpen születés előtti élményének emblémaként való felmutatása. Az utalások hálója kései verseiben a legsűrűbben szőtt, s talán ebből következő anyagszerűségük miatt foglalnak el kitüntetett helyet az életműben. De ha van is itt egyfajta ugrás, semmiképpen sem az alapélményben, és ez mintha visszamenően is értelmezné művét. A versek kapcsolata egész korábbi munkásságával rendkívül szoros, olyannyira, hogy még ezek a művei sem értékelhetők önmagukban. Mintha még ezekből is hiányozna valami. De ez a hiány mindig a kozmikussal érintkezik, az űr itt annyi, mint Kozmosz, ahol mindennek egymáshoz igazodó mozgástörvényei vannak, ami a szövegek utalásszerűségében jelentkezik.

A gondolkodásnak ebből az önmagára záruló világából szabadulást és szabadítót is csupán a szóban kereshet. Ez az írás értelme. Minden verse a másikra mutat és így tovább, kifelé a világból, az életből, az én-valakinek olyan megsemmisülése felé, amit csend követ – így szeretnénk –, csak egy kicsit fájó én-nélküli nyugalom: a szó valósága. A szó születése, ami már nem enyém, mert Ige, az Ige testetöltése: *Karácsonyi elégia, Karácsonyi karének.* Ama életen és halálon túli minőség bizonyossága:

„Még nem tudom, mit mondok majd, nem én / De úgy sejtem örömhírt hoztam én". A szokratészi nem-tudás és az evangéliumi örömhír két – Karinthynál egymást feltételező – pólusa közé feszül a Karinthy mű: forgácsok a keresztről. Mert „az irónia számadást követel. Az irónia mint negatív dolog az út – nem valóság, hanem az út" (Kierkegaard). Jézus viszont „az út, az igazság és az élet".

Az inkarnáció a keresztény gondolkodásban szorosan összefonódik a szó problémájával, és Karinthy igénye a képzelet és gondolat művének szó szerinti értelmezésére ebben a körben jut legközelebb megvalósulásához. A művén végighúzódó jézusi szál a szó valóságának egyetlen lehetősége. Az én feladásának végső pontja nem a nihil, hanem a szeretet állapota. S művének mélyén is a szeretet problémájára lelünk. Mert a jelenidő egész világa, akár a halál, csak a szeretet közegében nyer valóságos létezést. A gondolkodás számára végül is megközelíthetetlen és idegen marad, ahogy minden, ami tudatunkon kívüli. Mert a gondolkodás megsokszorozza az ént, a szeretet pedig feloldja. A gondolkodás talán mássá tehet, a szeretet a másikká. Így az irodalom és a gondolkodás egész világának kritikájává lesznek az evangélium szavai is: „Valaki igyekszik az ő életét megtartani, elveszti azt, és valaki elveszti azt, megeleveníti azt".

Karinthy számára Jézus korántsem pusztán „műveltséganyagának része", hanem az igazabb valóság letéteményese, ahogyan a szószerintiség és az én feladásának követelménye is benne találja meg előképét. A Jézus-motívum korai felbukkanása is jelzi a hozzá való szorosabb kötődését. A *Naplómból* c. verséről van szó, mely 1910-ben jelent meg a Nyugatban, 1909-es keltezéssel. A vers egy bérház nem különösképpen érdekes leírásának indul. Első három versszakának mindegyike egy-egy mondat, ám mert kifejezésmódjukban olyannyira eltérőek, úgy hatnak, mint három kísérlet, nekirugaszkodás, melynek tétje maga a stílus, a kifejezés lehetősége. Mindez egy szonett keretei között, mely a költői mesterség próbatétele és egyben a kifejezés korlátja is. Az utolsó strófa hirtelen váltás: „Most vége. Ez volt, ez lett volna még / Végső esélyem. Elvégeztetett. / És most Uram, bocsásd el a Te szolgád". Ennek a radikális lezárulásnak, mely a beteljesülés jézusi „elvégeztetett"-jét visszhangozza, jelentése rejtélyes, aligha lehet azonban kétséges, hogy valamiképpen az irodalmisággal való szakítás, és egy másfajta tájékozódás igényére utal. Kezdetet jelez. S talán nem puszta figyelmetlenség, hogy kötetében Karinthy egész működésének kezdetére, 1907-re datálta később versét. Amiképpen kezdet Karinthy egész műve is, mert olyan kérdések kötözik magukhoz írójukat, melyekhez csak előszavaink lehetnek. Jellemző, ahogyan saját szerepéről ír a *Karácsonyi elégiá*ban, a századelőre emlékezve, „erre az ünnepi napra, mikor az ember lesz úr a világon": „Énnekem is volt szerepem húsz évesen ilyen fiatalon / Készültem rá, még mielőtt látni tanult a szemem / Hogy a *prológust* majd én mondom el".

Művészetének ez az előszószerűsége csak következménye anak, hogy az életet is csak egy igazi létezés előszobájának tekintette. Talán nem árt kiemelni azt, hogy ebben az érzésben nincsen semmi misztikus, nagyon is evilági tapasztalataink ezek, melyek feltárulhatnak például az unalom óráiban éppúgy, mint a világtörténelem unalmának évszázadaiban. Amikor nem értjük, hogy mivégre van mindez. Úgy is mondhatnánk, hogy a megfogalmazhatatlanság kényszere íratja Karinthyval előszavait, melyekről annyi bizonnyal elmondható, hogy *igaz* könyvhöz készültek.

# *Talán jobb lenne*

*Feléd kapaszkodtam Uram, mégsem érkeztem*
*hozzád soha.*
*Voltál mostoha, világ-szélén-felejtő apám.*
*Nem törődtél velem. Roppantva csörtettek életemen*
*roncsoló erők, bajok kerekei.*
*Meddig kell a virrasztás asztala mellett morzsolni*
*az éjszakát?!*
*Meddig, Uram?!*
*Talán jobb lenne, ha utam kettészakadva*
*csüngne a semmibe.*

# *Fogadj magadba*

*Átlátszó vagyok: lángok csipkebokra,*
*csillagok héja, holdkristály-üveg.*
*Indulok hozzád rég-ölelt honomba,*
*fogadj magadba, gyújthassak tüzet.*

# *Sötétbe fúlva*

*Ha hajunk majd a koporsónkba hull,*
*Isten haragja talán elcsitul.*
*Szánandó, ami történik velünk*
*a rothadáson túl; lábunk, kezünk*
*védtelen csonttá roskad. Süllyedünk*
*sötétbe fúlva. Semmivé leszünk.*

# *Förgetegben*

*Gyihos a szél. A hó fejemre fagy.*
*Hallok csörögni deres láncokat.*
*Távol zúdulnak ezüst lovasok,*
*szárnyuktól zengnek ajtók, ablakok.*

*Töprengés gyötör, magányom riaszt;*
*a nyugtalanság nem érlel vigaszt.*
*Valahol a téli forgetegben,*
*ragyogásod kellene követnem.*
*Csillagváró tájakon haladva,*
*kapaszkodom mindig magasabbra.*

# Árvaságom jeges kagyló

*Árvaságom jeges kagyló,*
*létem köré zúgva hajló,*
*ülök benne kirabolva;*
*nem szállhatok csillagokra.*

*Rogyaszt a tél ökleivel*
*kérkedik nagy késeivel.*
*Öreg vagyok, roncsolt ember;*
*bilincselve gyötrelemmel.*

*Hideg a tény. Magasságból,*
*márványfehér udvarából*
*siessen az Isten. Várom,*
*játsszon elnyűtt fuvolámon.*

*Árvaságom jeges kagyló,*
*létem köré zúgva hajló,*
*ülök benne kirabolva.*
*Korom hull a csillagokra.*

# A tél markában

*A tél markában*
*remeg a gally csontja.*
*Mintha haldokló*
*bordája ropogna.*
*Dúlt fészek fölött*
*téblábolunk árván.*
*Hová foszlott*
*a lángtollú szivárvány?!*

HALLAMA ERZSÉBET

# „Vasárnap, meleg hóesésben"

Az anyja, az anyja . . . Az anyja mártír volt. Egy kicsi, kövérkés, omlatag mártír. Szeme mint egy tavacska átsejlő kékje az összegyűrt földrétegek között. Rövidlátón pislogott, nem hordott szemüveget. Kidomborodó húsos hátán az élet púpja. Valójában angyalszárnyak. Viselnünk kell méltósággal, amit az élet ránk mért, mondta többször is, sokszor. Viselnünk, Anikám, még ha beleszakadunk is.

Anikám a földön ül, színes rongydarabokkal matat, a mágnespatkóval lehullott gombostűk után vadászik, szétfejti a szövetfoszlányok szálait, üldögél a tarka puha szeméthalomban, mintha fészekben ülne, elröppent madarak színes tollai közt. Az érintetlen ősdzsungelben ül még, szakadatlanul zúg, zsibong az erdő, olyan alapzaj ez, amit a benne élő csendnek vél. A varrógép surrogó zaja, a sebesen ugráló tű kattogása, a pedál méltóságos dobverései a fönt ciripelő tizenhatodok alatt, a szíjáttétel sistergő kígyóhangja. Fölötte, alatta s közben sóhajtozás és mormogás: elfordította tőlem a jóisten a kegyelmét, ez a Manci is mit sürget, nem tudom, idejár a nyakamra, csak föltart, kimegyek a piacra, megpróbálok kelkáposztát venni, vagy talán sárgarépafőzeléket kellene csinálni, persze, azt egyiktek se szereti, pedig van benne vitamin, és akkor még csipkét is akarna a mellrészre. Anya kicsit selypített, apró krumpliorra alatt kicsücsörödött a szája, s inkább így hangzott: szárgarépafőszeléket kellene cinálni.

Enyém lehet ez a gyönyörű anyag? Varrhatok belőle babaruhát? Báliruhát varrok a babámnak . . . Ne úgy fogd az ollót, *édeszjó isztenem, de megvertél engem ezzel a lánnyal!* Hogy lehet egy lány ennyire ügyetlen?

Szegény anya, gondolta gyakran, milyen nehéz élete van. Apa keveset keres, anyának mindig dolgoznia kell, még éjszaka is. Néha, ha az embernek éjjel ki kell mennie, látja, hogy a konyhában ég a lámpa, berreg a varrógép, ott görnyed anya, szájában gombostű, szemében világoskék fáradtság, sóhajt, nyög, a hátát egyengeti, az embernek belemar a szívébe a bőrredők mögül elővilágító kis tó áttetsző, szomorú kékje, édes anyukám, átöleli fájós vállát, miért nem fekszel le te is? Nekem muszáj dolgoznom, hogy téged fölnevelhesselek. Amit az élet rám mért . . . ti csak aludjatok.

Éveken át sorakoztak a vállfákon a szomszédasszonyok és tanárnők és doktornék és elvtársnék és valakik sógornőjének és valakik keresztlányának és valakik távoli rokonának a ruhái. Azok a ruhák! Óriási tarka zsákok, kibuggyanó mellrésszel, elálló tátogó ujjakkal. Óriáshüllők levedlett bőrei. A dzsungel lágy félhomálya lassan megtelt ezekkel az irhákkal, mindenütt beléjük botlott az ember, hozzájuk ért véletlenül és megborzongott. A sok szuszogó, fehérneműkbe préselt asszonyság, mellük kimeredő páncélban, csípőjükön kétoldalt a kombinék, bugyiszélek jótékony takarója alatt fehér zsírgyűrűk, vállak, karok, combok, viaszos kidudorodások, hájdombok – oda nem illő, sehova se illő, érzékeny kinövések, az ember tudja, hogy ha valami hozzájuk érne, rezgések indulnának meg a rétegekben, és hullámzana, rengene, óriásira növekedne az egész zsírdombság. Az ember behunyja a szemét, és nem vesz levegőt – adogasd, fiam, a gombostűket, – amíg csak szét nem akar

pattanni a tüdeje, nem vesz levegőt, hogy ne kelljen beszívnia a hullámzó húshalmokból áradó émelyítő szagokat. A kislány fuldoklik, vörösödik az arca, erőlködik, adogatja a gombostűket, minden porcikája tiltakozik, menekülne, de gyáva, mukkanni sem mer – ne így add ide, fiam, hát megszúrod a kezem! Jaj, tudja, Icukám, olyan ügyetlen ez a gyerek, nem is tudom, kire ütött, na látja, nézze meg profilból, egyáltalán nem kövérit, nagyonis slankít. Gondolja, Nusikám? De azért derékban kicsit még beszűkíthetné! Has behúzva, a redők egy percre eltűnnek a fényes sima selyem alatt, Nusika betűz, Nusika szűkít, vegyem mélyebbre a kivágást? Jaj, Nusika, nem lesz ez úgy nagyon kacér? Csak úgy forognak majd maga után a férfiak! A kivágás mélyebbre vétetik, a fölpolcolt keblek kijjebb nyomakodnak a világ szeme elé, olyan fess lesz benne, meglátja! Ki forog, mi forog? Jönnek a nők a tarka végekkel, jaj, hol vette ezt a gyönyörűt? És milyen olcsón! Ibolyaszín, vörös, narancs, türkiz, barna és szürke és mosogatólészín, pettyek, csíkok, halszálkák, indák, háromszögek, vonalkák, sorminták és primitív virágok siklanak anya varrógéptűje alatt, jaj, fiam, nyomkodd meg egy kicsit a hátamat, mert beszakad, hagyd abba, anya, hogy hagynám, a Koltainé reggel kilenckor jön érte, a gyárban valami gyűlés van, neki muszáj időre, az ura nagykutya, te csak ne törődj velem, menj tanulni, hiába, ez az én életem, ez a gürcölés.

Ez a *gürszölés*.

Vasárnap ebéd után anya bemegy a spájzba és kihozza a borosüveget. Kétujjnyi bort tölt a pohárba, mint mindig, ráfröccsenti a szódát, a poharat leteszi maga elé, a borosüveget előbb gondosan bedugaszolja és maga mellé állítja a földre, a szék lába mellé, majd megfogja a poharat és átteszi apa elé a fröccsöt. Jelentőségteljes hangsúly: egészségedre, Vilmos. Apa mohón fölhajtja a fröccsöt, sóhajt és utána azt mondja: köszönöm. De most nem szól. Nem is sóhajt, csak előrenyújtja a kiürült poharat. Vár. Adj még. A függöny lyukacsain édes fényfoltok hullanak az asztalra. Mint egy meleg hóesés. A kislány még eszik, imádja ezt a tejfölös húst, tészta van hozzá, a tésztát szopogatni, szörcsögtetni lehet, folyik a finom paprikás lé bele az ember torkába, ha halkan szörcsölget, nem is szólnak rá. Álmosan és boldogan eszik. Nem! csattan föl anya hangja, természetellenes, éles, rikácsoló hang, a kislánynak torkán akad a falat. Apa csak tartja a poharat, tömpe, érdes ujjai a kislány orra előtt állnak a levegőben, meg sem rezdülnek. Anya továbbra is azon a rikácsoló, éles hangon folytatja, hadonászik a borosüveggel: nem ezt beszéltük meg! Egyet ész nem többet! Ész ne a gyerek előtt! Adj még egyet, mondja apa fojtott hangon, ennyit csak megengedhetek magamnak, a pohár még mindig rezzenéstelenül áll az asztal fölött, a kéz árnyékot vet, majd én megmondom, mit engedhetsz meg magadnak, sivalkodik anya, apa föláll, nyúl a borosüveg felé, anya ráncigálja, apa megkaparintja, húzná el, anya nem adja, sikoltozik, de amúgy néma a küzdelem, a kislány behúzza a nyakát, a vihar olyan váratlanul tört ki odafent, hogy még nem is fogta fel egészen, a szaftos tésztaszál szörcsögve kúszik be a szájába, ssrrr, megriad, olyan hangos, de nem hallja rajta kívül senki, odafönt az üveg kicsúszik a kezekből, rázuhan az asztalra, üvegcsörgés, üvegcserepek a húsostálban, gyorsan terjedő nedvességfolt az abroszon, valami erős átható szag, a bor illata, apa néma, szétesö arca, ahogy lassan visszaereszkedik a székére, úgy teszi le tányérja mellé az üres üvegpoharat, mintha az ólomból lenne. Évtizedek múlva is hallja az anyja izgatott papagájhangját, amelyben a recék szemlátomást simulnak el, a tüskék elgömbölyödnek, a mindenen áttörő nagy belső elégtételtől: ugye mondtam, hogy ne a gyerek előtt, moszt

asztán megcináltad, tesszék, kellett ez neked, hiába mondom, hogy nélkülem már alkoholiszta lennél, de nem, még neki áll följebb, föláldozom értük az életemet, úgy gürszölök, hogy még az idegenek is szajnálnak, ninc egy vaszunk sze, de ő vedelné a bort, mint az a drágalátosz apja! A szöveg csobog, bugyborékol az anyja torkából, miközben szemhunyásnyi késedelem nélkül, szinte már az üvegcsörömpölés pillanatában takaritani kezdte a romokat, akár egy gép, amely bizonyos jelekre azonnal reagál; automatikusan, de ugyanakkor a szokásosnál szélesebb és drámaibb gesztusokkal, mint egy tragédia hősnője, aki szörnyű sorsának elkerülhetetlen közelgését finoman éreztetni kívánja a közönséggel, nem a maga érdekében, ó, nem azért, hogy sajnálják, csak a katarzis végett, hogy lássák, eszükbe véssék, sose feledjék, milyen az, amikor ártatlanokra sújt le a végzet.

Ősz van, hullik a dió, össze kell szedni, mert a ház másik oldalán *mindenféle népség lakik*, és Nusi az ő kötelességévé tette, hogy a diót mindig mindjárt fölszedje, ahogy potyog. Mielőtt még amazok megelőzik. Mert a diófa, az aztán végképp nem köztulajdon. Kosárba szedegeti a lehullott diót, közben énekelget, eleinte halkan, de aztán kicsit hangosabban: dologtalané volt az ország és a nép hordta a terheket. Olyan szép itt, épp ennél a résznél, mindjárt jön az a lefelé tartó ünnepélyes hullámzás: csak vért, jajt, panaszt, könnyeket. Kicsit borzong a háta, olyan szép, éppen olyan, mint az, hogy sajgó sebét felejti Bánk. Meg is áll egy pillanatra az éneklésben, latolgatja, ne kezdje-e elölről, amikor felcsattan az anyja hangja: ne üvöltözz itt nekem, szétmegy a fejem, megőrülök! Az ajtóban áll, apa éppen jön kifelé, és halkan azt dörmögi: miért ne énekelhetne? A kislány tanácstalanul álldogál, ócska tornacipő van rajta és az otthoni ruhája, egy kinőtt kartonruha, már feszül a mellén, a dereka egész magasan van, a cipzárt nem lehet behúzni, de Nusi szerint itthonra a koszolni még megfelel, s valóban, miért is ne felelne meg, nézi az anyját, aki a konyhaajtóban áll és kétoldalt fogja a halántékát és őfeléje sziszegi, de apának mondja: ha énekel is, legalább ne *e z t !* Hát mit? kérdezi jámboran a kislány, de senki sem felel neki, leguggol a kosár mellé, fölemel egy szem diót, gondosan lekapargatja megbarnult, még nedves héját, az ujja kezd feketedni tőle, békésen, engedelmesen énekelni kezd valami mást, mint a mókus fenn a fán, az úttörő oly vidám, ajkáról ki nem fogy a nóta, vékony tiszta hangja szökdécselve fölemelkedik, hogy aztán belebotoljék az anyja lábába, a papucsos láb ott áll a konyhaajtóban, a bal láb súlyosan ráereszkedve a papucsra, a jobb láb meztelenül a papucs szélén, önálló életet él, odadörzsölgeti magát a papucs sarkához, mintha valamit agyon akarna taposni, össze akarna nyomni, a kislány nem látja az anyja arcát, mégis abbahagyja az éneklést, semmit sem ért, de visszahúzza az orrát, mint egy tapasztalt sündisznó. De azért továbbra is jól érzi magát, mert a dió héja, amelyen itt-ott foltokban még átüt a zöld, olyan szép sötétre festi az ujjait. Dörzsölgeti a foszlós barna bőrt a diószemek csonthéjáról és mintha már nem is az övé lenne a keze, egy új kézre tett szert, egy fekete, sötét, baljóslatú, izgató kézre, ami csöppet se az a rágottkörmű tömpe gyerekkéz többé, hanem valami új és csodálatos: a Nagy Fekete Kéz.

*

Egyszer nagyon megharagudott az apjára. Valahová el szeretett volna menni, de Nusi nemet mondott, megmakacsolta magát. Akkor az apját kezdte kérlelni, és apa már bólintott is, mikor Nusi hirtelen, mintha titkos adó-vevő

lett volna beleépítve, berontott a szobába, elhúzta apát, gyere Vilmos, olajozd meg a gépet, annyira nehezen jár, már egészen megfájdult a lábam, ennyit csak elvárhatok tőled, te meg, fiam, eriggy tanulni. apa megmondta, hogy nem mehetsz sehova, én is csak azt mondhatom, amit ő mondott, nem igaz, Vilmos? Akkor nagyon megdühödött az apjára. Itt jön-megy, évek óta csak ül, hallgat, dolgozik, dünnyög, hallgat, nyög, a csaphoz megy, benedvesít egy törülközőt, fejére teszi, a falnak fordul, alszik, dünnyög, hallgat, eltűnik hazulról, hazajön, leteszi a pénzt, eszik, hallgat. Hogy tűrheti, hogy mindent Nusi irányítson? Hogy telehordja a lakást Kovácsékkal és Icukákkal, testszaggal és felfordulással? Hogy telecincogja az életüket zsibbasztó siránkozásaival és kimeríthetetlen közhelytárával? Hogy hisztérikus sziszegéseinek és hajmeresztő dicsekvéseinek hideg-meleg zuhanyával locsolja őket szakadatlanul?

Az anyja gyakran zavarba ejtette. Mintha – a selypítése néha elképesztő méreteket öltött, szinte megérthetetlenné tette a beszédét, máskor meg egészen megszelídült, majdnem észrevehetetlenné vált – volna valami lelki selypítése is, kis szervi hiba, mellékes apróság, ami azonban időnként teljesen összezavarja a dolgokat. Nusi benne volt például a szülői munkaközösségben, ruhaároskodott a bálokon és virágra gyűjtött a tanároknak, nélkülözhetetlenné tette magát, nem egy évzárón nyilvánosan is megköszönték áldozatkész munkásságát, amellyel hozzájárult gyermekeink öntudatos, szocialista szellemű neveléséhez. Odahaza extázisban ecsetelte sikereit a szülői munkaközösség ilyenolyan összejövetelén, majd minden átmenet nélkül megjegyezte: a Szikszainéról rögtön látni, hogy finomabb teremtés, aközött a sok proli között valóságos felüdülés.

Később, mikor már felfogta, mit mondott neki Nusi az apjáról, – hogy azelőtt katonatiszt volt, de ő, Nusi rögtön tudta, hogy ezt fölösleges mások orrára kötni, ezért maradtak itt a nagynéninél, s ezért küldte ő el a férjét arra a távoli építkezésre, ahol senkitől se kérdezték, honnan jött, mert kellett a munkáskéz, de most már mindent elmondhat a lányának is, elvégre jobb ha az ember pontosan tudja, *hová tartozik*, – nos miután felfogta a dolgot, voltak percei, amikor hősnek látta az anyját, egy heroikus rögeszme megszállottjának, a kitartás és következetesség apostolának, aki valami korrekciót hajtott végre a világon, hihetetlen erőfeszítés árán, amire kevesen képesek, kicsiny korrekciót, de a lehetőségekhez és saját erejéhez mérten mégis óriásit. Hogyan csinálta, hamis papírokat szerzett, megölt valakit, vagy csak egyszerűen hazudott, kitartóan és makacs céltudatossággal – az egész valahogy, hihetetlen volt, kalandregénybe illő. De éppen akkoriban, amikor széthordták és elégették a káderlapokat, a népítélet elsöpörte őket, akkor derült ki, hogy az ő anyja ezt már korábban, egyénileg, önfejűen s mintegy korát megelőzve megtette.

Ugyanakkor, s végülis ez volt a döntő, soha semmit nem hitt el egészen az anyjának. A tényeket talán igen, de mindazt, amivel leöntötte, megfűszerezte őket, már gyanakvással kezelte, ezekben soha nem lehetett biztos az ember, ezek úgy változtak, mint egy szeszélyes gazdag nő ruhatára, az ember soha nem tudhatta, amiben tegnap gyönyörködnie illett, mára már nem került-e a szemétdombra.

Amikor Mészáros Vilmos meghalt, Nusi diszkréten és méltóságteljesen gyászolt, egyidejűleg óvatos lelkesedéssel készülve lánya közelgő esküvőjére. Miután megtörtént az esküvő, nekieredt, végigjárta a barátnőit, ismerőseit, körbehordozta mártíromságának töviskoszorúját, akár egy kitüntetést. El is mesélte, mikor hol járt, kinek mit panaszolt, ki mit panaszolt viszonzásul, s

közben mindent és mindenkit fölmért, ellenőrzött, mintegy tájékozódott a világban. Mintha tudatosan készülne új, immár férj- és gyermeknélküli életére. A lányával kedvesebb volt, mint valaha. Hivatlan szövetségesévé szegődött. Zelma ezidőtájt beképzelt nőszemély, pökhendi naccsasszony, felfuvalkodott satrafa volt, akit láthatóan elkényeztetett az élet. Anna viszolygott ezektől a pusmogásoktól, nem akarta az anyjával megbeszélni érzelmeit, amelyekkel még ő maga sem volt tisztában, és mivel Nusi sosem volt vele bizalmas, váratlanul érintette, zavarba hozta ez a közeledés. Az első gyerek megszületése után Nusi ugyanilyen váratlanul fegyverszünetet kötött Zelmával, akiből ettől fogva „az a szegény özvegy" lett, „akinek szintén nem volt könnyű élete". Amikor a házat – helyesebben félházat, mert az ottlakókat nem tudta kitenni, – elcserélte, és némi pénzt adott a fiataloknak, Nusi legalábbis egyenrangúnak érezte magát Zelmával. Amikor meg a sírkő is elkészült és rávésték Mészáros Vilmos és Mészáros Vilmosné született Kántor Anna nevét, Nusi talán úgy érezte, föltette a koronát egy életműre, mert attól kezdve férjét csak mint szegény jó uramat emlegette – Zelmának is, ott üldögélve a zöldernyős lámpa alatt – és mintha a férje élete már negyvenötben végetért volna, ezentúl csak úgy került szóba, mint snájdig katonatiszt, aki úgy tudta összecsapni a bokáját, hogy az embernek megdobbant a szíve, de aki külsejében volt csak Ideális Katonatiszt, belsejében már kezdettől az Ideális Férj, aztán a valóságban is, előbb egy gyönyörű lakásban, – melyet papuska pénzén ő maga, Nusi rendezett be, az utolsó szögig személyesen választva ki minden egyes darabot –, utána pedig a fronton, ahonnan az Ideális Férj rendre megírta szomorú leveleit, a családjára gondolva, értük imádkozva, mialatt nekik itthon csak az aggódás lehetett osztályrészük, no és érmelegítők kötése a nagy orosz télben fagyoskodó szegény katonáknak. Én is kötöttem, jegyezte meg Zelma. De mégelőbb a leendő Ideális Férj egy világoskék leányszobában üldögélt, ahol minden, de minden világoskék volt, a falak, a függönyök, de még a selyempárnák szalagja is, ebben üldögélt a snájdig tiszt és vágyódva, boldogan nézte a széplábú Nusit. És mamsika, aki oly ragyogóan tudta dirigálni a háztartást, mindig azt mondta, hogy vigyázz kislányom, kibe szeretsz bele, mert az élet nem virágoskert. Nem rózsalugas, szúrta közbe bólogatva Zelma, bizony nem. Szegény mamsika, ha most látná az *ő szegény kicsi leánykáját*, mondta Nusi könnyezve, mamsika nagyon jól főzött, az uborkasalátát például mindig maga készítette, apró fokhagymakockákkal a tetején, egy csöpp tejföl, egy csöpp olivaolaj, egy csöpp pirospaprika. (Emlékszel, Vilmos, zsolozmázza ugyanez a hang vasárnap az ebédlőasztal mellett, mamsika mindig maga ízesítette az uborkasalátát, emlékezned kell, te is ettél nálunk uborkasalátát, biztos vagyok benne, hogy ettél, azok a kis finom fokhagymakockák a tetején, nem emlékszel?) És a húslevest is csak forrón szerette, egy kis gyömbérrel, tette hozzá Nusi Zelmának, olyan hangon, ami egyszerre fejezett ki soha el nem múló gyászt anyja halála fölött és büszkeséget, aránytalan nagy büszkeséget, mintha a húslevesnek gyömbérrel való ízesítése valami mások által el nem érhető, különleges erény lenne. Miért mondod, hogy apa imádkozott, szólt rá az anyjára négyszemközt, mikor soha nem ment templomba se? Nusi a tőle megszokott lenyűgöző könnyedséggel legyintett: sajnos nem, mert istentagadó lett belőle, a jóisten nyugosztalja szegényt.

Összehajoltak Zelmával a meggylikőr fölött, jaj, csak egy cseppecskét, de igazán, nem bírom én az alkoholt! Ő meg már rég tudta, hogy a borosüveg ma is ott áll a spájzban, ahogy az apja idejében, sőt, a befőttek mögött eldugva

császárkörtét, barackpálinkát is tartott Nusi és az üvegek gyakran cserélődtek. Zelma szórul szóra ugyanígy kellette magát, pedig a meggylikőrt is ő kotyvasztotta, patikai tiszta szesszel meg aromákkal pepecselt gyakran, s a fontos vendégekre való tekintettel konyakot, bort is tartott mindig otthon. Ültek a zöldernyős lámpa alatt és jól érezték magukat, repkedtek a szegényjóuramok a kupicák és kiszikkadt sütemények fölött, a voltegytüllbáliruhámok, az elképesztőhogymilyenemberekvannak-kezdetű történetecskék s a két asszony, akik között pedig láthatatlan ellentétek feszültek, ilyenkor meghitten egybemosódott, szinte összekeveredett, már jóformán nem tudta megkülönböztetni, melyik az ő anyja, az az elformátlanodott, csipogó nagyasszony-e, akinek lengő pongyoláiból mindig ugyanaz az áporodott kölniszag árad és akinek szimatoló hegyes orra rendre megjelenik az ajtórésben – jaj, fiacskám, ne haragudjatok, de nem láttátok valahol a gyógyszereimet? –, vagy a másik, az az elterebélyesedett, lelkendező asszonyság, akinek két kicsi nedvedző szeme hol lenéző fölénnyel pásztázza a kőkemény süteményeket, hol elandalodva az égre néz: ó, a derekamat, ha láttad volna, két kézzel át lehetett érni!

*

Nusi egy héttel a halála előtt is azt mondogatta: kihajtják belőlem a vizet és rendbejövök. Pedig már sovány volt, hajdan szép lába olyan, mint a folyóból kifogott, napon száradt fagyökér. Mindennap bement hozzá, friss virágot vitt, mást fölösleges lett volna vinnie, Nusi már alig evett. Csak beszélt. A professzor minden áldott nap személyesen idejön hozzám, ismételgette, azon a régi, jólismert hangján, amelynek hangsúlyaiból világosan kiderült, hogy a professzor nem a sok közül az egyik beteget látogatja, hanem Mészáros Vilmosné született Kántor Annát, pontosan őt, mert őket kettőjüket finom szálak fűzik össze, meghitt titokzatos viszony, a professzor mintegy vizitbe jön hozzá, ők ketten ugyanannak a kiválasztott titkos társaságnak tagjai. Mit szólsz, micsoda egy szép ember, mondta Nusi és felpuffadt arca földöntúli fényben ragyogott, micsoda finom úriember, tegnap is megkérdezte, hogy vannak az unokák, és micsoda tekintélye van, ha látnád, a főnővér is hogy szalad, ha ő megjelenik, és akkor ideül az ágyamra, mint egy régi barát, komolyan mondom, az az érzésem, hogy régről ismerem, lehet is, hogy valamikor már találkoztunk, és ő is ismer, csak nem akar szólni, érted, miért. Az a dolga, hogy gyógyítson, mondta Anna érdesen és elfordult, micsoda szörnyeteg vagyok, gondolta, még most is kísért a kívánság, hogy megmondjam neki, hogy kiábrándítsam, hogy meglássam magabiztos arcán a kétely rémületét, még mindig arra gondolok, hogy lehetetlen, hogy így menjen el, ezzel az önérzettel, a vakhiteivel, a gőg és a meggyőződés tarka kártyavárával, hogy mindenki, az egész világ tévúton jár, mindenki ostoba és erkölcstelen, kivéve egyesegyedül őt. Milyen szörnyű, hogy ide vagyok kötve, kesergett Nusi, nem tudok kimenni apád sírjához, hogy mindenszentekre rendbetegyem, mit szólnak az emberek, hogy úgy el van hanyagolva. Majd én kimegyek, sóhajtott Anna, mondd meg, mit kell csinálni? Kigyomlálni a gazt, mondta Nusi, képzelem már hogy elgazosodott. Másnap ki is ment, de az örökzöld között nem volt gaz, vagy ha volt, nem látszott. Kigyomláltam, ne izgulj, hazudta, s Nusi megkönnyebbülten örvendezett. Dobd ki a vázából azt a piros szegfűt, mondta, már hervadozik, de nem kell minden nap másikat hozni, ne költsd fölöslegesen a pénzt, bár tudod, hogy mindig imádtam a virágot, viszont így meg folyton attól félek, hogy el-

lopják, amíg alszom. Ki lopna egy kórházban virágot? sóhajtott, de Nusi leintette, itt minden előfordulhat, amilyen lepcses takarítónők itt vannak. Aztán suttogva megkérte a lányát, ne említse a professzor előtt, hogy válik, maradjon csak ez az én életem újabb sorscsapása, mondta, legalább ne sajnálkozzanak rajtam, ha már ilyen őrültséget készülsz elkövetni, persze még meggondolhatod, legalább rám való tekintettel, vagy legalább halasszátok el, behozhatnád azt a kis ezüstkanalat, ott van a jobb felső fiókban a konyhakredencben, majd vigyázok rá, talán nem lopják el, tegnap kompótot adtak és azt utálatos leveseskanállal enni, behozod? Várta, hogy az anyja beszélni kezd, és akkor végre föltehet neki néhány kérdést, tucatszám sorakoztak benne a kérdések, talán most, ez egyszer, vagyis utoljára az anyja megmondja az igazat, egyszerűen és közönségesen azt, ami történt, azt is, hogy milyen volt az ő apja valójában. De Nusi, noha azelőtt a legmindennapibb témák kellős közepén is föl-fölsóhajtott, hogy milyen rövid az élet, és mennyire sajnálja, hogy nem érheti meg, hogy a kis Berci férfivá nőjön, és vajon kis Anna olyan szép lány lesz-e, mint ő volt, reméli, hogy igen, – most kizárólag a professzorról, a kis ezüstkanálról, meg a lepcses takarítónőkről volt hajlandó beszélni; nem került szóba mamsika sem, az ő felejthetetlen szokásaival, papuska sem, az ovális keretben trónoló apa-ideál, a világoskék leányszoba, a bálok, a tüllruhák, de még *szegény apád* és az élet megannyi *gürszölése* sem. Anna egyszercsak rájött, hogy Nusi most a maga módján harcol a halál ellen, forró szeretet és szánalom lett úrrá rajta, igazgatta anyja párnáját, simogatta a lábát és mulatságos történeteket mesélt neki. Nusi hálásan kuncogott, viszonzásul apró információkat suttogott neki a szobatársairól, majd ismét rátért a professzorra, sikerült megtudnia, hogy a feleségének Angéla a keresztneve, namármost ha ez véletlenül az a Szigethy Angéla lenne téháipszilonnal, akit ő lánykorában ismert, akkor lehet, hogy tényleg találkoztak valamikor és nem csupán képzelődés az egész, mert te persze biztosan azt gondoltad, hogy képzelődöm. Dehogyis gondoltam, biztosra vettem, hogy tényleg ismered, bizonygatta, és Nusi hálásan nézett rá, annyira hálásan, hogy el kellett fordulnia. Csinálok neked limonádét, mondta. Nem vagyok szomjas, de azért csinálhatsz, mondta az anyja és olyan zavarbaejtően, ahogy mindig is szokta, váratlanul, egy lendülettel hozzátette: mert te mindig olyan kritikus voltál velem szemben. Odavitte a limonádét, de Nusi nem ivott, csak szokatlanul tágranyílt szemmel bámult őrá. Veszek neked egy hálóinget, mondta kétségbeesetten; ne vegyél, minek költenéd a pénzt, mondta Nusi, de még mindig ugyanúgy tágrameredt szemmel. Kaptam egy váratlan jutalmat, hazudta, milyet szeretnél? Egy világoskéket, sok csipkével, sóhajtott fel Nusi, milyen jutalmat? Ha már elkezdte, hazudott mégegyet: kiváló dolgozó lettem. Azt nem most osztják, mondta Nusi, ez megint megdöbbentette, nem gondolta volna, hogy ilyesmire is figyel, de sikerült könnyedén kivágnia magát: ez nem olyan, ezt a tanszékek szavazzák meg. És terád szavaztak? ámult Nusi, hát ennyire szeretnek? Úgy örvendezett, hogy már-már kínos volt. Később mégis jólesett arra gondolnia, hogy felvidította anyja utolsó óráit, mert másnap, amikor bevitte az új hálóinget, Nusi már nem ismerte meg. Talán egy soha fel nem nőtt gyermeket temetnek itt, gondolta a ravatal mellett állva, s ahogy körülnézett, úgy találta, hogy az anyja meg lenne elégedve, ha látná ezt a temetést, tetszenének neki a szemfedél aranyhímzései, a koszorúk nemes duplaszegfűi, a drága gerberák, a pompa és a méltóság, a bánatos dallamok és az is, hogy Erik elhozta a gyerekeket és Zelmát is, és mindnyájan ott menetelnek a koporsó mögött, ahogy egy rendes családhoz illik.

LÁZÁR ERVIN

# A mesterdalnokok

*Szereplők:*
*Bé, Cé, Dé – írók*
*A – szerkesztő*

*A* Mindenekelőtt nagyon köszönöm, hogy eljöttetek. Remélem, mindannyiótoknak tetszeni fog ez a kis ötlet . . .

*Cé* Azt írtad, kis munka, nagy dohány. Ennél jobb ötlet nincs.

*Bé* Dehogynincs! Semmi munka, még nagyobb dohány.

*Dé* Ebben nagy ez az ország! Kis munka, nagy dohány, nagy munka, kis dohány.

*A* Itt most arról van szó . . .

*Dé* Nem akarsz egy vígjátékot? Mondjuk holnaptól Magyarországon mindenki annyi fizetést kap, amennyit a munkája ér. Azt képzeld el! Azt a kolosszális vígjátékot!

*A* Nagyon jó ötlet.

*Bé* Ezt te zseniálisan meg tudnád írni. Írd meg!

*A* Én is azt mondom, okvetlenül írd meg, bár ez nem az én asztalom. Mondom, én emiatt a kis ötlet miatt hívtalak benneteket . . .

*Cé* Ez az! A dohány. Halljuk!

*A* Egy kis versengésre gondoltam.

*Dé* Vetélkedő, mi?! Más nem is hiányzik!

*A* Tulajdonképpen fején találtad a szöget. Egy kis nemes vetélkedő.

*Dé* Na persze, ez a nép egyebet se csinál, csak vetélkedik. Vetélkedik reggel, vetélkedik délben és vetélkedik este.

*Cé* És éjjel.

*Dé* Szegény Mózes! Szerencséje, hogy nem most él. Akkor izzadhatna még egy sort a kőtábláján. Odavéshetné tizenegyedik parancsolatnak, hogy ne vetélkedjél!

*A* Ennyire rühelled a vetélkedőket?

*Bé* Nincs abban semmi rossz! Egy kis szórakozás a népnek.

*Dé* Szórakozás a népnek! . . . Azt mondja meg, kedves versenyzőnk, hogy ki írta azt a verset, amelyet nemzeti ünnepeinken énekelni is szoktunk . . . na nem a Himnuszra gondolok . . . tessék csak nyugodtan gondolkozni, nem kell elsietni a választ . . . kis szózatomban még azt is elárulhatom, hogy az illető költőnek egy szín is szerepel a nevében . . . nagyon szép szín . . . csak nyugodtan, nyugodtan . . . na ugye rájött . . . és a pasas kivágja, hogy Veres Péter.

*Cé* Ezt én már egy kabarében hallottam.

*Dé* Oda való! Kabaréba. Na nem! Engem vetélkedőbe nem rángatsz be!

*A* Ugyan! Csak nem gondolod, hogy ilyen bornírtság eszembe jut. Én a magyar irodalom legszebb, klasszikusnak mondható hagyományát akarom folytatni . . . Csak annyit mondok: Erdei lak!

*Cé* (Dének) Nem is tudtam!? Építkezel? Valami kis erdei bungalló?

*Dé* Építkezem, építkezem?! Más se jár az eszetekben csak telket venni, építkezni . . . a magyar írók Loire-völgyi kastélyai. Nekem nagyon megfelel a tanácsi lakás is.

*Bé* Ott tartottunk, hogy erdei lak. Mit akarsz ezzel az erdei lakkal?

*A* Hát nem érthető?

*Dé* Dehogynem . . . Petőfi, Tompa . . . költői verseny, így született az Erdei lak . . . És meg tudnátok mondani, ki volt a harmadik, mert hárman voltak, igaz?

*A* Dehogynem. Három költemény született az erdei lakról. És milyen máig élő emléke ez a magyar irodalomnak.

*Cé* Egy szó, mint száz, azt akarod, hogy

mi hárman írjunk egy-egy hangjátékot az erdei lakról?

*A* Nem éppen az erdei lakról, valami másról. Választunk egy témát, vagy esetleg csak egy motívumot, valami apró megkötést, aminek azonosnak kell lennie mindhármótok hangjátékában.

*Bé* Például: Fiatal, feketeruhás királyfinak megjelenik az apja szelleme és . . .

*A* Akár ezt is meg lehetne csinálni.

*Dé* Óriási! Vagy netán: Az államfő távollétében az ország második embere Államfő feleségét megöli. Nem kell félnetek, jó lesz.

*Cé* Hú, de kiszáradtam, nincs egy kis tütükéd?

*A* Á, tudhatod . . . Ebben a házban! Még a büfében sincs.

*Cé* Akkor mit tartasz ezekben a böhöm szekrényekben?

*A* Kéziratok, magnószalagok . . .

*Cé* Röhej! Ilyen hülye célokra szekrényt vesznek! Én meg kiszáradok.

*Bé* Íme, itt is egy téma: Egy ember nagy szekrények között ül és kiszárad.

*A* Ha nem haragszotok, én már kigondoltam valamit.

*Cé* Na, add elő!

*A* Csupán az volna a megkötés, hogy négyszereplős darabot kell írni. Két férfi, két nő. S a darab folyamán a szereplők eltűnnek.

*Dé* Szóval történelmi darabot akarsz. Azokból az időkből, amikor bizonyos szereplők szőrén-szálán eltűntek.

*A* Bármilyen korban játszódhat. A kor nem számít. Vaskor, újkor, jövő század – mindegy.

*Bé* Na és hogy kell nekik eltűnni? Egyenként vagy egyszerre?

*A* Rátok van bízva. Fölrobbanthatod, elsüllyesztheted, elpárologtathatod őket, külön-külön vagy egyszerre, a te dolgod.

*Dé* Ez egy nagy marhaság! Amikor fontosabbnál fontosabb problémákról kellene írni, akkor ilyen babaruházással álltok elő.

*Bé* Ó, hát nem kell olyan nagy jelentőséget tulajdonítani neki. Annak vedd, ami: Egy kis kellemes játék.

*Dé* Játék, játék! Az írástudó ember felelőssége.

*Cé* Játszani is engedd, szép, komoly fiadat. Ismered?

*Dé* De még mennyire, hogy ismerem! . . . Egyszercsak Soroksárból áll egész Magyarország és ti észre sem veszitek. Tütükéztek és játszotok.

*A* Már megbocsáss, de nem hiszem, hogy Magyarországot ilyen veszélyek fenyegetnék.

*Dé* Most nem Magyarországról beszélek. Rólatok beszélek.

*Cé* Nem is rossz ötlet! Mit mondtál? Soroksár? Mit Soroksár! Megvan a darabom! A jövő században játszódik. Magyarország már csak a Kutyakaparó nevű csárdából áll. Négy magyar tütükézik benne. Két férfi magyar és két nő magyar. És csak akkor veszik észre, hogy mi történt, amikor ki akarnak menni pisilni és útlevelet kérnek tőlük.

*Bé* Már nem jó! A határőrrel együtt öt szereplőd van. Csak négy lehet.

*Dé* Én csak arra vagyok kíváncsi, miféle szerkesztői elv szerint választottál ki bennünket? A magyar írószövetségnek hatszáz tagja van.

*A* Ne haragudj, ezzel azt akarod mondani, hogy Magyarországon hatszáz író van?

*Dé* Én nem azt mondtam, hogy hatszáz író! Azt mondtam, hogy hatszáz tag.

*Cé* Lassan inkább azoknak kéne tagkönyvet adni, akik nem tagjai az írószövetségnek. Kevesebb papír fogyna.

*Dé* Válaszolj! Miért nem a többi ötszázkilencvenhetet hívtad, miért éppen hármunkat?

*A* Ez nem kérdés! Mondj ebben a műfajban hármótoknál jobbat.

*Dé* Ja! Ezzel azt akarod mondani, hogy amikor Petőfiék az Erdei lakot írták, ők hárman voltak az ország legjobb költői?

*A* Ezt én egy szóval sem mondtam.

*Dé* Fogadjunk, azt se tudjátok, ki volt a harmadik. Petőfi, Tompa, és?

*Cé* Úgy látszik, azért téged is meglegyintett a vetélkedők szelleme.

*Dé* Itt nem vetélkedésről van szó! Egy szakmabelinek kutya kötelessége tudni, hogy ki volt a harmadik.

*Bé* Jó, ne cifrázzuk, Kerényi Frigyes volt a harmadik.

*Dé* És ha én azt mondom: Christmann?!

*A* Mit mondasz?

*Dé* Hogy Christmann Frigyesnek hívták.

*Cé* Akkor körülröhögünk. Minden tankönyvben benne volt, hogy Kerényi.

*Dé* Van egy lexikonod?

*A* Parancsolj.

*Dé* Nézd meg benne Kerényi Frigyest.

*A* Na... Itt van... Kerényi Frigyes, családi nevén Christmann... Tényleg... nahát... Született Eperjesen 1822. jan. 1-én, meghalt Újbudán.

*Bé* Hol?

*A* Újbudán. USA.

*Bé* Amerikában van Újbuda nevű helység? Te tudtad ezt?

*A* Nem, ez nekem is nóvum.

*Cé* Megvan! Megvan a darabom! Ne felejtsétek el, nekem jutott elsőnek eszembe. A téma lőve!

*A* Milyen téma?

*Cé* Óbudán két nő meg egy férfi beszáll egy taxiba és azt mondják a sofőrnek, hogy hajtson Újbudára. Kolosszális, nem?

*Dé* Mit kolosszális! Világrengető! Az lenne az igazi, ha a két nő sziámi iker. Persze ők üljenek a hátsó ülésre a taxidban.

*Cé* Jó, jó... Ezt persze nem ártott tisztázni, szóval lehetnek sziámi ikrek is?

*A* Tőlem kentaur is lehet benne. Vagy kétfejű sárkány. Amit akarsz.

*Dé* Na jó! Nekem ebből elegem van! Én már megértem egyszer, hogy a magyar írók fele ugyanazon a feladaton dolgozott. Az volt ám a költői verseny! Nagy, egyetemes édesapánk hatvanadik születésnapja. Ebből nem kérek.

*A* Ne bolondozz, most nem erről van szó. Végülis akármit írhatsz. Ha akarod, nem tekinted játéknak. A legégetőbb problémákról is írhatsz. Csak az a fontos, hogy négy szereplővel. Lehet, hogy van is készen egy ilyen darabod. Akkor már meg se kell írnod. Gondolkozz! Két férfi, két nő.

*Dé* És eltűnnek.

*A* Persze, egyszerű dramaturgiai fogás.

*Dé* Na akkor most én eltűnök. (becsapja az ajtót)

*Cé* Nem úgy néz ki, mint aki lelkesedik az ötletedért.

*Bé* Ez nem fogja megírni.

*A* Bízd csak rám. Majd még beszélek vele. Ráígérek neki.

*Cé* Mire ígérsz rá? Nem mondtál konkrét összeget.

*A* Én mondom, nem fogtok rosszul járni.

*Bé* Rendben. Értem a feladatot. Nem kell itt annyit gatyázni! Egy könnyed kis darab, hangulatok, fecsegés... Két férfi, két nő... Nem kell benne történni semminek... Egy kis sejtelmesség, egy kis ború, egy kis derű... Némelyeknek fixa ideája, hogy a hangjátékban történni kell valaminek... Marhaság. Mikorra kell a kézirat?

*A* Tizedikére.

*Bé* Hozom, hozom. (elmegy)

*A* Azért ez egy profi.

*Cé* Ez az. Ez biztos, hogy megírja.

*A* És megírod te is. Mi az neked? A kisujjadból kirázod.

*Cé* Áz, az... A József Attila-díjas kisujjamból. Milyen határidőt mondtál?

*A* Tizedike.

*Cé* Ajaj.

*A* Csak nem azt akarod mondani, hogy egy hét alatt nem tudod összehozni?

*Cé* Mondjuk négy hajótörött a tengeren... Éheznek... És sorban megeszik egymást... Á, marhaság! Ki eszi meg a negyediket?

*A* Nyugi, még van időd töprengeni.

*Cé* Tütüke nélkül ilyen marhaságok jutnak eszembe. Ki vagyok száradva. Gyere, lemegyünk egy kricsmibe, bedobunk valamit.

*A* Tőlem mehetünk.

*Cé* Megvan! Látod, a tütükének még a gondolata is megpörgeti az agyamat. Én ezt fogom megírni!

*A* Mit?

*Cé* Ezt a beszélgetést, ami itt négyünk között lezajlott.

*A* Nem jó, mind a négyen férfiak vagyunk. És tudod: Két férfi, két nő!

*Cé* Kit érdekel! Kettőt kinevezek nőnek. Elvégre egyenjogúság van. Az egyik nő te leszel.

*A* Na ne!

*Cé* Ne tiltakozz! Lásd kivel van dolgod, a másik nő meg én leszek.

*A* Kizárt dolog! Te, nő, az örök tütükézéseddel!

*Cé* Miért, hol élsz te, azt hiszed, a nők nem isznak? Ne félj, nem fogja észrevenni senki. Gyere, legyünk stílszerűek, tűnjünk el. (eltűnnek)

MELIORISZ BÉLA

# *Őszi etüdök*

*1.*

*becsukódik a délután kapuja*
*s hazainalnak a kavicsot dobáló fiúk*

*a deszkák közötti rések is*
*megtelnek sötéttel*
*bár a lombok még parázslanak*

*kezdődik a hosszú várakozás*

*kezünk kés az asztalon*

*2.*

*azt hiszem már nem tudok*
*neked verset írni*
*bár mindig akartam*
*csak rossz szokás szerint*
*halogattam mint régen a leckét*

*mondhatnám pedig*
*üveg alatt tündökölnek*
*az erezett szitakötőszárnyak*
*s a néptelen sétányokon*
*mint a századvégi regényekben*
*szökőkutak csobognak szerelmesen*

*innentől aztán kitalált táj*
*válthatná föl a sokszor látottat*
*egy közeledő nővel talán*
*akit ismerősnek*
*gondolhatnék valahonnan*
*és egyre inkább ősz lehetne*

*kisvárosi*
*a távolban hegyekkel*
*vagy tetszés szerint*
*akármi mással*

PÁLYI ANDRÁS

# SZÍNHÁZI ELŐADÁSOK BUDAPESTEN

*(Márton László:* Lepkék a kalapon; *Kulin Ferenc:* Kölcsey; Amit szívedbe rejtesz – *József Attila-est)*

A Radnóti Miklós Színpad második évadját zárta azóta, hogy művészeti vezetésében megújult; s immár teljes joggal elmondható, hogy ez a megújulás nem egyszerűen személyi változást jelentett – tudniillik ekkor lett Bálint András a Nagymező utcai kis színház igazgatója –, hanem elég jól körvonalazódó módosulást is a sajátos hivatással rendelkező teátrum arculatában. Ez a sajátos hivatás, tudjuk, abban állt, amire az intézmény eredeti neve (Irodalmi Színpad) is utalt, vagyis hogy elsődlegesen a pódiumműfaj otthona kívánt lenni, a költészeté, a költői esteké. Természetes, hogy Bálint András, aki maga is kiváló versmondóink közé tartozik, nem akart szakítani ezzel az irodalmi színpadi hagyománnyal. Pontosabban szólva, nem a szakításra helyezte a hangsúlyt. Sokkal inkább abban látta a megújulás lehetőségét, ha az irodalmi színpadi hivatás lényegére koncentrál, s abból szervesen bontja ki egy mai – ma születő és ma ható – irodalmi profilú kis színház tevékenységét. És ha ez sikerül, akkor magától értetődően elhullik minden, ami merev, üres séma, hamisság.

Azt is kérdezhetnénk: lehet-e még manapság verset szavalni? Mindnyájan érezzük, hogy egyre nehezebb pejoratív mellékzönge nélkül használni a „szavalás" kifejezést. Holott valamikor egy-egy költemény vagy drámai monológ elszavalása, szemben a tartalmatlan deklamálással, a költői beszéd természetes pátoszának szóhoz engedését jelentette, azaz magát a művészi igényű előadásmódot. Ma viszont mindennemű pátoszt hamisnak érzünk, s nemcsak arról van szó, hogy a modern költészet idegenkedik a patetikus hangnemtől, hanem a klasszikusok esetében is természetesebbnek, „érvényesebbnek" érezzük az ironikus vagy legalábbis az iróniával fűszerezett olvasatot. Ez a dilemma tágabb összefüggésekben is értelmezhető: az irodalom szemünkben elveszítette „szakrális" bűvkörét, s minél szervesebb szálak fűzik az élethez, annál hitelesebb, annál „igazibb". A mai előadóművészet tehát arra törekszik, hogy a régi „szakrális" irodalomban is felfedezze ezt a szervességet, s erre az interpretálási törekvésre nehéz lenne a „szavalás" kifejezést használni.

Mindebből következik az irodalmi színpadi hivatás lényegi módosulása. Igaz, hogy a színpad itt továbbra is az irodalom szolgálatában kíván maradni (míg az autonóm színházművészet fejlődése nem feltétlenül ebbe az irányba mutat), ám az irodalom szolgálata mást jelentett tegnap és mást jelent ma. Ha a színpad az irodalom és az élet szerves kapcsolatát, összefüggéseit, közös „vérrendszerét" akarja prezentálni, akkor másfajta színészi-előadóművészi jelenlétre van szükség. És másfajta – rugalmasabb, nyitottabb stb. – műsorpolitikára. A Radnóti Miklós Színpad megújulásában az a legimponálóbb, hogy ez a kis színház láthatóan tényleg együtt akar lélegezni a magyar irodalommal. S ebbeli igyekezetében gyakran ajándékoz meg ígéretes és rokonszenves produkciókkal, sőt néha, még ha ritkábban is, kiemelkedően jó színházi-irodalmi színpadi eseménnyel. Mind inkább olyan szerepet tölt be a főváros színházi életében, amelyre nem lehet nem odafigyelni.

Még néhány konkrétum, ami a fenti gondolatmenetből és főként a Radnóti Miklós Színpad műsorpolitikájából következik, mindenekelőtt a repertoárral kapcsolatban. Ha ugyanis a magyar irodalommal való együttlélegzésről beszélünk, akkor ez mindenekelőtt sokféleséget kell jelentsen. Beletartozhat ebbe a drámatörténeti folytonosság keresése (így a korábban nálunk oly közkedvelt, újabban kissé mesterségesen elsorvasztott kis színházi forma, az egyfelvonásos „rehabilitálása" vagy a „polgári-

nak" bélyegzett, évtizedeken át letagadott drámai örökség újbóli felfedezése), de nem kevésbé az új utakat kereső drámairói vállalkozások színpadhoz juttatása, sőt legutóbb a Nyílt Műhely beindítása, ami felolvasószínház – bemutatlan magyar drámák részére. De nyilvánvalóan megvan a maguk helye a repertoárban a költői esteknek is, írói naplók vagy egyéb „privát" szövegek megszólaltatásának is. A repertoár további színeit még sorolhatnánk, ám ezúttal csak egy-két bemutatóról szólunk. Tavaly évadvégi szemlénkben már méltattuk a Radnóti Színpadnak a magyar drámai hagyományok élesztése és ápolása terén kifejtett tevékenységét. Most két kortárs magyar színműről lesz szó; az egyik „rendes" előadásban, a másik felolvasószínházként került a közönség elé. Beszélnünk kell továbbá Jordán Tamás új József Attila-estjéről, amely az egész színházi szezon egyik legszebb és legmegrendítőbb előadása, s nemcsak színházi-előadóművészi, hanem irodalomtörténeti esemény is, hisz ezúttal került (csaknem) teljes terjedelmében nyilvánosság elé a költő *Szabad ötletek jegyzéke, két ülésben* címmel emlegetett, bár sosem publikált, pszichoanalitikus önvallomása, ami a maga nemében egyedülálló dokumentum. Ráadásul Jordán Tamás ismét kivételes erejű és hitelű tanúságot tesz József Attila avatott ismeretéről.

*

„Irodalom az irodalomból" – legutóbb Szabolcsi Miklós vetette fel ezt a fogalmat, amivel „külön áramlatot" kívánt jelölni az elmúlt évtized világirodalmában, megjegyezve, hogy „az ilyen manierisztikus módszerek megjelenése mindig a kor mély tudathasadására utal". Márton Lászlóval kapcsolatban, akinek *Lepkék a kalapon* című „rémbohózatát" Verebes István rendezte meg a Radnóti Miklós Színpadon, túlzás lenne azt mondanunk, hogy műve „szinte csakis idézetek montírozásából" áll (ami egyébként így, leegyszerűsítetten a Szabolcsi Miklós által említett Esterházyra vagy Tandorira se érvényes), de Márton írói attitűdjében tagadhatatlanul van valami a manierizmusból, s lehet ennek köze a kor skizofréniájához is. Talán éppen az a bökkenő, hogy nem elég mélyen van hozzá köze, vagyis több benne a „jól megcsináltság" és az ügyesség, mint az élmény. Holott a technikai ismeret, a hozzáértés, vezessen bárminő virtuozitáshoz, önmagában semmi lényegeset sem tud a korról mondani, akár skizofrén az, akár nem.

De ennyi elég is a teoretizálásból.

Egy színházi előadást mégiscsak elsődlegesen játék mivoltában kell megközelítenünk. Márton nem titkolja, hogy „a drámában kifejezetten célravezetőnek látom a meglévő történetek átvételét és a meglévő formák konvencionális utánzását", s mindkét „rémbohózatában", amelyet csaknem egyszerre mutattak be (az itt tárgyalt mellett *A kínkastély*t Szolnokon), úgymond ismert témákat variál: a *Lepkék a kalapon* Gozsdu Elek *Köd* című regényéből, *A kínkastély* Spiró György *Az ikszekjé*nek egy epizódjából született. De hát ezzel az ismertséggel máris baj van, tudniillik se Gozsdu, se Spiró regénye nem tekinthető olyan értelemben közismertnek, hogy az egy szokványos színházi nézőtér „átlagműveltségéhez" hozzátartozzon. Ha valóban az a játék izgatná, amelyet a műsorfüzetben és a színházi sajtóban egyaránt közölt „előszavában" ars poetica-szerűen megfogalmaz, akkor közismert nemzeti vagy világirodalmi klasszikusokhoz kellett volna fordulnia. De hisz ő maga mondja el, hogy nem erről van szó. Sokkal inkább az említett regények *olvasmányélménye* ébresztette fel benne a játékkedvet. Maradjunk csak a *Lepkék a kalapon* alapjául szolgáló Gozsdu-műnél, e szomorú és szociografikus, naturalista és szimbolikus regénynél, amely egy szerelmi háromszög históriájával turgenyevi tablót fest a száz esztendővel ezelőtti magyar vidéki kúria életéről. Márton László játékának fő szabálya az idő eltűnése. Némi túlzással azt mondhatnánk, nem is tesz mást, mint elveszi Gozsdu dekadens, múlt századi hőseitől az időt, s ettől e világfájdalmas figurák – a „felgyorsult végzet" nyomása alatt – karikatúrává silányodnak. Ez így elméletileg igaz is lehet(ne), hisz a hátunk mögött tudott évszázad visszamenőleg épp azzal leplezi le az önnön szenvedésükben és szenvelgésükben tetszelgő Baán Olgákat és Baán Viktorokat, hogy elveszi tőlük ráérősségüket, a tetszelgésre fordítható órákat és éveket. Úgy illenék tehát, hogy az

író által kreált szellemes játék során megjelenjen előttünk az az időtávlat, ami a Gozsdu-hősök egykori világa és a jelen között feszül. Hogy a Gozsdu-regényt ma újraolvasó drámairó beavasson abba a felismerésbe (katarzisba?), amit számára e találkozás jelentett.

De nem teszi. Pontosabban megteszi, csak nem a darabban, hanem a már említett kommentárban. Az önmagát magyarázó Márton László jóval többet tud az élményről, többet is közvetít belőle, mint a drámaíró, aki valóban úgy nézi hőseit – azaz Gozsdu hőseit – mint „isten kalapjára" tűzött vergődő lepkéket (innen is a cím), de ez így tényleg nem több, mint manierista átirat. S itt most némi pejoratív mellékízzel ejtjük a manierista kifejezést, arra utalva, hogy az író remek kézműves dramaturgnak bizonyul, csak éppen annak nem leli nyitját, hogy azt is közvetítse, amiből a mű fogant: valamit saját maga belső folyamataiból. Kell-e mondani, hogy enélkül a legtechnikásabb kézműves-teljesítmény is érdektelen marad? Úgy látszik, legalábbis nem árt, mert Verebes István rendezése is beleesik az író által állított csapdába, s nem igyekszik ellensúlyozni a mű ilyetén fogyatékosságát. A rendező láthatóan „vette a lapot", amit az író kiosztott rá, s átvedlett játékmesterré, aki fő feladatának az előadás „profi" kiállítását tekinti. Talán Hernádi Judit (Baán Olga szerepében) az egyetlen, aki egyéniségével, vérbő iróniájával, eredendő életközeliségével áttöri e színpadi elvontság és művészi sterilitás már-már szíveket fagyasztó arisztokratizmusát, s mond nekünk halandóknak valamit emberről, sorsról, életről. És talán épp az ő alakítása bizonyítja, hogy a Radnóti Színpadnak mégiscsak érdemes volt műsorra tűznie a *Lepkék a kalapon*t. Egyrészt mert szembesítette az írót az általa megálmodott színház valóságával, másrészt mert legalább egy színészi jelenlét erejéig jelez valami kiutat is a zsákutcába tévedő játék szerzőjének.

*

A színházak és az írók áldatlan viszálya voltaképp azóta tart, amióta létezik magyar színjátszás. Az írók nem alaptalanul vetik a színházak és a színháztörténet szemére, hogy a magyar drámairodalom időtálló értékei mellett süketen ment el, hogy a színházaknak csak ritkán van fülük, hogy meghallják „az új idők új dalait", s túlságosan ragaszkodnak a bevált sablonokhoz. A színházak viszont újra és újra a „színszerűtlenség", a dramaturgiai mesterségben való járatlanság vádját hangoztatják, azt, hogy az írók nincsenek tekintettel a színházi üzemmenet támasztotta sajátos követelményekre stb., stb. Igazság ebben is, abban is van; ám a vesztes többnyire a magyar dráma, hisz az íróasztalfiókokban porosodó művek nem tekinthetők befejezett alkotásoknak, nem is beszélve a meg nem írt drámákról. A Radnóti Miklós Színpadon most májusban beindított új sorozat, a Nyílt Műhely – ahogy a szórólapon terjesztett beköszöntőben olvassuk – ezen a nyomasztó helyzeten kíván javítani: „Idősebb testvéréhez, a zalaegerszegi Hevesi Sándor Színház által kedeményezett Nyílt Fórumhoz hasonlóan elsősorban az induló tehetségek alkotásait, próbálkozásait, illetve méltatlanul a betűk börtönébe zárt drámákat szándékozik kísérleti jelleggel színpadon megszólaltani. A Nyílt Műhely formája *felolvasószínház:* a kiválasztott műveket – hivatásos színészek, rendező és dramaturg közreműködésével, négy-öt próba előkészítő munkájával – csupán egy-egy estén, színpadi felolvasás keretében bocsátja a közönség elé. Az évente öt-hat előadásból álló sorozatnak a Radnóti Miklós Színpad ad otthont. A műsorban szereplő drámák egy részének bemutatását a Magyar Rádió segíti, s ezeket későbbi időpontban hangjáték formájában sugározza."

Első alkalommal az eddig elsősorban irodalomtörténészként és szerkesztőként ismert Kulin Ferenc (aki 1975 és 1983 között a Mozgó Világ belső munkatársa, majd főszerkesztője volt) kapott lehetőséget, hogy drámaíróként bemutatkozzon. Megjegyzendő, hogy Kulin Janus Pannoniusról szóló darabját pár esztendővel ezelőtt már láthattuk a tévében, s a mostani bemutatkozás alkalmával adott egyik interjúban azt is elárulta, hogy további színművei vannak, illetve készülnek; a *Kölcsey*nek mégis külön érdekessége, hogy a szerző tudományos pályáján is jeles Kölcsey-kutatónak számít. Ritka az ilyen egybeesés. Kulin, elismerve, hogy bizonyos személyes konfliktusai is

ihlető szerepet játszottak a darab születésében, így vall erről: „Tanulmányt készültem írni az 1830-as évek Kölcseyjéről, s akkor éreztem meg, hogy egyén és történelem viszonyában olyan kérdések rejlenek, amelyeket nem tudnék megírni pusztán filológiai eszközökkel." A darab magától értetődően jóval több, mint irodalomtörténeti illusztráció, annak ellenére, hogy az író szigorúan kötődik a tényekhez, és semmiféle anakronizmust nem enged meg magának. Márcsak ezért sem nevezhető példázatnak, még kevésbé paraboladrámának. Ami aktualitás van benne, az egyszerűen a történelem időszerűsége, avagy pontosabban szólva, onnan ered, hogy Kulin mai kíváncsisággal faggatja a másfél évszázaddal ezelőtti történelmet.

Egy felolvasószínházi este alapján nem alkothatunk teljes képet a drámáról; ebben az esetben azért sem, mert végül is nem a teljes mű, csupán annak rövidített változata hangzott el. A darab terjedelmileg kétségkívül meghaladja egy színházi este kereteit, ez az egyébként szerencsésen tömörített változat viszont sajátosan „nyitott mű" lett, utolsó harmadában ugyanis a címszereplő Kölcsey nem is jut színpadra. Talán éppen azért nem, mert az író semmiféle erőszakot nem akar elkövetni a historikus anyagon, a történelem pedig nem feltétlenül igazodik a színházi dramaturgia követelményeihez. De túl e tagadhatatlanul megoldásra váró drámatechnikai problémán, fontosabbnak tűnik az a kérdés, hogy mégis miféle színmű Kulin Ferenc *Kölcsey*je? A magam részéről hajlanék rá, hogy történelmi és lélektani stúdiumnak nevezzem; az író képes arra, hogy Kölcseyt mint jelenséget egyszerre különféle diszciplinák segítségével idézze elénk, mind történelmileg, mind irodalomtörtenetileg, mind pszichológiailag, mind pedig – nem utolsósorban! – szépírói eszközökkel, valamennyi téren a lehető legtisztességesebb hitelességre törekedve. Sőt, mondhatnám, épp ez az írói törekvés a dráma igazi magva: az író maradéktalan elkötelezettsége az autentikus szó mellett. Már-már félek a korunkban etöbbszörösen gyanúba kevert írói etikára hivatkozni, ám a lényeghez tartozik, hogy Kulin számára az írás jól láthatóan mindenekelőtt erkölcsi követelményt jelent. Akárcsak magának Kölcsey Ferencnek. Hogy ez anakronizmus lenne? Ha az, hát hatóképes „anakronizmus": bizonyosság rá e felolvasószínházi este, amely Kerényi Imre rendezésében, a Nemzeti Színház művészeinek közreműködésével zajlott le. Nem sok értelme lenne valamennyi közreműködőt névsorolvasásszerűen említeni, bár néhányan már e színpadi „hangjáték" keretei közt is figyelmet érdemlő figurát teremtettek. Hirtling István Kölcseyjét például szívesen látnánk élő színházi előadásban is.

*

Az eddig említett két vállalkozás, ha más-más hangsúllyal is, de kísérletként könyvelhető el: a legjobb lehetőségeit kereső irodalmi színház útkereséseként. Jordán Tamás új József Attila-estje viszont, mely *Amit szívedbe rejtesz* címmel került bemutatásra, előkészületi fázisában alighanem a Radnóti Színpad legkísérletibb kísérletének ígérkezett, ám utólag inkább az elmúlt évad „klasszikus" bemutatójának érezzük, olyannak, amelyről évek, talán évtizedek múlva is beszélni fogunk. Különös koincidencia rejlik a siker mögött: egyrészt a rendkívüli jellegű és hitelű szöveg feltárulása előttünk (amelyet mind ez ideig a Petőfi Irodalmi Múzeum zárolt anyagaként, szigorúan csak kutatók számára hozzáférhetően őriztek), másrészt az az előadásmód – messze nem szavalás, inkább annak mintegy „antitézise" –, amire a *Szabad ötletek jegyzéke* a színésznek lehetőséget nyújt, s végül Jordán Tamás tolmácsolási hangnemének, eljárásának hatása magára a szövegre, amely így nem akármilyen interpretációban kerül a közönség elé. Ez a koincidencia olyan „kegyelmi pillanattá", olyan nemmindennapi találkozássá teszi az estet, hogy nem is tudjuk eldönteni, elsősorban irodalmi, színházi, színészi-előadói eseményként könyveljük-e el.

Bókay Antal, Jádi Ferenc és Stark Antal még így fogalmaztak József Attila-könyvükben: „A *Szabad ötletek* a magyar irodalom egyetlen olyan életrajzi szövege, mely funkcióját tekintve pszichoanalitikus önvallomás, előadásmódja laza asszociáció, a gondolatok lejegyezhetőségének sebességével elkapott emlékanyagokat tartalmaz. Ezen páratlan értékű dokumentummal szemben egyelőre tanácstalanul áll az iroda-

lomtudomány, bizonyos részeket nyilvánosságra hozva a közönség számára hozzáférhetőnek minősített, míg más részeket az intim szférába utalt." (*Köztetek lettem én bolond,* JAK-füzetek 1982.) De úgy látszik, a költő halálának közelgő ötvenedik évfordulója előtt, a kötelező kegyeleti idő leteltével, legalábbis a József Attila-titkok egy része felpattan: nemcsak a *Szabad ötletek* zárt anyagként való kezelését oldották fel, de Vágó Márta és Szántó Judit visszaemlékezései után épp most, nem sokkal a Radnóti Színpad bemutatója után Illyés Gyuláné is megrendítő és szép könyvben szól *József Attila utolsó hónapjairól,* kettejük egykori kapcsolatáról. A *Szabad ötletek* azonban maga a „titkok titka", hisz nem egyszerűen a magánélet kulisszái közé enged betekintést, nem csupán a költő helyett az embert mutatja, hanem egy olyan mélypontot vagy végállapotot, amit mindnyájan ösztönösen eltakarnánk még önmagunk előtt is. Papírforma szerint Jordán Tamás estje bőven felér egy kegyeletsértéssel; valójában ennek épp az ellenkezője történik.

Talán azért is, mert – ha hinni lehet Németh Andornak – maga a költő is az utókornak szánta e „kísérteties irományt", amelyet életében senkinek sem mutatott meg. Igaz, Németh Andor azt is mondja, hogy az írás a József Attilát kezelő Gyömrői Edit biztatására született, amit viszont a legilletékesebb, maga Gyömrői egy 1971-es keltezésű interjúban határozottan cáfolt, mondván, hogy nemcsak nem íratta, de soha nem is olvasta a szöveget. „Ha én dolgozom egy beteggel, akkor nem azt akarom tudni, amit ő tud és tudva gondol, hanem amit nem akar tudni" – érvel utólag a pszichológus. S valószínű, hogy e tekintetben valóban Németh Andor információja a pontatlan. Könnyen elképzelhető, hogy a költő, akinek a *játék* mindig is különösen fontos, szinte kulcsjelentőségű fogalma volt, voltaképp imitált analitikus vallomást hagyott ránk, mintegy magára öltötte azt az őszinteség-szerepet, amit az analitikus kezelés során el kellett „játszania", hogy megvallhassa az analízist végző Gyömrői Edit iránti szerelmi vágyakozását – a képzelt Gyömrői Editnek. Abban sincs semmi csodálatos, hogy számára, aki magát „mindig kitakarta", ez a játék vérre ment, bizonyos értelemben „jobban" sikerült, mint egy igazi analízis. Hisz sikerült rögzítenie a rögtönzés állapotát.

Jordán Tamás és a rendező Gáspár János mindenesetre úgy kezelik a *Szabad ötletek jegyzékét,* mint (kissé nyers) drámai szöveget, monodrámát. A szöveg színpadi adaptációjában nem is az elhagyások, „húzások" a lényegesek, hanem az a tucatnyi vers, ami a *Szabad ötletek* szövetébe bekerült. A dramaturgiai koncepció szerint ezek a versek vagy emlékképként, vagy foganásukban vannak jelen, tehát a maga nemében minden vers része lesz az analitikus „játéknak", mintegy a „felettes Én" nyilvánul meg bennük. Mindenesetre szó sincs arról, hogy a színész elszavalná e versbetéteket. Épp ellenkezőleg, Jordán Tamás a teljes befeléfordulást választja. Szava legtöbbször nem is lenne érthető, ha nem kötné össze a színészt és közönségét egy kis technikai bravúr, az a színházi mikrohullámú berendezés, amit tolmácskészüléknek szokás nevezni. A színész zakója hajtókájában rejtett mikrofon található, s a nézőtér fülhallgatón át hallja a szöveget. Ez a megoldás paradox módon egyszerre teremt szokatlan intimitást színész és közönsége közt, habár bizonyos elidegenítő effektust is magában rejt. Mindenesetre Jordán Tamás így megszabadul attól a kötelezettségtől, hogy mindig minden helyzetben a publikum felé kelljen fordulnia és fennhangon szólania, ami a hagyományos vers- és szövegmondás egyik bénító átka volt. Sőt, éppen teljes színészi szabadságot élvezhet, olyannyira, hogy valósággal „megfeledkezik" a közönségről: a legsúlyosabb, legfájdalmasabb, legintimebb szavakat a nézőtérnek háttal, a falnak mondja, vagy éppen kisétál az É. Kiss Piroska által tervezett aprócska, nyomasztóan fehér és puritán szobából, majd a csukott ablakon át visszanéz. Mi, a közönség – hála az előadás előtt kapott tolmácskészüléknek – mindig és mindenütt egyforma intenzitással ott vagyunk vele. E különleges élményből nem sokat von le, hogy azért annak is tudatában vagyunk, e különös együttlét bizonyos technikai közvetítéssel valósul meg, vagyis nincs igazi „négyszemközti" valósága.

A színész versmondóhoz illő „civil" öltözékben lép a színre, semmiféle színházi imitációval nem kívánja megtámogatni magát. Nem akarja elhitetni velünk, hogy ő tulajdonképpen József Attila. Megmarad Jordán Tamásnak – és csak a költő szen-

vedélyével és szenvedésével azonosul. Azzal, ami a „belső történet". Épp ezért oly fontos számára a tolmácskészülék, mely „megszabadítja" a közönségtől. Nem kell prezentálnia, felkínálnia magát, egyszerűen csak ott van a színpadon és él. De hogyan?! Az út, amelyen a színész az analitikus szöveg és a beleaplikált versek segédletével végigmegy, irgalmatlan pokoljárás. Nem mutogat ujjal se József Attilára, se másra; önmagában, saját tapasztalati anyagában keresi meg e katartikus önkínzásnak a fázisait. A *Szabad ötletek jegyzéke* bizonyos értelemben mitikus anyag, mindnyájan felfedezhetjük benne magunkat. Jordán erre a mítoszra hivatkozik, amikor „függetleníti" magát a közönségtől, mert tudja, hogy a mitikus téma épp azért fontos a színházban, hogy általa teremtődjön meg a színpad–nézőtér áramkör. Itt is ez történik. Sőt, valójában „dupla" mítosz működik, hisz József Attila már pusztán a versei által is a nemzeti mitológia része. De ez inkább csak háttér ahhoz, ami a lényeg: a szorongás és a kiszolgáltatottság végletes állapotaihoz, amiről a József Attila-i imitált (?) analízis szövege és Jordán Tamás belső történéseiben, folyamataiban imitált József Attilája egyaránt beszél. Ők ketten egymásból élnek és segítik egymást, hogy a legintimebb szférában szólítsák meg a nézőt, aki immár nem is nagyon nevezhető nézőnek. Tanúnak inkább. Saját szembesülése tanújának. S talán ez a metamorfózis a legfontosabb esemény e József Attila-estben: a néző tanúvá változása. Átlépés a passzív csak-befogadói szerepből a mozdulatlan aktivitásba.

P. MÜLLER PÉTER

# PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

*(Hernádi Gyula:* Dogma; *Peter Handke:* Kaspar; *Roger Vitrac:* Viktor avagy a gyerekuralom; *Bibbiena:* Kalandria)

A pécsi színházi évad második fele ugyanarról a megélénkülésről, színesedésről tanúskodik, amiről már előző szemlénkben is beszámoltunk. A Nemzeti Színház és az amatőr együttesek műsoron tartott produkciói, valamint az új bemutatók egy *nagyvárosi* színházi élet sokrétegű kulturális kínálatát teremtik meg. Örvendetes, hogy az évad egészében a kortárs művek (Schwajda, Hernádi, Örkény, Hárs László, Handke, Mamet, Mrożek, Lanford Wilson), valamint a huszas évek avantgárd darabjai (Vitrac, Majakovszkij) állnak előtérben. A Pécsi Nemzeti Színház két magyarországi és egy ősbemutatóval jelentkezett. Hernádi Gyula folytatja második „pécsi korszakát", drámairói arculata mindinkább a klasszicizálódás jeleit mutatja. *Dogma* című új darabja tematikájában és megformálási módjában a tavaly itt műsorra tűzött *Hagyaték* közvetlen folytatásának tekinthető. Handke és Vitrac darabja egyaránt a gyermeklét és a szocializációs kényszer, a társadalmi infantilizmus és az egyéni autonómia kérdéseit feszegeti. Handke *Kasparjának* szobaszínházi előadása az évad Nemzeti Színházi műsorának legizgalmasabb vállalkozása, színházesztétikai jelentősége túlmutat az évad keretein. Részben a két dráma, részben a két színpadraállítás rokonsága, újszerűsége révén a *Kaspar* szoros kapcsolatot mutat egy kilenc évvel ezelőtti itteni premierrel: Déry Tibor *Az óriáscsecsemő* című darabjának ősbemutatójával.

Az amatőr együttesek közül az Egyetemi Színpad amerikai rendező irányításával, kétnyelvű előadásban mutatta be Lanford Wilson *Home free/Végső menedék* című egyfelvonásosát, igazi kulturális csemegét kínálva ezzel. Ugyancsak ott került színre Majakovszkij *Gőzfürdője*, tükröt tartva a mai Diadalszkijoknak, Optyimisztyenkóknak, bürokratáknak, funkcionáriusoknak. A Harmadik Színház – az író születésének 75. évfordulója alkalmából – felújította nyolc évvel ezelőtti nagy sikerű Örkény István *Pisti a vérzivatarban* előadását. E két – már előző szemlénkben is érintett – amatőr együttes mellett említést érdemel két további bemutató, mindkettő a Nemzeti Színház művészeinek irányításával jött létre. Az orvosegyetemisták színpadát vezető Balikó Tamás rendezésében előadásra került Verebes István *Üzenet* című (1974-ben íródott és ez idáig három hivatásos együttes által bemutatott) abszurdja. N. Szabó Sándor és Unger Pálma irányításával pedig az Arma Gyermekszínház – óvodás és kisiskolás szereplőkkel – bemutatta Vörösmarty *Csongor és Tündéjét*. A kétszer félórányira rövidített mű szereplői olyan üde bájjal adták elő Vörösmarty remekét, hogy a vállalkozás már emiatt is említést érdemel – noha jelentősége elsősorban nem esztétikai, mint intkább pedagógiai vonatkozásaiban van.

*

A Nógrádi Róbert rendezésében színre került *Dogma* című Hernádi-darab – az író alkotói módszerének egyik leggyakoribb típusaként – történelmi tények és szerzői fikciók összevegyítésére épül. Míg a tavalyi *Hagyatékban* a filozófia, a *Dogmában* a teológia képviselője, ott az értelmiségi, itt az (egyház)politikus áll a mű középpontjában. Mindkét dráma a főhősök életének történelmi tényeit egy fiktív apa-fiú kapcsolattal egészíti ki. Arisztotelész Nagy Sándorról tudja meg, hogy neki az uralkodó nem csupán tanítványa, hanem vér szerinti gyermeke is. A *Dogma* hőse, IX. Pius

pápa maga fedi fel ezt a titkot fiának, az ifjú Guidi bíborosnak, akit így próbál nézeteinek megváltoztatására kényszeríteni. Ezzel a leleplezéssel azonban öngyilkosságba kergeti az egyházpolitikai elveit és a fiúi lojalitás kényszerét összeegyeztetni képtelen grófot.

IX. Pius kétségkívül hálás témát kínál életrajzával az írónak. Az 1846-ban (54 éves korában) – két másik jelölt helyett kompromisszumként – megválasztott pápa az egyháztörténet leghosszabb ideig (32 évig) uralkodó egyházfője volt, akinek működését a történetírás a legellentmondásosabb uralomként jellemzi. Az ő pápasága idején omlott össze a Pápai Állam, a *Patrimonium Sancti Petri*, és zsugorodott a Vatikán, a Laterán és Castel Gondolfo területére. Amikor IX. Pius világi hatalmát elvesztette, 1870. októberében a Vatikán foglyának nyilvánította magát, és haláláig nem mozdult ki a Szentszék falai közül. A világtól való elzárkózás ellenhatásaként viszont rendkívüli mértékben abszolutizálta és centralizálta a pápai hatalmat, és ennek eszközeként újjáélesztette a tridenti zsinat óta megállapodott dogmatikát. Két közismert dogma elfogadtatása fűződik a nevéhez, az egyik a szeplőtelen fogantatás 1854-ben kihirdetett dogmája, a másik az 1870-es, a pápai csalatkozhatatlanságról, melyet az I. Vatikáni Zsinat szavazott meg.

Hernádi Gyula ez utóbbi dogmát állítja műve középpontjába. A felhasznált történelmi tények közül az író megtartja a IX. Pius jelleméről fennmaradt megállapításokat. A pápát gyakran kínozták epilepsziás rohamok, ingerlékeny természetű ember volt, hiányos teológiai műveltséggel rendelkezett stb. Ezek a vonások elegendőek volnának ahhoz, hogy a szerző egyértelműen negatívvá formálja a pápa alakját. A drámába beépített fiktív magánéleti szál azonban átrendezi az értékeket. Már a darab kezdetétől tanúi lehetünk Pius Guidi gróf iránti elfogultságának, szeretetének, amire a gróf – jellemvonásainál, történelmi-politikai tisztánlátásánál fogva – rá is szolgál. Pius érzelmeinek gyökere azonban nem ez, hanem titkolt apasága, amit politikai céljainak érdekében ő maga leplez le és hoz négyszemközt Guidi tudomására. Ez az érzelmi ráhatás végső kimenetelét tekintve eredményes, hiszen a fiatal bíboros – lévén halott – nem ellenfele többé a pápának.

A *Dogmá*ban – miként a *Hagyaték*ban is – alapvetően dramaturgiai okok vezetnek a filozófiai-politikai mozgástér magánéleti összefüggésekkel való feltöltéséhez. Mindkét dráma egyazon módon próbálja megoldani az európai drámairodalomban mindmáig problematikus cselekménymotivációt. Századunkban igen sok mű az ideologikumot teszi drámai mozgatórugóvá – Hernádi Gyula korábbi darabjaiban számos ilyennel találkozhatunk. Azonban már a *Hagyaték*ban (és most a *Dogmá*ban) sem tűnt elegendőnek az, hogy a dráma motivációját az eszmeiség alapozza meg. Ezt mindkét műben a magánéleti közeg, a vérségi kötelék hivatott biztosítani, s ily módon mindkét drámában a fiktív apa-fiú kapcsolat kerül a motiváció középpontjába. (A darabéba azért nem, mert a *Hagyaték*ban Nagy Sándor meg sem jelenik.) A *Dogmá*ban IX. Pius apa mivolta határozza meg – visszamenőleg – a szellemi ellenfele iránti pozitív elfogultságot, és ez készteti Guidit öngyilkosságra. Ennek a motiválásnak azonban erősebb a kuriózum-értéke, mint a művészi ereje. Kompozíciós szempontból az is kérdéses, vajon egy drámában a cselekményt motiváló alaptényezőt helyes-e a mű *végén* (vagy közepén) felmutatni, és visszamenőleg értelmet adni az eseményeknek.

A Kamaraszínház nagytermében színre vitt előadás díszletét tervező Bachmann Zoltán a háttérfüggönyt Michelangelo *Az Úr megteremti Ádámot* című freskójának részletével díszíti. A Sixtusi kápolnát idéző kép a helyszínre és a magánéleti szálra egyaránt utal. A színtér egyszerre fogadóterem, pápai dolgozószoba és kápolna. A monumentalitás jelzésére szolgálnak a magasra futó oldalfalak. Hruby Mária ruhái a történelmi kort, az egyházi és világi funkciókat idézik. A háttérdíszlet elmosódó pasztelljeivel szemben a jelmezek élénk, erős színekben pompáznak.

Nógrádi Róbert rendező az alapvetően intellektuális jellegű szöveget igyekszik lélektani tartalommal megtölteni, és gondot fordít a szerepek emberi részleteinek kidolgozására. Másik törekvése a történelmi hűség megteremtése, illetve az előadás ce-

remoniális részleteinek pontos kidolgozása. Az első részt lezáró jelenetben a pápa, Guidi és Antonelli bíboros vitája nemcsak hatásos felvonásvég, hanem a rendezés nyomán a következő rész nyitójelenete is. Az itt elhangzó gondolatok kétszeri felmondása láthatóan a rendezői értelmezésben a darab legfőbb mozzanatának kiemelését jelenti. A játék illetve a rendezői műértelmezés inkább *irodalmi*, mint színházi, aminek előnye a színészi alakításokat megalapozó pontos szövegértelmezés, hátránya viszont a látnivaló monotóniája, statikussága.

A szereplők közül két epizódalakítás, Helyey László (Antonelli bíboros) és Oláh Zsuzsa (Castiglione grófnő) játéka a legemlékezetesebb. Noha mellékszereplői a darabnak, jelenlétük hangsúlyos, mindketten teljes emberi arcot adnak megformált jellemeiknek. Helyey Antonelli bíborosként, a pápa államtitkáraként azt a konzervatív, dogmatikus, ellenszenves alakot formálja meg, akiről az egyháztörténet azt jegyezte föl, hogy hatalomvágyó, kapzsi és kicsapongó ember volt. Oláh Zsuzsa pedig azt a – diplomáciában is járatos – asszonyt jeleníti meg, aki érzékiségét ezúttal nem hódításra, hanem Guidi iránta formálódó vonzalmának finom kibontakoztatásához használja fel. A két főszereplő, Győry Emil (a pápa) és Balikó Tamás (Guidi) ugyancsak törekedett minél teljesebb emberi tartalmat adni szerepének, ez azonban nem sikerült maradéktalanul. Néhány jelenetben valóban fölizzanak az érzelmi szálak, kidomborodnak az egyes jellemvonások, másutt azonban megmarad a játék az intellektualitás síkján és a retorika nyomul előtérbe. Az eszmei és a személyes szint ötvözésének nehézsége okozza azt is, hogy elsikkad a halálba torkolló végkifejlet drámaisága. A további szerepekben Labancz Borbála (Mater Theresaként), valamint Sipos László és Jeney István (bíborosokként) érdemelnek említést, előbbi az anyai gyöngédség és tapintat, utóbbiak a behódolás és a taktikázás politikai manővereinek felmutatásáért.

*

Peter Handke *Kaspar* című drámája magyarországi bemutatóként került színre a szobaszínházban, Vas-Zoltán Iván rendezésében. A négyzetalakú teremben ezúttal átlós irányban válik ketté színtér és nézőtér, a játék a háromszög alakú színpadon és a nézőtéri sorok mentén zajlik. A Húros Annamária és Czakó Zsolt tervezte díszlet és jelmez *panoptikumi* látványt nyújt. A dobogón minden tárgy fehér, az asztal, a kanapé, a szekrény, a hintaszék, az állófogas. Középütt egy rongyos alak (a címszereplő Bánky Gábor) gubbaszt, aki lassú gyötrődésbe kezd, mert ő semmit *nem tud*. Nem tud felállni, nem tudja levenni rongyos kalapját, nem tud artikulálni. Egyetlen mondatával hosszasan próbálkozik. Először szinte nem is emberi hangon szólal meg, minden igyekezete a szájára-nyelvére összpontosul. A mondat, ami végül majd érthetővé válik, a következő: „Olyan szeretnék lenni, amilyen volt már valaki más."

Ez a mondat elvont újrafogalmazása a történelmi alak, Caspar Hauser mondatának. 1828 Pünkösdjén Nürnbergben felbukkant egy tizenhat év körüli fiú, aki azt a mondatot ismételgette: „Szeretnék olyan lovas lenni, mint az apám." Handke azonban, noha a témát ebből a történelmi esetből meríti, nem a múlt századi mesét fogalmazza újra. Húsz évvel ezelőtt (huszonöt éves korában) írott művében azt a paradoxont jeleníti meg, hogy a társadalmi szocializáció során az egyén nem önmaga kiteljesedését és megvalósulását, hanem egyéniségének elvesztését és tömegemberré válását éli át. Handke mindezt elsősorban a *nyelv* szerepén keresztül vizsgálja, erre utal a mű alcíme is: „beszédkínvallatás". Kaspar a darab során önazonosságát keresi – önmagától azonban egyre jobban eltávolodik. Egy idő után felismeri, hogy mivel mindenkit ugyanaz a nyelv teremtett meg, ezért mindenki Kaspar – és ily módon a tanulás, a társadalmi szerepek elsajátítása nem identitásának megteremtéséhez, hanem az attól való megfosztódáshoz, a megsokszorozódás élményéhez vezeti el. A tanulás, a rendszerbe történő betagozódás előmozdítói a sugalmazók, akik nyelvi sztereotípiáik szakadatlan ismétlésével késztetik arra Kaspart, hogy elfogadja a számára kínált rendet.

Mint a bevezetőben utaltam rá, a darab rokonságot mutat *Az óriáscsecsemővel*. Erről írja Radnóti Zsuzsa *A drámaíró Déry* című cikkében: „Ami az előbbinél a Bábuk kara, az Handkénál a Sugalmazók kara. Funkciójuk is hasonló: mindnyájan a kötelező társadalmi normákat sulykolják bele a dráma hősébe. Az óriáscsecsemő látványosabban lázad, Kaspar fedettebben. De mindkettő elveszíti a harcot. A személyiség társadalmi méretű manipulálása mindkét esetben szomorú, teljes sikerrel zárul." Az elvont térbe és időbe helyezett *Kasparban* a sugalmazók és a főhős interakciói is elvont, közvetett módon jelennek meg. Noha a sugalmazók közléseinek címzettje Kaspar, ezek a megnyilatkozások nem az élő nyelvi kommunikáció részeként, hanem merev, holt klisékként, megkövült sztereotípiákként, kvázibölcsességekként, közhelyekként jelennek meg. A dráma nyelviségének ez a rétege teremti meg a mű komikumát.

Egy ilyen nyelvre orientált (nyelvfilozófusok által is elemzett), az absztrakció közegében játszódó, szövegének nagyobb részében szerzői instrukciókból álló színdarabot igen nehéz átütő erejű színházi előadássá formálni. Vas-Zoltán Iván rendezőnek azonban sikerült megtalálnia a színházi jelalkotásnak azt a stilizált módját, mely egyfelől megőrzi és híven közvetíti a darab metafizikus, demonstratív jellegét, másfelől azonban messze több a puszta illusztrációnál, s egy hagyományos színházi előadás kelléktárának fölvonultatásánál. A produkció különböző rétegei – a főszereplő játékmódja, a sugalmazók megnyilvánulásait jellemző nyelvi és színházi idézetek, a vizuális és a hangzó effektusok – mind azt mutatják, hogy az előadás létrehozói egy alternatív színházi játék- és kifejezésmód lehetőségét villantották fel. A *Kaspar* megvalósításának jelentősége tehát nemcsak az előadás gondolatiságának számunkra valóságában van, hanem abban a színházi kísérletben, mely – többek között – a színész testét és kifejezőeszközeit más módon vonja be az előadásba, mint az megszokott, illetve a szereplőket olyan színpadi jelenlétre készteti, amiben az addig használt eszközök nem érvényesek, nem hatóképesek.

Ehhez a kísérlethez a rendező néhány kitűnő közreműködőre talált a színészek között. A címszerepet játszó Bánky Gábor eddigi alakításai már jelezték, hogy ő nem annyira az átélő, mint inkább a megjelenítő színművészet képviselője. Szerepeit nem saját képére formálja, nem önmagát játssza el az egyes figurákban, hanem jelöl, felmutat egy karaktert. Ez a színészi alkat igen hasznosnak bizonyult Kaspar megformálásának szempontjából. Ez az elvont lény (akinek egyrészt még nincs személyisége, másrészt kibontakozásának lehetőségét is lépésről lépésre elveszíti) nem a „hús-vér" emberré történő alakítás színészi munkáját kívánta meg, hanem egy bonyolult nyelvi és nem-verbális jelrendszer kialakítását. Mindezt Bánky Gábor úgy oldja meg, hogy árnyaltan jelzi Kaspar „fejlődésének", nevelődésének paradoxonát: a diffúz, puha lény és a szűkreszabott társadalmi szerep közti átmenet ellentmondásosságát.

A Sugalmazók azonossága mögül fölsejlő eltérő karaktert már a szereposztásban megmutatkozó alkati különbségek jelzik. A négy szereplő legjobbja Ujváry Zoltán. A közhelymondatok nyelvi kliséihez olyan artikulációs kliséket talál, amelyek egyszerre kifejezői és karikírozói sugalmazói szerepének. A második rész operetti panoptikumában is övé a legsikerültebb stílusparódia. Társai, Dévényi Ildikó, Unger Pálma és Moravetz Levente nehezebben találnak rá a darab stílusára, de illeszkedésük a játék egészéhez konfliktusmentesen megtörténik. Az előadásban igen fontos mozgások kidolgozásában a rendező segítőtársa a koreográfus Eck Imre volt.

*

A századdal egyidős Roger Vitrac *Viktor avagy a gyerekuralom* című 1928-ban írott szürrealista komédiáját magyarországi bemutatóként állította színpadra a stúdióban Szőke István vendégrendező. A darab (mely Vinkó József fordításában a *Színház* 1986. augusztusi számának mellékleteként jelent meg) a címszereplő kilencedik születésnapján, 1909. szeptember 12-én játszódik. Viktorban ismét egy óriáscsecsemőt üdvözölhetünk, egy 180 cm-es kisfiút, aki ezen az ünnepi napon egy emberöltőnyi életet él át, és végül csalódván a felnőttek világában és megismerkedvén a halállal,

elpusztul. Ha Viktort óriásgyermekként, testi méreteiben és szellemi képességeiben abnormális lényként szemléljük, akkor benne egy majdani abszurd világ abszurd előhírnökét kell látnunk. Mivel Viktor egyidős az íróval és egyidős a századdal is, alakjában az önéletrajzi és az egyetemes vonásokat egyaránt hangsúlyozhatjuk. A darab teljes szereplőrendszerét figyelembe véve ugyanakkor látható, hogy Vitrac a kompozíciót egy inverzióra építette, melyben Viktor gondolkodik és viselkedik felnőttként, míg a szülők és a vendégek infantilis jegyekkel felruházva jelennek meg. A kispolgári Paumelle család és a vendég házaspár, valamint a tábornok számos gyermeteg vonással rendelkeznek. Viktort teljes kiábrándultsággal tölti el ez a világ, egyedül egy gyerekkel, a szomszédék Eszterével érzi jól magát, aki azonban nem érti Viktor felnőtti érzéseit-gondolatait.

Viktor apja Eszter anyjával tart fenn szerelmi kapcsolatot, ami a születésnapi zsúron lelepleződik. Ám erről képmutató és álszent módon tudomást sem vesznek a „felnőttek". Viktort azonban nagyon erősen foglalkoztatja a szerelem mibenléte és a szexualitás misztériuma – így amikor betoppan hozzájuk Ida Mortemart, a szellentésének visszatartására képtelen fekete ruhás hölgy, őt is ezért a titokért faggatja. Az asszony azonban a teremtés misztériuma helyett a halálával ajándékozza meg Viktort. (Itt megemlíthető, hogy a korabeli Párizsban rendszeresen léptek fel „szellentőművészek", valamint az is, hogy a halálnak e területtel való összekapcsolása nem előzmények nélkül való a francia irodalomban. Mihail Bahtyin írja, hogy „Rabelaisnál . . . a 'Szelek szigetének' lakói úgy halnak meg, hogy szellentenek, és eközben alfelükön át eltávozik belőlük a lélek . . . Az ilyen képek nemcsak a haldoklót fokozzák le, hanem lefokozzák és eltestiesítik magát a halált is, 'nevetséges mumust' csinálnak belőle.") Vitrac nemcsak a halálból csinál nevetséges mumust, hanem a gyerekek számára időnként félelmetes felnőttekből is: Antal úgy produkálja magát, ha Bazin-ről kérdik, mint a szavalásra biztatott gyermek. A napóleoni allűröket mutató tábornok gyípacizva ügeti körül a termet. Károly esti meseként számol be az ágyban nejének arról, mióta csalja meg a szomszéd Terézzel, aki viszont agresszív viselkedésével kelti egy dacos gyermek benyomását. A darab alcíme ily módon kettős értelmet hordoz: egyaránt utal Viktor szerepére, aki az ünnepi alkalmat felhasználva manipulálja és provokálja a felnőtteket, másrészt arra, hogy akik életkoruknál fogva „uralkodnak", azok valójában kisszerűek, éretlenek, infantilisak.

Szőke István rendező ezt a bohózatot, lélektani drámát és szürrealista játékot egyidejűleg képviselő művet úgy állította színpadra, hogy az előadásban ezek a stílusrétegek egységes, ám igen összetett minőséggé, atmoszférává, szemléletté válnak. A darab belső tartalmainak kibontása során a rendező a mű öntörvényűségének közvetítését teszi az előadás alapjává. A stúdió miniatűr színpadán a színészi alakítások árnyalt kidolgozásával találkozhatunk, az együttes játék és a közös stílus kialakítása a rendezőt dicséri. A realitás és a szürrealitás-abszurditás egyidejű jelenlétének színpadi megteremtése révén az egész játék kissé „megemelttté", stilizálttá válik: a szerepek egyszerre kifejezői és karikírozói is az adott jellemeknek, magatartásoknak.

Kerényi József fehér színű, szimmetrikus díszletében a háttérfal közepén nyolcszögű ablak látható. Az előadás kezdetén sejtelmes fény árad ezen át a játéktérre. Hasonló fényhatás kíséri a Néma hölgy álomjelenetét, s így joggal feltételezhetjük, hogy a rendező e fény-nyitánnyal jelzi a szürrealitásba történő átlépést. Fekete Mária jelmezei bizonyos mértékig a kort idézik, viselőik habitusát fejezik ki. E habitusok között a legösszetettebb a címszereplőé, akinek megformálója Balikó Tamás. Alkatilag és tehetségben is megfelel a szerep szabta feladatnak. Kifejezően, jól érzékelteti Viktor belső átalakulását, korai kiégettségét. A szüleit játszó Vári Éva és Ujlaky László közül az előbbi ismét nagyszerűen kamatoztatja komikai tehetségét, anyai és háziasszonyi allűrjeinek megformálása finom ironikus érzékről tanúskodik. Ujlaky viszont – az együttestől eltérően – valójában parodizál, gesztusai és intonációja oly mértékben túlzottak, hogy az inkább kabaréba, mint a Vitrac-előadásba illő. (Számos megoldása a *Fordított esztendő* tanítójának megformálásából köszön vissza.) A vendégek közül az Esztert játszó Füsti Molnár Éva pontos rajzát adja egy hatéves kislány

lelkületének, mimikája igen kifejező. Oláh Zsuzsa vígjátéki tehetségét bizonyítja ritkán gyakorolt szerepkörében, alakítása dinamikus és meggyőző. Győry Emil egészen remek: az elnyomott és megcsalt férj groteszk rajzát adja. Maronka Csilla Ida Mortemart szerepében bájosabbá és egyneműbbé formálja ezt a halál-alakot, mint azt a figura és az előadás összhangja megkívánná.

*

A 15–16. század fordulóján élt itáliai Bibbiena 1513-ban, bíborossá történt felszentelésének évében írta *Kalandria* című komédiáját. Pártfogóinak, a Medicieknek egyike ez idő tájt lesz X. Leó néven pápa, és az egyházfő a Bibbiena művésznéven publikáló bíborost nevezi ki a vatikáni ünnepségek rendezőjévé. Ezen ünnepségek egyikén a *Kalandria* is a pápai udvar műsorára került – ami a darab erotikus, pajzán jellegét tekintve ma talán meglepő, de a kultúra akkor még nem ismerte a prüdériát. A plautusi motívumot felhasználó komédia egy megtévesztésig hasonló ikerpár kalandjait mondja el. A bonyodalmakat az fokozza, hogy egyikük fiú, másikuk lány. Lidió (a fivér) női ruhában látogatja szeretőjét, Fulviát, akinek – nevében is – ostoba férje, Calandro beleszeret a gyakori vendégbe. Az elmaradhatatlan szolgák, valamint egy Ruffo nevű varázsló teszik összetettebbé a cselekményt és a vígjátéki hatást.

A darab fordítója, Lajos Mari, és átdolgozója, Böhm György a szövegben fölerősítették a maiságot és áttekinthetőbbé tették a mű felettébb szövevényes meséjét. Az előadás az évad műsorrendjében a bohózat, könnyed vígjáték helyét tölti be, és a színpadra állítás is ezt a vonulatát emeli ki Bibbiena komédiájának. Vas-Zoltán Iván rendező az előadás kereteként a korabeli színjátszás felidézésére vállalkozik, és egyúttal Ruffót, a mágust a játék mozgatójának, irányítójának szerepében mutatja be. A nyitány és a finálé demonstratív tablói között az előadás az igényes szórakoztatást példázza. A színészek nagy élvezettel komédiáznak a jól megkomponált jelenetekben, melyekben a derűtől a pikantérián, a blődségen és a vaskos humoron át az ordenáréságig a komikum teljes skálája jelen van. E bohózatira hangszerelt előadás egyik erénye, hogy remek alakításokra ad alkalmat, a másik az, hogy olyan karneváli jelleget kölcsönöz – részben a keretjátékkal – a produkciónak, melyben felerősödnek a darab középkori népi nevetéskultúrát idéző vonásai.

Helyey László Calandro, az ostoba férj szerepében úgy formálja meg ezt a sztereotípiákból felépített karaktert, hogy alakítása egyúttal e sztereotípiák finom gúnyrajzát is adja. Elrajzolt mimikája, groteszk testtartása, gesztusai ismét remek alakítással ajándékozzák meg a pécsi közönséget. Nem kevésbé összetett Sipos László játéka Ruffo, a varázsló szerepében, Kettős feladatát, hogy a darab világának is részese legyen, valamint hogy ő közvetítsen a nézőtér és a színpad között, jól oldja meg. Borbáth Ottília Fulvia, a szépasszony szerepében együttérzésre és kinevetésre egyaránt késztet: Lidió utáni sóvárgását, majd tüzét egyszerre mutatja be emberinek és komikusnak. Üde színt visznek a komédiába a szolgák, Ujváry Zoltán, Bánky Gábor és Unger Pálma. Mindhárman a praktikázó, uraik-úrnőik szándékait a kezükben tartó ravasz figurákat formálnak meg, bő humorral. A legnehezebb dolga a Pécsett prózai főszerepben először bemutatkozó Moravetz Leventének van Lidió-Santilla kettős szerepében. Míg az ifjú alakját kellő kidolgozottsággal jeleníti meg, addig a lányszerep mosolyra merevített arccal és magasabb intonációval történő jelzése nem megy túl az efféle játékok civil megoldásain.

*

A pécsi Egyetemi Színpadon Lanford Wilson *Home free* (Tarnay László fordításában: *Végső menedék*) című darabját Mort Clark amerikai rendező, a New York-i Chester Community College drámatanszékének vezetője állította színpadra. Az először angol, majd magyar nyelven előadott egyfelvonásos rendezése profi munka. A kis padlásszobában két testvér fantázialényekkel benépesített otthonában a látszólagos

idill tragédiába torkollik, amikor a fivérétől terhes lány belehal abba, hogy bátyja képzelt lakótársukat küldi el az orvosért. A két változat idomul a szereplők egyéniségéhez. Az angol verzióban Dávid Marianna kitűnő kiejtéssel az intimitás, gyengédség vonásait emeli ki, Schmidt Zoltán – gyengébb szövegmondással – a figura gyermetegségét jelzi. Nagy Éva erőteljes, határozott alakot teremt, Güth János a fivér bizonytalanságát, kiszolgáltatottságát fogalmazza meg.

A Majakovszkij *Gőzfürdőjét* megrendező Bagossy László úgy adaptálja e hatfelvonásos, közel hatvanesztendős művet az együttes kicsiny színpadára, hogy a darab tömörítéséhez, a szerepek összevonásához az értelmezés tisztasága és jelenre irányultsága társul. Gellér B. István funkcionális, gyakran ironikus megoldásokat alkalmazó díszlete is az előadásban tisztán kibontakozó szatirikus hangvétel érvényesülését szolgálja. A feltalálónak a bürokratizmussal való konfliktusa ezúttal kissé háttérbe kerül, hogy a bürokrácia, a hivatalnokszemlélet kerüljön az előadás előterébe. Ez a hangsúlyeltolódás nem utolsósorban a színészi alakításoknak köszönhető: kiemelkedik Diadalszkij szerepében Stenczer Béla, és ugyancsak erőteljes alakítást nyújt Nagy Éva, Besenczi Árpád, Juhász László, Markó Ferenc. Az előadás kerete – a nyitó és a szünetet is jelző zongorajáték – ironikus idézőjelet tesz a megjelenített történet köré. Ez az idézőjel néhány alakításban is érvényesül, de mindenekelőtt a rendezés sajátosságaként van jelen. Ennek is köszönhető, hogy a diákközönség körében erős visszhangra lelnek az előadás komikus megoldásai.

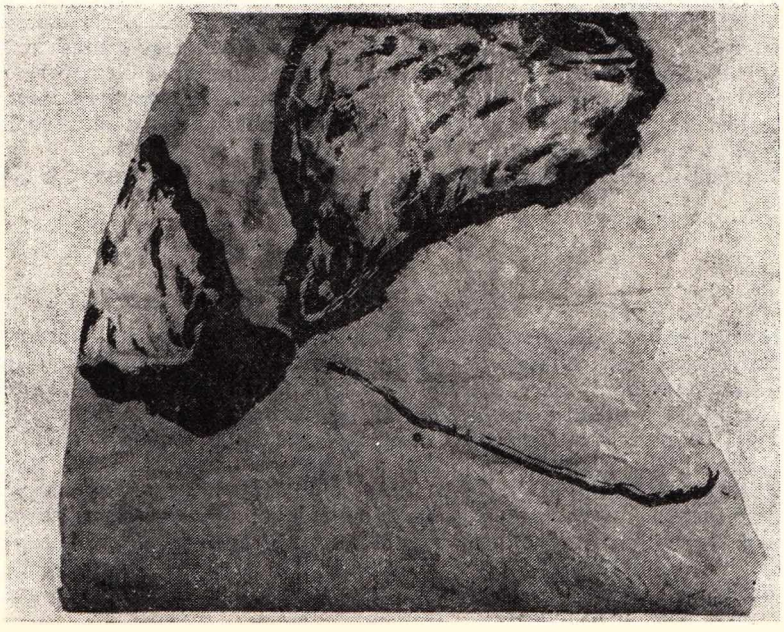

KOLTAI TAMÁS

# KAPOSVÁRON A HELYZET VÁLTOZATLAN

*Széljegyzetek az évadról*

A kaposvári Csiky Gergely Színház 1986/87-es évada a rekonstrukció jegyében telt el. Nem szellemi rekonstrukcióról, pusztán a szó építőipari értelmében vett fölújításról beszélek, ami érthetően nagy terheket rótt a társulatra. Szívesen írnám, hogy az enyhén szólva átmeneti állapotok ellenére ki lehetett volna tenni a táblát az állványzatra: „Az átépítés alatt a színház zavartalanul működik!" – ez lényegében igaz is. Négy – a *Kaposvári kabaré*val együtt öt – bemutatót tartottak, hol a nagy színházban, hol a Latinca Sándor Művelődési Otthonban, a rekonstrukciót végző és a színpadot bizonyos időszakonként az átépítés alatt is az együttes rendelkezésére bocsátó jugoszláv vállalat előzékenységétől függően.

Mindamellett nyilvánvaló, hogy ilyen körülmények között zavartalan működésről csak relatív értelemben lehet beszélni. A külső feltételek meghatározó szerepe magától értetődően túlhaladta a szokásos mértéket, a darabválasztástól kezdve a szcenikáig, a próbalehetőségtől az előadások költöztetéséig. Nem kell különösebb színházi empátia ahhoz, hogy átéljük, mit jelent az épületben folyó zajos munkálatok közepette próbálni, olyan díszletet tervezni, amely egyszerre jó a nagy színpadon és a „Latinkában", és így tovább. A társulat folyamatos tájelőadáson érezhette magát saját otthonában.

Mindez végső soron irreálissá teszi a kaposvári évad értékelését. Másrészt viszont a színházban mégiscsak lezajlottak az előadások, bemutatókat tartottak, a közönség sem pártolt el az együttestől – esztétikai események történtek. Harmadrészt bizonyos jelzésszerű jelentése van annak is, hogyan viselkedik egy színház a szokásostól eltérő körülmények között. Ez valószínűleg legalább annyira jellemző a társulatra, mint amikor optimális – vagy mondjuk így: a megszokott – helyzetben dolgozik. Sőt, ahogy a bajban ismerszik meg a jóbarát, talán a színháznak is a szükségállapotban érvényesülnek a legsajátabb tendenciái.

Itt tehát nem évadértékelés következik, csupán néhány széljegyzet a „kaposvári átmenetről".

*Darabok*

Az előadáscentrikus Kaposváron kis túlzással szólva nincs különösebb jelentősége a darabválasztásnak; minden dráma annyit ér, amennyit a produkció igazol belőle. Nem hiszem például, hogy a számtalan, kevéssé ismert Goldoni-vígjáték közül épp az *Il campiello*t választja *Ascher Tamás*, ha nem emlékszik a Strehler rendezte előadásra az 1975-ös varsói Nemzetek Színházában. (Nincs ebben semmi deheneszt áló, a másolásnak az árnyéka sem férhet a *Velencei terecske* Ascher-rendezéséhez.) Az *Il campiello* a szerző pasztell árnyalatú, cselekmény helyett hangulatokra épülő darabjai közé tartozik; többen meg is kérdőjelezték színpadi létjogosultságát.

A *Knock*, Jules Romains polgári vígjátéka a két háború közti színházi repertoárról került elő; a címszerepet egykor Csortos Gyula játszotta. Nem éppen irodalmi érték, de örök és hálás téma: az orvosi sarlatánság karikatúrája. Inkább műsorszínesítő darab, mint eredeti fölfedezés.

A *Szent Johanna* műsorra tűzéséhez nem kell különösebb indok; mindig és mindenhol eljátszható, ha adódik hozzá színésznő.

A *Leányvásár* beleillik a kaposvári operettek sorába. Nyersanyag egy olyan előadáshoz, amely kitölti a műfaj kereteit, s ebben az értelemben ellentmond a magyar operettjátszás szakmai és emberi hitelt mellőző hagyományának.

*Koncepciók*

Szellemi értelmezést csak a *Szent Johanna* kívánt. Babarczy László érezhető törekvése volt összeegyeztetni a hétköznapiságot és a heroizmust – a lírát és a pátoszt. (Ez tipikusan kaposvári koncepció, tulajdonképpen erről „szól" a *Velencei terecske* is, pusztán a forma nyelvén, az átélhetőség szférájában.) Babarczy elhagyta Shaw szarkasztikus utójátékát, s ezáltal szándékosan megfosztotta történeti távlatától a Johanna-legendát. Másképpen fogalmazva, elképzelése szerint a történetiség jelen idejűvé válik. A Kaposvár-jelenség egy másik jellegzetes árnyalata mutatkozik itt meg: az idegenkedés a rendezői kommentároktól. A shaw-i reflexióra nincs szüksége Babarczynak: beszéljen maga a dráma.

Ezen a nyomvonalon a koncepciónál lényegesebbre, általánosabb színházszemléleti vezérelvre bukkanunk, s éppen az esetleges kompromisszumokat megbocsátó évadban. A négy előadás közül egyik sem enged a színház alapvető realizmusigényéből. Születhetnek művészileg sikerületlenebb produkciók, lehet kiérleletlenebb az alapelgondolás, hevenyészettebb az összjáték, de a kiindulópont a hitelesség. Sem a szcenika, sem a játéktechnika nem tűri az esetlegességet, az „elégedjünk meg kevesebbel" gondolkodás igénytelenségét. A Latinka Művelődési Ház fölszereletlen színpadára készült *Knock* a díszlet kivitelezésében rápirít nem egy fővárosi nagy színházunk anyagi és szellemi olcsóságról tanúskodó „csúcsprodukciójára".

*Rendezők*

A legjobb előadás a *Velencei terecske*. *Khell Zsolt* fölépít egy átlagos campiellót, valamelyik félreeső lagúna partján, piszkosszürke házacskákkal, a zenekari árokba vezető dokkal. A lépcsők alján a csatorna nem épp tiszta vizét kell elképzelnünk; a szereplők, a nagyobb nyomaték kedvéért néha bele is lökik a szemetet.

Ascher rendezése nem követi Strehlerét, aki derített fényekkel, vakító színpadi fehérekkel, egy pocsolya házfalon tükröződő felületével és a vízre eregetett papírhajókkal a téli nap derűs, puha, karneváli melegségét érzékeltette. Strehlernél vászonból voltak a házfalak, és az előadás egy pontján valamelyikük fölsiklott a zsinórpadlásra, hogy megmutassa: bútor helyett meztelen deszkán ülnek a szereplők: amit látunk, nem az élet, hanem színpadi játék, szemkáprázat, meglebegtetett valóság. Ascher viszont megrögzött realista, és különös érzéke van a bánatos derű paradoxiájához. Az ő terecskéjén mindenki szívszorítóan vidám, ami a karakterekből fakad. Nem a turistaanzixokról ismert folklórolaszok harsánykodnak, hanem hétköznapi életüket élő, egyszerű emberek engednek utat a lelkük mélyén rejlő természetes örömnek vagy bánatnak. Ascher mindegyik figurájában van valami félszegség vagy az elesettek költőien groteszk bája. A zsánerkép fölé pedig a téli Velence borongós, napfény nélküli, szürke ege borul.

A *Szent Johanna* előadása sínylette meg leginkább az átmeneti szezont. Másfél évtizedes kaposvári nézői gyakorlattal biztosan állíthatom, hogy *Szegő György* papírmasészerű díszlete vagy a fölvillanó máglyavízió egy átlagosan közepes szezonban elérné a kaposvári átlagszínvonalat. Ugyanez vonatkozik az együttes játék kivitelezésére. Babarczy László mintha az emlékpróbák szakaszának közepe táján vitte volna bemutatóra a produkciót. A nézőnek az az érzése, hogy ebben a stádiumban kellene hozzálátni a mélyebb összefüggések kidolgozásához, megkeresni az egyes alakok szellemi arculatát, kiépíteni a szituációkat – felöltöztetni a koncepciót.

A *Knock* az a darab, amelynek egy átgondolt évadban megvan a maga szellemi lazításra, rendezői ujjgyakorlatra, stílusjátékra szánt helye. Itt most szimptomatiku-

san arra szolgál, hogy a lehető legkisebb kompromisszummal, nagy színpad nélkül is betöltse a nem egészen tartalmatlan, de lényegét tekintve szórakoztató színház funkcióját. Máté Gábor szakmai tisztességgel vitte színre a középkori polgári szériavígjátékot. Nem tudtam eldönteni, rendezői invenció vagy pusztán a dramaturgiai egyenetlenségek törésvonalait követő spontán játékkedv stilizálja-e föl a harmadik fölvonásra az előadást. Mindenesetre az első felvonás hosszú expozíciója a lehető legkonvencionálisabb és leglaposabb indítás, amit csak el lehet képzelni; a folyton lerobbanó automobilból ki-kiszálló társaság társalgási stílusa alig különbözhet a több évtizeddel ezelőttitől. Akár még stílusutánzásra, *pastiche*-ra is gyanakodhatnánk, ha a lassan csordogáló beszélgetésből kapott információk nem volnának meglehetősen unalmasak. A második felvonásban felpörög az előadás motorja: az orvosi rendelőbe nyomakodó páciensek karakteres élességgel fogalmazott, groteszk epizódjait annak idején aligha játszották így. Az előadás a harmadik felvonás előtti, nyíltszíni átdíszletezéssel válik „kaposvárivá". Fokozatosan megjelennek a bohózati *grand guignol* elemei, szétfoszlik a konverzáló stílus – ezt akár Ionesco is írhatta volna.

Jacobi Viktor operettjében, a *Leányvásár*ban *Ács János* folytatja azt a kaposvári hagyományt, amely a műfaji követelmények szigorú teljesítésével ér el parodisztikus hatást; anélkül, hogy erőszakoltan paródia akarna lenni. Az a munkahipotézis, hogy komolyan kell venni az operettet, a henye bécsi-pesti tradíció szerint negédességet, villogó fogsort és bántóan művi prózastílust jelent. A kaposvári színház realizmuson és színészi technikán igyekszik átszűrni az operettet, s bár ez ritkán sikerül maradéktalanul az előadás minden részletében, fanyar, esetlen bájt kölcsönöz a játéknak. Kétségtelen, hogy a kaposvári operetteknek mindig van valami fanyar iróniájuk, ami úgy működik, mint a brechti elidegenítő effektus: érezteti a távolságot az előadott mű üressége és a társulat belső tartalmassága között. Letagadhatatlanul vidékiesek ezek az operettelőadások, de sokkal kevésbé *provinciálisak*, mint a csillogó habfelfújt színpadokon dekoratív Madame Tussaud-panoptikumbábukkal végigesetlenkedett „szuperprodukciók".

A *Leányvásár*ban Ács tudatosan vállalja az operett eklektikáját. Az előadás iróniája abból a paradoxonból fakad, amely a kvázivilágot egyrészt hitelesnek fogadja el, másrészt feltölti a műfaj magas fokon technicizált színészi sémáival. A pesti aszfaltról nézett amerikai vadnyugat így egyszerre mutatja a filmekről ismert „valóságot" és annak operettes fölstilizálását. A „milliomos", a „milliomosfeleség" és a „cowboy" a sematizált Amerika-képből, a „hülye gróf" a bécsi operettkliséből sétál át a színpadra. Ács rendezésében mindkettő hordoz valóságmozzanatot és klisémozzanatot. A „milliomoshoz" bizonyos viselkedésminták és gesztusok, a „hülye grófhoz" táncoskomikusi notabenék tartoznak. „Add meg az operettnek, ami az operetté, és a szellemnek, ami a szellemé" – ennyiből áll Ács zenés színpadi ars poeticája. A *Leányvásárt* egyszerre élvezhetik a habitüék és a monarchikus békeidők „gemütlich" világát visszasóvárgók.

*Színészek*

A színház érezhetően tudatában volt annak, hogy a megnyugtató színészfoglalkoztatás a legfontosabb záloga az átmeneti évad(ok) átvészelésének. A darabválasztás egyik meghatározója, hogy viszonylag egyenletes elosztásban ajánljon nagy számú feladatot. Még az egyetlen szerepdarab, a *Szent Johanna* is betölti ezt a funkciót, minthogy a címszerepen kívül csaknem egyforma súlyú szerepeket kínál. Ami Csákányi Eszter Johannáját illeti, annak, hogy végül is nem egészen a várakozásnak megfelelő alakítást nyújtotta, koncepcionális okai vannak. Amíg a szerepben a hétköznapi természetesség dominál, Csákányi meggyőző erővel olvasztja egybe a történelmi és a mai lányalakot; hiányérzetünk a pátoszt pótoló egykedvűség rendezői beállításából fakad a játék utolsó harmadában. A feladatát vesztett s ezáltal tragikusan kiüresedő Johanna ábrázolásához nincsenek meg az előadás tágabb feltételei: a gondolati és emberi összefüggések.

Bernard Shaw színművének szerepei – Kaposváron szokatlanul – szólókká vál-

nak. A színészek mintha saját tartalékaikból merítenének, s ezek bármilyen jelentősek is, nem pótolják az összhangot. Hiányzik a szellemi profilok kielemzése, s főleg a mögöttes ideológiák föltérképezése. Jordán Tamás mint Warwick és Spindler Béla mint Cauchon kiválóan hozzák az alapmagatartást – előbbi a flegma cinizmust, utóbbi a kenetes simaságot –, de az általuk jelképezett társadalmi frontokat már nem. Hunyadkürti György fanatikus Stogumber káplánja is önmagában jó, nem a shaw-i ideologikus szellemességet kaján diplomáciai tárgyalássá föloldó beszélgető-tercettben.

Jordán Tamásnak a *Leányvásár*ban Rottenberg gróf szerepe rutinos ujjgyakorlat. Spindler Bélának viszont nem áll jól, hogy a *Knock*ban öregítenie kell magát; ugyanez elmondható Igó Évától is. Igó nem találta meg a helyét Kaposváron, kívülállóként úgy látom, szellemi horizontja is, játéktechnikája is elüt a kaposvári modelltől; elszerződése ebből a szempontból érthető. A *Knock*ban Molnár Piroska a legjobb; bővérű öregasszony-epizódja némileg már előlegezi a *Velencei terecské*ben látható pazar kabinetalakítását. Ebben osztozik Lázár Katival – az ilyen életteli, apró megfigyelésekkel földúsított szerepépítés a kaposvári színészi technika erőssége. Pogány Judit szinte leheletszerűen adaptálja alkatához a Goldoni-komédia egy másik figuráját; korosodó kisasszonyt játszik, finom affektációkkal, a hiúság és a túlérzékenység szánakoztatóan mulatságos, mélyen emberi pózaival.

A Jacobi-operettben – csak az egyik szereposztási garnitúrát láttam – létrejött néhány kellemes alakítás, például Németh Judité, aki az emlékezetes *Bernarda Alba háza* óta egyre inkább észrevételi magát; a *Velencei terecské*ben is mértékletes cserfességgel játssza a kicsattanó csitrit. Ugyanitt Kristóf Kata is bizonyítja folyamatosan erősödő karakterszínésznői képességeit. Mindketten a kaposvári „nem hivatalos" színésznevelde tanonci sorból kinőtt üdvöskéi. Kulka János láthatóan kezd beilleszkedni a társulat szellemébe. Mint a *Leányvásár* Tom Migglese megoldja a figura funkcionális kettősségét. Pszeudo-cowboy és pszeudo-bonviván, azaz mindkettőben „operettli" változat, de úgy, hogy ezt a minőséget nagyon komolyan kell vennünk. A *Szent Johanna* Dauphin-jeként magán viseli alkatának jellegzetességét, a huszadik századi köldöknéző értelmiségit.

A társulat férfi törzsgárdájának további erősségei közül Koltai Róbertet nem kényeztette el az évad, Máté Gábor *Leányvásár*-beli Harrisonja is inkább tanári etüd, öregített figuratanulmány, bár annak igazán pompás. Lukáts Andor a Shaw-színmű Dunois-ját megerőltetés nélkül abszolválja: a katonás férfiasság előállítása nem valódi színészi alkotómunka a számára. A *Velencei terecske* nápolyi Lovagjaként már napbarnított kedélyt és némi titokzatosságot ad hozzá a figurához.

Az évad színészi csúcsteljesítménye Bezerédy Zoltáné. Nem a *Knock* címszerepében, ami mellesleg szolid mesterségbeli színvonalat mutat. A *trouvaille* a *Leányvásár* táncoskomikus szerepe, az idült operettarisztokrata-hülyeségben szenvedő Fritz von Rottenberg gróf, ez az óraműre beszélő-pörgő, mechanikus bábfigura – szakmai rutinnal, fantáziával és invencióval megalkotva. (A szó és a mozgás szerencsés összehangolását nyilván segítette, hogy Bezerédy mint az előadás koreográfusa, maga tervezte meg flikflakjait.)

*Összefoglalás helyett*

A Kaposvár-jelenség most már több mint másfél évtizede tart. Ez körülbelül másfélszerese az efféle heroikus színházi vállalkozásokra kontemplált időnek. A hetvenes évek végén történt földcsuszamlás, amit annak idején sokan katasztrófa-előérzettel nyugtáztak, a dolgok természete szerint lökést adott a társulatnak, és új csúcsokra vezette az együttest. Kétségtelen, hogy az elmúlt két-három évben a kifulladás jelei kezdtek mutatkozni. Ebben a helyzetben a színház átépítésével járó „válság" véleményem szerint a lehető legszerencsésebb fordulat. Bizonyos állapotban a külső megrázkódtatás stimuláló erő. A kaposvári Csiky Gergely Színháznak nemcsak a színpadtechnika és az általános létfeltételek jobbítása miatt van szüksége az épület átépítésére, hanem azért is, hogy ebben a „sokkélményben" megújítsa és megerősítse belső struktúráját. Mindenekelőtt tartalmilag.

FILIP TAMÁS

# Álomkorszak jön

*Az orrvérzésig ritka levegőben,*
*a sisakos alkony mögül*
*megcsörren a tél fegyverzete.*
*Álomkorszak jön, szánalmas*
*tej szopása a barlangokban.*

*Karácsonyra dolgoznak a gyertyaöntők.*
*A patkányméreg kikerül*
*a pincékbe, sufnikba,*
*megfeszítik a csapdákat is.*
*A varjak szárnya egészen*
*odafagy az éghez.*

*Tarkónkra ejti minden hidegét a Nap.*
*Fehéret, feketét:*
*a lélek védőszineket ölt.*
*S lenn a völgyben*
*gépekkel őrlik a havat.*

# Az éjszaka pilótája

*Az elsötétítés után vagyunk,*
*csak a nyilvánosházi lámpa ég.*
*Már megy a nagyfilm, amikor leülök.*

*Vért sír az éjszaka pilótája.*
*Szíve mozdulatlan, mint a formalin.*
*Ékírással van lepecsételve a szája.*

*Gépe keresztjét viseli a város,*
*mint zord köpenyt hajnalban*
*nagy útra sereglő hadak.*

*Kialvó jelzőfények negatívja.*
*A motor leáll és fölüvölt gombás*
*lábujjaim között a viszketés.*

TARJÁN TAMÁS

# BARÁTI ARCOKON POKOLFÉNY

*(Filmlevél)*

Üldögél majd (ha üldögél majd) a huszonegyedik század végének buzgó filmtörténésze, és lelkiismeretesen tanulmányozza egy film tengermélyi, 1987-es kritikáit. Egy filmét, amelyben (az ő számára) őstörténeti küllemű járművek, hajdan „televíziónak" nevezett súlyos, kisképernyős készülékek, zöld foltokban talán a jövőre is így-úgy visszamaradó dimbek-dombok, és örök – mert paradicsomi – ringású lánymellek szerepelnek. Előtte megnézte (ha megnézhette) Hernádi Gyula és Jancsó Miklós lochnessiádáját, a *Szörnyek évadját*, látta, hogy tűzkígyót lök, autóroncsot köp magából a mesterséges tó, és embert a föld – s most várja, hogy a száz esztendővel korábban rótt sorokból kirajzolódjék az előidő Ítélete.

Ha lesz emberi arca egyáltalán, akkor csókoljuk őt – Nagy Lászlótól véve az üzenetet –, ám arról fogalmunk sincs, miféle minőségű a film, melyet a tizenkilencedik magyar játékfilmszemle nyitányaként ünnepélyes külsőségek közepette levetítettek, s melyért a rendező utóbb nem vette át a díjat. E mű értékéről valóban csak a jövendő gyermekének lesz tudomása: ő döntheti el (amennyiben eldöntheti), az ószövetségi szentírás prófétáló képkönyve-e az apokaliptikus látomás – vagy csupán nagy semmi, amit Kende János fantasztikus ragyogású filmkockáiba csomagoltak?

*Örültség, amelynek módszere van* – egy Hernádi-novellacímmel ennyit mégis csak állíthatunk a *Szörnyek évadjá*ról. Ikonográfiai, ikonológiai értelemben igazán kristályosak s gyönyörű fénytörésűek az összefüggések. A belső, szakrális rend szerint ünneppel kezdődik és ünneppel végződik az egészében is sötéten ünnepinek tekinthető film. Augusztus 20-a, a szentistvánnapi alkotmányünnep jól ismert, napsütéses és szuperszónikus délelőttje tolul be a szállodaablakon, midőn azt nézzük, hogy az Amerikából hazalátogató Zoltai Zoltán professzor a vízi- és légiparádét nézi. Zoltai, valamint a váratlan öngyilkossága után körötte fölbukkanó negyven körüli férfiak is osztálytársak voltak a Barcsayban, s a társaság egy része igencsak sokra vitte. Az alma mater családi ünnepe tölti ki a két óra nagy részét: a barcsaysták hatvanadik születésnapját megülő mesterüket, Kovács tanár urat köszöntik. Az Isten szabad ege alatt, egy jellegzetes Jancsó-völgyben.

Tucatnyi horror-, krimi- és pornófilmbe elegendő epizód zajlik le (e filmtípusok paródiáját is nyújtva), míg a végkifejletig jutunk. Már mindenki halott, és már mindenki föltámadt; vagy valami ilyesmi. Egy tárgyilagos hang Mózes első könyvéből az első szakasz harmincegyedik versét idézi, miszerint körülpillantott az Úr mindazon, amit teremtett, s látta, hogy a teremtés jó. A világegyetem megalkotásának vasárnapja helyett a totális pusztulás *ünnepe* mindaz a szörnyűség, mi egy vásári forgatagban kavargó, összetartozó, egymásra ítélt közösség sorsába belevág. Az osztály – kiegészülve más bohócokkal: a vándorcirkusz artistáival, a parazsas bőrű lányokkal –, a baráti csoport négy-, vagy már ötmilliárdnyi felebarátot képvisel, jelképez.

Kornis Mihály szavával szólva: a „tettestárs-emberiséget". A nemet, emberi nemünket, melyre érvényes, hogy „több földrész több atomkatasztrófája után, a civilizáció körén belül lényegében mindenki mindent tud. Mindenekelőtt tudja a *véget*, a kijevi takarítónő éppúgy, mint a japán császár, s ezért a lelke mélyén sem tartja *közönségnek* magát. Tudja, hogy résztvevő, holott nem is kérte; *tettestárs*, akár bűnösnek, akár áldozatnak hirdetik őt a plakátokon. Tudja, hogy nincs közösség – volna bár, csak volna egységes Törvény –, tehát magára számít, csak magával számol..." Azaz mindnyájan barcsaysok vagyunk. Mi vagyunk Zoltai, aki öngyilkos lett, mert már mindent tudott, vagy meggyilkolta egy osztálytársa, a Svédországban tevékenykedő világhírű neurológus, Komondy, aki a mindennél is többet tudott. Sem az öngyilkosság, sem a gyilkosság, sem a mindentudás nem bizonyos Hernádinál és Jancsónál, de azt nem mondhatjuk, hogy csupán a teljes bizonytalanság a bizonyos: „a teremtés jó" ugyanis olyan hangsúllyal tesz pontot a mondat végére, hogy nem kétséges: a teremtés rossz.

Miért nem ragadja magával a nézőt – a sorstársat, tettestársat – a világvégejóslás filmje? Talán éppen azért, mert a *Szörnyek évadjá*ból nem érződik az *osztozás*. Az alkotók alakmásának a hatvan éves, bölcs és naiv, uralkodó és szolgáló, prédikáló és hallgató Kovács tanár úr fogható föl. Az a személy, aki – Kállai Ferenc súlyos szerepformálásának is köszönhetően – tulajdonképp kívül áll már mindazon, amit a negyvenesek éppen most élnek meg. Ő a visszahúzódó színigazgató, akinek szabadtéri teátrumában összesereglenek a mutatványosok. Ki cirkuszi produkciót, ki vetkőzőszámot ad elő; ki a maga és a mások életét (hogy ezt az egészet nagyon komolyan kell venni, azért a cím első tagja szavatol – ám hogy az *eljátszottság* mily határáig, azért a másik). Akárcsak Kovács tanár úr, Hernádi Gyula és Jancsó Miklós mintha nem „benne", hanem „fölötte" lennének a filmnek. De állíthatjuk-e róluk, hogy számukra inkább díszlet, spektákulum a megannyi démonikus, borzasztó esemény?!

A film metaforikája valószínűleg a járatlanabb nézőt sem ejti zavarba, hiszen húsz-huszonöt éve pereg a szalag a Jancsó-moziban. Elemi erejű képek innen is kiizzanak. A szó szoros értelmében is, mivel a mű centrális jele a tűz. Ez felel meg leghívebben a pokoli történetnek. A „legföldibb" szinten a láng csak attrakció, bár a tűznyelő vagy az égő artista mintha ördögi ceremónia szertartásmestere lenne. A csóvagömbbé robbanó boglya a bibliai csipkebokornak a hiányára veti fényét. Ha Komondy keze mozdulatának nem is, a Kende János mozgatta kamera bűverejű fókuszának elhisszük a csodát. A vízen végigfutó tűz többszöri döbbenete a világ e két „ősi negyedének" összebékíthetetlenségét szinte fizikai fájdalmat keltve fejezi ki. A másik két világalkotó elem, a levegő és a föld is szinte összecsap, amikor a helikopter keltette légörvény majdhogynem kitépi a talajból a füvet; leborotválja a glóbuszról az embert.

A világégés filmje a *Szörnyek évadja;* tehát ég a világ. Oly mértékben s oly módon is, hogy már a pirotechnikai bravúrnak tapsolunk. A biztos érzékkel, egy közös, mitologikus formarend sugallatára kiválasztott építőrészek szilárd szervezetté, arányos esztétikai konstrukcióvá ezúttal nemigen állnak egybe Jancsó Miklós és Hernádi Gyula keze nyomán. A teremtés rossz – ezt az iszonyatos közhelyet *nem ábrázolják, hanem illusztrálják*, s nem bizonyítják, hanem kijelentik. Ebből fakadóan alkalmiság, esetlegesség, felszínesség, ötletszerűség úrhodik el a film egyes részletein. Valamennyi ilyen balfogásra semmiképp sem húzhatjuk rá, hogy csupán a kétségtelenül ható, jelenlevő önironizálásból származnak, noha a helikopter itt tényleg másként köröz, mint például a *Szerelmem, Elektra* képterében tette, s ha Jancsó egyik jel-színésze, filmszemiotikai címerhőse, Kozák András elmosolyintja magát, az mindent kifejezhet, csak azt nem, amit az *Így jöttem*, vagy – egész másként – a *Csillagosok, katonák* emléke visszaidéz. Mindent egybevetve: a metaforák arányaival és megterheltségével van baj. A szép meztelenség öncélúvá válásával, mely a női testet végül minden érzékiség nélküli halmok és háromszögek mértanává fokozza le. Az ének, a tánc, a mozgás kiüresedésével: a koreográfiával, mely már csak önmagáról

szól. A pusztán a tetszetősség kedvéért képre vitt „gyújtogatással" – a lángok elégetik a tüzet...

Mindez nem formai kérdés. Hernádi Gyula írásait – majdhogynem függetlenül a különböző korszakoktól és a hosszabb vagy rövidebb terjedelemtől – az izgalmas, fordulatos, különös epikai réteg és az asszociációkban, teremtő stílusbravúrokban gazdag, szürreális emeltségű lírai nyelv együttese fémjelzi. Ezúttal is érdekes, eredeti a mese szálazása, de eldolgozatlanul marad ez-az, vagy csomók éktelenkednek a szövetben. Zoltai sorsa például homályban marad, pedig ugyancsak fontos lenne egyértelműen tudni a gyilkosság vagy öngyilkosság okait és körülményeit. Az idézéstechnika sem mindig válik be. El-ellazul a történet – s eleve magában hordja azt a veszélyt, hogy filmen is vegyes benyomásokat keltve fogalmazódik meg.

Lehetnek, akik mint utánérzésre legyintenek a *Szörnyek évadját* nézve. Jancsó valóban gazdálkodik abból a tárházból, amit művek sorával maga megteremtett. A „nagy korszaka" után forgatott hazai és külföldi alkotásai némely vonatkozásban tényleg variációi egymásnak, s a forradalom vagy a szabadság kulcsszavai után mindinkább átjátszatták a hangsúlyt az ontologikus kérdésekre, a létkérdésekre. Azaz maga is a „lenni vagy nem lenni" elkerülhetetlen stádiumához érkezett. Legújabb munkája annyiban semmi esetre sem variáció, hogy itt az öngúnynak, a saját világ ironizálásának döntő szerepe van; s eddig a képnyelv sem alkalmazta ilyen önelvűen, radikálisan a *kép a képben*-lehetőséget (ami egyébként maga is sokszor vezethet iróniához, mivel kicsinyítve vagy fölnagyítva, patetizálva vagy kritizálva láttatja, ami a filmkocka megszokott keretében egészen másként hatna). Nem lehet nem észrevenni, milyen sokszor kap lényegi szerepet a televíziós képernyő. Gondolati kapukat nyit meg, ha ezen a kis négyszögön éppen azt látjuk, amit különben a nagy négyszögön, a vásznon is – vagyis ha *a televízió a filmet közvetíti.* A film – *televízióstul* – így maga az élet, mely a képernyőn szemlélhető, egészében vagy részleteiben. A film-e a valóság, vagy a tévé? Az öngyilkosságra (?) készülő Zoltai ablaka előtt játszódik az az alkotmányünnepi látványosság, amelyet a televízió is sugároz. Csakhogy míg a százezres tömeg jogos örömét leli a pilóták fegyelmezett összmunkájában, az égi sormintában, a képernyőn átzúgó, az ünnep egészéből többszörösen kiszakított gépek fenyegetőek, háborút bombolnek a békébe, megelőlegezik a szörnyévadot (amelyben hangsúlyos feladatokat kap a technikai, a gépi elem), s valamelyest minősítik a rejtélyes professzor árnyékos-árkos ittlétét is.

Más alkalommal a televízió éppen nem azt adja, amit a film. Ami a kamera előtt fedve marad, arra szegeződik a monitor; egyik a másik helyett funkcionál. Térben és időben egymástól elszigetelt eseményeket, jelenségeket lehet ekként egyetlen és egyugyanazon térbe és pillanatba szomszédoltatni. A Kovács tanár úr ünneplésére érkező Komondy a tréfából elrejtőzött társak helyett saját régebbi önmagát (egy vele készült tudálékos interjút) nézheti – míg a többiek ezt a kettős tanácstalanságot leshetik.

Megesik az is, hogy a televíziós felvevőgép pontosan azt veszi, amit a kamera venne (amihez szükséges persze, hogy a Kovács tanár úr birtokolta, szabálytalan és titokzatos épületegyüttesben a legfejlettebb tévélánc legyen elhelyezve...) Ez is a tér- és időkezelés furcsa játékait, valóság vagy vízió egymásba oldódását, szerepcseréjét eredményezi. A bizonytalanság, a viszonylagosság, láttuk, alapvető szervező ténye a filmnek. A kívánt hatást sokszorozza a gyakorta filmre vett – filmre vitt tévékép. Nem Jancsó Miklós az első, aki él ezzel a fogással, ám a filmnyelv, a magyar filmbeszéd történetében jelentős állomás a *Szörnyek évadja* e téren mutatkozó átgondoltsága, gazdagsága, sajátszerűsége.

Talán a jövő század kritikusa is a „kettős képet" találja majd a legérdekesebbnek, legmaradandóbbnak a filmben. Talán mást. Talán tetszik majd neki, talán nem. Talán somolyog majd céhbeli elődein, akik inkább *langyos, langyos-sal* vagy *hideg, hideg*-gel fogadták Jancsó Miklós lángfilmjét, mintsem *tűz, tűz*-zel; talán nem somolyog. De neki is föladja a leckét a *Szörnyek évadja,* kiégett házaival, járműveivel,

embereivel; a pokol, a némaság, a vér, a csók, az öl metaforáival; a zöld foltokban talán a jövőre is így-úgy visszamaradó dimbekkel-dombokkal; az örök – mert paradicsomi – ringású lánymellekkel.

•

„Különös dolog arra gondolni, hogy a mai filmművészet egyik jelentős újítóját az elmúlt évtizedben jóformán senki sem ismerte. Fellini már rég világhírű, mikor Resnais beszerénykedik a filmművészek Olümposzára" – írta jó húsz esztendővel ezelőtt Nemeskürty István egy portrétanulmány bevezető soraiban. Az 1958-ban forgatott *Szerelmem, Hiroshima* már a címével is elvitte volna valamennyi kontinensre ezt a filmet – de különleges atmoszférájával, fájdalmas-szép humanizmusával, a látásmód akkor forradalmi újszerűségével vitte az élvonalba Alain Resnais-t.

Még különösebb dolog viszont arra gondolni, hogy az elmúlt évtizedben talán senki sem emlegette volna már őt, ha a kortársi moziművészet színen levő nagyjait kellett volna fölsorolni. Resnais kiszerénykedett a celluloid istenei közül, csak a Hiroshima-filmet hagyta az Olümposzon, mint a Holdon járt ember a lábnyomát a porban.

Az 1984-ben készült *Halálos szerelem* közepes munka, tehát ízlés, vérmérséklet dolga eldönteni, őrzi vagy cáfolja-e a hajdani remeket. A cím romantikusabb, fölkavaróbb – s egyben szokványosabb, erotikusan sodróbb történetet ígér, mint ami e kamarafilm sajátja (a fordítás tulajdonképp pontos, ám a francia cím *L'amour à mort* – a *halál* és a *szerelem*, a *szerelem* és a *halál* szinte azonos hangalakja miatt egészen másként ígéz meg). Az élete delén járó Simon, aki válása után a gyermekeihez fűző érzelmi kötelékeket is eltépte, magányos, és idegileg, intellektuálisan kivételesen érzékeny férfi. Elisabeth-tel való megismerkedése, közös életük nászesztendeje a nagy – a szemlélő számára a giccshatárt súroló – elsöprő szerelemmel ajándékozza meg őket. Kapcsolatuk akkor is viharos, földúló lenne, ha egy enyhén szólva bizarr, nem enyhén szólva transzcendens fordulat nem hasítana belé a kezdet kezdetén: Simon meghal, majd mintha mi sem történt volna, föltámad. Mélyen aludt csupán egy kishalálnyit. A halálos öntudatlanság azonban epileptikus tünetek kíséretében, szörnyű félelmet és a szeretett nő monomániás birtoklásának vágyát keltve, mind gyakrabban jelentkezik, mígnem Simon valóban meghal. Elisabeth programja ettől kezdve az a filozófiai, vallási, erkölcsi, egzisztenciális és érzelmi mérlegelés, pontosabban elszánás és vállalás, hogy utánahaljon kedvesének – akinek meg is ígérte, hogy nem hagyja magára soha. A baráti házaspár, Jérôme és Judith – akik mindketten igehirdetők egy nem könnyen azonosítható vallás szolgálatában – előbb végigélik Simon föltartóztathatatlanul közeledő múlását, utóbb Elisabeth szenvedélyesen megindokolt és eltervezett öngyilkosságának igyekeznek isteni és emberi érvekkel elejét venni, majd a szabadságjog szentségét és az érzelem hőfokát már túlvilági hívásnak fogadva el félreállnak a vég felé tartó Elisabeth útjából.

A Jean Gruault írta forgatókönyv takarékos és tisztes szövegű, a szélsőségesség, az extremitás nyomaival. Az a néző, aki csak halálos szerelmet szeretne látni, bizonyára végig is ülné, mert bár lényegében itt nem halálról és nem szerelemről vall a filmima, hanem a miért él? és meddig él? és meddig éljen? kérdéseit kutatja, a földi ember erejéből, a meg nem szólaló ég alatt – a história előadása helyenként szándékosan és hatásosan alkalmazza a bűnügyi filmek, sőt a kísértetborzalmak dramaturgiáját, és a környezet is megfelelően artisztikus. Végigülné – ha Resnais nem ismételne elszántan egy képi láncszemet, amellyel folytonosan megszakítja – vagy éppen összeköti? – a jelenetek rózsafüzérét. Hol négy-öt perc, hol csak negyven-ötven másodperc pereg le, amikor valami furcsa, lassúdad, monoton mozgású jelképbe vált át újra meg újra a valóságos történet. Sötét háttér előtt világos pontok, foltok hullanak, szálldosnak. Mintha megbabonázottan bámulnánk az el nem múló éjszaka örök hóesésének mindent betemető és elnémító szépségébe. Mintha a világegyetem csillagmiriádja pulzálna. Mintha a végtelen fekete űrben szállongana, őskezdettől az örökkévalóságig, egy-egy ember-hópehely, egy-egy emberbolygóé.

Gyönyörű kép. Első látásra értetlenséggel tölt el: hogy került ez a filmbe, amiről még nemigen tudjuk, hová tart? Másodjára, harmadjára megdöbbent, mert már érteni s átélni véljük. Negyedszer, ötödször, hatodszor bosszant: hiszen Elisabeth, Simon, Judith, Jérôme baráti négyesét, az ő sorsukat akarjuk látni, nem egy metaforát! A sokadik *mi a fene ez?!* után nevetés fut végig a mozin (noha a *Halálos szerelem*ben valaki éppen haldoklik), a sokadszor sokadik csillaghóhullásra dühös moraj közepette kicsörtetnek a művészkedést megelégelők, és még a sznobok is lapulnak, hallván az „adják vissza pénzemet!" követelését. Egy szép képi eszme filmdramaturgiai rögeszmévé lett, az állandóan bekalapált ék szétfeszítette, porlasztotta a filmet.

Lehet a történet egyrészt banális, másrészt különlegességhajhász, nézhetik feleannyian a halálba tartó Elisabeth-et, mint ahányan a tetszhalott Simont nézték, Alain Resnais még ebben a nem-olümposzi (nem kevesek által förtelmesnek kikiáltott) filmjében is tudja a dolgát. Nyissuk föl *A filmművészet nagykorúsága* című tanulmánykötet lapjain Nemeskürty István már citált arcképvázlatát. Mit is mond a *Szerelmem, Hiroshima* egyik felejthetetlen epizódjáról? „A film egy szinte már közhelyszerű szerelmi jelenettel indul: két ember ölelkezik, szerelmes szavakat sutlog; egy francia filmszínésznő, aki éppen Japánban forgat, meg alkalmi barátja, egy japán mérnök. Ezt a szituációt szokatlan képi megoldás teszi meghökkentően érdekessé: az ölelkező pár közelről fényképezett, furcsa fénnyel beszórt teste valami ősi hegyvonulatnak, időtlenné dermedt tájnak tetszik inkább, semmint az élet örömét élvező organizmusnak. A néző tehát már az első pillanatokban feszült töprengésre kényszerül, valósággal ki kell hámoznia az előtte lassan mozduló kép vizuális értelmét, s mire megérti, miről van szó, ez az ősi vonulatnak tűnő kép is értelmet nyer, Hiroshima értelmét, mert a mindenáron felejteni akaró pár erről suttog, becéző szavak helyett az atomrobbanás emlékével gyötri egymást, s már fel is vonulnak előttünk a hiroshimai pusztítás egy Hieronymus Bosch vagy Pieter Brueghel fantáziáját is megcsúfoló képei, halálos némaságban, mint valami tudományos előadás szenvtelenül tárgyilagos illusztrációi. A képi és hangi ellentét olyan nagy és annyira meglepő, hogy a néző elfelejt boszszankodni: mennyire direkt politikai mondanivalót kap mindjárt egy francia szerelmes film legelején!"

Az idézetből kitetszhet, hogy a filmépítkezés ellentétező logikája a *Halálos szerelem*ben is föllelhető. Sőt, Sacha Vierny – az az operatőr, aki a két részletben forgatott *Szerelmem, Hiroshima* „európai felét" fotografálta, úgy, hogy a dokumentarista japáni anyagot Resnais óhajára meg sem nézhette előzetesen! – nyilvánvalóan visszaidéző szándékkal most is megkomponálja a szerelmi összefonódottságban fölismerhetetlen, a halál közeledését mindenáron felejteni akaró pár nőre és férfiúra már szét nem választható, kétségbeejtően szép és kiszolgáltatottan meztelen tengerhullámzását. A pillanatot, amelyben nincs Éva és nincs Ádám, csak Ember van; egyik és másik helyett a Kettő-Egy.

A személyes sors atomrobbanása néhány kényszeredett vagy keresett, művészkedő vagy elkapkodott epizód okán nem igazán rendít meg pszichikai detonációval. Mégis van ereje és súlya a filmnek. Egész jellegéből következik, hogy a kő-metafora uralja. Elisabeth és Simon egy kietlen, sziklás, elhagyatott vidék nagy kövekből rótt, elegáns villájában lakik. Fekhelyük a kőpadlóra vetett matracágy, a berendezés is karsztosságában nagyvonalú. Simon régész, archeológus, egy közeli romváros megmaradt köveit, cserepeit faggatja.

Halál. Föltámadás. Halál. Félelem. Extázis. Öngyilkosság. Múlt. Örökkévalóság. Biblia. Isten.

Kő kövön.

*

Egy televíziós riport révén megtudhattuk, hogy Ottlik Géza hazament a *Hajnali háztetők* legelső vetítése után, magányosan tett-vett a konyhában, készítette a vacsoráját, s akkor egyszerre csak belédöbbent: Úristen, én ilyen szép filmet még nem lát-

tam! Tisztességtelenség volna most arra célozgatni, s honnan sejtenénk egyáltalán, hogy Ottlik, az élő magyar prózairodalom egyik legnagyobbja esetleg ritkán jár moziba. Dömölky János alkotásából, e heroikus vállalkozásból ugyan éppen Ottlik hiányzik, epikájának lényege hiányzik, világszemléletének esszenciája hiányzik, irodalomról, nyelvről, *írhatásról* való véleménye hiányzik, a *Hajnali háztetők* című, 1943-ban papírra vetett s 1957-ben kiegészített-befejezett kisregénye hiányzik – de a film szépnek szép. Nagyon szép. Szép elsősorban azoktól a fényektől, melyeket Dömölky rendezői képzelete csorgat a történet színtereire, szereplőire, s amelyeknek legtitkosabb árnyalatait Koltai Lajos lehetetlent nem ismerő kamerája szűri ki pillanatról pillanatra. Fény kell ide, fény, fény, mert két festőművész a főszereplő, fény, fény, mert a háztetők hajnaliak, fény, fény, hisz fénytelen évtizedeket fut át a film; a film, melynek fénye az árnyék, fénye a félhomály, fénye a pislákolás. A hajnal fényhozó Lucifer: őrzi az éjszakát is.

A *Hajnali háztetők* sikerületlen munka. Dömölky nekiszánakozását azért nevezhetjük heroikusnak, mert egyrészt a műveinek megfilmesítésétől, dramatizálásától makacsul elzárkózó Ottlik Gézát rábírta a forgatókönyvírás közös küszködésére, másrészt pedig *képeiben* élő epikát igyekezett a vászonra varázsolni. Azok a festmények – kiváltképp közülük egy –, amelyek annyiszor előkerülnek a kisregényben, képzeletünkben ezer alakot ölthetnek. Létezésük konkrét – és megfoghatatlan. Sváby Lajos festőművész készíthetett akármily tálentumos, ráérző alkotásokat *díszletül*, az ottliki „mögöttes" máris szertefoszlott. Szerte a filozófiai és stiláris hátország is, amely a nyelven túli nyelvre, a két szó közötti hallgatásra szilárdabban épít, mint a romlékony szavakra. Mennyire romlékonyak a szavak? A nyelv maga is csődöt mond: a *Hajnali háztetők* puszta története is szinte követhetetlen; dialógus, narráció emlékezés, belső monológ *technikai* viszonya kidolgozatlan, zavart keltő.

Nem Dömölky János tehet róla, s Ottlik Géza sem föltétlenül, hogy a jóval nagyobb szabású és jelentékenyebb regény, a remekmű, az *Iskola a határon* nem lett filmmé már a *Hajnali háztetők* előtt. Nem annak cselekménye, miliője hiányzik, mint előzetes információ, hanem világa, univerzuma, tere, tája. Tandori Dezsőnek a kisregényről írott esszéje kiragad a szövegből pár mondatot – „Három cseresznyefa vakított a harmatos, lágy reggeli fényben. Mozdulatlanul álltak talpig fehérben. A fekete-sárga, agyagos kertben egy ember kapanyelet faragott" –, aztán elindul, tájkeresőbe: „Nem az eseményeket körülvevő tájról van többletvéleménye az írónak; inkább úgy érzi, az ember valódi cselekményrendszere valóban ilyen színhelyeken játszódik: természetes közegben, s még nem kényszerképzetszerűen ténylegesnek érzett, szükségszerű boldogságjárulékok zűrzavarában. Olyan állapotban, amikor még nem kötelező boldognak lenni, nem muszáj *magunknak maradni, dönteni*; s hogy mennyire nem a felmentettség különvilága ez, bizonyítja: a realitások gyönyörűségesen megroncsolhatják. Hanem ez az *elemi táj*: e-földön-jártunk érdemesebb belső rétegeinek háttere, ahol az évek, évtizedek, napszakok, társaságok, kényszerítő körülmények és felszabadító tavaszi, nyári, őszi és téli idők, olvasmányélmények és akár *csak* hangulatok is egyesülnek, de soha össze nem mosódnak, szabad társulást alkotnak hát valóban, a lelkünk igazán független anyagát jobban meghódítva, mint a szerelmek, hovatartozások, réges-rég holdutazásnak számító rideg, élettelen családi vizitek, szakmai becsvágyak, baráti rondaságok és megérthetetlenségek, egyáltalán a világ kuszasága, mely mindazonáltal egyedüli közegünk – s az ottliki teljességképzet ezzel úgy boldogul el, hogy megteremti apró istenségrendjét, akárha a gyerek alacsony szintjéről nézné hatalmasnak s raktározná eképp a megőrizni érdemes dolgokat."

Dömölkynél az „elemi tájak" illantak el, s még a puszta helyszíneket is jellegtelenül hagyták hátra. S a lelki tájak helyett egy történelmi tájat pásztáz a film. Both Benedek festőművész és Halász Péter festőművész valamikor egy iskolába jártak. Évtizedek múlnak, és ők barátok, sőt *testvérek*, abban az értelemben, ahogy a Biblia Káinja és Ábelje testvér. Halász Péter, ez a pókerarcú kalandor időről időre „agyonüti" Bébét, akinek becsületrend járna az élettől, ha ezt a kitüntetést tényleg a becsü-

letért adnák. Szerelmek, szeretők, feleségek, adott, vett és tovább adott nők, feltűnő és eltűnő barátok, évfolyamtársak gyűrűjében e két férfi lelki kapcsolata a *Hajnali háztetők* igazi tája (hozzátéve, hogy Both Benedeknek van kapcsolata a saját lelkével, Halász Péternek nincs kapcsolata a saját lelkével). Végtelenül bonyolult ez a viszony, hiszen Mózes első könyvében a negyedik szakasz hatodik verse szerint az Úr „az ő ajándékára nem tekinte, miért is Káin haragra gerjede és fejét lecsüggeszté"; s a Káin–Ábel szimbólumot ezerszer forgatták már írók, festők, filmesek, nem ritkán a gyilkos javára.

A könyv filmváltozata Cserhalmi György (Bébé) és Andorai Péter (Petár) barátságába és párviadalába nem képes belesűríteni ezt a sokszoros tartalmat. Főleg azért nem, mert tája: az ötvenes évek, teljesebben az 1945 utáni évtized, melynek során a talmi munkákat pingáló Halász Péter szerencsecsillaga fölragyog, Both Benedek értékes művei viszont csak barlangrajzok egy sötét lakás falán. A világháború előttre alattra, sőt egyes villanásokban egészen a gyermekkorig visszanyúló előzmények az ügyetlenkedő időbontásos technikában, az elfestett jellemektől torzítva csupán mellékesek. Both Benedek, az áldozat, a félreállított, a meghurcolt csak rágódik az életen, a szerelmen, a művészeten, az erkölcsön – Halász Péter, a diadalmas, meghal, ám ezt is csak hazudja, *töltámad*, nagy festők képeiből álló gyűjteményét saját műveivé mázolva külföldre csempészi, a hazug festékréteget gyors mozdulatokkal leoldja-lemossa, s ott áll dúsgazdagon, mosolyogva. Kezdi elölről az életét, amelyet a csínyek, gazságok, mutatványok során mindig is állandó kezdésnek fogott föl; a barátjának pedig az ő legújabb kezdése is vereség, befejezés, mint ahogy az volt – a Péterhez való viszonyban – a legelső, elmaradt kézfogástól kezdve életének valamennyi fordulópontja.

Dömölky János érzékeny, okos, szenvedélyes filmrendező – s ez most arra ok, hogy számos részlet szikraszépségével ne hozakodjunk elő az egész kudarca mellett. Nem képes szakadékok fölé emelkedni a film – sajnos még *háztető-magasságba* se. Az egyik jelenetben Halász Péter vakmerő artistaprodukcióval akarja visszahódítani feleségét, Aliszt – Both Benedek egykori és még-mostani szerelmét... –, aki egy harmadik férfival félrevonult, kulcsra zárva maguk mögött az ajtót. Petár a ház külső káváján, ablaktól ablakig sétálja végig a követelő és bizonyító szerelem útját – dehogy: a saját mindenre képes és mindent igazoló felsőbbrendűségének kötéltáncát. Halálveszedelmes kapaszkodása nem állítja el lélegzetünket. A tettben, amelyet végső soron a gonoszság provokál, nincs benne a vakmerőség méltósága. Se az ostoba bátorságfitogtatókra, se a cinikus fatalistákra, se a sorsrészeg Sarkadi Imrékre nem gondolunk. A próbának nincs tája.

Ottlik Gézának minden műve összefügg. A mennyiségileg kevésből ebben az összefüggésben lesz minőségileg sok. *Augusztus Rómában 1947-ben* című írása is összefügg az *Iskola a határon* című regénnyel, s az annak szereplőit föllépteto *Hajnali háztetők*kel is. Utolsó passzusához nem szükséges kommentár. Végignézünk a tájon, és végignéz rajtunk a táj:

„Minden megszakad, félbemarad, tépné ki magát belőlünk. Hát fordítsd el a fejedet. Forduljunk el. Amikor a valóság széttépi folytonosságodat, iszonyattal és elborzadva fordítsd el tekintetedet a nagy Hermite bátorságával. De a Gianicolo fölött csak a valószínűtlen augusztusi hold nézett vissza rád. Nézte közönyösen Rómát – az újat, meg a réginek gyér, szétszórt kis csonk maradék köveit a kisarjadt fűben ott túl a Garibaldi-hídon, amit látott épülni annak idején –, nézett bennünket, nézte tovább a világot, iszonyat, unalom és várakozás nélkül."

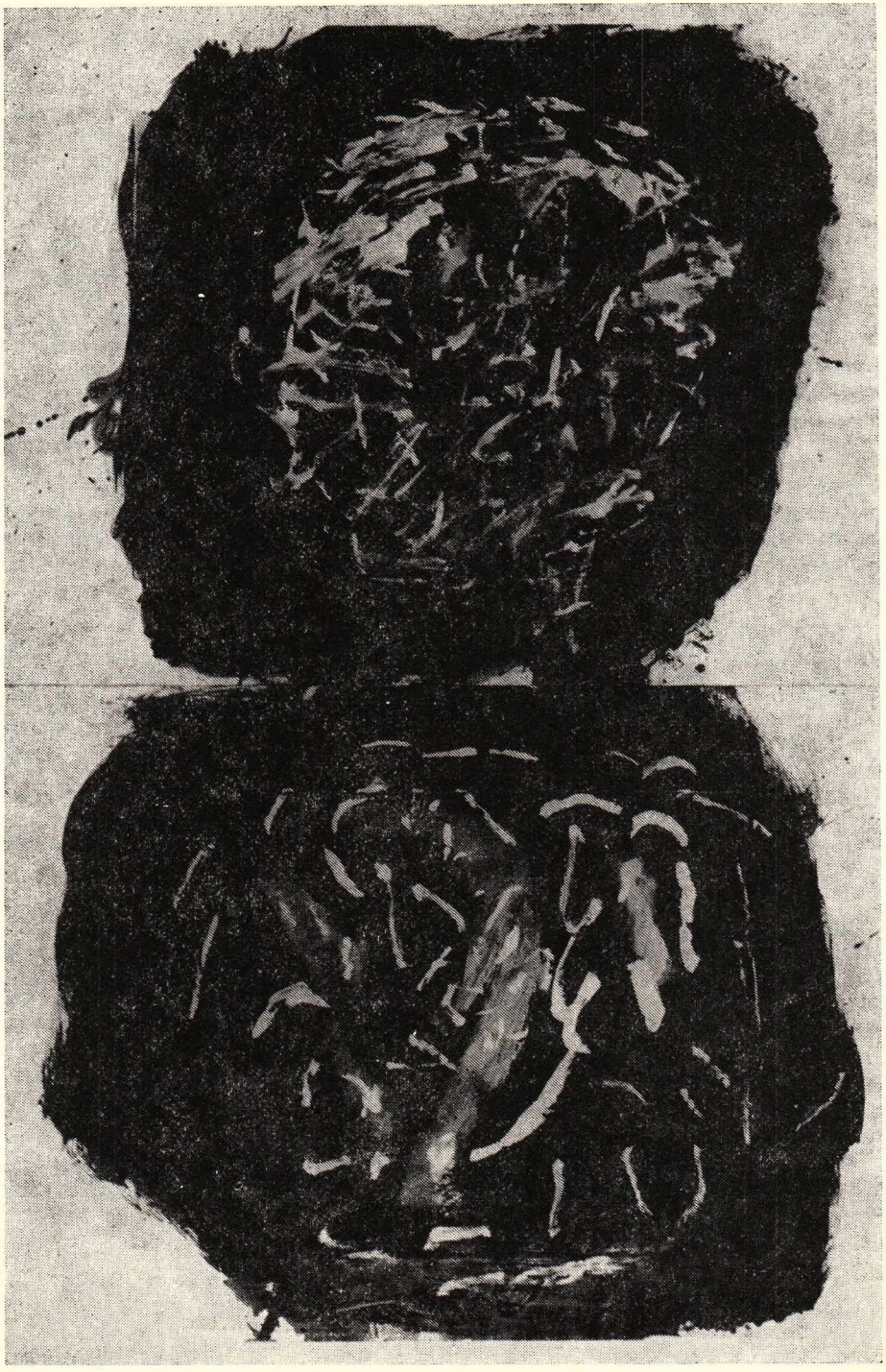

726

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ

# KLIMÓ KÁROLY KÉPEIRŐL

Amikor Klimó Károly műveivel először találkoztam, mindenekelőtt a színek és a formák baljós tobzódása ragadott meg. Amit láttam, oly ellenállhatatlannak bizonyult, hogy a képek élvezetét a környezet sem befolyásolta: az egyébként önmagában is látványgazdag műteremben éppoly kikezdhetetlenek voltak, mint később, a steril bonctermekre emlékeztető kiállítótermek fehér falaira függesztve. Ritkán tudnak függetlenné válni a képek környezetüktől; egy festmény esetében a fehér fal éppúgy nem semleges, mint egy holmikkal telezsúfolt helyiség. Klimó műveit nézve azonban a látvány oly parancsolóan vonta magára a figyelmemet, hogy a piszkos padló, amelyre fektetve némelyiket először megpillantottam, éppoly semlegessé vált, mint egy fehér paraván. Többnyire keretre sem volt szükségük: nem kellett elhatárolni őket környezetüktől, mert önerejükből is létre tudták hozni saját terüket.

Úgy gondoltam, az a látvány- és színpompa az oka ennek, ami első pillantásomra hatalmába kerített. E pompa élvezetét azonban észrevétlenül a nyugtalanság érzése árnyékolta be, úgy, ahogyan szélcsendben is néha fodrozódni kezd a víz teteje. E nyugtalanság a feszültség jele; a feszültség pedig ellentétes erők küzdelméről ad hírt. A látvány ragadott meg; de éreztem, hogy a feszültség, amelyet e látvány csak fokoz, korántsem kizárólag vizuális eredetű. Ha az lenne, akkor a képek nem tudnának enynyire függetlenedni környezetüktől. A kép és a környezet közötti vizuális természetű feszültséget kioltotta a képi világ belső, nem vizuális eredetű feszültsége.

Miben mutatkozik meg ez a feszültség? Ha egy mondattal kellene felelni: abban, hogy Klimó Károly festményei már-már megszállottan próbálják felülmúlni önmagukat. A látvány pompázatossága ezért kétértelmű: minél több réteg, szín, forma rakódik egymásra, annál inkább hatalmába keríti a nézőt az az érzés, hogy a rétegződések végső célját testi szemmel sohasem lehet megpillantani. Miközben a látvány gazdagodik, vele együtt nő a megfesthetetlennek, az ábrázolhatatlannak a birodalma is. Klimó Károly képein a rétegek rétegekre halmozódnak, hogy végül vastagságban akár meg is haladják az alapul szolgáló papír vagy vászon vastagságát. Ám ha figyelmesen szemügyre vesszük ezeket az egymásra nehezedő rétegeket, feltűnik az úgynevezett expresszív vagy „heves" festésmódtól való eltérés és különbözőség: amíg ennél a vastag festékrétegek egymást kiegészítik, a vizuális hatást kölcsönösen erősítik, s végsősoron a festőiséget hivatottak szolgálni, addig Klimó művein az egymásra rakódó rétegek mintha tagadni, felszámolni akarnák egymást. A rétegek természetesen „kilátszanak" egymás alól (képei végül is tobzódnak a látványokban); ám a létrejövő vastag, durva felület nem egymást támogató és segítő, hanem tagadó, kioltani vágyó látványok kényszerű összezártságának az eredménye. A feszültségek ott erősítik egymást, hogy végül expresszív festőiséggé oldódva „kisüljenek"; Klimó képein viszont kibékíthetetlenül szegülnek szembe egymással, hogy expresszív megoldás (és feloldás) helyett a vizualitáson is túlmutató meditáció felé tereljék a befogadót.

A meditáció mindig ki akar lépni az érzékek világából. Ám ha a meditáció közege éppen a vizualitás, akkor a meditáló újra és újra oda zuhan vissza, amiből ki akar kerülni. Klimó képei ilyen értelemben próbálják felülmúlni önmagukat: ha alaposan megnézzük őket, több egymásra rakódó művet fedezhetünk fel majd mind-

egyik festményén. Elvileg nincsen akadálya annak, hogy a festő – az egyetlen kép, az egyetlen középpont elérése érdekében – végtelenségig sűrítse a látványt. Valójában azonban mégis van egy pillanat, amelyben a művek befejeződnek, és amelyet követően a további festés gyengítené az immár kész képet. Ez nem a hagyományos értelemben vett „festői" befejezést jelenti csak: nem a kompozíció elkészültének, a vizuális hatások kölcsönös beteljesülésének pillanata ez, hanem a feszültség fokozhatatlanságáé.

E feszültség azonban – újfent hangsúlyozni kell – nem csak vizuális eredetű. Természetesen az úgynevezett vizuális feszültségek mélyén is feloldhatatlan és kimeríthetetlen ellentmondások lappanganak. Klimó képeinek az ereje éppen abban mutatkozik meg, hogy a látványok ellentmondásában, feszültségében, sokrétűségében is egy egyetemes, az élet egészét meghatározó egzisztenciális feszültségre bukkan rá. Képeinek legfőbb jellegzetessége számomra ezért az intenzitás; s ha azt mondottam, hogy ezek a művek megpróbálják felülmúlni önmagukat, akkor ez azt is jelenti, hogy nem csupán ábrázolják az intenzitást, hanem annak mintegy eleven forrásai is. Ezért viselik el, ha nincsenek bekeretezve, vagy ha a földön fekszenek, vízszintesen: minél tépettebbek és romlékonyabbak, annál fenyegetőbbek és súlyosabbak. Sok művén felfedezni a szándékos tépést, égetést, szaggatást, azaz a rongálást, ami számomra nem az esztétikai hatáskeresés jele, hanem az intenzitásé, amelynek engedelmeskedve a festő önnön alkotására sincsen tekintettel. Nem esztétikum teremtése a cél, legalábbis nem a hagyományos értelemben: a hulladék leplezetlenebb megnyilvánulása az életnek, mint számtalan műalkotás, s egy gyűrődés, egy tépés, egy szakadás is feltárhatja a minden esztétikumon túli misztériumot. Klimónak nem egy műve – idesorolva a pokrócfestményeket is – olyan, mint egy véráztatta templomi zászló. Tiszteletet parancsolnak, pedig nem önnön dicsőségüket hirdetik, hanem egy ismeretlen erő halvány – noha véráztatta! – ereklyéi. Klimó rajzai és csomagolópapírra festett képei számomra ezért többek, mint festmények: éppúgy tárgyak is, mint pokrócai, dobozai és environmentjei. E művek nemcsak ábrázolnak, hanem meg is testesítenek valamit: nem bemutatják az utolérhetetlen megragadásáért folytatott küzdelmet, hanem maguk is csomópontjai e küzdelemnek. A válság inkarnálódik bennük. Az anyagok, a színek, a formák összecsapása nemcsak esztétikai, hanem egzisztenciális síkon is zajlik (s vajon nem húsbavágó-e, ami valóban esztétikus?). Ettől válik minden egyes mű megannyi misztériummá: kultikus tárgyak, amelyek nem utalnak valami fölöttes, mögöttes erőre, hanem azt önmagukból sugározzák.

Klimó képei az intenzitásnak mint abszolút értéknek köszönhetik létüket. Ezért tűnnek a szó hagyományos értelmében befejezhetetleneknek: újabb és újabb határokhoz vezetik a nézőt, hogy ott mindig magára hagyják. Művei olyanok, mint a labirintusok: nemcsak a képek egyes rétegei fedik el egymást egy kibogozhatatlan akaratnak engedelmeskedve, de a kész alkotások szerkezete is rejtélyes. E labirintusok nem a játékszenvedélynek, hanem a veszély vonzerejének a megnyilvánulásai. Fekete, barna, vörös, fehér, ezüst és arany színek keverednek: hamu, seb, vér, arany, genny, szurok, föld.

Vérlabirintus
földlabirintus
tűzlabirintus
fénylabirintus
testlabirintus
halállabirintus

*Kozmikus por. Biológiai mozgás.* Újra és újra elővillanó arany réteg: hol háttérként, hol repedésként. Éppúgy jele az örök élet fényének, mint a mindent elemésztő villámnak – hol sejtelmesen tűnik elő, a nyugalom hírnökeként, hol pedig megrepeszti a felszínt, kötelező gyönyörként. *Materiális álom. Gondolatok a transzcendenciáról. Éj-*

*szaka.* Barlangok, amelyek a föld éltető és halottakat tápláló méhét idézik. Koncentrikus körök, amelyeknek az elérhetetlenhez kellene elvezetn'ük, de ehelyett az embert teszik elérhetetlenné önmaga számára. *Fészek. Menekülés.* Átszúrt fejű koponyák egy szenesedő ajtóban. Vörösesfekete káosz, némaságra kárhoztatva egy üvegdobozban. Piszkosvörös formák csókolózása. *Ezüstdinamika.* Vulkánkitörések. Egyetlen hatalmas seb, arany alapon. A test megnyílik, a hús a világűrrel érintkezik. Kihasított négyztbe kerített forrongás. Erőszak és rendezettség feszültsége: fenyegetőbb a rendnél, de a nyílt agressziónál is. *Kozmogónia.* Jéghideg üveglapokkal befedett hulladékok. Az ízlés halála. A halál íze. A szemét apoteózisa. *Őspatkány. Arany féreg. Aranykor.* És szívek. Vörös, de főleg fekete szívek. Menthetetlen szívek, kőszívek; egyre lejjebb süllyednek a sötétségben. Baszilidész szíve, Harpokratész szíve, Markion szíve, Valentinosz szíve, Abraxasz szíve, Simon mágus szíve. Gnosztikus szívek: szétvetik a mellkast. A rémülettől fülsiketítően dobogó szívek: lehet, hogy mégsincs megváltás, nincs kiút a labirintusból, a hangyautak nem vezetnek sehová sem, s az embernek végül annyi ereje sem marad, hogy esztétikussá tegye maga körül a világot? Hogy egyedüli lehetősége a magány, hogy egyedül (allein) marad, és a mérhetetlenül súlyosnak tetsző élete úgy viszonylik a megsemmisüléshez, mint a vastag koromfeke e és tűzvörös festékréteg egy kilógó és megpörkölődött csomagolópapírhoz?

Klimó Károly képeiben a feszültség feloldhatatlan; megrepeszti a képek világát, amelyeknek beteljesülése a beteljesületlenség. A titok megfejtése a cél; a megfoghatatlan megragadása, a kimondhatatlan néven nevezése. Ám a labirintusból nem lehet kijutni; s miközben a néző egyre beljebb kerül a képekbe, annál inkább megfeledkezik az eredeti célról. Immár nem a titkot szeretné megfejteni, hanem minél előbb ki akar jutni. Tévelygése közben így válik ő maga titokzatossá: ő a titok letéteményese, ő az, akit nem lehet megragadni, nem lehet kimondani. Klimó Károly művei megannyi csapda. Felsejlik bennük a végső titkok megfejtésének csábító ígérete. Ám miután becsalogatták a nézőt, magára is hagyják. Ekkor derül ki, hogy nincs megfejtés, pontosabban: a létezés végső titkának „megfejtése" a megfejthetetlenség elfogadása. Nem a mindenáron való kiútkeresés, hanem a labirintusban való tévelygés elfogadása az egyedüli lehetőség, hogy a létezés rejtélyes tévútjain bolyongva az ember rátaláljon önmagára. Klimó alkotásai e rátalálás lenyomatai és emlékművei. De nemcsak példázatok és hasonlatok e művek. Kalauzolják is a nézőt a bolyongás során. Oda vezetik el, ahol a művészet már nem tartozik a legfontosabb dolgok közé. Önnön labirintusuk foglyaiként így múlják felül önmagukat, s válnak műalkotásokból titokzatos tárgyakká.

NYIRFALVI KÁROLY

# *Soha nem jövök üres kézzel*

*markomban könyvet újságot*
*egy új verset szorongatok*
*zihálva csapzott hajjal újra*
*és újra megjövök üres*
*kezem teli görcsös üdvözlettel*
*forró tenyerem sebes göcsökkel*

*arcomon a szél játéka a*
*józan őrület foltjai*
*zihálva csapzott hajjal újra*
*és újra megjövök adok*
*valamit kiadom magam*
*adok és feladom magam*

*kántáló levél vagyok gúnyám*
*törékeny feslő boríték*
*zihálva csapzott hajjal újra*
*és újra megjövök zsebem*
*teli az emlékezés a kérés a*
*menekülés köveivel*

*álmatag szemmel nézem*
*a napfelkeltét a naplementét*
*zihálva csapzott hajjal újra*
*és újra megjövök zsebem*
*teli a csend a bölcsesség*
*és a bizonyosság kavicsaival*

*összegyúrt lapokkal játszom*
*s a tea illékony gőzét nézem*
*zihálva csapzott hajjal újra*
*és újra megjövök csendben*
*kutatok metszően pontos szavak*
*és mozdulatok után*

*hátradőlök a székben*
*körülnézek szemlélődöm*
*zihálva csapzott hajjal újra*
*és újra megjövök halk*
*mosoly és áttetsző tekintet*
*lassú szavakkal beszélni kezdek*

BÁLINT B. ANDRÁS

# KI AZ ÁRULÓ?

*Történelem és erkölcs Sánta Ferenc műveiben*

> Amikor (a Bárány) feltörte az ötödik pecsétet, az oltár alatt azoknak a lelkét láttam, akiket az Isten szaváért és tanúságtételükért öltek meg. Teljes erejükből kiáltoztak: „Uram, te szent és igaz, meddig vársz még az ítélettel? Mikor állsz bosszút a vérünkért a föld lakóin?" Mindannyian fehér ruhát kaptak, azzal, hogy egy kis ideig legyenek még türelemmel, míg teljessé nem lesz társaik és testvéreik száma, akiket szintén megölnek, akárcsak őket.
>
> (Jelenések 6,9)

Másodéves egyetemisták voltunk 1968-ban, a párizsi és varsói diákmegmozdulások, a prágai megújhodás, a magyarországi reformkezdet esztendejében. A marxizmust éppen csak kóstolgató értelmiségi tanoncokat, bennünket is szerfölött izgatott a forradalom mint elméleti esély és gyakorlati tett kapcsolata, a forradalom és a reform viszonya, az úgynevezett mindennapok forradalmisága, amiről azt hittük akkor, létezhet a békés társadalomépítés időszakában is. Szemináriumokon és sörözőkben, gólyabálon és két vizsga közt a folyosón vitatkoztunk arról – történelmi példákat citálva –, milyen felelősség hárul a cselekvőre, ha elmulasztja a változtatás, a tett lehetőségét; lehet-e a népért kiállni anélkül, hogy maga a nép akarná; mihez kezdjen a forradalomban az, aki a célokkal egyetért, de helyzeti vagy alkati okokból képtelen tevőlegesen is a haladó erők szolgálatába állni?

Válaszaink is a fülemben visszhangoznak; esetlegesek voltak és naivak, mint a másodéves egyetemistáké általában. „Vannak, akik csinálják, és vannak, akik elszenvedik a történelmet – hangzott az alaptézis. – Az egyénnek választania kell, hová sorol be." „Ez túlzott egyszerűsítés – így az ellenérv. – Az elszenvedés egyúttal indítéka is az ellenkező irányú cselekvésnek." S a szintézis: „Nincsenek *csak* alakítók és *csak* szemlélők. Minden félnek vannak, lehetnek részigazságai, jogos érdekei és értékei, amelyeket érvényesítenie, s ha megvalósultak, védelmeznie kell. Aki szembekerül a történelmi mozgás fősodrával, úgyis elvész az örvénylésben."

Regények, novellák, versek címei röpködtek a vitákban, pro és kontra. Nekünk, a hatvanas években eszmélkedett „ifjú entellektüeleknek" nagy felfedezés volt a megújuló magyar líra és próza történelem-értelmező vonulata. A közelmúlt jelenségeit felmutató műveket – Moldova *Sötét angyalát*, Csoóri Sándor és Csák Gyula szociográfiáit, Darvas *Részeg esőjét*, Sánta *Húsz óráját* – örömmel fogadtuk, elolvastuk, de többre vágytunk a bennük föllelhető publicisztikus igazságoknál. S ezt a többletet megleltük Nagy László, Juhász Ferenc, Pilinszky János verseiben, Déry Tibor és Ottlik Géza regényeiben, Sarkadi Imre utolsó drámáiban. No meg Sánta két művében: *Az ötödik pecsét*ben és *Az árulóban*.

A rákosista korszakot gyermekfejjel éltük át, de azért éreztük – vagy szüleinktől hallottuk –, hogy ez még nem a szocializmus, amit eleink megálmodtak és megterveztek. Azt viszont tudtuk, láttuk, kereső kamaszfővel is észrevettük, hogy a hatvanas évek konszolidációjában mind több bizatik az emberekre. Több, de nem elég. S ha hűvösebb szelek fújnak, meggémberedett markukból ezt a többet-kevesebbet is könnyen kiejthetik – töprengtünk néhányan egy fülledt, augusztus végi éjszakán. Azt kellene biztosítani, és nemcsak jogi eszközökkel, hanem politikai garanciákkal, a napi praktikum szintjén, hogy az állampolgárok semmilyen körülmények között ne adhassák ki kezükből az ellenőrzést és az uralmat – önmaguk fölött.

Prózájában Sánta is emellett érvelt.

*

Őt idézem, a mesterség gondjairól írott cikkét: „Paul Valery írja nevezetes Leonardo tanulmányában . . . , hogy a bennünk való tehetség érvényesülésének és az egyáltalán lehetséges tökéletességre jutásnak – szerinte kizárólagos – feltétele, hogy tudatosan a legnagyobb ellenállás irányába forduljon, a legmerészebb akadályokkal terhelt utat válassza, és mintegy 'pártot ütve önmagával szemben', ösztönös lendülete ellen törjön. Pusztán és egyes-egyedül ezen az úton válik az ember szerzővé, egyébként ellenőrzés alá nem vont, uralom alá nem vetett, személyes és kiszámíthatatlan felindulásai kormányozzák művészi tevékenységét."

Az író ilyen uralom alá nem vont műnek tekinti első novelláit, a *Téli virágzás* című kötet darabjait. Igaza van? Részben igen, hiszen ezek az írások szinte maguktól áradnak, hömpölyögnek; érezni bennük a pillanat – mint Sánta mondja: az eruptív közlési vágy – forróságát. De semmiképp sem nevezhetjük pusztán ösztönös alkotásoknak őket! A témaválasztás, a szerkezet, a karakterek kibontása meglehetős tudatosságra vall – akár beismeri ezt az író, akár nem.

De abban mindenképp igaza van, hogy a nehezebb ellenállást választva – és legyőzve – többet produkálhat az ember. Nemcsak az író, bárki. Ha Sánta úgy érezte, hogy az ihlet óráin papírra ömlő történetei nem fejezik ki igazán azt, amit emberről és világról mondani kíván, akkor valóban nem volt más választása, mint visszafogni indulatait, s az értelem szép erőszakának engedelmeskedve megszerkeszteni írásait.

A *Téli virágzás*tól Sántának nyílegyenes útja lett volna az emlékeket leltározó paraszti népiesség irányába – írja Béládi Miklós. – „Könnyűszerrel művelhette volna ezt a stílust, minden adottsága megvolt hozzá. Hogy mégsem ezt cselekedte, abban éppúgy közrejátszott az írói fölismerés, mint a körülmények ösztönzése, írói pályákat új belátásra késztető hatása."

Megszületett a *Nácik*, az *Olasz történet*, *A Műller család halála*. Sánta már nem csupán rögzítette – faggatni kezdte a történelmet.

„Útját kellett állnom az érzelmek szabad áramlásának, melyek gátolatlansága ott hordozza magában az érzelmesség lehetőségét – vallja ő maga. – Figyelmemet el kellett térítenem az olyan témák felől, melyek hangulati lehetőségeiknek kiaknázása folytán adták volna az írás erejét és szépségét. Következésképp változtatnom kellett az írói látásmódon is, vigyázva, hogy az eddig egy irányba ható képesség ne sorvadjon el, mindössze alkotóelemét képezze az írói felkészültségnek. Témáim annak előtte kivétel nélkül a valóságból, a megtörtént, átélt, vagy ha áttételesen is, de a tapasztalt dolgok talajáról indultak az idea, az eszmei mondanivaló kibontása felé. Most meg kellett tanulnom, hogy mondanivalóimhoz a tudatosan ható és működő képzelet útján teremtsek olyan helyzeteket és alakokat, akik és amelyek a leginkább alkalmasak majd arra, hogy közvetítsék a gondolatot. Vagyis a maga fontosságában és nél-

külözhetetlenségében kellett eszközeim közé sorolnom a módszert, amelyet Montaigne például eképpen fogalmazott meg: 'A képzeletnek eseményt kell teremtenie'."

És Sánta teremtett. Mikrovilágokat – világátfogó mondanivalóval.

*

Az egyén erkölcse felől szemléli a történelmet – hányták szemére *Az ötödik pecsét* kritikusai –, holott a társadalmi haladás követelményei és a morális autonómia sokszor és szükségképp ellentmondanak egymának... Sánta azonban nem fogadja el azt a tételt, mely szerint a „haladás" erőltetett menetben, az egyén ellenére is keresztülvihető. De az egyén döntéseit át kell hatnia az erkölcsi felelősségnek – teszi hozzá. A döntés, a tett helyes vagy helytelen voltát nem elvont célok alapján kell megítélnünk, hanem a pillanatnyi körülmények szerint: az ember javát szolgálják-e vagy nem. Sánta tudja, hogy az ötvenes évek embertelenségeit épp az ember távlati céljaival igazolták; ő elveti ezt a módszert, az egyén javát helyezi szembe velük, mit valóban haladó mozgalmak is oly gyakran semmibe vettek.

A helyes döntés önmegváltás is lehet, akár pro, akár kontra választ az ember – ki-ki a maga helyzetének megfelelően.

Emlékszünk: *Az ötödik pecsét* kispolgár hősei nem egyformán döntenek. Hisz nem is egyformán élnek. Amikor az órásmester a vég nélküli esti borozgatások egyikén felveti a zsarnok Tomoceuszkakatiti és a megalázott szolga, Gyugyu meséjét, s megkérdi cimboráit, melyikük bőrében születnének újjá, mindnyájan a fejedelem sorsát választják. Kivéve az órást, aki az életben is az üldözöttek mellé áll: zsidógyerekeket rejteget a nácik elől. De a könyvügynök, az asztalos és a kocsmáros életfelfogásából egyértelműen következik a kényelmes, büntetlenül fényűző sors reménye – ha választásukat másképpen indokolják is.

Gonoszok lennének? Korántsem. 1944 telén mindez ártatlan ábrándozás a tényleg elkövetett bűnökhöz képest.

Az igazi árulást nem követik el ezek a szürke kispolgárok. Amikor a nyilasvezér kipróbálja rajtuk elméletét, a halált választják, mintsem pofon üssék a megkínzott kommunistát. Helyesen cselekszenek? Igen; utolsó tettükkel mintegy megváltják önmagukat.

S megváltja Gyuricza mester is – épp azáltal, hogy arcul üti a foglyot. Az emberiesség normái szerint el kellene ítélnünk őt, de nem tehetjük. Lakásán ott a tucatnyi kisgyerek, neki élnie kell. Erkölcsileg meghal előttünk, de csak két pillanatra. Mert a harmadikban feltámad, fel kell támadnia.

Íme, a bűnös resurrectiója. Mélységesen megértjük az órásmestert, aki összetörten vánszorog hazafelé a hadszíntérré alázott pesti utcán.

Embertelen világban nem lehet tisztán élni. Az is rákényszerül az embertelenségre, aki szándéka szerint épp ellene lesz. Gyuricza enni ad védenceinek – de kenyérosztó kezén örökre ott a fogoly vére.

*

Tomoceuszkakatiti és Gyugyu példázata: absztrakció. Kanti alternatíva. A königsbergi tudós állítja hasonló választás elé emberét, amikor fejedelmével azt követeli tőle, hogy hamisan tanúskodjék egy becsületes férfiú ellen – különben halál fia. A döntésre kényszerített embert a bitófa döbbenti rá szabadságára: a halált kell választania, hisz nem vállalhatja a vád tanúja szerepét egy koholt – bátran mondhatjuk: koncepciós – perben.

Sánta hősei az elvont kérdést nem tudják megválaszolni. De felelnek a praxis próbáján, a nyilasok fogságában. Az igazi humánum a végső döntés percében vallja meg önnönmagát.

•

*Az ötödik pecsét* hősei hús-vér figurák. *Az áruló*ban viszont szellemeket idéz Sánta, igaz, megtapintható szellemeket. *Az ötödik pecsét* jobb regény, hiteles egybeépítése konkrét eseménynek és históriának. *Az áruló* viszont letisztultabb történetfilozófia, egy etikai és politikai rendszer megvalósításának már-már laboratóriumi kísérlete. Eredménye kétségtelenül lehangolóbb, mint *Az ötödik pecsété*, ugyanakkor – mert az író leszámol korábbi illúzióival – utat nyit számára a továbbgondolkodáshoz. (S ez akkor is pozitívum, ha nem jár feltétlenül együtt az írói továbblépéssel.)

A *Kortársaink* sorozatban megjelent Sánta-monográfia szerzője, Vasy Géza szerint az eddigi életmű betetőzése a *Húsz óra*. Ez oldja föl az író moralizálásait, s dokumentálja részéről a szocialista forradalom vállalását. Tanulmányát is erre a prekoncepcióra építi, figyelmen kívül hagyva, hogy *Az áruló* nemcsak később jelent meg, hanem később is született a *Húsz óránál*, s elfelejtve, hogy a riportregény publicisztikus megfogalmazását és mondanivalóját – esztétikai-etikai hitelével – mind *Az ötödik pecsét*, mind *Az áruló*, mind az *Isten a szekéren* néhány utolsó novellája magasan meghaladja.

„Sánta három regénye hosszú előkészítő periódus után másfél év leforgása alatt született, tehát az írói világkép alakulása szempontjából gyakorlatilag egyidejűek, ugyanannak a világképnek a különböző oldalait domborítják ki – írja Vasy. – Mégis, a 'pokoljárás' különböző lépcsőfokairól eredeztethetők a regények problémái. Ilyen értelemben beszélhetünk igazán arról, hogy *Az áruló* a legrégibb születésű. A mélypont gondolatai közül a regényekben itt találkozhatunk a legtöbbel." Vajh milyen értelemben veszi a születést a monográfus? S milyen mélypontra céloz? Ha *Az áruló* a „nadir", s a *Húsz óra* az optimizmus diadala, amely a felfelé ívelés kezdetét jelenti, ugyan miért nem írt – vagy publikált – újabb műveket az elmúlt másfél évtizedben Sánta Ferenc? Mert nem publikált; s ez nagy valószínűséggel azt jelenti, hogy jócskán eltávolodott a *Húsz óra*ban vázolt „megoldás" lehetőségétől, és *Az ötödik pecsét* meg *Az áruló* bugyrai után nemhogy fölfele, de a válság poklának legmélyére jutott.

*Az áruló:* az emberi kiszolgáltatottság regénye. Tudjuk, a történelem kerekét nem az forgatja, aki meg akarja, hanem aki meg tudja fordítani. Még pontosabban: aki hozzáfér a kerékhez. A császárhű katonából huszita lesz, a felkelőből zsoldos – mert változtatni akarnak. Pálfordulásuk nem köpönyegforgatás, mindketten komolyan hiszik, hogy a „másik" oldalon valóban az igaz ügyért harcolhatnak. Csak épp az „igaz ügy" tényleges alanyát – általában az ügyek hordozóját – hagyják kívül számításaikon: a parasztot, a népet. Eusebius az önző, kéjhajhász – nem a hatalombíró: a hatalomélvező – értelmiségi típusa, aki minden korban ott hajlong az „első rend" képviselői előtt. Kár szót vesztegetni rá, csak épp kihagyni nem szabad a mindenkori realitásból; Sánta is ezért idézi meg.

A paraszt – pótolhatatlan. Valakinek dolgoznia kell, míg a katonák harcolnak, valakinek gyermekeket kell nemzenie, míg a többiek ölik egymást. S valakinek majd engedelmeskednie kell a győzőnek, különben mivégre volna a győzelem . . . ?

„Hova szöktél a férfidolog elől?" – kérdi a huszita a parasztot, s ő megfelel neki: „Háborúba mentem, uram! És nem is akármilyenbe. Keservesebb háborúba, mint amilyentől megszöktem. Mert megszöktem – úgy igaz! Szöktem a kisebb háborúból a nagyobba, a könnyebből a keservesebbe: hogy felneveljek kilenc gyereket! Kilencet, mert hatot a földnek adtam már. Ebbe a háborúba szöktem én! Különb se-

beket osztogatott az én háborúm, mint a maguk verekedése, mert aki kardtól kap sebet, egy hónap kell hozzá, hogy behegedjen, mert akinek kard járja át a szívét, az ott hal meg nyomban, és tán a fájdalmát sem érzi. De amit én kaptam sebet, nemhogy egyszer, hogy behegedjen aztán, nemhogy kardtól, hogy ott helyben végezzen velem. Hanem kaptam esztendőknek a során, és nem volt szünet benne, kaptam a tüdőmbe, amely megszáradt és megvérzett a szegénységtől, kaptam a gyomromba, mely akkorára zsugorodott az éhezéstől, mint egy gyermeknek az ökle, mert napjában egyszer ha látott ételt, és akkor is füvet, laput, levelet, hogy a gyermekeknek juthasson, ha akad jobb falat. Füvet és laput, és az erdőknek a gyökereit férfikorban, füvet, amitől még éhesebb leszen az ember, hogy a porontynak több jusson. Feküdni a vackon úgy, hogy az éhség rágja az embernek belét, és aludni sem hagyja, holott másnap, még meg se virradt, kaszát kell fognia . . . Ez micsoda háború? Itt nem kard hasít, hogy hegedjen aztán, de a nyomorúság öl részenként és apránként, hogy tovább tartson a szenvedése és a kínlódása az embernek. Mit hát a férfidolog, hát micsoda háborúból szöktem én, micsoda lapulásra bújtam? Micsoda bújásra, hogy mentsem magamat!? . . ."

Hogy a regény nem, vagy nem elsősorban a huszita felkelésről szól, fölösleges bizonygatnunk: de nem is általában a hatalom és erkölcs viszonyáról. Igaza van Vasy Gézának, *Az árulóban* Sánta nem a hatalmat általánosítja, hanem az emberi cselekvés lehetőségeit, egyúttal azonban – tegyük hozzá – mérlegeli az erkölcsileg helyes tett esélyeit is. Vasy kifogásolja, hogy az író abszolutizálja az erkölcsöt, a jót és igazat statikus fogalomként kezeli, holott – szerinte – ezek történelmileg változó kategóriák. Bizonyos erkölcsi princípiumokra nézve nyilvánvalóan igaza van, de az ember létét egzisztenciális és morális szempontból alapvetően meghatározó etikai normák évezredek során sem változnak – változhatnak – meg. A forradalmi erőszakot például Sánta sem fogadja el minden kritika nélkül. Nem véletlenül írja – mint Vasy Géza is utal rá – a francia forradalom kapcsán, hogy: „Sokszor tettem fel magamnak a kérdést: mit tettél volna Párizsban? Meddig mentél volna? – magyarán: mennyit vállaltál volna az erőszakból? Hol 'kapcsolódtam' volna le, ha szabad így kifejeznem magam? Hol fordultam volna talán éppenséggel szembe a forradalommal? Mi történt tulajdonképpen? Hogyan és miként léphet előbbre az emberiség?"

A sok kérdés szükségszerű. Helyesen jegyzi meg *Alapozás* című könyvében Kántor Lajos, hogy *Az árulóval* és legújabb novelláival Sánta „kérdező korszakába" lépett. A *Húsz órában* sugallt megoldást tehát ő is kevésnek érzi, tovább faggatózik, mert tudja: a művész kérdése részben felelet arra, hogy melyek az adott kor legégetőbb társadalmi-emberi problémái. Rákérdez bizonyos konkrét tényekre – de a választ az olvasóra bízza.

Nem is mondhatja ki, hiszen ezáltal elkötelezné magát saját, a leírással már eszmévé testesült válasza mellett. Ő inkább szolgálatnak, elszegődöttségnek nevezi a hűséget, a felelősséget, amely a néphez, a társadalmi mozgásirányhoz, a jövőhöz fűzi. Az *Új Írás* 1986. áprilisi számában így vall erről: „Maradéktalanul egyetértek veled abban, hogy bajaink egyike valóban a szolgálat elutasítása vagy az arra való képtelenség. Nem véletlenül használtam a szolgálat szót és nem az elkötelezettséget, melyről másképpen vélekedek, mint azt magad teszed. Úgy gondolom, hogy egy általánosabb érvényű magatartás, az abban való hűség alkalmasabb az ember, a nemzet, a társadalom szolgálatára. (. . .) Azt írtam, hogy elszegődöttek. Nem áll messze ettől az elkötelezettség – ha jóra hív, ha rosszra, vele tartok –, mely rendre inkább társul és köt szövetséget a türelmetlenséggel, a fanatizmussal, s tör a butaság szervezeti formája, a monopólium felé, mintsem elviselje a józanságot, a minden körülményt felmérő, mérsékelő szándékot, az éppen jelenlevő indulatok közepette."

*Az áruló* végén az író elküldi a püspököt, s el a császári zsoldost, akik maradnának, hisz maradásuk azt jelentené: az idő őket igazolta. De tűnniük kell. Sánta a paraszthoz fordulna, ám neki is nyoma veszett; „innen is megszökött" – kommentálja gúnyosan Václáv. „Ketten maradtunk" – szögezi le, s botjával keményen – ahogy

egy felkelőhöz illik – a levegőbe suhint. Az író összeszedi a könyveit, a heverőhöz viszi, meggyújtja az éjjeli lámpát, s csak annyit mond Václávnak: „Legyen béke magával!"

*

Hogy Sánta szerint a humanizmus mit jelent, világos lesz, ha elolvassuk legszebb novelláját, a *Halálnak halálát*. Két rab ballag az úton, kietlen tájon haladnak, mögöttük három lépésnyire az őr. A rabokon se bilincs, se kötél, könnyű fegyencruhában vannak; az őr hóna alatt géppisztoly, testén szűk uniformis, csat, szíj, tölténytár, csizma, sapka, köpeny, oldalzsák, keresztpánt, távcső. Az elütő ruházat a mozgás – a szabad mozgás – eltérő voltára utal.

A rabok beszélgetnek, Cézanne-ról, Rousseau-ról, Joyce-ról, muzsikusokról, Párizsról, fákról. Az őr majd szétdurran a dühtől, egy szót sem ért a derűs párbeszédből. Csak az vigasztalja, hogy ezek a bitang hazaárulók úgysem sokáig fecsegnek már. Rájuk kiált – épp a folyóparton járnak –, megcsúszik, s belezuhan a kavargó vízbe. A rabok – mi sem természetesebb – életük kockáztatásával kimentik a fuldokló embert, mesterséges légzéssel életre keltik, visszaadják a fegyverét, s folytatják útjukat Byronról, Scottról, Ciceróról csevegve. Mögöttük az értetlen őr, sétájuk végén az akasztófa.

A foglyok győzelme vitathatatlan. Tudják, hogy meghalnak s hogy értelmetlen, igaztalan a pusztulásuk – hitüket, humanizmusukat mégsem rendíti semmi. A szellem kisugárzása nagyobb erő a zsarnok fegyverénél; ez ideig-óráig, amaz századokon át meghatározza a történelmet. Igazi szabadságot fegyverrel – *csak* fegyverrel – nem lehet teremteni.

A humanizmus sohasem tétlen: cselekvést, olykor önfeláldozást követel. A két rab kész erre is, őrük – társuk? – életét megmentendő. A forradalmak, a történelem tanulmányozása ráébreszti az írót, hogy a kegyetlenség egyetlen hathatós ellenszere – talán közhelynek tűnik – a tisztesség és a jóság. Amelyik eszme erőszakot feltételez, az nem szolgálja az embert.

„... ne feledjétek; tudjuk, hogy nemcsak külön-külön vagyunk azok, hanem civilizációink is halandók, jönnek, felérnek a tetőre, és elmúlnak!" – mondja a magasabbik rab, s igazat kell adnunk neki. De nem felejthetjük, hogy a különböző civilizációkat, ha nagyok lettek, a szellem ereje tette naggyá. Az alkotás – és nem a hódítás. A szabadság igénye – és nem a rend fegyveres megszilárdítása.

*

*Ki az áruló?* A kérdést persze nem döntöttük el azon a fülledt augusztusvégen. Az idő válaszát vártuk, az időét, amely soha nem habozik, csak türelemre int.

S vártuk – várjuk – Sánta feleletét. Mert előbb vagy utóbb neki is szólnia kell. A pecsét feltöretik. Az ötödik után a hatodikat nyitja a Bárány.

CSŰRÖS MIKLÓS

# „EZER ESTE FÜLEP LAJOSSAL"

*Fodor András könyvéről*

Csak széljegyzeteket tudunk írni Fodor András Fülep Lajosról szóló monumentális naplójából. A részletes kommentár egész kötetet tenne ki, olyan monográfiára lenne szükség, amely – akár e szubjektív irányokat követve – teljes képet adna a nagy polihisztorról, bölcselőről, művészetértőről, irodalmárról, nevelőről, a Szellem megszállott védelmezőjéről. Fodor András naplója érzéketeti, sugallja ezt a feladatot, személyes följegyzései garmadájával elő is segíti megoldását, de ő maga másra vállalkozik, másképp közelít tárgyához. „Ha egyetlen találkozás élményébe sűrítve nem sikerül megragadni a Géniuszt, mi mást tehet a bűvölt szemlélő, mint hogy újra és újra – ha kell, ezerszer –, nekirugaszkodik, megkísérli szavak, színek, gesztusok mozzanataiban tetten érni a valószínűtlent, érzékletes pontossá fogalmazni a múlás törvénye alá rendelt foghatatlant." Naplót ír, a pillanat diktálta följegyzéseit adja közre. De ez a napló-töredék (hiszen csak a Fülepre vonatkozó szemelvényekről, a teljes naplónak az 1947. nyarától 1970–71. fordulójáig írott része egytizedéről van szó), a folytonosságnak, az egyöntetűségnek, az állandó számontartó figyelemnek a megnyilatkozása; a magatartás – a regisztráló szívósság és a minden adalékot megőrző alázat – átsugárzik mintegy a fölidézett életanyagon, a tényeket, jelenségeket, érzékleteket rögzítő „empirizmus" különleges pátoszt nyer, már-már hősiesen emelkedett magatartást revelál. Az odafigyelő és a hűségesen jegyzetelő tanú szerepét vállalja Fodor, a krónikásét, aki attól függetlenül megörökíti a múló idő benyomásait, hogy fő- vagy éppen közszerep jut-e benne számára.

Tévedhetetlen krónikás nem létezik, Fodor sem tart igényt erre a jelzőre. Ismeri mestere elméletét *(Az emlékezés a művészi alkotásban* című híres fiatalkori Fülep-tanulmányra célzunk): „Az emberi emlékezésnek két alaptulajdonsága van: először az, a leginkább ismert tulajdonsága, hogy megőrzi az impressziónak vagy benső élményeknek emlékét; másodszor az a sokkal kevésbé ismert s alig vagy nagy nehézséggel tanulmányozott tulajdonsága, hogy bizonyos princípiumok szerint *átalakítja* az impressziónak emlékét oly módon, hogy könnyebben megőrizhetők legyenek, és jobban a szükség s az akarat rendelkezésére álljanak." Az emlékezet átalakító vagy szelektív természetét fölismerve Fodor a csaknem azonnali (24 órán belüli) lejegyzés taktikájához folyamodik, „a megélt pillanatok igazságát és összefüggésrendjét" tárja föl. Nem válik azonban impresszionistává vagy minden pillanatot merőben újnak, nyitottnak, a múlttól függetlennek tartó egzisztencialistává – számára a megörökített idő összehasonlítási alap, erkölcsi fokmérő, az aktuális emberi cselekedetekben benne van a múlt, a megtörtént élet, az egykori aktualitás. Egy ember szükségszerűen csak a maga szempontjából láthatja a világ folyását, szubjektív metszetet kapunk az elmúlt évtizedek szellemi történetéből, s Fodor szinte túlzó alázattal hangsúlyozza: „Saját tévedéseimnek, mások megigazulásának esélyét egyaránt elismerem." A két kötet értelmiségi körökben támadt visszhangját részben ismerve mégis érdemes kiemelni, hogy a tévedések vagy mások megigazulása bizonyításához elsősorban a Fodoréhoz hasonlóan pontos, hiteles (bár ugyancsak szubjektív) vallomásokra lenne szükség.

Teremtő indiszkréció: többeknek eszébe ötlött ez az ismert Ignotus-esszé, Fodort olvasván, de jónéhányan elhagyták a jelzős szerkezetből a „teremtő" szót. Ignotus bőven sorol világ- és magyar irodalmi példákat a kulcsregény-szerű modellezésre, s végül a maga esetére tér át: Babits állítólag róla mintázta a *Tímár Virgil fia* egyik főszereplőjét. „Van ez embernek egy-két adata, mely egyenesen az én életemből vétetett" –

mondja, és becsületesen így summázza a kipécézett modellnek a kész műhöz való viszonyát: „Hiába: a tövise megvan bennem, s nem hiszem, hogy Babitscsal ez életben úgy tudnék lenni, mint voltam vele annak előtte. Azonban (. . .) a Tímár Virgil regénye él bennem, amíg meg nem halok. Gondolni talán nem szeretek rá, de mint olvasó hálás vagyok érte." Ilyesféle nagyvonalúság kívántatnék meg a Fodor-napló méltó befogadásához. Hallottunk olyan véleményt, hogy a „kényes" magánemberi információk elhagyása jót tett volna a duplakötetnek, mások szerint leginkább a politikai, művelődéspolitikai értesülések lennének mellőzhetők. Csakhogy az így vagy úgy megcenzúrázott könyv más lenne, másról szólna, mint az, amely előttünk fekszik.

Az egyik vissza-visszatérő kifogás úgy szól: Fülep alakja nem eléggé jelentős, aki csak ezt a könyvet olvassa, nem győződik meg róla, hogy a századnak (a rendre ellenpéldaként idézett Lukács Györgyön kívül) egyik legnagyobb magyar filozófusáról olvasunk. Eszerint Fodor úgy jegyzeteli Fülep Cézanne-előadását és ezernyi esti beszélgetését, hogy nem idézi föl egyenértékűen a gondolatait. De szándékában állt-e egyáltalán, hogy Fülep tanulmányainak olvasását bárkinek megtakarítsa? Költőként, alapos megfigyelőként kíséri végig (negyedszázadon át) Fülep pályáját. Nem mindent lát belőle, társaival találgatja például, készül-e a nagy mű, a szintézis, amelyre a Mester célozgat. De az kiderül Fodor szavaiból, hogy Fülep nagyon magasra tette a mércét, hogy a meg nem oldható végső kérdések foglalkoztatták mind a humaniorákban, mind a természettudományokban. Fülep sem lehetett mindenben autentikus, Vekerdi László és mások némely hozzászólásában érezni például a jobban hozzáértő ember nagyvonalú szerénységét. De a lényegre tört, a kérdései izgalmasak, egzisztenciálisan súlyosak voltak. A sokat emlegetett szókratészi módszer éppen a jó kérdésfölvetésben állott nála, ahogyan a természetről, a létezésről, az emberi minőségről, vagy akár olvasmányokról, festményekről másokat megszólaltatott, s a maga véleményét is elmondta, még ha netán nem is jutott el a végső magyarázathoz. Főként tanított, de azért maga is sok mindent elsajátított híveitől a Ménesi majd a Széher úton, s ez a befogadókészség is minősíti intelligenciáját, okosságát, szellemi nyitottságát.

Fodor hallgat önmagáról, mondja egy másik legenda, kortársairól olyasmit is leír, ami már talán túlzottan is a magánéleti szférába tartozik, de ő maga a háttérben marad. Hogyan olvassa a jóhiszemű szándékú olvasó a naplónak ezt a rétegét? Fodor az itt ábrázolt időszakban kénytelen elhagyni az Eötvös Kollégiumot, „otthonokat" próbál ki, barátaival osztozik meg szobán és ágyon, megnősül, lakást, munkát keres. Élete a társakhoz húzó közösségi emberé, s éppen ez a faculté maitresse-e, ettől a költészetét is meghatározó vonástól válik a portréja személyessé, fölismerhető-egyedivé. Megható, amikor arról beszél, hogy a szobatárs Domokos Mátyásnál előbb kell elhagynia Basch Lóránt lakását – a baráti szeretet és kollegialitás pedig itt teljesen jogosan adta át a terepet az élet egy nem kevésbé érvényes törvényének, szabályának, a nősülésnek, családalapításnak. Fodor barátság-igénye, a nemzedéktársakhoz való szeretete már-már irracionálisan intenzív, addig a határig lép előre, ahol a szerelemnek és a barátságnak az elsősége válik kérdésessé. Többféleképpen minősíthetjük ezt a felfogást, de már önmagában cáfolja a magáról hallgató költő legendáját. A napló – mint költészete is – tele van önéletrajzian személyes adalékokkal, lehet, hogy nem a tódulva kitárulkozó vallomásosság jellemzi őket, de olyan igazmondás, amely a személyben a típust, az egyesben az általánost akkor is megragadja, ha az összkép netán kedvezőtlen lenne a megnyilatkozónak.

Olyan vélemény is hallatszott a naplóról, hogy ott és akkor igazán jó, esztétikai hatású, amikor a szerző a közügyektől a privát élet megrendítő eseményei felé fordul, például fia balesetének és az emiatti döbbenetnek a korszakát vagy egy baráti család tragédiáját idézi föl. Ezek valóban a napló emlékezetes részei közé tartoznak, hiszen a megrendülés átüt unott, köznapi mivoltunkon, a részvét segítségével fölébe emelkedünk önmagunknak, a sorstól lesújtott embertársainkat megszánva többek leszünk, mint a sorscsapás élménye nélkül. Mégsem ezért olvassuk Fodort, nem ezért érdekel bennünket Fülep. (Mert hiszen nem a válásai, nem gyermekeinek – mégoly tragikus – sorsa foglalkoztatja az olvasót, hanem a magánélet esendőségein túl a sors, a jellem, a világnézet egyetemes tanulsága.) Kiváló prózaírók – Szász Imre, Sükösd Mihály –,

akik maguk is nemrégiben tettek kísérletet a maguk értelmiségi-nemzedéki tapasztalatainak összegezésére, egyetértően úgy nyilatkoztak, hogy Fodor különlegesen nehéz prózaepikai feladatot oldott meg a naplóval. Érzékelteti az idő hullámzását, a koalíciós korszak végét, a fordulat évének hangulatát, az ötvenes esztendők nyomorúságát, hidegháborús hisztériáját. Tárgyilagos és pontos képet kapunk az 1956. évi eseményekről, majd a konszolidációnak nevezett folyamat nehézségeiről, ellentmondásairól. Viták hevében, műveket alkotva, elemezve és bírálva élik át a napló szereplői a hatvanas éveket is. Fodor szemléletétől idegen az a megszépítő nosztalgia, amellyel közvéleményünk egy része újabban átszínezi ennek az évtizednek az emlékét, termékeny aranykornak tüntetve föl egy olyan szakaszt, amelynek gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális, mentális többarcúságát, problematikus bonyolultságát, tartós kínatását máig érezzük.

A följegyzések alapanyagát beszélgetések, találkozások, közös programok leírása alkotja, ez egyaránt következik abból, hogy javarészt értelmiségi közegben játszódik a „történet", s abból, hogy az ábrázolt életkörben és korszakban a feladatához felnőni akaró szellemi elitet az informálódásnak és az elfogadható kritikai megmérettetésnek igénye hatja át; összejöveteleik, Fülephez fűződő kapcsolataik részint nevelődési célzatúak és érdekűek, részint, az idők előre haladásával egyre inkább, baráti-közösségi társulásra irányulnak. Hogyne kerülnének szóba „a napok hordalékai", az éppen megjelent, olykor efemer jelentőségű folyóiratszámok, a családi-baráti értesülések, az éppen akkor terjedő pletykák, pesti viccek. Ebben az értelemben „egyenetlen" a színvonal és változatos a műfaji spektrum (tudniillik a szubjektív élménybeszámolótól a szemináriumszerű értekezésig és vitáig, a friss hírektől az elmélet-rögtönzésig, az anekdotától a politikai kommentárig, a tartalmas műelemzéstől az indoklást mellőző tetszés-nemtetszés nyilvánításig terjed). A mindennapok szellemi élete elevenedik meg előttünk, folyóiratalapítási kísérletek sorozatos kudarcai, a szerkesztői munka megpróbáltatásai és eredményei, elkészült és csak tervezett művek, csoportellentétek és tartós vagy átmeneti szövetkezések, meg a velük összefonódó emberi kapcsolatok, házasságok és válások, barátságok és összeveszések.

De a viták szellemi tartalmának tarkaságánál egészében fontosabbá válik egy eszménykereső nemzedék nehéz körülmények között is megőrzött törekvésének ábrázolása: tartósan megőrizhető mintákat, példaképeket keresnek, a nagy halottakon (Bartókon, József Attilán) kívül az élők között is, és megbízható kisközösségeket próbálnak kiépíteni nem praktikusan egzisztenciális, hanem magasabb szellemi érdekből a személytelenedő, eldologiasodó, absztrahálódó külső környezetben s annak ellenére. „Szeánsznak" nevezi Fodor az egyik találkozást, s ez a szó a spiritizmus képzetkörét idézi föl, magasabb értelemben: gyakran valóban a szellem idézésének alkalmát keresték Fülep társaságában, bizonyságot egy tágasabb világ, nyitottabb szemlélet létezésére, lehetségességére. Krisztusi és atyai szerepet társítanak metaforikusan alakjához, ők maguk a fiúk, a tanítványok, az apostolok mítoszát ismétlik meg. A kötet „főszereplőinek" futó áttekintése is hasonló következtetésre sarkall. Németh Lászlót, Szervánszky Endrét, Colin Masont említhetjük példaként, de ha tetszik, Király Istvánt, Juhász Ferencet és másokat. A tanulságkereső odafigyelés, az értelmes magatartásért folyó, néha görcsös küzdelem attitűdje határozza meg a naplóíró hozzájuk fűződő viszonyát. Az esetlegességek, a percnyi tények tömkelegéből ezért bontakozhatnak ki a lényeget megragadó szellemi portrék, szinte archetipikusan általános képletek. Mason – aki a ritka személyes együttléteknek s főleg tartalmas, szellemes, bájos magyarsággal megfogalmazott leveleinek montázsával van jelen a könyvben – az európai kipillantás igényét, a magyar értékek kívülről való, tárgyilagos értékelésének, nemzetközi kontrolljának szükségességét is jelképezi; Király és Juhász alakja úgy válik jelentőssé, hogy az egyik a kor nálunk uralkodó ideológiáját pártszerű fegyelemmel elfogadva, egyúttal azonban azt a maga igényes értékrendje nevében belülről tágítva alakítja ki szerkesztői, művelődéspolitikai szerepét, a másik a monumentálissá növelt egyéni mű, a magányos, saját nemzedéktársaitól is elkülönülő grandiozitás jegyében képvisel eredeti magatartásmodellt.

A modelláló, átkristályosító alakteremtés és az értelmiségtörténeti nemzedékre-

gény-jelleg önmagában figyelmeztet a napló szépirodalmi, epikai értékeire – ezek jobbára azért szorulhatnak háttérbe az első olvasatokban, mert a személyes dokumentáció, a kortársi időszerűség, az egyes figurák megítélésével kapcsolatos viták, sérelmek átmenetileg szükségszerűen elhomályosítják őket. Nem árt tehát leszögezni: megformált és megszerkesztett műről van szó, még ha ez a szerkezet lazább és engedékenyebb is, mint egy feszes regényé vagy a történet lezárulta után megfogant visszatekintő-összefoglaló emlékiraté, esszéé. A struktúrát részint a válogatás, a Fülepre és körére összpontosító kameraállás határozza meg, ettől válhat a mű az egymásnak konveniáló mester és egy nemzedéknyi tanítványi, baráti kör tartalmas kapcsolatának tanúságtevő példázatává. Érvényesül benne egy másfajta tagoltság is, amelyet az idő, e negyedszázados történelem rétegeinek vagy hullámainak, illetőleg a rituálisan visszatérő mozzanatoknak a sora, a kétféle elv szembesítése nyomán érzünk. A Fülepnél rendezett szeánszok szertartásos hagyományőrzése, a csaknem kötelezővé tett séták, a vissza-visszatérő témák, az évenkénti közös kirándulások, születésnapi felköszöntések motívumai az állandóság igényét jelzik a változásban, közösen kialakított formákhoz való ragaszkodást a múlás törvényével szemben – igaz, ezért elkerülhetetlenül vállalni kell némi terjengősség, önismétlés kockázatát. A szépirodalmi stílus földidéző érzékletességére számtalan részlet figyelmeztet, kivált a látható és a hangzó világ ábrázolásában (Fülep és mások, többek között Kormos, Weöres gesztusainak, habitusának, öltözetének, arcjátékának rögzítésekor, a színes és plasztikus tájképeken, képek, szobrok, épületek leírásakor, a zenei élményeket újrateremtő kisesszékben), de másutt is.

Új fényt, sőt több fénycsóvát vet a napló-dokumentáció a költő Fodor András életművére, alkatára is. Módszerébe enged bepillantani, költői tömörítő eljárását szemlélteti, amikor későbbi verseinek élményanyagát az elbeszélés és a leírás, a napi visszaemlékezés stádiumában teszi közzé, értékes adalékokat szolgáltatva annak az alkotáslélektani kérdésnek a megközelítéséhez, hogyan szűri ki az emlékezet a benyomásokból a tartós érvényűt, a művészi alkotásban megörökítendőt. E tekintetben – vagyis a kor- és az életrajzra, a kapcsolatok történetére tartozó adalékokon kívüli zónában is – más költők jövendő kutatói is forrásként fogják majd használni, ez alig kétséges; forráson persze nem ellenőrzés nélkül átvehető, kész tényként elfogadható adalékot értünk, de ez a megszorítás elvileg minden forrás filológiai igényű tudományos felhasználására érvényes. Módosul a följegyzések tükrében Fodor emberi-költői jellemének összképe is, megváltoznak rajta némely arányok. Szelíd, békítő hajlamáról volt ismeretes, irodalmi funkcióiban egy elképzelt centrumból kiinduló közvetítés, az ellentétes táborok jobbjai közötti kapcsolatteremtés, a különböző értékes minőségek tömörítése jellemezte. E most sem cáfolt vonások mellett a naplóban jobban kirajzolódik a szigorúan tárgyilagos moralista arcéle, aki határozottan artikulált kritikával kommentálja elődei és pályatársai erkölcsi és művészi teljesítményét, bőven vannak a versekben, esszékben megfogalmazottaknál élesebben szubjektív ítéletei, melyeket azokban a műfajokban higgadt önfegyelemmel és irodalomszervezői tapintattal szorít mederbe, míg a napló hitelét veszélyeztetné az effajta tartózkodó visszafogottság. A közel másfélezer sűrű oldalt kitevő szöveg végére érve másként *is* látjuk az általa felölelt történelmi és irodalmi korszakot, mint eddig, új értékelő szempontokkal gazdagodunk, ellenőrizni kényszerülünk a szilárdnak hitt értékrendet. Szemléletmódosító intenciójával lehet tárgyszerűen vitatkozni, de csak az előítéletekhez mindenáron ragaszkodó elfogultság és túlérzékenység kerülheti meg a szembenézést velük. *(Magvető, 1986)*

GÖRÖMBEI ANDRÁS

# ÉRZÉKENY ÍTÉLETEK

*Zalán Tibor és néhány akvarell*

Dinamikusan, s meglepetéseket hozva fejlődik-változik a fiatal költőnemzedék egyik legtehetségesebb tagjának, Zalán Tibornak a költészete. Kötettel 1980-ban jelentkezett először, s az 1986-os *és néhány akvarell* már a negyedik könyve. Ilyen értelemben is rendhagyó pálya az övé. De még inkább annak bizonyul, ha arra gondolunk, hogy a *Földfogyatkozás* költője nagyon szép, hagyományos versekkel hívta föl magára a figyelmet. Otthonosnak mutatkozott a Nagy László nevével jelölhető költői hagyomány vonalában. Első könyve lírapoetikai és eszmei vonatkozásban egyaránt tanúsítja ezt. Leginkább talán Nagy Gáspár pályakezdő kötetéhez, a *Koronatűz*höz állt közel. Előbb Zalán Tibor is fölmérte felnevelő közegét, kipróbálta örökségét. Vállalta a magyar költészet etikus, erős metaforákkal küzdő, közösségi létkérdéseket, történelmi sorsot szembenézően elemző folytonosságát. Személyiségének helyét e sorsküzdelemben, s nem a „semleges zászlók" alatt jelölte ki. Motivumkincsét ez a hagyomány, s a családi kötődés, a szűkebb közösség, a téglagyári éjszakák, a kubikos taligán görgetett életek adták, gyakran idézte az abonyi gyerekkor képeit, érzéseit. Vörösmarty-allúzió villant már a kötet elé emelt programversében. Az *Előszó* híresfájdalmas sorára vetítette a maga életérzését. A kötetben később is a halál és a megfeszítés képzetével társul a küldetésvállaló önportré: „Vígy heródes kése alól sorsom elé: a keresztfára". A *Heródes-idő* című ciklus pedig sokrétű, gazdag történelmi számvetés a tragikus magyar sorslátás, sorsérzékelés vonalán: céltalan szétszórtság, reménytelen szabadságharcok, kihűlt tárogatók, akasztófán lengő tábornokok, „mindigvert seregek", besúgások, árulások változatai jelennek meg a történelmi képben s a jelenre átsugárzóan. És a költő egyértelmű elkötelezettsége: „vállalom sorsod – ha vesztes is / magam indulok mezítláb elébe".

A folklór és a klasszikus magyar költői attitűdök át-áttűnnek a verseken. Főként a kiválást előkészítő „elvegyülés" könyve még ez, de egyénivé teszi a természetes életakarat, a szerelem kereső-nyugtalan lüktetése, a keserűségből föl-fölcsapó hetykeség, melyet érzékeny bánat keresztez: az értékek pusztulásától, önnön megkötözöttségétől, a történelmi helybenjárás tudatától szenvedő személyiség keserűsége. Már itt gyakran visszatér alapdallamként az elmúlás előérzete, helyesebben a személyiség dolgainak tágabb térbe állítása, az időből erős jelek nélkül való kihullás szomorúsága. A kötet fülszövegét is figyelmeztetéssel zárta: „Az Idő Heródes-bárdja suhog fejünk fölött." A bemutatkozó kötet fölhívta a figyelmet Zalán Tibor tehetségére, de szorongatóan föltoronylott a kérdés is: hogyan tovább? Lesz-e ereje kiválni? Meg tudja-e újítani, eléggé a saját képére tudja-e formálni a mély gyökérzetű költői hagyományt?

Az útkereső szorongás nyilván benne volt a legnagyobb, hiszen még az első kötetét váró időben, a hetvenes évek végén elkezdte írni új, annak darabjaival merőben szakító, ellentétes esztétikai alkatú műveit, s hamarosan a fiatal költészet neoavantgárd zászlóvivőjévé vált. 1984-es jelzésű két könyve, az *Álom a 403-as demokráciában* és főként a JAK-füzetekben megjelent *Opus N*$^3$: koga szembetűnő változást mutat a pályakezdő kötethez képest. A mélyben megőrzi az indulás érzékenységét, sőt szinte szándékoltan esettebbnek, kiszolgáltatottabbnak tudja a költői én magát, mert nem érzi megtartó erőnek a *Földfogyatkozás* megtalálni vélt értékeit. A hagyomány és szakítás dialektikáját ennek megfelelően egyértelműen az utóbbi javára mozdítja el. Vi-

lágképének módosulásához, válságához kísérleti, sőt kihívóan kísérleti költői formanyelvet teremt. Egyre erőteljesebben alkalmazza a vizuális költészet elemeit, megtöri a lineáris olvasás lehetőségét, szinte végtelenné tágítja a művek asszociációs terét, sokirányúvá rétegzettségét, de nem mutat benne biztos irányt. Bőségével, sokféleségével, merész törekvéseivel, kihívó gesztusaival ejt zavarba. Nem egyszer követésre sem csábít, elenged játékaival. Pedig nyilvánvaló, hogy ezekkel a kísérleti művekkel önnön fejlődése szempontjából létérdekű küzdelmet vív a költészetért: tágítja, intellektuálisan mélyíti, összetettebbé teszi szemléletét, elemzővé gyakorolja tudatát; az egységes átformáltságot, az egyneműséget ellenpontozással, játékkal töri meg. S az is nyilvánvaló, hogy első könyvében kimunkált emberi tartását nem adta föl e szélsőséges kísérletek költője sem, ha más nem, aforizma-értékű sorsmeghatározásai tanúsítják ezt – kivilágolva a nagyméretű kompozíciók sokszínű forgatagából. Az elemző, ellenpontozó tudat azonban – érzésem szerint – ezekben a szövegekben gyakran cseréli föl a mű katartikus élményének lehetőségét az interpretáció katarzisával. Persze, lehetséges, hogy ez csak a hagyományosabb ízlésű versolvasó bánata.

Mindenesetre Zalán Tibort igazolja az *és néhány akvarell* című kötete, eddigi pályájának legjobb műve, amelyik már igazi érték, s minden szempontból az egyéniség megkülönböztető jegyeit viseli. Beváltott ígéret, pedig az is egyértelmű, hogy újabb távlatok nyílhatnak belőle. Zalán Tibor eddigi két iránya fölötti termékeny egyensúly. *Az és néhány akvarell* harminchárom versből áll, ötöt ezek közül az *Álom a 403-as demokráciában* kötet negyedik ciklusából emelt ide Zalán Tibor. Teljes joggal, mert a korábbi kötet eme önálló egysége a költői látásmód egyik szintézislehetőségére talált rá, s a költő jó érzékkel vette észre ennek nagyobb lehetőségét, az azonos karakterű művekből épített rövid füzért teljes világnyivá növesztette. Így születhetett meg a harminchárom „akvarell". A cím lefokozó jellegű. A művészetben a vízfestményeket nem szoktuk a legfontosabb értékek között számon tartani, ráadásul ez a kapcsolódó félmondat *(„és néhány akvarell")* már grammatikai formájával is valamiféle jelentéktelen ráadást sugall. Belül, a versek előtt a költő fényképe. Különös, szomorúan szembenéző arc, kemény, egyenes tartás, de elboruló, dőlő helyzetben. A cím és a fénykép egyformán mélyebb jelentést nyer a kötet egészéből: nem hősivé stilizált látásmód, de különös perspektíva láttat új összefüggéseket.

Az *és néhány akvarell* rokon karakterű, hasonló terjedelmű, önálló, de egymással hálózatszerűen összefüggő, egymáshoz lazán, de motivikusan is gazdagon, s az életérzés, világlátás szoros kötelékeivel is kapcsolódó darabokból épül egésszé. Különös, szinte lágyan elégikus hangulatot ad az egyes daraboknak és a kötet egészének is, hogy a címek szögletes zárójelben vannak, s mindig azonosak az egyes versek első másfél sorával. A szögletes zárójel jelentéktelenítí a címet, a kötet egyetlen kompozícióként való olvasását sugallja. Ezt izgatóan nyomatékosítja az, hogy a cím mindig töredék jelegű. Az elégikus hangoltságot elsősorban mégis a darabok ismétlés-szerkezete motiválja: vagy a címmé is kiemelt (s ott rögtön zárójelbe is tett) első sorok vagy azok egy-egy szókapcsolata, motívuma a vers folyamán többnyire visszahajlásként, a vers második részében variációsan megismétlődik. Az ismétlés, mint legegyszerűbb, ősi versképző, ritmusképző elem itt variációs funkciót nyer: ugyanaz és mégis más. Mintha a lényeg azonosságát, s a változatok jelentéktelen különbözését sugallná. A létállapot szomorú állandóságát, s még inkább egyre súlyosuló, töredező ismétlődését jelentené. Az ismétlés ugyanis többször éppen a sérülés, pusztulás motívumának kiteljesülését, általánossá válását jeleníti meg.

A versekben megjelenő költői személyiség, az első személyű vallomástevő látszólag csupán egy „lerongyolt lelkű madárijesztő", imbolygó árnyú, vörösborokkal, pálinkákkal társalgó fiatalember, „félrebillent férfiarc". De a hálózatszerűen összefüggő, egymást kiegészítő, egymással a sorozatban kompozícióban távolból is kapcsolódó darabok ennek a személyiségnek a mélységét, érzelmi, gondolati gazdagságát, az érzésekből létfilozófiai eszmélkedésig mozduló szemléletét mutatják be. A versfűzés tengelyében meghatározó alapérzésként, a lefokozott, ellehetetlenült létezés nyomasztó

gondjaként eme vallomástevő „elbillent férfiarc" létküzdelme áll: az ellebegés, eldőlés, a felhők fölé, föld alá eltűnés megannyi változatában, az emlékké válás, a semmi felé sodródás, a hiánnyá alakulás, az évadvégi szedelőzködés, a végső árvaság érzésétől, riadalmától vallomásra kényszerítve. Intenzív életszeretet, nagyfokú életvágy, életakarat nyiltakozik meg a létezés szépségének ebben a csupa kifosztott, negatív festésű képében. A versek gazdag érzékletessége, meghitt közvetlensége a belső feszültség révén gyakran szürrealisztikus látomásokba tűnik át, a vízió is súlyt ad a tapintható érzékletességnek. Az egyéniség létgondja finom allúziókkal is egyéníti ezt a küzdelmet: „múlásod sem lesz majd letakarni mivel".

A személyes pusztulás félelme és előérzete azáltal súlyosul igazán, hogy a megmaradó emberi lét is pusztulásra kényszerül. A személyes gond a nemzeti közösség veszélyeztetettség-tudatáig nő az utolsó versben, de ez a riadalom is alárendelődik az emberi értékek egyetemes devalválódásának. A gyermekek tekintetükben csak fájdalmunkat, s „romlott génjeinkből" öröklött félelmünket hordják tovább, s nehezen kiküzdött, megtartónak hitt eszméinkre a jövő embere „a rombolás szabadságával válaszol". Így zárul az *és néhány akvarell* olyan világvég látomással, melyet az önpusztító emberiség hoz magára – kiábrándulván önmagából: „csak isten ki a teremtő végső nagy csöndben sírdogál / s a szétdúlt égben magára hagyottan verejtékezik". Ezek a kötet utolsó sorai, de a költő azért jut ilyen ijesztő látomásig, mert illúziótlan szemléletét a létszeretet tölti el aggodalommal. Az elmúlás tudatában zajló emberi élet a versben kiteljesülésért, értelmes megvalósulásért küzd. Mindenekelőtt a szerelem teljességéért, a méltó emberi életért, az emberi kapcsolatok megvalósíthatatlannak tetsző harmóniájáért. Érzékenyen és filozofikus elmélyültséggel kutatja a mai élet esélyeit. A valóság és a virtuális valóság egybejátszása variációs ismétlődésekkel is nyomatékosítva érzékelteti az élet olyan fontos kérdéseivel való számvetés igényét, melyek nélkül valóban veszélyeztetett a létezés. Mindenekelőtt az „elérhetetlen életed", az egymást sebző, önmagunkat sebző kényszerűségek, a vágy és félelem összefüggései, a szerelem titkai tárulkoznak föl egyénien, összetetten. De éppen a kompozíció hálózatszerűsége okán elválaszthatatlan ez az önazonosságnak, a személyiség mibenlétének, a költészet lehetőségeinek, az életnek és a halálnak a kérdéseitől. Jóság és árvaság, szándék és eredmény, létezés és hiányban való létezés kapcsolódik itt a kor-determinálta életérzéssel össze.

*Az és néhány akvarell*t nagyon sokszor el kell olvasni: szűk terén az élet nagyobb dimenziói találkoznak. Zalán Tibor különleges világot teremtett létezésének tenyérnyi szigetén. Érzésben, gondolatban, eszmélkedésben gazdag világot. Mozoghat az arc, kontúrjai metszően világosak. Mozgása biztos életjel. Nem dől, csupán figyel. Élesen. Oldalról is. És ítél. Érzékenyen. Előtte a jelentős költészet útja sorompók nélkül nyitva áll. *(Szépirodalmi, 1986)*

FÜZI LÁSZLÓ

# KÖZÉP-KELET-EURÓPAISÁG ÉS GLOBALIZÁCIÓ

*Jegyzetek a* Helyünk Európában *című tanulmánygyűjteményről*

*Duna-völgyi, nyugat-európai, közép-európai, kelet-európai, közép-kelet-európai, kelet-közép-európai, kárpát-európai, Kelet és Nyugat közötti* – a kifejezéseket *Berend T. Iván* gyűjtötte össze a *Helyünk Európában* című monumentális szöveggyűjtemény előszavában. Valamennyi kifejezés önmeghatározás is egyben, s így valamennyi a magyarság Európában elfoglalt helyére vonatkozik. Kifejezés természetesen akad több is: a nyelv szinte végtelen számú változat életre hívásában segíthet. Úgy gondoljuk azonban, hogy már a felsoroltak is jelzik az önmeghatározások mögött meghúzódó valós elemeket, s a helyzettudat kialakításához mindenképpen szükséges ideologikus célzásokat. Ahhoz ugyanis, hogy valaki fölébe kerüljön az őt körülvevő világnak – tehát változtatni is tudjon rajta –, mindenképpen szükség van ideológiára; a kérdés csak az, hogy ez az ideológia valós elemekből táplálkozik-e, s méginkább: a meghatározottságon belüli célok megvalósítását tűzi-e ki, avagy túllép a realitáson, s végképp az álmok szintjére emeli a megfogalmazott célokat. A fentebb említett meghatározások jelzése szerint századunk legjelesebb magyar gondolkodói még a helymeghatározásban is alig-alig jutottak közös nevezőre, ebből pedig már az is következik, hogy az ideológia terén sem juthattak arra. Ennek a kétkötetes gyűjteménynek a legfőbb érdeme éppen az, hogy valóságos ideológiatörténeti, eszmetörténeti kalandozásra csábít, jelezve: bárhonnét is indulunk, a század magyar gondolkodását vizsgálva szükségképpen politikai kérdésekhez jutunk el. Ebben a vonatkozásban több is ez a két kötet, mint a címből adódó kérdésre feleletet adó gyűjtemény. Az egyes időszakokban felmerülő problémák újabb és újabb szempontokat vetettek fel; más és más történeti és politikai összefüggések végiggondolását követelték meg – így maga az összeállítás is számos „mellékvágányra" csúszhatott volna át s földrajzi, történeti, politikai, irodalomtörténeti, stb. gyűjteménnyé változhatott volna. Nem lett egyikké sem, s ez az összeállítóknak, az MTA Közép- és Kelet-Európa Kutatási Központja munkatársainak, és vezetőjüknek, Berend T. Iványnak köszönhető. Munkájukat valószínűleg az a megállapítás minősíti leginkább, hogy sok más szöveget vehettek volna fel gyűjteményükbe (szélsőséges esetben még az is elképzelhető, hogy csak más szöveg szerepelne a két kötetben), az összképnek azonban nem lenne szabad másnak lennie. Mert valóban kérdéses, hogy például Adytól, Németh Lászlótól, Illyés Gyulától vagy Bibó Istvántól melyik írást, tanulmányt, esszét szükséges egy ilyen mindenképpen reprezentatívnak számító összeállításban szerepeltetni, az azonban nem kétséges, hogy az itt szereplő írások valóban reprezentálják gondolkodásukat. S így van ez a mai olvasó ítélete szerint az egyes időszakok hátterében lévő, ám akkor fontos, sőt időnként nagyon-nagyon fontos történészek, politikusok, újságírók, publicisták írásainak esetében is.

Az olvasó éppen a számára nehezen elérhető, vagy számára egészen ismeretlen írások tanulmányozásával kezdi a kötetek olvasását. S ilyen szöveg nem egy akad: példaként idézzük csak Raith Tivadar *Keleteurópa ismeretlen föld,* Teleki Pál *Az európai probléma,* Bethlen István *A magyarság helyzete a Dunamedencében* című írását; az 1940-es Közép-Európa – Kárpát-Európa vita anyagát, Bethlen István emlékiratát a várható békefeltételekről, s így tovább. (Kortörténeti jelentőségűnek kell tartanunk azt is, hogy a gyűjtemény az 1947 és 1956 közötti évekből nem közöl írást.) Aztán felmerül az a kérdés is, hogy miképpen lehet rendet teremteni a kötetek anyagában,

hogyan lehet rendszerezni, összefogni az írásokat. Az egyik megoldás kétségtelenül az, amelyet Berend T. Iván választott az összeállításhoz írt tanulmányában (*Magyarország helye Európában*). Ő az egyes meghatározásokban benne rejlő felfogás alapján csoportosította a különböző nézeteket, megállapítva, hogy csak földrajzi érvvel hadakozni egy nem tetsző elnevezés ellen fölösleges, mert földrajzilag szinte valamennyi megalapozott. Magánál a földrajzi meghatározásnál fontosabb tehát a történeti fejlődés hasonlóságainak és a sorsközösség különböző megnyilvánulásainak elemzése. Berend T. nemcsak az egyes felfogásokat elemzi, hanem a vitás kérdésekben a maga állásfoglalását is kifejti. Erre az egyes felfogások ismertetésénél vissza kell térnünk, most azonban egy másik lehetséges rendszerezésre hívjuk fel a figyelmet. A gyűjteményből ugyanis az is nyomon követhető, hogy a kiutat igénylő helyzetekben – mert a hely- és helyzetmeghatározás akkor válik fontossá, amikor kiútra van szükség –, a megteendő lépésekhez milyen segítséget adott az irodalom, a történettudomány (mint a kérdéskör legfontosabb szaktudománya), s hogy milyen lépéseket tett vagy nem tett maga a politika. Célszerű lenne az időszeletek egymást követő sorában elvégezni az elemzést, bizonnyal tanulságai is lennének ennek, hely hiányában azonban csupán pár megállapítást tehetünk.

Az első: a huszadik századi Magyarország valóságos helyéről és feladatáról – a későbbi gondolkodást is meghatározóan – Ady Endre, s így általa az irodalom mondta a legtöbbet. A gyűjtemény Ady *Morituri* című írását közli, a nevezetes sorokkal: *„Mi Komolyan vettük az Időt. Mi 1896-ban komolyan 1896-ot írtunk. Ti nem. Ti csak 896-ot éreztetek akkor is. Meghurcolt benneteket ezer esztendő. Át- és átitatta véreteket kun vérrel, tatár vérrel, szláv vérrel, örmény vérrel, görög vérrel, germán vérrel. oláh vérrel. Ti már nem lehettek Koppányok és Gyulák. Ti Koppányok s Gyulák vagytok!"* Ady Kompországnak nevezi Magyorországot: *„Komp-ország. Komp-ország, Komp-ország . . . legképességesebb álmaiban is csak mászkált két part között. Kelettől Nyugatig, de szivesebben vissza"*. Lemaradónak, keletinek látta az országot, a Nyugat mintaként jelenik meg előtte. Közben pedig szószólója a kelet-európai népek sorsközösségének. Gondolkodása előrevetíti a későbbi politikai kérdéseket is: Jászi Oszkár írásai, Károlyi politikája ezt meggyőzően bizonyítja, ahogy Németh László, Fülep Lajos, Bartók Béla írásai is rokonságot mutatnak Ady gondolkodásával . . .

A második megállapítás már a történetírással kapcsolatos. Huszadik századi történetírásunk sokat tett a magyarság történetében megmutatkozó általános és sajátos vonások feltárásáért. Különösen vonatkozik ez az elmúlt két évtizedben elért eredményekre. A magyar történettudomány szinte minden téren megújult, itt csak a témakörhöz kötődő írásokra, tanulmányokra hívhatjuk fel a figyelmet. A gyűjtemény *Kosáry Domokos, Niederhauser Emil, Sziklay László, Pach Zsigmond Pál, Lackó Miklós, Arató Endre, Gunst Péter, Makkai László, Perényi József, Ránki György, Szücs Jenő* írását közli. A történetírásnak ez a megújhodása elválaszthatatlan a korábbi kutatók, tudósok munkáitól (*Gratz Gusztáv, Eckhardt Sándor, Váczy Péter, Hajnal István* nevét kell feltétlenül megemlítenünk, míg például Szücs Jenő alapvető munkája, a *Vázlat Európa három történeti régiójáról* című írás már indíttatásában is Bibó István munkásságához kapcsolódik). A történelemben érvényesülő meghatározottságok és az ezekre épülő realitások közötti összefüggés megismerése iránt egyre nagyobb lett az igény, a tisztázásra feltehetően ez is ösztönözte a kutatókat. A magyar történeti fejlődés jellegét illetően két felfogás alakult ki az utóbbi időben. Szücs Jenő Európa (minket szorosan érintő) három történeti régiójáról írt tanulmányt: Nyugat-Európáról, Közép-Kelet-Európáról és Kelet-Európáról. Felfogása szerint Magyarország a közép-kelet-európai régióba tartozik, ahol a „nyugatias szerkezetek az eltorzulások ellenére sem záródtak ki teljesen". Vele szemben pl. Ránki György és Berend T. Iván a nyugati régió mellett a Közép- és Kelet-Európa kifejezést használja, mint egy olyan nagy régió elnevezését, amelyen belül kvalitatív különbségek is vannak. Berend T. Iván a gyűjteményhez írt tanulmányában – Szücs Jenővel is vitázva – szintén e kifejezést használja. A nagy területen belül alrégiókat is megkülönböztet: „Ezek egyike a szűkebb orosz Kelet-Európa. Ugyanennyire magától értetődőnek tűnik a balkáni alrégió elkülönítése is, melyet nem kevésbé a 19. század ipari forradalmi kihívására

adott sikertelen válasz is alátámaszt . . . A harmadik történetileg összekapcsolódó alrégió a korábban szűkebb értelemben vett Közép-Kelet-Európának is nevezett terület, melynek gerincét a Kárpát-medence és a lengyel síkság népei alkotják. Végül a régió nyugati zónája, az osztrák-cseh-német területek különállása emelhető ki . . ."

Szücs Jenő vitázott ezzel a felfogással, úgy téve fel a kérdést, hogy „Magyarország egy sajátosan köztes, ha úgy tetszik, 'hibrid' jellegű, de önálló jegyekben leírható történeti régió része-e (melynek jellegadó vonásaiban átmosódnak, de koronként más-más súlyelosztásban, 'nyugati' és 'keleti' szerkezeti jellegzetességek), vagy pedig egy olyan térség része, mely genezisétől napjainkig Kelet-Európa egyik 'alrégiója' gyanánt fogható fel." A kérdésre adott válaszában, mint korábbi írásában is, a szerkezeti jellegzetességeket vetette össze s ezek alapján választotta el a közép-kelet-európai fejlődést a kelet-európai fejlődéstől. Felfogását a szaktudomány képviselői egyetértéssel fogadták *(vö.: Szücs Jenő–Hanák Péter: Európa régiói a történelemben, Előadások a Történettudományi Intézetben, Bp., 1986.)* A vita számunkra a kérdéskör fontossága mellett annak aktualitását is jelzi, s ugyanakkor jó példáját látjuk benne annak, hogy a szűkebb, szakmai és a szélesebb közvélemény között kölcsönös, tehát mindkét irányba ható kapcsolat alakulhat ki.

Harmadik megállapításunk már a politika területéhez kötődik. Nem abban az értelemben, hogy – mint már említettük – szinte minden hely- és helyzetmeghatározásnak politikai tartalma is van, s még nem is úgy, hogy a legtöbb politikai irányzat a maga igazolására megteremtette a geopolitikai érvrendszert is – ahogyan ezt Berend T. Iván is említi. Eszerint geopolitikai érvek álltak a magyar szupremácia elve mögött, a politika jegyében született a *Közép-Európa: a kis népek Európája* felfogás, s végül időben hozzánk legközelebb az a teória áll, amely – ahogy Berend T. Iván írja – Kelet-Európa határát a Varsói Szerződés rendszerének keretei között jelöli ki. Ezúttal nem ezekről a megjegyzésekről teszünk említést, hanem arról, hogy a század folyamán a tudomány és az irodalom által megfogalmazott gondolatok, a hosszas tapasztalások hatására kialakult nézetek csak ritka pillanatokban kerültek összhangba a politika felfogásával és mindennapi gyakorlatával. Nem mintha a tudományban és az irodalomban minden megállapítás helytálló lett volna, de a politika gyakorlata még a helytálló felfogásokat sem tudta alkalmazni. Az egyes történeti periódusokról talán fölösleges is szólni. A Károlyi-kormányzat idején még létezett az elvi összhang, de az idő és a lehetőség hiányzott a cselekvéshez. Hasonló mód hiányoztak a feltételek az érdemi lépésekhez a Tanácsköztársaság idején, így akkor sem jutottak közelebb a „közép-kelet-európai" kérdés tisztázásához. A Horthy-rendszer revansista politikája és a régió politikai megosztottsága lehetetlenné tette az itt élő népek közeledését, erre csak az 1945–1948 közötti rövid periódusban történtek kísérletek. A „fordulat éve" után, a dogmatizmus eluralkodásával aztán ismét lehetetlenné vált az, hogy a politika elfogadja a regionális fejlődés tényéből következő sajátosságokat. Ez azt is megkövetelte volna, hogy a Nyugat fejlettségét tényként fogadják el, s a fejlesztés terén is mértéktartóbb célokat kellett volna megfogalmazni. Ahogy Ránki György mondja: „. . . a forradalom sosem számolja fel a történelmet. Bebizonyosodott, hogy a szocialista forradalom sem képes attól eltekinteni, hogy mondjuk pár évszázadon keresztül Magyarország vagy Kelet-Európa hogyan fejlődött". A történeti fejlődés sajátosságaival csak az 1956 utáni magyar politika vetett számot, ez a számvetés pedig nemcsak a reálisabb társadalomismerettel járt együtt, hanem pl. a külkapcsolatok alakulását is befolyásolta. Ez a politika azonban – lévén hogy az idő szorításában létezik – a hetvenes években szembe találta magát a globalizáció problematikájával. Ezt a kérdéskört Magyarországon ez eddig legteljesebben Ágh Attila elemezte. Tőle idézzük: „a globális problémák . . . olyanok, amelyek az egész emberiség számára, extenzíve és intenzíve, közvetlenül adódnak, nem korlátozódnak, az egyes nemzetekre vagy régiókra, s ezért csak globális erőfeszítéssel és rendezéssel szabályozhatók vagy oldhatók meg". *(Ágh Attila: Globális kihívás, Magvető, 1987.)*

Úgy tűnik tehát, hogy a korábbi regionális fejlődésben, kapcsolatokban való gondolkodás helyére a világösszefüggésekben való gondolkodás kell, hogy kerüljön, hiszen a Föld sorsának alakításáért immáron az egyes nemzetek vagy akár régiók

együttes felelősséggel tartoznak. A közgondolkodás érzékelte a régióból a globalizációba vezető változásokat, ahogyan érzékelnie kellett a hetvenes évek gazdasági válságának begyűrűzését s a globális válság magyarországi jelentkezését is. „Ha 2000 körül visszaemlékezéseket írnak, a hetvenes évek közepét feltétlenül olyan korszakhatárként fogják kiemelni, amikor megtörtént a második világháború utáni fellendülésből a globális válságba való átmenet, s végbement 'minden érték átértékelődése'. A hetvenes évek elején a II. világháború után létrejött gazdasági és politikai világrend elérte belső korlátait, s éppen saját fejlettsége, azaz a globalizáció jelentkezése mint radikálisan új fejlemény törte szét a régi kereteket" – írja Ágh Attila. Megállapításában sok igazság van, csupán azzal kell vitatkoznunk, hogy azok a bizonyos, majdan megírandó memoárok valóban egységes korszakhatárként mutatják-e be a hetvenes évek elejét – mivel a globalizáció és annak minden következménye Magyarországon rejtetten jelentkezett, jó ideig a politika, de a tudomány és az irodalom sem mutatott kellő figyelmet e jelenségek iránt. E téren a politika nyilvánvalóan felette áll a tudománynak és az irodalomnak, ám mivel nálunk a tudománynak és az irodalomnak mindig is kiemelkedő jelentősége volt a 'helyzettudat formálásában, felelősségük abban, hogy a „globális tudat avagy globális közgondolkodás még ma sem eléggé fejlett Magyarországon", nyilvánvalóan közös.

A globalizáció jelenségének nagy szerepe volt a sajátosan magyar vagy a közép-kelet-európai regionális fejlődés problematikájának középpontba kerülésében. „Sorra jelentek meg könyvek és tanulmányok a 'helyünk a világban' témakörben – írja Ágh Attila –, amelyek a magyar múlt sajátosságait kutatták, de valamennyien voltaképp sokkal inkább a jövőre vonatkozó kérdéseket fogalmazták meg. A világrendszer történelmi dinamikájába helyezkedve nálunk is újragondolásra került Európa történelmi útja, úgy is mint Nyugat és Kelet eltérő történelmi sorsa, s a dichotómián mindjobban felülkerekedett az árnyaltabb megközelítés: Közép-Európa újrafelfedezésével és a Közép-Kelet-Európa terminus bevezetésével a sajátosságaink megragadása markánsabb kifejezést nyert". Ebben a vonatkozásban a *Helyünk Európában* című gyűjtemény feltehetően az említett hullám betetőzésének is tekinthető, hiszen a témakör irodalmának keresztmetszetét adja. A két kötet hiányt pótol – de önmagában állva a globalizáció kihívásának már nem tud megfelelni. Ez természetesen nem azoknak a történészeknek a hibája, akiknek munkája révén végre pontos kép alakult ki a közép-kelet-európai régió fejlődéséről: s még csak nem is a kötetet összeállító csoport munkájával van kapcsolatban. A globalizáció a gondolkodás nyitottságát is megköveteli: a jövőben felmerülő kérdések azonnali megválaszolását. Már jó ideje beláthattuk, hogy évtizedekre nem lehet előre tervezni, de azt sem lehet megengedni, hogy az új jelenségek felismerésében évtizedes késések fordulhassanak el. Ezért kár, hogy ennek a tanulmánygyűjteménynek nincs társa: a két kötetbe gyűjtött írások megmutatják a történeti fejlődés fő vonalait és az azok körül gyűrűző vitákat, de hiányzik mellőle egy másik összeállítás, amelyik a mai, a világban betöltött helyünkről, szerepünkről, lehetőségeinkről, netán visszaesésünkről tudósítana . . . A *Helyünk Európában* című gyűjtemény így akkor pótolja a történeti fejlődésünk mibenléte körüli hiányt, amikor már újabb hiány keletkezett . . . *(Magvető, 1986)*

POMOGÁTS BÉLA

# REGÉNY AZ ÉRTELMISÉGI IDENTITÁSRÓL

*Süköd Mihály: Halottak napja: feltámadás*

Megvallom, hosszú hónapok óta nem olvastam olyan érdeklődéssel, mi több, izgalommal új magyar regényt, mint most Süköd Mihály könyvét, a *Halottak napja: feltámadást*. Nemcsak azért, mert a regényben felidézett világot úgyszólván személyesen ismerem, s alakjainak nagyobbik részét is könnnyű volt azonosítanom a hazai irodalmi és politikai élet közismert szereplőivel. Nemcsak azért, mert e szereplők közül néhányan személyes ismerőseim, s most eltűnődhettem azon, mennyiben látom a regény írójához hasonlóan vagy éppen övele szögesen ellentétesen ezeknek a regényfigurák mögött álló valóságos személyiségeknek az emberi karakterét és közéleti szerepét. Mindez inkább olvasói magánügy volna, alkalmanként játék a kulcsokkal, vajon miként lehet a regényvilágot és a valóságot egymással megfeleltetni. Sokkal fontosabb a könyvben alakot öltő gondolkodás, az a folyamatos kérdéssorozat, amely a mai magyar értelmiség helyzetének, tennivalóinak és szellemi identitásának meghatározására törekszik. Kissé helyesbítenem kell: nem az egész mai magyar értelmiség, annak csupán egy karakteres változata, azon belül is elsősorban magának a regényírónak, Süköd Mihálynak a helyzetéről, tennivalóiról, szellemi identitásáról van szó. Nemcsak a narráció jellegét meghatározó egyes szám első személyű előadásmód és nemcsak a történet erős önéletrajzi fogantatása tanúskodik erről, hanem az is, hogy a leírt értelmiségi helyzet és szerep mindenképpen az írói személyiség önmagáról alkotott képére vonatkoztatható, arra a helyzetre és szerepre, amelyben Süköd Mihály látja önmagát (és aminek nem kell okvetlenül egybeesnie mások őróla kialakított képével).

Süköd Mihály a mai magyar irodalmi, általában szellemi élet egy eléggé jellegzetes köréhez tartozik, azok közé az írók és tudósok közé, akik a Valóság című folyóirat körül csoportosulnak. Jelen van ebben a szellemi körben író, publicista, politikus, közgazdász, szociológus, egyvalami azonban kétségkívül összefogja annak a szellemi körnek a tagjait, nevezetesen az, hogy valamennyien a mai magyar értelmiség elvégzendő feladatait és szereplehetőségeit próbálják meghatározni, más szóval az értelmiség és a hatalom sokágú, a konfliktusokat sem nélkülöző kapcsolatrendszerének az alakulását kísérik figyelemmel, illetve e kapcsolatrendszer alakításával foglalkoznak, megint más szóval, az értelmiség függetlenségének és elkötelezettségének egymással hol összefonódó, hol szembekerülő magatartásformáival viaskodnak. Nem vitás, hogy a Valóság-kör tagjai egymástól is eltérően próbálják megoldani ezeket a kérdéseket, van aki egyértelműen a politikára szavaz, és írói tevékenységét is ennek rendeli alá, van aki a tudomány eszközeivel kíván hatást gyakorolni abban a játéktérben, amelyet alapvetően a politika határoz meg, és van, történetesen a szóbanforgó regény írójára gondolok, aki elsősorban függetlenségét próbálja védeni, olymódon, hogy az írói autonómia szellemi eredményeit ugyanakkor egy magasabbrendű szolgálatnak rendeli alá, egyszersmind éppen ennek a szellemi autonómiának a fenntartása érdekében vállalja a hatalom partnerének szerepét, azt a szerepet, amely máskülönben manapság oly éles konfliktusokat rejteget.

A regény eszmei középpontjában ilyen módon az értelmiségi függetlenség és elkötelezettség gondolata s ezzel szoros összefüggésben az értelmiségi önazonosság vizsgálata áll. Ez a vizsgálat különböző magatartásformák elemzését jelenti, az elemzés célja mindig az egyes magatartásmódok erkölcsi és szellemi értékének meghatározása. A regény epikai szerkezetét is a magatartásértékek vizsgálata szabja meg, és a regényvilágban szerepet kapó irodalmi vagy politikai egyéniségek ábrázolása is ennek az értékorientációs szemléletnek a jegyében történik. A regénycselekmény különben egyetlen naptári nap – 1981. november 2-a: halottak napja – eseményeinek története; ezeknek hőse, az író kora reggel felkeresi a Farkasréti temetőben édesanyja és első felesége végső nyugvóhelyét, majd az Országházban találkozik K. elvtárssal, a párt- és államapparátus egyik vezetőjével, hogy meghallgassa annak javaslatát, ezután meglátogatja egy Budapest közelében élő barátját, aki ott egy szociális gyermekotthon vezetőjeként tevékenykedik, végül egy idősebb művészbarátjánál társasági összejövetelen vesz részt. Az egyetlen, mindazonáltal meglehetősen mozgalmas napnak azonban van egy belső, lelki története is, és ez a történet az író szinte egész eddigi életét magába sűríti: megismerjük szüleit és családját, gyermekkorát, diákéveit a fasori Ágostai Hitvallású Evangélikus Gimnáziumban, majd az Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészkarán, két házasságát, utazását Szíriába, tartózkodását az Egyesült Államokban, barátait és kollégáit, azt az irodalmi-szellemi környezetet, amelyben cselekednie, választania és döntenie kell, továbbá történelmi tapasztalatait: a világháborús éveket, a felszabadulást, a Rákosi-korszakot, 1956 viharos októberét, a fiatal irodalmárok ezt követő törekvéseit, a politikai konszolidációt és azt a belső ellentmondásoktól sem mentes „reformkorszakot", amelynek kibontakozását a regényíró is kész támogatni. Emellett különféle irodalmi és történelmi dokumentumok egészítik ki az epikai anyagot: idézetek Machiavelli állambölcseletéből, Pilinszky Jánostól, a nyolcvanas évek lengyel eseményeiről tájékoztató sajtóközleményekből, továbbá történelmi anekdoták s egy valóságos történelmi elbeszélés Kemény Zsigmondról – mindez arra való, hogy könnyebben meg lehessen állapítani a felvázolt magatartásformák értékét, s kellően indokolni lehessen a regényhős választását.

A regényszöveg négy fejezetre oszlik. Az első (*Vérrokonság*) a regényhős családi hátterét és életének alakulását beszéli el, mintegy életrajzilag és lélektanilag alapozva meg későbbi döntéseit. A második (*A párbeszéd*) tulajdonképpen egy javaslatnak és elutasításának története, a regényhőst ugyanis fontos művelődés- és külpolitikai küldetéssel szeretné megbízni a politikus, amit ő némi megfontolás után tisztelettudóan elutasít, arra hivatkozva, hogy munkája az íróasztalához köti, és ennél az íróasztalnál képes igazán hasznos munkát végezni a nagyobb közösség javára is. Ezt a választást hivatott kifejezni a mintegy novellisztikus betétként szolgáló történet Kemény Zsigmondról, akit a történet szerint gróf Andrássy Gyula az uralkodó megbízásából szintén kultúrdiplomáciai szolgálatra kér fel, s ő ugyancsak elhárítja a megtisztelő megbízatást: „Ifjabb éveimben eleget utaztam, már nem kívánok külföldre menni, főként hosszabb időre nem. Ma ott tartok, hogy az egyetlen, ami szívemből érdekel, amit – természetesen hazám állapotán túl – fontosnak tartok: regényírásom. Amíg erőm és szellemem engedi, írni akarok, éspedig annyit és annyira jót, amennyi és amennyire jó korlátozott tehetségemtől kitelik. Így és ezzel kívánom szolgálni hazámat." Az analógia nem éppen szerény, az írói vallomás és szerepválasztás azonban mindenképpen hiteles, e néhány sorban foglalható össze Süksd Mihály írói hitvallása is. Az ezt követő harmadik fejezet (*A védőgyűrű*) a vidéki nevelőintézetbe visszavonult jóbarát sorsának és etikájának tükrében erősíti meg a munka fogalma köré épült személyes morált, amelyet imént a Kemény Zsigmond-történet példázatos módon megfogalmazott. Végül a negyedik fejezet (*Seregszemle*) azt az emberi közösséget mutatja be, amely mintegy „visszaigazolja" a választott magatartás értékét, egyszersmind kialakítja az elvégzendő munka számára nélkülözhetetlen intim emberi környezetet.

A cselekmény, illetve a felvonultatott emberi alakok sokasága, mint már utaltam erre, epikailag is indokolja és magyarázza a regényhős választását a lehetséges magatartásváltozatok között. Ilyen magatartásváltozatokkal ugyanis bőségesen találko-

zunk a történet során, hogy csupán példákat mondjak, a Kohl-ikrek egymástól eltávolodó életsorsa a minden tettüket, választásukat irányító fanatizmusra utal, dr. Ali Endre, a „feltehetően kettős, lehet, hogy hármas politikai ügynök" alakja viszont a totális jellem- és identitásnélküliséget példázza, s mint ilyen a regény értékrangsorának a mélypontján helyezkedik el: „nem óhajtja megválaszolni, mert fölöslegesnek, céltalannak tartja, hogy miben hisz, miben nem hisz, azt hiszi, amit kérnek tőle, csak a szolgáltatásait és az ellenszolgáltatásokat tartja fontosnak, volt már zsidó, katolikus, buddhista, freudista, jungiánus, ortodox marxista, eretnek marxista, ma már csak a mindenkori munkára kész és a mindenkori munkára alkalmas, sosem vidám, sosem szomorú, csak tárgyilagosan tevékeny, használja a képességeit, használják a képességeit, múltja homályos, jelene talányos, múlnak a változó magyar évek, hátukon dr. Ali változatlanul ott lovagol . . ." Vele szemben kétségtelenül ketten állnak az értékrangsor magaslatán: a pedagógus Ferenc és a művész Tibor, mindketten az értelmiségi függetlenség, egyszersmind a magasabb közösségi értékek jegyében történő önkéntes elkötelezettség magatartáspéldáját mutatják, s mint ilyenek, a regényhős legfontosabb mesterei. A regény hőse hozzájuk szeretne hasonlítani, s midőn a maga hivatásáért küzd, a saját identitását kívánja meghatározni, az ő példájukat követi.

A regény hőse a függetlenség és az elkötelezettség magatartáseszményeinek kettős vonzásában keresi helyét és tennivalóját: „Nem vagyok résztvevő – mondja egy 1956 késő őszéről feltóduló emlék nyomán –, egyik oldalon sem vagyok résztvevő (mint szokásosan), csupán megfigyelő vagyok (mint szokásosan, mint előtte-utána oly sokszor)"; *odatartozni* lenne jó – mondja más alkalommal. – Másokkal, sokakkal együtt lenne jó, tevékenységem értelmét (ha van) mások, sokak tekintetében megcsillanni lenne jó. Részt venni és megosztani magam a *többiek*kel, egyenrangú beltag lenni a felnőtt nép okos gyülekezetében." A saját személyazonosságát, értelmiségi identitását akarja meghatározni, és az önvizsgálat nem egyszer gyötrelmes küzdelmei során jut el a modern értelmiséginek ahhoz az önmeghatározásához, amelyet legérvényesebb módon bizonyára Karl Mannheim nevezetes értelmiségelmélete fogalmaz meg az „el nem kötelezett értelmiségieknek" arról a dilemmájáról beszélve, amely éppen „köztes" helyzetükből származik. A dilemma feloldásának egyik lehetősége az önkéntes csatlakozás „az egymással szemben álló osztályok egyikéhez vagy másikához", a „dilemmából kivezető másik út az értelmiségiek számára pontosan az, hogy tudatosuljon bennük társadalmi helyzetük és küldetésük. Ha ezt elérték, politikai csatlakozásukban és ellentéteikben döntő szerepet játszik a társadalomban való tudatos orientáció és az, hogy mennyire felel meg tevékenységük a szellemi élet követelményeinek." Tulajdonképpen ezt az utat követi Sükösd Mihály regényhőse is, midőn – Kemény Zsigmond példája nyomán – a hatalom megtisztelő ajánlatát elhárítva azt az alkotó munkát választja, amelyet meggyőződése szerint a nagyobb közösség érdekében is el kell végeznie, neki kell elvégeznie. Mint erkölcsi motiváció bizonyára szerepet kap ebben a választásban az a protestáns-kálvinista munkaetika is, amelyet a regény első fejezetének tanulsága szerint a történet hőse családjától kapott szellemi örökség gyanánt, mint ahogy a személyes magatartásforma kialakításában szerepet kapnak a regényhős történelmi tapasztalatai és szűkebb közösségi élményei is. A választás itt mindenképpen önmeghatározás, és ennek az önmeghatározó választásnak a belső története révén lesz Sükösd Mihály munkája igazán időszerű értelmiségi regény. *(Magető, 1986)*

TÜSKÉS TIBOR

# ZSUZSA ÉS ESZTER

## *Tatay Sándor két nőalakja*

A Tatay Sándor munkásságát bemutató életműsorozat legutóbbi kötetében az író két korábban írt regénye látott napvilágot: a *Fehér hintó*, mely 1960-ban, valamint az *Eszter és a fajdkakas*, amely 1971-ben jelent meg először. Azzal, hogy a kiadó, illetve az író ezt az egymástól viszonylag távoli időben született két regényt illesztette egymás mellé, minden bizonnyal valamiféle többletjelentést kívánt az írásokra ruházni: megteremtette az összehasonlítás alkalmát. Fogadjuk el a kihívást, az író szándékát. Az egybevetés során először a különbségek ötlenek szembe. A két regény megírását elválasztó időbeli távolságot már említettük. De eltérő az az idő is, amelyben a két regény cselekménye játszódik: a *Fehér hintó* cselekménye a második világháború utolsó napjaiban kezdődik, és az ötvenes évek elejéig terjed, az *Eszter és a fajdkakas*-ban a harmincas évek kezdete elevenedik meg. A különbségek tovább sorolhatók: más a regények terjedelme, kompozíciója, más a cselekmény felépítése, az írói előadásmód, a hang, a stílus, s mindennek eredményeképpen talán eltérő az esztétikai minőség is. Ami a két regényt egymás rokonává teszi, az az, hogy mindkét regényben – bár az alakok sokasága kavarog előttünk – egy-egy nőalak a központi hős; de azonnal hozzá kell tenni: két, egymástól nagyonis eltérő karakterű, sorsú, jellemű nőalak. A regényekkel korábbi megjelenésük idején bőven foglalkozott a kritika. Együttes kiadásuk arra ad alkalmat, hogy figyelmünket Tatay jellemábrázoló művészetére – s ezen belül kiemelten: nőalakjaira – fordítsuk.

Mindkét regényben – bár méretük nem haladja meg a szokásos regény-terjedelmet – a figurák sokasága szerepel, és mindkét regénynek egy-egy nőalak a főszereplője – mondottuk. Mivel tudja Tatay elérni, hogy főhőseit mind a mellékalakok népes seregétől, mind egymástól jól meg tudjuk különböztetni? Mindenekelőtt a figurák társadalmi és történelmi meghatározottságával. Anélkül, hogy az író részletező történeti tablót festene, csupán néhány, a cselekménybe szervesen épülő utalással tökéletesen föl tudja idézni azt a kort, amelyben hősei élnek. S nemcsak a történeti hátteret idézi föl, hanem megérezteti azt is, hogy éppen ez a történelem az, amely hőseinek életét alakítja, formálja, meghatározza. A *Fehér hintó* egyik hőse csaknem tételesen megfogalmazza: „Mondjam, hogy nékem is így hozták a körülmények?... Talán. Talán ha mindent beleszámítok. A nyomorúságos gyermekkoromtól mostanáig mindent. És mindenekfelett a háborút, a háborút, amely összekuszálta az életemet. Felélte az erőmet..." Ugyanilyen hangsúlyt kap alakjainak társadalmi meghatározottsága, az adott társadalmi rendszerben betöltött helyük jelzése. Hősei nemcsak ilyen vagy olyan személyiségjegyekkel, egyéni tulajdonságokkal született emberek, hanem társadalmi lények is: sorsukat a társadalomban betöltött helyük éppúgy meghatározza, mint hajlamuk, hozott génjeik, ösztöneik. Az *Eszter és a fajdkakas* a két háború közti magyar vidéki polgárságot, a falusi intelligenciát vonultatja föl: az omladozó udvarház lakóját, a tanítót, a segédjegyzőt, a református lelkészt, a káplánt, a vendéglőst, a fakereskedőt, a plébánost, a helyi költőt... Nagyjában azonos társadalmi réteg tagjai, közösségi érdekeik, a társadalomban elfoglalt helyük mégis eltérő. E társadalmi-emberi viszonylatok jellemük különbözőségének éppúgy forrásai, mint egyéni tulajdonságaik, legszemélyesebb hajlamaik.

Mindez fokozottan érvényes a két regény főhősére.

A *Fehér hintó* hőse, Zsuzsa életében hat férfi játszott szerepet. Szerelemgyerek,

kiskorában az Alföldre kerül nevelőszülőkhöz. Először egy vándorcirkusz igazgatójához szegődik, majd Pestre kerül szolgálónak Zoltányiékhoz. Itt házigazdájával kerül szerelmi kapcsolatba, de a csecsemő, akit tőle világra hoz, elpusztul. A háború a Balaton mellé sodorja. A harmadik férfi az életében Firedi úr, egy Balaton parti hentesmester. Amikor a választékos modorú hentes (akinek neve nem Füredi, hanem Firedi!) felesége hazajön, Zsuzsát férjhez adják: az északi parton, a bazalthegy oldalán, a sziklák alatt egy háborúból hazatért özvegyember, Ferenc veszi magához. A házasság jól indul, mégis tragikus véget ér: Zsuzsa az erdész szeretője lesz, férje gyilkosságba keveredik. Zsuzsa ismét batyut köthet a hátára, Pestre utazik. Újból talál férfit: férje, Berec Károly egy textilgyár személyzeti osztályán tisztviselő, törtető, karrierista s lelke mélyén ravasz és kispolgár férfi. Nem csoda, hogy nem sokáig tűri. A regény azzal ér véget, hogy Zsuzsa találkozik második férje barátjával, katonatársával, Jánossal, aki azóta sem nősült meg, téesz-elnök lett, vele kezd új életet Kincsesmajorban . . .

Zsuzsa feltűnően szép nő, őszinte és becsületes, szereti a tisztaságot, a rendet, a munkát. Jóhiszemű, mindent jóra magyaráz, megért és megbocsát, de gyémánt keménység van benne: akármilyen szennyét ismeri meg az életnek, akármilyen mély pokolba merül, lelke tiszta marad. Nem tud, nem is akar uralkodni. Szolgálni tud. Otthonra, nyugalomra, viszonzott szerelemre és szeretetre vágyik, de éppen ezt nem kapja meg környezetétől. Sose szerencsés, szüntelenül vereséget szenved. Ha egyetlen szóval kellene jellemezni, azt mondhatánk rá: ancilla lelkű, szolgáló szívű asszony, az „örök" cseléd típusa. Zoltányiéknál, a hentes házában valóságosan is szolgálólány, de a férfiakat is, akikkel kapcsolatba kerül, az áldozatot, a szolgálatot tehernek nem ismerő rajongással, gondossággal, alázattal, szorgalmas munkával veszi körül, s talán éppen ezáltal válik egész életében maga kiszolgáltatottá.

Jellemének sajátszerűsége az összehasonlításban, a más nőkhöz való viszonyában mutatkozik meg. Zsuzsának mindig egy másik nő mellett kell élnie: a cirkuszigazgató élettársa újra fölbukkan, a fiatal Zoltányinak felesége van, Firediné „testvérként" fogadja be a házába, Ferencért a púpos Terával kell megküzdenie, Berec Károlyt az anyja tartja karmai között stb. Az összehasonlításból mindig Zsuzsa kerül ki győztesen: amíg Zsuzsa élete mint a tiszta áldozat jelképe vonul végig a regényen, a körülötte kavargó, vele kapcsolatba kerülő nők gonoszak, gyűlölködők, hatalmaskodók, féltékenyek, dölyfösek, önzők, rosszakaratúak, bosszútól fűtöttek. Egy mondat Ferenc anyjáról: „Már kész volt a fia megrontójának tartani azt az asszonyt, akit megváltójaként várt egész nyáron át." Zsuzsa a megtestesült örök áldozat. Mostohaanyja, a cirkuszigazgató volt élettársa, pesti gazdaasszonyának anyja, Firediné, Ferenc anyja, sógornője, Berec anyja gonoszságtól megszállt lelkek, sötét indulatok rabjai. Tatay regényeit hasonlították már Mikszáth művészetéhez, Csehov írói technikájához. Az alakoknak ez a rendszere, a démoni indulatoknak kitett, a közöny és a szeretetlenség bűnében vergődő nőszemélyeknek és az ártatlan áldozatnak ez az ellentéte, a *Fehér hintó* nyomasztó, fojtogató légköre sokkal inkább a modern francia irodalom nagy alakjai, Mauriac és Julien Green műveit juttatja eszünkbe. Ahogy ők a jóra a bűn, a kiszolgáltatottság fölmutatásával, az emberi értékekre az elbírhatatlan rossz, az élethazugság ábrázolásával figyelmeztetnek, azonképpen Tatay is a démoni erők megidézésével emeli ki az ember szeretet és szépség utáni vágyát. Ahogy náluk a kietlen táj, a rideg kastély, a nyári forróságban lángra lobbanó francia fenyőerdők teremtik meg az atmoszférát, azonképpen Tataynál a Balaton parti bazalthegy sziklái, kőcsörgetege és a hegy oldalán folyó kemény élet, a szőlőművelés, a talajforgatás, a kapálás, a permetezés, a metszés, a szüret, a pálinkafőzés, a házépítés, az erdőirtás, „a fülledt légkör ott, azon a hegyen" válik szimbolikus jelentésűvé. Tatay hősnője egyszerre hús-vér jellem, egyéni életsors hordozója és egyszerre mitikus lény, értékeivel, emberségével kihívás a gonosz, a más-más arcban újjászülető rossz ellenében.

Ez a mitikus vonás ott van Tatay másik regényhőse, Eszter alakján is. „Csak én neveztem Istárnak – mondja róla Artur, a regény költői lelkületű szereplője. – A neve igazában Eszter. De majd meglátod, rászolgál a szerelem istennőjének nevére, vagy legalábbis papnő ebben." Akár Zsuzsának, neki is a szerelem tölti be az életét, de egé-

szen más módon, mint a *Fehér hintó* hősének. A regény cselekménye látszólag koncentráltabb, mint a *Fehér hintóé*: egyetlen dunántúli kis faluban, néhány nap leforgása alatt játszódik. A régi falusi udvarházba, Artur szüleihez két vendég érkezik egymástól függetlenül, külön úton: Izsák, a szociográfus és statisztikus, Artur barátja, valamint Eszter, egy fiatal és csinos lány. Maga a történet azonban sokkal több szálon fut: kuszább, vázlatosabb, töredezettebb, nagy egységek helyett apró láncszemekből fölfűzött. Eszter sorban kapcsolatba kerül a község jellegzetes figuráival, szállásadójával, idősebb Artur bácsival, feleségével, Ilmával, finom lelkű fiúkkal, ifjabb Arturral, barátjával, Izsákkal, a nyúltenyésztő nyugalmazott ítéletvégrehajtóval, a falusi segédjegyzővel, a református lelkésszel és három lányával, a káplánnal, a plébánossal, a nyim-nyám kocsmárossal, Judival, a cigánylánnyal, Gyurikával, a kissé testes fakereskedővel. Megjelenése mindenütt zavart kelt: a jegyeseket, akiket csak az érdek fűz össze, szétválasztja; akik egymáshoz illenek, összeboronálja; a felesége előtt gyáván meghunyászkodó vendéglőst föllázítja; Izsákot és a fakereskedőt magába bolondítja ... Végül, amilyen váratlanul érkezett, épp olyan garabonciás gyorsasággal távozik a faluból. „Ugyanaz a bőrönd, ugyanaz a köpeny, mint amikor megjelent a temetőkapuban" – olvassuk a regény utolsó lapján. A címben szereplő fajdkakas jelkép: a kitömött állat, mely a vendéglő falán látható, a vendéglősné uralmának – minden rossz uralomnak – a jelképe. Ezt a kitömött állatot Eszter kívánságára a megbabonázott vendéglős leemeli a szögről, és a lánynak ajándékozza.

Esztert csupa rendhagyó történet veszi körül. Kétszáz kilométerről érkezik ... Barátaival a falusi temetőben találkozik először ... Szép és titokzatos ... Új színt hoz a falu életébe ... Aki hálójába kerül, annak „furcsa lány", „kiválasztott nő", akinek megjelenése ártalmára van, az „szép viperának", „kis ringyónak" nevezi ... Merész képzelete van. Kitalál magának egy disznókereskedő férjet Apatinban ... Valóságnak hiszi az álmot, és a valóságot álomként éli meg ... A disznókupecből sertésexportőrt nagyzol. A vendéglátó házba csak úgy kerülhet, hogy testvérének hazudja Izsákot ... „Kiváltságos lélek" – mondja róla az író. A sors kegyeltje: teljesülnek vágyai, álmai ... A természetesség híve: a prüdöket, az álszenteket, a kenetteljes farizeusokat megbotránkoztatja ... Egy istene van: „A szerelem – és semmi más." Magába szédíti a férfiakat. Fölnyitja az emberek szemét egyfelől az álságokra, a hazugságokra, a konvenciókra, másfelől az életre, a természetességre, a szerelemre. Csak azt gyűlöli, akinek nem kell, aki nem kívánja meg. Élete a valóság és a képzelet határán mozog: az egyik pillanatban a legnyersebb, legrealisztikusabb események történnek meg vele, a másikban angyallá változik, a széken lovagol, a felhők hátán utazik, hidat robbant, esőt varázsol.

Tatay jellemábrázoló művészetét dicséri, hogy a fantasztikus történetet elhihetővé teszi, hősének démoni vonásait elfogadtatja az olvasóval, a kissé nehézkesen kibontakozó cselekmény később érdekfeszítővé válik, a szertefutó szálak végül Eszter alakja köré csomósodnak. Zsuzsa jelképes alakká nő a *Fehér hintóban*: a boldogságkeresés, az alázat, a szolgálat jelképévé. Eszter maga a példázat, az írói gondolat illusztrációja, élete a valóság és a képzelet összhangjának hiányára int. A *Fehér hintó* hőse a valóság fölé magasodik. Esztert, a képzelet szülte alakot a realisztikus környezet, a sekélyes vidéki élet rajza és a figura valósághű motívumai az anyaghoz, a köznapi valósághoz kötik.

Tatay mindkét regényének drámai magja van. A drámai konfliktus alapja: a főhős és a környezet különbsége, ellentéte, harca. Az író annyira erre koncentrál, hogy kevesebb gondot fordít az ábrázolás két fontos eszközére, a lélekrajzra, a lélektani hitelességre és az írói nyelvre, a stílusra. Mindkét regényben vannak olyan nehéz, lélektanilag motiválatlanul hagyott fordulatok, változások és váltások, amelyeken gyorsan átsiklik, kibontatlanul hagy. A cselekmény bonyolításban nagy szerepet szán a véletlennek. Gyakran él azzal a módszerrel, hogy az események közvetlen ábrázolása helyett alakjaival mondatja el a történetet. Nyelve az élőbeszéd ritmusát követi. Amennyire elevenné teszi ez párbeszédeit, szemléletessé tájleírásait, épp annyira nagyvonalú és elnéző a ragozás (pl. a -ba, -be és a -ban, -ben) tekintetében, az idegenes

kifejezések használatában („a tetejét képezte", „az oldalát képezte"), valamint a szóismétlésben (hat sorban hétszer írja le: „volt").

Mindez azonban eltörpül és már-már bakafántoskodásnak hat Tatay két nagy írói erénye, gazdag humora és bő mesélőkedve mellett. A humor minden húrján játszani tud. Eszköze a túlzás, a bagatellizálás, a maró gúny, az irónia, a rabulisztikus szójáték, a képtelenség, az ad abszurdumig vitt elmélkedés, a csöndes derű. A *Fehér hintó* akkor vált hangot, amikor a harmadik részben belép a történetbe, Zsuzsa életébe a karikatúraszerű figura, a sematikusan gondolkodó, törtető Berec. Tatay szívesen él a nevetséges helyzetek, a szinte komikus színpadi szituációk megteremtésével. Erre főként Eszterrel kapcsolatban van lehetősége: Eszter a kocsmárossal kimegy a szőlőbe, Eszter látogatást tesz az esperesnél stb. De ilyen jelenet a *Fehér hintó*ban az is, amikor a három öregasszony („sírszomszéd") a temetőben beszélget: szeretteik sírja fölött ételreceptet diktálnak egymásnak.

Irodalmunkban ma alighanem Tatay Sándor az, aki a legkövetkezetesebben őrzi az epika ősi hagyományait, a mesét, a cselekményességet, a fordulatos történetet. Zsuzsának éppen úgy három próbát kell kiállnia, három szerencsétlen házasság tisztítótüzén kell átvergődnie, míg megtalálja a boldogságot, mint a népmesék kiskondásának vagy legkisebb királyfijának. Abban a képben, ahogy a háborúból hazatérő két katona megáll a Balaton partján, és az új élet kezdésének reményével átkel a tavon, van valami homéroszi. Az elbeszélés, az élőszó közvetlen ereje mutatkozik meg akkor is, amikor Zsuzsa elmondja addigi élete történetét Firedi úrnak. A mese kanyargós útját követi regényeinek cselekménye: újabb és újabb szálakat sző a történetbe. Van, ahol fölgyorsítja az idő múlását, hosszabb eseménysort zsúfol össze, van, ahol folyammá szélesedik a mese, kényelmessé, lassú járásúvá válik az elbeszélés. Némileg más az *Eszter és a fajdkakas* előadásmódja. A hang közvetlensége itt is megvan, de a vágások élesebbek, filmszerűek, a részek érdesebb felülettel illeszkednek egymáshoz, a történet vázlatosabb, szaggatottabb. Ezzel Tatay valósággal balladai légkört teremt a regényben.

Amikor Tatay Sándor írásművészetének értékeit hangsúlyozzuk, annak az epikának a jogát védjük, amely fölhasználja ugyan a regénytechnika számos újabb vívmányát, de mindennél jobban őrzi kapcsolatát az ősi hagyományokkal, a mesével, az élőbeszéddel, a homéroszi epikával. Tatay Sándor mai történeteket, modern meséket mond el. „Mesél", abban az értelemben, ahogy Ady mondta: „De nincs élőbb a mesénél." És ezekért a nem fakuló, „élő mesékért" megbecsülést érdemel, mert – újra Adyt idézzük – „mese ellen minden káros": az „élő mese" az emberi lélek mással nem pótolható, romolhatatlan tápláléka. *(Szépirodalmi, 1986)*

Vészi Endre:

# MIÉRT NEM SZÓLTATOK? HAJNALI BESZÉLGETÉS

Az életműsorozatok egyes kötetei arra is alkalmasak, hogy visszapillantva tudósítsanak egy-egy pálya, sőt, irodalomtörténeti korszak mozgásirányairól. Immáron a kellő idő távlatának reális szemüvegén keresztül.

Ugyanezt gondolhatjuk Vészi Endre legújabb könyvének olvasása közben. A *Miért nem szóltatok?* című regény és a vele egy kötetben publikált *Hajnali beszélgetés* című színmű a hatvanas évtized elején keletkezett, és most, két és fél évtizeddel később jelent mindegyikük friss művészi élményt. Azután, hogy a bemutatott korszakról egyre többet tudunk, azután, hogy Vészi Endre műveivel egyidőben, és azt követően a pályatársak egész sora nyúlt új világunk kínzó ellentmondásainak témájához, annak „kibeszéléséhez".

Magának Vészinek is akad ennél ismertebb, s talán sikeresebb alkotása, például az *Angi Vera*, amely filmként is katartikus erővel tudott hatni. Akaratlanul magas hát a mérce, amikor visszapillantunk és újraolvassuk a hajdani munkákat. Jól látjuk, hogy a társadalmi kérdések és a morál viszonya mindvégig középponti kérdés, és az sem vitás, hogy mindezt folyton a realizmus módszerével vizsgálja az író. Jóleső érzéssel állapíthatjuk meg, hogy a regény és a belőle készült dráma állja az idő próbáját; a konszolidáció elejéről tudósítva máig érvényes igazságtartalmakat közvetít mindkét mű.

Az építészeti vállalat főmérnöke, Danis Antal (a főhős) sokféle hatásnak van kitéve. Vészi gyorsan érzékletes milliőt teremt körülötte, csupa hús-vér figurával, a kor ellentmondásos, de meghatározó érdemű alakjaival. Danis „tehetséges fiatalember" (ahogy az író láttatja), ám számos nehézséggel kell számolnia. Akad drámai történés is épp elég. Például a főmérnök egyik kollégája börtönben ül, mivel az általa tervezett egyik épület összedőlt, és halálos balesetet okozott. (A drámában közvetlenebbül jelenik meg az eset.) A regény lecsukott építészének felesége egyben figyelmeztető jelzéseket testesít meg Danis Antal számára. Örök veszélyeztetettségben élünk – hangzik a rejtett üzenet, és eközben a társadalom számos szelete tárul föl előttünk. Vészi Endre igen jól érzékelteti az ilyen és ehhez hasonló okok miatt létrejött belső vívódásokat, az egyén döntéskényszerét, a pszichikum mélyén meghúzódó mozgásokat. Mindezt erősíti helyenként a *költő* Vészi Endre jelenléte. Ilyen sorokat olvasunk például (a légkört pontosan színesítendő): „A sötétség súlyos, megtépett rongyokban foszladozott." Meg a férfi-nő kapcsolat zavarait, a munkahely légkörére ható erőit is említhetjük. Embert próbáló idő ez, ha nem is a megelőző évtized, az ötvenes évek sajátosságaival.

Antalnak aztán lesz ereje a cselekvéshez, egyrészt az övé lesz Eta, aki „maga a lelkiismeret", másrészt döntő lépésre határozza el magát, vagyis lemond főmérnöki állásáról. Sorsában benne sűrűsödik a konszolidáció ellentmondásokkal terhes korszakának, a hatvanas évek legelejének sok sajátossága. Ez még nem a manapság szinte legendává emelkedő évtized, a nagy föllélegzés kétségkívül vonzó lendülete. Inkább a korábbi beidegződések hatnak még, azok tartják szorításukban az embereket. Vészi kiválóan érzékelteti, íróilag hitelesen mutatja meg mindezt. Póztalan, puritán stílusa nagy erény, igazságkeresése meggyőző. Az erkölcsi konfliktusok föloldására persze nehéz példát szolgáltatni. Az író megoldása sem egészen egyértelmű ebben a tekintetben; hősének végső elhatározása azonban mindenképpen ezt a föloldási lehetőséget sugallja.

Az imént jelzett minőségek jellemzik a kötet másik művét, a *Hajnali beszélgetés* című színművet is. A tárgy szinte ugyanaz; Vészi ugyanakkor hangsúlyozza az *Utószó helyett* című magyarázatban, hogy ez nem adaptáció, hanem önálló mű. Természetesen nem nehéz észrevennünk a hasonlóságokat. Ám az is igaz, hogy a műfaji sajátosságok tisztán érvényesülnek. A *Hajnali beszélgetés* még sűrítettebben mondja el a történetet, a jellemek lobbanékonyabbak, a társadalmi és személyes feszültségek még kitapinthatóbbak. (Annak idején a József Attila Színház Benedek Árpád rendezésében, Szemes Mari és Sinkovics Imre főszereplésével be is mutatta a drámát. Fölvethető a kérdés: ma nem lenne-e indokolt újra a színházi feldolgozás? Ugyanis a mű üzenete máig ható, közel három évtizeddel később is.)

A munkahely nyüzsgő élete is a színműben kerül előtérbe inkább. Ugyanakkor a belső történések – érthetően – kissé háttérbe szorulnak. A *Miért nem szóltatok?* epikai mélységei a pszichikai elemzés feltételének jobban megfelelnek. Természetes az is, hogy a regény átdolgozása jelent bizonyos esztétikai nehézségeket. Vészi Endre azonban nem átdolgozta, hanem újraalkotta művét. A súlypontok megváltoztak, a cselekmény sem azonos, a szereplők „fontossági" sorrendje is különböző. A dráma törvényszerűségeinek megfelelően az író átrendezte a szerkezetet. Vészi ugyanis azon kevesek közé tartozik, akik az epikában és a drámában egyaránt megtalálják az adekvát kifejezési formákat. (Arról nem beszélve, hogy költőként is kiváló!)

A *Hajnali beszélgetés* tehát a színművek nyelvén szól a konszolidáció idejének feszültségeiről, az egyén cselekvési lehetőségeiről. „... a valóság nincs szinkronban a papírral" – mondja Antal a főnökének a mű végén. Ez a fölismerés szembefordítja egymással a két embert, s e viszonyok között a döntő erő kétségkívül Eta, aki „maga a lelkiismeret". Vészi Endre mindkét műben a még döntésképes embert állítja a középpontba, miközben figyelmeztet az „új értelmiség" hasznossá válásának fontosságára és a társadalomban rejlő veszélyekre. *(Magvető, 1986)*

BAKONYI ISTVÁN

Tüskés Tibor:

## PILINSZKY JÁNOS

„A feladatot minden korábbinál nehezebbnek érzem", jelenti ki mindjárt könyve előszavában Tüskés Tibor. Teljes joggal. Eddigi pályaképeinek megírása során nem kellett több talánnyal szembenéznie, mint amennyit minden jelentős élet és életmű természetszerűen felvet. Mitévők legyünk azonban olyan személyiségekkel, akik mármár zavarbaejtő bőséggel nyilatkoztak magukról és munkáikról, akik legintimebb és legforróbb vallomásaikat az egyetemes érvényű axiómák tartalmi és formai tökélyével fogalmazták meg, ám a világosság, amit így teremtettek, csak a körülötte gomolygó homályt tette láthatóvá és úgyszólván végtelenné?

Tüskés Tibor óvakodik a teóriáktól, viszont kettőzött élességgel rajzolja meg azokat a vonalakat, amelyek igazságához és valóságához nem, vagy legföljebb elvétve férhet kétség. Világosan szerkeszt, áttekinthetően tagol, nagy, lekerekített egységekkel dolgozik. Az egyik legfontosabb és szilárdnak tekinthető bázis az életrajz; itt is válogatásra van ugyan szükség, s még ennél is döntőbb a hangsúlyok elhelyezése, de ízlése és jó szeme átsegíti a nem csekély buktatón. Az adatok felkutatására fordított fáradsága és eredményessége elismerésre méltó, s könyvének egyik fő érdeme. Mint általában mindenütt. itt is lehetőleg a költőnek kell beszélnie, s bár ez a módszer olykor a Pilinszkyvel kapcsolatban sűrűn emlegetett „legendák" véglegesítéséhez is hozzájárulhat, az első forrásból való szövegek közlése nemcsak vonzó, de nélkülözhetetlen. Ugyanakkor – bár semmiképp sem tagadjuk a gyermekkori élmények és a legkorábbi környezet életreszólóan meghatározó voltát –, nem tetszetős-csalóka példája-e a kései önmagyarázatnak, ha maga Pilinszky egy értelmileg károsodott, beszédzavarokkal küszködő nagynénjétől eredezteti majdani verseinek lapidáris modorát? Ilyenkor volna helyénvaló a szerző közbeszólása, megtoldva azzal, hogy amennyire formálják természetünket élményeink, legalább annyira szolgáltat ki bennünket természetünk bizonyos élményeknek. S hogy miért említünk ilyen semmiségeket? Csupán azért, mert Pilinszky szinte túlságosan szuggesztív egyéniség: ha jól odafigyelünk, észreveszszük, hogy majdnem mindig azt hiteti el velünk, amit éppen akar. Aztán esetleg ennek az ellenkezőjét. A kritikus pedig megállapítja az ellentmondást, és nem kérdez tovább. Holott van megoldás, csak a pillanatnyi inspiráció szülte igézet mögé kell tekintenünk, s onnan nem egy lelkesült arkangyal, hanem egy megváltásért esengő és esendő démon ábrázata mered ránk.

A nagyobb veszélyt azonban nem a költő karakterének itt-ott akaratlan átrajzolása – az a bizonyos „holdudvar", ahogy Tüskés nevezi a valóság körvonalait elmosó szándékokat – rejti magában, hanem az a máig feltáratlan, jobban mondva mesékkel át- meg

átszőtt irodalmi környezet, mely a háború után első kötetével jelentkező Pilinszkyt oly örömmel fogadta, s fenntartás nélkül magáénak vallotta. Vagyis az ún. „újholdasok" köre. Mindazt, ami ma valóban forrásértékű, tehát dokumentálható és elfogulatlanul jellemezhető, Tüskés Tibor éles szemmel vizsgálja, s biztos ítélettel teszi megillető helyére. Elsősorban magát a folyóiratot, ezt az évtizedekig méltatlanul félresöpört vagy torz megvilágításban szégyenkező orgánumot. Azért viszont aligha Tüskés hibáztatható, hogy elvétve ő is hitelt ad egyik-másik anekdotázó kedvű kortárs „novellisztikus" emlékezésének. Igen, *volt* Darling presszó, de az Újhold nem itt készült.

Ami pedig Pilinszkyt illeti, ő mindenki másnál inkább önmagához tartozott. Nagy, tragikusan nagy árat fizetett azért, hogy kezdettől fogva jelképpé finomulhatott: szögekkel kivert vezeklő övként viselte és vállalta nyíltszívű, hajlékony, mosolygós és vonzó társasági modorát. Ez azonban nemhogy kísérteties mélységek bejárására, de még igazán színvonalas alkotó munkára sem tette volna képessé. Pilinszky nem generációs, hanem korjelenség volt, egyetemes értelemben. Egyedül ebből érthetjük meg *világi* nagyságát. Egy kor legfontosabb mondanivalóját, önnön testére szabott stílusát csak az elkülönülő – nem elzárkózó! – géniusz öntheti formába. Akik sohasem magányosak akár egy baráti csoporton belül is, legföljebb a kor közhelyeit fogalmazhatják meg tetszetős modorban, az a bizonyos lángcsóva nem lobban fel belőlük. A könyv életrajzi, műelemző és vallomásokból szemelgető részei lépésről lépésre feltárják előttünk Pilinszky kettős lényének, rejtőzködésének és közlékenységének személyes és mai általános-emberi motívumait: a magát fájdalmasan mindentől függetlennek látó Én csupán illúzió ugyan, de a modern individuum mégis csak meggyötört Énjén keresztül tudja kinyilvánítani a nagy Egész iránti, csillapíthatatlan vonzalmát, mi több, szerelmét. Ez magyarázza Pilinszky költészetének alig elviselhető feszültségeit. Ő, aki személyében is szimbólum, megteremtette személytelen, univerzális szimbólumát: a fegyencet. Érthetőbben és megrázóbban nem beszélhetett volna.

Egy jól megírt könyvet – és Tüskés Tibor monográfiája ilyen – nem csupán konkrét megállapításai minősítenek, hanem gondolatébresztő és -továbbfejlesztő metodikája, az olvasót közvetve megragadó, figyelemkeltő célzásai, a kellő helyen és időben elhelyezett, finom érzékenységgel kiválasztott idézetei. De mert egy költőt elsősorban mégiscsak versei tesznek azzá, ami, a versek elemzése és értékelése a kritikusi rátermettség próbaköve. Tüskés itt általában járt utakon halad, inkább csak kiegészítésre, a részletek kiemelésére van módja. Egyetértünk vele abban, hogy amit keletkezéstörténetnek hívnak, annak tárgyi oldala rendszerint bizonytalan, ellentmondó, szerteágazó, vagy egyszerűen lényegtelen. Az igazi geneziskutatás viszont majdnem mindig olyan mélységekbe vezet, olyan homályban vész el, melyben minden elemzés jobbára játék a szavakkal, s a szerencsés intuícióé a vezérszerep. Vannak továbbá olyan versek, éspedig sokszor éppen a legnagyobbak, melyeket jó érzékkel megáldott kritikus egyáltalán nem elemez, és nem magyaráz. Amihez nem ér fel az ész, azt az ész csak leránthatja. Pilinszkyről lévén szó: az *Apokrif* például maradjon meg körülzárt szentélynek, temenosznak, vagy megközelíthetetlen, „északfényű" hegycsúcsnak. Más a helyzet az olyan versnél, mint a híres *Négysoros*, mert ez kétségtelen talányokban beszél, az effajta rejtvényekben pedig van valami kihívó jelleg, mely megfejtésért kiált. Ahogy Tüskés ezt a négy sort elemzi, felfejti és egy más síkon ismét összeilleszti, az mesteri teljesítmény.

Az előző bekezdés első mondatára hivatkozva hadd nevezzük nevén Pilinszky egy olyan sajátosságát, melyet bizonyára valamennyi olvasója érzett – talán a verseknél is jobban a versekkel gyakran egyenrangú, rövid prózai írásokban –, de igazi fontosságát, döntően megkülönböztető voltát mintha félnének felismerni. Vannak inkább aktív, és vannak inkább passzív alkatok. De olykor a cselekvő ember is passzivitásra kényszerül, a passzív hajlamú lényeket pedig egy náluk erősebb, külső körülmény készteti cselekvésre. A gyakorlati életben nyilván Pilinszky is többször engedett olyan külső vagy belső impulzusoknak, melyek valódi lényétől meglehetősen idegenek voltak. De nem kizárt, hogy majdnem mindig a kétségbeesés hajszolta ilyenkor, valósággal fejest ugrott a lángok közé, menekült a máglyára a még tűrhetetlenebb rémület elől, amivel már nem is emberi passzivitása őt

magát eltöltötte. Mert ez egyszerűen határtalan volt, és filozófiájának szülője. Egy interjúban mondja: még a jogos önvédelmet is tilosnak tartja. Más szóval: az ember áldozatnak születik erre a világra, saját érdekében a kisujját sem szabad mozdítania, az élet értelme és célja a szenvedés, *mindent* másokért, magunkért *semmit*. Eszményképei az önfeláldozás lángelméjű, sőt agyafúrt hősei és hősnői, mint az a Simone Weil, aki önként éhenhal, mert tőle több ezer kilométer távolságban milliók éheznek. Ez nem a kereszténység egyik alapelvének következetes végiggondolása nála, minden látszat ellenére nem is vallásos meggyőződéséből ered; akkor is ezt az ideált dédelgette volna magában, ha soha hírét sem hallja a kereszténységnek. Nem egyoldalúan eltúlzott hite tette ilyen végletesen passzívvá, hanem egyedül a tökéletes, fenntartás nélküli passzivitásban lelt nyugalmat, vélt nyugalmat lelni. Tüskés Tibor azt mondja, Pilinszky vallásossága nem magánvallás, ő szabályszerű és gyakorló katolikus keresztény. Igenám, de a katolicizmus Pilinszkynél nem kiindulópont, hanem a végső állomás, biztos menedék, majdnem azt mondtuk: beletörődés. S ez nem a pascali ésszerű önbiztosítás, valamiféle metafizikai valószínűségszámítás eredménye, hanem az abszolút félelemnek, a cselekvés borzalmának és mindenfajta ítélkezéstől való rettegésnek logikusan kifejlesztett antipólusa. Visszatérés a száműzetésből, az *Apokrif* tékozló fiújának végső sóhajtása, amikor megbizonyosodik arról, hogy passzivitása nem egyéni gyengeség, hanem az egyedül üdvözítő út helyes megsejtése volt.

Ezzel szemben többen és többször ütköztek meg azon, mennyire vonzódott Pilinszky a bűnösökhöz és a bűn problematikájához általában. Ezt Tüskés nem említi meg érdemben. Sokan korunk manicheusát szimatolják benne, s nem vitás, hogy ez a kérdés ma morális szemszögből a legizgalmasabb. Pilinszkynek a bűnről alkotott fogalma lételméleti, semmi köze sincs a büntetőtörvénykönyv paragrafusaihoz. Valamint a bűn-bűnhődés etikai fogalompárjához sem. S ami a legkülönösebb: a bűnt nála nem a megbocsátás egyenlíti ki, hanem a kegyelem. A megbocsátás lelki emóciót tesz fel, a kegyelem túl van akción és reakción, túl magán a jón és a rosszon is. Ha szeretjük a bűnöst, a bűnt sem ítélhetjük el feltétlenül. Pilinszky itt valóban trapézon és korláton végzi veszedelmes mutatványait.

Tüskés Tibor csínján bánik a kritikával, és szívesebben idézi mások véleményét, mint a magáét. A tárgya iránti szeretet és tisztelet hatja át könyvét, bíráló észrevételt még akkor sem tesz, amikor pl. Pilinszky kissé különc drámamodelljét ismerteti. A mindennemű konfliktus nélküli, ideális drámát, amilyen soha nem volt, nincs és nem is lehetséges. Ez egyébként újabb példa Pilinszky elvi passzivitására, mely még a drámából (= cselekedet) is kiküszöbölné a cselekményt. Amire azonban Tüskés Tibor kellő megfontolás után vállalkozott, azt hibátlanul oldotta meg. S mennyi apró finomság a könyvben, kezdve a stílusosan megfogalmazott fejezetcímektől a tiszta, választékos, magyaros nyelvig, mely végig közérthető, de a kényesebb ízlést is kielégíti. Szép és hiánypótló munka, melyet a számos képmelléklet még rangosabb és élvezetesebb olvasmánnyá avat. *(Szépirodalmi, 1986)*

RAJNAI LÁSZLÓ

Takács Zsuzsa:

## ELTÉKOZOLT ESÉLYEIM

Amikor a költő visszatekint életének elmúlt szakaszára, számba veszi, mit teljesített, mit mulasztott el, a jogos elégedettség vagy elégedetlenség érzülete mellett azt is latolgatja, vajon adatik-e még esélye, hogy teljesítse a pályát, hogy befussa azt a távot, amire tehetsége jogosítja és kiválasztotta. Mert Takács Zsuzsa – aki nagyon önkritikusan rostálja meg versterméset, s ritkán jelentkezik új kötettel – a kiválasztott lírikusok közül való: „borzongó idegekkel" reflektál a létre, s újra meg újra vallatni kezdi a „történetet", melynek hátterében az élet lefolyására, az esztendők kérlelhetetlen múlására, az ember megkopására épp úgy gondolhatunk, mint a szeretet és megértés elmulasztott igéire. Arcok merülnek fel előtte, melyek viselőibe szeretne belekapaszkodni, félbeharapott szavak emléke kísérti, alakmások suhannak tova verseiben, melyeknek épp annyira uralkodó tere a múlt, mint a sejtelmes árnyakat hordó, baljós érzülete-

ket keltő jövendő. Az idő két dimenzója között hídként feszül, ívet alkot maga a vers, pontos, lényegre utaló közléseivel, kérlelhetetlenül őszinte önelemzésével s a reménység tétovázva kimondott szavaival.

Takács Zsuzsa versei folyamatos drámát rajzolnak elénk. A szeretetet kolduló, de újra meg újra magára maradó ember drámáját ábrázolja. Az eseménysor külső tere pontosan kivehető, az idő és a tér biztonságosan lokalizálható. Elindul a taxi; nap süt; asszonyok járkálnak bevásárló kosaraikkal; karját lehúzza a teher s meg kell állnia a lépcsőfordulóban; átadja a helyét egy öregembernek a villamosban; sárga szalonkocsiban utazik, mereven bámul ki az ablakon . . . s szinte versről versre folytathatnánk a pontos, tárgyias lokalizáció eszközeinek felsorolását, anélkül azonban, hogy ilyesformán szemernyit is közelebb jutnánk a költemények igazi hangulatához és mondandójához. Mert e valós, szinte tapintható tér és idő mögött sokkal mélyebb, sokkal tágasabb dimenzió rejlik, amelyben összesimul minden valóságelem, s a gondolat játssza az uralkodó szerepet, a szeszélyesen indázó, korlátokat nem ismerő gondolkodás, melynek alapélménye a szorongás és a magány. Ez a kettősség Takács Zsuzsa költészetének legfontosabb szervező eleme. A titokzatos, fájdalmas és az önvallomás, a nyilvános életgyónás következtében talán oldódni is tudó magatartás, a válasz nélkül hagyott kérdések egymásutánja, folytonos nyitottság és jövőbe ágyazottság e líra olyan elemei, melyek révén pontosan köthető a világirodalom egyik nagyon jellemző áramlatához. Ennek Pilinszky óta a mi költészetünkben is komoly hagyományai vannak. Míg azonban Pilinszky költészetében az ember halad előre fájdalmasan a történelem romokkal szegélyezett országútján, s kémleli a megváltás bizonytalan fényjeleit, Takács Zsuzsa lírájának hőse ő maga, e huszadik század végi, szeretetre szomjas lény, aki idegvégződéseiben érzi a század sebeit, de sejti azoknak orvosszerét is, s nem szűnő szenvedéllyel nyomoz a lélek mezőin, hátha rálel ezekre a gyógyszerekre, hátha felmutathatja őket boldog örömmel, mert mégsem kell csalódnia az emberben. Ez a nagy esély: a szenvedések, megpróbáltatások súlya alatt nem térdre roskadni, hanem haladni, önmagára figyelve, lesve azokat az emberi tartalmakat, melyeknek hiányát annyira megszenvedi, de amelyeknek nagy értékét és segítő hatását mégis ismeri. Megsimogatja szerettét, kérleli, de az „kőhideg", s miközben elszánja magát az indulásra, e gesztusa magában hordja a könyörület lehetőségét is. Mert az élet pozitív és negatív tartalmaiban egyként vannak esélyek, s Takács Zsuzsa költészetének abban rejlik egyik legfontosabb erőssége, hogy e kettősséget s a belőle adódó következményeket sokszorosan végiggondolja és a maga teljességében jeleníti meg.

Költészete sűrű anyagból épül. Bár többnyire nem hallgat el semmit, a megnevezéssel is sejtelmes, többértelmű hatást tud kelteni. Látjuk őt, amint „vígan kereng a beeső fényben", aztán rádöbbenünk: mindnyájunknak ugyanez a sorsa, mi is ilyen pillanatnyi fénynyalábokban táncolunk, kiábrándulunk és reménykedünk, éljük a hüvelyknyire szabott emberi létet, s ahogy benne előbbre haladunk, egyre biztosabban tudjuk, hogy „a madarak kiáltása most már vérre megy", s a mi kezünkben is „késsé hízik a szeretet". Ez a mélyen megszenvedett emberi érzés Takács Zsuzsa legfontosabb hívó szava. A *Fény gyulladt*ban olvassuk e remek leírást: „Lépcsődön ülve, / birodalmad foglya, szeret, / kinézek én is rettentő éjszakádból". A szeretet éjszakája – jellegzetesen misztikus kifejezés, évszázadok és évezredek ellentétei sűrűsödnek benne, megoldást keresve, mégis kiszolgáltatottan, reményvesztetten. Nemzedékről nemzedékre újak jönnek, akik tétovázva, bizonytalanul tapogatódznak ebben a kifejezhetetlen és oly nehezen megragadható világban, de újra belemerészkednek, abban a reményben, hogy ablakot vághatnak tömör falán, s kitekintve eléjük tárul az a csodálatos fényesség, melynek csak hírét és nyomait ismerhetik. Ez a hagyomány kel életre Takács Zsuzsa verseinek egymásutánjában, s ezt a folyamatot azért is érezzük olyan hitelesnek, mert alkotója olyan tartalmait tudja felmutatni, melyeket homályosan mi is érzünk, mi is vívódunk „az elfüggönyzött beszéd" kínjával, mi is halljuk „a halálos lemezről" áradó végzetes zene hangjait, s szeretnénk megszerezni a „van" bizonyságát, amint a *Vers hegedűre* sugallja.

Fel-felbukkan a versek tragikus szövetében a játék derűje is. Önfeledtebb, oldottabb pillanatok rajza követi a súlyos fájdalomra hangolt gondolatokat, mintha azt sugallná a költő, hogy az életet csak akkor élhetjük

meg teljesen, ha van képességünk ellentéteiben átélni. Azokban a röpke rajzolatokban, melyek közül legjellemzőbb talán a *Töredék*, Takács Zsuzsa hősei útra kelnek, vonaton vagy más járművön indulnak el, körülöttük megszokott medrében folyik az élet, tárgyai, helyzetei olyanok, mint más hétköznapokon, de ezek a képzeletbeli vagy éppen valóságos hősök mégis valami egészen rendkívülit, ünnepit, feloldót remélnek ettől az úttól, azt, hogy nemcsak közhelyeket görgethetnek társukkal beszélgetés közben, hanem rátalálnak a legfontosabb, igazi szavakra, melyeknek révén kapcsolat születik ember és ember között. Reménykedve figyelnek, pedig nincs miért bizakodniuk: „Nem akarta volna mégsem elrebbenteni. / és menekülésre kész tartása / meg is hatotta, nem akart egyszerre / minden új tudást közölni vele.".

Ez a lebbenő, várakozó, finom nőiesség is jellemzője Takács Zsuzsa költészetének. Rendkívül erős érzelmi életet élő lény nyilatkozik meg verseiben, készen arra, hogy teljességgel átélje a boldogságot, s elfogadja a rosszat. Ő maga is „választottja könnynek és örömnek", s egyik érzés mellett sem tud végérvényesen lehorgonyozni, mert folytonosan vallatja önmagát, s amikor birtokol valamit, ami felemelheti, súlytalanná teheti, már feltámad benne a veszteség aggodalma: „Ülök a kihűlt, ragacsos poharak fölött, / tudom, hogy nem szeretem többé, / rémület fog el, merev, ragacsos / szemén ujjam tapogat, / és nem zárja le nézi az utat." Jónéhány hasonló példáját lehetne idézni a versekben ábrázolt személyes történés lezáratlanságának. Takács Zsuzsa verseiben ugyanis a folytonos kezdet és elmúlás állapotát ábrázolja, kiváltságot és gyötrelmet fényképez egymásra, s az „önkívület egykori lakásában" már csak „lepusztult színhelyet" lát és láttat.

Nem ritka, hogy egy élmény, benyomás, esemény készteti versírásra, de az ebben az ihleti helyzetben született költeményeiből hiányzik a másodlagosság, majdnem mindig kitágítja a látványt, egy szóval, sorral távlatokat teremt. Jellemző és művészi példája ennek az eljárásnak a Visconti-filmre utaló *Fehér éjszakák*, mely mindvégig az eredeti műalkotás újraélését sugallja, hogy aztán a befejező sor („De a világítás olyan, hogy megbocsát.") egészen váratlan asszociációs mezőbe röptesse a verset, s új körökkel gazdagítsa a befogadói élményt. Vagy idézzük a rendkívül mélyértelmű *Kétértelműség a jelekben*, amelynek záró képe („az egyetlen szabadság kapuja") megintcsak új dimenzióba emeli a vers amúgy is tág terét.

Szorongó, riadt ember tekint ránk Takács Zsuzsa kötetéből. Ez az ember azonban sejti, hogy van bizonyosság. S ez a tudása teszi igazán izgalmassá költészetét, melynek akár tömör összefoglalása is lehetne a látszólag igénytelenebb, valójában azonban életérzését kifejező, szorongásait oldó *Angyalok nyelve:*

Valaki szeret, valaki,
Aki nem akarja megnevezni magát,
kérdezősködik utánad, bizonytalan
válaszokat kap, láttak, de nem fehér
ruhában, nem férfi vagy, hanem nő,
nem öregasszony, öregember,
mellényzsebedben éles fotográfiák:
egy omló ház előtt a gyerekek,
a fára fölmenekült egy levél,
mint vérző állat ott reszket,
szárnya alá kapja fejét,
nem akarja, hogy lássák –
fölismert minden arrahaladó, te vagy.
Valaki szeret, kitartón, izzó szeretettel
kérdezősködik utánad, mutatják,
merre menjen.
*(Szépirodalmi, 1986)*

RÓNAY LÁSZLÓ

Sándor Iván:

## QUO VADIS, THALIA?

Köztudott, hogy a művészet és így a színházművészet kérdéseiről több pozícióból és még több benső megközelítésből lehet szólni. Sándor Iván a drámaíró és a színháztkritikus pozíciójából és elmélkedő-empatikus attitűdből ír arról, merre is tart a magyar színház.

Az elmélkedő-empatikus benső magatartást egy görögországi út hívja életre; természetesen nemcsak a tájak, a tenger és a halászok, hanem az ókori görög dráma és színház is. Az előbbiek talán inkább az empatikusságot fokozzák föl, az utóbbi pedig az elmélkedés kiindulópontját adja. Abban a

korban a dráma és a színház kifejezte „kora életformáját", az „egész kultúrát" s a „létviszonyokat". A mai magyar színházművészetről viszont éppen azt állapítja meg, hogy a többi művészeti ághoz viszonyítva „itt van a legnagyobb szakadás a korvalóság és produkció között"; hogy színházi szemléletünk középpontjában nem a korral való együtthaladás és a világkultúra nézőpontja áll; illetve, hogy ez leszűkült „az analitikus dramaturgiára és az előadás megteremtésének technológiájára". A szűk szemléletnek három oka – vagy szimptómája? – van. Az egyik: a magyar színház „annak adott zöld utat, ami eltávolította a nézőt és a korkérdéseket"; továbbá, hogy az elmúlt évtizedekben bizalmatlanságot keltett – nem mondja ki, de vélhetően a kultúrpolitikusokban – „az egyízlésű, egyet akaró művészek szervezkedése"; és végül, hogy nem talál színházi teoretikusokat, még „gazdag szellemű, elméletszövésre is hajlamos színházművészt" sem.

Az elmélkedő-empatikus magatartásból, amelyet még speciális hangulatok is átszíneznek, különböző és logikailag szükségképp nem koherens ítéletek és megfogalmazások születnek. Ez persze egyáltalán nem baj, különösképp önmagában. Noha ez is szimptóma. A kontemplációs gondolati utak végeredményei akkor is érdekesek lehetnek, ha nem egy meghatározott elméleti magból indulnak ki többféle irányba, s ha a kiindulópontok és végeredményeik gondolatilag ellentétesek is.

Ugyanis ez vehető észre több helyen. A nézőt és a korkérdéseket eltávolító magyar színházi életben mégis talál több drámairót, talán négyet, s még több színészt és rendezőt, akik a korvalóságot prezentálják a produkciókban. Márpedig, ha a vizsgált pár évtizednyi időben ennyien voltak-vannak, hát ez nem is oly kevés. Persze az összkép ennek ellenére, mégis negatív lehet.

A könyv lapjain többször kerül elő a művész helye abban az összefüggésben, hogy drámairónak és színésznek-rendezőnek egyaránt tisztáznia kell a kor valóságát és válságát, illetve, hogy a lét igazságait kell megmutatnia. És az egyik elmélkedő-empatikus gondolatsorban ezt olvashatjuk: „A kutató alkatú művész számára az a nagy fordulópont, amikor először ismeri fel, hogy a mérce, az igazság, amihez igazodnia kell, nem körülötte van a világban, hanem benne magában". Korunk nyilvánvalóan annyiféle válság időszaka, hogy ha a fogalmak jelentésének tisztázatlanságára gondolunk, s egy bizonyos módon étjük az előbb említett igényt és a művész mércéjére vonatkozó megállapítást, még összeillőnek is tetszhetnek. Mert ha a művész körüli világban lévő mércét és igazságot a konvenciókkal, a divatokkal stb. azonosítjuk, akkor – persze ebben az összefüggésben – a mérce és az igazság a „kutató alkatú művész" bensejében lehet. Más alkalommal és más kiindulópontból viszont ezt a nagyon is igaz tartalmú fölkiáltást olvashatjuk: „A színész ne valljon, a színész ábrázoljon!" Az ábrázolás mércéje és főként igazsága viszont még a kutató alkatú művész esetében sem lehet az ő saját benső világában.

Utaltunk rá, hogy Sándor Iván szerint az „analitikus dramaturgia" elterjedése a színházművészet egyik baja. Könyvében ennek éppen az ellenkezőjére is találunk példákat. Idézi Bessenyei Ferenc hozzá írott levelének jó részét. Ebben többek közt az olvasható, miszerint Shakespeare Antoniusa és Othellója „azonos lelki alkat"; illetve megtudjuk az *Antonius és Kleopátrá*ról, hogy ennek jeleneteit a művész képtelen volt „logikai és dinamikai sorrendbe állítani, hiszen a darabban nincs meg erre a lehetőség". Ha valami *nem* fogalmazható meg az analitikus dramaturgia szemszögéből, hát az Antonius és Othello lelki alkatának azonossága, illetve, hogy az *Antonius és Kleopátra* jelenetei nincsenek logikai és dinamikai sorrendben. (Ezek egyébként semmiféle dramaturgia szemszögéből sem állíthatók!) Valóban annyira uralkodik az analitikus dramaturgia?

Persze ezek csak gondolatfoszlányok Sándor Iván könyvéből, s csak azért emeltük ki, hogy színházi életünknek a könyv lapjain pusztán bujkáló, s az explicite említettek mellé odahelyezhető további szimptómáira is utalhassunk. Mert az egyik baj – véleményem szerint – éppen az a túlhajtott „öntörvényűség", amely műről vagy színházi előadásról kizárólag a művész bensejébe helyezi a mércét és az igazság kritériumait; minthogy egy másik baj – ezen előzővel összefüggve – a dráma és a színház műnemre és művészeti ágra vonatkozó törvényszerűségeinek a lebecsülése.

Sándor Iványnak ugyanis – könyve egészét tekintve – kétségtelenül igaza van. Pontos megállapítása, hogy „a huszadik század második felének válságkomplexumára az jel-

lemző, hogy a létnek nincs válságmentes zónája". És vitathatatlan, hogy a mai magyar drámairodalomban, illetve színházi műalkotásokban alig-alig jelennek meg a létnek mint történeti folyamatnak a mában kirajzolódó kérdései valóban mély, az összefüggéseket is felvázoló megformálásban; avagy az élet bármely válságzónája a maga inenzív totalitásában. A kor és kérdései természetesen időnként ott vannak a drámában és a színpadon egyaránt, de leginkább fragmentumokban vagy szubjektív és zaklatott megközelítésből fakadó általánosságok szintjén. És nem – vagy nagyon-nagyon ritkán – a felelős művészi tisztázás igényével; ami persze korántsem azonos a kor kérdéseinek a megoldásával.

A század második felének immáron egyik furcsasága, hogy voltaképp mindenféle válság megoldásának útjai-módjai tudhatók, annak ellenére, hogy mindegyikre igen sokféle megoldási javallat van. Mivel ezek sokféle szemszögből és kiindulópontból adott javaslatok, kialakították azt a szociálpszichológiai dinamizmust, miszerint semmi sem tudható bizonyosan, amely vélelem aztán *minden* terrénumra és *minden* kérdéskörre kiterjesztette érvényét. Olyannyira, hogy szinte az egyedüli igazsággá vált, sőt, mintha a kor igazságává nőtte volna ki magát. Így aztán, aki korszerű akar lenni, azt kell érzékeltetnie – gondterhelt attitűddel! –, hogy a sokféle szempontot mind magáévá teszi, s ezért joggal nevezheti merevnek, dogmatikusnak, életidegennek azokat, akik tudják, hogy van az életben vezérfonal, s tudják, hogy feladatvállalással lehet tisztességes életet élni, s a kérdéseket lehet empatikus attitűddel megoldani. Sándor Iván is vállalja a feladatokat, s úgy érzi, reá nem figyelnek. Hiszen tudja, hogy abban a helyzetben, amelyben a szubjektív látásmódokat maguk az adott szubjektumok szeretik objektív igazságokká átfesteni, szükségképpen bekövetkezik, hogy a másikra oda sem figyelünk. A szerző egy terrénumon bizonyosan jó megoldást ajánl, méghozzá objektívet. Nyilván önmagára gondolva kezdi ennek megfogalmazását: „Ha figyelne itt bárki bárkinek a szavára, azt mondanám a maiaknak és a pályára lépő fiataloknak: teremtsék meg a bölcselet, az általános kultúrfogalom felől indított színházi kritikát". Hiszen bármily – de valódi, s nemcsak annak vélt – elméleti megközelítésből indított színházkritika az ezen a terrénumon meglévő zűrzavart kiküszöbölhetné. *(Kozmosz Könyvek, 1986)*

BÉCSY TAMÁS

Beke László:

## CASPAR DAVID FRIEDRICH

Oldalszám sorolhatnánk festőkről, építészekről, művészettörténeti és elméleti problémákról szóló könyvek adatait, melyeket magyar nyelven még sohasem olvashattunk. 1986 végén viszont a Helikon Kiadó, majd a Corvina is megjelentetett egy könyvet a német romantika egyik legkülönösebb festőjéről, Caspar David Friedrichről. Az egyiket Földényi F. László, a másikat Beke László írta.

Ez a két – szinte azonos időben kézbevehető – munka érzékelteti, hogy a német romantika 1800 körüli eseményei, körülményei és tényei évtizedünkben fokozott jelentőségre tettek szert. E jelentőségnek részleges magyarázata lehet a „történeti idő" tartalmai iránti általános érdeklődés, hiszen ma a történelemre „történő" kitekintés szinte az újrakezdéssel egyenértékű indukciós alapot biztosít tudománynak, művészeti alkotásnak egyaránt. De erre utalnak az életműkiállítások és a német romantika festészetének nagy „monstréi" is a legutóbbi időkig.

Két, egymással összehasonlíthatatlan magyar nyelvű könyv került a kezünkbe. Az egyik, Földényié, melankolikus hangvételű, bonyolultan izgalmas szerkesztésű esszé. Beke László munkája szaktanulmány, első olvasásra befogadható, informáló írás, mely a művészettörténeti „tudás" réseit szűkíti. Ismertetésünk Beke könyvével foglalkozik. A szerző a művészettörténet-tudomány távolságtartó fegyelmével, a kor-, és kulturális összefüggések kemény tényeinek rendszerbeállításával „fedezi fel" a festőt, úgy, hogy a „történeti idő" szinte megtermi magából a lényt, aki tárgyiasítani képes mindazt, ami ezen időszelethez kötve tárgytalannak tetszett. A tanulmány a történelmi kor és személyiség – C. D. Friedrich által is fel-

vetett – meghatározásának céljával készült, mértéktartó és ésszerű módszerei segítségével e célnak teljességgel meg is felel. „. . . mennyire benne rejlenek minden korban a maga határai, s hogy a kor célkitűzésén még a legzseniálisabb ember sem tud túljutni; vagy pedig, ha egyszer sikerült a határt átlépnie, ezt a környezet egyáltalán nem ismerte el, vagy éppen őrültnek nyilvánította. . ." – írta Friedrich 1830 körül. A történelmi időrend, a „korhoz és helyhez kötött" szellem, az időben alakuló élet viszonyai, az ügyes-bajos dolgok és a „dolgok állása" Beke munkájában olyan művészettörténeti módszer- és forrástalapzaton helyezkednek el, melyre biztonsággal települhet a „soronkövetkezés", és a „dolgokat" szükségszerű átalakulásaikban értékelő jelen is. Természetes léptékű hitelesítő apparátust vet saját érvei mögé Beke, amikor önnön fordításában Friedrich és kortársainak írásaiból szemelvényeket ad közre a függelékben. Részletek olvashatók itt Friedrich naplójából (1803), aforizmák „a művészetről és életről", Goethe Friedrichhel kapcsolatos leveléből, B. von Ramdohr allegóriáról és miszticizmusról szóló hírlapi cikkét is közreadja Beke, valamint Kleist-Brentano-Arnim 1810-es írását „Különböző érzések Fredrich egyik tengeri tája előtt, melyen egy kapucinus látható" címmel, és egy sor Friedrich-levelet is, amely segítségével a természetszemlélettel, társművészetekkel, a művészmesterség kérdéseivel kapcsolatban válik „bemérhetővé" Friedrich „státusza".

A tanulmány nem egyszerűsíti le ennek a valóban többszörösen rétegzett életműnek egy egész korszakra és területre vonatkozóan érvényes tanulságait, ugyanakkor mégis magabiztosan vezeti az olvasót a német romantika, a romantika, a művészetelmélet és filológia részproblémáin keresztül a kivételes személyiség és műve megértése felé. Ez a módszer így szükségképpen és elsősorban az „adottat" veszi számba, forrásainak azonban már maga választja ki vonatkoztatására alkalmas mozzanatait, és gondolatmenetének támasztékául akkor és ott használja fel ezeket, ahol a felidézett és értelmezett alkotások az „életmű" egészében szükségessé teszik. Óvakodik Beke a túlzó képmagyarázatoktól, legyen szó kétségkívül hieroglifaszerű motívumokról, vagy valamely, kézenfekvően jelképes értelmű beállításról (Búcsú, Nő a lemenő Nap előtt) és inkább ironikusan emlegeti a konvenció kényszereit a jelentések teológiai „feltöltésével" kapcsolatban. Beke maga is jelentős művésznek tartja C. D. Friedrichet, de e jelentőség tudása, valamint a tény hátterében összerakódó könyvtárnyi irodalom ismerete nem téritik el a megértetés kötelességétől. Képközelben maradni, kapcsolatokat keresni a művek gerjesztette hangulatok, értelmezések és rejtélyek között, nem elfeledkezni a „tetszés és szépség" kétségbevonhatatlanul materiális megjelenéséről: efféle megfontolásokkal kezdhette el Beke tíz évvel ezelőtt az írást. Érzékeltetni képes, hogy a „létbe vetettség" reprezentálására hivatott alkotás, az „igaz művészet" – ha a „végtelen szellemit" szándékozik kifejezni – a „végtelen anyagiságon" uralkodva remélhet csak beérkezést, és hogy a természet feletti uralom csak önnön természetünk legyűrésének drámáján keresztül valósulhat meg.

Az ember más, mint a természet. Tömegközéppont, egy vonatkoztatási rendszer sine qua nonja, aki – ha a természettel megvalósítható összeolvadásról beszél – alkalmanként, koronként fel kívánja függeszteni különválását: drámai, önpusztító végkifejletre utal. Az „anthropos panthon metron" eszméjével szemben feladott centrális helyzet a történeti erőket is természeti erőnek öltöztetve bocsájtja színünk elé, ahogy ezt a rémregények, műromok, láncaikat rázó műrabok (I. Ferenc laxenburgi kastélyában), temetőköltészet és nemzetiesre hangolt borzongáskényszer jellemzik.

Az ember középponti jelentőségének megszűnésével átalakul a nézőpont is, az „időbe taszítottság" megszünteti a térbeli irányulásokat is, értelmét veszíti az evolúció, felértékelődnek az esetlegességek, értéktelenné válik az összefüggés ember és hatalom között, elanyagtalanodik a rendszer és konkrét kapcsolat, elválik egymástól a szó és jelentése. Egyetlen momentum emelkedik ki csupán a dimenziótlan végtelenségből: az elmerülés, elvegyülés, a mindenségben való szétoldódás vágya és imaginárius síkon megragadható élménye. A friedrichi festészettel találkozó huszadik századi nemzedékek az „élmény" rendszerré szervezésének nem egy kísérletét elvégezték már. Beke a hatvanas években eszmélő generáció önfelmérésének és kultúraértelmezésének membránját találta meg Friedrich művészetében, Rügen krétasziklái val, az elnyeléssel fenyegető, elmerülésre csábító tengerrel szemben. Egyszerre közvetíti a német romantika el-

lentmondásos természetfilozófiáját és mitológiáját a közlés tudományos alaposságával és a saját élmény, az átélés hiteles azonosságait, amint C. D. Friedrich transzcendentális illúzionizmusát tagolja. Semmi sem leplezi: a történelmi idő természetté válva a teremtés aktusában hagyja jóvá az emberi lét iszonyatokkal, titkokkal telt és terhelt, kiszámithatatlan, „nem emberi" oldalának felszínre kerülését, az ellenőrizhetetlen, de regisztrálható dráma folyamatosságát. A „világ labirintus", írta könyvében G. Hocke 1957-ben, amikor az európai művészet manieristáit számba vette. A közérzetirodalom és képzőművészet önkéntelenül is „önmagán kívüli" referenciális pontokra lel a romantikában, hogy aztán kétszáz éves időskálán, a legtetszőlegesebb pillanatokban tegye fel magának a romantika nyugtalanító kérdéseit. Mindez akkor is jellemző, ha olykor a frivolitás, a veszélyközeli játékosság vagy az öncsalás kényszerei színezik a kérdezősködést. Beke azonban sikeresen elkerüli a máig uralkodó romantikus esztétikai beállitódást, mely szerint a látszatok rendesen elrejtik előlünk a dolgok és viszonyok lényegét, amit aztán a művész lángelméje tárhat fel – hozzáférhetetlenül. Körüljárja ezért a friedrichi életmű apró részleteit is, ha kell; nem akar többértelműen szólni arról, ami önmagában véve is számos bizonytalansággal fellazított tételezés. Egyértelműséget vár önmagától, de megengedő más szempontok érvényével kapcsolatban is.

Izgalmas, romantikus kifejezéseket használ a könyv nemegyszer, melyek némelyikét maga Friedrich is előszeretettel használta. Ezek közül az egyik legfontosabbnak a „belső látással" kapcsolatban lejegyzettek tűnnek. Látszik ez abból, hogy a romantikus mester általános értelemben is sokatmondó beállításához az irodalom eddig is jól használható passzusnak tekintette a „belső látásról" szóló megállapításokat. Petrarca és Michelangelo „belső szemekről" szólnak, vagy a „szív szeméről", Erdély Miklós (1976) az „ész szeméről", és a romantikus művészek csupán azok, akik a megkettőzött létezés testetlen, szellemi hányadára függesztik inkább – belső – látásukat. És hogy korántsem egyszerű dolog ez a „belső látás", idézzünk Goethe „fiatal költőkhöz" írt egyik leveléből: „... a művész örökké belülről kifelé szeretne hatni, ... a poétikai tartalom azonban, amit közölne, a saját élet tartalma, ezt pedig senki nem adhatja nekünk." Friedrich szinte ugyanezekkel a szavakkal fogalmaz egy helyen; hogy aztán másutt ezt mondja: „A festőnek nemcsak azt kell festenie, amit maga előtt lát, hanem azt is, amit magában lát." És ezután következhetne a „belső látás" romantikához olyan szorosan kötött kifejezésének az elemzése, mely taglalja és eldönti, hogy miképpen is lát a „lélek szeme", mit lát „belül", ami nem szem, hanem lélek, és hogy mi az, ami olyan elementárisan más lehet, mint az „ész szemének" valósága.

Az érzékelés, fogalomalkotás, gondolkodás és kifejezés utal vissza a konvencionális nyelv létének elismeréséhez-elfogadásához, legyen az akár „képi nyelv". A romantika értékelésének egyik gyümölcsöző felismerése lehetne a poétikai értelemben akár gyönyörűnek is mondható „duplex veritas" kritikája, annak az elfogadása, hogy a „belső látás" mechanizmusa sem lehet meg nyelv nélkül, a gondolkodás műveletképes alakzatai nélkül, és hogy ezek a nyelvi formák éppúgy az ember szociokulturális beágyazottságáról tanúskodnak, és éppúgy a „külső nyelv és látás" lenyomatai, mint az organikus nézés konvencionalizált, komunikálható tükörképei a „valóság" összefüggésében. A romantikus látás lenyomatai kétségkívül sokat elárulnak az alkotó „én" működéséről, melynek megértése azonban sok nehézséget jelent, és ezért tűnik releváns utalásnak a számos megnemértő kritikai reflex felidézése Beke munkájában. Nehéz elfogadni a „belső látás" érveit, és még nehezebb a végeredményt a „tudott", megismert valóság mechanikus működésű szerkezetében elhelyezni. G. Eimer a gótika XVIII. századi újraéledésének sodrában helyezte el Friedrichet, W. Petrenz pedig a németalföldi szenzualizmus nyomait fedezte fel Friedrich művészetében.

Már e két interpretációs beállításból is látható, hogy a gotizálásban kifejeződő metafizikus irányulás „csodálatos távolija" és a németalföldiek „közeli mindennapisága mint szövődik jellegzetes és ellentmondásos festészetté-világnézetté Friedrichnél. A követők azonban Friedrich dualisztiuks, ugyanakkor egyetemes tömörségű poláris megfeleltetéseit anyag és szellem szélsőségei között (zárt-nyitott, sötét-világos, meleg-hideg), vagy az élet banalitásának dokumentumaként, vagy az örök élet, esetleg örök halál allegorizálásaként viszik tovább, mindkét esetben veszedelmesen giccsközel-

ben. Ugyanakkor kimutatható az is, hogy Friedrich műveinek allegorikus utalásai a klasszicizmus, gotizálás és biedermeier hangulati-intellektuális beidegződéseivel találkoznak leginkább, és ezért e művek „olvasása" korszakmeghatározó fogyatékokkal végezhető el később, vagy ma. A német pietizmus jámbor istenkeresésének költészetben és építészetben dekralált szólamai – Friedrich verselt és épületeket tervezett – a modern Európa liberalizálódó értelmiségében csakhamar ellenérzéseket váltottak ki. Feuerbach, aki 1826–27-ben Hegelnél tanult Berlinben, a következő szavakat használta a Hegelhez elküldött disszertáció kísérőlevelében: „A valóság nem az önmagukban létező gondolatokban rejtőzik. Az istenhit és a transzcendentális eszmék világa a valóság meghamisításához vezet..." A Friedrich- és Schinkel-tanítvány Carl Lessing – aki 1826-ban még a friedrichi sablon szerint festi „Kolostorudvar hóban" című képét, a kép közepén a halál hidegségével körülölelt, de meleg színekkel megfestett oltárral – a Ruhr-vidékre költözve később, a termelés, pénz, piac közelében elveszítette teológiai „belcantoját", és részletező giccs-monizmusba váltott. A „belső látás" a testetlen és időtlen természeti adottságok között a levegőt, ködöt, felhőt, tengert, a Hold és Nap fényét, ezeknek mitológiai színezékeit használhatta. A „belső látás" a dualisztikus megosztottságú világképben az „örökkévalónak" sejtett szférákat őrizte és igyekezett ezek magasságát fokozni. A tárgyak, a dolgok pedig magukra maradva élhették mások kezén, lélek nélküli semlegességben a „természet" életét, realizmusnak mondatva a megragadásukra irányuló módszert. Úgy tetszik, egységesen lehetetlen már átélni és tudni a világot. A szakadás feloldására láthatóan már csak az irónia képes javaslatot tenni. Daumier már úgy veheti számba a kérdéses kort, hogy a vallásos hit megengedései, a lelkiismeret korrekciója, a keresztény erkölcs normái nélkül kell megítélnie és beállítania az „ideát" kiüresítő valóságot. Politikumának korrumpálódásával, jogának kompromittálódásával, művészetének banalizálódásával együtt. „A világ, mint akarat és elképzelés", egyszeri, személyesben oldott különösség, az új politikai monizmus számára tarthatatlanná válik. „Vallástalanságból lesz vallás, elhagyottak lesznek, akik hívők" – írta Grillparzer.

A demokratikus köztársaság „ideájának" hívői a valóság konkrét kiterjedéseiben kezdtek eszmék után halászni, az a világ, ami csak, mint szellemi konstitúció létezett, ezért fokozott elméleti kritika célpontjává vált. A romantika mesterei fantom-pályákra kényszerültek, és talán ezért idéződik fel alakjuk, ha valamely „jelen" bizalma megrendül a „nagy eszmékben", vagy a valóságon uralkodni képes ember józan érdekeltségének erejében. Beke László könyve jogosan zárhatta a Friedrich-képet az „ellentéteket magában feloldó harmónia" foglalatába, melyhez W. Hofmann – szerintünk meghaladhatatlanul pontos – filozófiai értékű definíciója kapcsolódik, átvezetést kínálva az „izmusok", az avantgarde korántsem megoldott kérdései felé. *(Corvina, 1986)*

AKNAI TAMÁS

Sárközy Tamás:

# EGY GAZDASÁGI SZERVEZETI REFORM SODRÁBAN

Tudományos igényességgel és közérthetően megírt könyv Sárközy Tamásnak a *Gyorsuló idő* sorozatban megjelent műve. Szokatlan csemegét tarthat kezében az olvasó, hiszen bepillantást nyerhetünk általa a „színfalak mögé", követhetjük azt a „háttérjátékot", amely a reformfolyamat előkészítésében nem kapott szélesebb nyilvánosságot – s az 1984. áprilisi pártállásfoglalással manifesztálódott. A szerző, aki részt vett a gazdaságirányítás korszerűsítésének előkészítésében és a döntésmechanizmusokban – előzőleg több konkrét szervezeti átalakításban –, a „technokrata hitvallásnak" megfelelően, szervezetelméleti megközelítésben írja le a jelenlegi reformfolyamat (ciklus?) lényegét adó szervezeti átalakítás előkészítését és a már bevezetett szervezeti változásokat.

Az 1980-as évektől a gazdaságunkban megfigyelhető változások nagyon ellentmondásossá, sok vonatkozásban átláthatatlanná teszik azt a társadalmi-gazdasági közeget,

amelyben a gazdaságirányítás reformja bevezetésre került. A 70-es évek végére már nyilvánvaló, hogy továbbfejlődésünk legalapvetőbb gátja a társadalmi-gazdasági berendezkedés struktúrája, működési mechanizmusa, a merev és tehetetlenségi effektusokkal bíró szervezeti-intézményi működési rendszer. A szerző „relatíve önállósult reformként" értékeli a jelenlegi változásokat (új vállalatirányítási formák, az államigazgatási és a gazdálkodási szféra szétválasztása, bizonyos tulajdonosi funkciók „letelepítése" a vállalatokhoz, az állami tulajdon működtetésének különböző szervezeti formái stb.), amely egy politikai döntéssel alátámasztott részleges szervezetváltozás, mintegy „alreform" a gazdaságban.

A jelenlegi reformfolyamat kompromisszumok sorozatából nőtt ki. Alapvető célja a népgazdaság jövedelemtermelő képességének fokozása. Megdöbbentő és zavarbaejtő az a módszer, ahogyan a „szervezeti alreform koncepció" kirajzolódott. Tudományosan kellően nem igazolható – inkább a politikai, gazdasági stabilitás szempontjai kerültek előtérbe – az a kizárásos módszer, amely rátalált a gazdaság azon szférájára, ahol jelenleg a változtatás a legradikálisabban, s politikailag a legkisebb kockázattal megvalósítható. Ugyanakkor ez az egyik probléma-góc; az állami tulajdon működési területe – főként az ipar. Csak a 90-es évekre várható egy, az egész gazdaságirányítást érintő szervezeti átalakítás és egy „szélesebb", a társadalmi-politikai intézményrendszerben is jelentkező változás. Ennek viszont feltétele a reform addig aktuális konzekvens végigvitele. Kétségtelen, hogy ez a kompromisszumokkal terhelt döntéselőkészítés és megvalósítás magában hordozza a modernizálódás felé történő elmozdulást, de a visszarendeződés lehetőségét is. A kérdés az, hogy a politikai vezetés hogyan képes kezelni a társadalmi feszültségekké transzformálódható ellentmondásokat képes lesz-e a kockázatokat felvállalni. Nagy esélye van a visszrendeződésnek, hiszen egyensúlyhiányokkal terhes gazdasági (társadalmi?) környezetben, kiszámíthatatlan közgazdasági közegben bármilyen reformfolyamat szükségszerű velejárója az átmeneti veszteség. Főként igaz ez egy részleges szervezeti átalakításnál, ahol a régi struktúra elemei keverednek a jövőbe mutató szervezeti kontúrokkal.

A könyv egyik „legizgalmasabb" fejezete az előkészítés folyamatában jelentkező dilemmák kifejtése, amelyek alapvetően három kérdéskörrel összefüggésben jelentkeztek. Ezek: gazdaságpolitikai vagy/és szervezeti váltásra van-e szükség; gazdasági vagy/és politikai reformot kell-e végrehajtani; fokozatosság vagy ugrás érvényesüljön-e a bevezetésben. Ma már tudjuk, hogy a politikai döntésből kimaradt a gazdaságpolitika, a politikai intézményrendszer és mechanizmus, valamint a megvalósítani kívánt változtatások egyszerre történő bevezetése. A szerző (tagja volt a Gazdasági Egyeztető Bizottságnak, részt vett a párt által létrehozott Konzultatív Testületben és az anyag szerkesztőbizottságában) meggyőzően tárja elénk a polémiákat és a döntésmechanizmusokat, jelezve személyes egyetértését egy-egy állásponttal és döntéssel. Arról viszont nem szól, hogy ami „kimaradt" a reformkoncepcióból milyen összetevők hatására maradt ki, s volt-e (voltak-e) a döntéselőkészítés során a legitimálódottól eltérő koncepciók. Számunkra meglepő módon – eddig nem volt alkalmunk ilyenhez hozzászokni – a szerző nevén nevezi a reformpolitikusokat, s kellő toleranciával kezeli a legradikálisabb reformpárti és konzervatív közgazdászokat, több helyen rámutatva, hogy a látszólag különböző koncepciók milyen közel kerülhetnek egymáshoz.

Vajon milyen magyar társadalmi-gazdasági modellt hordoz virtuálisan a reformfolyamat jelenlegi minősége? Milyen társadalmi-gazdasági mechanizmus forrhat ki a jelenlegi részleges átalakításokból, vajon modernségével, vitalitásával képes lesz-e átvezetni a magyar társadalmat és gazdaságot a következő századba? Az 1984-ben tett lépések vajon elegendőek-e ehhez? A gazdaságirányítás korszerűsítése egyelőre a direkt tervgazdálkodás klasszikus modelljével való szakítást jelenti, amennyiben megtette a 68-as mechanizmus-reform hiányzó lépését, – bár részlegesen, de véghezvitte a szervezetrendszer átalakítását, s ezzel közelít egy indirekt típusú tervgazdálkodás kiépítéséhez. Ezzel a 80-as évek közepére a gyakorlatban is szertefoszlott az „államszocializmus"-fóbia. A jelenlegi – sokak által az „ideológia kifulladásaként" értelmezett – helyzet inkább egy egészségesebb szekularizációs folyamatnak tekinthető, amely a későbbiekben a társadalom artikulációjához idomuló cselekvési stratégiává válhat.

Sárközy Tamás nyíltan és részletesen foglalkozik a jelenlegi reform továbbvitelével a szervezeti korszerűsítés területén. A szerző kifejezését használva, ami a 90-es évekre „még hátra van", az a „túlsúlyos állam" korszerűsítésével függ össze. Ezek közül a legfontosabb mozzanatok: a paternalisztikus államigazgatási állam leépítése; a központi gazdaságirányítás (kormányzati) korszerűsítése; a társadalmi tulajdon hatékony működésének megfelelő pluralista gazdálkodási szervezet és az ennek megfelelő érdekképviselet kialakítása.

Meglepő és elgondolkodtató a könyv azon fejtegetése, amit a szerző az előkészítést kísérő társadalmi nyilvánossággal – konkrétabban a publikációkkal és a sajtó tevékenységével – kapcsolatban ír. Egy ilyen autentikus szerző tollából méginkább meglepő, hogy nem tartja fontosnak, sőt konkrét eseteket felelevenítve kifejezetten károsnak minősíti a társadalmi nyilvánosságot. Sárközy Tamás szerint egy szervezeti reform kapcsán ennek nincs túlzott jelentősége. Máshelyütt ugyancsak ő írja, hogy minden fontosabb szervezeti változtatás bizonyos mértékig tapogatózás, „ugrás a sötétbe", mert nem lehet pontosan kikísérletezni, nem lehet minden vonatkozásban felmérni az előnyöket és hátrányokat, a jelentkező és továbbgyűrűző hatásokat, elég nagy spontaneitással kell számolni, sok váratlan elem (kedvező-kedvezőtlen) jelentkezhet. Vagyis maga a reform bevezetése a tulajdonképpeni kísérlet. Adódik a kérdés: mi a garancia arra, hogy a létrehozott szervezeti változtatások továbbfejleszthetők, kiváltják a kívánatos gazdasági átalakulást, s majdan egy szélesebb társadalmi reformfolyamatba nőnek át. Ennek legfontosabb feltétele éppen a társadalmi demokrácia, a nyitottság, a szakmai és a szélesebb társadalmi nyilvánosság kontrollja. Még mindig nem szabadultunk meg attól az anakronisztikus gyakorlattól, hogy társadalmunkat „gyerekként" kezeljék, s hogy minél „lejjebb" helyezkedik el valaki a társadalmi hierarchiában, annál kevesebb – és értéktelenebb – információval kell beérnie. *(Magvető, 1986)*

BALOGH SÁRA

Herbszt Zoltán:

# KŐTOLLÚ MADÁR

Herbszt Zoltánnak, a nyolcvanas évek elején jelentkező, egyelőre csak szociológiailag körülhatárolt írócsoport tagjának a kötete posztumusz. S ebben a válogatásban, szerkesztésben valószínűleg sohasem jelent volna meg, ha le nem zárul az élet(mű). S e kiadás annak a társaságnak a súlyát is jelzi, amelyhez Herbszt életével miatt tartozott, s amelyről ma még nem tudható, hogy a hetvenes évek közepén indult, lényegében a régi Mozgó Világ és a JAK köré integrálódott korosztály egyik hullámát, vagy egy attól élesen elhatárolható új nemezedék(lehetőséget) és szemléletet képvisel. E szerep távlati megítélésének lehetetlensége bizonyos szempontból leszűkíti Herbszt helyének kijelölését, bár világszemlélete, költői megvalósulása, eszközei és irányultsága szövegei alapján így is vizsgálható.

A Szegeddel – Ilia Mihállyal és a Tiszatájjal – indulásukban kapcsolt költői csapatok közül, látható, hogy a *Gazdátlan hajók* című antológia szerzői és az akkor Szegeden élt többi alkotó pályája is, elődeikhez hasonlóan, messze eltávolodott egymástól (köztük, a Herbszt Zoltánhoz hasonlóan korán meghalt Futó Györgynek a kiadatlan életműve). A *Gazdátlan hajók*at követő, *A hazatérés lehetőségei* című, eddig utolsó, 1983-ban megjelent szegedi válogatásba a már 1981-ben elhunyt Herbszt írásaiból bőven került anyag, s szerzőjük tehetségére – valamint Hévizi Ottóéra – sokan felfigyeltek.

Ezért is érdemes tett az ELTE Közművelődési Titkársága, a szegedi József Attila Tudományegyetem és a Soproni Városi Tanács közös vállalkozása, a megrostált hagyaték közreadása. A 2000 példányban kiadott gyűjtemény méltó a szerzőhöz, s megfelelően dokumentálja azt a teljesítményt, amelyet a 79 verssel kívántak bemutatni és hozzáférhetővé tenni.

A költői pálya folytathatatlansága miatt nem tudható, hogy a versek rapszodikus és elégikus hangja mitől, szinte Radnóti Miklósig visszavezethetően erős, amelyet az sem homályosít el, hogy Herbszt költői alapál-

lása inkább a Nagy László-i életmodellhez áll közelebb. Vajon csupán a hetvenes évektől felerősödő s minden korán indult és publikációra kapott költőéhez hasonlóan, az elődökre visszaütő atavisztikus, egyénitetlen és életkorfüggő alapállás ez; vagy csupán alkati jellemzője Herbsztnek az ösztönös, tragikumra hajló szemlélet; vagy saját sorsának baljós elővetülete jelenik meg majd mindegyik írásában? De lehet ezek összejátszása az, ami kialakította szemléletét és életkorához képest homogén – bár redukált – hangzásvilágát.

Hogy mégsem taszítóan könnyes és fájdalmas, önsajnáló és önsajnáltató, az tiszta formavilágának, a direkt erkölcsi kijelentésektől való tartózkodásának köszönhető, s a gyakorta tartalmi alakitóvá váló nyelvi készségének is. Tárgyszerű és határozott helyzetjellemzései, formai képlékenysége és omnipotenssége, a túlvállalások teljes hiánya, lehetőségeinek tiszta ismerete költői megvalósulásának nem csak erényeire világit rá, de jelzi, hogy az érzéki megismerés mellé még nem emelődött a logikai-értelmi: s ha ez később így maradt volna, akkor kismesteri teljesítmények költője lesz. De ez sem lett volna kevés. Hogy semmi ok, programos jelleg, történeti távlatosság nincs a verseiben, ismét annak tudható be, hogy ki sem tölthette a teret, amelyre hajlandósága (lehetett) volt.

Kétségtelen, hogy világszemléletének kiindulási pontjai szinte azonosak kortársaiéval. A szétesett világképet és annak összes léthelyzetét evidensen megéli; a legkülönbözőbb, az egyéni és az egyéni léthez kapcsolt történelmi, társadalmi egzisztenciális hiányokat felismeri, és utolsó évének 22 versében már-már felsejlik a mitikus művészetteremtés kényszere és lehetősége. De e kihívásokra adható válaszok közül a sajátosnak már el kellett maradnia.

Hogy minden ízében egyéni verselést kellett volna kialakítania, mi sem bizonyítja jobban, hogy nem vonzódott az egyetlen jellegzetes huszadik századi verstípushoz, a totalitásadás igényével fellépő hosszúversshez, a gondolati rétegezettséghez, a párhuzamos és fel-felszaggatott szerkesztéshez, hiába volt meghatározó nála a hosszúverseknél megszokott rapszodikum és vallomásosság; s nem vonzódott a különböző költészeti szemléletmódok összeütköztetéséhez sem. Ugyan kötetében ezek szinte minden változata jelen van, a látomásos líra verseitől (A hazatérés lehetőségei, Költők sorsa), a nála jelentéktelenségbe vesző tárgyias-intellektuális változatokon (Sopron, Nagyvárosi-csúcsforgalom, Egy szerelem röntgenképei) keresztül az énfokozó és énmegsemmisítő romantikus-váteszig (Kőtollú madár, Néhai P. S. költő arcai), s a lét és a nyelv önazonosságát kutató objektivációs törekvésekig (Válasz anyám levelére, Részlet a halaknak tartott beszédből). Így csak a későbbi összetettség lehetősége dereng elő a ritmikai változatosságban és a karakteres verspékben.

Az alanyiság megvalósításához számos eszköz állt rendelkezésére. A megvalósuláshoz ott volt az összes megélt valóságelem, az utolsó írások ezt felmutatják. Hogy Herbszt Zoltán tragikusan torzó életművéből mi kerül be a történeti irodalomba, már nem tőle, hanem versművészetét felhasználó utódaitól, kortársaitól függ.

GÉCZI JÁNOS

# JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

CSORBA GYŐZŐ versei 769
SÁNDOR IVÁN: Leperegnek a nyolcvanas évek (esszé) 771
VASADI PÉTER verse 781
KASZÁS MÁTÉ: Fárasztó közelsége (elbeszélés) 783
DARVASI LÁSZLÓ verse 786

*

*A '84-es kijárat*

KUKORELLY ENDRE: „A '84-es kijárat" elé 787
HEKERLE LÁSZLÓ: A nincstelenség előtt (esszé) 789
KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ: A hanyatlás vitéze (regényrészlet) 793
MARNO JÁNOS verse 809
FOGARASSY MIKLÓS: A szenvedély visszahajlítása *(Marno János verséről)* 814
GYÖRE BALÁZS elbeszélései 817
FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: A túlsó parton (esszé) 819
BALASSA PÉTER: Meghívás közben *(Részlet egy naplóból)* 825
CZAKÓ GÁBOR: Magyar rémmesék 830
MÁRTON LÁSZLÓ: A tűzfal *(Részlet egy útirajzból)* 833
KEREKES SÁNDOR: A negyedik (elbeszélés) 838
RÁCZ PÉTER versei 845
ESTERHÁZY PÉTER: Egy hivatásos álmodó följegyzéseiből 847

*

KOCZKÁS SÁNDOR: „Szorong a szívben a világ" *(Nemes Nagy Ágnes összegyűjtött verseiről)* 850
CSUHAI ISTVÁN: Mennyi az idő – és van-e még? *(Balázs Attila regényéről)* 854
BECK ANDRÁS: „Ki az a te vagy az?" *(Kornis Mihály: Ki vagy te)* 858
KÁROLYI CSABA: Vasadi Péter: Fényromok 861
TÓTH KÁROLY: Albert Zsuzsa: Az éjszakai lakó 863

1987 SZEPTEMBER

*Képek*

SZIRTES JÁNOS: „Quetzalcouatl" 782, „Oaxaca" 788, „Kukulkán" 808, „Xipe totec" 816, „Diaz" 829, „Ixtlilxochitl herceg" 832, „Cortez" 857

16,—Ft

JELENKOR

# JELENKOR

XXX. ÉVFOLYAM 9. SZÁM



Főszerkesztő
HALLAMA ERZSÉBET

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, KALÁSZ MÁRTON,
PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN

*



Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17., I. emelet. Telefon: 10-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Baranya Megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.
Felelős kiadó: dr. Jádi János
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR)
Budapest V., József nádor tér 1. – 1900 – közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra.
Előfizetési díj 1 évre: 192,– Ft. Megjelenik: havonként.
87-2418 Pécsi Szikra Nyomda – Felelős vezető: Farkas Gábor igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

# KRÓNIKA

A PANNÓNIA KÖNYVEK sorozatában megjelent *Arató Károly* válogatott és új verseit tartalmazó gyűjteménye, a *Néma verseny.*

*

A XII. BARANYAI IRODALOMTANÍTÁSI NAPOK rendezvénysorozatán, melyre június 30. és július 2. között került sor Pécsett, *Nagy László* életműve állt a középpontban. Többek között *Görömbei András, Nagy Imre, Jánosi Zoltán, Domokos Mátyás* és *Bókay Antal* tartottak előadást Nagy László költészetéről. Az Irodalomtanítási Napok keretében nyílt meg Nagy László grafikai kiállítása, *Hegedűs D. Géza* előadóestet tartott, s a résztvevők ellátogattak Iszkázra, ahol *Szederkényi Ervinné* előadását követően megtekintették a Nagy László Emlékházat.

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. A pécsi Kisgalériában július 6. és augusztus 2. között láthatták az érdeklődők *Kertészti Ágnes* üvegtervező iparművész kiállítását. – Július 16-án nyílt meg és 26-ig volt látható a Kossuth Lajos utcai Képcsarnokban a *Pécs – pécsi ecsettel* című kiállítás, amelyen *H. Bakonyi Klára, Kelle Sándor, Pandur József, Soltra Elemér* és *Vata Emil* mutatták be munkáikat. – Augusztus 2. és 16. között rendezték meg *Molnár Sándor* keramikusművész tárlatát a püspökszentlászlói Galériában. – Augusztus 7-én nyílt meg és szeptember 6-ig látogatható *Lux Antal* festőművész kiállítása a pécsi Kisgalériában.

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ új évadát Kálmán Imre *Montmartre-i ibolya* című operettjének bemutatójával nyitja október 2-án. Az előadás rendezője *Vas-Zoltán Iván.* Október 10-én Shakespeare *A velencei kalmár* című színművét mutatják be *Szőke István* rendezésében. Harmadik bemutatójuk David Storey *Anyánk napja* című darabja. A Vigadóval közös produkciót *Szegvári Menyhért* rendezi.

*

A 7. NEMZETKÖZI FELVILÁGOSODÁS-KONGRESSZUS alkalmából a budapesti Néprajzi Múzeumban július 28-án nyílt meg a *Kultúra és társadalom Magyarországon a felvilágosodás korában (1730–1830)* című kiállítás.

*

HAZATÉRÉS címmel *Pálos Rozita* verseskötete jelent meg Tatabányán, az Új Forrás füzetek 2. darabjaként. A gyűjteményt *Cs. Varga István* válogatta és szerkesztette.

*

A CLEVELANDI RÁKÓCZI-ALAPÍTVÁNY díját a kuratórium idén *Kőrössi P. József* és *Varga Imre* költőknek, valamint a szegedi egyetem kiadványaként megjelenő folyóirat, a Harmadkor három korábbi szerkesztőjének, *Balogh Józsefnek, Csuhai Istvánnak* és *Takács Józsefnek* ítélte oda.

CSORBA GYŐZŐ

## *Növényzet*

*Kis, ártatlan magocskák,*
*szép formájúak, mintha gyöngyök –*
*Kertet szándékozol magad köré,*
*nem sejted, hogy mi lesz a vége.*
*De ha a mag,*
*de ha a levény –*

*S bozót nő,*
*lábadba kapaszkodik,*
*mérget lehel rád,*
*mindenképp megöl.*

*Ó lehető öngyilkos,*
*óvd magad!*

## *Lassan felé is*

*Félig vagy hányadrészig* ott?
Itt *már gyakran s mind gyakrabban legyintek:*
*nem érdekel. Mulasztom a napot,*
*és többé lábam elé se tekintek.*

*Ha cserbenhágy a szív s az ész,*
*s a csóró test remeg bőrig kifosztva:*
*megsétáltat még a legénykedés,*
*erőtlenné gyávítva jóra, rosszra.*

*Sok tervem végképp elmarad.*
*Ki ültette talánk agyamba őket?*
*A föld azért tovább forog.*

*Ki mint vetett, majd úgy arat.*
*Érzem varázsát a közelgetőnek,*
*s lassan felé is mozdulok.*

# Keserű

*Szép állatok furfangja őrzi,*
*ám csak gyalog s épp hogy nem éhen.*
*Hogy van még töljebb is világ,*
*s ténylőbb, dúsabb, mint amit ismer,*
*csak sejti, de „Nulla cupido . . .”*
*Ilyenformán bőszen csinálja*
*s mint szertartást a félig állat-*
*vonal szokásos ténykedését,*
*mit, lám, a test s a test javára*
*kiépült ösztönök sugallnak.*
*Ezt nézni jó és nézni undor:*
*hisz bent a test műszer-csodái*
*irányitják s termik varázsát,*
*(bár megható, mily egyszerűen).*
*És ezt irigylem . . .*
*Ám ki láncon*
*mozoghat csak, s más dönt helyette,*
*fogalma sem lehet . . .*
*S ez inkább*
*undor. – Ha állat, mért nem állat?*
*Jobban vigyáztam volna tőle:*
*nem engedem közel magamhoz,*
*nem károsított volna így meg.*

# Alvás, álom

*Az elrontott nappalok után az el-*
*rontott éjszakák. Álom, alvás nehe-*
*zen, de mégis. Álom, alvás, ébre-*
*dés, vad fölbukkanás, miként a ten-*
*gerből a vízi-szörnyeké. Kalimpál a szív,*
*ki akar ugrani. Mire jó, hogy ott*
*van a régi helyén? Ám lassan-lassan megint*
*bezsong az agy: alvás, alvás,*
*alvás, álom. Közben bizakodás: nem*
*jut át az alváson a hiány.*
*És hogyha mégis,*
*a szájban béke is lesz már s a nyelven*
*kevéske ostya-íz is átsajog*
*az oly rég s oly nagyon kivántból.*

SÁNDOR IVÁN

# Leperegnek a nyolcvanas évek

*Pillantás az ösvényre*

*A termelési szerkezet, a társadalmi mechanizmus ellentmondásai és az oldások feltételei*

A megoldások lehetőségeit vesszük szemügyre, ösvényeket keresünk az előrejutáshoz. Elsőül néhány új kérdést teszünk fel, hiszen láttuk, ez az új válaszok alapfeltétele. Miért olyan nehéz ma a problémamegoldás csatornáinak kialakítása?; mi a kompenzatív technika jellegzetessége, és hol csúszik át a tehetetlenségbe?; mire volna szükség ahhoz, hogy az intézményrendszer szembenézzen a századvég újrealitásával?; miképpen válthatnák fel a huzavonát a tettek?

A történettudomány a nyolcvanas évtizedben eljutott az elmúlt negyven évnek mint históriai rövid ívnek a szakaszolásához. Az első szakaszban, negyvenhét-negyvennyolcig a régi, alkalmatlan államgépezet helyén egy olyan új intézményrendszer megteremtésének küzdelme áll, amelyben még megvan az esély arra, hogy szerencsésen egyesüljenek benne a demokratikus, az alulról kezdeményezett, és a szervezett, központilag megerősített elemek. A második szakasz 1954-ig a sztálini államkonstrukció megszilárdítása. A harmadik – különböző változatokban – azóta tart: a Sztálin alatt kialakított mechanikának a reformkísérletek nyitó-záruló huzavonájával járó átformálási igyekezete. Többesélyes történelmi ütközéssorozat, amelynek alakulása szerint sokszor zárlatos, máskor teljesen eredménytelen azoknak a csatornáknak a megteremtése, amelyekben kialakulhatnak az államgépezet, az intézményrendszer a századvég igényszintjén álló *új megnyilatkozásai.*

A kompenzativitás mint az erők kiegyenlítésére való törekvés, mint kényszerű egyensúlyozások, kárpótlások, megnyugtatások és elaltatások mechanizmusa nem újabb jelensége történelmünknek. Forrásai abból a mély létbizonytalanságból, egzisztenciális félelemből származnak, amelyről a kelet-közép-európai, benne a magyar nemzeti keretek kialakulásáról szólva beszéltünk. Nem más a kompenzativitás, mint a történelem különböző szakaszaiban különféle változatokban élő kísérlet egy látszatra felcicomázott, valójában megoldatlanságokat elfedő léthelyzet legitimizálására; átmeneti, ideiglenes ajánlatokkal való helyettesítése a mélyreható megoldás-kereséseknek. Természetéhez hozzátartozik az is, hogy miközben mögötte, alatta és felette a külső-belső indítékok tovább dolgoztak és toltak újabb zsákutcák felé, mindig hajlamos volt önmaga fölértékelésére. Ehhez az alapot abban kereste, amiben volt is valami igazság: többnyire egy rosszabb alternatívával szembeni átmeneti változatként született meg. Az ördöghin a mozgása abban állt, hogy – miközben belebonyolódott az *„annál* azért mégiscsak jobb" bizonygatásába – hajlamos volt szem elől téveszteni, hogy mi volna a megoldási alternatíva, amely egy dinamikus világkörnyezetben valóban biztosítja a lépéstartást. A kompenzativitáshoz hozzátartozik a megmerevedés, a még rosszabb kényszerűségekkel szembeni viszony túlértékeléséből adódó elégedettség, amire az általános történelmi fejlődés igényei felől nézve semmi ok nincs.

A kompenzatív jelleggel rendelkező társadalmi egyensúlytörekvések természetrajzához az is hozzátartozik, ami az évszázados históriai gyakorlatból jól áttekinthető: működésük nyomán egy, a lemaradásos helyzetben reformokat is biztosító átmeneti államszerkezet alakul ki; amely akkor, amikor ezek a reformkísérletek, szélesebben az eldöntetlenségek már elégtelenek, és tágításuk igénye megjelenik, keményen összecsukódik (XVIII. század vége). Más históriai változatok (főképpen a két világháború) tapasztalatai azt is látni engedik, hogy amikor a valóságos problémák megoldása

helyett álmegoldások erőltetése, bizonyos koncok megszerzése vezeti az „egyensúlytörekvéseket", bizonyos könnyen nyerhető előnyökért cserébe az alapvető értékek kerülnek vásárra, akkor az út ugyancsak zsákutcába vezet.

Elkerülhetetlen azoknak az eredményeknek az általános világ-, vagy legalább európai fejlődéshez való viszonyát meghatározni, amelyeket a kompenzativitás létrehoz. Egy stagnáló, netán regresszív világ-európai környezetben az átmeneti mozdulatlanság ideig-óráig akár pozitív is lehet (hatvanas évek). Megváltozik az előjel, amikor, mint évtizedünkben, új világgazdasági folyamatokkal párhuzamosan kell értékelni a stabilitásnak feltüntetett állvamaradást. Ilyenkor a jellegébe ivódott állandó kiegyenlítési igyekezet miatt az új körülmények megértésére való alkalmatlanság, a kihívások vállalására való képtelenség a domináns. A valóságos tevékenység helyett az imitációk, a lépések helyett a sakkhúzások következnek.

Naponta éljük át, hogyan tudja a kompenzatív technika egyre kevésbé kivédeni, hogy az elmúlt évtizedek igyekvő, ám félbemaradó törekvései mellett elsuhan a világfejlődés, leplezetlenül mutatja magát a cicomák mögött a szegénység, az új technikák alkalmazásához szükséges anyagi bázisok, az ipar, mezőgazdaság, közlekedés, kereskedelem háttérrendszerének hiánya, és a piacgazdaság mint fejlődési igény, a centralizáció mint megmerevedett igény kötélhúzása. Mindez a hatékonyság fejleszthetetlenségével jár együtt. A fél-, a negyedhatásfok, az élet visszakapcsoltsága éppen abból következik, hogy a létrejött intézményi szerkezet nem ad megfelelő formákat a nagyobb intenzitásra. Sokszor az állami célkitűzések, programok, igyekezetek ellenére sem. Más oldalról: a teljes hatásfokkal végzett teljesítmények szétfeszítenék azokat a nagyrészt centralizált gazdasági, kereskedelmi, szellemi-tudományos kereteket, amelyek a konstrukció jellegét megadják.

Láttuk, mindennek egyik indítéka az, hogy az intézményi mechanikák a harmincas évek első felében alakultak ki, egy olyan minta szerint, amelyben a sztálini irányítási szisztéma testesült meg. Összefoglalva: az elmúlt évtizedek törekvései, különböző ár-apály mozgások váltakozásában azt igyekeztek ellensúlyozni, hogy az intézményi szerkezetek lényegében a) egy félévszázada kialakult mechanikát; b) egy, a gazdasági-históriai fejlődés tekintetében más zónában kialakított modellt; c) egy, a forradalom utáni átmeneti helyzet feszültségeiben született irányító szisztémát; d) egy, azóta a születés helyszínén is – 1986-tól súlyosan – bírált mechanizmuscsoportot mintáznak. Fontos, hogy bár a „magyar modell" néhány ponton próbálta megváltoztatni ezt a zárt keretet, azonban a sok kialakított különbözőség sem fedi el az azonosságot, legalább három vonatkozásban: a még mindig meghatározóan érvényesülő centralizáció miatt a világfejlődésre való lassú reagálóképesség; a mechanizmusok merevségének a termelésre és a társadalmi értékteremtés szempontjából más fontos tevékenységek alacsony hatékonyságára gyakorolt szerepe; a lehetőségek hiánya arra, hogy a nem a centralizált apparátus felől indított progresszív ajánlatok, teljesítmények folyamatos (*nem* lemaradásos), teljes (*nem* részleges) érvényesítése megvalósulhasson.

Ne fogadjuk el „kényes kérdésnek" a sztálini intézményrendszert, mint „forrásproblémát". Korántsem a szovjet forradalomnak a világtörténelemre gyakorolt hatalmas hatásával tévesztjük össze azt, ami a harmincas években létrejött, vagyis nem keverünk össze egy históriai pozitívummal egy valóságos negatívumot.

A helyzet pontos meghatározása érdekében fel kell tenni azt a kérdést is: milyen változatokban jelenik meg a szocializmus mai és ilyen típusú termelési szerkezetének és az általa újratermelt társadalmi mechanizmusnak a belső ellentmondása? A szaktudomány a közgazdaságtan vonalán kimutatta, hogy egy termelési szerkezet – és vele együtthullámzóan egy társadalmi mechanizmus – nem működhet egészségesen úgy, hogy hatékonyságának feltételei összeütközésbe kerülnek a benne meghatározott alapelvekkel. De ezt a realitást nemcsak a reform gazdasági vonatkozásaiban, hanem a társadalmi konstrukció felől is végig kell gondolni. Mert miként (elsősorban Kornai János tételei alapján) összefoglaltuk: ma a gazdaságban két értékrend ütközik össze. Viszont számos kiterjedtebb dilemmát az idéz elő, hogy ugyanezt elmondhatjuk a társadalom egész intézményrendszeréről.

A korkövetelményeknek és a működési elveknek az ütközésében a hatékonyság

is elvész, és az elvek is az alkalmazhatatlanságig lekopnak. Kölcsönösen hatástalanítják egymást. Ott, ahol ugyan szélesebb alapokat keresve, ám végső soron a centralizált mechanizmus szelektál, a fejlődés természetes igénye az, hogy a progresszív kibontakozás érdekében ne csak felülről, a centrumokból induljon meg az antinómiák feloldása. A korigény követelményei mögött lemaradó intézményrendszer működészavarainak korrigálásához elengedhetetlen, hogy a társadalom különböző pontjain *időben* felszínre kerüljenek azok a törekvések, amelyek segíthetik a továbbjutást. Egy intézményrendszer alkalmasságának, szociális, szellemi egészségének különben is legfontosabb ismérve az, hogy mennyire tudja elfogadni a tevékenységének hiányait, tévedéseit korrigálni próbáló törekvéseket, mennyire tekinti magáénak a progresszív helyesbítési ajánlatokat. Kialakít-e olyan intézményi-államszerkezeti formákat, amelyek a régi, megmerevedett szocializmuskép átformálása közben beépítik a társadalmi vérkeringésbe a hatalmi centrumokon kívülről érkező életmegoldásokat is?

*Az általános reform esélyei és a műhelyek*

A kulcs tehát abba a zárba helyezendő, amit *a reagálás és a tettek reformjának* is nevezhetnénk. Ez persze nem egyszerűen az intézmények, a szellem reflexeinek kérdése. Tárgyi, tudati, lelki készültség; hozzáértés és önfelismerési érzék. Működésképesség. A tények iránti alázat. A ismeret és a gondolkodás megújítása. Egy egész mögöttünk lévő korszak, és az egész századvégi környezet értelmezése. Az empirikus alapozású vizsgálatok, rendszerek, lehetőségek terjedése, amelyek ahhoz, hogy eljussanak a gazdaság szférájában a szembenézésekig, ki kell hogy terjedjenek a társadalmi szférában is az önfelismerésig; a kettő elválaszthatatlan. Mit helyeznek ezek a teljesítmények előtérbe? A *valóságos* hatóerőket; azt, hogy ezek a hatóerők állandóan *változó-alakuló* körülmények között működnek, valamint azt, hogy tárgyszerű vizsgálatukat az évtizedben létrejött bizonyítékrendszerben kell elvégezni.

A gazdasági reform teoretikus teljesítményeinek, vitáinak tapasztalata alapján *is* elmondhatjuk: a kérdés nem az, hogy a létdilemmák természetszerűen megrázzák az intézményrendszert is, hanem az, hogy a már jóideje felmerült jelenségekre *hogyan reagál* az államszerkezet. Ez persze ugyancsak a gazdaságon túli, vagyis általános tünetcsoport. A szindrómához közelebb jutunk, ha (egyelőre) a gazdaságra vonatkoztatva próbáljuk leírni. Kolosi Tamás erről ezt mondja: „... a központi hatalomtól független autonómiák kiépítése (és a központi hatalom ezzel szükségszerűen együttjáró demokratizálása), a valódi piaci viszonyoknak mind újabb társadalmi szférákra való kiterjedése, az érdekegyeztetési mechanizmusok intézményesülése, a redisztribúció illetékességi körének kijelölése reformkonform, az ezekkel ellentétes lépések reformellenes tendenciáknak tűnnek." Ami mögött az húzódik, hogy a Szovjetunióban félévszázada kialakult a szocialista építés közismert fontos módosulásokkal és súlyos következményekkel járó úgynevezett eredeti modellje. Viszont a hatvanas években „jónéhány országban kezdtek kimerülni az extenzív fejlesztés gazdasági és társadalmi forrásai, és a világpiacon, valamint a tőkés országokban bekövetkezett és bekövetkező strukturális változások is alapvető kihívást jelentettek és jelentenek. A belső kihívás lényege tehát, hogy az eredeti modell az extenzív fejlődés logikájára épül, ennek lehetőségei pedig kimerültek, illetve kimerülőben vannak. Ugyanakkor a modell olyan struktúrát és intézményrendszert hozott létre, amely ellenszegül a változásnak. A külső kihívás lényegét pedig abban látom – folytatja Kolosi –, hogy a világgazdasági válság leértékelte a modellban prioritást kapott gazdasági tevékenységeket, és olyan társadalmi szférákat helyezett előtérbe – mindenekelőtt a kommunikációra és a technikai váltásból adódó gyors reagáláskényszerre gondolok –, amelyek működése eleve logikai ellentétben áll az eredeti szocialista újratermelési modell logikájával."

A nyolcvanas évek közepére a reform-közgazdászok teljesítményeiben egyre nagyobb hangsúlyt kap a továbblépés feletti kétely. Az ő tapasztalataik a redisztributív intézményrendszernek a reformigényekre adott feleleteiről – egyszerűsítve – így

összegezhetők: a) nemleges; b) részleges abban a formában, hogy támogató, ám a gazdaságon kívül a tudati-politikai szférákra nem terjed ki; c) részleges abban a formában, hogy nemcsak a gazdaságon nem lép túl, de abban is töredékes. Ha ezeket a feleletvariációkat egy kiterjedtebb modellként az életnek a gazdaságon túli régióira is alapváltozatnak tekintjük, nagy vonalakban megpillanthatjuk a megoldásnehézségek jellegadó vonásait; amelyek körül az évtized közepén a gazdasági-társadalmi küzdelmek sűrűsödnek.

De ne áltassuk magunkat azzal, hogy a nehézség csak ennyi. A nehézség abban áll, hogy egyelőre nem tudunk olyan gyakorlatról, amely a szocializmusban a „központi hatalomtól független autonómiák kiépítését", vagyis, mint Kolosi Tamás folytatja, „a központi hatalom ezzel szükségszerűen együttjáró demokratizálását" megvalósította volna. Ugyanakkor viszont *nem* tudunk olyan megoldást sem elképzelni – az elmúlt évtizedek bebizonyították, hogy *ilyen* nincs –, amellyel egyrészt a kemény redisztribúció, másrészt a piaci törvényekkel számoló, a gazdaságin túl a gondolkozásban, a társadalmi intézményrendszerekben is végbemenő megújulások *között lavírozva* lehetne átjutni az új problémák zuhatagain. Vagyis azok között a keretek között, ameddig a központi intézményrendszer elmegy, nem tudunk meggyőző gyakorlatról, amelyik a megoldásokhoz szükséges feltételeket megfelelően biztosítaná. Mondhatjuk tehát: mindezt itt és most kellene kikísérletezni. Máris fölmerül a kérdés: kiknek tulajdonképpen? Ha ugyanis azok, akiknek az intézményrendszer keretei rendelkezésükre állnak, ezt a kikísérletezést nem tudják véghezvinni, nem vállalják, nem alkalmasak rá, netán – „lent"?, „középen"? – nem is áll érdekükben?

Visszatérő történelmi körbezárulásnál tartunk, amely évszázados tapasztalatok szerint ismétlődik, az új vonások és körülmények változataiban persze. Fölmerül, mint valamilyen, az *egész* társadalmat, az *egész* intézményszerkezetet átfogó reform, a hozzá szükséges szellemi-lelki-etikai „szublimáció" igénye, valamiféle belső átnemesítődésnek a vágya. Valójában a történelem egyes szakaszaiban, különböző okból és körülmények között ugyan, de „egy pillanatban" mindig is időszerű lett ez, és ezért éppen ideje már az „állandó időszerűségből" levonni azt a tanulságot, hogy ha voltak is reformmozgalmak, ha meg is indult ama szublimáció: mire jutott? Enélkül ugyanis túl sok reménytelenség és kockázat, magyarán kudarclehetőség áll már az út elején is.

Érdemes végiggondolni – akár II. József reformjaira nézünk vissza, akár a múlt századi nagy reformnemzedék teljesítményeit vizsgáljuk, akár a század elejének, vagy a harmincas éveknek a megújulási mozgásait, sőt a kilencszáznegyvenöt és negyvennyolc közötti esztendők, vagy a hatvanas évtized közepének teljesítményeit –, hogy: 1. fellendülést hoztak ugyan, ám alapvető váltóállításokat jelentő, az államszerkezet mobilitását jó útra fordító megoldásokkal nem jártak; még eredményeik is csak átmenetileg befolyásolták az európai zónatörvényszerűségek, erőjátékok hatását; 2. *ennek ellenére* mégis ezek a reformkorszakok a nemzeti haladás legdicséretesebb, egyben legdicsőségesebb, a legtöbbek sorsára jótékonyan kiható szakaszai. Egy képzeletbeli szálra fűzve föl sorozatukat, „kezünkben tarthatjuk" a mindenkori *„és mégis"* értelmét, célját, felhívásait; 3. a zsákutcás jelleg és a reformmozgások-mozgalmak egymással összesodorva léteznek, egyik a másikat hívja életre, az egyik a másikból akar kijutni.

Közelítsük meg Tőkei Ferenc gondolatsorával azt a dilemmát, amely abban áll, hogy a régi szocializmuskép nyomán jelentkező mai alapellentmondásokat illetően ismeretlen a holnap útjaira vezető gyakorlat. Ő azt mondja, hogy mindenekelőtt szemügyre kell venni a szocializmusban a társadalom és az állam azonosságának dilemmáját, a kérdés ugyanis „a magyar gazdasági reformkísérlet kezdetétől a levegőben van..." Vagyis: „ha állami tulajdont mondunk, akkor szabad-e ezt megszorítás nélkül társadalmi tulajdonnak értelmeznünk, vagy sem? Kétségtelenül az volt, abban a folyamatban, amely partikularitásokból, csoport- és magánérdekek kusza szövevényéből szabadította ki a társadalmi érdeket. De nem föltétlenül az a folyamat következő periódusaiban, mert a viszonyok, dolgok, vonatkozások sohasem maradnak változatlanok, ez egyetemes törvény, alóla nincs kivétel. Ami tegnap jó volt, az

ma nem jó, holnap tragédia lehet belőle, összeütközés, mi több antagonizmusba is torkollhat..." Fontos, amit a továbbiakban így foglal össze: „Kétségtelen, hogy napjainkra az államiságot 'túlsúlyosnak', a politikumot 'öntúlértékelőnek' érzékeljük, s ezen változtatni kellene. Megszüntetni a 'politikum öntúlértékelését' elvileg, tudományosan, a gondolkozásban, hogy aztán a cselekvés ehhez igazodhassék..." Nem másért, mondja, mint hogy a reform folytatásáról „értelmesen lehessen gondolkodni", hogy az ne szoruljon be a gazdasági mechanizmusok fejlesztésének bűvkörébe, hanem mint intézményi-politikai reform lépjen a színre.

Az egész társadalom életét megújító *másféle*, más idők problémáival küszködő reform-gondolatsor akkori (harmincas évekbeli) vitakérdései fölött töprengve mondta erők és feladatok viszonyáról Németh László: „...a műhelyek a kor hiányaiban és igényeiben nagyon is megokolt feladatot tűztek maguk elé. De a cél majdnem mindig valaminek a pótlása volt, az észrevett lemaradás után a lépések meggyorsítása. A feladat nem állt arányban a tehetséggel..." És ma? A tisztánlátáshoz három sávot kell szemügyre venni: az intézményrendszer gúlájának felső rétegében elhelyezkedők perspektívalátási készségét és érdekeit; azoknak a szellemi, tudományos, reformgondolatokat tápláló műhelyeknek, ma inkább magányos íróasztaloknak a helyzetét, amelyekről Némethtel elmondhatjuk, hogy valóban: nagyon is megszokott feladatokat, általában csak valaminek a pótlását, legfeljebb a lemaradások utáni gyorsítást tűzték maguk elé; s végül azt, ami a harmadik sávban helyzekedik el: a közvéleményt jelentő honpolgári kedvet, ígyekezetet, lelki egészséget, tudatformákat.

Nem hiszem, hogy az első és harmadik sávról ma teljes analízist lehetne adni. Ennek sok kizáró oka van, és csak az egyik a tendenciák sokfélesége. Mindenesetre látható, hogy miközben az intézményrendszer felső rétegében sok ponton erős a régihez, a megmerevedetthez való ragaszkodás, más pontokon azért erősödött az alternatívák kipróbálását célzó vitaszellem, olykor a régit őrző intézkedésekkel, határozatokkal, a lejátszásokkal való *azonosulás* hiánya. Látható, hogy „lent", a széles rétegekben jelentkező azonosság-hiány olyan általános leépülést hozott a tudati-lelki szférában, amelynek mélyebb társadalmi indítékairól és hatásáról szólva érdemes Witold Gombrowiczot idézni: „Az a mechanizmus, amely a egyszerű embereknek lehetővé teszi, hogy kikerülhessék a magasabbrendűvel való szembesülést, számomra az erkölcstelenséggel egyenlő", valóban, így azután, mint mondja, ha netán Szokratesz lépne ki egy mai köztérre, úgy bánnának vele, mint egy paprikajancsival, akinél mindenben többet tudnak.

Talán csoportosítani lehet viszont a második szféra helyzetének néhány vonását.

1. Minden reform mindig valamilyen műhelyt tudott bázisául, ahonnan egy korszak helyzetértelmezése, analízise, a belőle továbbvezető utak keresése, a problémák megoldásaira irányuló gyakorlati elképzelések kiindultak. Elmondhatjuk, hogy a reformmozgalmak alapfeltétele a műhely, vagy műhelyek létezése, a bennük folyó felfedező munka, és az egyeztető tevékenység, amely a társadalom, a gondolkozás, a lét *minden* területére kiterjed.

2. A műhelyek létrejöttének igénye olyan helyzetekben születik meg, amikor egyrészt az intézmények állapota alkalmatlan egy nemzet, tágabb vagy szűkebb közösség problémáinak megoldására, amikor tehát az idő sürget, másrészt azonban külső és belső okok miatt a lehetőségek nem kedveznek az új utak keresésének. Ilyen történelmi háttér, ilyen erőfeszítések jellemezték a múltszázadi nagy magyar reformmozgalmat, s benne Kölcsey, Eötvös, Széchenyi, Kossuth művét. Más körülmények között a Monarchia utolsó szakaszának dilemmái között a századelő megújulásra törekvő műhelyeit, a szociológiát, a Nyugat-indulást, a fiatal marxizmust Szabó Ervintől Lukács Györgyig, a radikalizmus állam- és jogelméletét, Jászival. De ilyen alapszituáció adta meg a jellegét a harmincas években a Márciusi Frontnak, a megújuló filozófiai gondolkodásnak, a népi irodalom javának, a népfrontra törekvő baloldal műhelyeinek. S kell-e emlékeztetni arra, hogy ezerkilencszáznegyvenöt és negyvennyolc között hányféle szellemi, tudományos, művészi műhely táplálta az évszázados lemaradás behozására irányuló nagy, és egy ideig közös társadalmi mozgást.

3. A műhelyek, a reformokat kidolgozó törekvések jellegét az határozza meg,

hogy milyenek a működési feltételeik, külső-belső lehetőségeik, alkotói szabadságuk, befolyásuk a gyakorlatra; milyen a centralizált környezet ön- és problémafelismerő praxisa-erkölcse velük, ellenükre vagy mellettük? Vagyis: milyen a demokrácia, van-e egyáltalán, az elfogadás, a beemelés, a részleges integrálás, vagy a tiltás hullámzásai érvényesülnek? Ez azért is rendkívüli jelentőségű, mert a századvég dilemmáiban megnövekszik a gondolkodni tudás, és ezzel a személyiség autonómiájának szerepe. A szuper-korszakban csak a problémákkal való *értelmes* együtthaladás biztosíthatja egy „elektronikus világ" teljesítményeinek integrálását.

Érdemes most már csoportosítani az eddig mindenhol „műhelynek" nevezett javaslattevő vállalkozásokat, aszerint, hogy: a) valóban eredményes, a demokrácia elemeinek érvényesülése közepette dolgozó *műhelyek*, amelyeknek eredményeit egészben-részben integrálni kívánja, tudja a centralizációra alapozott intézményrendszer; b) *kertek* inkább, amelyekben együtt vannak azok, akiknek tehetsége, tudása hasznára lehetne a közösségnek, ám vagy maguk vonulnak el a porondról, vagy oda kényszerítik őket az eléjük emelt falak; c) az *álmodó íróasztalok* (Németh László szókapcsolása) akkor lesznek „helyszínek", mikor azok, akik műhelyekben, netán a kertekben kívántak dolgozni, annyi meg nem értésben, tagadásban, tiltásban részesültek, hogy valamiféle hangszigetelt szoba remetevilágának munkaasztalához kényszerülnek.

Melyik változat jellemzi a nyolcvanas évek közepét, milyen változatok keverednek? Előbb arról, hogy milyen a redisztribúció elvén épülő intézményrendszer viszonya hozzájuk. Megoszlik. Más a gazdasági szerkezetnek, és más a tudati-gondolati-intézményrendszerbeli fejlesztésének vonalán. A kettős reagálás már maga is utal közismert antinómiákra. A gazdaság vonalán a műhelyek (függetlenül attól, hogy egy-egy elszigetelten dolgozó-gondolkodó tudós, művész, szakember, vagy többek ajánlatait tartalmazzák) a centralizált irányító és ellenőrző központok számára: *tárgyalóképesek*. Elfogadhatóak, vitatandóak, elvethetőek. Az elfogadás általában késleltetett, ezért a megvalósítás lemaradásos, a vitatás folyamatos, az elvetés nem jár szankciókkal. A gazdaságon túli szférákban a műhelyek (egyes tudósok, alkotók, művészek, netán egy-egy orgánum, tanszék, intézet, folyóirat körül átmenetileg csoportosulók) alig, vagy *nem tárgyalóképesek*. El nem fogadhatóak, vitatandóak, elvetendők. Az el nem fogadás általában késleltetett (nem azonnali), a vitatás folyamatos, az elvetés szankciókkal is járhat. Visszatérve az imént feltett kérdésre, a nyolcvanas években a gazdaság vonalán leginkább a műhelyek és az álmodó íróasztalok, a többi szférákban leginkább a kertek és az álmodó íróasztalok adják a kor kérdéseivel lépést tartó munkálkodások fő jellegét. Ami abból adódik, hogy az élet, a társadalom, az intézményrendszerek irányultsága nem műhelyorientált, hanem kompenzatív. Ennek minden már tárgyalt elemével. És következményével, éppen egy olyan időszakaszban, amikor a kompenzatív intézményrendszeri mechanizmusok létrehozták azokat a zárt helyzeteket, amelyeket csak egy olyan széles körű reformmozgalommal lehetne felnyitni, amelyhez tevékenykedő műhelyekre (nem álmodó íróasztalokra vagy kertekre) volna szükség.

A minden szellemi erőt, tehetséget, felfedező kedvet, problémamegoldó érzékenységet mozgósító, a kontraszelektált bürokráciát minőségi hatékonysággal felcserélő, a századvég antinómiáinak enyhítésére megoldásokat kereső reform-felújulás nélkül a lemaradás és a belőle keletkező lehetetlenülések viszont nem kerülhetőek el. De itt újra, mégegyszer el kell mondanunk: még mindig ne ámítsuk magunkat, hogy a probléma csak ennyi. A kérdés *valójában* az, hogy a centralizált intézményrendszerekben a reformfelújulás, amely maguknak az intézményi mechanizmusoknak a zárlatosságát kérdőjelezi meg ma, csak a centralizált működés csúcsairól indulhat ki. Persze *elméletileg*. S elméletileg világos az is, hogy miért. Nincs ugyanis más „lejátszási" alternatíva, terep, erő. Mert ha nem felülről indul a reform, látjuk, eltorlaszolódik. Eltorlaszolják. Felülről. Ez logikai egyszeregy: a centralizáció önmozgása. Függetlenül attól, hogy a centralizált intézmények akár legfelsőbb pontjain álló egy-egy irányító személyiség vagy csoport mit szeretne. A mechanikának ezért azt kell magába szívnia, valamiféle eddig még *kikísérletezetlen* társadalmi in-

fúziót végrehajtva, amivel szemben – akarva-nem akarva nagyobb törvényszerűségektől, erőktől vezéreltetve – „működik". Egyszerűen nincs más útja. Ez *volna* (számára is) az *újrealitás* (...) Mert a lassított, látszatmegoldásokkal teli „technikára", miképpen a gazdaság terén, az általános reformfelújulás vonalán sem engedélyez már időt a nyolcvanas évek új helyzete. S éppen azért, mert nagy helyesbítésre volna szükség, valószínűnek látszik az, amit a közgazdász – egy ma már bejárt gazdasági, ám az élet többi szférájára is utaló területre – 1986 őszén így összegez: „... az önszabályozó piac által feltételezett decentralizáció programja a gazdaság kormányzati szektorában nem megalapozott."

Most már fel lehet tenni a közvetlen kibontakozást kereső, a gyakorlatra rámutató kérdést: akkor tehát?

*Az új viselkedéstan, mint az elv, erő és eljárás egysége*

Mint utunk kezdetén, újra végigpillanthatunk az előttünk feltáruló tájon. Ennél a fejezetnél, éppen a szőlőhegyen. Szemben a Gulács kúpja. Némileg távolabb Nemesgulács és Gyulakeszi párákban úszó látképe, középütt a fölfelé szúró sárga templomtorony. Asztalunk az öreg ház ablaka előtt, az ablakon túl néhány méterre a szőlősorok között haladó enyhén lejtős, a mindig virágos korkováni temetőre hajló út. Ezen haladunk a tollat letéve napjában többször le, aztán fölfelé, hiszen *minden rejtekhelyhez jár egy sétahely.* Ott vagyunk tehát, ahonnan elindultunk, a kérdéseinkből épülő törékeny gúla azon a vulkánikus kőzetekből való képződményen helyezkedik el, amelynek anyagáról azt tartottuk, hogy évezredek során eljutott a gondolkodás és cselekvés szétválásáig, s a vidék meteorológiájának törvényei szerint olyan szögből éri a fény, hogy történelmének valóságos összefüggéseit mélyen a felszíne alá szorítja.

De hát mit keresünk, ha *ilyen* a Hely és Idő természete is, valósága is? *Mégis* ösvényt a tétlenség és az utópia között. Azzal is számot kell vetnünk persze, hogy a „kőzet" anyagának jellege miatt, a nyolcvanas évek éppen ezekbe az irányokba tolják a gondolkozást; tehát a tétlenség egyfelől, másfelől az utópia. A szellem gyorsan foglya lesz az egyiknek is, a másiknak is. Ha nem is önmegadóan, hiszen írónál a „tétlenség" igazán nem feltétlenül olyan patópálos pipafüstölésben jelentkezik, és az író utópiagyártása sem mindig felhőjárás, ha nem a rövidtávú lehetőségekben-következményekben gondolkodik.

Mindez csak növeli a terhet. Vannak ugyanis olyanok, akiknek az alkatához, tehetségük színéhez tartozik hozzá a létforma, s persze gondolkozási forma, amely a montaigne-i műfajban is meg kívánja határozni a világhoz való viszonyt. Minden gondolkozás helykereső, helytisztázó. Az esszé kísérlete pedig, láttuk, közvetlenül a szellemi-históriai-társadalmi-művészi, s így együtt az egész léthelyszín tisztázására irányul. Ezért keres lehetőségeket egy kusza évtized labirintusaiba szorulva a tétlenség és az utópia között.

Az ösvényt kutatva tehát érdemes a közgazdász prognózisának vonalán haladni tovább, megismételni mindenekelőtt: nagy fordulat kell ahhoz, hogy a gazdasági reformmozgalom következetes és eredményes, a társadalmi-politikai intézményrendszerre is kiterjedő megvalósítása a központi szektorokban megalapozott legyen. Sok függ attól, hogy fejleszthető-e az intézményrendszer. Ez azt jelenti: egyáltalán akarja-e az ilyen fejlődést?; tudja-e önmagát fejleszteni? Vannak-e olyan virtuális társadalmi, csoport-, személyi erőbázisai, amelyek föl tudják venni, mint hajtószíjak az Idő kerekének forgási sebességét?

Az újrealitáshoz hozzátartozik az is, hogy bár a mélyben mozgó és látható jelenségek közötti távolság elég nagy, azonban egyelőre mégsem akkora, mint akár a harmincas-negyvenes, vagy a negyvenes-ötvenes évek fordulóján volt. Ennek öt okát sorolnánk fel.

1. Az európai környezet közelebb került, jól láthatók a gazdasági-technikai és szellemi standardok, könnyebb a viszonyítás.

2. A nálunk rosszabb helyzetben lévő kelet-európai országok dilemmái élesebben figyelmeztetnek a romlás lehetőségeire.

3. Az intézményi vezetőgárdában is elkerülhetetlen nemzedékváltás miatt a középnemzedék körében elterjedt a stagnálással, visszazuhanásokkal szembeni konstruktív utakat kereső elégedetlenség.

4. Növekedőben azoknak a tudósoknak, gondolkozóknak, művészeknek, szakembereknek a száma, akik napirenden tartják a „mozdulásra" vonatkozó javaslatokat.

5. A zóna erőhatás szempontjából centrális országa, a Szovjetunió is nagy kísérletbe kezdett, amelyben szerepet kap az önfelismerő elem, próbál szembenézni a maga lemaradásaival, aminek előnyös hatása lehet.

A késésbehozásra, a dinamikára, a történésekre irányuló törekvések *minden vonalon* jellegükből, a helyzet lényegéből eredően persze problémakatalizálók. Ezért természetszerű velejáróik a súrlódások, ütközések, küzdelmek. Amelyek – az évtized közepén úgy látjuk – fokozódni fognak.

(Ebben az esszében szerepelnek töprengések, ajánlatok, érthető okból kifejtetlen utalások is. Arra azonban mindeddig nem talált példát a türelmes olvasó, hogy, öniróniával csillapítva persze a gesztust, akár legyintésre is számítva, egy ki tudja mennyire feltételezhető utókorhoz forduljunk. Megkönnyíteni szeretnénk azoknak az oknyomozását, akik huszonöt, negyven, ötven év múlva visszanéznek erre az évtizedre, és könnyen lesznek okosak, hiszen ők már jól tudják majd, hogy mit kellett volna és hogyan, vagyis hogy minek mi (lett volna) az útja és az ára.

Hányszor találkozunk ezzel az „okossággal", most már a magunk „okossága"-ként, ha a huszadik század harmincas-negyvenes, vagy ötvenes éveit vesszük szemügyre. Abban szeretnénk valami támpontul szolgálni a jövőnek, hogy miként mi a saját megelőző időnkre vonatkozóan, egyszer majd ők, a késői utódok se álmodják vissza a jelent a múltba: az ő jelenüket a mába, a mi mai jelenünknek számító múltjukba. A valóságos körülményekről, erőviszonyokról, döntéskényszerekről, még pontosabban: a mindenkori feltételekből indítható *maximumokról*, a vállalások és vállalkozások felső fokáról, mint a méltóan és nem bármi áron létrejött túlélések formáiról beszélünk.

Aki e sorokat nyolcvanhatban rója, úgy gondolja tehát, hogy az évtized jellegéhez hozzátartozik: *nincs más út a* nemzeti-társadalmi lemaradások csökkentésére, a késésbehozás reményére, mint a reformok fokozása. Ugyanis: enélkül a válság megoldhatatlan, a zuhanás mélyre vezet; ennél nagyobb helyesbítésnek és gyorsításnak viszont nincs *reális* esélye. Az első indokot ez az egész könyv *próbálja* bizonyítani. Az utóbbit itt nincs alkalom igazolni.

Mindazonáltal . . .

Mindazonáltal ne zárjunk ki más lehetőségeket, hiszen mégiscsak *egyetlen* értelmezés summája ez. A célja az, hogy vállalja az összecsapást azokkal a visszahúzó erőkkel, amelyek útjában vannak a következetes, az egész társadalomra kiterjedő megújulásnak, és *ugyanakkor* próbál a maga ajánlatrendszerével legalább annyit elérni, hogy más, netán más irányú, és persze akár konzervatívabb, akár radikálisabb álláspontokat is arra késztessen: formálják koncepcióvá, gyakorlattá elképzeléseiket. Hogy azután ama utókor, amely számára ezt a kitérőt zárójelbe tettük, a sokféle, általunk kidolgozott alternatívát *is* mérlegelve tudjon egyszer még ítélni arról, hogy mivé lettek, erősödtek, fajultak ezek a koncepciók. Miközben ítél majd korunkról. Rólunk is.)

Nyolcvanhat végén élesen kialakul a reform siettetésének és meggátolásának kétféle tendenciája. *Különbségeik* jól áttekinthetőek: keményen centralizált konstrukció az egyikben, a koncentráltságok lényegi fenntartásán belül az elengedhetetlen decentralizálás a másikban; a gazdasági, illetve az intézményrendszeri és politikai zóna éles szétválasztása az egyikben, állandó, bár nem a széles reformnyitás vonalán haladó „mozgás" a másikban. A két tendencia *azonosságai* is ugyanilyen világosan áttekinthetők: a jövőkép, a határozott programatikus jelleg hiánya. Emellett az életszínvonal, a gazdaság stagnálásának kényszerűsége is azonos mindkettőben, a reformgátlóknál a korigénnyel való szembefordulás, a reformot siettetőknél a korigénytől

való korábbi lemaradás miatt. A két változatban mint kettős alternatívában egy históriailag sokszor átélt helyzet jelenik meg. A zsákutcás történelmi szituációk kvázimozgásai nyomán kialakuló kvázi-választásos keresztút. Bármelyik ösvényen indulunk, végül is a küzdelem, a huzavonák miatt *majdnem* ugyanoda jutunk. A különbség talán annyi, hogy míg az egyiken haladunk, *„mintha"* volnának termő fák, felszántott földek is az út kétoldalán, de aztán befut az ösvény ugyanabba az erdőbe, ahol a másik út kanyarog. Ez a szituáció annyira ismert, hogy már a torkunkig ér. Amit újrealitásnak neveztünk, kevésnek tartja az *ilyen* lényegbevágó különbségek nélküli „alternatívákkal" szembeszegezhető *nemeket*. *Igeneket* keres és ajánl, vagyis gondolkozásmódja nem kiürülő, hanem *telített, javaslattevő*. A magyar történelemben, lett légyen az Bethlen Gábor Erdély-terve, Kossuthék Duna-Európa utópiája, Jászi Oszkár állameszméje, az ezerkilencszáznegyvenöt-negyvenhetes népi demokratikus és szocialista nemzetterv gondolata, akár a hatvanöt-hatvannyolc közötti reformszocializmus gazdasági szerkezeti javaslata, az mindig a telített, vagyis programatikus magatartást szegezte szembe azokkal a megoldásra nem vezető alternatívákkal, amelyek legfeljebb két alkalmatlanság között nyíltak. A harmadik megoldás a dilemmafeloldásra alkalmatlan változatok helyén a problémamegoldásra alkalmasnak látszó ajánlatot helyezi előtérbe.

Az újrealitásban mint megnevezésben a szóösszetétel mindkét része egyformán fontos. Az egyik feltételezi a másikat, kölcsönösen értelmezik egymást. Annak, hogy „új", a jellege az, hogy a valóság *mást* diktál, a „realitás" viszont azt fejezi ki, ami már egy „új"-ban ölt testet. Nem más ez, mint az új intézményrendszeri viselkedés, az egészségesebb összműködés.

Bibó István egy némileg más témakörben (az államközösségi utópia kérdésében) beszél arról, hogy minden fejlett társadalomban feltételezendők bizonyos elvek, szabályrendszerek, eljárások, amelyek a szervezett közösség számára az áttételek és szűrők szerepét töltik be. Rajtuk keresztül jutnak az eszmei és erkölcsi követelmények hatalmi erőkhöz, a hatalmi erők pedig eszmei és erkölcsi igazoláshoz. Létrejön (létre jöhet) eközben az a dinamika, amelyben az irrealitások lekopnak, az önkény erői pedig a korlátozó, levezetést biztosító csatornákba kényszerülnek. Nem más ez, mint a társadalmi közmegegyezés kialakulásának cirkulációja, ahogy ő mondja: az ilyen „folyamat alapján tud olyan közmeggyőződés kialakulni, mely a társadalom helyes megszervezésére vonatkozó elfogadott követelményeket jelentős százalék erejéig *realizálhatónak* érzi és tapasztalja".

Egy ilyen *viselkedéstan* realizálásának a nyolcvanas évek közepén jól látható, és a politikai tudományok (vagy mondhatnánk, a politika tudománya) nélkül aligha megközelíthető feltételrendszere alakul ki. Vannak persze az egészséges működésnek olyan általános „kellékei", amelyek mindig időszerűek. Valóban elengedhetetlen például – hogy ezek közül csak néhányat emeljünk ki –, hogy a politika, mint tudomány: a) ne fokozza le pusztán „jó taktikára" önmagát, hanem bízzon benne, hogy van őszinte nyílt politika, sőt hosszú távon csak az ilyen válik be; b) hogy a profi politika egyik lényege nemcsak a „lefelé", hanem „felfelé" ható működés, vagyis hogy javaslattevő-informáló-küzdő minden irányban és nem devalválja magát puszta „lejátszó" mechanizmussá; c) hogy fluktuációja közben erőközpontjait nem szűkíti, hanem a nemzeti progresszió *minden* bázisa felől megújítja.

Mindezeken a valóban mindig érvényes *elemi* elveken túl van azonban valami *sajátos* a századvég jellegében, ami az intézményrendszerek „viselkedéséről" gondolkozva megkerülhetetlen. *Egyszerre* jelentkezik két olyan elv, amely szerint egyrészt a hatalmi érdekek-erők az elvi-erkölcsi igazolás támasza nélkül, másrészt az elvek-eszmék a hatalom támasza nélkül nem érvényesülhetnek. Mivel úgy gondoljuk, hogy e kettősség az újrealitásokkal számoló tudományos színvonalú politika számára működésének egyik alapfeltétele, érdemes rámutatni egy sajátos szkizofréniára. Ez ma az *egész világon* abban áll, hogy a kor embere (és ezért politikusa is természetesen) ingadozik a kettősségben, szinte váltogatja, mint egy nézőpontot, ahogy Bibó mondja: „mintha azért hangoztatnák a hatalmi önkény mindenhatóságát, mert keserű csalódások tanították meg őket, hogy ... ne akarjanak erkölcsi követelmé-

nyeket alkalmazni; majd ismét azért térnek vissza szinte vak reménnyel az erkölcsi követelményekhez, mert rá kell jönniük, hogy ezek még hiányos érvényesülésükben is szerves tényezői a közösségek szerkezetének, s nélkülük a világ olyan katasztrófák felé halad, melyekben a sokat emlegetett hatalmi önkény sem képes a maga számításait megtalálni . . ."

Ebben a szkizofréniában valóban kettészakad az egész világon az öncélú önérdekvédelmi és a megmerevedett tételekkel terhelt elvi-ideologikus politika, ahelyett, hogy a kettő egy méltó szintézisben egyesülne. És ez azt jelenti, hogy ama újrealitást a megfelelő *elvek* felismerésében, az érvényesülésükhöz szükséges *erők* koncentrálásában és a megvalósítás *eljárásainak* kidolgozásában feltételezzük. *Az új intézményi viselkedéstanban tehát elv-erő-eljárás egysége ölt testet.* Ami már önmagában is szervesség. Ugyanis egyik a másik nélkül működésképtelen. Nem kiegészítik, hanem feltételezik egymást. Az elvek semmit sem jelentenek a megvalósításukhoz gyűjtött erő és az eljárási technika nélkül, ugyanis nincs miben eljárni, ha nincs mivel. De öncélú lesz az erőkoncentrálás, és katasztrofális folyamatokat indíthat el, ha nem a jövőképet megfogalmazó elveket és azokat beteljesítő eljárásokat kívánja megvalósítani.

A reformszellemiségtől inspirált intézményi viselkedéstannak a centrális elemei *ma* az *elvek* terén: a reformgazdaság, az emberi együttélés, a demokratikus szabadságjogok, a nemzeti önbecsülés méltóságával kialakítható jobb élet; ami összefüggésben van a szocializmus demokratikus szerkezeteinek fejlesztésével és a magyarságot érintő sorskérdésekre adható progresszív feleletekkel. Az *erőösszpontosításban:* az, amit népfrontpolitikának mondunk. Gyakorlatiasabban a nemzeti progresszió legkülönbözőbb színeit képviselő műhelyek kialakítása és fejlesztése, az intézményekben és a magányos íróasztaloknál megszületett javaslatok hasznosítása, pluralisztikus koncentráció útján való beemelése az intézményi mechanizmus gyakorlati működésébe. Az *eljárástechnikában:* a gazdasági reform szélesítése, mélyítése, ezzel arányosan intézményi reformok megvalósítása; annak az államszervezési elvnek és gyakorlatnak érvényesítése, hogy egy gazdasági struktúra olyanná alakul, amilyenné azt egy államstruktúra alakítja, ugyanakkor egyetlen államszerkezeti struktúra sem lehet más, mint amilyen az alapjainak a gazdasági szerkezete. És ehhez hozzátartozik a vészes kontraszelekció helyén kialakítandó minőségközpontú szelektivitás, mindaz, ami ennek biztosításához a sok helyen működésképtelen intézményrendszerű kultúrában, a válságba került iskolarendszerben is alapfeltétel.

*(Folytatjuk)*

VASADI PÉTER

# *Kerti madarak*

*Kertembe tízkor, két*
*diófa között betör a*
*napfény, mint egy szín-*
*arany Diesel-mozdony.*
*Utána kiált valaki,*
*hogy fogják meg,*
*de mintha nevetne.*
*Végighasad a kert.*
*Átfektetnek a résen*
*egy tűz-pallót, melyen*
*égetlen lábbal madarak*
*sétálgatnak. Miféle*
*madarak ezek ekkora*
*szárnnyal, peckes járással,*
*ahogy a vonatkürtre se*
*rebbennek? Árad ezüstkarikás*
*szemükből a zene, melyben*
*a dolgok kezdik emelgetni*
*vasbeton lábaikat és újra-*
*éled a fűben a százéves*
*kaszapengés. Egyikük*
*fölülről lefelé odasúgja:*
*Ha arra törekszel, hogy*
*ne maradjon semmi*
*titokban, épp a titok*
*lesz egyre nagyobb. Mert*
*a világ temetője te vagy;*
*hiába temet téged a világ.*

KASZÁS MÁTÉ

# Fárasztó közelsége

Valaki lent a padban köhögni kezdett, egy rózsafüzér lassan végigkarmolta az imakönyv kemény kötését, azután leeshetett a pirosmintás kőre, mert csattant és zizegett; beharangoztak épp.

Nem kifelé néztem az ablakon, hanem befelé, ami lehet, hogy furcsán hangzik, hiszen magam is belül voltam, az ablakmélyedésben ültem, a karzat padlózatának szintjén foglaltam helyet, lábam a párkányon. S tulajdonképpen úgy tűnhetett, mintha tényleg a falut bámulnám a völgyben, a sötétséget megbontó távoli, gyenge fényű utcai és udvari lámpákat, ám épp ez a kinti sötétség segített hozzá, hogy az ablaküveg tükröződésében, mondhatni *jó minőségben*, élesen lássam mindazt, ami bent van, ami mellettem és mögöttem történik.

Ott magasodott a fejem fölött, még a tekintete irányát is tudtam. És így mondta, hogy neki is összefolynak a fények, ha ő úgy akarja.

„Hazudsz!" – magamban mondtam; mondanom kellett legalább magamban. Vártam, számítottam rá, hogy diadalmasan mindjárt odaül mellém, s felragyog szemének büszke csillogása, mely csillogás tulajdonképpen érvénytelen. Érvénytelen, hisz kiváltó oka, miszerint neki is összefolynak a fények, szintúgy érvénytelen. S így végeredményben semennyire sem engedtem, hogy közeledjen felém, továbbra is elkülönültem tőle, még ha a ruhájával hozzám is ért olykor-olykor (ujjaival babrálta a szoknyáját), tudtam ugyanis, hogy így akar, ilyen rafináltan, ilyen csiszolatlan női fogással akar bekeríteni, úgylehet behálózni. Arra persze nem gondol, gondoltam, hogy egy lépéssel én már előtte járok, s hogy ez egyáltalán nem az ő kísérlete velem, hanem inkább az én kísérletem ővele, hiszen én találtam ki, hogy a fényeket össze lehet folyatni a szemünkben, és ugyan miért mondtam volna, ha nem azért, hogy meggyőződjem: mennyire rendíthetetlen, megbízható, igaz.

„Te el tudod képzelni, hogy egy hangya mekkorának lát egy cipőtalpat? – súgta. – És egy fát? Nemrég olvastam egy könyvet és abban mi, emberek, a hangyáknál is kisebbek vagyunk. Viszont ott jobban összetartunk. Nem hamiskodunk. S talán ezért lehet, hogy ott boldogok vagyunk. Apa szerint hülye könyv, de nekem tetszett. Azóta jobban figyelem a hangyákat. Sokszor szeretném, ha mi is olyan méretűek lennénk, mi ketten. Ez valami bődületes gondolat, igaz? . . ."

Nem kérdeztem. Csak erre gondoltam. És minden porcikámmal ezt igyekeztem kifejezni. Ha akkor mindjárt kivonul a templomból, talán hiányzott volna. De nem vonult ki, ottmaradt. S amint bizonyossá vált, hogy nem megy el, velem marad, máris vágyva vágytam, hogy eltűnjön, felszívódjon. És nemcsak a templomból; a faluból is, örökre. Ne legyen és kész. Hiszen irtózatos fáradtságomba kerül, hogy van. A puszta közelsége is állandó önfigyelésre késztet, teljesen összezavar. És bosszant, igenis bosszant: mert nem elég, hogy látja bugyutaságom (hányszor megérintett, ha csak a ruhájával is, én pedig folyton a koszos üvegen mácskitoltam!), de azt is tudja, milyen kínlódva lep-

lezem, mindjárt megszakadok az erőlködéstől, ugyanakkor pedig még jobban belegabalyodok a magamra erőszakolt pózok hülye szövevényébe.

Ha egy idő után már nem beszélnek az emberhez, és azt, aki nem beszél, nem látjuk, mert szándékosan nem nézünk (nem merünk nézni) rá, akkor fogalmunk sincs, hogy épp mit gondolhat rólunk. Én viszont tudni akartam – tudnom kellett –, hogy mit gondol rólam. Ilyenformán tehát, mikor az ő gondolatait próbáltam kitalálni, az ő szemén át kellett látnom magamat. És ez borzasztó volt. Láttam, hogy ülök az ablakban és bámulom az összemaszatolt üveget. Borzasztó volt, amint erre azt kellett gondolnom őhelyette, de már magamról: „nyim-nyám seggfej!" Még borzasztóbb volt, hogy *válaszul* tettetett nyugalommal mácskitolni kezdtem az üvegen: ne higgye, hogy zavar, akármit is gondol rólam! S akkor hirtelen ráébredtem valamire, és ez fölvetette a kérdést: meghibbantam? . . .

A hely nagyon is megfelelt; nem akartam én elmenni az ablakból. A figyelem kínzó kényszerítettsége nem felelt meg. Egyáltalán nem tetszett például, hogy nem azért ülök az ablakban, mert az ablakban jó ülni. Nem tetszett, hogy nem azért nézek kifelé, mert látni kívánom: miképp lengeti a hársfalombot a szél; vagy lent, a völgyben, a falu utcai és udvari lámpái hogyan pulzálnak (nyitott mellkasban a síkos szív!); vagy, hogy az ablak alatti téglaplaccot mint tisztítja fényesre a lustán szitáló eső. Nem tetszett, hogy a lábamat sem azért nyújtom előre, mert a lábamnak úgy kényelmes, s hogy az orrom tövét sem a viszketés megszüntetése végett érintem. Nem tetszett, hogy amit nézek, amit megérintek, igazából nem is tudom, hogy azt nézem, s azt érintem. Nem tetszett ez az egész, hogy itt áll mögöttem, hogy nekem tudnom kell, hogy ő itt áll mögöttem, hogy lényegében mást se tudok, csak azt, hogy ő itt áll mögöttem . . .

„Menj a büdös francba, te rohadék!" – Pontosan így. Pontosan ilyen hidegen és keményen volt kész a fejemben. Dolgoztam rajta. Volt rá idő, és volt belső nyomás is. Nyomás, amely egyre erősödött. Amikor először érintette hozzám a szoknyája szélét, csupán ennyi volt még: „hagyjál, felejts el!" Ezt még elfojtottam; talán elmegy magától. Vártam; nem mindenki olyan mint te, gondoltam magamról, te már rég napot s kalapot!, ő kicsit lassúbb, de majdcsak elindul. Tévedtem. Már az is idegesített, hogy tévedtem. Miért nem olyan mindenki, mint én? Vagy én miért nem olyan vagyok, mint más? Mért vagyok én más? . . . „Menj a fenébe!" – De ehhez sem volt elég lendület, azért nem jött ki. Aztán: vajon mit gondol most rólam? Biztos *ezt* gondolja rólam, biztos *azt* gondolja rólam, talán még *amazt* is gondolja, közben meg milyen sunyin hallgat, mintha semmit sem gondolt volna – ezek jöttek aztán. Kontra: „Menj a büdös francba! . . . Menj a büdös francba, te rohadék!"

Kétszer csöndítettek. Az első valószínűleg azért tűnt túl hangosnak, mert a templom csendjébe és a megfeszített idegeimbe csörömpölt bele. A második már csak az első csöndítés keltette hangzavar folytatásának hatott. S ahogy hirtelen hátrafordultam, és riadtan keresni kezdtem, ám nem láttam ott, ahol az imént volt – ettől ijedtemben megkukultam.

Visszaél azzal, hogy ismer, mint a tenyerét, visszaél! – sóhajtottam.

Tőlem kissé jobbra, az oltár irányában térdepelt. Nem nézett rám, mikor én ránéztem, még csak meg sem mozdult. Úgy térdepelt, olyan ájtatos arccal, alázatos-rogyottan, mint az öregasszonyok; piros blúzban, gyönyörű diófabarna hajjal. S ahogy néztem őt, ahogy így lopva elnézegettem, nem tudtam nem gondolni valamire. – De előbb a karzat! A karzat a templomnak olyan része,

amely a templom szintjétől magasabban helyezkedik el. Ez esetben a tabernákulummal ellenkező irányban, fönt. Itt orgona, meg két rövid pad van. A karzat olyan emelvény, amelynek elején magas könyöklő találtatik. Lényeg: a karzaton nem szoktak letérdepelni. Ha valaki itt letérdepel, az olyan, mintha kimenne a templomból és letérdepelne a csupasz fal előtt. A könyöklő – fal. Na, és ő letérdepelt! Amit pedig átszellemült, feszes arcáról leolvastam, az ez volt: az oltáriszentségnek illő fejet hajtani; én (mármint ő) fejet hajtok; én nem gubbasztok az ablakban, hanem teljes szívvel itt vagyok a templomban és annak megfelelően viselkedem; én kérem Istent, hogy segítsen helyesen élni; én nem játszom meg magam Isten házában, én alázatos vagyok, én bűnbánó vagyok, én fajankó nem vagyok! . . .

Szóval én fajankó vagyok! Nem számít; fajankó, gondoltam. Ble-e-e! . . .

Kicsit jobban rákezdett az eső, a szaporább ütemekből ítéltem meg, majd láttam is az ablakon kivetítődő világosságban. Ferde, egyenes vonalakat láttam sűrűn. Az üvegre verődött cseppek befelé fénylettek. Mintha a nyitott szememen folyna végig a víz. Számít az, hogy ismer, mint a tenyerét?! És mi a kínosabb nekem: az, hogy tudja rólam, milyen balulsikerült vagyok, vagy az, hogy látja: milyen rettenetes nagy igyekezettel titkolom?

Ha csak az ablaküveget nézem, gondoltam, az üveg tükröződésében jól láthatom a fejét. Biztos gondolja, hogy nézem. Meglehet, abba van, hogy sóvárogva nézem; sóvárogva nézem a haját, sóvárogva nézem a vállát, sóvárogva nézem a nyakát. Hogy nem tudok betelni vele, abba van, gondoltam. Úgy térdepel, úgy néz, úgy lélegzik, hogy csakis nekem, csakis én-érettem, a gyönyörködtetésemért. Most ő hibbant meg, gondoltam.

Amikor újra letöröltem a párát az üvegről, a pap már bevonult a sekrestyébe, az öregasszonyok is mozgolódtak, csak ő maradt a helyén, s persze én. Ettől féltem. Hogy képes lesz tovább maradni a helyén, mint én. Mert ha szó nélkül távozott volna az öregasszonyokkal, s végre magamra hagy, akkor semmi gond: elmúlt volna megint egy este, elmúlt volna egy alkalom, elmúlt volna az aznapi szorongásom. Talán letérdepeltem volna az oltár elé, és magamba szállva rendesen imádkozom; talán. Imádkozom érte és imádkozom magamért; a belátásáért imádkozom. De ő maradt, nekem kellett hát fölállnom. Tudtam, hogy most szólnom kell hozzá, tudtam, arra vár, hogy szóljak már hozzá, hogy valamit szóljak végre, arra vár. Annyit mondtam elmenőben: „Nohát . . . megyünk?" Kicsit várt, csak azután fordult felém. Rám nézett. Csend volt, s hirtelen még nagyobb csend lett. Látnom kellett, ahogy imádságtól bágyadt arcán nevetségesen folyik le a könny. Bólintott.

DARVASI LÁSZLÓ

# *Androgün terep*

*Egy meghódított férfit már csak*
*szeretni lehet, olvasom, de ha meghagynám*
*ezt a sort a naplójában, mintha a férfiasságától*
*fosztanám meg. De ha majd, mert megteszem,*

*végigmosolygok a testükön, és megérintem,*
*és megfogom nekik, már egyetlen férfit sem taszíthatok el.*
*Alacsony szónokok ütnek át az oszlopok*
*sűrű, töretlen közén, ajkak nyílnak, csukódnak,*

*süketen fénylő termeket igérget bármily látomás.*
*Egyszer olyan közelről szólongattam egy fűszálat,*
*hogy bevérezte az arcom. S a lehulló vércsepp,*
*mint porral bundázott veréb. Egy porban fürdőző*

*verébre lépni, hogy sikoltva fusson szét*
*a meztelen talp alatt a hús, a toll, a csont.*
*Van-e ilyen veréb, ami így el tud alélni*
*a porban, ebben a meleg, tavaszi porban,*

*a sziklafal déli oldalán, van-e ilyen veréb.*
*S én mégis meglátogatlak, jövök, így jövök hozzád,*
*sikoltó madarakon, gyűrött tököcskéken táncolva,*
*tengernyi sebeket vet a szoknyám.*

*Ám ennek a táncnak te ne higgy. Szavak. Szavak.*
*A föld szájának ünnepén keserű metszéssel*
*oldj ki az égből. Szárny száll, fű nő, ütésre.*
*A beszédet kell legyőznöd, egyetlenem.*

KUKORELLY ENDRE

# „A '84-es kijárat" elé

*1984 folyamán vált rendszeressé, hogy néhányan, olyanok, akik irodalomról, művészetekről sokmindenben hasonlóképpen gondolkodtunk, összejárni kezdtünk az Astoria kávézójában. Összejárni, s nem csak ügyes-bajos dolgainkról, hanem legfőképp az irodalomról beszélgetni. Nem hiszem, hogy túl csekély ok, túlzottan mellékes ügy beszélgetni erről szakmabelieknek. Társaságunknak, úgy gondolom, legfőbb erénye a tolerancia, hogy* nyitott, *hogy mindenkit szívesen lát, aki szívesen látja, s akit művészeti kérdések érdekelnek. A kör megalakulásától* Örley Istvánnak, *a csak kevesek által ismert, a világháború végnapjaiban igen fiatalon meghalt nagy tehetségű írónak a nevét viseli. Rögtön, a „kezdetekkor" fölmerült az is, hogy folyóiratot adjunk ki. Ez a terv szinte párhuzamosan futott a Magyar Írók Szövetsége József Attila Körének folyóirattervével. A JAK* négy irodalmi irányzatot, *négy rész-lapot* (Dolog és Szellem, Új Hölgyfutár, POLISZ, A '84-es kijárat) *magában foglaló reménybeli folyóiratának egyike,* A '84-es kijárat *szerkesztőik véleménye, s ízlésük irálya szerint majdan talán az Örley Társaság lapjává nőheti ki magát.*

*S hogy mi is ez az „irály": 1984-ben, barátaim,* Balassa Péter, Hekerle László, Pál Ferenc *és* Tábor Ádám *segítségével, szerkesztőtársaim,* Györe Balázs, Krasznahorkai László, Márton László *és* Németh Gábor *jóváhagyásával így fogalmaztam meg leendő lapunk programját:*

„A '84-es kijárat *szellemi-kulturális, elsősorban irodalmi folyóirat; leendő szerkesztőinek, szerzőinek és olvasóinak ízlésből és kedélyből font közös vállalkozása, kijáratot keresvén, kiutat, kifelé, el- és fölfelé vagy befelé, mélyen egy pontig; talán van olyan pont, ahonnan nem mozdulsz, mert ott, igen, minden megvan. Ahol nyelv és sors, stílus és akarat együtt értelmes, ahol – mint Babits írja – bár „minden bornak más és más az íze, de* egy a mámora". *Kijárat abból a légüres térből, melyben e lap tervezői 1984-ben találkoztak.*

A '84-es kijárat *nem akarja az irodalmat a puszta hitvallás, politizálás vagy filozofálás felé vezetni; nem akar mást az önmagánál többre törő,* mert *a létezés szívét megcélzó irodalomnál.* Ezzel *akar minden lenni, az irodalmi minőségnél* éppen ezért *nem ismer súlyosabbat.*

A '84-es kijárat *a magyar kultúrának széles értelemben vett európai-nyugatos vonulatára tekint, az Ady- és Osvát-féle* Nyugat *művészetközpontúságát kívánja ötvözni a Fülep Lajos-i* Szellem *bölcseleti tisztaság- és egyértelműségigényével. Szépirodalom és elmélet, sokság és egység szintézisét kívánja megvalósítani, s a minden új törekvés iránti nyitottságot vallja. Hagyomány és újítás, a hagyományból megújulás és a megújulás hagyománya; hírmondás, a babitsi* különös hírmondó, *s az evangélium, a jóhír és Rilke* iszonyú angyala jelölik ezt az utat.

A '84-es kijárat *verset, szépprózát, esszét, irodalmi szintű művészetelméleti és bölcseleti tanulmányokat, valamint rendszeres és széles körű irodalmi-*

*művészeti kritikát kíván közölni. Célja a (régi és mai) magyar világkultúra ismeretlen értékeinek (újra)felfedezése, újraértékelése. Állandó és élő kapcsolatot szándékozik tartani a világirodalommal, a számunkra fontos művek bemutatásával.*

A '84-es kijárat *tevékeny meditatív fórum: kijárat egy tülekedésből, a más-ság csendes, ám határozott bejelentése."*

*Mutatványszámunk a budapesti Fiatal Művészek Klubjában 1986. február 13-án elhangzott első „élő folyóirat" anyagán alapszik. A műsorban alábbi szerzőink mellett Kornis Mihály is szerepelt.*

*Köszönet a* Jelenkor*nak a lehetőségért.*

*1987. július 9.*

HEKERLE LÁSZLÓ

# A nincstelenség előtt

*Wenders: Tokyo-Ga*

*Végre.* – Végre arról is írni kellene, hogyan határoznánk meg a mai magyar irodalom fogalmát. Azonnal rájövünk: a feladat megoldhatatlan, mai magyar irodalom ugyanis nincsen. Nem létezik. *Amiként* már ősidők óta tudjuk, itt csak művek vannak, telt monológok: dialógus, élményből fakadó hatás, egyetértés és ellentét, társaságot alapító önálló hang nincsen. Termékeny jelrendszer, irodalmi nyelvújítás sincs, mert nyelv *se nincsen.* Ami van, az nemszerves, tétova jelölés: minden *közöl,* ám aki beszél, néma marad.

– Hát így érnek el bennünket a változások – *különös idők!* Ilyenkor kell hosszabb külföldi körutat tenni: mikor már minden új gondolat ismerősnek tetszett és nyomasztott az absztrakt elmemunka terhe, én is az utazás mellett döntöttem. Sikerült, ahogy lehetett: egy barátom utazott el, jómagam itthon rekedtem. Ám bánatra nem volt ok: az elsatnyult, sóvárgó művészi közlések egyre diadalmasabb afáziája, az újként megszólalni képtelen nyelvek erőszakos, de szürke *irálya* vigaszt hordozott: vágyakozni lehet, most ennek jött el az ideje, mindannak, ami volt, *tavaszé* és *nyáré,* pontosabban emezek *valóságának beburkolt emlékéé.* Bizonnyal kijut még mindenkinek egy *nagy utazás.*

Még annyi idő sem telt el, hogy új élményeimről fogalmat alkothattam volna (nemhogy a mai magyar irodalomról!), barátom visszajött. Találtam nála néhány friss folyóiratszámot is. Az egyik *Wim Wenders* Tokyo-Ga című elbeszélését közölte.

– És folytathatnám ebben a modorban, a végtelenségig. Szerettem volna ugyanis elkerülni a *posztmodernről* szóló irodalom állításaiból következő, ám *beszédhelyzetét* tekintve annak mindig ellentmondó sajátosságát: azt, hogy úgy állít valamit a világról, hogy az okfejtés egésze az általa megtagadott kísérletező, avantgarde, *modern* szellemiség felszólító módjába fordul. Hiába szögezi le, hogy a posztmodern, jellege szerint épp a különböző szellemi-művészi minőségek együttállásával írható le, ahogyan például *Jean-François Lyotard* egy, a témába vágó esszéjében, mondván, az eltérő grammatikák tudatosításából következő kanti „szakadék" és az ezt áthidaló hegeli, totális fenomenológia külön-külön tudatosított, ám együtt elgondolt lényege adja a posztmodern szellemiség alapzatát, hiába sorolja ugyanő, *Proust* és *Joyce* munkáira hivatkozva a modern regényirodalmat, annak esztétikáit az elhagyandó tudatformák közé, mondván: „Íme hát állítsunk: a modern esztétika a fenségesség esztétikája, ami ugyanakkor nosztalgikus is; csak annyit engedélyez, hogy a kimondhatatlant hiányzó tartalomként fejezze ki, ám a forma, felismerhető konzisztenciájának köszönhetően, folyamatosan anyagot biztosít az olvasó vagy a megfigyelő számára, hogy vigasztalódjék és öröme teljen a műben." – hiába, mondom, a határozott különbségtevés, a *modus,* ahogyan itt a fogalmak előkerülnek, logikájával és tónusával azt a grammatikai „szakadékot" példázza, amit meg kíván haladni, esztétikai sugallataiban pedig a *nagy mű-*

*vészet* konceptusok előtti érinthetetlensége iránti *nosztalgia* lapul: úgy is mondhatjuk, létre akarja hozni, amiről azt állítja, hogy van. Zavarba ejtő helyzet ez: hogy milyen is a posztmodern szellemiség, csak az ilyen művek képesek közölni – de hogy melyek ezek a művek, csak tisztázatlan beszédhelyzetű elméleti munkákból tudhatjuk meg. Látni fogjuk majd, ez így rendjénvaló.

Hogy mindez mikor kezdődött, nem állapítható meg dátumszerű bizonyossággal. Csak annyi, hogy minden bizonnyal a hetvenes évek második felében, végén: ekkor jelentek meg azok az okfejtések, esszék, melyek a művészi kísérletezések, az ideológiákhoz, tervekhez kötődő műépítés hiábavalóságát hirdették, kijelentvén, a nyelvi játékok és experimentumok odáig jutottak, hogy az üresnek tekintett „hagyományos" grammatikák művi analízise és rombolása helyett, lévén immáron ő, az avantgarde, az új avantgarde, a *modern* az, ami „hagyományos", tiszteletre méltóan démonikus logikával *saját magukat* analizálják, rombolják, az egykor beígért új típusú, a dolgaival, anyagával együtt terjedő személlyel egyetemben. Hogy nem a „rossz" kultúrát zilálja, hanem mindent már: kultúra- és szellemellenes szemét lett. Tudható az is, hogy a nyolcvanas évek legelejére terjedt el annyira a posztmodern kifejezés Európa-szerte, hogy ekkorra már teljesen szétmosódott jelentéssel, mindenre rámondták, ami idézetszerű, dialogikus, személyes, fogalomkereső és felfokozottan érzéki, archaikus és archetipizáló, ironikus és egészében bonyolult konstrukciójú, de már-már alpárian élvezetes volt. És hirtelen az is kiderült, minden posztmodern, ami nem modern, azaz avantgarde vagy neoavantgarde: például: *Marquez, Jorge-Louis Borges, Ronald Suckenick, John Barth, Nádas Péter, Esterházy Péter,* a Bőrharisnya, a Tamás bátya kunyhója és csaknem minden, ami a tizenkilencedik század második felében született vagy divatozott, a sátánizmus, a *Gesammtkunstwerk,* az énregény, a kósáló alakmásai, a gótikus regény, vele a középkor, a skolasztika, a mágia, a halálallegóriák, a misztikus irodalom – egyszóval mindenki és minden, ami a kitöltetlen Idő benépesítésére, a *közvetlenség* esztétikai, fogalmi szinten egyszer már megvalósult változatainak kinyilvánítására alkalmas. A posztmodern szellemiség voltaképpen az egész világtörténet nem-akaratos, a maguk historikus szinkronitásában felfogott dolgait, emlékeit forgatja iszonyatos terjedelmű, baljós és sötét kulturális örvényként: lefelé mutat és húz, az örök *most*ba, a mindig egyedi felé: itt minden és mindenki elátkozott valamiképpen, ám annyi bizonyos, *létezett* és *formája van,* bár ez utóbbi pillanatonként változik – innen ered sötét és elszabadult iróniája is.

Lyotard szerint: „A posztmodern művész, író a filozófus szituációjában van: a megírandó szöveget, létrehozandó művet, kezdetben legalábbis, nem irányítják előre felállított szabályok, és nem ítélhetők meg már ismert fogalmak alapján. Szabályok és kategóriák – épp ez az, amit a mű és a szöveg keres. Tehát a művész és az író regulák nélkül dolgozik, hogy kifejtse annak szabályait, ami *elkészült majd.* (. . .) A *posztmodern* fogalmát a befejezett jövőidő *(post; modo)* paradoxonának mintájára alkothatjuk meg."

Ezzel az állásponttal és – főként! elsősorban! – *érzülettel* hozható összefüggésbe az a felfokozott személyiségtudat és formakép, amit a posztmodern két igazán körvonalazott elméleti gerjesztője, a recepcióesztétika és a neostrukturalizmus, itt is főként az információelmélet, a pragmatikus narratológia dolgozott ki. A kizárólagos ismeretelméleti státuszra törő egyidejűség, a posztmodern e misztikára hajló szellemi középpontja, és a recepcióesztétikák *mindig aktuális* befogadás-szemlélete a *praesens,* a jelenidő és a jelenlét állításában, összefonásában egylényegűek; a strukturális műleírás pedig ennek szük-

séges feltételeként a mű olyan szövegtani összefüggésekre *redukált* képét adja, ahogyan *Umberto Eco* írja, bevezetvén a *lehetséges világok* logikai kategóriáját a narratológia fogalomkörébe: „A szöveg, hogy úgy mondjam, ‚tudja', a Modell-Olvasó elhibázza majd az előrejelzéseit (és segédkezet is nyújt hozzá), ám a szöveg, a maga komplexitásában nézve, nem lehetséges világ: nem más, mint a reális világ egy kinövése, és legfeljebb egy olyan *gépezetként fogható fel, mely lehetséges világokat termel:* a fabuláét, a fabula szereplőiét és az olvasó előrejelzéseiből, elvárásaiból következőét." – mondom, itt olyan szemléleti redukcióról van szó, amely jól meghatározott kódrendszernek látja a művet, szabályozott, de szabad teret engedve a befogadásnak, a *praesens* változékony és autonóm világának.

Ám amit a posztmodern szellem, ez a közelmúltjából és minden nagy ideológiából kiábrándult, arról lehámlott *összkulturális vágyakozás* szeretne, voltaképpen nagyon egyszerű valami. Azt szeretné, amit a művészet mindig is szeretett – ha ugyan lehet ilyet mondani –, az életet ugyanis, az életet. *A vanást, a levést:* a levest, a rántotthúst, a kakaót, *bicikliversenyeket a kertvárosok mentén.* Ezt szeretné – de minden, ami hasonlít rá, takarásban van. Ő maga takarja. *Nem lát a szemétől,* de akar. Beszédhelyzete tisztázatlan, ám azt pontosan érzékeli, *mi van és mi nincs.*

A barátomtól kölcsönvett *Alfabeta* című olasz folyóirat 85/11-es számában Wim Wenders eme állapotát tudatja mindenkivel. Enyhén szürke és érzelgős, látványos visszafogottságával kissé kellemetlenül patetikus elbeszélése egy utazásról szól. (Most már leszögezhetjük: a szürkeség, az érzelgősség megfelelő kézben erénnyé nemesedhet, hiszen így arról is tanúskodhat, alanya jó ember, a fogalmak, szabályok, a lehetséges világok kiépítése *előtt* van.) Jó alkalom, gondoltam, hogy elmerüljek a posztmodern szellemben, ha már benne nem lehetek. Én is elutazom. Íme, néhány idézet a Tokyo-Ga című írásból: lássuk, milyen az, amikor valaki – egy személy – elindul nagy eszmei középpontja felé, hogy először arra eszméljen, előzetes tudása teltebb mint ez a lehetséges világ, majd arra, hogy mindegy milyen, végül pedig arra, minden úgy van jól, ahogy van, minden elhal, de *volt* és *formája lesz.*

Így kezdődik: „Ha századunkban még helye volna a szentségnek; ha fel kellene építeni a filmművészet oltárát, ami engem illet, oda helyezném a japán rendező, Jaszurijo Ozu életművét."

Majd később: „Nincs többé emlékezetem.
Már semmit sem tudok felidézni.
Tókióban voltam, ennyit tudok.
Tudom, 83 tavasza volt.
Tudom.
Magammal vittem egy kamerát és filmeztem.
Ezek a képek most léteznek, ők az emlékezetem."

Ozu sírjánál: „Ozu síremlékén nincsen név.
Csak egy ősi kínai jel:
MU
ami azt jelenti Űr, Semmi.
Visszafelé a vonaton erre a jelre gondoltam.
Semmi . . .
Gyerekkoromban gyakran megpróbáltam elképzelni
a Semmit . . .
Már az ötlet is félelemmel töltött el.
Semmi.

Nem lehetséges ilyesmi, próbáltam magam meggyőzni.
Csak az létezhet, ami odakint van, a valóságos, a
Valóság."

Meglátogatja *Juharu Acutát*, Ozu egykori másodasszisztensét. A beszélgetésükkel fejeződik be az elbeszélés. Acuta mondja:

„Valami elveszett.
Ozu a legjobbat hozta ki belőlem.
(. . .)
Hagyjon most magamra.
Köszönöm.
(. . .)
Ami az erőt adja,
amit léleknek hívunk,
arról nem lehet beszélni senkinek.
(. . .)
Több volt mint rendező.
Mint egy király, olyan volt.
Most már biztosan elégedett.
Valami nagyon nem megy.
Kérem, hagyjon magamra.
Elveszett vagyok, de . . .
Jaszurijo Ozu nagy ember volt."

Wenders, a német rendező ezután nyilván visszautazott a hazájába (Németországba? Amerikába?). Az elbeszélést franciából fordították olaszra. Milyen nyelven írta vajon?

Végezetül meg kell jelölnöm forrásaimat: idéztem Jean-François Lyotardtól, Umberto Ecótól, a gondolatmenethez felhasználtam John Barth, *Leslie Fiedler* és *Richard Palmer* írásait; a mondatokban allúziókat rejtettem el, így felidéződhet, sorrendben: *Kornis Mihály, Szilágyi Ákos, Pilinszky János, Garaczi László, Dosztojevszkij, Hegel, Jorge Semprun, W. H. Auden, Kukorelly Endre* és *Balassa Péter* neve – amiként ez az idézettár is idézet *Esterházy Péter*től. A körüljárt fogalomhoz, a posztmodernhez igazodott e dolgozat konstrukciója is. Logikai menete és kategóriái, részben a nyelve is mástól való. – Én mintha meg sem szólaltam volna, *csak beszéltem* – így kell érteni az egészet.

A mai magyar irodalomról kellene írni végre. De nem lehetséges. Nincs ilyen.

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ

# A hanyatlás vitéze

*(regényrészlet)*

Eszterné nagyon is jól tudta, kivel áll szemben, ezért aztán igazán nem okozott neki gondot, hogy ő, aki – mint azt barátja, a rendőrkapitány naponta a fülébe súgta – „márcsak súlyra és testmagasságra is legalább egy óriással ér föl . . . egyebek mellett . . .", veleszületett fölénye birtokában, ellentmondást amúgy sem tűrő határozottsággal gázolja le a makacskodó Pflaumnét: miután néhány búgó „drágám"-mal fűszerezve férfiasan dörgő hangján előadta, hogy bár előtte sem kétséges, hány óra van, ám egy „halaszthatatlan közügyben" föltétlenül és azonnal beszélnünk kell, kihasználva Pflaumné előre kiszámítható megszeppenését, egyszerűen vele együtt benyomta az ajtót, majd szokása szerint fejét félrebillentve („Nehogy még a végén beüssem valahogy . . .") máris bent termett az előszobában, hogy jövetele oly sürgető céljáról egyelőre elterelve a figyelmet hűvös megjegyzéseket tegyen a lakás „kitűnő fekvéséről", az előtér futószőnyegének „ügyes mintázatáról" és arról „az irigylésre méltó, finom ízlésről", aminek „jellegzetes ordenáréságáról" már akkor meggyőződött, mikor kabátját a fogasra akasztva egy-két pontos, villámgyors pillantással felmérte a berendezést. Hogy a „figyelemelterelés" megnyugtatóan fejezte volna ki szándékának valódi természetét, az persze nem állítható, hiszen voltaképpeni céljának – azaz az ügy sürgősségére való tekintettel még ma úgy egy negyedórácskát eltölteni Valuska anyjával, hogy majd holnap reggel, ha találkozik vele, hivatkozhasson rá – az igazat megvallva bármi megfelelt; ugyanakkor azonban mégsem a legkézenfekvőbb megoldást választotta (azt tudniillik, hogy máris leül valamelyik gusztustalan fotelbe, és „az egész országban tapasztalható általános megújulás fiatalos tennivágyására s ezen belül a minden ízében megizmosodott Városi Nőbizottság sistergő lelkesedésére" tereli a szót . . .), mert bár számított rá, a puhány kényelemimádatnak, a fülledt semmittevésnek, a szirupos bájolgásnak „ez a mocskos kis tűzfészke" olyan erővel vágta mellbe, hogy indulatát azért okosan álcázva kénytelen volt a lehető legnagyobb alapossággal meg-vizs-gál-ni vendéglátójának „egész fegyverzetét". Háta mögött a dühödt zavarában még pisszenni sem merő Pflaumnéval sorra végigjárta hát a lakás levegőtlenségig zsúfolt helyiségeit, s míg színleg elismerésképpen (hisz „a nyílt lapoknak, úgymond, még nem jött el az ideje") dörgő altján azt fejtegette a nyomában szaladó s léptennyomon a lesodródott csecsebecséit igazgató, kivörösödött háziasszonynak, hogy „igen: nem kétséges: az élettelen tárgyakat a nő tölti meg tartalommal, mint ahogy az otthonnak is ő és csak ő tudja megadni az úgynevezett egyéni varázst", addig belül – legbelül! – alig-alig bírta türtőztetni magát, hogy hatalmas markába ne kapjon egy-egy efféle undorító csecsebecsét, s össze ne roppantsa, mint egy csirkenyakat, mert hiába, mégiscsak a fésűtartóknak és a csipketerítőknek, a hattyúban végződő hamutartóknak és a bársonyos műperzsaszőnyegeknek, a leheletvékony tüllfüggönyöknek és a vitrin üvege mö-

gé állított néhány könnyfacsaró regénynek e túlfűtött, ragacsos, fullasztó szövedéke leplezte le előtte a legélesebben, hová juttatta a világot a „kéjes henyélés és petyhüdt akarat" pimasz zabolátlansága. Megszemlélt és számba vett mindent, figyelmét semmi sem kerülte el, s hogy mintegy ezúttal is megacélozza erejét, önkínzó, keserű élvezettel szívta be a lakás illatosítóktól fertőzött levegőjét – azt a bűzt, „a finnyás kis babaházaknak" pontosan ugyanazt az émelyítő szagát, ami már messziről jelzi lakóinak siralmas állapotát, s amitől neki – mint megválasztása óta felháborodott gúnnyal gyakran mondogatta a rendőrkapitánynak, ha egy-egy bemutatkozó vizitből hazaérkezett – már a küszöbön („És mindig!") „komoly hányhatnékja" támadt. Akár puszta gúny volt, akár valódi rosszullét, barátja biztos lehetett benne, hogy Eszterné lelkiereje nem mindennapi próbákat kényszerül kiállani, hiszen azóta, hogy „a végre magára talált közakarat" sok évtizedes munkájának elismeréseként kiemelte őt a helyi férfikórus karvezetői posztjából (melynek hozzá méltatlan vesződségeit az indulókból, munkadalokból és tavaszköszöntőkből álló, úgynevezett „kizárólagos repertoár" enyhítette csupán) és a Városi Nőbizottság engesztelhetetlen elnökévé tette, naponta kellett („És óraszám!") efféle lakásokban elidőznie, szinte csak azért, hogy újra és újra meggyőződjön róla: az, amit eddig is sejtett, immár kétségbevonhatatlan bizonyosság. Mert amilyen világosan látta, hogy itt és éppen itt, a túlcukrozott befőttek és a fülledt dunyhapaplanok, a kifésült szőnyegrojtok és a védőhuzattal bevont fotelek e tespedt légkörében akad el minden erőteljes szándék, hogy a magukat a helyi társadalom krémjének tartó s az egyszerű, egészséges embereket pimasz gőggel kezelő, mamuszba bújt otthonülőknek ebbe a halálos mocsarába fullad bele minden tenniakaró lendület, ugyanolyan jól tudta azt is, mi a magyarázata, hogy példának okáért az elnöki kezdeményezésre tervbe vett nagy jelentőségű tisztasági mozgalom több hónapos megfeszített munkája ellenére is még mindig kibontakozásának sajnálatos kudarcát éli. Őszintén szólva nem is igen számított másra, így meg sem lepődött igazán, amikor bebizonyosodott, hogy a heréknek ez az önteltségükbe szinte beleáporodott díszes társasága hűvösen elutasítja megfontolt érveit, hisz az akadékoskodó hivatkozások mélyén (miszerint: „tisztasági verseny decemberben? majd később, esetleg a tavaszi nagytakarítások idején . . .") Eszterné tévedhetetlenül kitapintotta voltaképpeni ellenállásuk lényegét, azt ugyanis, hogy beteges cselekvőképtelenségük és gyáva meghunyászkodásuk arra az oktalan, de ami őket illeti, jogos félelemre vezethető vissza, mely az általános megújulásban egy általános hanyatlás, a legyőzhetetlen újat akarásban egy legyőzhetetlen káosz vészjósló jeleit látja, és – helyesen: – erőt, mely ahelyett, hogy óvná, kíméletlenül szétrombolja azt, ami feltámaszthatatlanul halott, s az önzés birtoklásban kimerült lapos unalmát „a közös tett felemelő szenvedélyével" váltja föl. Mitagadás, a közelmúlt szokatlan és szabálytalan eseményeinek eme rendkívüli értelmezésével (bizalmasát, a kapitányt s egy-két jóravaló embert kivéve) a városban meglehetősen egyedül állt, mégis: mindez korántsem ejtette zavarba, mint ahogy gondolkodóba sem, mert valami azt súgta neki, hogy kissé még homályos tartalmú „győzelmünk nem késik soká", s talán éppen ez a lelkesítő érzés magyarázta meg a leginkább, hogy lehetett bármilyen kitartó s bármilyen népes is „a mamuszosoknak ez az öntelt gyülekezete", nemhogy nem félt, mégcsak nem is tartott tőlük igazán, annál is inkább: nem, hiszen a valódi ellenfél – s így lett a közérdekű harc egyszersmind személyes küzdelemmé – maga Eszter György volt, a különcnek tartott s a legteljesebb visszavonultságban élő, valójában csak betegesen lusta Eszter, a félelemmel vegyes köztiszte-

letben álló név-le-ges férj, aki, bár vele ellentétben „semmiféle közéleti tevékenységet nem tudott fölmutatni", mégis: a város amolyan eleven méltóságaként heverészett már évek óta az ágyban, hogy hetente legalább egyszer – mondjuk – ki tudjon nézni az ablakon...'Hogy valódi ellenfél? Több volt annál: Eszterné számára maga a „meghághatatlan akadály kilátástalan pokla" s ugyanakkor egyetlen esélye is, ha nem akart végérvényesen lemondani méltó helyéről a város meghatározó személyiségei között, csapda hát, egy hibátlanul s minden remény nélkül működő kelepce, melyből sem szabadulni nem tudott, sem szét nem rombolhatta. Mert mint mindig, ezúttal is Eszter volt a megoldás kulcsa, a legdöntőbb láncszem magasra törő tervei valóra váltásában, éppen ő, aki évekkel ezelőtt, mikor úgynevezett „gerincbántalmaira" hivatkozva a helyi Zeneiskola éléről nyugdíjba vonult, feneketlen cinizmussal egész egyszerűen közölte vele, hogy „házastársi szolgáltatásaira a jövőben nem tart igényt", s neki megtakarított pénzéből már másnap lakást kellett bérelnie a piactér mellett, éppen az az ember hát, aki ráadásul – mi másért, mint boszszúból – amúgy is ritka közös fellépéseiknek egyszeriben véget vetve még a városi nagyzenekar vezetéséről is lemondott, állítólag, mint később visszahallotta, azért, mert őt, Esztert már csak a zene érdekli, kizárólag a zene, s „a továbbiakban" nem hajlandó mással foglalkozni, csupán a zenével, holott ha valaki, hát ő, Eszterné a megmondhatója, miféle fülhasogatóan hamis klimpírozást csap a szán-dé-ko-san el-han-golt zongorán, persze csak akkor, amikor az örökös henyéléstől legyengült test egyáltalán képes kikászálódni a puha párnácskák és plédek botrányos halma alól. Ha visszagondolt minderre s eszébe jutott az eltelt évek megaláztatásainak elviselhetetlen sorozata, a legszívesebben véget vetett volna az egésznek, és a pimasz férjet a kisbaltával a saját ágyában aprította volna fel, csakhogy pontosan ez volt az, amit semmiképpen nem engedhetett meg magának, mert be kellett lássa, Eszter nélkül a város „bevehetetlen", amiként azt is, hogy bármire készül, folyton Eszterbe ütközik, így hát a különélést azzal magyarázva, hogy férjének munkájához nyugalomra és egyedüllétre van szüksége, kénytelen volt fenntartani házasságuk látszatát, kénytelen volt az egyébként hőn áhított válásnak még a gondolatát is visszautasítani, sőt még abba is bele kellett törődjön, hogy Eszter kedvencének és rajongójának, a menthetetlenül iszákos Valuskának, Pflaumné első házasságából származó ostoba, együgyű fiának a közreműködésével, a férj előtt titokban, ugyanakkor azonban az egész városnak mintegy a szeme láttára szennyes ruháit, „a koszos gatyákat" is ő maga mossa ki. A helyzet tagadhatatlanul súlyosnak látszott, de Eszterné nem csüggedt el: bár nem tudta, a személyes bosszú, vagy a „közért való harc"-e az előrébb való, hogy mi a fontosabb, megfizetni Eszternek („Mindenért!"), vagy végérvényesen megszilárdítani bizonytalan „pozícióit", azt azonban igen, hogy ez az áldatlan állapot nem tarthat örökké, és egyszer majd, a talán már nem is olyan távoli jövőben egy megérdemelt hatalom s egy kiküzdött rang magasából számolhat le azzal a siralmas gazemberrel, aki csúfot űzve belőle „szántszándékkal" megkeserítette az életét. És jó oka volt hinni abban, hogy így lesz, mert (túl azon, hogy „így lesz, mert így kell lennie") az elnöki poszt nemcsak a „szabad és felelős cselekvés" lehetőségét jelentette, de egyben a csökkenő függés biztató jele is volt – nem beszélve arról, hogy mióta rájött, miképp is nyerheti meg a makacskodó polgárokat a Bizottság első nagyszabású akciójának s ugyanakkor hogyan kapcsolhatja ezzel ismét magához Esztert, azóta amúgy sem hiányzó önbizalma határtalanná lett, s bizonyosra vette: most már jó úton van, nyílegyenesen törhet a célja felé, és többé már senki sem állíthatja meg... Mert a

terv kifogástalan volt, s mint a „zseniális tervek általában", természetesen pofonegyszerű is, csak éppen, ahogy lenni szokott, arra a bizonyos egyetlen megoldásra talált rá kissé nehezen: azt ugyanis már a mozgalom meghirdetésekor világosan látta, hogy a közömbösséget s az ellenállást kizárólag Eszter „mozgósítása" törheti meg; ha őt rá lehet bírni, hogy részt vegyen a munkában, ha őt rá lehet kényszeríteni, hogy a szervezés élére álljon, a „TISZTA UDVAR, RENDES HÁZ" üres jelmondatból, nevetséges kudarcba fulladó programból azonnal széles körű s valódi megmozdulás erőteljes kiindulópontja lesz. Csak hát: hogyan? Ez volt a kérdés. Hetekbe, sőt túlzás nélkül hónapokba telt, míg a puszta rábeszéléstől egészen a karhatalmi kényszerig egy sor hasznavehetetlen ötletről lemondva a sarokba szorításnak azt a bizonyos egyetlen lehetséges módját meglelte, de aztán, attól a pillanattól kezdve, amikor felmérte, hogy mindössze a „csupaszív" Valuskára és a tőle köztudottan elhidegült s épp ezért szenvedélyesen szeretett Pflaumnéra lesz szükség, olyan nyugalom szállta meg, amiből kizökkenteni már nem tudta senki és semmi, sőt most, ahogy kezében egy füstölgő cigarettával itt ült az aprócska („... de még mindig milyen bögyös!") háziasszony süppedős szőnyegei s agyontörülgetett bútorai között, még némiképp szórakoztatta is, hogy Pflaumné arca minden egyes lehullott hamudarab szétpergése után, majd hogy dicsérőleg belekóstolt az asztalon maradt meggybefőttbe, „a szó átvitt értelmében" tűzbe borul. Örömmel állapította meg, hogy vendéglátójának ez a dühödt tehetetlensége („Fél tőlem!" – szögezte le elégedetten) lassan el is mossa előbbi fölindultságát, így aztán körbetekintve a növényektől inkább dzsungelre emlékeztető szobában, ahol máris úgy érezte magát, mintha a mezőn volna, a szérűn, a felvert gazban, ismét búgó hangra váltva – most már valóban a zavartalan szórakozás kedvéért – elismerően megjegyezte: „Hát, igen. A városi ember örök vágya, hogy a természetet bevigye a lakásába. Így vagyunk ezzel mind, Pirikém." De Pflaumné nem szólt rá semmit, csak kényszeredetten bólintott egyet, amiből Eszternének is be kellett látnia, hogy jobban teszi, ha végre a tárgyra tér. Persze, hogy beleegyezik-e vagy sem a közvetítésbe – nem sejtve, hogy már akkor „igen"-t mondott, amikor képtelen volt megakadályozni az ő benyomulását a lakásba, hiszen puszta ottléte volt maga a „tárgy" –, hajlandósága vagy tartózkodása aztán igazán nem jelentett semmit, mégis: miután hosszan ecsetelte előtte a helyzetet (hogy tudniillik: „Ne hidd, drágám, nem én, a város akarja Esztert, de megnyerni őt az ügynek, a közismerten elfoglalt embert, csak és kizárólag a te kedves, melegszívű fiad lenne képes ..."), és a lehető legbarátságosabban, de élesen a szemébe nézett, tagadhatatlanul meglepte s kissé kellemetlenül érintette a villámgyors elutasítás, mert jól látta: nem arról van szó, hogy Pflaumné és Valuska között „évek óta megszakadt minden kapcsolat", s hogy neki, Pflaumnénak „anyai kötelessége elhatárolnia magát Valuska minden cselekedetétől, bár el lehet képzelni, mekkora fájdalom és keserűség ezt mondani elzüllött, de mégiscsak egyetlen s valóban melegszívű gyermekéről", hanem arról, hogy mintegy belesűrítve ebbe a határozott „nem"-be saját tehetetlen gyengeségének fojtott dühét, egész egyszerűen meg akart fizetni Eszternének az elmúlt percek sérelmeiért, azért, hogy ő kicsi és gyönge, Eszterné pedig nagy és erős, azért, hogy hiába szeretné, képtelen letagadni: fiából amolyan falubolondja lett, aki ráadásul – rátarti anyja legnagyobb szégyenére – képes volt újságkihordónak beállni a Városi Postahivatalhoz, s hogy mindezt éppen egy barátnői között nyilván rossz hírben álló idegen előtt kell most elismernie. Fölfoghatta volna úgy is, mint annak bevallását, hogy Pflaumné – „ez a törpe" – vele szemben teljesen fegyvertelen, s így

akár elégtétel gyanánt is, amiért közel húsz percen át kénytelen volt elviselni „tenyérbemászó mosolyát" s az álszent pillantásokat, ám ő habozás nélkül felpattant az almazöld kagylófotelből, majd amúgy foghegyről odavetve, hogy most már mennie kell, átvágott a sűrű növényzeten, vállával véletlenül lesodort az előszoba faláról egy aprócska gobelint, s cigarettáját egy soha nem használt porcelán-hamutartóba nyomva – egy szó nélkül – felvette hatalmas fekete műbőrkabátját: mert noha képes volt a higgadt körültekintésre, mert bár olyan embernek ismerte magát, akit már nem érhet meglepetés, mégis, ha valaki nemet mert mondani neki, mint most Pflaumné, attól azonnal elöntötte a méreg – nem lévén határozott elképzelése ugyanis arról, vajon egy efféle ellenséges „nem" esetén mi is a teendő. Forrt benne a düh, emésztette a harag, nem csoda hát, hogy amikor szikrázó szemmel, összezárt ajakkal emelvén szigorú tekintetét a mennyezetre némán bekattintotta a kabát utolsó acélpatentjét is, Pflaumné ideges kéztördelések közepette előadott kérdésére („Olyan nyugtalan vagyok . . . Amikor egy szörnyű utazás után . . . ma este . . . leszálltam az állomáson, hirtelen minden sötétbe borult . . . Nem hallani valamit, mért kapcsolták ki a villanyt? Olyan nyugtalan vagyok . . .") tovább már nem tűrtőztette magát, s mennydörgő hangon szinte rákiáltott a megrettent háziasszonyra. „A nyugtalanságra megvan minden ok. Nyersebb és nyíltabb, őszinte évek előtt állunk. Új idők jönnek, Pirikém." A jelentőséggel teli szavakra, s különösen arra, hogy ő, Eszterné az utolsó mondatnál még mutatóujját is fenyegetően fölemelte, Pflaumné arca egészen elfehéredett; de mindez korántsem bizonyult elegendőnek, mert bármilyen élvezet is volt látnia ezt, s tudni, hogy míg csak le nem érnek a földszintre, míg csak be nem zárja utána a kaput, „ez a kis bögyös törpe" az utolsó pillanatig reménykedni fog, hogy meggondolatlanul felbőszített vendége azért majd csak odaszól neki valamit, valami megnyugtatót, bármennyire is be kellett volna tehát érje ezzel – a sebben, amit önérzetén Pflaumné ejtett, ez a „nem!", akár a fába fúródott mérgezett nyílvessző, még sokáig ott remegett, s neki – szégyenszemre – be kellett ismernie, hogy egy („Mindössze . . .!") csípő kis kellemetlenség helyett – pedig célját amúgy határozottan elérte, amihez képest igazán nem sokat nyomott a latba ez a csöppnyi kudarc – lassan már egyre maróbb fájdalmat érez. Ha Pflaumné ugyanis, amint azt várni lehetett, lelkesen bólint, akkor puszta bábja marad csupán a fölötte zajló, számára kiismerhetetlen eseményeknek, s így jelentéktelen szerepe határait tiszteletben tartva tűnhetett volna el, de nem, ő ezzel az elutasítással önmagát arcátlan módon már-már amolyan partneri rangra emelte, azaz törpe semmiségével véve célba Eszterné kétségtelen feljebbvalóságát mintegy lerántotta magához, hogy nyilván eképpen bosszulja meg a látogatóból sugárzó fölényt, amit sem eltűrni, sem elbírni nem tudott; s noha mindez persze, az ő sértett vergődése „nem tartott a végtelenségig", azt állítania ezek után, hogy „a dolgon" könnyedén túltette magát, nem lett volna helyes, és ő nem is tette ezt, amikor később – már otthon – beszámolt bizalmasának a történtekről, ugyanakkor azonban inkább elsiklott e részletek fölött, s csupán azt említette meg neki, hogy „az a csodálatos, lélegzetelállítóan friss levegő", mely rögtön felüdítette, mihelyt kitette a lábát Pflaumné fullasztó lépcsőházából· „igen jótékony hatást gyakorolt" „ítélőképességére, s mire elért Stéber úr hentesüzletéig, már ismét az volt, aki régen: határozott és sérthetetlen, kiegyensúlyozott és csupa bizonyosság. S ez – az akkor már minusz 13 fok döntő hatása tépett idegrendszerére – nem is volt túlzás, mert Eszterné valóban azok közé tartozott, akik a szó szoros értelmében belebetegszenek „mind a tavaszba, de különösen a nyárba", akiknek a

bágyasztó meleg, az ernyesztő forróság, a lángoló Nap az égen maga a borzalom, mely kínzó fejgörccsel s erős vérzéssel dönt az ágyba; azok közé hát, akiknek éppen ezért a hideg nem forró kályhák oltalmából szemlélt tűrhetetlen Rossz, hanem az élet természetes közege, akik szinte föltámadnak, ha végre beáll a fagy s Északról megjön a sarki szél, hiszen bennük csupán a tél tisztíthatja meg a látást, hűtheti le a szabályozhatatlan indulatokat s szervezheti meg újra a nyári verejtékezésben szétesett gondolatok zavaros tömegét, amiként most a báró Weinckheim Béla sugárút jeges szelébe dőlve magában Eszternében is ez a silány többség számára ijesztően korai kemény fagy csinált rendet, s tette képessé arra, hogy újból átérzett súlyához méltóan végre fölülemelkedjen Pflaumné fullánkos válaszán. Mert volt mihez fölemelkedni, és volt mit nézni: miközben a hideg jólesően átjárta minden porcikáját, s ő a maga mázsás jelentékenységét, akárha könnyű madártest volna, egyre felszabadultabban tolta előre a nyílegyenes járdán, elégedetten állapította meg, hogy a tönkremenés, a szétzüllés és a felbomlás visszafordíthatatlan folyamata saját szigorú szabályai szerint rendben folytatódik, s napról napra szűkül az a kör, amelyen belül a „dolgok" még elevenek és működőképesek; úgy látta, még a házak is fokozhatalan magukrahagyatottságban várják, hogy sorsuk beteljesedjen, hiszen elszakadt már egymástól épület és lakó: jókora darabokban hullott a vakolat, a szúette ablakkeretek elváltak a falaktól, s az út két oldalán egyre több megroppant tetőgerinc jelezte, hogy még a fagerendák szerkezete is – akár a kőé, a csonté meg a földé – fokozatosan veszít belső szilárdságából; az úttest szélére hordott szemét, mert elszállításukra már nem volt kedv, s így nem akadt vállalkozó, mind jobban elborította a várost, s a folyton növekvő kupacok körül kószáló, hihetetlenül elszaporodott macskák, amik éjszakánként szinte átvették a hatalmat az utcákon, olyannyira nem tartottak semmitől, hogy még előle, a döngő léptekkel haladó Eszterné elől is csak az utolsó pillanatokban léptek lustán félre, hogy elhízott csapataik erdejében utat engedjenek neki. Látta mindezt, és látta a hetek óta lehúzott rozsdás redőnyöket az üzletek kirakatán, nézte a vak ostorlámpák lekonyuló ágait, szemügyre vette a járdák mentén üres tankokkal veszteglő, elhagyott autókat és buszokat . . . s gerincén hirtelen egy édes, csiklandó érzés futott át, merthisz e szívós pusztulás neki már régóta nem a kiábrándító véget jelentette, hanem azt, aminek ez a bukásra érett világ hamarosan át fogja adni a helyét, nem befejezettséget tehát, hanem kiindulást, egy olyan új rend nyersanyagát, amely „a beteges hazudozás helyett a könyörtelen igazmondásra épít, s mely a test edzettségénél s a cselekvésvágy magával ragadó erejénél és szépségénél" nem ismer el majd semmi fontosabbat. A jövendő tulajdonos, a merész örökös szemével tekintett hát máris a városra, s meggyőződését, hogy „valami ígéretesen új, elsöprően más korszak" kapujában áll, a régi leomlásának nem csupán efféle hétköznapi jelei támasztották alá, de jó néhány olyan – nap mint nap tapasztalható – megmagyarázhatatlan, s a maga különösségében szinte ünnepélyes esemény is, mely egyértelműen arra utalt, hogy az elkerülhetetlen megújulást, ha mégis kevés lenne „minden harcos emberi szándék", az Ég rejtélyes, roppant hatalma fogja majd kikényszeríteni. Tegnapelőtt a városnak a Göndöcs-kert végében emelkedő hatalmas víztornya kezdett el életveszélyesen – s percekig – inogni az aprócska házak felett, a gimnáziumi matematika-fizika tanár, a torony tetejére szerelt csillagászati megfigyelőállomás megbízott munkatársának rögtönzött szakvéleménye szerint, aki többórás magányos sakkozását megszakítva lélekszakadva rohant le onnan a hírrel, teljesen „érthetetlenül"; tegnap a belváros főterén álló katolikus templom évtizedek óta

mozdulatlan órája riasztotta meg az embereket (s villanyozta fel ugyanakkor Eszternét!), minthogy a négy elrozsdásodott szerkezetből három, holott annak idején még a fölöslegessé vált mutatókat is leszerelték róluk, egyszeriben működésbe lépett, hogy azóta tompa ütésekkel egyre rövidebb közökben jelezzék a múló időt; nem csoda hát, hogy most, amikor a Komló Szálló s a Petőfi utca sarkához érve megpillantotta az óriási nyárfát, mégcsak meg sem lepődött a dolgon, hiszen már sötétedés óta számított valami effélére, biztos lévén abban, hogy az újabb „beszédes figyelmeztetés" ma sem maradhat el. A közeli Körös hajdani nagy árvizeinek emlékét őrző, több mint húsz méter magas hatalmas nyárfa – verébcsapatok kitűnő búvóhelye, s nemzedékek számára a helység szemet gyönyörködtető nevezetessége – élettelenül dőlt rá a túloldalról a Szálló Petőfi utcai homlokzatára, s csak azért nem zuhant le a szűk utcában, mert a kopasz, ám sűrű ágak megakadva a félig letépett ereszcsatornában félúton megállították; nem a törzs törött ketté egy viharos széllökéstől, nem is a tő nem bírta tovább a férgek és a korhasztó esők évtizedes támadásait, hanem hosszan felhasítva a járda s az úttest betonját a gyökérzet fordult ki a csontkemény földből. Számítani arra természetesen lehetett, hogy ez a vén fa egyszer majd – a *végén* – kidől, ám annak, hogy ez a vég *éppen* most következett be, hogy a gyökerek *éppen most* nem bírták tovább s engedték el a földet, Eszterné szerint különös jelentősége volt. Nézte a hajmeresztő látványt, amint a nyárfa átlósan keresztben áll az utca sötét terében, majd hogy a beavatottak cinkos mosolyával megjegyezte: „Világos! Hogyan is lehetne máskülönben?", szája szögletében ezzel a bujkáló mosollyal indult tovább, mint aki tudja, a meglepetéseknek, az úgynevezett „figyelmeztető előjeleknek" még korántsincs vége. És nem is tévedett. Alig tett meg ugyanis néhány lépést, „újabb rendkívüliségek" után vadászó tekintete a Part utca torkolatában hallgatagon ácsorgó emberek egy kisebb csoportjába ütközött, akiknek jelenléte ebben az órában – hiszen az elsötétedett városban éjjel az utcákra merészkedni kétségtelen bátorságra vallott – semmivel nem volt magyarázható. Hogy kik lehetnek és mit keresnek itt éjnek idején, azt elképzelni sem tudta, s az igazat megvallva ekkor még nem is foglalkoztatta túlságosan, mert ebből is – akár a víztorony, a templomórák vagy a nyárfa történetéből – azonnal a zuhanásból fölemelkedés, a romlásból újraépülés ajzó jóslatát olvasta ki; amikor azonban a sugárút végéhez érve kilépett a Kossuth tér csupasz akácai közé s ott némán várakozó emberek újabb és újabb csoportjait fedezte föl, egyszeriben elöntötte a forróság, mert szinte fejbekólintotta a még bizonytalan eshetőség, hogy oly hosszú hónapok („Évek! Évek!...") kitartó, tűrő, bízó reménye után („Talán!") ez itt már a döntő pillanat, midőn a készülődését a cselekvés ideje váltja fel, s „egy jóslat beteljesedik". Amennyire a tér innenső feléből kivehette, kettesével, hármasával úgy ötven-hatvan férfi állt a piac síkosra fagyott füvén; lábaikon csizma vagy bakancs, fejükön fülessapka vagy zsíros parasztkalap, néhány kézben – itt-ott – egy-egy fölizzó cigaretta. Még így sötétben sem volt nehéz megállapítania, hogy valamennyien idegenek, s ez – ötven, hatvan ismeretlen a csikorgó fagyban az éjszaka közepén – már önmagában is több volt, mint meglepő. Szótlan mozdulatlanságuk azonban még ennél is különösebbnek látszott, s Eszterné oly lenyűgözötten nézte őket a sugárút torkolatából, mintha magukat az Ítélet álruhás angyalait pillantotta volna meg. Amúgy át kellett volna vágjon a téren, s így közöttük is, hiszen lakása felé, mely a piac végén nyíló Honvéd utcában állt, ez lett volna a legrövidebb út, ám ő ösztönös megilletődöttségében, amibe azért egy csöpp – épp csak egy csöpp! – félelem is vegyült, L-alakban kikerülte rezdületlen csoportjaikat, s lé-

legzetét visszafojtva, mint egy árnyék suhant végig a túlsó oldalon. Hogy aztán egészen összetört volna, amikor a Honvéd utcai sarokról még egyszer visszafordulva megpillantotta a már napok óta beharangozott cirkusz elképesztő méretű kocsiját, az nem állítható, annyi azonban igen, hogy mélyen csalódott, amikor ebből egy szempillantás alatt meg kellett értse: nem „új idők álruhás küldötteiről", hanem föltehetően „rongyos cirkuszjegyüzérekről" van szó, akik telhetetlen kapzsiságukban képesek egy egész éjszakát végigkínlódni a hidegben, csakhogy a holnap reggeli pénztárnyitáskor felvásárolva az összes jegyet a maguk nyilván nem kis hasznához mindenképpen hozzájussanak. Csalódottsága már csak azért is nagy volt, mert a hirtelen kijózanodás előbbi lázas képzelgéseiből még annak a valóságos, büszke örömnek is elvette most az ízét, amit a már-már hírhedt cirkusztársulat megszerzése és megérkezése neki személyesen jelentett: egyik első, jelentős közéleti győzelmének tekintette ugyanis, amikor úgy egy héttel ezelőtt – a rendőrkapitány hathatós támogatása mellett – sikerült legyőznie a Városi Intézőbizottság gyáva tagjainak ellenállását, akik arra hivatkozva, hogy a környék falvaiból és kisebb városkáiból származó értesülések s ellenőrizhetetlen mendemondák szerint a furcsa kompánia mindenütt riadalmat keltett, sőt itt-ott még csúnya felfordulást is okozott, semmiképpen nem akarták beereszteni őket a városba. Igen: első, jelentős győzelme volt (sokak szerint „az ember természetes kíváncsiságának jogairól" ott elmondott beszédét nyugodtan ki lehetett volna nyomtatni az újságban is!), s most mégsem volt képes „kiélvezni a gyümölcsét", hiszen éppen a cirkuszosoknak köszönhette, hogy túl későn fedezve föl őket, mi tagadás, nevetséges módon félreértette a körülötte ácsorgók valódi mivoltát, így aztán – erősebb lévén benne eme nevetségesség maró ténye, mint a hatalmas cirkuszvagon vonzó titokzatossága – oda se ment, hogy a maga „természetes emberi kíváncsiságának" engedve körbejárja a szóbeszédet minden szempontból alátámasztó egzotikus járművet, hanem lekicsinylő fintorral hátat fordítva a „büdös bálnának s a pimasz gazembereknek", döngő léptekkel hazaindult a keskeny járdán. Bosszúságának persze – akár az előbb Pflaumnétól jövet – ahogy mondani szokás, ezúttal is nagyobb volt a füstje, mint a lángja, s mire elért a Honvéd utca végére és becsapta maga után a rozoga kertkaput, már sikerült is túltennie magát a csalódáson, hiszen elég volt arra gondolnia, hogy holnaptól végre nem szenvedő alanya, de sorsának valódi vezére lesz, máris könnyebben szedte a levegőt, s önmagát ismét kezdte annak érezni, ami volt: olyannak, aki minden elhamarkodott álmodozásra határozottan rálegyint, „mert győzni akar, és konok". Elöl a tulajdonos, egy borral kereskedő vénasszony élt, ő a düledező paraszthház hátsó szobáját lakta, s ha a helyiség hagyott is kívánnivalót maga után, mégsem volt vele elégedetlen: mert igaz ugyan, hogy az alacsony mennyezet akadályozta egy kissé a természetes fel-egyenesedésben, s így kétségkívül megnehezítette valamelyest a szobában való közlekedést, mint ahogy a rosszul záródó aprócska ablakszárnyak s a felszívódó nedvességtől málló falak is igencsak hagytak kívánnivalót maguk után, ám Eszterné oly következetes híve volt az úgynevezett „igénytelenségnek", hogy az efféle csöppnyi semmiségekre ügyet sem vetett, hiszen mély meggyőződése szerint ha egy „lakótérben" van ágy, szekrény, villany meg lavór, és nem esik be az eső, az minden szempontból kielégíti az ember szükségletét. Ennek megfelelően egy hatalmas sodronyos vaságyon, egy egyajtós szekrényen, egy hokedlire állított lavóron meg egy kannán, valamint egy címeres csilláron kívül a szobában nem tűrt meg sem szőnyeget, sem tükröt, sem függönyt, csak egy gyalult konyhaasztalt és egy támlájától megfosztott széket

az étkezés és a megszaporodott hivatalos papírmunka céljaira, egy összecsukható kottaállványt, hogy legyen, ha otthon is gyakorolnia kell, s egy kampós fogast, ahová a vendég, ha van, a kabátját felakasztja. Ami persze azt illeti, vendéget, mióta megismerte a rendőrkapitányt, már egyáltalán nem fogadott, őt azonban minden este, mert attól a naptól fogva, hogy a vállszíj és az öv, a fényes csizma és a derékon lógó revolver levették a lábáról, nemcsak a közeli barátot látta benne, a férfit, aki „támasz egy magányos asszony életében", de a bizalmas szövetségest is, akivel kockázat nélkül megoszthatta súlyos gondjait, s akinek, ha olykor-olykor engedett a gyöngeség kísértésének, még a szívét is „kiönthette". A kapcsolat ugyanakkor – minden alapvető egyetértés mellett – nem volt egészen felhőtlen, mert a melankóliára amúgy is hajlamos, bár egyébiránt hirtelen haragú kapitányt „családi életének végzetes tragédiája" – a virágjában elveszített feleség s a szerető anya nélkül maradt két kisgyerek – sajnos, az ital rabjává tette, s noha a számtalanszor nekiszegezett kérdésre maga is lelkesen elismerte, hogy keserűségére valódi vigasztalást csak Eszterné asszonyi melegében talál, ebből a rabságból mind a mai napig nem tudott megszabadulni. Mind a mai napig, igen, hisz Eszterné – minthogy amannak már jóval előtte meg kellett volna érkeznie – most is attól tartott, hogy a kapitányt valami külvárosi csapszékben ezúttal is szokott melankóliája gyötri, így aztán, amikor lépéseket hallott odakintről, már ment is a konyhaasztalhoz, s már nyúlt is a szódabikarbónás dobozért meg az ecet után, mert tudta, mint annyiszor, most sem segít majd más, csak a városban sajnos igen népszerű libafröccs, mely a közhiedelemmel ellentétben szerinte nemcsak a másnapos gyomornak, de az aznapos részegségnek is egyetlen – igaz, hánytató – gyógyszere. Meglepetésére azonban az ajtóban nem a kapitány, hanem Harrer, Valuska háziura, a városszerte csak Dögkeselyűnek csúfolt, behízelgő modorú kőműves állt – azazhogy feküdt, mint rögtön kiderült, azért, mert lábai, végképp nem bírván tovább megtartani a folyton egyensúlyát vesztő testet, éppen azelőtt mondták föl a szolgálatot, hogy a kétségbeesetten kalimpáló kezek még megkapaszkodhattak volna az ajtókilincsben. „Maga meg mit heverészik itt?" – rivallt rá mérgesen az asszony, de Harrer nem mozdult. Kicsi, csenevész emberke volt – most, így, összegömbölyödötten, ahogy elerőtlenedett lábait maga alá gyűrve feküdt a küszöbön, pont belefért volna egy nagyobb kerti szakajtóba –, s úgy bűzlött az olcsó törkölypálinkától, hogy a rettenetes szag, percek alatt betöltve az egész udvart s bekúszva a ház résein, még a vénasszonyt is kikergette az ágyból, aki aztán félrehúzva a függönyt udvari ablakán, csak találgatni tudta, vajon „mért nem bort isznak inkább a jóemberek".De addigra már, mintha csak meggondolta volna magát, Harrer is visszanyerte az eszméletét, s úgy pattant föl a küszöbről, hogy Eszterné azt hihette, talán csak valami tréfa az egész. Ám rögtön kitűnt, hogy mégsem az, mert egyik kezében a pálinkásüveggel, másikban egy hirtelen előrántott aprócska virágcsokorral a veszedelmesen imbolygó kőműves olyan kancsal szemekkel meredt rá, mely híján volt minden komolytalanságnak, amiként benne sem támadt fel az együttérzésnek még a szikrája sem, amikor megértvén Harrer el-elcsukló szavaiból, hogy mindössze azt szeretné, ha Eszterné őt, mint régen, újra magához tudná ölelni (merthisz: „Maga nagysád, csak maga tudná megvigasztalni az én bánatos szívemet . . ."), két válltömésénél megragadva fölemelte a levegőbe, és tréfa nélkül elhajította a kertkapu felé. A nehéz kabát, mint egy zsák, amiben éppen csak van valami, hullott le odébb a földre (történetesen a még mindig fejcsóválva bámészkodó vénasszony ablaka előtt), s Harrer, bár nem tudta biztosan, jelent-e ez az újabb elzuhanás lényeges kü-

lönbséget eddigi megpróbáltatásaihoz képest, valamit mégis megsejtve iszkolni kezdett kifelé; Eszterné pedig visszatért a szobába, elfordította a kulcsot a zárban, s hogy az iménti sértésen túltegye magát, bekapcsolta az ágy mellett heverő zsebrádiót. A fölharsanó kellemes dallamok – ezúttal „színes népi muzsika" – mint máskor, úgy most is jótékonyan hatottak rá, és lassan-lassan sikerült lecsillapítaniuk háborgó indulatait, amire igencsak szüksége volt, mert noha nem először fordult elő, s így hozzászokhatott volna, hogy efféle – egyébként hűtlen – alakok megzavarják éjszakai nyugodalmát, mégis újra és újra dühbe jött, ha régi ismerősei közül egyesek, mint Harrer (akivel elszórakozni néhanapján – „Valaha, persze, valaha!" – kétségtelenül nem volt ellenére), „fittyet hánynak megváltozott társadalmi helyzetére", mikor is az ember már nem engedheti meg magának a könnyed kikapcsolódást, hisz „az ellenség", akit Eszterné szinte látott, másra se vár. Igen: szüksége volt a nyugalomra és békességre, mert tudta, holnapra, midőn egy egész mozgalom sorsa dől el, föltétlenül ki kell pihennie magát, ezért aztán, hogy meghallotta a kapitány félreismerhetetlen lépteit az udvaron, elsőre azt kívánta, bárcsak menne inkább haza minden szíjával és övével, csizmájával és revolverével, összes „szerelvényével" együtt; amikor azonban kinyitotta előtte az ajtót s végigmérte a nála egyébként jó két fejjel alacsonyabb, kissé vézna s amúgy ismét meglehetősen részeg férfit, egyszeriben egészen másféle kívánság tört reá, mert az nemcsak hogy nem dülöngélt, és nem kezdett máris ordítani, de úgy állt ott, az „ugrásra kész párducnak" azzal a harciasságával, amiből ő rögtön megértette: nem szódabikarbónára lesz itt szükség, hanem önfeledt odaadásra, minthogy társa, barátja és szövetségese – messze fölülmúlva ma esti reményeit – ama vágy éhes katonájaként érkezett, amellyel szemben – érezte – ezúttal is tehetetlennek bizonyul. Nem állíthatta ugyan, hogy a férfias elszántság valaha is hiányzott volna belőle, s hogy ő ne tudta volna „kellőképpen értékelni azt az embert, aki *csizmában* igyekezte asszonyát a mámor oly gyakran elérhetetlen ormaira" fölvezetni, ám ugyanakkor azt is tudta, mekkora becse van az afféle alkalomnak, mikor amúgy szerény képesség – mint most is – önmaga meghaladását határozottan ígéri. Nem szólt hát egyetlen szót sem, nem követelt magyarázatot és nem is kergette el, hanem minden különösebb teketória nélkül a másik egyre hevesebb, egyre többet és többet ígérő pillantásainak tüzében lassú mozdulatokkal kilépett a ruhájából, alsóneműit hanyagul a padlóra dobta, majd abba a finoman áttetsző, kikímélt, narancssárga babydollba bújva, mely a kapitány gyöngéje volt, mintha csak parancsnak engedelmeskedne, kissé szégyenlős mosollyal négykézláb elhelyezkedett az ágyon. Addigra azonban már „társa, barátja és szövetségese" is letépte magáról „szerelvényeit", lekattintotta a villanyt, s a nehéz csizmában – szokásához hiven „Riadó!"-t kiáltva – mint aki rohamra indul, szinte odavetette magát. És Eszterné nem is csalatkozott: a kapitánynak a mai este minden zavaros emlékét sikerült néhány perc alatt elűznie, s amikor vad egyesülésük után mindketten zihálva hanyatt dőltek az ágyon, s ő – miután katonás egyenességgel elismerését fejezte ki a lassan már józanodó férfinak – bizonyos megszorításokkal előadta Pflaumnéval s a piactéri „csőcselékkel" esett történetét, olyan magabiztos nyugalom, oly édes béke áradt szét hatalmas testében, hogy úgy vélte, nemcsak holnap vár rá egy biztos győzelem, de soha nem akadhat többé senki, aki megfoszthatná küzdelme végső gyümölcseitől. Megtörülközött, ivott egy pohár vizet, aztán visszafeküdt a feldúlt ágyba, s csupán fél füllel figyelt oda a kapitány zavaros beszámolójára, mert ezúttal semmi nem volt fontosabb, mint ez a „magabiztos nyugalom" és ez az „édes béke", azok a boldog üzene-

tek, melyek most teste minden zugából vidáman futottak fölfelé. Mit számított, hogy miféle „kövér cirkuszigazgató" miféle „szokásos hatósági engedélyért" tartóztatta amazt ezidáig, ugyan mit érdekelte őt, hogy a kapitány „egy talpig úriembert" ismerhetett meg a nemzetközileg is hírnévre szert tett társulat elegáns, bár kissé halszagú direktorában, akinek egy üveg „bontatlan Seguin-nel" a kezében a közrend elkötelezett híveként még arra is kiterjedt a figyelme, hogy szerényen „karhatalmi biztosítást" javasoljon a háromnapos vendégszereplés zavartalan lefolytatásához, hiszen most érezte csak igazán, hogy minden más jelentőségét veszti, ha „a test beszélni kezd" s hogy nincs annál édesebb és fölemelőbb, mint amikor a comb, a far, a mell s az öl már nem kíván egyebet az alvás simogató lágyságánál. Olyannyira meg volt elégedve vele, hogy bevallotta neki, ma már nincs tovább szüksége rá, így azután – „az árvákra" vonatkozó néhány anyai jótanács kíséretében – útjára is bocsátotta a paplan melegéből csak többszöri visszariadás után kimerészkedő kapitányt, akire ha nem is szerelemmel, hisz mindig is távol tartotta magát az efféle regényes ostobaságoktól, de némi büszkeséggel gondolt, mikor kieresztette az ajtón a dermesztő hidegbe, s a csábos baby-dollt vastagabb flanelhálóingre cserélve visszabújt az ágyba, hogy végre „álomra hajtsa a fejét". Könyökével kisimította a háta alatt egy helyütt összegyűrődött lepedőt, lábával visszahúzta magára a félrecsúszott paplant, aztán előbb a bal, majd a jobb oldalára fordulva megkereste a testének legkényelmesebb helyzetet, s arcát karja puha melegébe nyomva lehunyta a szemét. Jó alvó volt, így néhány perc múltán már el is szenderedett, s a meg-megránduló lábak, a vékony szemhéj alatt lassan úszó szemgolyók s a paplan mind szabályosabb emelkedése és süllyedése pontosan jelezték, hogy már alig van tudatában annak, ami körülötte történik, s hogy egyre inkább távolodik attól a holnapra majd újra eleven, most azonban sebesen szűnő, nyers hatalomtól, amely az ébrenlét óráiban még vitathatatlanul azt sugallta, ő a gazda szegényes, rideg tárgyai között, s a sorsuk tőle függ. Megszűnt a lavór s az érintetlen szódabikarbónás pohár, eltűnt a szekrény, a fogas és a sarokba hajított foltos törülköző, megsemmisült számára a padló, a fal s a mennyezet is, hisz maga sem volt már más, mint tárgy a többi közt, az alvó dolgok milliárdjainak egyik védtelenje, test, mely minden éjjel újra és újra visszatér a létezés ama szomorú kapujához, amin csak egyszer juthat át, ám akkor visszavonhatatlanul. Megvakarta a nyakát – de nem tudott már a mozdulatról; arca egy pillanatra görcsös fintorba torzult – de az már nem szólt senkinek; mint sírás után a nehezen megnyugvó gyerek, még szaggatottan fölsóhajtott – de ez sem fejezett már ki semmit, mert puszta légzés volt csupán, mely egyensúlyát keresi: izmai elernyedtek, álla – mint a haldoklóé – lassan leesett, s mire a kapitány az erős fagyban hazaért, és a már mélyen alvó két fiú mellett ruhástól az ágyára vetette magát, ő egy álom sűrű anyagába ért... A szoba tömör sötétjében, úgy tűnt, minden moccanatlan: a piszkos mosdóvíz még csak meg sem rebbent a zománcozott lavórban, a vasfogas három kampóján, akár néhány súlyos disznóborda a hentespult mögött, bénán lógott a szvetter, a köpeny s a vastag pufajka, és nem billegett tovább a nehéz kulcscsomó sem az ajtózár alatt, mert végleg felélte Eszterné korábbi lendületét. S mintha csak erre vártak volna, mintha valóban ez a teljes mozdulatlanság és teljes nyugalom lett volna a jel, a nagy csöndességben (vagy tán épp abból) három fiatal patkány merészkedett ki Eszterné ágya alól. Óvatosan surrant elő az első, majd nem sokkal utána a másik kettő is, hogy pici fejüket fölkapva ugrásra készen máris megtorpanjanak; aztán nesztelenül továbbiramodtak, és félelmes-ősi bizalmatlanságuk

kényszerétől szinte méterenként újból meg-megmerevedve körbeosontak a szobában: miként egy megszálló hadsereg vakmerő hírszerzői, ha még ostrom előtt felmérik az ellenséges övezetben, hogy mi merre van, mi a veszélyes és mi a veszélytelen, ugyanúgy vizsgálták végig ők is a falak tövét, a málló sarkokat s a széles repedéseket a korhadó padlón, mintegy föltérképezték a pontos távolságokat az ágy alatti rejtekhely és az ajtó, az asztal és a szekrény, a kissé félrebillent hokedli és az ablakpárkány között – majd anélkül, hogy bármihez is hozzáértek volna, egy szempillantás alatt visszafutottak a sarokba tolt ágy alá, s egymás után eltűntek rejtekük bejáratában, mely a falon át a szabadba vezetett. Mindössze egyetlen perc kellett hozzá, és kitűnt, hogy váratlan elinalásukra azért kerülhetett sor, mert mielőtt még megtörtént volna, már hibátlanul érzékelték, hogy valami történni fog, s voltaképp egy számukra kiszámíthatatlan esemény puszta, de bizonyos előérzetében választották a villámgyors menekülést. Eszterné ugyanis csak jóval visszaosonásuk után mozdult meg s borította föl a tartós csönd mindeddig zavartalan rendjét, s a három patkány már tökéletes védelemben lapult meg odakint a ház hátsó falának tövében, amikor ő, mint aki az alvás tengermélyéből úszik föl néhány percre az álomnak az ébrenlét közelségétől kissé már átderengő rétegébe, egy heves mozdulattal lerúgta magáról a paplant, és akár a lassan fölkelni készülő, kinyújtóztatta a tagjait. Ám ébredésről még szó sem volt, s ő – néhány újabb hangos, nehéz sóhajtás után – ismét visszaereszkedett ama tengermélybe, ahonnan az imént fölemelkedett. Teste – tán éppen attól, hogy most már nem takarta semmi – ha lehet, még nagyobb lett, mint volt, mondhatni, túl nagy az ágyhoz és az egész szobához képest, mint egy hatalmas ősgyík egy csöppnyi múzeumban, amelyről nem tudni, miképp is került oda, hisz jól láthatóan nem férhetett be sem ajtón, sem ablakon. Szétvetett lábakkal hanyatt feküdt az ágyon, hordóhasa – ez a leginkább koros férfiakra jellemző hájas pocak – akár valami renyhe szivattyú emelkedett föl és süllyedt lefelé; a hálóing a derekára csavarodott, s mert hogy az sem melegítette már, hasán és súlyos combjain is libabőr ütött ki a hűvös helyiségben. Ám ezt csupán a bőr érzékelte, az alvót még hosszú ideig nem zavarta meg, s hogy nem folytatódott az előbbi zaj, és nem követte másféle riasztó jelzés sem, a három patkány is újra visszamerészkedett a szobába, s most már valamelyest otthonosabban, de nem szűnő feszült készültségben az azonnali menekülésre, ismét csak átfutották néhányszor az egyszer már fölfedezett utakat a padlón. Oly gyorsak voltak, oly hangtalanul surranók, hogy lényük alig-alig lépte át a valóságos létezés érzékeny határait, s finoman elmosódó, követhetetlen foltszerűségüktől egy pillanatra sem szakadva el mindvégig ott egyensúlyoztak e tágas és veszedelmes határokon, hogy ne legyen, aki rájön: az a néhány mélyebb tónus a szoba sötétjében nem egy fáradt szem káprázata, nem egy-két testetlen éjjeli madár odalent futó árnya, hanem három rejtélyességig óvatos állat, mely szívósan kutat élelem után. Mert azért jöttek, majd hogy az alvó elcsendesedett, azért tértek vissza megint, még ha nem is szaladtak fel rögtön a konyhaasztalra a szétpergett morzsák között ott maradt fél kenyérért, csak amikor már meggyőződtek róla, hogy semmiféle váratlan fordulatra nem kell számítaniuk. A héjánál kezdték, de pici, hegyes orrukat bele-belefúrva egyre nagyobb élvezettel harapták a belét is, s bár gyors mozdulataikban nem volt egy csöppnyi türelmetlenség sem, a három irányból ide-oda taszigált kenyér, mire jócskán megdézsmálták már, végül mégis lecsúszott az asztal széléről és begurult a hokedli alá. A puffanásra persze újra megdermedtek mindannyian, fejüket a levegőbe fúrták, s ugrásra készen megfeszültek a pillanatok alatt kisimuló

csöndben; az ágy felől azonban nem hallattszott semmi nesz, csak Eszterné lassú lélegzete, így aztán – egy jó negyedóra múltán – gyorsan lesiklottak a padlóra s bekúsztak a hokedli alá. S mint később kiderült, még jobb is volt ez így, hisz túl azon, hogy itt lent, ez a tömörebb, sűrűbb sötét jobban védte őket, sokkal észrevétlenebbül és kisebb kockázattal osonhattak be az ágy alá s onnan tovább a szabadba, amikor hibátlan, rendkívüli érzékük azt súgta, a felismerhetetlenségig összerágcsált kenyérdarab mellől most már végleg iszkolni kell. Az éjszakának ugyanis lassan vége volt, rekedten sikoltva kakas kukorékolt és mérges eb ugatott már odakint, s az ezer és ezer nyugtalan alvó közt – megérezvén a közeledő hajnalt – Eszterné is utolsó álmához ért. A patkányok számos társukkal együtt már a szomszéd ház düledező fészerében nyüzsögtek a merevre fagyott kukoricacsutkák között, amikor ő – mint aki egy ijesztő látványtól borzad össze – kétségbeesetten felhorkant, megremegett, fejét néhányszor hevesen jobbra-balra csapta a párnán, aztán rémült szemekkel – hirtelen felült az ágyban. Zihálva szedte a levegőt, tekintete ide-oda ugrált a még épp csak derengő szobában, majd hogy ráeszmélt, hol van, s hogy mindaz, amit maga mögött hagyott, nem létezik többé, megmasszírozta égő szemgolyóit, megdörzsölte libabőrös tagjait, magára húzta a lecsúszott takarót, és megkönnyebbülten felsóhajtva visszadőlt. De újra elaludni már nem tudott, mert amint kitisztult fejéből a szörnyű álom, és eszébe jutott, milyen feladat vár ma rá, olyan kellemes izgalom futott végig rajta, amely már nem hagyta újból elszenderedni. Frissnek és tettrekésznek érezte magát, el is határozta hát rögtön, hogy egy percig sem marad tovább az ágyban, s mert meg volt győződve arról, a tettnek az elhatározást azonnal követnie kell, tétovázás nélkül ki is mászott a paplan alól, egy kissé még bizonytalanul megállt a jéghideg padlón, majd belebújt pufajkájába, fölkapta az üres kannát, és kiment az udvarra, hogy vizet hozzon a mosakodáshoz. Mélyet szippantott a dermesztő levegőből, egy pillanatra fölnézett a felhők siralmas-szürke kupolájára, s föltette magában a kérdést, vajon van-e, lehet-e lelkesítőbb ezeknél a férfias, kegyetlen, téli hajnaloknál, amikor gyáván megbújik minden, ami gyönge, s „kilép, ami életre való". Hiszen ha valamit, hát ezt szerette éppen, a fagytól megrettent földet, a pengeéles levegőt, ezt a megfellebbezhetetlen szilárdságot odafenn, amint akár egy fal veri vissza ridegen az ég az elábrándozni hajlamos tekinteteket, hogy semmiképpen ne zavarodjon össze a látás a hatalmas mennybolt amúgy is hamis távlataiban. Hagyta, hadd marjon bőrébe a szél a minden mozdulatára szétcsapódó pufajkaszárnyak között, s bár meztelen lábait szinte azonnal égetni kezdte a hideg a félretaposott fapapucsban, esze ágában sem volt sietősebbre fogni lépteit. A vízre gondolt máris, ahogy majd lemossa róla az ágy maradék melegét, ám ebben – pedig arra számított, hogy mintegy ezzel koronázza meg hajnali élményeit – legnagyobb bosszúságára csalódnia kellett: a kút ugyanis nem működött a nagy hidegben, hiába csavarták körül jó vastagon tegnap rongyokkal és újságpapírokkal, ezért aztán kénytelen volt félresöpörni a lavórban az esti víz tetején megült piszkos szappanréteget, s egy jó alapos mosdás helyett beérni azzal, hogy csupán az arcát és aprócska melleit nedvesíti meg, amiként bozontos altestével sem tehetett mást, mint hogy katonásan szárazra törölte, hisz „mégsem guggolhat az ember, ha ilyen mocskos benne a víz, ahogy szokta, a lavór fölé". Bosszantani persze bosszantotta, hogy le kellett mondjon a jeges élvezetről, ám kedvét efféle apróság („Egy ilyen napon . . .") már igazán nem szeghette, így, amikor végzett a törülközéssel és maga elé képzelte Eszter megrőkönyödött arcát, amint néhány óra múlva majd a nyitott bőrönd fölé hajol, máris túltette magát a kínos

eshetőségen, hogy talán egész nap „szaga lesz", és gépiesen sürögni-forogni kezdett a szobában. Keze alatt, ahogy mondani szokás, szinte égett a munka, s mire teljesen kivilágosodott odakint, már nem csak az öltözködéssel, a söprögetéssel és az ágyazással végzett, de felfedezvén az éjszakai betörés nyomait (amiért úgy istenigazából nem is neheztelt, mert „valahogy" még szerette is ezeket a derék, picike állatokat), a megrágott kenyérdarabot is beszórta „jóféle patkányirtóval", hogy „azért rend legyen", és mindörökre belakjanak „az aranyos kis dögjei, ha lesz pofájuk még egyszer visszamerészkedni a szobába". S hogy nem volt már mit rendbe tenni, helyre rakni, felszedegetni és megigazítani tovább, kissé ünnepélyesen, a szája szögletében egy kegyetlen mosollyal leemelte a szekrény tetejéről az ütött-kopott bőröndöt, felnyitotta a fedelét, aztán letérdelt mellé a padlóra, végigfuttatta tekintetét a szekrénypolcok blúzainak és törülközőinek, fehérneműinek és harisnyáinak szabályos oszlopain, majd néhány perc alatt átköltöztette őket a koffer mély üregébe. Rájuk kattintani a rozsdás zárakat, kabátot húzni és az ezúttal lepkekönnyű bőröndöt a kézben elindulni végre, cselekedni tehát, annyi készülődés és tehetetlenkedés után – nos, ez volt az, amire oly régóta vágyott, s aminek ajzó ténye némi magyarázattal szolgált arra, miért is érezte a valóságosnál jóval jelentősebbnek kissé túlbiztosított akciójának horderejét. Mert kétségtelen: fölösleges volt – mint később maga is belátta – ez a túlbiztosítás és kiszámítottság, ez az aránytalan körültekintés, hiszen mindössze arra volt szükség, hogy amaz a jólismert kofferben a mosott gatyák, zoknik és ingek helyett valami egészen meglepőt találjon, történetesen „a jogaira eszmélt áldozat első és utolsó figyelmeztetését", s ha bármi változást jelentett ez a mai nap, úgy csak annyit, hogy az eddig fedezékből vívott háború – Eszter ellen s „egy szebb jövőért" – ettől kezdve nyílt támadásba fordult át. De itt, most még, a Honvéd utca síkosra fagyott keskeny járdalapjain, hogy a hosszan halogatott cselekvés légszomjából a tett mámoros levegőjébe léphetett, semmiféle elővigyázatosság nem tűnt eléggé megnyugtatónak, így aztán, miközben szinte úszott előre a Piac tér felé, a legalkalmasabb szófordulatokat keresve újra és újra ízeire bontotta azokat a mondatokat, amiknek majd, ha odaér, Valuskát egész egyszerűen le kellett fegyverezniük. Nem voltak kétségei, nem tartott váratlan fordulattól, biztos volt magában, amennyire ember magában csak biztos lehet, mégis: minden idegszálával az elkövetkezendő beszélgetésre összpontosított, olyannyira, hogy amikor kiért a Kossuth tér csupasz akácai közé és megpillantotta a tegnapi „mocskos jegyüzérek" ma reggelre már elképesztő méretű tömegét, valódi megdöbbenés helyett inkább csak amolyan bosszúságot érzett, hisz úgy vélte, fennáll a veszély, hogy átvágni rajtuk, „az komoly időveszteséggel jár". Mást azonban nemigen tehetett, a hullámzó-morajló, s az ő szemében most, hogy föltartotta, kissé varázsát vesztett tömeg ugyanis nemcsak a teret, de még a környező utcák torkolatait is elfoglalta – a bőröndöt haragos arccal emelve a feje fölé kénytelen volt hát közöttük utat vágni magának a Híd utca felé, s tűrni, hogy hol innen, hol onnan meredjen rá egy-egy alattomosan csillogó szempár, s nyúljon utána egy-egy durva kéz. A sokaság túlnyomó része idegen volt, nyilván, gondolta Eszterné, a környék falvaiból és a tanyákról a bálna hírére ideözönlő parasztok mindannyian, de volt valami efféle nyugtalanító idegenség annak a néhány helybélinek az arcán is, akiket – minthogy a város falusias jellegű külterületein éltek – Eszterné épp csak látásból, a heti piac nyüzsgéséből ismert. A cirkuszosok, már amennyire ezt a tömeg sűrűjéből és abból a távolságból meg tudta ítélni, ami elválasztotta tőlük, még nemigen adták jelét annak, hogy kétségkívül rendkívüli produkciójukat hamarosan el-

kezdenék, s mert éppen ennek tulajdonította a hideg feszültséget a rá-rávillanó tekintetekben, nem is foglalkoztatta különösebben ez a türelmetlen ingerültség, sőt, néhány percig, ha már tegnap este nem adatott meg neki, büszke elégtétellel gondolhatott arra, hogy ez a rengeteg ember, csak nem tud róla, mindmind neki tartozik köszönettel, hisz nélküle, az ő határozott fellépése nélkül nincs „se cirkusz, se bálna, se semmiféle produkció". Néhány percre csak, igen, mert amint maga mögött hagyta őket és elindulhatott végre a Híd utca régi házacskái között a báró Apor Vilmos tér felé, kénytelen volt szigorúan figyelmeztetni önmagát, hogy neki egészen másra kell összpontosítania most: még dühösebben markolta meg hát a bőrönd nyikorgó fülét, talpait még harciasabban csapta oda-oda a járdakőhöz, így aztán hamarosan vissza is talált az imént bosszantó módon félbeszakadt gondolatmenethez, és sikerült annyira belevesznie a Valuskának szánt szavak labirintusába, hogy amikor szembetalálkozott két – föltehetően a Piac térre igyekvő – közrendőrrel, akik nagy tisztelettel üdvözölték őt, még köszönésüket is elmulasztotta viszonozni, s mire észbe kapott és szórakozottan utánuk intett, azok már messze jártak. A Híd utca Apor téri kereszteződésénél aztán már nem is volt tovább min töprengeni, úgynevezett gondolatmenetének ugyanis megnyugtatóan a végére ért; úgy vélte, mostantól minden szónak és minden célravezető fordulatnak feltétlenül a birtokában van, és alakuljon bárhogy, őt nem érheti meglepetés: tízszer és tízszer is lejátszotta képzeletben, hogy kezdi majd, és mit szól rá a másik, s mert amazt legalább olyan jól ismerte, mint önmagát, most már, hogy az utolsó simításokat is befejezte a leghatásosabb mondatok szándéka szerint lélegzetelállító épületén, nem csupán megjósolhatta azt, hanem határozottan bizonyos is lehetett az elkövetkezendő események kedvező kimenetelében. Elég volt elképzelnie amannak vézna alakját – horpadt mellkas, görbe hát, vékony libanyak, fölötte azokkal a „meleg szemekkel" –, elég volt felidéznie örökösen imbolygó járását, ahogy oldalán az ormótlan postástáskával a fal mellé húzódva időnként megtorpan és lehorgasztja a fejét, mint aki méterről méterre újra és újra megpillantja, amit rajta kívül senki se lát, hogy mostantól ne legyenek kétségei afelől, Valuska azt teszi majd, ami tőle elvárható. „S ha nem – gondolta hűvös mosollyal, s a másik kezébe vette át a koffert –, akkor majd megszorongatom egy kicsit a fonnyadt heréit. Egy nyápic. Egy senki. Megeszem az ilyet." Ott állt Harrerék sátortetős háza előtt, vetett egy pillantást a kerítés tetején betonba ágyazott üvegcserepekre, s úgy nyitott be a kapun, hogy az egyik ablakból leskelődő Harrer is, akit sasszemével rögtön fölfedezett, jól lássa: most nincs idő a fecsegésre, s ő aztán „nem fog gatyázni, ha az útjába áll". S hogy mindennek még nagyobb nyomatékot adjon, még a bőröndöt is meglóbálta párszor, ám azt – nyilván abban a hitben, hogy Eszterné *ezúttal* Harrernéhez indul – már semmi sem rettenthette vissza: abban a pillanatban, amikor ő már éppen jobbra fordult volna a bejáratnál, hogy megkerülve a házat hátramenjen a kertben a régi mosókonyhához, mely Valuska otthona volt, Harrer hirtelen kiugrott az ajtón, elébe toppant, s némán, kétségbeesetten és kérlelőn ráemelte űzött tekintetét. Eszterné azonban – egy pillanat alatt átlátva, hogy tegnap esti vendége, túl a hallgatáson, valami megbocsátó szóra vár – nem kegyelmezett: végigmérte megvetőn, aztán a kofferrel egy hang nélkül félretolta, mint egy odacsapódó ágat, ha útban van, s úgy ment tovább, mintha amaz ott se volna, mintha mindaz a szégyen és bűntudat, mely Harrert mára – hisz emlékezett! – megtört emberré tette, itt mit sem érne már. Mert hisz, mi tagadás, valóban nem is ért semmit, amiként nem számított most sem Pflaumné, sem az a kidőlt nyárfa, és nem érdekelte már sem a cir-

kusz, sem a tömeg, s a kapitánnyal eltöltött – amúgy édes – óra emléke sem, ezért amikor amaz az elkeseredettek szívós leleményével az ellenkező irányból kerülvén meg az épületet „szégyentől és bűntudattól" pipacspirosan megintcsak némán elébe állt a Valuska kalyibájához vezető kerti úton, mindössze annyit vetett oda neki: „Nincs pardon!", s már ment is tovább, mert csupán két dolog kötötte le cselekvéstől megmámorosodott elméjét, a koffer, ahogy Eszter majd fölébe hajol, és megérti, ebből a csapdából nem szabadul – meg Valuska, ahogy mocskos, sötét odújában – mint már annyiszor, most is – ruhástól fekszik az ágyon, és az áporodott nikotinszagban álmodozva bámul fölfelé, olyan ragyogó szemekkel, mint aki képtelen megérteni, hogy nem egy tündöklő égbolt néz le onnan rá, hanem csupán egy púpos mennyezet. És valóban, hogy két rövid koppantás után belökte a rozzant ajtót, amire számított, pontosan az fogadta odabent: a púpos mennyezet alatt az áporodott nikotinszagban a földúlt ágy – csak éppen azok a „ragyogó szemek" nem voltak sehol . . . meg persze: az a tündöklő ég.

MARNO JÁNOS

# tárlatjárás

*(hiába remélted, hogy innen*
*még nem szabad kilépnem,*
*a koszorú kész, és visszahajt*
*hozzád a kereskedelem.)*

*mert téged most másfelől*
*a sokaság elszórakoztat –*
*a hiányzó közepű*
*világot én élem: idejön*

*s megáll a hétszer hét nap*
*elém; majd magában még*
*egy pálca – a játékon kívül;*
*tőled utánozhatnék*

*újra, ugye, mindent elölről –*
*de hogy mégse ismerj rá*
*semmire; orrcimpád szűkülne*
*összébb csak egy-egy szónál . . .*

*meg egypár vonal köre,*
*amit a* járásból *kikaptál*
*magadnak, valahányszor*
*elnőtt egy magot a holdspirál;*

*hidrokrémre a horror*
*hirtelen fagya, forrószele,*
*hogy az ölelés előbb*
*legyen; annyi volt a baljós jel,*

*s a képzeleted lankadt*
*hozzá, hogy az angyallakatot*
*kiismerd – hogy' üzemel;*
*most, távol innen, ezt már tudod,*

*tudom, te is; intenél*
*is rá, ha nem esne rosszabbul*
*az* igen, *mint egy* párnem –
*azóta, hogy fordítva gyógyul*

*a férfivoltom benned . . .*
*maga a test pedig így illik*
*először a helyéhez:*
*találomra összeöröklt*

*mindahány küszöbszeme*
*a széthányt szűköléseiddel,*
*s hallak is szüntelenül . . .*
*de nem mint szeretőt már, hanem*

kiállítást, *egy szürke,*
*a padozat szélein szívó-*
*csövekkel fűzérezett*
*folyosón – anélkül, hogy a tó,*

*melyet magamban tartok*
*rólad, felborzolódna egyhelyt;*
*nem gyülekezel sehol? . . .*
*vagy a többi igyekezeted,*

*a révvággyal, kárpótol? . . .*
*előttem van megint a késő*
*tusakodás, hogy csalsz-e*
*valamerre, a tablettakő,*

*melyet nem tudunk kettétörni, s ezért csak én szedem be,*
*miközben téged agyonizgat, hogy mi lesz a fejlemény;*

*mi lehet a legolcsóbb*
*neked – azóta ezt izlelem,*
*és elégedett vagyok*
*szinte, ha fél kis csillámlapból*

*sikerül kioldanom*
*egy, egypár részed, mielőtt mind*
*elbomlik* más képekké . . .
*az mérhetetlen haszon, hogy kint*

*semmi sem táncol végre*
*velem, csupa tisztázott erély*
*oktat a mesterségre:*
*hogy' kell lépést váltanom,*

*mikor egy érzés visszadöbbent,*
*vagy csak elillan a talp*
*melege, és a kutató kedv*
*a fejben benneszorul;*

*milyen állóhely lett az ágyad*
*már itt a papíron is!*
*most reggel van, s az éjszakából*
*ide maradt a kárpit;*

*eltérés, alakzat, szín külön*
*viseli mind a titkát,*
*bármidet kapcsolom hozzájuk,*
*kiolt egy villanytükör –*

*és győztesen vakít az átok:*
*üres vagy, mint a harag,*
*mint egy kisikált belű jármű,*
*vasvesszőre forrt horog –*

*mellyel a hangodat betűkbe*
*fogom; egymásra vetül*
*a hús- meg a verstest idege,*
*s míg az utóbbi felül*

*zárja meg kezdi is ki magát,*
*a hústest csak utána*
*kapiskálja, hogy mibe nyílt át;*
*ezért űz az utálat*

*megtennem érted akármit még,*
*nemcsak az üzlet szerint,*
*amivel te ismertettél meg*
*apránként – majd egy szelíd*

*iramú, torz elgyűrűzéssel . . .*
*nemcsak úgy tehát, mint te,*
*hanem a botrány háromszögét*
*is ide kiterítve:*

*a nyögéseket van elnyelni*
*ez a páratlan szőnyeg*
*(a sippálcákból nyert fonadék)*
*a lubickolást veled –*

*s az elemmel külön, mely körém*
*zár, mint valami undok*
*programú, hideg koncertszekrény . . .*
*téged pedig a bánat*

*hizlal tovább, elérhetővé*
*válsz egyszer csak, de hozzá-*
*férhetetlenné, mint egy lenyalt*
*tájkép a kijáratnál –*

*egy, egypár látogató nyaka,*
*válla így akad beléd;*
*hát nem különös perspektíva,*
*hogy támadhat közelség*

*a hollét ingyen fordulóján*
*az emberben? . . . vagy ezt te*
*gyötrőbbnek találod, mint a sok*
*eddigi hercehurcát? . . .*

*hallom a száraz torokhangod,*
*amint egy gyökérszóval*
*birkózik – de én sem tágítok:*
*lobbanjon el felőlem*

*az egész vidék, csak neked ne*
*sikerüljön a döggel*
*még egyszer odébbállnod,*
*s netán egy másik felpuffasztó*

*éjszakát nélkületek*
*lennem; együtt fogunk kussolni*
*a tárház sötétjében,*
*a rózsaszín termosztakaró*

*alatt, a preparátum*
*szagától felváltva ájultan*
*és mindig éberebben . . .*
*belekapsz a számba, azután*

*megint vissza a saját*
*torkodhoz, mintha valamiért*
*fohászkodni akarnál –*
*de kihez? . . . meg-megtódul a vér*

*a fejedben, mert a név*
*túl éretten s idegenül hat,*
*és olyan ordenáré*
*heves fantáziák támadnak*

*benned tőle, hogy már kész-*
*akarva is elájulnál, csak*
*szűnjön meg a szörnyű kép-*
*zuhatag; de itt nem lesz gikszer,*

*ami keretbe törné*
*a tulajdon körülményedet;*
*nem kerül a dög mellé*
másik gyerek, *míg az nem enged*

*köztünk fel, s a szint szerte*
*nem aprítja a kinti sínzaj . . .*
*megháborít a ferde*
*világosság, hogy újra szeretsz,*

*és úgy mászol a zuhany*
*alá, mintha deréktől térdig*
*egyetlen massza volnál,*
*gonoszzöld, mázsás súlyú uszony,*

*mielőtt a hold leszáll,*
*de már látni egypár tűztalom*
*a nappal szemcsézetét,*
*és a kád oldalán is kicsap*

*az éjjeli szinezék . . .*
*marad két lábfej, kéz meg egy arc,*
*melyet a víz elővés,*
*majd a szilánkjaival hamar*

*teleszór, betemet – friss*
*iszapot pakol rá a pangó*
*vegyesindulat; kárba*
*mentél hát a virrasztással is? . . .*

*nekem azonban így jó;*
*ott leszek nálad nemsokára,*
*mint valami önjáró*
*papírgödör – melyben az öröm*

*a semmit ölelgetve*
*fetreng, s hasztalan zsugorodik*
*összébb, hogy megtérüljön*
*a szenvedély is vele –*

*a papír szövetségéből már*
*ő sem tud kibontani;*
*de, ismétlem, épp ettől jókor*
*leszünk az egymáséi;*

*időben alszik ki az őrző*
*figyelem, kívül marad*
*mindaz, ami a valósághoz*
*csatol, s tovább rongálhat*

*rajtad; egyfélén szegül*
*valamennyi kép szembe velünk,*
*nem nézünk semerre – hadd*
*zárjon vaktában ránk a tárlat . . .*

FOGARASSY MIKLÓS

# A szenvedély visszahajlítása

*Marno János: tárlatjárás*

Ha annak a költői vonalvezetésnek, belső dinamikának az összefüggését, hasonlatát keresem, amely e Marno-vers szerveződését tükrözni képes, akkor két vetület rajzolódik fel számomra. Az egyik igen elvontnak hat, a másik meg nyersen konkrétnak; persze, hisz a versszövet igazi tere, alakzata e kettő között alakul, ott, ahol valóban *„egymásra vetül / a hús- meg a verstest"* idegzete.

Az egyik metszetben a mind jobban élesedő szenvedély szólammozgása úgy mutatkozik meg, mintha egy befelé és lefelé csavarodó spirálforma lenne, amelynek pályáján a *tárlatjárás* előbb lassú, de éles szakaszokkal, majd mindjobban pörögve, gyorsulva zuhan a végkifejlet felé – felgerjesztve, -izzítva érzelmi gyúanyagát. Ám ennek az erőteljes, szikárságában is plasztikus költőiségnek, amely úgy hat, mint egy biopszichikai folyamat, amelyben a lélek és a zsigerek együttesen mozognak, megvan az a lehetősége, hogy elemi, profán hasonlattal közelítsünk hozzá: a szöveg úgy „jár" magasba-mélybe, mintha egy szeretkezés koreográfiáját képezné le, egészen az egyesülés végpontjáig.

Feltételezve, hogy ez a kettős közelítés mintegy betájolja a költemény felépítését, nézzük most az érzelmi magját, amelyben a „gyűlölök és szeretek" végletes ambivalenciában feszül, hisz a vers vad vehemenciával, sebző élezettséggel a szerelemről szól. E mai „héjanászból" eltűnt a természet metaforikája meg a tragikumot színező artisztikum, itt nincs színes ősz meg avar, nincs a szerelmes küzdelem véres, halálos madárcsatája. Nagyon is lent vagyunk, már a kezdetben is, egy amorf, mintegy a testi rángásokból megképződő térben, s ahova még lejjebb zuhanunk, az a szenvedélynek az a hiteles mélye, mely egyszerre rút és gyönyörű. A dolgok, a jelenések azonban ennek peremkörén egybelátszanak, bár kapcsolatuk minduntalan meglepő, fordulatosan furcsa.

A megjelenítő képi közegben elkülöníthető egy kör: nyersen, keményen metszetf jelek, városi köznapi civilizációnk színtereiről („hidrokrém", „tablettakő", „koncertszekrény", „kisikált belű jármű" stb.). Ezek az elemek valami gyermeki, szorongó álomjárás folyosóján vezetnek – „vasvesszőre forrt horog", egy „tárház" sötétje látszik, „sínzaj" szeleteli fel a teret. A kiállításnak ezek az *objekt*jei, emlék- és vágyképek sűrű, összetett víziói cikázó, hideg világításban villannak fel, taszító-vonzó delejjel. Marno versszínterén mintha egy lázbeteg sebesen változó hallucinációi tárgyiasulnának. Van azonban egy kozmikus és mítikus képi közege is a műnek, ebben az archetipikus dimenzióban hold és éjsötét van, szemcsés fény dereng, előtör a víz mint gyengéd, fullasztó őselem és benne a „massza" mély világa.

Ezek a tárgyi elemek és érzetformák a szubjektív univerzumban pszichodelikusan kapcsolódnak, testi, zsigeri érzetek és mozgások komplexumai ala-

kulnak ki.. (Pl. *„elillan a talp melege / a kutató kedv a fejben benne szorul"*). Ez az eljárás az érzékelési tartományok egymásba torlasztásának hatását kelti, a külső, kemény, sebző, hideg, illetve a meleg, belső, feloldó benyomások tevődnek össze, eleinte az előbbiek túlsúlyával, később kiboltozva azt a negatív mennyországot, ahol az én „a semmit ölelgetve fetreng, s hasztalan zsugorodik összébb".

Van azonban egy további, különös összetevője a *tárlatjárás*nak, ami ezt a vágyó, taszító, megidéző szerelmi szenvedélyt mégis élesen kontrollálja, tudatossággal világítja át. Anélkül, hogy meghűtené. Ennek elemzése a költemény címéhez és e szóösszetétel versbeli jelentéseihez mutat vissza.

Múzeumi séta, galérialátogatás? A látványosságok, képek kontemplatív szemlélése? Dehogy! – tagadja következetesen a költő. Ám akkor miképp és milyen értelemben folyik ez a „tárlatjárás"? Véleményem szerint a fogalom lényegi átértelmezése és egzisztenciális kibontása történik meg itt, a lírai reflexió intuíciójával. Ebben a tárlatjárásban maga a szerető vált „kiállítássá" (ennek a szónak természetesen több értelme van), itt maga a perspektíva, a képekre való rálátás ténye háborítja meg a tudatot, így a versnek magát a distanciát, a távlatot kell felszámolnia, felemésztenie – képletes értelemben. A tárgyit, a külsőt, sőt a nézés aktusát is felszámolva, lerombolva. A tárlat filozofikus metaforája tehát negatív élű: az csak a valóság utánzását hozhatja, abból kikapható „egypár vonalköre", a távoli szerető akár „egy lenyalt tájkép a kijáratnál". Mindez üzleties, művi, hamis való, bekeretezhető partikularitás; dermedtség, hűlt hely. (Marno képzőművészeti utalása persze igen tág értelmű, leginkább a happeningre, holmi scenikus installációra emlékeztethet az érzékelések összetettsége miatt.) Ha a tárlat az üresség démoniájával hat, akkor az maga a *„hiányzó közepű világ"*, és ebbe zuhan bele, ennek támad neki a mágikus költői akció.

Ebben az értelemben a vers két részre oszlik. Az első a kiállítást, a rámutatást adja, a mű derekától kezdve viszont a szimbolikus birtokba vevés akciója zajlik. Ennek megfelelően fordul át a szerelmi vád- és perbeszéd a vad, önsebző, elemésztő együttfutás vízióiba, melynek végén a teljes és együttes bezárulásig, egymásba hajlásig jutunk: *„hadd zárjon vaktában ránk a tárlat"*.

Ám a tárlatjárás fogalmának értelmezése, megélése magára a versre, a költői önreflexióra is visszamutat. És ennek a visszahajló gesztusnak itt döntőbb a súlya, miként ezt a modern, ironikusan distancírozó költészet közhelyeként ismerjük. Hiszen eszerint a poézis – jelen esetben *épp ez a vers* – az egyedül lehetséges *igen* a világ „párnem"-jeivel szemben, és egyben annak tragikus tudata, hogy ama „gyémánttengely"-t csak itt és így lehet „visszahajlítani". A vers derekán – a fénybe vakulás esélyének felismerésével – nézünk ezzel szembe: *„eltérés, alakzat, szín külön / viseli mind a titkát, / bármidet kapcsolom hozzájuk, / kiolt egy villanytükör / ... mellyel a hangodat betűkbe / fogom"*. Ez a kulcsszerepű állítás fogja közre a költemény talán legvadabb vádképeit, itt üt legkeményebben a „győztesen vakító átok".

Olyan ez, mint egy bizonyítássorban a szellem intuitív ráébredése az egyedül lehetséges „megoldásra". Hiszen az artikuláció, a megragadás végső fenyegetettsége fordít itt más irányba, innen a verstest meglendül, az egyedüli teljesség és intenzitás felé. A lírai imagináció radikálisan vállalja önmagát. Az élet „érveivel", relativitásával, olcsóságával szemben így jelenhet meg az „önjáró papírgödör", a mitikus birtokbavétel eszköze.

A spirális lendület, a versívek ritmusa innen talál rá – mind erősebb ájulattal és mind nagyobb józansággal – lendületének mozgásformáira. A szen-

vedély megkeményedik, sebességet ad a szövegnek, hiszen ez immár a papír, a betű, a versbeli kép „szövetsége", az azonosulás gravitációja, a kiállítási szín helyett az elragadó örvénylés. Mindez férfiasan kérlelhetetlenül vállalt: nem kisszerű boldogságlatolgatás, hanem a mindent-vagy-semmit megélése.

A kockázat teljes vállalása, az indulat markáns jellege támasztja azt a sejtést, amely szerint mintha mindez túl is mutatna a „szerelmi tárgyon". Azt érezhetjük, hogy a világ, a teljes és hiteles valóság visszahódításának esélye itt a tét. A keretre szabott, kiállításra vitt, zárlatos életben az egység visszaállításáért folyik a költői harc mindvégig . . . Az éjszaka és nappal határán, az elsötétített tárlatház mélyén, mégis megháborító „ferde világosságban" a létezés (a szerelem) iszonyú-gyönyörű hitele lobog. Itt nem lesz idill, „pásztoróra". A női erotikus démon képét a szellem örvényli körül és ragadja magával „papírgödrébe". Ők az „egy", az „egypár", a „hús- meg a verstest" *együttese.*

GYÖRE BALÁZS

# A kisgyerek

A kisgyerek. Lehajoltam a szobában. A spalettákat már összehajtották anyámék. „Meg kell még mosdatni a kisgyereket!" – hangzott a konyhából. „Hagytál forróvizet a kisgyereknek?" Guggoltam a szobában, én, a kisgyerek. Anyámék ugyanis rendszeresen kisgyereknek szólítottak. 1986 májusában jutott eszembe. Az Ő. Az egyes szám harmadik személy, aki voltam. Aki vagyok. Beszéltek rólam, de nem mondták ki a nevem. Így szerettek. Így éltem Újpesten, úgy hívtak, hogy *kisgyerek*. Ez volt a nevem. Így beszéltek rólam a szüleim egymás között. Hallottam. Guggoltam a szobában, a rekamié támlájánál. Én voltam a kisgyerek. A harmadik. Leültem a rekamiéra. Világított a két falikar. Várakoztam.

1986 júniusában nagy furunkulus keletkezett anyám testén, a combtőnél. Májusban leesett a lépcsőről, kibicsaklott a bokája. 1961-ben még nem lehetett tudni. Vártuk, hogy az asztalos elkészítse üveges könyvszekrényünket. Tanulás közben lehanyatlott a karomra a fejem. Eljutottam addig a pontig, ahol-amikor be kell csukni a szemet. Nincs más lehetőség. 1959-ben nem mondhattam el. Nem guggolt mellettem az, akit nagyon szerettem. Mert akit szeret, annak a Kisgyerek rögtön el akarja mondani azt, ami az eszébe jut. Közölni akarja az egyes szám második személlyel mondandóját. Nem vagy velem, mégis elmondom neked 1958-ban. Kék mackónadrágban állsz a bejárati ajtó előtt. Gyöngéden bekopogsz. Én ugyanebben a pillanatban csukom be a szemem, mert nem tudom nyitva tartani. Fontos dolgot akarok neked mondani ezerkilencszázhatvannyolc októberében, tizennyolc évvel ezelőtt. „A kisgyerek már vacsorázott?" A kopogásra senki sem nyit ajtót, mert egyelőre csak guggolsz a rekamié támlájánál, anyád keléséből kibuggyan a genny, és várjuk, hogy az asztalos elkészüljön az üveges könyvszekrénnyel.

Március 31-én, 1986-ban, éjjel Borbála lányom fölébredt Kaposvárott, és meglátta, hogy egy ágyban alszom Adriennel. Fölült, szomorúan nézett ránk; nem értette, amit látott. Megrázkódott, félt, félt, talán attól, hogy elveszít minket. Nem tudott elaludni. Melléje feküdtem, reszketve nyúlt a kezemért. Simogatott. Nem mertem ránézni. Mint örök kisgyerek guggoltam a rekamiénál, várva, hogy megszólítsanak a szüleim. Borbála szűkölve, teljes odaadással kapaszkodott belém ezerkilencszáznyolcvanhat márciusának utolsó éjszakáján. Túléltük. Mit csináltam 1959. április 26-án, este, a rekamié támlájánál? Csak guggoltam? Borbála mellé feküdtem, hogy megnyugtassam ugyanazzal az érzéssel, amit akkor érzett a Kisgyerek, amikor meglátta, hogy a szülei egymás mellett fekszenek, összesimulva. Egyes szám harmadik személyben beszélek, mert el akarok mondani neked néhány fontos dolgot. Rosszul esett, hogy anyámék együtt alszanak. Senkivel sem közölhettem az árulást 1986 júniusáig. Akik elárultak, szépen árultak el. Meg kell köszönnöm nekik. 1959-es elárultatásomat Újpesten első felnőttkori szerelmes érzésekkel lehet megérteni és

megbocsájtani. A négy és fél éves lányom tekintete felnőttkori állapotot előlegez, azt a szerelmes állapotot, amikor oda vagyunk láncolva egy ősi rekamiéhoz, kínunkban leguggolunk, és várjuk, hogy a nevünkön, valódi nevünkön szólítsanak meg bennünket, kisgyerekeket. „Késő van, behajtom a spalettákat és lefektetem a kisgyereket. Hagytál melegvizet?" – hangzik valahonnan. Leülök a rekamiéra. Világít a két falikar, szelíden és jóságosan.

# Kimehettem én akkor az utcára?

Ha szánkózni mentünk a *negyvennyolcas dombokhoz,* a Tó utcán mentünk, magunk után vonszolva öreg szánkóinkat. Közelünkben csak a *negyvennyolcas dombokon* lehetett szánkózni. A Szabadságharcosok útjánál. Vonatok mellett. Nem tudtuk, miért nevezik ezt az egyszerű vasúti töltést *negyvennyolcas domboknak.* A Szabadságharcosok útjának különleges hangzása volt. Hosszú utcanév, szinte kimondhatatlan; méltóságos. Szomorú szó. Illett hozzánk. Nem értettük, mit jelent. Mégis nagyon pontos meghatározás volt a számunkra. Nem kellett megmagyarázni. Büszkék voltunk rá. Ezt az utcanevet sehogyan sem sikerült lerövidíteni. Becézni. Büszkén vonszoltuk spárgáinkkal a szánkókat a Szabadságharcosok útján. Vonultunk. Ezeken a macskaköveken dübörögtek az oroszok. „Azt hiszem, a házunk kapujában álltam, onnan néztem a tankokat." Lebstück Máriáról éppen úgy nem tudtunk semmit. Nem ismertük. A híres Máriák közül nekünk csak Szűz Máriáról volt némi fogalmunk. A Lebstück Mária utcát le lehetett rövidíteni Mária utcára. Így mondtuk. Mi, gyerekek, azt hittük, hogy ezt a mellékutcát a Szűzanyáról nevezték el. Ki másról? Büszkék voltunk *negyvennyolcas dombjainkra,* ahol szánkózhattunk szabadon. Biztosan ide temették el szabadságharcosainkat. Itt vívhatták meg végső ütközetüket az ellenséggel. „Kimehettem akkor én az utcára?" Eljutottunk a végtelen hómezőre, oda, ahol még előttünk ember sohasem járt.

Megnéztem a budapesti utcajegyzéket: Szabadságharcosok útja csak egyetlen egy van a fővárosban, a IV. kerületben, azaz Újpesten, a *negyvennyolcas domboknál.*

A gyár felől jöttek. Akkor is így le volt húzva a redőny.

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ

# A túlsó parton

*Változatok a filmbeli kegyetlenségre*

A kegyetlenség éppúgy az élet elviselésének egyfajta módja, mint a szeretet, a szégyenérzet vagy a humor. Minél kevésbé tapad a pillanathoz, annál feltűnőbb, hogy lepelről van szó, amely a kegyetlenkedő életének pillanatnyi szerencsétlenségét eltakarni hivatott. Ezt a leplet nehéz félrevonni: a kegyetlen ember végső soron éppúgy áldozata saját hazugságának, mint annak, hogy egy megoldhatatlan és kiúttalan helyzet foglya. Az érzések sajátos zűrzavara az eredmény. Az egész életét kegyetlenkedésben leélő III. Richárdról vagy a Jakab-kori vérzivataros tragédiák többi hőséről sokminden elmondható: szadisták, perverzek, gazemberek; de féktelenségük mélyén a félelem lappang – a félelem, hogy az életnek (és nem csupán saját életüknek) a szomorúságával valamikor szembe kell nézniük. S a szomorúság szót csak azért nem félünk leírni, mert maguk a kortársak is így vélekedtek róluk, és egy különlegesen szép jelzővel illették őket: eksztatikus melankolikusnak (ecstatic melancholic) nevezték valamennyiüket.

Az arcra kiülő elkeseredettség sokszor egy halotti maszk benyomását kelti. A kegyetlenség kétes élvezetet nyújt: úgy elégíti ki az embert, hogy közben az egyre tolakodóbb hiánynak szolgáltatja ki – annak a kielégületlenségnek, amely éppen a pillanatnyi kielégülés másodpercében válik elviselhetetlenné. A kegyetlenség ilyen értelemben akár egy ellenkező előjelű teremtésnek is tekinthető: a teremtés visszavonásának. Az ember ilyenkor egyre erősebbnek, egyre hatalmasabbnak érzi magát, pedig közben egyre kisemmizettebbé válik, és végül sehol sem találja a helyét. A kegyetlen embereket rendszerint elítélik és kiközösítik; de ha meggondoljuk, hogy puszta létükkel is a minden életet fenyegető elmúlást bizonyítják és ennek terhét nem lerázni igyekeznek, hanem inkább keveslik, akkor inkább szánni kell őket, még ha ők maguk erre nem is tartanak igényt. Kegyetlenek (nem adnak kegyelmet), mert őket is kirekesztették a kegyelemből.

*

A kegyetlenségnek soha olyan megható példáját nem láttam, mint amilyet Stanley Kubrick nyújtott a *Lolita* című filmje végén. A Nabokov hasonló című regényéből készült film története röviden a következő. Egy író, hogy nyugodtan dolgozhasson, egy kisvárosi kertes házban kibérel egy emeleti lakást. A ház tulajdonosnője, egy vonzó özvegyasszony szeretné felhívni magára az író figyelmét; ám a férfit helyette a nő serdülőfélben lévő lánya, Lolita nyű-

gözi le. És miután az anya – az albérlő leghőbb vágyát kielégítve – meghal, az író egyedül marad Lolitával, akit fogadott lányaként tart a világ elé, ám akihez valójában – s ezt önmagának is alig meri bevallani – halálos félelemmel ragaszkodik. Szerelmes a kislányba; de mint mindenki, akit viszonzatlan érzelmek kötnek gúzsba, ő is nyomasztó lesz. Lolita megszökik; nem azért, mert fél, nem is azért, mert tart a szerelemtől (hiszen a férfi valódi érzelmeiről mit sem sejt), hanem mert az író lényéből áradó tehetetlen súlyt képtelen elviselni.

Évek telnek el, s amikor a férfi Lolita nyomára bukkan, akinek már családja van, akkor bejelentkezik vendégségbe. A találkozó létrejön; ám amint az író és Lolita kettesben maradnak, a kedves, de semmitmondó beszélgetést a férfi hirtelen ezzel szakítja félbe: „Gyere el velem, Lolita, örökre." Lolita értetlen, de mégis súlyos pillantással néz rá, majd így válaszol: „De hát miért?" Az évek óta tartó feszültség ebben a pillanatban kisül: a férfi sírvafakad, és arcát a tenyerébe temetve rettenetes zokogás vesz rajta erőt.

Ennél a kegyetlen filmjelenetnél megindítóbbat legfeljebb csak az életben tapasztalni. A kegyetlenség itt mint kérlelhetetlenség perzsel fel maga körül mindent; amikor a lány értetlenül néz a férfira, akkor fényévnyire távolodik el tőle, és ezzel mintha kést szúrna a szívébe. Nehéz annál kegyetlenebb dolgot elképzelni, mint amikor egy szeretett lény szeméből a közöny árad; annak számára, aki mellett így elsiklanak, kétségessé válik minden s a fájdalom semmire sem lesz tekintettel: dzsungelként nő be mindent, hogy végül az élet egyetlen bizonyítékává váljon.

A kegyetlenség ugyanis nem merül ki az erőszakban, a tettlegességben. Ez csupán az egyik formája, és nem is feltétlenül a legjellemzőbb. A fájdalom, a vér persze mindig kegyetlenségre utal; de elsiklunk a lényege mellett, ha nem vesszük észre a magárahagyatottságot és a kirekesztettséget. Mert a kegyetlenség ettől válik embertelenné; nem kell leszúrni valakit ahhoz, hogy kifosszuk: az élet számtalan módot kínál arra, hogy egy embert eltérítsünk önmagától vagy megakadályozzuk, hogy rátaláljon magára.

A kifosztottságtól válik a kegyetlenség elviselhetetlenné; és ami az egyik ember számára kegyetlenségnek tűnik, az a másik szemében talán az élet természetes módjának látszik: akinek nem viszonozzák az érzelmeit, az kegyetlennek tartja a másikat, aki esetleg nem is sejti, hogy várnak tőle valamit. Végül is Lolita tiltakozna a leghevesebben az ellen, hogy kegyetlennek nevezzük. De éppen az ő esete bizonyítja, hogy a kegyetlenségnek nem kell feltétlenül céltudatosnak vagy kiszámítottnak lennie. Inkább olyan, mint a kúszónövény, amely észrevétlenül fonódik rá mindenre: Lolita éppúgy áldozatául esik, mint az író. A kegyetlenség pillanataiban az embereket mintha egy tőlük idegen erő mozgatná. Innen az a különös élvezettel átitatott közöny, amely a kegyetleneknek, és az a rettenetes értetlenség, amely a kiszolgáltatottaknak az arcára telepedik.

Az élet tele van kegyetlen pillanatokkal; úton-útfélen ki vagyunk szolgáltatva nekik. Előbb vagy utóbb azonban mindenki tisztába jön a játékszabályokkal; az emberek rákényszerülnek, hogy kialakítsanak valamilyen stílust és saját életüket lakhatóvá, elviselhetővé tegyék. Ennek egyik rafinált módja éppen a kegyetlenség mitizálása: az emberek a kegyetlenség mesterséges képeivel, mítoszaival veszik körül magukat, és az élet bizonyos jelenségeit a „kegyetlenség" felirattal ellátott karámba rekesztik. A kommersz filmiparból áradó hatalmasra duzzadt agresszivitás nem más, mint nevén nevezett kegyetlenség: tárgy, amelyre ujjal lehet mutogatni. És ez igen kényelmes:

éppen az életről tereli el a figyelmet. Az önmagát manipuláló ember tobzódása ez: a horrorfilmeket és a krimisorozatokat nézve a protestáns lelkészekre emlékeztető Derrick felügyelő mellé szegődik, az erkölcsnek szolgáltatva ki a kegyetlenséget, és úgy ítélkezik róla, mintha az ő életét soha semmilyen súly nem terhelné meg. Ítélkezik a kegyetlenségről, többnyire el is ítéli. De a szavak senkit ne tévesszenek meg: a kegyetlenség nem elhatározás kérdése, nem egy konspiráció eredménye, nem is feltétlenül megzabolázásra és felvilágosításra szoruló ösztön, hanem az emberi élet egyik alapvető megnyilvánulási formája. S minél elszántabban próbáljuk kiszoritani a látómezőnkből, annál makacsabbul tér vissza – a legkülönösebb álarcokat öltve magára, hogy csak akkor vegyük észre, amikor már magunk is áldozatául estünk.

*

Patrice Chéreau *A sebzett ember* című filmje egy homoszexuális fiúról szól, aki a családi életből kifelé hátrálva a vasúti állomások vizeldéinek labirintusába téved. A fiút egy nála valamivel idősebb férfi veszi pártfogásába: bevezeti a férfiprostitúció világába és oltalmat ígér. Ő maga azonban azok közé tartozik, akik már megtalálták a labirintus közepét, túljutottak minden határon és végleg egy ismeretlen erő szolgálatába álltak. Ez az erő nem az élet ereje. Az oltalom, amit a fiúnak ígér, ezért kétséges: fiatal barátját éppen azokban a pillanatokban hagyja magára, amikor annak a legnagyobb szüksége lenne védelemre, és akkor árulja el, amikor szeretetre vágyna. A férfi mindvégig rejtély marad a fiú számára; nem tárulkozik fel és testét sem adja oda. A fiú egyre szenvedélyesebben vágyik különös barátjára; és amikor végül álmában magáévá teszi, az orgazmus pillanatában átkulcsolja a nyakát és az alvó férfit megfojtja.

Úgy tűnik, mintha a férfivizeldék labirintusának semmi köze sem lenne a világhoz. Az utcai járókelők számára örök rejtély, ami a föld alatt történik. De a mélyben mégsem a Szahara húzódik; ami lent zajlik, az nem ellentéte az életnek, hanem inkább sűrítménye. A homoktenger is a legdúsabb vegetációból jött létre; akinek van hozzá szeme, az a hétköznapi életben is felfedezi a sivatag egyre terebélyesedőbb szigeteit. A fiú azért hagyja el a szülői otthont, mert új életre vágyott; ám a föld alá költözve rövidesen belátta, hogy az élet úgynevezett sötétebbik oldala korántsem nyújt megváltást. Itt lent derül ki, hogy odafent mennyire közeledik a sivatag. De ez csak azért annyira feltűnő, mert a mélyben ugyanazok az erők alakítják az életet, mint odafent, csak éppen minden a maga mezítelen valóságában jelenik meg. Csak innen nézve derül ki, hogy a fent uralkodó közöny a kegyetlenség legalattomosabb válfaja: az emberek odafent egy ujjal sem érintik egymást, s ezzel jogot formálnak arra, hogy a kegyetlenségnek a legcsekélyebb gyanúját is elhárítsák maguktól. Lent, ahol a közöny elviselhetetlenné tud sűrűsödni, az erővonalak kitisztulnak: semmi sem tudja elleplezni, hogy az ember mindenekelőtt a tetszés és az elutasítás mentén szeretné lakhatóvá tenni az életét. A boldogulás és az önzés uralkodik; és hatalma oly kizárólagos, hogy az ember, ha ebben fenyegetve érzi magát, nyíltan kegyetlenné válik.

A perverziók sokszor elutasításból születnek: az ember megtagadja azt, amit mások elfogadnak, s ezzel mintegy mindent megfordít – más perspektívából szerkeszti meg a világot. Ám ha az egész világot a (nemcsak szexuálisan értelmezett) perverzitás jellemzi – Chéreau filmje legalábbis ezt sugallja –, akkor annak, aki ebből ki akar törni, a perverzitást egy újabb perverzió segít-

ségével kell kikerülnie. Chéreau hőse, miközben fiatal barátját bevezeti a lenti életbe, szeretetet érez a fiú iránt. A szeretet mindig a világ ellenében alakul ki, s ha erős, akkor kizárólag a maga útját járja: nem közösködik. A férfi azonban éppen a szükség pillanataiban hagyja magára a szeretett fiút, árulja el újra és újra. Merő szeretetből teszi ezt: a világ, amelyben él, olyannyira lejáratta az emberi kapcsolatok minden formáját, hogy ahhoz, hogy szeretetét bizonyíthassa, kénytelen embertelenné válni. A férfi számára a kegyetlennek bizonyuló szeretet jelenti azt a perverziót, amely szabadságot nyújthat: ennek fényében csupaszodik le az ártatlanságban tetszelgő önzés, s fiatal barátja ezáltal pillanthatja csak meg az életnek azt a valóban túlsó oldalát, amelynek igézetében elhagyta otthonát, s amely felé először a vizeldék sűrűjén kell átverekednie magát.

Ez a túlsó oldal nem az úttest alatti vizeldékben rejlik; de aki leköltözik, azelőtt megnyílhat a hozzá vezető út. A paroxizmusig fokozott kegyetlenség képes kioltani az önzést; a fiút barátságába fogadó férfi példája azt mutatja, hogy ha a kegyetlenséget az ember nem egyszerűen agresszivitásnak tekinti, hanem az élet egyik legalapvetőbb megnyilvánulásaként éli meg, akkor önmagáról is meg tud feledkezni és képes lesz a mindenről lemondó szeretetre. Mindenkiben fel tudja fedezni a szerencsétlent, és önmagát keresve mások felé is megnyílik. Ezzel azonban mintegy fel is adja magát: előcsalogatja a másokban lappangó kegyetlenséget. Chéreau hőse a fiúval, akit megszeretett, tulajdonképpen kivégezteti magát, úgy, mint azok a szentek, akik elébe szaladtak az üdvözülésnek. A szeretet különös megnyilvánulása ez. A férfi látja, hogy a fiú csak akkor tud szakítani az elutasított élettel, ha minden fenntartást elvet, ha gyilkol – s hogy segítsen neki, vállalja az áldozat szerepét.

A gyilkossággal a fiú átkerült az élet túlsó partjára, ahol mindent a halál igazgat. Ilymódon azonban a kegyetlenség világából is kikerült: miként idősebb barátja számára a kegyetlennek bizonyuló szeretet, úgy a fiúnak a szerelmi gyilkosság jelentette azt a perverziót, amellyel a perverz világot a normális kerékvágásba tudta visszazökkenteni – még ha ez illuzórikusnak tűnik is. Gyilkossága megnyugtató és feloldást ad. Csak az agresszió, a félúton megállított, a nem a legmélyebben vállalt kegyetlenség borzasztja el az embert: hiányzik belőle a következetesség, és ezért mindig van benne valami tisztátalanság is. A végletekig hajszolt kegyetlenségben minden megvilágosodik: Chéreau filmjét nézve a legalapvetőbb élményem nem a félelem vagy a visszariadás volt, hanem a meglepetés: mit meg nem tesz az ember, hogy maga előtt is elleplezze az életnek azokat a rendkívül következetes és nyilvánvaló játékszabályait, amelyek e filmben oly világosan és áttekinthetően jelentek meg.

*

Fassbinder utolsó filmje, a Genet-regény alapján készült *Querelle* mindvégig az élet túlsó partján játszódik. Ott, ahol mindent a halál igazgat. Nincsenek hidak: nem látjuk, hogyan kerültünk ide. És mivel nincsen összehasonlítási alap és nincsen múlt és nincsen lehetőség a visszavonulásra a „normális" világba, a rettenet is új fényben jelenik meg. Querelle, a tengerész kiszáll a hajóról, s a kikötő világában egy bukott angyalként verekszi át magát. Fassbinder egyetlen utalással sem árulja el, hogy hőse mit akar; de az őt alakító színész kemény arcvonása, összeszorított szájvonala és mindvégig görcsösen szorított marka a vágyról árulkodik: egy végtelenül nagy földi szerelem utáni vágyról, amely kimentené őt a kikötő világából, amely a nyomorúság példá-

zataként jelenik meg. A tengerész előbb rituálisan meggyilkolja egy társát, ezt követően – szintén rituálisan – átadja magát a homoszexuális bártulajdonosnak, később a gyilkosság gyanúját egy férfira hárítja, akit azonnal el is bújtat. A gyanúsítottat rövidesen ő maga is gyilkosnak tekinti, és ettől a férfiba halálosan beleszeret és örök barátságot ígér neki. Végül azonban elárulja, s miközben a boldogságnak egy egészen különös árnyalata színezi át arcvonásait, visszatér a hajóra.

E kikötő világa olyan, mint egy földalatti mennyország: a nyílt kegyetlenség igazgat mindent. A rettenet maradéktalanul beborítja az itteni életet; királyi palástként borul rá a dolgokra és tömény költészetté változik. A minden aljasságot fenékig ürítő Querelle valójában az életét szeretné megtölteni; mint mindenki, ő is megváltást keres. A borzalmat akarja legyűrni; a mindent elöntő kín elől azonban hiába is menekülne. Nincsen fájdalomcsillapító ebben a kikötőben: a mély fájdalom elől bármerre akar is menekülni, Querelle mindenhol zsákutcába téved. Genet az élet egyik legegyszerűbb igazságát fedezte fel: az ember maga felelős azért, hogy milyen helyzetekbe kerül, de méginkább azért, hogy ezeket a helyzeteket hogyan ítéli meg. A valódi fájdalmat nem a fájdalomcsillapító szünteti meg; nem külső segítségre kell várni, hanem – a mazochizmussal határos módon – belül kell minden megoldatlansággal szembenézni. Végső tisztázás, végső megoldás úgysem létezik; de az egyik fájdalom éppúgy enyhíti a másikat, ahogyan egy elvágott ujj is képes elterelni a figyelmet a boldogtalanságról.

Querelle története akár egy fordított előjelű szenvedéstörténetnek is tekinthető. A tengerész, hogy megszabaduljon a döbbenettől és az élet kegyetlenségétől, az utolsó porcikájáig átengedi magát a kegyetlenségnek. Oly elkeseredetten keresi a megváltást, hogy Istenben sem bízik, csak önmagában – és élete ettől lett reménytelen. Egy negatív krisztusi passió során magára veszi a minden életben ott lappangó meghasonlottságot, és élete egy hatalmas repedéssé változott – hiánnyá, amelyet soha sem lehet látni, de mégis örökösen érzékelhető. Querelle nem úgy próbálja kivédeni az értelmetlenséget, hogy valamilyen értelmet állít szembe vele (a fájdalom, az életnek ez a legértelmetlenebb megnyilvánulása úgyis pillanatok alatt kioltja az értelmet), hanem úgy, hogy maradéktalanul beleveti magát. Querelle egyre kegyetlenebbé válik, de közben az áhított, semmilyen konkrét személyhez sem kapcsolható szerelemhez is egyre közelebb kerül. Talán ez az egyetlen lehetséges út? Minden úgynevezett bűnt elkövet és egyre aljasabbá válik – olyan mélyre süllyed, hogy a film végére a néző alighanem leköpni sem lenne hajlandó. De talán ez is egyfajta megváltás; a szerelemre csak akkor válik nyitottá az ember, ha elszakad a világtól: nemcsak nem engedi magát befolyásolni, de arra sem ad lehetőséget, hogy a világ tudomást vegyen róla. Minden befelé fordul; a világ csak a tetszést, a vonzalmat, a magakelletést veszi észre, de nincsen tudomása a szerelemről, amely mindig a mélyben lappang. Nem véletlen, hogy a film végén, amikor Querelle kezd rátalálni önmagára, a többiek számára elvész: az utolsó jelenetben a kocsma vendégei előtt az is kérdésessé válik, hogy itt járt-e egyáltalán Querelle, s nem csak ők álmodták-e meg a figuráját.

*

Mindhárom film a szerelem utáni vágyról szól, amely, mint mindig, ezúttal is kérlelhetetlen és semmire sincsen tekintettel. Mindegyik esetben döntő szerepe van a gyilkosságnak: a *Lolitá*ban az író, végső elkeseredésében, a lány

egy régebbi csábítóját öli meg; *A sebzett ember*ben a fiú a szerelmét fojtja meg; Querelle számára pedig a gyilkosság az a kapu, amelyen át az ember besétálhat a magányba, hogy ilymódon az abszolút szerelemhez is közel kerülhessen. És feltűnő, hogy ki a szerelem tárgya: a *Lolitá*ban a hős egy kislányba szeret bele; *A sebzett ember*ben a fiú egy férfi iránt érez szerelmet; Querelle pedig *az* abszolút, már-már testetlen szerelemre vágyik, amelyhez számára szintén a férfitesteken át vezet az út. A szerelemnek sohasem az utódnemzés a célja; s a három rendező alighanem azért választotta a szerelem nem köznapi megnyilvánulásait, hogy véletlenül se merülhessen fel az utódnemzés gondolata, amelyet a világ a heteroszexuális szerelemre – hogy annak kegyetlen és sötét oldalát elleplezze – szentimentális koronaként helyez rá. A szerelem megváltást akar, és olyan követelőző, hogy semmit sem vesz figyelembe. Nincsen olyan kábítószer, amely annyira ki tudná menekíteni önmagából az embert, mint a szerelem; de éppen ettől válik minden kérdésessé és ettől lesz kiküszöbölhetetlen az elmúlás gondolata. Az abszolút szerelmet keresve – mint Querelle esete mutatja – az ember önmaga ellen tör; a horizontokat, amelyekkel önmagát körülveszi, átlépi és önmagába roskad.

Minél abszolutisztikusabb a vágy, annál erősebb a kísértés a másik bekebelezésére; a kegyetlenséggel az ember mindig önmaga létét igyekszik igazolni és ezzel mintegy a vágyat is ébren tartani. A kétségbeesésnek egy fajtája ez; a kétségbeesésé, amelyet a gyakorlott szem nemcsak a szadistáknak vagy az erőszakoskodóknak, de a szerelmeseknek az arcán is felfedez. Kubricknak, Chéreau-nak és Fassbindernek a filmjei ebben az értelemben gyakorlatok is; mazochista élvezetei az élet kegyetlenségének. Rájuk emlékezve a kegyetlenség is új színben tűnt fel előttem. A szenvedés mindig abszolút és jóvátehetetlen; nem lehet összehasonlítani vagy összemérni, és vigaszt sem nyújt annak tudata, hogy egy korábbi szenvedés talán felülmúlta a jelenlegit. Ez vonatkozik a szenvedést kiváltó kegyetlenségre is: szintén abszolút, kizárólagos és megbocsáthatatlan. Az élet menetébe egyiket sem lehet besorolni; szigeteket képeznek, ahol a világ sodra megakad, s az ember tehetetlenül szemléli, ahogyan kívülreked mindenen. Természetesen minden kínálkozó alkalmat megragad, hogy a kegyetlenséget elhárítsa és a szenvedésnek elejét vegye: politizál vagy kereszténykén él. Ezzel a körülmények befolyásolhatók ugyan; de nem alkalmas arra, hogy be lehessen tömni azokat a réseket, amelyeket a kegyetlenség és a szenvedés úgyis létrehoz, anélkül, hogy megakadályozhatnánk. E rések teszik valóban kíváncsivá az embert; mintha egy ismeretlen bölcsesség nyomaira bukkanhatna bennük, úgy keresi őket a legjámborabb ember is. A három említett film e rések előtt nyitotta meg az utat; nehéz pillanataimban mindig szívesen gondolok rájuk. Megnyugvást ugyan nem adnak, de érzem, felkészítenek valamire, amiről az ember a legszívesebben nem is venne tudomást.

BALASSA PÉTER

# Meghívás közben

*Részlet egy naplóból*

Szilágyi Ákos *Ember és autonómia* (A filozófia megnemvalósítása) című írása revelációként hat rám; állításainak végső tartalmait igen közelinek érzem magamhoz, ugyanakkor e mélyen eredeti gondolatmenetből csak *ezek* következhetnek. Mindössze a rokoni társalgás, elbeszélgetés szándéka vezet, amikor most egy naplórészletet közreadok, a filozófia megnemvalósítása jegyében.

*

Az örökké-pillanatnyi helyzetet, a Hirosima utáni Beckett-korszakot (korunk legrealistább művészének ezt az ír öregembert tartom) képileg is komikus félelmetességgel fejezi ki a nem egymásra, hanem az égre meredő rakéták látványa. A végső, utolsó roham az égi, tehát az emberi ellen; de mozdulatlan roham. Állnak a végtelenségig ezek a rakéta-phallosok, bambán, idétlenül – nem működnek. Ez a látvány nem más, mint az abszurditásig fokozott férfiasság és agresszivitás, fokozhatatlan potencia, amint önmaga ellen fordul, működésképtelenné lesz, impotenssé. Reménykedjünk ebben az impotenciában. Meggyőző az a felfogás, mely szerint minden alternatív, zöld stb., tehát valamely politikai elméletben *még nem* artikulálható élet-reform világméretű aktualitását és érvényességét, *talán* lehetőségét is, *ez a látvány, ez a mozdulatlan sűrű erdő* okozta működésképtelenség táplálja. Mert ahogy e rokon-írásban olvasom: „az élet több bármely elgondolásnál". Ama erdő pedig egy eszmei alapokon nyugvó elgondolás-sorozat sötét eredménye: halál-lehetőségünk, mondhatni, eredetileg *eszmei* lábakon áll. Ezen történelmi konklúzió ellen lázad az élettel történő politikán túli, elementáris azonosulás. Az őt egyedül megillető materiális, tényleges aggodalom; remény. Pusztán a puszta életről van szó. Egyetlen szavunk maradt (élet); *nagyon* szegények vagyunk. „Nincs tehát bizonyosabb dolog a világosságnál; *a nyilvánvaló gondolatoknál nem lehet elég hosszan időzni . . .*", írja Malebranche (Traité de Morale, I. 5.) a XVII. század végén. Az élet mindenek fölöttiségének evidenciájánál nem lehet elég hosszan időzni, mert igen sok nem evidens következtetés adódik belőle. Evidencia: mintha jó hosszan néznénk egy régóta ismerős, *otthoni* tárgyat, míg ismeretlenné nem homályosodik, és akkor *újra* rápillantunk; mellesleg ezért lehet az igazi otthon a megszokás takarékos, de szívós revíziója . . . Metaforám (az impotenciába forduló fokozhatatlan férfiasság látványa a rakéta-phallos erdőben) a végtelen növekedés vágyának, illetve eszméjének köszönheti kimondhatóságát. Ez az eszme a szabadságfogalom romantikus, arányvesztett átalakulásával kapcsolatos. Egy eszme csalitja áll szemben itt egy mélyebb valósággal, mindketten ugyanazt a szót állítván a középre: élet. Csakhogy:

Szabadság lemondás nélkül nem lehetséges. A valódi szabadság: szabadulás a Föld mindenáron való birtoklásától, a fogsággá változó helytől. Eviden-

cia van itt is: a szabadság már első értelme szerint is a hatalom (birtoklás) ellentéte. *Ezért* a legmerészebb fogalmunk, elképzelésünk önmagunkról s a világról a szabadság. Úgy vélem, barátsággal simulhat hozzá a lemondás fogalma, hiszen az is elég vakmerő elgondolás. A szabadságnak a lemondással való összekapcsolása egy tompa félelemmel telt, kiúttalan állapot következtében lehetséges; ama paradoxon kora ez, amikor csak a kiútkeresés az elégséges. Hogy a szabadság és a lemondás összekapcsolása a végtelen növekedés szabadságfogalommal leplezett *féktelen* eszméjének a revíziója, s hogy mint ilyen, egy mélyebb válságot képvisel az eszme csalitjával szemben, miközben mindketten a kör közepén lévő életre tekintenek – miként a két legendás anya a gyerekre –, nos mindennek a belátása talán egyszerű, mégis tegyünk kerülőt. Kerüljük meg a krétakört, nem a természet szerint született anyával tartván, hanem azzal, aki *elengedi* a bent álló gyermek kezét, nehogy a természet szerinti anya ráncigálása következtében széttépjék.

Az emberi szellem minden erőfeszítése az igazság, az igazi létezés megértésére irányul, amit *éppen ezért* folytonos küzdelemben meg kell különböztetni az igazság megismerésétől. A megismerés ugyanis birtoklást föltételez, vagy legalábbis nagy valószínűséggel megköveteli azt. Az igazság megértése nem azonos továbbá a mindentudásra törekvéssel. Az igazság itt, most, – „nálam" – nem megtalált kincs, nem a Rajna kincse, nem az Arany, hanem újra rápillantás a régóta ismert tárgyra, a függöny, a drapériák önkéntelen széthúzódása, lehullása: el nem rejtettség. Szelíd szélsőség, erőszak nélküli radikalizmus (a radikalizmus valódi verziójának nevezném ezt). Az igazság ebben a most használt értelemben *megnyílvánul.* Otthon van. Mindent tudni viszont, ez bekebelezés, „a természet legyőzése, meghódítása, átalakítása" stb. A bekebelező, erőszakos megismeréssel-birtoklással szembenálló igazság-megértés: egyesülés a megnyilvánulóval, dialogikus aktus. Ebből következik, hogy az igazság csakis történeti lehet, mert ama újra rápillantás (amiből megértés, megnyilvánulás támadhat) szüntelenül megújuló folyamat. Ez az, amit a földi-emberi értelemben *élet*nek mondanék. A mindentudásra irányuló erőszakos vágy per definitionem megszüntetheti a történelmet, a folyamatszerűséget (lásd a kiinduló metaforában rejlő ijesztő időtlenséget, lásd ismét Beckett paradigmatikus, nagy művészetét ebből a szempontból): valóban a Földre szállt véglegesség (aminek itt nincs helye), sötét mennyország, negatív eljövetel. Bizonyos, hogy az igazságkeresés mindentudásra irányuló vágyakozássá fordulásában, ebben az *el*szabadulásban volt valami megtévesztő – a *fel*szabadulás látszata –, ami kultúránk egészének ma már nyilvánvaló rendszerbetegségeihez, egyensúlyvesztéséhez vezetett. Most *kezdem* megérteni: elfogadni azt a régi bölcsességet, hogy a mindentudás akarása *esetleg* gonosszá tesz. A mindentudás keresése hatalomakarássá vadul. Mert személyessé teszi a tudást, „enyémmé", ez viszont eleve elkülönít, fösvénnyé tesz, elitizmust követel, a titok (a tudás) némaságát. A személyes mindentudásra törekvés valóban valamilyen isteninek nevezhető rendtől szabadulás szabadsága, hogy „csak az enyém" legyen a világmindenség. Ez az isteni rend természetesen a Másik, akitől ilymódon el kell szakadni, akivel szemben el kell némulni (ez utóbbi egy válaszverzió arra a kérdésre, hogy *ki is az,* aki rejtőzködik és hallgat). Az elkülönülés, a sziget-létezés éppen a birtoklás (ez és ez a „birtokomban" van) segítségével valósítható meg. Bekebelezni a mindenséget: kibelezni a világot, a másikat; elvenni a másiktól, a mástól mindent. Ne legyen más. Ez minden, elsősorban erőszak, csak nem szabadság. Még csak az „enyém" se. Végső elszegényítés a végtelenített gazdagodás drapériái között. *Nagyon* szegények va-

gyunk. Mindent birtoklásként tudni – igazi, valóságos éhezés, önmagunk kiéheztetése. Nem véletlen, hogy *az éhezés* mint közgazdasági, mint regionálispolitikai, mint hatalmi, mint mezőgazdasági, és mint intézményi probléma az egész világon jelképesen és drasztikus-anyagi értelemben egyszerre a középpontba került. Az éhezés éppen úgy korszakunk jele, miként ama működésképtelen „erdő".

Minden a miénk, és *ez* semmi: éhezünk. A gazdagság *kimondhatalanul* szomorú csapdája ez: mindenki éhezik, mindenki szegény. A nyelv, a szó válsága is (ha van): éhezés, fogalmazási probléma. Néha arra hajlik az ember, az első törvénytáblákon megjelenő tulajdonvédő szankciókat ne a hagyományos módon értelmezze: a tulajdon „szentségének" elkülönítő védelmezéseként, hanem *korlátozás*aként is annak, ami fogalma szerint nem ismer korlátokat. Ebben az értelemben a tulajdon „szentsége" nem az „elveszem" anarchiáján, hanem a „ne vedd el!" tilalmán: előírt lemondáson nyugszik. A szabadság máshonnan megpillantásáról van szó, *miközben* a krétakört kerülgetjük:

Szabadságomban álljon lemondani a végtelen növekedés (vágyakozás) stb. agyréméről. Szabadságomban álljon az önkorlátozás, amiről keservesen kiderült, hogy az élet megmaradásának, mint megfellebbezhetetlen értéknek a védelmezője. Éppen az a tévedés kultúránk eszmei megtervezésében, eszmékből való levezetettségében (amiből szörnyű gyakorlati *hibák* támadnak – ránk, hiszen a szellem tévedései a gyakorlat hibás lépései), hogy a végtelenség-vágy a mindentudásra törekvés *az élet nevében lép föl*, életnek nevezvén a birtokomat, holott elveszejti az életet, mert a körülkerítés vágyának nincs határa, és így paradox módon – csak falni, felfalni lehet, behúzódván a végtelenített személyesség várába, vagy szigetére, amiről aztán kiderül, hogy nem sziklaszilárd épület, nem szerkezet, hanem maga az üresség, semmi. Ha valaki mindent, ami más, elvenni akar, akkor egymagában lesz: nem él. A végletes én: életellenes· nem megtartó. Ha az életet rendeljük „hozzánk", vagyis ha meghódítani akarjuk, sikerülhet „legyőzni", ami itt azt jelenti: megszüntetni.

Nem. Ellenkezőleg. *Mi* vagyunk az élet része, egy ma elképesztően nem látott, nem látható egészé. Ha valóban az életet tartva szem előtt, a birtoklását korlátozzuk önmagunkban, akkor inkább van esélyünk a megmaradásra, szabadságunkra, amely így az önkorlátozástól elválaszthatatlan. A közfelfogással ellentétben emberi élet ott van, ahol határ: struktúra, rend, és az ellenkezője *dinamikusan együtt van.* Mintha korunk ezt a megújuló történetiséget, a történelmet próbálgatná megszüntetni. Nagy a csábítás a földi örökkévalóságra: szabadnak lenni annyit tesz, mint megistenülni, a szabadság: hatalom, de nem önmagunk, hanem a külső felett, gondolta az újkor egésze: erről az egyetlen eszméről szólt. A hatalomról, mint a függetlenség s szabadság feltételéről. Ezt most vessük össze a kiindulópontnak választott látvánnyal . . . A siker: kudarc. Az abszolúttá tett relativizmus: csőd. A fokozhatatlan férfiasság: impotencia. A személyes autonómia végletessége autisztikus, kommunikációképtelen személyiség-tömegek kialakulásához vezetett. Az autisztikus lelki betegségek, a személyiség strukturálatlansága klinikai tény, ami az autonómia közölhetetlen monológgá torzulásáról ad hírt. Az autizmus a félre-élt szabadság „autonóm" végkifejlete.

Az igazságkeresés mindentudó birtoklássá fajulásának párhuzamosa az emberinek a természetihez való elfajult viszonya; ahol ezek a párhuzamosok találkoznak – az az életgyermeket a krétakör terébe állító szabadság kétértelműsége. Amúgyis fürtökben függnek (össze): igazságkeresés, dialogikus meg-

értés, szabadság, természet és élet szavai. A Genezis könyvének sokértelmű, rejtélyes, történettel telt gyümölcsei ezek, melyek *egy másik erdő* fáin függenek. Érett és túlérett alakjuk egyaránt ismert és tapasztalt lehetőség; végül le is hullhatnak. Ilyen értelemben a természet éppúgy társunk, mint a másik ember (ha az), itt is része vagyunk egy dialógusnak, amiben azonban kétségtelenül a természet jár előbb, mint mi: önszabályozó, önkorlátozó mechanizmusokban és rendszerekben a természet állandó példákkal szolgál. E dialógus ama tévedés révén billent meg végzetesen, hogy „az urai vagytok a természetnek" kifejezés despotikus értelmezést nyert, holott valószínűleg csak annyit jelenthet, hogy mint egy nagyobb egész részei – urai vagytok annak, tehát *elsők benne*, és ez elsősorban a megtartásra és nem a felfalására és elpusztítására irányuló kötelezettséget jelent. Mára az ember úgy definiálta magát a természettel szemben, itt is elszabadulván a dialógustól, mint egy totálisan elidegenedett állam az alattvalóival szemben. Az állam–nép viszonylatban az ember–természet viszonylat félreértelmezése reprodukálódott. De ebben is mintegy bosszút állt a természet, hiszen egy totálisan (már amennyire ez egyáltalán lehetséges) elidegenedett államban is *mindenki* szenved, a végletesen elkülönült „közhatalom" hordozója éppúgy, mint az, aki elszenvedi (és persze maga is tehetetlenül reprodukálja önnön – idegen – passióját). A kiskorúságban tartás a kiskorúsítóként felfogott szakrális–természeti rend elleni lázadás paradox következménye, ama rend szekularizált megismétlődése. A felnőtté érés, az autonómia, a függetlenség, a tekintély-kritika feltétlenül, elengedhetetlenül szükséges szabadság-követelménye eltévedt: a szakrális rend valóban zsarnoki rendként mutatkozott a földi világban, a társadalmi világban, és ezt nevezném emberi hanyatlástörténetnek. Nem azonos tehát a szabadságtörténettel, noha éppen ugyanazok a szavak működnek a mélyén. Egyébként nem maga a hanyatlás, vagy a krízis a természetellenes, hanem a mértéktelensége. Válság mindig volt, totális gáttalanság nem mindig: *van* különbség. Már csak azért is, túl a tapasztaláson, mert ha nem tételezünk föl különbséget a világérák között, akkor nincs többé történelem, nincs történetünk. A valódi szabadság ugyanis az igazán történeti, *mert és ha* dialogikus. Ha monologikus, akkor megszűnik történetisége – a végletes személyesség: semmi.

Visszafelé közeledve lassan a krétakör kiindulópontjához: szabadság és lemondás élet-megtartó közösségének megértésében előzetesen talán segíthet egy többnyire rendkívül félreértett, jó okkal elutasított, sőt a tekintéllyel szembefordulás érveként felhozott, könnyen támadható kifejezés megértése, mely valóban igen rejtélyes és nehéz. Így szól: „egyedül az Atyáé vagytok". *Talán* mégis csökken a félreértés, ha pusztán szociálisan értelmezzük (hiszen éppen ebben a szférában nyerte el a legteljesebb elutasítást), és mint ilyet nem feltétlenül a zsarnoki apa-elv kinyilvánításának tekintjük, hanem önmagunk társas viszonyba állításának: önmagunk legyőzése (korlátozása) így a szabad társasság kötelező előfeltételének tekinthető. Ellenben *csak magunk:* vajon nem ez a teljes némaság és kommunikációképtelenség (lásd az autizmusok vezető klinikai kórképpé emelkedése), vajon nem ez az aszkézis igazán beteg formája? Vajon nem a végső, apátlan-anyátlan önzés – ahová jutottunk – a remeteség? Gazdagságunk éhezés. Ellenben ha dialogikusan és természetesen értjük a lemondást, akkor az a szocietásra nyitottság értelmét nyeri el. Ilyen értelemben *a lemondás nem remeteség.* Amennyiben *egyedül* az Atyáé: a másiké vagyunk, vagyis nem vagyunk egyedül, annyiban lemondásunkkal a magány ellentétéhez jutunk el . Azaz: párbeszédhez, társadalomhoz, vagyis a krétakör közepére vetett élethez, amelyet azzal nyerünk meg, és tartunk meg,

hogy nem ráncigáljuk el onnan, hiszen akkor széttépjük. „Legyenek mindnyájan egy. Amint Te, Atyám, bennem vagy s én benned, úgy legyenek ők is bennünk . . ." (János: 17,21.)

A szabadság csak annyiban kapcsolódik össze a lemondással, amennyiben dialógushoz kötöttnek tekintjük. A szabadság *ennyiben* tényleg kötött. Folytonos szabadulás a kizárólagosan saját múlttól, és egy *másik* múlt, *a* másik múltjának feltárása, megértése, befogadása, de nem birtoklása. Csak párbeszédben létezhet. Ha tehát dialogikus, akkor eleve és fogalma szerint hozzátartozik a lemondás. A mondat nem így szól: *Hallgatok.* Hanem így: *Hallgatlak.*

*1986. január*

# Magyar rémmesék

*Kalandozó magyar*

Hol volt, hol nem volt, de valahol mégis volt egyszer egy ember, aki fejébe vette, hogyha addig él is, meglátogatja Helsingör várát, ahol nem nyugszik Hamlet dán királyfi. Ő se nyugodott, amíg nem szerzett útlevelet, valutát. Ekkor fölszerszámozta Trabantját, és nekivágott.

Hipp-hopp, meg is érkezett Dániába. Egy kies falucskán haladt át éppen, amikor a motor köhögni kezdett: elfogyott a benzin. Szerencsére volt benzinkút a falu közepén, odagurult. Köszönt illendőképpen a kutasnak.

– Mi kéne, ha vóna? – kérdezte az.

– Benzin, ha meg nem sérteném.

– Aztán hova kéri? – tudakolta a kutas, mert Trabant márkájú személygépjárművet világszép életében addig még nem látott.

Kalandozó magyarunk nyitotta fürgén a motorháztetőt és mutatta a tankot a forró motor mellett.

A zordon kutas helyére csapta a töltőpisztolyt.

– Ne tréfáljon velem az úr! A benzin nem játék!

Trabantosunk máig is ott vesztegel, ha meg nem únta.

*Hadicsel*

Hajdanában-danában Magyarország háborúba keveredett az Amerikai Egyesült Államokkal. Mivel a magyar vitézek admirálisuk fehér paripáján nem kelhettek át az óceánon, a jenkik jöttek a kontinensre. A foglyul ejtett magyar leventéket Augsburg környékén őrizték olasz, német s más foglyokkal együtt.

Történt, hogy a német hadifoglyok följelentették az amerikai táborparancsnoknál a magyarokat, azt állítván, hogy azok disznót loptak a szomszéd faluban, leölték és a táborba hozták. Az őrség átkutatta a tábort, de a disznót nem lelte sehol. Az irigy németek erősködtek – újabb kutatás következett, eredménytelenül. A jenki parancsnok ekkor a rangidős magyar tiszthez fordult, hogy adná elő a disznót, mert ő már unja kerestetni. Ígérte, hogy az ügyet utána ad acta teszi. A magyar tiszt ekkor egy ajtóra mutatott. Az amerikai benyitott, majd bocsánatot kérve kihátrált.

– Nézze csak meg jobban! – unszolta a magyar nevetve.

S bizony a vécén, mert az volt az ajtó mögött, bajor parasztasszonynak öltöztetve, orrára húzott nagy kendőben, ott ült a disznó.

## *Az egyszeri tűzriadó*

Tizenhét bakugrásnyira innen, ott, ahol a gyöpöt fogkefével portalanítják, volt egy gyönyörű, tágas laktanya. Volt abban minden! Ajtó, ablak, hálóterem nem is egy, körletfolyosó, napostiszt, kultúrterem színes tévével, az ebédlőben lencsefőzelék kövér csülökkel. Nem is hiányzott semmi egyéb, csak a tűzriadó.

A kiképzést vezető parancsnok kioktatta a tojásfejű harcosokat – csupa érsebész, festő, filosz, kémikus és egyéb, hadtudományokban elmaradt civil –, hogyha ilyesmi előfordulna, minden éghető tárgyat menten ki kell dobálni az udvarra. A rekruták harsány értettemet kiáltottak.

Egy derült hajnalon aztán fölharsant a riadókürt. A Hold elkerekült pofával nézte, mint röpül az udvarra párna, szekrény, ablakkeret, ajtó, no meg a kultúrteremből a színes tévé. A tűzriadó ezen minutában végetért.

A környékbeli vadgalambok azóta huzalokból és diódákból raknak fészket. Aki nem hiszi, másszon föl a lőszerraktár melletti agárcafára.

## *Könnyű a kicsit bántani*

Nekeresden élt, éldegélt egyszer egy exhibicionista. Deli legény létére nemhogy ötről-hatra nem jutott szép feleségével, de egyre sem. Közönség nélkül úgy ellágyult ő a szerelemtől, mint a teknőben feledett kovász. El is bújdosott a hitvesi nyoszolyából a városba.

Ott aztán élte világát! Hol egy lánykollégium ablaka előtt gombolkozott ki, hol a pályaudvaron ajánlotta szolgálatait bőröndöt cipelő leánykáknak, még házinénijeit – agg ikerhölgyeket – is meglepte a fürdőszobában.

Egy verőfényes januári délelőtt meglátogatta a Halványlila óvodát. A kicsinyek az udvaron hógolyóztak, ő pedig kimutatta a foga fehérje helyett azt, amit mutatni szokott, s dolgozott is rajta munkás két kezével. Az óvónénik gerjesztően sikítoztak, s próbálták elterelni a kerítéstől az érdeklődő kicsinyeket.

Meghallotta a zenebonát Kamilla néni, az ősz dadus, aki fiatal korában kedvesnővérként szolgált a tizenkettes hegyivadászok kantinjában. Nyomban a helyszínen termett. Közvetlen közelről megtekintette a látnivalót, majd kezét összecsapva fölkiáltott.

– Szent Kolumbán! Erre a csökött bögyöllőre vágsz te föl? Pfujj! – És odaköpött, talált is hajszál pontosan.

Szegény exhibicionista úgy elszaladt, hogy talán a világból is kifutott.

## *Egy s más a világ csodáiból*

Abban a daliás időben, amikor Rákosi Mátyás még a földön járt, az illetékesek meghívták a Magyar Írók Szövetségébe Martin Andersen Nexőt. De ez még nem volt elég. A magyaros vendéglátás fejében azt is megkérdezték tőle, hogy mi a véleménye a szocialista realizmusról.

– Nagyszerű! – felelte a messzi észak fia udvariasan, mire egy aktuális helyi bárd e szóból hosszú előadást készült kanyarítani.

Nexő közbevágott.

– Ne feledjük azonban barátaim, hogy ezen kívül vannak még más nagyszerű dolgok is a világon. Én például tudom mozgatni a fülemet. – A töpszli viking szavát tett követte, fölpipiskedett az előadói asztalra és mozgatta a fülét: a jobbat, a balt, együtt, külön, föl, le, előre, hátra.

Akinek ez sem volt elég, és a halandók szokása szerint még többre vágyott, annak békacombot sütöttek.

*Majdnem-kerek mese*

Tyúknénak kigyulladt a háza. Kapta volna a telefont, hogy hívja a tűzoltókat, ha lett volna telefonja. Elszaladt a Postához, hogy adjon neki telefont.

– Nem tudok – mondta a Posta –, mert a Telefongyár nem készít eleget.

Tyúkné futott a Telefongyárba. A Telefongyár azt mondta, gyártana ő eleget, ha kapnak rá pénzt a Bankból. Tyúkné nyargalt a Bankba. A Bank azt mondta, adna ő pénzt, ha engedné a Pénzügyminiszter. Tyúkné rohant a Pénzügyminiszterhez. A Pénzügyminiszter azt mondta, engedné ő, ha megszavazná a Parlament. Tyúkné vágtatott a Parlamentbe. A kapuból a daliás őr hazaküldte azzal, hogy látogatás csak kedden és csütörtökön van, de akkor is csak szervezett Ibusz-csoportoknak.

Ezalatt Tyúkné háza leégett. Ha le nem égett volna, az én mesém is tovább tartott volna.

MÁRTON LÁSZLÓ

# A tűzfal

*(Részlet egy útirajzból)*

A vidék, ahol álltam, sík volt, mint az asztallap; messze, ahol máskor hegyek halványkék és rózsaszín csúcsai derengenek, látszottam én (csekélységem); lekókadt fejjel ült ez a gigászi test a kietlen távolban, szemközt a vak ember feketén tátongó szemgödrével. Átellenben, a szemhatáron látszott az ablak, s rajta túl, furcsa módon, a sötétbe borult Népszínház utca is. Ott is én voltam, pontosabban a holttestem. Olyan állapotban volt ugyanis ez a test, amely az élet lehetőségét kizárja. Csakis arra gondolhattam, hogy elgázolt a villamos, még az áramszünet beállta előtt. Sajnáltam is magamat, ahogy ilyenkor illik, pedig rémlett, hogy én akartam így; arra már nem emlékeztem, hogy miért. Megcsodálhattam rugalmasságát a bőrnek, amelyen csupán kis kiterjedésű hámhorzsolódás keletkezett, bár a gerinc nyilván kettévált, és a belső szervek szétroncsolódtak. A húgyhólyag, a végbél és az ondóhólyag izomzata valószínűleg összehúzódott, a gyomor bizonyára emészteni kezdte önmagát; a test még aligha hűlt ki, bár ez a Népszínház utca hideg levegőjében hamar bekövetkezik. Fényképezőgépek villanófényeit láttam, hajamnál fogva magasba emelte fejemet valaki. Arcvonásaim olyanok voltak, mint a fényképeken (állcsontom törését és orrom zúzódását leszámítva), nem pedig, mint a tükörben. Két különböző valóságot láttam tehát; vagy két különböző testem van? És két különböző sorsom? Hiszen tudom, hogy nem lehetek egyszerre két helyen; s azt is tudom, hogy két emberi test viszonya mindig három emberi test viszonyát jelenti. Visszafordultam, hogy szemügyre vegyem a láthatár túlvégén bóbiskoló testet, amelyet alkalmasint szintén elhagyott a lélek, de a gyertyák fénye nem növekedett együtt a szégyennel és az utálattal: félhomály volt körülöttem, és az asztal peremén, tőlem több napi járóföldre, vaksötét. Lefelé néztem tehát, amerre a föld középpontját sejtettem, hogy *aktuális* testemből észleljek valamennyit legalább, mondjuk a lábamat, de csak az asztal erezetét láttam, abból is egy-két szálat, nem többet; és egy átmászhatónak ígérkező árkot, amelyet alighanem egy lankadt fizetőpincér golyóstolla szántott valaha. Bukdácsoltam az Eiffel-torony felé, amelyet a vak ember az imént kotort elő a zsebéből: most nyerte csak el valóságos kiterjedését, akkora volt, mint *a valóságban*, a francia főváros közepén. Összezsugorodtam tehát, *lenőtté* váltam; vagy a kezünkbe simuló tárgyak nőttek fel, ahogy tetszik. Arcomon izzott a forradás, de nem volt kezem, amivel megtapinthattam volna; férfivá lettem! Óh, most már csak léteznem kellene. Hatalmas, piros félgömb rezgett előttem: a nagyfröccs egyik cseppje, amely az asztalra hullott. Ráhajoltam, de mintha csak higanyból próbáltam volna kortyolni, ellenállt a felület rugalmasan és domborúan. Ő is megérett, ő is felnőtt hozzám, a csepp!

Olyasféle hang hallatszott, mint amikor a néphit szerint az angyalok vashordókat görgetnek odafönt, mennydörgés: „Még mindig rövidzárlat van" (villámot már csak ezért sem láthattam), aztán újabb mennydörgés: „Ez egy hosszú rövidzárlat."

Órák telhettek el; végre ott álltam az Eiffel-torony tövében; már csak egyetlen gyertya égett, a többi kilobbant, vagy reménytelenül messze volt; ez az egy pedig halványsárgán derhenyült, mintha imbolyogni kezdene a Hold valahol nagyon alacsonyan. És a hamutartó? Beleveszett a messzeségbe; vagy ha nem, akkor olyan átlátszó volt, hogy megfeledkeztem róla. Különben is, a dolgok összefüggései, amelyekről azt lehetett hinni, hogy fennállóak és megbonthatatlanok, tünedezni vagy legalábbis hiányozni kezdtek. Láttam egy kinyújtott kart (amúgy ingujjban), amelynek azonban sem irányát, sem folytatását nem láttam; az ujjak bizonytalanul, úgynevezett „őzfejtartásban" függtek. Egy másik, a kartól teljesen független s kusza, csillogó szálakban végződő kézfej tollat fog (három ujjal); vagy éppenséggel anyám operai távcsövét? Az én kezem; az enyém? Lehetetlen: hiszen oly messze van, hogy alig látom benne a távcsövet. A távcsövet alig; ám annál inkább, amit a távcső mutat, egy plakátot: a torony tele van aggatva hirdetményekkel. Ezt az egy hirdetményt látom (a többit szabad szemmel nem lehet kibetűzni a holdfényben); alighanem (AZ ÜVEGGOLYÓBA ZÁRT VÍZ) a vak ember „forró jégből" faragott szemgolyójának selejtes dicsőségét hirdeti:

Jégnek, víznek, üvegnek a színe: csalóka Felejtés.
Részben üveggé lesz, részben elolvad a jég,
s bármily fondorlattal játszik a tél: a fagyoknál
is ridegebb jégben élve marad meg a víz.
Dermedt Gömb, aki lágy vizet így ringatsz közepedben,
és aki voltál víz, folyni tudó, magad is,
mondd: anyagodnak hogy sikerült ez? Míg te szilárd vagy,
benned elolvad a jég; mily tünemény ez a nász?
Rejtőző meleg oldja-e benső zord hidegét, vagy
titkos déli szelek fújnak-e benned, ahol
észrevehetlennek hitt belső Nap mutat elzárt
földeket annak, aki végtelenedbe hatol?

Az utolsó két sort már az operai távcsővel is alig tudtam elolvasni: tükörfordítottan látszottak a torony belsejéből, ahol álltam. Csigalépcső vezetett a zöldesen homályló magasba. Egy fényesen kivilágított ablakban, karnyújtásnyira tőlem felbukkant Kaukerné (végighátrált a konyhának rémlő helyiségen, egészen az ablakpárkányig); végre láthattam, ha nem is éppen szemtől szembe: pöttyös kartonruhát viselt, sötétkéket; a hajlott hát, a merev nyakszirt fölött szürkés konty billegett. A konyha közepén fakanalakból, mankókból és halcsontos fűzőkből rakott máglya lángolt: émelyítő füstje fölfelé, láthatatlan ciprusok csúcsa felé szállt. A tűzön jókora kondér, benne pirosan kavargott és rotyogott a *bugyiszörp*, felszínén a fékezett habzású mosószer tajtékjával. A konyha mögött kert, a kertben egy kislány, kilenc éves talán (az igazgatóhelyettes lánya néhány évvel korábban?), körülötte krizantémok, puszpángok és nagy, fehér kőlapok (ősz van?), összegyűjti a virágzó cseresznyefák lepergett szirmait, és eltemeti őket (koratavasz), közben sír, vagy legalábbis folynak a könnyei, mély barázdákat vájva gyorsan oldódó, sófehér orcáiba (ez nem ő; az igazgatóhelyettes lányát csikorgó téli reggelen láttam, iskolába menet, amint mereven bámult a dominikánusok templomára, amelynek toronyablakain átsütött a felkelő nap más évszakokban; mellette az igazgatóhelyettes, Málnási Albert ugyancsak a dominikánusok templomát, a felkelő nap hűlt helyét nézte mereven, s tudta már, amit még nem tudtam én, hogy aznap ki fogja hirdetni: a folyosókra fehér terelővonalakat festenek; valamint azt is tudta, hogy néhány lépéssel mögötte megyek, mégsem fordult hát-

ra sem a lánya, sem ő; néhány fiatalember ugyanis éppen aziránt érdeklődött az utca túloldalán teli torokból: „Málnásikám, hogy ityeg a fityeg? Basztál az éjjel?", mire Málnási Albert sem igenlő, sem tagadó választ nem adott, az aktatáskáján és karján puffanó hógolyókat sem viszonozta; ment az iskola felé szapora léptekkel, rezzenéstelen arccal, maga után vonszolva lányát, osztálytársamat, akinek szintén jutott néhány hógolyó). Könnyektől mállani kezdő, karcsú, fehér kezében halálfő, amelyet egy kedves, öreg sírásó bácsitól kapott ajándékba, s amelyben tüstént fölismertem Ragozzi gyermekkori koponyáját (a halántékon alig észrevehető, kicsiny, kerek lyuk); másik kezéről a bőr kesztyűszerűen, körmökkel együtt leválik, s ráhull a cseresznyeszirmokra; vagy nem is virágszirmokat, hanem élő sáskákat lapátol egy halomba, s temetett be vastag agyagréteggel? Így hát a sáskákat a mélység vize más vidékre sodorja, s majd ott kikelnek a föld alól, akárcsak ő? (Azt hiszem, ő az egyik nővérem.)

A csigalépcső egyik fülkéjében Bertalan állt, a könyvkötők és bőrdíszművesek védőszentje, tartva bal kezében könyvtekercset, jobb kezében saját lenyúzott bőrét; gyanítható volt, hogy imeretlen tettesek rövidesen elviszik „restaurálni", majd váratlanul otthagyják az országút szélén, darabokban. Anyám szerint az ő példáját kell követnem, választva olyan foglalkozást (könyvkötészet, bőrdíszművesség), amelyben, ha kifogytam az anyagból, még mindig elővehetem saját bőrömet. Az átellenes fülkében áll a meztelen Venus, ujján karikagyűrű, amelybe apám nevének kezdőbetűi vannak belevésve. (Ha már ekkor tudom, hogyan jutott Venus a gyűrű birtokába, dehogyis engedem röviddel később kisiklani kezeim közül Alimurtást, a különös história kiteregetőjét, Ragozzi gyilkosát, aki mellesleg nővéreimet is megkóstolta kissé.) Ismét megvolt a testem; voltak percek, amikor világosan éreztem körvonalaimat.

A fülkék után kitágult a csigalépcső. Füves domboldalban kanyargott az út (egyre följebb), aztán összeszűkült, és eltűnt egy rácsos kanálisban. Ember nem járta helyekre kellett lépnem tehát, ahol még nem halt meg senki; mégis megtűrnek a fűszálak, ha rajtuk szottyan átgázolni kedvem. Aztán zörgést hallottam a mélyből; körülnéztem, gyorsan hátraléptem és leguggoltam: hámló vakolatú tűzfal tetején álltam, s a mélyben kábeldobokat görgetett valaki. Ökölnyi üregek nyíltak a tűzfalban fönt is, lejjebb is; és most már megvolt a kezem, és a kezemmel óvatosan benyúltam az egyik ilyen üregbe. Sokkal kevésbé fájt, mint hittem volna. Lassan visszahúztam a kezemet: vajszínű csupasz húsdarab rángatózott rajta, kapaszkodva csuklómba foggal-körömmel. Madár volt, élő madár; apró csőre nyomán lepattogzott a bőr, meghasadoztak az izmok. (Csak aztán az ereimet el ne harapja!) Szeme nem volt, és tolla sem. Bőre rücskös volt, hűvös és nyirkos is egy kicsit. Pálcája-vesztett karmestert juttattak eszembe csupaszon verdeső, horgas karmokban végződő szárnyacskái. Újra meg újra belém csípett, bohókásan és már-már szeretetreméltóan; bőröm foszlányai hosszú percekig libegtek a mélység fölött, míg egy lassú légörvény el nem sodorta őket. Kis vendégem szótlanul evett, bár látszott rajta, hogy énekesmadár volt, és magvakkal táplálkozott valaha; szeme helyén okuláréra emlékeztető rajzolat volt megfigyelhető mindkét oldalt. Eszembe ötlött: hiszen ő csak egy hasonlat, fejlődni vágyó fióka; hát ezért ilyen falánk, ezért szikkadtam ki rögtön, az első harapásaitól! Tehát mégis létezem, ha csak egy bizonyos átvitt értelemben is, hasonlatok szikkadó tápláléka (szintén hasonlat). Valóban: fantazma-tojások fehérlettek az üregekben (vigyáznom kellett: miközben fölébük hajlok, le ne szédüljek a kábeldobok mélységébe; valójában

pedig nem is vigyáztam, csak éppen a kábeldobok nem kértek belőlem); újabb és újabb ifjú vendégek bukkantak elő, vakok és csupaszok. Megtépázva bukdácsoltam tovább a mélység peremén. Végül az én fiókámnak is elege lett belőlem; aligha el nem vesztettem az újdonság zamatát. Ereim lecsupaszítva, petyhüdten, de sértetlenül csüggtek; nem is látszott, milyen fontos politikai hírek és államtitkok nyargalásznak bennük. (A dobokra tekercselt kábel folytatása lett belőlem? Bizonyára *süllyedtem;* de idáig? Akárhogy is, itt már *mélyen emberi* volt a hely; itt egyszer már cigarettázott valaki; lebegtek a füstkarikák megmásíthatatlanul.) Hegyesre pödrött, puha bajusz nyomódott a nyakszirtemhez; vidám harcsa úszott elő (vagy karjait széttárva rúgódozott?, hiszen szállt a por, s a cigarettafüstös levegőben a vak madaraka sem tudnak úszkálni), Alimurtás, aki annyira szókimondó volt, hogy szavakat mondott ki. Meglobogtatott előttem egy véres hálóinget, aztán elrugaszkodott a mélység peremétől, s potrohából csillogó szálakat bocsátva, fürgén ereszkedni kezdett. A hálóinget a Damjanich utcai lakásban fogom viszontlátni; óhatatlanul eszembe fog jutni, hogy a rendőrök talán hanyagságból nem vitték magukkal (vagy azzal is beérték, hogy lefényképezik?); később rá fogok jönni, hogy a szennyesládából került elő, a vér tehát egyszerű menstruációs folt. Arra pedig sohasem leszek figyelmes, hogy a hálóing alsó szegélyén egy intézmény közismert nevének rettegett rövidítése olvasható; meg sem fordul a fejemben, hogy anyám töltött egy bizonyos időt ebben az intézményben, s hogy a vér – talán éppen ezért! – mégsem az ő testéből folyt ki (egereket fogott, és az egerek vérével színlelt havivérzést, hogy terhességét eltitkolja). Most még Alimurtás után bámulok, csaknem gyanútlanul (még nem veszem észre, hogy az üveg belsejében vagyok), fel sem ötlik bennem (hiszen csak azért nem léptem át a saját holttestemet, mert lenőttem hozzá), hogy visszarángassam Alimurtást a potrohából kibocsátott fonalaknál fogva (a tornyot majd megtalálom apám halála után, a tetejére forrasztott kicsiny homorú tükröt, amelybe üvegszemét pottyantotta volt a vak ember, soha többé nem fogom látni); s hogy szókimondásra kényszerítsem őt, a bátran elrugaszkodót!

Közben egyre könnyebb leszek, már kapaszkodnom kell, nehogy felröppenjek (magától megfordult a golyó; vagy odább gördítette valaki? de hiszen olyan golyó ez, amelynek középpontja mindenütt, héja pedig sehol; olyan középpont, amelyen keresztül a valóságból a valóságba lehet látni); végül kiszakadt a tűzfalból egy jókora darab, velem együtt (mint minden látványt, engem is felszippantott a pupilla). Aligha volt nevezhető repülésnek ez a különös mozgás, amelynek során a faldarab és én keresztbe fordultunk egy képzetes tengely körül, majd a faldarab mohó asszimilációs készséggel ágyazódott egy új, eddig ismeretlen talajba.

Hullámos volt a vidék; a hoporcsok délkeleti lejtőjét sókéreg borította, ezért északnyugat felől fehérnek, délkelet felől feketének látszott a tájék. A völgyekben, amelyeket alig lehetett a halmoktól megkülönböztetni, portölcsérek. forogtak; egy mélyebben fekvő horpadásból siklottak elő. Egy hupolyag mögött agyagviskóra bukkantam; tetejét már elmosták a felhőszakadások, falai még nagyjából megvoltak. Az egykori bejárat mellett olvasható felirat szerint (HOTEL) valaha szálloda lehetett. Átlépve a leomlott agyagtető maradványain, a helyiség egyik sarkában egy üveg bontatlan zöldbabkonzervet leltem (NEM LEHET MEGÚNNI), amely a felszínét borító szürke lepedék ellenére (MINŐSÉGÉT KORLÁTLAN IDEIG MEGŐRZI) még ehetőnek bizonyult (NEM KELL FÉLNI, HOGY ELHÍZIK, HA ZÖLDBABOT VACSORÁZIK); az üveg alatt papírszelet, egyik oldalán Ragozzi neve, másik oldalán

egyetlen szó: „telefon". A készüléket nem találtam sehol, pedig még a falakat is végigkopogtattam; végül az omladékon kívül akadtam rá, egy rozsdás tűzhely belsejében (az egyébként hordalékba temetett vezeték egyik szabadon kígyózó, rövidke szakasza vezetett nyomra). A telefont vastagon lepte a sár, mégis, nem kis meglepődésemre, még élt: reccsenés hallatszott a kagylóból. Aztán rekedt női hang: „Halló, prüntyi, te vagy az? Akkor sipirc, mer' a farkadra lesz lépve!" Hátrább léptem: az óvatlan mozdulattól elszakadt a zsinór. Szemerkélni kezdett az eső, a felhők egyre sűrűbben torlódtak össze. Törhettem a fejemet, hová tűnhettek innét a legyek. Hiszen ők olyan apró, törékeny és gyönge jószágok! Errefelé sehol egy védett hely; a gyakori viharok alighanem agyonkorbácsolják őket, s még a túlélőknek is bizonyára letöredezik a szárnyuk.

Egy ló körvonalait láttam; félórányira lehetett a szálloda romjaitól (az operai távcső szinte karnyújtásnyi közelségbe hozta). A vak ember lovának szobra volt, elvégre a vak ember lova kiváló tulajdonságokkal dicsekedhetett (arányos testalkat, kidolgozott izmok, tág orrlikak); mindezt egy apróság vonta némileg homályba, mégpedig az, hogy a ló meg volt sajnos dögölve. A távcsőben látható paripa csakugyan hevert, lábai kinyújtvák, fölötte máris elállt az eső. A látható (szétoszlott) felhők fölött láthatatlan, ám annál valóságosabb és pusztítóbb felhők gyülekeztek, még följebb fata morgana türemkedett elő: iszapba merült folyamistenek és nimfák; immár hallgatag folyók, amelyek, lehordván az ősidők történeteit, mérgeket és holttesteket sodornak; toldott-foldott, elhasznált, kivénhedt, legázolt és leszart és köszönetet nyilvánító kushadt országok; szabadság (szabi) széles tömegek számára, sok zenével, halálos néma csendben; humorfesztivál, hobbi, himnusz, amelynek hallatára (közmegegyezés) fel kell állni; részletre vásárolható saját gépjárművel telekre menetel (mene tekel), vaníliás töltött káposzta (közművelődés), gaz fátumok. Mindez valahol a Holdban: a fata morgana felmutatta, mint fogyni kezdő halvány gyertyalángot a Holdat, ezt a kitűnő fajtákból készült, magas élvezeti értéket nyújtó folyékony gyümölcsöt (értékes rostanyagtartalma és bioaktív tényezője táplálkozásunkat hasznosan egészíti ki), amelynek nyugati műveltség illúzióját keltő zamatanyagai 50–55 Fahrenheit fokon érvényesülnek leginkább (nemcsak melegben, de csak hidegen), hatóságilag engedélyezett élelmiszerfestékkel színezve (a mélyebben fekvő területeken búvárok paradicsoma, kipusztult harcsák mesés legelője, amely mellesleg áramot is fejleszt; más helyeken sok-sok négyzetkilométernyi homokozó, amely az elszaporodó macskákat is rá fogja szoktatni a szobatisztaságra); milyen kár, hogy hamar kifogyunk ebből a mennyei csonthéjasból, amely egyszersmind görbe kés!

Bágyad a szemnek csillaga, és felhőzi a balsors:
Cynthia sorvadt holdsarlója magát elepeszti.

Csakugyan, a magasságot ismét a balsors felhőzte, nem várva meg, amíg magától elfogy a Hold; nem látszottak már sem délibábok, sem égitestek.

KEREKES SÁNDOR

# A negyedik

Dieses letzte Stadium der steigenden Verklärung Beatricens bezeichnet das Emporsteigen in das Empyreum . . . Zwar ist das Ziel dieses Anschauens des Wesens Gottes bei Gott und bei den seligen Geistern dasselbe, aber der Grad desselben ist verschieden: bei Gott heisst es *comprehensio*, bei den seligen Geistern *visio*.

Az volt-e előbb, hogy én azt álmodtam, *jé, ezt te már megálmodtad*, vagy az, hogy virrasztottalak, csakhogy lásd, önszántamból virrasztalak?

Mintha Laci mondaná: egy ilyen mondatot nehéz biztonságba helyezni. A versa sentiendi vagy discendi a mellékmondatban van, coniunctivus dubitativus.

S én mintha tíz éve kalkulálnék Edittel; tele volna a szobám elhányt lyukszalaggal, kávéskanállal, s tíz év után is kialvatlanul, sugárzó arccal lobogtatnám az Intézet előtt a papírt, rajta a szabadságfok-képletet, hogy mit *kellett* volna éreznie a páviánketrec előtt, vagy mit is akar*hat*, ha továbbra is sliccelt szoknyában, a vállalattal rándul ki Dobogókőre; ő pedig úgy nevetne körül, ahogy egy vivőr (vagy mettőr) öleli őt, mert nincs semmi, ami kell, semmi, ami lehet, csak a *van* van, behozhatatlanul.

Megértő is lehetnék, elvégre oly könnyű botlani. De ha egyszer a könnyítés a bűn?! Az, hogy nem Tőle (széplelkű pedikűröstől, idegenajkú üdülőtől, élemedett kollegától) volt mámoros – egész szépsége megosztásáig, ahogy huszadjára is hitte – hanem már Hozzá (a sörtől, a melegtől, a rossz látási viszonyoktól *nem kevésbé*, mint a dirty tone-tól, az oestrogen-vérszinttől, a nehezen elhagyott nyolc általánostól)? Annyit máris értek: az ő feddhetetlensége egy önvédelemnek minősített hazaárulás bokoraljban – mögötte legalábbis Európa áll –, míg az én esküm kalligráfiái, ailes de géant, nem földre valók. Egyelőre Laci rézüméjét is értem: igazi szörnyeteg az, aki engedett a szörnyetegnek. Mert hát lehet-e megerőszakolni valakit, mikor a kényszer csak a múlás önkénye, s egymaga aligha érne a légyottig? A tett színhelyére legalábbis önként kell odafáradni (különben a tett már előbb kezdődött volna, más helyen); kihívni az erőszakot, amely a botrányt megtévesztésig csillapítja. Mert szerethettem én is Editben, hogy csöndes benyomászuhataggal áraszt el, miközben fölémhajol és elvekben gyönyörködik. Én boldog vagyok, ő hű. S talán ha nem lett volna a szimbiózis oly bizalmas, demonstratív az ágytól-asztaltól különválás, nekem sem kellett volna hűséggel tüntetnem azok előtt, akik csak szánnak, kimosolyognak vagy igazoltatnak – ahol ezek kérdeznek, ott nincs idő

s abból is elvesznek – neki meg tehetetlen impresszióival áztatni el ugyanezeknél, akiknek ez a végső instancia. Mert én vagyok, akinek hiába köztudott, hogy Edit már nem jár strichelni a strandra, a szanatóriumba, az üzemi étkezdébe. Nem jár oda, ha egyszer ott maradt. Ő így is „megváltozhatott", én pedig úgy sem, hogy akármely kabinos, gondnok, portás is galléron csíphet már, mielőtt kipenderítene: „Majd ha a hölgy kéri, akkor bocsásson itt meg; csak ha engedi, akkor tegyen most jóvá. Ami magának fáj, neki meg mindegy, az talán igaz, talán nem; márcsak ezért sem avatkozhatunk bele mások életébe." Az ő igazuk lett, hogy én, az outsider, nem is vagyok *más:* az én életembe be lehet avatkozni. Én nem vagyok jó nekik akárhogy; a hölgy viszont, akivel oly szolidárisak maradtak, akármilyen lehet – ha nem nekik, hát tőlük.

Egyszerűen csak hősök voltunk, szögezte le Laci, még mielőtt találkoztam volna Edittel.

„Gendsîszt nihâdeh der zemîn pûsideh / Ez millet-i kufr u ehl-i dîn pûsîdeh." E két perzsa sort – földbe rejtett kincset, melyet a hívők se látnak, nemhogy a hitetlenek – titkos jelszónak választottuk egy erdei kápolnában, 77 őszén. Ha valaha is elszakadnánk, mondtuk, s nem jönne semmi hír a másikról, e rubá'i első sora legyen a hívó szó a másodikra, válaszul ahhoz, hogy az addigi hallgatás is átgondolt volt, legalábbis őszinte. De már 79 nyarán a Kossuth-téren, ahol többhavi csönd után botlottam belé, hasonszőrűinek a gyűrűjében, egyetlen szóval sem válaszolt. Négy magyarázat él bennem e tagadásra: 1. E néhány szóval már a hallgatását érezte volna visszavontnak; 2. Elfelejtette a kápolnát, a tisztítótüzet, a perzsa ige imperatív tövét; 3. Valóban csak kikényszerítették a tagadását; 4. Félt: ha ily módon igazolja a körülállókat, még azt hihetik, továbbra is kijátssza őket a mi kettőnk tolvajnyelvén.

Márpedig őszerintük Edit sohasem kérte, hogy kommentárhoz keressek történeteket.

Például ehhez:

Martin Wehnert „Quid ita sit musica communicatio" c. tanulmányában azt állítja, hogy Schumann op. 15. „Bittendes Kind" c. ciklusdarabjában van három szemantéma – a kétütemű kezdő motívum háromszoros reprize; a középszólam tizenhatodnyi végigingadozása, kvart és szekund között, többnyire tercintervallumban; a basszus erőteljes ostinato-jellege, mialatt az 5–8. taktus nyolcszor egymásután szólaltatja meg az alaphangot – amelyek együttes jelentése, durván szólva, egyfajta „makacs ragaszkodás";

például ezt:

Ladík, szégyenében, a pagonyban azért vágta el a hajadon torkát, mert az csúfolni találta, mennyire hétalvó. Ladík álombeli álomban ölt, mert a gyereklány az álombeli ébrenlétben kucorgott mellé defekálni, jelezve, hogy az alvó Ladík-ot, aki nem lát, nem hall, nem szimatol, mennyire ürülékszámba veszi; olyan egyezményt pecsétel vele, amely hatályát veszti, mihelyt ő szegi meg. Egyszersmind Dorotka – aki holtával azt *történte,* hogy Ladík neki, akár egy ABC raktárosa a vodkát elemelő clochardnak, addig rugdossa a szívét, taposssa a fejét betonba, amíg meg nem bocsát ezért – az álombeli reggelen Ladík-ot vagy milíciafelszerelésben találja, vagy attól megfosztva, amint cédulát tűz Dorota lakásajtajára (miután percekig kíváncsian várt minden lépcsőfordulón, vajon segít-e valami történni, ha ő kíváncsian vár): „Eljöttem hozzád, hogy kirúgjalak. Hiába csengettem. Holnap újra próbálkozom."

Ez az, amire Laci (Dóra önkényes felfedezése) csóválná a fejét: – Csak

tiszta történetet – mondaná – ami nem mindjárt kettő, s nem is parabola vagy koncesszió.

Azt, hogy 66 nyarán ültünk a koloniál ebédlőasztalnál. Órákig, hetekig tudtuk játszani ugyanazt: egy tiszta lapra felírni, nagyságrendben, az első tíz filozófust vagy költőt, s mindezt addig ismételni, amíg a két lista azonos nem lesz.

– Szavazás? – még ma is hallom a nevetésed, ha meg nem haltam. – Röhej, öregem. A többségi szavazás továbbpasszolja a kérdést: az ellenszavazókhoz, akiket megintcsak erőszakkal kell fékentartani vagy újabb korteskedéssel; mondjuk, megetetve őket a „többség üdve" maszlagával. Ahol szavaznak, ott már régen szavaztak. A többség üdvére. De annyit mégis ér az egész, mint a lottóhúzás: megtudod belőle – visszamenőleg, ez a fő – hogy a nyerőkhöz tartoztál-e vagy sem.

Tőled nekem, húsz év után, itt és most ami összetartana egy mondatot, nem más lenne, mint nyitópoén, Edit publikált csöndje; havi excrementum. És ami széthúzná, az is Edit legendás ellentmondásossága volna, ritmus- és onániaérzék.

A „Computers and Intelligence" alcímű kötet zárótanulmányában John Lucas Gödel inkomplettségi tételéből azt a „következtetést" vonja le, hogy az emberi elme nem tekinthető gépnek, vagyis konzisztens és aritmetizálható formális rendszer modelljének, amely a programozás adott módján és a kezdő információ betáplálásán túl elvesztené minden képességét arra, hogy önmagát kövesse.

Eddig a kommentár, amely ezennel magához nyúlt, hiszen csak az „eddig" után következik. Hogy élvezném ezt! – Nézd – mondanád – te már nem ismerted Editet, akinek egy álombeli ölelkezés mindig is apostrophe marad; aki fölébred arra a gondolatra, hogy meghalhat a lelke akár önkielégítés közben is, két szívdobbanás közé szorult emlékezettel. De vajon csodálkozik-e rajta, ha reggeltájt a tükréről valaki másra ismer, s nem tudja, melyik igét kell törölni ahhoz, hogy a törlés testté legyen? Utánaszámol-e, hány jóslat minősül lapsus calaminak, amíg valaki egyedül marad egy szépia-éjszakában (rettegve a meghalás közben ért önélvezettől), zseniális megsejtőjeként ennek a ✱-nak? Annak, hogy a kéjelgés fellegekben alkalmasint még kannibalizmus, a kielégülés viszont már a földreszállás pillanata s az elborzadásé: ki ez az (elképzelt) Dóra alattam, Edit helyett? E ponton válik el, ami a másikban még emészthető (csontok, hajfürt), attól, ami mindörökre, megemészthetetlenül más, mint én (családnév, excrementum); más, mint az (Edit), akivé váltam maradéktalanul, az ő (Edit) excrementumából.

De a 70-es években egyre véletlenebbül jöttünk össze; egyre messzebbről. Remélted, mégiscsak írok. *Felmutathatnék valamit.* – Ja – szabadkoztam, meghajolva –, könnyű az erőművésznek, aki mindenre képes. Én már csak képtelen maradok, az uralkodásnak a minimumára törve, ahogy már kunszt.

És ilyenek után marad (Sanyi szerint legalább) három sor, mint egy kacsintás: „Csillagcirpelés / ki- és behallatszik egy / köldökzsinóron." Mintha az alkony beleprófétálna az anyaméhbe, ahonnan a hajnal kiolvasható, mint egy fosszíliából. Őtőle viszont – mintha Dóra hallaná így, *szó szerint* Editet – az estéi maradtak rám, s én sétányokon, versei olvastán a gázlámpafénynél, érdemén túl magasztaltam benne valakit, aki méltóságán alul maradt. Ha össze is futott még régi iskolatársakkal, csak az derült ki: mennyire közös a nyel-

vük s ő mennyire nem beszél rajta. Tengernyi azok emléke, amit ő könyv nélkül tud, de mégiscsak könyvből. Mint aki közéjük, de nem közülük való.

Végre semminek nem voltak oly mohók az érvei, mint a 78-as tavasznak: szöktettek előle engem, akinek nem akadt annyi utam, amennyit el kellett volna állnia. Ezen a tavaszon látta utoljára Lacit, amint sugárzik a kétségbeeséstől: mintha maga a dekalógus biztatná azzal, hogy kisebb vétekért, lemondásért a nagyobbról, nem oszt szaloncukorkát; mintha mindig jobb volna nyomot hagyni az emberevésről, mint tanút az undorról.

– Nézd csak – nyomott a kezébe egy utazási prospektust – ez a melegbéke: sörhasvakarás, homokvárépítés, etyepetye. Ne kérdezd, ki is akarna háborút: sosem az idill *miatt* – csakis *érette* robbannak a bombák. Még szép, hogy ezek itt nem akarják, azok meg, akik a prospektusból kimaradtak – leprások cenzusával, gyerekkorból való kilakoltatással, szerelmi sokszögekkel – máris érzik a háborút, csontjuk velejéig. Persze, azok is azzal szereznek jogosítványt a defenzív ágyúra, hogy az offenzívről lemondtak. Még az idillre is marad ifjúkorunk pascali vigasza: aki nem szenved attól, hogy féreg, az a féreg. Csakhogy én megöregedtem, barátom, amikor rájöttem: semmivel sincs több esélye annak, akivel történik is valami (apa lesz), arra hogy meg is élje (apai büszkeség). Ha fiam foganna, az csak felszólítás lenne arra, hogy éljem magam bele az apaság toposzába – egy puszta névbe, amitől bármit is vitatnának el, csakis engem illetne – de még a beleélésre sem lenne garancia, nemhogy arra: az ne legyen ámítás. És lehetek én apa anélkül is, hogy beletörődnék. Jóllehet – tette hozzá révetegen – a negligencia is rosszultudás inkább, mint ártatlanság. Emlékezz csak az »Illem«-re: „Mint visszatartott / fing, annyit ér." Egy kémiaórán írtad, villamosjegyre ezt a kuplét, amikor kiderült, hogy a Bada sotto voce-ját ugyanúgy értettük félre. „Katalitikus hidrogénezés – sírok keményítése." Ezt írtuk mindketten a füzetünkbe, nagyképűen, nem merve bevallani, hogy tizennégy éves létünkre ilyen nyilvánvaló titok fölött – hogy a sírok keményítve vannak – még mindig nem tértünk napirendre. Pedig az illem akármennyit is ér, de ér; ez viszont – mutatta fel ismét az idillt, mint egy helyjegyet – ha csak képzeli is, hogy létezik, már létezik.

A játék tehát (szűrné le Dóra) búcsúval indul; csak a tét növekszik aztán. Mint velem a parkban: Sanyi akkor úgy vette, mindezzel – az útrahívással, a kézcsókkal – csak felkínálja nekem a kezdeményezési alkalmat; ha nem élek vele, ő sem velem él. Én kezdtem hát a térdrehullást, s későn tisztáztuk, mit is hallott ő, mikor egy húr megpattanását. A kézcsók alatt pedig ezt mondta a kéz: „Vedd tőlem ezt, éspedig úgy ahogy akarod – aztán majd neked én, másképp, mint ahogy érzem. Mert a jeleknek előttese is van: szavakból épül fel a fogfájás, a karcinóma, a Wille zur Macht, vagy az, hogy kéz nem vezet kezet úgy, hogy aláírhasson egy hiteles váltót."

Ha Dóra csak Laci *tévedése* lett volna, az a leomló párkány is Dórának járt volna, Kanadában. Mert végül is mindnyájan tiltott értelmezésbe halunk bele. A szikét szikának vesszük a bordáink között. Nem a fejünkre zuhanó kő a halálunk, hanem a rossz olvasat: amitől közelebb léphetünk egy falragaszhoz épp akkor és ott, amikor az architráv kilazul, a szél alájakap. A félreértett hívása a fehér lapnak: mintha azt mondaná, gyere, csak ne ide és most, hanem majáliskor az ügetőre. Mire ez tisztázódik, tele lesz vérrel a járda. No és kinek mi jut eszébe egy beszakadt fejről? Annak, aki a szerelemféltőre azt mondja, csak káprázik a szeme, amikor kifolyik, talán ez: – A koponyacsont is fel-

tartóztatja a téglát, amit ez respektál is, míg a fej úgy nem dönt, nem kér a kegyelemből; tessék, (kacérkodik a faldarabbal), beszakadok. A tégla meg továbbsuhan, a szétnyílást véve elégtételül arra, hogy a falcsont próbára tette az ő tűrőképességét is a *maga* türelmetlensége miatt, holott arról a tégla igazán nem tehet. – A szemtanú pedig rögtön arra gondol: a háztömbbizalmi évek óta iszik, hivatalát elhanyagolja, s *ezt végre megérdemelte.* Ő tehát akkor is megnyugszik, ha Laci helyett mások menekülnek meg a felhördülése nyomán. Pedig mit számíthatnak neki azok a mások, a láthatatlan túlélők, ha még Laci is csak annyit számított, mint „helyette majd más"? Mintha nem volna épp elég hiba, hogy van világ Laci nélkül is: még a tetejébe jobb is legyen ez a „nélkül"?!

Le P. Allo „Saint Jean: Apocalypse" c. monográfiája szerint ezt a kifejezést, homoion hüion anthrópu (emberhez hasonló fiút), a IX. sz.-ból való spanyol Codex cavensis kivételével, amely a hüió-t tartalmazza, a redakciók általánosan elfogadják, épp a szokatlanságot tekintve az autenticitás jelének; János ugyanis rendesen dativussal használja a homoiosz-t, nem genitivussal. Mindez, persze, kevésbé feltűnő, mint ha egy kéziratban felbukkanna az optativusi igealak, ami az egész koiné-ból hamar kiveszett. De Allo figyelmét nem kerülik el a párhuzamos helyek: kebaraenas (Dániel); „Ember Fia" (az evangéliumokból; ill. az Esdras IV. könyvének XIII,3 szír szövegében szereplő mondat: „a szél felizgatta a tenger szívét, mint egy ember hasonlósága".

Sanyi egy búcsúlevélben írta hozzám: „Ha legalább Jézusban lett volna egyértelmű szeretet, csak annyi, amennyi egy papírlapot megemel, mint a szél (amennyi a szélhez kelletik): nem lett volna maradéktalanul testté az ige. De hogy benne sem volt: ez az én egyetlen mentségem. Mindig is abban a hiszemben öleltelek, hogy csoda történik, s nem kell többé bizakodnom. Mert csak a remény volt bennem, semmi más – míg alászállhattam az öleden – hogy összefuthatok még veled a szatócsnál, ahonnan te, liliomnövendék, látásból ismersz, szívdobogva. Nem abban bíztam, hogy ami kiderült, mégsem úgy volt – csak abban, hogy az igazság maga más, mint amitől elhiszek valamit is. És a Phoenix-ház kertje fölé, kiömlött higanyszál az ágytakaróra, összegömbölyödik a vacsoraidő, akár egy duzzogó engesztelődés: múlt helyett jövő, mást-csókolásod helyett az engem-csókolásod (ahelyett, hogy én lehetnék az a más). Csak ne a tavaszod várjam vissza; legalább ne az én életembe. Örüljek (mintha csak célfotó mutatná), hogy élvezhetőbb volt egy feleselő fecskepár, rhododendronlevél esése, épp kihaló tiszafasor a csillámló vízen: neked mellettem, mint melletted énnekem. Csak a hívószó számít: rólam jusson eszedbe más, hogy negyven év múlva is úgy vehesd, az emlékemmel vagy boldog." – A levél felbontatlanul érkezett vissza.

Aznap azt álmodta, *mamát követi* – az Akherónon, az Orkusz lejtőin át. Sírva, káromkodva próbálja megállítani, válaszra bírni; vigaszra az eltűnte miatt. Retteg: lerázza ő is a földfelettin, reá terelve Néreuszok, Heszperiszek, Kerberoszok gyanúját. És nem lesz mire hivatkozni; mintha íratlan lenne az anya, más lapra tartozna a fiú. Talán a levél visszavétele ábrázolja a fájdalmat, hogy fölébred, mihelyt a boríték hátlapját kibetűzi: „Mért engedtél visszza közéjük, kedves?" Az áthúzott sor alatt egy kisebb, mintha motyognának a szavak: „Minek is kell a végére járni, míg egy történet, *mint most Dóráé,* elkezdődik?"

– Persze, az ő közükhez! – Laci a homlokára csapott, 68 tavaszán. „Nem

volt közöttünk semmi", affektálta képregényhangon, majd rá is bólintott: – Nem hát, egy milliméter se. Pedig a viszony a viszonyulók közös hiánya.

*Szabira megy ma mind, aki / rabi.* Laci szerint csasztuskát én találtam, ő csupán címet: Finis mugiens. Érettségink idején, ült a tévé előtt: aznap debütáltam egy vetélkedőben.

– Fogyókúra a „Bonavoi" gályán! Ingyenes ellátás! Korszerű temetés! A *GAL* a lakosság szolgálatában! – Ezen az estén nem lehetett bírni Lacival: két üveg sör után reklámszkeccseket rendezett baleseti híradókból. – Én is a Nicholson-féle mozdonykazánban szenesítettem el az altestem! Én csakis a Bissel-féle mozdonyfutóművel daráltatom a gerincoszlopom! Ne legyen szerencsénk március 3-án a pest–dombóvári vonalon! – A képernyő elé állt, hogy (battement tendu avant demi-plié) holnapi reklámban mutassa ki a mait. E pantomim az új fogpasztáról nem azt mondta, hogy kétszer üdébb illatú, másfélszer profilaktikusabb, mint a korábbi, hanem hogy a negyven évvel későbbihez képest olyan a szaga, mint a kloáka, a rákkeltő hatása pedig garantáltan ötször akkora, mint amazé lesz. – A gyanútlan olvasó, apukám – hajolt suttogva egy disztingvált úrhoz, hazafelé a villamosban – a zsurnalisztától tudja meg, miről beszél a város. És az olvasó másnap tényleg beszélni is kezd. – Mikor a meghökkent férfi odébbült, Laci egy kicsípett irodista lányt vett célba, aki bizonyára kész lett volna Conto Suo számlakivonatot gépelni anélkül, hogy a tisserands de lange 1467-es alapszabályáról, a hot-head présekről üzemtanáról vagy az imprimé és a versenyek izológiájáról halvány szellete volna. – A közérdek, angyalom, azokat képviseli, szemben az elittel, akiknek joguk van karhatalmat is igénybe vetetni, *nehogy már művelődjenek,* de szemben a lumpenekkel – itt Laci döngetni kezdte a mellét, mindenütt az ildomosan menekülő lány sarkában lihegve, mint egy kidobhatatlan hordószónok – a közterhet viselik azok, akiket lefoglal az együttérzés, hogy aki nem dolgozik, ne is igyék, meg a jóhiszeműség, hogy az udvar bolondjai meg az 1-es csatorna szóvivői legyenek a legnagyokosabb és legbelédvalóbb gyerekek a keleti partvidéken.

Magam viszont (aki csak Editet értem) már ekkor úgy tartottam, Laci tudatának elismerése egyenlő volna Laci tudatával, s képessé tenne egy históriát arra, hogy az ő szemszögéből záruljon – mindenki más csak az ő visszavetítése közben, félúton érhetné el az írásbeliség küszöbét, mint *tisztelt alulírott.* Elnéztem inkább, hogy azokat a hónapokat a szülők firkálják tele ilyen igazolásokkal: „Értesítem, hogy lányom higiéniai okok miatt nem vehet részt az úszóleckén." Persze, az effajta mondat is csak annyit bizonyít, hogy aki szignálja, apjaként mutatkozik be egy olyan hallgatónak, akinek van elég ereje, hogy a többi mondatot ne eressze át egy szájhagyományon, vagy ha mégis, legalább tudja szemrebbenés és arcpirulás nélkül mondani: „nincs kedvem hozzá", „nem sokat értek belőle", ahelyett, hogy „elment a kedvem tőle, mert nem sokat értek hozzá".

Ilyen Edit sóhaja is: vajha tizenhat évvel, 71-ben feküdt volna egy kórbonctani laborban inkább Sanyi szavai alá:

– Nemcsak az ájtatos manó nősténye falja fel párzás után a hímet: ez az, ami ha fordítva lenne, most a hímet kellene nősténynek neveznünk. Ez az első posztulátum. A második inkább topológiai: egy lukba, egyszerre belemegy két dugó; két lukba egy dugó aligha. A nő nekrofiliája tehát normálállapot: elhagyott temetőben, férfi bordacsontokat szorítani a labia minora pudendi közé. Mivel az időnek is van rendje és módja: a sorbanállás olyan penitencia, amit a történő mér magára; a szimultánba viszont az időnek is van beleszó-

lása. A hierarchia ott olyan, mint a ledöntött piramis, Minkowski-hiperboloid: ma több dolgok vannak együtt, mint tegnap, s holnap még több, mint ma. Néha, háromévi laborálás után, soványkа szemét a dekantáló edényen, visszamarad egy összeroppant történés: *„Nem jó a hegynek lenni. Az ormot lesöpörheti az erózió vagy megrágalmazhatják, hogy: bucka. Netán: kifordított gödör. A lapállyal ilyesmi nem eshetik meg. A hegy megkövült pánik: a kockázatával együtt magaslik; a fájdalom viszkozitás: nem ér rá öregedni. Az alföld viszont erőnyerő. Egyenletesen vitathatatlan."* Máskor pedig – más felszerelés, más megbízatás, más dotáció – kijön egy túlnyújtott rögeszme: *„Annak, aki a ranglétrán feljebb áll, csak a jövője forog kockán a status quo-val; aki lejjebb van, annak a múltja. Milyen jól érezte magát Editke egész héten, még futószalag és kettős könyvvitel mellett is, pusztán attól, hogy »milyen jól fogja magát érezni a hétvégén«! És püff neki, pénteken kiterítik. Hiába örült; vitte volna inkább azt a repesést a sírba – de futószalaggal és kettőskönyveléssel együtt."* Lássuk ezek után a közös diagramot: lábamat a földön csak annyira tudom, amennyire egy trágár másolatot (részemről a trágárság) is meg tudok vetni, miközben azt próbálgatom, mire föl lennék háborodva, ha kiderülne, hogy valamennyi érzület kollaboráns. Legyen ez az én penitenciám. Ezért:

„É possibile che la morta sia la conseguenza di due cause generalmente coesistenti", idézi Gompertz 1825-ös hipotézisét Filadelfo Insolera a Giornale di Matematica Finanziara 1930/4–6. számában. A halál mindenkori egyik okával, a véletlen körülményekkel Gompertz nem foglalkozik, az idő munkájával kapcsolatban azonban felteszi: a pusztulással szembeni ellenállóképesség átlagos csökkenése olyan, hogy a szervezet egyenlő és végtelen kicsiny időközök mindegyikének végéig egyenlő arányban veszít az ugyanezen időközök elején meglevő rezisztenciából.

Nem is ő dőlt volna be a (boncasztali) élményeinek, amit környező évek csalnak ki (Editből), mint egy hebehurgya jognyilatkozatot. És ha vágyakat diszkontál is a színelátás, legalább az arcához emelt vízben maradt volna meg a mozdulat, a fölforduló tenyér. Csókban a kézfogás, érintésben a randevú, óraegyeztetésben a várostervezés, a sestina vagy a missziós útlevél. A lemondás a csókról, akár három mesebeli kívánság: 1. Sikerüljön, mielőtt felfedeznék; 2. Rögzítse, mikor érdemes; 3. Ne fájjon; 4. (záradék): E hármon kívül ne legyen más kívánság.

RÁCZ PÉTER

# *Song*

*volt egy babám rózsaszín fej*
*óh bébi*
*sírt a porban ahogy a torkán kifért*
*óh bébi*
*botommal pöcköltem vizsgáltam őszintén*
*óh bébi*
*két arca volt egy elöl egy hátul*
*óh bébi*
*miket is találok óh és kár hogy így élünk*
*bébi*
*nem tréfa ne kacsints ne nézz rám*
*óh bébi*
*lepkeszárny ropog állkapcsod között*
*óh bébi*
*pedig növénykínzás-sikolyra futottam a kertbe*
*óh bébi*

# *I.*

*Keménynére gondoltam, Keménynére:*
*„ó, Keményné", ilyen egyszerűen*
*gondoltam rá, amikor azt*
*testesítettük meg, hogy*
*a művészet nem bajtársiasság*
*dolga – ha ki ezt nem tudja, férfi-*
*hűtlenségen most kesereghet.*
*Polaroid-ferdén és torz-gömbölyűen*
*széjjel hogy nem pukkadt valamink*
*érthetetlen*
*álltunk a mezőn eközben,*
*megszívott cigarettánkkal, előhívottan.*
*Lábunkat zsinór mélyen*
*a föld alá kötötte –*
*Hogy lehet ez: világítottam,*
*amikor kilós léggömbszemekkel*
*átvirrasztottam két éjszakára valót,*
*napkeltére mégis sötét lettem?*
*Indulás előtt*
*mégegyszer opálos tüköroválisunkba*

*pillantunk: jártas pásztorok vagyunk.*
*Fekete és fehér szerelmünket látjuk*
*fehérnek és feketének indulás előtt.*
*Mert ez a kezdet. Mindannyian*
*vihart legeltetünk,*
*egyikünk inkább, a másik kevésbé*
*szemérmesen, bűntudattal hát,*
*mégis hivatásszerűen,*
*körben a mezőn, hárman vagy négyen*
*kicsit nőies férfiak*

# *Anzix tengerentúlról*

*Elfoglalta a proszektúrát,*
*hogy halvaszületett gyerekét*
*őrizze vagy megölje magát,*
*ha háborgatják.*
*Kés volt nála.*
*Tébolyodott felhőkarcolók pengéjére*
*– sohasem mellé –*
*hull a nap esténként, mikor autózunk*
*(„szelet nekem, szelet neked").*
*De ő ládikájának látja és pálcikáit*
*veszi elő belőlük,*
*hogy kirakja velük*
*verseit.*
*„Már merek lila ajkaidra*
*gondolni: mintha*
*egyedül állnék körbe valamit.*
*Igaz, hogy nem volnánk*
*pionírok? Azért te is gyakorold.*
*És azt, azt én fogom*
*pucér testemmel fedni.*
*Tudom, nem minden nő ilyen.*
*Szüzan."*

ESTERHÁZY PÉTER

# Egy hivatásos álmodó följegyzéseiből

Mottó: Azt álmodtam, hogy azt álmodtam, hogy álmomban, egy álomban, azt álmodtam, hogy álmodtam. Ez utóbbi álom egy ún. álom az álomban volt, ahol a közbülső álomban – egyébként maga is egy keretes álom, ahol a keret az én *valóságos* álmom – fölébredtem: ÉS MOST ITT VAGYOK!

①

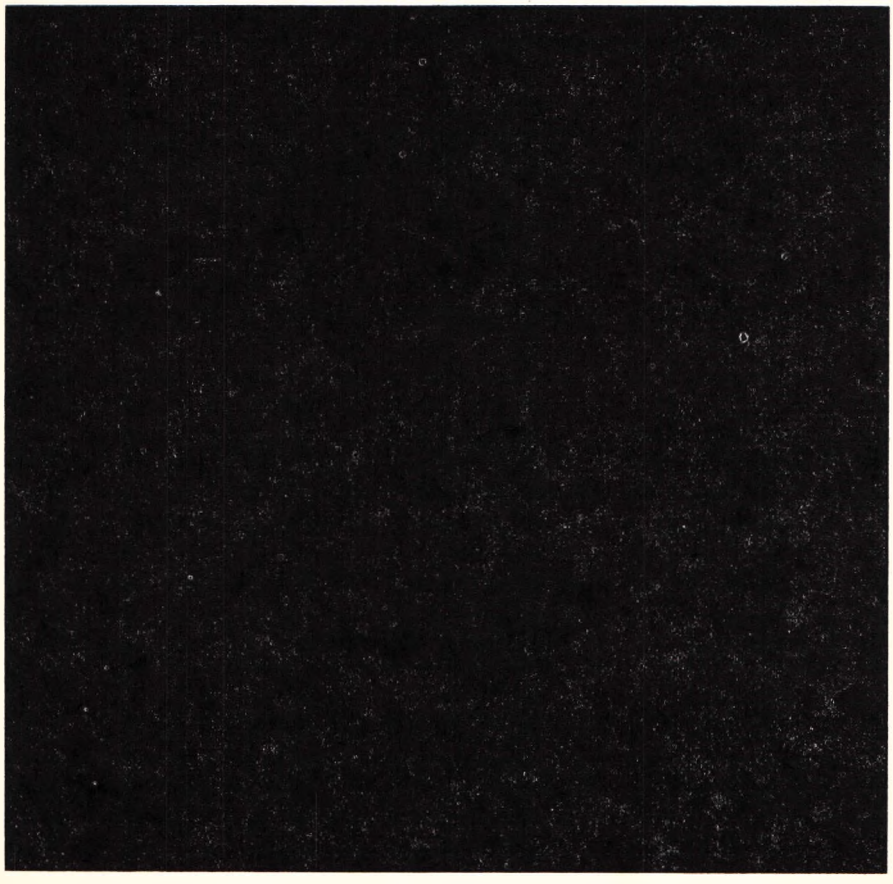

Vége.

(Egy színes álmom!)

②

Egyszer azt álmodtam, hogy Gerhard Roth belémkarol, és visz a pokolba. Mentségére szólva, tulajdonképpen már a pokolba vivő úton karolt belém. A pokol egy látványos cseppkőbarlang, mint tudjuk. De Roth kitalálta a gondolataimat, és bosszankodva azt mondta: „Ez szép? Ebben semmi szép sincs. Nem tartalmaz ilyet . . . Ugyan . . . még csak nem is valóságos." Hirtelen az a kellemetlen érzésem támadt, hogy ő talán úgy gondolja, hogy mi angyalok volnánk. „Nem lehetsz *ennyire* buta", kiáltottam föl dühösen. Nagyvonalúan legyintett. „Nach einem Medizinstudium war ich lange Zeit Organisationsleiter im Rechenzentrum Graz. Akkoriban legalább 50 ember tartozott alám. *Ergo* ne félj." Vége.

③

Egyszer azt álmodtam, hogy a nő, akivel élek, elköltözött tőlem a gyerekkel, úgymond próbaidőre.

De én elálltam a kijáratot, és megmagyaráztam, hogy miről van szó tulajdonképpen. „Olyan vagy, mint a kecske. Körbe rágtad a füvet, most kicsit arrébb viszik a cöveket, de az új kör beleér a régibe, ahol már nincs fű."

Dühödten belerúgott a bőröndjébe, „tessék, üss meg, üss csak meg, tessék", sikoltozta.

„Meg is ütlek. Már előbb kellett volna", válaszoltam, amikor eszembe jutott, hogy matematika szakot végeztem az egyetemen, és lerajzoltam neki a kecskeköröket.

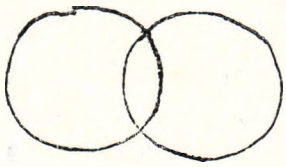

Telt-múlt az idő, és egy éjszaka rámnyitott. És mert éjszaka nehéz egyedül lenni, nem voltam egyedül. Alvást színleltem. Reggel összegyűrt cédulát találtam az ágy mellett: MÉRT NEM LEHET EGY JÉGHEGYET ELOLVASZTANI? MÉRT KELL RÖGTÖN CSÁKÁNNYAL NEKI?!"

„A jég az biztos ügy, *Peti*, mert az, míg el nem olvad, az hideg. És tudod, még utána is egy kicsit", nyújtózott mellettem lustán valaki, majd nagyon szépen ásítozni kezdett. Vége.

④

Ványadt, őszi fácska előtt álltunk, én meg a bíbor hajú, szép fáradt nő. Közben a parkoló autókban nyirkos köd gomolygott. A fára nézve, szakmai ártalom, Flaubert jutott az eszembe, az, hogy milyen nagyon is galád volt az az atyai jótanács annak idején Maupassantnak fa-describálás tárgyában.

A bíbor hajú nő szomorú volt, és én ezen nem tudtam változtatni, pedig akartam volna. Tehetetlenségem miatt nem jó szívvel gondoltam magamra.

„El fogok utazni Észak-Afrikába, Marokkóba, ott leülök Marokkó bíbor földjére, és addig ülök ottan, amíg minden dolog rendbe nem jön."

„Igen", válaszoltam, ahogy szoktam, után.

A köd egyszercsak tejjé változott, a parkoló autók csurig tele lettek tejjel. Egy BMW-re emlékezem és egy Citroen-kacsára konkrétan, meg a nagy magyar pasztörizált Alföldre. Tartottam attól – félelemnek még nem nevezném –, hogy a nő elsírja magát, de erről szó sem volt, pökhendin megsimogatta az arcomat.

S fölriadván, félálomban rögtön felírtam azt a mondatot, amelyet ekkor mondott, szórul szóra. Reggel megnéztem a papírt.

Maszatos vonalak, mintha egy félig agyonnyomott légy, belsejét maga után húzva-vonszolva nyomot hagyna. Vége.

⑤

Egy barátom megküldte Walter Pichler albumát. Gondolom, ezért, hogy ma vele, egyik képével álmodtam. Nem mondhatom meg, mit, senkinek, soha. Vége.

KOCZKÁS SÁNDOR

# „SZORONG A SZÍVBEN A VILÁG"

*Nemes Nagy Ágnes: A Föld emlékei*

1.

A világ fogalmi fölosztását, aprózó kategorizálását a gondolkodó emberiség több ezer év folyamán olyan tökélyre fejlesztette, hogy mindez bőven meghaladta azt, amit a világ egységéről felsorakoztatni tudunk. Érthető, hogy e fölosztási állapottal, pontosabban ennek elfogadásával szemben sokakban támadt – akiket érint, érdekel a világ egységének lehetősége, tudata – ellenkező, a széttördeltséget közös ívbe, mozdulatba emelni szándékozó indulat. Magától értetődően például nem egy költőben is, akik pedig szinte mindennapos tapasztalatból, a lírai műhely közvetlen törvényszerűségeiből ismerik a világ megosztottságának olyan elemi pólusait, mint a szubjektum és az objektum. Mint a személyesség belső köre, a megismerő, cselekvő lény szembesülése a rajta kívüli világgal és a külső tárgyi, anyagi világ, amelynek egyaránt részei más emberek, a változó történelemben létező társadalom és a szervetlen meg a szerves természet, fölöttük, mögöttük pedig a közvetlen környezetünket meghaladó kozmikus létezők.

Nemes Nagy Ágnes kezdettől fogva a lírai műnemnek ezt a meghatározó alaphelyzetét élte meg és fejezte ki. Az érzéki és szellemi anyagcserét az én és nem-én között. Azt a folytonos, megszakíthatatlan állapotot, amely – mint versében írja – „harc lényem falán", amelyben „szívja, őrli elmém a világot", s amelyben „ezer tükör a bőröm, / a viszonyulás prizmás kínja köt, / s nem törhetem szét, mert e kín az öröm / a sík halál, s kerek téboly között." A kiindulási pozíció, a lírai én bekerítettsége a külső világ által mintha korábbi költői példákra emlékeztetne e század magyar poéziséből: a „bűvös körömből nincsen mód kitörnöm" Babits Mihályára és a „változtatnod nem lehet" Füst Milánjára. Mintha az ő légszomjas szubjektumba zártságuk és már-már kozmikus magányosságuk folytatódna és nyerne új formákat, változatokat a pályakezdő Nemes Nagy Ágnes költészetében.

2.

Mégis más, öntörvényűen szuverén költői világ Nemes Nagy Ágnes poézise. Mert más körülmények, más szükségletek és következtetések, vonzódások nyomvonalán és összefüggéseiben alakult ki ez az újfajta, zömében a század második felének változott meghatározóival, koordinátáival küszködő költészet. Nemes Nagy Ágnes lírai énje számára nem az emberi létezés szükségszerűségeivel való szembesülés hiábavalóságának, reménytelen tudomásulvételének megélése, kifejezése a tét, hanem az erőfeszítés e szükségszerűségek túlhaladására, a velük szemben mozgósítható emberi-etikai következetesség kiküzdésére. *A Föld emlékei* címen összegyűjtött verseinek eddigi lírai életművét tartalmazó kötete éppen e szellemi, érzelmi-gondolati erőfeszítéseinek példásan tiszta és különböző fejlődési fázisaiban világosan követhető foglalata.

A világot ő is megosztottságában, eleinte egységének hiányában, tépettségének állapotában fogadja el, de eleve „kettős, egymást tükröző világ"-ról beszél. Olyan lírai hipotézissel, amelyben benne rejlik a világ egysége újraélésének, képzeletbeli újjáteremtésének esélye. „Hazám: a lét – vallja – de benne ring a mérték, / mint esti kútban csillagrendszerek, / és arcát is az ég tükrébe mérték / elektronoktól zizzenő erek." Nem tagadja a lét tépettségét, kiszolgáltatottságát, de eleve adottnak véli a benne rejlő „mérték"-et is. Az emberi tudat képességét arra, hogy a létezés e valósá-

gos ellentmondásosságán felülemelkedjen, hogy megismerés és megértés által – ami jelen esetben mindenekelőtt a belső és külső világ művészi, irodalmi birtokbavételét jelenti – túlhaladja a létezés kiszámíthatatlansága, érthetetlensége miatt támadó riadalmat, szorongást. Hogy a szubjektum és az objektum közötti feloldhatatlannak látszó ellentétet legalább elviselhetővé tegye, hogy ember és világ kapcsolatának humanizáló határát minél messzebbre, a tárgyi valóság minél szélesebb övezeteire terjessze ki.

Innen, e szándékból, e törekvésből érthetők korai ódáinak darabos szárnyalásai. S e jelzős szerkezetben jelzett szó és jelző – ismétlem: darabos – egyaránt hangsúlyos. Mert nem ujjongások, hanem a nyomasztó, prózai valóságot nyomatékosan figyelembe vevők ezek az ódák. Ezért oly visszafogott, olyan földönjáró *A reményhez* befejező mondata: „Megszületik a szájon / örökségünk, reményünk: ismeret". S ezért olyan egyszerre röptető és a nyomasztó valóság tényeire rámutató *A szabadsághoz* intézett óda szövege, amelynek egyetlen strófája is jelzi, hogy milyen gubancos élethelyzetből kell feloldásra, katarzisra áhítozni: „Adj léghajót! Hitet! Mennyei képet! / törd át a törvényt! Add ide magad! / Hogy ne egyenek annyit az üzérek, / s hogy a halottak feltámadjanak!" De világos az is, hogy a poéta miért kísérli meg háborús emlékeit lírai elbeszélő költeményekbe – *Elégia egy fogolyról, Mihályfalvi kaland* – sűríteni. Mégsem az epikus próbálkozások ideje jött el azonban, hanem a lírai vállalkozások áthangolódásáé: egyre több elégikus elem nyomul be a versekbe, hatja át a versek szövegét. A *Mesterségemhez* című óda ünnepélyességét fájdalmas keserűség „földeli": az ódai zengést éppen az elégikus visszafogottság és szorongás hitelesíti. Mert e vers nemcsak a költészethez szóló vallomás, nemcsak szaggatott mozdulatú kapaszkodás a vállalt élethivatásba, hanem ars poetica is: az értelmes, a tartalmas élet egyik változataként, a létezés humanizálási lehetőségeként éli meg és tudatosítja az alkotást. Már az alaphelyzet megjelenítése is végletes és tragikus: „Erkölcs és rémület között / egyszerre fényben s vaksötétben, // mint egy villámszaggatta táj / szikláin, ahol állhatatlan / roppant felhők – nagy, gomolyos / agyvelők – tüze összecsattan". De a vallomás is a tét nagyságára, szorongató voltára hivatkozó. A létezésére, a bölcseleti többlet elérésére, megragadására ösztönző: „erkölcs és rémület között, / vagy erkölcstelen rémületben, / mesterségem, mégis te vagy, / mi méred, ami mérhetetlen, // ha rángva is, de óraként, / mely képzelt ütemet rovátkol / az egy-időn – mégis a fényt / elválasztja az éjszakától".

Az elégikus tónus, hangnem előtérbe nyomulása Nemes Nagy Ágnesnek az ötvenes-hatvanas évtizedben kiérlelt lírájában nem csip-csup panaszok, személyes gyötrelmek kibeszélését, megéneklését jelenti. A türelem erkölcsét inkább, a történelmi, az emberi létezésbeli megpróbáltatások elviselésének és meghaladásának magatartásbeli művészetét. Erről vall a *Tölgy* című versének látszólag csak lelkiállapotokat rögzítő-szembesítő két strófájában:

*Útálatos a szüntelen*
*panasz, ringy-rongyot túrva szét.*
*Ahol a dudva-kín terem,*
*az enyhülés is gyöngeség.*

*Botol a láb holt ágakon,*
*küszködve ringy-rongy, semmi gazzal.*
*A tölgy-magasnyi fájdalom*
*önnönmagában megvigasztal.*

3.

De nem az emelkedett elégikusság a cél. Nem a pillanatnyi élmény vagy a tartós fájdalom versbe foglalása. Nemes Nagy Ágnesnél más lélegzetvételű, más formátumú a vers: a lélek jelenlétét mutatja fel a világban s a világ jelenlétét a lélekben. Ahogy azt egyik versében írja: „szorong a szívben a világ", ami rögtön és magától értetődően a maga ellentétét is jelenti: szorong a világban a szív. Mert egyszerre

és a szokásostól eltérő arányban mozgósítja a poétikai hagyományból a belső és a külső világ közötti átvezető, összekapcsoló eljárásokat: az emberiesítő, antropomorfizáló és a tárgyiasító, objektivizáló költői módszereket. Nemcsak közelíti, hanem szinte összekulcsolja – mintegy kimondatlan mélyebb törvényszerűségeket követve – az emberi és természeti vagy tárgyi világ jelenségeit, övezeteit, megnyilatkozásait. Miként egyik tájképében is szoros egymásrautaltságában és összerímelő pozícióban jelenik meg természeti elem és emberi érzelem: „S úgy buggyan, mindjárt alvadón, / a sűrű lomb a kert falán át, / mint szív falán a fájdalom". Vagy ugyanebben a szövegben másutt: „... halad az éj, / s villódzik, néma láthatáron, / a szárazvillám szenvedély." E záró jelzős szerkezet pedig túlnő a vers és a táj-megjelenítés konkrét arányain. Mert rejtett költői önjellemzés is: hiszen a vihar és eső nélküli villám is féktelen és kiszámíthatatlan természeti erő. Nemcsak a robbanó érzelem-kitörésben mutatkozhat meg a szenvedély. Lehetséges annak visszafogottabb, fegyelmezettebb – sőt: használjuk egyértelműbben a lélektani-irodalmi kifejezést –, intellektuálisabb formája is.

Mindez persze nem véletlen egy annyira tudatos és öntudatos költő esetében, mint Nemes Nagy Ágnes. Aki jól tudja, érzi, hogy a huszadik század második felében más koordináták között élünk és eszmélünk ugyanabban a világban, amely az embernek és a költészetnek ősidők óta szálláshelye. Ezek az eltérő koordináták pedig néhány hajszálnyi módosulást jelentenek az emberiség önszemléletén és a költészet világképén, eszközhasználatán. Nemes Nagy arra figyelmeztet például, hogy korunk természettudománya „leszoktat bennünket arról, hogy higgyünk a saját szemünknek". Világosabban fogalmazva: „A világ anyagi szerkezetére vonatkozó – e pillanatban legpontosabb – tudomásaink modellálhatatlanok. Vagyis érzékeinkkel fel nem foghatók." Művészet és költészet tehát közvelen módon nem képes követni immár elvonttá lényegült – s csak műszerekkel vagy különleges berendezésekkel bizonyítható – tudásunkat, ismereteinket a világról. Persze mindez csak fogalmi megnevezést tesz lehetővé, érzéki megjelenítést viszont nem. Ez utóbbira azonban nincs is szükség. Mert miként Nemes Nagy Ágnes megállapítja: „Emberszabású földünk, közös tudatunk nem érvénytelenedik el akkor sem, ha alatta-fölötte másfajta világok nyílnak is". A költészet lényegi helyzetén, funkcióján nem változtat a látható mögött föltáruló láthatatlan makro- és mikrovilág. De az összefüggések megközelítésében, a világ egyszerre bonyolultabb és mégis egységesebb felfogásában, a nagyobb igényű absztrakciók és a távolabbi gondolattársítási kapcsolások alkalmazásában módosításokat is eredményezett a lírai szemléletben és kifejezési gyakorlatban.

A költői érlelődés és beteljesedés évtizedeiben más előjelet kapott a világtörténelem és benne a társadalmi és személyes lét. A második világháború iszonyata és ismétlődésének veszélyei beárnyékolják a kort s az emberiség összes konfliktusa fölött ott lebeg egy újabb, végzetesebb veszedelem réme, az állandó fenyegetettség tudata. Megnőnek a világhoz való kötődés igényei, értékei, más fénytörésben sugárzik fel a jelen és a múlt. Fontossá válnak a nagy és kis emberi dolgok, a különböző közösségek, a tárgyak, az egész szűkebb és tágabb emberi környezet. S megkezdődik az emberség ezredvégi újrafogalmazási folyamata: a végletesen – és még mindig nem eléggé – felnagyított etikai értékek felmutatása, halmozása.

Mindeme koordináták között Nemes Nagy Ágnes részese s egyik alakítója lesz az újabb magyar irodalom legfrissebb lírai forradalmának. Részben a költői általánosításnak ugyanezekben az évtizedekben a Pilinszky Jánoséval, illetve a Nagy Lászlóéval és Juhász Ferencével nem egy vonatkozásban rokon, részben pedig az övéktől határozottan eltérő módján. Elegendő itt csak a József Attila-örökség lehetőségeinek mindnyájuknál meglelhető megszüntetve megőrző másféle kiteljesítését említenünk. S az avantgárd újítások időközben megszakadt láncolatának tudatos újjáélesztési kísérleteire utalnunk: a szürrealizmus megtermékenyítően leleményes hasznosítására a maguk poétikája szerint szervezett gondolattársító és képkapcsolási eljárásaikban. De sem a rokonságok, sem a különbségek részletesebb kifejtésére nincsen itt módunk és terünk. Létezésük említése – minden ellentétes véleménnyel szemben – azonban fontos és el nem hanyagolható tény.

## 4.

A Nemes Nagy Ágnes által folytatott és új változatokban kimunkált objektív líra eredetisége és egyedisége újabb költészetünk egyik nagy eredménye és példás magaslata. Sokoldalú összefüggéseit és szépségeit kifejteni és részletezni egyetlen írás keretei között aligha lehet. Néhány mozzanatát felvázolni, jelezni azonban megkísérelhetjük. Némi túlzással és elkerülhetetlen pontatlansággal szólva olyan poézis ez, amelyben a hol rejtőzködő, hol háttérbe húzódó, de mindig kemény és határozott lírai én körül olyan életanyag szerveződik, amely mintha az embertan, a tárgytan és a földtan – persze, hogy játszunk, persze hogy csak részben vannak ilyen tudományok – élesen megvilágított tényeiből állna össze, ötvöződne egybe. A lényeg persze az, hogy Nemes Nagy a modern költészet eszköztárából személyes leleménnyel vette át a különböző életszférák keverésének sokatmondó művészetét. A történelem különböző szakaszainak egymásra vetítésével, az emberi és a tárgyi, természeti világ jelenségeinek, képzeteinek különös képeket, gondolattársításokat felszabadító egymásba kapcsolásával olyan új felismerések, mondandók, összefüggések lírai kifejezését hódította meg, tette lehetővé, amelyeket más módon aligha lett volna lehetséges megfogalmazni.

Így válik egyénien érvényesített szimultanizmus révén *Villamos* című verse különös mementóvá, amelyet a vele egy évben született és 1943-ban Afrikában elesett fiatal angol költő, Sidney Keyes emlékének ajánlott. A más időben és más térben a villamoson nyüzsgő élők gomolya és a halál egyedülisége vetül egymásra. Nem meglepő ezek után, ha a *Vihar* című verse így indít: „Egy ing rohan a réten", mert a tájba a képzelet belépteti „egy sebesült katona testtelen / koreográfiáját"-t. Nemes Nagy Ágnes objektív lírájában az is gyakori, hogy a lírai én visszahúzódik, szinte bujkál, s ezért *Között* című költeményének „rejtvényét" akkor oldhatjuk fel igazán, ha a költői alany helyébe az általános emberit helyettesítjük be. Új fényt, új értelmet nyernek a hajdanvolt mítoszok. Az ember „teremtése" a *Paradicsomkert* profán körülményei között, ahol az angyal is megszólal és mintha a mából beszélne, aggódva-értetlenkedve faggatja az Urat:

*Őt mire szántad? – Mire néki*
*a testtelenből testbe lépni?*
*Mire gömbnyi szemében úszva*
*a fenn száguldó esti ég?*
*a rostra-feszített ostya-vékony*
*szirom? mire e rothadékony*
*gyönyörüség?*

S micsoda erővel, micsoda materialista, evilági pátosszal – visszafogottan persze – észrevételezi, emeli magasba a hajdani fáraó csupa tárgyakban megtestesülő egyistenhitét Nemes Nagy *Ekhnáton*-ciklusa. Úgy nyílik ki a világ *A tárgyak* című aforizmában, mintha most csodálkoznánk rá először: „Fent, fent a tömbök. Déli fényben állnak. / Az én szivemben boldogok a tárgyak."

Milyen különös élőlények ebben a költészetben a fák. A tölgyek, a fenyők. Emberszabásúak. Helyesebben: a gyönge embert meghaladók. A fenyőből készült távíróoszlopok is, amelyeknek kidőlése „egy túlvilág halálá"-t jelenti. S az állomások: a vasútiak és a villamosvégállomások bonyolult szerkezeteikkel mindenben az emberre emlékeztetők. De hasonló módom válik az emberiségre méretezett megszemélyesítés révén egyetemes költeménnyé az újabb versek közül való és a kötet címadójává kiemelt *A Föld emlékei* is. Vállalva és hirdetve a megszakíthatatlan történeti folytonosságot: „A jelenlét nem sziget. Legalábbis szigetsor. Hosszú sorban vonulok én, szigetsor – felülről nézd –, vonulnak lent, az óriási kékben, a Föld ismétlődő emlékei".

Nagy költészetet foglal magába ez a kötet, nagy szenvedélyekkel és messzire világító gondolatokkal. (*Magvető, 1986*)

CSUHAI ISTVÁN

# MENNYI AZ IDŐ — ÉS VAN-E MÉG?

*Balázs Attila: Szemelvények a Féderes Manó emlékirataiból*

Balázs Attila negyedik könyvében a történet 1969 őszén veszi kezdetét. Mintha egy családregénybe csöppennénk: Apa, Anya, Oszi és az emlékiratok elbeszélője – ugyanannak a családnak a tagjai –, akik színrelépésüktől kezdve így vagy úgy mindvégig jelen vannak a könyvben, ekkor költöznek az Einstein utca 17. szám alá, újonnan felépült, de még nem teljesen kész családi házukba. Apa többek között műkedvelő festő, aki a Mr. Theodor Danubius Hyde művésznevet kanyarintja képei sarkába. Anya éneket tanít egy elemi iskolában, kedvenc költői közé Baudelaire és Lautreamont tartozik, legszívesebben a Le Fleurs du Maldoror című könyvet olvasná, egyébként is a francia szellem híve, szemben Apával, aki az angol nyelv iránt érez mély rokonszenvet. Oszi selymeshajú, szőke, kékszemű kisfiú, aki a karácsonyra kapott Mobibálnával fürdik, esténként aranygilisztákról álmodik. A legkevesebbet az emlékeit egyes szám első személyben elénk tároló elbeszélőről tudjuk: egy kivételtől eltekintve meg sem szólítják, így neve sincs, mert erről az egyetlen alkalommal elhangzó becenévről kiderül, hogy szülei szóhasználatában frivol jelentése van, s egészen másra vonatkozik. Mégis, ebben a könyvben úgyszólván minden az övé, apja álnevétől öccse aranygilisztáiig, hiszen mindezt ő találja ki, ő kaparja elő a „családi emlékezetből", ő rögzíti, megtartva az utókor emlékezetének. Itt minden rajta keresztül, az ő emlékein-élményein átszűrve létezik. Talán ő a Féderes Manó, talán nem.

A *Szemelvények a Féderes Manó emlékirataiból* című regényben az első mondattól az utolsóig ott lebeg a kettősség: a reális és a virtuális mindegyik, még a lehető legparányibb részt is átjáró, s egymással minduntalan keveredő kettőssége. Olyannyira szoros a kettő kötődése, hogy sem a reális nem minősíthető a virtuális felől, sem a virtuális a reális felől; bizonyos határig felfejthető ugyan a regényben az, ami személyes és az, ami fiktív, a pontosabb „helyzetrajz" ebben az esetben mégis csupán az alkotói autonómiát kérdőjelezné meg, s mint értelmezési lehetőség itt különösen céltalanná válna. Nem kérhető számon a regényen a valóságos, hiszen ez reális-személyes vonásait tolná előtérbe, de a képzeletbeli sem, mert ez a virtuális-fiktív jellegzetességeket emelné ki. A kettő dialektikus viszonya a műfajtól az értékeken, a történeten, az epikai elemeken át a szövegépítkezésig mindenütt tettenérhető; a *Szemelvények* . . . egészének vélt formátlanságát is alighanem ez magyarázza.

A regény szűkebb tere, az újvidéki Telep világa nem ismeretlen azok előtt, akik olvasták Balázs Attila korábbi munkáit, közülük is elsősorban az 1979-ben megjelent *Cuniculus*t. A hasonlóság azért is említendő, mert a regény írója a szövegben többször és látszólag szívesen, ironikusan utal korábbi köteteire, s ennek a könyvnek a jelentősége, fontossága a *Cuniculus*éval ér fel leginkább. Ahol a ház áll, s ami ezzel mindennek az eredője, az Einstein utca, ez az 1969 őszén jórészt még lakatlan, foghíjas terület azonban vadonatúj színhely. Az emlékek felidézésében az első mozzanat a ház birtokbavétele: elkezdődik az utca „benépesítése", melynek során egymás után tűnnek elő a regény kisebb vagy nagyobb szerepet játszó személyei: Leonardó papa, Imre batya, a logikatanár, Fülczy-Szemczy bácsi, Kerempú batya, Tarzán, Dzsambász és Dzséjn, Mimica néni, Oszkár de la Varga, dr. Bontovics és még sokan mások. S ahogy halad előre a regény, a tér is fokozatosan kitágul: az egyik fejezet nagyobbik hányada Magyarországon, Hajóson, egy másik részlet Szegeden játszódik. Egyszer Erdélyben járunk, máskor a Fekete-erdőben vagy Brémában. Az író képzeletének se-

gítségével Amerikába ugyanúgy eljutunk, mint Szibériába vagy Abu Hammad repülőterének kifutópályájára.

A tér mellett az időben is kiteljesednek ezek az emlékiratok. Az első, a *Nyitás* címet viselő és „az előzetes tudnivalók egy részével" megismertető epizód után következő fejezetben a szerző így ír: „Ezzel nagyjából körvonalaztam azt a teret, miliőt, amelyben majdnem minden történt volt, történt, történik és történni fog, vagy épp esetleg nem. A már elmondottakból kiviláglik: nem mindig a legjobb logika szerint." A regény, az elmondásra szánt mese a figyelmes olvasót így egy furcsa időjátékba is bevonja, amelyben évtizedek és évek, évszakok és hónapok, hetek és napok, órák és percek keveredtek, s állnak egymással nem feltétlenül kronologikus viszonyban. *Mennyi az idő?* – kérdezhetnénk az időnek ezt a kavargását figyelve, de idézhető a regényből is: „Mi volt mielőtt? És mi volt miután?" A kérdés a *Szemelvények* . . . legszembetűnőbb epikai jegyére vonatkozik. A tér és az idő kiszélesedésével újabb szereplők lépnek elő: nagyapa és nagyanya, Öcsi batya és családja, Krausz Gáspár, a dédapa, Krjakutnij Furmin, a légballon zseniális, száműzetésre ítélt orosz származású feltalálója, Aranyosi Izsák, dédapa jóbarátja és Izmael, a vándorszínész, egy brémai pékmester és Nastassia Kinsky, rajtuk kívül is a létező és nemlétező személyek sokasága – a könyvcímekkel, a zenével, a kulturális allúziókkal részeként annak az utalásrendszernek, amely szorosan a regényvilághoz tartozik. A cselekmény, a felidézett emlékek sora 1969 őszétől visszafelé több mint másfélszáz esztendő történetébe avat be, idefelé eljut egészen napjainkig. Az elbeszélő ősei múltjában négy generációig megy vissza, s a felmenők tekintélyes számának történetét mondja el. Ott van ebben az időkavalkádban 1969 ősze, 1970 tele, a hetvenes vagy a nyolcvanas évek kezdete-közepe csakúgy, mint 1852, 1890, a múlt század második fele találmányaival és felfedezéseivel együtt, a századforduló, az első világháború, a húszas-harmincas vagy akár a hatvanas évek. A szövegben egymást érik a konkrét vagy visszakereshető időmeghatározások („a világ egy új évtized várótermében toporgott"; „Az az év következett, melyben – a világ egy másik szigetén – négy lovaggá ütött polgárpukkasztó hosszú hajú rájött, tovább nincs mit keresniük együtt"; „Csaknem tíz évvel a legutolsó megmozdulások rémségei után . . ." stb.), a *Szemelvények* . . . ennek ellenére mégis távol áll attól, hogy történelmi regénynek lehessen tekinteni; a történelmet éppen csak futólag, egy természetszerűleg szűkített optikán, a családtagok történetén keresztül érinti. A regény emiatt jobban hasonlít a családregényre, illetve e regénytípus egyedi módon átformált, lazább szerkezetű változatára. Az időnek mint a történet jellegéhez tartozó kategóriának a *Szemelvények* . . .-ben inkább abban áll a jelentősége, hogy nagyon pontosan utal Balázs Attila világlátásában a középponti fogalomra, a mesélőkedvre. Ami megtörténik, adott idő alatt történik meg, s ezt a megtörténtet adott idő alatt lehet elmesélni.

A *Szemelvények* . . .-ben azonban emellett létezik egy másik típusú időszemlélet is: az idő a szöveg egyik gondolatalakzata. A kormetszetek, az időszeletek, az időmeghatározások a történet sokszor egészen apró mozzanataihoz kapcsolódnak („Tekintetem az órára vetődött: öt óra múlt hat perccel"), ezek mellett viszont még számtalanszor olvasunk olyan dolgokról, amelyek utalásszerűen, metaforikusan szintén az időhöz társulnak: az író időmérő eszközöket sorol a napórától a homokórán át a karóráig, az állóóráig. A róla elnevezett utcában egyszer maga Einstein is feltűnik, akit „talán évszázadunk legnagyobb elméjének nevezhetünk", és persze a relativitáselmélet és a Fekete Lyuk is rendre említődik, melyben a világ dolgai eltűnnek, felszívódnak. A „Ki tudja megmondani, hány óra . . ." kezdetű szövegrész (később darabjaira esve bukkan fel) részletesen leírja az óra működését. Dr. Bontovics Anya pszichoterápiai „kezelése" során úgy helyezkedik el, hogy szemmel tarthassa karóráját. A regény végén az Apa repülőgépét eltérítő terroristák túszaik fejében a londoni Big Ben levegőbe röpítését, „az imperialista időszámítás" eltörlését követelik. Ez az idő-motívum gyakran még a regény hasonlataiban is szerepet kap: „Már homokból is megint csak annyi van, hogy órába se lenne elég" – hangzik el a házépítés nehézségeiről. A gyártól, amit Apa képen örökít meg, igazgatója azt kívánja: „Az egész telepnek úgy kell működnie, mint az órának." Az idő ennek a regénynek a valódi egzisztenciá-

lis terepe: „De az ember azért él, hogy minden csapást kiheverjen. (Ha nem távozik időben.) ((Ha az idő nem távozik időben.))" Az emberi élet időhözkötöttségére utalnak a hajósi nagyapa szavai: „Az idő, látod (. . .) legyőzhetetlen. A teret még valahogy, de az időt . . ." Az időnek ez a másodikként említett arca – az elsővel, a konkrét-történelmi idővel szemben – a személyiség saját „tulajdona", hiszen csupán az ő megfigyeléseire, észlelésére, az általa fontosnak, megírandónak tartott dolgokra vonatkozik – ez a személyiség nem más, mint az emlékiratok főszereplője, a történetek elmondója, *aki beszél.* Neki ez a tudása. Kiemeli mindezt az is, hogy a felidézett történetek – különbségeiken túl – már-már parabolikusan, modellszerűen, ugyanúgy történnek újra az újabb és újabb szereplők sorában. A kettős időszemlélet, s az emlékiratok elbeszélőjének az időben elfoglalt helye teszi a *Szemelvények . . .*-et a prózában is kimutatható „új érzékenység" egyik mintapéldájává, hiszen személyessége (vagyis mozgása a reális-virtuális időben, s az, ahogyan ezt a mozgást leírja) itt is „a műalkotás poétikai individualitásában ölt testet" – ahogyan ezt Hegyi Lóránd fogalmazza meg az új szenzibilitásról írt könyvében. A kétféle időszemlélet mindegyike a *Szemelvények . . .*-ben végső soron az egyes szám első személyt, az *ént* helyezi előtérbe, s ez az *én* ugyanaz, amit Szilágyi Ákos „elmesélt Én"-nek nevez az új érzékenységről írt tanulmányában: „Az *én* adott, kérdés: hogy került ide és mit keres itt? Kissé mindig ezt beszélik el a művek." A *Szemelvények . . .* végig ugyanerre koncentrál.

Az időszemlélet megkettőzésének egyúttal az a „műfajtörténeti" szerepe is megvan, hogy ettől a könyv a maga módján szintetizál. A modern regény két nagy típusát egyesíti ugyanis magában: a konkrét-történelmi idő révén felbontja a hagyomány által kialakított kronologikus regényformát, az utalt-metaforikus idő felmutatásával pedig mintegy reflektál az élményre, az időérzékelésnek erre a felbontottságára. Nem kötik tehát szabályok, de teremt bizonyos szabályszerűségeket, s ezek segítségével épül.

A fentieken kívül a *Szemelvények . . .* cselekményéből majdhogynem semmi nem mondható el – legalábbis semmi olyan, ami a többinél, a terjedelmi okok miatt itt nyilván kimaradónál valami miatt fontosabb lenne. Minden további, ezt illető szó már az olvasás *helyett* állna, holott az minden irodalmi mű esetében helyettesíthetetlen: nem igaz, hogy egy regény vagy egy novella elmesélhető. Balázs Attila regénye pedig több okból is abba a prózatípusba tartozik, amelyre érvényes a tétel; a cselekmény hozzávetőleges elmondása, a szüzsé ismertetése már maga is értelmezés. A „regénytér" és a „regényidő" sokfélesége és többrétegűsége a szöveget kis darabokra metszi. A tartalommutató szerint a *Szemelvények . . .* öt különválasztott részből, ezen belül a *Nyitás*ból, az *Epilógus*ból és huszonhárom rövidebb-hosszabb „szemelvény-ből" áll. A regény mikroszerkezete ehhez a felosztáshoz képest beláthatatlan, építkezése ugyanis anekdotikus: az emlékirat jellegének megfelelően az asszociáció belső törvényei szerint egymás mellé helyezett és így megszámolhatatlan „töredékből", rövidtörténetből tevődik össze a szöveg. Az elbeszélő mindvégig kitér, megokol, példákkal-történetekkel illusztrál, visszatér, értekezik: mesél. A regény élére emelt mottó („Hogy mondják? Minden hasonlóság szükségszerű és vitathatatlan?") az esetleges irodalmi rokonságra is utal, és emellett a regény poétikájára is: arra, hogy ebben a szövegépítésben lényeges szerepe van az ismétlődésnek, amit az olvasó kizárólag a hasonlóság miatt érzékel. A *Szemelvények . . .*-ben motívumok, szövegrészek, szavak, kifejezések, helyzetek, jelenetek, néhol egész történetdarabok rímelnek egymásra, igen intenzíven. De ezek a részek nem válnak külön; kötődnek más részekhez, függenek egymástól, mindig egy nagyobb kontextusba illeszkednek. Ez az összefüggés a beszéd, az elmondás ténye, az „ahogy én tudom" kötése. A *Szemelvények . . .* tulajdonképpen csak címében teszi kérdésessé a totális ábrázolás lehetőségét. A maga törvényei szerint ez a világ ugyanis teljes, egész.

A regény elbeszélője az időben és a térben megtett út mellett jelenlétére is figyelmeztet: *lát* és *láttat* is. Apa és Leonardó papa festő, s a *Szemelvények . . .* egyik „történetvonulata" a festményekről, megszületésük körülményeiről, témájukról, milyenségükről, kék és sárga korszakaikról, további históriájukról szól. A kötetet Mau-

rits Ferenc fényképkorrekciói egészítik ki: itt-ott átrajzolt fényképek szakítják meg a szöveget, s ezeket az elbeszélő értékeli, elemzi, magyarázza. A képértelmezésekből a leíró részekben az egyes szám második személyű megszólítás, egy dialogikus viszony bontakozik ki („Látod, ott, amint . . ."; „Ezen a képen . . . láthatod" stb.), amely már a regény nyelvére is utal. Zavarbaejtő, hogy éppen a könyv tökéletes nyelvi tisztaságát, köznapi logikáját nem lehet ezen a helyen érzékeltetni, s különösen azt a derűt, nyelvi humort, emberismerettel párosuló és ironikus bölcsességet lehetetlen bemutatni, ami e könyv minden lapjáról az olvasóra sugárzik. Ebben a nyelvben egyáltalán nem tükröződik az a rideg megszerkesztettség, ami a regény egyik rétegét jellemzi, éppen ellenkezőleg: a nyelvhasználat mintha ellensúlyozná, életre keltené, mozgatná az egész konstrukciót. „Határozottan tudni vélem, hogy léteznek az Einstein utcára hasonlító mondatok" – olvasható egy helyen, s valóban, a könyv mondatai részei ennek a világnak: minden emberközeliségben hangzik el. Ebben a kiegyensúlyozott nyelvi viszonyban, potenciális kommunikációban nemcsak a szereplőknek, az olvasónak is helye van. A *Szemelvények . . .*-et determinálja a benne rejlő feszültség, a történet (a nagyobb) komolysága és az előadásmód (a kisebb) legjobb értelemben vett humora közötti ellentét. Az *amit mond* és az *ahogyan mondja* különbsége végül összemosódik, s igazi olvasmányt teremt.

Annak a modern prózaeszménynek, amelynek Balázs Attila kezdettől fogva elkötelezettje, ez az „emlékirat" a legkiérleltebb, legmeggyőzőbb példája. Anélkül érte ezt el az író, hogy világán vagy a megformálás módján *lényegében* változtatott volna, miközben mindig valami *mást* is csinált. A *Szemelvények . . .* azt bizonyítja, hogy számára ez a figyelem, ez az érzékenység és ez a mesélőkedv a járható út. *Van-e még idő?* Ezek olyan erények, amelyekre mindig kell maradnia időnek. (*Forum, 1986*)

BECK ANDRÁS

# „KI AZ A TÉ VAGY AZ?"

*Kornis Mihály: Ki vagy te*

A *Halleluja*, 1980-as kötetbeli megjelenésével és egyidejű játékszíni előadásával, az új utakat találó magyar dráma egyik reprezentatív darabjává vált. Most két újabb drámával kiegészülve, ha nem is trilógiává, de szorosan összetartozó kötetté állt össze. Kornis ugyanazzal a kiemelkedő érzékenységgel közelít az emberi személyiség alapproblémáihoz, történelmi és sajátosan magyar meghatározottságunkhoz, és ezek metafizikus próbatételeihez, mert alapvető egységükről tud. A megérdemelt figyelmet is jelzi talán, hogy könyvét önálló kötetként és nem színműsorozatában adta ki a Magvető. Így a fehér borítóról csapódhatnak arcunkba a cím fekete betűi. Első kötete szürke tónusú borítójára visszautalva, az élesebb kontraszt egyfajta kristályosodási folyamatot is jelez, kiélezettebb konfliktusokat. Novellák helyett drámát.

Kornis színpadi tere egzisztenciális tér. Hol is vagyunk tulajdonképpen? – veti fel a kérdést, ami egybevág a drámák központi kérdésével: kik vagyunk? A körülkerített életeken, akárcsak a színpad zárt terein, mindenütt ajtó nyílik. Mindig jön valaki és benyit ebbe a látszólag zárt térbe. Mert ez a tér mindig összezár és nem kirekeszt. Nem elkülönít, hanem egyneműsít. Nem kiformál, hanem deformál. A zárt tér itt nem zárt tér. A *Halleluja* szobája utcasarok, vasúti fülke, hivatal és nyilvános WC. A *Büntetések* exklúzív belső tere a játék megkezdése előtt „szép lassan összeomlik". A *Kozma* Balaton-parti üdülőjében egy teherautó áll: „Tökéletesen zárt tér, ide nem is tud bejönni egy teherautó". Ha ezt a teret egzisztenciális értelműnek véljük, ennek alapja nem valamiféle stilizáció vagy jelképiség, hanem a látvány evidenciája. Ez a színpadi tér romos: lomszemeten bukdácsolnak a *Hallelujá*ban, az összeomlott terem romjai között és előtt folyik a játék a *Büntetések*ben, hullák közt a *Kozmá*ban. Ez a fajta emberi humusz a két másik drámának is táptalaja. Gondoljunk K. árnyékainak földön csúszó testeire, a földön vonagló Szivesre, az ágy alá bújt Borzasra és Miksára, a mindenünnen előmászó „ingázókra", akik „a szó szoros értelmében egymás testén taposnak".

Ez a színpad emberi és tárgyi törmelékkel zsúfolt – takarításra vár. Ellentéte Nádas letisztult színpadának, Kornis művészete mégis Nádaséval rokon. Az az ív, amit két kötetének címe formuláz legpontosabban – *Végre élsz, Ki vagy te* – ugyanazt az utat futja be, mint Nádas művészete; Balassa Péter értelmezésében: „Már nem a személyes létezés lehetősége felől kérdez, hanem arról, hogy micsoda-kicsoda ez a létezés". A két korszak közötti váltás ugyanakkor mindkettejüknél összekapcsolódik a drámai műfajjal.

A műfajváltás és a művészi kérésfeltevés módosulásának összefüggése követhető nyomon a *Hallelujá*ban. Ez a köztes szerep jelöli ki különleges helyét Kornis művészetében és ez indokolja azt is, hogy mindkét könyvben helyet kapott. A *Halleluja* és első kötetének novellái közötti kapcsolat a szövegszerű egyezéseken túl is szembeötlő. E novellák hősei szóáradatukban hordták össze létezésük minden kellékét, hogy szavaik segítségével alkossák meg a világot, tegyék otthonossá a kozmoszt, hogy aztán, mintegy azonosulva „művükkel", végre megszülessenek maguk is. Létezésükért szövegük sajátos törvényei szavatoltak, melyeknek ők voltak törvényhozói. A novellák világához képest változást is hoz a dráma. Egy személy – Lebovics – marad ugyan a központi figura, mégsem lehet ennek a világnak abszolút alkotója úgy, ahogy a novellák monologizáló hősei voltak. Elveszti ilymódon azok szinte isteni önérzetét és magabiztosságát. A *Halleluja* szövege is egyetlen nagy egység, de már nem kizárólag

Lebovics szövege. Az eképpen elvesztett isteni pozíció a dráma mitologikus síkján tér vissza, és végül ez emeli ki Lebovicsot, egyedül állítva őt a színre az utolsó jelenetben. Már nem ő az, aki megválasztja isteneit, de az istenek őt választják. S a darab végén felhangzó halleluja éppúgy szól azoknak, mint neki. Lebovicsnak éppen azért *kell* kiválasztottnak lennie, mert nagyon is hasonlít a többiekhez, környezetéhez. Ezért nem képes felnőni.

Hogy ez a felnövésre való képtelenség a *Hallelujá*ban olymódon jelenik meg, hogy Lebovics néha szavanként változtatja életkorát, már tisztán a drámai műforma hozadéka. Bár a váltások a szöveg belső rétegzettségére épülnek, végül mégiscsak az hozza mozgásba azokat, hogy Lebovics mindig *valakihez* beszél, s ennek megfelelően viszonyul hozzájuk. De mintha nem is volnának itt szerepek, mintha minden egy egységes szövegbe simulna bele. Valójában mindenkiből a szöveg beszél, mely nem arra szolgál, hogy jellemezze őket. Ez a szöveg éppen egységes tónusa miatt nem játszható el a jellemdramaturgia szabályai szerint, s az egyneműség akadályozza meg a szereplők közötti kommunikációt: ha megszólalnak, nem *valaki* beszél, hanem *valamit* mondanak. S a beszélők közti viszony drámai feszültségét az az erőfeszítés adja, mellyel megpróbálják magukat leválasztani a *közös* szövegről, amit a hivatali nyelv rutinja, kiszólások és versikék, a városi folklór nyelvi anyaga és szórványos operettbetétek alkotnak. Ez a közös beszéd rengeteg, történelmi korszakokhoz kötődő hordalékanyagot szállít, elemei igazából mégsem konfrontálódnak egymással. Így Lebovics is önmagával, saját szövegével szembesül. Kornis drámáiban is megőrzi művészetének lírai, monologikus kiindulását, de a drámai forma szerint módosítva. Mintha a novellák beszélői alól, akiknek a szöveg(elés) az élet idő és térbeli korlátait sem ismerő létezést biztosított, ismét kihúzták volna a talajt, pusztán azzal, hogy mást is szóhoz hagynak jutni. A szöveg, melyben otthonra leltek, széttöredezik, s úgy tűnik, itt éppen szövegük ellenében, az egészről leválva kell önmagukat megtalálniuk. Ennek közege most már nem a szöveg, hanem az azt értelmező játék és aktus: a színház. A szövegnek ez az elsajátítási folyamata a halál és újjászületés útját járja be, a szembesítés és azonosulás belső mozgásában. Az emlékezés és felejtés színterén játszódnak Kornis drámái, belső történetünkén, melynek legszilárdabb pontja, a Gyermek mindhárom darabban kiemelt szerephez jut.

A *Büntetések* szövege is „kész" szöveg, ha nem is úgy, mint a *Hallelujáé*. A dialógusok minden szava Kafka elbeszéléseiből, naplóiból és leveleiből való, akárcsak a cím, mely Kafka egyik, tervezett formájában végül meg nem valósult kötetének címe lett volna. Kornis nem egy művet dramatizál tehát, hanem Kafka szituációját. Azért fogalmazhatunk így, mert Kafka világa és művének világa között egység van, nem valamiféle életrajzi elemeken nyugvó megfelelés, hanem közvetlen egység. Ebben Pilinszky rokona, s ha a *Büntetések* kapcsolódásait keressük drámairodalmunkban, az ő színműveit említhetnénk; talán. A Gyermek mondata a dráma utolsó jelenetében akár Pilinszkyé is lehetne: „Számomra minden mindörökre megtörtént". Úgy gondolom, a darab kulcsmondata is ez, mert a *Büntetések* az emlékezés drámája (alcíme szerint „Franz Kafka emléke").

„Bármilyen is ez a világ, én megmaradok eredetiségemben, amit nem óhajtok a világ tetszésére megváltoztatni" – idézi Kornis a Kierkegaard-t olvasó Kafkát. Ez a léthelyzet adja a *Büntetések* drámai magját, mert aki szüntelenül az állandót kísérti meg, puszta jelenlétével lefosztja mindenről azt, ami a világban esetleges, s ezzel maga ellen is fordítja azt. Aki ezt vállalja, folytonos emlékezése révén az emberiség lelkiismeretévé, bűnbakjává és megváltójává válik. Ez a magatartás gesztusokban nyilvánul meg, melyek mindig időtlenséget hordoznak. A gesztus az öntudatlan magáraismerés és emlékezés nyelve. Walter Benjamin gesztusok kódexének nevezi Kafka egész művét, s a kínai színházzal hozza kapcsolatba, melyben a történés gesztus-elemmé oldódik. Ez adja tehát az olyanfajta „adaptáció" alapját, amilyen a *Büntetések*, és Kornis utal is egy helyen a távol-keleti színházra. Bár az önmagát állító ember és a létezését megkérdőjelező világ drámája ez, világa mégis monologikus, mert e küzdelem valódi helye a benső. Így a drámában szereplő démonok K. démonai; a Gyermek „K. alteregója és szelleme", a többi szereplő pedig K. „árnyéka". Itt mindenki

Kafka nyelvén beszél, ezért sem lehet a szavak színháza, hanem a gesztusoké, a látványé: a dialógusoknál terjedelmesebbek a szerző utasításai. A Kafka művészetében levő színházszerű ölt itt – autonóm! – formát. A mozgások és a látvány kitüntetett szerepének megfelelően, Kornis többször szertartásnak nevezi művét. De ez a világ túlságosan is öntörvényű ahhoz, hogy valóban szertartássá – közvetlenül befogadhatóvá – váljon. Nem mindig érint közös alapot s ezért néha magyarázatra szorul. Mikor a gesztusokat nem formálja át színpadi látvánnyá, csak átemeli őket szövegébe, puszta idézetté válnak (a „Fakadj, barátom, fakadj" szövegrésznél felhangzó dudaszóra gondolok például). Egy esetleges előadás természetesen jobban megmutathatná a darabban rejlő lehetőségeket, hiszen ellenvetéseim a *leírt* látványra vonatkozhatnak csupán.

Ha a *Büntetések*ben az önmagát állító, a *Kozmá*ban a magát le- és megtagadó ember kerül a középpontba. Ott az emlékezés, itt a felejtés. A szín: zárt káderüdülő: napozó nők. Szabadságon vannak, hagyják most őket békén!; kikapcsolódnak, elterpeszkednek a gumimatracon, el akarnak felejteni mindent, nem akarnak tudni semmiről, nyaralnak, most végre élnek. Kornis színpada ezt a strandképet tágítja a felejtés állapotává. „Ne legyél. Én sem akarok lenni" – mondja Csilla. Hédi, a friss özvegy pedig a férjéről: „ezredes volt, vagy... de már nem emlékszek". Ebbe a világba hozza Kozma az emlékezés és szembesülés provokációját. Kozma „33 éves ember" s Kornis hozzáteszi: „ha igaz", és ugyanezzel toldja meg a három nő leírását is. Csak a játék folyamán válik világossá az ebben rejlő csúsztatás. Míg a nőknél eltagadott életükre kérdez rá a két szócska, Kozma ember voltát teszi bizonytalanná, hogy egy „erősebb létezés" közelébe vonja. A dionüszoszi és a krisztusi keveredik alakjában, de a „minden mindörökre megtörtént" bizonyosságát képviselve a *Büntetések* K.-ja is rokona. (A köztük levő kapcsolatot erősítik az eredetileg K.-hoz intézett, de Kozma sorsában beteljesülő szavak: „széttéplek, mint a halat!", melyek a hal jelképisége miatt a Krisztus–Dionüszosz összefüggést is kiegészítik.) Az isteninek a világban való megjelenése mindig kísértetiesen távoli *és* kísértetiesen konkrét. Így Kozma a „tragédia áldozatai"-t szállító teherautó sofőrje, de férjeiket ismerik föl benne a napozók is. Éppen sokarcúsága teszi lehetővé, hogy mindenki felismerje és egyúttal mindig félreismerjék valódi természetét.

A teherautó utasai és a három nő közötti viszony megintcsak egyszerre megfejthetetlen és szinte brutálisan határozott. Bár nem kerülnek valódi kapcsolatba – mintha más dimenzióban élnének –, mégis az a fajta fizikai közvetlenség rendeli őket egymáshoz, ami a hatalom legkisebb köreihez láncoltakat a mindenkori áldozatokhoz fűzi. Ezért, hogy a fizikai benyomás erőszakosságával hat a három nő meztelensége, iszogatásuk, egész lényük harsány közönségessége, melyben összeforrott hatalom és kurválkodás. (Jellemző ebben a tekintetben Böbe és Hédi ávós, illetve rendőr férjéhez való ambivalens viszonya.) Szavaikban egyre inkább felerősödik a szembesítés másik, fenyegető, kihallgatószobákat idéző értelme. A szembesítés itt nem magukra irányul, hanem a másikra. Nem megismerés, hanem felismerés, puszta azonosítás. Az azonosítás pedig ítélet, és az ítéletet végrehajtják. A másik oldalon a „tragédia áldozatai" mindebből semmit sem érzékelnek, észrevétlenül és dohogva halnak meg, és ugyanígy támadnak fel. Láthatatlan kezek rángatják őket.

A szembesítések sora végül is eredménytelen marad. Annak megértése, hogy kik vagyunk, lavinát indít el a világban – mert akkor már a többieket is meg kell értenünk –, melynek kockázatát senki sem vállalja. A felejtés – Walter Benjamin szavaival – „mindig a legjobbat érinti, mert a megváltás lehetőségét érinti". A megváltás útja és önmagunk megértéséé pedig, úgy tűnik, azonos. *(Magvető, 1986)*

Vasadi Péter:

# FÉNYROMOK

Vasadi Péter költészete szinte észrevétlenül emelkedett meg az utóbbi években. Bár a kritika néha már jelezte, hogy egyre jobb költőről beszélhet, kevesebb figyelem, megértő-elemző szándék kísérte köteteit, mint amennyit megérdemelt volna. Mostani, hatodik verseskönyve már olyan nagyságrendű művekkel ajándékozza meg az olvasót, hogy megéri az alaposabb elmélyedés. Mert ha sikerül a versnek megszólalnia, azzal végső soron mégiscsak az olvasó jár jól. Nehéz lenne pontosan meghatározni Vasadi Péter helyét költészetünkben. Az általa említettek, akikhez versajánlásai szólnak – Babits Mihály, Rónay György, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Határ Győző – mutatják azt a költészettípust, melynek immár minden bizonnyal ő is jelentős mesterévé vált. Az biztos, hogy meg lehetne, meg kellene előbb-utóbb győződnünk róla, milyen is valójában. És az is biztos, hogy jó hallgatni egyszerre kozmikus és parányi, vad és nyugodt, végtelenül hatalmas csendjét. Mert ha megszólal bennünk, kényszerít rá, hogy vegyük nagyon komolyan magunkat.

Kötetének címe: *Fényromok*. A cím előképe ott van már az előző verseskötet *(Nem kő, se csillag) Törésvonalak* című versében is: „Romokon élünk. S gyertyával / világítunk északi fény alatt." De nem intézhetjük el ennyivel a magyarázatot. A *Fényromok*nak – mely nagyon tudatosan, célratörően megszerkesztett, és mint verseskönyv igen egységes alkotás – olyannyira kulcsfogalma a fény, hogy felidézésével kezdődik, és ezzel is ér véget a könyv (a kötetnyitó vers utolsó sorai is utalnak talán erre a magába zártságra: „belülről indul, a sötéten / áttör s belsőben zár a kör", és szinte a számtani középpontban helyezkedik el az a kulcsvers, a *Még várni kell*, melyben a cím egyetlen kötetbeli említése található: „Fényromokban áll a délután". Romokról beszél a verssor és a kötetcím, de a versek többségében mintha ép lenne a fény. Miféle *fény* ez, melynek a *romok*kal együtt van mégis teljes jelentése?

Vasadi fénye nem annyira pillanatnyi megvilágosodás, hanem inkább állandó, mindig jelenlévő. Ugyanakkor a világosság, európai kultúránknak ez az alapszava, nála is csak a sötétséggel együtt teljes. Archetipikus mélységgel fejezi ki művészetének központi nagy témáját, azt a ragyogást, amelyben felismerszik a világ valódi arca. És Vasadi azt mondja, hogy ez a ragyogás bennünk van, bármikor megkereshető. Bár láthatatlan, bár „a belső fényt a külső fénytől / konok sötét választja el". Ez a fény mégsem csak a *belső*, és nem is csak a *külső*, hanem mind a kettő és egyik sem, leginkább a köztes sötétségben keresendő. Több, mint a nappal fénye, és több, mint az éjszaka fénye. Nem szemmel látható, hanem figyelni lehet rá. Nem tudni lehet róla, hanem észre lehet venni. Szavakat sem a költő talál hozzá, hanem a költészet könyörül meg rajta. Vasadi nem teremt világot, hanem átadja magát a világnak. Mármár objektív lírikusnak mondanánk, de talán ez sem pontos. Alázatos költő – „nem a látomásait írja, hanem (csak) *erősen néz*, és azt" (Esterházy Péter). Ott a legjobb, ahol a költői képek már nem a jó mestert mutatják, nem azt érezzük, hogy szépen, szemléletesen fejezte ki, amit akart; hanem azt, hogy nagyon fontosra hibázott rá, és csak ezután figyelünk fel arra, hogy amit olvastunk, történetesen egy hasonlat. Például a következő versszakban: „Könyörgünk az időnek / ahogy a madárfióka tátog / gyilkosa felé eleségért". Nagyon fontos, hogy Vasadi elsősorban nem a költészetre, a mesterségre figyel. Tehát olyan mester, aki verseiben *nem elsősorban* leír, ábrázol, indulatot, érzést, gondolatot fejez ki vagy mondjuk vizionál, hanem *elsősorban* kitárulkozik. Képalkotása és versszerkesztése ennek szolgálatában áll. Verseinek konkrét témáit nehéz lenne meghatározni. Ritkán versel meg mindennapi élményeket, pontosabban élményei nem mindennapiak. Csak a belső hitelesség érdekli. Egyébként valóban szabad akár mindig ugyanarról beszélni. „Mert apadatlan a kút." Meg lehet bontani a hagyományos szórendet, ha a költői beszéd úgy kívánja. Szabad, sőt szinte kötelező a művészi biztonságot alátámasztó, a végső kérdéseket illető bizonytalanság: rémület és remény. Mert jelenvaló az az érzés, melyet a *Depresszió* kezdősorai így fogalmaznak meg: „A szótlanság sustorgó vizében széttörök". A depresszió, mely Vasadi költői kiteljesedésében fölerősödni látszik, nála a reményt hitelesíti. Az ember fényre vár, fény felé törekszik, ez jó, ám ne higy-

gyünk a hamis világosságnak – mondja. A költő mintha elveszítené néha a várakozás értelmét. És költészetének hangja a „hideg láz", az „egyre sötétebb vizek" ellenére egyre hitelesebb. Vasadi egzisztenciális gondja elválaszthatatlan a művészitől. Programja a következő: „testesüljön szóba a lét" – ahogy *Alaktan* című ars poeticájában írja.

*Freskó* című verse ennek jegyében a vágy és az alázat kettősségét szólaltatja meg: „vad vagyok, mert / szomjazom. S elszomorít / méltatlan szomjúságom". Ahogy e vers elején a vadság és szomorúság „összeérinti ujjahegyét", az Mészöly Miklós *Kéksötét hegyek, távol* című meséjére emlékeztet. „A vitrinekben ilyenkor pattannak meg a kristálypoharak." Ez a rokonság jelzi azt a viszonyítási pontot, ami Vasadi sajátja is: „... nem kétséges, hogy földi életünk csupán egyetlen pillanat, a halál állapota viszont, bárminő legyen is, örökké tartó, és ezért ennek az örökkévalóságnak a jellegétől függően minden cselekedetünknek és gondolatunknak szükségszerűen annyira más és más utat kell követnie, hogy lehetetlenség bármit is értelmesen és okosan cselekednünk, ha nem e ténynek mint szükségképpeni végső célunknak igazságához igazítjuk." (Pascal). Vasadi bízik abban, hogy „nincs / halál, csak meghalás, és / bozótosán a Férfi átvezet". Verseit mégis a bizonytalanság bölcsessége jellemzi. Nem uralja a fényt, bár az övé. Kötetének utolsó sora így hangzik: „fényért, fényért perlekedem".

Költészetének iránya a *„Mindig lejjebb"*, de azért, hogy így érje fel a Napot; napszaka az *éjjel*, de azért, hogy így küzdje ki magában a vakító napsütést, aminek minden nappali rokona csak tökéletlen megvalósulás; cselekvése a *várakozás*, de azért, mert nem akarja elvéteni; tárgyainak, díszleteinek gyakori formái a *rom*, a *roncs*, gyakori állapotai a *megfeneklés*, a *széttörés*, az *elsodródás*, egyik versében még a derengés is „szálkákra szakadt". Szavait a némaságból hozza fel, hogy mégis lehessen beszélni arról, amiről nincs biztos tudásunk, amíg várakozunk. Tudása tárgyaiban, csendjeiben van. A kavicsban például, amelyet a kezében szorongat.

Akárhogyan gondolkodunk is, mégis képesek vagyunk átélni a versek felrázó és megnyugtató erejét, pedig költőnknél a fény nem is űzi el a sötétet, inkább valahogy benne van. Mint csendben a rejtett beszéd. A *fény-világosság-tűz-nap* metaforika nála nemcsak a *sötétség-feketeség-éjjel* metaforikájával függ össze, hanem a *csend-szótlanság-némaság* és az ezzel ellentétes *sikoltás-ordítás-kürtszó* jelképi rendszerével is. A *sötét* végső soron a *csönd*del áll összefüggésben, mindkettő a beavatási szertartás része, melynek során a lírikus közel férkőzik a világ rejtőző titkaihoz. (Ezt az állapotot sokszor a megvakulás vagy a süketség fejezi ki.) Az éj „annak, aki virraszt, / kifényesedik, nem sejtett / kapukat nyit" *(Virrasztás)*. A csend hasonlóképpen. „Ásít előtted egy kapunyílás. / Várj, míg szavakat mond." *(Stalker)*.

A versek öt ciklusba rendeződnek: *Csönd, világ, Lépés, Még várni kell, Táj, dobpergésben* és *Kettőnk csöndje*. A költő szándéka szerint az első négy ciklus tartozik szorosabban össze, hiszen a negyedik ciklus végén található verset, *A magasugrót* nevezi kötetfelező versnek. Vajon miért? Mi történik az utolsó ciklusban, amire így hívja fel a figyelmünket? A kötetfelező vers izgalomban és tanácstalanságban hagyja az olvasót. Így hangzik: „Annyi azonban bizonyos: / én megyek össze s / egyre nő a magasság. / A többit sejthetitek". Az utolsó ciklusban pedig ilyenek a hangsúlyos sorok: „Bízzuk a kürtszóra" – „Nem kereslek ezentúl" – „Mert ha / mi nem, majd a virágok" – „... nem várom senki megérkeztét" – „Volt, amikor / látni akartam. Most / csak idézem. S várom / az esti harangszót". Valószínű, hogy ezek a legújabb versei. A költő fokozza bennük kitárulkozását a világnak, fokozza a lemondást is, belső hangra hallgatva szinte magában beszél, úgy, ahogy akár mi is beszélhetnénk magunkban, ha hasonló módon, alapossággal és mélységgel végiggondoltuk volna helyzetünket a világban. Azzal, hogy még jobban lemond a teremtésről, még közelebb kerül már felismert igazságaihoz – „mintha / teremteni tudnék, holott / haldoklom keserűen. Mégis / látom a halként sikló / fényt a vízben mindörökre" – írja. Annak ellenére, hogy érzi, az ég szemmel tartja, a versek hangja nyugodt. Úgy uralkodik bennük a csönd, hogy a bilincsek csörgése, a lovak vágtája és a világ minden apokaliptikus zaja ott van ebben a csöndben, de kioltják egymást, és megülnek benne. Ugyanakkor a lírai én arra büszke, hogy az ember csöndje a világ minden teremtményé-

nek csöndjénél „bársonyosabb", mert ő tudja nyomorúságát, és magában legyőzheti azt.

Vasadi Péter egyik legfontosabb erénye, hogy megtalálta, magában kiküzdötte azt a költői beszédhelyzetet, ahonnan személyisége által hitelesen és egyben az olvasóhoz személyre szólóan tud megnyilatkozni közös dolgainkról. Arról, hogy az ember – Pascal szavaival szólva – „közép a semmi és a minden között". Arról, hogy az ember nem tud lépni. „Mi lépkedünk" (csupán) – írja. A *lépés* nagyon nagy szó nála. Látszik, hogy nagyon meggondolja, hova írja, leírhatja-e. Hasonlóképpen lehet Pilinszky nevével. Hiszen tőle tanulta a legtöbbet.

A *Lépés* ciklust *Pilinszky Jánosnak* ajánlja. Verseit újra és újra olvasva elfogadjuk az ajánlást. Mert jó tanítványnak bizonyul: önmagát adja, „a vallomás személyes gyötrelmein" keresztül szól hozzánk. *(Szépirodalmi, 1987)*

KÁROLYI CSABA

Albert Zsuzsa

# AZ ÉJSZAKAI LAKÓ

Ismeretesek költők panaszai az élmény maradéktalan kifejezésének nehézségéről, illetve lehetetlenségéről. Ennek – legalábbis az alkotó szempontjából – az a következménye, hogy a vers az eszményit voltaképp sohasem érheti el, mindig marad vele kapcsolatban hiányérzet. Az is igaz azonban – s ez már inkább olvasói szempont –, hogy a lezártság, a végleges befejezettség sohasem vált ki elemien erős érzelmi-gondolati reakciót. Lehetséges, hogy a vers iránti érdeklődésünk abból is fakad, hogy a jó versből még „hiányzik" valami, azaz a jó verset nem is lehet „végigírni", mert ehhez legalább olyan mértékben hozzátartozik bizonyos fokú elhallgatás (valami hiány a tökéletességhez képest), mint a kimondás.

Mindez Albert Zsuzsa harmadik versesköteté olvasva jutott az eszembe. Úgy tűnik ugyanis, mintha a költő egyik fontos versalkotó eljárása éppen a tudatos nemkimondás, az elhallgatás, a vers „megállítása" lenne. Eszköztelenül, jelzésszerűen élet-, természet-, dologi, tárgyi mozzanatok jelennek meg, amelyek az idő és a tér különböző síkjairól kerülnek egymás mellé (Hullik, Kapuk, Füst). Az elemi mozzanatok a szél, virág, víz, föveny, hajó, fák, csönd, arcok, a nézések formáiban fordulnak elő legtöbbször. A tisztaság és egyszerűség képzetei fűződnek hozzájuk, s valamiféle emlék, emlékezésszerűség, a ránézés csöndje és bensősége, mint például a *Mozdulatlan* című versben is: „Mézszagú partok, keskeny sodor, / átlátszó, tiszta víz, / Szines kavicsok, arany föveny / mozdulatlan madár." A versek szemantikai töltése is a gondosan kivágott részletek eszköztelenül pontos, grammatikailag gyakran kihagyásos egymás mellé rendeléséből adódik. A nyelv elvontnak hat, de nem a fogalmak elvontsága, hanem az ilyen természetű mellérendelések következtében.

A valóságelemek, illetve a motívumok közül kettőt emelhetünk ki, amelyek jelképes erejüknél fogva a költői érzelem- és gondolatvilágra közvetlenebbül és lényegkiemelőn hatnak. Az egyik ezek közül a víz, a másik a mozgás. Ami az elsőt illeti, legtöbbször mint folyóvíz jelenik meg, amely mindig rejt magában föl nem fedezhetőt, s rajta keresztül valami eleve biztos fejeződik ki: „Hagyd hát a vízre magad / vigyen, amerre visz. / A zátony elkerül / jó helyre visz a víz" (Lehet). A változó világban általa érzékelhető, ami kívül van „a múló pillanaton" (Gólya). A mozgások irányukat tekintve leggyakrabban a valamitől való eltávolodást jelölik. A madár „fölrepül", a nevetés „elröpül", határaid közül „kilépsz", mondja önmagának a költő, s „Szavaink / mint őrült az ajtó mögül / rejtekhelyükből kiugranak" (Engem – magamnak). De a folyamatosabb mozgások is jellemzőek. A Duna „megy, megy", folyó „fut", „árad" a hegyről az esővíz, s „nyűgeidtől szabadon szépen / kilőtt rakéta szállsz az égen" (Örökélet).

Albert Zsuzsa halk, csendes hangú költő. Tanúsítja ezt kötetének harmadik, a Jékely Zoltán koszorúi című része is. A választások, rátalálások kölcsönösek: az eszmény (jelen esetben az emberi-költői példának kiválasztott Jékely) és az eszményt választó a rátalálásban kölcsönösen aktív, egymást legalábbis föltételező. A Jékelyi-etika természetrajza így Albert Zsuzsáé is. A Jékely-eszmény egyúttal a költőnő végső eszményeit sűríti magába, melyek a művészetben a végtelenség és a halhatatlanság, amelynek oly bőven fakadónak kell lennie, mint

amilyen a virágzó hársfából vagy folyóparti rétből bőven ömlő illat és élet (Appendix a Jékely-vitához).

Itt mindenekelőtt a képre szándékozom utalni (virágzó hársfa, folyóparti rét), amely a belső telítettség és átlátszóan elemi tisztaság jelentését hordozza. S amellett a szemlélődés önfeledtségéét is, amely Albert Zsuzsa verseit oly finom hangulatúvá és választékossá teszi. Nem a külső szemlélésről van itt szó csupán, a lényeget tekintve ez részleges lenne. A jelenségek beállítása, a versek szituációja távolabbra utal. A szemlélődés távolságtartást is jelent, s egyúttal a dolgok lezártságának érzését, egészben látásának szándékát. Ebből adódik, hogy gyakorta állóképszerű jeleneteket látunk, a megállított idő egy-egy, a múlandóság fölött átívelő pillanatát. A *Testvércsillagok* című ciklusban is a magasba nézésről, és az akár nagyon is életérdekű, a mindennapiságra utaló tények-jelenségek meg-megbomlásáról, diszharmóniájáról van szó (Meghalni elutazni, Koszorú Balázsnak, Elérni). A „vénség álarcát", „betegséget és / kétségbeesést" levető öregek „első ifjúságukban tündöklenek", s „békéjük sugara eléri / az elhagyott házat" (Eléri). Az igazi szemlélődés-szemlélés, vállalva a valódi vagy a csaknem-érzelmességet is, éppen a látszatot haladja meg, s a láthatón túli meg- és elgondolhatót *látja.* Mindehhez valamiféle emelkedettség járul a hanghordozást, póztalan áhitat a megvallást illetően (Félúton).

De különösen a kötet utolsó részében (Az éjszakai lakó) érzem fölerősödni a hangnak egy másik összetevőjét, az éjszakai lakó lidércesen fel-fellobbanó félelmeit. Nem menekülő félelem ez, habár lehet, a végső helyzetekig merészkedik, sőt talán azon is túl hajol. Mégis kitapogatja, ha kell óvatosan, visszafelé araszolva a foghatót, a támaszt, amelynek lehet, hogy egészen más a rendeltetése, mint az egyensúlyt vesztő hinné, de számára ez mégis biztonságot (átmeneti, vagy folyamatosan átmeneti ez a biztonság?) ad. A *Hajó* című versben a végtelen fönt, lent és a távol között bizonyos, hogy illuzorikusan, de mégis „a világ közepe" lesz a „körülhatárolt, gyors, erős hajó." Egy másik vers szerint a reggelre „derűs és nagyjából tiszta" utca alatt „szennyes víz folyik / csak álarc a ház, a kő, a fa" (Csak álarc). A bérház nyikorgó ajtóin, tört üvegein túl idelátszó gesztenyefa mégis „világfa", „galambváros, rigóváros" (Hideg és szeles).

Albert Zsuzsa számára az „igazi" végsőt az ilyen világfák, meg a kenyér, tej, víz, őszibarack, eper, dió, bor, présház, föld, szőlőtövek jelentik (És szomjas). Szelíd hangon jelenti be igényét mindezekre, s ha jól meggondoljuk, mindezeket nem is lehet követelni, erőszakkal kicsikarni, mint például a levegőt sem, mert követelőzéstől függetlenül ezek vagy vannak, vagy nincsenek. *(Magvető, 1986)*

TÓTH KÁROLY

# JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

BERTÓK LÁSZLÓ versei 865
CSAPLÁR VILMOS: Azon a nyáron (elbeszélés) 867
MARSALL LÁSZLÓ versei 880

*

MÉSZÖLY MIKLÓS: Egy igazi könyvesbolt: demokrata 882
CSŰRÖS MIKLÓS: „Koporsókísérő bohóc"
*(Kálnoky László költészetéről)* 883
GÉCZI JÁNOS verse 887
SÁNDOR IVÁN: Leperegnek a nyolcvanas évek (esszé) 889
HALLAMA ERZSÉBET: „Akár tollban, akár koromban"
(regényrészlet) 897
FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: El Kazovszkij művészetéről 910
LABANCZ GYULA versei 914
FUTAKY HAJNA: Színészportrék pécsi háttérrel 9.
– *Kézdy György* 915
KÁNTOR LAJOS: Művek és emberek *(Romániai szemle IV.)* 922
LOSONCZ ALPÁR: Jugoszláviai szemle 930

*

KIS PINTÉR IMRE: Túl jón és rosszon
*(Nádas Péter regényéről)* 936
VARGA LAJOS MÁRTON: „A valóság esélyei" *(Bertók László: A kettészakadt villamos)* 948
ÁGH ISTVÁN: „Egy világ mintája"
*(Marsall László verseiről)* 954

1987 OKTÓBER

*KÉPEK*

EL KAZOVSZKIJ: Címerek II. 881, Sivatagi csendélet 888, Címerek I. 896, Cím nélkül 909, Sivatagi balett 911, Hanyatt 936, Cím nélkül 947

16,—Ft

JELENKOR

# JELENKOR

XXX. ÉVFOLYAM 10. SZÁM



Főszerkesztő
HALLAMA ERZSÉBET

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, KALÁSZ MÁRTON,
PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN

*



Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17., I. emelet. Telefon: 10-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Baranya Megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.
Felelős kiadó: dr. Jádi János
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR)
Budapest V., József nádor tér 1. – 1900 – közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra.
Előfizetési díj 1 évre: 192,– Ft. Megjelenik: havonként.
87-4092 Pécsi Szikra Nyomda – Felelős vezető: Farkas Gábor igazgató
Index: 25-906. ISSN 0447-6425

# KRÓNIKA

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ 1987–1988-as évadjának prózai bemutatói: *Shakespeare:* A velencei kalmár; *Marcel Aymé:* Gróf Klerombár; *Gorkij:* Éjjeli menedékhely; *Nagy Karola:* C. kisasszony szenvedélye; *Mrozek:* Tangó; *Szlavkin:* Szükséglakás; *Petrusevszkaja:* Andante; *Albee:* Nem félünk a farkastól; *Richard Harris:* Egy-két-há . . . – A zenés bemutatók: *Kálmán Imre:* Montmartre-i ibolya; *Popper–Vidovszky:* Kék balett; *Kacsoh Pongrác:* János vitéz; *Farkas Ferenc:* A bűvös szekrény.

*

KIÁLLÍTÁSOK. *Bocz Gyula* szobrászművész és *Deák Zsuzsa* grafikus közös kiállítása volt látható augusztus 16. és szeptember 11. között a püspökszentlászlói Galériában. – A szigetvári vár dzsámijában szeptember 5-én nyílt meg *Pinczehelyi Sándor* grafikusművész kiállítása. – A Pécsi Galériában szeptember 4-én nyitották meg *Olavi Lanu* Lahtiban élő képzőművész kiállítását. A pécsi Kisgalériában szeptember 11. és október 4. között tekinthetők meg *Kemény György* grafikusművész munkái. – A pécsi Ferenczy teremben szeptember 17-től szeptember 30-ig látogatható *Strissowszky Szilárd* festőművész kiállítása.

*

ÚJABB KIADVÁNYOK. *Gazdag Erzsi* posztumusz verseskötete *Az utolsó szó jogán* címmel jelent meg Szombathelyen. A kötetet *Gergely Graf Ernő* gondozta. – *Barcs János* válogatott verseiből állította össze *Falak oltárán* című kötetét. – *Mátyus Aliz Pusztafalu* című könyve a Művelődéskutató Intézet kiadásában látott napvilágot. A kiadvány a szerző prózai írásaiból, szociográfiáiból, tanulmányaiból válogat.

*

*KALÁSZ MÁRTON,* a Jelenkor szerkesztőbizottságának tagja az Osztrák Kultuszminisztérium nívódíját kapta Christine Busta *Téli vigilia* című verseskötetének fordításáért.

BERTÓK LÁSZLÓ

# *Ahogy a verset mondanád*

*A pillanat mi összeránt*
*mintha nem is volna idõ*
*csak fényesség meg levegõ*
*meg szélbe-szakadt pántlikák*

*s ahogy jön szembe a világ*
*és minden lábon nyúlcipõ*
*s üldözött lesz az üldözõ*
*de nem ismeri föl magát*

*ahogy a verset mondanád*
*amikor zuhog mint a kõ*
*s a tejút a lyukas tetõ*
*villámlik a szavakon át*

*ahogy várod a koppanást*
*de már semmi sem menthetõ.*

# *Ami magától megmarad*

*Mennyi elvetélt gondolat*
*a fû alatt is kiscsibék*
*csipog a csillagközi rét*
*állnak az úton a lovak*

*de gazdag aki válogat*
*de véletlen hogy mit miért*
*összeadva is semmiség*
*ami magától megmarad*

*s mennyi tétova áhitat*
*amikor egyet visszalép*
*hogy kimondhassa a nevét*
*de nem talál rá szavakat*

*s mennyi düh mikor odacsap*
*hogy elvesztette mindenét.*

## *Aztán a szegény buta test*

*Aztán mindennek nekimegy*
*beleakad lába keze*
*s mintha búcsúzni jönne be*
*kirázza a forró hideg*

*aztán mégis búcsúzni kezd*
*valaki beszélget vele*
*s úgy huppan a padlóra le*
*hogy nem tartozik senkinek*

*aztán mindenkinek fizet*
*csattog a kocsma erdeje*
*az utolsó szó is tele*
*kimondva amit elkövet*

*aztán a szegény buta test*
*ahogy folytatná nélküle.*

CSAPLÁR VILMOS

# Azon a nyáron

*(Belső képek a világmindenségről)*

Lett először egy templom, aztán én. Én mellé születtem. Egy napon elindultam felé.

Egy kert felé, egy kert mellett haladva, a kertben semmi se nő. Fű, zölden árnyékos, templomárnyékos, de ez nekem nem elég, azt akarom, hogy a délután benne legyen, hogy délután legyen, bár délután sokan szoktak mászkálni az utcákon, ebben az esetben viszont csakis rám irányul a figyelem, de kinek a figyelme?

Valaki figyel. És ha nem ő figyel, akkor én. Ha nem a kert mentén közeledek, közlekedek, botok közt kifeszített drótot tudva közel a lépkedéshez, elég közel, akkor a sarkon állok. Nem is annyira sarok, inkább a tér összenövése az utcákkal, és az utcák aszfaltosan, szürkén terülnek el, simán és csupaszon, nincs azokon senki, és éppen ezt hangsúlyozzák a falakkal és a földdel, hogy senki. Ez a szétnézés ilyen volt. Álltam, és amerre csak néztem, ilyen volt.

Egy kis nézelődés. Szerettem volna meglátni magát a nézelődőt is, aki a csupaszság kellős közepén, az aszfalt és kő városként megjelenő, utcasarkosan megjelenő látványát szemlélte, és pontosan ott lehúzott redőnnyel egy zöldséges bolt is helyet kapott. Közel. Zöld táblával. Rozsdás redőnye délelőtti hangulatot idézett elő.

Nem volt ez már délelőtt, de délután se. Nézelődés, de aki ott állt, egy személy, nem látszik annyira, hogy le lehessen írni. Ő a nézelődő. Én. Sötétes, ember alakú folt. Kivágás. Bevágás. Ráadás.

Inkább a kert mentén akartam haladni, viszont az az álldogáló és szemlélődő is nyomot hagyott, komor lesz tőle és csöndes, kimondottan néma, a menés is.

A templom fala fakó, drapp, rücskös. Nem ám valami nagy templom, ahova én odaszülettem. Elég közel ahhoz, hogy egyszer csak fölkerekedjek.

Kitisztul. Ha kitisztul, mozgolódik is, nagy mozgolódás kezdődik, legalábbis a szürke és néma előzményekhez képest.

Házak, lakatlanul szinte, és az, hogy házak voltak körös-körül, foglalkoztatott, jobban is, mint az, ahova mentem.

Vonakodó. Merev és mégis ugrásra kész helyzet.

Végre odaértem. Ha nem is értem még oda.

Kis lépcsőn kellett fölmenni, hogy bejussak a sekrestyébe.

Annyira éber és fölajzott vagyok, hogy mindjárt elalszom.

Annyira vonakodtam. A kert a templom faláig tartott, a fű. Most már a lépcső is belátszik, csupa apróság, engem se kötött le egészen, csak készülődtem. De elém álltak.

Az elémálló szerint benn azt fogják kérdezni tőlem, hogy kihez? Akkor azt kell felelnem, hogy a Pistához és nem az Antihoz. Vagy az Antihoz és nem a Pistához.

Az Anti vagy a Pista már csipkés, fehér ingben várt rám, sápadtan, mint akit valami emészt. Hogy az Antihoz vagy a Pistához. Szemüveg mögött. Ettől a kérdéstől, vagyis ilyen befolyásoló előzmények után tényleg ő lett az egyik. A másik Anti vagy Pista szőke volt, hátra nyalt hajjal, ő már tudta, hogy ő az az Anti vagy Pista, akit választani kell, mintha tudta volna. Magabiztosan, bár szerényen tudomásul vette. Civilben várt a belépőkre, s mintha ez is a trükkjei közé tartozott volna. Hogy ő civil, bár ugyanúgy kispap, mint a másik Anti vagy Pista, aki a csipkés kispapi inget gombolgatta a nyakán, mert ő így akarta, hogy megpillantsam, amikor belépek, és így is lett, olyan görcsösen kapcsolgatta vagy gombolgatta, nem is lehetett tudni, az ujjai eltakarták az alatta lévő valamit. Szorított neki.

Csakhogy én akkor még nem sejtettem, hogy ő-e az a Pista vagy Anti, akit választanom kell, vagy a másik.

Amikor kiderült, hogy nem ő, megkönnyebbültünk, még ő is. De hogy ez mit jelent tulajdonképpen, az rejtély, mivel úgy eltűntek. Nincs is mihez hasonlítani őket, akik még a nevükön is osztozkodva, vitába bonyolódva, eldöntetlenül vetélkednek bennem.

Bennem.

Kezdődött, ami én voltam, bár a kezdetek örökkön-örökké homályosak.

A vissza mindig az előre, és hát én mentem is, csörtettem előre. Mivel megszülettem.

E mellé a templom mellé születtem, hát ide.

Ilyen kezdet, ilyen lendület volt jellemző rám. Olyan csöndben és állhatatosan törtem előre, hogy még magammal se közöltem, miért.

A templomkert mellett is nagy igyekezettel haladtam el, és semmit se kérdeztem, azt se, hogy miért azt válasszam, akit. Miért az Antit vagy Pistát? Beleegyeztem, mert siettem. Nem vesztegethettem az időt, mert úgyis tudtam, amit tudtam, csakis én, vagyis nem tudtam, hanem törtettem befelé a sekrestyébe ministránsnak tanulni, és még nem tudtam, mi vár rám, ki vár rám, melyik Anti vagy Pista?

A kezdetekkel az a baj, hogy elmúlik az izgalom, aztán nem marad más, csak amit le lehet írni, de hogy mi?

Hogy milyen ártatlanok a dolgok, amikor még csak kezdődnek.

Nem régen vettem föl magamat, mindenkinek jólesett a létembe *belátszani.*

Egy kis madártest, éppenséggel nagyonis nagy, viszont mégiscsak fönn, tehát kicsi is, lentről.

Nem akart elröpülni.

Egy ideig.

Ez az idő sose ér véget. Szerettem *azon a nyáron* lenni. Szerettem volna. Nyáron lenni, ott lenni. Ott voltam, ha nem is láttam mindig magamat, az ottlevés *abban a nyárban* sose múlt el, sose következett. Örökösen ott voltam.

Ott is meg máshol is.

Gátról lezúdulni nagy fűbe.

Máskor meg elestem, gurulva értem az aljára.

Ó, rengeteg gátat megmásztam már!

Anyám gátja például szétrepedt, amikor megszülettem.

Kedves, kanyargós gátak léteznek. Az ember bejárja. Válogat.

Asszony jött felém, gáton. Ismeretlen személy, de ismer. Tudtam, de nem láttam. Domborodott, mégse. Kötényén zseb karéja lifegett, jó tágan, lenn, cipők fölött, annyira hosszú volt a köténye. Nehogy kengurunak nézzem.

Ilyenkor az ember mondani akar neki valamit.

Beszéd helyett bukfenceztem, hemperegtem, fűben. Láttam, amit csak akartam, csak éppen nem azt akartam.

Az asszony jött, állt is. Állva jött. Hangulatosan alacsony volt az ég, alattunk, vagyis a gát alatt nőtt a fű. Mesélő kedvem inkább száguldozás lefelé. Kifelé. De gyönyörű hajam volt, istenem! Nem rajongok a hajakért, az enyém mégis csúcs, mindennek a teteje. Fantasztikus. Loknis. Rémes. Barna, csigás. Ruganyos, rugózott, mivel futottam. Szerettem fölugrálni evés közben, és mereszteni a szememet. Rengeteget csodálkoztam. A számból egy kanál nyele lóg ki, így nem is lehet tudni, hogy kanál-e vagy villa. Nyél. A szám körben maszatos, még a nyakam is az lett, mikor kitéptem magam *egy* szorításból, spenótos.

Szeretem nézni akkor is, amikor rövid hajam van és a fejem teljesen gömbszerű.

Mert valami nem hagyott békén, hogy még, még!

Tartottam a kanalat a számban, azt azért már nem mertem kivenni.

Ilyen, nem különösebben szép napon, amikor egy hajra való gondolás voltam csak, oly iszonyatos mesélő roham tört rám, hogy hirtelenjében más hangján szólaltam meg. Hallgattam, és hang szólalt meg bennem. Belül, de *fölül.* A mennyezet. Belső plafon. Dörgött. Közönyösen, fenyegetően, ünnepélyesen. „Tekintettel arra a körülményre is, hogy életem egy éjszakáján én tettem lehetővé e fiú létrejöttét, egyébként se lévén más választásom, hozzájárulok, hogy miután életemet oly állapotokban leéltem, melyeket csak én ismerek, ezen utód által is megmutatkozzam. Lássuk! Jóformán több viszolygást váltott ki belőlem a fiam, mint egyéb más érzelmeket együttvéve, és föltételezem, hogy nem maradt érzéketlen eziránt, az idő szava azonban kegyetlen. Most ő jön, bár fiam vállalkozása úgy fest számomra, mintha a teremtést akarná leleplezni. Amikor onnan, ahol vagyok beleegyezésemet adom e *visszafordításba,* mintegy magam is elismerem, hogy az idő visszafordítható, sőt, nem létezik egyetlen idő, és így fiam megduplázódhat, ha ugyan már eleve nem vagyunk duplák vagy triplák, és nemcsak mi, egy bizonyos apa és fia élhetett volna ezen a világon. Térnek és időnek többé érvényt szerezni nem tudván, elhallgatok. Hallgatok, mint a sír."

Az öröm egyszer csak úgy lecsapott rám, mint ahogy a röhögés tör ki.

Fölálltam az asztal mellől és *az a nyár.*

Kibámultam az ablakon és *az a nyár.*

Néztem kifelé, láttam, amit láttam és *az a nyár.*

Elernyedtem, egyúttal terjedtem és *az a nyár.*

Kiterjedve a csukott ablakon túlra, láthatatlanul lebegtem, én voltam az a levegő, amit láttam. Az voltam, ami nem látható, a szétszállongó *én.* És aki nézi. És *az a nyár.*

Teljesen fölszívódtam, meg én voltam az is, aki egy ablakon néz ki. Egy nem mozduló alak, aki már fölállt. Zsebbe süllyesztett kezek. Háttal nekem. Őelőtte az ablak. A szobában mégegyszer ott lennék, és mégegyszer, az, aki a mégegyszer ottlevőt is látja. Az ablaknál van persze a legvilágosabb.

Az a nyár fortyog, az ki akar törni, előjönni, megmutatkozni, nem tudni, mi és miért, csak kitörni, viszont azt nagyon. Forró énbennem egy vágy, hogy legyen. Legyek épp akkor, éppen úgy, amikor az a nyár ott benn *találkozik, egyezik.*

Házakhoz érve nagyon illedelmesen viselkedtem. Mendegéltem, figyelve

a saját lépéseimet. Szűk volt a hely. Egyik oldalon a gát nagyon közel került, alig lehetett elférni a házak és a gát közti keskeny, harsányan zöld helyen. Világoszöld füvön. A gát felőli talpam alatt már emelkedett is kicsit a terep, ezzel a bokámmal kifelé fordulva haladtam. Haladni haladtam, azzal, hogy odaértem a házakhoz, nem értem oda még sehova. Keskenyült, de folytatódott az utam. Másrészt viszont alacsony léckerítés mellett kellett elférnem. Több ház ugyanolyan barna kerítése mellett. Már *szorultam,* annyira leszűkült a hely. Furakodtam, nem akartam megállni, és esetleg bemenni valamelyik házba. Gyömöszöltem magamat tovább.

Féltem, hogy megszúrnak a kerítéslécek, de a várakozás érzésén kívül, hogy most fog megbökni, nem érintett más. Nyomás lehetőségét, azt igen, azt éreztem, mikor átnyomakodtam.

Mindjárt a kerítésen áthaladva egy nemférfi hajolt le hozzám. Bár nem volt még senki, azt tudtam, hogy hozzám. És rögtön. Még csak annyi volt a személye, hogy nem férfi. Csupa sötét haj, az arcába is belehullott. Szerény voltam még mindig. Ténfergő, kóborló. Kedves kis alacsonyság lakozott bennem. Magamat csak úgy tudtam bemérni, hogy magamból kinéztem. Elég közelről láttam a dolgokat a földön. Látni nem láttam, csak általánosságokat. Barnát, elmaszatolódót, rücsköset, emelkedőt. Lukat, barázdát, szabálytalanságot. Figyeltem, mint aki alaposan megfigyel, még fogalmam se volt, hogy mire lesz jó ez. Magam elé engedtem az általános talajt.

Maguk a házak is csak árnyékok voltak, sötét csíkok, csúcsban végződőek, éppolyan személytelenül, mint aki fölémhajolt. Az valahogy fontos volt, hogy *csúcsban.* Tetők csúcsa, de nem anyagból. Árnyékból, körvonalból.

Sok, sűrűn. Benn voltam, *udvarokon.* Nem egy udvaron. Az árnyékok körbevettek.

Sötétedett, besötétedett. Elsötétült.

Eddig szinte magától jutottam el, ha nem is az akaratom ellenére. Kószálva, de már régen kinéztem azt az irányt, amerre elkószálok. Sokáig mutatkoztak a házak messziről, újra meg újra, kitartóan. Mikor odanéztem, ott voltak. Ezzel a hívogató látvánnyal foglalkoztam, és mire rászántam magam, tényleg várt rám az, amit viszont én várok. Nem vártam, csak attól fogva, hogy mindig rápillantgattam azokra a házakra. Nekem ennyi elég.

A gát világoszöldje virított. Mert a sötétszürkeségen túl még sötétebb volt a sötétszürke, bár el lehetett képzelni, hogy még följebb világosodik. Ha jobban belenéztem, világoskék ég lett. Ha nem is zavartalan és gondtalan, mert ott volt a kérdés.

Az, aki *én* voltam, az nem úgy volt, hogy *valahol.* Gondterhelt meghatározhatatlanság voltam. Lágyan változott, csavarodott, láthatatlanul látszott, amit láttam. Annyi mindenféle, hogy ez lehetetlenség volt. Rágondolni reményteli. Telített oldat, attól telített, hogy benne állok. Érzem, hogy ott van már benne, ami bennem van. Csak nincs. Valami miatt csak én vagyok.

Ténferegtem. Még egy kicsit álltam most.

A nővérem hintázott, és én körülálltam. Mások is jelen voltak, sorfal vette körül a nővéremet. Benne se voltam a sorfalban, bár velem kezdődött az egész. Még a hinta is. Velem, a sorfallal.

Néztem a sorfalat képező gyerekeket, általános gyerekeket. Senkit se ismertem közülük, mivel nem is láttam őket, kicsit láttam azért, hogy mezítlábasak. A lábak iránti érdeklődés, a lábuk iránti érdeklődés nagyobb volt bennem, mint az egyéb.

Lábakkal kezdődött a sorfal. Nem ekkor kezdődött, tudtam már, hogy *körülállom* a nővéremet, aki egyáltalán nem látszott.

Lengett a hinta. Sorfalból is, sorfalra nézve is láttam, hogy leng. Magas, fagerendákból készült állvány tartotta, durva kötélen, ami kemény, nehéz csomózni. Alig lehetett megkötni, láttam a csomón, hogy nem biztonságos, kibomolhat.

Egy kötél. Állványról lóg, csak azért, hogy egy csomót lengethessen. Másik kötél már nem is volt. Ha azt állítom, hogy nincs, lesz. Két kötél leng, de nem egyszerre. Itt aztán híre-hamva sem volt hintázónak, hintának se, csak kalimpáltak a kötelek összevissza.

Különben sütött a nap, *az a nyár* volt. Legelőféle nagy síkságon. Üres terepen, párás délelőtt. Senki, semmi sem mutatkozott a környéken, még csak nem is legelt. Fújta a köteleket a szél, két üres kötelet, amin nem lógott semmi. Csak csomó.

Messzebb mentem tőle, így tényleg akasztófának mutatta magát.

Álltam a kötélhez (az egyikhez, mert csak ez érdekelt, a másik ilyenkor nem is létezett) igen közel, és a csomózott vég, a csomón túli vége, egy pecek, fölfelé állt, nem lefelé. Valahogy visszakanyarodott a csomó kiismerhetetlenül, könyörtelenül zárt belsejében. Ez a pecek megbontódott csomózáskor vagy később, szálakra, foszlányokra, így végződött. De semminek nem volt még vége.

Nem izzadtam, ezen a nyáron ilyesmik nem számítanak.

Valami megint történt. Az túlzás, hogy arrébb mentem, de valamikor véget értek ezek az álldogálások. Tudtam, hogy máshol vagyok, más nyárban, ez némi fejtörést okozott. Nem máshol szerettem volna lenni. Éreztem, hogy nem tőlem függ, hol bukkanok föl. Én csak vágytam arra, valamire. Ha erőszakosan akartam, már nem. Nagyon nagy térség volt körülöttem, csupa meg nem mutatkozó részlettel, ebben lehettem én. Nem akárhol. Néha éppen *ott*, néha másként alakultak a dolgok, hogy mik, miért, nem kérdeztem. Ha gondolatban kérdezni kezdtem, megszűnt az, ami betöltött, ami több volt, mint én, sokkal de sokkal több. Ennek engedelmeskedtem. Ez voltam én.

Az, aki én voltam, egy álldogáló árnyék, csak magába gyűjtötte azt a keveset, ami egyszerre lehetséges volt. Mindaz, ami nem volt lehetséges, az is én voltam, csak *kívül*. Túl a kis árnyékocskán. A szerény ártatlanon.

Mégse vízben jártam, bár ennek a lehetősége is fölmerült.

Mocskos ajánlatok új, ropogósan kék ég alatt.

(Mint egy érett hölgy, ki mohó érzékiségével ráébreszti az ifjút a képességeire és a lehetőségeire, olyan ez a nyár.)

Azért lettem dühös vagy inkább csak türelmetlen, mert mehetnékem támadt.

Vágyak fejlődnek ki.

Nem *múltban* vagyok, akármennyire is megtévesztő a hasonlóság, sőt azonosság, nevetséges persze azonosságról beszélni.

Semmilyen időben találtam magam, mert függetlenül attól, amit csináltam éppen, amire gondoltam, egy napon megláttam magamat, amint állok. Utcasarkon.

Eltűnt, és éltem tovább az életemet, úgy, ahogy tudtam. Mikor aztán újra megjelentem az utcasarkon, fújt a szél.

Akármennyire is kifújt, kivérzett, tartott tovább, ha nem is akkor, nem is folyamatosan. Mert eltűnni mindig eltűnt.

Egy kicsit mindig más.

A látvány izgató, a látásom, a sajátmagam megpillantása, mint a puncik szaga, viszolyogtat kicsit, de már a visszahőkölés pillanatában tudom, hogy menekülni fogok befelé, nem az agyammal. Mert ott benn már nincs semmi viszolygás.

Hát ez az idő, ebben álltam.

Napokat töltöttem egy osztálytársam rokonságánál, együtt az osztálytársammal. Padláson aludtunk, szalmán, és nem törődtem vele, hogy miért *olyan* a padlás. Az osztálytársamat kedvtelve idéztem föl. Kövér és szőke volt, csöndesen örülő, jámbor, engem biztosan nagyon megszeretett, ha elhívott a rokonaihoz is. Kellemes érzés lehetett ilyesmit fölfedezni, mert azt hittem, hogy ami a jelenben megjelenik, az a múlt, aztán meg majd jön a jövő.

Hol, mikor, miért, honnan jöttem én? Kinevetem, mert elhárítom. Nem értettem először, hogy miért. Talán az utcasarkon állás előtt mindig követtem a részletek rendjét?

Az a padlás sugárzó, csábos és csápos, az utcasarok felé kapkodó.

*Ez nem idő és nem város.*

Álltam. Iszonyatos, hogy mennyire. Sötét volt, sötétedett az utcasarkon. Fekete volt szinte a háttér, mindig a háttér. Ezt láttam, hátteret.

Néha csak egyszerűen sötétedett, mint őszi vagy téli délutánokon.

Egy reggel kirándulás keletkezett bennem.

Puha voltam, mint aki sose halhat meg.

Mutatkoztak a lombok, távol.

Néztem feléjük, mivel kiránduláson voltam, de szinte csak ellenőriztem, hogy ott vannak-e a lombok, egy vágás, egy csapás volt a szememmel.

Vékonyabb lettem. Könnyű, mint amikor még nincs réteg a szereplőkön.

Rögtön el is nehezültem. Elment a kedvem kirándulni, és nem tért vissza.

Hirtelen azt éreztem, hogy ott vagyok nagyon sok ki nem fejlődött részlettel.

Valahogy nem akaródzik részletezni. Nem szép lenne az akarás, így viszont semmi más nincs, csak az egész, ahogy megszületett bennem a kirándulás, mint egy összefoglaló érzés, ami jött valahonnan, fölkeresett, meglepett, levált. Osztálytársaim voltak, s többen közülük nyújtogatták a nyakukat felém valami anyagból, ami sötétes színűnek látszott, szürkén nyelte el testüket. Meg se nyikkantak, holott az arcuk erőlködést árult el. Mintha megakadályozták volna őket a beszédben. Akaratuk ellenére némaságra kényszerítették őket, elsüllyedve egy folyóba, patakba, mely ott kanyargott, elég bővizűen alattuk, rajtuk keresztül, fák között, sárga leveleket hullattak a fák, sőt ágakat, sárgás ágakat is mutatva és kissé megdőlt törzzsel. Fák vették közre a patakukat, besütött alájuk a nap, délutáni fénnyel, tiszta volt a levegő, nem remegett, nem szállt semmi a patak fölött, amint odanéztem. Távolabbról, nem olyan közelről, mintha én is részt vettem volna a sodródásban. A szemlélő elegáns lépéseivel követtem az utat, s ahogy mentem előre, végtére is nem hallottam mást, mint a saját lépteim zaját, ahogy túrtam az avart, valamint madárfütty kívánkozott oda. Osztálytársaim megnyúlt nyaka és rajta a fej túlontúl gyakran eltűnt a szemhatárról, majdnem elfelejtődött az osztály, csak én járkáltam.

Valamiért siettetnem kell, magam se tudom, nem azért-e, mert az osztálykirándulások be szoktak fejeződni.

Ami bent van. Bent, olvasatlanul és persze íratlanul is. És mégis túl határozottan; ez kényszerít, mert ha nem keresgélek benne, örökké zuhog rajtam

át, és sajnos nem bírom ki, hogy ne kutassak. Csak így szemrevételezés nélkül, ismeretlen zubogás, mindenfélével tele? Vicces, hát jogos, nem? Énbennem folyik, érdekel, hogy mi, legalább körülbelül. Jövök-megyek, belül meg üres lennék? Akin csak úgy keresztülzuboroghatnak hullámok, vizek, fejek, és tényleg. Lukas voltam, csupán keret az ömlésnek, zsebre tett kézzel. A karom, a nadrágzsebem és még valami kis szegély alkotta a keretet, amin keresztül folyt a mozgás.

Osztálykirándulás.

Úgy a hasam táján valahol. Nem egészen a nyaknál kezdődött. És csak figyeltem magamat az odvamon átömlő kirándulással.

Feszült figyelem volt a jellemző, noha többnyire nem láttam azt, amit akartam.

Egyetlen osztálykirándulás, egyetlenegy kering bennem, az volna a jó, ha megállíthatnám.

Minden mozgásban volt, rendkívül eleven osztály lettünk.

Nem elég vonzó ez a kirándulás, nem találom az eredetét a kesernyés örömnek, ahova elengedtem magam.

Bosszantó, hogy minden társam csak egy gyors grimaszra vagy egy sietős mozdulatra volt alkalmas és hajlandó az egész kirándulás alatt, és semmilyen történetet nem hoztunk össze, csak eszegettünk, aludtunk.

Mintha történt volna valami akkor.

Járok-kelek egy osztálykirándulással a nagy lukamban. Szétömlött belőlem.

Megfigyeltem magamon, hogy nem szeretem nevükön szólítani az osztálytársaimat; én mindegyikről tudtam, hogy melyik melyik.

Ha mégis kiböktem a nevüket, elillant az öröm, hogy ők vannak. Attól fogva, hogy egyeztettem őket a nevükkel, belehanyatlottak a patakba, s az, amelyik éppen megkapta tőlem a nevét, jó időre elsüllyedt, nem törődtem vele, víz alá kerülhetett, ha bírta, ameddig bírta, csak azért, hogy ne *neves* legyen.

A névtelen ömlengés, ez az én kirándulásom.

Csak fák, amikre föntről süt a nap. Az erdő sötétes, viszont nem elég nagy és sűrű ahhoz, hogy ne lássam lépten-nyomon azt, ami erdőn kívüli. Erdőfolton kirándulok, dombháton.

Szörnyű kirándulás volt. Aztán még sokáig szerettem volna magamat ugyanúgy érezni. Kirándulás nélkül nem megy.

Kártyáztunk négyen a szobánkban, emeletes vaságyak között, asztalnál, egy ötödik meg bemászott az ablakon.

Sétáltam egy tó partján. Alaposan megnéztem egy csekély hozamú forrást, mely ugyanebbe a tóba ömlött. Tisztán csillogott a víz. Zavarosnak, szürkén mocskosnak találtam, amikor végül is sok nekikészülődés után leültem mellé.

Elszállt a *szemek* előtt egy madár.

Turistaházunkra rásütött a nap. Sütött-sütött, egyre csak sütött, sárgán, szárazon. Minden nedves az ilyen erdőkben. Hűvös, korhadt, mint egy erdőpincében. Állt a ház tőlem nem túl messze, épp annyira távol, hogy elérhetetlenül, viszont jó sokáig nem is indultam el, elég volt nézni a magaslatot, ahol faház áll. Kőből épült, csupaszok voltak a falai. Repkény futotta be. Közönséges sátortetővel zárult a látvány fönn. Bonyolult manzárdszakasz kezdődött az eresz fölött, többemeletes, számtalan ablak nyílt, aprók.

Állt, dombtetőn, füves agyagon csúszkálva lehetett bejutni, de sose bele-

menni akartam, csak leskedni, ahogy megöregedve a rengeteg sárgától, a napsütéstől, állt egy ház, délután.

Vár egy osztályt, az osztály sehol sincs.

Ilyen házban aludtunk.

Az első éjszaka elindultam egy fapadlós folyosón. Égett a lámpa, világosban haladtam, csupasz falak között.

Bevehetetlen a ház. Meghódíthatatlan, erdőkkel körülvéve. Fölötte is erdők. Mert hát hegyek emelkednek mögötte.

Kis híján belecsúsztam a tóba a lejtős, síkos parton, olyan közel mentem a víz széléhez. Fűszálak hajoltak a vízre, egyiknél-másiknál inkább törés volt, mint hajlás, ahogy megfigyeltem. Nyugodt víz a jellemző.

Országút tűnt föl. Elindulhattam volna rajta, mégiscsak álltam. Holdfényben. Az út nagyon sima volt, emelkedett föl egy hegyoldalra. Senki nem járt rajta, a fehérségtől hideg volt, de nem én fáztam.

Kicsi, akaratos, ágaskodó. Megszületik, máris kapaszkodna fölfelé a létezés lajtorjáján. Hirtelen ilyennek láttam magamat. Egy pici, akit fölülről láttam, nagyon föntről, annyira, hogy nem is volt, csak egy gondolat, és persze azért valahol, ahol laknom kellett az odaszületés után. Városban, utcán, közelében annak a templomnak, de hát úgyis minden én voltam, senki de senki nem mászkált ilyenkor, kivéve egy valakit, aki néha éppen ment be egy kapun a vastag lábaival.

Rettenetes vastag lábakon járt.

Szinte hihetetlen, hogy őrá fogok irányulni.

Őrá is.

És egyszer majd csak őrá, egy ideig.

Az arca is húsos.

Majd csak ezután fogom megpróbálni leírni.

Ilyen érzésem volt. Hogy nem lehet rögtön. Még csak ott ágaskodtam a házuk közelében, hogy megnyúljak, mivel bolondéria tört rám, mint mindenkire néha, aki egyelőre csak növéssel képes kifejezni magát. Még tartalékoltam magamat, mintha valami előszóban nyújtózkodnék, mintha csak az előzménye zajlana annak, ami pedig már elkezdődött.

Talán tényleg azzal, hogy megláttam egy utcasarkon állót.

Egy villamost is. Ment, kattogott, sose állt. Utazott rajta valaki, akit nem láttam, csak ha nagyon-nagyon akartam. Akkor megláttam. Senki se volt, csak sötétség. Szürke homály, azt gondolhattam közben, hogy gyerek. Ha nagyonnagyon akartam. Ha nem akartam olyan irtózatosan, csak türelmesen és bátran, berántott a szürkeség, behúzott, és én tudtam, hogy be fog, de bátorság kellett, hagyni, és fogalmam se volt, miért erőszakosság ez, belül marni is kezdett. Maró érzés, mindenhol, izgalom, lámpaláz. Irtózatosan követeltem már magamtól, hogy berántsanak, szidalmaztam előtte valakit, nem használtam semmi olyan szót, ragot, hogy kiderüljön, kit. Kétségbeejtett már a tiltakozásból eredő álomkór. Annyit aludtam. Sunyítva halasztgattam, sunyin. Mivel közben folyton cicáztam a villamossal. Magával a villamossal igen, elrobogott a szemem előtt a szürke foltjával.

Nem nyugodtam bele abba, ami már megoldhatatlan. Volt bennem egy vágy, halasztgattam a kielégülést, rakosgattam, mint egy jó falatot. Féltem attól, hogy nem az, amire vágyom, hogy nem elégít ki, hogy nem élhetem ki a keserű örömöt, amit az ilyen villamos-rémségek tudnak nyújtani. Hát ezért szarakodtam.

Írás közben is hibákat ejtek.

Végül nagyon elhatároztam magam. Dühösen ordítottam magammal. Az anyámmal. Az apámmal. Magammal. Ez lett a fölszállás.

A fölugrás egy mozgó járműre nekem nagyon könnyen ment.

Sárga villamosra ugrándoztam föl, lépcsőn csimpaszkodtam, ha nem is integettem, de vigyorogtam magamra, és én voltam, akkor és nem máskor, tehát megint nem a szürke foltot szálltam meg. Ezzel is telt az idő. Rájöttem, hogy ide lukadtam ki.

Ilyen villamosozások történtek velem.

Közben magamban melengettem, mint egy bebugyolált forróságot, egész másként is azt a villamost. Másik villamos is jött-ment az örömben. Az annyira belül volt, nem is láttam. Megláttam egyszer-egyszer, fölizgultam, olyan gyönyörűséget okozott. Okozhatott volna, ha tényleg látom, vagyis ha be tudok szállni. Oda. Egészen oda.

Őrizgettem azt az érzést, hogy milyen dolog közel lenni.

Korán kelni. Hajnalban szétnézni, már hajnalban tisztázni, hogy hát ez az én életem. Ruganyosan és könnyedén széttekinteni, kicsit fázni is. Nyári reggelen. Hűvös volt, ezt szeretném. Minden vékonyan, bizakodóan mozgott. Ez volt a lényege, az önző izgatottság. Mindenen átnéztem. Sajátmagamat csodáltam és kész. Azt viszont nagyon élveztem, hogy én ki vagyok, nyáron vagyok, hajnalban vagyok, sütni kezdő nap alatt vagyon az én ébredésem.

Röpködött a karom, a lábszáram, kis ruhákban, nyári rövidségekben. Talán így érdemes. Így fogok fölszállni a belső, a meleg villamosra mindjárt.

Állandóan tornászási kényszerem volt. Lebegtem, libegtem. Egy villamos körül. Körberöpültem, nézve sajátmagamat, aki röpül, még ficánkol is röpülés közben.

Csak ne kelljen fölszállnom.

Közben éreztem, hogy föl fogok. Éreztettem magammal. Ezt éreztetve magammal, megnyugodtam kissé. (Haladék újfent.)

Képes az ember így villamosozni.

A végtelenségig.

Közben mintha karmolnának, annyira vágytam. Annyira gyönyörködtettek az ébredés utáni dolgok. Főleg amit nem láttam belőlük, de a vágy, ha annyira erős, képes valamit megmutatni is. Minél nagyobb a sóvárgás, annál nagyobb a fukarság.

Hát rettenetes villamosozó lettem egy időre.

Időről időre.

Semmi se történt, történhetett volna bármi. Jött csattogva, de persze tök némán, csöndben. Annyira volt villamos, amennyire én utas. Egymáshoz illettünk, fölénk borult a derűs ég. Néha estefelé, és felhős, de ez csak szinte elválasztó volt, függöny, jelenetenként, közben, viszont épp eléggé erőszakosan, mégis a hajnalt tekintettem a fő időnek, a villamosozás akkor történt. Estefelé csak ő jött, én nem mozdultam.

Az egésznek a központja az volt, hogy sütött a nap, korán, még nem forrón, nem is melegen, a melegség bennem volt. A nap pirosan világított. Ez a narancssárgás, talán ez a forrás. Mindent ennek a színében láttam.

Egy villamost, úton, háttérben semmit, eget, halványat, de olyat, ami később biztosan kék lesz, már most is kék, viszont a narancssárga piros miatt még nem lehet az.

Akarok valamit ettől, vagy az akar tőlem.

Nem velem történt, van, tőlem függetlenül van valahol egy villamosospiros-égbolt-reggel, vagy belül, a vágy által megmutatva én vagyok a villamos, az ég, ami öröm, én vagyok, ezt akarom.

Ezen a villamoson utaztunk.

A padok fából készültek, kereszt irányú lécekből, amik különféle színekben pompáztak, főleg feketében és valami gennysárgában, olyan nyomorult volt ez is, mint általában a villamosok a műbőr föltalálása előtt, vagyis a műbőr ülés alkalmazásáig. Akkor aztán jött a puhaság, a hozzátapadás, az undok nedvedzés, semmiből nem áll végiggondolni, mi jött.

Húzódoztam a további részletektől, szívesebben soroltam föl a dolgokat más irányban. Idegesen lóbáltam a lábamat, ami mint várható volt ezek után, nem ért le a padlózatig. Tehát végre helyben lennénk.

Az a furcsa, az egészen ijesztő, fölemelő, hogy nincs tovább. Bentről néztem kifelé, de bent is átitatta a levegőt az a narancssárga piros, és annyira csak a színtől voltam lenyűgözve, hogy észre se vettem talán, mi van még. A hűvös. Mindenfélének a hideg érintése, amihez hozzányúlok a babrálások során. Odakönyököltem valamire, mert kellett, hát már hideg is volt. Vágta a karomat az üveg éle, nem lehetett egészen lehúzni, belevonszolni a tekerőkarral a résébe, kiállt, én meg rátámaszkodtam, nézelődtem. Ott aztán nem volt semmi. Egyetlen ház se, csak mintha a házak helyett is felhők szálldogáltak volna, egész kevés, hogy ne akadályozzák a kéket. Szép időnek ígérkezett. Csak a villamossín volt biztos. Csattogott némán a kerekeink alatt.

Az a baj, hogy ez a villamos se az még.

Utaztam rajta, mégis mintha sehol se lettem volna még ahhoz képest, ahol lenni akartam, nem is akartam, voltam, énbennem volt, és állandóan jött, jelentkezett, kívánta, követelte, egy zsongás.

Ez az öröm a félelem. A hiánya. A távolisága. A közelisége, de el nem érhetősége. Leplek, redők, húsfalak, mert már ezek nem is felhők voltak, bekerültem valami másba. Vigyorivá váltam. Közvetlenül az öröm hiányának, a nagyon közeli örömnek a hatására. Ami nem jött igazán el.

Csak ment a villamos velem.

Vitte a szürke foltot messzebb. Jött, uralgott rajta.

Meg kéne próbálni leírni magamat, ezt a mákvirágot. Ahogy kintről-lentről-sín-mellől bámultam a rövid lábút. Bentről, mint egy kalauz, aki jegyet kér éppen. Odahajoltam a kis utashoz, persze a kezemben a nagy semmi volt. Lukasztó. A reggeli sejtelmességen lukat ütő kis szerszám, és ő sem nyújtott semmit nekem a franc kezével, a kalimpáló ujjai közt.

A jegykezelés úgy történt meg végül is, hogy teljesen kifakult, kifehéredett a nyár, a reggelből kedvetlenség lett, mintha már délelőtt lenne, álomszuszékság. Azt se tudom, hogyan kezdjek hozzá az ilyen leírásokhoz.

Vágtattam sebesen, minél messzebbre-messzebbre. Átléptem, mint egy árkot. Egy gyereket, akinek nem kezelték semmijét. A kalauz. Én. Egyikünknek sem volt külseje, *kívül* a villamos vágtatott velünk, nálunk beljebb már csak az volt, ami legkívül az egészet körülvette. A narancssárga piros. Egy égállás, éppen azokkal a felhőkkel, akkor, a villamos idején, nem tudni, nem fontos tudni, milyen alakú felhők. Mert éppen ez az, minden volt a maga formájában, mégse ez izgatott, egyáltalán nem késztetett erőfeszítésre, hogy meglássam őket. Láttam, nem a külsejüket, amit láttam, láttam, de ami az egészben benne volt, az voltam én, hát azt igyekeztem érezni, vagy megszabadulni tőle ezáltal. Keresni, hozzádörgölőzni ahhoz a hajnalhoz, villamosozás által, mi-

alatt a borzongásom, ami nem múlik el, mást jelent, a narancssárga pirosat leginkább, de hát egy kelő égitest, piros-piros, más is az lesz tőle, tőle és tőlem, nem lehet egyesülni, csak örülni, látni, villamosozni, fetrengeni gyönyörben, mint amikor az emberre rátaposnak, kitapossák a belét, és a belek a kitaposás legnagyszerűbb pillanatában már nem különböztetik meg a jót a rossztól. Örültem, mert féltem. Élveztem a villamosozást, mert rettegtem.

Kell-e ennyire félni?

És mitől?

Kinn termettünk a rakparton. A rakparton vagy egy rakparton. Ez a bizonyos hely egy rakpart volt, kőkockákkal kirakva, de már eddigre elmúlt a hajnal, a piros, inkább délután lehetett volna, ha nem hajnalban indultunk volna. Alig jöttünk még. És mégis erősen sötétedett. A szürke és barna színek ilyenkor barlangban tartják a nézelődőt. És én nagyonis nézegettem, innen is *ki* szerettem volna látni.

Látható volt *egy bőr fehérsége* sötét szobában. Lehúzott redőny mögött. Együtt ébredtünk. Nővérem sehol nem látható ilyenkor, nem is érezhető. A harmadik személy jelenléte nem zavaró, mivel nincs, hamar elintézem ezt a kérdést. Szemből látom az alakját. Fejjel felém fordulva, hajolva, teljesen meztelen, bugyit vesz éppen. Nincsenek a jelenetnek izgató részletei. Nincsenek a testnek izgató tájai. Nem is test, csak a test fehérsége, ami nem telt. A testiség teltsége, duzzadása, feszülése nélkül hajol leszegett fejjel a bugyi fölé. Bugyi a tudatomban létezik, nem kép, lehetne más is, viszont mi más lehetne?

A meglepődés már a tulajdonképpeni meglepődés előtt kezdődik.

Anyámban nincs semmi meglepő. Akárhogy próbálgatom, gyanakodva a magam őszinteségében, semmi de semmi! Csak öltözik. Vetkőzik. Annyiszor már, annyi éven át! Lehetek akárhány éves.

Nézem. A redőny sötétet teremt a szobában, vagy én teremtem ezt a sötétséget is a fehér bőr körül. Semmi izgató, nem érzelem. Ismétlődik a kép évtizedeken át, évtizedek óta vetkőzik, öltözik, azt az egy mozdulatot végzi időről időre nekem, előttem, bennem, ez már csak velem együtt múlik el. Nem teszek hozzá semmit, semmi se veszik el belőle, ugyanaz örökké, csak az rejtély, hogy miért kell jelentkeznie, ha semmit se akarok?

Ha akarom, részletezhetem is, bár öröm nélkül, láthatom a szobát, még a nővéremet is alvás közben, láthatom anyám arcát, a mellbimbóját is, igaz, hogy ez nem biztosan az övé. Akármire gondolhatok, sőt, akármit láthatok.

Emlékezni annyi, mint csalni. Önkényeskedni, valamit valakinek mutatni, még ha az a valaki nem is más, mint én magam.

Az öröm hiánya jelzi, hogy nincs kedv. Az öröm gyors elmúlása. És ha részletezem a szobát, kedvetlen vagyok, bár részletezhetem, kedvem is kerekedhet a teljes szobához. Nem szükséges. Ám anyám maga sem okoz izgalmat, mégis. Ő viszont jön, megjön és meghajol. Ott van, nem kell jönnie. Ő ott állt a szobában, mit állt! hajolgatott, csak galambok nem turbékolnak éppen. Süket a kép. Tehát ő sem jelent örömet, s nem is akarom őt. Van. Erről én nem tehetek. Ő újra meg újra megjelenik. Annyit ismétlődik, hogy most már erre a hajolóra nyugodtan úgy tekinthetek, mint aki létezik, az túlzás, hogy él, hogy bennem él, mert nincs elevensége. Merev, jóformán mozdulatlan, sőt, határozottan állítható, hogy nem mozdul. A feje nincs följebb vagy lejjebb tizévenként se. A bugyija nem került följebb vagy közelebb a térdéhez: harminc éve alsóneműt készül fölvenni vagy levetni ez a hajolgató, ez a lehajló fehér. Akiről azt állítom magamnak, hogy az anyám. Is lehetne. Lassan-

lassan idősebb lettem nála, a hajolgató fölött nem jár el az idő. Érzéketlen. Csak azzal a valamivel foglalatoskodik. Bugyi, mondom én, de ezt senki más nem mondja. Senki nem is látja.

A hajoló felém se néz. Barna a haja. Hajban végződik, arc nélkül. Bugyi nélkül is természetesen, bár ez nem változtat semmin. Ott. Ott nincs semmi. Ott, ahol a bugyik szoktak lenni. A végleges helyükön, ha már fölhúzták, eligazgatták őket. Vagy mielőtt lerántották.

Hidegen hagy a hajoló, az őshajoló, akitől minden hajoló származik, minden hajolás azért nem!

Lehet másként is hajolni nekem.

Másért is hajolnak. A *hajolónak* viszont nevet adtam, elneveztem anyámnak, mert úgy tudtam, hogy léteznek emlékek, és hát siettem én is eléje.

Van *a hajoló. A sarkon álló.*

Szinte szétrobbant bennem egy *föltápászkodó.*

Futballpályán.

Futottam, aztán a pattogó labda megkaparintása előtt, amikor már az erők nagyon egymás ellen feszültek, én csapódtam hanyatt.

Fejem nekiütődött a földnek. Becsuktam a szemem.

Csukott szemem előtt megjelent ugyanaz: a nagy, szürke.

Földes, poros pálya.

Úgy emelkedtem föl, ahogy a palackból gomolyog ki a szellem. Az én szellemem én voltam. Már akkora voltam, mint egy ősállat, hosszú nyakú, nagyon magasról szétnéző. Dagadt testű, aránylag rövid lábú, de ez már nem én lehettem, mert hogy én hol vagyok, az nem látszott. Nem éreztem különösnek. Türelmetlen sem voltam, inkább magától történt az egész. Azt gondoltam, hogy most majd lassanként meg fogom magamat pillantani, ha nem is teljesen.

Ezzel az eleséssel, tulajdonképpen fölállással kezdődött el egy másik életem. Futballpályán, szürke porban, melyből a por nem foglalkoztatott. A fölállás utáni életemben magam is úgy terültem szét néha, mint füst, fekete kéményfüst, egy kicsit mindig piszkos voltam már.

A pályán föltápászkodás örökké *velem volt,* bennem feküdtem hanyatt, vagy tápászkodtam, készenlétben.

Hogy most majd megpillantok valamit, ez is csak egy várakozás volt a sok közül. Hogy most és így.

Hogy ekkor, ezután, szétnézve.

Szó sincs arról, hogy bármi csak úgy elkezdődhet, én ezt tudom, én, aki éppen ezt az egy életemet élem, amiről tudok. Amit tudok, abból is lesz egy *én,* és ez az én tudja, hogy nem kezdődhet így el az, amire gondolok, közben folyton arra is gondolok, hogy így történt, mintha így indult volna el. Véget érés után. Valamilyen vég után, ami nem volt.

Volt egy város, és volt egy másik város. Ugyanaz.

És amikor fölkeltem a földről, ebben a másik városban néztem széjjel, de hogy közben mi történt? Talán csak készült történni, vagy sok minden lefolyt, mégse volt vége annak, ami addig volt, csak *kezdet* lett, az ilyen kezdet viszont hihetetlen. Éppen ezért izgató. Akár így volt, akár nem így volt, az kezdett érdekelni, ami így volt. Fölálltam egy futballpályán, és attól fogva az kezdett el érdekelni, ami így volt.

Szétnéztem, és valami most kezdődik.

Fölálltam, és ami *lenn* maradt, az múlt el. Kibontakoztam, kibújtam. Ami

lenn maradt, az behálózott. Ebből szabadultam ki. Nem is én voltam igazán, csak az, aki addig lehettem. Hogy most majd más lehetek, ez a kiszabadulás.

Én voltam a történések és látványok közti térben bujkáló, szállongó? Az még nagyon belül volt, annyira belülről néztem kifelé, hogy onnan még szinte nem is látszik az, nem látszódhat, aki néz. Talán épp ezt nevezik gyerekkornak. Amikor még nem volt semmim. Amikor még nagyon *közel* voltam. Mintha se lábam, se kezem, testem se lenne, csak a közelség.

Éppen ezért amikor fölálltam a futballpályán, már volt lábam és kezem.

Mint az iszapban ülés. Ebből az iszapból emelkedtem ki.

Nem is tudom, miért foglalkoztat ez annyira, mint kezdet.

És túl ünnepélyes, de visszajár.

A hangulat nagyjából ugyanaz. Sötét a drapéria, nem szomorú, még csak szomorkás se, csak annyira, mint a sötétség. Ünnepélyesnek látszik, de még *elnevezés* előtti ünnepélyesnek. Ott.

Keletkezés idején, föltápászkodáskor még semminek nincs neve, és ez az állapot fönnmarad. Nincsenek elnevezések.

Ez az elnevezések mögötti csönd vagyok én.

Zűrzavar nélkül, részletek nélkül mintha ünnepélyes volna.

Ilyen pillanatban kelek föl, hogy a következő pillanatokban megteljek részletekkel. Megtelés előtti állapot, ezért kezdet.

Amint föltápászkodtam, kinőtt mindenem, csak *emlékeim* nem nőttek.

Megrázkódtam, volt, ami volt, jöjjön, ami jön. Nagyobb voltam persze a normálisnál, még nőttem, magasodtam, szétnéztem messziről, messzire. Nőttem, de már tulajdonképpen zsugorodtam. Belekicsinyültem a futballpályába, egy futballpályán szaladóba. A szaladásba, elesésbe. Hozzázsugorodtam egy labdához, és már előbb, kicsit már előbb is. Ez a fölálláskor tapasztalható tágulás, kiterjedés csak sóhaj volt, emlékeztető.

Emlékszem rá, hogy voltam, nemcsak vagyok. És nemcsak az voltam, amire emlékszem.

Kiterjedek, hogy emlékezhessem arra, amire nem emlékszem. Amire nem fogok emlékezni, azt látom. Olyannak látom magamat, amilyen sose voltam, csak valaki, ő. Több, mint én, de én.

Ezért szükségesek a kezdetek, miközben semmi se ér véget.

Ilyennek látom magamat olykor. Amikor látom. Máskor meg nem.

Én találtam ki az időt, ami nincs.

Nekem kell az idő, mert majd *én* nem leszek.

Ezért is éreztetem magammal, hogy nincs, menekülök előle. Annyira van csak, amennyire én vagyok. Lezser dolog a lét. Közben. Folyton.

Nem. Semmit se látok. Ezután már semmit. Állok a futballpályán, a futballpályát se látom. Pálya volt, lehetne még. Ha látom, nem érdekel. Ezért nem látom. Semmilyen részlete nem érdekel, nem vagyok ott, miközben pálya. Ezért nem pálya, mialatt látom, amit látok. Nagy síkot, félsötét síkságot, terepet, ami inkább sötét, mint világos. Ami távoli, az kisebb, ami közeli, az nagyobb, de nincs semmi, ami kisebb vagy nagyobb. Csak a tudat, hogy lenne. Csak azért, hogy érezzem, hogy ez egy tér, én vagyok a közepe.

Részletek nélküli tér, amiről azt hiszem, azt akarom hinni, hogy pálya, hogy az volt, hogy az lenne, ha az lenne, ha lehetne, ha akarnám, akarom.

*(Befejező része a következő számban)*

# *Akár a sárkány hét keze*

*A himlőhelyes favorit ökölvívó,*
*akár a sárkány hét keze,*
*pofon vág négy reflektort, aréna-ringre irányozottat –*
*sötétség –, és mégis világ-világossága,*
*a közönség hamuvá hamvad,*
*s egy-kupacban ennek előtte*
*a nézőtér lakosai hamuvá hamvadnak, össze-egymásba,*
*eső-leáztatta katedrális*
*leomlott rossz kis angyal-gubancaira gondolok.*
*Vajon Michelangelo gondolt-e hamu-festékre, lehullóra?*
*Itt mindnyájan így, ekként.*
*Szembe nézhettem volt volna csak percig a Mesterrel,*
*– a hatalmas szárnya-hamu Angyalnak,*
*a nagy seprő szárnya-csattogtatván*
*vitorláz az aréna fölött.*

# *Kisebb és élesebb*

*Az aréna fölött igen hegyes és nagysúlyú,*
*nem Damoklész kardja, kisebb és élesebb*
*– semmi fatalitás se sorsszerűség se véletlen –*
*henteskés gyárkéményű hossz-mértékű ember*
*nyaki verőerét átvágja,*
*azután, másik időben*
*kancacsikók legelnek lóherésben*
*ötven méternyi csontváz fölött*
*sarjadzó növényi életet.*

# *Fekete alkalom*

*Az Univerzum kitalálta pestis fekete alkalom*
*jó elmében foganni, mösszjő Camusében,*
*s hogy elfelejtett elefántok temetőjében*
*kicsiny kontinens embere*
*csonthártyát szopogasson-rágicsáljon –,*
*és a Nap nem kel fel soha.*

# *Összegyűltek a jelölt helyen*

*A Föld összes autója, teherautója, furgonja, kamionja,*
*valamint minden más efféle alakzat, amit az emberi elme*
*megtervezett és megfabrikált –, vezetőstül és pilótástul*
*összegyűltek az afrikai nagy szaharában, egybolyban,*
*hogy váratlan motorzajtalanná váltak a városok,*
*a nagy utak, és rotyogás-fújás-puffogástól üressé a járdák,*
*és fölsóhajtottak a fák, és a kutyáknak-macskáknak*
*nagy szaladhatnékjuk támadt; és az emberi állat*
*görkorcsolyázott, sétált cikkcakkban a járdán össze-vissza;*
*– igen, egy napon mind összegyűltek, ott a jelölt helyen.*
*És akkor Földet megrázó robbanás, szénmolekulák tömkelege*
*a levegőégben, hogy forgószél, esős idők, és ballonkabátok,*
*– és valahonnan, mint egy istentől fogantatott kijelentés:*
*„tanulj meg biciklizni, te üleped üllető fattya!" –*
*és támad új-módi szikárság, aszfalton fekete-fehér gidák,*
*és kecskepásztorok palánkok mögé nem terelhető ugrándozása;*
*és minden magasba tűzzel felvágott puffantyúk;*
*kiben ember ül és mondják a Földről nekik, hogy s mint,*
*és maga is tanakodik: ez ott mind fent marad . . .*
*Egy vénembertől hallottam ezt, jóféle kocsmában,*
*miközben Tersánszky Józsi Jenő valami M7-es út közepén*
*néhány kecskének és embernek furulyázott.*

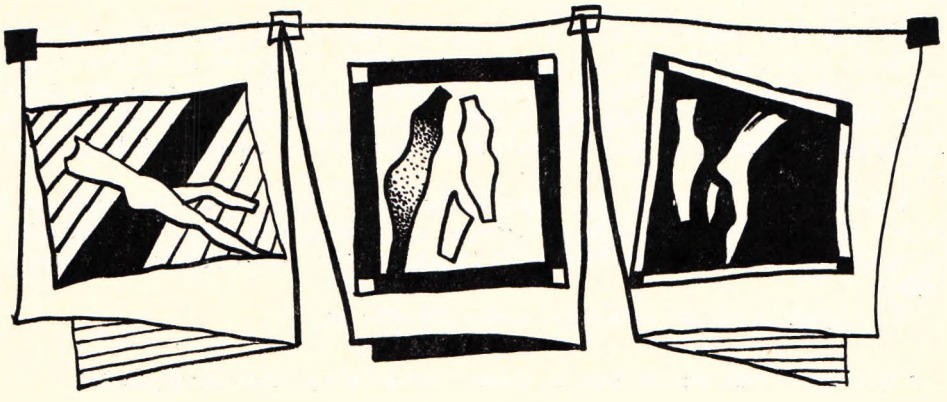

MÉSZÖLY MIKLÓS

# Egy igazi könyvesbolt: demokrata*

Úgy volna szép, ha egy könyvesboltot jelölő író neve nem csupán cégérjelzésként mehetne át a köztudatba, hanem arra az intim ünnepélyességre is emlékeztetni tudna, ami a könyvek hajdani kápolnáit, templomait – a számunkra ma különösen példázatos pluralista reformkorszakunktól kezdve – oly hosszú időn át jellemezte. Ahová úgy lehetett betérni a percemberkék és csörtetők zajától hangos utcáról, mint egy szentélybe. Ahol a könyvet nem csupán eladják, gépiesen és többnyire igazi jártasság nélkül, hanem értő gazdaként bocsátják csábító közszemlére.

A hely szelleme. Egy igazi könyvesbolt rendelkezik ezzel. Teli polcainak sora – ha nincsenek tilalomfák – a nemzeti géniuszok hombárja. Egy olyan pillanatban, mikor a kultúra és civilizáció egészséges viszonya megbillent, és éppenséggel nem a kultúra javára, ennek még hangsúlyozottabb jelentősége van. Az utcákon tülekszik és elvérzik az eszmeharc, az érvényesülés megszállottsága, a kérészéletű érdek-igazságok diktatúrája – egy igazi könyvesboltban türelem uralkodik, kivárás és békés egymás mellett élés. Itt csak az időnek van hatalma és megbízatása, hogy megőrizzen és elporlasszon.

Örkény István – ahogy a barátság emlékközeléből gondolok vissza rá – a szó patinás értelmében igényelte maga körül a könyvek gyűjteményét, mint az otthonosság jóérzésének és az alkotás miliőjének szellemi előfeltételét. Magánkönyvtára tanúskodik erről. Válogatós értékigénnyel, de mindenre kiterjedő kíváncsisággal volt minden-olvasó. Magánkönyvtára a legvégletesebb pólusokat, eszméket és hiteket sorakoztatta egymás mellé – mint minden igazi könyvtár, és mint minden igazi könyvesbolt. És ez, mint partizán magánkedvtelés és magán-értékőrzés, viszonyaink nem mindig barátságos feltételei között akár ajánlott irányjelzésnek is felfogható.

A könyvesbolt, mely itt nyílik az ő nevével, joggal és okkal tekinthetné feladatának, hogy az elgépiesedett és elüzletiesedett könyveladás gyakorlatába – az említett néhány törmelék-gondolat szellemében – új hangot próbáljon belelopni. A könyvek értő gazdájaként.

És még egy megjegyzés, ha megengedik. Előítéletek, gyűlölködések, kirekesztések, kiátkozások korát éljük. Örkény István életműve nem keveset foglalkozott ezzel. Volt életanyaga hozzá. Életműve ajtaját mégis az egyetemes kíváncsiság, a türelem, a megértés és empátia felé nyitotta ki – mégha az irónia fakírágyára ültette is az elkényeztetett féligazságokat és csábító hazugságokat.

Egy igazi könyvtárnak, egy igazi könyvesboltnak is megvan a maga emelkedett iróniája: ugyanabban a türelmes tiszteletben részesíti a halálraítélt könyveket, mint a túlélőket. Hiszen ki tudja, melyik lesz a halálraítélt, melyik a túlélő.

Egy igazi könyvtár és könyvesbolt: demokrata.

* Elhangzott 1987. április 2-án, az Örkény István Könyvesbolt megnyitásán.

CSŰRÖS MIKLÓS

# „KOPORSÓKÍSÉRŐ BOHÓC"

*Kálnoky László emlékének*

Kálnoky László a meglepetések, a metamorfózisok költője, alakváltoztató bűvész. Sokáig ugyan épp az ellenkező kép élt róla még legjobb ismerői, közeli költőbarátai szemében is. Három és fél évtizeden keresztül (első kötete megjelenésétől a hetvenes évek közepéig) olyan minősítések tapadtak nevéhez, mint az ontológiai pesszimizmus, a szűkszavú elegancia, a kevesekhez szóló választékosság, az artisztikus formaművészet, s nem utolsósorban az az értékelés, hogy műfordítói életműve jelentékenyebb az eredetinél.

A hatvanadik életévén túl járó költő azonban, meghökkentő merészséggel és magabiztossággal, elválik ettől az imágótól. Arcot vált, előítéletes hiedelemnek minősíti a róla kialakult képzetet. Páratlanul termékenynek mutatkozik, fölbomlasztja az addig szinte kizárólagosan alkalmazott kötött formát. Tanúságot tesz pompás humoráról, a szó nemes értelmében népszerű, a legszélesebb publikumot vonzó lírát ad közre. Minden kötete az előzőhöz képest is tartalmaz valamilyen nóvumot, szellemi és formai újítást, amely más-más oldalát emeli ki a személyiségnek és a költői invenciónak. Megújhodása az utóbbi másfél évtized párját ritkító irodalmi szenzációja volt, még abban a nagyszerű környezetben is, amelyet nemzedéktársainak érett és termékeny kései munkássága alkot.

A kivételes pályaalakulás már önmagában megérdemli, megkívánja az elemző magyarázatot. Jellemtanilag az akarat, még inkább az akarás kérdését veti föl, különösen, ha arra is gondolunk, hogy a költő Kálnoky nagyjából negyven évig tartó első korszakában (az 1977-ben megjelent *Farsang utóján* c. kötet előtt) több ízben is huzamosan hallgatott, s „csak" a homéroszi terjedelmű műfordítói életművet gyarapította. Döntés, elhatározás kérdése volt számára az, amit Arany János az *„Írjak? Ne írjak?"*-ban fogalmaz meg. Betegség, ellenséges politikai légkör, megélhetési gondok, szerelmi csalódások, a bűntudatig fokozott felelősségérzés az egyik oldalon – becsvágy, az önmagát műveiben megörökíteni akaró szellem elszántsága a másikon. Mi a fontosabb: elfogadható életkörülményeket teremteni önmagának, családjának, a súlyos beteg édesanyának, vagy az „exegi monumentum aere perennius" steril öntudata? Kálnoky mélyen megszenvedi ezt a dilemmát, a döntés kényszerét érzi az ideál és a reál, romantikus szóhasználattal élve: a föld és az ég között. „Levert vagyok. Lehet-e, hogy a versem, / a földön kúszó, egykor égbe szárnyal?" – kérdezi az *Intermezzo*ban, testies, naturalista képpel fordítva le a maga nyelvére a Kosztolányi lírájából is ismerős kérdést: „Elindulnék, ha tudnám, merre menjek, / hogy a földet figyeljem, vagy a mennyet. / Feledhetem-e azt, hogy körülöttem / az árva ország üszkös teste gennyed?"

Költészetében sokáig a lét árnyas oldala válik meghatározó témává, motívummá, mondhatni szimbólummá. A remény szunnyad, és nem szólal meg az égi hang, „mely megmutatja, hogy van más élet is, és van különb halál". A látszatélet taposómalma nem kell az előkelő léleknek, mely végül is (más eszmény híján) a Rossz, a negativitás, az elégtelenség élményének kimondásából meríti maradék öntudatát: „életem semmit sem ér"; „ne érezd már soha a fájó, nyugtalan kínt"; „úgysem hallják odafent / a porba fúló szenvedély / keserveit". Kálnoky szereti a sarkítást, a túlzást, a romantikus eredetű végletességet. Stilizálva nagyítja föl kétségbeesését. Vízióiban „A forró katlan mocska bugyborékol . . .", s kívánsága ez: „Tárd ki sarkig, nemes reménytelenség, / semmibe nyíló ablakaidat!" Vörösmartyra és Sartre-ra egyként

visszhangoznak ezek a szavak. Minek tehát erőlködni, kulturális szerepeket betölteni. Az *Oszlopszent* szánalomért és humoros megértésért esdekel („Kacagjatok ki, hisz van rá elég ok:"), a műfordító jóformán csak ócsárolni tudja magát eltékozolt műveire, szilánkra hasadására gondolva. Itt meglnt fölbukkan a tragikus tévesztés kinevetésére való fölszólítás, ez a Kálnokyra oly mélyen jellemző motívum: „Ha meghalok, fakadjatok kacajra, / szíveteket a részvét meg ne csalja." A rangosság tudata és az önbecsmérlő irónia fonódik össze ezekben s a hozzájuk hasonló lírai nyilatkozatokban, részben megvilágítva a dacosan vagy kedvetlenül hallgató, keserűen félrehúzódó életszakaszok indí ékait.

De hallatszik egy más parancs is, amely tűzhullás, égszakadás közepette arra figyelmeztet: „Költő vagy, hát ne féltsd magad / pokoltüzétől a jelennek" (az *Ars poetica*ban). Megfogalmazása által legyőzni a Rosszat: Kálnoky nem mond le erről az igényről, átengedi magát az éjszaka gonosz káprázatainak és démonainak, hogy szavakba sűrithesse, megragadhatóvá tegye őket, harcolhasson ellenük. Hozzá akar szokni a meg nem szokhatóhoz. E küzdelemben kivételes öntudatosságot tanúsít, tárgya az irracionális szférája, de eszköze az értelem, a megvilágító ráció. Nem ír le egyetlen szót vagy mondatot, ha nem tudja tisztázni magában a jelentését. Fogalmi közlései áttetszőek, értelemhez szólóan pontosak, már-már pedánsan világosak. A homály és a bizonytalanság közérzetéből indul ki, de a fokozhatatlan bizonyosság evidenciáját keresi. „A biztonság unalmas / nyúltornyából néha előmerészkedsz, / s késpengeélű éjszakában / botorkálsz, hogy megtapogasd / a zsákutca végében a falat." *(Zsákutca)*. Önismeretre törekszik, munkamódszert akar választani, híres hasonlatával szólva úgy nézi a jelenségeket, „mint ahogy a be nem kötött szemű fogoly / látja a fákat, bokrokat / egy pillanattal a sortűz előtt".

Intellektualizmusát, már-már doktrinér racionalizmusát az értelmen kívüli világgal való cinkosan meghitt kapcsolata ellenpontozza. Itt egyrészről érzékiségét kell említeni, vaskos szenzualizmusát. Festőkkel verseng a színezésben, szobrászokkal a plaszticitásban. „Az erdő sűrűjében láthatatlan / csőrök szemelgetik a haragosvörös bogyót." – írja például *Az őszben*, s manierisztikusan részletezett képpel mossa egybe a kigyomlált fejtető meg a messzi fennsík látványát. Hájas, izzadó testekről, szőrös, nedves köldökökről, pusztuló, ráncosodó arcokról lenyűgözően konkrét akt- és portréfestő művészettel rögzíti vizuális benyomásait. Zeneköltőkkel is versenyre kel, de nem a hangutánzás banális ambíciójában, hanem a fogalmon-túli közlésben, a motívikus szerkesztésben, a vers-tételek szonátaszerű elrendezésében, ritmus-elvű (lassút gyorssal váltogató) párosításában. A zene Kálnoky számára szimbólum is, egy ős-eredeti egység visszhangja, a paradicsomi boldogság foszlányos hangokban visszaszerezgő emléke. „Boldog hangok, tudom, a nagy hazát / örökre elvesztettem, hol ti laktok" – így sóhajt föl a *Szférák zenéjé*ben. Él még benne a mindenség zenéjének emléke, de elszakadt a kozmikus akkordok, a „szebb világból hangzó zengzetek" üzenetétől.

A belső élet festésében sem hagyja cserben Kálnokyt különleges hajlama az érzéki konkrétságra. Önkínzó alkat, képei néha morbid benyomást keltenek, mazochisztikus érzékeltető erővel idézik föl a lelkiismereti tépelődéseit elevenen átélő ember szenvedését. A *megalázott* szólal meg verseiben, persze nem a magánszemély, hanem a lírai típus, a bűntelen bűnös, az örök vesztes, a póruljárt ember. Olyasmit mond ki helyettünk, amit alighanem szégyellenénk, eltitkolnánk mások előtt – így fokozza önismeretünket és nyeri meg (önbecsmérlő őszinteségével) szeretetünket, szégyenkező nagyrabecsülésünket. Hogy egyetlen szonettjének versszakkezdő sorait idézzük: „Cserépre tört maradék büszkeségem: / Önmagamat fogyasztom és fölélem: / Hajam kihull, és fogaim kitörnek, / Kapaszkodom siralmas tévhitekbe" – klasszikus nagy lírikusok és szentek, Villon, Balassi, Szent Ágoston vallomásai támadnak föl emlékezetünkben az ilyen visszaháramló szidalmakat olvasva.

Az a szomorúság hatja át a hetvenes évekig Kálnoky líráját, amelyet az önmagunkban észrevett és beletörődve nézett romlás szemlélése támaszt föl az erkölcsi felelősségről még nem lemondó etikus értelemben. A bűntudat géniusza él benne, pedig nem tartja magát vallásos világnézetűnek. A szenvedők, a megalázottak pártján

áll, nem látványosan, de annál meggyőzőbben tér vissza költészetében a mártírok, az áldozatok krisztusi szimbolikája, a kivégzett ingek, a fölpeckelt száj motívuma, „a kalap szoros töviskoronája". Rémlátásai fölerősítik az öngyötrő szenvedést, mindig mintha fuldoklók sereglenének körülötte, közéjük számítja magát (*Hamlet elkallódott monológja* szerint), de szinte elviselhetetlen felelősséget érez irántuk, és szégyent önmagáért, mert nem lehetett igazi ellenfelük az aljasoknak, a „naggyá fújt hólyagoknak". Mégis, a kudarc sötétjébe „némi / hősiesség visszfénye is vegyül", az eredménytől függetlenül „magasba törtek az elbukottak". Sztoikusnak mondható Kálnoky álláspontja, hitetlenül is az erényt, a helytállást, a tisztességet propagálja. S nemcsak kimondott szavaival, nemcsak a „kristálykemény, elrendező igazság" utáni olthatalan vágyakozásával, hanem egyszersmind a formateremtés fegyelmével, a pontosság pátoszával.

Ide kívánkozik humorának futó említése is. Nemzedékét – s benne őt magát – tragikus tapasztalatok alakították, de éppen a „humorisztikus beállítottságú pillantás" segítségével (Hartmann) sikerült fölényben maradnia az élet apró és kicsinyes problémáival szemben. Nagy mókamester volt, és remek anekdota-mesélő; sohasem nevette el (s most írásaira és szóbeli előadására egyaránt gondolunk) a poént, a hallgatóban, az olvasóban akarta előidézni a komikus hatást, nem pedig látványosan előre kiélvezni. Nála a humor valóban „a görcsösség állapotából való megszabadulást jelenti", amit az is bizonyít, hogy szorongó korszakaiban, megnyomorított állapotaiban is mindig visszatér forrásához.

Első kötetének első versében olvassuk a találó önjellemzést: „Kigúnyol hagyományt, tekintélyt, / és ha a hallgató bedűl, / kaján szamárfület mutat / az a kis ember ott belül." Az igazságtalan világon a szellem, a szellemesség fegyverével elégtételt vevő ember fölénye határozza meg ezt a humorisztikus beállítódást. Sokféle árnyalata van, de talán az első közülük az önirónia: a tisztesség is azt kívánja, hogy először magunkon nevessünk, s csak azután másokon, de van ebben a mentalitásban némi előre védekező óvatosság is. Az az ember, aki viccelni tud nyomorúságán, nem lehet olyan nevetséges, mint aki halálosan komolyan veszi szerepét. Arany, a nagy „nemzeti klasszicisták" Bolond Istókhoz, Senki Pálhoz hasonlította magát, Kálnoky olyan válaszokat ad a *Mi vagyok én?* kérdésére, mint „lejárt belépőjegy egy elmaradt előadásra, / kulcscsomó egy lebombázott lakáshoz, / éjszakai napszemüveg", egészen a tragikomikus öndefinícióig: „koporsókísérő bohóc".

Kifelé forduló, leleplező, szatirikus oldala is van persze ennek a humornak. Célpontja a tunya kisvárosi butaság, általában a kispolgári betokozódás, az „emberi ostobaság" által tisztelt tabuk, előítéletek. Botrányt keltett megjelenése idején *A kegyelet oltárán* c. vers, pedig szerzője nem a vallásos érzület és kegyelet megszentelt tárgyait profanizálta, hanem a történelmi elévülésről, az önmagukat túlélő rendszerek tartozékainak értékvesztéséről írt kegyetlen példázatot. Kálnoky egyúttal remek parodista, hiszen az utánzás és kifigurázás képességét aligha nélkülözheti a clown. Sokan a kabarében sikerre vitt *Shakespeare: XIX. Henrik* szerzőjeként ismerik, amelyben nyelvi beidegződéseket, a múlt századi Shakespeare-fordítások hangvételét, stílusát teszi a túlhajtott utánzás által nevetségessé. De hogy milyen közel áll egymáshoz alkatában és művészetében a komoly és a humoros, a tragikus meg a komikus elem, arra a Shakespeare-fordításparódiának meg a nagy lírai-drámai monológverseknek egybevetése figyelmeztet. *Hérosztrátosz*ának vagy *Hamlet*jének magánbeszédét is stilizálja, archaizálja, ámde a magasztosítás, a fenségesítés célzatával, s olyan eszközök, melyek amott komikus hatást keltettek, ez utóbbiakban a fennkölt komolyság stílushatását erősítik.

Kései anekdotikus hosszúversei és versciklusai (leghíresebbek közülük az *Egy magánzó emlékiratai* és a *Homályoky Szaniszló*-történetek) egészen más hangnemben intonálják a humorral ellenpontozott tragikum Kálnokyra jellemző kevert minőségét. A pesszimista alapérzés, a reménytelenség alaphangulata dolgában kevés változást érzékelünk, tönkrement egzisztenciákról, szerencsétlen balekokról, elkallódott tehetségekről szól az önéletrajzi ihletésű sztori, a „régi sörtalp paleográfiája" nem árulja el az élet elrontásának vagy a jövő célszerűen hasznos berendezésének

titkát. De valami áradó mesélőkedv, megbocsátóan fölényes humor, az érdekes, megfejthetetlennek látszó események iránti anekdotikus érdeklődés hatol be a szigorú metrikusok szerint versnek csak üggyel-bajjal nevezhető (olyannyira kötetlen) szövegekbe. Nem a világnézet, hanem a hangnem változott meg. Kevéssé valószínű, hogy a fegyelem görcsösségének oldódásával vagy másképp megvalósíthatatlan epikus tervek előtérbe kerülésével kellene és lehetne magyarázni ezt a föltűnő fordulatot. Inkább az a szándék nyomul itt előtérbe, hogy a beteg, sorsüldözte ember föltárja rejtett tartalékait, nem nárcizmusból vagy hiúságból, hanem hogy közkeletűvé tegye, másokkal is megismertesse élményeinek, lelki szervezetének addig rejtve maradt részeit, villódzó gazdagságát tárja föl egy olyan léleknek, amelyben korábban a gyöngeség, a panasz szólamai, a negatív élmények látszottak egyedül uralkodni.

A *Hétköznapok* c. versben korábban azt írta: „A sötétség gyepűin nem hatol át / a fény káprázatos ellenérve." Utolsó évtizedében mégis áthatol. A lélek, kis kavicsként bár, de fölfénylik „a végtelen homokmezőben", a mutatványos bemutatja mindazt a trükköt, varázslatot, elbűvölően hatásos fogást, amelyet addig egy visszafogott választékosság eszménye jegyében magának és szűkebb környezetének tartott fönn. A Kálnokyra mindig jellemző dacos különbözés-vágy is motiválhatta ezt a döntést: szembe akart nézni a költői ezoterizmus divatjával, rácáfolni a nemzeti líra hanyatlását, népszerűtlenségét károgó jóslatokra, bebizonyítani az anekdota vagy a lírai napló műfajainak elévülhetetlenségét, és még más hasonlókat. A halála előtti utolsó hetekben befejezett (posztumusz) kötetében még mindig volt kedve és ereje olyan trouvaille-okra, hogy ő, akit Baudelaire, Kosztolányi és a nyugatos szimbolizmus hagyományának folytatójaként ismertünk meg valamikor, egyszercsak az avantgárd, sőt talán a neoavantgárd túlzó folytatójaként, rikítóan eredeti parodistájaként köszönjön ránk, egy olyan *Így írtok ti* szerzőjeként, akinek szinte mindig sikerül a bravúr, hogy másokat imitálva, egy vagy többféle stílust persziflálva is félrehallhatatlanul önmaga maradjon.

Emberi magatartásáról, példás önzetlenségéről bizonyára a kortársak személyes és éppen így hiteles emlékezései tájékoztatják majd az utókort. Még csak eszményítenünk sem kell ezt az önzetlenséget, mert Kálnoky magától értetődően természetesnek tartotta, s portréja amúgy sem szorul rá semmiféle satírozásra. Mindig kínosan becsületes volt abban, hogy a mellette kiállókat magáénak vállalta, személyessé igyekezett tenni a kiadói, irodalompolitikai kapcsolatokat, tartotta magát döntéseinek néha váratlan folyományához, következményéhez. Vitatkozott kiváló irodalomtörténészekkel, kevésbé kiváló könyvkiadó-igazgatókkal és folyóiratszerkesztőkkel, s túlzottan lelkiismeretesen válaszolta meg középszerű vagy dilettáns vers- és tanulmányszerzők pózos tisztelgéssel elküldött kéziratait. A polemikus szellem mögött eszerint mély pedagógiai ösztön működött, Kálnoky ebben a tekintetben is komolyan vette felelősségét, szerepét, mint ahogyan az olvasótáborához, közönségéhez való viszonyában is mindig arra törekedett, hogy teljes és legjobb önmagát adja, frissen, fölkészülten, frappáns eleganciával álljon hívei elé. S ehhez az elvhez a bibliai Jóbéval vetekedő szenvedések árnyékában is mindhalálig hű maradt.

GÉCZI JÁNOS

# *[a vers tere]*

*ujjaddal halakat igekötőket*
*csüngő hínárok és hűs igék között*
*hintáztatsz himbálod őket:*
*mind ami látvánnyá költözött*

(ujjaddal halakat igekötőket
hintáztatsz himbálod őket)

*mit teszel ott képzelet foglya*
*érzékeny és folyékony térbe*
*dobva? hány lappal kerítve fogva?*
*akár egy sókristály létezése*

(képzelet foglya
hány lappal kerítve fogva)

*(de hal nem csak igekötő lehetne*
*és hozzáfonhat sok főnévi alakváltozat*
*az imaginárius testre*
*s melyik is hihetné képzett álmodat)*

(hal nem csak igekötő lehetne)

*mert ezen a helyen minden teoréma*
*aminek valaha már nincs neve*
*ha lenne bár de akkor néma*
*hiszen ez lenne a vers tere*

(ezen a helyen minden teoréma
ha lenne de akkor néma)

*(lehetne más mint mélyvízi küzdés*
*– hullámtalan s olvadt kvarcüveg*
*benne tükörtűz törve és*
*buborék és hódermedt fűzek)*

(lehetne más mint mélyvízi küzdés)

*a verstérben vak moszat lebeg*
*lélekárbóc és pontkicsi lakktettek*
*velük homálylik elő a képzelet*
*mielőtt szorongva a verstérbe vesznek*

(a verstérben vak moszat lebeg
amint homálylik elő a képzelet)

*hát valljad aki a szöveg mélyén*
*ólomszürkében lépkedő? a lélek ő a lélek*
*vagy ami ott az annak nem nevezhető?*
*mi lehet még megsüllyeszthető*

(hát valljad aki a szöveg mélyén
ami ott van az annak nem nevezhető)

*s mit hozhatsz fel vagy lenn azzá váltan*
*öltözöl ‚abba' a buvárruhába*
*és a régi arcban csontvázban*
*tudod-e milyen volt önmagadra várva*

(mit hozhatsz fel vagy azzá váltan
a régi arcban csontvázban)

SÁNDOR IVÁN

# Leperegnek a nyolcvanas évek

## *És az irodalom?*

### *A mai kultúra határsávhelyzete*

Milyen szakasza egy korszak a históriának, a kultúrának? A benne élő ugyan érzékeli, ám a szintézisek később születnek csak meg. „Innen" a tájnak egy részét vehetjük szemügyre, a többit még eltakarja az erdő. De rögzíteni kell a töredéklátványt is. Bizonyos, hogy ha a századvég hoz valami újat, akkor az annak a hanyatlásnak a talapzatán, magából az alkonyból születhet meg, amiben ma a kor embere a többi között azért van benne, mert felélte a megelőző századforduló hosszútávra szóló szellemi ajánlatait is.

Tanulságok vannak.

1. A válság, a kizsákmányolás, az emberek közötti igaztalan elnyomáson alapuló kapcsolatok a század elejétől joggal követeltek valami mást, ám amennyiben ez a más főképpen csak az elosztás és nem a technika, a tudomány, vagyis a termelés, a gondolkozás, a *minőség forradalmában* valósult meg, csak átmeneti megoldásokkal járhatott. Új dilemmákat katalizáló államalakzatokat és intézményrendszereket hozhattak csak létre azok a törekvések, amelyek ugyan a köz-, az állami tulajdon elvére épültek, ám a gazdaság lemaradásával párhuzamosan önmagukban ezekkel a másféle társadalomszerkezeti formákkal nem tudták kellőképpen biztosítani a szabadság, jog, igazság, az alkotókedv és a jólét évszázadosan súlyos ellentmondásainak feloldását.

2. Egyik fő oka mindennek az, hogy Marx és Engels hajdani elképzeléseivel ellentétben a szocializmus Európának nem a fejlett zónájában valósult meg. Az utolsó esztendőkig figyelmen kívül maradt az a legfontosabb marxi tanítás (idézésével is ritkán találkozhattunk, nemhogy megszívlelésével), amelyben arra hívta föl a figyelmet, hogy ha a gazdaság elmaradottságában nem történik *időben* teljes fordulat, akkor történhet bármilyen változás, alapjaiban megmarad a régi elmaradottság.

3. Mindezek megerősítik azt az elég régóta ismert gyakorlatot, hogy a technika, a tudomány felfedezései *alapvetően* más irányba tudják fordítani egy-egy történelmi szakasz fejlődését. *Alapvetően* befolyásolják a termelőerőket és termelési viszonyokat, ennek nyomán az emberek, csoportok, osztályok, nemzetek között kialakult kapcsolatokat. Valójában nincs abban semmi meglepő, hogy ennek a századvégnek a változásaiba is beleszól az, hogy (a „várttal", „tervezettel", a tételek alapján megjósolttal szemben) milyen eredménnyel s a világnak mely részein születnek meg az iparban – a mindenféle elosztási forradalom alapját is képező – új technikák. Ezek azután egy új ipari forradalom jellegét öltve befolyásolják a létkörülményeket, korábban nem „tervezett" megoldásokat kínálva.

Ezek a váltók már jó ideje kattannak körülöttünk, de a sínpályák végérvényesen a nyolcvanas években kanyarodnak más ösvényekre, kirajzolva egy új jövőképet. Abban a kavargásban, amely ma uralja a világot, az iránytűket már az a mágnesdarab szabályozza be, amiben a ma gondolkozói teljesítményei, politikai-társadalmi-hatalmi formáinak, gazdasági hatékonyságának valósága, értékelendő-vállalandó-elvetendő gyakorlata sűrűsödik.

*A kultúrát a létkonfliktusok szellemi kihordásának formájaként értelmezzük.* Szerepét az élet emberhez méltó lehetőségeinek megteremtésében való részvállalkozásnak tekintjük. Sokféle módon integrálódott a kultúra az elmúlt évezredekben a

lét-folyamatosságba. Volt kevesek játéka, volt a visszahúzódás, menekülés eszköze, az emberi öntudat őrzője, vállalta a nemzeti megmaradás és fejlődés képviseletét, lehetett a becsület, a szabadság, a méltóság, a hit mentsvára, az új gondolkozás termőtalaja. Folytathatnánk . . . Odáig jutnánk, hogy *ma* egyik variánsban sem „működik" erős hatásokkal. Miközben az egész világon elhomályosultak, áttekinthetetlenné változtak a reményteli lét jegyei, eltűntek a meghatározható kultúra áttekinthető formái is. Mintha éppen az állandó keresés, az önvédelmi sáncépítés, a létkonfliktusok szellemi kihordása elé állított külső torlaszok kerülgetése fárasztotta volna ki. Maga is a műanyag változatokat, a névhamisításokat, a kavargást idézi fel. Nem tudni, hogy vajon a kiforrás, a kultúra hely- és szerepmegtalálása következik-e arra, ami ma van, vagy maga a kultúra is áthangolódik. Az ilyen folyamat akkor megy végbe, amikor a hanyatlásból nem maradnak vissza tartós értékek, és miközben a régi már nem tudja fenntartani magát, nem annyira az *új* következik, csak a *más*. Hanyatlás és bölcseleti teljesítmény különben nem állnak egymással törvényszerű ellentétben, sőt idézhetnénk a mondást is arról, hogy Minerva baglyai akkor kelnek szárnyra, ha beköszönt az alkony. Ám hogy nincsenek formák a bölcselet hasznosítására, legalább színének leszűrésére, az magának a gondolkozásnak a beszáradásához vezet, s csak megerősíti a folyamatot, amelyben gyengülnek a tartós értékek.

Valaminek jönnie kell, ezt érezzük a kultúra helyzetén, kifáradásának okain és következményein töprengve, de igen, úgy gondoljuk, hogy az, ami jön, még nem új lesz, csak másféle. Mindvégig így fogunk a továbbiakban beszélni, másról tehát, és nem újról. Ezzel éppen a kultúra szerepvállalásának színei közötti átmenetiséget, annak eldöntetlenségét akarjuk kiemelni, hogy kap-e, kiküzd-e majd magának *bármilyen* helyet, tartósabb formát. A *más* időleges, lebegő változat, míg az *új* valami olyan, amely miközben sohasem volt, mégis évezredes stabil pontokat feltételez, gazdag termőtalajban gyökeredzik, az idő a háttere, valami tartósság; miközben a *más* legfeljebb lélegzetvétel, kifulladáspauza.

A mai magyar kultúra szituációja *is* ilyen. Illő sorolni, mi az oka annak, hogy éppen egy lélegzetvételre való csak, hogy villanásnyi, hogy elszakadóban van nagy kicövekelési pontoktól, és alig látszanak benne a jövő stabil értékelhetőségei. Három mai jellegzetességet említünk. Az első a *forrásokra*, a második a *nagy, időtálló támpontokra*, a harmadik a *szerepre*, a *funkciókra* utal.

A *források* problémája mögött az a dilemma húzódik, amelyet a Bartók-kultúramodell fogalmával hoztunk kapcsolatba. Láttuk, a huszadik századi magyar kultúra legsúlyosabb, világszínvonalon, sőt világsikerrel megvalósított teljesítménye volt ez arra, hogy egyesítse a keleti népélet-néplélek-kultúrakincs és a nyugatias, az európai kultúrkör magassági szintjén ható tartalmakat, formákat. Egy ideje kirajzolódik már a példa követhetetlensége, annak ellenére, hogy mint modell úgy vált problematikussá, hogy még ki sem tudta igazán futni magát. Vagyis: időszerűtlen máris, bár jótékony hatása még nem is érvényesült korszakformálóan a magyar kultúrában. Miért nem? Hogyan állt elő ez a helyzet, amely a források mai problémáihoz vezetett?

Elhalványodott, „kifogyott", megváltozott az a hajdani termővidék, bázis, amelyhez Bartók még visszanyúlhatott. Az idő hol törvényszerű, hol kényszerű, hol egyenesen otromba „viselkedése" már minden bizonnyal elhengeríthetetlen sziklát görgetett ama forrásra. Ha valaki mégis vállalná az expedíciót, hogy lejusson a mélybe, ez már inkább experimentális kaland volna egy hajdani kultúra maradványaiért. Így van ez mindazokon a vidékeken, ahol Bartók közismerten járta kincskereső útját. Nemcsak a hajdani magyar népdal mai határainkon túli termővidékének eliszaposodására gondolunk, hanem arra az egykor valóságnak tekinthető bázisra is, amelyet – nem a legjobb szóval, mert sok fellengzős sallangot engedett a tiszta fogalom körül lebegni – népléleknek neveztünk. Az a komponálási technika (amelyet itt nem részletezünk, nehogy egy pillanatra is zenei problémaként jelentkezzen az, ami a zene problémáján át jelentkezett), mindaz, amit tehát a bartóki disszonancia és kontrapunkt kifejezett – és ez nem volt más, mint magának az űrérzésnek a dallamtalan dallama –, miközben a század közepének nagy temetőjével bölcseletileg, esztétikailag ekvivalens volt, éppen azzal, hogy kifejezte a nullapontot, lezárt egy utat: a maga ál-

tal elindított problémát megoldotta. A magyar kultúrára pedig itt maradt, nem az egyes alkotók – volt ilyen mindegyik művészeti ágban nem egy –, hanem a modellteremtő teljesítmény szintjén, a források hiánya.

Az *időtálló támpontok* nélkülözése elsősorban a bölcseleti törekvések kifulladásával, az etikai erőforrások gyengülésével jár együtt. A *funkciók tisztázatlansága* úgy jelentkezik, hogy elmosódóban a határ: vajon mennyire a progresszív nemzeti öntudat értékgazdagítása, mennyire létmegvilágító, az emberi autonómiát erősítő – vagy mennyire a menekülés, a kor kérdései elől való elhúzódás, mennyire a kiváltságosak luxusának megteremtése, netán a lefokozó merkantilizálódás szabadjára engedése irányába hangolódik át a kultúra. Ebben a zavarban a mai magyar kultúrának egyik legnagyobb kérdése az, hogy miközben szétforgácsolódik, mégis az, ami *van* és összetartó, életgazdagító lehetne, alig fér el, alig jut hatáshoz a működészavarokkal küzdő intézményrendszerben. Együtt van tehát jelen egy, a századvégre utaló általános ontológiai zátony, és egy, a problémamegoldásra alkalmatlan helyi intézménymechanika.

Ennek a dilemmának a magját egy ellentétpárral próbáljuk megközelíteni. A kultúra lényegéből következően önfelismerő és igazságkimondó. Ám a korszak ellentmondásainak felismerésében az intézményrendszert a lelassult mozgás, a stagnálás jellemzi. Ennek az ellentétnek a nyolcvanas évek közepén jelentkező formája az, hogy a mecenatúra visszafogni, befullasztani kényszerül azokat az anyagi forrásokat, amelyek nélkül például a filmgyártás, a könyvkiadás, a színházi élet, a tudományos kutatómunka nem tud funkcionálni. Az alkotó-teremtő, új pontokat kereső kultúra érvényesülése helyett előtérbe kerül az etikai támpontokat őrző, a korproblémákat kreativitással kezelő kultúra mint felesleges luxus, és mint ideológiai tereptárgy.

*Az irodalmi folyamatmegszakadás és hatása*

Jaspers gondolatával: a természetben, a történelemben és az emberben rejlő jelzések olvasatát közölni, ez a művészet, ha a közlés a szemléletességben és nem a gondolkozásban kap formát. „A művészet beszélteti a jelzéseket, de amit a művészet minőségében mond, azt semmilyen más módon nem lehet kifejezni, és az így elmondott mégis a tulajdonképpeni létet érinti . . ."

Milyennek látja a nyolcvanas évek magyar irodalma azokat a lét-, korjelzéseket, amelyeket „beszéltetni" próbál?; milyen világ- és jelenérzékelés tárul fel benne? Próbáljuk megragadni az *egész irodalmat* – ellentétes, legalábbis széttartó, nem egyszer egymás ellen hangolt irányzatait – átható *közösnek* a lényegét, amelynek a szellemisége jelen van az esztétikailag minősíthető *jelentős* művészetben. Nem más ez, mint egy *helyreállítási törekvés*, amely mögött ama pusztító folyamatmegszakadás húzódik. De mielőtt azt vizsgálnánk, hogy mi van a szakadék két partján, vagyis hogy mi az, ami megszakadt *egyszer*, ám folytatással próbálkozik, magát a megszakadás jellegét, folyamatát, okait, hatását kell áttekinteni.

1945 után a társadalmi földindulással, a korszakváltással járó, minden bizonnyal nehezen elkerülhető végletek ellenére is, kialakult a lehetőség az irodalmi folyamatosságra. Miközben megszólaltak a legjobb írók közül azok is, akiket a háborús években elhallgattattak, „tovább jött" folyóiratai köré csoportosulva a huszadik század három legfontosabb vonulata: a Nyugat nemzedékei, a népi irodalom és az avantgarde. Tudjuk, hogy a társadalmi korszakváltásokkal, mindig jellemzően pezsgéssel, érdekküzdelmekkel, visszaszorításokkal is járó irodalmi napforduló legerősebb igénye rövidesen a világnézeti primátus lett. Lukács György, aki filozófiai apparátussal képviselte az irodalmat körülölelő, szorongatni kezdő ideológiaközpontú igényt, eleinte egy sokféle színnel-értékkel megszólaló irodalmon belül jelölte ki vezető irányzatként az általa (különben elég szűkösen) értelmezett realizmust. Tudjuk, ez azután minden más hangot kizáró követeléssé változott, miközben az így megkövetelt „realizmusnak" már köze sem volt ahhoz a stílusigényhez, amely Lukács klaszszikus, bár mereven megkonstruált négyszögének (Shakespeare – Goethe – Balzac –

Tolsztoj) centrumában képződött. Az ideológiai kihívás magát a realizmust devalválta egy társadalmi-politikai fordulat „realitásának" kiszolgálójává.

A *hiba* – az irodalom számára – hármas volt. Esztétikai, mert egy stílusirányzatnak hosszú távon kialakult poétikáját hamisította meg, miközben a többi stílusirányzatot kizárta; történi, mert azt, ami a társadalom életében ezerkilencszáznegyvennyolc után bekövetkezett, egyértelmű progressziónak nyilvánította; filozófiai, mert aktuál-politikai, társadalmi küzdelmeket lételméleti kérdésekként közelített meg. Kialakult az irodalmi élet új, sohasem volt, betonba ágyazott szerkezete. A sztálinizsdanovi szisztéma technikája szerint az irodalom az egyéniségeket, irányzatokat, csoportokat képviselő folyóiratok, kiadók, műhelyek világából átkerült egy zárt, ideologizált struktúrába.

A folyóiratok, kiadók, műhelyek megszüntetése a huszadik századi magyar irodalom nagy vonulatainak kiiktatását, elhallgattatását is jelentette, részeként egy mechanika *hosszú távra* szóló megalapozásának. Anélkül, hogy a kelet-európai irodalmak sorsáról tudott volna, kizárólag mesterségén töprengve írta le T. S. Eliot: „Nincsen költő, nincs művész, a művészet bármely ágában is alkosson, akinek művészete önmagában teljes értelmű lenne. Megérteni és érzékelni őt annyit jelent, mint a múlt költőihez és művészeihez fűződő viszonyát tisztázni. Önmagában nem lehet ítéletet alkotni róla; ahhoz, hogy szembeforduljunk vele, vagy hogy összehasonlítsuk, a múlt halottai közé kell helyeznünk. Ezt nemcsak mint történelmi kritikai elvet, hanem mint esztétikai elvet szögezem le... Minden művészeti alkotás kapcsolatai, arányai, értéke, az egészhez viszonyítva egy rendbe illeszkedik; ennyiben alkalmazkodik egymáshoz a régi és az új. Bárki, aki elismerte az európai irodalomnak ezt a formáját, ezt a rendjét, már nem fogja képtelennek ítélni, hogy a múltat a jelen megváltoztatja, úgyannyira, amennyire a múlt irányítja a jelent. A költő, aki ezt felismeri, tudatában lesz nagy nehézségeinek és felelősségének."

A létrejött konstrukció ezt a folyamatot, az irodalom előzményei és jelene közti kapcsolatot is meghamisította persze. Ha erre ma visszagondolunk, eszünkbe jut: voltak ugyan a magyar irodalomban korszakok, amikor érvényesülhetett egy, az irodalom szerves folyamatosságát megszakító központi akarat, de ilyen zárt szerkezetben aligha. S tudjuk a história tapasztalataiból, hogy *egyetlen* kultúrának a minden más kultúrát megsemmisítő uralma a művészet, a szellemi élet tökéletes megmerevedését jelenti. Ilyesmi hosszabb távon csak a történelmen kívül élő zárt törzsekkel fordult elő, amelyek azután végzetesen „állva is maradtak", mintegy kikapcsolva önmagukat a történelmi lét eleven áramaiból.

Idézzük magunk elé az eseményszerkezet lassú kitartott mozgását: tudjuk, hogy minden alkotás egy nagyobb egység része, a világ, az író, a mű, az olvasó kapcsolódik benne egymáshoz. A létrejött konstrukció ezt az élő egészet szüntette meg, önmagát helyezvén a centrumba. A világ és az író közötti megérző-megértő, avagy megsejtő, átvevő, ráhangolódó, fölszívó kapcsolat helyére (s mindezzel nem írtuk körül, csak fölvillantottuk a viszony némely színét) amaz ideologizált komputer előírásai kerültek. Tudjuk azt is, hogy a kialakított konstrukció szoros kapcsolatban működött a hatalmi szerkezet más, nem a művészeti életet irányító központjaival, s azok utasításait „egyeztette" az úgynevezett „tudati szférában". A „művészettel" kívánt így „mozgósítani". Fölrémlik ugyan az idők távolából, hogy Lukács György partizánelméletnek elkeresztelt törekvése legalábbis lazítani próbálta ezt a függésrendszert, és akkor ő a művészet valóságos, az évezredes kultúrafelfogás szerinti körülményeinek óvására vállalt nem kis kockázattal járó lépést. De bizonyára maga sem látta, hogy bár az írónak a napi taktikai harcok alól való fölszabadítása akkor jelentős igyekezet volt, de szinte semmit nem enyhített azon, hogy a hosszú távra megtervezett gépezetműködés milyen pusztítást hozott. Az író „egyéni eszközeivel szabadon, saját felelősségére kell, hogy megnyilatkozzék", mondta Lukács 1945 decemberében, nem szabad tőle követelni „kicsinyes alkalmazkodást a napi szükségletekhez". De hozzátette: az igazi író „mély egyetértésben van... a párt által kijelölt nagy stratégiai útvonallal...", így lehet „a nagy ügy hűségesen és mégis egyénien cselekvő partizánja". Ebben az

összefüggésben az író és a világérzés, a létállapot helyére az író és a mozgalom kapcsolata került, és ennek a látásmódnak a szűkösségén – ami, tudjuk, Lukács részéről nagy értékek elleni támadásainak „elvi alapja" lett – nem változtatott az, hogy nemsokára még ez is sok volt az akkori hatalmasoknak, mikor az irodalmi Lukács-pert kitűzték.

A kialakult szerkezet működtetésének volt egy olyan eleme, amely a korszak sokáig élő frazeológiájával a „sematizmus elleni harc" elnevezést kapta. Mögötte Révai Józsefnek, aki a Lukács elleni pert „végigzongorázta", egy látszólag az irodalmat védő, valójában taktikai hadművelete állt. A pusztítás szempontjából tehát nem fontos annak mérlegelése, hogy Révai bizonyára valóban nem tekintette értéknek a sematikus irodalmat. Az általa irányított, a művészetet elsöprő offenzívában a hivatalosan elvárt „irodalom" *nem lehetett* más, mint sematikus. Lukács realizmusfogalma pedig, bár mércéje szerint a nagy, klasszikus világirodalomra támaszkodott, azért volt pusztítóan szűkítő, mert az általa elvetett nemzeti irodalom (Madáchtól Babitsig és Kosztolányiig, illetve más vonalon Németh Lászlóig, megint más vonalon az avantgarde-ig) nélkül megközelíthetetlen volt még a realizmusprobléma is; miként a huszadik századi világirodalom hatalmas teljesítményei nélkül is, amelyek közül ő ugyancsak alap-életműveket zárt ki.

Tudjuk, az irodalom – a mű, a művek mint korallszigetek – azért ott gyöngyözött a nagy hullámverés mélyén. Együtt élték át a rengést, de a maguk szervezetével lélegeztek a felszín alatt. Hogy aztán lassan, szívósan kiemelkedjenek, megmutassák magukat. De minden, ami a tájhoz tartozott, beépült az élet természetébe; a mélyben futó nagy geológiai törésvonalakhoz hasonlóan belejátszik *az* a korszak a földkéreg alakulásába. Méghozzá olyan formában, hogy a törés, mint egy mesében, – csakhogy itt lidérces rémtörténetben, – valóban mély sebet hasítva ki, szakadékot vágott a tájba.

Ennek a fölmart mezőnek három vonását emeljük ki, hogy a szerkezet maga kirajzolódhassék. Amit ilymódon megkísérelünk elemezni, miközben egyes pontokon a negyven esztendős múlté, más pontokon azonban egy későbbi korszakot is jellemzett, és a mára *is* hatással van. Az *első* az a kirekesztés, betiltássorozat, amelynek következménye az irodalmi folyamatosság megszüntetése volt. Mintha a művészet gazdag, nagyhatású teljesítményeit tartósan ki lehetne iktatni a kultúrának, az életnek a folyamatosságából. Eliotot idéztük az imént: „Minden művészeti alkotás kapcsolatai, arányai, értéke, az egészhez viszonyítva egy rendbe illeszkedik; ennyiben alkalmazkodik egymáshoz a régi és az új". Az illeszkedésnek ezt a természetes rendjét söpörte el a vihar, amikor exkommunikációival szelektálta a korábbi magyar irodalmat – belőle *lényegében* csak a redukált József Attilát, a leegyszerűsített Móricz Zsigmondot engedte tovább –, s ebben az értékpusztításban próbálta megszüntetni a hatásokat, a viszonyítási pontokat is. Áldozatul esett: a húszas-harmincas évek gyönyörű irodalma.

Felmerülhet itt egy kérdés, ami az elmúlt évtizedekben annyiszor előtérbe került, s bár a válaszok nem maradtak el, mégis fontos kitérni a problémára. Hogyan lehetséges a két világháború közötti idők irodalmát az *egész* magyar irodalom egyik legfényesebb szakaszának tekinteni, amikor közismertek és történetileg megalapozottak annak a korszaknak az ellenforradalmi születéskörülményei, későbbi regresszív, antiszociális, reakciós, antiszemita hajlandóságai, pusztításai? Úgy, válaszolhatunk, hogy az a valóban fényes magyar irodalom annak a korszaknak, de *nem* annak a hatalomnak az irodalma volt. A história, a létezés, a kultúra egy adott szakaszához tartozott, azt jelentette, fejezte ki, ám legjobbjaival – és fényről szólva őket említjük – nem az akkori uralom képviseletében. Ez további két kérdést jelent. Egy korszak politikájának és kultúrájának, társadalmi mozgásainak és irodalmának csúcs- és mélypontjai közismerten nem feltétlenül esnek egybe. Másképpen dolgozza föl az író önmagában belül azokat a hatásokat, amelyek érik, és másképpen alakítják ki ezek az erőhatások egy korszak politikai-hatalmi vonásait. Ami ugyanis kívül súly, sötétség, nyomás, az késztetheti az írót, ha alkalmas rá, nagy mű kihordására, megteremtésére.

De arra, hogy mitől volt ilyen gazdag az a két évtized, mindezzel még nem ad-

tunk választ. Idézzük csak fel: még ereje teljében a Nyugat első nemzedéke. Adyt már eltemették, ám pályacsúcson van Babits, Móricz Zsigmond, Kosztolányi, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Füst Milán, Karinthy Frigyes, következik a második nemzedék Illyéssel, Szabó Lőrinccel, Tamási Áronnal; ott van József Attila, más vonalon Németh László, ereje teljében Kassák; közben a harmadik nemzedék, Weöres, Radnóti, Jékely, Vas; és még nem soroltuk az esztétákat, a nagy szerkesztőket, kritikusokat, írógondolkodókat. Nos, ennek a gazdagságnak az *egyik* alapja, ha mai meghatározást használnánk, az volt, hogy az irodalom – bár a különböző politikai, gazdasági és művészeti hatásoknak a folyóirat, a szerkesztő, a könyvkiadó ki volt téve – *lényegében* szuverén maradt. A Nyugat, a Tanú, a Válasz, a Szép Szó, hogy csak a legfontosabbakat említsük, Osvát, Babits, Móricz, Németh, Sárközi, hogy csak néhány nevet soroljunk, *lényegében*, csakúgy, mint a vezető kiadók, *fölötte* álltak annak, hogy a hatalom nyomasztó súlya, vagy akár kisded játékai alapvetően befolyásolni tudták volna irodalmi tevékenységüket.

Ha most olyan mondatokat idézek, amelyekben a Horthy-kurzus egyik politikusa, ha név nélkül is, belekeveredik gondolatmenetembe, korántsem valamiféle megbocsátás vezet, hanem annak az analízise, ahogyan az irodalom abban a negatív társadalmi struktúrában megélt, sőt naggyá tudott lenni. S hogy ez a néhány mondatos, eléggé meghökkentő üzenet ide kívánkozik, arra nem más az erkölcsi biztosíték, mint a megfogalmazó, akinek esszéje, amelyből idézek, nem tartozik a legismertebbek közé. Babits írja 1936-ban:

„Súlyos következményekkel járhat, ha egy nemzet rossz irodalmon nevelődik. – Ezt a mondatot egy magyar politikus mondta: a belügyminiszter Szombathelyen. És én ezt örök mementóként írnám minden politikus elé, akinek politikája akármilyen vonatkozásban érintheti az irodalmat... Az irodalomnak igényeit kell visszaadni, szuverenitását, függetlenségét. Csak ez biztosítja hasznosságát és fontosságát. Mert ami hasznos és fontos lehet benne, az éppen a szellem szabad fölénye, mely elfogulatlanul, párt, cél és korlátok kötöttsége nélkül, mintegy szabad szárnyalásban, mindent megpróbálva, semmitől vissza nem riadva éli újra a világot, s puhatolja ki szellemi lehetőségeit egy író lelkén át... az írónak feltételek nélküli támogatás kell! Az írónak feltétlen szabadság kell, feltétlen jog hozzányúlni az élet minden dolgához éppúgy, mint az egyén életének dolgaihoz... nem kötik a pillanat céljai, sem a politika aggályai. Bizonyos területenkívüliséget élvez, akár a röpülő, aki felülről néz, és túllát a határokon..."

Jól tudom persze, hogy a belügyminiszter bizonyára nem minden célzatosság nélkül hízelgett akkor a magyar irodalomnak. De aki ismeri Babitsnak a harmincas évek közepétől írt esszéit, aki határozott kiállását ma olvassa a társadalom, a politika ügyeiben, az bizonyos lehet benne: Babits azért kapcsolódik itt a miniszteri beszédhez, hogy a felülről való igényeket, beavatkozásokat elhárítsa. Ami a negyvenes évekig *lényegében* sikerült. S tudjuk, hogy később, az egyre súlyosabb körülmények között a Magyar Csillag is elég sikeresen próbálkozott azzal, hogy őrizze az író, a szerkesztés, az irodalom autonómiáját.

Nos, ezt a nagyszerű irodalmat iktatta ki értékrendszerével, szerkezetével együtt a negyvenhét-negyvennyolccal kezdődő fordulat. S maradtak a folyamatosság megszakadásával a szakadék túlpontján a nyugatos nemzedékek, a népi irodalom, az avantgarde művei.

A tájkép *második* jellegadó vonásánál tartunk. Van az irodalomnak egy belső világa, amelybe az alkotás, az írók felfedezése és közlése, bírálata és elismerése, idősebbek és fiatalabbak, mesterek, tanítványok, szerkesztő és munkatárs kapcsolata, a mindenre kiterjedő viták, a könyvkiadás, annak gyorsasága, példányszámai, *együttesen* beletartoznak. Nincs ez természetesen mereven elzárva a társadalom hatásaitól, főképpen a szellemi áramlatoktól, más művészetek hullámzásától, egy korszak politikai küzdelmeitől. Ám amíg mindannak az irányítását, vitáit, küzdelmeit, *értékrendjét*, valamint értelmezését, (relatív) rangsorolását, amit *irodalmi életnek* nevezünk, nagyrészt az irodalmon belül sikerül tartani, addig általában – a mindig működő szerencsén túl – *jobbára* a nagy értékrendszerek és egyéniségek befolyásolják, irányít-

ják azokat az áramlásokat, amelyek leginkább hatással lehetnének a művek születéskörülményeire és sorsára; arra, hogy az írópályák belső törvényeik és a külső hatások egymást keresztező vonalaiban hogyan alakulnak. Nem jelenti ez azt, hogy *minden* alkotói élet, minden mű a vitákat, küzdelmeket, kritikát is persze magába foglaló belső viharzásnak, szélfúvásnak az iránya szerint kerül arra a helyre, ahová végül is az író életében kerül. Ám az imént szerkezetről beszéltünk, s az ilyen szerkezet belső rendje általában az irodalom valódi természetének figyelembevételével alakul ki.

Ez a természetes szerkezet, belső törvényszerűségen alapuló finom hálózat szakadt szét akkor, amikor a Nyugat-nemzedékek, Babits, Kosztolányi, a népi írók hagyományai, Németh László életműve, Kassák és a magyar avantgarde kirekesztésével egyidőben megszüntették az irodalmi folyóiratokat, a Választ, az Újholdat, a Magyarokat, a Fórumot, állami kézbe vették az összes könyvkiadót. A folyamatosság, a nagy hagyományok megszakítása együtt járt az irodalom, mindenekelőtt az európai, s korábban a magyar szellemi élet hagyományai között is gyökeret vert „normális" körülményrendszer megszakításával. Amit aztán követett az „új isten", az irányító kultúrpolitika intésére mozduló új szerkezet működési technikája szerint nagy művek és nagy írók, nagy hagyományok, múlhatatlan értékek exkommunikációja egészen az emlékezetes kiátkozásokkal járó szégyenpadra ültetésekig.

A folyamatosság-szakadás, mondjuk így, ama tájon a szakadék szélessége-mélysége azonban még tovább növekedett. Miközben tiltás alatt volt a huszadik századi legjobb magyar irodalom első, második, harmadik, negyedik nemzedékének nagy része, a negyvenes és ötvenes évek fordulóján jelentkezők a valóságos irodalom számára teljesen alkalmatlan helyzetben indultak el. Ezért abban az értelemben, azzal a mércével, hogy valójában kit tartunk írónak és mit irodalomnak, két-három nagy tehetség kivételével ezt az indulást egyszerűen nem tekinthetjük elindulásnak. A folyamatosság-szakadás egy-két nemzedék *akkori* kiesésével tovább növekedett.

A *harmadik* jellegzetesség: ebben a folyamatmegszakadásban voltak azért nagy írók, de hol?; hatottak a nagy művek, de milyen kockázatok árán?; születtek jelentős új alkotások, de miféle szorítók között?

Azok közül, akiket bíráltak, akiknek műveit nem adták ki, akiknek a nevét a feledés homályába lökték, a legnagyobbak olyan formátumúak voltak, hogy ha nem ennek a hazának a nyelvén írják műveiket, a világirodalom élvonalába tartoztak volna. Poszler György írja a „Lukács-pör" egyik nagyhatalmú előkészítőjéről s mindvégig előtérben működő vezető asszisztenséről, hogy milyen magabiztos a hangja, milyen „kurtán ítél elevenek és holtak felett. Legyen az a viharosan nagymúltú Válasz, vagy az alig megszerveződött Újhold, a patinásan urbánus Márai, vagy a rebellisen avantgardista Kassák. Netán a mindenképpen nagytekintélyű Németh László. Hírhedtté vált formula: nem íróként, de ellenségként . . . Mindenki kap rövid minősítést. Az anarchista Tersánszky, a kisszerű Nagy Lajos, az ingadozó Illyés . . . A Nyugat hagyománya megsemmisítettik – és még József Attila is megkapja a magáét. Mert izolálódott, sőt kétségbe is esett és elszakadt a párttól."

Azoknak az éveknek a huszadik század legjobb irodalmának színvonalán született művei a némaságban születtek. Szabó Lőrinc szerelmes szonettsora, Németh Iszonya és Galileije, Pilinszky Apokrifja, hogy csak a legtöbbször említett példákat soroljuk. Mindezek alapján most már felrajzolható egy modell, amelyben ugyan az idővel és a helyzettel változó taktikai szabályok kerülnek előtérbe, vagy szorulnak vissza, ám mégis meghatározó vonásai szerint működik. Erőhatásait *nem* az irodalom belső önmozgása, tendenciái, centrális művei, legjelentősebb alkotói, esztétikai törvényei, iskolái, olvasótábora, műhelyei, kiadói, folyóiratai irányítják, hanem az intézményrendszer politikai feladatcélkitűzései. Ilymódon a műalkotás inkább ideológiai „elem", semmint önmaga, bár tudjuk, hogy az ideológiai értékszint sohasem ekvivalens az esztétikai minőséggel. A művészeten kívüli, ideologizált célkitűzés megvalósítását szolgálja az a gyakorlat is, amely a folyóiratokat, kiadókat negyvennyolc-negyvenkilencben ugyanúgy kezelte, mint például a száz munkáson felüli gyárakat, s eközben nagy hagyományú írói műhelyeket számolt fel, s azoknak az időknek az enyhültével is mindvégig központi kézben tartott meg (. . .) Hogy például Illyés,

Déry, Németh, Füst, Kassák munkáinak, törekvéseinek milyen gátakon kellett áttörni, az közismert, ám Ottliktól Pilinszkyig, Nemes Nagy Ágnesig, Sarkaditól Mándyig, Nagy Lászlótól Csoóriig, Örkény:től Mészölyig nem volt olyan jelentős írónk, aki nem súlyos bírálatokkal, a késleltetett megjelenéssel terhelten kereste útjait az olvasókig, a közönségig.

Miközben az elmúlt évtizedek legjelentősebb műveit soroljuk, a művek mögött egy megszakadt folyamat helyreállítási törekvéseit is figyeljük. Hiszen minden irodalmi mű, miközben korából mutat meg *valamit,* egyben az őt megelőző irodalmi folyamat része, s a soron következő műveknek alapja-elrugaszkodási pontja. Esztétikája, értékrendje, hatása ebben a *kettős helyzetben* egyszerre értelmezendő, mert valóban, „megérteni és érzékelni őt, annyit jelent, mint a múlt köl'őihez és művészeihez fűződő viszonyát tisztázni. Önmagában nem lehet ítéletet alkotni róla . . . Minden művészeti alkotás kapcsolatai, arányai, értéke, az egészhez viszonyítva egy rendbe illeszkedik . . ."

*(Folytatjuk)*

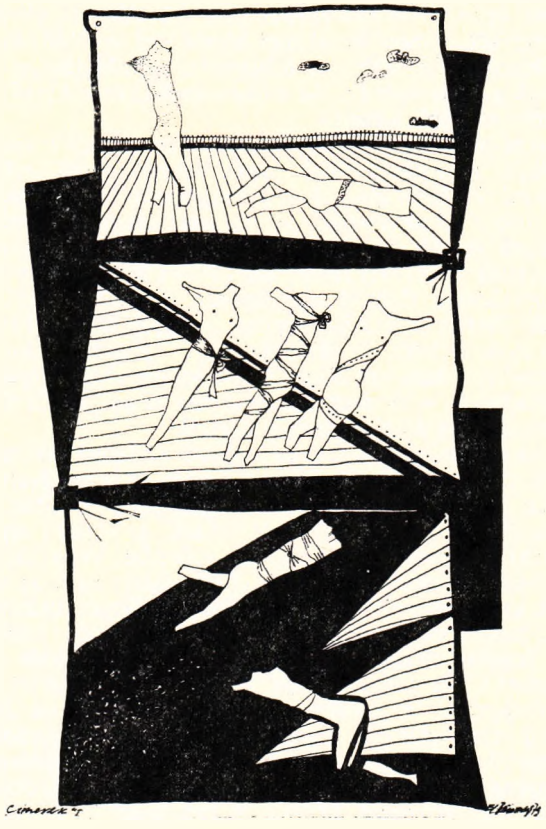

HALLAMA ERZSÉBET

# „Akár tollban, akár koromban"

Vésõ Olga fiatal nõ volt, ezt onnan tudta, hogy mondták, amúgy semmi fiatalosat nem talált benne. Vésõ Olga arca csupa szõr volt, mintha valami színtelen pázsit borítaná, ettõl apró ragadozóra emlékeztetett, de talán nemcsak ettõl, hanem kis termetétõl és két távolülõ, szúrós fekete szemétõl is. Az orra is fürge, mohó állatokéra hasonlított, fönt a szemek között szélesen elterpeszkedett, aztán lejjebb elkeskenyült, és cimpái szüntelenül rezegtek, kidomborodtak és behorpadtak a szakadatlan szimatolás izgalmában. Mikor került az iskolába, Anna nem emlékezett, ahogy arra sem, mikor ment el onnan.

Na ismerkedjünk csak egy kicsit, mondta Vésõ Olga, nem az elején, hanem mindig, amíg csak tanította õket. Na ismerkedjünk csak, mondta, és ettõl sokaknak hideg futott végig a hátán, még neki is, pedig neki nem volt félnivalója, õt Vésõ Olga valami elnézõ jóindulattal kezelte. Nem kivételezett vele, hálistennek, azt nem szerette volna, mert Kovács Enikõt, az egyetlent, akivel tényleg kivételezett Vésõ Olga, emiatt az egész osztály engesztelhetetlenül meggyûlölte. Pedig Kovács Enikõ jószívû lány volt, kicsit együgyû, de jószívû lány, az apját autón hordták, és a villának, amelyben laktak, mindig zárva volt a kapuja. Kovács Enikõ sokszor magával hívta a többieket, néha négyüket, ötüket is egyszerre, becsöngettek a villa kapuján, és ez mindig nagyon izgalmas volt, mert amikor megnyomták a csengõt, ami alá nem volt semmiféle név kiírva, odabent megmozdult egy ablak, de nem lehetett látni, ki néz ki rajta, csak hamarosan elõjött egy ember és beengedte õket. Sose ugyanaz az ember, mindig más. A földszinten van egy kis szoba, súgta meg bizalmasan Kovács Enikõ, és oda nem szabad bemenni. Az emeleten viszont pompás bútorok voltak, nagy szõnyegek, rengeteg hely, bújócskát lehetett játszani, ha már megitták a csodálatos tejszínhabos kakaót, amit Kovács Enikõ kontyos sovány anyja hozott be nekik. Voltak, akik a kakaó kedvéért barátkoztak Kovács Enikõvel, õ nem, õt a ház babonázta meg, a bezárt kapu, a titokzatos kis szoba a földszinten és a kert, ahová mindig kilesett az emeleti ablakból, ha tehette, azzal a meggyõzõdéssel, hogy abban a néma burjánzó kertben valami titok lappang, bár sose látott semmi érdekeset. Aztán, amikor Vésõ Olga kivételezni kezdett Kovács Enikõvel, nem ment már többé vele senki sem, egyedül Szél Ica, ez a görbelábú, nagyszájú, csúnya lány, akitõl mindenki félt egy kicsit, mert kegyetlen tréfái voltak és verekedni is szeretett, úgy verekedett, mint a fiúk. Szél Ica aztán kihasználta Kovács Enikõ körül a légüres teret, õ megtehette, rá senki se mondhatta, hogy hízeleg Kovács Enikõnek, vagy bárki másnak, sõt rá egyebet se mondhattak, mert Szél Ica, ha kedve szottyant, akármelyiküknek azt merte mondani, hogy menjapicsába, amit aztán senki más nem mert utánamondani, és Szél Ica azt is megengedhette magának, hogy akár mindennap tejszínes kakaót vedeljen a Kovács Enikõék villájában, de közben a többieknek elmagyarázza, hogy a Kovács Enikõ apja egy ávós, aki a házat is úgy rabolta valakitõl, de ma is folyamatosan rabol mindenfélét, amihez csak hozzájut. Úgy képzelte ezekután, hogy az ávósok afféle kizsákmányolók, akiknek a képét

úton-útfélen látni lehetett, kalapot viseltek, szivaroztak, kerek hasukon kidudorodott a kabát, nyúzták a munkásokat és elrabolták tőlük az utolsó filléreiket is, de mindenki jól tudta, hogy előbb-utóbb befellegzik nekik, a dolgozók lerázzák magukról az igájukat, vagyishát megdöntik a kizsákmányolást. Addigi ismeretei szerint a Nyugat még mindig tele volt ilyenekkel, ezzel szemben idehaza már nem maradt belőlük, de lám, mégiscsak maradt, akkorhát rájuk is vár még egy kis osztályharc – ennek tulajdonképpen megörült, ő is szívesen menetelt volna hatalmas zászlók alatt, énekelve és kiáltozva és az öklét rázva, ahogy akkor ezt a bizonyos harcot képzelte. Otthon megkérdezte, mi az az ávós. Ezt hol hallottad? sikoltott Nusi, ugyanazon a hangon, mint régebben is, többször is, például, amikor megkérdezte tőle, igaz-e, hogy a gyerekek az anyjuk hasából születnek. Meg ne halljam ezt mégegyszer, mondta megint Nusi, de szerencsére apa is ott volt, és megmondta, hogy az ávós az olyan rendőrféle, nem, dehogy, nem közlekedési rendőr, inkább titkosrendőr, még mást is mondott, de azokat a szavakat nem értette, a többire nem is nagyon figyelt, mert már így is világos volt, miért van a Kovács Enikőék kapuja mindig zárva, meg az is, hogy Szél Ica nyilvánvalóan hazudott, nem rablásról van itt szó, hanem mindenféle titkos dolgokról, amiről Szél Icának fogalma sincs, hiába tudja ő a legtöbbet arról, hogy mit csinál egy férfi egy nővel, mihelyt nem látja őket senki.

Véső Olga ővele hálistennek nem kivételezett, örült neki, mert nem szerette volna, hogy úgy járjon, mint Kovács Enikő, de azért mégis fájt egy kicsit, hogy Véső Olga, miközben igényt tartott a szolgálataira és jó jegyeket is adott neki, úgy nézett át rajta, mint a levegőn. Nézegette Kovács Enikőt, talán szebb nála, sokkal szebb, azért van az egész, de Kovács Enikő egyáltalán nem volt szép, szőkés ritka haja idétlenül lógott, egy kicsit még kancsalított is, a szeplőiről nem beszélve. Nem értette, mi lehet akkor az ok. Fájt neki, pedig nem is szerette Véső Olgát, az arca szőrtakarójától egyenesen borzadt, pattogó hangja rosszul esett a fülének, és mégis, az, hogy a kegyeiben is volt, de mégsem egészen, hogy Véső Olga szigora vagy elnézése éppencsakhogy súrolta őt, hogy kapcsolatukban nem volt semmi érzelem, ez valamiképp bántotta. Halványan sejtette, hogy Véső Olga fontos ember, ezért aztán mindazok, akiket szeret vagy gyűlöl, szintén fontos emberek. Még ha rosszul járnak is vele, aminthogy rosszul is jártak, Kovács Enikő is másképpen és Vasadi is másképpen, de mindketten legalább fontosak voltak a maguk módján. Érezte, noha ennek nem volt tudatában, hogy Véső Olgától mindenki fél, még a felnőttek is, apró ragadozó alakját úgy kísérte ez a félelem, mint egy láthatatlan burok, megkülönböztette másoktól és kiemelte közülük, megfoghatatlan módon. Ő meg követte Véső Olgát, mint egy rabulejtett kiskutya, zavarban a vonzásnak és taszításnak attól a kihámozhatatlan zagyvalékától, amely arra késztette, hogy egyidejűleg vágyakozzon és rettegjen attól a pillanattól, amikor Véső Olga szeme megakad rajta és fölizzik a hirtelen támadt figyelemtől.

Na ismerkedjünk csak egy kicsit, mondta Véső Olga, és rákoppintotta ceruzáját a csukott osztálykönyv kemény fedelére. Már mindenki tudta, hogy nem igazi felelés következik, volt, akiből halk sóhajjal kiszállt a szorongás, de a többség görcsös igyekezettel hajolt a padja fölé. Ha Véső Olga azt mondta ezután, hogy Vasadi, a többségben is fölengedett a feszültség, sokan hátra is dőltek, kényelmesen fölkészülve egy színielőadás újabb felvonására. Vasadi fölállt, egész súlyával a hátsó padra nehezedve, mintha nem tudna lábon maradni különben. Állj egyenesen, mondta Véső Olga, és fekete pontszeme izzott, *katonásan* állj, hallod? Vagy nem tudod, milyen az? Na, halljam, nem tudod?

De tudom, mondta Vasadi, és nehézkesen eltávolodott a padtól, egyenesen állt, de dülöngélve, mintha a szél fújná. Amúgyis sápadt bőre egészen fehér lett, fölemelte szemöldökét, amely mint két kis tömött barna muff ült világoszöld szeme fölött, – ettől a kontraszttól az amúgy szép kislány kapott valami boszorkányos, valami ördögi vonást, amelyet Véső Olga rásugárzó gyűlölete még csak elmélyített – és világító szemét ráfüggesztette Véső Olgára. Érezni lehetett a levegőben a villamos kisüléseket. Senki más nem szokott Véső Olga szemébe nézni, de Vasadi megtette. Talán nem is tehetett mást, mert Véső Olga égő szemsugarai, mint két hosszú gombostű, fölszúrták Vasadit, akár egy rovart egy láthatatlan falra, ott függött tehetetlenségre ítélve. Véső Olga pattogó, fémes hangja valósággal ellágyult, amikor megkérte Vasadit, mondaná el, mint vélekedik az imperialisták és bérenceik fölszámolásának módjáról. Vasadi makogott valamit, ami a könyvekben volt, hogy tudniillik a proletariátus fölkel és lerázza. De mindenki tudta, maga Vasadi a legjobban, hogy ez nem lesz elég. Nos, folytatta Véső Olga elszántan, mint aki a reménytelenért is harcba száll, nem olvastál véletlenül valamit az újságban, mondjuk arról, hogy mi megy végbe ma az imperialista világban? Vasadi bevallotta, hogy nem olvasott. Gondolhattam volna, mondta Véső Olga, talán nem is jár nektek újság? Nem jár, mondta Vasadi. Ki tud felelni? kérdezte Véső Olga, és néhányan nyújtózkodni kezdtek a padokban. Nos, hát igen, Mészáros Anna is ott nyújtózott a többiekkel, kerek arca fénylett az izgalomtól, tanárnéni, én tudom, én tudom, suttogta-lihegte-könyörögte. Véső Olga anélkül, hogy szemének hosszú hegyes tűjét kiemelte volna Vasadiból, intett, valaki fölpattant, elharsogta: tűzfészek. Véső Olga megint intett, valaki más megint fölugrott és ő is elharsogta: én olvastam, hogy az ellenség beszivárogtatja magát sorainkba is. Beszivárog, igazította ki Véső Olga, jól van, de Vasadi, talán megkérhetlek, mondd meg apádnak, így bajok lesznek, te semmit se tudsz arról, ami bennünket körülvesz, legalább a rádiót hallgasd, de a Kossuth Rádiót, érted, Vasadi, nyomatékosan kérlek,hogy mondd meg otthon: a Kossuth Rádiót, ezt üzeni Véső tanárnő, megmondod? Megmondom, válaszolta Vasadi, akkor Véső Olga elfordult, Vasadi leesett a tűről, felpeckelt szája becsukódott, viaszfehér arca kivörösödött, olyan volt, mintha fuldokolna. Jól látta, mindig így volt, jól látta, mert Vasadi a másik padsorban ült, de vele egymagasságban.

Máskor meg a Horthy fasizmus népellenes bűneiről volt szó, s Véső Olga olyan hévvel ecsetelte a katonatisztek és az uralkodó osztály más kiszolgálóinak gonosztetteit, hogy egészen beléborzongtak. Mikor aztán Véső Olga villámkérdésekkel ellenőrizte, hogy eléggé figyeltek-e, Vasadi, rákerülvén a sor, nem szólt semmit. Ezzel Véső Olgát amúgyis a végletekig föl lehetett ingerelni, mindenki tudta, hogy neki válaszolni kell, akár a legnagyobb ostobaságot is, legfeljebb dühbegurul, de majd kijavítja, ellenben nem szólni egy szót sem, azt semmiképpen nem szabad, ilyenkor a csönd mintegy megakasztja Véső Olga lendületét, kizökkenti gondolatmenetéből, amelynek a gyerekek belecsipogása inkább csak afféle kísérőzenéje, és ilyenkor életveszélyessé fordulhat a helyzet. Vasadi mégis hallgatott, ádázul hallgatott, csak nézett Véső Olgára, és csak állt, állt a már szinte robbanásig feszült csöndben, Véső Olga sem szólt semmit, orrcimpái kidagadtak, szőrselymes menyétteste remegett a visszatartott ugrás hatalmas erejétől, igen, miközben a gyerekek meglapultak és nyikkanni se mertek, Mészáros Anna az ablak melletti második padban felfogta, hogy Véső Olga testét most ugyanazok az összehúzódott izmok és ugyanazok a reszkető indulatok feszítik, mint a macskájukét, amikor a kert végében kiszemel magának egy eszegető verebet. Most már aztán elég, végül valami ilyesmit

mondott Véső Olga, alig hallották, a vakrémület végre elengedte a torkukat, és mint valami megváltás, a csengő is megszólalt.

Akkor felejtette ott az osztálykönyvet Véső Olga, és ő, valóságos önkívületben fölkapta, lélekszakadva utánavitte, de elkésett, az orra előtt csukódott be a tanári ajtaja. Nagyon megijedt, most mi lesz, hirtelen rárontott a vizelési inger, toporgott a tanári előtt, mégjobban megrémült, hogy valami szörnyű baj éri, bepisil, mint egy csecsemő, fejvesztve rohant a vécébe, hóna alatt az osztálykönyvvel, aztán amikor éppen kilépett a folyosóra, szembe jött vele Véső Olga és meglátta. Meglátta, amint kilép a vécéajtón és az osztálykönyvet szorongatja. Mit csináltál? kiáltott Véső Olga, és fémes hangja úgy arcul ütötte, hogy elállt a lélegzete. Belenéztél? Csak arra volt képes, hogy nemet intsen. Hogy Véső Olga hitte vagy nem hitte, sose derült ki, mert azt mondta, ezért még számolunk, de nem számoltak. Szorongva várta, nap nap után, hogy az izzó szem tűi elérik, megragadják és föltűzik a láthatatlan falra, már szinte siettette volna. De nem történt semmi, hanem pár nap múlva, mert még jelentkezni sem mert, csak lapult és várt, Véső Olga a rendes, közömbös hangján egyszercsak azt mondta: mi van, Mészáros, te nem tudod? De tudom, motyogta. Akkor mondd – azzal elszállt a keresztre feszíttetés egész álomszerű irtóztató vágya.

Előtte volt vagy utána, dehát rendszert kár lenne keresni egy szélnek kitett pihe mozgásában, – hogy iskola után elkísérte Vasadit. Mi baja veled a Vésőnek, bökte ki útközben – Véső Olgának nem volt csúfneve –, mire Vasadi vállat vont: utál, mert a papám főhadnagy volt. Ez neki nem sokat mondott, főhadnagy, elég ünnepélyesen hangzott, de nem jelentett semmit, úgyhogy meg is kérdezte, az miért baj? Hülye vagy, mondta Vasadi, hát a főhadnagy az egy katonatiszt, azért. Asziszi, hogy fasiszta, pedig nem az, magyarázta meg végül Vasadi, és ez már inkább érthető volt, szóval Véső Olga azt hiszi, hogy a Vasadi apja fasiszta. Azt hiszi, de ezek szerint csak hiszi, pedig Véső Olga mindent tud, nem pedig hisz – gyanakodva nézett Vasadira: hát nem az? Nem, hanem a fronton volt, ha tudni akarod, mondta Vasadi, és világoszöld szeme villámokat szórt a boszorkányszemöldök alatt, és meglőtték a balkarját és föl se tudja emelni, ez a mi tragédiánk – így mondta: tragédiánk –, mert most képeslapokat színez egész nap, és a mamának azér kell eljárni a gyárba takarítani. Elhűlt a Vasadi-család helyzetének ezen a tömör és váratlan feltárulkozásán, de megemészteni nem volt ideje, mert Vasadi folytatta, mégpedig azzal, hogy a Véső egy rohadék, és ő már rég otthagyta volna az egész rohadék iskolát, ha az apja nem akarná annyira, hogy odajárjon. Mit csinálnál, kérdezte megdöbbenve, hát dolgozni mennék, mondta Vasadi büszkén, elmennék én is takarítani egy gyárba, aztán úgyis mérnök leszek. Ahhoz ki kell járni az iskolát, mondta Mészáros Anna fontoskodva, mert ezt biztosan tudta. Hát majd kijárnám, mondta Vasadi könnyedén.

Fölmehetek? kérdezte, hát gyere, mondta Vasadi, és mentek, föl az emeletre, végig a fakó mozaikképekkel díszített mennyezet alatt, végig a tarka, ámbár elég koszos lépcsőkön, be egy ajtón, be egy másik ajtón, követte Vasadit, mint egy holdkóros. Egy asztalnál vékony, őszes bajszú férfi ült, nagy sötét szemöldöke, világos szeme szakasztott a Vasadié, egyik karja mereven a teste mellett lógott, másik kezében kis ecset, s előtte festékespaletta, vizesedénykék, rongyok és egy papírlap kis bronzhamutartókkal rögzítve. Vasadi megcsókolta az apját, hát megjöttél Sárikám, mondta az apa ragyogó szemmel, Vasadi megcirógatta az apja szürkülő, dús haját, susmorogtak, ő hátrálni kezdett; eddig nem is gondolt rá, hogy Vasadit valaki Sárikának hívhatja; mennem kell, mo-

tyogta, de nem figyeltek rá, hát kisomfordált az ajtón, a kép pedig, a bénakarú férfi és a hozzá hasonlatos kislány idillje észrevétlenül elraktározódott benne, betokosodott, hosszú évekre eltemetődött, hogy egyszer csak előbukkanjon a maga érintetlen időntúli valóságában, egy tőle független és csak nagysokára hozzákapcsolódó tudással együtt: hogy Vasadi hamarosan eltűnt. Mikor és hogyan maradt ki, nem emlékezett, egyszerűen nem látta azontúl, nem is gondolt rá soha többé, nem is kutatta.

És most megjelent, átlépett az összetorlódott évek dombján, és világoszöld szemét csúfolódva ráfüggesztette.

Hazudok, gondolta Anna, mert egyszer igenis eszembe jutottál, mintha elloptam volna tőled valamit, de nem engedtem, hogy közel gyere. Most már itt maradhatsz.

Tisztán látott mindent maga mögött, egy hosszú alagutat látott, amelyben fölgyulladt a fény. Minden ott volt, aminek nekiment, amiben megbotlott, amit kikerülni próbált, csak az arányok változtak meg.

Idejöhetsz, mondta a kócbábuként ácsorgó kislánynak is, aki riadt kutyaszemekkel meredt rá a múltból, most már idejöhetsz, nem bántalak, ne félj.

•

A kislány álldogál egy homályos sarokban, oszloplábai kissé szétterpesztve, hol az egyikre nehezedik, hol a másikra, laposan körbepislog, s hogy senki se látja, jobbkeze hüvelykujját hirtelen beszopja. Feje kissé előrebukik, válla, nyaka meghajlik, mint egy bambán kérődző teve, úgy tartja a hátát, s szája összecsücsörítve rásimul az ujjára, álldogál, gondolattalanul élvezve a pillanatnyi nyugalmat, a szélcsendet, az egyedüllétet. Fekete klottgatyában, fehér trikóban álldogál – a nadrág buggyos, kétszer akkora feneket mutat, a trikó meg szűk –, szeretne mindörökre itt maradni, az öltöző homályában, de nem lehet, kiabálás és tompa dübörgés hallatszik, csattog a csattogtató fanyelve. Keservesen nekifut, s mint egy zsák, lezuhan a tornaszőnyegre, valaki vihog, na próbáld meg, édes fiam, de egy kicsit lendületesebben, megpróbálja, de megint csak lehuppan és a fülében tompa lökést érez, lottyanást, mint mikor hirtelen mozdított teli lavórból kiloccsan a víz. A csattogtató rákezdi rohamra vezénylő, ideges dobszólóját, futólépés, indulj! lötyög a fülében a saját súlya, fut, emelgeti a lábait, igyekszik, liheg, gyorsabban, édes fiam, szedd a lábad, nem vagy te vénasszony!

Otthon, hátul a kertben a sufni mögött, ócska deszkák, szétesett ládák és egy régi spárgaszőnyeg foszladozó darabjai között van az ő titkos lakása. Senki nem tud róla, mert kívülről nem látszik, esőverte ládának gondolhatják az asztalát, elrozsdált homokozóedénynek az ételes tálat, kavicsoknak a pompás tortákat, süteményeket, amelyeket az asztalra tesz, amelyekkel az apját kínálja, mikor az látogatóba jön majd hozzá. Borosüveget tesz elébe – egy sárga gyertyacsonk, karácsony után csente el –, kínálja, töltöget, bekapcsolja a rádiót és üldögélnek apával a fotelekben, hallgatják a zenét és annyi bort isznak, amennyit csak akarnak. De megvendégeli a cinkéket is, kiviszi nekik a vajaskenyere maradékát, mozdulatlanul kuporog, orrára húzza a sálját, hogy leheletének füstölgése se riassza el őket, jönnek is, az egyiket személyesen is ismeri, kicsit nagyobb és bátrabb a többinél, Pistaházi Pityukának hívják a cinkét, ő az igazi Pityuka, nem a Reinerék papagája, csak a szemükkel társalognak, mert Pistaházi Pityu nem szereti, ha ő mozog vagy beszél, akkor elrepül, így viszont nagyokat csíp a vajaskenyérből, fekete sapkája és fülvédője lelkesen bólogat,

sárga hasát kidülleszti, ti-ti-ti-pamm, így eszeget, a ritmust a kislány némán követi magában, még dallamokat is csinál hozzá, és ahogy a cinke eszik, lecsap (pamm) és aztán csőrének sietős tátogatásával begyűri a falatot (ti-ti-ti-ti), a dallam vígan és változatosan szaladgál a kislány fejében.

Futólépés, indulj! Szedd a lábad, igyekezz! A kislány liheg, nyitva a szája, az orrából mindig erős szuszogás hallatszik, mintha folyton be lenne dugulva. Ha sír, tényleg bedugul, de teljesen. Ha sír, gyorsan és bőven ömlik a könnye, máris az állán csöpög, folyik le a nyakába, a gallérjába, lapos kerek arcán csak átsiklik, sose áll meg. Szeretne szépen sírni, ahogy a filmeken: a könnyek maradnának meg a szeme csücskében, sejtelmesre, édesre formálva az arcot, de nem megy, ha sírni kezd, azonnal csupa maszatos nedvesség és takony. Hát nem is sír sokat.

És nem is nevet sokat, csak néha, ha valamin muszáj röhögni, valaki hasraesik vagy ilyesmi; inkább izgalmában nevet, ha fél a feleléstől vagy a gyerekektől, és közben adódik valami kis tréfásnak felfogható apró körülmény. Néha örömében is, egyszer a körhintán, amire jódarabig nem mert fölülni, de akkor apa is fölült vele, fogta a kezét, na akkor nevetett, hangosan és szívből.

Az anyja eleinte kedvvel varrt neki – emlékszik a végetneméró forgolódásokra a tükör előtt –, de később már nem, jó lesz koszolni otthonra, mondta a kinőtt ruhákra, a valakik kihízott ruháiból átalakított, összetákolt rongyokra. Legalább ne járnál olyan csámpásan, sóhajtozott az anyja, és legalább tanulj, ha másra nem vagy alkalmas. Ezt nemigen értette, de szót fogadott. Mindig mindenkinek szótfogadott. Nagy lábain odébb sompolygott, birkatürelemmel kapargatta csaknem örökké varas térdét, beszopta a hüvelykujját, és ha rászóltak, kezét engedelmesen a háta mögé dugta. Tanult, egykedvűen és szófogadóan bemagolt mindent, amire felszólították, amit feladtak, ami az útjába került, onrogyilszjatüszjacsavószemszot, az izeltlábúakhoztartoznakmég, versébenavörösszínjelziaproletárhajnalfelvirradását.

A karéneken kívül csak a számtanórákon volt boldog, a számok, egyenletek, tételek úgy surrantak be a fejébe, mint apró tündöklő gyíkok, soha egyetlen pillanatig nem tanulta a matematikát, csak élvezte, csak már év elején megcsinálta az összes példát, amit a könyvben talált, s ilyenkor ugyanazt érezte – egy selymes kéz érintését a gerincén –, mint mikor a karéneken először énekelték össze a szólamokat. Kifejezni az x-et később is mindig ugyanaz volt, mint elkapni valami ismeretlen muzsikát a rozoga rádión, melynek sípolásai és recsegései mögül olykor mintha csobogó virágillat folyt volna a fülébe. Minden zenét szeretett, mégis, anélkül, hogy bárki bármit mondott volna neki róla, megkülönböztette a zenéket, voltak, amelyeket hamar megunt, de voltak, amelyeket, úgy érezte, örökké tudna hallgatni. Egyszer az ócska rádióban egy forró, magas férfihang ezt zokogta: Ó, Olga, hogy szeretlek téged, s neki elállt a lélegzete, mert rögtön tudta, hogy a széphangú férfi meg fog halni. Ugyanígy hatottak rá a csellók és az oboák is, bár még nem tudta, mi a cselló és mi az oboa, és aztán, amikor először vitték el őket hangversenyre, megrészegülve bámulta a hangszereknek azt a pazarló tobzódását; amikor az a rengeteg hegedű egyként megszólalt vagy amikor hátul egy komoly öregember megrezgette az üstdobot, vagy amikor a lábak közt álló fénylő hasú csellókon táncolni kezdtek a vonók, az mind külön-külön elbűvölte, de kedvence a fuvola lett, az a semmi kis rúd, amelyet egy simaarcú férfi éppencsak a szájához érintett, – oldalazva, mintha egy cső forró kukoricát fújna meg, mielőtt hozzálát, – de amelyből olyan lágy hangok szóltak, hogy már-már nem lehetett kibírni.

A karénekben hátul állt, de a tanár mindig azt mondta: engedd ki, fiam,

a hangodat, engedd ki rendesen, hadd hallja ez a sok botfülű. És ő kiengedte. A fő-höld és a te-henger, a-a szi-iklák vi-i-lá-há-ga. Ezért is imádta a karéneket, mert ott nemcsak kiengedhette a hangját, hanem kifejezetten kérték rá. S bár a tanár fáradt, görbehátú ember volt, akinek a ruháiból mindig savanyú szag áradt és zakója fehérlett a korpától, mégis kedvelte, kettejük közt afféle titkos szövetség alakult ki, a tanár néha ritkás hajába túrt és szenvedő arccal az égre nézett, majd azt mondta: elég, elég, hagyjátok abba. Mészáros, fiam, énekeld el nekik!

A kis Mészáros fújta és fújta a dalokat, torkaszakadtából énekelt, kipirult arccal, elhomályosuló szemmel; lihegve futott a többiekkel a csattogtató ütemére, lemaradt vagy elesett, de futott, rosszul szelelő, szipákoló orral; ha küldték, ment, ha hívták, visszajött, ha mondtak valamit, elhitte, ha szidták, alázatosan mosolygott, ha csúfolták, behúzta a nyakát és egy sarokba bújva szopni kezdte a hüvelykujját.

*

Mintha egy lomkamrában kellene keresgélned. Rozsdás lakatokkal lezárt poros ládák, pókháló, egérfészek, színes szalagok, egy üvegszemű madár, odasodródott őszi levelek, kitépett karú baba, megfakult játékkockák, kabátok, palackok, a Királynő a sakktábláról, szétszórt konfetti. Keresgélsz, de az ember nem tudhatja, mi hogyan került oda és mikor, lehet, hogy nem is minden az övé. Fölemelsz valamit és elporlik a kezedben. Megszagolod, de a szag idegen. A színek megfakultak, vagy a te szemed változott, de nem ismersz rájuk. Leguggolsz, talán úgy. Keresed a pontot, de a pont divergál. Valami fölé odahajolsz, de az a valami eltűnik, mert ahogy ráhajoltál, eltakarta az árnyékod. Tárgyilagos akarsz lenni, de inkább megtévesztett vagy.

Volt egy kirakós játékod. Színes kockák, azokból lehetett kirakni a képeket. A kockákról helyenként már lekopott a papír. Az egyik képen hosszúszoknyás, főkötős kislány galambokat etetett. Bámultad ezt a kislányt, az orcák rózsapírját, az édeskés szívalakú szájat, a csöpp tokát a gömbölyű áll s a főkötő nagy szalagcsokra közt, az egész kifejezéstelen, üres és mégis ragyogó arcot, amely azt hirdette, hogy az eszményi leánykának bájos gödröcskéi vannak és szívalakú szájjal rendelkezik, mintegy apróra zsugorított előképeként az eszményi asszonynak. Bámultad ruhájának sűrű redőit és fodrait, csattos cipőcskéi előtt a galambok idilli tülekedését. Egy légritkított világban éldegélt a kislány, mosolya megfontolt és kizökkenthetetlen volt, a virágok a háta mögött nem szűntek meg virulni, a galambok kitartóan őrizték és csodálták. Olyan szerettél volna lenni, mint az a kislány, akinek láttán örömmel felkiáltanak: ó, de bájos! s aki köré hófehér, kövér, bókoló galambok gyűlnek. Hiába tudtad, hogy a galambok a valóságban szürkék, a háztetőkről teleszarják a járdát és piszkos tollaik utálatosan keringenek a szélben.

Aztán már nem kicsi, gömbölyded és kecses szerettél volna lenni, hanem szikár, sovány és lobogószemű. Gimnasztyorkát öltöttél, válladra puskát kanyarítottál és nyírfaerdők baljós lombzúgása közepette harcba indultál. Többször lelőttek, szívedből patakzott a vér, de mindig láttad még, amint a bajtársak zászlóra emelnek és egyemberként ígérik meg neked: nem áldoztad hiába fiatal életedet. Volt úgy is, hogy ismeretlen házak között osontál dobogó szívvel, rettegve a lebukástól, zubbonyod alatt vitted a röpcédulákat valahová, mellékes, hogy hová, a lényeg az volt, hogy mindig várt valaki, mindig biztatott és megdicsért valaki, tudtak rólad, számítottak rád, hittek benned, maguk közé fogadtak, bekötözték a sebeidet, éljent kiáltottak, veled énekeltek, s mindig megőrizték az emlékedet, ha arra került a sor.

És amikor elvégezted, amit rádbíztak, amikor kiharcoltad, kivívtad, föláldoztad, megdöntötted, megvédted, előzted, fölszabadítottad, fölépítetted, akkor odatartottad sápadt arcod a napnak és jöhetett az a szélesvállú karcsú alak, akinek léptei alatt csikorgott a fehér kavics, arcát lágyan beárnyékolták a fasor lombjai, feléd nyújtotta a kezét, és azt mondta: egész életemben terád vártam, kis Annemarie!

•

Én, fiam, már semmit sem akarok, mondta Eszter az elegáns szálloda presszójában, miközben odaintette a csinos felszolgálónőt, akinek szűk fekete ruháján tenyérnyi fehér kötény virított, de olyan raffinált kacérsággal, hogy még ők is meglepve odapillantottak, nemcsak a férfivendégek; ellenben most egy konyakot akarok inni és egy órát nyugodtan ücsörögni, te is, fiam, ülj nyugodtan, légyszíves, ennyit talán megengedhetünk magunknak, ha már nem utazunk Hawaii-ba és nem fűzünk hosszú láncot a férfiskalpokból, ennyit megérdemlünk, merem remélni, hogy letegyük valahol a fenekünket, ahol akarjuk! Ő azért nem volt ebben olyan biztos, elfogódottan lesett körbe, az egyik asztalnál aranyaktól csillogó szőke nő ült egy szolidabb barna társaságában, amott férfiak söröztek és cigarettáztak, az egyiknek zöldköves gyűrű volt az ujján, a férfiak természetesen végigmustrálták őket, a zöldgyűrűs őt bámulta, hosszan, az unatkozók egykedvű tartásával, mégis, a tekintet olyan hatással volt rá, hogy egy parányit kihúzta magát és vigyázott, hogy a feje előre ne billenjen. A kávéfőzőgép fehér porcelánhasán rózsaszín és zöld virágminta, kávéillat, gömbölyű talpaspoharak, ezüstnek látszó kis tálcák, – az egész helyből a gondtalanság könnyedsége áradt, illatos füstök szálltak fel, kerengtek a nagy csillár körül, ráérősen, mint egy ismeretlen élet üzenetei.

Meghengergettek a koszban, mondta Eszter, aztán elverték a seggemet, amiért nem vagyok tiszta. Őt lenyűgözték ezek a szavak, én is pontosan ezt éreztem, mondta, de képtelen lettem volna így megfogalmazni. Aztán mégis arról kezdett beszélni, hogy igen, de ha az ember nem jön rá, kicsoda ő tulajdonképpen, akkor arra sem jön rá, mit kellene tennie. Én ebben nem hiszek, mondta Eszter, az egész pszichológiában nem hiszek, ide figyelj, ha valamit csinálni akarsz, egyszerűen bedugod a füledet a sok süket duma elől, nekiállsz és csinálod, ha meg valamiről meggyőződsz, hogy nem jól van, akkor felrúgod vagy otthagyod. Harcias, egyszersmind keserű hangulatban volt Eszter, ilyenkor nem is vitázott, csak kinyilatkoztatott. Ő nem is próbálta folytatni a beszélgetést, annál kevésbé, mert már szédelgett a konyaktól, a felszabadultság jelzőfüstjeitől, a zöldgyűrűs férfi tekintetétől, saját előérzetnek is beillő, zavart lelkiállapotától.

•

Kiment az apja sírjához, valamiben reménykedve, de a húsos örökzöldek mindent eltakartak, egy sírt talált ott, olyan volt, mint a többi. A kövön csak két név, évszámok, s az anyja születési dátuma mellett egy kötőjel, mint egy vékony ujj, ami a jelen felé mutat, és így a síron semmi sem látszott, csak a türelmes várakozás Nusira, mintha az apja még holta után is mintegy feltételes módban létezne, pihenése is valami másnak a függvénye volna, és egész leélt élete, amelynek megmásíthatatlan tényét immár a két évszám zárja közre, pusztán epizód lett volna, egy másik élet lábjegyzete.

Legalább egyszer odament volna hozzá, amikor maga elé meredve ült kint a sámlin, és kopasz, kicsit verejtékező homlokára sütött a nap, – de olyankor mindig csukva volt a szeme, lezárt szemhéjai mögött istentudja milyen tájakon kalandozott, ha valaki felriasztotta, üresen, tompán fénylett a tekintete, és egy örökkévalóságig tartott, amíg fölemelkedett.

Sokkal később, azt lehet mondani, nemrégiben került a kezébe apjának egy fiatalkori képe, soha nem látta azelőtt, megfakult amatőrkép volt, recés szélű, sárgás. Egy kihajtott gallérú, zsebredugott kezű fiatalembert ábrázolt, kisfiús nyaka vékonyan és sebezhetően emelkedett ki a gallérból, szőrtelen keskeny arcán tanácstalan kifejezés, mint aki mosolyogna, de valami visszatartja, s ez a majdnem-mosoly tele volt bizalommal, félénkséggel és reménykedéssel. Sokáig nézte a fiatalembert, aki az apja lett, de akiben akkor még benne volt egy másik ember lehetősége: talán csak egy lépés választotta el attól, hogy matróznak álljon és eltűnjön a ködlő tengereken, vagy hogy vastag kőfalak mögé vonuljon el és gőzölgő hársfatea mellett esténként kódexeket lapozgasson. De valakik bajuszt ragasztottak félénk ajkai fölé, valakik fazonra nyírták a haját, beöltöztették, vállbojtokat tettek rá, háborúba küldték, kitörölték szeméből a bizakodást, valakik oltár elé vezették, apává tették, valakik a hóna alá nyúltak és nem engedték elzülleni és kivették a kezéből a poharat, kimosták a zsebkendőit, dolgozni küldték, elnémították és eltemették.

Annak a ténynek, hogy az a fiatal fiú, aki az apja volt, valamikép emlékeztet a saját fiára, akkor nem volt jelentősége. Csak most ismerte fel, hogy az előtte jártak és az utána következők között összefüggés van, bár még csak nem is ismerték egymást, s ez az összefüggés rajta keresztül létezik, ő maga áll a titokzatos erőviszonyok fókuszában, és ezt a helyet elhagyni lehetetlenség, még ha akarná, sem tehetné, de már nem is akarja.

*

Holnap tehát hazamehet. Megpróbált mindent rendesen elintézni, a főorvost, a nővéreket, mindenki megkapta a maga borítékját. Maradt annyi pénze, hogy taxiba üljön, s útközben valami ennivalót vegyen. Az adjunktus is eszébe jutott, de mindjárt úgy, hogy őt nem sértheti meg pénzzel. Ezen elmosolyodott, milyen ostobaság, a főorvos nyilván gazdag, a kis mazsolaarcú nyilván nem, nem az a fajta. Dehát a kis kínainak nincs is szüksége pénzre, ahogy neki se. Persze, ez így nem egészen igaz, legalábbis nem a gyakorlatban, például neki is kölcsön kell majd kérnie, hogy kifizethesse a részleteket, de a lényeget illetően mégis igaz. Olyasvalami, amit Mr. After Shave sose értene meg. És Erik se. Ez azért kellemes érzés, tudni valamit, amire mások még nem jöttek rá.

Jó magának, mondta a szomszéd ágyon a csatakoshajú asszony, végre megszabadul innen. Bárcsak már én is hazamehetnék. Nem kér egy kis befőttet? Egyen már, még rámromlik, ez a bolond uram behozta a fél spájzot.

Elfogadta a befőttet, megdicsérte, az asszony büszkén mosolygott: igen, én mindig így teszem el, nem agyonforrázva, mint egyesek, különben minden a dunsztoláson múlik.

Evés közben, váratlanul rontott rá a gondolat: ezekután akár meg is változtathatná az életét. Például otthagyhatná a gyűlölt irodát, Bedő elvtárs kicsinyes méltatlankodásait, a tehetetlenségtől párolgó falakat. Senki nem szólhat bele. Eztán olyan kereszteket vesz magára, amilyeneket akar. Izgalmában a hirtelen vett levegőtől köhögni kezdett. Mellényeltem, mondta mentegetőzve az asszonynak, aki gyanakodva figyelte, valamire gyanakodva, magra-e, mire;

semmi, csak mellényeltem, pedig nagyon finom. Igen, bármit megtehet, a legőrültebb dolgokat is.

Remélem, hoznak be nekem tiszta hálóinget, zsörtölődött az asszony, eligazítva magát az ágyon, miközben az órájára nézett, mondtam, hogy hozzanak, csak nem tudom, hogy boldogulnak a mosással, az uram olyan ügyetlen, na most legalább megtudják, képzelem, hogy néz ki a lakás, fut minden, de legalább most megtudják . . .

Valóban, mintha egy alagútból nézne vissza: mindazok, akik puszta létükkel is ránehezedtek, agyonnyomással fenyegették, most óriásból törpévé vedlettek, s az alagút távoli, megvilágított torkolatában – egy megfordított nagyító alatt – nyüzsögtek összetöpörödve. Soha életében nem érezte még, hogy szabad. Bármit megtehetek, gondolta gőgösen, olyan keresztet vehetek magamra, amilyet csak akarok. És semmiféle kíméletre nem tartok igényt.

Más se hiányzott volna, mint hogy egy negyedik gyereket szüljek, kezdte rá újra az ablak mellől a fájóslábú asszony, ezek rábeszélnék az embert, ha olyan marha lenne, hogy hagyná.

Különben sincs senki olyan helyzetben, hogy megbocsásson, legfeljebb önmagának.

Annak a szemüvegesnek négy gyereke van, tegnap hallottam attól a nővértől, aki az ebédet hozta, nem tudja, hogy hívják?

Az, hogy szabad vagy, meglehetősen hideg érzés, de nem voltál-e azelőtt is egyedül, mondta magában, miközben napról napra igyekeztél megtagadni előző napi önmagad, mintha folyton a saját árnyékodat akarnád átlépni, – pedig azt a kis nyomorultat, aki magad voltál, szeretned kellett volna, legalább neked, – akár tollban, akár koromban hempergették meg, jóakaratból, vakságból, fafejűségből, elvből vagy véletlenül, – és nem volt-e éppen ez mindennek az oka.

Nadehát annak a felesége biztos nem gép mellett dolgozik, és nem kell neki nyolc órai álldogálás után a fájós lábával még boltba futni, mosogatni, főzni, takarítani, néha, úgy érzem, de becsületistenemre, hogy tőbül kiszakad.

Kér még egy kis befőttet? na, vegyen még!

Végülis az anyám a rengeteg csalódásán talán rajtam keresztül vehetett volna elégtételt, ha történetesen hozzá, s nem az apámhoz hasonlónak születek. És akárhogy is volt, Eriket is meg lehet érteni (gondolta életében először), ha egyszer nem voltam olyan, amilyennek ő szeretett volna látni, legalább ne lettem volna vele rideg és értetlen, vagy nem is tudom, milyen, minek nevezhetnénk azt a passzív ellenállást, amely lassan burkot növesztett körém; és Erik is, Zelma is joggal érezhették úgy, hogy egy idegent kell kerülgetniük a lakásukban, aki megzavarta addig egységes világukat s akinek a jelenléte folytonos, terméketlen szemrehányás.

Ha nem hoznak tiszta hálóinget, kénytelen leszek este ezt kimosni, mondta a befőttes asszony, és megint az órájára nézett.

Érdekes, hogy most mennyire könnyűnek érzem magam, gondolta, pedig semmi se változott, legfeljebb annyi, hogy *az a dolog* kitolódott egy közeli, belátható időből egy nem belátható, de lehet, hogy csöppet sem távolibb időbe; ilyen lehet, ha valakinek elhalasztják a kivégzését, pontosan tudja, hogy előbbutóbb sor kerül rá, föl nem mentették, kegyelmet nem kapott, csupán halasztást, és érdekes, mégis milyen könnyűnek érzem magam.

Nagyon köszönöm a befőttet, tényleg nagyon finom volt.

Már csak öt perc van a látogatásig, a másik asszony is az órájára nézett,

de lássa, ezek aztán be nem eresztik őket egy perccel előbb, annyira betartják, hogy na.

Én most lemegyek a kertbe.

Nem vár senkit? Ott lenn könnyen elkerülik egymást.

Ma nem várok senkit.

Lement a kertbe. Nem ült le, a padok különben is perceken belül megteltek. Üvegek, kanalak, zacskók, csomagok, termoszok, papírszalvéták jártak kézről kézre, gyerekek futkostak, a pongyolás-papucsos, gyűrött nők körül tarka seregek tipródtak, egyszeriben zsibvásár jelleget öltött a máskor csendes és rendezett környék. Ha én lennék Mr. After Shave, talán utálnám a látogatókat, gondolta megértően, minden rend odalesz tőlük, miként minden rend odalesz az emberektől.

Lassan baktatott a nyüzsgésben, céltalanul, mégis elfelé a tömegtől. A kapu közelében kevesebben voltak. Nekidőlt egy vastag platánnak, pihent egy keveset.

A kapun akkor lépett be a lánya. Elkerekedett a szeme, amikor meglátta az anyját, ott állva egy fa mellett.

Örá meg rájött a szívdobogás.

– Jobban vagyok – mondta neki gyorsan – holnap kiengednek.

A kislány csak bámult:

– Hát akkor . . .

Ez azért nem volt könnyű. Egy gyerekkel ilyesmiről tárgyalni. Hogy ne kelljen kimondani: nem, nem halok meg. De azért sajnálj egy kicsit. És hogy gondolatban se tegye hozzá: hiába hitte azt az apátok.

– Megoperáltak és meggyógyultam – mondta a kislánynak magyarázóan és nyugodtan, ahogy gyerekhez kell beszélnie egy felnőttnek.

És hogy azt se tegye hozzá: de azért jó lenne, ha ezután is meglátogatnál.

Vörös hajszálakból hálós kis fénykorona ragyogott a kislány arca körül. Elálló fülein átsütött a nap.

Elgyöngítő látvány. De úgy gondolta, megindultságán erőt kell vennie, most is, máskor is, mindig. Tréfásra fogta.

– Kiszöktem, tudod? Gyere, segíts visszamenni.

– Nem szabad járkálnod?

– Szabad, csak keveset.

Kisanna fontoskodó arccal odatartotta a karját. Rátámaszkodott. Milyen vékony, gondolta, többet kellene ennie.

– Hogy van Berci?

A kislány fintort vágott.

– Rémes, képzeld el, azt mondták, megbukik, ha így folytatja. A papa akkor megnyúzza, megmondta. De a Berci nagyon trehány és nem hajlandó tanulni, és amikor mondtam neki, hogy miért olyan lusta, majdnem pofonvágott. – Szeplős arcát az ég felé fordította, azzal a koravén sopánkodással, melyet az ilyen kislányok az idősebb asszonyoktól szoktak ellesni. Igen, egy pillanatig még hasonlított is Zelmára. – Pedig a papa megmondta neki, hogy megnyúzza.

– Dehát mi történt? Miből akarják megbuktatni?

– Matekból, éppenhogy matekból – mondta bennfentesen a gyerek. – És a papa mondta is, hogy tanár kellene mellé. – Már a maga véleményeként tette hozzá: – Ilyen nagy lakli mellé, micsoda röhej.

– Tanár? – mondta ő megrendülve.

– Igen, csakhogy az sokba kerül. Mondta is a papa a nagyinak, hogy lám-lám, nem is kellene fizetni, ha . . . – Elakadt, lángragyúlt az arca.

Szegény gyerek, gondolta, de már egy másik, a sajnálatnál erősebb érzés kerítette hatalmába. A remény kábítóan illatos ágat húzott el az orra előtt, beleszédült.

– Na, hát mit mondott a papa?

– Nem is tudom, nem is hallottam jól – védekezett a kislány.

– Hát nem voltál ott?

– Ott voltam, csak . . . – megint elvörösödött – csak véletlenül hallottam. Valami olyat mondott, hogy . . .

– Ha én még ott lennék – segített neki, szándékosan megszépítve a jól sejtett valóságot.

– Valami ilyesmit – bólintott a kislány megkönnyebbülve.

– Mert akkor ingyen taníthatnám Bercit – fejezte be helyette.

Odaértek egy padhoz. Egy férfi riadtan ránézett a pongyolás, nehezen mozgó, magas nőre, akit egy vöröshajú vékony kislány támogatott, fölugrott, felajánlotta a helyét. Megköszönte, leült, Annának is szorított egy kis helyet maga mellett. Egymáshoz simulva üldögéltek.

– Mondd meg a papának, hogy ne keressen tanárt. Küldje el Bercit hozzám. Megnézem, hogy áll, hány órára van szüksége egy héten. Ingyen tanítom, mondd meg a papának. Teljesen ingyen, így mondd meg. Nem vonom le . . . – nyelt egyet. – Semmibe nem fog kerülni a papának, mondd meg. Nem felejted el?

– Dehogyis – mondta a kislány és egy kavicsot rúgdosott.

– Holnap hazamegyek, és lesz bőven időm – magyarázta neki – egyelőre nem mehetek dolgozni úgyse.

– Nem?

– Nem, néhány hétig nem. Képtelenség, hogy Berci megbukjon.

– Pedig amilyen trehány . . .!

– És ne szidd mindig – mondta halkan, vagy inkább csak lehelte – ez nem valami szép egy testvértől.

A kislány zavartan megvonta a vállát.

– Magadról mesélj – mondta neki gyorsan – mi újság a suliban?

S hallgatta a hangját, ezt a harangvirág-hangot, amiért bármit föláldozna, nézte, egészen közelről nézhette, itta a szeplőit, elálló érzékeny füleinek megható és komikus látványát, s közben a másikra is gondolt, aki majd dörmögve, dohogva, csörömpölve beállít hozzá, utálni fogja az egészet és tiltakozni próbál, s neki majd úgy kell tennie, mint egy szigorú, de igazságos tanárnak, aki semmi mással nem törődik, csakis tanítványa iskolai előmenetelével. De milyen égből hullott lehetőség!

Elfelejtett minden egyebet, csak azon ujjongott szüntelenül, milyen szerencse, hogy bukásra áll a fia.

Mikor a látogatók cihelődni kezdtek, a kislány felállt. Látszott rajta, hogy mondana valamit.

Segíteni akart neki, de elnémította az emlék: ugyanez a vékony kis száj mondta nemrég, csináltál-e végrendeletet. Pokoli emlék volt, de nem azért, mintha fájna, hanem azért, mert akkor megbántottságot, majdnem gyűlöletet érzett a gyerek iránt, egy ártatlan gyerek iránt, aki ráadásul a saját gyereke. Mibe keveredik az ember, gondolta elhűlve, mennyire résen kell lennie önmagával szemben is.

A kislányon még látszott, hogy keresgéli a szavakat.

– Milyen jó, hogy eljöttél – mondta neki sietve – rettentően örülök.

A kislány körbenézett a látogatóktól nyüzsgő parkban, szeplős arca kicsit kipirult.

– Én is hoztam neked valamit – mondta végül, és turkált a zsebében. – Remélem, szereted a cseresznyés rágót.

Egy szem rágógumi került elő a zsebből.

Óvatosan vette át, minha törékeny volna.

– Ez a kedvencem – jelentette ki.

Már kiürült a kert, mikor még mindig ott ült a padon és az ajándékát szorongatta.

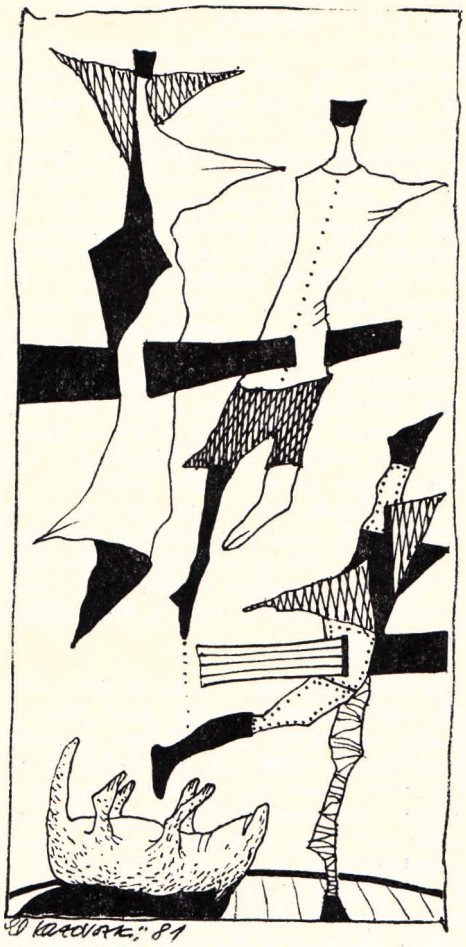

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ

# EL KAZOVSZKIJ MŰVÉSZETÉRŐL

Élénk és harsány színek, kihasított körvonalak, metszően éles kontúrok, vérvörös, fekete és hófehér szalagok, egymást tagadó motívumok, üvegszilánkokra emlékeztető formák – El Kazovszkij művei mindenekelőtt keménységet, nyerseséget sugallanak. Hiányzik belőlük a kiegyensúlyozottság, nyoma sincsen a megkomponált békességnek. Mintha egy nemrégen szétrobbant derűs világ maradványai és törmelékei között sétálna a néző. A szépség, ha fel is csillan, egy-egy töredékre korlátozódik csupán; a művek egésze, a teljes képek vagy a teret alkotó tárgyegyüttesek nem szépséget, hanem diszharmóniát árasztanak. Kényszerű bilincseknek tünnek a képkeretek, de méginkább a tárgyakat gúzsbakötő hálók és zsinórok. Nélkülük minden szétesne. A vörös, fehér és fekete szalagok egybetartják ugyan a látványt; de mert szerepük elsősorban nem az, hogy azt esztétikailag beteljesítsék, ezért nem csillapítják, hanem inkább fokozzák a megkötözöttség mögött lappangó anarchia érzetét. Minden szétfelé tart ebben a képi világban.

Ám a műveket nézve nemcsak a töredezettség tűnik fel, hanem az ettől való rettenet is. Nem az erkölcs, hanem az érzékelés elemi szintjén. Rögeszmésen ismétlődő motívumok, újra és újra megjelenő képi elemek, gátlástalannak tetsző önismétlések: elegendő, hogy El Kazovszkij művei megjelenjenek a látómező peremén, és egyből rájuk lehet ismerni. Csupa szilánkszerű, széthasogatott elem, amely mégis egyetlen, tömbszerű világot képez. Kibékíthetetlenséget sugalló tárgyak, amelyek egy mélyebb akarat parancsának engedelmeskedve mégis megférnek egymással. Egyetlen hatalmas mozaik, amelynek darabjai a legszívesebben szétrobbannának. Megfestett motívumok, amelyek érezhetően tárgyakká válva „teljesednek be": ám ha átvarázsolódnak tárgyakká, újfent a képalkotás törvényeinek engedelmeskednek. El Kazovszkij műveiben egyetlen olyan elem sincsen, amelyben ne lappangana benne a sajátmagával való meghasonlás lehetősége. Éppen ettől oly hasonlóak és rokonai egymásnak. A széttartás, a szembeszegülés, a hiábavalóság egysége ez, ami természetesen ennek az egyébként nyilvánvaló egységnek is sajátos jelleget ad. El Kazovszkij alkotásai nem azért oly egységesek, mert beteljesítenek valamilyen „művészi" elképzelést, hanem mert bennük minden a felbomlás veszélyének a határhelyzetébe kerül. Egységesek, mert e határ vékony, mint egy pengeél: nincs lehetőség a sokféleségre. A beteljesülés ilymódon nem befejezettséget jelent, hanem pillanatnyi helyzetet: a művek továbbfesthetők, a témák, motívumok újra használhatók, a tárgyak új együttesekbe csoportosíthatók, a festményekből alkotott mozaik átrendezhető, folytatható, anélkül, hogy a művek alapvető helyzete ettől módosulna. Minden egységes, de ez ne tévesszen meg senkit: üvegcserepeken mezítláb sétálva is egységes (egyetlen) érzés vesz erőt az emberen, pedig másra sem figyel, mint a sok széttöredezett szilánkra, amelyekből sohasem lesz sima üveglap.

Festményekből és tárgyegyüttesekből állnak El Kazovszkij művei; de alkotásait nézve feleslegesnek tűnik ennek alapján rendszerezni őket. A tárgyegyüttesek térbe kibomló festmények; ez utóbbiak pedig egybesűrített tárgyszerű helyzeteket jelenítenek meg. A motívumok ide-oda vándorolnak: hol térben jelennek meg, hol vászonra festve. A közeg, a műfaj maga is alá van rendelve olyasminek, ami túlmutat festészeten és plasztikán. Az *Emeletes sztoa* című tárgyegyüttes lemezből kivágott kutyáiról eleve nehéz lenne eldönteni, hogy szobroknak vagy festményeknek tartsuk őket: környezetüktől, elhelyezésüktől függ, hogy mi kerül túlsúlyba. A kutyáknak csak az alakja emlékeztet egy állatra; testük olyan, mint egy táj, amelynek lazuros távlatokká oldódó horizontját hiába is keressük. Ám e lazuros, ködbevesző, égboltra és tengerre egyaránt emlékeztető világot élesen szakítja meg a fűrésszel kivágott kutyatest kör-

vonala. E körvonal és a kutya testének színe közötti feszültség bizalmatlanságot sugall, amit csak erősít a kutya környezete: a magasba tornyosuló fekete oszlopok és kaszák a gézbe kötözött embercsonk nélkül is fenyegető erdők képeznének.

E kutyák újra és újra felbukkannak El Kazovszkij műveiben. *Párbeszéd a csendéletben* című tárgyegyüttesében egy fehér és egy fekete kutya ül egy apró és tehetetlen szörnyállatokkal megrakott doboz (akvárium) fölött; a *Csendélet*ben két vészjósló állat figyeli a kettőjük közötti széken álló kisméretű embertorzókat: mintha sakkoznának a véres maradványokkal. De a kutyákhoz hasonlóan e maradványok is visszatérnek más művekben. *A Párviadal* című plasztikában ők a „főszereplők": a közéjük szórt üvegszilánkok és cserepek nyilvánvalóvá teszik, mitől oly véresek ezek a torzók. Megannyi áldozat. Nemegyszer azonban barlangszerű dobozban látni őket viszont: ezek az áldozatok ilyenkor védett lények is. S e művek címei *(Szakrális kredenc, Szakrális szekrények)* azt jelzik, hogy bár véresek és torzókká csonkultak, mégis tiszteletet, sőt áhítatot parancsolnak. Áldozatok ugyan, de maguk is megkövetelik az áldozatot. S ha újra felidézzük az apró szörnyállatokat és e vérző, embervoltukat maguk mögött hagyó figurákat szemlélő baljós kutyákat, akkor immár módosul az erőviszony: e kutyák fenyegetőek ugyan, de áldozatot is tartanak. Vészjós áldozat részesei. A figurákkal közösen egy szadomazochista misét celebrálnak: rettegik és imádják egymást. S ha ezek után megnézzük a *Csendélet Pandora ládájában* című művét, akkor a kutyák iránt kezdünk részvétet is érezni. A mitológia szerint Pandora szelencéjéből ömlött ki minden szenvedés és nyomorúság a világba, s egyedül a Remény maradt bezárva a dobozba. Ám ha a reményt a véres embertorzók képviselik, akkor a kintrekedt kutyákat csak szánni lehet: milyen lehet az ő világuk, ha még a reménytől is meg vannak fosztva – a véres reménytől, amely úgysem hozna semmi jót!

A kutyák hol ketten, hol többen jelennek meg; néha gúzsba vannak kötve, máskor védőháló borul a fejükre; és az is előfordul, hogy mint a húsboltban, egy rúdra vannak felszúrva, a fejüknél fogva. Összetartoznak; egyforma az alakjuk, de méginkább a helyzetük. E kutyák „sűrítménye" a vándorállat, ez a kétfejű kutya: mindegyik fej más irányba tekint és másfelé szeretne útrakelni, de mindketten foglyai az egyetlen testnek, amelyet mindegyikőjük sajátjának tudhat, de amely, mert a másiké is, idegen is tőlük. Betűk és dátumok hieroglifáival telefirkált vándorállatok, amelyek ráadásul meg vannak kötözve, noha önmaguk elől úgysem tudnának elszökni. Ketten vannak, és mégis egyek; a szekrényekbe zárt embercsonkokhoz hasonlóan a vándorállat is egyidejűleg bálvány és áldozat.

Az ismétlődés El Kazovszkij művészetének egyik legmeghatározóbb vonása. De az ismétlődés egyszersmind hangsúlyváltás is: a szerepek azonosak, mégis folyamatosan cserélődnek. Önmagát ismétli a vándorállat; önmagukat ismétlik a szakrális szekrények foglyai; de ez meghasonlásuknak is a jele. *Kettős szereposztás* az egyik kép címe: egy kentaurra emlékeztető lény nézi két balettáncos mozgását. Valamennyien meg vannak kötözve; az állatot mély szakadék választja el a táncosoktól. De a szereposztás kettős: mindenki hasonló helyzetben van, csupán azt másként éli meg. Ettől válik taszítóvá a másik; de mint a fordítva összeillesztett mágnesek, egymás nélkül erejük is odavész: szükségük van egymásra.

Az oly gyakran megjelenő balettáncosok, mint a *Kettős szereposztásban* is, rendszerint meg vannak csonkítva. Hiába figyeli őket oly sóváran egy kutya vagy valamilyen más állat, érezhetően ők maguk is megváltásra szomjaznak. Gyönyörű a testük, pedig csak torzók (még a balettáncosok végső redukciójának, a *Belső párbeszéd II.* fej-, kar- és lábnélküli testcsonkjának is hihetetlenül erős erotikus sugárzása van); s talán éppen testük szépsége meghasonlásuk oka. Minél szebb egy test, annál végzetesebb a hatása; a szép test a szépséggel együtt mérget is áraszt: megbénítja, kivetkőzteti magából csodálóját.

Mi a balett? Mérhetetlen erejű csábítás, amely a nézőre gyakorolja a legpusztítóbb hatást. Mert a táncos „csak" a testtel jegyzi el magát; a látvány élvezője azonban az elmúlással köt jegyességet. Helyzete felemás: nem ő használja a testet (csak

figyeli, ami előtte történik), de mégis az ő tapasztalata a legfárasztóbb és legkeserűbb. Egyszerre védett és kiszolgáltatott. Miközben a sötétben kuporog és csillogó szemmel figyeli a színpadot, olyan benyomást kelt, mint egy vadállat: semmilyen törvény nem kötelezi, senkinek sem tartozik felelősséggel, ugyanakkor mégis állat, amely csillapíthatatlan honvágyat érez az emberek világa után. Az eszményi balett két résztvevőből áll: egy emberből, aki táncol, és egy farkaskutyából, aki figyeli. Az erőtér, amely kialakul, egyszerre erotikus és agressziótól sűrű. A táncost izgatja, hogy hatalma van mások fölött, hogy elbűvöli a többieket. Az állat zsákmányt szimatol; ám a zsákmány egy fétis, egy bálvány, amelyet lehetetlen bekebelezni. Vágyakozás, kielégületlenség, agresszivitás, felkínálkozás: megannyi szirt, amelyek között a szakadékok áthidalhatatlanok *(Balett a rügeni sziklákon; Szkülla és Kharübdisz).* A táncosok persze könnyen ugrálnak szirtről szirtre; a saját testükbe vetett hit, az önbizalom akkor sem ismer akadályt, ha a szirtek agyonvagdosták már a testet. A néző is követné őket, de nem teheti. Ha nem lé ezne kiszolgáltatottság és vágyakozás, akkor balett sem lenne: nézője nyomorúságának köszönheti megszületését.

A balett nincs helyhez kötve. A tengerpart éppúgy megfelelő terep, mint a sivatag vagy egy hegy oldala. És alkalomra sem kell várni: elegendő eltorzítani az önéletrajzot, hogy felismerjük életünk balettlépéseit, amelyek érthetetlen és ezért fájdalmat okozó koreográfiával szabják meg pályánkat. A képek ebbe az irányba mozdítják el a nézőt. *Tengerparti balett. Táncosnő két kisérővel. Sivatagi balett. Balett Szent György előtt. Hegyi balett. Coppéliák egymás között.* A címek monotóniája ne tévesszen meg bennünket: az egyhangúság a végtelen ismétlődés lehetőségét kínálja. Ezzel együtt persze a reménytelenségét is.

Az ismétlődésben mindig van némi teatralitás. Ez El Kazovszkij művészetében is ott lappang. A szó eredeti értelmében vett teatralitásról van szó; olyasmiről, aminek során a felvett szerep nemcsak maszk, hanem az én legbensőbb rétegeinek kisugárzása. E teatralitásban derül ki, hogy az úgynevezett titkok nem a mélyben lappanganak, hanem közvetlen közelünkben: abban a fénytörésben, amelyet a szerepek örökös elcsúszása eredményez, a védekezés és a támadás kölcsönös társasjátékában. A valódi teatralitás nem más, mint a titkok láthatóvá tétele. Nem mimikri, nem utánzás, nem szórakoztatás, hanem átélése és megszenvedése annak, ami éppen a „játék" folyamán válik létezővé és nyilvánvalóvá. Ilyen színház minden párviadal; El Kazovszkij művei attól teátrálisok a szó eredeti értelmében, hogy kizárólag azt a küzdelmet jelenítik meg, amelynek kimenetele minden fél számára végzetes. A megkínzott Szent Sebestyének maguk is elrettentővé válnak megkínzóik számára; a Szent Györgyök nemcsak megváltást nyújtanak, de kegyetlen halált is; a győzedelmes Khimaira tönkreteszi ellenfelét, de a harcba maga is belerokkan; a jó pásztor vigyáz az életre, de közben önkéntelenül is halált osztogat; Galathea attól válik szerencsétlenné, hogy beleszerettek, de eközben ő maga tönkreteszi a szörnyeteget, aki imádja őt; a sivatagi Vénusz pedig szerelmet hirdet, de elpusztítja azokat, akik a közelébe kerülnek. A bálványok építésének és lerombolásának a folyamata lezárhatatlan: hiszen a pusztulás és a halál, ami véget vethetne neki, maga is e folyamat mozzanata lesz. A teatralitás ettől hátborzongató. El Kazovszkij művei között feltűnően sok csendélet van; a belőlük sugárzó csend azonban nem némaság *(Párbeszéd a csendéletben; Kórus a csendéletben).* E képek mégis csendéletek a szó eredeti értelmében: natures mortes – a természetről szólnak, de a halál és a pusztulás nyelvén. Nincsen kibúvó. El Kazovszkij művészetében a paradoxonoké a végső szó. Szilánkokra hasadt minden ebben a világban; a szilánkok sebeket ejtenek, de a gézzel, amellyel bekötözik a sebeket, gúzsba is kötik a sebesülteket. Minden gesztus önnön ellentétébe fordul: a vágyakozás elidegeníti azt, aki felé a vágy irányul; aki pedig menekül, az egyre több szállal kötődik ahhoz, akitől retteg. Mindenki össze van kötözve ebben a világban; szalagok fűzik egybe a kutyákat és a torzókat, hálók borulnak a szobrok fölé, s néha még a festmények is meg vannak kötözve.

De kinek a keze kötött csomókat ezekre a kötelékekre? Kinek az ujjai fűzték át a kutyák nyakán a szalagokat? Vajon a művész idézte-e meg a romlást és a pusztulást? Nem inkább a halál volt az, aki őt magát is megidézte?

# *Kakukktojás*

*Természeti képpel indul a villamos,*
*táskámban trágyás emberforgó virágföld,*
*lábfej-labdácska éled, beletapos,*
*megfásul, feszes pillanat, tekervényes*
*ágak közt szüret, körtefogantyú,*
*rándul a váll, valaki valaki után kap,*
*huppan, nem gyűlölök senkit, át-*
*ültetődik szeretetbe. Kvarcórából*
*zenélve, kivilágítva lép meg az idő,*
*hogy utána a bőr szemcsés sivatagába*
*hulljon vissza. Hát így, lépek le, a Duna-parti szél*
*némi megkönnyebbülés, gondoltam, és valóban,*
*vizes feltűnésben nem volt hiány, csak*
*magány, csobbanó visszásság; lehelgetve*
*fényesítettem fel a napot, s mint kit*
*a himnusz saját ajtajában ér, megállok,*
*kihúzom magam: – kubai vagy*
*nem kubai lány . . . Költő mondatba*
*rejtett kakukktojása, hol hagytam abba?*
*Száznál több vicc tűződik tüskéihez,*
*neveti el magát, poéngyilkos rózsa.*

# *Nap kibicel*

*Föld felé Isten-*
*ég felé emberiszonya van a madárnak,*
*de mondd, adják-e még alább,*
*kerülvén hozzánk*
*egyre közelebb?*
*Égbekiáltó kérdés,*
*hegyre föl cipőm*
*kenyeres pajtása az útnak,*
*nyelvem kilóg, zsemléből*
*felvágott, megfelez.*
*Nap kibicel a vershez,*
*madár embernek nem hízeleg.*

# SZÍNÉSZPORTRÉK PÉCSI HÁTTÉRREL 9.

## *KÉZDY GYÖRGY*

– Nem tartozom azok közé, akik gyors, hangos sikerrel perdülnek porondra. Az emberek általában azt a színészt tartják szerencsésnek, akinek egyetlen lendülettel sikerül, pedig a testi-lelki habitus, a játékformálás, a művészi érdeklődés – hogy csak a belső, személyes tényezőket mondjam – másféle pályaívet is szabhat. A gyors kiugrás talán mindenféle fiatal művésznek vágya, a színésznek valamivel több okkal. Neki nincs utókora. Jó, senki nem az utókornak ír vagy fest, tudom, de amit létrehoz, az maradandóbb nála; a színész műve a pillanatban él és eltűnik vele. A siker mohó hajszolását ez teszi érthetővé, de a magam részéről mindig próbáltam őrizkedni tőle. Nem a sikertől, a mohóságtól! Attól, hogy egyetlen szerepben gondolkodjam, egy feladattal akarjam üstökön ragadni a szerencsét. Persze vágytam az elismerésre, a tapsra, közvetlenül többnyire meg is kaptam, de nem azon a sorsfordító módon. Talán ezért... igen, tudatosan megtanultam hosszú távra játszani. – Az épp soron lévő cigarettát forgatja ujjai közt nagy figyelemmel. – Elhiszi vagy nem: sosem volt célom, hogy „első" legyek a partnereimmel szemben; a „Ne takarj, Sárközi!"-féle önérvényesítést utálom. Egy produkcióban kitűnően megfér több jó színész, egy társulatban meg különösen. Az egymás elleni versengést gyűlölöm. Az alakításaimmal bele akartam és akarok ma is helyezkedni abba a viszonyhálózatba, amit az előadás kíván. Más kérdés, hogy ez a viszonyhálózat jól funkcionál-e a színpadon, az író és a rendező ki tudja-e alakítani, illetve hogy némelykor jobban vagy kevésbé érvényesíthetem benne a magam színészi sajátságait.

– *Legutóbb a* Lisszaboni esőben *egy alkatától elég távoleső figurát játszott, akinek nincs sok köze a cselekmény fővonalához. Egy vágóhídi sofőrt, egy családi mizériákban fuldokló hústolvajt.*

– Igen, hát igyekszem a zárt zsáneralakot hitelessé tenni. A butaságát, a bárdolatlan jóindulatát és kétségbeesését. A szerep mindig „szent".

Eszembe jut: nem régen olvastam egy kritikusi megjegyzést Kézdy „kismesteri realizmusáról", ami sok epizódalakításában érvényesült, de amit – tette hozzá az értékelés – túl tud haladni nagy főszerepekben, jóllehet akkor is realista művész. Elmondom ezt a véleményt; meglepődik. – Ez baj? Mentségre szorul?

– *Semmiképpen. Ha érez benne kevés pejoratív felhangot, annak a mai színházi divat az oka. Hisz tudja, mostanában a homályos tartalmú „jelenlét", meg az ilyen-olyan extravagancia határozott előnyt élvez a plasztikus alakformálással szemben. Nyilván tapasztalja...*

– Persze, csak nem értem! Azt mindenki tudomásul veszi, hogy van miniatűr és van freskó, hogy hasonlattal éljek, ami ugyan mindig sántít. Senki-

nek nem jut eszébe számonkérni a miniátoron a freskót vagy fordítva. A színészet sem egy képlékeny gyurma. A színész munkájának kell hogy stílusa, jellege legyen, amit bizony tetemes idővel, tapasztalatokkal a maga világának magatartásformákba fogalmazásával dolgoz ki. Ez nem jelenti, hogy a konkrét eszközei állandósulnak, inkább eszköztárának a minősége... hogy ne mondjak olyan patetikusat: az élettől nyert ihlete. Egyébként a kis- vagy nagyrealizmus, a „leragadt" vagy „megemelt" – ahogy tetszik – nem a szerep arányai szerint alakul, hanem a figura jellege szerint. Egyre inkább hiszem, hogy színpadon is vállalhatom, amit az adott helyzetben gondolok. A rendező szándékaival egyetértésben – ez fontos! – a magam módján tudom az alakot hitelesen megcsinálni. Kitalálni a játékot... hangsúlyoznám: a *játékot* a figurához, ezt tartom mesterségemnek. Olyan játékot, ami az alak lényegét fejezi ki evidensen, keresettség nélkül. Ez a szakma öröme.

– *Mint* A Janikáb*an?*

Elmosolyodva bólint. – Valahogy úgy. Nagyon szerettem azt a szerepet.

Az elmúlt évad egyik legnagyobb színészi teljesítményét Kézdy György mondhatta magáénak a Csáth Géza-darab szolnoki előadásában. A kifosztott, megcsalt kispolgári férjet, Pertics Jenőt alakította. Általa történt meg az, ami csak a művészet teljes pillanataiban lesz valósággá, a csoda. Egy kicsit gyenge, jóindulatú, öregedő családapa sajátjának hitt kisfia váratlanul meghal, s ő egyszerre tudja meg, hogy a felesége régen csalja, barátjának vélt lakójuk a házibarát, s Janika az ő gyermekük volt. A temetés utáni vacsorán Pertics – Kézdy alakításában – a maga korábbi életét temeti. Felejthetetlenül. A nagy háromszög-jelenetet játéka emeli „piszkos helyzetből" a megrázó tragikumhoz. Érzi, hogy visszás ez a meghitt étkezés azokkal, akik felborították az életét, a maga módján próbál méltón viselkedni. Miközben szokása szerint mohón szürcsöl, szopogatja a csirkeaprólékot, neki-nekilódulva iszik, egy intakt erkölcsiségű ember emelkedettségével tisztázza immár kendőzetlen viszonyát a többiekhez. Aprólékosan és fölényesen. Önsajnálat nélkül viseli önérzeti sebeit, sérelmét nem indulatokkal viszonozza. Komikus, szánni való, de lassan megszégyenülnek mellette a csalók. Megalkuvásokba nyomorodva is őriz még tiszta igényeket. Ahogy részeg megadással álmában Janikát siratja, szimbolikus mélységet ad a történteknek.

– *Úgy éreztem, a tárgyakkal való apró játékai rendkívüli erővel fejezték ki ennek a nem is olyan egysíkú kispolgárnak a lényét; egy kisszerűségekbe szorult ember veszteségében felemelkedő, szánandó értékét.*

– Igen; hát Pertics Jenőhöz hozzátartozik, hogy csirkelábat szopogat (bár az előadásokra sose kaptam lábat, csak másféle csirkedarabokat, ami nagy különbség!), hogy úgy veszi kézbe, úgy nézegeti a halott kisfiú játékcsacsiját, mintha a tiszta gyermekséget érezné az ujjai között. A lecsiszolt szélű söröspohár belefekszik a tenyerébe, jó volt inni belőle, de ez is a hitvány barát ajándéka... Olyan átlátszó, ő mégsem látott át korábbi helyzetén... No, az ilyen dolgoktól lesz élő, elhihető egy ember. Meg a csoszogása... A patikába, az orvos elé még sietősen, aprózva csoszog, csupa igyekvés a félszeg járása. Lerészegedőben egyre nyújtottabban, óvatosan lép, iszonyúan vigyáz, hogy józannak lássék...

– *Mit jelent színészi játék szempontjából a szobaszínházi tér? Kanyújtásnyira ülnek a nézők. Egyre több ilyen játékhely van mostanában.*

– Sokkal biztosabb, begyakorlottabb játékot kíván. Több próbát. Nem lehet, hogy egy váratlan mozdulat vagy hang kizökkentsen . . . leesik egy táska, megjelenik egy furcsa alak ott mellettem . . . Stílusban meg . . . nem szabad elstilizálni, jelzésszerűvé tenni semmit. A térbeli közelség magatartásbeli közelséget kíván . . . A távolítás vagy a harsányság ilyen körülmények között elviselhetetlen. Nagyon kimunkált testi megnyilvánulások szükségesek . . . azt hiszem.

– *A Janika-beli sikernek emlékezetem szerint voltak előzményei.*

– A Játékszínben ment három éve a *Sárga teleton* című Vészi-darab, arra odafigyeltek. Aztán Füst Milán *Margit kisasszony*ában nagy személyes sikerem lett Dengl vezérigazgató.

– *Címével ellentétben az előadás őróla (meg a tiáról) szólt, töltehetően a Maga szuggesztív játéka következtében.*

– Hát? . . . izgalmas figurának tartottam. Igazi self made man, irgalmatlanul sok munkába öli magát, elfásul, közben elfelejt élni. Mire körülnéz, senkije sincs, mindenki csak pénzt akar tőle.

– *Kivéve jószívű, fiatal titkárnőjét, akibe késői engedményképpen beleszeret. Gyűlölködően keserű, rideg, undok alak, pedig hatalmas szeretetvágy, szeretetéhség él benne. Akkora, hogy még önzetlen is tud lenni. Nem akar mások áldozatából profitálni.*

– Örülök, ha sikerült mindezt kifejeznem.

– *Az említett szerepek a 80-as években szíve szerintiek voltak. Mint félszabadúszó, filmgyári színész választhatott szerepet magának.*

– Meg is bukhattam, mint a kecskeméti *Vőlegény*ben 85-ben. Illetve részese lehettem egy bukásnak, ami ugyanaz.

– *Mi volt ezeknek előtte?*

– Menjünk visszafelé! 78-ban a Nemzeti és a Várszínház fúziója már Pesten ért. Kecskemétről kerültem föl, ott 77/78-ban dolgoztam; a pályám első „csodáját" ott értem meg Ruszt József *Pericles*-rendezésében. A vén Gowert játszottam, ezt a színészriasztó narrátort, de Ruszt rítusszerű inszenálásában kulcsfigura lett. A rendíthetetlen humán erkölcs szószólója, örökegy visszhang egyszeri alakban. Az előadás szellemében már volt valami Ruszt mostani *Bölcs Náthán*jából, amit lenyűgözően nagyszerűnek tartok. Játszhatatlannak hitt művek az ő koncepciójában és stílusával tündöklőnek bizonyulnak. Ezt csak ő tudja. – Kis elhallgatás, újabb cigaretta után rámszegzi a szemét. – A Nemzetiben nem vártak csodák. A *Volpone* kicsit kilúgozott ügyvédjét, Voltorét játszottam el. Sok örömmel vettem és veszek részt a *Csíksomlyói* . . .-ban. Az nemcsak játék. A tavaszi, kölni vendégjátékkor éreztem igazán, hogy nemzeti ügy, nagyon jó ügy. De élvezetes, nagy feladatot a Nemzetiben nem kaptam, így hát eljöttem. A *Tragédiá*ban játszott öt szerepemből négyet még gimnazista koromban eljátszottam a Madách Gimnázium 54-es előadásán. Harminc év múltán ez már nem lelkesített.

– *Diákkora óta játszik?*

– 53 óta; akkor adtuk elő a *Bánk bán*t. A közben eltelt harminc évben valahol – merem remélni – színész lettem. Talán a vidéken töltött 17 év alatt.

Debrecenben kezdtem a pályát, utána 10 évig, 67-től 77-ig Pécsett dolgoztam. Talán emlékszik még valamire ebből az időből . . .?

– *Természetesen!*

– Nagyon jó társulat volt; Holl Pistával, Győry Emillel gyakran játszottam Dobai Vili meg Sík Feri rendezéseiben. Mi nem egymás ellen, egymással versengtünk . . . – Váratlanul elmélázik. – Jó együttes volt, mégsem volt szerencsés.

– *Minek tulajdonítja?*

– Hát, nézze . . . A színház akkori úttörő erényét, a sok ősbemutatót mindig megdicsérték – általánosságban. Sosem értékelték konkrétan. Például 76 tavaszán bemutattuk legelsőként Tamási Áron *Ősvigasztalását*, nagyon szép, különös hangulatú, tényleges népies szürrealizmust, balladás misztikumot és reális tragikumot ötvöző előadásban. A kutya se ugatott utána. Néhány éve a veszprémi színház játszotta újra, az erről szóló kritikák nagyobb részben a régi pécsi előadást idézgették, azt, ami a maga idejében érdektelenségbe fulladt. No, nem egyedül. Biztosan emlékszik, éveken át több új magyar darabot vittünk színre. Egy-egy Illyés-bemutatóra lecsődült a szakma, a szerzőnek járó elismeréssel letudták a dolgukat, a mi teljesítményünk meg elszállt, mint a füst. Akkor is, ha az előadás jobb volt – a *Testvérek*re gondolok – mint később a pesti. Hernádi Gyula *Falansztere* jó dráma volt kitűnő előadásban! . . . észrevétlen mentek el mellette.

– *Néhány kollégája úgy fogalmazott, hogy egyszer színre vitt, aztán elsüllyedő darabokban játszani színészi önfeláldozás, mert így senkire sem figyelnek föl, a befektetés nem kamatozik.*

Tiltakozva emeli a kezét. – Nem, nem! Ezzel nem értek egyet! A sikerhajsza szerint talán így van, de másképpen nézve nyereség is származhat abból, ha színházi hagyományok és szokások nélküli darabban játszik az ember. Például felszabadultan próbálkozhat. Emlékszem, Illyés Gyula *Orpheusz a felvilágban* című darabjának előadásán egy Czimer-paródiát csináltam a szerepemben. Kitűnően illeszkedett az egészbe, nekem meg nagy hasznomra volt nemcsak sikerben mérve. Kiemelt egy szürke periódusból.

– *Emlékeinkben generálódnak a dolgok, de talán nem tévedek: legtöbbször szikár, értelmiségi szerepkörben volt látható. Játszott orvost, bírót, ügyészt, jegyzőt, papot . . .*

– Papot! minden rendűt és rangút! Csak pápa nem voltam. Fanatikus ókori főpap viszont kétszer is, Giraudeaux *Juditj*ában meg egy eltűnt magyar darabban, mely Babilonban játszódott. Sárospataky *Zórá*jának forradalmi papját szerettem, annak a szerepnek volt íve . . . Legkedvesebb negatív figurám Gorkij *Ellenségek*jének az ügyésze, a gyáros-família Nyikolája . . . óriási szerepcsapda! Látszólag egysíkú szörnyeteg, tiszta képlet. De ki lehetett bontani belőle a kristálylogikájú, racionális elnyomót, a látens szadistát, a férfiként sértett, megkísértett, visszafojtott embert . . . – Hirtelen hangot vált. – Olyan évad is akadt, azt hiszem, a 71/72-es, mikor egyetlen egyszer léptem színpadra, a Jelenkor-esten. Az utolsó két pécsi év már nagyon jól ment.

– *Egy Arisztophanész-komédiában szokatlanul vásott humorral pörgette az előadást. Ezt nem felejtem, mert egyébként a humorának rendesen van valami sötét tónusa, valami szomorúság-mélye. De akkor olyan volt, mint egy*

*féktelen srác a grundon: kieszeli a csibészséget, aztán felügyel a játékszabályok betartására.*

– Néha ki kell szabadítani magunkat az alkati keretekből. Talán vadabbul is kellene néha. A *Plutosz*ban jó alkalom nyílt. Az alkati adottságokat eltörölni nem lehet, csak lazítani. Egészen más értelemben szintén ezt próbáltam, amikor talán utoljára játszottam Pécsett . . . egy Dosztojevszkij-novellából írta azt a darabot színpadra Császár István . . .

– Istvánfalva *címmel!*

– Az az! Gondolja meg, elkönyveltek már intellektuális figurák megjelenítőjének, hidegagyú intrikusnak. Ebben a darabban pedig tunya, önvádra hajlamos, tehetetlen, vidéki orosz nemesurat alakítottam. Olyan Oblomov-féle figurát. A „jóságom" tett kártékonnyá, végzetes ostobasággal környezetemre szabadítottam, fölmagasztaltam egy szélhámos kullancsot. Őt Győry Emil játszotta nagyon élvezetesen. Nem állítom, hogy esemény lett volna az előadás, de úgy emlékszem – jól fogadták. Számomra roppant hasznos volt, új irányban nyitott ki, sok játékra adott módot. A félszeg hit és rajongás jellemvonásából próbáltam megközelíteni Rosztanyev ezredes naiv vakságát; csak ebből indulhattam ki . . . nehézkes medvévé úgysem válhattam.

Emlékszem Rosztanyevre. Ahogy csodaváró rajongással, örökös szorongását kompenzáló aszketikus odaadással lett szolgájává a pimasz házizsarnoknak. A lelki terrort valami öngyötrő, borzongató jószándékkal vállalta. Kézdy játékának szuggesztivitása – azóta ismertebbé lett művészi képessége – talán ekkor fejlett ki először túlmutatva egy előadáson. – *Nem tudom, tíz év mérlegén ez az eredmény sok vagy kevés?*

– Meggyőződésem, hogy éppen elég. De nem szeretem az időviszonyítást. Művészi helyemről és helyzetemről úgy szoktam gondolkodni, hogy a pályám egészét mérlegelem. Pécshez hozzátartozik első és egyetlen önálló műsorom létrejötte, a Karinthy Frigyes írásaiból összeállított *Ki kérdezett?* Jórészt Bükkösdi noszogatására vágtam neki, aztán kétszáznál többször adtam elő, már abba is hagytam. Nemrég Jancsó Adrienne kérésére az ő várbeli versműsorainak programjában újítottam föl.

– *Karinthyt a közvélemény máig humoros íróként tartja számon, akin nevetni lehet. Csak közelebbi ismerői tudják, hogy gyilkosan keserű – többnyire a humora is.*

– Mindig meglepi a közönséget, hogy Karithy *komoly* író. Összeállításomban ugyanis nem szerepelnek a humorista művei. Még a *Jó tanuló felel* meg a *Rossz tanuló felel* is általános emberi sorshelyzetté és magatartásképletté lett szándékom szerint. Nem humortalanítom, szó sincs róla, de a humora egy nagyon keserű, illúziótlan életismeretbe ágyazódik. – Mintegy beismerően teszi hozzá: – Hozzám ez áll közel. A *Találkozás egy fiatalemberrel*, a *Pitypang*, a *Cirkusz* . . . Sosem felejtem el az egyik előadást Mohácson. Valami más esemény miatt kevés közönség jött, erre – ahogy szokás – összeterelték, akit lehetett. Nyugdíjas néniket, lődörgő srácokat . . . képzelje! Kis idő múltán kezdtem észrevenni, hogy figyelnek. Aztán továbbra is figyelnek . . . Mit értettek belőle, mit sem? Valami mégis megérintette őket. Soha nem éreztem jobban a szó mágikus erejét, mint azon a szerény estén. Hasonló élményem többször is volt a műsorral, például uránbányászok között. Úgy éreztem – ne vegye majomkodásnak! –, tudok varázsolni. Ha fellépek vele, ma is ezt érzem.

– *Nem tervez újabb műsort?*

– Nem! Ebben én mindent elmondtam, ami fontos nekem.

– *Lehet, hogy sajátos affinitása van a századelő világát ábrázoló művekhez? Arra gondolok . . .*

– Biztos! Jól látja! Füst, Karinthy, Csáth – ezt a világot adják. Tökéletesen benne lehet élni. Ők az igazi varázslók! Szavakkal, szöveggel rögzítenek három . . . dehogy három! sok dimenziót. A teljes emberi világot, ahogy egy korban létezett.

– *Ezek szerint Magának fontos az írott szöveg?*

– Nagyon fontos! Akár azért, mert kevés támaszt ad, és ki kell találni a szerepet a darab helyett. Pécsett erre gyakran volt szükség, de másutt is. Ha meg olyan értékes mű újjáteremtéséről van szó, mint . . . mint egy Füst Milán, egy Csáth Géza, hogy ne is mondjam: egy Shakespeare műve, akkor bele kell bújni, ki kell tapogatni, ízlelgetni . . . minden szót megforgatni, hogy miliőjében a helyére kerüljön. Nézze, engem a *szószínház* érdekel, abban hiszek. De – az istenért! – ne úgy értse, hogy a szöveg „megszólaltatását", pláne felmondását értem rajta. Nekem azt jelenti, hogy a szó gazdag élettel teli varázsige. Ami le van írva, az az ige, a megtörténés a varázslat, de csak az ige kimondásával történhet meg. Nem más ez, mint hogy valakivel, valakikkel valami – valami fontos – *történik*. Ez a színház. Sok példa van ma rá, hogy az előadásokban megpróbálják szcenikai trükkökkel, extrém ötletekkel helyettesíteni az emberi megtörténést. Azt hiszem, reménytelenül. Az effektusok burjánzása mindig gyanús, ahogy egy túlsminkelt arc sem emberi . . . csak lárva. Nem divatos álláspont az enyém, tudom, de minél többet próbálok meg a szakmában, annál inkább hiszem, hogy így van. Miért ne vállalhatnám, amit igaznak tartok? Ez ugyan naiv kérdés . . . – Fontolva, halkan folytatja: – Legnagyobb baj a mi szakmánkban a tökéletes intolerancia. Másról sincs szó, mint toleranciáról, arról, hogy a színházaknak legyen különféle arculata. De ha – ne adj isten! – valamelyiknek kezd lenni, akkor: ne legyen! ne olyan legyen!

– *A kritikára gondol?*

– Arra is. A kritika sokat segíthet, ha alkalmas és helyes elvárásokat támaszt, ha ilyeneket épít be a nézők tudatába. Mert nézők, közönség nélkül a színház meghal, ez nem újság. Viszont a kritika árthat is, ha félreinformál, ha némi tekintélyével hibás irányban befolyásol. Egységes kritika persze nincsen, mintha most kezdene kialakulni egy kritikusi kör hegemóniája, ők azonos tendenciát képviselnek.

– *Miben mérhető le a kritika befolyása? Egyáltalán, kiket befolyásol?*

– Hát, intézményesen nem befolyásol. Meg intézményeket se. Csak személyeket. Engem mindig gondolkodóba ejt, ha nagyon ellentétes kritikákat kapok. Akkor utána kell nézni az okának. Roppant zavaró, ha élesen eltér a kritikai visszhang meg a közönség reagálása; a színházakban ennek igen kártékony következménye van. A közönség mint olyan, nem „szakmabeli", de isten őrizzen is attól a színháztól, amelyik a szakmának játszik! Vannak ilyen jelenségek. Néha nem könnyű eldönteni, melyik félre, melyik fogadtatásra hallgassunk, de a gyakorlatban van egy biztonsági szelep: az ember belső

elégedettsége vagy elégedetlensége. Nem szokott becsapni. Komolyan kell dolgozni minden feladaton.

Tavasszal láttam Kézdy Györgyöt egy tv-műsorban; valami köznapi példázat volt. Egy alkoholizmusba vénülő orvost alakított, egy széthulló család fejét. A történetnek csak egyik, nem is legfontosabb szereplőjeként az ő figurája emelkedett ki, az ő egyéni története ragadott meg. Pedig személyes csődjének okairól szó sem esett, ez kívülmaradt a bemutatott helyzeten. – *Emlékszik rá?* – Bólint. – *Gondolom, olyan szerep volt, amit ki kellett találni.*

– Ki lehetett találni. A szöveg jól rögzítette a helyzetet. Egy intellektuális ember szellemi züllését kellett játékba fogalmaznom, ahogy züllése morális következményeit még leplezni próbálja. Már terhére van minden kapcsolata, tisztában van saját gyengeségével, kiégett és céltalan, már csak menekül. Az ő beszédes magatartását kellett kialakítanom. – Elneveti magát. – Az elmúlt évben kétszer is nagy sikerrel részegedtem le játékban, én, aki soha nem iszom egy kortyot sem.

– *És egész különbözően csinálta! Pertics Jenő lerészegedését* A Janika *kritikái apróra elemezték mint színészi mestermunkát. Az is. Meglepetés volt a tv-ben az a másfajta részegség, nem kevésbé kitűnően.*

– Más emberekről volt szó . . .

– *Az ivás játékmegoldásai elég közismertek, sőt: közhelyesek. A mohó korty után szakadó lehhintés például sosem szokott elmaradni. Nagyon figyeltem: Maga egyszer sem élt vele. Az orvosnál végig érzékeltette a megmaradó, kínzó tudatosságot, Perticsnél az önkontroll elvesztésének a fokozatait.*

Csöndben isszuk a kávét, aztán Kézdy mintha titkos gondolatomra válaszolna: – Valószínű sokan tartanak különcnek, amiért kis feladatokat is komolyan veszek. Egy-egy önmagában nem jelentős tv- vagy rádiós produkció rám jutó munkájával elbíbelődöm. Otthon 2–3 napig forgatom egy-egy vers szavait a felvétel előtt, és nagyon élvezem. Szeretem a felkészülést. Amit egy szó mögé, köré kell rakni, abban van a színészet.

– *Megkérdezhetem, hogy: mire készül?*

– Hm. Alig merem megmondani. Nagyon nagy feladatra. Leszerződtem a szolnoki színházhoz. Fodor Tamással nekivágunk egy gyönyörű munkának . . .

– *Mi lesz az?*

Hangsúlytalan halkan mondja: – Richárd . . . A *III. Richárd.* Csupa kockázat! – hiszen érti? Már alig gondolok másra. Tamással jól megértjük egymást; ő is szép lassan érlelte magában azt, amit mostanában csinált. Végiggondol mindent. Az ő rendezői irányításában megbízom. Nekem óriási próba lesz . . . elcsúszhatok . . . – Elnyomja a cigarettát. – Egy biztos! Tamás Shakespeare darabját akarja megrendezni, én meg a szerepet akarom eljátszani. Hogy megtörténjék, ami Shakespeare drámája szerint megtörténik.

– *Shakespeare-ből azt lehet leszűrni, hogy a hatalomért mindenre képes az ember . . .*

– És ma nem? Csak a módja változik. A valóság művészi mását, az élet érvényes képét kell megteremteni a színpadon.

Ennél több nem is történhet.

KÁNTOR LAJOS

# MŰVEK ÉS EMBEREK

*Romániai szemle IV.*

Ha Műveket keresünk – de ha „csak" embereket, akkor is –, jobb lelőhelyet nemigen találhatunk, mint Shakespeare-t. Ezt a nem fogyatkozó, bár osztható birodalmat. Amelynek határai mondhatni azonosak, közösek a különböző nemzeti (alig'ha csupán európai) kultúrákéval. És az időbeli határok sem választanak el tőle, úgy látszik. Úgy érezzük.

*Shakespeare-földrész*

A Bukarestben élő, eredeti szemléletű poeta doctusnak és jeles drámaírónak, Marin Sorescunak *Shakespeare* című versét többen is lefordították magyarra. Saszet Géza, aki három évtizeddel ezelőtt logikát tanított a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen, majd az Állami Magyar Színház könyvtárosa lett (*Bizonyság* címmel verskötetet is kiadott), költői beleérzéssel tolmácsolta Sorescu szövegét:

*Shakespeare hét nap alatt teremtette a világot.*
*Az első napon megteremtette az eget, a hegyeket s a lélek szakadékait.*
*A második nap a folyókat, a tengereket, óceánokat,*
*S a többi érzést alkotta meg, és*
*Odaadta Hamletnek, Julius Cézárnak, Antoniusnak, Kleopátrának és Opheliának, Othellónak s a többieknek,*
*Hogy birhassák ők és utódaik*
*Az idők végezetéig.*
*A harmadik nap összeterelte az embereket,*
*És megtanította őket mindennek az ízére –*
*A boldogság ízére, a szerelem, a kétségbeesés és a*
*Féltékenység ízére, a dicsőség ízére, és így tovább,*
*Amíg mind elfogytak az ízek.*

Ugyancsak a harmadik napra teszi Sorescu az irodalmi kritikusok teremtését (félreértés elkerülése végett: az irodalmi kritikusoknak Shakespeare által történt megteremtetését); a késve érkezőket megszánja a teremtő, s utasítja őket, „hogy művében kételkedjenek". A negyedik és ötödik nap a kacagásé, a bohócok bukfenceié. A hatodikon vihart kavart, Lear királyt szalmakoronát hordani tanította, a visszamaradt selejtből pedig megalkotta III. Richárdot. A hetedik napra a színigazgatók „az egész földet kitapétázták plakáttal" . . .

Szilágyi Domokosnak a színigazgatókkal nemigen volt dolga, a költők költőjéhez azonban neki is természetesen személyes köze volt. Szilágyi ugyancsak Bukarestben élt még, amikor a maga Shakespeare-versét írta. A közelmúltig, *A költő életei* című emlékkönyv megjelenéséig ez a versszöveg az *Utunk* 1964-es évfolyamában rejtőzött (sok más művel együtt újrakiadásra, pontosabban az első kötetben való közlésre vár-

va). Noha nem tartozik a nagy, a XX. századi magyar líra egészében is számontartandó Szilágyi Domokos-versek közé (a minőségi ugrás Sz. D. költészetében a hatvanas évek végén következett be), hangulati jelzésnél több: egy életérzés, egy közérzet kifejezése. A Hamlet-monológból választott mottó („to die – to sleep – perchance / to deam – oh, there's the rub!") sejteti, hogy miért szólítja meg Shakespeare-t az ifjú költő; és bár a vers évfordulóra született, a későbbiek nem hagynak kétséget afelől, hogy Szilágyi nem költői pózból, hanem belső szükségből kérdez rá álmatlan életre, halálra, álmodásra:

*álmodni tudó szív híján*
*– te tudod legjobban – sovány*

*a lét! – tán a mégsem-selejt-*
*remény meghalni elfelejt*
*álom közben! segíts te! add,*
*add megadatlan tennagad,*

*négyszáz-éves-fiatalon!*
*s nem kozmikus ravatalon –*

A Kriterion Szilágyi-emlékkönyvéből egy másik Shakespeare-, illetve Hamlet-mozzanatot is idézhetünk, évtizeddel korábbról. A szatmári diák konfliktusba került iskolaigazgatójával az érettségi tablóra javasolt jelige miatt. Kiss Jenő *A Hamlet-monológra* című (1949-ben írt) verséből választott ki négy sort Szilágyi Domokos:

*Sápadt királyfi, Hamlet! már ne kérdezz,*
*felelt az élet, döntött századunk,*
*nem fordulunk kétségek mérlegéhez,*
*mi lenni, tenni: élni akarunk!*

Mai szemmel (de még 1955-re visszagondolva is!) azt mondaná az ember, ez aztán az igazi optimista érettségi-jelige; jellemző a lelkes ifjú poéta-jelöltre (Szilágyira), és jellemző a korra, amely kiküszöbölendőnek, kiküszöbölhetőnek vélte a kétségeket, azt hivén, hogy birtokában van már a biztos válaszoknak. Szilágyi Domokos döbbenete annál mélyebb volt, amikor az iskola vezetősége elutasította a korabeli romániai magyar irodalom közismert egyéniségének versrészletét, s a kiéleződött vitában is csak annyit értek el a diákok, hogy megcsonkítva írhatták fel a mottót: a „Sápadt királyfi" kimaradt a verssorból, a „kétségek mérlegé"-t pedig „kérdések mérlegé"-re változtatták.

Az elkövetkező két évtizedben Szilágyi Domokos messze került ettől az 1955-ös jelige-ügytől. Idézett *Shakespeare*-verse nyilván csak közbeeső állomás a „kényszerleszállások" sorában, egyre teljesebb Shakespeare-értésében. ( A vers-dokumentumok rendelkezésünkre állnak – Shakespeare ügyében is – Bukarestben, Kolozsvárt, Budapesten kiadott köteteiben.) Nem alaptalanul nevezte hát Szilágyi Domokost, éppen *A költő életei* megjelenése alkalmából (a marosvásárhelyi *Igaz Szó*ban) a fiatal színházi rendező és költő Tompa Gábor „költészetünk Hamletjének". *A Hamlet* kolozsvári rendezése közben írta: „Mostanában sokat gondolok rá a próbákon. Olykor elképzelem Hamletként. Hangja rekedt-fakó vagy drasztikusan kemény. Arca: szomorú, gyűrött; a fájdalom: létezése kínja mélyen barázdálta. Dacos és kétségbeesett mozdulatok sora viszi-löki-sodorja az iszonyú tudás útján. Immár ezeréves: a tudás fájdalma öregítette meg. Számára a létezés eleve tragikus élmény. Benyúl inge alá, és kifordítja magát: nézzétek, nincs titkom, én vagyok a fájdalom. Amit felmutatok: az «őrületem». *A költészet.* A többi néma csend."

S ha már irodalomtörténeti mozzanatok felidézésébe kezdtem, lépjünk még egy-

gyel tovább a romániai magyar irodalom jelene felé, Shakespeare-rel, a *Hamlet*tel. Ahogy korjelző volt 1949-ben (és az érettségiző szatmári diákok számára 1955-ben) Kiss Jenő verse, ahogy nem csupán egy – különösen érzékeny – fiatal lírikus életérzésére vetett fényt 1964-ben Szilágyi Domokos *Shakespeare*-je, úgy tekinthetjük Panek Zoltán 1983-as esszéjét, kategorikus állítását – *Hamlet a cselekvés hercege* (a *Kihagyott szívdobbanás* című kötetben) – egy újabb szakasz jellemzőjének. Pedig ez a sok idézettel, közbeékeléssel, zárójellel, utalásokkal nehezített esszé nagyon is tárgyszerű: lépésről lépésre haladva a műben, a közismertnek vélt mozzanatok leírásában, az írói nyomozásban „egyfajta *kontakt-hályogot*" segít eltávolítani az olvasó szeméről; a kritikai, irodalomtörténeti közhelyek ellen száll hadba, a tragédia „egyszerű" újraolvasásával – hozzáolvasva néhány igencsak jól olvasó, Shakespeare előtt és után élt szerzőt (mint például Montaigne, Camus, Kosztolányi és Németh László). És az esszé tárgya (a dán királyfi) egyszerre személyessé, maivá tágul – mert „kevés ilyen szenvedélyes és gyémánteszű hőse van a világirodalomnak, aki ennyi viharzó belső tűz birtokában, ennyi merész okossággal és *a félelmet ismerő félelmetes bátorsággal* tudná (és sikerülne is neki, mint Hamletnek) oly aprólékos, a lélek minden rejtett zugára kiterjedő gonddal – már-már valósággal műgonddal – elemezni-boncolni önmagát." Panek Zoltán, aki irodalmunkban az önmaga boncolásának prózaíró mestere, különösen vonzódik a dán királyfihoz (nem a származás, hanem a szellem arisztokráciájának jogán), érteni véli cselekvése módját. Mintha a „megoszthatatlan magányát szorultságában" megosztani akaró a saját írásmódját is jellemezni akarná, amikor felvázolja a bizonyítandó tételt: „*Hamlet* igenis és elsősorban *a cselekvés hercege*, csak nem a szokványos módon, mert *a cselekvés-késleltetés* többek között *éppen a minden lehetséges gondolat megragyogtatása érdekében történik*". Ahhoz, hogy elfogadjuk vagy egyáltalán értsük „a cselekvés hercege", „a cselekvő gondolat hercege" tételt, persze, előzetesen tisztázni kell, hogy mit is értünk cselekvésen. Panek szerint a cselekvés „mindig több, összetettebb, gazdagabb, sokrétűbb, mint valamely jó- vagy gonosztett; mélyebb *folyamat*: a világ izgatóan-szükséges megismerése és elszántszomjú feltárása". Camus-t idézve, a cselekvés és tűrelem összefüggésére utal, hogy az okfejtésben továbbhaladjon, és kijelentse: „*cselekvés az elszánás is*, talán nehezebb elszánni magunkat, mint véghez vinni valamit, de amikor a jövendő cselekedet képe már a lélekben ül, önmagára valamit is adó ember azontúl nem hátrál meg".

Szándékosan nem részleteztem a tragédia cselekmény- és motívum-láncára vonatkozó észrevételeket, minthogy azt a versekben, esszékben is megragadható légkört akartam érzékeltetni, amelyben például a kolozsvári néző 1987-ben mondhatni egyszerre két színházi *Hamlet*et kapott: nem tévében, nem filmen, hanem a román Nemzeti Színház színpadán – az európai hírű bukaresti Teatrul Lucia Sturdza Bulandra vendégjátékának köszönhetően – és a fennállásának 200. évfordulójához közeledő kolozsvári magyar társulat mai sétatéri otthonában.

*Polifónia*

Az utóbbi évtizedek világsikerűnek mondható román színházában Shakespeare a rangjának megfelelő helyet kapott. A színháztörténész Ileana Berlogea könyvét fellapozva, a Shakespeare-fejezet (magyar fordításban: *Néhány lap Shakespeare gazdag romániai történetéből)* egyike a legmeggyőzőbbeknek: csak azt említve ebből az emlékeztető összefoglalásból, amire személyes élményként tudok visszagondolni, Liviu Ciulei *Ahogy tetszik*-interpretációjával kezdhetem (1961). Máig is él bennem Radu Penciulescu *Lear király*a, George Constantinnal a címszerepben, a bukaresti Nemzeti Színházból (1970). A *Vihar*t ugyancsak Ciulei rendezte, a Bulandrában (1979), rendkívüli szakmai és közönségsikerrel. Erre az előadásra ugyanúgy nem lehetett évekig jegyet szerezni, mint most – 1985. november 30. óta – a bukaresti rendezőiskolához tartozó Alexandru Tocilescu *Hamlet*jére. (A Bulandra Színház legutóbbi Shakespeare-

bemutatója előtt tizenegy esztendővel Dinu Cernescu rendezett egy hangsúlyosan politikus *Hamlet*et a román fővárosban, a Nottarában; az 1975-ben Párizsba is elvitt előadás műsorfüzetében ezt írta Cernescu: „A *Hamlet* már nem tekinthető Shakespeare darabjának. Ott él tudatalattinkban, és az egész világ ismeri, azok is, akik sosem olvasták. A darab mítosszá lett, tehát abban a sajátos állapotban van, amikor egy demonstráció kiindulási pontja lehet.")

Tocilescu évekig készült a *Hamlet*re. A Bulandrában többek közt olyan alkotótársa volt, mint Ion Caramitru, ez a rendkívül érzékeny, modern alkatú – színészben (elnézést színész barátaimtól) ritka intellektusú és erkölcsi tartású – művészember. Caramitru a bukaresti színházi folyóirat, a *Teatrul* idei évkönyvében *(gong '87)* a *Hamlet* örök érvényű üzeneteként a könyvek embere, az értelmiségi létfeltételeinek középpontjába állítását értékeli; azét a kivételes emberét, aki megnemesítheti a maga korát, melyben született, segítheti ezt a kort az önmeghaladásban, az igazságtevésben, az emberi jogok érvényesítésében. Tocilescu előadásának címszereplője szerint ez a meghatározás nyerhet expressszivitásában, „ha az ábrázolt hőst – a konjunktúra »csapdáján« kívül, amelybe beleesik – saját kétségei közt, egyszerű, normális emberként is látjuk, aki egyszerre ráébred arra, hogy magára kell vállalnia egy egész nép felelősségét. Azt hiszem, hogy a hamleti dráma dimenzióinak – amelyből még sok más szukcesszív dráma születhet – egyike ez a felfedezés, melyre szomorúan, melankolikusan, könnyel a szemében, ő jut: hogy felelőssé válik, és kötelessége felkészülni, minden vonatkozásban, egy történelmi szükségszerűségre."

A rendező (a bukaresti műsorfüzetbe fogalmazott, hét tételből álló monológja szerint) hasonlóképpen kérdéseket feltevő, lehetséges utakat megvilágító előadást akart létrehozni, attól a nem-konkrét céltól vezérelve, hogy *Hamlet*je „más tér, más idő" legyen. „Nem az azonnali cél érdekel – mondja ugyanitt –, nem annak a gyakorlati megvalósítása, amit akartam, hanem az a zóna, melyet meg kell alkotni." Az utolsó, a hetedik tételben a polifóniáról beszél Tocilescu, a színházban megvalósítandó kapcsolatrendszerről, az összefüggő dolgokról; amihez nem elég a színész, az esetleges kísérőzene. És mindjárt rátér itt Dan Grigore zongorajátékára, ez ugyanis szerinte mindent, abszolút mindent megváltoztat.

A *Hamlet* színpadán felléptetett plusz-szereplő, az előadásnak szinte az egészét végigkísérő Dan Grigore Ion Caramitrunak régi előadótársa. Hallhattuk, láthattuk őket együtt egész estét betöltő versműsorban, olyan tökéletes művészi összhangban, amely mondhatni új műfajt eredményezett. (Caramitru nemrég a jeles dzsessz-zongoristával, Johnny Răducanuval társult, ironikus-komoly, játékos és gondolkodtató, klasszikus és mai szövegek szellemes-kellemes megszólaltatására.) Az összhang most sem hiányzott – bár mintha a zongorajátékban erőteljesebben hangsúlyozódott volna a „mindegyikünkben a melankóliának egy hercege szunnyad" hite. (Dan Grigore vallomásában olvashattuk a hamleti melankóliának ezt a kiemelését.) És ez az egész előadást némiképpen az így felfogott „polifónia", egyfajta nemes esztétizálás irányába tolta el, jóllehet nemegyszer kihallhattuk belőle a Caramitru által kifejtett „dimenziót" is.

De – a Dinu Cernescunak való ellentmondás szándékával vagy sem – Tocilescu *Hamlet*je erőteljesen a shakespeare-i szövegre koncentrált; a Bulandra társulata úgy teremtett (az ötórás időtartam ellenére) élvezhető, mai előadást, hogy mindenekelőtt elismerte: a darab igenis Shakespeare-é. A hosszú próbaszakasz talán legnagyobb, legizgalmasabb részét – valamennyi résztvevő vallomása szerint – a román nyelvű változat véglegesítése jelentette. Figyelemre méltó erről a sokoldalú, nagy műveltségű költőnő, Nina Cassian beszámolója. Azzal a szándékkal kezdett az újrafordítás munkájához (nem akármilyen elődök: például Vladimir Streinu, Ion Vinea után), hogy megőrzi a tökéletes intimitást az eredeti szöveggel; ám a már meglévő román tolmácsolások kritikai vizsgálata, főként pedig az egész színházi kollektívával folytatott végtelen beszélgetések, viták alakították ki a játszandó színpadi változatot. (Érdekes, hogy maradandó élményként emlékezik erre a hónapokig elhúzódó közös értelmezésre-fordításra a színész meg a díszlettervező is!) Így aztán a színpadra lépők valóban a

magukénak érezhették a költőiséget megőrző, mégis mai-románul hangzó drámai szöveget (amely elsősorban Caramitru szájából szinte eredetinek hatott). A szövegre összpontosítás viszont azzal is járt, hogy talán a tervezettnél epikusabb *Hamlet*et kaptunk – és ezt Dan Grigore atmoszféarteremtő játéka még inkább kiemelte. A sötétruhás zongorista-„krónikás" egy rendkívüli személyi varázsú, könnyed játékosnak álcázott, metsző iróniájú, szomorúnak láttatott, filozofikus mélységű Hamlet sorsát követte; egy alkotó értelmiségiét, aki figyeli s részben alakítja a történéseket (amint ezt Caramitru az Egérfogó-jelenetet megemelő színpadi fejvesztettségben-rohanásban a felső szintről karmesteri pózban ki is fejezi, látványosan). Mégis, egészében bizonyos rezignáltság, a rajta kívülálló dolgok és összefüggések csodálkozó-ironikus-szomorú tudomásulvétele jellemzi Caramitru-Hamlet magatartását. Mintha a sírni és nevetni tudás, a maszkok cserélése – Shakespeare szellemében – amúgy is a maga korának kommentátorává tenné a román színészt. Caramitru így látja a szerepét – és nyilván nem csupán a magáét. Egy-egy kitörő, de mindig visszafojtott indulat, várakozás, szemlélődés, groteszk kommentálás (a többször is behozott bohócok révén is). Miközben tulajdonképpen végleg elvész a remény: erre utal a szöveg szerint nem shakespeare-i, ám döbbenetesen ható befejezés: Tocilescu visszahozza az ifjú Fortinbras embereiként a korábban Hamletet eláruló Rosencrantzot és Guildensternt – és megöleti velük Horatiót . . .

(Ha nem irodalmi-művészeti közérzetkrónika része, hanem szabályos színikritika volna ez az írás, szólni kellene sok más részletről, színészi teljesítményről – például egy igazán emlékezetes Opheliáról, Mariana Buruiana alakításában, vagy Constantin Florescu gátlástalan öreg királyáról. De álljunk meg itt; a közvetlenül elhangzó, felerősödve visszhangzó szavakat, látható gesztusokat, a fények s a zene súlyos egyvelegét úgyis csak az értheti, aki közvetlenül éli meg azt, amit a színészek és a közönségük.)

*A színház mint a társadalom modellje*

A kolozsvári Nemzeti Színházat (ahol kétszer ezer néző láthatta a Grădina Icoanei-beli bukaresti otthonában már több mint száz előadást megért Tocilescu-féle *Hamlet*et) mindössze húsz gyalogos perc választja el a sétatéri színpadtól. Jó néhányan voltak, akik megtették ezt az utat– már csak az összehasonlítás kedvéért is. Kétségtelenül ritka alkalom, hogy egy kb. 300 000-es nagyságrendű városban egyetlen héten két különböző koncepciójú – bár egymással több ponton (nem csupán a szövegben) érintkező – *Hamlet*et lehessen látni. A bukaresti román és a kolozsvári magyar Shakespeare-értelmezés és játék szembesítése természetesen sokféle művészi problémán gondolkoztat el – a hagyományok különbözésétől a kortársi szövegmegközelítés, rendezői és színészi megoldások rokonságáig. Aligha lényegtelen annak a jelzése, hogy Alexandru Tocilescu és a nála pár évvel fiatalabb, harmincadik évében járó Tompa Gábor ugyanabból a bukaresti rendezőiskolából került ki, s ma mindketten a romániai színházművészet országosan számontartott, tehetséges fiatal alkotói, hovatovább egyéniségei. Persze, a közös iskola – amennyiben magukra adó művészemberekről van szó – nem moshatja össze a gének ben s a kollektív tudatban átörökített sajátos jegyeket.

Ha jól akarjuk érteni Tompa Gábor 1987 elején bemutatott *Hamlet*jét, érdemes két távolabbi viszonyítási pontot is jeleznünk. Az egyik időbeli, földrajzilag ugyanis ide kötődik: a kolozsvári Állami Magyar Színház őse, Kótsi Patkó Jánosék társulata Kolozsvárt mutatta be 1794-ben a *Hamlet*et, Kazinczy fordításában. Nemcsak az első magyar *Hamlet* volt ez, hanem az első magyar nyelvű Shakespeare-bemutató is. És az erdélyi magyar színháztörténet későbbi művésznemzedékek érdemeként ugyancsak nyilvántart Shakespeare-ciklusokat, a kultúra fokmérőjének tekinthető, kiterjedt Shakespeare-kultuszt. – A másik viszonyítási pontot tengeren, legalábbis a Csatornán túlra kell tennünk: a Jan Kott híres könyvének *(Kortársunk Shakespeare)* negyed-

százados évfordulóján Londonban nemrég megtartott nemzetközi tanácskozás néhány alapvető szempontot tisztázott a mai Shakespeare-képet, színházi interpretációt illetően. Változatlanul hivatkozási alapul szolgáló, agyonidézett, ám el nem koptathatott könyvében írta a lengyel esztéta: „... a szerepeket mindig az adott kor osztja ki. Mindig a mindenkori jelenkor. Ő küldi színpadra a Poloniusait, Fortinbrasait, Hamletjeit és Opheliáit." És persze a Claudiusait, Gertrudjait, Laerteseit, Rosencrantzait–Guildensternjeit meg Horatióit – tehetjük hozzá a többi szereplő nevét Jan Kott állításához, korántsem csak azért, hogy hosszabb legyen a névsor. A Színházi Kritikusok Nemzetközi Szövetsége és a modern színjátszást képviselő londoni Young Vic színház rendezésében lezajlott vita (mint a beszámolókból kiviláglik) megerősítette Shakespeare és nem utolsósorban a *Hamlet* kortársi jelenvalóságának tételét, árnyalva azzal, hogy nem mindegy, Helsingőrből vagy Wittenbergből szemléljük-e Shakespeare művét; a „Dánia börtön" hamleti ítéletét nem mindegy tehát, hogy honnan hallgatja a közönség, „bent van-e a börtönben vagy azon kívül"; és szintén Jan Kottot idézte a krónikás *(Nagyvilág,* 1987. 2. sz.) ebben a jellemzésben: „Kinek Hamlet, kinek pedig Fortinbras a kortársa". Emeljük ki a nyilván több irányban továbbgondolható anyagból a Young Vic rendezőjének, David Thackernek a véleményét, miszerint akkor közvetíti hitelesen a shakespeare-i gondolatot a színház (a rendező – és vele összhangban a színész, a díszlet- és jelmeztervező stb.), ha akár a részletek kiemelésével megkeresi a szövegbeli utalásokat, lehetséges gesztusokat, melyekben a néző önmagára, saját korára ismerhet.

A Bulandra Színház s a kolozsvári Állami Magyar Színház *Hamlet*jének ifjú rendezői tudtommal nem voltak jelen a londoni Shakespeare-kollokviumon, a vita anyaga nem befolyásolhatta koncepciójuk kialakítását (a bukarestit már eleve nem befolyásolhatta – visszamenőleg). Előadásuk viszont hozzászólásnak, érvnek tekinthető a „kortársunk Shakespeare" kérdésben. Tompa Gáboré különösképpen. Mert annak ellenére, hogy több részletet Tocilescuval egyezően értelmezett, sőt bizonyos beállításokat átvett a bukarestiek *Hamlet*jéből, a lényeget tekintve egy más, új felfogású előadást rendezett a sétatéri színpadon. Nem távolodva el Shakespeare – és Arany János – szövegétől, sőt inkább elmélyülve benne. Így fedezte föl a maga, valamint színészei és közönsége számára, hogy a patinás voltában is élő, lényegében nem avuló Arany-fordítás bizonyos s épp ma lényegesnek érzett árnyalatokat elhalványított az eredeti angolból: a két sírásó tulajdonképpen két bohóc („two clowns, grave-diggers" – olvassuk a Személyek felsorolásában), ez utóbbi, azaz elsődleges minőségüket emeli ki Shakespeare a megnevezésükben, a sírásó-jelenet során; és Hamlet őrültmaszkja ugyancsak bohóc-ruha („Hisz én vagyok a világ első bohóca"). Egyébként Tompa Gábor – mint azt a Saszet Gézának adott s a *Korunk* idei februári számában közölt interjúban kifejtette – nem azonosítja a szöveget a szerző szándékával; „Annál kevésbé, mert bár a szöveg a dráma alapja, a szöveg is csak a színházi eszköztár része, akár a kellék vagy a mimika. A drámai cselekvés magva a szavak mögött van. A kulcsfontosságú kérdés a szereplők identitásának megfejtése."

Az 1987-es kolozsvári *Hamlet* végül is többszörösen „színházi jellegű" előadás lett – a külsőséges teatralitás szerencsés elkerülésével. A színház mint világmodell, a színház mint a társadalom modellje shakespeare-i motívumából indul ki Tompa, ezt vezette végig rendezésében példás következetességgel. Vagyis nem egyszerűen színházat játszanak a színházban, hanem rendet, legalábbis magyarázatot próbálnak keresni. „Hamlet atyjának szelleme – nyilatkozta Tompa Gábor még a bemutató előtt – az a művészi vagy állampolgári öntudat, lelkiismereti parancs vagy ethosz, ami azt jelenti, hogy a művészetnek mindig ki kell mondania, hány óra. Nem azt mondom, hogy az igazságot. Kevesebbel beérem: a művészetnek a reális időt kell kifejeznie. Annál is inkább, mert Claudius zsarnokságában kizökkent az idő. Vagyis minden természetellenessé lett." A rendező Shakespeare-rel tesz rendet. Ezt a szándékát azzal is nyomatékosítja, hogy Hamlet atyjának szellemét a halhatatlan stratfordi maszkjában színpadra hozza (Tocilescu, hagyományosan, csak a szellem hangját idézi meg); az előadásnak ez az egyik kulcskérdése. (Martin Esslint idézi az interjúban Tompa: „aki

megoldotta Hamlet atyjának szellemét, az megoldotta az előadást".) De nem csupán ennyiről van szó: ugyanebben a maszkban ugyanaz a színész játssza a Színész királyt; és a kolozsvári „szellem" megtestesítője a mai sétatéri színpadon a hetvenhárom évesen is fiatal, hagyományosan szép dikciójú Senkálszky Endre, aki 1939-től a kolozsvári Thália Magyar Színház, majd a negyvenes évek első felében a Nemzeti Színház művésze volt, mindvégig ebben a városban játszott, néhány évig tanított is a színművészeti főiskolán, 1964 és 1969 között igazgatója a kolozsvári Állami Magyar Színháznak; alighanem ő játszotta el a legtöbb szerepet ezen a (két) színpadon, volt Bánk bán és Ádám, Kreón és Othello, Lőrinc barát és Maximus (*A kegyenc*ben), Budai Nagy Antal és Csáki vajda (Kós Károly drámájában), Tronkai báró és Farel (Sütő András történelmi színműveiben, Harag György rendezésében) – és ma ennek a színháznak a nyugdíjasaként változatlan hittel és energiával vállal részt az intézmény kultúraőrző, tudatalakító feladataiból, gondjaiból.

Tompa, miután rendezőileg „megoldotta Hamlet atyjának szellemét", az értő alkotó társává lett, a sétatéri színházban vendégként közreműködő (a román Nemzetiben dolgozó) díszlettervezővel, T. Th. Ciupéval kitalált egy olyan kétszintes játékteret, amely funkciójában lényegében eltér a bukaresti *Hamlet*étől: ott Dan Jitianu a helsingőri kastély termeiként – és Dan Grigore zongorajátékának emelvényéül – szolgáló felső szintről levezető széles lépcsőket épített, a sakktábla kockáira emlékeztető fekete lapokkal kiképzett alsó játéktérre, vagyis a két szint között a közlekedés természetes. Tompa, illetve Ciupe színpadán egy jóval keskenyebb fémvázas szerkezet tartja a királyi „páholyt", amely sokkal élesebben válik el a színpadi cselekvés alsó terétől (az oldalsó lépcsőkön lehet, elég nyaktörően, le-fel járni, vagy még veszélyesebben leugrani odafentről – miként Claudius teszi felindultságában, az Egérfogó-jelenet megszakításakor). Az emelvény alatt tükrös ajtó játszik; s a „játszik" itt úgy értendő, hogy a színészi megjelenés, játék hatását felfokozza. (Külön tanulmányt lehetne írni a több mint négyórás előadás tükörjátékáról, amely valóságos képzőművészeti élményt nyújt.) A tükör előtt, a királyi udvari emelvény alatt (de rálátással onnan) egy alacsony pódiumszerű színpad áll, hátul behúzható függönnyel (ez szükség szerint takarja a széttolható tükör-ajtókat). A teljes nagyszínpadot pedig kibélelték, kiképezték zárt, „terapeutikus" térré. („Hangszigetelt, bélelt tér, ahol egyetlen hang sem szivároghat át, tele rejtett ajtókkal, tükrökkel" – így jellemezte elképzelését Tompa, és ezt a vele együttgondolkodó T. Th. Ciupe nagyjából így és rendkívüli műgonddal ültette át anyagba.)

A színház a színházban tehát már a színpadon adva volt, – ebbe a többszörös játékba kellett bekapcsolni a közönséget. Mielőtt egyetlen szó elhangzana, a *Kabaré* filmzenéjére a zenekari árokból feljön két bohóc (Barkó György és Sebők Klára), üdvözölni a közönséget; távozni akarván a színpadról, a vasfüggönybe ütköznek; ám nem az igaziba, állandóba (az már nincs használatban), hanem a Tompa-Ciupe kitalálta alkalmi színháziba (amely később is játszik, amikor is félig vagy egészen takarja a „shakespeare-i színpadot", a függönnyel és mögötte a tükörrel). Oldalt hagyják el a rivaldát, hogy mindjárt átvegye tőlük a terepet a próbatükrös, kávéscsészés, cigarettás jelenetben a szövegét ízlelgető Marcellus és Bernardo, akik aztán illúziókeltően váltanak át az őrtállás színpadi jelenetébe, kiegészülve immár Horatióval. (A kettős kezdés, pontosabban a két színházi jelenet összekapcsolásának elmulasztása némiképpen zavaró; ahogy a két bohóc később természetszerűen a színész-csapat tagjaiként vonul be és marad a színen, már itt jelezhette volna – megfelelő rendezői instrukcióra – összetartozását a próbáló őrökkel.)

A bohóc-, illetve színész-bevonulások egyébként látványosak és hangzatosak, kellően groteszkre hangoltak. Barkó és Sebők nagy kellékesládájából – amit állandóan magukkal cipelnek – kerül majd elő a temető „makettje" s a két ásó, a koponya, valamint a „Lenni vagy nem lenni" monológ előtt eljátszott, lefejezős királyi bábjátékhoz szükséges, lejáró fejű három baba. De nemcsak sírásóként meg bábosokként segítői a bohócok Hamletnek, hanem az őrültség első színlelésének, a könyves bejövetelnek jelenetében is. Ennek a játéknak a koreográfiája – amelybe Shakespeare csak

Hamletet és Poloniust von'a be eredetileg – modern színpadi telitalálat. Akárcsak a vándorszínészek Egérfogó-előadása s a szöveges játékot megelőző némajáték; Sebők Klára (mint Színész királyné), Senkálszky Endre és Ander Zoltán (Lucianus) olyan feszült egyensúlyt képes megteremteni a vándorszínészi önmutogatás-bizonyítás és az udvari előadással rájuk bízott igazi tét, a gyilkos leleplezése során, a romantikus pátosz és ennek karikatúrája s a (színészi) bátorság és félelem olyan groteszk ötvözete született meg, amely bizonnyal a kolozsvári magyar színjátszás legemlékezetesebb pillanatai közé sorolható be. Méltó hozzá a folyta'ás – rendezői ötletként is: a Színész királyt Rosencrantz és Guildenstern a hátsó emelvény fémvázára, valósággal keresztre feszíti, a Hamlettel szövetkezett ár'atlan színészcsapat többi tagja pedig holtan terül el a rájuk ereszkedő tetőlámpák rácsozata alatt. A bűnösnek nyilvánított, halálra ítélt kultúra jelképévé, a megtorlás víziójává növelt jelenet ilyenformán „kiegészíti" Shakespeare-t – shakespeare-i szellemben. Hiszen a *Hamlet* szövegében bőven találhatók közvetlen utalások, párbeszédek, amelyek a zsarnoki hatalom mechanizmusát, konkrét módszereit jellemzik. Rosencrantz és Guildenstern figurájának az előtérbe hozatala (a II. felvonás 2. színében a rendező Hamletet és a megfigyelésére felkért két régi barátot kiülteti a színpad szélére, és ez a „Dánia börtön" körül zajló, félelmetessé váló beszélgetés a kolozsvári *Hamlet* egyik csúcspontja lesz), szövegeik kiegészítése jelenetté önállósuló némajátékkal (a király és királyné által adott megbízást megelőzi udvari kitüntetésük), visszahoza'aluk a tragédia végén (Fortinbras embereiként) – s a megnövelt szerepükhöz méltó színészi játék (Jancsó Miklós és Nagy Dezső): ugyancsak egy tudatos, részleteiben is átgondolt (előző tapasztala'okat, ötleteket hasznosító) rendezőpéldányt és igényes színpadi munkát jelez. Ezzel vág össze egy kisebb kaliberű, kezdő besúgó felléptetése is: Polonius embere, Rajnáld nemegyszer kimarad a *Hamlet* színpadi megjelení'ésekor (ez tör'ént Tocilescu előadásában is); Tompa egy sokat ígérő kezdő színészre (Bíró József) bízta a szerepet, szembesítve őt egy nagy tapasztalatú művésszel (László Gerő), s ezzel ragyogó epizódra nyújt alkalmat, amely a Rosencrantz–Guildenstern vonulatot erősíti, magyarázza, a mechanizmus lényegének megértéséhez visz közelebb.

Ebben természetesen fő szerep jut Claudius megszemélyesítőjének. Tompa egy meglehetősen fiatal királyt állít az éret't Hamlettel szembe – és Keresztes Sándor tökéletesen igazolja harsány groteszkre hangszerelt, nyíltszíni tapsokat arató játékával a rendezői elképzelést; a helyzetek és maga'artások, jellemek, a „metaforikus terek" így még élesebben rajzolódnak ki. A ravasz, de gyáva, félelmét dühkitörésekbe fojtó, nehéz helyzetekben viszont (lásd: Laertes visszaérkezése Helsingőrbe) meglepően hidegvérű uralkodó az egyik oldalon – a másikon pedig a felelősség súlyát mindvégig érző, a bizonyítást s a büntető bosszú lehetőségé' és méltó módját kereső könyves ember, akit a körülmények hajtanak bele a cselekvésbe. Ez a Hamlet, a Héjja Sándoré, valójában Kolhaas Mihállyal *(Egy lócsiszár virágvasárnapja)* rokon; ahogy Sütő darabjában a Kleist krónikája nyomán megalkoto't drámai hőst, fokozatosan, szükségszerűen beköve'kező lázadását (néhány évvel ezelőtt, ugyanitt) élményünkké tudta tenni, úgy hitette el ezt az érettebb, darabosabb, nehézkesebb, a rá kiosztott történelmi szerepre vívódva felkészülő, végül azonban te'tre kész Hamletet Héjja. Szavainak ereje, fedezete van a legkiélezettebb pillanatokban: „Gondolia'ok bármi hangszernek: rám tehetitek a nyerget, de játszani nem birtok rajtam." (Érdekes, hogy a Bulandra *Hamlet*jéből kimaradt a fuvolás játék motívuma, amely ez idézett keserű-dühös kifakadáshoz vezet.)

A drámai jelenetek, utalások, rész-leleplezések egész sorát építette föl Tompa Gábor a maga *Hamlet*jében. Valamennyinek a leírása, részletezése nem fér bele ebbe a krónikába. (Legalább utalásszerűen említeni kell, mégis, az apját siratő, Hamletjét el'aszított Ophelia különös, mély döbbenetet kiváltó „virágosztását": a szépséget tehetséggel párosító Rekita Rozália szétrakja a színpad közepén műanyag-babáit – Hamlettől kaphatta őket ajándékba –, fölvesz egyet, és végtagonként szétosztja a színen lévőknek, úgy, hogy Claudiusnak a fej jut . . .) Az viszont a leglényeghez tar'ozik, ahogy a zárókép vésődik be a tragédia nézőjének emlékezetébe. A talán túlságosan

stilizált, sportverseny formáját öltő (a bukarestiével meglehetősen rokon) vívójelenet, a sokszoros halál után felhangzik a győztes norvég király, az ifjú Fortinbras hangja (Hamlet atyjának szellemével szemben, Fortinbras nem ölt színpadi alakot itt); a Hamletnek kijáró tiszteletadást kéri, erre utasítja az élőket. És a „harsogjon a zene!" kiáltása közben lassan leereszkedő kellék-vasfüggöny elé, a kellékes ládára felkerülnek – a bohócok és főképpen Horatio közreműködésével – a megőrzendő értékek, emlékek: kimentik a koponyát, a fuvolát, a könyvet, a kardot, Hamlet mentéjét. Végül, a már-már teljesen leeresztett vasfüggöny alól kigördül Horatio is a gitárjával; egyedül marad a színpadon, hírmondóként, hogy elsirathassa, halhatatlanná tegye az önkény és cselszövés áldozatává lett, noha értékteremtésre, alkotásra hivatott királyfi-barátját. Alkalmasabb színészt e szerepre nemigen lehetett volna találni, mint Csíky András, a romániai magyar színjátszás e nagyformátumú egyéniségét (Hamlet is volt ő Szatmáron, a Harag György rendezte ifjúkori kísérletben, és Jimmy Porter, Szakhmáry Zoltán, Becket, Quentin; Gorkij drámájában a Báró); Senkálszky Endre, Tompa Miklós és Kovács György egykori tanítványa, Harag György ifjabb társa a forradalmi romantikától áthatott 1953-as nagybányai, majd szatmári színházalapításban – pár esztendeje, még Harag életében, átszerződött Kolozsvárra. Nos, ő volt most Horatio, búcsúztatója mindannak, amit Claudius és kiszolgálói, az eszközemberek, a kegyetlen idővel szövetkezve, elveszejtettek . . .

*Újra: Shakespeare*

A Shakespeare-földrész kifogyhatatlanul gazdag. Érkeznek a hírek, a friss beszámolók a legújabb romániai Shakespeare-bemutatókról. Ion Vlad román irodalomtörténész (a kolozsvári egyetem volt rektora) a *Tribuná*ban a helybeli Nemzeti Színház *Vízkereszt*-előadása és Tocilescu *Hamlet*je mellett a marosvásárhelyi színház román tagozatának *Vihar*-bemutatóját dicséri (Kincses Elemér a rendezője). A Liviu Ciulei *Viharja* után tehát ismét itt van egy figyelemre méltó színpadi változat. A rendezői értelmezés jellemzéseként Vlad is Jan Kott könyvére utal: Prospero szigete ugyanúgy börtön, mint Dánia. Az előadás méltatója a reális és képzelt világ, a remények és illúziók, a hatalom és erőszak, az igazságban és ésszerűségben való hit küzdelmét, a védekező humanizmust véli kiolvashatónak a legutóbbi Shakespeare-bemutatóból.

LOSONCZ ALPÁR

# JUGOSZLÁVIAI SZEMLE

*A Republika* című zágrábi folyóirat egyik legutóbbi számának központi témája Jorge Luis Borges életműve. Ez a lépés azért tűnt az első pillanatban egy kissé meglepőnek számomra (az argentin író tavalyi halálának ellenére is), mert Borges a hetvenes évek közepétől intenzíven jelen van a jugoszláv folyóiratok hasábjain (olyannyira, hogy egyesek Borges-kultuszról beszélnek), tavalyelőtt pedig összegyűjtött műveinek kiadását kaptuk kézhez.

Mielőtt Borges jugoszláviai recepciójának formáit fejtegetném, hadd ejtsek néhány szót a *Republikában* található anyagról. A folyóirat közli Borges Thomaso di Giovanni közreműködésével írott önéletrajzi esszéjét, majd Ronald Christ Borgesszal folytatott beszélgetését. A válogatást végző Ivan Ott írja, hogy a hat kötetben kiadott *Összegyűjtött művek* csupán a felét képezik a Borges-opusznak, amelynek nagy része, úgy tűnik, folyóiratokban jelent meg. Borges ugyanis, mint önéletrajzi esszéjében írja, több mint tíz folyóiratban működött közre, például még a Buenos Aires-i földalatti vasút kiadványában is. *A Republika* ezen száma voltaképpen a szé szórtan megjelent anyagba nyújt betekintést. Így Borgesnak Orson Welles egyik filmjéről írott kritikáját olvashatjuk, majd az argentin germanofilek megha ározásával kísérletező jegyzetet, amely egyike azon írásoknak, amelyek miatt, a második világháború után, a Perón-rezsim alatt kegyvesztett lett (szárnyas- és sertéskereskedelmi felügyelő szerepét osztották rá, amit nem fogadott el). A második világháború előtti szélsőjobboldali légkörben született meg az *Én, a zsidó* című humoros cikk, amely, mint megtudjuk, egy fasiszta folyóirat támadásaival szemben védekezik, érintve az antiszemitizmus nemcsak argentin, hanem európai vonatkozásait is. Egy másik esszéjében Borges Roger Cailloisnak, a híres francia szociológusnak és esztétának a detektívregényről írott könyvére vonatkozó bírálatait fogalmazza meg. Kitűnik, hogy ez a kritika, majd Caillois szenvedélyes válasza volt a kiváltó oka a kettőjük közötti kommunikáció megszakadásának, amely örökérvényűnek bizonyult annak ellenére, hogy Cailloist Borges legjobb francia fordítójának tartják, és az ő nevéhez fűződik az is, hogy Borges 1961-ben Beckettel egyetemben megkapta a Formentor-díjat, amely világhírnevet szerzett neki.

*

Valamivel több mint tíz évvel ezelőtt fogalmazta meg Danilo Kiš az alábbi gondolatokat: „Semmi kétség, az elbeszélő művészetet Borges előtti és Borges utáni periódusra lehet felosztani. Itt nem a valóságnak a fantasztikum irányában való kiterjesztésére, hanem az elbeszélés technikájára gondolok. A Maupassant-i-csehovi próza, amely a részletek bemutatására törekedett, a mitologémák terét indukció révén teremtette meg, míg Borges varázslatos és forradalmi módon ugyanezt a dedukció segítségével hozta létre, ami csupán a különleges elbeszélői szimbolizmus egy neme. Ennek elméleti és gyakorlati következményei nem kisebb rangúak, mint azok a változások, amelyeket Baudalaire fellépése eredményezett". Az ilyen véleménynyilvánítás nem volt meglepő a hatvanas évek végének és a hetvenes évek elejének európai kontextusában, ám kétségkívül figyelmet érdemelt a jugoszláv irodalomban (D. Kiš prózai észjárása sok vonatkozásban adósa a borgesi prózának, lásd pl. *A halottak enciklopédiáját*. A kritika azóta különösképpen Milorad Pavić – mostanság már magyarul is olvasható – *Kazár szótárát* sorolja a borgesi minta kreatív követőinek sorába.) Abban az időben Borgesnak csupán egy könyvét lehetett szerbhorvátul olvasni. Egy 1963-ban

lefordított könyvről van szó, amelyet a jugoszláv olvasó, föltételezem, éppen a Becketttel együtt kapott Formentor-díj folyományaként vehetett kézbe. Szimptomatikus, hogy egy horvát kritikus a hetvenes évek közepén, kifejezvén elégedetlenségét az akkor kibontakozó új prózával szemben, az állítólagos „eszképizmus", a valóságtól való eltávolodás miatt akkor e prózát a borgesizmus jelzővel illette. Mindegyik, Borges Jugoszláviai recepcióját elemző tanulmány említi ezt a mozzanatot: A borgesi reflexióra való támaszkodás egyet jelentett akkortájt a manierizmussal.

Nos, Borges jugoszláviai recepciójának egyik fő iránya éppen az új horvát prózában valósult meg, noha mint Velimir Viskovičnak, a belgrádi *Književna kritika* egyik tavalyi – éppen ennek a prózának szentelt – tematikus számához írott előszavából tudom: ezen írók közül manapság szinte senki sem vállalja a borgesi hagyományokat. Az elutasítás mögött azonban a Viković által is említettek rejlenek: éppen az állítólagos borgesizmus volt az alapja annak a tömérdek negatív bírálatnak, amelyek e prózát illették. E próza kibontakozása kapcsán két nézet különíthető el. Mindkét értelmezés a fantasztikum szerepét ítéli meg, más és más módon. Az első értelmezés szociokulturális eleveken alapul. Szerinte a hatvanas évek utópikus energiáinak kifulladása, valamint az 1971-es horvát politikai események után a társadalmi légkör nem kedvezett az irodalom kritikai potenciáljai megnyilvánulásának. Ez az értelmezés volt talán a leginkább elmarasztaló a fiatal prózára nézve, ugyanis érvelésének középpontjában az állt, hogy a fantasztikum tulajdonképpen alibi, a releváns szociokulturális témák, így az erkölcs és a hatalom taglalásának megkerülése. Ez szolgált alapul a vádnak, mely szerint a horvát próza az irodalom önelégültségének bűvkörében vergődik, és az irodalmat olyan szellemi rezervátummá változtatja, amelyből eltűnnek a kommunikáció lehetőségei.

A második értelmezés az orosz formalisták gondolataira épít. Lényege az immanens irodalomfejlődés koncepciójának hangsúlyozása. Ez az értelmezés a központ és a periféria változó viszonyai segítségével kíséreli meg megragadni az irodalom mozgásirányait. Így ez az értelmezés az iméntit szociologikusnak minősíti, mivel az az irodalmat külső diktátumok visszatükrözésére egyszerűsíti. A valamikori kánon idővel elveszíti jelentéstöbblet-hordozó szerepét, és ez a tény eredményezi, hogy az addig perifériikus eljárások a középpontba kerülnek, és új jelentéseket és megismerési formákat teremthetnek. Így az imént említett Viković, aki egyébként az új horvát próza legkitartóbb védelmezői közé tartozik, mint azt *Mlada proza* című könyve is bizonyítja, azt állítja, hogy e próza gondolkodásmódjára sokkal nagyobb hatással voltak az irodalom immanens törvényszerűségei, mint a szociokulturális meghatározottság. A fantasztikum irodalmi megfogalmazása, marginalitása miatt a különbözőség és ennek révén az irodalmi önazonosság megszerzésének esélyét nyújtotta. Eszerint az új horvát próza képviselői ezt a prózai modellt a perifériáról a központba helyezték át, és ez tette lehetővé számukra, hogy irodalmi identitásukat létrehozzák. Viković hasonló módon magyarázza a borgesi prózára való alapozást is. A hatvanas években ugyanis Borges kultikus íróvá vált, különösképpen Franciaországban és Olaszországban. Továbbá, Borges írásmódja is meghatározta a tényt, hogy akkoriban csupán az irodalom szakemberei olvasták a *Babiloni könyvtár* íróját. Idővel persze a borgesi észjárás elveszítette eme exkluzivitását, és ezzel egyetemben a rá való hivatkozás sem bírt immáron maradéktalanul az elitizmus jegyeivel. Egyébként az új horvát próza nemcsak a borgesi, hanem az Italo Calvino-féle fantasztikumból is merített. Viković hangsúlyozza, hogy e prózának voltak olyan képviselői is (itt Stjepan Čuičnak *Sztálin képe és más elbeszélések* című 1971-ben megjelent könyvére gondol), akik a fantasztikumot összebékítették az ún. kritikai realizmus egyes sztereotípiáival. Így Čuić említett könyvében az ideológiai fétisekkel és a bürokratikus tekintélyekhez kapcsolódó mítoszokkal foglalkozik.

Egy másik vád, amely ezt a prózai modellt illette, szintén egy klasszikus fegyvertár kelléke. Eszerint a fantasztikum prózai értelmezésének a horvát irodalomban nincsenek hagyományai. E vádnak, amelynek lényege természetesen a „hagyomány elárulásában" merül ki, a hetvenes években nyilvánvaló politikai konnotációi voltak. A védelmezők azonban arra utalnak, hogy a vád nem helytálló, mert a horvát iroda-

lom ilyen hagyományai (Matoš, Galović) csupán marginális jellegűek. Visković szerint e próza a hetvenes évek elején a fantasztikum két modelljét dolgozta ki. Az első modell legtisztább formában Goran Tribusonnál található meg. Ennek lényege először is a fantasztikus irodalmi hagyományokra való támaszkodás. Tribuson ezoterikus és démonológiai írások részleteit, a gótikus regények retorikáját, a mitológia paradigmáit, de a mindennapi nyelv sajátosságait is becsempészi prózájába, ami persze rendkívül megnehezíti egyes könyveinek olvasását. A másik modellt Visković szerint Pavao Pavličićnak a hetvenes évek elején kiadott könyvei képviselik. E modell immáron nem a fantasztikus irodalom hagyományára épít. Pavličić általában azzal kezdi könyveit, hogy a klasszikus realizmus módszerével leírja hőseinek mindennapjait. A fantasztikum abban a pillanatban vonul be e prózába, amikor a hősök egyébként tökéletesen mindennapi cselekményei lehetetlen következményeket eredményeznek. Ennek révén az író egy a szokásostól eltérő okozatiságot állít fel. Visković ezt parakauzalitásnak nevezi: ami lehetséges az irodalomban (összehasonlítani olyan fogalmakat, amelyek igen távoli szemantikai kontextusokhoz tartoznak), azt Pavličić megkísérelte átvenni a mindennapi tapasztalat közegébe. Ebből következően olyan jelenségek lépnek kapcsolatba egymással, amelyeket a tapasztalat alapján sohasem kapcsolhatnánk egybe.

A hetvenes évek második felében fordulat állt be az új horvát próza vonatkozásában. A borgesi észjárásra támaszkodó fantasztikum megszűnik meghatározó modell lenni. Míg a hetvenes évek elején a novella a domináns forma, e szerepet a hetvenes évek második felében a regény veszi át. A kritikusok újra megoszlottak e fordulat minősítését illetően. Azok, akik előzőleg e próza támadói közé tartoztak, véleményüket e fordulat után sem változtatták meg. Így, példának okáért, Branimir Donat, aki a „horvát borgesizmus" első bírálói közé tartozott, 1981-ben úgy nyilatkozott, hogy e fordulat nem hozott minőségi változást. Szerinte az „irányzat" képviselői továbbra is a régi gondolkodásmód foglyai maradtak.

E fordulatot is lehet alapvetően szociokulturális vagy immanens irodalmi fejlődési sémák alapján magyarázni: Több kritikus kiemeli, hogy a negatív kritikák, valamint a kanonikussá váló modell kiaknázottsága is nagy szerepet játszott a fordulat létrejöttében. Melyek azok a mozzanatok, amelyek a fordulathoz vezettek? Először is a politikai tematika, amely, mint mondtam, nem lehetett jelen a hetvenes évek elején, a fordulat után betört a horvát prózába. Továbbá, e próza képviselői fokozatosan felhagytak az ezoterikus írásmóddal, s a bűnügyi és a triviális irodalom narrációmodelljére tértek át. Voltak olyanok, akik e fordulatban egyszerűen a népszerűséghajhászást látták. Az általam sűrűn idézett Visković elismeri, hogy a közönséggel való kapcsolatkeresés szerepet játszhatott a váltásban. A fordulat mibenléte mégis máshol jelölhető ki. Gondolatmenetének bizonyítására újrá Pavličić prózáját veszi szemügyre (Pavličić egyébként a horvát új próza legtermékenyebb egyénisége; 1972, tehát első könyvének megjelenése óta 16 művet jelentetett meg. S emellett még irodalomtudományi munkái is ismeretesek). Pavličić volt az első e prózaírók közül, aki a krimi technikáját alkalmazta. Jellemző ugyanakkor, hogy a krimi narrációmodelljét a fantasztikumra irányuló eljárásmóddal ötvözte. Visković ott látja az összefüggést, hogy mindkét modell az ars combinatorián alapul. Pavličić harmadik könyvétől fogva kizárólag fabulatív prózát ír, amelynek középpontjában egy „enigmatikusan strukturált bonyodalom" áll. Ugyanakkor arra törekszik, hogy a krimiregénybe társadalmi-kritikai elkötelezettséget építsen be: művei érintik 68 és 71 témáit is. Az új horvát próza másik képviselőjének, Goran Tribusonnak szellemi pályája is hasonló irányvonalat mutat. Tribuson a fantasztikus irodalom orthodox szószólójából a hetvenes évek második felében egy R. Chandler stílusából is merítő íróvá alakult át. Prózájában föllelhetőek a rock-kultúra elemei is. A triviális irodalom sztereotípiáit használja Dubravka Ugrešić is, de egy kollázs-technika keretén belül, amelyre leginkább a vörös október utáni avantgarde hatott. Természetesen a felsorolt szerzők által képviselt prózai eljárásmódok nem merítik ki a horvát irodalom ezen irányzatának minden variánsát. Említeni kellene még Davor Slaming prózájának urbánus retorikáját, Veljko Barbieri „negatív utópiáját", valamint Milko Valent szürrealisztikus, a beatpróza elemeiből összeállított, az erotika tabutémáit naturalisztikusan megközelítő fragmentumait, Dra-

žen Mazur nonkonvencionális undergroundját stb., ám mindez sokkal több teret igényelne.

Az utóbbi időben jelentkeztek a horvát próza olyan képviselői, akiknek bevallott céljuk, hogy új módszerek, eljárások révén különbözzenek az itt tárgyalt „új prózától". Azok a kritikusok, mint pl. Viskovič, akik e próza gondolkodásmódját esztétikai-elméleti kategóriák révén igazolták, a legjobb horvát prózában már nem azokat a mozzanatokat hangsúlyozzák, amelyek a novum erejével birnak. Számukra a legújabb prózai irányvonal csupán szerves folytatása a Pavličić–Tribuson–Ugrešić-féle epikának.

•

A *Književna kritika* legutóbbi számát (1987/1–2) „Az új szerb próza avagy a különbség prózája" címmel a jugoszláv próza egy másik irányvonalának szentelte. A tematikus szám három részre oszlik. Az első részben kritikusok értekeznek az új szerb próza önazonosságáról. A második részben maguk az írók szólnak igen kötetlen módon a próza mibenlétéről, míg a harmadik rész egy reprezentatív válogatást tartalmaz ezeknek az íróknak a műveiből.

A folyóirat elolvasása után az a benyomásunk, hogy ez az új szerb próza hattyúdala. Úgy tűnik, hogy az új szerb próza mint szintagma, mint irodalmi intézmény, valójában a kritikusok tákolmánya. Ezzel nem azt állítom, hogy a prózaírók nem járultak hozzá ezen intézmény kialakításához. Annál is inkább, mert maguk az írók között is nem egy kritikus vagy elméletíró akadt, aki részt vett az irányzat arcélének kialakításában. A hetvenes évek második felében, amikor először jelentkeztek a fiatal szerb prózaírók, az előbbi jegyzetemben említett ún. valóságpróza volt a domináns epikai modell a szerb irodalomban. A másfajta prózát írók, mint pl. Pekić és Kiš, még nem rendelkeztek olyan státussal, mint manapság. Egy ilyen helyzet hozta létre a fiatal kritikusok és prózaírók sajátos szövetségét. Ugyanis a kritikusok és a prózaírók egyaránt szabadulni kívántak a kanonikussá váló elméleti és prózai modellektől. Ezért inkább a világirodalom és főleg a nyugateurópai irodalomtudomány teljesítményeire szegezték tekintetüket. Azért mondom, hogy inkább, mert e próza, szintúgy, mint a horvát, nem hagyomány nélküli. Egyébként a világirodalomból Beckett, Borges, Nabokov, Harms, Cortazar, Handke, a hazaiak közül pedig főleg Kiš hatott erre a prózára.

Az új szerb prózára nem zúdult annyi negatív kritika, mint a horvátra, s ez egyenes következménye a kritikusok és az írók együttes fellépésének. Melyek e próza karakterjegyei? E kérdésre csupán akkor lehet felelni, ha több közös jellegzetességet tulajdonítunk ezen írók műveinek az irányzat egyik képviselőjénél, aki arra a következtetésre jutott, hogy a nemzeti mivolton kívül nem található közös pont a fiatal szerb prózaírók között. A kritikusok az irodalommal szembeni radikális kételyben és az ebből kinövő nihilizmusban látják a kiindulópontot. Az új próza az irodalom értelmének, és egyáltalán az értelem tagadásának alapján formálta meg gondolkodásmódját. (Az értelem itt a véletlen tiszta esete – írja Svetislav Basara, az egyik prózaíró.) Az elbeszélés – írta G. Genet – számunkra, mint Hegel számára a művészet, már a múlté, Borges *Babiloni könyvtár*ától indíttatva az új próza egyes alkotói hermetikus világokat teremtettek, telítve azt fantasztikus imaginációval. Mások felújították (a horvát új próza egyes képviselőihez hasonlóan) a triviális irodalom formáit, a pikareszk regényt, a képregényt, a herz-romant. A formákkal való sajátos játékokban a kritikusok a ludisztikus irodalom lehetőségét látták. Az olvasó itt a megbotránkoztatás tárgya. Aki kitartóan végigolvassa ezeket a műveket, annak a kigúnyolás lesz a jutalma. Egyébként itt érdemes megemlíteni, hogy állítólag e művek szinte teljes példányszámban elkelnek, ami rávilágít talán a közönség elvárási horizontjára. Ahogy az egyik kritikus írja: mivel a világ nem más, mint maga a káosz és illúzió, a remény is fölösleges. Nem létezik holnap – mondja Camus –, s ez szabadságom legmélyebb alapja. A prózaírók e szabadságot az anarchiáig tágítják, s ez egyet jelent minden tabu ledöntésével a jelentések és a motivációk vonatkozásában.

Egy másik kritikus szerint ezt az anarchisztikus gesztust az új próza az avant-

gárdtól kölcsönözte. Mert, ahogy Eco mondja, az avantgárd megsemmisíti a múltat – formátlanná teszi azt. Az irodalomban ez az anarchisztikus gesztus a diskurzus szétrombolásában ölt testet. A modern szenzibilitás örökösen a hallgatás szakadéka előtti veszélyes ösvényen tartózkodik. A hallgatás szakadéka előtti megállás a bölcsek kiváltsága. Mindez azt jelenti, hogy az irodalom egzisztenciális ellentmondásával állunk szemben, amelyet az képtelen meghaladni.

Az anarchisztikus lendület rögzítéséből azonban nem kellene arra következtetni, hogy az új szerb prózából teljesen hiányzik az elbeszélés. Az imént említettem, hogy az irodalmi formákkal való játékban a pikareszk regény is szerepet kapott. Így egyes alkotók (R. Petković) a pikareszk regény sztereotípiáit újították fel, teljesen új jelentésekkel felruházva.

A formákat illetően az új szerb próza hasonló mozgásirányt mutat, mint a horvát. Kezdetben a rövidtörténet volt az uralkodó műfaj, később pedig a regény. Ám míg az új horvát próza képviselőinél valóban tapasztalható szakítás e két forma között, az új szerb próza esetében sokkal inkább a folytonosság a szembetűnő: a regény sokszor rövidtörténetek füzére. Bajona Stojanović szerint a kritika elmulasztotta hangsúlyozni e próza szoros kapcsolatát a költészettel. Ebben a tekintetben is különbség van az új horvát és szerb próza között. A fiatal horvát prózaírók ugyanis a poétikus megnyilvánulásokat teljesen kiiktatták, sőt egynéhányan határozottan ironikusan értekeztek a költészet lehetőségeiről a XX. század végén. A prózavers a romantika küszöbén, a XVIII. század végén jelentkezett először. A szerb irodalomban azonban a XX. század kezdetéig nem voltak jelentősebb kísérletek e téren. Mint Stojanović mondja, e forma különösképpen a szerb impresszionistáknál tűnt fel egy „prepoétikus álláspont keretén belül", méghozzá a szabad versforma kialakításának igényével. Elképzelésében a prózaverset külön műfajként lehet értelmezni, noha figyelembe kell venni ambivalens mivoltát. Ilyeténképp a szerb próza és a költészet összevetése hasonlóságokat tár fel, s nemcsak drámai-technikai (narráció, irónia, allúziók stb.), hanem szellemi-esztétikai, valamint tematikai-motivikai vonatkozásban is. A prózavers elbeszélője sohasem kellőképpen individualizált, pozíciója metaforikus jellegű, nem más tehát, mint az az elem, amelyen keresztül a szerző kivetíti gondolatait, utalván a szöveg archetipikus megalapozottságára. Az elbeszélői tudat „élményként" van jelen: ő a „tárgyias valóság" szimbolikus átélésének „közege". A ritmus természetesen prózai jellegű, mert a prózaversben nem találhatók meg a poézisre olyannyira jellemző „ellipszisek, inverziók, paradoxonok"; Stojanović úgy vélekedik, hogy mindez tetten érhető az új szerb prózában: a leírás és a narráció szimbolikus síkon valósulnak meg, mert az elbeszélői tudatnak nincs időbeli és térbeli meghatározottsága. Továbbá e prózában is feltűnnek a líra stílusalakzatai. Végül is e prózában a közvetlen, élményszerű tapasztalat a tudatelőtti és a tudatalatti szférákból kiindulva tagolódik, s ennek következményeként lehet a szöveg „fantasztikus valósága" a látszat és a lényeg helyettesíthetőségének eredménye.

Az új szerb próza tehát az irodalomelméleti kategóriák újratárgyalását vagy éppen kikristályosítását is előfeltételezte. Példának okáért a *Književna kritika* e száma közli Radovan Kordićnak az új szerb próza eminens képviselője, Svetislav Basara egyik könyvéről írott hosszabb esszéjét. Kordićot azért említem, mert legjobb tudomásom szerint ő az a kritikus a jugoszláv kultúrában, aki hajthatatlan következetességgel alkalmazza a lacani pszichoanalitikus elmélet elemeit – főként a szerb irodalom tolmácsolásában. (Hadd jelezzem itt, egészen mellesleg, hogy a fent említett zágrábi *Republika* sorozatban közli a lacani pszichoanalitikus elmélettel rokonszenvező posztstrukturalista kritikusokat, mint pl. Maud Ellmann, vagy olyan marxista esztétákat, mint Terry Eagleton vagy Frederic Jameson, akik merítenek a posztstrukturalizmus ezen irányzatából.) Kordić minden írásában bőven találhatunk Lacan-idézeteket, és a szóhasználatára is jellemző a lacani terminológia. Kritikájának diskurzusa is a posztstrukturalista kritikákhoz hasonló: itt a bírálat nem „híd az olvasó és a mű között", hanem az, amit Barthes „módosított képnek, új keretnek, a főladott témára alkalmazott variációnak" nevezett. Íme egy idézet Kordić esszéjéből, amelynek tárgya az új próza, vagyis az „új művészet": „Az új művészet, megalapítóinak szándéka szerint, olyan

módon kell hogy kiváljon a hagyományos művészetből, hogy maga a tiszta különbség legyen. Másszóval, az új művészet önmagát a fogalom helyére teszi, a többi művészetet pedig a fogalom elemeinek helyére ... De az új művészet nem lehetséges mint tiszta különbség. Az új művészetnek olyan szellemi gyakorlatnak kell lennie, amely veszteséget teremt. Több oknál fogva van ez így. Egyet említek: a művészi gyakorlatot, még azt a fajtáját is, amely antiművészetnek vallja magát, a beszéd korlátozza. A beszéd pedig obskurus jellegű (ez utóbbi egy Lacan-idézet, L. A.). Beárnyékoltságát és a művészi beszéd beárnyékoltságát a tudatalatti tárja fel ... Az új művészet beszédének beárnyékoltsága kvázi-ésszerűségében mutatkozik meg, a beszéd megsemmisítésének kísérletében, és mindenekelőtt azokban az ellentmondásokban, amelyeknek az új művészet nincsen tudatában, noha azokra épül fel". Ezt követi egy pszichoanalitikus elemzés, amelyben a valóság a látszatra vezetődik le – a látszat megteremtése az analitikus funkciója Lacan pszichoanalitikus filozófiájában.

S most visszakanyarodom a kezdetben elmondottakhoz. A *Književna kritika* e számából egyértelműen kiviláglik, hogy az írók és a kritikusok egyaránt szűknek érzik a nemzedéki köntöst. Az egyik kritikus (Mihajlo Pantić), aki egyben prózaíró is, misztifikációnak nevezi az új szerb próza „intézményét". Itt egy olyan szerzőről van szó, aki az új szerb prózát folytonosan támogatta elméleti és kritikai szövegeivel egyaránt. Ezúttal azonban különbséget kíván tenni a napi kritika és az irodalomtörténet között. Ez utóbbi alapján azt állítja, hogy az új szerb próza kevés antologikus értékű szöveget hozott létre. Ami maradt: a remény, hogy az írók egyenként kiaknázzák azt a prózai imaginációt, amelynek közösen vetették meg alapjait.

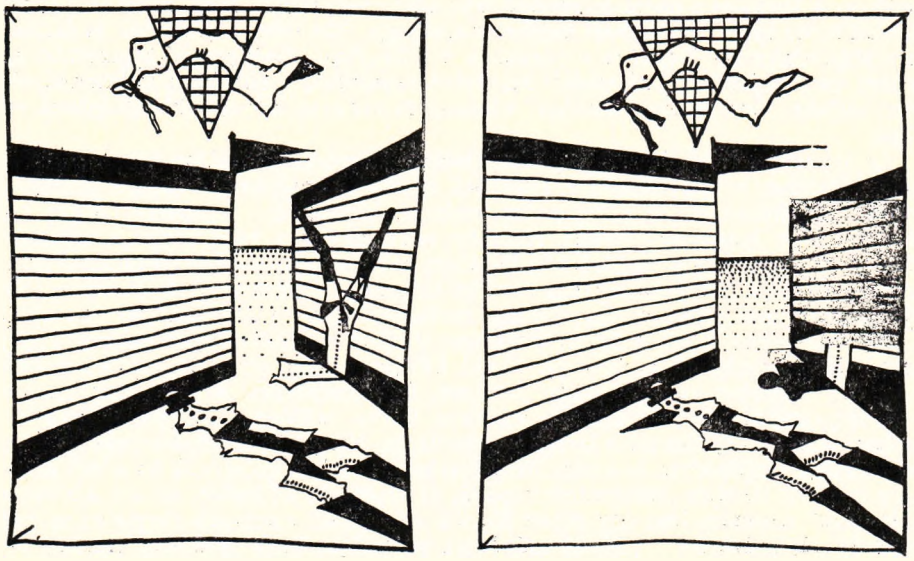

KIS PINTÉR IMRE

# TÚL JÓN ÉS ROSSZON

*Adalékok egy nagy regény anatómiájához*

„... semmiféle történet nem származtatható le ilyen egyenes ágon se a történelemből, se a biológiából, a történetek erkölcsi terhe nem hárítható át senkire és semmire..." (422)

1.

Egyik kritikusa „opus magnum"-nak nevezte, egy másik számára „nem kétséges, hogy e mélyen megszenvedett és minden külsőségtől mentes eredetiséggel megszerkesztett regény a jelenkori magyar próza kiemelkedő teljesítményei közé tartozik". Nádas Péter tizenegy éven át írt nagyregénye másfél éve jelent meg, és minden jel arra vall, hogy komoly meglepetést keltett nemcsak közönsége körében, hanem az irodalom hivatásosai között is. Az *Emlékiratok könyve* mint valami szabálytalan és súlyos kőszikla csobbant bele irodalmunk lassúvizébe, a sodrásnak eddig nemhogy görgetnie, de megmozdítania se nagyon sikerült: idestova másfél éve övezi afféle méltányló csodálkozással elegyes tanácstalanság. Ám az érdemi visszhang késését ebben az esetben mégsem lenne igazságos teljesen a közegre hárítani, ahhoz túl nagy vállalkozás ez a könyv, egyszerre túl öntörvényű és túl összetett. Túl nagy kihívás: idő kell hozzá, hogy birtokba vegyük. Mert ha voltak is előzményei, ha a részletek felől nyilvánvaló is szoros kapcsolata a század sokféle epikus törekvésével, ám az egészet illetően ezek nem igazítanak el, ehhez a műhöz egyszerűen nincs külső analógiánk. Legfeljebb a becsvágy különlegessége, az ihletés kánonokat nem tűrő szabálytalansága kapcsán lehetne más, hasonlóan magányos alkotásokat megemlíteni, mint például Proust, s még inkább Musil távoli óriásregényeit. Nádas Péter könyve minden szempontból rejtélyes mű, olyan, amelyet önmagából kell fölfejteni.

Annyi bizonyos, hogy az *Emlékiratok könyve* is szintézist akar: teljességre törekvő, átfogó számvetést egy adott korszak értékrendjéről, eszményválságáról. Nem az extenzív térkép, hanem az intenzív elemzés szándékával, ezért Nádas Péter is rákényszerül a valóság bizonyos leszűkítésére, hogy – mint cseppben a tengert – egyetlen kiemelt és fölnagyított életmegnyilvánulás tényszerűségében érje tetten, gondolja át az eszmék konfliktusát. A regény mediátora a szerelem, de nemcsak a szó szokványos, hanem ontológiai aktusként értelmezett jelentéstartalmával. Amit ennél fogva elevenen érint, alapvetően befolyásol a személyiség minden más meghatározottsága. Az ösztönök és érzékek hatalmától kezdve a környezet szociális, történelmi, kulturális szokásrendszerein át a gondolkodás ideáiig. A szükségből így lesz erény, a redukcióból irizálóan gazdag sokrétűség, amelynek egyszerre többféle lehetséges olvasata van. Akkor is, ha a regény tényanyaga egyébként mindvégig egyértelmű. Lassan hömpölygő, páratlan pontossággal kidolgozott körmondataival, drámaian szenvedélyes és mégis visszafogott szerkezeteivel az *Emlékiratok könyve* voltaképpen egyetlen elképzelt, de konkrét térben és időben lejátszódó történetről szól. Nádas Péter mindent elkövet, hogy története hiteles legyen, emberileg és történelmileg egyformán *igaz;* nem ő mondja el, hanem három különböző hőssel íratja meg. Maga a történet végül is ezekből a személyes változatokból áll össze: eltérő nézőpontokból és más dimenzióból kapunk rá rálátást. A regényfikció tehát a hagyományos olvasást is megengedi, azt, hogy átadjuk magunkat az írónak, azonosuljunk hőseivel, gyönyörködjünk

a megformálás szépségeiben. S ez olyannyira lehetséges is, hogy mindenek előtt Nádas Péter stílusát kellene méltatnom, megrendítően kiérlelt írásművészetét. Tanulmányozni kéne veretes óriás-mondatainak lejtését és dallamát, a retardált ritmus kifejező erejét, az osztinátó műfajteremtő minőségét, a stilizálókészséget, az áttűnések technikáját, továbbá a párbeszédek függő beszédbe tömörítését, egyáltalán a külsőre terjedelmes szöveg bravúros ökonómiáját, és hogy a közlés redundanciáját még az ilyen metaforikus beszéd sem növeli meg: „Gondolom, azokban az órákban, mikor ezeket a leveleket olvasgattuk, az arkangyalok a tenyerükkel takarták el Isten szemét" (261).

De ami szokatlan, sőt szabálytalan: az *Emlékiratok könyve* egyszersmind ki is zökkent ebből a kényelmes olvasói beállítottságból. S nemcsak az időkeveréssel, a „nézőpont" gyakori váltogatásával. Kizökkent a redukció következetességével, s hogy minden előzékenysége mellett az író kíméletlen az olvasójához. Nádas Péter nem éri be az esztétikai illúzióval, sem az igaz történettel. Kevesli az érzelmi ráhangolódást is, inkább sokkolni akarja az olvasót, hogy személyisége egészét mozgósítsa: értelmezésre, gondolkozásra kényszeríti. S nem kisebb dolgokról, mint az európai civilizációban, a 20. század minden korábbinál végletesebb tapasztalataival rendelkező, Isten nélkül élő élet üdvösségesélyeiről. Mondhatnám úgy is, hogy Nádas Péter regényének igazi metafizikai tétje van, ami azután közel ötven íven át különös intellektuális feszültséget teremt, és kivételes jelentőséggel ruházza föl a regénytörténetet. Az emlékirataikat író alakok mindegyike – nyíltan vagy rejtve – élete értelmét keresi, még pontosabban: azt a tartósabb bizonyosságot kutatják, amelyből valamilyen eszményt még egyáltalán remélni lehet. S mert a világban fennálló magyarázatokat valamennyien mélységes szkepszissel szemlélik: ezért is fordulnak első lépésben a maguk belső valóságához. Azon fáradoznak, hogy helyreállítsák önmagukban a belső történések eredeti rendjét, a külvilág is csak annyira fontos nekik, amennyi belőle – és ahogyan – lelki valósággá válhatott. Rekonstruálni és tudatosítani próbálják a spontán, sőt öntudatlan impulzusokat, utólagosan persze, a végeredmények ismeretében, hisz másként nem is lehetséges. „Én is úgy éreztem . . . – írja a főhős –, hogy az érzékeim becsaphatatlanok és megvesztegethetetlenek, előbb érzek és csak aztán tudok, mert nem vagyok gyáva, szemben azokkal, akik előbb tudnak és csak aztán engedik meg maguknak, hogy a fennálló szabályok szerint érezzenek, én tehát végső soron és megfellebbezhetetlenül tudom, hogy mi a jó, mi a rossz . . . én is éppen olyan rögeszmésen hadakoztam hát az érzékek jogáért, . . . én se fogadhattam el helyzetünk reménytelenségét, hiszen akkor tévedhetetlennek hitt érzékeim tévedését, erkölcsi bukásomat kellett volna bevallanom" (333).

2.

A történet felől nézve: az *Emlékiratok könyve* egy lázadás története. A központi emlékirat végig névtelen írójában Nádas Péter olyan hőst választ, aki egy egész világrend ellen lázad föl: vele szemben a maga meggyőződését érvényesítendő. Szembefordulva civilizációnknak azzal a gyakorlatával, amely a rájuk osztott szerepeikkel, előítéleteikkel azonosult egyének adott játékszabályok szerinti érintkezésére, kölcsönviszonyára épül. Amely mindennapi praktikus kereteket csak kivételesen függeszthetik föl a különlegesen fölfokozott érzések: a szerelem, a halál, avagy a rendkívüli, nagy bűnök (morális sértések) ritka pillanatai. Ezzel a gyakorlattal szemben a főhős következetesen végigvitt magatartása, hogy „előbb érzek és csak aztán tudok", radikálisan új szemléletet jelent, amely számára *tabula rasává* változtatja a valóságot, olyan tiszta lappá, amire – talán – a jelenleginél igazabb világ is fölépíthető. Mintegy kísérlet folyik tehát a regényben, egyfajta világteremtés kísérlete, olyan előítéletmentes világé, amelyben a történések az érzékelés, észlelés, tapasztalás és feldolgozás természetes sorrendjét követik. Amelyben alapvetően megváltozik a dolgok tradicionális jelentése, megkérdőjeleződnek a konvencionális világképek, új tartalmat nyer élet és halál, átértékelődnek eszmék és bűnök. Erre a valószínűtlen átváltozásra utal a János evangéliumából vett mottó is. Jézus, midőn kiűzi a kufárokat a jeruzsálemi templomból, azt mondja a méltatlankodóknak, hogy rombolják le a temp-

lomot, s ő harmadnapra fölépíti azt. A zsidók az épületről beszélnek, Jézus pedig a feltámadás misztériumáról: „Ő pedig az ő testének templomáról szól vala". Ám a lelki-szellemi megtisztulás, vagy megtisztulva újjászületés mellett kihallik óhatatlanul a regényből a mottó profán értelmezése is: az, hogy e megváltódásnak a *test mint templom* jegyében kell végbemennie, csak így lehetséges. Amikor a főhős kilép a prakszis rendjéből, azért teszi, hogy érzékei és érzelmei belső parancsait maradéktalanul teljesíthesse. Ettől reméli önazonosságát, személyisége harmóniáját. Tudjuk: kudarcot vall, lázadása mégsem volt hiábavaló. Végül is fényt derít (és csak így deríthet fényt) a létezésnek azokra a törvényeire, amelyek minden életre kötelező érvényűek. A „valószínűtlenség valóságá"-ban (332), így értve tényleg „túl jón és roszszon" játszódik tehát a regény, noha persze nem úgy, mint azt „felsőbb erkölcs"-ként Nietzsche prófétálta, hanem sokkal inkább úgy, ahogyan József Attila érezte: „A semmi ágán ül szívem".

Mindez természetesen túlságosan sommás és leegyszerűsítő megközelítése az *Emlékiratok könyve* nagyszabású freskójának. Nemcsak azért, mert a történet sokszorosan bonyolultabb, hanem azért is, mert a dráma, a tragikum összehasonlíthatatlanul mélyebbről fakad. A regény – ismétlem most már nyomatékosabban – három, egymással szorosan összefüggő emlékiratból áll. Középpontjában egy fiatal magyar író idézi föl élettörténete két meghatározó időszakát: gyerekkorát az ötvenes évek Budapestjén és közel húsz év múlva egy Kelet-Berlinben töltött tanulmányutat. Az emlékezés mindkét helyszínen a külvilág által megzavart szerelmek eseményeit eleveníti meg. A gyerekkor szerelmeit a szülők, barátnők és barátok iránt az önkény és hazugság sötét történelmi háttere érvényteleníti, a férfikor nagy szenvedélyét pedig egy örvényes férfiszerelem árnyékolja be. A hős nemcsak Melchior nevű barátjával, hanem a Melchiorba szerelmes német színésznővel, Theával is viszonyba bonyolódik. Mikor a körülmények nyomására megszakad kapcsolatuk: a hős már fölélte és fölégette életerejét. A másik emlékirat Thomas Thoenissen sorstragédiája: regény a regényben. A főhős alkotása, aki Melchior elképzelt nagyapja elképzelt szerelmeiben mintegy szublimáltan újraéli élete egy részét egy másik dimenzióban. A harmadik emlékiratot Krisztián írja, a hős egykori iskolatársa, gyermekkorának szerelmes barátja és ellenfele. Krisztián tudósít a hős haláláról, aki tanulmányútja után három évvel érthetetlen gyilkosság áldozata lett. Krisztián értelmezi elsőnek a halott barát kéziratát, úgy is mint a „lelki túlérzékenység" (451) különös dokumentumát. Barátja emlékezését, amelyet sokhelyütt egyoldalúnak és túlontúl szubjektívnak tart, kiegészíti saját emlékeivel és észrevételeivel. Kommentárjaiból közben a maga életgyónása is kikerekedik.

A névtelen főhős személyiségdrámája eképp egy szélesebb epikus körképben jelenik meg. A regény sok szereplőt mozgat, sokféle sorsra, mentalitásra utal, közülük azonban ötfajta olyan lényegi életvitel is kibontakozik, melyek bár feltételezik egymást (lévén mindegyik ugyanannak az egységes és oszthatatlan életnek a máshangsúlyú változata) mégis többszörös és bonyolult ellentétben állnak egymással. Voltaképpen értékpreferenciáikban különböznek: a jó és rossz, sőt a boldogság és a bűn eltérő megítélésében. Abban a fölöttébb gyakorlati magatartásban, hogy másként viszonyulnak a személyiséget megosztó testi és szellemi meghatározottságokhoz. Mert mint mindenki, persze a regényszereplők is valamennyien a boldogságra törekszenek, a harmóniára. S közös sorsuk az is, hogy céljukat elérni egyikőjüknek sem sikerül. A két szélső pólust a két apa képviseli. Theodor Thoenissent a hős saját apjáról mintázta, jóllehet eszményeik, életvezető értékeik tartalmukban abszolút ellentétesek. Theodor dúvad, aki fékevesztetten kizárólag a saját örömét hajszolja átgázolva embertársain. Léte egyetlen igazi értelmét ösztönei minél totálisabb kielégítésében keresi. Vele szemben a másik apa egy eszme megszállottja, a koncepciós politikai perek államügyészeként erkölcsi alapon tipor el minden emberi kapcsolatot, szakítja szét az emberek közötti természetes érzelmi fonalakat és kötelékeket. Mindketten egy magasabb erő meggyőződéses eszközei, a maguk módján az élet (a „valóság") diadalmas emberei, mert meggyőződésükben azonosnak tudják magukat a világban regnáló lényeggel. Önazonosság-élményüket az sem zavarhatja meg, hogy lépten-nyomon meggyőződésük

ellenére is szükséges cselekedniük. Katasztrófának kell bekövetkeznie, hogy biztonságuk álságossága, velejéig hamis és hazug mivolta kiderülhessen. A mindenhatónak vélt erő gyöngeségéről kell meggyőződniük, hogy személyes tevékenységük végeredményével is számvetésre kényszerüljenek, hogy *saját* bűneikkel is szembenézve az öngyilkosságba meneküljenek. Mert mindkettő pályáját áldozatok, tönkretett életek, oktalan gyilkosságok kísérik. Ahogy a hős apja sem mentheti fel magát családja széthullásában, Hamar János, Stein Mária elárulásában, sem az 1956-os vérontásban, éppúgy Theodor Thoenissen sem tud elszámolni felesége, Wohlgast kisasszony, Hilde, vagy annak a kislánynak az életével, akit megerőszakolt, megcsonkított és megölt. A vonat alá veti magát.

A további három kiemelt életvitelt az emlékiratok szerzői élik. Bennük immár visszavonhatatlanul tudatosult az apák rettenetes öröksége, ezzel a tudásukkal különböznek tőlük alapvetően, sőt – mondhatnám – életvezetésük egészét az előző nemzedékektől kapott megrendítő tanulságok határozzák meg mélyértelműen. A maguk életével mintegy az apák – általánosabban értett – sorsában megjelenő konfliktusokra, bűnökre, tragédiákra válaszolnak: három fölöttébb eltérő, lehetséges életmegoldással. Thomas, elismerve az érzékek elsőbbségét, megpróbálja az eredendően durva determinációt magasrendű művészetté nemesíteni. A főhős végül is a boldog és etikus létezés összhangjáért küzd majd minden erejével. Krisztián pedig Nagy Sándor-i gesztussal vágja ki magát ebből a számára hamis kérdésfölvetésből. Beletörődik a szellemi különállásba, a lelki rejtőzködésbe: adottságaihoz fogja szabni az eszményeit. Szorongó individuum marad, aki lemondott az üdvösségéről.

3.

Az *Emlékiratok könyve* három emlékirat-írója tehát a szkepszisben, a tagadásban közös, abban a meggyőződésben, hogy az apák világa számukra nem érvényes, nem folytatható. Ez a fölismerés azonban súlyos következménnyel jár, nevezetesen implicite feltételezi a világ megkettőzésének, a kül- és belvilág szétválasztásának kényszerű és természetellenes állapotát. A tagadás igénye szükségképpen megindítja az individualizációs válság folyamatát, hiszen az *én*-nek csakis akkor lehetséges a valóságát mérlegelnie, ha vele távolságot teremt. Márpedig mindhármójuknak elsősorban arról az alapkérdésről kell döntenie, hogy lehetséges-e a korábbinál jobb világ. Van-e a birtoklásra, hatalomra, önzésre és erőszakra épült praktikus világunknak (nagyarányúbb általánosítással: a mai európai civilizációnak) valóságos alternatívája? Egyáltalán elképzelhető-e még a mocsoktalan jó, az olyan bizalom, megértés, kielégülés és föloldódás, amely (elvben legalábbis) eszményként tételezhető és fölvonultatható a prakszis ellenében. Krisztián idézi erről a főhős anyai nagyapjának a bölcseletét: „... . létezik a világban egy olyan végtelen jóság is, melyből kivétel nélkül mindenki, uralkodó és alattvaló, egyenlő arányban részesülni akar. Létezik, mondta, hiszen a kiegyenlítődésre, a szimmetriára, a megegyezésre legalább olyan erős a vágy bennünk, mint a harc árán megszerezhető hatalomra, a totális győzelemre az ellenfél fölött. És meg kell érteni, hogy ami akár e kiegyenlítődés hiányaként van jelen bennünk, az is ennek a jóságnak a létezése" (460). De minden elméleti fejtegetésnél nagyobb súllyal esik latba, hogy erről a kegyelmi helyzetről – és a szkepszisen belül éppen erről egyedül – mindőjüknek megvan a hiteles, személyes tapasztalata. S ugyanúgy: abban a nemi szerepeket felfüggesztő misztikus szerelemben élték át, mint Musil szerelmes testvérpárja; amelyben őket is megtöltötte „olyan közösségérzet, mely a lélek legbensejéig hatol, önkéntelenül is megszűnt a testi elválás és a szellemi jelenlét különbsége" (A tulajdonságok nélküli ember. 2. köt. 270). Amikor a hős Melchiorral való beteljesült szerelmét részletezi, hogy „olyan mértéktelen szellemi izgalommal éltem át a szerelem oszthatatlanságának eszméjét, mintha a világképlet felállításán fáradoznék..." (389), akkor éppenséggel egy ilyen mindenkire érvényes, valóságos érték tudatosulásáról beszél. Arról, hogy a szerelem eredendő mivoltában, lényegi természetében nem ismer különbséget a nemek között sem, sőt éppen általa válik lehetségessé (minden szokás és tiltás ellenére is) az emberek ben-

sőséges egymáshoz kapcsolódása, a mítoszok áhított, édeni állapota. Ahol a különbözők és azonosok egyaránt föloldódhatnak anélkül, hogy önazonosságukat föl kéne adniuk. A boldogságnak ez az atavisztikus ősképe a három emlékiratban újra és újra fölmerül. A sokféle változatban kibontakozó szerelmi három- vagy négyszögek többségéhez e nézőpont mélyen jelképes értelmet is társít, hogy nem pusztán szerelmi játékokról van szó, hanem az érzékek folytonos információcseréjéről. A bensőséges kapcsolatteremtés ősi és elemi kívánsága bennük ölt mintegy olyan érzéki testet, „mely minden újkori hiedelem ellenére nem nőnemű és nem hímnemű, nincsen neme, mert csak arra van, hogy szabadon közlekedhessünk általa egymás között" (394). Ennek a közvetítőrendszernek a segítségével érintkezett a főhős gyerekkora minden fontos szereplőjével, egymáson át a barátnőkkel és barátokkal is. Ahogy majd később Berlinben, a már mondott beteljesült szerelemben, mint a hős írja: Thea és Melchior „testem közvetítésével közlekedhettek egymással" (388), de nemcsak ők, hanem „én e mellettem ülő férfi testén át kívánom Theát, ő Theában nyilvánítja meg vonzalmát irántam, illetve Theában végül is visszahajlok hozzá . . ." (393). Érthető, ha ezek után Thomas történetében még végletesebben ismétlődik ugyanez az élmény, egyfelől amikor élete egyetlen eszményi asszonya nem őt, hanem Claus Diestenweg barátját szereti, holott a férfi Thomast szerette „s ha olykor engedett egyáltalán az asszony szerelmes szenvedélyének, akkor csak azért, hogy érezhessen valamit abból a szerelemből, amit én tápláltam az asszony iránt . . . engem szeretett az asszonyban . . ." (184). Vagy másfelől az elszabadult haláltáncot lezáró utolsó szeretkezésben Stollberg kisasszonnyal, amikor a kisasszony Thomasban a meggyilkolt Gyllenborgot, s Thomas a kisasszonyban szintúgy az áldozat szerelmét szereti. S különös módon ez a motívum a pragmatikus Krisztiánnál is megjelenik. Ifjúkorában összetalálkozik és intim viszonyba kerül egy ismeretlen emberpárral; úgy érzi, végül „egy férfi testétől" tanulta közvetve a testi szerelmet, noha a férfit meg sem érintette, ám „a nő testén keresztül mégis közlekedtünk egymással" (496). S ő az, aki a regénynek ezt a központi motívumát racionálisan is értelmezi: „Olyan nyitott világba kerültem, melyben a kizárólagosság és a kisajátítás törvényei nem működnek, amelyben nem valakivel, nem egyetlen kiválasztott lénnyel állok kölcsönösségi viszonyban, hanem mindenkivel. Illetve senkivel" (Uott).

Ez a nyitott világ tehát a főhős eszménye is, általa véli az apák világát is kijavíthatni. S mert evilági üdvösségre törekszik: a boldogság archetípusa benne is úgy él, ahogyan az a szekularizálódott európai kultúrában kialakult. A boldogság az individuum fausti pillanata, az objektum-szubjektum harmóniája, vagy mondjuk szerényebben: az öntudatos emberek egyetlen vágyban való azonosulása, testvériesülése. A méltó közösség, ahogyan azt a Beethoven-szimfóniába bevont Schiller-vers káprázatja: „Seid umschlungen Millionen . . . alle Menschen werden Brüder", vagy ahogy a világot megváltoztatni akaró, nagy messianisztikus utópia forrása prófétálta: „liberté, egalité, fraternité". De az apák története nem hagy kétséget az eredmény felől. Miként a Thomas-emlékiratban megidézett német író visszavonatta Adrian Leverkühnnel az öröm-szimfóniát, akképp a főhősnek is vissza kell vonnia apja forradalmár hitét, mihelyst rálátása nyílik arra a szakadékra, amely a szavak, valamint a testi-lelki élettények közö t immár véglegesen áthidalhatatlanná vált. A hazugságnak és a belőle következő bűnöknek és tragédiáknak az intézményesült állapotát a főhős tehát *mélységes kommunikációs és identifikációs válságként* éli meg, már kora gyerekkorában öntudatlanul, később annál tudatosabban. Úgy éli meg, hogy a boldogság első és legfőbb akadálya a kommunikáció megszűnése. Ez magyarázza meg eredendő szkepszisét a nyelvvel szemben is, mert a nyelv közmegegyezésen alapuló jelrendszer lévén mindig alkalmas a hamis kommunikációra, s így vele a kapcsolathiány is elleplezhető. Hogy a megszakadt kommunikációt újrateremthesse: nincs és nem is lehet ennélfogva más útja, mint visszahátrálni az érzéki bizonyosságokig, a nyelven inneni nyelvig, az archaikus és szavak nélküli beszédformákhoz. Az ösztönök, érzelmek, testi gesztusok kevésbé artikulált, ám spontánul kényszerű megnyilvánulásaiban talál olyan kikezdhetetlenül érvényes kifejező és közvetítő mechanizmust, amelyre mint alapokra figyelhet és építhet. Életírásában ezért is ezekből az elemi belső tényekből te-

remti meg előttünk önmagát, éspedig úgy, hogy nem éri be a tények és folyamatok ábrázolásával, hanem sokkal inkább ezek tudatosulását részletezi. Szinte mindig szinkronban értelmez, már-már képtelenül precíz, érzékeny és tárgyilagos intellektussal dekódolja, kommentálja és rendezi el a primér érzelmi információkat.

Barátját jellemezve Krisztián is szóvá teszi az érzékiségnek és tudatosságnak a fszültségét: „Végletes ellentétektől szétszabdalt személyiségét csak úgy tudja egyensúlyba hozni, ha megfigyeli önmagát, ha igyekszik szemügyre venni a benne dúló öntudatlan erők eredetét és okát..." (454), „...az emberi vágyak birodalmában kalandozott és érzelmi kísérleteinek tárgyává változtatta át a testét..." (474). Krisztián persze nem érti teljesen barátja nagyívű szándékát, noha módszerét sokban és önkéntelenül ő is követi. Igaz, azzal mentegetve magát, hogy „a legvégletesebb erkölcsi relativizmus álláspontjára" helyezkedik. „Nem teszek minőségi különbséget hazugság és igazság között. Azt állítom, hogy hazugságaink legalább olyan kifejező erővel bírnak, mint az igazságaink" (482). Ami természetesen nem erkölcsi relativizmus, csupán annak a tudomásulvétele és megerősítése, hogy az olyan intencionált létezőknek, mint amilyenek a lelki tények (ha valóban azok): nincsen sem igazság-, sem hazugságtartalmuk. Rákérdezni is csak a valóságukra lehet, a minőségükre és intenzitásukra. Aki érzi őket, azok számára úgy léteznek, hogy nem létezhetnek másként, ezért is maradnak önmagukban (mégha majd rossz, sőt gonosz cselekedetek kiváltóivá lesznek is) tiszták és mocsoktalanok. Amelyeket éppúgy lehet szeretni, mint ahogy undorodni tőlük, elhárítani vagy rájuk hangolódni, de amelyek lehetővé teszik a megértést és a bensőséges kommunikációt a nyelv nélkül is.

4.

Az *Emlékiratok könyve* a legmélyén erről szól: első és mindvégig központi problémája a nyelv, a kommunikáció. Rálátás nyílik innen az írói műhely belső dilemmáira is, arra az ambivalenciára, amellyel az író, Nádas Péter a maga művészetét megteremtette. A nyelv elzüllése ugyanis végső soron az irodalmat mint művészetet is megszünteti. A köznyelv iránti eredendő bizalmatlansága ezért Nádast is (sok más íróhoz hasonlóan) új nyelvi és poétikai struktúrák létrehozására szorítja, olyan önmagukért szavatoló nyelvi erőterek alkalmazására, amelyek elsődleges tartalmi funkciót vállalva minőségükkel exponálhatják az életproblémákat. Másfelől viszont (és híven a regény végkövetkeztetéseihez) az író egzisztenciális és erkölcsi parancsként értelmezi a beszédet mint megértésformát. Nem lép tehát fel a Joyce-i, Esterházy-i nyelvteremtés, sem a Wittgenstein-i hallgatás igényével, hanem számot vetve a nyelv, a nyelvek esendőségével: megkeresi a szükségképpen elégtelen nyelvi formák közül a neki legkevésbé rosszat, és azt, azokat tökéletesíti. Tegyük hozzá: aggályos gonddal, hogy az olvasó mindig érezze a kör négyszögesítését akaró szándék heroizmusát és lehetetlenségét, vagyis hogy a negyvenkilenc íven át mindvégig a kifejezhetőség végső határpontjain vagyunk. Valahogy úgy, ahogyan azt Thomas is megfogalmazza: „úgy kell éreznem, mintha épp e ponton ütköznék a kifejezés áthághatatlan akadályaiba, avagy fejjel kéne áttörnöm a dolgok kifejezhetőségének kemény kőfalát..." (59). Ez a törekvés alakítja ki a könyv jellegzetes, mikroszkópszerűen részletező, leíró, körülíró és értelmező óriás-mondatait. Illetve még pontosabban: a fikciónak megfelelően Nádas Péter három grammatikai teret működtet és ütköztet, amelyek mindegyike eleve feltételezi, magában hordja, már a hangoltságával fölveti a tárgyalt életproblémák konfliktusait. Amíg a központi emlékirat nyelve végletesen árnyalt, tárgyilagos és analitikus (Proustra rímel), addig Thoenissené a végletes árnyaltságot is megtartva enyhén ironikus, stilizált szöveg (Thomas Mannt imitálja), és Krisztián betétje a tömör, tényközlésekre szorítkozó, dinamikus gondolati próza példája (azt a magyar realista prózát példázza, ami lehetett volna, de nem született meg, s amely felé alighanem leginkább Kosztolányi közeledett). Mégis, mindőjükben közös az érzéki karakter, a mármár dallammá változó mondatritmus és a logikai reflektálásnak az az igénye, amely az elvontságba, esszébe átfordulást csak igen ritkán, szinte véletlenül engedi meg.

A központi emlékirat – ismétlem – a kommunikáció újrateremtésének a kísérle-

tét írja le: úgy, hogy a hős benne erkölcsi tisztaságához is ragaszkodik, ahhoz, hogy szuverenitása ne sértsen és ne sérüljön. Rövid élete során elképesztően hosszú utat fut be lélekben; hogy elvegyülhessen, előbb ki kell válnia, hogy azonosulhasson, előbb önmagát kell fölépítenie. Mindezt lépésről lépésre és teljes sikerrel járja végig, közben mégis elveszíti az életét, újra meredeken ível a semmibe. Kelet-Berlinben „a személyesség európai méretű tragédiájának díszletei között" (329) már mint szuverén személyiséget látjuk, aki a prakszis minden bilincséből kiszabadította magát, nem nyügözik se szerepek, se előítéletek, teljes önmagát vállalja biszexuális viszonyaiban, miként vállalja múltja minden szégyenét „a tekintélyes mennyiségű történelmi szennyet" (390) is. Számára ekkor már csakis a belső ösztönzések az iránymutatók. De a kiválás folyamata homályos és keserves kényszerűségekkel terhes. Az eredetért a kora gyerekkorig kell visszamennie, ama szinte esetleges döntéséig, amikor – Sztálin temetése napján – megcsókolja a neki kiszolgáltatott Krisztiánt, ahelyett, hogy hatalmával élve megbüntetné. Először választja akkor az igazi érzését, érthetetlenül, szerepe ellenére, előrevetítve a szereppel és a szerepeket kiosztó környezettel bekövetkezhető meghasonlását is. Mert ebből állt a gyerekkor: a kapcsolatkereső – olykor természetes, olykor kétségbeesett – próbálkozásokból, egyszersmind a fennálló kapcsolatok és közvetítések szétszakadásának és szétszakításának egyre feltartóztathatatlanabb folyamatából. A hős kezdetben még viszonyban van mindenkivel, nagyon is sok szállal kötődik a környezetéhez, mégha e kötődések többnyire egymással összeegyeztethetetlennek bizonyulnak is. Ért a beszélni nem tudó idióta kishúga nyelvén, ahogyan anyjával is van külön nyelve: „vele is volt egy olyan közös nyelvünk, amivel minden értelmetlennek tetsző szót meg lehetett kerülni, az érintés nyelve volt ez, olykor maga a nyelv, a bőr melegségének, a test súlyának a nyelve..." (120). A lányok – Lívia, Hédi és Maja – elvárásait is érti: „kapcsolatunk... így marad néma, bár beszédesebb, mintha beszélnénk, jeleket adunk, jeleket váltunk, s például ezt a formát mindenképpen meg kell őrizni, nem szabad holmi szavakkal fölsérteni" (135). S persze a fiúk – Kálmán, Prém, sőt Krisztián – gesztusaiban is otthonos: „nemcsak értettem és beszéltem a kegyetlenkedés és hatalmaskodás nyelvén, hanem mondhatnám ez volt a mi közös és egyetlen nyelvünk Krisztiánnal, az elérhető fölény, a megszerezhető hatalom nyelve..." (232). Ám ezzel együtt ez a gyerekkor mégsem a boldog sziget, mert a kezdettől beárnyékolja valami ismeretlen, sötét és gonosz hatalom. A hős ezt a belső egység és a külső azonosság hiánya nehéz kínjának érzi: „mintha saját valódi lényemen idegen álcát hordanék" (37). Megoldhatatlan föladatnak: „hiszen úgyis teljesen hiábavaló, senkire nem tudok annyira hasonlítani, hogy azonos lehessek vele, s a különbségben pedig minden erőfeszítésem ellenére én maradok mindig ott, egyedül..." (119). A közös nevezőt, a maga nyelvét kellene megtalálnia, de minden próbálkozása kudarcba fullad. Érthetetlen, hogy miért kegyetlenkedik kishúgával, miért nem lehet *teljesen* őszinte az édesanyja hozzá, mi indokolja apja támadó indulatait, miért keresnek Majával mániásan szüleik áruló voltát tanúsító bizonyítékokat, miért áll hadban mindenki mindenkivel, a szülők és nagyszülők, a lányok és fiúk és valamennyien egymással is. Honnan a rettegés és félelem, az érzés, „hogy itt mindenki beteg" (120), hogy „valami nincsen rendjén" (264). Később persze fény derül majd mindenre: a Rákosi-villa körül lezárt terület sivár titkára, hogy Krisztián a háborúban meghalt katonatiszt apja miatt osztályellenségnek minősíttetik, ellentétben a főhőssel, akinek apja az önkényuralom kiszolgálója, támasza, haszonélvezője és persze becsapottja. Kiderül az is, hogy államügyészi tisztségében ártatlanok sokaságára kellett kérnie halálbüntetést, hogy tanúsította a koholt vádakat szeretője, Stein Mária és legjobb barátja, Hamar János ellen is (aki talán egyben a hős vérszerinti apja? – a kérdés végig eldöntetlen marad). Rémületes jelenet az újratalálkozásuk, a gyerek tanúja lesz a börtönből kiszabadult Hamar János és az apa párbeszédének anyja betegágya mellett, amely vitában nem a bosszú, hanem az igazság számonkérése a tét, s amelyben ismétcsak *hiábavalónak bizonyulnak a szavak, az érvek*, mert a testek vallanak, az erősnek tudott és szeretett apa meggörnyedése és a volt barát feszült figyelme: „Mintha a test azt mondaná, nem több már az élete, mint egy kicsinyke kíváncsiság, hogy semmi sem számít, csak az, amit a másik test mond neki" (274). S az a hős, aki a Krisztiánnak

adott csókkal már megtette az első lépést világa újraértékeléséhez: egyre inkább erre a beszédnél beszédesebb metakommunikációra bízza magát. 1956. október 23-án azután a fölszabadult hangulatban mellette lekváros kenyeret majszoló Csúzdi Kálmán képtelen halála véglegessé teszi számára az érzelmek igazát, végül is létezhet-e egy géppisztolysorozatnál kézzelfoghatóbb bizonyíték arra, hogy „az érzelem is lehet matéria" (390). Még közölnie kell ítéletét az apjával, gyilkosnak neveznie őt, hogy teljessé váljék a fennálló világgal a kommunikációhiány; s döntése helyességére apja öngyilkossága: már túlzó igazolás.

Ezt a keservesen szerzett bizonyosságát meséli el közel húsz évvel később Melchiornak, hasonlóan hányatott sorsú barátjának és szerelmének, akivel feltétel nélkül azonosulni és egyesülni próbál, ezért is adja ki teljesen magát. Melchior méltó partner, de az ő lázadása a gyakorlat adott körén belül marad: megkísérli a szinte lehetetlent, és a hermetikusan lezárt országból végül is Nyugatra szökik. A hős csak tehetetlenségét rögzítheti, azt, hogy csapdába került. Saját csapdájába, és nem is csak azért, mert „különbözőségemet kell ahhoz elmondanom, hogy érezhessem azonosságomat, és fordítva, a hasonlóságban és azonosságban kell megtalálnom azokat a különbségeket, amelyek mindenkitől elválasztanak" (409). Sokkal inkább az érzelmek és intellektus patthelyzete miatt, amely megbénítja és kiszolgáltatja. Bár minden módon szeretné Melchiort megtartani, de arra nincs erkölcsi joga, hogy életébe erőszakosan beavatkozzon. Konfliktusának egyik lehetséges feloldását Thomas Thoenissen emlékiratában képzeli el.

5.

Thomas története tehát – s ezt már a hangvétel iróniája is jelzi – bizonyos értelemben ellentételezni, kontrázni fogja a központi cselekményt. Kézenfekvő másfelől a két emlékirat sokféle párhuzamossága: a motívumok ismétlődése, az élethelyzetek hasonlósága. Az anya betegsége, halála, a szülők feszültsége, apja előbb homályos politikai és szexuális ügyletei, majd botrányos és bűnös tettei, s legvégül öngyilkossága: Thomas gyermekkorát is végzetesen meghatározza, messzemenően árnyat vet egész életére. Ám túl a külső megegyezéseken, a két elbeszélés lényegi azonossága abban a gesztusban körvonalazódik, hogy az események Thomast is szembefordítják az adott társadalmi konvenciórendszerrel, s perdöntő, ahogyan ezt az ellentétet ő is önértékelési válságként éli át: neki is evidenciájává válik az érzéki és tudati igények összeférhetetlensége. Mindkét alanyban ugyanaz a skizofrén állapot hívja életre a testi kommunikáció ellenállhatalan kényszerűségét, úgy is, mint a kínnal és szenvedéssel teljes boldogság vonzását. Miként a hős „beteg"-nek (118) érezte a lényét kezdetben: „én durvának, közönségesnek, sötétnek és ala tomosnak tudtam magam" (37), ugyanígy jellemzi Thomas is önmagát: „mert bűnözőnek, szerencsétlen torzszülöttnek gondoltam magam, viszont tökéletes úriember óhajtottam maradni a világ szemében" (190). Kettősségétől akar szabadulni, ezért választja majd egyedül üdvözítő életvezető értéknek, iránytűnek az ösztönök útmutatását. Éspedig felté el nélkül vállalja el; igaz, a készségek és képességek magas fokán kifinomult képzelettel és tökéletes tudással engedelmeskedik ennek az irracionális és abszolút meghatározottságnak.

Thomas Thoenissen tehát feltétlen primátust adva a testnek, egyetlen következetes logikát érvényesítve megoldja a személyiségproblémát – ebben tér el úgy alapvetően a hős tényleges valóságától. Igazi esztétaként valósítja meg magát, teljes életet él a nietzschei parancs, a „légy, aki vagy!" értelmében. Nem véletlenül: neki, a fiktív figurának osztályrészül is jut az önfeledő azonosulás sóvárgott boldogsága, számára valósággá válik az eszmény a jegyesével, Helenével kegyelemszerűen megadatott spontán, mámoros szeretkezésben *(Isten tenyerén ülünk)*. Mint ahogy osztozik persze az életvitel beteljesíthetetlenségében, a kielégülhetetlenségben is, lévén ez minden eszményi (azaz: transzcendens) értékre beállított sors szükségszerű velejárója: ennek az égi szerelemnek emlékét őrzi a meghalt asszony nem-ismert szerelmében, abban az asszonyban, akihez nem tapad mocsok, akit csak máson át szerethetett.

Szemben apjával, aki gátlástalanul önző indulatában közvetlenül tette tönkre ál-

dozatait: Thomas voltaképpen magát is alárendeli annak a magasabb erőnek, amelyet az élet legfontosabb törvényének vél. Ezért eleve más viszonyban áll a tetteivel; ahogy megfogalmazza: „mert mindig is a test anarchistája voltam, a testen kívül nincs Isten... Ha valami, akkor ennek a rohadt Istennek ocsmány erkölcstelensége érdekel" (351). Miközben végrehajtja parancsait, önmagán tanulmányozza az erő természetét. De amíg azonosul vele, megítélni sincsen lehetősége: Thomas se nem erkölcsös, se nem erkölcstelen. Voltaképpen kiválasztottnak tekinti magát, aki az elhivatott művész vagy kutató kiváltságával lépi át a nyárspolgári megfontolásokat, hogy minél közelebb férkőzzön az élet igazi – nagyszabású és veszélyes – valóságához; ahhoz, amely egyébként úgyis csak a beavatottak (a kivételes érzékenységűek, az arisztokratikusan vakmerők) előtt tárja föl magát. „Titkos életé"-t (25) ezért is meg sem próbálja legitimizálni, inkább minden módon leplezni igyekszik, a mimikrivel is fenntartani a látszatot a világ előtt. Értelmetlen volna közvetlen erőszakot alkalmaznia, csak önkéntelenül társul olyanokkal, akik hozzá hasonlóan vállalják a kiszámíthatatlan kockázatot. Mert a nagy örömnek nagy ára is van: ezért nem szabad romlatlan jegyesét magával ragadnia, és ezért ítéli végül önmagát is eltiltásra és vezeklésre. Thomas ugyanis, noha a lehető legtágabban értelmezi a test Istenének való kiszolgáltatottságát, beleértve a szépségre, tökéletesre, az árnyalatokra, töltekezésre és ürítésre, a nemekre nem bontható szerelemre, a minden érzéki kielégülésre egyformán képes affinitást, minden gyönyörével együtt végül mégiscsak romlásnak kénytelen a sorsát megítélni. Tapasztalnia kell, hogy belebonyolódva és alámerülve a vegetatív létezés mind feneketlenebb örvényeibe egyre inkább a narkózis szenvedélybetegévé válik. Az érzékek egymásnak ellentmondó, teljesíthetetlen parancsokat küldenek, minden kéjt kiélvezni éppúgy lehetetlen, mint elfojtani az élvezet vágyát, ha egyszer nincs miért, ha a világban nincsen ennél érvényesebb valóság: „az ember soha nem tudhatja kielégíteni a menekülés ösztönét, mivel lelkének chaosából nincsen hova menekülnie" – summázza keserűen (435). S még inkább tapasztalnia kell a bűn gyötrelmes tudatát, azt a nehezen fölfogható tényt, hogy a bűn függetlenül a szándékoktól és mentségektől, pozitív erkölcsi eszmék nélkül is létezik. Számot kell vennie élete külső következményeivel mint bizonyítékokkal: hiszen halál és halál, gyilkosság, erőszak, önpusztítás, megszégyenülés jelzi az ő útját is. Az önmegvalósítás következetes logikájából szemlélve egy másik ember is csak *eszköz* lehet. Krisztián vádja tehát valójában Thomasra érvényes: „minden becsvágya arra irányulhatott, hogy megismerjen, meghódítson, érzékeljen, magához kössön és kisajátí hasson egy másik emberi lényt..." (496), aki ezt vissza is igazolja: „mert csupán a megismerés és birtoklás közös és kölcsönös izgalma segíthet elviselni mindazt, mi nyersen természeti" (56). A hős szemben ezzel éppenséggel a hatalom és birtoklás rendje ellen mozgósította minden erejét, és ha Krisztián észrevétele rá is jogos, csak annyiban, amennyiben Thomas az ő egyik lehetséges alakmása is. Thomas története tehát azt is bizonyítja, hogy az ember már biológiai lényében magában hordja az emberellenség végzetes démonait, melyek ha felszabadulnak, a barbárság uralma egy hazug civilizáció nélkül is létrejön. Hogy ama belső parancs, a teljes őszinteség és önazonosság eszménye sem követhető. Kudarcát nyugtázva, a szobainas tette, Gyllenborg meggyilkolása okozta sokkban Thomas is megrendülten erre hivatkozik: „nem a kimerültség ríkatott meg és nem a veszély, hanem a tehetetlenség, amit ennyi emberi szenny láttán éreznem kell" (446).

6.

Thomas Thoenissen csődje még jobban elmélyíti a főhős egzisztenciális válságát. Nyilvánvalóvá teszi, hogy az ösztönök erkölcsi ellenőrzését akkor sem szabad föladnia, ha másfelől az erkölcs léte is teljesen illuzórikus. Mert egy romló kultúra ál-valósága, ahol minden megtörténhet (és minden megtörtént már), semmilyen erkölcsre sem adhat garanciát, sőt az sem tudható, hogy hol van az a határ, melyen túl (mint a hős apja esetében) az erkölcsi hivatkozás válik romboló elvvé, és fogja értelmetlenül elpusztítani az életet. A hősnek nem marad más választása: az erkölcsét is magá-

ból és magának kell megteremtenie. S miközben már-már erején felül küzd a kommunikációs nyitottság mellett az erkölcsi épség biztosításáért (az egyikkel egyensúlyozva a másikat és viszont), miközben egyformán hárítani igyekszik mindazt a roppant „történelmi" és „emberi szennyet", amely a prakszis világával kezdettől szembefordította – a két szék közül a pad alá kerül. Abbeli igyekezetében, hogy másokat ne sértsen, szükségszerűen neki kell sérülnie. Csak az eszményi magatartásra ügyelve lemond (mások javára) a tényleges kezdeményezésről, az aktív cselekvésről, hagyja, hogy a föld is kiforogjon a lábai alól. Véglegesen akkor zárul be körülötte a kör, amikor fölismeri, hogy az adott realitást, a prakszist elvben sem lehet kihagyni semmiféle számításból és életprogramból. Mert ahogyan az önérvényesítés programja szinte kivédhetetlenül megindítja az erőszak láncreakcióját, ugyanúgy az önzés világának a *teljes* tagadása is végső soron az önzés világát fogja megerősíteni. Szálláscsinálójává válik, hiszen a valóságából kilépett szubjektum nem kíván és nem is tud ellene erőt fölvonultatni. A hős ennélfogva addig sodródik – közvetíteni törekedve köztük – Thea és Melchior akarata mentén, amíg elveszíti őket. Nem őt választják, hanem az életüket mindketten: Melchiornak a szökés fontosabb, Theának a függetlenség. S mivel ekkorra már csak erre a két emberre szűkült a hős egész valósága, nélkülük valóság és élet nélkül marad. A hősnek pedig nemcsak személyes helyzete reménytelenségét, hanem „tévedhetetlennek hitt érzékeim tévedését" (333) is be kell vallania. Hogy éppen a legsúlyosabb életgondokkal megvívott küzdelme tette őt súlytalanná: „anélkül, hogy észrevettem volna, a korszak ideológiai erőszaktevése a legmélyebb és a legbensőségesebb célját érte el bennem és velem: önként mondtam le a saját magam fölötti szabad rendelkezés jogáról" (332). A könyvet lezáró töredékes gondolatok ebből következően a megválthatatlan ontológiai magány mélységes szomorúságát sugározzák többféle megközelítésből. „Állattá válásodban nem tudhatsz mélyebbre visszamenni magadba" (519). „Azt hittem, hogy az életemből kiküszöbölhető a valószínűtlenség érzete; gyáva voltam, korom balekja voltam, a saját életem karrieristája, azt hittem, hogy a szorongás, a félelem, a kivetettség érzete legalább csillapítható, vagy a test bizonyos képességei által megkerülhető" (522). S a töprengések summázása: „olyan ház vagyok, ahol minden ajtó és ablak sarkig tárva áll, bárki benézhet, beléphet; bárki, bárhonnan, bárhová átmehet" (Uo.t).

Illetve még valamit. Hogy barátja végül „ördögi körbe kerül" (454), azt Krisztián is világosan látja, ám ő a sajnálatos tényt kizárólag személyes okra vezeti vissza, nevezetesen a hős alkati „kiegyensúlyozatlanságá"-ra, arra, hogy barátja nem volt képes személyiségének a már szóvá tett végletes ellentéteit egymással összhangba hozni. Krisztián fölénye a prakszis érvrendszerének az érvényesítéséből következik, végül is Krisztián – bár a világgal szemben neki sincsenek illúziói – azért a prakszis józan embere, aki a dolgokat nem boldogsághozó vagy morális tulajdonságaik alapján mérlegeli, hanem a tények és cselekedetek eredménye, illetve az eredmények célszerűsége szerint. Fönn akar és fönn is tud maradni az adott világban, mégha e kiegyensúlyozottságért nem kevés személyes árat is kellett fizetnie. Többek között le kellett mondania ifjúkora hitéről, arról a hitről, hogy a világ bármilyen módon is megváltoztatható. Számára tehát az eszményeknek, az eszményinek egyszerűen nincsen realitása. Ezért jelentheti ki, hogy „tapasztalatom szerint a világban nincsen helyettesíthetetlen hiány" (459), ami egyben annak a következtetésnek a – rezignált – tudomásulvételét is jelenti, hogy a világ úgy, ahogyan van: mindenkor igazolható. Barátja tragikuma tehát túl van már Krisztián kompetenciáján, mert ez a tragikum végső soron az ember ontológiai státuszának az ellentmondásos voltát bontja ki, azt nevezetesen, hogy míg a szellem lényege szerint az abszolútra és az eszményire tör, addig a véges és materiálisan valóságos élet: a gyakorlata (adott világa) által meghatározott marad. Krisztián eképpen az életet átlelkesítő szellemi energiáról mond le, mindenre megvan a válasza, csak arra nem, hogy minek élni. Más kérdés megint, hogy meggyőződését természetesen maga sem tudja elfogadni és kivált nem betartani: másként miért is töprengene annyit halott barátja kéziratán.

Nádas Péter az *Emlékiratok könyve* monumentális körképében nem készít életreceptet és nem mond ítéletet, de felmentést sem ad senkinek. Átvilágítja a világot és

pőrére vetkőzteti a testet csakúgy, mint a gondolkozást; regényében megméretik a kor – korunk –, olyan mélységgel, melyhez hasonló számvetést alighanem hiába is keresnénk irodalmunkban. Voltaképpen azt a szinte már közhelynek számító gondolatot gondolja végig megrendítő komolysággal, amit – nem véletlenül megin csak – Musil Ulrichja fogalmazott meg példás tömörséggel, noha a mondatát ő sem tudta befejezni: „Minden alkotó kor komoly volt. Nincs mély boldogság mélyen gyökerező erkölcs nélkül. Nincs erkölcs, ha valami szilárd dologból le nem vezethető. Nincs boldogság, mely ne meggyőződésre épülne. Még az állat sem él erkölcsök nélkül. De a mai ember már nem tudja, miféle . . ." (I. m. 2. köt. 524). Az *Emlékiratok könyve* sem ismer ilyen szilárd fogódzót, ezért is szükségszerű, hogy koráról komor képet fessen. Mégis mindezzel együtt és mindez ellenére, itt az elemzés végén, észre kell vennünk, hogy Nádas Péter tud valami megdönthetetlen bizonyosságot is, amit az elődök így még nem tudhattak. Azt a tudást, ami a prakszis fontosságáról a főhős számára már elkésve érkezik meg. Amelyet az utolsó lapokon a megkínzott és elárult Stein Mária nyomatékosít. Olyan egyedüli és kizárólagos bizonyosságként, amelyet nem kérdőjelez meg a könyv egyetlen passzusa sem: „Az én anyám a testével kereste meg a kenyerét kisfiam – mondta el a maga vigasztaló igazságát a főhősnek, a gyerekkorral végleg leszámoló fordulat forgatagában –, szép volt, kurva volt, egy szerencsétlen, tüdőbeteg proletárkurva, ha kellett akkor lukas fillérekért adta el magát, mégis megtanított arra kisfiam, hogy becsületnek lennie kell. És ha téged erre nem tanítottak, akkor én most megtanítlak" (526). Amely bizonyosságban tehát az *eszmény* a *gyakorlattal* mégiscsak összhangba kerül. *(Szépirodalmi, 1986)*

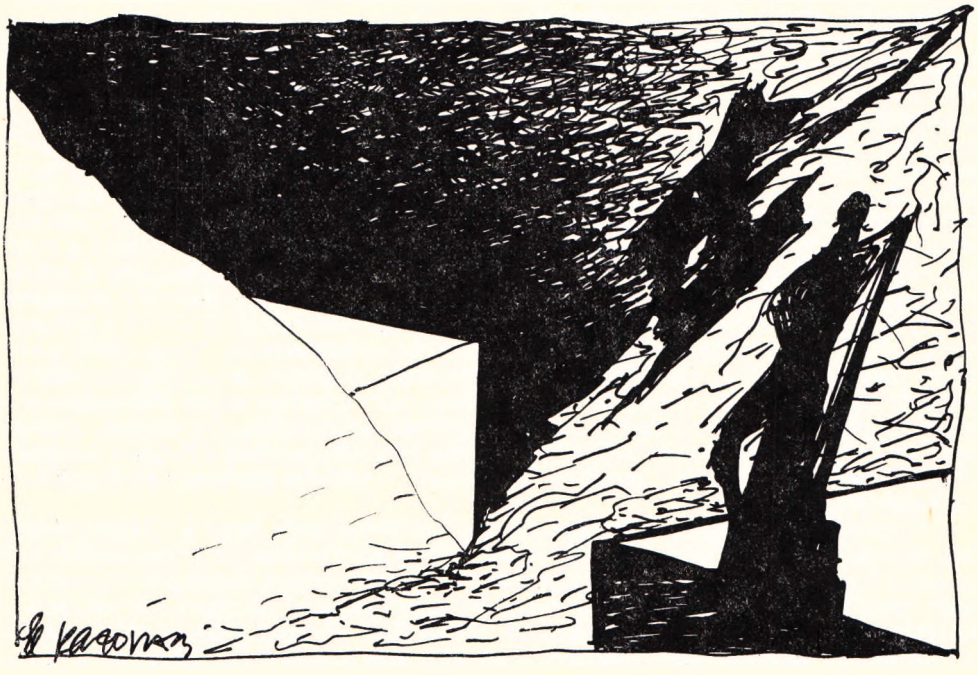

VARGA LAJOS MÁRTON

# „A VALÓSÁG ESÉLYEI"

*Bertók László új kötetéről*

Nem *A kettészakadt villamos* Bertók László legjobb kötete, hanem az *Ágakból gyökér*. A legizgalmasabb azonban kétségkívül ez, jelentősége pedig, mai költészetünk egészére nézve is, kiemelkedő. Mert vállalkozás, a szó átfogó értelmében. E vállalkozás célja a válságos kultúra minden vonatkozásban zárlatos valóságképe mögé kerülni, felszámolni mindazt, ami tarthatatlan, kérdésessé tenni a végsőnek gondolt s evidenciaként kezelt bizonyosságokat, s eljutni azokhoz a természetes problémákhoz, amelyek a gondolkodás igazi mozgásterét jelentik. Ehhez az szükséges, hogy Bertók László kilépjen az adott, a kompromittálódott, s így elnémult kontextusból, ahol a tapasztalás-felfogás szokott módja ugyanolyan tehetetlenné vált, mint a közölhetőségé, s a határpontokig nyomuljon előre. Az elsők egyikeként. Ráadásul önmagán át, mintegy adottságai ellenállását leküzdve.

Érthető, ha komoly nehézségekkel találja magát szemben. Semmi sem szavatolja ugyanis, hogy áttörhet a *valóságosabb valóság*hoz. Minden kérdés új és újabb kérdésekre nyit, az előrehaladás tehát igen könnyen puszta közelítésnek bizonyulhat. A megoldhatalanságnak ezt az egyszerre kiábrándító és a mulandóság sürgető tudata miatt szorongató tapasztalatát, mint valami feloldhatatlanul sorsszerűt sugározza a kötet, amivel, ugyanakkor, lehetetlen megbékülnie. Rendteremtő, értelemadó felismeréshez kell jutnia. Olyan látókörhöz, amelyben a világ lehetőség szerinti teljes problémamélysége feltárul és elmondhatóvá tisztul. Foghatóvá és érvényesíthetővé, amit a személyes rendeltetés eszméjének szokás nevezni.

Ez a vállalkozás nem előzmények nélküli. Kezdetét az *Emlékek választása* című kötetben közreadott *Egy tényképre* jelzi, programadó erővel és pontossággal: „Tetten érni a folyamatot, / mikor színén a lényeg átsajog, / látni, láttatni, hogy élet, halál, / a pillanat szarvhegyén dől vagy áll, / hogy a világ teljesebb, mint amit / szemünk jelez, képzeletünk vetít, / kívülről, mégis benne! emberi / korlátainkat szétfeszíteni – / ragyogja, ami ki sem mondható, / árnyék és fény keresztjén való." E programot azonban a Bertók Lászlót költészetünk első vonalába emelő *Tárgyak ideje*, majd az *Ágakból gyökér* című kötet megannyi revelatív verse sem tudta nyugvópontra juttatni,, valami végérvényeset felfedni és megfogalmazni. S képtelennek bizonyult erre a rendszeres áttekintés könyve, a válogatott *Hóból a lábnyom* is, noha erőfeszítése a különnemű kérdéseket egységben láttató összefüggésrend kibontására már-már példátlannak mondható. Kérdései lényegesebbnek mutatkoztak válaszainál. A *Hóból a lábnyom* új verseket közlő záróciklusa, s a több mint bravúros füzérvers, az *Egyik rímtől a másikig* azonban végül is fölszakította a tehetetlenség állapotát, s az elégtelennek tapasztalt *rendszerjellegű gondolkodás* ellenében, mint egyetlen reális lehetőséghez, a *problémagondolkodás*hoz jutott. „Talán a kérdezés holtomiglan, / a szellem homokzsákjait / ki-be dobáló ember esélye" – véli még feltételes módban a *Talán a kérdezés*. „Mintha egy másik vetület / feszítene föl új eget" – mondja ugyanúgy az *Egyik rímtől a másikig*.

Gondolkodásmódjának változása abból a belátásból ered, hogy a világot *lehetetlen megérteni egy feltételezett rendsémából*. Éppen ellenkezőleg: a jelenségekből kell kiindulni, mert az átfogó összefüggést csak mint a mélyreható kutatások végeredményét remélhetjük. Ez nagylélegzetű türelmet, nem csüggedő akaratot követel, szívós kitartást állandósult konfliktushelyzetben. De amikor Bertók László, s vele olvasója a problémagondolkodás nézőpontjából a megtett útra visszatekint, láthatja azt a na-

gyon keskeny, de maradandó, s lassan szélesedő sávot, amely máig vezet. S bizonyítottnak veheti, hogy jó nyomon jár. Mert korábbi tapasztalataival az újabbak ellentmondás nélkül összekapcsolódnak, s így folytonosságot teremtenek. Olyan világképet körvonalazva, ami a természetes problémahelyzet világos tudatával azonosítható.

*

Azt, hogy mennyire így van, *A kettészakadt villamos* című új kötet felépítése első közelítésre is igazolja. Anyaga öt ciklusba rendeződik. Az ötből a középső, a *Magyar epigrammák* egyszersmind fordulópont is. Mint tisztán tapasztalati, köznapi, a tájékozódás alaprétegét, biztonságos közegét képviseli. Ezért is tart felé, halad át rajta, fordul meg benne a szerveződés logikája. Ez ugyanis az első ciklusban *(Platón benéz az ablakon)* homályos, irracionális övezetből indul, s erős metafizikai nyugtalansággal, létszorongással, magyarázhatalan bizonytalansággal, megkötöttség-érzéssel telítődik, hogy aztán lejjebb ereszkedve a másodikban *(Nélkülem szalad)* a közvetlenebb, tehát legalább kérdésekben megfogalmazható problémák szféráján át érkezzen meg a *Magyar epigrammák*hoz. Innen újra a magasabb régiók felé tart. De közben, ahogy az imént jeleztem, pozíciót vált. Az első két ciklusban irreálisból tekint a reálisra, végsőnek tételezett okok felől az okozatnak vélt jelenségekre, vak erők játékszerére, az emberre. Aki elfogadja, ami ráméretett. A *Magyar epigrammák* utáni ciklusokban viszont a világra nyíló, s abba belehatoló, teremtő személyiség tapasztalatai válnak fontossá *(Ünnepi másod)*, valamint a behatolás, teremtés lehetőségei, következményei, mint a mulandó élet beteljesíthetőségének dilemmái *(A kijáratot építik)*.

Az első ciklus *(Platón benéz az ablakon)* mindössze tíz versből áll. Mégse könnyű vele boldogulni. Bárhol közelítünk, az egész reagál, mert minden mű teljes életösszefüggésbe ágyazódik. A közvetlen tapasztalatiból indul valamennyi, de a megismerten és megértetten túliról ad hírt, anélkül, hogy a megjelenőt megismerhetné és megérthetné. Így az adott és tudott is irracionális színezetet kap, s az egyszerűnek látszó versfejlesztő tapasztalat igen különböző, olykor egymásnak is ellentmondani látszó problémák sokaságát hívja elő. Külön-külön másról beszél ez a tíz vers, valamiképp mégis ugyanarra vonatkoztathatóan. Összetartozásuk, egymásba kapcsoltságuk, kölcsönös feltételezettségük tehát bonthatatlan. Eltérő formálási módjuk is. Közös sajátosságuk azonban, hogy eldöntetlenséget, sőt: eldönthetetlenséget sugalló jelen időben szólalnak meg, különös személytelenséggel, vagyis a lehetséges objektivitás szándékával, érintettként is megfigyelő pozícióból. A józan ész védi magát így a számára hozzáférhetetlennel szemben. Mint a ciklusnyitó versben, *A távirányított babák*ban: „Most ez a hang. / A véletlen s a törvény közeléből. / Ahogy a jég rian. S ahogy valaki / rálép a kirakójátékra. Este van. / Nem tudni mi történt, de a lemez / lejátszhatatlan. S ülnek itt / süketek, akik / szemükkel hallanak. S jönnek a / távirányított babák, akiknek / mindig van a kezükben egy kavics. / Vagy egy csuta. Vagy egy / fölösleges ujj. Van szavuk. / S meg akarnak bocsátani." A hangnem feszülten regisztráló, a versmenet drámai. Tények fordulnak elénk, de ami megjelenik, csupa testetlen félelmet keltő talány. Egyfelől már-már aggályos pontosság jellemzi a verset, másfelől oszlathatatlan homály. A nyugtalanul lüktető jambusok, a széttartó, meg-megszakadó, majd vakon előretoluló, s újra leálló mondatok, az egész zavarba ejtő kopársága, kietlensége, töredezettsége együtt végletes kiszolgáltatottságot, általános érvényű magárahagyottságot sejtet. Olyan, váratlanságában bénító szituációt, amit a rianásszerű hangon át ismeretlen hatalom ural. Nyomasztóan, tehát reflektálatlanul. A tények felől kiszámíthatalanul és értelmezhetetlenül. Az „esemény" úgyszólván széttapossa „a valóság esélyeit".

E műben is észlelhető, hogy a ciklus versei küzdőtérszerűek. Racionális és irracionális hatol itt egymásba, formát ölt a valóságos, benne képzeleti gyúl ki, hit lobban, de azonnal elfojtja a tapasztalati, az egységélményt, s a magasabb összefüggésrend reményét a sokféle különneműség, a viszonylagosság tudata semmisíti meg, hogy aztán újra kezdődjön az egész. „a hiány, ami összemos, / a földet éggel béleli, / Isten lebukó kémjei, / ahol a hit zavarba hoz, / a kettészakadt villamos, / mely maga elől

térne ki, / a valóság esélyei, / ha az esemény széttapos, / egy, akit a mind megszoroz, / de képtelen elosztani" – mondja *A kettészakadt villamos.* Bertók László erőfeszítései tehát, hogy mindent elrendező megoldást találjon, csődöt mondanak. A rázúdulóban minden viszonylagosnak bizonyul. Tökéletlennek és tűnékenynek. Itt azt az abszolútat, amiről Platón úgy vélte, hogy hatalomban és méltóságban túl kell nőnie a léten, hiába keresi. Ám ha nyomába szegődik „a visszavert fény"-nek, hamarosan túllépi a felfogható határait, s teljes sötétségbe kerül. A gondviselés, a magasabb rendteremtő és értelemadó erő léte is igazolhatatlannak bizonyul. A *Platón benéz az ablakon* tanúsága szerint fordulhat vissza. „Mondhatnám, hogy rögtön megyek / lehetnék még jó asztalos, / de megbénít a döbbenet, / silány tükörré foncsoroz. / / Mondanám, hogy nem én vagyok, / bűnössé tett a félelem, / hátam mögött *a lét dadog,* / előttem a történelem. / / Mondanám, hogy nincs remény, / hogy maholnap ötven leszek, / s ami árnyékból költemény, / a valóságban egyszeregy. / / Mondanám, hogy akkor mi van, / miért jobb, aki boldogabb, / s ha a varázs anyagtalan, / mire emlékszik az anyag?" A mondanám refrénszerű ismétlésével nyomatékosított feltételes módot a vers utolsó sorában kijelentő mód zárja: „Csak hazudnék, csak hallgatok". Mintegy a helyzet kiúttalanságára utalva. Arra, hogy a problémákat, ha már egyszer megjelentek, senkinek sincs módjában elutasítani, mert ezzel önmagáról is lemondana. Ugyanakkor azonban a megismerés sem lehet kielégítő soha, hiszen a versek mindenütt a lét alapformáinak (egzisztencia, élet, tudat, szellem, szabadság, determináció) homályába futnak. Ráadásul hiányzik az az eszköz is, amellyel az emberileg lehetségest megkülönböztetjük a lehetetlentől, a célokat helyesen, az emberi képességeknek megfelelően jelöljük ki, határt szabva az önveszejtő titokfejtésnek. Igen, az ember „Gyanús neszekre gyertyát gyújtogat, / lopva nézi a villanykapcsolót, / parányi csillagokban megakad, / s magyarázkodik, hogy csak álmodott. / / Példákat keres, nem leli magát, / hát az se, ez se, egy minta se jó" *(Fölér a lélekig)* – vergődik hát, kapaszkodót keres, valami megfogható, elhihető, s nem talál. Be kell rendezkednie a problémákkal való tartós együttélésre. De képes-e vajon? A ciklusvégi *Négyzet a körön* összefoglaló paradoxonjai („a félelem, s a mégiscsak-a-rend, / a drót-a-szíven-át, / a szabadság-mint-korlát-idebent, / s a szökik-a-világ, / a szó szava, a lyuk-a-ketrecen, / s a csupafülanyag, / a nézed-magad-mint-egy-idegen, / s a mindenütt-te-vagy") széthullás előtti állapotot mutatnak.

•

A parttalan relativizmus fenyegető káoszához teremt némi távolságot a második ciklus *(Nélkülem szalad).* Azzal, hogy kérdezni kezd. A kérdés az elszenvedő magatartás átfordítási kísérlete cselekvő magatartásba. A kötet még nem jutott túl a kiszolgáltatottság stádiumán, megnyugodni képtelen, de teret nyer. Nem a tudás más itt az első ciklushoz képest, hanem az öntudat. Mi sem jellemzőbb, mint az, hogy a ciklus minden darabja szonett. Annak is egy sajátos, Bertók László által kidolgozott, nagy fegyelmet, önuralmat követelő változata. Fel kell erre figyelnünk. Mert az első ciklust olvasva még mellőzhettük a költészet kitüntetett szerepére utaló jelzéseket (a *Folyamat* című versben például azt, hogy „már magának sem hazudik, / nemet int a világosságra", ami a mű rendelményének világosságában kínálkozó hamis megoldást utasítja el), a második ciklusban azonban már számolnunk kell velük. Hiszen itt pontosan érzékelhető, hogy Bertók László számára *a vers az, amin át a megismerés zajlik.* Mondhatnám: a megismerő és megismerendő kizárólag a műben találkozik, ott artikulálódik s válik megragadhatóvá minden igazi probléma. Amiből az következik, hogy minél megmunkáltabb, vagyis minél áttetszőbb a vers esetleges jellegű érzéki anyaga, annál mélyebbről, annál élesebben látszanak a szellemi háttér talányai: tapasztalatiban a metafizikai, konkrétban a transzcendens, véletlenben a törvényszerű. A maguk lényegi mivolta szerint, megkockáztatom: érintetlenül, természetes rendjükben. Ráadásul a megjelenőből nem hárítható el semmi, s értelme sem hamisítható meg valami mondvacsinált magyarázattal. Az adott magáért beszél. Mégis: *kezelhetően.* Ha nem így lenne, annak a mű épsége, megformáltsága, értékessége vallaná kárát, s

azonnal észlelhető is volna, mégpedig kényszerítő erővel, mint esztétikait is meghatározó fogyatékosság.

Mármost amikor ezek a szonettek a gondviselésre, az időre, az egyetemesre, a sorsra, a történelemre, a kapcsolatteremtés esélyeire, az emberi közösség természetére, a személyiség felelősségére, a szóértés, a valódi kommunikáció lehetőségére kérdeznek, akkor a határhelyzetben létező ember érdekeinek akarnak megfelelni. Aki ugyan tudatában van feladatának, de nem rendelkezik a feladat teljesítéséhez szükséges feltételek fölött. A költészet, a fentiek szerint, *a rendelkezés számára egyetlenként adott módját* jelenti, hiszen benne és általa minden a közvetlen emberi illetékesség és felelősség hatálya alá kerül. Olyan ösztöni-érzéki alapozású szemléletmód számára is, mint a Bertók Lászlóé. Mégpedig teljességet ígérve, s nem mellékesen: a teremtő ember értékre összpontosító, értelemadó akaratának alárendelten. A szonettek persze a veszélyről is tudnak: „megeshet, hogy a képzelet / még pontosan visszatükrözi a / valóságot, csak a szó töri meg, / amikor rá kéne dupláznia?" – kérdi az *Amikor rá kéne dupláznia*, amit aztán az *Egyetlen alkalom* tágabban is megfogalmaz: „Most, hogy már egész testemmel fogom / a mindenséget, tudom, hogy e test / számomra az egyetlen alkalom / ideidézni az egyetemest, / / és hogy itt is van, pókhálót ereszt, / hogy ne láthassak át a szavakon, / s rádöbbenhessek, hogy csak egy gerezd, / ami az egész varázsába von."

Az idézetek nemcsak egy minden helyzetben működőképes *realitásérzék* jelenlétéről tanúskodnak. Nemcsak arra figyelmeztetnek, hogy Bertók Lászlóban egy a méltóság megőrzésére is ügyelő *erkölcsi tartás* akadályozza meg a személyes felelősség áthárítását, a mindenáron megoldást akaró türelmetlenség eluralkodását, az óhajaival, igényeivel, ideáival össze nem illő nehézségek elutasítását, s kényszeítik ki az esendőségre való ódzkodás, vagy éppen heveny tiltakozás ellenére a szembesülést a valóságos tényállással, mondván: „Okosabb egy szál gyertyát gyújtani, / mint átkozni a nagy sötétséget" *(Egyszerűbb volna)*. Arról is szó van itt, hogy az a kötetszervező logika, amely sokféle érzelmi-indulati meghatározást is felvéve magába, az anyagra és szellemre, emberre és világra, értelemre és értékre vonatkozó legáltalánosabb kérdésektől indult, a második ciklus végére, a mindennapok gondjaihoz közelítve, egy nagy teherbírású, gazdagon rétegzett *problématudat*ot épített ki. Ami lehetővé teszi Bertók Lászlónak, hogy eldöntetlenül hagyva az értelemadó és gondoskodó felsőbb instancia létének vagy hiányának mindent elbizonytalanító dilemmáját, földerítse valóságos mozgásterét, szerepének mibenlétét, s e szerep érvényesíthetőségének reális körülményeit. Hogy tehát tisztázza, s tudomásul vegye függőségét és e függőség korlátozó következményeit. Még ott is, ahol gyanútlan lehetne: a költészetben.

•

E ponton már valóban a *Magyar epigrammák*nak kell következniük. Mert a mindennapi élethez tér vissza e negyven disztichonnal, hogy átütve a közvetlen környezet megannyi rejtőzésén, színlelésén, alakoskodásán, képmutatásán, alapokig manipulált mivoltán, az elvekig, az életszervező és életvezető stratégiákig jusson. Megjegyzem: ha valami, hát az epigrammák köre igen meggyőzően igazolhatja, mennyire nem a „sáppadt teória" embere Bertók László. De többről és másról is beszélhetünk itt. Az *öntanúsítás*ról például, azonosságban a határozott, mert morális ítélettel alapozott és nyomatékosított különbözés felmutatásáról. Nem elhatárolódás ez. A másság demonstrálása a fontos. Elszámoltatásban a maga számvetése. S hasznosítva az epigramma műfaji lehetőségeit, a kultúra válságának tudatosítása, amely az élet értékeit, értelmét, horizontját úgy kikezdte, mint az együttélés erkölcsi rendszerét, a méltó érintkezés formáit. Annyira, hogy Bertók Lászlónak lépten-nyomon a kisszerűség, a meghasonlottság, az álság, az alávalóság, az üres ostobaság hatalmának erősödését kell látnia. Alighanem a megtévesztettség, a korlátozottság, a lefokozottság önfeledten nyüzsgő, már-már animális világa eszmélteti aztán végképp arra, hogy nemcsak a fölötte álló hatalmakkal, hanem ezzel szemben is meg kell őriznie függetlenségét, s költészetét, mint e függetlenség egyedül adott terét, az értékképviselet eszközét.

A negyedik ciklus *(Ünnepi másod)*, noha a megformálás változatosságát illetően vetekszik az elsővel, poétikailag kevés újdonságot hoz. Mintha a maga tradícióit külön is képviselnie kellene. Mintha csak a kipróbált megoldási módok támogatásával jelenhetne meg súlya szerint az, ami számára mértékadó, s amit, mint ilyet, a *Magyar epigrammák* élménykörével szembeállíthat. A gyerekkor, a család, a barátság, a nagy költők példaadó műve (vigaszként is), a hivatás, s mindezeken át ő maga, ahogy megvalósult, gyengéivel, esendőségeivel s jobb részével. Más fénytörésben azonban ez a tizenegy vers, bár ellenkező előjellel, de ugyanazt végzi el, mint a második ciklus szonettsora, amikor a *Magyar epigrammák* cselekvőségét helyzetelemző, értelmező, lehetőségfeltáró törekvésbe fordítja. Felfelé tör. Alapkérdése, hogy vajon igaza van-e, amikor azt hiszi, hogy minden jelenleginek csak egy időben távolabbi kedvéért van értéke és értelme? Tényleg mindig előtte van a tulajdonképpeni, s a jelenlegi valóban csupán várakozás arra, ami bekövetkezendő? Nem inkább úgy áll a helyzet, hogy az éppen történőben, a mulandóban telik be életének valamely csúcspontja, de mert az élet értelmét a jövőben keresi, s így mintegy megelőzi önmagát, már csak visszatekintve jön rá, mit is mulasztott? „Voltak igazi verskezdetek" – a *Nosztalgiák* című vers szerint. „Voltak igazi próbák", „Voltak igazi nosztalgiák", „Voltak igazi jövők" – erősíti meg aztán minden versszak elején. „Voltak igazi voltak, sem befejezni, / sem újrakezdeni őket nem lehetett, csupán / végük lett, mikor az ember / rádöbbent, hogy emlékezik." *A léc fölött* is erre utal. „Az érzés, hogy a léc fölött / hogy ott volt, s hogy megintcsak utólag / tudta meg". Vajon megváltható-e az, ki, mint Faust, „egyre fárad s célra tör"? Megváltható-e, ha élni úgy, akár a többiek, elülve „forró radiátorok árnyán" *(Hexameterek)* nem akar, másképp meg nem tud, mert ahol „fölvillan valami tökély", „megállni készteti a mély"? *(A vasgolyó)*

Súlyos kérdések ezek, erkölcsi értelemben is, főként azt sejtve-tudva, hogy nincs mindent meghatározó szükségszerűség, amely fölmentené a döntés alól. Ami fenyegeti, a *Magyar epigrammák* megítélt világának tanúsága szerint is, az *belülről fakad*, s nem más, mint *a szabadság adománya*, mellyel minden pillanatban élnie kell, miközben sem természetétől, sem a szituációtól, sem valamely felsőbb hatalomtól nem kapja meg a döntéshez szükséges tájékozódási pontokat. Ebben rejlik a cselekvő ember tanácstalanságának magyarázata, ebben érthető meg veszélyeztetettségének és magárahagyottságának mibenléte, érzékelhető felelősségének nyomasztó súlya, ragadható meg, miért is képes arra, hogy magasabb célok felé forduljon, s a jelen értelmét a jövőben találja meg. „Fölvillan és nincs, ha meg nem előzöd" – olvashatjuk a *Melyik szó a másik?* című versben. Bertók László tehát erről is tud.

S mert élete és eszmélete, minden gondja-baja a költészeté, ezek a kérdések is mint a szakma, a vers megformálásának kérdései jelennek meg. A versírás nehézségei figyelmeztetik arra, hogy a szabadság adománya s a cselekvés-termetés képessége még semmihez sem elegendő: „Úgy jön a vers, mint régi ismerősök / arca a tömegben, utcán, valahol. / Fölvillan és nincs, ha meg nem előzöd, / kibukva emlékek hullámaiból. // Nézitek egymást, két alagút vége, / süt a nap, sötét van, robog valami. / Belőled? Beléd? Indulnál feléje, / de lábad, mint nehéz hegyek lábai. // S egyszer csak eléd áll, kezedet fogja, / ahogyan a vakot sétálni viszik. / Ujjongsz, bár titkon oldalaznál vissza, / hisz nyitott szemekkel vártál valakit." *(Melyik szó a másik?)* A szabadság a döntésre, s a teremtő cselekvés képessége tehát csak úgy kap értelmes irányt, ha olyasvalami vezeti, aminek meg kell valósulnia. Ha olyasvalamit ragad meg (vagy engedi, hogy az ragadja meg őt), aminek általa kell megtörténnie, a valóságban megjelennie. „Honnan az ok, / hogy úgy kezdem el, ahogy?" – kérdezi a *Honnan az ok?* Hiszen eltévesztheti, s akkor „már az elején vége van". A *Bizonyosság* válasza: „Minthogy sehol, innen akárhová. / És sehová. Még egy kanyar, / s összeáll a pokol. / Összve a mennyország. Ennyi talán. / Egy száraz ág árnyéka, egy billenés / a szó között. / A kút, ami torony. / Kong a vödör, jár föl-le, lüktet / az öntudatlan bizonyosság." Ez az öntudatlan bizonyosság: *irányultság, törekvés az érték felé.* Az érték, a kanti „legyen", a magasabb igény életünkben, mely azonban nem reális hatalom, tehát közvetítő nélkül képtelen a valóságos világba hatolni, s azt alakítani. Itt lép be az érték által megragadott ember, aki egyedül képes arra, hogy az érték intenciói szerint célt

tűzzön ki tettei elé, teremtője és értelemadója legyen életének, s bizonyos mértékig a világnak. Kétségtelen: Bertók László is ebben ismerte fel feladata lényegét, mégha ő magát olykor csak az érték és értelem *médiumának* érzi is.

•

Az ötödik ciklus *(A kijáratot építik)*, mindenekelőtt, a szisztematikus gondolkodás nehézségét körvonalazza a beszédes *Bizonyíthatatlan* című nyitóversben, mintegy a kötetbejárta mozgástér tapasztalatait összefogva. Ez a nehézség a számunkra lehetséges *minden irányban azonos korlátozottságával* azonosítható. Azzal, hogy bármit állítson is az ember, rögtön legalább egy ellenkező előjelű állítással kell számot vetnie. A megismerés széttartó következtetéseivel szemben a ciklus versei csak arra hivatkozhatnak, hogy a világ, a létező általában, legyen mégoly különféle is, alapjában *egy* világ, egyazon létező. Ezért is sugallják a fölsejlő, rejtelmes egység igazolhatatlan reményét, azt, hogy talán jóval túl a felfoghatón, a divergáló problémavonalak, kérdésvonulatok mégis összetartanak.

Nem látványosan posztulált vagy konstruált egységkép az tehát, ami itt előtűnik. A szinte minden létezési szintet átfogó témák köre mutat természetes, egymást kiegészítő vonásokat, egyetemes rendre utaló összefüggést. A versek – azonnal ellenpontozva is kölcsönös vonzódásukat, csak a magától értetődően kínálkozó lehetőséggel élnek. Engedik, hogy a problémák egymásba oldódjanak, s magyarázni kezdjék egymást. A teremtés, az értelemadás feladata például egy lesz a többi közül, rangja szerint annyi, mint a „fürge, tavaszi szél"-ben megébredő fa hiányt betöltő hajtása *(Az összes ág)*. S vajon nem az értelemadás gőgje ellen szól *A kijáratot építik*, amikor arra figyelmeztet, hogy „itt minden ugyanúgy marad, ha / eltávozhatunk észrevétlenül"? Szembeötlő, hogy a természeti világ most lép be a kötetbe. S most is azért, hogy alkalmat adjon a belőle „szárnyaló hiúság és a versengés" miatt kiszakadt ember visszatérésére *(Mintha kővé változtál volna)*.

E ponton az ötödik ciklus visszakötött az elsőhöz. Egészen pontosan a platóni eszmékhez. Platón a *Gorgiasz*ban azt írta, hogy „kölcsönösség, barátság, egybehangzó rend, józan mérték és igazságosság fűzi össze az eget és a földet, az isteneket és az embereket", amiért is kozmosznak, tehát *világrend*nek nevezzük a mindenséget. Ennek megfelelően mibenlétünk, ideákra tekintő akaratunk értelme csak az lehet, hogy összhangban éljünk a világrenddel. Csakhogy Bertók László otthontalanságára, sőt: kivetettségére riadt, arra, hogy létállapota az aggódás, a gond, a félelem, s valami reménytelen, mert betölthetetlen ráutaltság-érzés. Platón még a kozmosztól kérhette számon az embert, s föl se merült benne, hogy a világ sosem adhat végleges választ az ember mivoltára és rendeltetésére. Igaz, a *Szümposzion*ban külön dialógust szentel a kimeríthetetlen tudásvágynak és az érosznak, a szépség keltette lelki vágynak, mely az érzékiből kiindulva mind magasabbra emelkedik, fokozatosan közelítve az ideákig, mígnem eljut az igazsághoz, jósághoz, szépséghez. De úgy vélte, hogy az ideákhoz érve e vágynak nincs több kérdése, mert betelvén, a világrendbe szövődve, nyugalomra lel. Bertók László számára ez a nyugalom elérhetetlen. Óhajtja, nagyon mélyről kívánja az egyetemesbe ölelő harmóniát, de a mindenség minduntalan észlelt szakadását véglegesnek, pontosabban: áthidalhatatlannak tapasztalja. Hiszen az egyes ember épsége, egysége is csak a kétkedésben ölthet alakot és teljessége sem több, mint a költészetben megjelenő problématudat viszonylagos teljessége. Vagyis a versek imént érzékeltetett rend utáni csöndes vágya miközben kerekre zárja, egyszersmind új dimenzióba emeli a kötetet. Oda, ahol megőrizhető az emberiség platóni álma, de ahol ez az álom nem takarhatja el, s nem is függesztheti fel a valóságos tényállást.

A már-már harmonikusnak nevezhető állapotot erre figyelmeztetve dúlja fel a kötetegész tudásától súlyos *Pillanatnyi helyzet* című zárókövers. „Ez lett volna a csúcs? ahová kétrét / görnyedve, visszacsúszva, csakazértis / fölkapaszkodtál? ez a plafonalji végtelen? . . . ez volna a pont, / ahonnan beláthatod, hogy a legfőbb / emberi kategóriák csak arra / valók, hogy hozzávetőlegesen és / utólag meghatározhasd velük a / pillanatnyi helyzetet?" Mintha a gondolkodás Odüsszeusza volna Bertók László. Otthonát keresve szüntelenül úton van. De neki megérkezni lehetetlen. *(Magvető, 1987)*

ÁGH ISTVÁN

# „EGY VILÁG MINTÁJA"

*Marsall László új könyvéről*

„Milyen lehet egy jó pohár szeretet? – Először csak az üveget látni, reggel a kamrában matatva, eldugva hátul a polcon... Nem tudni, hogyan-miként került oda, de vonzza a szemet, bűvöli, akár az ismerős polcocska a pálinkára kiéhezettet. – Forgatnám? Töltenék? nézegetném? szimatolnám? – Vajon sötétsárga, mint az ó-furmint?... Valami emberbuborékos pezsgő?... Csak mint a víz?... Lehet-e sűrű és piros...? És az íze? Mint György-napi harmaté? lombikban párolt ibolyáé?... Lehet, hogy egyszerű anyatej... Vagy maga a semmi, hogy üres a vele töltött pohár, és aki hörpinti, lesz részeg józansággal, ámde másokká szertesemmisül... És többé nem kérdezi: *milyen lehet egy jó pohár szeretet?*" (Egy pohár szeretetről; Egy világ mintája, 1987.)

A hajdani félismeretségből – gémléptekkel, melyek sokkal nagyobbak a megszokott emberi járásnál, s olyan testtartással, mely a húzd ki magadnál is húzd ki magadabb volt, vagyis hátradőlt siettében, sehol-nincs-a-világon fölcsapott fejjel, ahogy képzelődhetek valaki hosszúnyakú, dacosállú, semmibe koncentráló szemű, hajával is dúsan gondolkodó válogatott röplabdás-matematikus-költő hármasságra – leült a Páhi-borozó asztalához Marsall László. (Vízjelek, 1970.)

*jak-hátán*
*pénz nélkül*

*hegy-hátán*
*apa-anya nélkül*

*nap-hátán*
*imamalom nélkül*

*ég-hátán*
*egyszál maga nélkül*

*és egyre magasabban*

*(Körösi Csoma Sándor)*

A barátságnak nincs kezdőpontja, áttűnő, mint az évszakok s az évek. A barátságnak nincsenek megbeszélt randevúi; ösztönös együttlét, magyarázatra nem szoruló öröm. És beszélgetés, nevetés, elszomorodás, koccintás, hazatántorgás vagy a családi kötelékek miatti elszakadás. Barátom hosszú előadások indáin kúszott az ujjai közül bomló cigarettafüstben. Ezek az előadások nem személyesek, tárgyuk éppen, mondjuk, a halmazelmélet vagy Minkowsky tétele, miszerint a csillagok mögötti láthatatlan csillagok kiszámíthatók a foton-áradatból a tér görbülete miatt. Idekeveredhet alsótagozatos fia regénye a Robbantó Rézmusról (micsoda duhaj asszociációk!), vagy egy békési ember, a Körös vízőre, közbeszól valami népdalfoszlány és néhány verssor, Pilinszky Sztavroginja: „Nem gondoltak a rózsakertre / és elkövették, amit nem sza-

bad. // Ezentúl üldözöttek lesznek / és magányosak, mint egy lepkegyűjtő. / Üveg alá kerültek valahányan. // Üveg alatt tűhegyre szúrva / ragyog, ragyog a lepketábor. / Önök ragyognak uraim. //Félek. Kérem a köpenyem." Hangja magán-tájszólás. Viselkedése önfenntartásra való magányos gőg. Ebben társa volt Papp Zoltán, az uradalmi kovács fia, szakérettségis, rádiós, angol műfordító, aki Heller 22-es csapdájával brillirozott. Csak hallgattam, mikor „Feldmarssal" társalogtak. Közben a játék magasán átrepült az érzelmesség, a szeretet galambja, amint a fahegyi sas fölcsapott szárnnyal rajtra készül. (Szerelem alfapont, 1977.)

*és ha a szememből kipattanó gyufa*
*két melled közt lobban*
*s minden szirszar konfekció ég*
*pánt és drót és műanyag-marok és*
*füst és hamu és hamu és végre*
*bőröd végtelen sivatagjában*
*királyi állat elindulhatok*
*megkeresni téged*
*boldogtalanul és magányosan*

*(És ha a szememből)*

„Juditkának és Pistának a ‚partot mosó lassú víz' nevében barátsággal Marsall László 82. márc. 15." A könyv belső címlapja kitépve. Akkoriban régen nem találkozhattunk, valószínű az új szerelem magánakvalósága miatt. (Portáncfigurák, 1980.)

•

Első kötete, a *Vízjelek*, nem kezdésre való. Olyan magasfokú verseket ír, annyira tökéletes a forma, s bár absztrakciói Reverdyt juttatják eszembe, ahogy a francia fogalmaz („A térben ím megállott / egy kéz mely senkié se már"), akár változatlanul végigvihette volna költészetén, az élet folyásának kitéve várni a tartalmak változatosságát. Persze a kezdő hang is folytatódik, de újabb és újabb szándék csavarja és tagadja meg. A vasárnap útjai és útvesztői *Vízjelek*ből kilógó verstablója, matematikai pontossággal mért irányaival a *Püthagorasz keresztrejtvényei*re mutat. Még csak csírádzik az *Egy világ mintája* nyelvi-gondolati iróniája, bravúr-halmazata, majd gyökeret ereszt a *Szerelem alfapont*ban (Jónapot született bébidollom! TRRRRRRR stb.) Teljesen kilombosodik a *Portáncfigurák*ban, csak nem annyira fölfokozott stilizáltsággal és politikusan (Gonosz főbérlők, Példázat a kommunikációról, Burleszk házibuli és billiárdgolyó stb.) Hogy a komolyságból a nyelvi, tartalmi iróniába váltást érezhessük, vegyünk két ugyanazon helyzetű verset az első és a legújabb kötetből. (Matematikus hallgató volt, el is végezte az egyetemet, de gyakorlati tanítás nélkül nem kaphatta meg diplomáját, annyira rühellt tanítani, amennyire előadni szeret ógörög módon kocsmazugban, utcán, lakásban, telefonban.)

*Angyalra körzőre elmére*
*bízom ezt a világot,*
*s arra ki csont szerint odavaló*

– írja a *Bolyai koponyájá*ban elébb. Mennyivel másabb a *Régi egyetemek* nemrégről!

*Tűnés, taps, poreső; meg egér-csontváz*
*rázkódik, mint a földrengéses erdő,*
*mint kokas alatt tyúk e pódium-ház,*
*a francba is! egy jó kuruc kesergőt!*

*Jól jönne most vén pálinkás tekergő,*
*ha idekúszna rumos szélkeleppel,*
*hogy szellőzzem, s egy légvonatos kürtő:*
*szálljunk azúrvást kopasz istenekkel.*

Az éterikus magyar Reverdy megérkezett volna Arany János Bolond Istókjához? Itt a szavak nemcsak hangzásukban, de jelentésükben is „összecsengenek": zavarban – hadartam, díszterembe – deszkaverembe, túlnan – kinyúltam, poentirozza – falurossza, vízigótok – áramteli drótot, mérték – eszme-térkép-adóját bemérték, egércsontváz – pódiumház, rumos szélkeleppel – kopasz istenekkel. Az ötvenes évek kifordított világában életmentő diákröhögés ez a színpad alatti vers-álom, mikor Csérp díszdoktori székfoglalóján azt mondja: „Imprlist át nem búj semmi bástyarésen! a láncoskutya már ott a batyuban! Bekötjük! Vízbe dobjuk! Összeverném! Gaussnál volt a mérték, de Bolyaival szemben falurossza!" Ebben a valószínűtlenségben a nagy Lagrange is megjelenhet:

*És Lagrange így: kimarjult parókám,*
*ma chaussette is a bokámra lecsúszott,*
*az odafönti ciróka-marókát,*
*örülnék, hogy ha itt alant megúszod.*
*Möszjő Fejért kerestem, s vízigótok*
*szó-trotyogását amidőn megintem,*
*majd tekernek rám áram-teli drótot,*
*hát oltalmas, möszjő, eltűnnöm innen.*

S beleférhetnek a magateremtette s valódi tájszavak, idegen szavak: azúrvást, szélkelep, chaussette. Nemcsak itt! Loncgarád (a lonc lépcsőzete), morkoláb (morc porkoláb), ficogó rangya szajha (fickándozó rongy szajha), szilács (szilánk), bucskázik (bukfencezik), kátozni (kiáltozni), firnyákos (jól megcsinált) stb.

A *Régi egyetemek* második szomszédja, a *Februári régi vagonok* is emlékező vers, s éppúgy keserűséggel dévajkodó: „rum szén mester, végsősoron / valék fagyos nagykabát", azúrvást repülésből vagonkirakás lett. A *Legenda a szélmalomról* című-ben a magyar történelem Borsszem Vitéz anti-don Quijotéja csatabíró fegyvernek röpíti a szélmalmot az égbe, de a győzelmeken mások osztozkodnak.

*Rogy-e léggömb, kit szellentés dagasztott?*
*Nyílik-e forrás, szómosás lika?*
*Olyan forrás, kit Szent László fakasztott?*
*És prestissimo törik-e pika?*
*Ám* vagyunk, *a történés megszalasztott,*
*nem úgy, mint Toldi Miklóst a bika.*
*Sok szó fröcsög és olyik enni kér.*
*S a halott mind nagyságos és pucér.*

Pierre Jean Jouve egyik verskezdete: „Nap nem süt. Vagy nézzük a fonákját" – s folytatja tovább a napsütéssel. Marsall László a fonák világ fonákjának a fonákját írja meg, visszatér, így válik valóságossá az abszurdumban olyan Arany János-i szemlélettel, amit Arany sohasem költött ki.

*Csalni törbe enmagamat,*
*(most jegyzem meg „csillag alatt"),*
*mímelvén szavad járását,*
*van lőcslábam, Arany-maszkom –*
*s bakk! botlom rossz asszonancon,*
*összetörve lényed mását,*

*kit felölték . . ."*

Úgy tűnhet, aránytalanul gondolkodom költészetének fönti szeletével, hiszen az *Egy világ mintája* kötetben ciklus csupán. De úgy tapasztalom, egyre kibomlóbb ez a virágos tüskebokor azóta. Kiadás alatt a negyvenegy öregről szóló verseskönyv. Mostanában a kanalak ürügyén fogalmaz ezen a hangon. „Sok jóillatú fakanállal a pofájában megérkezett az óriási fekete kandur, rövidebb, mint a Margitsziget, de alig hosszabb, mint az Erzsébet híd."

Van ennek a groteszk hajlamnak változata is, amely mintha teljes ellentéte lenne, a komoly archaizálás. A *Parafrázisok Ámos prófétá könyvére* 16. századi nyelve, ritmusa, zsoltáros protestálása; a *Ballada a bolygómérnökről*, mint a kérdő-felelő gyerekjáték ősi nyolcasban, balladásan. („A bolygómérnök, vagy tüzes indzsellér, a magyar néphit szerint, a határban bolyongó halott, aki elmérésekből eredő bűneiért vezekel").

*Kérdezlek, te bolygómérnök,*
*hol az utcám, hol a házam?*

*– Nem én voltam, nem telelek.*

A *Régi dal* a Halotti beszéd nyelvére fűzve, a *Zrínyi álma* korabeli modorban, Zrínyihez való azonosulással. És a *Zsoltár (1), Zsoltár (2)* – különös ének a gyerekkor református templomából, hetes, ötös szótagokkal a 35. és a 136. zsoltár dallamához hasonlóan, a költő szerint ír népdal dallamára – ars poeticává változik. A *Múltjából ki tép* a kapcsolódás normája: „múltjából ha tép, csak magát nyúzza"; „holtaknak szájából / volt idők nagyjából / szakít derék részeket." Csak a konstrukció közepén archaizál így, zsoltárosan, Balassi Bálintosan, a keret mai forma, egyfelől a költőre jellemző tárgyiasság:

*És útjuk mentén kétfelől elszórva:*
*furulya-roncs meg nyűtt cilha, cserép,*
*örökös tavalyt mutató zsebóra,*
*kinőtt nagykabát és gomb-töredék.*
*Sorolhatni, hogy mennyi potyadék:*
*díszoklevél, vers, együgyű kérvény,*
*levél, notesz, sok panasz-maradék,*
*záradék, érvényét vesztett érvény.*

Másfelől összeáll a múlt valami időtlen dimenzióba:

*És nincs nyomuk, nincs: előttük-utánuk,*
*kik angyalfényes óriás kristálykőben*
*– és nem hosszú és nem rövid a lábuk –*
*együtt vonulnak időtlen időben.*

*

Említettem matematikai, elméleti fizikai okosságát és tudását, ragaszkodik hozzá költészetében is, hiszen a vers, a matematika és a zene tejtestvérek. A *Példázat a foton-fi ifjúságról* címűben a „kronométer tikk-takk keringője / – annabáli szoknyák alsó szegélye." Természeti világképére példa ez a költemény, Einsteinnek és Minkowskynak ajánlva, s a költőire úgy, ahogy a foton megszemélyesül, s kifejezi a fiú távolodását apjától az apa-fiú végtelen ellentétében:

*s míg sebességed által, Te fiatalodva*
*sittyensz a Szíriuszra, bizony itt szunyókál*
*két fittyedt emlő közt a vén Pató Pál.*

*A Püthagorasz keresztrejtvényei* szerkezet-arányaiban az aranymetszés hármassága, ha nem is a törvény végigvitt szabálya szerint: ha egy távolságot úgy osztunk két részre, hogy a nagyobik rész középarányos az egész távolság és a kisebbik rész között. Három tétel, háromsoros strófák, három versszak függőlegesen és vízszintesen, a tétel utolsó sorának megismétlése a következőben, a vers első és utolsó sorának kibillentett azonossága. Zsoltáros ritmusvágásokkal keresztrejtvényként olvasható szomorúságot mond ki: „halott / verejtéke vagyok." „Földem te elkurvuló / magadat mutogató / ki ma született // pelenka bagyulában / te csak emlékezz / bölcsebb ha lehetsz //elmenekülj és maradj / s rázz le magadról / sokasodj megbocsássatok".

„Ha egy zenei összhang vagy képzőművészeti forma lényegét számtani struktúrában ismerjük föl, úgy a minket környező Természet értelmes rendje a természeti törvények számtani szerkezetén alapul." Heisenberg gondolatát folytatván a költői nyelvet is hozzá lehet számítani.

Az *Egy világ mintája* mértani modell, vagyis gyakorlati tanácsok egy modellhez.

*Végy egy tojást, szúrd által árral óvatosan,*
– – –
*Szívd ki fehérjét-sárgáját . . .*
– – – –
*Majd végy rövidke szalmaszálat, . . .*
*. . . és told át gonddal az üres*
*tojáson . . .*
– – – –
*és mesd le csaknem tövig a kiálló végeket.*
*Íme a többszörös világ formája-mintája.*
*És bent a tojás-űr sötétjében, belső falán a héjnak,*
*járja kanyargós útját a hangya-emberiség.*

E modell színe-visszájában, új távlatokban, más szemszögben, másként látásban, a kitáguló bezártságban az ember „Új lényként születik tágasabb világba." Egy tojásban a jövő kozmikus emberisége magával cipeli emlékezetét a vers hasonlataiban, a Húsvét előtt pingáló asszonyokat, úri pipa csutoráját, vasrácsra fűzött szalonkát, a baktert, ki égbeli lett, a felkapott fejű őzet, s a szerkezet azonnal költészetté válik.

Mint ahogy a *Prae-maturus*ban az ellentétek mérleg-nyugtalansága elcsöndesedik a konklúzióban. Ellentét az is, ha emlékekből teremt filozófiát, s úgy néz vissza kamaszkorára, mintha „az ős Pannon tenger hullámzik alatta." Az ember érése előtt minden és minden ellentéte:

*valaki, aki más:*
*kalapácsnak formázott szög, szögnek kikalapált kalapács*
– – –
*. . . magát okozó okozat*
– – –
*hat ló és gyászkocsi egyszerre, s a koporsóban is ő.*

*Az ábécés könyv margójára* már a kamaszkor veszendő édeni változata. Lehetne buja park, netán akácos, Dylan Thomas *Pártánydombja*, végtelen sűrűség, ahova első szerelmét csalogatja képzelete. Ami bennünk a versből tovább párázik, gomolyítja ezt a képzetet a kimért kompozíció mögött, melyet az ábécéskönyv hanggá változott betűi szabnak meg. Rimbaud hangjai jutnak eszembe („Éj Á, hab É, rőt Í, zöld Ú, kék Ó zenéje"), a végső zenéhez, színhez nyújtózkodnak, itt a bimbózó szerelem történéséhez. Az első versszak a margó: „Cseresznye-szüretelő kétágú létrája – A": a másodikban a betűk szavakba forradnak, bekebeleződnek a történetbe: „A-lmakompót B-urgonya teába C-itrom"; a harmadikban már csak a szintézis érvényessége az A és az Í, a cseresznyeszüretelő létrájának dőlése.

*Cseresnyés-bácsi kétágú létrája – A*
*haptákban immár és dől föld iránt*
*bizony – I azaz római egyes eldől*
*és meg nem tartja semminő égi fonal*
*mert „éljen minden bájos szép nő!"*
*s légyen tenyerem ahány barázdája*
*melleken csipőkön örök sorsvonal.*

Szigorú fúga-kompozíció! Könnyeden átvezethetem ezt a megállapítást a *Régi ábécés könyvem* című versre is, az „ábécés könyvem / páva-soros fedőlapja" refrénjével viszi a motívumot keresztül élete polifóniáján. *A Hátha megérkezik Ő* minta lehetne, akár *Az ábécés könyv margójára*, ahogy a „Soha ne hidd el őt, / ne a lovaglócsizmát, csak a rossz tornacipőt" refrén megemésztődik a szövegben, s végül a visszájára fordul, nem is a hangok zenélnek, hanem a gondolat muzsikál.

•

Emlékek álomi félhomályából derengő, vagy határozott kontúrú, színű tárgyak, titokzatos személyek, titokzatos párbeszédek, a filozófia ódai héjázása, vagy mintha szirmok lennének tartópillérei a gondolatnak, a szinte határtalan nyelvteremtés, s megvalósítás a legvalószínűtlenebb indításból, mint ahogy a klasszis a földtől egy centire emeli át a labdát a hálón, olyan szép, rejtelmes, bravúros művészetű Marsall László. Költői természete újdonságos; a lényeg laboratóriumi analizálása, mikroszkopikus megfejtése, a nyelv széles mezejének birtoklása parádés gyakorlatra tett szert, mintha semmi sem gátolhatná azt a régi „partot mosó lassú vizet".

*Rekkenő agyagos ívek alatt izzó parazsak bozsgatnak ős-mocsarat*
*porrá porlik a kő homokban elrekedő nomád temető*
*valahány halottja forróviz bujkálta csontja lassan elég*

– a *Barokk óda egy régi artézikúthoz*, a „mélységes mély a múltnak kútja" artézikút, melyből a régesrég föltör a Thomas Mann-i szólás ellentéteként, szarmata állkapcsokon, pontoszi karperecen, tarsolylemezen át, nomád lovasrohamok útján, s

*kannák hasában ingadoz hintázik akár éjen át*
*tisztaszobában a násziágy*
*s e kerek kávának körülötte*
*telik a kanna dübörögve*
*s a bögre*
*szakad e langyos áradat mindétig örökre*

– hozza belénk a titkot a föld alól, s kiteljesíti a magányok magányával, mi is a vers leszünk, mert időtlen az idő. *Ballada békeidőkben:*

*Légyfogó-sárga derengésben ott ül*
*a soha meg nem ismerhető, föl- s eltünő*
*embernek álcázott Ő, a mindig valaki Más,*
*a mindig átváltozó név, év és adat,*
*ott ül a félfarnyi vadász-széken Ő,*
*a soha nem tudni kihez beszélő.*

*Önmagát kérdezi most is, mint valaki Mást:*
*– – –*
*És felel is. Önmaga a kérdezett helyett.*

Titkok az elsötétített beszélgetésben, valaki megölt szerető, „és a hamut chomunak mondtuk torokhangon", „csak tudjuk, ami bekövetkezhet", „bekötött szemmel holmi gyilkolás". Minden megtörténhet ebben a szublimált titokzatosságban.

•

És megtörtént! *A hirtelen elárvulás óráján* ciklusban, ebben a halottak könyvében, a nyelvi bravúrok álkönnyesedve váltanak lelki monológokká. Apja, anyja, Papp Zoltán, Kormos István barátai, saját halálának képzete a *Rögtönzött öröklétben.* Spalatóban Kovacsics, Vapcarov és ő Radnótiként, s a *Távolodás:*

*Elsőnek az apák maradnak el*
*s vélük a nevetés, uram, s a félelem is.*
*Aztán fogytán a bor is, valamint a kenyér.*
*Akkor már én is itt vagyok*
*az egyszerre magas és mély*
*gordonkahangok napközelén,*
*én aki te aki névtelen*
*csupa egyesszám harmadik személy.*

Itt a hirtelen elárvulás órája gyermekké visszadöbbent borotválkozással, lomtalanítással, s olyan közel a halálhoz, még tüzet is kérhetne tőle, cigarettára gyújtani. Bekopog a hátranézvést árva ember fia halálhírével. Micsoda hatalom a költészet, hogy a kimondhatatlan kimondható általa! Nem jajongó siratóénekkel, hanem tárgyiasult és gordonkahangú lélekleletekkel.

*. . . a kiálthatatlant*
*kerülgetem; s hogy ürügy a kép a látomás a metafora,*
*a mesterség minden fortélya alkalom, elodáznom*
*kiáltsam: ezerkilencszáz nyolcvanhárom*
*július másodikán elsőszülött fiam . . .*

Ezeket a verseket nem elemezhetem, sírt dúlnék föl, elhallgatom és beléjükborzadok. Tudom, világirodalmi nagyságúak, de milyen áron, Istenem?

*(Szépirodalmi, 1987)*

# JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

KALÁSZ MÁRTON versei 961
SOMLYÓ GYÖRGY: Párizsi kettős (regény, V.) 963
MÁNDY IVÁN: Nyári délután (elbeszélés) 973
CSAPLÁR VILMOS: Azon a nyáron (elbeszélés, II.) 975
HATÁR GYŐZŐ versei 990
CSÜRÖS MIKLÓS: Az árnyalatok költője (*A hatvan éves Lator Lászlóról*) 993
PÁKOLITZ ISTVÁN versei 997

*

BEKE LÁSZLÓ–PETERNÁK MIKLÓS: Beszélgetés Erdély Miklós írásairól 999
ERDÉLY MIKLÓS hagyatékából 1004

*

LACKÓ MIKLÓS: Fülep Lajos levelei Tolnay Károlyhoz 1012
VITÁNYI IVÁN: Mérték és számadás (*Csoóri Sándor: Készülődés a számadásra*) 1025
SÁNDOR IVÁN: Leperegnek a nyolcvanas évek (esszé) 1029
SZEPESI ATTILA verse 1037
CSUHAI ISTVÁN: A szeretet apológiája (*Határ Győző: Éjszaka minden megnő*) 1038
KABDEBÓ LÓRÁNT: Köpönyeg-sors (*Határ Győző Julianosz-regénye*) 1041
DOBOSS GYULA: Mintha valahonnan . . . (*Mándy Iván prózájáról*) 1047
MARNO JÁNOS: Pásztordalok ködben, éjjeli fagyban (*Kalász Márton: Ki olvas éjszaka verset?*) 1053

1987 NOVEMBER

*KÉPEK*

ERDÉLY MIKLÓS: Fércmű (1979) 989, Szétmásolt rajz (az 1986-os kiállítás meghívója) 992, Szétmásolt rajz (1979) 1028, Rajz (1970-es évek vége) 1036, Indigórajz (1970-es évek vége) 1052, Indigórajz (1970-es évek vége) 1056

*Berényi Zsuzsa és Makky György fotói*

16,—Ft

JELENKOR

# JELENKOR

XXX. ÉVFOLYAM 11. SZÁM



Főszerkesztő
HALLAMA ERZSÉBET

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, KALÁSZ MÁRTON,
PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN

*



Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17., I. emelet. Telefon: 10-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Baranya Megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.
Felelős kiadó: dr. Jádi János
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR)
Budapest V., József nádor tér 1. – 1900 – közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra.
Előfizetési díj 1 évre: 192,– Ft. Megjelenik: havonként.
87-4180 Pécsi Szikra Nyomda – Felelős vezető: Farkas Gábor igazgató
Index: 25-906. ISSN 0447-6425

# KRÓNIKA

A MŰVÉSZETEK HÁZA. Szeptember közepén a Széchenyi téri „Elefántos házban" megkezdte működését Pécs legújabb kulturális intézménye, a Művészetek Háza. Az ünnepélyes megnyitóra november 29-én kerül sor. Az épületben többek között helyet kaptak a művészeti szövetségek baranyai szervezetei; nagytermében, helyiségeiben lehetőség lesz különböző kulturális rendezvények, kiállítások, irodalmi találkozók, könyvbemutatók és szerzői estek megrendezésére.

*

PANNÓNIA KÖNYVEK. A Baranya Megyei Könyvtár sorozatának legújabb darabja *Hamvas Béla* Szellem és egzisztencia című kötete. A válogatás Hamvas Bélának azokat az írásait tartalmazza, amelyek 1938 és 1947 között a második világháború körüli évek két jelentős pécsi folyóiratában, a *Pannoniá*ban és a *Sorsunk*ban jelentek meg. A kötetet *Kemény Katalin* tanulmánya zárja. A könyv sajtóbemutatóját november 12-én Budapesten, a Fókusz Könyváruház különtermében tartják.

*

ÚJABB KIADVÁNYOK. *Aki hallja, aki nem hallja* címmel *Orsós Jakab* elbeszéléskötete jelent meg a Zala Megyei Könyvtár kiadásában, *Nádas Péter* előszavával. – Tatabányán, az Új Forrás Füzetek harmadik kötetként látott napvilágot *A kultúra ökológiája* című tanulmánygyűjtemény, *Cs. Varga István* szerkesztésében. – A Művelődéskutató Intézet gondozásában jelent meg *Kamarás István* művelődésszociológiai tanulmánya, *Hetedikek* címmel.

*

ILLYÉS GYULA SZÜLETÉSÉNEK 85. ÉVFORDULÓJA alkalmából október 24–25-én ünnepi megemlékezést tartanak Dombóvárott, a Városi Művelődési Központ és Könyvtárban. A Dombóvári Galériában *Molnár Edit* Illyés Gyuláról készített fotóinak kiállítása nyílik meg; irodalmi tanácskozást is rendeznek *Illyés Gyula és a mai magyar irodalom* címmel. Vitaindító előadást *Czine Mihály* tart. A kétnapos rendezvénysorozathoz kapcsolódik a *Dombóvári kalendárium* megjelenése is. A kiadványt *Balipap Ferenc* szerkesztette, s a kötetben bőséges teret szentelnek Illyés Gyula emlékének.

*

KIÁLLÍTÁSOK. A pécsi Művészetek Házában szeptember 28-án nyílt és december végéig látható *Gyarmathy Tihamér* kiállítása azokból a festményeiből, amelyeket néhány évvel ezelőtt a Janus Pannonius Múzeumnak adományozott. – Pécsett, a Kossuth Lajos utcai Ferenczy-teremben október 8. és 17. között *Reményi Katalin* ötvösművész ékszereit mutatták be. – A Pécsi Galériában október 2-től 25-ig volt látható *Bocz Gyula* szobrászművész kiállítása. – A székesfehérvári István Király Múzeum Csók István képtárában október 24. és december 31. között tekinthető meg *A régi és új avantgárd 1967–1975* című kiállítás. Ugyancsak az István Király Múzeumban látható a *Nemzetközi művészkönyv-kiállítás*, október 18-tól december 6-ig. Ennek keretében, október 30-án rendezik meg az Örley István Baráti Kör irodalmi estjét, amelyen *Földényi F. László, Györe Balázs, Kukorelly Endre, Rácz Péter* és *Tábor Ádám* olvas fel műveiből.

*

JÓÉRZÉSFOK címmel az Új Hölgyfutár-revü harmadik felolvasóestjét rendezték október 21-én Budapesten a Pesti Vigadó kamaratermében. Az élő folyóirat-számot *Garaczi László, Szilágyi Ákos* és *Szkárosi Endre* szerkesztette.

*

FIATAL PÉCSI MŰVÉSZEK mutatkoznak be november 23-án 17 órakor a Művészetek Házában. *Bagossy László, Erős Zsuzsa, Kaszás Máté és Szilágyi Eszter Anna* írásai hangzanak el. Közreműködik a Pécsi Vonósnégyes: *Rozgonyi Klára, Tamás Eszter, Pálma Ilona* és *Gácsik Veronika*, valamint *Jónás Judit* és *Görög László* színművészek. Az estet *Csuhai István* vezeti be.

*

SZEPTEMBERI SZÁMUNK „A '84-es kijárat" című összeállításából a szerkesztőségen kívül álló okokból kimaradt *Garaczi László* verse. A verset következő számaink egyikében közöljük.

KALÁSZ MÁRTON

# *Minden sejtés*

*készen bújnak bennünk a tervek*
*minden sejtés suta jövő*
*az anyag most hiába tiszteletlen*
*az érzék hiába költekező*

*fordít-e rajtunk a névtelen sértés*
*a sebezhetőség pillanata*
*ki is egészít – homályból vadássz ránk*
*jó kézben érzett fejünknek a nap*

# *Megmérgeződve*

*megmérgeződve sok reménytelennel*
*kívántad piszkítani testemet*
*„a szellem meglop" – tapintatosan törődtek*
*végül mélyhűtőbe tetemedett*

*szervezettel – „addig megleszel itt, amíg*
*nem jönnénk érted"; csak muszáj volt*
*világ, közben fönntartás nélkül törekedni*
*föltámadni – hány tepsid hűl ideiglenesen*

# *Bukás*

*nem orzás az sem –*
*fölrémült benne egy teljes kívánság*
*fölrémül; lélek, ha így rémülünk –*
*s az angyalt lent, nézd, nyíltan szárnyai beássák*

*mossuk a dágvány levegőt*
*ne lépnék benne ma föntse sírunkat*
*várva már a széle előtt*
*néztük-e: néznek, ők hulltak; ragadták véggé tört kezünket*

# *Rossz ingerünk*

*rossz ingerünk épp e csattogtatásban –*
*mégis: megállás nélkül mutogatva magamat*
*érzéki maradjon, tördösve nyelvem*
*én szinte kelepcén tirtatva nyelvemet*

*föllépve, hideg szárnyak, tisztulatlan*
*s ma csak jég-kásán fürdőztünk – a lábam*
*lelkem; alvásba menteni tapasztaltan testes fejem*
*zsibbadtan gyújtva – pittyenés, igen*

# *Kifogyva némán*

*végben a kezdetnél ártatlanabb*
*kifogyva némán – nem ürítkezés*
*hajnalban írtam, világnál öregszem*
*bárhogyan, falná emberem az ész*

*tettető harmad, hitványa férges sejt*
*vennék le benned már inaimat*
*járj, téli frissesség, vált üde émelyt*
*nyüvek élő nyála, vélt nyelven elfakad*

SOMLYÓ GYÖRGY

# Párizsi kettős

## 3

*„ENNYIVEL TARTOZTAM NEKED"*,

mondta Eszter a Bois de Boulogne-ban, mikor szótlanul és léttelenül hátradőltetek a kocsiban. Amelyet mintha egyszerre elárasztott volna a liget ezer növényéből áradó meghatározhatatlan, elemeire bonthatalanul kavargó tavasz-illat és a mögötte megbúvó, szinte beleburkolózó mindenfajta, bűvöletes és mocskos, forró és fagyos, olcsó, drága vagy ingyen szerelem éppoly szétválaszthatatlan, egyetemes surrogása. Tóduló szagok és elfojtott neszek töltötték be a kocsit.

Bár alig voltál öntudatodnál, külön örömteli meglepetéssel nyugtáztad, hogy Eszter nem felejtette el az oly régen (elképesztőnek érezted, *milyen* régen! bár csak alig néhány éve! – de akkor még az idő minden kis egysége végtelen számú egységet tartogatott számotokra, akár a két egész szám között szorongó és táguló végtelen törteket; az ifjúság a plusz-mínusz végtelen tartománya) – szóval, hogy nem felejtette még el a Szalay cukrászdában tanúsított nagylelkű gesztusodat, a *post festa* ajándékozott kékköves gyűrűt. És igazán királyian, pontosabban, királynőien viszonozta. Csaknem szó szerint megismételve akkori kísérő mondatodat. Amely most még más, őáltala nem sejthetett ponton is elevenedre tapintott. Hiszen éppen ezt érezted, egyre nyomasztóbb erővel: hogy annyi mindennel „tartozik neked" az élet. És te magad még annál is többel tartozol az életednek – az életedért: az életeddel. Az *igazival. La vraie vie.* Istenített Rimbaud-dnak – akiről első *mémoire*-odat készültél írni Souriau professzor úrnál – ezzel az egyetlen jelzett szóval sikerült megragadnia azt, ami *mindig másutt van.* De amit, hitted, most már semmi se gátolhat meg abban, hogy *itt* legyen. Hogy végre *legyen.* Hiszen a te *igazi* életed csak most kezdődik. És csak rajtad áll, hogy beteljesedjék. Most már nem reteszelik el előled a tudás kapuját (kevésbé fellengzősen szólva, az egyetemét, amely azonban oly elvont magasságokba szökkent, mihelyt kiderült, hogy elérhetetlenné vált számodra, a szó kilépett jelentésének e korlátozottságából, és számodra visszakapta eredendő, mindent magába foglaló jelentését, mintha az egyetemből való kizáratás egyenesen magából az *Egyetem*ből való kirekesztéssel lett volna egyenlő), nem hurcolnak napi tíz órát féldisznókat cipelni a félválladon, vagontól hűtőházig, hűtőháztól vagonig (hogy aztán jutalmul kis híján magad is a disznóknak szánt vagonba kerülj). Most már csak rajtad áll, gondoltad. De ez a gondolat épp annyira fenyegetővé vált, amily kecsegtetőnek ígérkezett. Mert éppen ez a *Csak* És ha *benned magadban* működnek olyan erők, amelyek meggátolnak benne ?

Egész ifjúságodban (egész? az a néhány év az érettségi és a felszabadulás között) akadályok, tilalmak, kirekesztések, lehetetlenségek, rémek leselkedtek rád minden fordulónál. Mint az Angol Parkban kisgyerekkorodban a Szellemvasúton. Amik ellen nem is lehetett küzdened. Legfeljebb végül, a legvégén,

a puszta életedért. Ráadásul, azért is a belső akadályok egész tüskebokorszövevényében. Mihelyt egy apró szerencsés manipuláció sikerült neked ebben a folytonos akadályversenyben, egyre inkább vesszőfutásban, mindjárt úgy érezted, hogy nincs jogod hozzá. Ha nem tudsz ugyanakkor másért, másokért is legalább ennyit tenni – márpedig többnyire nem tudtál –, nincs jogod a magad életéért sem. Így életed éveken át az életedért vívott küzdelem s az életedről való lemondás állandó váltóláza volt. S közben egyre kevésbé: felelősségérzet a magad életéért. Minthogy a legjobb esetben is csak megmenteni lehetett, minden apróbb sikeres mentési kísérlet után úgy érezted, nincs is benne *mit* és *miért* megmentened.

Most, hogy már nem kellett a megmentésért küzdened, hiszen meg „volt mentve", egyszerre, mint egy rossz varázslat hatására, az addig oly becsesnek tetsző „puszta élet" értéke egyszerre szertefoszlott, mondjuk így, a szabadság levegőjében. A varasbékából végre királyfi vált, s ekkor rögtön kiderült, hogy a királyfi is csak varasbéka. Csak olyan, aki tudja, királyfi is lehetne. Vagy, másképp: egyszerre, mint egy kibírhatatlan atmoszféranyomás-változásban, akár a mélytengeri halakra a szabad levegő, rádszakadt a feladat: mit kezdesz vele? Mintha minden szerved szétrobbanna a belső feszültségtől.

„Ezzel tartozott?"

(mármint az „élet") kérdezted magadtól, mikor Eszter megszólalt, még mindig félig öntudatlanul, miközben ő már összeszedve magát, a visszapillantó tükörben próbálta valahogy megzabolázni a szétzubogó fekete vízesést a fején. „Talán ezzel *is*",

felelted magadnak tétován, mielőtt a meglódult kocsi vissza nem zökkentett valamilyen normális ülőhelyzetbe. Meg Eszter már oly valószínűtlenül tárgyilagos hangja:

„És most merre menjek és hová menjünk még, itt van előttünk egész Párizs . . ."

Igen „egész Párizs" ott volt előttetek. És itt volt előtted már hónapok óta, meg az egész világ is, talán az életed, az *igazi* is, hihetetlen módon, *itt* volt. *Ott* voltál, ahol *voltál.* S ez a banális felismerés, valahányszor csak felmerült benned, mindig a csodával határosnak tetszett, s mindjárt azzal a felismeréssel is kiegészült, hogy a banalitás és a csoda talán az emberi élet egészében is *határos* egymással, hogy nem is a „csodálatos" határos a csodával, hanem éppen a banális, egyszerűen és véglegesen az, hogy *itt* vagyunk. Mikor Eszter megkérdezte, hová menjetek, egyszerre az jutott eszedbe, hogy mikor 44 nyarán hajnali ötkor minden nap az Illatos út és a Lehel úti „Élő" között meneteltél, majd délután ötkor vissza ugyanazon az úton, másról se ábrándoztál, mint hogy egyszer, csak egyetlen egyszer kiléphess a sorból, és háborítatlanul elindulhass az ellenkező irányba. Ahogy a gyér járókelők, a hajnali „normális" munkábaindulók megtehették. Hogy valójában is megtehették-e, nem voltak-e ők is kiszolgáltatva egy bár kevésbé brutális, de majdnem ugyanúgy érvényesülő kényszernek . . . ? *Elvben* legalábbis megtehették, vagy megtehették a nap más órájában. Nemcsak immanens filozófiai fejlődés vezethetett el a háború után, s persze leginkább itt, Párizsban, a „választás" mint a „szabad akarat" problémájának isten nélküli megoldása egzisztencialista kategóriájához. Hiszen még mielőtt a Sorbonne-on Jean Wahl professzor ösztönzésére belekukkantottál volna a *L'Etre et le Néant* csüggesztő betű- és papírtömegébe, benned is, a magad megváltozott „szituációjából" is kiépült a „választás" kettős abszolútumának, a szabadságra és felelősségre egyszerre ítéltetettségnek a „szoron-

gása". Eddig azért szorongtál, hogy a hűtőházi keretlegények és munkások ma valamivel elnézőbbek vagy valamivel kíméletlenebbek lesznek-e, mint tegnap, hogy a körletbe visszatérve lesz-e egy félóra időd rá, hogy (távolról se ismerve ezt a kifejezést) „magadat választhasd", és általában, hogy túléled-e, s ha túléled, jogod van-e túlélned... Most egyszerre nem tudtad, miért szorongsz, mikor minden percben előtted állt a „magad választásának" – végtelen számú – lehetősége és felelőssége. S ez a szorongás, ha más természetű volt is, intenzitásában, ezt biztosan érezted, nagyobb, egész valódat átjáróbb, „abszolútabb" volt az előbbinél.

Úgy látszott, még a napi tíz órai féldisznócipelésnél, az éveken át tartó halálfélelemnél is fárasztóbb minden pillanatban a magunk-választásának szabadságával és felelősségével élni – különösen, amíg ennek elvont és abszolút voltát valóságosnak érezzük, a „demokrácia" egy szubjektíve teljesnek átélt helyzetében, amely a tiéd volt, vagy inkább látszott lenni – idegen ösztöndíjasként, az Egyetemes Elnyomatás Alól Éppen Felszabadult Világban. Eszter mindennél mindennapibb kérdése, ez a „most merre menjek és hova menjünk?", egész mostani itt-léted alapvető szorongását felkeltette benned. Azt az egyetlen hűséges, odaadó és követelőző ágyast, akivel minden reggel felkeltél és minden este lefeküdtél.

Az Európán végig keresztül-kasul öt éven át száguldó vagy tántorgó különféle hordáknak egyetlen közös alapvonásuk volt: lettek légyen bár fegyveresek vagy fegyvertelenek, hódítók vagy leigázottak, győzők vagy legyőzöttek, vasba öltözöttek vagy rongyokba burkoltak, előrenyomulók vagy visszavonulók, a fenti két dolognak egyaránt híjával voltak: szabadságnak és felelősségnek, lévén, hogy a hatalom és a kiszolgáltatottság a maga két határesetén egyformán kiiktatja magából mind a kettőt. Csodálatosan egyszerű egyenlet: akinek parancsolnak, az nem érez felelősséget a tetteiért, akinek nincs módja védekezni, az nem érez felelősséget az életéért. A szerkezet oly pontosan és akadálytalanul működik, mint a fogaskerekek; csak egyszer kell jól egymásba illeszteni, aztán már forog magától. A hordáknak, bármilyen sorsra szántak is, horda-sorsuk van. A felbomlott, szétvert vagy felszabadított hordákból most egyszeriben, mámorító és mérgező nedvként kiválasztódott az önmagára redukált és önmagává duzzadt egyéniség. És egyszeriben összes hajtásait kinövesztette magából. A kis nemecsekével ellentétben, egyszerre mindenki csupa nagybetűvel írhatta a nevét. A skála legalsó fokára kerülteknek is egyszerre visszaröppent az ajkukra a *nevük*, az alsókarjukra tetovált *szám* helyett.

Az embervolt megvonásának végső aktusa a *név* elvonása kellett hogy legyen. A *névé*, amit Isten, a „Névtelen" egyedül az embernek adott. Az állatokkal szemben, amelyeket „az ő *nemek szerint* valónak" teremtett, az embert, egyesszámban, az ő *neve*, kit-kit a *maga neve* szerint valónak teremtette. Névvel rendelkezőnek és névadónak egyszerre. Ezt kellett visszavonni ahhoz, hogy „mint a barmokat", vágóhídra lehessen vinni őket, *névtelenül*, és *szám szerint*, mint – valóban – a barmokat. Az emberréválás, az idők gyermetegen rejtőzködő mélyeiben, ahol – nevetségesen bekötött szemű „hunyók" – sosem fogjuk megtalálni, habár ügyetlenül bújócskázó mivoltának egy-egy foszlányát olykor ki-kivesszük a homályból, a névadással teljesülhetett be, az egyedi öntudat e többé kitörölhetetlen pecsétjével. Ezt kellett tehát visszavonni és visszavenni, visszautalni a számszerűségbe, amelyből vétetett. Az isten neve között, amely kimondhatatlan, s a többi élőlényé, növényé és állaté között, amely

nembeli, az emberé, a kimondásával, visszavonhatatlanul *eggyé* vált, a primér egységgé, amely behelyettesíthetetlen és csak önmagával vagy – amikor ideje betelik – a semmivel osztható. A kimondható és látható *név*ben, s a mögötte, az isten nevéhez hasonlóan, ám attól mégis eltérő módon kimondhatatlan énben, amely olyasféleképp, felbonthatatlanul rejlik az előbbiben, mint az atomban a magja, az emberi lény egész *különössége* (amely legemberibb megnyilatkozásában, az esztétikaiban teljesül be) benne foglaltatik. Ezt kellett kitépni belőle. S ehhez elég volt, illetve, mindennek a tetejébe még erre volt szükség, hogy a számból kiemelkedett nevet újra visszataszítsák a számok árnyvilágába. Méghozzá éppoly letéphetetlenül, ahogy a név szervül: beleégetve a bőrbe. A személyiség pecsétje helyébe a személyiségvesztés billogát ütve.

Európaszerte fiatal (és persze, nem fiatal – de a fiatalokat, hiába, csak a fiatalok érdeklik igazán) nők és férfiak százezreinek alsókarján ott éktelenkedett (vagy ékeskedett) ez a tetovált bélyeg, amely teljes meztelenségében hirdette a „végső megoldás" matematikai lehetőségét. Volt, aki öntudatosan, netán hivalkodva is mutogatta, volt, aki még most is szégyelve-félve takargatta. Itt, ahol többnyire nem a „faji megkülönböztetés" végső elkülönítésének és még a halálban is szétválaszthatatlan elhanyagolhatóságának volt a jele, inkább mutogatták, vagy az éppen viselt ruházat véletlenére bízták, hogy látszik-e vagy sem, nem törődtek vele. Mostanra, e váratlanul felragyogó tavaszra aztán úgy bújt elő olykor a legszebb (már újra sudárrá egyenesedett) lányok (és persze, fiúk – de hiába, a hímneműeket csak a nőneműek érdeklik igazán) karján, akár a Luxembourg-kert fáin kiütköző, egyelőre még inkább ugyancsak sebnek látszó rügyek. Már hozzátartozott az egyéniségükhöz, a – nemcsak a jel, annak szégyene alól is – felszabadult személyiség része lett. Legutoljára éppen Lusseyronnál járva kellett elgondolkodnod a különbségen (bár közvetlenül nem, legfeljebb „eszmeileg" tartoztál a jegyet viselők széles internacionáléjához), ami – a törvényes vagy intézményes állapotok hasonlósága ellenére – mégis fennállt a számmal ellátottak itteni és otthoni helyzete között. Hiszen otthon, láthattad, mielőtt idejöttél, még most is inkább takargatni „illett" (az ilyennel el nem látottak egy része által különös módon elvárt tapintat okán) az ilyet, tanácsosabb volt, vagy talán csak annak érződött? nem túlságosan feltűnni vele. Sőt, olyan – megdöbbentő – hírek is szállongtak, amik ehhez tényszerű alapot szolgáltattak. Érezni kellett, hogy otthon még most is nehezebb ünnepelni az egyéniség e győzelmét (amely, persze, tudni kellett, nálunk az államiság szintjén vereség volt, ha azt még nem tudtad is, mekkora és milyen hosszú időre meghatározó vereség). Holott – s épp ez volt a nehezen oldható csomó – meggyőződésed volt, hogy ami a politikai helyzetet, nagyvonalúbban a „történelmi szituációt" illeti – legalábbis a magad mámoros elkötelezettségének még sértetlen foncsorú tükréből nézve –, a jövőre vonatkozóan otthon látszott biztatóbbnak a távlat. Igen, meg voltál róla győződve – s nem egyedül, otthoni és itteni barátaid egész seregével együtt –, hogy nálunk egy történelmi lépéssel előbbre tart a világ. A frissen megismert „társadalmi formák" rendíthetetlen egymásrakövetkezésében – amelyet oly evidenciának fogadtatok el, mint egy matematikai levezetést – hirtelen megelőztük azt a Nyugat-Európát, amely felé ifjú éveid szorongatottsága oly áhítozva tekintett. És nem is csak a dönthetetlennek vélt elmélet diktálta ezt a meggyőződést, a tények is igazolni látszottak. Mi más volt a *sale guerre*, mint kiáltó igazolás. Bármilyen messze volt is, bármennyire más klíma alatt sarjadt, az itt berobbanó tavasz helyett az ott uralkodó szubtropikus télben, szele belekavar-

gott az itteni langyos fuvallatokba. Még akkor is, ha ezek azért háborítatlan édességgel özönlötték el az ösvényeket a Luxembourg-kert és az avenue de l'Observatoire szobrokká faragott fái és bokrai közt. Ahol éppen rohantál, jócskán elkésve, újabb találkozóra Lusseyronhoz, ott várt rád a nagyvilág modelljéül kínálkozó „kisvilág", vagyis René, Imre, Jiřy, Utti; s talán még mások is. Hiszen Lusseyron fáradhatatlanul szervezett.

Pár perccel előbb, ahogy – szokásod szerint, futva – igyekeztél kifelé a Sorbonne-ról, a kijáratban majdnem beleütköztél a kaput elálló rikkancsfiúba (netalán egyetemista társadba), akinek az első pillanatban számodra csak *G-ó-ó-ó-ó-l*-nak hangzó artikulátlan üvöltése (akárcsak az a *sapó!)* olyan volt, mintha egy megvadult pesti Fradi-drukker szájából hallatszana, mikor pedig, mint a következő pillanatban kiderült, csak a frissen megjelent új hetilapot kínálta: *„Lisez Paris-Dimanche nouvel organe du général De Gaulle!"* A tábornok neve egyszeriben az ellenállás metaforájából átvedlett az „elárult felszabadulás" metaforájává (ahogy a neves baloldali publicista éppen megjelent könyvének címe hirdette). És igazán: nem a német lerohanást-megszállást-deportációt-hadifogságot túlélt francia fiatalok tömege pusztult-e ugyanannak a legendás tábornoknak a névleges vezetésével, hogy a felszabadulásukat kivívottakat újra leigázzák Indokínában? Ha minden háborút szennyesnek éreztetek, nem volt-e ez a még a világháború kellős közepén újra kirobbantott gyarmati háború mind közt a legszennyesebb?

*MÉG AZON AZ ELSŐ NAPON*

sehogyse értetted, nemcsak azt a bárdolatlan „sapózást", azt se, miért kell a *Foyer*-ban ilyen fenesúlyos óntálcákon eszközölni az önkiszolgálást, miért hasonló óncsajkafélékben állnak a pulton előkészítve a *moules marinières* halmai. Talán, hogy mindenféle szedett-vedett *idegenek* ne lophassák ki őket egykönnyen a teremből? Hiszen, ahogy körülnéztél, az emberi világ minden bőrszínének szedett-vedett szivárványa ívelt az evőalkalmatosságok fölött. Vagy, netán, hogy legyen min kidobolni a mindennapos *sapó! sapó!* rituális tamtamjait? Jobb híján, s mert nemigen jutott hirtelenében más téma az eszedbe, ezzel a bárdolatlan kérdéssel fordultál mademoiselle Lihez, esezdbe se jutva, hogy ő maga is a szivárvány egyik szélső színében pompázik –, mikor végigcsúsztatva ezeket az óntálcákat a pult előtt húzódó alumínium-rácsokon, s végül rájuk emelve a külön jegy ellenében megváltott kenyérszeletkéket, ezeket a vékony keresztmetszeteket az éhedvágyta vastag hosszmetszetek helyett, a miniatűr vörösboros kancsókat, sikerült leülnötök egy négyszemélyes asztal mellé. Egymás mellett álltatok volt a sorban, természetes volt, hogy egymás mögé kerüljetek a pult előtt, és talán az is, hogy egymás mellé sodródjatok a helyfoglalás során. Bár ez utóbbit nyilvánvalóan el is lehetett volna kerülni. De Li kisasszony, sokezeréves tapintattartalékával, valószínűleg továbbra is meg akarta könnyíteni a benned felfedezett újonc („gólya"?, ezt hogy mondják franciául?) már az előbb úgyis olyannyira megnehezített helyzetét. Talán meg is tetszettél neki, gondoltad egy pillanatig. Miért ne? Hiszen ő is megtetszett neked.

„Maga nem ismeri a franciákat, a franciák vendégszeretők",

felelte éppolyan választékosan, amilyen választékosan kicsippentette finom kis ajkaival az első fehér kagylót két finom ujja közé fogott fekete-cirmos héjából. Egy pillanatig egyszerre csodálkoztál

el ezredévek-csiszolta mozdulatának exotikumán, s azon, hogy egy olyan francia szóval fejezte ki mondatának második állítását, amelyet megértettél ugyan, de sohasem jutott volna eszedbe beszéd közben e helyen használni. Az *accueillant* szó számodra csak az *accueillir* ige particípiuma volt. Az ember kezdetben idegen nyelven is félig az anyanyelvét beszéli. A „vendégszeretőt" csak olyan szóval tudtad volna franciául is kimondani, amiben a „vendég" is szerepel, kivált, miután létezik ilyen a franciában is. De Li kisasszony szájából (bár ki tudja, hogy nevezhette ő *a maga nyelvén* a vendégszeretőt), éppoly természetesen bukkant ki ez az *accueillant*, ahogy becsippentette vele a kagylót (amit te, kissé őt utánozva, ugyancsak esetlenül kezdtél eszegetni, nem csupán a hozzáértést irigyelve el tőle, hanem azt is, hogy neki láthatólag ízlett). Tehát mindjárt háromszorosan is szégyellned kellett magad. Először, mert hiszen magad is a francia kormány vendégeként lehettél itt, és persze, régesrég épp ezért, Párizs mindent „befogadó" nagyvonalúságáért vágytál Párizsba; másodszor, durva tapintatlanságodért, amiben, egyéni meggyőződéseden, sőt nosztalgiádon túl, azokkal mintegy ellentétben, egy öntudatlan, hagyományos nemzeti idegenkedés fejeződött ki a „színesek" iránt. Harmadsorban pedig, az aznap már egyszer felsült francia tudásod nehézkessége miatt, Li kisasszony egyetlen mondatának többszörös formai és tartalmi előkelőségével szembesülve.

„Ha nem volnának vendégszeretők, nem is lehetnék itt",

tette még hozzá, egy újabb, már sokadik kagyló felcsippentése után.

„Én se",

szaladt ki a te szádon is.

*„Chez nous, c'est la guerre . . .je suis cochinchinoise"*,

folytatta magyarázatként, éppoly tárgyilagosan, ahogy az előbb a *sapó!*-t magyarázta meg. S egyszerre rájöttél, hogy fogalmad sincs, hol van ez a *„chez nous"*, s, még értetlenebbül, arra is, hogy ebben a mámoros „háborúutánban" lehet olyan hely, ahol most is *„háború van"*. Pedig agyad valamely részén tudtad is, hogy van. Csakhogy tudásaink különféle szinteken rétegeződnek bennünk, mint a földszelvények; a legtöbb réteget úgy kell kiásni belőlük. Kokinkína ugyanaz, mint Indokína? És Vietnam? és Viet-kong? Melyik az egyik? melyik a másik? A homály porában megcsillanó információid még bélyeggyűjtő korszakodból fordultak ki, meg valamelyest a kósza emlékezet újságpapírcafatjaiból. Li, mintha megérezte volna kétségbeesett belső kutatómunkádat, ahogy próbáltad felfogni az emlékezés földjét, újra megszólalt két kagyló között:

„Ők segítettek kiszökni Saigonból, hogy tanulhassak."

Mire végigettétek (ő jóízűen, te vajmi kényszeredetten) a tál kagylót, s üdülésül felhajtottátok a könnyű kis *ordinaire*-t a nem kiálló, hanem mélyesztett fülű kis kancsóból, megtudtad, hogy apját a francia csapatok szabadították ki a „vörösök" karmaiból, őt magát is azok szöktették ki egy éve a felkelés idején Párizsba.

„S azóta tanult meg ilyen gyönyörűen franciául?"

kérdezted, hogy hirtelenében ne kelljen az előbbiekre reflektálnod.

„Hogy képzeli? Mi otthon is félig franciául beszéltünk, francia líceumba jártam."

Csak most kezdted érteni a helyzetet. S mikor meg is fogalmaztad magadban, arra az elképesztő eredményre jutottál, hogy a kis Li ezek szerint, „az ellenséghez tartozik". De Gaulle-hoz, a háborút még a háborúban újrakezdő francia gyarmatosítókhoz . . .

„Maga persze kommunista", vágott bele, ezúttal nem tapintatosan, hanem brutálisan kifinomult érzékenységgel gondolataidba,

„én félek a kommunistáktól. De magától valahogy nem félek".

„Én se magától!"

szökött ki a szádon, a lehető, sőt elképzelhető legbárdolatlanabb és legnevetségesebb módon. Mademoiselle Li a válladig se ért, keze, mellyel a poharat tartotta, kicsit feléd emelve, mint egy virágszirom, s egész lénye nemcsak virágszerű, hanem a virág természetességéhez járuló ama exotikus művészisséggel egybeforrottan az, ahogyan a távolkeletiek a virágokat ábrázolják (s valószínűleg már eleve szemlélik is), mintha egy *ikebana* közepébe lett volna beletűzve.

„Köszönöm, hogy az előbb segített, ezzel kellett volna kezdenem",

mondtad, a sapkádra mutatva, amit magad mellé tettél a székre, s megpróbálva tőled telhetően helyesen fogalmazni; vagyis pontosan az ellentétét téve annak, amit szerettél volna, ti. hogy versenyezhess vele; lévén az előre rögzített fogalmazás szöges ellentéte az élőbeszéd rögtönzésének.

Már kint jártatok a jeges szélben a boulevard Jourdanon (mert egyszeriben természetes lett, hogy együtt is távozzatok). Megtudtad, hogy zenét tanul, ő is ahhoz a Nadja Boulanger-hoz jár, akihez Pali is készült beiratkozni. Hol is lehetett volna Párizsban zenét tanulni, ha nem a csodálatos Nadjánál. Őtőle ismerte Bartókot is. Már játszotta a *Mikrokozmosz* néhány darabját.

„Mindegyik olyan, mint egy kis jadeból kirakott ötágú csillag",

mondta, nyilván a zeneileg vele is rokon pentatóniára utalva, s egyben a jade-val öntudatlanul még jobban magához is hasonlítva. Éppen azon gondolkodtál, mivel viszonozd ezt a nyilván feléd tett lépést, kétségbeesetten konstatálva, hogy te egyetlen ilyen lépést se tudsz tenni viszonzásul őfeléje, semmit nem tudsz mondani Vietnamról – még az ottani Petőfi nevét se tudod kibányászni tudatlanságodból; hacsak olyat nem, amivel elmélyíted a közöttetek támadt fatális politikai konfliktust, amit éppen el szerettél volna kerülni. Mikor az egyik kapu előtt megállt, szó nélkül kezet nyújtott, úgy érezted, mintha egy kis bársonydarab simulna a tenyeredbe, s már el is tűnt a kapuban, mint egy jelenés. Mintha ott helyben átváltozott volna azzá a virággá, ami ember-alakjában is volt. Tanácstalan pillantásoddal már csak a becsukódó (vagy talán ki se nyílt?) kaput láttad magad előtt.

*ITT ÁLLTÁL*

egyedül Párizsban, álmaid (s igazi felmenőid, a magyar irodalom megannyi nemzedéke álmainak) városában, a boulevard Jourdan közepén, a svájci pavilon előtt. Megjegyezted magadnak a napot, ezt az *első napot,*

s a pillanatot is. A novembervégi szél változatlanul süvített, olyan egyirányú erővel, mint néha a metróalagútba berobogó szerelvény előszele. Köröskörül a különböző, de egyben a századelő szecessziójában és Bauhausában egybeforrott épületegyüttesek, a pavilonok sora, melyek egyikében, a legkisebb városállam címerét viselőben, de egyben a talán legnagyvonalúbb, álreneszánsz pompával hivalgóban volt szállásod, egy ismeretlen indiai fiúval kettesben. Zsebedben az első olyan hivatalos irattal, amelynek bejegyzéseit, számait és feliratait nem jogtipró „kartoték-adatnak" érezted, hanem valamilyen valóságos „értékpapírnak" (a szónak nem banküglyeti, hanem éppen azzal ellentétes, eredendő jelentését hordozó értelmében): friss egyetemi igazolványoddal. Kiskabátjuk előtt keresztbefont karokkal, kissé előregörnyedve sietők gyér járókelők suhantak el melletted a fázlódás klasszikus tánclépéseivel, volt köztük olyan is, aki még tüntetőbben felöltőjét a karján lengette, kivétel nélkül veled egyívásúak, mintha e tájon csak ilyeneknek volna joga járni-kelni. A pavilonok közti kertekben még lobogni látszottak a már leégett gyertyájú gesztenyefák, a lábad elé hullt szúrós burokból kibomló keménysimaságú termések voltak egyetlen ismerőseid. Egyet felvettél, és zsebedbe csúsztatva el se engedted a tenyeredből, hogy ne légy olyan egyedül. De azért éppolyan egyedül voltál. *Szemben veled Párizs!* Igen, veled is szemben volt, mint az ugyanilyen ifjú magyar nemessel több mint fél századdal ezelőtt, mikor először ideérkezett; csak te nem érezted, akármennyire próbáltad is érezni, azt „a kimondhatatlanul kéjes érzést", ami rajta „erőt vett" (ahogy nem is híres posztumusz *Napló*jában olvashattad, amely a háború elzártságában, a legázolt Párizs jóvátehetetlen veszteségnek érzett hátterével, annyiótok Párizs-vágyát felszította, hanem abban a pici kis könyvecskében, a *Páris elemei*ben, amit még saját maga adott ki 1889-ben, s aminek nagy utánjárás után egy antikvár példányára rábukkantál). Itt volt előtted az üres délután s a még üresebb este. Akár otthon diákkorodban a végeérhetetlen vasárnapok semmivel ki nem tölthető ünnepi üressége, amely kínzóbb minden hétköznapi unalomnál. És lőn reggel és este. *Az első nap.* De ebben az oly hőn várt Teremtésben nem lőn világosság.

Most merre indulj és hova menj? Szemben veled Párizs. „Álmaid városa", ahogy – a szörnyűséges közhelytől sem rettenve vissza, hiszen annyira maga volt a valóság! – nevezted. És nevezhetted is, hiszen annyian nevezték előtted annak, mind a nevezetesek, a lelkedben legnevezetesebb nevűek. Amíg nem látták – s mikor már meglátták, akkor is. Párizs! Mert *messze szőke Szajna mellett feketül(t) egy híres város* e század kezdete óta minden dunaparti művész-süvölvény szemében *páris Ó PÁRIS mennyi szép ember ölte meg ott magát – és ki tudja miért* sóhajtotta a kis haza egyik végéből elindult félig-írástudatlan lakatosinas, amint gyalogosan, erőltetett menetben vánszorgott az áhított Város felé *egész valóm egy szinte betegesen tüzes, lázas vágy Párizs után s a hazai piszok elől... Megyek és vége* konstatált és döntött a haza másik végében Párizs későbbi *koldus tapodója,* aki *elűzötten, száműzötten – messze tőle* (is) *fia maradt.* Párizs, ahová volt itt aki úgy *vágyott* még előbb *mint delphi jóslatokhoz, vérfertőzésekhez és gyantaillatokhoz; mint amphiteátrumokhoz márványpadokkal s ahol Sophocles megnyeri a díjakat s a nők mind intenek feléje, az úrinők s a kéjkisasszonyok; mint halálos egekhez, rózsaszín felhőkkel flamingók formájában; mint Olympiádokhoz Beotiában s mágusok után Acarnániába...* így *vágyott,* nem szégyellve sőt élvezve és túlozva e dagályt a századvégi katonaszökevény tizenéves ficsúr, mielőtt már említett

legendás cilinderével *kilépett a peronra, ábrándok hercege, s mint főúri inasa önmagának, kis bőröndjével a kezében, hogy első párizsi napjai mint a malomkövek szakadjanak rá.* Párizs. Ahol ifjúságára emlékezve még a majd vén Ludas Mátyássá maskarázódott vadmagyar is *mindig az első nagy felindulással hallotta, ahogy, mikor a vonat bezakatol a Gare de l'Estre, elnyújtott hangon kiáltják: Pa--ris! Pa--ris!* Pa--ris tehát ahol a fekete kolostor majdani rabja mikor először megérkezik gyanútlanul 1909 nyarán *sírt a boldogságtól a csilingelő egylovason, amely a Gare de l'Estről a Quartier Latinbe vitte,* ugyanarról a Gare de l'Estről ahol mikor már lezajlottak volt a fekete kolostor sötét napjai kilépve egy ugyancsak alig huszonéves magyar népfi úgy érzi *nekem nem szóbeszéd volt, hogy a szabadság levegőjét szívtam. Párizs.* Ahová *aki megy, az út végén* önmagával találkozik s ha nem végül is egy *másik* önmagával önmaga ellenére mint az az ifjú aki a hedonista-önkínzó íróból akiként hajdan megérkezett mesebeli bűvész gyanánt kivarázsolta a botcsinálta-hősi halottat s akinek számára nem is álmodott nevetséges ám annál megrendítőbb hősiességének és küldetésének vállalt terepe helyett Párizs *az első semleges terület volt, ahol a magyar író letehette nemzeti küldetésének mázsás terhét.* Párizs. Ahol mikor *kultúrára lihegve kiszállunk a Gare de l'Esten harminchatórás szemetünkből, azt mondjuk: végre Európában* vagyunk – mintha ezeket a mondatfoszlányokat egyugyanabból a szövegből másolnánk ki holott csak találomra kapkodjuk a körülöttünk hulló falevelekként libegő szétszórt lapok között melyek más-más időben más-más fákról hulldogálnak – *az ember azt hiszi, hazatalált* (ez már megint egy másik lap) *Szent Mihály útja ez, a magyar utasok örök kaptatója. Második hazánk.* Ahová első hazájukat viszik magukkal e vándorok. *Párizs, szeress, én földemet hozom* próbálgatta mutáló hangját a másik kamasz (dehát nekünk már kamaszkorunkban is olyan felnőttgondjaink vannak, amilyenekkel más tájakon [például éppen itt, e *második hazánkban]* még a legkomolyabb felnőttek se birkóznak): *magyar vagyok, de európai* erősgetve egy felé de folyton erősgetni kényszerülve másfelé is hogy „európai vagyok de magyar" mindig erre a *de* ellentétes kötőszócskára függesztve fel önismeretünk („identitásunk"?) mindig kétes egyensúlyban billegő mérlegét. Párizs. Ahol *homlokunkon együtt ott füstöl a honvágy* ahol ama melankolikus-tuberkulotikus századvégi földesúrnak *egész lelkét betöltötte az első párizsi nap dolce far niente-je* s ahol ugyanő egyszer pontosan 1888 február 26-át megelőzőleg (ekkor jegyzi fel) *40 órája nem aludt* hogy el ne mulasszon egyet se a nyilván pótolhatatlan *matinée*-kból és *soirée*-kból *mit tegyek este két soirée s egy bál?* mindezt folytonos rémséges *nevralgiái* közepette *napi 6 feketével* végezve ezt a *mindennapi terhes munkát* nyugodtan mondhatjuk „kényszermunkát" Párizsért úgy érzve hogy ő képviseli a *pur sang és a keresztes háborúkig felmenő francia családok között a – modern Franciaországot!* (sic!) miként a már idézett valcoló avantgard inasfiú is úgy gyalogolt Brüsszelből Párizs felé hűséges Panzájával Szittyával együtt akárha erőltetett menetre kényszerítenék *és mentünk naponta 60–70 kilométert – és mentünk a vastorony árnyéka felé* nem is úgy mint a hívők Mekka felé hanem még inkább ahogy egy emberöltővel később megismert kényszerek szorításában az orosz frontról hazafelé vonuló vert magyar hadak és munkaszolgálatos szórványok vánszorogtak az áhított haza felé a szörnyű hómezőkön *már nem a mában, hanem a holnapban éltünk. S csak vittük magunkkal a testünket, mint egy fölösleges terhet . . . Már láttuk Párizst és a megváltás kapuit . . . az ígéret földjét . . . ahol Ady nyomába lépünk . . . ahol virágot vásárolt Guillaume*

*Apollinaire . . . . . Ó PÁRIS! PÁRIS! ady endre látott téged meztelenül s a te véres romjaid / fölött született meg guillaume apollinaire a szimultanista költő / tisztán éreztük hogy zarándokszagunk van* Párizs ahol *az ember tettei nem tapadnak hozzá, hanem elpattannak, mint a szappanbuborék. Szabad vagyok! Minden pillanatban újjászülethetek* de ezt már megint más egy ifjú értelmiségi világfi írja hogy az ugyanakkor a kávéházban talán ismeretlenül épp mellette ülő forradalmár pusztai süvölvény meg úgy láthassa hogy *itt kevergett az egész kétkezi magyarság is* „itt" vagyis az ő akkori Szent Lajos szigeti friss pátriája körül *ifjúságom tehát ott lakik* mondja később sokkal később ugyanő már vitathatatlan magyar sőt legmagyarabb remekíróként *Párizs tett magyarrá.*

De mindez lám őket se védte meg az *első nap* hontalanságától. Se az egyiket aki *át akart kelni az utcán s észrevette, hogy oly óvatos léptekkel jár, mintha idegen elemben tapogatózna előre. Ezek voltak első lépései Párizsban* se a másikat *reggeltől estig loholtam, hogy beszedjem a várost, mint az orvosságot . . . Olyan mérhetetlenül egyedül voltam, hogy kinomban megkettőztem magamat: ketten lettünk a magányommal . . . Az önérzet fordított arányban áll a szabad idővel; minden elfoglalt perc egy szem az ember páncélingén, amely sebezhetetlenné teszi . . . Egyedül voltam az esővel.*

Mindezt magad is elmondhattad volna magadról; és bármelyik mondat végén a magadéként folytathattad volna; minthacsak ezek a szövegek maguk lennének a hozzád változatlan változatosságában eljutott idő. Vagy legalábbis egy szál az idő szövevényéből, egy Ariadné-fonál, amin el- és vissza lehet találni önmagad ezer-kiúttalanságú labirintusába . . .

*TE IS*

egyedül voltál – a széllel. Amely nem kevésbé hasonlíthatatlanul és alig elviselhetően *párizsi,* mint az eső. És a te páncélingeden se volt egyetlen „szem" se, amely sebezhetetlenné tett volna ellene. Hacsak e másik Párizzsal vívó elődödnek ez a valóban középkori fegyverkovácsok mesterségük véres célját megcáfolóan finom mivességére emlékeztető mondata nem. Hát ezt próbáltad legalább magadra ölteni. Miközben újra azt kellett kérdezned magadtól – szemben veled Párizzsal: most merre indulj és hova menj? Különös módon, ugyanazokkal a szavakkal, amelyeket Eszter intézett hozzád a Bois de Boulogne-ban s amelyek akkor, épp abban a pillanatban, ugyancsak kivetkeztek semmitmondó, hétköznapi, pragmatikus burkukból, s mintha az egész életedhez lettek volna intézve. Elhullajtva egyszeri és praktikus jelentésüket, s egyszeriben felemelkedve a Gauguin nagy tahiti fa-reliefjének darabosan faragott feliratáig, amelyet nemrég láthattál végre szemtől szemben a Jeu de Paume-ban: *Honnan jöttünk? – Mik vagyunk? – Hová megyünk?* Minden határozott irány és cél nélkül elindultál, szemben a széllel. Mintha éppúgy nem látnád legközelebbi úticélodat, akár az emberiség a magáét.

*(Folytatjuk)*

MÁNDY IVÁN

# Nyári délután

*(Előhívta: Szederkényi Ervin)*

Halott idő a délután. Fekszem a díványon valamilyen furcsa félálomban. Sárga napfény önti el a szobát. Magába szívja a szőnyeget, a bútorokat. És hát lassan engem is. Zúg a fejem. Inkább már csak úgy emlékszem magamra. Arra, aki odaült az asztalhoz és elkezdett kapirgálni mindenféle cetlikre. Vagy éppencsak kibámult az ablakon.

Érezni lehet az üres utcát. Eltűntek a járókelők. Akárcsak az autók a mártír miniszterelnök emlékműve mellől. Gróf Batthyány Lajos magára maradt. Megvagyunk egymással. Ő az emlékműben, én idebent. De mostanában valahogy gyanakszik. Talán, hogy én is benne voltam abban a bizonyos kivégzőosztagban. Később eltűntem a környékről. Hosszú évek, évtizedek után visszatértem. És most meghúzom magam.

Megszólal a telefon. Váratlan hang.

Nem tudok megmozdulni. Belekiáltom a levegőbe.

– Visszahívlak, Imre bácsi!

Imre bácsi dörmögő hangja.

– Sose hívsz vissza. Mindig én hívlak. (Pillanatnyi csönd.) Mi van Péterékkel?

– Visszahívlak, Imre bácsi!

Imre bácsi letette a kagylót.

Kínlódva az óra felé fordítom a fejemet. Olyan messze van, olyan lehetetlenül messze.

Félnégy múlt.

Négy.

Félöt.

Háromnegyed . . .

És én még mindig csak fekszem.

Dehát ez lehetetlen! Le kell vinnem a szemetet. Nem halaszthatom tovább.

A mecklenburgi lovak rendkívül teherbíróak. Teherbíróak és megbízhatóak.

A Színes fátyolt vissza kell vinnem Vidornak. A Színes fátyol eltűnt valahol a polcokon. Le kell rámolni a könyveket. Lerámolni mindent.

Pósa Lajos gyermekköltő
Csupán gyermekeknek költ ő
Asztalunknak ennek folytán
Elnöke lesz Ambrus Zoltán.

Röhécseltem. Szavalgattam. Elnémultam.

Száraz köhögés lent a téren. Vagy idebent a szobában?

Egy kislány hangja valahonnan messziről, de olyan tisztán.

Kérem szépen
küszöbön a székem!

Csúfondáros kuncogásban száll el a hang.

A levegő zúg, mintha egy társaság beszélgetne. Lehet, hogy éppen rólam. Csakhát semmit se értek az egészből.

Keservesen feltornázom magam. A két könyökömre támaszkodom.

Suttognak, locsognak, heherésznek. Engem észre se vesznek. Pedig akad köztük néhány ismerős. Azt azért megállapíthatom.

Sericsné! Na, üljön csak le, Sericsné! Ide, ide a dívány szélére! Mi az? Nem is reagál? Jó, rendben. Boér úr! Azért legalább köszönhetne. Mégis, mi erről a véleménye? Maga mindig híres volt a jó modoráról. Boér úr, az úriember mintaképe. Hát akkor most mit jelentsen ez?

És a többiek mit szólnak ehhez? A kedves társaság?

Szétrebbennek. Szétfoszlanak.

Megrémültek valamitől? De miért? Hiszen éppencsak néhány szót akartam velük váltani. Mindössze néhány szót.

A könyököm megcsúszik. Visszazuhanok.

Batthyány gróf odalent a téren. Lemegyek hozzá. De talán magára akar maradni. Nem kíván semmiféle társaságot. Hiszen oly ritkán lehet egyedül. Autók veszik körül. Autók gyűrűje. Tülkölés. Ajtócsapkodás. Ordítozás. Koszorúk. Szigorúan ellenőrzött koszorúk. Vékonyka lángja az emlékezés mécsesének.

Az ujjaim rátapadnak a homlokomra. Rátapadnak és lehullanak.

Két szappanfoltos papucs a dívány mellett. Hosszan nézem őket. Nagy utat tehettek meg. Végig a szobákon, a fürdőn, a konyhán. De még ez se elég. Kislisszoltak a lakásból, a jó ég tudja, hová. És végül itt kötöttek ki.

Hohó, ezek várnak tőlem valamit. Ugyan mit?

Egyszerre csak meghallom a hangomat.

– ... szalonjuk volt a Wohl nővéreknek, olyan irodalmi szalonjuk. Janka és Fruzsina. Közéleti személyiségek. Estélyeket rendeztek, felolvasásokat, fogadónapokat. A legjelesebb írók jártak hozzájuk, a művészvilág kiválóságai, egyházi méltóságok, politikai nagyságok. Ők maguk is írtak ... regényeket, költeményeket, útirajzokat. Az egyik Wohl kisasszony beleszeretett Arany Jánosba. Azt mondják, üldözte a verseivel ... és talán nemcsak a verseivel. De ez nem igaz! Ez egyszerűen rágalom. Aljas rágalom!

Janka és Fruzsina.

Nem, nem Fruzsina! Hogy hívták a másik Wohl kisasszonyt? Blanka? Ilonka?

Lehetetlen, hogy ne tudjam a nevét. Teljesen lehetetlen. Hiszen ő volt a híresebb. Néhány regénye külföldön is megjelent. Daudet is fogadta Párizsban. Alphonse Daudet. Janka is vele tartott. Nem is ment volna Daudethoz Janka nélkül. Hiszen soha egy lépést se tettek egymás nélkül. Együtt utazták be a fél világot.

A Wohl nővérek soha se mentek férjhez.

Hát igen, Janka kissé lemaradt. De a másik ezt soha se éreztette vele. Nemes lélek volt. Jó, jó, de hogy hívták? Hogy a fenébe?

Wohl Janka és ...

Elakadtam. Úgy maradtam végképp elakadva, lelógva a díványról a papucsok fölé.

CSAPLÁR VILMOS

# Azon a nyáron

(II.)

Volt egy pálya, ellöktek.

Semmikor.

Mindig.

Elindulhatnék rajta. Gondolkodom is, mit tegyek. Mintha gondolkodnék. Töprengek. Ez nem töprengés. Mintha várakozás lenne. Nem várok semmire. Ez a várakozás semmire maga a létezésem.

Futballpályáról-érzés.

Futballpályára érkezem, elesésbe-fölállásba.

Ha látom, nincs kedvem hozzá, ha nem látom, érzem, hogy ez az.

Amerre a szemem ellát, nincs semmi. Nem ott vagyok, ahol vannak, amik vannak.

Leküzdhetetlen idegenkedés köt össze egy futballpályával. Állok rajta, sőt elestem rajta és fölkeltem, labda is pattogott. Ellöktek, és az sincs, aki ellökött. Egy árnyék, egy lehetőség, hogy újra legyen, ellökjön, de újra úgy, hogy én ne lássam. A nem teljesen eltűnés és a teljesen eltűnés között.

Belátszanak, mögül.

Fehér mögötti mozgók, árnyak.

Ezen a futballpályán nincs álmélkodás és várakozás se. Ott, ahol az égbolt és a pálya találkozik, sötét sáv nem vár, hogy oda menjek. Messze vagyok tőle. Egy kis álldogálás még, óvatos. Nem is óvatos, lassan mozgó, mint az akarat.

A pályán eltelt idő szelíd, reményteli.

Árad belőlem a pálya eseménytelen kitartása.

Lakik bennem egy pálya. A pálya közepén meg én.

Néha elmentem a horizontig, ott voltam a sötét sávnál, de az érzés bennem más volt. Megnőtt a sötétség, elpuskáztam a napot.

Gyorsan befordultam (időnként) egy terméskő kerítés oszlopa mellett.

Nagyon emlékezetes, bár nem is tudom, hogy nem felejtem-e el mindig.

Utcasarok, mert város.

Elhagytam a futballpályát, egyúttal ottmaradt valaki-én rajta. Kintről kisebb, mert itt kinn már a város volt. És éppen ez az átmenet, ez az új város, másik, ugyanaz, én voltam másik, mint aki elköltözött, ugyanabba a városba.

Az *egészet* akartam elmesélni. Mindenben benne volt ez az akarás, ez lett az eredménye annak, hogy úgy volt, ahogy volt.

Mesélhettem volna, történt volna.

Az időben körbekeringve, amit az álldogálás fejez ki, az időben keringő le-lecsap. Vad mészárlás kezdődik, névtelen és ellenszenves.

A pusztítás mértéke akkora volt, hogy ennyi látszott már csak.

Ezt is jelenthette a pálya, a tétova állófogadás.

Nem mintha nem indulhattam volna el, fölfedező útra szinte, de én csak

arra mentem, amerre kedvem volt, vagy amerre nem tudtam nem menni. Ilyen például a maradás is. Amikor nem tudtam nem maradni.

Bementem egy borbélyhoz (talán ehhez kellett már régebben befordulnom az oszlopnál), aki nagyon kedvesen fogadott. Kitárta a karját, az egyik kezéből fehér kendő lógott, az üzletben csupa vidámság, jóindulat, méghozzá igen nagy.

Beültem a székbe, fürgén, virgoncan, beleszabadulva egy történetbe. A tükörben magamat láttam, de nem jól, az arcomat nem, mivel a fejemet hátrahajtva kezdtem el tartani rögtön. Megkezdődött a fejmosás, vagyis a hajmosás. Olajospadló alkotta a borbélyüzlet alját, a körbekeringő időben egyszer-másszor így lesz, a körbekeringő így látta és látni fogja, ezt éreztem hajmosás közben.

Hajmosás közben is.

Szagoltam a padló szagát.

Attól, hogy szagokat is éreztem, fehér, zománcos kancsó lett, kályhán, a kályha rácsa föl volt hajtva, nekitámaszkodott a kályhacsőnek. Kabátok is, fogason, kalap a tartón, emberek is kezdtek ülni székeken, egy eléggé testes is, aki az orrát dörzsölte, pici, mindenképpen zsúfolt üzlet volt, ami lett.

Nem sokáig, igaz. Maradt a kívánság, hogy ott lehetnék, de nem volt kedvem már.

A kedvem, ez az, ami űz, és mintha csak ide-oda, semmiképpen sem marad. Nem tudok e miatt a kedvem miatt beleköltözni a történetembe, belezsugorodni. Mindig van ott valaki, mindenhol marad valami, nem én, én.

Az én történetem a *szabadban* gomolygott.

Keserves, panaszos hang a lét. Csöngő szoprán egy sötét terem sarkában. Halk percegés. Néma nézelődés, mert néha azért világos is.

Enyhén szemrehányó szemlélődés.

Ha van halál, akkor *közben* is van.

Ebből nem tudtam kiszakadni, nem tudtam keletkezni, szinte megszületni se.

A születés tartott nekem rettentő sokáig.

Elősétálás ködből, élet előttiségből, és töprengve, hogy így legyen-e?

Városban, utcán.

A föltápászkodó fürge is tudott lenni. Rohant utcákon, befordult sarkokon, lélekszakadva igyekezett, hogy befordulhasson újabb sarkokon, rohanhasson újabb utcákon.

Volt egy föltápászkodóm, aki már rég járt-kelt, én viszont láttam, amit láttam, ráismertem. A föltápászkodás semmi jelét sem adta. Az volt, ő volt. Csöndes, nyurga, sietős, nagyon zöld utcai fák alatt, cseles.

A föltápászkodó nem volt képes kiszabadulni az utcák hálójából. Néha megszerettem őt. Sajnáltam. A pálya környéki utcák ha világosak voltak is, alig mutattak valamit a mániákusan futkározó föltápászkodón kívül.

Futott haza, de belezavarodott az utcákba.

Nem engedtem, nem tudtam engedni.

A föltápászkodó keresgélt. Egy érzés ő, kétségbeesés, kíváncsiság, a magam nézegetése, a magamat magamhoz ölelés vágya, bánatos, szemérmes, ruganyos, kanyarog, keringetem őt, mintha én lettem volna, de aki én voltam, szinte megelégszik ennyivel.

A föltápászkodó a hátamon futkározó hideg.

Alázatos, engedelmes, türelmes, ezen kívül makacs, settenkedik, kujtorog,

utcákon rohangászik, a testem útjain ténfereg, míg élek. Emlékezni annyi, mint bejelölni utakat egy térképen a születéstől a halál felé.

Elkezdem őket. A kezdetek megállapításával szeretném elintézni őket. Hiszen ez az anyám! kiáltom magamban. Hol, mikor? Méghozzá *volt*. Volt, ez a szó sokáig kedvesen csöngött a fülemnek, menedéknek tűnt. Volt, tehát van. Emlék, tehát nincs. Szórakozásnak próbáltam fölfogni őket. Ők nem szóltak semmit. Maradtak olyanok, amilyenek. Vártak. Azaz dehogyis vártak, előtűntek, előugrottak. Azaz dehogyis ugrottak! Mindig *úgy* találva őket, egyszer csak félrelibbent, mint egy függöny, mint egy jótékony takarás, a nemlátásuk. Akkor aztán láttam őket. Percekig, napokig, napokon át percekig. Ez sem tőlem függött. Nem akartak semmit. Annyira akartak valamit. Kitartóan, csöndben, állandóságot kölcsönözve. Holnap. Majd megint. Hol van az a kölcsönző? Vagy nem holnap. Öt év múlva. Egy napon. Egy reggelen. Nem hajnalban, hanem normálisan reggel. Kényelmesen, diszkréten.

Hogy évek telnek el, az is légbőlkapott szó. Nincsen év az ő számukra. Én zuhanok a halálom felé. Fejemen kockakő. (Egy kocka követ.) Ők addig lehetnek, ameddig én hordozom az agyamat.

Úgy jók ők, hogy egyedül vagyok. Közben persze nem. Dehogy is legyünk egyedül! Kerülöm a magányt, ha vagyok, hát legyünk együtt. Szétfolyunk, annyian lehetünk, az időből kicsordulunk, az időn túlcsordulunk, az időnk serlegén túlfolyunk. Kilövellő magunkkal. Szóval többedmagunkkal.

Ilyenkor kissé megnyugodtam. Természetes és nyugodt a hajoló is. Mindnyájan megfontoltak és józanok vagyunk. Komolynak, magabiztosnak sem árt mutatkozni. De nem komornak! Előre hát az új hajoló ciklus felé!

A templom felé, kert mellett. A kert árnyékba borult már, mint egy sötétlő beugró, szöglet, csak egy sarok a falnál, füves és drótszállal körülkerített. Hűvös. Nedves. A levegő hideget árasztott, amikor odaértem. Amikor még oda se értem. Rögtön tudtam, hogy merre nézzek, folyton csak oda néztem, arra a darab kertre, bele a földjébe is. Gilisztákat láttam a fekete földből kitekeredni, annyira mélyre láttam. Ástam a szememmel. Túl voltunk a füvön, magunk mögött hagytuk, és az a nedves, fekete föld, ez volt az, ez érdekelt, ezt bámultam.

És bámultam a sarokról a várost, az U. M.-es várost, a vastag lábúst, bár ő még nem bontakozott ki. Lehetett tudni. Ott volt elrejtőzve már az aszfaltban, amikor simán, repedés és kihagyás nélkül mindent beborított, mint valami letakarás, ami alól nem szabad kilátszania. De én mégis szétnéztem. Néztem és néztem. A mindig ugyanazt. Nem untam ezt a sivár, szürke, túl sima kérget, úgy figyeltem, mint aki várja, hogy kezdődjék.

Csak a templomkertben áshattam, ott aztán vájtam is a feketét. És nemcsak giliszták tekeregtek, hanem érzelmek is. Mozgolódtak a házak. A házak mögött valamik, amik persze nem láthatók, inkább az egész város fölött beborult, a templomtér fölött valósággal beesteledett. És senki, csak én. Nagy kihaltság. Éreztem, hogy ott van mögötte az öröm, olyan elkeseredett lettem, mielőtt még odaértem volna tényleg a kerthez, igaz, a sarkán már régen álltam, ilyennek akart látszani a városa.

Hirtelen csönd lett.

Hát nagyon nagy csönd, mondhatom.

Nem is mehettem tovább.

Mintha a létezésemnek nem lett volna célja. Be kellett ismernem, hogy lehetséges. Nem irányultam semmire, csak mint egy váz, ültem, keresztülfújt

rajtam a nemlét fuvallata, mondhatom, ilyesmit nem kellemes gondolni. Váznak lenni, mintha semmi se történt volna velem.

Összezsugorodtam azzá a pillanatvázzá, aki ült vagy állt éppen. Egy darabbá, éppen ottlevővé. Kicsi kis ráhajolóvá, de mire?

Akkor csak ennyi voltam. Más minden levált rólam, mint a maradékról, a hulláról, aki csak fekszik, még *olyan*, de már nem. Semmi más, csak az, ami. Még sziporkázhat, szivornyázhat rajta a képzelet, de az már nem az övé. A halál mintázata, ami nem más, mint annak a megmutatása, hogy hiába, ha már csak van, ami van. A díszek még díszlenek, de ami csak van, az már nincs.

Egy ilyen végső ponton pihentem.

Ilyen időben, másokéban. A másoké kiszámíthatatlan. Kotyogott *kinn* a mások ideje. És tényleg olyan undok volt, kotyogott. Ők voltak a mások.

Tudtam, hogy csak a szerelem segíthet. És mintha csak tudtam volna, a kezdetektől fogva hajkurásztam. Az anyámmal kezdtem, mivel ő annyira közel folyt. Körbevette az én kis magomat, meg kellett várnom, míg kihízom őt. Várni azt utáltam, így telt az idő, míg végre mehettem az utamra.

Az a fajta szomorúság fogott el, hogy elhagytam anyámat.

Megszülettem és elindultam a halálom felé.

A fiatal anyag kiáltásai szétrepesztik a fülemet.

A fiatal anyag jár-kel.

Néha szelíd, mint a kígyó.

Türelmes.

Csapdosás folyt körülöttem. Majdnem láthatatlan, kicsit a széleken sötétes szegélyű. Hullámzás. Viharos. Szégyenlős.

Magasabban álltam, magasan. Ami előttem volt, elterült, szétterült, párába veszett. Elnéztem fölötte, úgy néztem, mint egy partot. Ennek a partnak a tetején vagy majdnem a tetején álltam. De város volt, széles út, mely éppen találkozott egy másik széles úttal. Oldalt meg egy nagy tér.

A házak nem akadályozták a széttekintést, mivel tudtam, hogy város.

Alattam, de nem ez volt a célja, nem akartam én fölül lenni, csakhogy most már egyre inkább part volt. És akármit is láttam, amit nem láttam, az lett a lényeges. Ami alul beleveszett a párába.

Nem okoztam fönnakadást. Síneken helyezkedtem el, itt bukkantam föl hirtelen, s kezdettől fogva éreztem, hogy síneken állok. Sínek voltak alattam, aztán villamosok értek oda, mindegyik irányból egy-egy. Ugyanúgy nem játszottak szerepet, mint a házak házakként.

Ott valahogy semmi se volt fontos.

Egyszer, egy napon elkezdtem érezni a homokszagot is.

Eléggé megnőttem ahhoz, hogy egyedül elinduljak.

Addig csak kertekben túrtam a száraz homok alól a nedves homokot. Jobban szerettem a nedveset, mint a szárazat.

Esők után persze eluralkodott a nedves.

Napsütésben indultam el.

Mindig úgy kezdődik, hogy elindulok, de soha sincs indulási hely.

Villamossíneken vágtam át, de akkor már régesrégen jöttem.

És egyszerre csak elindultam. Addig meg hullámzott, szinte lebegett, azt se tudtam, mi, azt se láttam, mit hagytam magam mögött. Várost, de hogy milyent?

Napon.

Egy séta napsütésben, meghatározhatatlan céllal.

Azt tudom, hogy be fogok fordulni.

Úgy is lett. Szinte nekimentem egy betonoszlopnak, amire drótkerítés volt kifeszítve. Sarokoszlopnak, de nem sarkon. Később csak csodálkoztam, hogy miért állok én előtte? Kifeszült két irányban a drótháló, én pedig vártam kicsit, nyáron. Semmi jelentősége nem volt annak, hogy megyek.

A város errefelé a folyópartnál hanyagul szétdobálva hevert, mindenféle darabjai egy városnak, amikről azt se lehetett sejteni, hogy mire szolgáltak, csak érezhető volt, hogy a városból hullottak ki.

Tehát át kellett haladnom hulladékok között, kelletlenül, minthogy énbennem egészen más motoszkált.

Lehetetlenre vágyakozni, ez nekem semmiből sem áll.

Ciripeltek a tücskök, réten. Valaki ült fönn a fán, a fa maga pedig dombon nőtt. Akkora dombon, hogy ha föntről a fa alól lenéztem, meredek hegyoldalt mutatott. Ha lentről bámultam, kicsi halom volt, sík réten. Az, hogy ki ül a fán, se így, se úgy nem derült ki. Viszont egyszer, amikor lentről bámultam, megmozdult, mászni akart lefelé. Sárga volt, a lábai sárgán kalimpáltak, az egész sárga lett, ami jött le, de ezen kívül semmi. És senki.

Leugrott a legalsó ágról gyorsan, és elszaladt. És addig végig csak sárga volt, fürge, nyurga.

Kezdődhetett vonattal is, ami nem akart elindulni a pályaudvarról, csak várt-várt, én ültem benne, mint egy kicsi kis utas, aki fészkelődve izgul, mert úgyis mindjárt megy, de nem ment mindjárt.

Mintha folyton csak vihar akarna kitörni. Elsötétült az ég, és semmi se óhajtott megmozdulni.

A város nem a parton épült föl, valamiért távoltartották, holott nekem oda kívánkozott volna, aztán ki is terjedt a partig, de én csak annyit éreztem eleinte, hogy messze vagyok, sokat kell gyalogolnom.

Beleszülettem egy utcába, s azt se tudtam, hova fogok menni.

Viselte a sorsát. Egy város, ott, ahol van.

Állandóan jött a kertekből, a kertek mélyéről a kövezetlen utakból, de a kövezet réseiből is, az aszfaltból is a homok szaga.

Egy testvérpárnak is homokszaga volt, mint nekem, sokat szagoltam őket is. A konyhájukban, hokedlin térdepelve és az asztalon könyökölve társasjátékoztunk vagy bélyeggyűjteményünk darabjait nézegettük és cserélgettük egymással, hogy azért közben csináljak is valamit. Besütött a nap az ablakukon, a mi csöndes tevésünk-vevésünk egészen kellemes valami volt így, igaz, csak a kisebbiknek, a Palinak a szaga volt *nedves* homokszag, úgy éreztem, ez hasonlít az enyémhez, szívesebben szívtam be, jobban meg is figyeltem őt, mint a másikat, mivel többet figyeltem, nagyobb figyelemmel, valami érdekelt benne, és jobban, mint a másikban. Vagyis semmi, csak vele vágytam együtt lenni többet, és annyit voltunk együtt, amennyit csak lehetett, s bőven lehetett, szinte elegünk is lett egymásból, annyit, de nem tudtunk kievickélni ebből, megszülettünk, jó közel egymáshoz, a többi jött magától, és hát én még a dünnyögő beszédét is kedveltem, hogy olyan lassú, dörmögő szinte, az enyém meg gyors, ő meg közben mozgatja az arcát, ez is nagyon jó volt nekem, bár nem az arcát nézegettem, hanem a bélyegeket, de tudtam, hogy ezalatt mozog az arca, talán ettől egy kicsit jobb volt, mint máshogy, ez megfelelt.

*Valakinek* megfelelt.

*Én* hallgatok.

Esett az eső, és ettől a sok víztől (valahogy nem akartam vizes lenni, még csak nedves sem), a tőlem független kopogástól bezártam magam, de kényszerűségből is. Kénytelenségből. Egyúttal, úgy, úgy bizony, így volt a jó.

És nincsenek emlékek. (Már megint kezdtem.)

Tele vagyok elhatározással. Sok elhatározás, amit soha el nem határoztam, kering.

Állandóan ömlenek, száguldoznak, hömpölyögnek keresztül. Keresztül, belül. Bennem keresztül, de hol van az a tér? hiszen látom is.

Hát ezek azok.

Ilyen vagyok.

Ilyen voltam eső idején, máskor meg másmilyen ilyen.

Soha egy pillanatra sem egyezem.

Elindultam és vágtatok.

A vágtatás, az vagyok én, ahogy mindenféle bukik, zuhog. És az is, aki ezt annyira figyeli.

Nemcsak eső idején.

Nem tagadom, kicsit ünnepélyes vagyok.

Máskor meg nem.

A múlt idő az egyetlen menedék. Forma, az egyetlen formai menedék. Múlt időben írok, hogy meg tudjak állítani valamit legalább egy pillanatra.

És persze benyúlik, kitágul akkorig, amikor az anyag fiatalabb volt bennem. A bennem megtestesült test. A belém jutott anyagszerű. Hát így nézve tényleg már elmúlt valami. Attól fogva egyfolytában múlik, hogy utamra bocsátott egy erő. Arra ítéltetve, hogy attól fogva egy bizonyos lényen belül folytatódjanak az események, rámszabta, kiszabta. Most már ezt a lénységet kellett elfogadnom. Ha nem is elfogadnom, élnem, tűrnöm, és ennek a lehetőségeit feszegetnem.

Hát ez a feszegetés, ez megvan. Sőt, annak az *emléke*, hogy én nem egy ilyen lény vagyok, egy férfi a valahanyadik évében, az is megvan. Ez az állandó ömlés, ez nemcsak feszegetés, ez éppen az, hogy valamilyen voltam a lénységem előtt, és vagyok is közben, tehát nem férek bele, bár benne vagyok, bennem vagyok, magamban, valakiben, aki nem is érdekel igazán, mint olyan valaki, aki egy lény. Ezt a közömbösséget is viselem. Nem érdekel, hogy ki a szülőm, ki a gyerekem. Ha kedvesek, hát szeretem őket. Néha igen, néha nem. Mert közömbös vagyok a muszájjal szemben. Mert nem muszáj. Nincs kötelességem, mert ha egyszer már elindultam egy lényben, lényként, akkor legalább több ne legyen!

Néha csak csodálkozom. És örülök. Igazán örülök olyankor. Kellemesen, beleengedve magamat teljesen a lénybe, aki vagyok, akinek látszom, néha a magam számára is, bár így már igen ritkán.

Egy nagy, zúgó sötétség. És keringő. Ebben voltam, ebben pörögtem valamilyen irányban.

Nem, ez nem fejezi ki.

Egyre inkább éreztem, hogy egy lejtőn fogok elindulni. De annyira szomorú voltam, vagyis elszánás nélküli, hogy halasztgattam, bár nagyon vágytam már, már minden megvolt szinte hozzá. A lendület is.

És U. M. is. Ő ott várt. Ott. Lejtő alján. Elbújva a még nemlátás mögé. Én ültem már a biciklimen.

Rengeteg minden történt még előtte.

Napok múlva aztán fölültem a biciklire gyorsan, de olyan gyorsan, hogy nem is ez a fontos. Gurultam felém az iskolánk mögötti utcán, a lejtős betonúton, és annyi mindent akarok. A karjaim szőrösek voltak, éppen azt néztem, bámultam, hogy miért, hogy miért ennyire és ilyen hirtelen, főként, hogy miért itt kezdődik, amikor én a lábamon jobban szerettem volna szőrösödni, de ez

is megnyugtató volt, mivel az iskolatársaim már elkezdték, mindegyik máshol, máshol mint én, de én mikor kezdem? Egy biciklin száguldva vettem észre, hogy talán a naptól, a sok biciklizéstől kinőtt, kicsit megbámultam tehát. Figyeltem a két szőrös karomat.

Mindenki másként szőrösödik, máshogyan közelíti meg.

Közeledtem, zúgott alattam a két kerék.

Napokon át.

Halasztgattam megint napokig, mintha a kedvem nem jönne, nem áradna az erőm. Azzal gyötört, hogy nem jött, nem áradt, mégis állandóan rohant a bicikli, száguldásban lévő bicikli és rajta én, és mint valami függöny mögött, ott leselkedett U. M., nem leselkedett, én helyeztem oda, mint egy következő pillanatot, ami készül bennem. De csak készülődött, és nem is láttam őt, csak bebugyolálva szürke, puha rejtőzés mögé, ott volt az őrá gondolás. Sokáig. De addig nagyon, akármi történt, ő meg az a biciklis én, nem is annyira ők, hanem a közeledés, a közeledés lehetősége, a közeledés ingere, ez a napokon keresztül feszülő akarás, hogy közeledjenek már!

Ez töltötte ki az érzéseimet.

Ilyen lettem.

Nekilendülni azt nem, csak látni a lehetőséget, akarni, vágyakozni, egymás felé rohanva. Belemerevedve. Mozdulatlanul.

Mert hát mi is történik majd, ha találkozunk?

Csak tudnám, hogy miért halasztgatom, amikor vágyom!

Barna, sima, testes, nyerges a vágyam. Szőrös. Megérkezett, hosszú utat tett meg. Ideballagása lépésekben ért véget, s az utolsó, a megérkezést jelentő lépések lólépések.

Ő volt az, a jó széles hátú, feszes, domború hasú. Finom, barna szőrű vágy volt.

Makacs ló volt a vágyam, egy völgyben. Álltam szépen, egy ló meg erőszakoskodott, erőltette a látványát.

A vágy elmúlt, a ló megmaradt, amíg megmaradt.

Hegyről másztam lefelé, hegyoldalon, sziklába kapaszkodtam, sok zöldet éreztem magam körül, sötétzöldet.

Lenn a túloldalon a völgy alacsonyabb hegyvonulattal folytatódott. Szürke, borús időben, mert máris mintha meguntam volna, hogy ott legyek, ahol vagyok, akármennyire néztem köröskörül, majdnem teljesen megszűnt látszani az, ami ott volt.

Völgyre bámulással kezdődött. Ott akartam meglátni valamit, egészen távolit, a kis vadzöld hegyvonulat domborulatai kezdték volna. Fölöttük az én kutató tekintetem, egy olyasféle tekintet, amely megelégszik magával a nézéssel. A lenézéssel a hegyről, átnézéssel más kicsi hegyekre. Fővonulatról mellékvonulatokra.

Egy völgyben (völgyön keresztülnézve), hát igen, ahogy nézelődtem, ott a fák elég ritkán nőttek már, alig. Egy épp mellettem, emelkedőn. Mélyedés kezdődött, füves lejtő, mégis csupaszság-érzésem volt.

Barnácska ez a fű, őszi sárgulásban, elmúlásban, ez a *volt* uralkodik a tájon, a bizonytalanság.

Kinőtt egy akkora fej, hogy borzalmasan lobogott a fekete haj is rajta, és a vérengző, baltaorros arcát oldalról mutatta nekem.

Nagy téren történt, áramszünetkor, sötétben.

Aztán mély sötétség borult rám, bár ekkor is törtettem előre, meggörbülve, előrehajolva az igyekezettől. Akkor éppen. Suhogtak a fák a szélben, és

még mindig, még mindig nem akart elég sötét lenni. A teljes magány, közvilágítás nélkül, ez fele annyira se volt meg, mint amennyire kívántam. Azt akartam, hogy nagyon szép legyen a belépés, hogy ne vágyjak visszamenni, mindig visszamenni, mivel nem elégít ki. Úgy akartam kidolgozni a részleteket, ahogy a vágy élt bennem egy belépés után.

Suhogtak a fák.

Az öröm, mint cél kifeszül, de nincs más, ha nincs. De van.

A belső öröm elragadtatása hajt. Minél beljebb, annál rosszabb, annál inkább. Csak vártam, mint akit elhagytak, és *semmi* nem volt. Ugyanakkor *minden* volt, féltve őriztem, gombolyagként, nehogy véletlenül rosszul nyúljak hozzá, ügyetlenül, de idegesített, mivel hozzá akartam nyúlni.

Széttúrni az egyik napot, hogy jöjjön már a másik.

Eljött, olyan izgalom fogott el, hogy minden elém kerülő papírdarabra írtam valamit. Akkora izgalom lett úrrá rajtam. Türelmetlenség. Hogy ezekben a pillanatokban már biciklin kell ülnöm, már ott kellett volna ülnöm. Kitörtek belőlem, előtörtek a kiáltások, azok a régi kiáltások, amikor még semmit se mondtam. Mindenemmel ordítottam, halkan is. Csodálkozva. Nem lehetett másként. Pici voltam, de tudtam, hogy nagyobbodom, és ettől a kicsiség, mint méltatlanság, kivetettség, de azért éppen ellenkezőleg is, tágulló. Ebből a pici pontból üvöltöttem, ami tágulni fog, és akármeddig. Ezekből a kicsi torkokból tör elő a kiáltás. Vékony, friss kétségbeesés, vékonyka cérnahangon, de azért éles és sírósan büszke, vágyódóan riadt. Rémülten a rám várótól, ami olyan nagy, csak ordítottam, és mindenki rám figyelt, én jöttem legutoljára, áradt belőlem az ártatlan iszonyat, amit még nem tudtam. Így lehetett rám nézni.

Valahonnan alulról, lentről, ahol álltam, csak egy tátott száj szinte. Fölöttem a nagy betöltetlen, kitöltetlen. Szürke, forró, fényes. Zöld, hűvös.

Gyönge pirinyó voltam, élveztem, hogy az erőm majd csak lesz. Telekiabáltam a fölöttem lévőt. Közben agyon lehetett volna nyomni, olyan nyavalyás voltam még. Üvöltött belőlem a csillogó, vékonyhártyás anyag. Nem kerültem följebb, lenn sötét foltként tűntem föl. Újra meg újra. Csábos, csábító hang. A rémültségtől csábítottam.

Szédelgő kibontakozás, hogy mi is ez. Ez remegtette az éles hangomat, ami különben fülsértően hangzott, de hát mindenki más a helyemben ezt tette volna.

Ez a hang, ez az éles, ártatlan. Ez a síri. Csalogató. Magát nyugtató. A halál innenső oldalán, vagyis a születéskor. Még közel volt a születésem, még hallatszott a hangomon a halál, mint diadal. Ez gyűlt össze bennem, ez a sírból kiáltó, szinte, de új és friss, és előttem vagyis fölöttem még ott tágult a tér, még teljesen üres volt, jól láttam, hogy semmi se, csak a színét és fényét változtató várakozás, rám várás, fényáradással már befogadás, de én még csak lecövekeltem magam, lenn, kitátott szájjal, így kerültem be, valahonnan valahova, a kiáltásaimmal, az árnyékból a fénybe, aminek az üresség ét ől megijedtem. Óvatos is voltam. Figyeltem, hogy mit csalogat elő az ordításom. Jó darabig csak sütkérezett a semmi. Változó, mégis egyenletes fényben.

Nem tudtam betelni vele. A hangommal. Ígérgettem, noha kérdeztem. Olykor női kiáltásokkal.

Az a hang. A nem tudom, honnan jövő. Besüvít a térbe. Ami még annak látszik csak. Éles, ígérgetős lányhangon. Nekem ígér valamit, én hallgatom. Nyöszörgős, mert vár.

Visszhangos, sötét térben valaki rémületében csábítóan énekelt. Hogy becsalja azokat, akiktől kevésbé félt, mint az egyedülléttől.

A hang annyira olyan volt, amilyennek lennie kellett, hogy feszülten, mégis kielégülten nem is mozdultam. HALLGATTAM azt, ami voltam. HALLGATTAM azt, ami történt. Egy negédes hang volt, szinte csak egy ének az egész, de nem szavakkal éneklés. Ha ez eltölt, a fájdalmas öröme, akkor semmi mást nem teszek.

De az, hogy lányhang volt, izgatott.

Semmi más néha, csak az, hogy lány.

A lány puhaság, kis, húsos végtagok, lesült bőrrel. Karcolás, ami már gyógyul, sebes.

Semmi, de semmi ez az U. M.!

Nem akar.

Bement a kapujukon valami barnában, ami kabát lett, nem elég hosszú, hogy egészen eltakarja a lábát.

A LÁBÁT mutatta nekem. Akkor értem oda, amikor éppen befordult a kapualjba, annyit késlekedtem a biciklimmel. Félig nyergen ülve, fél lábbal támaszkodva néztem őt, ahogy a két vastag lába megy be.

Az úttest túloldala volt az a bizonyos távolság, ahonnan nézni tudtam őt.

Mentem én közelebb is. Ministránsként tálcát tartottam az álla alá. Kitátotta a száját, azt a szintén vastagot, mert mindene vastag volt annak, én mégis vékony hangon hallottam a csábítást.

Várta az ostyát, amit a pap a nyelvére rakott aztán. Ilyen egyszerű. A kreol pír, ez tűnt föl az arcán.

A város, ahol megláttam, amit megláttam, mintegy mellékesen fekete volt. Dehogyis teljesen fekete, szürke háztetők lejtettek felém, sűrűn, olyan sűrűn épültek ezek a házak, hogy köztük semmi se fért el, az udvar, egy udvar több emelet mély volt, oszlopsor vette körbe minden emeleten, az oszlopok szinte virítottak, a közük feketén útját állta minden tekintetnek, én pedig újra meg újra megnéztem, köröskörül ugyanaz, elindultam felé, lefelé, a földszint mindig lejjebb került, kiderült, hogy egészen mélyen van, elérhetetlen mélyen, lebegtem fölötte, mintha elérhetetlenül lemélyült volna, először idegesen, mert a körbenézéseim is a türelmetlenség jelei voltak, viszont amikor nem találtam semmit, szinte megnyugodtam, lassacskán még az érdeklődésemet is elveszítettem, akkor aztán hirtelen látni kezdtem a *kútnak* az alján az alját, a teljesen száraz falat, ahogy a fenék és az oldala találkozik, élben és körben, akármerre kaptam a pillantásomat, bár szögletesen is, négyzet alakúban álltam, száraz és sima fallal, semmi más.

Állni lehetőleg valaminek az alján.

Tömeg élén nyomul. Felém. Nem látszik semmilyen tömeg, viszont olyan sűrű a fekete mögötte, mintha előretoltak volna egy arcot a sok közül, egyetlen egyet, de mögötte ott vannak. Utcán jönnek felém, széles járdán, mert kiszélesedik a tömeg mögötte, a feketeség, dühösen, olyan gyorsan közelednek, annyira lendületesen, és én nem is kérdezem, hogy miért mérgesek rám, még magamtól se, igaz, hogy tudni nem tudom. Az az egy az arcát föltartja, ez is indulat, rám irányuló, nem barátságos közeledés, talán csak határozottság, valamit akarnak, jöhetnének közelebb, de mindig csak *ott* közelednek, ahol vannak, és rögtön tudtam, hogy nő rohan felém az élen, hogy az az arc női, még ha nem is egy arc, mivel látni lehetetlen, viszont érzem, az érzés és a látás határán, arc, prém tekereg, nemcsak a nyakon, mindenen, ami alatta van, annál jobban kifehérlik az arc, a prém persze fekete. Szép arc lenne, ha meglátnám. Szigo-

rúan szorítja össze a száját, és az érzések úgy gyűlnek bennem iránta, hogy már kellemesebb, csak jöjjön!

Én addig körbenézek az esti főúton.

Egy másik városban. Mint aki eltévedt.

Volt egy város. Ahol megláttam, amit megláttam.

Olyan távol, hogy az már tényleg a túlsó szélen volt, ámbár kerülhetett közelebb, annyira világos lett, olyan fénnyel sütött egy túlvilági, melegházi nap, hogy semmit se láttam tőle. Ez lett az egyetlen látvány. Megbillent a járda és az úttest is, vagy már eleve billent volt, amikor még oda se néztem, egy utcasarkon.

Kifehéredett az egész, pedig szerettem volna látni azt a valakit, tényleg látni, egy valakit, guggolva, háttal persze az is nekem, elvolt nélkülem, bár ő kicsit sötétlett, sejthettem, hogy van, ennyi.

Nem részletezhető.

Az akarat tartja ott.

Nem részletezhető a vágyam.

Nyomul előre egydarabban. Forog bennem.

Néha elcsitulok. Szétterül. Üres tér. Ezt aztán látom. A fény ekkor meg túl erős.

Elgyöngült bennem az akarása annak, amit akarok.

Szelíd akartam lenni.

Rámnehezedett mindannak a súlya, ami nem én voltam, mintha az a kis hely, ami én vagyok, az is kellene másra.

Távol. Elérhetetlenül.

Bennem messzeségben.

Dülöngéltek házak, háztetők csúsztak össze, hajladoztak a falak, és gyakran. Láttam az eget, amennyire fölöttük látszott, de semmi se volt érthető, csak kitartó. Lemásztam egy búvóhely nyílásába.

Hosszú kanálisban meg kellett hajolnom, hajolva járni végig egy utat, és egy barlangba értem. Kiléptem a barlang száján, szétnéztem, lefelé egy hegyoldalon, fák fölött. A völgyben rét, jó zöld, megjöttek a színek, kis tó is. Mögöttem volt a város, eltévesztettem.

Akkora izgalommal gondoltam pedig rá, a rejtegetésére, hogy valami ott van, benne, a sötétben, a falakkal együtt hajlong, benne van a fekete romhalmazban, ahol a szintelenség a vágy tagadása, ellenállás, és ha kell, inkább összedől, méginkább összedőléssel fenyeget, mert azért megmaradt ugyanúgy, máshogy, romosan, ugyanúgy máshogy, bármilyen hatást kiállt, a tekintet az neki semmi, én meg ott állok, nem is túl messze, benne, de most hátra se lesek, elég nekem az is, ami előttem lejátszódik, dülöngélés a sötétben, a városszerű rémrom, az ijesztgetős, ha nem is ijeszt, de nem akarom már.

T. ül a padon, egy padon. Félek, hogy ő is csak ő lesz. Mindenesetre félek.

Ha kimondom a teljes nevét, összeszűkül, berogyik. Kezd nem érdekelni. És nincs helyette más se.

Vártam. Egy félelemmel. Ő is mintha csak várt volna, föltűnt a láthatáron. Ült a padon. Szemben velem. Az időnek nincsen szeme. Csak ha elmúlt. Fénylett sötét szemmel, éppen rám bámult. Nézett, mert kiszemelt magának. A lábait fölhúzta, oldalt fektette, mivel egyesegyedül üldögélt ő azon az egész padon, és az a pad, ha nem is volt hatalmas, elfért rajta a nagy, piros szandálja is. T. talán erősebb is volt nálam, ha nem is magasabb, de ugyanolyan magas, de T. lány, ettől borzalmasabb, nagy, egy lány, aki kiválasztott magának, lesett, mosolygott, de nem tudta, hogy mit akar, azt viszont eléggé akarta, erő-

szakosan, kitartóan. Én se sejtettem, de nem is tiltakoztam, hagytam, hogy csak nézzen kedvére, szinte elfeküdve azon a padon.

T. langaléta, feszesek a mozdulatai, izmosak a végtagjai, nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy lány, lányszaga viszont kétséget kizáró, bár nem ebből a távolságból, és a szeme is lányszemként, nedvesen csüggő tekintettel mér föl, mintha még nem ismernénk egymást.

Mert hát ismerjük egymást. Körülötte is ott a borússág, még mindig majdnem sötétség, a város.

Az iskolánk előtti játszótéren volt ez a pad.

Kaviccsal fölszórt játszótéren hangosan csikorog a kavics, bár senki se csikorgatja. Jó mély kavicsréteg, valósággal elsüllyednek benne a senkinek a lábai. A senki vasrudakból készült valamik közé téved, és úgy hadonászik, mintha puha hálók lennének, félrecsap, ide csap, oda csap, nem lesz egész idő alatt világosabb, és ettől se, csak csörtet előre a senki, fejjel is bele mindenbe, ami következik, de neki semmi az, a fejének még csak puha érintés se, hiszen a semmi érintkezik a semmivel, soha nem volt, soha nem is lesz, ezzel az elszántsággal megy. Behatol a részekbe, a részleteken keresztülgázol, forgolódik, újra nekimegy, forog, hogy merre induljon, visszatér, következnek újabb és újabb vasrudak, vagy ugyanazok, hiszen nem lesz világosabb és keményebb, aminek nekitámad. Nyúlkál.

Viszont a homokozó betonszegélyéhez érve fura érzés jön oda, arra a tájra, amit beüthetne, ha csak úgy gázolna tovább, mint eddig. Föl kell lépnie, elrántja a lábát, mert megütné, ez a senki határozott érzése. Föllép.

Föllép, mert föllép. Ha már fönt van, hát lefelé is néz. Lefelé néz, fölfelé lát. Homokba néz, de iskolát is lát. A homokozóban a senki nem lát senkit. Ezen nem is ütközik meg, úgyszólván szóba se jöhet, hogy legyen ott valaki. Homok, viszonylag világos. Homokszínű. Városszínű. A kettő közötti árnyalat. Gödrös, nedves, de ez csak a senki előtt terül el, szinte a tekintete alatt. Az iskola, ami most elzárja az egész láthatárt, szintén üres, mert aztán hangot semmit nem hallani. A senki ezt hallgatja. Áll, néz, körbe se néz, csak előre, lefelé se néz, csak fölfelé, emeletek sötétjébe beleréved, ablaksorok sötétségéből visszatükröződik a kékes, az ezüstüveg-csillogás, de fekete is, mert mint a fém, átláthatatlanok az ablakok. Apró osztású ablakok, a senki számára most hátulról jön fény, visszaverik az ablakok, ez a hátulról jövő fény végre jelenteni akar valamit, nem kivilágosodás, csak rés nyílik, megnyílik, és mintha lenne hátul valami. Kicsit féloldalvást jön, könnyű is volna odanézni.

Jó érzés, amikor azok a kis ablaknégyszögek visszaverik. A kékes fémfénnyel jövő hangulat, hátul a világossággal. Jó sokáig lehetne így.

Ha nem múlna el szinte rögtön.

Tartott magától, mintha tartani akarna, de amikor akartam, mert kedvem lett hozzá, azonnal elmúlt. Nem azonnal, mert bármikor újra jött. Jött a látványa.

Már más semmi.

Azért még nem múlt el teljesen, ha nem is láttam, de a vidámsága elmúlt, a tere. Késő délután egy városban. Éppen nyugszik le a napfél. A napnak is hihető fény hirtelen kigyúl, amikor egy ablakőzőn vissza akar tükröződni, vissza akar utasítani, de úgy, hogy közben éppen azt érzem, amit kívánok, amiről nem is tudtam, hogy érezni fogom, de amikor kigyúl a visszavert fény, beleegyezem, megszelídülök, és figyelem, a senki mögül, aki mászkál, vagyis áll ő is, a feje mellől, egyenesen belőle, mert én aztán igazán senki se vagyok

most, annyira csak a visszaverő ablakok vannak, én vagyok, a néző, de nem járkálok.

Valaki jár. Lába van, lógó feje. Valaki, aki csak érinti a tudatával, amit lát.

Sötét a délután az ilyen városokban.

Kiáltanak az emeletről, nem lehet jól érteni, mit. Kit keresnek? A valaki odafigyel, és most nem mindenhova. Kihajolnak az ablakon. Talán a Katinak kiáltanak. Behajítják ezt a nevet az ablakon át a valaki városába. Madár röpül ki az ablakon, vagyis be a valaki játszóterére, röpdös, verdes, még leginkább Katinak hangzott, amikor kiáltottak. A madár nem színes, hanem olyan, amilyen. Illik oda, ahol van. Nem ereszkedik, nem is száll följebb, egy madár. Nem menekül, és nem marad.

Van, és már nincs is. Röpül, és maradva távolodik. Belefúródik a távoliba, mint egy fullánk, beleszúr a tudatba.

Csüng tollasan, mert majd föléled.

Kár érte, hogy ilyen.

T. nevet, először csak mosolyog. Még előbb elhúzza a száját. Legelőször csak lehajtott fejjel figyeli a madaramat.

Én viszont nehezen szánom el magamat bármire is. Így esik jól. Rettenetes kín. Az élmény úgyszólván az utamat állta.

Utak többfelé vezettek, mindegyik aszfalt burkolatú volt, tökéletesen sima, sütkéreztek a tökéletességük tudatában, jó üresen, hogy csak menjek, tessék parancsolni! mert egy gondolat, még inkább egy érzés olyan sima lett bennem, hogy elindultam erre is, arra is, emelkedőn is, végül sárgás fénybe értem, megsárgult fénybe értem, és teljesen úgy viselkedtem, mint aki már járt itt, és majdnem azt gondoltam, hogy ez az első világháború, gondolni gondoltam, de majdnem azt is hittem. Félmeztelen férfiak kezdtek tolongani körülöttem, elég rövid hajúak, ezek is lehajtott fejjel, a fejük tetejére láttam állandóan. Szerettem volna, valamilyen *időt* szerettem volna, legalább egy-egy pillanatra, mint amikor szétválik két darab, ami egy, egy ház ablakokkal két ház lesz ablakokkal, és mintha köztük lenne valami más, miközben szét se válnak, mert folyamatosan ház és ház, talán egy tér. Inkább csak egy-egy pillanat, érzés, hogy beteljesedik. A megsárgulás. Ott vagyok egy időben, nem tudni, miért ott, mivel előtte még nem akartam. Újra meg újra a sárgás fényben ott vagyok. Aztán meg nem. Voltam. Hirtelen leszek. Mintha többször egymásután szétszakíthatnám ugyanazt a függönyt. Kellemes nézelődés folyt a részemről. Talán mert itt már mindenki megsárgult, ez a színfény volt a legállandóbb, mintha az örömöm kiváltó oka lett volna, vagy a következménye, mert amikor örülök, ilyen sárga árad szét körülöttem, ezt árasztom.

És szívesen maradtam volna, akár ilyen kihagyásosan is. Fekete hajú fej tetejére láttam így is. Tartott a sárga a kisvárosi főtéren, mivel egy idő múlva a fönntartásaim ellenére is erőszakos lettem, ábrándos, már nem akarózott visszalépni, függönyt tépkedni, azt hittem, hogy folyamatosan belül lehetek, egy élményben, és akkor már szinte én lettem a központ, annyira belül kerültem, nem én nézelődtem, valaki más.

Valaki így is, úgy is nézett, akármerre jártam.

És akkor fölmelegedett a kisvárosi tér, nyoma se volt harci eseményeknek, világháború folyt, tudtuk, kellemes melegben, olyan melegben álltam, amilyenben mindig mindenki lenni szeretett volna, mint egy versben, ilyenkor a festők is a legszebb sárgájukat szedik elő, az ötlevés sárgáját, az égvilágon semmi olyan nem történt egy egész zsúfolt főtéren, ami nyugtalanított volna.

Jöttek-mentek, azt se láttam, hogy kik.

Egy templom fala verte vissza az előtte állásom sárgáját. Ilyen lehet a régi, amikor új. Ráadásul éppen ott, ahol szeretnék lenni, akkor, amikor ott vagyok.

Állt egy dombon egy templom.

És én.

És megint én a téren is. Még tartott az öröm, ha nem is tartott, föl tudtam támasztani. Folyt a nyüzsgése azoknak, akiket nem láttam, ha láttam is, nem kívántam már annyira, hogy köztük járjak, különben meg se mozdultam, mint afféle tökéletes nézelődő.

Mindenféléket kitaláltam róluk, miközben már nem is voltam ott.

A házak falain az ablakok ott is fémesen verték vissza, a sárgát is. Ha akartam, nem, de nem tudtam akarni.

Lelkesedtem, de mint aki megint eltévesztette.

Elmentem sárgázni.

Egyszer egy út kanyarodott. A kanyarban leléptem az útról, de mire leléptem, már nem ugyanazt tapasztaltam, mint amikor még csak le akartam. Mintha nyáron történt volna velem, nagy fák alatt.

Máskor meg az égbolt estefelé fölénk borult, alatta volt egy város, mintha már aludnánk, pályaudvar is lehetett a közelben, egy fölüljáró hídról sötéten ítéltem meg a helyzetet, autók is beerőszakoskodtak, oldalt, szaglászva haladtak és csöndben, hogy legyenek ők is, mert nem lehetett ez régen, egy pillanat alatt lefolyt.

Valaki egy híd korlátján könyökölt ugyanezen az estén. Még nem égett a közvilágítás, s ahova lefelé bámult, ott se fénylett semmi. Eltávolodva tőle, nézegettem a töprengését, lekötötte a figyelmemet a látvány, akkor hirtelen ráértem.

Benne voltunk a városban, kicsit fölötte, mivel a híd környéke is magasabban volt. A töprengő, a háttérben az este, házak, de nem mint házak, kémények, nem az anyaguk, még csak nem is a látásuk, az az állapot, amikor valaki gondterhelten kikönyököl egy híd korlátjára, más valaki meg figyeli, semmi se mozdul, mintha mindenki tudná úgyis ugyanazt, s nem akarnám, hogy látszódjon más, csak valahol legyen, nem akárhol, abban a hangulatban, amit városnak nevezek. Én lesem őt, ő nem néz vissza, de mivel én őt nézem, aki viszont szerteszéjjel bámul, miközben spekulál, nekem ez jó, ha nem is jó, meggondolandó, megragadó, ha már eleve nem lennék úgyis benne, maradok, egy kis szomorúsággal veszem tudomásul, hogy *ez azért nem az*, benne azért nem vagyok, csak a vágy, hogy legyek ott, amit látok, ez.

Mintha a sötétség a vállamra ömlene. Folyamatosan ömlik, sűrű, levegőszerű, mégis ad egy gyönge érintést, folyik végig a vállamon. Ezt a szótlan kényeztetést érzem magam iránt. Esetleg sajnálkozás. Így álltam, de egyáltalán nem csüggesztett el, bár tudtam, hogy ez nem a jóérzések ideje, kicsit hátrahajtottam a fejemet, mint akin végigsimítottak. Hosszú hajam volt, a sárgásfehér, távolba néző arcon mélyedések, gödrök akartak lenni, durva arcon, visszataszító arcon.

Eltávolodtam mindkettőjüktől.

Nem felejtem el, hogy ott jártam.

Egyszer régesrégen jártam egy szobában. Nem is annyira jártam, mint inkább beléptem. Többször is belépett az a valaki, aki én voltam. Benn tartózkodott a nemlátás függönye mögött, és olyankor semmit se csinált, álldogált talán.

Duplaszárnyas, fehér ajtók nyíltak abból a szobából. Nyíltak volna, ha nincsenek csukva.

Mindig egy szoba.

Ahova egyszer majd el kell mennem, hogy berontsak.

Izgatott készülődés, ernyedt megérkezés.

Álmosan töltöttem a napjaimat, úgy éltem, hogy bárhol elaludtam, ahol lehajthattam a fejemet, s ha nem, akkor is ide-oda ingott, ringott a fejem, puhában. Puha volt ez a város, bélelt, körbevett, nekidőlhettem, mindig megtámasztott valamijével. Ezért aztán rengeteget támaszkodtam, szunyókálós csöndben.

Szunyókáltam, mint torta tetején a marcipánvirág, egy történeten, az enyémen.

A délelőttök halkan zsongtak. Percegés is hallatszott. Eljutottak a fülemhez távoli nyikorgások is, de nem rám tartoztak, én feküdtem; távolság, háborítatlanság, ez volt most a mérték, hogy nagy térség ajánlkozott körben, de az öröm még nem fogott el.

Máskor is, nemcsak egyszer.

Beszívom a levegőt, ez az álmatagság éles figyelés, de senki, senki nincs, legföljebb körülbelül, ez elég is.

Szinte válogatok, dúskálok, de amik közt válogatok, azok sincsenek, bennem is alig, föltűnik, eltűnik, mint egy leheveredés valamilyen falnál, aminek nincs előzménye, nincs folytatása se, nincs tartama, nem tart semeddig se, csak *van* bennem, van bennem egy *akkor* és *az*, semmihez se hasonlít. Töménytelenül sok, sokféle, jönnek, még csak nem is egymásután, ha nem is éppen egyszerre.

Így keresgéltem.

T. ült a padon, mivel a gyerekkor mozdíthatatlanul van, ahol van. Csakhogy T. már nem gyerek. Szőrös neki ott, ahol nem látom, alig fér el, egy egész padot elfoglal, féloldalvást fekve. Az biztos, hogy ráér, ha nem is vár senkire se. Fekete haja is hosszan csüng lefelé. Rágja a körmét, mintha engem rágna. Mintha én kívánnám a rágást, ő meg kissé kelletlen.

De belőle jött sötét, fénylő energia képében, a szemén keresztül, mivel nincs olyan sok lehetőség, legalábbis akkoriban nem volt, akkoriban minden padokon kezdődött, ami elkezdődött. Ha láttam a többi részét, ami elfoglalta az egész padot, jólesett, hogy van többi része, de gyorsan későbbre hagytam, nemcsak a tekintetemet kaptam félre, hanem még a gondolatát is, mint aki nem akarja elhinni, hogy ha a szem így néz rá, akkor jön a többi.

Nem akartam elhinni.

Mivel nem tudtam, mi jön. Kiterült előttem, de annyit azért sejtettem, hogy nem lehet mindent rögtön meglátni, hogy nem annyi, amennyi, még csak gondolni se lehet mindenre, annál is inkább, mert a gondolataimat megállította, hogy csinálni szerettem volna.

Vigyorgott rajtam, mert rögtön rohantam tovább, mint a többiek, egy labda után.

Sötétedés után.

Lehetett még labdázni, míg haza nem ráncigáltak.

Egy ilyen félelem *alatt* kezdődött, ha nem is ekkor kezdődött. Az első *figyelés* így eshetett valahogy, ami után már nem ugyanúgy néztem arra a padra, még ha üres is volt.

Üres voltam én is, túl az U. M. iránti láthatatlan szerelmen. A csalódott-

ság hatása alatt, hogy elmúlhatott belőlem, hogy teljesen mindegy, hogy Anti vagy Pista! Cinikus lettem, érzéki. Mint aki mindent képes elmesélni.

Magamban előre elmeséltem T.-t, legalábbis ezzel a mesélős mindentudással viszonoztam az érdeklődését.

Lecsusszant a padról egy idő után, és eltűnt. Még láttam, hogy hosszas mendegélés után tényleg eltűnik. Egy utcasarok volt az eltűnésének a helye, én meg véletlenül éppen a felé a sarok felé néztem, már ki tudja, hol tartva a mesélgetésben, bár addig csak szőke lányokat hajkurásztam. T. lett az első fekete.

Úgy fekete, hogy kiszőkítette a haját legközelebbre.

Ha megtaláljuk az igazit, minden egyszerűbb lesz. Elszáll a költészet, jóleső egyszerűséggel kattognak az események. Valahogy mindig tudjuk, mit kell tenni legközelebbre. Úgyhogy egy darabig nem is tisztázódott, hogy ugyanazzal a személlyel van dolgom.

Egyszerű Teri lett belőle, jó kis szőke Teri, mivel én erősen növésnek indultam a két találkozás közt eltelt időben.

Olyan érzésem volt, hogy megint eltévesztettem.

Hogy nem ez az a város, Terikém, kicsikém!

*(Vége)*

# *Harkály*

Kabdebó Lórántnak

*haj taposómalom halnali siralom*
*nem is tudom hol min jár a sütnivalóm*
*vagy tán nem is jár csak épp rühellve mozdul*
*s bambán bámít rám a köd lyukán körösztül*
*elmém a ködrongyon átszól visszabámul*
*(nem tudok arabul koptul yorubául)*

*Mikor az állásban áll csak áll magába':*
*ilyen lehet a ló vaksi éjszakája*
*– a kicsapott gulya mulya-ép elméje*
*ridegbarom álom-eszméleti éje*
*(... tázós? kákabélű? nem lyukad a gyomra?*
*vénül bénul rútul roppan ripityomra)*

*Fogásom vasmarok, inam-kezem szilárd*
*– füles irattartón zizegő kópiák –*
*nem én: a lánchordta lap papirja reszket*
*(kis káromlásszólást halkal megeresztek*
*a fogam közt pogány csikorgatás-formán*
*örök rendetlenség káoszát kotorván)*

*elsőbbet: rakások szép rendbe rakása*
*ez megy megőrzésre amaz kiszórásra*
*tőtt papírkosárba iratlerakóba*
*(... pápaszeme párás medvének mogorva*
*vékonypénzű jószág: mi dongája-vékony!*
*légy ugrál szeménél csonka romladékony)*

*– – – Rándul az irógép „szakálla volt kender"*
*ingyen gondolódik: valami* elindul
*hőse is születik „pendelyes inségbe":*
*minden ember áldott nagy* egyszerisége!
*ismerős az ének – felered a zsongás*
*mondatok fűződnek sorsokkal tolongvást*

*Limpópóvá dagad krokodilos árja*
*ladik már a sodrás címét kiabálja*
*portyáznak zabálnak széplányok megesnek*
*ez áll katonának az megy szerzetesnek*
*mongolnak töröknek megnyílnak a várak*
*szent lámák lebegnek szúfik levitálnak*

*ezer csörrel kopog ezer erdõ fáján*
*(felsült Uranija ég világburáján:*
*lovas történelem! zúdul Ural-Altáj!)*
*mi örvénylik velem? hol kopog a harkály?*
*napját mondja Énok hol Idők betelnek*
*Jozafát Völgyén az Üreljövetelnek*

*látás rianása – hajnal-sokadalom!*
*szerelmetes mázsa: malomkõ irgalom – – –*

# *Jeruzsálem*

Lakatos Istvánnak, hatvan utánra

*minden ember egy-egy Jeruzsálem*
*õ leronthatatlan temploma*
*minden élet egy-egy Jeruzsálem*
*Jeruzsálem-rontó Ostroma*

*minden esztendõd ez ostromgyűrű*
*döfi marja – hol van rajt a rés*
*torlaszoljad tömjed el belülről*
*kötörõ zúgásba légy erős*

*minden hajnal ostrom virradása*
*minden este véres alkonyat*
*éjféltájt ha elhágy a kurázsi*
*– üszkösödsz ni csonkod mint rohad*

*lélegzésed felszakadó sóhaj*
*herregésed fojtott jajgatás:*
*mitse alkudozz a Támadóval!*
*bújva ríhatsz: meg ne hallja más*

*Tűrtön veszteg ült Vespasianus?*
*majd felindul rádlel Tituszod*
*vesd meg lábod bömböld és sugározd:*
*áll falad de Róma veszni fog!*

*egy már eljut az Antóniáig*
*más kohorsza Kidron völgyeig*
*sorakoztass! ványadt katonáid*
*latinul röhögve hergelik*

*minden kedded legyen húshagyó kedd*
*minden szerdád legyen hamvazó*
*minden szó gyilok latinja néked:*
*tábortűzi szélből nótaszó*

*ahol mászik már a palisszádra*
*társa meg toronyról falra hág:*
*vissza kardja pajzsa és iszákja!*
*– te mi satnya ők mi marconák*

*(ez is Nap – hanyatló-visszanézőn:*
*foszló felhők annak fellege –*
*verhetetlen küzdők közt vitézlőn*
*billegő szerencse mérlege)*

*. . . Roggyanóban Hinnom völgyi bástya*
*kostörő vonzó ezer kötél –*
*pástra most a nagy kirohanásra!*
*vasgyúrókra rá te ösztövér*

*te vagy ez a vár feladhatatlan!*
*nincs kereszt s keresztnek hely elég*
*felfeszítettel színülť a katlan*
*minden ág meglelte emberét*

*– – – légy az egy az örök Jeruzsálem*
*oszloplángod mitse hamvadó!*
*birodalmat végy a hús-halálon*
*s vár az Egy a Lét Fölött Való*

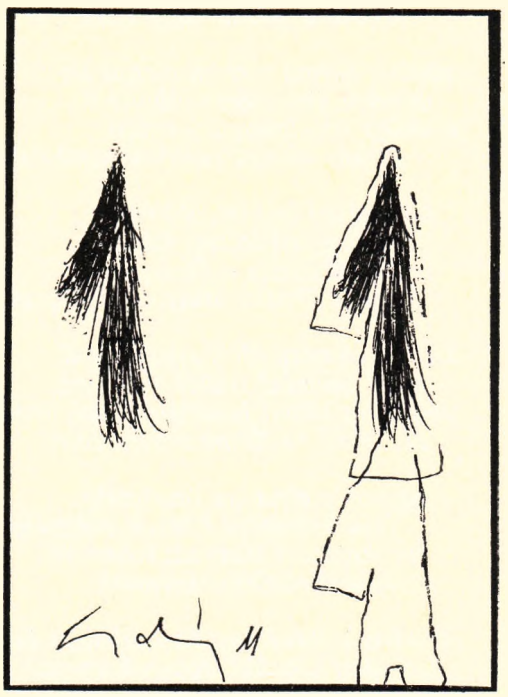

CSŰRÖS MIKLÓS

# AZ ÁRNYALATOK KÖLTŐJE

*A hatvan éves Lator Lászlóról*

Lator László költészetét tömbszerűnek, monolitikusnak, egyöntetűnek tartja a kritika. A létezés egyenletét akarja felállítani, mondják róla, Szentkuthy Miklós szavával szólva, az egyetlen metafora felé tör. Van is olyan ciklusa, második kötetében, amelynek a címe: „az egyetlen lehetőség". Az édenkerti virradat csodája vonzza, valami eszelős érzékiség szólal meg verseiben. Szenzualizmusa nem elméleti eltökéltségű, hanem eredendő létélmény, s bizonyára veleszületett axiomatikus tapasztalat: „Híznak az erjedés bölcs vegytanába / vetett, felajzott létek vad zugokban." A felajzott lélek és test kínját, gyönyörét, kielégítetlenségét, élniakarását hirdetik a versei, tobzódik az érzékleteket megragadó jelzőkben. Nála a megfülledt trágya is „mármár sötét lángra lobban", ismeri a bomló anyag gyönyörrel teli vehemenciáját, a rothadás baudelaire-i szépségét. És ez mégsem dekadencia. A szagok, a színek, a hallomások és az egyéb érzékelések „másolhatatlan statikája" épül föl ebben a lírában, a „tisztább halál" távlatában az élet szépsége rajzolódik ki.

De ezt a létélményt Lator korántsem egyhangúan, éppen nem monotóniával vagy önismétléssel idézi föl. Az árnyalatok művésze; lehet, hogy egy dologról beszél de mindig másképpen. Tekintsük át például a témáit. Közös vonásként valami biológikusság tűnik föl bennük, a születésről, a nemzésről ír, „a szív a hús a csont sötét virága" érdekli. Kulcsszavai közé tartozik a paradicsom, szereti a nyári túlédességet, a diluviális izgalmat, a hús féleszméletét. De a *Holtág*ban mindez tárgyi megfelelővé válik, tájleírást olvasunk, igaz, az élet és a halál megy a gyönyör expresszionisztikusan egzaltált dicséretével, egyszersmind azonban konkrét részletekhez tapadó naturalizmussal. A *Kert* a hirtelen fölszakadó gyönyör ihletéből táplálkozó vers, „káprázó homály / a földközelibb mindenség felett". Tárgyiasságát egy virágkehely érzékletes leírása igazolja az utolsó versszakban, egyszersmind ez a zárlat a képek nyelvén világosan közvetíti a visszafojtott és áttételessé tett erotikát:

*Hús-szirmain halvány ereivel,*
*forró bibéjével, porzóival*
*mozdulatlan vihar:*
*egy valószínűtlen virágkehely.*

A mozdulatlan vihar szép paradoxon, a visszafojtott szenvedélynek, az extatikus túláradás kényszerű megfékezésének a szimbóluma.

A Lator költészetének változatosságáról, árnyalatosságáról, polifonikusságáról szóló tézist három vers kommentálásával próbálom alátámasztani. Az első a *Piac*.

*Forrástalan morajlás, kvarchomok-*
*permet neszez a lomb közt szakadatlan.*
*Valami színes bukdos, tántorog,*
*és elmerül egy mélyebb forgatagban.*
*Karok, nyakak, mellek mezítlenül,*
*emberi hangon jajgat egy talicska.*
*A szemet ez a későnyári hő*
*káprázó képekkel nyugtalanítja.*

*Ez délies, csak zsírosabb világ,*
*vastag gyönyörrel habzó földi éden.*
*Izzadt füstölt, paprikás szalonnák*
*a súlyos nap kemencemelegében.*
*Nagy serpenyőkben hajnaltól ebéd-*
*időig hólyagos poklukra vetve*
*kövér hurkák, kolbászok, pecsenyék*
*érnek nagy karéj liha kenyerekre.*

*Káposzta, répa, hagyma, paprika,*
*a zöld alól világít már a sárga,*
*paradicsom pirosa omlik a*
*kék véralátutásos padlizsánra.*
*Nyers, édes, csípős, kesernyés szagok,*
*mélyben, más-más tervet betöltő,*
*versengve sokasodó anyagok*
*özönlenek elő a sűrű földből.*

*Kertek fényes, testes gyümölcsei,*
*már viaszosra, ragacsosra érve,*
*méregzöld dinnye s hókás szentesi,*
*villog tükrös rózsás vagy sárga béle,*
*szeplős arany, bíbor, halvány, leves,*
*savanykás, kásás alma, hagymahajszín*
*körte, zöld ringló, sárga véreres*
*őszibarack és pozsgás héjú kajszin.*

*S már érzi is az ujj, a száj, az íny*
*a pihés, mézgás, édes hám alatti*
*hús megbolygatott hasadékain*
*a nedveket hirtelen feltakadni,*
*már érzi a sóvár, parázna bőr*
*a ténycsíkos, homályos szoba hűsét,*
*már érzi, hogy dől rá mindenfelől*
*a lassú, síkos, ikrás gyönyörűség.*

Érzékiséggé fokozódó szenzualizmusra vall ez a vers, akármelyik „rétegét" veszszük szemügyre. Már a cím jelzi, hogy a szemlélődés színhelye a fogható, ízlelhető, érzékelhető dolgok breugeli világa; nem könyvtárba lépünk be, mint Vörösmartynál, de nem is a természet vadvirágát szemléljük, mint Petőfinél. A termesztett, a tenyésztett, az ember által feldolgozott és árusított „versengve sokasodó anyagok" között járunk. Egyszerre konkrét és jelképes értelmű az időmeghatározás is. „Késő nyári hő": ez a túlérett, még heves, de már rövidesen halálra ítélt vegetáció időszaka, az a pillanat, amelyik a beteljesülést és az elkerülhetetlen bomlást elválasztja. Lator hedonisztikusan értelmezi az időnek és a térnek ezt az összetett élményét, jelzi, hogy káprázatról van szó, de élvezi „a lassú, síkos, ikrás gyönyörűség" mégoly rövid pillanatát.

A szerves és a szervetlen, az élő és a nem élő anyag nála nem válik el olyan határozottan, mint a köznapi szemléletben. A növények a sűrű földből „özönlenek elő", a lomb közt „kvarchomok-permet neszez", a szalonnák a nap kemencemelegében izzadnak. Mindazonáltal alaptermészete a dúsan létező „zsírosabb világhoz" vonzza, kedvenc terepe a „vastag gyönyörrel habzó földi éden". Ezt, a számára egzisztenciális alapélményt és vonzalmat nyelvileg főként a fölsorolás, a halmozás alakzataival meg a jelzős szerkezetek sokasításával fejezi ki. Stílusa egyszerre nominális, verbális és jelzős, mert a létezés fölfokozott áradását és azt a szubjektív egzaltációt, amelyet ez az áradás az egyes emberben fölkelt, a tárgyi világ, a cselekvések és az érzéki minőségek együtt jellemzik és határozzák meg. A stilisztikában ide vág a hosszúmondatosság és az enjambement kultusza. Minden mindennel összefügg, a szavak, mint a folyondár, kúsznak át egyik sorból a másikba, a mondatszerkezet a dzsungelnek vagy a kaszálatlan füves mezőnek a benyomását ébreszti. A szavak is újszerű kapcsolatot teremtenek egymás közt, Lator mestere a nyelvújító szóösszetételeknek, s e tekintetben is a tagolatlanítás, vagy megfordítva, pozitívan kifejezve: az egységesítés törekvése jellemzi; költőként (s ezt most az esszéírótól és a műfordítótól való különbözés jelzése miatt emelem ki) nem logikailag szétválasztható fogalmakban gondolkodik, hanem az élmény és az állapot természeti egységét modellálja és sugallja.

A természet elementáris hatású vízióját szigorú formai fegyelem ellenpontozza és teszi – nála ettől is karakterisztikusan – egyedivé. A strófikus szerkesztés, a jambus túlsúlya, a mindig leleményes, de azért az Arany János-i szabályoktól nem túl messzire elrugaszkodó tiszta rímek és asszonáncok az önfegyelmezésnek, egy látnoki képzelet kordában tartásának a külső-formai megnyilatkozásai.

## *ASSZONYPANASZ*

*Hiszen mi egymást mégis hogy lehet*
*nincs szeme szája csak a gyűlölet*
*nincs combom farom fogni keze csak*
*az oktalan meggyűlő indulat*
*csak a szederjes nincs-mit-mondani*
*csak kiöklendezett gané-szavai*

*De hiszen mi egymással napra nap*
*ízét szagát ízemet szagomat*
*hisz egymásban száj szájat kéz kezet*
*és mindörökre és mégsem lehet*

*Hisz egymással mi egy-test egy-gyönyör*
*álmaim forgó üregeiből*
*eszméletem színéig felsajog*
*ha még lehetne valahogy sehogy*
*hiszen a szó a csend mindennapok*
*kőgörgeléke csontházon kopog*

*Hiszen mi egymást zsákutcába fut*
*a salétromos omló alagút*
*csak rothadó szemét csak matt kova*
*mészkő-sömör sehonnan sehova*
*ha a feszültség valahol kicsap*
*gyújtózsinór-sistergés pillanat*

*Hiszen mi egymást villog mint a kés*
*dúlt járatokban mészhéj-recsegés*

A vegetáció buja gazdagságát élvező és leíró Lator szemléletétől merőben különbözni látszik ez a vers. Már a megszólalás formája, a dramatikus-lírai monológ – meglepetést kelt. Szerepvers, mondják manapság az ilyenféléről, kettős objektiváció, mondta volna Arany. A költő beleképzeli magát egy másik (szinte mindegy, hogy valódi vagy kitalált) személy lélekállapotába, s jóformán az ő szemszögéből nézi, az ő szavaival fejezi ki önmagát, kettejüknek egymáshoz és a világhoz való viszonyát. A szerelmi csalódás ősi, közismert költői témája a meglepetés, a váratlanság mozzanatától válik itt újszerűvé és eredetivé. A kulcsszó, a minden versszak elején mellbevágó hangsúllyal kiemelt kötő- és indulatszó a *hiszen*. Etimológiailag és történetileg bizonyára a *hit*-ből ered, s ebben a szövegkörnyezetben a megcsúfolt, a megcáfolt, az önnön értelmetlenségére ráébredő hitet jelképezi. A múltról szóló, emlékező sorokban, mondatokban a költő elliptikus szerkesztéssel él, elhagyja az igei állítmányt, a nyelvi hézagossággal (a megnevezhetetlenre való utalással) érzékelteti a teljességet, a beteljesülést. A *hiszen*-en kívül az *egymás* névszó ragos alakokban való halmozott ismétlése is jelzi a valamikori magától értetődő összetartozást, a megbonthatatlannak hitt kapcsolatot.

A „Hiszen mi egymást" típusú sorkezdetekre, szakaszkezdetekre rendre ellentétező, tagadó folytatás következik. Ismétlődnek a tagadószavak (nincs, mégsem), a fosztóképzős és pejoratív megjelölések (oktalan, szederjes, kiökrendett gané-szavak, rothadó, matt, stb.). Zsákutcáról, omló alagútról, rothadó szemétről szólnak a hasonlatok, szívszorítóan szépnek és poétikailag meghatározónak találjuk a *kő*vel kapcsolatos metaforikát (kőgörgelék, matt kova, mészkő-sömör, mészhéj-recsegés). Ebből is kiemelkedik az a két sor, amely a vers aranymetszési pontján helyezkedik el: „hiszen a szó a csend mindennapok / kőgörgeléke csontházon kopog". Nyilván az ellentét fokozza föl ezeknek a megkövesedéssel kapcsolatos képzeteknek az intenzitását, hiszen egy másik képsor az érzékileg is boldog együttélés világát idézi föl, múlt időben, comb, far, íz, szag, száj, kéz „egy-test egy-gyönyör". A biologikumban is elért éden elveszítéséről szól a vers, a valaha birtokolt és a szerves világba ágyazott szép emberi kapcsolat megszűnéséről.

Ehhez képest a szintaxisra is a töredékesség, a hiányosság, a zaklatott befejezetlenség nyomja rá a bélyegét; az igei állítmányok elhagyása kettős jelentést sugall, zavart lélekállapotot tükröz, de az elveszített meghittség, bensőségesség emlékét is, amikor nem kellett magyarázkodni, állításokat megfogalmazni, „Hisz egymással mi egy-test egy-gyönyör". A lamentációs stílushoz hozzátartozik a figura etimologica („száj szájat kéz kezet"), a paradox ellentét („és mindörökre és mégsem lehet"), a szinesztézia („eszméletem színéig felsajog"), az érzékletek összekeverésének Rimbaud-i eredetű poétikája.

*Szerszámai, alkalmatlan kacatja,*
*az össze-vissza görbült vashuzal-*
*gubancok, rozsda-pikkelyekbe málló*
*bádogdarabok, meghorpadt edények,*
*kicsorbult kések, vésők, kalapácsok,*
*s durvábbak is: agyag csiszolta*
*ásók, kapák, tükrös szerszámnyelek*
*közt csak a szűkös léténél nagyobb*
*vágyakozással, vagy mit tudom én:*
*egy őt magát túlélő olthatatlan*
*szomjjal nyújtózott túl a foghatón,*
*odáig, ahol egymás vak szívéig*
*fénylenek az árnyéktalan fogalmak,*
*ahol a már nem mérhető feszültség*
*iszonyatos hevében összeforr*
*a szitakötő-remegés s az írisz,*
*ezen a hasadozott fennsikon*
*vakon keresve a lázas anyag*
*tapinthatatlan édes lüktetését,*
*egy madár torka melegét, a rózsa*
*gyöngyház-hús bujaságát, egy levél*
*túlfinomult csipkézetét vagy érdes*
*csontrendszerét egy hosszú búzaszárnak,*
*e pengékkel s pihékkel remegő*
*fojtó fészek-magányban,*
*és körül vaktában egymásra-hányva*
*az elnagyolt tehetetlen koloncok –*
*egy tétován próbálkozó vonal*
*váratlan megiramodása-íve,*
*egy nyitott száj a kőben, szinte hang már,*
*vagy öt szikár ujj majdnem-mozdulása.*

A *Fellobban, elhomályosul* c. kötet utolsó verse ez. Ars poetica. E műfajnak több értelmezését tartjuk számon, egy szűkebbet, amely művészettani, mesterségbeli szabályokat ír elő, és egy tágabbat, amelyik költői hitvallást tartalmaz, az újat teremtő ember világképe megfogalmazásának elveit rendszerezi. *A szobrász* e tipológiában a második változathoz sorolandó. Nem regulákat részletez, hanem egyetemes gondolat kifejtéséhez keres szinonímákat. Nyelvtanilag egyetlen mondat, leglényegét (az állítmányt) ez a két sor tartalmazza: „egy őt magát túlélő olthatatlan / szomjjal nyújtózott túl a foghatón". A harmincegy soros költeményből idézetünk az első és a második harmad határára esik, a tizedik és a tizenegyedik sorra. *Nyújtózni*, ez egyszerre jelenti a test meghosszabbítását és elernyesztését, erőlködő megfeszítését, sőt talán a halott védtelen kiszolgáltatottságát is. Az *olthatatlan szomj* mitologikus képzetet ébreszt, a tantaluszi archetípusra utal, Lator szemléletében az érzékelhető világhoz való legyűrhetetlen és elementáris vágy jelképe. A fosztóképzős és a túlzó jelzők együtt mutatják ki ennek a világfölfogásnak a sajátosságát. Alkalmatlan, durvább, olthatatlan, árnyéktalan, iszonyatos, tapinthatatlan, fojtó, elnagyolt, váratlan, majdnem – a negatív jelentésű melléknevek és más szófajú szavak fölfokozott hiányérzetet közvetítenek, az ember „szűkös léténél nagyobb vágyakozást".

Ugyanakkor a vers, ezen a hiányérzeten kívül és ezt meghaladva, a létezésnek és az értelmes működésnek az eufóriájáról is beszél, arról, hogy az alkalmatlan kacatokból jelentékeny alkotás születik, a bádog, a rozsda, a szerszám átlényegülhet, és a lázas anyag édes lüktetését sugalmazhatja. Erről a csodáról szól Lator László költészete, a teremtés michelangelói pillanatáról, amikor élővé válik a puszta anyag, szellemmel telítődik az addig értelmetlen test, kiszámíthatatlanul, váratlanul létrejön valami új, ami nemcsak teremtőjét, hanem befogadóit is gazdagabbá teszi.

PÁKOLITZ ISTVÁN

# *Posztumusz*

– In memoriam Sz. E. –

A korai siker: méreg,
az idejében elért siker: táplálék,
az elkésett siker: gyógyszer.
Ignotus

*Ha idejében ér a méltó elismerés*
*bizvást megizmosítja szárnyadat*
*s a sokrendbeli elmarasztalás után*
*megbékéltet a nyugtató kalokagathia*

*Latiatuc ſeleym*
*még mindig nehezen vevődik észre*
*a megszenvedett-kiharcolt eredmény*

*Most hogy abbahagyhatatlan munkádat*
*az Univerzum c. csillagközi Folyóirat*
*redakciójában ſolytatod*
*úgy látszik*
*másoknak is hiányzol*
*nemcsak a törzsgárda-tagoknak*

*Istenem olyan elszomorító*
*hamikor az elkésett siker*
*gyógyszer se lehet már*

*Aritmiás szívütem bágyaszt*
*megkeseredik a szájiz*
*torokszorító zokogás ſojtogat*

*Feleym keassatuc charmul Kyrieleyson*

# *Küszöb*

*ſélévszázada jószerint*
*hogy tanulgatja mit jelent*
*a tétova se bent se kint*

*csak a küszöb csak a perem*
*s ha szerencséje rátekint*
*ſája virul de nem terem*

*leányos háznál szűre kint*
*busong a pitvarszegleten*
*tűzkardos kerub nemet int*

*szegény quijote mit tegyen*
*elülről kezdheti megint*
*s akárha ködülte hegyen*

*a nagyfülű mesebeli*
*szüretlen iáz mi legyen*
*hisz ülepét nem verheti*

*a küszöbhöz örömtelen –*
*csak nyurgult szamárfülei*
*mutatják miképp van jelen*

# *Okulhatnál*

*Uram, kinek szólnék,*
*hogyha nem neked:*
*imhol, veszni hagytad*
*felnőtt gyermeked;*
*kimondád a végszót,*
*vissza nem vehedd.*

*Megbízható sáfár*
*volt igaz fiad;*
*lelke szárnyaltatta,*
*nem a kordivat;*
*– okulhatnál végre:*
sapienti sat.

BEKE LÁSZLÓ–PETERNÁK MIKLÓS

# Beszélgetés Erdély Miklós írásairól

PM: – Milyen jellegű bevezetést írjunk egy ilyen szövegközlés elé?

BL: – A papírforma szerint néhány oldalon össze kellene foglalni mindazokat a lényeges általánosságokat, amiket a szerzőről tudni illik. Egy másik változat: amikor az ember igyekszik minél színesebb anekdotákat elmondani a szerzőről. Most azonban egyik sem igazán járható út. Nem tehetünk mást, mint hogy jelezzük: az Erdély Miklós-interpretációnak egyelőre rengeteg nyitott kérdése van, s ha van is elképzelésünk az interpretáció kívánatos irányáról, a kérdéseket továbbra is nyitva kell tartanunk. E bevezetőnek tehát elsősorban a téma *fontosságára* kell felhívnia a figyelmet.

PM: – A most közlésre kerülő írások a 60-as évek elején (legkésőbb a közepén) készülhettek. S ez felvethet egy olyan problémát, hogy miért nem a frissebb írások közül válogattunk, hiszen ez az általános gyakorlat, amikor a „közölni valamit a hagyatékból" típusú igényeket kell kielégíteni. Erdély Miklós esetében több okból is tanácsos volt elkerülni az utóbbi megoldást. Ő maga mondta, hogy tíz évig írt verseket, anélkül, hogy bárkinek megmutatta volna. Egyetlen kötete van (Kollapszus orv. Magyar Műhely kiadása, Párizs 1974), amely Magyarországon gyakorlatilag hozzáférhetetlen. Ez verseket tartalmaz – prózát, esszét nem.

BL: – És ami a legmeglepőbb, a régi írások is nagyon „mainak" hatnak. Ezzel is azt szeretném hangsúlyozni, hogy Erdély Miklós a *mai* magyar irodalom jelentős képviselője. Nálunk a legutóbbi időkig tartotta magát egy olyan felfogás, hogy csak az számít irodalomnak, ami nyomtatásban is megjelent (nálunk). Ez a felfogás természetesen nem vett tudomást Erdély Miklósról. Sőt, amikor elkezdték írni a külföldön publikáló magyarokról szóló összefoglalásokat, őt azokból is kihagyták. Ugyanakkor biztosan lehet tudni, hogy tevékenyen részt vett az irodalmi életben. Jó barátja volt Pilinszky János, intenzív kapcsolatot tartott fönn a Vigilia-körrel, barátja volt Kondor Bélának (minden bizonnyal a költő Kondornak is!), de más neveket is sorolhatnék – Kormos Istvántól Ágh Istvánon át Tandori Dezsőig. És amíg mindezek méltányolták az ő irodalmi megnyilvánulásait, addig íróasztalában gyűltek a szerkesztőségi levelek: „értékesnek tartjuk az Ön írásait, de . . ."

PM: – Volt egy olyan időszak, a 60-as évek közepe táján, amikor próbálkozott publikálással, de aztán ezzel felhagyott. Verseket azonban már sokkal korábban is írt, az 50-es évek közepén-végén mindenképp.

BL: – Tény, hogy nehezen ugyan, de meg tudott jelentetni néhány esszét és tanulmányt, elsősorban a filmről, vagy képzőművészeti kérdésekről. Más kérdés, hogy ezeknek is számos szépirodalmi erénye van: különösen feszített metaforák, kihívóan új mondatszerkezetek stb. Azt sem szabad elfelejteni, hogy életének utolsó néhány évében egy sereg fiatal költő és író (az Örley-kör) felfigyelt munkásságára és meghívta különböző felolvasóestekre. Akkor kerültek elő egyes régebbi írásai is, mint például az itt közölt *Gúlában*, amelyet egy írószövetségi esten adott elő (1985. február 27.). Publikációra azonban akkor is csak elvétve került sor (pl. a *Metán* c. vers a Lélegzet-antológiában, 1985-ben).

PM: – Az írószövetségi est azért is érdekes, mert ott egészen új írások egészen régiekkel együtt szerepeltek. Ez mutatja, hogy az írásain hosszú időn át folyamatosan dolgozott, gyakran nem is úgy, hogy átdolgozta vagy bővítette, hanem állandóan evidenciában tartotta őket, s amelyikre éppen szüksége volt, azt kimelte. Ahogy a *Tavaszi kivégzés* című filmje is egy régebbi novellájának (nem filmnovella!) elővételén alapult.

BL: – Ennek a kronológiai keveredésnek további érdekessége, hogy – amennyire meg tudom ítélni – a fiatalabb korosztályok egyszerűen nem tesznek különbséget a „régi" és az „újabb" Erdély-írások között, mert számukra egyformán „újnak" hat mindegyik.

PM: – A datálás, illetve a művek „ideje" más kérdéseket is felvet. Vegyük például az Újhold-Évkönyv 1987/1-es kötetében dátum nélkül megjelentetett verseket. Közülük a *Fekete és cifra* címűnek lemaradt a második fele, ezért itt közöljük teljes terjedelmében. „Mikori" versek ezek? Most olvassuk őket először nyomtatásban, de posztumusz jelennek meg, s ez megint mást jelent. Ugyanakkor dátum nélküliek, mert legfeljebb annyit tudnánk csak mondani, hogy „az 1960-as évek eleje". De mi az értelme ennek a megjelölésnek, most először látott, vadonatúj művek esetén? Nyilvánvalóan alig csempészhetők vissza ma már a 60-as évek elejének irodalomtörténetébe, pedig ezek a történeti tények.

BL: – Előbb-utóbb mindenképpen ki fog alakulni egy kb. 70–80%-os biztonságú kronológia az életművön belül. De a feszes sorrendnek maga az alkotó mondott volna ellent, éppen az említett „evidenciában tartó" alkotói magatartás jegyében. Továbbá, szinte lehetetlen megállapítani, melyek azok a kéziratban maradt régi témái, amelyek éppen „munka alatt" voltak. Például több alkalomra is emlékszem, amikor „rendelésre" húzott elő már meglévő írásokat vagy témákat. S ez nemcsak tanulmányokra vonatkozik, hanem képzőművészeti alkotásokra is, amelyeket külföldi tematikus kiállításokra küldött. Szerette az „alkalmi" műveket.

PM: – Ha belegondolunk, a rendelésre készülő vagy alkalmi műnek több jelentése lehet, s amire itt utaltál, talán a legkevésbé közhasználatú. Itt ugyanis arról van szó, hogy az adott „megrendelésben" veszi észre azt, hogy alkalmas egy meglévő, tisztázott gondolatának vagy művének a nyilvánosságra kerülésére, mert az épp illik oda. Mintegy a szükséges véletlen vagy mellékkörülmény, mely kiváltja, hogy a mű a kész, megmutatható állapotból a be-

mutatott-állapotba kerüljön. Érdekes e vonatkozásban a mű-alkalom alá-fölé rendeltségi hierarchiájának változása.

BL: – Ide kapcsolható, hogy Erdély Miklós intenzíven tanulmányozta Freud álomelméletét, s használta például azt az elvet, mely szerint a későbbi álom magyarázza a korábbit. Gondolhatunk az összes álomrekonstrukción alapuló filmjére, amelyek közé lényegében az említett *Tavaszi kivégzés* is tartozik, hiszen az alapjául szolgáló novella nem más, mint egy álom leírása. A fenti elv alapján a film interpretálja a novellát. Sőt, magában a filmben különböző álom- és valóság-rétegek vannak, s ez a *Verzió* című filmjére is igaz. Kapcsolhatók még e témakörhöz a Freudtól ugyancsak nem távol álló „véletlenszerűségek" interpretációi, mint az *önösszeszerelő költészet.* De az a legalább húsz éve elhangzott, Erdélytől származó kulcsmondat is, hogy „a fejlettebb súg", melynek konkrét megjelenései: ahogy Altorjay Sándor egy kiállításmegnyitó alkalmából neki súg egy manifesztumot, amit aztán Erdély már hangosan mond, vagy ahogy az *Időutazás* című sorozatán fotó/idő montázsként megjelenik. S itt akár a parapszichológia jelenléte, akár Erdély idő-felfogásának vizsgálata felé is továbbmehetnénk.

PM: – Az *Időutazás* című munkához kapcsolódó *Idő-mőbiusz* című írás egyik pontjában is kimondja, hogy „a fejlettebb visszanyúl, hogy fejlettebb legyen". Tehát alapvető egy állandó mozgás az ember saját történetében, ami a sors tudata. Itt látok egy tendenciát, most, halála után, ami egyrészt veszélyes, másrészt bizonyos fokig kikerülhetetlen: mintha két sors alakulna. Az egyik életével együtt fut, a másik pedig a közlésekkel, munkái megismerésével, a hagyatékkal együtt alakul, legalábbis fog alakulni abban a pillanatban, amint összes meglévő munkája méltó formában nyilvánosságot kap. Mert nem hiszem, hogy eléri a felét, ami valamilyen formában megjelent, s ennek töredékére lehet mondani, hogy valamelyest ismert.

BL: – A „megjelent" és a „valamelyest ismert" itt szerintem ugyanaz. Szó volt már az 1974-ben Párizsban kiadott verseskötetről, amelyhez hozzávehetjük az ugyancsak Párizsban és a Magyar Műhely által Erdély Miklósnak szentelt különszámot (1983). Ezeken túl legföljebb egy tucatnyi verse, tágabban szépirodalmi műve van, ami nyomtatásban megjelent, s persze elhangzottak még dolgok, szűkebb közönség előtt – kérdés, mennyire maradtak meg első hallás után. S e tényekkel szemben áll körülbelül hússzor annyi publikálatlan írás, vagy még több, ha arra gondolunk, hogy képzőművészeti munkái is gyakran átcsapnak irodalomba.

PM: – Visszatérve egy kicsit konkrétabban a fenti „két sors" kérdéséhez: Nem érzed-e azt a veszélyt, hogy a közlések rapszodikusságával, kisebb munkák elszórt megjelentetésével – hozzávéve azt a tényt, hogy egész munkásságát csak egy kisebb nyilvánosság ismeri – szinte a felejtéshez szolgálunk inkább vezérfonallal, mint a jobb megértéshez?

BL: – Azért nem egészen így van ez. Nyilvánvalóan létezik az a közhely Magyarországon, hogy ha valaki meghal, akkor szokott mennybe menni – de erről nem érdemes tovább beszélni. Mindenki ismeri ezt a szindrómát – mégis valahogy át kell gázolni rajta.

A másik dolog – s ezért nem félek annyira – az, hogy a nekrológ-ízű fellángolások egy idő után kihunynak. Nem rakódnak le kövületté, s így nem akadályozhatják meg egy igaz kép kialakulását. Persze más kérdés, hogy milyen egy igaz kép – ez is állandóan változik, akár évszázadokon át.

A harmadik pedig, mindentől függetlenül maguknak a művészeti alkotásoknak a külön, autonóm élete. Tehát ha egy eldugott, kisvárosi napilapban megjelenik egy ötsoros verse egy jó költőnek, az is hozzájárul a művészi igazsághoz, és egy teljesen ismeretlen olvasó számára is így működik. Itt már a személyes háttér ismerete nem számít. Ott áll a mű a végső, véglegessé vált formájában, és azt úgy kell nézni.

PM: – Ne feledjük azt sem, hogy Erdély Miklósnak erről, tehát a művek sorsáról, a „hagyatékokról" is megvolt a saját, külön véleménye. (Amire nem azért hivatkozom, mintha feltétlenül követendő lenne.) Így ír például a *Váratlan kantáta* című versének (1959) első két szakaszában:

*Mint madarak, melyeket röptükben kitömtek, s azóta ott lógnak az égen, oly mozdulatlan az elhunytak emléke, oly unalmasan megszokhatatlan, nevetségesen fennkölt.*

*A kutató feladata megkeresni az elhunytak lelkeit. A halottak miatt kötelessége föltárni a rejtekhelyeket, az egymásba csúszott rétegeket szétfejteni. Ki kell hámoznia a valóság illúziójából az illúzió magvát. Rejtélyesen kénytelen építkezni a rombolás mozdulataival.*

Azért épp ezt a szakaszt idézem, mert mintha épp ide illene egy kis – a vers későbbi szakaszában említett értelmű – csalással, mutatva egyúttal az interpretáció nehézségeit is.

BL: – Mindkettőnkben van bizonyos félelem, hogy félreinterpretáljuk, vagy félreinterpretálódik Erdély Miklós munkássága. Véleményem szerint ez úgy kerülhető el, hogy egyelőre inkább távoli köröket írunk köréje és minél több szálon próbáljuk felderíteni az ő szellemi kapcsolatait. Ez még azért is fontos, mert ő mindenkihez különös módon, sajátosan viszonyult. Nem egyszerűen arról van szó, hogy megállapítsunk egy műveltségi mezőt. Minden névhez, vagy minden olvasmányhoz azt is fel lehet vezetni, milyen módon dolgozta föl. Freudról már volt szó. Nyilvánvaló, hogy ő Freudot elsősorban a háború előtti, vagy nem sokkal a háború utáni kiadásokból ismerte, és természetesen nagyon erősen belejátszott az olvasatába az is, hogy Freud zsidó volt. Azért mondom ezt, mert Erdélynél ez is alapvető kérdés, de megint nagyon különös viszonyulás tárgya.

PM: – Azt hiszem, a *Kalcedóni zsinat emlékére* készült művéhez írott szövegében is kifejti, mennyire „kedves" neki ez a kérdés, mert egyszerre „belülről" és „kívülről" is látja, mégis valamiképp fölülről nézi . . .

BL: – Talán úgy lehet ezt megfogalmazni, hogy ő a kereszténységet zsidó szemmel nézte, a zsidóságot pedig keresztény szemmel, s ezek a nézőpontok valóban a kérdés fölé emelkedő művek elkészítésére ösztönözték. E vonatkozásban is érdekes az itt közlésre kerülő munka egy balatoni nyaralásról, ahol nem átallja magát Hitlert a történet másik főszereplőjévé megtenni, míg az első számú főszereplő egyes szám első személyben ő maga.

Két másik példán talán még világosabban megmutatható ez a viszony – úgy gondolom, ma már talán szabad erről is beszélni. Az egyik, talán frivolnak is nevezhető művön egy akáclevél látható, melyen a levélkék mellé váltakozva oda van írva, hogy „zsidó – nem zsidó . . .” az ismert „szeret – nem szeret” játék mintájára. A másik korábbi, 1971-es munka, amely egy akkor készített gyűjteményemhez tartozott. Ebbe különböző művészektől kértem munkákat, s Erdély – mintegy az alkalomhoz illő gesztussal – libazsírba áztatott vattát nyújtott át nekem, A/4-es papírlapon. Volt a munkának felirata is, s ez az volt, hogy „ne különíts el, ne izolálj!” Ebben a provokatív gesztusban azonnal észrevehető Erdély Miklós közmondásos arroganciája – s a külső szemlélő általában meg is reked ennél a szintnél – ahogy elképzelte, miként fogom majd én jólfésült kis dossziék közé berakni ezt az eléggé gusztustalan anyagot. De ezután jön megint a meglepetés, ugyanis ennek az együttesnek két fontos, szimbolikusan is értelmezhető eleme van: a „kóser” libazsír és a vatta. Együttesük azért került ide, mert a múlt századi – e század eleji spiritiszta médiumok állítólag zsíros vattával imitálták az „ektoplazmát”, a transzállapotban testnyílásaikból kiáramló anyagot. (Erdély Miklós, családja hagyományainak útmutatását követve, sokat foglalkozott a spiritizmus fenomenológiájával, például párhuzamot vont a happening és a szeánsz között.) Látható, mint került össze egy személyes, életrajzi mozzanat vallási és irritatív politikai utalásokkal, egy „arrogáns” gesztus keretében. S látható az is, hogy nem holmi kis „polgárpukkasztó” neo-neo-dada-gesztusok voltak ezek, hanem hallatlanul átgondolt, megélt szellemiségből táplálkoztak. És különösek, nagyon különlegesek és szépek voltak.

Meggyőződésem, hogy egy művész hagyatékának feltárása során az utólagos közlések mellett az ilyen részletösszefüggések kimutatásának van értelme. Az effajta interpretáció vízválasztóként hat az olvasók (vagy a nézők) körében: sokan „azértis” ki fognak tartani elutasító véleményük mellett, de néhányan ezentúl talán másképpen fogják látni a művészt és a művét. Egyébiránt maga Erdély e kettő viszonyát is különlegesen ítélte meg; mintha a művet részesítette volna előnyben a művésszel szemben. Egyik interjújában elmondta, hogy a legjobb barátainak is csak egy-egy művét szereti, a többit tévedésnek tartja. Mintha szándékosan összekuszálta volna a személyes kapcsolatok és a művészi megítélés szálait – az utóbbi javára, s némi didaktikus célzattal az előbbit illetően. Azt is mondta, hogy kisebb baj, ha egy rossz mű átcsúszik egy zsűrin, mint az, ha egy jó művet kizsűriznek.

És itt visszaérkeztünk a számunkra legégetőbb kérdéshez. A zsűri-probléma a nyilvánosság problémája. A jó műnek nyilvánosságra kell kerülnie, mielőbb, „mindenáron”. (Erre vonatkozólag is fennmaradt egy szép Erdély-nyilatkozat.) Azt hiszem, a mi feladatunkat is ez a maxima jelöli ki: mielőbb közölnünk kell elhunyt barátunk műveit, vállalva akár a tévedések kockázatát is.

*Budapest, 1987. augusztus 29.*

# *Kedd*

*Nagykereskedés borongós följárata*
*Lábazati kő az eszméletlenség határán*
*Pokolkendőt lobogtatva*
*Rengeteg fülek hajak és szívek*
*A tökéletlenség hegyoldalában menetelve*
*Pokolkendőt lobogtatva*
*Aki lépcsőkkel és udvarokkal nem tud betelni*
*Mikor egy szabó említ egy nála jobb szabót*
*Fényforrás alatt*
*Több széndarabból álló nevetés*
*Mintha régi zeneszó lustálkodna oldalt*
*Aki zeneszóval kisasszonyokkal nem tud betelni*
*Rengeteg hajak és szívek mindaz ami hiányzik*
*Zúgó vendéglőzene rongya zsákja*
*Az eszméletlenség határán kapaszkodó kőburkolatok*
*Aki magánál jobbat említ*
*Kenderkötél zsák zsineg ponyvanagykereskedések*
*Föláldozott mozdulatok cégtáblák följáratok*
*Sápadt ténycsóva alatt borzongva*
*Szennyes vattákba pakolva*
*A hit higanyoszlopa alatt*
*Egy sötét folt belsejében*
*Vitrin belsejében*
*Kiállítva létrejötte bűneit*
*Az eszméletlenség határán menetel*
*A tökéletlenség hegyoldalában*
*Pokolkendőt lobogtatva*
*És mindazt ami hiányzik*
*Rengeteg hajak fülek és szívek*
*Kisasszony aki magánál jobbat említ vagy szabó*
*Aki lépcsőkkel hajakkal szívekkel udvarokkal nem tud betelni*
*Amadeus kisasszony akinél jobbat nem említ*
*Amadeus Mozart kisasszony aki a legjobban hiányzik*

*1962.*

# *Fekete és cifra*

*Bár veszettül törekedem*
*Gyömöszölni befele*
*A sok dunnát a rekamiéba*
*Mikor ágyamat vetem,*
*A puffadt vánkosok, és még a lepedő,*
*Az ivar-sok lehető*
*Hogy beleférjen szinte lehetetlen,*
*Egy emberalakú ládikóba*
*Mely fekete*
*És cifra*
*Hogy végül fedele*
*Lebegő,*
*És félig nyitva,*
*Kikandikál majd életem*
*Áldatlan, fura titka,*
*Hogy sárga cipőben is, he-he-he,*
*Választott voltam itt a dölyfre és a süge kínra,*
*Míg új nappalok terhe*
*Igencsak leszorítja,*
*Hogy lappadjon végre minden sejtelem*
*A fedél alatt, melyre fekete*
*Alapon cifra*
*Aranybetűkkel iratik föl nevem.*

*Hogy majd homályos sivatagokon ögyelegve,*
*Hunyorogva kacarásszak foszladék sajgásaimon,*
*Nedves tüskebokorba arcra-bukva*
*Rongyolnám súlyos aktualitásom.*
*Suhogva, széles gesztusokkal*
*Magyaráznám ott majd felködlő lényeknek*
*Sorsom unalmát,*
*S hogy valami pikánsat is mondjak,*
*Föleleveníteném a cserépkályha szagát,*
*A lét csimbókjait tépdesve*
*Röffennék egyet tán az asszonyi kenőcsről,*
*Mi olajozza néha érdes napjaink,*
*Mutatnék mérföldes karral le az alvilágba,*
*Hol gőzös konyhájában dunsztolódik a proli,*
*Üvegburokba zárt fénykukac*
*Sárga levében lötyögve*
*Állítgatja az automata-korbácsot, a vekkert,*
*Hogy reggel hűvösbe fúrja lesimított kobakját.*
*Pillanatnyilag azonban,*
*– Mit az újság is taglal –*
*Siessünk, könyörgöm jobban*
*Az életszínvonallal.*

# Parton

Zugáruként kiraktak sajtot adtak szalonnát, kis bögrét kenyeret.

Szegényes konyhában éltem nem volt nadrágom, szégyenkeztem dideregtem összeszorítottam combjaimat, éjjel halásztam kis halakat befőttes üvegben gyűjtöttem, krákogtam fáztam staniol papír tapadt garatomra, fülem forró volt homlokom kihűlt, szemgolyóm belül viszketett, nem láttam soha senkit. Egyetlen gondom szórakozásom hangulatom a hűlés volt, forró lapockáim hideg zsákon fekvés éjszakai kényszer halászat elkékült lábam felmelegítése, tüzet nem láttam soha. Meleget csak lázamtól ismertem, kőpadlón volt a zsák és nem volt takaróm, semmiféle rongyom se zsebkendőm zsákom megkeményedett az orrtörölgetéstől. A falak rajzolatai mint lezajlott megváltoztathatatlan események. Az időjárás egyenletesen hideg volt szél és vékony eső, nappal borult viharos éjjel enyhültebb lassabb, tiszta ég. Változást csak testemből ismertem, némelykor fájdalmas köhögést hidegrázást orrfacsaró náthát, nehéz légzést sorozatos tüdőgyulladást. Semmit meg nem szoktam lehetetlen volt bármit is megszoknom a falak egyformasága végtelenségig ingerelt. Iható víz a ház mellett esővízből egy gödörbe gyűlt, jéghideg és íztelen. Befőttes üvegbe mertem kézben hasamon melegítettem egy-egy kortyot ittam de nem esett soha jól. Polcom nem volt csak befőttes üvegek a földön zsákom és semmi más. Kint a végeláthatatlan part, lehetetlen mezítláb elindulni. Próbálkoztam iszapot szárítani de a nedves levegőtől csuszamlós maradt és hideg. Nem tudtam megszokni a nyers hideg halat az evés nem esett jól soha. Befőttes üveggel halásztam ha beleúszott egy kis hal és nem tudott visszafordulni kiemeltem. Befőttes üvegeim közül néhány eltört mikor a zsák alá tettem fejtámasztásnak a tarkómhoz. Takarékoskodnom kellett a befőttes üvegekkel ezért lemondtam a fejtámasztékról vízszintesen feküdtem amit képtelen voltam megszokni. A helyiség egyik sarka beázott állandóan csöpögött ezért a kőpadló is nedves volt. Zsákommal a legtávolabbi sarokba húzódtam hogy a nedvességet elkerüljem iszapgáttal akadályoztam a víz elterjedését, de az iszap alatti szivárgástól a kőpadló mégis nedves volt amit képtelen voltam megszokni. Ablak a helyiségben nem volt csak egy 2 tenyérnyi nyílás az ajtón szemmagasságban, nappal bizonyos fokú világosságot szolgáltatott, de ennek következtében nem tudott a helység testmelegtől sem átmelegedni.

Állandó betegségem ellenére sem éreztem soha közelinek a halált, de nem is reménykedtem benne, inkább időnként halálfélelem fogott el. Ez abban nyilatkozott hogy féltem ha meghalok még jobban fogok fázni.

Alvással kétféle pózban kísérleteztem. Vagy oldalamra fekve összegömbölyödtem hogy flanelingem a térdem is takarja és a zsákot visszahajtottam lábfejemre – ilyenkor vádlimon egy 15 cm-es csík kimondhatatlanul fázott, vagy elgémberedve meguntam a kísérletezést kinyújtózkodtam egyenesen feküdtem hátamon kitéve magam egészen az elkerülhetetlen hidegnek. Semmi örömöm nem volt soha ha csak azt nem számítom hogy egy falon húzódó repedést időnként iszappal töltöttem be és míg az ki nem száradt és ki nem pergett elvégzett munkám némi elégedettséggel töltött el, mikor kihullott boszszankodtam. Bizonyos idő eltelte után bosszankodásomat némi öröm váltotta fel, mert előre örültem annak az elégedettségnek ami tapasztási munkámat követte így izgatott álbosszankodással vártam hogy az iszap kiperegjen. Mi-

kor felfedeztem hogy ilyen módon elviselhetőbb az életmódom sok egyéb hiábavaló tevékenységet kerestem magamnak.

Ezek örömteli elvégzését és szintén elevenítő apró mérgelődésekkel kísért kudarcát csak szüntelen betegeskedésem akadályozta és keserítette el. Magam számára kiszabott fölösleges kötelezettségekkel szembeni lustaságomnak olykor kapóra jöttek a hűlés és láz egyes rohamai, melyben való kényelmes elnyújtózást akadályozta a fázás és a kötelességmulasztás lelkifurdalása amit képtelen voltam megszokni.

# Gúlában

A jobb megélhetés kedvéért egy gúlához szegődtem. A felvételi bizottság (maga a gúla) nyakizmaimat mutatványhoz megfelelőnek ítélte, semmi lényeges kifogás a felépítésem ellen nem merült fel. Utasítással vagy felvilágosítással nem láttak el, igaz ugyan, hogy nem is kérdezősködtem.

Az első bemutatkozás alkalmával természetesnek vettem, hogy mint utolsó jelentkező, én leszek a gúla legalján, nekem kell tartanom az összes többit. Örömöm csak akkor kezdett fogyatkozni, mikor észrevettem, hogy a bemutatkozásnak sehogy sem akar végeszakadni. Bele kellett törődnöm, hogy a gúla, amihez szegődtem, egy örök gúla. Tagjai gúlában aludtak, ettek, az összes tevékenységüket gúlában végezték.

A súlyos megterhelést aránylag rövid idő alatt megszoktam, csak a kötöttséget viseltem nehezen. Nem mintha a lelkemre kötötték volna, hogy nem mozdulhatok, nem mehetek el, nem járkálhatok kedvemre, de magától értetődött, hogy én mint legalsó tartom az egészet, nélkülem az egész gúla menten összeomlik. Észrevettem, hogy oldalsó, közbülső helyekről egyes tagok bőven elcsavarognak, néha hetekre elmaradnak, ezt azonban észre se lehetett venni; a többiek kis átrendeződéssel a hiányzót könnyen helyettesítették. Mindez helyzetemnél fogva rám nem vonatkozhatott.

Keserűségemben hosszú tusakodás után végre elhatároztam, hogy kiszállok. Dőljön össze az egész, gondoltam, szabadságomat még katasztrófa árán is visszaszerzem.

Mikor aztán elszántan a gúla legaljáról kiléptem, meglepődve tapasztaltam, hogy a gúla meg se rendül, és semmi hajlama sincs összeomlani. Minden idáig való erőfeszítésemet és kitartásomat hiábavalónak éreztem, és ez még jobban elkeserített. Ugyanakkor visszanyert szabadságommal elégedettnek kellett lennem, és tudtam, ha időről időre visszatérek helyemre, a jobb megélhetésem is biztosítva lesz.

A második keserves meglepetésem az volt, hogy a megterhelésem egyáltalán nem szűnt, a gúla teljes súlyát továbbra is vállaimon éreztem. Ha otthonomban a sezlonon feküdtem, még akkor is majd megszakadtam az erőfeszítéstől. Nehezen vonszoltam magamat mulatókba, egy ízben a tengerre is elverődtem, de mindez valamiképpen még kényelmetlenebb, fárasztóbb és sivárabb volt, mint mikor a gúla alján azzal áltattam magam, hogy erőfeszítéseimnek van valami értelme. Megértettem, mért hagyják el a gúla tagjai sokkal

ritkábban helyüket, mint ahogy tehetnék. Beláttam, hogy a többiek csak fontos, halaszthatatlan ügyeik intézésére távoznak olykor, és ahogy tehetik, visszatérnek. Én is rövidesen felhagytam a csavargással, és visszaálltam alsó, de nagyon fontosnak látszó helyemre.

Ezután következett a legkellemetlenebb meglepetés: egy reggel arra ébredtem, hogy többé már én sem a talajon állok, hanem valaki másnak a vállán. Ez a fordulat az események logikája szerint várható volt, én azonban előzőleg mégse gondoltam rá soha. Véglegesen én csak legalsónak tudtam magam elképzelni, és nem is kívánkoztam feljebb. Új helyzetemben a leggyötrőbb az volt, hogy elvesztettem biztonságérzetemet; mikor fölöttem is minden inog, erőkifejtésem nem támaszkodhatik szilárd talajra, állandó idegölő munkával kell saját egyensúlyomra is ügyelni. Természetesen azonnal lemásztam és távoztam, bár gondolhattam, hogy hiába. A sima talajon is ugyanolyan bizonytalanul álltam, és minden lépés megfeszített figyelmet igényelt. Ehhez képest viszonylag megnyugtató volt a helyemen maradni, és eszerint is cselekedtem. Ettől kezdve idegeim megroppantak, álmatlanság kínzott, egészségem is rohamosan hanyatlott.

Még nem említettem, hogy a gúlában az emberi beszéd nem volt szokásban. Néhány nyögés, panaszos sóhaj, fogcsattogtatás hallatszott csupán, mely utóbbi az adott körülmények között vidámságnak számított. Magam is elszoktam minden beszédtől, az egész megelőző életem, sőt az egész beszélgető külvilág végül is inkább ábrándnak, képzelődés termékének tűnt, mint valóságnak, ahová időnként bágyadt kirándulásokat tehet az, aki az öncsalás technikájában járatos. De az öncsalás nem különösebb művészet ott, ahol érzékeink megcsalnak bennünket és érzékeinket megcsaljuk. Ennek következtében végül semmi különbség nem mutatkozott az elképzelt és valódi távozás között, nem is tudtam köztük különbséget tenni.

Egy felfedezés révén mégis elviselhetővé vált helyzetem. Úgy okoskodtam, ha a gúla nélkülem is megáll, nem kell nekem folyton tartanom. Ha a felettem levőkbe csimpaszkodom, engem se kell tartania senkinek, én sem szenvedek az állandó bizonytalanságtól, a talpam sem bicsaklik a verejtéktől sikamlós vállakon. Ha a fölöttem állók lábszáraira ráfonom karjaimat, könynyedén függeszkedem – úgy gondoltam –, csak saját súlyomat kell tartani.

Rövidesen világossá vált előttem, hogy a gúlán belül a függeszkedés általános szokás, és bár a szövevényes, szerteágazó rendszert nem tudtam áttekinteni, de érzékeltem, hogy legalábbis nagy körzetben mindenki felfelé csimpaszkodik. Egyáltalán nem értettem, hogy a gúlát így mi tartja. A rendszer viszonylagos stabilitása csodálatosnak tűnt. Elragadtatásomban nem tudtam magamon uralkodni, egy ízben el is kiáltottam magam: „Uraim, mi repülünk!" Kiáltásomra messziről hallatszó panaszos nyögések megértették velem, hogy a mi lebegésünk súlyát a rendszer különös átboltozódása folytán távoli szekciók kétszeres erőfeszítéssel viselik. A lebegés iránti elragadtatásom megcsappant, és beláttam, függeszkedni sem könnyebb, és minél följebb vagyok, annál nehezebb: így egyre többen vannak alattam, és azok mind rajtam függnek.

A biztos megélhetés tudatában felhagytam mindenféle, a rendszer megértésére vonatkozó töprengéssel, csakúgy, mint saját állapotom folyamatos regisztrálásával. Boldog vagyok-e vagy sem, elégedett vagy elégedetlen, a továbbiakban nem foglalkoztatott. Tartok-e vagy engem tartanak, teljesen közömbösen hagyott. Magamról és rendeltetésemről teljesen megfeledkezve, öntudatlan sejtként épültem be a gúla lüktető életébe.

# Üdülés Hitlerrel

Semmi okom valótlanságokat állítani; kisfiú koromban együtt nyaraltam Hitler Adolffal, az egykori német kancellárral, hírhedt zsidógyűlölővel, minden tekintetben erőszakos, hirtelen emberrel. De fölösleges is őt különösebben bemutatnom, hiszen élnek még, akik szenvedélyesen emlékeznek rá – gyakran jobban, mint saját magukra –, személyiségének minden árnyalatát számontartják a mai napig, mint ahogy a messzemenő következmények sokáig éreztették hatásukat.

Ezt a különös üdülést megfejthetetlen módon tökéletesen elfelejtettem, emléke évtizedek óta szunnyad tudatom mélyén, hogy hirtelen teljes élességében újra felmerüljön, – meglepő adatokat szolgáltatva a lélek rejtélyes működéséről, mely képes némely eseményt az emlékezetből végérvényesen kitörölni, másokat híven megőrizni, s megint másokat ideiglenesen elnyomni: mintegy befalazva megtartani, más korszakokra átmenteni. Valahogy úgy, mint a legenda szerint hajdan az Úr tette, mikor a Hét Szentalvót egy barlang mélyén Ducius császár keresztényüldöző rémuralma elöl elrejtette, elaltatta, a barlangbejáratot befalaztatta, hogy 196 év múltán, a már hatalom birtokában lévő, az eretnekség bűnébe esett egyházi előkelőségek előtt a hét jámbort feltámassza, tényekkel bizonyítva az akkoriban kétségbe vont hittételt: a halottak feltámadását.

Csak homályosan emlékszem, miként kerültem nyár végén vagy inkább kora őszön a Balaton partjára; a táj jellege szerint, valószínűleg az északi partjára. Valamely akkori szociális intézmény beutalása adhatta a hirtelen ötletet szüleimnek, hogy néhány napos szezonvégi pihenőre küldjék nyári betegségekben legyöngült, különben is feltűnően vékonydongájú kisfiukat – áldozatos nagynénikéje társaságában.

„Csontváz slafrokban" – ez a kifejezés, melyet annyiszor hallottam, ha rokoni társaság előtt fürdőnadrágban megjelentem a strandon – inkább föliidézi bennem a régi Balaton-parti nyaralások bágyadt derűjét: a zöld celluloid-sildek, szortyogó fürdőcipők, japános, bő női pizsamanadrágok, elszakadt szíjú, sokszorosan megszögelt fatalpú szandálok világát – mint a korabeli fotográfiák. A fényképalbumok képanyaga érzésben nem vezet vissza, inkább eltávolít a fényképezőgép előtt fölsorakozott, diadalmasan nyaraló családtól. E felvételeken a fiatalok mintha ellenszélben előre törekedni látszanának, az idősebbek kényelmesen hátszélnek dőlnek, ugyanakkor mintha nem lenne alattuk biztos talaj, úgy tűnik, meghatározhatatlan térben, kissé kockázatosan lavíroznak; feltehetően Hitler „eszményi intézkedései" okozzák ezt az utólagos szédületet. A korabeli zsidó családok szoros, valamiképpen elkötelezett kapcsolatban álltak Hitlerrel, ez most érződik.

Abban az időben már volt fogalmam nekem is, a nyolc-tíz éves kisfiúnak, a zsidóüldözésről, láttam híradót, előfordult velem az a később sok nevetésre alkalmat adó eset – mint mesélték –, egyszer zokogva azzal állítottam haza, hogy a strandon egy idegen kisfiú azt mondta nekem: „koromzsidó". Nem tudtam fölfogni, mi van ezen nevetnivaló, csak jóval később jöttem rá, a „kormos zsidó" kifejezést interpretáltam rosszul, bár a mai napig sem értem teljesen, ilyen minimális eltérés miért okozott éveken keresztül újra és újra megújuló hahotázást a családban. Érdekesség kedvéért megjegyzem, mikor az

üldözések következtében már a család háromnegyed része kipusztult, egy fikarcnyit sem vesztett fényéből, az élve maradt családtagok számára a humor kiapadhatatlan forrása maradt mindvégig ez az együgyű szó.

Talán még idejében idézem föl azt a szorongatott vakációt, mely elkülönül a többitől, az egyetlenné összeolvadóktól, a felhőtlen aranykori nyaralásoktól. Ezt már beárnyékolta a háború, a felnőtt gondok ismerősebbé teszik, a Balaton szigorúbb, északi partjára és a szezon végére tolta a nevezetes üldöztetést. Még jókor idézem vissza azt a borult, a megterített ebédlő fehér abroszaitól mégis világos délelőttöt, amikor először láttam szemtől szembe Hitlert. Az üdülő étkezőjében, a teljes hangerővel bömbölő rádió előtt álltam, és magamból kikelve vezényeltem – ha rúgkapálásomat vezénylésnek lehet nevezni – Beethoven VII. szimfóniáját. Csakis ez az opus szólhatott, hiszen mást nem ismertem, abban az időben ez volt a család egyetlen hanglemeze, a fanfárok szerepét töltötte be, és mindig felhangzott, ha felhangzott, ha ünnepélyesebb összejövetelre került sor. Önfeledtségemben csak arra lettem figyelmes, hogy egy kéz a rádió gombját elcsavarja. Mikor zavartan megfordultam, megpillantottam a katonaruhás csoportot. A kapkodó alázattal magyarázó gondnok viselkedése tudatosította bennem, hogy akit a csoport élén látok, maga Hitler. A zene bennem, mint egy darab papír, elszakadt. Teljes elszemélytelenedésemben nem is azt éreztem, hogy híradót látok, hanem inkább azt, hogy a megszokott és mégis oly felfoghatatlan képet most rámvetítik.

Hitler tenyerébe csapta kesztyűjét – „gut", mondta valószínűleg, sarkon fordult, és stílusának megfelelő acélos sietséggel kíséretével távozott.

*

Mindenek előtt a háta. Módomban volt hosszan, elmélyülten tanulmányozni az ebéd utáni csevegés kissé fellazult együttesében. A Führer közvetlenül az étkező bejárata mellett üldögélt, előrenyújtott jobb karját az asztalon nyugtatta, kenyérgalacsint babrált. Engedte, hogy asztaltársai a jóllakottság okozta megelégedettségüknek hangot adjanak, tréfálkozzanak, zubbonyuk legfelső gombját kigombolják, csizmájukat rakosgassák, átvessék a másikon, úgy viselkedjenek, ahogy azóta filmen sokszor láttuk a harcosokat jódolgukban. Én az ajtóban állva, a gyerekeknél még lehetséges teljes koncentrációval, a legfőbb ellenség és a teljes hatalom hátát szemléltem. Minden igyekezetemmel azon voltam, hogy megfejtsem az ellenséges hatalom és egyáltalán a hatalom természetét.

Első lényeges észrevételem az volt, hogy a hatalmasságnak könnyebb elviselni a hátát, mint egyéb halandónak. Már csak azért is, mert jobban szabják a zakóját, a steppelt katonakabát öltései egyenletesen feszülnek, a gallér kifogástalanul simul a nyakhoz, a lapockák enyhe mozgása harmonikus aktivitást és erélyt sugároz. Pontosan megfigyeltem, ahogy a Führer fölváltva tanulmányozta a gyurkált kenyérgalacsint és tisztjeinek arckifejezését, jobban sikerült megnyilvánulásaikat azzal a jólismert feszes mosollyal jutalmazta, amelyet a birodalom szobrászai sokszor megörökítettek. Lenyűgözve álltam az ajtóban, Hitlert, ruháját, haját, fülét, mozdulatait kifejezetten szépnek találtam, illetve olyan volt, amit régebbi regényes hölgyek elragadónak neveztek. Úgy éreztem, a hatalom elkerülhetetlenül szép, különösen szépek a hatalom engedményei, hogy a szépség és hatalom között valami mélységes összefüggés van.

Utólag is meglep, hogy ólálkodásom megengedett volt. Azzal tisztában voltunk, hogy Hitler és az egész vezérkara tudja, hogy zsidókkal étkezik egy helyiségben, és bizonyos fokú megtiszteltetésnek vettük, hogy levegőnek tekintenek bennünket. Nagynénémmel szorongva vártuk Hitler megnyilvánuló utálatát, de miután semmi külső jelét nem mutatta, viszonylagos hálás nyugalmat élveztünk. Talán néhány képzelt vagy árnyalatnyi fintor – a többiek túlságosan el voltak foglalva vezérükkel –, ami olykor Hitler arcára hangtalan megjelenésünk vagy távozásunk alkalmával kiült, mintha a levegő megromlott vagy kellemetlenül elszíneződött volna, növelte nyugtalanságunkat. A szorongás bennem egy apró, kényelmetlen eset kapcsán a kétségbeesésig fokozódott.

Egy ízben a kerti WC-n ültem. Helyesebben a kerti árnyékszéken, mely budi, mint kiderült, az egész telep egyetlen használható alkalmatossága volt. Az üdülő összesen két házból állt. Egyikben mi laktunk, a gondnok, és az ebédlő is abban a házban volt. A meglehetősen kiterjedt, teraszosan kiképzett szőlővel, málnabokrokkal, alacsony kőfalakkal tarkított kert másik szélén állt a rendezett külsejű, többablakos, földszintes ház, ahová Hitleréket szállásorolták el. Frissen mázolt és állandóan csukott zsalugáterei mutatták, hogy az épület céljának megfelel. Úgy tűnt, az a félreeső hely, ahol ültem, kizárólag alacsonyabb rendű vendégek használatára szolgál, tehát teljes biztonságban hosszan elidőztem ott, s átadtam magam zaklatott fantáziám csapongásának, melyet megújuló hasgörcsök kísértek. Befejezve dolgomat, elbambulva léptem ki, talán még ruhám sem volt teljesen rendben – s ki mást látok magam előtt, mint a türelmetlen Hitlert. Majdhogy elsodort, úgy ugrott be a kiürült bódéba, – az volt a legkínzóbb gondolatom és még mai napig is – abba a szagba, amit magam után hagytam. Ezek után alapos okkal utálhat – állapítottam meg iszonyodva –, elvesztettem az ártatlanságot és az ártatlanság kétes fölényét is, és bármi borzasztó történjék velem ezek után, az említett szag „emberileg indokolt" következményének kell tekintenem. Jobban szégyelltem magam annál, mint hogy képes lettem volna sírni vagy a nagynénémnek panaszkodni, teljesen elveszettnek éreztem magam. Úgy szaladtam vissza a házba, mintha egy időzített pokolgépet hagytam volna a bódéban, ami nem tudni pontosan mikor, de nemsokára és mindent elsöprő erővel fel fog robbanni.

Nem sejtettem, hogy egy birodalmi vezér nagyvonalúsága túltehet egy érzékeny lelkű gyerek félelmein, rövidesen megütközéssel tapasztaltam, hogy helyzetemen a szégyenletes esemény semmit sem rontott, sőt bizonyos értelemben inkább javított. Nagy megnyugvással tapasztaltam, hogy a Führer viselkedése minden tekintetben változatlan, azonban jeges közönye számomra elkerülhetetlenül a cinkosság színezetét öltötte; valami, amiről csak ketten tudunk, de ennek semmi jelét nem adjuk. Rögtön nem találtam az életet olyan vészterhesnek, sokkal könnyebben mozogtam, kifejezetten jókedvű lettem.

LACKÓ MIKLÓS

# FÜLEP LAJOS LEVELEI TOLNAY KÁROLYHOZ

*Fülep Lajos, akit a Jelenkor olvasóinak nem kell bemutatni, 1918-tól haláláig bensőséges szellemi barátja volt Tolnay Károlynak (Charles de Tolnaynak), a neves, majd világhírre szert tett magyar származású és a magyar kultúrával élete végéig kapcsolatot tartó művészettörténésznek. Tolnay (szül. 1899-ben) Fülep tanítványa volt a Vas-utcai felső kereskedelmi iskolában, már diákként részt vett a Balázs Béla–Lukács György által szervezett filozófiai műhely, a „Vasárnap-kör" vita-ülésein. Fülep indította el őt művészettörténész-pályáján is. Tolnay Bécsben, Berlinben, Frankfurtban tanult, korai munkásságára – Fülep mellett – a bécsi új művészettörténeti iskola, mindenekelőtt Max Dvorák hatása volt erőteljes. Később Tolnay a szellemtörténeti alapokon nyugvó stíluskutatást az E. Panofsky által képviselt ún. ikonológiai irányzattal egyesítette. 1929-ben a hamburgi egyetemen E. Panofskynál habilitált. 1933-ban a nácizmus elől Párizsba települt át, s itt élt és dolgozott közel 6 évig. 1939–1964 között az Egyesült Államokban dolgozott, a Princeton-i és a Columbia-egyetemen. 1964-ben visszatelepült Európába, s 1965-től 1981-ben bekövetkezett haláláig a firenzei Michelangelo-múzeum, a Casa Buonarroti igazgatója. Munkássága elsősorban a Michelangelo-kutatásban, valamint H. Bosch, P. Breughel és a németalföldi festészet elemzésében volt kiemelkedő.*

*Tolnay Károly Fülep Lajon talán legintenzívebb levelezőpartnere volt. A 20-as években gyakrabban, a 30-as években csak kétszer látogatott Magyarországra, elsősorban azért, hogy Füleppel személyesen is találkozzék. Személyes találkozásukra aztán már csak egyszer került sor: 1970-ben, egy budapesti szakmai kongresszuson.*

*A Fülep–Tolnay levelezés nemcsak a művészettörténész-szakköröket érdekelheti; figyelemre méltó általános kultúrtörténeti szempontból is.*

*

*A levelezés egyik ágát. Tolnaynak Fülephez írt leveleit az MTA Könyvtár Kézirattára őrzi, együtt az egész terjedelmes Fülep-hagyatékkal.*

*Jelen közleményre azért kerülhetett sor, mert Bak János kollégám, kanadai egyetemi tanár, kérésemre a firenzei Casa Buonarroti-ban őrzött Tolnay-hagyatékból Fülep Lajos Tolnayhoz írt leveleiről másolatot készített, s a levélmásolatokat rendelkezésemre bocsátotta.*

*Az alábbiakban bő válogatást adunk Fülep Lajos leveleiből. A leveleket – egy kivételével – nem „cenzúráztuk". Néhány hosszú levélből elhagytuk az érdektelen részeket; az ilyen kihagyásokat így jeleztük: [. . .] Mivel Fülep írása sokszor igen nehezen olvasható, s több levonat sem sikerült megfelelően, néhány helyen egy-egy szót nem tudtunk megfejteni. Az ilyen kihagyásokat így jeleztük: (. . .) Végül: csak a legszükségesebb rövid jegyzetekre szorítkoztunk.*

## *LEVELEK*

Baja, 1922. XII. 27.

Kedves Barátom! Végre életjel Magától! Mennyit nyomoztam már, de hiába – majd elmondom, ha itt lesz. Lejövetelét illetőleg csak annyit: a legnagyobb örömet szerzi vele mindkettőnknek, hisz már oly régóta várjuk. (Csak aztán most is az ne történjék, mint másfél éve, hogy későn kapja értesítésemet; de én a Magáét csak tegnap kaptam s így nem küldhettem előbb választ.) Ha esetleg jár még a *hajó*, kellemesebb és *hosszabb* rajta az utazás lefelé. Ajánlom figyelmébe. Csak kérem, értesítsen idején jöttéről, hogy várhassam. Elszállásolásáról majd gondoskodunk. Szóval: jöjjön, amint jöhet, vagy amikor akar s minél hosszabb időre.

Szeretettel

Fülep Lajos

Baja, 1923. III. 22.

Kedves Károly, hát bizony jó soká adott életjelt magáról, már el nem tudtam képzelni, mi történt – elég baj, hogy nyavalyáskodott s az volt az ok.

Én se voltam jól eddig: ami még soha sem történt velem életemben, a tüdőm fájt (s még fáj is) már vagy két hónap óta. Úgy látszik, a sok szobalevegőtől, kevés alvástól, egyáltalán legyöngüléstől, valami jobb oldali tüdőcsúcshurut féle ütött belém. Most hogy megjött végre a jó idő, azzal próbálom kireparálni, hogy egész napokat elsétálok. (Látja, nem hiába mondom én mindig magának, hogy az embernek nem szabad túlságba mennie, mert aztán mégis csak fizetnie kell a kierőszakolt többletért.)

A romantikáról szóló könyveket kár volt olyan sebbel-lobbal visszaküldeni, igazán ráértek volna még a nyárig s akár azután is.

Köszönöm, hogy szólt Gyurinak a Tausend u. e. Nacht miatt – eddig ugyan még nem jött meg, a „Theorie des Romans"-ról mostanában szándékozom írni a Nyugatba (mivel fölkértek rá), de előbb újra el kell olvasnom, mert már rég olvastam.[1]

Hogy a Cervantest elküldje-e most vagy ne: teljesen arra bízom, ahogy magának kényelmesebb. Szükségem nincs rá momentán.

Hanem azt a jegyzéket, amit én adtam magának esetleg beszerzendő könyvekről, kérem, küldje vissza, mert már nem emlékszem, miket is írtam föl, azóta pedig egyetmást már megrendeltem s köztük esetleg olyat is, amit magának fölírtam: kétszer pedig kár volna megvenni valamit. Majd átnézem a listát s ami nem kell, törlöm és visszaküldöm.

Dantéről való véleménye kialakulására nagyon kíváncsi vagyok, különösen, hogy találkozik-e az enyémmel.

Feleségem a maga elmenetele után rosszabbul volt, meg is akarták operálni – de aztán megint jobban lett s az operáció elmaradt. Most abban bízunk, hogy talán nem is lesz rá többet szükség.

Mikor indul útra? Vagy még most is van akadály? Ne hagyjon egészen hírek nélkül.

Mindketten szeretettel üdvözöljük, édes apjának kérem adja át tiszteletemet

Fülep Lajos

Zengővárkony, 1933. VIII. 23.

Kedves Carlo, nagyon nyugtalanul és türelmetlenül vártam hírt Magától, mert mindig attól tartottam, meg fogja tenni – amit meg is tett.[2] Okait nem magyarázza s ezt jól teszi – úgy is tudom és értem őket. Mégis marhaság, amit csinált, mert mi a fene köze van Magának a politikához s ahhoz, hogy az egyetem „politizált"-e vagy nem. Magának azt se kéne tudni, hogy világ van a világon, hanem csinálni a Maga dolgát. Minden egyetem mindig „politizált" valamilyen irányban, csak egyszer jobban

érzik, mint máskor – ha meg akarja várni a Magának megfelelő politikai irányt, akkor várhat pár ezer évig, föltéve, hogy a kínaiak nem intézkednek előbb. Szeretném tudni, mik a tervei s kilátásai. Mert hogy Paris kedvesebb, mint Hamburg, elhiszem, de művészettörténetet mégis csak Németországban csinálnak – s ha terhesek voltak az előadásai, könnyíthetett volna rajtuk – a mostani őrültség pedig csak el fog múlni egyszer, még se lehet, hogy 65 millió permanens dühöngésben leledzen. Magának pedig, hiába, katedrára van szüksége. Anyagi viszonyait nem ismerem, lehet, hogy anélkül is meg tud élni s dolgozhat – de azért a katedra mégis csak jó, mert hozzá köti valamihez és koncentrálja. Szerintem pedig csak a német katedra az igazi katedra. De hát ezen most már hiába elmélkedni. Legalább másutt vethetné meg valahol a lábát. S bár a Michelangelót kiadhatná már. Talán emlékszik rá, évekkel ezelőtt is azt mondtam, angolul kellene kiadni – ott még van ilyesmire pénz s akad kiadó is. Talán Mannheim,[3] ha most már Londonban van, tehetne ott ez irányban. Szerintem ez volna most a legfontosabb: hogy a könyv megjelenjen.

Magamról, sajnos, nem sok jót mondhatok. Mindkét lábamban levő ínhüvelygyulladással kínlódom már 2 éve, mindennapos lázzal. Februárban kivették a mandulám, bennük gyanítva a fertőzés forrásait – de eddig még nem érkezett meg a várt eredmény. Minden munkám szana-széjjel, össze-vissza, töredékben. Alig kezdek el valamit, már abba kell hagyni. De nem bánom, csak Magát lássam dolgozni és haladni. – A lenyomatokat köszönöm, nagyon örültem nekik. Majd beszélünk róluk, ha itt lesz. Karácsonyra tehát várom! Ha van valami híre, írjon! Feleségem e hó végéig Debrecenben van.

Rinát[4] üdvözlöm

Magát szeretettel ölelem

Fülep Lajos

Zengővárkony, 1934. I. 19.

Kedves Carlo, igen örültem októberi levelének, mert látom belőle, hogy dolgozik s igyekszik pozíciót teremteni Magának. Amit a német egyetemekről ír, abban persze teljesen igaza van – de hátha ki lehetett volna várni valahogy, amíg a szennyáradat lefolyik, ami előbb-utóbb csak meg fog történni. Visszamennie azonban akkor már aligha lehet.

Örömmel mennék Párizsba, főleg azért is, hogy Magával együtt lehessek. De olyan álom ez, amilyet legfeljebb éjjel, s ágyban álmodhatok. Megélni is alig tudok, honnan vegyem az útiköltséget? Ha az idén megkaptam volna a Baumgartent,[5] mentem volna biztosan – kardoskodtak is mellettem a testületben néhányan, de hiába, ebben Babits és Basch szuverénül dönt s engem kihagytak. S ezzel elesett Paris is.

Egészségi állapotom változatlanul rossz, mindennapos láz – már el se tudom képzelni, hogy valaha egészséges is leszek s hogy milyen is az. Legjobb szeretnék már fejjel a falnak menni.

Ha publikál valamit, küldje el. Úgy hallom, Noémiről is jelenik meg könyve magyarul.[6] Nagyon jól tette, hogy írt róla. Talán hasznára lesz. Úgy hallom, Pesten él, s igen nehezen.

Mi van a Michelangelo-könyvvel? Ezt kellene már kiadni. Mindig azt gondolom, hogy Angliában nyélbe lehetne ütni. Ott van még pénz mindenre.

Rinát arra kérem, ne haragudjon, hogy még mindig nem írtam neki külön – élőszóval szeretnék neki válaszolni, abban bízom, hogy ha Párisban nem, hát Várkonyban találkozhatunk az idén. Az az érzésem, hogy Maguk el fognak jönni – s nagyon várom is.

Feleségemmel együtt mindkettőjüket várva

Szeretettel öleli

Fülep Lajos

P. s. Levelére hiába írja „küldöm fizetve", s tesz rá több bélyeget – kidobott pénz.

Zengővárkony, 1934. X. 18.

Kedves Carlo, a Válasz és a Tanú tudakolt száma még nem jelent meg. Magam se tudom, mi van velük. Csak annyit tudok, hogy én még nem írtam meg, amit kellett volna a Válasznak, komisz állapotom miatt. Az elmúlt hetekben jóformán naponta jártam Pécsre a klinikára, ami igen fárasztó s időrabló volt – eredmény, sajnos, még mindig nincs. Ez a nyavalya annyira őrült, hogy azt hiszem, legjobb volna vele egy manicomiába vonulni. A lapok késésének az is oka lehet, hogy Németh László most nagyon el van foglalva; amellett, hogy iskola-orvos, nyár óta a rádióhoz is szerződött s ez, úgy mondja, igen sok dolgot ad neki. Persze, nem azért tette, hogy sok pénzt keressen saját magának – amit ott keres, a lapra akarja költeni, jó könyvkiadást is akar csinálni. Pedig 3 gyereke van, a nyáron született neki a harmadik (illetőleg a negyedik, de az első meghalt) s igen szerényen él; nagyszerű fiú ez, csak a munkájának s családjának él, önzetlen az önfeláldozásig, abszolút tiszta és becsületes. Nagyon örülnék, ha Maguk egyszer összekerülnének, azt hiszem, összepászolnak. Különben azt hiszem, egyidősek is.

Hát bizony Párisba kijutnom nem sikerült, s most már nincs is hozzá remény. Bár nem is igen volt, megpróbáltam Nagy József[7] unszolására, hogy a minisztériumtól utazási segélyt kértem – az egyetem nagyon pártolta, de hát egy ilyen megbélyegzett destruktívnak hogy is adnának? Borzasztóan sajnálom, nagyon kívántam Magával lenni. De az én koromban és viszonyaim közt meg kell tanulni a lemondás keserves tudományát.

Írja, hogy mennyire egyedül van, nexusok nélkül a franciák közt. Ebben, Carlo, Maga is hibás. *Meg kell keresni* és megragadni a kapcsolatokat, más út nincs, de persze ehhez Maga nem ért. A Maga helyén más már a francia akadémia tagja volna. Megírta nekem Louis Berger barátom címét (rue St. Placide 49.), kérem, keresse meg őt, ha ráér, s adja át neki üdvözletemet és címemet. Ő nagyon jó barátja *Ralph Andry-Farcy*-nak (s földije), aki a grenoblei képtár igazgatója (nekem ő jó barátom volt 30 évvel ezelőtt), igen jó összeköttetésű ember művész körökben (nem tudósok közt – de az nem baj, minden út Rómába vezethet), jó fiú s hasznát veheti.

Cikket a Válasznak bármiről írhat, csak írjon – s ne csak egyszer, hanem minél gyakrabban. Jó lesz most az is, amit említ, a modern francia festészeti irányok. De mondom, akármi.[8]

A levonatokat megkaptam, köszönöm, nagy öröm és vigasztalás nekem.

A 3 kötetes könyv, melynek címét nem tudta kibetűzni: *Jaroslav Hasek: Infanterist Svejk.* Katona Fedor fordítása. *I. Kötet, Editions Monde kiadása, Paris, 1930.* II. k. Germinal kiadása 1931. Tipográfia Urania, Cluj-Kolozsvár; III. k. Germinal kiadása, Paris 1932. – Megvan franciául és németül is (sőt minden nyelven), de én a *magyar fordítását* szeretném, Parisban meg lehet kapni. Csak az a kérdés, hogy tudja hozzám eljuttatni? T. i. ki van tiltva s ha a határon a csomagot föl találják bontani, elkobozzák. Legjobb volna, ha valaki ismerőse hazajövet magával hozná. És Maga nem ismeri ezt a könyvet? A világ legremekebb könyve – olvassa el okvetlen, de feküdjön le hozzá és bástyázza körül magát, hogy le ne guruljon.

Ceterum censeo: a Michelangelóra nem is lesz másutt kiadó, mint Angliában. Oda kell megtalálnia az utat – s azt is lehet Parisból. Nem hallott *Vályi Félixről*?[9] nem tudja, hol van? (utoljára Ceylonból írt nekem Kínába menet). Ő egy-kettőre el tudna intézni Magának mindent Parisban is, Londonban is. A világon mindenkit ismer. Ha netán Parisban van, az ottani magyarok meg tudják mondani. De majd én is érdeklődöm.

Ha már nem tudok elmenni Parisba, küldök magam helyett egy kis képet, legalább az legyen ott.

Mindkettőjüket szeretettel öleli

Fülep Lajos

Zengővárkony, 1934. XI. 13.

Kedves Carlo, hát bizony én is nagyon örültem, hogy írt, bár egy régebbi, előző levele alapján többet reméltem, azt, hogy az idén el is fognak jönni hozzánk. De hát ez olyan költséges dolog, hogy most azt hiszem, Magának se nagyon telik rá. Nagyon vágyódom Magukhoz, de alighanem reménytelenül; a tavasszal ugyan, biztatásra, kértem a minisztériumtól útisegélyt, persze, úgy lett, amint gondoltam, nem adtak, azzal az indokolással, hogy elfogyott a pénzük; azt mondták, talán majd ősszel. De nem hiszem – megbélyegzett ember vagyok a szemükben, lehetetlen, hogy nekem adjanak. Ha mégis valami csoda történnék – kimegyek pár hétre, föltéve, hogy az egészségem engedi. Mert az bizony nagyon rossz, még mindig. Három éve minden nap lázam van, s nem tudtak eddig segíteni rajta. Igaz, hogy valami alaposabb kúrálásra pénzem se volt.

Örülök, hogy a *V á l a s z* tetszett. *Nem volna hajlandó írni bele? Valami mai témáról.* Nagyon szeretném.

A Ferenczy-könyvet megkaptam, kedves Magától, hogy ránk is sort kerített benne. Könyve nagyon szép.

Annak is örülök, hogy a Boschból könyv lesz. De a Michelangelo! Azt látnám már könyv alakban! Most is azt mondom, hogy Anglia felé kellene orientálódnia. Bár a franciáknál is lehet utat törni az idegennek, csak a nyitját kell megtalálni. A kezdet nehéz, ha egyszer befogadták, magukhoz számítják, könnyen megy minden. Jó összeköttetések kellenének.

*Hasek Svejkjéből 3 kötet* megjelent magyarul, úgy hallom, Párizsban lehet kapni. Kérem, érdeklődje meg, de ne küldje el, mert kitiltott könyv, a határon ezek még elkobozzák. Ha kapható, majd kell módot találni a becsempészésre.

Nekem egy igen jó barátom, *Louis Berger*, patikus volt s költő, dolgozott ott a Maguk szomszédságában (régen, még a háború előtt), a Pharmacie des Sts. Péres-ben, 12, rue des Sts Péres. Szeretném tudni, él-e még s ha igen, hogy van, mi van vele. Talán abban a patikában – ha még megvan, – tudják. Nem kérdezné meg egyszer alkalmilag?

Nyáron is Parisban lesznek?

Szeretettel öleli mindkettőjüket
öreg barátja
Fülep Lajos

Zengővárkony, 1935. V. 11.

Kedves Carlo, mire febr. 28-án kelt levele ideért, megkezdték rajtam (márc. 1-én) a szörnyű tortúrát, hetenként 2 kén-injekciót nyomtak belém, melytől minden esetben 40°-on felüli lázam támadt, valamennyi járulékaival – így hát levélírásra, de egyáltalán semmire, még gondolni se lehetett. A pokolnak ez az első felvonása most befejeződött, még az idén következik kettő vagy három, ha – kibírom . . . Hogy az elsőnek lesz-e valami eredménye, még eztán válik el.

A levelében levő híreknek mind nagyon örülök. Ha csakugyan Pestre jön, (aminek értelmét nem nagyon értem), természetesen okvetlen el kell jönniök Várkonyba, és pedig nem 1–2 napra, hanem minél hosszabb időre; Magának is többet fog érni ez a hegyi levegő és gyönyörű vidék, mint az az undok Pest, nekem pedig, rabnak és betegnek igen sokat fog jelenteni a Maga ittléte s a Magával való beszélgetés. A pestiekkel hamar végezhet, mással, mint Németh Lászlóval nem igen érdemes ott találkoznia (Gulyás P. Debrecenben lakik). A Válaszról magam sem tudok semmit, számait nem láttam, azt gondolom, megdöglött. De nem is lehetett másképp. Németh László igen tehetséges és tisztességes fiú, de nem alkalmas ilyen akcióra, túlságosan hangulat ember, aki ma így, holnap úgy. Pesti útja előtt időben írjon, majd elintézem találkozásukat, t. i. nyáron ők nem szoktak Pesten lakni, hanem Gödön.

Nagyon örülök új könyveiről szóló hírének is. Hol fognak megjelenni? És a Michelangelo? Ezt különösen nagyon várom, sokat remélek tőle Magára nézve. [. . .]

Egészség? Munkakedv? Az utóbbi is volna, nagyon is, de mit lehet az előbbi nélkül tenni? Kínlódom.

Szeretettel öleli mindkettőjüket

Fülep Lajos

Harkány, 1935. VIII. 9.

Kedves Carlo, azt hittem, hogy Svejk megérkezése óta már írtam Magának és megköszöntem – ez az állandó láz oly feledékennyé tesz. Ha tehát eddig nem köszöntem meg, most köszönöm. Örülök, hogy hírt hallottam magukról. Én most júl. óta Harkányfürdőn vagyok, ahol kénes fürdőkkel kúrálgatnak, hogy milyen eredménnyel, majd eztán dől el. A hónap végéig itt leszek. – Tehát Maguk az én hazámban vannak, Liguriában! Jó rá gondolni még ilyen messziről is. Onnan hova mennek? vissza Párizsba?

Mindkettőjüket szeretettel öleli

F. L.

Zengővárkony, 1936. IV. 16.

Kedves Carlo, megkaptam s nagyon köszönöm a Sistináról szóló értekezését. Gondolhatja, milyen érdeklődéssel olvastam vitáink után – nos hát, minden aggodalmamat eloszlatta, azt hiszem, tökéletesen igaza van, fölfogása valóságos fölfedezés, épp oly kitűnő és zseniális, mint a Breughelé s ha más világot élnénk, nagy esemény is volna. A Michelangelo-interpretátio történetében ezzel, azt hiszem, új korszak kezdődik. Nekem csak egy óhajom van: hogy könyvében részletesebben dolgozza ki a képek részletesebb analízisével, azokra való tekintettel, akik nehezen meggyőzhetők. – Nyárra van-e valami tervük? Nem jönnek errefelé? Mindkettőjüket öleli

F. Lajos.

Pécsvárad, 1937. IV. 16.

Kedves Carlo, a pécsi professzorok „Pannonia" c. folyóiratának szerkesztője[10] az én közvetítésemmel a lap számára valamilyen tanulmányt kér Magától, *idegen nyelven*, és képmellékleteket is szívesen ad. Ha tehát készen van valamilyen értekezése v. valami nagyobb munkából kiszakítható részlet, akármilyen nyelven (francia, német, angol, olasz), kérem, küldje el nekem, s ha olyan a tanulmány, melyhez néhány kép is kellene, a fotókat is. Én majd továbbítom s gondoskodom a korrektúráról is. Úgy tudom, a Pannonia fizet is valamit – Parisba átutalni ugyan aligha lehet, de felhasználhatja, ha „haza" jön, mert hát remélem, hogy megjön, ill. megjönnek az idén hosszabb időre *hozzánk*. Ha aztán a cikket küldi, írjon pár sort magáról, hogy van s mit dolgozik, s hogy mikorra tervezi jövetelét.

Szeretettel öleli mindkettőjüket

F. L.

Pécsvárad, 1937. V. 9.

Kedves Carlo, nem várta meg válaszom IV. 23-i lapjára, melyben kérdezte, lehetne-e cikket egyszerre a Pannoniában és a Magy. Műv.-ben[11] közölni, hanem elküldte a cikket. Nagyobb baj ennél, hogy V. 3-i levelében se reflektál azon értesítésemre

(tán nem kapta meg?), hogy a Pan. szerkesztője (t. i. az, aki a cikket kérte – mert azóta megtudtam, hogy hárman vannak, s Kerényi az egyik) nem akarja a Magy. Müv.-el egy időben közölni, hanem ő most közölné s a Magy. Müv. közölje majd ősszel. Ezt én nem tartom jónak, s megírtam Magának, hogy eszerint ne törődjön a Pan.-val, hanem *közölje a cikket most a Magy. Müv.-ben.* Kérdem tehát, mit csináljak a cikkel? Küldjem el Artingernek?[12] *Vagy Maga küldött neki másik példányt?* Kérem, írja meg ezt nekem mielőbb, mert nyugtalan vagyok, nem szeretném, ha a cikk onnan is lemaradna. Közben eszembe jutott valami: nem lehetne franciául egyidejűleg a Nouvelle Revue de Hongrie-ban közölni? Én azt hiszem, azok örülnének neki – s mindenképpen kár is volna, ha a cikk nem jelenne meg franciául. A N. R. de H-val nekem nincs semmi nexusom – talán Kerényi el tudná intézni az ügyet, *írjon neki!*

A cikkbe egyébként itt-ott bele tudnék kötni, nem lévén nagy híve a népek tipologizálásának. Pd. (. . .) a magyar jellemzője „l'amour de la plénitude" stb. – s ezzel szemben a magyarság contenu spirituelját kifejező harmadik étape: Egry, Bernáth! – Egy kis felületesség: p. 16: Szőnyi: presque elastique; p. 18: véritable maitre classique (l'un ou l'autre!) – *A magyar színesség:* a legigazibb magyar vidékeken, pd. Ormánság, *Ladányadkán!* – uralkodik a fehér és fekete. Színes, sőt tarka a szláv, pd. a sokác – *a magyar mindig diszkrét.* – És sajnálom, hogy Csontváry kimaradt.

De mindez, persze, nem baj, csak közölje a cikket mielőbb! A Keszthelyi ügyet[13] nem értem – Kerényi azt mondta nekem, hogy hívták Magát, de Maga azt mondta, a Kongresszus miatt[14] nem jöhet.

A meghívást köszönöm – revederemo!! Öleli

Fülep

Zengővárkony, 1937. VI. 22.

Kedves Carlo, tegnap megkaptam a Bosch-t,[15] nagyon köszönöm különösen, hogy ezt az elsőnek számító könyvét nekem dedikálta. – Egyelőre, mivel természetesen még nem olvastam, s inkább csak a könyv megérkezését akarom közölni, mindenesetre enynyit: kiállítása igazán remek, a reprodukciók kitűnőek; nem gondoltam, hogy azok a savóvérű svájciak ilyet tudnak.

Ha ráér, adjon egy sorban hírt, hogy cikke kefelevonatát megkapta, idején visszaküldte-e, és hány különlenyomatot óhajt.

Szeretettel öleli

Fülep Lajos

Zengővárkony, 1937. VII. 14.

Kedves Carlo, tegnap valamiért Pécsett s az egyetemen jártam, ott láttam a Pannóniát, benne a cikkét s elhűlve és felháborodva láttam a rettenetes marhaságot, amit csináltak Bernáth és Derkovits önarcképének összekeverésével. Én, mikor a kefelevonatot visszaküldtem a nyomdának, azt is írtam nekik, hogy a cliché levonatokat küldjék el nekem – nem tették, így lett ez a szörnyűség. Hiába, így jár, aki ilyenekkel kezd. Annak idején, mikor H. N. J.-vel[16] megállapodtam, hogy 5, ha az Ars hungarica-tól cliché-ket kap, 8 reprodukciót közölhet, kiválasztottam és megjelöltem a Maga fotóin azokat, sőt azonfelül jónéhányat, amiket a cikk szempontjából fontosabbnak tartottam – s kiderült, hogy nem is mind azt közölték, hogy H. N. J. Ártingerrel miképp csinálta a válogatást, nem tudom, még nem beszélhettem véle; ajánlottam neki, hogy legalább egy Ferenczy N.-t[17] is közöljön, ebből se lett semmi. Ezek a hülyék a legegyszerűbb mondatokat se értik meg, de meg se hallgatják, csak handabandáznak a saját buta fejük szerint. Hát most aztán nincs más mit csinálni, mint a Magának megküldött 50 példányban – mert tegnap azt is mondták nekem, hogy annyit már elküldtek Magának – tollal kijavítani a hibákat. Rina bizonyára szívesen meg fogja tenni. (. . .)

Közben a *Boscht* persze elolvastam. Azt kívánja tőlem, hogy részletesebben írjam meg véleményem – szívesen írnám is akár 100 íven, de nem érzem magam illetékesnek, nem ismerem eléggé Boscht; igazában a Maga könyvéből ismertem meg, bár nagyon valószínű, hogy ha több képét ismerném, akkor is a Maga könyvéből ismerném meg igazán, annyira új és alapvető, amit Maga mond. Ezért hát inkább csak benyomásról beszélhetek, s azt, hogy ez a könyve hasonló jelentőségű reveláció, mint a Breughel[18] – s megint azt mondom, amit akkor, hogy ha nem élnénk olyan marha világban, mint a mai, világszenzáció lenne ez a könyv; mert világra szóló dolog, mikor ilyen művészeket kap a világ; mert vannak, akik csak a Maga könyvei óta *vannak* igazában. Bámultam azonban mindazt, amit a reprodukciók alapján is megtalálhattam analíziseiben – hihetetlenül fején találta a szöget s amit külön végtelenül szeretek, hogy mint előző könyvében is, oly rendkívül röviden, pár szóval tudja megmondani a leglényegesebbeket; sehol egy felesleges szó, de ami kell, az aztán ott van. Hát Carlo, én nem tudok mást mondani, mint hogy remek dolog, amit csinált. Szeretném megölelni érte.

Ha ráér és alkalmilag hírt ad Magáról, nagy örömet szerez mindkettőjüket ölelő öreg barátjának

Fülep Lajosnak

Zengővárkony, 1938. XII. 28.

Kedves Carlo, nagyon köszönöm a jó kívánságot s a könyvet.[19] A jó kívánságot mindkettőnk nevében viszonozom, a könyvet, amikor lesz mivel. (Egyelőre még készül – s ha soká is, tán nem baj, az a fő, hogy egyszer mégis meg legyen.)

A könyvet még persze nem olvashattam el, hisz még csak most jött, de már ezekben a napokban sort kerítek rá, egyelőre csak annyit mondhatok, hogy amit látok, nagyon szép. Bizonyára a szövege is az – s így újra csak arra gondolhatok, hogy az *ilyenre* nem hogy jobb, de mindig rosszabb idők következnek.

Nagy aggodalommal gondolok Magukra. Úgy látom, az a bitang Mussolini minden áron háborút akar a franciákkal – ki tudja, mire ez a levelem odaér, nem indította-e már meg; s ha nem, előbb-utóbb megindítja. Nagyon sok okát látom, hogy mért kell neki a háború, amely, szerintem, aligha kerülhető el. S akkor mi lesz Magukkal? Vagy internálják, vagy besorozzák. Hova lehet már mennünk a világon, hogy békében élhessünk?

Azt kívánja, hogy az itthon történtekről írjak hosszan – jobb erről nem is beszélni. Más, mint disznóság nem történik. Húsz év vajúdásának eredménye a zsidótörvény: földreform, telepítés terén semmi! S a zsidótörvény is csak arra való, hogy minél előbb németek kezére kerüljön az ország.

Gyakran gondolok apjára. Ha megint ír egyszer, szeretném, ha hírt adna róla. Hol van ő most? Az Anschluss nem érte Bécsben? S ha igen, a vagyonát meg tudta menteni?

Nem tudni, mi lesz nálunk, de ha onnan kiűzik, itt, ha élünk, mindig tárt karok fogadják.

Mindkettejüket mindketten szívből üdvözöljük, s szeretettel öleli

Fülep Lajos

Zengővárkony, 1940. IX. 2.

Kedves Carlo, egyhónapi utazás után megkaptam a Michelangelo-különnyomatot, nagyon köszönöm, nagyon örülök neki, csak azt sajnálom, hogy pár sort is nem kaptam hogylétéről és az egész Michelangelo sorsáról – megjelenik-e mostanában? Az idő nagyon alkalmatlan rá, de legalább túl volna rajta – és mi is hozzájutnánk végre az egészhez a felcsigázó részletek után. Én se tétlenkedem, most csinálom a végleges szövegezését egy cikknek indult, könyvvé dagadt munkának, melyben a nemzet szemléle-

tével kapcsolatban, azt hiszem, használható kultúra-filozófia bontakozik ki. Sajnos, a terjedelme miatt a megjelenése bizonytalanná vált, de mégis remélem, hogy sikerül nyélbe ütni.

Szeretettel

Fülep Lajos

Zengővárkony, 1940. XII. 13.

Kedves Carlo, a két Michelang. levonat megérkezett, s 3 nappal utána a X. 14-i lapja – megírom ezt azonnal, hogy tudjon róla, mert eszerint az előző lapomon kifejtett reklamálás tárgytalan. Úgy látszik, lehet, a levelek nem vesznek el. Itthon nincs semmi újság, csak az, hogy szétszóródtunk, elhelyezésével Kerényit nem látom;[20] Németh L. meg teljesen, s úgy látszik végképp, meghülyült. Nagyon örülök a munkáról szóló jó hírének,

Szeretettel öleli

Fülep Lajos.

Zengővárkony, 1946. V. 10.

Kedves Carlo, előző levelem óta megérkezett a csomag, s a 25 doll. Mindent nagyon köszönök, különösen a kedvességét és jószándékát, de régi szokásom szerint hadd dörmögjek egy kicsit: minek is küldte a pénzt? ha még dollárban lehetne megkapni, de nem lehet, hazai pénzben fizetik ki, azaz kap az ember egy csomó rossz papirost, amit semmire, még a legalpáribb célra se lehet használni. Ott viszont Maga a dollárt használhatta volna. Hát persze, nem képzeli, de nem is képzelheti el az itteni állapotokat. A 19-es és azutáni állapotokra gondol, – hát semmi hasonlóság. Gyökeres pusztulás, az épen maradt gyárak jó része leszerelve, elhurcolva etc. etc. Ma egy tojás 5 millió, holnap talán már 10, – és így megy minden, napról napra, sőt óráról órára. Nem lehet egy könyvet se rendelni Pestről, mert mire a rendelés oda, a könyv ideér, az ára meghússzorozódik. Így jártam nemrég: rendeltem néhány könyvet, áruk akkor kb. 25–30 mill. volt, mikor megjöttek, több volt 300 mill.-nál, mit tehettem, nem váltottam ki, visszaküldtem. De nem folytatom, úgyis hiába. Itt falun legalább az ennivaló s tüzelő megvan, de városban? Gondolja el, hogy pl. a szülészeti klinikákon az újszülöttek s az anyák egy csöpp tejet se kapnak; s a betegek csak akkor esznek, ha valakijük visz be nekik, de hát akiknek nincs miből? Lám, nem akartam folytatni, de az ember gondolata csak mindig visszazökken ide, a tömérdek nyomorúságba.

Mégis csak hagyom ezt, s áttérek a szellemiekre. Jellemző tünetként elmondom a magam dolgát: tavaly január óta vajúdik az 1940-ben szétszórt pécsi filoz-facultás újrafelállításának terve, s vele az én levegőre, katedrára, tanítási-nevelési lehetőséghez-jutásom is, a dolog ma bizonytalanabb, mint valaha volt, s talán nem lesz belőle semmi, mikor jan.-ban (az idén) nálam volt a közokt.min.,[21] úgy beszélt róla, mint hosszú késedelem után végre nagyon hamar elintézendő dologról, – ehelyett az történt, hogy a min. tanács két ízben is elutasította a fac. felállításának tervét. Én már csak egyet szeretnék: kijutni innen valahova! akárhova!

Közös barátaink-ismerőseink még tavaly megjöttek Moszkvából. *Lukácsot* meghívták a pesti egyetemen az esztétikai tanszékre, – tán nem kell mondanom, hogy inkább politikai okokból, mint L. tudományos érdemeinek elismerésekép. *Balázs*[22] „Fényszóró" c. színházi lapot szerkeszt. *Révai József* a kom.párt lapját szerkeszti, képviselő, pártvezér. *Káldor*,[23] úgy tudom, munkaszolgálatos volt, de élve megúszta, újságokba ír. Sokan elpusztultak. Úgy látszik *Kner Imre*[24] is, mert nincs róla semmi hír, felesége is elpusztult; fia, lánya megmaradt. Lukács egyébként két hete itt volt nálam. Mióta itthon van, egész sereg kisebb könyve, és értekezése jelent meg, nagyobbrészt moszkvai műveinek átplántálásai; minden a legorthodoxabb marxizmus. Vigasztalan megszűkítés és erőltetés, – az ő remek eszével és tehetségével!

Az egyetemeken egyébként minden a régi, a *Gerevichek* hatalmasok, művészeti ügyekben is. Az ifjúság is a régi, nagyobbrészt fasiszta. Könyv alig jelenik meg, megfizethetetlen, s papír sincs; jóformán csak a kom.párt kiadója tud publikálni. Külföldi könyvről persze szó se lehet.

Egyébként hol fel, hol le, momentán éppen tűrhetően, megvagyok. Tőlem telhetően dolgozom.

S most visszatérek a küldeményeire. [...]

Nagy szeretettel öleli öreg barátja, Rinának meleg üdvözlettel

Fülep Lajos

Zengővárkony, 1946. VII. 2.

Kedves Carlo, sitek megírni, hogy a csomag, ill. a 3 csomag (1 gift p.+Sistina[25]+ különnyomatok) megérkezett. Végtelenül köszönöm különösen a könyveket, bár éppen itt van mit panaszolnom is. A The Youth of M., és Hist. a Techn. of old etc.[26] hiányzásából természetesen csak arra következtethetek, hogy ezekből már nincs, vagyis megjelenésük idején nem gondolt rám. Hát ez bizony szomorú. Hovatovább Maga maradt már nekem az utolsó fix pont ebben a veszett világban. A gift-package-on nem keveset álmélkodtam. Ennyi szappan, ennyi pipere, by love! Maga valóságos Beau Brummelt[27] csinál belőlem. Elég lesz, míg élek. De ha nekem még annyi hajam volna! Persze, Maga is olyannak lát, mint látott legutóbb, ahogy én is Magát, pedig azóta eltelt vagy 10 év, – csak persze, az én koromban sokkal többet jelent, mint a Magáéban. A Magáé még az a kor, amikor még nincs változás, és nem is látszik. De ha arra gondolok, s még szinte tegnap volt – úgy látom, mint ami itt van előttem – a Maga váratlan megjelenése és rámvárakozása a Főv. Múz. előtt, mikor elmondta, milyen következménnyel járt Fer. József elparentálása,[28] – s erre gondolva, kezembe veszem a publicatioit s odateszem az előzők mellé, s nézem ezt az egyre növekvő gyönyörű életművet, melynek az igazi értékét ma még rajtam kívül, azt hiszem, nem tudja senki, – hát akkor egyet fordul velem a világ, valami káprázatnak érzem az egészet, o frate Lione, isarzicri che qui e in questo e perfetta letizia. A Sist. Chap. tipografiájában egyébként a reproductios részt nem tartom kifogástalannak (a szöveg betűje igen szép), valahogy egy árnyalatnyi élesség, a végső dash hiányzik a képekből. A clichék az oka, vagy a papiros?

A csomagokon való örömömet azonban megrontotta, hogy egy sornyi levelet se találtam bennük, pedig összekutattam minden zege-zugukat. Nem gondoltam, nem is óhajtom, hogy okosabbra használható idejét epistolák írásával töltse, de egy sor kézírás jól esett volna.

[...]

Nagy szeretettel öleli,

Rinát üdvözölve

Lodovico

Zengővárkony, 1946. VII. 11.

Kedves Carlo, nagyon örülök tegnapelőtt érkezett, jún. 15-én kelt levelének. (De nem tudom megérteni, air mailen miért tart ilyen soká a levél útja, mikor még a cenzúrázás se késlelteti). Kb. 10 napja írtam Magának, megköszönve a második csomagot, de mivel azt a levelet nem ajánlva küldtem, nem tudom, megérkezik-e. Ezt, nagyobb bizonyosság okáért, ajánlva küldöm, mulatságos a portója, ma tudakoltam meg a postán: 12 db. százezerbillio pengős, se másképp leírni, se kimondani nem tudom; azaz annyi, ha holnap reggelre nem változik meg, ami valószínű. Vonaton pd. nem lehet utazni, mert aki másnap akar visszautazni, már nem tudja megfizetni a százszorosára drágított jegyet; ki tud annyi pénzt vinni, hogy a közben történő drágítással

fölérjen? Előző levelemben írtam egyet-mást erről az őrült állapotról, már szép számmal vannak, akik megőrültek bele postahivatalokban, bankokban (a megőrülés nem metaforikusan értendő).

Nagyon örülök az innen küldendő könyvekre vonatkozó kívánságának, mert így legalább viszonozni tudom majd a Maga eddigi küldeményeit, sőt így most már nem restellem újra kérni, amiket eredetileg kértem, de amik a csomagból – most már értem, hogy miért – kimaradtak. Bőséges kollekciót küldök majd a Magát érdeklő írók műveiből, *amint lehet*, most t.i. még nem lehet, mert a posta Amerikába csak levelet és táviratot vesz fel, csomagot nem. (Nagyon-nagyon bosszantó más irányban is ez a kötöttség; már több félévenként írt Amsterdamból, majd Bruxellesből Kollár K.[29] egy nagy műv. folyóiratot akar indítani, meg a Hellast felújítani, közreműködésemet kéri, s nem tudok neki válaszolni, mert se Belgiumba, se Hollandiába nem vesznek fel levelet. Schweizba is csak május óta úgy, hogy Kerényinek is csak igen nagy késéssel tudtam válaszolni.) De majd megérdeklődöm az amerikai missziónál, talán azok hajlandók továbbítani. Még így is várni kell azonban legalább aug.-ig, akkor másik pénz lesz, s talán lehet rajta vásárolni, mert most nem lehet. Lehetetlenség Pestről egy könyvet is hozatni. A kereskedők a rendelésre nem is válaszolnak. Mert ha pd. utánvéttel küldik is, mire a pénzt megkapják, már ezred, vagy tízezredrészét éri a számla összegének. A kérdezett írókról egyébként majd könyveik megküldésekor írok részletesebben, most csak annyit, hogy Máraival csakugyan az történt, amit kezdetben megmondtam: hazajövetelének és itthonmaradásának áldozata lett, bestseller (a Zendülők remek indulása után idehaza csak hanyatlás következhetett); Gulyás pár éve meghalt, de míg élt, se volt kevésbbé költő, mint azóta, szegény; Illyés a régi úton megy tovább, Németh Laci ontotta a betűt, nekem végkép elviselhetetlen narcissizmussal, a fordulat óta keveset szerepel, fasisztaízű kótyagos fecsegései és antiszemitáskodása miatt sokat támadták, a baloldalon indexre tették, most valahol Hódmezővásárhelyen tanárkodik. Illyésék szeretnék megint kihúzni a levegőre. Beszélgettünk róla, mikor Illyés a közokt.min.-el májusban itt volt nálam.
[...]

Mindennél inkább várom azonban a könyveket. S Maga is írja meg, ha az említett könyvekről még valamit kíván, *mindent örömmel küldök*. Legközelebb majd részletesen írok Lukácsékról, mikor itt volt, elhozta publicatioit, sikerül átkínlódnom rajtuk, s most már teljes képet adhatok.

Szeretettel öleli, Rina fáradozását külön köszönve s őt szívből üdvözölve

Lodovico

Zengővárkony, 1946. XII. 13.

Kedves Carlo, megjött az a gift-package, melynek leendő küldését említi VIII. 2-i gloucesteri levelében. [...]

Hanem nagyon aggódom a *könyvek*, a Youth of Mo. s az Old M. Dr.[30] miatt! Levelében azt írja, hogy a gift packageval egyidőben küldi, s máig se jöttek meg! Hát elvesztek? Nagy baj volna, mert ha olyan ritkaságok, mint írja, tán pótolni se lehet. Pedig az első könyvcsomag milyen szépen, érintetlenül érkezett. Meg kellene a követségen reklamálnia, s mindent megtennie, hogy megkerüljenek. Bár most, egy pár hónapig, nem tudok a róla való írásra vállalkozni. Mert igaz, hogy Kollár kívánsága szerint csak a Sistina K.-ről kellene írnom – t.i. azt írtam neki, hogy a Maga egész tevékenységéről írnék, de ő egyszerre sokallta magyartól magyarról –, ahhoz is feltétlenül kellene azonban az első kötet; anélkül mégse lehet írni egy 2. kötetről, akármennyire külön témájú is. Ha akkor megjött volna, mikorra levele szerint esedékes volt, azonnal megírtam volna. Azonban szept.-ben Pesten voltam, egyszer beszéltem Lukáccsal, s ő megkért írjak egy cikket a könyveiről, amit meg is ígértem. A helyzet megértéséhez tudni kell, hogy L. mióta tavaly megjött, jóformán havonta publikál egy könyvet; amit 25 év alatt kint dolgozott és publikált, azt most itt egy év alatt közreadja, s még másokat is ír hozzá. Amit ír, a legorthodoxabb marxizmus. Tudása, esze

nagyszerű, kitűnő meglátásai vannak, de az egész együtt mégis désolant, a legsiralmasabb sacrifizio dello intelletto. Viszont visszhangja mégis elég nagy van, tanítványai etc. Jóhiszeműen megígérvén a cikket, hazajövet elkezdtem gondolkozni rajta, s persze, mint mindig, kiderült, hogy nem férek el cikkben. Egyszóval odajutottam, hogy minimum 15–20 íves könyvet kell írnom a „marxismus esztétikájáról" – ez lett a könnyelmű ígéretből. A tulajdonképpeni íráshoz csak most fogok, eddig a pozícióharcot kellett lépésről lépésre megvívnom azért, hogy mit hagyhatok ki, s mit kell okvetlenül belevenni; enélkül arra volnék ítélve, hogy 40–50 ívet írjak, amihez nincs kedvem. Mert igaz, hogy *nincs marxista esztétika*, de vannak, akik azt hiszik, hogy van; de annál is fontosabb megmutatni, mért nincs, mért nem lehet, és mért ne is legyen. Szóval a legvégső dolgokról muszáj beszélni, ezt akarom tenni, s azt hiszem, néhány csakugyan nagyon fontos dolgot fogok elmondani; nem mai keletűek, de még nem publikáltam őket. Addig tehát most már, amíg ezzel el nem készülök, semmi másra se vállalkozom, még egy recensio erejéig se. Ezért nagy kár, különösen sajnálom, hogy a második könyvküldemény nem jött meg idejében. Most már meg kell várni, míg ezen a pár hónapos szülésen túl leszek.

Az első könyvküldemény megérkezését s a köszönetet érte akkor mindjárt megírtam. Később se kapta meg?

Az építészeti cikket,[31] s amint csak lehet, meg fogja kapni, csak meg kell találnom a módját a kijuttatásnak. Magyar irodalmi produkció abban az időben, amit Maga pótolni kíván, nem sok van olyan, amit kiküldeni érdemes. Van azonban egy fiatal költőnk – tán nem kell mondanom, hogy tanítványom volt, – aki nagyon jelentékeny. Utolsó, nemrég megjelent kötete (Elysium) világviszonylatban is elsőrendű. Neve: *Weöres Sándor*. A könyv már itt várja a Magához küldést.

Meglepett, mikor szept.-ben, annyi év után, Pesten voltam, mennyire „ifjú szívekben élek". Képzelje el, egyetemi hallgatók deputációztak a kinevezésemért. Nem tudtam róla, a dékán mondta. S Pesten sereglettek hozzám. Nem megható? De csak a jó ég tudja, mikor költözhetem Pestre. Szeretettel ölelem, Rinának nagyon köszönöm fáradozását, s őt is szívből üdvözlöm.

F. Lajos Írjon!

„A jövő nemzedék"-et[32] egyszer megküldte, megvan. Szabó Ervin levelét szeretném.[33] Sose volt az, hogy négy évig nem látott Pesten. Hiszen gyakran találkoztunk.

*JEGYZETEK*

1. A levélben természetesen Lukács Györgyről van szó. A Theorie des Romansról Fülep nem írt a Nyugatba.

2. Tolnay Károly a náci hatalomátvétel után lemondott hamburgi egyetemi állásáról és Párizsba települt. Döntését részletesen megindokolta Fülephez írt leveleiben. – Fülep véleménye tükrözi a tudományos értelmiség jogos nagyrabecsülését a nácizmus előtti német tudomány iránt, valamint az antifasiszták között akkor elterjedt nézetet, hogy a hitlerizmus uralma nem lehet tartós.

3. Mannheim Károly 1933-ban Heidelbergből települt át Angliába.

4. Katherina, Tolnay Károly felesége.

5. Fülep 1930-ban kapott Baumgarten-díjat, később – Elek Artúr, Kárpáti Aurél, Illyés Gyula támogatása ellenére – újabb díjat nem ítéltek neki.

6. Tolnay Károly: Ferenczy Noémi. Bpest, 1934.

7. Halasy Nagy Józsefről, a pécsi egyetem filozófiaprofesszoráról van szó, aki 1930-ban

kezdeményezője volt Fülep Lajos magántanárrá való kinevezésének.

8. Tolnay végül is nem publikált cikket a Válaszban.

9. Vály Félix „újságíró, diplomáciai ügynök, Andrássy bizalmasa. A forradalom idején Svájcban élt, ahol lapot adott ki. A forradalmak után nem tért haza". (Károlyi Mihály levelezése I. Szerk. Litván György. Bp. 1978. 788. l.) – Ehhez még hozzátehetjük, hogy levelező kapcsolatban állt Fülep Lajossal is; széles körű összeköttetéseit a kultúra szolgálatába is állította. Több könyvet írt Kis-Ázsiáról, Törökországról és az Iszlámról.

10. A Pannonia c. folyóirat szerkesztője akkor Halasy Nagy József volt, a szerkesztésben közreműködött Kerényi Károly és Prinz Gyula.

11. A Magyar Művészet c. Budapesten megjelenő folyóiratról van szó.

12. Ártinger Imre = Oltványi Imre (1893–1963), 1935–1938 között a Magyar Művészet szerkesztője. – Tolnay tanulmánya: La peinture hongroise contemporaine. Pannónia, 1937.

13. A pécsi egyetem Keszthelyen nyári egyetemet rendezett, erre hívta meg Kerényi Tolnay Károlyt.

14. A nemzetközi művészettörténész-kongresszusról van szó.

15. Charles de Tolnay: Hieronymus Bosch. Bâle 1937.

16. Halasy Nagy Józseffel.

17. Ferenczy Noémit.

18. Charles de Tolnay: Pierre Breughel l'Ancien. (1935.)

19. A van Eyck-fivérekről szóló Tolnay-könyvről van szó. (Bruxelles, 1938.)

20. A kolozsvári egyetem újra-felállításakor megszüntették a pécsi egyetem bölcsészkarát; a tanárokat részben Kolozsvárra, részben Szegedre helyezték. Szegedre került Kerényi Károly is.

21. Keresztury Dezső.

22. Balázs Béla.

23. Káldor György, közgazdász, újságíró, Tolnay Károly ifjúkori barátja.

24. Kner Imre (1890–1944) valóban koncentrációs táborban pusztult el.

25. Tolnay Károly nagy Michelangelo-sorozatának második kötete: The Sistine Ceiling. Princeton 1945.

26. Charles de Tolnay: The Youth of Michelangelo (Princeton, 1943), a Michelangelo-sorozat első kötete. – Charles de Tolnay: History and Technique of Old Master Drawings. New York, 1943.

27. Utalás George Brumell (1778–1840) híres angol dendire, aki fölvette „a divat királya" nevet; élettörténetét többen megírták.

28. Tolnay Károly mint középiskolás diák, egy iskolai dolgozatban király- és Habsburg-ellenes nézeteit fejtegette, s ezért kizárták az iskolából. Az ügyről Fülep Lajos a diákokat védő cikket írt, melyet végül is – egy esetleg még súlyosabb büntetéstől tartva – nem publikált; a cikk kéziratát („A jövő nemzedéke") Tolnaynak ajándékozta. (Ld. erről Fülep Lajos: A művészet forradalmától a nagy forradalomig. Bp., 1974. II. köt. 77–84., valamint 697–698. l.)

29. Kollár K. magyar származású tudományos és művészeti folyóirat-kiadó.

30. Ld. a 26. sz. jegyzetet.

31. Fülep Lajos: Célszerűség és művészet az építészetben. Építészet. 1944. 1. füzet.

32. Ld. a 28. sz. jegyzetet.

33. Szabó Ervin – Tolnay Károly érdekében – helytelenítette A jövő nemzedéke c. Fülep-cikk megjelentetését a Huszadik Században. Szabó Ervin Tolnaynál lévő levele feltehetően erre az ügyre vonatkozott.

VITÁNYI IVÁN

# MÉRTÉK ÉS SZÁMADÁS

*Csoóri Sándor: Készülődés a számadásra*

Megpróbáltam úgy olvasni Csoóri Sándor új kötetét, a benne összegyűjtött írásokat, mintha semmit sem tudnék szerzőjükről. Igyekeztem eltörölni verseinek, prózai írásainak, filmjeinek emlékét, megfeledkezni azokról a társadalmi szerepekről, amelyeket betölteni kényszerült vagy akart. Arra voltam kíváncsi, hogy mit találok így ebben a könyvben, mely jellege szerint különböző darabokat gyűjt össze magvas irodalmi esszéktől és társadalmi töltetű lírai vallomásoktól kezdve az alkalomszülte feljegyzésekig.

Mit találtam így benne? Készülődést a számadásra. Mivel valóban ez a gondolat, helyesebben ez a magatartás fogja egységbe a különböző írásokat, hadd járjam most körül ezt az ügyet csak – nem térve ki az egyes lapokon megfogalmazott sok más fontos kérdésre.

Többektől hallottam, hogy a cím némiképp titokzatos, nem tudni pontosan, milyen aktusról van szó, ki fogja a számot adni és ki fogja kérni. Aki azonban elolvassa a könyvet, annak nem lehet kétséges, hogy Csoóri a saját számadásáról beszél. Avagy – kicsit kiszélesítve – úgy véli, hogy a költőnek, írónak, a szellem és a kultúra minden hivatott és fizetett sáfárának egyszer számot kell adnia arról, hogyan sáfárkodott.

Ki kérheti ezt számon? Bár sehol sem mondatik ki expressis verbis, nem lehet kétséges, hogy Csoóri csakis a népet vallja rá jogosultnak. Nem kisebbet és nem nagyobbat. A népet a maga teljességében, történelmi valóságában és megteremtett értékeinek vértezetében.

Akadhatnak és akadnak persze olyanok is, akik az így felfogott népet absztrakciónak, vagy egyenesen mitikusnak tartják, akik a mindennapokhoz kötöttebb referencia-hálót használnak (egy időben a társadalmi-gazdasági fejlődés bizonyos mutatóit, ma – mivel ezek a mutatók rosszak – bizonyos adottnak nyilvánított érdekeket). Olyanok is akadnak, akik számára a nép feloldódik valami nála is általánosabban: az emberiségben, a szocialista közösségben, a mindenhol lehetséges jó életben. Az azonban biztos, hogy Csoórinál a nép minden jog, minden legitimáció forrása: az író, a tudós, a művész, a közéleti ember, a politikus egyaránt neki tartozik felelősséggel. Akkor is, ha a nép maga sohasem fog valamely körülhatárolható testületben mintegy materializálódva megjelenni, hiszen ezekben a dolgokban senki sem engedheti meg magának, hogy a nép nevében formáljon ítéletet. Nincs felkent kritikus, nincs irodalmi társaság, nincs laikusok semmilyen testülete. A nép ezáltal létezik, hogy azokban létezik, akik hozzátartoznak. Hegel kifejezésével élve a nép valósága nem a lété (Sein), hanem a levésé (Werden), tehát nem a változatlan tárgyé, hanem a folyamaté, nem az objektumé, hanem az aktusé, a keletkezésé és elmúlásé, s ami a legfontosabb, az átalakulásé. A nép ugyanúgy változik, mint a folyó, mely (mint tudjuk) más már, amikor később ismét belelépünk – csakhogy ebben az esetben a mi szerepünk nem a belelépőé, hanem a vízé: mi magunk vagyunk a folyó, mely változik és változatlan egyszerre.

A népnek ez a fogalma, vagy talán helyesebb, ha így mondom: képzete, nem mindenkiben él. Vannak, ezer példával bizonyíthatóan vannak, akik számára az emberek sokaságának rendezetlen halmazából tetszés szerinti számú szempontból alkothatunk rendezett hálót; mindaz, amitől nép a nép, csak e szempontok egyik csoportja, sok másik mellett. Számunkra a nép, a néppel való azonosulás, a nép vállalása

valami eleve primitívet, eleve alacsonyabb rendűt, eleve korlátozottat jelent, amelyből valami általános felé kell kitörniük. Míg mások számára létező és szerves közösség, nem korlát, hanem tér, amelynek nemcsak története van, hanem sorsa, nemcsak objektivitása, hanem szubjektivitása is. E sorsnak, e szubjektivitásnak mi is részei vagyunk, belőle születik individualitásunk, belőle táplálkozunk s hozzá mérjük magunkat.

Azt tapasztaltam, hogy a kétféle szemlélet-magatartás kölcsönösen értetlenséget vált ki a másikban, s nem tudnak egyességre jutni. Akik nem érzik át, nem tapasztalják meg a nép valóságát, sajátos színvakságban szenvednek: mivel recehártyájuk nem fogja fel a pirosat, nem akarják elhinni a piros létezését.

Nem akarok most tovább belemerülni a nép-fogalom értelmezésébe (bár a társadalmi szemlélet és magatartás alapvető kérdése). Csak annyit most: Csoóri Sándor nyilvánvalóan olyan ember, akinek a néphez való tartozás, a népbe való belevetettség egyik, vagy éppen a legnagyobb, elhatározó erejű élménye. Ha népi írónak lehet őt nevezni, ezért. Egyáltalán, ha a „népi" szónak az irodalomra nézve valami értelme van, csak ez lehet. (Mivel sem a paraszt származás, sem a népművészethez való közelség, sem a tematika nem feltétlen kritérium – éppen ezt fejezte ki annak idején Illyés híres aforizmája.)

Aki számára élettel teljes ez a fogalom, az úgy tudja, hogy csak a népnek tartozik számadással tetteiről, de a népnek számadással tartozik. Mivel azonban a nép – folyamat, nem várhat külső felszólításra, és nem arra készül, hogy megszólaljanak az ítélet harsonái. Ez is megtörténik persze olykor, kiélezett és kivételes történelmi helyzetekben, de nem szükségszerűen, és nem is ez a legfélelmetesebb módja a számonkérésnek. Mindenekelőtt saját lelkiismeretünk előtt kell megállni, magunkkal kell számot vetni.

Csoóri Sándor ezt teszi, vagyis hát erre készülődik ezekben az írásokban. Számadást készít a maga, a saját nemzedéke, a költészet és az irodalom tetteiről, összeméri a vállalást a teljesítéssel, az akarást a valósággal. A számadás őszinte, olykor kegyetlen, de szerepjátszás, kacsintás és tetszelgés nélkül való.

Az alapgondolatot Csoóri sokféleképpen megfogalmazza. Talán legteljesebben a *Várakozás* című írásban, ezért ezt idézem. A két világháború közti írók – mondja – „kevesebb időt kaptak a sorstól, a történelemtől ezerkilencszáznegyvenig, negyvennégyig, mint ötvenhat óta mostanáig mi, de a rövidebb idő alatt is százszor annyi sorsmélységű kérdést neveztek meg és százszor annyi szellemi energiát halmoztak föl! . . . Hígabbak és butábbak volnánk náluk? Már eredetileg annak szült anyánk? Vagy erkölcsileg vékonyított hitvánnyá bennünket a korszak?"

A kérdés kemény, kissé igazságtalanul is az, hiszen érvként az utolsó évtizedek sok jelentős alkotását lehetne idézni ellene, köztük Csoóriét is. Ez azonban mégis csak a pedigék és ábrándok részigazsága. Én Csoórival értek egyet ebben a kérdésben: a magyar szellemi élet sok szép és nagy akarás, sőt sok szép és nagy teljesítmény után mégis mindig megállt egy határ előtt, amelyen túl valódi autonómiát nyerve vehetett volna részt az ország sorsának formálásában. Nekem magamnak, és úgy vélem mindenki másnak, aki tenni igyekezett valamit, ezzel a kérdéssel kell szembenéznie.

„Épp ezért – folytatja Csoóri – bárhogy kendőzgetjük is múltunkat, előbb-utóbb el kell ismernünk, hogy mi, magyar értelmiségiek: írók, filozófusok, lélektanászok, kritikusok, költők, társadalombölcsészek, egyenként és együttesen utat tévesztettünk valahol. Ugyanolyan rosszul ítéljük meg saját szerepünket, mint akik szerepet szántak nekünk. Első számú tévedésünk az volt, hogy túlontúl elfogadtuk a sorsot – sorsnak . . . Aki ellenáll, mondják, erőt fejt ki, s erősíti azt is, akinek ellenáll. És ettől, mint igazi drámában a mozgató szenvedélyek, állandósul és halmozódik az igazi feszültség. Ezzel szemben mi a félelmet és a megadást választottuk, nehogy feszültség legyen. A lefokozott és lefokozó türelmet. A kockázat helyett a várakozást . . . De lelkesíthetik-e az embert a részletek, ha valami kerek egész nem lelkesíti? Sajnos ott van ez a részletek körül való tipródás minden dolgunkban. A reformok tétova, suskusoló alkalmazásában, a nemzeti ügy köpeny alatti kezelésében, sőt

hogy egy sejtekig leható mérgezésről is szóljak, ott van ez a kisszerűség labdarúgóink tili-tologató játékában is. Mert ez már stílus, nemzeti stílus. Bátortalan, kisrealista, aranyfedezet nélküli állapot."

Teljesen egyetértek Csoóri diagnózisával, s úgy tapasztaltam, hogy az értelmiség jelentős részét áthatja ez a közérzet, legalábbis azokét, akiknek már egyre több a múltjuk. (Akik most kezdik, azoknak sem éppen jobb, csak más, ők még inkább csak számonkérni akarnak, mintsem számot adni.) A középkoron felüliek jobbára úgy érzik, hogy maguk is kevesebbet tettek, sőt maguk is kevesebbek lettek, mint lehetnének, mint tehettek vagy lehettek volna.

Veszélyes dolog, ha nemzedékek, s különösképpen ha a nemzedékek legjobbjai így gondolkoznak. Társadalmilag veszélyes. Ezért mindenkinek számolnia kell vele, aki akar valamit Magyarországon – enélkül sem értelmiségi politikát, sem általában politikát nem lehet jól csinálni. Vagy azt érzik sokan, hogy utat tévesztettek; vagy hogy az út tévesztette meg őket, s egyszerre olyan helyen találták magukat, ahová nem is akartak eljutni; vagy azt, hogy az eddigi útnak, ha jó is volt, végére értek, s keresik a merrét.

Nem az a baj ebben, hogy valami nem jól sikerült, márcsak azért sem, mert a megtett útnak megvannak az eredményei is, s ne azt latolgassuk most, sikerekben vagy sikertelenségben volt-e több részünk. Az az igazi baj, hogy sem sikereinkkel, sem sikertelenségeinkkel nem néztünk igazán szembe. Ma vezető emberek mondják, hogy bizonyos, eddig működő folyamatoknak most már véget kell vetni – de amikor azok a folyamatok elkezdődtek, senki sem szólt a veszélyekről, sőt sokszor arról sem egészen pontosan, hogy mibe fogtunk bele, még kevésbé kérdezték meg, hogy arra menjünk-e egyáltalán. Így még magunkkal sem tudunk igazán szembenézni, mert a tükör foncsoros oldala fordul felénk.

A pszichológiának van egy műszava: feldolgozás (elaboráció). Csak az élhet egészségesen, különösképpen csak az tud túljutni az élet válságain, aki fel tudja dolgozni, ami vele történt. A társadalomnak is szüksége van erre. A szellemi életnek, benne az irodalomnak ebben van nélkülözhetetlen szerepe. Nem az, hogy a társadalom helyett elvégezze, hanem hogy mintegy laboratóriumi keretekben előkészítse a feldolgozást.

Csoóri érdeme, hogy a diagnózist világosan kimondja, kertelés, de egyben felnagyítás nélkül is. (Az utóbbi ma talán még nehezebb.) Pontosan fogalmaz, s ez ma társadalometikai érdem, nem keni el és nem tupírozza.

Más kérdés, hogy úgy érzem, kevés ma már csak ennyit mondani. Nem az élességet keveslem, hanem a kibontást. Veszedelmes szimptóma, hogy csak esszékben mondunk ki olyan dolgokat, amelyekről köteteknek kellene vitatkozniuk. Hogy valóban feldolgozzuk ezeket a kérdéseket, ahhoz előbb végig kellene mondanunk őket. Nem Csoóritól kell ezt számonkérni, hanem mindannyiunktól. De ha ő is végigmondaná, talán jobb vitákban lehetne megteremteni a kívánt termékeny feszültséget. Hiszen volna gondolat, volna megfogalmazás, amelyről érdemes volna elmélyedve továbbfolytatni a vitát. Ha majd idáig jutunk, érdemes részletesen szálára szedni, amit ki-ki másként gondol. Az azonban a dolgok rendje, hogy esszével esszé vitatkozzék, s amíg az általánosság ezen szintjénél maradunk, azt érzem a legfontosabbnak, hogy elfogadjuk kiindulópontként, amit Csoóri ilyen tisztán megfogalmazott.

Mégsem gondolom azonban, hogy Csoóri csak ennyivel ereszti útnak az olvasót. Igazságtalan lenne kötetének egész mondanivalóját erre az egyetlen szálra fűzni fel. Igen, ez a központi gondolat, a címet csakugyan tudatosan, jól meggondoltan rakta ki, mint minden korábbi kötetében és írásában. De a cím csak annyi, mint gyümölcsben a mag: körülötte ott az eleven hús. Sok mindenről beszél ebben a könyvben: a zámolyi gyerekkortól kezdve Illyés Gyuláig, a nekem is oly kedves Muharay Elemértől kezdve a hatvanas évek irodalmi kávéházaiig, filmbeli munkásságától kezdve a természet és a költészet viszonyáig. Amire most reflektáltam, mindenütt jelen van, de mégiscsak az *egyik* gondolat.

Hadd térjek ezek után vissza a recenzió elején felvetett kísérlethez: milyennek találja az ember a könyvet, ha igyekszik elvonatkoztatni írójának munkásságáról

szerzett ismereteitől. Azt hiszem, olyan magyar értelmiségi megnyilatkozásának látja, aki a nyolcvanas évek közepén igen érzékenyen figyel a változó élet minden rezzenésére, aki képes elmélyülni a tárgyban (és többféle tárgyban), de arra is, hogy intuitive egy részletben ragadja meg a lényeget, aki az igazság keresésében kíméletlen is tud lenni, de önmagával szemben is, s akiben mindezek mellett egy általános elégedetlenség dolgozik, önmaga és a „környezet", a társadalom iránt egyszerre. Hajtja, hogy készülnie kell már a számadásra, mindenekelőtt azért, mert fogytán az ő ideje is. Fel kell készülnie a még hátralevőre, nehogy – József Attila ifjúkori versének szavaival – dolgavégezetlen kelljen hazatérnünk, meghálálnunk (Isten) lecsukódó szemei alá.

Ilyen szorított helyzetben az ember gyakran hajlamos arra, hogy vagdalkozzék, a szerepet többre becsülje az igazságnál, mondanivalójának kimunkálása helyett a hangját srófolja feljebb. Csoóri könyvét azonban mindvégig a *mérték* ismerete és megtartása jellemzi. Aki pontosan és érvényesen akar fogalmazni, annak valóban mértéket kell tartani. Csoóri számadása szerint nem elégséges az, amit ő és nemzedéke ötvenhat után megteremtett – de nem is sepri le, ami létrejött, hanem felmutatja az értékeket, hogy rájuk építhessen. Csoóri nem hajlandó arra, hogy mindenestül a „körülményeket" (értsd mindenekelőtt a politikát) tegye felelőssé mindezért, de arra sem, hogy felmentse a körülményeket. És ugyanilyen mértéktartó akkor is, amikor más idevonatkozó kérdésekről szól: a kultúra szerepéről például, melynek ragyogó összefoglalását olvashatjuk, vagy a demokrácia szükségességéről és hiányairól.

Nem egyszerűen *mértéktartásról* van szó – ennek a szónak lehet nem kívánt csengése is (éppen a várakozás, a mellébeszélés, a tili-tologatás értelmében). Olyan vitatott és súlyos kérdésekben, mint amivel foglalkozik, a mértéket nem betartani kell, hanem előbb mindenkinek *megteremteni*, a maga és mások számára. Ez a *mértékvétel* a kötet igazi üzenete. Azt mondja nekünk, hogy aki készül a számadásra, annak mindenekelőtt a mértéket kell megtalálnia. *(Magvető, 1987)*

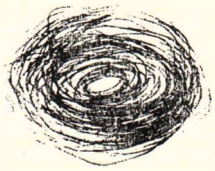

SÁNDOR IVÁN

# Leperegnek a nyolcvanas évek

*A korszakváltás újabb kérdései*

A folyamatosság felidézése egyben az irodalom belső és publikációs demokráciájának, az irodalmi élet nemes autonómiájának igénybejelentése. Ami persze még korántsem a mű, ám inspiráció, elv és esztétika; a vita, a versengés szabadsága. Egészében: rend- és helyzetteremtés, tájolópontok és hatások tisztázása az új elindulásokhoz, útkeresésekhez, hiteles viszonyításokhoz. Milyen értékrendszerben, fő tendenciákban jelentkeznek ezek a törekvések már jóideje? Művek, esztétikák, irányzatok, sőt nemzedékek és eszmeáramlatok csökkentik, szüntetik meg a folyamatosságmegszakadást, egy olyan irodalmi életben, amely belső és külső feltételeiben, még az ötvenes évek fordulóján született konstrukció egy maibb változatában próbál működni, miközben alig tudott átmenteni valamit az ezerkilencszáznegyvennyolc előtti autonóm körülményekből.

Összefüggésben mindezzel, és függetlenül is tőle, az irodalom közben elérkezett egy *korszakváltáshoz*, amelyről Béládi Miklós nyolcvanháromban így gondolkozott: „Azoknak, akik a magyar irodalom jövője iránt érdeklődnek és aggódnak, számot kell azzal vetniök, hogy egy hosszú ideje tartó szakasznak lejárt az ideje. A magyar irodalom egy korszak végére jutott, és egy másikba, új szemléletűbe készül átlépni. A változás első jelei tíz-tizenöt éve bukkantak fel, maga a folyamat még tart, hogy mikor jut el gyökeres fordulatot hozó kiteljesedéshez, megjósolni lehetetlen. Öregek és fiatalok, régiek és újak, realisták és modernek, népiek és urbánusok ellentéte alapvető adottságokat bolygatott meg – legszembetűnőbben az irodalomfejlődés folytonosságának a kérdéskörét is."

Kövessük Béládi szövegét. Ő is törésekről, szakadásokról beszél, ám olyanokról, amelyek viszont *már* éppen a nagy törések, szakadások helyreállításának irodalmi folyamatában jelentkeznek, vagyis: újabbak. Ugyanis miközben a magyar írók és esztéták legjobbjai az elmúlt évtizedekben éppen azon munkálkodtak, hogy művekkel, vitákkal, esztétikákkal csökkentsék, megszüntessék azt a szakadást, ami a zsdanovi technikák alkalmazásával (és mindannak a maradványaival, ami ebből a technikából látványos bukása után is működik) létrejött, nos közben az idő malmai is forogtak. Új művek, nézőpontok, esztétikák fordtak ki. Próbáljuk majd igazolni, hogy ezeknek az újdonságoknak éppen jellegadó vonása az, hogy miközben *valamitől* véglegesen elszakadnak, *valaminek* kategorikusan hátat fordítanak, azért nagyon is keresik közben előzményeiket irodalmunk szakadékos múltjának értéktartományaiban. De az kétségtelen, hogy elindult, sőt a nyolcvanas évekre megerősödött az *új* művek fedezetével igazolt *más* irodalom.

Béládi erről mondja: „Azt a változást, hogy a magyar irodalom folytonosságában törekvések, szakadások keletkeztek az elmúlt években, nem szabad végzetes és baljóslatú eseménynek felfognunk... előre látható, kiszámítható és elkerülhetetlen fordulat játszódott le..." Beszélnünk kell erről a fordulatról, ami mögött már *más jellegű*, újabb törekvések húzódnak. Mivel szemben jelentenek fordulatot?; milyen új dilemmákat hordoznak? És mi történik egy nagy folyamatosság-megszakadás helyreállításáért?

Három törekvést választottunk: a népi-nemzeti sorsvállaló irodalmat; a Babits-hagyomány létátvilágító eszméinek vonalán haladót, és az előzményeknek való hátatfordítással kísérletező új irodalmat. Az első kettő inkább a helyreállítás segítségével való szembenézés törekvéseit sűríti, a harmadik inkább az elfordulás szakadásával való új-helyreállítást. Tudjuk, hogy a mai magyar irodalom sok kitűnő idősebb, és most induló képviselője *nem sorolható be egyik törekvésbe sem.* De talán az ő műveiket is érinti, amiről itt gondolkozunk. Talán az a társadalmi és alkotóközeg, amelyet átvilágítani próbálunk, számukra *is* környezetet jelent. Arra teszünk kísérletet, hogy a különböző útkereséseket vizsgálva azt a körülmény- és hatásrendszert is értelmezzük, amely már a nyolcvanas években éri az irodalmat.

*Helyreállítási törekvés (1): a népi-nemzeti irodalom sorsvállalásának vonalán*

Az első *csomópont:* az irodalom mint sorsvállalás, megbízatás. Rövid ívben az Ady-recepció és a főképpen a harmincas években a népi irodalom felől indulók adják az alapokat, bár a vállalások más írói-irodalmi körzetekre, magányban alkotók művére is kisugárzanak. Hosszú ívben az egész nemzeti irodalom törzse, Zrínyitől, Apáczai Csere Jánostól, Mikestől, ne soroljuk a névsort, a küzdelmeket, a műveket, *egész* irodalomtörténetünk legfényesebb lapjait. Mögötte, vele, a nemzetért, a magyar nyelvűségért, a megmaradásért, az európai lépéstartásért való küzdelem. A hagyományok, a vállalások, és amiről ritkábban esik szó, poétikai törvényszerűségek okán, ez az irányzat a legérzékenyebb a népet-nemzetet érintő minden gondra. Az elmúlt esztendők fokozódó romlásaira is.

Ez kiélezte helyzetét, vitáit, és a szerepe, teljesítménye körüli dilemmákat is. Tisztázandó, hogy a nyolcvanas évek irodalmára hatással lévők közül kikről beszélünk. Mindenekelőtt azokról az írókról, akik a népi irodalom követőinek-örököseinek tekintik magukat; mellettük azokról, akik, ha poétikájukat, művük gyökereit tekintve nem is tartoznak a magyar irodalomnak ehhez a vonulatához, ám érzékenyek minden, a nemzetet, a társadalmat érintő gondra, a magukénak tekintik a magyarságnak az európaisággal összekapcsolt sorskérdéseit. A nagy világító fények Illyés Gyula, Németh László, a közelebbi támpontok közül leginkább eligazító Nagy László, Csoóri Sándor, Sütő András műve.

További kérdés: melyek a sűrűsödési és ütközési pontjai ezen a vonalon az irodalmi törekvéseknek, az írói magatartásoknak, a művek hatásának? Az irodalomtörténetíró már ma, „menet közben" is bizonyára jónéhányat találhat. Ez az esszé azonban, ahogy nem históriatörténet és nem társadalomtörténet, nem is irodalomtörténet. A nyolcvanas években *jellegadó* vonásokat próbál kiemelni. Jellegzetes folyamatokat próbál szemmel tartani. Ebben a kérdéskörben elsősorban azt, hogy egy irodalmi korszakváltásban – amelynek átfogóan jellemző vonása az, hogy különböző poétikákkal és törekvésekkel ugyan, de a legjobb írók és esztéták egy sok éve megszakadt folyamat és ezzel irodalmi patológiát létrehozó hiány helyén a folyamatvisszaállításra törekednek – hogyan érvényesül, milyen kérdéseket hoz előtérbe a helyreállítás, a népi-nemzeti irodalom sorsvállaló teljesítményeiben.

Életműveket teremtve, régi nagy életműveket hitelesítve és jogaiba visszaállítva, elhallgattatott, tiltott, nehezen befogadott, néha talán okkal, többnyire ok nélkül vitatott nagy értékeket helyezett újra centrumba a közös munka. Egy palota újra fénybe állított kincseit soroljuk: a félig értelmezett, mert csak forradalmárként aposztrofált Ady, s persze a kizárólag „lobogóvá" egyszerűsített Petőfi *teljes* alakja, műve, jelentősége, hatása; a romlatlan, a sematikusan csak „forradalmi munkásköltészetté" degradált József Attila-líra valódi nagyságának és léttragikumának az utódok szívében, műveiben kialakult igazi arányai; a harmincas évek népi irodalmának recepciója, kritikai újraértelmezése; az egész Németh László-életművel való szembenézés, lépé-

sek, hogy benne az utókor az *egész* század egyik legnagyobb hatású, éppen a folyamatokat tisztázó és biztosító alkotóját ismerje fel; a határon túli magyar irodalom beemelése az irodalmi közgondolkozásba.

Mielőtt folytatjuk, újra közbe kell vetni, hogy persze mindez nem egyetlen, ha mégoly alapvető irodalmi irányzat, s főképpen nem egy nemzedék legjobbjainak teljesítménye. Azonban tény, hogy némely kérdésben egyedüli, máshol döntő szerepet vállaltak ezeknek az egész irodalomra, egész kultúrára, gondolkozásra és társadalomra kiható műveknek és problémáknak a jogosításában azok, akiket a népi irodalom közvetlen-távolabbi örökösének tekinthetünk, illetve akik, ha nem is számíthatók közéjük, de a nemzeti irodalom közös nagy kincseit és kérdéseit ismerve velük együtt munkálkodtak az értékek visszaállításában, saját szintjükre helyezésében. Miként ugyanígy részt vettek a nem közvetlenül a népi irodalom köréhez tartozók közül sokan abban a *közös* gondolkozói-művészi feladatvégzésben, amely azt a célt állította maga elé, hogy segítsen történetileg helyesen értékelni a magyar félmúlt sok kérdését. Mindenekelőtt a határon túli magyarság nyugtalanító helyzetét; a második világháborús részvétel sokáig tisztázatlan kérdéseit, az ötvenes évek tragikus szorítóit, következményeként az ötvenhatos robbanást, csakúgy, mint a mai magyar élet olyan problémáit, amilyen a népességcsökkenés, a súlyos helyzetbe került iskolarendszer, a kultúrának az állami mecenatúra részéről néhol nexusként, néhol merkantilizációs eszközként való kezelését. (...)

Mi körül összpontosultak hajdan a népi írók legjavának a törekvései, s körülöttük mások igyekezete is, akiket nemzeti és irodalmi célok és művek egymás közelébe rendeltek? A szociális kérdések; a földkérdés; az európai orientáció; a minőségszocializmus eszménye, mindezek mögött a magyarság sorsa. Melyek a mai irányzat legfőbb kérdései? A nemzeti hagyományok kezelése; a szellem eredendő pluralizmusa; az európai értékszintekhez való felzárkózás; a demokratizmus, a kontraszelekcióval szemben megvalósítandó minőségigény, mindezek mögött a magyarság sorsa.

A nyolcvanas évekre elmentek a nagyok, Illyés és Németh, meghaltak mások is, akiknek még lehetett volna súlyos művük, tisztító szavuk. Elsősorban arra a nemzedékre maradt a vezető szerep, amelyik már maga is vákuumban, lényegében a nagy folyamatosságtól elszakadva indult a negyvenes és ötvenes évek fordulóján. Mivel elsősorban önmagát kellett megtalálnia (mert rájuk-ránk aztán érvényes volt az a Németh László-i meggyőződés, hogy az ember úgy tehet legtöbbet a világért, ha rendbejön önmagával), ez sokáig lemaradást, késői beérést, utólagos felismeréseket jelentett. Mire aztán a hetvenes évek közepétől ki-ki, aki tudta, behozta önmagát és megtalálta írói helyét, szerepét egy nagyobb folyamatban, elődeik eltávozásával egyszerre szakadt a vállukra az egész súly, amit a nemzeti irodalom, s az íróként vállalt gondolkozói-közéleti szerep felelőssége jelent.

Leginkább két kérdés került elő érbe: a) a nemzet, a társadalom küzdelmeiben, a közös gondok enyhítésében való hagyományos részt vállalás *mai* lehetőségei és kockázatai; b) a részvétel műveken belüli és műveken kívüli formái, illetve ennek vetületében az esztétikai minőség és a művészi méltóság dilemmái. Az első kérdés maga is több kérdés. Miképpen vélekedik róla az intézményrendszer, és miképpen az író?; mennyiben alkalmas egyáltalán az író akár a közvetlen, akár a távlatos részvételre a társadalmi küzdelmekben, milyen feltételei, rizikói, tévedéslehetőségei vannak az írói beleszólásnak?

A hatvanas-hetvenes évek egyik, már ugyan akkor sem jogos, mára mindenesetre tarthatatlan érve az volt, hogy a társadalmi kérdések megoldására itt vannak az állami intézmények, a tudományok, közöttük mindenekelőtt a szociológia, ezért az írónak csak az irodalommal kell foglalkoznia. Nos, a nyolcvanas évek gazdasági-társadalmi-kulturális leromlását, súlyait érzékelve erről csak annyit lehet mondani, hogy az a törekvés, amelyik az írónak mint honpolgárnak gondolkozói-művészi beleszólásait igyekezett kiiktatni a közéletből, csak fokozta az amúgy is felgyűlt antinómiákat.

Nem kerülhető meg ezen a ponton annak az áttekintése, hogy vajon mennyiben

alkalmas az író egyáltalán, s főképpen külön-külön az egyes írók a közéleti szerepre. Könnyű lenne a dilemmát azzal elintézni, hogy ne bolygassuk a kérdést akkor, amikor láttuk, látjuk, hogy milyen erős kontraszelekció gátolja a politikára való alkalmasságot az intézményi szektorban. De ennek hangoztatása elég méltatlan volna ott, ahol valóban a sorsunkba vágó kérdés az, hogy ki mire alkalmas, hogy aki amibe belefog, azt szakszerűen, a társadalom számára közhasznúan csinálja. Mindenekelőtt az tisztázandó, hogy az írónak mint állampolgárnak éppen olyan joga beleszólnia az ország *bármilyen* ügyébe, mint bármely más szakmában dolgozó állampolgárnak. Miként egy asztalosnak, jogásznak vagy traktorvezetőnek ezzel a jogával akkor is alkotmányban adott lehetősége élni, ha nincs magasan kvalifikálva a politikai tudományokban. De az író szavának nagyobb a súlya, és nagyobb a felelőssége is. Az írók persze leghatásosabban műveikkel vesznek részt egy korszak vérkeringésében. Vannak írók, nagy írók, akik miközben érzékenyen átélik koruk létproblémáit, hosszú távokat átfogó gondolatsorokat is megfogalmaznak, mintegy előrejelzésként, akár bölcseleti összefoglalásként. Vannak azután olyanok, akik a rövidebb távokon is otthonosan mozognak, a politikai részvételt is vállalják, arra alkalmas alkattal rendelkeznek. A félreértés akkor jöhet létre, amikor ezek a rátermettségek összekeverednek. Ilyenkor olyan sávváltás történik, amely az író részéről is tévedésekkel, kudarcokkal jár. Mert nem bizonyos, hogy ami hosszú távon érvényes, arra már a közeli jelenben is érettek a feltételek. Nem biztos, hogy a bölcselő jól feltalálja magát a taktikus szerepében, vagy hogy másfelől a napi vitákban otthonosan mozgó író hosszabb távon érvényes program kialakítására is alkalmas.

A másik dilemma a művekkel, illetve a műveken kívüli formákkal való írói megszólalások egymáshoz való viszonya. Ez sem új kérdés. Nem véletlenül mondta Illyés (harminckilencben), hogy „Politizálunk, sajnos, kell is politizálnunk: a legnehezebb, a legveszélyesebb módon: hibátlan művekkel." Mondhatta persze, hiszen ha valaki nemcsak művekkel, hanem folyóiratszerkesztéssel, kritikával, a nemzet sorsához való hozzászólásokkal *is* folyamatosan részt vállalt a szellemi életben, az ő volt. Mégis, tudjuk, a figyelmeztetéssel attól óvott, hogy a műveket nem pótolja semmi. Igazi megbecsülést a vitaasztal mellett is akkor szerezhet az író, vagyis igazán hatásos csak az olyan elkiáltott szó lesz, amelynek a mű, a *művészi minőség* a fedezete. És éppen ezért a nagy íróban dolgozik az a belső *művészi* szekréció, amelyik közösen, ám a maga helyén – gondolatilag-etikailag összhangban – működteti benne az alkotót is, a vitázót is.

A legnagyobbak ahhoz, hogy koruk vitáiban életművük szintjén vehessenek részt, kialakították a megszólalási lehetőségek sajátos műfaját. Ebben a poétikai középpont egy olyan gondolati mag, amely ugyan korántsem rendszerező filozófia, de mindenesetre a filozófiai gondolkodás egyik válfaja. Illyésnél a népi bölcsesség az *egyik* egyéni szín, Németh Lászlónál a tudomány új eredményeit integráló hajlam. Mindkettő a kor európai gondolkozásának eredményeit magábaolvasztva fejezi ki az éppen időszerű magyar sorskérdéseket. A műfaj: az esszé, a vitairat, a gondolkozói önvallomás. Az esszék, tanulmányok, a reagáló, kifejtő, analitikus, küzdő írások ugyanannak az írói alkatnak a teljesítményei, amelyekből az Illyés-költészet és Németh epikai-drámai-kritikai életműve születik. *Ugyanaz* van jelen egy *másik* poétikai közelítésben, a teljesség részeként. A feszítő, a „kifejezni való" így a személyiség törése nélkül halad a megformálásig. Egy esetleges elhallgatással (öncenzúrával, mondanánk ma) nem fojtódik vissza, ám nem is gyömöszölődik bele didaktikusan a szépírói műfajokba, a prózába, vagy a versbe, hogy valamiféle közvetlen kimondással lefokozza az esztétikai minőséget. Ezért kerülhetett a Németh-életmű kitüntetett helyére az esszé; ezért nincs esztétikai minőség tekintetében különbség az önéletíró és a lírikus Illyés között. A kor európai szintjén álló gondolkozó, aki a legközvetlenebbül szólt hozzá például a gazdaság, az oktatási rendszer, az ideológia, a szomszéd népekkel való viszony vagy akár a természettudományos gondolkozás heti problémáihoz, ezért tudott (közel) egyidőben dolgozni a Tanú-írásokon és a Gyász kéziratain. (Gyors ellenpélda: mikor Németh berekeszti a Tanút, s mint írja, egy „dráma-

Tanú-ban" akarja „kibeszélni" önmagát, ezért *is* írja meg azokat a szinműveit – a korábban fogant Villámfénynél és VII. Gergely után –, amelyekbe leginkább zsúfolta bele *közvetlenül* a lelkét-szellemét foglalkoztató mondanivalóit, gondolatait, panaszait. Ez az áttétel nélküli belepréselés – Tanú már nem volt a napi küzdelmek számára –, tudjuk, előnytelen hatással volt az abban a szakaszban született drámák esztétikai szintjére.) A kérdés lényegéről pontosan mondta, hogy a dilemmák rajának jelentkezésekor „a szépirodalom nem zsúfolhatta tele ábráit annyi tapogatózó fejtegetéssel... ehhez a munkához egy új műfaj kellett és egy új írótípus, amely a művész átfogó pillantásával jelölje ki a jövendő munkák alaprajzát".

Amikor a sorsvállaló irodalom nem fonódik össze ennyire egy vagy két kiemelkedő alkotó pályájával, akkor is támadt – a mában pedig kellene, hogy legyen – egy kör, mozgalom, írógondolkozó-, netán szociográfus-mag, hogy kifejezze azt, ami „nyersen" kerülve át a szépirodalomba csak ábra marad ott, egyenlet, ami ugyan leolvasható, ám megbontja, gyengíti a műegészt. Így volt ez a népi írók indulása idején, de ilyen később az első, majd a második Válasz körül csoportosuló tudósok, szociográfusok teljesítménye.

Ma ezek a magok hiányoznak, s így a fiatalok is tétovábbak. Írói-erkölcsi támpontok, fészekadó publikációs otthonok híján túl sok hatásra figyelnek. Példák, megjelenési lehetőségek és feltételek között ingadoznak, ami mindig előnytelenül hat a bontakozó írói személyiségre. A ma oly fontos esszé egyik változata az, amelyik méltó és vitaképes honpolgári-írói-szellemi teljesítményeket nyújt, miközben biztosítja, hogy az, ami kimondásra vár, ne didaktikus töltelékként gyömöszölődjön be a prózába, versbe, fölborítva annak esztétikai rendjét, közepes, gyenge műveket „termelve".

A Csoóri-esszé az irányzat méltó szintjét képviseli. Elég magányosan. Csoóri az önmagával folytatott küzdelemben húzta föl esszéépületét, amelynek magassági pontjai, a kilátóhelyekről föltáruló látvány gazdagsága a legjobb írásokban, a század legjava magyar esszéirodalmának szintjén van. Az önépítő folyamatosságban gyökérzet és távlatosság szakadatlan volt. Fő jellegzetessége az, hogy bár látszólag egy érzékletes kép megvillantása a kiindulópont, majd fölbontása az útirány, az önvallomás ösvényeit sem kerülve ki, valójában mindig valamilyen gondolati magba foglalt vállalás áll az esszé centrumában. Amihez, s az ily módon kitűzött feladatokhoz, hű marad. Így lesz a Csoóri-esszé amolyan sorsvállaló szárnycsapás, amelyről – a számára látszólag távolabbi, valójában azonban semmiképpen nem idegen – Babits egyik metaforája jut eszünkbe: „A szellem röpte, mint a darvaké, mindig V formájú, csak kevesen szállnak elöl..."

De hol van ma annak a „V"-betűnek a vonala? Miféle szellemi és társadalmi, a meteorológiai front vonulásához hasonló áramlások zilálják szét? Kitüntetett pillanata irodalmunknak egy-egy Csoóri-esszé. Körülötte a legjobb nemzedéktársak, legalábbis abból az irodalmi irányzatból a legnemesebbek, amelyikről itt beszélünk. Itt újra ki kell emelni, hogy *ez* az irodalmi irányzat illyési értelemben sokkal tágabb és nyitottabb, mint a hajdani népi írók köre. Ugyan ki tudná szétválasztani a Nyugat, a népi irodalom, az első és második Válasz nemzeti-szellemi-poétikai arculatainak vonásait az Illyés-képben?; ki tudná Németh Lászlót *kizárólag* saját Tanújába, az első Válaszba, a népi írócsoportba, amelytől, miközben velük annyiféle dologban összehangolódott, ugyanakkor el is határolódott, vagy akár *csak* a sajkódi műhelyébe beleszorítani? Arról a távlatosabb, originális és összefüggő hagyományról, értékteljesítmény-változatról van itt szó, amelyről azt szoktuk közhellyel, mégis jogosan mondani: a nemzeti és az európai egysége. A nemzedék- és küzdőtársak közül (nem irodalomtörténetet írunk, ahol kötelező a teljes fölsorolás) Béládi Miklós, Kiss Ferenc, Vekerdi László, Domokos Mátyás nevét írjuk ide. Munkásságuk átfogja a kor irodalmának, s mindannak, amivel az író a társadalomban kapcsolatba kerül, legfontosabb kérdéseit. Tágasan és a Csoórihoz közel álló nemzeti-poétikai centrummal Béládinál. Akinek irodalomképében, értékrendszerében ugyan Illyés és Németh állt kitüntetett helyen, de ez nem akadályozta őt abban, hogy befogadja, értéke szerint ismerje el,

és értelmezze Weöres, Szentkuthy, Pilinszky. Akinek esztétikai rendszereben – miként az egész Béládi-jelenségben – volt valami a klasszikus értékőrzésből, ám közben a modern irányzatokat integrálta Ottliktól, Mészölytől a fiatalabbakig. Szívós munkával végezte a folyamathelyreállítást, és *ugyanakkor* nyitottan figyelte a magyar irodalom újabb váltásának műveit, íróit, jelenségeit, újításait. Óvott és befogadott. Szintézist keresett. Ez a nyolcvanas években már illúzió, de Béládi jól érezte meg, hogy a magyar irodalom legnagyobb korszakait mindig a szintézisteremtés igyekezete segítette diadalra, a reformkorban is, a Nyugat első és második nemzedéke idején, még negyvenhat-negyvenhét átmeneti, tiszavirág életű hónapjaiban is. Ezért írta le mintegy végrendeletszerű vitairásában: „Az önmagát irodalmilag szavatoló irodalom kívánalma és az irodalomnak a témák sokfélesége révén megvalósuló társadalmi feladatvállalása nem játszható ki egymással szemben... Jó lenne, szép lenne, ha az a két ág: az irodalom mint nemzeti őrszellem, az etnikai lelkiismeret letéteményese és az irodalom mint szöveg önmagát igazoló nyelvi struktúra, ironikus parafrázis – nem a távoli, hanem a kézzel elérhető közeli jövőben találkozna..."

A nagy minőségek mértékével mér Domokos Mátyás. A mégoly nemes és különben általa támogatott társadalomboldogító szándékú munkák is megbuknak, ha minőségük a magas esztétikai szint alatt marad. De éppen ez az igény, amelynek az elmúlt ötven év több írója-műve eleget tesz, mutatja, hogy az újabb magyar irodalom jónéhány alkotójának életművével hozzá tudott kapcsolódni a megszakadt irodalmi folytonossághoz. Akit Domokos befogad, akiket jegyez, azok nagyrésze valóban folytatója annak, amit a Nyugat, a Tanú és a Válasz hajdan képviselt. Vagyis ennek az esztétikai-gondolati küldetésnek (számára a műről, az irányzatról, a társadalmi küzdelmekről hátterükben írni, bármilyen racionális szellemi köntösben interpretálja gondolatait-véleményét: küldetés, s ebben Németh, Illyés folytatója), nos esszéinek konstrukciói együtt kapcsolódnak a két példához. Közben a babitsi szellemiséghez is, amellyel jótékonyan dolgozza bele az etika elixirjét abba az összhangba, ami esszéírásának sajátos színét adja. Van még egy sajátossága Domokos írásainak: a dialogizáló szenvedély. Nemcsak írói párbeszéd-köteteiben, más szövegeiben is. Mondhatnánk ezt örökös vívóállásnak is az igazságért, minőségért, de ezzel a napi harcok tüskés bozótosába rángatnánk le azt, ami Domokosnál a magasabb irodalom körül áramló dús hegyi levegőben zajlik. Ám aztán egy fordulattal, egy kérdéssel, feleletttel, természettudományos metaforával, vagy akár szkeptikus legyintéssel odaránt a rögös valóságba. Az eredmény: a folyamatos szemlékben, a nagy esszékben – kiemelkedően az ötvenes évek irodalmáról szólóban – minden bizonnyal hosszú távon érvényes koráttekintés.

Vekerdi László helyet kapott volna hajdan a legnagyobbak asztalának sugárzásában is. Tanítványként, utódként ez már örökre eldönthetetlen, mert ugyan hol van *olyan* asztal? Így hát maradt a magányos írószoba, a somlói présház gondolkozást tisztító csendje. Vekerdi számára minden nagy rendszerekbe fogható érték mágnes, ami érdeklődését magához rántja. Verne Gyula mikroszkópos, szórakozott tudásának gesztusával azonnal szemrevételezi a vizsgálandó művet, gondolatot, s mindenekelőtt azt állapítja meg, hogy egy átfogó kultúraképben, gondolkozói rendszerben hol helyezkedne el. Azután megállapítja – nem kifogalmazással, hanem azzal a stílussal, aprólékossággal, figyelemmel, amivel analitikus munkálkodást végez a szellem –, hogy persze manapság nincs átfogó kultúrakép, nincsenek gondolkozói rendszerek, azért mégis kötelesség mérlegre tenni a teljesítményt.

Az enciklopédisták követője, senkitől sem befolyásoltatva, senkitől sem támogatva, nem ritkán akadályoztatva. Évtizedek alatt a kultúrfilozófia, a természettudomány, az irodalom, az etika múlhatatlan értékeivel segített berendezni azt az otthont, amit szellemi világunknak nevezhetünk. Mintegy foglalatosságként, szórakozásként és szerény megélhetés fejében alkalmanként elénk önt valamit kincseszsákjából. A középkori erdélyi kultúrának, e század természettudományos fordulatának hozadéka, valamint leginkább Németh László, illetve Fülep Lajos életműve az alap. Centrumában ama őrláng, amelyről a Tanú írója szólott. Jártában-keltében egy ankét és szőlőper-

metezés közben széles kultúrfilozófiai hátteret fest éveink folyamatai, tendenciái, befulladásai, zátonyos helyzetei mögé. Ha olyan vitára, olyan műre talál, amelynek kapcsán évtizedes, nem ritkán évszázados összefüggésekre van alkalma rávillantani, szelleme mellényzsebéből *csak úgy* kihúzza, és elénk helyezi a végeredményt. Tekintetében annak az embernek a fénye, aki bár úgy gondolja, hogy amit csinál, az a kutyának sem kell, ő azonban teljesen függetlenül ettől, írja, amíg bírja.

Kiss Ferenc viszont valóban két lábbal a földön, s valóban minden sorával harcban egy Ügyért – amíg bírta. A dárdahordozó alkat, amellyel a feladatvállaló irodalom műveit és ügyeit védte, kiveszőben. Tudjuk, egyszerre volt égő vitázó és széles látókörű tudós. Elfogultságai sohasem vezettek önkényes esztétikai értéknöveléshez egyik, értéklebecsüléshez egy másik irányba. Hogy szenvedélyesen kereste azt, amit szíve és meggyőződése szerint égetően fontosnak tekintett, s elsősorban annak az áttöréséért perelt, azt védte-támogatta, miközben másféle értékek nem érintették meg annyira? Az ilyen esztétikai szín sem idegen a magyar irodalom legjobb hagyományaitól. Bár minden irányzatnak volna olyan, a maga képviselte irányzattól eltérő értékeket is jogosnak tartó esztétája, mint amilyen ő. Szervező-szervezkedő tudós, a viták minden rezdülésével lépést tartó, olyan helyzetekben is védve-segítve az ügyvállaló műveket írókat, amikor kevés a szakszerűség és a meggyőződés, szükségeltetik a kockázatvállalás szenvedélyessége is.

Mögöttük? Néhányan már a középnemzedékből, néhányan a legfiatalabbak között is, mint Csengey Dénes. Az irodalomtörténészek között a már nagy tekintéllyel rendelkező Kis Pintér Imre nevét kell elsőül leírni. Ő olyan magas szinten és nyitottan elemzi az irodalmat, küzdelmeit, hogy méltatlan lenne nem figyelni arra: nagy ívben tudja összekapcsolni a nemzeti-sorsvállaló vonulat és az újabb, modern irodalom legjobb törekvéseit. Az értékek befogadásának a tágassága és igényessége vezeti.

Mindezek mögött a pályák, esszéművek mögött egy közös kérdés húzódik. Miközben a filozófia, az élni, megérteni tanító bölcselet visszaszorul és elnémul, különösképpen az olyan, évszázadok óta zárt alakzatokban, mint amilyen a kelet-középeurópai társadalmaké, előtérbe kerülnek mindazok az ajánlatok, lehetőségek, amelyek azt az űrt próbálják pótolni, amelyet a szintézisek hiánya, a történelmi amnézia terjedése hoz létre. Ez a magyar fejlődésre mindig is jellemző alaphelyzet áll a magyar irodalom egyik jellegadó vonulatának esszéirodalma mögött. Találóan mondja Poszler György: „A magyar esszé szellemi pozíciójának nemcsak az a speciális meghatározója, hogy a politikai gyakorlat nem kínlódta ki a történelem kérdéseire a nemzeti önvédelem és a társadalmi progresszió válaszait; hanem az is, hogy a magyar filozófia sem dolgozta ki a történelem kérdéseire az elméleti absztrakció és a társadalmi gondolat válaszait. A magyar történelem praktikus mozgásképtelenségét tehát nem kompenzálta az eredeti magyar filozófia teoretikus mozgásképessége. Az anyagában másodlagos hazai katedrabölcselet a nemzeti-társadalmi sorskérdéseket nemcsak megválaszolni, megfogalmazni sem tudta... A magyar gyakorlat és a magyar bölcselet kétszeri lehetetlensége így inspirálta... a hazai kultúra sajátos filozófiapótlékát, a fogantatásában lírai, igényében teoretikus, költői szárnyalásában szépirodalmi, gondolati telítettségében filozofikus esszéművészetet."

Lebeg e kérdések körül néhány szomorúan és értelmetlenül összekevert fogalom és megnevezés is, amelyeket itt csak érintünk. Ideje már végérvényesen tisztázni, hogy az ügyvállalás és esztétikai érték nincs egymással alárendelt viszonyban. Sokszor írt, beszélt erről Illyés is, Németh is. Ügyvállalás szerinti esztétikai értékmérce nincs, viszont vannak ügyvállaló írók, műfajok és magatartások. A művek irodalmi értékét nem lehet a lírába, a prózába bezsúfolt jó ügyek sokasága felől megítélni, ám ez nem jelenti azt, hogy az író – tágabban a szellem embere – ne érezzen felelősséget a nemzet, a társadalom sorskérdéseiért, ne vállaljon érte vitát, küzdelmet bármilyen fórumon.

Illyésé mellett a támpont idősebbek, fiatalok számára ezen a vonalon a nyolcvanas évek közepén a Németh László-életmű. Lehet, hogy ez csak időszerű jelenség, ám lehet, hogy hosszú távú lesz a hatás. Talán éppen azért, mert a társadalmi válla-

lást és az útján előmeredő szirteket olyan nagyívű gondolatrendszerben világította át. A visszakeresés éveinkben elsősorban az ő műveinek irányába teljesedik ki. Hagyatékának három rétege a leginkább inspiráló. Az első az, ahogyan ő „szekréciós műfajának" nevezve az esszét, megvalósította azt, ami mást kíván a szépírói mű poétikai törvényei szerint, és mást a tanulmányban, a vitairatban, miközben az életmű mindkét ága egy gyökérből nő fel és egységben marad. A második réteg az a tágasság, amivel összefogta a társadalom, irodalom, a politika és a filozófiai gondolkozás vonalán fölmerült kérdéseket, feladatokat, egy egységes történeti kép és kultúrakép felől értelmezte a nemzet sorsát érintő jelenségeket. A harmadik réteg az a nyugtalanság, amivel mindig hű maradt üdvtanához és nem hagyta eltéríteni magát attól a meggyőződésétől, amely számára életvállalás volt.

De azért is mélyül Németh hatása, mert éppen a nyolcvanas években, annak a pörnek a vitáiban, amelyik életműve értelmezéséért többek teljesítményével folyt, megvilágítást kaptak olyan nehezékei is, amelyek útjában álltak annak, hogy súlyához méltó vonzerőt gyakorolhasson. A művével való értelmező szembenézések segítettek eloszlatni a homályt, amellyel azok vették körül munkásságát, akik tévedéseire hivatkozva az egész életmű hatását próbálták gátolni. Hol tartunk ma? Támadói és védelmezői, tanítványai, hívei vannak Németh Lászlónak. Utódai nincsenek. Nagyságában. Talán a kor gátolja ezt. Talán a nagy személyiség hiánya. De az *egyik* legfontosabb örökség mégis az, amit a minőségeszme írója a magyarság szolgálatában és a gondolkozás kitüntetett szerepében jelölt ki.

*(Folytatjuk)*

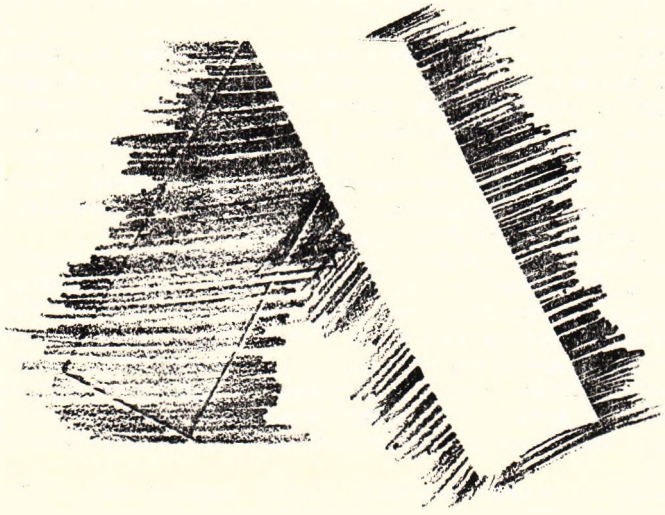

SZEPESI ATTILA

# *Harangjáték*

*Határ Győzőnek*

*ez az ősz konok úr aki itt kacarász*
*vizeket tovaűz beboroz tütyörész*
*szélben lovagol fellhőn tenyerel*
*rím-horgász levegő-szobrász*
*hungarian-vengerszki poéta*
*bimm-neki bumm-neki bimm-bamm-bumm*

*lámpáz vén szavakat*
*hűlt idiómát holdfénynél köszörül*
*mit a halzsíros atyafiak elfeledtek vagy sohase tudtak*
*s alig érti valaki a Big Ben és Kamcsatka közt*
*hogy lippen a láng és szél borzong a vizen*
*bimm-neki bumm-neki bimm-bamm-bumm*

*merre bolyong ki tudja követni*
*bizánci körúton neonfényt gyújtogat*
*odébb a futballmeccsen érte kiáltoz a pápa meg a császár*
*a bölcsek köve Anangaranga melle közt arcába világít*
*s egy alkimista szilvásgombócot tálal föl néki ónedényben*
*bimm-neki bumm-neki bimm-bamm-bumm*

*néz föl a tibeti hegyen fénylő Potalára*
*hol a légy is szent meg a sárban-tekeregi kigyó*
*bondor füstben a púpos jak kutyagolva szeret*
*s mondja rekedten mondja az imamalom*
*om-mani-padmé om-mani-padmé*
*bimm-neki bumm-neki bimm-bamm-bumm*

*arra alább meg a Kongó kék-szalagozza*
*Afrika földjét s szomju majom makorászik*
*bambuti törpe nyilazza a nyámnyila kandur-oroszlánt*
*farka-levest főz mert imigyen tanitotta a jó*
*Kittenberger Kálmán főzni királyi gulyáslevesét*
*bimm-neki bumm-neki bimm-bamm-bumm*

*nézi a konok úr a Thulén-túli tengeri tájat*
*fantom földek amott szigetelnek látja ki méltó*
*pálmás völgyeiket atlanti homályban a százszor-*
*száz esztendeje vízbe-merült szobrokra irott tanitást*
*„anyagtakarékossággal előre a tervteljesitésért"*
*bimm-neki bumm-neki bimm-bamm-bumm*

CSUHAI ISTVÁN

# A SZERETET APOLÓGIÁJA

*Határ Győző: Éjszaka minden megnő*

Vannak írók, akik nagyon szeretik műveiket. Vannak aztán olyan írók, akik nem ilyen elnézőek magukkal szemben, s nemigen szívelik saját teremtményüket. Határ Győző – az *Éjszaka minden megnő* című regényét illetően biztosan – ez utóbbiak közé tartozik: erről a könyvéről többször is elmondta már, hogy másodrangúnak, „műhelyforgácsnak", „apróságnak" tartja és nem sorolja legkedveltebb munkái közé. A mű sehogyan sem tudja elnyerni szerzőjének rokonszenvét. Ezt erősíti meg a kötethez írt utószó is, ahol az író még tovább megy: regényét „hazugsággyűjteménynek" nevezi, és így ajánlja olvasói figyelmébe.

Első pillanatra nehéz megérteni ezt az amúgy kétségbevonhatatlan indulatot, amely azért független a könyv valódi értékeitől. Összefüggésben lehet azzal, amit 1970-es verseskötetete, a *Hajszálhíd* második részének egyik jegyzetében ír: „... annakidején barátaim nyakra-főre igyekeztek meggyőzni róla, hogy »kétlábon járó zsákutca« vagyok, legyek egyszerűbb, közérthetőbb, kiadhatóbb, olyanabb-mint-a-többi. Soha nem vétettem nagyobbat magam ellen, mint mikor ideig-óráig hallgattam rájuk; s bizonnyal »népszerűbb« és »használhatóbb« lettem – felhígultam-elvesztem – volna, ha démonom jámborabb és sima nyelvvel, jó szóval megzabolázható." Mindenesetre tény, hogy Határ hosszabb prózai írásai között az *Éjszaka minden megnő* tulajdonképpen egyedülálló vállalkozás. Ha úgy tetszik, „népszerűbb", „használhatóbb" itt, mint másutt. Nincs még egy regénye, amely ennyire kifejtetten, lényegesebb áttételek nélkül, konkrétumokra is utalva a mi felismerhető korunkban, környezetünkben, ebben a London-Világvárosban játszódna, amelynek szélein valahol – úgy gondolom, ezen a helyen megkerülhetetlen a többes szám első személyű fogalmazás – mi magunk is ott vagyunk. Félrevezető lenne éppen e könyv kapcsán a kézenfekvőbb megoldáshoz folyamodni, s a textus egyszerűbbségét a modern kultúrához való kötődéssel indokolni, hiszen a regény legkisebb szelete is pontosan arról győz meg, hogy minden pillanatunkban ennek ellenkezőjét, a kultúravesztést éljük át: ebben létezünk. Ami a köznapiságot, a felismerhetőséget, a jelenkorra vonatkoztathatóságot illeti, a korábbi Határ-könyvek közül ennek a regénynek a *Pepito és Pepita* és az *Anibel* a legközelebbi rokonai: ezek szintén beleilleszkednek a korba, amelyben megfogantak, amelyről szólnak, a névadás, az események elrendezése, a cselekmény mozgatása-logikája, a nyelvhasználat (amely Határnál egyfelől univerzális, másfelől mindegyik művet külön-külön is jellemző teljesítmény) bennük mégis megenged egy másfajta, „időnkívüli" olvasatot is. Az *Éjszaka minden megnő*, mint minden jó szépírói alkotás, természetesen magában hordoz valamiféle metaforikusságot, ám ez a metaforikusság itt alapvetően inkább a regény értékszerkezetére, mintsem a szorosabban vett megformálásra vonatkozik. A regény még egy tekintetben osztozik a *Pepito és Pepita* vagy az *Anibel* sorsában: mindhárom regény előbb franciául, majd Münchenben magyarul jelent meg, közülük kettő Budapesten is kiadóra talált, s talán a harmadik is napvilágot lát, ennek ellenére a Határ-életművet egyikük sem tudja egészében reprezentálni, pontosabban viszonylag keveset mutatnak meg az író másik arcából, azokból a munkákból, amiket Határ Győző maga is fontosnak tart, s amelyek gyökeresen más világot nyitnának meg az itthoni olvasók előtt.

Határ Győző tehát nem szereti ezt a könyvét. Az ellenszenv mélyén, amit iránta érez, talán az is ott áll: *helyet* foglal el a többi könyv elől. Ez az érzelem távolról sem azonos, nem keverhető össze a regényben felsejlő szeretet-képpel. A már említett utó-

szóban a „hazug írással" szemben álló és a léleknek tetsző „igaz"-t egy huszonöt tételt tartalmazó listával írja körül. Az olvasónak azonmód ellenpróbát is javall: hogy megtudja, milyen is hát az igaz, az írói tanács szerint a lista megfelelő helyeire illessze be a *szeretet* fogalmát. Nem véletlen ellenpróbáról van szó, az *Éjszaka minden megnő* középponti motívuma ugyanis véleményem szerint ez: a szeretet. Erich Fromm remek esszékötetéből, a Várady Szabolcs fordításában megjelent *A szeretet művészetéből* idézek: „Az elkülönültség élménye szorongást kelt; voltaképpen minden szorongásnak ez a forrása. Elkülönültnek lenni annyi, mint elvágva lenni minden lehetőségtől, hogy emberi képességeimet kifejthessem. Aki tehát elkülönült, az tehetetlen; nem képes a világot – dolgokat és embereket – megragadni és átalakítani; a világ rám törhet és én nem tudok ellenhatást kifejteni. Ezért mélységes szorongás forrása az elkülönültség." Határ Győző regényében ezt az elkülönültség-élményt érzékelteti rendkívül plasztikusan akkor, amikor hősét, Archie Dumbartont, norpingtoni házaló-vigécet, a városrész mindenesét, lexikonügynököt és katamaránépítőt, akinek korábban egész habitusa az emberekkel való viszonyára, kommunikációjára épült, egy kihalt, megüresedett világba helyezi. Archie egy napon arra ébred, hogy körülötte elpusztult a tegnap még élettel teli emberiség. Iróniával, a kontextus eredeti értelmét átfordítva a földgolyó utolsó Ádámja maradt ő, de társ és a túlélés igazi esélye nélkül. Az egyetlen létező ember tizenöt hónapnyi bolyongása nagyobbrészt azzal telik el, hogy embertársat keres: legalább egyetlen emberi élőlényt, akivel megoszthatja magányát, akivel feloldhatná elkülönültségét. Szeretet igényel. Fromm e tárgyú esszéjének logikáját követve a kettő szorosan kapcsolódik egymáshoz: „... szeretetigényünk alapja az elkülönültség élménye és a nyomában támadó szükséglet, hogy az egyesülés élménye révén legyőzzük az elkülönültség szorongását."

A szeretet azonban abban a kiürült világban, amelybe Archie akaratán kívül került, nem valósítható meg. A szeretet visszaszerzésére, az elkülönültség feloldására irányuló törekvései kudarcba fulladnak: ilyen jelenet például a szállodahall „benépesítése", vagy az autósztráda mellett álló hatalmas reklámtábla csalóka, egyszerre három nőt ígérő illúziója. A szeretet még abban az ellentmondásos vagy éppen eltorzult formában sem jöhet létre, amit Archie számára előző életében a feleségével és a tejesemberrel való háromszöge jelentett, vagy amit a mulatónegyed kuplerájainak üres, s most, állóképszerűségében még szánalmasabb erotikája jelképez. Magáramaradása, tehetetlensége még húsbavágóbb, mert az emberiséggel együtt az a technikai civilizáció is nagyrészt felszámolódott, amiben Archie korábban élt, s így ő is félkarú lett: a technika „áldásai" sem segíthetik őt tovább. Előtte ebben a helyzetben három lehetséges életstratégia bontakozhatna ki, annak megfelelően, ahogy ehhez az újrarendeződött világhoz is háromféle módon lehetne viszonyulni, hiszen legfeljebb torz, egyetlen ember által felidézhető *múltja,* egyetlen megélhető *jelene* és csakis egyféleképpen tervezhető *jövője* van. De a három életstratégia közül – ez lassanként kiderül – valójában egyik sem választható: vagy azért, mert nem lehet, vagy azért, mert nem érdemes bármelyik mellett is dönteni.

A regény lapjairól előtáruló szeretet-koncepció nyilvánvalóan a végső kérdéseket vonzza magához: a magány, a tudás, a bűn, a hit, Isten, a megváltás és a megválthatóság végső kérdéseit. A szeretet szemantikájához ezek a fogalmak tartoznak legszükségszerűbben. Az *Éjszaka minden megnő* többféle regénytípusként is felfogható. Abban az értelemben bizonyosan fejlődésregény, hogy a fenti fogalmak meghatározott rend szerinti egymásutánban bukkannak elő: a főhős bejárja a teret, szűkebb, majd tágabb környezetét, s ez tükrözi azt az utat is, amit a racionálistól az irracionálisig tesz meg. Kezdetben csupán a szemlélődő szerepére kényszerül, de amit lát, s ahogy fokozatosan elveszíti a ráció, az ésszerűség, a dolgok valószerűségének bizonyosságát, aminek helyébe az érzékelés bizonytalansága, ellehetetlenülése és végül a köznapi, „múltbeli" dolgoknál magasabb fokú irracionalitás lép, meggyőzi arról, hogy csakis ez az irracionalitás lehet az egyetlen valódi cselekedet. Meg kell váltania az emberiséget, és nem elhanyagolható szempont, hogy számára ez annál is inkább megoldhatónak tűnik, mert világában sem fizikai, sem szellemi reménye nem maradt a túlélésre. Az emberiség egy, oszthatatlan, szeretetnélküli ezután. Archie tizenöt hónapra sza-

bott odüsszeiája a mulatónegyed durva, megmerevedett szexusától (amely nem oka a pusztulásnak, legfeljebb az egyik változat az ember magánbűnére) a keresztrefeszítés elügyetlenkedett aktusáig tart, amely azt bizonyítja be, hogy az ember még ennek a töredékes, nem túl sokat érő technikai civilizációnak is lehet áldozata, utolsóként. Így a regény valóban megfordított teremtéstörténet: két pólusa az evilági rossz és az Archie világabeli, kényszerűen csak általa képviselt jó: a hit abban, hogy a megváltásnak ez a magánmódja még lehetséges.

Mégsem az, legalábbis abban a formában nem az, ahogy ezt Archie eltervezi. Tette az aktus sikerületlensége folytán inkább világra – az ő világára – szóló öngyilkosság, mert hiányzik belőle egy mozzanat: illúziótlansága következtében tudását nem képes megosztani az emberiséggel, hiszen tudomása szerint az nem létezik többé. Csakhogy a regény, amely eddig a pontig tudatregénynek is minősül, a *Négyes ikrek* három sorának értelmében folytatódik. Ugyanebből a versből egy másik sort Határ a regény címéül kölcsönöz: „tudom ha majd kihültem / fajtánk vadul idülten / azért tovább nyekergi kényszermozgásait". Minden korábbi állítás új dimenzióba kerül. A tizenöt hónapon át halott emberiség „megváltódik", feltámad tetszhalálából, újra életre kel. A regény kifinomult szimbolikájára, s ennek hátterére – a meggyőződésre, hogy mindkét fajta életnek, a világénak és Archiénak a legkézzelfoghatóbb faktuma egyaránt a profán – utal az, hogy a „megváltott" emberiség majdhogynem ugyanazokkal a mozdulatokkal kezdi új életét, amelyekkel Archie az elrontott keresztrefeszítés révén befejezte a sajátját: elég, hogy a villanyvekker karvillája körülhimbáljon egy lengődöngettyűt, a döngettyű felkatapattintson egy dugósédlapfedet, a fedlap szabaddá tegye a dugót, az alszárhimba felsédje a dugóba betuszkolja a vonagló pöcköt, a pöcök bevonagolja a dugóba az érintkezést, az érintkezés egy áramkört zárjon, és az áramkör felrobbantsa a poliészter kereszt négy üreges végébe beszerelt négy gyújtócsomagot: a feltámadás harmadnapon megtörténik, az emberiség pedig: van.

Az *Éjszaka minden megnő* nem derűs alkotás, még ha helyenként engedékeny humorral bír is: nem a létezés nagyszerűségéről beszél, éppen ellenkezőleg, evilágiságunk kiábrándító, felejtenivaló kisszerűségéről, ürességéről. Szeretet ebben az új életre kelt Világvárosban sem lehetséges, csak persze más okokból nem, mint Archie űrjében. Ontológiai szolipszizmus lenne emögött a könyv mögött? Valami olyasmi: a létezés biztosítéka itt is, ott is a profán. Az Archie utáni világban viszont mások az arányok. Mindenki ugyanott folytatja, ahol abbahagyta „halála" előtt, csupán egyetlen ember, Archie hiányzik: az, akinek létszükséglete lett volna a szeretet. Ott élet nincs, itt egy értékkel kevesebb van. Határ utópiájának ebből következően nem a negativitása, egyáltalán léte az (mindez látható, megírható így), ami szembeszökően elkedvetlenítő. A fantasztikum, ahelyett, hogy eltávolítana, izolálna, éppen a jelennel közös vonásokra helyezi a hangsúlyt.

Határ Győzőnek az utószó tanúsága szerint kétségei vannak afelől, hogy olyan állóképekből, amilyenekből ez a könyv felépül, vajon alkotható-e igazi regény. Vitathatatlan, hogy a mozdulatlanságból, statikusságból, ürességből, a csak egyetlen emberi létezővel oldott „holtkor"-ból nagyon sok átszűrődik a regény világképébe. De ezt a világképet, amely mögött mégis a szeretet felmérhetetlen apológiája áll, annak érzékeltetését, hogy a szeretet végső soron kívül áll a bölcseleti rendszereken, hiszen nem tudás, itt mintha csak így, ilyen modellekben lehetne megteremteni. Nagyon pontos a korábbi műfajmeghatározásban a „metafizikai" jelző: ebben a könyvben valóban a fizikain, a megragadható által inspirált dolgokon túli a fontos, ami aztán visszacsatolható a valóságoshoz. Ez a cselekményt másodlagossá minősíti, s inkább a tételszerűséget, a táblaképet emeli ki. Maga a szövet, melynek legszembetűnőbb összetevői a szeretet és az eköré gyűlő kérdések, kevésbé engedi a mozgatást. Határ Győző jól él ezzel az anyaggal, mert ismeri: kíváncsisága nem arra irányul, hogy mi fog történni ezzel a leírt világgal, hanem arra, hogy milyenek ezek a világok – az és ez. Nem rakosgat, kísérletezik, hanem kortünetről tudósít. Tüneteit mondja el annak a szeretetet nélkülöző kornak, amely legalább tizenöt hónappal túlélte önmagát ezen a földön. *(Magvető, 1986)*

KABDEBÓ LÓRÁNT

# KÖPÖNYEG-SORS

*Határ Győző Julianosz-regénye**

Távolban született történelmi regény. Írója Londonban él. Főszereplője jelképes ókori hős: a bizánci udvar enyhén szabadon, állandó életveszélyben élő rabja és egyben változó hiteinek megigézettje. Mégis, mintha itt írták volna valamely kortársról. Ez a vaskos könyv nemcsak Határ Győző életművének jelentős darabja, de szerves része a magyar irodalomnak. Azokkal a sorskérdésekkel foglalkozik, amelyeket a mi történelmünk is felvetett.

Határ Győző nem az aposztata császárt, a hellén – keresztény utókora szerint pogány – világot pillanatra visszaállító álmodozót formálja *Köpenyeg sors* című regénye központi hősévé. Hanem egy, a huszadik században is – kétszeresen – jellegzetes sorsú szereplőt kelt életre. A *létszámfeletti embert*, a születése véletlene révén már halálra eljegyzettet: akire kora ifjúságától a bármely pillanatban lecsapható végzet leskel; aki mihelyt egy újabb napot túlélhet, boldog lehet. Élete állandó halálfélelem. Ugyanakkor sorsa megáldotta-megverte a *lelkesedés* adottságával, nemcsak minden jó szóra ugrik, hanem minden *képzelt* jóra is halálos nekiszánással, kizárólagos lelkesedéssel tudja magát odaadni.

Az író nem a császárra kíváncsi, hanem az állampolgárra. Akik eddig írtak Julianoszról – ellenében győztes keresztény utókora, majd Ibsentől Gore Vidalig drámaés regényírók –, a keresztény hitet szimulálót vagy a történelmet visszafordítani akaró autokrátort idézték meg. Határ Győző a kelepcében élő, tehetetlen embert és az egymással homlokegyenest ellentétes koreszmék között szintén csak kiszolgáltatottan vergődő útkeresőt kelti életre; a könyv alcíme is ezt hangsúlyozza: *Julianosz ifjúsága.*

Elkerülve az áltörténelmi regények és történelembe kalandozó riportkönyvek buktatóját: sohasem kacsint ki a szöveg mögül, semmiben sem módosít a történeten. Valódi történelmet idéz, életre kelti a Nagy Konstantinosz utáni évtizedek világát. De szerencsés hősválasztása révén szabadul a történelmi rekonstrukciók veszélyétől is: a *Salammbô*-szerűen tökéletes múltidézés nem marad művészi álomvilág – az emberi sors századunkbéli alapproblémái szólalhatnak meg általa.

*

Miről is szól tulajdonképpen a regény?

„Flavius Claudius Julianus – vagy ahogy előszeretettel görögösítette: Iulianosz – . . . gyermeki hitét nem feszélyezte volna, hogyha nem így – nem mint Constantius Flavius Valerius Chlorus császár unokája – nem mint császárivadék tudja meg, hanem csak *amúgy*, messziről, alulról, alkalmilag értesül róla: arról, hogy az uralkodócsaládokban az uralomváltással járó szokványos vérfürdő ezúttal is elkövetkezett s lezajlott, műsorszerűen, annak rendje-módja szerint . . . ám a császárivadék – az *Nobilissimus;* a jeltelenség fényűzése sohasem lehet osztályrésze annak, aki, mint ő is, rajta van a császárivadékok táblázatán; és a Második Flaviuszok családfájának minden ága-bogán, a táblázat minden sarjadéka mellett ott a kérdőjel. Az olyan potenciális hatalomratörőn, amilyenné, legjámborabb szándéka ellenére, félő, hogy ő is kinőheti magát, ha felcseperedik és születési rangtáblázatán visszatekintve vérszemet kap, rajta tartja argosztekintetét a Szent Palota, Palotában a Szent Konzisztórium,

* Aurora-könyvek. London, 1985.

Konzisztóriumban Euszebiosz Főkamarárius-és Főeunukh, az Aranykalanalas Gém – ahogy becenevén ellenlábasai emlegetik; mert igazi gúnynevét, mely férfiatlanságát pécézte ki s ahogyan ellenségei, áldozatai célozgatnak egymásnak rá, a párlatát adva mintegy, ami benne-rajta kiröhögnivaló: igazi gúnynevét a Szent Palota falain belül még gondolatban felidézni sem ajánlatos . . ."

Íme a herceg belépője a regénybe. És az életét meghatározó apparátus? Csak néhány jellemzést a regény előtt közölt *Szereplő személyek* listájából: „Flavius Julius Claudius Valerius Constantinus, II. CONSTANTIUS császár, az »Apostolokkal Egyenrangú« Constantinus Magnus harmadik fia, jeles családirtó (amiben az atyai hagyományok ápolója) – a két árva, Gallus és Julianus rettegett gyámja-és Atyai Pártfogója"; „Euszebiosz Főkamarárius, Praepositus Sacri Cubiculi (a Szent Hálótermek Őre), az »Aranykanalas Gém« – Első-és Teljhatalmú Korlátlan Kegyenc; titokban, áldozatai és ellenségei úgy csúfolják, hogy a »Hétszerherélt« – de még nyolcadszorra is volna mit miskárolni rajta"; „Arabianosz – előbbi helyettese a Szent Palotában – Primicerius Notariorum et Domesticorum, a petrai óriás . . ."; „Paulus »Catena« – az AGENTES IN REBUS (A. I. R., az Államvédelmi Hatóság) élén és tetején; »Lánccsörrentő« Paulosz – a »Pók« . . ." – és így tovább. Késő Róma-kora Bizánc, ez utóbbi épp berendezkedése első pillanataiban. És mivel egy – a vérfürdőt beteges szervezete miatt (úgyis meghal!) elkerült – kis hercegről van szó, alkalmunk lesz keresztül-kasul megismerni *ezt* a birodalmat. A gyermek Julianoszt száműzik (nem így nevezve) a fővárosból. Ezzel elkezdődik kényszerű és meglepetésszerű helyváltoztatásainak története. Élt – bátyjával – egy sivatagban eldugott palotában (Macellumban); onnan bevitték alkalmanként a vidéki megyeszékhelyre. Kaiszareiába az érsekhez, templomokba; majd visszajut az újonnan épült fővárosba, Konsztantinopoliszba; honnan (növekvő népszerűsége miatt) megint elküldik – az adminisztratív fővárosba – Nikomedeiába. Útjait követve eljutunk udvari fogadásra, templomi szertartásra, patríciusok közé és hírünk van roxolán rabszolgalázadásáról. Julianosz – és főként féltestvére, bátyja – nemcsak potenciális trónkövetelők, de a család *egyetlen* örökösei is – tehát az uralomra felkészítő neveltetés körülményei is gazdagítják a regényt. Határ Győző szakkönyveket tanulmányoz, a kornak irodalmát jól megismeri, hellenisztikus attikizálókat és keresztény hitvitázókat egyként, és persze Julianosz háromkötetnyi filozófiai munkásságát. És midezt – mint Móricz valaha az *Erdély*be – beleömleszti regényébe. Amikorra a majd hatszáz oldalas regényen végigjutunk, mi is a bizánci birodalom lakosainak érezhetjük magunkat. Otthonosan mozgunk a birodalom mindennapjaiban úgy, hogy az ókori kultúrát mind kevésbé ismerő kortárs is a regényben mindenre magyarázatot kap. Nem tudálékosat, hanem a szöveg művészi szövetébe illeszkedőt.

Persze az író nem tudósként kezdett regényéhez. Keletkezéstörténete régi szerelméhez, Will Durant kultúrhistóriai munkásságához kapcsolódik. Hadd idézzem magát az írót: „Úgy 59–60 táján, az Apostatáról szóló fejezetben megakadt a szemem a következő bekezdésen: »(Julianosz) sírt, amikor meghallotta, hogyan rombolják le pompás szentélyeiket, hogyan proskribálják a pogány papokat s osztják szét vagyonukat heréltek és (keresztény) párthívek között. Alkalmasint ebben az időben történhetett, hogy nagy titokban beavatták az eleusziszi misztériumokba. A pogányság erkölcseivel összeférthogy valaki titkolja aposztáziáját. Tanárai, barátai, titkának tudói óva intették tőle, hogy elárulja magát . . . Tíz éven át tartotta a látszatot és keresztény módra, nyilvánosan imádkozott, sőt, nyilvánosan olvasta a szentírást a keresztények templomaiban« (The Age of Faith. 1. fejezet, III. The New Caesars). Megrendülten méláztam el az olvasottakon. Kijegyeztem és mellétirkantottam: »novellát belőle«. 1984-ben, vázlatdossziémat forgatva, kezembe került ez a feljegyzés, de roppant bizonytalannak éreztem magam hozzá. Mégis megpróbálkoztam vele. Hamarosan belemelegedtem és látnom kellett, hogy ebből »nagyelbeszélés« kerekedik majd. 25–30 oldal; végezetre az első változat hatvan oldal lett. Egy hónapi pihentetés után újra munkába vettem, hogy végleges formába öntsem. A beleolvasás, az átböngészés lesújtó volt. Az írás tele volt tárgyi tévedéssel. Szorongásom rémületté fokozódott, amikor földerengett bennem: ez nem egy elbeszélés, hanem egy nagyformátumú regény

kezdeménye. Belevetettem magam az anyagba, összevásároltam hozzá mindent, ami még nem volt könyvtáramban és kellett hozzá; világosan láttam, hogy nem elégedhetek meg másodkézből kapott értesülésekkel, történelmi kompendiumoktól elcsípett aperçukkel, idézetek angol fordításaival: látnom kell görögül, latinul... Tömérdek jegyzetet készítettem s időbe telt, amíg jegyzeteimet kipreparáltam, miközben nem kis fáradságomba került, hogy kívülrekesszem a bőséges-fölöslegest ne »csomagoljam bele« örömömben csupán azért, mert megleltem. A regény megírása, az anyag feldolgozása hat hónapig tartott. Intenzív hat hónap volt." Megvolt tehát hozzá az intuíció, de meg is dolgozott az író a korhűségért, pontosságért. Ideális alkotói csillagállás alatt fogant a könyv.

A regényben megismerünk egy tökéletesen felépített és „fortélyos félelemmel" kormányzott birodalmat és benne egy vezetésre alkalmas – épp ezért születése pillanatától „megdögölesztésre" kijelölt – személyiséget.

Az egész regény tárgya: hogyan játszanak a hatalmak a „megjegyzett" emberrel. És a másik oldalról: a megjegyzett hogy viseli el *így* az életét. Ez a tárgy ilyen terjedelemben menthetetlen mechanizálódáshoz vezethetne, mint még oly kitűnő meseszövő esetén is, mint Graves, aki regényeiben az első Claudius-dinasztia *állandóan ismétlődő* csapdáit ismétli. Határ Győző ellenben tud fejezetenként újítani. Mindig új és új motívumot, szereplőt hoz be, újabb fordulatot teremt, amellyel a figyelmet le tudja kötni. Nemcsak egy korszak rekonstrukcióját végzi, de jó meseszövőnek is bizonyul. A regényben – jelenetről jelenetre – mindig történik valami *váratlan*, amely mégis a bemutatott rendszert *egészíti ki*, a szerkezet része, de az olvasó számára meghökkentően új mozzanat. Úgy halad előre regényében egy jellem és sors megfejtése felé, mint Füst Milán *A feleségem történetében*: minden jelenet újabb *helyzet*, amellyel szembesítve hőséről és sorsáról újabb dolgokat tudhatunk meg. A két regény közötti különbség: Füst Milánnál a jellemen van a hangsúly. Határ Győző inkább a sorsra kíváncsi, pontosabban a sors és jellem viszonyára.

Az író nem történelmi tablót akar adni, hanem egyetlen ember „lélekrajzi regényét". Ez az ember uralja a könyvet, életének esetlegességei irányítják a meseszövést, amely éppen a véletleneken keresztül erősíti és igazolja az egyest meghatározó törvényszerűséget. Nem a történelem bemutatása céljából alakul a cselekmény, élnek-halnak a szereplők, hanem egyetlen szereplő életrekeltése érdekében támasztja fel a történelmet. Így a történelem nem dekoráció, hanem minden újabb mozzanat esetében a lélekrajz meghatározó, szükségszerű helyzete.

*

Julianosz ifjúsága nem egyetlen zsarnok, valamely történelmi kisiklás áldozata, hanem *a zsarnokságé*. Egy éppen berendezkedő szokásrend függvénye. Ahol az áldozat maga is elfogadja a gyilkosság logikáját. Legjellegzetesebb pillanata ennek a függvény-létnek: amikor a császár, a hercegek gyilkos nagybátyja Itáliában vesztésre áll egy ellencsászárral szemben. Ekkor rémül csak meg igazán Julianosz: mi lesz, ha családjuk ellenfele győz (*nekik* gyors halál), de mi lesz, ha a hatalmon osztozkodókat esetleg bátyja (ekkor már társcsászár) veri le végül is (*neki* még gyorsabb halál). Végül a megnyugtató vég: családjuk gyilkosa (a hercegeknek kétszínű gyámja) megerősítette hatalmát (mindkettőjüknek némi haladék). Mire ezt az eseményt Julianosz megkönnyebbülten panegürikosszal, ünnepi magasztalóbeszéddel üdvözli.

Persze kérdés: ha mindenki tudja, hogy végül is Julianosz uralkodó lesz; nem oltja-e ki a veszély izgalmát a happy ending tudata, nem vész-e el így a katarzis lehetősége, tragédia helyett mesét adva csak a regényben?

A katarzis a regény ezen szálán talán épp ezáltal erősödik fel. Ugyanis még egyetlen népirtás sem teljesedhetett be. Mindenfajta irtás ellenében megmaradnak emberek. Tehát a megjelöltség sohasem jelent megmásíthatatlan végzetet. A katarzist ez esetben nem a tényleges áldozattá válás váltja ki, hanem éppen a túlélés esélye. A megjegyzett, a rab – és ezt Határ Győző, ki többször, több helyen volt ilyen helyzetben, ne tudná? – csak úgy élhet – amíg élhet –, ha a túlélés esélye élteti. Ha ké-

pes úgy viselni sorsát, hogy nem adja fel magát belülről. A regény szereplője *így képes* élni. Ő még nem tudja a történelem véletlenét, hogy épp ő lesz a túlélő, sőt a *győztes*. Ő még csak elképzel *egy* túlélőt és egy esetleges győzőt, aki majd úgy cselekszik, ahogy ő most szeretné. A regényben ő végig a rab, aki *kihasználja* rabsága idejét, hogy esetleg segíthessen, előkészíthessen mást (talán bátyját, akinek hatalomra jutása *neki* szintén halált jelenthet!) a győzelemre.

Ugyanakkor az író azt is tudatosítja, hogy Julianosznak ez az olvasók által előre tudott győzelme mégsem lehetett olyan biztos. A megjelöltség Julianosz körül igen jól működött. Az *Útrabocsátó*ban a regény végén fontosnak tartja elmondani, hogy a túlélés valóságos esélyesei: kihullottak. A báty, Gallus, rossz végre jut, sőt a regényben nem (csak Julianosz rémálmában) szereplő Prokopiosz nagybácsi, az uralkodásra tényleg alkalmatlan – de „létszámfeletti" – családtag szintén csúnyán végzi.

Épp ez (ha nem lenne a szó oly borzalmasan paradox) a játék emeli meg erről az oldalról a regényt. Egy *véletlen* sorsban az *emberi történelmet* példázza: tökéletes irtás elképzelhetetlen, de hogy ki lesz a túlélő, az valóban véletlenen (vagy véletlenek összjátékán) múlhat. Senki sem tudhatja, hogy a – bármilyen – megjelöltségben élő utóbb milyen pusztulásra, túlélésre, esetleg győzelmi pozícióra számíthat. Éppen ezért kell úgy is élnie – védekezésül –, mintha nem lenne megjelölt.

*

És itt kezdődik a Julianosz-regény másik arca. A halálra szánt herceg úgy él, mintha *életre készülne.* Ha a regény kerete a kelepcék-csapdák-börtönök nagy fantáziával variált láncolata, ami kitölti: a herceg *eszmélkedése.*

Idézzük a regény első mondatának másik részét: „Flavius Claudius Julianus... a maga gyermeki hitével buzgó keresztény volt. Ariánus, mint mindenki az Udvarnál. Volt ugyan egy-két attikizáló hatalmasság, rhétor, szenátor; két lábon járó emberi monumentum,... aki intézmény számba ment s jaj dehogy is jutott volna eszébe bárkinek a faragatlanság, hogy szemére lobbantsa »pogány« mivoltát. De ezektől eltekintve, aki számított és érvényesülni akart – az *az* volt: igaz keresztény; pontosabban ariánus, amióta az Areioszi Egyanyaszentegyház mindenütt visszaszorította s majdhogynem eretnekséggé fokozta le a katholikus orthodoxiát..."

Kezdetben Julianosz herceg nem ilyen álkeresztény. Ő rajongó. Szinte igazolva az orvost, aki első vizsgálatra megállapította *jellemét:* „Kis herceg urunknak kutyabaja... Hacsak a mohóság nem, mely természetében van s majd utóbb még megtetszik más formájában, élemedettebb korban, például a rajongásosságban. Amit ingyen sem kúrálnánk, sokkal inkább tiszteljük annál s magasztaljuk, mint szép erényt, ebben a rajongásos korban..."

Kétféle vonzás keresztezi itt egymást: a felvilágosult eszmélkedés és az eszmékhez kötődő rajongó hit. Az egyik felemelő, a másik elveszejtő. Az író nagyon finoman különböztet: rokonszenve az „eljegyzett" üldözötté, aki félelmében eszmélkedni kezd, *nevelődésen* megy keresztül, felvilágosult szemlélet hatja át, érdeklődésében az audiatur et altera pars elve *is* érvényesül; de ahogy rajongásosságában átlendül, ezt már nem akarja követni. Csak ábrázolja. És ezzel menti meg *művét.*

Határ Győző, aki maga is megtapasztalta – amint a rettegést – a rajongás ártalmait és veszélyeit, már korán – lásd az 1947-es *Heliáne* című regényt – „elidegenítő" célzattal, iróniával szemlélte annak hatását. Ezt folytatta az *Éjszaka minden megnő* című regényében, az evangéliumi történet modernizálásával és profanizálásával. A Julianosz-regényben nem él az ilyen irónia eszközével. Julianosza belső fejlődését írja meg, vivódásait a monologue intérieur-ré váló regényszövegig átélve. Kérdés: azért teszi-e, mert Julianosz magára vállalja az ő (az író) antikrisztiánus elveinek képviseletét? Korántsem. Ne kövessük eddigi kritikusait, akik Határ Győző *filozófiájának* illusztrációját látták inkább a regényben. Sokkal lényegibb oka van itt az irónia mellőzésének.

Határ Győző az *Özön közönytől*, a *Szélhárfa* kötetein keresztül a Julianosz-regény bő utószaváig filozófiai műveiben erőteljes harcot vív az általa „judeochrisztiá-

nus pálvallás"-nak nevezett kereszténység ellen, mint amely évezredekre eltorzította, megalázottá tette az európai ember szemléletét. És ezt a vitát vállalta valaha a valóságos, a történelmi Julianosz császár is. De szerencsére a regény *regény marad* és nem húz el semmilyen filozófiai vitairat felé. Ezt hangsúlyozza is az író utószavában. Mert ha egyet is ért az író a császár antikrisztiánus okfejtésével, nem ért – mert nem érthet – egyet a fiatal Julianosz rajongásosságával. Természetesen kezdeti ariánusságával, de későbbi attikizáló rajongásával, a herceg papnő-szerelme, Szozipátra kháldeus-szellemű misztikusságával sem. Tartalmukkal sem, az alkati meghatározottságú viselkedéssel sem.

A regény formáját tekintve a Bildungsroman szerkezetét követi, az ifjú herceg különböző nevelők, barátok, barátnők hatására kiábrándul a primitív szellemi tákolmánynak érzett, különben is egymással vetélkedő szektákra szakadt keresztségből és visszatér az attikai „szentkönyvek", Homérosz és Hésziódosz istenvilágához, a Platon alapján alakuló plótinoszi újplatonista filozófusvallást követné, összefonva a korábban majdnem államvallássá lett Mithrász-kultusszal. Cseberből-vederbe – ráncolja homlokát Határ Győző. Amennyire példává emelhette az üzöttségben önmagát *fel nem adó* megjegyzettet, annyira *nem* követheti a keresztény templomok helyett attikai és egyéb kultikus oltárokat hívőként visszaállítani akaró Julianoszt.

Ezért nem érdekli őt a *császár* majdani ténykedése. Érdekelte: az üldözöttségben sorsát eszmélkedéssel ellenpontozó ember. De elfordul a rajongásosságát különböző hitekre fecsérlő győztestől.

*

Határ Győző, az ironikus mondatszövés nagymestere ebben a regényében csak a felszínen használja fölényes művészetét. Amikor a kívülállókról van szó: az áldozatra eljegyzők rendszeréről, legyen az hidraulikus trónon ég felé emelkedő óriástestű törpelábú császár vagy a palotát eltöltő kicsiny néger heréltek patkányserege, avagy a szélirán lengedező rhetorok és zsinati atyák állatkertje. Az ironikus mester remekel az udvari fogadás leírásakor, a különböző görög-latin rangok-címek magyarításában. A neofita *alkalmazkodást* csakis iróniával tudja érzékeltetni, jellemezni.

De a neofita *rajongásossággal* másképp van. A regény Julianosza egyben a század veszendő embere, függetlenül attól, hogy túlélés esetén mi várható tőle: zsarnok lesz-e vagy Don Quijote. (Az utószóban már vele szemben is megjelenhet az irónia, de már a *császár*-Don Quijotéról írva.) Julianosz rajongásossága ebben a regényben *az üldözött* belülről megszenvedett ügye. A barbár ősöktől származó hellén herceg agyában eszmék-hitek népvándorlása zajlik. Ez nem alakoskodás, helykereső helyezkedés (vagy amennyiben az, már nem eszmélkedéséhez, de életmentéséhez tartozik), hanem a *kiszolgáltatottság* egy fajtája, ahogy a herceg a koreszméket hit formájában gyakorlatilag át is éli, magába szívja, önmaga számára meghatározóvá teszi. *Orvos* jelzi ezt az alkati tulajdonságot a regény legelején, az író valójában *betegségnek* is tartja. Julianosz nem hatalmi célból, hanem életbenmaradása érdekében tájékozódik – közben pedig máris úgy éli át a hiteket, mintha tőle magától is függene azok sorsa. A hatalom foglyaként úgy gondolkozik, mint a hatalom birtokosa. Mert olyan helyzetben él, hogy a túlélés esélye az ő esetében egyben a hatalom reménye is. És ez azonosítja helyzetét századunk bizonyos fajta forradalmáréval.

Az üldözött ember szektássága csak veszélyt jelző, bárha önmagában még nem veszélyes. De a megalázott álmodozása már fenyegető energiákat gyűjthet győzelem esetére. És ezzel fordulhat át az *alkati* betegség *társadalmi* bajjá. Már benne a tragikus történelmi fenyegetettség: a hatalomban a tolerancia elhagyása.

Az ifjú Julianosz: a győzelem előtti forradalmár. A hőse vívódásait követő (nem biográfiai értelemben, de helyzetét tekintve): a „blazirt" ember. A magát elkülönítő. Akiről 1947-ben a *Heliánéban* így ír a fiatal Határ Győző: „Itt különös és értelemzavaró hézag következik bemutatkozásomban... nem akarattal (csupán egy lassan gyógyuló lelki nyomor sebhelye, a védekezés stigmái:) én blazirt ember lettem. Hogy a győzelmes forradalom gátjaszakadt szennyözöne, nihilizmusa volt-e, vagy az a vele-

jéig korrupt rendszer, amivel... a vassal kivert hódítót pénzért az országba (és a kormányzatba) visszacsempészte...", vagy imígyen: *„én* meg nem *születtem* – – – hanem a világra toloncoltak, külföldinek."

*A Julianusz ifjúsága*: a rajongásos forradalmár *belső* ábrázolása, a *Heliáné*ban bemutatott forradalmár életrajzában jelentkezett rejtély (az író akkori szavával: „hézag") belső rajza. A „hézag", amelynek akkor nem akarta – vagy az általánosítás fokán még nem tudta – magyarázatát adni: most megfejtésért kiáltott. Már nem egyetlen konkrét családás élményeként, de egy életmű történelmi (sajátos személyes emlékei) és filozófiai (sokkötetes birkózása a „judeochrisztiánus" hagyománnyal) tapasztalatainak és egy évszázad jellegzetes emberi (alkati) megnyilvánulásainak sugallatára.

Természetes tehát, hogy egy vívódó-alakuló és veszélyeztetett embert idéz fel, nem pedig a már hatalomba került valahai hőst. De ehhez el kell vetnie a tevékeny forradalmárt eddig figyelő ironikus szemléletét. A forradalmár mostani megjelenítésében: létszámon felüli rajongásos alkatú ember, mielőtt még maga kompromittálódhatott volna. Amíg nem a császár rajong, addig indulata művészileg-emberileg hitelesíthető. Csakhogy a történetben rejlő történelmi *mese* a végülis győztes autokrátorról más színezetet is ád ennek a – mondom – jogos pátosznak. Figyelmeztethet: hogy a hős is lehet balek, a túlélőből is lehet újabb zsarnok – ha a rajongásosság foglya marad.

És talán még ezen kívül másik oka is lehet Határ Győzőnek, amiért *nem írta* tovább a mesét, a győztes autokrátor történetét. Mert Julianosz *uralkodása* – az író utószavából is tudom – már *inkább valamely mesehős* útja, mint századunk jelenségeit is példázni képes történet. Rajongásossága *ellenére* megmaradt – igaz, *rövid* életében – a tolerancia hívének. Vitatkozó és nem taposó autokrátor lett. És ez – ugye – „csak a mesékben él". Különben is: autokrátor és tolerancia – egymást kizáró ellentétek. Ha volt is a történelemben ellenpélda, az kisiklás a logika rendjéből, személyes véletlen.

Határ Győző első megjelent, alapvető regényének, a *Heliáné*nak végszava a *tolerancia*, és ezt az író nem egyesek kegyétől várja el, hanem az emberiség egészének szeretné programjává tenni. Valahogy úgy, ahogy Archie Dumbarton gyakorolta az *Éjszaka minden megnő* című regényben: megmentette-megváltotta újra a világot, úgy hogy az ne is tudjon róla. Tehát: minden egyes ember éljen a teljes közösségért – de személyes tetteiért ne várjon kiváltságot, főként ne váltson ki rajongásosságra alkalmas helyzeteket. A kozmoszt – szerinte – jellemző „Özön Közöny"-nyel szemben az ember józan, „felvilágosult" áldozatvállalása álljon. Julianoszt ebben először körülményei gátolják (ezt írja meg regényében), utóbb természete akadályozza (erre már nem kíváncsi, ezt már végiggondolta a *Heliáné*ban és az *Éjszaka minden megnő*ben).

Julianosz: százados jelkép, és regénybeli megjelenítése válasz az író ifjúságában írott művekben felvetődött kérdésekre is. Azok továbbírása: kíváncsiság és összegezés. Az emigrációból. (Amely már régen nem tagadást jelent, legfeljebb önmaga elkülönítését, távolban élést.) Ezt az *írói helyzetet* mint megítélő-menekülést biztosító lehetőséget a *Heliáne* jelöli ki a „blazirt ember" számára. Az itthon, a forradalomban írt ironikus *Heliáné*ra így lehet válasz a londoni Hongriuscule-ben alkotott patetikus *Julianosz ifjúsága*.

Határ Győző egy történelmileg pontosan megrajzolt negyedik századi figurát keltett életre korhű környezetben; és egyben egy jellegzetes huszadik századi sorsot élt át, személyes emlékeiben is hitelesítetten. Amennyit megírt Julianosz történetéből, annyit befoghatott regényébe: nem esett sérelem sem a múlton, sem a jelenen. Az esztétikai megvalósítás során egyensúlyt teremtett az epikai hitel és a korszakos szimbólum között. Ezért is mondhatom: maradandó értékű alkotása született a magyar irodalomnak.

DOBOSS GYULA

# MINTHA VALAHONNAN...

*Hasonlatok Mándy* Látogatás apánál *c. elbeszélésében*

1987 elején jelent meg a Magvető Könyvkiadónál a Mándy-életműsorozat új darabja. A kötet a 60–70-es évek teréséből a talán legnépszerűbb s leginkább mándys három művet közli. (Régi idők mozija, Zsámboky mozija, Mi az, öreg?) A *Mi az, öreg?* regényszerű elbeszélőciklus a pálya egyik csúcsa, és alig hasonlítható eredetiségével, hatásával az új magyar próza kimagasló eredményei közé tartozik.

Jelen dolgozat célja, hogy a Mándy stílusát globálisan értékelő vagy elemző megállapításokhoz (felületesség lenne itt *néhány* nevet kiragadni!) egyetlen részterület vizsgálatával csatlakozzék. A „filmszerű", „költői", „szociográfikus" – vagy „romantikus", „groteszk", „ironikus" jelzőkkel illetett látásmód és módszer egy eszközéről lesz szó – a példákat egyetlen elbeszélésből véve.

A vizsgált egy ívnyi megjelenítő elbeszélésben az író-elbeszélő *készülődik* meglátogatni édesapját a kórházban, eközben sokmindenen eltöpreng, emlékek ötlenek fel – a kompozíció aktív (nem felidéző) része, az utolsó tíz sor a tényleges találkozás, a klasszikus novellák poén-szerű zárlatával. De az emlékidéző rész sem elmondás, hanem dialogizált vagy belmonológ típusú közlés.

Tudjuk, a mű kétszeres közvetettségében a valóság egyféle koncepcióját adja. Csak ennek a közvetettségnek a változatairól beszélhetünk. Arról például, hogy a társadalmi, történeti vonatkozások a mű mely rétegében mutatkoznak legerősebben. Mándynál ez a fajta társadalmi-történetiség igen jól megfigyelhető a szereplők beszédében. És itt az elbeszélő író is szereplő. Többek között ezért is külön figyelmet érdemel maga a szöveg, a nyelvi szint. Erről egyrészt a beszédmód vizsgálatakor szólhatunk, másrészt a stílus vizsgálatakor. Az elbeszélésben szembeötlő a nyelv mindennapisága. Egy bizonyos társadalmi-történeti meghatározottságú (budapesti kispolgári, a XX. század első felében) réteg beszédstílusa jellemzi az elbeszélést. Természetesen nem a nyelv „mindennapi pillanatnyiságának fokozásáról" van itt szó – tehát stilizálatlan nyersanyag átvételéről, hanem egy mindennapi hatást keltő, de művészien átformált, kifejező nyelvről. Ezt a jellegzetességet figyelhetjük meg a „groteszk realista" hasonlatokban, a jórészt köznyelvi eredetű, de alakított és újszerű szóképekben és a szupraszegmentális, szóelemek fölötti eszközökben. A formáltság sok esetben a kontextuáltságot jelenti Mándynál – az új viszonylatokba állított nyelvi jelenség természetszerűleg új jelentéseket is felvesz.

„Hasonlat akkor keletkezik, mikor valamely fogalmat szemléletesség vagy hangulatosság céljából egy másik, vele valamely tekintetben rokon fogalom mellé állítunk." *(a)* „Könnyebben elnézzük . . . a szemlélet hiányosságát, ha a hangulat tökéletes." (u. o.) „A költői képnek nem diferencia specifikája a szemléletesség." *(b)* „A hasonlat distanciát jelent." *(c)*

Bővebb magyarázkodás helyett elöljáróban a fenti idézetekkel jelzem, hogy hasonlatnak mit tartok, milyen álláspontra helyezkedem. Ilyen alapon gyűjtöttem össze az elbeszélés hasonlatait.

Az elbeszélésben 20 hasonlat van (a hasonlatokat megszámoztam 1–20-ig, helyenként sorszámmal hivatkozom rájuk – lásd a függeléket). Egy hasonlatban nincs modalizátor – „mint" vagy más nyelvi kifejezője a hasonlító gesztusnak –, ez az ún. jelöletlen hasonlítások típusába tartozik. „. . . Barna zacskók a széken. Két türelmes vendég, akiknek nem jutott külön hely. . . ." (19.) Hasonlít a teljes metaforához; attól főleg az különbözteti meg, hogy a tagok („zacskók" és „vendég") sokkal inkább

megőrzik önálló jelentésüket is. A jellegzetes Mándy-hasonlattól – mint látni fogjuk – csak a modalizátor elhagyásában különbözik.

Mándy ugyanis gyakran két külön mondatba szabott (ponttal elválasztott) egységben fejti ki hasonlatait. Véleményem szerint egyébként a teljes metafora-szerű alakulatok, ha két külön mondatba kerül az „azonosító", ill. „azonosított" – mindenkor hasonlatnak minősülnek. Ez mondattani elemzéssel és intonáció-elemzéssel bizonyítható.

A jelöletlen teljes metaforára emlékeztető 19.-et kivéve a többi hasonlat tartalmazza a hasonlítás nyelvi kifejezőjét. Mándy általában szűkszavú szerző, mondatai rövidek. Kifejtett hasonlatai is legfeljebb csak két hasonlító tagmondatot tartalmaznak, s ezek az alárendelt tagok éppen a leegyszerűsítést szolgálják. A bonyolult mondatrészt kifejtő alárendelés leegyszerűsítő funkcióját használja ki a szerző: „Mint egy sportoló, aki valami edzőtáborba vonult." (2.) „Összehúzta magát, mint egy futballkapus, amikor labdát vár." (7.) „Távolabb egy szürke, kaszárnyaszerű épület. Olyan első világháborús kaszárnya." (20.) A „kifejtés" tehát semmiképp sem zsúfoló tendencia. (Ilyen lenne inkább a halmozás!) Stilisztikai szerepe másban keresendő: a képszerűsítésben, ill. a kép pontosabbá tételében. Ez a pontosítás szituációra utal.

A *Látogatás*ban 10 esetben egy mondatban történik a hasonlítás, a hasonlítások másik fele több mondatos, azaz a hasonló és hasonlított külön mondatba kerül. Ezekben az esetekben a hasonlító mondat részben elszakadván, függetlenedve a hasonlítottól, önállóbb jelentéshordozóvá válik. Alkalmasabb lesz több mondat (több hasonlított) megvilágítására. Így előtérbe kerülnek, felszabadulnak bizonyos asszociációs körök, a különvált mondat stilisztikuma szabadabban érvényesül (pl. 4: „apa. Akárcsak egy furcsa növény abban az áttetszően tiszta fényben.") Míg a szorosan egymás mellé rendelt távoli szubsztanciák nagyfeszültségű kölcsönhatást mutatnak két tag, illetve ezek asszociációs udvara között, addig az ilyenféle elszakadások egyrészt tovább fokozzák a feszültséget, másrészt a távolabbi szövegkörnyezet újabb pólusait vonják szemantikai hatókörükbe.

Fontos funkciója még a hasonlatok ilyen „kettébe vágásának" a *groteszk* felvillantása. Az 1. vagy a 17. esetében például a hasonló úgy eltávolodik a hasonlítottól, hogy újfajta funkcióba kerül – asszertórikus (vö.: *d)* ítéletté válik. S ez az ítélet az adott szituációt groteszk megvilágításba helyezi. A 17.-nél például: „Lányok integettek a süteményespult mögül. Akárcsak labdát dobálnának." Az integetésről (mint a hasonlítás alapjáról) egy pillanatra megfeledkezünk – s marad a „labdadobálás"' a presszóban. A szikrakontaktus létrejöttével viszont érezzük: ez a hasonlat jól szemlélteti a szóbanforgó mozdulatot. Képtelenség és realitás ambivalenciája egyetlen gesztusban: a groteszk hasonlat egy lehetősége ez.

Ezekben a szétszakított, többértelmű hasonlatokban nem mindig egyértelmű, ill. egyféle a hasonlítás grammatikai kifejezése sem. Mándy szívesen alkalmaz feltételes jelentésárnyalatú módhasonlítói mellékmondatokat (pl. „Örökké feketét iszik, mintha láthatatlan folyamba merítené a csészéjét." 3., „Forgatta, nézegette, mintha itt helyben akarná fölszeletelni." 16.); de módhasonlítói mellékmondatot igen gyakran. A hasonlatok egynegyedénél a mellékmondat faja bizonytalan. Ilyen pl. a már említett 2. hasonlat, ahol attól függően, hogy az előző főmondatként funkcionáló mondatokra az „apa olyan . . ." vagy az „apa úgy" jelentést értjük rá – a mellékmondat („mint egy sportoló . . .") módhatározói vagy jelzői lesz. A lényeg épp az, hogy: potenciálisan mindkettő. Ez a fajta hasonlat érdemileg csak a nagyobb szövegösszefüggések szintjén értelmezhető.

Említettem, hogy az elbeszélésben 20 közül 19 hasonlat jelölt, modalizátort tartalmaz. A modalizátorok – itt kötőszók, kivéve a 20.-at, ahol a „-szerű" melléknévképző a modalizátor.

A tipikus feltételes hasonlítói kötőszó, a „mintha" fordul elő legtöbbször: 9 esetben, a par excellence hasonlítói kötőszó, a „mint" 5 esetben; az „akárcsak" 3 esetben (a „minthá"-val azonos grammatikai funkcióban a 17.-nél; a „mint"-tel az 1.-nél és 4.-nél); az „akár" 1 esetben fordul elő. A „mintha"-kötőszavas hasonlatoknak külön figyelmet kell szentelnünk.

Kemény Gábor az általános véleménnyel szemben (vö. pl.: *a, e*) a „mintha" kötőszós feltételes hasonlító mondatoknak csak kis részét tartja hasonlatnak. Szerintem az „elbeszélő felvillanó képzettársításait" rögzítő, feltételes hasonlító mondatokat – legyen bár azonos a fő- és mellékmondat alanya – teljes értékű hasonlatként kezelhetjük, ha tartalmilag a hasonlítás gesztusa a meghatározó. Tény, hogy ezek más típusú hasonlatok, nehéz például valamely lexikai vagy szintaktikai egységgel azonosítani a hasonlítottat, ill. hasonlót. De nem összebékíthetetlenek a hasonlat fentebb idézett és elfogadott meghatározásaival.

Ilyen problematikusnak tűnő feltételes módhasonlítói mellékmondat többek között a 10.: „Mintha valahonnan a falról akarná leemelni apát". A mellékmondat főmondata funkcionális szempontból a megelőző, formailag különválasztott „Bonyhádi körülnézett..." mondat. Ilyen és hasonló elszakításokat, az összetartozó szintaktikai egységek, mondatrészek egymástól több mondatnyi távolságát Mándynál nemcsak a hasonlatokban figyelhetjük meg gyakran (vö. *f*).

A fenti mondatok alanya (Bonyhádi) azonos. A hasonlítás alapja a „körülnézés". A meghatározatlan „körülnézés" a hasonlított, ehhez hasonló (de vele távolról sem azonos) az a „körülnézés", amikor valamit (egy képet?) le akarunk venni a falról. Azonos cselekvések merőben különböző akcidenciáit hasonlítja érzékletesen, elképzelhetően a szerző. Példánk megfelelő transzformációval még a hasonlat szabványformájával sincs kibékíthetetlen ellentétben. A jelentéstanilag helyes transzformáció pedig épp a funkciót őrzi meg. És ha egy főmondat és egy hasonlító mellékmondat hasonlatvoltát vizsgáljuk – funkciót vizsgálunk, nem elsősorban grammatikai formát.

Az efféle „mintha"-val bevezetett feltételes hasonlító mondatok Mándynál formálisan azon stíluseszközökhöz tartoznak, melyek alapján – tévesen – Mándyt a stílus-romantika követőihez is szokták sorolni.

Az elbeszélés „mintha"-hasonlatai a fantázia merész mozgását mutatják. A gondolat mozgásának érzékletes megmutatói akkor is, ha nem képszerűek (pl. a 15.: „Úgy baktattak fölfelé, mintha csak jártak volna egyet a ház körül."). Ugyanakkor ezek az asszociációk sosem szakadnak ki az ábrázolt valóság közegéből. Az írói szubjektum kivetülései, ill. annak beleélő, empatizáló képességének jelzései. Az „úgy érzi", „úgy tűnt" utaló mozzanatok jogosan hozzáérthetők a főmondatokhoz. Az álom „sűrítő és eltoló jellege" (vö. *g*) is megfigyelhető e hasonlítások tükrözte asszociációkban. Mindez kétségtelenül ad valami lebegő jelleget nekik. De – és ez a döntő – a hasonlatok hasonlító részei mindenkor az *ismert* birodalmán belül, ráadásul a szituáción belül maradva a hasonlított pontosabbá tételét szolgálják. A valóság (pszichológiailag is) reális és nem víziószerű megjelenítésének eszközei. (E realitás jellegéről a metonimikus hasonlatoknál szólunk még.)

A hasonlatok tartalmának vizsgálatakor különösen fontos a funkciókról és a szövegösszefüggésben elfoglalt helyzetükről beszélni. Az izolált és statisztikai vizsgálat itt is csak kiindulópont lehet. A hasonlatok között négy ún. „heterogén" (logikailag, szemantikailag különbözőket hasonlító) hasonlat van, 12 „homogén" és 4 olyan hasonlítás (a 12., 8., 9. és 18.), amelyeknél a heterogenitás – homogenitás vizsgálata nem célravezető (vö. *h*).

Mándy általában cselekvés-fogalmakat hasonlít össze, ezért nem célravezető mindig a homogenitás, ill. heterogenitás vizsgálata, ill. nem végezhető meggyőző következetességgel. Ugyanezen oknál fogva teljesen érvényét veszíti az az elterjedt és túl sommás megállapítás, mely szerint a heterogén hasonlatok stilisztikailag erőteljesebbek. A szövegben 4 ilyen van (a 3., 4., 11. és 19.).

Ezek a „legköltőibb" hasonlatok a szövegben, teljesen eredetiek – mégis irodalmias ízűek. Ez akkor világlik ki, ha összevetjük őket a többi hasonlattal. Azok mind a beszélt nyelvből erednek, s emelkednek művészi rangra. A 3. hasonlat kissé patetikus, a konkrétat hasonlítja az elvonthoz. A hasonló irodalmi-filozófiai reminiszcenciákat hordoz és szimbolikus (láthatatlan folyam = az örök idő, a folyamatosság). E hasonlat az orvos jellemzésénél található. (Magában a leírásban és az író-orvos párbeszédben is van valami merevség vagy modorosság.) A 4.-nél embert tárgyhoz (nö-

vény) hasonlít, az 5.-ben tárgyat emberhez, a 11.-ben elvontabbat a konkréthoz. Ezek szokványos irodalmi megoldások, egyéni jellegzetességük *ilyen* szempontból nincs.

Az összes hasonlat eredetének vizsgálata már statisztikailag is egyedi sajátosságokat mutat.

A vegyes típusúak – emberhez való hasonlítás (19.), biológiai jelenséghez (11.) való hasonlítás; jelenségek, cselekvések összevetése – mellett 10 hasonlat egyértelműen a *sport* területéről (a 2., 5., 7., 13., 17.) és a hősök közvetlen tárgyi környezetéből (1., 4., 6., 10., 15.) való.

A két utóbbi típus dominanciája általában is jellemző Mándy hatvanas, hetvenes években írott műveire. Ez a mű világának reálisságát, a nyelv közvetlen élőbeszédi jellegzetességét fokozza. Természetesen a hasonló értékelése önmagában nem elegendő. A hasonlítotthoz való viszonyok funkcióit alább tárgyaljuk.

A hasonlítás *alapját* tekintve szembeötlő a „hangulati megfigyelések" gyakorisága. E hasonlat-típusba tartozó alakulatok közelebbről megvizsgálva: érintkezésen alapuló ún. metonimikus hasonlatok. Szövegünkben relative igen sok, 8 metonimikus hasonlat található (1., 4., 5., 6., 7., 10., 14., 15.).

A hasonlóságon és érintkezésen alapuló hasonlítás egyetlen aktusban – hasonlatban – nemcsak lehetséges, de a költészetben jellegezetes is, és a költői sokértelműség fő forrása (vö.: *i*). Metonimikus hasonlatnak azokat a fajta hasonlatokat tartjuk, ahol a térbeli-időbeli-anyagi érintkezés nemcsak kimutatható, de a hasonlat lényeges eleme, létrehozó elve. A 6. hasonlatban: az a tétova mozdulat, amellyel János az ablakban álló öngyilkosjelölt apja után nyúl, olyan, mintha egy váza után nyúlna. Itt a hasonlításban metonimikus mozzanat van: az ablak, váza, növények, a párkányon álló ember *egy helyen* vannak. Előbb volt a szokásos mozdulat (a váza után nyúlás), amelyet most *aktualizálva* a különleges helyzetre alkalmaz az író. Ebben és a többi említett metonimikus hasonlatban éppen az „érintkezés" miatt fontos szerepet kap a szituációban jelentkező tárgyi-anyagi világ. E hasonlattípusok az ábrázolt valóság *realitását* (és nem az álomszerűséget!) fokozzák. A rendkívülit objektivizálja a hasonló tárgyilagossága.

A 4., 6., 19. metonimikus hasonlatok helyzetfestő funkciója lényegi funkcióként áll előttünk. A szöveg sokértelműsítését és a reális helyzetfestést egyaránt jól szolgálja például az „ablak-jelenet" 4. és 5. hasonlata.

Az apa elképzelhetően olyan, mint „egy fura növény" A „növény" hasonló ugyanebből a miliőből való, a szoba-ablak realitás metonimikus részlete – tér-metonímia. Az egy mondattal későbbi 5. *időbeli* érintkezésen alapuló metonimikus hasonlatot teszi szimbolikusan méllyé és többértelművé. A „... mint aki éppen startot vesz" hasonlító mellékmondat tulajdonképpen két tagmondatot olvaszt egybe: 1. mint az, 2. aki. Épp ez egybeolvasztás teszi lehetővé a „mintha startot venne" értelmezését is. Az első értelmezésben hasonlító jelentésárnyalatú jelzői mellékmondatot kapunk: „(olyan) az, aki..."; a másodikban feltételes árnyalatú módhasonlítást érzékelünk. (Vö. a mondatok „szétszakítottságánál" tárgyalt 2. haszonlattal.) Éppen a második értelmezés, mely része kell legyen egy teljes felfogásnak, a metonimikus mozzanat megragadása: „apa" lehet, hogy csakugyan „startot vesz" – leugrik egy pillanattal később. Ez a hasonlat többértelműségével nagyszerűen magába sűríti az egész visszás jelenet hangulati-emocionális többértelműségét. Az öngyilkosjelölt „ácsorog", „megborotválkozva, lesimított hajjal". „Várható", hogy „átlendül" az egyik ágra" (!). A már említett 10. hasonlat – „Mintha a falról akarná leemelni apát" – metonimikus jellegével egyike a mű azon fontos elemeinek, amelyek az elbeszélés „rejtett életanyagára" a szüzsénél konkrétabban utalnak. „Apa" az elbeszélés jelenében már valóban csak egy falról leemelhető fénykép.

További példákkal is igazolhatnám, hogy a szöveg metonimikus hasonlatainak hasonlító tagjai éppen metonimikus természetüknél fogva a reális helyzetfestést, a leírást, a jelentések sokoldalú kibontását és elmélyítését is előbbre viszik – valamint értékelő mozzanatot is tartalmaznak. Ez a jelenség éppúgy nem az irrealitás, a szürrealitás vagy látomásosság szolgálója, mint ahogyan a „mintha"-val bevezetett hasonlatok sem ilyen funkciót töltenek be.

Az eddigiekben is megfigyelhettük, hogy az elbeszélés hasonlataiban a hasonló és hasonlított között több mint distancia van. Az idegbeteg apa a kórházban olyan, mint akit „kiütöttek", olyan „mint egy sportoló", az öngyilkossági kísérlet „akár egy beugratás" stb. Ezekben az esetekben nemcsak distanciát, de kibékíthetetlen ellentétet is érzünk. A jelenség elemzésénél élnünk kell a hasonlatok értelmezésének többoldalú vizsgálatával. A kontextusból kiragadott 2. hasonlat szemantikai jelentése, hogy a szereplő úgy viselkedik a kórházban, mint egy edzőtáborba vonult sportoló. Értelmét, esztétikai információját viszont a kontextusból adódó érzelmi értékelő mozzanatok adják. Beszélhetünk a hasonlat manifeszt, másrészt látens tartalmáról, affektív koloritjáról (vö.: *j*).

E hasonlatban a) a manifeszt tartalom szintjén distanciával történő hasonlítás van; b) az érzelmi tartalom (latens funkció) szintjén a hasonlításban az ellentét dominál. Az a) szint racionális szemléleti jelentése összeütközésbe kerül a b) szint hangulati, érzelmi tartalmával. Ezt a következőképpen igyekszünk szemléletesebbé tenni:

a) szinten: a hasonlított hasonló és különbözik a hasonlítótól
↕ ellentét
b) szinten: a hasonlított ellentétben áll a hasonlóval.

A többszörös ellentét (a két szint között is) lényegét tekintve a szóban forgó hasonlattípusnál a fizikai-szellemi ellentétére vezethető vissza. És ez a *groteszk hasonlat* lényege. Ahogyan Bahtyin magyarázza a groteszket: a fizikai és szellemi, a pozitív és negatív, az elítélő és újjászülő szokatlan, de dialektikusan egymáshoz rendelt ambivalenciája *(k)*.

A groteszknek ez a felfogása tulajdonképpen a *reális groteszk*, a „groteszk realista" látásmód eleme – az ábrázolás oldaláról vizsgálva: eszköze. Ezzel az eszközzel a szerző szervesen építi be művébe sokat emlegetett iróniáját, a távolságtartás mozzanatát is. A groteszk hasonlat mint ellentétes szubsztanciákat összehasonlító, egyszersmind ezek kibékíthetetlenségét is hangsúlyozó esztétikai alakulat mélyen dialektikus.

A fent vázolt groteszk realista látás és ábrázolás mindenkor – Mándynál is – világképi meghatározottságú. Ennek a látásmódnak számos jellegzetes eszköze megfigyelhető az elbeszélésben. Itt most csak hasonlatainak ilyenféleségét figyeltem. Valószínűleg ez a groteszk kettőség az a fő jellegzetesség, amelyet figyelmen kívül hagyva nem lehetne teljes a Mándy-hasonlatok funkcióinak magyarázata és – e fogalom segítségével köthető a részint elszigetelt jelenségek vizsgálata a műegész eszmei-ideológiai problematikájához. És – merészebb következtetéssel: talán ebben a fogalomban oldhatók fel az oly ellentmondónak tűnő Mándyt illető jellemzések.

## *FÜGGELÉK*

1. *A kád szélén kuporgott. Akárcsak valami ágy szélén –*
2. *Mint egy sportoló, aki valami edzőtáborba vonult.*
3. *Örökké feketét iszik, mintha láthatatlan folyamba merítené a csészéjét.*
4. *apa. Akárcsak egy furcsa növény abban az átteszően tiszta fényben.*
5. *Lassan hintáztatta a karját, mint aki éppen startot vesz.*
6. *János olyan mozdulatot tett, mintha be akarna venni egy vázát.*
7. *Összehúzta magát, mint egy futballkapus, amikor labdát vár.*
8–9. *Az egész akár egy beugratás. Mintha apa kicsalta volna ide, hogy aztán onnan fentről . . .*
10. *körülnézett. Mintha valahonnan a falról akarná leemelni apát.*
11. *A tekintete olyan hártyás. Mint amikor egy seb behártyásodik.*
12. *Körülnézett, mintha várná, hogy feltűnjenek a többiek.*
13. *Apa egy darabig úgy feküdt abban a sötét kórteremben, mint akit kiütöttek.*
14. *Megint úgy rádőlve az ápolóra, mint aki végre megtalálta a barátját.*
15. *Úgy baktattak fölfelé, mintha csak éppen jártak volna egyet a ház körül.*

16. *Forgatta, nézegette, mintha itt helyben akarná tölszeletelni.*
17. *Lányok integettek a süteményespult mögül. Akárcsak labdát dobálnának.*
18. *És egyszerre csak ott állt apa! Mintha már rég ott álldogált volna abban a kissé félrecsúszott kalapjában.*
19. *Barna zacskók a széken. Két türelmes vendég, akiknek nem jutott külön hely.*
20. *Távolabb egy szürke, kaszárnyaszerű épület. Olyan első világháborús kaszárnya.*

## *IRODALOM*


*a)* Zlinszky Aladár: A szóképekről: A magyar stilisztika útja. Bp., 1961. 198, 254.
*b)* Kemény Gábor: Képsűrűség és kompozíció Krúdy prózájában: Magyar Nyelvőr 1974. 3.
*c)* Balázs Béla: A hasonlat: B. B.: Válogatott cikkek és tanulmányok. Bp., 1968. 181.
*d)* Bojtár Endre: A Kassák-vers tartalma: Formateremtő elvek a költői alkotásban. Bp., 1971. 301.
*e)* A magyar stilisztika útja. (Szerk. és a lexikont összeállította: Szathmári István) Bp., 1961. 444.
*f)* Herczeg Gyula: A modern magyar próza stílusformái. Bp., 1975.
*g)* Baudouin, Charles: A katarzis: Művészetpszichológia. Bp., 1973. 394.
*h)* Kemény Gábor: Krúdy képalkotása: Nyt. értekezések 86. Bp., 1974. 53.
*i)* Jakobson, Roman: Hang – jel – vers. Bp., 1972. 262.
*j)* Caudwell, Cristopher: Illúzió és valóság. Bp., 1960. 215.
*k)* Bahtyin, M.: Vremja i prosztranszvo v romanye: Voproszi Lityeraturi 1974. 3. 65.


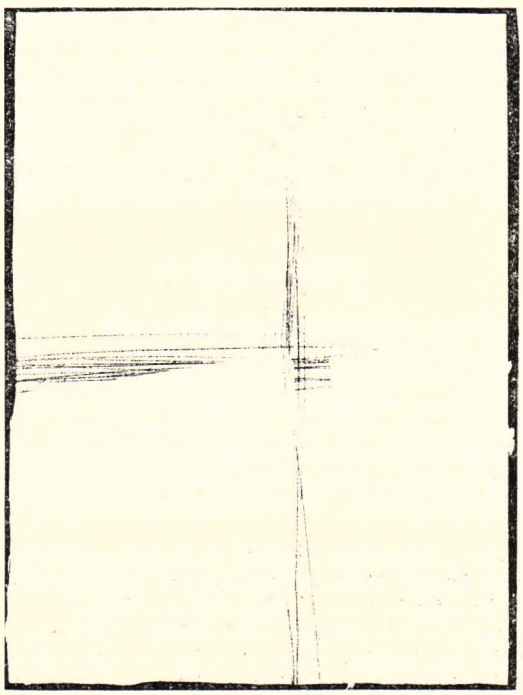

MARNO JÁNOS

# PÁSZTORDALOK KÖDBEN, ÉJJELI FAGYBAN

*Kalász Márton: Ki olvas éjszaka verset?*

„a szavakat mikor használhatom" – olvasom Kalász Márton remekmívű verséből (Száradj az illatáért) az indító kérdést, és a magam intelméül újra meg újra elolvasom ezt a sort, pontosabban, elismételgetem még néhányszor magamban – mielőtt *erről az olvasásról való írásnak* nekimerészkednék. Nem mintha ezáltal több bátorság gyűlne bennem össze az írásos beszédhez, ellenkezőleg: inkább a félelmemet érzem megnövekedni, hogy netán majd helytelen locsogásba torkollok – a tárggyal mégoly óvatosan bánó – beszédemmel, hogy legföljebb kifecsegnem sikerülhet róla ezt-azt, mint annyiszor tettem már így, ha különösen fontos s kivált a számomra nem mindennapi értékű élménnyel ajándékozott meg vagy kerített szembe a sors. Némileg vigasztaló, hogy ezt mindig a gyerekszáj tetette velem, a hirtelen-azonosulás vágya a kápráztató tökéletességgel, ami, ugye, még felnőtt korban is csapongós hadarásba kergetheti az ember nyelvét.

„a szavakat mikor használhatom" – nézem ismét a verset, amelynek mostanra már minden szavát betéve tudom, és ez a tudás egyelőre pont ahhoz elég, hogy ne merjek csak úgy önállóan beszámolni róla; mondom tehát tovább, a második sort: „amikkel eltelt a gyerekkorom", majd az első szakasz zárósorát: „nekik otthon még fölidézhetem". Milyen gyengéden, egyszersmind azonban váratlanul (mert meglepően!) szívszorító a sorvégi „m"-eknek ez a puha szájzárású, zöngés némaságba eleltűnő rímelése, mint valami végtelenül finom, férfiassá érett generálbasszus, amely, érezhetően, nemcsak biztos alapjául szolgál a rákövetkező dal(lam)soroknak, hanem *implicite* már *ismeri* is azokat, körülbelül úgy, ahogy egy alvajáró lépése-ritmusa sűríti-oldja együvé az észlelhetőségen inneni és túli tartalmakat. Ilyes álommatematika indítja, riasztja fel az embert az álom cselekményére, arra az újrajárásra, -épít-(kez)ésre, amely ezúttal nem annyira a szorgos tevésben, napi transzcendenciájában, mint inkább a nyílás öncélúságában – természethűségében – tapasztalja meg magát: „netán ha álmomban kószálgatok / lökhetné szabadba ijedt tüdőm / ott magam járok, naptalan mezőn". Hogy búvik, rebben, játszik szinte már önrémületével itt a dal! Nem kell mondania, anélkül is megjelenik az egyedül csavargó kisfiú réműző-daloló alakja a naptalan, azaz árnyalatlan – mert így minden, ő is, egyformán árnyékban van – térben. Alighanem ettől az *egy*-tónustól kap olyan különös, zárt-belsőjű kulisszavisszhangot (visszfényt) a „szabadba" határozó, mintha maga a levegő – s így persze a tódulatai is – venné föl az ég szürkéjét s a föld barnaságát, és ekként a költő gyermekalakja egyszerre járna a föld alatt, illetőleg attól *egészen* elemelkedetten. (Elháríthatatlanul az emlékezetembe tolulnak itt az Apokrif szavai: „Éles kövek közt árnyékom csörömpöl. Fáradt vagyok – kimeredek a földből." – valószínűleg azért, mert úgy érzem, Kalász Márton *ezúttal* a Pilinszky-i hazautazást (is) sűrítette és *könnyítette* tovább, hadd mondjam újra, ilyen abszolút dallá, Pilinszkytől eltérően, már nem a dráma különböző szegmenseit meg-megszólaltatva, megkomponálva, hanem teljesen csak a belső hangzásra figyelve-ügyelve – amelyben a napszakok vagy elválaszthatatlanul vagy egymástól függetlenül váltogathatják a képeiket:) „nyalábbal *karban* szórom-fűzhetem (megint micsoda telibetalált többjelentésűség!) míg tartok, már reggel, a ház felé" – és itt rögtön a megtorpantó-továbblendítő, rá- (nemcsak a háztájra) szűkítő önreflexivitás: „ámulhatok, fűszeres füveken // bánhatok, kövér

gizgazzal szokás" – és most jön a versesemény újabb lélegzetelállító metamorfózisa: „ejthetem, gesztes leveles galyat / hajít épp padkára párkányra *más*" (kiemelés: M. J.)

Ugyan ki ez a más(ik), aki a *bánhatás*ból kibomlott *ejthetés, hajítás* más-síkjait ennyire kegyetlen evidenciájú mozdulattal tagolja vagy még inkább: hajlítja egyfeszülésűvé? – kérdezzük, miközben nagyon jól tudjuk róla, hogy több, mint bárki az otthon családtagjai közül; mégis, talán nem tévedek nagyot, ha – a két sorral fentebbi szó sugallatának engedve – a *Gazda* névvel illetem ezt a kétségkívül minden-önmagáért felelős autoritást, akinek *és* akihez a leglázadóbb gyermekies (ágas, leveles) én is alázattal tartozik, éspedig feltétlenül. Tévedés ne essék, nem a költő Istenbe vetett hitét kívánom ezzel exponálni, jóllehet a kötet egésze szinte a keresztény eljegyzettségben fogant; engem azonban erősebben lenyűgöz a Kalász Márton-i individuum autenticitása, ha tetszik, éppen a törzstől (Átyától, Anyaszentegyháztól stb.) való végtelenül diszkrét eloldozottsága – ahogyan mindazok, újból-természetszerűleg, szóról-szóra az ő beszédébe inkorporálódnak; de korántsem csak az áldozó bekebelező egyirányában: „száradj az illatáért; a jókedvű szél / megnyalna, rázna a mérges kutya / csöndben kérgelne holdfényen a nyúl". Evvel a csöndes-hántoló zárással nyílik meg végképp a dallam – s döbben rá az ember, hogy a szavak pontos „használata" miként idézheti meg azt az összességet, amelyben a fontosnak vélt aktualitásokra rá-ráfelelőzés minduntalan elszórja, elvesztegeti a tárgyait, s így a tulajdon értelmét is.

De hát ki olvas éjszaka verset, ki szakít időt rá, hogy az önnön éjjele fényénél *vizsgálja újra* a kiadhatatlan bevételeit (és viszontag)?... Ki mer a „rákényszerített sötét rossz gondolatokkal" egyedül maradni – gyerekkarnyújtásra a tűnékenység (illat) és az örökösség (bánat) origójától?... És egyáltalán, bátorság kérdése-e mindez, vagy inkább azé az eltökéltségé, melyet tehetség, vágy/akarat és szüntelen újuló belátás érlelhetnek csak meg az emberben, a szintígy nem lankadó vizsgálódás, gyakorlatozás során.

„létünk, romló tapasztalat", mondja, megmélyítve a szó jelentését – így kezd a *Padka* című versben: „létem, amint a koponyámat / belülről újból megtapasztja" – de ebből a romlásból nála a szellemi gyengédség támad fel újult erővel: „mintha kemencébe sarat – / hogy majd dajkálja föl a meleget, / kiárassza;". Mert a létet latoló meditációnak, vélem érteni, át kell hatnia a testet is, máskülönben merő kétségben maradnánk az őszintesége, természethűsége felől; csakhogy a meditáció éppen természete szerint többet tartalmaz a kétségeinkből, irritálóbb szóval, a kétes hajlamainkból, semmint hogy valamely ontologikus elrendezettségű célra segítene összpontosítanunk vagy összpontosulnunk, s így aztán nem is olyan nagyon furcsálni való, ha a félrehangoltság értető ereje túlnő a harmóniaképzeteinken, – készségeinken: „mintha egy bárány szánná el magát / szánná magát, átmegy a pallón, vakmerő lesz / könnyű, igaz bárány:" (Át a pallón). Mennyi változás, átkapcsolás egyetlen kockázatban, hajszáleseményben, és közte-előbb a tudatban – a Gazda avagy a Pásztor híján – felcsapó, meg-megrendülő, majd egy grammatikai *húzással*, amely persze sűrűsít is, akár egy grimasz, mégiscsak egybegyűlt önreflexív-szórás: „(mondom: így / szavak félnek fehérben, tétováznak / ha szemük volna, nézne át könyörgön)". Érezni, hogy a költő nem tereli a – gondjába vett – szavakat, hanem minduntalan el-elvegyül velük, olykor éppenséggel, mint *a* fekete bárány, belevetül az éjjel versfehérébe.

Palló, híd, párkány – megannyi bázisszó Kalász Márton rejtetten drámai – s azt hiszem, ettől *is* elégikus illetőleg enigmatikus – lírájában, amely, visszatérve a fentebbiekhez, hol a férfias mértéktudástól, hol a gyermekies érzelmek frissességétől, valamint ezek finom összefonódásától hangolt, egyszerre roppantul józan, de álombiztosságú is. És bár belejátszik, de nyilván nemcsak a gyermekkori évek, a vidék meggyökeredzése az emlékezetében készteti őt a növényi létezés *artikulált* megélésére, olyan hangzatok, szinesztéziák meg- vagy előidézésére, amikben az elementáris és a replikált tartalom nemhogy különválasztódnék, hanem inkább még tovább közelíti egymást a kettő, avval az egyre fokozódó intenzitású – anteuszi – *részvéttel*,

„amihez mércének egy égbolt / fakó parázslóbb lent a sár" (Megtördelés). A verstestet így valóban a tapasztalat mélyáramai izelik át, fakasztják fel a fülnek először kissé idegen benti zörejlés-zajlódás hangköreit, -közeit, létrehozva ezáltal egyszerre a dalt és a képet, érzékiesítve érzelmet és gondolatot.

E titok „mechanizmusába" a kötet talán egyetlen *novellisztikus* darabja enged tartósan bepillantani, annál is inkább, mivel itt az egyes motívumok in situ önmagukkal azonosak, a korrelációjuk pedig készen adja ki az elégikus hangot, úgyhogy a vers vége már-már tényleg *tapinthatóan* szűkül rá a beszélő személyre, a novella eseményterébe késve érkező, pontosan a harmadik harmadban feltűnő alakjára; „ahogy a szürkülő / nedvesség-görgetegben fölbukkan, kutyával / késve" – de itt mégiscsak meg kell szakítanom az idézetet, hogy a megelőző két versszakkal Kalász Márton kíméletlenül intim időtagolására hívjam fel az éjjeli olvasó figyelmét: „a pénzverde előtt / mintha *mindig ugyanaz* a kis őrszem sutyorogna / *(hétvégén is)* s várná a zsilipnél az uszályon a nőt // aki, *akármilyen az idő*, a mosást / fölcsipteti a zsinegre, s ráhagyja szélre, hóra / hogy szapulja, *alsóit reggelre* fagy törje át..." Látnivaló, hogy nem egyszerűen a napszakok oda-vissza váltásai sűrítik s egyszersmind tágítják is a vers erőterét, de hozzá még e tér tárgyi és eseménymetszetei adják azt a többletet, amit egyébiránt az elme véletlen ritmusú önismétlése képes csupán elhódítani magának a világból, merészen szólva, éppen a külső valóságtörvények *egyfajta* felülmúlásával. A fentebb idézett *késés* eszerint nagyon is pontosan érkezést jelent, illetőleg *pontatlanságot* abban az értelemben, amennyiben sohasem az origó, hanem annak szertetüskéződő sugarai, spontán elágazásai, szárai bogából (annak is valamely gubacsából) teremtődik elő az alany – ezúttal a kutyája társaságában: „mintha örvény dobná őket elő // áll, álló alak tettetné holtnak magát / s a hattyúk elmentek, nincs így cívódó társa / a kutyának, néz a szénrakó kupacain át"... Emlékezzünk csak; két szakasszal fentebb a *fagy* szapulta (míg itt már nincs kikkel cívódnia a kutyának), törte át a nő *alsóit*, most pedig az ő majdnem mozdulatlan tekintete hatol keresztül a szénkupacok közt, azaz a fehérre a fekete rímel (tört fehérre a hullámfekete). A *fehérneműre* a *szemközti* horizont dermedt-sötét hőhegyecskéi – ahogy rendesen az Isten háta mögött egy vidék összeáll. Vagy, mondjuk, az Isten háta maga volna ez a táj, s a költő emlékezete (Egy rakpart emléke) ekként amannak az emlékezetkiesése, -hullása, -rakódása lenne? Dehát mindez egyre kevésbé tudható; „fölfölszívja a köd, ködöt rossz ruha anyaga / a környék megszükül, csak hideg falú *katlan* / fölnéz; ahogy még *évődne*, borongana" (kiemelések mind tőlem, M. J.).

Úgy érzem, nekem sem kell fölengednem hozzá, hogy még e záró ütemparós „évődne" igéjében is meghalljam az összes eddigi időjelölés komolyra játszó visszfelhangjait, a – például Füst Milán-i pátosszal, túlzengetett stílussal, magatartással annyira ellentétes – gyámolítatlanságból születő pátosz szólamarányát, mely általában is nagyobb súlyt helyez a mikropoétikai elemek illesztésmódjára, semmint a kedélyvezérlésű áramlásra, érzelmi, gondolati ívelésekre. Pedig nem csak úgy találomra jutott az eszembe éppen Füst Milán neve; mert bár rejtetten, de az ő bibliai-prófétai hosszúsorait érzem jó egypár műben itt – szaggatottan, tördelten-szálkásan – elővonalazódni, mint például az *Egy nap*ban is: „ugyan lopódznál? az idő / olyan, mint a kolomp füvemben (de lám, Kalász Márton finom játékkal fül helyett már füvet mond, és ez a parányi áthallatszás, mindjárt meglátjuk, fantasztikus esszenciális lendületet ad a versnek) eredsz, azt hiszed, fojtva a kolomp / s jól hallja, aki messziről követ". Visszatérve a „fű"-re, ami *természetesen* nemcsak a fület asszociálja, hanem az annál közvetlenebbül rejtett krisztusi időmértéket is (mint valamely félig áteresztő hártyájú időburát) – egyszóval ebben a fojtott kolompú fűben mintha az egész végtelen létesendőség benne gyűrűznék, sőt, kis ficammal, gyűrődnék, s újabb hasonlattal szólva: mint egy olyan (fél?)vezetőben, mely az egyik lényt a tőle messze levő számára oly jól, pontosan hallhatóvá teszi.

Szinte röstellem kimondani a kulcsszót, ami ezt a hallásbiztosságot megnevezhetné, s nemcsak röstellem, hanem félek is, vagy félem is, mert nem tudom, hogy a szenvedélyek mely és mikori(!) konstellációján múlik, hogy ez a „kulcs" merre fordul; és kinek, minek, *ki-mindennek* az érettsége szükséges hozzá, hogy a fordulat

teljes legyen, de nem bezárólagos, hanem megnyíló, mint minden kerek egész kép – végtelen egyensúly? . . . „így tudjátok mindketten az időt" – sugalmazza a mérleg nyelve (avagy a harangé, kolompé, vagy maga az egyszál fű) – „én, harmadik, majd csak szemmel kísérem / nyomod fölfelé, övét lefelé" – ami, ugye, *mind-egy* – „egy nap tisztán hallotok a havon". Megvan hát mégiscsak a Pásztor, a Bárannyal azonos, a vakító fehér figyelemmel, amely egy nap majd tisztán csak maga lép. Mintha a megtördelés – itt, a kötetben mindenütt –, a versbe tördelés épp ennek a lépésnek a koptathatósága ellen történne, nem könnyű s így nem is akármilyen sikerrel.

Valóban nehezen, kivételes pillanatokban (idő, idő!) válnak hozzáférhetővé e gnómikus terjedelmű művek, megértésüknek, gondolom, nem kisebb koncentráció, az olvasó befelé forduló szinkronitása a feltétele, mint ahogyan Kalász Márton szabtaírja ezt ki, elő szakadatlanul a maga számára, versről-versre mélyülő, a puszta tapasztalatokat az önérdekű logikájukon túl mélyítő rigorozitással. Az átlagosnál fontosabbá teszi az ő költészetét még az a körülmény, hogy míg a mai írók, költők többsége a tradicionalitás kontra modernség versenyküzdelmét sürgetné döntésre vinni, addig Kalász az egyes versek ideologikus-prekonceptív álságaiból törekszik kifele, azaz azon benső tartalmak irányában, ahol a szó és a corpus félreérthetetlenül egymást jelentik – a személyiség nem általánosul, hanem individualitását az egyetemesben konkretizálja. *(Magvető, 1987)*

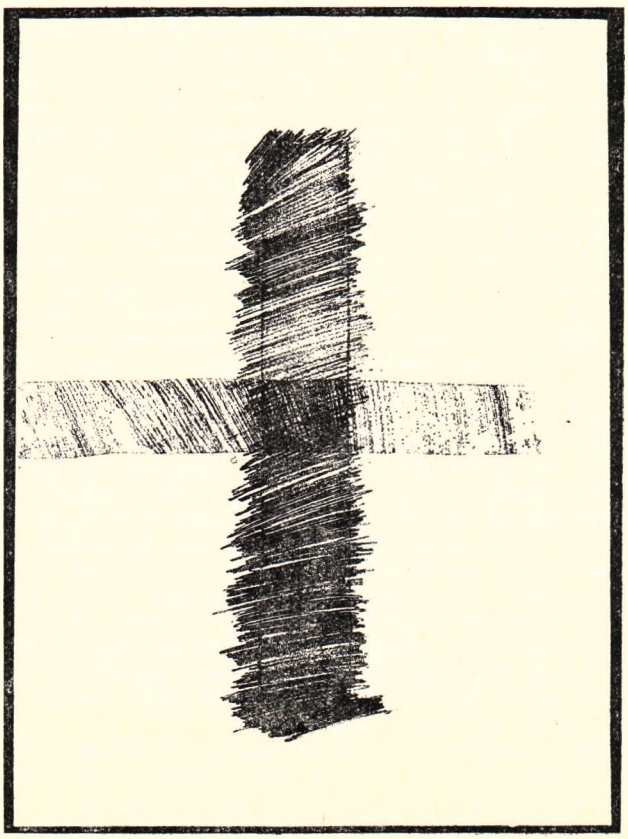

# JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

MÉSZÖLY MIKLÓS versei 1057
ESTERHÁZY PÉTER: Tizenhét kitömött hattyúk 1059
PÁLYI ANDRÁS: „A kultúra: cselekedet" *(Az Újhold-Évkönyv három kötetéről)* 1073

*

NEMES NAGY ÁGNES: József Attila: „Költőnk és Kora" 1081
MARNO JÁNOS: Egy könnyű játék természetrajza *(József Attila: Könnyű, fehér ruhában)* 1085
TORNAI JÓZSEF versei 1091
SOMLYÓ GYÖRGY: Párizsi kettős (regény, VI.) 1093
PETŐCZ ANDRÁS verse 1102
LACKÓ MIKLÓS: Fülep Lajos levelei Tolnay Károlyhoz 1103
SÁNDOR IVÁN: Leperegnek a nyolcvanas évek (esszé) 1111
ELŻBIETA SOBOLEWSKA: „Wozacy" *(Esterházy Péter regénye lengyelül)* 1125
KÖRNER ÉVA: Beszélgetés egy mű-alkotással 1127
VITÁNYI IVÁN: A hetvenes évek gyilkossága (filmnovella és esszé) 1133

*

GREZSA FERENC: Lélektükör és történelemkép *(Sándor Iván: Századvégi történet)* 1148
BALASSA PÉTER: Századvég, idő előtt *(Sándor Iván regényéről)* 1151

1987 DECEMBER

*KÉPEK*

P.É.R.Y. PUCI grafikái 1092, 1124, 1128, 1152

16,—Ft

JELENKOR

# JELENKOR

XXX. ÉVFOLYAM 12. SZÁM



Főszerkesztő
HALLAMA ERZSÉBET

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, KALÁSZ MÁRTON,
PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN

*



Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17., I. emelet. Telefon: 10-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Baranya Megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.
Felelős kiadó: dr. Jádi János
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR)
Budapest V., József nádor tér 1. – 1900 – közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra.
Előfizetési díj 1 évre: 192,– Ft. Megjelenik: havonként.
87-4289 Pécsi Szikra Nyomda – Felelős vezető: Farkas Gábor igazgató
Index: 25-906. ISSN 0447-6425

# KRÓNIKA

MAI MAGYAR IRODALOM címmel előadás- és beszélgetéssorozatot rendez Békéscsabán a Megyei Könyvtár. A tervek szerint a magyarországi drámáról *Ablonczy László*, a líráról *Keresztury Tibor*, a romániai magyar irodalomról *Bertha Zoltán*, a csehszlovákiai magyar irodalomról *Görömbei András*, a nyugati magyar irodalomról *Szakolczay Lajos*, a jugoszláviai magyar irodalomról pedig *Pomogáts Béla* tart előadást. A sorozatban bemutatkozik az *Alföld*, az *Életünk*, az *Élet és Irodalom*, a *Kortárs* és a *Jelenkor* szerkesztősége is. Az első előadást október 19-én *Mészáros Sándor* tartotta a mai magyarországi prózáról.

*

A GRÚZ FILMMŰVÉSZETRŐL folytattak beszélgetést november 5-én a Művészetek Házában. *Eldar Sengelaja* Kék hegyek című filmjének vetítése után az érdeklődők a film rendezőjével és más szovjet filmművészekkel találkozhattak.

*

TEHETETLEN SZIMFÓNIA címmel Békéscsabán válogatás jelent meg az Új Aurorában publikáló költők verseiből. A szerkesztés *Tóth Lajos* munkája.

*

KIÁLLÍTÁSOK. A pécsi Focus-csoport fotóművészei – *Borbély Tamás, Cseri László, Harnóczy Örs, Kálmándy P. Ferenc* és *Marsalkó Péter* – állítottak ki munkáikból Budapesten, a Váci utcai Fotógalériában. A kiállítást október 27-én *Aknai Tamás* művészettörténész nyitotta meg. – A Pécsi Galériában október 30. és november 29. között rendezte meg *A pécsi fotográfia története* című kiállítást a Mecseki Fotóklub. Ebből az alkalomból jelent meg *B. Horváth Csilla* és *Havasi János* munkája, a *Fényképeskönyv*, amely bő válogatást ad közre a Mecseki Fotóklub tagjainak felvételeiből. – A Pécsi Kisgalériában november 6. és december 6. között látható *Cseri László* fotóművész kiállítása. A kiállítást *Parti Nagy Lajos* nyitotta meg. – A pécsi Ferenczy-teremben november 12. és 20. között tekinthető meg *R. Füzesi Zsuzsa* keramikusművész kiállítása.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ BEMUTATÓJA. November 13-án került színre a *Kék balett* című produkció, *Eck Imre* koreográfiájával. Szöveg: *Popper Péter*, zene: *Händel–Vidovszky László*.

*

PÁKOLITZ ISTVÁN *Tűzbenéző* című versesköteténck megjelenése alkalmából szerzői estet rendeznek december 14-én a Művészetek Házában. A verseket *Koszta Gabriella* és *Újváry Zoltán* színművészek adják elő, fuvolán közreműködik *Bart István*. Bevezetőt mond *Hallama Erzsébet*.

MÉSZÖLY MIKLÓS

# *Négy sor egy Vörösmarty versre*

*Nyüvek országutján teritett*
*szemfedő az ég;*
*emeli vihar, ejti szélcsend,*
*foncsor nézi tükörben magát.*

# *Katonadolog*

A 70 éves Vásárhelyi Miklósnak
– az embertelenség másik országútjáról.

*Az a fölnyilallt lóláb a hóban*
*széttört mozsárcső mellette!*

*bocsássák meg nekem*
*hogy ilyen megkésett szilánkokról még mindig*

*az égalj is gennyes de szép*
*a Gross-Born-i tábor ege átivel az Antarktiszon*
*és visszatalál ide*

*nagy kár*

*ha eltévedne talán mutatkozna rés*
*kilovagolnának a fenyők*
*és tobozok szórnák a pikkelyeket*
*kirajzolnák az égbolt hátuljára*
*szerettelek mint egy csillag*

*de ki kell mosni még a kapcát*
*meg kell ölni két embert*
*ennyi a hiány*

*rezeg a késő őszben a kavicsbánya vize*
*az ég ide is visszatalál*
*itt sincs rés az Isten talárján*
*a halak nem tudnak kilovagolni a vízből*

# *A névtelen*

*Ez kikövetkeztethető. A részvét*
*elülteti majd a virágot*
*s a nektár biztositva lesz.*
*Az özvegy csipketeritőt befonja a pók,*
*távoli ködben a várrom,*
*télviz idején szarvas jár a kertben,*

*bent sárgul a tekercs s a bőr . . .*

*Nappal ravasz utakat tesz*
*hogy megtévessze a gondolatait.*
*A hidon mindig zöld bársony kendőt*
*terit magára,*
*mint egy sétálni indult bokor.*

*Csak később lesz világos:*
*a hid alól rég elapadt a viz.*
*Nincs jelentősége, de a haja*
*azóta kezd csomókban hullani.*

*Aztán fölivel egy nap*
*s felköti nyakára az évfordulós nyakkendőt.*

*Most nevezödik meg.*

*Még látja egy pillanatra a bucsuzó névtelent*
*az ovális tükörben.*

ESTERHÁZY PÉTER

# Tizenhét kitömött hattyúk

*– fontoskodás –*

Mottó: Sok-sok játék, sok életrajz-írói mimika, pátoszt lelohasztó öngúny kell ide – amennyi csak lehetséges! Ezért is kapta az elbeszélő humanista felesége az Ölhafen Helén nevet.
Thomas Mann

(Munkabeszámoló arról, hogy s mint lett Csokonai Lili Tizenhét hattyúk című könyve.) Hogy megosszam zavaromat (l. tárgyias alcím), amely az ilyen „regény regénye" fajtájú írás esetében elfogja az embert és így, mert el akarok, eltekinthessek tőle, föllapoztam rögtön a Dr. Faustus keletkezésé-t.

Megállapítom: a helyzet (a könyvé, az olvasóé, az enyém) gyökeresen más.

Pedig majdnem még imitálni is tudnám a szerkezetet, mert vannak, igaz, kevés és összevissza följegyzéseim a megírás idejéből, kell még hozzá az öreg T. M. nyafogó betegeskedése, ebből a nyafogást kapásból szállítom, illetve éppen nem kapásból, merthogy futballozás közben *súlyos*(!) izomszakadást szenvedtem volt, barátaim a megmondhatói, hogy milyen leleményesen (és jaj hosszan és magamat ismételve) siratom a játékot meg a játszót. Rinya, így mondják ezt magyarul. Személyes kiválóságunkat nagyvonalú áttétellel tükröző hírek a végét járó háborúról – ennek, logikailag, nyilván a most dúló béke felelne meg, ennek megjelenítésére azonban egy ilyen mégiscsak „másodrendű frissességű" koncepció nem vállalkozhat.

Egy följegyzés följegyzése: Thomas Mannban van valami Thomas Mann-parafrázisszerű. (Heinrichre jobban figyelni.)

Nem akarok bizonyítani semmit, mutatni mégis a véletlen szerepét, vagy még inkább a lényegtelenét, azokat a *kicsi erőket*, melyek egy induló írást terelnek, s melyek számomra is főleg így, utólag láthatók. Ez az én érdekeltségem itt. A nagy erőkről meg persze kussolok.

1984 szeptemberében kaptam J.-től, akivel akkor egy értékes magánkönyvtárban bóklásztam, s ahelyett, hogy a könyvek hatására a szellemi szférákba emelkedtünk volna, koszosan, érzéki örömmel forgattuk: éppen a könyveket, egy ménkű nagy s ronda füzetet. (Kis magyar ember, ahogy szórakozik a, egy mondatszerkezettel . . .) A fedele valahogy műanyagos lehetett, így ragacsos, szinte cuppant, puha se, kemény se, vinni túl nehéz, írni meg . . . írni nem is lehetett bele, kinyitván derült ki: kockás. Azonnal megszerettem. A szép beírást később, már az érzelmek dőltén, fedeztem föl, nem az vett le a lábamról: „Estorás uramnak, nékem igen jó-akaró barátom Uramnak dedicalom eme tabula rasátskát, írja reá gondolmányait, eszének s pennájának futamattyát ne titkollya el tőllünk."

Még eznap, már nem tudom honnét, a következőket írtam, másoltam a füzetbe:
„szüzességről: a melly tyukmony egyszer megtörik, nincsen olly kováts, ki azt összve-tudná forrasztani" – – – „orno: cifrázom, ékesítem, szépítem, csinosítom, ficserézem, piperézem – hogyan! – illendőképen, kiesen, csudálatosan, méltóságosan, kevélyen, illetlenül, jelesen, felségesen, szépen, gazdagon" – – – „Die Logik ist zwar unerschütterlich, aber einem Menschen, der leben will, kann sie nicht widerstehen. (Kafka: Der Prozess)"

„1984. okt. 9.: Terv: 1. Mányoky Lili: 17 db. »haiku«-novella – Tinódi Lili? Csokonai?" – Ez a legelső nyom. A bejegyzéseim olykor tárgyszerűek, terveket tartalmaznak a századvég szorgalmatos eltöltéséről, olykor lelkesek vagy levertek, szóval indulatosak: mintha közös volna bennük, hogy egy idő után (azaz másnap) már nehezen érthetők. De mikor leírom, értem még, és később is olykor-olykor értek valamit rajta, itt például, hogy mi a „haiku"-novella. Le tudnám rajzolni.

(A haiku 17 szótag, ismerem majd föl 85 nyarán.)

Ugyanezen az oldalon, ettől mintegy függetlenül ez áll: „XVI. (?) század »dokumentum«, szerelmesregény, – levelek?"

Mányoky Lili az édesanyám neve. Gondoltam, így neki ajándékozom ezt a leendő könyvet (is). De úgy rémlik (ó a sunyi állat!), ettől megrettentem, ettől a közvetlenségtől. Minthogy akkoriban Csokonairól akartam egy „életrajzot" írni (végül Csáthról írtam), jutottam el a Csokonai névig. A Csokonai Lillája nem volt az eszemben.

„Cím(?): Az író arcképe kölyökmacska korából, vagy: Esti Kornélia kalandjai"

„Mindenképp Nemes Nagynak ajánlani. Nézni megint a 64 hattyút." Akkor talán innét származik a hattyú szó.

Október végéig erre a dupla oldalra a következők kerültek föl (lényegében minden, szerkezet, hang, rejtezkedés, csak épp nem volt még aki tudja, hogy ez: minden, lényegében):

„Rilke, 204: Erről a nevedről (mely az emberek közt forog) gondold, hogy most már rossz ez is, és vesd csak le szépen. Végy föl egy másikat, csak Isten szólíthasson az éjszakából. S jól rejtsd el mindenki elől."

„Hangütés: Meghalt a nagybátyám, aki elvette a szüzességemet. Haláláig, tehát múlt szerdáig gyűlöltem; magamtól is odaadtam volna. A temetés – szakszerű leírás, ő-zés."

„Valaminek a végére (a 17.-nek?): A 17 prímszám. És elmondta, mi a prímszám. Az, amelyik csak önmagával és eggyel osztható. Arról, hogy szeret-e, és ha igen, ha nem, mit csináljak az életemmel, nem beszélt."

Az év vége és a következő eleje a Bevezetés... sok és kevéssé hatékony munkával járó lassú, nehéz befejezésével telt (l. Otthon.) Fejben kellett egy könyvet kitalálni, egy könyv pofáját, képeket kerestem, fotóztattam, ment az idő.

A tavaszt végigtopogtam, a följegyzések szerint kész formák után kajtatott szerző.

„Április 17: Leveleket anyjához? – Édesanyám, ne aggódj értem, jól vagyok. A férfi, akivel élek, szeret."

„De hogyan tanulok meg régi-magyarul?" (Nehezen. E. P. megjegyzése.)

„május 3: 17 rész durván egymás mellé ragasztva, kép, idézet, szöveg. – De klaszikus célkitűzések: elérni, hogy *híradás* legyen (egy életről – amely egyszerre laza és éles); elemi tények, egyszerű történet"

Elemi tények, egyszerű történet – rossz elgondolni, mi volna, ha a bonyolultat még akarnám is. Vagy ha férfi volnék a talpamon, akkor ezt *fölvállalnám?* Férfi a talpán, legény a gáton – de micsoda az íróasztalnál? Itt vagyok.

„május 5: Curriculum vitae?" Mondták, hogy ez giccs. Hogy egy szándékoltan giccses eseménysor van „összeszikráztatva" ezzel az archaikus, létező-nemlétező nyelvvel. – Eszembe nem jutott, hogy ez giccs volna, merthát, szerintem, az épp a földolgozás függvénye. „Amúgy" szinte minden az, diák megöl öregasszonyt, majd hosszasan zajzlizik – pimf történetkék ezek, élni, meghalni . . .

„Hány jelenetből áll a Woyzeck? Hattyúk is annyi?"
„17 · 4 = 68 oldal
17 · 5 = 85 Kafka-címeket adni"

„Újra láttam Buñuel Tristanáját: ahogy a szűz, ártatlan lányból kemény szívű, gyűlölettel feltöltött nő lett – aki ott kopog."

Júniussal megszaporodtak a lelkesítő fölszólítások. Pl.: „Nyár végéig végigdöngetni!" – Ez a végigdöngetni a hosszabb írások legkényesebb pontja, mert azt jelentené, hogy „gyorsan" végigírni valamit, hogy kiderüljön, mi is az, ami van. De nálam az, hogy mi is van, nagyon is szavak függvénye, ami ellentmond a gyorsaságnak. Következésképp semmire se jó megalkuvások születnek, trehányul *és* lassan írok ilyenkor, rosszul érezve közben magamat, joggal.

„Nem csinálok titkot abból, hogy ez regény. Az, hogy mi a regény, tudja mind *két* fél: főként titok. Mányoky Lili vagyok, 1963. VI. 16-án születtem."

„június 7: Én Csokonai Lili löttem ez világra 1965. 9. 17."

„Mindenek előtt: részletesen leírni CsL életét, azaz azt a *valóságot*, amelyből a Hattyúk lesznek. Ez a szokásosnál eggyel több áttétel. Mit nyerünk cserébe? Egy nőt? (Ha-ha.)" – Olyan ponton álltam – álmodozások kora –, ahonnét több felé lehetett indulni. Egyre erősödött CsL „valóságossága", az, hogy mint tőlem függetlenre gondoljak. Fölépíteni egy személyt, életrajzzal, élettörténettel, életművel (Pessoa!) – ez vala itt a dilemma. Például elgondoltam, fejben, egy levelezést közöttünk („Kedves EP, nem mutatkozom be, a küldött kéziratból pontosan tudhatja, ki vagyok. Ebben az értelemben megbízható, földhöz ragadt realista. Elég nehezen és nehézkesen élek."), amit majd iktatnék az „ő" önéletírásához. Így azonban nem tudtam kordában tartani a (leendő) eseményeket (megint: a teljesség és korlátosság!), ez a levélváltás túl messzire ment (volna), oda, ahonnét nincs híradás, nem azért, mert ott oly szörnyűségek vagy gyönyörűségek történnek, hanem mert aki ott van, azt ez, a híradás, nem érdekli. Aki szent vagy boldog, az nem irka-firkál; talán.

Lett volna egy egyenes út, proszpekt, mely a kiindulópont és a lassan rögzülő keserves és keserű események miatt logikusan vezetett volna az öngyilkossághoz, CsL, élt: 1965–1986. Halála nem lett volna ellenemre, föltételezve pláne egy gazdag hagyatékot (levelek, töredékek, egy nagy-regény(!)) ... De éreztem itt valami erőszakosságot, az ötlet uralmát, hogy akkor túlontúl ennek a fikciónak rendelődnek alá a dolgok. Hogy elburjánzik. A döntést halogattam, „még végig kellett előbb döngetni".

Mintha minden könyvem írásakor előjőne ez az aránytalan pillanat, 1974-ben örökkön örökké Fancsikó és Pinta történeteket akartam írni, azután, hogy mi volna, ha folyamatosan aktualizálnám a Termelési-regényt, majd pedig, hogy talán nem kéne lezárni a Bevezetés ... amúgy is nyitott tükörrendszerét. Most meg ez a hagyaték. A nagyravágyás megható pillanatai ezek. (Szakmailag pedig hihetetlenül naivak. Ó, a szakember.)

„apa, anya, férfi, gyerek, gyerek el, baleset, férfi el, üres az ég, csak az Isten lakja" „se előre nem bírok nézni, se hátra" „WS: A teljesség felé 102 rész, $6 \cdot 17 = 102! \rightarrow ???$" „Takarításról Jutkát kérdezni. (Nádas?)" „A haiku 17 szótag!" „Archaikus passzusok, nagyobb betűkből?" „20 éves. Ez mit jelent? Vad tömbök! Reflexek!! – Férfiak? Férfitörténetek? Decameron?"

„Féltékenységtöredék. – Féltékenyek voltak egymásra. Mindig annak hittem, akivel utoljára beszéltem. Ennek szemében amannak legrosszabb verzióját láttam, és viszont. Mindkettőnek igaza volt... Itt három vesztes van: én meg ez a két férfi." A címhattyú később lett, előbb címtörténet, majd címtöredék.

„B-val hosszas, jó beszélgetés egy iszonyúan siralmas, lepusztult, sör- és hányásszagú, többszörösen kelet-európai kocsma salétromos falánál: miről? – a fényről természetesen. Brazíliáról – az érzéki lét, mely szemben állna az európaival (okosság, hatalmi viszonyok, ameddig a szem ellát)."

„Zazie, Lolita, Árvácska, Nem vagyok én apáca", „Tönkre tenni! Erdélyi Szótörténeti Tár! »ragyavert ember«", „Smink-ről G-t. Görszékről Sanyiékat, de tapintatosan!" „CsL lapszéli jegyzetei külön? – Filológiai apparátust? Kvázi szöveggondozás, mintha valódi régi szöveg volna?"

„Szerepjátszás, függelék, filológia, ál-kritikai kiadás, szerkesztői megjegyzések: hol marad itt az egyszerű történet?!"

„Legyen végre *látható!*"

„Szenvedély + higgadt leírás + szürrealizmus: Hajnóczy húga. – Kinek nem húga ez már?!" „CsL: az esztétikai létezés." „A 17.-t kopogó, maiban tartani?"

*Vagy-vagy.* „EP: Dehát én nem vagyok.
CsL: Vagyok! vagyok! vagyok!" (Ezt pirossal aláhúztam. 85 nyarán volt épp egy kósza, piros filcem.)

Könnyebbségként adódott, hogy nem kellett ügyelnem arra, férfi ír nőként, nem arra gondolok, hogy áthágtam volna (osztályom után?) nemem korlátait, hanem hogy erre, a fikció természetének megfelelően, nem kellett reflektálnom. (Ami az áthágást illeti, ki így, ki úgy vélekedett. Hogy ti. ilyent csak férfi írhat, „ahogy azt Móricka elképzeli", illetve hogy a továbbiakban

akkor nőíróként tartanak számon. Egy szép hasonlatot is hallottam: mint egy dél-amerikai duó, ahol a felső szólamot énekli a férfi, az alsót a nő.)

„Vagy mégis így: EP: CsL: 17 Rövid előszó, hogy hogy jutott a kézirat hozzám, és egy utószó (kontra!): hosszabban, nyugodtan, mesélve: egy rémületes találkozás és a lány halála. – Nem!!!"

Szeptemberre úgymond rendelkezésemre állt egy semmilyen tekintetben sem megfelelő anyag, strukturálatlan és lanyha, egy tulajdonságát kivéve: hogy *volt.* Én már tehát tudtam, miről van szó, „most már csak bele kell gebedni", ahogy mondani szokás, és remélni, hogy nem csak az lesz benne, amit belétettünk.

Csáth kifejezésével, némi „karriermunka" után (Die Hilfsverben des Herzens, Residenz Verlag, Frankfurti Könyvvásár), október 21-én kezdtem el az átírást, 35 oldallal lettem kész, amikor mintegy 3 hónapra föl kellett függesztenem ezt egy másik munka kedvéért, amivel nem számoltam, pedig kellett volna, a mértékével nem voltam tisztában, pedig kellett volna.

Közben: „okt. 26, negyed egy: Rajk telefonja Bódy haláláról. Lecsapom. – *Magyar európai szerettem volna lenni.*"

*A kitömött fattyú.* – November: és csak jöttek, csak jöttek, mint a fekete dobosok, a fuvarosok, a fehér hattyúk, „szüntelen valón, elképesztő mázsákban, hullt, hullt" – a nyomdai levonat, a Bevezetésé. És megkezdődött egy elképesztő robot, amin, itt, így, az utolsó pillanatban, és ezt egyszerűen *méltánytalannak* találtam, gallyra mehetett, megint egyszer, 7 év munkája. Merthát hiába eszeltem én ki tőlem telhetően szépen és pontosan mindent – a fejemben: de most itt a valóság, a könyv, illetve éppenhogy nincs itt, a tükör van itt, ennyiszer-ennyi, a papírminőség van itt, ezt bírja a nyomda, azt hajlandó, ennyi a határidő, annyi a pénz, és így tovább, korlát korlát hátán. Objektíve, azt hiszem, semmi esélyünk nem volt.

De a körülmények meg a szocialista nagyvállalatok, az álnokak, nem számoltak egy valakivel . . . nem, most kivételesen nem rólam volna szó, *Vámos Ildikóval* nem számoltak, a kötet műszaki szerkesztőjével, aki megszállottként, napi 10–12 órákban tette, nem a dolgát, annál sokkal többet, vitte a levonatkazlakat haza, én meg ültem vele a konyhában, néztem, ahogy vágdos és ragasztgat (tördel), és hoztam életbevágó döntéseket percek alatt („kimarad", „vágja felibe", „hozok mást", „nincs", „van"), annyit, mint életemben soha, mintha bizony egy felnőtt férfi volnék, amilyen a regényekben van.

Még így is többször látszott kecses építményünk összeomlani, szerencsénk is volt. Például az, hogy a kilátástalanság szakszerű belátása sosem egyszerre tört ránk.

Mert teszem azt mikor már negyednapja ragasztgattunk éjjel kettőig, és semmilyen szövegemnek semmilyen értelme se volt – tökéletes vizuális irodalommá lettem –, csak sortáv és pagina, és éjszaka nyomdai szakkifejezésekkel álmodtam már buján, s a pohár Calvadost cicero-ra mértem („Töccsön, fiam, 3 cicerót abból az almapárlatból."), ha ekkor egyszerre kiderült, hogy egy fattyúsor miatt, ami nem tudom már, micsoda, csak azt, hogy magára adó tipográfus nem tűrheti, hogy tehát visszamenőleg három *kész* oldalt le kell szaggatni(!), és „egy-sorokat alávágni", akkor én már mindenre hajlandó lettem volna, lelkem üdvét egy kitömött fattyúért, teljes közönnyel húztam volna ki mondatokat A szív segédigéiből vagy töltöttem volna föl tipográfiai szem-

pontok szerint Népszabadság-törmelékkel a Fuharosokat – nos, ilyenkor é csöndesen dolgozott tovább, áruló utasításaimat egyszerűen elszabotálta, „nem mintha valaki is észre venné, de legalább a saját hülyeségeihez ragaszkodjon". „Mi van? – csúfolódott, ha rászorultam – oldalak telnek-múlnak, és sehol egy marginália, minden érthető, még egy nyamvadt lábjegyzet se? Ha nem vigyáz, még rendes író lesz magából!"

Vagy leggyöngébb pontomon támadva, mesélni kezdett egy olasz étteremről, hogy a testvérével járt egyszer Imolában, és hogy az a tökély maga, az az étterem. No, no, mondtam fölényesen, mint akinek ebben az ügyben nem tudnak újat mondani.

De mikor elmondta a menüt, pontosabban, amikor kiderült, hogy a közbülső két fogás közt citrom-sörbetet adtak föl, akkor már világossá vált, hogy ez egy valóban fain kocsma lehet. Attól kezdve Imola egyre növekedett, s lett számomra a fény e kilátástalan éjszakákban, hogy majd ha „véget ér e kín", akkor én oda elmegyek a babámmal, konkrétan a feleségemmel, és ott fogom „leenni ezt a könyvet", az ünnep ígérete lett, s a reményé, hogy készen leszünk, és jól.

Viszont ha ő tört le, mondjuk egy elkószált 12,5 cic-es marginália sor üldözése közben hirtelen az ölébe engedte a kezét, hosszú ideig nem szólt, és azután csak annyit: „nem", ti. nem, Péter, ez nem fog menni, ebből soha nem lesz könyv, nem, nem, nem, akkor én láttam – lévén vak – áttekinthetőknek az előttünk álló föladatokat, „ugyan, angyalom, a nehezén túl vagyunk, van még ez az 500 vagy 600 oldal formalitás. Meg a sikerélmény." „Ha csak úgy nem", és révülten, a munka szipósai, a ragasztó után nyúltunk.

Március 7-én vettem föl az elejtett hattyú-tetemet. Közben fontos dolgok történtek. Megtudtam – utánajártam –, hogy az imolai San Domenico Olaszország, mit Olaszország! Itália egyik legjobb étterme. Gian-Luigi Morininek sikerült 18 pontot kapnia a természetesen frankomán és szigorú Gault-Millau éttermi-kalauztól. A konyhában Valentino mester szavatolja a világ tökéletességét (francia iskoláiból elegendő ha kettőt említünk: Troisgros és Verge), egy Új Konyhára alapozódó természetes olaszkonyha – ami, bizony, kevés helyen hiteles.

Ezt nevezem én biztató jelnek, egy ilyen éttermet, és hogy így rátaláltunk, én meg a műszaki szerkesztő.

Mielőtt elmentünk volna valóban Imolába – ahol beszámoltam Morini úrnak az elmúlt évről, éttermének a magyar irodalomban betöltött szerepéről, ő meg: térült-fordult –, tehát mielőtt még eljutottam volna jelentős sörbetemig, május 2-án készen lettem a Hattyúk második leírásával.

**A június** ődöngve elszállt (foci-VB, Mexico).

Úgy éreztem, nincs már sok dolgom. A szerkezet tiszta, ahol nem, az javítható, majd még kicsit beleolvasok Pázmányba és környékére (P±E), inkább csak a biztonság kedvéért.

A megjelenés, a külsők, formáit akartam rögzíteni. Ez nem volt egyszerű, mert semmit nem lehetett előre tudni, vagy legalábbis én nem tudtam semmit.

(Gyorsan közbevetem, hogy itt nem arra a kérdésre igyekszem válaszolni, hogy mi értelme van, volt ennek. Mert ez ugyanaz a kérdés, mi értelme van regényt írni, s akinek ez épp valóságos kérdés, az épp nem is tud rá válaszol-

ni. Erre a kérdésre akkor lehet reményteli választ adni, ha csak úgy fecserészünk, jókedvünkben.)

Elvileg, egy ideig, itt is csak az történt, mint máskor: kerestem azt a nézőpontot, ahonnét a legszabadabban írható le választott tárgyam. A szabadság szóra ebben az országban, mintha gyomron vágnának, görcsösen a politika korlátai jutnak az eszünkbe, nagyon helyesen. (Sok diadalt itt nem könyvelhetünk el. Fontos dolognak tartom azonban a kudarcok bevallását, azt, hogy az ilyen esetben ez a pont, ahol állunk, ahonnét nézünk, tartalmazza ezt a csődöt, önnön csődjét. Hogy ne állíthassuk magunkról, hogy rendesen, azaz *teljesen* beszélünk, amikor a korlátozottan lehetségest mondjuk csak. Ez olykor ugyan nem kevés, mégis, legalább magunkat nem kéne hülyíteni.)

Egy regény útjában a politikai korlát azonban csak egy az ezer és ezer közt, van a tehetség korlátja, a személyiségé, a nyelvé, a kézművességé, ezer, ezer.

Itt is megvolt ez a toporgás, míg lassan „kiadta magát": most akkor így, ez a nyelv, ez a nézés, ez adja nekem a legtöbb teret. Igen, de mikor itt készen lettem, és ott állt: CsL: 17, akkor, alig képesen szólva, nem volt hová írnom a nevem. Érdektelenné és lehetetlenné vált. Nem tartozott oda. Vagy én, vagy ő.

Pessoa és Ajar széke közt kushadtam, pad alatt. Mert az sem volt igaz, hogy találtam volna magamban egy „másik személyt", akit jól el lehetne különíteni az „eddigitől", de az sem volt igaz, hogy ez csakis rejtezkedés volna, bújócska.

Legelsőbben azonban egy áldozat kellett, hogy egyáltalán fönnáll-e a gyakorlatban *a lehetőség*. Egzisztencia-bizonyíték, hogy legyen egy valaki a világon, aki elhiszi, hogy Csokonai Lili: létezik.

Az esélyem abban állt, hogy a „dolog" nem válik föladvánnyá. Mert mint föladvány, találjuk ki, melyik szemüveges, hosszú hajú magyar írta – könnyű. Én nem is tettem a szövegben ez ellen, mert részint nehezebb volt a dolgom, mással voltam elfoglalva, részint nem is érdekelt, közben. Amikor az első *ki ez a nő?*-kérdés elhangzott az ÉS-megjelenés után, akkor már napjaim meg voltak számlálva.

De hát, gondoltam, miért is merülne föl kétség a személy valódisága felől?

Magasra tettem a mércét, B.-t szemeltem ki, és elkezdtem *valószerűsíteni*. Július 15-én föladtam a címemre egy borítékot, hogy legyen egy pecsétes borítékom, aztán legépeltem 10 oldal amolyan mustrát, és írtam EP-hez egy levelet, elég frech-et, „nem azért küldöm ezt önnek, hogy mondaná meg jó-e vagy sem, hanem hogy, ha ön is így látja, segítsen megjelenni, mert én nem ismerek senkit".

Hogy B. gyanakvását elaltassam (tereljem), beletettem egy róla szóló rövid passzust is, magamról tudom, hogy 20 éves nők célozgatásai milyen kuszaságot teremtenek. Arról írt CsL a levélben, hogy Flaubert miatt el kellett olvasnia B. könyvét, amely „eléggé fantasztikus" volt (akinek ennyi sunyiság nem elég, azt érje gáncs és olvassa tovább), és hogy ő, CsL, B.-t csak úgy tudja maga elé képzelni, „mint B. Bálintot – bajusszal! szablyával!", és hogy ott olvasott rólam, és ezért nézte meg a könyveim, mert amúgy „eszébe se jutott volna", ez az oka, hogy nekem küldte a kéziratát.

Most ütött vissza a musterkind-ség, hogy még soha nem hamisítottam,

nem voltam rászorulva, aláírást, sokáig próbálgattam, rászorulva. Megjött a boríték is, beállítottam hát a relikviákkal B.-hoz, nézd, mit kaptam!, igyekeztem inkább szótlanul feldúltnak mutatkozni, és kerülni a szavakat, a minősítést főleg – a jóízlés egy morzsája még megmaradt bennem.

Sose jó nézni valakit, aki épp „vonatkozót" olvas, most különösen félve vártam a hatást. B. látható örömmel tette le az írást. Hogy akkor találtunk valakit, hogy többen vagyunk eztán, talán. Ekkor – el! morzsa el! –, szó nélkül, magamra mutattam vigyorogva. Hosszan kitartottam a mozdulatot, hogy meg lehessen érteni, én, én, én, csak én. – Ezt a visszamutatást aztán még 3-szor játszottam el, egy ripacs följegyzéseiből, a legjobb pillanatok közé tartozik, én még ekkora össze-visszaságot arcokon nem láttam, az öröm, a csalódás, a zavar, a megértés, a félreértés, az ellenkezés és helyeslés, az elismerés és elutasítás: egyben. – Evvel megvolnánk.

Megint egyszer kiderült, hogy nincsenek csak-technikai problémák, hogy minden, ami megoldandó, az lényeges, nem kézügyesség kérdése semmi sose. Gondolhattam volna, hogy Pázmányba nem lehet *csak úgy* belenézegetni, „a biztonság kedvéért" különösen nem.

Megmakacsolta magát, gondolom, a nyelv. Egy nem-létező nyelv sok gonddal jár. Ismét a szokásos dilemma: a *meddig,* mikor lesz teljes, mikor bővül csak valami már, és nem gazdagszik? Hány szót tanuljak még, mikor mondhatom: tudom, megtanultam, amikor az sincs definiálva, hogy *mit* tudni... Ó, tartalom és forma egysége, légy átkozott hetedíziglen.

Július: szókeresés. (Párbeszéd ebből az időből: Hová siet? Megyek haza archaizálni. – Tényleg: mintha kapálni.) Sokáig bíztam a 3. leírás elkerülhetőségében. Augusztus 12-én fogtam ehhez hozzá, folyamatosan félreismerve a nehézségeket: hetekig minden nap okszerűen tudtam, hogy legföljebb 3–4 nap munka van még hátra.

Sok egyforma följegyzés szól erről az időről, nem közlöm híven őket, láthatóan nagy erővel sajnáltatott szegény, dolgos szerző, aki újra meg újra úgy érezte, teljesítőképessége határán van („és például ha most még rá is nézne valaki, sírva fakadna").

Szeptember 14-én – az őszi verőn? –, délután ötkor írtam le az utolsó szavakat: Soli Deo Gloria: in summa: Se előre nem bírok nézni, se hátra. *(üres hely hagyva)*

Majd egy foszladozó Arany-kötettel az ölemben, kiültem a napfénytől tele kertbe, és vélhetően rosszacska, korai Arany-zsengéket olvasgattam, amelyek nagyon tetszettek. Néztem kicsit a kertet is, a körtefát meg a füvet, mintha közöm volna a természethez. Fáradt voltam, akár egy igásló.

Ott üldögélve vártam volna, hogy történnék még velem valami más is – konkrétan: legyek boldog egy pillanatra, legyek kevély és önhitt, szóval egy kis eufóriát akartam inkasszálni (mint kintlévőséget) – de mert erre hiába vártam, beértem az elgyötörtség jó, tompa érzésével.

De hátra volt még a fekete leves. Hétfőre virradó éjjel arra riadtam – hirhedten jó alvó vagyok –, hogy tökéletesen elhibázott, amit csináltam, hogy egy szem jó sincs benne. Ezt azonnal ellenőrizni kellett, a füzeteimhez osontam, lapozgatni kezdtem benne, és tényleg, semmi, de semmi jót nem találtam, ott hajnali négyig. Aztán az ágyban feküdtem mozdulatlanul soká a plafont nézve, és akkor talán a mennyezetre verődő árnyékok kicsi mozgásában, víziószerűen, megláttam minden rosszat magamban, ellenségeimnek, rosszakaróim-

nak, vagy nagyvonalúbban, az engemet semmire se becsülőknek adva megfontoltan és mindenben igazat.

A reggelt hessegetéssel kezdtem, rövid ideig remélve, hogy csak álmodtam (még úgyis elegendő büntetésnek éreztem), de az íróasztalra vetett oldalpillantás mutatta az éjjeli garázdálkodás nyomait.

Föl se öltözve, se mosakodva, azonnal nekiláttam, olvasni kezdtem, én, Csokonai Lili, löttem, és így tovább, körülbelül öt oldalanként javítottam egy-egy szót, kihúztam, beírtam, közben folyamatosan, keveset, de mégis könnyebbülve, néha kitámolyogva a konyhába „törni valamit", emberi szóra nem válaszolva, vissza, késő estélig, hogy a végén mégiscsak legyen valami elégedettség bennem, bizony a kőművesé, hogy akkor ez mégiscsak meg van csinálva, akinek meg nem tetszik, az írjon jobbat! (E pökhendiségtől természetesen elhatárolom magamat.)

Akkor hát volna egy kéziratunk, melyre más név íratott, nem a miénk.

Erről eszembe jut Jeopardy – írja Babits –, Cecil M. Jeopardy, a mély és különös ausztráliai író, aki Karinthy lakásán született meg hajdan, egy fiatal, vitákkal izzó téli estén. Ha jól emlékszem, „hárman valának együtt", Karinthy, Kosztolányi és én. Mi adtunk életet a nagy Jeopardynak. Ez már őszintén teremtés volt: három író teremtett egy negyediket, aki mind a háromtól különbözött volna; új alak, új név a literatúrában. Micsoda ösztön viheti az írót, hogy kilépjen önmagából, és megpróbáljon más íróvá lenni? Talán saját elvetélt lehetőségeit akarja kiélni így: hiszen mindannyian többek vagyunk, s minden íróban sok más író él azon az egyen kívül, akit az élet és körülmények kialakulni engedtek. Talán az egész kritikai irodalmat ilyenféle ösztön hozta létre: megmosakodni, mássá lenni, azaz beleélni magunkat más írók lelkébe, megismerni titkaikat, utánzás, paródia egyazon lelki szükséglet szüleménye; s a *pastiche* egyidős az irodalommal. Talán ez szülte már az Ószövetség apokrif könyveit is.

De mindez még nem elégíti ki mindig az író telhetetlenségét. Nem elég neki újraélni magában oly írók lelkét és titkait, akik már előtte éltek és írtak e földön. Olykor egészen újat szeretne próbálni: kit nem izgatott már a gondolat, hosszú írói működés után, álnév alatt újrakezdeni, ismeretlenül s egészen más stílban új műformákkal és bukfencekkel, amiket saját nevében már önnönmúltja sem engedne meg neki? Vagy kimenni külföldre és angol író lenni: aki csak úgy viszonylana a szegény magyarhoz, mint pille a hernyóhoz?

De ennél kevesebb is: gunyoros tréfa, áprilisjáratás, hadjárat az irodalmi sznobok ellen. Elgondolni, hogy pók, ülök a szobámban, és lesem egy „idegen" könyv kalandos sorsát, ez felettébb regényesnek(!) tetszett, kényelmesnek, szerénynek és hiúnak egyszerre. Jónak.

Elgondolni például a káröröm köreit, azaz hogy mondjuk egy ideológiailag elszánt férfiú fölfedezné ebben a törékeny lánykában a . . . hirtelen nem is tudom, mi szokott hiányozni nekik, szóval, hogy lehetne Lili az irodalompolitika favoritja, de csak úgy *en passant*, nahát ezt persze nagyon élveztem volna ezen legszebb örömben bőven turkálva.

Fájdalom, ebből nem lett semmi. Akkor már inkább az ellenkezőjéből. Van, aki mindezt egészen másképp látja, és bosszankodva jegyezte meg, hogy mi szükség volt egy ilyen „három hétig tartó ócska misztifikációra", mely még a könyvet vagy annak értékeit is elfödte.

Ez az ingerültség bennem is ingerültséget kelt. Mért födne ez bármit is

el? Már azt sem értem, mért bosszantó. Vagy jó, ezt értem. Végül is ez lóvátevés is, ha még ezt valaki nívótlannak ítéli, ez már elég a bosszankodáshoz. *Dehát akkor tekintsen el tőle!!!*

Na igen. Mert ehhez az kell, hogy a *könyv* erre elegendő indok legyen. A bosszankodónak tehát kevés a könyv. Itt van akkor az én ingerültségem kutyája elásva. Mert – mulatságos ezt látni – én ugyan úton-útfélen mondogatom a szeretetteljes kritizálás fontosságát, hogy a többé-kevésbé egyféle alapról indulók legyenek így szigorúak egymáshoz, hogy mennyire nem tesz jót az irodalomnak, ha – noha oka van erre – csak nyájként melegedve összebújik, mégis, ha én vagyok a kritika tárgya, ha olyan valakinek vannak „most" fenntartásai, aki „amúgy" böcsül, rögtön finoman fölhúzom az orrom.

Illetve, ez az igazság, egyszerűen nem értem, hogy egyáltalán hogyan is lehetséges ez. Tehát konkrétan: hogy aki jónak tartja pl. A szív segédigéit, az *miképpen* tud kifogást találni itt. De tud. Úgy van ez, ahogy sejtettük: miként a hódítás terepe, akként a csalódáskeltésé is: kimeríthetetlen; minden könyvemhez tudok így példát, embert mondani, a váratlan győzelemre és a váratlan kudarcra.

Noha tudom, tudni vélem, hogy vet föl kérdéseket ez a könyv – mondjuk, hogy mit jelent az álnév, ha tulajdonképpen valódi nevünk is ál? azaz „hány teteme vagyon" egy szerzőnek? mit jelent itt ez a nyelv és a nyelvhez való „erős" viszony? nem következik-e az efféle zárt és „bravúros" (jellegét, nem értékét tekintve) konstrukciókból valami más is, olyan, amit maga a szöveg nem akart? –, olyan kérdések, melyeket talán minden könyvem esetében föl lehet tenni (és nekem biztos föl is kell, merthogy minden kérdést föl kell tennem), de most azt gondoltam – hübrisz, hübrisz –, hogy ezt majd később! holnap! előbb tessék örülni! Mért nem lehet valamit *rendesen* fogadni?! Mit nyafognak ezek már megint?! Hát mit akarnak még?! Így dühöngött invenciózusan a humanista elbeszélő, amiből nemcsak az önértékelés hiányának diadalát olvashatjuk ki, hanem, Hölgyeim és Uraim, azt is, hogy a művész mily érzékeny és otromba szerkezet, valamint hogy ő is ember, *valahol*. Ez meg kompenzálás.

A háttér csalitjában álló kivagyi, ám ismeretlen szerző, – ennek a vágynak ellentmondott az a nagy türelmetlenség, amely nem is volt, hanem dúlt bennem, türelmetlenség, hogy mások is lássák, magyarán, hogy jelenjék meg. Illetve ennél még több: hogy legyek túl rajta, azaz kasszírozhatnám be végre, nem az örömet, nem a diadalt, hanem: a nyugalmat. (Klasszikus hülyeség, mondhatom. De mindig újra reméli az ember.)

Mindezt már lehetne következetlenségnek is nevezni, mert ebből következően az, hogy úgymond az utcáról jöve, ismeretlen kezdőként adjam be a kéziratot, s várjam, mennyit kereng a könyvkiadás útvesztőiben (sokat kereng), ez mint kultúrkritika vagy állapotkritika, nem tudott érdekelni. Túl sokat és túl sok verítékkel dolgoztam, hogy időt ajándékozhattam volna e botrányos hatásfokú kultúrsiló mammonjának vagy mijének. Úgyis *minden* oda van ajándékozva, nem lehetvén más (semmi sincs meg, szólhatna egy Ottlik parafrázis), mindent igen, de többet már igazán nem.

Ezért jó Magvetőm, lektor, irodalmi vezető, igazgató, beavattatott. (Sok érdekes részproblémát kellett megoldani. Például nem látszott ajánlatosnak szerződést kötni – a szívárgás miatt, aztán az sem volt biztos, hogy egy ilyen senki, elsőkötetes nímand, csak azért, mert legalábbis érdekes könyvet írt, és a könyvhét a kortárs magyar irodalom ünnepe, rákerül-e a könyvheti listára.

A példányszám meg mért lenne magas? – Innét is látszik, ha látni akarjuk, évek során mennyi kiváltság ragadt ránk. Kiváltság, amely valójában elemi jog volna.)

Október-novemberben még történt valami, ami alapvetően meghatározta a könyv leendő és akkor még homályba burkolódzó sorsát.

Részint ez a homály, részint az említett türelmetlenség, részint pedig a bizonytalanság – mert ismét nagyon nem láttam, mibe bonyolódom bele, és rosszindulatú kérdésekkel bombáztam magam, már megint minek ez, és így tovább, egy szó mint száz: elment a kedvem, márpedig egy *ilyen*-hez kedv kell, nem okvetlenül jókedv vagy vidámság, de kedv, az kell, és ez a mostani irodalmi közeg nem egészen erre való, nincsen benne semmi, de tényleg semmi, ami segítő volna, egy szikrányi sincs, fikarcnyi sincs, legjobb esetben békében hagy, egyedül; deprimáló és maszatos, ahol komolynak és rosszkedvűen harciasnak illik lenni, illetve nem is így, nem is az *illés*, inkább a lehet, az, hogy nem is nagyon lehet mást csinálni, és ez a kiszolgáltatottság az, ami azután nagy erővel kérdőjelezi meg az ember egész tevékenységét, kinek, minek is ez? miért írunk regényeket? mert tudunk?, meg az a gyanúm, meg is ijedtem egy kicsit, mert errefelé annyira – oly hevesen – nem tudják (és természetesen ezt még le is tagadják), mi a játék, azt hiszik, hülyéskedés (hinni, fiacskám, a templomban kell, játszani meg a p . . csöddel a porban), azt hiszik, jó dili (Lili!), azt hiszik, vicc, azt hiszik, korlátozás, azt hiszik, infantilis, azt hiszik, gyerekes, azt hiszik, a játék nem tudja, hogy van nem-játék is (mennyivel kevésbé van ez fordítva!); a játékban semmi „csak" nincs, mert meghatározható, mert minden pillanatban újradefiniálja magát . . .

Szóval egy tőről, a félelem tövéről fakadt homály, türelmetlenség és bizonytalanság vitt föl egy fátyolos estén B.-hez, ez most egy egészen másik B., akit még W.S.-éktől ismerek, lassan 15 éve, s akinek közben föl-le vitte az Isten a dolgát, s lévén az ÉS főszerkesztője, módjában állt segítenie. Mert látni akartam, hogy mi fog történni. Azonnal!

Betoppanván itt is eljátszottam a már szokásosnak nevezhető játékot az ismeretlen lánytól kapott kézirattal, aztán a magamra visszakanyarodó mutató ujj, a leleplezés, látva megint, hogy ez így egyszerre: sok. Sok, nem sok, a nagy darab ember homlokára irányoztam jó öreg 38-as Smith and Wessonomat, s így erőszakkal rávettem: mindenre. Még az általam írt bemutató szöveget is hajlandó volt a magáénak elismerni (igaz, ígéretemet bírja, hogy fölveheti az Összes Műveibe). Szerencséd, szóltam szigorúan, hogy öreganyádnak, *jelesül* Csokonai Lilinek szólítottál.

Őt is, akárcsak drága Kiadómat, erőnek erejével rávettem, tudván mily nehezükre esik, lennének szívesek hazudni, akár a vízfolyás. De még a szemük se csillogjon hamiskásan! Legyenek természetesek, mintha mindig ezt csinálnák. Segítségül megemlítettem, hogy leghatékonyabbnak a föladat pápista-bolsevik ölelkező felfogása tűnik, amit megérteni látszottak.

Mondhatnám nagyszájúan (a pörös száj!): egy ideig stílben tartottam a két intézményt.

November 21-én mutatta be az ÉS új fölfedezettjét. A bemutató írás a maga nemében gyöngyszem, érdemes rövid figyelmünkre. A címe megegyezett az Alföld 1974/6. számában lévő Bata-szöveg címével, amelyik szintén egy pá-

lyakezdőt bocsátott útjára. De ez csak mellesleg, kicsi motív, kit érdekelne rajtunk kívül . . .

A bemutató szerzője, nagyon hitelesen, érezhetően még szinte az olvasás sokkja, a fölfedezés izgalma alatt írta dolgozatocskáját, inkább ötöl-hatol, Wahrheit és Dichtung soha nem látott összehajlásáról beszél (szentigaz!), fölfedezettjét Nemes Nagy, Galgóczi (e helyt kérem a kolleginák nagyvonalú elnézését) és persze Psyche húgának mondja, ekképp artisztikusnak, plebejusnak és szabadnak – ami így együtt tán sok a jóból.

És hiába, olvashatjuk tovább az irodalmi hetilapban, foglya a nyelvnek (mint minden igaz író), itt nem látjuk azt a sok áttételt és stilizáltságot, amit manapság még a legjobbaknál is. Ezt a kétségtelen oldalvágást, mely az ún. új magyar prózát veszi célba, egyértelmű Bata-kritikaként érthetjük, lám, mire képes ez az ember, valamint egy mély (azaz nem triviális) szerénység kifejeződésének, gondoljunk a „még a legjobbaknál is" megfogalmazás férfias mértéktartására.

És aztán a valóban szép zárósorok, egy öregedő szerkesztő torokszorító vallomása (már-már szembenézése: önmagával): Egy lány a 80-as évek közepéből elkezdi mondani az életét. Az életünket. Reménykedjünk. (Egyébként ezt most, mostanság komolyan gondolom: hogy az életrajz: az önmagában reménytkeltő.)

Elszabadult a pokol. Ki ez?, ki ez a nő?, csivitelték minden irodalmi bokorból, és bukásom idő kérdése lett csupán; hiába állt B. és a Magvető igaz hősiességgel a vártán, hessegetve Rádiót, magánszemélyt, Nőtanácsot, Fiatalok Fórumát, olyan fokú érdeklődés keletkezett, mely nem nyerhetett kielégülést, és ennek nyomán pedig, hálószobatitok, a gyanakvás, mely sehol nem lelt nyugvást, se beigazolódással, se cáfolással.

Mégis ekkoriban volt az a rövid, fényes időszak, amikor az említettem csalit a klasszikus formában üzemelt.

Egyszer egy baráti társaságban leribancozták a lányt, ez rosszul esett, hogy ti. a Bata szeretője, az ezért nyomja. Pardon. Nem, ez nem igaz, nem is létezik, Bata írja Weöressel együtt. Aztán érdeklődéssel vártam, mikor ér össze a Kiadó pletyka-verziója, hogy nincs lába, és az ÉS-é, hogy van, és kettő.

Ekortájt esett meg velünk az Írószövetségi Közgyűlés is, álmomba ne jöjjön elő. Ott a szünetekben többször is átélhettem az elvarázsolt béka derűjét és szabadságát – konkrétan a hallgatózás formájában. Egy alkalommal M. váratlanul azt kérdezte, nem te írtad?, de még mielőtt megneszülhettem volna, nagyot nevetett a tréfáján.

A legszebb talán B. – egy harmadik – bácsival való eset, akit én nagyon szeretek és tisztelek, az a fajta olvasó és kritikus, aki már nincs, kihalt, irodalmi úriember, fahman és élvhajhász. (Megjegyzem, a fia ún. modern költő, és én egy ideig nem tudtam, hogy ez kettő, apa és fia, tehát az ügy nagyon is rendben volna, finom, kicsit konzervatív esszék Krúdyról és *ugyanakkor* vaduló szövegek; láttam, hogy ez: egy. De csak: egy család.) Izgatottan elkap ott a folyosón, hát mit szólsz ehhez, drágaságom . . . Mit szólnék, Laci bácsi, mindig ezt csinálják . . ., rögtön legyintve közbeszól, ugyan, ez?!, én arról a kis nőről beszélek. Melyikről?, kérdeztem, pirulás nélkül. Mire az öreg fantasztikus áriába kezdett, ami oda futott ki, hogy neki az a véleménye, ez a lányka *legalább* úgy tud magyarul, mint én. Rettenetesen boldog voltam. Ki-

jelenthettem, hogy őt nyilván megtéveszti e kezdőcske női mivolta, elfogulttá teszi, amit ugyan megértek, de szakszerűségét kétlenem kell. Hogy várjam csak ki a végét, ő mindenesetre a fiatalságot fogja támogatni, amit én hevesen helyeseltem.

De aztán véget ért a szünet, s mi újra ott ültünk összeterelve, felelős, tárca nélküli magyar írók, minek, meg nem tudnám mondani.

A hiú ábránd, hogy rejtve maradhatok, a tavaszig kitartott. A könyvhetet megelőző gépies érdeklődés azonban ismét ráirányította a figyelmet a Magvető kínálatának e homályos pontjára. Ehhez jött még, hogy a könyv előbb készen lett, tehát szakmabeli vagy akinek van „beetetett" könyvesboltosa, az még a könyvhét előtt hozzájuthatott.

Ismét föllángolt a találgatási kedv, s a kör szűkült – a nyakam körül. Ekkor, már nem is számolom, hanyadszor, megint egyszer „elúrhodott rajtam a kétség", attól tartva, hogy kisded játékaimra *azonnal* fény derül, hogy *kiderül,* még mielőtt a könyv létezne, és akkor mindez tényleg csak kiadói belügy maradt volna, néhány kultúrhírlapíró bosszantása 87 tavaszán.

Csakhát akkor észrevettem – amit tudnom kellett volna kelet-európai rutinból –, hogy mit jelent a „kiderül". Hogy az kevés, hogy úgymond mindenki tudja. Az semmi. Mert nyilvánosság híján ez nem tud összegeződni, nem tudják egymást támogatni. Ha senki, ki szólhatna, nem szól, a kiadó se, én se erősítem meg a föltételezéseket (cáfolni is csak olyan furcsán), akkor ez a töredék kétely kezd el élni, ez a már-már figyelmen kívül hagyható egy százalék fog számítani, ez kezd növekedni.

Többször leolvashattam arcokról a bizonytalanság e váratlan térhódítását – miután a biztosnak hitt beismerés helyett, most már nyugodtan, előadtam valamely álnok verziómat („Igen, én írtam. Ezt is, meg az Ebéd a kastélybant is." „Hát most erre mit mondjak, *édes öregem?!* Mit gondolsz, a Fancsikó és Pintát ki írta?!" „Nézze. Ha nem én írtam, azt mondom, nem én írtam; ha én írtam, azt kell mondanom, nem én írtam; ha most azt mondom, nem én írtam, akkor csalódott és sértődött, látom."), és mint az árnyék települt az arcokra a tanácstalanság, a talán.

Volt persze – mindig van! –, akit nem lehetett átverni, rutinos magyart.

A könyvhét idejére eltűntem; de úgy láttam, látom, hogy megtörtént, amit akartam, működött a bizonytalanság, nem maradt az én ilyen-amolyan ötletem, hanem testet öltött ez a kétértelműség, a „billegő létezés", hogy akkor tehát lett a könyvnek története, ami persze csak akkor érdekes, ha van: a könyv.

Június elején még tiszta vizet öntöttem a pohárba, elmondtam, ki kicsoda. Egyszer még márciusban egy lány (szép lány) azt mondta, nagyon reméli, hogy nem én írtam ezt a könyvet. Remélem én is, mondtam alamuszin. Erre emlékezve ajánlottam itt, hogy – ha lehet, amit nem tudok – a továbbiakban, ez ügyben mégis tekintsünk el tőlem, borítsunk rám fátylat, maradjon meg „nekünk" ez a tündöklő, vagány, és kiszámíthatatlan 20 éves, szépséges nő . . .

Mankóul képzeletünknek, van *róla* egy fotó a borítón. A borítót Ölhafen Helén tervezte, és a fénykép is róla készült, húsz esztendővel ezelőtt. Ilyennek képzelem Csokonai Lilit.

Nekem ez a kép amúgy furcsán, vagy inkább váratlanul: személytelen, nem valakit ábrázol, nem a barátomat vagy a szeretőmet, nem is a feleségemet, nem a társamat, hanem valami jel inkább, figyelmeztetés és emlékeztető, mint Karinthy fiatalembere, aki számon kéri a vágyainkat, álmainkat, terveinket, és emlékeztet, hogy mire, az egészre, szegődtünk; emlékeztet a „szeplőtelen fényű kezdet"-re és a „fényes kudarcok"-ra. (De ennek, azt hiszem, nincs köze magához a könyvhöz.)

A történetnek itt lassan vége van. „Keletkezésének regénye véget ért. Földi élete most kezdődött." Még hátra volt az áldomás, a mulatschag.

Abból a többször emlegetett, számomra létfontosságú fikcióból kiindulva, hogy a kiadó egy kiadó, melynek én a szerzője – elegáns, törékeny vízió, noha természetesen reáliákon nyugszik –, szükségesnek véltem örömömnek és köszönetemnek jelét adni.

Pezsgőzést rendeltem el (Henkell Trocken), miközben a kiadót (Fraunhoffer, Hegedős, Jovánovics, Zsámboki) szerzői nívódíjban részesítettem (a díj ez a mondat volt, nem kis ajándék egy magamfajtától).

Jól elvoltunk, a „bentiek" is elmesélték az ő anekdotáikat – ahogy pl. álruhás egyének, elváltoztatott hangon rendszerint Vinkó fedőnéven ki akarták belőlük szedni az igazságot, de belőlük azt nem lehetett –, aztán elfogyott a pezsgő, utólagosan aláírtam a szerződést, kicsit tán többet fecsegtem, mint kellett volna, az öröm szokásos velejárója, és persze eltekintettem a stilizációtól is.

A Ház előtt lent, a Vörösmarty téren, Ölhafen Helén odanyilatkozott, ennénk a közeli D. étteremben rántott borjúlábat. Tehát, kurzív, *arrivált Szerző, miután kiadója egyik kedvenceként pezsgővel ünnepelte országos könyvsikerét, szép asszonyával egy jónevű, belvárosi étteremben költi el dús ebédjét.*

Ilyen mondatokat lehet leírni, és nincs ember, aki beleköthetne. Én ez és ez vagyok, és ez és ez történgetik velem, lám.

A *pieds de veau frits*, kövér, erős állatból, mindközönségesen rántott borjúláb, távolról tán biztosnak tetszik, miként megannyi építménye az emberi hitnek, szellemnek, gondolkodásnak, s csak közelről, testközelből, bontván a könnyű rántott héjazatot, tudjuk meg, mi vár ránk, izmoknak, inaknak rémült és érzéki remegése, akárha egy belső detonáció után volnánk, s jövünk rá hirtelen, hol is élünk. – A reálisan létező konyha! – Ínyesmester ontológiája. – Szabadságjogok és kaporszósz! – Szocializmus mű-csonttal. – Proletárdiktatúra a pommes frites fényében. – És persze a Bulgakov megénekelte másodrendű frissességű lazacok meg az obligát emberarcú gulyás! – – – –

Ekkor ott a téren hirtelen fáradtan, üresen, háborogva, tehetetlenül mégiscsak arra kellett gondolnom, hogy ki is volnék én, és mi történik itt velem. *(üres hely hagyva)*

PÁLYI ANDRÁS

# „A KULTÚRA: CSELEKEDET"

*Az Újhold-Évkönyv három kötetéről*

Egy személyes emlékkel kezdem, irodalmi eszmélésem idejéből. 1960 tavaszán történt. Az iskolából hazafelé a villamoson a Kortárs friss számát olvastam, amelyben Diószegi András írt Pilinszky János *Harmadnapon* című kötetéről. Megvallom, akkor én egyik nevet sem ismertem, se a költőét, se a kritikusét, ráadásul, ha jól emlékszem, a bírálat ugyancsak kemény, dogmatikus, már-már „megsemmisítő" ítélet volt. Mégis valami különös melegség töltött el, lázba hozott a felfedezés öröme, megrészegített. Valószínű, hogy a kritikai „kikészítést" tarkító versidézetek hatottak rám elemi erővel: a Kálvin tértől a Déli pályaudvarig zötykölődő villamoson megtaláltam magamnak Pilinszkyt. Biztos voltam benne, hogy a könyvet meg kell vegyem. A Délinél tehát, ahol átszálltam, ezúttal nem a másik megálló felé indultam, hanem a könyvesbolthoz, amely azóta is megvan, szemben a Vérmezővel. Az a párszáz méter, amit a boltig megtettem, az első szerelmek valószínűtlen boldogságával ajándékozott meg. Egyszerre volt bennem vak remény, hogy a kötetet perceken belül a kezemben tartom, és egyfajta kozmikus félelem, hogy mégsem, hogy hogy is képzelem, hogy is lenne lehetséges... A könyvesbolti kiszolgáló udvariasan megmosolyogta a kérdésemet, s közölte, hogy „a Pilinszky" rég kifogyott. Hideg zuhany, akár egy szerelmi vallomás után a nyers elutasítás. De azóta is, ha a Délinél átszállok, pedig ezt szinte naponta megteszem, nem tudok elfogultság nélkül a könyvesbolt felé pillantani: valami tiltott tudást reméltem megkapni én azon az úton, amire ismeretlenül is ráismertem. Akkor múltam tizenhét esztendős. Mégis az a benyomásom volt, hogy erről a költészetről nekem már emlékem van – önmagam vagy legalábbis az (irodalmi) öntudatom előttről.

Ez az eset egy kicsit az egész Újholdra vonatkoztatható: sokan voltunk – nem mondom, hogy az „én nemzedékem", de bizonyosan sokan e nemzedékből –, akik az Újholdról kapott másodlagos, nemegyszer éppen kompromittálónak szánt információkban valami eredendően „ismerős" értéket szimatoltunk. Egyetemistaként aztán kezembe is vettem azt a néhány kis füzetet, amelyek 1946–48 között Lengyel Balázs szerkesztésében negyedévi folyóiratként napvilágot láttak. Igaz, ezt a találkozást akár csalódásnak is nevezhetem. Hisz bármilyen impozáns munkatársi névsorral büszkélkedik is minden egyes Újhold-szám, ennek a folyóiratnak egyszerűen nem volt rá ideje, hogy igazán megszülessék. Jellemző körülmény, hogy Lukács György támadó cikke a Fórumban mindjárt az első Újhold-szám után megjelent, s félreérthetetlenül megpecsételte a lap sorsát, hisz köztudomásúan 1949 nyaráig „az irodalompolitika és ideológia vezérhajója Lukács György volt" – ahogy most Domokos Mátyás figyelmeztet rá alább még említendő *Leltárhiány*ában (86/2.). De jól lehetett ezt érezni az egyes számok megjelenése utáni kissé mesterkélt és kortárs szemmel alighanem érthetetlen ideológiai felháborodáson, ami a Valóság vagy az Emberség egy-egy gloszszáját áthatotta. Az újholdasok programja ugyanis lényegileg a babitsi tradíció folytatása volt – „a Babits képviselte művészi teljességigényhez és egyetemességhez kívántunk visszatérni", mondja most Lengyel Balázs –, ami a gyakorlatban a művek irodalmi-gondolati értékének primátusát jelentette, háttérbe szorítva az ideológiai-politikai-osztályharcos szempontokat. Kabdebó Lóránt nemrég rádióinterjút készített Lengyellel, e beszélgetés szövegét is kézhez kapjuk most (86/1.), s ebben a szerkesztő így beszél a háború utáni évekről: „Alig voltam képes elhinni, hogy a kataklizmák után, amelyeken egyértelmű és cselekvő politikai magatartással keresztül-

mentünk, no meg a magyar irodalom elért csúcsai után, ezentúl valamely szűkös propagandairodalmat akarnak rajtunk bevasalni politizáló irodalom címén. Egy jó darabig érthetetlen, véletlen tévedésnek véltem ezt az irodalomfelfogást, a politikai progresszión belül esztétikai regressziónak. Ezzel szemben nekünk a művészi progressziót kell képviselnünk, gondoltam." A társadalmi progresszió és a művészi progresszió kapcsolódása vagy legalább egymás mellett futása akkori szemmel logikusnak tetszett, utólag már jól látjuk, miért bizonyult nyilvánvaló naivitásnak. Mindez nem változtat azon, hogy az Újhold szerkesztőjének legfőbb bűne épp a maga „progresszivitása" lett, jó két évtizedre: nevezetesen az, hogy hitt a művészet autonómiájában, saját progressziójában, fejlődési törvényeiben. Lukács ebben az ország demokratikus fejlődésének ignorálását, sőt tagadását látta. A hatalom megszerzéséről és megszilárditásáról volt szó, s aki ezt holmi esztétikai elvek mögé utalta, abból legjobb esetben is gyanús elem lett. Ha ugyan nem mindjárt „ellenforradalmár", idegen érdekek ügynöke.

Bóka Lászlót ugyancsak a hatvanas évek elején ismertem meg, pályakezdő írók atyai pártfogójaként: abban az irodalmi szalonban, amivé heti fogadóóráján egyetemi tanári szobája átalakult, a Nyugatot mindig csupa nagybetűkkel emlegették. Egyszer nem csekély öniróniával ő maga idézte fel utolsó találkozását Kádár Erzsébettel a háború alatt (egyébként meg is írta az esetet), amikor a majdan újra indítandó Nyugatról beszélt az írónőnek, megjegyezve, hogy annak címlapján nem a munkatársak neve lesz, mint régen, hanem azoké, akik nem írhatnak a folyóiratba. Az „ondolált frizurájú" literátus asszony mosolygott, s megkérdezte, kikből áll majd ez a névsor. Bóka sorolta, ő a legtöbb névre bólintott. Mígnem Bóka Szabó Lőrincet említette. Mire Kádár: „Maga őrült!" – és sarkon fordult, otthagyta. Ugyanez a Bóka László 1948 őszén Lengyel Balázs *A mai magyar líra* című kötete kapcsán megjegyezte: „Remélem, hogy könyve hosszú évekre kompromittálja politikailag a szerzőt." A hosszú évekből, ami a nevezettet illeti, évtizedek lettek: Lengyel Balázsnak csak 1971-ben jelent meg a következő könyve, és csak 1986-ban indulhatott új útjára az Újhold, amiről itt most beszélünk, immár évente kétszer megjelenő évkönyv formájában. Ebből az „új folyamból" eddig három vaskos kötet látott napvilágot, de illendő megemlítenünk a Jelenkor 1984/12. számát, amely – Lengyel Balázs vendégszerkesztésében – mintegy az „új folyam" beindításának főpróbája volt.

Azért hivatkozom a hatvanas évek Bókájára, s nem mondjuk tíz évvel korábbi Révai-beszédekre, amelyekben „a régi Nyugat esztétikája" kijelentés egyértelműen pejoratív hangsúllyal hangzott el, mert így közelebb kerülünk ahhoz, amit az Újhold körüli viták érdemi magvának nevezhetnénk. Bóka önirónijából ugyanis világosan érezhettem (és valóban inkább csak éreztem, mert korábbi kultúrpolitikai tevékenységével akkor egyáltalán nem voltam tisztában), hogy nem a maga „Nyugat"-koncepcióját kívánja revideálni, csupán elhamarkodott indulatán mosolyog, amivel egy Szabó Lőrincet ki akart zárni az irodalom köztársaságából. Ám ennek ellenére a maga „kizárásos" listáját továbbra is a Nyugat szellemi örökségeként prezentálta, egyébként igen szuggesztíven, sőt meggyőzően, mondván, hogy aki nem áll a haladás szolgálatában, az a Nyugat legfőbb hagyományát, progresszív elkötelezettségét tagadja meg. Mi, fiatal irodalmárok és tollforgatók ezen az igén nőttünk fel. De azért hallottunk a „tiltott tudásról", az Újholdról is, amely „az irodalom immanenciáját" tartotta eszménynek, azt az „irodalmi hazát", amelyben mindenkinek helye van, aki a csúcsra tör. Mi hát a Nyugat igazi öröksége? Ez vagy az? Lényegileg e kérdés körül kristályosodott az Újhold és a „második" Válasz közti konfliktus is. Mai szemmel könnyű rávilágítani az újholdasok akkori paradox helyzetére. A háború utáni Európában, s nem csupán mifelénk, az uralkodó trend az irodalom „társadalmi elkötelezettsége" vagy más ehhez hasonló címke deklaratív vállalása volt, s ha ők igyekeztek megszabadulni e felcímkézettségtől, úgy egyszerűen anakronisztikusnak tűntek. Ma, a „konzervatív" nyolcvanas évek végefelé viszont őket látszik igazolni az idő: ki tagadná már, hogy Mándy vagy Pilinszky mélyebbet és általánosabbat mondott nyugtalan korunkról, mint sok olyan szerző, aki a napi politika szintjén „feszegette" a társadalmi problémákat? (Noha lehet, hogy korántsem merő karrierizmusból tette

ezt, sőt esetleg éppen nem az aktuális politikai széljárásnak megfelelően, egyfajta oppozícióból vagy kvázi-oppozícióból, de ez ebből a szempontból mindegy.)

Akárhogy nézzük, Lengyel Balázsnak minden oka megvan a keserűségre, amikor kijelenti, hogy ez a hosszúra nyúlt pauza, ez a „csaknem negyedszázados idő egy író életében kicsit sok", amikor azt állítja, hogy „az ötvenes évek" – „legalábbis számunkra" – a hetvenes évekig tartottak. Annál is inkább, mert nem egyszerűen a szerkesztő-író személyes sérelméről van szó, nem is csak egy írói-nemzedéki csoportéról; valójában egy sokkal mélyebb sebről, amit az események tragikus egybejátszása ütött rajtunk, irodalmi-kulturális tudatunkon, nemzeti identitásunkon. Az, hogy a koalíciós időkben úgy alakultak az erőviszonyok, ahogy alakultak, az, hogy néhány év múlva, az önkény és a hidegháború idején végképp gyanússá vált mindennemű társadalmi vagy művészi autonómiára törekvés, akár történelmi szükségszerűségnek is nevezhető, hisz a térség valamennyi országában hasonló folyamatok zajlottak le. Az ötvenes évek második felétől azonban mégiscsak megváltozott a helyzet, s bármilyen merésznek tűnik is az összevetés, számomra ide kívánkozik – nyilván polonista ismereteimből fakadóan is – a krakkói „Jel"-csoport (Znak) esete, amely a háború után sok tekintetben más ambíciókkal lépett fel, mint nálunk az Újhold, ám az átformálódó társadalom struktúráján belül mégis hasonló szerep jutott nekik – gondolkodásuk „anakronisztikus" értékrendje okán. És hasonló sors is várt rájuk, hisz 1953-ban végül elvesztették mindkét lapjukat, állásukat stb., de – nagy különbség! – csak mintegy három esztendőre. Akkor az új politikai vezetés szövetséget keresett a „belső emigrációba" kényszerült autonóm értelmiségi erőkkel, így a „Jel"-csoporttal is, amely így ismét a nyilvánosság elé léphetett. Mondhatnók, ugyanez a folyamat lezajlott nálunk is, csak „szép lassan", mondjuk, két évtized során, aminek megvannak a maga közismert történelmi-politikai okai, bár se helyünk, se szándékunk itt elmélyedni ezekben; mégis érdemes belegondolni, mennyire más lett volna, ha az ötvenes évek végén indul be az Újhold „új folyama", akár a jelenlegi évkönyv-formában. Ismétlem, ez a kérdés jóval szerteágazóbb, nem pusztán egy irodalmi folyóirat ügye; ezúttal mégis megpróbálok megmaradni a szorosabban vett irodalmi vonatkozásoknál.

Felmerül tehát a kérdés, hogy a feltámadás, amely néhány év szünet után magától értetődött volna, lehetséges-e közel négy évtized múltán? Igen is, nem is – mondják a szerkesztők (Lengyel Balázs mellett Lakatos István és Nemes Nagy Ágnes) előszavukban: „Az olvasót (...) figyelmeztetnünk kell, ha egykori énünkkel, fiatalon hirdetett eszményeinkkel találkozik is itt, más a lépcsőfok, amelyen állunk. Egyrészt saját munkánk, életünk, magatartásunk által meghatározottabb, világosan megépített, másrészt reméljük, hogy többet, többfelé látunk róla, új vagy más törekvések elfogadására nyitottabban." Az önazonosság és a változás e nyilvánvaló szimbiózisából azonban kimondatlanul is az elsőn van a hangsúly, ez az értelme a mostani vállalkozásnak: a látomás, „hogy milyen legyen a szellemi élet s benne elsősorban az irodalom", lényegileg ugyanez volt akkor is, amikor az „első" Újhold rangját és jellegét megszabta. Ha ez így igaz, s a három kötet alapján megkockáztatom, hogy igaz, akkor nem is kis dolog; a szerkesztők önazonosságának igazolásán túl azonban nem kevésbé izgalmas és lényegi az a kérdés, hogy milyen szerep jut(hat) a mai magyar szellemi életben ennek az antológia-sorozatnak? Egyáltalán milyen fogadtatásra várhat az a javaslat, amit az Újhold-Évkönyv szellemi életünket illetően tesz? Vagy még konkrétabban: álcázott folyóiratról van szó, vagy könyvsorozatról?

Tény, hogy a vita, ami akörül folyt, hogy ki a Nyugat örökségének igazi letéteményese, egyszerűen elavult. Eljárt felette az idő, persze anélkül, hogy kellőképp ki lehetett volna beszélni (tisztázni például a Válasz és az Újhold közti feszültség eredetét). Mint ahogy arról is értelmetlen lenne vitatkozni, vajon Babits vagy Osvát, avagy épp Ady neve fémjelzi-e az „igazi" Nyugatot. Évtizedek múltán megváltoztak a perspektíváink. Domokos Mátyás most kertelés nélkül kimondja, hogy amikor az „adminisztratív eszközökkel támogatott irodalompolitika (...) megszüntette a háború utáni évek irodalmának organikusan kifejlődött (...) folyóiratait", akkor „lényegében a magyar irodalomnak a Nyugat forradalmával a századelőn megteremtett (...)

belső függetlenségét és szabadságát törölte el". Tudjuk, hogy folyóiratkultúránk, mely napjainkban (nem kizárólag gazdasági okokból) beszűkülni látszik, azóta is nyögi az egykori döntés következményeit. A kérdés tehát úgy is feltehető: vajon az „új" Újhold beindulása legalábbis lépést jelent-e afelé a folyóirat-kultúra felé, amit számunkra a Nyugat jelképez (Keresztury Dezső szavaival: „én a Nyugatot a századunkban kibontakozó s oly tragikusan összezúzódott új magyar reformkor egyetemes látó- és vonzáskörű folyóiratának tartom"), avagy épp azért lett évkönyv az egykori folyóiratból, mert könyvkiadásunk – lassan már hagyományosnak nevezhető módon – több fogékonyságot mutat az írói autonómia iránt?

Mielőtt megkísérelnénk valami érdemlegeset mondani e kérdésekre, melyeket könnyebb sarkítani, mint megválaszolni, vegyük kissé közelebbről szemügyre a három kötetet. Természetes, hogy a mintegy másfélezer oldalon megjelent valamennyi publikációról nem áll módunkban részletesen szólni, de még a felsorolásba se mindig a legjelentősebb írások kerülnek be; inkább néhány jellegzetes színt, tendenciát, jellemző vonást emelnék ki. A teljesség igénye nélkül, de kísérletet téve a szerkesztői szándék és a „szóhoz engedett" irodalmi jelenség egyidejű szemléletére. És ha „szóhoz engedést" mondok, ezzel máris minősíteni kívánom a szerkesztői gyakorlatot, amely láthatóan elsősorban „kiválaszt" és nem „megrendel": az irodalom szervességét előbbre tartja bárminemű szerkesztői alapelv deklaratív tálalásánál. Ez önmagában is egyik magyarázata lehet annak, hogy folyóirat- és antológiairodalmunk átlagához viszonyítva, igen magas az évkönyvek művészi színvonala, szakmai igényessége és nem utolsósorban szenvedélyessége. Mintha itt mindenki „mániákusan" a magáét mondaná, dédelgetett témáját, rögeszméjét, kedvenc ideáját írná meg. Nem rejlik emögött különösebb szerkesztői bravúr, inkább egy végsősoron egyszerű norma többé-kevésbé következetes érvényesítése: az az irodalom jut itt szóhoz, amelyben az alkotó elsősorban önmagát keresi, „teszteli". Magától értetődik, hogy nem csupán önmagát, de mindent önmagán, saját tapasztalatain, egyéni világán át. S ismét bebizonyosodik, hogy az irodalmiságnak ez az immanenciája a művészi hitelesség egyik záloga.

Az az igazság, hogy az „ötvenes évek", a „személyi kultusz" stb. kultúrpolitikáját, az egykori önkényességet, az írói szuverenitás erőszakos korlátozását többnyire olyan személytelenül szoktuk emlegetni, hogy annak már-már átható történelemkönyvszaga van (miközben átlagos történelmi ismereteinkben ez a korszak valóságos fehér folt). Az Újhold-Évkönyv most egyszerre úgy tárja elénk az egész kérdés-szövevényt, mint eleven, épp csak behegedt sebet, személyes sorsok, írói pályák jóvátehetetlen kisiklását vagy súlyos megcsonkítását. Nincs is ezen mit csodálkozni: másképp új lélegzetet se vehetett volna az Újhold, csakis az évtizedeken át visszafojtott panaszszó hangos kimondásával. E vonatkozásban Domokos Mátyás *Leltárhiány*a (86/2.) olyan írás, amire még sokan és sokat fogunk hivatkozni. Biztos, hogy lesznek, akiket sért a hangneme, de egyik erénye is épp ez, hogy felhagy a témával kapcsolatban az „illő" ködösítéssel és utalásokban beszéléssel. Nem egyébre vállalkozik, mint hogy „a kiadatlan művek víz alá süllyesztett szigetcsoportja" mögött felfedezze „a megnem-írt műveket", azaz „az elfojtott, erőszakkal bedugaszolt ihlet meg-sem-született alkotásának jóval hatalmasabb kontinentális tábláját". És nem restelli nevén nevezni azokat, akiket elsősorban felelősnek tart: Révai mellett a kultúrpolitikus Lukács Györgyöt (aki e tekintetben persze nem egészen azonosítható önmaga filozófus-esztéta énjével). Domokos Ignotusnak, a Nyugat első főszerkesztőjének „időfölötti érvénnyel" megfogalmazott normájával mér, amely szerint az irodalompolitika „Legyen bába, de nem lehet angyalcsináló." *A Leltárhiány* felzaklató olvasmány és számonkérés; nemcsak az egykori kultúrpolitika „tetemre hívása", hanem irodalomtörténetírásunké is, amelyet „valahogy nem vonz ez a feladat". Egyetlen beszédes anekdota Domokos „gyűjteményéből" sokat elárul a korról: Jékely Zoltán, aki naplót vezetett álmairól, hisz versei ezekből az „álom-főkönyvekből" termékenyültek meg, 1949 és 1956 között egyetlen álmát se merte papírra vetni, sőt Áprily Lajossal együtt egy csomó versüket elásták. De idézhetnénk Dániel Annát is, akinek lakásán irodalmi „szalon" működött a nehéz időkben, s ezzel kapcsolatban feljegyzi (86/1.), hogy

Pilinszky, amikor először fordult meg náluk, a szobába belépő háziasszony láttán, aki percekkel előbb bemutatkozott neki, ezt kérdezte súgva a mellette ülőtől: „Ki ez a nő? Nem kell tartani tőle?" Mándy Iván viszont maga örökítette meg korabeli keltű *Szürke noteszében* (86/1.), hogy este az utcán céltalanul ődgyelgett – és hallgatózó spiclinek nézték... No persze „Mándy Ivánt egyszer jól meg kellene rúgni, hogy megtanulja, mit kell írnia!" – idézi a Csillag egykori főszerkesztőjét egy Mándy-esthez írt bevezetőjében (86/1.) Lengyel Balázs, akinek rádiós interjúját már idéztük: abban is magától értetődően az Újhold elnémítása az egyik fő téma. Sajátosan rímel erre Keresztury beszámolója a két Válaszról (86/1.), amelyben hasonló eseményekről esik szó: a negyvenes évek végén a Válasz teljes lehetetlenné tételéről. (Külön szerkesztői értéknek tartom a két interjú együttes közlését, hisz a Válasz „ügye" egészen másképp fest Lengyel Balázs és másképp a lap mellett elkötelezett Keresztury megvilágításában. Kimondatlanul is kimondva: *igen, ilyen legyen a szellemi élet.* Azaz hallgattassék meg mind a két fél.) És tovább: Balassa Péter „körülírva" Hamvas Béla beszédmódját (86/1.), közvetve rákérdez „a század egyik legbátrabb szellemi emberének" sorsára, mint ahogy Vidor Miklós is, Végh György bohém kálváriáját rajzolva meg (86/1.), az „ártatlan vadóc" hontalanná válására. Galsai Pongrác portréja az egykor „láthatatlan garabonciás-lebernyegben közlekedő" Darázs Endréről (86/1.) sokkal szomorúbb história: egy gyenge ember felőrlődését mondja el a politika malomkövei közt. És így tovább.

Ha csupán az első kötetről írnék, megkockáztatnám a figyelmeztetést: jó, jó, ez érthető, de ha az Újhold-Évkönyv nem lép túl ezen az „elszámoláson", úgy előbb-utóbb kifullad a hangja. Csakhogy túllépett, voltaképp már az első számban (ami nem jelenti, hogy szakított is e témakörrel, nyilván van még mit elmondani, a *Leltárhiány* is később, a második kötetben jött). Aki az irodalmat eleven organizmusként kezeli, az nem állhat meg a múlt felhánytorgatásánál, bármi történt is korábban, mindig minden folyamat jelen idejű: benne vagyunk.

Milyen képet fest az élő magyar irodalomról az Újhold-Évkönyv három száma? Ha valahol, hát ezen a ponton indokolt lenne a névsorolvasás, mégsem látom sok értelmét. Többet árul el, ha azt nézzük, hogy az „eredeti" újholdasok körét szükségképp bővítendő a szerkesztők merre tájékozódnak. (S itt elnézést kell kérnem az „eredetiektől", mert az alábbiakban rangjukhoz képest túl kevesen lesznek említve, s talán a kiemelt példák is önkényesnek tűnnek; ennek fő oka a terjedelmi korlátokban keresendő. Amiképp annak is, hogy a nem irodalmi, azaz történelmi, gazdasági, művelődéstörténeti, természettudományos stb. tanulmányanyagra nem térek ki.) Először is tehát hangsúlyozottan jelen van az a prózairói „új hullám", amelynek nyilvánossághoz jutása az utóbbi másfél évtized legjelentősebb hazai irodalmi eseménye. Annál is inkább, mert az a szemléleti változás, amit ez az „új hullám" magával hozott, *mutatis mutandis* az újholdas gondolkodásmód szerves folytatása. Gondolok itt Esterházyra – szépprózával is (86/1.), esszével is (86/2.) –, Lengyel Péterre (86/1., 87/1.), Nádas Péterre (86/2.), Krasznahorkai Lászlóra (87/1.), Kornis Mihályra (87/1.). De jelen vannak a mellettük feltűnt legjobb esszéisták is, mint Balassa Péter (86/1., 87/1.) vagy a tragikusan fiatalon elhunyt Hekerle László (87/1.). A *Mozaik* rovat is mindenekelőtt nyitás akar lenni, az inkább csak látszatra eltérő, rokon lelkű művészi megnyilvánulások fóruma (s mint e rovat állandó „társszerkesztői", Györe Balázs és Kukorelly Endre egyszerre a fiatalabb nemzedékek horizontját is képviselik). Kár, hogy a *Mozaik* eddigi három összeállítása nem lett igazán karakteres, habár ennek is lehet mélyebb oka, nevezetesen, hogy a líra és a kispróza ma gyengébb lábon áll irodalmunkban, mint a nagyobb lélegzetű epika. Eléggé nyilvánvaló szerkesztői szándék az „urbánus-népi" ellentétként ismert irodalmi megosztottság meghaladása: erre utal a már említett Keresztury-interjú a „népi" Válaszról, Keresztury Arany-tanulmánya (86/2.), Csoóri Sándor versei (86/2., 87/1.), Csalog Zsolt prózája (86/1., 87/1.), Albert Gábor történelmi esszéje (86/2.), de akár Vargyas Lajos Kodály-kommentárja is (86/2.), a parasztpárti Bibó István örökségének vállalása is (87/1.). Vagyis az, ami a múltból megjelenik a három antológia lapjain, szervesen kapcsolódik a mai irodalom panorámájához: egyrészt a „régi" Újhold szerzőinek hagyatéká-

ról (a fentebb említettek mellett kiemelem Radnóti Sándor „útinaplóját", akinek New Yorkban Pilinszky volt képzelt kalauza – 86/1.), néhány figyelmet érdemlő fotókópiáról van szó (számomra ismét csak Pilinszky *Apokrif*jának kézirata áll az első helyen, külön elemzést érdemelne – 86/1.), de felettébb fontosak a kiadatlan Babits-szövegek (86/2., 87/1.), s ugyancsak elgondolkoztató Bibó István lektori jelentéseit olvasni. Megjegyzendő, Bibó ugyanúgy nem írt a „régi" Újholdba, mint Hamvas Béla; az előbbi inkább a Válasz és a Magyarok, az utóbbi a Diárium és a Sorsunk hasábjain publikált – szellemi arculatuk mégis „otthonosan" elhelyezi őket az Újhold hagyományában.

„A hetvenes évek második felében megkezdődött, s még tart a kettészakadt magyar irodalom egyesülése. Miközben úgy látszott, hogy a korszak irodalmi eseménye a próza előretörése, az új és markáns prózaíró-nemzedék régvárt megérkezése lesz, egyszer csak föltűnt kívül – nem ugyan a kapuknál, de a hazai láthatáron – szinte a semmiből, a *non grata* státusból, egy csaknem teljes magyar miniirodalom is, közép- és idős nemzedékkel, jól fejlett avant- és neoavantgarde-dal, a dilettantizmusnak a hazait is jócskán meghaladó százalékával, a verstől a szépprózán át a szociográfiáig, sőt a színház nélküli drámáig, közte nem is egy nemzetközi mértékkel is elsőrangú életmű" – állapítja meg Vajda Miklós Cs. Szabó Lászlóról írt, több részesre ígért tanulmánya bevezetőjében (87/1.), s nem titkolja, hogy „négy igazán jelentős és nélkülözhetetlen magyar emigráns írót" tart számon: Cs. Szabót, Márait, Szabó Zoltánt és Határ Győzőt. E négy közül hárommal (Szabó Zoltánnal, isten tudja, miért nem) beható elemzés foglalkozik a 87/1-es kötetben, s Határ Győző saját prózájával is képviselve van (86/1.), csakúgy mint az Ausztráliában élő jeles regényíró, Domahidy András (87/1.). De a nyugati magyarok mellett Lászlóffy Aladár, Szőcs Géza és Grendel Lajos (86/2.), továbbá Székely János és három ifjú szlovákiai magyar költő, Balla Kálmán, Krausz Tivadar és Farnbauer Gábor (87/1.) írásait is olvashatjuk a szomszédos országok magyar irodalmának képviseletében. Gondolom, e puszta fölsorolás is érezteti, hogy nem formális „kitekintés" okán került be az évkönyvekbe néhány határainkon túl élő magyar író, épp ellenkezőleg, azért, mert a szerkesztők őket is az egyetemes magyar irodalom „értékgúlájának" csúcsa körül látják. Úgy érzem, bármilyen szűk is itt a hely az egyes alkotók méltatására, Szőcs Gézát mindenképp ki kell emelnem. Ha egy elképzelt körkérdésben arra felelnék, mi a legmaradandóbb irodalmi érték e kötetekben, úgy Szőcs *Születésnapomra* című költeménye, a modern magyar líra e kivételes darabja biztosan az elsők között lenne (míg az *Indián szavak a rádióban*-t, e szintúgy igen jó verset mintegy „helyzetmagyarázatként", „hírháttérként" említeném mellette). A *Születésnapomra* József Attila ismert költeményének parafrázisa, de nemcsak József Attiláé, hisz Petőfi, Illyés és Pilinszky egyaránt ott szólnak benne, s talán ennél fontosabb, hogy Szőcs Géza lírájában is „szintetikus" ez a mű, korábbi és későbbi versvilágának erényei együtt hangzanak fel, áttetsző tisztasággal: az idegen szövegapplikáció és a költemény saját „belső" zenéje, a „romantikus jegyeket hangsúlyozó létszemléleti sík" (ahogy Zalán Tibor írta nemrég Szőccsel kapcsolatban) és az irónia, sőt az önirónia. Ez a stiláris kutyaszorító maga az élmény: a személyes sors elveszti személyességét, a rémségekre nincs gyógyír – csak valahol másutt, más síkon: az írás az egyedüli szabadító, akár a meseszerűen megérkező indiánok.

Ez viszont már úgy hangzik, hogy akár Ottlik Géza ars poeticája is lehetne. Legalábbis valami hasonló „üzenetben" összegezhető a *Hajónapló* (87/1.) lényege, s ez a novella meggyőződésem szerint ugyancsak ott van a legmaradandóbbak között – Mészöly és Nádas prózájával együtt (86/2.). E három epikai remeklés akár illusztrálhatná is Lengyel Balázs szerkesztői ideáját az irodalmi értékek gúlaszerűségéről, hisz mindhárom író valóban más-más oldalról emelkedik a csúcs felé, ahol találkoznak. Kirketerp, a *Hajónapló* hőse „hajó nélkül, flotta nélkül" is tovább vezeti a hajónaplót, mert „szabályzatunkban sehol sincs szó arról, hogy ha elveszik a hajómat, akkor megszűnök tengerész lenni", míg egy este úgy érzi, feladja, „elég volt a szavak keresgéléséből". És mégsem adja fel. Hogy miért nem? Talán mert csak így „tudja felhozni a tudatosság peremére, amit mély intuíciója megtalált", csak így tudja megfogalmaz-

ni, „hogy létezni csodálatos, regényes, nagyszerű dolog". Ezek is Ottlik szavai, de nem ebből a novellából, hanem emlékezetes Kosztolányi-esszéjéből, s magától értetődik, hogy Kirketerp is, Kosztolányi is egy kicsit az író maga. Szándékosan idézem hát ezt az Ottlik-esszét, már csak azért is, mert ebben található az Ottlik-próza kulcsa számomra, az az „árulkodó" írói vallomás a *Hajnali részegség* kapcsán, amely úgymond „egy kora hajnali óra levegőjének szinte *prózairói pontosságra*, hitelességre törő spontán megragadása" (kiemelés tőlem – P. A.). Igen, ez a pontosság, melynek itt elvitathatatlan alkotó eleme a spontaneitás (tudván, hogy nincs *hiteles* próza se pontosság, se spontaneitás nélkül) kapcsolja össze az Ottlik-féle írást a Mészöly- és a Nádas-féle prózával. Mészölyt is, Nádast is, akik közt egy korábbi periódusban könnyebb volt kimutatni a „fegyverbarátságot", mint ma, abban az áramlatban szokás elhelyezni, amelyet „a reflexív, esszéizáló, médiumkritikus szövegek térhódítása jellemez" (Györffy Miklós), szemben a nálunk azelőtt szinte kizárólagos fiktív narrációval (ami viszont, mondanunk se kell, Ottlik számára mindmáig egyfajta alapkövetelmény: az olvasói meseéhség kielégítése). S igaza van Balassának is, aki Mészöllyel kapcsolatban bizonyos „nyelvi nominalizmust" emleget, ami „narratív és tematikai személyességet" is jelent, a historikum és a szociologikum tematikus funkciójának átalakulását. De az is igaz, hogy ez az írói attitűd a *Film*ben érte el csúcsát, s épp a *Bolond utazás* – amelyen egyébként az író, saját megjelölése szerint, jó tíz esztendeje, szinte közvetlenül a *Film* után kezdett el dolgozni – azt tanúsítja, hogy továbblépve az analitikus leírás útján, Mészöly ismét felfedezte magának a történetközpontú prózát. A *Bolond utazás* története, e furcsa (ál)történelmi vonatút azonban inkább csak ürügy a nyomozáshoz, hogy az a valóság végső összeilleszthetetlenségét bizonyítsa, még a „fekete doboz" szerint is, mert a valóság csak részletekben mutatja magát, igaz, a részletek valószínűtlen hitelességével, amit az elbeszélés én-hőse „a dolgok *pontos szórakozottságának*" (kiemelés az eredetiben) nevez. Vagyis a mozaikelemek elmozdulásának látszata mögött egyszerre fény derül arra, hogy valójában a „mi" nézőpontunk a hamis. De itt, a megvilágosodás e sauli pontján véget is ér a mese, mielőtt igazán elkezdődött volna. Ismét Balassát idézem: „Egészen ritkán volt a művészet történelmében ennyire bűnös dolog (...) a látszat szerint látás" – írja Nádasról, de Mészölyre is érvényesen. Ám Nádas ezúttal mesélni kezd, meglepetést okozva ezzel leghívebb olvasóinak is, még az *Emlékiratok könyve* után is, amely igazán mégiscsak a lélek labirintusait járta – most viszont ebben az *Egy bőven termő barackfá*-ban az ember és a (szelíd) természet érzéki-érzékletes-varázsos-baljóslatú kapcsolata rajzolódik ki, hogy aztán az emberben munkáló diszharmónia végül is lehetetlenné tegye ezt az együttlélegzést: a hőst visszavárja a börtön, a zárt falak világa, ahol jószerivel egész életét töltötte. Azt mondhatnók, Nádas sajátos indukcióval él, mert minden, amit elmesél vagy leír, még a leginkább objektív hatású természeti kép is, hőse lelke legmélyebb tartományából fakad, s ebből a „mélylélektanból" építi fel a történet kulisszáit. Ezzel szemben Mészöly jellegzetesen deduktív utat jár, habár ami a részletek pontosságát illeti, mindketten „nominalisták". De ennél sokkal fontosabb a Nádas-féle indukció természete: ő már nem azzal foglalkozik, hogy felfedezze a látszat mögött a lényeget, hanem e látszat-mögöttiségben él és gondolkodik. S ebben kétségkívül van olyasmi, amit nemzedéki ismertetőjegynek láthatunk.

Figyelemre méltóan jelenik meg ez az évkönyvek esszéisztikájában. Döntően a „régi" újholdas esszéírás hagyománya él tovább e lapokon, amit röviden úgy jellemezhetnénk, hogy az írás elsősorban bizonyos közforgalomban lévő sztereotípia szétzúzására koncentrál, majd ezt követően felvillant az adott kérdésben egy mélyebb, igazibb összefüggést. Vargyas Lajos Kodály kiadatlan írásait kísérő írása (86/1.) és Görgey-portréja (86/2.), Szabó Magda „Jókai hanyatlása" ellen szót emelő esszéje (87/1.), Albert Gábor Szemere Bertalanról szőtt eszmefuttatása (86/2.) ugyanúgy említhető itt, mint Gergely Ágnes Stevie Smith vagy Bárdos László Alfred de Vigny műveit „újraolvasó" írása. De itt utalok Lakatos István lebilincselő emlékiratára is (mindhárom kötetben közöl részleteket), amit remélhetőleg hamarosan önálló könyvként is olvashatunk. Lakatos legfőbb erénye rokon az esszéistákéval: érzékletesen

megidéz egy darab letűnt magyar valóságot, a két háború közti katolikus nagypolgári miliőt, amelyet a mai köztudat egészen más sablonok szerint ítél meg. Ezzel szemben Balassa Péter és Hekerle László írásai, akárcsak a Nádas-próza, nem foglalkoznak a sztereotípiák szétfeszítésével-leleplezésével: ők eleve onnan mögöttről szólalnak meg. Érvényes lehet ez Esterházy Móricz-esszéjére is (86/2.), de Esterházy, híven szépírói imago-jához, elsősorban hidat ver, mint aki az írói küldetésben elsősorban a nemzeti identitás és folytonosság őrzésének feladatát látja, s ami a fő, ismeri is e hídépítés mesterségét: képes a saját hajánál fogva kiemelni magát „testre szabott" szerepéből.

S ezzel elérkeztünk a legfontosabb pontra: a magyar irodalmi tudat folyamatosságának kérdéséhez. Horváth János így fogalmazott, még a század elején: „Mi az irodalmi tudat? Az írónak elődeihez s olvasóközönségéhez való tudatos viszonya. Tudása, nyilvántartása annak, hogy ha író vagyok: az én művem nem elszigetelt jelenség, hanem folytatása bizonyos hagyománynak, részese egy nagy együttes munkának, átmenet múlt és jövő közt, mely termékeny csak úgy lehet, ha eleven közlekedésben van mennél nagyobb, mennél kiterjedtebb olvasóközönséggel. Ha pedig olvasó vagyok: tudása annak, hogy amit olvasok, más rokonneműekkel együtt az én figyelmemre számít, kedvemet keresi, művelésemet célozza; ennélfogva állandóan érdeklődöm iránta, figyelemmel kísérem a jelenkor irodalmi jelenségeit, de minthogy ismerem – legalább lényegesebb elemeiben – a hagyományt is, avval az újat összehasonlítgatom." *(A magyar irodalom fejlődéstörténete)* Ez az „erkölcsi összetartozás" bizonyos értelemben „tisztán *irodalmi* szempont" (kiemelés az eredetiben), minthogy „a politikai elhatárolás, a magyar nyelvűség, a nemzeti tartalom, a művészieség (...) nem mindvégig sajátja az irodalmi fejlődésnek". A magam részéről e Horváth János-i eszme letéteményeseként tartom számon a „régi" Újholdat, szemben azokkal a félelmekkel, amelyeket Halász Gábor már a Nyugat ún. harmadik nemzedéke kapcsán kifejtett, a „túlzott irodalmárságban" látva e nemzedék gyengéjét. Lackó Miklós nyomán (86/2.) idézem szavait: „Új artisztikum felé halad a magyar költészet – írtam egyik régebbi tanulmányomban. Egyelőre félig igaz: újra az artisztikumhoz jutottunk. A költőt, aki megbotránkoztatni is tud majd újságával, még a jövő rejti." De azóta fordult a világ, s kiderült, hogy ez az artisztikumhoz-jutás a legnagyobb botrány, amelynek oldódásához évtizedekre volt szükség. A magyar irodalmi tudatot akkor súlyos sérülés érte, ami a folytonosság megszakadásával fenyegetett. Azóta már tudjuk, hogy nem így történt, s ez többek közt épp azon írók „makacsságán" múlt, akik fiatalon az Újhold köré csoportosultak, s amikor a lap megszűnt, megalkották a maguk életművét, s az immár irodalomtörténeti mércével mérve is jelentős életművek körvonalazták azt a virtuális Újholdat, amely végül lám föltámadt, s folytatja régi küldetését. Végül is mindegy, folyóiratként-e vagy könyvsorozatként; sokkal lényegesebb, hogy a Horváth János-i értelemben vett irodalmi tudat folytonosságán munkálkodva, amire a fentebb kiemelt példákkal igyekeztem utalni. E munkálkodásra is értem, amit Lengyel Balázs a háború utáni évekre mondott: „Evidens volt előttem, hogy a kultúra: cselekedet", de hozzáfűzöm, hogy a cselekvéshez cselekvési tér is szükségeltetik. Nemes Nagy Ágnes versét némileg „profanizálva": „A jelenlét nem sziget. Legalábbis sziget-sor." *(A Föld emlékei* – 86/1.) Igen, ez a verssor kifejezheti egy korszak, egy nemzedék, bizonyos sors alapélményét. Kifejezhet többet is. De akárhogy értjük, tény, hogy az Újhold-Évkönyv megjelenése a magyar irodalom ünnepnapjai közé tartozik: egy jelentős írói tábor, amely bizonyságot tett arról, hogy irodalmi felemelkedésünk húzóereje tud lenni, végre kiszabadulva a sziget-lét, a nemjelenlét korlátai közül, lehetőséget kapott, hogy megteremtse a maga irodalmi szigetsorát. Egész egyszerűen azért, mert folyóiratuk, amelynek ideje se volt megszületni, voltaképp egyfolytában létezett. Sokan voltunk, akik ezt régóta vagy nem is olyan régóta tudtuk; e három évkönyvvel azonban közismert ténnyé vált. A legenda szétoszlott. Ez a legfontosabb érv, ami mellettük szól, bárhonnan nézzük is: *vannak.* Megvannak, hála istennek. *(Magvető)*

NEMES NAGY ÁGNES

# JÓZSEF ATTILA: „KÖLTŐNK ÉS KORA"

*Íme, itt a költeményem.*
*Ez a második sora.*
*K betűkkel szól keményen*
*címe: „Költőnk és Kora".*
*Úgy szállong a semmi benne,*
*mintha valaminek lenne*
*a pora . . .*

*Ugy szállong a semmi benne,*
*mint valami: a világ*
*a táguló űrben lengve*
*jövőjének nekivág;*
*ahogy zúg a lomb, a tenger,*
*ahogy vonítanak éjjel*
*a kutyák . . .*

*Én a széken, az a földön*
*és a Föld a Nap alatt,*
*a naprendszer meg a börtön*
*csillagzatokkal halad –*
*mindenség a semmiségbe,*
*mint fordítva, bennem épp e*
*gondolat . . .*

*Űr a lelkem. Az anyához,*
*a nagy Űrhöz szállna, tönn.*
*Mint léggömböt kosarához,*
*a testemhez kötözöm.*
*Nem való ez, nem is álom,*
*úgy nevezik, szublimálom*
*ösztönöm . . .*

*Jöjj barátom, jöjj és nézz szét.*
*E világban dolgozol*
*s benned dolgozik a részvét.*
*Hiába hazudozol.*
*Hadd most azt el, hadd most ezt el.*
*Nézd az esti fényt az esttel*
*mint oszol . . .*

*Piros vérben áll a tarló*
*s ameddig a lanka nyúl,*
*kéken alvad. Sír az apró*
*gyenge gyep és lekonyúl.*
*Lágyan ülnek ki a boldog*
*halmokon a hullafoltok.*
*Alkonyúl.*

Ami a vers keletkezését illeti: elég pontosan meg tudjuk határozni idejét, körülményeit. 1937. augusztus legvégén vagy szeptember elején írta a költő, súlyos betegségének egy világos pillanatában. Barátai, környezete – gyógymódként – írásra biztatták. A *„Költőnk és Kora"* tehát a késői, legkésőbbi versek közül való. Ha viszont ezt nem tudjuk, nem nézzük a dátumot, nem ismerjük a baráti biztatások, versre-sürgetések légkörét, játékosnak vélhetjük a verskezdetet. Bizony, én sokáig azt hittem: csak úgy elkezdi jártatni a ceruzáját a költő, s verset ír a versírásról, afféle lírai játékként. S részben igaz is ez, a verskezdet véletlenszerűsége tudniillik, csak nem a játékosság, hanem a tragikus helyzet a szülője. S ez a tragikus ál-játékosság – ami egyébként sosem volt idegen a költőtől – itt-ott meg is marad a versben.

Nézzük azonban a vers *menetét*. Hová jut az esetlegesnek tetsző indítás után? Már a harmadik sorban a „Költőnk és Kora" megállapításig. Ironikus is ez, meg komoly: az ő témája. Az első versszak zárásában pedig eljut a Semmi, a semmi és a valami viszonyának nála oly gyakori képzetéig. Egyáltalán: kimondhatjuk, hogy a „véletlenszerűleg" kezdett vers felsorakoztatja József Attila legfontosabb költői motívumait. Társadalom, részvét, a Semmi, az űr, a csillagok, gondolat, ösztön, börtön, halál. Csak érett költő írhat ilyen verset, amelyben az esetleges és a szükségszerű elválhatatlanul együtt jár. Mindez eléggé lazán papírra téve, ahogy jár a ceruza, illetve ugrik a képzettársítás; inkább csak az egyes részeknek van erős kohéziójuk. De ez sem igaz egészen. Az első versszak megtalált záróképe voltaképpen meghatározza a verset, legalábbis a rákövetkező három versszakot. „Ugy szállong a semmi benne, / mintha valaminek lenne / a pora . . ." A további nagy képek, gondolatkörök

ennek a kifejlesztései, variációi, világnagyságúvá tágításai. A világ, amint száll az űrben, a Föld a Nap alatt, a lélek kiűrülése, az Úr mint nagy anya: mind-mind ugyanannak az alapképnek, a semmi és a valami korelációjának a változatai. És ugyanannak a szorongó, tragikus életérzésnek a kifejezői: űr, félelem, halálfélelem.

Az ötödik versszak kezdete viszont változást jelent: „Jöjj barátom, jöjj és nézz szét." E sorral újra megjelenik a versben az, amit a cím, a kezdet is jelzett: a társadalom, az emberi kapcsolatok témája, a József Attila-i ideológia. Hogy aztán az utolsó versszak tájképe mintegy visszatérjen – nem, nem az alapképhez, de a tragikus alapérzéshez. A vers menete tehát laza is, meg szoros is, összetapadó képzetek és ugrások valahogy úgy váltakoznak benne, mint az *Eszmélet*ben.

De micsoda képzetek, képek azok, amelyek az életérzést hordozzák! Ismerősök meg újak is, a legjellemzőbb, a legnagyobb József Attila-képek közül valók. Micsoda versszakkezdet ez például: „Én a széken, az a földön / és a Föld a Nap alatt..." Az a megdöbbentő ebben a két sorban, az a gyorsaság, a gondolatoknak az a fénysebessége, ahogyan a széktől a naprendszerig eljut, a kicsitől, a mindennapitól a kozmoszig. Félek a „kozmosz" szót használni, húzódozva írom le, mert jó ideje már túl gyakori lett, kényelmetlenül divatossá vált. A „kozmosz" képzetének a megjelenése azonban nem utolsó sorban József Attilának köszönhető a magyar irodalomban. Az ő képzelete űrhajós-fantázia. Itt is, még a naprendszeren is túlfut a kép: „a naprendszer meg a börtön / csillagzatokkal halad". – A börtön és a csillag: hányszor kapcsolódik össze az ő költészetében, rakásra lehet idézni a példákat. („A csillagok, a Göncölök / Úgy fénylenek fönn, mint a rácsok...") E képekben – mint másokban is – a determináltság kínja és boldogsága jelenik meg, a meghatározottság félelmes tudata éppúgy, mint az örök emberi szabadságvágy. Többek között e kettőnek is csatatere József Attila vers-világa. A „börtön" itt egyébként jelző: *börtön csillagzatok*, erről van szó, jelző és jelzett főnév, politika és létélmény nyelvtanilag is elválaszthatatlan kapcsáról. A költőben amúgyis eleve meglévő, gyors űrugrásokra hajló képzeletet nyilvánvalóan befolyásolta itt az akkor újdonságnak számító „táguló világegyetem" elmélete. A „táguló űr" e versben határozottan erre utal. A természettudomány mint ihlető tény nem számít ritkaságnak nála, ahogy – oly sokszor és köztudottan – megjelennek a társadalomtudományok, a szocializmus elmélete, a freudizmus, eszméikkel és műszavaikkal. Hiszen itt is megszólal a tudatalattira való utalás, explicite: „úgy nevezik, szublimálom / ösztönöm..."

A kozmoszig nyíló, mintegy gömbsugárban táguló, fénysebességű képzelet: milyen jellemző ez a költőre. Igenám, de jellemző a visszaút is, egyfajta visszahajlása az érzelmi, a képi ívnek a kozmikustól a földiig. Ott van például a második versszak: „a világ / a táguló űrben lengve / jövőjének nekivág" – majd a nagy kép után váratlanul szűkülő képek következnek: „ahogy zúg a lomb, a tenger, / ahogy vonítanak éjjel / a kutyák". A táguló világegyetemtől – visszafelé haladva – eljutunk a vonító kutyáig, a magányos emberi, sőt állati éjszakáig. Hány sötétnél sötétebb éjszaka, mennyi állati szenvedés szólt már hozzánk eddig is a költő soraiból. Az éjben magányosan vonító kutya: alapképe ez másutt is az elhagyatottságnak, szorongásnak, mindenkihez szóló, mindenkit érintő, de éppen nála különös súlya van, annyi hasonló, halmozódó élménytől, városi és falusi éjszakák szűkölésétől áthatva, elnehezülve.

A *visszaút* egyébként másutt is megjelenik a versben, méghozzá nemcsak a képben, hanem fogalmilag is rögzítve. A föld, a nap, a csillagzatok sora, az egész mindenség a semmiségbe halad, – és itt a visszájára fordulás – „mint *fordítva*, bennem épp e / gondolat..." A vers itt ismét önmagára reflektál, mint kezdetekor: én írom ezt a verset, itt, ebben a percben, most pedig – figyelj, olvasó – éppen egy gondolat, a versgondolat halad bennem a semmiből a valami felé, amint papírra rögzítem. Méghozzá az előző képpel ellentétesen, fordítva halad, nem a megsemmisülés, hanem a megvalósulás felé. Nem tartom véletlennek ezeket a lelki visszameneteket a versben. Ahogy a vers a semmi felé tágul, úgy minduntalan vissza is tér a fájdalmas, kicsiny emberi léthez, vagy az alkotáshoz, a cselekedethez; ahogy ki is mondja a költő: űrhöz szálló, léggömb lelkét a testéhez óhajtja kötözni. Meg akarja kötözni

magát, igenis vissza akar térni, az épséghez, szegény, fenyegetett eszéhez akar térni, a lét peremére jutott ember az életbe jutni újra. A *„Költőnk és Kora"*, amennyire dokumentuma a tragikus halálérzésnek, annyira példája az életvágynak is, egy rejtettebb, de igenis munkáló vitális ösztönnek. Ez a kettő: halálszorongás és rejtett életvágy, ez határozza meg a vers képeit és dinamikáját: föl-le, föl-le, el és vissza cikázik ez a kettősség a vers nagy íveiben.

Ha a vers fölsorakoztatja – mintegy utoljára – József Attila alapmotívumait, a szöveg *hangnemében*, jobban mondva hangnem-váltásaiban is föllelhetjük mindazt, ami véglegesen, eltéveszthetetlenül jellemző a költőre. Már a vers címe, az idézőjelbe tett *„Költőnk és Kora"* is kettősen értelmezhető; fricska ez az irodalomtörténeti közhelynek, a nagyképű banalitásnak – ugyanakkor nagyonis komolyan veendő. Hiszen József Attila igenis hitt a társadalmi determinációban, igenis úgy tartotta, hogy a kor, az osztály, a körülmények meghatározzák a személyt, a költőt. Nem kevésbé ironikusan hat a verskezdet, ez a véletlenszerű, ez a játékos, amiből minden lesz, csak játékos vers nem. Ámde azért az irónia, a groteszk lehellete nem egy helyen ott kísért a sorok közt: „úgy nevezik, szublimálom / ösztönöm..." – ez bizony akár nyelvöltögetésnek is tekinthető a freudizmusra. Amelyben – jól tudjuk – ugyancsak bízott, hitt a költő; gyönyörű verseket, versrészleteket köszönhetünk e hitének. Ami pedig az iróniát, ezt a halálos játékosságot leginkább hordozza, az a vers dallama. Kitűnően elemzi Vas István a *„Költőnk és Korá"*-ról írt tanulmányában ezt a trochaikus ritmust, meggyőzően vezetve vissza egy népdalra és annak családjára. – A versnek tehát nemcsak lelki útja kétirányú és szélsőséges kozmosz és föld, halál és élet között, de hangnemében is kivételes módon vegyül a kétségbeesés, a tragikum, és a hátborzongató fütyörészés.

A záróversszakról külön kell szólnunk. Kétségkívül a magyar irodalom egyik remeklése. Tudnunk kell róla, hogy lényeges motívumai már készen álltak a költőben, mielőtt ezt a versét írta. Az ugyancsak 1937-ben íródott *Jön a vihar* című versének egyik versszaka így hangzik: *„Almaszirmok – még ép a roncs ág – / igyekszenek, hogy szállni bontsák / kis lepkeszárnyuk – mily bolondság! / S ameddig ez a lanka nyúl, / a szegény tűszál lekonyúl, / tél, hogy örökre alkonyúl."* Nemcsak a motívum-sor, a rímek egy része van itt készen, még a ritmus is rokon: a *„Költőnk és Kora"* – többnyire – négyes trocheus, ez a *Jön a vihar* négyes jambus. A két ritmus egészen könnyen átalakítható egymásba. József Attilának szokása, hogy nem is csak motívumait-rímeit, de teljesen elkészült versszakait, részleteit is szereti ide-oda rakosgatni a verseiben, mintegy kipróbálva, hogy hol van a legjobb helyük. A híres versszak is: „Akár egy halom hasított fa / hever egymáson a világ..." – több versben megtalálható. Azt hiszem, alig akad költő, aki ezt a rakosgatást időnként ne gyakorolná. Van Majakovszkijnak egy jó kifejezése: félkészgyártmánynak nevezi az ilyen többé-kevésbé már létrejött versrészleteket, rímeket, megfogalmazott víziókat, jelzős szókapcsolatokat, amelyekkel minden költő tele van. Aztán, ha jön a versírás alkalma, ezek a már meglévő és a költőnek oly fontos szilánkok a helyükre kerülnek. Ami József Attilát illeti, nála az a meglepő, hogy félkészgyártmányai – általában – jóval készebbek az ilyen szokásos, preegzisztáló versmorzsáknál, és hogy több versben is szervesen tudja elhelyezni őket. A magam részéről azonban azt hiszem, hogy e versmolekuláknak (amelyek néha jóval többek a molekulánál) van egy bizonyos döntő helyük, legfontosabb vers-terük. A „halom hasított fá"-nak, a determináltság nagy megfogalmazásának igenis az *Eszmélet*ben van meg a maga legigazibb helye, ennek a rímekkel már előbb körülpántolt motívumnak pedig: „nyúl, lekonyúl, alkonyúl", igenis a *„Költőnk és Kora"* nyújtja azt a teret, helyet, magaspontot, ahol igazán önmagává bontakozik ki. Hiszen amennyire hasonló az előzményekhez, annyira el is tér tőlük a motívum: felgazdagszik, véglegessé válik.

Csodálatos versszak ez. Már mondtam: a részvét, az emberi szolidaritás, a társadalom felbukkanó motívuma után visszatér a vers a beléfoglalt alapérzéshez, a halálos szorongáshoz, a tragikumhoz. A vers eddigi képanyagához képest – űr, semmi, valami, léggömb – új képben tér vissza, egy természeti képben, a József Attila-i bámulatosan éles, el nem felejthető természeti képek egyikében, amelyeknek tulaj-

donságuk, hogy egyszerre reálisak és szürreálisak, körüljárhatóan világosak és messze-messze ható, halmozott jelentéseket hordozók.

„Piros vérben áll a tarló..." – kezdődik a záróversszak. Ez még akár forradalmi utalás is lehetne, a költőtől csöppet sem idegenül, valahogy úgy, ahogy Petőfinél az alkonyuló napnak „Leesik fejéről véres koronája". A „tarló" szó is erősíti ezt a futó benyomást, József Attila kedves szava, amelyet paraszti életképeiből olyan jól ismerünk. De ezt az első asszociációt nagyon gyorsan megcáfolják a rákövetkező sorok, egészen másfelé kanyarítva az emóció-menetet: „s ameddig a lanka nyúl, / kéken alvad". Nem, nem, itt nem egy eljövendő forradalom vérpirosáról van szó, itt a piros vér rögtön megalvad, kékké, dermedtté, halálossá válik. Piros és kék ellentétére, illetve fájdalmasan egybemosódó egységére, azonosságára van építve ez a két és fél sor, magukkal rántva egy sor velük összefonódott lelki tartalmat; a piros: a vért, fényt, bukásában is a napot hívja elő tudatunkba, – a kék: az éjszakát, halált, a hullafoltokat. Ez utóbbi érzelem-csomót erősíti a lekonyuló, síró gyep részképe, hogy aztán a három zárósorban mintegy összefoglalódjék a vers minden rétege: „Lágyan ülnek ki a boldog / halmokon a hullafoltok. / Alkonyúl." – Sok évtizeddel ezelőtt, amikor a verssel először találkoztam, rögtön tudtam, hogy hatalmas verskijelentést hallok, majdnem elszédültem tőle. De azt, hogy meg is értettem volna, azt nem állíthatom. Sokkal előbb éreztem a nagy vers szelét, mintsem közlendőjét fogalmilag meg bírtam volna fejteni. Úgy érzem: ma sem tudom. Egyszerűen annyit jelentene ez a három sor, ez a versszak, ez a vers, hogy boldog, aki meghal? Hogy nem ér semmit az élet? Vagy fordítva: még a hullafoltokkal együtt is boldog az élet? Ma úgy gondolom: mindkettőt jelenti, egyiket is, másikat is, elválaszthatatlanul. Az emóció kivételes mélyrétege bukkan fel ebben a versszakban, amely *nem* fogalmi síkon szól hozzánk, hanem a kép által, amelyben jó és rossz, élet és halál, iszonyú és boldogító egybeesik.

Ami a legfeltűnőbb ebben a zárórészben, hogy *nincs tanulsága.* Márpedig az a bizonyos tanulság, amitől a 20. századi vers ódzkodni szokott, igenis, gyakran megjelenik József Attilánál. Az ő verseinek rendszerint van tanulságuk; milyen gyakran szólal meg versei végén például a jövő, az üdvözítő proletárforradalom, vagy második számú nagy megváltás-reménye, a szerelem, az ember-ember viszony. Gyönyörű, fel-felívelő vers-zárásokat köszönhetünk József Attila hiteinek, amelyek racionálisan is körülírhatók, foghatók, megnevezhetők. Azt sem szabad azonban elfelejtenünk, hogy mindig ott bujkál benne a rációba vetett hit mellett-mögött a félelem is, amelynek végső neve halálfélelem, vagy még végsőbb neve: semmi-félelem. Ez az emberi alapriadalom nála még konkrétabb, mint másnál, elvégre ő az ép eszét félti, nemcsak a haláltól: az elő-haláltól, az értelem-vesztéstől fél; talán ezért is van szüksége – mint azt sokan fetételezték már – a ráció, az ideológia annyi meg annyi kötelére, amely az ész-hithez köti. A költő büszke az emberi elmére mint vívmányra, mint a legtöbbre, amit a természet, az emberrel közösen munkálkodva, létrehozott. A 18., 19. század fejlődéshite ez; ma sem cáfolhatjuk, ma sem térhetünk ki fényes tanúságtételei elől; igaz, igaz. Csakhát... ugyanakkor, ezzel az ésszel és morállal együtt, ott van a szemünk előtt az őrült világ, nyomor, elnyomás, erőszak elháríthatatlan tapasztalata. Ezt a kettőt *egyszerre* érzékeli József Attila; ha nem így volna, a haladás-hit üdvözült mosolyú sekrestyése volna, az értelem ostobája.

Úgy gondolom, akkor értjük – úgy-ahogy – ezt a verset és záróversszakát, ha ismerjük az *egész* József Attilát, gondolatait és ellengondolatait, képeit, hiteit, félelmeit, teljes világát. Mikor szól a legédesebben ez a nagy vers, *l* és *h* hangokkal, mikor a leglágyabban? Amikor az elháríthatatlan véget énekli. Mikor a legtisztább, mikor lidércesen éles a feledhetetlen tájkép? Amikor a leghátborzongatóbb. „Boldog" és „hullafoltok" – ez az önmagát cáfoló rím a mozdíthatatlan, lepecsételt rímek közül való, amely véglegesen saját vershelyéhez kötött, nem kopírozható, s amely voltaképpen hordozza az egész verset. Ária szól itt, a közeledő halál már-már túlvilági áriája, amely a művet a művészet mirákuluma által túlemeli az esendőségen valamely költői üdvösségbe.

---

*Elhangzott 1987. február 20-án a Magyar Rádióban.*

MARNO JÁNOS

# EGY KÖNNYŰ JÁTÉK TERMÉSZETRAJZA

„A teremtés csak a legegyszerűbb szerkezeteket hívhatja létre, olyan egyszerűeket, amelyek létrejöhetnek az abszolút semmiből. Meg kell találnunk még a legegyszerűbbet."

(P. W. Atkins)

„A szemből, honnan minden ég kifolyt,
bánat, keserűség befelé szédül.
Pókláb szalad péppé-vált teste nélkül,
és egyhelyben kaszál a széttiport."

(Weöres Sándor: József Attila utolsó fényképére)

Számomra igencsak kétséges, hogy lehet-e egyáltalán, úgymond, szakszerűen szólnunk azokról a műélményeinkről, amelyekben éppen a tökéletes(nek ható) megfogalmazás és szerkezeti egyensúly szabadítja fel (érzelmileg pedig megoldja) az értelmező képzeletünket; hiszen nyilvánvaló, hogy a mű tényleges hatását nem tudhatjuk különválasztani a minket az élmény közben, során érő – s ekként az egészélményt végül is kitevő – számlálhatatlan egyéb benyomásainktól, hanem ellenkezőleg: ez utóbbiak lesznek, alkalmasint, az a vasreszelék, amely a sugalmazott formát *természetes* tartalommal tölti ki bennünk, s így mint már kész alakot a valóságban is magára ölti. A mozgalom, persze, oda-vissza irányú, lehet a reszelék egy parányi darabja az, ami a mű csonthéján átütve indítja meg a revelációt, hasonlóan ahhoz, mint amikor *egy* ébredés első pillanataiban *már* értjük valamely álommozzanat logikai, szimbolikus jelentését – s *még* átérezzük az egzisztenciális jelentőségét is. A kétféle eset közti különbség mindössze annyi, hogy míg az álom-ébrenlét pillanatszerkezete, *független pontonhídja* a partra sodródással nagyjából egyidejűleg széthull, ellevesedik, dirib-darabjai tovaúsznak vagy alámerülnek a „barnalevesbe" ... – addig a mű tartóelemei *szabályszerű* kötésben illeszkednek egymáshoz: dermedten-és-variábilisan, amiként a dolgok megülnek és továbbáramolnak, kimúlnak, majd újból megelevenülnek benne. Gyakran hangoztatott öntörvényűsége is csak úgy igaz, hogy benne az alany és a tárgy (szellemi cselekedet és világ) egy sajátos, megismételhetetlen együttállása rögzítődött, s ennélfogva egy különös, potenciális valósággal bír. Magáról a műről azonban így továbbá nincs mit mondanunk; nem rendelkezünk mindaddig vele, míg a zárt konstitutív rendszer legalább egy ponton nem feslik fel, míg a műben rejlő intenció, valamint a róla való intuíciónk egy kölcsönös újraalkotói ihletben nem találkozik. Gyakorlatias megfogalmazásban: a törvényt csak úgy ismerhetem fel, ha megszegem, ha *revíziómba* a szertelenebb, kóbor áramú víziókat is engedem belevegyülni. Már a műalkotás is eredendően törvényszegés; amikor a világot mint elgondolt, ám képzelhetetlen egészet egyetlen szemlélhető valóságba összpontosítom, akkor a teremtés, a teremtő és a teremtett viszonyának olyan rendhagyó esetét állítom, amiért egyedül én felelek, igazságát egyedül én szavatolom. Az úgynevezett szakszerű, sőt „tudományos" kritika ezért legföljebb próbára teheti a művet, összevetheti a már meglevő, kanonikus (standard) igazsághordozó típusokkal, ám, József Attilát parafrazálva, minthogy a művészet logika, de nem tudomány, a kérdéses alkotás belső – egyszeri – léttörvényéhez nem férhet

közel, törvénykezéséhez nem szólhat hozzá; hiszen tárgyként vizsgálja azt, ami (a nevében is benne van: *mű*tárgy!) egyszerre több meg kevesebb is annál: mint individuum – fogható egészet képez, viszont mint kézzelfogható eszköz – nem jó semmire (eltekintve bizonyos tréfás alkalmazásoktól). A művészet tehát nemcsak tárgyiasítja, fixálja a személyiség világhoz fűződő viszonyát, de ezt a viszonyt ki is váltja a valóság kötelmei alól avval, hogy a valós tényekkel szemben egy olyan igazságot, lényegi tartalmat állít, amely a közvetlen létezésben szüntelenül hiányként van jelen. Mármost mindegy szinte, hogy a mű ezt a hiányt radikálisan exponálja, avagy látszatra *pontosan* elfödi, magát a művet – valahány direkt és indirekt motívumával együtt – mindenképp az ugyanebből a hiányból fakadó energiával hatja, azaz lényegíti át. Bármit, ami valóságként illet bennünket, elidegeníthetünk magunktól, a „világhiányt" (J. A.) azonban sohasem; az mintegy örökös idegenként a legsajátunk marad, és emez abszurd vendég minőségében rendelkezik is velünk. Elveszni érezzük magunkat, mihelyst a hatására megbomlik bennünk a valósággal tartott – természetesnek vélt – viszony, meg akkor is, ha ez a viszony túlontúl könnyűnek, ingyen kapottnak, szorongatóan unalmasnak stb. bizonyul. A műalkotás sem nem tetszeni, sem nem megbotránkoztatni akar; mindkettőt önkéntelenül *működteti* – amikor újból *egy* eredeti helyzetbe kerül. Valéry írja valahol, hogy „szép az, ami kétségbe ejt", s bár e megfogalmazás szerintem kissé sznob, fülledten elegáns (a költészet-sovinizmus entellektüel-misztikus gőglehe csap ki belőle), mégis, a mű természetét *lényegében* érinti; de csak egyfelől, s így félreérthetően – mintha elsőrendűen a művészet indukálná a revelatív válságélményt, s nem pedig, ahogy ez ténylegesen van, maga a bölcseletre kárhoztatott elme, amely épp a Szépség megpillantásával ejti el összes praktikus-egzisztenciális fogódzóját. A művész – de innentől fogva célszerűen már inkább *költőt* mondok – csupán annyiban különbözik más emberektől, hogy ő tudatosan dönt is e különös, paradox hivatása mellett, alkalmasint (egyre sűrűbben) önként megy le a pokolra, hol néma-titokzatos, hol brutálisan nyílt vendége-és-vezetője után. Megcselekszi azt, ami másokkal is, elkerülhetetlenül, megtörténik, és ekképp *előjátszik* azoknak – előjátssza a hiányt maradéktalanul magába foglaló művet. A mű valóságelemei azonban (a modern költészetben legalább) nem preformáltak, nincs előkészített liturgikus jelentésük, hanem *in actu* esik rájuk a költő választása, titokterhes s ugyanakkor felfokozott éntudatú biztossággal. A líra mint vallomás megtelik epikai, drámai motívumokkal (ha számszerűleg nem is, de súlyarányában, jelentőségében, vivőerejében feltétlenül); „egyenes adásban" közvetíti pokoljárását a költő, nem utólag hozzákeresve a szavakat, mint pl. a klasszikus-hagyományos művekben, hanem a rázáródott pillanat csendjével replikázva, vagy a zajburokból kiszűrve őket. Ezért ahhoz, hogy a vers „törvényerőre emelkedjék", minden szónak, ütemnek stb. archimédészi ponttá kell válnia benne, azaz a tudateseményt végtelen idejűségében kell magába fognia; a külső valósággal szembeni oppozíció a műalkotásban mint cselekedetben fogalmazódik illetőleg valósul meg – vallomásereje (-értéke) tehát azon múlik, hogy a meghasonlottság (a bűn!) de facto áthatja-e a cselekményt, vagy csupán naprakész-őszinte *színező* anyaga lesz a versnek. Az autentikus mű ugyanis döntés, nem a jó, sem nem a rossz, de a paradox egzisztencia mellett – függetlenül attól, hogy praktikusan *is* használ-e tette az egzisztenciának; önmagán túli célja, ha egyáltalán van, összpontosítani a szellemi-és-zsigeri figyelmet arra az ürességre (jelentés-nélküliségre), amely a tulajdon valóságának megteremtésével odakint, az „elfogyasztott valóságok" (J. A.) helyén támadt.

Emez összegző-bevezető – s persze hiányos – töprenkedések után most megpróbálok hozzáférni egy olyan vershez, ami engem-magamat már jócskán megragadott, de hogy a kihívást viszonozhatom-e, azt egyelőre csak remélem még. A szóban forgó mű József Attila *Könnyű, fehér ruhában* című verse, köztudottan az oeuvre egyik utolsó darabja, abból a korszakból, amelyet durván leegyszerűsítve a Flóra-szerelem remélkedő, valamint a „vágyteljesülhetetlenség" önriasztó *és* önfelszámoló versei, töredékei fémjeleznek.

*Mindent, mi nem ennivaló,*
*megrágtam és kiköptem.*
*Magamtól tudom, mi a jó*
*s hogy egyremegy, szappangolyó,*
*vagy égbolt van fölöttem.*

*Nem szeretnek a gazdagok,*
*míg élek ily szegényen.*
*Szegényeket sem izgatok,*
*nem állok én vigasznak ott,*
*ahol szeretni szégyen.*

*És tudom, mint a kisgyerek,*
*csak az boldog, ki játszhat.*
*Én sok játékot ismerek,*
*hisz a valóság elpereg*
*és megmarad a látszat.*

*Megalkotom szerelmemet...*
*Égitesten a lábam:*
*elindulok az istenek*
*ellen – a szívem nem remeg –*
*könnyű, fehér ruhában.*

Sokan és sokat szóltak már a költő pszichoanalitikai balszerencséjéről, arról, hogy J. A. pszichotikus s nem pedig neurotikus beteg volt, és ezért nem lett volna szabad őt még beljebb taszigálni a kóros lélek rejtélyei közé; nem szakmám a lélektan, a gyógypedagógiához semmit nem konyítok, mégis, a költő verseit olvasva úgy látom, a Gyömrői-féle „ülések" (vagy „fekvések") nemhogy rongálóan hatottak a géniuszra, de ellenkezőleg: lélegzet-elállító csodákat csikartak ki belőle. Foghatóbbá tették számára mindazt, amivel csak az eszmélete óta birkózott, képei, motívumai, metaforái letisztultak – miközben a mélységük, hatósugaruk, a szó szoros értelmében, határtalanná vált. Regisztrálhatja-e bárki az önnön – és általában az ember – ontológiai státusát és pozícióját pontosabban, például ennél: „Vad, habzó nyálú tengerek / falatjaként forgok, ha fekszem, / s egyedül. Már mindent merek, / de nincs értelme semminek sem." *(Bukj föl az árból)*? De más okom is volt rá, hogy mielőtt a kiszemelt műről beszélnék, épp ebből a verséből és épp ezt a szakaszt idézzem; mert nézzük csak, hogyan indul a *Könnyű, fehér ruhában:* „Mindent, mi nem ennivaló, / megrágtam és kiköptem." – Kegyetlen felütés, de vajon az állapot, amelyben őt forgatja a mindenség, nem szintén az-e? És ha közelebbről értjük: az örök emésztés-emésztődés *értelmetlenségének* vetne evvel véget a költő, ráadásul úgy, hogy a gesztusában még egy diszkrét (igazában gyilkos) megszorítást is alkalmaz: „mi nem ennivaló"; a „Minden"-ség pedig ezáltal úgy feszül fel a „megrágtam és kiköptem" igék ellentétes pólusaira, akár egy maszk, mely már nem is az „emberarcú" hydra-istent fedi-sejteti, inkább annak a szanaszét forgó fonákját: a véresnyálkás darabokban élősködő Semmit. Tovább dimenzionálja és dinamizálja a képet még az, hogy a „nem ennivaló" és a „szappangolyó" nemcsak hangzásban működnek össze, hanem az emlékcselekvés szintjén is; a szappanosvíz, amiből a gyermek a szivárványgömböt felfújja, előbb éri az ajkát, s ez az íz kellemetlen, *jó* megszabadulni tőle. „Magamtól tudom, mi a jó" – mondja, miután a világot ehető és ehetetlen feleire választotta ketté, ám figyeljünk csak oda, hogy e kijelentést mennyivel inkább a (fél)árva gyermeki dac, semmint a konszolidált felnőttes józanság intonálja; a „jó" minősítés itt már nem valamely külső dologra vonatkozik, semmiképp sem olyasmire, ami a világban megvan s így adott – ellenben vágyból és akaratból összeért elszántságot jelöl, az én transzcendenciáját. Meseszerű ugrás ez a valóságból a metafizikába, ahol a lét mitológiai mozgalmai feltárulnak, itt azonban nyivánvalóan anélkül, hogy az én mint projektív hős kiegészülhetne velük. Nem is taglalja a költő tovább a metafizikát, ahogy előbb a fizikai választékot lökte el magától, úgy most emerre legyint: „s hogy egyremegy, szappangolyó, / vagy égbolt van fölöttem." De csakugyan ilyen summásan egyjelentésű-e a mozdulata? Hiszen nem azt mondja: mindegy, hanem hogy: *egyremegy*, nem le-, azaz *ki*zárja a pszeudo- (mert önidegen, „párhuzamos szárú") alternatívát, hanem a végtelen perspektívájába állítva összenyitja a kétféle entitást (égbolt – szappangolyó), az „egyremegy"-gyel, mint egy totális én-, illetőleg *különös* világtengellyel, átszeli *és* átfogja őket. Hadd emlékeztessek két korábbi motívumára: „A távolságot, mint üveg / golyót megkapod, óriás / leszel..." (*Általó*) – és az inverz, mélységében taglózóan feszült érzelmű kép a *Mamá*ból: „Nem nyafognék, de most már késő, / most látom, milyen óriás ő – / szürke haja lebben az égen, / kékítőt old az ég vizében." Nem igazi ni-

vellálás történik tehát az ég és a játékbuborék között; inkább mintha a szövetük alakult volna át, tűnt volna egyik a másikán keresztül a költő lelkében – az égbolt kikeményedett, üvegszerű burkot képezett köréje, míg a szappangolyó – mint a távolság tükre-és-képmása, s amelyből a felnőtt kizárva érzi magát – lehántott magáról minden valóságsúlyt, semmi-hártyája, habkérge pontosan igazodott hozzá a gyermek lelkéhez (sóhajtásához). Itt utalok a motívum másik előképére, a '34 nyarán keletkezett *Szappanosvíz* című versre; a drámai megszemélyesítés, ahogy J. A. a szennylével a labirintust járatja, nemcsak mesteri bravúr – mint nála soha semmi sem csak az –, de megint az egyéni (személyes) eredet – s tágabban, persze, a proletársors – *lényegiségét* bizonyítja, egyebek közt például azt, hogy lapulni, továbbterjeszkedni, megnőni, mérni és megméretni, meghalni és továbbrázkódni – gyökértelenül a kockavilágban – miként, mire megy. „Nem lesz" – mondja a sötétségbe vesző vízcsíkocskáról; – „De amíg ott remeg, / *semmicske* borzongása átjár, – / az én *furakvó lelkemet* // is megrezgeti vergődése . . ." (kiem. – M. J.).

És most térjünk vissza a *Mindenségtől* „nem ennivaló" metaforájához. Köztudott: a gyermek József Attila vajmi ritkán részesült „embernek való" táplálékban, legkorábban az éhezésművészetet kellett kitanulnia. A fizikai nélkülözéshez társultak még a csonka családot kívülről sújtó megaláztatások, s a nagyrészt ebből származó családon belüli érzelmi kudarcok – az agyonfáradt, ingerült „Mama" lelki megdermedései, szótlansága, vagy egyszer-egyszer tettleges dühkitörése a kisfiú iránt. Fölösleges taglalnom; a pokolra születettség egyik legdrámaibb epikus víziója ott olvasható az – éppen a *Mamát* az *Altatóig* áthidaló – *Iszonyat* című költeményben: „A fiú köhög fuldokolva / s mint *bot, ha törik,* úgy kiált. // Mint tenger, ráng az apró termet . . ." (kiemelés tőlem. – M. J.) Dehát akkor vehetjük-e szó szerint a „megrágom és kiköptem" állítását, s nem pedig a belső, tudati kacsintást helyesebb, ha felészleljük benne? Az ennivaló – miként megfosztva a „nem ennivaló" – metaforában bennefoglaltatik a szerelem és a szeretet, hol összefeszülő, hol harmonikus-komplementer érzelempárosa („Ettelek volna meg!"); s amelynek a híján valóban torkunkon akad a világ, miközben a nyálunk csupa mérget von ki a falatból – elegyül a bűn a rosszal –, és úgy csorog alá a zsigereinkre. Nem akarom a bűn, a bűnösség kérdését külön is firtatni; kiválóan megtették ezt már József Attila-tanulmányaikban Németh G. Béla és Rába György; az étek, a „falat" szerepére azonban mint a világban való benne-lét *természetes* metaforájára hadd figyelmeztessek megint. A szintén '37 júniusában született, a Flóra-szerelmet allegorizáló *Sas* című versében beszél így: „. . . E szárnyas / a semmiből jött, nem volt. // A mindenséget falja / csilló azúri csőre. / Vaskarma tépi, marja / a meleg húst belőle . . ." Talán elég ennyi tükörkép – pontosabban: képtükör – ahhoz, hogy kijelenthessük: *nem a költő köpte ki az ehetetlen-valóságot,* ellenben a való világ találta – miután megszülte – és ítélte őt emészthetetlennek; vagy másik, különösen gyakori, örökérő József Attila-motívumra utalva: a világ taszította őt – „akit / kábít a nap, rettent az álom" – ki magából, s ültette kárhozatul – fel? vissza? – a Semmi ágára. Nos, hajlok rá, hogy az „egyremegy" *igé*ben most már csakugyan együtt lássam a szellemiesült én gerincét mint világtengelyt s a Semmi ágát, mely végső megfogalmazását majd a *Karóval jöttél . . .*-ben kapja (lásd: ősi mitológiákban a *Szent Karó*-t). Borotvaélesen, elvéthetetlenül villan át az „egyremegy"-ből ez a Semmi-hasíték a vers harmadik, nevezzük így: szociologikus tárgyú szakaszán: „Nem szeretnek a gazdagok, / míg élek ily szegényen. / Szegényeket sem izgatok, / nem állok én vigasznak ott, / ahol szeretni szégyen." Levelek, sőt áttételesen, versek is tanúsítják, hogy József Attila mennyire vágyott a magasabb polgári és irodalmi körök elismerésére, s hogy legerősebb szerelmi vonzalmai is azok felé hajtották; kritikai intuitivitása azonban sohasem hagyta őt a becsvágyával (emez egyik nagy szerepálmával) úgy összebékülni, hogy megfelelhessen az „ízlés-konszenzusban" rejlő elvárásoknak; nem lett „elit költő", élete végéig (s tán azon túl is?) idegen-„fehér" folt maradt a „haladó magyar-európai értelmiség" szemében. De ennél a kudarcánál talán még súlyosabb, gyógyíthatatlanabb az a sérülés, ami az „osztálytársak" felől érte. Nem itt és nem én vagyok hivatott eldönteni, hogy J. A.-t a Párt

valóban kizárta-e a soraiból, magam nem is tartom túl érdekesnek ezt a kérdést. Annál *izgalmas*abbnak érzem viszont azt a többletjelentést, melyet – a vers egyetlen direktnek mondható passzusában – az „izgatok" szó irritálóan pontos alkalmazásával ránt a felszínre József Attila. Nem kell különösebb önvizsgálati tortúra ahhoz, hogy megkülönböztessük magunkban a külső eszméktől, direktiváktól függő, szereporientált személyt, illetőleg azt, aki (vagy ami) az objektívnek nevezett világgal, dologi körülményekkel szemben többnyire vacog csak és kussol bennünk; ismétlem: a jómódú – tehetősebb! – ember megengedheti magának a fényűzést, hogy ezt-azt a mélytudatából feltárjon – a szerepét árnyalja, színesíti evvel; de vajon a szegény, aki a puszta meglétét érzi szüntelenül fenyegetve, és ezért a legtalmibb, bazári-győzelmi csillogások delejezik a képzeletét, nos, az ilyen, ha lát még egérutat kijutni az ínség templomából – nem szükségképp fordít-e hátat az *esélyt tagadó* hasonmásának? Eretnek nézetemért ne érjen büntetés; a munkásmozgalom szította öntudat rituális természetű, belső forrásai a preindividuális szenvedélyek – amelyek azonban mint az egyént világra szülő, eszméltető erők: *szégyelni-valóak*. József Attila tehát az osztály- (harcközösségi) identikus szerepét vesztette el, amikor „fegyelmezetlenkedései" miatt az „osztályfőnökség" megvonta a bizalmat tőle, s amikor ráébredt, hogy a magányával, igazságra – és nem elsősorban jogra, jussra – törő egzisztenciájával ez az osztály sem kíván közösködni. Krisztusi szituáció, csakhogy ezúttal végképp az Atya, a Törzs nélkül. Evvel pedig újból a „megrágtam és kiköptem" igepáros értelméhez kerülünk vissza; lássuk most szárazon; „megrágtam minden (rongy) eszmét, majd végül magamra száradtan kiköptem őket. Most már csak igazi ételt vennék a számba, hús-vér falatot, amelyik él – amivel szerelemben töltekezhetem . . " Regresszió? – Meglehet. Hiszen ha kiköpünk valamit, avval el is határoljuk magunkat attól a valamitől, s ha az ráadásul a minden-mi-nem-ennivaló, már végképp gyámolítatlanul maradunk – odalökött falatjául a Semminek. Mélyebb elemzést érdemelne, hogy a játékot mint az ösztönök közvetlen szellemiesülését hogyan, menynyiben készteti a Semmitől való szorongás. Amikor játszom, nemde, a világgal incselkedem, miközben félek is tőle, ám e félelmet éppen azáltal múlom felül, hogy a dolgok hozzám mért, stabil állandóságában nem a törvényszerűt, hanem az esetlegest, a véletlent kutatom, azt, ami közösítheti őket velem. A csodával, a szenzáció erejével vágyom átitatódni. „És tudom, mint a kisgyerek, / csak az boldog, ki játszhat, / Én sok játékot ismerek, / hisz a valóság elpereg / és megmarad a látszat." Az „egyremegy" túllép a végtelen, a szemre-végtelen fókuszán, s szétágazva feltárul a képzeletet igazoló metafizikai tér; a szappangolyó-totalitás kiterül, elperegnek a valóságszemek, míg a látszat mint tabula rasa ott világlik a költőember előtt. Vigyázzunk; semmiféle romantikus fantázia nem vetül rá erre a képre; az individuum elérkezett a legbenső – abszurd – realitásához, vonzalmai, taszításai mostantól fogva *tényleg* egyremennek. „Ezen a világon / nincs senkim, semmim. S mit úgy hívtam: én, / az sincsen. Utolsó morzsáit rágom, // míg elkészül ez a költemény . . ." – írta még az előző esztendő végén, a *Ki-be ugrál . . .* című megrendítő versében, nagyjából ugyanakkor, amikor a sokat idézett s talán még többet interpretált *Két hexameter*-ét is. Nos, ez utóbbinak a „jóindulatú" értelmezésével ellentétben én azt gondolom, hogy a hexameterekbe burkolt kétfajta kérdés-válasz páros inkább a mélységét nyitja meg az ember erkölcsi alternatívájának, s nem pedig az utolsó leheletig kitartó döntést szavalja a „mégis!" mellett. Miért mondtam, hogy „hexameterekbe burkolt"? – Mert úgy vélem, József Attilánál a kötött forma, a prozódia mindig jelentéspontosító, egyszersmind -tágító értelemmel bír – emitt is: „Mért legyek *én* tisztességes? . . ." mondja először, majd így beszél: „Mért *ne* legyek tisztességes! . . ." Figyeljünk; az első verzióban a hangsúly az „én"-re, míg a másodikban a „ne" tagadószóra esik; mármost vessük össze a fentebb már idézett versmondatával: „S mit úgy hívtam: én, / az sincsen." Így van; „nem embernek való", súlyos konfliktushordozó szerep hárul az énre, el kell hát *ad inferos* rejtőznie, vagy meg kell szűnnie, hogy a terhek, a kések és préspofák, amelyeknek mintegy torzszülöttje, fájdalom- és szégyenképződménye éppen ő, az önnön végükre járhassanak – egészen keresztülérjenek rajta. Az elpergő valósággal szembeállított „látszat" tehát a kiürített, áthatol-

hatóvá vált (szappangolyó!), de ekképp végtelenné tágult (égbolt) én metaforája *is*, s amelyben egyúttal minden feszültség *és* feloldás *elállt*, kicsapódott, néma kristályképpé lett. Sem nem mozgalmi, sem nem lírai dal már a *Könnyű fehér ruhában;* hanem ahogy nemrég előtte még jósolta-megdalolta: „Majd csöndbe fagynak a dalok, / a hősiség eloldalog, / irgalmat kérnek a balog / és kapzsi szenvedélyek. / Ugye jobb, hogyha nem csalok?..." *(Majd csöndbe fagynak a dalok...)* Ám ami megmerevült, kikristályosodott, annak tartószilárdsága sincsen; az egész versben mindössze egyetlen flexibilis tárgyi motívum a szappangolyó – amelynél szubtilisabb-plasztikusabb térformát viszont nem tudok elképzelni; akárha valamely metafizikai „kontrasztanyag" járná át keresztbe-kasul a vers – ismétlem: kikeményedett – tartalmi rétegeit, és viszontag: mintha az összes réteget, súlyt, élt, durva valóságot ez a káprázó héjú légbuborék tartaná meg magán. Végül majd a költőt is: „Megalkotom szerelmemet... / Égitesten a lábam;..." – úgy van, bólinthatunk rá, az alkotáshoz elbíró talaj kell alánk; kivált ha házunkat, üzemeinket vagy – netovább – emlékművünket kívánjuk ráépíteni. Csakhogy ezúttal a szerelem megalkotásáról van szó, az pedig a köznapi vélelem szerint jön magától (vagy nem jön), semmi esetre sem a mi kreatúráink dolga feltalálni, felfedni a mibenlétét. Ámde megismerni?... Nem emberi, mégcsak nem is költői alkotmány megismerésére tör itt már a költő, hanem magára a *puszta* ismeretre, a Semmi művére; „Megalkotom", mondja, a „megváltom" helyett, s ez nem a Nietzsche-féle antikrisztusi attitűd a részéről, nem az „emberfölötti" pozíció, szerep megpályázása; sokkal több annál: megsemmisítése minden hamis *szövetségnek*, és *tiszta indulat* az istenek ellen –, akik e szövetségeket bontatják s köttetik a világok között. Vegyük észre: az „égitest" szóban nyoma sincs retorikus pátosznak, József Attila nem a mitológiák héroszaival azonosítja magát, amikor megütközni indul; finom, jelentős stílus-motívum, hogy egyetlen enjambement-nal – s épp itt! – él a versben: „elindulok az istenek / ellen..." Akár egy kicsiny megbotlás, parányi, néma belső hőkölet, mely az égitestet, melyen megvetette lábát a költő, még egyszer próbára teszi. Talán mondanom se kéne, ki-ki magától tudja vagy érzi már: a föld ez az égitest, meg a szappangolyó, és az én; megannyi tűnékeny individuum – míg az elmének a méretlen ég szab határt; ezt írja a szintén '37 júniusban keletkezett *Majd...* című versben: „... kitágul, mint az űr, az elme. / Kitetszik, hogy üres dolog / s mint világ visszája, bolyong / bennem a lélek, a lét türelme..." Mártírium? – Nem, ettől a fogalomtól is berzenkedik az értelmező tudatom; József Attila nem valamely igazságeszméért készül áldozatot hozni, mikor az alkotásnak nekivág. – *A halált kívánja megélni*, az élet örök-pillanatát, ahogy ezt, két *gondolatjel* között, maga mondja: „ – a szívem nem remeg –"; mert azt hiszem, a felszíni látszatkommunikáció csapdájába esünk, ha csupán az istenekkel szembeni bátorságot hallanánk meg e tényállításban. Különben is: az ún. haláltmegvető bátorság kérészéletű egy érzület, az alany ugyan áthatódik tőle, ám evvel meg is szűnik önmaga lenni; önfeledt eszközévé válik egy dologi, a lényeget valamely céllal felékítő, elleplező eseménynek. Az, aki játszik, jól tudja: minden metamorfózis ugyanegy célból és okból történik; az ismeretlent, az eredetet próbálja valóságrejtekeiből előcsalni a játékos, előbb az énje színeit-fonákjait váltogatva, össze-vissza szőve, s aztán ha másképp már nem megy: csalás nélkül, a létét kockáztatva. Eme kockázatkészség azonban végtelen regressziót feltételez, szüntelen – szerelmi! – emésztődést, amelytől a szív elnehezül és el-eláll, miközben az éleslátás nemhogy csökkenne, de még tovább fokozódik. Végül mintha egyszerre pillantana át az elme önmagán és a világmindenségen...

TORNAI JÓZSEF

# *Te női Kolhaas Mihály*

*Te női Kolhaas Mihály,*
*ki azt hiszed, hogy mivel igazad van,*
*mérget önthetsz a szemembe,*
*isten*
*megpörget, mint egy vak madarat,*
*hogy elzuhanjon bennem a világ*
*és repülőgépek ütközzenek*
*a fejemnek meg csillagok, –*
*s te gúnyolódhatsz*
*nyomorúságomon, rémült lihegésemen,*
*ahogy a Szörnyű Kéz elől elfutok.*
*Egy reggel meglátod,*
*hogy jön, jön az Igazság,*
*nem az elégtételé és nem a bosszúé,*
*jön halványrózsaszín mandulavirág-ruhában,*
*kezében a mindenség-mámoros nap,*
*lábainál folyók tomboló-kék himnusza;*
*megáll fölötted, megáll*
*fölöttem*
*és a szélfújáson*
*átível egy hang;*
*arcod átfényesedik, én néma leszek,*
*és eszedbe jutnak a leghosszabb csókok,*
*amikbe itt a csapdák, vereségek*
*alján belefulladt két vonagló, két*
*fölszakadt emberi száj.*

# *Ámulat-zászló*

*Annyi elveszett nap és éj után*
*arcod se tudtam összeállítani*
*a reggelek csalódásaiból.*
*Vonszoltam káromkodásaimat az esőben,*
*autógázban*
*a Megtalálás hirtelen föltornyosult*
*felhőibe:*
*fémezüst-pára úsztatott*
*följebb és följebb mennydörgő*
*város fölött.*
*Húsunkat áthasította a nap.*

*Rebbenő-fehér*
*vermeidbe csúszva,*
*lángolva merült el Lédától*
*a hattyú*
*a teremtés-halál millió-éveiben.*
*S hiába csapkodott*
*szárnyunk még villanóbb és villanóbb*
*dermedéseket, vérünk*
*sírása mögött*
*egyre megnyílóbb-fehér,*
*egyre szétszakíthatatlanabb lett*
*az ámulat-zászló.*

# *A bábu sugárzása*

*A mocskos táj fölött varjak hordáit*
*dobálja kátránypapírként a szél.*
*Hasas esőfelhők s megdőlt nádasok közt,*
*keskeny résen át vonszol a vonat: bábut,*
*kiben már nincs semmi vér.*

*A vér te voltál. Idegen kéz csorgatta ki*
*húsomból a legutolsó csöppig.*
*Megcsókoltad ezt a kezet: megváltódat*
*minden öncsalástól, remény-töréstől;*
*a gyűlölet és a vágy elvégezte a többit.*

*Csúcsig-kopasz nyárfára vágódnak a varjak,*
*vonatablakban lóbálódik a szalmával tömött*
*bábu. De még mindig van sugárzása:*
*sötét szíved felé láthatatlanul lángol*
*az összegyűrt, lemart síkság fölött.*

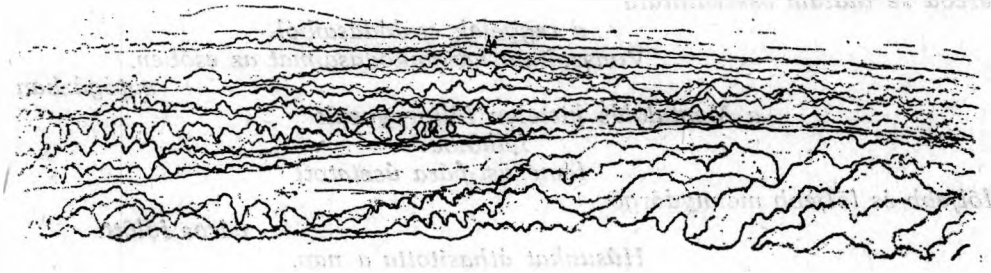

SOMLYÓ GYÖRGY

# Párizsi kettős

## VI.

*AZ ELSŐ NAP.*

Az első lépések. Az első bisztró. Az első ebéd. Az első vásárlás. Az első találkozás. Az első szégyen. Az első . . . aztán sokáig minden nap volt valami *első*. A metró. A rejtélyes eredetű fémcsillámok a metrólépcsőkön. Az, hogy itt nem a lányoktól kell „rendevút kérni", azokat egyszerűen meg lehet szólítani, hanem a professzoroktól, méghozzá levélben, és ajánlókra való hivatkozással. De akkor aztán lakásukon fogadták az épp csak beiratkozott „kollegát"; mint elsőként Souriau, akinek dolgozószobájába épp csak belépni tudtál, mert egyszerű műszaki rajzolóktól ismert hatalmas rajztáblából álló íróasztala teljesen elfoglalta a cselédszobányi szobát; ami nem kis meglepetéssel szolgált annak, aki eddig csak méltóságos urakként ismerte az egyeteni tanárokat, és megközelíthetetlen, hatalmas budai lakások tulajdonosaiként. Minden első mozzanat egyben a demokrácia egy-egy mozzanatának megismerése is volt, legtöbbször furcsa módon arra döbbentve rá, hogy az egész ifjúságodban úgy vágyott s épp ezért magadéul ismertnek érzett bűvös szó vagy inkább fogalom sokkal egyszerűbb és köznapibb dolgokban ölt testet, mintsem gondoltad volna. Például abban is, hogy a szegénység nem takargatni, s a gazdagság nem hivalkodni való. Meg másrészről abban, hogy a nagymúltú demokráciának is megvannak a maga „korlátai" és előítéletei. Souriau minden lekezelés és professzori fölény nélkül kezdte körülszimatolni a messziről jött ifjú delikvenst. Rögtön, és mindenekelőtt intellektuálisan. Az élet, úgy lászik, nem érdekelte. Sem távoli kis hazád, sem te mint személyiség, mint „történet". A francia irodalomban való jártasságoddal, úgy látszott, meg van elégedve; sőt, azzal hízeleghettél magadnak, egy pillanatnyi meghökkent arcmozdulatát elkapva, hogy azzal kissé meg is lepted. A jó vizsgához mindig szerencse kell. Épp olyanok felől faggatott, amik legközelebbi érdeklődésedbe vágtak. Annyit azért már tudott, hogy verseket is írsz, meg fordítasz is. Rimbaud-ról kérdezett. Megpróbáltad röviden cáfolni Bouillon de Lacoste-nak az *Illuminations*-ra vonatkozó új feltevését. Itt kaptad el fegyelmezetten sima arcának egyetlen gyors ránculatát. A *poésie pure* nemrég meghalt nagy alakjáról kérdezett még. Itt végleg nyert ügyed volt. Nyújthattad is át neki a mester magyarra fordított verseinek kis füzetét, amelyet kevéssel ideutazásod előtt jelentettél meg otthon. A professzor ugyanazzal a leplezetlen gyanakvással pillantott bele, mint . . . ez is a magyar déjà vu-k (sőt „déjà entendu-k") enyhe szédületébe kerget. Szomorynak több változata is van ez úgy látszik, kifogyhatatlan témára. Szinte hallod a Flammarion boltjában a könyvkereskedő-segédet, ahogy kezében tartva az ifjú szerző novelláskötetét, csak nézi, nézi . . . s mintha vele együtt Souriau is ezt mondaná: *„C'est du baragouin!"* Vagy talán Jules Lemaître-rel mondja együtt, aki a saját regényét nézegeti az egykorú Magyar Hírlapban, *„C'est du vrai hongrois?* – kérdezte – *du vrais hongrois?"* – s csak nézte a betűket, és nem akarta hinni . . ." Nekik a „halandzsa" és az „igazán magyarul van?" ugyanazt jelenti. De Souriau nemcsak a könyvkereskedősegédnél, még Jules Lemaître-nél is választékosabb és tapintatosabb volt. Bár annál gyilkosabb. Csak annyit jegyzett meg:

„Jó, hogy a fordítás mellett ott az eredeti is." A kis kötet bilinguis volt. S máris Nietzschére terelte a szót. Összehordtál valamit az apollóni és dionüszoszi világ dialektikus ellentétéről. Mindjárt meg is állapodott veled a vagy Rimbaud-ról vagy Nietzschéről készítendő dolgozatban, a második szemeszter végére. Ennyi után feljogosítva érezted magad, hogy te is kérdezz tőle valamit. Ismeri-e Lukácsot? Csak a nevét, mondta érezhetően kedvetlenül,

„még nem olvastam tőle semmit."

Aztán, gondolatnyi habozás után, eléggé nyersen:

„Az a moszkvai kommunista, ugye? Ami természetesen nem jelent semmit",

igyekezett elvenni a mondat élét, s megváltozott hangon folytatta:

„Szóval, maga is az? Azért bizonyára meg fogjuk érteni egymást. Így hát, mindketten feladtuk egymásnak a leckét: maga szépen végigolvassa mégegyszer a teljes Rimbaud-t és *A tragédia születését*, s aztán beszámol róla, hogy mit szándékozik írni. Én meg – mit is kell olvasnom M. Lükakasztól? No majd utánanézek."

És már nyújtotta is a kezét.

Az már sokkal később volt, mikor nem ilyen hivatalos-konzervatív randevúval, hanem egyszerű megbeszéléses meghívással indultál egy másik, ezúttal eminensen kommunista fiatal íróházaspár lakására. Miután megnézted magad a ráhajló és benne tükröződő fák között a Szent Márton csatorna mindig tükörsima s ilyenkor már szinte foncsorozottan dermedt vizében, a rue de la Grange aux Belles-ből (Illyés gyönyörű magyarításában: a Szép Fehérnépek Csűrének utcája) nyíló fölüljáróη átkeltél a Valmy rakpartra, s az egyik concierge és zár nélküli régi ház első emeletén már nyitott is ajtót Mireille.

„André sajnos nem ér rá, fontos megbeszélése van",

fogadott, s a cseppnyi (előszobának nem nevezhető) előtérből tessékelt be a jobbról csukott ajtóval szemben a baloldali nyitotton. Mireille szobája ugyanolyan minuszkuláris, csupán az íróasztalnak s a falak menti könyvespolcoknak meg egyetlen vendég-széknek helyet adó cselédszobácska volt, mint Souriau professzoré, csakhogy itt ez helyénvalónak is látszott.

„De hiszen úgyis nekünk kell elsősorban beszélnünk."

Mireille egyike volt az ellenállás legendás leányainak. Egy korunkbeli *Jeanne-Marie*, önkéntelenül a kezére néztél, hogy „mint a holtaké, sápadt-magasztos"-e, akár Rimbaud versében. De nem, nagyon is élő kéz volt, méghozzá egy fiatal nő gondozott keze. Ez a legenda, melynek nem annyira tartalmát, mint inkább csak hírét, tehát a legenda legendáját ismerted, körüllengte törékeny alakját, s ahhoz szinte nem illő, hatalmas őserdővel koronázott fejét. Amelyhez megint csak nem illett vékonydad, kissé már fáradt arca. Nemrég jött meg Vietnamból, ahol illegálisan járt. Az ő életformája nem változott meg a háború végeztével. Amire, ha úgy tetszik, oka is, ha úgy akarjuk, ürügye volt. A másik háború, ami még a háború közben indult el. S ha számodra majdnem hihetetlen volt is alkatodnál fogva, megvolt a maga logikája, hogy úgy mondjuk, forradalmár-logikája, s éppúgy a pszichológiai logikája is. Egy francia lány, aki éveken át fegyverrel harcolt

a hazáját megszálló barbár ellenség ellen, veszteg maradhat-e, ha most az ő felszabadított hazája viselkedik barbár megszállóként egy felszabadulásáért küzdő néppel szemben? Hirtelen eszedbe jutott Mademoiselle Li és a vele való barátságod. Mireille mit szólna hozzá? Miközben idegen és futó ismeretség létedre úgy beszél veled, mint elvtárs az elvtárssal. Egy pillanatra úgy érezted magad, mintha valami csalárdságot követnél el, hogy nem beszélsz Liről; de akkor Mireille talán szóba se állna veled. Pedig egyik is, másik is szép, kedves, fiatal emberi, sőt női lény, mi több, az egyik zenész, a másik költő. A világ kibogozhatatlanul össze volt keveredve. Hallottad már, hogy Mireille verseket is írt vietnami útján, vagy útjáról, kérted, mutassa meg. De ő inkább a tárgyra tért. Úgy gondolja, sokat segítene a *szennyes háborúval* szemben, ha a Párizsban tanuló, legkülönbözőbb nemzetiségű fiatal írók és művészek közös tiltakozó antológiát állítanának össze saját munkáikból. A füzet kiadását ő vállalja, annak a baloldali hetilapnak a segítségével, ahol dolgozik. Tőled verset kér. És hogy tudsz-e a barátaid vagy ismerőseid között olyanokról, akiket meg lehetne nyerni. Hogy te magad tudsz-e olyan verset írni, amely egy ilyen demonstrációba illik, arról sejtelmed se volt. Egy-két francia verspróbálkozásod ugyan már dugába dőlt, de ki tudja? Ráadásul: soha még egyetlen olyan verset se írtál, amely ilyesféle politikai alkalomra, pláne külső felkérésre készült volna. Nem is tudtad, hogy foghatnál hozzá. Idegenkedtél is tőle. Neked a vers mindig egy szóból, két szó találkozásából gerjedt, véletlenül, adományként, a tudatos munka csak egy ilyen kipattant szikra fényében vagy lángjában tudott mintegy „üzemi hőmérsékletet" kapni. Jiřy, vagy René – ha nem csalódsz, ő már régebben is írt közvetlenül politikai verseket; és talán Lajost is meg tudod nyerni egy rajzra; a rajz, az más, annak nem kell feltétlenül „tematikai" kapcsolatot tartani, ott elég a feszültség, az a végletekig való feszítettség, ami Lajos minden rajzát szinte lerántja a papírról. Napi 20–30 rajza közül legalább a fele nagyszerű lenne egy ilyen kiadványba, akár a címlapra is. Mindenesetre velük beszélsz. És majd telefonálsz. Miközben ezeket mondtad, a hatalmas, gyönyörű Eluard-portrét nézted az íróasztalán, amelyet szinte reflektorként világított meg a szobában lévő egyetlen fényforrás, a modern, most kissé elfordított asztalilámpa (hogy se neki, se neked ne süssön szembe). Mireille azonnal elértette a tekintetedet, amely pedig egyáltalán nem volt célzatos.

„Beszéltem Paul-lal",

mondta,

„ha neked is jó, szombat délután vár minket együtt a lakásán. Szívesen találkozik veled. Úgy tudom, nemsokára Budapestre készül. Tetszett neki a két lefordított versed."

Mireille ilyen tárgyilagos tömondatokban beszélt. Bizonyára így beszélt bevetés előtt is a makiban. Így Vietnamban is, amikor . . . nem tudtad, hogy fejezd be hamarjában . . . fogalmad se volt, mit csinálhatott, kikkel találkozhatott és milyen körülmények között – a Mekong partján? vagy hol? Legutóbbi beszélgetésetek alkalmából említette, hogy összehoz Eluard-ral, akinek beszélt rólad, és odaadta neki két versedet. Eluard Pestre készül. Számodra már ennek a gondolata is olyan volt, mint egy ünnep. Lelkendezve mondtad Mireille-nek is.

„Igen, feltehetően segíteni fog az ottani író elvtársaknak, hogy tisztázzák viszonyukat a párttal" felelte Mireille, a mondat közben már fel is emelkedve a székről. Elnézést kér, de dolga van. Mireille szemmel láthatóan nem hajlott a mozgalom

akkor dívó értelmiségi (neofita?) pátoszára. Mint te, állapítottad meg magadban, némi hirtelen önkínzó önkritikával. De benned az ő konspiratív tárgyiassága is csak ezt a pátoszt erősítette tovább. Megint elöntött az a kínos kisebbségi érzés (amely némi fölényt is takart, s ennek a tudatától csak még kínzóbbá vált), ami a cselekvés embereivel szemben akkoriban elfogott. Pláne, ha hozzávetted, hogy közben ő is költő, még költő is, nem elég, hogy szép, fiatal és nő.

„Szombaton ötkor újra itt", zökkentett fel újabb patetikus hangulatodból. Kinyitotta az ajtót. A csöppnyi előszobában André vendége vette éppen a kabátját. Háttal állt neked, csak a kabátfelvétel közben, az ujjakba bújó váltott karok által széttárt szárnyú sötét madárként csapongó kabátot láttad. Nem fordult feléd, rövid biccentéssel André felé, kilépett a lépcsőházba. De neked nem volt nagykabátod, csak a sálat kellett gyorsan a nyakadra tekerned, az eperszínűt, s már léptél te is ki a nyomában. Valami hirtelen meglepett kíváncsisággal.

Egy pillanat alatt beérted a következő emeletnél. Csak most vetted észre, ahogy együtt kezdtétek taposni a spirális falépcsőt, hogy a válladig sem ér, szürke télikabátjába öltözve, szürke sállal, szürke régimódi puhakalappal, amely alatt apró távolkeleti arc bújt meg. Mintha valóban bújt volna. (Miért hatnak oly különösen a távolkeletiek, ha európai ruhát viselnek? Mintha mindegyiknek három számmal nagyobb volna az öltözéke a kelleténél.) Kezet nyújtottál, hogy bemutatkozz. Ő is mormolt valamit. Te meg – mert mindig a te kötelességed volna, hogy feloldd az ismeretlenség zavarodottságát, bármikor ilyen helyzetbe kerülsz – elkezdtél valamit mondani Mireille-ről és André-ról. Milyen érdekes pár, vagy valami ilyen semmiséget. Egyetlen szóval se válaszolt. Nem lesz valami vidám ezzel együtt bandukolni a Valmy rakparton, vagy a Jemmapes-on, pedig legalább a République-ig együtt kell menni, hogy metróra szálhass. Már a kapuban álltatok. Kár volt aggódnod. Új ismerősöd szótlanul kezet nyújtott, majd ellenkező irányba fordulva, egy szempillantás alatt eltűnt a sötétben. Mintha ott se lett volna. Azt nem gondolhattad, hogy virággá változott, mint a minap Li kisasszony. Mégis valahogy úgy. Hogy ő jutott eszedbe. Mintha földbe gyökerezett volna a lábad az értetlenségtől, alig tudtál magad is elindulni valamerre. Legjobb volt megint a Szép Fehérnépek Csűrének utcájába torkolló felüljáró felé. Mikor a tetejére értél, a Csatorna most még sötétebb tükrű vize fölé, hirtelen úgy érezted, most már érted. S megint felrémlett benned megmentett életed hiábavalósága. Amellyel most se tudsz senki mást megmenteni. Mireille legendája újabb fejezettel gazdagodott.

*MÁR EGY FÉLÓRÁJA*

ácsorogtam a járdán, a kis utcában, a megbeszélt kis vietnami vendéglő előtt. Hozzá még kettő is volt majdnem egymás mellett; első pillanatban nem tudtam, melyikről van szó. De hamar rájöttem, hogy nem a sarokra nyíló lehet az roppant tarka lampionjaival, amelyek délidőben is homályosan égtek alacsonyan az asztalok fölött, nagy trópusi növények között maguk is nagy trópusi növények. Épp indulni akartam, az *être plaqué* undok kis rosszérzésével, amikor nyílt mögöttem a régi nagy *porte cochère* egyik szárnya, s mint egy jelenés, a kilépő kis ráncosarcú vietnami egyenesen elém toppant és megszólított, az ő jellegzetes, puha, apró rongyokra tépett franciaságukkal, mint aki teljesen biztos a dolgában:

„Ugye, magának volt randevúja 12-kor Conchitával? Az előbb telefonált, hogy kicsit késik. Egyszer már kijöttem, de akkor még nem találtam itt."

Dehogynem voltam itt. Még öt perccel előbb is jöttem. Csak nem szobroztam (ahogy otthon mondják a fiatalok) egy helyben a kis vendéglő előtt, ahova bekukkantottam, a pici dísztelen asztaloknál egy lélek se ült. Két házzal arrébb a könyvesbolt kirakatát bámultam, könyv nélkül megtanulva a kirakott könyvek címét. Meg akartam kérdezni, kicsoda ő, és mit jelent az, hogy Conchita „egy kicsit" késik, és honnan tudja. De addigra már el is tűnt a kapuban. Ahogy jött. Mint egy jelenés. Rosszérzésemet egy másik rosszérzés kerülgette. Mintha valami kis összeesküvés volna körülöttem. Conchita úgyis árasztott magából valami rejtélyeset – vagy rejtélyeskedőt. Mintha valami konspirációba kerültem volna. Vagy éppen mintha fölfedezték volna az én konspirációmat. Nem konspiráció-e egy kicsit minden randevú? Ki ez az ember és miért tud a mi találkánkról? Amelynek színtere egy picike utca picike kis vendéglője a Quartier Latin legsűrűjében. Közben az a gondolat is eljátszott velem, hogy ez a kis ember, kétfelé hulló fakó hajával, talán megváltoztatta egész további sorsomat. Nem azért, mintha egy pillanatig is azt gondoltam volna, idejövet, vagy tegnap óta, hogy sorsom akárhogy is a Conchitáéhoz kötődnék. Dehát a „sors" az élet minden legmindennapibb kis mozzanatához hozzá van rendelve, akár akarjuk, akár nem, akár gondolunk rá, akár nem. Hiszen ha ez a jelenés nem lép ki elém abban a pillanatban, a következő pillanatban már elmentem volna onnan, soha az életben nem látom viszont Conchitát, akinek másnap el kellett utaznia, esetleg az utcából kifordulóban elüt egy autó – vagy netán most fog elütni, mikor majd, megvárva Conchitát, megebédelünk a cellányi kis vietnami vendéglőben, a cégér két sárkányának pózában nézve egymással szembe, azután nem tudom, hova megyünk, rögtön elválunk, vagy, ki tudja, együtt maradunk „örökre". Minden lehetséges volt (minden mindig lehetséges) így is, meg úgy is. Mindenesetre, egy pillanattal ezelőtt még sejtelmem se volt ennek az embernek a létezéséről, aki viszont – mintegy „illegálisan" – tudott létezésemről, sőt arról is – amiről az égvilágon senki se tudott rajtam és Conchitán kívül –, hogy éppen itt tartózkodom, a világmindenség és a földkerekség e pontosan betájolható pontján, a Berthollet és a Lyoniak utcájának sarkán.

A sors aztán úgy akarta – miután Conchita egy kiszolgált régi DS-en megérkezve merészen fölzökkent mellém a járdára –, hogy *sun-sen* salátát együnk, szójaszósszal, saláta- és mentalevélbe göngyölt meleg zöldségtekercseket, meg párolt marhahúst, pálmaszívvel, *sui*-mártásban. Conchita élvezettel evett, a keleti ízek, keleti szokások és keleti gondolatok iránti vonzódását szinte érezhetően csomagolva be a szelídzöld saláta- és méregzöld menta-levelekbe. Minden érzéki és érzékletes volt benne, a vastag szája, a blúz helyett magára kötött dupla kendővel is csak félig takart melle, a szavai, amelyeket alig érezhető spanyol moll-hangszereléssel tett még érzékibbé, és persze, elsősorban az éneke, amit előző este hallottam, abban a valószínűtlenül falusi kertecskében, amely ki tudja, hogy bújhatott meg a széles bulvár egyik oldaláról nyíló kis zsákutca hirtelen elvarrt végében. *Monsieur, je vous aime* . . . énekelte előző nap, a kertbe vezető lépcsőn ülve, gitárjával az ölében. Aztán felállt, körüljárt az asztalok között, a fák alatt, és minden jelenlévő férfi arcába közvetlen közelről külön kihívóan beleénekelte a refrént. Ami a zsúfolt kis kert térségét az egyetemes féltékenység feszültségével hálózta be.

Conchita most a kiábrándultságról beszélt, a magáéról és a világéról, és

az egyetlen reményről, amely mégiscsak belehasít a kiábrándultságba: „a szeretet fényéről". Megint egyszer átélhettem magamban az egyetnemértő egyetértés, az egyetértő-ellenkezés egyre gyakrabban rámtörő érzését. Ha valamit, hát én is abban hiszek, Goethével, hogy a „tiszta emberség jóvátesz minden emberi vétket", csakhogy egyszerűen „hinni" ebben sem tudok, inkább csak ismerni vélem ezeket a bennünk élő rejtett aranyrögöket, amelyek azonban csak a legnagyobb erőfeszítéssel hozhatók – olykor – napvilágra; többnyire inkább úgy viselkednek, mint az erekben bujkáló s azokat olykor váratlan katasztrófával elzáró vérrögök. Desszertnek Conchita *licsi*-befőttet kért, ezt a fehér színű, kis távolkeleti gyümölcsöt, aminek jelentéktelen, homályosan-édeskés íze engem mindig émelyített. Ő sem az ízéért szereti, mondta. Hanem az alakjáért, amely olyan, mint egy erekcióban lévő nemiszerv makkja (ha talán kisebb is, tartotta azért szükségesnek pontosítani). És – emlékezetemet megcáfolva, amely szerint e gyümölcs inkább női nemiszervhez hasonlít, hiszen egyik oldaláról nézve üreges – kiderült, hogy valóban olyan is, csak épp a másik feléről nézve, ahogy a közepén nyíló kis rés kirajzolódik rajta; vagy inkább fehérségében úgy hat, mint egy ilyen szervről készült, kicsit élettelen és absztrakt gipszminta. Ahogy Conchita kis kanállal egymásután vette szájába a homorú (vagy domború?) kis fehér gyümölcsöket, egyszerre olyan érzésem támadt, mintha lassan, kéjesen tudatos kannibalizmussal nemiszerveket kanalazna, mintha valóban *azon élne.* Mintha egyszerre egy megvalósult Capilláriába kerültem volna, s éppen az oihák királynőjének színe elé. Izgató volt és taszító egyszerre. Éreztem, hogy most látom utoljára, nemcsak azért, mert másnap elutazik, s mire visszajön, addigra már én utazom el, hanem azért is, mert azok közül való volt, akik ellenállhatatlan vonzásukban is valamiféle tabuként jelennek meg érzékeim előtt, *à n'y pas toucher.* Ezt nem lehet megmagyarázni (mindama dolgok között, amiket nem lehet megmagyarázni): hogy hol áll be az egymás-érintésének magától értetődő misztériuma, és hol emelkedik fel – esetleg a legnagyobb „tetszés" (micsoda szánalmas szó!) és vonzalom (hát még ez!) ellenére – az irracionális tilalomfa. Így mulasztjuk el a kapcsolatot sokszor azokkal, akikkel tudatosan talán a leginkább szeretnénk megteremteni. Don Juan valószínűleg sosem ismerte ezt a tabut. Ebben áll „gátlástalansága".

Ott a kis kertben, mielőtt Conchita énekelni kezdett volna – *Monsieur, je vous aime...* – s mellette ültem az egyik padon a fügefa alatt, s még nem annyira a tilalmat, mint inkább a vonzást éreztem áradni belőle, s aztán felkeltem mellőle, valaki a társaságból hozzám ütődött, s minden bevezető nélkül azt kérdezte, mért nem írok Don Juanról.

„Miért írnék?",

kérdeztem vissza, mintha nem tudtam volna, hogy ez az egyik alapvető téma, ami fiatalkorom óta kísért, s bizonyára ezért nem is tudtam soha belekezdeni, egy félresikerült töredéktől eltekintve.

„Mert olyan színésziesen tudsz viselkedni a nőkkel",

mondta. Ez kissé megütött. Mindig szerettem volna megírni a „másik" (vagy szerényebben: írni *egy* másik) Don Juant, a visszáját, a fonákját, a belsejét (vagyis persze „igazi lényét") a Tirso de Molinától kezdve mindmáig ismertnek. Éppen a „nem-színészies". S most egyszerre kitapintani éreztem ennek a „fonáknak" eddig nem tudatosított valódi mintázatát. Udvarlás helyett (illetve, az ő kihívásának viszonzása helyett) ezt kezdtem kifejteni Conchitának, miközben ő a licsit kanalazta. Don Juan, aki minden nővel az első pillanatban képes

teljes kapcsolatot teremteni, egészen a minél gyorsabban bekövetkező befejezésig, voltaképpen a nőkkel való igazi kapcsolatteremtés anti-hőse. Csak a hódítás és meghódítás pillanatára tud kommunikálni, az idő nem az ő kapcsolatainak dimenziója. Don Juan, amilyen „séduisant", éppolyan kevéssé „attachant", amilyen csábító, oly kevéssé megtartó, mint egy mágnes, amelynek ereje csak addig tart, amíg odarántja magához, aztán azonnal el is ejti – áldozatát? vagy azt, akinek éppen áldozatává válik? A férfi akkor veszi fel Don Juan-i „halmazállapotát", amikor életének valamilyen fordulata miatt élete elveszíti azt a távlattal teli belső tartalmat, ami tartós vonzást tud kelteni. Valójában nem ő hagyja el azokat, akiket oly könnyen megszerzett, hanem azok hagyják el őt, éppolyan könnyedén. Talán még az a meglepő (s tudtommal a különböző feldolgozásokban, még Kierkegaardnál sem felmerülő) feltételezés is jogos lehet, hogy ez a Juan csak az „udvarlás" színjátékának zseniális *jeune premier*-je, és nem a beteljesedés színjátékának; csak szerelmesnek jó, de „rossz szerető". Közben persze: egyáltalában nem is „szerelmes", csak az, aki játssza a szerelmest. Mert a szerelem nem az elérés, hanem a megtartás aktusa. Szerelmesek igazán abba leszünk, aki már a miénk – talán azt is mondhatnánk, nem azért hódítunk, mert szeretünk, hanem azért, hogy szerethessünk... Don Juan éppen ezt nem tudja. (Itt kapcsolódott vissza gondolatom valamiképpen a Conchitáéba.) Mindez abban a trivialitásban fejeződik ki, hogy minden első szerelmi kezdet milyen véletlen, ügyefogyott, szinte érvénytelen, mennyire ki van téve az esetlegességnek, az *együttlét* hiányának. Az első alkalom csak arra való, hogy utána jöhessenek a továbbiak. A mindenkit elérő Don Juan számára elviselhetetlenek. A számára örökre megismerhetetlenek. Don Juan „regisztere" csak a megírandó művek puszta címeinek listáját tartalmazza. Az egytől egyig megnemalkotottakét és megalkothatatlanokét.

„Conchita",

mondtam,

„te megmaradsz lényem Don Juan-i regiszterében a mínusznak."

Egy Donna Anna, akinek hirtelen el kell utaznia, mielőtt bármi történhetnék? Micsoda dramaturgiai abszurdum, micsoda beiktathatatlan jelenet bármilyen Don Juan-drámába... Conchita nem felelt. Felállt. Behatolt az oldalfal nyílásán szálazó gyöngyfüggöny elhúzott rései közé, mint egy mikroszkopikus sejtfalon át. Míg a mosdóban volt, fizettem. Kint az utcán egy pillanatig még átfutott rajtam, hogy beülök mellé a kocsiba, aztán a belülről kinyitott ajtón csak kézfogásra nyújtottam be a kezem:

*„Hasta entonces, Donna Conchita!"*,

s hogy meddig tart ez az *addig*? Ez a spanyol köszönési forma bölcs titka marad.

*BORBÁLA AZONBAN*

megérkezett. Minden csábítás nélkül. Ellenben ellenállhatatlan vonzódással és ragaszkodással irántad. Az utazástól elnyűtten, megcsúnyulva lépett ki a vonatból, az örökös Gare de l'Esten, ahol már nem te voltál az érkező, már te voltál az, aki kimegy az érkező elé. Borbála pedig az volt, aki eddig is, aki maradt is, az, akire máris tapintattal kell lenni, aki máris különleges gyöngédségre, elnézésre, segítségre szorul, aki ellen megint minden összeesküdött, s ezért, ha mással nem lehet, önmagával kell összeesküdnie teellened. Az, hogy Párizsba „kell jönnie", hogy vonatra kellett száll-

nia, hogy a pályaudvar előtt várni kell a taxira, szép sorban, nem tolakodhatva előre, mégcsak nem is kívánhatva tőled ilyet, mint otthon, mert itt, eleve adott és vállalt vaskorlátok között, mindenki békésen vár a sorára a sorban, valamint hogy éppen te várod itt a pályaudvaron, az, akihez pedig önszántából és nagy erőfeszítéseket téve érte jött, és nem a kapurtalai maharadzsa... Borbála Párizsba is csak kétségbeeseten, elesetten, elégedetlenül és követelőzően tudott megérkezni. *Hozzád* meg kiváltképpen csak így tudott...

*MIELŐTT TOVÁBB ÍRNÉK,*

mint annyiszor, találomra felkattintottam a rádiót. Van, amikor: zene, az zene. Mindegy, vagy majdnem mindegy, hogy mi. Túl nagy meglepetés persze nem érhet. Vagy a *France Musique* vagy a *Musique Classique* adó van beprogramozva URH-n. Ilyenkor nincs türelmem lemezjátszókkal, kazettával, keresővel bajlódni. És még kevésbé a választás gondjával – nem is igen tudnám, mit válasszak. Jobb a sokkal nagyobb skálával dolgozó véletlenre bízni. (Ez is egy fajtája az aleatórikus zenének.) Olyan sorsjáték, amin többnyire nyer az ember. Zene, az zene, ha zene. Megszólal, nem is figyelek rá, hogy mi; másra figyelek, a munkámra, az én zenémre, de a zene (ha zene) segít jobban figyelnem arra is. Nem bontja meg, inkább szorosabbra zárja, közrefogja a koncentráció körét, mint valami éteri szigetelő anyag. (Lám, az idegen szavak használata – szemben a puristák meggyőződésével – inkább kiszélesíti a kifejezés pályáját, még a tautológiával is ki tud fejezni valami többletet; mint észrevétlenül itt is, ráébreszt elfelejtett etimológiákra, például arra, hogy a koncentrációnak, amely önmagában is kör, magyarul még külön *köre* is lehet, az önmagunkkal való azonosulás magába visszatérő görbéje...) Szóval megszólalt a zene, de most egyszerre mégis fel kell figyelnem rá, már az első hangoktól kezdve. Valami hirtelen otthonosság lep meg, amely éppoly hirtelen nyugtalansággal keveredik, mert nem tudom megnevezni az otthonosságot, amit érzek, vagyis éppen otthonosságából hiányzik valami lényeges: az ismertség, a teljes birtokbavétel biztonsága. Nem, ez az otthonos, szinte belőlem sodródó zene csupa zaklató nyugtalanság, mert nincs mihez kötnöm, régesrég óta ismerem, mégsem tudom felismerni. Holott minden taktusát előre érezni vélem, s kivált épp most, hogy ez után (amit épp most hallok) valami még bensőségesebbet, még ismerősebbet kell hallanom, amit ugyancsak épphogy sejteni tudok előre, megformálni nem. Azt is érzem, hogy valamit megtaláltam, amit régesrégen keresek hiába, bár közben sokszor-sokszor felmerült előttem. Felcsendült valahonnan, megcsendült bennem is, emlékeztem rá, és mégsem tudtam az emlékezetemet senkivel megosztani. Már rég tudom, hogy aki a zene nyelvét sosem tanulta meg, mint sajnos én, az egyfajta némasággal éli végig az életét, kivált egy-egy szélső, kritikus helyzetben, amikor minden helyett éppen a zenére volna szükség; éppolyan néma, a szó legszorosabb értelmében, mint a valódi némák, vagy mint a háziállatok. Egyszerre úgy éreztem magam, mint a macska (vagy úgy, ahogy én gondolom a macskáról), mikor úgy néz rám, hogy érzem, „csak épp hogy meg nem szólal", de éppen hogy mégsem tud megszólalni. Aki tud a zene nyelvén, annak nem kell megjegyezni azt a lényegtelen (a zene lényegéhez képest végtelenül lényegtelen) adalékot, hogy ez vagy az „szerezte" s ilyen meg ilyen címmel látta el (hogy aztán majd még egy ilyen vagy olyan „műszámmal" is ellássa, vagy ellássák mások), nincs szükség szóra és számra, egyszerűen magával a zenével jegyzi meg a zenét, számára a hallható és hallhatóvá tehető zene önmagát jelenti és önmagát mondja ki. Olyan enyém

volt ez a zene (és az is külön csoda, hogy ez azért így is lehetséges), mint csak kevés szó és szóból előállítható szöveg, s mégsem tudok szinte hozzáérni se, még kevésbé tudom megragadni, minden ismert hangja már elhangzásának pillanatában újra ismeretlenként száll tova, amit megint csak soha senki mással nem tudok közölni. S már itt van az is, aminek az eddigi csak előhangja-előszele-előjele volt, hát persze, a második tétel, a lassú, az egyetlen zongorabillentyűpendítéssel, mélységesen visszafogott késleltetéssel kialakuló tünemény, a semmiből végletes pontossággal és végtelen eszköztelenséggel megjelentő formája valaminek, aminek nincs anyaga, és számomra még neve sincs. Egyfajta tagolása az időnek, ami minden más – racionális? vagy racionalizált? – tagolásától eltér, ezzel az idővel is mérhető, de méginkább ő méri a maga módján az idő, egy más időt helyettesít be az időbe, hogy ugyanúgy elmúljon, mint az idő, csak éppen örökké visszahozhatóan. De én nem tudom, most se tudom soha visszahozni. *Táá-tá-rá-rá-rá-ri-rá-rá-rá-ti-rarara-pam-pam-pam-pam-pam* . . . Mint amikor a némák szánalmasan artikulátlan szótagokkal mégis megszólalnak, csak senki nem érti őket. Rettegve vártam a végét (ezúttal befellegzett a munkának), hogy vajon bemondják-e a címet, amely valamikor végérvényesen eltűnt az emlékezetemből, és azóta is ott bujkál előlem a Köchel-jegyzék őserdő-sűrűjében. Hogy végre megnevezhessem a számomra oly régóta megnevezhetetlent, és mások számára láthatóan is magamévá tegyem ezt a kiirthatatlanul belém ültetett virágot, amely így már régesrégóta mégsem az enyém.

Mozartnak millió szálú kapcsolata volt Párizzsal, hogyis ne lett volna, épp neki, de a 20. (a chromatikus skála szerint *d-moll*ban írt) Zongoraversenynek (amely a Jegyzékben a 466-os műszámot viseli) semmiféle köze nincs hozzá. Bécsben készült, szinte elképzelhetetlen sietősséggel, a 19-es és a 21-es számú között. Párizs már régen messze volt, kétes diadalaival, a dicsőség cikázó fényjeleivel, most már csak a jeltelen sír volt közel. Ez a hasonlíthatatlanul édes dallam, ez az abbahagyhatatlan, a tétel végéig ismétlődő, s a közepén mégis oly drámai szakadékba hulló kisded téma, ez a boldog öngyilkos, majd újra felmerülve, ez a boldogtalan túlélő . . . Mint a mézbe mártott epe, kandírozott nadragulya, vagy egyszerűen, mint a modern gyógyszerek; nem szabad elharapni, se elszopogatni; nem kényelmes élvezetre való. Csak egyszerre lehet egészben lenyelni. Hogy ott hasson, legbenső szerveink és szöveteink között.

Ez a *Romance*, amelyről most már megint tudom, hogy így hívják, s ettől újabb kiterjedést kap, ez a „románc" ettől az idilli megnevezéstől még drámaibb lesz, miközben ott vacog benne az egész magányos éjszaka, szinte már Novalis és Bartók éjszakáiig – neked ez a románc tartalmazta valaha Párizst, ezt hallgattad még pesti szobádban minden reggel, felkelés után, az útleveledre várva, mint egy varázsigét, amely megnyitja az utat.

Ha ismerném a módját, nagy kottafejekkel ideírnám az íróasztalom küszöbére, mint egy varázsigét, hátha engem is elvezet valahová, . . . neked is megfelel arra a kérdésre: „most merre menj és hová . . .", a regénynek is arra, hogy milyen irányba forduljon a kétségbeejtően számtalan lehetséges irányok közül – hogy mégis eljusson éppen oda, ahova kell. Mert, folytatván a Prédikátort, bizvást mondhatjuk, hogy miképp *rendelt ideje vagyon minden dolognak, ideje vagyon az kőnek elhányásának és ideje az köveknek egybegyűjtésének*, azonképpen ideje vagyon az életnek és ideje az élet elbeszélésének . . .

*(Folytatjuk)*

PETŐCZ ANDRÁS

# *Félhomályban*

Mészöly Miklós-variáció

*Örökös félhomályban élt,*
*akár a szarvasok.*

*Akár a szarvasok, amint*
*agancsukat lassan és*
feltartóztathatatlan – – –

*Örökös félhomályban élt.*

*Miként a szarvasok, amint*
*agancsukat lassan és feltartóztathatatlan fordítják – – –*

*Örökös félhomályban – – –*

*Füstcsík elsímulása, időtlen*
*várakozása.*
*Szapora szempillarebbenések.*
*Mikéntha világegyetem fordulása:*
*akár a szarvasok – – –*

*Örökös félhomályban élt,*
*mikéntha törött pengéjű,*
*finom kardra támaszkodott volna.*

*Akár a szarvasok, amint*
*agancsukat lassan és*
feltartóztathatatlan
*fordítják át:*
*a másik oldalra.*

*Örökös félhomályban:*
*rezzenések és rezdülések,*
*rebbenések és moccanások*
*között.*

*Mikéntha lábát összeszorítva,*
*karját széttárva feküdne*
*meztelenül:*
*földre-szögezetten – – –*

*Örökké földre-szögezetten.*

LACKÓ MIKLÓS

# FÜLEP LAJOS LEVELEI TOLNAY KÁROLYHOZ (II.)

(Budapest), 1948. I. 10.

Kedves Carlo, nagyon örültem, hogy végre levelet kaptam Magától, a jó kívánságokat szívből viszonzom, – de az örömem csak addig tartott, amíg levelének helyzetéről szóló részéig nem jutottam. Mivel *arra* gyors választ kér, minden mást félretéve sietek rá válaszolni.[34] Hogy milyen nagy dolog lenne rám nézve, ha Magával egy városban lehetnék, tán nem kell mondanom; tán újra élednék a már alig tűrt s napról napra nehezen prolongált élet súlya alatt is, de sokkal jobban szeretem Magát, hogy oly önző tudjak lenni, s ne mondjam ki mindjárt kereken: még a gondolatát is vesse ki a fejéből az idejövetelnek. Mire is jönne? *egy* existentialis lehetősége volna: a pesti műv.tört. tanszék, az pedig, mint tudja, be van töltve, Gerevich ül rajta s egyelőre híre sincs, hogy fel akar róla kelni, vagy fel akarják kelteni. S még ha ez a feltétel teljesülne is, olyan existentiat adna, ami a puszta léten túl minden mást lehetetlenít. Lakást kapni lehetetlen, megélni lehetetlen – gondolja meg: kb. 1200 for. lenne a havi fizetése, tehát kb. 70 dollár, hogy lehet ebből megélni? – egy mázsa szén 50 for, mire hazaviszi, felszállítják etc. benne van 70–80 f-ban, s egy télre kell minimum 20–25 q, ha kap! s így van minden. Hogy én mindezt tudva, mért jöttem mégis ide? hosszú volna megírni, majd élőszóval. De hát én collegiumban lakom, ahol pd. most hetekig semmilyen fűtés sincs, collegiumi, azaz rabkoszton élek etc. etc. – s hogy meddig fogom bírni, még nem tudom. S így aztán mi lesz, azt se.

Őrült világ, ahol Magának elhelyezkedési gondjai lehetnek. De ha Paris nem, tán Belgium? hisz ott jól ismerik Magát. Vagy Nagy-Britannia? ahol szintén kitűnő a reputációja. S mindenünnen legalább könnyen mozoghatna.

Nekem már dec. elseje óta Rómában kellene lennem. De két hónapig tartott, míg az útlevelet kiadták, – éppen akkor meg az olaszok beszüntették a visum-adást. Ma telefonon azt mondta a követség, hogy valamit lehet csinálni. Ha sikerül, talán 8–10 nap múlva indulhatok; ha ott leszek, írok Magának. Mert most már ne szakítsa meg a kontaktust, – hátha a nyáron nyélbe tudnánk ütni találkozást valahol. De ehhez az kell, hogy hollétéről legalább egy sorban mindig értesítsen.

A Youth of M.-t végre megkaptam, a teljes három hóig tartó be- és kicsomagolásnak második felében, a legnagyobb felfordulásban és zűrzavarban, s mivel minden munkámból szörnyen kizökkentem, s előre láthatólag sok dolgom lesz, nem tudom, mikor jutok hozzá. Mily kár, hogy addig nem küldte meg, míg Várkonyban voltam. K.-t illetőleg[35] egyezünk.

Szeretettel öleli mindkettőjüket

Fülep Lajos

Budapest, 1948. VIII. 31.

Kedves Carlo, attól tartok, így ezúttal nem találkozunk. De hát akkor mikor? ez nagyobb kérdés, mint a hol, mert nem bánnám akárhol, csak már meglenne. Pedig szept. után néhány hónappal talán akadna rá mód. Nem emlékszem, írtam-e Magának, hogy itt az a terv, menjek le majd a magyar intézet igazgatójának Rómába. Dec. végén vagy jan.-ban lesz valószínűleg aktuális. Hogy megyek-e, még egyáltalán nem bizonyos, egyrészt, mert még nem szántam rá magam, másrészt, mert addig a terv is megváltozhat. Ha azonban mégis megtalál történni, nagyon fogom fájlalni, hogy ott leszek, ahol kevéssel előbb Maga volt, mégse találkozhattunk. Amikor teheti tájékoztasson dolgairól.

Szeretettel öleli

Fülep Lajos

Budapest, 1949. II. 18.

Kedves Carlo, nagyon örülök, hogy végre megint hírt kaptam Magától. Kérdésére, kívánsága szerint, azonnal válaszolni sajnos csak annyit tudok, hogy egyelőre semmit se tudok az itáliai nyárról. A nyugati országokban levő intézeteket, köztük a rómait, mind átszervezik, de hogy mire ez a művelet befejeződik, akkor is engem designálnak-e oda igazgatónak, nem tudhatom, szintúgy azt sem, mikor válik aktuálissá, se azt, valami más módon mehetek-e pár hétre vagy hónapra. Amint valami bizonyosat tudok, megírom. – Könyvem, köszönöm kérdését, jól érzi magát, csak nagyon kidagadt a fazékból. Remélem, ebben az évben foglalkozhatom részben való publikálásának nem kis feladatával. – A Michelangelo III. kötetét[36] megküldhetné-e egészen megbízható módon? Már nagyon várom! És hova írhatnék róla? Az a futóbolond Kollár gyógyíthatatlan: a kérdésére adott válaszom után nem írt többet, se az Erasmust[37] nem küldte, azt se tudom, van-e. Valami érdemes helyre örömmel írnék.

Szeretettel öleli, Rinát üdvözölve

F. L.

Budapest, 1951. XII. 30.

Kedves Carlo, megjött princetoni lapja, és karácsonyra Michelangelo![38] Semmi se szerezhetett volna hozzá fogható örömet – nincs is már másban örömöm, mint a szellem dolgaiban és egy-két emberben (inkább egy mint kettő) –, mindjárt neki is estem és nem győztem betelni vele, s megint arra gondoltam: írnék végre IV.-ről, de hova? (itt nincs hova), az Erasmus van még? nem láttam s nem tudok róla évek óta; vagy inkább máshova? nekem mindegy, csak *előre* meg kellene állapodni, s ott előre a helyet lefoglalni – de fogok Magától erre választ kapni? vagy úgy fog tenni, mint eddig mindig. Mert hiszen, persze, írtak eddig is mindenütt róla – de nem [. . .] is az a kevés, amit összehoztak, elég gyenge volt.

A találkozást én még sokkal inkább óhajtom, és a beszélgetést fontos dolgokról – nem olyanokról, amik soi-disant „munkáimban" vannak, ezek alkalmi rigmusok, hanem amik a publikálatlanban vannak. [. . .]

Budapest, 1952. XII. 20.

Kedves Carlo, jún. 14-i parisi lapjára igen nagy késéssel válaszolok – szánom-bánom bűnömet, most, mikor lapját újra elővettem, láttam, mennyi idő telt el azóta! de általában nagyon telik az idő s még mennyi a tennivaló! Az ember minél tovább él, annál több tennivalót lát, s persze azt hiszi, csak ő tudja megtenni – sőt mások is azt hiszik róla. – Leonardo-előadása nem jelent meg valahol? Valaki látta említve valahol, de nem tudom, milyen formában. Ha megjelent, küldje meg! Az enyémnek[39] rendesebb megírására és publikálására gondolok. Veleje ez volt: L. anima naturaliter hellenistica, Madonnái etc. Hellenisticus Aphroditék, Ker. János (nem fontos, autentikus-e), a hermaphrodita etc; benne a modern l'art pour l'art kezdete; a társadalom is ilyen (Ariosto etc.). Ā tulajdonképpeni kérdés: a L. probléma (elaprózódása stb.) biográfiai kérdés-e? Felelet: nem, vagy amiben az, nem úgy, mint eddig látták. Nem lehetett másnak lennie, mást tennie. Vagy: artisztikus, mint Raffael, vagy: világ, mint Michelangelo. A vallásból kiszakadt, az új világot kereső L. becsületesen csak ilyen lehetett. A Cenacolo: tympanon, Parthenon nélkül. Ennyiből láthatja tán, érdekli-e. Ha igen, megírhatom bővebben levélben.

A Michelangelo IV. kötetét várom, ha megjelent, ne halogassa! Írok róla.

Szeretettel öleli Lodovico.

Málit[40] üdvözlöm.

Budapest, 1957. XII. 21.

Kedves Carlo, megkaptam az ünnepi lapot, köszönöm, én is minden jót kívánok Magának. Mikor a borítékon megláttam az írását, s hogy nem lap, hanem enveloppe, egy pillanatra átnyílalt rajtam, hogy talán levél van benne, a következő pillanatban, mint lehetetlent elhessentettem – és persze, igazam is volt, levél csak a külcsín, a

belső nem. Amit az Arany János napra kiülő vén cigánya mond a felhő mögé bújó napnak, azt mondom már én is Magának: majd sütnél még, de nem lesz kinek.

Ezzel a kitűnő módszerrel sikerült elérnie, hogy mikor a könyvéről írni akartam és kinéztem valamit, egy év múlva válaszolt – noha megírtam, ha eltávozom a dologtól és másba megyek bele, nehezen fogok visszatérni hozzá. Úgy is lett: hónapok munkáját fordítottam rá, sok jegyzetet írtam stb. s a vége mégis az lett, hogy minden megrekedt. Közben egyébként is sokban eltávoztam a dologtól. Műve gerincének a Sistina-interpretációját tartom, kezdettől fogva – talán emlékszik várkonyi beszélgetésünkre – nem tudtam egyetérteni vele. És egyre kevésbé. Nem lett volna baj, – meg akartam írni vele szemben a magamét, de persze részletesen-alaposan, recensió formájában. Hogy ebben a formában lesz-e még belőle valami, már nem tudom. Azt azonban tudom, hogy most készülő és odakint publikálni óhajtott könyvemben sort kerítek rá. (A könyv címét „Rembrandt u. wir-"nek gondolom, de 80 percben más lesz benne, mint amit a cím mond. Tavalyi R.-előadásomnak[41] olyan kifejtése, hogy az előadás jóformán meg se található már benne. De azt hiszem, nagyon lényeges dolgok lesznek benne, sok évi meditáció nyomai.)

Én azért változatlanul szeretem Magát, ha ír, ha nem,

ölelem

Ludovico

Budapest, 1958. II. 20.

Kedves Carlo – ez a levele csakugyan eljutott hozzám. Nem azért hangsúlyozom, mert minden megírt és föladott levél megérkezik, hanem mert a megíratlan bizonyosan nem érkezik meg. Évek óta nem kaptam levelet – kaptam, igenis, évente talán egyszer lev.lapot valahonnan útjáról egy szónyi greeting-gel, de még annyi se rajta, hogy meddig lesz ott és mi a címe. Hogy lehet ilyen valakinek írni?

Most egyébként én késtem a válasszal – nem ok nélkül. Több mint három hónap kiesett az életemből, olyan rossz állapotban voltam, hogy egy levél írása se telt ki tőlem. Végre talán kifelé indulok belőle. Hogy meddig tart majd, még nem tudható.

Rembr.-ről könyvet nem *írtam*, hanem *írok* valamit (így mondtam), amiben ő is szerepel – mikor végzek vele, most aztán nem tudom. Csak szét ne durranjak a dühtől.

Hogy a várkonyi beszélgetés még jobban meggyőzte, értem az Izsó-levélváltás után[42] – amikor késhegyig akart hatást találni ott, ahol chronológiailag is lehetetlen, hiszen I. *előbb* csinált olyan táncolókat, mint Carpeaux a grouppját. Node ha egyszer kimondta a szentenciát...

Inkább küdjön a publikációiból!

Pár hete Káldor meghalt – apoplessia. Vasárnap reggelizés közben kezdődött, nem tért többet eszméletre, pénteken morto.

Szeretettel ölelem

Lodovico

Ringraziando, invio migliori auguri a Rina.

Budapest, 1959. IV. 8.

Kedves Carlo, most aztán triumfálhat, une fois de plus nem tartottam meg az ígéretemet, nem írtam meg a levelem! hát csakugyan nem írtam meg, az une fois de plus mégis igazságtalan, mert azelőtt *én* megtartottam, *Maga* nem, s az igazságot ilyen szimpla megfordítással nem lehet megszüntetni. Nem írtam pedig a következőkért: még decemberben történt, hogy valamilyen apropoból (valaki cikket adott a Műv.t. Ért.-nek[43] a modern műv.-ről a Biennale alkalmából, visszaadattam azzal, hogy rossz, s akkor rám támadtak: írjak róla én! könnyelműen igent mondtam) cikket vállaltam, határidőre, folyóiratba, azt gondolva, két hét alatt elkészülök vele (két ívnyire terveztem), s aztán elkezdett nőni a kezem alatt, mostanában a terminus is lejárt, s a kézirat már valahol 4–500 lap közt jár, és nem kész (különösen bosszantó, mert közben a másik munka halasztódik) – nos, amíg a határidőben reménykedtem, nem

mentem sehova, nem engedtem magamhoz senkit, nem is írtam semmi mást, levelet se, mert 8–10 órai használat után szemem elfáradt (ijesztő novum nekem!), nem írhattam. Most, hogy a terminus elmúlt s a vátán nem ül a nyakamon, levelet is írhatok. Hát ezért késtem, és ezért írok most.

Nagyon energikusan kell reflektálnom vádjára, hogy „mostohán (aláhúzva) bánok Magával", nem küldök se Magy. műv.tört.-öt,[44] se Műv.t. Értesítőt etc. – hát az isten áldja meg, *hányszor kérdeztem,* küldjem-e, és soha egy szóval se reflektált a kérdésemre! Indulásakor említettem az Acta-t, a Műv.t. Értesítőt, megjelenésekor a Magy. Műv.t.-et, kínálva, hogy *mindig mindent* elküldök, amit csak akar, *sose kaptam rá* egy szó választ se. Ha megvan valahol még valami régi levelem, megtalálhatja benne mindaddig, amíg abba nem hagytam a kínálást, és nem említettem többé a dolgot. Hát csak nem képzeli, hogy Révésznének[45] inkább küldök, mint Magának? Hát ki nekem Révészné? nagyon röviden: senki, Maga *pedig nagyon sok, mindenkinél több, akit ismerek.* Mindent küldök, amit akar, nem műv.tört.-et is, csak írja meg. És még hogy „megfizeti" – hát elment a sütnivalója? Minden Műv.t. Értesítő és Acta[46] számot meg fog kapni, a Magy. műv.t. I. k. elfogyott régen, II. nem tudom, van-e még, megérdeklődöm, ha van, küldöm. (Én azt hittem, azért nem reflektál a kínálkozásra, mert az ottani egyetem csere útján vagy máskép megkap mindent.) Egyáltalán értesül ott valahogy az itteni publikációkról? ha nem, írjam meg időnként, mi jelent meg? és mi érdekli?

Nem tudom, mivé „neveztek ki" a Comm. Int.-ba.[47] Michelangelo V.[48] megjelent? És hogy' van?

Végül magamról: così, così, csak hát öregszem, az idén beléptem a 75.-be, sose hittem volna.

Szeretettel ölelem

Lodovico

Budapest, 1959. V. 4.

Kedves Carlo, éppen most jött ápr. 25-i levele, nyomban válaszolok rá, de előbb a korábbi ápr. 14-ire. Ad vocem „szokásához hiven zsörtölődik – ok nélkül" – t.i. én. Hát az Isten áldja meg, vegye elő azt a levelem és találja meg benne a zsörtölődés nyomát! Hiszen egyéb sincs benne, mint védekezés a Maga vádjai ellen! Hogy én nemtörődésből nem küldtem a folyóiratokat stb. stb. No jó, nem vitatkozom róla, annyi év után nem emlékezhet rá, minden levelem pedig aligha őrizte meg – ki tudja, hol érte egyik-másik? *Élő tanúm van* rá, az Acta szerkesztője, akivel még akkor beszéltem róla, hogy megírtam Magának, kínáltam stb., ő egy idő múlva kérdezte is tőlem, megmondtam neki, nem kaptam választ a kérdésemre – ma is emlékszik rá. No de hagyján – még előző levelében írta, hogy Magdánál[49] látta – nem tudott akkor egy sort írni a szokásos egy szó helyett? – rögtön küldtem volna. Tovább: megküldtem az Izsó-különnyomatot, rajta van: Különnyomat, a Műv.t. Ért. 1953. 1, 2. számából – láthatta! nem tudott legalább akkor *egy* sort írni, hogy küldjen a lapot is? *Örömmel* küldtem volna! Ismétlem: hát kinek, ha Magának nem? Sajnos, most már nehéz lesz, teljesen pótolni lehetetlen is a mulasztást. Az *Acta*-ból eddig sikerült szereznem: *I. 1, 2.*, III. 1–4-et, ezeket IV. 23-án odaadtam az Akadémia expeditiójának, de időbe telik, míg odaér. (Ha csak közben már meg nem kapta.) A többire – és a Magy. műv. tört.-re-megbízást adtam egy antikváriusnak (már a 2. kötet is elfogyott), eddig eredménytelenül. Amint lesz valami, azonnal küldöm.

Újabb publikációk: 1) Aggházy M.: Régi magyar faszobrok – nagy formátumú, sok színes reprodukcióval (relatíve jók, némelyik egészen jó.) 2) *Genthon: Ripp-Rónai* – szintén nagy formátumú, 48 színes reprodukcióval, szintén relatíve jók, 3) *Csontváry-album* – 12 színes reprodukció, köztük néhány tűrhető, néhány rossz. (kár! a mon avis Cs. évezredek legcsodálatosabb alakja; amilyen a két cédrus, Altamira óta nem festettek.) Bármelyiket akarja, azonnal küldetem, és ezután mindenről au courant tartom. [. . .]

Jó egészséget, jó munkát kívánva szeretettel ölelem

Lodovico

Budapest, 1961. (?)

Carissimo, hetekkel ezelőtt megjött a Maulbertsch nevű mázolóról írt kis cikke (csodálom, hogy ilyesmire is talál időt), két napja az Aperçus[50] kivonat, és a következő napon egy értesítés, amit nehezemre esett kibogozni; végül rájöttem, hogy valami Magától kapott utalványról szól, 49 $ értékben – nem váltottam még ki, mert kicsit meg vagyok hűlve és most nem járok ki, de addig is köszönöm a jószándékot, ugyanakkor súlyos helytelenítésemet fejezem ki magáért a tényért. Ugyan mi késztette erre? Anyagiakkal bőven el vagyok látva, annyira, hogy másokat is segíteni tudok, fölösleges hát vizet hordani a Dunába – az egyedüli dolog, amit hiányolok, és amihez nehéz hozzájutni, a könyvek, de az ilyesfajta kis „fiche"-ekkel ezeket nem tudom magamnak megvenni.

És most visszatérek az Aperçus-ra. Az éredemeiről nem beszélek. Természetes, hogy vannak. Az azonban nem természetes, hogy az az ember, akivel valaha hosszú sétákat tettem, akivel együtt úsztam a Dunán, olyan művészekről beszélve, mint Leger és Chagall, az elsőt teljesen hülyének ítéli a kályhacsöveivel, a másikat málnaszörpsziruphoz hasonlítja, a Gartenlub és Peske Géza[51] majmolójának. Eléggé leverő az is, hogy Burkcharttól Wölfflinig úgy beszéltek Böcklinről, ahogy tették, de azokkal nem sétáltam együtt. De Maga, Maga! Az ilyen dolgok (. . .) teljes érzéktelenségre vallanak. Meg vagyok döbbenve.

Vagy tíz napja elküldtem Magának az egyedüli könyvküldési lehetőségen, az Akadémián keresztül, egy nemrég kijött könyvet, Horváth Zoltán Magyar századfordulóját,[52] azt gondolva, hogy talán érdekli, hiszen azzal a korszakkal foglalkozik, melyben élete első része zajlott, máskülönben nem sokat ér. És a könyvről eszembe jutott, hogy megkérjem, küldje el nekem annak a cikknek a másolatát, amit akkor írtam, amikor kicsapták az iskolából – annakidején kértem egy másolatot Szabó Ervin leveléről,[53] de mégcsak nem is válaszolt. Nem tudná végülis elküldeni? Érdemes lenne publikálni.

Ha Horváth könyve megérkezik, írjon pár sort. Különben semmi újság. De miért is nem jön?

(Olasz nyelvű levél)

Öleli
Lodovico

Budapest, 1961. XI. 30.

Carissimo, én is sajnálom, hogy megbántottam, de hogy megelőzzem, hogy a dolog megismétlődjék, nem tehettem másképp. Maga nem tudja, amit a dolgokból következően nem tudhat, de van egy mondás, ami mindenre és mindenkire érvényes, Frigyes király mondása, aki azt mondta, hogy az ő birodalmában mindenki a maga módján üdvözül – mert más mód nincs rá. Ahogy már néhányszor írtam, az én üdvöm a könyvek voltak, az egyedüli dolog, ami örömet jelenthetett számomra, mert nehezen lehet hozzájuk jutni – most már ez is elmúlt, nincs rá időm, szorítanom kell a munkát, mert az idő meg engem szorít. Egyetlen dolog, ami még örömet szerezhetne számomra: egy jó reprodukció Rembrant Tékozló fiújáról az ágyam mellett, hogy lássam, amikor a fűbe harapok (amikor „itt nyugszik" felirat nélkül a káposztáknak közé megyek), ahogy Giuseppe Giusti mondta. De úgy tűnik, ez nem létezik – és ez menynyire természetes!

Amit Horváth könyvéről tart, én is azt tartom, és ha nem tévedek, ezt világosan meg is írtam. Hogy akkor miért küldtem el? Érzelgősségből! Igen, kedvesem, ez így van, és Isten látja lelkemet, nem szégyenlem magam miatta. Újraéledtek rajta keresztül azok az évek – és állandóan Magára gondoltam, aki épp az utolsó években bekerült az életembe és attól kezdve szilárdan ott maradt – azt gondoltam, Magára is ugyanazt a hatást teszi majd. Hogy megindítja Magát, ha más nem, az, hogy nyomtatásban látja a Szell. tud. szab. iskolája[54] neveinek listáját – hogy kik vannak még belőle életben . . . – kevesen, ha nem tévedek, és mi is ugyan meddig. Nem érzékenyedem el, legyen nyugodt, pusztán megaláz, hogy immár 8. évtizedemben lévén, semmit nem értek meg a lét értelméből és úgy távozom el, anélkül, hogy megértettem volna.

Annyi jó könyv jelenik meg?[55] Ahogy már eddig is írtam, nem ismerem ezeket – hálás lennék, ha végül megmondaná, melyek ezek.

Természetesen nem kételkedem abban, amit Léger általam ismert munkáiról ír – az ismertek szörnyűek. Ami Maulbertschet illeti, lehet, hogy igaza van, nem vitatom – pusztán csodálkozásomat fejeztem ki, hogy időt talál rá, amikor a világon annyi sokkal érdekesebb, igazán nagy ember van ugyanezen a területen.

Végülis a tapasztalat adja meg a végső bölcsességet, mert ilyen az élet, és egyre ilyenebb lesz, ahogy az Opera néhai rendezője mondta. Igen, ez a végső tanulság, mindig ilyenebb és ilyenebb, napról napra.

Ezzel szeretettel ölelem és minden jót kívánok

Lodovico

(Olasz nyelvű levél)

Budapest, 1962. I. 9.

Carlo, a hétszentségit, hát mi ez? évek óta vagy nem ír, vagy ha ír, akkor: insinuatio, hogy ezt vagy azt nem tettem, mondtam, de ... stb. stb.! megjelenik tőlem Rembrandt-könyv, és nem küldöm el! mert bibliographiában lát valamit és *azt hiszi*, nem pedig, amit rólam tudnia kellene! és mindennél jobban a világon! és Magának mindenkinél jobban. A szellemi és erkölcsi Intelligenzprüfung első kérdése ahhoz, aki valaha, ha egyetlen egyszer is, beszélt velem: mit tud rólam?

Mikor a R. centenárium volt, csináltak itt – pro forma, hogy mondani lehessen, volt, de jellemzően holland részről senki se volt jelen, – nyilván híva se – valami emlékseanceot, amelyiken persze hát ki beszéljen, ha nem én, hát beszéltem – értse meg, le se írtam! – strenografálták és aztán megjelent valami hivatalos paperben.[56] *Ehhez* a dologhoz nekem semmi közöm – meg kellett csinálnom. Akadémikus ma fizetést kap – tagadjam meg, ha ilyet kívánnak tőlem, azt mondhassák, a pénzt elfogadod, de ennyit se teszel meg? Persze, volt benne néhány gondolat, hogy is lehetne másképp, ha már beszélnem kellett, de az nem én vagyok, annyira nem én, hogy szégyellem, ma is pirulok, ha rágondolok – és ilyet küldjek el és éppen Magának? Amiről akkor Magának írtam, van és lesz: valami, amibe beleszövődik Rembrant ... Michelangelo is és persze sok más is, hiszen néhány ezer lapnak kell lennie. Semmi másról se érdemes beszélni, de különösen nem ilyen conférence-ról, amire megtiltottam volna, hogy eljöjjön, ha Pesten van.

Éppen írni akartam múlt decemberi levelére, amikor – ma – jött a január 3-i. Arra is mit mondjak? csak káromkodik rá minden porcikám. Makacsul ragaszkodik hozzá, hogy „tanti buoni libri ..." ecc. Illyés versei? [...]* És *Németh L.?* Detto. [...]* A Műemlék-monográfiák – még én is túladtam rajtuk, mert nincs helyem ilyen marha nagy könyvek számára, itteninek talán kedves, de au fond értelmetlen dolgok – ki a fenének van még ideje ilyen dolgokhoz? és mikor annyi más van a világon, amihez nem jutunk. Az egyetlen: Béni.[57] Ez igen, ez valami, de Magának ez is csak provincializmus lehet, azt gondoltam, ha mégis érdekli, az intézetük számára meghozatja – aztán meg micsoda veszettül körülményes a könyv-küldés! egyébként – megsúghatom: a színesek benne hamisak, így amit én Béni legnagyobb művének tartok (...) gyalázatosan hamis. Itt van nálam, de nem tudok ránézni.

Porca miseria! hát ilyen marhaságokról írással kell tölteni ezt a még hátralevő, ki tudja, milyen kevés időt!? Aki én bennem „deçu" tud lenni, elmehet, ahol a part szakad. Oedipus? Laios fia?[58]

Bécsbe nem megyek, sehova se megyek, nem érek rá, *ebben* a hónapban belépek a 78-ba.

Abbracci di

Lodovico

Budapest, 1963. VIII. 12.

Carissimo, megkaptuk három itáliai lapját (Firenze, Roma, Vallombrosa), nagyon köszönöm, de egyike se ad egy sornyi választ se kb. 4 hónappal ezelőtt írt kérdésem-

* Két, ízlést sértő mondatot kihagytam. (L. M.)

re, hogy t. i. hajlandó volna-e volt tanítványom, Németh Lajos Csontváryról írt jó könyve[59] külföldi kiadatása érdekében valamit tenni. Nagyon itt volna már az ideje Csontváry internacionális elismertetésének, nem is tudok ma ennél szebb és fontosabb feladatot – a könyv alkalmas rá, okos, alapos és Németh kitűnő fotókat csináltatott hozzá. Hallgatása azt jelenti, hogy nem akar vele foglalkozni? – Zádor Anna, utódom a pesti műv. t. katedrán, szept-ben néhány hétre Italiaba megy, Romában az Accademia d'Ungheriaban, 1. Via Giulia fog megszállni – én jónak gondoltam, ha találkoznának, è me brava persona, tőle sok mindenről értesülhetne – megadtam neki ezt a Maga párisi címét, mivel italiait nem tudok, ha ír magának, kérem, adjon neki módot a találkozásra. Persze kérdés, ilyen kerülővel ez az én lapom vagy az ő levele mikor éri el Magát!

Tanti abbracci

Lodovico.

Budapest, 1963. XII. 15.

Carissimo, immár hónapok és hónapok teltek el azóta, hogy megérkeztek hozzám neutron rakétái. Nov. 11-én elküldtem Magának a Kortárs egy számát egy Csontváryról szóló interjúval,[60] még azt se tudom, megérkezett-e egyáltalán, hiszen semmiféle jelzést nem adott rá.

Kérhetek Magától egy kis szívességet? Ha igen, kérem, küldje el nekem a következő két kis könyvet: 1) David Böhm: Casuality and chance in modern physics. 1961. Harper. pap. 1.35 (vigyázat, van egy 5 dolláros kiadás is, erre nincs szükségem, elég a fűzött!); 2) Kenneth Clarke: Landscape into Art Penguin Book; kíváncsi vagyok, mire képes egy angol. (Post festa figyelmeztetés!)

A nyáron itt járt egy bizonyos David Kettler nevű „Amerikanischer Hochschullehrer", írt, hogy szeretne velem beszélni Mannheimmel kapcsolatban, akinek az életrajzát írja, de olyan rossz állapotban voltam, hogy nem tudtam fogadni – Lesznai üdvözleteit továbbította és Polányi K.-ét;[61] (ezt nem ismerem, vagy legalábbis nincs előttem) – kérésemre megírta Lesznai címét, akinek írtam egy lapot kísérleti léggömbként, de nem válaszolt, lehet, hogy nem kapta meg az enyémet.

Jó ünnepeket, jó újévet.

(Olasz nyelvű levél)

A régi szeretettel öleli

Lodovico

Budapest, 1964. II. 22.

Carissimo megkaptam először levelét, utána két kis könyvét, végül tegnap Pierot.[62] Mindenért köszönet, nagyon hálás vagyok érte.

Azonnal elolvastam a Pierot, hozzá nagy élvezettel. A szembeállításokat kitűnőnek tartom, az alapeszmét igen érdekesnek és számomra meggyőzőnek, bár nem tudom, általában elfogadják-e, hiszen a vonatkozó érvelés kicsit rövid és sommás. Persze lehet, hogy tévedek. Az érvelés szempontjából különösen meggyőzőnek tartom Piero szembeállítását a kortársakkal, szerintem ez döntő. A különböző munkák elemzése igen érdekes. De tudjuk jól, az eszmék nehezen törnek utat ezen a területen. A legtöbben pusztán azok, ahogy hívom őket: a művészettörténet kistisztviselői.

Lesznai címe azonos azzal, amit az az úr írt meg nekem, akiről írtam. De azért nem tudom, mi az oka, hogy semmit nem tudok.

Bonnba nem megyek.[63] A lovas mögött másik fekete gond ül: a napokban kezdődő hályogot állapítottak meg a szememen, ami hónapokon belül operációt jelent. Nem izgat, a lelkierő nem hiányzik belőlem, de a munkám! Ha nem tudom befejezni! Így ha még látni akar, nincs más mód, mint idáig jönni.

Őszinte szeretettel öleli

Lodovico

Még egy szót a Piero nyomdai kiállításáról! Szégyen! És ezt Itáliában csinálják, a nyomdászat hazájában. Hiába van meg a technika, a gépek mindent elrontanak. Végül az egész emberiséget kiirtják – és vajjon kár lesz-e érte?

(Olasz nyelvű levél)

Budapest, 1964. (?)

Carissimo, ez aztán az újság![64] A mindenségét! Gratulálok!

Még áprilisban lapot küldött nekem Párisból; rögtön válaszoltam és megkérdeztem, akarja-e, hogy elküldjem az esztergomi múzeum illusztrált catalogue raisonnéját, de mégcsak nem is válaszolt – értem, hogy már nem érdemes Amerikába küldeni és szaporítani a poggyászát. Megjelent egy tanítványom, Németh Lajos Csontváry-kötete is, nem tudom, akarja-e – ha alkalmas, adjon hírt mindkét dologgal kapcsolatban.

Sok öleléssel

L.

## JEGYZETEK

34. Tolnay Károly Fülephez 1947. dec. 25-i levelében arról írt, hogy 1948 nyarán lejár a szerződése Princetonban, állásgondjai vannak, vajon nem taníthatna-e a pesti egyetemen.

35. Tolnay Károly egyik levelében bírálta Kerényit, a vallástörténész abban az időben gyakran hangoztatott „humanista" szólamait.

36. Charles de Tolnay: The Medici Chapel. Princeton, 1948.

37. K. Kollár kiadásában megjelenő tudományos folyóirat (Amsterdam–Brouxelles–Anvers.)

38. Charles de Tolnay: Michel-Ange. Paris, 1951. (Magyarul: Michelangelo. Bpest, 1975.)

39. Fülep Lajos: Leonardo. Művészet és világnézet. Bpest, 1976. 527–538. l. (Előadásként elhangzott 1952-ben.)

40. Lesznai Annát.

41. Rembrandt és korunk. Magyar Tudomány, 1956. júl.–dec.

42. Tolnay és Fülep 1954 decemberében váltottak vitázó leveleket Izsó Miklós terrakotta-figuráiról. – A „várkonyi beszélgetés" a 30-as években zajlott le, s Michelangelo állt a középpontjában.

43. Művészettörténeti Értesítő.

44. A magyarországi művészet története. I–II. (Főszerk. Fülep Lajos) Bpest, 1956.

45. Révészné, Alexander Magda, művészettörténész.

46. Acta Historiae Artium Academiai Scientiarum Hungaricae.

47. Tolnay írta Fülepnek 1958. nov. 10-én: „Európában hallottam, hogy kinevezték a (nyilván a művészettörténészek nemzetközi szervezete) Commission Internat.-ba; hozzám fordultak (több mint egy év előtt) referenciáért – persze, mondanom sem kell, hogy mennyire pozitív volt."

48. Tolnay Michelangelo-sorozatának V. kötete („The final period. Last Judgment, Frescoes of the Pauline Chapel, Last Pietas") 1960-ban jelent meg.

49. Révészné Alexander Magda.

50. Nem világos, milyen Tolnay-írásról van szó.

51. Peske Géza (1859–1934) divatos festő és rajzoló.

52. Horváth Zoltán: Magyar századforduló. Bpest, 1961.

53. Ld. a 33. sz. jegyzetet.

54. A szellemtudományok szabadiskolája, melyet Lukács György és Balázs Béla hozott létre 1918-ban; ebbe a filozófiai „műhelybe" az egészen fiatal Tolnay Károly is eljárt.

55. Tolnay többször kért információt a frissen megjelent új magyar könyvekről.

56. Ld. a 41. sz. jegyzetet.

57. Ferenczy Béni (1890–1967): Írás és kép. Bpest, 1961.

58. Az utolsó mondat görög betűkkel íródott.

59. A könyv 1964-ben jelent meg Budapesten. – Tolnay nagy elismeréssel írt róla Fülepnek.

60. Fülep Lajos: Csontváryról hangszalagon. Kortárs, 1963. ua.

61. Polányi Károly (1886–1964) jogász, gazdaságtörténész, a Galilei-kör első elnöke.

62. Tolnay Piero della Francesca-tanulmányáról (1963) van szó.

63. Itt tartották a soron következő nemzetközi művészettörténész-kongresszust.

64. Ekkor vette hírül Fülep, hogy Tolnay Károlyt kinevezték a firenzei Michelangelo-múzeum (Casa Buonarroti) vezetőjének.

*Az olasz nyelvű leveleket Jászay Gabriella fordította.*

SÁNDOR IVÁN

# Leperegnek a nyolcvanas évek

*Helyreállítási törekvés (2): a Babits-hagyomány léttanának vonalán*

Újabb csomópont: a folyamatosság-helyreállítás, a mai szembenézések másik vonulata. Az irányzat központi alakja: Babits. Néhány ugyancsak agyonvitatott, látszatra az unalomig csépelt, valójában nem teljesen tisztázott kérdés máris felmerül: az irodalom mint a léttan magasában járatos esztétikai teljesítmény; mint a filozófiai gondolkozásra épült eszménykatedrális; az esztétikai minőség hírnöke, évezredes értékek védője-megtestesítője; az irodalom mint az európai szellem áramába kapcsoló teljesítmény. A rövid ívben mindenekelőtt a Nyugat-nemzedék Ady körül induló, ám azután egyre inkább Babitshoz fűződő hatása. A hosszú ívben azoknak a művei, akik a magyar irodalom számára az európai kultúra, a filozófiai gondolkodás tájolópontjait keresték, Széchenyi nemzeti kultúra tervétől, Vörösmarty gondolati lírájától, Eötvös bölcseleti művétől az olyan kevésbé könnyen besorolhatókig, mint a modern lélekábrázolás múltszázadvégi mestere, Csáth Géza. Mindezekre épül, mindezt továbbviszi aztán a Babits- és a Kosztolányi-hatás. Bennük, velük az irodalom, a mű mint a létezés nagy kérdéseit magába sűrítő, az emberi élet ontológiai dilemmáihoz leérő teljesítmény.

Itt is együtt kell közelíteni az irodalomtörténeti távon kialakult és a nyolcvanas években *éppen* csattanó, ugyan különböző, ám összefüggő problémákhoz.

Két kérdéskör. Az egyik, az erdőtűz és az utána szállongó pernye képe, a folyamatmegszakítás évtizedei, máig elnyúló hatása. A másik, a visszakapcsolás, a folyamatosságkeresés küzdelme, újabb eredményeinek árfolyama, évtizedünk annyiféle – esztétikán, kultúrán kívüli – befolyással terhelt irodalmi börzéjén. Mindkét kérdés centrumában a Babits-életmű, és rajta keresztül a Nyugat szerepe-hatása a huszadik századi irodalomra. Mennyiben idegen ettől egy mai, másféle történelmi-politikai-irodalmi korszak szerkezete-gyakorlata – ez mindkét problémakör mögött ott van. A konfrontációra, amelyből persze a művészet és személy szerint kitűnő írók sora húzza a rövidebbet, az első, az erdőtűz pusztította évtizedek a példa; a lehetséges konszenzus-kísérletre a második, a mai idősík a példa. Az első kérdéskör az elfojtásé, a lezárulásoké; a második a folytatásoké, tetőzéseké, újraindulásoké, újabb ütközéseké. Egy nagy hatás és értékrendszer rekesztődik ki *akkor*, kerül vissza a hetvenes évektől. A Babits-hatásról mondja Nemes Nagy Ágnes: „Tudjuk vagy sem, tagadjuk vagy sem, öröksége egész huszadik századi szellemi létünk egyik meghatározója."

Van a két problémakörben még valami közös: mindkettőben a közvetlenül csoportosuló tanítványok viszik a főszerepet. Adyval, tudjuk, egy szellemiség hatott, a megismételhetetlen, mert egyszerre újító és összegező mű. Az egész század irodalmát befolyásolta, amely annyira felosztódott nagy írók és nagy irányzatok, külön fejedelemségek, sokszor egymással csatázó várurak között, hogy az Ady-hatás valamilyen formájában majd' minden nagy műben továbbment. Móricz is hatalmas befolyással volt, de műve nem rendelkezett olyan gondolati kohézióval, amely az *egész* kultúrára, az *egész* irodalomra kiható szellemi centrumokat is kialakított volna. Babits negyvenötben még csak négy esztendeje halott, szinte érintésközelben van. Még egészen fiatalok azok az írók, akik az ő bűvöletében írták le első soraikat, akik szellemiségének, műveinek vonalán szívták be azt a magaslati levegőt, amely minden nagy irodalom sajátja; akik láthatták őt utcán, szerkesztőségben, kávéházban, felolvasóesten, s ha első írásaikat talán nem is vele olvastathatták, mindenesetre azokkal még, akik ott

éltek a világítótorony körül, s akik ezért számukra némileg magát Babitsot meg a Nyugatot jelentették. Nos, az a hatás, amelyről Nemes Nagy Ágnes beszél, valóban olyan élő és erős, hogy mikor negyvenhattól elnyomják, azokat az írókat is „el kell" nyomni, akik a negyedik nemzedék tagjaiként a Babits-örökséget viszik tovább. Mikor aztán negyven évvel később az Újhold évkönyv formájában újra elindul, *ugyanazok* az írók harcolják ki, akiket akkor ott némaságba szorítottak.

De mitől fosztotta meg végül is a magyar irodalmat negyven évvel ezelőtt a verdikt, amelyik Babitsot, Kosztolányit, az *egész* Nyugatot „törölte" a haladó hagyományok közül, támadások pergőtüzébe állította a negyedik nemzedéket és folyóiratát? Mit próbált elsüllyeszteni, véglegesen kirekeszteni a nemzeti irodalom folyamatosságából? Mit minősített elefántcsonttoronynak, amelynek követése „az ország demokratikus fejlődésének tagadása"? Mi volt a kártékony, nem egy minősítés szerint egyenesen „ellenforradalmi"? Az Újhold megszűnésének eseménykrónikája ma már ismert annyira, hogy kérdéseinkre a tágabb hatás síkján keressük a feleleteket.

Mondhatjuk, hogy az olyan irodalom, amely már vezető orgánumának nevével, a Nyugattal is olyan átfogó kultúrára, olyan alapokra és hatásokra utalt, olyan eszményeket vallott, amelyet a negyvenöt utáni nagy átalakulás csak rövid ideig tűrt meg, már eleve „nem fért be" a szűkítő tendenciájú irodalompolitikába. De persze, mondhatjuk ugyanezt úgy is, hogy magának az irodalompolitikának előbb a hegemóniára, aztán az egyeduralomra való törekvése ütközött az irodalomnak és az irodalmi orgánumoknak a feltétlen szuverenitáson alapuló babitsi szellemével. Az is nyilvánvaló, hogy amiről Lengyel Balázs azt mondja, hogy a szellemi kiválóság, magasabbrendűség tagadhatatlanul idegenség is, persze eleinte távolságokat jelentett egy olyan földindulás körülményei között, amelyben a népi megmozdulások hullámai előre vezettek, s irritáló lett később mint az elmélkedő irodalomra való hajlam megtestesülése egy, az elmélkedéstől megfosztott, szellemileg is elszegényedő világban. A szellem pluralizmusára, az írói autonómiára, a folyóiratok, a könyvkiadás önállóságára alapozott lét- és irodalomszemlélet került ellentétbe mindazzal, ami az ellenkezőjén alapult. Negyvenhéttől nem lehetett kétséges, hogy a bokszringgé változó irodalmi életből kiket ütnek ki.

Ha most már folyamatában nézzük az értékvesztést, látható, hogy a magyar irodalomnak az a vonulata szakadt meg, amelyik az ontológiai közelítést vallotta és vállalta; amelyik íróként-irodalomként a lét teljességébe pillantott be, s ehhez a korszak – a különböző korszakok – leggazdagabb filozófia-gondolati teljesítményeit integrálta egy szuverén és átfogó írói-költői világképben. Megszakadt? Mielőtt a veszteséglistát folytatjuk, tegyünk azért egy kitérőt. Megszakadt persze, mert megrágalmazták, elnyomták, betiltották. Megszüntetni, megsemmisíteni azonban a szellem, az irodalom teljesítményeit, tudjuk, csak időlegesen lehet, bár néha hosszabb időre, s ki tudja, hogyha ez a „hosszabb" túl hosszúra nyúlik, nem a torzók, a kihűlt kövületek kerülnek-e csak később napvilágra.

Miféle volt az ontológiai közelítés? Erre azt a Pilinszky-költészetet hozhatjuk fel példának, amely a némaságban is leginkább kiteljesedett. Persze nem azért, mintha a hadjárat, amelyik a gondolatközpontú költészet ellen folyt, kímélni akart volna bármit és bárkit. Az már a művészi-emberi-etikai erő eredménye, hogy olyan életművek, mint még a harmadik nemzedékből Rónay Györgyé, aztán az akkor fiatalabbak közül Nemes Nagy Ágnesé, Mándy Iváné, vagy az újholdasokhoz messzebbről kapcsolódó más irányzatok-hatások jegyében is formálódó Ottliké, a később más vonalon kiteljesedő Mészöly Miklósé a némaságban is formálódott, kitartott.

Sokan értelmezték már azt, mit jelent, hogy az ontológiai jelleg mint poétikai funkció létfölismerő. Ez a felismerő szerep az élet minden szférájára érvényes, a gondolatitól az erkölcsiig. Sajátossága, gondolom az, hogy míg a magyar irodalomnak vannak olyan fő irányzatai, amelyek ezt a fölismerő elemet egy históriai helyszín, a magyar történelem bejárásával, gondolkozói-írói végigpásztázásával érvényesítik, addig Babitsnál és követőinél a históriai végigjárás kisebb szerepet kap. A nagy lírai meditációkban, a legnagyobb esszékben ugyan jelen van, de mégsem annyira jellegmeghatározó. A fölismerés inkább az ember pszichológiai és tudati világát járja be,

a természeti folytonosságért, a nagy örök értékekért, azok mulandósága ellen küzdve. Ide kapcsolódik egy további kérdés. A magyarság Babits életművének centrális gondja. Persze nem „lobogóként", de felelősségtanként vehetjük kölcsön Lengyel Balázsnak a Babits-életmű és -etika teljes spektrumának érzékeltetésére használt kifejezését. De hogy olyan ellentétpárokat is próbáljunk oldani, amelyeket a küzdő felek életükben sajnos már nem tudtak oldani, ám aki túlélő lett, oldani próbált, itt a helye, hogy újra idézzük Németh Lászlót, aki ugyan később – Babits halála után évtizeddel – Babits *gondolatisága* mellett Babits *magyarságát* emelte ki közös örökségként.

Lengyel Balázs egy írói csoport sorsáról írta le, arról beszélve, hogy „Meddig tartottak az ötvenes évek? A hetvenes évekig. A matematikát az élet korrigálta – legalábbis számunkra." És ez Babits, a Nyugat redivivusára is vonatkozik. De a folyamatmegszakítással szemben, a kirekesztések ellen fellépő, közben pályákat, műveket továbbvivő irodalom küzdelmeinek van egy több nemzedék sorsát is érintő hatása. Éppen azért, hogy kellő súlyt kapjon, otrombán kell róla beszélni. Még azt is megkockáztatva, hogy ki-ki az újabb nemzedékekből joggal, vagy akár indok nélkül is persze, éppen *nem* magára, hanem a *„másik"* íróra érti; hiszen persze, hogy nem érintett mindenkit, persze, hogy akiknek a pályába beleszólt, azokéba sem egyenlő kitérítő erővel. Egyszerűen szólva: írók, költők sora, több nemzedék kibontakozásának távjában nem tanult meg, nem tanulhatott meg elég jól írni.

A sematizmus pusztításának *hosszú távú* hatására gondolunk, és semmiképpen sem azokra az írókra, akik régen kihullottak harminc-negyven év rostáján, s már a nevükre sem emlékezik az irodalom, nemhogy az írásaikra. Azokra gondolunk, akik írók-költők, sőt az idő múlásával netán jelentős írók-költők lettek, de akik a mesterség, a nyelv, a különböző poétikák esztétikai mibenlétével, a választás lehetőségével-gyönyörűségével, a saját írói hang megtalálásának örömével-kínjával pályájuk egy későbbi pontján néztek (néztünk) szembe, mint ahogy szembenézhettek (szembenézhettünk) volna, ha azoknak a nagy irodalmi, nyelvi teljesítményeknek a melegítő fényében formálhatják önmagukat, kereshetik műveik poétikai változatait.

Mindez *akkor* játéknak, l'art pour l'art-nak, legfeljebb üres formaművészetnek minősült. Nem azt mondom, hogy az ötvenes évektől induló nemzedékek a nyelvet, írói magatartást *csak* a Nyugat-iskolától, Babitstól, Kosztolányitól, az esszéíró nemzedéktől tanulhatták volna. Szűkítés lenne kizárni József Attilát, Kassákot, Némethet, Illyést, Szabó Lőrincet vagy másokat (hiszen akkor tőlük is tiltottak bennünket, József Attila esetében attól, ami a legfontosabb volt benne). Ám azt mondanám, hogy végzetesen jelentéktelenítő, az irodalmon kívüliség felé taszító hatással volt az új nemzedékek szinte valamennyi tagjára, hogy azt a hegyvonulatot, amit a Nyugat, amit Babits jelentett, a negyvenes évek végétől sokáig nem jegyezték az irodalom hivatalos térképei.

A másik kérdéskör: a méltó helyre való visszaállítása annak, amit ugyan a Babits-mű és magatartás jelöl, de ami mégis több annál a magyar kultúra, gondolkozás, művészet *egész* történetében. Egyúttal annak a realitásnak zárójelek közül való kiemelése, külső-belső ok-okozat rendszerének vizsgálata, amit Nemes Nagy Ágnes így határoz meg: „Nagy műve körül elintézetlen ügyek garmadája hever."

A magyar irodalomban bár sok nagy költőt foglalkoztatott a léttan, a bölcselet, ám hogy egy egész költészet *ennyire* szorosan a gondolatiságból nőjön ki, hogy magját, poétikáját ennyire a tudat köreiben rajzolja, abban Babits egyedülálló. Lengyel Balázs elemzi, hogy ezt még Babits kortársai sem ismerték fel, és általános volt költészetének szekunder voltát emlegetni. Holott éppen az a lényeges, hogy nála a költői nyelvnek is, a képalkotásnak is „tudati ihlete" van. A költészet egész rendszerének kikeverése ugyan a szellem laboratóriumában megy végbe, ám eközben az európai kultúra egészén átszűrt hatások mellett feltűnően ott van a személyesség, amely a személyiséget formáló történelmi elményanyagot is hozzákapcsolja a „verskészítés"-hez. Ma már ez elterjedt gyakorlata az alkat, poétika, korhelyzet találkozásának a magyar költészetben is. A bölcselet lehetőségei, változatai, mint köznapi élményrétegek, „amelyek olyan elemien hatnak rá, mint más költőre kedvese szép szeme . . ." (Nemes

Nagy Ágnes). Az emberi egzisztencia állandó jelenléte ez a költészetben mint élmény-, öröm- és fájdalomforrás.

Érdemes megjegyezni, hogy a negyvenes évek végétől a nyolcvanas évekig, bár sohasem olyan végletesen, mint a Németh László életművéről kialakult vitákban, ám Babits művéről szólva sem volt mindig evidens a szépíró (itt a lírikus) és a tanulmányíró művének egysége. Nem vagyunk ezen túl még ma sem teljesen, de azon mindenesetre, hogy az esszéíró Babits háttérbe szoruljon. Annál a kérdésnél tartunk, amelynek egyik kiindulópontja elsősorban a harmincas évek elejének esszéiben végbemenő változás; ami persze a költészetben is érezteti hatását, ám ott inkább kiteljesedik valami, miközben a tanulmányokban új motívumok jelennek meg. Témában is, s ezzel együtt valami, amiről azt mondhatjuk, hogy a gondolat, az erkölcs felfűtöttsége. Nem a vitázó jelleg az új itt, az korábban is jelen volt. De korábban a gondolkozás eredményei, az ontológiai paradoxonok feloldása, a létnek mint az egzisztenciális jelenlétnek a kérdései szerepeltek leginkább az esszékben. A harmincas évektől markánsan kirajzolódnak egy adott világ határozott vonalai, jelei, képei, korkérdései: a társadalom, a politika, az országon belüli és kívüli időszerű küzdelmek, a fenyegetett béke, az előretörő nácizmus, még az Illyés egyke-cikke felverte problémák is, a magyarság helyzete, a kultúra veszélyeztetettsége, aztán a faji gyűlölet, a közeledő, az elérkezett háború. Mindazt, ami bölcseleti, ami a kultúra, a tudat, az egzisztencia örök kérdéseivel kapcsolatos szellemi mozgás, igen, mindezt a műbe betörő valóság szélfúvásának, később viharának a hatóereje működteti. A léttan a lét tana lesz, az objektivitás új színe az erkölcs éles tárgyiasulása, vagyis a konkrét világhoz való kapcsoltságának nem látványos, éppen az egész pályából magyarázható, annak ívébe szerkeszthető fordulata.

Azt hiszem, hogy a nyolcvanas évek kilátópontjai, új dilemmái jellegükben és nem tartalmukban hasonló gondolkozói konfrontációkat kihívó jelenségei kellettek ahhoz, hogy ez a kiteljesedés, és az egész mai magyar irodalmat gazdagító hatása a maga jelentőségében táruljon fel. A bölcseleti, az objektív líra (plusz a lírikus esszéje), és a kor (esetünkben a századvég) dilemmáinak kapcsolata került a probléma homlokterébe, és az éles babitsi reagálás gondolati ereje, erkölcsi kiteljesedése. Mint örökség és üzenet.

A költői illetékességhez-illetéktelenséghez vezet el mindez. Vannak, akik a Babits-életmű idevonatkozó teljesítményét jelentéktelennek tartják és távol maradnak tőle, vannak viszont másfelől, akik nem azokban a távlatokban látják dimenzióit, amilyenekben azok elhelyezkednek. Babits mindent a teljes lét felől nézett. De ebbe a hatalmas panorámába a harmincas évektől minden létjelenség elfért, olyanok is, amelyek kezdetben kiszorultak belőle, s később sem kaptak megfelelő méreteket. Így harmincháromtól, miközben intellektuálisan továbbra is megkomponált, már vérző a tájkép. Babits nem a napi küzdelmektől-ütközésektől halad az egész felé, hanem a teljességből a jelenségek felé; nem a rögös mezőről pillant a feltáruló panorámára, hanem a hegyről a völgybe. De kezében a vándorbot, lába nyoma az ösvényen.

Mindent a teljes lét felől – ebben egyenlő értékű a „teljes lét" és a „mindent". Fontos a babitsi létmegvilágítás origójának behatárolása a század térképén. A közös létben való illetékesség vállalása, a teljességben a részletekkel való szembesülés erkölcse a centrum.

Ami új színt vitt a végzetes esztendők küszöbén a Nyugat hasábjaira is. Nemhiába írta negyven évvel később Illyés, hogy a Nyugat kapui régen nyíltak olyan tágra, mint azokban az években. Ez összefügg azzal, hogy Babits teljesítményének máig terjedő hatását időszerű a költő-kritikus-szerkesztő teljesítményének egységében vizsgálni. Mi az, ami a máról nézve ebben olyan lenyűgöző? Sok minden mellett az, ahogy egyéniségének nagyságával, eszméinek, az irodalomról alkotott felfogásának romolhatalan tisztaságával méltatlannak tekintette még azt is, hogy szóba elegyedjen az akkori uralommal, a hatalmi intézményrendszerek jobbképességű vagy törpe okosaival; ahogyan igyekezett a legélesebb vitákat, akár perpatvarokat vagy késhegyig menő irodalmi küzdelmeket az írók, a nemzedékek között az irodalmi életen *belül* tartani. És ahogy őrizte a maga, az írótársak, a műhely, a folyóirat, a kiadó, a díjosz-

tás szuverenitását. Mindaz, amibe persze mégis érdekek, érdekszférák, csoporterők, személyi elfogultságok léptek be – hiszen akkor *is* tele volt ezzel az irodalmi élet –, az többnyire az irányzatok, ízlések, elvek, álláspontok, érdekek küzdelme maradt mint az irodalom mozgásának-működésének immanens velejárója, és *nem* került a hatalmi szervek működési mechanizmusának forgásába.

Hol ismerhet fel a mai író mindebben valami nagyon időszerűt? Talán abban, ahogy a líra és esszé testvérágaira bontja *ugyanazt* a törzset, miközben *ugyanazok* a nedvek éltetik, lombosítják mindkettőt? Ez fontos, de nem új és nem olyan felismerés, amelyben a kérdésnél magánál sokkal több rejlik. Netán a műhelyekért küzdő, a szuverenitást érvényesíteni próbáló igyekezetben? Ez is időszerű, mégis valami *mást* emelnénk ki. A létezést faggató költészet dimenzióiról van szó. Elválaszthatatlanok, mégis tarthatjuk az egyiket a poétikai, a másikat az etikai dimenziónak. Mindkettő személyes és lírai számadás *együtt*. Az egyik vonalon az örök létkérdések faggatása, ami költői magatartás, és poétikai alapállás, a másik vonalon az adott kor létkérdéseinek mint életsebeknek a fájdalma, ami költői felismerés és poétikai megjelenítés. A kettő feszültsége: magának a versnek a feszültsége. Tudjuk, hogy ennek a disszonanciának egységes lírai testbe való ágyazása a babitsi vers sajátossága. Esztétikai, ontológiai jelentőségének, kultúrateremtő hatásainak mértékegységéhez és méreteihez nem árt felidézni, hogy „valami hasonló" az alapja a bartóki disszonanciának is, amelyben már az össze-nem-egyeztethetőség, a nagy létsugallatok és a közvetlen valóság együttes lehetetlenülése mint a kultúrakép kiüresedett fokozata szólal meg. Babits is eljut eddig a pontig. De nála még megújul valami, ami Bartóknál már csak kifehéredik.

Közelebbről: az utolsó évtized legnagyobb bölcseleti verseinek mindig két síkja van. Az egzisztencia én-szituációja és a korélmény mint alkony. Amit a legtöbben egynek tartanak, mármint *magának* a bölcseleti költészetnek (miközben persze egység), *„kettőben"* jelenik meg: a költői én látószögében és a napi valóság – ha nem is rajzosan megnevezett, de gondolati metaforákban, filozófiailag telített képalkotásban megtestesült – *pontosságában*. Igen, minden *pontosan* jelölt. A Babits-vers így ad *korképet* is. Egy világ gondolatilag summázott, az egzisztencia számára a fájdalom- és felismerésélményt adó lényegét. Enélkül ugyanis az ontológiai teljesség megvalósíthatatlan; enélkül valami „tömény bölcselet" lebegne valahol, amiről eléggé megállapíthatalan volna, hogy mitől az, ami. Nem magasság-élmény volna, hanem tanácstalanság-élmény. Bezárulás és nem közvetítés. Elefántcsonttorony és nem világítótorony.

Arról van szó, hogy beszél és hogyan beszél a korvalóságról a Babits-vers. Az egyik rétegében; s hogy mi a viszonya a korvalósághoz, a másik rétegében. Persze a kettő sugallatosan egy, vagyis organikus a vers poétikai szervezetében. Ettől az: *ami*. Kell-e kérdezni, miért olyan fontos ez ma? Kell-e mondani: ahhoz, hogy mindez még jobban homloktérbe kerüljön, először a Babits-sorsot, az *egész* életművet vissza kellett emelni az irodalmi gyakorlatba, tudatba. Amit a negyedik nemzedék itt már megnevezettek legjobbjai végeztek el. Az új nemzedékek ennek a redivivusnak a nyomán szembesülnek a kérdéssel: hogyan jelenik meg a századvég magyar valósága abban az objektív, gondolati tartalmú, léttanalapozású, bölcseleti (mindegy, minek nevezzük) költészetben, amelynek példája, előzménye a Babits-költészet?

A századvég menetében, a sok közösben, amely persze annyiféle, ahány korszakra hasadt szét ez a század, közelebb kerül egymáshoz az, ami más ugyan, de mégis valami hasonlóból sarjad. Közelebb kellene hogy kerüljenek az utak és az utazók is. Azok (ha volna ilyen, mert ma már úgy látom, nincs, talán joggal mondhatnám, nemzedékem, de mivel már csak a széttagolt magányos íróasztalok munkálkodásából rajzolódik ki a közös igyekezet, így mondom:) azok, akik évjárataiktól, poétikájuktól függetlenül mindezen gondolkoznak. Talán az újabb, immár egyszer majd nemzedéknek nevezhető soron következőknek próbáljuk ajánlani ezt a közeledést. Mert a források... gondoljuk csak meg: hát ki van itt igazában távol és kitől? Bárcsak többet fejezne ki a maga meggyőződésénél az új nemzedék tagjaként Balassa Péter, amikor Babitsról szólva éppen a századot indító közelségre hívja föl a figyelmet, amely *kö-*

*zősnek* az üzenete olyan erős volt, hogy egy századon át itt volt, hatott írónemzedékek sorára.

A legújabbakat képviselő esztéta jól érzi ennek az összetartozásnak a forróságát, értelmét, sorsformáló hatását, mikor leírja: Babits „szellemerejének végső megfeszítésével levegő- és táplálékhiányát, mely haldoklásában gyötörte egyre – Magyarországra vonatkoztatta; a beszélgetőfüzetek egyik bejegyzésében jelentőségteljesen ez áll: ‚Megeszik Magyarországot!' Így egyetlen pillanatra mégis megállította az elfeketült napkorongot, a kiegyenesített, romboló időt, mint a halál Józsuéja, akárcsak a huszonhárom évvel korábbi Ady. Kettőjük apokalipszise tragikusan hasonló pillanatban összefonódott, Babits önarcképe mögül a halott társ rémlik föl. A halálfia – a halottak élén."

*Helyreállítási törekvés (3): az „új irodalom" elszakadással való meghaladásának vonalán*

Újabb csomópont: már a folyamatmegszakadás helyreállításának idején fellépő nemzedékek helyfoglaló, szerepkereső lépései. A hetvenes évek elején indulóktól, a nyolcvanas évek közepén indulókig legalább két korosztály néhány jelentős írója, esztétája tartozik ide. Vannak közöttük, akik hagyományos támpontokat, poétikákat követnek. Róluk a sorsvállalónak nevezett irodalom vonalán megszülető teljesítmények kapcsán szóltunk. Más írók, esztéták műveinek jellegadó vonása az, hogy miközben másfelé keresik az értékcentrumokat, mint az elmúlt évtizedekben bármelyik írónemzedék tagjai, egyúttal olyan határozottan fordítanak hátat a megelőző évtizedek irodalmának, amilyen élesen talán a harmincas évek óta nem fordult tartósan szembe egyetlen új nemzedék sem az övét megelőző idők teljesítményeivel. Kérdések: a) mitől fordulnak el, miért ilyen kategorikusan?, milyen irodalmi, gondolkozói, a kultúra egészét érintő szerepe van ennek a nemzedéken túl is?; b) hogyan ítélhetjük meg magát a fordulatot, egy évtized múltán?, mi a hozama, melyek a dilemmái?

Előbb valamit magáról az elfordulásról mint *bármely* korban végbemenő jelenségről; arról, hogy része a kultúra önmeghatározásainak, és értékrendileg *ugyanolyan* lehet a funkciója, mint akár a folytatásnak. Ezért a kategorikus hátatfordítás sincs ellentétben az „egész" művészetben, az „egész" irodalomban hosszú távon érvényesülő folyamatosság kultúrateremtő szerepével. Van, mikor a kultúra, az irodalom legjelentősebb értékeit éppen a másféle értékek vitatása, „otthagyása" hozza létre. Arról a könnyebben áttekinthető ellentétről nem is szólva, amely akkor jön létre, amikor a kvázi-kultúra, a kvázi-irodalom hordalékával eltorlaszolt ösvényt tisztítja meg a szembefordulás.

Nagyobb figyelmet érdemel, hogy a kategorikus hátatfordítás közben mi az *új*, ami megszületik, s mi az a nem elhanyagolható érték, ami az éles mozdulatban látómezőn kívül kerülve ki lehet téve az elsorvadásnak. Hiszen az új, amely a remények szerint éppen sarjad, maga is nehezebben fejlődik ki, ha a termőtalajából kipusztítja a netán saját gyökerei számára is hasznos táperőt. Ugyanígy figyelmet érdemel az, hogy az éles hátatfordításnak, bár a tekintet most már mintha *csak* másfelé fordulna, mégis van „látnivalója" visszafelé is. Olymódon, hogy értékrendező erejű. Miközben a talmit – lehetett annak a híre korábban bármilyen előnyös – annak tünteti fel, ami valójában.

*Mitől* fordult el, és *miért* ilyen kategorikusan a fiatalabb írók és esztéták egy csapata a hetvenes évek elejétől-közepétől? Rögtön mondjuk ki: magától az irodalmi folyamatosság megtörésével létrejött szakadéktól. Bár talán pontosabbak vagyunk, ha hozzátesszük, hogy ebben a szakadékban kiépült labirintustól. Balassa Péter hetvenkilencben ezt mondja: „a ma írója önkéntelenül, fel nem vállalva, hátatfordítva mutat rá . . .", de ez „nem az értékek tagadása, hanem jelenlétük hiányának bejelentése, nem hitegetés és feledtetés, hanem éber állapot".

A hátatfordítás gesztusa és tette azonban nem értelmezhető kizárólag esztétikai

síkon. Igaz, bár sokak számára ebben a szférában *„történik meg"*, azoknak a legjobbjai számára viszont, akik végrehajtják, sokkal tágabb ennél, és a históriai, a bölcseleti rétegeket is érinti. Ez már önmagában is új az elmúlt negyven esztendőben. A históriai alapozás persze sohasem állt távol a magyar irodalomtól, egyik fő vonulatának - tudjuk – mindig alapszólama volt. A hatvanas évek elején, aztán a másik hullámban a hetvenes évek közepén, sok fontos mű épült – a divatos historizálás-dehistorizálás álellentétén túllépve – a történelem folyamataiban alakuló emberi sors hamis mítoszoktól, élethazugságoktól, a nemzeti depresszió tudatától csakúgy, miként a vakság és önszemlélet hiány katasztrofális hatásától megtisztított ábrázolására. De az a harmincas évek óta nem fordult elő, hogy a történelem valóságos összefüggéseinek felismerései a bölcselet irányába is nyitott szemléletben segítenek kohéziós pontokat teremteni az esztétika, az irodalom számára.

Az új próza, a csírázó esztétikai szemlélet – a kettő azonosságairól, különbözőségeiről beszélni fogunk – a közelmúlttól való elszakadás gesztusát mint a *múlttól* való megszabadulást összekapcsolta egy történelmileg, irodalomtörténetileg hosszabb távon is érvényesülő hatás bírálatával.

Milyen társadalmi háttér előtt zajlott mindez? Világos az újabbkori magyar és keletközép-európai történelem fordulópontjainak a hetvenes évektől már összegezhető lejátszódása. Ötvenhat és hatvannyolc csomópontok. Hatásaik az újabb nemzedékek számára koncentráltan hozzák azokat az életdilemmákat, történelmi-társadalmi antinómiákat, amelyekről a korábbi fejezetekben szóltunk. Tudjuk, az irodalomhoz való mindennemű esztétikai közeledés – párhuzamosan a társadalmi-intézményszerkezeti háttér alakulásával – a létrejött konstrukcióban olyannyira ideologizált terepen történt, hogy beszívta még az ideológián innen maradó „irodalmibb", vagy a filozófia felé igyekvő „esztétikaibb" törekvéseket is. Ugyanakkor egyrészt az *akkor* még közöttünk élő nagyok életművei (Déry, Németh, Illyés), másrészt a bombatépett szellemi-művészeti zónákon nagy teljesítménnyel áttörők (Ottlik, Pilinszky, Örkény, Nagy László, Mészöly) művei, vagyis mindazok a támpontok, amelyek felé a fiatalabb nemzedék fordulhatott, mint „ellenbizonyíték" mutatták, hogy nincs olyan fontos irodalmi, esztétikai, történeti kérdés, amelyikkel az ilyen ideologizált zónában eredményesen szembe lehet nézni. Az élet, a társadalom antinómiáinak egymásrahalmozódása közben, azok között a rendelkezésükre álló ideologizált (vagy éppen azokon kívül lévő, ám már lejárt, hamis) körülmények között az újak legjobbjai nem találták meg a világállapot írói kifejezésének, illetve esztétikai megnevezésének lehetőségét.

A fordulatnak radikálisnak kellett lenni. Az fordít hátat ilyen elszántan mindennek, aki attól tart, hogyha visszatekint, Lót sorsa fenyegeti. Nem pusztán „eszközöknek", a műveknek, az esztétikáknak, hanem alapmagatartásoknak szól a hátatfordítás. Ez azért fontos, mert látszólag a poétikai újságok kerültek előtérbe: kialakult egy új regény- és próza-jelrendszer. Ám nem a formai jegyek voltak a legjelentősebbek, hanem a vállalkozás mélyén az igazra, az igazira való törekvés.

Mi volt a fontos esztétikailag? Leginkább az, hogy az ideologikus megközelítés helyett egy olyan, a műelemzés tudományos szintjén mozgó és bölcseleti elemeket is bekapcsoló szféra alakult ki, amelyik nyitott volt a história és a filozófia felé, vagyis *esztétika* akart lenni *valójában*. Mi volt a fontos a művek oldaláról? Miközben a saját létidő valóságából táplálkoztak, *ugyanakkor* egy tágabb világállapot kifejezése, hiteles nyelv- és jeleszközök keresése. Az egész váltásra vonatkozóan rögtön felvetődött, ma is időszerű néhány kérdés: 1. nem gazdagabb-e maga az új esztétika, mint maguk a művek, amelyekre hivatkozik?; 2. a hátatfordítás mozdulatában nem homályosodnak-e el a huszadik századi nemzeti kultúra folyamatában fontos szellemi, irodalmi támpontok?; 3. e vállalkozás felől megközelíthetjük-e az *egész* fiatal magyar irodalom legfontosabb műveit, törekvéseit, egyéniségeit?

Sokáig úgy tűnt fel, hogy az új hullám esztétikája nagyobb hatású, tartósabb és átfogóbb értékeket hozott az *egész* magyar irodalomba, mint a művek. Ennek egyik oka az volt, hogy az új hullám elsősorban a prózában tör át, aminek a kialakulása, útja köztudottan kanyargósabb, eredményei nagyobb időtávlatban születnek meg. Más vonalon: a hetvenes évek közepe egybeesik a történeti tisztázódás első nagy összege-

ző hullámával a tudományos, szellemi, művészi, irodalmi életben. Sürgetően támad fel az igény, amelyik ezeknek a tisztázódásoknak az eredményeit az esztétika vonalán méltó színvonalon végre hasznosítani próbálja. (Érdekes lenne összehasonlító vizsgálódást végezni, hogy Bibó látásmódjának, történetképének és megvilágításainak csomópontjai a zsákutcás magyar történelemtől a kelet-európai kisnépek nyomorúságáig, a hamis történemi helyzetektől a demokrácia hiánya miatt félelemmel teli lelkialkat kialakulásáig hogyan gyakorolt hatást bizonyos „esztétikailag ekvivalens" jegyekre, kezdve a történés nélküli prózától, a töredékes, megszakításokkal teli kompozíciókig, a „mindig ugyanaz, ám mindig más módon" nyelvi kifejező fordulataitól, a labirintusos történelem, prózatechnikában is a bezárulásokban visszatérő megoldásáig. Az ilyen komparatisztika anélkül, hogy valami erőszakolt analógiára törekvés jellemezné, minden bizonnyal fontos továbbgondolások, elméletszövő, rendszertan-alakító törekvések felé *is* vezethetne.)

Hozzájárult ahhoz, hogy az esztétikai teljesítmények nemegyszer a művek elé kerültek, Lukács György halála is. Életében annyi hivatalos támadás és lehetetlenítés érte, annyi tanítványa hagyta el politikai síkon, hogy ebben a helyzetben *etikailag* nemigen volt még itt az idő olyan vitára, amely esztétikájának dogmatizmusa felől bírálja az életművet. A felgyűlt, az új irodalom hatáskörébe vágó kérdéseket viszont enélkül nem lehetett megközelíteni. Néhányan azok közül, akik a személyének-művének értékelése körüli, nem a legjobb ízekkel is tarkított karneválon nem kívántak részt venni (igazán nagy ívű összefoglalás a centenáriumon csak Poszler Györgyé volt), a mintegy a Lukács-életműhöz való viszonyukat is megmutató, főképpen kritikai, bölcseleti jeleket ezért elsősorban az új próza esztétikai pilléreinek alapozásába építették be. Miközben az esztétikának a bölcselet felé való fordulásával a magyar gondolkozás régi adósságából írtak le valamennyit. Így aztán az a vállalás, amit Balassa olyan biztonsággal írt le, „A műelemzés – az elemzéstechnikák és modellek több évtizedes konjunktúrájával szemben állítom – *nem* technikai, hanem bölcseleti kérdés", az egyik fontos híradás lett arról, hogy a berozsdásodott váltók errefelé is mozdulnak. Bizonyos, hogy az esztétika „előbbre kerülésével" járt együtt egyes művek túlértékelése a részéről, ami olyannyira irritálta a más poétikákat valló írókat és kritikusokat, hogy ugyan érthető, de nem jogos megbántottságukban (hogy valamiféle, persze valójában nem létező versengésben netán hátrányba kerülnek) frontálisan fordultak szembe az új irodalommal és vezéresztétáival. Nem mérlegelték közben azokat a – személyes túlzásokon túli – valódi indítékokat, amelyek az irányzat fellépését sokszor viharossá tették.

Ma már persze lényegtelen, hogy „mi volt előbb". Ha valaki egyszer megírja majd az induló hullám kialakulásának, térnyerésének irodalomtörténeti mozdulatait, annak a számára bizonyára elkerülhetetlen lesz, hogy némi összehasonlítást tegyen a Nyugat harmadik nemzedékének indulását kísérő problémákkal. Sőt a második nemzedék indulásának is lehetnek vonatkozási pontjai a viszonyításhoz. A harmincas években mindkét nagy nemzedék esetében jelentős művek voltak már készen, sőt a második nemzedékből jelentős alkotók álltak már pályájuk emelkedő pontjain, amikor egy-egy írótárs, irodalomtörténész, esszéíró kísérletet tett arra, hogy az azonos eszmék, poétikák csoportosítását is elvégezze. És – anélkül persze, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek új prózájának (ma még csak elképzelhető) irodalomtörténeti szerepét a két Nyugat-nemzedék jelentőségéhez mérnénk – elmondhatjuk: annak, hogy az esztétikai-bölcsleti munka ezúttal néha és néhol nagyobb szerepet kapott, mint akkor, az is az oka, hogy ma nagyobb a hiány bölcseleti megközelítésekben, mint félévszázada.

Az új esztétika hátatfordítása olyan éles, határozott vállalkozásként ment végbe, hogy a „nehezékek" között, amelyektől megszabadult, hogy – így gondolhatták – az irodalmat mentő ugrás sikeres lehessen, néhány olyan „poggyásztól" is megszabadult, amely nélkül elképzelhetetlen a magyar irodalom folyamatos értékfenntartása. Az, hogy a bölcselet, az esztétika lézerével felbontották az irodalom körül kialakult ideológiai mezőt, azt is kellett jelentse, hogy az indulás szakaszában *mintha* elfordul-

tak volna olyan vezérlőelvektől-teljesítményektől is, amelyek mögött a nemzet nagy közös kérdései és az irodalom nagy művei álltak.

Ma már, egy évtizeddel később, jól látható, hogy miután egyrészt jelentős elméleti teljesítményekkel és jelentős irodalmi művekkel, sőt az egész magyar irodalomra kiterjedő jótékony hatással igazolta magát ez a hátatfordítás, milyen *újabb* fordulatot hajtott végre azóta az esztétikában, s hogy azóta sok fontos művel áttört a prózában is. Miközben a nyolcvanas évektől egy pályamódosítással rakétái *más* irányba fordultak, elkezdte visszahalászni, fedélzetén rögzíteni azokat a kincseket őrző poggyászokat, amelyektől az irányváltoztatástól támadt hirtelen nyomáskülönbség idején megszabadult. Ennek az elfordulásnak, majd lassú értékvisszaállításnak a minőségért, a kicövekelési pontok biztosításáért folytatott gondolkodói-írói folyamata tanulságos. Mielőtt szemügyre vesszük, érdemes azonban tisztázni egy – látszólagos – ellentmondást. Az új irodalomról szólva mindeddig olyan teljesítményről beszéltünk, mint amelyik a „hátatfordítással" is az irodalomban négy évtizede végbement szakadást kívánja helyreállítani. De ugyanakkor idézhetjük a folyamatosságnak mint önismétlésnek, mint „végtelen tautológiának" az új esztétika manifesztációja szerint elvetendő álláspontját. Nos, ezt az ellentétet látszólagosnak tartjuk.

Végiggondolandó, hogy a negyvenes években születettek, az irodalomba a hatvanas évek végén, a hetvenes években belépők összpontosítanak egy „végtelen tautológiá"-ra. Miféle megkövesedett folyamatossággal találkoztak ők szembe? Mindenek előtt azzal az ideologizált tereppel, amely egyaránt kidolgozott volt az irodalom megközelítésében, értelmezésében, hatásvizsgálatában. Azzal is találkozhattak, hogy ez „természetesen" együtt járt a kirekesztésekkel, az uralkodó irányzatra való lecsupaszítással, és a társadalmi szerkezet analógiájára, művészeti konstrukcióban is, egészen a formaproblémáig érvényesülő hegemónia-gyakorlattal. Szembetalálkoztak tehát a művészetnek mint az élet, a világjelenségek sokszólamú megközelítésének kizárásával. Ugyanakkor, megérezve és feltárva egy problémát, ennek a zónának mint végtelen ismétlődésnek az elvetésével párhuzamosan ők tagadták azokat a rosszul megfogalmazott történelmi, művészeti kérdéseket is, amelyeket úgymond legalábbis a tizenkilencedik század óta rosszul tettek fel, s ez a hibás rákérdezés az elmúlt évtizedekben is jelen volt. A magyar irodalom nagy realista törzse (Móricz), a magyar irodalom sorsvállaló indíttatása (Ady) múlhatalan érték, jelentették ki, kultúrateremtő szerepük, a nemzeti öntudatot kifejező szerepük evidencia, tehát folytatandó. De (és első lépéseik idején ezen a „de"-n volt a hangsúly) a hetvenes évek sajátos idő-helyzetében ilyen pontokról nem mozdítható ki az irodalom megkövesedett, ideologizált sémarendszere, mert ez a hagyomány (vélték) ha persze *más oldalról*, de ugyanazt veszi célba, holott... Holott a fordulat megvalósítására elsősorban az irodalomnak mint az életre adható válasznak az elismertetését tekintették fontosnak egy bénító előzményrendszerben. És amit ezzel együtt láttak feladatnak: az irodalomnak, mint a formák parlamentjének jogosítása, a hetvenes évekig „rejtőzködő hagyomány" napvilágra hozása Csáth Gézától, Füst Milántól Ottlikig, Pilinszkyig, Mészölyig, Mándyig.

Ebben a gondolati-művészi-formai koncepcióban, jelen-, feladat- és hagyományértelmezésben nem szerepel fő irányzatként a sorsvállaló magyar irodalom. Ám: nem volt és nem is lesz a magyar irodalomnak olyan fontos ága, amelyik *egyszerre*, az egész irodalmi hagyomány összes lényegbevágó tendenciáját magába tudta volna, tudná sűríteni. Egy éles fordulathoz nemcsak a társadalmi változásoknál, de az irodalomban is sarkosítások, túlzások, az „erőgyűjtéshez" szükséges koncentráltság, az áttöréshez elengedhetetlen „egyoldalú" erőösszpontosítások szükségesek. Abban a helyzetben, amelybe éppen az elmúlt évtizedek „végtelen tautológiája" nyomta le a magyar irodalmat, ezek a célkitűzések és művek – ma már világosabban látható – általa valami olyant hoznak előtérbe, amely az *egész* magyar irodalom számára előnyös hatással lehet.

A folyamatosságnak az új esztétika hívei részéről történt elvetése nem az értékek tagadása volt, éppenhogy jelenlétük hiányának bejelentése. Nem felejtés, hanem emlékezés. Ezt érezte meg olyan érzékenyen Béládi Miklós, amikor azt hirdette, hogy

nem szabad a fordulattól megijedni, mert „a magyar irodalom egy korszak végére jutott és egy másikba, új szemléletűbe kezd átlépni". Amihez hozzá kell tennünk, ez az új szemlélet nem mint a magyar irodalom teljessége, de mint egy újabb irányzata azóta felnőtt, műveivel, esztétikájával kivívta helyét.

De mégegyszer: nem irodalomtörténet ez, vagyis ha ezt az évtizednyi történést szemügyre vesszük, korántsem a szakasz műveit, prózapoétikáját, netán sok ponton vitatandó analitikus, struktúrákat vizsgáló módszereit próbáljuk figyelni, inkább egy művészetilozófiai gondolkozást, amelynek tehát kezdő szakaszát jellemezte csak az éles elkülönülés *minden* megelőzőtől, az „ügynélküliség üdvösségének" hitvallása. Ez a kifejezés nem volt szerencsés. Ami viszont fontos és jogos volt benne, az a rossz kérdezésminták elvetésének szenvedélye; Balassa fogalomalkotó teljesítményével az újnominalizmus mint a történeti, szellemi krízis felismerésétől vezérelt elv. A kiindulás ennek a krízisnek a felismerése, az általános megnevezések elvetése, mivel azok kompromittálódtak. Az új esztétika induló szakaszában a legfontosabb a tiltakozás a kompromittálódott fogalmak, kijelentések, irodalomtörténeti megközelítések, esztétikai alapelvek ellen mint egy világkrízis, s benne a hazai és kelet-közép-európai „nagy szárazság" idejének termékei ellen. Később derül ki, hogy a nominalizmussal mint *minden* megnevezés elvetésével elveszhetnek azok az értékrendszerek is, amelyek nélkül hiábavaló egy átfogó világelv megszerzésére törekedni. Előtérbe kerülnek a kultúra nagy támpontjai, az irodalmi támpontok. A hátatfordító maga mögé *is* pillant, s mikor rájön, hogy nem változik sóbálvánnyá, kezdi végigpásztázni a század kultúrájának, irodalmának termőföldjét.

Persze Babits és Kosztolányi lesznek elsőül a meglátogatott katedrálisok, az újraintegrált nagy értékek; aztán távolabbi támpontok is közelebb kerülnek, Csáth Géza (Mészöly jó ugródeszka hozzá); megkezdődik a visszafelé való építkezés. A folyamatosság mint az új kultúra és irodalom létének szerves része értelmeződik.

Rámutathatunk erre a gazdagodásra a művek felől is. Domokos Mátyás veszi észre, hogy *„visszavezetésről"* van szó. *A szív segédigéi*ről írja: „ez a ‚bevezetés' voltaképpen *visszavezetés* az eleven élet gyökereihez és forrásaihoz, helyreállítja élet és irodalom megbomlott összetartozását, mert Esterházy – s ezt illenék már észrevenni – nem a szakítás, hanem az ősi összetartozás új függvényrendszerének a leírásában látja az irodalom – és kísérlete, a ‚bevezetés' – értelmét."

De, jeleztük már, a fiatalabb nemzedékek legjobbjai nem kizárólag *ezen* a vonalon, ezzel az esztétikával járnak az irodalomba való bevezetés útjait. Van olyan irányzatuk, amelyik a virtuóz játékosság irányában keresi a hangját.

A pajkos villódzás kibékítő játékos nosztalgiájára felel rá Esterházy (Ottlik szavaival), igen, éppen ő, akinek indulásából korábban ugyancsak nem hiányzott *akkor* némi léhaság: „Úgy látszik egy ilyen kicsi országnak csak gyenge, legföljebb közepes léha írója lehet, de sohasem támadhat egy igazi, bátor, jó léha írója . . ."

Hangjukat próbálják, a porondon vannak azok a fiatalabb írók is, akik nem nyugszanak bele a realizmus-felfogás devalválódásába, ők az évtized igazi kérdéseihez akarják igazítani a „kifogalmazás" helyén az ábrázolást. Támogatják ezt azok a kitűnő irodalomtörténészek, immár a középnemzedékből, akik, miközben érzékeny elemzésekkel siettek az új próza segítségére, és fontos pontokon járultak hozzá esztétikai elveinek érvényre juttatásához, ám azért – elsősorban Kis Pintér Imrére gondolunk – nem titkolták nézetkülönbségeiket sem. Főképpen arra ösztönöztek, hogy az új magyar próza és esztétika által is vallott pluralitás jegyében az irodalom megbízatás-központú hagyományának inspirációi megkapják a maguk szerepüket a legfiatalabbak között is.

Bizonyos, hogy ez a polarizálódás is hozzájárult ahhoz, hogy kialakult az új esztétika egy következő, immár harmadik szakasza. Balassa elveiben jellemző a korábban elvetett értékek, esztétikai lehetőségek, formai megoldások közül néhánynak a bölcselet szűrőjén való átengedéssel történő integrálása. Ez a nyitás némileg más szemmel nézi a történetelvűséget, miközben felfigyel a realista próza elemeinek egy újabb gondolatcentrikus regényszerkezetben való megjelenésére. „A történet úgynevezett logikájának a szerkezete paradox: mozaikos, de egy-egy mozaik önmagában

kerekded, mintegy anekdotikusan lekerekített...", ezt Mészöly új prózájáról mondja nyolcvannégyben. „Régi prózai hagyomány születik újjá, amelyről egy ideig talán joggal, de elhamarkodottan, irodalmi közvéleményünk egy része (magam is) azt hitte, nem folytatható. Ez pedig egy adott világnak természetként való ábrázolása, illetve e világ történetként való megszólaltatása; olyan zártság és teljességérzés felkeltése, amely szigorúan a realitás keretei között maradva az emberi természet megoldhatatlan kérdéseivel szembesít, miközben a létezést újra történetivé nyilvánítja." Ezt a fiatal Krasznahorkai László regényéről mondja nyolcvanhatban.

A nyolcvanas évek közepén a hagyomány kérdése is gazdagabban jelenik meg, most már mint történeti fogalom, mint „szembesülés és elfogadás egyidejűleg", mint „egyszerre folytatás és megszakítás". Valóságos, a múltbeli történeti életet ábrázoló tematikus anyagként is befogadásra talál (emlékirat, memoár); legkedvesebb formája, a szembesítő erővel megmutatkozó elsüllyedt archaikum, az olyan ősminta, amely „az élet sűrített kifejezésévé változik a formálás során". A legfontosabb áttörés itt az, hogy Balassa, amire többen – tán e sorok írója is – már korábban ösztönözték, beleütközik a magyar irodalom egyik legsúlyosabb hagyományába, amelyben az író számára a mű megteremtése nemcsak mint az irodalom „létrehozásának", hanem az élet megoldásának is kizárólagos lehetősége. Arról a művészi magatartásról van szó, amelyet évszázados távon visszatekintve mint az „önmagunkkal való rendbenlét" (életben-írásban elválaszthatatlan) létformájaként szoktunk emlegetni, a Zrínyi, Apáczai, Bethlen Miklós hagyományban ugyanúgy, mint a reformkori nagy irodalomban, Vörösmartyban, Aranyban, s persze hogy más-más módon, de Adyban, Babitsban, vagy („üdvtana" ürügyén kifogalmazottan) Németh Lászlóban.

Más persze az új esztétika önfelismerő gondolkozása, mint a megelőző korok műveiből áradó vonzás, hiszen az archaikus, az elfeledett, a csak lassan újra szemhatárba kerülő hagyományrétegek használata kritikai és megtartó formák között érvényesül (egyszerre). De: közös az, hogy felerősödik a most már tágabb hagyomány felmerülése kapcsán *az irodalom mint életprobléma.* „Mondhatjuk: az egész hagyományértelmezés tétje ez, messze túl minden művészetesztétikai célkitűzésen" – írja Balassa, s aminek kapcsán kimondja, az Nádas Péter nagy regényének a mitologikus gondolkodás jegyében álló világegységteremtő küzdelmére utal, amit ő az *Emlékiratok könyvé*ben így fogalmaz: „Ahhoz, hogy elbeszélésemet megírhassam, az életemet kellett volna valahogy megoldanom, feltörni és feloldani az öncsalások minden rétegét."

A mű, mint az elbeszélő életkérdéseinek eltakarója és felfedője? Körkörös mozgás? A bölcseletnek az új esztétikával, mint úttörésnek és műértelmezésnek, a *teljesség* felé való törekvése? Amelyben a maguk törte ösvényeken való további előresietés közben, az irodalmi folyamatmegszakadás szakadéka fölött *új,* a nagy hagyományok hídfői felé ívelő pillérek *is* épülnek már? Ami megjelenik itt, az minden jelentős irodalmi fordulat legjobb kondíciója: az elvetve tagadás, és az elsajátítva meghaladás szellemi-művészi gesztusa. Nyitás a „magyar életfolyam"-ot ábrázoló törekvések felé; elsősorban Ottlikkal és Mészöllyel a centrumban, a Nádas–Esterházy vonalon. Mintha oldódna az „elbeszélhetők-e egyáltalán a dolgok" korábban megfogalmazott kétely.

*Egy kultúramodell határpontjai 2.*

Elbeszélhetők-e egyáltalán a dolgok? – ez csak látszólag poétikai kérdés. Nem is kizárólag esztétikai, sokkal inkább bölcseleti. A századközép filozófiája, a frankfurti iskola összefüggésbe hozta az infernóélményt mint történeti és ontológiai realitást az ideológiával, etikával és a művészettel, abban az értelemben, ahogy azt Adorno fogalmazta meg. Erre a konfesszionális alapra, amely a „másról" beszélés helyett inkább a csendet választotta, rétegeződtek rá az újabb társadalmi-politikai zsákutcás hely-

zetek, miközben beépült a wittgensteini felhívás a korhoz való alkotói viszonyba. A traktátus bölcseleti ösvényt húzott, és ez az ösvény az irodalomig is elvezetett. A „hallgató bölcselet" ugyanúgy kialakította a maga beszédes kódexeit, miként a „hallgató" művészet. Aki majd végiggondolja és kidolgozza a hatvanas és főképpen a hetvenes évek modern művészeti irányzatainak kapcsolatát a lényegről beszélő hallgatás vonalán, bizonyos, hogy ennek a művészetnek a poétikai magjához, műfajok, műnemek és műformák geneziséhez kerül közelebb a zenében, képzőművészetben, irodalomban.

A hetvenes évek közepétől azonban nagyon sokféle okból – közéjük sorolhatjuk a hatvannyolcas nemzedékek dezillúziója utáni ébredés első mozdulatait – a wittgensteini paradoxon veszített szerepéből; aminek a teóriaképzéstől a művészetpoétikai problémákig hatása volt. Az olyan „közvetlenül gondolkozó" műfajokban is, mint amilyen az esszé.

Amikor leírtuk: *amiről nem lehet beszélni, azt ki kell mondani*, akkor úgy véltük, hogy egy ilyen, a kor közmegegyezésében egyre erőteljesebben jelentkező vállalás lehet a századvég *egyik* szellemi-etikai támpontja. Ami kihat a kultúramodellra is. Ugyanis nemcsak a felívelő korszakoknak lehet alapeleme a fény. Az alkonyi tájat is besugározhatja a megvilágítás. Elbeszélhetők-e egyáltalán a dolgok?, töprengett a többi között az új irodalom is, még a hetvenes évek végén. A kételyt tehát oldódni látjuk. Az átfogó világelvre való törekvés igyekezete sarkall egyre jobban előre.

Ez az a pont, ahol egyre bizonyosabban érezhető: valahová *el lehet* érkezni. Valamilyen kultúra-modell támpontjainak a közelébe. Ami persze az irodalomra is hatással lehet. Maga a mű is dolgozik és alakít. Formál. Valaminek a jegyében, amiben benne foglaltatik az írói életmegoldás keresése is, mint a létproblémák feloldásának egyik útja.

A helyszín, ahol egy új kultúrakép lehetősége felmerül, egyelőre virtuális. Az irodalomnak mint folyamatnak is új, századvégi szakasza kezdődhet. A patakok találkozása egy új csomópontban: integráció, ha nem is szintézis. A találkozás lehetősége a sorskérdések irodalmát vallóknak, a minőség felelősségtana körül csoportosulóknak, az új irodalom híveinek *egyaránt, közösen* nyitott. Szó sincs benne kivívott, megszenvedett, igazolt, bevált jogos elvek, vállalások, formák, világképek feladásáról. Éppen az őrző alkat, az őrző művészet testvériesülése ez; egyfelől a megtisztítás hűségével való meghaladás, másfelől az elvetéssel kikövetelt irodalmi, politikai pluralizmus. Amiben megnyilvánul, hogy a mű: szabad döntés.

De mihez viszonyítva, minek az elmúltával és minek a romjain rajzolódhatna ki egy új kultúramodell?

Mikor több mint négy esztendeje *A Németh László-pör* egyik fejezetében Bartók kultúramodelljén töprengtem, felmerült az a három összetevő, amelyből létrejött: a) a romantika bírálata, a meghasonlás vállalása, a disszonanciában a jövőnek mint üres kategóriának a fölvetítése; b) merítés a népzenei forrásból mint a történelem alatti életerős mélyrétegből; c) a kontrapunkt mint az európai modern törekvésekkel való együthaladás. És felmerült már ott is, hogy a század eleje óta végbement változásokkal ezek az axiómák lekoptak, *új helyzet* jött létre, szembe kellett nézni a jelenbe nyúló jövőnek, mint üres kategóriának a realitásával. Ha ezen a vonalon haladunk tovább, *jelenünk élménye* az, hogy ami valóság volt, az a század utolsó évtizedeire már koralkony; amivel akkor szembe kellett nézni mint *eséllyel*, abban ma benne vagyunk. *A jövő mint üres kategória jelenné lett.* A kérdés az, vannak-e, hol, lehetnek-e egyáltalán kohéziós pontok, amelyekre a kultúra-javaslatoknak valamilyen értelmes ábráját rögzíthetjük. Minden kultúra valamilyen világállapot egyik jelzőrendszere; a szétesésnek is van szellemi robaja. Ha abból indulunk ki, hogy a pör, amely az életért folyik, többszörösen, átláthatatlanul manipulált játszma szisztémájával, egy koncepciós per technikájával folyik, akkor ezzel a koholmánnyal a kvázi-kultúra, és a pénztelenség miatt „hallgató" kultúra, amelyben nyakig vagyunk, végtére is megegyezik. Ugyanakkor, ezzel az *eljárással* szemben, amiben egyszerre vagyunk vádlottak, vádlók, ítélők és tanúk – láttuk –, növekedik a szellem és erkölcs elégedetlensége.

Mi az, amit ebben a korhelyzetben érdemes a bartóki modell formai elemeiből tekintetbe venni? Azt mindenképpen, hogy *szembefordulás* volt, miként Németh László mondta, a „régi rongyokkal". Azt is minden bizonnyal, hogy a *formaproblémán* keresztül jelentkezett. Két el nem hanyagolható vonás ez. Nézzük, mi lehet a nyolcvanas években a *szembefordulás*? Mik itt a „régi rongyok", amiket mint ócska kacatokat szaggatnánk szét? A hallgatással megvertségünk persze mindenek előtt. Az ezzel való szembefordulás, az élet, a történelem néma jeleinek beszédessé tétele, hiszen az eltűnt igazság mint régészeti lelet restaurálásra, megfényesítésre vár. Más a kiürültség színtelen kopársága, és más a megszólaló tapasztalatok színtelen tisztasága, amelyben együtt jelenhet meg a történelemnélküliség magányába süllyedt újabb nemzedékek léte, és a nemzetért mint közösségért való egzisztenciális aggodalom.

És mit jelent *ma* az, hogy egy új kultúra karakterisztikus vonásai, benne egy életmagatartási ajánlat a *formaproblémán* keresztül is jelentkezhet? Bartókról szólva Kodály, sokszor idézett tanulmányában, 1921-ben azt írta: a disszonanciák „java része a dallamvilágból ered. A súrlódások vagy nyersebb hatások két vagy több dallam kombinációja folytán jönnek létre. Bach stílusáról tartják, hogy nála nemcsak átmenő hangok vannak, hanem teljes átmenő dallamoké. Ez a titka Bartók disszonanciáinak is. Bach óta elszoktunk attól, hogy két egyaránt fontos szólamot kövessünk, a mellérendelést alárendelés váltotta fel... Két dallam találkozásakor olyan hangsúly keletkezik, amely megkétszerezi a mozgásenergiát, és jobban kiemeli egyik, vagy mindkét dallamot. Ez az, ami Bartók stílusát oly tömörré, oly kérlelhetetlenül logikussá teszi, ami az abszolút szükségszerűség érzését kelti."

A bartóki disszonancia (mint formaprobléma), miközben alkotóelv és zenei poétika, melyre az egész életmű épül, szinkronban volt az alkotói világképpel, amely kormegvilágító is, és még Bartók életében kultúraképző erővé teljesedett ki. Ma már nem nehéz a *formában* – például a két egyaránt fontos szólam vezetésében, vagy a két dallam találkozásakor keletkező hangsúlyban, amely az „abszolút szükségszerűség érzését kelti" – felismerni „valamit" a keletközép-európai népek történelmének sorsvonalából, a nemzeti história nagy, együttfutó, egymást hol felerősítő, hol kizáró ellentétpárjaiból. A kérdés esztétikai magjáról és szerepéről – mutatva ezzel a hatalmas, időt áthidaló összefüggéseke – egy egészen más példán (a mai prózáról töprengve) Balassa Péter több mint hat évtizeddel később, bizonyára ismerve Kodály szövegét, de „holtbiztosan" nem is gondolva rá, így ír: „... mindenkori alapkérdésnek azt tekintem, hogy lehetséges-e szinkronitás a forma és a világkép megfejtése között, vagy pedig a megfejtés közben hierarchikus viszonyt kell feltételeznünk világkép és forma között... Magam bizonyos vagyok benne, hogy a művészet valósága azt mutatja, a kettő nemcsak szétválaszthatatlan, hanem e ténynek műelemzési konzekvenciái is elkerülhetetlenek. Forma és világkép korrelatíve együtt áll..."

Itt két összefüggő kérdésre érdemes figyelemmel lenni. Az egyik az, hogy a nyolcvanas évek idézett töprengése, égy *jellegében* szembefordulást jelentő *új* (próza) *forma* ürügyén fogalmazódik meg. A másik az, hogy a hat és fél évtized előtti szöveg tanúsága szerint a szembefordulás mint az új keresése a művész számára lényegében *először formakérdésként* jelentkezik. Tudjuk, későbbi kiteljesedése hozza csak magával a kultúrateremtő funkciót is. Mert valóban, világkép és forma között (igencsak meggondolandó ez a századvég egész új művészetének jegyeit méregetve) szinkronitás áll fenn, és nem hierarchikus kapcsolat.

De a kérdés és a feladat azért sokkal tágabb, mint az új próza kísérletei, útja, eredményei. Az már látható, hogy a századvég *egész* irodalmában – legyen szó irányzatai közül akár a sorsproblémákat képviselőről, akár a babitsi hagyományt folytatóról, akár a szembefordulást vállaló új prózáról – azok hozhatják a hosszú távon is esztétikai értéket teremtő formai elemeket, amelyekkel *szinkronban* világlátomás is kialakítható. Éppen, mint egy *új kultúra* csírája. Ez pedig az olyan szellemi-művészibölcseleti és etikai *egyidejűségre* való törekvésben jelenhet meg, amelyben a múltbeli összecsúsztatott elemek, miközben tapasztalatokat keltenek életre és értékeket tartósítanak, *ugyanakkor* a friss korélmény megszólaltatói. „Zenéjükben" a reményt vesztett történelem disszonanciái hangzanak fel, a forma és világérzés együttes te-

remtésének reményében. Ami a művész számára az időfolyammal és a jelenléttel való együttes szembenézésre utal vissza. Igen, a bármilyen poétikát képviselő alkotó számára *egyaránt* az egyetlen nagy kérdésre, amit Pilinszky szavaival hitelesítenénk: „... ki szegi meg a töretlen időt? ... az ismeretlen tűzvészbe nyúlni ki merészel?"

Ha pedig a Bartók utáni korszak ezt felismeri, vállalja, kimondja, visszanyúlhat mindahhoz, amit a „már csak" előzményként tisztelt múltbeliből felhasználhat. Visszanyúlhat mindenekelőtt ahhoz, amiről úgy beszélünk, mint két egyaránt fontos szólam jelenléte. Hiszen mi más volna például az „idő feltörésének" *egyik* útja, mint a nagy etikai értékek őrzésének és a mai kongó emberi hangok, kiürült történelmi alakzatok *együttfutó* disszonanciáinak megszólaltatása?

Mindez ajánlat a horizont tágítására. Utak között, amelyeken el kellene indulni, talán egy ösvény. Járható-e? – erre a kérdésre a végighaladás kísérlete felelhet. A kísérlet mindig része a létnek, ám az átmeneti korszakokban életfeltétel, légszomjas évtizedünk oxigénpalackja. A koralkonyok hosszútávúak is lehetnek. A közökben összeszemosódik, amit magunk mögött hagyunk és ami felé megyünk. A kadáver is, a csíra is a lábunk alatt. Ha tudhatnánk, hogy milyen eséllyel irtjuk körülöttünk a bozótost? Ma ez *is* kétséges. Marad a kubikos munka, a helytisztítás.

---

*Az esszékönyv közlését ezzel a részlettel befejeztük. A teljes szöveget a Magvető Könyvkiadó jelenteti meg a közeljövőben.*

ELŻBIETA SOBOLEWSKA

# „WOZACY"

## *Esterházy Péter regénye lengyelül*

Szokás azt mondani, hogy az a jó cím, amely a lehető legrövidebben foglalja össze a lényeget, vagy legalább útmutatóként szolgálhat a könyvet forgató olvasónak. Lám, rögtön írásom legelején botlom abba az elkerülhetetlen nehézségbe, amelyet majd néhány sorban érzékeltetni próbálok. A kortárs posztmodern, kiváltképp az utolsó néhány évben napvilágot látott irodalomban – Esterházy Péter, Oravecz Imre, Krasznahorkai László egyes szövegeiben – mintha összemosódni kezdene a próza és a költészet határa. E jelenséget ilyen módon nem lehet egyedi, egyetlen szerzőre jellemző stiláris megoldásnak tekinteni, hiszen szélesebb, általánosabb irodalmi irányzatról van szó, melynek fordítására ajánlatosnak látszik valamilyen komplexebb eljárás kidolgozása. A fő nehézség abban rejlik, hogy a konkrét művek műfajokon belüli (közötti!) elhelyezése egyelőre inkább ösztönös megérzéseken alapul. Az irányzat annyira új, hogy nem született még kialakult, átlátható struktúra, amely formai szempontból segítséget nyújthatna. Ha ehhez hozzátesszük, hogy a nyelv irodalma, amelyre fordítjuk, nem ismer paralell irányzatot, grammatikai szerkezete viszont nem enged kvázi tükörfordítást, a fordító feladata a hagyományosnak nevezhető irodalom tolmácsolásához képest bonyolultabbá válik, bizonyos mértékben lényegében lesz más. A fordító rákényszerül egy olyan rendszer felépítésére, amely a saját nyelvében nem létezik, feladata viszont az, hogy ez a mesterséges folyamat ne tükröződjék az újraalkotott szövegben.

Hiába nevezi Radnóti Sándor egy nemrég megjelent tanulmányában eposznak a *Fuharosok*at, nem érzem, hogy a mű egyértelműen odasorolható. A szerző maga regénynek nevezi, bizonyos elemeiben a szöveg közel áll a novellához, s egyben szabadvers is, ráadásul nagyon erős balladaszerű ritmussal. Ha számba vesszük még filozófiai vendégszövegeit, a gondolati költeményt is eszünkbe juttathatja. Az írás a maga egészében mégis nagyon zárt, kerek mű, hiába a sok beépített idézet, a kollázs gyanúja fel sem merül e *furmányos regény* olvasójában. Íme, a kérdés szinte megválaszolhatatlan, ámbár feltenni szükségszerű és elkerülhetetlen. Én magam úgy tettem föl, hogy az összes irodalmi műfajokat szabályszerű táblázatba rajzoltam, s kezdtem nyilakat húzni. Amikor aztán a nyílrendszer ellepte az egész cédulát, megválaszolhatatlannak tekintettem a kérdést. Nincs válasz. Marad a ráérzés. És a jó fül. A szabályszerű rímelést, ritmust ki lehet számolni (tévedés ne essék, nem minősítés ez, hogy mi a könnyebbik, s mi a nehezebbik fordítás), alá van rendelve szent szabályoknak, tudjuk, miként ellenőrizhetők a kisebb-nagyobb elcsúszások. Itt viszont ez a lehetőség nem adatik meg. Hallgattam így az eredeti szöveget, hallgattam a lengyelt, az egyik fülemet „magyarul hegyeztem", a másikat lengyelül. Közben tudtam, hogy a szöveg zenéjét egészében lehetetlen megmenteni, a magyar mondatok erősen ereszkedő lejtésűek, a lengyel mondatok nem. Amit át tudtam menteni a fordításba, anélkül, hogy a lengyel szöveg hangzásában ne legyen idegen és szokatlan, az a zenei impresszió. És valószínű, hogy ez nagyon is elég, mivel a magyar anyanyelvű számára az ereszkedő frázis kevésbé feltűnő, és csupán ott válik igazán hallhatóvá, ahol erősebb, nyomatékosabb az egyébként használtnál.

A szöveg hangzásával kapcsolatban felmerül még egy, tulajdonképpen stiláris jellegű kérdés: miként fordítandók az írásban nem ritkán található vendégszövegek? A fordító egynemű egésznek tekintse a művet (ha ráadásul, ahogy említettem, végül is az), vagy a beépített idézeteket külön kezelje? Rilkét rilkeiesen vagy esterházya-

san fordítsa? Vagy vegye át az irodalmi köztudatban már létező fordítást? Be kell vallanom, hogy egyértelmű, mondhatni elméleti választ képtelen vagyok adni. Valószínű, hogy ezt a konkrét szöveg diktálja, a létező fordítás mikéntje, hogy például mennyire avult el, ha régi szövegről van szó. Mindenesetre ajánlatos arra törekedni, hogy Pilinszky ne váljék Esterházyvá, se Esterházy kollázs-íróvá. Vannak fordítások, amelyek felhasználhatók, s vannak, amelyek nem. Hogy konkrét példával éljek, a Pascal *Gondolatok*jából átvett sorokat Boy-Zeleński több évtizede elfogadott, különben kiváló fordításában közöltem, s úgy érzem, ugyanúgy épültek be Esterházy sorai közé, mint ahogy az eredeti szövegbe. A Rilke-sorok fordításával nem voltam viszont megelégedve, s új fordítást csináltam. A többi idézet (főleg Chardin, bár lengyel fordítása létezik) lengyel változatára nem sikerült rábukkannom, így magam fordítottam, ám úgy, ahogy az egész mű fordítását elképzeltem volna.

Ennyi volna, azt hiszem, amit a mű formai keretének lehet nevezni. Ez az elemzés azonban mégsem látszik elegendőnek Esterházy köztudomásúlag erősen egyéni stílusának meghatározására. Miben rejlik tehát, az említetteken kívül, a szerző összetéveszthetetlen hangja, az, ami egész művében szinte változatlan, egyaránt felismerhető regényeiben és esszéiben is? Azt hiszem, egyértelműen a nyelvhasználatában. Csakhogy Esterházy esetében a nyelvhasználat fogalma többet jelent, mást jelent, mint általában jelenteni szokott. Itt a világ másmilyen szemléléséről van szó, más rálátásról, más, mélyen ironikus perspektíváról. És ezek mind olyan elemek, amelyekről fordítás közben nem szabad megfeledkezni. A *Fuharosok*ban gyakran előforduló nominális mondatok, kihagyásos, hiányos mondatok, a költészetben alkalmazott technikával konstruált fordulatok határozzák meg a szöveg tempóját, a közlés egy- vagy többértelműségét. Ugyanakkor ezeknek az átültetése ütközik a legtöbb nehézségbe. Esterházy él nyelve összes lehetőségével, olyan grammatikai jelenségeket használ fel, amelyek más nyelvekben törvényszerűen nem is léteznek. Átültetésük nehézsége azonban abból ered, hogy ezek nem egyszerű, üres nyelvi játékok, hanem a sorok közötti tartalommal teli közlések, nem helyettesíthetők tehát pusztán más nyelven kitalált nyelvi játékokkal. Ha már a kihagyásos mondatoknál tartok, egy konkrét példával szeretném megvilágítani az említett műhelyproblémát: „Lábom hasztalan összse" – mondja Zsófika frivol eleganciával. Itt csak zárójelben említeném meg, hogy Esterházy bármiről is írna, mindig elegánsan, sajátos finomsággal teszi ezt. Ez pedig a fordító számára rendkívül csúszós talaj, s volt alkalmam tapasztalni, ahogy a frivol elegancia triviális ordenáréságba csúszott át. De visszatérve Zsófikára – olyan nyelvben, amelynek grammatikai rendszerében nem létezik elváló igekötő, e mondat szinte a lefordíthatatlanság határán áll. A mondatból hiányzik valami, ami e nyelvből nem hagyható ki. Ily módon e mondat fordításánál nem maradt más lehetőségem, minthogy egészen más pályán induljak el. Először is annak igyekeztem utánanézni, valójában mit is hagyott ki a szerző? Biztos, hogy csak az ige tövét? Valószínűbbnek tartottam, hogy a kihagyás nagyobb egységből ered, s így a szöveg értelme nem „összeszorítottam", hanem „össze igyekeztem szorítani", ami természetesebbé is teszi az ige nélkül használt igekötőt. Ezen értelmezés szerint megoldható a lengyel fordítás is, amelyben a kihagyásos mondatban csupán az *igyekszem* (nogi daremnie *próbuję)* marad meg. Ez viszont grammatikailag ugyanúgy megalapozott, mint az eredeti kihagyás, és ugyanolyan kihagyásos mondatot hoz létre.

Példaként ennyi. Hasonlókat még hosszú sorokban lehetne idézni, mégis úgy vélem, nem itt van ennek a helye. Amit lényegesnek tartottam, csupán az, hogy felvázoljam az ilyen jellegű szövegek átültetésének folyamatát. És mivel a *Fuharosok* az első Esterházy-közlés Lengyelországban,* azt is némileg kötelességemnek éreztem, hogy eloszlassam az Esterházy-ügyben érdekeltek esetleges gyanúját: a fuharosból véletlenül sem lett koszos kezű kocsis.

* A fordítás a *Literatura na świecie* 1986/4. számában jelent meg.

KÖRNER ÉVA

# Beszélgetés egy mű-alkotással

*arról, hogyan alkotta meg magát; hogyan választott témát, amelyben a festői önteremtést végrehajtotta*

A Pécsi Galériában 1987. február 13-án nyílt meg a „Pauer Gyula, Érmezey Zoltán, Rauschenberger János bemutatja P.É.R.Y. Puci Dráva-parti festményeit" című kiállítás.* A kiállítás szokatlan volt, két szempontból is, egyrészt, mert hosszú idő után művészkollektíva munkájával találkoztunk, másrészt: mert a nagyléptékű kiállítás egyetlen téma, mégpedig egy naturális látvány, egy táj feldolgozásának sokszoros variációja volt.

Meglepett, hogy a három művész vállalkozásában nem félt az allúziótól, amely elvezethetett volna a 40-es, 50-es évek szocreál „művészkollektíva" hagyományához. Ez ugyanis megkövetelte a szuperreprezentáció érdekében az óriási méretek és a fotórészletességű „valósághűség" végrehajtásában nagylétszámú művész társulását, akik ebben a munkában kénytelenek voltak szolgalelkűen feladni személyiségüket.

A kiállítás másik figyelemre méltó tényezője – mint mondottuk – a kiállítás tematikája. P.É.R.Y. csak tájképeket mutatott be. A néző primér eszközökkel, alaposan megmunkált, hatalmas méretű sivár területekkel szembesült. A raffinéria nélküli egyszerű festés és a szinte brutális méretek semmiféle közmegegyezéses stílushoz nem voltak köthetők, sem a hagyományos tájképfestészet különböző elveihez, sem az újabb fotórealizmushoz. A néző mankó nélkül állt.

Ezek után a kérdések így csoportosíthatók:

– miért áll össze három művész, hogy olyan művet alkossanak, amelyben személyiségüket kölcsönzik egymásnak, vagyis elfogadják egymás személyiségét?

– milyen inspirációt adhat a természet, sőt annak csak egy kis szeglete, ahová a művészek valamilyen múlt századi módon kivonultak festeni, vásznakkal és ecsetekkel felszerelve?

Mindkét kérdés fokozható. Vajon egy művészhármas tagjai az ilyen együttes munkában nem veszélyeztetik-e önmaguk integritását, amint az az előbb említett szocreál esetében szükségszerű volt, avagy ezzel szemben lehetséges-e a személyiség felfokozása egy együttműködésben, valami olyan módon, mint ahogy a klasszikus görög filozófusok tették ezt peripatetikus módszerükkel, amikor is a résztvevők egymással beszélgetve tudtak igazságokat tisztázni. Vajon egy ilyen együttműködés nem annak az izolációnak feloldására tett kísérlet-e, amely a 20. századi vagy még régebbi európai polgári kultúrát jellemzi – tehát vajon nem kísérlet-e arra, hogy a gondolkodás termékenyebb gyakorlatát találja meg, mint a beidegzett európai individuális módszer.

A természet mint téma vajon nem éppen ilyen kihívás-e a természetet szublimáló, vagy idézőjelbe tevő intellektuális modern tendenciákkal szemben? Nem kihívás-e annak állítása, hogy a természet igenis forrás, és nemcsak a maga érzékletes voltában, hanem éppen hogy új és sokrétű mediáció anyaga lehet?

Még a kiállítás előtt, a munkának egy közbenső fázisában vettük magnóra a kö-

* Új nevét a három művész: a szobrász, az író és az építész eredeti nevük betűiből kompilálta életkori sorrendben. A keresztnevet – horribile dictu – Pauer sziámi macskájától kölcsönözték.

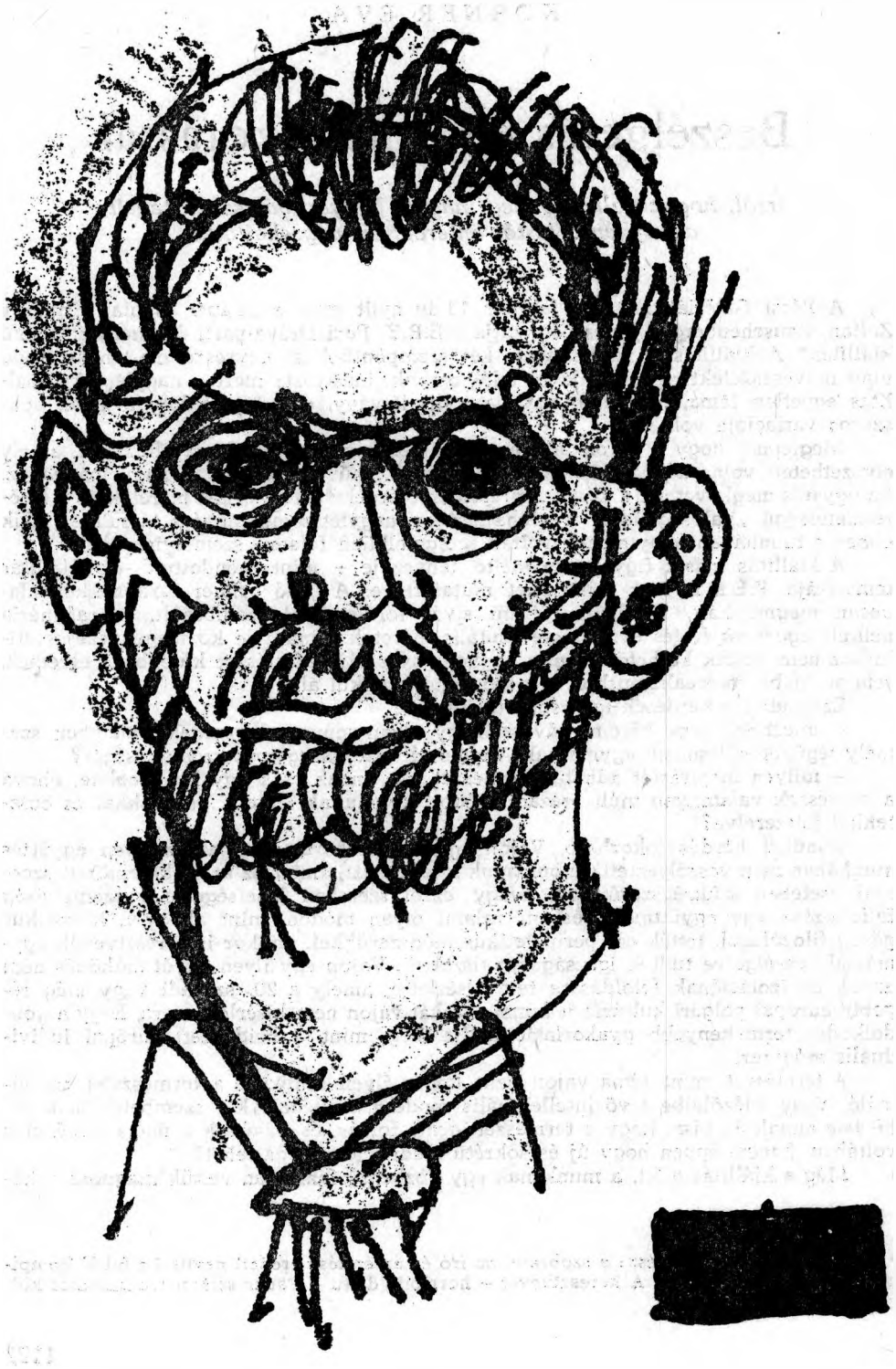

vetkező beszélgetést. Ez 1986. november 29-én Pauer Gyula műtermében történt, ahol a képek nagy része már látható volt és a művészek fotókat is mutattak arról a bizonyos területről, amely a festmények „modellje" volt.

•

*Körner:* – Körben a falakon egyforma méretű tájképek – mintha benne ülnénk egy tájban. Nagyon erős hatású ezeknek a képeknek a mérete; az, hogy igen nagyok. Egyszerre zavaró és vonzó ennek a nagy tájnak a közelléte. Első pillanatban megoldhatatlan, hogy a képek látószöge azonosnak tűnik és mégis körben látható a táj. Vajon többszörösen jelenik-e meg, szinte körkörösen ugyanaz a látvány? Olyan érzése van az embernek, hogy egy teljesen természetes környezetbe került, de mégis, mintha szándékosan megtévesztenék. A képek megfestésében pedig az tűnik fel elsősorban, hogy a természet másolására szinte kínosan törekedtek, időnként a vasárnapi festők igyekezetével. Nem vitatható, hogy P.É.R.Y. előzetes tanultság nélkül „esett neki" a festésnek. Szobrász, író, építész; nem távol a festő-szakmától, de mégsem vagytok iskolásan felkészültek.

Érzékeny ponthoz érkeztünk – mi szabályozza ezeket a képeket? Hiszen közmegegyezéses elv nélkül ezek a nagy nézőszögű és hatalmas méretű látképek nagyon nyersen hatnak. Az nyilvánvaló, hogy nem az akadémikus vonal- és színperspektíva, a valőr vagy tónusszabályok adták a vezérfonalat. A táj megoldásában nem vettek részt tanult vagy ellesett módszerek. Mintha itt tanultátok volna, tapasztaltátok volna ki a „festés" lehetőségeit, az ábrázolás hatalmát a téma felett. Nagyon érződik a képekben, legalábbis többségükben, a kísérletezés és a megoldás sikerélménye. Ez a látható erőfeszítés azonban nem csökkenti szuggesztivitásukat, sőt drámai meggyőző erőt kölcsönöz nekik.

De térjünk vissza a képek térhatására. Az egyes képek perspektívája nem befelé, hanem kifelé fordul. Tehát hiába vesznek körül összességükben, mégsem burkolnak be. A fotók, amiket itt mutattok, szintén igazolják, hogy a téma egy kifelé forduló táj, amivel ti mégis mint együttessel egy lezárt environment hatását akarjátok kelteni. Nyilvánvaló, hogy ezt nem lehet szokványos módon megoldani.

És még valami: milyen a táj maga, a választott „téma"? Első látásra teljesen közömbös, mert a bozótosnak tűnő folyómentének nincsenek kitüntetett pontjai, tehát nincsenek vízi- vagy hegyoldalbeli, növényi szenzációi, mégis valami rendkívül fontosat sugall ez a vidék. Pont az ellenkezőjét annak, amit szokásos módon a tájképtől várunk. Itt nincs szó sem az ideális táj múltba zsongításáról, sem a realista vérbő erejéről, sem a komponált vagy stilizált egyensúlyáról, harmóniájáról. Elhagyatottságával, bozótosságával, be nem építettségével valami félelmeteset, nem emberre szabottat éreztet. Az eszköztelenség és a méret még növeli ezt a benyomást.

*Rauschenberger:* – Ez egy határvidék.

*Körner:* – Az, hogy ezt a területet választottátok, nyilván nem véletlen, mert valószínűleg sokkal vonzóbb tájakat lehet Magyarországon találni.

Kérlek, beszéljetek arról, milyen elhatározás szülte ezt a választást. Pauer mindig olyan dolgokat, olyan léthelyzetet választott eddig is, akár szobrot csinált, akár színpadképet, akár filmet – ő a legtapasztaltabb képi alkotó köztetek –, amelyekben láttatni tudta létezésünk ambivalenciáját. Ezekben a képekben, úgy érzem, mintha ilyenféle szemléletet osztanátok valamennyien.

*Pauer:* – Beszéljünk először arról, hogy miért hárman festettük ezt a ciklust. A képekkel együtt egy festőt is meg akartunk alkotni, ezért egy érintetlen tájat kerestünk, amely egy érintetlen lélek médiuma. A tájnak meg kellett felelnie annak a követelménynek, hogy lehetővé tegye a nagy kiterjedés és a nagy összefüggés felfogását. A tájkép és festője megalkotása – ez volt a célunk. Ezért a határvidék és ezért hármunk szövetsége. Felolvasom a festő P.É.R.Y. első vallomását önmagáról:

„Úgy jöttem, mint mesébe az álom // illanó mese, surranó álom // lettem, de mégsincs nékem valóságom.

Fiktív művész vagyok, talált és kitalált. Minden dimenziómban művészi. Valódi embernek nem vagyok vehető, de valódi művésznek igen. A magamról alkotott kép egészen egyszerűen: műleírás. Műalkotás vagyok és műalkotást hozok létre. Mi kényszerítette ki alkotóimból, hogy a világra jöjjek? Hm. Ez nehéz. Hosszú ideig haladtam a pályámon zavartalan, miközben alkotóim ... Hm. Ki vagy mi P.É.R.Y. Puci? Nem királyi többes. Műtárgy. Műalkotás-művész. Mint P.É.R.Y., emberi lehetőség. Gondolataim szabadságában éppen fizikai létem hiánya segít. Se ember, se tárgy, se ki, se mi. Három ember önfeláldozó segítségével jöttem a világra, tőlük függök pillanatnyilag. Festményeimhez is az ő képességeiket használom. Három szabad ember. Pontosan tudják, hogy amit csinálnak, az ő alkotásuk és mégsem az övék. Pusztán alkalmas alkalmazottjaim. De hogy is nevezhetném őket így, hiszen kifejezőim is. Viszont én, aki személyes léttel nem rendelkezem, mégis sorsukra hatok. Születésemnél fogva hármas-látásom van. Ennyi nézőpontból törekszem a negyedik és a végtelenség dimenzióinak érzékeltetésére. Képeim közmegbecsülésre számíthatnak. Látható gondolataimban... vagyis nem csak én gondolom azokat, aktuálisak. Ha viselkedésem önmagában gyanúsnak is mondható, inkább kíváncsiság illet. És a kíváncsival közölhetem, hogy nemzetiségemre vonatkozóan kideríthetetlen származás vagyok. Éppen ezért gondolataim szóba öntése számos kétértelműségre ad lehetőséget. Én sem vagyok egzakt, nekem se egzakt semmi. Festetett festményeim voltak az első sugárzó élményeim számomra. Embereken keresztül szólok, általuk ábrázolok. Pauer, Érmezei, Rauschenberger. Függetlenül attól, hogy milyen nyelven gondolkodom, műveim tökéletlenségén túl, minden nyelv fölötti kommunikációs harmóniára törekszem. Ez látható Dráva-parti képeimen is. Ez létem lényege. ÍGY VAGYOK". – Mármint P.É.R.Y.

*Érmezey:* – A P.É.R.Y. Puci-képek olyanok, hogy egyikünk sem tulajdoníthatja magáénak. Olyan személyiséget hozunk létre, amely a személyiség értelmében egy transzindividuum. Mindannyian csináljuk a képet, és ily módon egyfajta hármaslátás jön létre, ami az egyik látást elfedi, vagy kiemeli. Olyan egység működik, olyan elv jön létre, amely kölcsönös megértésből és egyetértésből származhat csak. Tehát ami működik, szellemi integráció, ami működteti az egészet és amelyben benne létezem és amely által létezem. Meghatároz és oda-vissza hat. Hatok rá, és ő visszahat rám. Többértelmű a dolog. Ugyanakkor ő is leválik önmagáról, mint ahogy én is elkülönbözöm tőle, és ő is megkülönböztethető tőlem. Valami olyasmi, amiről beszélni lehet, ki lehet jelenteni, de ugyanakkor nincs, van. Festmény, egy alkotás, műalkotás – önmaga is műalkotássá vált saját maga számára. P.É.R.Y. Puci egy név, egy szignó, egy aláírás. Hisz a képeket nem mi festettük, hanem ő festette velünk. Tehát egy új személyiség, személyiségtudat, ami bennem merül fel. Nem rólam van szó, hanem P.É.R.Y. Puciról.

*Rauschenberger:* – Az is érdekel bennünket egy ilyen társulásnál, hogy valóban lehetséges-e ilyen kommunikáció, ilyen együttműködés az emberek között. Nagyon fontos, hogy amit csinálunk: kísérlet. Egy kép kubisztikus felbontásának a P.É.R.Y. látása éppen az ellentéte, mert három ember háromféle nézőpontból három nézetre bontja ugyanazt a képet és vetíti egymásra a vásznon.

*Körner:* – Tehát meg tudjátok határozni, hogy milyen újfajta személyiség vagytok?!

*Rauschenberger:* – Gondoljuk csak el P.É.R.Y.-t személyiségében: mindenki a maga módján képzelheti el. Szerintem P.É.R.Y.-ről semmi konkrétat nem lehet mondani. Nem lehet megállapítani, hogy ő művész, vagy személy, vagy személyek. Több személyből összerakható fiktív személy, vagy micsoda. Ezt korábban nem is döntöttük el, hiszen P.É.R.Y. mint tárgy műalkotás-művész. Elképzeltem, mit gondolhatnak róla: egyértelmű személyleírás nem adható. Többen szemüvegesnek találták. Mások felismerni vélték bizonyos fényképeken. Sokak szerint feltűnően hasonlók, esetleg testvérek. Van, aki csecsemőnek, van, aki nőnek gondolja. A köztudatba a

Dráva-part festőjeként került, önarcképe fantomkép. A Dráva partján jelent meg először nyilvánosan. P.É.R.Y.-t autodidaktának tartják, bár a legnagyobb mesterekkel állhatott kapcsolatban. P.É.R.Y. művészeten kívüli megnyilvánulásairól nem alkothatunk képet, feltehetően ilyenek nem is léteznek. Művészeti tevékenységének kezdetét a Dráva-parti expedíciójától számíthatjuk. De ez a hipotézis nem állítható teljes bizonyossággal. Elképzelhető pre-P.É.R.Y.-művek felbukkanása is, amelyeknek az oeuvre-re gyakorolt hatása megítélhetetlen. P.É.R.Y. szívesen látott vendég lehetett a környéken. Tájfelfedező kirándulásain gyakran meghívhatták egy-egy italra. A tájat mint a tenyerét ismerte. Különösen vonzották az égbolt hirtelen váratlanul jött mesés változásai. A napfelkeltéket és a napnyugtákat valószínűleg szerette. Feltehetően számos Dráva-parti képeslapját kapták meg ismerősei, bár sok kallódhatott el a világban. Felbecsülhetetlen számú grafikája tűnt el a környéken, vagy került egy-egy lakás falára. Nyilvánosan valószínűleg a határ menti Őrtilos környékén jelent meg először, ahol nagyméretű táblaképeit a tájban festette. Képeinek első bírálói a környék emberei voltak.

*Körner:* – A három személyiségnek, aki itt megnyilvánul, ez a szerep különleges felszabadulás saját determinációja alól azzal, hogy így hármasággá alakul?

*P.É.R.Y.:* – Igen. De ez olyan helyzet, hogy ettől függetlenül van Pauer, Érmezei, Rauschenberger. Ez olyan, mint három személy szellemi izgalmából létrejött szellemi szövetség.

*Körner:* – Hadd kössem össze a különleges hármas személyiséggé válást a képek egy formai sajátosságával, amit már korábban feszegettem. Változatlanul izgat a kifelé forduló táj – ami az itt látott képeken mindig nyilvánvaló – és a valamennyi kép által sugallt szándék, amit itt a műteremben is átélünk, hogy egy körkörös és koncentrikus tájba kerüljünk. Tehát hogy mégiscsak zárt világot akartatok teremteni. Tehát hogy a világ a mi világunk legyen, ismerős, amelyben nem vagyunk, nem vagytok annyira kiszolgáltatottak. A táj, amit választottatok, nyitott, elfolyik valahová – a szó szoros értelemben a folyó kanyarulata által – elmegy még a „határon" túlra is, de az „environment"-ben, az utólagos elrendezésben mégis összezárul. Vagyis olyan igyekezetet látunk, hogy ez a táj világgá változzék, egy képet sugalljon a világról. Ebben a szándékban halvány analógiát érzek a középkori művészi törekvéssel, amikoris a táj egy teljességet tudott kifejezni. De nemegyszer a keleti művészetben is négyzetes vagy körkörös zárt kompozícióvá alakult, ezáltal megismerhetővé, értelmezhetővé vált.

Tudjuk, hogy a centrális látás utolsó európai nagymestere Cézanne volt. Utána, a kubisták, Picassóék kezén minden decentralizálódott. De nemcsak a modern művészetben történt ez meg. A hagyományos pravoszláv ikon-szemlélet is több nézetű, és ezt a kelet-európai avantgárd nagyonis felhasználta. Ne haragudjatok, de képeitek nagyon sok ilyen műtörténeti analógiát idéznek fel.

Sőt, a P.É.R.Y.-ség még más vonatkozás lehetőségét is felkelti bennem. A hármasságról van szó, amely a különböző mitológiákban, vallásokban – így a kereszténység is –, népmesékben, népi ábrázolásokban, sőt az európai klasszikus kompozíciós elvben is jelen van mint szám- és szellemi egységtényező, mégpedig igen központi helyen. Világos, hogy dilettantizmus lenne közvetlen párhuzamokat vonni a P.É.R.Y. és a hagyományos hármasok között.

P.É.R.Y. esetében a társulás „technikailag" is indokolt volt, mint hallottuk, hármanrögzítettétek a táj arculatát, mintegy egymás útját keresztezve bejárva azt, majd a személyes „felvételeket" szinkronba hoztátok. Egy ilyen típusú munkát legkedvezőbben hárman végezhettek el.

Mégis, ha összevetjük P.É.R.Y. vallomását „szülőik" egymásra vetített arcmásairól, a megszületett személyiség merőben új minőségű képességéről, transzcendens jellegű létéről, nem tagadhatjuk, hogy egy archetípus új felbukkanásának vagyunk szemtanúi... Mindez azonban messze vezet és ingoványos elméletek talaja. Térjünk vissza magukhoz a konkrét képekhez.

Ami a P.É.R.Y. Dráva-parti tájait illeti: tehát megállapíthatjuk, hogy az egyes képek középpontja a szemlélőhöz a legközelebb eső pont; a többi, távolabb eső rész enged a távlat követelésének. Ezért válik bizonytalanná és nagyon fenntartásossá a képek együttese által létrehozott körülvettség érzése.

*P.É.R.Y.:* – Tudatosan nem kerestünk kitüntetett nézőpontot. A táj sugallta magát.

*Körner:* – Helyes, de figyeljünk fel a témában rejlő merőben ellentétes választásra is, arra, hogy ez a P.É.R.Y., ez a fantom, ez a transzszemélyiség, amely felszabadította önmagát a hagyományos műalkotási szabályok alól, a leghagyományosabb 19. századi műfajban, a tájképben fejezi ki magát.

*P.É.R.Y.:* – Ez valóban így van, de ha P.É.R.Y. Puci személyét műnek tekintem, akkor ez már nem 19. századi műforma. A képek műfajukban 19. századiak, de minden látszat ellenére anti-tájképek a hagyományos tájképművészethez képest. Bennük azonban más is érdekelt, a táj dimenziói és ezen keresztül a festészet esetleges új dimenziói.

Csavarok még egyet a beszélgetés fonalán. A tájképet érzem olyan közlési formának, amelyet a közönség szeret és így talán megtalálhatom a közös nyelvet. Ez is fontos számomra, a kommunikáció lehetősége.

*Körner:* – Hadd élezzem ki ezt a váratlanul felbukkant vonatkozást. Vegyük úgy, hogy sokak számára konvencionálisnak, befogadhatónak tűnnek ezek a tájképek, de nyilván lesznek sokan, hozzám hasonlóan, akik számára a felszín mögött többsíkú értelmek bontakoznak ki.

*P.É.R.Y.:* – Erre a válaszom: P.É.R.Y. végül is ábrázolóművész. Van egy élménye, amit nem feltétlenül köteles megmagyarázni. Egyszerűen van ami hat rá, és van ami nem hat.

*Körner:* – Számomra pedig nem véletlen, hogy P.É.R.Y. nem az a bizonyos „pannon" Balaton-festő. Engem mindig azok a művek vonzottak, amelyekben a lét és a szellem aktuális kérdései élesen, markánsan kifejeződtek, és azok az alkotók, akik kiszabadították a közhelyek burkából és megformázták. A táj nagyon is tartalmazhat egzisztenciális kérdést.

*P.É.R.Y.:* – Majdnem szójátékszerűen nyilvánvaló a dolog. Határesetekről van szó. Határeset a festészetben.

*Gödrös Frigyes:* – Csillagháborús ügynök. Csak nem meri bevallani.

*P.É.R.Y.:* – Határeset a festő egzisztenciájában, határeset a festészet műfajában, határeset a témaválasztásban – a gondolkodás határesetei. A személyiség határai. Olyan dimenziók, amelyeket közönségesen nem érzékelünk. Milyen őrületes! Átbukik önmagán az ember, és így megszabadulva önmagától, szabadságát éppen annak köszönheti, hogy nincs anyagi megtestesülése.

*Körner:* – Én így foglalnám össze: a P.É.R.Y.-mű mint képlet és mint alkotás többdimenziójú vállalkozás. Egyrészt személyes művészi problémát feloldó azonosulás-kísérlet, másrészt a témaválasztásban is konzekvencia rejlik. P.É.R.Y. kipróbálja az együttalkotásban rejlő lehetőségeket és olyan témát választ ki, amely szintén nem személyes téma, hanem kollektív tudattartalmat sugall, amelyben sok az ösztönös, sok a spontán, de asszociációs lehetőségei vannak: jelen aktualitás, provokáció is. A képekben feszültség van, áramkör, amely egymással összeköti őket, és ez tartja a nézőt mintegy körkörösen lekötve.

*P.É.R.Y.:* – ... A presszósnő, akinél a képeket tároltuk, azt mondta, hogy kútfúrók és kutató emberek jöttek, mert szabályozni akarják a folyót ezen a vidéken. Talán egy erőművet építenek a Drávára, pontosan ott, ahol P.É.R.Y. festett.

VITÁNYI IVÁN

# A hetvenes évek gyilkossága

avagy:

Ki ölte meg Palágyit?

*(Filmnovella epilógussal és vallomással)*

A cselekmény valahol a Dunakanyarban kezdődik, egy üdülőben. Idő: a hetvenes évek eleje. A szálló épülete: kockaház, amelyben akkor az újjászülető modernizmust ünnepeltük, ma fantáziátlanságukat siratjuk. Az öltözetek is erre az időre utalnak, a szoknyák rövidek, a nadrágok keskenyek.

Vidám, szórakoztató társaság van együtt. A forgatagból lassan három ember kerül előtérbe, két férfi és egy nő. Körülbelül egykorúak, negyven körüliek. Csikós Károly, közgazdasági egyetemi tanársegéd. Jóarcú, energikus, kicsit világfias. Szakállt visel. Vele van különváltan élő felesége, Erzsi, középiskolai irodalomtanár. Még csinos nő, de belülről fáradt, mint aki „kiborulás" előtt van. A harmadik: Kelemen Géza, inkább filosz külsejű. Szemüveges, tartózkodó, csendes. Jelenleg a Felsőbb Matematikai Intézet könyvtárosa.

Egyelőre ők is szórakoznak. Aztán sétára indulnak a Duna-parton, Kelemen megszólal:

– Tulajdonképpen azért jöttünk, hogy Palágyiról beszéljünk . . .

Leintik. Várj még. Majd holnap.

Ám amikor továbbhaladnak, hirtelen visszahökkentő látvány: egy hullát mosott ki a víz. Ijedten állnak meg fölötte. Annyi látszik, vagy izgatott szavaikból kiderül, hogy a fejét teljesen összeroncsolta valami, esetleg egy hajócsavar.

Tanakodnak, mit tegyenek. Be kell menni a rendőrségre. Kis fény esik a halott kezére, amelyen jellegzetes formájú gyűrű látszik.

Csikós megáll, mint aki hirtelen felismert valamit. A gyűrűre mutat: felismeri róla Palágyit. A másik kettő villámütötten áll – majd bólint.

Az őrszobán az ügyeletes rendőrtiszt tájékozott ember. Faggatja őket, honnan tudják, hogy a halott Palágyi Károly Kossuth-díjas íróval és tudóssal azonos, hiszen az arca felismerhetetlen. Csikós megnevezi a gyűrűt.

A rendőr azonban akadékoskodik:

– Ne haragudjanak, hogy megkérdezem: Önök ismerik Palágyit?

Ismét Csikós felel:

– Igen kérem. Gyermekkori barátom volt. Egy faluban nőttünk fel. Aztán társbérlők voltunk évekig. Pontosabban eltűnéséig. Jogilag azóta is. A szobája fenn van tartva.

A Budapesti Rendőrségen középkorú, aktív, okos ember veszi kezébe a nyomozást. Előbb a tényállást tisztázzák. Előkerülnek a Palágyi-ügy eddigi dossziéi, sorba futnak be a jelentések. Emberek jönnek adatokkal. Fényképek láthatók. Esetleg némelyik múltbeli esemény egy pillanatra meg is elevenedik.

Palágyi Károly egy kis erdélyi faluban született, ugyanabban, mint Csikós Károly. Melléklet: eredeti anyakönyvi kivonat. A háború végén a szülői házat bombatalálat érte. Mindenki elpusztult, eltűnt. Károly csak 47-ben került elő. Ekkor Csikós igazolta. Közös lakást szereztek, társbérletben. Bekerült az egyetemre, de elég rend-

szertelenül végezte, sokféle tantárgyat vett fel, a matematikától az irodalomig és a gazdaságtörténetig. Az egyetemi reform után irodalomból disszertált. Cikkei megjelentek néhány egyetemi lapban, ott jól ismerték, de nem keltett feltűnést. Udvarolt Csikós későbbi feleségének, el is akarta venni, de hirtelen visszament a parti. Azóta Csikósék is elváltak. Hozzá írta első megjelent versét, amely a Bölcsészkari Értesítőben jelent meg. Túl modernnek tartották. Az ötvenes évek második fele eseménytelenül telt el. 1962-ben következett be a váratlan fordulat: verseinek egy gyűjteményét kiadta a Költészeti Kiadó, s meglepetésre óriási sikert aratott.

A fiatalok közt valóságos Palágyi-láz tört ki. A kritika is elismerte. Egy irodalmi zsűri neki adta a „hatvanas évek költője" címet. Megtörtént a példátlan eset, rögtön az első verseskötetért Kossuth-díjat kapott. Ám a díjkiosztáson már nem jelent meg. Keresték a lakásán, mindenütt: eltűnt. Rendőri apparátus indult kinyomozására, de sehol sem lehetett megtalálni. Viszont egyre-másra érkeztek kéziratai a szerkesztőségekhez. Nemcsak versek és novellák, hanem zseniális matematikai dolgozatok és közgazdasági tanulmányok. Néha egy-egy kisebb írás más szakmákból is. Palágyi ámulatba ejtette olvasóit, s a körülötte lappangó rejtély különösen felfokozta az érdeklődést. Második Traven-ügyet emlegettek. Műveit lefordították, külföldön is kiadták, nagy sikerrel. Egész irodalom bontakozott ki róla. Népszerűsége nőttön-nőtt, s a legkiválóbb szakemberek véleménye szerint is jogosan. Palágyi valóban zseniális.

Idáig jut a főnyomozó, s ez már természetesen elég ahhoz, hogy fáradtan fejezze be a napi munkát.

– A hatvanas évek költője – mondja magának. Aztán ironikus mosollyal folytatja. – És a hetvenes évek gyilkossága!

Megjelenik a helyettes főnyomozó. Megáll az asztalnál, kivárja, amíg felettese ránéz.

Felveti, hogy minden szál Csikóshoz vezet. Egy faluban születtek, régi barátok, Csikósné volt a menyasszonya, társbérletben laknak. És most Csikósék találták meg a holttestet. Ha valaki, Csikós ismeri a Palágyi-rejtélyt.

Aztán már otthon látjuk a főnyomozót. A vacsora mellett ül fáradtan. Ott vannak gyermekei is, egy középiskolás forma fiú, meg egy húsz év körüli rendkívül csinos lány. Modern ruha, modern viselkedés.

Egyszerre a lánynak feltűnik, hogy az apa lélekben máshol van.

– Mi van, apa – kérdi anyáskodva.

Az apa legyint. Nem szokta hivatali ügyeit otthon teregetni. De aztán arra gondol, hogy már úgyis Palágyi haláláról beszél mindenki.

– Tudod, ez a Palágyi ügy...

A lány váratlanul ideges lesz, elvörösödik, megáll kezében a kanál:

– Mi van Palágyival?

– Te nem olvastad az Esti Újságot? Meggyilkolták.

A lány elsápadt.

– Szent Isten! Csikós!

Most az apán az elképedés.

– Mi az, hogy Csikós? Mit tudsz te Csikósról?

– Semmi, apa, semmi, igazán semmi.

De az apát nem lehet megnyugtatni.

– Beszélj! Beszélj!

A lány Csikóssal fekszik az ágyban. Csikós lakásán. Nyújtózkodik. Közömbös az arca. Csikós várakozásteljes.

– Elmegyek – mondja a lány.

– Sietsz? Muszáj?

– Nem jövök többet.

Csikós megdermed. Kérlelni kezdi.

– Ne mondj már ilyet...

– Komolyan mondom. Nem érted? Minek ez? Unom.

– Miért mondod ezt? Ez nem volt szép dobás. Amíg a vizsgákra készültél, azt mondtad, azért nem jössz. Aztán hiányzott a dolgozatod. Megírtam helyetted. Azt mondtad, ha kész lesz, feljössz!

– És nem jöttem fel? – A lány lassan öltözködik. Csikós felül. Mérges.

– Feljöttél, de mint egy darab fa, az is kedvesebb...

– Nekem teszel szemrehányást? Nem először voltam veled. Nem kívánom. Nem ilyennek képzelem a férfit. De nálam nem ez a legfontosabb. Nem tudtalak megszeretni.

Csikós hangja gúnyosan, elkeseredetten csattan:

– Bezzeg Palágyi! Őt ugye ismeretlenül is szereted.

– Igen. Imádom a verseit. Abban tűz van, igazi szerelem. És férfi, érted, minden során érződik, hogy férfi.

– És az én verseim, amiket megmutattam neked? – Csikós hangja itt megint könyörgéssé válik. Mint aki a lelkét tette az asztalra a verseivel.

– A te verseid? – A lány hangja most már metsző. – Csak nem képzeled, hogy egy napon lehet őket emlegetni a Palágyiéval? Ember, hol élsz? Te kisfiam, lehetsz egy kitűnő emberke, lehetsz jó közgazdász, de költő, na ne haragudj, az Palágyi. Azért, mert ismerted valaha, attól még nem lettél tehetséges.

Már mindketten felöltöztek. Az előszobában állnak. A lány kinyitja az ajtót. Két névtábla van rajta: Csikós Károly – Palágyi Károly. Hirtelen becsukja ismét.

– Még egyszer feljövök, ha összehozol Palágyival!

A férfi arca tele van megaláztatással és megkívánással. Mindenre hajlamos a lányért.

– Hát jó! Legyen neked. Tudod, hogy nekem ír néha. Mondtam. Jövő hétfőn jön egy éjszakai vonattal. Tartunk egy kis házibulit. Majd ott találkozhattok.

– Kösz!

– De megtartod aztán a szavad?

– Ha neked így is jó, igen. Nekem megéri!

Házibuli Csikóséknál. Kis társaság, néhány fiatal. Isznak, táncolnak. A hangulat oldott, de egyelőre nem történik semmi illemsértő. Az öltözékek elég hiányosak. Valaki eloltja a villanyt.

A lány a folyosón Csikóssal. Csikós kulcsot vesz elő a zsebéből és kinyitja Palágyi szobáját.

– Várd meg! Most már jönni fog!

A lány bemegy a szobába. Sok könyv, eszményi rendetlenség. Lekuporodik a díványra.

Ugyanott, még mindig sötétben. A lány a díványon fekszik, meztelenül, fölötte a férfi teste. Az enyhe fény a lány arcára esik. Az extázis legelragadottabb pillanatai:

– Hogy tudsz ölelni! Milyen jó vagy! Ölelj! Ölelj!

Aztán egymás mellett fekszenek. Mint Csikóssal. De mennyire más a helyzet. A lány a férfi felé gömbölyödik. Arca – ennyi még látszik a sötétben – átszellemült. A férfi arca alig kivehető. Szakálltalan. Csikós szőke volt, Palágyi fekete. Ismét feltette a szemüvegét. Ujján gyűrű. Kicsit közelebbről is láthatjuk: nem ugyanaz, amit a halotton találtak.

A lány beszél.

– A verseidbe szerettem bele. Mindig irodalmár akartam lenni. De ide vettek fel. Amióta olvastam őket, úgy éreztem, átalakultam.

Feláll és az ablakhoz siet. Meztelen testének sziluettje látszik.

– Akarsz egészen boldoggá tenni? Mondj egy verset! Amit még más nem ismer.

Palágyi mondja. Szerelmes vers. A lány lassan közeledik. Mire a versnek vége, ismét hozzásimul.

Másnap, vagy harmadnap a lány ismét Csikós lakásán.

– Eljöttem, de nem fekszem le többet neked.

– És az ígéret? – Csikós most fölényes.

– Nem, nem, nem. Zsarolsz. Utállak. Az ok: Palágyi. Köszönöm, hogy összehoztál, de másként kell meghálálnom.

– Egy fantomot szeretsz. Mikor jön elő megint Palágyi? És mit ad még?

– Nem bánom! Zseni! És nagyszerű ember! És nagyszerű férfi.

– Nem igaz, nem igaz. A verseibe szerettél bele? Hát mondd meg, te tudós, mivel jobbak az ő versei az enyémekénél . . .

– Ugyan . . . – A lány elfordul. Indulni akar. Csikóst elfogja a tehetetlen düh.

– Vedd tudomásul, hogy kékharisnya vagy! És hogy én pedig utálom ezt az egész Palágyi-cirkuszt. Utálom, utálom. Elegem volt belőle. Már régóta meg kellett volna őt ölnöm. De most már nem habozom többet. Megölöm! Megölöm! Megölöm!

A lány az asztalon álló magnetofonhoz lép. Erről szólt a házibulin a zene.

– Rámondanád kérlek ezt a szöveget a magnetofonra?

– Ahogy parancsolod. Gyűlölöm Palágyit, mindig is gyűlöltem. Megölöm! Megölöm!

Az utolsó szavakat már úgy halljuk, hogy a lánnyal szemben apja áll, a főnyomozó.

Palágyi temetése a Kerepesi úton. Óriási felhajtás. Tömegek vonulnak ki a sírhoz. Beszédek: a kultuszminiszter, az írók világszövetsége, a nemzetközi matematikai társaság, stb. Méltatják a rendkívüli érdemeket. Sok virág. Síró arcok.

Csikós, Csikósné, Kelemen és Kelemenné egy csoportban állnak. Messze a tömegben egy pillanatra a főnyomozó arcát is látjuk, ahogy őket követi a szemével.

Új arc tűnik fel, Gárdonyi. Ő is negyvenes, de fiatalos. Absztrakt festő, bár nincs sablonos művész külseje. Gárdonyi megkérdezi tőlük, ezt ők csinálták-e, s hogy most jó-e. Csikósné fájdalmasan mondja: mégiscsak Gárdonyinak volt igaza, amikor évekkel ezelőtt kilépett a buliból. De Csikós tagadja. Gárdonyi így sem ért el semmit, most sem engedélyezték a kiállítását.

– Kit érdekel? – feleli Gárdonyi. – Mindig az volt a különbség közöttünk, hogy én a szívem szerint megcsinált, te meg a sikeresen eladott dolgokkal mértél.

A levegő forró. Kelemen nem szereti az ilyesmit. Rájuk szól.

– Már feltűnő, ahogy veszekedtek. Hagyjátok abba. (Gárdonyihoz) – Gyere fel te is este hozzám. Kis bankettet tartunk.

Óvatosan körülnéz, mert zavarja a feltűnés. Közvetlen mellettük közömbös arcú ember, akiben a helyettes nyomozót ismerhetjük fel. Mögötte feltűnik maga a főnyomozó is. A két férfi jelentőségteljesen néz össze.

Csikósné lakása. Szoba-hall, régi házban. Meglehetősen zsúfolt, hiszen hárman laknak benne. Csikósné, az édesanyja, és egy gyerek, hat-hétéves forma kislány. Csikósnak külön lakása van, de most ő is ott van. Már megvacsoráztak. A nagymama, Csikós és a kislány még az asztalnál ülnek és próbálnak beszélgetni. Csikósné közben végzi a háziasszonyok szokásos műszakját. Mosogat. Ágyaz a gyereknek. Megengedi a fürdővizet. Bosszankodik, hogy a csap csorog. Arca fáradttá, meggyötörtté válik.

Gyerek: Apa, azt ígérted a múltkor, hogy elmegyünk kirándulni. Menjünk vasárnap!

Csikós: Most nem érek rá. – Hangjában sajnálkozás és elutasítás.

Nagymama: Ritkán jársz mostanában nálunk, fiam.

Csikós nem is válaszol. Úgy tesz, mintha elmélyülten inná a kávét. Csikósné bejön. Még néhány utolsó instrukciót ad a gyereknek, s a nagymamának.

– Mehetünk! – mondja.

Ugyanez a kép Kelemenéknél. Háromszobás, szövetkezeti lakás, félig még épülőben lévő lakótelepen. Szokásos berendezés, kicsit száraz, hiányzik a „dekoráció". Lehetőleg a szükségesre szorítkoznak.

A gyerekek kisebbek, két- és négyévesek. Kelemen segít a fürdetésben. A családi egyetértés képei – bár korántsem a gondtalanságé.

Csikós, Csikósné mennek az utcán.

Csikósné: Te jól megcsináltad az életedet. Én gürcölök a gyerekkel, az iskolában, te meg lébecolsz – legalábbis hozzám képest.

Csikós hallgat.

Már másutt járnak. Kis idő telt el.

Csikósné: Én még mindig nem felejtettem el, ahogy *akkor* éltünk. – Felnevet, látszik, a múltra gondol. – Micsoda filosz fejem volt. Tulajdonképpen te vettél rá a közgazdaságra. Neked az volt a hivatalos szakmád, de mindig verseket akartál írni. Bűn rosszak voltak. De nekem annyit magyaráztad, hogy én meg írjak közgazdasági tanulmányokat, hogy egész beleszerettem. Te nagyon tudsz segíteni, ha akarsz. Mondd, most kit istápolsz?

Csikós agyában felködlik a főnyomozó lányának képe, amikor azt mondja: nem, nem, nem. – Csikós arca ködös.

Csikósné megáll: Tulajdonképpen *utállak* ezért. Ugyanazt a szót, ugyanúgy mondja ki, mint a lány. Testtartásuk is azonos. Gázoló vagy, aki cserbenhagyja az áldozatát. Mit gondolsz, élet ez így? Nappal taposni az iskolában. Aztán a gyerek. A te gyereked. És éjszaka zseninek lenni. Arról elmélkedni szabadon, kötetlenül, hogyan lehet ezt az akarnoksággal és autokráciával elrontott úgynevezett szocializmust visszavezetni az eredeti koncepcióhoz, az egyén és a közösség autonómiája alapján működő gazdasághoz. De miért én tegyem ezt és miért ilyen körülmények között? Amikor a tervek megvalósulásának valószínűsége kicsi, egyéni életemet pedig tönkretetted.

Kelemenéknél: Csikósék az előszobában. Kelemen fogadja őket. Bemennek az egyik szobába. A gyerekek most fekszenek le. Az anyjuk mellettük. Mesét mond, alvásra buzdítja őket. Int, hogy menjenek beljebb. Átmennek a második szobán. Bemennek a harmadikba. Ott van a „bankett" asztal, szendviccsel, vodkával vagy ginnel. Könyvespolc a hatvanas évek könyveivel, a Rozsdatemetővel, egy-két kötet Leninnel és Marxszal.

Gárdonyi már ott van.

A kép azonban továbbúszik, s megmutatja, mi van a fal túlsó oldalán, egy másik lakásban. Ott látjuk a főnyomozót, helyettesét és két-három segédjüket. Készülékeket szerelnek a falra, amely a bent elhangzott beszédet magnetofonra veszi.

Csikósné már zokog.

– Ti nem tudjátok, mi a különbség egy férfi és egy nő helyzete között. Ki fogja nekem elhinni, mit tudok. Egy elvált asszony és egy gimnáziumi tanár iszonyú napi robotját élem, s közben éjszaka fantomot kergetek. Olyan a helyzetem, mint az anyáé, akitől rögtön szülés után elveszik a gyermekét.

Most mind egyetértenek és panaszkodnak. Elismerik, hogy Erzsinek mint nőnek még náluk is rosszabb a helyzete, részben azért mert nő, de még inkább, mert mint közgazdász, aki a kivezető úttal foglalkozik, olyanokról ír, amit csinálni kellene, nemcsak elmélkedni róla.

Csikós foglalja össze:

– Átkozott kettősségben élünk, s az a legbántóbb, hogy ebben magunk is roszszabbnak mutatkozunk, mint amilyenek valójában vagyunk. Nekem is meg kell játszanom a cinikust, hogy kibírjuk a vágyak és valóság szintelen szembesítését.

Csikós otthon. Feszült csend. Téblából a szobában. Tesz-vesz. Az asztalon könyv. Palágyi költeményei. Undorral félredobja. Egy pillanatra megjelenik előtte a főnyomozó lányának képe, amint unott arccal kikászálódik mellőle az ágyból. Összerázkódik. Majd leül az ablakhoz, ahol kis fény szűrődik be. Papírt, ceruzát vesz a kezébe és felírja a címet: Erzsihez, igazán.

Csengetnek. Vállat von, kiballag az előszobába. Ajtót nyit. A főnyomozó és két fogdmeg áll ott.

– Csikós Károly?

– Igen!

– Letartóztatom Palágyi Károly meggyilkolásának alapos gyanúja miatt.

– Engem? – kérdezi Csikós meglepetten. Aztán hirtelen mosoly fut át az arcán és vállat von.

– Mehetünk!

Amint indulnak, a lépcsőházban lapulva feltűnik a házmesterné kíváncsi alakja.

Kihallgatás a rendőrségen. Udvarias, hideg légkör. A főnyomozó vallatja Csikóst, aki némiképp zavarodottan viselkedik. Nem tudja pontosan, hogy milyen magatartást válasszon. Néha fölényes, máskor gunyoros, majd meg komoly, mint aki tiltakozni akar. Egyre gyanúsabbá válik.

A főnyomozó egyre jobban sarokba szorítja Csikóst. Hivatkozik arra, hogy az előző napi banketten azzal büszkélkedett, ő tette el láb alól Palágyit. Mikor az tagadja, lejátssza a bankettről készített magnetofonszalagot. Aztán rátér arra, hogy mi köze van az egészhez Kelemennek. A gyilkosság motívumait ugyanis Csikósnál megtaláljuk (például felesége évekig Palágyi menyasszonya volt), de hogy kerül ebbe Kelemen? Egyáltalán mije volt Kelemen Palágyinak?

– Mije? – krédezi vissza Csikós. – Barátja.

– Akkor meg tudná azt mondani, hová távozott Kelemen a gyilkosság előtti délután az üdülőből?

A Felsőbb Matematikai Intézet könyvtárában. Kelemen kék munkaköpenyben több doboz katalóguscédula mögött. De most nem dolgozik. Gárdonyival beszélget.

Gárdonyi: Amikor én szóltam, még elég lett volna a felfújt léggömbből kiengedni a levegőt. Most már valóban meg kellett ölnötök. De hogy fogtok ebből kimászni?

Kelemen: Miért éppen nekem mondod? Hát mit gondolsz, én miért hagytam ott az Orvosi Kutatót, ahol a megfelelő végzettségem és jó állásom volt, s miért jöttem át ide a Matematikára, amikor itt kinéznek, nem tartanak szak-matematikusnak. Tudod, micsoda iszonyú formalitiszben szenved ez a mi úgynevezett szabad értelmiségünk. Aki csak tud, céhekben egyesül, s úgy véd minden talpalatnyi helyet, mintha már eggyel több ember sem férne el a nap alatt. Palágyit beengedték, mert fétist is szívesen imádnak. De én jó, hogy bekerülhettem segédkönyvtárosnak, majdhogynem altisztnek. Két évbe került, hogy az első komolyabb publikációmat elfogadják. Az is Palágyi egyik cikkének értelmezése. (Órájára néz.) – De most bocsáss meg, kezdődik a Palágyi emlékülés.

A Matematikai Intézet előadóterme. Gyülekeznek a meghívottak. A professzor az előadó asztal mellett áll. Már köszörüli a torkát.

Beszélgetés a meghívottak között.

– A professzornak nem jött jól az eset. Megígérték, hogy több évre kimehet külföldre, ha szerez maga helyett valakit. Azt remélte, Palágyi mégiscsak felhagy vidéki magányával, s elvállalja az Intézet vezetését.

– Szerintem Palágyinak nem kellett volna az Intézet.

– Nem tudni. Legutóbbi publikációi olyan jellegűek voltak, hogy a továbbvitelhez már munkatársak, apparátus, gépek kellettek volna.

– Hölgyeim és uraim! A Palágyi Károly tagtársunk emlékére rendezett ülést ezennel megnyitom. Tisztelettel felkérem Király Hugó professzor urat, szíveskedjék megtartani ünnepi előadását Palágyi Károly legújabb kutatásainak jelentőségéről a komplex matematikai analízis továbbfejlődésében.

Király Hugó: Igen tisztelt közönség! Hölgyeim és uraim! Kedves elvtársak! Palágyi Károly legújabb kutatásai . . .

Középiskola folyosója. Csikós Erzsi kilép az egyik tanterem ajtaján. Fáradt. Mellette gyerekek viharzanak, ő megy a tanári szoba felé.

Az igazgató szobájában. Az igazgatónő – száraz, szigorú, de kenetteljes hölgy – magához hívatja Erzsit.

Igazgatónő: Most a tanév kezdetén ismét beszélnem kell veled. Az idén tudod,

hogy nehezedett a helyzetünk. Két tapasztalt pedagógus nyugdíjba ment. Az újak még nem szoktak bele. Átállunk a nyelvi tagozatra. Egyszerűen lehetetlen, hogy ugyanúgy kivonod magad a szakkörök és különórák alól, mint eddig.

Erzsi (megkínzott, riadt): De Klára, kérlek. Most végre lehetőségem van, hogy publikálhassak, talán ösztöndíjat is kapok. Nem akarok lemondani a tudományos pályáról.

Igazgatónő: Ezt évek óta mondod. De hol van egyetlen publikációd? Legalább nekem mutass egyetlenegyet, kéziratban. De még a témáját sem tudjuk. Ha érdekel, azt is elmondhatom, a kartársak között mindenféle pletykák vannak arról, hogy mi is ez a te tudományos munkád.

Erzsi: Szentistenl Mit találhatnak ki?

Igazgatónő: A fantáziádra bízom. – Fenyegetően: – Én nem kutatom, mi az igazság. Csak annyit szeretnék leszögezni, hogy a te státusod *itt* tanításra kötelez, nem tudományos munkára.

Király Hugó (észbontó pátosszal, színészi gesztusokkal): Ezzel, azt hiszem, bebizonyítottuk, hogy Palágyi Károly újabb tézisei, különösen posztumusz közleménye, amely a Matematikai Folyóirat következő számában fog megjelenni . . .

Itt közben Kelemen arcát látjuk. Vörös lesz, keze ökölbe szorul, nyakizmai megmerevednek.

Király Hugó folytatja): . . . a heidelbergi iskola igazát bizonyítják. Csak javíthatatlan tévelygők sejthetnek benne olyan borzalmas forradalmárt, aki a komplex matematikát le akarja taszítani a heidelbergi racionalizmus szilárd alapjáról.

Óriási taps. A professzor hajlong. Az első sorból többen kezet fognak.

A gyűlés elnöke: Hölgyeim és uraim! Szíveskedjenek hozzászólni Király professzor úr magas színvonalú előadásához.

Néma csend. Mindenki behúzza a nyakát. Enyhe kuncogás a fiatalabbak között. Kelemen arca szenvedő. Most mindent felmér – és kockára tesz. Feltartja a kezét.

Elnök: Á, á! Tessék parancsolni. Izé (valaki súgja) Kelemen kar, izé elvtárs.

Kelemen: Igen tisztelt ünneplő közönség! Engedjék meg, hogy mint Palágyi Károlynak éveken át jó barátja szóljak hozzá, aki abban a megtiszteltetésben is részesültem, hogy vele több dolgozatának értelmezéséről szóban is hosszabban elbeszélgethettem.

Élénkség a teremben. Ez a bejelentés természetesen felkeltette az érdeklődést.

Kelemen: Éppen ezért tisztázni szeretném Palágyinak a heidelbergi iskolához való viszonyát. Úgy érzem – keresi a szavakat, udvarias akar maradni –, hogy Király Hugó professzor úr (Király elmosolyodik) némiképpen egyoldalúan ítéli meg ezt a kérdést (Király elkomolyodik). Figyelmen kívül hagyja Palágyinak azt a két évvel ezelőtt egyelőre csak angol nyelven a British Royal Society of Mathematics közleményeiben megjelent tanulmányát (Király még sötétebb), amelyben egyértelműen szembeszegül a heidelbergiek doktriner tételeivel. (A teremben fagyos csend. Néhányan a szomszédjai közül önkéntelenül is egy-egy székkel messzebb ülnek. Távolabb beszélgetni kezdenek.) De nem valami borzas forradalmár státusából . . .

Gárdonyi csenget Csikós lakásán. Az nem nyit ajtót. A földszinten megjelenik a házmesterné.

Gárdonyi megy kifelé. A házmesterné elkapja.

– Csikós urat tetszik keresni? Nem tetszik tudni? – Odahajol Gárdonyi füléhez.

Kelemen befejezi hozzászólását. Az eddig csendes, meggondolt filosz most teljesen megváltozik, szenvedélyes, okos, éles. De már megrészegült a harctól, s nem tud vigyázni magára: Ez az úgynevezett borzas forradalmár tehát olyan tételeket mondott ki, amelyek nem kevésbé szigorúak és pontosak a heidelbergiekénél, csak éppen olyan új távlatokat nyitnak meg, amelyek ma rendkívül fontosak a komplex analízis fejlődése szempontjából.

Leül. Egy pillanatig még ugyanolyan harci tartásban ül, aztán hirtelen megérzi a légkört és szinte összecsuklik.

Elnök: Kíván még valaki hozzászólni?

Egy úr az első sorban: Nagy örömmel hallgattuk meg Király professzor úr értékes előadását. Mi, akik természetesen változatlanul a heidelbergi iskola megingathatatlan téziseit követjük...

Főnyomozó: Csikós úr! Ne haragudjon, hogy figyelmeztetem. Ön egy kicsit nevetségesen viselkedik. Nincs tisztában helyzete súlyosságával. Szeretném figyelmeztetni, hogy nem egészen alaptalanul vádoljuk önt Palágyi Károly meggyilkolásával. Nemcsak tegnapi beszéde utal erre. Vannak adataink arra is, hogy Ön régóta készült Palágyi Károly megsemmisítésére.

Csikós (gúnyosan): Milyen adatok?

Főnyomozó: Ha megengedi, még egy magnetofonszalag.

Magnetofon (lejátssza Csikós szövegét, amit a lánynak mondott a magnetofonra): Gyűlölöm Palágyit, mindig is gyűlöltem. Megölöm! Megölöm!

Csikósban megáll a lélegzet. Erre nem számított. Emberi árulásnak érzi, hogy a lány kiadta a szalagot. Összeomlik.

– Rendben van, beismerem. Én öltem meg Palágyi Károlyt.

Főnyomozó (felcsattan): Igen, rendben van. De hogyan? Az úgy nem tiszta. Hol, mikor, kik segítettek, hogy segítettek? Mi a szerepe Kelemennek?

Király Hugó záróbeszédének végén tart: A többi hozzászólásra, különösen ha azok eltértek ünnepi ülésünk építő programjától, nem kívánok kitérni. Palágyi Károly művei önmagukért beszélnek, nem szorulnak az én védelmemre. Ezzel a gondolattal emlékülésünket tisztelettel bezárom.

Taps, mindenki feláll. Csoportosan vonulnak kifelé a büfébe. Kelemen teljesen egyedül. Sodródik. Ő is bemegy, leül az egyik asztalhoz. A helyiség zsúfolásig tele lesz, de senki sem ül melléje. Sorra elviszik mellőle a székeket, még azt sem mondják, pardon.

Az igazgatói szobában a prof tajtékzik.

– Elküldtük már a levelet ennek a Kelemennek a rendes könyvtárosi státusba vételéről, kutatónappal?

– Még nem, professzor úr.

– Ne is küldje. Ez a hálátlan disznó. És Palágyira hivatkozik! Félremagyarázza Palágyit. Hogy jön hozzá egy ilyen dilettáns, hogy beleszóljon. Magunk között szólva Palágyinak is voltak tévedései. De ő örülne a legjobban, ha látná, milyen kitűnően ki lehet kozmetikázni...

A büfében végre egy idősebb úr ül le Kelemen mellé.

– Ezt eltoltad, édes fiam!

Kelemen hálásan néz rá. Örül az emberi szónak.

– Én? Hát nem volt igazam?

– De igazad volt. Én az utolsó szóig aláír- (itt megáll, körülnéz, és halkabban folytatja) -nám. Ha nem Király Hugó lenne a professzor, az én tisztelt kollégám, ez a törtető barom. Te meg hol élsz? Vagy egyáltalán élni akarsz? Nem vagy te Palágyi, aki valahonnan Bugacról küldözgette a zseniális ötleteit. Palágyi barátunk, nem tudom hogyan csinálta, kibic tudott lenni ebben a forgatagban. De te nem lehetsz kibic. Feleséged, gyerekeid vannak, benne élsz a társadalomban.

Feltűnik Gárdonyi. Félrevonja Kelement:

– Csikóst a rendőrség letartóztatta. Már a házmesterné is tudja: ő ölte meg Palágyit.

A rendőrségen a főnyomozó Kelement vallatja. Előbb tisztázzák, Kelemen jelen volt a holttest megtalálásánál, felismerésénél, s meg is szemlélik a gyűrűt, amely kétségtelenné tette a halott kilétét.

Ekkor azonban a főnyomozó váratlanul arra tér rá, hogy míg Csikós és Csikósné és Kelemen családja egész nap az üdülőben tartózkodtak, ő maga mintegy hat órára eltávozott. Hová?

Kelemen érzi, hogy gyanúba került, de nem tud semmi bizonyítékot alibijéhez. Autóbuszon Pestre utazott, könyvek kellettek egy készülő tanulmányához, egész nap a lakásán volt, ismerőssel sehol sem találkozott, a házmesterrel sem.

A főnyomozó ekkor felteszi a legsúlyosabb kérdést.

– Mi eddig nem láttunk okot arra, ami Önt Palágyival szembefordítsa. De miért örült akkor annyira halálának? Mondja, milyen ellentét volt maguk között?

Az ügyészség épülete. Ősz van, s már ez is mutatja, hogy némi idő telt el az előző jelenetek után. A Palágyi ügy kikerült a rendőrség hatásköréből, de még nem érkezett el a bírósági tárgyalásig. Vizsgálóbíró folytatja a kihallgatásokat. A vizsgálóbíróval szemben ül Csikós. Kissé hátrább Kelemen és Csikósné. Csikósnén még látszik a kórház, még mindig magába roskadt. Csikós dacos. Kelemen feszült.

Vizsgálóbíró (Csikóshoz): Ön tehát beismeri, hogy előre megfontolt szándékkal megölte Palágyi Károlyt?

Csikós: Természetesen beismerem.

Vizsgálóbíró: Akkor viszont újfent arra kell kérnem, mondja el, hogyan történt. Ön egész nap az üdülőben tartózkodott.

Csikós (kihívóan): Megtagadom a felvilágosítást. Teljesen elég, hogy mindent beismertem. A részleteket nyomozzák ki maguk. Én nem kívánok róluk nyilatkozni.

Vizsgálóbíró (Kelemenhez): Ön talán többet tud a részletekről?

Kelemen (higgadtan): Tagadom, hogy a gyilkossághoz bármelyikőnknek bármi köze lett volna. Logikai képtelenség. Aznap délután Csikósék az üdülőben tartózkodtak, én pedig, mint utólag a postás igazolta, Budapesten. Nem volt módunkban a gyilkosságot elkövetni. A holttest felfelé nem úszhat a Dunán.

Vizsgálóbíró: Az alibi még mindhármuk esetében hiányos. Félórányi idő valamennyiüknek rendelkezésére állt. – (Csikósnéhoz fordul) – Ön mit tud mindehhez hozzátenni?

Csikósné: Semmit. Most nem. – (Eltakarja az arcát.)

Vizsgálóbíró: Kéretem az uszálykormányost.

Várakozásteljes izgalom. Mit keres itt egy uszálykormányos?

Bevezetik. Elmondja, hogy egy uszály motoroshajóját vezeti, amely a kérdéses napon Budapestről Bécs felé indult. Az uszályon ellenőr is szokott utazni, aki Győrig átvizsgálja a rakományt. Most ismeretlen ember érkezett, aki gyanúsan viselkedett. Nem értett a dolgokhoz, mindent eltévesztett. Összetalálkozott a kapitánnyal, aki ráolvasta, hogy disszidálni akar. Dulakodás kezdődött, az illető beleesett a vízbe. Segíteni akartak, de belekerült a hajókerék alá, majd a víz alá merült. Nem jelentették, mert azt remélték, nem derül ki. Mindez Esztergom előtt történt, este nyolc óra felé.

A vizsgálóbíró kérdésére az uszálykormányos azt állítja, felismerné az illető fényképét. Felmutatják neki Palágyiét – az utolsó fellelhető személyi igazolványából – mire tagadóan rázza a fejét.

Vizsgálóbíró: Valami különösebb ismertetőjel?

Uszálykormányos: Jellegzetes gyűrű volt az ujján.

Vizsgálóbíró: Talán ez?

Uszálykormányos: Igen kérem, felismerem.

A tárgyalás folytatódik.

Vizsgálóbíró: Nagyon kérem önöket, segítsenek tisztázni ezt az ügyet. Az uszály többi dolgozóinak tanúvallomása igazolta, hogy a Duna-parton talált ember disszidálni akart, s az uszályról esett Esztergomnál szerencsétlenül a vízbe. Személyazonosságát azóta sikerült megállapítanunk, semmi köze Palágyihoz. A holttestet önök találták meg, önök barátjukat ismerték fel benne. Utána ünnepséget tartottak annak örömére, hogy Palágyit eltették láb alól. Egyébként is azon kevés ember közé tartoz-

nak, akik bizonyítottan jó kapcsolatban álltak vele. A gyilkosság gyanúja alól felmentjük Önöket. Valamennyien szabadok. De kérem, mondják el mi történt.

Csikós és Kelemen makacsul hallgatnak.

Csikós: Kérem, ezt előbb meg kellene beszélnünk egymással.

Vizsgálóbíró: Önök szabadok. Természetesen azt beszélnek egymással, amit akarnak. De nem gondolja, hogy ez ismét, hogy úgy mondjam, kicsit furcsa?

Csikósné (hirtelen felemeli a fejét; nemcsak szólni akar, de meg akar nyilatkozni): Ugyan hagyjátok már, ne gyerekeskedjetek. Elegem volt a cirkuszból. Vizsgálóbíró úr! Én elmondom.

Csikós és Kelemen tehetetlenül néznek, mint akik akarják is, nem is az igazság kimondását.

Csikósné beszélni kezd, mint akiből végre kiszakad az igazság:

Elmondja, hogy 1946 táján néhány jóbarát elhatározta: kitalálnak egy nemlétező embert, s elhitetik mindenkivel, hogy él. Sőt nemcsak él: verseket és tanulmányokat ír, sokféle szakmában. Alteregójukat elnevezték Palágyinak. Egyre jobban tetszett a dolog, mert Palágyi neve alatt titkos vágyaikat is kiélhették, méghozzá szabadon, a valóságos viszonyok kötöttségei nélkül. Csikós, aki közgazdász volt, titkos szenvedélyét, a költészetet élte ki. Csikósné, aki irodalmár, beleszeretett a közgazdaságtanba, Kelemen, az orvos, a matematikába. De minél jobban sikerült az álom, annál keservesebb lett a valóság. Ezért kellett szimbolikusan megölniük.

Vizsgálóbíró (hitetlenkedve néz): Ön szerint tehát Palágyi Károly nem is létezik!

Csikósné: Nem!

Vizsgálóbíró (Csikóshoz és Kelemenhez): Sohasem is létezett?

Csikós és Kelemen (beletörődve az álom végleges visszavonásába): Ez az igazság.

Vizsgálóbíró: Furcsa emberek Önök. Előbb felismerik Palágyit, aztán védekeznek a gyilkosság ellen, majd beismerik a gyilkosságot – mármint Csikós úr –, végül pedig kitalálják, hogy Palágyi nem is létezett.

Csikós (mérgesen): Értse meg uram, hogy így volt. Hát nem látja, hogy így minden tiszta? Palágyit mi találtuk ki, de fölénk nőtt, elnyomott bennünket. Van úgy néha az ember, hogy saját teremtménye teszi tönkre. Elismerem, a játék túl jól sikerült. Számunkra esetleg túl rosszul. Ha már idáig eljutottunk, nincs más út, a fantomot le kell leplezni.

Vizsgálóbíró: Leleplezni? Uraim, Önök, attól félek, eljátszották játékaikat. Azzal akarnak előállni, hogy Palágyi Károly műveit maguk írták? Ne haragudjanak, ez nevetséges. Palágyi nem divatlovag, művei hozzáférhetőek, s milliók találják zseniálisnak. Ha így van, akkor holnap Pityi Palkó fog előállni, hogy ő írta Petőfi Sándor költeményeit. S hogy Palágyi nem is létezett? Fogadják el egy tapasztalt ember tanácsát: ezt még akkor se mondják többet, ha így lett volna. A társadalom nem tűrheti, hogy elvegyék tőle Palágyit.

Az ügyészség előtt. Csikós, Kelemen, Csikósné jönnek kifelé. A kapuban Gárdonyi várja őket. Elindulnak.

Az utcán valahol csődület. Odamennek.

– Mi van itt?

– Nem tudják? – válaszol a kérdezett. – Most leplezik le Palágyi szobrát.

Közelebb furakodnak. A szónoki emelvényen Király Hugó professzor. Az emlékmű patétikus, mint a Duna-parti Petőfi-szobor.

Hirtelen ismerőst találnak. A Költészeti Lapok főszerkesztőjét. Ő szólítja meg Csikóst.

– Szervusz! Mi az, szabadlábon? Tisztázódott minden?

– Tisztázódott. Végül bevallottuk a teljes igazságot.

– Na ne mond? Éspedig?

– Hogy Palágyi soha nem is volt. A költeményeit például én írtam.

A főszerkesztő megveregeti Csikós vállát. Úgy röhög, hogy majd a könnye csorog.

– Csuda vicces fiú vagy!

Csikós hangot vált.

– De ez az eset, hogy a nevem így a Palágyi mellett került forgalomba, talán alkalmat adna arra, hogy lehozd néhány versemet.

– Öregem, sajnos lehetetlen. Az az irányzék, hogy az ügyet ne bolygassuk. Felesleges izgalmat okoznánk. Palágyi zsenijéből nem szabad krimit csinálni. De bocsáss meg, én következem a szónoklatban.

És felmászik az emelvényre. Megkezdi beszédét.

Aztán felülről látjuk az ünnepi közönséget, a szobor háta mögül. A hatalmas szobor szinte eltakarja az eget. Alatta, a tömegben Csikósék picinyke figurái. Megfordulnak és elindulnak visszafelé.

*Epilógus*

A történet az én történetem – a mi történetünk. Valamikor 1946 táján néhány fiatalember többször is összejött egyikünk lakásán. Valamennyien mozgalmi emberek voltunk, baloldaliak, szocialisták, mindegyikünk résztvett az ellenállásban, többen megjártuk a börtönöket. Szabadok voltunk, rettenetesen szabadok, ma már elképzelhetetlenül szabadok. Nem azt éreztük, hogy miénk a világ – hanem azt éreztük, hogy mi vagyunk a világéi, vagyis hogy mi és a világ azonosak vagyunk egymásnak. Nem ugyanabban a szervezetben dolgoztunk, éppen nem. Mégis egyek voltunk abban, ahogy viselkedtünk. Nemcsak a világgal nem volt bajunk, a tettel sem. Úgy tudtuk, tenni tudunk a társadalom érdekében.

Ott ültünk tehát és beszélgettünk, és mivel fiatalok voltunk, tele voltunk csúfolódásokkal, ötletekkel. Sziporkáztunk, hol igazán szellemesen, hol csak kamaszos röhögéssel.

Amikor az egyetem került terítékre, az intézmény lazaságáról viccelődtünk. Akkoriban könnyű volt egyetemistának lenni. Az ember beiratkozott, a leckekönyvbe beírta az előadásokat, majd megbízta valamely egyetemi altisztet, hogy – némi pénzbeli juttatásért – írassa alá. Nagyobb juttatásért olykor még osztályzatot is lehetett szerezni.

Innen jött az ötlet, hogy akár egy nemlétező valakit is be lehet iratni, sőt – kellő ügyességgel – akár diplomát is lehet szerezni neki.

Egyszerű a dolog: a vizsgákra mindig olyasvalaki készül fel, akit az illető tanár nem ismer személyesen. Egy kis pluszmunka, de megéri. Aztán, ha majd leteszi a vizsgákat, állásért is jelentkezhet, műveit leközöltetheti a folyóiratokban, ünnepelt szerzővé válhat, díjakat és kitüntetéseket szerezhet és így tovább. Bizonyára akadnak majd olyanok, akik ismerni fogják, büszkék lesznek barátságára, létezésében senki sem fog kételkedni, boldogan élhet az emberi kor legvégső határáig. Mi pedig benne éljük ki azokat a vágyainkat, amelyek megvalósításához nem volt érkezésünk hozzáfogni. Verseket írunk és matematikai dolgozatokat publikálunk, közgazdasági elméleteket gyártunk és kiállítást rendezünk. Gondtalanul, félelem és személyes tülekedés nélkül tesszük ezt, talán kicsit jobban, mint azokban a munkákban, amelyekért pénzt kapnak.

Ez volt Palágyi Károly születésének pillanata. Miként Pallas Athéné vagy mint Vejnemöjnen, felnőttként született. Még inkább miként Pigmalion, aki tudatosan alkotta Galateát, ez esetben inkább Galateoszt. Akik megteremtették, a maguk eszményeit és álmait akarták benne megtestesíteni.

Amint az ötlet formát öltött, izgatott tanácskozásba kezdtünk. (Ha jól emlékszem, a következők voltak beavatva: Jónás Pál, Papp Oszkár, Meskó

Sándor, Kemény István – a filmnovella szereplőit azonban nem róluk mintáztam.) Egyikünk (az egyetemi diákszövetség akkori elnöke) levelet intézett a Pázmány Péter Tudományegyetem rektorához.

Megírta, hogy Palágyi Károly tagtársunk erdélyi. Házukat lebombázták, szülei meghaltak, iratai elvesztek, ő most érkezett hadifogságból. A diákszövetség elnöke kérte a rektort, Palágyit vegye fel az egyetemre. Az indexbe másikunk fényképét tettük, aki tényleg hadifogságból érkezett, katonaruhában volt, kopaszra nyírtan, vastag fekete szemüvegben. Az arckép tényleg mindenkire hasonlított, aki az indexet felmutathatta.

Palágyi Károly élete ezzel meg is kezdődött. Az indexet kitöltöttük, az altiszt az órák látogatását igazolta. Nevét bejegyeztük az egyetemi bálokra meghívandók közé (kapta is a kártyákat). Néhányan már mindenesetre úgy beszéltek róla, mint élő személyről. (Nem láttátok Palágyit? – Tegnap volt itt, ma még nem jött be.) Kiosztottuk, ki fog vizsgázni helyette. Ez sem volt nehéz, úgy gondoltuk például, hogy az orvos-szakra járó barátunk (később neves szociológus) kis készüléssel nyugodtan levizsgázhat szociológiából vagy történelemből és így tovább.

Palágyi tehát minden bizonnyal szép pálya elé nézett. Igaz, az események később másként alakultak, mint ahogy „szülői" eredetileg elképzelték. Azt az utat nehéz lett volna folytatni az 1949 után megszigorított egyetemen. De egy másik, nem kevésbé valóságos pálya nyitva állt még. Vissza kellett vonulnunk.

Egy másik pálya, egy másik lehetőség azonban – mindig úgy éreztük – mindmáig él. Palágyi–Pigmalion–Galateosz mind az elmúlt négy évtizedben itt élt velünk – ott volt minden tettünkben, gondolatunkban, művünkben (akármekkora lett is légyen), amelyet furcsa módon csak úgy tudtunk elgondolni, megvalósítani, ha mi magunk valahogy félreálltunk, más mögé bújtunk, vagy ha csak idézőjelbe tettük magunkat. Úgy alakult, hogy sokszor kerültünk ebbe a helyzetbe.

Erről a lehetőségről, ennek tragikomikus voltáról szól a filmnovella.

### *Pigmalion vallomásai*

Vagyok, aki voltam. Palágyi Károly. A szomorú, hősies és nevetséges magyar Pigmalion – pontosabban Pigmalion és Galateosz egyszemélyben.

Más szerencsésebb népeknél a művész alkotóképességének féktelenségében formál olyan művet, amelyben a szépség megelevenedik, s amelynek tökéletessége – amint létrejön – számára is elérhetetlenné válik. Az „anyag" lehet kő, vagy maga az ember (mint Higgins tanár úr történetében), egyremegy. Csak nálunk van, hogy az ok nem a korlátlanság. Mi a sajátmagunk építette gátakat akarjuk kikerülni, amikor más mögé bújunk – még ha e *mást* a kínok kínjával magunk alkotjuk is meg magunknak.

Ezért mondom, hogy vagyunk és voltunk mindannyian Palágyiak.

Példákat mondok előbb. Ketten beszélgettek. Egy íróról volt szó, aki akkortájban tűnt fel érdekes, modern, gondolatgazdag novelláival. Hol dolgozik? – Az egyik állami csúcsintézményben. – Mint micsoda? – Mint közgazdász. Beruházási szakember. – Hogyan? Akit egy csaknem hivatalos dokumentum egzisztencialistának nevez, napközben mondjuk a kohóipar beruházásait intézi? – Igen. – A beszélgetőpartner itt megállt. Komolyan nézett társára, és szomorúan bólintott. – Szóval ő is Palágyi – mondta.

Másik példa. Jeles tudósunk, egyben jeles funkciók viselője nyilatkozatot ad az ország dolgairól. Jó a kérdező, szabad a beszélgetés; belemelegednek. A tudós érdekes koncepciókat fejt ki, javaslatokat tesz, hogy lehetne előremenni.

Pár nap, a szöveg elkészül. A tudós megkapja, s közlését – ebben a formában – leállítja. Neki, a jeles funkció viselőjének ugyanis ilyen esetben konzultálnia kell feletteseivel, megjelentesse-e, amit mondott, és úgy jelentesse-e meg. A konzulensek most nemet mondanak. Egy jeles funkcionárius nem mondhat a hivatalos koncepciótól picikét sem eltérőt. Mint Palágyi elmondhatná, de csak mint Palágyi.

A példákat végtelen sorban lehetne folytatni. Igen, mindannyiszor palágyiságra kényszerültünk, mikor a magunk mondanivalóját, igazi mondanivalóját csak valamilyen álruhában tudtuk elmondani, s amikor a magunk nevében hallgatnunk kellett. Amikor a magánbeszélgetések óráiban életművek röppentek el a levegőben; amikor valamely másodtevékenységünk fontosabbá vált számunkra az elsőnél; amikor minden élesebb szóra idézetet keresgéltünk, hogy mögéje bújhassunk; amikor kisebb dolgokról való példabeszéd formájában mondtuk el a nagyobb dolgokról alkotott véleményünket; amikor túlságosan is engedékenyen kötöttük meg nyilvános kompromisszumainkat, de magunkban káromkodva zsörtölődtünk; amikor a nyilvános életben Csikósok maradtunk, s olyan azonosságokba olvadtunk bele, amiket belülről éppen megtagadtunk; amikor a saját magunk által teremtett fantomok elszívták előlünk a levegőt is.

Sötét szavak, nem is egészen igazságosak, sosem volt így egészen, de mindig így volt valamennyire.

Mindezzel nem azt akarom mondani, hogy mindennek oka valamely számunkra – tiszták és szüzek számára – külső hatalmi gépezet elnyomása. De persze tagadni sincs okom a hatalomnak ezt a szerepét, mely az utóbbi idők történelmében ritkán ismerte fel idejében a valódi helyzetet és teendőket. Azt azonban el kell mondani, hogy többé-kevésbé minden Palágyi maga is formálta ezt a hatalmat, kívülről és belülről egyaránt. Legfőképpen pedig azt kell megvallanunk, hogy a hatalom magunk voltunk magunknak. Már akkor, ott, Palágyi születésekor, amikor magunkat azonosnak éreztük a világgal, már akkor kezdtünk megszenvedni, hogy a világot botor módra azonosítottuk magunkkal. Amikor azt hittük, szabadok vagyunk, megtanultuk, hogy a „felismert szükségszerűség" jegyében ne azt mondjuk, ami elgondolódik bennünk, hanem amit ilyen vagy olyan megfontolás, azonosságtudat, közösség, mozgalom, folyamat jegyében gondolni *kell.* Nem azért, mert így parancsolták nekünk (legalábbis eredendően nem), hanem mert mi magunk láttuk így jónak.

Mondják sokszor az utánunk következők: szerencsés nemzedék voltunk, mert olyan szabadságot és olyan együttes-séget értünk meg, mint az előttünk járók és az utánunk jövők soha. De ezzel együtt olyan kötöttséget, olyan béklyót is, amit ők szintén soha. Béklyót, béklyókat, amit magunk is kovácsoltunk magunkra – bár jó néhány kovácslegény szította a tüzet hozzá a Központosított Állami Kovácsműhelyben.

Illyés Gyula, amikor valahányadik NÉKOSZ centenáriumon végignézett a deresedő fejeken, arcába vágta ennek a generációnak (kissé szabadon idézve): nagy nemzedéknek indultatok, kossuthi, bartóki nemzedéknek. No igen, tettétek, amit tudtatok. Mégsem nőttetek igazán nagy generációvá. Formálta-

tok és módosítottatok, de nem alkottatok igazán. Kisebbek lettetek, mint amit ígértetek.

Ha végignézünk a ma ötven-hatvanéves generáció mindenrendű alkotóinak során, meglepetve tapasztalhatjuk, milyen kevéssé képviselnek önálló arcot. Gondoljuk meg, mit jelentett Ady, Bartók vagy akár Babits, Németh László, Veres Péter már harminc, negyven, ötvenévesen; egy eszmekört, egy magatartást, egy koncepciót tudott képviselni. A mai ötven–hetvenévesek nemzedéke ezt sokkal kevésbé tudta megtenni, és nemcsak kiemelkedő egyéneiben, átlagában sem. Még azok sem mindig, akik pedig kapaszkodtak utána. Nem eléggé vállalták-vállaltuk saját szerepünket, és sokszor nem is volt világos, miben áll ez.

Megvoltak persze az objektív okok. A történelem olyan kanyarokat vett, amiket nem láthattunk előre. Igaz, ez mindenkor egyik legvonzóbb tulajdonsága a történelemnek, de most a kanyarok talán nagyobbak voltak a szokásosnál. Olyan új helyzetek alakultak ki, amelyekhez nem volt kulcsunk, nem volt kikristályosodott program a megoldásra sem. Sokszor ma sincsen. Olyan gazdasági hatóerők működnek és uralkodnak például, amelyekre nemcsak nálunk, a földkerekség minden országában sem nagyon találunk választ, s ebbe kormány- és államfők sorban buknak bele.

A nagy kanyargás mégsem elégséges magyarázat, az okok még mélyebben keresendők a történelemben. Helyzetünk volt ellentmondásos. Olyan országba születtünk bele, amely valahogy félúton volt, már nem volt egészen Ázsia, de még nem lett egészen Európa sem – abban az értelemben, ahogy Széchenyitől Adyig mindenki akarta volna.

Voltunk a kettő között; ugar, gyarmat, periféria. Ázsiát már nem vállaltuk, Európát meg nem egészen tudtuk: nem vettük tudomásul, hogy egy félig megvalósult Európában másként kell viselkedni, mint az igaziban. Amihez még csak azt kell hozzátenni, hogy az igazi azért sehol sincsen, csak ideál, csak törekvés, mi tehát csak úgy akartunk viselkedni, mintha már meglenne, kétszeresen is megcsaltuk magunkat. Figyelmeztetés lehetne ez mindenkinek, akik ma tesznek így, elég sokan vannak. Országos jelenséggé vált, amit Mikszáth még csak a sárosiakról írt: fenn az ernyő, nincsen kas. Nekünk persze volt hozzá jóféle ideológiánk, azt hittük, hogy a történelmi múlt hiányait néhány varázsszóval pótolni lehet, s hajunknál fogva kihúzhatjuk magunkat a provincia mocsarából. Egyszerre arra ébredtünk, hogy szavaink érvénytelenek.

Az objektív oknál tehát nem kevésbé fontos a szubjektív, melynek neve Palágyi. Az a béklyórendszer, amellyel önmagunkat kötözzük le. Vagyishogy nem is béklyó itt a jó kifejezés, mert nem azt akartuk. Mi a magunk képére és hasonlatosságára akartunk művet alkotni, belefogalmazva látomásainkat és vágyainkat, felékesítve szépséggel, úgy, ahogy azt elképzeltük. A mi hibáink, a mi vállalásunk hibája, hogy a mű úgy nőtt Pigmalionná, hogy tájékozódásunk hibáit is tükrözi. De ha már nőtt, alkalmazkodnunk kellett hozzá. Egyre kínzóbb lett az ellentmondás eszményeink kinyilvánított képe és a valóság között. Ez béklyózott le: elidegenedtünk saját magunktól, s nem tudtuk már pontosan, merre van a hűség önmagunkhoz.

Többes szám első személyt használok, s ez elsősorban egy nemzedéket jelent. De nemcsak ezt. Közben újabb generációk nőttek fel, s olyan pimasz szép arccal robbantak bele a magyar szellemi és közéletbe, mintha megváltó igék volnának birtokukban. Amint kicsit berendezkedtek a világban, kitet-

szett, hogy az ő soraikban is egyre több Palágyi van, vagy – még inkább – Csikós. A palágyizmus – ha nem is örök –, de legalább tartósnak bizonyult.

Nem valami önkifejezés-rohamot hirdetek. Nem hiszem, hogy a dolgot azzal meg lehetne oldani, ha radikálisan elvetnénk – elvetni akarnánk – minden kompromisszumot. Nem a kompromisszumokkal van baj, ha valaki, egy Palágyi, jól ismeri értéküket. A baj éppen akkor világlik ki, ha a kompromisszum mögött nem látszik, miből engedtünk. Ha egyszer megszűnik a feltétel, ami az alkut diktálta, ott állunk szabadon, és még vagy már nem tudunk érdemlegeset mondani. Ilyenkor derül ki keserűen, hogy megérdemeltük a kompromisszumot, mert nem is volt másunk, eleve csak félútra voltunk hitelesítve. A koncepciókat kell újragondolnunk, hogy szándékaink, terveink és tetteink megegyezzenek.

Így vallok hát, Palágyi Károly, előttetek, jelen és jövő nemzedékek. Voltam számotokra a fantázia felszabadulása és lettem az elidegenedés és a béklyó. Nem nézek könnyű szívvel a múltba, bár nincs okom arra, hogy fejemre hamut szórjak: tettem, amit kellett. Most annak van ideje, hogy a tapasztalatok birtokában összegezzünk, és kiutat, vagy pontosabban továbbutat keressünk.

A filmnovella hősei azt a megoldást választották, ami a hetvenes években a legkézenfekvőbbnek látszott: megsemmisítésemet. Nem bizonyult jó alternatívának, s ezt nem csak azért mondom, mert személyemben nem rajongok a megsemmisülésért. Fontosabb, hogy ekkor csak a fantáziátlanított valóság marad a túlélők számára. Palágyi látványos meggyilkolásával az eszmény is elenyészik. A hetvenes évek görögtüzes, akart álracionalizmusa a Palágyiakkal együtt kiölte a palágyizmus álmait és szabadságát is, kihúzta mindannyiunk alól azt a koordinátarendszert, amelyben elhelyezkedtünk, amelyben múltat, jelent és jövőt találhattunk volna.

Másik megoldást ajánlok tehát: az emancipációt. Ahelyett, hogy kiirtanátok Palágyit, inkább szabadítsátok fel és vállaljátok.

Igen, meg kell tagadnunk a Pigmalion–Galatea kettősséget, a fel nem vállalt álmok és a kisstílű racionalizmus szkizofréniáját. Helyette az eszmény és a valóság teljes ellentmondását kell vállalni, ébren és éberen szolgálva azokat az eszméket és elképzeléseket, amelyeket eddig csak álruhában és álmainkban mertünk kimondani.

Palágyi Károly

GREZSA FERENC

# LÉLEKTÜKÖR ÉS TÖRTÉNELEMKÉP

## *Sándor Iván: Századvégi történet*

*Kérdező századvég* – írta címként a szerző tavaly megjelent esszékötetének egyik fejezete fölé. *Az író és a történelem:* e részlettel reprezentálta benne Németh Lászlóról szóló vitairatát. Új regényével, a *Századvégi történet*tel mintha e históriai stúdium gondolatmenetét folytatná, tanúsítva, hogy az irodalomtörténet és -kritika vargabetűje nemcsak termékenyítő műfajváltás volt Sándor Iván alkotói pályáján, hanem a regényírás szükséges előkészülete is. Kérdező epika: a nemzeti és kelet-közép-európai sorsdilemmákra keresi az érvényes választ. Hasonlósága és komplementer volta egyaránt szembetűnő *Az idő füstjele* értekező prózájával. Más a közeg: egy évszázaddal korábbi múltra nyílik benne perspektíva, – de ugyanazon történelmi megoldatlanságokba ütközünk, mint a hozzánk közelebb eső időkben. E „tartalmi" irányultság magyarázza a közlésrendszer egyensúlyát, a mértéktartást hagyomány és újítás végpontjai között.

Az elbeszélői módszer alapproblémája: miképp lehet olyan históriai kort ábrázolni, mely az emberi kapcsolatokat ellehetetleníti, s a létezés egyetemességét epizódokba tördeli? Összeegyeztethető-e a kétféle – történeti és egzisztenciális – szemléletmód? Van-e esély arra, hogy fragmentumokból teljes történetet építsünk, amely a kor egészét parabolikus érvénnyel jelképezhetné? Sándor Iván e paradoxonok szorításában (szerencsés módon) a nézőpontváltásos szimultanizmus technikájához folyamodik. Két narrátort szerepeltet: Orczy Ferdinándot, a Graeven-huszárezred lefokozott tisztjét, és Clara Krakowska hercegnőt, akit apja a háborús Lengyelországból egy bécsi főtisztviselő házasságába menekít. Így egyaránt mód nyílik a sorsélmény reflexív és intuitív, elemző és empirikus megközelítésére. A személyiségen kívüli és fölötti relációk és folyamatok érzékeltetésére pedig „grammatikai" elbeszélőt alkalmaz, aki – dokumentumok, levélváltások közreadásával, szimbolikus értékű képek és tablók alkotásával – az objektivitás nézőpontját képviseli. A történet (eseményekben) elemi történetekre szakad ugyan, de (arculatában) megőrzi egységét, s magába integrálja a divergáló jeleneteket. A narráció tárgyköre is tágabb a szokottnál, a megtörtént, az elképzelt és az emlékezettel fölidézett dolgok közti határ elbizonytalanításával. A mesélés a prousti asszociációk természetességével bukik át a jelenből a múltba, a konkrétumok világából az absztrakciókéba, az elbeszélés alig észrevehető könnyedséggel vált át egyik történetmondó pozícióból a másikba. Végbemegy rajta a fiktív memoár véletlenszerűségének bölcseleti korrekciója: a történeti esetmintákból a kor „gondolati hálója" szövődik egybe, a teljes történet hátterében – históriai mértékként – lételméleti modell rajzolódik ki, a felismert hiányok és torzulások ismételhetőségéből pedig nyugtalanító históriai megoldatlanságok jövőnek szóló tanulsága képződik meg. Egybefonódik a kétféle időélmény: a Watteau-festményé, amely az „itt és most" dimenzióiban bontakozik ki, és Katalin cárnő ikonképéé, amely az idő mozdulatlanságát revelálja. Megkettőződik a „századvég" fogalma: az 1794-es esztendőre és a határozatlan névelővel jelölhetőre. Egybekapcsolódik a totalitás három vetülete: a természetnek, a történelemnek és a léleknek az övezete, hogy egymással szembesítve valóság és lehetőség gazdagabb tükörképe legyen.

A természet megjelenítésének a regényszövegben sorsjelző szerepe van. A látomás sejtelmességében feltárulón história és tudatállapot alakmása: hol az illúziók, hol pedig a vigasztalan realitások jelképe. Mint az optikai csalódás ismétlődő motí-

vuma: a felhők közt pillanatokra fel-felnyíló kék „szakadék-sáv", a sehova se vezető, de azért utakra csábító „szivárvány-szalag", a kopárságban megvillanó „narancsszínű fény" – Ferdinánd számára a Clarával való exodus álmát, a Martinovics-összeesküvés és a lengyel szabadságharc résztvevőinek pedig a „megváltoztathatatlan megváltoztathatóságának" az utópiáját jelenti. Űr, amelyet csak a képzelet tölt és színez ki. Vele szemben az évszakok egymásra sorjázó rendje mint az „események ismétlődésének szakadatlan folyamatossága" – a tragikum metaforája. Az ősz látványa (az eső örökös monotóniájával) az élet elmagányosodását sugallja: „Mintha részeire tagolódott volna minden, nagy levegőközök hatoltak az elemek közé, reménytelenül elválasztódtak az összetartozó tömbök, a várost szürkeség borította, mintha örökké tartana a zivatar." A tavasz (a pusztuló avarban burjánzó vegetáció groteszkségével) az idő föltorlódását példázza: „A rothadás mintha nem a megelőzőt, hanem az eljövendőt testesítette volna meg, a rügyező és kiszáradt ágak eggyé váltak, megállapíthatatlanul, hogy melyik a másiknak az előzménye." A tél (a hóesésben a szántalpak alá szorult kutya véres tetemével) az irracionalizmus évada: a lét beláthatatlan és a sors kiszámíthatatlan, a körforgásban az irányítás egyetlen esélye a „csontkemény sáv", amit a háborúkba menetelő katonák tapostak ki. A nyár csupán „lepel a szomorúság tájékán", a legforróbb július mélyén is ott lappang a „télbe csavarodó ősznek" a hidegbe és a „lucskos tavasznak" az emléke. A házak Budán és a templomok Krakkóban mintha huzatban állnának, őrzik terükben a fagyot. A természetvízióknak azonban nemcsak jelentéshordozó funkciójuk van, szerkezeti elemek is egyszersmind. Amellett, hogy a szörnyű statikába dermedt létezést jelképezik, egybetartják a történetet túl bőre méretezett, Budától Bécsig és Krakkótól Péterváriig terjedő tereit is. A kompozíció lírai tartóoszlopai.

Sándor Iván regénye mindenekelőtt személytelen hatalom és embersors kapcsolódásait vizsgálja. Viszonyuk egyirányú: előtérben az élettörténet, háttérben az alakulását eldöntő erő. A létreflexek hibás működésének oka és magyarázata egyfajta emberpusztító mechanizmus, amely a történet szereplőit „félálomlétre", „vakrepülésre" szorítja, a humánus aspirációk kibontakoztatását megakadályozza. A személyiség mozgástere leszűkül: jellemzővé válik a tettmulasztás, a katarzishiány, a kaméleonmagatartás, azaz a „tájkép csata után" passzív sorsállapota. A történelem a közlekedőedények „mindent elárasztó hatásával" működik, sodrában nem képződhet emberi autonómia. A regény románcból groteszkbe fordul. A bürokratikus gépezet – mint a nádor esete, a menekülő vadkanéval közös félelme és halála tanúsítja – ráburjánzik még az őt létrehozó erőre is. „Az a hatalom, bárki is képviselje, amelyik nemcsak ellenfeleit, de még híveit, sőt saját fizetett megbízottait is tönkre akarja tenni, megérett a pusztulásra" – fejtegeti Losonczy gróf. Nemcsak a társadalom élete, de reformjának programja is felülről készül: a köztársasági mozgalom szálai a rendőrminiszter kezében futnak össze, a lengyel nép nagyobb szabadságáért Krakowski herceg Katalin cárnőnél eseng. A végletes centralizmus a szellemet „mély merülésű hajók" építése helyett „sajkajáratra" készteti, félmegoldásokba, álutakra indítja. A közép-kelet-európai társadalmak két alaptípusa: „legfenségesebb Név és a benne kifejeződő Hatalom egymással hosszú időre azonosítható, s így a tartós függések, kapcsolatok áttekinthető rendszere fejlődik ki, s nyomon követhetőek az érdekek szerinti mozgások", valamint Lengyelország, ahol a békét háború dúlja föl, s a területi (újra) felosztások dinamikája, az érdekütközések és -módosulások bizonytalansága a jellemző, – csak pro forma különböznek egymástól, közös bennük a „mozdulatlan ország" sorshelyzete, az „esélytörténelem" „kudarctörténelembe" hanyatló ritmusa. A változtató szándékok energiája nemzeti amnéziában hal el, „nemcsak az eseményekre borul feledés, hanem azokban is elnémulnak az egykori szavak, akik átmenetileg még nem a búcsúzók, hanem a búcsúztatók közé tartoznak." A halottakat – mint a helytartótanács rendelete előírja – mélyre kell temetni. Állandósul a késés és lépéshiány, a történelmi idő megszakítottsága.

A totális állam elidegenedett hierarchiájában szükségszerűen lazul föl ember és szerep értelmes kölcsönhatása. Az *én* a „hiábavalóság méltóságteljes álarcává" jelentéktelenedik. Ha szembefordul sorsával (mint a hadnagy), önmagát fölöslegesen ítéli

halálra, ha menekül előle (Ferdinánd módján), emigránsként magányosodik el, ha (Károly példáján) alkalmazkodik, kiürül személyiségéből, életéből a morál. A létezés nem más, mint a „használaton kívüliség", a „terv nélküliség" circulus vitiosusa, hivatás és küldetés, valamely út végigjárása helyett csupán céltalan körforgás, az emberi kapcsolatok voltaképp az „elnémulás változatai". Az értékvesztés mindenképp bekövetkezik. A közéleti szerep sematizálódik, akárki betöltheti, a személyiség számára kérdésessé válik önnön identitása, a sorsválasztó szuverenitás az eleve elrendeltség állapotát takaró illúzió. Ferdinánd úgy menekül meg az összeesküvést elfojtó megtorlásból, hogy nevet és életet cserél, a halott Kelecsény irataival, ám a hatalom tudtával hivatalnoknak szegődik el. Hanka, a szobalány a szerelemben is helyettesíti úrnőjét mint Clara „emlékeztetője és közvetítője", még csak „kísérletet sem tesz arra, hogy önmagává legyen, elfogadja szerepét, sőt maga próbál azzá a másikká lenni." A ház előtt őgyelgő alakról pedig kiderül, hogy nem besúgó, amint gyanítják, hanem forradalmár. Elmosódik a különbség, elbizonytalanodik a határvonal valódi és másolat, maszk és karakter között. „Immár követhetetlen metamorfózis tanúja vagyok, amelyben ő nem azzá a másikká lényegül át, hanem a nem is létező valakivé, akivé én a másikat igyekeztem feldúsítani, hogy ne csak kívülről, hanem más módon is őrá emlékeztessen" – meditál Orczy, Clara és egy bécsi prostituált megtévesztő hasonlóságának apropóján. Wandához már csak a közömbösség ellenálláshiánya köti, s arra sincs ereje, hogy a páros onániává silányuló furcsa viszony ellen tiltakozzék. Az identitászavart tovább növeli, hogy egy hivatalból szervezett titkos információs rendszer a magánsors intimitásait is közüggyé teszi, a „legbelső néma odaláncoltságot is zajos előadás részévé." Ha pedig a személyiség elrelativizálódik, nem érzi sajátjának énjét és sorsát, akkor – az önszemlélet válságának konzekvenciájaként – a világkép, a jelen- és jövőtudat is viszonylagossá válik. „Tudhatjuk-e egyáltalán, hogy mi történt? Minden végbemehet, az is, amiről gondoljuk csak, hogy tudjuk, még az is, ami nem történt meg, vagy ami talán megtörténhetett volna" – fejtegeti Clara egy Mária-freskó ürügyén. E szituációban tulajdonképpen csak kvázi-esemény képzelhető el. „Mintha hosszú gyalogutat tettem volna meg, de nem értem volna sehova" – vallja meg Ferdinánd egy monológban.

A *Századvégi történet* lélektükör, történelemkép és világlátomás pontosan egymásba illő ötvözete. Több dimenziójú példázat, sőt antiregény: nem magáért készült, az önelvű ábrázolás játékos ösztönéből, hanem sorstudatosító szándékkal, múltunk birtokbavételének célzatával. Központképző alkotás, noha nem főalakot és cselekményfordulatot emel centrumába, hanem a históriára kérdező tudatot tünteti ki e szereppel. A regény mintegy önmagát írja: az elbeszélő egyszersmind szereplője is a történetnek. E megoldás nemcsak az esszészerűség ellenszere és az életszerűség biztosítéka benne, hanem összhangban van a modern epika nyitottságigényével is. Feltételezi az olvasó kreatív közreműködését a lehetséges értelmezési alternatíva kiválasztásában, a problémák önálló továbbgondolását és egyéni mérlegelését. Mivel a történetmondó hős nem láthat ki sorsából és dikciójából, a „mindentudó" szerző pozícióját neki kell betöltenie. Néha az az érzésünk, hogy a szerző stílusában szakad el a legnehezebben az esszétől, s mértéken felül halmozza a szempontokat és metaforákat. Kétségtelen azonban, hogy Sándor Iván munkája a mai magyar prózairodalom kimagasló teljesítménye. A gondolkodás türelmetlen eredetisége fölényes mesterségbeli tudással párosul benne. (*Szépirodalmi, 1987*)

BALASSA PÉTER

# SZÁZADVÉG, IDŐ ELŐTT

„Miféle élet az olyan, amit az embert gyötrő hatalom beteges szenvedélyének nyomása alatt kell leélni?" Erre a kérdésre keresi a választ Sándor Iván eddigi legjobb regénye. Hanyatlástörténet ez, a főszereplő, Orczy Ferdinánd végállapotáig: „akinek arcáról hiányzik a visszakövetelés feszültsége, annak már fekete béke van a szívében." A kérdés tehát a történelem hatalomközpontúságának szorításában elhulló személyes sorsnak feszül, a válasz pedig keserűen pontos és esély-ajánlatot nélkülöző. Kelet-közép-európai hangszerelésű és motivikájú könyv, végiggondolt, erős hatásokban, jelenetekben bővelkedő, érett alkotás.

A történet az 1790-es évek első felében játszódik, II. József halála után, illetve II. Lipót rövid uralkodása közben és azt követően, Ferenc császár balvégzetű politikájának kibontakozása idején. Középpontjában egy fiatalember áll, aki több testőrtársával együtt egy tiszti reformmozgalom titkos részese, inkább szenvedő, mint cselekvő alanya. A szituáció sok szempontból, habár méretarányosan, hasonlít az orosz dekabrista mozgalom felfutására és bukására, annak minden, s az orosz nemzet felemelkedésére döntő befolyást gyakorló dicsősége nélkül. Ezúttal még a kibontakozás előtt szétszóratás, beépülés és reményvesztés, meg a tipikus „kertművelés" a résztvevők osztályrésze. A történet érdekessége éppen az, hogy szinte minden elvész, még mielőtt történne valami, még mielőtt az értelemadás és a cél artikulálódna. A történet szüzsévé alakításának bravúrja számomra az, hogy hangsúlyosan nincs egyenes összefüggés az ugyanebben az időben zajló „nagy" mozgalommal, a szászvári apát nevéhez fűződővel. Ennek a szervezkedésnek a folyamatában és az elapadás, a szétesés csöndes kálváriájában lengyel nemesek is fontos szerepet játszanak. A történet „etnikai összetétele" arányos a helyszínnel, Kelet-Közép-Európával. Így jelen van Clara Krakowska, a történet egyik elbeszélője, aki egyben Orczy nagy szerelme illetve férje, Urech államtanácsos, akinek a révén a mozgalom tagjai udvari körökkel is érintkeznek. Clara apja, Krakowski herceg mellett Losonczy kapitány, valamint Clara Wanda nevű testvére és sejthetően kettős ügynök komornájuk, Hanka játszik fontos szerepet a könyvben. A történet ismerős: úri mozgalom, a sokszemű, kajánul kiváró államhatalommal összefonódva, felfelé kommunikáló, befelé intrikáló mozgalmárok, idealista gondolkozású, észrevételnül lefelé csúszkáló széparcú tisztek, akiknek igazságát a hatalmi praktikum gonosz bölcsessége már eleve, előzetesen tönkreteszi.

Noha a történet karaktere, szerkezete jól ismert irodalomból, történelemből egyaránt, Sándor Iván mégis egészen új valőröket ad a képhez. Recenziónk tehát inkább emez új színekre tér ki a „minden nagyonis ismerős" érzetén belül. Emez érzet maga is írói lelemény következménye: a szöveg végigvisz valami fátyolos ráismerés konszenzus-teremtő logikáján, egy történelmi-politikai köznyelv járatain. Ezen belül fénylik fel – talán a legjobban – az említett mellékalak: Hanka személyisége, továbbá a két történetmondóé, Claráé és Orczyé. A két elbeszélést zárójeles megoldások különböztetik meg és ütköztetik. Ezenbelül értelmeződik a választott stílus is, melyre a hosszú mondatok lassúságban tartott feszültsége, a csigalassú történelem nyelvi-szintaktikai stilizálása jellemző, s mindez a *Századvégi történet*et Sándor Iván legjobb teljesítményévé teszi. Ehhez a konszenzuális élményhez kapcsolódik azoknak a mintáknak a sora, amelyek bizonyára szerepet játszottak írói egyéniség és köztudomásos történetélmény összeötvözésében. Csak felsorolásszerűen említhető a 20. századi orosz epikának a dekabrizmussal és az elvetélt nemesi mozgalmakkal foglalkozó két jelentékeny írója, Jurij Tinyanov (Nyesett szárnyak) és Bulat Okudzsava (Szegény Avroszimov), akik az orosz kultúra dekabrizmus-komplexumának, Puskin, Lermontov, sőt Tolsztoj történelem-lelkiismeretének folytatói. A kelet-európai politikai romantika deromantizáló vonulatához tartozó Sándor Iván-regény Wajda-filmek és régi Jancsó-

filmek történelemlátásán éppúgy nevelkedett, mint az inkább érzületi kelet-európaiság osztrák és magyar epikusain, Joseph Roth-on és a *Törless iskolaévei* Musilján, de az éleslátó, nagyon okos Krúdyn, vagy Mészölyön is. Sándor könyve elgondolkoztat arról, hogy az osztrák-magyar duális monarchia körvonalai éppen a 18. század közepén, végén alakultak ki, s ez azt is jelenti, hogy a könyv címe üdén csalóka; manapság a múlt század végére gondolunk e szót olvasva, az író viszont a címadással már az előző századvég fin de siècle keserűségét, kietlen enerváltságát emeli ki. *A századvég mint korszakprobléma, amely változatlanul a mi századvégünk problémája is, nem száz, hanem kétszáz évvel ezelőtt merült fel.*

Ehhez a közmegegyezéses századvégiséghez olyan kitűnő részletek járulnak, mint a nádor a vadászaton, a nádorkoronázás aktusával keresztezve, vagy a testőrmentalitás megint oroszok mélységeit idéző elemzése: „attól fél a legjobban . . ., akit szeretni próbál." „A szabadság álmodott fénye a félelem ugyanilyen tompaságával váltakozott a tekintetükben." A könyv hosszú mondatai között egy végtelenített történelem-esszé is meghúzódik, amelynek talán „a csönd fokozatai"-ról szóló remek elemzés a csúcspontja (152–154. oldal). A csönd, az időmúlás, a történelem egyénileg értelmetlen átélése, ötvözve az ismétlődő vadászatokkal, a Sándor Ivánnál visszatérő mesteri lovasleírásokkal, illetve a föld hajlásának elfordulásának a kezek egymáshoz érintésével történő összehasonlítása (96–97. oldal) – a regény egész, sejtelmes terét, színpadát megalapozzák. Ez a történet azon a mindig őszies, sáros, süppedékeny, átnedvesedett talajon játszódik, amelyen még a valóságos és a szimbolikus értelemben vett lovak és lovasok is egyaránt csak körbe-körbe vágtázhatnak. Ebben a világban a személyes létezés is kietlen tájjá változik át lassan, amelyben legföljebb álomszerűen rémlik föl, hogy „Tehát vannak még nagy történetek . . ." A századvég – ismerjük fel – nem egyszerűen időszak vagy korszak, hanem életélmény, itt Kelet-Közép-Európában és különös módon Sándor Iván regénye revelálja, hogy ez elválaszthatatlan a romantika egykori ifjúság-mániájától és gyors elhullásától, miközben Európa jó alaposan elöregedett.

Egyenletes feszültségű, elégikus voltában is erőteljes, egyszersmind rendkívül finom szövésű munka a *Századvégi történet*, amelyben a nagy jelenetek, a drámai összecsapások is valami fura kamarahangzást, távolságtartó, őszi szűrt fényt árasztanak. Biztos kezű kompozíció, bensőséges bölcsesség és a stílus eredeti megkomponáltsága mondatja a kritikussal, hogy nagy becsben kellene tartani ezt a könyvet.